

PATROLOGIÆ

CURSUS COMPLETUS,

SEU BIBLIOTHECA UNIVERSALIS, INTEGRÆ, UNIFORMIS, COMMODA, OECONOMICA,
OMNIUM SS. PATRUM, DOCTORUM SCRIPTORUMQUE ECCLESIASTICORUM,

SIVE LATINORUM, SIVE GRÆCORUM,

QUI AB ÆVO APOSTOLICO AD TEMPORA CONCILII TRIDENTINI (ANNO 1515) PRO LATINIS
ET CONCILII FLORENTINI (ANN. 1439) PRO GRÆCIS FLORUERUNT :

RECUSIO CHRONOLOGICA

OMNIUM QUÆ EXSTITERE MONUMENTORUM CATHOLICÆ TRADITIONIS PER QUINDECIM PRIMA
ECCLESIAE SÆCULA ET AMPLIUS,

IUXTA EDITIONES ACCURATISSIMAS, INTER SE CUMQUE NONNULLIS CODICIBUS MANUSCRIPTIS COLLATAS, PERQUAM DILIGENTER CASTIGATA; DISSERTATIONIBUS, COMMENTARIIS VARIISQUE LECTIONIBUS CONTINENTER ILLUSTRATA; OMNIBUS OPERIBUS POST AMPLISSIMAS EDITIONES QUÆ TRIBUS NOVISSIMIS SÆCULIS DEBENTUR ABSOLUTAS DETECTIS, AUCTA; INDICIBUS PARTICULARIBUS ANALYTICIS, SINGULOS SIVE TOMOS, SIVE AUCTORES ALICUIUS MOMENTI SUBSEQUENTIBUS, DONATA; CAPITULIS INTRA IPSUM TEXTUM RITE DISPOSITIS, NECNON ET TITULIS SINGULARUM PAGINARUM MARGINEM SUPERIOREM DISTINGUENTIBUS SUBJECTANQUE MATERIAM SIGNIFICANTIBUS, ADORNATA; OPERIBUS CUM DUBIIS, TUM APOCRYPHIS, ALIQUA VERO AUCTORITATE IN ORDINE AD TRADITIONEM ECCLESIASTICAM POLLENTIBUS, AMPLIFICATA;

DUCENTIS ET AMPLIUS LOCUPIETATA INDICIBUS AUCTORUM SICUT ET OPERUM, ALPHABETICIS, CHRONOLOGICIS, STATISTICIS. SYNTHETICIS, ANALYTICIS, ANALOGICIS, IN QUODQUE RELIGIONIS PUNCTUM DOGMATICUM, MORALE, LITURGICUM, CANONICUM, DISCIPLINARE, HISTORICUM, ET CUNCTA ALIA SINE ulla EXCEPTIONE; SED PRÆSERTIM DUOBUS INDICIBUS IMMENSIS ET GENERALIBUS, ALTERO SCILICET RERUM, QUO CONSULTO, QUIDQUID NON SOLUM TALIS TALISVE PATER, VERUM ETIAM INUSQUISQUE PATRUM, NE UNO QUIDEM OMISSE, IN QUODLIBET THEMA SCRIPSERIT, UNO INTUITU CONSPICIATUR; ALTERO SCRIPTURÆ SACRÆ, EX QUO LECTORI COMPERIRE SIT OBVIUM QUINAM PATRES ET IN QUIBUS OPERUM SUORUM LOCIS SINGULORUM LIBRORUM SCRIPTURÆ VERSUS, A PRIMO GENESEOS USQUE AD NOVISSIMUM APOCALYPSIS, COMMENTATI SINT.

EDITIO ACCURATISSIMA, CÆTERISQUE OMNIBUS FACILE ANTEPONENDA, SI PERPENDANTUR CHARACTEREM NITIDITAS, CHARACTÆ QUALITAS, INTEGRITAS TEXTUS, PERFECTIO CORRECTIONIS, OPERUM RECUSORUM TUM VARIETAS TUM NUMERUS, FORMA VOLUMINUM PERQUAM COMMODA SIBIQUE IN TOTO PATROLOGIÆ DECURSU CONSTANTER SIMILIS, PRETII EXIGUITAS, PRÆSERTIMQUE ISTA COLLECTIO UNA, METHODICA ET CHRONOLOGICA, SEXCENTORUM FRAGMENTORUM OPUSCULORUMQUE HACTENUS HIC ILLIC SPARSORUM, PRIMUM AUTEM IN NOSTRA BIBLIOTHECA, EX OPERIBUS ET MSS. AD OMNES ÆTATES, LOCOS, LINGUAS FORMASQUE PERTINENTIBUS, COADUNATORUM.

SERIES LATINA PRIOR,

IN QUA PRODEUNT PATRES, DOCTORES SCRIPTORESQUE ECCLESIAE LATINÆ
A TERTULLIANO AD INNOCENTIUM III.

ACCURANTE J.-P. MIGNE,

Bibliothecæ cleri universæ,

SIVE CURSUUM COMPLETORUM IN SINGULOS SCIENTIÆ ECCLESIASTICÆ RAMOS EDITORE.

PATROLOGIA, AD INSTAR IPSIUS ECCLESIAE, IN DUAS PARTES DIVIDITUR, ALIA NEMPE LATINA, ALIA GRÆCO-LATINA. LATINA, JAM PENITUS EXARATA, QUOAD PRIMAM SERIEM VIGINTI-QUINQUE ET DUCENTIS VOLUMINIBUS MOLE SUA STAT, MOXVE POST PERACTOS INDICES STABIT, AC QUINQUE-VIGINTI-CENTUM ET MILLE FRANCIS VENIT. GRÆCA DUPLICI EDITIONE TYPIS MANDATA EST. PRIOR GRÆCUM TEXTUM UNA CUM VERSIONE LATINA LATERALIS AMPLECTITUR, ET AD NOVEM ET CENTUM VOLUMINA PERVENIT, SED SINE INDICIBUS; POSTERIOR AUTEM HANC VERSIONEM TANTUM EXHIBET, IDEOQUE INTRA QUINQUE ET QUINQUAGINTA VOLUMINA RETINETUR. UTRAQUE VICESIMA QUARTA DIE DECEMBRIS 1860 OMNINO APPARUERAT. UNUMQUODQUE VOLUMEN GRÆCO-LATINUM OCTO, UNUMQUODQUE NERE LATINUM QUINQUE FRANCIS SOLUMMODO EMITUR: UTROBIQUE VERO, UT PRETII HUIUS BENEFICIO FRUATUR EMPTOR, COLLECTIONEM INTEGRAM, SIVE GRÆCAM SIVE LATINAM, 326 VOLUMINIBUS PRO AMPLIORI EDITIONE ET 272 PRO MINORI ABSQUE INDICIBUS CONSTANTEM, COMPARET NECESSE ERIT; SECUS ENIM CUJUSQUE VOLUMINIS AMPLI-TUDINEM NECNON ET DIFFICULTATES VARIA PRETIA ÆQUABUNT. ATTAMEN, SI QUIS EMAT INTEGRE ET SEORSIM COLLECTIONEM GRÆCO-LATINAM, VEL EANDEM EX GRÆCO LATINE VERSAM, TUM QUODQUE VOLUMEN PRO NOVEM VEL PRO SEX FRANCIS OBTINEBIT. ISTÆ CONDITIONES SERIEBUS PATROLOGIÆ NONDUM EXCUSIS APPLICANTUR.

PATROLOGIÆ LATINÆ TOMUS LXXVIII.

SANCTUS GREGORIUS MAGNUS.

EXCUEBATUR ET VENIT APUD J.-P. MIGNE EDITOREM,
IN VIA DICTA D'AMBOISE, OLIM PROPE PORTAM LUTETIÆ PARIISIORUM VULGO D'ENFER
NOMINATAM, SEU PETIT-MONTROUGE, NUNC VERO INTRA MOENIA PARISIENSIA.

1862

SÆCULA VI-VII. ANNI 595-604.

SANCTI
GREGORII PAPÆ I,
COGNOMENTO MAGNI,
OPERA OMNIA,

**AD MANUSCRIPTOS CODICES ROMANOS, GALlicos, ANGLICOS EMENDATA,
AUCTA ET NOTIS ILLUSTRATA,**

STUDIO ET LABORE MONACHORUM ORDINIS SANCTI BENEDICTI, & CONGREGATIONE SANCTI MAURI :

**EDITIO MEMORATISSIMA QUÆ PARISIIS PRODIIT ANNO DOMINI MDCCV, NUNC AUTEM ACCURATIOR
ET AUCTIOR REVIVISCIT,**

**ACCURANTE J.-P. MIGNE,
BIBLIOTHECÆ CLERI UNIVERSÆ,**

SIVE

CURSUUM COMPLETORUM IN SINGULOS SCIENTIÆ ECCLESIASTICÆ RAMOS EDITORE.

TOMUS QUARTUS.

VENEUNT 5 VOLUMINA 35 FRANCIS GALLICIS.

**EXCUEBATUR ET VENIT APUD J.-P. MIGNE EDITOREM,
IN VIA DICTA D'AMBOISE, OLIM PROPE PORTAM LUTETIÆ PARISIORUM VULGO D'ENFER
NOMINATAM, SEU PETIT-MONTROUGE, NUNC VERO INTRA MOENIA PARISINA.**

1862

ELENCHUS

OPERUM QUÆ IN HOC TOMO LXXVIII CONTINENTUR

SANCTUS GREGORIUS MAGNUS.

<i>Editoris Patrologiæ Monitum.</i>	col. 9
<i>Præfatio in librum Sacramentorum.</i>	9
<i>D. Hugonis Menardi Epistola dedicatoria ad Em. S. R. E. Cardinalem Armand Joannem, duces DE RICHELIEU, Patres Franciæ.</i>	13
<i>Ejusdem Præfatio ad librum Sacramentorum.</i>	15
LIBER SACRAMENTORUM.	25
APPENDIX ad eundem Librum.	239
NOTÆ et OBSERVATIONES in librum Sacramentorum, auctore D. Hugone MENARDO, monacho Benedictino.	263
SCHOLIA in eundem Librum Sacramentorum a F. Angelo Rocca, Camerte, Sacriarii apostolici Præfecto, conscripta.	583
<i>Monitum in S. Gregorii Benedictionale.</i>	601
BENEDICTIONES quæ in libro Sacramentorum desiderantur.	601
BENEDICTIONUM EPISCOPALIU ^M Supplementum aliud.	605
BENEDICTIONALE S. Gregorio Magnò vindicatum.	627
<i>Ad Antiphonarium S. Gregorii Præfatio.</i>	637
LIBER ANTIPHONARIUS, per circulum anni ordinatus.	641
<i>Observationes præviæ ad collectionem Responsoriorum, Antiphonarum, Versuum, etc.</i>	723
LIBER RESPONSALIS, sive ANTIPHONARIUS.	725
HYMNI a B. Gregorio Papa conscripti.	849
<i>Appendix ad S. Gregorii Opera liturgica.</i>	
Commentarius prævius in Ordinem Romanum.	851
Ordines Romani sexdecim.	937
Romanorum Pontificum antiqui Catalogi duo.	1405
Index Rerum.	1407

EDITORIS PATROLOGIÆ MONITUM.

In admonitione brevi, tomo primo hujus editionis operum S. Gregorii magni (Patrologiæ LXXV) præposita, præfati sumus nonnulla jam excellentissimæ recensione Benedictinæ a nobis addenda fore. In hoc tomo habentur illa addititia, nempe : primo, *Benedictionale quoddam beato Pontifici a Kollario in suis Vindobonensibus Analectis vindicatum*; secundo, *plures (quindecim scilicet) Ordines Romanos quos congregavit et elucidationibus illustravit in suo Museo Italico doctissimus Mabillonius*.

Benedictini voluminis prima mediætas comprehendebat librum Sacramentorum cum aliis documentis ad liturgiam spectantibus : secunda vero, *Commentaria in varios Veteris Testamenti libros. Priorum servamus locum, minime vero posteriorum, qui opportunissime, ut censemus, cedent vicem rebus addendis. Istæ enim sic constituent, cum libro Sacramentorum et documentis hunc sequentibus, amplissimam et pretiosissimam collectionem monumentorum quibus servatur traditio sacrorum rituum pristinæ Ecclesiæ; Commentaria vero ipsa aptius locabuntur ante Paterii Compilationem, Scripturas quoque elucidantem, in tomo sequenti, vice Triplicis S. Gregorii Vitæ, quam, lectori consulentes, omnibus operibus sancti Patris præposuimus.*

Claudent volumen Pontificum Romanorum catalogi duo, quorum unus ex Corbeiensis manuscripto sævi sæculi primum editus fuit ab illustrissimo Mabillonio, alter ab Emm. Schelstrato, ex Vaticano codice beati Pontificis cævo.

PRÆFATIO IN LIBRUM SACRAMENTORUM.

I. Sacramentorum librum cæteris sancti Gregorii Magni operibus accensemus, non quod primus ipsius fuerit parens (superioribus enim Romanis pontificibus, maximeque Galasio I, debetur), sed quod summa cura meliorem in formam ipsum sanctus Doctor redegerit, ut docet Joannes Diaconus, lib. II, cap. 17. Joanni consentiunt Walafridus Strabo, de Officiis divinis, seu de Rebus Eccl., cap. 22, et alii qui de hoc argumento scripserunt plurimi, ut legere est in omnibus quæ libro Sacramentorum jam sæpius edito præfixæ sunt præfationibus : neque enim placet jam dicta iterare. Gelasianum Codicem primigenium Romæ publicavit primus, in rebus liturgicis versatissimus, Josephus Maria Thomasius, clericus regularis; Gelasiani vero Codicis a Gregoriano discrimen totum est in Orationum quas Collectas vocamus varietate ac numero, uti observat noster Mabillonius, de Liturgia Gallicana, lib. I, cap. 2, num. 5.

II. Porro cum ad librum Sacramentorum a sancto Gregorio collectum, correctum, ordinatum, auctum, novis typis edendum nos accingeremus, quem potissimum tot ex Codicibus aut editis aut manu exaratis, qui penes nos sunt plurimi, publicandum eligeremus, diu sollicitè quæsitum a nobis et maturo consilio deliberatum.

1° Se offerebat is quem Angelus Rocca ex vetustissimo bibliothecæ Vaticanæ exemplari, ut in præfatione testatur, exedendum curavit, quique in collectione operum sancti Gregorii multoties est recusus. At de laudati Codicis antiquitate dubios nos fecit, quod observavit Hugo Menardus in præfatione sua, nostræ mox subjicienda. Ad Codicis etiam integritatem non pauca desiderari, omissasque fuisse præsertim Benedictiones, constat ex his quæ in festo sancti Pauli apostoli leguntur : *Præfatio et Benedictio quæ superius*; quod nimirum argumento est olim Benedictiones in libro Sacramentorum exstitisse, cum tamen in toto volumine ne unam quidem nunc legere liceat.

2° Jacobi Pamelii Editionem, tomo II Liturgicon Ecclesiæ Latinæ, plurimi factam a viris eruditissimis intellexeramus tanquam fontibus propiore, si additamæ parenthesis vel uncinis inclusa omittantur : eam sic expurgatam aiunt convenire cum duobus vetustissimis Codicibus olim bibliothecæ Regiæ Sueciæ, scriptis sub Carolo Magno, vel Ludovico Pio ejus filio. Collata est hæc Pamelii Editio cum uno ex laudatis Codicibus, qui nunc in bibliothecæ Vaticanae numero 1275 asservatur; qua ex recensione nobis compertum est eum a Pamelii edito, etiam sepositis omnibus quæ intra parentheses includuntur, sæpe discrepare, non in verbis tantum, sed etiam in Collectis aliisque Orationibus, imo in officiis integris.

3° Sancti Eligii Codicem a nostro Hugone Menardo evulgatum, ac notis observationibusque illustratum, maxima apud eruditos auctoritate valere minime nos fugiebat. Et sane perpensis omnibus æquiori lance, nullum ipsi vel ob antiquitatem, vel ob integritatem, præferendum duximus, lecta quam Editioni suæ vir doctissimus præfixit præfatione. Ut autem hunc præ cæteris Codicem ederemus, id nos potissimum movit, quod nulli alteri aptari potuissent Menardianæ observationes et notæ, quas melioribus formis recudere, rei tum sacræ tum litterariæ non parum intererat. Ex tam copiosæ videlicet exquisitarum annotationum suppellectilis accessione, plurimum aut utilitatis aut voluptatis studiosum lectorem percepturum haud dubitamus. Ut autem facilius et expeditius inveniri possint (quandoquidem illas columnis pro more nostro subjicere integrum non erat, propter nimiam plurimarum prolixitatem), eas seorsim excusas numeris distinguendas censuimus; et in libro Sacramentorum singula, quæ iis notis illustrantur et ornantur, totidem numeris in margine scriptis indicavimus (1).

III. Quoniam vero post Hugonem Menardum multi de rebus liturgicis egregie scripserunt, in his eminentissimus cardinalis Joannes Bona, Josephus Maria Thomasius jam laudatus, Joannes Fronte sanctæ Genovæ Parisiensis canonicus regularis, ex nostris Joannes Mabillonius, qui liturgiam veterem Gallicanam pene e tenebris eruit, et Edmundus Martene, qui de Ecclesiæ ritibus tria edidit volumina, in quibus quidquid præsertim ad sacramentorum administrationem pertinet diligenter fuisseque pertractat, quæcunque ex

(1) In hac nostra editione numeri habentur inter parentheses textui insertas. EPI.

eorum lucubrationibus colligere licuit a Menardo prætermittenda, unde argumento proposito nonnihil lucis affulgere posset, ea in notulis ad columnarum calcem attestatis observare curavimus.

IV. Consultimus etiam plurimos Codices manu tantum exaratos, de quibus perpauca hic attingemus et breviter delibabimus.

Codicis Regiæ Sueciæ ante annos octingentos descripti variantes lectiones omnes, collatione facta cum Pamelii Editio collegimus, unde utriusque discrimen in multis advertimus. Certe ipso in limine Codex ordinationes episcoporum, presbyterorum et diaconorum exhibet ante Natalis Christi vigiliam; quæ omnia desunt apud Pamelium, ut de cæteris taceamus. Exaratum fuisse pro Ecclesia, ubi celebris erat sancti Chlodoaldi memoria, et quidem in agro Parisiensi, inde conjicimus quod in oratione, *Libera nos, quæsumus, quæ post Pater noster dicitur, recitatis nominibus sanctorum Apostolorum Petri et Pauli atque Andree, addatur: nec non et beato Dionysio martyre tuo atque pontifice, cum sociis suis Rustico et Eleutherio, et beato Chlodoaldo; hinc vix dubitamus olim hunc Codicem pertinuisse ad ecclesiam Novigenti, vulgo Saint-Cloud, prope Parisios.*

Cum hoc regio Codice de antiquitate certare potest Calensis, seu Codex parthenonis beatæ Mariæ de Calis: hic ad nostram Editionem proprius accedit, at contractior est, et pauciora continet festa.

Superiores omnes ætate vincere videntur duo Theodericenses, seu monasterii sancti Theoderici non procul a Rhemis. Prior notatus 62, ob figuras quibus ornatur spectabilis, scriptus creditur octavo sæculo desinente, vel ineunte neno, quod in eo fiat mentio erutorum Leoni papæ III oculorum, tanquam facinoris non diu antea perpetrati. Sic enim legitur: *Benedictio ad signum faciendum, etc. Missa de inventione sancti Stephani, quando Romani propter invidiam tulerunt oculos Leoni papæ.* Sedit hic ab anno 795 ad 816. Vim autem passus ab ænulis creditur anno 799. Hoc in Codice præmittuntur ordinationes lectoris, etc., subdiaconi, diaconi, presbyteri, episcopi. Sequuntur benedictiones longe plures quam in vulgato Benedictionali, et in Editione Menardi. Post Orationem specialem exomologiam seu confessionem, et plurimas alias, subjicitur Missa de *Transfiguratione*. Succedunt *Præfatio, Communicantes, etc.* Postea legitur, *nono Kal. Januarii in vigilia de Natali Domini, etc.* Eodem in Codice ad marginem designantur quæ singulis in Missis cani debeant, ut in Antiphonario præscribitur: exempli gratia, pro prima Natalis Domini Missa assignatur *Antiph.* Dominus dixit ad me, *Psalm.* Quare frenuerunt, *Resp.* Tecum principium, *Vers.* Dixit Dominus, *Allel.* Dominus dixit ad me, *Offert.* Lætentur cœli, *Vers.* Cantate Domino, *Communio* in splendoribus.

Alter Codex Theodericensis, notatus 63, ejusdem fere videtur ætatis. Scriptus procul dubio fuit ad usum monasterii beatæ Mariæ Suessionensis; nam ibi legitur: *Memento, Domine... in nularumque tuarum omnis congregationis beatæ Dei Genitricis Mariæ, sanctorumque confessorum Medardi et Eligii.* Tres in partes dividitur, quarum ultima Præfationes continet. In utroque Theod. plurimæ sunt Missæ, ut nunc dici solent, votivæ, quæ in Editis non exstant, ut de *Humilitate, de Misericordia, de Fide, Spe et Charitate.* Sex habentur Missæ pro Abbate vel Congregatione. In Ordine ad benedicendum abbatem, ni il de mitra, baculo pastorali, annulo; nihil denique legitur de pompa quæ hodie benedictionem comitatur. Continuo sequitur Missa pro puero die oblationis suæ, scilicet juxta regulam sancti Benedicti, cætera omitto ut prolixiora. Ex his duobus Codicibus antiquitate spectatissimis liquet non semper pro recentioribus habendos hujusmodi sacros libros, qui ampliores sunt. Hos Codices describi jussit illustrissimus Ecclesiæ princeps Carolus Mauricius le Tellier, Rhemorum archiepiscopus et dux, atque ad nos transmittendos curavit, cui multa alia debemus.

Laudatis Codicibus ætate quidem inferior est Gemeticensis quo uti sumus, at elegantia et integritate nulli cedit. In ignoto Angliæ monasterio Benedictini ritus in honorem sanctæ Dei Genitricis, et sanctorum apostolorum Petri et Pauli constructo exaratus est anno millesimo, ut liquet ex festorum mobilium tabula; monasterio vero Gemeticensi dono datus a Roberto præfati cœnobii Anglicani prius abbate, tunc Londinensi episcopo, anno 1045, deinde Cantuariensi archiepiscopo, qui, sede sua pulsus, cum Roma, quo religionis causa perrexerat, reverteretur, Gemetici obiit die 26 Maii an. circiter 1052. Hoc in Codice plurima desunt quæ in Vulgatis legimus. Sane libri hujus Anglicani magna præ cæteris habenda ratio videtur, quia Ecclesia Anglicana ab ipso sancto Gregorio liturgiam statim sacrosque ritus accepit, cum tardius Ordo Romanus in omni Ecclesia Gallicana obtinuerit, hoc est Pipini et Caroli Magni temporibus.

Neque tamen omnes illius Codicis aut aliorum differentias exhibere integrum fuit; alioquin in immensum opus hoc excrevisset. Nam librum Sacramentorum suos in usus ita concinnarunt Occidentales Ecclesiæ, additis et detractis nonnullis, ut vix duo Codices antiqui prorsus similes reperiantur. Plura de hoc argumento suppediavit noster Edmundus Martene, qui libro de antiquis Ecclesiæ Ritibus, tom. I, de administratione sacramenti Ecclesiæ, et incruenti sacrificii celebratione plurimos diversarum Ecclesiarum Ordines, seu Rituales libros exhibet.

V. Quo loco veteres librum Sacramentorum habuerint, patet ex eburneis, argenteis, imo etiam aureis tabulis quibus in nonnullis Ecclesiis vestiebatur. Flodoardus, lib. III Hist. Eccl. Rhem., cap. 9, scribit: *Librum quoque Sacramentorum sub eburneis tabulis auro præsignit s.... contulit.* Eum quasi memoriter adlittere tenebantur olim presbyteri, ut colligere licet ex Burchardo, lib. XIX, cap. 8. *Nunc ergo, o fratres, qui voluerit sacerdotis nomen habere, in primis propter Deum cogitet ut discat ea quæ necessaria sunt.... id est Psalterium, Lectionarium cum Evangeliiis, Sacramentorum librum, etc.* Nec immerito sane, cum hoc ex libro tota fere Christianæ religionis ratio repetatur. Hinc qui pro fide contra hæreticos olim decertarunt, ex solemnibus precibus eo in Codice contentis argumenta deprompsere, puta in controversiis de Incarnatione contra Elipandum, de cultu ac usu imaginum, de Christi corpore in Eucharistia. Vide Menardi notas 254 et 257. Hæc Postcommunio: *Perficiant in nobis, quæsumus, Domine, tua sacramenta quod continent, etc.,* ut in Sabbato quatuor temporum Septembris, laudatur a Gratiano, de Consecrat., dist. 2, c. 34, et a Laufranco, Guimundo, et aliis realis præsentia aut impugnatoribus, aut defensoribus. Unde vero præsertim Augustinus contra Pelagianos divinæ gratiæ necessitatem tæetur, nisi ex Orationibus quibus ejusdem auxilium Ecclesia semper nobis adesse postulat?

Ut autem merito jure ordinem ritumque Romanum quem hic liber Sacramentorum exponit ubique tandem obtinuisse demonstraretur, satis est illum conferre cum Missalibus Gothico, Francico, et veteri Gallicano quæ edidit Mabillonius, lib. III de Liturgia Gallicana, et cum Sacramentario Gallicano ejusdem Mabillonii opera edito Musæi Italici tomo primo, II parte. In his enim sententiæ obscuræ et abjectæ, sermo barbarus, verba corruptissimum, Deus bone! quam longe absunt a gravitate et majestate libri Sacramentorum Gregorio ascripti. Et hæc de ipso sufficiant; nunc vero de notis et observationibus in ipsum a Menardo lucubratis, hicque iterum editis breviter lector præmonendus.

VI. In iis laudat sæpe vir eruditus quasdam sancti Ignatii martyris epistolas, quæ nunc pro spuris

habentur, qua in re communem suo aro doctorum pene omnium sententiam secutus est; idem dicendum de suppositiis Romanorum pontificum epistolis decretalibus, ex quibus frequenter adducit testimonia vir multarum litterarum. Hæc autem nutare et corrigere non præsumpsimus; ubi vero manifesto errore præli potius quam scriptoris quædam laudata invenimus secus ac debuissent, ea emendare non dubitavimus. Sic pag. 104 legitur: *Ecce mersisti; venisti ad sacerdotem; tibi dixit? Deus, etc.*; quod sic restitimus: *Ergo mersisti.... quid tibi dixit? Deus*. pag. 105 prioris Editi habes, *de sancto Gelsino martyre*, legendum, *Gelasino*, uli nunc exstat in hac Editione. Pagina 115, apud Menardum sic profertur ille locus Deuteronomii vi, 4: *Audi, Israel, Dominus Deus tuus est*. Nunc autem, col. 363: *Audi, Israel, Dominus Deus unus est*. Theodulphi Aurelianusis episcopi libellus de Ordine baptismi in notis Menardi excusus, pag. 113 et seq., multis mendis scælet. Multo emendatior prodiit cura Jacobi Sirmondi, ex cujus recensione plurima errata correximus. Corrupta vero loca in quæ suas Menardus conjecturas proposuit, aut notas attextuit, relinquere intacta coacti sumus, ut Menardianam Editionem majori fide exprimeremus. Indulgendum autem viro docto qui in Codicem corruptum incidit; non raro tamen ex conjectura Menardus quæ corrupta sunt sanat, et genuinam lectionem, quam postea Sirmondus amplexus est, restituit.

Menardianis notis eas adjecimus quas Angelus Rocca, Camers, apostolici sacrariæ præfectus, in librum Sacramentorum Edit. Vatic. scripsit. His succedunt Benedictiones episcopales quæ in Codice sancti Eligii desiderantur. Sequitur Gregorianus Antiphonarius, quæ in Missis canenda sunt exhibens. Tandem librum Responsalem seu Officiale, in quo cursus ecclesiasticus, tam pro nocturnis quam pro diurnis horis in ordinem digestus continetur, ex veteri Codice Compendiensi descriptum, subjunximus. Ha omnia fere quæ ad rem sacram pertinent hic collecta reperiuntur, excepto duntaxat Lectionario; quem addere non ausi sumus, tum quia cum sancto Gregorio nemo tribuit, sed potius Hieronymo et Damaso papæ; tum quia jam non semel excusus est, nimirum a Jacobo Pamelio, tom. II Liturgicon, et longe emendatior a viro clarissimo Stephano Baluzio. Cæterum hoc in Lectionario tantum indicantur lectiones, tum ex Apostolo (paucis tamen aliunde ex Veteri Testamento adductis) tum ex Evangelio; quæ fere omnes adhuc eadem in Missa recitantur. Quod vero spectat ad evangelicas, eas maxima ex parte suppeditant homiliæ in Evangelia, tomo primo.

VII. Quamvis ad Menardi laudem notæ ac observationes ab illo scriptæ in librum Sacramentorum satis esse videantur, de illo tamen ac de aliis ejusdem lucubrationibus paucis jam est dicendum.

Nicolaus Hugo Menardus Parisiis, anno 1585, honesto loco natus, a puerili ætate pietati simul ac litteris operam dedit. Memoria erat acri atque adeo tenaci, ut quæ semel legerat, nunquam oblivioni daret. Sicque Latine, Græce, ac Hebræice brevi facilique negotio doctus, ad sacrarum litterarum studium, totum se conferre constituit. Nec minus serio de vita sancte ac pie instituenda cogitans, cum adhuc adolescens regulæ sancti Benedicti sese (1) obstrinxisset in regali sancti Dionysii cœnobio, ut quæ Deo pollicitus fuerat facilius sætaret, annos jam natu 29, strictiori se observantiæ addixit in monasterio et congregatione sancti Vitoni apud Virodunum die quinta Augusti anno 1614. Inde Parisios missus, in collegio Cluniacensi rhetoricam multis annis docuit. Postea in monasterio sancti Germani a Pratis reliquum vitæ egit, sacris studiis observantiæque regulari liberrimo in otio totus inumbens. Temporis jacturam præ cæteris deflebat. Hinc recessus et solitudinis amatissimus paucis amicis contentus erat iisque selectis, quos inter principem locum obtinuit Jacobus Sirmondus e societate Jesu theologus, quo non alius fuit aut in litteras, aut in literatos propensior. Talium censorum judicio et criterio quidquid elucubraret, permittere solitus erat vir summæ in primis modestiæ.

Prior ejus fetus fuit *Martyrologium Benedictinum* notis illustratum, de quo opere retractando et secundis curis edendo sollicitus erat, quando eum oppressit mors.

Concordiam Regularum auctore sancto Benedicto Anianæ abbate, ex Codice Floriacensi eruit, et notis observationibusque auctam publicavit Parisiis anno 1638.

Quatuor post annis *librum Sacramentorum* sancti Gregorii in lucem emisit, cum notis seorsim et animadversionibus amplissimis.

Anno sequenti, suam de unico *Dionysio Areopag. Athenarum et Parisior. episcopo diatribam* tacito suo nomine vulgavit adversus *Joannis Launoy discussionem Milletianæ responsionis*.

Anno 1645, prædixit in publicum opus ejus posthumum, scilicet *epistola sancti Barnabæ ex antiqua versione*, cum doctissimis notis, inquit Guillelmus Cave in *Scriptorum ecclesiasticorum Historia* literarum.

Anno vitæ quinquagesimo nono morte pene repentina, et quidem ex animi voto, correptus est die 20 Januarii, anno 1644, cum ex alvi doloribus paucis horis decubisset.

(1) Monachum induit die Dominica 3 Februarii ann. 1608, et professionem emisit die 10 Septembris ann. 1612.

D. HUGONIS MENARDI EPISTOLA DEDICATORIA

AD EMINENTISSIMUM S. R. E. CARDINALEM ARMANDUM JOANNEM, DUCEM DE RICHELIEU, ET PAREM FRANCIE.

Satis implevit orbem Gregorius, cardinalis eminentissime, ut nemo nesciat magnitudinem illius, qui cum immensi ponderis dignitatem sustineret, et negotiorum turba circumfusus, vis ab iis explicare se posse videretur, tamen singulis occurrens, expedire difficilia, infesta eluctari, salutaria constituere non desinebat. Atque inter alia elacet quam vere Magnus assurrexerit in promovenda religionis disciplina, sacrarumque cultu atque usu, quæ nunquam aut ad majestatem augustius, aut ad sensum pietatis ingerendum convenientius, quam post illius singularem operam exsplenderunt. Quo mentem ac sollicitudinem certe nihilo remissius appellebat, quam si unum id elaborandum sibi fuisset otioso de cæteris. Utque diligentiam hanc et sollicitudinem testentur præclarissima illius scripta, tamen hic Sacramentorum liber præsertim luculenta probatione demonstrat: qui cum nova quasi partitione in publicum prodeat, meis utcumque lucubrationibus illustratus, in cujus nominis luce nasci oportuit, nisi tui, cardinalis eminentissime, aut cujus nisi tui favoris auspicio? Si auctorem Gregorium specto, non potuit qui usquequaque Magnus est nisi ad illum purpuram venire qui inter cæteros Ecclesiæ principes eminet, neque clarissimum lumen nostri ordinis debuit, nisi ad illum deferri, cujus ope rursus ad novum reparationis diem evigilat. Quod si ad operis dignitatem animum converto, et hoc nomine tibi potissimum debetur; nam si Gregorius quanti faceret rem sacram, hoc suæ singularis providentiæ ac pietatis fetu, hoc, inquam, Sacramentorum libro

demonstravit, tu quanti rem eamdem æstimares, et propriis olim ingenii, doctrinæ et zeli monumentis editis similiter probasti. Si partem suæ magnitudinis Gregorius invenit in cultu divino et cæremoniis Christianam religionem illustrantibus, quas dignitate extulit, concinnitate decoravit, sanctione firmavit, tu ex eodem divino cultu non minimam partem splendoris ad purpuram tuam adjunxisti, cum et hostes illius non uno modo repressisti, et hierarchas doctrina et pietate præstantissimos tuo consilio in administrationem rei ecclesiasticæ promovisti, et in ipsis templorum operosissimis augustissimisque ædificiis memoriam tuam ad æternitatem commendasti. Denique si me ascetorum ultimum vel paulisper attendo, cum sim ejus congregationis alumnus quæ te suum instauratorem agnoscit, quæ sub auspiciis tuis nunquam non secundis nova quotidie incrementa suscipit, ac statum sub tua auctoritate hactenus tutum obtinuit, ex tua benevolentia florentem habet, ex tua felicitate propemodum beatum sperat. Cui laborem hunc qualemcumque meum deferam potiori jure quam tibi, cardinalis eminentissime, qui ad ceteras tuas laudes istud adjicit, ut quædam in modum Gregorio huic nostro nihil parvum, nihil indignum suis insulis videbatur, quod Christianæ pietati accederet, ita neque tua eminentia ea quæ vel minima censi possunt, si de pietatis fonte profisciscuntur, respuit. Quare et hoc munus inter innumera quæ ad purpuram tuam deferuntur benevolus accipe, tanquam symbolum magnitudinis tuæ ex auctore Magno, zeli tui ex materia sua, gratitudinis vero congregationis Benedictinæ ex commentatore suo, eminentiæ tuæ, devotissimo Fr. HUGONE MENARD, Benedictino.

D. HUGONIS MENARDI PRÆFATIO.

AD LIBRUM SACRAMENTORUM.

Pignus æternæ salutis, et amoris sui perpetui, candide lector, corpus et sanguinem suum Christus jam jam moriturus suæ tradidit Ecclesiæ. Se totum quod erat dedit, ut cum toto sanguine totum in nos effunderet amorem. Nec satis duxit se in nostræ redemptionis pretium in ara crucis Patri suo omnipotenti offerre, nisi se quotidie ipse sacerdos et hostia per sacerdotum ministerium offerret, non quidem in uno terræ angulo, sed in universo terræ ambitu juxta Joelis prophetiam, cujus veritas et certitudo quotidiana patet experientia. Siquidem ex quo sacrificium istud institutum est, per universum orbem hæc hostia nunquam destitit immolari; et quamvis diverso ritu, res tamen ipsa ac veritas semper inconcussa permansit. Difficile est enim universum orbem in eosdem ritus et cæremonias conspirare, quamvis ipsa fides rituum diversitate labefactari non possit. Hæc tamen diversitas multis retro sæculis, multis in regionibus ac præsertim occiduis, quæ jam pridem Romanum celebrandæ Missæ ordinem amplexatæ sunt, videtur abrogata. Id olim fuerat in Hispania tentatum. Nam Profuturus Bracarensis pontifex rationem celebrandæ Missæ juxta Romanum ordinem a sede apostolica susceperat, et sub Lucretio ejus successore in concilio Bracarensi primo, quod anno Christi 561 juxta Garstiam, vel 563 juxta Baronium, habitum est, can. 22, decretum fuerat: *Ut eodem ordine Missæ celebrentur, Profuturus, quondam hujus metropolitane Ecclesiæ episcopus, ab ipsa apostolicæ sedis auctoritate scriptum suscepit.* Nimirum per totam Galliciam, cujus provinciæ hoc erat concilium: cui tamen postea constitutioni per Missam Mozarabum derogatum est, quæ fuit in usu per totam Hispaniam usque ad tempora Gregorii VI pontificis maximi, qui eam abrogavit, jussitque Hispanos ordinem sequi Missæ Romanæ; Gallia vero suum olim habuit Missæ celebrandæ ritum, donec illo Pipini regis diligentia antiquato, Missæ Romanæ suscepit ordinem, ut clarum est ex epistola Caroli Calvi imperatoris ad clerum Ravennatem: *Nam et usque ad tempora avavi nostri Pipini, Gallicanæ Ecclesiæ aliter quam Romana et Mediolanensis Ecclesia celebrabant.* Quod etiam postea cautum est lib. v Capitul. Caroli et Ludovici imp., cap. 219: *Ut unusquisque presbyter Missam ordine Romano cum sandaliis celebret.* Confirmatque Carolus Calvus, epist. citata: *sed nos sequendam ducimus Romanam Ecclesiam in Missarum celebratione.* Et merito quidem, est enim Ecclesia Romana aliarum mater, quam omnes aliæ imitari debent eique subjeci. Quamobrem cum Missæ Romanæ dignitatem attentius spectarem, in mentem subit eam pro virili parte illustrare, maxime vero occasione nacta optimi atque vetustissimi libri Sacramentorum sancti Gregorii papæ, qui vulgo Missale sancti Eligii nuncupatur; insuper ad id impulsus amici ejusdem precibus, qui me obnixè rogavit ut hunc librum in lucem ede-rem, nec tantum thesaurum cum Christianæ religionis dispendio diutius latere sinerem. Hic igitur liber est bibliothecæ monasterii sancti Petri de Corbeia in extrema Picardia, quem vulgo ferunt fuisse olim sancti Eligii Noviomensis episcopi Missale. Nam in dorso ejusdem Codicis scriptum habetur in hunc modum: *Missale S. Eligii.* Sed illius fuisse pauca quædam quæ in eodem Codice reperiuntur, reclamare videntur, ut fessæ sancti Projecti, et sancti Leonis II, qui aliquot annis post obitum sancti Eligii floruerunt. Itaque arbitror librum quidem Sacramentorum sancti Gregorii papæ olim sancto Eligio ab aliquo Romano pontifice fuisse transmissum, sed postea transcriptum, eique pauca quædam addita fuisse, et nomen sancti Eligii ob exemplar ex quo sumptum esse retinuisse; aut certe dicendum est ideo librum hunc nuncupari sancti Eligii, quod olim ad monasterium sancti Eligii Noviomii situm pertinuerit, quod tamen, cum id penitus non constet, asserere non ausim. Quidquid sit, tamen certum est Codicem ms. esse vetustissimum. Illius characteres accedunt ad similitudinem alterius libri ms. Sacramentorum, quem olim scripsit quidam presbyter nomine Rodradus, qui vixit anno Domini 853, de quo infra; sed apparent vetustiores cum ipsa libri forma. Accedit ad commendandum illius vetustatem quod in eo pauciora festa sint quam in aliis Sacramentariis, et Ordiniibus mss. quæ sunt penes nos, et in excusis ex Codice Vaticani. Nam processu temporis festa et solemnitates accrevisse nemo est qui ignoret. Hæc eadem hujus Codicis vetustas colligi potest ex antiquis scriptoribus. In hoc Codice sancti Eligii sunt quinque Dominicæ Adventus, et quæ remotior est a Natali Christi dicitur quinta, et quæ hanc sequitur appellatur quarta, et sic deinceps. At Annalarius Fortunatus, lib. III de Officiis Ecclesiasticis, cap. 40, testatur hanc esse Dominicarum Adventus rationem in antiquis Missalibus, ut in eis scriptum reperiatur: *Hebdomada quinta ante Natalem Domini.* In eodem Codice sancti Eligii scriptum est, *qui tecum vivit et regnat Deus*, atque hæc verborum series est antiquissimum exemplarium, ut docet Micrologus, cap. 6, de observationibus ecclesiasticis: *Sciendum est autem in illa usitatissima conclusione, per Dominum nostrum, quod Romanus Ordo et antiquissima exemplaria exponunt, ubi dicitur, qui tecum vivit et regnat Deus, etc.*

Et sane quidam vir doctissimus, qui nuper Vaticanam et illustriores Romæ bibliothecas perlustravit, mihi testatus est se nullum ibi librum Sacramentorum sancti Gregorii vidisse, qui de antiquitate cum hoc sancti Eligii Missali certare possit. Apparet etiam hunc librum fuisse ante Caroli Magni scriptum imperium, cum in

illo nulla sit imperatoris mentio, quam tamen videre est in aliis libris Sacramentorum mss. qui sunt penes nos, de quibus statim agendum erit.

Libri auctoritatem et dignitatem hæc verba commendant: *Ex authentico libro bibliothecæ cubiculi scriptus.* Quæ etiam habentur in libro Sacramentorum ejusdem sancti Gregorii, qui sub Clemente VIII pontifice maximo ex bibliotheca Vaticana prælo subjectus est cura et studio R. et doctissimi P. Angeli a Rocca papæ sacristæ; nam significant hunc Codicem exscriptum fuisse ex libro qui servabatur olim in aliquo cubiculo, seu secretario basilicæ sanctorum apostolorum Petri et Pauli cum aliis sacris libris, quibus Romanus pontifex ad divina utebatur officia.

Hunc igitur librum notis et observationibus illustravimus, ad quod præstandum hæc præcipua nobis fuerunt adminicula, et in primis optimi alii libri Sacramentorum mss. quorum primus est ex bibliotheca insignis monasterii sancti Remigii Rhemensis scriptus a quodam Lantberto sacerdote et solitario, jussu cujusdam Gaudelgaudi presbyteri, monachi, et decani, ut ipse Lantbertus in suo prologo docet, quem hic scripsissem, nisi crebra solæca, quibus scatet, obstiissent. Illi in nostris observationibus nomen Codicis Rhemensis attribuimus. In altera Codicis pagina e regione prologi apparet effigies ipsius Godelgaudi induti casula ad normam antiquam efficta, medio capite raso, mento orbiculariter attonso ac veluti raso, sinistra librum clausum tenente, cum hac circa caput inscriptione GAUDELGAUDUS PRESBYTER. In adversa pagina stat (1) effigies sancti Gregorii papæ cum casula et tonsura ejusdem formæ ac ipsius Gaudelgaudi, et dalmatica manicis longis, et latis satis juxta antiquam formam, et pallio archiepiscopali albo sine crucibus, sinistra tenens librum; habetque hanc circa caput inscriptionem, ΚΚ ΓΡΕΓΩΡΙΟΣ ΠΑΠΑ, id est, *Sanctus Gregorius Papa.* In sequenti pagina stat effigies sancti Remigii Rhemorum episcopi, eadem tonsura, pallio et habitu cum sancto Gregorio tenens etiam librum manu sinistra, cum hac circa caput inscriptione ΚΚ ΡΕΜΙΓΙΟΣ ΕΡΚ. ΟΡΒ. ΡΕΜΡ., id est, *Sanctus Remigius Episcopus urbis Rhemorum.* In fine prologi dicit se hoc opus incepisse xi cal. April., indictione sexta, et colophonem imposuisse x cal. Aug., indictione octava, anno xxi. REGNI DOMNI NRI. CAROLI CLORIOSISSIMI REGIS FRANCORUM. Sed cum ejusmodi indictiones non possint convenire Carolo Calvo, et Carolo Simplicio, puto librum hunc scriptum fuisse tempore Caroli Magni. Nam indictio sexta, qua hic liber incepsit, est, incidit in annum tricesimum primum regni Caroli Magni, qui regnum inivit anno septingentesimo sexagesimo octavo, ut manifestum est ex Eginhardo, et ex ejusdem Caroli Vita apud Pitheum; ita ut scriptor hujus libri videatur usus hyperbato, ut annus tricesimus primus Caroli Magni referendus sit ad indictionem sextam qua liber inchoatus, non ad octavam qua perfectus est. In fine hujus Codicis duæ sunt imagines habitu sacerdotali depictæ sine inscriptione, quæ videntur esse hujus Lantberti scriptoris, et sequens pagella litteris Græcis exarata est, non Græcum tamen, sed Latinum discursum complectens inopoditum valde, et solæcis confertum. In ipsa narratione proficitur se esse scriptorem et pictorem hujus Codicis, incepisse anno 29, et absolvisse 31 regni Caroli Francorum regis iisdem calendis et supra, indictionibus suppressis; postea agit de scribendi difficultate, tandem poscit lectoris preces. Ibi temporis litteram O pro V, ut supra in effigie sancti Remigii dixit, ΟΡΒΙΣ, pro URBS. Tandem in adversa pagina, quæ est ultima libri, hæc verba reperire est: *Liber S. Remigii Remorum Pontificis a fratribus ejusdem loci fruitur usque hodie. Hincmorus Abbas.*

Secundus Codex (2) ms. Rodradi presbyteri dicitur, qui fuit illius scriptor, bibliothecæ supra dicti monasterii sancti Petri de Corbeia. Floruit anno Christi 855, nam in sua præfatione dicit se fuisse ordinatum sacerdotem eodem anno ab Hilmerado episcopo. Hic autem Hilmeradus episcopus fuit Ambianensis, ut videre est in conciliis Turonensi IV, anno 849, Suessionensi II anno 853, et Vermeriensi eodem anno celebratis, quibus interfuit. Quæ ut clariora sint, producemus duas ejusdem Codicis præfatiunculæ, priorem prosa, alteram metro in hunc modum:

Ego Rodradus misericordia Dei indigens, victus Hilmeradi antistitis jussionibus, viuctusque episcopalis auctoritatis autommunicationibus IIII. nonas Martis Sacerdotalis ministerii trepidus suscepi officium, anno Incarnationis Dominicæ DCCCLIII. indictione I. Epacta VII. concurrente VII. termino Paschali. IIIII. Kal. Apr. Quicumque hanc ordinationis meæ adnotatiunculam legeris, et per hunc codicem Dominici Corporis consecrationem recitaveris, tuis quæso precibus adjutus, dicatum Christo exhibere Sacerdotium, et supernæ visionis conspectui bravium merear.

Alteræ præfatiuncula, quæ metrica est, ita se habet:

Hunc ego Rodradus Sanctorum indignus alumnus
Composui librum Christi sub honore dicandum,
Officiis sacris agni dum victima digni
Religione pia sacram mactatur ad aram.
Qui licet indignus meritorum dote bonorum
Destituar, noxæ nimio sub pondere villis,
Salem hujus studii donet pietate placere

Allithrono Regi, ferimus quo iudice cuncti
Pro merito nostro mercedis præmia dignæ.
Te quoque suppliciter, Christi benedictæ Sacerdos,
Codicis istius frueris qui forsitan usu,
Inter sacrorum solemnia sis memor ipse
Posco mei, precibusque Deum mihi conciliato,
Obsequio cujus cœlestia munera libas.

Hic liber potissimum in duas partes dividitur. In prima continentur ea quæ ipse Rodradus existimat tantum fieri a sancto Gregorio collecta, exceptis nonnullis quæ dicit se ad distinctionem virgulis jugulasse, in altera comprehendit ea quæ, a sancto Gregorio prætermissa, ait ipse Rodradus se ex iis quæ a *probatissimis et eruditissimis magna diligentia exarata sunt viris collegisse*, adjectis præfationibus et Benedictionibus episcopalibus; necnon et illud quod in præfato opere beati Gregorii ad gradus inferiores in Ecclesia constitutos non habetur, ita enim ipse loquitur in sua præfatione post primam libri sui partem: *Huc usque præcedens Sacramentorum libellus a beato Gregorio constat esse editus, exceptis his que in eodem in quadragesima virgulis ante positis lectoris invenerit jugulata, solertia. Nam sicut quorundam relatu didicimus, donatus apostolicus in eisdem diebus a stationibus penitus vacat, eo quod cæteris septimanæ feriis stationibus vacando fatigatur; eisdem requiescit diebus, ob id scilicet, ut tumultuatione populari carens, et eleemosynas pauperibus distribuere, et negotia exteriora liberius valeat disponere. Missam vero præstitutam in natale ejusdem beati Gregorii virgulis ante positis jugulatam a successoribus ejus causa amoris, imo venerationis suæ eidem operi non dubium est esse interpositam, etc., ut apud Pamelium, qui eandem præfationem refert sub nomine Grimoldi abbatis, etiam post priorem illam partem quam Rodradus dicit esse sancti Gregorii. Hanc præfationem excipit series capitulorum secundæ partis, quæ apud Pamelium eadem prorsus est, ita ut hic liber ita distributus duos sibi vindicet auctores, Rodradum sacerdotem, et Grimoldum abbatem. Nec tamen controversia magna est. Nam*

(1) Has effigies habes col. 559. et 560. Gaudelgaudi vero effigiem exhibet Mabill. in Annal. Benedicti, tom. II, pag. 153.

(2) Specimeu scripturæ hujus codicis, vide lib. de Re diplom., p. 563, tom. II.

quamvis sit eadem utriusque libri methodus, et unus ab altero præfationem emendicarit, non minimum tamen intercedit inter utrumque discrimen. Primo, ut missas faciam Orationes seu Collectas in quibus aliquando Rodradi, et Grimoldi libri inter se dissident, in prima parte Rodradi Codicis exarata reperies quæ spectant ad superiores ordines constituendos, exceptis quibusdam rubricis, quorum nulla est mentio in toto Codice Grimoldi. Secundo in secunda parte Rodradi habentur ea omnia quæ spectant ad inferiores ordines conferendos cum eorum rubricis; sed nihil horum simile reperire est in Codice Grimoldi, etsi in ejus præfatione hæc verba legere sit: *Necnon et illud quod in præfatio Codicis beati Gregorii ad gradus inferiores in Ecclesia constituendos non habetur*. Tertio in Codice Rodradi, in Sabbato sancto describuntur ritus qui baptismum præcedunt, sed contractius quam in Codice Grimoldi, cæteris in secundam partem rejectis, quibusdam tamen sub finem prætermisissis. Quarto sub finem primæ partis Codicis Rodradi continetur baptismus infirmorum, et nonnulla alia quæ in Codice Grimoldi abbatis desiderantur. Quinto Benedictiones episcopales in secunda parte Rodradi sunt fere in omnibus festis sanctorum; in Dominicis vero habentur duntaxat usque ad diem Pentecostes inclusive; at in Codice Grimoldi, in Dominicis exstant benedictiones episcopales usque ad Dominicam undecimam post Pentecosten inclusive; in solemnitatibus vero sanctorum pauciores, videlicet de sancta Cruce, in natali sancti Joannis Baptistæ, in natali apostolorum Petri et Pauli, in nativitate sanctæ Mariæ, in martyrio sancti Joannis Baptistæ, et in commemoratione omnium Sanctorum. Sexto, in secunda parte Rodradi habentur præfationes quæ absunt a Codice Grimoldi, etsi in sua præfatione illarum mentionem faciat. Pamelius tamen, qui primus hunc Grimoldi librum in lucem edidit, multas subjunxit præfationes ex libro Sacramentorum Alcuini. Tandem in Codice Rodradi secundæ parti subiunguntur appendicis instar multæ Missæ cum apologiis, et ratione conferendi extremam unctionem, quæ neutiquam exstant in Codice Grimoldi. Ex his omnibus facile colligitur Rodradi librum alium esse a Grimoldi Codice, et hos auctores seorsim scripsisse, et collegisse suum Sacramentorum librum. Quis autem fuerit hic Grimoldus abbas non satis constat. In Vita sancti Notkeri Balbuli apud Henricum Canisium, tom. VI antiquæ lectionis, mentio fit Grimaldi cujusdam, qui fuit abbas canonicus celeberrimi cœnobii sancti Galli, et archiepiscopus Ludovici Pii imperatoris, sed an hic idem sit cum Grimoldo quærendum est. Verum, ut ad eundem Rodradi librum nostra revertatur oratio, si fidem habemus Micrologo, similem librum contexuisse videtur Magister Albinus, qui vulgo Alcuinus dicitur. Sic enim ait cap. 6, de Ecclesiasticis Observationibus: *Fecit tamen idem Albinus in sancta Ecclesia non contemnendum opus. Nam Gregorianas Orationes in libris Sacramentorum collegisse asseritur paucis aliis adjectis, quas tamen sub obelo notandas esse indicavit; deinde alias Orationes, sive Præfationes, etsi non Gregorianas, ecclesiasticæ tamen celebritati idoneas collegit, sicut prologus testatur, quem post Gregorianas Orationes in medio ejusdem libri collocavit*. Quæ sane verba indicant Albinum scripsisse librum Sacramentorum similem Rodradi et Grimoldi Codicibus. Nam utriusque Codicis supra notata præfatio est in medio operis inter primam et secundam partem. Nec potest esse error librarii, ut vult Pamelius, qui scripserit *Albinus pro Grimoldus*. Nam cum videamus Rodradi librum diversum esse a Codice Grimoldi, fieri potest ut suum etiam Albinus concinnarit. Sed miror cur hæc distinctio, seu divisio officiorum et Missarum his auctoribus in mentem venerit, ut una pars, paucis quibusdam exceptis, videatur esse sancti Gregorii papæ, altera vero minime. Siquidem in Vita sancti Gregorii a Joanne Diacono scripta, cum agit de Sacramentorum libro collecto a sancto Gregorio, dicitur simpliciter: *Sed et Gelasianum Codicem de Missarum solemnibus multa subtrahens, pauca convertens, nonnulla superadjiciens in unius libelli volumine coarctavit*. Idem profert Walfridus Strabo, lib. de Rebus ecclesiasticis, cap. 22. Neque est simile vero Gelasianum Codicem, etsi in quibusdam correctione indigeret, fuisse adeo mutilum, ut Missas quæ per totius anni curriculum dicendæ erant non complecteretur. Quod etsi concederetur, non credibile est sanctum Gregorium, qui Gelasianum librum recensuit, nonnullis detractis, quibusdam vero aliis, adjectis, librum Missarum quæ per totius anni circuitum dicuntur, adeo mutilum reliquisse, ut major pars Dominicarum, seu Missarum quæ in Dominicis dici debeant, in eo desideretur. Nam juxta doctrinam supra citatorum scriptorum in hoc Gregorii Codice Missæ dominicales, quæ interjectæ sunt a Nativitate Domini usque ad Adventum, exceptis Septuagesimæ, Sexagesimæ, et Quinquagesimæ, Paschæ et illius octavæ, et Pentecostes, non sunt sancti Gregorii, quod dicere absurdum est. Nam incredibile est in illis Dominicis tempore Gelasii et sancti Gregorii nullas Missas celebrari solitas; quod si celebrarentur, detur ratio quare non essent in Codicibus Gelasii et sancti Gregorii descriptæ. Nostram opinionem confirmat inscriptio libri Sacramentorum tam in editis quam in Codicibus nostris manuscriptis, imo in ipsis Codicibus Rodradi, et Grimoldi, quæ est ejusmodi: *Incipit liber Sacramentorum de circulo anni expositus a sancto Gregorio papa, qualiter Missa Romana celebratur*. Cujus tituli veritas stare non potest cum adversariorum opinione, cum in eorum Codicibus major pars Missarum dominicalium desit. Nostram opinionem suadent Codices manuscripti sancti Eligii et Remensis, antiquiores ipsis Rodradi et Grimoldi voluminibus qui ejusmodi Codicis Gregoriani separationem non admittunt. Confirmat Codex manuscriptus Ratoldi, abbatis, de quo statim agendum est, etsi posterior sit Codicibus Rodradi et forsitan Grimoldi, qui ejusmodi divisionem non agnoscit, quemadmodum nec liber Sacramentorum tempore Clementis VIII, ex bibliotheca Vaticana editus.

Tertius liber (1) Sacramentorum manuscriptus quo usi sumus est etiam bibliothecæ Corbeiensis, quem nomine Ratoldi abbatis indigitamus, quod ejus jussu scriptus sit, ut clarum est ex calendario ejusdem libri, in quo Idibus Martiis hic distichus reperitur:

Abbas domni stat mentio sancta Ratoldi
Istum qui fecit scribere quippe librum.

Ratoldus autem fuit abbas Corbeiensis vigesimus sextus, qui et mortem obiit anno Domini nongentesimo octogesimo sexto, Idibus Martiis, ex quo apparet hunc librum scriptum fuisse ante hunc annum. Hic Codex optimus est, et correctissimus, plures habet caeremonias, dies festos, Benedictiones episcopales, et Præfationes, quam alii, quæ recentior est.

Ad hos Codices accessit liber manuscriptus bibliothecæ Tiliænæ, qui est Ordo Romanus, cujus mihi copiam fecit v. r. clarissimus Joannes Tilius. Sunt tamen quædam in eo quæ in Ordine Romano non exstant; ut in Ordine Romano quædam reperire est quæ in hoc Codice Tiliano desiderantur. Hic liber initio caret, priore quaternione avulso. Videtur olim fuisse Ecclesiæ Sagiensis in Normannia sub metropoli Rothomagensi. Nam in eo Codice ubi agitur de ordinibus, hæc habentur: *Salariensis Ecclesia atque episcopalis auctoritas tibi concedunt, etc.* Salariensis enim Ecclesia et Sagiensis idem sunt, et Sagiium dictum fuit etiam Salarium, ut clarum est ex Orderico Vitali, qui libro viii Hist. eccl. Serlonem antea abbatem monasterii sancti Ebrulphi ubi nominavit episcopum Sagiensem, lib. xii ejusdem Historiæ in Epitaphio Rogeri, qui successit Serloni in abbatiâ sancti Ebrulphi, ait:

(1) Specimen scripturæ hujus libri habes in lib. de Re Diplomat., p. 567.

Præule jam facto Serlone Salaribus, iste
Cœnobii sancti regimen suscepit Ebrulphi.

Et infra : *Eodem mense venerandus Serlo postquam Salariensem xxxii annis rexit Ecclesiam, etc.* Adde quod in hoc Codice Tiliiano passim habetur celebris memoria sanctorum martyrum Gervasii et Protasii, et in commemoratione Sanctorum, post Orationem Dominicam his verbis, *Atque Andrea*, subjungitur : *necnon beatis martyribus tuis Gervasio et Protasio*. Quod quidem factum est quod Ecclesia Sagiensis dedicata sit sub titulo sanctorum martyrum Gervasii et Protasii, ut planum est ex Orderico Vitali, libro citato, et Guillelmo Gemeticensi, lib. vii Histor., cap. 13 et 15. Sub finem hujus Codicis est successio Romanorum Pontificum, quæ desinit in Sergio tertio. Sequitur Chronicon ab ortu mundi in ejus fine hæc habentur : *Et a Carlo, et Carlomanno usque ad Carlum anni quatuor, et deinde dominus Carlus solus regnum suscepit, et Deo protegente gubernat, usque in præsentem annum feliciter, qui est regni ejus quadragesimus secundus. Sunt autem totius summe ab origine mundi, usque ad præsentem annum 1464. In eodem Codice series habetur regum Francorum, in cujus fine hæc scripta sunt : Mortuo Roberto rege Henricus filius ejus, adhuc juvenulus, multas invidias et calamitates perpeus est a principibus regni ; auxilio Dei munitus, omnes inimicos suos subjugavit suæ servituti. Ex quibus planum est hunc Codicem scriptum fuisse, Henrico illo, qui primus appellatur, in Francia regnante, qui regnum iniiit anno Domini 1052, juxta Sigibertum in Chronico, quod etiam videtur forma characterum hujus libri suadere.*

Usi etiam sumus ordine Romano vetustissimo manuscripto bibliothecæ Corbeiensis ; sed quia magna ex parte lacer est, pauca ex illo laurire potuimus.

Non mihi etiam parum profuit Ordo quidam manuscriptus bibliothecæ monasterii sancti Germani a Pratis prope Lutetiam Parisiorum siti, in quo præsentem lucubratiunculam, Deo juvante, composui. Codex satis antiquus videtur, et scriptus ante quingentos annos ; ad cujus calcem est ordo ungendi infirmi, sed scripturæ a toto opere discrepantis, nec adeo vetustæ, siquidem trecentos annos vix superare videtur, sequiturque usum extremæ unctionis recentioris, habetque formam deprecatoriam, hodiernæque similem, non indicativam, quam vetustiores Codices manuscripti agnoscunt.

Insuper collectanea quædam misit ad me vir doctissimus Joannes le Prevost, canonicus et bibliothecarius insignis Ecclesiæ Rothomagensis, ex duobus antiquis Sacramentariis seu Pontificalibus manuscriptis, quæ in ejusdem Ecclesiæ secretario asservantur ; quorum alterum videtur esse Anglicanum, ut ipse opinatur, idque patet ex sanctis Anglicanis, qui passim in hoc libro nominantur, et ex coronatione regum Angliæ, quæ in hoc Codice existat. Alterum videtur fuisse olim Ecclesiæ Rhemensis, quia in litania coronationis regum, quæ illic habetur, hi sancti Ecclesiæ Rhemensis nominantur : Nicasius, Remigius, Sixtus, Sinicius, et Rigobertus.

Usus sum etiam Codice manuscripto mihi tradito ex bibliotheca monasterii sancti Remigii, Rhemis fundati, scripto circiter annum Christi millesimum, in quo præter alia multa quæ ad nostrum propositum minime spectant duo sunt ordines, alter ad dandam pœnitentiam, alter ad visitandum infirmum, qui mihi ad hæc duo sacramenta illustranda non mediocrem lucem attulerunt.

Non mihi etiam parum contulit opis Martyrologium sancti Hieronymi ms. ex bibliotheca Corbeiensis, quod quidem, ut libere dicam quid de eo sentiam, non videtur purum, cum in eo multa sanctorum, qui post sanctum Hieronymum vixerunt, nomina adjecta videantur ab ipso scriptore, qui sane fuit monachus Corbeiensis. Siquidem ibi notatur translatio sancti Præcordii, cujus corpus in dicto monasterio servatur, obitus Theofredi primi abbatis Corbeiensis, obitus Ratoldi abbatis ejusdem cœnobii, dedicatio ecclesiæ ejusdem loci, et nonnullorum sacellorum, quæ adhuc Corbeis visuntur. Codex tamen antiquus est, et videtur scriptus ante annos sexcentos. Huc accesserunt cætera quædam Martyrologia et Kalendaria manuscripta quæ nobis etiam in hoc opere præluserunt.

Non est hic omitendus (1) Ordo Romanus jampridem typis mædatus, quem etiam diligenter contulimus cum Codice sancti Eligii, Honorius Augustodunensis, lib. de illustribus Ecclesiæ Scriptoribus, Ordinis Romani auctorem facit Bernoldum quemdam Ecclesiæ Constantiensis presbyterum, qui floruit sub Henrico IV imperatore ; ita enim ait : *Bernoldus Constantiensis Ecclesiæ presbyter Ordinem Romanum sub quarto Henrico composuit*. Quod tamen non videtur usquequaque verum. Siquidem hic Ordo Romanus est antiquior ipso Bernoldo, et Henrico quarto imperatore. Etenim Ordo Romanus citatur in libro Sacramentorum manuscripto Ratoldi abbatis, de quo supra egimus, in feria quinta in Cœna Domini, ubi agitur de pœnitentium reconciliatione, in hæc verba : *Faciatque sermonem tam populis quam pœnitentibus, sicut Ordo præcipit Romanus*. Hic autem liber scriptus est ante annum 986, nondum nato Bernoldo. Mentionem etiam illius facit Isaac Lingonensis episcopus, can. 35, qui floruit tempore Caroli Calvi imperatoris, longe ante Bernoldum natum : *Et ibi, inquit, ab episcopo canonice et ordinabiliter, sicut in Sacramentario, et Romano Ordine continetur, reconcilientur*. Citatur etiam ab Amalario, qui floruit tempore Ludovici Pii imperatoris, lib. 1 de Officiis Eccles., cap. 12 : *Restat unum in Ordine Romano, ubi præcipitur adhuc ut a feria quinta, usque in Sabbato sancto nuda sint altaria usque in mane Sabbati*. Quare non proprie dici potest hic Bernoldus auctor Ordinis Romani, sed tantum instaurator, qui illum recognovit quibusdam detractis et additis juxta usum quem in Ecclesia suo tempore videbat. Quod satis credibile est, cum ille Ordo Romanus, qui jampridem typis editus est, purus non sit, quia in multis ab antiquis Sacramentorum libris desicit. Imo ipse liber in ordine Sabbati sancti sub finem ordinationis Missæ citat Ordinem Romanum, et ab illius ritu recedit. Deinde, inquit, dicit diaconus, *Ite missa est, secundum Romanum Ordinem, sed usus Ecclesiæ non vult hoc propter Vesperas. In hac nocte de vespertinali synaxi apud Romanos nihil agitur, neque ante missam, neque post missam. Apud nos autem unus de schola, cui jussum fuerit, pro Antiphona incipit Alleluia ad Vesperam ; et dum communicaverint, cantatur pro vespere festinanter psalmus Laudate Dominum, omnes gentes, etc., secundum hodiernum usum, qui postea in vult et etiam in Ecclesia Romana*.

Hunc etiam Codicem sancti Eligii diligenter contuli cum edito Sacramentorum libro qui tempore Clementis VIII exiit ex bibliotheca Vaticana ; sed non minimum discrimen inter utrumque reperi, licet in multis conveniant. Nam Codex manuscriptus bibliothecæ Vaticanæ, unde editus transcriptus est, non videtur esse adeo antiquus, cum nonnulla complectatur quæ antiquitatem non redoleant, ut plurima festa quæ longo post tempore in usu fuere, nullasque in eo Benedictiones episcopales reperire est, quæ tamen adhuc usitatæ erant tempore Honorii Augustodunensis auctoris libri qui inscribitur *Gemma animæ*, in quo earum ratio et methodus describitur, qui vixit anno 1120, juxta Trithemium, imo adhuc in quibusdam Ecclesiis ce-

(1) De Ordine Romano lege commentarium prævium in ipsum D. Mabill. tom. II Musci Italica.

lebrantur. Quod tamen miror, quia in ejusmodi Edito ex Vaticano, in festo sancti Pauli scriptum habetur : *Præfatio et Benedictio quæ superius*, ut in Codice sancti Eligii. Unde fit ut credam Codicem illum manuscriptum descriptum quidem fuisse ex alio antiquissimo exemplari, sed quædam partim detracta fuisse, partim addita ab exscriptore, prout videbat ille usui temporis sui convenire. Qui expunxit festum sanctæ Mariæ ad Martyres, quod sua ætate abrogatum erat. Nam cum ipse ponat festum omnium Sanctorum, quod diu post festum sanctæ Mariæ ad Martyres institutum est, signum est eum non vixisse ante hujusmodi festi institutionem, sed post illius abrogationem, cum festum omnium Sanctorum duntaxat celebraretur, quod constat ex omnibus nostris Sacramentariis manuscriptis diu celebratum fuisse vigente adhuc festo sanctæ Mariæ ad Martyres. Quamvis autem quædam desint in Codice sancti Eligii, quæ habentur in excuso Sacramentario ex bibliotheca Vaticana, est tamen eo locupletior, ut dixi in libri programme, longe enim plura quam ille continet et antiquioris notæ.

Præterea illa quæ in his tribus Sacramentariis manuscriptis Rodradi, Rhemensis et Ratoldi notata digniora erant, maxime quoad Sacramentorum rationem et festorum celebritatem, in nostris observationibus annotavi, illustravi et explicavi, quæque rariora erant in Codice Tiliano in easdem transtuli diligenter cum Codice sancti Eligii collata. Quæ sunt in appendice, ex nostris observationibus detracta, ad libri calcem sub appendicis titulo rejeci, ne in illis veluti sepulta jacerent. Sic autem in his observationibus me gessi, ut illa quæ sunt hodierni usus, quantum in me situm fuit, ad antiquos Ecclesiæ ritus revocarem, ab eorum tamen mente alienus, qui omnes ecclesiasticas institutiones et ritus, atque etiam recentiores ad apostolorum tempora omnibus remis et velis, ut aiunt, referre contendunt, quo nihil absurdius esse semper judicavi. Nam ejusmodi homines antiquorum Patrum et conciliorum verbis ac sententiis vim inferre non dubitant, modo suis nugis in officina cerebri sui cuspis colorem aliquem et fucum tribuere possint; non eorum mentem sequi, sed eam ad sincipitis sui nebulas pertrahere cupientes, non sine gravi antiquitatis ecclesiasticæ, et veritatis dispendio; non advertentes omnes traditiones ecclesiasticas non fuisse ubique temporum et locorum easdem: ac proinde omnia confundunt, et pessundant; et in hoc se belle putant Ecclesiæ auctoritati consulere, cum eam hac ratione scribendi penitus convellant. Nemo est enim adeo ab omni judicio aversus, qui nesciat concilia, episcopos, summos pontifices, quos Deus posuit mysteriorum suorum dispensatores, posse vetera quædam abrogare, et nova statuere, prout, sancti Spiritus impulsu ducti, ecclesiasticæ utilitati ac dignitati ea conducere provideriint.

Tandem ritus et cæremonias utriusque Ecclesiæ, Latinæ et Græcæ, studiose inter se contuli, in quo convenirent ac discreparent, quantum in me fuit, diligentius annotavi.

Ne quis autem offendatur quod dixerim mundum plenum esse vagis sacerdotibus, profiteor id me non intelligere de honestis sacerdotibus, qui aut certas sedes habent, aut in Ecclesiis et parochiis resident, sed de his duntaxat qui per civitates vagantur, *κπεριόχαιοι*, sacerdotio prorsus indigni.

Neminem etiam lædere debet illud quod annotavi ad quædam extremæ unctionis ritum, in quo, altero ungente, alter verba pronuntiat, cum dixi hoc favere eorum opinioni qui dicunt hunc valere baptismum, si uno infundente aquam, aut mergente, alter verba proferat. Non enim hoc ideo protuli, quasi in ea siu sententia, quam vulgo repudiari non ignoro.

Hæc te monitum volebam, candide lector. Si quid est in his meis lucubratiunculis quod tibi sapiat, utere libenter; si quid nævi ac maculæ repereris, æquus ac benevolus excusa.

DE LIBRO SACRAMENTORUM INSIGNE TESTIMONIUM.

(Ex Petri Lambecii tomo secundo bibliothecæ Cæsareæ, cap. 5, pag. 298, num. 14.)

Secundus augustissimæ bibliothecæ Cæsareæ Codex ad vitam et res gestas imperat. Caroli Magni pertinens est inter mss. Codices theologicos Latinos 560, et continet præcipue sancti Gregorii Magni papæ I librum Sacramentorum. Idcirco autem dixi eum codicem ad historiam vitæ Caroli Magni pertinere, quia hic est ille ipse quem summus pontifex Adrianus I Carolo Magno, ad petitionem ipsius, dono misit, ut videre est ex epistola 82 collectionis episcopolarum veterum studio et cura ipsius Caroli Magni adornatæ; quippe ubi papa Adrianus istius Codicis mentionem facit his verbis: De sacramentario a sancto prædecessore nostro Deiflue Gregorio papa disposito, jam pridem Paulus Grammaticus a nobis eum pro vobis petiit, et secundum sanctæ nostræ Ecclesiæ traditionem per Joannem monachum atque abbatem civitatis Ravennatum vestræ regali emisimus excellentiæ; quatenus optantes pro vestra regali invictissima excellentia eundem Dei apostolum vestrumque protectorem, poscentes quæsumus ut semper ubique vos comitans victores super omnes barbaras nationes efficiat, et una cum domna spiritali filia nostra excellentissima regina, vestræque prosapiæ nobilissima prole, longiori ævo in hoc regnantes mundo, in vitam æternam cum sanctis omnibus regnare sine fine ejus interventionibus faciat. Incolumem excellentiam vestram gratia superna custodiat. Huc usque clausula epistolæ papæ Adriani I, in qua libri Sacramentorum sancti Gregorii Magni ad Carolum Magnum transmissi sunt mentio. Titulus autem ejusdem libri in ipso Codice ms. ita se habet:

IN NOMINE. DÑI.
INCIPIT. LIBER. SA
CRAMENTORUM. DE
CIRCULO. ANNI. EXPO
SITUS. A STO. GREGO
RIO. PAPA. ROMANO.
EDITUS. EX AUTHENTI
CO. LIBRO. BIBLIOTHECÆ.
CUBICULI. SCRIPTUS.

SANCTI GREGORII MAGNI

ROMANI PONTIFICIS

LIBER SACRAMENTORUM.

IN NOMINE DOMINI.

(1') Hic liber (2) Sacramentorum ^a de circulo anni ^b expositus, a sancto Gregorio papa Romano editus, (3) ex authentico libro bibliothecæ ^c Cubiculi scriptus, qualiter (4) Missa Romana celebratur, hoc est :

I In primis (5) ad introitum Antiphona, qualis **A** crucis, SANCTUS Dominus Deus Sabaoth. Pleni sunt cæli et terra gloria tua, osanna in excelsis. (22) Benedictus, qui venit in nomine Domini, (23) Osanna in excelsis ^o.

(6) Deinde, Kyrie eleison.

Item dicitur, (7) Gloria in excelsis Deo. (8) Si episcopus fuerit, tantummodo die Dominico, sive diebus festis. (9) A presbyteris autem minime dicitur, nisi solo in Pascha. ^d Quando vero litania agitur, neque Gloria in excelsis Deo, neque Alleluia canitur.

(10) Postmodum dicitur Oratio; deinde sequitur (11) Apostolus.

(12) Item Graduale, seu Alleluia.

Postmodum legitur (13) Evangelium, deinde (14) Offertorium, et dicitur Oratio super oblata.

Qua completa, dicit sacerdos excelsa voce : Per omnia sæcula sæculorum. **A** Amen. Dicit : Dominus vobiscum. **A** Et cum spiritu tuo. Dicit : (15) Sursum corda. **A** (16) Habemus ad Dominum. Dicit : **A** (17) Gratias agamus Domino Deo nostro. **A** Dignum (18) et iustum est.

VERE dignum et iustum est, æquum et salutare, nos tibi semper (19) et ubique gratias agere, Domine sancte, Pater omnipotens, æterne Deus, per Christum Dominum nostrum. Per quem Majestatem tuam (20) laudant angeli, adorant dominationes, tremunt potestates : cæli, cælorumque virtutes, ac beata : e-raphim socia exultatione concelebrant. Cum quibus et nostras voces, ut admitti jubeas, deprecamur, supplici confessione dicentes : (21) SANCTUS, SAN-

^a Per sacramenta intelliguntur vel omnia novæ legis sacramenta; quo sensu theologi de *Sacramentis* tractatum edunt; vel tria potissimum sacramenta, quæ simul accipiebantur olim, scilicet baptismus, confirmatio, et Eucharistia; de quibus scripti libri *sex de Sacramentis*, inter Ambrosii opera, tom. II novæ Edit.; vel solum Eucharistiæ sacramentum, quod plurali numero, in singulis fere Missis designatur, tum propter duplicem panis et vini materiam, tum propter corpus et sanguinem Christi quæ continent. Vide notam 2 Menardi.

^b In 2 Theod. et in Val. Cl. hic titulus legitur : *Incipit liber Sacramentorum de circulo anni a sancto Gregorio papa Romano editus.*

^c Vide notam 3 Menardi, cui addere liceat quod legitur de sancto Leone I in Rom. Pontificali : *Hic etiam constituit et addidit super sepulcra apostolo-*

A crucis, SANCTUS Dominus Deus Sabaoth. Pleni sunt cæli et terra gloria tua, osanna in excelsis. (22) Benedictus, qui venit in nomine Domini, (23) Osanna in excelsis ^o.

TE (24) igitur, clementissime Pater, per Jesum Christum Filium tuum Dominum nostrum, (25) supplices rogamus, et petimus, uti accepta habeas et benedicas (26) hæc ^e dona, hæc munera, hæc sancta sacrificia (27) illibata : in primis (28) quæ tibi offerimus **3** pro (29) Ecclesia tua sancta catholica, quam (30) pacificare, custodire, (31) adunare, et regere digneris (32) toto orbe terrarum, una cum famulo tuo papa nostro *Ill.*, et (33) rege nostro *Ill.*, (34) et omnibus orthodoxis, atque catholicæ et apostolicæ fidei cultoribus.

B Memento, Domine, famulorum famularumque tuarum *Ill.* et *Ill.*, et omnium (35) circumstantium, quorum tibi fides cognita est, et nota devotio : (36) qui tibi offerant hoc sacrificium laudis pro se, suisque omnibus, pro redemptione animarum suarum, pro spe salutis, et incolumitatis suæ, tibi reddunt (37) vota sua, æterno Deo, vivo et vero ^e.

(38) Communicantes, et memoriam (39) venerantes, in primis gloriosæ semper virginis Mariæ genitricis Dei et Domini nostri Jesu Christi. Sed et beatorum apostolorum ac martyrum tuorum, Petri, Pauli, Andreæ, Jacobi, Joannis, Thomæ, Jacobi, Philippi, Bartholomæi, Matthæi, Simonis, et (40) Taddei, Lini, Cleti, Clementis, (41) Syxti, Cornelii,

C rum... custodes qui dicuntur cubicularii.

^d Litania ad luctum pertinet. Hinc Gregorius arguit Joannem episc. Ravennatem, quod in litanis, hoc est, cineris et cilicii tempore, pallium pompaticum deferret. Vide lib. III, al. II, ind. 11, epist. olim 54, nunc 56. Eadem fuit ratio cur in litania ab hymno *Gloria in excelsis Deo* abstineretur, et ab *Alleluia*.

^e In priori Theoder. ante *Te* igitur, etc., existant plures Orationes : unam tantum retulimus post notam 23 Menardi.

^f In Mss. Theoder. et Gemet. hoc modo tres signantur cruce, ad hæc verba : hæc dona † hæc munera † hæc sancta † sacrificia illibata.

^g In 2 Theod. : *Memento.... omniumque propinquorum meorum, et quorum elemosynas suscepimus, seu qui mihi confessi sunt, necnon et quorum nomina super sanctum altare tuum scripta habentur.*

^h Numeris inter parentheses inclusis revocatur lector ad notas D. Hugonis Menardi ad calcem libri Sacramentorum amandatas. EMT.

Cypriani, Laurentii, Chrysoconi, Joannis et Pauli, Cosmæ et Damiani, (42) Hilarii, Martini, Augustini, Gregorii, Hieronymi, Benedicti, et omnium sanctorum tuorum, (43) quorum meritis precibusque concedas ut in omnibus protectionis tuæ muniamur auxilio. Per Christum Dominum nostrum.

Hanc igitur oblationem servitutis nostræ, sed et cunctæ familiæ tuæ, quæsumus, Domine, ut placatus accipias : (44) diesque nostros in tua pace disponas, atque ab æterna damnatione nos (45) eripi, et in electorum tuorum jubeas grege numerari. Per Christum Dominum nostrum.

Quam oblationem tu, Deus, in omnibus, quæsumus, (46) benedictam, (47) ascriptam, (48) ratam, (49) rationabilem, acceptabilemque facere digneris, ut nobis corpus, et sanguis fiat dilectissimi filii B tui Domini Dei nostri Jesu Christi.

(50) Qui, pridie quam pateretur, (51) accepit panem in sanctas ac venerabiles manus suas, (52) elevatis oculis in cælum ad te Deum Patrem suum omnipotentem, tibi gratias agens, benedixit, fregit, (53) dedit discipulis suis, dicens : Accipite, et manducate (54) ex hoc omnes : (55) HOC EST ENIM CORPUS MEUM.

Simili modo, postea quam cœnatum est, accipiens et (56) hunc (57) præclarum calicem in sanctas ac venerabiles manus suas, item tibi gratias agens, benedixit, (58) dedit discipulis suis, dicens : Accipite, et bibite ex eo omnes : (59) HIC EST ENIM CALIX SANGUINIS MEI, NOVI ET ÆTERNI TESTAMENTI, (60) MYSTERIUM FIDEI, QUI PRO VOBIS ET PRO MULTIS EFFUNDETUR IN REMISSIONEM PECCATORUM.

Hæc quotiescunque feceritis, in mei memoriam facietis.

(61) Unde et memores sumus, Domine, nos tui servi, sed et plebs tua sancta, Christi Filii tui Dei nostri, tam beatæ passionis, necnon et ab inferis resurrectionis, sed et in cælis gloriosæ ascensionis. Offerimus præclaræ Majestati tuæ (62) de tuis donis, ac datis, (63) Hostiam puram, Hostiam & sanctam, Hostiam & (64) immaculatam, Panem & sanctum vitæ æternæ, et calicem & salutis perpetuæ.

Supra quæ propitio ac sereno vultu respicere digneris, et accepta habere, (65) sicuti accepta habere dignatus es munera pueri tui justî Abel, et sacrificium patriarchæ nostri Abraham, et quod tibi obtulit D (66) summus sacerdos tuus Melchisedech a sanctum sacrificium, immaculatam Hostiam.

Supplices te rogamus, omnipotens Deus, (67) jube hæc perferri per manus angeli tui in (68) sublîmo

^a Ex lib. Pontific., in Vita sancti Leonis I, quæ tom. III Concil. inseritur, col. 1290 et seq., sanctus Leo constituit ut intra actionem sacrificii diceretur, *sanctum sacrificium, immaculatam Hostiam.*

^b In Cod. Pamel. et Regiæ Suec., per Christum Dom. nost.

^c Pamel., *Agatha*, ut in aliis Editis.

^d In Gemet. hic inseruntur nomina sanctarum Ætheldrythæ et Gertrudis.

^e Cruces hic signatæ non videntur in Cod. Reg. Succ.

altare tuum, in conspectu divinæ Majestatis tuæ, ut, quotquot ex hac altaris participatione sacrosanctum Filii tui & corpus, et & sanguinem sumpserimus, omni benedictione cœlesti, et gratia repleamur. Per Christum Dominum nostrum.

(69) *Super diptycha.* — (70) Memento etiam, Domine, famulorum famularumque tuarum III. qui nos præcesserunt cum signo fidei, (71) et dormiunt in somno pacis. Ipsi, Domine, et (72) omnibus in Christo quiescentibus, locum refrigerii, lucis et pacis, ut indulgeas, deprecamur. ^b Per eundem.

Nobis quoque peccatoribus famulis tuis de multitudine miserationum tuarum sperantibus, partem aliquam et societatem donare digneris, cum tuis sanctis apostolis, et martyribus, (73) cum Joanne, (74) Stephano, Matthia, Barnaba, Ignatio, (75) Alexandro, Marcellino, Petro, Felicitate, Perpetua, (76) Agathe, ^c Lucia, (77) Agne, Cæcilia, Anastasia, (78) ^d et cum omnibus sanctis tuis, intra quorum nos consortium, non æstimator (79) meriti, sed veniæ, quæsumus, largitor admitte. Per Christum Dominum nostrum.

Per quem hæc (80) omnia, Domine, semper bona creas, (81) sanctificas, (82) viviificas, benedixisti, et præstas nobis. Per ^e ipsum, et cum & ipso, et in & ipso, est tibi Deo Patri omnipotenti in unitate Spiritus sancti, omnis honor et gloria.

Per omnia sæcula sæculorum. Amen.

Oremus. — (83) Præceptis salutaribus moniti, et divina institutione formati, audemus dicere :

(84) Pater noster, qui es in cælis, Sanctificetur nomen tuum. Adveniat regnum tuum. Fiat voluntas tua sicut in cælo, et in terra. Panem nostrum quotidianum da nobis hodie. Et dimitte nobis debita nostra, sicut et nos dimittimus debitoribus nostris. Et ne nos inducas in tentationem. ^a Sed libera nos a malo.

Libera nos, quæsumus, Domine, ab omnibus malis, præteritis, præsentibus, et futuris, et intercedente beata et gloriosa semper virgine Dei genitrice Maria, et (85) beatis apostolis tuis, Petro, et Paulo, atque (86) Andrea, necnon et beato (87) Stephano protomartyre tuo, ^f et omnibus sanctis, da propitius pacem diebus nostris, ut, ope misericordiæ tuæ adjuti, et a peccato simus semper liberi, et ab omni perturbatione securi. Per Dominum.

5 Pax Domini sit semper vobiscum. ^g. Et cum Spiritu tuo.

(83) Agnus Dei qui tollis peccata mundi, miserere nobis ^h.

^f In Cod. Reg. Suec. additur : *Necnon et beato Dionysio martyre tuo atque pontifice cum sociis suis Rustico et Eleutherio, et beato Clodoulo confess. t., et omnibus, etc.* In Pamel. Cod. cum beato Cyriaco Mart. t. et sancto Martino confess. t. quæ in Cod. Reg. Suec. desiderantur. In 2 Theoder. inseruntur hic nomina sanctorum Quintini, Nicasii, Gregorii, Medardi et Eligii.

^g Post *Agnus* in 1 Theod. sequuntur sex Orationes ex quibus secunda est : *Domine J. C. qui dixisti apostolis tuis, pacem relinquo vobis, etc.*, quæ legitur in

IX KALEND. JANUARI. — IN VIGILIA NATALIS A
DOMINI.

Ad (89) *Nonam.* — (90) Deus, qui nos Redemptionis nostræ annua expectatione letificas, (91) præsta ut Unigenitum tuum quem Redemptorem læti suscipimus, venientem quoque iudicem securi videamus Dominum nostrum, Jesum Christum, Filium tuum, (92) qui tecum vivit et regnat Deus in unitate Spiritus sancti (93) per omnia sæcula sæculorum.

(94) *Super oblata.* — Da nobis, quæsumus, omnipotens Deus, ut, sicut adoranda Filii tui Natalia prævenimus, sic ejus munera capiamus sempiterna gaudentes. Per eundem.

(95) *Præfatio* b. — Vere dignum et justum est, æquum et salutare, nos tibi semper et ubique gratias agere, Domine sancte, Pater omnipotens, æterne Deus. Per Christum Dominum nostrum : ejus hodie faciem in confessione prævenimus, et voce supplicii exoramus, ut superventuræ noctis officii nos ita pervigilie reddat, ut sinceris mentibus ejus percipere mereamur Natale venturum, in quo invisibilis ex substantia tua visibilis per carnem apparuit in nostra, tecumque unus non tempore genitus, non natura inferior, ad nos venit ex tempore natus. Per quem, etc.

(96) *Ad Complendum* c. — Da nobis, Domine, quæsumus, Unigeniti Filii tui recensita Nativitate respirare, cujus cœlesti mysterio pascimur et potamur (97). Per eundem, etc.

Ad Vesperas. — Præsta, misericors Deus, ut ad suscipiendum Filii tui singulare Nativitatis mysterium, C et mentes credentium præparentur, et non crederentium corda subdantur. Per eundem.

(98) IN VIGILIA DOMINI IN NOCTE.

Deus, qui hanc sacratissimam noctem veri luminis fecisti illustratione clarescere, da, quæsumus, ut cujus lucis mysteria in terra cognovimus, ejus quoque gaudiis in cœlo perfruamur. Qui tecum vivit, etc.

§ 1 *Super oblata.* — Accepta sit tibi, Domine, quæsumus, hodiernæ festivitatis oblatio, ut, tua gratia largiente, per hæc sacrosancta commercia in illius juveniamur forma in quo tecum est nostra substantia. Qui tecum vivit et regnat Deus in unitate.

hodiernis Missalibus. In C. Reg. Suec. ante *Agnus Dei* ponitur Benedictio episcoporum, *adesto suppl.*, ut in Pontific. Rom. postea Consecratio : *Deus bonorum omnium.* Deinde super oblata, *hæc hostia*, etc., ut in Pontif. Rom., Præfatio, *Hanc igitur*, etc. Ad complendum, *hæc nos communio*, etc. Quæ excipiunt ordinationes presbyteri et diaconi.

^a Hic non consentiunt Mss., nisi in duabus prioribus Orationibus.

^b Abest Præfatio Cod. Pamel. et Reg. Suec. In Gemet. assignatur Præfatio quæ in Edit. Vatic. et Gussanvil. ponitur pro tertia missa Natalis Domini.

^c In Cod. Reg. Suec. et apud Pamel. legitur post *Communione*. Sequitur apud Pamel. Oratio super populum quæ abest a Cod. Reg. Suec. sicut alia ad *Vesperas*.

^d In C. Pamel., *secreta*, contradicente Cod. Reg. Suec.

^e Apud Pamel., quia per incarnati verbi mysterium, etc., ut in Missalibus hodiernis. Consentiant Cod.

Præfatio. — Vere dignum et justum est, æquum et salutare, nos tibi semper et ubique gratias agere, Domine sancte, Pater omnipotens, æterne Deus, Per Christum Dominum nostrum. Cujus divinæ Nativitatis potentiam ingenita virtutis tuæ genuit magnitudo. Quem semper Filium, et ante tempora æterna genitum, quia tibi pleno atque perfecto æterni Patris nomen non deficit, prædicamus, et honore, majestate atque virtute æqualem tibi cum Spiritu sancto constemur, et (99) in trino vocabulo unicam credimus Majestatem. Et ideo cum angelis, et archangelis, cum thronis, et dominationibus, cumque omni militia cœlestis exercitus, hymnum gloriæ tuæ canimus sine fine dicentes :

Te igitur, clementissime Pater, etc.

B (100) *Benedictio.* — Omnipotens Deus, qui incarnatione Unigeniti sui mundi tenebras effugavit, et gloriosa nativitate hanc sacratissimam noctem irradiavit, effuget a vobis tenebras vitiorum, et irradiet corda vestra luce virtutum. Amen. Quique ejus sacratissimæ Nativitatis gaudium magnum pastoribus ab angelo voluit nuntiari, ipse super vos benedictionis suæ gratissimum imbrem infundat, atque ipso pastore vos ad æternorum gaudiorum pascua æterna perducat. Amen. Et qui per ejus incarnationem terrena cœlestibus sociavit, internæ pacis et bonæ voluntatis vos nectare repleat, et cœlestis militiæ consortes efficiat. Amen. Quod ipse, etc. f.

Ad Complendum. — Da nobis, quæsumus, Domine Deus noster, ut qui Nativitatem Domini nostri Jesu Christi nos frequentare gaudemus, dignis conversationibus ad ejus mereamur pertinere consortium. Qui tecum vivit, etc.

Ad Matutinum. — Respice nos, misericors Deus, et mentibus clementer humanis, nascente Christo, summæ veritatis lumen ostende. Qui tecum vivit et regnat.

7 MIS-A (101) IN MANE PRIMA NAT. DOM., SIVE SANCTÆ ANASTASIÆ.

Da (102), quæsumus, omnipotens Deus, ut, qui nova incarnati Verbi tui luce perfundimur, hoc in nostro res; lendeat opere, quod per fidem fulget in mente. Per eundem.

D Reg. Suec., Gemet et Theoder. Post Præfat. Pamel. habet : *infra actionem Communicantes et noctem sacratis. celebr.*, ut in Missali. Favent Mss. Theoder. et Gemet. Abest hoc a Cod. Reg. Suec. Sic adeo discrepant Codices ab invicem, ut immensi prope laboris sit omnes variantes lectiones observare.

^f Hæc Benedictio quæ hic non exstat in Ed. Vat. et aliis poster. est in Benedictionali a Lambecio edito, quod habes in Edit. Gussanvil. Ibidem repertiuntur omnes aliæ Benedictiones in Codice Menardino, Missarum officii insertæ. Sic absolvitur apud Lambecium : *quod ipse præstare dignetur cujus regnum et imperium sine fine permanet in sæcula sæculorum. Amen. Benedictio Dei Patris, et Filii, et Spiritus sancti, et pax Domini sit semper vobiscum.*

^g Assignatur quoque statio, ad sanctam Anastasiam, tum in plerisque Codd. tum in Kalend. Rom. In Cod. Reg. Suec. duæ sunt hujus missæ Præfationes, prior de sancta Anastasia, alia de Nativitate.

Alia. — Da, quæsumus, omnipotens Deus, ut qui beatæ Anastasiæ martyris tuæ solemnâ colimus, ejus apud te patrocinia sentiamus. Per Dominum nostrum Jesum Christum.

Super oblata. — Munera nostra, quæsumus, Domine, Nativitatis hodiernæ mysteriis apta proveniant, ut (103) sicut homo genitus idem refulsit Deus, sic nobis hæc terrena substantia conferat quod divinum est. Per eundem.

Alia. — Accipe, quæsumus, Domine, munera dignanter oblata, et, beatæ Anastasiæ suffragantibus meritis, ad nostræ salutis auxilium provenire concede. Per Dominum nostrum Jesum Christum Filium tuum. Qui tecum vivit.

(104) *Præfatio.* — Vere dignum et justum est, æquum et salutare, nos tibi semper et ubique gratias agere, Domine sancte, Pater omnipotens, æterne Deus: quia nostri Salvatoris hodie lux vera processit, quæ clara nobis omnia et intellectu manifestavit, et visu. Et ideo cum angelis et archangelis, cum thronis et dominationibus, cumque omni militia cœlestis exercitus, hymnum gloriæ tuæ canimus, sine fine dicentes.

Ad Complendum. — (105) Ejus nos, Domine, (106) sacramenti semper (107) natalis instauret, cujus (108) Nativitas singularis humanam repulit vetustatem. Qui tecum vivit.

Alia. — Satiasti, Domine, familiam tuam muneribus sacris; ejus, quæsumus, semper interventione nos refove cujus solemnia celebramus. Per Dominum nostrum Jesum Christum, etc.

VIII KAL. JANUARIJ ^a. — IN DIE NATALIS DOMINI.

(109) Concede, quæsumus, omnipotens Deus, ut nos Unigeniti Filii tui nova per carnem Nativitas liberet, quos sub peccati jugo vetusta servitus tenet. Qui tecum vivit.

Super oblata. — Oblata, Domine, munera nova Unigeniti tui Nativitate sanctifica, nosque a peccatorum nostrorum ⁸ maculis emunda. Per eundem, etc.

Præfatio. — Vere dignum et justum est, æquum et salutare, nos tibi semper et ubique gratias agere, Domine sancte, Pater omnipotens, æterne Deus: quia per incarnati Verbi mysterium nova mentis nostræ oculis lux tuæ claritatis infulsit. Ut, dum visibiliter Deum cognoscimus, per hunc (110) invisibilem amore rapiamur. Et ideo cum angelis.

Te igitur, clementissime Pater, etc., ut supra ^b.

Benedictio. — Benedicat vobis omnipotens Deus, vestramque ad superna excitet intentionem, qui hanc sacratissimam diem Nativitate Filii sui fecit esse solemnem. Amen. Et qui eum qui Panis est angelorum in præsepi Ecclesiæ cibum fecit esse fidelium animalium, ipse vos et in præsepi sæculo degustare faciat æternorum dulcedinem gaudiorum, et in futuro per-

^a In Kalend. Rom., sicut in Ed. Pamel. et plerisque Mss., legitur *ad sanctum Petrum*, ubi statio indicatur.

^b Apud Pamelium post Præfationem habes . infra

ducatur ad satietatem æternorum præmiorum. Amen. (111) Quique ejus infantiam vilibus voluit indui pannis, ipse vos cœlestium vestimentorum induat ornamentis. Amen. Quod ipse præstare dignetur, cujus regnum et imperium sine fine permanet in sæcula sæculorum. Amen. Benedictio Dei Patris, et Filii, et Spiritus Sancti. Et pax Domini sit semper vobiscum.

Ad Complendum. — (112) Præsta, quæsumus, omnipotens Deus, ut natus hodie Salvator mundi, sicut divinæ nobis generationis est auctor, ita et immortalitatis sit ipse largitor. Qui tecum vivit et regnat Deus.

Alia Orationes. — Concede nobis, omnipotens Deus, ut Salutare tuum, nova cœlorum luce mirabile, quod ad salutem mundi hodierna festivitate processit, nostris semper innovandis cordibus oriatur. Qui tecum.

Alia. — Omnipotens sempiternus Deus, qui hunc diem per incarnationem Verbi tui et partum beatæ Mariæ virginis consecrasti, da populis tuis in hac celebritate consortium ut, qui tua gratia sunt redempti, tua sint adoptione securi. Per eundem.

Alia. — Fundamentum fidei nostræ Deus, (113) qui in mentibus sanctis, tanquam in excelis montibus, æternitatis portas, justitia muniente, componis, concede nobis in te gloriose credere, tuumque Filium Dominum nostrum ad Redemptionem animarum hominem factum prædicabiliter confiteri. Qui tecum, etc.

Alia. — Largire, quæsumus, Domine, famulis tuis (114) fidei et securitatis augmentum, ut qui de Nativitate Filii tui Domini nostri gloriantur, et adversa mundi, te gubernante, non sentiant, et quæ temporaliter ⁹ celebrare desiderant, sine fine percipiant. Per.

Alia. — Deus, qui per beatæ Mariæ virginis partum sine humana concupiscentia procreatum, in Filii tui membra venientes (115) paternis fecisti præjudiciis non teneri, præsta, quæsumus, ut, (116) hujus creaturæ novitate suscepta, vetustatis antiquæ contagiis exuamur. Per eundem.

Alia. — (117) Deus, qui humanæ substantiæ dignitatem et mirabiliter condidisti, et mirabilis reformasti, da nobis, quæsumus, ejus divinitatis esse consortes qui humanitatis nostræ fieri dignatus est particeps, Jesus Christus Filius tuus, qui tecum vivit.

Alia. — Omnipotens sempiternus Deus, qui in Filii tui Domini nostri Nativitate tribuisti totius religionis initium perfectionemque constare, da nobis, quæsumus, in ejus portione censi, in quo totius salutis humanæ summa consistit. Qui tecum vivit et regnat Deus.

Alia. — Da, quæsumus, Domine, populo tuo inviolabilem fidei firmitatem, ut qui Unigenitum tuum.

act. Communicantes et diem sacratiss. celebr. quo B. M. intem. virginitas (per errorem nativitas), etc., quæ leguntur in Ed. Vatic. et Gussanvil., necnon in Gemel. Abest a Cod. Reg. Suec.

in tua tecum gloria sempiternam, (118) in veritate A nostri corporis natum de matre Virgine consistuntur, et a presentibus liberentur adversis et mansuris gaudiis inserantur. Per eundem Dominum nostrum Jesum Christum Filium tuum, qui tecum.

VII KAL. JANUARIUM. — NATIVITAS SANCTI STEPHANI ^a.

Da nobis, quæsumus, Domine, imitari quod colimus, ut discamus et inimicos diligere, quia ejus natalitia celebramus, qui novit etiam pro persecutoribus exorare Dom.

Super oblata. — Suscipe, Domine, munera pro tuorum commemoratione sanctorum, (119) ut sicut illos passio gloriosos, sic nos devotio reddat innocuos. Per Dominum ^b.

Præfatio. — Vere dignum et justum est, æquum et salutare, nos tibi semper et ubique gratias agere, Domine sancte, Pater omnipotens, æterne Deus, beati Stephani levitæ simul et martyris natalitia recolentes: qui fidei, qui sacræ militiæ, qui dispensationis et castitatis egregiæ, qui prædicationis mirabilisque constantiæ, qui confessionis ac patientiæ nobis exempla veneranda proposuit. Et ideo Nativitatem Filii tui merito præ cæteris passionis suæ festivitate prosequitur, (120) cujus gloriæ sempiternæ primus martyr occurrit. (121) Per quem Majestatem, etc.

10 *Benedictio.* — Deus qui beatum Stephanum protomartyrem coronavit, et confessione fidei, et agone martyrii, mentes vestras circumdet, et in præsentem sæculo corona justitiæ, et in futuro perducatur vos ad coronam gloriæ. Amen. Illius obtentu tribuat C vobis Dei et proximi charitate semper exuberare, qui hanc studuit etiam inter lapidantium impetum obtinere. Amen. Quo ejus exemplo roborati, et intercessione muniti, ab eo quem ille a dextris Dei vidit stantem, mereamini benedici. Amen. Quod ipse præstare dignetur, etc.

Ad Complendum. — Auxilientur nobis, Domine, sumpta mysteria, et intercedente beato Stephano martyre tuo, sempiterna protectione confirmet. Per.

Alia. — Omnipotens sempiterne Deus, qui primitias martyrum, in beati levitæ Stephani sanguine dedicasti, tribue, quæsumus, ut pro nobis intercessor existat, qui pro suis etiam persecutoribus exoravit. Per.

Alia. — Deus, qui nos Unigeniti tui elementer incarnatione redemisti, da nobis patrocinia tuorum continuata sanctorum, quibus capere valeamus salutaris mysterii portionem. Per eundem.

Alia. — Gratias agimus, Domine, multiplicatis circa nos miserationibus tuis, qui et Filii tui Nativitate nos salvas, et beati martyris Stephani deprecatione sustentas. Per eundem.

^a Apud Pamelium, *martyris*, ut in Editis Vatic. et Gussanvil. Abest a Cod. Reg. Suec. et a Kalend. Rom., ubi nulla statio assignatur, sed pro Evangelio indicatur: *Dicebat Jesus turbis Judæorum*, usque, *benedictus qui venit in nom. Dom. Matth. xxiii.*

^b Post hæc Orationem, apud Pamelium sequitur Oratio: *grata tibi sint*, etc., quæ desideratur in Cod.

VI KAL. JANUARIUM. — NATIVITAS SANCTI JOANNIS EVANGELISTÆ.

(122) Ecclesiam tuam, Domine, benignus illustra, ut, beati Joannis evangelistæ illuminata doctrinis, ad dona perveniat sempiterna. Per.

Super oblata. — Suscipe munera, Domine, quæ in ejus tibi solemnitate deferimus, cujus (123) nos confidimus patrocinio liberari. Per.

Præfatio. — Vere dignum et justum est, æquum et salutare, nos tibi semper et ubique gratias agere, Domine sancte, Pater omnipotens, æterne Deus, beati apostoli tui et evangelistæ Joannis veneranda natalitia recensentes: qui Domini nostri Jesu Christi Filii tui vocatione terrenum respuit patrem, ut posset invenire cœlestem, adeptus in regno cœlorum sedem apostolici culminis, qui tantum retia (124) carnalia contempserat genitoris; quique ab Unigenito tuo sic familiariter est dilectus, et immensæ gratiæ muneribus approbatus, ut eum **11** idem Dominus in cruce jam positus, (125) vicarium suæ matri Virgini filium subrogaret, quatenus beatæ Genitricis integritati probati dilectique discipuli virginitas deserviret. Nam et in cœnæ mysticæ sacrosancto convivio super ipsum vitæ fontem æternum, scilicet pectus recubuerat Salvatoris. De quo perenniter manantia cœlestis hauriens fluente doctrinæ, tam profundis ac mysticis revelationibus est imbutus, ut omnem transgrediens creaturam, excelsa mente conspiceret, et evangelica voce proferret quod in principio erat Verbum, et Verbum erat apud Deum, et Deus erat Verbum. Et ideo cum angelis.

Benedictio. — Omnipotens Deus dignetur vobis per intercessionem beati Joannis apostoli et evangelistæ benedicere, qui per eum arcana verbi sui voluit Ecclesiæ revelare. Amen. Concedat vobis ut quod ille Spiritus sancti munere afflatus vestris auribus infudit, ejusdem Spiritus dono capere mente valeatis. Amen. Quo ejus documento de divinitate nostri Redemptoris edocti, et amando quod traudivit, et exsequendo quod jussit, ad dona pervenire mereamini, quæ idem Jesus Christus Dominus noster repromisit. Quod ipse præstare dignetur.

Ad Complendum. — Refecti oibo potuque cœlesti, Deus noster, te supplices deprecamur, ut in cujus hæc commemoratione percepimus, ejus muniamur et precibus. Per.

(126) *Ad Vesperos.* — Beati Joannis evangelistæ, quæsumus, Domine, supplicatione placatus, et veniam nobis tribue, et remedia sempiterna concedo. Per Dominum nostrum.

(127) *Alia.* — Beati evangelistæ Joannis, Domine,

Reg. Suec. et abest ab Edit. Vatic., Gussanvil., etc.

^a In Kalend. Rom. nulla fit mentio stationis. Evangelium idem notatur, quod in hodiernis Missalibus legimus. In Cod. Pamel. alia prorsus Orationes assignantur. In una præmittitur *ad sanctum Andream*. Aliquas ex illis habet Codex Reg. Suec., sed non omnes; imo tres priores desunt.

precibus adjuvemur, ut quod possibilitas nostra non obtinet ejus nobis intercessione donetur. Per.

(128) *Alia.* — Sit, Domine, quæsumus, beatus Joannes evangelista nostræ fragilitatis adjutor, ut pro nobis tibi supplicans copiosius audiatur. Per.

Alia. — Deus qui per os beati apostoli tui Joannis Verbi tui nobis arcana reserasti, præsta, quæsumus, ut quod ille nostris auribus excellenter infudit intelligentiæ competentis eruditione capiamus. Per.

Alia. — Omnipotens sempiternæ Deus, qui hujus diei venerandam sanctamque lætitiâ beati apostoli tui Joannis et evangelistiæ festivitatem tribuisti, da Ecclesiæ tuæ, quæsumus, et amare quod credidit, et prædicare quod docuit. Per.

Alia. — Adsit Ecclesiæ tuæ, Domine, quæsumus, beatus 12 evangelista Joannes, ut cujus perpetuus doctor existit, semper esse non desinat suffragator. Per Dominum.

Alia. — Præsta, quæsumus, omnipotens Deus, ut excellentiam Verbi tui, quam beatus evangelista Joannes asseruit, et convenienter intelligere valeamus, et veraciter profiteri. Per eundem.

V KALEND. JANUARI. ^a NATALIS INNOCENTUM.

Deus, cujus hodierna die præconum innocentes martyres non loquendo, sed moriendo confessi sunt, omnia in nobis vitiorum mala mortifica, ut fidem tuam, quam lingua nostra loquitur, etiam moribus vita fateatur. Per.

Super oblata. — Adesto, Domine, muneribus Innocentum festivitatem sacrandis, et præsta, quæsumus, ut eorum sinceritatem possimus imitari, quorum tibi dicatam veneramus infantiam. Per.

Præfatio. — Vere dignum et justum est, æquum et salutare, nos tibi semper et ubique gratias agere, Domine sancte, Pater omnipotens, æterne Deus: (129) et in pretiosis mortibus parvulorum, quos propter nostri Redemptoris infantiam bestiali sævitia Herodes funestus occidit, immensa clementiæ tuæ dona prædicare, in quibus fulget sola magis gratia quam voluntas, (130) et clara est prius confessio quam loquela, (131) ante passio quam membra idonea passioni. Existunt testes Christi, qui ejus nondum fuerant agnitores. O infinita benignitas! o ineffabilis misericordia, quæ pro suo nomine trucidatis meritum gloriæ perire non patitur, sed proprio cruore perfusus et salus regenerationis adhibetur, et imputatur corona martyrii. Et ideo cum angelis, etc.

Benedictio. — Omnipotens Deus, pro cujus Uni-

^a Apud Pamel. Nat., *sanctorum Innocent.* Abest *sanctorum*, a Cod. Reg. Suec., a Kalend. Rom. et ab Edit. Vatic. et Gussanvil. In eodem Pamel. Cod. legitur *ad sanctum Paulum*. Siletur de statione in Kalend. Rom., ubi Evangelium idem quod in hodierna sanctorum Innocentium Missa designatur.

^b Hæc oratio et ultima, *adjuva*, etc., deest in Cod. Reg. Suec.

^c Abest *papæ*, a Cod. Pamel., exstat in Cod. Reg. Suec. In neutro legitur quod hic de sancto Fulgentio additum, uti nec in aliis Vulgatis. In kalend. Rom., ubi papæ titulus sancto Silvestro non datur, nullæque sit sancti Fulgentii memoria, præscribitur Evangel. *Dixit Jesus discipulis suis: Vigilate*, usque *super*

geniti veneranda infantia infantium innocentium catervas Herodis funesti peremit sævitia, suæ vobis benedictionis tribuat dona gratissima. Amen. Et qui eis concessit ut unicum Filium ejus, Dominum nostrum, non loquendo, sed moriendo confiterentur, concedat vobis ut fidem veram, quam lingua vestra fatetur, etiam mores probi et vita inculpabilis fateantur. Amen. Quique eos primitivum fructum sanctæ suæ suscepit Ecclesiæ, cum fructu bonorum operum vos faciat pervenire ad gaudia æternæ patriæ. Amen. Quod ipse præstare dignetur, cujus regnum.

Ad Complendum. — (132) Votiva, Domine, dona perceperimus, quæ sanctorum nobis precibus, et præsentis, quæsumus, vitæ pariter et æternæ tribus conferre subsidium. Per.

13 *Alia.* — ^b Deus, qui licet sis magnus in magnis, mirabilia tamen gloriosius operaris in minimis, da nobis, quæsumus, in eorum celebritate gaudere, qui Filio tuo Domino nostro testimonium præbuerunt etiam non loquentes. Per eundem, etc.

Alia. — Ipsi nobis, Domine, quæsumus, postulent mentium puritatem, quorum innocentiam hodie solemniter celebramus. Per.

Alia. — Adjuva nos, Domine, quæsumus, eorum deprecatione sanctorum, qui Filium tuum humana necdum voce profitentes cœlesti sunt pro ejus Nativitate gloria coronati. Per eundem.

PRID. KALENDAS JANUARI. NATIVITAS SANCTI SILVESTRI ^c PAPÆ.

(133) *Eodem die sancti Fulgentii episcopi.*

Da, quæsumus, omnipotens Deus, ut beati Silvestri confessoris tui, atque pontificis veneranda solemnitas, et devotionem nobis augeat, et salutem. Per.

Super oblata. — Sanctorum tuorum nobis, Domine, pia non desit oratio, quæ et munera nostra conciliet, et tuam nobis indulgentiam semper obtineat. Per.

Ad Complendum. — Quæsumus, omnipotens Deus, ut hodiernæ munus solemnitatis acceptum, intercedente beato Silvestro confessore tuo, et corporibus nostris salutem præstet et mentibus. Per Dominum.

Alia. — Adesto, Domine, supplicationibus nostris, nec eos ullis mentis et corporis patiaris subjacere periculis, quos beati Silvestri pontificis tui munit gloriosa confessio. Per.

KALENDIS JANUARI. (134) — IN OCTAVIS DOMINI ^d.

Deus, qui salutis æternæ, beatæ Mariæ virginitate

omnia bona sua constituet eum, sine ulla statione.

^d Licet hoc festum a Circumcisione nomen haud accipiat in Kalendar. Rom., cui consentiunt libri Sacramentorum Codices sive editi sive manu exarati, assignatur tamen Evangelium de Circumcisione, postquam consummati sunt, quod protrahitur, usque et gloriâ plebis tuæ Israel. Nulla stationis fit mentio. In Editis tamen Pamelianis, consentiente Cod. Reg. Suec., legitur *ad sanctum Mariam ad Martyres*. In hoc Cod. desiderantur quatuor Orationes ultimæ apud Pamelium uncinis [] inclusæ; Præfatio et Benedictio quæ hic habentur, ubi Circumcisionis fit mentio, in Pamel. et Reg. Suec. Codicibus non leguntur. In Kalendar. Rom. eodem die notatur *natale sanctæ*

secunda, humano generi præmia præstitisti, tribue, A
quæsumus, ut ipsam pro nobis intercedere sentiamus,
per quam meruimus auctorem vitæ suscipere Dominum
nostrum Jesum Christum Filium tuum.

Alia. — Deus, qui nobis nati Salvatoris diem celebrare
14 concedis octavum, fac, quæsumus, nos ejus
perpetua divinitate muniri cujus sumus carnali
cõmmercio reparati. Qui tecum vivit, etc.

Super oblata. — Præsta, quæsumus, Domine, ut
per hæc munera, quæ Domini nostri Jesu Christi
arcana Nativitatis mysterio gerimus, purificatæ
mentis intelligentiam consequamur. Per eundem.

Præfatio. — Vere dignum et justum est, æquum
et salutare, nos tibi semper et ubique gratias agere,
Domine sancte, Pater omnipotens, æterne Deus, per
Christum Dominum nostrum: cujus hodie Circum-
cisionis diem, et Nativitatis octavum celebrantes,
tua, Domine, mirabilia veneramur. Quia, quæ pe-
perit, et mater et virgo est; qui natus est et infans
et Deus est. Et ideo cum angelis, etc.

Benedictio. — Omnipotens Deus, cujus Unigenitus
hodierna die, ne legem solveret, quam adimplere
venerat, corporalem suscepit circumcisionem, spi-
rituali circumcisione mentes vestras ab omnibus vi-
tiorum incentivis expurget, et suam in vos infundat
benedictionem. Amen. Et qui legem per Moysen
dedit, ut per Mediatorem nostrum benedictionem
daret, exuat vos mortificatione vitiorum et faciat per-
severare in novitate virtutum. Amen. Quo sic in se-
narii numeri perfectione in hoc sæculo vivatis, et in
septenario inter beatorum spirituum agmina requies-
catis. (135) Quatenus in octavo resurrectione reno-
vati, jubilæi remissione ditati, (136) ad gaudia sine
fine mansura perveniat. Amen. Quod ipse præstare
dignetur, cujus regnum.

Ad complendum. — Præsta, quæsumus, Domine,
ut quod Salvatoris nostri iterata solemnitate percepimus,
perpetuæ nobis redemptionis conferat medici-
nam. Per eundem.

Super populum. — Omnipotens sempiternæ Deus,
qui in unigenito tuo novam Creaturam nos tibi esse
fecisti, custodi opera misericordiæ tuæ, et ab omni-
bus nos maculis vetustatis emunda, ut per auxilium
gratiæ tuæ in (137) illius inveniamur forma, in quo
tecum est nostra substantia. Qui tecum vivit.

(138) ^a DOMINICA POST NATALEM DOMINI.

Omnipotens sempiternæ Deus, dirige actus nostros
in beneplacito tuo, ut in nomine dilecti Filii tui me-
reamur bonis operibus abundare. Qui tecum.

Super oblata. — Concede, quæsumus, Domine, ut
oculis tuæ 15 Majestatis munus oblatum, et gratiam
nobis devotionis obtineat, et effectum beatæ perenni-
tatis acquirat. Per Dominum nostrum.

Marie; quod optime convenit cum sancti Gregorii
Antiphonario, ut a Pamelio exhibetur. Ea forte de
causa etiam nunc festi Circumcisionis officium ma-
gna ex parte ad beatissimam Virginem pertinet.

^a Hujus Dominicæ nihil exstat in Pamel. aut in Reg.
Succ. Codicibus, præter Orationem, omnipotens, etc.
In Cod. Gemet. Oratio est, Deus qui sal. et. beatæ

Præfatio. — Vere dignum et justum est, æquum
et salutare, nos tibi semper et ubique gratias agere,
Domine sancte, Pater omnipotens, æterne Deus:
Qui peccato primi parentis hominem a salutis fini-
bus exulantem, pietatis indulgentia ad veniam vi-
tamque revocasti, mittendo nobis unigenitum Filium
tuum Dominum et Salvatorem nostrum; per quem
Majestatem tuam, etc.

Benedictio. — Deus, qui Unigenitum suum misit,
ut mundum salvaret, ejusdem salutis vos participes
efficiat, et in ea perseverabiles reddat. Amen. Ira
quæ super infidelis manet a vobis amoveat, et ab ea
vos in perpetuum liberos efficiat. Amen. Spiritum
Filii sui vobis attribuat, ejusque donis vos affatim
exuberare concedat. Amen. Quod ipse præstare di-
gnetur cujus regnum.

Ad Complendum. — Per hujus, Domine, operatio-
nem mysterii, et vitia nostra purgentur, et justa de-
sideria compleantur. Per Dominum, etc.

Super populum. — Proptiari, misericors Deus,
supplicationibus nostris, et populum tuum pervigili
protectione custodi, ut qui Unigenitum tuum in
carne nostri corporis Dominum natum esse fatetur,
nulla possit diaboli falsitate corrumpi. Per eundem.

NONIS JANUARI. — (139) IN VIGILIA ^b THEOPHANIE.

Ad Vesperas. — Corda nostra, quæsumus, Domine,
venturæ festivitatis splendor illustret, quo mundi
hujus tenebris carere valeamus, et perveniamus ad
patriam claritatis æternæ. Per.

Super oblata. — Tribue, quæsumus, Domine, ut
C præsentibus illi immolentur sacrificiis, et sumamus
quæ venturæ solemnitatis pia munera præloquuntur.
Per, etc.

Præfatio. — Vere dignum et justum est, æquum
et salutare, nos tibi semper et ubique gratias agere,
Domine sancte, Pater omnipotens, æterne Deus: et
te laudare mirabilem Dominum in omnibus operibus
tuis, quibus sacratissima regni tui mysteria revelasti.
Hanc etenim festivitatem dominicæ apparitionis in-
dex stella præcessit, quæ natum in terra cæli Do-
minum magis stupentibus nuntiaret. Ut manifestan-
dus mundo Deus et cœlesti denuntiaretur indicio, et
temporaliter procreatus signorum temporalium mi-
nisterio panderetur. Et ideo, etc.

16 *Ad Complendum.* — Illumina, quæsumus, Domi-
D ne, populum tuum, et splendore gratiæ tuæ cor ejus
semper accende, ut, Salvatoris mundi stella famu-
lante, manifestata Nativitas mentibus eorum et re-
veletur, semper et crescat. Per eundem.

VIII IDUS JANUARI. — (140) IN ^c EPIPHANIA DOMINI.

Deus, qui hodierna die Unigenitum tuum gentibus
(141) stella duce revelasti, concede propitiis ut qui
jam te ex fide cognovimus, usque ad contemplanda

Marie virg. f.

^b Sic appellatur Epiphaniæ festum a sancto Grego-
rio, hom. 38 in Evang.: Veni: ut quia Natalem domi-
nicam sine te feci, sanctam Theophaniam jam tecum
faciam.

^c Hac die in Ed. Pamel. statio agitur ad sanctum
Petrum; quod optime re-põndet titulo hom. 10 in

speciem tuæ celsitudinis perducamur. Per eam-
dem, etc.

Super oblata. — Ecclesiæ tuæ, quæsumus, Domine, dona propitiis intueri, quibus non jam aurum, thus et myrrha profertur, sed quos eisdem muneribus declaratur, immolatur et sumitur, Jesus Christus Dominus noster.

Præfatio. — Vere dignum et justum est, æquum et salutare, nos tibi semper et ubique gratias agere: Domine sancte, Pater omnipotens, æterne Deus: quia cum Unigenitus tuus in substantia nostræ mortalitatis apparuit, (142) in novam nos immortalitatis suæ lucem reparavit. Et ideo cum angelis, etc.

Te igitur, clementissime Pater, etc.

Benedictio. — Deus, lumen verum, qui Unigenitum suum hodierna die stella duce gentibus voluit B revelare, sua vos dignetur benedictione ditare. Amen. Quo exemplo (143) magorum mystica Domino Jesu Christo munera offerentes, spreto antiquo hoste, spretisque contagiis vitiorum, ad æternam patriam redire valeatis per viam virtutum. Amen. Deique vobis veram mentium innocentiam qui super Unigenitum suum Spiritum sanctum demonstrare voluit per columbam, eaque virtute mentes vestræ exercentur ad intelligenda divinæ legis arcana, qua in Cana Galilææ lympha est in vinum conversa. Amen. Quod ipse præstare dignetur.

Ad Complendum. — Præsta, quæsumus, omnipotens Deus, ut quæ solemniter celebramus officio, purificatæ mentis intelligentia consequamur. Per.

Alia Orationes. — Omnipotens sempiternæ Deus, C fidelium splendor animarum, qui hanc solemnitatem electionis gentium (144) primitiis consecrasti, imple mundum gloria tua, et subditis tibi populis per luminis tui appare claritatem. Per.

17 *Alia.* — Deus, illuminator omnium gentium, da populis tuis perpetua pace gaudere, et illud lumen splendidum infunde cordibus nostris, quod trium magorum mentibus aspirasti. Per.

Alia. — Da nobis, quæsumus, Domine, digne celebrare mysterium, quod in nostri Salvatoris infantia miraculis coruscantibus declaratur, et corporalibus incrementis manifesta designatur humanitas. Per eundem.

Alia. — Præsta, quæsumus, omnipotens Deus, ut Salvatoris mundi, stella duce, manifesta Nativitas mentibus nostris reveletur semper et crescat. Per eundem. D

Alia. — Illumina, quæsumus, Domine, populum tuum, et splendore gratiæ tuæ cor ejus semper accende, ut Salvatorem suum et incessanter agnoscat, et veraciter apprehendat. Per Dominum nostrum.

Evang. : Cum natus esset Jesus in Bethlehem ; ubi legitur habita in basil. sancti Petri. In Kalendario Rom. omittitur statio ; assignaturque tantum Evangelium Cum natus esset Jesus, etc. In eodem Kalend. post festum Theophaniæ tres dies festi celebrantur ; et in primo legitur statio ad sanctum Petrum ad Vincula.

^a Vacat hæc Dominica in Cod. Pamel. In Ms. Reg. Succ. omnia desunt ab Idibus Januarii, usque ad

^a DOMINICA I POST THEOPHANIAM.

Vota, quæsumus, Domine, supplicantis populi, cœlesti pietate prosequere, ut et quæ agenda sunt, videant; et ad implenda quæ viderint, convalescant. Per.

Super oblata. — Oblatum tibi, Domine, sacrificium vivificat nos semper et muniat. Per.

Præfatio. — Vere dignum et justum est, æquum et salutare, nos tibi semper et ubique gratias agere, Domine sancte, Pater omnipotens, æterne Deus: Quia cum Unigenitus tuus in substantia nostræ mortalitatis apparuit, in novam nos immortalitatis suæ lucem reparavit. Et ideo cum angelis.

Benedictio. — Deus, qui Filii sui temporalem pueritiam fecit esse mirabilem, spiritu prudentiæ corda vestra illustrare ac docere dignetur. Amen. Quique illum parentibus temporaliter subdi voluit, ipse vos humilitatis et pietatis muneribus miseratus informet. Amen. Et (145) qui eum sapientiæ, ætate, et gratia proficere tribuit, spiritualium vobis profectuum incrementa propitiis largiatur. Quod ipse præstare dignetur.

Ad complendum. — Supplices te rogamus, omnipotens Deus, ut quos tuis reficis sacramentis, tibi etiam placitis moribus dignanter deservire concedas. Per Dominum.

Super populum. — Conserva, quæsumus, Domine, familiam tuam, **18** et benedictionum tuarum propitiis ubertate purifica, et eruditionibus tuis semper multiplicetur et donis. Per.

(146) IN ^b OCTAVIS THEOPHANIE.

Deus cujus Unigenitus in substantia nostræ carnis apparuit, præsta, quæsumus, ut per eum, quem similem nobis foris agnovimus, intus reformari mereamur. Qui tecum vivit, etc.

Super oblata. — Hostias tibi, Domine, pro nati tui Filii apparitione deferimus, suppliciter exorantes, ut sicut ipse nostrorum auctor est munerum, ita ipse sit misericors et susceptor Jesus Christus Dominus noster, qui tecum vivit et regnat Deus.

Ad Complendum. — Cœlesti lumine, quæsumus, Domine, semper et ubique nos præveni, ut mysterium, cujus nos participes esse voluisti, et puro cernamus intuitu, et digno percipiamus effectum. Per.

XIX KAL. FEBRUARII (147) NATALIS SANCTI FELICIS ^c. Concede, quæsumus, omnipotens Deus, ut ad meliorem vitam sanctorum tuorum exempla nos provocent, quatenus quorum solemnia agimus, etiam actus imitemur. Per.

Super oblata. — Hostias tibi, Domine, pro commemoratione sancti Felicis (148) confessoris offeri-

xix Kalend. Febr.

^b Pro octava Epiph. nihil assignatur in Kalend. Rom.

^c In Kalend. Rom. et in Cod. Reg. Suec. quem sequitur hic Pamel. additur in *Pincis*. Consule Bollandum, tom. I sanctorum Januarii; et Tillemontium, tom. IV Comment. Eccles. Hujus sancti solemnitas notatur 14 Jan. in Kalend. Rom. et apud Pamel., at die 15 in Cod. Reg. Suec.

amus, suppliciter deprecames, ut sicut illi tribuisti **A** sacræ fidei largitatem, sic nobis indulgentiam largiaris et pacem. Per.

Præfatio. — Vere dignum et justum est, æquum et salutare, nos tibi semper et ubique gratias agere, Domine sancte, Pater omnipotens, æterne Deus: et confessionem sancti Felicis memorabilem non tacere qui (149) nec hæreticis pravitatibus, nec sæculi blandimentis a sui status rectitudine potuit immutari, sed inter utraque discrimina veritatis assertor, firmitatem tuæ fidei non reliquit. Per.

Ad Complendum. — Quæsumus, Domine, salutari-
bus repleti mysteriis, ut cujus solemnia (150) celebra-
bramus, ejus orationibus adjuvemur. Per Dominum.

^a DOMINICA II POST THEOPHANIAM.

Omnipotens sempiterno Deus, qui cælestia simul **B** et terrena moderaris, supplicationes populi tui clementer exaudi, et pacem tuam nostris concede temporibus. Per.

Alia. — Adesto, quæsumus, Domine, supplicationibus nostris, et in tua misericordia confidentes, ab omni nos adversitate custodi. Per.

Super oblata. — Ut tibi grata sint, Domine, munera populi tui supplicantis, ab omni, quæsumus, eum contagione perversitatis emunda. Per.

Præfatio. — Vere dignum et justum est, æquum et salutare, nos tibi semper et ubique gratias agere, Domine sancte, Pater omnipotens, æterne Deus: semperque virtutes et laudes tuas labiis exultationis effari, qui nobis ad relevandos istius vitæ labores diversa donorum tuorum solatia, et munerum **C** salutarium gaudia contulisti, mittendo nobis Jesum Christum Filium tuum Dominum nostrum. Per quem.

Benedictio. — Deus qui sua mirabili potestate aquam verit in vinum, vos a vetustate subtractos in beatæ vitæ transferat novitatem. Amen. Et qui nuptiis interesse voluit, ut earum sua præsentia comprobaret bonum, ipse vobis castitatis et sobrietatis perpetuæ conferat donum. Amen. Ipse vobis sanctarum intelligentiam Scripturarum tribuat spiritalem, qui aquas in vina vertendo hæc ipsum voluit designare. Amen. Quod ipse præstare dignetur, cujus.

Ad Complendum. — Augeatur in nobis, Domine, quæsumus, tuæ virtutis operatio, ut divinis vegetati sacramentis, ad eorum præmissa capienda tuo munere præparemur. Per.

Super populum. — Auxiliare, Domine, populo tuo, ut sacræ devotionis proficiens incrementis, et tuo semper munere gubernetur, et ad redemptionis æternæ pertineat, te docente, consortium. Per.

XVII KAL. FEBRUARII. — NATALIS ^b SANCTI MARCELLI PAPER.

Preces populi tui, quæsumus, Domine, clementer exaudi, ut beati Marcelli martyris tui atque pontificis

^a Omittitur in C. Pamel. et Reg. Suec., necnon in Kalend. Rom., cujus loco occurrit: *Per. iv post Theophania.*

^b Apud Pamel. notatur die 18 Januar.; at in Cod. Reg. Suec. die 16 ejusdem mensis, consentiente

meritis adjuvemur, cujus passione lætamur. Per Dominum nostrum, etc.

Super oblata. — Suscipe, quæsumus, Domine, munera dignanter oblata, et, beati Marcelli suffragantibus meritis, ad nostræ salutis auxilium provenire concede. Per.

Præfatio. — Vere dignum et justum est, æquum et salutare, nos tibi semper et ubique gratias agere, Domine sancte, Pater omnipotens, æterne Deus: qui glorificaris in tuorum confessione sanctorum, et **20** non solum excellentioribus præniis martyrum tuorum merita gloriosa prosequeris, sed etiam sacra mysteria competentibus servitiis exsequentes, gaudium Domini sui tribuis benignus intare. Per Christum Dominum.

Ad Complendum. — Satiasti, Domine, familiam tuam muneribus sacris; semper ejus, quæsumus, interventione nos refove, cujus solemnia celebramus. Per.

XV KAL. FEBRUARII. — NATALIS SANCTÆ PRISCÆ VIRGINIS.

Da, quæsumus, omnipotens Deus, ut qui beatæ Priscæ martyris tuæ natalitia colimus, et annua solemnitate lætemur, et tantæ fidei prolificamus exemplo. Per.

Super oblata. — Hostia, Domine, quæsumus, quam sanctorum tuorum natalitia recensentes offerimus, et vincula nostræ pravitatis absolvat, et tuæ nobis misericordiæ dona conciliet. Per.

Ad Complendum. — Quæsumus, Domine, salutari-
bus repleti mysteriis, ut cujus solemnia celebramus,
ejus orationibus adjuvemur. Per.

XIII KAL. FEBRUARII. — ^c NATALIS SANCTI (151) FABIANI.

Infirmam nostram respice, omnipotens Deus, et (152) quos pondus propriæ actionis gravat, beati Fabiani martyris tui atque pontificis intercessio gloriosa nos protegat. Per.

Super oblata. — Hostias tibi, Domine, beati Fabiani martyris tui dicatas meritis benignus assume, et ad perpetuum nobis tribue provenire subsidium. Per Dominum.

Ad Complendum. — Refecti participatione muneris sacri, quæsumus, Domine Deus noster, ut cujus exsequimur cultum, sentiamus effectum. Per

EODEM DIE. — NATALIS SANCTI SEBASTIANI MARTYRIS

Deus qui beatum Sebastianum martyrem tuum virtute constantiæ in passione roborasti, ex ejus nobis imitatione tribue pro amore tuo prospera mundi despicere, et nulla ejus adversa formidare. Per

Super oblata. — Accepta sit in conspectu tuo, Domine, nostra devotio, et ejus nobis fiat supplicatione salutaris, pro cujus solemnitate defortur. Per.

21 *Præfatio.* — Vere dignum et justum est, æquum et salutare, nos tibi semper et ubique gratias agere, Domine sancte, Pater omnipotens, æterne

Kal. Rom.

^c In Kalend. Rom. festum sancti Sebastiani est ante festum sancti Fabiani; socus in Cod. Pamel ac Reg. Suec. et in Vatic. Ed. atque aliis. Post hæc utraque solemnitas in unam coalescit.

Deus: quoniam martyris beati Sebastiani pro confessione nominis tui venerabilis sanguis effusus simul et tua mirabilia manifestat, quo perficis in infirmitate virtutem, et nostris studiis dat profectum, et infirmis apud te præstat auxilium. Per Christum Dominum nostrum.

Ad Complendum. — Sacro munere satiati, supplices te, Domine, deprecamur, ut quod debite servitutis celebramus officio, intercedente beato Sebastiano martyre tuo, salvationis tue sentiamus augmentum. Per Dominum nostrum.

XII KAL. FEBRUARII. — NATALIS SANCTÆ (153)
AGNETIS.

Omnipotens sempiternus Deus, qui infirma mundi eligis, ut fortia quæque confundas, concede propitius ut qui beatæ Agnetis martyris tue solemnia colimus, ejus apud te patrocinia sentiamus. Per.

Super oblata. — Hostias, Domine, quas tibi offerimus, propitius suscipe, et, intercedente beata Agnete martyre tua, viacula peccatorum nostrorum absolute. Per Dominum.

Præfatio. — Vere dignum et justum est, æquum et salutare, nos tibi semper et ubique gratias agere, Domine sancte, Pater omnipotens, æterne Deus: et (154) diem beatæ Agnetis martyrio consecratam solemniter recensere, quæ, terrenæ generositatis oblectamenta despiciens, cœlestem meruit dignitatem; societatis humanæ vota contemnens, æterni legis est socialia consortio; et pretiosam mortem, sexus fragilitate calcata, pro Christi confessione suscipiens (155) simul est facta conformis et sempiternitatis ejus et gloriæ. Per quem Majestatem tuam.

Ad Complendum. — ^b Sumentes, Domine, gaudia sempiterna de participatione sacramenti festivitatis sanctæ martyris Agnetis, suppliciter deprecamur, ut quæ sedula servitute, donante te, gerimus, dignis sensibus tuo munere capiamus. Per.

XI KAL. FEBRUARII. — NATALIS SANCTI VINCENTII
MARTYRIS.

Adesto, quæsumus, Domine, supplicationibus nostris, ut qui ex iniquitate nostra reos nos esse cognoscimus, beati Vincentii martyris tui intercessione liberemur. Per.

22 *Super oblata.* Hodiernum, Domine, sacrificium lætantes offerimus, quo beati Vincentii cœlestem victoriam recensentes, et tua magnalia prædicamus, et nos acquisisse gaudemus suffragia gloriosa. Per.

Præfatio. — Vere dignum et justum est, æquum et salutare, nos tibi semper et ubique gratias agere, Domine sancte, Pater omnipotens, æterne Deus, per Christum Dominum nostrum: pro cujus nomine

^a In Cod. Reg. Suec., *sanctæ Agnæ*. In Kalend. Rom., *sanctæ Agnæ de passione*. Legitur etiam *Agnæ* in posterioribus Mss. homil. in Evang., ubi undecima est de hac sancta virg. et mart.

^b Hanc Orationem aliæ duæ sequuntur in Cod. Pamel. Tres absunt a Cod. Reg. Suec. Apud Pamelium uncinis clauduntur. Fere omnia quæ intra uncinis leguntur ibi non exstant in Cod. Reg. Suec.

A gloriosus levita Vincentius, et miles invictus, rabidi hostis insaniam interritus adiit, modestus sustinuit, securus irrisit, sciens paratus esse ut resisteret, nesciens elatus esse (156) ut vinceret, in utroque, Domini ac Magistri sui vestigia sequens, qui humilitatis custodiendæ, et de hostibus triumphandi, suis sequenda exempla monstravit. Per quem.

Ad Complendum. — Quæsumus, omnipotens Deus, ut qui cœlestia alimenta percepimus, intercedente beato Vincentio martyre tuo, per hæc contra omnia adversa muniamur. Per.

VIII KAL. FEBRUARII. — ^c CONVERSIO SANCTI PAULI.

(157) Deus qui universum mundum beati Pauli apostoli tui prædicatione docuisti, da nobis, quæsumus, ut qui ejus hodie Conversionem colimus, per ejus ad te exempla gradiamur. Per.

Super oblata. — Apostoli tui Pauli precibus, Domine, plebis tue dona sanctifica, ut quæ tibi tuo grata sunt instituto, gratiora fiant patrocinio supplicantis. Per Dominum.

Præfatio. — Vere dignum et justum est, æquum et salutare, nos tibi semper et ubique gratias agere, Domine sancte, Pater omnipotens, æterne Deus: et Majestatem tuam suppliciter exorare, ut Ecclesiam tuam, beati Pauli apostoli tui prædicatione edoctam, nulla sinas fallacia violari; et sicut nihil in vera religione manere dinoscitur, (158) quod non ejus condierit disciplina, ita ad peragenda ea quæ docuit ejus obtentu fidelibus tribuatur efficacia, sentiatque credentium gentium multitudo eum pro se apud te intercessorem quem habere cognovit Magistrum atque doctorem. Per Christum Dominum nostrum.

Benedictio. — Deus qui gratia sua beatum Paulum ex persecutore fecit apostolum, ipse vobis compunctionis piæ conversionis spiritum dignetur impertire. Amen. Quique ei secretorum cœlestium mysteria dignatus est revelare, ipse vobis Scripturarum suarum abdita dignetur aperire. Amen. Et qui ei perseverantiam fidei, **23** constantiamque in persecutionibus inflexibilem dare dignatus est, eisdem vestram infirmitatem donis roborare atque munire dignetur. Amen. Quod ipse præstare dignetur.

Ad Complendum. — Sanctifica nos, Domine, quæsumus, salutari mysterio; et pro nobis ejus non desit oratio, cujus nos donasti patrocinio gubernari. Per Dominum.

(159) EODEM DIE. — NATALIS ^d SANCTI PROJECTI
MARTYRIS.

Martyris tui Projecti nos, quæsumus, Domine, interventio gloriosa commendat, ut quod nostris acti-

^c Kalend. Rom. et Cod. Reg. Suec. festum istud nesciunt. Ejus meminit Cod. Pamel., sed adhibita uncinorum nota. Ante ipsum in 1 Theoder. ponitur festum sanctorum Emerentianæ et Macarii martyrum. In Gemet. nullæ hic assignantur sanctorum festivitates.

^d Vel *Projecti*, ut exhibent Theod. Mss. Hujus martyris non meminere Kalendar. Rom. aut Cod.

bus non meremur, ejus precibus consequamur. Per **A** IV NONAS FEBRUARII. — (163) PURIFICATIO ^b SANCTÆ DOMINUM. MARIE VIRGINIS.

Super oblata. — Suscipe, Domine, propitius orationem nostram cum oblationibus hostiarum superimpositis, et martyris tui Projecti deprecatione pietati tuæ perfice benignus acceptas, et illam quæ in eo flagravit fortem dilectionem in nobis aspira benignus. Per.

Præfatio. — Vere dignum et justum est, æquum et salutare, nos tibi semper et ubique gratias agere, Domine sancte, Pater omnipotens, æterne Deus: et tuam misericordiam deprecari ut mentibus nostris beati martyris tui Projecti (160) repetita solemnitate spiritalis lætitiæ tribuas jugiter suavitatem. (161) Concedasque nobis, ut, venerando passionis ejus triumphum, obtentu illius, et peccatorum remissionem, et sanctorum mereamur adipisci consortium. Per Christum Dominum.

Ad Complendum. — Votiva, Domine, pro beati martyris tui Projecti passione dona percepimus: quæsumus, ut ejus precibus, et præsentis vitæ nobis pariter et æternæ tribuas conferre præsidium. Per.

V KAL. FEBRUARII. — NATALIS SANCTÆ AGNETIS.

De ^a Nativitate (162).

Deus, qui nos annua beatæ Agnetis martyris tuæ solemnitate lætificas, de, quæsumus, ut quam veneramur officio, etiam piæ conversationis sequamur exemplo. Per.

Super oblata. — Super has, quæsumus, Domine, hostias benedictio copiosa descendat, quæ et sanctificationem nobis clementer operetur, et de martyrum nos solemnitate lætificet. Per.

24 *Præfatio.* — Vere dignum et justum est, æquum et salutare, nos tibi semper et ubique gratias agere, Domine sancte, Pater omnipotens, æterne Deus, beatæ Agnetis natalitia geminantes. Vere enim hujus honorandus est dies, quæ sic terrena generatione processit, ut ad divinitatis consortium perveniret. Per Christum.

Ad Complendum. — Sumpsimus, Domine, celebratus annuæ votiva sacramenta; præsta, quæsumus, ut et temporalis nobis vitæ remedia præbeant et æternæ. Per.

Super populum. — Adesto nobis, omnipotens Deus, beatæ Agnetis festa repetentibus, quam, hodiernæ **D** festivitatis prolatam exortu, ineffabili munere sublevasti. Per.

Pamel. et Reg. Suec. In Edit. Vatic. et al. illius fit mentio.

^a Ita in Kalend. Rom. Hoc festum in Cod. Pamel. notatur die 27 Januarii, et die 28, tum in Cod. Reg. Suec., tum in Kalend. Rom.

^b In duobus Theod., *Ypapanti*, quod in multis aliis Codicibus legitur. Abest a Kalend. Rom., ubi tantum habetur: *die 2* (Februarii) *secundum Lucam*. Postquam impl. c., usque, gloriam plebis tuæ Israel.

^c In Edit. Vatic. et Gussanvil. hæc Oratio adhuc pertinet ad officium sanctæ Agnetis; quod aliis Cod.

(164) *Ad Collectam.* — (165) ^e Erudi, quæsumus, Domine, plebem tuam, et quæ extrinsecus annua tuis devotione venerari, interius assequi gratiæ tuæ luce concede. Per.

Ad Missam. — Omnipotens sempiterno Deus, Majestatem tuam supplices exoramus, ut sicut Unigenitus Filius tuus hodierna die cum nostræ carnis substantia in templo est præsentatus, ita nos facias purificatis tibi mentibus præsentari. Per eumdem Dominum.

Super oblata. — Exaudi, Domine, preces nostras; et, ut digna sint munera quæ oculis tuæ Majestatis offerimus, subsidium nobis tuæ pietatis impende. Per.

Præfatio. — Vere dignum et justum est, æquum et salutare, nos tibi semper et ubique gratias agere, Domine sancte, Pater omnipotens, æterne Deus: quia per incarnati Verbi mysterium nova mentis nostræ oculis lux tuæ claritatis effulsit, ut dum visibiliter Deum cognoscimus, per hunc invisibilem amore rapiamur. Et ideo cum angelis et archangelis.

Benedictio. — Omnipotens Deus qui Unigenitum suum hodierna die in assumpta carne in templo voluit præsentari, benedictionis suæ vos munere fultis bonis operibus faciat exornari. Amen. Et qui eum, ut legem adimpleret, (166) ministrum voluit effici legis, **25** mentes vestras instruat legis suæ spiritalibus documentis. Amen. Quo ei et pro turturibus castitatis seu charitatis munera offerre valeatis, et pro pulvis columbarum Spiritus sancti donis exuberetis. Amen. Quod ipse.

Ad Complendum. — Quæsumus, Domine Deus nos, ut sacrosancta mysteria, quæ pro reparationis nostræ munimine contulisti, intercedente beata semper virgine Maria, et præsens nobis remedium esse facias et futurum. Per.

Alia. — Perfice in nobis, quæsumus, Domine, gratiam tuam, qui justus Simeonis expectationem implesti, ut sicut ille mortem non vidit priusquam Christum Dominum videre mereretur, ita et nos vitam obtineamus æternam. Per.

NONIS FEBRUARII — NATALIS ^d SANCTÆ AGATHÆ MARTYRIS.

Deus qui inter cætera potentia tuæ miracula, etiam in sexu fragili victoriam martyrii contulisti,

tam Editis quam manu exaratis contrarium est. In Cod. Pamel. præfigitur: *oratio ad Collectam ad tantum Adrianum*. Et post Orationem legitur: *ad missam ad sanctam Mar. Majorem*. Idem exstat in duobus Theod. et in Cod. Reg. Suec., nisi quod in isto, pro *ad missam*, habes *Missa*. In multis Cod., ut observat Pamel., est Benedictio cerorum. In Theod. notantur multæ Antiphonæ, præsertim *Adorna thal*.

^d In officio sanctæ Agathæ multum discrepat Edit. Pamel. a Cod. Reg. Suec.

concede propitius ut cujus natalitia colimus, per A ejus ad te exempla gradiamur. Per Dominum.

Super oblata. — Suscipe, Domine, munera quæ in beatæ Agathæ martyris tuæ solemnitate deferimus, cujus nos confidimus patrocinio liberari. Per Dominum nostrum.

Præfatio. — Vere dignum et justum est, æquum et salutare, nos tibi semper et ubique gratias agere, Domine sancte, Pater omnipotens, æterne Deus, per Christum Dominum nostrum: pro cujus nomine (167) pœnarum mortisque contemptum in utroque sexu fidelium cunctis ætatibus contulisti, ut inter felicium martyrum palmas (168) Agathen quoque beatissimam virginem victrici patientia coronares. Quæ nec minis territa, nec supplicis superata, de diaboli sævitia triumphavit, quia in tuæ Deitatis confessione permansit. Et ideo.

Ad Complendum. — Beatæ Agathæ martyris tuæ, Domine, precibus confidentes, quæsumus clementiam tuam, ut per ea quæ sumpsimus æterna remedia capiamus. Per.

Alia. — Indulgentiam nobis, Domine, beata Agathe martyr imploret, quæ tibi grata (163) semper exstitit et merito castitatis, et tuæ professione virtutis. Per Dominum nostrum.

^a DOMINICA III POST THEOPHANIAM.

Omnipotens sempiternæ Deus, infirmitatem nostram **26** propitius respice, atque ad protegendum nos dexteram tuæ Majestatis extende. Per.

Super oblata. — (170) Hæc hostia, Domine, quæsumus, emundet nostra delicta, et sacrificium celebrandum subditorum tibi corpora mentesque sanctificet. Per Dominum nostrum.

Præfatio. — Vere dignum et justum est, æquum et salutare, nos tibi semper et ubique gratias agere, Domine sancte, Pater omnipotens, æterne Deus: et te omni tempore collaudare et benedicere, quia in te vivimus, et movemur, et sumus. Et nullum tempus nullumque momentum est quod a beneficiis pietatis tuæ vacuum transigamus. Variis etenim solemnitate causis, salutarium nobis operum tuorum et munerum memoria præsentis vitæ tempora exornat. Uade et nos vel innovante lætitia præteriti gaudii, vel permanentis boni tempus agnoscentes, indefessas Majestati tuæ grates exsolvimus. Per Christum Dominum nostrum.

Benedictio. — Omnipotens Deus vos ab omnium peccatorum maculis emundet, qui leprosum supplicem tactu proprio dignatus est emundare. Amen. Quique centurionis servum non aspernatus est visitare, ipse cordium vestrorum hospitium dignetur misericorditer introire. Amen. Sicque vos fidei suæ plenitudine informet, ut cum sanctis suis in cælorum regno accumbere concedat. Amen. Quod ipse præstare.

* In Cod. Reg. Snec. et in Edit. Pamel. omittitur hæc Dom. cum cæteris post Epiphaniam, quod mutilationis argumentum videtur. In Kalend. Rom., nulla Dominicarum facta mentione, assignantur de-

Ad Complendum. — Quos tantis, Domine largiris uti mysteriis, quæsumus ut effectibus nos eorum veraciter aptare digneris. Per.

Super populum. — Adsit, Domine, quæsumus, propitiatio tua populo supplicanti, ut quod te inspirante fideliter expetit, tua celeri largitate percipiat. Per Dominum nostrum.

DOMINICA IV POST THEOPHANIAM.

Deus qui nos in tantis periculis constitutos pro humana scis fragilitate non posse subsistere, da nobis salutem mentis et corporis, ut ea quæ pro peccatis nostris patimur, te adjuvante, vincamus. Per.

Super oblata. — Concede, quæsumus, omnipotens Deus, ut hujus sacrificii munus oblatum fragilitatem nostram ab omni malo purget semper et muniat. B Per.

Præfatio. — Vere dignum et justum est, æquum et salutare, **27** nos tibi semper et ubique gratias agere, Domine sancte, Pater omnipotens, æterne Deus, qui genus humanum pro prævaricatione sua in ipsius originis radice damnatum (171) per florem virginialia uteri reddere dignatus es absolutum, ut hominem, quem per Unigenitum creaveras, per Filium tuum Deum et hominem recreares; et diabolus, qui Adam in fragili carne devicerat, (172) conservata justitia, a Deo carne vinceretur assumpta. Per quem Majestatem tuam.

Benedictio. — Tentationum omnium a vobis Dominus pericula removeat, et perturbationum procellas miseratus excludat. Amen. Tentatoris fraudes atque molimina dissolvat, et vos adversus eum cautos atque invincibiles faciat. Amen. Continuæ pacis vobis munera tribuat, et vos in portu tranquillitatis ac securitatis propitiatus constituat. Amen. Quod ipse præstare dignetur.

Ad Complendum. — Munera tua nos, Deus, a delectationibus terrenis expediant, et cælestibus semper instruant alimentis. Per.

DOMINICA V POST THEOPHANIAM.

Familiam tuam, quæsumus, Domine, continuæ pietate custodi, ut quæ in sola spe gratiæ cælestis innititur, tua semper protectione muniatur. Per Dominum.

Super oblata. — Hostias tibi, Domine, placationis offerimus, ut et delicta nostra miseratus absolvas, D et nutantia corda tu dirigas. Per.

Præfatio. — Vere dignum et justum est, æquum et salutare, nos tibi semper et ubique gratias agere, Domine sancte, Pater omnipotens, æterne Deus: et tibi hanc immolationis hostiam offerre, (173) quæ est salutifera et ineffabile divinæ gratiæ sacramentum, quæ offertur a plurimis, (174) et unum Christi corpus sancti Spiritus infusione perficitur; singuli accipiunt Christum Dominum, et (175) in singulis portionibus totus est; nec (176) per singulos minuitur,

cem hebdomadæ post Theophania cum singulis Evangelis; et intra illas hebdomadas multæ sæpe feriæ tanquam solemnes notantur, ut fer. 4, fer. 6, Sabbatum, in quibus etiam indicuntur Evangelia.

sed integram se præbet in singulis. Propterea ipsi A qui sumimus communionem hujus sancti panis et calicis, (177) utrum Christi corpus efficiamur. Per ipsius itaque Majestatem te supplices exoramus, ut nos ab omnibus emundes contagiis vetustatis, et in novitate vitæ perseverare concedas. Per Christum.

Benedictio. — Deus, qui bonum semen in sua Ecclesia serere consuevit, in vobis illud conservare atque multiplicare nunquam desistat. Amen. Zizaniorum superseminatorem a vobis procul repellat, et sui verbi pabulo vos indesinenter reficiat. Amen. Quocumque dies iudicii advenerit, a reprobis separati, ad dexteram iudicis sistamini, et in beatissimo ipsius regno collocemini. Amen. Quod ipse præstare.

28 Ad Complendum. — Quæsumus, omnipotens Deus, ut illius salutaris capiamus effectum, cujus per hæc mysteria pignus accepimus. Per eundem.

Super populum. — Ecclesiæ tuæ, Domine, voces placatus admittite, ut, destructis adversitatibus universis, securi tibi serviat libertate. Per.

DOMINICA VI POST THEOPHANIAM.

Præsta, quæsumus, omnipotens Deus, ut semper rationabilia meditates, quæ tibi sunt placita, et dictis exsequamur et factis. Per.

Super oblata. — Hæc nos oblatio, Deus, mundet, quæsumus, et renovet et gubernet et protegat. Per Dominum.

Præfatio. — Vere dignum et justum est, æquum et salutare, nos tibi semper et ubique gratias agere, Domine sancte, Pater omnipotens, æterne Deus: ad ejus immensam pertinet gloriam, ut non solum mortalibus tua pietate succurreres, sed de ipsa etiam mortalitate nostra nobis remedium provideres, et perditos quosque unde perierant, inde salvares. Per Christum Dominum nostrum.

Benedictio. — Deus qui mare suis pedibus fecit esse calcabile, vobis quicquid est noxium ipse substernat. Amen. Contrarios immundorum spirituum motus compescat, et vos in sua pace confirmet. Amen. Crucis suæ navi inter mundi fluctus gubernet, et in littus beatæ perennitatis perducatur. Amen. Quod ipse præstare dignetur.

Ad Complendum. — Cœlestibus, Domine, pasti deliciis, quæsumus ut semper eadem per quæ veraciter vivimus appetamus. Per.

Super populum. — Conserva populum tuum, Deus, D et tuo nomini fac devotum, ut, divinis subjectus officiis, et temporalia viriliter et æterna dona percipiat. Per Dominum nostrum.

XVI KAL. MARTII. — (178) NATALIS SANCTI VALENTINI MARTYRIS.

Præsta, quæsumus, omnipotens Deus, ut qui beati

^a Abest *martyris* a Cod. Reg. Suec. In 4 Theoder. ante natalem sancti Valentini notatur vii Idus Febr. *Translatio sanctæ Helenæ reginæ*; et iv Idus Febr.: *Natal. sanctæ Scholasticæ virg.* Post festum sancti Valentini ibidem additur: *Eodem die nat. sanctorum Vitalis, Felicis et Zenonis.*

^b In Ed. Vatic. et Gussanvil. *Cathedra sancti Petri in Roma*, quod minime habent alii Codices editi aut ms.: Recentior itaque additum suspicamus, in Roma,

Valentini martyris tui natalitia colimus, a cunctis malis imminentiis ejus intercessionem liberemur. Per Dominum nostrum.

Super oblata. — Oblatis, Domine, quæsumus, placare muneribus, 29 et, intercedente beato Valentino martyre tuo, a cunctis nos defende periculis. Per Dominum nostrum.

Ad Complendum. — Sit nobis, Domine, reparatio mentis et corporis cœlestis mysterium, ut cujus exsequimur actionem, sentiamus effectum. Per.

XIII KAL. MARTII. — (179) ^b CATHEDRA SANCTI PETRI.

Deus qui beato apostolo tuo Petro, collatis clavibus regni cœlestis, animas ligandi atque solvendi (180) pontificium tradidisti, concede ut intercessionis ejus auxilio a peccatorum nostrorum nexibus liberemur. Qui vivis et regnas.

Super oblata. — Ecclesiæ tuæ, quæsumus, Domine, preces et hostias beati Petri apostoli commendat oratio, ut quod pro illius gloria celebramus nobis prosit ad veniam. Per Dominum.

Præfatio. — Vere dignum et justum est, æquum et salutare, nos tibi semper et ubique gratias agere, Domine sancte, Pater omnipotens, æterne Deus; et te laudare mirabilem Deum in sanctis tuis, in quibus glorificatus es vehementer. Per quos Unigeniti tui sacrum corpus exornas, et in quibus Ecclesiæ tuæ fundamenta constituisti, quam (181) in patriarchis fundasti, in prophetis præparasti, in apostolis condidisti. Ex quibus beatum Petrum apostolorum principem, ob confessionem Unigeniti Filii tui, per os ejusdem Verbi tui confirmatum, in fundamento domus tuæ, mutato nomine, cœlestium claustrorum præsulem custodemque fecisti, divino ei jure concesso, ut (182) quæ statuisset in terris, servarentur in cœlis. In cujus veneratione hodierna die Majestati tuæ hæc festa persolvimus, et gratiarum ac laudis Hostiam immolamus. Per quem Majestatem.

Ad Complendum. — Lætificet nos, Domine, munus oblatum, ut sicut in apostolo tuo Petro te mirabilem prædicamus, sic per illum tuæ sumamus indulgentiæ largitatem. Per.

Super populum. — Benedic, quæsumus, Domine, plebem tuam; et beati Petri apostoli tui precibus tribue consequi tuæ defensionis auxilium. Per.

VI KAL. MARTII. — ^c NATALIS (183) SANCTI MATTHIÆ APOSTOLI.

Deus, qui beatum Matthiam apostolorum tuorum collegio sociasti, tribue, quæsumus, ut ejus interventione, 30 tuæ circa nos pietatis semper viscera sentiamus. Per Dominum.

Super oblata. — Deus, qui proditoris apostatæ ruinam, ne apostolorum tuorum (184) numerus sacratus

ad distinctionem alterius festi Cathedræ sancti Petri *Antiochiæ*, die 18 Januar., quod utrum antiquis cognitum. Consule observationem nostram ad notam 179. Kalend. Rom. Joan. Frontonis utramque festum nescit, ut et Codex Reg. Suec.

^c Omittitur hoc festum in Kalend. Rom. et in Cod. Reg. Suec. In 4 Theoder., immediate post nat. sancti Matth., sequitur festum sanctarum Perpetuæ et Felicitatis.

perfectione careret, beati Matthiæ electione supplēsti, A præsentia munera sanctifica, et per ea nos gratiæ tuæ virtute confirma. Per.

Præfatio. — Vere dignum et justum est, æquum et salutare, nos tibi semper et ubique gratias agere, Domine sancte, Pater omnipotens, æterne Deus : et te laudare mirabilem Deum in beatis apostolis tuis, in quibus glorificatus es vehementer. Per quos Unigeniti tui sacrum corpus colligis, et in quibus Ecclesiæ tuæ fundamenta constituis. Unde poscimus clementiam tuam, piissime omnipotens Deus, ut intercessionem beati apostoli tui Matthiæ, cujus passionis triumphum solemniter celebramus, mereamur a peccatorum nostrorum nexibus solvi, et æternæ vitæ felicitati reddi, atque sanctorum tuorum cœtibus connumerari. Per quem.

Benedictio. — Deus, qui vos in apostolicis tribuit consistere fundamentis, benedicere vobis dignetur, beati apostoli sui Matthiæ intercedentibus meritis. Amen. Defendatque vos a cunctis adversis, apostolicis præsiidiis, qui vos eorum voluit ornari et munerari exemplis et documentis. Amen. Quo per eorum intercessionem perveniatis ad æternæ patriæ hæreditatem, per quorum doctrinam tenetis fidei integritatem. Quod ipse præstare dignetur.

Ad Complendum. — Præsta, quæsumus, omnipotens et misericors Deus, ut per hæc sancta, quæ sumpsimus, interveniente beato Matthia apostolo tuo, veniam consequamur et pacem. Per Dominum.

Super populum. — Percipiat, Domine, quæsumus, C populus tuus, intercedente beato Matthia apostolo tuo, misericordiam, quam deposcit, et quam precatur humiliter, indulgentiam consequatur et pacem. Per Dominum.

IV IDUS MARTII. — NATALIS SANCTI GREGORII PAPÆ.

Concede, quæsumus, Domine, fidelibus tuis digne sancti Gregorii pontificis tui celebrare solemnia, ut ejus et hic experiantur auxilia, et æternis effectibus apprehendant. Per.

Super oblata. — Hostias, Domine, quas nomine tuo sacrandas offerimus, sancti Gregorii prosequatur oratio, per quam nos et expiari facias, et defendi. Per.

31 *Præfatio.* — Vere dignum et justum est, æquum et salutare, nos tibi semper et ubique gratias agere, Domine sancte, Pater omnipotens, æterne Deus : quia sic tribuis Ecclesiam tuam sancti Gregorii pontificis tui commemoratione gaudere, ut eam illius et festivitate lætifices, et exemplo piæ conversationis exerceas, et verbo prædicationis erudias, grataque tibi supplicatione tuearis. Per.

Ad Complendum. — (183) Præstent nobis, quæsumus, Domine, tua sancta præsidium, quod, interve-

In Cod. Reg. Suec. legitur hæc Oratio : Annue nobis, Domine, ut animæ famuli tui Gregorii prosit oblatio, quam immolando totius mundi tribuisti relaxari delicta. Sic legi quibusdam in Codicibus observat Pamelius.

^b Observat Joan. Fronto, in notis ad Kalend. Rom., a Concilio Toletano x, an. 636, can. 1, cautum esse

nientibus beati Gregorii meritis, ab omnibus nos absolvat peccatis. Per.

VIII KAL. APRILIS. — (186) ^b ANNUNTIATIO ANGELI AD BEATAM MARIAM.

Deus, qui in (187) beatæ Mariæ virginis utero Verbum tuum, angelo annuntiante, carnem suscipere voluisti, præsta supplicibus tuis, ut qui vere eam Genitricem Dei credimus, ejus apud te intercessionibus adjuvemur. Per eundem.

Ad Missam. — Deus, qui hodierna die Verbum tuum in (188) beatæ Virginis alvo (189) incarnari voluisti, fac nos ita præsentem (190) solemnitatem peragere, ut tibi placere valeamus. Per eundem.

Super oblata. — Altari tuo, Domine, superposita munera Spiritus sanctus assumat, qui hodie beatæ B Mariæ viscera splendoribus suæ virtutis replevit. Per Dominum nostrum.

Præfatio. — Vere dignum et justum est, æquum et salutare, nos tibi semper et ubique gratias agere, Domine sancte, Pater omnipotens, æterne Deus, per Christum Dominum nostrum : quem pro salute hominum nasciturum Gabriel archangelus nuntiavit, virgo Maria Spiritus sancti cooperatione concepit ; ut quod angelica nuntiavit : sublimitas, virginea crederet puritas, ineffabilis perficeret Deitas. Illius itaque optamus, te opitulante, cernere faciem sine confusione, cujus Incarnationis gaudemus solemnitate. Per quem Majestatem.

Ad Complendum. — In mentibus nostris, Domine, veræ fidei sacramenta confirma, ut qui conceptum de Virgine Deum verum et hominem confitemur, per ejus salutaris resurrectionis potentiam ad æternam mereamur pervenire lætitiā. Per.

Super populum. — Protege, Domine, famulos tuos subsidiis pacis, **32** et beatæ Mariæ patrocinis confidentes a cunctis hostibus redde securos. Per.

Alia. — Gratiam tuam, quæsumus, Domine, mentibus nostris infunde, ut qui angelo nuntiante Christi Filii tui Incarnationem cognovimus, per passionem ejus et crucem ad resurrectionis gloriam perducamur. Qui tecum vivit et regnat Deus.

Alia. — Omnipotens sempiternus Deus, qui cœternum tibi Filium hodie pro mundi salute secundum carnem Spiritu sancto concipiendum angelico ministerio beatæ Mariæ semper virgini declarasti, adesto propitiis populo tuo, ut ad ejus Nativitatem, (191) pace concessa, liberioribus animis occurramus. Per eundem.

Alia. — Exaudi nos, Domine sancte, Pater omnipotens, æterne Deus, qui per beatæ Mariæ sacri uteri (192) divinæ gratiæ obumbrationem universum mundum illuminare dignatus es, et præsta ut quod nostris meritis non valemus obtinere, ejus adipisci præsiidiis mereamur. Per Dominum nostrum.

ut hoc festum octavo die ante Christi Nativitatem celebraretur, quod tempore Quadragesimæ, nihil de sanctorum solemnitatibus... convenit celebrari. Assignatur tamen hoc festum die 25 mensis Martii, in Kalend. Rom., in Cod. Reg. Suec. apud Pamel. et in omnibus ed. libris Sacramentorum.

Alia. — Beatæ et gloriosæ semperque virginis Dei genitricis Mariæ nos, Domine, quæsumus, merita consequantur, et tuam nobis indulgentiam semper implorent. Per.

Alia. — Porrige nobis, Deus, dexteram tuam, et per intercessionem beatæ et gloriosæ semperque virginis Dei genitricis Mariæ auxilium nobis supernæ Virtutis impende. Per eundem.

IN (193) SEPTUAGESIMA ^a.

Concede, quæsumus, omnipotens Deus, fragilitati nostræ sufficientiam competentem, ut suæ reparationis effectum, et pia conversatione recenseat, et cum exultatione suscipiat.

Super oblata. — Concede nobis, misericors Deus, et digne tuis servire semper altaribus, et eorum perpetua participatione salvari. Per.

Præfatio. — Vere dignum et justum est, æquum et salutare, nos tibi semper et ubique gratias agere, Domine sancte, Pater omnipotens, æterne Deus: quia per ea quæ conspiciuntur instrumur quibus modis ad invisibilia tendere debeamus. Denique commonemur, anni ducente successu, de præteritis ad futura, de vetustate in novitatem vitæ transire, (194) ut, terrenis sustentationibus expediti, cœlestis doni capiamus desiderabilius ubertatem. Et (195) per eum cibum qui beneficiis prærogatur alternis **33** perveniamus ad vicium sine fine mansurum, Jesum Christum Dominum nostrum. Per quem.

Benedictio. — Omnipotens Deus ita stadium vestri cursus dirigere dignetur, ut bravium vos æternæ vitæ comprehendere faciat. Amen. Et ita vos abstinentiæ armis circumdet, ut nullis vitæ hujus oneribus a (196) perventione retardemini. Amen. Quique vos vineam suam vocare vobisque sanctos operarios mittere dignatus est, ipse vos sua gratia dignetur excolere, ut denario vitæ perennis munerare non abnuat. Quod ipse præstare.

Ad Complendum. — Fideles tui, Deus, per tua dona firmentur, ut eadem et percipiendo requirant, et quærendo sine fine percipiant. Per.

Super populum. — Preces populi tui, quæsumus, Domine, clementer exaudi, ut qui juste pro peccatis nostris affligimur, pro tui nominis gloria misericorditer liberemur. Per Dominum.

(197) IN SEXAGESIMA ^b.

Deus, qui conspicias quia ex nulla nostra actione **D** confidimus, concede propitius ut contra adversa

^a In Cod. Reg. Suec. et in 1 Theoder., in *Septuagesimo*. In utroque additur, *ad sanctum Laurentium*, et in Theoder. *foris murum*. In Cod. Pamel.: *Statio ad sanctum Laurentium*, sine ullo addito. Eadem assignatur in Kalend. Rom. cum Evang., quod etiam nunc legitur. Prima Oratio ubique est: *Preces populi tui*, ut in officio Septuagesimæ nunc etiam habetur.

^b Apud Pamelium, consentientibus Mss. nostris, statio est *ad sanctum Paulum*. Ita etiam in Kalend. Rom., ubi Evangel. præscribitur, *Cum turba plurima*, etc., ut in hodiernis Missalibus. Porro quid intelligerent veteres per stationem docere videtur

A omnia Doctoris Gentium protectione muniamur. Per.

Super oblata. — Intende, quæsumus, Domine, Hostias familiæ tuæ, et quam sacri muneris facis esse participem, tribue (198) ad ejus plenitudinem pervenire. Per.

Præfatio. — Vere dignum et justum est, æquum et salutare, nos tibi semper et ubique gratias agere, Domine sancte, Pater omnipotens, æterne Deus: qui rationalem creaturam, ne, temporalibus dedita bonis, ad præmia sempiterna non tendat, ea dispensatione dignaris erudire, ut nec castigatione desiciat, nec prosperitatibus insolescat, sed hoc potius fiat ejus gloriosa devotio, quo nullis adversitatibus obruta superetur. Per Christum Dominum.

B *Benedictio.* — Det vobis Dominus nosse mysteria regni Dei, qui jam dare dignatus est auditum verbi sui. Amen. Sicque mentes vestras seminis sui copia repleat, ut in vobis illud sibi placite fructificare concedat. Amen. Et ita vos ab omni tentatione muniat, quatenus (199) triceni, sexageni, atque centeni fructus pro suæ gratiæ distributione, magnificentia muneret. Amen. Quod ipse.

34 *Ad Complendum.* — (200) Adsit nobis, quæsumus, Domine, cibus sacer, potusque salutaris, qui et temporalem vitam muniat, et præstet æternam. Per Dominum nostrum.

Super populum. — Tuere, quæsumus, Domine, plebem tuam, et sacram solemnitate recolentem gratiæ cœlestis largitate prosequere, ut, visibilibus **C** adjuncta solatiis, ad invisibilia bona promptius incitetur. Per.

DOMINICA ^c IN QUINQUAGESIMA.

Preces nostras, quæsumus, Domine, clementer exaudi, atque a peccatorum vinculis absolutos ab omni nos adversitate custodi. Per.

Super oblata. — Hæc Hostia, Domine, quæsumus, emundet nostra delicta, (201) et sacrificium celebrandum subditorum tibi corpora mentesque sanctificet. Per.

Præfatio. — Vere dignum et justum est, æquum et salutare, nos tibi semper et ubique gratias agere, Domine sancte, Pater omnipotens, æterne Deus: et (202) Majestatem tuam (203) ^d cernua devotione exorare, ut modulum terrenæ fragilitatis aspiciens, non in ira tua pro nostra pravitate nos arguas, sed immensa clementia purifies, erudias, consoleris.

Tertullianus, nb. de Orat.: *Similiter*, inquit, *de stationum diebus, non putant plerique sacrificiorum Orationibus interveniendum, quod statio solvenda sit accepto corpore Domini*. Consule eruditorem notas ad hunc locum.

^c Apud Pamel., et in Codicibus nostris Mss. additur, *ad sanctum Petrum*. Ita in Kalend. Rom., ubi Evangel. est, *Assumpsit J. duodecim*, ut hodie quoque legitur. Homil. 2 sancti Gregorii in idem Evangelium habita fuit Dominica Quinquagesimæ, in sancti Petri Basilica.

^d Ita quoque in Cod. Gemet., et in duobus Theod. In Edit. Vatic. et Gussanvill. legitur *congrua*.

Qui cum sine te nihil possimus facere quod tibi sit placitum, tua nobis gratia sola præstabit ut salubri conversatione vivamus. Per Christum.

Benedictio. — Omnipotens Deus sua vos benedictione confirmet, et imminenti quadragesimali abstinentiæ aptos efficiat. Amen. Quique ex eo supplicanti per divinitatis potentiam lumen restituit, cæcitatem vestri cordis elementissimus illuminator abstergat, et lucis suæ radiis mentes vestras benignus illustret. Amen. Quatenus, vitiorum sordibus emundati, et charitatis ardore solidati, celestem hæreditatem percipere valeatis illæsi. Amen. Quod ipse præstare dignetur.

^a *Ad Complendum.* — Repleti sumus, Domine, donorum participatione celestium; præsta, quæsumus, ut eadem et sumamus jugiter, et incessabiliter ambiamus. Per.

Super populum. — De multitudine misericordiæ tuæ, Domine, populum tibi protege consistentem, et corporaliter gubernatum, piæ mentis affectu, tuis muneribus assequendis effice promptiorem. Per Dominum nostrum.

35 FERIA IV. — (204) CAPUT ° JEJUNII.

(205) ° *Ad Collectam.* — Concede nobis, Domine, præsidia militiæ Christianæ sanctis inchoare jejuniis, ut contra spirituales nequitias pugnaturi continentiam muniamur auxiliis. Per.

^a *Ad Missam.* — Præsta, quæsumus, Domine, fidelibus tuis, ut jejuniarum veneranda solemnia, et congrua pietate suscipiant, et secunda devotione percurrant. Per.

Super oblata. — Fac nos, Domine, quæsumus, his muneribus offerendis convenienter aptari, quibus ipsius venerabilis (206) sacramenti celebramus exordium. Per.

Præfatio. — Vere dignum et justum est, æquum et salutare, nos tibi semper et ubique gratias agere, Domine sancte, Pater omnipotens, æterno Deus: qui corporali jejunio vitia comprimis, mentem elevas, virtutem largiris et præmia. — Per Christum.

Ad Complendum. — Percepta nobis, Domine, præheant sacramenta (207) subsidium, ut et tibi grata sint nostra jejunia, et nobis proficiant ad medelam. Per.

^a In Cod. Reg. Suec. Oratio, ad Compl. est: *Quæsumus, omnip. Deus, ut qui caelestia alimenta percipimus, per hæc contra adversa omnia muniamur.* Abest hæc Oratio a Cod. Pamel., quod observamus ut eos aliquando minime convenire ostendatur.

^b Decet caput jejunii in Cod. Reg. Suec., licet apud Pamel. legatur.

^c In Cod. Pamel., consentiente C. Reg. Suec., legitur: *Collecta ad sanctam Anast. Concede nobis, etc.* Et postea: *ad Missam statio ad sanctam Sabinam.* In Kalend. Rom. tantum exstat: *Fer. 4, ad sanctam Sabinam.* Evangel. est: *Dixit J. . . . Cum jejunitis.* In Gemet. et † Theod. præmittitur Benedictio cinerum.

^d Id minime legitur in Cod. Reg. Suec. in quo etiam multa desunt quæ exstant in Cod. Pamel. in hæc fer. 4.

^e In Ed. Pamel., post omnes alias Orat., una an-

Super populum. — Inclinantes se, Domine, Majestati tuæ propitiatus intende, ut qui divino munere sunt relecti caelestibus semper nutrantur auxiliis. Per Dominum nostrum °.

† FERIA V INTRA QUINGAGESIMAM.

Deus, qui culpa offenderis, poenitentia placaris, preces populi tui supplicantis propitiatus respice, et flagella tuæ iracundiæ, quæ pro peccatis nostris meremur, averte. Per.

Super oblata. — Sacrificiis præsentibus, Domine, quæsumus, intende placatus, ut et devotioni nostræ proficiant et saluti. Per Dominum.

Præfatio. — Vere dignum et justum est, æquum et salutare, nos tibi semper et ubique gratias agere, 36 Domine sancte, Pater omnipotens, æterne Deus: quoniam illa festa remeant quibus nostræ mortalitati procuratur immortale commercium, ac temporali vitæ subrogatur æternitas; et (208) de peccati poena, peccata mundantur, mirisque modis conficitur de perditione salvatio, ut status conditionis humanæ, qui per felicitatis insolentiam venit ad tristitiam, humilis et modestus ad æterna gaudia redeat per mœrorem. Per Christum.

Ad Complendum. — Coelestis doni benedictione percepta, supplices te, Deus omnipotens, deprecamur, ut hoc idem nobis et (209) sacramenti causa sit et salutis. Per.

Super populum. — Parce, Domine, parce populo tuo, ut, dignis flagellationibus castigatus, in tua miseratione respiret. Per.

FERIA VI INTRA QUINGAGESIMAM.

Inchoata jejunia, quæsumus, Domine, benigno favore prosequere, ut observantiam, quam corporaliter exhibemus, mentibus etiam sinceris exercere valeamus. Per Dominum.

Super oblata. — Sacrificium, Domine, (210) observantiæ paschalis quod offerimus, præsta, quæsumus, ut tibi et mentes nostras reddat acceptas, et continentiam promptioris nobis tribuat facultatem. Per Dominum.

Præfatio. — Vere dignum et justum est, æquum et salutare, nos tibi semper et ubique gratias agere, Domine sancte, Pater omnipotens, æterne Deus: et majestatem tuam suppliciter deprecari, ut intelli-

notatur ad Vesperos, singulis Quadrag. diebus, quæ non solum in Codd. aliis Editis desideratur, sed etiam in Ms. Reg. Suec., qui raro a Pamel. discrepat. Theoder. Mss. exhibent has Orat. ad Vesperos.

^f Officia feriæ 5 per totam Quadragesimam inter ea sunt quæ Grimoldus abbas dicit olim fuisse virgulis antepositis jugulata; instituta enim postea a Gregorio juniore testatur Micrologus, c. 49. Hæc Pamelius. Idem fere sentit Joan. Fronto, in Kalend. Rom., ubi hæc feriæ cum sequenti notatur, additis stationibus et indicatis Evangelii, quæ adhuc leguntur iis diebus. De Sabbato siletur. Apud Pamelium statio fer. 5 est ad sanctum Georgium, et fer. 6 ad sanctos Joannem et Paulum, quæ in Calendario Rom. designatur titulo Pammachii. Codex Pamel. pro statione Sabbati habet: *ad sanctum Tryphonem*; codex Reg. Suec. nihil habet pro Sabbato.

gentiæ nobis spiritum benignus infundas, quo vel ipsi rationabiliter agenda cernamus, vel eis, qui (211) inutilia sentiunt, indicemus, esse (212) censendum; nec studia nostra sectemur, sed offerentibus meliora subdamur. Quoniam hæc apud te sapientia est quæ non suis inhæret vitiis, sed undecunque prolatam diligit veritatem. Per Christum Dominum.

Ad Complendum. — Spiritum nobis, Domine, tuæ charitatis infunde, ut quos uno cœlesti pane satiasti, tua facias pietate concordies.

Super populum. — Guberna, Domine, quæsumus, plebem tuam, et tuis beneficiis semper accumula, ut et præsentis vitæ subsidiis gaudeat, et æternæ. Per.

37 SABBATO INTRA QUINQUAGESIMAM.

Exaudi nos, miserator et misericors Deus, et continentia salutaris propitius nobis dona concede. Per Dominum nostrum.

Super populum. — Præpara nos, quæsumus, Domine, hujus abstinentiæ festivis officiis, ut hæc sacrificia veneranda sobriis semper mentibus celebremus. Per.

Præfatio. — Vere dignum et justum est, æquum et salutare, nos tibi semper et ubique gratias agere, Domine sancte, Pater omnipotens, æterne Deus: et Majestatem tuam suppliciter deprecari, ut mentem nostram tibi placitam benignus efficias, quæ non tantum speciem bonitatis ostendat, sed justitiæ fructibus illuminata clarescat, tuæque semper dedita Majestati, beneficia desiderata percipiat. Qui necessariis prosequi muneribus non omittis quos tuo cultui præstitis convenienter intentos. Per Christum Dominum nostrum.

Ad Complendum. — Tribue nobis, omnipotens Deus, ut dona cœlestia, quæ debito frequentamus obsequio, salutaria nobis jugiter sentiamus. Per.

Super populum. — Tuere, Domine, populum tuum, et ab omnibus peccatis clementer amunda, quia nulla ei nocebit adversitas, si nulla dominetur iniquitas. Per.

^a IN QUADRAGESIMA.

Ad Missam. — Deus, qui Ecclesiam tuam annua Quadragesimali observatione purificas, præsta familiaritæ tuæ ut quod a te obtinere abstinendo nititur, hoc bonis operibus exsequatur. Per Dominum.

Super oblata. — Sacrificium Quadragesimalis initiis solemniter immolamus, te, Domine, deprecantes, ut cum epularum restrictione carnalium a noxiis quoque voluptatibus temperemus. Per Dominum.

Præfatio. — Vere dignum et justum est, æquum et salutare, nos tibi semper et ubique gratias agere, Domine sancte, Pater omnipotens, æterne Deus, per

^a Al., in Quadragesimo. Apud Pamel. additur *Ad sanctum Joannem in Lateranis*. In Kalend. Rom. tantum: *Ad Lateranis*, assignato Evang. *Ductus est Jesus*, etc. Rom. 16 sancti Gregorii in Evang. legitur *habita in basilica sancti Joannis quæ dicitur Constantiniana, Dominica in Quadragesima*.

^b Ita Cod. Reg. Succ., consentientibus aliis tum

Christum Dominum nostrum: qui continuatis quadraginta diebus et noctibus hoc jejunium non esuriens dedicavit; postea enim esuriit non tam cibum hominum quam salutem; nec escarum sæcularium epulas concupivit, sed animarum desideravit potius sanctitatem. Cibum namque ejus est 38 redemptio populorum. (213) Cibum ejus est totius bonæ voluntatis effectus: qui nos docuit operari, non cibum, qui terrenis dapibus apparatus, sed eum qui divina Scripturarum lectione percipitur. Per quem.

Benedictio. — Benedicat vobis omnipotens Deus, qui quadragenarium numerum in Moysi et Eliæ necnon et Mediatoris nostri jejunio consecravit, concedatque vobis ita transigere præsentis vitæ dispensationem, ut, accepto a Patrefamilias remunerationis denario, perveniat ad peccatorum omnium remissionem, et ad gloriosam cum sanctis omnibus resurrectionem. Amen. Detque vobis spiritualium virtutum invicticia [*Fortè*, victicia] arma, quibus exemplo Domini devincere valeatis antiqui hostis sagacissima tentamenta. Amen. Quo non in solo pane, sed in omni verbo quod de ore ejus procedit, spiritalem sumentes alimoniam, per juniorum observationem et cæterorum bonorum operum exhibitionem percipere mereamini inmarcescibilem gloriæ coronam. Amen. Quod ipse præstare dignetur.

Ad Complendum. — Tui nos, Domine, sacramenti libatio sancta restauret, et a vetustate purgatos in mysterii salutaris faciat transire consortium. Per.

Super populum. — In populum tuum, quæsumus, Domine, benedictio copiosa descendat, indulgentia veniat, consolatio tribuatur, fides sancta succrescat, redemptio sempiterna firmetur. Per.

Alia. — Da nobis, quæsumus, omnipotens Deus, æternæ promissionis gaudia querere, et quæsitam cibus invenire. Per.

Alia. — Adesto, quæsumus, Domine, supplicationibus nostris, et in tuâ misericordiâ confidentes ab omni nos adversitate custodi. Per Dominum nostrum.

Alia. — Concede, quæsumus, omnipotens Deus, ut per annua Quadragesimalis exercitia (214) sacramenti, et ad intelligendum Christi proficiamus arcanum, et effectus ejus digna conversatione sectemur. Per.

(215) *Per totam Quadragesimam, quotidianis diebus, finita Missa, episcopus et clerici discedunt, et exiunt sacris vestibus, et tunc redeunt ad Vesperos. Et nullus clericus in ecclesia (216) stat aperto capite, nisi habeat infirmitatem, ullo tempore.*

FERIA II INTRA QUADRAGESIMAM ^c.

Converte, nos, Deus salutaris noster, et, ut nobis jejunium Quadragesimale proficiat, mentes nostras 39 cœlestibus instrue disciplinis. Per.

Editis, tum Mss., excepto Pamel., ubi habes *hoc bonis moribus*. Hic Cod. Reg. Succ. in multis discrepat a Pamel.

^c Pamel., consentiente Kalend. Rom., addit: *Ad sanctum Petrum ad vincula*. In Calendario non aliud assignatur Evang. quam quod nunc legitur.

Super oblata. — Accepta tibi sit, Domine, nostræ devotionis oblatio, quæ et jejunium nostrum, te operante, sanctificet, et indulgentiam nobis tuæ consolationis obtineat. Per.

Præfatio. — Vere dignum et justum est, æquum et salutare, nos tibi semper et ubique gratias agere, Domine sancte, Pater omnipotens, æterne Deus : qui das escam omni carni, et nos non solum carnalibus, sed etiam spiritalibus escis reficis, ut non in solo pane vivamus, sed in omni verbo tuo vitalem habeamus alimoniam; nec tantum epulando, sed etiam jejunando pascamur. Nam ut dapibus et poculis corpora, sic jejniis et virtutibus animæ saginantur. Magnam in hoc munere salubritatem mentis ac corporis contulisti, quia jejunium nobis venerabile dedicasti, ut ad paradisum, de quo non abstinendo decidimus, jejunando solemniter redeamus. Per Christum Dominum nostrum.

Ad Complendum. — Salutaris tui, Domine, munere satiati, supplices exoramus, ut cujus letamur gustu, renovemur effectu. Per eundem.

Super populum. — Esto, Domine, propitius plebi tuæ, et temporali consolatione non deseras quam vis ad æterna contendere. Per Dominum.

^a FERIA III.

Respico, Domine, familiam tuam, et præsta, ut apud te mens nostra tuo desiderio fulgeat, quæ se carnis maceratione castigat. Per.

Super oblata. — Oblatis, Domine, placare muneribus, et a cunctis nos defende periculis.

Præfatio. — Vere dignum et justum est, æquum et salutare, nos tibi semper et ubique gratias agere, Domine sancte, Pater omnipotens, æterne Deus, per Christum Dominum nostrum : in quo jejunantium fides alitur, spes provehitur, charitas roboratur. Ipse enim est panis vivus et verus qui substantia æternitatis et esca virtutis est. Verbum enim tuum, per quod facta sunt omnia, non solum humanarum mentium, sed ipsorum panis est angelorum. Hunc panem ministrare nobis non desinis, et, ut eum indesinenter esuriamus, hortaris. Cujus carne dum pascimur, roboramur, et sanguine dum potamur, abluimur. Per quem.

Ad Complendum. — Sumpsimus, Domine, celebritatis annuæ votiva sacramenta : præsta, quæsumus, ut et temporalis vitæ nobis (217) remedio provocent, et æternæ. Per Dominum nostrum Jesum Christum.

Super populum. — Ascendant ad te, Domine, preces nostræ, et ab Ecclesia tua cunctam repelle nequitiam. Per.

^b FERIA IV MENSIS PRIMI.

Preces nostras, quæsumus, Domine, clementer

^a Statio hujus diei ex Pamel. et Kalend. Rom. est ad sanctum Anastasiam. Idem Evangel. præscribitur quod in hodierno officio exstat. Idem intelligendum de cæt. feriis, nisi aliter notetur.

^b Apud Pamel. : *Per. 4 hebdomadæ primæ Quadrag. ad sanctam Mar. Majorem.* In Kalend. R. m. : *Mense primo, ad sanctam Mariam.* Codex Reg. Succ. pa-

exaudi, et contra cuncta nobis adversantia dexteram tuæ Majestatis extende. Per Dominum nostrum.

Alia. — Devotionem populi tui, Domine, quæsumus, benignus intende, ut qui per abstinentiam macerantur in corpore, per fructum boni operis reflciantur in mente. Per Dominum.

Super oblata. — Suscipe, Creator omnipotens Deus, quæ jejunantes de tuæ munificentie largitate deferimus, et pro temporali nobis collata præsidio, ad vitam converte propitiatus æternam. Per Dominum nostrum.

Præfatio. — Vere dignum et justum est, æquum et salutare, nos tibi semper et ubique gratias agere, Domine sancte, Pater omnipotens, æterne Deus : qui in alimentum corporis humani frugum copiam produci jussisti, et in alimentum animarum jejunii nobis medicinam indidisti. Te itaque supplices invocamus, ut tibi sit acceptabile jejunium nostrum, et nos a cibis jejunantes, peccatis absolvas. Per Christum.

Ad Complendum. — Tui, Domine, perceptione sacramenti, et a nostris mundemur occultis, et ab hostium liberemur insidiis. Per Dominum.

Super populum. — Mentis nostras, quæsumus, Domine, lumine tuæ claritatis illustra, ut videre possimus quæ agenda sunt, et quæ recta sunt agere valeamus. Per Dominum nostrum.

FERIA V INTRA QUADRAGESIMAM.

Suscipe, quæsumus, Domine, preces nostras, et ad aures misericordie tuæ postulationes sacrata tibi plebis admitte. Per Dominum.

Super oblata. — Sacrificia, Domine, quæsumus, ista nos salvent, quæ medicinalibus sunt instituta jejniis. Per.

41 *Præfatio.* — Vere dignum et justum est, æquum et salutare, nos tibi semper et ubique gratias agere, Domine sancte, Pater omnipotens, æterne Deus : quia competenter atque salubriter religiosa sunt nobis instituta jejunia, ut corporeæ jucunditatis immoderatas coerceamus illecebras, et terrenæ delectationis insolentia refrenato, purior atque tranquillior appetitus ad cœlestia contemplanda mysteria fidelium reddatur animarum. Per Christum Dominum nostrum.

Ad Complendum. — Tuorum nos, Domine, largitate donorum, et temporalibus attolle præsidii, et renova sempiternis. Per Dominum nostrum.

Super populum. — Da, quæsumus, Domine, populis Christianis, et quæ profitentur agnoscere, et cœlesti munus diligere quod frequentant. Per Dominum.

rumper dissentit a Pamel.

^c Kalend. Rom. : *Ad sanctum Laurentium, ad Formosum,* quod Pamel. exhibet pro diversa lect. Apud eum legitur : *Ad sanctum Laur. foris murum.* Favet primus Theod., at secundus habet : *Ad Laurent. in Form. sa.*

^a FEBRIA VI INTRA QUADRAGESIMAM.

Esto, Domine, propitius plebi tuæ, et quam tibi facis esse devotam, benigno refove miseratus auxilio. Per Dominum nostrum.

Super oblata. — Suscipe, quæsumus, Domine, nostris oblata servitiis, et tua propitius dona sanctifica. Per.

Præfatio. — Vere dignum et justum est, æquum et salutare, nos tibi semper et ubique gratias agere, Domine sancte, Pater omnipotens, æterne Deus : qui jejunii observatione et eleemosynarum gratissima largitione nos docuisti nostrorum consequi remedia peccatorum. Unde tuam imploramus clementiam, ut, his observationibus et cæteris bonorum operum exhibitionibus muniti, ea operemur quibus ad æterna gaudia consequenda et spes nobis suppetat et facultas. Per Christum.

Ad Complendum. — Per hujus, Domine, operationem mysterii, et vitia nostra purgentur, et justa desideria impleantur. Per Dominum nostrum.

Super populum. — Conserva, quæsumus, Domine, populum tuum, et ab omnibus quas meretur adversitatibus redde securum, ut, tranquillitate percepta, devota tibi mente deserviat. Per.

(218) SABBATO IN ^b XII LECTIIONIBUS MENSIS PRIMI.

Populum tuum, Domine, quæsumus, propitius **42** respice, atque ab eo flagella tuæ iracundiæ clementer averte. Per Dominum nostrum.

Alia. — Deus qui delinquentes perire non pateris, sed exspectas, ut convertantur et vivant, debitam, quæsumus, peccatis nostris suspende vindictam, et præsta propitius ne dissimulatio cumulet ultionem, sed potius per jejunium emendatio prosit ad veniam. Per.

Alia. — Protector noster aspice, Deus, ut qui majorum nostrorum pondere premimur, percepta misericordia, libera tibi mente famulemur. Per.

Alia. — Adesto, quæsumus, Domine, supplicationibus nostris, ut esse, te largiente, mereamur et inter prospera humiles et inter adversa securi. Per.

Alia. — Actiones nostras, quæsumus, Domine, et aspirando præveni, et adjuvando prosequere, ut cuncta nostra operatio et a te semper incipiat, et per te cæpta finiatur. Per.

Ad Missam. — Deus, qui tribus pueris mitigasti flammam ignium, concede propitius ut nos famulos tuos non exurat flamma vitiorum. Per Christum Dominum.

Super oblata. — Præsentibus sacrificiis, Domine,

^a Magno consensu hic Pamel., Kalend. Rom., Codex Reg. Suec. et duo Theod. notant pro statione : Ad Apostolos.

^b Ita Cod. omnes editi et manu exarati. Apud Pamelium et in Calend. Rom. additur : Ad sanctum Petrum. Cum in Mss. habeatur *xii Lect.*, suspicatur Joannes Frontone legendum in *duodecima lectione*, nimirum ex Evangelio, quæ post undecim alias ex variis sacræ Scripturæ libris fiebat. Ex Pamelio Sabbatum hoc *duodecim lectionum* nuncupatur, quod aut *xii soleant legi lectiones diversæ, aut sex eadem lectiones semel Græce et semel Latine*. Consule Pamel. ad hunc lo-

A jejunia nostra sanctifica, ut quod observantia nostra profitur extrinsecus, interius operetur. Per Dominum nostrum.

Præfatio. — Vere dignum et justum est, æquum et salutare, nos tibi semper et ubique gratias agere, Domine sancte, Pater omnipotens, æterne Deus : illuminator et Redemptor animarum nostrarum, qui nos per primum Adam, abstinentiæ lege violata, paradiso ejectos, fortiores jejunii remedio ad antiquæ patriæ beatitudinem per gratiam revocasti. Nosque pia institutione docuisti quibus observationibus a peccatis omnibus liberemur. Per Christum Dominum nostrum.

Ad Complendum. — Sanctificationibus tuis, omnipotens Deus, et vitia nostra curentur, et (219) remedia vobis æterna proveniant. Per Christum Dominum nostrum.

Super populum. — Ab omnibus nos, quæsumus, Domine, peccatis propitius absolve, ut percepta venia peccatorum, liberis tibi mentibus serviamus. Per.

43 ^c DOMINICA II IN QUADRAGESIMA.

Deus, qui conspicias omni nos virtute destitui, interius exteriusque custodi, ut et ab omnibus adversitatibus muniamur in corpore, et a pravæ cogitationibus mundemur in mente. Per Dominum.

Super oblata. — Ecclesiæ tuæ, Domine, munera placatus assume, quæ et misericors offerenda tribuisti, et in nostræ salutis potenter efficis transire mysterium. Per Dominum nostrum.

Præfatio. — Vere dignum et justum est, æquum et salutare, nos tibi semper et ubique gratias agere, Domine sancte, Pater omnipotens, æterne Deus : et Majestatem tuam suppliciter exorare, ut mentibus nostris medicinalis observantiæ munus infundas. Et qui negligentibus etiam subsidium ferre non desinis, beneficia præbeas potiora devotis. Per Christum Dominum.

Benedictio. — Omnipotens Deus, jejunii cæterarumque virtutum dedicator atque amator, sua vos benedictione sanctificet. Amen. Accendat in vobis piæ devotionis affectum, et præbeat supplicantibus suum benignus auditum. Amen. Quatenus mentes vestræ sinceris purgatæ jejuniis, bonorum omnium exuberent incrementis. Amen. Quod ipse præstare dignetur.

Ad Complendum. — Refecti, Domine, pane cælesti, ad vitam, quæsumus, nutriamur æternam. Per.

Super populum. — Familiam tuam, quæsumus, cum.

^c Apud Pamelium legitur hic : *Dominica vacat.* Sed legendum ex nostris Mss. et præsertim ex Cod. Reg. Suec. : *Die dominica vacat.* Sic quoque legitur in Kalend. Rom. Cur autem dicatur *vacare*, ex Joanne Frontone repete. Certe in Cod. Reg. Suec., in Gemet., in Theod., etc., officium hujus Dominicæ assignatur, sicut in aliis Dominicis, excepta statione. Fortasse ergo propter sacros ordines, vespere Sabbati magno labore collatos, non fiebat processio et statio, nec homilia habebatur.

Domine, propitiatus illustra, ut beneplacitis inhærendo, cuncta quæ bona sunt mereatur accipere. Per.

^a FERIA II IN HEBDOMADA SECUNDA.

Præsta, quæsumus, omnipotens Deus, ut familia tua (220) quæ se, affligendo carne, ab alimentis abstinere, sectando justitiam a culpa jejundet. Per.

Super oblata. — Hæc hostia, Domine, placationis et laudis tua nos propitiacione dignos efficiat. Per.

Præfatio. — Vere dignum et justum est. æquum et salutare, nos tibi semper et ubique gratias agere, Domine sancte, Pater omnipotens, æterne Deus: et pietatem tuam supplici devotione deposcere, ut jejunii nostri oblatione placatus, et peccatorum nobis concedas veniam, et nos a noxiis liberes insidiis. Per Christum Dominum nostrum.

Ad Complendum. — Hæc nos communio, Domine, purget a crimine, et cœlestis remedii faciat esse consortes. Per.

Super populum. — Tuis, quæsumus, Domine, adesto supplicibus, et inter mundanæ pravitatis insidias fragilitatem nostram sempiterna pietate prosequere. Per.

^b FERIA III IN HEBDOMADA SECUNDA.

Perfice, quæsumus, Domine, benignus in nobis observantiæ sanctæ subsidium, ut quæ te auctore facienda cognovimus, te operante impleamus. Per Dominum.

Super oblata. — Sanctificationem tuam nobis, Domine, his mysteriis placatus operare, quæ nos et a terrenis purget vitiiis, et ad cœlestia dona perducant. Per Dominum.

Præfatio. — Vere dignum et justum est, æquum et salutare, nos tibi semper et ubique gratias agere, Domine sancte, Pater omnipotens, æterne Deus: qui ob animarum medelam jejunii devotione castigari corpora præcepisti; concede, quæsumus, ut corda nostra ita pietatis tuæ valeant exercere mandata, ut ad tua mereamur, te opitulante, pervenire promissa. Per Dominum nostrum.

Ad Complendum. — Ut sacris, Domine, reddamur digni muneribus: fac nos tuis, quæsumus, obedire mandatis. Per Dominum nostrum.

Super populum. — Præsta populo tuo, Domine, quæsumus, consolationis auxilium, et diuturnis calamitatibus laborantem propitiis respirare concede. Per Christum Dominum nostrum.

FERIA ^c IV IN HEBDOMADA SECUNDA.

Populum tuum, Domine, propitius respice, quos ab escis carnalibus præcipis abstinere, a noxiis

^a Apud Pamelium, consentientibus Mss. Reg. Sueciae, Gemet., duobus Theod., necnon Kalend. Rom., statio est ad sanctum Clementem.

^b In Kalend. Rom., cui suffragantur duo Theod., statio est ad sanctam Balbinam, cujus tituli mentio est in synodo habita sub sancto Gregorio, ut observat Joan. Fronto. Apud Pamel. legitur: Ad sanctam Albinam, et in Cod. Reg. Suec., Salbinam.

^c Statio hujus diei in Kalend. Rom., in Cod. Pamel. et in Mss. nostris, est ad sanctam Cæciliam, cujus tituli meminit synodus Rom. sub nostro Gregorio.

A quoque vitiiis cessare concede. Per Dominum nostrum.

Super oblata. — Hostias, Domine, quas tibi offerimus, propitius respice, et per hæc sancta commercia vincula peccatorum nostrorum absolve. Per Dominum.

Præfatio. — Vere dignum et justum est, æquum et salutare, nos tibi semper et ubique gratias agere, Domine sancte, Pater omnipotens, æterne Deus, per Christum Dominum nostrum. Per quem humani generis reconciliationem mirabili dispensatione operatus es, præsta, quæsumus, ut sancto purificati jejunio, et tibi toto corde simus subjecti, et inter mundanæ pravitatis insidias, te miserante perseveremus illæsi. Per quem Majestatem.

^B *Ad Complendum.* — Sumptis, Domine, sacramentis, ad (221) redemptionis æternæ, quæsumus, proficiamus augmentum. Per Dominum.

Super populum. — Deus, innocentiae restitutor et amator, dirige ad te tuorum corda servorum, ut spiritus tui fervore concepto, et in fide inveniamur stabiles, et in opere efficaces. Per Dominum.

^d FERIA V IN HEBDOMADA SECUNDA.

Præsta nobis, Domine, quæsumus, auxilium gratiæ tuæ, ut, jejuniis et orationibus convenienter intenti, liberemur ab hostibus mentis et corporis. Per Dominum.

Super oblata. — Accepta tibi sint, Domine, quæsumus, nostri dona jejunii, quæ et expiando nos tua gratia dignos efficiant, et ad sempiterna promissa perducant. Per.

Præfatio. — Vere dignum et justum est, æquum et salutare, nos tibi semper et ubique gratias agere, Domine sancte, Pater omnipotens, æterne Deus: et tuam cum celebratione jejunii pietatem devotissimis obsecrare, ut qui, peccatis ingruentibus, malorum pondere premimur, et a peccatis omnibus liberemur, et libera tibi mente famulemur. Per Christum Dominum nostrum.

Ad Complendum. — Gratia tua nos, quæsumus, Domine, non derelinquat, quæ et sacræ nos deditos faciat servituti, et tuam nobis opem semper acquirat. Per Dominum nostrum.

⁴⁶ *Super populum.* — Adesto, Domine, famulis tuis, et perpetuam benignitatem largire poscentibus, ut his qui te auctore et gubernatore gloriantur, et congregata restaures, et restaurata conserves. Per Dominum.

• FERIA VI IN HEBDOMADA SECUNDA.

Da, quæsumus, omnipotens Deus, ut sacro nos

^d In hac fer. statio, juxta Ed. Pamel., consentientibus Cod. Reg. Suec. et duobus Theod., est ad sanctam Mariam trans Tiberim. In Kalend. Rom. additur: Titulum Callisti. Observandum est, in his Quadragesimæ officii, Editiones Vatic. et Gussanvil. parum, imo vix a nostra discrepare.

^e Mss., quibus consentanea sunt Pamelii Edita: Ad sanctum Vitalem. At in Kalend. Rom. legitur: Ad Apostolos inter Vestinæ, nisi forte, pro inter, legendum sit in tit., id est, in titulo Vestinæ, ut conjicit Joan. Fronto.

purificante jejunio, sinceris mentibus ad sancta ventura facias pervenire. Per Dominum nostrum.

Super oblata. — Hæc in nobis sacrificia, Deus, et sanctificatione permaneant, et operatione firmentur. Per.

Præfatio. — Vere dignum et justum est, æquum et salutare, nos tibi semper et ubique gratias agere, Domine sancte, Pater omnipotens, æterne Deus: qui delinquentes perire non pateris, sed ut ad te convertantur et vivant hortaris. Poscimus itaque pietatem tuam ut a peccatis nostris tuæ severitatis suspendas vindictam, et nobis optatam misericorditer tribuas veniam; nec iniquitatum nostrarum molestia provocet ad ultionem, sed jejunii observatio et morum emendatio te flectat ad peccatorum nostrorum remissionem. Per Christum Dominum nostrum.

Ad Complendum. — Fac nos, quæsumus, Domine, accepto pignore salutis æternæ sic tendere congruenter, ut ad eam pervenire possimus. Per Dominum.

Super populum. — Da, quæsumus, Domine, populo tuo salutem mentis et corporis, ut, bonis operibus inhærendo, tuæ semper virtutis mereatur protectione defendi. Per.

^a SABBATO IN HEBDOMADA SECUNDA.

Da, quæsumus, Domine, nostris effectum jejuniis salutarem, ut castigatio carnis assumpta ad nostram vegetationem transeat animarum.

Super oblata. — His sacrificiis, Domine, concede placatus, ut qui propriis oramus absolvi delictis, non gravemur (222) externis. Per Dominum nostrum.

Præfatio. — Vere dignum et justum est, æquum et salutare, nos tibi semper et ubique gratias agere, Domine sancte, **47** Pater omnipotens, æterne Deus: et tuam jugiter exorare clementiam, ut mentes nostras, quas conspicias terrenis afflictibus prægravari, medicinalibus tribuas jejuniis exonerari, et per afflictionem corporum proveniat nobis robur animarum. Per Christum.

Ad Complendum. — Sacramenti tui, Domine, divina liberatio penetralia nostri cordis infundat, et sui participes potenter efficiat. Per Christum Dominum nostrum.

Super populum. — Familiam tuam, quæsumus, Domine, continua pietate custodi, ut quæ in sola spe gratiæ cœlestis innititur, cœlesti etiam protectione muniatur. Per eundem.

^b DOMINICA III IN QUADRAGESIMA.

Quæsumus, omnipotens Deus, vota humilium respice, atque ad defensionem nostram dexteram tuæ Majestatis extende. Per Dominum

^a Hic magno consensu legitur statio ad sanctos *Marcellinum et Petrum*.

^b Non minus consentiunt Codices editi et mss. in assignanda hodierna statione ad sanctum *Laurentium foris murum*. In Kalend. Rom. tamen simpliciter legitur: *Ad sanctum Laurentium martyrem*.

^c Benedictio hæc abest ab Ed. Vatic. et Gussanvil. necnon a Mss. nostris et a Cod. Pamel.

Super oblata. — Suscipe, quæsumus, Domine, devotorum munera famulorum, et tua divinis purifica servientes pietate mysteriis, quibus etiam justiticas (223) ignorantes. Per.

Præfatio. — Vere dignum et justum est, æquum et salutare, nos tibi semper et ubique gratias agere, Domine sancte, Pater omnipotens, æterne Deus: et te suppliciter exorare, ut cum abstinentia corporali mens quoque nostra sensus declinet illicitos. Et (224) quæ terrena delectatione carnalibus epulis abnegamus, humanæ voluntatis pravis intentionibus amputemus. Quatenus ad sancta sanctorum fideliter salubriterque capienda competenti jejunio valeamus aptari. Tanto nobis certi propensius jugiter adfutura, quanto fuerimus eorum institutionibus gratiores. Per.

Benedictio. — ^e Omnipotens Deus jejuniorum vestrorum victimas elementer accipiat, et sua vos benedictione dignos efficiat. Amen. Mentis vestras ita parcimoniæ dono contra vitia muniat, præceptorum suorum doctrinis erudiat, charitatis dono repleat, ut vos in omnibus sibi placere concedat. Amen. Quatenus, præsentis Quadragesimæ diebus devotissime celebratis, ad Paschalia festa purificatis cordibus accedere valeatis. Amen. Quod ipse præstare.

Ad Complendum. — Cunctis nos, Domine, reatibus et periculis propitiatus absolve, quos tanti mysterii tribuis esse participes. Per Dominum nostrum.

48 *Super populum.* — Suljectum tibi populum, quæsumus, Domine, propitiatio cœlestis amplificet, et tuis semper faciat servire mandatis.

^d FERIA II IN HEBDOMADA TERTIA.

Cordibus nostris, quæsumus, Domine, benignus infunde, ut sicut ab escis corporalibus abstinemus, ita sensus quoque nostros a noxiis retrahamus excessibus. Per Dominum nostrum.

Super oblata. — Munus quod tibi, Domine, nostræ servitutis offerimus, tu salutare nobis perfice sacramentum. Per.

Præfatio. — Vere dignum et justum est, æquum et salutare, nos tibi semper et ubique gratias agere, Domine sancte, Pater omnipotens, æterne Deus: et clementiam tuam cum omni supplicatione precari, ut per hanc jejuniorum observationem crescat nostræ devotionis affectus, et nostras actiones religiosas exornet effectus; quatenus, te auxiliante, et ab humanis semper retrahamur excessibus, et monitis inhærere valeamus, te largiente, cœlestibus. Per Christum Dominum nostrum.

Ad Complendum. — Præsta, quæsumus, omnipotens et misericors Deus, ut quæ ore contingimus pure mente capiamus. Per Dominum nostrum.

^d Statio in Cod. Pamel. et Mss. indicitur ad sanctum *Marcum*, ut in Kalend. Rom. Observat. Joan. Fronto sanctum Marcum, de quo hic, esse Rom. Pontificem, qui die 7 Octobris colitur, cujus nomine exstat in urbe antiquus titulus. Admonet Pamelius hac feria fieri solitam denuntiationem primi scrutiny in electorium sive catechumenorum, quod feria 4 seq. celebrabatur.

Super populum. — Conserva, Domine, familiam A tuam bonis semper operibus eruditam, et sic præsentibus consolare subsidiis, ut ad superna perducas dona propitius. Per Dominum nostrum.

^a FERIA III IN HEBDOMADA TERTIA.

Exaudi nos, omnipotens et misericors Deus, et continentiae salutaris propitius nobis dona concede. Per.

Super oblata. Per hæc veniat, quæsumus, Domine, sacramenta (225) nostræ redemptionis effectus, qui nos et ab humanis retrahat semper excessibus, et ad salutaria cuncta perducatur. Per Dominum nostrum.

Præfatio. — Vere dignum et justum est, æquum et salutare, nos tibi semper et ubique gratias agere, Domine sancte, Pater omnipotens, æterne Deus: qui peccantium non vis animas perire, sed culpas; et peccantes non semper continuo judicas, sed ad poenitentiam provocatos expectas. Averte, quæsumus, 49 a nobis quam meremur iram, et quam optamus super nos effunde clementiam, ut, sacro purificati jejunio, electorum tuorum ascisci mereamur collegio. Per Christum Dominum nostrum.

Ad Complendum. — Sacris, Domine, mysteriis expiati, et veniam consequamur et gratiam. Per.

Super populum. — Concede, misericors Deus, ut devotus tibi populus semper existat, et de tua clementia, quod ei prosit, indesinenter obtineat. Per.

^b FERIA IV IN HEBDOMADA TERTIA.

Præsta nobis, quæsumus, Domine, ut salutaribus jeuniis eruditi, a noxiis quoque vitiis abstinentes, C propitiationem tuam facilius impetremus. Per.

Super oblata. — Suscipe, quæsumus, Domine, preces populi tui cum oblationibus hostiarum, et tua mysteria celebrantes ab omnibus nos defende periculis. Per.

Præfatio. — Vere dignum et justum est, æquum et salutare, nos tibi semper et ubique gratias agere, Domine sancte, Pater omnipotens, æterne Deus: tuamque misericordiam suppliciter exorare, ut jejuniorum nostrorum sacrosancta mysteria tuæ sint pietati semper accepta; concedasque ut quorum corpora abstinentiæ observatione macerantur, mentes quoque virtutibus et cœlestibus institutis exornentur. Per Christum Dominum nostrum.

Ad Complendum. — Sanctificet nos, Domine, qua D pasti sumus, mensa cœlestis, et a cunctis erroribus expiatis (226) superius promissionibus reddat acceptos. Per Dominum.

Super populum. — Defende, Domine, familiam tuam, et toto tibi corde prostratam ab hostium tuere formidine; nec bona tua difficulter inveniat, pro quibus et sancti tui et angelicæ tibi supplicant potestates. Per Dominum nostrum.

^a Additur in Kalend. Rom., in Cod. Pamel., Reg. Suec. et aliis Mss.: *Ad sanctam Potentianam.* Eadem est ac *sancta Pudentiana.*

^b Statio indicitur *ad sanctum Xistum*; sive, ut legitur in Cod. Reg. Suec., *ad Sistum*, cujus tituli mentio in synodo Rom., sub Greg. II, an. 721.

^c FERIA V IN HEBDOMADA TERTIA.

Concede, quæsumus, omnipotens Deus, ut qui protectionis tuæ gratiam quærimus, liberati a malis omnibus, securi tibi mente serviamus. Per.

Super oblata. — Deus, de cujus gratiæ rore descendit ut ad mysteria tua, purgatis sensibus, accedamus, præsta, quæsumus, ut in eorum traditione solemner honoranda competens deferamus obsequium. Per.

50 *Præfatio.* — Vere dignum et justum est, æquum et salutare, nos tibi semper et ubique gratias agere, Domine sancte, Pater omnipotens, æterne Deus: et tuam immensam clementiam supplici voto deprecari, ut nos famulos tuos, et jejunii maceratione castigatos, et cæteris honorum operum exhibitionibus eruditos, in mandatis tuis facias perseverare sinceros, et ad paschalia festa pervenire illæsos; sicque præsentibus subsidiis consolemur, quatenus ad æterna gaudia pertingere mereamur. Per Christum Dominum.

Ad Complendum. — Sacramenti tui, Domine, veneranda perceptio, et mystico nos mundet effectu, et perpetua virtute defendat. Per Dominum.

Super populum. — Conserva, quæsumus, Domine, populum tuum, et gratiæ tuæ in eo dona multiplica, ut ab omnibus liber offensis, et temporalibus non destituatur auxiliis, et sempiternis gaudeat institutis. Per Dominum nostrum.

^d FERIA VI IN HEBDOMADA.

Jejunia nostra, quæsumus, Domine, benigno favore proseguere, ut sicut ab alimentis in corpore, ita a vitiis jejunemus in mente. Per.

Super oblata. — Respice, Domine, propitius ad munera quæ sacramus, ut et tibi sint grata, et nobis salutaria semper existant. Per.

Præfatio. — Vere dignum et justum est, æquum et salutare, nos tibi semper et ubique gratias agere, Domine sancte, Pater omnipotens, æterne Deus: qui ad insinuandum humilitatis suæ mysterium, fatigatus resedit ad puteum; qui a muliere Samaritana aquæ sibi petiit porrigi potum, qui in ea creaverat fidei donum. Et ita ejus sitire dignatus est fidem, ut dum ab ea aquam peteret, in ea ignem divini amoris accenderet. Imploramus itaque tuam immensam clementiam, ut contemnescentes tenebrosam profunditatem vitiorum, et relinquentes noxiarum (227) hydriam cupiditatum, et te, qui fons vitæ et origo bonitatis es, semper sitiamus, et juniorum nostrorum observatione tibi placeamus. Per quem Majestatem.

Ad Complendum. — Hujus nos, Domine, perceptio sacramenti mundet a crimine, et ad cœlestia regna perducatur. Per.

Super populum. — Gaudeat, Domine, quæsumus,

^c Jam sæpe laudati Codices sive manu exarati, sive editi, habent hic: *Ad sanctos Cosmam et Damianum.*

^d Statio est *ad sanctum Laurentium in tit. Lucinæ*, sive, ut habet Pamel., consentiente Cod. Reg. Suec., *in Lucinæ.*

populus, tua semper benedictione confusus, ut et temporalibus beneficiis adjuvetur, et erudiat æternis. Per Dominum.

51^a SABBATO IN HEBDOM. TERTIA.

Præsta, quæsumus, omnipotens Deus, ut dignitas conditionis humanæ per immoderantiam sauciata, medicinalis parcimoniam studio reformetur. Per Dominum.

Super oblata. — Concede, quæsumus, omnipotens Deus, ut hujus sacrificii munus fragilitatem nostram ab omni malo purget semper et munit. Per Dominum.

Præfatio. — Vere dignum et justum est, æquum et salutare, nos tibi semper et ubique gratias agere, Domine sancte, Pater omnipotens, æterne Deus: qui jejunii Quadragesimalis observationem in Moyse et Elia dedicasti, et in Unigenito Filio tuo, legis et prophetarum nostroque omnium Domino, exornasti. Tuam igitur immensam bonitatem supplices exposcimus, ut quod ille jugi jejuniorum complevit continuatione, nos adimplere valeamus illius adjuti largissima miseratione, et adimplentes ea quæ præcepit, dona percipere mereamur quæ promisit. Per quem.

Ad Complendum. — Quæsumus, omnipotens Deus, ut inter ejus membra numeremur ejus corpori communicamus et sanguini. Per Dominum.

Super populum. — Prætende, Domine, fidelibus tuis dexteram cælestis auxilii, ut te toto corde perquirant, et quæ digne postulant consequi mereantur. Per Dominum nostrum.

^b DOMINICA IV IN QUADRAGESIMA.

Concede, quæsumus, omnipotens Deus, ut qui ex merito nostræ actionis affligimur, tuæ gratiæ consolatione respiremus. Per Dominum nostrum.

Super oblata. — Suscipe, Domine, sacrificium cuius te voluisti dignanter immolatione placari, et præsta, quæsumus, ut hujus operatione mundati, beneplacitum tibi nostræ mentis offeramus affectum. Per Dominum.

*Præfatio. — Vere dignum et justum est, æquum et salutare, nos tibi semper et ubique gratias agere, Domine sancte, Pater omnipotens, æterne Deus: et te Creatorem omnium de præteritis fructibus glorificare, et de venturis suppliciter exorare, ut cum de perceptis non invenimur ingrati, de percipiendis non judicemur indigni; sed exhibitis toties solemniter devotione jejuniis, cum subsidiis corporalibus **52** profectum quoque capiamus animarum. Per Christum Dominum.*

Benedictio. — Deus, qui vos ad præsentium Quadragesimalium dierum medietatem dignatus est perducere, ipse vos sua miseratione dignetur benedicere.

^a Legitur apud Pamel. et in Kalend. Rom.: *Ad sanctam Susannam*, quibus favent Mss.

^b In C. Pamel. habes pro statione *ad Jerusalem*. Assentiuntur Codd. Reg. Suec. et duo Theod. At in Kalend. Rom. legitur: *In Suxurio*, quod idem significare putat Joan. Fronio ac in *sessorio*; ipsius notas ad hunc locum consule.

^c Benedictio hæc legitur in *Benedictionali*; abest

Amen. Abstinenciam vestram præteritam acceptet, futuram sibi placitam reddat, ut sicut ab illicitis cibis, ita vos etiam a vitis omnibus abstinere concedat. Amen. Quo de præteritis et futuris charismatum frugibus ei grates persolventes, ad sanctum Pascha pervenire possitis (228) indemnes. Quod ipse præstare dignetur.

Ad Complendum. — Da nobis, misericors Deus, ut sancta tua, quibus incessanter explemur, sinceris tractemus obsequiis, et semper fideli mente sumamus. Per.

Super populum. — Deus qui in deserti regione multitudinem populi tua virtute satiasti, in hujus quoque sæculi transeuntis excursu victum nobis spiritalem, ne deficiamus, impende. Qui vivis et regnas.

^d FERIA II IN HEBDOMADA QUARTA.

Præsta, quæsumus, omnipotens Deus, ut observationes sacras annua devotione recolentes, et corpore tibi placeamus et mente. Per.

Super oblata. — Oblatum tibi, Domine, sacrificium vivificet nos semper et munit. Per.

Præfatio. — Vere dignum et justum est, æquum et salutare, nos tibi semper et ubique gratias agere, Domine sancte, Pater omnipotens, æterne Deus: et tuam suppliciter misericordiam implorare, ut exercitatio veneranda jejunii salutaris, nos a peccatorum nostrorum maculis purgatos reddat, et ad supernorum civium societatem perducatur, ut et hic devotorum actuum sumamus augmentum, et illic æternæ beatitudinis percipiamus emolumentum. Per Christum Dominum nostrum.

Ad Complendum. — Divini satiati muneris largitate, quæsumus, Domine Deus noster, ut in hujus semper participatione vivamus. Per Dominum nostrum.

Super populum. — Proficiat, quæsumus, Domine, plebs tibi dicata piæ devotionis affectu, ut sacris actionibus erudita, quanto Majestati tuæ sit gravior, tanto donis potioribus augeatur. Per Dominum.

53° FERIA III IN HEBDOM. IV QUADRAGESIMÆ.

Sacræ nobis, Domine, quæsumus, observationis jejunia, et piæ conversationis augmentum, et tuæ propitiationis continuum præstent auxilium. Per Dominum.

Super oblata. — Purifica nos, misericors Deus, ut Ecclesiæ tuæ preces, quæ tibi gratæ sunt, pia munera deferentis, fiant expiatis mentibus gratiores. Per Dominum nostrum.

Præfatio. — Vere dignum et justum est, æquum et salutare, nos tibi semper et ubique gratias agere, Domine sancte, Pater omnipotens, æterne Deus, per Mediatorem Dei et hominum, Jesum Christum Dominum nostrum: qui mediante die festo ascendit in

autem a Cod. Theodor. et Ed. Vatic.

^d Magno consensu statio hujus fer. est *ad sanctos quatuor Coronatos*.

^e Istius fer. statio pari consensu *ad sanctum Laurentium in Damaso*, sive, ut habet Cod. Reg. Suec., *in Damaso*. In Kalend. Rom. legitur tantum: *In titulo Damasi*, dissimulato sancti Laurentii nomine.

templum docere, qui de cœlo descendit, mundum ab ignorantia tenebris liberare; cujus descensus genus humanum doctrina salutaris instruit, mors a perpetua morte redemit, ascensio ad cœlestia regna perducit. Per quem te, summe Pater, poscimus, ut, ejus institutione edocti, salutaris parcimonie devotione purificati, ad tua perveniamus promissa securi. Per quem Majestatem tuam.

Ad Complendum. — Cœlestia dona capientibus, quæsumus, Domine, non ad iudicium pervenire patiaris quod fidelibus tuis ad remedium providisti. Per.

Super populum. — Tueatur, quæsumus, Domine, dextera tua populum tuum deprecantem, et purificatum dignanter erudiat, ut consolatione presentis ad futura bona proficiat. Per Dominum nostrum.

^b FERIA IV IN HEBDOMADA QUARTA.

Omnipotens sempiternus Deus, qui et iustis premia meritorum, et peccatoribus per jejunium veniam præbes, miserere supplicibus, parce peccantibus, ut reatus nostri confessio indulgentiam valeat percipere delictorum. Per Dominum nostrum.

Alia. — Præsta, quæsumus, omnipotens Deus, ut quos jejunia votiva castigant, ipsa quoque devotio sancta lætificet, ut, terrenis affectibus mitigatis, facilius cœlestia capiamus. Per Dominum.

Super oblata. — Supplices, Domine, te rogamus, ut his sacrificiis peccata nostra mudentur, quia tunc veram **54** nobis tribuis et mentis et corporis sanitatem. Per Dominum nostrum.

Præfatio. — Vere dignum et justum est, æquum et salutare, nos tibi semper et ubique gratias agere, Domine sancte, Pater omnipotens, æterne Deus: qui illuminatione suæ fidei tenebras expulit mundi, et genus humanum, quod primæ matris uterus præfuderat cæcum, Incarnationis suæ mysterio reddidit illuminatum, fecitque filios adoptionis, qui tenebantur vinculis justæ damnationis. Per ipsum te petimus, ut tales in ejus inveniamur justissima examinatione, quales facii sumus in lavacri salutaris felicissima regeneratione, ut, ejus Incarnationis medicamine imbuti, sacrosancti lavacri ablutione loti, parcimonie devotione ornati, ad æterna gaudia perveniamus illæsi. Per quem Majestatem.

Ad Complendum. — Sacramenta quæ sumpsimus, Domine Deus noster, et spiritualibus nos repleant alimentis, et corporalibus tueantur auxiliis. Per Dominum nostrum.

Super populum. — Pateant aures misericordie tuæ, Domine, precibus supplicantium, et, ut petentibus desiderata concedas, fac eos quæ tibi sunt placida postulare. Per.

^c FERIA V IN HEBDOMADA QUARTA.

Præsta, quæsumus, omnipotens Deus, ut qui in

^a Hæc oratio in Cod. Pamelii legitur in officio ferie præcedentis cum hoc titulo: *Ad vespéros*. Abest a Cod. Reg. Suec., ad quem tamen multum accedit Edit. Pameliana.

^b Statio assignatur ad sanctum Paulum in omnibus

A tua protectione confidimus, cuncta nobis adversantia, te adiuvante, superemus. Per Dominum nostrum.

Super oblata. — Efficiatur hæc Hostia, Domine, quæsumus, solemnibus grata jejuniis: et, ut tibi fiat acceptior, purificatis mentibus immoletur. Per Dominum nostrum.

Præfatio. — Vere dignum et justum est, æquum et salutare, nos tibi semper et ubique gratias agere, Domine sancte, Pater omnipotens, æterne Deus: cuius bonitas hominem condidit, justitia damnavit, misericordia redemit. Te humiliter exoramus ut sicut per illicitos appetitus a beata regione decidimus, sic ad æternam patriam per abstinentiam redeamus. Sicque moderetur tua miseratione nostra fragilitas, ut et transitoris subsidiis nostra susentetur mortalitas, et per bonorum operum incrementa beata acquirat immortalitas. Per Christum.

Ad Complendum. — Sancta tua nos, Domine, quæsumus, et vivificando renouent, et renovando vivificent. Per Dominum nostrum.

55 *Super populum.* — Populi tui, Deus, institutor et rector, peccata quibus impugnatur expelle, ut semper tibi placitus, et tuo munimine sit securus. Per eundem Dominum.

^d FERIA VI IN HEBDOMADA QUARTA.

Deus, qui ineffabilibus mundum renovas sacramentis, præsta, quæsumus, ut Ecclesia tua et æternis proficiat institutis, et temporalibus non destituatur auxiliis. Per.

C *Super oblata.* — Munera nos, quæsumus, Domine, oblata purificent, et te nobis jgiter faciant esse placatum. Per Dominum nostrum.

Præfatio. — Vere dignum et justum est, æquum et salutare, nos tibi semper et ubique gratias agere, Domine sancte, Pater omnipotens, æterne Deus, per Christum Dominum nostrum. Qui est dies æternus, lux indeficiens, claritas sempiterna. Qui sic sequaces suos in luce præcepit ambulare, ut noctis æternæ valeant caliginem evadere, et ad lucis patriam feliciter pervenire. Qui per humilitatem assumptæ humanitatis Lazarum flevit, per Divinitatis potentiam vitæ reddidit, genusque humanum (220) quadrifida peccatorum mole obrutum ad vitam reduxit. Per quem petimus jejunii observatione a peccatorum nostrorum nexibus solvi, æternæ vitæ felicitati reddi, et sanctorum cœlibus connumerari. Per quem.

Ad Complendum. — Hæc nos, quæsumus, Domine, participatio sacramenti, et propriis reatibus indesinenter expediat, et ab omnibus tueatur adversis. Per.

Super populum. — Da, quæsumus, omnipotens Deus, ut qui infirmitatis nostræ conscii de tua virtute confidimus, sub tua semper pietate gaudeamus. Per.

libris nostris qui stationum meminerunt.

^c Indicitur statio ad sanctum Silvestrum, in laudatis supra Codd. qui de stationibus agunt.

^d In iisdem supra laud. Codd. legitur hic: *Ad sanctum Eusebium*.

^a SABBATO IN HEBDOM. QUARTA.

Fiat, Domine, quæsumus, per gratiam tuam fructuosus nostræ devotionis affectus, quia tunc nobis proderunt suscepta jejunia, si tuæ sint placita pietati. Per Dominum nostrum.

Super oblata. — Oblationibus, quæsumus, Domine, placare susceptis, et ad te nostras, etiam rebelles, compelle propitius voluntates. Per Dominum.

Præfatio. — Vere dignum et justum est, æquum et salutare, nos tibi semper et ubique gratias agere, Domine sancte, Pater omnipotens, æterne Deus: misericordiæ **56** dator et totius bonitatis auctor, qui jejuniis, orationibus et eleemosynis peccatorum remedia et virtutum omnium tribuis incrementa. Te humiliter devotione precamur, ut qui ad hæc agenda saluberrimam dedisti doctrinam, ad complendum **B** indefessam tribuas efficaciam, ut obedienter tua exsequentes præcepta, feliciter tua capiamus promissa. Per Christum Dominum nostrum.

Ad Complendum. — Tua, nos, quæsumus, Domine, sancta purificent, et operatione sua perficiant esse placitos. Per Dominum nostrum.

Super populum. — Deus qui sperantibus in te, misereri potius eligis quam irasci, da nobis digne flere mala quæ fecimus, ut tuæ consolationis gratiam invenire valeamus. Per.

DOMINICA V IN QUADRAGESIMA. ^b DE PASSIONE DOMINI.

Quæsumus, omnipotens Deus, familiam tuam propitius respice, ut te largiente regatur in corpore, et te servante custodiatur in mente. Per Dominum.

Super oblata. — Hæc munera, Domine, quæsumus, **C** et vincula nostræ pravitatis absolvant, et tuæ nobis misericordiæ dona concilient. Per.

Præfatio. — Vere dignum et justum est, æquum et salutare, nos tibi semper et ubique gratias agere, Domine sancte, Pater omnipotens, æterne Deus: Majestatem tuam propensius implorantes, ut quanto magis dies salutiferæ festivitatis accedit, tanto devotius ad ejus digne celebrandum proficiamus paschale mysterium. Per Christum Dominum nostrum.

^c *Benedictio.* — Accendat in vobis Dominus vim sui amoris, et per juniorum observantiam infundat in vobis donum suæ benedictionis. Amen. Sic ei parcimonie victimas offeratis, ut contriti ei cordis et humiliati sacrificio placeatis. Amen. Quatenus oratio vestra jejunii et eleemosynæ alis subvecta ad aures **D** vestri conditoris ascendat, ut vos æternæ beatitudinis hæredes, et supernorum civium consortes efficiat. Amen. Quod ipse præstare dignetur.

Ad Complendum. — Adesto, nobis, Domine, Deus

^a In Kalend. Rom. hic legitur: *Ad sanctum Laurentium ad Mart.* licet in Cod. Pamel. et in nostris Mss. legatur: *Ad sanctum Laur. foris murum.* Sic quoque legendum censet Joan. Fronto.

^b Sic legitur in omnibus libris nostris tam editis quam manu descriptis, si Kalendarium Rom. excipias, in quo, ut in cæteris pro statione legitur. *Ad sanctum Petrum.*

^c Hæc Benedictio legitur in Benedictionali.

^d In Ed. Pamel., *defende subsidiis*, dissentiente Cod. Reg. Succ., qui habet *præsidiis*.

A noster, et quos tuis mysteriis recreasti, perpetuis defende ^d præsiis. Per Dominum nostrum.

Super populum. — Da, quæsumus, Domine, nobis perseverantem in tua voluntate famulatum, ut in diebus nostris, **57** et merito et numero populus tibi serviens augeatur. Per Dominum nostrum.

^e FERIA II IN HEBDOMADA QUINTA.

Sanctifica, quæsumus, Domine, nostra jejunia, et cunctarum nobis propitius indulgentiam largire culparum. Per Dominum nostrum.

Super oblata. — Concede nobis, Domine Deus noster, ut hæc Hostia salutaris, et nostrorum fiat purgatio delictorum, et tuæ propitiatio Majestatis. Per.

Præfatio. — Vere dignum et justum est, æquum et salutare, nos tibi semper et ubique gratias agere, Domine sancte, Pater omnipotens, æterne Deus: te suppliciter exorantes ut sic nostra sanctificentur jejunia, quo cunctorum nobis peccatorum proveniat indulgentia, quatenus, appropinquante Unigeniti Filii tui passione, bonorum operum tibi placere valeamus exhibitione. Per quem Majestatem.

Ad Complendum. — Sacramenti tui, quæsumus, Domine, participatio salutaris et purificationem nobis præbeat et medelam. Per Dominum nostrum.

Super populum. — Benedictio, quæsumus, Domine, in tuos fideles copiosa descendat, et quam subjectis cordibus expetunt largiter consequantur. Per.

FERIA III ^f IN HEBDOMADA QUINTA.

Nostra tibi, quæsumus, Domine, sint accepta jejunia, quæ nos et expiando ^g gratia tua dignos efficiant, et ad (230) remedia perducant æterna. Per Dominum.

Super oblata. — Hostias tibi, Domine, deferimus immolandas: quæsumus, temporalem consolationem nobis impendant, ut promissa certius non desperemus æterna. Per.

Præfatio. — Vere dignum et justum est, æquum et salutare, nos tibi semper et ubique gratias agere, Domine sancte, Pater omnipotens, æterne Deus: et te devotis mentibus supplicare, ut nos interius exteriusque restaures, et parcimonia salutari a peccatorum sordibus purges. Et quos illecebrosis delectationibus non vis impediri, spiritualium virtutum facias vigore muniri, et sic in rebus transitoriis foveas, ut perpetuis inhærere concedas. Per Christum Dominum nostrum.

58 *Ad Complendum.* — Da, quæsumus, omnipotens Deus, ut quæ divina sunt, jugiter exsequen-

^e Statio ferie hujus est *ad sanctum Chrysogonum.*

^f Apud Pamel., assentientibus Mss. Reg. Suec. et Theoder., statio est *ad sanctum Cyriacum.* In Kalend. Rom. legitur: *Ad sanctum Quiriacum.* Hujus tituli mentio est præsertim in synodo Rom. sub nostro Gregorio quæ in prius Vulgatis est lib. iv. epist. 44. nunc ad Registris calcem; huic enim synodo subscripsit *Aventinus presbyter sancti Quiriaci.*

^g Apud Pamel., *gratiæ tuæ dig.* Favent nobis Mss. ipseque Codex Reg. Succ.

tes, donis mereamur cœlestibus appropinquare. Per A
Dominum nostrum.

Super populum. — Libera, quæsumus, Domine, a peccatis et hostibus tibi populum supplicantem, ut sancta conversatione viventes, nullis inficiantur adversis. Per eundem Dominum nostrum.

FERIA ^a IV IN HEBDOMADA QUINTA.

Sanctificato hoc jejunio, Deus, tuorum corda fide-
lium miseratus illustra, et quibus devotionis præstas
affectum, præbe supplicantibus pium benignus audi-
tum. Per Dominum.

Super oblata. — Annue, misericors Deus, ut ho-
stias placationis et laudis sincero tibi deferamus ob-
sequio. Per.

Præfatio. — Vere dignum et justum est, æquum
et salutare, nos tibi semper et ubique gratias agere, B
Domine sancte, Pater omnipotens, æterne Deus: et
te supplici devotione exorare, ut per jejunia, quæ
sacris institutis exsequimur, a cunctis reatibus
emundari mereamur, tuamque percipere valeamus
propitiationem, qui præparamur ad celebrandam
Unigeniti Filii tui passionem. Per quem Majesta-
tem.

Ad Complendum. — Cœlestis doni benedictione
percepta, supplices te, Deus omnipotens, deprecamur,
ut hoc idem nobis et (231) sacramenti causa
sit et salutis. Per Dominum.

Alia. — Exaudi, quæsumus, Domine, gemitum
populi supplicantis, et qui de meritorum qualitate
diffidimus, non iudicium, sed misericordiam conse-
qui mereamur. Per Dominum.

^b FERIA V IN HEBDOMADA QUINTA.

Tribue nobis, quæsumus, indulgentiam peccato-
rum, ut instituta jejunia tibi placitis sensibus opere-
mur. Per Dominum.

Super oblata. — Concede nobis, Domine, quæsumus,
ut celebraturi sancta mysteria, non solum ab-
stinentiam corporalem, sed, quod est potius, habea-
mus mentium puritatem. Per.

59 *Præfatio.* — Vere dignum et justum est,
æquum et salutare, nos tibi semper et ubique gra-
tias agere, Domine sancte, Pater omnipotens, æterne
Deus: qui sic nos tribuis solemne tibi deferre jeju-
nium, ut indulgentiæ tuæ speremus nos percipere
subsidiū; sic nos instituis ad celebranda Paschalia
festa, ut per hæc acquiramus gaudia sempiterna. Per
Christum Dominiū.

Ad Complendum. — Vegetet nos, Domine, semper,
et innovet tuæ mensæ libatio, quæ fragilitatem no-

^a Apud Pamel. et in Kalend. Rom. statio assignatur ad sanctum Marcellum, cum quibus convenit primus Theoder. In Cod. Reg. Suec.: *Ad sanctum Marcellinum.* In secundo Theoder.: *Ad sanctam Mariam.*

^b Pro statione legitur in Kalend. Rom. et apud Pamel.: *Ad sanctum Apollinarem.* Id confirmant Mss.

^c Hujus ser. statio, juxta eosdem Cod., est ad sanctum Stephanum.

^d Apud Pamelium titulus est: *Sabbatum vacat. Dominus papa eleemosynam dat. Ad sanctum Petrum.* Ad marginem autem hæc habet: *Hunc esse verum ti-*

stram gubernet et protegat, et in portum perpetuæ salutis inducat. Per Dominum nostrum.

Super populum. — Concede, misericors Deus, ut sicut nos tribuis solemne tibi deferre jejunium, sic nobis indulgentiæ tuæ præbeas benignus auxilium. Per.

^c FERIA VI IN HEBDOMADA QUINTA.

Cordibus nostris, Domine, benignus infunde, ut, peccata nostra castigatione voluntaria cohibentes, temporaliter potius maceremur quam supplicii deputemur æternis. Per.

Super oblata. — Præsta nobis, misericors Deus, ut digne tuis semper servire altaribus mereamur, et eorum perpetua participatione salvari. Per Dominiū.

Præfatio. — Vere dignum et justum est, æquum
et salutare, nos tibi semper et ubique gratias agere, B
Domine sancte, Pater omnipotens, æterne Deus: (232)
cujus nos misericordia prævenit ut bene agamus,
subsequitur ne frustra agamus, accendit intentionem
qua ad bona opera peragenda inardescamus,
tribuit efficaciam qua hæc ad perfectum perducere
valeamus. Tuam ergo clementiam indefessis vocibus
obsecramus, ut nos jejunii victimis a peccatis mun-
datos ad celebrandam Unigeniti Filii tui Domini
nostri passionem facias esse devotos. Per quem Ma-
jestatem.

Ad Complendum. — Sumpti sacrificii, Domine,
perpetua nos tuitio non relinquat, et noxia semper a
nobis cuncta depellat. Per Dominum nostrum.

Super populum. — Protege, Domine, populum
tuum, et in Majestatis tuæ patrocinio confidentem
perpetua defensione gubernat. Per.

60 SABBATUM ^d ANTE RAMOS PALMARUM.

Omnipotens sempiternus Deus, clementiam tuam
suppliciter exoramus, ut qui mala nostra semper
prævenis miserando, facias tibi placitos, et piis actio-
nibus et jejuniis salubribus expiando. Per.

Super oblata. — Præsta, quæsumus, omnipotens
Deus, ut juniorum placatus sacrificiis, remissionis
tuæ nos venia prosequaris. Per Dominum nostrum.

Præfatio. — Vere dignum et justum est, æquum
et salutare, nos tibi semper et ubique gratias agere,
Domine sancte, Pater omnipotens, æterne Deus:
cujus nos fides excitat, spes erigit, claritas jungit.
Cujus miseratio gratuita purificat quos conscientiam
reatus accusat. Te igitur cum interno rugitu depre-
camur, ut, carnalis alimoniam refrenatione castigati,

tulum hujus diei, atque ideo sequens officium non esse Gregorianum, patet ex Ordine Romano, pag. 41. Reddit autem rationem hujus tituli Alcuinus, quod etsi a pontifice omni tempore eleemosyna detur, specialius tamen id hodie faciat, quia Evangelium pauperum mentionem facit, cujus historia hoc die ante sex dies Paschæ contigit. In Cod. Reg. Suec. legitur: Sabbatum, ad sanctum Petrum quando eleemosyna datur. Consentit huic lect. secundo Theod.; prior autem eadem habet ac Pamel. Ed. In Kalend. Rom. vero: Sabbato datur fermentum in consistorio Lateranensi.

ad celebrandum paschale mysterium inveniamur idonei. Per Christum.

Ad Complendum. — Adesto, Domine, fidelibus tuis, et quos cœlestibus reficis sacramentis, a terrenis conserva periculis. Per Dominum nostrum.

Super populum. — Plebs tua, Domine, quæsumus, benedictionis sanctæ munus accipiat, per quod et noxia quæque declinet, et optata reperiat. Per Dominum.

(235) DOM. IN RAMIS PALMARUM ^a.

Omnipotens sempiterne Deus, qui humano generi ad imitandum humilitatis exemplum Salvatorem nostrum carnem sumere et crucem subire fecisti, concede propitius ut et patientiæ ipsius habere documenta, et Resurrectionis consortia mereamur. Qui tecum vivit.

Super oblata. — Concede, quæsumus, Domine, ut oculis tuæ Majestatis munus oblatum, et gratiam nobis devotionis obtineat, et effectum beatæ personitatis acquirat. Per.

^b *Præfatio.* — Vere dignum et justum est, æquum et salutare, nos tibi semper et ubique gratias agere, Domine sancte, Pater omnipotens, æterne Deus, per Christum Dominum nostrum: per quem nobis indulgentia largitur, et pax per omne sæculum prædicatur, traditur cunctis credentibus disciplina, ut sanctificatos nos possit dies venturus excipere. Et ideo cum angelis.

61 *Benedictio.* — Benedicat vobis omnipotens Deus, cui et jejuniorum maceratione, et præsentium dierum observatione placere studeatis. Amen. Concedatque vobis ut sicut ei (234) cum ramis palmarum cæterarumve frondium presentari studuistis, ita cum palma victoriæ et fructu bonorum operum post obitum apparere valeatis. Amen. Quique Unigeniti Filii ejus passionem puro corde creditis, mente devota venerari studeatis, ad resurrectionis ejus festa et vestræ remunerationis præmia ipsius fultu munimine veniatis. Amen. Quod ipse præstare dignetur.

Ad Complendum. — Præsta nobis, omnipotens Deus, ut quia vitiis subjaacet nostra mortalitas, tua nos medicina purificet, et potentia tueatur. Per.

Super populum. — Da, misericors Deus, ut quod in tui Filii passione mundus exercuit, salutare nobis fidelibus sentiamus. Per.

^c FERIA II POST PALMAS.

(235) Da, quæsumus, omnipotens Deus, ut qui in tot adversis ex nostra infirmitate defecimus, intercedente Unigeniti Filii tui passione respiremus. Qui tecum.

^a In Edit. Pamel., cui consentiunt Mss.: *Ad sanctum Joannem in Lateranis.* In Kalend. Rom. tantum legitur in Lateranis. In Cod. Reg. Suec. legitur hæc ramorum Benedictio, quæ abest ab Ed. Pamel. et aliis. Eandem exhibet primus Theoder.: *Deus, cujus filius pro salute generis humani de caelo descendit ad terras, et appropinquante hora passionis suæ Hierosolymam in asino venire, et a turbis rex appellari ac laudari voluit, benedicere dignare hos palmarum cæterarumque frondium ramos, ut omnes qui eos laturos sunt ita benedictionis tuæ dono repleantur, quatenus et in*

Alia. — Reminiscere miserationum tuarum, Domine, et famulos tuos æterna protectione sanctifica: pro quibus Jesus Christus Filius tuus per suum cruorem nobis instituit paschale mysterium. Qui tecum vivit.

Super Oblata. — Hæc sacrificia nos, omnipotens Deus, potenti virtute mundatos ad suum faciant puriores venire principium. Per Dominum.

Præfatio. — Vere dignum et justum est, æquum et salutare, nos tibi semper et ubique gratias agere, Domine sancte, Pater omnipotens, æterne Deus, per Christum Dominum nostrum: cujus nos humanitas colligit, (236) humilitas erigit, traditio absolvit, pœna redemit, crux salvificat, sanguis emaculat, caro saginat. Per quem, te, summe Pater, cum jejuniorum obsequiis obsecramus, ut ad ejus celebrandam passionem purificatis mentibus accedamus. Per quem.

Ad Complendum. — Præbeant nobis, Domine, divinum tua sancta fervorem, quo eorum pariter et actu delectemur et fructu. Per Dominum nostrum.

Super populum. — Adjuva nos, Deus salutaris noster, et ad beneficia recolenda, quibus nos instaurare dignatus es, **62** tribus venire gaudentes. Per Dominum nostrum.

FERIA III POST ^d PALMAS.

Omnipotens sempiterne Deus, da nobis ita dominicæ passionis (237) sacramenta peragere, ut indulgentiam percipere mereamur. Per eundem.

Alia. — Omnipotens sempiterne Deus, qui Christi tui beata passione nos reparas, conserva in nobis opera misericordiæ tuæ, ut in hujus celebritate mysterii perpetua devotione vivamus. Per.

Super oblata. — Sacrificia nos, quæsumus, Domine, propensius ista restaurent, (238) quæ medicinalibus sunt instituta jejuniis. Per Dominum nostrum.

Præfatio. — Vere dignum et justum est, æquum et salutare, nos tibi semper et ubique gratias agere, Domine sancte, Pater omnipotens, æterne Deus, per Christum Dominum nostrum: cujus salutaris passionis, et gloriosæ Resurrectionis dies appropinquare noscuntur, in quibus et antiqui hostis superbia triumphatur, et nostræ redemptionis mysterium celebratur. Unde poscimus tuam immensam clementiam, ut sicut in eo solo consistit totius nostræ salvationis summa, ita per eum tibi sit jejuniorum et actuum nostrorum semper victima grata. Per quem.

Ad Complendum. — Repleti, Domine, sacri muneris gratia, supplices exoramus, ut quæ gustu corporeo dulci veneratione contingimus, dulciora mentibus sentiamus. Per Dominum nostrum.

hoc sæculo hostis antiqui tentamenta superare, et in futuro cum palma victoriæ et fructu bonorum operum tibi valeant apparere. Per eundem.

^b *Aliam Præfat. habet Edit. Angeli Rocca, sen Vaticana.*

^c In Cod. Reg. Suec. et secundo Theoder. statio ad sanctam Praxedem. Idem habet Pamelius. At in Kalend. Rom. et in primo Theoder. legitur: *Ad sanctos Nereum et Achilleum.*

^d Consentiant Codices omnes in assignanda statione ad sanctam Priscam.

Super populum. — Tua nos misericordia, Deus, et omni subreptione vetustatis expurget, et capaces sanctæ novitatis efficiat. Per Dominum.

FERIA ^a IV.

^b *Hora tertia pontifex cum clero et ordine suo procedit ad altare in ecclesia majore : et (239) dicit Orationes solemnes hoc ordine : (240) Oremus. Et Diaconus : (241) Flectamus genua. (242) Postquam oraverint, (243) dicit, Levate. Et pontifex dat orationem.*

Deus, a quo et Judas reatus sui pœnam et confessionis suæ latro præmium sumpsit, concede nobis tuæ propitiationis effectum, ut sicut in passione sua Jesus Christus Dominus noster diversa utrisque stipendia meritorum, ita nobis, ablato vetustatis errore, resurrectionis suæ gratiam largiatur. Qui tecum.

Post, Amen sequitur, et dicit Orationes solemnes : (244) tantummodo pro se intermittit. Alii vero sacerdotes in suis ecclesiis pro eo dicunt. Et cum in cæteris flectant genua, (245) pro Judæis non flectant.

63 Oremus, dilectissimi nobis, pro Ecclesia sancta Dei; ut eam Deus et Dominus noster pacificare et custodire dignetur toto orbe terrarum, subjiciens ei principatus et potestates, detque nobis quietam et tranquillam vitam degentibus, glorificare Deum Patrem omnipotentem.

Oremus. Dicit Diaconus : Flectamus genua. Postquam oraverint, dicit : Levate.

Omnipotens sempiterne Deus, qui gloriam tuam omnibus in Christo gentibus revelasti, custodi opera misericordie tuæ, ut Ecclesia tua toto orbe diffusa stabili fide in confessione tui nominis perseveret. Per eundem Dominum nostrum.

Oremus et pro beatissimo papa nostro *III.*, ut Deus et Dominus noster, qui elegit eum in ordinem episcopatus, salvum atque incolumem custodiat Ecclesie suæ sanctæ ad regendum populum sanctum Dei.

Oremus. — Omnipotens sempiterne Deus, cujus iudicio universa fundantur, respice propitius ad preces nostras, et electum nobis antistitem tua pietate conserva, ut Christiana plebs, quæ tali gubernatur auctore, sub tanto pontifice, credulitatis suæ meritis augeatur. Per Dominum nostrum Jesum Christum.

Oremus et pro omnibus episcopis, presbyteris, diaconibus, subdiaconibus, acolythis, exorcistis, lectoribus, ostiariis, (246) confessoribus, (247) virginibus, (248) viduis, et pro omni populo sancto Dei.

Oremus. — Omnipotens sempiterne Deus, cujus spiritu totum corpus Ecclesie sanctificatur et regitur, exaudi nos pro universis ordinibus supplicantes, ut gratiæ tuæ munere ab omnibus tibi gradibus fideliter serviatur. Per eundem Dominum.

Oremus et pro (249) Christianissimo rege nostro *III.*, ut Deus et Dominus noster subditas illi faciat omnes barbaras nationes, ad nostram perpetuam pacem.

Oremus. — Omnipotens sempiterne Deus in cujus

^a Ubique legitur pro statione ad sanctam Mariam, scilicet, *Majorem*, ut habent omnes Codd., excepto Kalend. Rom.

manu sunt omnium potestates et omnia jura regnorum, (250) respice ad Romanorum atque Francorum benignum imperium, ut gentes quæ in sua feritate confidunt potentiæ tuæ dextera comprimantur. Per.

Oremus et pro catechumenis nostris, ut et Deus et Dominus noster adaperiat aures præcordiorum ipsorum, januamque misericordie, ut per lavacrum regenerationis, accepta remissione omnium peccatorum, et ipsi inveniantur in Christo Jesu Domino nostro.

Oremus. — Omnipotens sempiterne Deus, qui Ecclesiam tuam nova semper prole secundas, auge fidem et intellectum catechumenis nostris, ut, renati fonte baptismatis, adoptionis tuæ filiis aggregentur. Per.

Oremus, dilectissimi nobis, Deum Patrem omnipotentem, ut cunctis mundum purget erroribus, morbos auferat, famem depellat, aperiat carceres, vincula dissolvat, peregrinantibus reditum, infirmantibus sanitatem, navigantibus portum salutis indulgeat.

Oremus. — Omnipotens sempiterne Deus mœstorum consolatio, laborantium fortitudo, perveniant ad te preces de quacunque tribulatione clamantium, ut omnes sibi in necessitatibus suis misericordiam tuam gaudeant adfuisse. Per.

Oremus et pro hæreticis atque schismaticis, ut Deus ac Dominus noster eruat eos ab erroribus universis, et ad sanctam matrem Ecclesiam catholicam atque apostolicam revocare dignetur.

Oremus. — Omnipotens sempiterne Deus, qui salvos omnes, et neminem vis perire, respice ad animas diabolica fraude deceptas, ut, omni hæretica pravitate deposita, errantium corda respiscant, et ad veritatis tuæ redeant unitatem. Per Dominum nostrum.

Oremus et pro perfidis Judæis, ut Deus et Dominus noster auferat velamen de cordibus eorum, ut et ipsi agnoscant Jesum Christum Dominum nostrum.

Oremus. — Omnipotens sempiterne Deus, qui etiam Judaicam perfidiam a tua misericordia non repellis, exaudi preces nostras, quas pro illius populi obsecratione deferimus, ut, agnita veritatis tuæ luce, quæ Christus est, a suis tenebris eruantur. Per eundem Dominum nostrum.

Oremus et pro paganis, ut Deus omnipotens auferat iniquitatem a cordibus eorum, et relictis idolis suis convertantur ad Deum vivum et verum, et unicum Filium ejus Jesum Christum Deum et Dominum nostrum, cum quo vivit et regnat cum Spiritu sancto Deus. Per omnia sæcula sæculorum.

Oremus. — Omnipotens sempiterne Deus, qui non mortem peccatorum, sed vitam semper inquis, suscipe propitius orationem nostram, et libera eos ab idolorum cultura, et aggrega Ecclesie tuæ sanctæ ad laudem et gloriam nominis tui. Per.

^b Omnes orationes hic assignatæ nullibi leguntur in hac fer. 4, præterquam in Codd. Angeli Rocceæ, seu Vatic., apud Guss. recusa et Menard.

(251) *Quibus expletis, osculatur altare, et egreditur.* **A** (252) *Postea vero (252) hora octava ingrediuntur ad missam hoc ordine: Dicit (253) schola antiphonam ad introitum. Qua finita, dat orationem pontifex.*

(254) ^a *Præsta, quæsumus, omnipotens Deus, ut qui nostris excessibus incessanter affligimur, per Unigeniti tui passionem liberemur. Qui.*

Deinde legitur lectio una. Sequitur Resp. Postea dicitur altera.

Oratio. — Deus qui pro nobis Filium tuum crucis patibulum ^b subire voluisti, ut inimici a nobis expelleres potestatem, concede nobis famulis tuis, ut Resurrectionis gratiam consequamur. Per eundem:

(255) *Sequitur altera lectio, et postea responsorium, Domine, exaudi, cum suis versibus quinque. Deinde pronuntiatur a diacono, (256) Passio Domini nostri Jesu Christi secundam Lucam. Qua perlecta expletur Missa ordine suo.*

65 *Super oblata.* — Suscipe, quæsumus, Domine, munus oblatum, et dignanter operare ut quod passionis Filii tui Domini nostri mysterio gerimus, piis effectibus consequamur. Per eundem.

Præfatio. — Vere dignum et iustum est, æquum et salutare, nos tibi semper et ubique gratias agere, Domine sancte, Pater omnipotens, æternæ Deus, per Christum Dominum nostrum: qui innocens pro impiis voluit pati, et pro sceleratis indebite condemnari. Cujus mors delicta nostra detersit, et resurrectio justificationem nobis exhibuit. Per quem tuam pietatem supplices exoramus, ut sic nos hodie a peccatis emacules, ut cras venerabilis cœnæ dapibus saties; hodie acceptes confessionem nostrorum peccaminum, et cras tribuas spiritualium incrementa donorum; hodie jejuniorum nostrorum vota suscipias, et cras nos ad sacratissimæ cœnæ convivium introducas. Per quem.

Benedictio. — Omnipotens Deus qui Unigeniti sui passione tribuit vobis humilitatis exemplum, concedat vobis per eandem humilitatem percipere suæ benedictionis ineffabile donum. Amen. Ipsius Resurrectionis percipiatis consortia, cujus patientiæ veneramini documenta. Amen. Quo ab eo sempiternæ vitæ munus percipiatis, per cujus temporalem mortem, æternam vos evadere creditis. Amen. Quod ipse præstare dignetur.

Ad Complendum. — (257) *Largire sensibus nostris, omnipotens Deus, ut per temporalem Filii tui mortem, quam mysteria veneranda testantur, vitam te nobis dedisse perpetuam confidamus. Per eundem.*

Super populum. — Respice, Domine, quæsumus, super hanc familiam tuam, pro qua Dominus noster Jesus Christus non dubitavit manibus tradi nocentium, et crucis subire tormentum. Qui tecum vivit.

^c FERIA V.

Inde hora (258) tertia ingressi sacrarium, induunt

^a *Hic incipit officium hujus feriæ in aliis Codicibus sive excusis sive scriptis.*

^b *Apud Pamel., subire fecisti. Favet nostræ lectioni Codex Reg. Succ.*

(259) *dalmaticas, tam pontifex, quam omnes diaconi, vel omnia ornamenta, sedente pontifice in sella sua; et præparantur (260) ampullæ duæ cum oleo, quarum melior defertur pontifici, ut, (261) accepto balsamo, et commiscitato cum oleo, manx sua impleat eam. Illam vero aliam ministri retineant plenam. Et pontifex, lotis manibus, procedit cum septem (262) cereostatis ad Missam. Dicta Antiphona ad introitum, dicit, Gloria in excelsis Deo. Quo finito, dicit, (263) Pax vobis, et dat orationem hanc. Et cætera omnia sicut in alia solemnii Missa.*

Deus, a quo et Judas reatus sui pœnam, et confessionis suæ latro præmium sumpsit, concede nobis tuæ propitiationis effectum, ut sicut in passione sua Jesus Christus Dominus noster diversa utrisque intulit stipendia meritorum, ita nobis, ablato vetustatis errore, **66** Resurrectionis suæ gratiam largiatur.

Tunc legitur Epistola, et sequitur Resp. Gradale et Tractum ac deinde Evangelium, quo lecto, peragitur Missa ordine suo.

Super oblata. — Ipse tibi, quæsumus, Domine sancte, Pater omnipotens, Deus, sacrificium nostrum reddat acceptum, qui discipulis suis in sui commemorationem hoc fieri (264) hodierna traditione monstravit Jesus Christus Dominus noster.

Præfatio. — Vere dignum et iustum est, æquum et salutare, nos tibi semper et ubique gratias agere, Domine sancte, Pater omnipotens, æternæ Deus, per Christum Dominum nostrum: quem in hac nocte inter sacras epulas increpantem mens sibi conscia traditoris ferre non potuit, sed, apostolorum relicto consortio, sanguinis pretium a Judæis accepit, ut vitam perderet quam (265) distraxit. Cœnavit igitur hodie proditor mortem suam, et cruentis manibus panem de manu Salvatoris exiturus accepit, ut sanguinum cibo major pœna constringeret, (266) quem nec sacrati cibi collatio a scelere revocaret. Patitur itaque Dominus noster Jesus Christus Filius tuus cum hoste novissimum participare convivium, a quo se noverat continuo esse tradendum, ut exemplum innocentiae mundo relinqueret, et passionem suam pro sæculi redemptione suppleret. Patitur mitis Deus immitem Judam, et sustinet pius crudelem convivam, qui merito laqueo suo periturus erat, quia de Magistri sanguine cogitavit. O Dominum per omnia patientem! O Agnum inter suas epulas mitem! Cibum ejus Judas in ore ferebat, et quibus eum traderet persecutores advocabat. Sed Filius tuus Dominus noster, tanquam pia Hostia, et immolari se tibi pro nobis patienter permisit, et peccatum quod mundus commiserat, relaxavit. Quæsumus igitur ut qui pro salute nostra se tradi permisit, ipse nos suæ gratiæ dono locupletet; et qui per buccellam panis suum prodidit traditorem, ipse nos sui panis perceptione faciat sibi inhærere; quique discipulorum pedes eluere digna-

^c *Hic variant Cod. in Kalend. Rom. legitur: Ad Lateranis conficitur chrisma. Apud Pamel.: Ad sanctum Joannem in Lateran. In primo Theod., studio ad sanctum Petrum.*

tus est; hodie, ipse nos ab omnibus delictis emaculet, et cœtui fidelium discipulorum associet. Per quem Majestatem, etc.

Ta igitur, clementissime Pater, etc.

Communicantes, et diem sacratissimum celebrantes, (267) quo Dominus noster Jesus Christus pro nobis est traditus; sed et memoriam.

Hanc igitur oblationem servitutis nostræ, sed et eunctæ familiæ tuæ, quam tibi offerimus ob diem in (268) qua Dominus noster Jesus Christus tradidit discipulis suis corporis et sanguinis sui mysteria celebranda, quæsumus, Domine, ut placatus.

Qui pridie quam pro nostra omnium salute pateretur, hoc est, hodie, accepit panem in sanctas ac venerabiles manus suas.

(269) *Tunc offertur pontifici oleum, et benedicitur eum tam ipse, quam omnes presbyteri ad unguendum infirmum, his verbis:*

^a Emitte, Domine, Spiritum sanctum tuum paracleti um de cœlis in hanc pinguedinem oliivæ, 67 quam de viridi ligno producere dignatus es ad refectionem corporis, ut tua sancta benedictione sis omni hoc unguentum tangenti tutamentum mentis et corporis, ad evacuandas omnes dolores, omnesque infirmitates, omnem ægitudinem corporis. Unde unxisti sacerdotes, reges, prophetas et martyres, (270) christiana tuum perfectum, Domine, a te benedictum in nomine Domini nostri Jesu Christi. Per quem hæc omnia Domine, semper bona creas, sanctificas, vivificas, benedixisti et præstas nobis. Per ipsum, et cum ipso, et in ipso est tibi Deo Patri omnipotenti, in unitate Spiritus sancti, omnis honor et gloria.

Per omnia sæcula sæculorum. Amen.

Oremus. Præceptis salutaribus moniti, et divina institutione formati, audemus dicere: Pater noster, qui es in cœlis, sanctificetur nomen tuum, etc.

Sed libera nos a malo.

Libera nos, quæsumus, Domine, ab omnibus malis, præteritis, præsentibus et futuris; et intercedente beata et gloriosa semper virgine Dei Genitrice Maria, et beatis apostolis tuis, Petro et Paulo, atque Andrea, et omnibus sanctis, da propitiis pacem in diebus nostris, ut, ope misericordiæ tuæ adjuti, et a peccato simus semper liberi, et ab omni perturbatione securi. Per Dominum nostrum.

Benedictio. — Benedicat vos Deus, qui per Unigeniti Filii sui passionem vetus Pascha in novum voluit converti; concedatque vobis ut, expurgato veteris fermenti contagio, nova in vobis perseveret conspersio. Amen. Et quia ad celebrandam Redemptoris Cœnam mente devota convenitis, æternarum dapum vobiscum epulas reportetis. Amen. Ipsius quoque opitulante clementia mundemini a sordibus peccatorum, qui, ad insinuandum humilitatis exemplum, pedes voluit lavare discipulorum. Amen. Quod ipse præstare dignetur, cujus regnum et imperium

^a In Ed. Pamel. hic præmittitur: *Benedictio olei.* Verum addendum ex Cod. Reg. Suec., ad infirmum. In eadem Benedictio, *emitte*, etc.; deest apud Pa-

melium, per quem hæc omnia, Domine, etc., quæ in Cod. Reg. Suec. habentur.

Tunc communicat solus episcopus, et diaconus offert ei calicem, illo tantummodo die. Postquam communicaverit, ponit calicem super altare, deinde acceptam a subdiacono patenam ponit iuxta calicem de latere sinistro, et statim cooperitur a duobus diaconibus utrumque de sindone munda, quam prius præparaverant in ora alteris, e regione pontificis post corporale expansam. Et continuo duo acolythi involutas ampullas cum sindone alba serica, ita ut videri possint a medio, tenent in brachio sinistro, projectis sindonibus super scapulam sinistram, ita ut pertingant scapulam dextram, quatenus possint dependentia retineri. A quibus sub humero stantibus, venit subdiaconus et accipit ampullam commistam, una cum sindone, et dat eam archidiacono, et ille deferit pontifici ante sedem. Tunc pontifex stans in sede, et (271) respiciens ad orientem, archidiacono tenente ante ipsum ampullam in sinistro brachio revoluta sindone, ut supra præfiximus, et halat in ipsa ampulla, et intrat (272) in consecrationem chrismatis ecclesæ voce:

Domine vobiscum. Et cum spiritu tuo. Sursum 68 corda. Habemus ad Dominum. Gratias agamus Domino Deo nostro. Dignum et justum est.

Vere dignum et justum est, æquum et salutare, nos tibi semper et ubique gratias agere, Domine sancte, Pater omnipotens, æternæ Deus; qui in principio, inter cætera bonitatis et pietatis tuæ munera, terram producere fructifera ligna jussisti, inter quæ hujus pinguissimi liquoris ministræ oleæ nascerentur, quarum fructus sacro chrismati deserviret. Nam et David, prophetico spiritu gratiæ tuæ sacramenta prænosens, vultus nostros in oleo exhilarandos esse cantavit. Et cum mundi crimina diluvio quondam expiarentur effuso, similitudinem futuri muneris columba demonstrans, (273) per oliivæ ramum pacem terris redditam nuntiavit. Quod in novissimis temporibus manifestis est effectibus declaratum, cum baptismatis aquis omnium criminum commissa delentibus, hæc olei unctio vultus nostros jucundos efficit ac serenos. Inde etiam Moysi sumulo tuo mandatum dedisti, ut Aaron fratrem suum prius a jua lotum per infusionem hujus unguenti constitueret sacerdotem. Accessit ad hoc amplior honor, cum Filius tuus Jesus Christus Dominus noster lavari se a Joanne uadis Jordanicis exegisset, ut, Spiritu sancto in columbæ similitudinem desuper misso, Unigenitum tuum, in quo tibi optime complacuisset, testimonio subsequenti vocis ostenderes, et hoc illud esse manifestissime comprobares, quod eum oleo lætitiæ præ consortibus suis unguendum David propheta cecinisset. Te igitur deprecamur, Domine sancte, Pater omnipotens, æternæ Deus, per eumdem Jesum Christum Filium tuum Dominum nostrum, ut hujus creaturæ pingue-

melium, per quem hæc omnia, Domine, etc., quæ in Cod. Reg. Suec. habentur.

dinem sanctificare tua benedictione digneris, et sancti Spiritus ei admiscere virtutem, cooperante potentia Christi tui, a cuius sancto nomine chrisma nomen accepit; (274) unde unxisti sacerdotes, (275) reges, (276) prophetas et (277) martyres, ut spiritualis lavacri baptismate renovandis creaturam chrismatis in sacramentum perfectæ salutis vitæque confirmes; ut sanctificatione unctionis infusa, corruptione primæ nativitatæ absorpta, sanctum uniescujusque templum acceptabilis vitæ, innocens odore redolescat; ut secundum constitutionis tuæ sacramentum regio et sacerdotali propheticoque honore perfusi, vestimento incorrupti muneris induantur; ut sit his qui renati fuerint ex aqua et Spiritu sancto chrisma salutis, eosque æternæ vitæ participes, et cœlestis gloriæ facias esse consortes. Per eundem Dominum ^a.

(278) *Qua expleta, benedixit ampullam ordine quo supra declaratum est; et similiter halat in ipsa, sed tacite ipsam benedixit.*

Dominus vobiscum. Et cum spiritu tuo.

Oremus. — Deus incrementorum et (279) profectuum spiritualium, qui virtute sancti Spiritus tui imbecillarum mentium rudimenta confirmas, te oramus, Domine, ut venturis ad beatæ regenerationis lavacrum tribuas per unctionem istius creaturæ purgationem mentis et corporis, ut, si quæ illis adversantium spirituum maculæ inhæserunt, ad tactum sanctificati olei hujus abscendant. Nullus spiritualibus nequitis locus, nulla (280) refugis virtutibus sit ⁶⁹ facultas, nulla insidiantibus malis latendi licentia relinquatur; sed venientibus ad fidem servis tuis, et sancti Spiritus tui operatione mundandis, sit unctionis hujus præparatio utilis ad salutem, quam etiam cœlestis regenerationis nativitate in sacramento sunt baptismatis adepturi. Per Dominum nostrum Jesum Christum Filium tuum, qui venturus est iudicare vivos et mortuos et sæculum per ignem.

Ampulla autem quæ cum chrismate est, statim ut benedicta fuerit cooperitur, ut a nemine videatur; sed tenente eam acolytho, omnes eam per ordinem salutent; nam episcopus et diaconi omnes eam nudam salutant. Hoc expleto, ablatis manibus, pontifex vadit ante altare, et (281) communicat omnis populus in ordine suo, et (282) servant de ipso sacrificio in crastinum, unde communicent.

Ad Complendum. — Refecti vitalibus alimentis, quæsumus, Domine, Deus noster, ut quod tempore nostræ mortalitatis exsequimur immortalitatis tuæ munere consequamur. Per Dominum nostrum ^b.

(283) FERIA ^c VI.

(284) *Hora tertia conveniunt omnes presbyteri tam civitatis quam de suburbanis, et omnis clerus cum populo in ecclesia statuta intra Urbem, non tamen in*

^a Post hæc Benedictionem sequitur apud Pamel. exorcismus olei: *Deus qui virtute sancti Spiritus, etc.*

^b In Ed. Vatic. seu Angeli Roccæ sequitur: *Item oratio ad reconciliandum pœnitentem, cum quatuor istis Orat. in eandem rem. His subduntur, ad Missam, super oblata, et ad complendum, tres Orationes.*

^c Apud Pamel. pro statione tantum legitur in Je-

majori ecclesia, et expectant pontificem, vel qui vicem illius tenuerit. Qui dum veniens de sacrario, processerit ante altare, ad orandum ordine quo in (285) Sacramentario continetur; mox ut surrexerit, cum silentio (286) ascendit ad sedem. Quo sedente statim subdiaconus ascendit ad legendum. Et post hæc cantatur canticum Domine, audivi; deinde sequitur altera lectio, post quam sequitur Tractus Deus laudem meam. Quo finito, legitur Passio Domini nostri Jesu Christi secundum Joannem. Hac expleta, venit pontifex ante altare, et dicit: Oremus, dilectissimi nobis, pro Ecclesia sancta Dei, etc. (287) Sicut in ^d quarta feria habentur. Quas ut finierit, statim duo diaconi nudant altare sindone, quæ prius fuerat sub Evangelio posita, et ista omnia tacite, et exeunt foras; presbyteri vero eccle-

siarum, sive de urbe, sive de suburbanis, vadunt per ecclesias suas, ut hoc ordine cuncta ad vesperum faciant. Hoc tantum mutant, ut ubi pontifex meminit Apostolicum, ipsi nominent episcopum suum. Ad Vesperam vero tam in ecclesia in qua pontifex dicit Orationes, quam in cæteris presbyterorum, post Orationes præparatur crux ante altare, interposito spatio inter ipsam et altare, sustentata hinc inde a duobus acolythis. Posito ante eam in (288) oratorio, venit pontifex, (289) adoratum deosculatur crucem. Deinde episcopi, presbyteri, diaconi, et cæteri per ordinem, deinde populus; pontifex vero redit in sedem usque dum omnes salutent; presbyteri vero duo priores, mox ut salutaverint, intrant in sacrarium, vel ubi positum fuerit ⁷⁰ corpus Domini, quod pridie remansit, ponentes illud in patena; et subdiaconus teneat ante ipsos calicem cum vino non consecrato, et alter patenam cum corpore Domini. Quibus tenentibus, accipit unus presbyter patenam, et (290) alter calicem, et deferunt super altare nudatum. Pontifex vero sedet dum persalutat populus crucem, nam salutante pontifice, vel populo crucem, (291) canitur semper Antiphona Ecce lignum crucis. Dicitur (292) Psalmus cxviii. Qua salutata, et reposita in loca suo, descendit pontifex ante altare, et dicit:

Oremus. — Præceptis salutaribus moniti, et divina institutione formati, audemus dicere: Pater noster qui es in cœlis, sanctificetur nomen tuum; Adveniat regnum tuum; Fiat voluntas tua sicut in cœlo et in terra; Panem nostrum quotidianum da nobis hodie; Et dimitte nobis debita nostra sicut et nos dimittimus debitoribus nostris; Et ne nos inducas in tentationem. *Resp.* Sed libera nos a malo.

Libera nos, quæsumus, Domine, ab omnibus malis præteritis, præsentibus et futuris, et intercedente beata et gloriosa semper virgine Dei Genitrice Maria, et beatis apostolis tuis Petro et Paulo atque Andrea, et omnibus sanctis, da propitius pacem in diebus nostris, ut, ope misericordiæ tuæ adjuti, et a peccato *rusalem.* In Kalend. Rom.: *In Sussurrio, quod est in basilica Jerusalem.*

^d In Oratione pro imperatore et imperio, quæ habetur in aliarum serie quarta, Ms. Reg. Suec. habet: *Respice ad Christianum benignus imp.; primus Theoder.: Ad Christianiss. Pamelius, cui favet secundus Theod.: Ad Romanum.*

simus semper liberi et ab omni perturbatione securi. **A** tum utriusque Testamenti paginis instruis, da nobis intelligere misericordiam tuam, ut ex perceptione presentium firma sit expectatio futurorum. Per.

Per Dominum nostrum Jesum Christum Filium tuum, qui tecum vivit et regnat Deus in unitate Spiritus sancti. Per omnia secula seculorum. Amen.

Cum dixerint Amen, sumit de (293) sancta, et ponit in calicem (294) nihil dicens. Et (295) communicant omnes cum silentio, et (296) expleta sunt universa.

A feria 5, vespere, (297) nuda sint altaria usque mane Sabbati a.

(293) ^b SABBATO SANCTO.

Hora (299) octava veniunt omnes tam clerus, quam populus in ecclesiam, et ingrediuntur clerici in sacrarium, et induunt se vestimenta, sicut mos est, et tunc illuminantur duo cerei, quos tenent duo (300) notarii, unus in dextro cornu altaris, et alter in sinistro, et ascendit lector in (301) ambonem pronuntians :

Lectio libri Genesis : In Principio. Similiter et illas lectiones omnes. Ante In Principio, non dicit Orationem. Prima lectione finita, dicit hanc Orationem :

Deus, qui mirabiliter creasti hominem, et mirabilius redemisti, da nobis contra obloctamenta peccati mentis ratione persistere, ut mereamur ad gaudia aeterna pervenire. Per Dominum nostrum.

Lectio libri Genesis : Tentavit Deus Abraham.

Deus, qui in Abraham famuli tui opere humano generi obedientiae exempla praebuisti, concede nobis, et nostrae voluntatis pravitatem frangere, et tuorum praeporum rectitudinem in omnibus adimplere. Per.

71 *Lectio Libri Exodi : Dixit Dominus ad Moysen et Aaron.*

Deus, qui peccati veteris haereditariam mortem, in qua posteritatis genus omne successerat, Christi tui Domini nostri passione solvisti, da ut conformes eidem facti, sicut imaginem terreni, naturae necessitate, portavimus, ita imaginem caelestis, gratiae sanctificatione portemus Christi Domini nostri. Qui tecum vivit.

Lectio Libri Exodi : Factum est in vigilia matutina.

Canticum : Cantemus.

Deus cujus antiqua miracula in praesenti quoque saeculo coruscare sentimus, praesta, quaesumus, ut sicut priorem populum ab Aegyptiis liberasti, hoc ad salutem gentium per aquas baptismatis opereris. Per.

Lectio (302) Isaiae prophetae : Haec haereditas.

Deus, qui Ecclesiam tuam semper gentium vocatione multiplicas, concede propitius ut quos aqua baptismatis abluis, continua protectione tuearis. Per.

Lectio Isaiae Prophetae : Apprehendent septem mulieres.

Canticum : Cantemus.

Deus, qui nos ad celebrandum paschale sacramen-

^a In fine officii hujus feriae apud Pamelium sequitur : *Ordo ad faciendum catechumenum, qui non reperitur in Cod. Reg. Suec. magna solum ex parte.*

^b Stationis hac die nulla fit mentio, nisi in Kalend.

tum utriusque Testamenti paginis instruis, da nobis intelligere misericordiam tuam, ut ex perceptione presentium firma sit expectatio futurorum. Per.

Lectio Jonae Prophetae : Factum est Verbum Domini.

Deus, qui divitias misericordiae tuae in hac praecipue nocte largiris, propitiare universo ordini sacerdotalis officii, et omnes gradus famulatus nostri perfecta delictorum remissione sanctifica, ut ministratos regeneratrici gratiae tuae nulli esse obnoxios patiaris offensae. Per.

^c *Lectio Isaiae Prophetae : Haec dicit Dominus in die illa radix Jesse.*

Concede, quaesumus, omnipotens Deus, ut qui festa paschalia agimus, caelestibus desideriis accensi, fontem vitae sitiamus. Per.

Tract. Sicut cervus desiderat ad fontes.

Alia Oratio, in eodem psalmo. — Omnipotens sempiterna Deus, respice propitius ad devotionem populi renascentis, qui, sicut cervus, aquarum tuarum expetit fontem, et concede propitius, ut fidei ipsius sitis, baptismatis mysterio, animam corpusque sanctificet. Per Dominum nostrum.

Expletis lectionibus, statim (303) venit unus ministrorum tenens ampullas in manibus suis, stat in dextro cornu altaris, qui praecedat pontificem ad fontes. Tunc deinde schola descendit ad fontes ad litaniam faciendam, expectantes parati pontificem. Secundus vero scholae tenet vas aureum in manu sua sinistra super planetam, unde pontifex mittat chrisma in fontem, et jussi faciunt

C *(304) litaniam septenam; et cum jam prope finem ejus fuerint, tunc procedit pontifex cum omni decore, sustentatus a duobus diaconibus : Et illa (305) duo cereos ata, quae antea fuerant illuminata, semper ante ipsum procedunt usque dum omnia finierit. Qui mox, ut venerit ante fontes, (306) stans benedicit fontes, dicens ea voce, qua alias orationes. Et prima oratio a Dominus vobiscum **72** incipit, et finitur Per omnia saecula saeculorum, sicut alia Oratio ad Missam.*

Dominus vobiscum. Resp. Et cum spiritu tuo.

Oremus. — Omnipotens sempiterna Deus, adesto magnae pietatis tuae mysteriis, adesto sacramentis, et ad creandos novos populos, quos tibi fons baptismatis parturit, spiritum adoptionis emitte ut quod nostrae humilitatis gerendum est ministerio, tuae virtutis impleatur effectu. Per Dominum.

Consecratio fontis canitur sicut praefatio, usque Et Spiritus sancti : et non incipit a Vere dignum. Deinde dicitur decantando.

Deus, qui invisibili potentia sacramentorum tuorum mirabiliter operaris effectum, et licet nos tantis mysteriis exsequendis simus indigni, tu tamen, gratiae tuae dona non deserens, etiam ad nostras preces aures tuae pietatis inclinas. Deus, (307) cujus Spiritus super aquas inter ipsa mundi primordia ferebatur, ut jam

Rom., ubi legitur : *Sabbato sancto, ad Lateranis.*

^c Haec lectio cum Oratione sequenti omittitur in Ed. Vatic.

tunc virtutem sanctificationis aquarum natura (308) A conciperet. Deus, qui, (309) nocentis mundi crimina per aquas abluens, regenerationis speciem in ipsa diluvii effusione signasti, ut unius ejusdemque elementi mysterio, et linis esset vilis et origo virtutibus, respice, Domine, in faciem Ecclesiæ tuæ, et multiplica in ea regenerationes tuas, qui gratiæ tuæ affluentiæ impetu lætificas civitatem tuam, fontemque baptismatis aperis, toto orbe terrarum (310) gentibus innovandis, ut tuæ Majestatis imperio sumat Unigeniti tui gratiam de Spiritu sancto.

† *Hic cum manu sua dividit aquam in (311) modum crucis.*

Qui hanc aquam regenerandis hominibus præparatam arcana sui luminis admistione fecundet, ut, sanctificatione concepta, ab immaculato divini fontis B utero in novam renata creaturam progenies cælestis emergat. Et quos aut sexus in corpore, aut ætas discernit in tempore, omnes in unam pariat gratia mater infantiam. Procul ergo hinc, jubente te Domine, omnis spiritus immundus abscedat, procul tota nequitia diabolicæ frandis abstat. Nihil hic loci habeat contrariæ virtutis admistio, non insidiando circumvolat, non latendo (312) subripiat, non inficiendo corruptat. Sit hæc sancta et innocens creatura libera ab omni impugnatoris incursu, et totius nequitiae purgata discessu; sit fons vivus, aqua regenerans, unda purificans; ut omnes hoc lavacro salutifero diluendi, operante in eis Spiritu sancto, perfectæ purgationis indulgentiam consequantur.

Unde benedico te creatura aquarum, per Deum C vivum, per Deum sanctum qui te (313) in mundi creatione principio Verbo separavit ab arida, cujus (314) Spiritus super te ferebatur, qui (315) te de paradiso manare et in quatuor fluminibus totam terram rigare præcepit; (316) qui te in deserto amaram, suavitate indita, fecit esse potabilem, et sitienti populo de petra produxit. Benedico te et per Jesum Christum Filium ejus unicum Dominum nostrum, qui te in Cana Galiliæ, signo admirabili, sua potentia, convertit in vinum, qui pedibus super te ambulavit, et a Joanne in Jordane in te baptizatus est. Qui te una cum sanguine suo de latere produxit, et discipulis suis jussit ut credentes baptizarentur in te, dicens: *Ite, docete omnes gentes, baptizantes eos, in nomine † Patris, et Filii † et Spiritus sancti.*

73 *Hic mutat vocem quasi lectionem legens:*

Hæc nobis præcepta servantibus tu, Deus omnipotens, clemens adesto, tu benignus aspira, tu has simplices aquas tuo ore benedico, ut præter naturalem emundationem, quam lavandis possunt adhibere corporibus, sint etiam purificandis mentibus efficaciæ.

(317) *Et mittuntur prædicti duo cerei intus in baptisterio. Hic (318) sufflat tribus vicibus in aqua.*

Descendat, Domine, in hanc plenitudinem fontis, virtus Spiritus tui, totamque hujus aquæ substantiam, regenerandi fecundet effectum. Hic omnium peccatorum maculæ deleantur, hic natura ad imaginem tuam condita, et ad honorem sui reformata

A principii, vetustatis cunctis squaloribus emundetur, ut omnis homo hoc sacramentum regenerationis ingressus in veræ innocentiae novam infantiam renascatur. Per Dominum nostrum Jesum Christum Filium tuum, qui venturus est judicare vivos et mortuos, et sæculum per ignem.

Inde accipiens vas aureum cum chrismate, (319) fundit chrisma in fonte, in (320) modum crucis, et expandit aquam cum manu sua. Tunc baptizantur infantes, primum masculi, deinde femina. Et tenente eo infantem, a quo suscipiendus est, interrogat pontifex, vel sacerdos ita: Quis (321) vocaris? Resp. Ill. Item interrogat sacerdos: (322) Credis in Deum patrem omnipotentem, creatorem cæli et terræ? Resp. Credo. Interrogat: Et in Jesum Christum Filium ejus unicum Dominum nostrum, natum et passum? Resp. Credo. Interrogat: Credis et in Spiritum sanctum, sanctam Ecclesiam Catholicam, sanctorum communionem, remissionem peccatorum, carnis resurrectionem, vitam æternam? Resp. Credo. Interrogat: Vis baptizari? Resp. Volo: Et dicit. Et (323) ego baptizo te in nomine Patris, et Filii, et Spiritus sancti.

Ut autem surrexerit a fonte, ille qui eum suscipit, offert eum uni presbytero, (324) qui faciat signum crucis de chrismate cum pollice, in vertice ejus dicens.

(325) Deus omnipotens, Pater Domini nostri Jesu Christi, qui te regeneravit ex aqua et Spiritu sancto, quique dedit tibi remissionem omnium peccatorum, ipse te liniat chrismate salutis in vitam æternam. Resp. Amen.

Et baptizantur, et sunt parati, qui eos suscepturi sunt, (326) cum linteis in manibus eorum, et accipiunt ipsos a presbyteris qui eos baptizant. Pontifex vero redit in sacrarium exspectans, (327) ut cum restiti fuerint infantes, confirmet eos. Qui (328) etiam non prohibentur lacuari ante sacram communionem, si necesse fuerit. Induti vero ordinantur per ordinem sicut scripti sunt. Et infantes quidem in brachiis dextris tenentur; (329) majores vero pedem ponunt super pedem (330) patrini sui. Deinde schola jussa facit litaniam quinam ad fontes, pontifex vero veniens ad infantes, tenente archidiacono chrisma, involutis scapulis, et brachiis ex panno lineo, et (331) levata manu sua super capita omnium dicit:

D (332) Omnipotens sempiterna Deus, qui regenerare dignatus es hos famulos tuos ex aqua et Spiritu sancto, quique dedisti eis remissionem omnium peccatorum, emitte in eos septiformem Spiritum tuum sanctum paraclitum de cælis, Spiritum sapientiæ, et intellectus, Spiritum consilii et fortitudinis, Spiritum scientiæ et pietatis: adimple eos **74** Spiritu timoris tui, et consigna eos signo crucis in vitam propitiatus æternam. Per Dominum nostrum Jesum Christum Filium tuum, qui tecum vivit et regnat Deus in unitate ejusdem Spiritus sancti. Per.

Et interrogantibus diaconibus nomina singulorum, (333) pontifex, tincto pollice in chrismate, facit (334) crucem in fronte unius, similiter per omnes singillatim. Quibus expletis, jussi incipiunt in ecclesia litaniam ter-

nav. Et cum dixerint Agnus Dei, magister scholæ dicit: *Accendite : Et illuminatur ecclesia, et procedit pontifex de sacrario cum duobus cereostatis, sicut superius, et stant, sicut antea, a dextris et a sinistris altaris. Litaniam expleta, dicit pontifex : (335) Gloria in excelsis Deo. Quo finito, dicit : Pax vobiscum. Resp. Et (336) cum spiritu tuo. Et dat Orationem : Deus, (337) qui hanc sacratissimam noctem gloria dominicæ Resurrectionis illustras, conserva in nova familiæ tuæ progenie adoptionis spiritum, quem dedisti, ut corpore et mente renovati, puram tibi exhibeant servitutem. Per eundem Dominum nostrum Jesum Christum Filium tuum, qui tecum vivit et regnat Deus in unitate ejusdem Spiritus sancti. Per.*

Deinde legitur Apostolus, et canitur Alleluia.

Quod primum pontifex inchoat. Confitemini Domino. B Tract. Laudate Dominum, omnes gentes. Sequitur Evangelium. (338) Non cantant Offertorium, (339) neque Agnus Dei, neque Communionem.

Super oblata. Suscipe, quæsumus, Domine, et plebis tuæ et tuorum Hostias renatorum, ut et confessione tui nominis, et baptisate renovati sempiternam beatitudinem consequantur. Per.

Præfatio. — Vere dignum et justum est, æquum et salutare, nos tibi semper et ubique gratias agere. Domine sancte, Pater omnipotens, æternæ Deus : te omni quidem tempore, sed in hac potissimum nocte gloriosius collaudare et prædicare, per Christum Dominum nostrum : qui inferorum claustra dirumpens, victoriæ suæ clara vexilla suscepit, et triumphato diabolo, victor a mortuis resurrexit. Et ideo cum Angelis.

Te igitur, elementissime Pat. r., etc.

Communicantes, et noctem sacratissimam celebrantes Resurrectionis Domini nostri Jesu Christi secundum carnem. Sed et memoriam venerantes, in primis gloriosæ semper virginis Mariæ, Genitricis ejusdem Dei et Domini nostri Jesu Christi.

Hanc igitur oblationem servitutis nostræ, sed et cunctæ familiæ tuæ, quam tibi offerimus, pro his quoque quos regenerare dignatus es ex aqua et Spiritu sancto, tribuens eis remissionem omnium peccatorum, quæsumus, Domine, ut placatus accipias.

Benedictio. — Deus, qui Ecclesiæ suæ intemperato utero novos populos producens, eam virginitate manente nova semper prole fecundat, hinc, spei et charitatis vos munere repleat, et suæ in vos benedictionis dona infundat. Amen. Et qui hanc sacratissimam noctem Redemptoris nostri Resurrectione voluit 75 illustrare, mentes vestras peccatorum tenebris mundatas virtutum copiis faciat coruscare. Amen. Quo eorum qui modo renati sunt innocentiam imi-

** Apud Pamelium : Dominica sancta Paschæ. Omittitur Paschæ in Cod. Reg. Suec. In Kalend. Rom. legitur : In Pascha Dominica sancta. In omnibus statio est ad sanctam Mariam majorem ad præsepe. Abest majorem a Kalend. Rom., nec legitur in titulo hon. 21, in Evang., ibidem hac die habitæ.*

b Benedictio hæc in Editis Pamel. et Angeli R-

tari certetis, et vascula mentium vestrarum exemplo præsentium luminum illustretis, ut cum honorum operum lampadibus ad ejus sponsi thalamum cujus Resurrectionem celebratis, cum prudentibus virginibus intrare possitis. Amen. Quod ipse præstare dignetur, cujus regnum.

Ad Complendum. — Præsta, quæsumus, omnipotens Deus, ut, divino munere satiati, et sacris mysteriis innovemur et meritis. Per.

(340) IN 4 DIE SANCTO PASCHÆ.

Deus, qui hodierna die per Unigenitum tuum æternitatis nobis aditam, devicta morte, reserasti, vota nostra, quæ præveniando aspiras, etiam adjuvando prosequere. Per eundem.

Super oblata. — Suscipe, Domine, quæsumus, preces populi tui cum oblationibus Hostiarum, ut paschalibus initiata mysteriis, ad æternitatis nobis vedulam, te operante, proficiant. Per.

Præfatio. — Vere dignum et justum est, æquum et salutare, nos tibi semper et ubique gratias agere, Domine sancte, Pater omnipotens, æternæ Deus : Te quidem omni tempore, sed in hac potissimum die gloriosius prædicare, eum Pascha nostrum immolatus est Christus. Ipse enim verus est Agnus, qui abstulit peccata mundi. (341) Qui mortem nostram moriendo destruxit, et vitam resurgendo reparavit. Et ideo cum angelis.

Communicantes, et diem sacratissimum celebrantes, etc.

Hanc igitur oblationem servitutis nostræ. Sed et cunctæ, etc.

b Benedictio. — Benedicat vos omnipotens Deus, hodierna interveniente paschali solemnitate, et ab omni miseria dignetur defendere pravitate. Amen. Et qui ad æternam vitam in Unigeniti sui resurrectione vos reparat, in ipsius adventu immortalitatis vos gaudiis vestiat. Amen. Et qui, expletis jejuniorum sive passionis Dominicæ diebus, paschalis festi gaudia celebratis, ad ea festa, quæ non sunt annua, sed continua, ipso opitulante exsultantibus animis veniatis. Amen. Quod ipse præstare.

Ad Complendum. — Spiritum nobis, Domine, tuæ charitatis infunde; ut quos sacramentis paschalibus satiasti, tua facias pietate concordēs. Per.

** Ad Vesperos. Concede, quæsumus, omnipotens Deus, ut qui Resurrectionis Dominicæ solemnia colimus; innovatione 76 tui Spiritus a morte animæ resurgamus. Per eundem Dominum nostrum Jesum Christum Filium tuum, qui tecum vivit et regnat Deus in unitate ejusdem Spiritus sancti, per omnia sæcula sæculorum.*

Ad fontes. — Præsta, quæsumus, omnipotens Deus, ut qui Resurrectionis dominicæ solemnia co-

non reperitur. Est in Benedictionali vulgato a Lambecio et Gussanv.

** Huic Orationi in Ed. Pamel. præmittitur : Ad sanctum Joannem, ad Vesperos. Sequenti, Præsta.... ut qui gratiam, etc., præfigitur : Ad sanctum Andream.*

limus, ereptionis nostræ suscipere lætitiã increa- A
mur. Per eundem.

Alia. — Præsta, quæsumus, omnipotens Deus, ut qui gratiam dominicæ Resurrectionis agnovimus, ipsi per amorem Spiritus a morte animæ resurgamus. Per eundem.

Alia. — Deus, qui paschale nobis remedium contulisti, populum tuum cœlesti dono proseguere, ut inde post in perpetuum gaudeat, unde nunc temporaliter exultat. Per Dominum nostrum Jesum Christum.

* FERIA II IN ALBIS.

Deus, qui solemnitate Paschali mundo remedia contulisti, populum tuum, quæsumus, cœlesti dono proseguere, ut et perfectam libertatem consequi mereatur, et ad vitam proficiat sempiternam. Per.

Super oblata. — Paschales hostias recensentes, quæsumus, Domine, ut quod frequentamus acta, comprehendamus affectu. Per.

Præfatio. — Vere dignum et justum est, æquum et salutare, nos tibi semper et ubique gratias agere, Domine sancte, Pater omnipotens, æterne Deus, et te suppliciter exorare, ut fidelibus tuis dignanter impendas, quo et paschalia capiant sacramenta, et desideranter expectent ventura, ut, in mysteriis quibus renati sunt permanentes, ad novam vitam his operantibus perducantur. Per Christum.

Te igitur, sicut in Pascha.

Benedictio. — Deus, qui pro vobis suscepit injuriam crucis, lætitiã vos innovet suæ Resurrectionis. Amen. Et qui pendenti secum in cruce latroni (312) omisit delictum, vos salvet a cunctis nexibus peccatorum. Amen. Ut redemptionis vestræ mysterium et digne conservetis in opere, et locupletis æterna perfruamini remuneratione. Amen. Quod ipse præstare dignetur.

Ad Complendam. — Impleatur in nobis, quæsumus, Domine, sacramenti paschalis sancta libatio, nosque de terrenis affectibus ad cœleste transferat institutum. Per.

77 *Ad Vesperos.* — Concede, quæsumus, omnipotens Deus, ut qui peccatorum nostrorum pondere premimur, a cunctis malis imminentibus per hæc Paschalia festa liberemur. Per Dominum nostrum.

Ad fontes. — Concede, quæsumus, omnipotens Deus, ut festa paschalia, quæ venerando colimus, etiam vivendo teneamus. Per Dominum nostrum.

Alia. — Deus, qui populum tuum de hostis callidi servitute liberasti, preces ejus misericorditer respice, et adversantes ei tua virtute prosterne. Per Dominum nostrum.

^a In Kalend. Rom., et apud Pamel., legitur: *Ad sanctum Patrum*; convenit titulus homil. 23, in Evangel., hac die habitæ. Abest in albis a Kalend. Rom.

^b Abest non solum ab aliis Vulgatis, Pamel., Vatic., etc., sed etiam a Benedictionali jam laudato.

^c Statio hujus feriæ tam in Editis quam in Mss. est *ad sanctum Paulum*. Desideratur in albis in Cod. Reg.

* FERIA III IN ALBIS.

Deus, qui Ecclesiam tuam novo semper fetu multiplicas, concede famulis tuis ut (343) sacramentum vivendo teneant, quod fide perceperunt. Per.

Super oblata. — Suscipe, Domine, fidelium preces, cum oblationibus Hostiarum, ut per hæc piæ devotionis officia, ad cœlestem gloriam transeamus. Per.

Præfatio. — Vere dignum et justum est, æquum et salutare, nos tibi semper et ubique gratias agere, Domine sancte, Pater omnipotens, æterne Deus, per Christum Dominum nostrum. Qui oblatione sui corporis, remotis sacrificiorum carnalium observationibus, (344) seipsum tibi sacram Hostiam, Agnumque immaculatum summus Sacerdos pro salute nostra immolavit. Per quem.

B Te igitur, sicut in Pascha.

Benedictio. — Deus, qui vos lavit aqua sui lateris, et redemit effusione cruoris, ipse in vobis confirmet gratiam adeptæ Redemptionis. Amen. Per quem renati estis ex aqua et Spiritu sancto, ipse vos cœlesti consociet regno. Amen. Quique delit vobis initia sanctæ fidei, ipse conferat et perfectionem operis, et plenitudinem charitatis. Amen. Quod ipse præstare dignetur.

Ad Complendam. — Concede, quæsumus, omnipotens Deus, ut paschalis perceptio sacramenti (345) continua in nostris mentibus perseveret. Per.

Ad Vesperos. — Concede, quæsumus, omnipotens Deus, ut qui paschalis festivitatis solemnia colimus, in tua semper sanctificatione vivamus. Per.

Ad fontes. — Præsta, quæsumus, omnipotens Deus, ut per hæc paschalia festa, quæ colimus, devoti in tua semper laude vivamus. Per.

78 *Alia.* — Deus, qui conspicias familiam tuam omni humana virtute destitui, paschali interveniente festivitate, tui eam brachii protectione custodi. Per.

* FERIA IV IN ALBIS.

Deus, qui nos Resurrectionis dominicæ annua solemnitate lætificas, concede propitius ut per temporalia festa, quæ agimus, pervenire ad gaudia æterna mereamur. Per eundem.

Super oblata. — Sacrificia, Domine, paschalibus gaudiis immolamus, quibus Ecclesia mirabiliter et (345) nascitur et nutritur. Per.

Præfatio. — Vere dignum et justum est, æquum et salutare, nos tibi semper et ubique gratias agere, Domine sancte, Pater omnipotens, æterne Deus, et pietatem tuam indefessis precibus implorare, ut qui paschalis festivitatis solemnia colimus, in tua semper sanctificatione vivamus. Quo per temporalis festi observationem pervenire mereamur ad æternorum

Suoc., tam hic, quam in sequentibus feriis.

^d In Ed. Angeli Mocæ non inscribitur hæc Oratio *ad fontes*, ut hic et in Ed. Pamel., consentientibus Mss.

^e Pro statione additur in Ed. Pamel.: *Ad sanctum Laurentium foris murum*. Duo ultima verba desunt in Kalend. Rom., et in duobus Theod., necnon in tit. hom. 24, in Evang., hodie habitæ.

gaudiorum continuationem. Per Christum Dominum A nostrum.

Te igitur, sicut in Pascha.

^a *Benedictio.* — Dominus Deus noster vos perducit ad arborem vitæ, qui eruit de lacu miseræ. Amen. Ipse vobis aperiat januam paradisi, qui confregit portas inferni. Amen. Ipse vos eruat flagello, et in regnum suum perducatur consentientes, qui pati dignatus est pro impiis innocens. Amen. Quod ipse præstare dignetur.

Ad Complendum. — Ab omni nos, quæsumus, Domine, vetustate purgatos, sacramenti tui veneranda perceptio in novam transferat creaturam. Per Dominum nostrum.

Ad Vesperas. — Præsta, quæsumus, omnipotens Deus, ut hujus paschalis festivitatis mirabile sacramentum, et temporalem nobis tranquillitatem tribuat, et vitam conferat sempiternam. Per.

Ad fontes. — Deus, qui nos per paschalia festa lætificas, concede propitius ut ea quæ devote agimus, te adjuvante, fideliter teneamus. Per.

Alia. — Tribue, quæsumus, omnipotens Deus, ut illuc tendat Christianæ devotionis affectus, quo tecum est nostra substantia. Per eundem.

^b FERIA V IN ALBIS.

Deus, qui diversitatem gentium in confessione tui nominis 79 adunasti, da ut renatis fonte baptismatis, una sit fides mentium, et pietas actionum. Per.

Super oblata. — Suscipe, quæsumus, Domine, munera populorum tuorum propitius, ut confessione tui nominis, et baptisate renovati, sempiternam beatitudinem consequantur. Per Dominum nostrum.

Præfatio. — Vere dignum et justum est, æquum et salutare, nos tibi semper et ubique gratias agere, Domine sancte, Pater omnipotens, æternus Deus: qui nos per paschale mysterium docuit vetustatem vitæ relinquere, et in novitate spiritus ambulare, a quo perpetuæ mortis superatur acerbitas, et æternæ vitæ fidelibus tribuitur integritas. Per quem Majestatem.

Te igitur, sicut in Pascha.

^c *Benedictio.* — Omnipotentis Dei et Domini nostri benedictionibus repleamini, cujus estis sanguine pretioso redempti. Amen. Ejus vos indeficiens repleat gratia, cujus ineffabilis plasnavit potentia, (347) et qui vobis in hoc mundo præstitit conditionem nascendi, ipse in regno æterno tribuat mansionem sine fine vivendi. Amen. Quod ipse præstare dignetur.

Ad Complendum. — Exaudi, Domine, preces nostras, ut redemptionis nostræ sacrosancta commercia, et vitæ nobis conferant præsentis auxilium, et gaudia sempiterna concilient. Per.

^a Benedictionale laudatum hanc Bened. non exhibet.

^b Unanimi consensu librorum nostrorum, tam excusorum quam manu exaratorum, assignatur statio ad Apostolos.

^c Illius Bened. ne quidem Benedictionale meminit.

^d Omittitur ad fontes in Ed. Vatic. et Gussanvil.

^e Pro statione legitur in Kalend. Rom. in Cod.

Ad Vesperas. — Deus, qui in nobis ad celebrandum paschale sacramentum liberiores animos præstitisti, doce nos et metuere (348) quod irascaris, et amare quod præcipis. Per.

^d *Ad fontes.* — Da, quæsumus, omnipotens Deus, ut Ecclesia tua, et suorum firmitate membrorum, et nova semper fecunditate lætetur. Per Dominum nostrum.

Alia. — Multiplica, quæsumus, Domine, fidem populi tui, ut cujus per te sumpsit initium, per te consequatur augmentum. Per.

^e FERIA VI IN ALBIS.

Omnipotens sempiternæ Deus, qui paschale sacramentum in reconciliationis humanæ fœdere contulisti, da mentibus nostris, ut quod professione celebramus, imitemur effectu. Per.

Super oblata. — Hostias, quæsumus, Domine, placatus assume, quas et pro renatorum expiatione deseruius, et pro acceleratione cœlestis auxilii. Per.

80 *Præfatio.* — Vere dignum et justum est, æquum et salutare, nos tibi semper et ubique gratias agere, Domine sancte, Pater omnipotens, æternus Deus, per Christum Dominum nostrum: qui, secundum promissionis suæ incommutabilem veritatem, cœlestis pontifex factus in æternum, (349) solus omnium sacerdotum peccati remissione non eguit, sed (350) potius peccatum mundi idem verus Agnus abstersit. Per quem.

Te igitur, sicut in Pascha.

^f *Benedictio.* — Benedicat vos de cœlis omnipotens Deus, qui per crucem et sanguinem passionis suæ vos dignatus est redimere in terris. Amen. Ipse vos renovet a vetustate peccati, qui pro vobis dignatus est crucifigi, vosque ad cœlestia suscitet, qui pro vobis inferos penetravit. Amen. Vitam suam Dominus vobis tribuit, qui mortem vestram suscepit, et perdidit. Amen. Quod ipse præstare.

Ad Complendum. — Respice, quæsumus, Domine, populum tuum, et quem æternis dignatus es renovare mysteriis, a temporalibus culpis dignanter absolve. Per Dominum nostrum.

Ad Vesperas. — Deus, per quem nobis et redemptio venit et præstatur adoptio, respice in opera misericordiæ tuæ, ut in Christo renatis et æterna tribuatur hæreditas et vera libertas. Per eundem.

Ad fontes. — Adesto, quæsumus, Domine, familiæ tuæ, et dignanter impende, ut quibus fidei gratiam contulisti, et coronam largiaris æternam. Per Dominum nostrum.

^g SABBATO IN ALBIS.

Concede, quæsumus, omnipotens Deus, ut qui fe-

Pamel., etc.: *Ad sanctam Mariam ad Martyres.*

^f In nullis librorum nostr. hæc occurrit.

^g Pro statione in Ed. Pamel. legitur: *Ad sanctum Joannem in Lateranis.* Abest in *Lateranis* a Cod. Reg. Suec. et ab utroque Theoder. Kalendarium Rom. tantum habet *ad Lateranis.* In titulo hom. 26, in *Evang.* *Cum sero esset*, etc., quod hodie legitur juxta Kalend. Rom., habes quoque factam esse in basil. sancti Juan. quæ dicitur Constantiniana.

sta paschalia venerando egimus, per hæc contingere A sanctorum cœtibus ascisci valeatis. Amen. Quod ipse præstare.

Super oblata. — Concede, quæsumus, Domine, semper nos per hæc mysteria paschalia gratulari, ut continua nostræ reparationis operatio perpetuæ nobis fiat causa lætitiæ. Per.

Præfatio. — Vere dignum et justum est, æquum et salutare, nos tibi semper et ubique gratias agere, Domine sancte, Pater omnipotens, æterne Deus: per quem supplices exposcimus, ut cujus muneris pignus accepimus, manifesta dona comprehendere valeamus. Et quæ nobis fideliter speranda paschale contulit sacramentum, per Resurrectionis ejus attingere mereamur ineffabile mysterium. Per quem.

Te igitur, sicut in Pascha.

Benedictio.

81 *Ad Complendum.* — Redemptionis nostræ munere vegetati, quæsumus, Domine, ut hoc perpetuæ salutis auxilium fides semper vera (351) perficiat.

Ad Vesperos. — Deus, totius conditor creaturæ, famulos tuos, quos longe renovasti baptismatis, quosque gratiæ tuæ plenitudine solidasti, in adoptionis sorte facias dignanter ascribi. Per Dominum nostrum.

Ad fontes. — Deus, qui multiplicas Ecclesiam tuam in sobole renascentium, fac eam gaudere propitius de suorum profectibus filiorum. Per Dominum nostrum.

(352) DOMINICA OCTAVAS * PASCHÆ.

Præsta, quæsumus, omnipotens Deus, ut qui paschalia festa peregrimus, hæc, te largiente, moribus C et vita teneamus. Per Dominum nostrum.

Super oblata. — Suscipe munera, quæsumus, Domine, exsultantis Ecclesiæ, et cui causam tanti gaudii præstitisti, perpetuum fructum concede lætitiæ.

Præfatio. — Vere dignum et justum est, æquum et salutare nos tibi semper et ubique gratias agere, Domine sancte, Pater omnipotens, æterne Deus, et te suppliciter obsecrare, ne nos ad illum sinas sedire actum cui jure dominatur inimicus, sed in hæc potius facias absolutione persistere, per quam diabolus exstitit, Filio tuo vincente, captivus. Et ideo cum angelis.

^b *Benedictio.* — Deus, cujus Unigenitus discipulis suis januis clausis dignatus est apparere, suæ vos benedictionis dono locupletare et cœlestis vobis regni januas dignetur aperire. Amen. Et qui ab eorum pectoribus tactu sui corporis vulnus amputavit dubietatis, concedat ut per fidem qua eum resurrexistis creditis omnium delictorum maculis careatis. Amen. Et qui cum Thoma Deum et Dominum creditis, et cernuis vocibus invocatis, ab eo et in hoc sæculo a malis omnibus tueri, et in futuro

^a Apud Pamelium solum subditur: *Ad sanctum Paneratum.* Nulla statio assignatur in Kalend. Rom. Secundus Theoder. habet: *Ad sanctos Cosmam et Damianum;* quod etiam præstigitur in Cod. Reg. Suec. Orationi ad Vesperos ejusdem Dominicæ.

^b Hæc Benedictio nullibi nobis occurrit, præter-

quam in Codice Grimoldi, quem Pamelius edidit Liturgic., tomo II, ubi tamen, pro *Et qui ab eorum,* legitur: *Ut qui ab eorum,* etc.

Ad Complendum. — Quæsumus, Domine Deus noster, ut sacrosancta mysteria, quæ pro reparationis nostræ unimine contulisti, et præsens nobis remedium esse facias et futurum. Per.

Alia. — Deus, qui nos fecisti hodierna die paschalia festa celebrare, fac nos, quæsumus, in cœlesti regno gaudere. Per.

Ad Vesperos. — Deus, qui nos exsultantibus animis Pascha tuum **82** celebrare tribuisti, fac nos, quæsumus, et temporalibus gaudere subsidiis, et æternitatis affectibus gratulari. Per Dominum nostrum.

(353) ALIÆ * ORATIONES PASCHALES.

B Deus, qui credentes in te fonte baptismatis innovasti, hanc renatis in Christo concede custodiam, ut nullo erroris incurso gratiam tuæ benedictionis amittant. Per eundem.

Alia. — Deus, qui ad æternam vitam in Christi Resurrectione nos reparas, erige nos ad consedentem in dextera tua nostræ salutis auctorem, ut qui propter nos judicandus advenit, pro nobis judicaturus adveniat Jesus Christus Filius tuus Dominus noster. Qui tecum vivit et regnat.

Alia. — Deus et reparator innocentæ et amator, dirige ad te tuorum corda servorum, ut de infidelitatis tenebris liberati, nunquam a tuæ veritatis luce discedant. Per Dominum.

Alia. — Deus, qui credentes in te populos gratiæ tuæ largitate multiplicas, respice propitius ad electionem tuam, ut qui sacramento baptismatis sunt renati, regni cœlestis mereantur introitum. Per.

Alia. — Omnipotens sempiternæ Deus, qui humanam naturam supra primæ originis reparas dignitatem, respice pietatis tuæ ineffabile sacramentum, et quos regenerationis mysterio innovare dignatus es, in his dona tua perpetuæ gratiæ protectione conserva. Per.

Alia. — Omnipotens sempiternæ Deus, deduc nos ad societatem cœlestium gaudiorum, ut Spiritu sancto renatos regnum tuum facias introire, atque eo perveniat humilitas gregis, quo præcessit celsitudo Pastoris. Qui tecum vivit.

Alia. — Deus, qui pro salute mundi sacrificium paschale fecisti, propitiare supplicationibus nostris, D et interpellans pro nobis Pontifex summus, (354) nos per id quod nostri est similis reconciliet, per id quod tibi est æqualis absolvat Jesus Christus Filius tuus.

Alia. — Præsta nobis, omnipotens et misericors Deus, ut in Resurrectione Domini nostri Jesu Christi percipiamus veraciter portionem. Qui tecum vivit.

Alia. — Deus, qui ad æternam vitam in Christi quam in Codice Grimoldi, quem Pamelius edidit Liturgic., tomo II, ubi tamen, pro *Et qui ab eorum,* legitur: *Ut qui ab eorum,* etc.

^c Apud Pamelium longe plures assignantur Orationes Paschales, et pleræque a nostris diversæ.

Resurrectione nos reparas, imple pietatis tuæ inefabile sacramentum, ut, cum in Majestate sua Salvator noster advenerit, quos fecisti baptismo regenerari, facias beata immortalitate vestiri. Per eundem.

83 *Alia.* — Deus, humani generis conditor et Redemptor, da, quæsumus, ut reparationis nostræ collata subsidia, te jugiter inspirante, sectemur. Per.

Alia. — Deus, qui renatis ex aqua et Spiritu sancto cœlestis regni pandis introitum, auge super famulos tuos gratiam, quam dedisti, ut qui ab omnibus sunt purgati peccatis, nullis priventur promissis. Per.

Alia. — Conserva in nobis, quæsumus, Domine, misericordiam tuam, ut quos ab erroris liberasti caligine, veritatis tuæ firmiter inhaerere facias documento. Per Dominum.

Alia. — Solita, quæsumus, Domine, nos pietate custodi, ut qui Unigeniti tui passione sunt redempti, ejus Resurrectione lætentur. Per eundem.

Alia. — Omnipotens sempiternus Deus, propensius his diebus tuam misericordiam consequamur, quibus eam plenius, te largiente, cognovimus. Per.

XVIII KAL. MAII. — NATALIS SANCTORUM TIBURTII, VALERIANI ET MAXIMI.

Præsta, quæsumus, omnipotens Deus, ut qui sanctorum tuorum Tiburtii, Valeriani et Maximi sollemnia colimus, eorum etiam virtutes imitemur. Per Dominum nostrum.

Super oblata. — Hostia hæc, quæsumus, Domine, quam sanctorum tuorum natalitia recensentes offerimus, et vincula nostræ pravitatis absolvat, et tua nobis misericordiae dona conciliet. Per.

Præfatio. — Vere dignum et justum est, æquum et salutare, nos tibi semper et ubique gratias agere, Domine sancte, Pater omnipotens, æternæ Deus: et te in sanctorum martyrum tuorum festivitate laudare, qui semper es mirabilis in tuorum commemoratione sanctorum, et magis dei largiris affectum, et tolerantiam tribuis passionum, et antiqui hostis facis superari machinamentum, quo egregii martyres tui ad capiendam supernorum beatitudinem promittuntur nullis impediuntur retinaculis blandimentorum. Per Christum.

Ad Complendum. — Cœlesti munere saginati, quæsumus, Domine Deus noster, ut hæc nobis (355) dona martyrum tuorum intercessio beata sanctificet. Per.

84 IX KAL. MAII. — NATALIS SANCTI GEORGII MARTYRIS.

Deus, qui nos beati Georgii martyris tui meritis et intercessione latificas, concede propitius ut qui

^a Deest *Maximi* in Cod. Reg. Succ. In Kalend. Rom. legitur *Maximiani*. Observat Joan. Fronto, in Kalend. Rom., *Maximi* nomen in Antiphonario quoque omisum.

^b Abest *martyris* a Kalend. Rom. In Cod. Reg. Succ. post *natal. sancti Georgii*, legitur *et sancti Reguli episcopi*.

^c In Kalend. Rom. et in Edit. Pamel., consentientibus Mss. Reg. Sæc., duob. Theoder. et Gemet.,

A ejus beneficia poscimus, (356) dona tuæ gratiæ consequamur. Per.

Super oblata. — Munera, Domine, oblata sanctifica, et, intercedente beato Georgio martyre tuo, nos per hæc a peccatorum nostrorum maculis emunda. Per Dominum nostrum.

Præfatio. — Vere dignum et justum est, æquum et salutare, nos tibi semper et ubique gratias agere, Domine sancte, Pater omnipotens, æternæ Deus, per Christum Dominum nostrum: pro cujus nominis veneranda confessione, beatus martyr Georgius diversa supplicia sustinuit, et ea devincens, coronam perpetuitatis promeruit. Per quem Majestatem tuam.

Ad Complendum. — Beati Georgii martyris tui, Domine, suffragii exoratus, precepta sacramenti B tui nos virtute defende. Per.

VII (357) ° KAL. MAII. — NATALIS SANCTI MARCI EVANGELISTÆ.

Deus, qui beatum Marcum evangelistam tuum evangelicæ prædicationis gratia sublimasti, tribue, quæsumus, ejus nos semper et eruditione proficere et oratione defendi. Per.

Super oblata. — Beati Marci evangelistæ tui solemnitate tibi munera deferentes, quæsumus, Domine, ut sicut illum prædicatio evangelica fecit gloriosum, ita nos ejus intercessio et verbo et opere tibi reddat acceptos. Per.

Præfatio. — Vere dignum et justum est, æquum et salutare, nos tibi semper et ubique gratias agere, Domine sancte, Pater omnipotens, æternæ Deus, per Christum Dominum nostrum: cujus gratia beatum Marcum in sacerdotium elegit, doctrina ad prædicandum erudit, potentia ad perseverandum confirmavit, ut per sacerdotalem infulam (358) perveniret ad martyrii palamam; docensque subditos, instruens vivendi exemplo, confirmans patiundo, ad te coronandus perveniret, qui persecutorum minas intrepidus superasset. Cujus interventus, nos, quæsumus, a nostris mundet delictis, qui tibi placuit tot donorum prerogativis. Per quem Majestatem.

^d B. R.

Ad Complendum. — Tribuat nobis, quæsumus, Domine, continuum **85** tua sancta præsidium, quod beati Marci evangelistæ tui precibus nos ab omnibus semper tueatur adversis. Per.

D IV KALENDIS MAII. — NATALIS SANCTI (359) VITALIS MARTYRIS.

Præsta, quæsumus, omnipotens Deus, ut, intercedente beato Vitale martyre tuo, et a cunctis adversitatibus liberemur in corpore, et a pravis cogitationibus ^f mundemur in mente. Per Dominum nostrum.

Super oblata. — Accepta sit in conspectu tuo,

Litania major, nulla sancti Marci facta mentione, præterquam apud Pamel., ubi intra uncinos includitur: *Officium sancti Marci*, quod significat in antiquis codicibus desiderari.

^d Id est, *Benedictionem require*.

^e Abest *martyris* ab Ed. Pamel. et a Kalend. Rom.

^f Pamel., reluctantibus Cod. Reg. Succ. et aliis Mss., *tiberemur in mente*.

Domine, nostra devotio, et ejus nobis fiat supplicatione salutaris, pro cujus solemnitate defertur. Per.

Ad Complendum. — Exsulet, Domine, populus tuus in sancti tui commemoratione Vitalis, et cujus votivo lætatur officio, suffragio releveatur optato. Per.

KALENDIS MAI. — NATALIS ^a SANCTORUM APOSTOLORUM PHILIPPI ET JACOBI.

Deus, qui nos annua apostolorum tuorum Philippi et Jacobi solemnitate lætificas, præsta, quæsumus, ut quorum gaudemus meritis, instruiamur exemplis. Per.

Super oblata. — Munera, Domine, quæ pro apostolorum tuorum Philippi et Jacobi solemnitate deferimus, propitius suscipe, et mala omnia, quæ meremur, averte. Per.

Præfatio. — Vere dignum et justum est, æquum B et salutare, nos tibi semper et ubique gratias agere, Domine sancte, Pater omnipotens, æterne Deus: qui Ecclesiam tuam in apostolica soliditate firmasti, de quorum consortio sunt beati Philippus et Jacobus, quorum passionis hodie festa veneramur; poscentes ut sicut eorum docirinis instruiamur, ita exemplis muniamur, et precibus adjuvemur. Per Christum Dominum nostrum.

(360) B. R.

Ad Complendum. — Quæsumus, Domine, salutaribus repleti mysteriis, ut quorum mysteria celebramus, eorum orationibus adjuvemur. Per Dominum.

Super populum. — Beatorum apostolorum Philippi et Jacobi honore continuo, Domine, plebs tua semper exsulet, et his præsulibus gubernetur, quorum C et doctrinis gaudet et meritis. Per.

86 V NONAS MAI. — NATALIS SANCTORUM (361) ALEXANDRI, EVENTII ET THEODOLI.

Præsta, quæsumus, omnipotens Deus, ut, qui sanctorum tuorum Alexandri, Eventii, et Theodoli natalitia colimus, a cunctis malis imminentibus eorum intercessionibus liberemur. Per Dominum.

Super oblata. — Super has Hostias, Domine, benedictio copiosa descendat, quæ et sanctificationem nobis clementer operetur, et de martyrum nos solemnitate lætifcet. Per.

Ad Complendum. — Pasce nos, Domine, tuorum gaudiis ubique sanctorum, quia nostræ salutis augmenta sunt, quoties illis honor impenditur, in quibus tu mirabilis prædicaris. Per.

EODEM DIE. — (362) ^b INVENTIO SANCTÆ CRUCIS.

Deus, qui in præclara salutiferæ crucis inventionem, (363) passionis tuæ miracula suscitasti, concede, ut vitalis ligni pretio, æternæ vitæ suffragia consequamur. Qui vivis et regnas.

Super populum. — Særificium, Domine, quod immolamus, placatus intende, ut ab omni nos exuat bellorum nequitiæ, et per vexillam sanctæ crucis Fi-

^a In Edit. Vatic. et Guasav., pridie celebratur vigilia sanctorum illorum apostolorum.

^b In Kalend. Rom., et in antiquis Codd., minime existat hoc festum. Habetur tamen in secundo Theoder. et in Edit. Pamelii, etsi fateatur abesse a suo Cod. Colon.

lii tui, ad conterendas potestatis adversæ insidias, nos in tuæ protectionis securitate constituat. Per eundem.

Præfatio. — Vere dignum et justum est, æquum et salutare, nos tibi semper et ubique gratias agere, Domine sancte, Pater omnipotens, æterne Deus, per Christum Dominum nostrum: qui (364) per passionem crucis mundum redemit, et antiquæ arboris amarissimum gustum crucis medicamine indulcavit; mortemque quæ per lignum vetitum venerat, per ligni tropæum devicit, ut mirabili suæ pietatis dispensatione, qui per ligni gustum a florigera sede discesse-ramus, per crucis lignum ad paradisi gaudia redeamus. Per quem.

^c *Benedictio.* — Benedicat vobis omnipotens Deus, qui per Unigeniti sui Domini nostri Jesu Christi passionem et crucis patibulum genus redemit humanum. Amen. Concedatque vobis ut cum omnibus sanctis, (365) quæ sit ejusdem crucis longitudo, latitudo, sublimitas et profundum, mente devota comprehendere possitis. Amen. Quatenus vosmetipsos abnegando, crucemque gestando, ita in præsentis vitæ stadio Redemptorem nostrum positiss sequi, ut ei inter choros angelorum post obitum mereamini ascisci. Amen. Quod ille præstare, etc.

87 *Ad Complendum.* — Repleti alimonia cœlesti, et spiritali poculo recreati, quæsumus, omnipotens Deus, ubi ab hoste maligno defendas, quos per lignum sanctæ crucis Filii tui, arma justitiæ pro salute mundi triumphare jussisti. Qui tecum.

Alia. — Deus, qui omnia verbo tuo fecisti, supplices quæsumus ineffabilem clementiam tuam, ut quos per lignum sanctæ crucis Filii tui pio cruore (366) es dignatus redimere, omnibus in te credentibus dira serpentis venena extinguas, et per gratiam Spiritus sancti poculum salutis semper infundas. Per eundem.

PRIDIE NONAS MAI. — ^d NATALIS (367) SANGTI JOANNIS ANTE PORTAM LATINAM.

Deus, qui conspicis quia nos undique mala nostra perturbant, præsta, quæsumus, ut beati Joannis apostoli tui intercessio gloriosa nos protegat. Per.

Super oblata. — Muneribus nostris, quæsumus, Domine, precibusque ^e susceptis, et cœlestibus nos munda mysteriis, et clementer exaudi. Per Dominum.

Ad Complendum. — Refecti, Domine, pane cœlesti, ad vitam, quæsumus, nutriamur æternam. Per.

VI IDUS MAI. — NATALIS SANCTORUM (368) GORDIANI ET EPIMACHI.

Da, quæsumus, omnipotens Deus, ut qui beatorum Gordiani atque Epimachi solemnia colimus, eorum apud te intercessionibus adjuvemur. Per.

Super oblata. — Hosuas tibi, Domine, beatorum martyrum Gordiani atque Epimachi dicatas meritis

^e Reperitur in Benedictionali, In festivitate sanctæ Crucis.

^d Omittitur hoc festum in Kalend. Rom. Hinc officium continetur in Cod. Reg. Suec.

^e Idem Codex habet conceptis.

benignus assume, et ad perpetuum nobis tribue provenire subsidium. Per.

Ad Complendum. — Quæsumus, omnipotens Deus, ut qui cœlestia alimenta percepimus, intercedentibus sanctis tuis Gordiano atque Epimacho, per hæc contra adversa omnia muniamur. Per.

IV^a IDUS MAII. — NATALIS (369) SANCTI PANCRATII MARTYRIS.

Præsta, quæsumus, omnipotens Deus, ut qui beati Pancratii martyris, tui natalitia colimus, a cunctis malis imminentibus **88** ejus intercessionibus liberemur. Per Dominum.

Super oblata. — Munera, quæsumus, Domine, tibi dicata sanctifica, et, intercedente beato Pancrato martyre tuo, per eadem nos placatus intende.

(370) B. R.

Super populum. — Beati Pancratii martyris tui, Domine, intercessione placatus, præsta, quæsumus, ut quæ temporali celebramus actione, perpetua (371) salutatione capiamus. Per.

III IDUS MAII. — (372) NATALIS ^b SANCTÆ MARIE AD MARTYRES.

Concede, quæsumus, omnipotens Deus, ad eorum gaudia aeterna perlingere, de quorum nos virtute tribuis annua solemnitate gaudere. Per.

Super oblata. — Super has, quæsumus, hostias, Domine, benedictio copiosa descendat, quæ et sanctificationem nobis clementer operetur, et de martyrum nos solemnitate lætificet. Per.

Ad Complendum. — Supplices te rogamus, omnipotens Deus, ut quos tuis relictis sacramentis, tibi etiam placitis moribus dignanter deservire concedas. Per.

VIII KALENDAS ^c JUNII. — (375) NATALIS SANCTI URBANI PAPÆ.

Da, quæsumus, omnipotens Deus, ut qui beati Urbani martyris tui atque pontificis solœmnia colimus, ejus apud te intercessionibus adjuvemur. Per.

Super oblata. — Hæc Hostia, Domine, quæsumus, emundet nostra crimina, et, intercedente beato Urbano martyre tuo, (374) sacrificium celebrandum subditorum tibi corpora mentesque sanctificet.

Ad Complendum. — Beati Urbani martyris tui atque pontificis, Domine, intercessione placatus, præsta, quæsumus, ut quæ temporali celebramus actione, perpetua salvatione capiamus. Per Dominum nostrum.

^d DOMINICA I POST OCTAVAS PASCHÆ.

Deus, qui in Filii tui humilitate jacentem mundum crexisti, fidelibus tuis perpetuam lætitiā **89** concede, ut quos perpetuæ mortis eripuisti casibus, gaudiis facias sempiternis perfrui. Per.

Super oblata. — Digne nos tuo nomini, quæsumus,

^a In Kalend. Rom. et Ed. Pamel. : *Nat. sanctorum Nerei, et Achillei, et Pancratii.* Solius sancti Pancratii meminit Cod. Reg. Suec. Observandum est in Kalend. Rom. prius annotari festum sanctorum Nerei et Achillei, et postea sancti Pancratii.

^b In sola Edit. Pamel. : *Dedicatio basilicæ sanctæ Mar., etc.*, reluctantante ipso Cod. Reg. Suec.

^c Ante hoc festum. in Ed. Pamel. legitur : *Ascensio Domini, ad sanctum Petrum.* Item : *Dominica post*

Domine, famulari salutaris cibus et sacer potus efficiat, ut renovatio conditionis humanæ, quam mysteria continent, in nostris jugiter sensibus offeratur. Per.

Præfatio. — Vere dignum et justum est, æquum at salutare, nos tibi semper et ubique gratias agere, Domine sancte, Pater omnipotens, æterne Deus : et immensam bonitatis tuæ pietatem humiliter exorare, ut ignorantiam nostræ mortalitatis attendens, ex tua inspiratione nos facias postulare quod rectum est, et tua clementia tribuas impetrare quod poscimus. Per Christum.

Benedictio. — ^e Benedicat vos omnipotens Deus, qui vos gratuita miseratione creavit, et in resurrectione Unigeniti sui spem vobis resurgendi concessit. Amen. Resuscitet vos de vitiorum sepulcris, qui eum resuscitavit a mortuis. Amen. Ut cum eo sine fine feliciter vivatis, quem surrexisse a mortuis veraciter creditis. Amen. Quod ipse præstare.

Ad Complendum. — Paschalia nobis, quæsumus, Domine, remedia dignanter impende, ut terrena desideria respuentes, discamus amare cœlestia. Per.

Super populum. — Familiam tuam, quæsumus, Domine, dextera tua perpetuo circumdet auxilio, ut, paschali interveniente solemnitate, ab omni pravitate defensa donis cœlestibus prosequatur. Per.

DOMINICA II POST OCTAVAS PASCHÆ.

Deus qui errantibus, ut in viam possint redire justitiæ, veritatis tuæ lumen ostendis, da cunctis qui Christiana perfectione censentur, et illa respicere quæ huic inimica sunt nomini, et ea quæ sunt apta secari. Per.

Super oblata. — Deus, qui solemnitate paschali cœlestia mundo remedia benignus operaris, annua festivitatis hujus dona prosequere; ut observantia temporalis ad vitam nobis proficiat sempiternam. Per.

Præfatio. — Vere dignum et justum est, æquum et salutare, nos tibi semper et ubique gratias agere, Domine sancte, Pater omnipotens, æterne Deus : qui, de Virgine nasci dignatus, per passionem et mortem a perpetua nos morte liberavit, et resurrectione sua æternam nobis vitam contulit. Per quem.

Benedictio. — Deus, qui per resurrectionem Unigeniti sui vobis contulit et bonum Redemptionis et decus adoptionis, **90** suæ vobis conferat præmia benedictionis. Amen. Et quo redimente percepistis donum perpetuæ libertatis, eo largiente consortes efficiamini æternæ hæreditatis. Amen. Et cui consurrexistis in baptismate credendo, adjungi mereamini

ascensio. Denique : *Festum sanctæ Potentianæ virg.* Quod etiam exhibet Kalend. Rom., ad diem 19 Maii, sed sub nomine sanctæ Pudencianæ.

^d Hæc Dominica post Pascha vacat cum cæteris in Ed. Pamel.

^e Hæc Benedictio in Benedictionali Gregorii assignatur : *De Resurrectione*; post Benedictionem octavæ Paschæ.

^f Legitur in Benedictionali post præcedentem.

in cœlesti regione bene vivendo. Amen. Quod ipse A præstare.

Ad Complendum. — Quæsumus, omnipotens Deus, jam non teneamur obnoxii sententiæ damnationis humanæ, cujus nos vinculis hæc redemptio paschalis absolvit.

Alia. — Fac, quæsumus, omnipotens Deus, ut qui, paschalibus remediis innovati, similitudinem terreni parentis evasimus, ad formam cœlestis transferamur auctoris. Qui tecum.

DOMINICA III POST OCTAVAS PASCHÆ.

Deus, qui fidelium mentes unius efficit voluntatis, da populis tuis id amare quod præcipis, id desiderare quod promittis, ut inter mundanas varietates ibi nostra fixa sint corda, ubi vera sunt gaudia. Per.

Super obtata. — Exuberet, quæsumus, Domine, in mentibus nostris paschalis gratia sacramenti, ut dominis suis ipse nos dignos efficiat. Per.

Præfatio. — Vere dignum et justum est, æquum et salutare, nos tibi semper et ubique gratias agere, Domine sancte, Pater omnipotens, æterne Deus: et (375) tui misericordiam muneris postulare, ut tempora, quibus post resurrectionem suam Dominus noster Jesus Christus discipulis suis corporaliter apparuit, sic (376) ipso opitulante pia devotione tractemus, quatenus in his omnium vitiorum sordibus careamus.

(377) *Benedictio.*

Ad Complendum. — Concede, quæsumus, misericors Deus, ut quod paschalibus exsequimur institutis, salutariter nobis omni tempore sentiamus. Per Dominum nostrum.

Super populam. — Gaudeat, Domine, plebs fidelis; et cum propriæ recolit salvationis exordia, ejus promoveatur augmentis. Per Dominum nostrum Jesum Christum.

DOMINICA IV POST OCTAVAS PASCHÆ.

Deus a quo bona cuncta procedunt, largire supplicibus tuis ut cogitemus te inspirante quæ recta sunt, et te gubernante eadem faciamus. Per.

Super obtata. — Clementiam tuam, Domine, suppliciter exoramus, 91 ut paschalis muneris sacramentum, quod fide recolimus, et spe desideramus intenti, perpetua dilectione capiamus. Per.

Præfatio. — Vere dignum et justum est, æquum D et salutare, nos tibi semper et ubique gratias agere, Domine sancte, Pater omnipotens, æterne Deus: et (378) Majestatem tuam indefessis precibus exorare, ut mentes nostras bonis operibus semper informes. Quia sic erinus præclari muneris prompta sinceritate cultores, si, ad meliora jugiter transeuntes, (379) Paschale mysterium studeamus habere perpetuum. Per Christum.

^a Apud Pamel. et in Kalend. Rom. non hic assignatur litan. Quæ vero exhibet Pamel. ad diem 25 Aprilis, ubi indicitur *litaniam majorem*, a nostris omnino discrepant. Prior Theoder. hoc loco meminit *litaniam maiorem*, et fere convenit cum Edit. Pamel. ad diem 25 Aprilis.

Benedictio.

Ad Complendum. — Præsta, quæsumus, omnipotens Deus, ut percipientes Paschali munere veniam peccatorum, deinceps peccata vitemus. Per Dominum nostrum.

FERIA II.

In (380) ^a *Litania Majore.* Mentem familiæ tuæ quæsumus, Domine, intercedente beato *Ill.*, et munere compunctionis aperi, et largitate pietatis exaudi. Per Dominum.

Alia. — Deus, qui culpas delinquentium districte feriendo percutis, fletus quoque lugentium non recuses, ut qui pondus tuæ animadversionis cognovimus, etiam pietatis gratiam sentiamus. Per.

Alia. — Parce, quæsumus, Domine, parce populo tuo et nullis jam patiaris adversitatibus (382) fatigari, quos pretioso Filii tui sanguine redemisti. Qui tecum.

Alia. — Deus, qui culpas nostras piis verberibus percutis, ut nos a nostris iniquitatibus emundes, da nobis et de verbere tuo proficere, et de tua citius consolatione gaudere. Per Dominum nostrum.

Alia. — Adesto, Domine, supplicationibus nostris, et sperantes in tua misericordia, intercedente beato Petro apostolo tuo, cœlesti protege benignus auxilio. Per.

Alia. — Præsta, quæsumus, omnipotens Deus, ut ad te toto corde clamantes, intercedente beato Petro apostolo tuo, tuæ pietatis indulgentiam consequamur. Per ^b.

Ad Missam. — Præsta, quæsumus, omnipotens Deus, ut qui in afflictione nostra de tua pietate confidimus, contra adversa omnia tua semper protectione muniamur. Per Dominum nostrum.

92 *Super obtata.* — Sacrificium nostræ poenitentis jejunantes, Domine, tibi persolvimus, obsecrantes ut, ejus virtute muniti, semper ad cœleste convivium festinemus. Per.

Præfatio. — Vere dignum et justum est, æquum et salutare, nos tibi semper et ubique gratias agere, Domine sancte, Pater omnipotens, æterne Deus: et te auctorem et sanctificatorem jejunii collaudare, per quod nos liberas a nostrorum debitis peccatorum. Ergo suscipe jejunantium preces; atque ut nos a malis omnibus propitiatus eripias, iniquitates nostras, quibus merito affligimur, placatus absolve. Per Christum.

^c *Benedictio.* — Omnipotens Deus devotionem vestram dignanter intendat, et suæ vobis benedictionis dona concedat. Amen. Indulgeat vobis mala omnia quæ egistis, et tribuat veniam quam ab eo deposcitis. Amen. Sicque (384) jejunii vestri et precum vota suscipiat, ut a vobis adversa omnia, quæ peccatorum retributione meremini, avertat, et donum in vos Spiritus paracliti infundat. Amen. Quod ipse præstare dignetur.

^b Post hanc Orat. in Edit. Angeli Rocæ, seu Vatican., sequuntur quatuor Orationes quibus præmittitur: *Ad campum.*

^c Exstat in *Benedictionali*, et inscribitur: *De jejunio.*

Ad Complendum. — Vota nostra, quæsumus, Domine, pio favore proseguere, ut dum dona tua in tribulatione percipimus, de consolatione nostra in tuo amore crescamos. Per Dominum nostrum.

Super populum. — Præstende nobis, Domine, misericordiam tuam, ut quæ volis expetimus, conversatione tibi placita consequamur. Per.

FERIA III.

Conserva, quæsumus, Domine, populum tuum, et ab omnibus, quas meretur, adversitatibus redde securum, ut, tranquillitate percepta, devota tibi mente deserviat. Per Dominum nostrum.

Alia. — Afflictionem familiæ tuæ, quæsumus, Domine, intende placatus, ut, indulta venia peccatorum, de tuis semper beneficiis gloriemur. Per.

Alia. — Ab omnibus nos, quæsumus, Domine, peccatis propitiatus absolve, ut, percepta venia peccatorum, liberis tibi mentibus serviamus. Per Dominum.

Alia. — Precibus nostris, quæsumus, Domine, aurem tuæ pietatis accommoda, et orationes supplicum, occultorum cognitor, benignus exaudi, ut, te largiente, ad vitam perveniant sempiternam. Per.

Alia. — Quæsumus, omnipotens Deus, ut qui (385) nostris fatigamur **93** offensis, et merito nostræ iniquitatis affligimur, pietatis tuæ gratiam consequi mereamur. Per Dominum.

Ad Missam.

Deus, qui nos conspicias in tot perturbationibus non posse subsistere, afflictorum gemitum propitius respice, et mala omnia quæ meremur averte. Per.

Super oblata. — Offerentium, quæsumus, Domine, vota multiplica, et omnes (386) veræ credulitatis instrumentis perlustra. Sicque nobis per hoc sacrificium adesto placatus, ut nos et a peccatis et a periculis omnibus miseratus absolvat. Per Dominum nostrum.

Præfatio. — Vere dignum et justum est, æquum et salutare, nos tibi semper et ubique gratias agere, Domine sancte, Pater omnipotens, æterne Deus: et Majestatem tuam suppliciter exorare, ut non nos nostræ malitiæ, sed indulgentiæ tuæ præveniat semper affectus, qui nos a noxiis voluptatibus indecenter expediat, et a mundanis cladibus dignanter eripiat. Per Christum.

Ad Complendum. — Purifica, quæsumus, Domine, tuorum corda fidelium, ut, a terrena cupiditate mundati, et præsentis vitæ periculis exuantur, et perpetuis donis firmentur. Per.

FERIA IV.

Exaudi, Domine, populum tuum tota tibi mente subjectum, ut, corpore et mente protectus, quod pie credit, tua gratia consequatur. Per.

Alia. — Subjectum tibi populum, quæsumus, Domine, propitiatio celestis amplifcet, et tuis semper faciat servire mandatis. Per Dominum nostrum.

Alia. — Miserere jam, quæsumus, Domine, populo

* In Kalend. Rom. huic festo assignatur vigilia, et postea legitur: *Fer. 5 in Ascensa Dom.* Ibi nulla est

tuo, et continuis tribulationibus laborantem celerit propitiatioe lætificat. Per Dominum nostrum.

Alia. — Auxiliare, Domine, quærentibus misericordiam tuam, et da veniam consistentibus, parce supplicibus, ut, qui nostris meritis flagellamur, tua miseratione salvemur. Per Dominum nostrum.

Alia. — Præsta, quæsumus, omnipotens Deus, ut, qui iram tuæ indignationis agnovimus, misericordiæ tuæ indulgentiam consequamur. Per.

Ad Missam. — Intende, quæsumus, Domine, preces nostras, et qui non operando justitiam correctionem meremur, afflicti in tribulatione, clamantes respiremus auditi. Per.

94 *Alia.* — Præsta, quæsumus, omnipotens Pater, ut nostræ mentis intentio quo solemnitatis hodiernæ gloriosus auctor ingressus est semper intendat, et quo fide pergit, conversatione perveniat. Per eundem Dominum nostrum.

Super oblata. — Jejunantium, Domine, quæsumus, supplicum vota propitiis intueri, et munera præsentia sanctificans, perceptione eorum occulta cordis nostri remedio tuæ clarifica pietatis, ut nec opera carnalia, nec fluxa nos teneant, quos institutor jejunii Christus Dominus reparavit. Qui tecum.

Alia. — Sacrificium, Domine, pro Filii tui supplices venerabili quam prævenimus nunc Ascensione deferimus, præsta, quæsumus, ut et nos per ipsam his commerciis sacrosanctis ad cælestia consurgamus. Per eundem Dominum.

Præfatio. — Vere dignum et justum est, æquum et salutare, nos tibi semper et ubique gratias agere, Domine sancte, Pater omnipotens, æterne Deus: ut quia tui est operis, si quod tibi placitum est, aut cogitemus, aut agamus, tu nobis semper et intelligendi quæ recta sunt, et exsequendi tribuas facultatem. Per Christum Dominum nostrum.

Ad Complendum. — Tribue, Domine, quæsumus, ut per hæc sacra quæ sumpsimus illuc tendat nostræ devotionis affectus, quo tecum est nostra substantia. Qui tecum vivit et regnat.

Super populum. — Familiæ tuæ, quæsumus, Domine, esto protector, et misericordiam tuam concede poscenti, quo tibi semper fiat obediens, et tua dona percipiat. Per.

IN ASCENSA (387) DOMINI

Ad Missam. — (388) Concede, quæsumus, omnipotens Deus, ut qui hodierna die Unigenitum tuum Redemptorem nostrum ad cælos ascendisse credimus, ipsi quoque mente in cælestibus habitemus. Per eundem.

Super oblata. — Suscipe, Domine, munera quæ pro Filii tui gloriosa Ascensione deferimus, et concede propitius ut a præsentibus periculis liberemur, et ad vitam perveniamus æternam. Per eundem.

Præfatio. — Vere dignum et justum est, æquum et salutare, nos tibi semper et ubique gratias agere, Domine sancte, Pater omnipotens, æterne Deus, per statio; at in Edit. Pamel. legitur: *Ad sanctum Petrum*, quod abest a Cod. Reg. Suec.

Christum Dominum nostrum : qui post Resurrectionem suam omnibus discipulis suis manifestus apparuit, et ipsis cernentibus est elevatus in cœlum, ut **95** nos divinitatis suæ tribueret esse participes. Et cum angelis.

Te igitur, Clementissime Pater, etc.

Communicantes, et diem sacratissimum celebrantes, quo Dominus noster Unigenitus Filius tuus unitam sibi fragilitatis nostræ substantiam in gloria tuæ dextera collocavit. Sed et memoriam, etc.

Benedictio. — Benedicat vobis Deus, cujus Unigenitus hodierna die cœlorum alta penetravit, et vobis ubi ille est ascendendi aditum patefecit. Amen. Concedat propitius ut sicut post Resurrectionem suam discipulis visus est manifestus, ita vobis in iudicium veniens videatur placatus. Amen. Et qui consedere Patri in sua Majestate creditis, vobiscum manere usque in finem sæculi secundum suam promissionem sentiat. Amen. Quod ipse præstare.

Ad Complendum. — Præsta nobis, quæsumus, omnipotens et misericors Deus, ut quæ visibilibus mysteriis sumenda percepimus, invisibili consequamur effectu. Per Dominum nostrum.

Alia. — Tribue, quæsumus, omnipotens Deus, ut munere festivitatis hodiernæ illuc filiorum tuorum dirigatur intentio quo in tuo Unigenito tecum est nostra substantia. Qui tecum vivit et regnat.

Alia. — Adeato, Domine, supplicationibus nostris, ut sicut humani generis Salvatorem consedere tecum in tua Majestate confidimus, ita usque ad consummationem sæculi manere nobiscum, quemadmodum est pollicitus, sentiamus Jesum Christum Dominum nostrum. Qui tecum.

Alia. — Da, quæsumus, omnipotens Deus, illuc subsequi tuorum membra fidelium, quo caput nostrum principiumque præcessit Jesus Christus Dominus noster. Qui tecum vivit et regnat Deus.

Alia. — Deus, cujus Filius in alta cœlorum potenter ascendens, captivitatem nostram sua duxit virtute captivam, tribue, quæsumus, ut (389) dona quæ suis (390) participibus contulit, largiatur et nobis Jesus Christus Filius tuus.

DOMINICA I POST ASCENSIONEM DOMINI.

Omnipotens sempiternæ Deus, fac nos tibi semper et devotam gerere voluntatem, et Majestati tuæ sincero corde servire. Per.

Super oblata. — Sacrificia nos, Domine, immaculata purificent, et mentibus nostris supernæ gratiæ dent vigorem. Per.

96 *Præfatio.* — Vere dignum et justum est, æquum et salutare nos tibi semper et ubique gratias agere, Domine sancte, Pater omnipotens, æternæ Deus, per Christum Dominum nostrum : qui generi humano nascendo subvenit, cum per mortem passionis mundum devicit, per gloriam Resurrectionis vitæ æternæ aditum patefecit, et per suam Ascensionem

A ad cœlos nobis spem ascendendi donavit. Per quem Majestatem.

Benedictio. — Benedictionum suarum super vos Dominus imbrem infundat, et charitatis suæ thesauros cœlestes vobis aperiat. Amen. Faciat vos Dominus vitæ æternæ participes, et regni cœlestis cohæredes. Amen. Dignam in vobis habitationem Spiritus sanctus inveniat, ut ejus gloriosa Majestas placide in vestris cordibus requiescat. Amen. Quod ipse præstare dignetur.

Ad complendum. — Repleti, Domine, muneribus sacris, quæsumus ut in gratiarum actione semper maneamus. Per Dominum nostrum.

Alia. — Deus, vita fidelium, gloria humilium, et beatitudo justorum, propitius respice supplicum preces, ut animæ quæ promissiones tuas siliunt de tua semper abundantia repleantur. Per Dominum nostrum.

INCIPIUNT ORATIONES DE PENTECOSTE.

Die Sabbato (391) ante descensum fontis.

Lectio Libri Genesis. Noe, cum quingentorum esset annorum.

Deus, qui Ecclesiam tuam semper gentium vocatione multiplicas, concede propitius ut quos aqua baptismatis abluis, continua protectione tuearis. Per Dominum.

Lectio Libri Deuteronomii. Scripsit Moyses.

Canticum : Attende cœlum.

Deus, qui nobis per prophetarum ora præcepisti, temporalia relinquere, atque ad æterna festinare, da famulis tuis ut quæ a te iussa cognovimus implere cœlesti inspiratione valeamus. Per Dominum nostrum.

Lectio Libri Levitici. Cum ingressi fueritis terram, quam ego dabo vobis.

Deus, qui diversitatem omnium gentium in confessione tui nominis adunasti, da nobis et velle et posse quod præcipis, ut populo ad æternitatem vocato una sit fides mentium et pietas actionum. Per.

Lectio Isaie prophetae. Apprehendent septem mulieres.

Canticum : Vineæ.

Deus, incommutabilis virtus et lumen æternum, respice propitius ad totius Ecclesiæ mirabile sacramentum, et da famulis tuis ut hoc quod devote agimus etiam rectitudine vitæ teneamus. Per Dominum nostrum.

97 *Canticum de Psal. xli.* Sicut cervus desiderat ad fontes.

Post Tractum. — Concede, quæsumus, omnipotens Deus, ut qui solemnitatem domi Spiritus sancti colimus, cœlestibus desideris accensi, fontem vitæ sitiamus. Per.

Oratio ad Missam post ascensum fontis. — Præsta quæsumus, omnipotens Deus ut claritatis tuæ super

^a Nulli hanc Benedictionem invenimus.

^b Apud Pamel. : in Sabbato Pentecostes, et in Kalend.

Rom. : Die Sabbat. in vigilia Pentecostes.

nos splendor effulgeat, et lux tuæ lucis corda eorum A
qui per gratiam tuam renati sunt sancti Spiritus
illustratione confirmet. Per Dominum nostrum Je-
sum Christum Filium tuum, qui tecum vivit et regnat
Deus in unitate ejusdem Spiritus sancti.

Super oblata. — Hostias populi tui, quæsumus,
Domine, miseratus intende, et ut tibi reddantur
acceptæ, conscientias nostras sancti Spiritus salu-
taris emundet adventus. Per Dominum, etc., in uni-
tate.

Præfatio. — Vere dignum et justum est, æquum
et salutare, nos tibi semper et ubique gratias agere,
Domine sancte, Pater omnipotens, æterne Deus :
(392) qui, sacramentum paschale consummans, qui-
bus per Unigeniti tui consortium filios adoptionis esse
tribuisti, per Spiritum sanctum largiris dona gratia-
rum, et sui cohæredibus Redemptoris jam nunc su-
pernæ pignus hæreditatis impendis, ut tanto se cer-
tius ad eum confidant esse venturos, quanto se sciunt
ab eo redemptos, et sancti Spiritus infusione ditatos.
Et ideo cum angelis.

Te igitur, etc.

Communicantes, et (393) diem sacratissimum
Pentecostes prævenientes, quo Spiritus sanctus apo-
stolos, plebemque credentium præsentia suæ Maje-
statis implevit. Sed et memoriam venerantes, etc.

Hanc igitur oblationem servitutis nostræ, sed et
cunctæ familiæ tuæ, quam tibi offerimus, pro his
quoque, quos regenerare dignatus es ex aqua et Spi-
ritu sancto, tribuens eis remissionem omnium pec-
catorum, quæsumus, ut placatus.

Benedictio. — Benedicat vobis omnipotens Deus,
ob cujus paracliti Spiritus adventum mentes vestras
jejunii observantia præparatis, et præsentem diem
solemnibus laudibus honoratis. Amen. Iustar modo
renatorum infantium talem innocentiam habeatis,
ut templum sancti Spiritus ipso tribuente esse posi-
tis. Amen. Atque idem Spiritus sanctus ita vos hodie
sua habitatione dignos efficiat, ut cras se vestris
mentibus vobiscum perpetim habitaturus infundat,
et peracto præsentis vitæ curriculo vos ad cœles-
tia dona perducat. Amen. Quod ipse præstare di-
gnetur.

Ad Complendum. — Præsta, quæsumus, omni-
potens Deus, ut Spiritus sanctus adveniens Majestatem
nobis Filii tui manifestando clarificet. Per eundem. D
In unitate ejusdem.

98 *Alia.* — Deus, cujus Spiritu totum corpus Ec-
clesiæ multiplicatur et regitur, conserva in nova
familiæ tuæ progenie sanctificationis gratiam, quam
dedisti, ut, corpore et mente renovati, in unitate
fidei ferventes, tibi Domino servire mereantur. Per
Dominum nostrum. In unitate ejusdem.

DIE ^b SANCTO PENTECOSTES.

Deus, qui hodierna die corda fidelium sancti Spi-
ritus illustravit.

^a Exstat in Vigil. Pentecostes in Benedictionali
Gregorii.

^b Apud Pamel. pro statione : *Ad sanctum Pe-
trum.*

^c In Benedictionali assignatur etiam pro Pente-

Illustratione docuisti, da nobis in eodem Spiritu
recta sapere, et de ejus semper consolatione gaudere.
Per. In unitate ejusdem.

Super oblata. — Munera, Domine, quæsumus,
oblata sanctifica, et corda nostra illustratione sancti
Spiritus emunda. Per. In unitate ejusdem.

Præfatio. — Vere dignum et justum est, æquum
et salutare, nos tibi semper et ubique gratias agere,
Domine sancte, Pater omnipotens, æterne Deus, per
Christum Dominum nostrum : qui (394) ascendens
super omnes cœlos, sedensque ad dexteram tuam,
promissum Spiritum sanctum hodierna die in filios
adoptionis effudit. Quapropter profusis gaudiis totus
in orbe terrarum mundus exultat. Sed et supernæ
virtutes, atque angelicæ potestates hymnum gloriæ
tuæ concinunt, sine fine dicentes.

Te igitur, etc.

Communicantes, et diem sacratissimum Penteco-
stes celebrantes, quo Spiritus sanctus apostolis (395)
in igneis linguis apparuit. Sed et memoriam.¹

Hanc igitur oblationem servitutis nostræ, sed et
cunctæ familiæ tuæ, quam tibi offerimus, pro his
quoque, quos regenerare dignatus es ex aqua et Spi-
ritu sancto, tribuens eis remissionem omnium pec-
catorum, quæsumus, ut placatus.

Benedictio. — Deus, qui hodierna die discipulo-
rum mentes Spiritus paracliti infusione dignatus est
illustrare, faciat vos sua benedictione replecti, et ejus-
dem Spiritus donis exuberare. Amen. Ille ignis, qui
super discipulos apparuit, peccatorum vestrorum sor-
des expurget, et sui luminis infusione corda vestra
perlustret. Amen. Quicque dignatus est diversitatem
linguarum in unius fidei confessione adunare, in ead-
em vos faciat fide perseverare, et per hanc (396) a
spe ad speciem pervenire. Amen. Quod ipse præstare
dignetur.

Ad complendum. — Sancti Spiritus, Domine, corda
nostra mundet infusio, et sui roris intima aspersione
fecundet. Per Dominum.

Alia. — Omnipotens sempiternus Deus, qui Pa-
schale sacramentum quinquaginta dierum voluisti
mysterio contineri, præsta ut gentium facta disper-
sio divisione linguarum ad unam confessionem tui
nominis, **99** cœlesti munere congregetur. Per Do-
minum.

Alia. — Deus, qui sacramento festivitatis hodie-
næ Ecclesiam tuam in omni gente et natione sanctifi-
cas, in totam mundi latitudinem Spiritus tui dona
diffunde. Per.

^d FERIA II.

Deus, qui apostolis tuis sanctum dedisti Spiritum,
concede plebi tuæ piæ petitionis effectum, ut quibus
dedisti fidem, largiaris et pacem. Per.

Super oblata. — Propitius, Domine, quæsumus,
hæc dona sanctifica, et, Hostiæ spiritalis oblatione
coste.

^a Apud Pamel. et in Kalend. Rom., pro statione
legitur : *Ad Vincula.* In utroque Theoder. : *Ad san-
ctum Petrum ad Vincula.*

suscepta, nosmetipsos tibi perice munus æternum. **A** Per Dominum nostrum.

Præfatio. — Vere dignum et justum est, æquum et salutare, nos tibi semper et ubique gratias agere, Domine sancte, Pater omnipotens, æterne Deus, per Christum Dominum nostrum: qui promissum Spiritum paraclæti super discipulos misit, qui principio nascentis Ecclesiæ cunctis gentibus imbuendis, et Deitatis scientiam inderet, et linguarum diversitatem in unius fidei confessione sociaret. Per quem Majestatem tuam supplices exoramus, ut cujus celebramus adventum, ejus multimodæ gratiæ capiamus effectum. Per quem Majestatem.

Ad Complendum. — Adesto, Domine, quæsumus, populo tuo, et quem mysteriis cœlestibus imbuisti, ab hostium furore defende. Per.

Alia. — Deus, qui discipulis tuis Spiritum sanctum paraclæti in ignis fervore mittere dignatus es, da populis tuis in unitate fidei esse ferventes, ut in tua semper dilectione permanentes, et in fide inveniantur stabiles, et in opere efficaces. Per Dominum

^a FERIA III.

Adsit nobis, Domine, quæsumus, virtus Spiritus sancti, quæ et corda nostra clementer expurget, et ab omnibus tueatur adversis. Per Dominum.

Super oblata. — Purificet nos, quæsumus, Domine, muneris præsentis oblatio, et dignos sacra participatione perficiat. Per Dominum.

Præfatio. — Vere dignum et justum est, æquum et salutare, nos tibi semper et ubique gratias agere, Domine sancte, Pater omnipotens, æterne Deus, per Christum Dominum nostrum: qui Spiritus sancti infusione replevit corda fidelium, ut sua admirabili operatione, **100** et sui amoris in eis ignem accenderet, et per diversitatem linguarum gentes in unitate fidei solidaret; cujus dono petimus, et illecebras a nobis excludi voluptates, et spirituales in nobis exstrui plantarique virtutes. Per quem Majestatem.

Ad Complendum. — Mentis nostras, quæsumus, Domine, Spiritus sanctus divinis reparat sacramentis, quia ipse est remissio omnium peccatorum. Per Dominum.

^b FERIA IV. MENSIS IV.

Mentes nostras, quæsumus, Domine, Paraclæti, qui a te procedit, illuminet; et inducat in omnem, sicut tuus promisit Filius, veritatem. Qui tecum vivit et regnat, in unitate ejusdem. **D**

Alia. — Præsta, quæsumus, omnipotens et misericors Deus, ut Spiritus sanctus adveniens, templum nos gloriæ suæ dignanter habitando perficiat. Per.

^a Iisdem in Codicibus statio est ad sanctam Anastasiam.

^b Ed. Pamel. habet pro stat. : Ad sanctam Mariam Maj. et ad sanctum Petrum. Kalend. Rom. tantum: Ad sanctam Mariam. Addunt duo Theod. Majorum.

^c Apud Pamel. statio feriæ hujus est ad sanctum Laur. foris murum. Istud officium Gregorii primi

Super oblata. — Accipe, quæsumus, Domine, munus oblatum, et dignanter operare, ut quod mysteriis agimus, piis effectibus celebremus. Per Dominum nostrum.

Præfatio. — Vere dignum et justum est, æquum et salutare, nos tibi semper et ubique gratias agere, Domine sancte, Pater omnipotens, æterne Deus, per Christum Dominum nostrum. Per quem discipulis Spiritus sanctus in terra datur ob dilectionem proximi, et de cœlo mittitur propter dilectionem tui. Cujus infusio petimus ut in nobis peccatorum sordes exturat, tui amoris ignem nutriat, et nos ad amorem fraternitatis accendat. Per quem Majestatem tuam.

Ad Complendum. — Sumentes, Domine, cœlestia sacramenta, quæsumus clementiam tuam, ut quod temporaliter gerimus æternis gaudiis consequamur. Per.

^c (397) FERIA V.

Illo nos igne, quæsumus, Domine, Spiritus sanctus inflammet, quem Dominus noster Jesus Christus misit in terram, et voluit vehementer accendi. Qui tecum vivit et regnat Deus in unitate ejusdem.

Super oblata. — Virtute Spiritus sancti, Domine, munera nostra contingat, ut quod solemnitate præsentis tuo nomini dedicavit, et intelligibile nobis faciat et æternum. Per Dominum.

Præfatio. — Vere dignum et justum est, æquum et salutare, nos tibi semper et ubique gratias agere, Domine sancte, Pater omnipotens, æterne Deus, per **101** Christum Dominum nostrum. Per quem pietatem tuam suppliciter petimus, ut Spiritus sanctus corda nostra expurget, et sui luminis irradiatione perlustret, ut in eo qui gratiarum largitor est recta sapiamus, et de ejus consolatione in perpetuum gaudeamus. Per quem Majestatem tuam.

Ad Complendum. — Sacris cœlestibus, Domine, sancto Spiritu operante, vitia nostra purgantur, ut muneribus tuis possimus semper aptari. Per Dominum nostrum.

Alia. — Præsta, quæsumus, Domine, ut a nostris mentibus carnales amoveat Spiritus affectus, et spiritalia nobis dona potenter infundat. Per Dominum nostrum Jesum Christum Filium tuum, qui tecum vivit et regnat, Deus, in unitate ejusdem.

FERIA VI. ^d MENSIS IV.

(398) Da, quæsumus, Ecclesiæ tuæ, misericors Deus, ut, sancto Spiritu congregata, hostili nullatenus incursione turbetur. Per Dominum nostrum.

Super oblata. — Sacrificia, Domine, tuis oblata conspectibus ille ignis divinus assumat, qui discipulo non esse, patet ex Ord. Romano, pag. 85; et Alcuino, pag. 69; item Micrologo, cap. 50. Neque sane in uno Coloniensium Codicum habebatur, inquit Pamel. Abesse quoque a Cod. Reg. Suec. observamus.

^d Indicitur statio ad Apostolos in Kalend. Rom. consentientibus Edit. Pamel. et Codd. mss.

lorum Christi tui per Spiritum sanctum corda succendit. Per eundem Dominum nostrum

Præfatio. — Vere dignum et iustum est, æquum et salutare, nos tibi semper et ubique gratias agere, Domine sancte, Pater omnipotens, æterne Deus : et Majestatem tuam suppliciter exorare, ut Spiritus paracletus adveniat, et nos, inhabitando, templum suæ Majestatis efficiat; quod cum Unigenito Filio tuo clementi respectu semper digneris invisere, et tuæ inhabitationis fulgore in perpetuum perlustrare. Per quem Majestatem.

Ad Complendum. — Sumpsimus, Domine, sacri dona mysterii, humiliter deprecantes, ut quæ in tui commemorationem nos facere præcepisti, largiente sancto Spiritu, in nostræ proficiant infirmitatis auxilium. Per Dominum.

Super populum. (399) *si in jejuniis fuerit.* — Da nobis, quæsumus, Domine, per gratiam Spiritus sancti, novam tui Paracleti spiritualis observantiæ disciplinam, ut mentes nostras sacro purificante jejuniis, cuncta reddantur ejus muneribus aptiores. Per Dominum. In unitate ejusdem.

SABBATO IN ^a XII LECTIONIBUS MENSIS IV.

Mentibus nostris, Domine, Spiritum sanctum benignus infunde, cujus et sapientia conditi sumus, et providentiâ gubernamur. Per Dominum nostrum.

Alia. — Annue, misericors Deus, ut qui, divina præcepta 102 violando, a paradisi felicitate decidimus, ad æternæ beatitudinis, duce sancto Spiritu, redeamus accessum, per tuorum custodiam mandatorum. Per. In unitate ejusdem.

Alia. — Deus, qui ad animarum medelam jejunii devotione castigari corpora præcepisti, concede nobis propitius, et mente et corpore semper tibi esse devotos. Per.

Alia. — Præsta, quæsumus, omnipotens Deus, ut, salutaribus jejuniis eruditi, ab omnibus etiam vitis abstinentes, propitiationem tuam facilius impetremus. Per.

Alia. — Præsta, quæsumus, omnipotens Deus, sic nos ab epulis carnalibus abstinere; ut a vitis irruentibus pariter jejunemus. Per Dominum nostrum.

Alia ad Missam. — Deus, qui tribus pueris mitigasti flammam ignium, concede propitius ut nos famulos tuos non exurat flamma vitiorum. Per.

Super oblata. — Omnipotens sempiternus Deus, qui non sacrificiorum ambitione placaris, sed studia piæ devotionis intendis, da familiæ tuæ Spiritum rectum et habere cor mundum, ut fides eorum hæc dona tibi conciliet, et humilitas oblata commendet. Per.

Præfatio. — Vere dignum et iustum est, æquum

^a Legitur in Ed. Pamel. et in Kalend. Rom. : *Ad sanctum Petrum.*

^b Hæc Benedictio non legitur in aliis Ed., nequidem in Benedictionali. Exstat in 1 Theoderic.

^c Male in Edit. Vatic. et Gussanvil., in nocte Pent. Forte priores Editores ita legerunt, pro in oct., additione lit. n. Apud Pamel. sunt aliæ Orationes. Ad marginem vero hæc habet : *Dominica vacat.* Officii quoque hujus titulus satis indicat Gregorianum non

et salutare, nos tibi semper et ubique gratias agere, Domine sancte, Pater omnipotens, æterne Deus : et tuam omnipotentiam devotis precibus implorare, ut nos (460) Spiritus tui lumen infundat, cujus nos sapientia creat, pietas recreat, et providentiâ gubernat. Qui, cum a tua substantia nullo modo sit diversus, sed tibi et Unigenito tuo consubstantialis et coæternus, diversitate tamen donorum replet tuorum corda fidelium. Et ideo cum angelis.

^b *Benedictio.* — Benedicat vobis omnipotens Deus, qui cuncta ex nihilo creavit, et vobis in baptisate per Spiritum sanctum remissionem omnium peccatorum tribuit. Amen. Quippe eundem Spiritum sanctum in igneis linguis discipulis suis dedit, ipsius illustratione corda vestra perlustraret, atque in suum amorem jugiter accendat. Amen. Quatenus ejus dono a vitis cunctis emanatis, ipsius opitulatione ab omnibus adversitatibus defensi, templum ipsius effici mereamini. Amen. Quod ipse præstare dignetur.

Ad Complendum. — Præbeant nobis, Domine, divinum tua sancta fervorem, quo eorum pariter et actu delectemur et fructu. Per.

103 DOMINICA (401) ^o OCTAVAS PENTECOSTES.

Omnipotens sempiternus Deus, qui dedisti famulis tuis in confessione veræ fidei æternæ Trinitatis gloriam agnoscere, et in potentia Majestatis adorare Unitatem, quæsumus ut ejusdem fidei firmitate ab omnibus semper muniamur adversis. Per Dominum nostrum.

Super oblata. — Sanctifica, quæsumus, Domine Deus noster, per Unigeniti tui virtutem, hujus oblationis Hostiam, et, cooperante Spiritu sancto, per eam nosmetipsos tibi perfice manus æternum. Per eandem. In unitate ejusdem.

Præfatio. — Vere dignum et iustum est, æquum et salutare, nos tibi semper et ubique gratias agere : Domine sancte, Pater omnipotens, æterne Deus : (402) qui cum Unigenito Filio tuo et Spiritu sancto unus es Deus, unus es Dominus, non in unius singularitate personæ, sed in unius Trinitate substantiæ. Quod enim de tua gloria, revelante te, credimus, hoc de Filio tuo, hoc de Spiritu sancto sine differentie discretione sentimus ; ut in confessione veræ sempiternæque Deitatis, et in personis proprietatis, et in essentia Unitas, et in Majestate adoretur æqualitas. Quam laudant angeli.

^d *Benedictio.* — Omnipotens Trinitas, unus et verus Deus, Pater, et Filius, et Spiritus sanctus, det vobis se desiderare fideliter, agnoscere veraciter, diligere sinceriter. Amen. Æqualitatem atque incommutabilitatem suæ essentiæ ita vestris men-

esse. De octava interim Pentecostes celebranda late tractat Beruo, de Missa, cap. 3, et officium hoc authenticum esse idem probat, cap. 5, ex concordia hujus Orationis cum Antiphona et lection. in hac Dominica præscriptis. Facit ejusdem mentionem Micrologus, cap. 59, etc.

^d De Benedictiōne hæc nihil invenio, nisi in 1 Theoderic.

tibus inflat, ut ab ea nunquam vos quibuscunque phantasiis aberrare permittat. Amen. Sicque vos in sui fide, spe et charitate perseverare concedat, ut per ea postmodum ad sui manifestationem visionemque interminabilem introducat. Amen. Quod ipse præstare dignetur.

Ad Complendum. — Proficiat nobis ad salutem corporis et animæ, Domine, quæsumus, hujus sacramenti perceptio, et sempiterna sanctæ Trinitatis ejusdemque individuæ Unitatis confessio. Per.

Super populum. — Domine Deus, Pater omnipotens, famulos tuæ Majestati subjectos per unicum Filium tuum in virtute sancti Spiritus benedic et protege, ut, ab omni hoste securi, in tua jugiter laude lætemur. Per eundem.

KALENDAS JUNII. — ^a DEDICATIO (403) PABLICÆ SANCTI B NICOMEDIS.

Deus, qui nos beati Nicomedis martyris tui **104** meritis et intercessione lætificas, concede propitius, ut, qui ejus beneficia poscimus, dona tuæ gratiæ consequamur. Per Dominum nostrum.

Super oblata. — Munera, Domine, oblata sanctifica et, intercedente beato Nicomede martyre tuo, nos per hæc a peccatorum nostrorum maculis emunda. Per Dominum.

Ad Complendum. — Supplices te rogamus, omnipotens Deus, ut quos tuis reficis sacramentis, intercedente beato Nicomede martyre tuo, tibi etiam placitis moribus dignanter tribuas deservire. Per Dominum.

IV NONAS JUNII. — NATALIS SANCTORUM MARCELLINI ET C PETRI ^b.

Deus, qui nos annua beatorum martyrum tuorum Marcellini et Petri solemnitate lætificas, præsta, quæsumus, ut quorum gaudemus meritis, provocemur exemplis. Per.

Super oblata. — Votiva, Domine, munera deferentes, in tuorum Marcellini et Petri martyrum passione tuam magnificentiam veneramus, et per eam nobis imploramus tuæ pietatis auxilium. Per.

Præfatio. — Vere dignum et justum est, æquum et salutare, nos tibi semper et ubique gratias agere, Domine sancte, Pater omnipotens, æterne Deus: apud quem semper est præclara vita sanctorum, quorum nos pretiosa mors lætificat et tuetur. Quapropter martyrum tuorum Marcellini et Petri gloriosa recedentes natalitia, laudes tibi referimus, et magnificentiam tuam supplices exoramus, ut quorum sumus martyria venerantes, beatitudinis mereamur esse consortes. Per Christum Dominum nostrum.

Ad Complendum. — Intercedentibus sanctis tuis, Domine, Marcellino et Petro, plebi tuæ præsta sub-

^a Apud Pamel., *dedicatio Nicomedis martyris.*

^b Additur in Kalend. Rom., *via Laticana.*

^c Hoc officium cum sequenti desideratur in Cod. Reg. Suec. et Calensi. Exstat utrumque in duobus Theoder. Prius exhibet Codex Gemet., in quo, præter festa in aliis Codd. contenta et a nobis observata, notantur multa alia Anglicanæ Ecclesiæ, ut *sancti Dunstani archiepiscopi, xiv Kalendas Junii; sancti*

A sidium, ut, ab omnibus noxiis expedita, cuncta sibi profutura perficiat. Per Dominum nostrum.

V IDUS JUNII. — (404) NATALIS SANCTORUM ^c PRIMI ET FELICIANI.

Fac nos, Domine, quæsumus, sanctorum tuorum Primi et Feliciani semper festa sectari, quorum suffragiis protectionis tuæ dona capiamus. Per.

Super oblata. — Fiat, Domine, quæsumus, Hostia sacra placabilis **105** pretiosi celebritate martyrii, quæ et peccata nostra purificet, et tuorum tibi vota conciliet famulorum. Per Dominum nostrum.

Ad Complendum. — Quæsumus, omnipotens Deus, ut sanctorum tuorum cælestibus mysteriis celebrato solemnitas, indulgentiam nobis tuæ propitiationis acquirat. Per.

PRIDIE IDUS JUNII. — NATALIS ^d SANCTORUM BASILIDIS, CYRINI, NABORIS ET NAZARII.

Sanctorum Basilidis, Cyrini, Naboris, et Nazarii, quæsumus, Domine, natalitia nobis votiva resplendeant, et (405) quod illis contulit excellentia sempiterna, fructibus nostræ devotionis ad crescat. Per.

Super oblata. — Pro sanctorum Basilidis, Cyrini, Naboris et Nazarii sanguine venerando, Hostias tibi, Domine, solemniter immolamus, tua mirabilia pertractantes, (406) per quam talis est perfecta v.ctoria. Per.

Ad Complendum. — Semper, Domine, sanctorum martyrum Basilidis, Cyrini, Naboris et Nazarii solemnitas celebremus, ut eorum patrocinia jugiter sentiamus. Per.

XIV KALENDAS JULII. — NATALIS SANCTORUM MARCI ET MARCELLIANI.

Præsta, quæsumus, omnipotens Deus, ut, qui sanctorum Marci et Marcelliani natalitia colimus, a cunctis malis imminentibus eorum ^e intercessione liberemur. Per.

Super oblata. — Suscipe, Domine, munera tuorum populorum votiva, et sanctorum Marci et Marcelliani tibi precibus esse grata concede, pro quorum solemnitatibus offeruntur. Per.

Ad Complendum. — Intercessione beatorum martyrum tuorum Marci et Marcelliani, quæsumus, Domine, ut mysticis nos dapibus foveas ac reformes. Per Dominum nostrum.

(407) ^f DENUNTIATIO JEJUNIORUM, PRIMI, QUARTI, SEPTIMI ET DECIMI MENSIS.

Anniversariam, fratres charissimi, jejunii puritatem, qua et corporis acquiritur et animæ sanctitas, nos commonet *III.* mensis instaurata devotio; quarta igitur et sexta feria sollicito convenientes occursu, offeramus Deo spiritale jejunium. Die (408) vero Sabati, apud beatum Petrum apostolum, cujus nos in-

Augustini episc., vii Kalendas Junii, etc. In eodem Cod. Gemet. habetur festum et officium *sancti Barnabæ apostoli iii Idus Junii*, quod nullibi nobis occurrit.

^d Abest a Ms. Calensi.

^e In Cod. Reg. Suec., *intercessionibus.*

^f Hæc non exstant in nostris Codd. Mss., nec in Pamel. aut Kalend. Rom. sunt inserta.

tercessionibus credimur adjuvandos, sanctas vigilias Christiana pietate celebremus, ut per hanc institutionem salutiferam **106** peccatorum sordes, quas corporum fragilitate contrahimus, jejuniis et elemosynis abluamus, auxiliante Domino nostro, Jesu Christo qui cum Patre et Spiritu sancto vivit et regnat Deus, per omnia sæcula sæculorum.

Alia. — *III.* Mensis jejunia in hac hebdomada nobis sunt tenenda; ideoque hortamur sanctam fidem vestram, ut quarta, sexta, vel septima feria jejunemus, quatenus divinis inhærendo mandatis, propitiationem Dei nostri perseverantia debitæ servitutis obtineat, auxiliante Domino nostro Jesu Christo, qui cum Patre et Spiritu sancto vivit et regnat Deus per omnia sæcula sæculorum.

(409) MENSIS IV. FERIA IV.

(410) *Si post Hebdomadam Pentecostes advenerit.*

Oratio ad Missam. — Omnipotens et misericors Deus, apta nos tuæ propitius voluntati, quo, sicut ejus prætereuntes tramitem deviamus, sic integro tenore dirigamur, ad illius semper ordinem recurrentes. Per Dominum nostrum.

Alia. — Da nobis mentem, Domine, quæ tibi sit placita, quia talibus jugiter quidquid est prosperum ministrabis. Per Dominum nostrum.

Super oblata. — Solemnibus jejuniis expiatis tuo nos, Domine, mysterio congruentes, hoc sacro munere, effice, quia tanto nobis salubrius aderis, quanto id devotius sumpserimus. Per.

Præfatio. — Vere dignum et justum est, æquum et salutare, nos tibi semper et ubique gratias agere, Domine sancte, Pater omnipotens, æterne Deus: quia post illos lætitiæ dies quos in honore Domini a mortuis resurgentis et in cælos ascendentis exegimus, postque perceptum sancti Spiritus donum, necessario nobis jejunia sancta provisæ sunt, ut pura conversatione viventibus quæ divinitus sunt Ecclesiæ collata permaneant. Per Christum.

Ad Complendum. — Concede, quæsumus, Domine, populo tuo veniam peccatorum, ut quod meritis non præsumit, indulgentiæ tuæ celeri largitate percipiat.

FERIA VI.

Ut nobis, Domine, terrenarum frugum tribuas ubertatem, fac mentes nostras cœlesti fertilitate fecundas. Per Dominum nostrum.

Super oblata. — Ut accepta tibi sint, Domine, nostra jejunia, præsta nobis, quæsumus, hujus munere sacramenti purificatum tibi pectus offerre. Per Dominum nostrum.

107 *Ad Complendum.* — Annue, quæsumus, omnipotens Deus, ut sacramentorum tuorum gesta recolentes, et temporali securitate relevemur, et erudiamur legalibus institutis. Per Dominum nostrum.

Super populum. — Fideli populo, Domine, misericordiam tuam placatus impende, et præsidia corporis copiosa tribue supplicanti. Per Dominum.

SABBATO IN XII LECT. — Præsta, Domine, quæsumus

Non legitur in Ed. Vatic. post *Benedictiones*; cætera sunt similia.

Amur, tales nos fieri tuæ gratiæ largitate, ut bona tua et fiducialiter impetremus, et sine difficultate sumamus. Per.

Alia. — Da nobis, Domine, regnum tuum, justitiamque semper Inquirere, ut quibus indigere nos perspicias, clementer facias abundare. Per.

Alia. — Deus, qui nos de præsentibus adjumentis esse vetuisti sollicitos, tribue, quæsumus, ut pie sectantibus, quæ tua sunt, universa nobis salutaria condonentur. Per.

Alia. — Deus, qui misericordia tua prævenis non petentes, da nobis affectum Majestatem tuam Jugiter deprecandi, ut pietate perpetua supplicibus potiora defendas. Per Dominum nostrum.

Alia. — Deus, qui non despicias corde contritos et afflictos miseriis, populum tuum jejuniis ad te devotione clamantem propitius exaudi, ut quos humiliavit adversitas, attollat reparationis tuæ prosperitas. Per.

(411) POST ^a BENEDICTIONES.

Ad Missam. — Deus, qui tres pueros de camino ignis, non solum illæsos, sed etiam tuis laudibus conclamantes liberasti, quæsumus ut nos peccatorum nexibus obvolutos velut de voragine ignis eripias, ut criminum flammis, operumque carnalium incendia superantes, hymnum tibi debitum jure meritoque reddamus. Per.

Super oblata. — Domine Deus noster, qui in his potius creaturis quas ad fragilitatis nostræ præsidium condidisti tuo quoque nomini munera jussisti dicanda constitui, tribue, quæsumus, ut et vitæ nobis præsentis auxilium, et æternitatis efficiant sacramentum. Per.

Ad Complendum. — Sumptum, quæsumus, Domine, venerabile sacramentum, et præsentis vitæ subsidiis nos foveat, et æternæ. Per.

108 *Super populum.* — Prosciat, Domine, quæsumus, plebs tibi dicata piæ devotionis affectu, ut, sacris actibus erudita, quanto Majestati tuæ sit gratior, tanto donis potioribus augeatur. Per.

XIII KALENDAS JULII. — NATALIS (412) SANCTORUM GERVASII ET PROTASII.

(413) Sanctorum martyrum nos, Domine, Gervasii et Protasii confessio beata communiat, et fragilitati nostræ subsidium dignanter exoret. Per Dominum nostrum.

Super oblata. — Concede nobis, omnipotens Deus, ut his muneribus, quæ pro sanctorum martyrum Gervasii et Protasii honore deferimus, et te placeamus exhibitis, et nos vivificemur acceptis. Per.

Ad Complendum. — Da, quæsumus, omnipotens Deus, ut mysteriorum virtute sanctorum, et (414) intercessione beatorum Gervasii et Protasii martyrum tuorum, vita nostra (415) fulciatur. Per.

IX KALENDAS JULII. — (416) VIGILIA SANCTI JOANNIS BAPTISTÆ.

Præsta, quæsumus, omnipotens Deus, ut familia tua per viam salutis incedat, et beati Joannis Præ-

corseris hortamenta sectando, ad eum quem prædixit A
secura perveniat Dominum nostrum.

Super oblata. — Munera, Domine, oblata sanctifica, et intercedente beato Joanne Baptista, nos per hæc a peccatorum nostrorum maculis emunda. Per.

Præfatio. — Vere dignum et justum est, æquum et salutare, nos tibi semper et ubique gratias agere, Domine sancte, Pater omnipotens, æterne Deus: (417) exhibentes solemne jejunium quo beati Joannis Baptistæ natalitia prævenimus. Cujus genitor, dum eum dubitat nasciturum, sermonis amisit officium, et eo nascente et sermonis usum, et prophetiæ suscepit donum; cujusque genitrix, senio confecta, sterilitate multata, in ejus conceptu non solum sterilitatem amisit, fecunditatem acquisivit, sed B
etiam Spiritum sanctum, quo Matrem Domini et Salvatoris agnosceret, accepit. Per quem Majestatem.

Ad Complendum. — Beati Joannis Baptistæ, nos Domine, præclara comitetur oratio, et quem venturum esse prædixit, poscat nobis favere placatum. Per Dominum nostrum.

(418) IN ^a PRIMA MISSA DE NOCTE.

Concede, quæsumus, omnipotens Deus, ut I 09
qui beati Joannis Baptistæ solemnia colimus, ejus apud te intercessione muniamur. Per Dominum.

Super oblata. — Munera, Domine, oblata sanctifica, et intercedente beato Joanne Baptista, nos per hæc a peccatorum nostrorum maculis emunda. Per.

Ad Complendum. — Præsta, quæsumus, omnipotens Deus, ut qui cœlestia alimenta percepimus, intercedente beato Joanne Baptista, per hæc contra omnia adversa muniamur. Per Dominum. C

Super populum. — Præsta, quæsumus, Domine, ut populus tuus ad plenæ devotionis effectum beati Joannis Baptistæ natalitiis præparetur, quem prænivistis Filio tuo parare plebem perfectam, Jesu Christo Domino nostro. Qui.

Alia. — Beati nos, Domine, Joannis oratio, et intelligere Christi tui mysterium postulet, et mereri. Per eundem.

VIII KALENDAS JULII NATALIS SANCTI JOANNIS BAPTISTÆ.

Deus, qui præsentem diem honorabilem nobis in beati Joannis nativitate fecisti, da populis tuis spiritualium gratiam gaudiorum, et omnium fidelium mentes D
dirige in viam salutis æternæ. Per.

Super oblata. — Tua, Domine, muneribus altaria cumulamus, illius nobis per hæc openi adesse poscentes, et nativitatem honore debito celebrantes, qui Salvatorem mundi et cecinit adfuturum, et adesse monstravit, Dominum nostrum.

^b *Præfatio.* — Vere dignum et justum est, æquum et salutare, nos tibi semper et ubique gratias agere,

^a In Ms. Calensi: viii Kalend. Julii natal. sancti Joannis Baptistæ; in prima Missa, Conc. de, etc. Consentiant Cod. Reg. Suec., Gemet., Theod. At in vet. Sacram. Gall. unica tantum hoc die exstat Missa in sancti Joannis Baptistæ. Sed postea habetur Missa in Joann. passione.

Domine sancte, Pater omnipotens, æterne Deus, et in die festivitatis hodiernæ, qua beatus Joannes exortus est, tuam magnificentiam collaudare, qui vocem matris Domini nondum editus sensit, et (419) adhuc clausus utero adventum salutis humanæ prophetica exultatione significavit. (420) Qui et genitricis sterilitatem conceptus abstulit, et patris linguam natus absolvit, solusque omnium prophetarum Redemptorem mundi, quem præauntiavit, ostendit. Et ut sacræ purificationis effectum aquarum natura conciperet, sanctificandis Jordanis fluentis ipsum baptismo baptismatis lavit Auctorem. Et ideo cum angelis.

^c *Benedictio.* — Benedicat vobis omnipotens Deus, beati Joannis Baptistæ intercessione, cujus hodie natalitia celebratis, concedatque ut cujus solemnia colitis patrocinia sentiatis. Amen. Illius obtentu ab omnibus adversis tueamini, et bonis omnibus perfruamini, qui adventum Redemptoris mundi necdum natus 110 cognovit, matris sterilitatem nascendo abstulit, patris linguam natus absolvit. Amen. Quatenus ipsius Agni, quem ille digito ostendit, cujus immolatione estis redempti, ita virtutum lanis vestiri, et innocentiam valeatis imitari, ut ei in æternæ patriæ felicitate possitis adjungi. Quod ipse præstare dignetur.

Ad complendum. — Sumat Ecclesia tua, Deus, beati Joannis Baptistæ generatione lætitiā, per quem suæ regenerationis cognovit Auctorem, Dominum nostrum. Qui tecum vivit.

^d *Ad Matutinos.* — Omnipotens, et misericors Deus, qui beatum Joannem Baptistam tua providentia destinasti ut perfectam plebem Christo Domino præpararet, da, quæsumus, ut familia tua hujus intercessione præconis, et a peccatis omnibus exuatur, et ad eum quem prophetavit pervenire mereatur Dominum.

Alia. — Omnipotens sempiternus Deus, da cordibus nostris illam tuarum rectitudinem semitarum quam beati Joannis Baptistæ in deserto vox clamantis edocuit. Per Dominum nostrum.

Alia. — Deus, qui conspicis quia nos undique mala nostra contristant, per Præcursorem gaudii corda nostra lætifica. Per Dominum nostrum.

Alia. — Da, quæsumus, omnipotens Deus, intra sanctæ Ecclesiæ tuæ uterum constitutos, eo nos Spiritu ab iniquitate nostra justificari, quo beatum Joannem intra viscera materna docuisti. Per Dominum nostrum Jesum.

Alia. — Deus, qui nos annua beati Joannis Baptistæ solemnia frequentare concedis, præsta, quæsumus, ut et devotis eadem mentibus celebremus, et ejus patrocinio promerente, plenæ capiamus securitatis augmentum. Per.

^b Eadem pene legitur in Sacram. Gallic.

^c In Benedictionali exstat, nec non apud Grimoledum a Pamelio editum.

^d Forte legendum ad Vesperos, ut legitur in Edit. Vatic.

VI KALENDAS JULII. — NATALIS SANCTORUM JOANNIS ET PAULI.

Quæsumus, omnipotens Deus, ut nos geminata lætitia hodiernæ festivitatis excipiat, quæ de beatorum Joannis et Pauli glorificatione procedit, quos eadem fides et passio vera fecit esse germanos. Per.

Super oblata. — Hostias altaribus tuis, Domine, plicationis imponimus, potentiam tuam in sanctorum tuorum passionibus honorando, et per eos nobis implorando veniam peccatorum. Per Dominum nostrum.

Præfatio. — Vere dignum et justum est, æquum et salutare, nos tibi semper et ubique gratias agere, Domine sancte, **111** Pater omnipotens, æternæ Deus, per Christum Dominum nostrum : pro cujus amore gloriosi martyres Joannes et Paulus martyrium non sunt cunctati subire; quos in nascendi lege junxit germanitas, in gremio matris Ecclesiæ fidei unitas, in passionis acerbitate ferenda unius amoris societas. Per quem nos petimus eorum precibus adjuvari, quorum festa noscimus venerari. Per quem Majestatem.

Ad Complendum. — Sumpsimus, Domine, sanctorum tuorum Joannis et Pauli solemnia celebrantes, cœlestia sacramenta : præsta, quæsumus, ut quod temporaliter gerimus æternis gaudiis consequamur. Per Christum Dominum.

IV KALENDAS JULII. — (421) NATALIS SANCTI LEONIS PAPÆ.

Deus, qui beatum Leonem pontificem sanctorum tuorum meritis cœquasti, concede propitius ut qui commemorationis ejus festa percolimus, vitæ quoque imitemur exempla. Per Dominum.

Super oblata. — Annue nobis, Domine, ut (422) animæ famuli ^a tui Leonis hæc prosit oblatio, quam immolando totius mundi tribuisti relaxari delicta. Per Dominum nostrum.

Ad Complendum. — Deus, qui animæ famuli tui Leonis æternæ beatitudinis præmia contulisti, concede propitius ut, qui peccatorum nostrorum pondere premimur, ejus apud te precibus sublevemur. Per.

EODEM DIE. — (423) VIGILIA SANCTI PETRI ET PAULI.

(424) Quando apostolicus duas Missas celebrat una die, inter eas (425) non lavat os, nisi post officium; sed absque intervallo, finita priore, incipitur altera.

^b Deus, qui nobis apostolorum beatorum Petri et Pauli natalitia gloriosa præire concedis, tribue, quæsumus, eorum nos semper et beneficiis præveniri, et orationibus adjuvari. Per Dominum nostrum.

Super oblata. — Munera, Domine, tuæ glorificationis offerimus quæ tibi pro nostris grata jejuniis san-

^a Apud Pamelium sic mutata est hæc Oratio : *Ut intercessione famuli tui Leonis hæc nobis prosit oblatio.* Fatetur tamen non consentire inss. Cod. huic mutationi. Favere tamen videtur secundus Theod., ubi legitur : *Ut intercedente beato Leone,* etc.

^b Loco hujus Orationis, legitur in Edit. Pamel., consentientibus Mas. Reg. Suec. et Gemel. : *Præsta qu. omnip. D. ut nullis nos permittas perturbationibus concuti, quos in apost. confessionis petra solidasti.* In

torum apostolorum, quæsumus, depræratio quorum solemnia prævenimus efficiat. Per.

Præfatio. — Vere dignum et justum est, æquum et salutare, nos tibi semper et ubique gratias agere, **112** Domine sancte, Pater omnipotens, æternæ Deus : apud quem cum beatorum apostolorum continuata festivitas triumphique cœlestis perpetua et æterna sit celebritas, nobis tamen eorum festa annuis recursibus tribuis frequentare, ut et illorum passioni sit veneratio ex nostra devotione, et nobis auxilium proveniat de eorum sanctissima intercessione. Per.

Ad Complendum. — Sumptis, Domine, remediis sempiternis, tuorum mudentur corda fidelium, ut apostolici Petri et Pauli natalis insignia, quæ corporalibus officiis exsequuntur, pia cordis intelligentia comprehendant. Per.

Super populum. — Deus, qui ligandi solvendique licentiam tuis apostolis contulisti, da, quæsumus, ut, per ipsos æternis vitis expediti, liberi possimus cœlestibus interesse mysteriis. Per eundem Dominum.

Ad Vesperos. — Apostolicis nos, Domine, quæsumus, beatorum Petri et Pauli attolle præsidii, ut quanto fragiliores sumus, tanto validioribus auxiliis foveamur. Per.

Ad Matutinos. — Deus, qui Ecclesiam tuam (426) apostoli tui Petri fide et nomine consecrasti, quique beatum illi Paulum ad prædicandum gentibus gloriam tuam sociare dignatus es, concede ut omnes qui ad apostolorum tuorum solemnia convenerunt spiritali remuneratione ditentur.

III KALENDAS JULII. — NATALIS EJUSDEM ^d PETRI ET PAULI.

Ad Missam. — Deus, qui hodiernam diem apostolorum tuorum Petri et Pauli martyrio consecrasti, da Ecclesiæ tuæ eorum in omnibus sequi præceptum, per quos religionis sumpsit exordium. Per Dominum nostrum.

Super oblata. — Hostias, Domine, quas nomini tuo sacrandas offerimus, apostolica prosequatur oratio, per quam nos expiari tribuas et defendi. Per.

Præfatio. — Vere dignum et justum est, æquum et salutare, nos tibi semper et ubique gratias agere, Domine sancte, Pater omnipotens, æternæ Deus : et te suppliciter exorare, ut gregem tuum, pastor æternæ, non deseras, sed per beatos apostolos tuos continua protectione custodias, ut iisdem rectoribus gubernentur, quos operis tui vicarios eidem contulisti præesse pastores. Et ideo cum angelis et archangelis.

113 • *Benedictio.* — Benedicat vobis omnipotens Deus, qui vos beati Petri saluberrima confes-

Kalend. Rom. habes : *Translatio corporis beati Leonis.* Utrum Leonis II, aut alterius, consule notas Joan. Frontonis ad hunc locum.

^c In Kal. legitur : *Ad vigilias in nocte.*

^d In vet. Sacram. Gal. : *Missa in natale Petri et Pauli,* postquam legitur *Missa sancti Sigmundi regis.*

^e Hanc exhibet Benedictionale.

tione in ecclesiasticæ fidei fundavit soliditate. Amen. Et quos beati Pauli sanctissima instruxit prædicatione, sua tueatur gratissima defensione. Amen. Quatenus Petrus clave, Paulus sermone, utrique intercessione ad illam nos certent patriam introducere, ad quam illi, alter cruce, alter gladio, hodierna die pervenere. Amen. Quod ipse præstare.

Ad Complendum. — Quos cœlesti, Domine, alimento satiasti, apostolicis intercessionibus ab omni adversitate custodi. Per.

Super populum. — Familiam tuam, quæsumus, Domine, propitius intueri, et apostolicis defende præsidiiis, ut eorum precibus gubernetur, quibus nititur, te constituente, principibus. Per.

Alia. — Deus, qui apostolo tuo Petro, collatis clavibus regni cœlestis, ligandi atque solvendi (428) potestificium tradidisti, concede ut intercessionis ejus auxilio, a peccatorum nostrorum nexibus liberemur. Per Dominum.

Alia. — Omnipotens sempiternæ Deus, qui Ecclesiam tuam apostolica soliditate fundatam ab infernarum eruis terrore portarum, præsta ut, in tua veritate persistens, nulla recipiat consortia perfidorum. Per.

Alia. — Exaudi nos, Deus, salutaris noster, et apostolorum tuorum nos tuere præsidiiis, quorum donasti fideles esse doctrinis. Per.

Alia. — Esto, Domine, plebi tuæ sanctificator, et custos, ut apostolicis maniti præsidiiis, et conversatione tibi placeat, et secunda deserviat. Per.

PRIDIE KALENDAS JULII. — (429) NATALIS SANCTI PAULI.

Deus, qui multitudinem gentium beati Pauli apostoli prædicatione docuisti, da nobis, quæsumus, ut cujus natalitia colimus, ejus apud te patrocina sentiamus. Per.

Super oblata. — Ecclesiæ tuæ, quæsumus, Domine, preces et Hostias apostolica commendat oratio, ut quod pro illorum gloria celebramus, nobis prosit ad veniam. Per.

(430) *Præfatio^a et benedictio, quæ est superius.*

Ad Complendum. — Perceptis, Domine, sacramentis beatis apostolis intervenientibus 114 deprecamur, ut quæ pro illorum celebrata sunt gloria, nobis proficiant ad medelam. Per Dominum nostrum.

^a Idem legitur in Edit. Vatic. et Gussanvil., quod significat superius in festo sanctorum apost. Petri et Pauli existere benedictionem, quæ minime tamen ibi reperitur.

^b In Kalend. Rom.: *Septem fratrum Apii et Salariae.* At censet Joan. Fronto legendum *via Appia et Salaria.* Septem fratrum nomina exhibet Pamœius, at contra vet. Mss. idem. Post hoc festum, in Codd. Gomet. et duobus Theoder. legitur: *Translatio corporis vel natalis sancti Benedicti abb. cujus officium, ut est in utroque Theoder. hic exhibemus.*

Oratio. — Omnipotens sempiternæ Deus, qui per gloriosa exempla humilitatis triumphum nobis ostendisti æternum, da, quæsumus, ut viam tibi placitæ obedientiæ, quam venerabilis Pater illæus antecesserat Benedictus, nos præclaris ejus meritis adjuti sine errore subsequamur. Per.

Secreta. — Sacris altaribus, Domine, Hostias su-

Super populum. — Præsta, quæsumus, omnipotens Deus, ut nullis nos permittas perturbationibus concati, quos in apostolicæ confessionis petra solidasti. Per.

VI NONAS JULII. — NATALIS SANCTORUM PROCESSI ET MARTINIANI.

Deus, qui nos sanctorum tuorum Processi et Martiniani confessionibus gloriosis circumdas et protegis, da nobis, et eorum imitatione proficere, et intercessione gaudere. Per.

Super oblata. — Suscipe, Domine, preces et munera, quæ ut tuo sint digna conspectui, sanctorum tuorum precibus ajuvemur. Per Dominum.

Ad Complendum. — Corporis sacri, et pretiosi sanguinis repleti libamine, quæsumus, Domine, Deus noster, ut quod pia devotione gerimus, certa redemptione capiamus. Per.

PRIDIE NONAS JULII. — (431) OCTAVA APOSTOLORUM PETRI ET PAULI.

Deus, cujus dextera beatum Petrum ambulanti in fluctibus, ne mergeretur, erexit, et coapostolum ejus Paulum tertio naufragantem de profundo pelagi liberavit, exaudi nos propitius, et concede ut amborum meritis, æternitatis gloriam consequamur. Per Dominum.

Super oblata. — Hostias, quæsumus, Domine, suscipe placatus oblatas, quæ meritis apostolorum tuorum Petri et Pauli, te sanctificante, nobis efficiantur salutare. Per.

Ad Complendum. — Beatorum apostolorum tuorum, Domine, Petri et Pauli desiderata solemnia recensentes, præsta, quæsumus, ut eorum supplicationibus muniamur, quorum regimur principatu. Per.

Super populum. — Protege, Domine, populum tuum, et apostolorum tuorum patrocinio confidentem perpetua defensione conserva.

115 VI IDUS JULII. — NATALIS (432) SEPTEM^b FRATRUM.

Præsta, quæsumus, omnipotens Deus, ut qui gloriosos martyres fortes in sua confessione cognovimus, pios apud te in nostra intercessione sentiamus. Per.

Super oblata. — Sacrificiis præsentibus, Domine, quæsumus, intende placatus, et, intercedentibus san-

perpositis sanctus Benedictus, quæsumus, in salutem nobis provenire deprecatur. Per.

Præfatio. — Vere dignum et justum est, æquum et salutare, nos tibi semper et ubique gratias agere, Domine sancte, Pater omnipotens, æterne Deus: et gloriam tuam profusis precibus exorare; ut qui beati confessoria tui Benedicti veneramus festa, te optulante, ejus sanctitatis imitari valeamus exempla. Et cujus meritis nequaquam possumus coæquari, ejus precibus mereamur adjuvari. Per Christum.

Ad Complendum. — Protegat nos, Domine, cum tui perceptione sacramenti, beatus Benedictus abbas pro nobis intercedendo, ut et conversationis ejus experiamur insignia, et intercessionis ipsius percipiamus suffragia. Per.

Alia. — Intercessio nos, quæsumus, Domine, beati Benedicti abbatis commendat, ut quod nostris meritis non valeamus, ejus patrocinio asequamur. Per

ris tuis, devotioni nostræ proficiant, et saluti. **A** Per.

Præfatio. — Vere dignum et justum est, æquum et salutare, nos tibi semper et ubique gratias agere, Domine sancte, Pater omnipotens, æternæ Deus: donari nobis suppliciter exorantes, ut sicut sancti tui mundum in tua virtute vicerunt, ita nos a mundanis erroribus postulent expediri. Per Christum Dominum.

Ad Complendum. — Quæsumus, omnipotens Deus, ut illius salutaris capiamus effectum, cujus per hæc mysteria pignus accepimus. Per Dominum nostrum. VIII KALENDAS AUGUSTI. — (433) NATALIS SANCTI JACOBI APOSTOLI.

Esto, Domine, propitius plebi tuæ, sanctificator et custos, ut apostoli tui Jacobi munita præsiidiis, **B** et conversatione tibi placeat, et secunda deserviat. Per.

Super oblata. — Oblationes populi tui, Domine, quæsumus, beati apostoli tui Jacobi passio beata conciliet, et quæ nostris apta non sunt meritis, fiant tibi placita ejus deprecatione. Per.

Præfatio. — Vere dignum est, æquum et salutare, nos tibi semper et ubique gratias agere, Domine sancte, Pater omnipotens, æternæ Deus: quia licet nobis semper salutem operetur divini celebratio sacramenti, properatius tamen nobis confidimus profuturam, si beati apostoli tui Jacobi intercessionibus adjuvemur. Per Christum.

Ad Complendum. — Beati apostoli tui Jacobi, cujus hodie festivitate **116** corpore et sanguine Filii **C** tui nos refecisti, quæsumus, Domine, intercessione adjuva, pro cujus solemnitate percepimus tua dona, latantes. Per eundem.

Super populum. — Solemnitatis apostolicæ multiplicatione gaudentes clementiam tuam deprecamur, omnipotens Deus, ut tribuas Jugiter nos eorum et confessione benedici, et patrociniis confoveri. Per Dominum.

IV KALENDAS AUGUSTI. — NATALIS (434) SANCTI FELICIS.

Infirmiorem nostram respice, omnipotens Deus, et (433) quos pondus propriæ actionis gravat, beati felicitis martyris tui atque pontificis intercessio gloriosa nos protegat. Per Dominum nostrum.

Super oblata. — Hostias tibi, Domine, pro commemoratione sancti Felicis offerimus, quem a tui corporis unitate nulla tentatio separavit. **D** Per.

Ad Complendum. — Spiritum nobis, Domine, tuæ charitatis infunde, ut quos uno pane cælesti satiasti, intercedente beato Felice martyre tuo, tua facias pietate concordos. Per.

III KALENDAS AUGUSTI. — NATALIS SANCTORUM ABDON ET SENNEN.

Deus, qui sanctis tuis Abdon et Sennen ad hanc gloriam veniendi copiosum munus gratiæ contulisti,

^a Ante hoc festum in Codd. Theoder. et Gemet. occurrunt festa sanctæ Prædixis, et sancti Apollinaris, sanctorum vero Nicassii et Sociorum mart. in

da famulis tuis suorum veniam peccatorum ut sanctorum tuorum inter edentibus meritis ab omnibus mereamur adversitatibus liberari. Per Dominum nostrum.

Super oblata. — Munera tibi, Domine, pro sanctorum martyrum Abdon et Sennen passione deferimus, qui dum finiuntur in terris, facti sunt cælesti luce perpetui, humiliter postulantes ut eorum semper meritis muniamur. Per.

Præfatio. — Vere dignum et justum est, æquum et salutare, nos tibi semper et ubique gratias agere, Domine sancte, Pater omnipotens, æternæ Deus: et **117** te laudare mirabilem Dominum in sanctis tuis, quos ante constitutionem mundi in æternam tibi gloriam præparasti, ut pereos huic mundo veritatis tuæ lumen ostenderes, quos ita spiritu veritatis aruasti, ut formidinem mortis per infirmitatem carnis evincerent. De quorum collegio sunt martyres tui Abdon, (436) et Sennes, qui in Ecclesiæ tuæ prato sicut rosæ et lilia floruerunt, quos Unigeniti tui sanguis in prælio confessionis, roseo colore perdidit et ob præmium passionis niveo liliorum splendore vestivit. Per quem Majestatem.

Ad Complendum. — Populum tuum, Domine, perpetua munitione defende, nec difficulter, quod pie et juste postulat consequatur, cui sanctorum tuorum merita suffragantur. Per.

KALENDAS AUGUSTI. — AD SANCTUM PETRUM AD VINCULA.

Deus, qui beatum Petrum apostolum a vinculis absolutum illæsum abire fecisti, nostrorum, quæsumus, absolve vincula peccatorum, et omnia mala a nobis propitiatus exclude. Per.

Super oblata. — Suscipe, Domine, Hostiam redemptionis humanæ, interveniente beato Petro apostolo, et salutem nobis mentis et corporis operare placatus. Per.

Ad Complendum. — Corporis sacri et pretiosi sanguinis repleti libamine, quæsumus, Domine Deus noster, ut quod pia devotione ^b gerimus, intercedente beato Petro apostolo tuo, certa redemptione capiamus.

IV NONAS AUGUSTI. — NATALIS SANCTI STEPHANI EPISCOPI ET MARTYRIS.

Deus, qui nos beati Stephani martyris tui atque pontificis annua solemnitate lætificas, concede propitius ut cujus natalitia colimus, de ejusdem etiam protectione gaudeamus. Per Dominum nostrum.

Super oblata. — Munera tibi, Domine, dicata sanctifica; et intercedente beato Stephano martyre tuo atque pontifice, per eadem nos placatus intende. Per Dominum.

Ad Complendum. — Hæc nos communio, Domine, purget a crimine; et intercedente beato Stephano martyre tuo atque pontifice cælestis remediî faciat esse consortes. Per.

utroque Theoder. et sancti Pantaleonis in Gemet.

^b In Cod. Reg. Suec., gerimus, certa redemptione capiamus. Per, etc. In Ed. Pamel. alia est oratio.

VIII IDUS AUGUSTI — ^a NATALIS SANCTI SIXTI EPISCOPI.

Deus, qui conspicias, quia ex nulla nostra virtute **118** subsistimus, concede propitius, ut intercessione beati Sixti martyris tui atque pontificis, contra omnia adversa muniamur. Per.

Super oblata. — Suscipe, Domine, munera propitius oblata, quæ majestati tuæ beatus Sixtus sacerdos commendet et martyr. Per.

Præfatio. — Vere dignum et justum est, æquum et salutare, nos tibi semper et ubique gratias agere, Domine sancte, Pater omnipotens, æterne Deus: et in die festivitatis hodiernæ, qua beatus Sixtus pariter sacerdos et martyr devotum tibi sanguinem exultanter effudit, qui ad eandem gloriam promerendam doctrinæ suæ filios incitavit, et quos erudiebat hortatu præveniebat exemplo. Per Christum.

(439) *Præfatio uvæ.* — Intra quorum nos consortium, non æstimator meriti, sed veniæ, quæsumus, largitor admittite. Per Christum.

(440) *Benedictio uvæ.* — Benedic, Domine, et hos fructus novos uvæ, quos tu, Domine, rore cæli, et inundantia pluviarum, et temporum serenitate atque tranquillitate, ad maturitatem perducere dignatus es, et dedisti eos ad usum nostros, cum gratiarum actione percipi, in nomine Domini nostri Jesu Christi. Per quem hæc omnia.

Ad Complendum. — Præsta, quæsumus, Domine Deus noster, ut cujus nobis festivitate votiva sunt sacramenta, ejus salutaria nobis intercessione reddantur.

EODEM ^b DIE. — NATALIS SANCTORUM FELICISSIMI ET AGAPITI.

Deus, qui nos concedis sanctorum martyrum tuorum Felicissimi et Agapiti natalitia colere, da nobis in æterna lætitia de eorum societate gaudere. Per.

Super oblata. — Munera tibi, Domine, nostræ devotionis offerimus, quæ et pro tuorum tibi grata sint honore iustorum et nobis salutaria, te miserante, reddantur. Per Dominum.

Ad Complendum. — Præsta nobis, Domine, quæsumus, intercedentibus sanctis tuis Felicissimo et Agapito, ut quæ ore contingimus pura mente capiamus. Per.

VI IDUS AUGUSTI. — NATALIS SANCTI CYRIACI.

Deus, qui nos annua beati Cyriaci martyris tui **119** solemnitate lætificas, concede propitius ut cujus natalitia colimus, virtutem quoque passionis imitemur. Per Dominum nostrum.

Super oblata. — Suscipe, Domine, sacrificium placationis et laudis, quod nos, interveniente sancto tuo Cyriaco, et perducatur ad veniam, et in perpetua gratiarum constituat actione. Per.

Ad Complendum. — Quæsumus, Domine, Deus noster, ut interveniente beato Cyriaco martyre tuo,

^a Ex tractatu 27 sancti Aug. in Joan. constat tunc sancti Sixti festum eadem die fuisse celebratum.

^b In Kalend. Rom.: Die 5 mensis Aug. natal. sancti Sixti, Felicissimi et Agapiti. Sanctus Sixtus idem est qui supra. In Cod. Reg. Succ. natale sancti Sixti notatur quoque, non die sexta, sed quinta

A sacrosancta mysteria, quæ sumpsimus, actu subsequamur et sensu. Per.

V IDUS AUGUSTI. — VIGILIA SANCTI LAURENTII.

Adesto, Domine, supplicationibus nostris; et intercessione beati Laurentii martyris tui, perpetuam nobis misericordiam impende. Per Dominum nostrum.

Super oblata. — Hostias, Domine, quas tibi offerimus, propitius suscipe; et intercedente beato Laurentio martyre tuo, vincula peccatorum nostrorum absolve. Per.

Præfatio. — Vere dignum et justum est, æquum et salutare, nos tibi semper et ubique gratias agere, Domine sancte, Pater omnipotens, æterne Deus: et devotis mentibus natale beati martyris tui Laurentii prævenire, qui levita simul martyrque venerandus, et proprio claruit gloriosus officio, et memorandæ passionis refulsit martyrio. Per Christum Dominum nostrum.

Ad Complendum. — Da, quæsumus, Deus noster, ut sicut beati Laurentii martyris tui commemoratione, temporali gratulamur officio, ita perpetuo lætemur aspectu. Per.

Alia. — Da, quæsumus, omnipotens Deus, ut triumphum beati Laurentii martyris tui, quem despectis ignibus consumnavit in terris, perpetua cælorum luce conspicuam, digno fervore fidei veneremur. Per Dominum nostrum.

Ad Matutinos. — Deus, mundi Creator et rector, qui hunc diem in beati levitæ tui Laurentii martyrio consecrasti, concede propitius ut omnes qui martyrii ejus merita veneramur, intercessionibus ejus, ab æternis gehennæ incendiis liberemur. Per.

IN (142) ^c PRIMA MISSA DE NOCTE. — Excitâ, Domine, in Ecclesia tua Spiritum cui beatus Laurentius levita servivit, ut eodem nos **120** replente studeamus amare quod amavit et opere exercere quod docuit. Per.

Super oblata. — Sacrificium tibi, Domine, quæsumus, beati Laurentii precatio saneta conciliet, ut cujus honore solemniter exhibetur, meritis efficiatur acceptum. Per.

Ad Complendum. — Supplices te rogamus, omnipotens Deus, ut quos donis cælestibus satiasti, intercedente beato Laurentio martyre tuo, perpetua protectione custodias. Per.

IV IDUS AUGUSTI. — NATALIS SANCTI LAURENTII.

Da nobis, quæsumus, omnipotens Deus, vitiis nostrorum flammam extinguere, qui beato Laurentio tribuisti tormentorum suorum incendia superare. Per Dominum nostrum.

Super oblata. — Accipe, quæsumus, Domine, munera dignanter oblata; et beati Laurentii suffragan-

hujus mensis.

^c Edit. Pamel. habet, in primo mane. Kalend. Rom., in prima Missa, cæteris omissis. Postea: Die SS., ad Missa publica natal. sancti Laurent. Pro quo legitur apud Pamel.: In die ad Missam; ubi Codex Reg. Succ.: Item alia Missa.

tibus meritis ad nostræ salutis auxilium provenire A
concede. Per.

Præfatio. — Vere dignum et justum est, æquum et salutare, nos tibi semper et ubique gratias agere, Domine sancte, Pater omnipotens, æterne Deus : et præcipue (444) in die solemnitate hodiernæ, qua beatus Laurentius hostia sancta viva tibi placens (445) oblati est; qui, igne accensus tui amoris, constanter ignem sustinuit passionis, et per immanitatem tormentorum pervenit ad societatem civium superiorum. Per Christum Dominum.

Ad Complendum. — Supplices te rogamus, omnipotens Deus, ut quos donis celestibus satiasti, intercedente beato Laurentio martyre tuo, perpetua protectione custodias. Per.

Super populum. — Deus, cujus charitatis ardore beatus Laurentius edaces incendii flammæ, contempto persecutore, devicit, concede ut omnes qui martyrii ejus merita veneramus protectionis tuæ auxilio muniamur. Per.

Alia. — Sancti Laurentii nos, Domine, sancta precatio tueatur, et quod nostra conscientia non meretur, ejus nobis qui tibi placuit oratione donetur. Per.

Alia. — Adsit nobis, Domine, quæsumus, sancti Laurentii martyris tui in tua glorificatione benedictio, cujus nobis est hodie facta suffragium in tua virtute confessio. Per Dominum nostrum.

Alia. — Præta, quæsumus, Domine, ut semper nos 121 beati Laurentii lætificent (446) votiva martyria, quæ semper esse non desinunt admiranda. Per. C

III IDUS AUGUSTI. — (447) NATALIS SANCTI TIBURTII ^a MARTYRIS.

Beati Tiburtii nos, Domine, foveant continuata præsidia, quia non desinis propitius intueri quos talibus auxiliis concesseris adjuvari. Per.

Super oblata. — Adesto, Domine, precibus populi tui, adesto muneribus, ut quæ sacris sunt oblata mysteriis, tuorum tibi placeant intercessionem sanctorum. Per Dominum nostrum.

Præfatio. — Vere dignum et justum est, æquum et salutare, nos tibi semper et ubique gratias agere, Domine sancte, Pater omnipotens, æterne Deus : qui dum beati Tiburtii merita gloriosa veneramus, (448) auxilium nobis tuæ protectionis ardore deprecamur, (449) quoniam credimus nos per eorum intercessionem qui tibi placere peccatorum nostrorum veniam impetrare. Per Christum.

Ad Complendum. — Sumpsimus, Domine, pignus redemptionis æternæ : sit nobis, quæsumus, interveniente beato Tiburtio martyre tuo, (450) vitæ præsentis auxilium pariter et futuræ. Per.

^a In Kalend. Rom. additur : *Die SS.*, hoc est, supra scripta : *Natal. sanctæ Susannæ*. Die vero seq. legitur : *Die 12 Mens. Aug. Natal. sancti Eupli*.

^b In Calensi, *presbyteri*. Ita quoque legitur in Edit. Pamel., sed *presbyteri* desideratur in Cod. Reg. Suec.

^c Constat Pamelius hoc officium et sequens non esse sancti Gregorii, licet Gregorio esse vetustiora,

IDIBUS AUGUSTI. — (451) NATALIS SANCTI HIPPOLYTI MARTYRI.

Sancti martyris tui Hippolyti, Domine, quæsumus, veneranda festivitas salutaris auxilii nobis præstet augmentum. Per.

Super oblata. — Respice, Domine, munera populi tui, sanctorum festivitate votiva, et tuæ testificatio veritatis nobis proficiat ad salutem. Per Dominum.

Præfatio. — Vere dignum et justum est, æquum et salutare, nos tibi semper et ubique gratias agere, Domine sancte, Pater omnipotens, æterne Deus : et (452) tuam clementiam votis supplicibus implorare, ut beati Hippolyti intercessio peccatorum nostrorum nobis obtineat veniam, qui per tormenta B passionis æternam pervenit ad gloriam. Per Christum.

Ad Complendum. — Sacramentorum tuorum, Domine, communio sumpta nos salvet, et, intercedente beato Hippolyto martyre tuo, in tuæ veritatis luce confirmet. Per.

XIX KALENDAS SEPTEMBRIS. — NATALIS SANCTI EUSEBII ^b CONFESSORIS.

Deus, qui nos beati Eusebii confessoris tui annua solemnitate 122 lætificas, concede propitius ut cujus natalitia colimus, per ejus ad te exempla gradiamur. Per.

Super oblata. — Laudis tuæ, Domine, immolamus Hostias in tuorum commemoratione sanctorum quibus nos et præsentibus exui malis confidimus et futuris. Per Dominum.

Præfatio. — Vere dignum et justum est, æquum et salutare, nos tibi semper et ubique gratias agere, Domine sancte, Pater omnipotens, æterne Deus : et clementiam tuam pronis mentibus implorare, ut per beati Eusebii confessoris tui intercessionem, salufferam in nostris mentibus firmes devotionem. Concedasque ut sicut te solum credimus Auctorem, et veneramus Salvatorem, sic in perpetuum ejus interventu habeamus adiutorem. Per Christum.

Ad Complendum. — Sancti Eusebii natalitia celebrantes, supplices te, Domine, deprecamur, ut hoc idem nobis semper indulgentiæ causa sit et salutis. Per.

EODEM DIE. (454) ^c VIGILIA ASSUMPTIONIS SANCTÆ MARIE.

Deus, qui virginalem aulam beatæ Mariæ, in qua habitares, eligere dignatus es, da, quæsumus, ut sua nos defensione munitos jucundos (455) faciat suæ interesse festivitatis. Qui vivis et regnas.

Super oblata. — Magna est, Domine, apud clementiam tuam Dei Genitricis oratio, quam ideo de

verisimile ipsi videatur. Sane existant in Cod. Reg. Suec., in utroque Theod., in Gemet., etc., etiam sub *Assumptionis* titulo. Notatur hoc modo in Kalend. Rom. : *Die 15 mens. Aug. Sollemnia de Punctione sanctæ Mariæ*. Ubi quoque assignatur *Evangelium intravit Jesus in quoddam castellum*. Consule doctissimi Joan. Frontonis notas ad hunc locum.

præsenti sæculo transtulisti, ut pro peccatis nostris A apud te fiducialiter intercedat. Per eundem Dominum.

Ad Complendum. — Cœlesti munere satiatus, omnipotens Deus, tua nos protectione custodi, et castimonie pacem mentibus nostris atque corporibus, intercedente beata Maria, propitiatus indulge, ut veniente sponso Filio tuo Unigenito, secensis lampadibus, ejus digne præstolemur occursum. Qui vivit et regnat Deus in unitate Spiritus sancti.

Alia. — Concede, misericors Deus, fragilitati nostræ præsidium, ut qui sanctæ Dei Genitricis requiem celebramus, intercessionis ejus auxilio a nostris iniquitatibus resurgamus. Per eundem.

Alia. — Concede, quæsumus, omnipotens Deus, ad beatæ Mariæ semper virginis gaudia æterna perlingere, de cujus nos veneranda Assumptione tribuis annua solemnitate gaudere. Per.

123 XVIII KALENDAS SEPTEMBRIS. — (456)

ASSUMPTIO SANCTE MARIE VIRGINIS.

(457) Veneranda nobis, Domine, hujus est diei festivitas, in qua sancta Dei Genitrix mortem subijt temporalem, nec tamen mortis nexibus deprimi potuit, quæ Filium tuum Dominum nostrum de se genuit incarnatum. Qui tecum vivit et regnat Deus.

Ad Missam. — Famulorum tuorum, Domine, delictis ignosce, et qui placere de acibus nostris non valemus, Genitricis Filii tui Domini nostri intercessione salvemur. Qui tecum vivit.

Super oblata. — Subveniat, Domine, plebi tuæ, Dei Genitricis oratio, quam etsi pro conditione carnis migrasse cognoscimus, in cœlesti gloria apud te pro nobis orare sentiamus. Per eundem Dominum nostrum.

Præfatio. — Vere dignum et justum est, æquum et salutare, nos tibi semper et ubique gratias agere, Domine sancte, Pater omnipotens, æterne Deus; et te in veneratione sacrarum virginum exsultantibus animis laudare, benedicere et prædicare:

(458) Inter quas intemerata Dei Genitrix virgo Maria, cujus Assumptionis diem celebramus, gloriosa effulsit: Quæ et Unigenitum tuum sancti Spiritus obumbratione concepit, et virginitalis gloria permanente, huic mundo lumen æternum effudit, Jesum Christum Dominum nostrum. Per quem.

^a *Benedictio.* — (459) Deus, qui per beatæ Mariæ virginis partum genus humanum dignatus est redimere, sua vos dignetur benedictione locupletare. Amen. Ejusque semper et ubique patrocinia sentiat, ex cujus intemerato utero auctorem vitæ suscipere meruistis. Amen. Et qui ad ejus celebrandam festivitatem hodierna die devotis mentibus convenistis, spiritualium gaudiorum et æternorum præmiorum vobiscum munera reportetis. Amen. Quod ipse præstare dignetur.

^a Benedictio hæc in Benedictionali continetur.

^b Dcest *martyria*, in Cod. Reg. Sueciæ. Sed in prima Oratione legitur.

^c Hoc festum omittitur in Kalend. Rom., in Calensi et in Cod. Reg. Suec. Exstat in Gemet., ubi

Ad Complendum. — Mensæ cœlestis participes effecti, imploramus clementiam tuam, Domine Deus noster, ut qui festa Dei Genitricis colimus a malis imminentibus ejus intercessionibus liberemur. Per eundem.

Alia. — Porridge nobis, Domine, dexteram tuam, et per intercessionem beatæ et gloriosæ semperque virginis Genitricis Mariæ auxilium nobis supernæ virtutis impende. Per eundem.

IV KALENDAS SEPTEMBRIS. — NATALIS SANCTI AGAPITI ^b MARTYRIS.

(460) Sancti martyris tui Agapiti ~~merita~~ nos, Domine, ~~pretiosa tueantur~~, in quibus, tuæ Majestatis opera prædicantes, et præsens capiamus adjutorium et futurum. Per.

Super oblata. — Suscipe, Domine, munera, quæ in ejus tibi solemnitate deferimus, cujus nos confidimus patrocinio liberari. Per Dominum.

Ad Complendum. — Protegat, quæsumus, Domine, populum tuum, et participatio cœlestis indulta convivii, et deprecatio collata sanctorum. Per Dominum nostrum.

XI KALENDAS SEPTEMBRIS. — NATALIS SANCTI TIMOTHEI MARTYRIS.

Auxilium tuum nobis, Domine, quæsumus, placatus impende, et, intercedente beato Timotheo martyre tuo, dexteram super nos tuæ propitiationis extende. Per.

Super oblata. — Accepta tibi sit, Domine, sacratæ plebis oblatio pro tuorum honore sanctorum, quorum se meritis percepisse de tribulatione cognoscit auxilium. Per Dominum.

Ad Complendum. — Divini muneris largitate satiati, quæsumus, Domine Deus noster, ut intercedente beato Timotheo martyre tuo, ejus semper participatione vivamus. Per.

IX KALENDAS SEPTEMBRIS. — (462) NATALIS SANCTI ^c BARTHOLOMÆI APOSTOLI.

Omnipotens sempiternus Deus, qui hujus diei venerandam, sanctamque lætitiâ beati apostoli tui Bartholomæi festivitate tribuisti, da Ecclesiæ tuæ, quæsumus, et amare quod credidit, et prædicare quod docuit. Per Dominum nostrum.

Super oblata. — Beati apostoli tui Bartholomæi, cujus solemnia recensemus, quæsumus, Domine, auxilio tua beneficia capiamus, pro quo tibi Hostias laudis offerimus.

Præfatio. — Vere dignum et justum est, æquum et salutare, nos tibi semper et ubique gratias agere. Domine sancte, Pater omnipotens, æterne Deus: qui Ecclesiam tuam sempiterna pietate (463) non deseris, sed per beatos apostolos tuos jugiter erudis, et sine fine custodis. Per Christum Dominum nostrum.

Ad Complendum. — Sumpsimus, Domine, pignus salutis æternæ, celebrantes beati Bartholomæi apocodem die prius legitur: *Nat. sancti Andoemi episcopi sc. Rothomagensis, vi Kalendas Septembris. In utroque Theod. et in Gemet. assignatur: Nat. sancti Rufi martyris.*

stoli tui votiva solemnia, et perpetua merita venerantes. Per Dominum nostrum.

125 *Super populum.* — Protege, Domine, populum tuum, et apostolorum tuorum patrocinio confidentem perpetua defensione conserva. Per.

V KALENDAS SEPTEMBRIS. — NATALIS SANCTI AUGUSTINI A EPISCOPI.

Adesto supplicationibus nostris, omnipotens Deus, et quibus fiduciam sperandæ pietatis indulges, intercedente beato Augustino confessore tuo atque pontifice, consuetae misericordiae tribue benignus effectum. Per Dominum nostrum.

Super oblata. — Sancti confessoris tui Augustini nobis, Domine, pia non desit oratio, quæ et munera nostra conciliet, et tuam nobis indulgentiam semper obtineat. Per.

Præfatio. — Vere dignum et justum est, æquum et salutare, nos tibi semper et ubique gratias agere, Domine sancte, Pater omnipotens, æterne Deus : qui beatum (464) Augustinum confessorem tuum, et scientiæ documentis replesti, et virtutum ornamentis ditasti ; quem ita multimodo genere pietatis imbuisti, ut ipse tibi, et ara, et sacrificium, et sacerdos esset, et templum. Per Christum Dominum nostrum.

Ad Complendum. — Ut nobis, Domine, tua sacrificia dent salutem, beatus confessor tuus Augustinus, et pontifex, quæsumus, precator accedat. Per Dominum nostrum.

EODEM DIE. — NATALIS SANCTI HERMETIS MARTYRIS.

Intercessio, Domine, (465) Hermetis martyris tui, et tuam nobis non desinat placare justitiam, et nostrum tibi devotum jugiter efficere famulatum. Per Dominum nostrum.

Super oblata. — Munera, Domine, nostra, quæsumus, propitiatus assume, et, ut digne tuis famulemur altaribus, sancti tui nos Hermetis intercessione custodi. Per Dominum nostrum.

Præfatio. — Vere dignum et justum est, æquum et salutare, nos tibi semper et ubique gratias agere, Domine sancte, Pater omnipotens, æterne Deus : quoniam fiducialiter laudis tibi immolamus Hostias, (466) quas sancti Hermetis martyris tui precibus tibi esse petimus acceptas. Per Christum.

Ad Complendum. — Repleti, Domine, benedictione cœlesti, quæsumus clementiam tuam, ut, intercedente beato Hermete martyre tuo, quæ humiliter gerimus, D salubriter sentiamus. Per.

126 IV KALENDAS SEPTEMBRIS. — NATALIS SANCTÆ SABINÆ.

(467) Exaudi nos, Deus, salutaris noster, ut sicut sanctæ Sabinæ festivitate gaudemus, ita piæ devotionis erudiamur effectum. Per.

Super oblata. — Gratanter, Domine, ad munera dicanda concurrimus, quæ nomini tuo pro solemnitate sanctæ martyris tuæ Sabinæ suppliciter immolamus. Per Dominum nostrum.

* Nihil quoque legitur de sancto Augustino in prædictis Codicibus Calensi et Reg. Suec., sed exstat ejus natale in Mss. Gem. et Theod. post festum sancti Hermetis.

Ad Complendum. — Purificet nos, Domine Deus, et divini perceptio sacramenti, et gloriosa deprecatio sanctæ Sabinæ. Per.

EODEM DIE. — ^b DECOLLATIO SANCTI JOANNIS BAPTISTÆ.

Sancti Joannis Baptistæ et martyris tui, Domine, quæsumus, veneranda festivitas, salutaris auxilii nobis præstet effectum. Per.

Super oblata. — Munera tibi, Domine, pro sancti martyris tui Joannis Baptistæ passione deferimus, qui dum finitur in terris, factus est cœlesti sede perpetuus, quæsumus, ut ejus obtentu nobis proficiant ad salutem. Per.

Præfatio. — Vere dignum et justum est, æquum et salutare, nos tibi semper et ubique gratias agere, Domine sancte, Pater omnipotens, æterne Deus : qui præcursorem Filii tui tanto munere ditasti, ut pro veritatis præconio capite plecteretur, et qui Christum aqua baptizaverat, ab (438) ipso in spiritu baptizatus, pro eodem proprio sanguine tingeretur. Præco quippe veritatis, quæ Christus est, Herodem a frateris thalamis prohibendo, carceris obscuritate detruditur, ubi solius divinitatis tuæ lumine (469) frueretur. Deinde (470) capitalem sententiam subiit, et ad inferna Dominum præcursum descendit. Et quem in mundo dilgito demonstravit, ad inferos pretiosa morte præcessit. Et ideo cum angelis.

* *Benedictio.* — Deus, qui nos beati Joannis Baptistæ concedit solemnia frequentare, tribuat vobis et eadem devotis mentibus celebrare, et suæ benedictionis dona percipere. Amen. Et qui pro legis ejus præconio carceralibus est retrusus in tenebris, intercessione sua a tenebrosorum operum vos liberet incunctis. Amen. Et qui pro veritate, quæ Deus est, caput non est cunctatus amittere, suo interventu ad caput nostrum, quod Christus est, vos faciat pervenire. Amen. Quod ipse præstare dignetur.

Ad Complendum. — Conferat nobis, Domine, sancti Joannis utrumque **127** solemnitas, ut et magna sacramenta, quæ sumpsimus digne veneremur, et nobis salutaria sentiamus. Per Dominum nostrum.

Alia. — Perpetuis nos, Domine, sancti Joannis Baptistæ tuæ præsidii ; et quanto fragiliores sumus, tanto magis necessariis attolle suffragiis. Per.

III KALENDAS SEPTEMBRIS. — NATALIS SANCTORUM FELICIS ET ADAUCTI.

Majestatem tuam, Domine, supplices deprecamur, ut sicut jugiter sanctorum tuorum commemoratione lætificas, ita semper supplicatione defendas. Per.

Super oblata. — Hostias, Domine, tuæ plebis intendente, et quas in honore sanctorum tuorum devota mente celebrat, proficere sibi sentiat ad salutem. Per Dominum nostrum.

Ad Complendum. — Repleti, Domine, muneribus sacris, quæsumus, ut, intercedentibus sanctis tuis,

^b De hoc festo sit die seq. in Kalend. Rom.

* Exstat in Benedict. in festo sancti Joannis de Martyrio.

in gratiarum tuarum semper actione maneamus. Per. **A** ut quæ temporaliter gerimus perpetua salvatione capiamus. Per **e**.
 VI IDUS SEPTEMBRIS. — ^a NATALIS SANCTÆ MARIÆ VIRGINIS.

Orationes ad Matutinos. — Adesto nobis, omnipotens Deus, beatæ Mariæ festa repentibus, quam hodiernæ festivitatis prolatam exortu ineffabili munere sublevasti. Per.

Ad (471) Processionem. — Supplicationem servorum tuorum, Deus miserator, exaudi, ut qui in natiuitate Dei Genitricis et virginis congregamur, ejus intercessionibus a tede instantibus periculis eruiamur. Per eundem Dominum nostrum.

Ad Missam. — Famulis tuis, Domine, cœlestis gratiæ munus impartire, ut quibus beatæ Mariæ virginis partus exstitit salutis exordium, natiuitati ejus votiva solemnitas pacis tribuat incrementum. Per.

Super oblata. — Unigeniti tui, Domine, nobis succurrat humanitas, ut qui natus de virgine matris integritatem non minuit, sed sacravit, in natiuitatis ejus solemnibus, a nostris nos piaculis exuens, oblationem nostram tibi faciat acceptam. Qui tecum vivit.

Præfatio. — Vere dignum et justum est, æquum et salutare, **128** nos tibi semper et ubique gratias agere, Domine sancte, Pater omnipotens, æterne Deus: et præcipue pro meritis beatæ Dei Genitricis, et perpetuæ virginis Mariæ, gratia plenæ, tuam omnipotentiam laudare, benedicere et prædicare. Per quem.

Ad Complendum. — Sumpsimus, Domine, celebritatis annuæ votiva sacramenta: præsta, quæsumus, intercedente beata semper virgine Maria, ut et temporalis nobis vitæ remedia præbeant et æternæ. Per.

Super populum. — Adjuvet nos, quæsumus, Domine, sanctæ Mariæ intercessio veneranda, cujus etiam diem, quo felix ejus est inchoata natiuitas, celebramus. Per.

EODEM DIE. — (472) NATALIS ^b SANCTI ADRIANI MARTYRIS.

Præsta, quæsumus, omnipotens Deus, ut qui beati Adriani martyris tui natalitia colimus, a cunctis malis imminuentibus ejus intercessionibus liberemur. Per.

Super oblata. — Munera, quæsumus, Domine, tibi dicata sanctifica, et intercedente beato Adriano martyre tuo, per eadem nos placatus intende. Per.

Ad Complendum. — Beati Adriani martyris tui, Domine, intercessione placatus, præsta, quæsumus,

^a Item sentit Grimoldus abbas de hoc quod supra de officio Assumptionis Mariæ adnotauimus. Vetus tum tamen esse patet ex Ord. Rom., pag. 84, ubi etiam stationis ad sanctum Adrianum fit mentio, ad quam prima hæc Collecta pertinet, Missæ autem ad sanctam Mariam. Facit hujus Orationis et Coll. mentionem Radulphus Tungr., cap. 13 et 25, ubi institutam fuisse hoc die a diuo Gregorio litaniam scribit a sancto Adriano ad sanctam Mariam infajorem. PAMELIUS. Hoc tamen festum et officium habetur in Cod. Reg. Suec. et in al., necnon in Kalend. Rom., ubi a-signatur ad diem 9 Septembris, et præscribitur Evang. *Exurgens Maria abiit in montana.*

^b Abest a Ms. Cal.

PATROL. LXXXVIII.

VI IDUS SEPTEMBRIS. — NAT. SANCTORUM (475) PROTI ET HYACINTHI.

Beati Proti nos, Domine, et Hyacinthi foveat pretiosa confessio, et pia jugiter intercessio tueatur. Per Dominum nostrum.

Super oblata. — Pro sanctorum tuorum Proti et Hyacinthi munera tibi, Domine, commemoratione quæ debemus exsoluimus: præsta, quæsumus, ut remedium nobis perpetuæ salutis operentur. Per.

Ad Complendum. — Ut perpetua nos, Domine, tua sancta purificent, beati Proti et Hyacinthi, quæsumus, imploret oratio. Per.

XVIII KALENDAS OCTOBRIS. — (474) EXALTATIO SANCTÆ CRUCIS.

B (475) Deus, qui Unigeniti tui Domini nostri pretioso sanguine humanum genus redimere dignatus es, concede propitijs ut qui ad adorandam vivificam ejus crucem **129** adveniunt, a peccatorum suorum nexibus liberentur. Per eundem.

Super oblata. — (476) Devotas, Domine, humilitatis nostræ preces, et Hostias misericordiæ tuæ præcedat auxilium, et salutem, quam per Adam in paradisi ligno clauserat temerata præsumptio, ligni rursum fides aperiat. Per.

Præfationem, quæ est in Inventione sanctæ crucis, require in v Nonas Maii.

Ad Complendum. — (477) Jesu Christi Domini nostri corpore et sanguine saginati, per quem crucis est sanctificatum vexillum, quæsumus, Domine Deus noster, ut sicut adorare meruimus, ita perennitatis ejus gloriæ salutare potiamur effectu. Per Dominum nostrum.

Super populum. — Adesto familiæ tuæ, quæsumus, clemens et misericors Deus, ut in adversis et prosperis ejus preces exaudias, et nefas adversariorum per auxilium sanctæ crucis digneris conterere, ut portum salutis tuæ valeat apprehendere. Per.

EO. EN. DIE. — NATALIS (478) SANCTORUM CORNELII ET ^d CYPRIANI.

(479) Beatorum martyrum, pariterque pontificum, Cornelii et Cypriani nos, quæsumus, Domine, festa tueantur, et eorum commendat oratio veneranda. Per.

Super oblata. — Plebis tuæ, Domine, munera benignus intende, quæ Majestati tuæ pro sanctorum

^e Post festum sancti Adriani sequitur: v *Idus Septembris, nat. sancti Gorgonii mart.*, in Edit. Vatic., faventibus Mss. Theod. et Gemet. De illo vero silent Edit. Pamel., Kalendar. Rom. et Cod. Reg. Suec.

^d Celeberrimè natalis sancti Cypriani meminit Cassiodorus, Varlar. lib. viii, epist. 35, et ipse Gregorius, lib. ii, indict. 10, epist. 52. In Kalendario Rom., sex hebdomadæ quæ festum hoc sequuntur ab illo nomen accipiunt, quod celebritatis et solemnitatis insigne est argumentum. Apud Pamelium, favente Cod. Reg. Suec., festum sancti Cypriani præmittitur solemnitati Exalt. sanctæ crucis, quæ eodem die occurrit.

martyrum tuorum Cornelii et Cypriani solemnitati- **A** XII KALENDAS OCTOBRIIS — ^b VIGILIA SANCTI MATTHÆI
 lus sunt dicata. Per.
 EVANGELISTÆ.

Præfatio. — Vere dignum et justum est, æquum et salutare, nos tibi semper et ubique gratias agere, Domine sancte, Pater omnipotens, æternæ Deus : (480) tuamque in sanctorum tuorum Cornelii simul et Cypriani festivitate prædicare virtutem, quos diversis terrarum partibus, greges sacros divino pane pascentes, una fide, eademque die pari nominis tui confessione coronasti. Per Christum.

Ad Complendum. — Quæsumus, Domine, salutari- bus repleti mysteriis, ut quorum solemnia celebra- mus orationibus adjuvemur. Per.

XVII KALENDAS OCTOBRII. — NATALIS SANCTI NICOMEDIS
 MARTYRIS.

Adesto, Domine, populo tuo, ut beati Nicomedis **B**
 martyris tui merita præclara (481) suscipiens, 130
 ad impetrandam misericordiam tuam semper ejus
 patrocinii adjuvemur. Per.

Super oblata. — Suscipe, Domine, munera propi- titius oblata, quæ Majestati tuæ beati Nicomedis martyris commendat oratio. Per.

Ad Complendum. — Purificent nos, Domine, sa- cramenta quæ sumpsimus, et intercedente beato Nicomede martyre tuo, a cunctis efficiant vitiis abso- lutos. Per.

XVI KALENDAS OCTOBRIIS. — NATALIS SANCTÆ EUPHEMIE
 MARTYRIS.

Omnipotens sempiternæ Deus, qui infirma mundi **C**
 eligis, ut fortia quæque confundas, concede propi-
 titius ut qui beatæ Euphemie martyris tuæ solemnia
 colimus ejus apud te patrocinia sentiamus. Per.

Super oblata. — Præsta, quæsumus, Domine Deus noster, ut sicut in tuo conspectu mors est pretiosa sanctorum, ita eorum merita venerintium accepta tibi reddatur oblatio. Per.

Ad Complendum. — Sanctificet nos, Domine, quæ- sumus, tui perceptio sacramenti, et intercessio beatæ martyris tuæ Euphemie tibi reddat acceptos. Per.

EODEM DIE. — NATALIS SANCTORUM LUCIÆ ^a ET GEMINI-
 ANI.

Præsta, Domine, precibus nostris cum exultatione **D**
 proventam, ut quorum diem passionis annua devo-
 tione recolimus, etiam fidei constantiam subsequa-
 mur. Per.

Super oblata. — Vota populi tui, Domine, propi- titius intende, ut quorum nos tribuis solemnia ce- lebrare, facias gaudere suffragiis. Per.

Ad Complendum. — Exaudi, Domine, preces no- stras, ut sanctorum tuorum, quorum festa solemniter celebramus, continuis foveamur auxiliis. Per.

^a Non meminit sancti Geminiani Kalend. Rom. Ejus autem nomen consignatur in Codd. Mss. etiam antiquissimis, quales sunt Cod. Reg. Suec. et hi quos Pamelius consuluit.

^b De hac Vigilia siletur in Edit. Pamelii et Ka- hind. Rom., antiquisque Codd. Imo in Cod. Reg. Suec. et in Ms. Calensi nullum de sancto Matthæo extat officium. In Edit. Pamelii reperitur, sed intra

Da nobis, omnipotens Deus, ut beati Matthæi: apostoli tui et evangeliste, quem prævenimus vene- randa solemnitas, et devotionem nobis augeat et sa- lutem. Per Dominum nostrum.

Super oblata. — (482) Apostolici reverentia cul- minis offerentes tibi **131** sacra mysteria, Domine, quæsumus ut beati Matthæi evangelistæ suffragiis, cujus natalitia præimus, (483) hic plebs tua semper et sua vota depromat, et desiderata recipiat. Per Dominum nostrum.

Ad Complendum. — Beati Matthæi evangelistæ, quæsumus, Domine, supplicatione placatus, et veniam nobis tribue, et remedia sempiterna concede. **B** Per Dominum nostrum.

Alia. — Sit, Domine, beatus Matthæus evange- lista nostræ fragilitatis adjutor, ut pro nobis tibi supplicans copiosius audiatur. Per.

XI KALENDAS OCTOBRIIS. — NATALIS SANCTI MATTHÆI
 APOSTOLI, ET EVANGELISTÆ.

Beati Matthæi evangelistæ, Domine, precibus **C**
 adjuvemur, ut quod possibilitas nostra non obtinet, ejus nobis intercessione donetur. Per Dominum nostrum.

Super oblata. — Supplicationibus apostolicis beati Matthæi evangelistæ, quæsumus, Domine, Ecclesie tuæ commendetur oblatio, cujus magnificis prædi- cationibus eruditur. Per.

Præfatio. — Vere dignum et justum est, æquum **C**
 et salutare, nos tibi semper et ubique gratias agere, Domine sancte, Pater omnipotens, æternæ Deus : qui Ecclesiam tuam in tuis fidelibus ubique pollen- tem apostolicis facis constare doctrinis; præsta, quæsumus, ut per quos initium divinæ cognitionis accepit, per eos usque in finem sæculi capiat (484) regni celestis augmentum. Per Christum.

Ad Complendum. — Perceptis, Domine, sacramen- tis, beato Matthæo apostolo tuo et evangelista inter- veniente, deprecamur ut quæ pro ejus celebrata sunt gloria nobis proficiant ad medelam. Per.

Alia. — (485) Præsta, quæsumus, omnipotens Deus, ut qui jugiter apostolica defensione munimur, nec succumbamus vitiis, nec opprimamur adversis. Per Dominum nostrum.

MENSE VII. FERIA ^c IV.

Misericordie tuæ remediis, quæsumus, Domine, fragilitas nostra subsistat, ut quæ sua conditione atteritur, tua clementia reparetur. Per.

Alia. — Præsta, quæsumus, Domine, familie sup- plicanti, ut dum a cibis corporalibus se abstinant, a vitiis mente jejulent. Per.

uncinos conclusum. Habetur in utroque Theod. et in Gemet.

^c Apud Pamel., in Ms. Calensi et in Kal. Rom., statio assignatur *ad sanctam Mariam*; addit. Pamel. *Majorem*. Apud eundem, consentiente Cod. Reg. Suec., prius annotatur Dominica, cujus statio indi- citur *ad sanctum Petrum*.

132 *Super oblata.* — Deus fidelis, qui fidelia A promissa confirmas, dum vocatas gentes ex fide justificas, tu cognitionem nobis individue tribue Trinitatis, ut pacifici conversemur inter filios unitatis, quo, istius sanctæ confessionis sacrificio poterit oblato, visitationem tuam jugiter mereamur ex alto. Per.

Præfatio. — Vere dignum et justum est, æquum et salutare, nos tibi semper et ubique gratias agere, Domine sancte, Pater omnipotens, æterne Deus: qui nos ideo, collectis terræ fructibus, per abstinentiam tibi gratias agere voluisti, ut ex ipso devotionis genere nosceremus, non hæc ad exuberantiam corporalem, sed ad fragilitatis sustentationem nos percipisse, ut quod ex his parcius sumeremus egentium proficeret alimentis, et salutaris castigatio mortalitatis insolentiam mitigaret, et pietas largitoris nos tuæ benignitati commendatos efficeret, sicque donis uteremur transitoriis, ut disceremus inhiare perpetuis. Per Christum Dominum nostrum.

Ad Complendum. — Sumentes, Domine, dona cælestia suppliciter deprecamur ut quæ sedula servitute, donante te, gerimus, dignis sensibus tuo munere capiamus. Per Dominum nostrum

Alia. — Quæsumus, omnipotens Deus, preces nostras respice, et tuæ super nos viscera pietatis impende, ut qui ex nostra culpa affligimur, ex tua pietate misericorditer liberemur. Per.

• FERIA VI.

Præsta, quæsumus, omnipotens Deus, ut, observationes sacras annua devotione recolentes, et corpore tibi placeamus et mente. Per.

Super oblata. — Accepta tibi sint, Domine, quæsumus, nostri dona jejunii, quæ expiando nos tua gratia dignos efficiant, et ad sempiterna promissa perducant. Per.

Præfatio. — Vere dignum et justum est, æquum et salutare, nos tibi semper et ubique gratias agere, Domine sancte, Pater omnipotens, æterne Deus: qui justo pioque moderamine, et pro peccatis flagella irrogas, et post flagella veniam propitiatus condonas, et peccatorum vitam potius volens quam mortem, non eos ad interitum condemnas, sed ut corrigantur miseratus expectas. Per Christum Dominum nostrum.

Ad Complendum. — Quæsumus, omnipotens Deus, ut de perceptis muneribus gratias exhibentes, beneficia potiora sumamus. Per Dominum nostrum Jesum Christum.

133 ^b SABBATO IN XII LECTIO.

Omnipotens sempiternæ Deus, qui per continentiam salutarem, et corporibus mederis et mentibus, Majestatem tuam supplices exoramus, ut pia jeju-

^a Feriæ hujus statio est *ad Apostolos* juxta Kalend. Rom., edit. Pamel. et Codd. Mss.

^b Ex iisdem libris statio est *ad sanctum Petrum*.

^c Hanc Benedictionem nullibi reperimus excusam, ne in ipso quidem Benedictionali.

^d Hæc laudantur a Gratiano, de consecrat., dist. 2, cap. 34, *Species*; necnon a Lanfranco, Guit-

nantium deprecatione placatus, et præsentia nobis subsidia præbeas et futura. Per.

Alia. — Da nobis, quæsumus, omnipotens Deus, ut jejunando tua gratia satiemur, et abstinendo cunctis efficiamur hostibus fortiores. Per Dominum nostrum.

Alia. — Tuere, quæsumus, Domine, familiam tuam, ut salutis æternæ remedia quæ te aspirante requirimus, te largiente consequamur. Per Dominum nostrum.

Alia. — Tribue, quæsumus, Domine, fidelibus tuis ut et jejuniis convenienter aptentur, et suscepta solemniter castigatio corporalis ad fructum nostrarum transeat animarum. Per Dominum nostrum.

Alia. — Ut nos, Domine, tribuis solenne tibi deferre jejunium, sic nobis, quæsumus, indulgentiæ præsta subsidium. Per.

Alia. — (486) Deus, qui tribus pueris mitigasti flammam ignium, concede propitius ut nos famulos tuos non exurat flamma vitiorum. Per Dominum nostrum.

Super oblata. — Hæc Hostia, Domine, quæsumus, et vincula nostræ iniquitatis absolvat, et tuæ nobis misericordiæ dona conciliet. Per Dominum nostrum.

Præfatio. — Vere dignum et justum est, æquum et salutare, nos tibi semper et ubique gratias agere, Domine sancte, Pater omnipotens, æterne Deus, et tibi sanctificare jejunium, quod nos ob ædificationem animarum et castigationem corporum servare docuisti, quia (487) restrictis corporibus, animæ agitantur, in quo homo noster affligitur exterior, dilatatur interior. Memento, quæsumus, Domine, juniorum nostrorum et misericordiarum tuarum, quas peccatoribus pie semper jejunantibus contulisti, et præsta ut, non solum a cibis, sed a peccatis omnibus abstinentes, devotionis tibi jejunio placeamus Per Christum Dominum.

• *Benedictio.* — Deus fons indulgentiæ suscipiat propitius litationem abstinentiæ vestræ. Amen. Impleat corda vestra suarum delectationibus Hostiarum, et det vobis posse suis parere præceptis. Amen. Ut quod non potestis carnali ex infirmitate perficere, ipsius gratiæ ubertate **134** mereamini adimplere. Amen. Quod ipse præstare dignetur.

Ad Complendum. — ^d Perficiant in nobis, Domine, quæsumus, tua sacramenta quod continent, ut quæ nunc specie gerimus rerum veritate capiamus. Per.

Super populum. — Gaudet, Domine, quæsumus, plebs tua beneficiis impetratis, et cui fiduciam sperandæ pietatis indulges, optatæ misericordiæ præsta benignus effectum. Per Dominum nostrum.

V KALENDAS OCTOBRIS. — NATALIS • SANCTORUM COSMÆ ET DAMIANI.

Adesto, Domine, martyrum deprecatione sancto mundo et alis qui adversus Borengarium decerantur.

• Ante hoc festum in Kalend. R. m. legitur: *Die 11 m. Septembris, sancti Eustachii, sed legendum Eustachii censet Joan. Fronto. In nullis Mss. nostrorum habetur.*

rum. et quos patri pro tuo nomine voluisti, fac tuis A
fidei libris suffragari. Per.

Super oblata. -- Anticipa nos misericordia tua priusquam zelus iræ deserviat, misericors Deus, et hæc dona sanctifica, ut, adjuvi patrocinii beatorum, quorum propter te sanguis effusus est, propitiationem tuam cum peccatorum venia consequamur. Per.

Ad Complendum. — Sit nobis, Domine, sacramenti tui certa salvatio, quæ cum beatorum martyrum tuorum Cosinæ et Damiani meritis imploratur. Per.

III KALENDAS OCTOBRIS. — DEDICATIO ^a BASILICÆ
SANCTI MICHAELIS.

Deus, qui miro ordine angelorum ministeria, hominumque dispensas, concede propitius ut quibus tibi ministrantibus in cælo semper assistitur, ab his in terra nostra vita maniat.

Super oblata. — Hostias tibi, Domine, laudis offerimus, suppliciter deprecantes ut easdem, angelico pro nobis interveniente suffragio, et placatus accipias, et ad salutem nostram provenire concedas. Per Dominum.

Præfatio. — Vere dignum et justum est, æquum et salutare, nos tibi semper et ubique gratias agere, Domine sancte, Pater omnipotens, æterne Deus: sancti Michaelis archangeli merita prædicantes; quamvis enim nobis sit omnis angelica veneranda sublimitas, quæ in Majestatis tuæ consistit conspectu, illa tamen est propensio honoranda quæ in ejus ordinis dignitate cælestis militiæ meruit principatum. Per Christum Dominum nostrum.

^b *Benedictio.* — Deus, qui ad salutem nostram angelorum suorum utitur ministerio, eorum vos munimine communi **135** (4:8) custodiat custodia. Amen. Det vobis mentium puritatem, et jugem corporum castitatem, qui eorum electis omnibus re-promisit æqualitatem. Amen. Quique illis certissimam suæ permansionis tribuit fiduciam, ipse vos fidei, spei, charitatisque perseverabili virtute confirmet, atque ad eorum beatitudinis societatem perducatur. Amen. Quod ipse præstare dignetur.

Ad Complendum. — Beati archangeli tui Michaelis intercessione suffulti, supplices, te Domine, deprecamur, ut quos honore prosequimur, contingamus et mente. Per Dominum.

Super populum. — (489) Adesto plebi tuæ, misericors Deus, et, ut gratiæ tuæ beneficia potiora D
percipiat, beati Michaelis archangeli fac supplicem deprecationibus sublevari. Per Dominum nostrum.

KONIS OCTOBRIS. — NATALIS SANCTI (490) MARCI PAPÆ.

Exaudi, Domine, quæsumus, preces nostras, et, interveniente beato Marco confessore tuo atque pontifice, supplicationes nostras placatus intende. Per Dominum nostrum.

^a In Kalend. Rom.: *Dedicatio ecclesiæ archangeli. In Ms. Calens., sancti angeli.* In vet. Sacramentario Gallie. exstat *Missa in honore sancti Michael.*, ab hac longe discrepans, in cuius Præfatione seu Contestatione dedicationis fit mentio.

^b Benedictionem hanc nesciunt alii libri nostri.

Super oblata — Benedictio tua, Domine, larga descendat, quæ munera nostra, deprecante sancto Marco confessore tuo atque pontifice, tibi reddat accepta, et nobis sacramentum redemptionis efficiat. Per Dominum nostrum.

Ad Complendum. — Da, quæsumus, Domine, fidelibus populis sanctorum tuorum semper veneratione lætari, et eorum perpetua supplicatione muniri. Per Dominum

PRIDIE IDUS OCTOBRIS. — NATALIS SANCTI CALISTI PAPÆ.

Deus, qui nos conspicias ex nostra infirmitate deficere, ad amorem tuum nos misericorditer per sanctorum tuorum exempla restaura. Per Dominum nostrum.

Super oblata. — Mystica nobis, Domine, prosi-
B oblatio, quæ nos et a reatibus nostris expediat, et perpetua salvatione confirmet. Per.

Ad Complendum. — Quæsumus, omnipotens Deus, ut reatum nostrum munera sacrata purificent, et recte vivendi nobis operentur effectum. Per Dominum nostrum.

XV KALENDAS NOVEMBRIS. — ^c NATALIS SANCTI
LUCÆ EVANGELISTÆ.

Interveniat pro nobis, Domine, quæsumus, **136**
sanctus tuus Lucas evangelista, qui crucis mortificationem jugiter in suo corpore pro tui nominis honore portavit. Per Dominum nostrum.

Super oblata. — Donis nos cælestibus, da, quæsumus, Domine, libera mente servire, ut munera quæ deferimus, interveniente beato evangelista tuo Luca, et medelam nobis operentur et gloriam. Per.

Præfatio. — Vere dignum et justum est, æquum et salutare, nos tibi semper et ubique gratias agere, Domine sancte, Pater omnipotens, æterne Deus; et te in tuorum sanctorum meritis gloriosis collaudare, benedicere et prædicare, qui eos dimicantes contra antiqui serpentis machinamenta, et proprii corporis blandimenta, inexpugnabili virtute, Rex gloriæ, roborasti. Ex quibus beatus Lucas evangelista tuus, (491) assumpto scuto fidei, et galea salutis, et gladio Spiritus sancti, et viriliter contra vitiorum incentiva pugnavit, et evangelicæ nobis dulcedinis fluentia (492) manavit. Unde petimus immensam, Domine, pietatem tuam, ut qui eum tui meritorum donasti prærogativis, nos ejus et informes exemplis, et adjuves meritis. Per Christum.

Benedictionem require, in natali (Vide notam 508).

Ad Complendum. — Præsta, quæsumus omnipotens æterne Deus, ut id quod de sancto altari tuo accepimus precibus beati evangelistæ tui Lucæ sanctificet animas nostras, per quod tui esse possimus. Per.

^c In Cod. Reg. Suec. post officium de sancto Calixto omnia omittuntur usque ad Kalendas Novembris, in quibus non omnium sanctorum festivitæ, sed solum sancti Cæsarii natale celebratur. Codex Calensis nescit festa sancti Lucæ, sanctorum Simonis et Judæ, et sancti Thomæ.

VI KALENDAS NOVEMBRIS — VIGILIA APOSTOLORUM
SIMONIS ET JUDÆ.

Concede, quæsumus, omnipotens Deus, ut sicut apostolorum tuorum Simonis et Judæ glorio a natalitia prævenimus, sic ad tua beneficia promerenda majestatem tuam pro nobis ipsi præveniant.

Super oblata. — Muneribus nostris, Domine, apostolorum Simonis et Judæ festa præcedimus, humiliter postulantes ut quæ conscientia nostræ præpediuntur obstaculis illorum meritis grata reddantur. Per.

Præfatio. — Vere dignum et justum est, æquum et salutare, nos tibi semper et ubique gratias agere, Domine sancte, Pater omnipotens, æterne Deus, quia tu es mirabilis in omnibus sanctis tuis, quos et nominis tui confessione præclaros, et suscepta pro te fecisti passione gloriosos. Unde sicut illi junundo orandoque certaverunt, ut hanc possent obtinere victoriam, ita nos (493) eorum exemplis informemur ut ad celebranda præsentia festa idonei inveniamur, et ad æterna percipienda eorum interventus digni judicemur. Per Christum.

Ad Complendum. — Sumpto, Domine, sacramento, suppliciter deprecamur **137** ut, intercedentibus beatis apostolis, quod temporaliter gerimus, ad vitam capiamus æternam. Per.

Ad Vesperos. — Omnipotens sempiternæ Deus, mundi Creator et rector, qui beatos apostolos nominis tui gloria sublimasti, exaudi, quæsumus, Domine, populum tuum cum sanctorum tuorum tibi patrocinii supplicantiem, ut nobis et pacis donum tribuas, et continuatum proficiat ad fidei et charitatis augmentum. Per Dominum nostrum.

V KALENDAS NOVEMBRIS. — NATALIS SANCTORUM APOSTOLORUM SIMONIS ET JUDÆ.

Deus, qui nos per beatos apostolos tuos ad agnitionem tui nominis venire tribuisti, da nobis gloriam sempiternam proficiendo celebrare, et celebrando proficere. Per.

Super oblata. — Gloriam, Domine, sanctorum apostolorum perpetuam venerantes, quæsumus ut eam, sacris mysteriis expiati, dignius celebremus. Per.

Præfatio. — Vere dignum et justum est, æquum et salutare, nos tibi semper et ubique gratias agere, Domine sancte, Pater omnipotens, æterne Deus: te in tuorum apostolorum glorificantes honore, qui et illis tribuisti beatitudinem sempiternam, et infirmitati nostræ talia præstitisti suffragia, per (494) quæ tua possimus adipisci subsidia, et pervenire ad præmia repromissa. Per Christum.

Benedictionem R. Q. (Id est *Require quæ supra.*)

Ad Complendum. — Perceptis, Domine, sacramentis, suppliciter te rogamus, ut, intercedentibus be-

^a Exstat in Codicibus nostris et in Mss. Reg. Suec. qui solemnitate omnium sanctorum minime meminuit.

^b Miramur hic annotatum a Pamelio (quod etiam

lis apostolis tuis, quæ pro illorum veneranda gerimus passione, nobis proficiant ad medelam. Per.

Alia. — Exaudi nos, Deus salutaris noster, et apostolorum tuorum nos tuere præsidii, quorum donasti fideles esse doctrinis. Per.

PRIME KALENDAS NOVEMBRIS. — VIGILIA OMNIUM
SANCTORUM.

Domine Deus noster, multiplica super nos gratiam tuam, et quorum prævenimus gloriosa solemnia, tribue subsequi in sancta professione lætitiarum. Per.

Super oblata. — Altare tuum, Domine Deus, muneribus cumulamus oblati: da, quæsumus, ut ad salutem nostram omnium sanctorum tuorum præcatione proficiant, quorum solemnia ventura præcurrimus. Per.

Ad Complendum. — Sacramentis, Domine, et gaudiis optata celebritate **138** expletis, quæsumus ut eorum precibus adjuvemur, quorum recordationibus exhibentur. Per.

Super populum. — Erudi, quæsumus, Domine, populum tuum spiritualibus instrumentis, et quorum præstas solemnia prævenire, fac eorum et consideratione devotum et defensione securum. Per.

(495) KALENDAS NOVEMBRIS. — NATALIS ^a SANCTI CESARII
MARTYRIS.

(496) Deus, qui nos beati martyris tui Casarii annua solemnitate lætificas, concede propitius ut cujus natalitia colimus, etiam actiones imitemur. Per.

Super oblata. — Hostias tibi, Domine, beati Casarii martyris tui dicatas meritis benignus assume, et ad perpetuum nobis tribue provenire subsidium. Per.

Ad Complendum. — Quæsumus, omnipotens Deus, ut, qui cœlestia alimenta percepimus, intercedent: beato Casario martyre tuo, per hæc contra omnia adversa muniamur. Per Dominum.

EODEM DIE. — (497) NATALIS ^b OMNIUM SANCTORUM.

Omnipotens sempiternæ Deus, qui nos omnium sanctorum merita sub una tribuisti celebritate venerari, quæsumus ut desideratam nobis tuæ propitiationis abundantiam, multiplicatis intercessionibus, largiaris. Per.

Super oblata. — Munera tibi, Domine, nostræ devotionis offerimus, quæ et pro cunctorum tibi grata sint honore sanctorum, et nobis saluaria, te miserante, reddantur. Per.

Præfatio. — Vere dignum et justum est, æquum et salutare, nos tibi semper et ubique gratias agere, Domine sancte, Pater omnipotens, æterne Deus: et clementiam tuam suppliciter obsecrare, ut cum exsultantibus sanctis in cœlestis regni cubilibus gaudiis nostra subjungas. Et quos virtutis imitatione non

in Edit. Gussanvil. legitur) hujus diei officium in omnibus reperiri Mss. Certe de ipso siletur in Cod. Reg. Suec., in duobus aliis a Menardo hic indicatis, et in Kalend. Rom.

possimus sequi, debitæ venerationis contingamus **A 140** III IDUS NOVEMBRIS. — NATALIS SANCTI MENNÆ MARTYRIS.

Benedictio. — Sanctorum suorum meritis vos Dominus faciat benedici, et contra adversa omnia eorum intercessione muniri. Amen. Eorum efficiant suffragia felices, quorum festivitatis diem celebratis ovantes. Amen. Quo eorum imitantes exempla, ad cœlestia possitis pervenire promissa. Amen. Quod ipse præstare dignetur.

Ad Complendum. — Sanctorum omnium gloriosa confessio, Deus, **139** tribue nobis, quæsumus, ut, per hæc sancta quæ sumpsimus, tuorum admisti conciliis, misericordiæ tuæ dapibus saginemur. Per.

Alia. — Da, quæsumus, Domine, fidelibus populis omnium sanctorum semper veneratione lætari, et eorum perpetua supplicatione muniri. Per

(498) *Quatuor Coronatorum nomina hæc sunt: Severus, Severianus, Victorinus, et Carpophorus, (499) quorum dies natalis per incuriam neglectus minime reperiri poterat; ideo statutum est ut in eorum ecclesia, horum quinque sanctorum, qui in missa recitantur, natalis celebretur, ut cum istis eorum quoque memoria pariter fiat.*

VI IDUS NOVEMBRIS. — NATALIS SANCTORUM QUATUOR CORONATORUM.

Præsta, quæsumus, omnipotens Deus, ut qui gloriosos martyres, (500) Claudium, Nicostratum, (501) Sympsonianum, Castorium atque Simplicium, fortes in sua confessione cognovimus, pios apud te in nostra intercessione sentiamus. Per.

Super oblata. — Benedictio tua, Domine, larga descendat, quæ et munera nostra, deprecantibus sanctis tuis, tibi reddat accepta, et nobis sacramentum redemptionis efficiat. Per.

Præfatio. — Vere dignum et justum est, æquum et salutare, nos tibi semper et ubique gratias agere, Domine sancte, Pater omnipotens, æterne Deus: celebrantes sanctorum natalitia Coronatorum: quidam tui nominis per eos gloriam frequentamus, in nostræ fidei augmento succrescimus. Per Christum.

Ad Complendum. — Cœlestibus relecti sacramentis et gaudiis, supplices te, Domine, deprecamur, ut quorum gloriamur triumphis, protegamur auxiliis. Per.

V IDUS NOVEMBRIS. — NATALIS SANCTI THEODORI MARTYRIS.

Deus, qui nos beati Theodori martyris tui confessione gloriosa circumdas et protegis, præsta nobis ejus imitatione proliferare, et oratione fulciri. Per.

Super oblata. — Suscipe, Domine, fidelium preces cum oblationibus Hostiarum, et, intercedente beato Theodoro martyre tuo, per hæc piæ devotionis officia ad cœlestem gloriam transeamus. Per.

Ad Complendum. — Præsta nobis, Domine, quæsumus, intercedente beato Theodoro martyre tuo, ut quæ ore contigimus, pura mente capiamus. Per.

^a In Theod. sancti Martini festum ponitur ante nat. sancti Mennæ, et vigilia solemnè prævenitur.

Præsta, quæsumus, omnipotens Deus, ut qui beati Mennæ martyris tui natalitia colimus, intercessione ejus in tui nominis amore roboremur. Per.

Super oblata. — Beati Mennæ martyris tui, Domine, solemnè recensentes, quæsumus ut ejus auxilio tua beneficia capiamus, pro quo tibi Hostias laudis offerimus. Per.

Ad Complendum. — Benedictio tua, Deus, impleat corda fidelium, talesque perficiat, qui et martyrum honorificent passiones, et remedia salutis æternæ, eisdem patrocinantibus, assequantur. Per.

RODEM DIE. — NATALIS ^a SANCTI MARTINI CONFESSORIS.

Deus, qui conspicias quia ex nulla nostra virtute **B** subsistimus, concede propitius ut intercessione beati Martini confessoris tui atque pontificis contra omnia adversa muniamur. Per Dominum nostrum.

Super oblata. — Beati Martini pontificis, quæsumus, Domine, nobis pia non desit oratio, quæ et munera nostra conciliet, et tuam nobis indulgentiam semper obtineat. Per Dominum nostrum.

Præfatio. — Vere dignum et justum est, æquum et salutare, nos tibi semper et ubique gratias agere, Domine sancte, Pater omnipotens, æterne Deus: cujus (502) munere beatus Martinus confessor pariter et sacerdos, et bonorum operum incrementis excrevit, et variis virtutum donis exuberavit, et miraculis coruscavit: qui, quod verbis docuit, operum exhibitione complevit, et documento simul et exemplo subditis ad cœlestia regna pergendi ductum præbuit. Unde tuam clementiam petimus ut ejus, qui tibi placuit, exemplis ad bene agendum informemur, meritis muniamur, intercessionibus adjuvemur, qualiter ad cœleste regnum, illo interveniente, te optulante, pervenire mereamur. Per Christum.

Ad Complendum. — Tua, Domine, sancta sumentes, suppliciter deprecamur, ut quorum veneramur confessionem, præsidia sentiamus. Per.

Super populum. — Exaudi, Domine, populum tuum tota tibi mente subjectum, et beati Martini pontificis supplicatione custodi, ut, corpore et corde protectus, quod pie credit apoetat, et quod juste sperat obtineat. Per.

D X KALENDAS DECEMBRIS. — ^b NATALIS SANCTÆ CÆCILIÆ.

Deus, qui nos annua beatæ Cæcilie martyris tuæ solemnitate **141** lætificas, da ut quam veneramur officio, etiam piæ conversationis sequamur exemplo. Per.

Super oblata. — Hæc Hostia, Domine, pacationis et laudis quæsumus ut, interveniente beata Cæcilia martyre tua, nos tua propitiatione dignos semper efficiat. Per.

Præfatio. — Vere dignum et justum est, æquum et salutare, nos tibi semper et ubique gratias agere,

^b Ex priori Theod. hoc festum cum vigilia celebratur.

Domine sancte, Pater omnipotens, æterne Deus : qui **A** beati Chrysogoni martyris tui intercessione liberemur. Per.

Super oblata. — Oblatis, quæsumus, Domine, placare muneribus, et, intercedente beato Chryogono martyre tuo, a cunctis nos defende periculis. Per.

Præfatio. — Vere dignum et justum est, æquum et salutare, nos tibi semper et ubique gratias agere, Domine sancte, Pater omnipotens, æterne Deus : qui nos assiduis martyrum passionibus consolaris, et eorum sanguinem triumphalem, quem pro professione nominis tui infidelibus præbuere fundendum, ad tuorum facis auxilium transire fidelium.

Ad Complendum. — Sic nos, Domine, gratia tua, quæsumus, semper exerceat, ut et divinis instauret nostra corda mysteriis, et sanctæ Cæciliæ martyris tuæ commemoratione lætificet. Per Dominum nostrum.

IX KALENDAS DECEMBRIS. — NATALIS SANCTI CLEMENTIS.

Omnipotens sempiterna Deus, qui in omnium sanctorum tuorum es virtute mirabilis, da nobis in beati Clementis annua solemnitate lætari, qui Filii tui martyr et pontifex quod ministerio gessit testimonio comprobavit, et quod prædicavit ore confirmavit exemplo. Per.

Super oblata. — Sacrificium tibi, Domine, laudis offerimus, pro sancti celebritate Clementis, ut propitiationem tuam, quam nostris operibus non mereamur, pii suffragatoris intercessionibus assequamur. Per.

Præfatio. — Vere dignum et justum est, æquum et salutare, nos tibi semper et ubique gratias agere, Domine sancte, Pater omnipotens, æterne Deus : et in hac die, quam beati Clementis passio consecravit, et nobis venerabilem exhibuit : qui apostolica prædicatione imbutus, doctrinis celestibus educatus, successionis dignitate conspicuus, et martyr insignis et sacerdos refulsit egregius. Per Christum Dominum nostrum.

Ad Complendum. — Da, quæsumus, Domine Deus noster, ut sicut tuorum commemoratione sanctorum temporali gratulamur officio, ita perpetuo lætemur aspectu. Per.

EODEM DIE. — NATALIS SANCTÆ FELICITATIS.

Præsta, quæsumus, omnipotens Deus, ut **142** beatæ Felicitatis martyris tuæ solemnia recensentes **D** meritis ipsius protegamur et precibus. Per.

Super oblata. — Suscipe vota tuorum, Domine, famulorum, et oblatum tibi pro commemoratione beatæ Felicitatis pacifici libaminis sacrificium propitius intende. Per.

Ad Complendum. — Supplices te rogamus, omnipotens Deus, ut, intervenientibus sanctis tuis, et tua in nobis dona multiplices, et tempora nostra disponas. Per.

VIII KALENDAS DECEMBRIS. — NATALIS SANCTI CHRYSOGONI MARTYRIS.

Adesto, Domine, supplicationibus nostris, ut, qui ex iniquitate nostra reos nos esse cognoscimus,

B **III (503) KALENDAS DECEMBRIS. — NATALIS SANCTI SATURNINI MARTYRIS.**

Deus, qui nos beati Saturnini martyris tui concelis natalitio perfrui, ejus nos tribue meritis adjuvari. Per.

Super oblata. — Munera tibi, Domine, dicata sanctifica ; et, intercedente beato Saturnino martyre tuo, per eadem nos placatus intende. Per Dominum nostrum.

Ad Complendum. — Sanctificet nos, Domine, quæsumus, tui perceptio sacramenti, et intercessione sanctorum tibi reddat acceptos. Per.

EODEM DIE. — VIGILIA SANCTI ANDRÆ.

Quæsumus, omnipotens Deus, ut beatus Andreas apostolus tuum nobis impleret auxilium, ut, a nostris reatibus absoluti, a cunctis etiam periculis exuamur. Per Dominum nostrum.

143 Super oblata. — (504) Sacrandum tibi, Domine, munus offerimus, quo, beati Andrea solemnia recolentes, purificationem quoque nostris mentibus imploramus. Per.

Præfatio. — Vere dignum et justum est, æquum et salutare, nos tibi semper et ubique gratias agere, Domine sancte, Pater omnipotens, æterne Deus : et (505) Majestatem tuam suppliciter exorare ; ut qui beati Andree apostoli festum solemnibus jejuniis et devotis prævenimus officiis, illius apud Majestatem tuam, et adjuvemur meritis, et instruamur exemplis. Per Christum.

Ad Complendum. — Perceptis, Domine, sacramentis, suppliciter exoramus, ut, intercedente beato Andrea apostolo tuo, quæ pro illius veneranda gerimus passione, nobis proficiant ad medelam. Per.

Alia. — Tuere nos, misericors Deus, et Andree apostoli tui, cujus natalitia prævenimus, semper gubernæ præsidis. Per Dominum nostrum.

Ad Vesperos. — Adjuvet Ecclesiam tuam tibi, Domine, supplicando, beatus Andreas apostolus, et pius interventor efficiatur, qui tui nominis exstitit prædicator. Per Dominum.

Ad Matutinos. — Deus, qui es sanctorum tuorum splendor mirabilis, quique hunc diem beati Andree martyris consecrasti, da Ecclesiæ tuæ de ejus nata-

litio semper gaudere, ut apud misericordiam tuam **A** beatæ Lucie festivitate gaudemus, ita piæ devotionis exemplis ejus protegamur et meritis. Per.

PRIDIE KALENDAS DECEMBRIS. — NATALIS ^a SANCTI ANDRÆ.

Majestatem tuam supplices, Domine, exoramus, ut sicut Ecclesiæ tuæ beatus Andreas apostolus existit prædicator et rector, ita apud te sit pro nobis perpetuus intercessor. Per.

Super oblata. — Sacrificium nostrum tibi, Domine, quæsumus, beati Andree præcatio sancta conciliet, ut cujus honore solemniter exhibetur meritis efficiatur acceptum. Per Dominum nostrum.

Præfatio. — Vere dignum et justum est, æquum et salutare, nos tibi semper et ubique gratias agere, Domine sancte, Pater omnipotens, æternæ Deus: (506) quoniam adest nobis dies magnifici votiva mysterii qua venerandus Andreas apostolus germanus se gloriosi apostoli tui Petri tam prædicatione Christi tui quam conversatione monstravit, ut id ^b quod libera prædicaverat voce (507) nec pendens **144** taceret in cruce, Auctoremque vitæ preennis tam in hac vita sequi quam in mortis genere meruit imitari, ut, cujus præcepto terrena in semetipso crucifixerat desideria, ejus exemplo ipse patibulo sgeretur. Utrique igitur germani piscatores, ambo cruce eleventur ad cælum, ut quos in hujus vitæ cursu gratia tua tot vinculis pietatis obstrinxerat, hos immarcescibilis in regno cælorum neceret corona. Et quibus erat una causa certaminis, una retributio esset et præmii. Per quem Majestatem tuam.

Benedictionem require, (508) in natali.

Ad Complendum. — Sumpsimus, Domine, divina mysteria, beati Andree festivitate lætantes, quæ sicut tuis sanctis ad gloriam, ita nobis, quæsumus, ad veniam prodesse perficias. Per Dominum.

Ad Vesperos. — Da nobis, quæsumus, Domine Deus noster, beati apostoli tui Andree intercessionibus sublevari, ut (509) per quos Ecclesiæ tuæ superni muneris rudimenta donasti, per eos subsidia perpetuæ salutis impendas. Per Dominum nostrum.

Alia. — Exaudi, Domine, populum tuum cum sancti apostoli tui Andree patrocinio supplicentem, ut tuo semper auxilio secunda tibi possit devotione servire. Per.

IDIBUS DECEMBRIS. — NATALIS SANCTÆ LUCIÆ VIRGINIS.

Exaudi nos, Deus salutaris noster, ut sicut de

^a In Kalend. Rom. præscribitur Evangel. *Ambulans Jesus juxta mare*, in quod homilia 5 sancti Gregorii legitur habita.

^b Ex his corroborantur acta sancti Andree probaturque non ita recentem fuisse eorum publicationem.

^c Nihil habetur de sancto Thoma in Codice Reg. Suec., in Calensi, et in Kalend. Rom., ubi assignantur post festum sanctæ Lucie quatuor Dominice ante Natale Domini. Apud Pamelium, consentiente Ms. Calensi, legitur: *De adventu Domini, Dominica 1*, et consequenter *Dominica 2*, etc. Post Sabbatum in duodecim lectionibus, seu quatuor temp., apud Pamelium inscribitur officium de sancto Thoma, sed infra uncinos comprehenditur. De Dominicis Adventus infra habetur officium in Ed. Angli Rocca et in altera Hugonis Menardi, quam sequimur.

beatæ Lucie festivitate gaudemus, ita piæ devotionis erudiamur effectu. Per.

Super oblata. — Quæsumus, virtutum cælestium Deus, ut sacrificia pro sanctæ tuæ Lucie solemnitate delata desiderium nos temporale doceant habere contemptum, et ambire dona faciant cælestium gaudiorum. Per.

Ad Complendum. — Læti, Domine, sumpsimus sacramenta cælestia, quæ, intercedente pro nobis beata Lucia martyre tua, ad vitam nobis proficiant sempiternam. Per Dominum.

Alia. — Intercessio nos, Domine, quæsumus, sanctæ Lucie martyris tuæ votiva confoveat, ut ejus sacrata natalitia et temporaliter frequentemus, et conspiciamus æterna. Per Dominum nostrum.

B XII KALENDAS JANUARI. — NATALIS ^c SANCTI THOMÆ APOSTOLI.

Da nobis, quæsumus, Domine, beati apostoli tui Thomæ solemnitatibus gloriari, ut ejus semper **145** et patrocinii sublevemur, et fidem congrua devotione sectemur. Per.

Super oblata. — Debitum, Domine, nostræ reddimus servitutis, suppliciter exorantes, ut suffragiis beati Thomæ apostoli in nobis tua munera tuearis, cujus honorando confessionem, laudis tibi hostias immolamus. Per Dominum nostrum.

Præfatio. — Vere dignum et justum est, æquum et salutare, nos tibi semper et ubique gratias agere, Domine sancte, Pater omnipotens, æternæ Deus: qui Ecclesiam tuam in apostolicis tribuisti consistere **C** fundamentis, de quorum collegio beati Thomæ apostoli tui solemnia celebrantes, tua, Domine, præconia non taceamus. Per Dominum nostrum.

R. Q. Bened. in natali.

Ad Complendum. — Conserva, Domine, populum tuum, et quem sanctorum tuorum præsiis non desinis adjuvare, perpetuis tribue gaudere remediis. Per.

Super populum. — Da, quæsumus, Domine, populo tuo, Spiritum veritatis et pacis, et, intercedente beato Thoma apostolo tuo, et te tota mente cognoscat, et quæ tibi sunt placita toto corde sectetur. Per Dominum nostrum Jesum Christum.

(510) INCIPIT ^d ORDO AD ECCLESIAM DEDICANDAM.

Primitus enim antequam pontifex introeat ecclesiam, (511) illuminentur XII candelæ per circuitum ecclesiæ:

^d De ecclesiæ dedicatione non agunt hoc loco Mss. nostri, sed alibi fusissime, maxime Gemet., ubi etiam describitur totum officium nocturnum de dedicatione, assignatis duodecim Psalmis cum singulis Antiphonis ex præscripto reg. sancti Benedicti. Psalmi autem non sumuntur de feria, sed ex diversarum feriarum Psalmis delecti sunt. Unde liquet quomodo tunc intelligeretur quod decernitur cap. 14 reg. sancti Benedicti: *In sanctorum festivitibus, vel omnibus solemnitatibus, sicut dicitur Dominico die agendum, ita agatur, excepto quod Psalmi aut Antiphonæ vel lectiones ad ipsum diem pertinentes dicantur.* In Edit. Pamel. contractius est officium in dedicatione, omninoque diversum. Pauciora adhuc habet Codex Reg. Suec. At uterque Theod. longe plura et longiora. In his legitur benedictio ad signum ecclesiæ, quod appel-

et induant se vestimentis sacris. Et cum venerint ad A ostium ecclesie, percutiat pontifex ter superliminare de (512) cambutta sua, dicens ante portam Antiphonam (513) Tollite portas principes vestras. Et canant ipsum psalmum totum ante ostium, (514) et aperto ostio intrantes dicant, Pax huic domui. Deinde incipiat clericus litaniam. Et cum venerint sacerdotes, (515) vel levitæ ante altare, præservant se, (516) super stramenta cum pontifice usque dum dicatur Agnus Dei. Ut autem surrexerint ab oratione, non dicat pontifex Dominus vobiscum, sed Oremus tantum. Et diaconus dicat Flectamus genua; postquam oraverint, dicat Levate. Et sequitur Oratio.

Magnificare, Domine Deus noster, in sanctis tuis, et in hoc templo ædificationis tuæ appare, ut qui omnia in filiis adoptionis operaris, ipse semper in tua B hæreditate lauderis. Per Dominum nostrum Jesum Christum Filium tuum.

(517) Deinde incipiat pontifex de sinistro angulo ab Oriente scribens per pavimentum cum cambutta sua, (518) A, B, C, usque in dextrum angulum Occidentis; incipiens iterum similiter a dextro angulo 146 Orientis, A, B, C, scribit usque in sinistram angulum Occidentis Basilicæ.

Deinde (519) veniens ante altare dicat: Deus in adiutorium meum intende, Domine, ad adjuvandum me festina. Gloria Patri, et Filio, et Spiritui sancto. Sicut erat in principio, et nunc et semper, et in sæcula sæculorum. Amen, (520) absque, Alleluia. Deinde (521) sequitur exorcismus aquæ.

(522) Discede, imunde spiritus, ab omnibus quibus fides nostra usura est religiosi officii (523) sacramentis. Nec prætendas culpam criminis, qui agnoscis potentiam Salvatoris. Non est meriti confidentia, sed præcepti, licet ipsa potestas ministerii dignitas sit ministri. Te igitur per communem Deum, aquæ creatura, convenio, ut, conservato motu sensibilitatis, intelligens subijci servitio, quo placere Deo nitimur, non recuses. Omnem a te communionem dæmonum, omne collegium iniquitatis expurges. Totam phantasmatis labem capax dominicæ protectionis extermines, ut, gratia sanctificationis indepta, tuo nostroque pariter Creatori debito famulatu deserviens, omnem spirituum pravorum nequitiam quocumque loco fueris aspersa dejicias, et sanctæ copiam benedictionis infundas. Per Dominum nostrum D Jesum Christum, qui venturus est judicare vivos et mortuos, et sæculum per ignem.

Deinde dicat hanc orationem.

(524) Sanctificare per verbum Dei, unda cælestis, sanctificare, aqua Christi calcata vestigiis. Quæ montibus pressa non clauderis, quæ scopulis illisa non frangeris, quæ terris diffusa non deficiis. Tu sustines aridam, portas montium pondera, nec d' mergis. Tu cælorum vertice contineris, circumfusa per totum lavas omnia, nec lavaris. Tu fugientibus populis Helatur vasculum ad invitandos filios Ecclesie præparatum; et ut ubicumque sonnerit ejus tinnibulum, longe recedat virtus inimicorum. Infra, signum quod benedicitur appellatur tinnibulum. Similia non habentur

bræorum in (525) molem durata constringeris, tu rursus salsis resoluta vorticibus Nili accolis perdis, et hostilem globum freto sævientem persequeris. Una eademque es salus fidelibus, et ultio criminosis. Te per Moysen percussa rupes evomuit, nec abdita cautibus latere potuisti, cum Majestatis imperio jus-a prodires. Tu gestata nubibus imbre jucundo arva fecundas.

(526) Per te aridis æstu corporibus dulcis ad gratiam, salutaris ad vitam potus infunditur. Tu intuius scaturiens venis, aut spiritum inclusa vitalem, aut succum fertilem præstas, ne, siccatis examinata visceribus, solemnes neget terra proventus. Per te initium, per te finis exultat, vel potius ex Deo tuum est, ut terminum nesciamus. At tu, Domine omnipotens Deus, cujus, virtutum non nescii, dum aquarum merita promimus, operis insignia prædicamus, benedictionis auctor, salutis origo, te supplices deprecamur et quæsumus, ut imbrem gratiæ tuæ super hanc domum cum abundantia tuæ benedictionis infundas, bona omnia largiaris, prospera tribuas, adversa repellas. Malorum factorem dæmonem destruas, angelum lucis amicum, bonorum provisorem defensorinque constituas. Domum in tuo nomine cœptam, te adjutore, perfectam benedictio tua in longum mansura confirmet. Tuum hæc fundamenta præsidium, culmina 147 tegumentum, ostia introitum, penetralia mereantur accessum. Sit per lustrationem vultus tui utilitas hominum, stabilitas parietum; sit positus crux invicta liminibus; utriusque postes gratiæ tuæ inscriptione signentur, ac per multitudinem propitiationis tuæ visitatoribus domus hujus sit pax cum abundantia, sobrietas cum modestia, redundantia cum misericordia. Inquietudo omnis et calamitas longe recedat, inopia, pestis, morbus, languor, incursusque malorum spirituum tua semper visitatione discedat. Et ita fusa in hoc loco nostræ supplicationis oratio extensos ejus terminos et atria circumjecta percurrat; sicque per cunctos angulos ac recessus data benedictio hujus gurgitis purificatione perlabatur, ut semper hic lætitia quietis, gratia hospitalitatis, abundantia frugis, reverentia religionis, copia sit salutis. Et ubi invocatur sanctum tuum nomen, bonorum succedat copia, malorum tentamenta procul effugiant. Et mereamur angelum pacis, castitatis, et veritatis, qui nos semper ab omnibus malis custodiat, protegat atque defendat. Per Dominum.

Benedictio aquæ. — (527) Domine Deus, Pater omnipotens, statutor et conditor omnium elementorum, qui per Jesum Christum Filium tuum Dominum nostrum elementum hoc aquæ in salutem humani generis esse voluisti, te supplices deprecamur, ut, exauditis orationibus nostris, eam tuæ pietatis respectu sanctifices; atque ita omnium spirituum immundorum ab ea recedat incursio, ut ubicumque fuerit in nomine tuo aspersa, gratia tuæ benedictionis in Benedictione signi quam ex Cod. Gemet. noster Edmundus Martene suis Antiquis Ecclesie Ritibus inseruit tom. III, lib. II, pag. 269.

adveniat, et mala omnia, te propitiante, procul recedant. Per eundem Dominum nostrum Jesum Christum.

* *Exorcismus salis.* — (528) Exorcizo te, creatura salis, in nomine Patris, et Filii, et Spiritus sancti, qui te per Eliseum in aqua mitti jussit, ut sanarentur aquæ steriles; (529) qui divina oris sui voce ait discipulis suis: Vos estis sal terræ; et (530) per apostolum suum Vas electionis: Sermo vester sale sit conditus. Ideoque efficere sal exorcizatum, ut sis in remissionem peccatorum, et sanitatem mentium, in protectionem animæ atque corporis, in confirmationem salutis, ad expellendas et excludendas omnes dæmonum tentationes, in nomine Dei Patris omnipotentis, et Jesu Christi Filii ejus, et Spiritus sancti viventis in sæcula sæculorum.

Benedictio salis. — Virtutis tuæ invictam fortitudinem deprecamur, Domine sancte, Pater omnipotens, æternæ Deus, qui inter omnia necessaria quæ per Jesum Christum Dominum nostrum procreari jussisti, non minimam gratiam conferre dignatus es salis, ut ex illo possint universa condiri quæ omnibus ad escam per eundem tuum Filium Dominum nostrum procreasti. Ideoque te supplices exoramus, ut hoc sal digneris aspicere, quatenus ex Majestatis tuæ virtute contra omnes spiritus immundos valorem potest accipere. Expellat ab omni loco, ubi tua fuerit invocatione aspersum, quicquid potest esse pestiferum, ut exhibeat plenum salutis effectum. Deturbet omnes præstigias inimici, et omnia monstruosorum genera longius faciat effugari. (531) Gravedines omnes **148** phantasiaeque compestat, et per signum crucis Filii tui Domini nostri Jesu Christi tutelam fidelissimam desiderantibus præstet. Qui tecum vivit et regnat Deus.

(532) *Et miscetur sal et cinis; faciensque ter inde crucem super ipsam aquam, dicat hinc Orationem.*

Oremus. — (533) Æternæ omnipotens Deus, qui nobis a te conditam creaturam aquæ in fide distinxisti, ut liquorem simplicem ad lavacrum, salsam soliditatem præberes ad condimentum, quatenus et sordida possent abluï, et fatua imbui, quo et noxa tolleretur originalis, et corrigeretur error ad viam salutis, te officii nostri functione immeriti deprecamur ut hæc salis et aquæ in tuo nomine facta permistio elementiarum tuarum sanctificetur obtutu. Quodque mysteria liter baptismo commodum, culpæ (534) traduci inimicum, sapientiæ aptum, errori præstas adversum, sancti Spiritus tui sanctitate reddas sanctificatum; nec ullo contagio reddatur immundum quod tua fieri credimus majestate beatum. Sed ita per te præbeat plenum sanctificationis effectum, ut ubicunque invocato nomine tuo fuerit manu emissum, vel quolibet modo assumptum, expulsis et explosis omnibus insidiis contrariæ potestatis, et cuncta dæmonum machinamenta ex eodem loco fugata deficient, et sanctorum

angelorum custodia semper inibi mansura constat. Per.

Deinde miscetur vinum cum aqua, et dicit hanc Orationem.

Oremus. — (535) Creator et conservator humani generis, dator gratiæ spiritalis, largitor æternæ salutis, tu, Domine, (536) permittite Spiritum sanctum tuum super vinum hoc aqua mistum, ut (537) armata virtute cœlestis defensionis ad consecrationem hujus ecclesiæ vel altaris proficiant. Per Dominum nostrum Jesum Christum.

(538) *Inde facit crucem de digito suo cum ipsa aqua in dextra parte, (539) per quatuor cornua altaris. Inde veniens ante altare (540) cum hyssopo aspergit ipsum altare septem vicibus canendo Antiphonam Asperges me, Domine, hyssopo et mundabor, (541) cum ipso Psalmo. Et vadit in circuitu altaris spargendo. Deinde in dextra parte per parietes ecclesiæ, (542) usque dum veniens ante altare, spargit iterum desuper in circuitu altaris (543) vel ecclesiæ, canendo Antiphonam Exsurgat Deus, cum ipso Psalmo; usque dum veniens iterum ante altare aspergit desuper, et in circuitu ecclesiæ (544) canendo Antiphonam Sanctificavit Dominus tabernaculum suum, quia hæc est; Psalmum, Deus Deus noster, et, Ecce nunc. Et mittit ex ministris aut clericis duos vel tres (545) qui extrinsecus ecclesiæ parietes una voce psallant. Interim ipse pontifex vadit de ipso altari spargendo per medium ecclesiæ in longum et latum, (546) faciendo crucem super pavimentum cum Antiphona Domus mea domus orationis vocabitur, cum Versu, Narrabo nomen tuum fratribus meis. Item Versus, Domine dilexi, cum Gloria: et veniens in medio ecclesiæ dicit: Oremus. Et dicit diaconus: Flectamus genua, postea dicit: Levate. Et dicit Orationem.*

(547) Deus, qui loca nomini tuo dicata sanctificas, effunde desuper hanc sanctificationis domum gratiam tuam, **149** ut ab omnibus hic invocantibus te auxiliium tuæ misericordiæ sentiat. Per Dominum nostrum Jesum Christum.

Iterum dicit: Oremus, et diaconus: Flectamus genua; postea dicit: Levate. (548) Et sequitur oratio.

Deus sanctificationum, omnipotens dominator, cuius pietas sine fine sentitur; Deus, qui cœlestia simul et terrestria moderaris, servans misericordiam tuam populo tuo ambulanti ante conspectum gloriæ tuæ; exaudi preces servorum tuorum, ut sint oculi tui aperti super domum istam die ac nocte. Hancque basilicam, in honore sancti *III.* sacris mysteriis institutam, clementissimus dedica, miseratus illustra, proprio splendore clarifica. Omnemque hominem venientem adorare in loco hoc placatus admitte, propitius dignare respicere, et propter nomen tuum magnum, et manum tuam fortem et brachium excelsum in habitaculo hoc supplicantes libens protege, dignanter exaudi, æterna defensione conserva, ut semper felices, semper tua religione lætantes con-

* Hic exorcismus cum Benedictione seq. legitur in vet. Sacram. Gallic. præmittiturque: *Exorcismus ad salis sparsum faciendum.*

stanter in sanctæ Trinitatis fide catholica perseverent. Per Dominum nostrum Jesum Christum Filium tuum, qui tecum vivit et regnat Deus in unitate ejusdem.

(549) *Ipsa expleta, incipit Antiphonam Introitus ad altare Dei mei, ipsam canendo, cum ipso Psalmo. Vadit ante altare, (550) et fundit quod remansit de ipsa aqua ad basin altaris. Et exergitur altare de linteis; (551) postea offert incensum, et mittit oleum super altare, (552) in medio crucem faciens, et super quatuor angulos cum Antiphona canendo Erexit Jacob, cum Psalmo (553) Fundamenta ejus; (554) et ungit cum manu sua ipsum lapidem, semper incensum in circuitu ipsius altaris alio sacerdote faciente. Post, (555) expleto Psalmo, mittit iterum oleum similiter sicut prius canendo Antiphonam (556) Mane surgens Jacob, cum Psalmo Bonum est confiteri Domino. Ipso expleto (557) mittit chrisma similiter canendo Antiphonam Ecce odor Filii mei, cum Psalmo Lauda, Jerusalem, Dominum. Item Antiphonam Unxit te Dominus, Psalmum Eructavit cor meum. Deinde in circuitu ecclesiæ per parietes (558) dextro in dextro faciens crucem cum pollice de ipso chrismate cum Antiphona Sanctificavit Dominus, Psalmum Magnus Dominus, et Ecce nunc. Item dicit Antiphonam Lapidis pretiosi, Psalmum Lauda, Jerusalem. (559) Inde faciens crucem incensi super altare dicit: Oremus. Diaconus, ut supra. Et dicit Orationem super altare.*

Dei Patris omnipotentis misericordiam, dilectissimi fratres, deprecemur, ut hoc altare sacrificiis spiritualibus consecrandum vocis nostræ exoratus officio præsentis benedictione sanctificet, ut in eo semper oblationes famulorum suorum studio suæ devotionis impositas benedicere et sanctificare dignetur, et spiritali placatus incenso precanti familiæ suæ promptus exauditor assistat. Per Dominum nostrum Jesum Christum Filium tuum qui venturus. Iterum dicit: Oremus. Diaconus ut supra.

*Sequitur Benedictio. — Deus omnipotens, in cujus honore altare hoc (560) sub invocatione tui nominis indigni consecramus, clemens et propitius preces nostræ humilitatis exaudi, et præsta ut in hac mensa sint tibi libamina **150** accepta, sint grata, sint pingua, et Spiritus sancti tui semper rore perfusa, ut omni tempore in hoc loco supplicantis tibi familiæ tuæ anxietates releves, agritudines cures, preces exaudias, vota suscipias, desiderata confirmes, postulata concedas. Per Dominum.*

Deinde dicit Antiphonam Confirma hoc Deus, cum Gloria.

(561) *Deinde, tenentibus subdiaconis vel acolythis linteamina, vel omnia ornamenta ecclesiæ, seu vasa sacra quæcunque ad cultum Dei et ecclesiæ pertinere videntur, benedicit ea pontifex.*

Benedictio (562) ad linteamina, vel ad omnia in usum basilicæ. — (563) Omnipotens et misericors Deus, qui ab initio utilia et necessaria hominibus creasti, templaque manu hominum facta nomini san-

^a Hæc benedictio iisdem pene verbis legitur in vet. Sacram. Gall.

cto tuo dicari tuæque habitationis loca vocari voluisti, quique per famulum tuum Moysen vestimenta pontificalia et sacerdotalia, seu Levitica, et alia quæque diversi generis ornamenta ad cultum et decorem tabernaculi et altaris tui fieri decrevistis; exaudi propitius preces nostras, et omnia hæc diversarum specierum ornamenta, in usum tuæ hujus basilicæ vel altaris ad honorem et gloriam tuam præparata, (564) purificare et sanctificare, benedicere et consecrare per nostræ humilitatis servitatem digneris, ut et divinis cultibus sacrisque ministeriis apta existant, et his confectioni corporis et sanguinis Jesu Christi Filii tui Domini nostri dignis pareatur famulatibus. Qui tecum vivit et regnat.

Alia. — (565) Omnipotens sempiternus Deus, a quo omnia immunda purgantur, et in quo omnia purgata clarescunt, supplices famuli tui tuam omnipotentiam invocamus, ut ab hoc vase, vel vestimento, quæ tibi offerunt famuli tui Ill., omnis spiritus immundus confusus longe discedat, et per fidei benedictionem huic sancto altari tuo sint perfecta, et utilia ad opus ministerii tui, te juvante, sanctificata permaneant. Per Dominum nostrum Jesum.

(566) ^a *Benedictio super munus quod quis Ecclesiæ offert. — Deus, cujus verbo et potentia facta sunt omnia, cujus dono percipimus quæ ad vitæ remedium possidemus, te supplices nixis precibus exoramus, ut de sede Majestatis tuæ huic oblationi fidelium sanctificator accedas. Suscipe de manu famulorum tuorum Ill. munus oblatum, quod a tua clementia benedictum in hujus sanctuarii tui usum maneat consecratum. Sint hæc in conspectu tuo libenter accepta, sicut quondam Abel alumni tui, vel Melchisedech munera tibi placuerunt oblata. Et quia ob honorem tui amoris ecclesiam tuam summis nituntur decorare obsequiis, tu eis, Domine, magna pro parvis recompensa, ut, devotionem eorum accipiens, peccata dimittas, fide eos releas, indulgentia foveas, misericordia protegas, adversa destruas, prospera concedas. Habeant in hoc sæculo bonæ actionis documentum, charitatis studium, sancti amoris effectum, et in futuro cum sanctis angelis adipiscantur perpetuum regnum. Per Dominum.*

151 *Alia. — Exaudi nos, Domine, quæsumus, ut hæc linteamina, aliaque indumenta, necnon et vasa sancto altari tuo atque ecclesiæ tuæ cunctoquo sacri ministerii usui præparata, benedicere et sanctificare digneris. Per Dominum nostrum Jesum Christum.*

Ad (567) consecrandam patenam. — (568) Consecramus et sanctificamus hanc patenam, ^b ad conficiendum in ea corpus Domini nostri Jesu Christi patientis crucem pro salute nostra omnium, qui cum Patre et Spiritu sancto vivit et regnat per cuncta sæcula sæculorum. Amen.

(569) *Inde faciens signum crucis de oleo sancto super patenam, dicit.*

^b In duobus Theod.: *Ad confringendum in ea corpus, etc.*

Consecrare et sanctificare digneris, Domine, patenam hanc per istam unctionem et nostram benedictionem, in Christo Jesu Domino nostro, qui vivis, etc.

(570) *Benedictio patene*. — Domine, Deus omnipotens, qui per Moysen famulum tuum tabernaculi tui altare, et vasa omnia divino cultui mancipasti, clementiam tuam supplices deprecamur, ut hoc vas aptum cultibus tuis, dignumque altaribus reddas, ut sanctificatum in nomine tuo, corporis tui pretiosum ferculum deputetur. Qui vivis et regnas cum Patre in unitate Spiritus sancti, per omnia sæcula sæculorum. Amen.

(571) *Ad calicem benedicendum*. — Oremus, dilectissimi fratres, ut Dominus Deus noster calicem in usum sui ministerii consecrandum cœlestis gratiæ inspiratione sanctificet, et ad humanam benedictionem plenitudinem divini favoris accommodet. Per Dominum.

Item alia. — Oremus. Dignare, Domine, calicem istum in usum ministerii tui, (572) pia famuli tui *III.* devotione formatum, ea sanctificatione perfundere qua Melchisedech famuli tui sacratum calicem perfudisti. Et quod arte, vel metallo effici non potest altaribus tuis dignum, fiat tua benedictione pretiosum. Per.

Item alia. — (573) Deus, qui Moysi famulo tuo in Horeb monte servanda populo tuo præcepta disponens templum sanctum tuum qualiter ædificaret instituiti, sacra quoque vasa quæ inferri altari tuo deberent ad instar vasorum cœlestium docuisti, precamur ut hunc calicem, in quo celebraturi sumus sacrosancta mysteria, emissionem sancti Spiritus tui cœlesti benedictione sanctifices, gratumque et acceptabilem habeas, atque benedicas, ac digne sociatum vasculis tuis, et acceptabilem deferat famulatum, et digne tuis mysteriis consecratur. Per Dominum nostrum Jesum Christum Filium tuum.

(574) *Deinde vadunt ad eum locum in quo reliquæ præterita nocte cum vigiliis fuerunt, et elevent eas.*

152 Oratio quando elevantur reliquæ.

Oremus. — (575) Aufer a nobis, quæsumus, Domine, iniquitates nostras, ut ad sancta sanctorum puris mereamur mentibus introire. Per Dominum.

Alia. — Fac nos, Domine, sanctorum tuorum specialiter dicata membra contingere, quorum cupimus patrocinia incessanter habere. Per Dominum

Finis hac oratione elevent eas cum feretro, et cum magno honore cantando has Antiphonas: (576) *Ambulate, sancti Dei, Antiphonam De Jerusalem, Antiphonam Ecce populus, Antiphonam Cum jucunditate, (577) cum crucibus, et thuribus, et candelabris multi que luminaribus. Et veniant ad basilicam in qua deponendæ sunt, et mox ut intro pedem intulerint, dicat hanc Orationem*:

^a Hæc Oratio cum duabus sequentibus legitur in utroque Theod.

^b In vet. Sacram. Gallic. hæc Oratio, nonnullis immutat s, adhibetur ad benedictionem calicis et patene, et turris simul. Turris hujus usus erat ad sacrum ministerium deferendum. Ipsum Christi corpus in

Oremus. — (578) Domum tuam, quæsumus, Domine, clementer ingredi, et in tuorum tibi cordibus fidelium perpetuam constitue mansionem, ut cuius ædificatione subsistit, hujus fiat habitatione præclara. Per Dominum.

Alia. — Oremus. Deus, qui sacrandorum tibi auctor es munerum, effunde super hanc orationis domum benedictionem tuam, ut ab omnibus hic invocantibus nomen tuum defensionis tuæ auxilium sentiat. Per Dominum nostrum Jesum Christum Filium.

Deinde pergant ad altare, ubi condendæ sunt, et (579) extenso velo inter eos et populum, et recondat pontifex propria manu ipsas reliquias (580) in loco altaris, canendo Antiphonam Exultabunt sancti in gloria, (581) cum Psalmo Laudate Dominum de cœlis. Item Antiphonam Cantate Domino canticum novum, Psalmum ipsum. Item Antiphonam Sub altare Dei sedes accepistis, Psalmum Laudate Dominum in sanctis ejus. Finito hoc dicat hanc orationem.

Oremus. — Deus, qui ex omni coaptatione sanctorum æternum tibi condidisti habitaculum, da ædificationi tuæ incrementa cœlestia, ut quorum hic reliquias pio amore complectimur, eorum semper meritis adjuvemur. Per Dominum

(582) *Post hæc vestiat altare (583) cum Antiphona in velamento altarum tuarum, Psalmum Deus, Deus meus, ad te luce vigilo. Et dicatur hæc Oratio*:

Oremus. — Descendat, quæsumus, Domine, Deus noster, Spiritus sanctus tuus super hoc altare, qui et populi tui dona sanctificet, et sumentium corda dignanter emundet. Per Dominum.

Inde (584) revertatur pontifex in sacrarium cum ordinibus suis, et induant se vestimentis aliis solemnibus. Interim ornatur ecclesia, et accendantur luminaria multa; et incipiat cantor Antiphonam ad introitum: Terribilis est locus iste. Et procedat 153 pontifex de sacrario cum ordinibus suis, sicut consuetudo est in festivitibus. (585) Celebratur ibi solemniter missa more solito, ordine suo, cum Gloria in excelsis Deo. (586) Tota vero hebdomada Missæ publicæ in ecclesia fiunt.

Orationes ad Missas in dedicatione ecclesiæ. — Deus qui invisibiliter omnia continet, et tamen pro salute generis humani signa tuæ potentiae visibiliter ostendis, templum hoc Majestate tuæ inhabitationis illi tra, ut omnes quicunque huc deprecari convenierint, ex quacunque ad te tribulatione clamaverint, consolationis tuæ beneficia consequamur. Per Dominum.

Super oblata. — Omnipotens sempiternus Deus, altare nomini tuo dicatum cœlestis virtutis benedictione sanctifica, et omnibus in te sperantibus auxiliis turre gestari solitum docet Mabill. in Liturgia Gallic. et in commentario in Ordine Rom., § 20, cujus sententia confirmatur ex Gregorio Turon., l. de Gloria Mart., cap. 86: *Acceptaque turre, diaconus in qua mysterium domini corporis habebatur.*

tui munus ostende, ut hic sacramentorum virtus, et votorum obtineatur effectus. Per Dominum nostrum.

Præfatio. — Vere dignum et justum est, æquum et salutare, nos tibi semper et ubique gratias agere, Domine sancto, Pater omnipotens, æterne Deus: per quem te supplices deprecamur, ut altare hoc sanctis usibus præparatum cœlesti dedicatione sanctifices. Et sicut Melchisedech sacerdotis præcipui oblationem dignatione mirabili suscepisti, ita imposita huic novo altari munera semper accepta ferre digneris, ut populus qui in hanc Ecclesiæ domum sanctam convenerit, per hæc libamina cœlesti sanctificatione salvatus, animarum quoque suarum salutem perpetuam consequatur. Per quem Majestatem.

Item Præfatio. — Vere dignum et justum est, æquum et salutare, nos tibi semper et ubique gratias agere, Domine sancte, Pater omnipotens, æterne Deus: qui cum ubique sis totus, et cum universa tua Majestate contineas, sacrari tamen tibi loca tuis mysteriis apta voluisti, ut ipsæ orationum domus supplicum mentes ad invocationem tui nominis incitarent. Effunde, quæsumus, super hunc locum gratiam tuam, et omnibus te invocantibus auxilium tui munus ostende, ut hic sacramentorum virtus omnium fidelium corda confirmet. Per eundem Dominum.

Benedictio. — Benedicat et custodiat vos omnipotens Dominus, domumque hanc sui muneris præsentia illustrare, atque suæ pietatis oculos super eam die ac nocte dignetur aperire. Amen. Concedatque propitius ut omnes qui ad dedicationem hujus basilicæ devote convenistis, intercedente beato Ill. et cæteris sanctis suis, quorum reliquiæ hic pio venerantur amore vobiscum, hinc veniam peccatorum vestrorum reportare valeatis. Amen. Quatenus eorum interventu ipsi templum sancti Spiritus, in quo sancta Deus Trinitas jugiter habitare dignetur, efficiamini, et post hujus vitæ labentis excursu ad gaudia æterna feliciter pervenire mereamini. Amen. Quod ipse præstare dignetur.

154 *Ad Complendum.* — Quæsumus, omnipotens Deus, ut in hoc loco, quem nomini tuo indigni dicavimus, cunctis petentibus aures tuæ pietatis accommodes. Per.

Alia. — Sanctorum tuorum, Domine, precibus confidentes, quæsumus, ut per ea quæ sumpsimus æterna remedia capiamus. Per.

Super populum. — Copiosa beneficia, quæsumus, Domine, Christianus populus assequatur, ut qui in honorem sanctorum tuorum sacrandis tibi liminibus devotus occurrit, et vitæ subsidia præsentis accipiat, et gratiam sempiternæ redemptionis inveniat. Per.

Alia. — Dona, Domine, virtutem populo tuo, et effice nos templum Spiritus sancti, ut tibi de corde puro holocaustum acceptabile præparemus. Per

(587) IN ANNIVERSARIO DEDICATIONIS BASILICÆ.

Deus, qui nobis per singulos annos hujus sancti templi tui consecrationis reparas diem, et sacris semper mysteriis repræsentas incolumes, exaudi preces

• Benedictionem hanc non habet Benedictionale.

A populi tui, et præsta ut quisquis hoc templum beneficia petiturus ingreditur cuncta se impetrasse lætetur. Per Dominum.

Super oblata. — Annue, quæsumus, Domine, precibus nostris, ut quicumque intra templi hujus, cujus anniversarium dedicationis diem celebramus, ambitum continemur, plena tibi atque perfecta corporis et animæ devotione placeamus, ut, dum hæc præsentia vota reddimus, ad æterna præmia te adjuvante pervenire mereamur. Per.

Præfatio. — Vere dignum et justum est, æquum et salutare, nos tibi semper et ubique gratias agere, Domine sancte, Pater omnipotens, æterne Deus: et pro annua devotione tabernaculi hujus honorem tibi debitum referre, per Christum Dominum nostrum; B cujus virtus magna, pietas copiosa. Respice, quæsumus, de cœlo, et vide, et visita domum istam, ut si quis in ea nomini tuo supplicaverit, libenter exaudias, et satisfaciens libenter ignoscas. Hic tibi sacerdotes tui sacrificium laudis offerant, hic fidelis populus vota persolvat, hic peccatorum onera deponantur, hic fides sancta stabilietur, hic pietas absoluta redeat, hic iniquitas emendata discedat. Inveniat apud te, Domine, locum veniæ, quicumque satisfaciens huc confugerit, et conscio dolore victus altaria tua rivis suarum eluerit lacrymarum. Hic, si quando populus tuus tristis mœstusque convenerit, acquiesce rogari, et rogatus indulge petentibus. Per quem.

Ad Complendum. — Multiplica, Domine, quæsumus, per hæc sancta, quæ sumpsimus, veritatem tuam in C manibus nostris, ut te in templo sancto jugiter adoremus, et in conspectu tuo cum sanctis angelis gloriamur. Per.

155 *Super oblata.* — Deus, qui Ecclesiam tuam Unigeniti tui sponsam vocare dignatus es, utque haberet gratiam per fidei devotionem, haberet etiam ex nomine pietatem, da ut omnis hæc plebs nomini tuo serviens hujus vocabuli consortio digna esse mereatur. Et Ecclesia tua in templo, cujus anniversarius dedicationis dies celebratur, tibi collecta, te timeat, te diligat, te sequatur, ut dum jugiter per ejus vestigia graditur, ad cœlestia promissa, ipso ducente, pervenire mereatur. Qui tecum.

(588) IN VIGILIA APOSTOLORUM.

D Concede nobis, quæsumus, omnipotens Deus, venturam apostoli tui Ill. solemnitatem congruo prævenire honore, et venientem digna celebrare devotione. Per.

Super oblata. — Accepta tibi sit, Domine, nostræ devotionis oblatio, et ad apostolicam puriores faciat nos venire festivitatem. Per.

Præfatio. — Vere dignum et justum est, æquum et salutare, nos tibi semper et ubique gratias agere, Domine sancte, Pater omnipotens, æterne Deus: et venientem natalem beati apostoli tui Ill. debita servitute prævenire, suppliciter obsecrantes ut ipsuum nos apud tuam clementiam sentiamus habere patro-

num, quem, tua gratia largiente, meruimus æternæ salutis suscipere ministrum. Per Christum.

Ad Complendum. — Præsta nobis, æterne largitor, ejus ubique protegi oratione ejus natalitia per hæc sancta, quæ sumpsimus, votivo prævenimus obsequio. Per.

Ad Vesperos. — Sancti tui nos, quæsumus, Domine, *III.* apostoli solemnitas, quam prævenimus, tucatur, quia tanto fiducialius tuo nomini supplicamus, quanto frequentius apostolorum intercessionibus confoveamur. Per Dominum nostrum.

Alia. — Deus, tuorum gloria justorum, præsta, quæsumus, ut sancti tui *III.*, cujus diem passionis celebrando prævenimus, sentiamus auxilium. Per.

Ad Matutinos. — Deus, qui es omnium sanctorum tuorum splendor mirabilis, quique hunc diem beati apostoli tui *III.* martyrio consecrasti, da Ecclesiæ tuæ de natalitio tantæ festivitatis lætari, ut, quæ apostolorum tuorum prædicatione floruit, eorum exemplis muniatur et intercessionibus adjuvetur. Per Dominum ^a.

MISSA IN VIGILIA UNIUS MARTYRIS.

Quæsumus, omnipotens Deus, ut nostra devotio, quæ natalitia beati *III.* (589) martyris antecedit, patrocinia nobis ejus accumularet. Per.

156 *Super oblata.* — Magnifica, Domine, beati *III.* solemnitas recensemus, quæ, promptis cordibus astantes, oblati muneribus et suscipimus et præimus. Per Dominum nostrum.

Præfatio. — Vere dignum et justum est, æquum et salutare, nos tibi semper et ubique gratias agere, Domine sancte, Pater omnipotens, æterne Deus: et gloriosi *III.* martyris pia certamina præcurrando, cujus honorabilis annua recursione solemnitas, et perpetua semper et nova est, quia et in conspectu tuæ Majestatis permanet mors tuorum pretiosa justorum et (590) restaurantur incrementa lætitiæ, cum felicitatis æternæ recoluntur exordia. Per Christum.

Ad Complendum. — Sancta tua, Domine, in beati *III.* martyris (591) pretiosa passione, quam præimus, nos refoveant, quibus et jugiter satiamur, et semper desideramus expleri. Per Dominum.

Super populum. — Præsta, quæsumus, omnipotens Deus, ut qui sancti martyris tui *III.* solemnitas præimus, ejus etiam virtutes imitemur. Per.

Ad Vesperos. — Deus, qui nobis beati *III.* martyris tui natalitia gloriosa præire concedis, tribue, quæsumus, ejus nos semper et beneficiis præveniri, et orationibus adjuvari. Per.

Alia. — Deus, qui nos beati martyris tui *III.* concedis natalitia prævenire, ejus nos tribue meritis adjuvari. Per.

Ad Matutinos. — Omnipotens sempiternus Deus, fortitudo certantium, et martyrum palma, solemnitatem hodiernæ diei propitius intueere, et Ecclesiam tuam continua fac celebritate lætari, ut quod meritis

^a Nulla hic Missa de communi apostolorum legitur sicut infra de communi martyrum, fortasse quod omnes apostoli Missam haberent propriam.

non præsumit, intercessione beati martyris tui *III.* assequi mereatur. Per Dominum nostrum.

Alia. — Deus, mundi Creator et rector, qui hunc diem in beati *III.* martyrio consecrasti, concede propitius, ut omnes qui martyrii ejus merita venerantur intercessionibus ejus ab æternis gehennæ incendiis liberentur. Per.

MISSA IN NATALI UNIUS MARTYRIS.

(592) *Votivos,* Domine, quæsumus, beati martyris tui *III.* natalis nos semper excipiat, qui et jucunditatem nobis suæ glorificationis infundat, et tibi nos reddat acceptos. Per Dominum nostrum.

Super oblata. — Præsentia munera, quæsumus, Domine, ita serena pietate intueere, ut sancti Spiritus perfundantur benedictione, et in nostris cordibus eam dilectionem **157** validius infundant, per quam sanctus martyr *III.* omnia corporis tormenta devicit. Per.

Præfatio. — Vere dignum et justum est, æquum et salutare, nos tibi semper et ubique gratias agere, Domine sancte, Pater omnipotens, æterne Deus: et in præsentis festivitatis sancti martyris tui *III.* tibi constando laudis Hostias immolare; tuamque immensam pietatem implorare, ut sicut illi dedisti celestis palmam triumphi, sic, eo suffragante, nobis emendationem ac veniam concedas peccati; ut in te exsulemus in misericordia, in quo ille lætatur in gloria. Per Christum.

Item alia Præfatio. — Vere dignum et justum est, æquum et salutare, nos tibi semper et ubique gratias agere, Domine sancte, Pater omnipotens, æterne Deus: et te in omnium martyrum triumphis laudare. Quoniam tu's donis atque muneribus beati martyris tui *III.* passionem hodierna solemnitate veneramur, qui pro confessione Jesu Christi Filii tui Domini nostri diversa supplicia sustinuit, et, eadem vincens, coronam perpetuitatis promeruit. Per quem.

(593) *Item alia Præfatio.* — Vere dignum et justum est, æquum et salutare, nos tibi semper et ubique gratias agere, Domine sancte, Pater omnipotens, æterne Deus, per Christum Dominum nostrum: cujus gratia beatum *III.* in sacerdotium elegit, doctrina ad prædicandum erudit, potentia ad perseverandum confirmavit, ut per sacerdotalem infulam perveniret ad martyrii palmam. Docensque subditos, instruens vivendi exemplo, confirmans patiendò, ad te coronandus perveniret, qui persecutorum minas intrepidus superasset. Cujus interventus nos, quæsumus, a nostris mundet delictis, qui tibi placuit tot donorum prærogativis. Per quem Majestatem.

^b *Benedictio.* — Beati martyris sui *III.* intercessione vos Dominus benedicat, et ab omni malo defendat. Amen. Extendat in vos dexteram suæ propitiationis, qui eum suscepit per supplicia passionis. Amen. Quo ejus in cælo mereamini habere consortium, cujus devotis mentibus in terra celebratis

^b Legitur in Benedictionali, ubi assignatur, in civitate unius martyris.

triumphum. Amen. Quod ipse præstare dignetur, a
cujus regnum.

Ad Complendum. — Sumpsimus, Domine, sancti
III. martyris solemnitate cœlestia sacramenta, cuius
suffragiis, quæsumus, largiaris ut quod temporaliter
gerimus, æternis gaudiis consequamur. Per.

Super populum. — Fac, quæsumus, Domine Deus
noster, intercedente beato martyre tuo *III.*, populum
tuum in tua devotione gaudere, quia perpetua est et
plena felicitas, si bonorum omnium serviamus Au-
ctori. Per Dominum nostrum Jesum Christum.

Alia Orationes. — Sancti *III.* martyris tui, Do-
mine, nos oratio sancta conciliet, quæ sacris virtuti-
ous veneranda refulget. Per Dominum nostrum.

• **158** *Alia.* — Beati martyris tui *III.* quæsumus
Domine, precibus adjuvemur, et ejus digne solemnia
celebrantes tuo nomini fac nos semper esse devo-
tos. Per.

Alia. — Beati martyris tui *III.*, quæsumus, Do-
mine, nos patrocinium collatum non deserat, quod
fragilitatem nostram et precibus tueatur et meritis.
Per.

Alia. — Deus, qui sanctam nobis hujus diei so-
lemnitate pro commemoratione beati martyris tui
III. fecisti, adesto familiæ tuæ precibus, et da ut
cujus hodie festa celebramus, ejus meritis et inter-
cessionibus adjuvemur. Per Dominum nostrum.

Alia. — Plebs tua, Domine, sancti martyris tui
III. te glorificatione magnificet, et eodem semper
precante, te mereamur habere rectorem. Per Domi-
num nostrum.

MISSA (594) IN VIGILIA PLURIMORUM MARTYRUM.

Reatorum martyrum *III.* et *III.* natalitia vene-
randa, quæsumus, Domine, Ecclesia tua devota sus-
cipiat, et fiat magnæ glorificationis amore devotior.
Per.

Super oblata. — Hæc Hostia, Domine, quæsumus,
emundet nostra delicta, et ad venturam festivitatem
tantorum martyrum tuorum *III.* celebrandam
subditorum sibi corpora mente-que sanctificet. Per.

Præfatio. — Vere dignum et justum est, æquum
et salutare, nos tibi semper et ubique gratias agere,
Domine sancte, Pater omnipotens, æterne Deus :
misericordiæ dator, et totius bonitatis auctor, qui
jejunii, orationibus et elemosynis, peccatorum
remedia et virtutum omnium tribuis incrementa ; te
humili devotione precamur ut qui sanctis tuis *III.*,
quorum festa prævenimus, martyrii dedisti coro-
nam, intercessionibus eorum ad hæc agenda nobis
tribuas indefessam efficaciam. Per Christum.

Ad Complendum. — Pasce nos, Domine, tuorum
gaudiis ubique sanctorum, quia nostræ salutis au-
gmenta sunt, quoties illis honor impenditur, in qui-
bus tu mirabilis prædicaris. Per.

Super populum. — Protege, Domine, plebem
tuam, et quam martyrum tuorum *III.* assidua tri-
buisti festivitate devotam, tibi semper placitam fieri
precibus concede justorum. Per.

• In Vatic. et Gussanv. Edit. legitur *sanctorum.*

Alia. — Sint tibi, Domine, quæsumus, nostri mu-
nera grata jejunii, quia tunc eadem in sanctorum
III. digna commemoratione deferimus, si et actus
illorum pariter subsequamur. Per.

159 *Alia.* — Præsta, quæsumus, omnipotens
Deus, ut populus tuus ad plenæ devotionis affectum
beatorum martyrum *III.* natalitiis præparetur, et eo-
rum patrocinio promerente, plenæ capiat securitatis
augmentum. Per Dominum.

Alia. — Deus, qui nos annua beatorum martyrum
tuorum *III.* solemnia frequentare concedis, præsta,
quæsumus, ut et devotis eadem mentibus celebre-
mus, et eorum intercessionibus adjuvemur. Per Do-
minum nostrum.

Ad Matutinos. — Deus, qui hodiernam diem san-
ctorum tuorum *III.* martyrio consecrasti, da nobis
salutem mentis et corporis, ut et illorum pa-
sioni sit veneratio ex nostra devotione, et nobis auxilium
proveniat de eorum sanctissima intercessione. Per.

IN NATALI PLURIMORUM MARTYRUM.

Omnipotens sempiternæ Deus, qui per gloriosi
bella certaminis ad immortales triumphos martyres
extulisti, da cordibus nostris dignam pro eorum
commemoratione letitiam, ut quorum memoriam
vivo amore amplectimur, eorum precibus adjuvemur.

Super oblata. — Munera tibi, Domine, nostræ de-
votionis offerimus, quæ et pro tuorum tibi grata sint
honore justorum, et nobis salutaria te miserante,
reddantur. Per.

Præfatio. — Vere dignum et justum est, æquum
C et salutare, nos tibi semper et ubique gratias agere,
Domine sancte, Pater omnipotens, æterne Deus :
qui sanctorum martyrum tuorum pia certamina ad
copiosam perducis victoriam, atque perpetuum eis
largiris triumphum, ut Ecclesiæ tuæ semper sint in
exemplum ; præsta nobis, quæsumus, ut per eorum
intercessionem, quorum festa celebramus, pietatis
tuæ munera capiamus. Per Christum.

Benedictio. — ^b Benedicat vobis Dominus beato-
rum martyrum suorum *III.* suffragiis, et liberet ab
adversitatibus cunctis. Amen. Commendet vos eo-
rum intercessio gloriosa, quorum in conspectu ejus
est mors pretiosa. Amen. Ut sicut illi per diversa
genera tormentorum cœlestis regni sunt sortiti hæ-
reditatem, ita vos eorum mereamini consortium per
D bonorum operum exhibitionem. Amen. Quod ipse
præstare dignetur.

Ad Complendum. — Præsta nobis, Domine, quæ-
sumus, ut quæ pro martyrum tuorum *III.* beata pas-
sione peregrimus, ipsorum nobis fiant intercessione
salutaria, in quorum natalitiis sunt exsultanter im-
pleta. Per Dominum nostrum.

Alia. — Omnipotens sempiternæ Deus, qui in san-
ctorum tuorum cordibus flammam tuæ dilectionis
accendis, **160** da mentibus nostris eandem fidei et
charitatis virtutem, ut quorum gaudemus triumphis,
proficiamus exemplis. Per.

Alia. — Ad defensionem fidelium, Domine, quæ-

^b In Benedictionali, ubi hæc leguntur, *benedicat vos.*

sumus, dexteram tuæ Majestatis extende, et, ut perpetua pietatis tuæ protectione muniamur, intercessio pro his non desit martyrum continuata sanctorum. Per.

Alia. — Omnipotens et misericors Deus, fidelium lumen animarum, adesto votis solemnitate hodiernæ, et Ecclesiæ tuæ gaudiis de beatorum martyrum *Ill.* gloria conceptis benignus aspira, ut et corda nostra passione ipsorum (595) igniantur, et apud misericordiam tuam eorum juvemur meritis, quorum gaudemus exemplis. Per Dominum nostrum.

Alia. — Concede, quæsumus, omnipotens Deus, ut sanctorum martyrum tuorum, quorum celebramus victorias, participemus et præmiis. Per Dominum nostrum.

IN VIGILIA UNUS (596) CONFESSORIS.

Concede nobis, quæsumus, omnipotens Deus, venturam beati confessoris tui *Ill.* solemnitate congruo prævenire honore, et venientem digni celebrare devotione. Per Dominum nostrum.

Super oblata. — Accepta tibi sit, Domine, nostræ devotionis oblatio, et ad sancti confessoris tui *Ill.* puriores faciat nos venire festivitatem. Per.

Præfatio. — Vere dignum et justum est, æquum et salutare, nos tibi semper et ubique gratias agere, Domine sancte, Pater omnipotens, æterne Deus : et Majestatem tuam suppliciter exorare, ut qui beati *Ill.* confessoris tui festum solemnibus jejuniis et devotis prævenimus officiis, illius apud Majestatem tuam et adjuvemur meritis, et instruamur exemplis. Per.

Ad Complendum. — Beati confessoris tui *Ill.*, Domine, suffragiis exoratus, percepta nos sacramenti tui virtute defende. Per Dominum nostrum.

Super populum. — Benedictionis tuæ, Domine, gratiam, intercedente sancto confessore tuo *Ill.*, suscipiamus, ut cujus præveniendo gloriam celebramus, ejus supplicando auxilium sentiamus. Per Dominum nostrum.

Ad Vesperos. — Concede, quæsumus, omnipotens Deus, ut ad meliorem vitam sancti confessoris tui *Ill.* exempla nos provocent, quatenus ejus solemnia prævenimus, etiam actus imitemur, et intercessionibus adjuvemur. Per.

Alia. — Concede, quæsumus, omnipotens Deus, ut sicut **161** confessoris tui *Ill.* gloriosa natalitia prævenimus, sic ad tua beneficia promerenda Majestatem tuam pro nobis ipse præveniat. Per.

Ad Matutinos. — Adesto, Domine, populo tuo, ut, beati confessoris tui *Ill.* merita præclara suscipiens, ad impetrandam misericordiam tuam semper ejus patrocinii adjuvetur et meritis. Per Dominum nostrum.

Alia. — Absolve, quæsumus, Domine, tuorum delicta populorum, et a peccatorum nexibus, quæ pro nostra fragilitate contraximus, intercedente beato confessore tuo *Ill.*, liberemur. Per Dominum nostrum.

MISSA IN NATALI UNUS CONFESSORIS.

Misericordiam tuam, quæsumus, Domine, nobis, interveniente beato confessore tuo *Ill.*, clementer impende, et nobis peccatoribus ipsius propitiare suffragiis. Per.

Super oblata. — Propitiare, quæsumus, Domine, supplicationibus nostris, et, interveniente pro nobis sancto *Ill.* confessore tuo, his sacramentis cælestibus servientes, ab omni culpa liberos esse concede, ut purificante nos gratia tua, iisdem quibus famulamur mysteriis emundemur. Per.

Præfatio. — Vere dignum et justum est, æquum et salutare, nos tibi semper et ubique gratias agere, Domine sancte, Pater omnipotens, æterne Deus : et in hac die, quam transitu sacro beati confessoris tui *Ill.* consecrati; quæsumus ergo clementiam tuam, ut des nobis illam sequi doctrinam quam ille et verbo docuit, et opere complevit, quatenus nos adjuvari apud misericordiam tuam et exemplis ejus sentiamus et meritis. Per Christum Dominum nostrum

Alia Præfatio. — Vere dignum et justum est, æquum et salutare, nos tibi semper et ubique gratias agere, Domine sancte, Pater omnipotens, æterne Deus : et te in sanctorum tuorum virtute laudare, quibus pro meritis suis beatitudinis præmia contulisti. Quoniam semper in manu tua sunt, et non tangit illos tormentum mortis, quos, te custodiente, beati udinis sinus intercludit, ubi perpetua semper exultatione lætantur, ubi etiam beatus confessor tuus *Ill.* sociatus exultat. Petimus ergo ut memor sit miseriarum nostrarum, et de tua misericordia nobis impetret beatitudinis suæ consortium. Per Christum.

Benedictio. — Omnipotens Deus det vobis copiam benedictionis, qui beatum *Ill.* sibi associavit virtute confessionis. Amen. Et qui illum fecit coruscare miraculis, vos exonet bonorum operum incrementis. Amen. Quo ejus et exemplis eruditi, et intercessione muniti, ejus depositionis diem celebratis, illi possitis in cælesti regione adjungi. Amen. Quod ipse prætare dignetur.

162 *Ad Complendum.* — Præsti, quæsumus, omnipotens Deus, ut, de perceptis muneribus gratias exhibentes, intercedente beato confessore tuo *Ill.*, beneficia potiora sumamus. Per.

Super populum. — Aures pietatis tuæ, quæsumus, Domine, precibus nostris inclina, ut qui peccatorum nostrarum flagellis percutimur, intercedente beato confessore tuo *Ill.*, miserationis tuæ gratia liberemur. Per.

Alia. — Sancti confessoris tui *Ill.* nos, quæsumus, Domine, tuere præsidii, ut ejus semper intercessionibus adjuvemur. Per.

Alia. — Adesto, quæsumus, Domine, precibus nostris, quas in sancti confessoris tui *Ill.* commemoratione deferimus, ut qui nostræ justitiæ fiduciam non habemus, ejus qui tibi placuit precibus adjuvemur. Per Dominum nostrum.

Alia. — Exsultemus, quæsumus, Domine, Deus

noster in solemnitate beati confessoris tui *Ill.*, ut a eius sacra natalitia celebrantes, ad impetrandam misericordiam tuam semper ejus patrocinii adjuvemur. Per.

Alia. — Omnipotens sempiternus Deus, cui cuncta famulantur elementa, exaudi propitius, intercedente pro nobis confessore tuo *Ill.*, orationem nostram, et tribue nobis misericordiam tuam; et quæcunque præcipis ut agamus, ipse adjuva ut implere possimus. Per Dominum nostrum.

Alia. — Sancti confessoris tui *Ill.* tribue nos, Domine, supplicationibus foveri, ut cujus depositionem annuo celebramus obsequio, ejus apud te intercessionibus et meritis adjuvemur. Per.

MISSA IN VIGILIA PLURIMORUM CONFESSORUM.

Beatorum confessorum tuorum, Domine, *Ill.* natalitia præeuntes, supplices te rogamus, ut quos celesti gloria sublimasti, tuis adesce concedas fidelibus. Per.

Super oblata. — Sacrificium, Domine, quod pro beatis confessoribus tuis *Ill.* offert nostra devotio, eorum meritis augeat nobis, te donante, suffragium. Per.

Præfatio. — Vere dignum et justum est, æquum et salutare, nos tibi semper et ubique gratias agere, Domine sancte, Pater omnipotens, æternæ Deus: sanctorum tuorum *Ill.* solemnitatem prævenientes, concede propitius, ut qui donis tuis ita existerunt gloriosi, apud te nostris existant nominibus idonei interventores. Per Christum.

163 *Ad Complendum.* — Quæsumus, Domine, salutaribus repleti mysteriis, ut quorum solemnitatem præeuntes, eorum orationibus adjuvemur. Per.

Super populum. — Conserva, quæsumus, Domine, familiam tuam, et benedictionum tuarum propitius ubertate purifica, ut per intercessionem beatorum confessorum tuorum *Ill.* et eruditionibus tuis semper multiplicetur, et donis. Per Dominum nostrum.

Alia. — Propitiare, misericors Deus, supplicationibus nostris, et populum tuum pervigili protectione custodi, ut qui beatorum confessorum tuorum *Ill.* solennia prævenimus, tribuas nobis ex eorum imitatione prospera mundi despiciere, et nulla ejus adversa formidare. Per.

Alia. — Deus, qui beatos confessores tuos *Ill.* sanctorum tuorum meritis coæquasti, da nobis in eorum celebritate gaudere, ut quorum commemorationem agimus, eorum imitatione proficiamus, et intercessionibus sublevemur. Per Dominum nostrum Jesum Christum.

IN NATALI PLURIMORUM CONFESSORUM.

Præsta, Domine, quæsumus, ut sicut sanctorum tuorum *Ill.* nos natalitia celebranda non deserunt, ita jugiter suffragiis comitentur. Per.

Super oblata. — Munera, Domine, plebis tuæ, quæsumus, beatorum confessorum tuorum *Ill.* fiant grata suffragiis, et pro quorum triumphis tuo nomini offe-

runtur, ipsorum digna perficiantur et meritis. Per Dominum nostrum.

Præfatio. — Vere dignum et justum est, æquum et salutare, nos tibi semper et ubique gratias agere, Domine sancte, Pater omnipotens, æternæ Deus: et Majestatem tuam supplicii devotioe exorare, ut beatorum confessorum tuorum *Ill.*, quorum hodie festa celebramus, obtentu mereamur tuum obtinere auxilium. Per Christum.

Alia Præfatio. — Vere dignum et justum est, æquum et salutare, nos tibi semper et ubique gratias agere, Domine sancte, Pater omnipotens, æternæ Deus: et te in tuorum honore sanctorum *Ill.* glorificare, qui et illis pro certaminis constantia beatitudinem tribuisti sempiternam, et infirmitati nostræ talia præstitisti suffragia, quæ pro eorum meritis possis audire dignanter. Per Christum.

Benedictio. — Sanctorum tuorum confessorum *Ill.* meritis vos Dominus faciat benedici, et contra adversa omnia eorum intercessione muniti. Amen. Eorum efficiat suffragio felices, quorum festivitatis diem celebratis orantes. Amen. Quo eorum imitantes exempla, ad cælestia pervenire post-itis promissa. Amen. Quod ipse prestare dignetur.

164 *Ad Complendum.* — Et natalitiis sanctorum, Domine, et sacramenti munere vegetati, quæsumus ut bonis quibus per tuam gratiam nunc fovemur perfraamur æternis. Per Dominum nostrum.

Super populum. — Adesto, Domine, precibus populi tui cum sanctorum *Ill.* patrocinio supplicantis, ut quod propria fiducia non præsumit suffragantium meritis consequatur. Per.

Alia. — Magnificantes, Domine, misericordiam tuam suppliciter exoramus ut qui nos sanctorum tuorum frequentibus facis natalitiis interesse, perpetuis tribuas interesse consortiis. Per.

Alia. — Da nobis, omnipotens Deus, in sanctorum tuorum te semper commemoratione laudare, quia refovere curabis quos in honore tuo perseverare concedis. Per Dominum nostrum.

Alia. — Sanctorum tuorum *Ill.*, Domine, suffragiis imploramus, ut a cunctis liberemur offensis. Per Dominum nostrum.

Alia. — Exaudi nos, omnipotens et misericors Deus, et sanctorum tuorum nos ubique tuere præsidis. Per.

Alia. — Tribue, quæsumus, Domine, sanctos tuos jugiter orare pro nobis; et semper eos clementer digneris audire. Per Dominum nostrum.

Alia. — Sancti tui, quæsumus, Domine, jugiter nobis a te et veniam postulent, et profectum. Per.

IN VIGILIA VIRGINUM.

Sanctæ martyris tuæ *Ill.*, Domine, supplicationibus tribue nos foveri, ut cujus venerabilem solemnitatem prævenimus obsequio, ejus intercessionibus commendemur et meritis. Per Christum.

Super oblata. — Muneribus nostris, Domine,

^a Idem verbis habetur in Benedictionali pro nativitate plurimorum confessorum.

sanctæ *III.* martyris tuæ festa præcedimus, præsta quæsumus ut quæ peccatorum nostrorum præpediuntur obstaculis illius meritis reddantur accepta. Per Dominum nostrum.

Præfatio. — Vere dignum et justum est, æquum et salutare, vos tibi semper et ubique gratias agere, Domine sancte, Pater omnipotens, æterne Deus : et te beatæ *III.* natalitia præveniendò laudare, prædicare et benedicere, quam tanto munere sublimasti, ut ei conferres et virginitatis coronam et martyrii palmam. Cujus interventus nos, quæsumus, a nostris mundet delictis, et supernorum civium faciat ascisci consortiis. Per Christum.

165 *Alia Præfatio.* — Vere dignam et justam est, æquum et salutare, nos tibi semper et ubique gratias agere, Domine sancte, Pater omnipotens, æterne Deus : et te, beatæ *III.* natalitia præveniendò, laudare, prædicare et benedicere, quam tanto munere sublimasti, ut ei conferres virginitatis coronam, et martyrii palmam ; sicque virtute fidei et decore pudicitie polleret, ut ad cœlestia regna virgo pariter et martyr intraret. Per Christum.

Ad Complendum. — Quæsumus, omnipotens Deus, ut quorum nos tribuis communicare memoriis, eorum facias veraciter imitatores. Per.

IN NATALI VIRGINUM.

Deus, qui inter cætera potentie tuæ miracula etiam in sexu fragili victoriam martyrii contulisti, concede propitius ut cujus natalitia colimus, per ejus ad te exempla gradiamur. Per Dominum nostrum.

Super oblata. — In sanctæ virginis *III.* festivitate pretiosa, tua, Domine, miracula prædicantes, munera votiva deferimus ; præsta, quæsumus, ut sicut ejus tibi grata sunt merita, sic nostræ servitutis accepta reddantur officia. Per Dominum nostrum.

Præfatio. — Vere dignum et justum est, æquum et salutare, nos tibi semper et ubique gratias agere, Domine sancte, Pater omnipotens, æterne Deus, per Christum Dominum nostrum. Quem beata virgo pariter et martyr *III.* et diligendo timuit, et timeandò dilexit ; illique conjuncta est moriendo, cui se consecraverat caste vivendo ; et pro eo temporalem studuit sustinere pœnam, ut ab eo perciperet gloriam sempiternam. Quæ, dum duplicem vult sumere palmam in sacri certaminis agone, et de corporis integritate, et de fidei puritate, laboriosius duxit longa antiqui hostis sustinere tentamenta, quam vitam præsentem cito amittere per tormenta. Quoniam cum in martyrio proponantur ea quæ terreat, in carnis vero delectamentis ea quæ mulceant, molestius sustinetur hostis occultus, quam superatur infestus. Cum ergo in utroque tui sit muneris quod vicit, quia nihil valet humana fragilitas, nisi tua hanc adjuvet pietas, pro nobis, quæsumus, tuam pietatem exoret, quæ a te accepit ut viveret. Et quæ Unigeniti tui intrare meruit thalamum, intercessione sua inter

A mundi hujus adversa nobis præstet auxilium Per quem Majestatem tuam.

Alia Præfatio. — Vere dignum et justum est, æquum et salutare, nos tibi semper et ubique gratias agere, Domine sancte, Pater omnipotens, æterne Deus, per Christum Dominum nostrum : cujus charitatis ardore ista, et omnes sanctæ virgines, a beata Maria exemplum virginitatis accipientes, præsentis sæculi voluptates ac delicias contempserunt. Quoniam tuo dono actum est (597) ut postquam Virgo de Virgine prodit, sexus fragilis esset fortis, et (598) in quo **166** fuit peccandi facilitas, esset vincendi felicitas. Antiquusque hostis, qui per antiquam virginem genus humanum se vicisse gloriabatur, per sanctas nunc virgines, sequaces potius Mariæ quam **B** Evæ, vincatur. Et in eo major ei confusio crescat, quod de eo etiam sexus fragilis jam triumphat. Quapropter immensam pietatem tuam humiliter exposcimus, ut per earum intercessionem, quæ et sexum vicerant et sæculum, ubique placuerunt et virginitatis decore, et passionis vigore, nos mereamur et invisibilem hostem superare, et Unigenito tuo Domino nostro adherere. Per quem Majestatem.

Benedictio. — Benedicat vobis Dominus qui beatæ virgini *III.* concessit et decorem virginitatis et glo iam passionis. Amen. Et cujus opitulatione illa meruit et sexus fragilitatem et persequentium rabiem devincere, vos possitis et vestrorum corporum illecebras et antiqui hostis machinamenta superare. Amen. Quo sicut illa sexu fragili virile nisa est certamen adire, et post certamen de hostibus triumphare, ita vos in hac mortalitate viventes valeatis et antiquum hostem devincere, et ad regna cœlestia pervenire. Amen. Quod ipse præstare.

Alia Benedictio. — Omnipotens Dominus, intercedentibus sanctis virginibus suis *III.*, vos dignetur benedicere, qui de antiquo hoste non solum per viros, verum etiam per feminas voluit triumphare. Amen. Et qui illis voluit centesimi fructus donum decore virginitatis et agone martyrii conferre, vos dignetur et vitiorum squaloribus expurgare, et virtutum lampadibus exornare. Amen. Quatenus virtutum oleo ita pectorum vestrorum lampades possint repleri, ut cum eis cœlestis sponsi thalamum valeatis ingredi. Amen. Quod ipse præstare dignetur, cuius **D** rengum et imperium.

Ad Complendum. — Auxilientur nobis, Domine, sumpta mysteria, et, intercedente beata *III.* martyre tua, sempiterna protectione confirmet. Per Dominum nostrum.

Alia. — Indulgentiam nobis, Domine, beata *III.* martyr imploret, quæ tibi semper grata existit, et merito constitatis, et tuæ professione virtutis. Per Dominum nostrum Iesum Christum Filium tuum.

(599) *Alia Missa.* — Deus, qui nos hodie sanctæ virginis *III.* annua solemnitate lætificas, concede

^a Hæc Bened. assignatur in Benedictionali pro nat. unius virginis, et sequens in nativitate plurim. virginum.

propitius ut ejus adjuvemur meritis, cuius castitatis irradiamur exemplis. Per Dominum nostrum.

Super oblata. — Grata sit tibi, Domine, hæc oblatio plebis tuæ, quam tibi offerimus in honorem sanctæ *Ill.* virginis, ut cunctis proficiat ad salutem. Per.

Ad Complendum. — Adjuvent nos, quæsumus, Domine, et hæc mysteria sancta, quæ sumpsimus, et beatæ *Ill.* virginis intercessio veneranda. Per.

167 *Benedictio vestium virginis, (600) vel viduæ.* — Deus, æternorum bonorum fidelissime promissor, et certissime persolutor, qui vestimentum salutare et indumentum æternæ jucunditatis tuis fidelibus promisisti, clementiam tuam suppliciter exoramus, ut hæc indumenta humilitatem cordis et contemptum mundi significantia, quibus famula tua *Ill.* sancto visibilibus liter est informanda proposito, propitius benedictas, et beatæ castitatis habitum quem te inspirante suscepit, te protegente custodiat; et quam vestibus venerandæ professionis induis temporaliter, beata facias immortalitate vestiri. Per Dominum nostrum.

Item alia. — Deus, bonarum virtutum dator, et omnium benedictionum largus infusor, exaudi preces nostras, et hanc vestem, qua famula tua *Ill.* pro conservandæ castitatis signo se adoperiendam exposcit, benedicti ere et sanctificare digneris. Per Dominum.

Benedictio vestis virginis. — Exaudi, omnipotens Deus, preces nostras, et hanc vestem, qua famula tua *Ill.* se adoperiendam exposcit, uberrimæ benedictionis imbrem perfunde, sicut perfudisti oras vestimentorum Aaron benedictione profluente a capite in barbam unguenti. Et sicut benedixisti vestes omnium religiosorum tibi per omnia placentium, ita eam benedicere dignare ac præsta, clementissime Pater, ut supradictæ famulæ tuæ hæc sit vestis salubris protectio, hæc cognitio religionis, hæc initium sanctitatis, hæc contra omnia tela inimici robusta defensio, ut centesimi maneris opulentia perseveranti continentia ditetur. Per Dominum nostrum.

(601) *Benedictio virginis ab (602) episcopo dicenda, (603) quæ fit in Epiphania, (604) vel secunda feria Paschæ, aut (605) quando apostolorum natalitia celebrantur; et (606) vestimenta nigra forinsecus gestant.*

Respic, Domine, propitius super hanc famulam tuam *Ill.*, ut sanctæ virginis propositum, quod te inspirante suscepit, te gubernante custodiat. Per.

Consecratio. — Deus, castorum corporum benignus inhabitator, et incorruptarum amator animarum, qui humanam substantiam in primis hominibus diabolica fraude vitiatam, ita in Verbo tuo, per quod omnia facta sunt, reparas, ut eam non solum ad primæ originis innocentiam revoceas, sed etiam ad experientiam (607) quorundam bonorum, quæ in (608) novo sæculo sunt habenda, perducas, et ob-

^a In vet. Sacram. Gall. exstat ordo ad consecrandas monachas, et ad velandam virg. Sequitur Bene-

strictos adhuc conditione mortalium jam ad similitudinem proximas angelorum; respice super hanc famulam tuam *Ill.* (609) quæ tibi devotionem suam offert, a quo et ipsa idem (610) votum assumpsit. St in ea, Domine, per donum Spiritus tui, prudens modestia, sapiens benignitas, gravis lentas, casta libertas; ferveat in charitate, et nihil extra te diligat, laudabiliterque vivat, et laudari non appetat, te timeat, tibi amore serviat; tu ei honor, tu gaudium, tu in mœrore solatium, **168** tu in ambiguitate consilium, tu in injuria defensio, in tribulatione patientia, in paupertate abundantia, (611) in jejuniis et bus, in infirmitate sis medicina; per te, quem diligere super omnia appetit, quod est professa custodiat, ut et hostem antiquum devincat, et vitiorum squalores expurget; (612) quatenus centesimi fructus dono virginis decorari, virtutumque lampadibus exornari, et electarum virginum tuarum consortio, te donante, mereatur uniri. Per eundem.

MISSA IN CONSECRATIONE VIRGINIS.

De, quæsumus, Domine, famulæ tuæ *Ill.*, quam virginis honore dignatus es decorare, inchoati operis consummatum effectum, et, ut perfectam tibi offerat plenitudinem, initia sua perducere mereatur ad finem. Per.

Super oblata. — Oblatis hostiis, Domine, quæsumus, præsentis famulæ tuæ *Ill.* perseverantiam perpetuæ virginis accommoda, ut apertis januis, summi Regis in adventu, regnum cælestis cum lætitia mereatur intrare. Per.

Ad Complendum. — Respice, Domine, famulæ tuæ *Ill.* debitam servitutem, ut inter humanæ fragilitatis incerta nullis adversitatibus opprimatur, quæ de tua protectione confidit. Per.

Oratio ad abbatissam faciendam. — Exaudi, Domine, preces nostras, et super hanc famulam tuam *Ill.* Spiritum tuæ benedictionis emitte, ut celestium munere ditata, et tuæ gratiam possit Majestatis acquirere, et bene vivendi aliis exemplum præbere. Per Dominum nostrum Jesum Christum.

Oratio (613) ad ancillas Dei velandas. — Famulas tuas, Domine, tuæ custodia muniat pietatis, ut virginis sanctæ propositum, quod te inspirante susceperunt, te protegente illæsum custodiant. Per Dominum.

(614) *Oratio ad abbatem faciendum.* — Concede, quæsumus, omnipotens Deus, et famulum tuum *Ill.*, quem ad regimen animarum elegimus, gratiæ tuæ dono prosequere, ut, te largiente, cum ipsa tibi nostra electione placeamus. Per Dominum.

b (615) HEBDOMADA II POST PENTECOSTEN.

Deus, in te sperantium fortitudo, adesto propitius invocationibus nostris; et quia sine te nihil potest mortalis infirmitas, præsta auxilium gratiæ tuæ, ut in sequendis mandatis tuis et voluntate tibi et actione placeamus. Per.

dictio abbatissæ, et super viduam veste mulendam.

^b In Edit. Pamel. nihil de Dominicis post Pente-

169 *Super oblata.* — Oblationem nostram, quæsumus, Domine, misericorditer acceptare et sanctificare digneris, ut ejus sanctificatione nobis salus proveniat, et defensio sempiterna. Per.

Præfatio. — Vere dignum et justum est, æquum et salutare, nos tibi semper et ubique gratias agere, Domine sancte, Pater omnipotens, æterne Deus: qui Ecclesiæ tuæ filios sicut non cessas erudire, ita non desinis adjuvare, ut scientiam, te miserante, recta faciendi, et possibilitatem capiant exsequendi. Per Christum.

Benedictio. — Benedicat vobis Dominus, et custodiat vos. Amen. Illuminet faciem suam super vos, et miseretur vobis. Amen. Convertat vultum suum ad vos, et donet vobis pacem. Amen. Quod ipse præstare dignetur, cujus regnum et imperium sine fine permanet, per omnia sæcula sæculorum. Amen. Benedictio Dei Patris et Filii et Spiritus sancti, et pax Domini sit semper vobiscum. Et cum spiritu tuo.

Ad Complendum. — Tantis, Domine, repleti muneribus, quæsumus ut et salutaria dona capiamus, et a tua nunquam laude cessemus. Per.

Super populam. — Fideles tuos, Domine, benedictio desiderata confirmet, quæ eos et a tua voluntate faciat nunquam discrepare, et tuis semper indulgeat beneficiis gratulari. Per eundem Dominum nostrum.

HEBDOMADA III POST PENTECOSTEN.

Sancti nominis tui, Domine, timorem pariter et amorem fac nos habere perpetuum, quia nunquam tua gubernatione destituis, quos in soliditate tuæ directionis instituis. Per Dominum.

Super oblata. — Oblatio nos, Domine, tuo nominis dicanda purificet, et de die in diem ad cœlestis vitæ transferat actionem. Per.

Præfatio. — Vere dignum et justum est, æquum et salutare, nos tibi semper et ubique gratias agere, Domine sancte, Pater omnipotens, æterne Deus, per Christum Dominum nostrum: per quem Majestatem tuam suppliciter exoramus, ut ab Ecclesia tua quidquid est noxium tu repellas, et quod eidem salutare est largiaris; nosque contra superbos spiritus humilitatem tribuas rationabilem custodire, cum gratiam tuam clementer nobis impendis; nec humani incertos consilii derelinquas, sed tua, quæ falli non potest, gubernatione disponas. Per quem.

Benedictio. — Propitietur Dominus cunctis iniquitatibus vestris, **170** et sanet omnes languores vestros. Amen. Redimat de merito animam vestram, et satiet in bonis desiderium vestrum. Amen. Auf-

costen occurrit. Sed. post officium dedicationis eccl. sequitur: *In natali papæ. In ordinatione presbyteri. Ad sponam benedicendam. Orationes pro peccatis, etc.* Sic etiam legitur in Cod. Reg. Sueciæ, ex quo multa Editionis Pamelianæ errata emendari possunt, ut pag. 334, in Oratione ad capillaturam: *Ad novam tundendi gratiam vocare dignatus es, pro Ad comam tundendi, etc.*, uti exhibet hic Codex ms. Omittuntur quoque omniæ post Pentecosten in Kalend. Rom. Earum Missæ assignantur eodem ordine in duabus

A rat a vobis cor lapideum, et det vobis cor carneum. Amen. Quod ipse præstare.

Ad Complendum. — Sumptis muneribus, Domine, quæsumus ut cum frequentatione mysterii crescat nostræ salutis effectus. Per Dominum.

Super populam. — Deus, qui te in rectis ac sinceris manere pectoribus asseris, da nobis tua gratia tales existere, in quibus habitare digneris. Per Dominum nostrum Jesum Christum.

HEBDOMADA IV POST PENTECOSTEN.

Deprecationem nostram, quæsumus, Domine, benignus exaudi, et quibus supplicandi præstas affectum, tribue defensionis auxilium. Per Dominum.

Super oblata. — Munera, Domine, oblata sanctifica, ut tui nobis Unigeniti corpus et sanguis fiant. Per Dominum.

Præfatio. — Vere dignum et justum est, æquum et salutare, nos tibi semper et ubique gratias agere, Domine sancte, Pater omnipotens, æterne Deus: cujus hoc mirificum opus ac salutare mysterium factum ut perditum dudum atque prostratum de diabolo et mortis aculeo ad hanc gloriam vocaremur, qua nunc genus electum sacerdotiumque regale, populus acquisitionis et gens sancta vocaremur. Agentes igitur indefessas gratias sanctamque munificentiam tuam prædicantes, Majestati tuæ hæc sacra deferimus, quæ nobis ipse salutis nostræ auctor Christus instituit. Per quem Majestatem tuam.

Benedictio. — Benedicat vobis Dominus nostri oris alloquio, et cor vestrum sinceri amoris copulet nexu perpetuo. Amen. Floreatis rerum præsentium copiis, justitia acquisitis, gaudeatis perenniter fructibus sincerissimæ charitatis. Amen. Tribuat vobis Dominus dona perennia, ut (616) post tempora feliciter dilatata præcipiat gaudia sempiterna. Amen. Quod ipse præstare dignetur.

Ad Complendum. — Sacris muneribus, Domine, perceptis, quæsumus ut nostræ eorum virtute, et a vitis omnibus expies, et donis tuæ gratiæ jugiter repleas. Per Dominum nostrum.

Super populam. — Tempora nostra, quæsumus, Domine, pio favore prosequere, et quibus cursum tribuis largiorem, præsta continuum benignus auxilium. Per Dominum nostrum.

171 HEBDOMADA V POST PENTECOSTEN.

Protector in te sperantium, Deus, sine quo nihil est validum, nihil sanctum, multiplica super nos misericordiam tuam, ut, te rectore, te duce, sic transeamus per bona temporalia, ut non amittamus æternam. Per Dominum nostrum.

Super oblata. — Respice, Domine, munera sup-Theoderic. ac in nostris Editis. In Codice vero Gemet. reperuntur immediate post octavam Pentecosten.

^a Legitur in Benedictio. inscribiturque: *Benedictio quotidianis diebus.*

^b Benedictio hanc nullibi legi.

^c Hæc quoque aliis ex Codicibus minime nota. De cæteris quæ sequuntur eadem dicta sunt, nisi aliter rem se habere moneamus.

placantia Ecclesiae, et salutem credentium perpetua a sanctificatione sumenda concedere. Per.

Præfatio. — Vere dignum et justum est, æquum et salutare, nos tibi semper et ubique gratias agere, Domine sancte, Pater omnipotens, æterne Deus: et omnipotentiam tuam jugiter implorare, ut nobis et præsentis vitæ subsidium, et æternæ tribuas præmiium sempiternum. Quo sic mutabilia dona capiamus, ut per hæc ad incommutabilia dona pervenire valeamus; sic temporalis lætitiæ tempora transeant, ut eis gaudia sempiterna succedant. Per Christum Dominum nostrum.

Benedictio. — Emundet Dominus conscientias vestras ab omni malitia, et repleat sanctificatione perpetua. Amen. Vota vestra clementer intendat, et peccata omnia propitiatus indulgeat. Amen. Quæ pietatis miseratus attribuat, ac quæ pavescitis, pius propugnator procul repellat. Amen. Quod ipse præstare dignetur.

Ad Complendum. — Sancta tua nos, Domine, sumpta vivificent, et misericordiæ sempiternæ præparent expiatis. Per Dominum nostrum.

Super populum. — Respice, Domine, propitius plebem tuam, et toto tibi corde subjectam præsidii invictæ pietatis attolle. Per Dominum.

HEBDOMADA VI POST PENTECOSTEN.

Da nobis, quæsumus, Domine, ut et mundi cursus pacifice nobis tuo ordine dirigatur, et Ecclesia tua tranquilla devotione lætetur. Per Dominum.

Super oblata. — Ascendant, quæsumus, Domine, preces humilitatis nostræ in conspectu clementiæ tuæ; et descendat super hæc oblata virtus tuæ divinitatis, quam nostris quoque purificandis mentibus largiaris. Per Dominum.

Præfatio. — Vere dignum et justum est, æquum et salutare, nos tibi semper et ubique gratias agere, Domine sancte, Pater omnipotens, æterne Deus: Majestatem tuam suppliciter deprecantes, ut opem tuam **172** petentibus dignanter impendas, et desiderantibus benignus tribuas profutura. Per Christum Dominum.

Benedictio. — Omnipotens Deus sua vos clementia benedicat, et sensum vobis sapientiæ salutaris infundat. Amen. Catholicæ fidei vos documentis enutriet, et in sanctis operibus perseverabiles reddat. Amen. Gressus vestros ab errore convertat, et viam vobis pacis et charitatis ostendat. Amen. Quod ipse præstare dignetur.

Ad Complendum. — Myseria nos, Domine, sancta purificent, et suo munere tueantur. Per.

Super populum. — Exaudi nos, Deus salutaris noster, et dies nostros in tua pace dispone, ut a cunctis perturbationibus liberati, tranquilla tibi servitute famulemur.

HEBDOMADA VII POST PENTECOSTEN.

Deus, qui diligentibus te bona invisibilia præparasti, infunde cordibus nostris tui amoris affectum, ut te in omnibus, et super omnia diligentes, pro-

^a Exstat in Benedict. post Benedictionem quotidianis diebus

missiones tuas, quæ omne desiderium superant, consequamur. Per.

Super oblata. — Propitiare, Domine, supplicationibus nostris, et has oblationes famulorum famularumque tuarum benignus assume, ut quod singuli obtulerunt ad honorem nominis tui, cunctis proficiat ad salutem. Per Dominum nostrum.

Præfatio. — Vere dignum et justum est, æquum et salutare, nos tibi semper et ubique gratias agere, Domine sancte, Pater omnipotens, æterne Deus, per Christum Dominum nostrum, verum æternumque pontificem, et (617) solum sine peccati macula sacerdotem, cujus sanguine fidelium corda mundantur, cujus institutione placationis tibi hæctas non solum pro delictis populi, sed etiam pro nostris offensionibus immolamus; tuam poscentes clementiam ut omne peccatum quod carnis fragilitate contraximus, ipso summo pro nobis Antistite interveniente, solvatur. Per quem.

Benedictio. — Amoveat a vobis Dominus totius maculas similitatis, et imbuat vobis munera puræ dilectionis. Amen. Subjaget in vobis relictationem carnis et sanguinis, et opem conferat perpetuæ castitatis. Amen. Idque vos in præsentis sæculo diligere faciat, quod a cœlestis paradisi hæreditate non dividat. Amen. Quod ipse præstare dignetur.

Ad Complendum. — Quos cœlesti, Domine, dono satiasti, præsta, quæsumus, ut a nostris mundemur occultis, et ab hostium liberemur insidiis. Per.

173 *Super populum.* — Protegat, Domine, quæsumus, tua dextera populum supplicentem, ut præsentem vitam sub tua gubernatione transcurrens, mereatur invenire perpetuam. Per Dominum nostrum.

HEBDOMADA VIII POST PENTECOSTEN.

Deus virtutum, (618) cujus est totum quod est optimum, insere pectoribus nostris amorem tui nominis, et præsta in nobis religionis augmentum, ut quæ sunt bona nutrias, ac pietatis studio quæ sunt nutrita custodias. Per.

Super oblata. — Propitiare, Domine, supplicationibus nostris, et has populi tui oblationes benignus assume, et, ut nullius sit irritum votum, et nullius vacua postulatio, præsta, quæsumus, ut quod fideliter petimus, efficaciter consequamur. Per Dominum.

Præfatio. — Vere dignum et justum est, æquum et salutare, nos tibi semper et ubique gratias agere, Domine sancte, Pater omnipotens, æterne Deus: et tibi votere contriti sacrificium cordis, (619) tibi litare humiliati victimam pectoris, a quo omne bonum sumimus, omnem jucunditatem haurimus. Precamur itaque ut tibi conscientia nostra famuletur, et, ut in te de die in diem meliorata proficiat, tuæ gratiæ intemerata subdatur. Nostris nos, quæsumus, Domine, evacua malis, tuisque reple per omnia bonis, ut, percepta gratia, quam nostra non exigunt merita, a cunctis adversitatibus liberati, et in bonis omnibus

confirmati, supernis civibus mereamur conjungi. A Per Christum.

Benedictio. — Inclinet Dominus aurem suam ad preces vestrae humilitatis, et det vobis gratiam suae benedictionis, et praemium sempiternae salutis. Amen. Semper et ubique Dominum propitium habeatis, et in ejus laudibus exsultetis. Amen. Omnium peccatorum vestrorum vincula solvat, et ad gloriam sempiternam pervenire vos faciat. Amen. Quod ipse praestare.

Ad Complendum. — Repleti, Domine, muneribus tuis, quaesumus ut eorum et mundemur effectu, et muniamur auxilio. Per eundem.

Super populum. — Da nobis, quaesumus, Domine, ut in tua gratia veraciter confidentes, et quae digna sunt postulemus, et jugiter postulata sumamus. Per.

HEBDOMADA IX POST PENTECOSTEN.

Deus, cujus providentia in sui dispositione non fallitur, te supplices exoramus, ut noxia cuncta submoveas, et omnia nobis profutura concedas. Per.

174 *Super oblata.* — Deus, qui legalium differentias hostiarum unius sacrificii perfectione (620) sanxisti, accipe sacrificium a devotis tibi famulis, et pari benedictione, sicut munera Abel, sanctifica, ut (621) quod singuli obtulerunt, ad Majestatis tuae honorem, cunctis proficiat ad salutem. Per Dominum nostrum.

Præfatio. — Vere dignum et justum est, æquum et salutare, nos tibi semper et ubique gratias agere, Domine sancte, Pater omnipotens, æterne Deus: et tuam misericordiam totis visibus exorare, ne pro nostra nos iniquitate condemnes, sed pro tua pietate in via recta semper disponas; nec, sicut meremur, delinquentibus irascaris, sed fragilitati nostrae in-victa bonitate subvenias. Per Christum.

Benedictio. — Sanctificet vos Domini gratia, et ab omni mala custodiat. Amen. Arceat a vobis omne quod malum est, et spiritus vestros corporaque purificet. Amen. Alliget vos sibi vinculo charitatis, et pax ejus abundet in cordibus vestris. Amen. Quod ipse praestare.

Ad Complendum. — Tua nos, Domine, medicinalis operatio, et a nostris perversitatibus clementer expedit, et ad ea quae sunt recta perducatur. Per.

Super populum. — Plebis tuae, quaesumus, Domine, ad te semper corda converte, ut quam tantis facis patrociniiis adjuvari, perpetuis non desinas gubernare praesidiis. Per.

HEBDOMADA X POST PENTECOSTEN.

Largire nobis, Domine, quaesumus, semper (622) spiritum cogitandi quae recta sunt, propitius et agendi, ut qui sine te esse non possumus, secundum te vivere valeamus. Per.

Super oblata. — Suscipe munera, quaesumus, Domine, quae de tua largitate deferimus, ut haec sacrosancta mysteria, gratiae tuae operante virtute, et pra-

* Habetur in Benedictionali versus finem.

† In Benedictionali locum habet, inter illas quae da-

sentis vitae nos conversatione sanctificent, et ad gaudia sempiterna perducant. Per Dominum nostrum.

Præfatio. — Vere dignum et justum est, æquum et salutare, nos tibi semper et ubique gratias agere, Domine sancte, Pater omnipotens, æterne Deus: et tuam misericordiam exorare, ut te ajuvante valeamus quae mala sunt declinare et quae bona sunt consequenter explere; et quia nos fecisti ad tua sacramenta (625) pertinere, tu clementer in nobis eorum munus operare: Per Christum.

Benedictio. — Multiplicet in vobis Dominus copiam suae benedictionis, et confirmet vos in spe regni caelestis. Amen. Aetus vestros corrigat, vitam emendet, **175** mores componat, et vos ad caelestis paradisi haereditatem perducatur. Amen. Talique intentione repleri valeatis, quae ei in perpetuum placeatis. Quod ipse praestare.

Ad Complendum. — Sumptis, Domine, tuae institutionis muneribus, quaesumus ut nos eorum et munditia purges, et potenti virtute defendas. Per Dominum.

Super populum. — Concede, quaesumus, omnipotens Deus, ut, viam tuam devota mente currentes, (624) subripiendum delictorum laqueos evadamus. Per Dominum nostrum.

HEBDOMADA XI POST PENTECOSTEN.

Præsta, quaesumus, omnipotens et misericors Deus, ut inter hujus vitae caligines, nec ignorantia fallente mergamur, nec præcipiti studeamus voluntate peccare, sed quibus fiduciam sperandae pietatis indulges, optatae misericordiae præsta benignus effectum. Per.

Super oblata. — Concede nobis hæc, quaesumus, Domine, digne frequentare mysteria, quia quoties hujus Hostiae commemoratio celebratur, (625) opus nostrae redemptionis exercetur. Per.

Præfatio. — Vere dignum et justum est, æquum et salutare, nos tibi semper et ubique gratias agere, Domine sancte, Pater omnipotens, æterne Deus: et tibi debitam servitutem, per ministerii hujus implementationem persolvere, quia non solum peccantibus veniam tribuis, sed etiam præmia petentibus impertiris. Et quod perpetui malis operibus promeremur, magna pietate depellis, ut nos ad tuae reverentiae cultum, et (626) terrore cogas, et amore perducas. Per Christum.

Benedictio. — Deus, qui est vita mortalium, salusque peccatorum, auferat a vobis omnes maculas delictorum. Amen. Induat vos decore virtutum, sanctificet mentes, purificet voluntates, et donet vobis sanctorum consortium angelorum. Ut probabile fide, et opere immaculati, perveniatis ad æternam gaudiorum caelestium haereditatem. Amen. Quod ipse praestare.

Ad Complendum. — Tui nobis, Domine, communio sacramenti, et purificationem conferat, et tribuat unitatem. Per.

communi leguntur.

Super populum. — Conserva, quæsumus, Domine, A tuorum corda fidelium, et gratiæ tuæ virtute corroborata, ut et in tua sint supplicatione devoti, et mutua dilectione sinceri. Per Dominum nostrum.

HEBDOMADA XII POST PENTECOSTEN.

Deus, qui omnipotentiam tuam parcendo maxime, **176** et miserando manifestas, multiplica super nos misericordiam tuam, ut, ad tua promissa currentes, cœlestium honorum facias esse consortes. Per Dominum nostrum.

Super oblata. — Tibi, Domine, sacrificia dicata reddantur, quæ sic ad honorem nominis tui deferenda tribuisti, ut eadem remedia fieri nostra præstares. Per Dominum.

Præfatio. — Vere dignum et justum est, æquum et salutare, nos tibi semper et ubique gratias agere, B Domine sancte, Pater omnipotens, æterne Deus: cujus primum tuæ pietatis indicium est, si tibi nos facias toto corde subjectos, et spiritum nobis tantæ devotionis infundas, ut propitius largiaris consequenter auxilium. Per Christum.

Benedictio. — Devotionem vestram Dominus dignanter intendat, et suæ vobis benedictionis dona concedat. Amen. Talique vos in præsentî sæculo subsidio munit, ut paradisi vos in futuro habitatores efficiat. Amen. Sicque corda vestra sanctificando benedicat, et benedicendo sanctificet, ut vobiscum, imo in vobis eum habitare delectet. Amen. Quod ipse præstare.

Ad Complendum. — Quæsumus, Domine Deus noster, ut quos divinis reparare non desinis sacramentis, tuis non destituas benignus auxiliis. Per.

Super populum. — Fideles tuos, Domine, quæsumus, corpore pariter et mente purifica, ut, tua inspiratione compuncti, noxias delectationes vitare prævaleant, atque, ut earum non capiantur illecebris, tua semper suavitate pascantur. Per.

HEBDOMADA XIII POST PENTECOSTEN.

Omnipotens sempiternæ Deus, qui abundantia pietatis tuæ et merita supplicum excedis et vota, effunde super nos misericordiam tuam, ut dimittas quæ conscientia metuit, et adjicias quod oratio non præsumit. Per.

Super oblata. — Respice, Domine, quæsumus, nostram propitius servitutem, ut quod offerimus sit tibi munus acceptum, sit nostræ fragilitatis subsidium. Per.

Præfatio. — Vere dignum et justum est, æquum et salutare, nos tibi semper et ubique gratias agere, Domine sancte, Pater omnipotens, æterne Deus: qui nos castigando sanas, et refovendo benignus erudis, dum magis vis salvos esse correctos quam perire dejectos. Per Christum Dominum nostrum.

Benedictio. — Gratia sua vos Dominus complectet, et cœlesti benedictione multiplicet. Amen. Ab omni vos adversitate **177** defendat, et pia semper miseratione custodiat. Amen. Petitiones vestras placatus

• Exhibetur in Benedictionali inter communes, seu nulli dici addictas.

et culparum omnium vobis veniam clementer attribuat. Amen. Quod ipse præstare.

Ad Complendum. — Sentiamus, Domine, quæsumus, tui perceptione sacramenti subsidium mentis et corporis, ut in utroque salvati, cœlestis remedii plenitudine gloriemur. Per.

Super populum. — Tuere, Domine, populum tuum, et salutaribus præidiis semper adjutum beneficiis attolle continuis et mentis et corporis. Per.

HEBDOMADA XIV POST PENTECOSTEN.

Omnipotens sempiternæ Deus, per quem cœpit esse quod non erat, et (627) factum est visibile quod latebat, stultitiam nostri cordis emunda, et quæ in nobis sunt vitiorum secreta purifica, ut possimus tibi Domino pura mente servire. Per Dominum.

Super oblata. — Offerimus tibi, Domine, Hostiam placationis et laudis, humiliter implorantes, ut et eam placabili pietate respicias, et offerentium preces clementi largitate exaudias. Per.

Præfatio. — Vere dignum et justum est, æquum et salutare, nos tibi semper et ubique gratias agere, Domine sancte, Pater omnipotens, æterne Deus: quia tu in nostra semper faciens infirmitate virtutem, (628) Ecclesiam tuam inter adversa crescere tribuisti, ut cum putaretur oppressa, tuæ potius prævaleret exaltata, dum simul et experientiam fidei declarat afflictio, et victoriosissima semper perseveret, te adjuvante, devoti. Per Christum.

Benedictio. — Det vobis Dominus aurum suæ benedictionis, et repleat vos spiritu veritatis et pacis. Amen. Quatenus sic per viam salutis devota mente curratis et subrepentium delictorum laqueos salubriter evadatis. Amen. Sicque efficiamini in ejus supplicatione devoti, et in mutua dilectione sinceri, ut ad cœleste regnum pervenire possitis securi. Amen. Quod ipse præstare.

Ad Complendum. — Vivificet nos, quæsumus, Domine, hujus participatio sancta mysterii, et pariter nobis expiationem tribuat et munimen. Per.

Super populum. — Omnipotens et misericors Deus, de cujus munere venit ut tibi a fidelibus tuis digne et laudabiliter serviat, tribue, quæsumus, nobis, ut ad promissiones tuas sine offensione curramus. Per.

HEBDOMADA XV POST PENTECOSTEN.

D • Omnipotens sempiternæ Deus, da nobis fidem, **178** spei et charitatis augmentum, et ut mereamur assequi quod promittis, fac nos amare quod præcipis. Per.

Super oblata. — Propitiare, Domine, populo tuo, propitiare muneribus, ut hac oblatione placatus et indulgentiam nobis tribuas et postulata concedas. Per.

Præfatio. — Vere dignum et justum est, æquum et salutare, nos tibi semper et ubique gratias agere, Domine sancte, Pater omnipotens, æterne Deus: qui nos de donis bonorum temporalium ad percep-

tionem provelis æternorum, et hæc tribus et illa largiris, ut et minus jam incipiamus inseri, et prætereuntibus non teneri. Tuum est enim quod vivimus, quia licet peccati vulnere natura nostra sit vitata, tui tamen est operis ut terreni generati ad cœlestia renascamur. Per Christum.

Benedictio. — Benedictio vos Domini comitetur ubique, sibi que semper faciat adhærere. Amen. Ipse vos sua benedictione salvificet, qui dignatus est plasmare potenter. Amen. Atque ita vos præstat feliciter vivere, ut cœlestis beatitudinis efficiat cohæredes. Amen. Quod ipse præstare.

Ad Complendum. — Cœlestibus, Domine, donis satiatos, quæsumus ut et voluntate pie recteque vivendi, et virtute atque efficacia perficiendi nos jugiter donare digneris. Per Dominum.

Super populum. — Conserva, quæsumus, Domine, populum tuum; et quæ salutaribus præsiidiis non desinis adjuvare, perpetuis tribue gaudere beneficiis et mentis et corporis. Per Dominum nostrum.

HEBDOMADA XVI POST PENTECOSTEN.

Custodi, Domine, quæsumus Ecclesiam tuam pro-
pitiatione perpetua, et quia sine te labitur humana mortalitas, tuis semper auxiliis et abstrahatur a noxiis et ad salutaria dirigatur. Per Dominum.

Sup. r. oblata. — Hostiam sacrificii singularis tibi, Domine, deferentes petimus, ut ejus virtute nos et a peccatis emacules, et tua sanctificatione dignos efficias. Per Dominum.

Præfatio. — Vere dignum et justum est, æquum et salutare, nos tibi semper et ubique gratias agere, Domine sancte, Pater omnipotens, æterne Deus, per Christum Dominum nostrum: qui æternitate sacerdotii sui omnes tibi servientes sanctificat sacerdotes, quoniam mortali carne circumdati, ita quotidianis peccatorum remissionibus indigemus, ut non solum pro populo, sed etiam pro nobis ejusdem te Pontificis sanguis exoret. Per quem.

179 *a Benedictio.* — Concedat vobis omnipotens Deus munus suæ benedictionis, qui vestræ est conscius infirmitatis. Amen. Et (629) qui vobis tribuit supplicandi affectum, tribuat consolationis auxilium. Amen. Ut ab eo et præsentis et futuræ vitæ subsidium capiatis, cujus vos bonitate creatos esse creditis. Amen. Quod ipse præstare.

Ad Complendum. — Præsta nobis, misericors Deus, ut placati nem tuam promptis mentibus exoremus, et, per sacramenta quæ sumpsimus peccatorum veniam consequentes, a noxiis liberemur incursibus. Per Dominum nostrum.

Super populum. — Propitiare, Domine, populo tuo, et ab omnibus illum absolve peccatis, ut quod nostris offensionibus promeremur, tua indulgentia repellatur. Per.

HEBDOMADA XVII POST PENTECOSTEN.

Ecclesiam tuam, Domine, miseratio continuata mundet et muniat, et quia sine te non potest salva

^a Exstat in Benedictionali, scilicet in serio benedictionum de communi seu quotidianarum.

A consistere, tuo semper (630) munere gubernetur. Per Dominum.

Super oblata. — Tuis nos, Domine, sacramenta custodiant, et contra diabolicos tueantur semper incursus. Per Dominum nostrum.

Præfatio. — Vere dignum et justum est, æquum et salutare, nos tibi semper et ubique gratias agere, Domine sancte, Pater omnipotens, æterne Deus: et te incessanter precari, ut qui te auctore subsistimus, te dispensante dirigamur. Non (631) nostris sensibus relinquamur, sed ad tuæ reducti semper tramitem veritatis, hæc studeamus exercere quæ præcipis, ut possimus dona percipere quæ promittis. Per Christum.

Benedictio. — Omnipotens Deus peccatorum vestrorum maculas purget, et sua vos benedictione illustret. Amen. Repleat vos spiritualium donis virtutum, et perseverare faciat in bonis propositum vestrum. Amen. Sicque humilitatem vestram benignus accipiet, ut suæ vos pietatis remuneratione locupletet. Amen. Quod ipse præstare dignetur.

Ad Complendum. — Mentis nostras et corpora possideat, Domine, quæsumus, doni cœlestis operatio, (632) ut non noster sensus in nobis, sed jugiter ejus præveniat effectus. Per Dominum.

Super populum. — Adesto, Domine, supplicationibus nostris, et nihil de sua conscientia præsumentibus ineffabili miseratione succurre, ut quod non habet fiducia meritorum, tua conferat largitas invicta donorum. Per.

180 HEBDOMADA XVIII POST PENTECOSTEN.

Absolve, quæsumus, Domine, tuorum delicta populorum, et a peccatorum nostrorum nexibus, quæ pro nostra fragilitate contraximus, tua benignitate liberemur. Per.

Super oblata. — Pro nostræ servitutis augmento sacrificium tibi laudis offerentes, quæsumus, Domine, (633) ut quod immeritis contulisti, propitius exsequaris. Per Dominum.

Præfatio. — Vere dignum et justum est, æquum et salutare, nos tibi semper et ubique gratias agere, Domine sancte, Pater omnipotens, æterne Deus: quia, cum laude nostra non egeas, grata tibi tamen est tuorum devotio famulorum; nec te auferat nostra præconia, sed nobis proficiunt ad salutem. Quoniam sicut fontem vitæ prætereire causa moriendi est, sic eodem jugiter redundare, effectus est sine fine vivendi. Per Christum.

Benedictio. — Omnipotens Deus cœlesti vos protectione circumdet, et suæ benedictionis dono locupletet. Amen. Concedatque vobis, ut qui in sola spe gratiæ cœlestis innitimini, cœlesti etiam protectione muniamini. Amen. Quatenus et in præsentis sæculo mortalis vitæ solatia capiatis, et sempiternæ gaudia comprehendere valeatis. Quod ipse præstare.

Ad Complendum. — Salutaris hostiæ participatione recreati, quæsumus, omnipotens Deus, ut ejus por-

tentia singulari nos ipsos tibi holocaustum facias **A** sempiternum. Per.

Super populum. — Da, quæsumus, Domine, populo tuo et mentem qua tibi devotus existat, et intellectum quo justa deprecatur, et propitiationem tuam, qua pie desiderantibus profutura perficias. Per.

HEBDOMADA XIX POST PENTECOSTEN.

Omnipotens sempiternus Deus, misericordiam tuam ostende supplicibus, ut qui de (634) meritorum qualitate diffidimus, non iudicium tuum, sed indulgentiam sentiamus. Per Dominum.

Super oblata. — Hujus te, Domine, muneri oblatione placemus, et perpetuæ vitæ participes hujus operatione reddamur. Per.

Præfatio. — Vere dignum et justum est, æquum et salutare, nos tibi semper et ubique gratias agere, Domine sancte, Pater omnipotens, æterne Deus, per Christum Dominum nostrum: qui vicit diabolum **181** et mundum, hominemque paradiso restituit, et vitæ januas credentibus patefecit. Per quem.

Benedictio. — Omnipotens Deus dexteræ suæ perpetuo vos circumdet auxilio, et benedictionum suarum repleat dono. Amen. Ab omni vos pravitate defendat, et donis cælestibus exuberare concedat. Amen. Quo corpore mundati ac mente, talem ei exhibeatis servitutem, per quam suam consequi valeatis propitiationem. Amen. Quod ipse.

Ad Complendum. — Cælestis mensæ, quæsumus, Domine, sa rosancta libatio corda nostra purget semper et pascat. Per Dominum nostrum.

Super populum. — Adesto, Domine, populis tuis in tua protectione fidentibus, et tuæ se dexteræ suppliciter inclinantes perpetua defensione conserva. Per.

HEBDOMADA XX POST PENTECOSTEN.

Fac nos, Domine, quæsumus, tibi prompta voluntate subjectos, et ad supplicandum tibi nostras semper excita voluntates. Per.

Super oblata. — Munda nos, Domine, sacrificii præsentis effectu, et per te miseratus in nobis ut ejus mereamur esse participes. Per.

Præfatio. — Vere dignum et justum est, æquum et salutare, nos tibi semper et ubique gratias agere, Domine sancte, Pater omnipotens, æterne Deus: et tuam Majestatem humiliter implorare, ut Jesus Christus Filius tuus Dominus noster sua nos gratia protegat et conservet; et, quia sine ipso nihil recte valeamus efficere, ipsius munere capiamus ut tibi semper placere possimus. Per quem Majestatem.

Benedictio. — Purificet omnipotens Deus vestrorum cordium arcana, et benedictionis suæ vobis tribuat incrementa. Amen. Ab omnibus vitæ præsentis periculis exuamini, et virtutum spiritalium ornamentis induamini. Amen. Quo illius adjutorio sicut ei serviatis in terris, ut ei conjungi valeatis in cælis. Amen. Quod ipse.

^a Est in Benedict. loco jam designato.

^b Hæc Benedictio præcedenti subjicitur in Benedictionali.

Ad Complendum. — Purifica, Domine, quæsumus, mentes nostras benignus, et renova cælestibus sacramentis, ut consequenter et corporum præsens pariter et futurum capiamus auxilium. Per.

Super populum. — Respice propitius, Domine, ad debitam tibi populi servitutem, ut inter humanæ fragilitatis incerta nullis adversitatibus opprimatur, qui de tua protectione confidit. Per Dominum nostrum.

182 HEBDOMADA XXI POST PENTECOSTEN.

Da, quæsumus, Domine, populo tuo diabolica vitare contagia, et te solum Dominum puro corde sectari. Per.

Super oblata. — Majestatem tuam, Domine, suppliciter deprecamur, ut hæc sancta, quæ (635) gerimus, et præteritis nos delictis exuant et futuris. Per.

Præfatio. — Vere dignum et justum est, æquum et salutare, nos tibi semper et ubique gratias agere, Domine sancte, Pater omnipotens, æterne Deus: et suppliciter te exorare, ut sic nos bonis tuis instruas sempiternis, ut temporalibus quoque consolari digneris; sic præsentibus refovere, ut ad gaudia nos mansura perducas. Per Christum.

Benedictio. — Omnipotens Deus ^c universa a vobis adversa excludat, et suæ super vos benedictionis dona propitiatus infundat. Amen. Corda vestra efficiat sacris intenta doctrinis, quo possint repleri beneficiis sempiternis. Amen. Quatenus et exsequenda intelligentes et intellecta exsequentes, et inter adve sa mundi inveniamini (636) indemnes, et bestiorum spirituum efficiamini cohæredes. Amen. Quod ipse præstare dignetur.

Ad Complendum. — Sacrificium, quod tuæ, Domine Deus, obtulimus pietati, nobis ad veniam nostrorum proficiat peccatorum, et tuæ miserationis semper tribuat solatium. Per Dominum nostrum Jesum Christum.

Super populum. — Benedictionem tuam, Domine, populus fidelis accipiat; qua, corpore salvatus ac mente, et gratiam tibi semper exhibeat servitutem, et propitiationis tuæ beneficia semper inveniat. Per Dominum nostrum.

HEBDOMADA XXII POST PENTECOSTEN.

Dirigat corda nostra, Domine, quæsumus, tuæ miserationis operatio, quia tibi sine te placere non possumus. Per Dominum.

Super oblata. — Deus, qui nos per hujus (637) sacrificii veneranda commercia unius summæque divinitatis participes efficit, præsta, quæsumus, ut et tuam cognoscamus veritatem, et eam dignis mentibus ac moribus assequamur. Per Dominum nostrum.

Præfatio. — Vere dignum et justum est, æquum et salutare, nos tibi semper et ubique gratias agere, Domine sancte, Pater omnipotens, æterne Deus: qui propterea jure punis errantes, et clementer refoves **183** castigatos, ut nos a malis operibus abs-

^c In Ed. deest *universa*, quod addidimus ex Ms. et ex Benedictionali.

trahas, et ad bona facienda convertas, quia non vis invenire quod damnes, sed esse potius quod coronas. Qui cum pro nostris meritis jugiter mereamur affligi, tu tamen iudicium ad correctionem temperas, non perpetuam exerces ad pœnam. Juste enim corrigis, et clementer ignoscis, in utroque verax, in utroque misericors. Qui nos ea lege disponis, ut coercendo in æternum perire non sinas, et parcendo spatium tribuas corrigendi. Qui ideo malis præsentibus nos flagellas, ut ad bona futura perducas; ideo bonis temporalibus consolaris, ut de sempiternis facias certiores. Quo te et in prosperis et in adversis pia semper confessione laudemus. Per Christum Dominum nostrum.

^a *Benedictio.* — Omnipotens Deus dies vestros in sua pace disponat, et suæ vobis benedictionis dona concedat. Amen. Ab omnibus vos perturbationibus liberet, et mentes vestras suæ pacis tranquillitate consolidet. Amen. Quatenus spei, fidei et charitatis gemmis ornati, et præsentem vitam transigatis illæsi, et ad æternam perveniatis securi. Amen. Quod ipse præstare dignetur.

Ad Complendum. — Gratias tibi referimus, Domine, sacro munere vegetati, tuam misericordiam deprecantes, ut dignos nos ejus participatione perficias. Per Dominum.

Super populum. — Familiæ tuæ, quæsumus, Domine, esto protector, et misericordiam tuam concede poscenti, qua tibi semper fiat obediens, et tua dona percipiat. Per.

HEBDOMADA XXIII POST PENTECOSTEN.

Omnipotens et misericors Deus, universa nobis adversantia propitiatus exclude, ut, mente et corpore pariter expediti, quæ tua sunt liberis mentibus exsequamur. Per Dominum nostrum.

Super oblata. — Da, quæsumus, omnipotens Deus, sic nos sacris muneribus tuam veniam promereri, ut nostros corrigamus excessus; sic fatentibus relaxare delictum, ut coerceamus in suis pravitatibus obstinatos. Per Dominum.

Præfatio. — Vere dignum et justum est, æquum et salutare, nos tibi semper et ubique gratias agere, Domine sancte, Pater omnipotens, æterne Deus: et clementiam tuam suppliciter exorare, ut Filius tuus Jesus Christus Dominus noster, qui se usque in finem sæculi suis promisit fidelibus adfuturum, (638) et præsentiae corporalis mysteriis non deserat quos redemit, et Majestatis suæ beneficiis non reinquat. Per quem Majestatem.

Benedictio. — Benedictionis Domini gratia vos semper protegat, et ab omni malo defendat. Amen. Mundet vos **184** ab omni crimine peccatorum, et sibi met placere faciat in æternum. Amen. Ubique vobis Dominus placatus occurrat, et suæ benedictionis opem dignanter attribuat. Amen. Quod ipse præstare dignetur.

Ad Complendum. — Tua nos, Domine, medicina-

^a In Benedictionali est ultima.

^b In Calensi assignantur tantum Dominicæ xxiv post

alis operatio, et a nostris perversitatibus clementer expediat, et tuis faciat semper inhærere mandatis. Per.

Super populum. — Familiam tuam, quæsumus, Domine, dextera tua perpetuo circumdet auxilio, ut, ab omni pravitate defensa, donis cœlestibus prosequatur. Per Dominum nostrum.

HEBDOMADA XXIV POST PENTECOSTEN.

Largire, quæsumus, Domine, fidelibus tuis indulgentiam placatus et pacem, ut pariter ab omnibus mudentur offensis, et secura tibi mente deserviant. Per.

Super oblata. — Cœlestem nobis præbeant hæc mysteria, quæsumus, Domine, medicinam, et vitia nostri cordis expurgent. Per Dominum nostrum.

Præfatio. — Vere dignum et justum est, æquum et salutare, nos tibi semper et ubique gratias agere, Domine sancte, Pater omnipotens, æterne Deus: Majestatem tuam suppliciter deprecantes, ut, expulsis azymis vetustatis, illius Agni cibo satiemur et poculo qui et nostram imaginem reparavit, et suam nobis gratiam repromisit, Jesus Christus Filius tuus.

Benedictio. — Omnipotens Dominus adaperiat cor vestrum in lege sua, et humiliet animas vestras ad capienda mandata cœlestia. Amen. Quidquid vobis pro salute animarum vestrarum os mortalitatis nostræ enarrat, acceptum vobis pietas divina efficit. Amen. Ut, divinis sermonibus animati cum eis qui pro vobis invigilant, ad æternam beatitudinem mereamini pervenire illæsi. Amen. Quod ipse præstare dignetur.

Ad Complendum. — Sacrificium salutis nostræ tibi offerentes, quæsumus, Domine Deus noster, ut concedas nobis purificatis mentibus semper tuæ pietatis celebrare mysterium. Per Dominum nostrum.

Super populum. — Da salutem, Domine, quæsumus, populo tuo mentis et corporis, et perpetuis consolationibus tuorum reple corda fidelium, ut, tua protectione relevati, et pia tibi devotione complacent, et tua semper beneficia consequantur. Per Dominum nostrum.

185^b HEBDOMADA XXV POST PENTECOSTEN.

Deus, qui nos regendo conservas, parcendo justificas, et a temporali tribulatione nos eripe, et gaudia nobis æterna largire. Per Dominum nostrum.

Super oblata. — Suscipe, Domine, propitiatus hostias, quibus et te placari voluisti, et nobis salutem potenti pietate restitui. Per.

Præfatio. — Vere dignum et justum est, æquum et salutare, nos tibi semper et ubique gratias agere, Domine sancte, Pater omnipotens, æterne Deus, per Christum Dominum nostrum: per quem sanctum et benedictum nomen Majestatis tuæ ubique veneratur, adoratur, prædicatur et colitur, qui est origo salutis, via virtutis, et tuæ propitiatio pietatis. Per quem.

Pentecost.; in Gemet. xxv post octavas Pentecost.; in priori Theod. xxv post Pentecost., in altero xxvi.

(639) *Req. Ben.*

Ad Complendum. — Immortalitatis alimoniam consecuti, quæsumus, Domine, ut quod ore percepimus, mente sectemur. Per Dominum nostrum.

Super populum. — Familiam tuam, quæsumus, Domine, continua pietate custodi, et a cunctis adversitatibus te protegente sit libera, et in bonis actibus tuo nomini sit devota. Per Dominum.

HEBDOMADA XXVI POST PENTECOSTEN.

Deus, refugium nostrum et virtus, adesto piis Ecclesiæ tuæ precibus auctor Ipse pietatis, et præsta ut quod fideliter petimus efficaciter consequamur. Per.

Super oblata. — Da, misericors Deus, ut hæc salutaris oblatio et a propriis nos reatibus indesinenter expediat, et ab omnibus tueatur adversis. B Per Dominum nostrum.

Præfatio. — Vere dignum et justum est, æquum et salutare, nos tibi semper et ubique gratias agere, Domine sancte, Pater omnipotens, æterne Deus: et tibi debitas laudes pio honore deferre, et mirabilium tuorum inenarrabilia præconia devotæ mentis veneratione celebrare. Teque ineffabilem, atque invisibilem Deum laudare, benedicere, adorare. Per Christum Dominum nostrum.

Req. Ben.

Ad Complendum. — Cælesti lumine, quæsumus, Domine, semper et ubique nos præveni, ut mysterium, cujus nos 186 participes esse voluisti, et puro cernamus intuitu, et digno percipiamus affectu. Per.

Super populum. — Protector in te sperantium, Deus, salva populum tuum, ut a peccatis liber, et ab hoste securus, in tua semper gratia perseveret. Per Dominum nostrum Jesum Christum.

HEBDOMADA XXVII POST PENTECOSTEN.

Excita, Domine, quæsumus, tuorum fidelium voluntates, ut divini operis fructum propensius exsequentes, pietatis tuæ remedia majora percipiant. Per Dominum.

Super oblata. — Propitius esto, Domine, supplicationibus nostris, et, populi tui oblationibus precibusque susceptis, omnium nostrum ad te corda converte, ut, a terrenis cupiditatibus liberi, ad cælestia desideria transeamus. Per.

Præfatio. — Vere dignum et justum est, æquum et salutare, nos tibi semper et ubique gratias agere, Domine sancte, Pater omnipotens, æterne Deus: cujus est operis quod conditi sumus, muneris quod vivimus, pietatis quod tua erga nos dona cognoscimus. Quamvis enim natura nostra peccati vitiosa sit vulnere, a terrenis tamen ad cælestia provehitur tuo inenarrabili munere. Per Christum.

Req. Ben.

Ad Complendum. — Concede nobis, Domine, quæsumus, ut quidquid in nostra mente vitiosum est,

^a In Calendario Rom. quatuor tantum hebdomadæ assignantur ante Natale Domini, et totidem

A sacramenti quod sumpsimus medicatione curatur. Per.

Super populum. — Excita, Domine, tuorum corda fidelium, ut, sacris intenta doctrinis, et intelligant quod sequantur, et sequendo fideliter apprehendant. Per Dominum nostrum.

(640) ^a HEBDOMADA V ANTE NATALEM DOMINI.

(641) Excita, Domine, potentiam tuam, et veni, et quod Ecclesiæ tuæ promisisti, usque in finem sæculi clementer operare. Qui vivis et regnas cum Deo Patre in unitate Spiritus sancti Deus. Per omnia.

Super oblata. — Sacrificium tibi, Domine, celebrandum placatus intende, quod et nos a vitiis nostræ conditionis emundet, et tuo nomini reddat acceptos. Per.

Præfatio. — Vere dignum et justum est, æquum et salutare, nos tibi semper et ubique gratias agere, Domine sancte, Pater omnipotens, æterne Deus, 187 per Christum Dominum nostrum: cujus (642) primi adventus mysterium ita nos facias dignis laudibus et officiis celebrare, præsentemque vitam inculpabilem ducere, ut secundum valeamus intrepidè expectare. Per quem Majestatem.

Benedictio. — Concedat vobis Dominus præmium sinceræ charitatis, ut cum omnibus semper in pace vivatis. Amen. Inimicorum omnium insidias superetis, et præsentem vitam sincerissime peragatis. Amen. Sitis etiam a reatu conscientie liberi, ut nihil metuatis in die judicii postfuturi. Quod ipse.

Ad Complendum. — Animæ nostræ, quæsumus, omnipotens Deus, hoc potiantur desiderio, ut a tuo Spiritu inflammentur, ut, sicut lampades, divino munere satiati, ante conspectum ventis Christi Filii tui velut clara lumina fulgeamus. Per eundem.

Super populum. — Preces populi tui, quæsumus, Domine, clementer exaudi, ut qui de adventu Unigeniti Filii tui secundum carnem lætantur; in secundo, cum venerit in Majestate sua, præmium æternæ vitæ percipiant. Per.

HEBDOMADA IV ANTE NATALEM DOMINI

Excita, quæsumus, Domine, potentiam tuam et veni, ut ab imminentibus peccatorum nostrorum periculis te mereamur protegente eripi, te liberaute salvari. Qui vivis et regnas.

Super oblata. — Intende, quæsumus, Domine, sacrificium singulare, ut, hujus participatione mysterii, quæ speranda credimus expectata sumamus. Per Dominum.

Præfatio. — Vere dignum et justum est, æquum et salutare, nos tibi semper et ubique gratias agere, Domine sancte, Pater omnipotens, æterne Deus, (643) cui proprium est et singulare quod bonus es, et nulla unquam a te es commutatione diversus. Propitiare, quæsumus, supplicationibus nostris, et Ecclesiæ tuæ misericordiam tuam quam deprecatur ostende, manifestans plebi tuæ, Unigeniti tui et

in Ms. Calensi, nec plures invenio in Gemet. ac Theod.

incarnationis mysterium, et adventus admirabile sacramentum; ut in universitate nationum (641) constet esse perfectum, (645) quod vatum oraculis fuit ante promissum, (646) percipiantque dignitatem adoptionis quos exornat confessio veritatis. Per quem.

Benedictio. — Omnipotens Deus, cujus Unigeniti adventum, et præteritum creditis, et futurum expectatis, ejusdem adventus vos illustratione sanctificet, et sua benedictione locupletet. Amen. In præsentis vitæ stadio vos ab omni adversitate defendat, et se vobis in iudicio placabilem ostendat. Amen. Quo, a cunctis contagiis peccatorum liberati, illius tremendi examinis diem expectetis interriti. Amen. Quod ipse.

188 *Ad Complendum.* — Suscipiamus, Domine, misericordiam tuam in medio templi tui, et reparationis nostræ ventura solemnia congruis honoribus præcedamus. Per.

Super populum. — Da, quæsumus, Domine, populo tuo Spiritum veritatis et pacis, ut et te per adventum Unigeniti tui tota mente cognoscat, et quæ tibi sunt placita, toto corde sectetur. Per eundem Dominum nostrum.

HEBDOMADA III ANTE NATALEM DOMINI.

Excita, Domine, corda nostra ad præparandas Unigeniti tui vias, ut per ejus adventum purificatis tibi mentibus servire mereamur. Qui tecum vivit et regnat Deus.

Super oblata. — Placare, Domine, quæsumus, humilitatis nostræ precibus et hostiis, et ubi nulla suppetunt suffragia meritorum, tuæ nobis indulgentiæ succurre præsidiiis. Per.

Præfatio. — Vere dignum et justum est æquum et salutare, nos tibi semper et ubique gratias agere, Domine sancte, Pater omnipotens, æterne Deus: qui (647) tuo inenarrabili munere præstitisti ut natura humana ad similitudinem tui condita, dissimilis per peccatum et mortem effecta, nequaquam in æterna damnatione periret; sed unde peccatum mortem contraxerat, inde vitam tua pietas immensa repararet, et (648) antiquæ virginis facinus nova et intemperata virgo Maria piaret. Quæ ab angelo salutata, a Spiritu sancto obumbrata, illum gignere meruit, qui cuncta nasci suo nutu concessit: quæ mirabatur et corporis integritatem, et conceptus fecunditatem, gaudebatque suum paritura parentem, Jesum Christum Dominum nostrum. Per quem.

Benedictio. — (649) Deus, cujus adventus incarnationis præteritus creditur, et iudicii venturus expectatur, vos, antequam veniat, expiet ab omni contagione delicti. Amen. Prius in vobis diluat omne quod illa futura examinatione puniturus est, ut cum justus advenerit iudex, non in vobis inveniat quod condemnet. Amen. Quo veniente non incurratis supplicium æternum, sed remuneremini donariis sempiternis. Amen. Quod ipse præstare dignetur.

* In Kalend. Rom. statio ad sanctam Mariam. Evangelium Missus est, ut etiam hodie legitur. Ea-

Ad Complendum. — Repleti cibo spiritualis alimonie, supplices te, Domine, deprecamur, ut hujus participatione mysterii doceas nos terrena despicere, et amare cœlestia. Per Dominum nostrum.

Super populum. — Da, quæsumus, omnipotens Deus, cunctæ familiæ tuæ hanc voluntatem, Christo Filio tuo Domino nostro venienti, in operibus justis aptos occurrere, ut ejus dexteræ sociati, regnum mereantur possidere cœleste. Per eundem Dominum nostrum.

189 HEBDOMADA II ANTE NATALEM DOMINI.

Aurem tuam, quæsumus, Domine, precibus nostris accomoda, et mentis nostræ tenebras gratia tuæ visitationis illustra. Per Dominum nostrum.

Super oblata. — Devotionis nostræ tibi, quæsumus, Domine, Hostia jugiter imoletur, quæ et sacri præagat instituta mysterii, et salutare tuum nobis mirabiliter operetur. Per eundem Dominum nostrum.

Præfatio. — Vere dignum et justum est, æquum et salutare, nos tibi semper et ubique gratias agere, Domine sancte, Pater omnipotens, æterne Deus, per Christum Dominum nostrum: cujus incarnatione salus facta est mundi, et passione redemptio procurata est hominis procreati. Ipse nos, quæsumus, ad æternum perducatur præmium, qui redemit de tenebris infernorum, justificetque in adventu secundo, qui nos redemit in primo; quatenus illius nos a malis omnibus defendat sublimitas, cujus nos ad vitam erexit humilitas. Per quem Majestatem tuam.

Benedictio. — Omnipotens Deus vos placato vultu respiciat, et in vos domum suæ benedictionis infundat. Amen. Et qui hos dies incarnatione Unigeniti sui fecit solemnes, a cunctis præsentis et futuræ vitæ adversitatibus reddat indemnes. Amen. Ut qui de adventu Redemptoris nostri secundum carnem devota mente lætamini, in secundo, cum in majestate venerit, præmiis æternæ vitæ ditemini. Amen. Quod ipse præstare dignetur.

Ad Complendum. — Imploramus, Domine, clementiam tuam, ut hæc divina subsidia a vitis expiatis ad festa ventura nos præparent. Per.

MENSIS I^a FERIA IV.

Præsta, quæsumus, omnipotens Deus, ut redemptionis nostræ ventura solemnitas, et præsentis nobis vitæ subsidia conferat, et æternæ beatitudinis præmia largiatur. Per Dominum.

Alia. — Festina, quæsumus, Domine, ne tardaveris, et auxilium nobis supernæ virtutis impende, ut adventus tui consolationibus sublevantur qui in tua pietate confidunt. Qui vivi et regnati.

Super oblata. — Grata tibi sint, Domine, munera quibus mysteria celebrantur nostræ libertatis et vitæ. Per Dominum nostrum Jesum Christum

190 *Præfatio.* — Vere dignum et justum est, æquum et salutare, nos tibi semper et ubique gratias agere, Domine sancte, Pater omnipotens, æterne Deus, per Christum Dominum nostrum: qui ab antiquis patrem est statio in Calens*

tribus expectatus, ab angelo nuntiatus, a Virgine A conceptus, in fine sæculorum hominibus est præsentatus. Qui, appropinquante Nativitatis suæ festo, ita, quæsumus, sit nobis placatus, qualiter tecum, et cum Spiritu sancio ad nos veniat nobiscum perpetim permanens. Per quem.

Ad Complendum. — Conservent nos, quæsumus, Domine, munera tua, et per adventum Unigeniti tui tribuant nobis vitam æternam. Qui tecum.

Super populum. — Gratiæ tuæ, quæsumus, Domine, supplicibus tuis tribue largitatem, ut mandata tua, te opitulante, sectantes, consolationem præsentis vitæ percipiant et futuræ. Per Dominum.

^a FERIA VI.

Excita, quæsumus, Domine, potentiam tuam et veni, ut hi qui in tua pietate confidunt, ab omni civi- B tatis adversitate liberentur. Qui vivis et regnas.

Super oblata. — Præsta, Domine, quæsumus, ut dicato muneri congruentem nostræ devotionis offerentis effectum. Per.

Præfatio. — Vere dignum et justum est, æquum et salutare, nos tibi semper et ubique gratias agere, Domine sancte, Pater omnipotens, æterne Deus : qui sanctificator et institutor es abstinentiæ, cujus nullus finis, nullusque est numerus, effunde, quæsumus, super nos, in diebus jejuniorum nostrorum, Spiritum gratiæ salutaris, et ab omnibus nos perturbationibus sæculi hujus tua defensione conserva, ut qui Unigeniti tui celebramus adventum, continuum ejus sentiamus auxilium. Per quem Majestatem tuam.

Ad Complendum. — Prosint nobis, Domine, sumpta C mysteria; pariterque nos et a peccatis exuant, et præsidii tuæ propitiationis attollant. Per Dominum nostrum.

^b SABBATO IN XII LECT. MENSIS X.

Deus, qui conspicias quia ex nostra pravitate affligimur, concede propitius ut ex tua visitatione consolemur. Per.

Alia. — Concede, quæsumus, omnipotens Deus, ut quia sub peccati jugo ex vetusta servitute deprimimur, expectata Unigeniti Filii tui nova natiuitate liberemur. Qui tecum vivit et regnat Deus.

191 *Alia.* — Indignos nos, quæsumus, Domine, famulos tuos, quos actionis propriæ culpa contristat, Unigeniti Filii tui adventu lætifica. Qui tecum.

Alia. — Præsta, quæsumus, omnipotens Deus, ut D Filii tui ventura solemnitas, et præsentis nobis vitæ remedia conferat, et præmia æterna concedat. Per eundem.

Alia. — Preces populi tui, quæsumus, Domine, clementer exaudi, ut qui juste pro peccatis nostris affligimur, pietatis tuæ visitatione consolemur. Per Dominum.

(650) *Alia ad Missam.* — Deus, qui tribus pueris mitigasti flammam ignium, concede propitius ut nos

^a Ex eodem Calendario et Cod. Cal. statio fit ad Apostolos. Hujus feriæ Evangel. assignatur *Exsurgens Maria abiit in mont.*

^b In Kalend. Rom. statio indicitur ad sanctum Pe-

famulos tuos non exurat flamma vitiorum. Per Dominum nostrum.

Super oblata. — Ecclesiæ tuæ, Domine, munera sanctifica, et concede ut per hæc veneranda mysteria pane cœlesti refici mereamur. Per Dominum nostrum.

Præfatio. — Vere dignum et justum est, æquum et salutare, nos tibi semper et ubique gratias agere, Domine sancte, Pater omnipotens, æterne Deus : qui non solum peccata dimittis, sed ipsos etiam justificas peccatores, et reis non tantum peccata relaxas, sed dona largiris et præmia : cujus nos pietatem supplices exoramus, ut qui jejuniis et votis solemnibus nativitatem Unigeniti tui prævenimus, illius dono et præsentis vite perturbationibus careamus, et æterna munera capiamus. Per quem Majestatem tuam.

Ad Complendum. — Quæsumus, Domine Deus noster, ut sacrosancta mysteria, quæ pro reparatione nostræ munimine contulisti, et præsens nobis remedium esse facias et futurum. Per.

(651) DOMINICA I ANTE NATALEM DOMINI.

Excita, Domine, potentiam tuam et veni, et magna nobis virtute succurre, ut per auxilium gratiæ tuæ, quod nostra peccata præpediunt, indulgentia tuæ propitiationis acceleres. Qui vivis et regnas, cum Deo Patre in unitate Spiritus sancti, Deus. Per omnia.

Super oblata. — Hæc tibi, Domine, oblata benignus sanctificanda assume libamina, ut eorum perceptione expiemur a crimine, et adventus Filii tui gloriam mereamur interriti præstolari. Per eundem Dominum nostrum.

Præfatio. — Vere dignum et justum est, æquum et salutare, **192** nos tibi semper et ubique gratias agere, Domine sancte, Pater omnipotens, æterne Deus, per Christum Dominum nostrum : quem Joannes præcessit nascendo, et in desertis eremi prædicando et in fluentis Jordanis baptizando, et ad inferna descendendo : cujus venerandæ nativitatis proxime ventura solemnitas ita nos, quæsumus, tibi placitos reddat, ut cum fructu bonorum operum ad regna cœlestia introducat, ut parando in cordibus nostris viam Domino, fructusque dignos penitentiae faciendo, per prædicationem Joannis ohtemperemus monitis nostri Salvatoris. Sicque perveniamus per filium sterilis ad Filium Virginis, per Joannem hominem magnum ad eundem Dominum nostrum hominem Deum, qui sicut venit ad nos redimendum occultus, ita justificet cum ad judicandum venerit manifestus. Per quem.

Benedictio. — Deus, qui vos et prioris adventus gratia reparavit, et in secundo daturum se vobis regnum cum sanctis angelis repromisit, adventus sui vos illustratione sanctificet. Amen. Vincula vestra dissolvat, antequam veniat, ut, liberati a vinculis peccatorum, interriti tremendum ejus expectetis adventum. Amen. Et quem venisse in terris pro ve-

trum. Præscribitur legendum Evang. Anno 15 imperii Tiberii. Non. 20 sancti Gregorii in hanc Evangelii lectionem dicitur habita in basilica sancti Joan. Bapt. In Cal. post hoc Sabb. legitur : *Domin. vacat.*

stra salute creditis, venturumque ad iudicium sustinetis, ejus adventus gloriam impavidi mereamini conueniri. Amen. Quod ipse præstare dignetur.

Ad Complendum. — Tribue nobis, Domine, celestis mensæ virtute satiatis, et desiderare quæ recta sunt, et desiderata percipere. Per.

Super populum. — Adjuva, Domine, fragilitatem plebis tuæ, ut ad votivum magnæ festivitatis effectum, et corporaliter gubernata recurat, et ad perpetuam gratiam devota mente perveniat. Per.

(652) ^a *Orationes de adventu Domini quotidianis diebus.*

Concede, quæsumus, omnipotens Deus, ut magnæ festivitatis ventura solemnia pro-pere celebremus effectum; pariterque reddamur et intenti celestibus disciplinis, et de nostris temporibus lætiores. Per.

Alia. — Conscientias nostras, quæsumus, Domine, visitando purifica, ut veniens Jesus Christus Filius tuus Dominus noster, paratam sibi in nobis inveniat mansionem. Qui tecum.

Alia. — Prope esto, Domine, omnibus expectantibus te in veritate, ut in adventu Filii tui Domini nostri placitis tibi actibus præsentemur. Per eundem Dominum nostrum.

Alia. — Concede, quæsumus, omnipotens Deus, hanc gratiam plebi tuæ, adventum Unigeniti tui cum **193** summa vigiliantia expectare, ut, sicut ipse auctor nostræ salutis docuit, velut fulgentes lampadas, in ejus occursum nostras animas præparemus. Per.

Alia. — Mentis nostras, quæsumus, Domine, lumine tuæ visitationis illustra, ut esse, te largiente, mereamur et inter prospera humiles, et inter adversa securi. Per Dominum.

Alia. — Præsta, quæsumus, omnipotens Deus, ut Filii tui ventura solemnitas, et præsentis vitæ nobis remedia conferat, et præmia æterna concedat. Qui tecum vivit et regnat Deus.

Alia. — Concede, quæsumus, omnipotens Deus, ut quia sub peccati jugo ex vetusta servitute deprimimur, exspectata Unigeniti Filii tui nova natiuitate liberemur. Qui tecum.

Alia. — Quæsumus, omnipotens Deus, preces nostras respice, et tuæ super nos viscera pietatis impende, ut qui ex nostra culpa affligimur, Salvatore nostro adveniente, respiremus. Qui tecum vivit.

Alia. — Voci nostræ, quæsumus, Domine, aures tuæ pietatis accommoda, et cordis nostri tenebras lumine tuæ visitationis illustra. Qui vivis.

Alia. — Porrigere nobis, Domine, dexteram tuæ venerationis, et veni, et peccata nostra propitiatus absolue. Qui vivis et regnas.

Alia. — Porrigere nobis, Domine, dexteram tuæ venerationis, et veni, et peccata nostra propitiatus absolue. Qui vivis et regnas.

Alia. — Festinantes, omnipotens Deus, in occur-

^a In Edit. Vatic. et Gussanvil., *Oratio.*

^b In Edit. Pamel. sunt etiam Orationes multæ pro peccatis, sed a nostris prorsus discrepantes, paucis exceptis. Etsi vero Codex Reg. S. Pamel.

sum Filii tui Domini nostri nulla impediunt opere actus terreni, sed celestis Sapientiæ eruditio faciat nos ejus esse consortes. Qui tecum.

Alia. — Præsta, quæsumus, omnipotens Deus, ut quia pro peccatis nostris mereamur affligi, per adventum Filii tui a cunctis adversitatibus liberemur. Per.

Alia. — Deus, qui nostra nos conspicias semper infirmitate destitui, adventus Filii tui nos visitatione custodi. Qui tecum vivit et regnat.

Alia. — Adesto, quæsumus, omnipotens Deus, atque in conciliis actionibus nostris, et aspirando nos præveni, et adjuvando custodi. Qui v. vis.

Alia. — Præveniat nos, quæsumus, omnipotens Deus, tua gratia semper, et subsequatur, ut per adventum Unigeniti tui, quem summo cordis desiderio **194** sustinemus, et præsentis vitæ subsidia et futuræ etiam consequamur. Qui tecum vivit et regnat Deus.

Alia. — Deus, qui conspicias quia in tua pietate confidimus, concede propitius ut per adventum Unigeniti tui de celesti semper protectione gaudeamus. Qui tecum vivit et regnat Deus.

Alia. — Subveniat nobis, Domine, misericordia tua, ut ab imminentibus peccatorum nostrorum periculis, te mereamur veniente salvari. Qui vivis et regnas.

Alia. — Excita, Domine, potentiam tuam, et veni, ut tua propitiatione salvemur. Qui vivis.

Alia. — Festina, ne tardaveris, Domine Deus noster, et a diabolico furore nos potenter libera. Qui vivis.

Alia. — Exsultemus, quæsumus, Domine Deus noster, omnes recti corde in unitate fidei congregati, ut veniente Salvatore nostro Filio tuo, immaculati occurramus illi in ejus sanctorum comitatu. Qui tecum.

Alia. — Fac nos, quæsumus, Domine, mala nostra toto corde respuere, ut veniente Filio tuo Domino nostro, bona ejus capere valeamus. Qui tecum vivit.

Alia. — Præcinge, quæsumus, Domine Deus noster, lumbos mentis nostræ divina tua virtute potenter, ut, veniente Domino nostro Jesu Christo Filio tuo, digni inveniamur æternæ vitæ convivio, et vota cælestium dignitatum ab ipso percipere mereamur. Qui tecum vivit et regnat.

Alia. — Fac nos, quæsumus, Domine Deus noster, pervigiles atque sollicitos adventum expectare Christi Filii tui Domini nostri, ut dum venerit pulsans, non dormientes peccatis, sed vigilantes, et in suis inveniat laudibus exsultantes. Qui tecum vivit et regnat Deus

^b *Incipiunt (653) Orationes pro peccatis.*

Succurre, quæsumus, Domine, populo supplicanti, et opem tuam tribue benignus infirmis, ut sincera

Editis plerumque assentiat, non pauca tamen sunt in quibus variæ sunt diversæque lectiones. Sic in Orat. 6, pag. 373, ubi legitur: *liberis tibi mentibus serriamus*, legendum ex Cod. ms. de tuis semper be-

tibi mente devoti, et præsentis vitæ remediis gaudeant, et futuræ. Per Dominum.

Alia. — Deus, qui juste irasceris, et clementer ignoscis, afflicti populi lacrymas respice; et iram tuæ indignationis, quam juste meremur, propitiatus averte. Per Dominum.

195 *Alia.* — Quæsumus, omnipotens Deus, ut qui nostris fatiganur offensis, et merito nostræ iniquitatis affligimur, pietatis tuæ gratiam consequi mereamur. Per.

— *Alia.* Deus, cui proprium est misereri semper, et parcere, suscipe deprecationem nostram, et quos delictorum catena constringit, misratio tuæ pietatis absolvat. Per Dominum nostrum.

Alia. — Da nobis, quæsumus, Domine, de tribulatione lætitiâ, ut, qui diu pro nostris peccatis affligimur, intercedente beato *III.* martyre tuo, in tua misericordia respiremus. Per Dominum nostrum Jesum Christum.

Alia. — Clamantium ad te, quæsumus, Domine, preces dignanter exaudi, ut sicut Ninivitis in afflictione positus pepercisti, ita et nobis in præsentis tribulatione succurras. Per.

Alia. — Tribulationem nostram, quæsumus, Domine, propitius respice, et iram tuæ indignationis, quam juste meremur, propitiatus averte. Per Dominum.

Alia. — Deus, qui peccantium animas non vis perire, sed culpas, contine, quam meremur, iram, et quam precamur super nos effunde clementiam, ut de inœnore gaudium tuæ misericordiæ consequi mereamur. Per.

Alia. — Quæsumus, omnipotens Deus, afflicti populi lacrymas respice, et iram tuæ indignationis averte, ut qui reatum nostræ infirmitatis agnoscimus, tua consolatione liberemur. Per.

Alia. — Deus, qui culpa offenderis, pœnitentia placaris, preces populi supplicantis propitius respice, et flagella tuæ iracundiæ, quæ pro peccatis nostris ireremur, averte. Per Dominum.

Alia. — Parce, Domine, parce populo tuo, ut dignis flagellationibus castigatus, in tua miseratione respiret. Per Dominum nostrum Jesum Christum.

Alia. — Deus, refugium pauperum, spes humilitatis, salusque miserorum, supplicationes populi tui clementer exaudi, ut quos justitia verberum fecit afflictos, abundantia remediorum faciat consolatos. Per.

Alia. — Præsta, quæsumus, omnipotens Deus, ut qui **196** offensam nostram per flagella cognosci-

mus, tuæ consolationis gratiam sentiamus. Per Dominum nostrum.

Alia. — Ne despicias, omnipotens Deus, populum tuum in afflictione clamantem, sed propter gloriam nominis tui tribulatis succurre placatus. Per.

— *Alia.* Exaudi, Domine, gemitum populi tui; nec plus apud te valeat offensio delinquentium, quam misericordia tua indulta fletibus supplicantium. Per Dominum nostrum.

Alia. — Omnipotens Deus, misericordiam tuam nobis placatus impende, ut qui te contemnendo culpam incurrimus, confitendo veniam consequamur. Per.

Alia. — Moveat pietatem tuam, quæsumus, Domine, subjectæ tibi plebis affectus; et misericordiam tuam supplicatio fidelis obtineat. Per.

Alia. — Averte, quæsumus, Domine, iram tuam propitiatus a nobis, et facinora nostra, quibus indignationem tuam provocamus, expelle. Per Dominum.

Alia. — Memor esto, quæsumus, Domine, fragilitatis humanæ, et qui juste verberas peccatores, parce propitiatus afflictis. Per.

Alia. — Aures tuæ pietatis, quæsumus, Domine, precibus nostris inclina, ut qui peccatorum nostrorum flagellis percutimur, miserationis tuæ gratia liberemur. Per.

(654) * *Incipiunt Orationes quotidianæ.*

Vox clamantis Ecclesiæ ad aures, Domine, quæsumus, tuæ pietatis ascendat, ut, percepta venia peccatorum, te fiat operante devota, te protegente securâ. Per Dominum nostrum.

Alia. — Propitiare, Domine, supplicationibus nostris, et exorabilis tuis esto supplicibus, ut concessa venia, quam precamur, perpetuo misericordiæ tuæ munere gloriamur. Per Dominum nostrum.

Alia. — Nostris, Domine, quæsumus, propitiare temporibus, ut tuo munere dirigatur, et Romana securitas, et devotio Christiana. Per Dominum nostrum.

Alia. — Dies nostros, quæsumus, Domine, placatus intende; pariterque nos et a peccatis absolve propitius, et a cunctis cripe benignus adversis. Per.

197 *Alia.* — Quæsumus, omnipotens Deus, ne nos tua misericordia derelinquat, quæ et errores nostros semper amoveat, et noxia cuncta depellat. Per.

Alia. — Præsta, quæsumus, omnipotens Deus, ut inter innumeros vitæ præsentis errores tuo semper moderamine dirigamur. Per Dominum nostrum

Alia. — Perpetua, quæsumus, Domine, pace cura-

me factis gloriamur Orat. 8, eadem pag. ubi Ed. habet *diurnis calamit.*, melius legitur in Ms. *diurnis cal.* Pag. 174, l. 18, ut *de merito gaudium tuæ misericordiæ*, etc., ubi ex Cod. laudato restituendum ut *de inœnore gaudium*, etc. Hæc pauca observavimus, ut palam fieret in Edit. Pamel. ex Codice Reg. S. cujus penes nos variantes lectiones habemus, multa posse corrigi. In Ms. Cal. hoc quoque loco exhibentur *Orationes pro peccatis, matutinales, quotidianæ*, etc., necnon in aliis Mss. nostris.

* In Ed. Pamel., *orationes quotidianis diebus*. At in

Cod. Reg. S. titulus est *idem* ac in Ed. Menard., licet in cæteris fere cum Ed. Pamel. consentiat. Ex eo tamen multa quæ hac in Edit. desunt restitui possunt. Sic pag. 376, lin. antepenult., legitur: *et cui sperandæ pietatis indulget*. At supplendum ex Ms. *cui fiduciam sp. piet.* In Edit. Angeli Roccæ, quæ Vaticanis typis excusa est, ac sæpe alibi recusa, novissime vero cura Petri Gussanv. hæc longa *Orationum quotidianarum, vespertinalium, matutinalium*, etc., series reperitur, paucis dumtaxat exceptis.

sodi, quos in te sperare donasti. Per Dominum nostrum. A toto corde respirare, ut bona tua capere valeamus. Per.

Alia. — Adesto nobis, misericors Deus, et tuæ pietatis nobis propitius dona concede. Per.

Alia. — Rege nostras, Domine, propitius voluntates, ut nec propriis iniquitatibus implicentur, nec subdantur alienis. Per Dominum nostrum.

Alia. — Comprime, Domine, quæsumus, noxios semper incursum, et salutem temporibus nostris propitius da quietem. Per.

Alia. — Ab omnibus nos defende, quæsumus, Domine, semper adversis, et continuis tuere præsiidiis. Per Dominum.

Alia. — Da, quæsumus, omnipotens Deus, ut qui infirmitatis nostræ conscii de tua virtute confidimus, sub tua semper pietate gaudeamus. Per Dominum nostrum. B

Alia. — Fac nos, quæsumus, Domine Deus noster, in tua devotione gaudere, quia perpetua est, et plena felicitas, si bonorum omnium serviamus Auctori. Per.

Alia. — Omnipotens sempiternus Deus, fac nos tibi semper et devotam gerere voluntatem, et Majestati tuæ sincero corde servire. Per Dominum nostrum.

Alia. — Deus, a quo cuncta bona procedunt, largire supplicibus ut cogitemus, te inspirante, quæ recta sunt, et, te gubernante, eadem faciamus. Per.

Alia. — Vox nostra te, Domine, semper depreceator, et ad aures tuæ pietatis ascendat. Per Dominum.

Alia. — Præsta, quæsumus, omnipotens Deus, ut liberis tibi mentibus serviamus. Per Dominum nostrum.

Alia. — Ut tuam, Domine, misericordiam consequamur, fac nos tibi toto corde esse devotos. Per.

198 *Alia.* — Suscipe, Domine, preces nostras, et clamantium ad te pia corda propitius intende. Per.

Alia. — Cunctas, Domine, semper a nobis iniquitates repelle, ut ad viam salutis æternæ secunda mente curramus. Per Dominum nostrum.

Alia. — Redemptor noster, aspice, Deus, et tibi nos jugiter servire concede. Per Dominum nostrum.

Alia. — Deus, cæli terræque dominator, auxilium nobis tuæ defensionis benignus impende. Per.

Alia. — Præsta, quæsumus, misericors Deus, ut tibi placita mente serviamus. Per Dominum nostrum.

Alia. — Purificet nos indulgentia tua, Deus, et ab omni semper iniquitate custodiat. Per.

Alia. — Adesto nobis, misericors Deus, et tua circa nos propitiatus dona custodi. Per.

Alia. — A cunctis iniquitatibus nostris exue nos, Domine, et in tua fac pace gaudere. Per.

Alia. — Vincula, Domine, quæsumus, humanæ pravitatis abrumpe, ut ad confitendum nomen tuum libera mente curramus. Per.

Alia. — Tua nos, Domine, quæsumus, gratia benedicat, et ad vitam perducatur æternam. Per Dominum nostrum.

Alia. — Vide, Domine, infirmitates nostras, et celeri nobis pietate succurre. Per Dominum nostrum.

Alia. — Fac nos, Domine, quæsumus, mala nostra

Per. *Alia.* — Esto nobis propitius, Deus, ut tua nos misericordia subsequatur. Per Dominum nostrum.

Alia. — Præveniat nos, quæsumus, Domine, misericordia tua, et voces nostras clementia tuæ propitiationis anticipet. Per.

Alia. — Celeri nobis, quæsumus, Domine, pietate succurre, ut devotio supplicantium ad gratiarum transeat actionem. Per.

Alia. — Delicta nostra, Domine, quibus adversa dominantur, **199** absterge et tua nos ubique miseratione custodi. Per.

Alia. — Absolve, Domine, quæsumus, nostrorum vincula peccatorum, et quidquid pro eis meremur averte. Per.

Alia. — Ascendant ad te, Domine, preces nostræ, et ab Ecclesia tua cunctam repelle nequitiam. Per.

Alia. — Clamantes ad te, Deus, dignanter exaudi: ut nos de profundo iniquitatis eripias, et ad gaudia æterna perducas. Per.

Alia. — Concede nobis, quæsumus, Domine, veniam delictorum, et eos qui te impugnare moliantur expugna. Per.

Alia. — Tua nos, Domine, quæsumus, gratia semper et præveniat, et sequatur, ac bonis operibus jugiter præstet esse intentos. Per.

Alia. — Respice nos, misericors Deus, et nominis tuo perlice veraci er obsequentes. Per.

C *Alia.* — Tuere nos, superne moderator, et fragilitatem nostram tuis defende præsiidiis. Per.

Alia. — Ut a nostris excessibus, Domine, temperemus, tua nos præcepta concede jugiter operari. Per.

Alia. — Aufer a nobis, quæsumus, nostras, Domine, pravitates, ut non indignationem tuam, sed indulgentiam sentiamus. Per.

Alia. — Ut cunctis nos, Domine, foveas adjumentis, tuis apta propitius disciplinis. Per.

Alia. — Oculi nostri ad te, Domine, semper intendant, ut auxilium tuum et misericordiam sentiamus. Per.

Alia. — Peccata nostra, quæsumus, Domine, memor humanæ conditionis absolve, et quidquid eorum retributione meremur averte. Per.

D *Alia.* — Porrigere nobis, Deus, dexteram tuam, et auxilium nobis supernæ virtutis. Per.

Alia. — Exaudi nos, Domine Deus noster, et Ecclesiam tuam inter mundi turbines fluctuantem clementi gubernatione moderare. Per.

200 *Alia.* — Intende, Domine, quæsumus, supplices tuos, et pariter nobis indulgentiam tribue benignus et gaudium. Per.

Alia. — Respice nos, omnipotens et misericors Deus, et ab omnibus tribulationibus propitiatus absolve. Per.

Alia. — Iniquitates nostras ne respicias, Deus, sed sola nobis misericordia tua prosit indignis. Per.

Alia. — Fac nos, Domine Deus noster, tuis obedire

mandatis, quia tunc nobis prospera cuncta provenient, si te totius vitæ sequamur auctorem. Per.

* *Orationes (655) aliæ vespertinales.*

Omnipotens sempiternæ Deus, vespere, et mane, et meridie, Majestatem tuam suppliciter deprecamur, ut, expulsis de cordibus nostris peccatorum tenebris, ad veram lucem, quæ Christus est, nos facias pervenire. Per.

Alia. — Vespertinæ laudis officia persolventes, clementiam tuam, Domine, humili prece deprecamur, ut nocturni insidiatoris fraudes, te protegente, vincamus. Per.

Alia. — Propitiare, Domine, vespertinis supplicationibus nostris, et lac nos sine ullo reatu matutinis tibi laudibus præsentari. Per.

Alia. — Exaudi, Domine, famulos tuos vespertina nomini tuo vota reddentes, et quos per singula diei momenta servasti, per noctis quietem custodire diguare. Per.

(656) *Orationes ad crucem.*

Quæsumus, Domine Deus noster, ut per vexillum sanctæ crucis Filii tui, ad conterendas adversariorum insidias, nos in tuæ protectionis securitate constituas. Per eundem.

Alia. — Supplices clementiam tuam, quæsumus, omnipotens Deus, ut ab hoste maligno defendas quos per lignum sanctæ crucis Filii tui arma justitiæ pro salutem mundi triumphare jussisti. Per eundem Dominum.

Alia. — Deus, qui pro nobis Filium tuum crucis patibulum subire voluisti, ut inimici a nobis expelleres potestatem, concede nobis famulis tuis ut, antiqui hostis insidias tanti virtute mysterii superantes, sincerissima tibi perpetuo mente famulemur. Per eundem Dominum.

201 *Alia.* — Deus, cujus Filius per trophæum crucis mundum redimere dignatus est, concede propitius ut qui de redemptione lætamur æternis gaudiis perfrui mereamur. Per eundem Dominum.

Alia. — Deus, qui per sanguinem crucis Domini nostri Jesu Christi Filii tui dedisti pacem hominibus, et cælestium collegium angelorum, da nobis et tuæ pacis ubertate repleri, et angelicæ societatis unitate lætari. Per eundem Dominum.

(657) *Orationes ad Completorium.*

Oriatur in nobis, Domine, nascentibus tenebris, aurora justitiæ, ut, peracto die, tibi suppliciter gratias agentes, etiam mane dignanter respicias vota solventes. Per.

Alia. — Gratias tibi agimus, Domine, custoditi per diem, grates tibi exsolvimus custodiendi per noctem: repræsentamur nos, quæsumus, Domine, matutinis horis incolumes, ut nos omni tempore habeas laudatores. Per Dominum nostrum.

Alia. — Illumina, quæsumus, Domine, tenebras

nostras, et totius noctis insidias tu repelle propitius. Per.

Alia. — Quæsumus, Domine Deus noster, diei molestias, noctis quiete sustentata, ut, necessaria temporum vicissitudine succedente, nostra reficiatur infirmitas. Per.

Alia. — Adesto, Domine, precibus nostris, et die noctuque nos protege, ut quibuslibet alternationibus temporum tua semper incommutabilitate firmemur. Per Dominum nostrum.

Alia. — Deus, qui illuminas noctem, et lucem post tenebras facis, concede nobis ut hanc noctem sine impedimento Satanæ transeamus, atque matutinis horis ad altare tuum recurrentes, tibi Deo gratias referamus. Per.

Alia. — Tuus est dies, Domine, et tua est nox, concede nobis ut hanc noctem, etc., ut in superiori.

Alia. — Tuus est dies, Domine, et tua est nox: concede solem justitiæ permanere in cordibus nostris, ad repellendas tenebras cogitationum iniquarum. Per.

(658) *Incipiunt Orationes matutinales.*

Illumina, Domine, quæsumus, in te corda credentium, ut tuo semper munimine, et tuo auxilio protegatur. Per.

Alia. — Tua nos, Domine, veritas semper illuminet, et ab omni pravitate defendat. Per Dominum.

202 *Alia.* — Salva nos, omnipotens Deus, et lucem nobis concede perpetuam. Per Dominum nostrum.

Alia. — Exaudi nos, misericors Deus, et mentibus nostris gratiæ tuæ lumen ostende. Per.

Alia. — Matutina supplicum vota, Domine, propitius intueri, et occulta cordis nostri remedio tuæ clarifica pietatis, ut desideria tenebrosa non teneant, quos lux cælestis gratiæ reparavit. Per.

Alia. — Emitte, quæsumus, Domine, lucem tuam cordibus nostris, ut, mandatorum tuorum lege percepta, in via tua ambulantes, nihil patiamur erroris. Per.

Alia. — Omnipotens sempiternæ Deus, apud quem nihil obscurum est, nihil tenebrosum, emitte lucem tuam cordibus nostris, etc., ut in superiori.

Alia. — Deus, qui vigilantes in laudibus tuis cælesti mercede remuneras, tenebras de cordibus nostris auferre digneris, ut splendore luminis tui semper gaudeamus. Per.

Alia. — Exsurgentes de cubilibus nostris, auxilium gratiæ tuæ matutinis, Domine, precibus imploramus, ut, discussis tenebris vitiorum, ambulare mereamur in luce virtutum. Per.

Alia. — Te lucem veram, et lucis auctorem, Domine, deprecamur, ut digneris a nobis tenebras depellere vitiorum, et clarificare nos luce virtutum. Per.

Alia. — Auge in nobis, Domine, quæsumus, fidei conditionibus, se prima, Omnipotens, etc., et 6, Propitiare, etc.

* In Edit. Pamel. præcedunt Orat. Matutinales, et quidem longe plures quam hic, peneque diversæ. In vet. Sacram. Gall. leguntur tantum duæ ex his Ora-

tuam, et Spiritus sancti lucem in nobis semper accende. Per.

Alia. — Deus, qui tenebras ignorantiae verbi tui luce depellis, auge in cordibus nostris virtutem fidei, quam dedisti, ut ignis, quem gratia tua fecit accendi, nullis tentationibus possit extinguui. Per.

Alia. — Auribus percipe, Domine, quæsumus, verba oris nostri, clamoremque matutinum pius scrutator intellige, ut orandi ad te nobis sit fida devotio, tuaque donetur nobis dilectulo contemplatio, et peccatorum omnium exceptata remissio. Per.

Alia. — Veritas tua, quæsumus, Domine, luceat in cordibus nostris, et omnis falsitas inimici destruat. Per Dominum nostrum.

Alia. — Sensibus nostris, quæsumus, Domine, lumen sanctum tuum benignus infunde, ut tibi semper **203** simus devoti, cujus sapientia creati sumus, et providentia gubernamur. Per.

Item (659) ad Matutinas, lucescente die.

Deus, qui diem discernis à nocte, actus nostros a tenebrarum distingue caligine, ut semper quæ sancta sunt meditantes, in tua jugiter luce vivamus. Per Dominum nostrum.

Alia. — Gratias tibi agimus, Domine sancte, Pater omnipotens, æterne Deus, qui nos de transacto noctis spatio ad matutinas horas perducere dignatus es: quæsumus ut dones nobis diem hunc sine peccato transire, quatenus ad vesperum et semper tibi Deo gratias referamus. Per.

Alia. — Gratias agimus inenarrabili pietati tuæ, omnipotens Deus, qui nos depulsa noctis caligine ad diei hujus principium perduxisti, et, abjecta ignorantiae cæcitate, ad cultum tui nominis atque scientiam revocasti: illabere sensibus nostris, omnipotens Pater, ut in præceptorum tuorum lumine gradientes, te ducem sequamur et principem. Per.

Alia. — Deus, qui nos ad principium hujus diei pervenire fecisti, da nobis hunc diem sine peccato transire, ut in nullo a tuis semitis declinemus; sed ad tuam justitiam faciendam nostra semper procedant eloquia. Per.

Ad primam. — Dirigere dignare, Domine sancte, Pater omnipotens, æterne Deus, hodie corda et corpora nostra in opera mandatorum tuorum, ut in hac die ad nullum declinemus peccatum, sed semper quæ sancta sunt meditetur, atque opere compleamus, et tuo ubique auxilio nuniatur. Per Dominum nostrum Jesum Christum Filium juum, qui tecum vivit et regnat Deus in unitate ejusdem Spiritus.

Missa pro peccatis.

Exaudi, quæsumus, Domine, supplicum preces, et consentium tibi parce peccatis, ut pariter nobis indulgentiam tribuas benignus et pacem. Per Dominum nostrum.

Super oblata. — Adesto, nobis quæsumus, Domine, et preces nostras benignus exaudi, ut quod fiducia non habet meritorum, placatio obtineat Hostiarum. Per.

Præfatio. — Vere dignum et justum est, æquum et

A salutare, nos tibi semper et ubique gratias agere: Domine sancte, Pater omnipotens, æterne Deus, suppliciter implorantes, ut nos ab omnibus peccatis clementer eripias, et a cunctis protegas benignus inimicis. Per Christum.

Infra actionem. — Hanc igitur oblationem, Domine, quam tibi offerimus pro peccatis atque offensionibus nostris, ut omnium delictorum nostrorum remissionem consequi mereamur, quæsumus, Domine, ut placatus accipias, diesque nostros in tua pace disponas.

204 *Ad Complendum.* — Præsta nobis, æterne Salvator, ut percipientes hoc munere veniam peccatorum, deinceps peccata vitemus. Per Dominum.

Alia. — Sancta tua nos, Domine, quæsumus, a peccatis exuant, et cœlestis vitæ vigore confirmant. Per.

Orationes tempore belli.

Omnipotens et misericors Deus, a belorum nos, quæsumus, turbine fac quietos, quia bona nobis cuncta præstabis, si pacem dederis et mentis et corporis. Per.

Alia. — Omnipotens Deus, Christiani nominis inimicos virtute, quæsumus, tuæ comprime Majestatis, ut populus tuus et fidei integritate latetur, et temporum tranquillitate semper exsulet. Per.

Missa in tempore belli.

Deus, regnorum omnium regumque dominator, qui nos et percutiendo sanas, et ignoscendo conservas, præstende nobis misericordiam tuam, ut tranquillitate pacis, tua potestate firmata, ad remedia correctionis utamur. Per.

Alia. — Deus, cujus regnum regnum est omnium sæculorum, supplicationes nostras clementer exaudi, et Christianorum regnum tibi subditum protege, ut in tua virtute fidentes, et tibi placeant, et super omnia regna præcellant. Per.

Item alia. — Deus, qui conteris bella, et impugnatores in te sperantium potentia tuæ defensionis expugnas, auxiliare implorantibus misericordiam tuam, ut, omnium gentium feritate compressa, indefessa te gratiarum actione laudemus. Per.

Superoblata. — Sacrificium, Domine, quod immolamus intende, ut ab omni nos exuat bellorum nequitia, et in tuæ protectionis securitate constituat. Per Dominum.

Præfatio. — Vere dignum et justum est, æquum et salutare, nos tibi semper et ubique gratias agere, Domine sancte, Pater omnipotens, æterne Deus: te toto corde prostrati suppliciter exorantes, ut et præteritorum nobis concedas veniam delictorum, et ab omni mortalitatis incursu continua nos miseratione protegas. Quia tunc defensionem tuam non diffidimus adfuturam, cum a nobis ea quibus te offendimus dignanter expuleris. Per Christum.

Ad Complendum. — Sacrosancti corporis et sanguinis Domini nostri Jesu Christi refectione vegetati, supplices te rogamus, omnipotens Deus, ut hoc remedio singulari ab omnium peccatorum nos conta-

gione purifices, et a periculorum munias incursione A
cunctorum. Per eundem.

205 *Alia.* — Protector noster aspice, Deus, et
al ho-nium nos defende periculis, ut, omni pertur-
batione submota, liberis tibi mentibus serviamus.
Per Dominum.

Item alia Missa.

Hostium nostrorum, quæsumus, Domine, elide
superbiam, et dexteræ tuæ virtute prosterne. Per.

Super Oblata. — Hujus, Domine, quæsumus, vir-
tute mysterii, et a nostris mundemur occultis, et ab
inimicorum liberemur insidiis. Per.

Præfatio. — Vere dignum et justum est, æquum
et salutare, nos tibi semper et ubique gratias agere,
Domine sancto, Pater omnipotens, æterne Deus: qui
subjectas tibi glorificas potestates, suscipe, quæsu-
mus, propitius preces nostras, et vires adde princi-
pibus nostris, ut qui se dextera tua expetunt protegi,
nulla possint adversitate superari; fidelem quoque
populum tuum potentia tuæ muniat invicta defensio,
ut pio semper tibi devotus affectu, et ab infestis libe-
retur inimicis, et in tua jugiter gratia perseveret.
Per Christum.

Ad Complendum. — Vivificet nos, quæsumus, Do-
mine, participatio tui sancta mysterii, et pariter no-
bis expiationem tribuat et munimen. Per Dominum
nostrum.

Item alia Missa.

Deus, qui providentia tua cœlestia simul et terrena
moderaris, propitiare Christianorum rebus et regi-
bus, ut omnis hostium fortitudo, te pro nobis pro-
pugnante, frangatur. Per Dominum.

Alia. — Deus, servientium tibi fortitudo regnorum,
propitius Christianorum adesto semper principibus,
ut quorum tibi subjecta est humilitas, eorum ubique
excellentior sit potestas. Per.

Super oblata. — Propitiare, Domine, precibus et
Hostiis famulorum tuorum, et propter nomen tuum
Christiani nominis defende rectores, ut salus servien-
tium tibi principum pax tuorum possit esse populo-
rum.

Præfatio. — Vere dignum et justum est, æquum
et salutare, nos tibi semper et ubique gratias agere,
Domine sancte, Pater omnipotens, æterne Deus:
sub cuius potestatis arbitrio omnium regnorum conti-
netur potestas, te humiliter deprecamur, ut princi-
pibus nostris propitius adesse digneris, ut qui tua ex-
petunt protectione defendi, omnibus sint hostibus
fortiores. Per Christum.

Ad Complendum. — Protege, Domine, famulos
tuos subsidiis pacis et corporis, et spiritualibus enu-
triens eos alimentis, a cunctis hostibus redde securos.
Per.

Missa pro pace.

Deus, a quo sancta desideria, recta consilia, et
justa sunt opera, **206** da servis tuis illam, quam
mundus non potest dare pacem, ut et corda nostra
mandatis tuis dedita, et hostium sublata formidine,
tempora sint tua protectione tranquilla. Per.

Alia. — Deus conditor mundi, sub cuius arbitrio
sæculorum ordo decurritur, adesto invocationibus
nostris, et tranquillitatem pacis præsentibus concede
temporibus, ut in laudibus misericordiæ tuæ iuce-
sabili exultatione lætemur. Per.

Super oblata. — Deus, qui credentes in te popu-
los nullis sinis concui terroribus, dignare preces et
Hostias dicatæ tibi plebis suscipere, ut pax tua pie-
tate concessa Christianorum fines ab omni hoste fa-
ciat esse securos. Per Dominum.

Ad Complendum. — Deus auctor pacis et amator,
quem nosse vivere, cui servire regnare est, protege
ab omnibus impugnationibus supplices tuos, ut qui
in defensione tua fidimus, nullius hostilitatis arma
timeamus. Per.

Alia. — Deus, qui misericordiæ tuæ potentis au-
xilium, et prospera tribuis, et adversa depellis, uni-
versa obstacula quæ servis tuis adversantur expugna,
ut, remoto terrore bellorum, et libertas secunda, et
religio sit quæta. Per.

Missa pro quacunque tribulatione.

Deus infinitæ misericordiæ, et bonitatis immensæ,
propitiare iniquitatibus nostris, et omnibus anima-
rum nostrarum medere languoribus, ut, peccatorum
nostrorum remissione percepta, semper in tua bene-
dictione lætemur. Per.

Super oblata. — Tuere nos, Domine, divinis pro-
pitius sacramentis, et, ut his congrue famulemur,
eorum præsta potenter effectum. Per eundem.

Benedictio. — Deus, mœstorum solatium, tribula-
torum refugium, suo vos brachio foveat, et ab im-
minentibus periculis illætos miseratus efficiat. Amen.
Dexteræ suæ vos omnipotentis clypeo muniat, et
muro suæ inexpugnabili fortitudinis ab instanti tri-
bulatione circumtegat. Amen. Iram suæ animadver-
sionis a vobis propitiatus avertat, et, portum vobis
salutis indulgens, in suæ vos protectionis interritos
securitate constituat. Amen. Quod ipse præstare.

Ad Complendum. — Muniat, quæsumus, Domine,
fideles tuos sumpti vivificatio sacramenti, et a vitiiis
omnibus expeditos in sancta faciat esse devotione
currentes. Per.

Item alia Missa.

Deus, sub cuius oculis omne cor trepidat, et om-
nes conscientia pavescent, propitiare omnium dolo-
ribus gementium, et cunctorum medere vulneribus,
ut sicut nemo nostrum liber a culpa est, ita nemo
sit alienus a venia. Per.

207 *Alia.* — Omnipotens sempiternæ Deus, qui
timore sentiris, dilectione coleris, confessione plæca-
ris, misericordiam tuam effunde supplicibus, ut qui
de meritorum qualitate diffidimus, non iudicium tuum,
sed indulgentiam sentiamus. Per.

Super oblata. — Suscipe, Domine, propitiatus
Hostias quibus et te placari voluisti, et nobis salutem
patientia pietatis tuæ restitui. Per.

Ad Complendum. — Quos munere cœlesti reficis,
Domine, divino tuere præsidio, ut, tuis mysteriis per-
fructes, nullis subdamur adversis. Per.

Item alia Missa.

Deus humilium consolator, et fidelium fortitudo, propitius e to supplicibus, et da ut humana fragilitas, quæ per se proclivis est ad labem, per te semper reparetur ad veniam. Per.

Alia. — Suscipe, misericors Domine, supplicium preces, et secundum multitudinem indulgentiarum tuarum ab omnibus nos absolve peccatis, ut ad omnia pietatis opera, te parcent, reparemur; et quos venia feceris innocentes, auxilio facias efficaces.

Super oblata. — Hæc Hostia, Domine, quæsumus, et ab occultis Ecclesiam tuam reatibus semper expediatur, et manifestis convenienter expurget. Per.

Ad Complendum. — Purificent nos, Domine, sacramenta quæ sumpsimus, et a cunctis efficiant vitis absolutos. Per.

Item alia Missa.

Quæsumus clementiam tuam, omnipotens Deus, ut ubi nulla fiducia suppetit actionum, gratia tua copiosa resplendeat, et cum delicta remittit indignis, et cum beneficia præstat immeritis. Per Dominum.

Alia. — Misericors et miserater Domine, qui nos parcendo sustentas, et ignoscendo sanctificas, dona veniam peccatis nostris, et sacramentis cœlestibus servientes ab omni culpa liberos esse concede. Per Dominum.

Super oblata. — Hostias tibi, Domine, placationis offerimus, ut et delicta nostra miseratus absolvas, et autantia corda tu dirigas. Per Dominum.

Ad Complendum. — Supplices te rogamus, omnipotens Deus, ut quos tuis relicis sacramentis, tibi placitis moribus dignanter informes. Per Dominum.

Oratio tempore (quod absit) mortalitatis.

Ecclesiæ tuæ, quæsumus, omnipotens Deus, placatus intende conventum; et misericordia tua nos propitius quam ira præveniat, quia si iniquitates nostras observare volueris, nulla poterit creatura subsistere; sed admirabili pietate, qua nos fecisti, ignosce peccantibus, ut opera manuum tuarum non facias interire. Per.

Alia. — Exaudi, Domine, preces nostras, et ne velis cum servis tuis adire iudicium, quia sicut in nobis nulla justitia reperitur, de qua præsumere valeamus, ita te fontem pietatis agnoscimus, a quo et a peccatis nostris nos absolvi, et a necessitatibus liberari confidimus. Per Dominum.

Super oblata. — Per hæc, quæsumus, veniat, Domine, sacramenta nostræ redemptionis effectus, qui nos et ab humanis retrahat semper excessibus, et ad salutaria cuncta perducatur. Per Dominum nostrum.

Ad Complendum. — Hujus operatio nos, Domine, sacramenti, quæsumus, purificet semper et muniat. Per.

Item alia Missa.

Deus, cujus misericordia cœlestium quoque virtutum indigent potestates, et in cujus conspectu nullus est hominum absque sordo, et pœna peccati, delicta populi, quæsumus, averte propitius, ut quos propriæ conscientie reatus accusat bonitatis tuæ patien-

tia faciat veniam promereri. Per Dominum nostrum.

Alia. — Deus, cujus tanta est excellentia pietatis, ut, uno peccatore converso, maximum gaudium pietatis in cœlis haberi, respice in exiguum populi portionem, ut, omni depulsa vexatione, hæreditas tua et numero augeatur, et devotione proficiat. Per Dominum nostrum.

Super oblata. — Protegat nos, Domine, quæsumus, Hostia salutaris, et quæ ad honorem nominis tui immolatur, nobis prosit ad veniam. Per.

Ad Complendum. — Sancta tua, nos, Domine, sumpta vivificent, et misericordie sempiternæ præparent expiatis. Per Dominum.

Item alia Missa.

Exaudi, Domine, quæsumus, populum tuum de tua misericordia malorum suorum veniam supplicentem, et quia potens es dimittere peccata, supplicia quæ nostris meremur operibus potentia tuæ pietatis averte. Per.

Alia. — Iram tuam, quæsumus, Domine, a populo tuo miseratus averte, quam nostris quidem meremur operibus, sed humana fragilitate sustinere non possumus, illa nos itaque continue pietate, quam præstare soles indignis. Per.

Super oblata. — Concede nobis, Domine, quæsumus, ut hæc Hostia salutaris, et nostrorum fiat purgatio peccatorum, et tuæ propitiatio potestatis. Per.

209 *Ad Complendum.* — Plebem nomini tuo subditam, Domine, propitius in ure, et ei tuas consolationes jugiter per cœlestem gratiam dignanter operare. Per Dominum.

Item alia Missa.

Deus, qui non mortem, sed pœnitentiam desideras peccatorum, populum tuum, quæsumus, ad te converte propitius, ut dum tibi devotus exstiterit, iracundiæ tuæ ab eo flagella amoveas. Per.

Alia. — Populum tuum, quæsumus, omnipotens Deus, ab ira tua ad te confugientem paterna recipe pietate, ut qui tuæ Majestatis flagella formidant, de tua mereantur venia gratulari. Per.

Super oblata. — Subveniat nobis, Domine, quæsumus, sacrificii præsentis operatio, quæ nos et ab erroribus universis potenter absolvat, et a totius eripiat perditionis incursu. Per Dominum

Ad Complendum. — Tuere nos, Domine, quæsumus, tua sancta sumentes, et ab omni propitius iniquitate defende. Per.

Alia. Exaudi nos, Domine Deus noster, et, intercedente beato martyre tuo *Ill.*, populum tuum et ab iracundiæ tuæ terroribus libera, et misericordie tuæ fac largitate securum. Per Dominum nostrum.

Orationes ad pluviam postulandas.

Terram tuam, Domine, quam videmus nostris iniquitatibus tabescentem, cœlestibus aquis infunde; atque irriga beneficiis gratiæ sempiternæ. Per Dominum

Alia. — Da nobis, Domine, quæsumus, pluviam salutarem, et aridam terræ faciem fluentis cœlestibus dignanter infunde. Per Dominum nostrum.

Alia. — Omnipotens sempiternæ Deus, qui salvas omnes, et neminem vis perire, aperi fontem benignitatis tuæ, et terram aridam aquis fluenti cœlestis dignanter infunde. Per.

Alia. — Delicta nostra, Domine, nos ipsi cognoscimus, ut ipsius terræ fœditas monstrat transgressionis excessus; tu autem, piissime Pater, qui cœlum clausisti contumacibus et ingratis, reseratum humilibus et contritis concede deprecantibus subsidia pluviarum, et largire mœrentibus abundantiam. Per Dominum.

Alia. — In afflictione maxima constitutis consolationem tribue, fons largissimæ pietatis: descendat, quæsumus, pluvia salutaris, ut omnia quæ sub cœlo sunt irrigentur ab aquis; pascere servos tuos imbribus consuetis, quos ad laudem tuam creare dignatus es Majestatis. Per.

210 *Alia.* — Omnipotens Deus, qui solus aquas emittis e cœlis, dona servis tuis beneficium pluvie salutaris, ut quod facinore nostro suspenditur, tuo jam gratuito munere prorogetur. Per.

Missa ad pluviam postulandam.

Deus, in quo vivimus, movemur et sumus, pluviam nobis tribue congruentem, ut, præsentibus subsidiis sufficienter adjuti, sempiterna fiducialius appetamus. Per.

Alia. — Delicta fragilitatis nostræ, Domine, quæsumus, miseratus absolve, et aquarum subsidia præbe cœlestium, quibus terrena conditio vegetata subsistat. Per.

Super oblata. — Oblatis, Domine, placare muneribus, et opportunum nobis tribue pluvie sufficientis auxilium. Per Dominum nostrum.

Ad Complendum. — Tuere nos, quæsumus, Domine, tua sancta sumentes, et ab omnibus propitius absolve peccatis. Per Dominum.

Item alia Missa.

Omnipotens sempiternæ Deus, cujus munere elementa omnia recreantur, reminiscere miserationum tuarum, et saluiferos imbres humano generi concede propitius, quatenus fecunditatis tuæ alimoniis omnis terra lætetur. Per.

Super oblata. — Placare, Domine, muneribus semper acceptis, et diuturnam tempera diffusis imbribus siccitatem. Per Dominum nostrum.

Præfatio. — Vere dignum et justum est, æquum et salutare, nos tibi semper et ubique gratias agere, Domine sancte, Pater omnipotens, æternæ Deus: obsecrantes misericordiam tuam, ut squalentes agri fecundis imbribus irrigentur quibus pariter æstivi mitigentur ardores, et sævientium morborum restinguatur accensio, ac salus hominibus, jumentisque proveaiat; atque ut hæc, te largiente,

* Cum nullæ hic aut alibi habeantur Orationes contra terræ motum, visum est nobis appendicis loco atterere collectam a sanctissimo D. N. Clemente papa XI, elegantissime compositam, cum, ineunte an. 1703, Italiæ pars maxima Romaque ipsa terræ motibus quateretur ac ruinis fœdaretur.

A mereamur, peccata, quæ nobis adversantur, relaxa; qui pluis super justos et injustos, etiam nostris offensionibus relaxatis, expectata nubium munera largiaris, quibus et salus nobis, et alimenta præstentur. Per Christum.

Ad Complendum. — Precibus populi tui, quæsumus, Domine, placatus aspira, ut veniam tribuas humanis excessibus, et opem miseris benignus impendas. Per Dominum nostrum.

Orationes ad poscendam serenitatem.

Domine Deus, qui in ministerio aquarum salutis tuæ nobis sacramenta sanxisti, exaudi orationem populi tui, et jube terrores inundantium cessare pluviarum, flagellumque hujus elementi ad effectum tui converte mysterii, ut qui se regenerantibus aquis gaudent renatos, gaudeant his castigantibus esse correctos. Per.

Alia. — Quæsumus, omnipotens Deus, clementiam tuam, ut inundantiam coerceas imbrum, et hilaritatem tui vultus nobis impertiri digneris. Per Dominum.

Missa ad poscendam serenitatem.

Ad te nos, Domine, clamantes exaudi, et aeris serenitatem nobis tribue supplicibus, ut qui pro peccatis nostris juste affligimur, misericordia tua præveniente, clementiam sentiamus. Per Dominum nostrum.

Super oblata. — Præveniat nos, quæsumus, Domine, tua gratia semper, et subsequatur, et has oblationes, quas pro peccatis nostris nomini tuo consecrandas deferimus, benignus assume, ut per intercessionem sanctorum tuorum cunctis nobis proficiant ad salutem. Per.

Ad Complendum. — Plebs tua, Domine, capiat sacræ benedictionis augmentum, et copiosis beneficiorum tuorum sublevetur auxiliis, quæ tantis intercessionum deprecationibus adjuvatur. Per.

Oratio ad repellendam tempestatem.

Deus, qui omnium rerum tibi servientium naturam per ipsos motus aeris ad cultum tuæ Majestatis instituis, tranquillitatem nobis misericordiæ tuæ remotis largire terroribus, ut cujus iram expavimus, clementiam sentiamus. Per.

Oratio contra fulgura.

Omnipotens sempiternæ Deus, parce metuentibus, et propitiare supplicibus, ut post noxios ignes nubium, et vim procellarum, in materiam transeat laudis comminatio potestatis. Per.

Alia. — Deus, cujus imperio nihil non verbo regitur, nihil non oratione mutatur, parce metuentibus, propitiare supplicibus, ut post noxios ignes nubium, et turbines procellarum, in materiam transeat laudis comminatio potestatis. Per Dominum nostrum.*

Collecta tempore terræ motus.

Oratio. — Omnipotens sempiternæ Deus, qui respicis terram et facis eam tremere, parce metuentibus, propitiare supplicibus, ut cujus iram terræ fundamenta concutientem expavimus, clementiam con-

Oratio pro fratribus in via dirigendis.

Deus, qui diligentibus te misericordiam tuam semper impendis, et a servantibus tibi nulla es regione longinquus, dirige viam famuli tui *Ill.* in voluntate tua, ut te protectore, et te præduce, **212** per justitiæ semitas sine offensione gradiatur. Per Dominum.

Alia. — Exaudi, Domine, preces nostras, et iter famuli tui *Ill.* propitiis comitare, eique misericordiam tuam, sicut ubique es, ita ubique largire, quatenus, ab omnibus adversitatibus tua opitulatione defensus, justorum desideriorum potiatu effectibus, et tibi gratiarum referat actionem. Per.

Alia. — Deus, qui ad vitam ducis, et confidentes in te paterna protectione custodis, quæsumus ut præsentī famulo tuo a nobis egredienti angelicum tribuas comitatum, ut, ejus auxilio protectus, nullius mali concutiatur formidine, nullo comprimatur adversitatis angore, nullis irruentis inimici molester insidiis; sed, spatiis necessarij itineris prospero gressu peractis, propriisque locis feliciter restitutus, universos reperiat hospites, ac debitas exsolvat tuo nomini gratias. Per Dominum.

Missa pro iter agentibus.

Adesto, Domine, supplicationibus nostris, et viam famuli tui *Ill.* in salutis tuæ prosperitate dispone, ut inter omnes viæ et vitæ hujus varietates tuo semper protegatur auxilio. Per Dominum.

Super oblata. — Propitiare, quæsumus, Domine, supplicationibus nostris, et oblationes has quas tibi offerimus pro famulo tuo *Ill.* benignus assume, ut viam illius et præcedente gratia tua dirigas, et subsequente comitari digneris, ut de actu atque incolumitate ejus secundum misericordiam tuam præsidia gaudeamus. Per.

Præfatio. — Vere dignum et justum est, æquum et salutare, nos tibi semper et ubique gratias agere, Domine sancte, Pater omnipotens, æterne Deus: a quo deviare mori, coram quo ambulare vivere est. Qui fideles tuos in tua via deducis, et miseratione gratissima in veritatem inducis; qui Abraham, Isaac et Jacob in præsentis viæ et vitæ curriculo, custos, dux et comes esse voluisti, et famulo tuo Tobie angelum prævium præparasti; cujus immensam misericordiam humillimis precibus imploramus, ut iter famuli tui *Ill.* cum suis in prosperitate dirigere, eumque inter viæ et vitæ hujus varietates digneris custodire, quatenus, angelorum tuorum præsidio fultus, intercessione quoque sanctorum tuorum munitus, a cunctis adversitatibus tua miseratione defensus, protectionis et reversionis suæ felicitate potitus, et compos reddatur justorum votorum, et de sanctorum lætetur remissione peccatorum. Per Christum.

tritiones ejus sanantem jugiter sentiamus. Per Dominum.

Secreta. — Deus, qui fundasti terram super stabilitatem suam, suscipe oblationes et preces populi tui, ac tremantis terræ periculis penitus amotis, divinæ tuæ iracundiæ terrores in humanæ salutis remedia converte, ut qui de terra sunt et in terram revertentur, gaudeant se fieri sancta conversione cœlestes. Per Dominum.

A 213 *Benedictio.* — Dirigat iter vestrum Dominus in beneplacito suo, vobisque inseparabiliter benignissimus custos inhæreat. Amen. Ducem vobis archangelum Raphaellem adhibeat, et omnem a vobis incommoditatem contrarietatemque propitiatus amoveat. Amen. Desideriorum vestrorum pia vota clementer impleat, ut et hic bona consequi, et ad æternam beatitudinem pervenire feliciter mereamini. Amen. Quod ipse præstare.

Ad Complendum. — Deus infinitæ misericordiæ et Majestatis immensæ, quem nec spatia locorum, nec intervalla temporum ab his quos tueris disjungunt, adesto famulo tuo *Ill.* in te ubique fidenti, et per omnem quam iteras est viam dux ei et comes esse dignare; nihil illi adversitatis noceat, nihil difficultatis obsistat; cuncta ei salubria, cuncta sint prospera; et, sub ope dextræ tuæ, quidquid justo expecterit desiderio, celeri consequatur effectum. Per.

Orationes ad (680) clericum faciendum.

Oremus, dilectissimi fratres, Dominum nostrum Jesum Christum pro hoc famulo suo *Ill.*, qui ad deponendam comam capitis sui pro ejus amore festinat, ut donet ei Spiritum sanctum, qui habitum religionis in eo perpetuum conservet, et a mundi impedimento, vel sæculari desiderio cor ejus defendat, ut sicut immutatur in vultu, ita manus dextera ejus ei virtutis tribuat incrementa, et ab omni cæcitate spiritali oculos ejus aperiat, et lumen ei æternæ gloriæ concedat. Qui vivit cum Deo Patre in unitate ejusdem Spiritus sancti Deus. Per omnia sæcula sæculorum.

Item alia. — Adesto, Domine, supplicationibus nostris, et hunc famulum tuum benedicere dignare, cui in tuo sancto nomine habitum sacræ religionis imponimus, ut, te largiente, et devotus in Ecclesia persistere, et vitam percipere mereatur æternam. Per Dominum.

Dum tondes eum dicis Antiphonam Tu es, Domine, qui restitues mihi hæreditatem meam. *Vers.* Dominus pars hæreditatis meæ, et Gloria. *Item alia Antiphona,* Hæc est generatio, et Gloria. *Item alia Antiphona,* Hic accipiet benedictionem.

Oratio post tonsionem. — Præsta, omnipotens Deus, huic famulo tuo *Ill.* cujus hodie capitis comam pro divino amore deposuimus, ut in tua dilectione perpetuo maneat et eum sine macula in sempiternum custodias. Per Dominum.

Orationes et preces super (661) penitentem a confitentem peccata sua mora solito.

(662) Exaudi, Domine, preces nostras, et tibi confitentium parce peccatis, ut quos conscientiam rea-

Postcommunio. — Tuere nos, Domine, quæsumus, tua sancta sumentes, et terram, quam vidimus nostris iniquitatibus trementem, superno munere firmam, ut mortalium corda cognoscant a te indignante talia flagella prodire et te miserante cessare. Per Dominum.

^a Multæ confessionis formulæ a nobis olim collectæ legi possunt in tract. Gallico de Confess.¹¹ parte, cap. 12, 14, 19. Magnam vero fuisse olim li-

tus accusat, indulgentia tuæ miserationis absolvat. A
Per Dominum.

214 *Alia.* — (663) Præveniat hunc famulum tuum, quæsumus, Domine, misericordia tua, ut omnes iniquitates ejus celeri indulgentia deleatur. Per.

Alia. — (664) Adesto, Domine, supplicationibus nostris, nec sit ab hoc famulo tuo clementiæ tuæ longinqua miseratio. Sana vulnera, ejusque remitte peccata, ut, nullis a te iniquitatibus separatus, tibi Domino semper valeat adhærere. Per.

Alia. — (665) Domine Deus noster, (666) qui offensione nostra non vinceris, (667) sed satisfactione placaris, respice, quæsumus, ad hunc famulum qui æ tibi peccasse graviter confitetur. Tuum est ablu-tionem criminum dare, et veniam præstare peccantibus, qui dixisti poenitentiam te malle peccatorum quam mortem. Concede ergo, Domine, hoc (668) ut tibi poenitentiae excubias celebret, et correctis actibus suis, conferri sibi a te sempiterna gaudia gratuletur. Per.

Alia. — (669) Precor, Domine, (670) clementiam tuæ Majestatis ac nominis, ut huic famulo tuo peccata et facinora sua consenti veniam dare, et præteritorum criminum debita relaxare digneris, qui humeris filii tui ovem perditam reduxisti (671) ad caulas; (672) qui publicani precibus vel confessione placatus es. Tu etiam, Domine, et huic famulo tuo placare, tu ejus precibus benignus (673) assiste, ut, in confessione flebili (674) permanens, clementiam tuam celeriter exoret, et, (675) sanctis altaribus restitutus, spei rursus æternæ et cælesti gloriæ (676) reformetur. Per eundem Dominum nostrum.

(677) *Orationes ad reconciliandum poenitentem.*

(678) Adesto, Domine, supplicationibus nostris, et me, qui etiam misericordia tua primus indigeo, clementer exaudi; et quem non electione meriti, sed dono gratiæ tuæ constituisti operis hujus ministrum, da fiduciam tui muneris exsequendi, et ipse in nostro ministerio quod tuæ pietatis est operare. Per Dominum.

Alia. — (679) Præsta, quæsumus, Domine, huic famulo tuo dignum poenitentiae fructum, ut Ecclesiæ tuæ sanctæ a cujus integritate deviarat peccando, admissorum reddatur innoxius veniam consequendo. Per Dominum nostrum.

Item alia. — Deus, humani generis benignissime conditor, et misericordissime reformator, qui hominem invidia diaboli ab æternitate dejectum unici Filii tui sanguine redemisti, vivifica hunc famulum, quem tibi nullatenus mori desideras, et qui non derelinquis devium, assume correctum. Moveant pie-

brorum poenentialium copiam, quibus et confessionis et absolutiois sacerdotalis ritus docerentur, probavimus præsertim cap. 21. Quamplurimos autem Ordines ad dandam poenitentiam reconciliandosque poenitentes, a nostro D. Edmundo Martene collectos libro de Antiquis Ecclesiæ ritibus, secunda parte, cap. 6, articulo 7, consulere licet si libeat.

* Eadem Missa legitur in Ed. Pamel., consentiente Cod. Reg. S., ubi mendosa non est Edit. lec-

tatem tuam, quæsumus, Domine, hujus famuli tui lacrymosa suspiria. Tu ejus modere vulneribus, **215** tu jacenti manum porrigere salutarem, ne Ecclesia tua aliqua sui corporis portione vastetur, ne grex tuus detrimentum sustineat, ne de familiæ tuæ damno inimicus exsultet, ne renatum lavacro salutari mors secunda possideat. Tibi ergo, Domine, supplices preces, tibi solum cordis effundimus, tu parce confidenti, ut sic in hac mortalitate peccata sua, te adjuvante, defleat, qualiter in tremendi judicii die sententiam damnationis æternæ evadat; et nesciat quod terret in tenebris, quod stridet in flammis, atque, ab erroris via ad iter reversus justitiæ, nequaquam ultra vulneribus saucietur; sed integrum sit ei atque perpetuum, et quod gratia tua contulit, et quod misericordia reformavit. Per eundem Dominum nostrum Jesum.

Missa (680) a pro episcopo defuncto.

Da nobis, Domine, ut animam famuli tui *Ill.* episcopi, quam de sæculi educis laborioso certamine, sanctorum tuorum cœtui tribuas esse consortem. Per.

Super oblata. — Annue nobis, Domine, ut animæ famuli tui *Ill.* episcopi hæc prosit oblatio, quam immolando, totius mundi tribuisti relaxari delicta. Per Dominum nostrum.

Infra actionem. — Hanc igitur oblationem, quam tibi offerimus pro commemoratione depositionis animæ famuli tui *Ill.* episcopi, quæsumus, Domine, ut placatus accipias; et quem in corpore constitutum sedis apostolicæ gubernaculo præsesse voluisti, in electorum tuorum numero constitue sacerdotum; diesque nostros.

Super diptycha. — Memento etiam, Domine, famulorum tuorum *Ill.*, qui nos præcesserunt, et dormiunt in somno pacis.

(681) *Item post lectionem.* — Istis, Domine, et omnibus in Christo quiescentibus, locum refrigerii, lucis et pacis indulgentiam deprecamur. Per Christum.

Ad Complendum. — His sacrificiis, quæsumus, omnipotens Deus, purgata anima famuli tui *Ill.* episcopi ad indulgentiam et refrigerium sempiternum pervenire mereatur.

Item Missa pro episcopo defuncto.

Deus, qui inter apostolicos sacerdotes famulum tuum *Ill.* episcopum censi fecisti, præsta, quæsumus, ut quorum vicem gerebat ad horam in terris, eorum perpetuo consortio lætetur in cælis. Per.

Super oblata. — Hæc oblatio, Domine, quæsumus, animam famuli tui *Ill.* episcopi omnibus vitiis hu-

lio, quod sane sæpe contingit. Sic in Orat. quæ sequitur, legitur apud Pamel. *educens, pro educis, vel eduzisti, ut habet Cod. Reg. S. Supra, in Orat. ultima ad mor. animalium, ubi legitur, ut sine quibus non habetur hum. conditio, deficiente sensu, scriptum est optime quidem: ut sine quibus non alitur hum., etc. In veteri Sacram. Gal. exstat una Missa in depositione sacerdotis, et altera pro defunctis quibuslibet.*

manæ conditionis absolvat, quæ totius mundi tulit etiam immolata peccatum. Per.

216 Præfatio. — Vere dignum et justum est, æquum et salutare, nos tibi semper et ubique gratias agere, Domine sancte, Pater omnipotens, æterne Deus: devotis clementiam tuam mentibus obsecrantes, ut animam *Ill.* episcopi in electorum tibi met pontificum numero jubeas consistere gaudentem, ut qui hic tuo pro eis supplex deserviebat altari, gloriosa illic cum eis tua gratuletur et laude. Per Christum Dominum nostrum.

Infra actionem. — Hanc igitur oblationem servitutis nostræ, quam tibi offerimus pro commemoratione animæ famuli tui *Ill.* episcopi, quæsumus, Domine, placatus accipias, et cum præsulibus apostolicæ dignitatis, quorum est secutus officium, habere tribuas sempiternæ beatitudinis portionem, atque inter summi pastoris efficias præcipua membra censi; diesque nostros.

Ad Complendum. — Da veniam, Domine, quæsumus, per hæc sancta mysteria, animæ famuli tui *Ill.* episcopi, ut occursu non terreatur malo, sed tuo protegatur auxilio. Per.

Alia. — Præsta, quæsumus, omnipotens Deus, ut anima famuli tui *Ill.* episcopi, quam in hoc sæculo commorantem sacris muneribus decorasti, cœlesti sede gloriosa exsulet. Per Dominum.

Item alia pro episcopo defuncto.

Suscipe, Domine, quæsumus, preces nostras pro anima famuli tui *Ill.* episcopi, ut in pontificum tibi met placitorum perpetua sede lætetur. Per.

Super oblata. — Offerimus, Domine, hostias placationis, et laudis, ut perpetuæ misericordiæ largitate, animam famuli tui *Ill.* episcopi in lucis æternæ facias regione gaudere.

Præfatio. — Vere dignum et justum est, æquum et salutare, nos tibi semper et ubique gratias agere, Domine sancte, Pater omnipotens, æterne Deus: ineffabilem tuæ clementiæ potentiam suppliciter exorantes, ut famulus tuus *Ill.*, beatorum tabernaculis constitutus, evasisse se carnales gloriatur angustias, diemque judicii cum voto gratulationis expectet. Per Christum Dominum nostrum.

Infra actionem. — Hanc igitur oblationem, quam tibi offerimus pro anima famuli tui *Ill.* episcopi, quæsumus, Domine, ut placatus accipias; et quem tuis altaribus servire tribuisti, ad beatorum pertinere jubeas consortia sacerdotum; diesque nostros.

Ad Complendum. — Quæsumus, omnipotens Deus, ut animam famuli **217** tui *Ill.* episcopi in congregatione justorum æternæ beatitudinis jubeas esse consortem. Per Dominum nostrum.

Alia Missa pro episcopo defuncto.

Deus, qui inter apostolicos sacerdotes famulum tuum *Ill.* sacerdotali fecisti dignitate vigere, præsta, quæsumus, ut eorum quoque perpetuo aggregetur consortio. Per.

Super oblata. — Suscipe, Domine, quæsumus, pro anima famuli tui *Ill.* sacerdotis, quas offerimus ho-

stias, ut pontificale cui donasti meritum, dones et præmium. Per Dominum.

Ad Complendum. — Preces nostras, quæsumus, Domine, quas in famuli tui *Ill.* episcopi depositione deferimus, propitiatus exaudi, ut qui nomini tuo ministerium fidele dependit, perpetua sanctorum societate lætetur. Per Dominum.

Missa pro episcopo defuncto.

Deus, qui inter apostolicos sacerdotes famulum tuum *Ill.* pontificali fecisti dignitate vigere, præsta, quæsumus, ut eorum et perpetuo aggregetur consortio. Per Dominum nostrum.

Super oblata. — Hæc oblatio, Domine Deus, animam famuli tui *Ill.* ab omnibus vitiis humanæ conditionis absolvat, quæ totius mundi tollit etiam immolata peccatum. Per.

Præfatio. — Vere dignum et justum est, æquum et salutare, nos tibi semper et ubique gratias agere, Domine sancte, Pater omnipotens, æterne Deus: devotis clementiam tuam mentibus obsecrantes, ut animam famuli tui *Ill.* in electorum tibi met pontificum numero gaudeas consistere gaudentem, ut qui tuo pro eis supplex deserviebat altari, gloriosa illic cum eis gratuletur laude. Per Christum Dominum nostrum.

Ad Complendum. — Deus, cujus misericordiæ non est numerus, suscipe pro anima famuli tui *Ill.* sacerdotis preces nostras, et lucis ei lætitiæque regionem in sanctorum tuorum societate concede. Per Dominum nostrum.

Missa pro sacerdote defuncto.

Præsta, quæsumus, Domine, ut anima famuli et sacerdotis tui *Ill.* quam in hoc sæculo commorantem sacris muneribus decorasti, cœlesti sede gloriosa semper exsulet. Per Dominum.

Super oblata. — Suscipe, Domine, quæsumus, hostias pro anima famuli et sacerdotis tui *Ill.*, ut cui pontificale donasti præmium, dones et meritum. Per Dominum.

218 Ad Complendum. — Præsta, quæsumus, omnipotens Deus, ut animam famuli et sacerdotis tui *Ill.* in congregatione justorum æternæ beatitudinis jubeas esse consortem. Per Dominum.

Missa unius defuncti.

Omnipotens sempiternus Deus, cui nunquam sine spe misericordiæ supplicatur, propitiare animæ famuli tui *Ill.*, ut qui de hac vita in tui nominis confessione discessit, sanctorum tuorum numero eum facias aggregari. Per Dominum nostrum.

Super oblata. — Propitiare, quæsumus, Domine, animæ famuli tui *Ill.*, pro qua tibi hostias placationis offerimus; et quia in hac luce in fide mansit catholica, in futura vita ejus retributio condonetur. Per Dominum nostrum.

Ad Complendum. — Præsta, quæsumus, omnipotens Deus, ut animam famuli tui *Ill.* ab angelis lucis susceptam in præparata habitacula deduci facias beatorum. Per Dominum.

Missa ^a in die depositionis defuncti, (682) sive tertio, A sempiterna, ut; mortalibus nexibus expeditas lux eas æterna possideat. Per.

Adesto, Domine, quæsumus, pro anima famuli tui *Ill.*, cujus in depositione sua officium commemorationis impendimus, ut si aliqua ei sæcularis macula inhæsit, aut vitium mundiale infecit, dono tuæ pietatis indulgeas, et extergas. Per Dominum nostrum.

Alia. — Quæsumus, Domine, famulo tuo *Ill.*, cujus tertium, vel septimum sive trigesimum obitus sui diem commemoramus, sanctorum tuorum atque electorum largire consortium, et rorem ei misericordiae tuæ perennem infunde. Per.

Super oblata. — Adesto, Domine, supplicationibus nostris; et hanc oblationem, quam tibi offerimus ob diem depositionis tertium, vel septimum, sive trigesimum, pro anima famuli *Ill.*, placatus ac benignus assume.

Præfatio. — Vere dignum et justum est, æquum et salutare, nos tibi semper et ubique gratias agere, Domine sancte, Pater omnipotens, æterne Deus, per Christum Dominum nostrum. Per quem salus mundi, per quem vita hominum, per quem resurrectio mortuorum. Per ipsum te, Domine, suppliciter deprecamur, ut animæ famuli tui *Ill.*, cujus diem depositionis tertium, vel septimum, sive trigesimum celebramus, indulgentiam largiri digneris perpetuam, atque contagiis mortalitatis exutam in æternæ salvationis portum resituas. Per quem Majestatem.

219 *Ad Complendum.* — Omnipotens sempiternus Deus, collocare dignare corpus et animam famuli tui *C Ill.*, cujus diem depositionis tertium, aut septimum, vel trigesimum, celebramus, in sinibus Abraham, Isaac et Jacob, ut cum dies agnitionis tuæ venerit, inter sanctos et electos tuos eum resuscitari præcipias. Per Dominum nostrum.

Missa in anniversario unius defuncti.

Præsta, Domine, quæsumus, ut anima famuli tui *Ill.*, cujus anniversarium depositionis diem celebramus, his purgata sacrificiis, indulgentiam pariter et requiem capiat sempiternam. Per Dominum.

Super oblata. — Propitiare, Domine, supplicationibus nostris pro anima et spiritu famuli tui *Ill.*, cujus hodie annua dies agitur, pro qua tibi offerimus sacrificium laudis, ut eam sanctorum tuorum consortio sociare digneris. Per Dominum.

Ad Complendum. — Suscipio, Domine, preces nostras, pro anima famuli tui *Ill.*, ut si quæ ei maculæ de terrenis contagiis adhæserunt, remissionis tuæ remedio deleantur.

Missa plurimorum defunctorum.

Propitiare, quæsumus, Domine, animabus famulorum famularumque tuarum *Ill. et Ill.* misericordia

^a Hæc fere habent duo Theod. quoad titulum, at diversæ omnino sunt Orationes et Præfatio.

^b Eadem leguntur deinceps in Edit. Vatic. et Gusanvil. Qui plura de hoc argumento voluerit, consulat nostrum Edm. Martene de Antiquis Eccl. Ritibus, cap. 8. de Ritibus ad sacramentum ordinis spectantibus, art. 11, ubi exhibet 23 ordines ex libris mss.

æterna possideat. Per.

Super oblata. — Hostias tibi, Domine, humili placatione deferimus, ut animæ famulorum famularumque tuarum per hæc placationis officia tuam misericordiam consequantur. Per.

Ad Complendum. — Inveniant, quæsumus, Domine, animæ famulorum famularumque tuarum *Ill. et Ill.*, omniumque in Christo quiescentium, lucis æternæ consortium, qui in hac luce positi tuum consecuti sunt sacramentum. Per.

(683) ^b INCIPIT ORDO (684) AD SACROS ORDINES BENEDICENDOS.

(685) *Majoris gradus ante Evangelium, minores vero post Communionem dantur; et (686) minores quidem Dominicis diebus, si necesse est, (687) majores vero in Sabbatis auodecim lectionum per quatuor tempora tantummodo.*

Ordinatio ^c ostiarii.

(688) *Ostarius cum ordinatur, postquam (689) ab archidiacono instructus fuerit qualiter in domo Dei 220 debeat conversari, ad suggestionem archidiaconi (690) tradat ei episcopus claves ecclesiæ, dicens: Sic ætæ, quasi redditurus Deo rationem pro his rebus quæ istis clavibus recluduntur. (691) Et tradat ei diaconus ostium ecclesiæ.*

Præfatio ostiarii. — (392) Deum Patrem omnipotentem suppliciter deprecemur, ut hunc famulum suum *Ill.* benedicere dignetur, quem in officium ostiarii eligere dignatus est, ut sit ei fidelissima cura in diebus ac noctibus, (693) ad distinctionem horarum certarum ad invocandum nomen Domini, adjuvante Domino nostro Jesu Christo, qui cum eo vivit et regnat Deus in unitate Spiritus sancti, per omnia sæcula sæculorum. Amen.

(694) *Benedictio ejusaem.* — Domine sancte, Pater omnipotens, æternæ Deus, benedicere digneris hunc famulum tuum, *Ill.* ostiarium, ut inter janitores Ecclesiæ (695) paret obsequia, et inter electos tuos partem tuæ mereatur habere mercedis. Per Dominum nostrum.

Ordinatio lectoris.

(693) *Lector cum ordinatur, faciat (697) de illo verbum episcopus ad plebem, indicans ejus fidem ac vitam, atque ingenium; post hæc, spectante plebe, (698) tradat ei Codicem, de (699) quo lecturus sit, dicens:*

(700) Accipe, et esto verbi Dei relator, habiturus, si fideliter et utiliter impleveris officium, partem eum his qui verbum Dei ministraverunt; eligunt te fratres tui ut sis lector in domo Dei tui, et agnoscas officium tuum, et impleas illud; potens est enim Deus ut augeat tibi gratiam.

potissimum excerptos, quibus docetur quomodo Ecclesiæ ministri ordinentur apud Latinos, Græcos, Maronitas, Syros Nestorianos, Syros Jacobitas, et Eutychanos, ac Cophtas.

^c Pene hæc omnia exstant in primo Theod., ubi mutilus non est; legitur tamen in plurali: *Ordo lectorum, exorcessarum, etc.*

Benedictio lectoris. — (701) Domine sancte, Pater omnipotens, æterne Deus, benedicere digneris famulum tuum hunc in officium lectoris, ut assiduitate lectionum, (702) distinctus atque (703) ordinatus, et agenda dicat, et dicta opere compleat, et in utroque sanctæ Ecclesiæ consulat. Per Dominum.

Ordinatio exorcistæ.

(704) *Exorcista, cum (705) ordinatur, accipiat de manu episcopi libellum, in quo scripti sunt exorcismi, dicente sibi episcopo :*

(706) Accipe, et commenda memoriæ, et (707) habeto potestatem imponendi manum super energumenum, sive baptizatum, sive catechumenum.

(708) *Præfatio exorcistæ.* — (709) Deum Patrem omnipotentem supplices deprecemur, ut hunc famulum suum *Ill.* benedicere dignetur in officium exorcistæ: ut sit spiritualis imperator ad ahiciendos dæmones de corporibus obsessis, cum omni nequitia eorum multiformi, adjuvante Domino nostro Jesu Christo. Qui cum eo vivit et regnat Deus in unitate Spiritus sancti.

221 *Benedictio exorcistæ.* — (710) Domine sancte, Pater omnipotens, æterne Deus, benedicere digneris hunc famulum tuum *Ill.* in officium exorcistæ, et ad impositionem manuum et oris officium eum eligere digneris, ut imperium habeat (711) spirituum immundorum coercendorum, et (712) probabilis sit medicus Ecclesiæ, (713) gratiæ curationum virtute confirmatus. Per Dominum.

Ordinatio acolythi.

(714) *Acolythus, cum ordinatur, (715) primum ab episcopo doceatur qualiter in officio suo agere debeat; sed (716) ab archidiacono accipiat ceroferarium cum cereo, ut sciat se ad (717) accendenda ecclesiæ luminaria mancipari, (718) ita sibi dicente :*

(719) Accipite hoc generatorium luminis, ut per illud valeatis adversariorum tenebras effugare, et verissimum lumen, quod illuminat omnem hominem venientem in mundum, fideliter invenire.

(720) Accipiat et urceolum vacuum (721) ad fundendum (722) vinum in Eucharistia corporis.

Benedictio acolythi. — (723) Omnipotens sempiternus Deus, fons lucis, et origo bonitatis, qui per Jesum Christum Filium tuum, lumen verum, mundum illuminasti, ejusque passionis mysterio redemisti, benedicere dignare hunc famulum tuum, quem in acolythii officium consecramus, poscentes tuam clementiam, ut ejus mentem et lumine scientiæ illustres, et pietatis tuæ rore irriges, ut ita perceptum ministerium peragat, qualiter ad æternam remunerationem pervenire mereatur. Per eundem Dominum nostrum.

(724) *Ordinatio subdiaconi.*

Capitulum sancti Gregorii. — (725) Sicut qui invi-

^a Ita legit Hugo Menardus, ut ex ejus nota liquet In Editis tamen Vatic. et Gussanv. legitur *admoven-*
das; quam lectionem confirmant epistolæ sancti Gregorii sive excusæ, sive manu descriptæ. Adde quod Menardi Editionis lectioni vix ullus aptari

tatus renuit, quæsitus refugit, sacris est altaribus (726) ^a removendus, sic qui ultro ambit, vel importunum se ingerit, est procul dubio repellendus; nam qui nititur ad altiora conscendere, quid agit, nisi ut crescendo decreseat? Cur non perpendit quia benedictio illi in maledictum convertitur, qui ad hoc et fiat hæreticus promovetur?

(727) *Subdiaconus cum ordinatur, quia manus impositionem non accipit, (728) patenam de manu episcopi accipiat vacuum, et calicem vacuum: de manu archidiaconi accipiat (729) urceolum cum (730) aqua manili, ac (731) manutergium. Exhibeatur in conspectu episcopi patena et calix vacuus, et dicat episcopus :*

(732) Vide, cujus ministerium tibi traditur; et ideo si usque nunc fuisti tardus ad Ecclesiam, amodo debes esse assiduus; si usque nunc somnolentus, amodo vigil; si usque nunc ebriosus, amodo sobrius; si usque nunc inhonestus, amodo castus. Oblationes quæ veniunt in altare panes propositionis appellantur. De ipsis oblationibus tantum debet in altari poni quantum populo possit sufficere, **222** ne aliquid putridum in sacrario remaneat. Pallæ vero (733) quæ sunt in substratorio, in alio vase debent lavari, in (734) alio corporales Pallæ. Ubi pallæ corporales lavatæ fuerunt, nullum liuteamen ibidem aliud debet lavari; ipsa aqua in baptisterio debet vergi. Ideo, te admonéo, tu talem te exhibe, ut Deo placere possis.

Et tradat ei calicem et patenam.

Ordinatio subdiaconi. — (735) Oremus Deum ac Dominum nostrum, ut super servum suum *Ill.*, quem ad subdiaconatus officium vocare dignatus est, infundat benedictionem et gratiam suam, ut in conspectu suo fideliter serviens, prædestinata sanctis præmia consequatur, auxiliante Domino nostro Jesu Christo, qui cum eo vivit et regnat Deus.

Benedictio subdiaconi. — (736) Domine sancte, Pater omnipotens, æterne Deus, benedicere digneris famulum tuum hunc, quem ad subdiaconatus officium eligere dignatus es, uti eum sacrario tuo sancto strenuum sollicitumque cœlesti militiæ instituas, et sanctis altaribus fideliter subministret, et requiescat super eum Spiritus sapientiæ et intellectus, Spiritus consilii et fortitudinis, Spiritus scientiæ et pietatis. Repleas eum Spiritu timoris tui, et eum ministerio divino confirmes, ut obediens factus, atque dicto parens, tuam gratiam consequatur. Per Dominum nostrum, etc., in unitate ejusdem.

(737) *Ordo* ^b *qualiter in Romana Ecclesia diaconi et presbyteri ordinandi sunt.*

Mensis primi, quarti, septimi et decimi, Sabbatorum die in duodecim lect., ad sanctum Petrum, ubi Missæ celebrantur, postquam Antiphonam ad Introitum

possit sensus.

^b In primo Theod. hæc omnia emittuntur, usque ad: *Oremus, dilectissimi*, etc., col. seq., cui præmittitur *Orationes ad ordinandos diaconos*. Eo ritu cætera pro ordin. presbyteri et episcopi habentur

dixerint, data Oratione, venit archidiaconus, et offert eum qui ordinandus est pontifici, ita dicens:

Postulat sancta mater Ecclesia catholica, ut hunc presentem subdiaconem ad onus diaconii, vel diaconum ad onus presbyterii ordinetis.

Interrogat episcopus: Scis illum dignum esse? *Respondet offerens:*

Quantum humana fragilitas nosse sinit, et scio, et testificor ipsum dignum esse ad hujus onus officii.

Et tunc annuntiat pontifex populo, dicens:

Auxiliante Domino Deo et Salvatore nostro Jesu Christo.

Iterum dicit: — Auxiliante Domino Deo et Salvatore nostro Jesu Christo, eligimus in ordinem diaconii, sive presbyterii *Ill.* subdiaconum, sive diaconum de (738) titulo *Ill.* *Ill.*, presbyterum (739) de titulo *Ill.* Si (740) quis autem habet aliquid contra hos viros, pro Deo et propter Deum cum fiducia exeat, et dicat. Verumtamen memor sit conditionis suæ.

Et post modicum intervallum mox (741) incipiunt omnes Kyrie eleison, cum litanis. Hac expleta ascendunt ipsi electi ad sedem pontificis, et benedicit eos ad quod vocati sunt, et descendentes stant in ordine suo, benedictione percepta. **223** Diaconus cum ordinatur, (742) solus episcopus, qui eum benedicit, manum super caput illius ponat, quia non ad sacerdotium, sed ad ministerium consecratur. Ad ordinandum diaconum et presbyterum, prima Oratio dicitur legendo. *Et sequitur Oratio. Et non dicitur, Vere dignum, in consecratione.*

Oratio. — Oremus (743), dilectissimi, Deum Patrem omnipotentem, ut super hunc famulum suum, quem in sacrum ordinem dignatur assumere, benedictionis suæ gratiam elementer effundat, eique donum consecrationis indulgeat, per quod eum ad præmia æterna perducatur, auxiliante Domino nostro Jesu Christo. Qui cum eo vivit et regnat.

Oremus. — (744) Exaudi, Domine, preces nostras, et super hunc famulum tuum Spiritum tuæ benedictionis emitte, ut cœlesti munere ditatus, et tuæ gratiam possit Majestatis acquirere, et bene vivere aliis exemplum præbere. Per Dominum, etc., in unitate ejusdem.

Consecratio. — (745) Adesto, quæsumus, omnipotens Deus, (746) honorum dator, ordinum distributor, officiorumque dispositio. Qui in te manens innovas omnia, et cuncta disponens per Verbum, Virtutem, Sapientiamque tuam Jesum Christum Filium tuum Dominum nostrum, sempiterna providentia præparas, et singulis quibusque temporibus aptanda dispensas. Cujus corpus, Ecclesiam tuam cœlestium gratiarum varietate distinctam, suorumque connexam discretionem membrorum, per legem mirabilem totius compagis unitam in augmentum templi tui, crescere dilatarique largiris, sacri muneris servitutem trinis gradibus ministrorum nomini tuo militare constituens. Electis ab initio Levi filiis, qui, in mysticis operationibus domus tuæ fidelibus

A excubiis permanentes, hæreditatem benedictionis æternæ sorte perpetua possiderent. Super hunc quæ famulum tuum, quæsumus, Domine, placatus intende, quem tuis sacrariis servituum in officium diaconi suppliciter dedicamus. Et nos quidem, tanquam homines divini sensus et summæ rationis ignari, hujus vitam, quantum possumus, æstimamus. Te autem, Domine, ea quæ nobis sunt ignota non transeunt, te occulta non fallunt. Tu cognitor secretorum, tu scrutator es cordium, tu ejus vitam cœlesti poteris examinare judicio, quo semper prævalet, et admissa purgare, et (747) ea quæ sunt agenda concedere. Emitte in eum, Domine, quæsumus, Spiritum sanctum, quo in opus ministerii fideliter exsequendi septiformis gratiæ tuæ munere roboretur. Abundet in eo totius forma virtutis, auctoritas modesta, pudor constans, innocentie puritas, et spiritalis observatio disciplinæ; in moribus ejus præcepta tua fulgeant, ut suæ castitatis exemplo imitationem sancta plebs acquirat; et bonum conscientie testimonium proferens, in Christo firmus, et stabilis perseveret; dignisque successibus de inferiori gradu per gratiam tuam capere potiora mereatur. Per eundem Dominum nostrum Jesum Christum.

(748) *Quando stolam eum induis, sic dices.*

Per hoc signum vobis diaconatus officium humiliter **224** imponimus, ut firmamentum mensæ divinæ tanquam sustentacula columnarum esse possitis, et præcones regis cœlestis irreprensibiliter existere mereamini.

C (749) *Presbyter cum ordinatur, episcopo eum benedicente, et manum super caput ejus tenente, etiam omnes presbyteri, qui præsentis sunt, manus suas juxta manum episcopi super caput illius teneant.*

Oratio ad presbyteros ordinandos.

(750) Oremus, dilectissimi, Deum Patrem omnipotentem, ut super hunc famulum suum, quem ad presbyterii munus elegit, cœlestia dona multiplicet, et quæ ejus dignatione suscipit, ipsius exsequatur auxilio, auxiliante Domino nostro Jesu Christo.

Oremus. — (751) Exaudi nos, quæsumus, Domine Deus noster, et super hunc famulum tuum benedictionem sancti Spiritus, et gratiæ sacerdotalis effunde virtutem, ut quem tuæ pietatis aspectibus offerimus consecrandum, perpetua muneris tui largitate consequaris. Per Dominum.

(752) *Consecratio.* — (753) Domine sancte, Pater omnipotens, æternæ Deus, (754) honorum auctor, et distributor omnium dignitatum, per quem proficiant universa, per quem cuncta firmantur, amplificatis semper in melius naturæ rationalis incrementis per ordinem congrua ratione dispositis. Unde et sacerdotales gradus atque officia Levitarum, sacramentis mysticis instituta creverunt, ut cum (755) pontifices summos regendis populis præfeciasses, ad eorum societatis et operis adjumentum, sequentis ordinis viros et secundæ dignitatis eligeres. Sic in eremo per septuaginta virorum prudentium mentes Moysi spiritum propagasti, quibus ille adjutoribus

usus in populo innumeras multitudines facile gubernavit. Sic in Eleazaro et Ithamar filiis Aaron paternæ plenitudinis abundantiam transfudisti, ut ad hostias salutare et frequentioris officii sacramenta ministerium sufficeret sacerdotum. Hac providentia, Domine, apostolis Filii tui, doctores fidei, comites addidisti, quibus illi orbem totum secundis prædicatoribus impleverunt. Quapropter infirmitati quoque nostræ, Domine, hæc adjumenta largire, quia quanto magis fragiliores sumus, tanto his pluribus indigemus. Da, quæsumus, omnipotens Pater, in hunc famulum tuum presbyterii dignitatem, innova in visceribus ejus Spiritum sanctitatis; et acceptum a te, Deus, secundi meriti munus obtineat, censuramque morum exemplo suæ conversationis insinuet. Sit probus cooperator ordinis nostri, et luceat in eo totius forma justitiæ, ut, bonam rationem dispensationis sibi creditæ redditurus, æternæ beatitudinis præmia consequatur. Per eundem Dominum.

(756) *Hic vestis ei casulam.* — Benedictio Patris, et Filii, et Spiritus sancti descendat super te, ut sis benedictus in ordine sacerdotali, et offeras placabiles Hostias pro peccatis atque offensionibus populi omnipotenti Deo. Cui est honor et gloria in sæcula sæculorum.

225 *Consecratio manus.* — (757) Consecrentur manus istæ, quæsumus, Domine, et sanctificentur per istam unctionem et nostram benedictionem, ut quæcunque benedixerint, benedicta sint, et quæcunque sanctificaverint sanctificentur. Per ^a.

(758) *Episcopus cum ordinatur, duo (759) episcopi ponant et teneant Evangeliorum codicem super caput ejus; et uno super eum fundente benedictionem, (760) reliqui omnes episcopi, qui adsunt, (761) manibus suis caput ejus tangant.*

(762) *Oratio ad ordinandos episcopos.*

(763) Oremus, dilectissimi nobis, ut his viris (764) ad utilitatem Ecclesiæ providendam electis benignitas omnipotentis Dei gratiæ suæ tribuat largitatem. Per Dominum nostrum.

Benedictio episcoporum. — (765) Adesto supplicationibus nostris, omnipotens Deus, et quod humilitatis nostræ gerendum est ministerio, tuæ virtutis impleatur effectu. Per.

Alia. — (766) Propitiare, Domine, supplicationibus nostris, et inclinato super hunc famulum tuum cornu gratiæ sacerdotalis, benedictionis tuæ in eo effunde virtutem. Per.

^b *Consecratio.* — (767) Deus honorum omnium, (768) Deus omnium dignitatum quæ gloriæ tuæ sacratis famulantur ordinibus, Deus qui, Moysen famulum tuum secreti familiaris affatu inter cætera cœlestis documenta culturæ de habitu quoque inducmenti sacerdotalis instituens, electum Aaron mystico amictu vestiri inter sacra jussisti, ut intelligentiæ

^a In Ed. Vatic. et aliis, hic ante Orat. ad ord. episc. ponitur: *Examinatio in ordinatione episcopi ante litaniam faciendâ.* Nimirum qui ordinandus est episcopus de fidei articulis interrogatur.

A sensum de exemplis priorum caperet secutura posteritas, nec eruditio doctrinæ tuæ ulli deesset ætati; cum et apud veteres reverentiam ipsa significationum species obtineret, et apud nos certiora essent experimenta rerum quam ænigmata figurarum; illius namque sacerdotii anterioris habitus nostræ mentis ornatus est, et (769) pontificalem gloriam non jam nobis honor commendat vestium, sed splendor animarum, (770) quia et illa quæ tunc carnalibus blandiebantur obtutibus, ea potius quæ in ipsis erant intelligenda posebant; et idcirco huic famulo tuo, quem (771) ad summi sacerdotii ministerium elegisti, hanc, quæsumus, Domine, gratiam largiaris, ut (772) quicquid illa velamina in fulgore auri, in nitore gemmarum, in multimodi operis varietate signabant, hoc in ejus moribus actibusque clarescat. (773) *Hic accipis chrisma.* Comple, Domine, in sacerdote tuo mysterii tui summam, et ornamentis totius glorificationis instructum (774) cœlestis unguenti flore sanctificata. (775) *Hic fundis in caput ejus.* Hoc, Domine, copiose in ejus caput [†] influat, hoc in oris subjecta [†] decurrat, hoc in totius corporis extrema descendat, ut tui Spiritus virtus, et interiora ejus repleat, et exteriora circumtegat. Abundet in eo constantia fidei, puritas dilectionis, (776) sinceritas pacis; (777) tribuas ei, **226** Domine, cathedram episcopalem ad regendam Ecclesiam tuam, et plebem universam. Sis ei auctoritas, sis ei firmitas, sis ei potestas. Multiplices super eum benedictionem et gratiam tuam, ut ad exorandam

C semper misericordiam tuam, tuo munere semper idoneus, tua gratia possit esse devotus. Per.

(778) *Si papa ordinatus est, hæc addi debent in loco ubi scriptum est:*

Et idcirco huic famulo tuo, quem apostolicæ sedis præsulem (779) et primatem omnium qui in orbe terrarum sunt sacerdotum ac universalis Ecclesiæ tuæ doctorem dedisti, et ad summi sacerdotii ministerium elegisti, hanc, quæsumus, Domine, gratiam largiaris.

Super oblata. — Hæc hostia, Domine, quæsumus, emundet nostra delicta, et (780) sacrificium celebrandum subditorum tibi corpora mentesque sanctificet. Per Dominum nostrum.

Infra actionem. — (781) Hanc igitur oblationem servitutis nostræ, sed et cunctæ familiæ tuæ, quam tibi offerimus, etiam pro famulo tuo *III.*, quem ad episcopatus ordinem promovere dignatus es, quæsumus, Domine, ut placatus accipias, et propitius in eo tua dona custodias, ut quod divino munere consecutus est, divinis effectibus exsequatur; diesque nostros, etc.

Ad Complendum. — (782) Hæc nos communiõ, Domine, purget a crimine, et cœlestis remedii faciat

^b Ante consecrationem istam referuntur in laudatis Edit. orationes, *ad annulum dandum*, et *ad baculum* (sc. pastoralem) *dandum.*

^c Ipsa Ed. Rom., seu Vaticana, mantissa ista caret.

esse consortes. Per Dominum nostrum Jesum Christum.

Oratio in (783) natali papæ.

Deus, qui licet sis magnus in magnis, mirabilia tamen gloriosus operaris in minimis, concede mihi indigno famulo tuo, sacris convenienter servire mysteriis, atque in omnibus tua misericordia protegat quem conscientia reatus accensat. Per.

Alia. — Deus, qui populis tuis indulgentia consulis, et amore dominaris, da Spiritum sapientia quibus dedisti regimen disciplinae, ut de profectu sanctorum ovium fiant gaudia æterna pastorum. Per Dominum nostrum.

Super oblata. — Hostiam tibi, Domine, laudis exsolvo, suppliciter implorans, ut quod immerito mihi contulisti, intercedente beato Petro apostolo tuo, propitius exsequaris. Per.

Præfatio. — Vere dignum et justum est, æquum et salutare, nos tibi semper et ubique gratias agere, Domine sancte, Pater omnipotens, æterne Deus, ut quia in manu tua dies nostri vitæque consistit, sicut honorem nobis indignis largiris ministerii, sic quoque tribuas rationabilis obsequii propitius incrementum. Et tua dona in nobis custodias, ut **227** ejus suffragiis apud te semper reddar acceptus, cujus me vice hodie Ecclesie tuæ præesse voluisti. Per Christum.

Ad Complendum. — Corporis sacri et pretiosi sanguinis repleti libamine, quæsumus, Domine Deus noster, ut gratiæ tuæ munus, quod nobis immeritis contulisti, intercedente beato Petro apostolo tuo, propitius muniendo custodias. Per Dominum nostrum.

Missa propria (784) in die ordinationis suæ.

Deus, qui non propriis suffragantibus meritis, sed sola ineffabilis gratiæ largitate, me familiae tuæ præesse jussisti, tribue tibi digne persolvere ministerium sacerdotalis officii, et ecclesiasticis convenienter servire ministeriis, plebemque commissam, te in omnibus protegente, gubernare concede. Per.

Alia. — Deus, mundi Creator et rector, ad humilitatis meæ preces placatus intende, et me famulum tuum, quem nullis suffragantibus meritis, sed immensa largitate clementiæ tuæ cælestibus mysteriis servire tribuisti, dignum sacris altaribus fac ministrum, ut quod mea celebrandum voce depromitur, tua sanctificatione firmetur. Per Dominum nostrum.

Super oblata. — Ad gloriam, Domine, tui nominis, annua festa repetentes sacerdotalis exordii, Hostiam tibi laudis offerimus, suppliciter exorantes, ut cujus ministerii vice tibi servimus immeriti, suffragiis ejus reddamur accepti. Per.

Infra actionem. — Hanc igitur oblationem, quam tibi offero ego tuus famulus et sacerdos ob diem, in quo me dignatus es ministerio sacro constituere sa-

cerdotem, obsecro, Domine, placatus suscipias, Majestatem tuam supplex exorans ut in me quod largiri dignatus es, propitius custodire digneris. Per.

Benedictio. — Omnipotens Deus, qui in populo suo ministerio utitur sacerdotum, conferat vobis suæ propitiationis et benedictionis donum. Amen. Quique me indignum nullis existentibus meritis, sed gratuita sua pietate huic Ecclesie præesse voluit, suffragiis sanctorum suorum me ab omnibus vinculis peccatorum absolvat, sanctisque suis altaribus strenuum dignumque ministrum efficiat. Amen. Quatenus, per exempla sanctorum sacerdotum qui in hac sede et in hoc ministerio ei placuerunt gradientes, gregemque commissum secundum suam voluntatem, eo opitulante, regentes, ab omnium pastorum Pastore Christo Domino præmia sanctis promissa una cum subditis percipere et in electorum numero mereamur adjungi. Amen. Quod ipse præstare dignetur.

228 *Ad Complendum.* — Repleantur consolationibus tuis, Domine, quæsumus, tuorum corda fidelium, pariterque etiam et de Ecclesie præsule, et de suorum votorum plenitudine gratiarum referant actionem. Per.

Orationes pro adepta dignitate.

Deus, cui omnis potestas et dignitas famulatur, da famulo tuo *Ill.* prosperum suæ dignitatis effectum, in qua te semper timeat, tibi que jugiter placere contendat. Per Dominum.

Alia. — Omnium, Domine, fons bonorum, justorumque proventuum, tribue, quæsumus, *Ill.* famulo tuo adeptam bene gerere dignitatem, et a te sibi prælitam bonis operibus comprobare. Per Dominum nostrum.

(785) Oratio ad abbatem faciendum.

Quæsumus, omnipotens Deus, famulum tuum *Ill.*, quem ad regimen animarum elegimus, gratiæ tuæ dono proseguere, ut te largiente cum ipsa tibi nostra electione placeamus. Per.

(786) c **INCIPIUNT APOLOGIÆ.**

(787) Impellit ministrandi officium *(788)* Hostia salutaris populi pro delicto, terret conscientia indelicti sacerdotii pro reatu. Si a me omnium sacerdotum *(789)* peipsema sacrificium offeratur, pollutæ conscientia crimen augetur. Si tantæ Majestati universæ carnis judici non offertur, negligentia reatus ascribitur. Inter hæc tuæ, omnipotens, libramen pietatis imploro, cujus ultionis diem accusante conscientia pertimesco. *(790)* Ne indignum, quæso, misericordia tua iudice, quem a tempore pœnitentiæ non excludis. *(791)* Suspende securum, donec cultor vineæ admoveat cophinum stercoris infructuosæ arboris ad radicem. Parce mihi, Domine clementissime, pœnitenti, qui David post lapsam clementer ad veniam revocasti; qui Petri misericors

^a In Benedictionali legitur alia pro anniversario consecrationis episcopi.

^b Abest ab aliis Editis.

^c Hæc apologia cum sequenti in Ed. Vatic. et Gussanvil. continetur. In vet. Miss. Gallic. alia reperitur apologia, licet quoad sensum vix discrepet.

amare flentis lacrymas respexisti, qui latronem in A crucis patibulo tanti facinoris reum divina gratia illustrasti, cui mox obtinuit confessio (792) perspicue Dei Filium, fides præmium, pœna veniam, lamenta gaudia sempiterna, (793) dum confessor in cruce, possessor exstitit paradisi post cruceum. Sed quia verba veniæ tuæ pietatis indigent, quæ indigni sacerdotis opera non commendant, saltim astantium vota suscipe, ut et mihi suis apud te precibus veniam, et eorum meritis sacrificia nostrorum vulnerum salubriter nobis conferant medicinam, (794) ut quia omnipotens pro omnibus factus es hostia pro peccatis, adsis nobis sanctificatio in sacrificio pro delictis, Christe, Salvator mundi, qui cum æterno Patre una cum Spiritu sancto vivis et regnas Deus. Per omnia sæcula sæculorum.

Item apologia. — (795) Ante oculos tuos, Domine, reus conscientiæ testis assisto: rogare vix (796) audeo quod impetrare **229** non mereor. Tu (797) enim scis, Domine, omnia quæ aguntur in nobis. (798) Erubescimus confiteri quod (799) per nos non timemus (800) admittere. Verbis tibi tantum obsequimur, corde mentimur, et quod velle nos dicimus, nolle nostris actibus approbamus. (801) Parce, Domine, contentibus ignosce. Peccavimus, miserere, te rogamus. Et quia in sacramentis tuis meus sensus (802) infirmus est, præsta, quæsumus, (803) ut qui ex nobis duri cordis verba non suscipis, (804) per te nobis veniam largiaris. (805) Per Dominum.

Item apologia. — (803) Conscientia quidem trepidi, omnipotens Deus, ad altare tuum accedimus, sed fiduciaem de tuæ pietatis misericordia retinemus. Et licet ad celebranda sacrificia semper inveniantur indigni, (807) sed si recedimus, veremur de inobedientia condemnari. Pro (808) qua te dignare nos pietate paterna placito vultu respicere, et cordis nostri interiora purgare. (809) Et si nos pondere peccatorum nostrorum ac reatu constringimur, nostrarum tamen precum obtentu tibi sint, quæsumus, Domine, in omnibus placita mysteria consecranda. Per.

Item apologia. — (810) Ignosce, Domine, ignosce, (811) quod dum rogare compellor, dum per immunda labia nomen sanctum tuum assumo, et (812) cum pudendorum actuum secreta confiteor, (813) non habeo apud te nec verba sine erimine. Tu enim conscientiæ meæ vulnera et (814) cogitationum mearum occulta nosti, et immunditias meas tu solus agnoscis. Miserere mihi, Domine, miserere mihi, ignosce mysterii tui secreta tractanti, nec indignum misericordiam tuam iudices quem pro aliis rogare permittis, et in quo testimonium boni operis non agnoscis officium saltem dispensationis creditæ non recuses. Per (815) Dominum nostrum.

Item alia. — (816) Rogo te, Deus Sabaoth altissime, pater sancte, (817) uti me tunica castitatis digneris

^a Legitur in laudatis Edit. cum duabus sequentibus, *mordacis*, etc., et, *indignum me*, etc. Prior Theod. exhibet etiam huiusmodi apologias partim similes, partim diversas. In his notanda venit quæ adhuc nobis familiaris est, paucis immutatis: *Aperi-*

accingere, lumbosque meos balteo tui amoris ambire, ac renes cordis mei igne tuæ charitatis urere, ut pro peccatis meis possim intercedere, et astantis populi peccatorum veniam promereri, ac pacificas singulorum hostias immolare, me quoque tibi audaciter accedentem non sinas perire, sed dignare lavare, ornare et leniter suscipere. Per Dominum nostrum Jesum.

Item alia. — (818) Ante æterni regis Christi præsentiam nostra indigna accedunt præconia quæ valent populi impicrare delicta. (819) Livore torquetur conscientia, quia sacris mysteriis offerendis se ingerit criminisam; et dum respicit admissa, terretur tuis conspectibus astare confusa. Sed quæso humilis reus, quia ad te post lapsum redeo devius, jaceo saucius, in te vilis respiro, bone medice, vulneratus, ut qui sacrificia B altaribus tuis munda offerri præcipis, cum offerentium meritis sacerdotis indigni labia polluta sanctificas, qui indigere me miserum tua, Christe Salvator inerte, misericordia recognoscis. Qui vivis et regnas.

230 *Item alia in festivitate sanctorum.* — (8.0) Eripiat nos, quæsumus, Domine, tuorum deprecatione sanctorum, et sicut per Moysen famulum tuum peccata populi dimisisti, ita per intercessionem sanctorum tuorum nostra omnium jubeas relaxari delicta. Per Dominum.

Item apologiæ quotidianæ sacerdotis propriæ. — (821) ^a Mordacis conscientiæ stimulis et delictorum nostrorum recordatione commoiti (822), te Deum indulgentiæ deprecamur, ut quidquid dicto, facto, cogitatione (823) peccatum est, sive lubricæ ætatis impulsu, sive ignorantia errore (824) commissum, pietas Domini nostri Jesu Christi (825) resolvere ac indulgere dignetur. Per.

Item alia. — (826) Indignum me, Domine, sacris tuis esse fateor, qui innumeris quotidie peccatis fuscior. (827) Quid ego te blandis verbis rogare præsumo, quem improbis sæpissime factis offendo? tu enim mihi medicinam (828) ingeris, ego (829) sanitati meæ contraria ago. Legem tuam sacris inditam paginis lego, sanam vero disciplinam infelix negligo. Ad tuum quidem altare quasi devotus accedo, sed a præceptis tuis contumaci corde (830) recedo. Da ergo mihi, Domine, cor compunctum, quo veraciter odium habeam peccatum. Meum est, si donaveris, delicta deflere; tuum est etiam (831) nubem eam cito deletere, ut (832) qui hanc palmam amiserim inimico fraudante, (833) ad veniam saltem perlineam, te Domino miserante. (834) Tibi enim Deo est honor regum Regi cunctorum per cuncta regnanti sæcula sæculorum.

Item alia. — (835) Projectis nobis, Domine, in condemnationem operum nostrorum, da capiti nostro aquam, et oculis nostris fontem infunde lacrymarum, ut peccati maculas ablucendo ultrices poenarum flammæ fletuum ubertate vincamus, (836) quia tibi non sunt occulta quæ (837) gerimus. Sit (838) in nobis,

Domine, os meum ad benedicendum nomen tuum; mundaque cor meum ab omnibus variis et nequissimis cogitationibus, ut exaudiri merear deprecans te pro populo quem elegisti.

Domine, non oris tantum confessio, sed et doloris; A non excusatio criminum, sed lamentatio peccatorum. (839) Castos enim nostri corporis oculos lascivix (840) mundi violavit aspectus. (841) Mores corrupti, disciplina vitata, simulatio in vultu, fallacia in verbis, dolus in corde, volubilitas in lingua, operatio stulta, mens dubia, concupiscentia carnalis, (842) sollicitudo carnis, oblivio animæ, negligentia sanctitatis, super hæc autem mortis timor increvit. Misere nobis, Domine, miserere nobis. Da (843) præteritis veniam, præsentibus emendationem, futuris largire custodiam. Per.

Item alia. — (844) Ita, Domine, immensi criminis rei, conscientia teste, confundimur, ut ad officium tuum nec securi possimus venire, nec liberi. Quis enim pensans peccatum suum, (845) nec se a facie tua vellet abscondere, si liceret tantæ majestatis oculos declinare, si aut evasurus lateret, aut occultatus evaderet? Aut quis non magis videre te euperet, si non jam hinc (846) quodcumque peccantem prospicis plus timeret? Ergo quia tu ubique nos invenis, ad te confugimus, quem fugere non valeamus. Restat miseris non latebras intervenire, sed lacrymas. Foveat **231** indulgentia, quos terret offensæ. Minatur potentia, sed misericordia consoletur. Ex te est qui liberet, per te est qui excuset. Parce, Pater omnipotens; et quos aspicias humiles per reatum, erectos munere digneris in præmio. Et quos intelligis per confessionem miseros, non facias in examinatione confusos. Per Dominum.

(847) *Item alia* ^a *in tribulatione.* — (848) Si ante oculos tuos, Domine, culpas quas fecimus, et (849) plagas quas excipimus conferamus, minus est quod patimur, majus est (850) quod mereamur. Peccati poenam sentimus, et peccandi pertinaciam non vitamus. In flagellis tuis fragilitas nostra (851) frangitur, et iniquitas non mutatur. Mens ægrota torquetur, et cervix dura non flectitur. Vita in dolore spirat, et (852) in opere non (853) emendat. Si exspectas, (854) non corrigimur; si vindicas, non duramus. Confitemur (855) in correptione quod fecimus, obliviscimur in visitatione quod flevimus. Si (856) impresseris manum, facienda promittimus; si suspenderis gladium, promissa non facimus; si ferias, clamamus ut parcas, si (857) parcas, iterum te (858) provocamus ut ferias; si (859) angustix veniunt, tempus petimus poenitendi; si misericordia subveniat, abutimur patientia quæ pepercit. Adhuc plaga illata vix præterit, etiam non recolit mens ingrata quod pertulit. Si citius nos audias, ex misericordia insulescimus; si tardius, ex impatientia murmuramus. Te, Domine, volumus servare quod feceris, (860) non timemus observare quod jusseris. Habes, Domine, confidentes reos, parce, quia pius es. (861) Novimus quod nisi dimittas, recte nos (862) punias. Sed apud te est multa miseratio, et propitiatio perabundans. Præsta sine merito quod rogamus, qui fe-

A cisti (863) ex nihilo (864) qui rogarent. Clamantibus nobis ad te; Domine, miserere; moveat misericordiam tuam vox fidelis et flebilis; atque illa, de qua totum speramus, pietas non reputet quod offendimus, dum respicit quod rogamus; et cum grandis sit miseria esse nos reos, major tibi sit clementia esse nos miseros. Tuo (865) supplices auxilio ante te et criminis nostri mala ponimus, et dolores; a te precando misericordiam, quam peccando repulimus, exspectamus. Præstetur his de indulgentia (866) quod regaris accipere, quos agnoscis fiduciam de (867) tua justitia non habere. Erige nos, Domine Deus noster, et alleva in misericordia tua, ut communionis salutis, et gaudii charitatis, dum ipsi salvari ex munere tuo cupimus, etiam fide et pace (868) cuncta regentium gaudeamus. Per Dominum.

Item alia. — (869) Ignosce, Domine, (870) commaculatæ viæ conscientix sordido, et criminum confusione captivo, (871) qui pro me obtinere nihil mereor, pro aliis rogaturus assisto. Profero ad te, si digneris, Domine, gemitus captivorum, tribulatione plebium, pericula populorum, (872) angustias pauperum, necessitates peregrinorum, inopias debilium, desperationes languentium, defectus senum, suspiria juvenum, vota virginum, (873) lamenta viduarum. Et (874) quoniam me eadem, quæ populum tuum catena constringit, (875) communes lugeo passionis, non obsit populo tuo oratio subjugata peccatis. Per me tibi offertur (876) votum, per te meum compleatur officium. Per.

232 *Alia.* — (877) Deus, ad quem accedere mundi desideramus, et ob cujus gloriam in honorem tuorum martyrum expiari deprecamur, in vitam nos tibi præpara hostiam; cordium quoque nostrorum abdita omni crimine lava, et spiritali reple lætitia. Quique coram te, et pro nostris, et pro fratrum delictis ingemiscimus, exaudiri a te quantocius mereamur, ut nec nostro puniamur, nec alieno peccato, ut justitia et sanctitate vestiri, præsentem tibi iudicem in die judicii.

Alia. — (878) Dimitte, Deus, (879) quicquid per intemperantiam mordacis linguæ incauta oris nostri increpatio momordit in subditos. Quidquid minus de boni perfectione diximus, parce; quidquid incongruum vel minus temperate protulimus, tu ignosce. Non incautum præsumptio puniat, sed agnoscentem me iniquitates meas pietas miserationis tuæ absolvat. Et quia non mihi alibi est fiducia, nisi in misericordia tua, tu et os meum præconio veritatis (880) perarua (*In Ms. per arma*), et opus pleniori ubertate sanctifica, ut et indignam me salves, et commissum mihi gregem pro tua pietate (881) justifies. Quidquid in illis vitiatum (882) respicis, sana; quidquid in me vitiosum inspicis, cura. Si (883) quam vitio tepiditatis meæ, vel incuria contraxerunt, vel contrahunt labem, omite. Si quo etiam, me ignorante, vel (884) cogito, deciderunt in crimine, atque si exempli mei officiculo proruerunt, (885) ignosce; et pro culpis

^a Hæc apologia nonnullis immutatis legitur in vet. Sacrament. Gal.

talibus misero mihi ultionis non restituas vicem. His tamen, quibus increpationis visus sum adhibere iudicium, et (886) increpatione ipsa eis proficiat ad salutem, et oratio hæc interpellans commisso eos revocet ab errore, ut non perferant tartareos cruciatus, quibus, ut pote (887) mortales, poenitentiam indiximus leges; quo (888) utrorumque incommodis parcens, illorum iniquitatibus tribuas veniam, et meam ablutas contractam de gerendi incommoditate offensam. Præbe, Deus, aurem sacrificiis nostris, et me mihi que commissos tuis ascribe in paginis; quo cum grege mihi credito, et a cuncto eluar criptine, et ad te merear pervenire in pace. Pacatum redde, Deus, nostrorum cordium habitaculum expulsionem carnalium vitiatorum. Et (889) qui in subditis conor summa exercere virtutum, pacatis mentium corporumque incommodis pacificus merear, te iudicante, coronari cum angelis. Fac ergo, quæsumus, nos, pie Deus, aspicientes in conspectu tuo, (890) flammescens tuæ gratiæ dono, ut zelus tuæ domus nos comedat. Atque ita per vigorem sancti Spiritus regentes subditos temperemus; (891) ut et disciplinis nostri regiminis obtineant lucrum, et illorum duritia frangatur, ac vita sanctificetur. Suscipe, Domine, nostrorum votorum libamina, et per hæc quidquid in subditos correctionis verbo vel merito impertimus, non ad discordiam nostri, sed ad perpetuum dulcedinis gaudium, et nobis, et illis proficisse letentur. Ablute (895) nos, Deus, et alieno et nostro delicto, ut, in utroque spiritualis gratiæ efficiantiam capientes, fiducialius tuo nomini supplicemus. Per Dominum.

(894) *Orationes ad visitandum infirmum.*

In primis faciant sacerdotes asperso sale aquam benedictam, et (895) aspergant eam: (896) cum Antiphona 233 et Orationibus super ipsum infirmum, et super domum ejus.

(897) *Exorcismus salis.* — Exorcizo te, creatura salis, per Deum vivum, per Deum verum, per Deum qui te per Elisæum prophetam in aquam mihi jussit, ut sanaretur sterilitas aquæ; ut efficiaris sal exorcizatum in salutem credentium, et sis omnibus te sumentibus sanitas animæ et corporis; et effugiat atque discedat ab eo loco quo aspersus fueris omnis phantasia et nequitia, vel versutia diabolicæ fraudis, omnisque spiritus immundus adjuratus per eum qui venturus est iudicare vivos et mortuos, et sæculum per ignem.

Benedictio salis. — Immensam elementiam tuam, omnipotens æterne Deus, humiliter imploramus, ut hanc creaturam salis, quam in usum generis humani tribuisti, benedicere et sanctificare tua pietate digneris, ut sit omnibus salus mentis et corporis; ut quidquid eo tactum vel respersum fuerit, careat omni immunditia omnique impugnatione spiritualis nequitiae. Per.

Exorcismus aquæ. — Exorcizo te, creatura aquæ,

° Ita in Codice, ubi tamen Pamellius antumat legendum *insuperabilis*. Paulo post legitur etiam in

in nomine Dei Patris omnipotentis, et in nomine Jesu Christi Filii ejus Domini nostri, ut fias aqua exorcizata, ad effugandam omnem potestatem inimici, et ipsum inimicum eradicare et explantare valeas cum angelis suis apostaticis, per virtutem Domini nostri Jesu Christi, qui venturus est iudicare vivos et mortuos, et sæculum per ignem.

Benedictio aquæ. — Deus, qui, ad salutem humani generis, maxima quæque sacramenta in aquarum substantiam condidisti, adesto invocationibus nostris, et elemento huic multimodis purificationibus præparato virtutem tuæ benedictionis effunde, ut creatura mysterii tui, tibi serviens ad abjiciendos læmones morbosque pelleidos, divinæ gratiæ sumat effectum; ut quidquid in domibus vel in locis fidelium hæc unda respenderit careat immunditia, liberetur a noxa. Non illic residet spiritus pestilens, non aura corrumpens; discedant omnes insidiæ latentis inimici; et si quid est quod aut incolumitati habitantium invidet, aut quieti, aspersione hujus aquæ effugiat, ut salubritas per invocationem tui nominis expellita, ab omnibus sit impugnationibus defensa. Per.

Benedictio salis et aquæ pariter. — Hic mittitur sal in aquam.

Deus, invictæ virtutis auctor, et inseparabilis imperii Rex, ac semper magnificus triumphator, qui adversæ dominationis vires reprimis, qui inimici rugientis savitiam superas, qui hostiles nequicias potens expugnas, te, Domine, trementes ac supplices deprecamur, ac petimus, ut hanc creaturam salis et aquæ dignanter accipias, benignus illustres, pietatis tuæ more sanctifices, ut ubicunque fuerit aspersa, per invocationem sancti tui nominis omnis infestatio immundi spiritus abjiciatur, 234 terrorque venenosi serpentis procul pellatur, et præsentia sancti Spiritus nobis misericordiam poscentibus ubique adesse dignetur. Per Dominum.

Oratio quando aqua spargitur in domo.

Exaudi nos, Domine sancte, Pater omnipotens, sempiternæ Deus, et mittere dignare angelum tuum sanctum de caelis, qui custodiat, foveat, protegat, visitet, et defendat omnes habitantes in hoc habitaculo. Per.

Benedictio domus. — Adesto, Domine, supplicationibus nostris, et hanc domum serenis oculis tuæ pietatis illustra. Descendat super habitantes in ea gratiæ tuæ larga benedictio, ut in his manufactis habitaculis cum salubritate manentibus ipsi tuum semper sint habitaculum. Per Dominum.

Alia. — Exaudi nos, Domine sancte, Pater omnipotens, æterne Deus, ut si qua sunt adversa, si qua contraria in hac domo famuli tui Ill., auctoritate Majestatis tuæ pellantur. Per.

(898) *Benedictio uvæ vel (899) favæ.* — Benedic, Domine, hos fructus novos uvæ, sive favæ, quos tu, Domine, per rorem caeli, et inundantiam pluviarum,

Cod. Grimoldi more, non rore, ut in vulgatis Missalibus.

et tempora serena atque tranquilla ad maturitatem A
perducere dignatus es, ad percipiendum nobis cum
gratiarum actione in nomine Domini nostri Jesu
Christi. Qui tecum.

Benedictio ad fructus novos. — Domine sancte,
Pater omnipotens, æterne Deus, qui cælum et ter-
ram et omnia creasti, te supplices quæsumus ut
hunc fructum novum benedicere et sanctificare di-
gneris, et multiplicare abundanter offerentibus tibi,
ut repleas eorum cellaria cum fortitudine frumenti
et vini, ut lætantes in eis referant tibi Deo omni-
potenti laudes et gratias. Per.

Benedictio ad omnia quæ volueris. — Benedic,
Domine, creaturam istam, ut sit remedium salutare
generi humano; et præsta per invocationem nomi-
nis tui ut quicumque ex ea sumpserit corporis sani- B
tatem et animæ tutelam percipiat. Per.

Benedictio (900) panis. — Benedic, Domine, crea-
turam istam panis, sicut benedixisti quinque panes
in deserto, ut omnes gustantes ex eo accipiant tam
corporis quam animæ sanitatem. Qui vivis cum Deo
Patre in unitate.

^a *Oratio ad (901) capillaturam.*

(902) Omnipotens sempiternæ Deus, respice propi-
tius super hunc famulum tuum *Ill.*, quem ^b ad no-
vam tondendi gratiam evocare dignatus es, tri-
buens ei remissionem omnium peccatorum, (903)
atque cælestium donorum consortium esse præcep-
torum. Per.

235 *Oratio ^a ad (904) barbas tondendas.*

Deus, cujus spiritu creatura omnis adulta congau- C
det, exaudi preces nostras super hunc famulum
tuum *Ill.* juvenili ætate decore lætantem, et primis
auspiciis, ad tondendum, exaudi, Domine, ut in
omnibus protectionis tuæ munitus auxilio, cælestem
benedictionem accipiat, et præsentis vitæ præsidium
gaudeat et æternæ. Per.

Oratio ad (905) infirmum ungendum.

Indago te de oleo sancto, sicut unxit Samuel Da-
vid in regem et prophetam. Operare, creatura olei, in
nomine Patris omnipotentis, ut non lateat illic spiri-
tus immundus, neque in membris illius, neque in
medullis, neque in ulla compagine membrorum; sed
in te habitet virtus Christi altissimi, et Spiritus san-
cti. Per eundem.

Oratio ad visitandum infirmum.

(906) Deus, qui famulo tuo Ezechix ter quinos an-
nos ad vitam donasti, ita et famulum tuum illum a
lecto ægritudinis tua potentia erigat ad salutem. Per.

Alia. — Respice, Domine, famulum tuum in in-
firmitate sui corporis laborantem, et animam refove
quam creasti, ut, castigationibus emundata, conti-
nuo se sentiat tua medicina salvatum. Per.

Alia. — Deus, qui facturæ tuæ pio semper domi-
naris affectu, inclina aurem tuam supplicationibus
nostris, et famulum tuum *Ill.* ex adversa valetudine

^a Eadem legitur in Edit. Pamel., sed longe alio
ordine.

^b In Cod. Reg. Suec., ad comam tondendi gratiam.

A corporis laborantem placatus respice, et visita in
salutari tuo, ac cælestis gratiæ præstia medicinam.
Per.

Alia. — Deus, qui humano generi, et salutis re-
medium, et vitæ æternæ munera contulisti, con-
serva famulo tuo *Ill.* tuarum dona virtutum, et con-
cede ut medelam tuam non solum in corpore, sed
etiam in anima sentiat. Per.

Alia. Virtutum cælestium, Deus, qui ab humanis
corporibus omnem languorem et omnem infirmita-
tem præcepti tui potestate depellis, adesto propitius
huic famulo tuo *Ill.*, ut, fugatis infirmitatibus, et
viribus receptis, nomen sanctum tuum instaurata
protinus sanitate benedicat. Per Dominum nostrum.

Alia. — Domine sancte, Pater omnipotens, æternæ
Deus, qui fragilitatem conditionis nostræ infusa vir-
tutis tuæ dignatione confirmas, ut salutaribus reme-
diis pietatis tuæ corpora nostra et membra vegeten-
tur, super hunc famulum tuum *Ill.* propitiatus in-
tende, ut, omni necessitate corporis infirmitatis
exclusa, gratia in eo pristinae sanitatis perfecta repa-
retur. Per Dominum.

Deinde a sacerdote dicatur hæc Oratio :

Domine Deus, (907) qui per apostolum tuum locu-
tus es : INFIRMATUR QUIS IN VOBIS? INDUCAT PRESBYTE-
ROS ECCLESIAE, **236** ET ORENT SUPER EUM, UNGENTES
EUM OLEO SANCTO IN NOMINE DOMINI; ET ORATIO FILEI
SALVABIT INFIRMUM, ET ALLEVABIT EUM DOMINUS; ET SI
IN PECCATIS EST, DIMITTENTUR EI; CURA, QUÆSUMUS,
Redemptor noster, gratia Spiritus sancti languores
istius infirmi, et sua sana vulnera, ejusque dimitte
peccata, atque dolores cunctos cordis et corporis
expelle, plenamque ei interius exteriusque sanitatem
misericorditer redde, ut, ope misericordiæ tuæ re-
stitutus et sanatus, ad pristina pietatis tuæ reparetur
officia. Per.

*Et sic (908) flectat genu vel genua qui est languidus,
et stet ad dextram sacerdotis, et sic decantetur
hæc Antiphona :*

Dominus (909) locutus est discipulis suis : IN NO-
MINE MEO DÆMONIA EJICITE; ET SUPER INFIRMOS MANUS
VESTRAS IMPONITE, ET BENE HABEBUNT. *Psal.* Deus
Deorum Dominus locutus est. *Et repetit :* In nomine
meo, etc.

Sequitur Oratio. — Oremus Dominum nostrum
D Jesum Christum, et cum omni supplicatione roge-
mus, ut hunc famulum suum *Ill.* per angelum sanc-
tum suum visitare, lætificare et confortare dignetur.

Sequitur Antiphona. — Succurre, Domine, in-
firmo isto *Ill.* et medica eum spiritali medicamine,
ut, in pristina sanitate restitutus, gratiarum tibi sa-
nus referat actiones. *Psal.* (910) Ad Dominum cum
tribularer. *Sequitur alia Ant.* Sana, Domine, infir-
mum istum, cujus ossa turbata sunt, et cujus anima
turbata est valde; sed tu, Domine, convertere, et
sana eum, et eripe animam ejus. *Psal.* Domine, no

^c Exstat in vet. Sac. Gall. *Benedictio super eum
qui in Ecclesia primitus tondetur, cujus sensus idem
fere est ac hujus Orationis.*

in furore tuo arguas me, cum Gloria; *Et repetent* : A Sana, Domine.

Et (914) *sic perungat infirmum de oleo sanctificato, cruces faciendo in collo et gutture, et inter scapulas, et in pectore, seu in loco ubi plus dolor imminet amplius perungatur; et supplicando, dum ungitur infirmus, dicat unus ex sacerdotibus hanc Orationem* :

Sequitur Oratio. — (912) Inungo te de oleo sancto in nomine Patris et Filii et Spiritus sancti, ut non lateat in te spiritus immundus, neque in membris, neque in medullis, neque in ulla compagine membrorum, sed in te habitet virtus Christi altissimi, et Spiritus sancti, quatenus per hujus operationem mysterii, et per hanc sacrati olei unctionem, atque nostram deprecationem, virtute sanctæ Trinitatis medicatus, sive fatus, pristinam et immelioratam recipere merearis sanitatem. Per eundem.

Sequitur hæc Oratio. — Domine (913) Deus, Salvator noster, qui es vera salus et medicina, et a quo omnis sanitas et medicamentum venit, qui que nos apostoli documento insruis, ut languentes olei liquore orantes tangeremus, respice propitius super hunc famulum tuum *Ill.*, et quem languor curvat ad exitum, et virium defectus trahit ad occasum, medela tuæ gratiæ restituat in salutem. Sana quoque, quæsumus, omnium medicator, ejus febrim et cunctorum languorum cruciatu, ægritudinemque, **237** et dolorum omnium dissolve tormenta, viscerumque ac cordium interna medica, medullarum quoque et cogitationum; sana discrimina ulcerum, vanitatumque putrelines evacua, conscientiarumque atque plagarum obducito cicatrices veteres, immensasque remove passiones; carnis ac sanguinis materiam reforma, delictorumque cunctorum veniam tribue; sicque illum tua pietas jugiter custodiat, ut nec ad correptionem aliquando sanitas, nec ad perditionem nunc, te auxiliante, perducatur infirmitas; sed fiat illi hæc olei sacra perunctio morbi et languoris præsentis, expulsio, atque peccatorum omnium optata remissio. Per Dominum nostrum.

Alia. — (914) Propitietur Dominus cunctis iniquitatibus tuis, et sanet omnes languores tuos, redimatque de interitu vitam tuam, et satiet in bonis desiderium tuum, qui solus in Trinitate unus Deus vivit et regnat per immortalia sæcula sæculorum. Amen.

(915) *Deinde communicet eum corpore et sanguine Domini. Et* (916) *sic faciant illi per septem dies, si necessitas fuerit, tam de communione quam et de alio officio; et suscitabit eum Dominus, et, si in peccatis fuerit, dimittentur ei.*

(917) *Debent etiam sacerdotes et ministri sanctæ Ecclesiæ cum summa reverentia infirmis decantare per singulos dies Vesperas et Matutinos cum hymno* : (918) *Christe cælestis medicina Patris, et reliq., et cum Antiphonis, et Responsoriis, sive lectionibus et Orationibus ad hoc pertinentibus.*

^a In Cod. Cal. multæ sunt Missæ votivæ, sc. de Sanctissima Trinitate de sapientia; ad postulandam

(919) *Multi enim sacerdotum infirmos* (920) *perungent insuper in quinque sensus corporis, id est in superciliis oculorum, et in* (921) *naribus deintus, et in narium summitate sive exterius, et in labiis exterius, et in manibus exterius, id est de foris. In omnibus ergo his membris crucem faciant de oleo sacro* (922) *dicentes: In nomine Patris, et Filii, et Spiritus sancti.*

Hoc enim faciant, ut si in quinque sensus mentis et corporis aliqua macula inhæsit, hac medicina Dei sanetur.

Oratio in consummatione hujus officii. — (923) Omnipotens sempiternæ Deus, qui subvenis in periculis et necessitate laborantibus, Majestatem tuam supplices exoramus, ut mittere digneris sanctum angelum tuum, qui famulum tuum *Ill.* in angustiis et necessitatibus laborantem consolationibus tuis attollat, quibus et de præsentem consequatur auxilio, et æterna remedia comprehendat. Per Dominum nostrum.

Missæ pro episcopo vel congregatione.

Omnipotens sempiternæ Deus, qui facis mirabilia magna solus, prætende super famulum tuum *Ill.* et super cunctos illi commissos spiritum gratiæ salutaris, et, ut in veritate tibi complacent, perpetuum eis rorem tuæ benedictionis infunde. Per Dominum.

Super oblata. — Hostias, Domine, famuli tui *Ill.* et omnium sibi commissorum placatus in eade, et quas in honorem nominis tui devota mente pro eis celebramus **238** proficere sibi sentiant ad medelam. Per Dominum.

Ad Complendum. — Famulum tuum *Ill.* et omnes sibi commissos per hæc cælestia munera perpetuo, Domine, comitare præsidio, eosque fovere non desinens, dignos fieri sempiterna redemptione concede. Per.

Alia Missæ.

Omnipotens sempiternæ Deus, miserere famulo tuo, et dirige eum secundum tuam clementiam in viam salutis æternæ, ut, te donante, tibi placita cupiat et tota virtute perficiat. Per.

Super oblata. — Proficiat, quæsumus, Domine, hæc oblatio quam tuæ supplices offerimus Majestati, ad salutem famuli tui *Ill.*, ut tua providentia ejus vita inter adversa et prospera ubique dirigatur. Per.

Ad Complendum. — Sumentes, Domine, perpetuæ sacramenta salutis, tuam deprecamur clementiam, ut per ea famulum tuum ab omni adversitate protegas. Per.

Alia ad Complendum. — Famulum tuum, quæsumus, Domine, tua semper protectione custodi, ut libera tibi mente deserviat, et te protegente a malis omnibus sit securus. Per.

^a *Missæ votiva.*

Deus, qui justificas impium, et non vis mortem peccatorum, Majestatem tuam suppliciter deprecamur, ut famulum tuum *Ill.* de tua misericordia confidentiam Spirit.; in honore sanctæ Mariæ; ad postulanda angelica suffragia; de sancto Joanne Bapt.; de

tem cœlesti protegas benignus auxilio, et assidua A protectione conserves, ut tibi jugiter famuletur, et nullis tentationibus a te separetur. Per.

Super oblata. — Hujus, Domine, quæsumus, virtute mysterii et a propriis nos munda delictis, et famulum tuum *III.* ab omnibus absolve peccatis. Per.

Ad Complendum. — Purificent nos, Domine, quæsumus, sacramenta quæ sumpsimus, et famulum tuum *III.* ab omni culpa liberum esse concede, ut quia conscientie reatu constringitur, cœlestis remedii plenitudine glorietur. Per.

Missa specialis sacerdotis.

Fac me, quæso, omnipotens Deus, ita iustitia indui, ut in sanctorum tuorum merear exultatione lætari, quatenus, emundatus ab omnibus sordibus B peccatorum, consortium adipiscar placentium sacerdotum, meque tua misericordia a vitiis omnibus exuat quem reatus propriæ conscientie gravat. Per.

Super oblata. — Deus, qui te præcipis a peccatoribus exorari, tibi que sacrificium contriti cordis offerri, hoc sacrificium, quod indignis manibus meis offero, acceptare dignare, ut et ipse tibi hostia, et sacrificium esse merear, miseratus concede, quo per ministerii hujus 239 exhibitionem, peccatorum omnium percipiam remissionem. Per.

Ad Complendum. — Hujus mihi, Domine, sacramenti perceptio sit peccatorum remissio, et tuæ pietatis optata propitiatio, ut per hæc, te opitulante, efficiar sacris mysteriis dignus, quæ de tua pietate confisus frequentare præsumo indignus. Per.

Missa pro salute vivorum.

Prætede, Domine, misericordiam tuam famulis et famulabus tuis *III.* dexteram cœlestis auxilii, ut te toto corde perquirant, et quæ digna postulant assequantur, et medelam tuam non solum in corpore, sed etiam in anima sentiant. Per.

Super oblata. — Propitiare, Domine, supplicationibus nostris, et has oblationes famulorum famularumque tuarum, quas tibi pro incolumitate eorum offerimus, benignus assume; et ut nullius sit irritum votum, nullius vacua postulatio, præsta, quæsumus, ut quod fideliter petimus efficaciter consequamur. Per.

Ad Complendum. — Da famulis et famulabus tuis, quæsumus, Domine, in tua fide et sinceritate constantiam, ut, in charitate divina firmati, nullis tentationibus ab ejus integritate vellantur. Per.

Missa pro familiaribus.

Deus, qui charitatis dona per gratiam sancti Spiritus tuorum cordibus fidelium infudisti, da famulis tuis, pro quibus tuam deprecamur clementiam, salutem mentis et corporis, ut te tota virtute diligant, et quæ tibi placita sunt tota dilectione perficiant. Per.

Super oblata. — Miserere, quæsumus, Domine Deus, famulis tuis, pro quibus hoc sacrificium lau-

sancto Petro; de sancto Stephano; de sancta cruce, etc.; *Missa spec. sacerdotis*; pro salute vivorum, pro familiaribus, pro rege, etc.

dis tuæ offerimus Majestati, ut per hæc sancta supernæ benedictionis gratiam obtineant, et gloriam æternæ beatitudinis acquirant. Per.

Ad Complendum. — Divina libantes mysteria, quæsumus, Domine, ut hæc salutaria sacramenta illis proficiant ad prosperitatem et pacem, pro quorum dilectione hæc tuæ obtulimus Majestati. Per Dominum.

Missa quotidiana pro rege.

(924) Quæsumus, omnipotens Deus, ut famulus tuus *III.*, qui tua miseratione suscepit regni gubernacula, virtutum etiam (925) omnium percipiat incrementa, quibus decenter ornatus, et vitiorum monstra devitare, et ad te, qui via, veritas et vita es, graciosus valeat pervenire. Per.

Super oblata. — Munera, Domine, quæsumus, oblata sanctifica, ut et nobis Unigeniti tui corpus et sanguis fiant, et (926) *III.* regi ad obtinendam animæ corporisque salutem, et (927) peragendum injunctum officium, 240 te largiente, usquequaque proficiant. Per Dominum.

Ad Complendum. — Hæc, Domine, (928) oratio salutaris famulum tuum *III.* ab omnibus tueatur adversis, quatenus et ecclesiasticæ pacis obtineat tranquillitatem, et post istius temporis decursum ad æternam perveniat hæreditatem. Per.

Missa pro pace.

Deus, a quo sancta desideria, recta consilia, et justa sunt opera, da servis tuis illam quam mundus dare non potest pacem, ut et corda nostra mandatis tuis dedita, et, hostium sublata formidine, tempora sint tua protectione tranquilla. Per.

Super oblata. — Deus, qui credentes in te populos nullis sinis concuti terroribus, dignare et preces et Hostias dicatæ tibi plebis suscipere, ut pax, tua pietate concessa, Christianorum fines ab omni hoste faciat esse securos.

Ad Complendum. — Deus, auctor pacis et amator, quem nosse vivere, cui servire regnare est, protege ab omnibus impugnationibus supplices tuos, ut qui in defensione tua confidimus, nullius hostilitatis arma timeamus. Per.

Missa pro quacunq; tribulatione.

Ineffabilem misericordiam tuam, Domine, nobis clementer ostende, ut simul nos et a peccatis exuas, et a pœnis quas pro his meremur eripias. Per.

Super oblata. — Purificet nos, Domine, quæsumus, muneris præsentis oblatio, et dignos sacra participatione perficiat. Per.

Ad Complendum. — Præsta, Domine, quæsumus, ut, terrenis affectibus expiati, ad superni plenitudinem sacramenti, cujus libavimus sancta, tendamus. Per.

Missa pro infirmis.

Omnipotens sempiternus Deus, salus æterna credentium, exaudi nos pro famulis tuis *III.*, quibus

* In vet. Sacram Gallic. habetur *Missa pro principe.*

miseri cordiæ tuæ imploramus auxilium, ut reddita sibi sanitate, gratiarum tibi in Ecclesia tua referant actionem. Per Dominum.

Super oblata. — Deus, sub cujus nutibus vitæ nostræ momenta decurrunt, suscipe preces et Hostias famulorum tuorum, pro quibus ægrotantibus misericordiæ tuæ imploramus auxilium, ut de quorum

A periculis metuimus, de eorum salute lætemur. Per Dominum.

Ad Complendum. — Deus, infirmitatis humanæ singularè præsidium, auxilii tui super infirmos nostros ostende virtutem, ut, ope misericordiæ tuæ adjuti, Ecclesie tuæ sanctæ repræsentari mereantur. Per Dominum nostrum Jesum Christum Filium tuum.

APPENDIX

AD LIBRUM SACRAMENTORUM S. GREGORII MAGNI.

VETUS MISSA.

Ex Codice Ratoldi abbatis Corbeiensis.

Dominica in die sancto Paschæ.

241 *Primo antequam episcopus Missam celebret, ingrediatur quoddam oratorium, et secundum cordis compunctionem seipsum libamine orationis Deo offerat. Dicat hanc orationem :*

Via (929) sanctorum omnium Jesu Christe, qui ad te venientibus claritatis gaudium contulisti, introitum templi istius, Spiritus sancti luce perfunde, qui locum istum sanctorum tuorum martyrum nomin: vel sanguine consecrasti: præsta, quæsumus, omnipotens Deus, ut omnes (930) isti intercedentes obtineant veniam pro delictis, ab omnibus liberentur angustiis, impetrent quidquid petierint pro necessitatibus suis, placere semper prævaleant coram oculis tuis, quatenus, per te et per sanctum Petrum militem tuum muniti, mereamur aulam paradisi introire. Per.

Hora vero diei tertia (931) arma sibi deferantur sacerdotalia, quæ induet extra chorum sinistræ partis in loco (932) secretarii. Dum introierit in secretarium, dicat hanc Orationem :

Omnipotens et misericors Deus, qui sacerdotum ministerio, ad tibi serviendum et supplicandum uti dignaris, quæsumus immensam clementiam tuam ut quidquid modo visitamus visites, quidquid benedicimus benedicas, sitque ad nostræ humilitatis introitum, sanctorum tuorum meritis, fuga dæmonum, angelici pacis ingressus. Per.

Primo quidem (935) minister deferat caligas, usque ad genu tendentes, et dicat : Tu Domine, optamus, jubeas benedicier omnes. Respondet episcopus :

Totius honestatis auctor omnipotens Deus, ad reprimendas antiqui hostis versutias, per nostræ servitutis mysterium [forte, ministerium] jube sanctificari has caligas, ut et in gressu resplendeat Evangelii veritas, et mente fidei exerceatur integritas. Per omnia.

Deinde minister det (936) sandalia, et dicat, ut supra. Respondet episcopus :

Indue me, Domine, calceamentis justitiæ, **242** quem Joannes vidit vestitum podere, ut possim tibi omni tempore cum timore servire. Per omnia.

Post hæc vero ornet se cæteris indumentis, et minister administret (935) superhumerales, et dicat : Jube, Domine, benedicere. Respondet episcopus :

Virtus summa Deus, cunctorum rector opimus,
Tu benedic nostrum, quo nunc ornatur, amicum :

Ut servire tibi valeamus corde pudico.
Per omnia.

Postea ministret ei albam (936) et dicat, ut supra.
Vestibus angelicis induti, Rex pietatis;
Possimus libare pi libamen odoris,
Clemens et pravæ purges contagia mentis.
Ac citius delenda (937) malæ contagia mentis.
Per omnia.

Postea ministret ei (938) cingulum, et dicat, ut supra.

Scrutator cordis, et castæ mentis amator,
Tu lumbos præcinge meos, Deus intime iudex,
Mortificans pravos in casto corpore gestus.
Per omnia.

Postea detur ei balteum (939) pudicitæ, et dicat minister, ut supra. Respondet episcopus :

Rogo te, altissime Deus Sabaoth, Pater sancte, ut me castigare digneris, accingere, et meos lumbos balteo tui timoris ambire, ac renes cordis mei tuæ charitatis igne urere, ut pro peccatis meis possim intercedere, et astantis populi peccatorum veniam promereri, ac pacificas singulorum hostias immolare. Per.

Tum minister efferat ei stolam jucunditatis, gerens vitam geminæ contemplationis. Et dicat, ut supra. Respondet episcopus :

Colla jugo subdenda tuo, Deus alme, sacroto,
Ad cujus dignum pretiosa morte sepulcrum,
Virtus angelica consererat ordine mundo.
Per omnia.

243 *Super hæc itaque ministretur ei (940) tunica gyris (941) in tintinabulis (942) mirice [Leg. mirifice] reflecta, et dicat minister, ut supra. Respondet episcopus :*

Sancifica tunicam qua nunc superinduo, istam,
Omnipotens æterne Deus, sine numine cujus
Nil humana valet devoti condere virtus.
Et qui me sacris voluisti vestibus uti,

Da servire tibi, iudex pie, mente fideli.

Per omnia.

Deinde ministretur ei aqua ad manus, et pecten ad caput, et dicat minister, ut supra. Respondet episcopus :

Omnipotens et misericors Deus, precor clementiam tuam, ut me audaciter accedentem non sinas perire, sed dignare lavare, ornare et leniter suscipere. Per omnia.

Tunc ministrentur ei (943) manicae, ut supra.

Digna manus nostras Christi custodia servet,
Ut tractare queant nostræ monumenta salutis.

Per omnia.

Postea (944) detur ei annulus in dextera manu desuper manica. Dicat minister, ut supra. Respondet episcopus :

Pignore me fidei signatum pacis et arrha,

Custodi dextra, rex benedicte, tua.

Per omnia.

Postea ministretur ei (945) casula, tandem vero (946) rationale cohærens vinctim [Forte junctim] superhumerali. Et dicat minister, ut supra. Respondet episcopus :

Spes æterna, Deus, cunctorum certa, salusque,
Tu memor esto mei toto te corde petenti,
Exsequar ut dignus cœlestis munia vitæ.
Dumque meis manibus tractatur mystica virtus,
Dispereat quidquid contraxerat ordo veterius.
Per omnia.

Deturque manus lævæ (947) manipulus castitatis, et dicat minister : Jube, Domine, benedicere. Respondet episcopus :

Qui super astra sedes, qui regni sceptrâ tueris,
Summus adesto, Deus, mihimet tua jussa sequenti,
Ac levem capiti complexibus adhibe dextram,
Auxiliumque mihi tribuas per cuncta benignus,
Ut valeam casta tibi sistere perpeti vita.

Per omnia.

Cum omni quoque diligentia episcopus veneretur a suis. Eo autem rationabiliter (948) flumineato, accedat ordinatim omnis (949) processio. VII, aut V, aut III, (950) etsi non presbyter, et diaconus. Presbyter quoque ad dextram et diaconus ad sinistram. Subdiaconus vero ante oculos ejus teneat Evangelium : qui etiam stipatus sit duobus acolythis, aut pluribus cum candelabris et thuribulis. Interim sane præparet se schola, et cantor eorum medius (951) annuente episcopo inchoat Antiphonam, Resurrexi. Psal. Domine, probasti me. Properante episcopo ad templi vestibulum, et ad ostium secretarii, osculetur Evangelium, et postea cum omni diligentia incedant. Finitoque Introitu ingrediatur medius pontifex, cum collegio processionis. Eo autem astante et orante dicat hanc Orationem :

(952) Suscipe confessionem meam, unica spes salutis meæ, Domine Deus meus, quia gula, ehrietate, fornicatione, libidine, acedia, tristitia, somnolentia, negligentia, ira, cupiditate, invidia, malitia, odio, detractatione, perjurio, falsitate, mendacio, vana gloria, levitate ac superbia perditus sum, et omnino

A cogitatione, locutione, actione, atque omnibus sensibus extinctus; qui justificas impios et vivificas mortuos, vivifica me, et resuscita me, et miserere mei, Deus meus.

Annuente episcopo (953) incipiatur Psalmus a cantore, cum Introitu reciprocante. (954) Interim quoque osculetur omnes sibi circumdatos, incipiens (955) sinistre, alternatimque veniens (956) dextre.

Hoc autem expleto, (957) episcopus signo digiti sui, inchoet cantor Gloria Patri. Et properet episcopus ad altare stipantibus ministris; dicat hanc Orationem :

Indignum (958) me, Domine, sacris tuis esse factor, qui innumeris quotidie peccatis fuscior. Quid ego blandis te, Domine, verbis rogare præsumo, quem improbis sæpissime factis offendo? Tu enim, Domine, mihi medicinam ingeris ægro, ego sanitati meæ contraria ago; legem tuam, Domine, sacris paginis inditam lego, sanam vero disciplinam infelix negligo. Ad tuum quidem altare quasi devotus accedo, sed a præceptis tuis contumaci corde recedo. Da ergo mihi, Domine, quæso, cor compunctum, quod veraciter odio habeat peccatum. Meum est, si donaveris, delicta deslere; tuum est ea ut nivem cito delere. Et licet palmam amiserim inimico fraudante, ad veniam saltem perveniam te miserante. Tibi Deo est honor, regnum Regi cunctorum cuncta regnanti in sæcula sæculorum. Amen.

Mora quidem orationis facta, sicut ordinati sunt, alter alterutrum presbyteri et diaconi osculentur altaris cornua. Et ultimus episcopus, ministrantibus illis, osculetur Evangelium ab ipsis elevatum et apertum, a subdiacono scilicet in altaris medio positum. Et tunc canatur Kyrie eleison. Et ipsis ducentibus, perveniat episcopus ad solium. (959) Et tunc incipiat Gloria in excelsis Deo. Post hæc autem canatur Missa secundum sui visum [forte usum]. Et annuntiat episcopus : Pax vobis. Resp. Et cum spiritu tuo.

Oratio. — Deus, qui hodierna die per unigenitum tuum, etc.

Exinde procedat subdiaconus in ambonem, et (960) legat Epistolam, Expurgato. (961) Resp. Hæc dies. Alleluia, Pascha nostrum.

Inceat siquidem diaconus cum thuribulo, aliusque minister cum thure genuflectentes ad genua sedentis episcopi, et mittat incensum, fumum suavis odoris, et dicat :

Mitto incensum in odorem suavitatis et in nomine sanctæ et individue Trinitatis.

Et diaconus postulans inclinato capite benedictionem, et dicat : (962) Jube, Domine, benedicere. Respondet episcopus : Dominus sit in corde tuo, et in ore ad proferendam Evangelii lectionem.

Accipiens ipse Evangelium et deosculetur eum et altare. Et ascendat in ambonem (963) adnuntianti [forte ad nunciandum] verba æternæ felicitatis. Legatur Evangelium (964) Maria Magdalensæ. Finito Evangelio portetur Evangelium a subdiacono, ut osculetur episcopus, et (965) omnes post illum. Et dicat episcopus Dominus vobiscum. Resp. Et cum spiritu tuo. (966)

Oremus. *Tunc incipiat Offertorium* (967) Terra tre- A
muit.

245 *Eo autem finito, et* (968) *oblations recepta* (969) *cum omni processione revertatur ad solium, et exuat* (970) *manicas, (971) laveque manus, et sic ingreditur propitiatorium, et* (972) *omnis processio offerat sibi oblationem, et* (973) *ad ultimum incensum, et dicat has Orationes dum incensatur :*

Domine Deus noster, supplicii devotione deposcimus ut sicut suscepisti munera Abel, Noe, Aaron, Zachariæ et Samuel, et omnium sanctorum tuorum, sic manu nostra peccatrice suscipere digneris incensum istud in odorem suavitatis, et remissionem omnium peccatorum nostrorum. Per Dominum.

Alia. — Placetur, Domine, hoc thymiamate vel incenso furor tuus contra me, et contra locum istum, et contra populum istum, et præsta propitius ut fumus boni odoris tibi simus ad capiendam vitam æternam. Per.

Postea vero ordinent se more ecclesiastico. Hoc est, diaconi ante altare, subdiaconi retro, episcopus in medio, quia in ore duorum vel trium stat omne verbum, inclinantes capita quousque dicatur per omnia sæcula sæculorum. Resp. Amen. Et dicit hanc Orationem super oblata : (974) *Suscipe, Domine, quæsumus, preces populi tui cum oblationibus Hostiarum. Requie retro in Sabbato sancto. Tunc vero post hanc erigunt se, et acolythi ministrent aquam ad manus* (975) *diaconum, et manutergium ; et dicat pontifex alta voce :* Per omnia sæcula sæculorum. *Resp. Amen. Susum corda. Resp. Habemus ad Dominum. Gratias agamus Domino Deo nostro. Resp. Dignum et justum est.*

Præfatio. — Vere dignum et justum est, æquum et salutare : Te quidem omni tempore, *ut supra.*

Dum dicatur Sanctus, inclinant se omnes, et episcopus dicat hanc Orationem interim :

(976) Deus, qui non mortem, sed pœnitentiam desideras peccatorum, me miserum fragilemque peccatorem a tua non repellas pietate ; neque aspicias ad peccata, et ad scelera mea, et immundas turpesque cogitationes meas, quibus flebiliter a tua disjungor voluntate, sed ad misericordiam tuam, et ad fidem devotionemque eorum, qui per me peccatorem tuam expetunt misericordiam. Et quia me indignum medium inter te et populum tuum fieri voluisti, fac me dignum talem, ut possim tuam exorare misericordiam pro me, et pro eodem populo tuo. Et adijunge voces nostras vocibus sanctorum angelorum tuorum, ut sicut illi te laudant incessanter et infatigabiliter in æterna beatitudine, ita nos quoque eorum interventu mereamur laudare te inculpabiliter in hac peregrinatione. Per Dominum.

Te igitur, clementissime Pater.

Communicantes, et memoriam venerantes, *ut supra.*

Hanc igitur oblationem servitutis nostræ, *ut supra. Antequam dicatur Per quem hæc omnia, (977) Benedictio carnis :*

Deus universæ carnis, qui Noe et filiis ejus.

Per quem hæc omnia, Domine, semper bona creas, sanctificas, vivificas.

246 *Acolythus vero cum patena stet retro diaconus inclinans se cum diaconibus, usque dicat episcopus Nobis quoque peccatoribus. Diaconus igitur qui Evangelium legit, (978) inde præcavens quod super calicem episcopus faciat signum crucis, et (979) præveniat sibi (980) sublevans calicem in conspectu Domini, et revertatur ad locum suum cito. Siquidem subdiaconi a retro altari, ubi memoriam (981) vel nomina vivorum et mortuorum nominaverunt, vel recitaverunt, procedunt post diaconum inclinantes capita. Dominica Oratione finita, accipiat subdiaconus patenam de manu acolythi, et det diacono, et ille desinat episcopo ; et post hæc stabilientur in loco quo erant, antequam legeretur B Evangelium, quousque Benedictio et pacis osculum fuerint finita. Deinde dum dicat episcopus Per omnia sæcula sæculorum, Resp. Amen, post Dominicam Orationem, dum finierit Libera nos a malo, annuente episcopo (982) dicat diaconus : (983) Humiliate vos ad Benedictionem ; et populus resp. Deo gratias. Et episcopus dicat hanc Benedictionem :*

(984) Benedicat vos omnipotens Deus hodierna interveniente paschali solemnitate, etc.

Et inde accipiens partem corporis Domini et dicat : Pax Domini (985) sit semper vobiscum. *Resp. Et cum spiritu tuo. Et annuente episcopo dicat cantor :* Agnus Dei, qui tollit peccata mundi. (986) *Interim osculetur archidiaconum et cæteros. Inde vertens se ad altare dicat hanc Orationem :* Domini vobiscum. *Resp. Et cum spiritu tuo.*

(987) Hæc sacrosancta commistio corporis et sanguinis Domini nostri Jesu Christi fiat (988) omnibus sumentibus salus mentis et corporis, et ad vitam capiendam æternam præparatio salutaris. Per Dominum.

Dum frangitur corpus. — Emittere digneris, Domine, sanctum angelum tuum ad sacrum et immortale mysterium, scilicet corpus et sanguinem tuum ; nos enim frangimus, Domine, illud ; tu dignare benedicere, et præsta ut immaculatis sensibus et manibus illud tractare valeamus, et digne sumere. Per Dominum nostrum. Emitte angelum tuum, Domine, ut dignetur.

Post hæc itaque (989) communicent se omnes singulatim, episcopus quoque ; (990) eoque communicato dicat Orationes has :

Perceptio corporis et sanguinis tui, Domine Jesu Christe, quam ego indignus præsumo sumere, non mihi veniat ad iudicium et condemnationem, sed pro tua pietate prosit mihi ad tutamentum mentis et corporis, qui cum Patre in unitate.

Alia. — Domine Jesu Christe, Fili Dei vivi, qui ex voluntate Patris, cooperante Spiritu sancto, per mortem tuam mundum vivificasti, libera me per hoc sacrum corpus et sanguinem tuum a cunctis iniquitatibus et universis malis meis, et fac me tuis obedire præceptis, et a te nunquam in perpetuum separari. Qui cum Patre.

Mia. — Domine sancte, Pater omnipotens, æterne Deus, da mihi hoc corpus et sanguinem Domini nostri Jesu Christi **247** ita sumere, ut merear per hoc remissionem omnium peccatorum meorum accipere, et tuo sancto Spiritu repleri, quia tu es benedictus, et præter te non est alius, cujus regnum gloriozum permanet in sæcula sæculorum. Amen.

Et (991) *episcopus communicet presbyteros et diaconos cum osculo pacis*, (992) *sicco tamen sacrificio*, et *subdiaconos sine osculo*, misto (993) *sacrificio*. Et *diaconi et presbyteri summam gustent cum calice, tenente subdiacono, de ipso sanguine*. Interim *cantor incipiat, annuente episcopo*, (994) *Com. Pascha nostrum; Psalm. Domine probasti me, cum Gloria. Hoc autem expleto, sedeat episcopus in solio, et, lotis manibus tertio, revertatur ad altare, et dicat Collectam.*

248 *Ad Complendum.* — Spiritum nobis, Domine. *Postea dicat episcopus convertens ad populum: Dominus vobiscum. Resp. Et cum spiritu tuo. Annuente episcopo, dicat diaconus: Ite* (995) *Missa est. Resp. Deo gratias. Ipse autem episcopus deosculatur altare, cum silentio dicit hanc Orationem:*

Oremus. — (996) *Placeat tibi sancta Trinitas, ad sanctum Joan. ad Vesp. Concede, quæsumus, omnipotens Deus; ad fontes: Præsta, quæsumus, omnipotens Deus, ad sanctum Andream: Præsta, quæsumus, omnipotens Deus, ut qui gratiam. Hactenus Missæ Paschalis.*

ALIA MISSA VETUS.

Ex Codice Tillano.

247 (997) *Incipit Ordo pontificis, quando præparat se ad Missam.* (998) *Quando lavat manus, dicat hanc orationem:*

Largire sensibus nostris, omnipotens Pater, ut sicut exterius abluuntur inquinamenta manuum, sic a te mundentur interius pollutiones mentium, et crescat in nobis sanctarum augmentum virtutum. Per.

Postea (999) *se incipit sandalia episcopus calciare, et dicit Orationem hanc:*

Calcia, Domine, pedes meos in præparatione Evangelii pacis, et protege in velamento alarum tuarum.

(1000) *Deinde cantet cum circumstantibus hos Psalmos:*

Quam dilecta; Benedixisti, Domine; Inclina, Domine, cum precibus: Exsurge, Domine; fiat misericordia tua, Domine; Deus tu conversus; Ostende nobis, Domine; Ne intres in iudicium; Propitius esto peccatis nostris; Domine, exaudi orationem.

Aures tuæ pietatis, mitissime Deus, inclina precibus meis, et gratia sancti Spiritus illumina cor meum, ut tuis ministeriis digne ministrare valeam, ac te æterna charitate diligere merear. Per.

Oratio sacerdotis ad Missam præparandi. — Obumbra, Domine, caput meum umbraculo sanctæ fidei, et expelle a me nubila ignorantæ. Amen.

Ad albam. — Indue me, Domine, vestimento salutis, et circumda me lorica fortitudinis. Amen.

Ad sonam. — Domine, accinge in me custodiam

mentis meæ, nec ipsa mens inflectatur spiritu elationis. Amen.

Ad stolam. — Stola justitiæ circumda, Domine, cervicem meam, et ab omni corruptione peccati purifica mentem meam. Amen.

Ad casulam. — Indue me, Domine, ornamento charitatis et pacis, **248** ut, undique munitus virtutibus, possim resistere vitiiis, et hostibus mentis et corporis.

Postquam ad manipulum. — Da mihi, Domine, sensum rectum, et vocem puram, ut implere possim laudem tuam.

Postquam intrat in ecclesiam, (1001) *osculetur duos presbyteros, et duos diaconos*, (1002) *incipiens per se Introibo ad altare Dei, cum Psalmo Judica me, Deus. Interim dum cantetur Versus ad Introitum, dicit hanc Orationes.* (1003) *Aufer a nobis iniquitates nostras, ut ad sancta sanctorum puris mentibus [Lege mereamur] introire.*

Alia Oratio. — (1004) *Omnipotens Deus, qui me peccatorem sacris altaribus astare voluisti, et sancti nominis tui laudare potentiam, concede, quæsumus, per hujus sacramenti mysterium, meorum veniam peccatorum, ut tuæ Majestati digne ministrare merear. Per.*

(1005) *Deinde cum osculabitur Evangelium dicat:*

Pax Christi quam nobis per Evangelium suum tradidit, confirmet, et conservet corda nostra et corpora in vitam æternam. Amen.

(1006) *Confessio sacerdotis ante altare.*

Suscipe confessionem meam, unica spes salutis meæ, Domine Deus meus. Gula, ebrietate, fornicatione, libidine, tristitia, acedia, somnolentia, ira, cupiditate, invidia, malitia, odio, detractione, perjurio, falsitate, mendacio, vana gloria, levitate ac superbia perditus sum; et omni cogitatione, locutione, actione, atque omnibus malis exstinctus sum; sed tu, qui justificas impios, et vivificas mortuos, vivifica me et resuscita me, Deus meus.

Oratio sacerdotis ante altare priusquam Missam incipiat. — Deus, propitius esto mihi peccatori, quia tu es Deus immortalis, et sine peccato solus. Domine Deus meus, indigno mihi famulo tuo indulge, quia peccator sum et indignus, qui præsumo ad sanctum altare tuum accedere, et invocare te, qui peccavi coram te, et coram angelis tuis; sed tribue **249** indulgentiam delictorum meorum, et confirma me in sancta Ecclesia tua, in fide orthodoxorum, et doce me facere voluntatem tuam omnibus diebus vitæ meæ. Qui vivis.

(1007) *Item Oratio interim dum Gloria in excelsis Deo cantatur.* — Domine Jesu Christe, Redemptor mundi, propitius esto mihi peccatori, omnibus modis in peccato jacenti, quia tu solus Domine Deus noster immortalis es et sine peccato; indulge mihi miserissimo præsumenti accedere ad sanctum altare tuum et invocare te, quia peccavi ab infantia mea usque nunc coram te, et coram omnibus sanctis tuis; sed per illorum intercessionem tribue mihi divina

clementia veniam peccatorum meorum, et doce me facere voluntatem tuam omnibus diebus vitæ meæ. Qui vivis et regnas.

(1008) *Post collectam usque ad Evangelium prout sibi rideatur, dicit has Orationes :*

Deus, qui de indignis dignos facis, de peccatoribus iustos, de immundis mundos, munda corpus meum, et cor meum ab omni contagione et sorde peccati, et fac me dignum sanctis altaribus tuis ministrum, et concede propitius, ut in hoc altari, ad quod indignus accedo, Hostias placabiles offeram pietati tuæ pro peccatis et offensionibus meis, et innumeris quotidianisque excessibus, et grege mihi commisso, et famulo tuo N. conjugeque, ac populo sibi subjecto, et omnibus circumstantibus, omnibusque mihi familiaritate conjunctis, atque omnibus me odio execrabili insectantibus, et Ecclesiæ tuæ commissæ adversantibus, cunctis fidelibus simul Christianis. Et per eum sit tibi meum votum, atque sacrificium acceptabile, qui se tibi Deo Patri obtulit in sacrificium Jesus Christus Dominus noster.

Ignosce, Domine, quod te rogare compellor, dum per immunda labia mea nomen sanctum tuum assumo, ut cum pudendorum actuum meorum secreta confiteor, non habeo apud te verba sine crimine. Tu enim conscientiæ meæ vulnera, tu cogitationum meorum occulta nosti, et immunditiam meam tu solus agnoscis. Miserere mihi, Domine, miserere mihi; ignosce mysterii tui secreta tractanti, nec indignum misericordia tua judices quem pro aliis rogare permittis; et in quo testimonium boni operis non agnoscis, officium saltem dispensationis creditæ non recuses, Salvator mundi. Qui vivis.

Cum (1009) incensum, antequam legatur Evangelium, mittit in thuribulum, dicit :

Odore cœlestis inspirationis suæ accendat, et impleat Dominus corda nostra ad audienda et imp'enda Evangelii sui præcepta. Qui vivit.

(1010) *Deinde inclinanti diacono dicit sacerdos :*

Dominus in corde tuo, et in labiis tuis, ut annunties competenter Evangelium pacis.

(1011) *Perlecto autem Evangelio, afferatur ad salutandum episcopo, et dicit :*

Per istos sermones sancti Evangelii Filii tui Domini nostri Jesu Christi indulgeat Dominus peccata nostra.

Cum (1012) autem ornatum fuerit altare, antequam suscipiat presul oblationes presbyterorum, et diaconorum, dum canuntur Offertoria, ascendat ad altare, et humillime dicit hanc Orationem :

250 Ante oculos tuos, Domine, reus, conscientiæ testis assisto. Rogare non audeo quod impetrare non mereor. Tu enim scis, Domine, quæ aguntur in nobis. Erubescimus confiteri quod non timemus admittere. Verbis tibi tantum obsequimur, corde mentimur; et quod velle nos dicimus, nolle nostris actibus approbamus. Sed parce, Domine consentibus, ignosce peccantibus, miserere te rogantibus. Et quia meus sensus in sacramentis tuis infirmus est, et apud

te peccatores non habent verba sine crimine, præsta, Domine, ut si ex nobis indignis et peccatoribus duri cordis verba non auscipis, per temetipsum nobis veniam largiaris. Qui vivis et regnas Deus et semper et in æterna sæcula sæculorum.

Tunc (1013) convertat se ad suscipiendas oblationes offerentium presbyterorum vel diaconorum, (1014) et dicat unusquisque hanc Orationem :

Tibi Domino Deo Creatori meo hostiam offero pro remissione omnium peccatorum, et cunctorum fidelium tuorum.

Cum diaconus libamen calicis accipit, dicat :

Acceptum sit omnipotenti Deo sacrificium istud.

Tunc redeat sacerdos ad altare; et coram altari, antequam Secretam dicat, (1015) accuset se prius sebiliter, et dicat hanc Orationem :

(1016) Ante conspectum divinæ Majestatis tuæ reus assisto, qui invocare nomen sanctum tuum præsumo. Miserere mihi, Domine, homini peccatori; ignosce indigno sacerdoti, per cujus manus hæc oblatio videtur offerri, parce labe peccatorum præ cæteris capitalium polluto. Et ne intres in iudicium cum servo tuo scilicet vitiis ac voluptatibus carnis aggravato. Recordare, Domine, quod caro sum. In tuo conspectu etiam cœli non sunt mundi, quanto magis nos homines mortales. Indignus sum ut sim vivens. Tu qui non vis mortem peccatoris, da mihi veniam in carne constituto, ut per pœnitentiæ labores vita æterna perfruar in cœlis per te, Jesu Christo.

(1017) Tunc puro corde offerat Domino oblatas altari superpositas, dicens :

(1018) Suscipe, sancta Trinitas, hanc oblationem, quam tibi offero pro me peccatore, et nostræ congregationis salute, et pro omni populo Christiano, et pro omnibus elemosynas nobis facientibus, et pro his etiam qui se commendaverunt in nostras orationes; et qui nostri memoriam in suis orationibus habent, ut hic veniam recipiamus peccatorum, ut in futuro præmia consequi mereamur æterna. Amen.

(1019) Suscipe, sancta Trinitas, hanc oblationem, quam offero inprimis, ut justum est, in memoriam Incarnationis, Nativitatis, Passionis, Resurrectionis, Ascensionisque Domini nostri Jesu Christi, et in honorem omnium sanctorum tuorum, qui tibi placuerunt ab initio mundi, et quorum nomina et reliquiæ hic continentur, et eorum quorum festivitas celebratur in terris, ut illis proficiat ad honorem, nobis autem ad salutem, ut illi omnes intercedere dignentur in cœlis, quorum memoriam facimus in terris.

(1020) Suscipe, sancta Trinitas, hanc oblationem, quam tibi offero pro (1021) anima famuli tui, quatenus te donante, percepta venia peccatorum, vitæ quoque sempiternæ immensa gaudia percipere mereatur.

251 (1022) Suscipe, sancta Trinitas, hanc oblationem quam tibi offero pro animabus famulorum tuorum, et famularum, ut, per hoc salutare sacrificium purgatæ, sanctorum tuorum consortio mereantur (1023) adjungi.

(1021) *Tunc diaconus calicem offerat sacerdoti super altare, et dicat :*

Immola Deo sacrificium laudis, et redde Altissimo vota tua. Sit Dominus adjutor tuus, mundum te faciat; dum oraveris ad eum, exaudiat te.

Et (1025) episcopus calicem offerens Domino dicat :

(1026) Domine Jesu Christe, qui in cruce passionis tuæ de latere tuo sanguinem et aquam, unde tibi Ecclesiam consecrasses, manare voluisti, suscipe hoc sacrificium altari tuo superpositum, et concede, clementissime, ut pro redemptione, nostra et etiam pro totius mundi in conspectu divinæ Majestatis tuæ cum odore suavitatis tuæ ascendat, Jesu Christe.

Ad (1027) miscendum vinum cum aqua.

Deus, qui humanæ substantiæ dignitatem mirabiliter condidisti, et mirabiliter reformasti, da nobis, quæsumus, per hujus aquæ et vini mysterium, ejus divinitatis esse consortes, qui humanitatis nostræ (1028) dignatus es fieri particeps, Jesu Christe.

(1029) *Tunc elevata manu benedicat utrumque.*

In nomine Domini nostri Jesu Christi sit sacrificium istud immaculatum, et a te Deo vivo et vero adunatum et benedictum.

(1030) *Postea incensum accipiens ponat in thuribulum, dicens :*

Per intercessionem sancti Gabrielis archangeli stantis a dextris altaris incensi, et omnium electorum suorum, incensum istud Dominus dignetur benedicere, et in odorem suavitatis accipere.

(1031) *Tunc ponat incensum super sacrificium, et in circuitu altaris dicat :*

Incensum istud a te benedictum ascendat ad te, Domine, et descendat super nos misericordia tua. Dirigatur oratio mea sicut incensum in conspectu tuo.

(1032) *Quando odor ejusdem incensi episcopo vel cæteris porrigitur, unusquisque dicat :*

Accendat in nobis Dominus ignem sui amoris, et flammam æternæ charitatis.

(1033) *Tunc sacerdos humillime convertat se ad circumstantes, et dicat :*

Orate pro me misero peccatore ad Dominum nostrum Jesum Christum, ut meum sacrificium ac vestrum sit acceptabile in conspectu divinæ pietatis.

(1034) *Tunc dicatur a singulis :*

Orent pro te omnes sancti Dei. Memor sit Dominus omnis sacrificii tui, et holocaustum tuum pingue fiat. Exaudiat te Dominus pro nobis orantem. Misereatur tui omnipotens Deus, et dimittat tibi omnia peccata tua.

(1035) *Postquam sacerdos Te igitur incipit, diaconi et subdiaconi cantent istos Psalmos :*

Exaudiat te Dominus; Ad te, Domine, levavi; Miserere mei, Deus; Qui habitat, cum precibus: Salvum fac servum tuum; Desiderium cordis; Vitam petiit a te; Oculi Domini super justos; Fiat misericordia; Domine, exaudi orationem.

252 *Oratio pro sacerdote. — Gaudeat, Domine Deus, famulus tuus beneficiis impetratis; et cui fl-*

duciam sperandæ pietatis tribuisti, optatæ misericordiæ præsta benignus effectum.

Item pro omnibus Oratio. — Precibus nostris, quæsumus, Domine, aures tuæ pietatis accomoda, et orationes supplicum, occultorum cognitor, benignus exaudi, ut te largiente ad veniam perveniamus æternam.

(1036) *Expleta Secreta, et (1037) Oratione Dominica, cum dixerit Pax Domini sit semper vobiscum, misceatur corpus Domini cum sanguine.*

Hæc sancta commistio corporis et sanguinis Domini nostri Jesu Christi fiat omnibus nobis mentis et corporis ad æternam vitam capessendam præparatio salutaris. Per.

(1038) *Postquam autem benedictio episcopalis expleta est, accipiens partem quam antea effregit, tenensque super calicem, frangat et dicat :*

Sancti sanguinis commistio cum sancto corpore Domini nostri Jesu Christi, prosit omnibus suementibus ad vitam æternam.

(1039) *Quando corpus Domini in manus accipit dicat :* Panem coelestem accipiam, et nomen Domini invocabo.

Ad sumendum corpus dominicum.

(1040) Perceptio corporis tui, Domine Jesu Christe, quod indignus sumere præsumo, non mihi proveniat in judicium et condemnationem, sed per tuam pietatem prosit mihi ad tutamentum mentis et corporis. Qui vivis.

(1041) *Quando calicem accipit, dicat :*

Quid retribuam Domino, etc., *ut in Miss. Rom. Post sumptum, secreta.*

Communicatio et confirmatio sancti sanguinis tui, Domine Jesu Christe, prosit mihi in remissionem omnium peccatorum, et conservet me in vitam æternam.

(1042) Domine Jesu Christe, Fili Dei vivi, qui ex voluntate Patris (1043) cooperante [*Lege Spiritu sancto*] sanctorum per mortem tuam mundum vivificasti, libera me per hoc sæcrum corpus et sanguinem tuum, quatenus non sit mihi ad judicium, neque ad condemnationem, sed ad remedium proficiat animæ meæ; et a cunctis iniquitatibus meis libera me, Deus, et fac me tuis obedire mandatis, et a te, et a sanctis tuis nunquam in perpetuum separari. Qui vivis.

(1044) Domine sancte, Pater omnipotens, æterna Deus, da mihi hoc corpus et sanguinem Filii tui Domini nostri Jesu Christi ita sumere, ut merear per hoc remissionem peccatorum accipere, et tuo sancto Spiritu repleri, quia tu es, et præter te non est alius, cujus gloriosum nomen permanet in sæcula sæculorum. Amen.

(1045) *Deinde cum cœperit communicare clerum sive populum, dicat singulis :*

(1046) Perceptio corporis Domini nostri sit tibi vita et salus, et redemptio omnium tuorum peccatorum.

Oratio sancti Gregorii papæ. — Corpus Domini nostri Jesu Christi prosit mihi in remissionem omnium peccatorum ad vitam æternam.

(1047) *Finita Missa, postquam diaconus dicit: A* **253** *Ite Missa est, veniat sacerdos ante altare, et osculato dicat:*

Placeat tibi, sancta Trinitas, obsequium servitutis meæ, et præsta ut hoc sacrificium, quod oculis tuæ Majestatis indignus obtuli, sit tibi placens, mihi que et omnibus pro quibus illud obtuli sit, te miserante, propitiabile. Qui vivis.

(1048) *Alia Oratio.* — Meritis et intercessionibus omnium sanctorum suorum miseretur nobis omnipotens Dominus.

(1049) *Expletis omnibus, episcopus rediens ad sacrarium 254 cum diaconibus et cæteris cantet hymnum trium puerorum, et Laudate Dominum in sanctis ejus. (1050) Postea preces: Consteantur tibi, Domine, omnia opera tua, et sancti tui; Exsultabunt justi; Exsultent justi; Non nobis, Domine, non nobis; Sacerdotes induam; Ne intres in; Domine Deus virtutum; Benedictus nos Deus, Deus; Domine exaudi; (1051) Deinde Oratio.* Deus, qui tribus pueris mitigasti flammam ignium, concede propitius per interventum eorum, et omnium sanctorum, ut nos famulos tuos non exurat flamma vitiorum. Per.

RITUS ANTIQUUS CELEBRANDÆ MISSÆ.

Ex antiquo Codice manuscripto prioratus Sa'icosani (Vulgo Sausense) apud Velocasses, ordinis sancti Augustini Canonicorum, non longe a Veruone. Cuius Codicis initium est:

253 *Domino vere sancto et meritis honorando (1052) Maurilio, venerabili sanctæ Rothomagensis Ecclesiæ archiepiscopo, (1053) Joannes Abrincacensis, omnium episcoporum meritis infimus, corpore et spiritu totius obedientiæ munus, etc.*

Missa diei hoc ordine celebretur. In primis in feriabilibus diebus duæ campanæ pulsantur, in festis omnes. Ad Gloria Patri, choro Introitum a beato Cælestino institutum canente, sacerdos (1054) in vestiario cæterique ministri sanctis vestibus juxta ordinem induantur, scilicet alba, stola, et dalmatica diaconus; alba, et tunica, et manipulo subdiaconus; reliqui tantum albis, scilicet duo acolythi, unus qui cantet Graduale, et deferat candelabrum, alter qui Alleluia, et ferat thuribulum. Psalmo dicto, incipiente choro Gloria Patri, sacerdos cæterique ministri sic ad altare procedent. Diaconus præcedat presbyterum, subdiaconus præcedens diaconum ferat Evangelium, ceroferarius cum cereo præcedat subdiaconum, portitor thuribuli ceroferarium. Dum ergo ante altare venerint, subdiaconus Evangelium ponat super dextrum cornu altaris, ubi usque ad Evangelium manebit. Per altare Jerusalem designatur, in qua ab initio adventus Domini evangelica doctrina retinuit, et inde usque ad publicum exiit, ut scriptum est: De Sion exhibit lex, et Verbum Domini de Jerusalem. Postea subdiaconus ad sinistram sacerdotis transeat, diaconus ad dextram; ubi, confessione invicem facta, (1055) diaconum et subdiaconum osculetur sacerdos. Primum enim Christus pacem apostolis dedit, per eos orbi transmisit. Post quæ sacerdos cæterique ministri retro caram altari breviter orient, stantes ordine suo; deinde primum ab oratione (1056)

surgens inclinanti sibi inclinet diacono, diaconus inclinanti subdiacono, subdiaconus inclinanti sibi choro. Diaconus vero post inclinationem utraque altaris cornua deosculans (1057) sacerdoti 254 medium altaris osculanti Evangelium osculandum offerat. Evangelio enim Christus prævaricationis chirographum delens, pacem mundo dedit, cujus præconibus utrumque populum, Judaicum quippe et gentilem, sibi reconciliavit. Quod altare sacerdos osculatur, significat gentem Judæam in Jerusalem morantem, quam Christus sibi reconciliavit; per Evangelium, gentilem populum. Dehinc pergit sacerdos ad dextrum cornu altaris; dexteram enim Christus semper egit vitam, dextera enim vita acquiritur cælestis gloria. Diaconus post eum eandem imitando vitam consistat, quousque ei sedere innuat. (1058) Sessio episcopi juxta decreta Urbani papæ et Carthaginense concilium cæteris celsior debet fieri, in qua cathedra pontificalis honorifice constituatur, etc. (1059) Ceroferarii vero usque ad Kyrie eleison ab Austro ad Aquilonem candelabra teneant, quo incepto ibidem dimittant. Per Austrum, qui est ventus calidus, Spiritus sancti fervor designatur, qui veri Solis ortu ab Oriente ad Occidentem mundum illuminando diffunditur. Unus vero tertius in medio ponatur, per quem ubi duo vel tres congregati fuerint in nomine Domini, Dominum adesse designatur. Per hoc quod, incepto Kyrie, cerei deponuntur, nos dum Dominum exoramus, contrito corde humiliari oportere demonstratur. Salutante presbytero populum, iterum ibidem teneant. Oratione finita ab Oriente ad Occidentem collocent. Duobus enim Testamentis illuminantur quatuor partes mundi. Septem candelabra in festis significant septem dona Spiritus sancti. Incipiente subdiacono Epistolam, sacerdos juxta altare sedent, et diacono in loco suo sedere innuat; subdiaconus vero, ex-pto tempore ministrationis suæ, in choro maneat. Propinquante Evangelii termino sacerdos thymiama in thuribulo ponat, quo incensato altari ante Evangelium deferatur. Per thuribulum, quod fragrantiam odoris emittit, fama bonorum operum quæ Christi doctrinam præcessit. Diaconus, benedictione a sacerdote accepta, ab altari Evangelium accipiens super sinistrum armum imponat. 255 Per sinistrum enim armum vita temporalis designatur, in qua oportet Evangelium prædicari. Et subdiaconus ante eum pulvinar deferat. Per pulvinar quod præcedit lex figuratur quæ Evangelium præcessit; per plumas quæ intus occultantur, mysteria quæ in lege continebantur; per levitatem plumæ præcepta veteris legis levia ad comparisonem novæ; in illa enim dicitur: Non occides; in nova vero: Qui irascitur fratri suo, reus erit iudicio. (1060) Sicque præcedentibus ceroferario thuribulique latore, cum processione ad pulpitem pergat, et supposito Evangelio ac incensato, versus ad Aquilonem, Evangelium legat; per Aquilonem enim infidelitas gentium designatur, quibus Evangelium ab apostolis igne Spiritus sancti accensis prædicatur. Quo lecto candelabra extinguantur. Immolatione enim veri Agni typicæ cessavit immolatio, et cætera mysteria quæ in lege continebantur et prophetis

per candelabra designatis. Incensum sacerdoti in thuribulo offeratur, et Evangelium primum a subdiacono sibi porrectum osculetur, quod post a diacono osculetur. Et in festivis diebus a subdiacono omni clero, incenso præcedente, præsentetur. Evangelio lecto populus a sacerdote salutetur : (1061) Offerenda incipiatur, quam finitam Versus (1062) sequatur. Interim vero panis et vini oblatæ a subdiacono diacono, a diacono offeratur presbytero. Cantor aquam linteo coopertam in festis diacono deferat, quam diaconus vino misceat. Dulci enim cantoris modulatione populus pia devotione et divino amore accenditur, et sic ad Dominum currit, et unum corpus in Christo efficitur. Per vinum Christus, per aquam populus, per linteam cooperturam aquæ labor modulationis cantoris, quo liberatur populus a cogitationum pravitate; lino enim labor exprimitur.

(1063) Aqua misca vino, populus adunatur Christo. Aliis diebus ministret eam acolythus. (1064) Sacerdos oblationem ita componat, ut in dextera parte Hostiæ calicem constituat; a dextro enim latere Domini sanguis defluxit et aqua. Sicque corporali cooperta incensum desuper offerat, et sic diacono præbeat. Diaconus vero in circuitu altaris deferat, postea sacerdoti, deinde ministro reddat, ut clero populoque deferat. Præterea accipiens patenam de altari, subdiacono porrigat, subdiaconus vero, si fuerit, acolyto. Non licet enim quidquam sacri ab altari auferre alicui nisi diacono vel sacerdoti. (1065) Tunc coram altari oret inclinatus sacerdos solus, postulando ut dignus possit accedere ad altare et insistere cultibus divinis. Cæteri vero ministri stent in oratione in ordine suo. Post quæ versus ad populum orare moneat, conversusque ad altare Secretam Orationem dicat; qua completa, Vere dignum, etc., devota mente dulcique voce proferat, in cujus fine Hymnum Sanctus, Sanctus, Sanctus, a beato Sixto institutum chorus respondeat. Diaconus et ministri ad Te igitur, etc., perseverent retro sacerdotem usque Sed libera nos inclinati. Domino enim patienti mærore et timore sui compatiebantur apostoli. Per inclinationem diaconorum significatur mæstitia apostolorum; per subdiaconorum, sanctarum mulierum. Subdiaconi vero similiter inclinati sint in aspectu sacerdotis, per quos exprimitur sanctæ mulieres, quæ, patiente Domino, fugientibus discipulis, licet timore et mærore percussis, in his quæ de eo fiebant erant intendentes, sed Domino de cruce deposito ac sepulto, inde recesserunt, et aromata sepulturæ **256** paraverunt; ita subdiaconi ab eo loco discedant, et corpori ac sanguini Christi ministrare satagant, offerentes patenam per manum diaconi sacerdoti ad frangendum in ea corpus Domini, etc. Ubi ergo ad hæc verba venerit, scilicet, Per quem hæc omnia, Domine, semper bona, tunc diaconus accedat, et dextera manu dextrum cornu corporalis accipiat, cum sacerdote discooperiat. Sacerdos Per ipsum, etc., dicendo, (1066) oblata quatuor partes calicis tangat. Imolatione enim corporis Christi redempta sunt quatuor climata mundi. (1067) Item Oratione finita (1068) uterque calicem levant, et simul ponant, et coorientur. Inde altare diaconus osculetur, deinde dextram

A sacerdotis scapulam. Per scapulam sacerdotis lapis designatur, in quo angelus ad sepulcrum resedit. Semper enim angelus credendus est adesse immolationi corporis Christi. Per (1069) diaconum Joseph exprimitur, per sacerdotem Nicodemus, per elevationem de altari Hostiæ depositio Christi de cruce, per depositionem iterum in altari sepultura Christi. Post quæ sacerdos Orationem Dominicam alta voce proferat. Per exaltationem Dominicæ Orationis demonstratur nostræ unitas fraternitatis. Deus enim Pater noster, pax et concordiæ Magister, sic nos unum pro omnibus orare docuit, quomodo in uno omnes portavit. Clero Sed libera nos a malo respondente, (1070) officium consecrationis perficiat. Sed libera dicto, diaconus et subdiaconus se erigant, et oculos in Domini corporis consecrationem intendant. Ait enim evangelista quia noti ejus a longe stabant, sua pectora percutientes. Ubi ergo ad locum Da propitius pacem venerit, (1071) qui mantili indutus tenuerat [Forte leg. patenam] subdiacono, subdiaconus diacono, diaconus sacerdoti offerat, in qua sacerdos corpus Domini tripliciter dividat: quarum partium unam sacerdos calici immittens, Pax Domini alta voce dicendo, protinus subdat secreto : (1072) Fiat commistio simul corporis et sanguinis Domini nobis accipientibus in vitam æternam. Alia se, diaconum subdiaconumque communicet. Tertiam (1073) viaticum, si opus fuerit, in patena usque ad finem Missæ reservet. Per particulam oblatæ immixtæ in calicem ostenditur corpus Christi quod resurrexit a mortuis; per comestam a sacerdote vel populo vivificantem eos in Deo, Christi cum discipulis suis post Resurrectionem conversatio. Tertiam, quæ remanet in altari vocat sancta Ecclesia viaticum morientis, ut ostendatur non eos debere deputari morientes, sed dormientes, qui in Christo moriuntur, dum tali tantoque ductore ad æternam vitam perducuntur. Si autem opus non fuerit, tertiam sacerdos aut unus ministrorum accipiat. Non autem intincto pane, sed, (1074) juxta definitionem Toletani concilii, seorsum corpore, seorsum sanguine, sacerdos communicet, (1075) excepto populo, quem intincto pane, non auctoritate, sed summa necessitate timoris sanguinis Christi effusionis permittitur communicare. Dum ergo sacerdos ministris communionem porrigit, unumquemque primitus osculetur, et post qui communicandus est manu sacerdotis osculata, communionem ab eo accipiat. D (1076) Postremo vero particulam quæ in calice remansit sacerdos sumat, et post diacono calicem ad mundandum et sumendum quod remansit porrigat, qui in sinistrum cornu altaris calicem cum patena deferat, ubi partem sibi accipiat, et partem subdiacono tribuat. Post mundato utroque utrique **257** participant. Acolythus vero alterum calicem sacerdoti ad mundandos digitos deferat. Subdiaconus autem ad mundandum calicem et patenam diacono serviat. Post mundationem patenæ et calicis acolytus utrumque mantili involutum teneat usque ad completionem primæ Postcommuniois, suaque cæteri ministri officia. Sacerdos, ut supra diximus, partito corpore Domini, Pax Domini alta voce proferat, a quo unus canonicorum pacem accipiat, quam

in utroque choro majoribus distribuat. Ipsi autem cæ-
teris ita porrigant, ut nullus de loco moveatur, sed a
superiori **258** accipiat, et inferiori tribuat. Unus mi-
norum utriusque chori a majoribus accipiat, et juxta
præscriptum ordinem cæteris distribuat. Hoc autem
firmiter teneant juxta Apostolum, honore invicem præ-
venientes, ut dantes pacem et recipientes semper incli-
nent. Per osculum pacis designatur nostræ utilitas
fidei. Chorus vero psallat Agnus Dei, quod Sergius
papa tempore confectionis corporis Domini cantare
præcepit, cujus Agni immolatio mundum redemit. Quo
incepto candelabra illuminentur: Agni passione illu-
minatus est mundus, etc.

RITUS OLIM OBSERVATUS * IN UNCTIONE REGUM FRANCORUM.

Ex Codice Ratoldi abbatis.

257 Incipit percunctatio sive electio episcoporum
ac clericorum, necnon populorum (1077) ad regem
consecrandum sive ad benedicendum.

Admonitio episcoporum vel clericorum seu populo-
rum ad regem dicenda ita legatur ab uno episcopo
coram omnibus:

(1078) A vobis perdonari petimus ut unicuique de
nobis et Ecclesiis nobis commissis canonicum pri-
vilegium ac debitam legem atque justitiam conserve-
tis, et defensionem exhibeatis, sicut rex in suo re-
gno unicuique episcopo et Ecclesiæ sibi commissæ
(1079) per rectum exhibere debet.

(1080) *Responsio regis.* — Promitto vobis et per-
dono quia unicuique de vobis et Ecclesiis vobis com-
missis canonicum privilegium et debitam legem
atque justitiam servabo, et defensionem, quantum
potuero, adjuvante Domino, exhibebo, sicut rex in
suo regno unicuique episcopo et Ecclesiæ sibi com-
missæ per rectum exhibere debet.

(1081) *Deinde alloquantur duo episcopi populum in
ecclesia inquirentes eorum voluntatem, et si concordés
fuerint, (1082) agant Deo gratias omnipotenti (1083)
decautantes Te Deum laudamus. Et duo episcopi acci-
pian eum per manus, et deducant ante altare, et
prosternet se usque ad finem Te Deum laudamus.*

(1084) *Invocatio super regem.* — Te invocamus,
Domine sancte, Pater omnipotens, æterno Deus, ut
hunc famulum tuum N., quem tuæ divinæ dispensa-
tionis providentia in primordio plasmatum usque ad
hunc præsentem diem juvenili flore lætantem cre-
scere concessisti, eum tuæ pietatis dono ditatum
plenumque gratia veritatis de die in diem coram Deo
et hominibus ad meliora semper proliferare facias,
(1085) ut summi regiminis aolium gratiæ supernæ
largitate gaudens suscipiat, et, misericordiæ tuo
muro ab hostium adversitate undique munitus, ple-
bem sibi commissam cum pace propitiationis et vir-
tute victoriæ feliciter regere mereatur. Per Domi-
num.

* In primo Theod. sunt *Orationes ad benedicen-
dum regem.* At cum nostris nullo pacto conveniunt.
In his hæc notatu digna quæ inseribitur: *Oratio qua
benedixit dominus apostolicus Joannes (octavus) Lu-*

258 *Item oratio.* — (1086) Deus, qui populis
tuis virtute consulis, et amore dominaris, da huic
famulo tuo Spiritum sapientiæ cum regimine disci-
plinæ, ut tibi toto corde devotus in regni regi-
mine maneat semper idoneus, tuoque munere (1087)
ipsius temporibus securitas Ecclesiæ dirigatur, et in
tranquillitate devotio Christiana permaneat, ut in
bonis operibus perseverans ad æternum regnum te
duce valeat pervenire. Per.

Alia. — In diebus ejus oriatur omnibus æquitas et
justitia, amicis adjutorium, inimicis obstaculum, hu-
milibus solatium, elatis correctio, divitibus doctrina,
pauperibus pietas, peregrinis pacificatio, pro-
priis in patria pax et securitas, unicuique secun-
dum suam mensuram moderate gubernans, (1088)
seipsum sedulus discat, ut, tua irrigatus compunctio-
ne, toti populo tibi placita præbere vitæ possit
exempla, et, per viam veritatis cum grege gradiens
sibi subdito, opes frugales abundanter acquirat sim-
l ad salutem non solum corporum, sed etiam
cordium a te concessam cuncta accipiat. Sicque, in
te cogitatum animi consiliumque omne componens,
plebis gubernacula cum pace simul et sapientia sem-
per invenire videatur; teque auxiliante præsentis
vitæ prolixitatem percipiat, et per tempora bona
usque ad summam senectutem perveniat, hujusque
fragilitatis finem perfectum ab omnibus vitiorum
vinculis tuæ pietatis largitate liberatus, et infinitæ
prosperitatis præmia perpetua angelorumque æterna
commercia consequatur. Per.

(1089) *Consecratio regis.* — Omnipotens sempi-
terne Deus, Creator et gubernator cæli et terræ,
conditor et dispositor angelorum et hominum, Rex
regum et Dominus dominorum, qui Abraham fidelem
famulum tuum de hostibus triumphare fecisti, Moysi
et Josue populo tuo prælatis multiplicem victoriam
tribuisti, humilem quoque David puerum tuum regi
fastigio **259** sublimasti, eumque de ore leonis, et
de manu bestiæ atque Goliæ, sed et de gladio maligno
Saul et omnium inimicorum ejus liberasti, et Salo-
monem sapientiæ pacisque ineffabili munere ditasti,
respice propitius ad preces nostræ humilitatis, et
super hunc famulum tuum, quem supplici devotione
in (1090) regnum N. Albionis totius videlicet Fran-
corum pariter eligimus, benedictionum tuarum dona
multiplica, eumque dextera tuæ potentiæ semper ubi-
que circumda; quatenus, prædicti Abrahæ fidelitate
firmatus, Moysi mansuetudine fretus, Josue fortitu-
dine munitus, David humilitate exaltatus, Salomonis
sapientia decoratus, tibi in omnibus complæceat,
et per tramitem justitiæ inoffenso gressu semper in-
cedat, et totius Albionis Ecclesiam deinceps cum
plebibus sibi annexis ita enutriet ac doceat, munit,
et instruat, contraque omnes visibiles et invisibiles
hostes idem potenter regaliterque tuæ virtutis regi-
mine administret, (1091) ut regale solium videlicet

*dovicum (cognomento Balbum) Junioris Caroli im-
peratoris filium, Trevas civitatis. Spiritum sanctifica-
tionis, Quæsumus, Domine, Lud. regi nostro prop.
infunde, etc.*

Francorum scepra non deserat, sed ad pristinae fidei pacisque concordiam eorum animos te opulante reformet, ut, utrorumque horum populorum debita subjectione fultus, condigno amore glorificatus, per longum vitæ spatium paternæ apicem gloriæ tuæ miseratione unatim stabilire et gubernare mereatur; tuæ quoque protectionis galea munitus, et scuto insuperabili jugiter protectus, armisque cælestibus circumdatus, obtabilis victoriæ triumphum de hostibus feliciter capiat, terroremque suæ potentiae infidelibus inferat, et pacem tibi militantibus lætanter reportet; virtutibus necnon quibus præfatos fideles tuos decorasti multiplici honoris benedictione condecora, et in regimine regni sublimer collocas, et oleo gratiæ Spiritus sancti perunge. *Hic* (1092) *ungatur oleo. Ant.* Unxerunt Salomonem Sacerdos sacerdos, et Nathan propheta regem in Gion, et accedentes læti dixerunt: Vivat rex in æternum! Unde unxisti sacerdotes, reges et prophetas, ac martyres, qui per fidem vicerunt regna, operati sunt justitiam, atque adepti [*Leg. adepti*] sunt promissiones. (1093) Cujus sacratissima unctio super caput ejus defluit, atque ad interiora descendat, et cordis illius intima penetret, et promissionibus, quas adepti sunt victoriosissimi reges, gratia tua, dignus efficiatur; quatenus, et in præsentis sæculo feliciter regnet, et ad eorum consortium in cælesti regno perveniat per Dominum nostrum Jesum Christum Filium tuum, qui unctus est oleo lætitiæ præ consortibus suis, et virtute crucis potestates aereas debellavit, tartara destruxit, regnumque diaboli superavit, et ad cælos victor ascendit; in cujus manu victoria, omnis gloria, et potestas consistunt, et tecum vivit et regnat Deus in unitate ejusdem Spiritus. Per.

Alia. — (1094) Deus electorum fortitudo et humilitas celsitudo, qui in primordio per effusionem diluvii crimina mundi castigare voluisti, et per columbam ramum oliivæ portantem pacem terris redditam demonstrasti, iterumque Aaron famulum tuum per unctionem olei sanxisti, et postea per hujus unguenti infusionem ad regendum populum Israeliticum sacerdotes, reges et prophetas perfecisti, vultumque Ecclesiæ in oleo exhilarandum per propheticam famuli tui vocem David esse prædixisti, ita, quæsumus, omnipotens Pater, per hujus creaturæ pinguedinem, hunc servum tuum sanctificare **260** tua benedictione digneris, (1095) eumque in similitudine columbæ pacem simplicitatis populo sibi commisso præstare, et exempla Aaron in Dei servitio diligenter imitari, regni que fastigia in consiliis scientiæ et æquitate judicii semper assequi, vultumque hilaritatis per hanc olei unctionem, (1096) te adjuvante, totius plebis paratum habere facias.

Alia. — Deus (1097) Dei Filius Christus Dominus noster, qui a Patre oleo exultationis unctus est præ participibus suis, ipse per præsentem sacri unguinis infusionem Spiritus paracliti super caput tuum infundat benedictionem, eandemque usque ad interiora cordis tui penetrare faciat; quatenus hoc visibili et

A tractabili dono invisibili percipere, et temporalia regna [*Leg. temp. regno, ut in coronatione Henr. IV*] justis moderaminibus exsecuto, æternaliter cum eo regnare merearis. Per.

Hic (1098) *detur annulus.* — (1099) Accipe annulum, signaculum videlicet sanctæ fidei, soliditatem regni, augmentum potentiae per quæ [*Leg. quem, ut in coronatione Henr. IV*] scias triumphali potentia hostes repellere, hæreses destruere, subditos coadunare, et catholicæ fidei (1100) perseverantitati connecti. Per.

(1101) *Oratio post annulum datum.* — Deus, cujus est omnis potestas et dignitas, da famulo tuo pro Spiritu suæ dignitatis effectum, in qua, te remunerante, permaneat, semperque timeat, tibi que jugiter placere contendat. Per.

Hic (1102) *cingatur ei gladius ab archiepiscopo.* — (1103) Accipe hunc gladium cum Dei benedictione tibi collatum, in quo per virtutem Spiritus sancti resistere et ejicere omnes inimicos tuos valeas, et cunctos sanctæ Dei Ecclesiæ adversarios, regnumque tibi commissum tutari, atque protegere castra Dei per auxilium invictissimi triumphatoris Domini nostri Jesu Christi, qui cum Patre in unitate Spiritus sancti vivit et regnat in sæcula sæculorum.

(1104) *Oratio post gladium.* — Deus, qui providentia tua cælestia simul et terrena moderaris, propitiare (1105) Christianissimo regi nostro, ut omnis hostium suorum fortitudo virtute gladii spiritualis frangatur, ac te pro illo pugnante penitus conteratur. Per.

Hic (1106) *coronetur.* — (1107) Coronet te Deus corona gloriæ, atque justitiæ honore, et opere fortitudinis, ut per officium nostræ benedictionis cum fide recta, et multiplici bonorum operum fructa, ad coronam pervenias regni perpetui, ipso largiente, cujus regnum permanet in sæcula sæculorum.

Oratio post coronam. — Deus perpetuitatis dux virtutum, cunctorum hostium victor, benedic hunc famulum tuum tibi caput suum inclinantem, et proluxa sanitate, et prospera felicitate eum conserva, et ubicunque pro quibus auxilium tuum invocaverit, cito adsis, et protegas, atque defendas. Tribue ei, quæsumus, Domine, divitias gratiæ tuæ. Comple in bonis desiderium ejus; corona eum in miseratione, et misericordia, tibi que Domino pia devotione famuletur. Per Dominum nostrum.

261 *Hic detur sceptrum.* (1108) — Accipe sceptrum, regiæ majestatis insigne, virgam scilicet rectam regni, virgam virtutis, qua te ipsum bene geras, sanctam Ecclesiam populumque Christianum tibi a Deo commissum regia virtute ab improbis defendas, pravos corrigas, rectos pacifices, et ut viam rectam tenere possint tuo juvamine dirigas; quatenus de temporalis regno ad æternum regnum pervenias, ipso adjuvante, cujus regnum et imperium sine fine permanet in sæcula sæculorum.

Oratio post sceptrum. — Omnium, Domine, fons bonorum, cunctorumque Deus institutor profectuum,

tribue, quæsumus, famulo tuo *III.* adeptam bene gerere dignitatem, et a te sibi præstitum honorem dignare corroborare. Honorifica eum præ cunctis rebus terræ, uberi eum benedictione locupleta, et in solio regni firma stabilitate consolida; visita eum in sobole, præsta ei prolixitatem vitæ, in diebus ejus semper oriatur justitia; ut cum jucunditate et lætitia æterno gloriatur in regno. Per Dominum nostrum Jesum Christum.

Tunc datur ei virga. — (1109) Accipe virgam virtutis atque æquitatis, qua intelligas mulcere pios, et terrere reprobos. Erranti viam doce, lapsisque manum porrigere, disperdasque superbos, et releves humiles; et aperiat tibi ostium Jesus Christus Dominus noster, qui de seipso ait: *Ego sum ostium, per me si quis introierit, salvabitur.* Et ipse, qui est clavis David, et sceptrum domus Israel, qui aperit et nemo claudit, claudit et nemo aperit, sit tibi adjutor, qui educit vincitum de domo carceris sedentem in tenebris et umbra mortis, ut in omnibus sequi merearis eum, de quo propheta David cœclit: *Sedes tua Deus, sæculum sæculi, virga æquitatis, virga regni tui;* et imitando ipsum, qui dicit: *Diligens justitiam, et odio habes iniquitatem: Propterea unxit te Deus, Deus tuus oleo lætitiæ;* ad exemplum illius quem ante sæcula unxerat præ participibus suis, Jesum Christum Dominum nostrum.

Tunc dicatur Benedictio. — (1110) Extendat omnipotens Deus dexteram suæ benedictionis, et effundat super te donum suæ protectionis, et circumdet te muro felicitatis, ac custodia suæ propitiationis, sanctæ Mariæ, (1111) ac beati Petri apostolorum principis, (1112) sanctique Gregorii (1113) Angelorum apostolici, atque omnium sanctorum intercedentibus meritis, indulgeat tibi Dominus omnia mala quæ gessisti. Amen.

Et (1114) tribuat tibi gratiam et misericordiam quam humiliter ab eo deposcis, et liberet te ab adversitatibus cunctis, et ab omnibus visibilibus et invisibilibus inimicorum insidiis. Amen.

Angelos suos bonos semper et ubique qui te præcedant, comitentur et subsequantur, ad custodiam tui ponat, et a peccato seu gladio, et ab omnium periculorum discrimine sua potentia liberet. Amen.

262 (1115) Inimicos tuos ad pacis charitatisque benignitatem convertat, et bonis omnibus te gratiosum et amabilem faciat; pertinaces quoque in tui insectatione et odio, confusione salutari induat; super te autem sanctificatio sempiterna floreat. Amen.

Victoriosum te atque triumphatorem de invisibilibus atque visibilibus hostibus semper efficiat, et sancti nominis sui timorem et amorem continuo cordi tuo infundat, et in fide recta ac bonis operibus perseverabilem reddat, et pace in diebus tuis concessa, cum palma victoriæ te ad perpetuum regnum perducat. Amen.

Et qui te voluit super populum suum constituere regem, et in præsentem sæculo felicem, æternæ felicitatis tribuat esse consortem. Amen.

Quod ipse præstare dignetur.

Item alia Benedictio. — (1116) Benedic, Domine, (1117) hunc præselem principem, qui regna omnium regum a sæculo moderaris. Amen.

Et tali eum benedictione glorifica, ut Davitica [*Al. Davitica*] teneat sublimitates sceptrum salutis, et sanctificæ propitiationis munere reperiatur locupletatus. Amen.

Da ei a tuo spiramine regere populum, sicut Salomonem fecisti regnum obtinere pacificum. Amen.

Quod ipse præstare dignetur.

Regis status designatur. — Sta (1118) et retine (1119) amodo quem lucusque paterna (1120) suggestionem tenuisti hereditario jure tibi delegatum per auctoritatem Dei omnipotentis, et per præsentem traditionem nostram, omnium scilicet episcoporum cæterorumque Dei servorum; et quanto clerum sacris altaribus propinquorem prospicis, tanto ei potiore in locis congruis honorem impendere memineris quatenus Mediator Dei et hominum te mediatorum cleri et p'ebis in hoc regni solio confirmet, et in regnum æternum secum regnare faciat Jesus Christus Dominus noster Rex regum, et Dominus dominantium, qui cum Patre et Spiritu sancto.

(1121) Rectitudo regis est noviter ordinati et in solium sublimati hæc tria populo Christiano sibi subdito præcipere, in primis ut Ecclesia Dei et omnis populus Christianus veram pacem et servans in omni tempore. Aliud est ut rapacitates et omnes iniquitates omnibus gradibus interdicat. Tertium est, ut in omnibus judiciis æquitatem et misericordiam præcipiat, ut illi et nobis indulgeat sua misericordia clemens et misericors Deus, qui cum Patre.

Et (1122) tunc deosculetur omnem clerum populumque, (1123) et dicat unusquisque: vivat rex feliciter in sempiternum! tribus vicibus: vivat rex! ut supra. Et post Evangelium (1124) offert rex ad manum archiepiscopi oblationem et vinum, et sic peragatur Missa suo ordine. Deinde communicetur ab archiepiscopo corpore et sanguine Christi; (1125) et sic referant Deo gratias, post pergant ad mensam.

(1126) ITEM AD REGINAM BENEDICENDAM.

263 *Debet enim adduci in ecclesiam, et prosterni ante altare. Elevata ab oratione ab episcopis, et inclinato capite, dicat archiepiscopus hanc Orationem:*

(1127) Adesto, Domine, supplicationibus nostris, et quod humiliatis nostræ gerendum est ministerio, tuæ virtutis impleatur effectu. Per.

(1128) *Tunc debet caput ejus ungi oleo.* — In nomine Patris et Filii et Spiritus sancti prosit tibi hæc unctio olei in honorem et confirmationem æternam.

Sequitur Oratio post unctionem. — Omnipotens, sempiternus Deus, affluentem Spiritum tuæ benedictionis super famulam tuam nobis orantibus propitius infunde, (1129) ut quæ per manus nostræ impositionem hodie regina instituitur, sanctificatione tua digna et electa permaneat, ut nunquam postmodum de tua gratia separetur indigna. Per.

(1130) *Tunc debet ei annulus mitti digito.* — Accipe fidei signaculum sanctæ Trinitatis, quo **264** possis omnes pravitates hæreticas devitare, et (1131) bar-

baras gentes virtute tibi præstita ad agnitionem veritatis advocare. **A** juge provehas benignus annorum. Per Christum Dominum nostrum. Quam oblationem tu Deus.

Sequitur Oratio. — Deus, cujus est omnis potestas et dignitas, da famulæ tuæ *Ill.* signo tuæ fidei prosperum suæ dignitatis effectum, qua tibi semper firma maneat, tibi que jugiter placere contendat.

(1132) *Tunc debet imponi corona in capite.*—(1133) Accipe coronam gloriæ, honorem jucunditatis, ut splendida fulgeas, et æterna exultatione coroneris. Per Dominum.

Item Oratio. — Omnium, Domine fons bonorum, et cunctorum dator proventuum, tribue famulæ tuæ *Ill.* adeptam bene gerere dignitatem, et a te sibi præstitam in ea bonis operibus corrobora gloriam. Per Dominum.

BENEDICTIO NUPTIARUM.

Ex Codice Rhemensi.

263 *Incipit actio* (1134) ^a *nuptialis.* — Adesto, Domine, supplicationibus nostris, et institutis tuis, quibus propagationem humani generis ordinasti benignus assiste, ut quod, te auctore jungitur, te auxiliante servetur. Per Dominum nostrum Jesum Christum.

Item alia. — Quæsumus, omnipotens Deus, iustitiam providentiæ tuæ pio favore comitare, et quos legitima societate connectis, longæva pace custodi. Per Dominum,

Super oblata. — Adesto, Domine, supplicationibus nostris, et (1135) hanc oblationem ^b famularum tuarum illarum, quam tibi offerimus pro famula tua illa, quam ad statum maturitatis et ad diem nuptiarum perducere dignatus es, placidus ac benignus assume, ut quod tua dispositione expeditur, tua gratia compleatur. Per Dominum nostrum.

V. D. qui fœdera nuptiarum blando concordæ jugo et insolubili pacis vinculo nexuisti, ut multiplicandis adoptionum filii sanctorum connubiorum fecunditas pudica serviret. Tua enim, Domine, providentiæ tuæ gratia ineffabilibus modis **264** utrumque dispensas, ut quod generatio ad mundi edet ornatum, (1136) ^c generatio ad Ecclesiæ perducatur augmentum. Per Christum.

Infra actionem. — Hanc igitur oblationem famularum tuarum illarum, quæsumus, Domine, placatus accipias, pro qua majestatem tuam supplices exoramus, ut sicut eam ad ætatem nuptiis congruentem pervenire tribuisti, sic eam consortio maritali tuo munere copulatam desiderata sobole gaudere perficias, (1137) atque ^d oblatam seriem cum suo con-

^a Observatione dignum videtur in vet. Sacram. Gall. occurrere Orationem seu Benedictionem super eos qui secundo nubunt, etsi hujusmodi nuptiæ in Ecclesia benedici non solentur.

^b Noster Edmundus Martene qui hæc eadem exhibet ex Gelasiano Missali et mss. Codicibus Rhemensi et Gellonensi, lib. 1 de antiq. Eccl. Ritibus, cap. 9, de Sacram. matrim., art. 5, legit *famulorum*. Alias emendationes ab ipso factas attememus.

^c Idem legit *regeneratio*.

^d *Lege optatam*, ex eodem Martene.

^e *Ibid.*, *infra actionem*.

^f *Apud eundem Martene, et sic cantas Benedic-*

B Orationem Dominicam, et ¹ sic (1140) eam benedixit his verbis :

Oratio.— (1141) Deus, qui mundi crescentis exordium multiplicata prole benedixit, propitiare supplicationibus nostris, et (1142) super hanc famulam tuam illam operem benedictionis infunde, ut in conjugali consortio, affectu compari, mente, consimili (1143) sanctitatem ut ² tua [*Leg. sanctitate mutua*] copulentur.

Percomplex canonem plenarium, et (1139) *dixit*

Oratio.— (1141) Deus, qui mundi crescentis exordium multiplicata prole benedixit, propitiare supplicationibus nostris, et (1142) super hanc famulam tuam illam operem benedictionis infunde, ut in conjugali consortio, affectu compari, mente, consimili (1143) sanctitatem ut ² tua [*Leg. sanctitate mutua*] copulentur.

Item Oratio.— Pater mundi conditor, nascentium genitor, multiplicandæ originis (1144) institutor, qui Adæ comitem tuis manibus addidisti, cujus ex ossibus ossa crescentia parem formam admirabili diversitate signarent, hinc ad totius multitudinis incrementum conjugalis tori jussa consortia, totum inter (1145) sæculum colligarent, humani generis fœdera nexerunt. Sic enim tibi, Domine, placitum fuit, sic enim necessarium fuit; (1146) ut quia longe est et infirmus, ^b quod homini silem, quam quod tibi Deo feceras, additur fortiore sexus infirmior, ut unum efficeras ex duobus, et pari pignore soboles (1147) mista maneret; tunc per ordinem fluere egesta posteritas, ut (1148) in prioris ventura sequerentur, nec ullum sibi finem in tam brevi termino, quamvis essent caduca, proponerent. Ad hæc ¹ igitur (1149) datæ sint legis instituta ventura. Quapropter hujus ¹ familiæ tuæ, Pater, rudimenta sanctifica, ut bono et bene prospero sociata consortio legis æternæ ¹ jura custodiat; memineritque, Domine, **266** non tantum ad licentiam conjugalem, sed ad observantiam fidei **D** (1150) sanctorum pignorum ¹ diligata (1151) fidelis et casta, nubat in Christo imitatrixque sanctarum permaneat feminarum. Sit (1152) amabilis ut Rachel viro suo, sapiens ut Rebecca, longæva et fidelis ut

nis Orationem his verbis.

¹ Ita etiam restituit laudatus scriptor.

² Idem quod *homine similem, quam quod tibi feceras, additus fortiore sexus infirmior, ut unum efficeris ex duobus...* et prioris ventura sequerentur. Ubi forte mendo typographico legitur, *similem pro simile, et efficeris, pro efficeres.*

¹ *Ibid.*, *datæ sint legis instituta venturæ.* Potior videtur Menardi restitutio, quam habes in notis.

¹ Melius Martene, *hujus famulæ tuæ.*

¹ Idem, *jussa.*

¹ *Ibid.*, *diligatam, fidelis et casta, etc.*

Sara. (1153) Nihil ex hac (1154) subdolis ille auctor prævaricationis usurpet, nexa fidei (1155) mandatisque permaneat (1156) seminarum, serviens (1157) Deo vero devota (1158) muniat infirmitatem suam robore disciplinæ, uni toro juncta contactus vitæ illicitos fugiat. ^a Sit (1159) verecunda, gravis pudore, venerabilis, doctrinis cœlestibus erudita, (1160) sit secunda sobolem, sit (1161) probata, et innocens, et ad beatorum requiem usque ad cœlestia regna perveniat.

Post hæc dic Pax vobiscum et sic eos communica. Deinde posteaquam communicaverint, dicis super eos Benedictionem his verbis :

Domine sancte, Pater omnipotens, iteratis ritibus

^a Mart., sit verecundia gravis, pudore venerabilis... **B** Avvertantur ab eis inimici omnes insidiæ ut sanctitatem Patrum etiam.

^b Idem. conjunctiones sam.

^c Ibid., et filiorum successibus secundentur; nuptias eorum sicuti primi hominis confirmare dignare.

A te supplices exoramus, pro quibus apud te supplicatus est Christus (1162) ^b conjunctionis famulorum tuorum fovere digneris (1163) benedictiones tuas ex-cipere mereantur, ^c ut filiorum successibus secun-dentur, sicut (1164) plurimi omnes confirmare dignare. Avvertantur ab eis inimici insidiæ, (1165) omnipotens, ut (1166) sanctitatem Patrem etiam in ipso conjugio imitentur, qui providentia tua, Domine, con-jungi meruerunt. Per Dominum nostrum Jesum Christum.

Post Communionem.— Exaudi nos, Domine sancte, Pater omnipotens, æterne Deus, ut ^d quod (1167) non ministrentur officio, tua benedictione potius impleantur. Per Dominum nostrum Jesum Christum.

^d Idem, ut quod nostro ministratur off. tua bened. potius impleatur.

NOTÆ ET OBSERVATIONES

IN S. GREGORII MAGNI LIBRUM SACRAMENTORUM,

AUCTORE D. HUGONE MENARDO, MONACHO BENEDICTINO.

273 * 1. Hic ^a liber. In Excusis legitur *Incipit C*

liber. 2. *Liber Sacramentorum.* Ita in Codicibus nostris mss. Rodradi, Rhemensi, et Ratoldi abhatis. Ita appellatur in concilio Rhemensi apud Burchardum, lib. III, cap. 97: *Expleta Missa calix cum patena, et Sacramentorum liber cum vestibus sacerdotalibus, in mundo loco sub sera recendantur.* Idem videre est apud eundem Burchardum libro decimo nono, capite octavo: *Nunc ergo, o fratres! qui voluerit sacerdotis nomen habere, in primis propter Deum cogitet, ut discat ei quæ necessaria sunt, antequam manus episcopi caput ejus tangat, id est, Psalterium, Lectionarium cum Evangeliiis, Sacramentorum librum, Baptisterium, et Computum cum cyclo, etc.* Ubi ^{τὸ} Baptisterium est conferendi baptismi ratio. Apud Flodoardum, lib. III Hist. Eccl. Rhem., cap. 9: *Librum quoque Sacramentorum sub eburneis tabulis argento præsignitis, sed Lectionarium ad Missas librum pari decore venustatum ibidem contulit.* Ita appellat Micrologus, cap. 6, de Observationibus ecclesiasticis: *Fecit autem idem Albinus in sancta Ecclesia non contemnendum opus; nam Gregorianas Orationes in libris Sacramentorum collegisse asseritur paucis aliis adjectis, etc.* Berno abbas Augiensis, cap. 1 libri de quibusdam rebus ad Missam spectantibus: *Quia sicut papa Gregorius librum Sacramentorum diligentissime ad veritatis limam correxit.* Joannes Diaconus, in Vita sancti Gregorii citata ab eodem Bernone, capite eodem: *Unde et in Vita ipsius legitimus: Sed et Gelasianum Codicem de Missarum solemnibus multa subtrahens, pauca convertens, nonnulla superadiciens, in unius libelli volumine contractavit, quod volumen librum Sacramentorum præ-titula-t.* Ita apud Joannem Diaconum. ^b Sed ultimum hujusce loci membrum ex ejus textu a nescio quo avulsim est. Walfridus, libro de Rebus ecclesiasticis,

cap. 22: *Curavit beatus Gregorius rationabilia quæque coadunare, et, seclusis iis quæ vel nimia vel inconcinna videbantur, composuit librum qui dicitur Sacramentorum, sicut ex titulo ejus manifestissime declaratur.* Ita etiam appellat Gennadius, quamvis de alio libro loquatur, lib. de Viris illustribus, cap. de Voconio Castellanensi episcopo: *Composuit etiam Sacramentorum volumen, et cap. de Musæo Massiliensi presbytero: Composuit Sacramentorum egregium, et non parvum volumen per membra quidem pro opportunitate officiorum et temporum, pro lectionum textu, Psalmorumque serie, sed supplicandi Deo, et contestandi beneficiorum ejus soliditate sui consentaneum.* Ita etiam Mis-a **274** ab Illyrico edita: *Incipit ordo Sacramentorum.* Quare non assentior iis qui scribunt titulum hujus libri esse ^{τὸ} Sacramentarium, non vero liber Sacramentorum. Cum etiam contrarium pateat ex hoc Sacramentorum libro, in quo manifeste Sacramentarium a libro Sacramentorum distinguitur. Siquidem ibi, seria 6 majoris hebdomadæ citatur Sacramentarium: *Qui dum veniens de sacrario processit ante altare ad orandum, ordine quo in Sacramentario continetur. Mox ut surrexerit, etc.* Nec obest quod Albinus, Amalarius, et alii nonnulli, hunc librum appellarint Sacramentarium, cum satis ex supradictis constet ^{τὸ} liber Sacramentorum esse verum ac germanum hujus operis titulum, etsi non diffitear hanc vocem Sacramentarium, vel Sacramentarius, esse antiquam, siquidem Gennadius in Paulino ea usus est: *Fecit, inquit, et Sacramentarium et Hymnarium.* Aptissime autem hoc opus liber Sacramentorum dicitur, quia in eo officia Missarum liturgica recte disposita continentur, quæ sancti Patres olim sacramenta appellarunt, quemadmodum Optatus Milevitanus lib. II contra Parmenianum: *Nam quis dubitet vos illud legitimum in sacramentorum mysteriis præterire non posse? offerre vos*

^a Hic titulus legitur in vetustissimis Sacramentorum libris, præsertim in Harlæano antiquissimo, cuius scripturæ speciem lege apud Mabill., de Re Diplomat., pag. 363.

^b In Mss. Joannis Diaconi, etiam antiquioribus Bernone, qui floruit incunte sæculo XI, verba hæc non exstant; neque ulla supersunt abrasionis vestigia.

dicitis pro Ecclesia, quæ una est. Et lib. vi : *Inter sacramenta velamen potuit tangi, non lignum, id est in Missarum celebratione potuit tangi velamen altaris, non ipsum altare, quod lignum appellatur, quia lignum erat, qua de re infra dicitur.* Sanctus Ambrosius, lib. iii de Virginitibus : *An quid est indignum quam oracula divina circumstrepere, ne audiantur, ne credantur, ne revelentur? circumsonare sacramenta confusis vocibus, ut impediatur oratio pro salute de prompta omnium? Sanctus Augustinus, epist. 59 (Nunc 149), ad Paulinum : Ut precationes accipiamus dictas, quas facimus in celebratione sacramentorum, antequam illud quod est in Domini mensa incipiat benedici.* Et lib. de dono perseverantiæ, cap. 13 : *Quod ergo in sacramentis fidelium dicitur, ut sursum cor habeamus ad Dominum, munus est Domini.*

3. *Ex authentico libro bibliothecæ Cubiculi scriptus.* — In aliis Codicibus nostris mss. hæc verba desiderantur, quæ non parum faciunt ad auctoritatem hujus Codicis. Habentur in Editis, excepto hoc vocabulo, *libro*. Cubiculum est quoddam secretarium, cella, seu domus juxta ecclesiam sancti Petri, in qua exebantur ii qui ad custodiam corporum sanctorum apostolorum cubicularii dicti sunt, in qua etiam erat bibliotheca sanctorum librorum, eorum præsertim qui ad officium ecclesiasticum et divina mysteria peragenda spectant. Quod videre est etiam in basilica Nolæ 275 a sancto Paulino ædificata, ubi a parte sinistra apud illis fecit secretarium libris sacris condendis aptum, quod ipsa inscriptio significat.

Si quem sancta tenet meditando in lege voluntas,
Hic poterit residens sacris intendere libris.

Ut testatur idem sanctus Paulinus, epist. 12.

4. *Missæ.* — Antiqui Patres fere utuntur hoc vocabulo in numero plurali; habetur tamen apud sanctum Ambrosium singulare, libro quinto, epist. 35, ad Marcellinam sororem : *Sequenti die (erat autem Dominica) post lectiones et tractatum dimissis catechumenis, Symbolum aliquibus competentibus in baptisteriis trahebam basilicæ, illic nuntiatum est mihi comperto quod ad Portianam basilicam de palatio decanos misissent, et vela suspenderent, populi partem eo pergere. Ego tamen mansi in munere, Missam facere cepi. Dum offero, raptum cognovi a populo Castulum quemdam, quem presbyterum dicerent Ariani. Hunc autem in platea offenderunt transeuntes. Amarissime fere et orare in ipsa oblatione Deum cepi, ut subveniret. Ubi verbum offero et nomen oblatio aperte indicant Missam hoc loco esse de sacrificio corporis et sanguinis Christi liturgico intelligendam.*

5. *Ad Introitum Antiphona, qualis fuerit.* — Ita in Antiphonario Gregorianom. bibl. Corbeiensis, atque etiam in Editis. Ita loquuntur Walfridus Strabo, de Rebus eccles., cap. 22, et Micrologus, cap. 1, de Observationibus ecclesiasticis : *Int. rim cantatur Antiphona ad Introitum, quæ ab Introitu sacerdotis ad altare hoc nomen meruit habere.* Vulgo *Introitus* appellatur, et habetur in Codicibus mss. Rodradi presbyteri, et Ratoldi abbatis, et in Editis; id etiam videre est apud Amalarium, lib. iii de Officiis, cap. 5 : *Officium quod vocatur Introitus Missæ, habet initium a prima Antiphona, quæ dicitur Introitus, et finitur in Oratione quæ dicitur a sacerdote ante lectionem.* Nulla hic est mentio Psalmi; sed satis intelligitur, cum sit mentio Antiphonæ quæ ei præmitti solet in Missa. Illic Psalmus olim canebatur integer; unde in Antiphonariis Gregorianis, et in Missali Romano post Antiphonam ponitur Psalmi principium. Quod si primus Psalmi versiculus est Antiphona, tum illam subsequitur secundus Psalmi versiculus, etsi quidam

A recentiores novarum Missarum concinnatores hoc præ ignorantia minus observent. Itaque olim a psalmodia Missa ducebatur initium, ut modo fit, ut planum est ex sancto Dionysio, cap. 3 Hierarchy ecclesiasticæ. Ubi primum pontifex, ducto ab altari suffraganeis initio, chori ambitum cum suffraganeis perlustravit, reversus ad altare ἀπάρχεται τῆς ἱερᾶς ψαλμῶν μελωδίας; etc., id est, sacram incipit Psalmorum melodiam, omni ordine ecclesiastico sacra ipsi psalmodiam succinente. Cui videtur suffragari sanctus Basilius, lib. de Spiritu Sancto, ad Amphilochem, cap. 27, cum ait quædam præmitti lectioni Apostoli et Evangelii : Οὐ γὰρ δὲ τοῦτοις ἀρχοῦμεθα ὡς ὁ Ἀπόστολος, ἢ τὸ εὐαγγέλιον ἐπιμνήσθη, ἀλλὰ προλόγοι καὶ ἐπιλόγοι ἕτερα, ὡς μεγάλων ἔχοντα πρὸς τὸ μυστήριον τῆν ἰσχύον. Id est, non tantum contenti sumus his quorum meminerunt Apostolus et Evangelium; sed alia quædam præmittimus et subjungimus, tanquam multum momenti ad hoc mysterium habentia. Alcuinus tamen lib. de Offic. divinis, cap. de Vestimentis, et Amalarius, lib. iii de eccl. Officiis, cap. 5, scribunt hoc institutum manasse tantum a Cælestino papa, qui instituit ut Psalmi et ante sacrificium canerentur quod antea non fiebat, cum Missa tantum exordium duceret a lectione Apostoli, et Evangelii. Hæc illi et recte. Nam tempore sancti Iustini martyris, 276 qui discipulis apostolorum cœvus fuit, Missa incipiebat a lectionibus, ut ipse testatur in apologia secunda pro Christianis sub finem : *Et Solis qui dicitur die, omnium qui vel in oppidis, vel ruri degunt, in eundem locum conventus fit, καὶ τὰ ἀπομνημονεύματα τῶν Ἀποστόλων, ἢ τὰ συγγράμματα τῶν Προφῆτων ἀναγιγνώσκονται μέχρις ἕσχαται.* Id est, et commentaria apostolorum, aut scripta prophetarum, quantum hora permittit, leguntur. Deinde, lectore quiescente, etc. Apud sanctum Cyrillum quidem, catech. 5 mystagogica, ubi ordo Missæ recensetur, primo fit mentio lotionis manuum, deinde osculi pacis, quorum rationem mysticam reddit : sed non puto tunc Missam caruisse lectione sacra; nam idem Cyrillus, catechesi 4, h. rtaur legendum eas Scripturas duntaxat quæ in Ecclesia leguntur. Si vero nullam fecit mentionem lectionis Scripturarum catech. 5 mystag. in promptu causa est, quia facilis erat ratio cum Scripturæ legerentur in conventu; aliorum vero mysteriorum non item, quam enucleatius explicat in hac catechesi. Idem initium Missæ a Scripturis diu perseveravit in Ecclesia. Nam vigeat adhuc tempore sancti Ambrosii ut planum est ex epist. 35 lib. v : (Nunc 20 primæ classis) : *Sequenti die, erat autem Dominica, post lectiones atque tractatum, dimissis catechumenis, Symbolum aliquibus competentibus in baptisteriis tradebam basilicæ, etc.* Et Carthagine, tempore sancti Augustini usus Psalmorum ante oblationem tantum receptus est, ut patet ex lib. ii Retractionum, cap. 11 : *Inter hæc Hilarius quidam vir tributivus et catholicus, nescio unde adversus Dei ministros, ut feri assolet, irritatus, morem, qui tunc esse apud Carthaginem cœperat, ut hymni ad altare dicerentur de Psalmorum libro sive ante oblationem, sive cum distribueretur populo quod fuisset oblatum, maledica reprehensione tacerat, asserens fieri non oportere.* Unde postea videmus Psalmorum mentionem fieri in ipsis liturgiis, ut clarum est ex Gennadio in Museo Massiliensi qui librum Sacramentorum composuit Psalmorum serie et decantatione discretum. Sed hic Psalmorum usus tempore Musæ Massiliensis, et postea ubique in Gallia minime receptus erat. Nam tempore Theodeberti regis Treviris Missæ exordium adhuc a lectionibus ducebatur, ut patet ex sancto Gregorio Turonensi in vitis Patrum, in sancto Nicetio Trevirorum pontifice :

phonam, seu Introitum, Psalmum huic Antiphonæ respondentem, Responsorium cum Versu quæ Gradualis nomine modo intelliguntur, Alleluia, Offertorium cum pluribus Versibus, et Communionem cum Psalmo, quæ omnia complectitur Antiphonarius.

^a In novissima Ed. est 20 epist. primæ classis.

^b Sancti Gregorii Antiphonarium mox edituri sumus. Mss. Theoder., præter Collectam, Orationem, Super Oblata, Præfationem, etc., quæ exhibent omnes libri Sacram., assignant singulis in missis Anti-

Advenit dies Dominicus, et ecce rex, cum his qui ab hoc sacerdote communione abesse iussi fuerant, ecclesiam est ingressus; lectis igitur lectionibus, quæ canon sanxit antiquus, oblati muneribus super altare Dei, ait sacerdos: Non hic hodie Missarum solemniam consummabuntur, nisi communione privati prius abscedant. Quæ cum ita sint, dicendum est priscis illis temporibus non fuisse unum eundemque usum, sed alios Missæ exordium duxisse a psalmodia, alios vero a lectionibus.

6. *Deinde Kyrie eleison.* Antiqua fuit plane consuetudo Ecclesiæ Romanæ canere *Kyrie eleison* tam in Missis, quam in cæteris divinis officiis, ut planum est ex concilio Vasensi, quod celebratum fuit Decio juniore viro clarissimo consule anno Christi 529, can. 3: *Et quia tam in sede apostolica quam etiam per totas Orientales atque Italiæ provincias dulcis et nimium salutaris consuetudo est intronmissa ut Kyrie eleison cum grandi affectu et compunctione dicatur, placuit etiam nobis ut in omnibus Ecclesiis nostris ista tam sancta consuetudo, et ad Matutinos, et ad Missas, et ad Vesperam, Deo propitio, intronmittatur.* Ex quo patet immerito a quibusdam Græcis notatum fuisse sanctum Gregorium papam, quasi ut Ecclesiam Constantinopolitanam opprimeret, tum primum instituerit ut in Missa Romana *Kyrie eleison* caneretur, ut ipse testatur a lib. vii Regesti, epist. 64, ubi affirmat se nunquam id ab Ecclesia Constantinopolitana emendicasse, 277 alioque ritu hanc supplicationem a Romana Ecclesia cantari: *Kyrie eleison autem* (inquit) *nos neque diximus, neque dicimus, sicut a Græcis dicitur, quia in Græcis simul omnes dicunt; apud nos autem a clericis dicitur, a populo respondetur et totidem vicibus etiam Christe eleison dicitur, quod apud Græcos nullo modo dicitur.* Hæc ille. Quod spectat ad illa verba, quia in Græcis simul omnes dicunt, ritus notus est ex liturgiis sancti Marci, sancti Jacobi et similibus, in quibus populus dicit *Kyrie eleison*. In liturgia vero sancti Joan. Chrysostomi, chorus, quæ vox hoc loco sumitur pro universo cœtu seu ecclesiastico seu laico, quemadmodum et vox *populus* sumi debet in citatis liturgiis. Quod atinet ad illa verba *Et totidem vicibus etiam Christe eleison dicitur*, ritus notandus est quo olim toties dicebatur *Christe eleison*, quoties *Kyrie eleison*, qui non est amplius in usu, quia modo in Missa *Christe eleison* ter duntaxat, et *Kyrie eleison* sexies repetitur. Itaque cum in translatione Græca Missæ Gregorianæ circa hanc precationem auctore Georgio Codino servetur modernus usus, signum est ei ad suam versionem antiqua et pura exemplaria defuisse. In tribus vero Codicibus nostris mss. nihil est quod huic loco sancti Gregorii adversetur, cum semel in eis tantum *Kyrie eleison* brevitas, ut arbitratur, causa scriptum sit. Cum autem sanctus Gregorius scribit *Christe eleison* a Græcis non cantari, veritas hujus sententiæ patet ex antiquis Græcorum liturgiis, in quibus *Christe eleison* non reperitur.

7. *Item Gloria in Excelsis.* Vulgo fertur institutum esse a Telesphoro papa ut hic hymnus angelicus in Missa caneretur. Hanc illi institutionem attribuunt Anastasius Bibliothecarius in ejus Vita; Walfridus Strabo, de Rebus ecclesiasticis, cap. 22; Amalarius Fortunatus, lib. iii de Off. eccles., cap. 8; et Alcuinus, de divin. Off., cap. Quid significant vestimenta; qui tamen, eodem libro, cap. seq., ait hunc hymnum postea auctum fuisse et consummatum a sancto Hilario Pictaviensi. Quod si ita est, videtur Alcuinus

* Nunc l. ix, ind. 2, epist. 12. Cæterum hujus epistolæ verba non recte assecutus mihi videtur Menardus. Nemo enim unquam conquestus est Gregorium Constantinop. Ecclesiam voluisse opprimere, illius ritus emendicando, et in Romanam Ecclesiam invehendo, cum id potius Constant. sedi foret perhonorificum. Sed nonnulli mirati sunt Gregorium eo ipso tempore quo CP. patriarchæ profanum œcumenici titulum usurpanti obsistebat, et, ut immerito clau-

A non sibi constare. Sed puto in priori loco locutum esse tantum Alcuinum de verbis hujus hymni quæ exstant in Evangelio. Concilium Toletanum iv can. 12: *Reliquia quæ ibi sequuntur ecclesiasticos doctores composuisse* scribit. In liturgia sancti Jacobi angelica seu evangelica verba ter dicuntur, quod præbuit ansam quibusdam scribendi hunc hymnum in Missa dici consuevisse ex traditione apostolica, quod tamen non potest evidenter colligi ex eadem liturgia, quia aliud est loqui de ipsis verbis angelicis seu evangelicis præcise, aliud de toto hymno, etsi integer exstet in Constitutionibus apostolicis, lib. vii, cap. 47, nam in ejusmodi Constitutionibus multa postea addita fuisse omnes docti norunt. Olim hic hymnus angelicus in Laudibus matutinis canebatur, ut notavimus ad Concordiam regularum sancti Benedicti abbatis Anianensis.

8. *Si Episcopus fuerit.* Ita in Editis, et in Codicibus Rodradi et Ratoldi; in quibusdam, male, legitur *afuerit*, ut ex sequentibus constat.

B 9. *A presbyteris autem minime dicitur nisi in solo Pascha.* Idem institutum videre est apud Beronem Augiensem, cap. 2, de quibusdam rebus ad Missam spectantibus, etsi adversari videatur: *Cur non liceat omni die Dominico, vel natalibus sanctorum presbyteris illum hymnum canere quem nato in carne Domino angeli cecinere dicentes: Gloria in excelsis Deo. Quod si concessum est illum canere in Pascha secundum prætulationem Missalis, non multo minus licitum puto in Nativitate Domini, quando primum cepit audiri ab hominibus in terris qualiter ab angelis canebatur in cælis. Proferant contraductores in medium ubinam sit a sanctis Patribus, vel ab ipso sanctissimo papa Gregorio interdictum.* Sed ei sufficere debebat sui Missalis auctoritas instituti olim a sanctis Patribus, et ab ipso 278 sanctissimo Gregorio recogniti, quod etiam videre est in Cod. mss. Rodradi, et Ratoldi. Sed tandem institutum mutata.

C 10. *Postmodum dicitur oratio.* In hoc sancti Eligii Codice, ut in Codicibus Rodradi et Ratoldi, atque in Editis, et in Ordine Romano, unica habetur Oratio, seu Collecta in prima parte Missæ ante Evangelium, raro duæ. In Codice Rhemensi duas reperire est, raro unicam. Itaque non assentior iis qui asserunt in Ecclesia Romana a temporibus apostolicis usitatum fuisse trium Orationum in hac prima Missæ parte recitationem, exceptis festis duplicibus, totidemque Super oblata, et Postcommunione. Olim apud Græcos quinque Orationes peragebantur ante pacem datam, quam sequebatur oblatio mysteriorum. Id videre est in concilio Laodiceno, can. 19, quem quia inutile admodum a quodam viro docto citatus est, integrum fere producam, ut palam sit omnis illius doctrina: *Περὶ τοῦ θεῖν ἰδία μετὰ τὰς ὁμιλίας τῶν ἐπισκόπων, καὶ τῶν κατηχομένων εὐχὴν ἐπιτελεῖσθαι, καὶ μετὰ τὸ ἐξελθεῖν τοὺς κατηχομένους, τῶν ἐν μετανοίᾳ τὴν εὐχὴν γίνεσθαι, καὶ τούτων προσελθόντων ὑπὸ χεῖρα, καὶ ὑποχωρησάντων, οὕτως τῶν πιστῶν τὰς εὐχὰς γίνεσθαι τρεῖς, μίαν μὲν τὴν πρώτην διὰ σωπῆς, τὴν δὲ δευτέραν, καὶ τρίτην διὰ προφωνήσεως πληροῦσθαι, εὐ- οὕτως τὴν εἰρήνην διδόνθαι.* Id est, quod oporteat seorsum primum, post episcoporum sermones catechumenorum Orat. onem peragi, et post catechumenorum excessum, penitentium fieri Orationem; et cum hi sub manum accesserint, et excesserint, tres fidelium preces fieri, unam quidem scilicet pr. mam silentio, secundam autem et tertiam clara voce imple-

tabant ejus patroni, Constantinopolitanam Ecclesiam opprimere et spoliare satagebat, voluisse tamen ipsius ritibus Romanam Ecclesiam subdere. S. e. igitur accipienda sunt verba hæc laudatæ epistolæ: *Quoniam Ecclesiam Const. disponit comprimere, qui ejus consuetudines per omnia sequitur.* Quasi diceretur: *Ecce qui Ecclesiæ CP. insensissimus est, eam tamen honore summo afficit, ejus ritibus Romanam Ecclesiam subji-*

ri, deinde sic pacem dari. Quæ sane tres Orationes dabantur post Evangelium, nam catechumeni et pœnitentes non dimittebantur nisi illo cantato. Sanctus Joannes Chrysostomus homilia septuagesima secunda in Mattheum trium Orationum duntaxat mentionem facit, quæ ante pacem videlicet dicebantur, *καὶ πρώτη ἡ δέσσις διδούς ἴμιαι. ὅταν ὑπὲρ τῶν ἐνεργουμένων παρακαλώμεν, καὶ ἡ δευτέρα πάλιν ὑπὲρ ἑτέρων τῶν ἐν μετανοίᾳ πολλὴ τὸ εἶδος ἐπιζητούσα, καὶ ἡ τρίτη δὲ πάλιν ὑπὲρ ἡμῶν αὐτῶν.* Id est, et prima (Missæ) Oratio plena est misericordiæ qua pro arreptiis precamur; secunda, qua pro pœnitentibus oratur, multam quærit misericordiam; tertia rursus pro nobis ipsa recitatur, hoc est, fidelibus. Idem, homil. 18 in II epist. ad Corinthios, mentionem facit Orationum quæ in sacro sancto opere liturgico pro energumenis et pœnitentibus effunduntur. Ex quibus locis satis colligitur Græcos in ejusmodi ritu quodammodo a se invicem discrepasse, et multo magis a Latinis; nec mihi probatur illa explicatio qua dicitur præfatis sancti Joannis Chrysostomi locis energumenes sumi pro catechumenis. Cætera quæ ad rationem Collectarum spectant require in observationibus nostris ad Concordiam regularum, cap. 15, § 8.

11. *Deinde sequitur Apostolus.* Id est, lectio ex a Apostolo, vulgo Epistola. Optima lectio, quæ etiam habetur in Codicibus editis, et in Mss. Rodradi, et Ratoldi, ita loquitur concilium Toletanum primum, cap. 2: *ita ut Evangelia aut Apostolum non legant;* et can. 4: *ita ut Evangelium et Apostolum non legat.* Ita etiam Codinus, de Officiis palatii Constantinopolitani: *καὶ μετὰ τὸν τρισάγιον ὕμνον ἀναγινώσκεται ὁ Ἀπόστολος,* id est, et post trisagium hymnum legitur Apostolus. Et paulo ante: *καὶ ἡ μὲν λειτουργία ψάλλεται ἡσυχῶς, μίχι καὶ τῆς ἀναγνώσεως τοῦ Ἀποστόλου,* id est, liturgia psallitur submisse, usque ad lectionem Apostoli. Ita passim in Euchologio Græcorum; quare non opus est ut Codices nostri puriores emendantur a quibusdam Codicibus mss. in quibus habetur τὸ *Epistola.* Antiqua autem consuetudo est legendi Epistolas Apostolorum. Sed maxime sancti Pauli in Missarum celebritate, ut constat ex sancto Basilio, cap. 27 libri de Spiritu sancto ad Amphilochem: *ὄν γὰρ τοῦτοις ἀρκούμεθα ὡς Ἀπόστολος ἢ τὸ εὐαγγέλιον ὑπενώσθη,* id est, non sumus contenti his quæ 279 Apostolus aut Evangelium commemorant; et ex sancto Justino martyre, cum agit de sacra liturgia, Apologia 2 pro Christianis, καὶ τὰ ὑπομνημονεύματα τῶν Ἀποστόλων, ἢ τὰ συγγράμματα τῶν Προφητῶν ἀναγινώσκονται μίχι καὶ τῆς συχρησεῖς, id est, et commentaria apostolorum vel scripta prophetarum leguntur quoad tempus tert. Qui tamen locus potest etiam de Evangelio intelligi.

12. *Gradale.* Ita in Codd. Rodradi et Ratoldi. In Edibus, et in vulgatis Missalibus, *Graduale.*

13. *Legitur Evangelium.* Ex antiquo ritu Ecclesiæ, ut manifestum est ex sancti Basilii loco paulo ante citato, quo etiam referri potest locus sancti Justini paulo ante productus. Id etiam suadet ex epistola sancti Cypriani 24: *Et plebi universæ pro honoris sui claritate conspicuus, legat præcepta et Evangelium Domini.* Et paulo post, nihil est in quo magis confessor fratribus prosit, quam dum evangelica lectio de ore ejus auditur. Porro nulla hic Symboli post Evangelium mentio, de quo tamen commodius infra ad Missam paschalem dicetur.

14. *Deinde Offertorium.* Ita in Codd. nostris mss. Rodradi et Ratoldi, quæ tamen desiderantur in Editis. Offertorium Antiphona est, quæ dum caneretur, populus sua dona in altari offerebat juxta antiquum morem, de quo infra ad Missam paschalem dicetur.

15. *Sursum corda.* Hic incipit Præfatio, de quo vocabulo infra. Hæc autem verba non sunt novelle

A institutionis, siquidem habentur in liturgiis sanctorum Jacobi, Basilii et Chrysostomi, quorum et mentionem facit sanctus Cæsarius Arelatensis, homil. 12: *Pene omnes recitalis lectionibus exeunt de ecclesia, cui dicturus est sacerdos: Sursum corda? Divus Augustinus, lib. de Dono perseverantiae, cap. 13: Quod ergo in sacramentis fidelium dicitur, ut sursum cor habeamus ad Dominum, munus est Domini; et de Bono viduitatis, cap. 16: Quia et illud quod inter sacra mysteria cor habere sursum jubemur, ipso adjurante id vobis. Et multis aliis locis. Sanctus Anastasius Sinaita, in sermone de Synaxi: Ταῦτα διαμαρτύρηται ὁ ἱερεύς λέγων: Ἄνω σχῶμεν τὰς καρδίας, id est, hæc testatur sacerdos dicens: Sursum habeamus corda. Sanctus Cyrillus Alexandrinus, catechesi 5 mystagogica: Μετὰ τοῦτο βοᾷ ὁ ἱερεύς: Ἄνω τὰς καρδίας, id est, postea sacerdos clamat: Sursum corda. Et sanctus Cyprianus, lib. de Oratione Dominica: *Et ideo sacerdos ante Orationem parat fratrum mentes dicendo: Sursum corda.**

B 16. *Habemus ad Dominum.* Præter antiquas liturgias, etiam præfati Patres horum verborum meminuerunt. Sanctus Cæsarius, homil. 16: *Et sacerdote dicente Sursum corda, cum secunda conscientia respondeamus nos habere ad Dominum.* Sanctus Cyrillus, eadem catechesi, καὶ ἀποκρίσεσθε, Ἐχομεν πρὸς τὸν κύριον, id est, deinde respondetis: Habemus ad Dominum. Sanctus Cyprianus, libro citato: *Ut dum respondet plebs Habemus ad Dominum.* Et sanctus Anastasius Sinaita, serm. citato: *Εἶτα τι πρὸς ταῦτα ἡμεῖς ἀποκρινόμεθα, Ἐχομεν πρὸς τὸν κύριον,* id est, deinde quid ad hæc nos respondemus Habemus ad Dominum? Et infra: *Ἰδοὺ πρὸς βράχτιως συνίθασθε. Ἐχομεν πρὸς κύριον τὰς καρδίας,* id est, ecce et paulo ante consensistis: Habemus ad Dominum corda.

C 17. *Gratias agamus Domino Deo nostro.* Huc spectant illa sancti Augustini, lib. de Dono perseverantiae, cap. 13: *De quo munere ipsi Domino Deo nostro gratias agere a sacerdote post hanc vocem, quibus dicitur, admonemur, et lib. de Bono viduitatis, cap. 16. Et ideo sequitur ut de tanto bono sursum levati cordis non nobis gloriam quasi nostrarum virium tribuamus; sed Domino Deo nostro gratias agamus, et serm. 21, de diversis: Norunt fideles ubi et quando dicatur: gratias agamus Domino Deo nostro. Quis autem gratias agit Deo, nisi qui sursum cor habet ad Dominum? Et epist. ad Honoratum mox citanda. Et illa sancti Cyrilli, catechesi citata: *Εἶτα ἱερεύς λέγει: Ἐὐχαριστήσωμεν τῷ κυρίῳ,* id est, deinde sacerdos dicit: Gratias agamus Domino. Quapropter sanctus Joannes Chrysostomus 280 infra mox citandus hanc Orationem εὐχαριστικῶν, id est, gratiarum actionem appellat.*

D 18. *Dignum et justum est.* Hæc verba tangunt sanctus Cyrillus Hierosolymitanus, catechesi 5 mystagogica: *Εἶτα λέγει: Ἄξιον καὶ δίκαιον,* id est, deinde dicitur: Dignum et justum est. Sanctus Joannes Chrysostomus, serm. 18, in II Epist. ad Cor.: *Τὰ τῆς εὐχαριστίας πάλιν κοινὰ, οὐδὲ γὰρ ἑκεῖνο; (ἱερεύς) εὐχαριστῶ μόνος, ἀλλὰ καὶ ὁ λαὸς ἅπας· πρότερον γὰρ αὐτῶν λαβὼν φωνὴν, εἶτα συντιθέμενον, ὅτι ἄξιός καὶ δίκαιός γίνεται, τότε ἀρχεται τῆς εὐχαριστίας.* Id est, rursus quæ ad gratiarum actionem spectant, communia sunt, non enim ille (sacerdos) solus gratias agit, sed et am omnis populus: anticipata eorum voce, deinde illis consentientibus, quia hoc digne et juste fit, tunc incipit gratiarum actionem. Et sanctus Augustinus, libro de Dono perseverantiae, cap. 15: *Et dignum et justum esse respondent; et libro de bono viduitatis, cap. 16: Hoc enim continuo commoneatur, quia hoc dignum est, hoc justum est recordari.* His autem probat sanctus Augustinus adversus Pelagianos, quod omnia Deo referre debeamus accepta. Nam cum plebs re-

a Antiquum Lectionarium Epistolas, ut modo solenus appellare, ac Evangelia per annum continentem vide apud Pamel., tom. II. Liturgic. Antiquissim-

mum Lectionarium, ad vet. Missam Gallic. pertinentem edidit quoque noster D. J. Mabil. ex Ms. Luxoviensi ante annos mille exarato.

spondet habere se cor sursum ad Dominum, tum monita a sacerdote ut de tanto munere ac beneficio sursum levati cordis Deo gratias agat, statim in gratiam tanti beneficii respondet, dignum et justum est.

19. *Nos tibi semper et ubique gratias agere.* Hujus gratiarum actionis meminit sanctus Irenæus, lib. iv, cap. 34: *Et hanc oblationem Ecclesia sola puram offert fabricatori, offerens ei cum gratiarum actione ex creatura ejus.* Et Sanctus Joan. Chrysost., paulo ante citatus; *Τὸς ἀρχαῖς τῆς εὐχαριστίας*, id est, tunc incipit gratiarum actionem. Hæc autem gratiarum actio non tantum fiebat quod sursum haberentus corda, sed et pro beneficiis omnibus a Deo receptis, ut docet sanctus Augustinus epist. 120, ad Honoratum: *Omnia largitur et præcitat, sed peccata prædicat, supplicia minatur, beneficia pollicetur. Filii ergo promissionis, filii beneficii. Hæc est gratia, quæ gratis datur, non meritis operantis, sed miseratione donantis. Hinc gratias agimus Domino Deo nostro; quod est magnum sacramentum in sacrificio novi testamenti, quod ubi, et quando, et quomodo offeratur, cum fueris baptizatus, invenies. Celebratur etiam hæc gratiarum actio ratione tanti mysterii ac beneficii, ut patet ex sancto Justino martyre, apol. 2 pro christianis: *Deinde ei qui fratribus præest, offertur panis et poculum aquæ et vini; quibus ille acceptis, ait non καὶ δέξαν τῷ Πατρὶ τῶν ὄλων διὰ τοῦ ὀνόματος τοῦ Υἱοῦ καὶ τοῦ Πνεύματος τοῦ ἁγίου ἀνακρίπτει, καὶ εὐχαριστίαν ὑπὲρ τοῦ κατεξῆσθαι τούτων παρ' αὐτοῦ, ἐπὶ πολὺ ποιῆται.* Id est: *Laudem et gloriam rerum universalium Patri per nomen Filii et Spiritus sancti offert, et gratiarum actionem pro eo quod nos hisce donis suis dignatus sit prolixè exsequitur.* Eadem repetit infra, et expresse habetur in liturgia sancti Joan. Chrysostomi: *Εὐχαριστοῦμέν σοι καὶ ὑπὲρ τῆς λειτουργίας ταύτης, ἣν ἐκ τῶν χειρῶν ἡμῶν δέξασθαι κατεξῆσας.* Id est: gratias agimus tibi pro hac liturgia, quam de manibus nostris suscipere dignatus es.*

20. *Laudant Angeli, etc.* Mos est antiquus Ecclesie in Missæ Præfatione mentionem facere cælestium illorum Spirituum qui Deum sine intermissione laudant in cælis, ut clarum ex liturgiis sanctorum Jacobi et Chrysostomi, et sancto Casario, quæst. 44 dialogi primi: *Ἦ ἐπόμενοι οἱ τῆς θείας τελετῆς ἱερεῖς ἀναφωνοῦσι Θεῷ, σὲ ὑμνοῦσιν ἄγγελοι, ἀρχαγγέλοι, θρόνοι, κυριότητες, ἀρχαί, ἔξουσιαι, δυνάμεις.* Id est: *Quem divini sacrificii sequentes sacerdotes Deo clamant, te laudant angeli, archangeli, throni, dominationes, principatus, potestates, virtutes.* Et ex sancto Cyrillo, catechesi scriptis citata, καὶ μετὰ ταῦτα μνημονοῦμεν, etc. ἄγγέλων, ἀρχαγγέλων, δυνάμεων, κυριοτήτων, ἀρχῶν, ἔξουσιῶν, θρόνων, τῶν χερουβὶμ, etc. Id est: *Facimus deinde mentionem, etc., angelorum, archangelorum, virtutum, dominationum, principatum, potestatum, thronorum, cherubim, etc.* Idem apparet ex sancto Isidoro mox citando. Sed Præfatio videtur contracta. Nam in liturgia sancti Jacobi sit mentio solis et lunæ, siderum et universæ creaturæ, quod etiam videre est catech. citata sancti Cyrilli, et testatur sanctus Isidorus, lib. 1 de Off. eccles., cap. 15: *In qua etiam 281 ad Dei laudem terrestrium creaturæ virtutumque cælestium universitas provocatur.*

21. *Sanctus, Sanctus, Sanctus.* Antiquus est hujus hymni usus in sacrosanctis mysteriis, ut videre est can. 3 concilii II Vasensis provincie Viennensis, celebrati anno Domini 529. Homil. 12 sancti Casarii Arelatensis: *Cum enim maxima pars populi, imo, quod pejus est, pene omnes recitatis lectionibus exeunt de ecclesia, cui dicitur ut sacerdos Sursum corda, nunquid respondere possunt, quando deorsum in plateis et corpore simul et corde discedunt? et qualiter cum timore simul et gaudio clamabunt, Sanctus, Sanctus, Sanctus? Oratione sancti Gregorii Nysseni, de nou*

differendo baptismo: *Me tui pudet, quod cum seniper adhuc ejficiaris cum catechumenis, etc. unire populo mystico, et arcanos discas sermones.* Φθίζοι μετ' ἡμῶν ἔπειτα ἂ καὶ τὰ ἑκατέρωθεν στρατῖον μετὰ τῶν χριστιανῶν ὑμνοῦντα λέγει. Id est: *Dis nobiscum ea quæ sex alas habentia seraphim cum Christianis dicunt.* Catechesi quinta mystagogica sancti Cyrilli Jerosolymitani: *Ἁ ἅγιος, ἅγιος, ἅγιος κύριος σαβαώθ. Διὰ τοῦτο γὰρ τὴν παραδοθεῖσαν ἡμῖν ἐκ τῶν Σεραφὶμ θεολογίαν ταύτην λέγομεν, ὅπως κοινωνοὶ τῆς ὑπεροχῆς ταῖς ὑπεροσμίαις γενόμεθα στρατῖνις.* Id est: *Sanctus, Sanctus, Sanctus Dominus exercituum.* Propterea enim traditam nobis hanc seraphicam theologiam dicimus, ut cum cælesti militia in hymnodia communicemus. Illic hymnus in liturgiis appellatur ἑπενίκιος, id est, victorialis. Quapropter hunc hymnum quidam male confundunt cum Trisagio, quod est hujusmodi, ἅγιος ὁ Θεός, ἅγιος ἰσχυρός, ἅγιος ἀθάνατος. Id est: *Sanctus Deus, Sanctus fortis, Sanctus immortalis.* Siquidem in liturgiis distinguuntur; caniturque Trisagium ut primum accedit sacerdos ad altare, ut testatur Jobius, lib. xv, cap. 6 apud Photium (*In Biblioth.*), num. 222: *Διὰ τοῦτο καὶ ἅμα τὸ πρὸς τὸ θυσιαστήριον εἰσιναὶ τοὺς ἱερεῖς, ὁ ἱεροψάλτης ἀνωθεν ἀναβοᾷ Ἁ ἅγιος ὁ Θεός, ἅγιος ἰσχυρός, ἅγιος ἀθάνατος.* Id est: *Quapropter simul atque sacerdotes ingrediuntur ad altare, sacer cantor superiore loco clamat: Sanctus Deus, Sanctus fortis, Sanctus immortalis, hoc est enim Trisagium.* Id etiam videre est apud Codinum, de Officiis palatii Constantinop. καὶ αὐτίκα ἀνοίγουσι τὰς τῆς ἐκκλησίας θύρας, καὶ μετὰ τὸν τρισάγιον ὕμνον, ἀναγινώσκεται ὁ Ἀπόστολος, καὶ καθεξῆς ἐκτελεῖται ἡ θεία λειτουργία. Id est: *Statim aperiunt portas ecclesie, et post cantatum trisagium hymnum, legitur Apostolus, perficiturque ordine liturgia. At hinc Victorialis canitur post Præfationem, quæ omnia videre est in liturgiis. Horum hymnorum differentia internoscitur ex sancto Casario fratre sancti Gregorii Nazianzeni (Dialogo 4),*

interrog. 29: *Οὔτε τὰ ἅγια χερουβὶμ ἁγιασμοῦ προσδίδονται ἐν οὐρανῷ τῇ θείᾳ Τριάδι, τὸ ἅγιος, ἅγιος, ἅγιος ὅταν ἀναφωνοῦσι, οὐδὲ πάλιν ἡμῶν ἐν τρισάγιῳ ἅγιος ὁ Θεός, ἅγιος ἰσχυρός, ἅγιος ἀθάνατος ἐκβοῶντων, ἁγιασμὸν ἢ ἰσχύν, ἢ ἀθανασίαν ὁ θεῶν ἀνίσταται.* Id est: *Neque sancta cherubim aliquid sanctitatis addunt sanctæ Trinitati, cum in cælo sine intermissione clamant Sanctus, Sanctus, Sanctus; sic rursus nobis clamantibus in Trisagio Sanctus Deus, Sanctus fortis, Sanctus immortalis, nihil sanctitatis, fortitudinis et immortalitatis Deo adjicitur. Nec obest quod a sancto Joan. Damasceno et aliis quibusdam hymnus Victorialis appelletur Trisagios, quia loquuntur de ipso extra sacrificium Missæ, qui et si possit dici Trisagios, vulgo tamen in sacris hanc denominationem non sortitur. Nec refert quod in liturgia Ambrosiana dicatur Trisagium quia cum hæc liturgia non sit pura Ambrosiana, propter nonnulla detracta atque addita, non constat an hæc appellatio a sancto Ambrosio manaverit. Sed, ut aliquid amplius de Trisagio dicamus, non mihi arripit eorum opinio qui scribunt primum institutum a Proclo Patriarcha Constantinopolitano, ut hic hymnus in sacra liturgia caneretur, cum regnante Theodosio juniore, multis a Deo plagis castigata 282 Constantinopoli, atque insuper gravi terræ motu conquassata, ac propterea populo urbe secedere coacto, atque in campum recepto, exoranteque divinam clementiam, ut tantis malis eriperetur, puer quidam sub omnium conspectu in cælum raptus est. Et angelico ministerio hunc hymnum edoctus in terras demissus est, ac omni multitudine hunc hymnum concinente Deus placatus est, quemadmodum refertur a sancto Joan. Damasceno, lib. iii, de Fide orthodoxa, cap. 10; Georgio Cedreno, in Compendio historiæ, anno 50 Theodosii*

^a Ex Græcis desumptum videtur quod legitur in vet. Sacramentario Gallicano: *Aios dicitur post ai. s. Tu, summe Deus, a:os, ipse sanctus, etc.*

junioris; Theodoro Balsamone, in can. 82 conc. A Trullensis; et Jobio, qui refert hunc hymnum tum ab angelis cantatum fuisse. Sed institutio est antiquior, nam illius mentionem facit sanctus Cæsarius supra citatus, et concilia Nicænum 1 et Constantinopolitanum 1, ut scribit Asclepiades Trallium episcopus in epist. ad Petrum Knapheum. Neque in ea unquam fuit opinione sanctus Joan. Damascenus, ut quidam objiciunt; non enim scribit institutum fuisse a Proclo ut Trisagium in liturgia caneretur; sed tantum probat auctoritate hujus historię et Concilii Chalcedonensis non debuisse Petrum Knapheum huic hymno hæc verba addere, *Qui crucifixus es pro nobis*. Hic enim Petrus Knapheus, id est fullo pontifex Antiochenus adjecit huic hymno, ὁ σταυρωθῆς διὰ ἡμᾶς, id est, qui crucifixus es pro nobis, ut referunt Theodorus Lector, lib. 1 Collectaneorum; sanctus Jo. n. Damasc., cap. citato; Asclepiades Trallium episcopus, epist. citata; Felix papa, epist. ad eundem Petrum; et Theodorus Balsamon, in canonem citatum; atque hoc additamento Trinitatem pro nobis crucifixam esse volebat, ut satis clarum est ex Ephraëmio Theopolitano antistite, in epist. ad Zenobium scholasticum Emissenum, in Bibliotheca Photii, num. 228; et in sacro Triadis mysterio inducebatur quartam personam, ut vult sanctus Joan. Damasc., cap. citato. At Acacius episcopus Constantinopolitanus, in epist. ad eundem Petrum, dicebat eum inducere duos filios, cum post τὸ ἰσχυρὸς, adderet σταυρωθῆς διὰ ἡμᾶς, eumque asserere Spiritum sanctum fuisse crucifixum, juxta hæresim Manichæorum, cum ad τὸ ἀθάνατος adjiceret eadem verba. Porro Ephraëmius supra laudatus ait hunc hymnum Christo ab Orientalibus attribui; ac proinde nihil eos peccare si addant *Qui Crucifixus es*; at Constantinopolitanos et Occidentales hunc hymnum sanctę Trinitati accommodantes hæc verba omnino repudiare; et in multis Europę provinciis hæc quidem verba respui, sed adjici ἀγία Τριάς, ἀΐνον ἡμᾶς, id est: Sancta Trinitas, miserere nobis. Sed Calandio episcopo Antiochenus addidit Trisagio Χριστὶ βασίλει, propter eos qui addiderant *Qui crucifixus es pro nobis*, ut refert Theodorus Lector Collectaneorum lib. 11.

22. *Benedictus*. Non habetur in Editis. Reperitur tamen in liturgiis Gręcis, et mentio fit a sancto Casario Arelatensi, homil. citata: *Et quali cum tremore simul et gaudio clamabunt Sanctus, Sanctus, Sanctus, Benedictus qui venit in nomine Domini*. In Editis sequitur hæc oratio: *Facturus memoriam salutaris Hostię totius mundi*, etc., quę non exstat in nostris Cod. mss. a.

23. *Osanna in excelsis*. Meminit sanctus Isidorus, lib. 1, de Off. eccles., cap. 15: *Et Osanna in excelsis cantatur, quod Salvatore de genere David nascente salus mundo usque ad excelsa pervenerit*.

24. *Te igitur, Clementissime Pater*, etc. Hujus Orationis meminit Haymo in I ad Tim. 11. Hęc Oratio vulgo appellatur *Canon*, quę denominatio habetur apud sanctum Gregorium, lib. vii Regesti, epist. 64 (*Nunc l. ix, epist. 12*): *Quia Orationem Dominicam post Canonem dici statuitis. Qui et ibidem appellat precem, atque compositam esse a quodam scholastico. Quisnam autem fuerit ille scholasticus incertum est. Quidam 283 attribunt Voconio, Castellani Mauritanię oppidi episcopo, nonnulli Musæo Massiliensi presbytero, qui libros Sacramentorum composuerunt, de quibus Gennadius, in Catalogo de viris illustribus; sed neutri ascribenda, quia illis antiquior est, siquidem ex illa multa refert sanctus Ambrosius, et nonnulla*

a Abest quoque a Ms. Reg. Suecię, a Gemet., etc. In primo Theodoric. tamen loco hujus Orationis legitur: *Oratio ante Missam. Petrus ante altare veniam sic dicat Orationem hanc: Placeat tibi, sancta Trinitas Deus, hoc obsequium servitutis meę, et præsta*

A Optatus Milevitanus, ut infra videbitur, qui ante præfatos auctores vixerunt. Appellatur hæc Oratio, ut diximus, Canon, atque etiam actio. Utriusque nominis rationem profert Walfridus Strabo, cap. 22 de Rebus ecclesiasticis: *Actio dicitur ipse Canon, quia in eo sacramenta dominica conficiuntur; Canon vero eadem Actio nominatur, quia in ea est legitima et regularis sacramentorum confectio*.

25. *Supplices rogamus*, etc. Hęc vocabula desunt apud Haymonem, in I ad Timoth. 2: *Ubi incipit sacerdos consecrare mysteria corporis et sanguinis Domini, inquit, Te igitur, clementissima pater petimus*.

26. *Hęc donec, hæc munera, hæc Sancta Sacrificia*. Potest esse hic synonymia. Vetus expositio Canonis Missę ms. bibl. Corb. ita hæc nomina distinguit: *Dona sunt quę voluntarie donantur; munera sunt quę pro aliquo munere vel mercede offeruntur, sicut nos offerimus Deo, ut peccata nostra dimittantur; sacrificia sunt, quę cum orationibus consecrantur*. Vetus tractatus super Missam ms. ejusdem bibliothecę ita distinguit: *Donum dantis est, munus accipientis; quia illud a dando, hoc a muniendo dicitur: tamen proprie dona dicuntur quę Deo dantur; munera vero omnium sunt, quia manibus dantur vel accipiuntur; in hoc tamen loco et dona et munera Deo offeruntur. Sacrificia, id est sacra facta, quia prece mystica consecrantur. Quę fere sumpta sunt ex sancto Isidoro, lib. vi Orig., cap. 19, ubi addit munera dici obsequia quę pauperes divitibus loco munerum offerunt. Ad hæc alludere videtur Fortunatus, lib. iv de Vita sancti Martini.*

Immaculata Deo cum dona imponeret arę,
Et Pater attonitus cęremonia diu sacra ret,
Munera vel Christi benediceret ore sacerdos.

Ubi cęremonia sunt sacrificia. Glossę veteres mss., cęremonia, sacra deorum vel templa. Ibi ergo vides dona, munera et sacrificia.

27. *Illobata*. Id est, integra, non contaminata.

C 28. *Quę tibi offerimus*, etc. Horum Canonis verborum mentionem facit Agobardus in epistola ad Ludovicum Pium imperatorem: *Denique beatus Pelagius papa cum quosdam redargueret episcopos, eo quod nomen ejus reticerent in Actione sacri mysterii, in solemnibus Missarum, in principio scilicet, ubi dicere solemus: IN PRIMIS QUAS (id est, QUÆ) TIBI OFFERIMUS PRO ECCLESIA TUA SANCTA CATHOLICA, QUAM PACIFICARE, CUSTODIRE, ADUNARE ET REGERE DIGNERIS TOTO ORBE TERRARUM, UNA CUM FAMULO TUO PAPA NOSTRO; ait ad eosdem episcopos: Divisionem vestram a generali Ecclesia, quam tolerabiliter ferre non possum vehementer stupeo*.

29. *Pro Ecclesia tua Sancta Catholica*. Afri in suo Canone addebant quę est una, ut planum est ex Optato Milevitano, lib. 11: *Nam quis dubitet vos illud legitimum in sacramentorum mysterio præterire non posse? Offerre vos dicitis pro Ecclesia, quę est una; hoc ipsum mendacii est pars, unam te vocare, de qua feceris duas*.

D 30. *Pacificare*. Ita in liturgia sancti Basilii: *Memento, Domine catholicę et apostolicę Ecclesię, etc., καὶ εἰρήνευσον αὐτήν*. Iluc spectant illa sancti Cyrilli, cęlestesi supra citata: *Παρακαλούμεν τὸν θεὸν ὑπὲρ κοινῆς τῶν ἐκκλησιῶν εἰρήνης*, id est: Deprecamur Deum pro communi Ecclesiarum pace.

31. *Adunare*. Ut omnium credentium sit cor unum, 284 et anima una.

32. *Toto orbe terrarum*. Iluc spectant illa Optati Milevitani, lib. 11: *Et offerre vota dicitis pro una Ecclesia, quę sit in toto terrarum orbe diffusa*.

33. *Pro rege nostro*. Oratio pro regibus, impera-

ut hoc sacrificium laudis quod oculis tuę Majestatis indignus offeram, tibi sit acceptabile, mihi que et omnibus pro quibus illud offeram sit te miserante propitiabile, qui vivis et regnas, Deus, per omnia sæcula sæculorum. Amen.

toribus et principibus exstat in omnibus liturgiis juxta antiquum morem, quem tangit sanctus Cyrillus, catechesi supra citata, παρακαλούμεν, etc., ὑπὲρ τῶν βασιλέων, id est, precamur, etc., pro regibus. Tertullianus, lib. ad Scapulam: *Itaque sacrificamus pro salute imperatoris, sed Deo nostro, et ipsius.* Et sanctus Ambrosius, lib. IV de Sacramentis, cap. 4: *C n-serratio igitur quibus verbis est, et quibus sermonibus? Jesu Christi. Nam reliqua omnia quæ dicuntur, laus Deo defertur. Oratione petitur pro populo, pro re-gibus, pro cæteris.* Idque juxta doctrinam sancti Pauli, I Tim. II.

34. *Et omnibus Orthodoxis, etc.* Hæc verba desunt in Ms. Pontificali Rothomagensi, in feria 5 in Cœna Domini; et Micrologus, in Observationibus ecclesiasticis, cap. 15, scribit hæc verba in Canone esse superflua: *Item post nomen domini papæ, sive proprii episcopi adjiciunt, et omnibus orthodoxis atque catholicæ et apostolicæ fidei cultoribus; sed superfluo. Nam ordo statim in sequenti versu, ubi dicitur, Memento, Domine, famularum famularumque tuarum, nobis concedit ut omnium vivorum commemoremus quoscunque voluerimus.* Et cap. 25, describens Canonem, hæc verba missa facit, sed immerito, nam habentur in nostris Codd. ms. Rhœn. Rodradi, atque hujus sancti Eligii, atque etiam versione Græca Georgii Codini. Nec ratio Micrologi valet. His enim verbis, *et omnibus orthodoxis, etc.,* sit commemoratio generalis omnium fidelium viventium; at in sequentibus, *Memento, etc.,* specialis est commemoratio offerentium et quorundam particularium quorum nomina olim de diptychis legebantur.

35. *Circumstantium.* Ita in Editis, in Cod. Tiliiano in Missa Illyrici, et in omnibus Codicibus nostris mss. Ita in expositione vetustissima ms. Canonis Missæ bibliothecæ Corbeiensis, et in tractatu etiam ms. vetustissimo ejusdem bibliothecæ super Missam. Ita apud Burchardum, lib. III, cap. 68, ex concilio Nannetensi: *Cui enim dicit Dominus vobiscum, aut Sursum corda, Gratias agamus Domino Deo nostro, cum nullus sit qui respondeat? et in Canone, Et omnium circumstantium, cum nemo sit? Ita in expositione Missæ Magistri Flori: Deinde subjungitur, et omnium circumstantium.* Et in glossis mss. de Ordine Romano ex bibliotheca Thuana, *adjuvens et omnium circumstantium.* In vulgatis Missalibus legitur *circumstantium.*

36. *Qui tibi offerunt.* Ita in omnibus Codicibus nostris mss., ita in Editis, et in utroque tractatu ms. paulo ante citato ex bibliotheca Corbeiensi. Ita apud Micrologum, cap. 25 de Observationibus ecclesiasticis: *Et nota devotio, qui tibi offerunt hoc sacrificium laudis, qui hanc lectionem confirmat cap. 15, repudians id quod vulgo habetur: Pro quibus tibi offerimus.* Sic enim ait: *Item post pauca addunt. Pro quibus tibi offerimus, cum in antiquioribus et veterioribus Sacramentaliis, non nisi sub tertia perso a offerentes ibi reperiantur.* Usus tamen obtinuit ut in Missalibus Romanis et aliis vulgatis legatur: *Pro quibus tibi offerimus, vel qui tibi offerunt, ubi particula disjunctiva vel usurpatur pro copulativa et, quod sæpe contingit, ut non semel observavimus in nostris notis ad Concordiam regularum.*

37. *Vota sua.* Quid votum hoc loco significet docet sanctus Augustinus epist. 59, ad Paulinum (Nunc 49): *Porro si uisitatus, ut dixi in Scripturis votum appellatur εὐχή, excepto nomine Orationis, ea proprie intelligenda est Oratio, quam facimus ad votum, id est πρὸς εὐχὴν. Vovetur autem omnia quæ offeruntur Deo, maxime sancti altaris oblatio, quo sacramento prædicatur nostrum aliud votum maximum, quo nos vivimus in Christo esse mansuros, utique in*

^a In Gemet., *Cosmæ et Dam., Georgii, Benedicti, Martini, Gregorii et omnium sanctorum.* In primo Theod., *Cosmæ et Dam.,* et illorum quorum hodie solemnitas in conspectu gloriæ tuæ celebratur trium-

A compage corporis Christi. 285 Et vota sunt sacræ preces etiam apud ethnicos:

... cessas in vota precesque.

38. *Communicantes.* Memoriam sanctorum videlicet, quia militans Ecclesia cum triumphante communicat.

39. *Et memoriam venerantes.* In liturgiis omnibus habetur commemoratio sanctorum juxta antiquum morem. Hoc enim sacrificium non potest offerri, nisi in communione sanctorum, quorum memoria communicamus tanquam filii patrum, sectatores præcedentium, ut docet Alcuinus cap. 1 de Officiis ecclesiasticis. Hunc morem videre est catechesi 5 mystagogica sancti Cyrilli Jerosolymitani: *Καὶ ταύτην προσφέρῃ σοι θεὸς ἄν, ἵνα μνημονεύωμεν τῶν προεκειμένων πρώτων Πατριάρχων, Προφῆτῶν, Ἀποστόλων, Μαρτύρων ὅπως ὁ θεὸς εὐχαρίσῃ αὐτῶν καὶ προσβίβῃαι προσδεῖται ἡμῶν δέησιν.* Id est: Et hoc sacrificium tibi offerimus, ut meminerimus etiam eorum qui ante nos dormierunt, in primis patriarcharum, prophetarum, Apostolorum et martyrum, ut Deus orationibus illorum et deprecationibus suscipiat preces nostras. Hinc capiendæ sunt illa Optati, lib. III, de Marcuro et Donato interfectis a Macario, quos Donatistæ in martyrum suorum album referebant: *Inventus cogor hoc loco etiam illorum quorum nolo hominum mentionem facere, quos vos inter martyres ponitis, per quos tanquam per unicam religionem vestræ communionis homines jurant, quos quidem vellem silentio præterire; sed ratio veritatis se sileri non patitur, et ex ipsa nominibus contra veritatem inconsiderate latrat invidia.* Sensus est: vellem ipsos pseudomartyres missos tacere; sed invidia vestra inconsiderate latrat adversus Ecclesiam catholicam ex ipsis nominibus, recitando v. delictum in vestris sacrificiis horum pseudomartyrum nomina.

40. *Taddæi.* Ita in Cod. Ratoldi, et Rodradi. In Cod. Rhem. *Taddei.* In Editis, *Tatthæi, male.*

41. *Sixti.* De hoc vocabulo infra dicetur.

42. *Hilarii, Martini, etc.* In Cod. Rhem. hæc nomina adduntur: *Dionysii, Rustici et Eleutherii, Hilarii, Martini, Remigi, Augustini, Gregorii, Hieronymi, Benedicti.* In Codice Ratoldi: *Nicasii, Hilarii, Martini, Benedicti, Gregorii, Amandi, Remigii.* In liturgiis sancti Basilii, et sancti Joannis Chrysostomi additur nomen sancti illius cujus eo die memoria seu festus dies celebratur: *ἀγίου τοῦδε, οὐ καὶ τῶν μνημῶν ἐπετελούμεν,* id est, et sancti illius cujus etiam memoriam agimus. Ita olim fuit aliquando in Ecclesia Latina usitatum (Vide notam a infra positam) ut videre est in tractatu qualiter quedam Orationes et cruces in Te igitur agendæ sunt, in Cod. Tiliiano et apud Hittorpium: *Si fuerit natalis sanctorum, hic dicat: Sed et diem natalitii beatorum illorum, aut Beati illius.* At Gregorius III papa hæc adicienda præcepit: *Quorum solemnitas hodie in conspectu Majestatis tuæ celebratur, Domine Dominus noster, in toto orbe terrarum, ut refert Ordericus Vitalis, libro secundo Hist. eccl.*

43. *Quorum meritis.* Ita in versione Codini; in liturgia quæ sancto Petro tribuitur: *ὠντινων τῇ προσβίβῃ,* id est, quorum intercessione.

44. *Diesque nostros in tua pace disponas.* Hæc verba ferunt fuisse a sancto Gregorio Canoni inserta. In Cod. Rhemensi legitur *dispone.*

45. *Eripi.* Ita vulgo habetur. Alcuinus legit *τὸ ereptos,* Codex Rhemensis, *eripe.* Porro in Missa ab Illyrico edita Canon in multis a Canone communi 286 multum discrepat, hoc modo:

Infra Actionem.

In primis una cum famulo tuo papa nostro N. et pro

plus. In secundo Theod., *Cosmæ et Dam., Hil. mart., Bened., Gregorii, Amandi, Medardi, Eligii.*

^b Id præsertim docet Beda lib. II Hist., cap. 1.

omnibus orthodoxis atque apostolicæ fidei cultoribus, pontificibus, abbatibus, gubernatoribus et rectoribus Ecclesie sanctæ Dei, et pro omni populo sancto Dei.

Memento, Domine, famularum famularumque tuarum, cunctorum scilicet consanguinitate mihimet, vel familiaritate et amicitia conjunctorum, cunctorumque sua mihi peccata confitentium, meque in tuo nomine bonis refecturum, et omnium circumstantium.

Hanc etiam orationem humilitatis meæ et devotionis, quam tibi offero pro peccatis meis, et criminosis actionibus meis castigandis et dimittendis, pro cæca, et lapidea cordis mei duritia dissolvenda, et illuminanda, queso, Domine, ut placatus accipias, et sinum pietatis super me expandas, meque illumines, sensum aperias, Spiritum corrigendi tribuas, et ad te misero mihi redeundi aditum per lamenta pœnitentiæ concedas. Per Christum Dominum nostrum.

Quam oblationem, tu Deus, in omnibus quesumus.

Hactenus Missa Illyrici, ubi tamen rō infra Actionem deberet præligi his verbis: *Hanc etiam oblationem, etc.* Ut in aliis Canonibus habetur.

46. *Benedictam.* Id est, consecratam. Benedicere est consecrare, juxta illud Pauli I Cor. x: *Calix benedictionis, cui benedicimus, etc.*

47. *Ascripam.* Id est, in numerum beneplacitorum tuorum receptam, ut exponit Mag. Florus, quem sequitur supra citata expositio Præfationis et Canonis Missæ biblioth. Corb.: *Hoc est, assignatam, ut tibi placeat.* Tractatus supra citatus ms. ita explicat: *Mensæ cœlesti assignatam.* Hoc autem vocabulum habetur in Excusis, et in omnibus Cod. nostris mss., sicut in Missalibus Romanis, atque etiam in versione Græca Georgii Codini, quemadmodum et apud sanctum Ambrosium, lib. iv de Sacramentis, cap. 5. In liturgia quæ sancti Petri esse creditur non ita recte legitur, ἀκριγραπτον, id est incircumscriptam, incomprehensibilem. Hesyehius, ἀκριγραπτον, ἀκρεπνόντων, id est, incomprehensibilem.

48. *Ratam.* Id est, immobili firmitate perpetuam, ita Florus. In tractatu citato ms. super missam, *firmiter soliditatem, et in citata expositione ms., Præfationis et Canonis: Hoc est, judicatam, ut illam dignam judicet in conspectu suo offerri.* Ita legitur in Editis, et in nostris mss. Codicibus, ut in Missali Romano, et apud Micrologum. ^a Non exstat apud sanctum Ambrosium. Sic munera altaris appellavit *rata* Fortunatus lib. iv de Vita sancti Martini:

Munera vel Christi benediceret ore sacerdos,
Imposita alteri rata corporis atque cruoris.

In versione Codini habetur βραβαιαν, id est, firmam, ratam. In liturgia quæ vulgo dicitur sancti Petri est ἐρασκμων, id est, gratam, amabilem. Ex quo patet hujusmodi liturgiæ interpretem vel auctorem usum suæ Codice mendoso, in quo legeretur gratam, pro ratam.

49. *Rationabilem.* Ita in Editis, Missali Rom. et in omnibus Codicibus nostris. Ita apud sanctum Ambrosium, cap. citato. In versione Codini, λογικόν, id est, rationalem. In liturgia quæ sancti Petri nomine circumfertur, εὐακολόγητον, id est, excusabilem. Ita explicatur hoc vocabulum in Glossis veteribus Græcolatinis, εὐακολόγητος, excusabilis. Sed quid sibi velit in hac liturgia hoc vocabulum, non satis capio. Quod spectat ad rō rationalem, tractatus supra citatus exponit cum ratione actam. Expositio Præfationis et Canonis supra citata explicat in hunc modum: *Id est justa ratione plenam 287 facere dignetur.* Quidam interpretantur, cum ratione et discretionem oblatam. Florus exponit plenam videlicet rationis, plenam mysterii. Hæc autem omnia vocabula ita interpretatur Paschasius, libro de Corpore et Sanguine Christi, cap. 12: *Rogamus hanc oblationem (inquit)*

*benedictam per quam nos benedicamur; ascriptam, per quam nos omnes in cælo conscribamur; ratam, per quam in visceribus Christi censeamur; rationabilem, per quam a bestiali sensu exuamur; acceptabilemque facere dignetur, quatenus et nos per quod in nobis duplicemur acceptabiles in ejus unico filio simus. Porro in hoc Cod. sancti Eligii, in his verbis et aliis hujus Canonis nullæ sunt cruces depingi solitæ. Nonnullas tamen reposui prout reperi in Editis. Exstant tamen in Codicibus Rhemensi, et Rodradi, ^b alique etiam in aliis Canonibus hujus Codicis sancti Eligii, qui in quibusdam festis reperiuntur, in eisdem locis videlicet quibus in Missali Romano depictæ sunt et assignantur apud Micrologum, et nonnullos alios auctores, qui de Missa scripserunt; et recte quidem, nam vetus est Ecclesie consuetudo ut oblata per signum crucis benedicantur, quemadmodum videre est apud sanctum Augustinum, serm. 19, de Sanctis: *Crucis caractere basilicæ dedicantur, altaria consecrantur, altaris sacramenta cum interpositione dominicorum verborum conficiuntur.* Et serm. 18, de Tempore: *Hoc enim signo crucis consecratur corpus dominicum.* Tractatu 118, in Joannem: *Quod signum nisi adhibeatur, sive frontibus credentium, et paulo post, sive sacrificio quo aluntur, nihil eorum rite perficitur.* Hinc capiendum illud Fortunati, lib. iii, de vita sancti Martini:*

Cum holocausta sacræ manibus benediceret aræ.

Id videre est in epist. episcoporum e synodo apud Carisiacum, missa ad Ludovicum Germanicæ regem, cap. 15: *Mannus enim chriamate sacro peruncta, quæ de pane et vino aqua misto per Orationem et crucis signum conficit corpus, et Christi sanguinis sacramentum, abominabile est (quidquid ante ordinationem fecerit) ut post ordinationem episcopatus sæculare tangat ullo modo sacramentum.* Et Ivo Carnotensis, epist. 233, meminit crucium post consecrationem: *Cum vero cum Hostia jam consecrata intra vel supra calicem signum crucis imprimatur a latere calicis orientali usque ad occidentalem, et septentrionali usque ad australem, hoc significari intelligimus quod ante passionem Dominus discipulis suis predixit in commendationem suæ passionis: Cum exaltatus fuero a terra, omnia traham ad meipsum. Hostia quoque quæ juxta calicem consignatur sic debet esse posita, ut sua et calicis positione dextrum Christi latus representet.* Quæ ratione sicut ejusmodi cruces, docetur in antiqua synodo quæ vulgo tribuitur sancto Uldarico Augustano episcopo, inventa in Codice ms. monasterii Neresheimensis exarato, anno Christi 1009, can. 19: *Calicem et oblatam recta cruce signate. Id est, non in circulo et variatione digitorum, ut plurimi vestri faciunt: sed strictis duobus digitis, et pollice intus recluso, per quos Trinitas innuitur. Hæc signum recte facere studete, non enim aliter quidquam potestis benedicere.*

50. *Qui pridie quam pateretur.* Ita sanctus Ambrosius, cap. citato.

51. *Acceptit panem in sanctas ac venerabiles manus suas.* Sanctus Ambrosius, cap. citato: *In sanctis manibus suis accepit panem.*

52. *Elevatis oculis, etc.* Sanctus Ambrosius, cap. citato: *Respexit in cælum ad te, Pater omnipotens, æterne Deus.* In Missali Rom., in interpretatione Codini, et in Codice Rodradi præmittitur conjunctio copulativa, sed in Missa quæ sancti Petri nomine circumfertur, et in aliis Codicibus nostris mss., minime. Hic autem ritus a Christo observatus habetur in liturgiis sanctorum Petri, 288 Jacobi et Marci, recte quidem. Nam Christus gratias acturus Patri oculos in cælum tollere solebat, ut videre est Matth. xiv, Luc. ix, M. rc. vi, et Joan. xi. Quare non est

^a Nunc exstat hæc vox, restituta videlicet a nostris in nova Edit. ex plur. Mss. Ad Canonis verba lege notas in lib. iv de Sacramentis, apud Ambrosium,

tom. ii, cpl. 365 et seq.

^b Adde et in Gemet, duobusque Theoderic. Desunt in Codice Reginae Sueciæ.

dubium quin idem in hac sacratissima fecerit actione, etsi in Novo Testamento id non reperiat scriptum.

53. *Dedit.* Ita in Editis et in aliis Codicibus nostris mss. et in Missa sancti Petri. At in Missali Rom. et Matth. xxvi legitur, *dedi*que. Et in versione Codini interseritur connectio copulativa.

54. *Ex hæc omnes.* Ita apud sanctum Ambrosium. Non exstant in liturgia sancti Petri, neque in versione Codini, neque in Novo Testamento.

55. ^a *Hoc est enim corpus meum.* Hæc particula enim exstat apud sanctum Ambrosium, cap. citato, et in liturgia sancti Marci. Abest tamen ab aliis liturgiis, sacra Scriptura et versione Codini.

56. *Hunc.* Hoc vocabulum non exstat in sacra Scriptura, nec apud sanctum Ambrosium, neque in liturgiis: sed exstat in versione Codini. Additur vero ad significandum sacerdotem idem sacrificium facere quod fecit Christus, juxta illud Pauli I Cor. x: *De uno pane, et de uno calice participamus.* Est namque in Ecclesia unum altare et unum sacrificium.

57. *Præclarum.* In versione Codini, *λαμπρότατον.* Non exstat apud sanctum Ambrosium, nec in liturgiis, nec in Novo Testamento. Sumptum tamen epitheton est ex Psalm. xxii: *Calix meus inebrians, quam præclarus est.*

58. *D. dit.* Ita in Editis et in aliis Codicibus nostris mss., et in Missa sancti Petri. In Missali Rom. habetur *dedi*que. Matth. xxvi, et *dedi*, ut in versione Codini.

59. *Hic est enim calix sanguinis mei,* etc. Particula enim exstat Matth. xxvi. Hæc autem verborum formula qua calix benedicitur non est in sacra Scriptura, nec in liturgiis. Exstat in versione Codini, estque optima, quia continet sensum aliarum formularum quæ sunt apud evangelistas et sanctum Paulum. Apud sanctum Ambrosium, cap. citato, hæc habetur forma consecrationis calicis: *Hic est enim sanguis meus,* ex Matth. xxvi et Marci xiv.

60. *Mysterium fidei.* Hæc verba non exstant in Ordine Romano. Habentur in versione Codini, τὸ μυστήριον τῆς πίστεως.

61. *Unde et memores sumus.* Apud sanctum Ambrosium, lib. iv de Sacramento, cap. 6, deest particula *et*, cum verbo *sumus*. Quod tamen verbum exstat in Codicibus Rhemensi et Tiliano, et in tractatu super Missam biblioth. Corb., et in expositione Magistri Flori, et illa verba, *gloriosæ Ascensionis*, puncto circumscribenda sunt. Hæc autem commemoratio Passionis, Resurrectionis Christi, etc., habetur in omnibus liturgiis, eaque tangit sanctus Ambrosius, cap. citato: *Et sacerdos dicit: Ergo memores gloriosissimæ ejus Passionis, et ab inferis Resurrectionis, et in caelos Ascensionis.*

62. *De tuis donis ac datis.* In liturgiis sanctorum Basilii et Chrysost., τὰ δὰ ἐκ τῶν σῶν σοι προσφέρομεν, d est, tua ex tuis tibi offerimus. Ad quod alludere videtur Justinianus imperator in inscriptione mensæ quam fecit ex omnibus pretiosis quæ in terra marique sunt: τὰ σῶν ἐκ τῶν σῶν σοι προσφέρομεν οἱ θεοὶ σοι, Χριστὶ, Ἰουστίνανος καὶ Θεοδώρα, id est, tua ex tuis tibi offerimus servi tui, Christe, Justinianus et Theodora, ut scribit Cedrenus.

^a Abs re forte non erit observare auctorem libri de Sacramento qui hic laudatur Eucharistia consecrationem et panis ac vini conversionem in corpus et sanguinem Christi clare ascribere his verbis: *Hoc est enim corpus meum;* et istis: *Hic est enim sanguis meus.* Præverat Tertull., qui, lib. iv adversus Marcionem, cap. 40, ait: *acceptum panem et distributum discipulis, corpus illum suum fecit, hoc est corpus meum, dicendo.*

^b Hæc desiderantur quoque in duobus Theod. In utroque, et in Gemet., ante *Memento etiam,* etc., legitur hæc oratio: *Memento mei, quæso, Domine, et mi erere, licet hæc sancta indigne tibi, sancte Pater*

A 289 63. *Hostiam puram,* etc. In citato sancti Ambrosii capite sic habetur: *Hanc immaculatam hostiam, rationabilem hostiam, incruentam hostiam, hanc panem sanctum, et calicem vite æternæ. — Hostiam puram.* Sanctus Irenæus, lib. iv adversus hæreses, cap. 34, e hanc oblationem Ecclesia sola puram offert.

64. *Hostiam immaculatam.* Fortunatus, lib. iv de Vita sancti Martini, huc respicere videtur:

Inmaculata Dei cum dona imponeret aræ.

65. *Sicuti accepta habere dignatus es.* Sanctus Ambrosius, cap. citato: *Sicut suscipi te dignatus es.*

66. *Summus sacerdos tuus.* Apud sanctum Ambrosium, cap. citato, d est pronomen tuus.

67. *Jube hæc perferr.* Non ipsum Christi corpus, sed memoriam passionis, fidem, preces, et vota fidelium. Aliter Paschasius, lib. de Corpore et Sanguine Christi, cap. 12: *Ut quid perseveranda illuc ea deposcit, nisi ut intelligatur quod in ejus sacerdotio ista fiant?*

B 68. *In sublime altare tuum.* Sanctus Ambrosius, cap. citato, sic habet: *Suscipis in sublimi altari tuo.* Altare hoc loco sumitur metaphorice.

69. *Super diptycha.* Hæc vocabula, ^b quæ hic desiderabantur, repositi ex Editis. Diptycha glossæ veteres mss. bibliothecæ Corbiensis tabulas explicant: *Diptychæ* (leg. dypticha) *tabulæ*, proprie sunt tabulæ duas plicas habentes, Ausonio, epigr. 137, *bipatens pugillar.* Diptycha sacra tabellæ sunt in quibus scripta erant nomina vivorum et defunctorum fidelium, quorum commemoratio in Missa fiebat. Vide observationes nostras ad Concordiam regularum, cap. 4, § 4.

70. *Memento.* Neque hæc defunctorum commemoratio exstat in hoc Cod. sancti Eligii, sed repositi ex Editis: exstat tamen in hoc Codice ms. sancti Eligii, in alio Canone, qui habetur feria quinta de Cæna Domini. Hæc autem defunctorum commemoratio habetur in omnibus liturgiis, juxta antiquum morem Ecclesie, cui semper Oratio pro fidelibus defunctis in hoc liturgico sacrificio curæ fuit, ut videre est catechesi sancti Cyrilli toties citata: *Εἶτα καὶ ὑπὲρ τῶν προκοιμημένων ἁγίων πατέρων καὶ πιστῶν καὶ πάντων ἀπλῶς τῶν ἡμῶν προκοιμημένων μεγίστην ὄνησιν πιστεύοντες ἴσασθαι ταῖς ψυχαῖς, ὑπὲρ ὧν ἡ δέησις ἀναφέρεται τῆς ἁγίας, καὶ ὑπεκδοσάτης προκοιμητῆς θυσίας.* Id est, deinde pro defunctis sanctis Patribus et episcopis, deinde pro omnibus oramus, qui inter nos vita functi sunt, maximum esse credentes animarum juvamen, pro quibus offertur precatio sancti illius ac tremendi quod in altari propositum est sacrificii. Et apud sanctum Augustinum, libro de Cura pro mortuis gerenda, cap. 1: *In Machabæorum libris legitur oblatum pro mortuis sacrificium. Sed et si nusquam in Scripturis veteribus omnino legeretur, non parva est universæ Ecclesie, quæ in hac consuetudine claret, auctoritas, ubi in precibus sacerdotis, quæ ad altare Domino Deo funduntur, locum suum habet et commendatio mortuorum;* et lib. ix Confess., cap. 11, sancta Monica dicit: *Tantum illud rogo, ut ad altare Domini memineritis mei, ubi fueritis.*

C

D 71. *Et dormiant in somno pacis.* Dicuntur animæ pro quibus hic oratur dormire in somno pacis, non

omnipotens, æternæ Deus, meis manibus offerantur sacrificia, qui nec invocare sanctum ac venerabile nomen tuum dignus sum; sed quoniam in honore laudis et memoria gloriosissimi dilectique Filii tui Domini Dei nos ri Jesu Christi offeruntur, sicut incensum in conspectu divinæ Majestatis tuæ cum odore suavitatis accendantur. Per Christum Dominum nostrum.

^c Addere liceat insignem hunc Cypriani locum, epist. 1, in Edit. nova, olim 68: *Episcopi antecessores nostri. . . . censuerunt ne quis frater excedens ad tutelam vel curam clericum nominaret, ac si quis hoc fecisset, non offerretur pro eo, n. c. sacrificium pro dormitione ejus celebraretur. Neque enim apud altare*

290 qu'a exemplæ sint cruciati purgatorii, sed quia nulla jam animi perturbatione vexantur, nullis viatorum stimulis laucinantur, vitam æternam omnium cum securitate expectant.

72. Et omnibus in Christo quiescentibus. Superior memoria est eorum quorum nomina de diptychis recitata sunt; hæc autem eorum est quorum nulla est apud homines recordatio, parentum, aut amicorum defectu, de qua sanctus Augustinus lib. de Cura pro mortuis habenda, cap. 4: *Non sunt præmittendæ supplicationes pro spiritibus mortuorum, quas faciendus pro omnibus in Christiana catholica societate defunctis, etiam tacitis nominibus quorumcumque, sub generali commemoratione suscepit Ecclesia, ut quibus ad ista desunt parentes aut filii, aut quicumque cognati, vel amici, ab una eis exhibeantur matre communi.*

73. Joanne. Hic videtur intelligendus sanctus Joannes Baptista, cujus etiam mentio fit in liturgiis sanctorum Basilii et Chrysostomi post consecrationem.

74. Stephano. Sanctus Stephanus præponitur hic eancto Mathiæ, quia ante illum passus, qui etiam reputatur par apostolis.

75. Alexandro. Hic est Alexander primus, papa et martyr.

76. Agathe, Lucia. Huc spectat illud sancti Aldelmi Schirburnensis episc., cap. 25 lib. de Virginitate: *Mihi quoque operæ pretium videtur ut sanctæ Agathæ rumores, castissimæ virginis Lucie præconia subsequantur, quas præceptor et pædagogus noster Gregorius in Canone quotidiano, quando Missarum solemnium celebrantur, pariter copulasse cognoscitur, hoc modo in catalogo martyrum ponens, Felicitate, Anastasia, Agatha, Lucia, etc. Noster autem Codex, dicendo ^a Agathe, sequitur flexionem Græcam.*

77. Agne. Ita in Codice Rhemensi, de quo vocabulo infra dicitur.

78. Anastasia. In Cod. Tiliano additur *Euphemia*. In liturgia quam sancti Petri esse ferunt adduntur *Barbara, Juliana* ^b.

79. Meriti. Id est, demeriti, peccati. Nam statim sequitur, *Sed veniæ largitor*. Huic interpretationi astipulatur vetus expositio ms. Præfationis et Canonis Missæ bibl. Corb.: *Non retributionem peccatorum estimet, sed ipse sit veniæ largitor*. Et quandoque meritum sumitur pro peccato. Sanctus Augustinus, lib. de Cura pro mortuis gerenda, cap. 1: *Quorum tam mala sunt merita.*

80. Hæc omnia bona. Quæ his altaribus consecrantur, ait Florus.

81. Sanctificans. Ex terrena substantia sanctam facis. Sic Firmilianus Episcopus, in epist. ad Cyprianum dixit *sanctificare panem*; et ipse sanctus Cyprianus, epist. 63, dixit *sanctificare calicem*.

82. Vivificas. Id est, panem inaninatum convertis in corpus Christi vivum, inquit Odo Cameracensis in Canonem Missæ.

83. Præceptis salutaribus moniti, etc. Hanc formulam ad Orationem Dominicam præambulam tangit sanctus Hieronymus lib. III contra Pelagianos: *Sic docuit apostolos suos ut quotidie in corporis illius sacrificio* **291** *credentes audeant loqui, Pater noster, etc.* Ex quo antiquitas hujus formulæ constat.

84. Pater noster, etc. Velus et apostolica est consuetudo ut Oratio Dominica super Christi corpus recitetur, ut notum est ex omnibus liturgiis, sancto Gre-

Dei meretur nominari, in sacerdotum prece, qui ab altari sacerdotes et ministros voluit avocare, etc. Vides morem Cypriano longe antiquiorem. Et sane illius meminit Tertull. lib. de Coron. mil., cap. 3, lib. de Exhortat. castit., cap. 2, lib. de Monogamia, cap. 10.

^a In vet. Sacrament. Gallic. legitur quoque *Agathe, Agne*, ordine tamen inverso; nam Agnes Agatham præcedit hoc in Cod. In antiquo Kalenda-

rio Carth. g. edito ad calicem Act. Mart. a nostro Theod. Ruinar legitur: *Nonas Febr. sanctæ Mart. Agathæ.*

^b In Cod. Gemet., post Anastasia, leguntur nomina sanctorum *Ætheldrythæ et Gertrudis*. Vet. Sacram. Gallic., post sanctam Luciam, meminit solius *Eugeniæ.*

^c Nunc. lib. IX, epist. 12.

gorio, e lib. VII Regesti, epist. 63; sancto Hieronymo paulo ante citato. Usus etiam illius apparet ex sancto Ambrosio, lib. V de Sacramentis, cap. 4. Ex sancto Anastasio Sinaita, serm. de synaxi: *Ποία γάρ ἐστι τούτης καταλύσεως δευότης. τὸ μὴ μόνον ψεύδῃσθαι τῷ χριστῷ κατ' ἐκίνην τὴν φοβερὰν ὄραν τῆς θείας συνθέσεως, ἀλλὰ καὶ τοῖς ἱερῶν ἀδελφοῖς μνησικακίαν; καίπερ λέγονται ἐν προσευχῇ τὸ, καὶ ἄφες ἡμῖν θρασύματα ἡμῶν, etc.* Id est: quanta est hæc desinatio non solum Christo mentiri tremenda illa divinæ synaxeos hora, sed adversus fratres suos iram tenere? etsi dicant in Oratione: *Dimitte nobis debita nostra*, etc. Ex sancto Augustino, epist. 59, ad Paulinum: *Ut preces accipiamus dictas, quas facimus in celebratione sacramentorum, antequam illud quod est in Domini mensa incipiat benedici, Orationes, cum benedicitur et sanctificatur et ad distribuendum comminuitur, dum totam petitionem fere omnis Ecclesia Oratione Dominica concludit.* Ex Optato Mileviano, l. II contra Parmenianum: *Etenim inter vicina momenta, dum manus imponitis, et delicta donatis, mox ad altare conversi, Dominicam Orationem præmittere non potestis, et utique dicitis: Pater qui es in cælis, dimitte nobis debita et peccata nostra.* Ex sancto Cypriano, lib. de Oratione, cum ait illi Orationi Dominicæ ob reverentiam præmitti præfationem, quæ sane tantum in Missæ sacrificio dicebatur. Et ex Tertulliano, lib. de Oratione, in quo post Orationis Dominicæ expositionem cætera ad missæ sacrificium spectant; et ex sancto Casario Arelatensi, homil. 12, ubi agens de sacrificio Missæ hæc ait: *Aut quando Oratio Dominica dicitur, quis est qui humiliter aut veraciter clamet: Dimitte nobis debita nostra? Recte autem commemorationi defunctorum in his Sacramentariis hæc Oratio postponitur, qui id velus postulat consuetudo, quam videre est apud sanctum Cyrillum Catechesi v mystagogica: Μετὰ ταῦτα τὴν εὐχὴν λέγομεν ἐκίνην, ἣν ὁ σωτὴρ περιέδωκε τοῖς οἰκείοις ἐκτὸς μαθηταῖς. Id est: Post hæc (nempe commemorationem fidelium defunctorum) dicimus Orationem illam quam Salvator suis tradidit discipulis, ac proinde in omnibus liturgiis Canonis subiungitur; quia, ut optime notat sanctus Augustinus loco citato, *totam petitionem fere omnis Ecclesia Oratione Dominica concludit.* Huic Orationi sacerdos olim subiungebat hæc quæ non habentur in hoc Canone, sed referuntur a sancto Ambrosio lib. VI de sacramentis, cap. 5: *Quæ sequuntur, audi quid dicat sacerdos: Per Dominum nostrum Jesum Christum, in quo tibi est, cum quo tibi est honor, laus, gloria, magnificentia, potestas cum Spiritu sancto a sæculis, et nunc, et semper, et in sæcula sæculorum.* Ubi nota hæc formulam et nunc et semper esse juxta ritum Græcorum, qui non præmittebant hæc verba, *sicut erat in principio*, ut notavimus ad Concordiam regularum. In liturgiis sanctorum Jacobi, Basilii et Chrysostomi, hæc verba huic Orationi subjiciuntur: *Ὅτι σου ἐστὶν ἡ βασιλεία, καὶ ἡ δύναμις, καὶ ἡ δόξα τοῦ Πατρὸς, καὶ τοῦ Υἱοῦ, καὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος, νῦν καὶ αἰεὶ, καὶ εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰῶνων.* Id est: quoniam tuum est regnum et potestas et gloria Patris, et Filii, et Spiritus sancti, nunc et semper, et in sæcula sæculorum. Hinc capiendus est sanctus Casarius, dial. 1, q. 29: *Τῷ δὲ ἀγγέλῳ ἐπόμενοι, καὶ ἡμεῖς οἶον ἐνεσχυόμεν, ἐπεικίως τὸν Χριστὸν ἐν τῷ καιρῷ τῆς θείας τῶν μυστικῶν τελετῆς, βοῶντες ὅτι σὸν τὸ κράτος, καὶ ἡ βασιλεία, καὶ ἡ δύναμις, καὶ ἡ δόξα.* Id est, hunc angelum imitantes, et nos, quantum possumus, victorioso Christum, in tempore*

mystici sacrificii clamantes, quia tua est fortitudo, et regnum, et potestas, et gloria.

292 85. *Et beatis.* Ita in Codicibus Rodr. et Rat. In Miss. Rom., cum beatis.

86. *Atque Andrea.* In Cod. Tiliano additur necnon et beatis martyribus tuis Gervasio et Protasio. Qui sunt Patroni illius Ecclesiæ, cujus olim erat hic Codex Tilianus nempe Salariensis, ut in præfatione diximus ^a.

87. *Necnon beato Stephano.* Hæc non exstant in Editis. Sed olim post hæc verba atque Andrea licebat addere quoslibet sanctos, ut clarum est ex Codice Tiliano. *Libera nos, usque Petro et Paulo, hic nominatim quales voluerit, vel quantos commemorat.* Ubi rō quantos est quot; et Micrologo cap. 25: *Atque Andrea. Hic nominat quotquot sanctos voluerit.*

88. *Agnus Dei.* Hanc Orationem Sergius papa I in Missa cantari jussit, ut refert Anastasius in ejus Vita: *Hic statuit ut tempore confectionis dominici corporis Agnus Dei qui tollis peccata mundi, miserere nobis, a clero et populo decantaretur.* Idem scribit Walfridus Strabo, lib. de Rebus Eccl., cap. 22. Hic autem desiit ordo Missæ tam in nostro Cod. san ti Eligii quam in Cod. Rodradi, et in excu is ^b.

His ita expositis non abs re erit quædam subnectere ex Codice Tiliano, quæ ad ceremonias antiquas in hujus Canonis recitatione pertinent, in hunc modum:

Te igitur, clementissime Pater, usque, habetas et benedicas hæc dona: *Hic signal oblatam et calicem tribus vicibus, non tamen sub una cruce, sed separat in singulis, singulas faciens cruces.* Hæc dona, hæc munera, hæc sancta sacrificia illibata, usque Memento, Domine. *Hic nomina vivorum memorentur si volueris, sed non Dominica die, nisi cæteris diebus.* Et omnium circumstantium, usque Cosmæ et Damiani. *Si fuerit natalis sanctorum, hic dicat: Sed et diem natalitii beatorum illorum, aut beati illius; et omnium sanctorum, usque per Christum Dominum. Hic inclinat se usque ad altare, dicens: Hanc igitur oblationem, usque jubeas grege numerari, per Christum Dominum. Hic erigit sursum. Oblatam solam hic benedicit: Quam oblationem, tu Deus, in omnibus, quaesumus, benedictam, ascriptam, ratam, rationabilem acceptabilemque facere digneris. Hic ambo signal, id est, oblatam et calicem; ut nobis corpus et sanguis, usque omnipotentem, tibi gratias agens benedixit, frexit, dedit discipulis suis dicens, usque item tibi gratias agens benedixit. Hic quatuor vicibus solam oblatam sanctificet [Leg. signal]. In quinta vice super calicem solam crucem faciens: Hostiam puram, Hostiam sanctam, Hostiam immaculatam, panem sanctum vitæ æternæ, et calicem salutis perpetuæ, usque immaculatam Hostiam. Hic inclinat se iterum juxta altare dicens: supplices te rogamus omnipotens Deus. Hic orat apud se quod voluerit. Deinde dicit: Jube hæc perferri per manus, usque in conspectum. Hic se erigit hæc verba dicens: Ut quotquot ex hac altaris participatione, usque per Christum. Hæc Orationes duæ dicuntur, una super diptychos, altera post lectionem nominum; et hoc quotidianis, vel in agendis tantummodo diebus. Memento, Domine, et eorum nomina qui nos præcesserunt cum signo fidei, et dormiunt in somno pacis. Et recitantur nomina. Deinde postquam recitata fuerunt, dicat: Ipsis, Domine, et*

^a In secundo Theod., post atque Andrea, subjungitur: necnon et sanctis martyr. tuis Stephano, Quintino, atque Nicasio, sed et beatis confessor. tuis Gregorio, Medardo, atque Eligio, cum omnibus, etc.

^b In Cod. Reg. Suec. deest Agnus Dei, etc. In Cod. Gemet., post Agnus Dei, explicit Canon Missæ. In priori vero Theod. additur: Agnus Dei qui tollis pecc. mundi, dona nobis pacem. . . . Hæc sacro sancta commistio corporis et sanguinis Domini nostri Jesu Christi fiat mihi et omnibus sumentibus salus mentis et

A omnibus in Christo quæ centibus locum refrigerii, lucis et pacis, ut indulgens deprecamur. Per eundem. Nobis quoque peccatoribus, usque sed veniæ, quaesumus, largitor, admitte. *Hic erigens se archidiaconus veniet, et involvens calicem mappula, levat illum contra donum papam Per quem hæc omnia, Domine, semper bona creas. Hic ambo signal, id est, oblatam et calicem 293 tribus vicibus singulis singulas faciens cruces: sanctificas, vivificas, benedicias, et præstas nobis. Hic levat dominus papa oblatas duas usque ad oram calicis, et tangens eum de oblationibus, tenente illum archidiacono, dicit: Per ipsum, et cum ipso, et in ipso tibi Deo Patri omnipotenti, in unitate Spiritus sancti, omnis honor et gloria. Tunc dicit in altum: Per omnia sæcula sæculorum. Tunc reponit in altari, et dicit in altum: Oremus. Deinde dicit: Præceptis salutaribus moniti, et usque sed libera nos. Tunc dicit dominus papa, interveniente nullo sono, hanc Orationem, libera nos, usque Petro et Paulo. Hic nominatim quales voluerit sanctos, vel quantos, commemorat. Deinde infert: Cum omnibus Sanctis, da propitius pacem, usque per omnia sæcula sæculorum. Amen. Deinde dicit: Pax Domini. Deinde dat pacem altari vel patenæ, et sic sibi dat pacem. Cum vero dominus papa dicit Pax Domini sit semper vobiscum, non mittit partem de Sancta in calicem, sicut cæteris sacerdotibus mos est. Dum confringit, Agnus Dei dicit. Et expleta confectione quando communicat dominus apostolicus, partem sibi mordet, et reliquam in calicem mittit, faciens crucem de ea tribus vicibus super calicem nihil dicens, et sic confirmatur de calice, tenente calicem archidiacono. Quando vero dominus apostolicus descendit ab altari, incipit communicare populus, et dicitur Antiphona ad communionem. Expleta communionem et Antiphona, tunc surgit dominus papa, et veniens ad altare salutari, altius dicens: Dominus vobiscum, et cum Spiritu tuo. Deinde Orationem dicit: Quod ore sumpsimus, Domine, mente capiamus, et de munere temporali fiat, nobis remedium sempiternum. Hactenus Codex Tilianus, quæ tamen habentur etiam apud Hittorpium.*

89. *Ad nonam.* Ita in Editis et in Cod. Rhem. In Cod. Ratoldi legitur Hora nona. Olim in semjuniis Missæ tenebantur hora nona. Consulere observationes nostras ad Concordiam regularum.

90. *Deus.* Pater videlicet, ad quem dirigenda est Oratio in Missæ sacr. Actio, juxta decretum concilii Carthag. III, can. 23: *Et cum altari assistitur, semper ad patrem dirigatur oratio.* Interdum tamen dirigitur ad Filium.

91. *Præsta ut Unigenitum tuum,* etc. Hæc citantur ab Aleuino, lib. VII contra Felicem Urgelitanum episcopum: *In Missa namque humane Nativitatis ejusdem Domini nostri, ita cantare solemus: Præsta ut Unigenitum tuum, quem Redemptorem læti suscipimus, etc.*

92. *Qui tecum vivit et regnat Deus.* Nota olim in conclusione Orationum seu Collectarum vocabulum *Deus* proxime secutum fuisse verbum *regnat*, quemadmodum videre est in Missa Ambrosiana, in Cod. Tiliano, et in aliis Codicibus nostris mss. et in expositione ms. Præfationis et Canonis, bibl. Corbeiensis: *Cum dicit Qui tecum vivit et regnat Deus in unitate Spiritus sancti, vult populum credere et intelligere, etc.* Quod confirmat Micrologus, cap. 6 de Observationibus ecclesiasticis: *Sciendum autem in illa usita-*

corporis, et ad capessendam vitam æternam præparatio salutaris. Amen. . . . Post pacem dicat in corde: Pax Dei quæ exsuperat omnem sensum, custodiat corda nostra et intelligentias nostras. Amen. . . . Ad dandam pacem. . . . Pax tecum. . . . Post pacem: Pax et charitas Dei maneat semper in cordibus nostris. Amen.

Oratio. — Domine Jesu Christe, qui dixisti apostolis tuis, etc. Ut in Missali. Sequuntur quatuor Orationes.

ta conclusione Per Dominum nostrum, quod Romanus Ordo et antiqua exemplaria nomen D. i interponunt, ubi dicitur Qui tecum vivit et regnat Deus. Quod tamen modernè post nomen Spiritus sancti subungere solent. Et hæc antiquæ consuetudo etiam apud Romanos adeo invaluit, ut antiquæ traditionis **294** exsecutio non sine scandalo locum habere possit. Ubi vides seriem illam verborum quæ est in nostris Codicibus mss. fuisse antiquum usum.

93. Per omnia sæcula sæculorum. Antiqua hæc Orationis formula apud Christianos, ut videre est apud sanctum Irenæum, lib. 1 adversus hæreses, cap. 1: Ἀλλὰ καὶ ἡμᾶς ἐπὶ εὐχαριστία λέγοντας εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰῶνων. Il est: Atque adeo nos, cum in gratiarum actione dicimus In sæcula sæculorum; cui simile est illud quod refert Tertullianus lib. de Spectaculis, εἰς αἰῶνας ἐπ' αἰῶνας, alii omnino dicere nisi Deo et Christo.

94. Super oblata. Ita in Codicibus Rhem. Rodradi et Ratoldi. In Cod. Tillano habetur *Secreta*, ut in Editis; sæpissime *Super oblata*. In appendice Rodradi, *Secreta*. Dicitur *Super oblata* hæc Oratio, quia super panem et vinum oblata in Missa recitatur.

95. Præfatio. Est ^b Oratio seu gratiarum actio, quæ Canon præmittitur, qua disponitur sacerdos et populus ad tremendorum mysteriorum consecrationem, ejus mentionem facit sanctus Cyrilianus, lib. de Oratione: Ideo et sacerdos ante Orationem, Præfatione præmissa, parat fratrum mentes, dicendo: Sursum corda; et in concilio Milevitano n, can. 9: Placuit etiam illud ut preces, vel Orationes, seu Missæ, quæ probatæ fuerint in concilio, sive Præfationes, sive commendationes, sive manuum impositiones, ab omnibus celebrentur. A sancto Joanne Chrysostom., homil. 3 in Epist. ad Coloss., excusa tempore Clementis septimi papæ, dicitur *πρόφάσις*. In Cod. Rhem. dicitur *contestata*, multis in locis; unde in e. positione Missæ mss. biblioth. Thuanae: Vere dignum et justum est, etc. *Contestatur vero sacerdos fixam ac veram professionem populi, id est, gratias referre Deo esse dignum.*

Multæ autem hic ponuntur Præfationes, ut in Editis, et in Codicibus Rhemensi, Ratoldi, et in secunda parte Codicis Rodradi: novem tamen ferunt duntaxat receptas a Pelagio papa II, quibus nunc utitur Ecclesia Romana, ut videre est in ejus epistola apud Bureliardum, lib. III, cap. 69. Sed decretum non tenuisse satis notum est ex nostris Codicibus, et ex Editis; atque etiam ex his verbis Guilmundi, lib. II de Corpore et Sanguine Christi: *Præfationem istam quæ per totum pene orbem Latinum inter Epiphaniam et Septuagesimam in quadam die Dominica habetur, hic suppositi hæc continentem: Æterne Deus, et tibi hanc immolationis Hostiam offerre, quæ est salutifera et ineffabile divinæ gratiæ sacramentum, quæ offertur a plurimis, et unum corpus Christi sancti Spiritus in-*

^a *Secreta* dici a secretionem donorum et oblationum, quorundam eruditorum est sententia: hinc eadem Oratio qua in nonnullis Codd. libri sacramentorum dicitur *Super oblata*, in aliis est *Secreta*, quod videre est hic in Cod. Pamel. et Vatic. Huic sententiæ obstare videtur quod legitur in Cod. vetustissimo lib. Sacr. Ecclesiæ Turon., ubi, pro *Secreta*, habetur *Arcana*. Et in appendice Ord. Rom., ex Amalarii ecloga in eumdem Rom. Ordinem, n. 24, de *Secreta*, sic habetur: *Secreta dicitur, eo quod secretam Orationem dat episcopus super oblationem, etc.* Vide etiam n. 27, apud Mabill., tom. II Musæi Ital., pag. 558 et 559.

^b In vet. Sacramentario Gallic. vocatur *Contestatio*, ut in Missali Gallic. et in Gothico a doctissimis Thomasio et Mabillonio vulgati. In Gothico dicitur etiam aliquando *Immolatio*. Nonine *Præfationis* in veteribus illis Missalibus intelligitur prima liturgiæ pars, quæ est quædam adhortatio ad populum, ut Deo exorando attentius incubat, ut observat Mabill. lib. I de Liturg. Gallic., cap. 3, n. 17. In Missali Frau-

fusione perficitur. Singuli accipiunt Christum Dominum, et in singulis portionibus totus est. Et Algeri, lib. I de Veritate corporis et sanguinis dominici, cap. 15. Item Ambrosius, *Dominica v post Epiphaniam: Singuli accipiunt Christum Dominum, et in singulis portionibus totus est; nec per singulas minuitur, sed integrum se præbet in singulis.* Quæ verba exstant in Præfatione ejusdem dominicæ quintæ post Epiphaniam in editis Sacramentariis, et in nostris Cod. mss. nec est inter illas quæ excipiuntur a Pelagio papa. Ex quo sit vix ante quadringentos annos Ecclesiam Romanam ab ejusmodi Præfationibus abstinnisse. Novem Pelagii Præfationibus additæ duntaxat.

96. Ad Complendum. Ita in Codicibus Rod. et Ratol. Siquidem olim ita appellabatur ultima Oratio Missæ, ut testatur Walfridus, **295** cap. 22 de Rebus eccl.: *Est autem legitimum et nupus communicandi ante ultimam Orationem, quæ dicitur ad Complendum.* Ita appellatur quod sit complementum et conclusio totius Missæ. Sanctus Augustinus, epist. 59, ad Paulinum, appellat *Gratiarum Actionem*; quibus peractis, inquit, et participato tanto sacramento, gratiarum Actio cuncta concludit. In Cod. Rhemensi appellatur *Post communionem*. In Missali Romano, unico vocabulo, *Postcommunio*.

97. Per eundem Dominum, etc. Concluditur Oratio per Filium, quia Mediator est Dei et hominum, per quem accessum habemus ad Patrem, inquit Apostolus; idque juxta antiquum ritum, ejus meminit Optatus lib. III: *Paganum vocat eum qui Deum Patrem per Filium ante ejus aram rogariverit.* Haymo, in cap. VII Epist. ad Hebr.: *Unde et sacerdos esse Ecclesiæ altari assistentes dicunt: Suscipe, Domine sancte Paer, preces populi tui, per Dominum nostrum Jesum Christum Filium tuum.*

98. In Vigilia Domini in nocte. Ita in Editis, et in Codice Rhemensi: *In vigilia natalis Domini in nocte*, quod perinde est. Ita dicitur propter vigiliam nocturnam. Nam superior vigilia ad nonam est, quod vulgo pervigilium dicitur, pridie videlicet ipsius festi. In Cod. Rodradi: *Natalis Domini ad sanctam Mariam Majorem*. In Cod. Ratoldi: *Nocte ad sanctam Mariam*. Apud Pamelium: *Media nocte ad sanctam Mariam Majorem*; ^c sed illud *to media* videtur additum a quodam correctore.

99. In trino vocabulo. Ita in Editis et in Codicibus Rodradi et Rhemensi, non exclusis tamen personis. Ita aliquando locuti sunt antiqui Patres. Sanctus Cyprianus, epist. 75: *Quod qui baptizatus sit gratiam consequi potuerit, invocata Trinitate nominum, Patris et Filii, et Spiritus sancti. Prudentius, in Psychomachia.*

Unum nanque Deum colimus de nomine trino.

100. Benedictio. ^d Antiqua olim fuit consuetudo

eorum exstat integra Præfatio communis Missalis Romani. De Præfatione celebris est Canon. 9 concilii II Milevit.: *Placuit etiam illud ut preces vel Orationes seu Missæ quæ probatæ fuerint in concilio, sive Præfationes.... ab omnibus celebrentur.*

^e Non legitur in Cod. Reg. Suec., nec in Gemet. Est in Ed. Vatic. et Gussanv., quibus consentiunt duo Theod. In iisdem legitur ut in Ed. Pamel.: *Ad sanctam Mariam Majorem*. In Calendario Rom. a Joanne Frontone illustrato tantum habetur *ad sanctam Mariam*.

^d De Benedictioibus quæ passim occurrunt in sancti Eligii Codice quem Menardus edidit, consule monitum quod Benedictionali in ra etiendo præmittimus. In Missali Gothico, lib. II: de Liturg. Gallic., Mabillonii cura edito, nullæ lere occurrunt Missæ in quibus non legantur Benedictiones, verum a nostris plane diversæ. In Missali Gallicano vet. ibidem vulgato atque sunt etiam Benedictiones, at aliæ prorsus et breviores.

ut episcopus, antequam Eucharistiam perciperet, A populum benediceret quibusdam conceptis precationibus, ut in toto hoc Sacramentorum libro videre est, necnon in Codicibus Rodradi. Rhem., Ratoldi et Tiliiano, atque etiam in Ordine Romano, sicut et in veteri Pontificali Romano dedicato Leoni X. pont. Maximo, in quibus plurimas Benedictiones reperire est; constatque ex sancto Augustino mox citando, et ex Haymone, in cap. II Epist. I ad Timotheum: *Postulationes sunt Benedictiones episcopales, quas dicit episcopus super populum, invocans nomen Domini super illum.* Idque juxta mentem sancti Augustini mox citandi. Præcise autem dabatur illa Benedictio dicta clausula *Orationis Libera nos, quæsumus.* Per omnia sæcula sæculorum, ut liquido constat ex Ordine Romano (in secundo ordine Processionis): *Cumque episcopus Pater noster finierit, accipiens archidiaconus patenam ab Acolyto, offerat eam archidiacono. Ille autem, ut episcopus dicit Da propitius pacem, patenam illi accomodans, humerum ejus osculetur, statimque episcopo dicente Per omnia sæcula sæculorum, accipiat Benedictionalem librum, et conversus ad populum dicat: Humiliate vos ad Benedictionem, et clero respondente Deo gratias, porrigat episcopo librum. Expleta autem Benedictione, veniens presbyter accipiat Benedictionem ab episcopo.* Idem videre est in Missa Paschali Codicis Ratoldi: *Post Dominicam Orationem dum finierint Libera nos a malo, annuente episcopo, dicat diaconus: Humiliate vos ad Benedictionem, et populus resp. Deo gratias. Et episcopus dicat hanc Benedictionem: Benedicat vos, etc. Et inde accipiens partem corporis Domini, dicat: Pax Domini sit semper vobiscum.* 296 Ubi hæc verba, dum fini. rit Libera nos a malo, non ta sumenda sunt quasi præcise his dictis benedicat episcopus, sed quæ sequuntur subaudienda sunt, usque ad *Pax Domini sit semper vobiscum.* Ita etiam in Pontificali ms. Eccl. Rothomagensis ferisæ 5 in Cena Domini: *Libera nos, etc. Per omnia sæcula sæculorum. Amen. Tunc dicat diaconus: Humiliate vos ad Benedictionem. Et episcopus versus populum dicat: Benedicat vos omnipotens Dominus, etc.* Idem clarum est ex Missa ab Hlyrico edita: *Non mittat episcopus in calicem partem oblata, ut presbyteri solent: sed expectet, donec finita Benedictione episcopus communicare debeat; et tunc accipiens partem quam antea fregerat, tenensque super calicem, immittens dicens: Sacri sanguinis commistio, etc.*

At in Hispania dabatur hæc Benedictio tantum post communionem corporis et sanguinis, ut planum est ex Missa Mozaraba: *Libera nos, quæsumus, Domine. Et tundendo pectus dicit: Pone, Domine, finem peccatis. Qua finita, accepit particulam, que dicitur regnum, præmissa Oratione, ponit super calicem; mox addita alia immittit in illum. Post hæc dicit: Humiliate vos Benedictioni; et certis quibusdam formulis benedicit populo.* Quod statuitur in concilio Toletano IV, can. 17. *Sed post Orationem Dominicam et conjunctionem panis et calicis, Benedictio in populum sequatur.*

Fiebat autem hæc Benedictio per manuum impositionem, ut notum est ex sancto Augustino, epist. 59, ad Paulinum, q. 5: *Interpellationes autem, sive, ut nostri Codices habent, post lationes, fiunt cum populus benedicitur. Tunc enim antistites velut advocati susceptos suos per manuum impositionem misericordissimæ offerunt potestati; quibus peractis et participato tanto sacramento, gratiarum Actio cuncta concludit.* Et sane olim Benedictio dabatur per manuum impositionem. Sanctus Ambrosius, lib. I de Pœnitentia, cap. 7: *Cur ergo manus imponitis, et Benedictionis opus creditis.* Hinc capiendus est sanctus Hieronymus, epist. ad Eustochium: *Extenta manu, ut benedicere eos putes, si nescias, preta accipiunt salutandi.* Etsi non inficeret olim usitatum fuisse signum crucis ad benedicendum. Hinc sit ut in conc. Milevitano II, can. 12, memoratarum Benedictionum formulæ manuum im-

positiones appellantur: *Placuit etiam illud, ut preces, vel Orationes, vel Missæ, quæ probatæ fuerint in concilio, sive Præfationes, sive commendationes, sive manuum impositiones ab omnibus celebrentur.* Nec istæ impositiones ad pœnitentes spectant, quibus etiam imponebantur manus inter Missarum solemnia. Cum vero hic agatur de precationibus quæ ad Missam pertinent, de quarum numero sunt Benedictiones, ejusmodi impositiones manuum potius explicandæ sunt de ejusmodi Benedictionibus quam de impositionibus quæ sunt super pœnitentes, quæ non sunt Missæ partes, sed sunt tantum pœnitentium gratia; qui si non essent, ejusmodi impositionibus manuum minime opus esset. Ejusmodi autem benedictiones tribus capitulis constant et conclusione, ut docet Honorius Augustodunensis in Gemma. Quod etiam clarum est ex ipsismet benedictionibus, quas videre est in hoc sancti Eligii Codice, et in Codicibus Rhem., Rodr. et Ratol., atque etiam apud Pamelium. Nihilominus tamen in Cod. Ratoldi quædam pauca quatuor capitulorum reperiuntur.

Est etiam alia Benedictio, quæ datur in fine Missæ, de qua concilium Agathense, can. 47: *Missas die Dominico a sæcularibus totas teneri speciali ordinatione præcipimus, ita ut ante Benedictionem sacerdotis populus egredi non præsumat.* Nam si hæc Benedictio non daretur in fine Missæ, sed ante Communionem, illa data, populus egrediens non interesset integræ Missæ, quia ante Communionem discederet; et ita capienda sunt verba sancti Cæsarii Arlatensis, 297 qui dicit concilio præfuit, homil. 12: *Idco qui vult Missas ad integrum cum lucro animæ suæ celebrare, usquequo Oratio Dominica dicatur, et Benedictio populo detur, humiliato corpore et compuncto corde debet se in Ecclesia continere.* Walfridus Strabo, cap. 22 lib. de Rebus ecclesiasticis, locum concilii, quod Aurelianense nominat pro Agathensi, explicat de ultima sacerdotis Oratione, quam supra diximus appellari Orationem ad Complendum: *Statutum est Aurelianensi concilio ut populus ante benedictionem sacerdotis non egrediatur de Missa. Quæ benedictio intelligitur illa ultima sacerdotis Oratio, de qua nimirum supra locutus est, eodem cap. Amalarius, lib. III de Officiis eccl., cap. 56, agit de hac ultima Benedictione, sed quibus verbis fiat non declarat: Hunc morem tenet sacerdos, ut post omnia sacramenta consummata benedicat populo, atque salute. Deinde revertitur ad Orientem ut se commendet Domini Ascensioni, dicitque diaconus: *Ite Missa est.* Rabanus, lib. I de Institutione clericorum, cap. 53: *Post Communionem ergo, et post ejusdem nominis canticum, data Benedictione a sacerdote ad plebem, diaconus prædicat Missæ officium esse peractum, dans licentiam abeundi.* Ex quibus verbis, si attentius expendantur, liquido constabit Rabanum esse in eadem mente cum Walfrido. Nam canticum ejusdem nominis cum Communione nihil aliud est quam illa Antiphona seu Responsorium quod dicitur *Communio.* Cum autem Rabanus proxime subjiciat Benedictionem huic Antiphonæ, non est dubium quin per Benedictionem intelligat ultimam Orationem ad Complendum vocatam, quæ et tempore illius in usu erat, et sequitur proxime Antiphonam seu Responsorium quod *Communio* dicitur. Nihilominus tamen, etsi in antiquis nostris Missis et Codicibus nostris mss. nulla reperitur in fine Missæ Benedictio, existimo tamen canonem concilii Agathensis intelligendum esse de Benedictione quæ daretur in fine Missæ, distincta ab Oratione ad Complendum. Nam cum in eodem concilio prohibeat presbytero Benedictionem impertire, non est rationi consentaneum eum arceat ab ultimæ Colectæ recitatione, quæ juxta sanctum Augustinum est gratiarum Actio, quæ sane non est prætermittenda, sive a presbytero, sive ab episcopo. Sed existimo fuisse diversum Ecclesiæ usum circa hanc Benedictionem in fine Missæ, quæ, ut dixi, non habetur in aliquis Missis a nobis productis, nec in nostris Co-*

dicibus mss. neque in Ordinibus Missæ a Meliore Hittorpio editis. Sed in illis omnibus, post Orationem ad Complendum, diaconus dimittit populum dicendo *Ite Missa est*, quemadmodum est in Ordine Processionis, quando episcopus Missam celebrare voluerit festivis diebus, quæ exstat in Codice Tiliano, ubi sic habetur: *Cumque episcopus Collectam finierit, et diaconus Ite Missa est, et clericus Deo gratias dixit, duo diaconi accipientes manum episcopi, etc. cum omni processione ad sacrarium reducant.* At apud Amalarium supra citatum videtur hæc Benedictio ultima in fine Missæ, et in ordine Missæ a sancto Petro instituta cum sua expositione, in Codice Tiliano: *De mane orantes cantant Postcommunionem cantores, ut ostendant Christum in populo corpore et sanguine corroborato manere. Et huc a presbytero postulatur æterna Benedictio, quia Christus coram diuinitate manducans et bibens cum surrexisset a mortuis, reliquias eis dedit, elevatisque manibus ipsis benedixit.* Hæc citatus ordo Cod. Tiliani, in quo non habetur prior Benedictio, quæ datur ante Communionem. Illa autem Benedictio in fine Missæ dabatur, antequam diaconus diceret *Ite Missa est*, ut clarum est ex tractatu ms. super Missam bibliothecæ Corbeiensis: *Deinde Orationes a sacerdote sacræ Communionis peraguntur, et Benedictio super populum, ut a nobis digne percepta stabiles in fide et mundo corde maneamus, et nos salutem animarum et corporum habere credamus. Per Dominum nostrum Jesum Christum, qui cum Patre vivo et regnat Deus una cum Spiritu sancto in sæcula sæculorum. Amen. Deinde a diacono populo pronuntiatur, dicendo: Ite Missa est.* Idem patet ex glossis mss. in Ordinem Romanum bibliothecæ Thuanæ: *Episcopus da. a. Benedictione revertitur ad propria, postea annuntiat diaconus Ite Missa est.* Supradictæ autem Benedictiones episcopales quæ ante Communionem dabantur sunt adhuc in usu in quibusdam Ecclesiis, et exstant ex eis nonnullæ ad calcem Pontificalis Romani excusi ten; ore Leonis XI, quæ ex recentioribus Pontificalibus expunctæ sunt.

101. *Missa in mane prima.* In Cod., Ratoldi et in Editis legitur: *Missa primo mane ad sanctam Anastasiam*, quemadmodum apud Pamelium. In Cod. Rodradi: *Nocte ad sanctam Anastasiam.* In Codice Rhemensi, post Missam de nocte sequitur altera Missa sub hoc titulo: *In natali sanctæ Anastasiæ.*

102. *Da, quæsumus, Deus, etc.* In Cod. Rodradi a Orationes de sancta Anastasia præcedunt Orationes de Natali Domini, quemadmodum et Præfatio de sancta Anastasia.

103. *Sicut homo genitus idem refulsit Deus.* Ita Corippus, lib. 17, de Laudibus Iustini minoris:

Natus homo est, verusque Deus non destitit esse.

104. *Præfatio Natalis Domini.* In Codicibus Rodradi et Rat. et in Excusis additur: *Præfatio sanctæ Anastasiæ, quæ est de communi virginum.*

105. *Ejus.* Ita in Editis, et in Codice Rodradi. Apud Pamelium, et in Codicibus Rhemensi et Ratoldi legitur *hujus*. Sed existimo tamen *ejus* rectius esse ut referatur ad Christum, quia sequitur *cujus natiuitas*.

106. *Sacramenti.* Sacramentum hoc loco est solenne festum quo aliquod Christi mysterium, seu Natiuitatis, seu passionis, sive Ascensionis representatur, ut docet sanctus Augustinus, epist. 118, ad Januarium, agens de sacramentis non scriptis: *Illam autem quæ non scripta, sed tradita custodimus, quæ quidem toto terrarum orbe observantur, dantur intelligi, vel ab ipsis apostolis, vel plenariis conciliis, quorum est in Ecclesia soluberrima auctoritas, commendata atque statuta, retineri, sicuti quod Domini passio et Re-*

urrectio, et Ascensus in cælum, et adventus de cælo Spiritus sancti, anniversaria solemnitate celebrantur, et si quid tale occurrerit, quod seruetur ab universa, quacunque se diffundit, Ecclesia. Hinc capiendus est sancti Hieronymi locus, epist. 48, ad Sabinianum diaconum: *Post apostoli Petri basilicam, in qua Christi flamme consecrata est, post crucis, et Resurrectionis, et Ascensionis sacramenta, in quibus rursus se in monasterio victuram sponponderat.*

107. *Natalis.* Ita in Codicibus Rhemensi et Rodradi. In Editis, et in Cod. Ratoldi, et apud Pamelium, legitur *Novitas natalis*, aptius ad sensum, tum propter paronomasiam inter hæc vocabula, *Novitas* et *Natiuitas*. Sed arbitror tamen *natalis* redundare.

108. *Natiuitas.* In Codicibus Rodradi et Rhemensi legitur *nobilitas*, non ita recte.

109. *Concede, quæsumus, omnipotens Deus, ut nos.* Hujus Orationis mentionem facit Alcuinus lib. III, contra Felicem Urgelitanum episcopum: *Et in die Natalis Domini: Concede, quæsumus, omnipotens Deus, ut nos Unigeniti tui rova per carnem natiuitas liberet.*

110. *Invisibilium amore rapiamur.* Ita in Codicibus Rodradi et Ratoldi, atque apud Pamelium, quam lectionem se in uno Cod. ms. reperisse scribit Angelus Rocca. In Missali Romano legitur *in invisibilium amorem rapiamur*, quam etiam lectionem se in tribus Cod. mss. vidisse auctor citatus ait.

111. *Quique ejus infantiam, etc.* Est præclara antithesis.

112. **289** *Præsta, quæsumus, omnipotens Deus.* Hanc Orationem in Cod. Ratoldi sequitur altera Benedictio, hoc modo: *Deus, qui genus humanum vulneratum in protoplasto novo recuperasti ant. do. o, etc.* Sed non est proprius hujus locus; debet enim proxime sequi priorem ejusdem Codicis.

113. *Qui in mentibus, etc.* Est elegans paronomasia.

114. *Fidei et securitatis augmentum.* Ita in Cod. Rhemensi et Rodradi, hanc lectionem testatur Angelus Rocca se in uno Codice reperisse. In Cod. ms. Ratoldi abbatis, et apud Pamelium legitur: *Fidei, spei et charitatis augmentum.* Quæ lectio videtur plausibilior; nec tamen prior est contemnenda, cum sit antiquior Codicum, nec suo sensu careat.

115. *Paternis, id est, patris Adæ.*

116. *Hujus creaturæ novitate suscepta.* Id est, in novam creaturam transformati, juxta illud Pauli, Gal. vi: *In Christo Jesu, neque circumcisio aliquid valet, neque præputium, sed nova creatura.*

117. *Deus qui humanæ, etc.* Hæc oratione utitur modo Ecclesia Romana in commistione vini et aquæ, his vocabulis interpositis: *Per hujus aquæ et vini mysterium.*

118. *In veritate Corporis.* Hæc ponuntur adversus Manichæum, qui Christo corpus phantasticum; et adversus Valentinum, qui cœlestem tribuebant; aliosque ejusdem farinae hæreticos, qui Christo corpus humanum et carneum minime tribuebant.

119. *Ut sicut illos passio gloriosos, sic, etc.* In Cod. Rodradi: *Ut quia illos passio gloriosos, nos devotio, etc.* In Cod. Ratoldi: *ut quod illos passio gloriosos, nos devotio, etc.* In editis et apud Pamelium: *Ut quod illos passio fecit gloriosos, nos devotio, etc.* Sed lectio Codicis sancti Eligii videtur præstabilior. In Codice Rhemensi non hæc Oratio, sed alia: *Grata tibi sint, Domine, munera, quæsumus, devotionis hodiernæ, etc.*

120. *Cujus gloriæ sempiternæ primus martyr occurrit.* Præclare Ennodius, hymno 4, de sancto Stephano:

Hic primus intravit viam.
Nullis subactam pressibus.

121. *Per quem.* Deest in Editis, et apud Pamelium

Angelus Rocca, in scholiis fatetur se addidisse verbum *fecit*, quod in Cod. ms. desiderabatur. Gemetic. convenit cum Cod. Rodradi; duo vero Theod. nos tram lectionem exhibent.

^a In Cod. Reg. Suec. Oratio Super oblata pro sancta Anastasia præcedit quoque Orationem de Natali Domini. Gemet. convenit cum Cod. Rodradi.

^b A Cod. Reg. S. abest quoque *fecit*. Et quidem

Et in prima Oratione apparet erasa in Cod. sancti A
Elijii.

122. *Ecclesiam tuam*, etc. Ita in Editis, et in Codicibus Ratoldi, Rodradi et Rhem. Sed in hoc ultimo ponitur secunda. Nam prior est: *Deus qui per os beati apostoli tui a Joannis, verbi tui nobis arcana re- serasti*, etc. Porro in Cod. Ratoldi sunt duæ Missæ de sancto Joanne evangelista, quemadmodum apud Pamelium. Secunda inscribitur: *Item in die*; ita ut prima diceretur, *Primo mane*, juxta titulum qui ei præligitur apud eundem Pamelium, secunda vero in die.

125. *Nos confidimus*. In Editis *tò nos desideratur*. In Cod. Rhemensi legitur *nos scimus*.

124. *Carnalia*. Leg. *carnalis*, ut referatur ad *tò genitoris*.

125. *Vicarium suæ matri*. Simile est illud sancti Ambrosii in Missa sancti Joannis, etsi non sit eadem Præfatio: *Vicarium pro se matri filium 300 clementer attribuit*.

126. *Ad Vesperos*. Ita in Editis, apud Pamelium, et in Cod. Ratoldi. In Cod. Rodradi additur *ubi supra*.

127. *Alia*. In Cod. Rodradi et apud Pamelium legitur *Ad fontes* ^b.

128. *Alia*. In eodem Cod. et apud Pamelium legitur *Ad sanctum Andream*.

129. *Et in pretiosis*, etc. Hæc Præfatio exstat in Missa Ambrosiana, sed in quibusdam variat.

130. *Et clara est prius confessio*, etc. Sanctus Augustinus, serm. 9, de Sanctis: *Beata ætas, quæ necdum Christum potest loqui, et jam pro Christo meretur occidi*.

131. *Ante Passio*, etc. Ita sanctus Augustinus (Tom. I), serm. citato: *Nondum opportuna vulnere, et idonea passioni*.

132. *Votiva dona*. *Votiva dona* dicuntur sacramenta corporis et sanguinis Christi, quia *vouentur omnia quæ Deo offeruntur*, ut supra ex sancto Augustino docuimus.

133. *Eodem die sancti Fulgentii episcopi*. Hæc in aliis nostris Cod. mss. non exstant ^c, neque in Editis, neque apud Pamelium. Hic sanctus Fulgentius fuit ex monacho Ruspensis episcopus in Africa, cujus Acta vide apud Sur., Kal. Januarii. Nulla autem hic est peculiaris Missa de sancto Fulgentio, quia Missa de sancto Sylvestro ei est applicanda, cum utriusque conveniat.

134. *In Octavis Domini*. Sic Corippus, lib. iv.

Lux octava novo nascentis lumine Christi.

Dies octavus solemnitas a Basilicis dicitur *ἀπόλυσις*, ut videre est apud sanctum Hieronymum Seleuciensem, lib. ii, de Miraculis sanctæ Theclæ, cap. 18: *Ἦν ἡ τῆς μάρτυρος αὐτῆς ἑορτὴ, καὶ ἡ τελευταία τῆς ἑορτῆς ἡμέρα, ἣν δὴ καὶ ἀπόλυσιν καλεῖν ἡμῖν ἔθος, ὡς ἂν καὶ πέρασ ἐχούσας τῆς ἑορτῆς*. Id est: Festum erat martyris et postremus festivitatis dies, quam nobis appellare *ἀπόλυσιν*. id est, discessionem, mos est, quod festum deinceps finem accipiat.

Hic autem uno eodemque die octava celebratur Natalis Domini ejusdemque Circumcisio. Nativitatis octava apparet ex titulo lesti in omnibus Codicibus nostris mss. et in editis; ^d Circumcisionis dies ex Præfatione et Benedictione, cujus celeritas est antiqua, nam illius mentio fit in concilio Turonensi ii, can. 17: *Et hora octava in ipsis Kalendis Circumcisionis Missa Deo propitio celebretur*. Porro in Cod. Rhemensi eodem die sequitur Missa sic inscripta: *Missa prohibendum ab idolis*. Sed deest particula *ad*, et legendum

^a In Missali Gothico hac die celebratur festum apostolorum Jacobi et Joannis simul. Vide notam M. b. Honii ad hunc locum.

^b Ita legitur in Cod. Reg. Suec.

^c Eadem de nostris Mss. sunt dicenda.

Missa ad prohibendum ab idolis, ad quod spectant ejusdem Missæ Collectæ.

Ratio Missæ hujus insituendæ est, quia olim Kalendis Januariis homines multis paganorum superstitionibus erant obnoxii, de quibus consule observationes nostras ad Concordiam regularum, cap. 50, § 15. In hac invenitur sanctus Petrus Chrysologus serm. 155.

155. *Quatenus in octavo*, etc. Per octavum diem, seu octavam, designatur supremus Resurrectionis dies, et sempiternæ felicitatis ævum ultimum, evoluta hujus sæculi hebdomade. S. Anastasius Sinaita, expositione in Psalm. vi: *Ψαλμὸς τοῦ Δαβὶδ περὶ ὀδῶσ.*

Ὀγδόην ὀρεῖται ἡ Γραφή ὀνομάζειν τὴν μετὰ τὴν ἑβδόμη του παρόντος αἰῶνος; ζωὴν, καὶ διαγωγὴν, ἣν προσηύτησεν ἡ ὀκταήμερος ἡ περιτομή. Id est: Prælinus David pro octava. Octavam solet appellare Scriptura vitam illam quæ post septimum hujus sæculi sequitur, quam octavo die facta 301 Circumcisio præsignavit. Sanctus Gregorius Nyssenus, expositione in Psalmum vi:

Διότι τοῦ ἑβδοματικῆς χρόνου ἐπιπέσει ἡμέρα ὀγδοὴ μετὰ τὴν ἑβδόμη ὀγδοὴ μὲν λεγομένη, ὅτι μετὰ τὴν ἑβδόμη γίνεται οὐκέτι δὲ τοῦ ἀριθμοῦ διαδοχῆν ἐπ' ἑαυτῆς δεχομένη, etc. Id est: Propterea quod septenario tempore finito, post septimum instabit dies octavus; qui octavus quidem dicitur, quia post septimum existit, numeri vero in cissitudinem in sese non amplius admittit. Unus enim in perpetuum nulla unquam caligine diremptus permanet. Alius enim eum efficit sol, qui veram sui fulgore lucem edit; qui postquam nobis semel illuxerit, ut inquit Apostolus, deinceps occasu non occultatur. Sanctus Basilus, cap. 27, libri de Spiritu sancto ad Amphilo- chium: *Sed quod is dies videtur aliquo modo imago venturi sæculi, eoque cum sit principium dierum, non primus a Mose, sed unus appellatus est: Et factum est vespere, et mane dies unus, tanquam qui sæpe recurrat. καὶ μία τοῖνον ἡ αὐτῆ, καὶ ὀγδοὴ, ἧς καὶ ὁ ψαλμῶδος ἐν τισιν ἐπιγραφαῖς τῶν ψαλμῶν ἐπιμνήσθη, δι' ἑαυτῆς ἐμπαρίζουσα τὴν μετὰ τὸν χρόνον τούτον κατάστασιν τὴν ἕκαστον ἡμέραν, τὴν ἀνεπίπετον, τὴν ἀδιάδοχον, τὸν ἀληπτον ἐκείνον καὶ ἀήρω αἰῶνα*. Id est: Ut unus sit idem et octavus, unum illum singularem et verum octavum, cujus Psalmista alicubi in quibusdam Psalmorum titulis meminit, per se significans diem, inquam, post horum temporum statum nunquam finientium, ac vespere nescium, nec successori cedentem, hoc est æternitatem, quæ nec finem habet, nec senium novit.

Hujus rei notitiam aliquam habuisse videtur Plato rerum Hebraicarum haud plane ignarus, qui scripsit sanctos viros, emenso hujus vitæ curriculo, ubi septem dies in prato amœnissimo constiterint, inde octavo die migraturos ad cælum per septem planetarum orbem. *Ἡ δὲ μετὰ τοὺς πλανωμένους πορτὴ ἐπὶ τὸν οὐρανὸν ἄγει, τοῦτ' ἐστὶν, τὴν ὀγδοὴν κινήσιν τε καὶ ἡμέραν*. Id est: Quod autem post errantes illos orbem iter suscipitur, recta perducit ad cælum; is enim octavus est motus et dies, apud Clementem Alexandrinum, lib. v Stromatum. Hoc autem in hac Præfatione dicitur ratione Circumcisionis, quæ die octavo Nativitatis ejusque Hebræis fieri lege Mosaica præcipitur, quæ juxta rationem allegoricam Resurrectionis diem significat, in quo perfecta erit omnium vitiatorum et animi motuum ac perturbationum mortificatio, ut testatur sanctus Athanasius, sermone de Sabbatho et Circumcisione. *Διὰ τοῦτο καὶ ὀγδοὴ ἡμέρα περιέμνησθαι ἐκέλευσεν ὁ νόμος, καὶ ἀπαράβατος ἦν ἔτιολη, σηματούουσα τὴν μετὰ τὴν ἑβδόμη ἀναγέννησιν πάντων*. Id est: Ideo octavo die circumcidi imperatum fuit a lege, neque id unquam violabatur mandatum, significans post septimum diem omnium regenerationem. Ita

Hic autem uno eodemque die octava celebratur Natalis Domini ejusdemque Circumcisio. Nativitatis octava apparet ex titulo lesti in omnibus Codicibus nostris mss. et in editis; ^d Circumcisionis dies ex Præfatione et Benedictione, cujus celeritas est antiqua, nam illius mentio fit in concilio Turonensi ii, can. 17: *Et hora octava in ipsis Kalendis Circumcisionis Missa Deo propitio celebretur*. Porro in Cod. Rhemensi eodem die sequitur Missa sic inscripta: *Missa prohibendum ab idolis*. Sed deest particula *ad*, et legendum

Hic autem uno eodemque die octava celebratur Natalis Domini ejusdemque Circumcisio. Nativitatis octava apparet ex titulo lesti in omnibus Codicibus nostris mss. et in editis; ^d Circumcisionis dies ex Præfatione et Benedictione, cujus celeritas est antiqua, nam illius mentio fit in concilio Turonensi ii, can. 17: *Et hora octava in ipsis Kalendis Circumcisionis Missa Deo propitio celebretur*. Porro in Cod. Rhemensi eodem die sequitur Missa sic inscripta: *Missa prohibendum ab idolis*. Sed deest particula *ad*, et legendum

Hic autem uno eodemque die octava celebratur Natalis Domini ejusdemque Circumcisio. Nativitatis octava apparet ex titulo lesti in omnibus Codicibus nostris mss. et in editis; ^d Circumcisionis dies ex Præfatione et Benedictione, cujus celeritas est antiqua, nam illius mentio fit in concilio Turonensi ii, can. 17: *Et hora octava in ipsis Kalendis Circumcisionis Missa Deo propitio celebretur*. Porro in Cod. Rhemensi eodem die sequitur Missa sic inscripta: *Missa prohibendum ab idolis*. Sed deest particula *ad*, et legendum

^d Circumcisionis festum notatur in veteri Lctionario apud Mabill., de Liturgia Gallic., lib. ii, pag. 112 et seq. Ibid. legitur *Dominica post Circumcisionem Libro iii*, habes in Missali Gothico Missam *In Circumcisione Domini nostri Jesu Christi*.

sanctus Anastasius Sinaita supra citatus. Notandum tamen hanc Præfationem dissidere quodammodo a Patribus citatis, qui septimam diem universum hujus sæculi curriculum appellant, illa vero senarium numerum hoc omne sæculum nominat, septenarium requiem beatarum mentium, quæ positus corporis exuviis, resurrectionem expectant.

136. *Ad gaudia sine fine mansura pervenialis.* Cum videlicet beati perfecta tum animi tum corporis beatitudine perfuerunt, quia ante resurrectionem sola animi felicitate potiebantur.

137. *In illius inveniamur forma.* Nempe glorificata.

138. *Dominica prima post Natale Domini.* In Codicibus Ratoldi et Rheini. officium hujus Dominicæ a dissentit a Cod. nostro hoc sancti Eligii; sed Dominicæ primæ post octavas natalis officium in Cod. Ratoldi convenit tum quoad Præfationem et Benedictionem, tum quoad Orationes, cum hac Dominica, præter ultimam: *Propitiare, misericors Deus, etc.*, quæ non exstat in eodem Cod. Ratoldi.

139. *In Vigilia Theophaniæ.* Theophania, ἡ τοῦ θεοῦ φανέρωσις, id est Dei apparitio, inquit Suidas. Dicitur et *θεοφάνια* in plurali neutraliter, et Theophaniorum sacri, quod celebre erat paganus, meminit 302 Synesius in Calvitii encomio. Vulgo Epiphania. Hæc autem vigilia jejunio caret, quia ob Natalis Christi lætitiâ duodecim illi dies qui a natali Christi usque ad Epiphaniam intercident olim jejunio vacabant, illudque dierum spatium Græci δωδεκάμηρον, id est, duodecim dies, appellant, excepto triduo Kalend. Januarii, quo in multis locis, et in Gallia maxime, ad calcandum gentiliam consuetudinem litaniæ fiebant, ut statuitur concil. Turonensis II, can. 17. Hæc vigilia non exstat in Cod. Rodradi, neque in vetustissimo Codice Coloniensi, b ut notat Pamelius.

140. *In Epiphania Domini.* Hoc festum celebratur mense Januario ex antiquo ritu, qui patet ex Ammiano Marcellino, lib. XXI, cum loquitur de Juliano imperatore, tum in Galliis agente: *Et ut hæc interim celarentur feiatarum die, quem celebrantes mense Januario Epiphaniam dicitant, progressus in ecclesiam solemniter numine adorato discessit.* Epiphania autem, ἡ τοῦ σωτήρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ ἐνοραχὸς οἰκονομία, id est, Servatoris nostri Jesu Christi incarnatio, inquit Suidas. Hoc die a Græciâ recitatur sequentia magnæ sanctificationis, omnibus ad fontes convenientibus cum lampadibus, et thure; ibique multis precibus aqua benedicitur tum ad baptismum, tum ad varios usus Christianorum. Sacerdos sanctam crucem rectam in aquam mergit, et ex eadem aqua templum et populum aspergit, ut fusa habetur in Euchologio. Hujus ritus meminit Theodorus lector in secunda ecloga: καὶ τὴν ἐπὶ τῶν ὑδάτων ἐν τοῖς θεοφάνιαις ἐπιπέσει ἐν τῇ ἑσπέρῃ γίνεσθαι. Id est: Et invocationem super aquam in die Theophaniorum vespere fieri jussit. Agit ibi de Petro Cnaphæo episcopo Antiocheno, quem ait hanc Benedictionem vespere fieri jussisse.

141. *Stella duce.* Diodorus Tharsensis episcopus, lib. V contra Iulium, cap. 53, scribit stellam illam quæ nato Domino magis visa est, non unam e multis in cælo fuisse, sed δύναμις τινα θεωτέραν εἰς ἄστρον μὲν σχηματίζομένην, id est, potestatem quamdam diviniorem in stellæ similitudinem efformatam. Sanctus Isidorus Pelusiota, epistolâ 377 et 378, lib. I, scribit fuisse quendam eam veram stellam, sed cursum præter cæterarum consuetudinem tenuisse, et

a De nostris Mss. idem intellige.

b Neque etiam in Cod. Reg. Suec.

c Ita in Kalendar. Rom. et in Cod. Calensi. At in Gemet. ac in utroque Theod. festum hoc notatur. In iisdem Codd. seorsim habetur festum sancti Hilarii cum Orationibus et Præfatione sic assignatis. In primo Theod. alia plurima festa præcedunt, scilicet

A eo percussos sapientes illos magos Dominum quæsi-visse.

142. *In novam nos immortalitatis suæ lucem reparavit.* Ita in Dominica prima post Epiphaniam, et in Editis. Sensus bonus est. In Codicibus mss. Ratoldi, Dominica I post Epiphaniam, Rheimensi et Rodradi, et apud Pamelium, legitur: *In nova nos immortalitatis suæ luce reparavit*; ex quo tandem, sublata præpositione, exit illud, quod est in Missali Romano: *Nova nos immortalitatis suæ luce reparavit.*

143. *Magorum.* Magos Suidas scripsit apud Persas esse homines φιλοσόφους, καὶ φιλοθεῖους, id est, sapientiæ studiosos, et Dei amatores. Hesychius magum interpretatur theologum. Hos autem magos qui Christum infantem adoraverunt sanctus Epiphanius, in Expositione fidei catholice, refert ortos fuisse ex filiis Cetturæ, quibus pater dedit munera, aurum, thus et myrrham, quæ a Sodomorum et Gomorrhæ regibus acceperat, ac propterea cum habitarent in Magodia Arabiæ regione, eadem munera Christo infanti obtulisse. Diodorus Tharsensis, cap. citato, scribit eos Persas fuisse, et a Chaldæis de stella Servatorem omnium in carne natum, juxta vetus Balaam vaticinium, nuntiatura edoctos fuisse.

144. *Primitiis.* In Editis legitur *primitus*, male.

145. *Qui cum sapientia, etc.* Ita in Codice Ratoldi.

Communis est theologorum sententia Christi statim ab ipso conceptionis suæ momento datam fuisse omnem sapientiam, ac cæteras animi dotes, virtutesque sibi ratione unionis hypostaticæ debitas, cum in ipso conceptionis puncto comprehensur fuerit, et nunquam viator, ut vocant, hoc est intuitivam Dei visionem 303 habuerit. Cum ergo in hac Benedictione precatur pontifex ut fideiibus spiritualium incrementa virtutum largiatur Deo, quemadmodum Christus sapientia, ætate et gratia profecit, hæc capienda sunt juxta modulum et rationem personarum inter se collatarum, ut quemadmodum Christus crevit sapientia et gratia experimentalis, sic illi crescant nova acquisitione virtutum.

146. *In octavis Theophaniæ.* In Cod. Rodradi, et apud Pamelium, hæc solemnis vacat. c In Cod. Ratoldi legitur: *Octavas Epiphaniæ, et depositio sancti Hilarii.* Ubi secunda Oratio est de sancto Hilario: *Deus, cujus miseratione delinquentes mutantur ad vitam, etc.* Super oblata Oratio prima est de sancto Hilario: *Universitatis conditor, et humani generis reformator, etc.* Præfatio de sancto Hilario, nulla de octava, hoc modo: *Qui beatum Hilarium confessorum tuum prælegisti tibi sacratæ confessionis tuæ antistitem, etc.* Benedictio vero de octava, nulla de sancto Hilario: *Deus, qui præsentem diem dignatus es eligere, ut et eum eligeres, tot miraculis demonstrare, etc.* Secunda Oratio ad Mirandum est de sancto Hilario: *Deus, fidelium remunerator animarum, etc.*

147. *Sancti Felicis.* Hic est sanctus Felix Næ presbyter, cujus acta eleganti versu scripsit sanctus Paulinus Nolæ episcopus. In Codicibus Rodradi, Rheini. et Rat., atque apud Pamelium, additur in *Pincis.* Locus est Romæ d in quo sancti Felicis ecclesia ædificata est.

148. *Confessoris.* Ita appellatur sanctus Felix in omnibus Codicibus nostris, non martyr. Ita appellatur in Martyrologio ms. bibliothecæ Corbeiensis: *xix Kalend. Februar., apud Nolam Campaniæ, sancti Felicis presbyteri et confessoris.* Et a sancto Augustino, lib. de Cura pro mortuis gerenda, cap. 4,

sancti Basilii episcopi et confessoris ac doctoris II Kalend. Januarii, eodemque die sanctæ Columbe virginis, sanctæ Genovefæ III nonas Januarii, sancti Remigii episcopi et confessoris Idibus Januar., quo die quoque annuntiatur festum sancti Hilarii.

d Id optime probat Joan. Fronto in notis ad Kalend. Rom. hoc loco adversus Rosweydam.

ut scilicet in beatissimi Felicis confessoris basilica poneretur, quemadmodum apud ipsum Usuardum excusum. Recte. Nam olim confessores appellabantur si qui, multis pro Christi fide tormentis superatis, tandem, divina voluntate liberati, tot agonibus superstitibus tranquillam mortem obierint, ut clarum est epist. 46 sancti Cypriani, et alibi passim; inter quos hic sanctus Felix enituit. In concilio Toletano IV. sancta Leocalia, que non ferro, aut tormentis, sed carceris aqualore et fame obiit, confessor appellatur.

149. *Hæreticis.* Ita in Editis, et in Codicibus nostris mss. hæc vox improprie sumitur * pro *τὸ ἐθνικῆς*. Et sanctus Fructuosus, c. 4 suæ regulæ quosdam pseudomonachos proprio viventes arbitrio appellavit hæreticos: *Hos tales, ubi repereritis, non monachos, sed hypocritas et hæreticos esse credatis.*

150. *Celebramus.* In Editis legitur *colimus*. Porro XIV Kalend. Februar. in Cod. Rodradi sequitur: *Natale Mariæ et Marthæ*; in Cod. Rhem.: *Natale sanctæ Mariæ et Marthæ*; in Cod. Ratoldi: *Natale sanctorum Mariæ et Marthæ*, ubi *τὸ sanctorum* sumitur substantive in plurali, et sæpe occurrit in nostris Mss. et in Miss. Rom. In nostris Codicibus citatis similes exstant Orationes de eisdem sanctis in hunc modum: Exaudi, Domine, populum tuum cum sanctorum tuorum tibi patrocinio supplicentem, ut temporalis vitæ nos tribuas pace gaudere, et æternæ reperire subsidium. Per *Dominum*. *Super oblata*: Preces, Domine, tuorum respice oblationesque fidelium, ut e tibi gratæ sint pro tuorum festivitate sanctorum, et nobis conferant tuæ propitiationis 304 auxiliium. Per *Dominum*. *Post Communionem*. Sanctorum tuorum, Domine, intercessione placatus præsta, quæsumus, ut quæ temporali celebramus actione, perpetua salvatione capiamus. In quibus Orationibus *τὸ sanctorum* sumendum est etiam substantive, ut supra dictum est. In Martyrologiis Romano et Adonis, eodem die, annotatur natale sanctorum Mariæ et Marthæ, conjugum, etc. Sed hæc nostrorum Sacramentarium Missa intelligenda est de sanctis sororibus Lazari, Maria et Martha, primo quia in ea martyres non appellantur. Secundo id suadet Martyrologium ms. sancti Hieronymi, ubi eodem die hæc videre est: *Hierosolyma, Marthæ et Mariæ sororum Lazari.*

Idem habetur in Martyrol. ms. biblioth. Corb.: *Hierosolyma, Marthæ et Mariæ*. Cætera scalpæ sunt a quodam (ut credere par est) nugatore, sed quoddammodo apparet scriptum fuisse *sororum Lazari*; in parvo Martyrologio ms., quod assutum est Sacramentario Rhem., ubi eodem die legitur: *Hierosolyma, Marthæ et Mariæ sorores Lazari*; in Calendario Codicis Ratoldi, in quo eodem die legitur: *Hierosolymis, Marthæ et Mariæ*; in altero parvo Martyrologio ms. biblioth. Corb.: *XIV Kalend. Febr. in Africa, Quinti Pauli, Geronti, Mariæ et Marthæ*; in Martyrologio Rabani, eodem die: *Hierosolyma, natale Marthæ et Mariæ sororum Lazari*; et in Martyrologio Notkeri: *XIV Kalend. Febr., Hierosolymis, natus Marthæ et Mariæ sororum Lazari*. Postridie vero in eisdem Martyrologiis sancti Hieronymi, majoris Corbeiensis, Rabani et Notkeri, quemadmodum et in Martyrologio Usuardi, annotatur dies sancto-

rum Martyrum Mariæ et Marthæ conjugum, etc. Ex quibus apparet quam recte in dictis Sacramentariis assignetur Missa Mariæ et Marthæ XIV Kalend. Febr. et quod hæc nomina sint intelligenda de sororibus Lazari b.

151. *Fabiani.* In Cod. Ratoldi est unica Missa de sanctis Fabiano et Sebastiano cum diversis tamen Orationibus, præcedente ubique sancti Sebastiani Oratione, cuius est sola Præfatio, non discrepans a Præfatione Codicum Rod. et Rhem. Benedictio est utriusque sancti: *Deus, qui triumphantibus pro te martyribus regiam cælestis aulæ potentie dextra pandis.* Ubi *τὸ regia* januam significat, ut in Regula Magistri, c. p. 83: *Et exuti rebus monasterii duntaxat sine gravi injuria clausa regia excludantur.* Consule observationes nostras ad Concordiam reg., cap. 67, § 2.

152. *Et quos pondus.* Optima lectio. In Cod. Rodradi: *Et quia nos pondus*; et in fine reperitur *τὸ nos* in hunc modum, *nos protegat*. In Cod. Ratoldi et apud Pamelium legitur: *Et quia pondus*, ut in Missali Romano.

153. *Sanctæ Agnetis.* In Cod. Rodradi, *sanctæ Agnes*. Juxta formam Græcorum, ut videre est ecloga 2 Theoloti Lectoris, sub finem: *ἀπρέθησαν τὸ λείψανον τῶν ἁγίων Στραπῶν, καὶ Λαυρεντίου καὶ Ἀγνῆς*, id est: Deposite sunt reliquie sanctorum Stephani et Laurentii et Agnes. Ita loquitur sanctus Ambrosius libro primo de Off., cap. 41. Ita Prudentius, in Peristephano:

Agnes sepulcrum est Romulea in domo,
Fortis puellæ martyris inclytæ.

Infra tamen ponit *τὸ Agnes* in nominandi casu.

Haud, inquit Agnes, immemor est ita
Christus suorum.

Et sæpe infra c.

305 154. *Et diem beatæ Agnetis martyrio consecratam solemniter recensere.* Codex Rhem. habet: *Recensentes enim diem beatæ Agnetis martyrio consecratum.*

155. *Simul est facta conformis, etc.* In Missa Ambrosiana legitur: *Simul est ejus facta conformis, ut sempiternitati ejus sociaretur et gloriæ.*

156. *Ut vinceret.* In Cod. Rodradi, et apud Pamelium, *quo vinceret*, cui debet affligi accentus gravis, ut sit *quò* et idem erit sensus. In Editis et in Cod. Ratoldi *quod vinceret*, et bonus etiam sensus erit, si particulæ *quod* apponatur accentus. In Cod. Ratoldi reperitur hæc benedictio: *Benedicat vobis Dominus cælorum rector et conditor, etc.*

Porro habetur in Cod. Rhem. x Kalend. Febr., *natale sanctorum Merentianæ et Macarii martyrum*. Sed lege Emerentianæ, quæ est virgo et martyris collectanea sanctæ Agnetis. ^d In parvo Martyrologio usuto Rhemensi Sacramentario, eodem die fit horum inventio martyrum: x Kalend. sanctorum Emerentianæ, (leg. Emerentianæ) et Machari, et passio sanctæ Asclæ In Calendario quod præmittitur Sacramentario Ratoldi: x Kalend., *natale sanctæ Emerentianæ virginis et sancti Macharii, et passio Parmenæ diaconi*. Item in Martyrologio ms. sancti Hieronymi, eodem die: *Et alio loco, passio sanctorum Eugenii, Emerentianæ et*

sus hæreticos ne verbum quidem in hac de qua disputatur Præfatione.

^b In Gemet., ad diem XIV Kalend. Februar. legitur tantum: *Sanctarum Mariæ et Marthæ*. Prius autem notatur *natal. sancti Mauri abb.* XVIII Kalend. Febr., et *Depositio Antonii* XVI Kalend. ejusdem mensis.

^c In Gemet. legitur: *sanctæ Agnæ*. In utroque Theod., *sanctæ Agnetis*.

^d In priori Theod. legitur x Kalend. Febr., *sanctorum Emerentianæ et Macarii*. In Gemet. scribitur per abbreviationem *sanctorum Emerentianæ et Macarii*.

* Hæc interpretatio minime placet doctissimo Tillemontio, rejiciturque nota 3 in sancti Felicis historiam, quem consule. Lege quoque nostrum Theod. Ruinart, in Actis martyrum, pag. 256. Cæterum non video quid adeo torqueat in explicandis his Præfationis verbis: *Qui nec hæreticis pravitatibus, nec sæculi blandimentis a sui status rectitudine potuit immutari*. Num sancti Felicis tempore nulli existerunt hæretici? imo vero plurimos fuisse constat. Sed, inquires, quis sibi facile persuadet Felicem presbyterum Nolanum, tam egregie adversus hæreticos decertasse, idque a sancto Paulino aut ignoratum, aut saltem omissum fuisse? Verum de sancti Felicis certaminibus adver-

Macharii, Pulvii, Martyrum. Forsan lez. *Publii.* Itaque Macharius, de quo est præsen-
Missæ, cum eodem die conjungatur in dicto Martyrologio cum sancto Eugenio martyre, is est Macarius qui a Juliano Apostata in Oasim Arabiæ oppidum relegatus, ibidem cum sancto Eugenio securi percussus est, ut scribit Metaphrastes in sancto Artemio. Eodem die Macarii et Eugenii meminit Rabanus in Martyrologio. Eminentioris et Macarii missa est eju-
modi in Cod. Rhem.: *Majestati tuæ nos, Domine, martyrum supplicatio beata conciliet, etc. Martyrum tuorum nos, Domine, semper festa lætificent, etc.* Super oblata: *Accepta tibi sit, Domine, sacrata plebis oblatio, etc.* Postcomm.: *Jugiter nos, Domine, sanctorum tuorum vota lætificent, etc.*

157. *Deus, qui universum mundum beati Pauli prædicatione docuisti, etc.* Sanctus Paulus universum mundum sua prædicatione docuit, ut testatur sanctus Clemens in epist. 1 ad Corinthios: *Διὰ ζῆλον ὁ Παῦλος ὑπομονῆς βραβεῖον ἀπέσχευ, ἐπτάκις δόγμα φορέσας, παιδεύσεις, λιθάσεις, κήρυξ γυμνός ἐν τε τῇ ἀνατολῇ, καὶ ἐν τῇ δύσει, τὸ γενναῖον τῆς πίστεως κλῆρος ἔλαβεν, δικαιοσύνην διδάξας ὅλον τὸν κόσμον, καὶ ἐπὶ τέρμα τῆς δύσεως ἔλθων.* Id est: Paulus propter zelum in vincula septies conjectus, verberibus cæsus, lapidatus, patientiæ præmiis reportavit, in Oriente et in Occidente verbi præco factus, illustrem fidei gloriam sortitus est, justitiam per mundum universum docens, ad Occidentis terminos veniens. Et sanctus Gregorius Nyssenus, Orat. de occursum Domini: *Ἡ ἀπὸ Ἱερουσαλὴμ, καὶ κύκλῳ μέχρι τοῦ Ἰλλυρικῶ, μᾶλλον δὲ μέχρι τῶν περὶ τῶν τῆ; γῆς γῆνασσα ἀστραπῆ, ἢ τῆς θείας βροντῆς ἐν τῷ μυστικῷ τροχῷ τοῦ Εὐαγγελίου τῷ κατὰ πάσης κυλισθέντι τῆς οἰκουμένης, ἢ διειδοστατῆ καὶ μεγαλόθρους φωνῆ.* Id est: fulgur illud a Jerusalem, et circumjacentibus regionibus usque ad Illyricum, imo usque ad terminos terre luxit; illa divini tonitru in mystica Evangelii rotæ, quæ per orbem terræ volvebatur, clarissima maximeque sonora vox. Agit enim hoc loco de sancto Paulo apostolo. Et sanctus Joan. Chrysost., hom. 13, in Epist. 1 ad Cor., agens de sancto Paulo: *Contemplare ergo statum auream, etc.* Ἄλλ' ἀπὸ Ἱερουσαλὴμ μέχρι τοῦ Ἰλλυρικῶ τρέχοντα, καὶ εἰς Σπαρτίαν ἀπίοντα, καὶ πανταχοῦ τῆς οἰκουμένης καθάπερ ὑπόπτειον φερόμενον. Id est: a Jerusalem usque ad Illyricum currentem, in Hispaniam 306 abeuntem, et tanquam alatum totum orbem pervagantem.

158. *Quod non ejus condidit disciplina.* In Cod. Rhem. legitur: *Quod ejus non convenit disciplinæ.* Post quæ hæc sequuntur in eodem Codice: *Quem hodie vas factum electionis, magistrum et doctorem gentium vocandarum mutato nomine collocasti per Christum Dominum, his prætermissis quæ sunt in hoc codice sancti Eligii, et aliis codicibus nostris. Ubi nota quod dicitur mutatum fuisse nomen sancto Paulo die conversionis suæ.*

159. *Eodem die sancti Projecti.* In Cod. Rhem. legitur etiam *sancti Projecti.* Vulgo, *Præjecti*, ut in Cod. Rodradi, nempe in collectione Prælationum, Gallice, *saint Prix.* Fuit episcopus Arvernus, trucidatus cum abbate Amarino a loci proceribus, anno 670, juxta Siebertum. De eo agit Usuardus in Martyrologio hæc die et ms. Martyrologium biblioth. Corb. supra citatum, Ejus Acta vide apud Surium eodem die.

160. *Repetita.* Ita in Cod. Rodradi. In Cod. Rhem. præponitur præpositio *in.* Hæc autem verba, *repetita solemnitate*, arguunt duplicem festum sancti Projecti, qui adhuc in Gallia perseverat.

161. *Concedasque nobis, etc.* Ita in Cod. Rodradi, usque ad Prælationis finem quæ desunt in Cod. Rhem. Sed illorum loco post illa verba, *tribuas jugi-*

ter suavitatem, hæc sequuntur: Quod nobis, Domine petimus benignus imperias; ut amemus ejus meritum passionis, et indulgentiam nobis semper fidelis patronus martyr tuus Projectus obtineat. Per Christum Dominum nostrum.

162. *De Nativitate.* Ita Codex Rhemen-sis, quod deest in Cod. Rodradi; pro quo in Cod. Ratoldi et apud Pamelium habetur *secundo.*

163. *Purificatio sanctæ Mariæ virginis.* In Concilio Rodradi et Ratoldi, ΥΠΑΠΑΝΤΙ, d apud Pamelium, ΥΠΑΝΤΙ; quod perinde est, id est occursum. Causam reddit sanctus Hildephonus, serm. de Purificatione: *Quia cum Dominus hodierna die in templum a parentibus fuisset delatus, a sanctis, quos plurimos Jerosolymis fuisse non dubium est, e. s. obvari credimus.* Denominatio a Græcis est derivata, qui hoc festum sic indigitarunt. Ita appellatur a Codino Cypopalate, lib. de Officiis Constantinopolis, κατὰ τὴν τῆς Ὑπαπαντῆς ἑορτήν, id est, in festo Occursus; Cedreno in Justino, et in novella Emmanuelis Comneni imperatoris, quam profert Theodorus Balsamo in cap. 1, tit. 6, Nomocanonis Photii: ἡ β' τῶν παρθενῶν αἰώνων διὰ τὴν τοῦ Σωτῆρος ὑπαπαντῆν, id est, occursum a Februarii ob Salvatoris occursum. Hoc festum a Theophylacto Simocata, lib. viii Hist., cap. 4, dicitur τεσσαρακοστὴ ἡμέρα τῆς γενεθλιακῆς πανηγύριος τοῦ μεγάλου Θεοῦ Ἰησοῦ, id est, quadragesima dies celebritatis Natalium magni Dei Jesu. In Cod. Rhem. hoc festum appellatur *sancti Simeonis.*

In eo festo fiunt cum cereis ardentibus rogationes seu processiones, ex satis antiquo more, superstitione veteri, qua Romani hoc mense in honorem Februarii Dei, id est Plutonis, cum cereis ardentibus lustrabant urbem, in piam ac sanctam mutata religionem; siquidem harum mentionem facit sanctus Hildephonus qui floruit anno 644, serm. supra citato: *Agitur hæc festivitas mense Februarii, quem Romani adhuc pagani a Febro, id est Plutone, sic vocaverunt, etc.* Quam lustrandi consuetudinem congrue et religiose Christiana mutavit consuetudo, cum eodem mense, hoc est hodierna die, in honore sanctæ Dei genitricis, et perpetuæ virginis Mariæ non solum clerus, sed omnis 307 plebs Ecclesiarum loca cum cereis et diversis hymnis lustrantes circumveant. Idem scribit sanctus Eligius, hom. l. 2: *Nunc igitur vanæ superstitionis errorem pulchre Christiana devotio ad veram convertit religionem, cum jam non post quinquennium, nec, ut olim, circa finem mensis Februarii una lustratio civitas Romana ob honorem Februarii qui fuso lustrationum, id est purgationum, potens putabatur, et Deus infernorum, et ob dignitatem ejus, quæ jam cessavit, terreni Romanorum imperii, sed per singulos annos, circa initium ejusdem mensis universæ Dei civitas, sancta videlicet Ecclesia illustratur, fidei lumen, quod filiorum suorum fulget in cordibus, designans cereorum lumine, quod eorumdem gestatur manibus, etc.*

Apud Alcuinum, Amalarium et Walfridum, nulla exstat cereorum Benedictio; sed Alcuinus tantum ait cereos dari a pontifice. At in Cod. Ratoldi exstat unica Benedictio sub hoc titulo: *Benedictio super randelas, quæ habetur in Ordine et Missali Romano, sed in quibusdam variat, sicque incipit: Domine Jesu Christe, Creator cæli et terræ, Rex regum et Dominus dominantium, etc.* Purificationis solemnitatem ortum habuisse Constantinopoli anno 9 Justiniani magni, quo Antiochia gravi terræ motu corruit, refert Cedrenus. Theophanes, lib. xvi Hist. refert ad annum 15 imperii Justiniani festi hujus institutionem: *Anno decimo quinto imperii Justiniani, mense Octobri, facta est mortalis Byzantiæ, et eodem anno Hypapante Domini suscepit initium, ut celebraretur apud Byzantium secunda die Februarii mensis. Qui*

a Eadem assignatur Missa in jam laudatis Codd.

b Ita quoque in priori Theod.

c In ms. Calensi nulla exstat sancti Projecti memoria.

d Et in Cal. necnon in duobus Theod.

e Hæc Benedictio legitur in Gemet., sed tres aliæ antecedunt.

auctores intelligendi sunt de tempore quo primum ortum est ejusdem festum Byzantii; est enim longe antiquior hujus in Ecclesia festi institutio; nam celebre erat tempore sancti Gregorii Nysseni, ut planum est ex sermone quem de occursu Domini composuit. *καὶ γὰρ ὅτι κατὰ τὸν ἀρχαῖον καιρὸν, ὡς ἂν τις εἶποι, τῆς παρώσης ἰορτῆς, etc.* Id est: *Etenim quando circa tempus quod est archetypum (ut sic dixerim) presentis festi, is qui forma divina præditus erat et formam servi sumpserat, Mediator inter Deum et homines factus, legis præceptum exsequens, quadraginta dies natus infans sempiternum illud verbum, una cum genitrice convenientem atque præscriptam hostiam portante ad templum pergebat, etc.* Οὗ τινος: *ἡμεῖς τὴν ἀνάμνησιν ἰορτάζοντες σήμερον, etc.* Id est: *cujus nos hodie mysterii memoriam celebrantes, etc.* Quare hujus solemnitatis celebranda viam non aperuit Gelasius papa, cum Lupercalia sustulit; tum etiam quia juxta citatos Patres Hildephonsum et Eligium non ex occasione Lupercalium hoc festum natum est, sed lustrationis urbis quæ Romæ agebatur, in honorem deorum infernalium, maxime vero Februi, id est Plutonis, superstitione in veram mutata religionem. Etsi enim Lupercalia fierent mense Februario, inferiæ tamen seu Plutonis sacra eodem mense celebrabantur, et hic mensis a deis inferis, seu Plutone est denominatus, non vero a Lupercalibus, ut videre est apud Varronem, lib. v de Lingua Latina: *A Deis inferis Februarius appellatus, quod his parentetur.* Ovidium, lib. ii Fastorum:

Aut quia placatis sunt tempora pura sepulcris,
Tunc cum ferales præteriere dies;

Macrobius, lib. i Saturn. cap. 13: *Secundum (mensem) dicavit deo Februo, qui lustrationum potens dicitur. Lustrari enim eo mense civitatem necesse erat, quo statuit ut iusta diis Manibus solverentur;* et sanctum Isidorum, lib. v Orig., c. 52: *Februarius nuncupatur a Februo, id est Plutone, cui eo mense sacrificabatur; nam januarium diis superis, Februarium diis Manibus consecraverunt.* Ex quibus omnibus locis lustrationem urbis, et inferias mense celebratas Februario, eundemque mensem a Februo, id est Plutone, appellatum fuisse facile cognoscitur. His quadrant qui scribit Cedrenus ad annum mundi 5281: *Ἀνύσιος ἐν τῷ περὶ μηνῶν, Φεβρουῶν τὸν καταχθόνιον τῆ θούσων φωνῇ, λέγει. Ὁ δὲ λαβίων, ἀπὸ τοῦ πένης λέγει κληθῆναι τὸν φεβρουάριον· φέβρος γὰρ παρὰ Ῥωμαίους τὸ πένης προσαγορεύεται· κατ' αὐτὸν δὲ τοὺς κατοχομένους ἐπιμῶν, καὶ φεβρουάριον τὸ καθάραι.* Id est, Anysius, 308 lib. de Mensibus, Etrusca lingua Februum appellari ait eum qui est apud inferos. Labeo Februarium a dolore dictum autumat, quia Februs Romanis dolor dicitur; eo mense defunctos honorabant. Februario porro est purgare. Nihilominus tamen sanctus Augustinus, lib. xviii contra Faustum, cap. 5, scribit Februarium nominari a sacris Febris Lupercorum; a qua sententia non multum abest Festus, qui scribit Februarium a Junone Februa, quam alii Februalem, Romani Februlim vocant dici; et ejus ferias esse Lupercalia, quod die mulieres februebantur a Lupercis amiculo Junonis, id est pelle caprina. Sed superior opinio potior videtur.

164. *Ad Collectam.* Per *Collectam* hoc loco quidam arbitrantur significari collectionem elemosynarum, et hanc Missam inscribi *Ad Collectam*, quia diebus solemnioribus fiebant elemosynæ. Quod etsi admiserim, non opinor tamen hoc loco per *Collectam* significari elemosynam, sed conventum et synaxim ad divinum officium peragendum, et communes preces fundendas, atque etiam ipsum divinum officium. Sanctus Hieronymus, in Epitaphio Paulæ: *Quo signo vocabantur ad Collectam.* Sanctus Epiphanius epist.

A ad Joannem episcopum Hierosolymitanum: *Cum igitur celebraretur Collecta in Ecclesia villæ, quæ est juxta monasterium nostrum.* Sanctus Pachomius, in Regula, ex interpretatione sancti Hieronymi, art. 107: *Sex Orationes facient vespertinas juxta exemplum majoris Collectæ.* Art. 121: *Si quis tulerit rem non suam, ponetur super humeros ejus, et ager penitentiam publice in Collecta.* Hujus loci explicatio patet ex Ordine Romano. Nam ibi narratur ut in hac celebritate clerus et populus colligitur, seu congregatur, ad sanctum Adrianum exspectans pontificem: Pontifex, ingressus sacrarium, induit se nigris vestibus, et schola cantat *Exsurge*; tunc sequitur Oratio ad *Collectam Exaudi*, seu *Erudi*, ut in quibusdam ex nostris Sacramentariis legitur; postea cerei benedicuntur. Benedictione expleta, proceditur ad sanctam Mariam, ubi Missa celebratur. Id confirmatur ex Missa nativitatis sanctæ Mariæ in hoc Codice, in qua Orationem ipsius alia præcedit, cui præfigitur hic titulus, *Ad Processionem.* Ubi Processio sumpta saltem pro suo termino, id est procedentium, cum ad ecclesiam pervenerint, cætu, nihil aliud est quam in quod *Collecta* in hac Purificationis celebrata appellatur.

B 165. *Erudi.* Ita in Ed tis, et in Cod. nostris mss., et apud Pamelium. In Ordine et Missali Rom. legitur *Exaudi.* Et sane, quamvis *τὸ exaudi* non sit rejiciendum, *τὸ erudi* huic orationi optime congruit, quasi populus per exteriorum cultum eruditus possit gratiam assequi interiorum, quæ exteriori illo cultu designatur.

166. *Ministrum.* Servum, subditum, quia Christus singulari humilitatis exemplo se legi subjecit; et qui infinito sanguinis sui pretio mundum venerat redempturus, pusillis quinque siclis redimi voluit.

167. *Pœnarum.* In Cod. Rhemensi, *peccatorum*, id est, tortorum, carnificum, tyrannorum.

168. *Agathen.* Ita in aliis Cod. nostris mss. juxta formam Græcam, *ἀγαθῆ.*

169. *Semper existit.* In Editis deest *τὸ semper.*

C 170. *Hæc Hostia.* Non simplex panis et vinum, sed Christus, qui sub speciebus panis et vini est immolandus. Hæc enim vocabula non sunt nude consideranda, sed prout ad Christum referuntur.

171. *Per florem virginalis uteri.* Id est Christum, florem verum, qui fusus est ex utero Virginis. Juxta illud Isaïæ, cap. xi: *Egredietur virga de radice Jesse, et flos de radice ejus ascendet.*

309 172. *Conservata justitia, etc.* Justum enim erat ut Adami carne victa a diabolo caro Christi diabolum vinceret, ut elatus de carne prostrata a carne sterneretur.

173. *Quæ est saluifera, et ineffabile divinæ gratiæ sacramentum.* Ita in Cod. Katoldi, et apud Gultmundum infra citandum. In Sacramentis Ambrosianis et Cod. Rodradi: *Quæ saluifera et ineffabilis divinæ gratiæ sacramento offertur.* In Cod. Rhem.: *Quæ est mira rursus et ineffabilis divinæ gratiæ sacramentum.*

D 174. *Et unum Christi corpus sancti Spiritus infusione perficitur.* Recte. Siquidem Spiritui sancto veteres attribuant productionem corporis et sanguinis Christi in Eucharistia, per quamdam appropriationem videlicet. Sanctus Cyrillus Hieros., Cathec. 5 mystagogica: *Παρακαλούμεν τὸν φανῆραρον Θεῶν, τὸ ἅγιον πνεῦμα ἐξαποστῆλαι ἐπὶ τὰ προκείμενα, ἵνα ποιῆῃ τὸν μὲν ἄρτον σῶμα Χριστοῦ, τὸν δὲ οἶνον αἷμα Χριστοῦ. Πάντως γὰρ οὐ ἂν ἐφάνητο τὸ ἅγιον πνεῦμα, τοῦτο ἡγιασται καὶ μεταβιβῆται.* Id est: Rogamus Deum benignum ut super ipsa proposita sanctum Spiritum emittat, ut panem quidem faciat corpus Christi, vinum vero sanguinem Christi. Omnino enim quod attigerit Spiritus sanctus, hoc sanctificatur et transmutatur. Theophylactus, in v cap. Joan.: *Μεταποιεῖται ἀπορρήτους λόγους· ὁ ἄρτος οὗτος διὰ τῆς μυστικῆς εὐλο-*

* Varias *Collectæ* significationes repete ex scholiis Angeli Rocce ad hunc locum, in Edit. Vatic. et Gussanvil.

γίας, καὶ ἐπιφοιτήσεως τοῦ ἁγίου πνεύματος, εἰς σάρκα τοῦ κυρίου. Id est : Transformatur arcanis verbis panis iste per mysticam benedictionem et infusionem sancti Spiritus in carnem Domini. Idem scribit sanctus Joannes Damascenus, lib. iv de Fide orthodoxa, cap. 14, ubi docet panem et vinum transformari in corpus et sanguinem Christi, per illapsum Spiritus sancti, quemadmodum verbum Dei incarnatum est in utero Virginis per ejusdem Spiritus sancti infusionem : *Quomodo fiet i tui, dicit sancta Virgo, quoniam virum non cognosco? Respondet Gabriel archangelus : Spiritus sanctus supervenit in te, et virtus Altissimi obumbrabit tibi. καὶ νῦν ἐρωτᾷς, πῶς ὄρθος γίνεται σῶμα Χριστοῦ, καὶ οἶνος καὶ τὸ ὕδωρ αἷμα Χριστοῦ; λέγει σοι κατὰ πνεῦμα ἁγίου ἐπιφοιτᾷ, καὶ τὰτα ποιεῖ ὑπὲρ λόγον καὶ ἔννοια. Id est : et nunc interrogas quomodo panis fit corpus Christi, et aqua et vinum sanguis Christi? Ego quoque dico tibi : Spiritus sanctus supervenit, et hæc operatur supra quàm dici et intelligi potest. Ita etiam docet sanctus Germanus patriarcha Constantinopolitanus, in mystica Theoria : *Unde et Sanctus spiritus benedictio Patris, et voluntate Filii invisibiliter præsens præmonstrat divinam consubstantionem, et manu sacerdotis obsignat; καὶ μεταβάλλει, καὶ τελειοῖ τὰ προκείμενα ἁγία δῶρα εἰς σῶμα καὶ αἷμα τοῦ κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ. Id est : Et convertit, et conficit proposita sancta donâ in corpus et sanguinem Domini nostri Jesu Christi. Id etiam apparet ex veteri inscriptione altaris lignei argenteo obdoli, quondam ædificati munificentia Rogerii episcopi Ellorrensis :**

Res superimpositas comitat Spiritus almus,
Fit de panē caro, sanguis substantia vini,

ut habetur lib. v Hist. Bearnensis, cap. 18, auctore clarissimo ac doctissimo viro Petro de Marca.

Quare olim quibusdam sanctissimis viris hæc sacrosancta mysteria consubstantibus, sancti Spiritus præsentia sub quodam visibili signo apparere solebat, ut quondam sancto Joanni abbati, cognomento Chozebite, qui postea fuit Cæsareæ Palæstinæ episcopus, ut refert Joannes Moschus, in Limonario, cap. 25, 27. Idem scribit de quodam presbytero e jusdam in Cilicia pagi, nomine Mardardus, qui non prius Missam incipiebat quam videret Spiritum sanctum altari obumbrantem; et cap. 150 scribit de quodam Rumelli prope Romam episcopo, qui ad Orationem oblationis **310** solebat videre descensum Spiritus sancti, et celebrans coram papa Agapeto, amoto quodam diacono, qui ei erat impedimento, ipse cum papa vidit adventum Spiritus sancti

175. *In singulis portionibus totus est.* Huic doctrinæ quadrat illud sancti Basilii, epist. ad Cæsariam patriciam : *Ταυτὸν τοῦτον ἐστὶ τῆ δυνάμει, εἴτε μίαν μερίδα δεῖται τις, εἴτε πολλὰς μερίδας ὁμοῦ. Id est : Idem igitur est potestate, sive quis unam particulam accipiat, sive multas simul. Unde præclare dicit sanctus Cæsarius, dial. 3, interr. 169 : *Τὸ ἐπὶ τῆς θείας τραπέζης ἱεουργοῦμενον, καὶ τῷ θιάσῳ παντὶ ἀκρίτως διαιροῦμενον καὶ ἀλάτῳ μετεχόμενον. Id est : Quod in sacra mensa consecratur, et universo cætui sacro indivise dividitur, et sine defectu participatur. Hujus autem Præfationis meminit Guitmundus lib. i de corporis et sanguinis Christi in Eucharistia Veritate : *Ne autem me quis existimet hanc sententiam ex meo sensu commentariam, Præfationem istam, quæ per totum pene orbem Latinum inter Epiphaniam et Septuagesimam in quadam die Dominica habetur, hic***

▪ Abest *martyris* in Calensi. Ante hoc festum in Gemet. multa alia assignantur, scilicet sancti Vedasti conf., viii Idus Febr.; sanctæ Scholasticæ virg., iv Id. Febr.; et sanctæ Sotheris virg. eodem die. Denique sanctæ Kornentihildæ virg., Idus ejusdem mensis.

♯ Omititur in Cod. Cal. in Sacramento Gallic. quod edidit D. J. Mabill. ex Cod. ante mille ann. exarato Musei Ital., tom. I, parte II, exstat quedam

A *supposui hæc continentem : Aeternæ Deus, et tibi hanc immolationis Hostiam offerre, quæ est salutifera, et ineffabile divinæ gratiæ sacramentum; quæ offertur a plurimis, et unum Christi corpus sancti Spiritus infusione perficitur. Singuli accipiunt Christum Dominum, et in singulis portionibus totus est, nec per singulas minuitur, sed integrum se præbet in singulis, etc. Et Algeri. lib. i de eodem Sacramento, cap. 15, hæc ejusdem Præfationis quam sancto Ambrosio attribuit, verba citat : *Item Ambrosius, Dominica quinta post Epiphaniam : Singuli accipiunt Christum Dominum, et in singulis portionibus totus est; nec per singulas minuitur, sed integrum se præbet in singulis. Quæ verba etiam habentur in liturgia Ambrosiana.**

176. *Per singulos.* Ita in Codicebus Rodradi et Rattoldi, apud Guitmundum, et in liturgia Ambrosiana. In cap. citato Algeri legitur *Per singulas.* Non male, quia ad τὸ portionibus, potest referri.

177. *Unum Christi corpus efficiunt.* Juxta doctrinam sancti Augustini, tractatu 27 in Joannem : *Hoc ergo nos docuit et admonuit mysticis verbis, ut simus in ejus corpore sub ipso capite in membris ejus edentes carnem ejus, non relinquentes unitatem ejus.* Porro in Codice Rhemensi sequitur : *iv Idus Febr., natale sanctorum Zotici, Hiacynthi, Herenni, ubi legendum Irenæi, ut apud Usuardum, et in Martyr. ms. Bibl. Corb. hæc die. In Martyrol. sancti Hieronymi ms. : Rome, Sotheris, Zotici, Jacinthi, Hirenæi, Dionysii. Pro quo ultimo, apud Usuardum, et in Martyrol. ms. citato, habetur Amantii. Missa est hujusmodi. Oratio : *Domine Deus noster, multiplica super nos gratiam tuam, etc. Super oblata : Suscipe, Domine, populi tui pro martyrum festivitate sanctorum, etc. Sed videtur deesse τὸ Hostias, vel τὸ sacrificium, aut quid simile. Postcommun. : Sacramenti tui, Domine, quæsumus, sumpta benedictio, etc.**

178. *Natale sancti Valentini a martyris.* Ita in Editione, apud Pamelium et in Codicebus nostris mss., excepto Rhem., in quo habetur : *Natale sanctorum Valentini, Vitalis, Feliculæ et Zenonis.* Qui sancti omnes occurrunt eodem die in Martyrologio Usuardi. *Romæ natalis beati Valentini presbyteri, etc. Item Romæ, sanctorum Vitalis, Feliculæ et Zenonis.* Idem habetur in Martyrol. Notkeri et in Martyrol. ms. Corb. Biblioth., in quo male legitur *Feniculæ.* Horum Missa est hujusmodi. Oratio. *Tuorum nos, Domine, quæsumus, precibus tuere Sanctorum, etc. Super oblata. Ad Martyrum tuorum, Valentini, Vitalis, Feliculæ et Zenonis, Domine, festa venientes, etc. Postcommun. Protege, Domine, plebem tuam, etc. 311* In eodem Cod. Rhem. sequitur : *xv Kalend. Mart., nat. sanctæ Julianæ.* Hæc est Juliana virgo et martyris, quæ Nicomediæ passa est, de qua Martyrologium sancti Hieronymi eodem die : *Nicomediæ, passio sanctæ Julianæ virginis et martyris.* Apud Usuardum, et in Martyrol. ms. toties citato : *Cumis, sanctæ Julianæ virginis, quæ post varia tormenta, etc. Sed locum nominant translationis, non passionis, ut ex Martyrologio Notkeri et Rabani notum est his : quæ passa est quidem in Nicomedia, sed post paucum tempus, Deo disponente, in Campaniam translata. Missa autem est ejusmodi. Oratio : *Omnipotens sempiternæ Deus, qui eligis infirma mundi, ut fortia quæque confundas, etc. Super oblata : In sanctæ martyris tuæ Julianæ passione pretiosa, etc. Postcommun. Libantes. Domine, etc.**

179. *Cathedra sancti Petri.* Sine adjuncto, ut apud

Missâ, *Romensis* dicta, cujus prima Oratio eadem est ac festi Cathedræ sancti Petri : *Deus, qui b. Petr. apost., collatis clavibus, etc., etsi in tota Missa nulla amplius sancti Petri mentio fiat. In veteri Lectionario Luxov. præscribuntur legenda hoc in festo, et in Missali Gothico assignatur Missa in Cathedra sancti Petri apostoli. Festum hujus Cathedræ in Januario auid Gallos olim celebratum fuisse optime probat Mabil. lib. II de Liturgia Gallic., pag. 120.*

Pamelium, in Cod. Rodradi, in h parte, et in Cod. Rhem. et in parvulo Martyrol. ms., qui est ad calcem ejusdem libri. In Editis additur, in Roma. In Cod. Ratoldi habetur in Antiochia, *Cathedra sancti Petri*. Apud sanctum Augustinum inter sermones de Sanctis exstat sermo 15, de Cathedra sancti Petri, in quo in paganorum superstitionem ita invehitur: *Cum solemnitatem hanc Ecclesis merito religiosa observatio introduxerit, miror cur apud quosdam infideles (lege, fideles) hodie tam perniciosus error increverit, ut super tumulos defunctorum cibos et vina conferant, quasi egressæ de corporibus animæ carnales cibos requirant. Et in concil. Turon. II, c. n. 22, fit mentio ejusdem festivitatis et similium superstitionum: Sunt etiam qui in festivitate Cathedræ domini Petri apostoli cibos mortuis offerunt. Redeuntes ad domos proprias ad gentilium revertuntur errores, et post corpus Domini sacras demoni accipiunt escas. Contestamur illam sollicitudinem tam pastores quam presbyteros gerere, ut quencunque in hac fatuitate persistere viderint, vel ad nescio quas petras, aut arbores, aut ad fontes, designata loca gentilium perpetrare, quæ ad Ecclesiæ rationem non pertinent, eos ab Ecclesia sancta auctoritate repellant.* In his locis de die festi et mense tacetur; ex verbis tamen citatis satis conjicere datur agi de Cathedra sancti Petri, quæ mense Februarii celebratur. Primo enim mentio fit eorum qui paganorum ritu mortuis parentabant, eorumque sepulcris dapes inferebant, quod olim fiebat in Feralibus, quæ in prisco Calendario Romano incipiunt die 20 Februarii, et durant scro usque ad finem ejusdem mensis, in quibus Manes placabantur, eorum tumulis, cibo quo vescerentur apposito, ut constat ex Ovidio, lib. II Fast., qui est de mense Februarii.

Nunc animæ tenues, et corpora functa sepulcris
Errant, nunc posito pascitur umbra cibo.
Non tamen hoc ultra quam quot de mense supersant
Luciferi, quot habent carmina nostra pedes.
Hæc quia justa ferunt dixere Feralia lucem.

De hac superstitione scribit Varro, lib. V de lingua Latina: *Feralia ab inferiis et ferendo, quod ferunt, tumi epulas ad sepulcrum, quibus jus ibi parentare.* Secundo in citato concilio arguuntur ii qui ad nescio quas petras agunt ea quæ ad Ecclesiam non pertinent: quæ sane petræ nihil aliud sunt quam termini agrorum quas olim sub Dei Termini nomine colebant, et festum appellabant terminalia Pagani, quod, ut Cathedra sancti Petri Antiochiæ, incidit in 22 Februar. i, ut clarum est ex antiquo Calendario Romano, hoc modo: *TEX N. de quo etiam canit Ovidius libro supra citato, eodem mense.*

312 Nox ubi transierit solito celebratur honore,
Separat indicio qui deus arva suo:
Terminæ sive lapis, sive es defossus in agro
Stipes, ab antiquis tu quoque nomen habes.

De eo etiam agit Varro, libro citato. Quare cum in hoc concilio, et in Codicibus mss. supra citatis nominetur cathedra sancti Petri sine adjuncto, puto olim hoc 22 die Februarii solemnitatem utriusque Cathedræ celebratam fuisse, et decursu temporis Cathedræ soli Antiochenæ devolutum fuisse. Præterea notandum in nostris Codicibus mss. nullum esse festum Cathedræ sancti Petri Romæ, ut neque in Editis, neque apud Pamelium.

180. Pontificium. Pontificium hoc loco est Potestas, auctoritas. Legis Burgundionum tit. 19, § 6: *Quod si intra tres menses soluto debito pignora sua non perceperit, post modum ea requirendi pontificium non habebit.* Et tit. 40, § 1, *hujus vero actionis pon-*

tificium circa manumissor. s tantum de libertis suis præcipimus custodiri. Ita apud Marculphum formula 23: *Et alicubi ipsam alienare pontificium non habens;* et formula 27: *Ea scilicet ratione, ut nihil eandem penitus de qualibet re alienandi aut minuendi pontificium non habeamus;* et apud Arnobium, in Psalm. LVIII: *Accipiunt pontificium judicandi et corripiendi.*

181. In Patriarchis fundasti. Ita in omnibus Codicibus nostris mss. et in Editis atque apud Pamelium, ac proinde hæc lectio mundusti, quam quidam astruere volunt, est explodenda. Recte enim dici potest Ecclesiam fundatam esse in patriarchis, quia primis illis Christus revelatus est, et fides eorum est nostræ præambula. Deinde rō mundasti nullum rectum sensum efficere potest, cum dici non possit Ecclesiam, quæ nondum erat, in patriarchis fuisse mandatam.

182. Ut quæ statuisset in terris. Explicat id quod olim Christus Petro allegorice dixerat: *Et dabo tibi claves regni cælorum, etc.*

183. Sancti Matthiæ. Hæc festivitas non exstat in aliis Codicibus nostris mss. ^a

184. Numerus sacras. Duodenarius videlicet apostolis collegii olim significatus per duodecim patriarchas, per duodecim fontes aquarum et duodecim portas cælestis Jerusalem. Porro in Cod. Rhem. sequitur: *Non. Martii, natale sanctarum Perpetuæ et Felicitatis;* de quibus eodem die agit Martyrol. ms. biblioth. Corbeiensis: *In Mauritania civitate Tuburbanorum, passio sanctarum martyrum Perpetuæ et Felicitatis, et cum eis Revocati, Saturnini et Secundoli.* In Martyrologio Usuardi: *In Mauritania civitate Tuburbanorum, natalis sanctarum martyrum Perpetuæ et Felicitatis, et cum eis Revocati, Saturnini et Secundoli, quorum ultimus in carcere quievit, reliqui omnes ad bestias sunt traditi sub Severo principe;* et in Martyrologio ms. sancti Hieronymi: *In Mauritania civitate Turbitanorum, passio sanctarum Perpetuæ et Felicitatis;* et ibidem supra eodem die fit mentio Saturnini, Revocati, Secundoli (leg. Secundoli) post alios sanctos qui assignantur Antiochiæ. Sed puto omissum esse rō in Africa, saltem ante rō Saturnini. Plura vide apud Baronium hoc die. Missa est ejusmodi. Oratio: *Da nobis, Domine Deus noster, sanctarum martyrum palmas incessabili veneratione venerari, etc.* Super oblata: *Intende, Domine, munera, quæsumus, altaribus tuis, etc.* Postcommunio: *Præsta nobis, Domine, quæsumus intercedentibus sanctis, ut quæ ore contigimus, etc.*^b

185. Præstent nobis, Domine, etc. **313** In Rodr. et Rat. edictis Codicibus: *Deus, qui beatum Gregorium, etc.* Porro in Cod. Ratoldi sequitur festum sancti Cuthberti episcopi ^c: is fuit episcopus Lindisfarneensis, cujus vitam scripsit Beda, prosa metroque: de quo etiam agit lib. IV Hist. Anglorum. Vita sancti Cuthberti, quæ a Beda versu scripta est, exstat apud Henricum Canisium, tomo V antiquæ lectionis. ^d Missa est hujusmodi: Oratio: *Sanctus et gloriosus Cuthbertus martyr.* Super oblata: *Hoc sacro Christi opere, et omnium sanctorum martyrum, etc.* Prælatio: *In hac die migrationis ad Christum sanctissimi sacerdotis Cuthberti, etc.* Benedictio: *Domine Deus omnium gratiarum, respice omnem hunc populum tuum, qui in honore tuo divinis famulatur officiis; et quidquid sancto martyri tuo Cuthberto hodierna die profuit ad beatitudinem, prosit huic Ecclesiæ ad exemplum. Amen.* etc. Ad Complendum. *Satiatis, Domine, munus tuorum donis, etc.* In hac Missa cur sanctus Cuthbertus martyr appelletur rationem non video, cum nihil tale de eo scripserit Beda, nec Usuardus hoc die. Huic Codici Ratoldi favet Martyrologium ms. bibliothecæ Corbeiensis, ubi eodem die sic habetur: *In Britan-*

^a Neque in Mss. Reg. Suec. et Calensi. Continetur in Gemet. ac Theoderic.

^b Eadem Missa assignatur in Gemet. ac Theod. hoc ipso die, scilicet Nonis Martii.

^c Consentit Cod. Gemet.

^d Missa omnino est diversa in Cod. Gemet., nec in Orationibus aut in Præfatione vocatur unquam martyr.

nīs natale sancti *Cuthberti martyris*: In ^a eodem Codice Ratoldi sequitur, xii Kalend. April., *natale sancti Benedicti abbatis*. Cujus Missa est hujusmodi: *Omnipotens sempiterne Deus, qui gloriosi Benedicti exempla (leg. exemplar) et humilitatis triumphale nobis ostendisti, etc.* Prælatio: *Honorandi Patris Benedicti gloriosum celebrantes diem, etc.* Benedictio, ut in Missa sancti Cuthberti. Ad complendum: *Perceptis, Domine noster, salutāribus Sacramentis, etc.* Super populum: *Plebem nominis tui subditam, etc.*

186. *Annuntiatio Angeli ad sanctam Mariam*. Ita in Excusis ex Vaticano; sed in aliis Codicibus nostris mss. legitur: ^b *Annuntiatio sanctæ Mariæ*. Hoc festum in concilio Trullensi, can. 52, appellatur *ἡ ἄγια τοῦ εὐαγγελισμοῦ ἡμέρα*. Id est, sancta Annuntiationis dies, In novella Manuelli Comneni imperatoris, apud Theodorum Balsamonem, in caput primum tituli septimi Nomocanonis Photii: *τῆς θεομήτορος εὐαγγελισμός*, id est, Dei matris Annuntiationis. In Chronico Alexandrino, olympiade 351, *ἡ ἡμέρα τοῦ εὐαγγελισμοῦ τῆς δεσποίνης ἡμῶν τῆς θεοτόκου*, id est, dies Annuntiationis Domine nostræ Dei genitricis. A Codino Curopalate, in libro de Officiis absolute dicitur *εὐαγγελισμός*, id est, Annuntiationis.

187. *In beatæ Virginis utero*. Ita in Codice Rodradi presbyteri, et apud Pamelium. Recte. Nam Matthæi 1, 20, legitur *quod in ea natum est*. In Missali Romano legitur *de beatæ, etc.* Hæc autem Oratio videtur esse ad Processionem seu Collectam, etc.; etenim alia notatur ad Missam.

188. *In beatæ Virginis alvo*. Ita in Codice Rodradi. Recte. In Codice Ratoldi, in Editis, et apud Pamelium deest præpositio *in*.

189. *In carnari*. Ita in Codice Rodradi. Optime. In Codice Ratoldi, in Editis, et apud Pamelium, legitur *coadunare*. Quam lectionem si quis probare velit, necesse est præpositionem *in*, quæ excidit ex prænominatis Codicibus, restitui, legendo ^d *In Beatæ Virginis alvo coadunare*, ut sensus sit: Deus, qui in beatæ Virginis alvo Verbum tuum humanæ nostræ naturæ videlicet coadunare voluisti; alioqui sensus hic sequeretur Deum voluisse coadunare Verbum suum Beatæ Virginis alvo, qui est absurdissimus.

190. *Præsentem solemnitatem*. In Codice Rodradi legitur *Præsentem celebritatem*. In Editis et in Codice Ratoldi legitur: *Fac nos ita peragere*. Male.

191. *Pace concessa*. Non tam externa 314 quam interna.

192. *Divinæ gratiæ*. Quam angelus, Lucæ 1, appellat virtutem Altissimi.

193. *In Septuagesima*. De Septuagesima consule notas et observationes nostras ad Concordiam regularum sancti Benedicti abbatis Amanæ, cap. 56, § 7.

194. *Ut terrenis sustentationibus expediti*. Quia tunc olim ecclesiasticorum hominum jejuniis incipient.

195. *Et per eum cibum, etc.* Quia juxta temporum diversitatem a Deo cibus terrenus et spiritalia datur, terrenus extra jejunium, spiritalis in jejunio; id est, cum jejunant homines, spiritali cibo magis abundant.

196. *Perventione*. Ad vitam æternam.

197. *In Sexagesima*. Concilium Aurelianense iv, can. 2, prohibet presbyteris indicare Sexagesimam et Quinquagesimam: *Hoc etiam decernimus observandum, ut Quadragesima ab omnibus Ecclesiis æqualiter teneatur; neque Quinquagesimam ante Sexagesimam ante Pascha quilibet sacerdos presumat indirere*. Sed concilium non interdicit officio ejusmodi dierum, sed

^a Ex Gemet. et Theod. hoc festum celebratur cum vigilia solemnī.

^b Sic habet Codex Calensis, consentiuntque Gemet. ac Theod.

^c Ita quoque legitur in Gemet.

^d Particula *in* deest in Cod. Gemet.

A jejuniis duntaxat, quia ii qui in Sexagesima et Quinquagesima jejunabant jejunium Sabbati in Quadragesima minime servabant, et in supplementum dierum sabbatinorum et dominicorum in Sexagesima et Quinquagesima jejunabant. Unde concilium subiungit: *Sed neque per Sabbata absque infirmitate quisquam solvat Quadragesimæ jejunium, nisi tantum die Dominico prandeat*. Quod quidem Sabbati jejunium in Quadragesima, in concilio Agathensi olim præceptum fuerat can. 12: *Placuit etiam ut omnes Ecclesiæ filii, exceptis Dominicis, in Quadragesima, etiam die Sabbato, sacerdotali ordinatione, et districtione comminatione jejunent*. Sed cum hoc decretum nullo loco poneretur, in conc. Aurelianensi iv renovatum est, propter Gothos maxime, qui cum fidem ab Orientalibus accepissent, Sabbati jejunium ex eorum more minime servabant, et in hanc consuetudinem cohabitatores Gallos trahebant.

198. *Ad ejus plenitudinem*. Plenitudo sacri muneris est gratia quam Eucharistia plene et abundanter confert.

199. *Quatenus triceni*. Juxta Evangelii verba, Matth. xiii, quæ ita exponit sanctus Hieronymus, lib. 1 contra Jovinianum circa principium: *Triginta referuntur ad nuptias. Nam et ipsa digitorum conjunctio, quasi molli complexans osculo et fœderans, maritum pinxit et conjugem. Sexaginta vero ad viduas, eo quod in angustia et tribulatione sunt positæ; unde et superiori digito deprimuntur; quantoque major est difficultas expertæ quondam voluptatis illecebris abstinere, tanto majus est præmium. Porro centesimus numerus (diligenter, quæso, lector, attende) de sinistra transfertur ad dexteram, et eisdem quidem digitis, sed non eadem manu, quibus in læva nuptiæ significantur et viduæ, circumfulcens, exprimit virginitatis coronam. Et specialius a Beda libro de numerandi ratione exprimitur. Tricesimus numerus de digitorum conjunctio ita explicatur: *Cum dicis triginta, unguis indicis et pollicis blando conjunges amplexu*. Sexagesimus in hunc modum: *Pollicem, ut supra curvatum indice circumflexo diligenter a fronte præcinges*. Centesimus ita: *centum vero in dextera, quomodo in læva decem, facies*. At decem ita sunt auctore eodem Beda supra: *cum dicis decem, unguem indicis in medio figes ar. u pollicis*. Dicit autem sanctus Hieronymus centesimum de sinistra transferri ad dexteram, quia prima computatio fit 315 in lævæ manus digitis, usque ad centesimum; quibus decursis fit transitus ad dexteram, in qua computatio incipit a centesimo. Unde Juvenalis, satyra decima de homine longævo dixit:*

Felix nimirum, qui per tot sæcula mortem

Distulit, atque suos dextra jam computat annos.

Et cum ventum est ad decem millia, in læva denuo computantur, cum supina in medio pectoris apponitur, ait Beda. Unde jocus Nicarchi poetæ, lib. ii Anthologiæ in quamdam anum vivacem admodum:

^e *Ἡ χεὶρ λαίη*

Ἔρας ἀριθμῆσθαι δεύτερον ἀρξαμένην.

Id est, quæ læva denuo manu senectutem incipit computare ^f.

200. *Adsit nobis*. In Codice Rhemensi Legitur *est nobis*.

201. *Et sacrificium celebrandum*. Ita in Codicibus Rodradi et Ratoldi, et apud Pamelium. In Editis et in Missali Romano legitur, *et ad sacrificium celebrandum*. ^g In Codice Rhemensi est alia Oratio: *Sacrificium, Domine, observantiæ paschalis offerimus, etc.* Ubi observantia paschalis est jejunium quadragesinale, quia illud est quædam ad paschalis festi ce-

^e Ita in priori Theod. At in Gemet. legitur: *fac nos ita hunc diem peragere*.

^f Quæ collegit hic eruditissimus Menardus egregie confirmant a nobis dicta in nota *d* ad hom. 5. lib. ii in Ezech., num. 12.

^g Ita quoque in Cod. Reg. Sueciæ.

lebritatem dispositio. Hincmarus Rhemensis Archiepiscopus, in epist. ms. monasterii sancti Remigii Rhemis siti, jejunium quadragesimale paschale appellat: *Et qui jejunia*, inquit, *paschalia inchoastis, ante oculos habete quid in pascha, id est in transitu suo ex hoc mundo ad patrem Dominus Jesus, tradendo corpus et sanguinem suum discipulis suis de reprobo discipulo dixit.* Sed hæc de re infra.

202. *Et Majestatem tuam cernua devotione exorare.* Hæc verba desiderantur in Codice Rhemensi.

203. *Cernua.* Cernuus dicitur proprie inclinatus, quasi quod terram cernat, inquit Nonius Marcellus, cap. 1.

204. *Caput jejunii.* Hanc celebritatem seu missam adjectam esse post obitum sancti Gregorii certum est, cum illius tempore quatuor illos ante Quadragesimam dies nulla jejunii lex involveret, ut clarum est ex ipso sancto Gregorio, homil. 16 in Evangelia, cum scribit: *A presenti enim die usque ad paschalis solemnitatis gaudia sex hebdomadæ veniunt, quarum videlicet dies quadraginta duo sunt: ex quibus dum sex dies Dominici abstinentiæ subtrahuntur, non plus in abstinence quam triginta et sex dies remanent. Dum vero per trecentos et sexaginta quinque dies unus ducitur nos autem per triginta et sex dies affligimur, quasi anni nostri decimas Deo damus.* Cum igitur hoc loco assignet sanctus Gregorius numerum dierum quibus in Quadragesima jejunium servandum sit, nec quatuor hi dies Quadragesimam præcedentes hoc dierum intervallo circumscribantur, certum est illos nullis tum jejuniis fuisse obnoxios. Nec obest quod paulo ante exemplo Christi, Mosis, Elie, de quadraginta diebus agat; nam etsi olim multi quadraginta completis diebus non jejunarent, sed paucioribus, tamen dicebantur quadraginta dies, et quadragiesimam jejunare, ut notat Socrates lib. v Hist. eccl. cap. 21. Eadem dierum decimationem observabant olim Orientales, et Ægyptii, ut docet Casianus, collatione 21, capitibus 25 et 27, et sanctus Dorotheus, doctrina 15. Qui præfixæ decimationi adjungebant dimidiam noctem Dominicæ sanctæ Paschalis: jejunantibus enim illis Sabbato sancto ante gallicinium Dominicæ jejunium solvere nefas erat. Quia vero diebus Dominicis et sabbati, excepto sancto, non jejunabant, septem hebdomadas observabant. Qui vero inter Græcos quadraginta dies integros jejunabant, per octo hebdomadas Quadragesimam 316 protelabant, ut docet sanctus Dorotheus ibidem. Non enim una fuit olim jejunii Quadragesima is observandi ratio, sive apud catholicos, sive apud hæreticos, ut palam est ex Socrate, lib. v Hist. ecclesiasticæ, cap. 21; Sozom. no. lib vii Hist. eccl. cap. 19; Joanne Chrysostomo, homil. 16, ad populum Antiochenum; Bibliotheca Photii, n. 107, et sancto Leone papa, serm. 4 in Quadragesima. Socrates, capite citato, scribit Romæ jejunium Quadragesimæ fuisse duntaxat trium septimanarum continuarum ante Pascha, Sabbatis et Dominicis exceptis. Sed cum excipit Sabbata a jejunio, puto textum ejus fuisse corruptum, et legendum esse ἐν νέα Ῥώμῃ, id est, in nova Roma, hoc est, Constantinopoli. Si quidem olim Constantinopoli tempore sancti Joannis Chrysostomi, ut ipse scribit homilia supra citata, ab omnibus integra Quadragesima non jejunabatur, aliis duas hebdomadas, aliis tres duntaxat, aliis omnes jejunantibus, ita ut post obitum sancti Joannis Chrysostomi, jejunii quadragesimalis ratio ad tres hebdomadas redacta fuerit, alioqui secum pugnet Socrates, qui infra eodem capite scribit: ἐν Ῥώμῃ πάν σαββατων νηστεύουσι, id est, Romæ omni Sabbato jejunant. Et sane Romani omni Sabbato jejunabant, Græci minime, excepto Sabbato sancto.

205. *Ad collectam.* Nempe ad sanctam Anastasiam, quo procedebatur. Hæc autem feria olim cineres

penitentibus imponebantur; sed hæc de re infra. 206. *Sacramenti.* Id est, observationis, celebritatis, quadragesimalis videlicet.

207. *Subsidium.* In Codice Rodradi et Ratoldi legitur præsidium. In Codice Rhemensi neutrum eorum existat, sed utrumvis reponendum est.

208. *De peccati pœna.* Id est, de penitentia.

209. *Sacramenti.* Id est, gratiæ sacramentalis, metonymia, causa pro effectu.

210. *Observantiæ paschalis.* Hoc loco observantia Paschalis est jejunium Quadragesimæ, et ab Hincmaro in epistola ms. supra citata jejunium Quadragesimæ, appellatur jejunium paschale, et ita appellatur a Timotheo episcopo Alexandrino in interrogationibus, ut recte ibi explicat Theodorus Balsamo, interr. 7: γυνὴ ἴαν γεννήσῃ, τὸ πᾶσχα ὀφείλει νηστεύειν; id est, mulier, si pepererit, debetne jejunare Pascha? et interrog. 9: *si quis ægrotus, et ex vi morbi valde labefactus, καὶ ἔλη τὸ ἅγιον Πάσχα, etc., id est, et veniat sanctum Pascha, debetne jejunare?*

211. *Inutilia sentiunt.* Subaudi, esse agenda.

212. *Censendum.* Subaudi, rationabiliter.

213. *Cibus ejus est totius bonæ voluntatis, etc.* His verbis quadrat illud Joan. iv: *Cibus meus est, ut faciam voluntatem ejus qui misit me.*

214. *Sacramenti.* Id est, mysterii, arcani, sub cuius involuero aliquid mysticum latet, nempe ratio cur voluerit Christus hunc quadraginta dierum numerum suo jejunio consecrare.

215. *Per totam Quadragesimam, etc.* Hæc verba desunt in Editis et in aliis Codicibus nostris mss. et apud Pameliuum.

216. *Stat operto capite.* Cum sit Oratio, videlicet, juxta antiquum Christianorum morem, cujus meminit Tertulianus in Apologetico: *Illic suspicientes Christiani manibus expansis, quia innocuis; capite nudo, quia non erubescimus; denique sine monitore, quia de pectore oramus pro omnibus imperatoribus.*

217. *At contra pagani operto et velato capite orabant.* Sanctus Cyprianus, Oratione de lapsis: *Ab impio sceleratogue velamine, quo illic velabantur sacrificantium capita captivi, caput vestrum liberum mansit.*

217. *Remedio.* Pro, ad remedium; et sensus est: præsta ut vota sacramenta nobis proveniant ad remedium vitæ temporalis, recte peragenda videlicet, et æternæ, adipiscendæ; nimirum. Vulgo legitur *remedia.*

218. *Sabbato in duodecim lectionibus.* Hoc primum quatuor temporum jejunium olim non semper occurrebat prima hebdomade Quadragesimæ; sed de hæc re infra.

219. *Remedia nobis æterna.* Remedia æterna sunt quæ conducunt ad vitam æternam consequendam; est metonymia, ut pallida mors.

220. *Quæ se affligendo carne.* Optima lectio, quam agnoscit Codex Rodradi, id est se affligendo in carne. Vulgo legitur *carne.*

221. *Redemptionis æternæ.* Id est, gratiæ, quæ nobis conciliat redemptionem æternam. Est metonymia, effectus pro causa.

222. *Externis.* Id est, alienis; est enim antitheton, et opponuntur peccata propria alienis.

223. *Ignorantes,* id est peccatores.

224. *Et quæ terrena delectationis.* Locus corruptus, sicut, ut arbitror, castigandus: *Et qui terrenæ delectationi carnales epulas abnegamus, humanæ voluntatis pravæ intentiones amputemus.*

225. *Nostræ redemptionis effectus.* Id est, gratia quam Christus nobis acquisivit suo sanguine. Infra, in Præf., continuo, id est, statim, protinus.

226. *Supernis promissionibus reddat acceptos.* Id est, nos tibi reddat acceptos et gratos ad supernas promissiones obtinendas.

• Minime quoque leguntur, in Mss. nostris.

• Hæc lectio confirmatur auctoritate Codd. Pa-

me', Reg. Sueciae, Gemet. et utriusque Theoder.

227. *Hydriani*. Quid sit hydria, explicat auctor veteris etymologici, ὑδρία κυρίως τὸ εἰς ὕδωρ εὐθερον ἄγγυλον, id est, hydria proprie vas est ad aquam aptum. Sanctus Augustinus, tractatu 15 in Joannem: *Vas erat unde aqua hauriebatur. Græco nomine appellatur hydria, quoniam Græce ὕδωρ aqua dicitur, tanquam si aquarium diceretur.* Sanctus Isidorus, lib. xx Orig., cap. 6: *Hydria vasis genus aquatilis per derivationem vocata; ὕδωρ enim Græci aquam dicunt.* Non solum erat vas aquarium, sed etiam vinarium, ut testatur Julius Pollux, lib. x Onomast., cap. 20: *ὄστρα οὐ μόνον ὕδατος, ἀλλὰ καὶ οὐνοῦ ἀγγύλιον ἢ ὑδρία ἦν.* Id est: Quare non solum aquæ, sed etiam vini vas hydria erat; et recte quidem, quia illæ hydriæ quarum usus fuerat in nuptiis, in Cana Galilææ, Joan. ii, plenæ erant vino, quibus exhaustis, Christus eas impleri aqua jussit, ut eam in vinum converteret. In hac autem Præfatione hydria metaphorice sumitur.

228. *Indemnes*. Id est, nulli reatui peccatorum obnoxii.

229. *Quadrifida peccatorum mole*. Alludit ad quadrivanam Lazari corruptionem. Quadrifida peccatorum moles sunt præcipua peccata, superbia, avaritia, luxuria et gula.

230. *Et ad remedia perducant æterna*. Id est, perducant ad paschale sacramentum corporis et sanguinis Christi, quod recte dicitur æternum remedium, quia illius beneficio vitam æternam consequimur.

231. *Sacramenti*, id est, gratiæ sacramentalis, ut supra notatum est.

318 232. *Cujus nos misericordia prævenit ut bene agamus*, etc. Ita sanctus Augustinus in Enchiridio, cap. 28: *Nolentem prævenit, ut velit; volentem subsequitur, ne frustra velit.* Circa quod notandum est, etsi non raro a theologis per gratiam prævenientem idem plane intelligitur quod per excitantem, et per subsequentem idem prorsus quod per adjuvantem, tamen sæpe per gratiam prævenientem intelligi omnes gratias; excitantem, adjuvantem, habitualement, prout per eas justi reddimur; per subsequentem vero omnes etiam intelligi, sed prout accepta justitia per eas roboratur, augetur, et ad finem usque conservatur. Unde sanctus Augustinus, lib. de Natura et Gratia, cap. 51: *Prævenit deus ut sanemus, subsequitur ut sanati vegetemur; prævenit ut vocemur, subsequitur ut glorificemur; prævenit ut pie vivamus, subsequitur ut cum illo semper vivamus.* Sanctus Fulgentius, lib. i ad Monimum, cap. 11: *Prævenit impium ut fiat justus subsequitur ne fiat impius; prævenit cæcum ut lumen donet, subsequitur videntem ut lumen quod contulit servet; prævenit elisum ut surgat, subsequitur elevatum ne cadat.* Cassiodorus, in Psalmum xii: *Subsequitur utique ad justitiam, præcedit ad gratiam conferendam. Nam si solum sequeretur, nemo donata perciperet; si tantum præcederet, nemo posset collata servare. Graviora sunt enim insidiæ quas a tergo diabolus parat; et nisi Domini misericordia subsequatur, facillime humana fragilitas decipitur. Tunc enim quando se aliquis vitium transisse credit, incauta magis ignorantia decipitur. Unde nimis necessarium est ut semper nos et gratia Domini præcedat, et misericordia subsequatur.* Et sanctus Gregorius, lib. ix Moralium, cap. 29: *Dominus ea qua nos misericordia ad bene vivendum prævenit, et subsequenter custodit; nisi enim misericordiam subroget, servari non valet vita quam præbet: Et hæc doctrina fundatur in Scriptura, Psal. LVIII: Misericordia ejus præveniet me; Psal. xxii: Misericordia tua subsequetur me.* Cum ergo hic dicitur *prævenit ut bene agamus, subsequitur ne frustra agamus*, intelligitur gratiam prævenientem dari ad bene agendum, at subsequentem ad conservandum bonum concessum, et in eo perseverandum. Et ita ille frustra non agit, qui in bono quod incepit perseverat, et sic gratia subsequens datur ne frustra agatur.

233. *Dominica in ramis palmarum*. A Codice Cu-

A ropalate in libro de Officiis dicitur: *ἰορθὴ τῶν βαίων*, id est, festum Palmarum.

234. *Ut sicut ei cum ramis Palmarum, etc.* Nota antiquitatem solemnitate Palmarum, in qua fit Processio cum ramis arborum benedictis. Quæ sane antiquissima est; illius enim meminit sanctus Cyrillus Hierosolymitanus, catechesi 10: *Ὁ φοινὴς ὁ ἐπὶ τὰς φέρυγγας, μαρτυρεῖ τὰ βάρια παρὰσχόν πάντι τοῖς τότε εὐφημοῦσι.* Id est: Palma quæ est in valle testatur, ramos exhibens his qui tunc benedicunt. Eiusdem solemnitate meminit sanctus Aldhelmus orientalium Saxonum episcopus, lib. de Laudibus virginis, cap. 15, agens de S. P. N. Benedicto: *Haud frustra vocabulati (Benedicti) privilegium participavit cum Advocato et Redemptore nostro: de quo lactentes evangelici consona vocis harmonia psallentes concorditer cecinerunt: Benedictus qui venit in nomine Domini. Cujus rei regulam nostra quoque mediocritas (authentica veterum auctoritate subnixi) in sacrosancta Palmarum solemnitate, binis classibus, canora voce concrepans, et geminis concentibus, Osanna persultans, cum jucundæ jubilationis melodia concelebrat.* In Codice Ratoldi exstat Benedictio Palmarum. Alcuinus, lib. de divinis Officiis, cap. 14, totam Processionis rationem describens sub finem ait: *Hæc finita inchoantur a duobus cantoribus quidam versus:*

Israel es tu Rex.

Respondet chorus apiciens, seu inclinans se ad scriptum sanctum Evangelium:

Gloria laus et honor tibi sit.

319 *Et ordine sequuntur alii versus*. Sanctum Evangelium, cujus hic mentio fit illud est quod in quadam teretro positum gestabatur in illa Processione, ut scribit in lem Alcuinus, supra, eodem capite. In loco citato notandi sunt ii versus, *Israel es tu Rex*, etc., *Gloria laus*, etc., quos vulgo dicunt a Theodulpho episcopo Aurelianensi, Andegavis in carcere compositos. Is enim, ut ferunt, cum simul tus esset conjunctionis, adversus Ludovicum Pium imperatorem cum Bernardo, Italiæ rege, Andegavis dicti imperatoris jussu in custodiam datus est, ubi hos versus composuit, quos cum in die Palmarum in ipso carcere decantaret, illæ forte transiens imperator carinicum melodia captus Theodulphum carcere liberavit, et ad sedem remisit. Hoc scripsere quidam: auctores non adeo antiqui, quos erroris locus supra citatus Alcuini, in quo horum versuum fit mentio, convincit, cum Alcuinus obiit anno octingentesimo quarto, longe ante conjunctionem Bernardi, ut testatur Oderannus monachus sancti Petri Vivi, in Chron.: *Anno 804 obiit Alcuinus philosophus abbas sancti Martini.* Sed apud antiquos scriptores, qui de gestis Ludovici Pii imperatoris scripsere, mirum est de ejusmodi historia, seu potius fabella, silentium, et quod ipsi scribunt de Theodulpho, et aliis conjuratoribus huic commento prorsus adversatur. Nam imperator, eodem anno 813, captis conjuratoribus, Aquisgranum reversus est, transactoque Quadragesimali jejunio paucis post Pascha diebus conjunctionis auctores et Bernardum regem judicio Francorum capitali sententia condemnatos luminibus tantum jussit orbari, episcopos synodali sententia depositos monasteriis mancipari; cæteros, prout quisque vel nocentior vel innocentior apparebat, vel exilio proscribi, vel detonderi, atque in monasteriis conversari, ut scribit Eginhardus ad eundem annum. Item scribit Theganus, lib. de Gestis Ludovici Pii imperatoris, num. 22, solius depositionis episcoporum, nulla in monasteriis detractionis mentione facta. Idem testatur quidam anonymus antiquus scriptor in Vita Ludovici Pii, ubi refert Theodulphum et cæteros episcopos fuisse depositos, et monasteriis obrutos, nempe in exilio. Squidem se in exilium acium fuisse testatur ipse Theodulphus, epistola ad Modoianum episcopum:

Hoc, Modoine, tibi Theodulphus dirigit exsul.
Summo pontificum cœtus ecce meus.

Et in epistola ad Aigulphum episcopum :

Hoc, Aigulphe, tibi, præsul sanctissime, mitto
Theodolphus carmen exsul, ab exsilio.

Et in epistola citata ad Modoinum conqueritur se non
sasse in iuste fuisse episcopatu abdicatum, idque
Romæ auctoritate pontificis :

Non ibi testis inest, iudex nec idoneus ullus ;
Non aliquod crimen ipse ego fassus eram.

Esto : forem fassus, cuius censura valeret

Dedere iudicii congrua fræna mihi ?

Solius illud opus Romani præsulis exstat,

Cujus ego accepi pallia sancta manu.

Quæ videre est apud Henricum Canisium, tomo V
antiquæ lectionis, parte II. Ex his patet, cum jam
esset condemnatus paulo post solemnitate Paschæ
Theodolphus, eum non fuisse vinculis solum in
ramis Palmarum ab imperatore, ejus melodia dele-
ctato, qui tum erat Aquisgrani. Ivit postea Ludovicus
imperator in Britanniam minorem, hoc est Armori-
cam, ut compesceret Mormannum, qui sibi in Britones
regiam potestatem arrogaverat, quo ad ordinem re-
ducto rediens, Andegavos venit, ubi *Irmingardis* re-
gina conjux ejus, quam proficiscens ibi ægrotantem di-
miserat, duobus diebus, postquam ipse ad eam venit,
morbo invalescente, v Nonas Octobris diaccessit, ut
scribit Eginhardus ad eumdem annum; id etiam tes-
tantur Theganus et Anonymus supra citati. Bis eo
anno fuit Andegavis imperator eundo in Armoriam,
et redeundo; nec tamen potuit solvere Theodolphum,
qui tantum post Pascha Andegavos profectus **320**
est et reversus est mense Octobri, et paulo post abiit.
Tandem pius ille imperator et misericors anno 821
in conventu generali apud Theodonis Villam, cum
celebrarentur nuptiæ Lotharii filii sui, et Irmingar-
dis Hugonis comitis filix, accessit conjuratoribus,
injuriam, condonavit, eisque omnia bona facultates-
que restituit, ut testatur Eginhardus ad præfatum
annum : Emicuit in hoc palatio piissimi imperatoris
miseri cordia singularis, quam ostendit super eos qui
cum Bernardo repote suo in Italia contra caput ac
regnum suum conjuraverunt. Quibus sibi ad præsen-
tiam venire jussit, non solum vitam et membra conces-
sit, verum etiam possessiones judicio legis in suam re-
ductas magni liberalitate restituit. Idem testatur supra
scriptus Anonymus in Vita Ludovici Pii. Ex quibus
patet non donatum fuisse crimen ipsi Theodolpho
Andegavis in carcere existenti. Et certe valde erat
infensus ipsi Theodolpho Ludovicus, nec parere
volebat, nisi prius crimen fateretur, ut scribit Mo-
doinus episcopus ad ipsum Theodolphum :

Commissum scelus omne tibi dimittere mavult,

Si peccasse tamen te memorare velis.

Nam prodesse tibi confessio pura valebit,

Si te voce probas criminis esse reum.

Et paulo post :

Nulla alio superare modo puto principis iram

Posse, probes nisi te criminis esse reum

Hæc refert Henricus Canisius libro supra citato. Sed
pius imperator postea sententiam mutavit, ut paulo
ante diximus, et omnibus conjuratoribus pro sua cle-
mentia singulari pepercit.

Quidam Anonymus, qui vixit tempore Philippi
Augusti Francorum regis, cap. 3 libri de Translatione
reliquiarum sancti Mamantis in Gallias, hos ver-
sus tribuit Ricinaldo episcopo Lingonensi, et similia
ferme narrat iis quæ falso de Theodolpho credita
fuisse supra scripsimus : *Procedente tempore assum-*
ptus ad regimen urbis Lingonicæ Reinaldus episcopus
pæ recordationis, qui decimus scilicet ante venerabilem
Wilhelmum, qui nunc est e ectus noster. Vir ille qui-
dem spectabilis genere fuit, sed nobilitate generis ho-
nestus morum et multiplex littera una scientia illustra-
bat. Non solum liberalibus studiis eruditus fuit, sed

A utriusque Testamenti paginis sufficienter instructus.
Ipsa enim ejus opera testimonium perhibent veritati.
Nam cum ipse teneret comitatum Tornodorensem, et
comitatum Barri super Sequanam pro suis nepotibus,
qui erant adhuc pa-vuli, propter discordias quadam,
sicut dicitur, rex Francorum, qui tunc erat, ipsum te-
nuit in Noviomensi civitate, in turri juxta portam, ubi
non fractus adversitate, sed gaudens, qui intelligebat
quod filium quem diligit fug-llat Deus, fecit hynnum,
et modulatis vocibus decantavit cum pueris in ramis
Palmarum, scilicet, GLORIA LAUS. Ipse etiam vitam
beati martyris (Mamantis) transtulit de Græco in La-
tinum. Hæc ille, quem sequendum putarem, nisi
mentio illorum versuum apud Alcuinum obstaret.
(In bibliotheca Floriacensi Joannis a Bosco abbatis.)

235. *Da, quæsumus, omnipotens Deus, ut qui in tot*
adversis, etc. Alcuinus, lib. I contra Elipandum To-
letanum episcopum citat hanc Orationem, sed eam
ascribit Missæ ad palmas : Ait enim in Missa ad Pa-
mas, in Oratione quadam : Da, quæsumus, omni-
potens Deus, ut qui in tot adversis ex infirmitate nostra
defecimus, etc.

236. *Humilitas erigit. Præclare sanctus Augusti-*
nus, lib. I de Symbolo ad catechumenos : Exaltavit
se homo, et cecidit; humiliavit se Deus, et erexit. Hu-
militer Christi quid est? Manum Deus homini juveni
porrexit. Nos cecidimus, ille descendit; nos jacebamus,
ille se inclinavit. Prendamus, et surgamus ut non in
pœnam cadamus.

237. *Sacramenta, id est, festa.*

238. *Quæ medicinalibus sunt instituta jejuniis.* **321**
Id est, quæ sunt instituta in medicinalibus jejuniis
celebranda.

239. *Et dicit orationes solennes. Ex more antiquo,*
quem videre est apud Alcuinum, lib. de divinis Of-
ficiis, cap. de feria quarta majoris hebdomadæ :
Dicit orationes solennes, sicut in sexta feria. Et rati-
onem subjungit, quia hæc feria consilium interunt
Judei de Jesu capiendæ, et apud Amalarium, lib. I,
de Offic. eccl., cap. 11 : Intimat supra dictus libel-
lus (Romanus Ordo) ex Romana consuetudine debere
eadem die ante publicum officium Orationes, quæ solem-
nis in sexta feria agere, recitari. Hoc videre est in
Ordine Romano, in ordine de feria 4, hebdomadæ
majoris : Et dicit Orationes solennes. Oremus, di-
lectissimi nobis, in primis pro Ecclesia Dei, et cæte-
ras per ordinem : tantummodo pro se intermittit.
Postea vero dicit Orationem pro rege Francorum, sive
pro imperatore. Ad ultimum pro Judæis non sicutur
genæ. Is mos etiam videtur in Cod. Thibiano, qui
olim fuit Ecclesiæ Salariensis, hoc est Sagensis, ut
in præfatione notavimus. Ita enim in hoc Codice
scriptum est, in ordine feriæ 4 majoris hebdomadæ :
Expectantes pontificem, qui semper (ipse) in ecclesia
majore Orationes solennes ipsa die, sicut in Sacra-
mentorum libro continetur, hoc continet ordine. Et
paulo post : Post Amen dicit Orationes solennes :
oremus, dilectissimi nobis, in primis pro Ecclesia III,
et cæteras per ordinem; tantummodo pro se intermittit;
post imperatorem vero dicit pro rege Francorum. Ad
ultimum pro Judæis non sicutur genæ. Hujusmodi
Orationes habentur etiam in Editis hæc eadem feria
quarta, sed non exstant in aliis Codicibus nostris
ms. a neque apud Pamelium. Sed nec modo dicun-
tur hæc feria 4.

240. *Oremus. Græci dicunt τοῦ κυρίου δεηθῶμεν, id*
est, Oremus Dominum, ut planum est ex liturgia
sancti Joannis Chrysostomi, et ex Euchologio Græ-
corum passim. Diciturque a diacono, non a sacer-
dote, ut clarum est ex eadem sancti Joan. Chrysost.
liturgia : ὁ δίακονος, τοῦ κυρίου δεηθῶμεν, id est,
diaconus, Oremus Dominum, et ex eodem Euchologio
passim. Nota quod in hac feria, ut in sexta sequenti,
in his Orationibus non solum sacerdos annun-

^a In priori Theod., in officio feriæ 6, hujusmodi Orationibus titulus hic præmittitur : *Incipiunt Ora-*
tionis quæ dicendæ sunt quarta et sexta feria.

tial orationem dicendo duntaxat *Oremus*, pro more solito, sed insuper monet pro quibus et quid orandum sit, quemadmodum olim usitatum erit in omnibus aliarum Missarum Orationibus, cum sacerdos populum de Oratione moneret, ut manifestum est ex sancti Augustini epist. 107, ad Vitalem: *Exerce contra Orationes Ecclesie disputationes tuas, et quando audis sacerdotem Dei ad altare exhortantem populum Dei orare pro incredulis, ut eos Deus convertat ad fidem; et pro catechumenis, ut eis desiderium regenerationis inspiret; et pro fidelibus, ut in eo quod esse ceperunt ejus munere perseverent. Subsanna pius roces, et dic te non facere quod hortatur.*

241. *Flectamus genua.* Vetus est consuetudo ecclesiastica ut diaconus clamet, *Flectamus genua; quam videre est hom. 34 sancti Cæsarii Arelatensis: Nam dum frequenter, sicut oportet, et diligenter attendo, clamante diacono Flectamus genua, maximam partem populi sicut columnas erectas stare conspicio, quod Christianis, dum in ecclesia oratur, non licet, nec expedit. Et in fine Homiliæ: Et quotiescunque diaconus clamaverit ut in Oratione genua flectere, aut Benedictioni inclinare capita debentis, obedienter et fideliter cum vera humilitate faciatis.*

242. *Postquam oraverint.* Olim postquam diaconus clamaverat *Flectamus genua*, populus orabat. Jesse Ambianensis, in epistola de Baptismo: *Postmodum admoneantur a diacono, Orate, electi, flectite genua; et postquam oraverint, dicit: Levate.* Orabaturque sub silentio. Unde in Cod. Rhem. *Et nuntiat diaconus: 322 Flectamus genua, et populus silet.*

243. *Dicit levate.* Diaconus, Oratione completa, olim clamabat, *Levate*; quod videre est loco citato Jesse Ambianensis: *Postquam oraverint, dicat Levate.* Et in Cod. Rhem., feria 6 majoris hebdomadæ: *Et nuntiat diaconus Flectamus genua, et populus silet. Dicit Levate, et dat Orationem.* Quæ ultima verba, et dat Orationem, intelligenda sunt de pontifice. Et apud Alcuinum, lib. de divinis Officiis, cap. de feria sexta, quæ et parasceve dicitur: *Dicit Oremus; et diaconus Flectamus genua; item diaconus Levate, et pontifex dat Orationem.* Et in Cod. Tiliiano, ubi agitur de hac feria sexta: *Et dicat Oremus, et diaconus Flectamus genua; et oret diutissime; et diaconus dicat Levate.* Hodie vero tō *Levate* dicitur a subdiacono. Præterea notandum est in Ord. ne Romano, in ordine de feria sexta, in his solemnibus Orationibus, *Oremus, dilectissimi nobis, pro Ecclesia sancta Dei, etc.*, tantum dici a diacono *Levate*, in fine cuiusque Orationis, quo dicto dicit sacerdos *Per Dominum*, in hunc modum: *Omnipotens sempiternus Deus, qui gloriam tuam, etc. Levate. Per eundem. Omnipotens sempiternus Deus, cujus iudicio, etc. Levate. Per Dominum.*

244. *Tantummodo pro se intermittit, etc.* Ita Alcuinus, cap. supra citato de feria 4 majoris hebdomadæ: *Hoc scientes, ut quod pontifex pro se intermittit, ibi illum commemorent.*

245. *Pro Judeis non genuflectant.* In Cod. Til. *Ad ultimum pro Judæis non flectantur genua.* Hanc orationem profert Alcuinus lib. de divinis Officiis, cap. de feria sexta, quæ et parasceve: *Et per omnes alias Orationes genuflectimus, ut per hunc habitum corporis, mentis humilitatem attendamus, excepto quando pro perfidis Judæis oramus. Illi enim genu flectebant Domino, opus bonum male operantes, quia iludendo hæc faciebant.*

246. *Confessoribus.* Confessores hoc loco sunt cantores et psalmistæ, qui sunt in inferiori clericorum gradu, can. 11 concilii IV Chartag. Id satis patet concilio Tolet. I, can. 9: *Nulla professæ vel vidua, absente episcopo, vel presbytero, in domo sua Antiphonas cum confessore, vel servo suo faciat.* Et ita

A capiendus est canon sextus ejusdem concilii: *Itemque puella Dei nec familiaritatem habeat cum confessore.* Ita dicit, quia confiteri passim in sacra scriptura est Dei laudes decantare. Cum igitur in hoc Sacramentarii loco mentio fiat omnium personarum Dei cultui mancipatarum, par est credere in eo per confessores intelligi cantores seu psalmistas.

247. *Virginibus.* Intelliguntur virgines devotæ, seu professoræ, hoc est quæ tæll Deo virginitatem devoverint, de quibus infra.

248. *Viduis.* Similiter intelliguntur illæ viduæ quæ viduitatem solemnī ritu professæ fuerint, de quibus etiam infra.

249. *Pro Christianissimo rege nostro.* Ita in Editis. In * Codice Rhemensi legitur *Pro Christianissimo imperatore, vel rege nostro.* In Codicibus Rodradi, et Ratoldi, et apud Pamelium: *Et pro Christianissimo imperatore nostro.* In Ordine Romano hæc habentur: *Postea vero dicit pro rege Francorum, sive pro imperatore.* In Codice Tiliiano, feria 4, sic habet: *Post imperatorem viro dicit pro rege Francorum.* Sed nullæ assignantur particular s Orationes, nec in feria 6.

250. *Respice ad Romanorum atque Francorum benignum imperium.* Ita in Excusis, in Codice Rhemensi legitur: *Respice propitius 323 ad Romanorum, sive Francorum benignum imperium.* In Codice Rodradi, et apud Pamelium: *Respice ad Romanorum benignum imperium.* In Codice Ratoldi: *Respice ad Romanorum, sive Francorum, benignum imperium.*

251. *Quibus expletis, etc.* Nota hac die has Orationes dici quidem olim solitas proxime ante Missam, sed aliquo intervallo.

252. *Hora octava.* Id est, secunda post meridiem juxta antiquam incipiendi diei et horarum numerandarum rationem.

253. *Schola.* Schola in Ordine Romano, et in libris Sacramentorum est collegium cantorum. Si quidem olim clerici omnes in ecclesia non cantabant; sed erant quidam cantores a cæteris clericorum gradibus distincti, huic muneri obeundo deputati, ut videre est in concilio Carthag. IV, can. 10, quos tamen theologi nostri inter eos qui proprie ordinibus initiantur non solent recensere; et in concil. Laodiceno, can. 15: *περὶ μὴ δέιν πλὴν τῶν κωνοκίων ψαλτῶν ἐπὶ τὴν ἄμβωνα ἀναβαίωντων, etc.* Id est: Quod non oportet præter canonicos cantores, qui suggestum ascendunt, et qui ex membrana psallunt, aliquos alios canere in ecclesia. Ubi canonicos cantores sunt ii qui canonicæ et legitime ad hoc munus obeundum sunt instituti. Apud sanctum Ignatium, epist. ad Antiochenos, in qua recensens gradus clericales, inter eos psaltes seu cantores commemorat; et in Constitutionibus apostolicis, lib. VIII, in Missa sancti Clementis, in qua oratur pro lectoribus, cantoribus, virginibus et viduis. Nec dicendum est hunc gradum præcis illis temporibus non fuisse a cæteris gradibus minoribus distinctum, sed ex eis, maxime ex lectoribus, assumptos fuisse cantores. Contrarium enim apparet ex locis supra citatis, et maxime ex concilio Carthaginiensi IV, ubi psaltæ, seu cantori, assignatur post alios sua peculiaris Benedictio, quæ sane est alicujus personæ distinctæ, quæ nondum sit alicui ordini initiata; cum hic gradus sit postremus omnium, nec videamus lege ordinaria eum qui ad superiorum aliquem promotus sit gradum ad inferiorem ordinari. Præterea canones apostolorum distinguunt lectores a cantoribus; igitur ut plurimum cantores non assumebantur ex lectoribus. Etenim can. 26 datur libertas ducenti uxorem lectoribus et cantoribus. Canone 45 prohibetur hypodiatono, lectori et cantori aleis et ebrietati vacare; et can. 69 statuitur ut episcopus, vel presbyter, vel diaconus, vel hypodiatonus, vel lector, vel cantor, qui sanctam Quadragesimam, aut feriam 4, vel pa-

* In Gemet. quoque legitur pro *Christianissimo imperatore nostro*, licet infra scriptum sit *respice ad Anglorum benignum regnum.*

b Ita in secundo Theoder. In altero, ad *Christianissimum benignum imperium.*

rasceven, non jejunaverit, deponatur. Postea tamen psalter seu cantores ex subdiaconis et aliis minoribus ordinibus assumpti sunt, qui cantorum scholam, cujus est hic mentio, componerent. Nam in concilio Bracarenensi 1, can. 29. videmus lectores psalterum officio fungi; et in concilio Romano, sub sancto Gregorio primo statuitur ut deinceps cantores assumantur ex subdiaconis, vel aliis minoribus ordinibus, ut videre est epist. 44 lib. iv Regesii: *Qua de re (inquit papa) decreto constituo ut in sede hac sacri altaris ministri cantare non debeant, solumque lectionis evangelicæ officium inter Missarum solemnias exsolvant: Psalmos vero et reliquas lectiones censo per subdiaconos, vel (si necessitas fuerit) per minores ordines exhiberi. Illis ita constitutis, decedendum tamen quædam olim ab aliis clericis, atque etiam a laicis, cantari solita, ut Kyrie eleison, Habemus ad Dominum, Et cum Spiritu tuo, Amen, et similia:*

254. *Præsta, quæsumus, etc.* Alcinus, lib. ii adversus Elipantum Toletanum episcopum citat hanc Orationem: *Item feria 4 ejusdem hebdomadis: Præsta, quæsumus, omnipotens Deus, ut qui nostris excessibus incessanter affligimur, etc.* Et lib. vii contra Felicem Urgelitanum episcopum: *Item feria 4 ante Pascha: Quæsumus, omnipotens Deus, ut per Unigeniti tui passionem libereamur, iis quæ in medio Orationis interjacent prætermittis.*

324 356. *Sequitur altera lectio, etc.* Hæc rubrica desideratur in Editis, in aliis Codicibus nostris mss. et apud Pamelium.

256. *Passio Domini.* Ita in Codice Tiliano, ut in ordine librorum, etc., qui leguntur, et de feriis 4-7 ante Pascha Codicis mss. bibliothecæ Corbeiensis. Et infra, feria 6 in parasceve sancta, præscribitur legenda Passio secundum Joannem, nulla mentione facta passionum secundum Mattheum, quæ Dominica in Palmis, et secundum Marcum, quæ feria 3 leguntur, quas prætermittas fuisse arbitrator, quia in illis diebus scriptor hujus libri æcutus est tantum communem rationem aliarum Missarum. Legendæ Passionis in ecclesia usus antiquus est, nam illius meminuit sanctus Augustinus, serm. 14 de Tempore: *Passio autem quia uno die legitur, non solet, legi, nisi secundum Mattheum. Volueram aliquando ut per singulos annos secundum omnes evangelistas etiam Passio legeretur; factum est, non audierunt homines quod consueverunt, et perturbati sunt.* Ubi nota primo olim Passionem uno die tantum legi solitam, et quantum diem non exprimat, credibile est eam fuisse sanctam parasceven; deinde a sancto Augustino institutum fuisse ut quatuor evangelistarum Passiones quotannis in ecclesia legerentur; itque diversis diebus, etsi hoc non exprimat, nam quatuor Passionum lectio lædiosa fuisset; et credere par est id ab eo fuisse ordinatum juxta rationem hebdomades in octavis Paschæ, in qua juxta eundem, sermone citato, legitur per septem dies resurrectio Dominica secundum omnes evangelistas.

257. *Largire sensitus, etc.* Hæc oratio citatur ab Alcuino lib. vii, contra Felicem Urgelitanum episcopum: *Et alia oratione: Largire, omnipotens Deus, ut per temporalem Filii tui mortem, quam mysteria veneranda testantur, prætermisso sine, et his vocabulis, sensitus nostris.*

258. *Hora tertia ingressi sacrarium.* Agebantur olim Missarum solemnias hora tertia, hoc est nona matutina, servante ita institutum esse a sancto Telesphoro papa. Sed hanc institutionem non ita antiquam esse puto. Illis enim primitivæ Ecclesiæ temporibus Missarum solemnias de nocte celebrabantur, ut liquet ex Tertuliano, lib. de Corona militis: *Eucharistiæ sacramentum et in tempore victus, et omnibus mandatum a Domino etiam antelucanis cælibus, nec de alio-*

rum manu, quam præsidendum sumimus. Quod sane solum fiebat inter Missarum solemnias. Noti sunt illi cætus antelucani ex Plinio oratore ad Trajanum (*Lib. x, epist. 104*) apud eundem Tertullianum in Apologetico. Inde calumniam paganorum, infanticidia, et eversores lætissimi canes, lenones scilicet tenebrarum, et libidinum impiarum in vercedam procurantes apud eundem Tertullianum eodem lib. infra. Hæc sacra mysteria Christiani de nocte peragebant, ut sibi eorum majestati ac dignitati consulerent adversus invidiam et furorem paganorum, idque etiam post tempora Telesphori papæ, qui floruit Antonino Pio imperatore. Itaque hæc Missarum celebrandarum hora tertia institutio longe posterior fuit: quæ tamen celebrabantur hora octava, seu nona, aut vespere tempore jejuniorum, ut ad Concordiam regularum docuimus. Hoc vero die Cœnæ Domini anticipatur hora propter benedictionem olei et Chrysmatis, poenitentium reconciliationem, et solutivum pedum; non vero propter jejunii relaxationem, ne desit vel numerus sex et triginta dierum juxta sanctum Gregorium, vel quadragesima, juxta posteriorem institutionem; quamvis olim multi non jejunarent in Cœna Domini secundum Ecclesiæ suæ ritum, ut videre est apud sanctum Augustinum, epist. 118. Ita enim hora tertia hoc die incipendum statuitur officium in veteri Pontificali ms. quod servatur in sacristia Ecclesiæ Rothomagensis, videturque olim fuisse Ecclesiæ Rhenensis. In concilio Rothomagensi celebrato, 325 anno Domini 1072, apud Ordericum Vitalem, lib. iv Hist. eccl., statuitur, can. 1, ut *chrysmatis, et olei baptismatis, et unctionis consecratio completenti hora, id est post nonam, secundum statuta Patrum fiat.* Quæ consecratio inter Missarum solemnias celebratur, ut ex nostris Sacramentariis patet.

259. *Dalmaticas.* Quid sit dalmatica docet sanctus Isidorus, lib. xix Origin., cap. 22: *Dalmatica, vestis primum in Dalmatia provincia Græciæ texta, est tunica sacerdotalis cum clavis ex purpura.* Et Glossæ veteres: *Dalmata (lege dalmatica) vestis sacerdotalis candida cum clavis purpureis.* Quid autem sit clavis, explicant Glossæ Cyrilli: *πορφύρα ὑρασιμιν, clavis plurale non habet, id est, purpura vestis assuta, seu intexta.* Sed quod dicit non habere plurale, adversatur locis citatis. Sunt igitur clavi nota, plagule quaedam ex purpura togis omnium senatorum assutæ, Græci *σπητια*, et ab ejusmodi latis clavis vestis senatoria dicitur laticlavium, seu latus clavus, *πλατύσχημον* et *πλατύσχημον*. Glossæ Cyrilli: *πλατύσχημον, laticlavium.* Onomasticon vetus, *latus clavus, πλατύσχημον.* Lexicon vetus, *latus clavus, πλατύσχημος.* Et ab angustis clavis angusticlavia. Idem Lexicon, *angusticlavia, ψεχώσχημα.* Plura vide in commentariis doctissimi viri Joannis Savaronis ad epist. 9 lib. i Apollinaris (*Cap. quid significant vestimenta*). Dalmaticam aliter describit Alcuinus, lib. de Officiis divinis, an quo ritu mutato. Est inconsutilis, formam habet crucis, in sinistra parte limbrie sunt, largas habet manicas, seu brachia, ut ille loquitur. Amalarius, lib. ii de Officiis eccl., cap. 21, addit duas lineas coccineas retro, similiterque in anteriori parte, atque etiam in utroque humero. Id videre est in Oratione sacerdotis dalmaticam induentis in Missa antiqua a Matthia Illyrico edita: *Indumento hoc typico præcorum Patrum ritu in modum crucis, tramitibus purpureis contexto, vestitus postulo, etc.* Ita hunc locum interpuncti; ut vestis sit in modum crucis juxta præfatos auctores, et tramitibus purpureis contexta, secundum Amalarium. Fuit indumentum episcoporum et diaconorum, ut scribit auctor Quæstionum utriusque Testamenti, inter opera sancti Augustini, quest. 46: *Quasi non hodie diaconi dalmaticas induantur, sicut episcopi.* At subdiaconi tunicis induebantur iisque lineis, ut con-

^a Nunc ad calcem Registri leguntur gesta et canones hujus Rom., synodi.

s: at ex Hb. vii Regesti a sancti Gregorii, epist. 63: *Unde habent ergo hodie ut subdiaconi lineis tunicis procedant, nisi quia hoc a matre sua Romana Ecclesia perceperunt?* Ubi nota distinctos olim habitus diaconici et subdiaconi. Siquidem diaconus induebatur dalmatica, subdiaconus tunica. Quod etiam videre est in antiquo ritu celebrandæ Missæ Joannis Abrincatenus episcopi, in appendice hujus libri Sacramentorum.

260. *Ampullæ.* Quid sit ampulla docet sanctus Isidorus, lib. xx Orig., cap. 5: *Ampulla quasi ampla bulla. S milis est enim rotunditate bulla quæ ex spumis aquarum fiunt, atque ita inflantur vento.* Glossæ veteres: *Ampulla, λίχνος.* Λίχνος autem est ἀγγεῖον εὐλοδοχόν, inquit auctor veteris etymologiei, id est vas in quo oleum reconditur. Unde *lecythus o'ri*, III Reg. xvii. Bene igitur in ampullis reconditur oleum, seu chrisma, juxta morem antiquum, quem videre est apud Optatum Milevitanum, lib. II adversus Parmenianum: *Ampullam quoque chrismatis per fenestram, ut frangerent, jactaverunt.* Porro olim liberum fuit episcopis sacrum chrisma omni die conficere, ut patet ex concilio Toletano I, can. 20: *Episcopo sane certum est, quod omni tempore licet chrisma conficere.* Postea tamen mos invaluit ut duntaxat in Cæna Domini conficeretur, ut placuit est ex omnibus nostris Sacramentariis, et Euchologio Græcorum. Item videre est in homilia 8 sancti Eligii de Cæna Domini: *Et quia in hac die sacratissima fiunt plurima in sancta Ecclesia quæ necessario debet scire vestra industria, sicut pœnitentium reconciliatio, sacri olei benedictio, sancti chrismatis confectio, fraterna pedum ablutio.* Et in sermone de unctione chrismatis inter opera sancti Cypriani: *Dies ista multiplicibus mysteriis honoratur. Hac die primum 326 commendata est nobis fractio panis. Hodie in Ecclesia cum ceteris unctionibus ad populum acquisitionis sanctificandum, in participationem dignitatis et nominis, sacrum chrisma conficitur.* Et statuitur in concilio Meldensi, can. 46, ut nemo sacrum chrisma, nisi in quinta feria majoris hebdomadæ, id est in Cæna, quæ specialiter appellatur Dominica, conficere præsumat.

261. *Ut accepto balsamo,* etc. Chrisma non est simplex oleum; sed ei balsamum admiscetur, ut liquet ex supra citato sermone de unctione chrismatis: *Sacrum chrisma conficitur, in quo mistum oleo balsamum regis et sacerdotalis gloriæ exprimit unitatem;* Gregorio magno, expositione in cap. II Cantici canticorum: *In Engaddi balsamum gignitur, quod cum oleo pontificali benedictione chrisma efficitur, quod dona Spiritus sancti exprimentur.* Et concilio Cabillonensi, cap. 9, apud Burchardum, lib. IV, cap. 95: *quidam fratres dixerunt antiquæ consuetudinis fuisse, ut pro balsamo emendo ad chrisma faciendum, sive pro luminaribus ecclesiæ concinnandis, binos vel quaterenos denarios presbyteri darent.* Græci in chrismatis confectioe diversas fragrantis odoris materias admiscunt, ut testatur sanctus Dionysius, cap. 4 eccl. Hierarchiæ: *ἡ τοῦ μύρου σύνθεσις συναγαγὴ τίς ἐστιν εὐπύων ὄλων.* Id est, unguenti seu chrismatis compositio quædam collectio est fragrantium materialium. Admiscunt autem præter vinum et oleum sufficiens sex et triginta genera seu aromatum, seu herbarum, ut habetur in eorum Euchologio.

262. *Cereostatis.* Cereostata sunt candelabra quorum usus est in altaribus. Hanc vocem sæpius videre licet apud Anastasium Bibliothecarium in Vitis pontificum Romanorum.

263. *Pax vobis.* Formula est salutationis qua utitur pontifex in sacris maxime. Pontifex enim in ecclesia inter ipsa sacra sæpius populo dabat pacem, sive diceret *Pax vobis*, seu *Pax vobiscum*, seu *Pax omnibus.* Optatum Milevitanum, lib. II adversus Parmenianum: *Non enim unquamque domum semel (Legendum simul) seducere potuistis; sed aut iuit*

*xror (Nempe ad ecclesiam vestram), aut resedit maritus; aut parentes seducti sunt, et filii sequi voluerunt; aut stetit frater sorore migrante; persuasionibus vestris divisa sunt corpora, et nomina pietatis. Et non potuistis prætermittere quod legitimum est, utique dixistis Pax vobiscum, nempe in conventibus et sacrificiis ecclesiasticis. Dicit autem legitimum id quod in ipsis sacris sancitum est faciendum; in lib. II adversus Parmenianum: Nam quis dubitet nos illud legitimum in sacramentorum mysterio præterire non posse? offerra vos dicitis pro Ecclesia. Quod frustra quidam interpretantur Canonem Missæ. Quod si ita esset, dicendum erat illud legitimum. Sanctus Joannes Chrysostomus, homil. 3 in Epistolam ad Colosseenses: Ἐν ταῖς ἐκκλησίαις εἰρήνην ἐν ταῖς ἁγίαις, ἐν προῤῥήσεσιν, καὶ ἀπαῖς, καὶ δις, καὶ τρίς, καὶ πολλάκις αὐτὴν διδωσιν ὁ τῆς Ἐκκλησίας προστάς, Εἰρήνη ὑμῖν, ἐπιτίθων. Id est: In Ecclesiis pacem in precibus, in Præfationibus, et semel, et bis, et ter, et sæpe dat Ecclesiæ præsul dicens Pax vobis. Ubi tamen non legendum est ὑμῖν, sed πᾶσιν. Nam paulo post dicit: καὶ ὁ λόγος ὁ τῆς Ἐκκλησίας προστάς, Εἰρήνη ὑμῖν, ἀπλῶς, ἀλλὰ, Ἐρῆνη πᾶσιν. Id est: Et non dicit Ecclesiæ præpositus Pax vobis, simpliciter, sed Pax omnibus. Causamque subjungit, quia non cum uno aut altero pax habenda est, sed cum omnibus, ita ut etiam in mente nostra omnia tranquilla et pacata sint. Quod confirmatur ex homilia 16, in Epist. primam ad Corinth. : Εἰρήνην, καὶ πᾶσιν ὁ τῆς Ἐκκλησίας προστάς; ἐπιτίθεται. Id est: Et nunc pacem omnibus deprecatur Ecclesiæ præsul. Et in liturgiis sanctorum Basilii et Chrysostomi sacerdos dicit: Εἰρήνη πᾶσιν, id est: Pax omnibus, ut in liturgiis sanctorum Jacobi et Marci, et in liturgia Præsanctificatorum. Quod confirmatur ex Theoria mystica sancti Germani patriarchæ Constantinopolitani, in qua hæc verba enarrans dicit: Εἰρήνη πᾶσιν ὁμογνωμοσύνην, καὶ ἀγάπην καὶ ταυτότητα συναπτῶντας, etc. Id est: Pax omnibus; concordiam 327 et dilectionem, et eundem sensum inter nos invicem coaptantes Domini imitationem accipimus, pacem suam relinquimus et dantis. Sed illud Pax omnibus Græcorum est, ut citati loci testantur; at τὸ Pax vobis, seu Pax vobiscum, est Latinorum, ut ex Optato Milevitano supra citato, libro nostro Sacramentorum et Codice Ratoldi mox citando manifestum est. Aliquando olim, in Occidente, et maxime in Hispania, dictum fuit Dominus sit vobiscum, ut videre est in concilio Braconensi I, can. 21 secundæ constitutionis: *Item placuit ut non aliter episcopi, aliter presbyteri, sed uno modo salutent, dicant: Dominus sit vobiscum.* Ubi cum postea scribit omnis retinet Oriens, legendum puto Occidens, quia in Ecclesia Orientali alium fuisse usum testimonia producta satis manifestant. Circa hanc salutationem, Pax vobiscum, hæc notanda veniunt ex Codice Ratoldi abbatis: *Postea, pax vobiscum; eiusmodi non soleat dicere episcopus, nisi tantum diebus festis.**

Porro ante Missam, in Codice Rhemensi habetur reconciliatio pœnitentium, de qua infra commodius dicetur. Post Missam sequitur: *Item feria 5 Hisa chrisnalis.* Oratio: *Domine Deus, qui in regenerandis plebibus tuis,* etc. Secunda: *Da nobis, omnipotens Deus, remedia conditionis humane,* etc. Super oblata: *Hujus sacrificii potentia, Domine, quæsumus,* etc. Præfatio: *Clementiam tuam suppliciter exorare, ut spiritalis lavacri baptismi renovandis creaturam chrismatis in sacramentum,* etc. Infra Actionem: *Communicantes,* etc., ut in Codice sancti Eligii. Item alia: *Hanc igitur oblationem famularum famularumque tuarum, quam tibi offerunt ob diem in qua Dominus noster Jesus Christus tradidit discipulis suis corporis et sanguinis sui mysteria celebranda, quæsumus, Domine, placatus accipias, et pietate concedas, ut per multa curricula annorum salvi et incolomes munera sua tibi*

* Nunc lib. IX.

Domino mereantur offerre. Quam oblationem, etc. Tandem sequitur: *Item in ultimo, antequam dicatur Per quem hæc omnia, Domine, benedicis oleum pro infirmis, sive pro populo, his verbis, etc.* Benedictione completæ olei, et chrismatibus, dictisque in Missa quæ sequuntur, Post Communionem: *Concede, Domine, ut per ceptum (Legem perceptum) novi sacramenti mysterium, etc.* Super populum: *Præsta, quæsumus, Domine, ut sicut de præteritis, etc.* Sequitur: *Item in oleo exorcizato confectio: Exorcizo te creatura olei, etc.* Deinde sequitur hæc Præfatio: *Qui mysteriorum secreta revelans, etc.* Tandem: *Ad Missam sero: Deus, a quo et Judas, etc., ut in hoc Codice sancti Eligii. Hactenus Codex Rhemensis; in quo tres Missæ notandæ sunt hæc feria quinta. Prima pœnitentium, secunda chrismatibus, tertia serotina. Olim in quibusdam Ecclesiis hæc eadem feria duæ Missæ celebrabantur, altera mane propter eos qui hæc feria non jejunabant, sed lavabant et relaxabant; altera sero propter eos qui jejunabant, ut notat sanctus Augustinus epist. 118, ad Januarium, agens de hac solemnitate: Et quia, inquit, nonnulli etiam jejunium custodiunt, mane offertur propter prudentes, quia jejunia simul et lavacra tolerare non possunt, ad vespem vero propter jejunantes.*

264. *Hodierna traditione.* Corporis et sanguinis sui videlicet.

265. *Distrahit.* Id est, vendidit. Distrahere enim interdum vendere significat: Nonius Marcellus, cap. 4: *Distrahere est vendere.* Lucilius, lib. xxix, dividant, differant, dissipent, distrahant. Regula Magistri, cap. 85: *Cum unaquæque ars aliquid perfectum supervacaneum usibus monasterii habuerit, vel mittendum eulogiarum abundaverit, interrogata qualitate pretii, quantum a secularibus distrahi potest, tantum infra nummorum minori semper distrahatur pretio.* In Concordia regularum, cap. 64, § 4.

266. *Quem nec sacraei cibi collatio.* Cum cæteris apostolis in ultima cœna corpus et sanguinem suum Dominus noster Jesus Christus Judæ tradidit 328 C. Porrexit. Hoc multi Patres asserunt: sanctus Augustinus, lib. II adversus litteras Petiliani, cap. 106: *Aut communicaverunt furto et scelere Judæ prædecessores ejus apostoli, quia cum eo jam Domini venditore sacrosanctam cœnam communicarunt.* Auctor quævis iorum mistim ex utroque testamento inter Opera sancti Augustini, quæst. 102. *Judas ergo cum esset inter discipulos, contagione sua non eos maculavit, dissidentes utique a furtis ejus; et Eucharistiam inter eos accipiens non pollutit innocentes, nec Dominus ei quem latronem sciebat corpus suum denegavit.* Sanctus Leo, serm. 3 de Passione Domini: *Expectassent consummationem criminis tui, et donec sanguis Christi pro omnibus funderetur peccatoribus, informis lethi suspendium distulisses; cumque conscientiam tuam tot Domini miracula, tot dona torquerent, illa saltem te a præcipitio tuo sacramenta revocassent quæ in paschali cœna jam de perfidia tua signo divinæ scientiæ detectus acceperas.* Sanctus Eligius, homil. 8: *Quam multi de altari accipiunt, et moriuntur! Unde et dicit Apostolus: iudicium sibi manducat, et bibit. An non bucella Domini venenum fuit Judæ?* Sanctus Joannes Chrysostomus, homil. 27, in Epistolam I ad Cor.: *καὶ οὐδὲ τοῦτον ἐξέβαλεν, καὶ ἄλλων αὐτῷ μετέδωκε, καὶ τῶν μυστηρίων κοινωνὸν ἐποίησεν.* Id est: Non illum (Judam) exegit, sed eum fecit mensæ participem ac mysteriorum. Sanctus Anastasius Sinaita, sermone de Synaxi: *Ὅχι ὁρᾷς πῶς Ἰούδας ἀναξίως, καὶ δολίως τοῦ σώματος; μεταλάβων τοῦ δεσποτικοῦ εὐθείως κατεκρίθη;* id est: Nonne vides quomodo Judas, cum indigne ac fraudulenter corpus Christi sumpisset, statim condemnatus est? Hincmarus archiepiscopus Rhemensis, in epist. ms. biblioth. monasterii sancti Remigii Rheimensis: *Ac deinde dictum est: post bucellam in-*

A troivit in eum Satanas, quia cum intravit sanctus panis in plenum de iniquitate ventrem, intravit hostis antiquus, qui dicitur diabolus et Satanas, in crudelem et impiam mentem.

267. *Quo Dominus noster Jesus Christus pro nobis traditus est.* Ita in Eeditis et in aliis Codicibus nostris mss. ut apud Pamelium.

268. *In qua Dominus noster Jesus Christus tradidit discipulis suis, etc.* Ita in Codicibus citatis.

269. *Tunc offertur pontifici oleum.* Incipit consecratio olei infirmorum, quæ proxime fit ante illa verba: *Per quem hæc omnia semper bona creas, ut videre est in hoc Codice sancti Eligii. Nec credendum est proxime post illa verba, Accepit panem in sanctas a: venerabiles manus tuas, consecrari, quamvis hæc verba, tunc offertur pontifici oleum, etc., sequantur.* Quod ideo scriptor fecit, quia totum nolebat scribere Canonem.

270. *Chrisma.* Hoc vocabulum non ita strictè et proprie hoc loco usurpatur.

271. *Et respiciens ad Orientem.* Antiquus et laudabilis mos Ecclesiæ fuit, atque a temporibus apostolicis ad nos usque deductus, ut orantes Christiani obversam Orienti faciem habeant. Sanctus Basilii, lib. de Spiritu sancto, ad Amphiochium, cap. 27, agens de traditionibus apostolicis: *Τὸ πρὸς ἀνατολὰς τέτραπθαι κατὰ τὴν προσευχὴν ποῦν εἰδάξην ἡμᾶς γράμα;* Id est: Converti ad orientem in Oratione quæ Scriptura nos docuit? Auctor Quæstionum ad orthodoxos, inter opera sancti Justini martyris, quæst. 118, in responseione hæc de re agens ita scribit: *Τοῦτο δὲ κατὰ τῶν ἁγίων Ἀποστόλων, id est, hoc verum manat a sanctis apostolis. Sanctus Germanus patriarcha Constantinopolitanus, in Theoria mystica, ἐπὶ κατ' ἀνατολὰς εὐχεσθαι παραδοξομένον ἴσθιν, ὡς καὶ τὰ λοιπὰ, ἐκ τῶν Ἀποστόλων.* Id est: Orientem versus orare traditum est, ut et reliqua, ab apostolis. Hujus consuetudinis meminit Tertullianus in Apologetico: *Denique inde suspicio quod innotuerit nos ad Orientis regionem precari;* et lib. I ad Nationes: *alii plane humanius solum Christianorum Deum existimant, quod innotuerit ad Orientis partem facere nos precationem.* Sanctus Augustinus, 329 lib. II, de Sermone Domini in monte, cap. 9: *Cujus rei significandæ gratia, cum ad Orationes stamus, ad Orientem convertimur.* De hac re pluribus agunt sanctus Joannes Damascenus, lib. IV de Fide orthodoxa, cap. 13, et auctor Quæstionum ad Antiochum (*Inter opera sancti Athanasii*). Meminit etiam Gregentius archiepiscopus in disputatione cum Herbaso Judæo: *κατ' ἀνατολὰς ἐδιδάχθημεν προσεύχεσθαι.* Id est: Orientem versus orare didicimus. Duas subjungit causas, quia invenimus Deum illic Hominem creasse, et paradysum fecisse. Sanctus Basilii, cap. citato, aliam profert, quæ tamen a secunda non multum discrepat, quia veterem quærimus patriam paradysum, quem Deus plantavit in Eden ad Orientem. Cui suffragantur sanctus Joannes Damascenus, cap. citato, auctor Quæstionum ad Antiochum quæstione citata; et sanctus Germanus patriarcha Constantinopolitanus, libro citato; qui aliam etiam profert rationem: propterea quod spiritalis Sol justitiæ Christus Deus noster in terra apparuit, in Orientalis solis sensibilis partibus. Aliam profert auctor Quæstionum ad orthodoxos, quæst. citata, quia τιμωτέρα ἐστὶν ἡ ἀνατολὴ τῶν ἄλλων μερῶν τῆς κτίσεως, id est, nobilior est Oriens aliis mundi partibus. Alias profert auctor Quæstionum ad Antiochum, quæst. citata: quia steterunt pedes Christi in monte olivarum, et quia Deus lumen verum est. Alias profert sanctus Joannes Damascenus, cap. citato: quia Deus est lux intelligibilis, Sol justitiæ, et Oriens in Scripturis nominatur Christus, quia antiquum Moysei tabernaculum ad Orientem habebat velum, et propi-

^a Paulo infra, ubi legitur: *Patitur mitis Dominus, etc.* In Ms. Fiscanensi habes: *Pascit igitur mitis Dominus.*

teriorum: et tribus Juda, ut honorabilissima, ad Orientem castra ponebat; et in famigerato Salomonis templo porta Domini Orienti erat obversa. Quia Christus crucifixus est respiciens Occidentem, et sic illum adoramus ad eum aspirantes. Tandem, quia Christus assumptus in cœlum ad Orientem ferebatur, ut habetur Psal. LXXVII: *Psallite Deo, qui ascendit super cœlum cœli ad Orientem*, et sic eum apostoli adoraverunt. Hinc factum est ut sacræ ædes Orientem spectarent ut plurimum, juxta sanctum Paulinum, epist. 12. Id videre est apud ^a Apollinariem, lib. II, epist. 10:

Ædes celsa nitet, nec in sinistrum
Aut dextrum trahitur; sed ara frontis
Ortum prospicit æquinoctialem.

Sic olim Chalcedone sacrarium in quo sepulcrum sanctæ Euphemiæ reconditum erat orientalem plagam respiciebat, ut testatur Evagrius, lib. II, hist., cap. III; *Ἐῖσω δὲ τοῦ θόλου πρὸς τὰ ἑῷα εὐπρεπῆς ἐστὶ σπηλιὰ, ἔθλα τὰ πανάγια τῆς μαρτυρῆς ἀπόκλιταίφηναι*. Id est: Intra testudinem ad Orientem est sacrarium, in quo sunt sanctissimæ Martyris reliquiæ.

Id patet etiam ex Socrate, lib. V, Hist. Eccl., cap. 21, ubi scribit Antiochiæ basilicam contrarium alia habere situm, cum ejus altare non ad Orientem, sed ad Occidentem respiciat, et ex Stephano Tornacensi, epist. 105, ubi agens de basilica Sancti Benedicti Parisiensi sita: *Ecclesiæ illius (inquit) forma dissimilis est, et dissidens ab aliis ecclesiis; a parte sanctuarii respicit Occidentem, ab introitu Orientem*. Si igitur ecclesia Antiochiæ, et basilica Sancti Benedicti Parisiensi sita, olim ortum solis non respiciebant, contrario aliis sacræ ædibus situ, sed occasum, signum est alias ecclesias, aut saltem maximam partem earum Orienti obversas fuisse. Postea tamen ita composita est prælata Sancti Benedicti basilica, in modo a parte sanctuarii respiciat Orientem ab introitu occidentem, ut ab aliis situ non discreparet. Nunc vero mutatur antiquus usus, maxime Parisiis. Siquidem in tanta multitudine ædium sacrarum, quæ in illa civitate XI, ab hinc annis ædificatæ sunt, vix unam aut alteram quæ Orienti sit obversa repereris, cum etiam ibidem nonnullas veteres olim regionem spectantes Orientis, jam mutata facie, Occidentem respicere videamus. Quod spectat ad paganorum templa (ut de illis aliquid dicamus) illa etiam ut plurimum erant Orienti obversa. Ita enim templa construenda docet Vitruvius, lib. IV, de Architectura, cap. 5: *Regiones autem, inquit, quas debent spectare ædes sacræ deorum immortalium sic erunt constituendæ, uti, si nulla ratio impederit, liberaque fuerit potestas ædis, signum quod erit in cella collocatum spectet ad vespertinam cœli regionem, ut hi qui adierint aram immolantes aut sacrificia facientes spectent ad partem cœli Orientis, et simulacrum quod erit in æde; et ita vota concipientes contueantur ædem, et Oriens cœlum; ipsaque simulacra videantur exorientia contueri supplicantes et sacrificantes, quod aras omnes Deorum necesse esse videatur ad Orientem spectare*. Cui subscribit sanctus Isidorus, lib. XV, Orig., cap. 4: *Sed et locus designatus ad Orientem a contemplantatione templum dicebatur: cujus partes quatuor erant, antica ad Ortum, postica ad Occasum, sinistra ad Septentrionem, dextra ad Meridiem spectans. Unde et quando templum construiebant, Orientem spectabant æquinoctialem; ita ut lineæ ab Ortum ad Occidentem missæ ferent partes cœli dextra sinistra æquales, ut qui consuleret eas deprecaretur rectum aspiceret Orientem*. Sed hæc potissimum de sacræ Romanorum ædibus sunt intelligenda; nam prætorum, Græcorum templa ut plurimum altaria ad Occidentem, januas ad Orientem habebant conversa, ut scribit Porphyrius in libro de antro Nympharum. Quod spectat ad Judæos, tempus Salomonis ad Occidentem regionem respiciebat, ut clarum

est ex cap. VIII, Ezechielis: *Et introduxit me in atrium domus Domini interiorius; et ecce in ostio templi Domini inter vestibulum et altare quasi viginti quinque viri dorsa habentes contra templum Domini, et facies ad Orientem, et adorabant ad ortum solis*. Et sane Judæi ad solis occidentalem conversi regionem Deum orabant, ut testatur Gregentius archiepiscopus in disputatione supra citata, ita loquens Hierbano Judæo: *Ἐπὶ τὴν δύσιν γὰρ ὑμεῖς προσκυνεῖτε*. Id est: vos enim versus Occidentem adoratis; quod ideo faciebant non viderentur, quemadmodum gentiles, Solem adorare.

272. In consecratione chrisma. Antiquus est Ecclesiæ mos sanctum chrisma benedicere et consecrare. Sanctus Cyprianus, epist. 70: *Porro Eucharistia et unde baptizati unguitur oleum in altari sanctificatur*. Optatus Milevitanus, lib. VII, adversus Parmenianum: *oleum nominant, illum scilicet liquorem qui ex nomine Christi conditur, quod chrisma postquam conditum est nominatur*. Basilius, lib. de Spiritu sancto ad Amphilochem, cap. 27, qui ritum ad tempora apostolorum refert: *Ἐὐλογοῦσιν τὸ ὄδιον τοῦ βαπτισματος, καὶ ἔλαιον τῆς χριστός*. Id est: benedicimus aquam baptismatis et oleum unctionis: Quod et confirmatur auctoritate Dionysii magni, qui de chrisma consecratione pluribus agit cap. 4, lib. de Hierarchia ecclesiastica.

273. Per olivæ rumos pacem terris redditam nuntiavit. Ita Tertullianus, lib. de Baptismo: *Quemadmodum post aquam diluvii, quibus iniquitas aliqua purgata est post baptismum (ut ita dixerim) mundi, pacem cœlestis iræ præco columba terris annuntiavit de missa ex arca, et cum olea reversa, quod signum etiam apud nationes paci præstenditur; eadem dispositione spiritalis effectus terræ, id est carni nostræ emergenti de lavacro post vetera delicta columba sancti Spiritus advolet, pacem Dei a Jereus emissa de cœlis, ubi Ecclesia est arca figurata*. Cassiodorus, in Psalmum XXII: *Sed quid est quod species ipsa Benedictiois sanctæ frequenter adhibetur: unxit prophetas, consecravit reges. Non immerito, quia arbor ipsa pacis etiam præstabat indicium; quod ejus specialiter munus noscitur esse divinum, liquor arboreus, pinguedo lætificans, magnarum gratia dignitatum, cujus folia in viriditatis suæ pulchritudine perseverant. Hæc etiam Noe per columbam nuntiavit terris redditam hospitem, ut merito tantæ Benedictiois capax esse videatur, quæ fructus sui magno decore simul et utilitate perfruitur*. Sanctus Joannes Damascenus, lib. IV de Fide orthodoxa, cap. 15: *Et misericordiam Dei nobis annuntians per Spiritum sanctum. Ἐπεὶ καὶ κάρφος ἑλαίας τοῖς ἐκ τοῦ κατακλυσμοῦ περισσθεῖσιν ἢ περισστέρα κερκόμακρον*. Id est: Postquam et ramum olivæ servatis ex diluvio columba obtulit. 331 Quare in Græcorum Euchologio hic rarius recte appellatur *καταλλαγῆς σύμβολον, σωτηρίας ἀπὸ τοῦ κατακλυσμοῦ, καὶ χάριτος μυστήριον*. Id est, reconciliationis symbolum, saluus et gratiæ post diluvium mysterium.

274. Unde unxisti sacerdotes. Levitici VIII, ubi Aaron a Mose unctus est in sacerdotem. Ritus hujus mentio fit Exodi cap. XXIX: *Vestem autem sanctam qua utetur Aaron habebunt filii ejus post eum, ut unguantur in ea, et consecrentur manus eorum*.

275. Reges. unctionis regum mentio fit lib. I Reg. cap. IX: *Et unges eum ducem super populum meum Israel*. Et cap. X: *Tulit autem Samuel lenticulam olei, et effudit super caput ejus, et deosculatus est eum, et ait: Ecce unxit te Dominus super hæreditatem suam in principem*. Et alibi passim in libris Itægum.

276. Prophetas. unctionis prophetarum mentio fit lib. III Reg. cap. XIX: *Et unxit autem filium Saphat, qui est de Abelmeula, unges prophetam pro te*.

277. Et martyres. Percipiendi Confirmationis sacramentum, cujus beneficio divinitus robur ad resistendum diabolo ejusque satellitibus perceperunt.

278. Qua expleta benedixit ampullam olei. Hoc oleum

^a Nimirum Sidonium Apollin.

henedicatur ad unguendum catechumentum accedentem ad sanctum regenerationis lavacrum , ut constat ex subjecta Oratione, et Codice Ratoldi : *Deinde recipiat subdiaconus ab acolyto oleum ad baptizandum.* Hoc autem oleum benedicatur juxta antiquum morem, cujus meminit sanctus Cyrillus Hierosolymitanus catech. 2 mystag. : *Ὅτω καὶ ἐποριστὸν ἔλαιον ἐπιχλῆσαι Θεοῦ καὶ εὐχῆ δύναμιν πληροῦσαν λαμβάνει.* Id est: Sic et exorcizatum oleum per invocationem Dei et Orationem tantam virtutem accipit. De hac unctione agitur in Questionibus ad orthodoxos, quæ exstant inter opera sancti Justini martyris, quæst. 157. Meminit Fortunatus, carmine IV, lib. V, de Judæis a sancto Avito Arvernæ episcopo baptizatis :

Hinc oleari ovium perfunditur unguine vellus :
Aspersusque s. cio fit pregis alter odor.

Apud Latinos ungitur baptizandus in pectore, scapulis, et inter scapulas. Jesse Ambianensis, in epistola de Baptismo : *Tangitur etiam de oleo sancto pectus, ut immundo Spiritui prohibeatur introitus. Scapule enim signantur oleo, ut undique munitione crucis firmetur.* Et Paulo post : *Intra scapulas tangitur, ut consecratus humerus cum scapulis totum se subjiciat potestati Dei.* Theodulphus Aurelianensis episcopus, lib. ms. biblioth. Corbeiensis de Ordine baptismi, cap. 10, meminit tantum unctionis scapularum et pectoris : *Unde etiam his qui baptizandi sunt pectus de oleo et scapule tanguntur.* Rationem subjicit, ut homo sit retro et ante munitus. Ita etiam in Codicibus Rhenensi, et Ratoldi abbatis. At Græci totum corpus unguunt, ut videre est in eorum Euchologio, et apud Severum patriarcham Alexandrinum, libro de Ritibus baptismi : *Et ponit sacerdos oleum olivarum in sola manus suæ, totum corpus ejus qui baptizatur ungit.* Apud sanctum Cyrillum Hierosolym., catech. 2 mystag. : *Ἐἴτα ἀποδύοντες ἔλαιον ἡλείψθη ἐποριστῶ ἀπὸ ἄκρων τρίγων κορυφῆς ἕως τῶν κατῶ.* Id est: Deinde ex utroque vestibus oleo exorcizato uncti estis a summis verticis capillis usque ad infimos pedes. Id etiam planum est ex sancto Dionysio, lib. de Hierarchia eccl., cap. 2 : *Dum vero ministri eum penitus exuunt, sacrum oleum offerunt sacerdotes.* Ὁ δὲ τῆς χριστίας διὰ τοῦ σπραγίσαι τρεῖς ἀπαξάμενος, τὸ λοιπὸν τοῖς ἱεροῦσι τὸν ἄνδρα χρίσαι πανσώμως παρὰ δούς. Id est: Pontifex vero ut in uno signaculo inchoavit unctionem sacerdotibus hominem tradit toto corpore unguendum. Id etiam testatur sanctus Joannes Chrysostomus, hom. 6, in epist. ad Colossenses : *Ungitur, sicut athleta stadium ingressus; simul enim nascitur, et non sicut primus ille qui paulatim, sed statim; non sicut olim sacerdotes solo capite, imo vero amplius; nam illi quidem capite, aure, dextra manu, ut ad obedientiam, 332 et bona opera excitaret eum : Ὅτως δὲ τὸ πᾶν. Ὁ γὰρ διδάχθησόμενος ἔρχεται, ἀλλὰ ἀθλήσων, καὶ γυμνασθήσόμενος, id est, hic autem totus ungitur. Non enim solum venit ut doceatur, sed etiam ut certet et exerceatur. Eandem rationem profert sanctus Dionysius, capite citato. De eadem unctione explicanda sunt verba Joannis Moschi, cap. 5 Prati spiritualis, *εὐτὸς ἔχρειν καὶ ἐβάπτειζεν,* id est, ille ungebat et baptizabat. Et infra : *Τῇ ἐπαύριον χρίσας ἐβάπτισεν τὴν Περσίδα,* id est, in crastina cum unxisset Persiam puellam, eam baptizavit. Et hæc puella nuda inungenda erat, ut videmus in interpretatione Latina : *Quadam vero die venit puella ex Perside, quæ ita speciosa erat, ac tantæ pulchritudinis, ut non posset presbyter nudam eam oleo unguere.* In qua sane interpres agnovit vocabulum γυμνήν, id est, nudam, quod ex Græca Editione excidit. Ibi enim agitur de quodam Conone monacho presbytero, cui archiepiscopus baptizandi provinciam demandaverat; qui cum gravem tentationem pateretur in feminario unctione, sæpius de monasterio deserendo cogitaverat, ex quo tandem cum abiisset, rediit a sancto Joanne Baptista non sine miraculo hac tentatione carnis sanatus. At si ejusmodi feminæ erant*

duntaxat unguendæ in vertice, nulla scilicet poterat tantæ occasio tentationis, quæ potius excitanda fuisset in ipsa mersione, quam in unctione verticis. Præterea in verbis citatis videmus unctionem præmitti baptismo; igitur de hac totius corporis unctione Orientalium more intelligenda sunt potius quam de verticis unctione, quæ baptismo postponitur. Si autem baptizaret episcopus, prius ab eo catechumenus ungebatur trino signaculo, postea toto corpore a sacerdotibus unguendus, ut notat sanctus Dionysius loco supra citato. Tandem notandum tria in Cæna Domini sanctificari ab episcopo, oleum infirmorum, sanctum chrisma, et oleum baptizandorum, seu catechumenorum, ut planum est ex nostris Sacramentariis. Unde in concilio Meldensi, apud Ivoem 1 parte Decret., cap. 269: *Statuit ut presbyter in Cæna Domini ampullas tres secum deferat, unam ad chrisma, alteram ad catechumenos unguendos, tertiam ad infirmos juxta sententiam apostolicam, ut quando quis infirmatur, inducat presbyterus Ecclesiam.*

279. Pro: eum spirituum. In Excusis et in Codice Rhenensi additur τὸ remunerator. In Codice Ratoldi abbatis his omnisim legitur: *Deus, qui virtute sancti Spiritus tui imbecillorum mentium rudimenta confirmas.*

280. Refugis virtutibus. Id est, apostatis angelis, seu dæmonibus. Siquidem refuga est apostata, desertor. Prudentius, ode 1 Peristephani :

Ductor aulæ mundialis
Ire ad aram jusserrat,
Idolis litare dignis,
Esse Christi refugas.

Sanctus Pacianus in exhortatione ad poenitentiam : *Dei refugæ aut extra Ecclesiam constituti, etc.* Sanctus Augustinus, lib. xx de Civitate Dei, cap. 19 : *Quoniam nisi venerit refuga primum, et revelatus fuerit homo peccati.* Et Paulo post : *Nulli dubium est eum de Antichristo ista dixisse, dieque judicii.* Hunc enim diem Domini non esse venturam, nisi prior ille venerit quem refugam vocat, utique a Domino Deo. *Quod si de omnibus impiis dici potest, quanto magis de isto? Ubi nota interpretem loci citati a sancto Augustino, ex 11 Thess. 11, legisse ἀποστασίας, id est, recessus, desertor, non ἀποστασία, id est, discessio, ut vulgo in textu Græco habetur, et in versione communis. Sanctus Valerius abbas, de genere in nachorum : Et Domino, cujus fidelissimos servos persequuntur, odium inimici, refugæ odibiles, et exteri sunt.* Consule observationes nostras ad Concordium regularum, cap. 6, § 7.

281. Et communicat omnis populus ordine suo. Ita in Editis. Hæc populi communio hæc feria 6 in Cæna 333 Domini habetur etiam in Codice Ratoldi. Olim populus in triduo Paschæ communicabat, ut videre est in Capitulari Theodulphi, cap. 41 : *Singulis diebus Dominicis in Quadragesima, præter hos qui excommunicati sunt, sacramenta corporis et sanguinis Christi sumendu sunt, et in Cæna Domini, et parasceve, et in vigilia Paschæ.* In hoc Codice sancti Eligi in magna parasceve jubentur omnes communicare; in Sabbato sancto sola fit mentio communiois eorum qui baptizantur. Ibi tamen non definitur an hæc communicatio ad solos recens baptizatos spectet.

282. Et servant de ipso sacrificio in crastinum. Ita in Excusis et in Codicibus Rhenensi et Ratoldi. Quia in parasceve majoris hebdomadis non commerebatur corpus Christi, sed sacerdos in Missa unxit præsanctificatis, id est hostiis antea consecratis tum pro se, tum pro omni populo. Quod per totam Quadragesimam observant Græci, exceptis Dominicis, Sabbatis et festo Annuntiationis, in quibus peragunt corporis et sanguinis dominici sacrificium ex antiquo more, quem reperire est in can. 52 sextæ synodi : *In omnibus sanctæ Quadragesimæ jejunii diebus, præterquam Sabbato et Dominica, et sancto Annuntiationis die, γινώσκον ἢ τῶν προσημασμένων ἱερὰ λειτουργία, id est, fiat sacra præsanctificatorum liturgia.* Idem reperire est in can. 49 concilii Laodicem, in

quo tamen nulla sit mentio præsanctificationum. Ὅτι οὐ δεῖ τῇ τεσσαρακοστῇ ἄρτον προσφέρειν, εἰ μὴ ἐν σαββάτῳ καὶ Κυριακῇ. Id est, quod non oportet in Quadragesima panem offerre, nisi in Sabbato, et Dominica. Ad quos dies transferunt solemnitates martyrum in Quadragesima occurrentes, juxta canonem 51 ejusdem concilii. Ὅτι οὐ δεῖ ἐν τεσσαρακοστῇ μαρτύρων γενέθλιον ἐπιτελεῖν, ἀλλὰ τῶν ἁγίων μαρτύρων μνήαν ποιῆν ἐν τοῖς Σαββάτοις καὶ Κυριακῇς. Id est, quod non oportet in Quadragesima natalitium martyrum celebrare, sed in Sabbatis, et Dominicis diebus eorum memoriam facere. Hæc autem ita apud Græcos instituta sunt, quia Sabbatis et Dominicis diebus non jejunant, ut notat Theodorus Balsamon in hunc canonem. Inter liturgias Græcorum exstat Liturgia προσηγιασμένων, id est, præsanctificationum. Liturgiæ præsanctificationum mentio fit in Chronico Alexandrino, seu, ut alii loquuntur, in fastis Siculis, olympiade 348, anno 5 post consulatum Heraclii, cum scribitur quod sub Sergio patriarcha Constantinopolitano a prima Hebdomade Quadragesimæ, indictione 4. Post τὸ κατεθνῶθειω, id est *Dirigatur*, dum præsanctificata dona e sacratio ad altare inferuntur, et sacerdos dixit κατὰ τὴν δωρεάν τοῦ Χριστοῦ σου, id est, *juxta a donum Christi tui*, cœptum est psalli a populo : Νῦν αἱ δυνάμεις τῶν οὐρανῶν σὺν ἡμῖν ἀοράτως λατρεύουσιν. Ἰδοὺ γὰρ εἰσπορεύεται ὁ βασιλεὺς τῆς δόξης. Ἰδοὺ θυσία μυστικῇ τελειωμένη δωροδορεῖται. Πιστεῖ καὶ φόβῳ προσέδωκεν, ἵνα μέτοχοι ζωῆς αἰωνίου γενώμεθα. Ἀλληλούια. Id est : *Nunc virtutes cælorum nobiscum invisibiliter Deum adorant. Ecce enim ingreditur Rex gloriæ. Ecce sacrificium mysticum offertur. Cum fide et timore accedamus, ut vitæ simus participes æternæ. Alleluia.* Hæc quidem Chronicon Alexandrinum; sed in liturgia præsanctificationum est aliqua diversitas. Siquidem in illa post τὸ κατεθνῶθειω, id est, *Dirigatur*, non sequuntur proxime hæc verba sacerdotis κατὰ τὴν δωρεάν, etc., sed multa sunt interjecta. Secundo id quod psallitur populo in eadem liturgia non est integrum, sed post τῆς δόξης posito Alleluia, cætera desunt. Tertio in eadem liturgia sacerdos assumit sancta, et in altare transfert post decanata superiora illa verba a populo, et postquam sacerdos dixit : *sicut prodigus filius*, etc. At in citato Chronico transferuntur sacra cum populus præfatam oden cantat. Ex quibus clarum est in ejusmodi liturgia nonnulla fuisse addita, detracta et immutata a recentioribus. In Cod. Ratoldi albatit sequitur : *Pulsantur signa, vespertinæ canuntur. Et cantor incipit Antiph. Calicem. Ps. Credidi. Antiph. Cum his, qui oderunt. Ps. Ad Dominum cum tribularer. Antiph. Ab hominibus iniquis. Ps. Eripe me. Antiph. Custodi me a labiis. Ps. Domine, clamavi. Antiph. Considerabam. Ps. Voce mea. Antiph. De manu filiorum. Ps. Benedictus Dominus. ⁊ Christus factus est pro nobis. In Evangelio : 334 Coenantibus autem. Antiph. Accipio panem. Antiph. Si male locutus sum. Ad Complendum : Refecti vitalibus alimentis, e.c. Dicit episcopus : Dominus vobiscum. ⁊ Et cum spiritu tuo. Et diaconus : Ite missa est. ⁊ Deo gratias. ⁊ Hactenus Codex Ratio. di. Ubi nota, 1° Vespertinam synaxim includi in ipsa missa, ut in Sabbato sancto (*Infra in Pontificali Rothomagensi*); 2° ipsas Vesperas sex Antiphonis et totidem Psalmis comprehendi quos versiculus sequitur; 3° hæc verba, in Evangelio, significare ad Magnificat; 4° ad ipsum canticum tres dici Antiphonas.*

A In hoc cognoscent omnes. Ps. Magnus Dominus. Hymnus de passione Domini (quem hic ponimus cum antiquis cantus botulis) :

1 . 1 1 2 3 2 .
Tel- lus ac æthra ju- bi- lant

1 . 1 1 2 3 2 3
In ma- gni cœ- na prin- ci- pis,

. 2 2 1 2 1 2 2
Quæ pro- to- plas- ti pec- to- ra

. 1 2 3 2 1 1 1
Vite pur- gi- vit fer- cu- lo.

1 . 1 1 2 3 2 .
Hæc noc- te fac- tor om- ni- um

1 . 1 1 2 3 2 3
Po- ten- ti sat mys- te- ri- o,
Carnem suam cum sanguine
In escam transfert animæ.

A celsis surgens dapibus,
Præbens formam mortalibus,
Humiliatis gratia,
Petri petens vestigia.

Pallet servus obsequio
Cum angelorum Dominum
Ferendo lympham linteo
Cernit cœno procumbere.

Permitte, Simon, ablui,
Acta figurant mystica,
Dum summus ima bajulat,

335

. 1 2 3 2 1 1 1
Ci nis- que aer- vit ci- ne- ri.

1 . 1 1 2 3 2 .
Læ- va tor- to- ris ac- cu- bat,

1 . 1 1 2 3 2 3
Ver- bi- que fa- vos ag- ge- rat,

. 2 2 1 2 3 2 2
Quos in- ter, hos- tem de- no- tat,

. 1 2 3 2 1 1 1
Ne- cis qui do- los ru- mi- nat.

Trux lupe, Juda pessime,
Fers Agno miti basia,
Dans membra loris regia.
Quæ sorde tergunt sæcula.
Nexi solvuntur hodie
Carnis ac cordis carcere;
Unguen sacratu chrisimatis
Spes inde crescit miseris.

In eodem Codice Ratoldi hæc sequuntur : *Et stat unusquisque ad mensam. Deinde post refectionem prandii lavantur pedes. Et dum hæc aguntur, canantur hæc Antiphonæ reciprocis Psalmis. Mandatum novum. Ps. Beati immaculati. Antiph. In diebus illis. Ps. Magnus Dominus. Antiph. Postquam surrexit Dominus. Ps. Deus miseretur nostri. Antiph. Ante diem festum. Antiph. Vos vocatis me. Antiph. Si ego Dominus et Magister. Ps. Beati immaculati in via. Antiph. Diligamus nos invicem. Ps. Ecce quam bonum Antiph.*

Victori mortis inclytam
Pangamus laudis gloriam
Cum Patre Sancto Spiritu
Qui nos redemit obitu.

Hac expleta, osculetur episcopus Evangelium, et omnes qui circum eum stant. Deinde dicant Dominicam Orationem tacite. Finita, dicat episcopus, et ne nos inducas in tentationem; Ecce quam bonum; Suscepimus Deus; Tu mandasti; Tu lavasti pedes discipulorum, opera manuum tuarum; Adesto, quæsumus, Domine, officii nostræ servitutis, qui dignatus es lavare pedes tuis discipulis, etc.

Porro lotionis pedum quæ in Cœna Domini servatur in Ecclesia meminit sanctus Eligius, serm. 8: *Sancti chris-matis confectio, fraterna pedum ablutio; et Magister in regula, cap. 43: In cœna Domini mittant manus pro benedictione ad lavandos pedes ab-batis, et postea omnibus præpositis cum solatio fra-trum. Inchoando tamen abbas lavet simul et ostia-rius, etc. Idem videre est in concilio Toletano 17, can. 3, ubi omnibus Galliciarum Ecclesiis hoc sanc-tum opus lotionis pedum in Cœna Domini peragen-dum præcipitur, ob quasdam Ecclesias quæ illud in-ter-miserant. Meminit etiam sanctus Augustinus, epist. 119, ad Januarium, ubi scribit multos illo die non lavasse pedes, ne lotio pertinere videretur ad baptismum. Constantinopoli olim eadem feria imperator duodecim pauperibus solebat lavare pedes. Ri-tum deserbit Codinus, de Officiis, etc., in hunc mo-dum: *Πρὸ τῆς λειτουργίας τῆς αὐτῆς μεγάλης πέμπτης* **336** *γίνεται ὁ νεπτὴρ οὗτος, etc., id est: Ante lit-urgiam die ejusdem magnæ hebdomadis quinto, lotio pedum fit in hunc modum: Præparantur pauperes duodecim, et induuntur eis subuculæ, sive tunicæ, brevia tibialia, et solæ; positoque in cella imperato-ris polubro, protopapa foris illius ad januam agens cant *Benedictum*; et dicit Trisagium. Deinde, legente eodem Evangelium, quando dicit: *aquam mitti in pelvim*, infundit imperator aquam in polubrum. Postea pauperes illos præparatos adducunt sigilla-tim quemque ferentem cereum accensum, protopapa, ut dictum est, legente Evangelium et dicente: *cæpit Jesus lavare pedes discipulorum*, idque persæpe vide-licet usque dum omnes loti fuerint. Lavat imperator dextrum cujusque pedem; et ubi sindone quæ pen-det ante ipsum, absterserit lotum pedem, osculatur eum. Et hoc facta, consummantur ea quæ ad ritum lotionis pedum pertinent. Et dantur unicuique eor-um aurea numismata tria. Post illud, liturgia cele-bratur. » Ilæc Codinus.**

His subjungere non pigebit antiquum ordinem seu ritum olim in Ecclesia Rothomagensi, seu Rhemensi servatum in feria quinta Cœnæ Domini, quem ex veteri Pontificali ms. qui asservatur in sacristia ecclesie Rothomagensis mihi transmisit vir doctissi-mus Joannes le Prevost ejusdem ecclesie Rothoma-gensis canonicus et bibliothecarius, quia multa no-tata digna continet, quæ non sunt hodierni usus.

Incipit ordo in die Cœnæ Domini, feria quinta majoris hebdomadæ, id est in Cœna Domini.

Mane primo mansionarii ordinent omnia quæ sunt necessaria ad consecrationem chris-matis, ampullas tres de oleo mundissimo plenas ponentes in sacrario: unam ad oleum pro infirmis, alteram ad chrisma, tertiam vero ad oleum ad catechumenos ungentos. Chrisma debet fieri [Leg. cooperiri] de albo serico, alias autem de albo serico cooperias. Et pontifex provideat de balsa-mo. Hora tertia sonet signum, ut omnes veniant in ecclesiam, in qua chrisma debet consecrari. Ipso die sonent campanæ ad Missam et ad cæteras horas, sicut mos est diebus festis, et sic sileant usque in Sub-bato sancto. Presbyteri vero et ceteri clerici induant se vestimentis solemnibus, et diaconi dalmaticis, et subdiaconi albis sericis (ita in Ordine Romano); et stent in ordine suo singuli in ecclesia, expectantes us-

A que dum veniat pontifex cum processione plenaria ad Missam, sicut diebus solemnibus solet cum septem dia-conibus, thuribulis cum incenso.

Stans autem pontifex et presbyteri cum cæteris in ordine ante altare, dicunt: Conlíteor Deo omnipo-tenti, etc. Interim cantor et schola, ut jussum fuerit, imponant introitum ad Missam: Nos autem, etc. Deus miserere, etc. Et iterum: Nos autem, etc. Gloria Patri. Iterum: Nos autem. Kyrie eleison ter., Christe eleison ter., Kyrie eleison ter. Deinde inci-piat pontifex Gloria in excelsis cum presbyteris. Dum cantatur Gloria in excelsis sonat totum classicum, donec finiat. Quo finito, dicat pontifex cum presbye-ris: Pax vobis. Oremus. Deus a quo et Judas, etc. Alia Oratio in consecratione chris-matis: Deus qui re-gnerandis plebibus tuis ministerio uteris sacerdo-tum, tribue nobis perseverantem in tua voluntate fa-mulatam, ut dono gratiæ tuæ in diebus nostris et merito et numero sacratus tibi populus augeatur. Per. Ad Corinthios: Fratres, convenientibus vo-bis, etc. R. Christus, etc. y Propter quod, etc.

*Ante Evangelium ascendat pulpitu-m solus diaconus qui lecturus est Evangelium cum subdiacono, præeunte cruce et candelabro et thuribulo: Sequentiæ sancti Evangelii secundum Joannem. In illo tempore, ante diem festum Paschæ, etc. Perlecto Evangelio dicat pontifex cum presbyteris: Credo in unum Deum, etc. Tunc dicat pontifex cum presbyteris: Dominus vobiscum, et cum Spiritu tuo. Oremus. Off. Dextera Do-mini, etc. Presbyteri et ceteri qui voluerint, tunc peracto [Id est, adducto] calice cum vino et aqua et oblatis, de quibus communicent presbyteri et diaconi et **337** ceteri, et de quibus servetur usque mane die parasceve, inclinati ante altare pontifex et presby-teri persequuntur secreta Missæ dicentes: in Spiritu humilitatis et in animo contrito suscipiamur a te, Domine, et sic fiat sacrificium nostrum, ut a te suscipiatur hodie, et placeat tibi, Domine Deus meus. Suscipe, sancta Trinitas, hanc orationem, quam tibi offero in memoriam Incarnationis, Nativitatis, Passionis, etc., Jesu Christi, et in honore omnium sanctorum tuorum, qui tibi placuerunt ab initio mundi, et eorum quorum hodie festa celebrantur, et quorum hic nomina et reliquiæ habentur, ut il-lis, etc., ad salutem, ut illi omnes pro nobis inter-cedere dignentur in cœlis, quorum memoriam facim-us in terris. Per eundem Dominum nostrum. Orate, fratres, pro me ad Dominum, ut meum et vestrum in conspectu ejus fiat acceptum sacrificium. Secreta: Ipse tibi, Domine, etc. Alia Secreta: Oremus. Hujus sacrificii potentia, quæsumus, ut vetu-statem nostram clementer abstergat, et novitatem nobis augeat et salutem. Per. Dominus vobiscum. Sursum corda, etc. Quem in hac nocte inter sacras epulas increpantem, etc. Te igitur, etc. Cum famulo tuo papa nostro. *III. et antistite nostro III.* [Et rege nostro III.] Memento, Domine, etc., tibi reddunt vota sua æternò, etc. Simili modo, postquam cœnatum est, benedixit, dedit d scipuis, etc. Unde et memo-res, Domine, nos servi tui, etc. Domini Dei nostri tam beata, etc. Memento etiam, Domine, famulo-rum famularumque tuarum III. Ipsis et omnibus si-delibus defunctis, etc., largitor admite. Per Chri-stum Dominum nostrum.*

« Tunc offeratur pontifici oleum ad ungentos tam infirmos, quam energumenos. Et benedicat illud tam ipsi [Forte leg. ipse], quam omnes presbyteri qui ad-sunt. De auctoritate apostolica, quam habemus de oleo infirmorum. De oleo quo unguuntur infirmi auctoritatem habemus apostolicam, dicente beato Jacobo apostolo: Infirmatur quis in vobis; inducat presbyteros Ecclesie, et orent super eum; et si in peccatis sit, dimittuntur ei. Unde patet ab ipsis apostolis hunc morem sancie Ecclesie esse traditum, ut energumeni vel alii quilibet ægroti unguantur oleo, pontificali benedictione conse-crato. Consecratur enim in ipso officio consecrationis corporis et sanguinis Domini. Non enim habet proprium

officium. *Id est, non in capite verba salutationis, hoc est Dominus vobiscum, nec, Oremus. Nec in fine concluditur, ut cæteræ Orationes, Per Dominum nostrum Jesum Christum, sed tantum, In nomine Domini nostri Jesu Christi. In eo vero loco ubi solemus uvas benedicere, consecrat oleum pro infirmis, concluditurque conclusione, Per quem hæc omnia semper, Domine, bona creas, etc. Unde intelligimus embolum [Id est, id quod interjicitur seu interponitur] esse supradicti officii. De eodem oleo sic continetur in Sacramentario. Antequam dicatur Per quem hæc omnia, Domine, semper bona creas, levantur de ampullis quas offerunt populi, et benedical tam dominus papa quam omnes presbyteri. Mos est Romanæ Ecclesiæ (nota), ut in consecratione corporis et sanguinis Domini assint presbyteri et simul cum pontifice verbis et manibus conficiant. Oportet ut simili modo simul cum pontifice oleum presbyteri conficiant. Exorcismus olei pro infirmis et pro populo. Antequam dicatur: Per quem hæc omnia, Domine, semper bona creas, exorcizetur oleum, ut tantum possit a circumstantibus audiri, ita: Exorcizo te, immundissime Spiritus, etc. Item benedictio ejusdem: Oremus, Emitte, Domine, etc. Tunc oleum reportetur, et in loco suo honorifice reservetur. Pontifex autem et Presbyteri prosequantur: Per quem hæc omnia, Domine, etc. Per omnia, etc. Libera nos, etc. Per omnia sæcula sæculorum, Amen. Tunc dicat diaconus Humiliate vos ad Benedictionem. Et episcopus, versus ad populum, dicat: Benedicat vos omnipotens Deus, qui per Unigeniti Filii sui passionem, etc. Tunc versus ad altare more solito, sancta tenens, dicat: Et pax ejus sit semper vobiscum, et cum spiritu tuo. Schola cantet Agnus Dei, ter. Non datur pax. Oratio, quando sancta mittit: Hoc sacrosancta commissio corporis et sanguinis Domini nostri Jesu Christi **338** fiat nobis et omnibus summentibus salus mentis et corporis, et ad vitam capessendam æternam præparatio salutaris. Per eundem Christum Dominum nostrum. Oratio ad Patrem: Domine sancte, Pater omnipotens, æterne Deus, da mihi hoc corpus et sanguinem Christi, etc. Oratio ad Filium: Domine Jesu Christe, Fili Dei vivi, etc. Tunc communicet solus pontifex, et non frangat oblatas, nisi eam solam unde ille communicat. De sanguine autem reservet in calice ad communionem presbyterorum, et reliqui cleri. Oratio quando sumit: Perceptio corporis et sanguinis, etc. Alia: Quod ore sumpsi, Domine, mente capiam, ut de corpore et sanguine Domini nostri Jesu Christi fiat mihi remedium sempiternum. Per eundem Christum Dominum nostrum, Amen. Tunc cooperiatur calix cum sanguine, et oblatæ; et dominus episcopus adhibeat presbyteros et diaconos, qui sollicitè custodiant.*

« Tunc dominus episcopus vadat ad sedem suam cum diaconibus et expectet; expectante vero in sede sua pontifice, veniant ad sacrarium duodecim presbyteri, et cæteri clerici, quantum opus sit, ad deferendum cum omni decore oleum chrismale, et etiam oleum catechumenorum et neophytorum, usque in Ecclesiam, ante episcopum. Sint enim parati iidem presbyteri, et cum eis cæteri clerici casulis et solemnibus vestimentis. Tunc duo acolythi accipientes duas illas ampullas quæ ad chrisma et ad oleum catechumenorum consecrari debent, et procedant (Ita in Ordine Romano); et ordinent se illi Presbyteri et prædicti clerici, rite et ordinarie, ita ut primum ambulent duo acolythi cum candelabris, et ardentibus ceris. Deinde portentur duæ cruces, et inter illas medium chrismale oleum. Post eas portentur duo thuribula cum incenso, et inter illa medium oleum catechumenorum. Deinde portetur Evangelium, ut impleatur omne donum. Postea sequantur bini et bini illi duodecim presbyteri testes et cooperatores ejusdem sacrosancti chrisimalis mysterii, acolythi et subdiaconi, etc. Stent in ordine suo secundum gradum eorum, ubi ascenditur ad altare, tantum ut diaconus sit sætus in eminentiori loco, et juxta archidiaconum, qui Evangelium legebat; et ita involutam ampullam suscipientes per ordinem ut ascendat; et cum pervenerit

A ad archidiaconum, ille perferat eam ita involutam ante pontificem. Interim autem unus subdiaconus deferens vasculum cum balsamo alii diacono offerat, et ille pontifici.

« Tunc ordinentur circa episcopum hinc et hinc eadem candelabra, et cruces et thuribula, atque Evangelium, necnon et prædicti duodecim presbyteri testes et acolythos ejusdem mysterii, ita ut diaconi post dorsum episcopi stent. Presbyteri vero a dextris et a sinistris, cruces vero et cætera utrinque inter illos media. (Idem statuitur in concil. Roth., apud. Ord. Vitalem, lib. IV Hist. eccl.)

« His ita statutis, convertat se episcopus, aut cui ille præcepit, tam ad clerum quam ad populum, et faciat sermonem de consecratione chrisimalis congruentem. Tunc convertat se episcopus, et intret in consecrationem principalis chrisimalis, et misceat balsamum cum oleo. Deinde halet ter super ipsam ampullam, et dicat lenta voce exorcismus chrisimalis olei. Exorcismus sacri olei: Exorcizo te, etc. Tunc dicat episcopus cum presbyteris alta voce: Per omnia sæcula, etc. Verò dignum, etc. Qui in principio inter cætera, etc. Finita autem benedictione dominus episcopus salutatur chrisma nudum, et qui juxta eum sunt dicendo: Ave, sanctum chrisma. Et iterum per ordinem descendit, sicut ascendit, et deferatur omnibus cooperta ad salutandum. Hoc facto summo honore procuretur, usque dum alteri ampulla ascendat, et iterum descendat, ut ambæ honorifice ad locum suum redeant. De eo quod ampulla quibusdam nuda, quibusdam vero cooperta ad salutandum deferatur, dicit libellus Romani Ordinis in consecratione chrisimalis. Continuo duo acolythi involutas duas ampullas cum sindone albo de serico teneant in brachio sinistro, ita ut videri possint a medio. Ampulla antequam veniat ad episcopum ad altare, media pars ejus est cooperta, et media nuda. **339** Ampulla cum chrismate quomodo [Leg. quodam modo] significat corpus Domini sumptum de Virgine, quod antequam transiret ad altare crucis, aliquo tempore erat coopertum, aliquo nudum. Primo tempore erat coopertum, quando ita fugit in Ægyptum, quasi non esset rex regum; et quando ita portatus est in templum, quasi non esset omnipotens, et quando ita erat subditus parentibus, quasi auctor non esset parentum. In his et similibus coopertum latebat. Nudum erat postquam miracula cepit facere, simulque prædicare, et se Deum demonstrare, ut inquit: Ego et Pater unum sumus. In his et aliis nudum erat. Ampulla vero postquam benedicta fuerit, ab altari redit, quæ a pontifice et ministris altaris visibilis et nuda salutatur. Hoc significat, quod Christus, postquam ab altari crucis exiit, præsentiam corporalem eis præbuit, quos testes suæ resurrectionis esse voluit. Quod cæteri invisibilis et cooperta ad salutandum deferatur, significat quod Christus rediens in cælum invisibilis hominibus factus est, ut ipse testatur: Exivi a Patre, et veni in mundum; iterum relinquo mundum, et vado ad Patrem. Nos vero quamvis præsentiam ejus corporalem non videamus, tamen venerando quotidie eum salutamus.

D « Incipit exorcismus olei, quo ungenti sunt catechumeni. Descendente autem ampulla cum chrismate, statim alia cum oleo catechumenorum ascendat, sicut prior, usque ante episcopum; et halet in ipsam, sicut in priorem; et in primis faciat ei exorcismum, et benedicat eam quasi legens lectionem. Exorcismus Græcæ, Latine conjuratio seu sermo increpationis est adversus diabolum, ut discedat; et concluditur per Dominum nostrum Jesum Christum Filium tuum, qui venturus est judicare vivos et mortuos et sæculum per ignem. In illo oleo ungentur catechumeni, ut si quæ maculæ adhæserunt corpori aut menti, postquam ad scrutinium accesserunt, recedant [Adde particulam et], deinceps munimentum habeant per hanc unctionem, ut non possit diabolus repedare; ut hæc verba Orationis demonstrant dicendo: Ut si quæ illis adversantium spirituum inhæserint maculæ, ad tactum sancti olei hujus omnes abscedant. Exorcismus ejusdem olei: Exor-

cizo te, creatura olei, etc. Tunc dicatur: Dominus vobiscum. Et cum spiritu tuo: Oremus. Deus incrementorum, etc. Tunc Dominus pontifex, et qui juxta eum sunt, salutent prædictam ampullam, dicendo: Ave, sanctum oleum. Et descendat per ordinem, sicut altera, et deferatur omnibus ad salutandum.

His ita peractis, eodem ordine et ductore quo ascenderunt in ecclesiam redeant ambæ ad sacrarium. Tunc pontifex lavet manus, et diaconi vadant ad altare, et discooperiant sancta, et pontifex veniens ad altare dividat oblatas ad frangendum; et sumat de ipsis oblatas integras ad reservandum mane die parasceves; de quibus communicent absque sanguine Domini. Sanguis vero eadem die penitus consummatur. Et schola dicat Communionem Dominus Jesus, etc. Fractis oblatis, communicent presbyteri et diaconi, et ceteri omnes, et ita perficiatur Missa in ordine suo. Tunc dicantur Versæ. Antiph. Calicem, etc. Ps. Credidi. Antiph. Cum his, etc. Ps. Ad Dominum. Antiph. Ab hominibus iniquis, etc. Ps. Eripe me. Antiph. Custodi, etc. Ps. Domine, clamavi. Antiph. Considerabam ad dextram, etc. Ps. Voce mea. Antiph. Cœnantibus, etc. Ps. Magnificat. Tunc vertat se pontifex et dicat Dominus vobiscum. Et cum spiritu tuo. Oremus. Postcommunionem: Refecti vitalibus alimentis, etc. Alia Postcommun. Oremus. Concede, quæsumus, omnipotens Deus, ut perceptum novi sacramenti mysterium et corpore sentiamus et mente. Per Dominum nostrum, etc. Dominus vobiscum, etc. Diaconus: Ite Missa est. Deo gratias. Oratio post Missam ante altare: Placeat tibi, Domine Deus sancta Trinitas, obsequium servitutis meæ; et præsta ut hoc sacrificium, quod oculis tuæ Majestatis indignus obtuli, tibi sit acceptabile; mihi que, et 340 omnibus pro quibus oblatum est, sit, te miserante, propitiabile. Per Dominum. Tunc pontifex depositis pontificalibus indumentis, descendat in sacrarium mandans presbyteris quod voluerit. Hactenus ritus seræ 5 in Cœna Domini et Pontificali Rothomagensi ms.

285. FERIA sexta. Describitur solemnitas sanctæ parasceves; ejus cœremonia eadem ferme habentur apud Alcuinum, lib. de divinis Officiis, c. de feria 6.

284. HORA tertia conveniant omnes presbyteri. Ita in Editis. Sed nihil simile habetur in aliis Codicibus nostris mss.

285. In Sacramentario. Nota distinctionem inter Sacramentarium et librum Sacramentorum. Cum enim hoc Codex sancti Eligii inscribatur liber Sacramentorum, citetque Sacramentarium, nemo est qui non videat Sacramentarium a libro Sacramentorum distingui.

286. Ascendit ad sedem. Pontifex dicitur ad sedem ascendere, eo quod sedes sive sella episcopi cæteris esse debeat eminentior in ecclesia, ut fert mos antiquus Ecclesiæ, quem videre est apud Burchardum, lib. xi, cap. 10, ex epistola Urbani papæ, in qua moris hujus causa profertur: Quod autem sedes episcoporum in ecclesia excelset constituta et præparate esse inveniuntur, in throno speculationem et potestatem judicandi, solvendi atque ligandi a Domino sibi datam materiam docent. Ita docet sanctus Ambrosius lib. de Dignitate sacerdotali, cap. 6: Nam quid aliud interpretatur episcopus, nisi super inspector? maxime cum in solio, in ecclesia editiore sedeat. Et sanctus Augustinus, in Psalmum cxxvi: Nam ideo altior locus positus est episcopis, ut ipsi superintendant. Ita statuitur in concilio Carthag. iv, can. 35: Ut episcopus in ecclesia in consessu presbyterorum sublinior sedeat. Id videre est apud Eusebium, lib. x Hist. eccl., cap. 4, in descriptione magnifici illius templi, quod Tyri a Paulino episcopo ædificatum est: Ἀλλὰ γὰρ ὄδε καὶ τὸν πρῶτον ἐπιπέλας, θρόνος τε τοῖς ἀνωτάτω εἰς τὴν τῶν προσέδρων τειχῶν, etc. Id est: Porro templo hoc ita absolute atque perfecto, thronisque quibusdam in altissimo loco ad præsidium Ecclesiæ honorem collo-

catas, subselliis præterea ordine cæteræ clericorum turbæ dispensatis decenter exornato. Et apud Prudentium, in passione sancti Hippolyti, ubi appellatur tribunal, quemadmodum apud sanctum Isidorum, lib. xv Origin., cap. 4.

Fronte sub adversa gradibus sublime tribunal
Tollitur, antigles prædicat inde Deum.

Nec obstant hæc Sulpitii Severi verba, dialogo 2: Sicut quemdam nuper (testor Dominum) non sine meo pudore vidi sublimi solio, quasi regio tribunali, celsa sede residentem. Nam cujusdam episcopi fastum ibi damnat, qui hæc in re modum excedebat, nec tanquam episcopus, sed tanquam rex in ecclesia sedebat, ut sancti Martini humilitatem extollat, qui solebat in humili sella in templo sedere. Idem dicendum est de excelso throno quem sibi in ecclesia statuerat Paulus Samosatensis, ob quem in epistola episcoporum reprehenditur; nam ille thronus excedebat modestiam episcopalem, non ut Christi discipulum decet, sed ut mundi principem secretum habens, et nominans, ut loquitur Eusebius lib. vii Hist. eccl., cap. 24.

287. Sicut in quarta feria habentur. Hæc addidi ex Editis, quia in hoc sancti Eligii Codice omnes istæ Orationes hic repetuntur.

288. In oratorio. Ita in excusis; lege tamen in orario, ut apud Alcuinum. Estque oblongus tapes instar orarii, qui substernitur crucem adoraturis, pertinens a loco ubi crux posita est, 341 usque ad medium eorum circiter, quod etiam hoc tempore fieri solet in quibusdam Ecclesiis.

289. Adoratur deo sculetur crucem. Mos antiquus fuit adorare crucem die magnæ parasceves. Idque olim fiebat Hierosolymæ, cum eadem die episcopus crucem Christi veram populo adorandam exhiberet, ut testatur sanctus Paulinus, epist. 11: Experimento resurrectionis inventa et probata crux Christi est, dignoque mox ambitu consecratur, condita in loco basilicæ, quæ auratis coruscet laquearibus, arcano positum sacrario crucem servat: quam episcopus urbis ejus, quotannis, cum Pascha Domini agit, adorandam populo princeps ipse venerantium promit; neque præter hunc diem qua crucis ipsius mysterium celebratur, ipsaque sacramentorum causæ est, quasi quoddam sacræ solemnitatis insigne profertur; nisi interdum religiosissimi postulent, qui ea tantum causa illo peregrinati advenierint, ut sibi ejus revelatio quasi in pretium longinque peregrinationis deferatur. Ubi hæc verba, neque præter hanc diem qua ipsius crucis mysterium celebratur, satis indicant rō Pascha hoc sancti Paulini loco pro solemnitate sanctæ parasceves usurpari.

290. Et alter. Ita in Editis. Apud Alcuinum, cap. citato, additur rō subdiaconus.

291. Cantur semper. Reposui rō semper, ex Editis, cum in Codice nostro male scriptum esset rō super.

292. Psal. cxviii. Apud Alcuinum hæc adduntur: Item crucem tuam adoramus, etc. Ps. Deus misereatur. Alia: dum fabricator. At in Codice Rattoldi plura habentur, quæ quia notanda et ab homodierna consuetudine non parum dissident, non pigebit hic subjicere: Post hæc Orationes pergant duo diaconi in sacrarium aut retro altare. Cantant: Popule meus. Presbyteri vero duo stant ante crucem, cum salutatione respondeant: Agios o Theos. Item chorus: Sanctus Deus, sanctus Fortis. Deportetur crux paululum in antea, et iterum cantant diaconi: Ego quidem eduxi te per desertum. Presbyteri vero, Agios o Theos. Et chorus iterum, Sanctus Deus, sanctus Fortis. Item deportetur paululum: Quid ultra debui facere. Agios. Item. Sanctus Deus. Iterum tertio deportetur crux ante altare, et discooperietur linteo quo erat præcincta, a duobus presbyteris; et dicant ipsi, elevata cruce, Antiph. Ecce lignum crucis. Ps. Deus misereatur. Tunc veniens pontifex cum duobus diaconibus, prosternens se ter, et adorantes crucem more solito. Post hos sequuntur sacerdotes et levitæ. De-

• In edit. Henrici Valesii est cap. 30.

inde omnis clerus, exinde omnis populus, femineusque seruo. Interim cantant has Antiphonas: Crucem tuam adoramus, Domine. Ps. Beati Immaculati. Antiph. Adoramus crucis. Antiph. Dum fabricator mundi. Hymnus Fortunati. Pange lingua gloriosi. Codex Ratoldi. Ubi ante hæc verba, quid ultra debui facere, supplenda sunt ista, et iterum cantant diaconi; et ante Agios, subaudi presbyteri vero; et ante Sanctus Deus, subaudi et chorus iterum. Hæc autem verba, prosternens se ter, etc., corrupta sunt, et sic legenda, prosternent se ter adorantes crucem.

293. De sancta. Ita in Editis. Apud Alcuinum: sumitur de sancto pane. Cujus verba sequentia notanda, et explicanda sunt: Sanctificatur autem vinum non consecratum per sanctificatum panem. Hæc enim non ita capienda sunt quasi vinum non consecratum per ejusmodi admistionem transeat in sanguinem Christi, sed quod sanctificationem quamdam exteriorem ex ejusmodi commistione percipiat. Ex quo notanda est antiqua consuetudo, quæ adhuc viget, quod nimirum celebrans in sancta parasceve sub unica duntaxat panis specie communicaret.

294. Nihil dicens. Apud Alcuinum legitur silendo; qui hæc subjungit: 342 Pax Domini non dicit, quia non sequuntur oscula circumstantium.

295. Et communicant omnes. Tam clerici quam laici, ut supra ex Theodulpho probatum est. Olim in monasterio cujusdam antiqui monachorum patris, qui in sua regula Magister appellatur, et floruit non multo post sanctum Gregorium I papam, monachi eodem sanctæ parasceves die communicabant, ut clarum est ex cap. 43 regulæ ejus in Concordia regularum, cap. 51, § 4: Sacramenta vero altaris in patena majore vitrea finiuntur, ut cum feria sexta Judæi ad passionem Christum quæsierint, sit ipso die mentibus nostris reclusus, ut Sabbato nobis per resurrectionem in novo sacramento appareat. Jam qui sexta feria refecturi sunt sine communione reficiant, ut agnoscat jamque sexta feria injuste refici sine Christo. At secus olim in Hispania. Si quidem illo die nec Missarum solemnitas, nec communio peragebantur, ut manifestum est ex concilio Toletano IV, can. 6, ubi de feria sexta passionis dominicæ hæc statuunt: Ideoque oportet eodem die mysterium crucis, quod ipse Dominus cunctis annuntiandum voluit, prædicari, atque indulgentiam criminum clara voce omnem populum postulare, ut poenitentæ compunctione mundati, venerabilem diem dominicæ resurrectionis remissis iniquitatibus suscipere mereamur, corporisque ejus et sanguinis sacramentum mundi a peccato sumamus. Ubi vides hoc die passionis postulandam esse criminum indulgentiam, ut dominicæ resurrectionis die corpus et sanguis Domini sumantur. Id etiam clarum est ex concilio Toletano XVI, can. 8: Excepto Passionis dominicæ die, quando altaria nudata persistunt, nec cuiquam in eodem die Missarum licet solemnitas celebrare.

Ne quis autem dicat non licere quidem eo die corpus et sanguinem Christi consecrare, sed posse cum præsanctificatis celebrari, obstant hæc verba, quando altaria nudata persistunt. Non potest enim celebrari, etiam cum præsanctificatis, nudato altari. Si autem illo die Missa non celebratur, nec communio, quæ olim in basilicis seu ecclesiis extra Missarum solemnitas non sumebatur.

296. Et expleta sunt universa. In Editis hæc sequuntur: Hoc facto dicit pontifex: In nomine Patris, et Filii, et Spiritus sancti, quæ in nullis Codicibus nostris mss. reperiuntur.

297. Nuda sint altaria. Nudatio altarium olim fiebat hæc feria 6, ut videre est in regula Magistr. ms., cap. 43, in Concordia regularum, cap. 56, § 4, in qua feria sexta altaris velamen, vel diversus oratorii ornatus subtrahatur; simul et lucernæ, et candelæ totum intra monasterium negetur aspectus. Ubi particula vel sumitur copulative. Sed fuit diversa consuetudo. Nam olim etiam in quibusdam locis nudabantur in Cæna Domini, ut nunc; quemadmodum videre est

A in Ordine Romano de hac feria: Statim duo acolythi parati cum nigris casulis incipiant nudare altaria. Et ex Alcuino, lib. de Officiis divinis, cap. de Cæna Domini: His finitis nudantur altaria jam circa noctem. Quod videtur etiam can. 8 concilii Toletani XVI, ubi, agens de sancta parasceve, dicit: Quando altaria denudata persistunt; nam tunc persistunt indicat eo die non fuisse denudata, sed pridie juxta morem, qui etiam confirmatur ex concilio Toletano XVII, can. 2: Ita ut nisi in Cæna Domini celebritate, quando more solito altaria debent destitui, eadem debeant ostia reserari. Id etiam probatur ex lotione altarium, quæ olim fiebat eodem die simul cum lotionem parietum, ac pavimenti templi, et vasorum; de quibus hic breviter agemus.

B Supra, in eodem capite regnæ Magistri, cum agit de feria sexta majoris hebdomadæ, hæc habentur. Loto vero rerum, vel apparatus paschalis ipso die procuratur. Quæ intelligenda sunt de lotionem altarium, parietum et pavimentorum templi, et sacerorum vasorum purificatione 343 quæ etsi in patria ipsius Magistri, et fortasse alibi fierent in sancta parasceve, tamen Romæ fiebat feria 5 in Cæna Domini, ut constat ex Ordine Romano, ubi agit de hujus diei solemnitate: Eodem die altaria templi et parietes, sive pavimenta Ecclesiæ lavantur, et vasa Domino sacra purificantur. In Gallia, ut planum est ex octava sancti Eligii Noviomensis episcopi homilia de Cæna Domini: Et propter humilitatis formam commendandam, eo die pedes eorum lavit; et hinc est quod eodem die altaria templique parietes lavantur et vasa purificantur. In Hispania, ut clarum est ex sancto Isidoro, lib. 1 de Officiis eccl., cap. 28, cum de eadem feria scribit: Hinc est quod eodem die altaria, templique parietes, et pavimenta lavantur, vasaque purificantur, quæ sunt Domino consecrata.

C Porro in Codice Ratoldi, in fine hujus solemnitatis hæc notanda sunt: Et expleta sunt universa. Et post paululum Vesperam dicit unusquisque privatim, et sic vadunt ad mensam. Eadem habentur in Ordine Romano, cum agitur de hac feria sexta. Quod fit hodie in quibusdam Ecclesiis, clericis sive monachis in ipso choro genibus flexis sub silentio privatim Vesperam recitantibus.

298. Sabbato. Describitur solemnitas Sabbati sancti. 299. Hora octava. Id est, secunda postmeridianæ. Aliter in concilio Rothomagensi supra citato: Item statutum est ut in Sabbato Paschæ officium ante nonam non incipiatur.

300. Notarii. Notarii hoc loco sunt scribe episcopi, qui, ut plurimum, assumebantur ex lectorum collegio. Ita in Bibliotheca Photii, num. 256, in Politia sanctorum Metrophanis et Alexandri, videmus Paulum lectorem et notarium Ecclesiæ Constantinopolitaneæ, qui postea fuit ejusdem Ecclesiæ patriarcha; et apud Ennodium, in Vita sancti Epiphani episcopi Ticinensis. Nam ubi scripsit eum affectum fuisse in lectorum sodalium, paulo post subjungit: D Notarum in scribendo compendia, et figuras varias verborum multitudinem comprehendentes brevi assecutus, in Exceptorum numero dedicatus enituit. Ubi exceptores sunt notarii dicti ab illis notarum compendiis de quorum in scribendo velocitate Martialis lib. 14:

Currunt verba licet, manus est velocior illis,
Nondum lingua sum, dextra peregit opus.

Et Ausonius, epigrammate 137.

Puer notarum præpetum
Solers minister advola,
Bipatens pugillar expedit,
Cui multa fandi copia,
Punctis peracta singulis,
Ut una vox absolvitur, etc.

Sanctus Hieronymus, epist. ad Julianum, tomo primo: Et tamen iste appositio notario coquebat loqui, quæ velociter edita consequeretur manus, et linguæ celeritatem prenderent signa verborum. Et epist. ad

Principiam, tom. III : *Quem notarium possumus in telligere, quodam signorum compendio brevitatum Evangelii strictumque sermonem exaravit.* Unde in Glossis Philoxeni : *Notarius, σημειογράφος*, id est, notarium scriptor, qui a Synesio, epist. 61, ταχυγράφος, id est, velociter scribens, et a Philostrato, lib. I de Vita Apollonii, cap. 13, αἰς τάχος γράφων dicitur.

Cæterum in Ordine Romano, in Codicibus Rhem. et **344** Ratoldi, et in quibusdam aliis Sacramentariis hic ante lectionem exstat benedictio cerei paschalis, cujus præludium est : *Exsultet jam angelica turba cælorum*, quod quidem exstat in Ordine Missæ Ambrosianæ, sed reliqua Benedictionis formula multum ab utraque discrepat. In Codicibus Rodradi et Rhemensi formula benedictionis in duobus a vulgari differt, primo quia diffuse satis apum laudes persequitur in hunc modum : *Apes cæteris que subjecta sunt homini animantibus antecellit (Virgil. IV Georg.) : cum sit minima corporis parvitate, ingentes animos angusto versat in pecore; viribus imbecillis, sed fortis ingenio. Hæc explorata temporum viæ, cum canitiem pruinosa hiberna posuerunt, et glaciale senium verni temporis moderata deterterunt, statim prodeundi ad laborem cura succedit, dispersæque per agros, libralis paululum permixtis, cruribus suspensis insidunt, partim ore legere flosculos, partim oneratae victualibus suis ad castra remeant; ibique aliæ inæstimabili arte cellulis tenaci glutino instruunt, aliæ liquentia mella stipant, aliæ vertunt flores in ceram, aliæ ore natos fingunt, aliæ collectis e foliis nectar includunt. O vere beata, et amabilis apes, cujus nec sexum masculi violant, fetus non quassant, nec filii destruant castitatem; sicut sancta concepit virgo Maria, virgo peperit, virgo permansit. Deinde sequitur : O vere beata nox, quæ exspoliavit Ægyptios, etc.* Secundo in fine Benedictionis nominatur tantum papa, nulla mentione facta episcopi, regis, aut imperatoris.

Hujus Benedictionis cerei mentio fit in concilio Toletano IV, cap. 8 : *Lucerna et cereus in prævigiliis Paschæ apud quasdam Ecclesias non benedicuntur, et cur a nobis benedicantur inquirunt. Propter gloriosum enim noctis ipsius sacramentum solemniter hæc benedicimus, ut sacræ Resurrectionis Christi mysterium, quod tempore hujus votivæ noctis advenit, in Benedictione sancti Luminis suscipiamus.* Ita in secunda Editione Garsie; nam in prima *to Paschæ* desideratur, sed parum recert, siquidem sequentia satis indicant canonem esse de cerei Paschalis Benedictione intelligendum.

Hanc institutionem Alcuinus, lib. de Officiis divinis, cap. de Sabbato sancto, et Amalarius, lib. de Offic. eccl., cap. 18, pape Zosimo tribuunt, quibusdam reclamantibus qui illam Zosimo antiquiorem esse contendunt, quod exstat apud Prudentium, qui ante Zosimum floruit, hymnus de cereo paschali; sed immerito: nam ille hymnus non est de cereo paschali, sed hymnus vespertinus est de lumine, quod olim vespere quotidie in Ecclesia solemniter quodam ritu accendebatur, ut fuse docuimus ad § 2, cap. 24, Concordiæ regularum. Sed quidquid sit, ritus sane antiquus est, siquidem apud Ennodium Ticinensem episcopum, qui obiit anno post Christum natum 521, duæ cerei paschalis exstant Benedictiones elegantissimè sane stylo conscriptæ in opusculis miscellaneis 9 et 10, quibus tamen non præmittitur supra memorata Præfatio, *Exsultet jam angelica turba cælorum.* In Ordine Missæ Ambrosianæ habe-

atur etiam cerei paschalis Benedictio, sed an ab ipso sancto doctore sit composita, non mihi compertitum est. Præterea notandum est in Codice Ratoldi ad hæc verba, *incensi hujus*, super *to hujus* crucem esse depictam; similiter ad hæc verba, *in honorem nominis tui consecratus*, super etiam *to consecratus*, quæ in codice Rodradi depicta est super *to nominis*.

De mysticis cerei paschalis significationibus consule Alcuinum, Amalarium, Bartholomæum Gavantum, et cæteros, qui de officiis seu ritibus ecclesiasticis scripserunt.

Sed non sunt omittendi ritus benedicendi paschalis cerei **345** qui exstant in Codicibus Rhemensi et Ratoldi. In illo quidem ita habetur : *Primitus enim octava hora diei mediante procedunt ad ecclesiam et ingrediuntur in sacrarium, et induunt se vestimenta, sicut mos est; et incipit clerus litaniam, et procedit sacerdos de sacrario cum ordinibus sacris: veniunt ante altare, stant inclinato capite, usque dum dicant Agnus Dei. Deinde veniens sacerdos ab Oratione, vadit retro altare, accipiens de lumine quod sexta feria absconsus fuit, faciens crucem super cereum et illuminans eum, completur his Orationibus.* In hoc vero sic : *Hora sexta ingrediatur pontifex in sacrarium cum levitis et ministris, et induant se sacris vestibus, et ordinent se sicut in crastina die Paschæ continentur; et jubeat acquiri novum ignem cum ampulla a sole illuminatum, sive a silice excusum. Deinde faciant crucem de incenso in cereo, et scribatur annus Domini, atque A et Ω, et tunc portetur cereus ante episcopum cum processione, cum candelabris, et thuribulis, tamen sine lumine. Et sic stipatus incedat episcopus in medio choro, et ibi ponatur cereus. Episcopus autem finita oratione pergat ad altare, et ibi hora sessionis sedeat. Non ascendat ad sedem usque ad tempus, dum dicat : Gloria in excelsis Deo. Inde levita postulans Benedictionem ab episcopo eat ad cereum, et consecret. Processio vero dividet se, pars in dextera, et pars in sinistra. Interim episcopus sedendo benedicit ignem et incensum, ut audiant circumstantes. Cereus vero non illuminatur, usque dum pervenerit diaconus ignis accendit. Hactenus Codex Ratoldi. Hæc autem verba in Codice Rhemensi completur his Orationibus, intelliguntur de Orationibus quibus supradictum ritum concludit episcopus, quæ sequitur cerei Benedictio, *Exsultet*, etc., quæ tamen ibidem non exstant. Ordo processionis ad altare qui hic præcipitur in Codice Ratoldi, ut in crastina Paschæ, habetur supra ad finem libri Sacramentorum. Oratio cujus est hic mentio est prima Missæ Oratio. Processio quæ debet dividi est cæteris presbyterorum, diaconorum et ministrorum, qui comitati sunt eundem episcopum e sacrario ad altare, debentque toto Missæ tempore illi assistere. His verbis, *ut audiant*, videtur præponenda particula *ita*.*

In Ordine Romano sunt alii ritus qui etiam ab hodiernis discrepant, inter quos ille est; nam ut primum pontifex e sacrario processit, accenditur quidam cereus in loco mundo, et pontifex, sive presbyter faciens super eum crucem, benedicit eum humili voce, schola interim cantante septem Psalmos pœnitentiæ, hoc modo incipiens : *Domine vobiscum, etc.* Oremus. Deus mundi conditor, auctor luminis, etc. Quæ Benedictio etiam habetur in veteri libro Sacramentorum ms., cujus mihi copiam fecit vir doctissimus Joan. Aubertus litterarum Græcarum regius interpres, et succedit vulgari cerei paschalis Benedictio, tanquam illius altera Benedictio. Quam, quia prolixior est præfata Benedictio Ordinis Ro-

^a In Edit. nova, tomo II, col. 684, explicat sanctus Doctor Psalm. XLIV, et ad hunc versum : *Lingua mea calamus scribæ, etc.*, ait : *Mea autem lingua in similitudinem scribæ velocis, quem notarium possumus intelligere, quodam, etc.*

^b Eadem leguntur tum in nostris Cod. mss., tum in Missalibus Gothico et Gallicano editis a Mabill. lib. de Liturg. Gallic.

^c Legitur eadem fere in Calensi et in duobus

Theod. At in Gemet. prolixior est ab his verbis, *apud*, sive, ut legitur in ms., *apes mater eduxit*, multaque attextuntur in apum laudem. In vet. Sacram. Gallic., de cujus antiquitate consule Mabillonium, Musei Italici tom. I, parte II, legitur : Benedictio cerei sancti Augustini episcopi, quam cum adhuc diaconus esset, recinit dicens : *Exsultet*, etc., ut in Editis, nonnullis tamen additis.

mani, et in quibusdam variat, hic apponere placuit : Deus mundi conditor, auctor luminis, siderum fabricator, Deus qui jacentem mundum in tenebris luce perpetua retextisti, Deus per quem ineffabili potentia omnis claritas sumpsit exordium, te in tuis operibus invocantes in hac sacratissima noctis vigilia de donis tuis cereum tuæ suppliciter offerimus Majestati, non adipe carnis pollutum, nec profana unctione vitiatum, non sacrilego igne contactum, sed cera, oleo, atque a papyro constructum, in tui nominis honore succensum obsequio religiosæ devotionis offerimus. Magnum igitur mysterium, et noctis hujus mirabile sacramentum dignis necesse est laudibus cumulare, in quo dominicæ Resurrectionis miraculo diem sibi introductum tenebræ inveteratæ sen-erunt; et mora quæ olim fuerat æterna nocte damnata, inserto **346** veri fulgoris lumine, captivam se trahi dominicis triumphis ob lupuit. At quod prævaricanti primo plasto tenebrosa præsumptione fuerat in servitute damnatum, hujus noctis miraculum splendore libertatis irradiat. At hujus ergo festivitatis reverentiam fervore spiritus descendentes, quantum devotio humana exigit, tibi Deo fulgore flammarum placida luminaria exhibemus, ut dum hæc fide integra persolvuntur, creaturæ tuæ etiam præconia extollantur. Flammæ lux quippe dicenda est, per quam potestas deitatis Moysi apparere dignata est. Quæ de terra servitutis populo exeunti salutifero lumine ducatum exhibuit, quæ in tribus pueris in camino sententia tyranni depositis vitam laudimentis mollioribus reservavit. Nam ut præcedente hujus luminis gratia tenebrarum horror excluditur, ita, Domine, lucescente majestatis tuæ imperio peccatorum sarcinæ diluuntur. Cum igitur hujus substantiæ miramur exordium, apum necesse est laudemus originem. Apes vero sunt frugales in sumptibus, in procreatione castissimæ, ædificant cellulas cereo liquore fundatas, quarum humanæ peritiæ ars magistra non exæquat. Legunt pedibus flores, et nullum damnium in floribus invenitur; partus non edunt, sed ore legentes concepti fetus reddunt examina. Sicut exemplo mirabili Christus ore paterno processit. Fecunda est sine partu virginitas, quam utique Dominus dignatus carnalem se Matrem habere virginitatis amore constituit. Talia igitur, Domine, digna sacris altaribus tuis munera offeruntur, quibus te ætati Christiana religio non ambigit. Veniat ergo, omnipotens Deus, super hunc incensum longa tue benedictionis infusio, et hunc nocturnum splendorem invisibilis regnator intende, ut non solum sacrificium, quod hac nocte litatum est, arcana luminis tui admitione refulgeat, sed quocunque loco ex hujus aliquid sanctificationis fuerit mysterio deportatum, expulsa diaboliæ fraudis nequitia virtus tuæ Majestatis assistat. Per Dominum. »

Hactenus cerei benedictio: circa quam notandum est, primo olim papyrus, hoc est junceum seu cannam, quæ in riparum marginibus crescit, adhibitam fuisse in cereorum, lucernarum et lampadum usum. Ennodius, in Benedictione prima cerei paschalis: *papyrus ad alimenta ignium lymphæ transmisit*. Sanctus Gregorius Turonensis, in Vitis Patrum, capite 8: *Lychni in ea jugiter accenduntur. Unus igitur ex his per quadraginta dies totidemque noctis, ut ipse auditus asseruit, absque ullius fomenti adjutorio perduravit splendens, in quo nec papyrus addita, nec gutta olei est stillantis adjecta*. In his verbis, *quarum humanæ peritiæ*, deesse videtur *to industriam*, vel, quid simile, ut legatur *quarum industriam*. De apum industria in fingendo melle, cellulis componendis, deque earum virginitate, lege sanctum Ambrosium, l. b. v in Hexameron, cap. 21; Aristotelem, Plinium, Ælianum, Virgilium et alios. Hæc autem verba, *sed quocunque loco ex hujus aliquid sanctificationis myste-*

rio, etc., intelligenda sunt de particulis cerei paschalis, quas Christiani domi asservabant, ut earum beneficio adversus tempestates et diabolicos incursus tuti essent, ut liquet ex Ennodio, Benedictione prima: *Et si quis hinc sumpserit adversus flabra ventorum, adversus spiritus procellarum tua jussa faciens, sit illi singularæ profugium; sit murus ab hoste fide libus*. Et Benedictione secunda: *Tu resurrectionis tuæ tempore, quo vernal anni reviviscentia infantia, sumptam ex hoc contra procellas et omnes incursus fac dimicare particulam*. Quam vim habebant igni cerei, qui olim in Sabbato sancto loco cerei paschalis Romæ ab archidiacono benedicebantur. Siquidem olim in Romana Ecclesia cereus paschalis non benedicebatur; sed mane primo Sabbati sancti, archidiaconus ingrediebatur ecclesiam, ceramque in mundo vaso liquefactam cum oleo miscebat, eamque benedicens in agnorum similitudinem efformabat, quos in octava Paschæ **347** post communionem fidelibus distribuerebat; qui eos pro quacunque necessitate in suis ædibus ad fumigandum incendebant, ut docent Ordo Romanus in ordine de Sabbato sancto, Alcuinus, Amalarius, capitulis citatis. Sed hic ritus tantum incipit, cum desit Romæ benedictio cerei paschalis consuetudo, quæ videtur esse instaurata a Theodoro papa; quod forte ansum præbuit nonnullis dicendi eum fuisse hujus ritus auctorem, quod quam falsum sit, Benedictiones supra ex Ennodio, qui multis annis ante hunc papam vixit, prolatae convincunt. Aut si mavis dicere a Zozimo quidem institutum fuisse, ut cereus paschalis benediceretur per parochias, ut testatur Pontificale Damasi, at vero decretum fuisse a papa Theodoro ut infra Romanam civitatem seu Romæ benediceretur.

301. *In ambonem*. Græcis proprie ἄμβωνες λέγονται ὄρεσσι καὶ ὑψηλοῖς τόποις, id est, ambones dicuntur montani et excelsi loci. Et ἄμβων, προσανάβασις, καὶ ὑπεροχὴ, αἱ ὄροι; λόφος, id est, ambon, ascensus, excellentia, et montis vertex, inquit auctor veteris etymologici; et Hesychio ἄμβωνες αἱ προσανάβασις τῶν ὄρων, id est, ascensus montium; unde translatum nomen est ad significandum ecclesiæ pulpiti sive suggestum, qui est locus in ecclesia excelsus, de quo lectoris divinas Scripturas legebat, et psalter canebant. Concilium Laodicenum, can. 15, πλὴν τῶν κανονικῶν ψαλτῶν ἐπὶ τὸν ἄμβωνα ἀναβαίνοντων, id est, exceptis canonicis psalms in ambonem ascendentibus. Sozomenus, lib. ix Hist. eccl., cap. 2, εἰκόσω αὐτὴν κίτθαι περὶ τὸν ἄμβωνα, βῆμα δὲ τοῦτο τῶν ἀναγινωσκῶν, id est, conjicio eam jacere circa ambonem, quod est suggestum lectorum. Cedrenus, in Leone Basilii filio: *Jamque ei ingressuro, et sacris foribus succedenti, ἄνθρωπος τις ἐκπεπληκῶς τοῦ ἄμβωνος, etc.*, id est, homo quidam ex ambone prosiliens, crasso et valido fuste ictum in caput ingerit, eoque ictu imperatorem necasset, nisi inter ferendum fuste in suspensum impacto candelabrum violentiam ictus nonnihil remisisset. Ubi vides ambonem esse locum editum et sublimem in ecclesia. Latini pulpiti appellat. Glossæ mss. bibliothecæ Corbeiensis: *Ambo, pulpiti*. Id videre est in epist. 34 sancti Cypriani: *Hunc ad nos, fratres dilectissimi, cum tanta Domini dignatione venientem testimonio et miraculo ejus ipsius qui se persecutus fuerat, illustrem quid aliud quam super pulpiti, id est super tribunal ecclesiæ, oportebat imponi, ut loci altioris dignitate subnixus, et plebi universæ pro honoris sui claritate conspicuus, legat præcepta et Evangelium Domini, quæ fortiter et fideliter sequitur*.

302. *Lectio Isaie prophætæ. Hæc hæreditas*. ^b Hæc desiderantur in Excusis.

303. *Venit*. Hoc verbum deest in Excusis, quod tamen non adeo necessarium est.

304. *Litaniam septenam*. Litaniam septena est quæ

^a De papyro ad lucernas adhibita, consule notam

^b Leguntur in Ms. Calensi.

^b in cap. 5 libri primi Dialog.

fit a septem choris, a ut videre est apud sanctum Gregorium, cap. 2 Regesti, lib. xi. Proinde, fratres charissimi, contrito corde, et correctis operibus, crasina die, primo diluculo ad septiformem litaniam juxta distributionem inferius designatam devota mente cum lacrymis veniamus. Postea enumerat septem choros hujus litanie, primam clericorum, secundam viro-

rum, etc. 305. Et illa duo cereostata. Antiquus mos fuit Ecclesie ut cerei ardentis præferantur episcopis. Theodoretus, lib. v Hist. eccl., cap. 54, agens de redivo sancti Joannis Chrysostomi: πάντας γὰρ ὑπὸντισαν

348 τὰς ἐκ κηροῦ λαμπάδας προάπτουτας. Id est: Omnes enim cum cereis accensis ei obviam sunt. Et gestator lampadis ante pontificem dicitur λαμπάδαριος. Vide Lexicon Græcobarbarum Joannis Meursii.

306. Et stans benedicit fontes. Vetus Ecclesie est consuetudo, ut aqua eorum qui baptizandi sunt, solemnii ritu ab episcopo benedicatur. Sanctus Dionysius, lib. de Eccl. Hierar., cap. 2: καὶ τὸ ταύτης ὕδωρ ταῖς ἱεραῖς ἐκκλησίαις καταγάσας. Id est: Cujus aquam postquam sanctis invocationibus sanctificavit. Sanctus Basilius, lib. de Spiritu sancto, ad Amphilo- chium, cap. 27: Εὐλογοῦμεν δὲ τὸ ὕδωρ τοῦ βαπτισματός. Id est: Benedicimus aquam baptismatis, et recenset inter traditiones apostolicas. Sanctus Ambrosius lib. de his qui initiantur, cap. 5 (Imo lib. 1 de Sacramentis, cap. 5): Quare prior Christus descendit, postea Spiritus sanctus, cum forma baptismatis et usus hoc habeat ut ante fons consecratur, et tunc descendat qui baptizandus est? Nam ubi primum ingreditur sacerdos, exorcismum facit, secundo super creationem aquæ invocationem, postea et precem de- fert, ut sanctificetur fons, et adsit præsentia Trinitatis æternæ. Sanctus Cyprianus, epist. 70, ad Januarium: Oportet ergo mundari et sanctificari aquam prius a sacerdote, ut possit baptismi suo peccata hominis qui baptizatur abluere. Sanctus Cyrillus Hierosolymita- nus, catech. 3: Οὕτως ἐπιφανείας τὸ λετὸν ὕδωρ Πνεύματος ἁγίου καὶ Χριστοῦ πρὸς τὴν ἐπίκλησιν λαβὸν δύναμιν, ἀγνότητος ἐπιπέταται. Id est: Sic aqua nuda, ad invocationem, Spiritus sancti et Christi virtutem accipiens, sanctitatem consequitur. Sanctus Gregorius Nyssenus, Oratione in baptismum Christi: Ἀντάκουσ τοῖνυν καὶ παρ' ὑμῶν ὡς ὕδωρ εὐλογοῦμενοι καθαίρει καὶ φωτίζει τὸν ἄνθρωπον. Id est: Contra igitur audi nos quomodo aqua benedicta purgat et illuminat hominem. Victor Uticensis, lib. ii de Persecutione Vandalica: Et illa hora, qua benedicit fontem, ut baptizantur accedentes ad fidem, continget oculos tuos et aperientur, et videbis lumen. Et paulo post: Attendens quæque Eugenius inverecundam credulitatem, ut qui jam tempus urgebat, pergit cum eo, comitante officio clericorum ad fontem, ubi, fixis genibus cum ingenti gemitu pulsans singulibus cælum, crispantem benedixit alveum fontis.

Porro aquæ benedictæ institutionem ad Alexan- drum primum nonnulli referunt, Constitutiones apostolicæ (Lib. viii, c. 28) ad sanctum Matthæum apostolum. Et antiquus mos est statuere in ecclesie vestibulo vas aqua benedicta plenum ad populi in- gredientis purificationem, ut videre est apud Syne- sium, epist. 121: Ὡς ἴσται γὰρ τὸ δημόσιον ξίφος οὐχ ἴπτον, ἢ τὰ ἐν τοῖς προτεμνίσμασι χίρνια, πολλὸς καθαρθήριον. Id est: Siquidem publicus gladius non minus quam lustralis aqua, quæ in templorum ves- tibulis civitatis est piaculum, ubi χίρνια proprie est vas aquæ lustralis, quod hic sonitur metonymice pro ipsa aqua lustrali; alias χίρνιαξοτον, id est, malluvium politum. χίρνιαξοτον autem dicitur a χίρνιαξ, quod barytonum aquam lustralem significat apud

A ethnicos; cujus conficiendæ rationem et usum ita describit Athenæus, lib. ix: Ἐστὶ δὲ ὕδωρ εἰς δ' ἀπέ- βαπτον δαλὸν ἐκ τοῦ βωμοῦ λαμβάνοντες, ἐφ' οὗ τὴν θυ- σίαν ἐπιτελοῦν, καὶ τούτῳ περιβραίνοντες τοὺς παρόντας ἡγχιζόν. Id est: Aqua in qua mergebant litionem ex ara rapium, in qua sacrificium perfecerant, illaque assistentes aspergentes purificabant. Quod etiam clarum est ex Euripide, in Hercules furente, Acta iv:

Μέλλων δὲ δαλὸν χεῖρι δεξιᾷ φέρειν,
Εἰς χίρνιαξ ὡς βάψαιεν Ἀλκμήνης τόκος.

Id est, cumque jam torrem laturus esset dextera, ut in aquam lustralem silium Alcmenæ mergeret; et ex Aristophane in Pace: φέρε δὲ τὸ δαδίον, τὸ δὲ ἐμβόψω λαβών. Id est: Affer torrem, illumque cum accipero, immergam. 349 Meminit Sophocles in Œdipode tyranno.

..... μίττε χίρνιαξ νίμην.

Neque lustralis aquæ participem esse, et Æschy- lus in Eumenidibus.

B Ποία δὲ χίρνιαξ φρατῆρων προσδέξεται;
Id est: Qualis sodalium aqua lustralis suscipiet? Χίρνιαξ vero oxytonum malluvium significat apud eundem Athænum, lib. citato. Χίρνιαξ etiam bary- tonum est τὸ κατὰ χεῖρος ὕδωρ, id est, aqua ad ma- nus, ut volat ex Homero Julius Pollux, lib. ii, Ono- mast., cap. 2.

307. Cujus spiritus super aquas. Ita sanctus Am- brosius, lib. de his qui mysteriis initiantur, cap. 3.

308. Conciperet. In Editis legitur, reciperet, male.

309. Qui nocentis mundi crimina. Ita sanctus Am- brosius, capite citato, et lib. ii de Sacramentis, cap. 1.

310. Gentibus innovandis. Ita Lucianus, sive quis alius anti- quior in Philopatri agens de baptismo: δι' ὕδατος ἡμᾶς ἀνεκαίνισεν, id est, per aquam nos innovavit.

311. In modum crucis. Antiqua est Ecclesie con- suetudo ut aqua baptismal's per signum crucis ben- dicatur, ut constat ex sermone sancti Augustini 181, de Tempore: Hoc enim signo crucis consecratur corpus Dominicum, sanctificatur fons baptismatis. Et tractatu 148, in Joan.: Quod signum nisi adhibeatur sive frontibus credentium, sive ipsi aquæ ex qua regenerantur, etc.

312. Subripit, id est, subrepat c.

313. In mundi creatione. Hæc verba non existant in Editis, nec in Ord. Romano.

314. Cujus Spiritus super te ferebatur. Optatus Mil- levitanus, lib. vii contra Parmenianum. O aqua, quæ dulcis a Deo creata es, super quam ante ipsius Nata- lem mundi sanctus Spiritus ferebatur.

315. Qui te de paradiso manare. Hæc non habentur in Editis.

316. Qui te in deserto amaram. Optatus, libro ci- tato: O aqua, quæ sub Moyse, ut naturalem amaritu- dinem perdes, indulcata ligno, tot populorum pectore suavissimis haustibus satiasti. Sanctus Ambrosius, lib. de His qui mysteriis initiantur, cap. 3, et lib. i de Sacramentis, cap. 4, et sanctus Gregorius Nyssenus, orat. de non differendo Baptismo.

D 317. Hic mittantur duo cerei intus in baptisterio. Hoc loco baptisterium est aqua baptismatis; nam in Ordine Romano dicitur: Hic deponitur benedictus cereus in fontem; et in cod. Rheim.: Hic deponunt cereos in fontes. Alias baptisterium est quoddam ædificium juxta ecclesiam, in quo olim fideles baptizabantur, de quo infra.

318. Sufflat tribus vicibus in aquam. Hanc suffla- tionem videre est in tractatu Severi Alexandrii Pa- triarchæ, de Ritibus baptismi, per quam designatur adventus Spiritus sancti in aquas, quemadmodum Christus, Joan. xx, dans suis discipulis Spiritum sanctum insufflavit. Hic autem ritus in Cod. Rheim.

cismum facit secundum (hoc est prope) creaturam aquæ, invocationem postea, etc. Vide notam in hunc locum.

c In aliis sancti Gregorii operibus, ut a mss. Cod. repræsentantur, nihil frequentius occurrit quam sub- ripere, pro subrepre.

a Hæc sancti Gregorii Oratio nunc habetur ad cal- cem tom. I, post bonilias in Evang.

b Hoc est, super creaturam aquæ; sic enim in his Benedictionibus et exorcismis legitur: Benedico te, creatura aquæ. Exorciso te, creatura aquæ. In novissi- ma quoque Editione locus hiecit nunc legitur: Exor-

sequitur hæc verba : *Plenitudinem fontis virtus Spiritus sancti*; in Cod. Ratoldi ista : *Tu benignus aspiras*; in Cod. Rodradi ista : *Purificatis mentibus efficaces*.

549. *Fundit chrisma in fonte*. In 350 fontem baptismalem infundi chrisma mos est antiquus, ut constat ex sancto Dionysio mox citando, sancto Gregorio Turonensi, lib. 1 de Gloria Martyr., c. 24 : *Tunc cum exorcismo sanctificatam, conspersum desuper chrisma omnis populus cum devotione haurit*; et lib. 1 Hist., c. p. 31 : *Baptisterium componitur, balsama diffunduntur*; Hincmaro in Vita sancti Remigii : *De quo chrismate fundit venerandus pontifex in fontem sacramentum*. Porro in loco citato sancti Gregorii Turonensis, ex lib. 1 de miraculis discimus populum haurire aquam benedictam, jam chrismate sacro perfusam, quod postea tamen prohibitum est, ut palam est ex lib. vi Capitul. Caroli et Ludovici imperatorum, tit. 77 : *Quod in Sabbato sancto Paschæ vel in Sabbato Pentecostes, si qui velint aquam consecratam ad asperionem ad donus suas recipere, ante chrisimalis infusionem accipiant*.

320. *In modum crucis*. Chrisma infunditur in aquam baptismalem in modum crucis ex more antiquo, quem videre est apud Dionysium magnum, cap. 2. et 4 ecclesiasticæ Hierarchiæ : *Ὅταν, ὡς οἶμαι, ἐν τῷ καθαρτικῷ βαπτιστηρίῳ τὸ μῦρον ἐν σταυροειδίαι βολαῖς ἐπιχρῶν ὁ ἱεράρχης*. Id est : Unde, ut opinor, unguentum in expiatorium baptisterium immisionibus in formam crucis expressis fundens pontifex; idque faciunt Græci et Orientales tribus vicibus, ut constat ex eodem Dionysio, cap. 2 eccl. Hierarchiæ : *Καὶ τὸ ταῦτας ὕδωρ ταῖς ἱεραῖς ἐπιχρῶσιν καθαρῶσας, καὶ τρεῖς τοῦ παναγεστάτου μύρου σταυροειδίαι χύσασιν τελειώσας αὐτό*. Id est : Cujus aquas postquam sacris in occasionibus sanctificavit, illasque tribus sacratissimi unguenti infusionibus perfecit. Idem apparet ex Euchologio Græcorum, in sequentiæ sancti baptismi, *ποῖσι σταυροῦς τρεῖς μετὰ τοῦ ἐλαίου ἐν τῷ ὕδατι*. Id est, tres facit cum oleo cruces in aqua, ubi oleum sumitur pro unguento vel chrismate. Ita enim aliquando a Patribus usurpatur, ut infra apparebit ex locis Prudentii et sancti Augustini citandis. Idem ritus videtur in libro Severi patriarchæ Alexandrini de ritibus baptismi. Idem etiam facere consueverunt Æthiopes, ut ex ordine baptismi Ecclesiæ Æthiopicæ clarum est.

321. *Quis vocaris?* Ex hac interrogatione palam est olim nomina non in ipso baptismi, sed ante illum fuisse infantibus, seu pueris imposita. Siquidem cum baptismus celebraretur tantum in diebus Paschæ et Pentecostes, et in multis annos sæpe rejiceretur, non est credibile tunc infantes nomine caruisse; nisi forsitan id asserendum velimus de infantibus illis qui octavo vel ante octavam natalis sui diem baptizabantur, de quibus nobis infra dicendum erit. Credibile est enim tunc illis in ipso baptismate nomina imposita fuisse. Quare cum videamus apud Gregorium Turonensem, lib. 1 Hist., infantes Ingumerem et Clodomerem filios Clodovæi regis, et, lib. x, Clotarium secundum filium Chilperici regis, in ipso baptismate nomina accepisse, id contigisse certum est, quia extra prædicta tempora, non multo post natalium suorum diem sacrifici tunc sunt aquis.

Olim apud Romanos nono ab ipso natali die maribus, et octavo feminis nomina imponebantur, iique dies a lustrandis pueris lustrici appellabantur. Macrobius, lib. 1 Saturn., cap. 16 : *Est etiam Nundina Romanorum dea a nono die nascentium nuncupata, qui lustricus dicitur. Est autem lustricus dies quo infantes lustrantur et nomen accipiunt; sed is maribus nonus, octavus est feminis*. Festus : *Lustrici dies infantium appellantur, pellarum octavus, puerorum nonus, quia his lustrantur, atque eis nomina imponuntur*. Græci decimo die nomina infantibus imponebant, ut testatur Hesychius : *Δεκάτη ἑορταί. Τῇ δεκάτῃ ἡμέρᾳ τὰ ὀνόματα τοῖς βρέφεσιν ἐτίθεισαν*. Ὁ δὲ Ἀριστοτέλης τῇ ἐξῆμῃ φησὶ. Id est : Decima sacrificamus. Decima die

A nomina imponebant. Aristoteles autem dicit septimam. Quod fiebat observatis quibusdam superstitionibus, quæ a quibusdam 351 circa focum gyris ἀμφιδρόμα appellabantur, ut notant Hesychius, Harpocration, Suidas, et auctor veteris etymologici. Veteres Franci infantibus nono die nomen imponebant, ut colligere est ex lege Salica, tit. 26, § 5 : *Si quis infantem in ventre matris suæ, aut natum, antequam nomen habeat, infra novem noctes occiderit*. Itaque puto antiquos Christianos in imponendis nominibus sua consuetudine usos fuisse, posita omni superstitione paganica. Hodie Græci nomina infantibus imponunt octavo natalis eorum die, ipsis ab obstetricibus ante fores ecclesiæ allatis, et a presbytero signatis in fronte, ore et pectore, ut videre est in eorum Euchologio.

Quidam nobis opponunt canonem 50 primi Nicæni concilii, eorum videlicet qui ex Arabica lingua conversi sunt, in quo oppositum nostræ sententiæ statuitur. Sed cum hic canon et hujus similes sint dubia fidei, nec vulgo recepti, nostram sententiam minime labefactare possunt. Objiciunt etiam locum Dionysii Alexandrini apud Eusebium lib. vii Hist. ecclesiasticæ, cap. 2, ubi scribit infantes a parentibus accipere nomina Petri vel Pauli, vel Joannis, sed frustra, nam eo loci nulla sit baptismi mentio. Nec valet id quod producant ex sancto Dionysio, cap. 2 lib. de eccl. Hierar., ubi dicit in baptismum nomen dari. Sed nunquam ita sanctus Dionysius scripsit, sed ista : *καὶ τινος ἱερέως ἐκ τῆς ἀπογραφῆς αὐτοῦ καὶ τὸν ἀνοδοχὸν ἀνακηρύσσοντος*. Id est : Cum sacerdos quidam e scripto illum et susceptorem proclamaverit; ad quæ verba optimè sanctus Maximus scribit : *Σημαῖωσαι καὶ περὶ τῆς ἀπογραφῆς τοῦ βαπτιζομένου, καὶ τοῦ ἀνοδοχῶν*. Id est : nota descriptionem baptizati, et susceptoris. Siquidem olim competentes, id est catechumeni illi qui diu satis inter audientes conversati baptismum petebant, dies aliquot ante baptismum nomina sua referenda in matriculam dabant. Id planum est ex sancto Augustino, lib. de Cura pro mortuis habenda, cap. 12 : *Pascha jam appropinquabat, dedit nomen inter alios competentes*; et lib. de Fide et operibus, cap. 6 : *Illos fit multo diligentius et instantius iis diebus quibus competentes vocantur, cum ad percipiendum baptismum nomina jam dederunt*. Sancto Cyrillo Hieros., in præfatione *ὁνομαστογραφία τῶς ἡμῶν γέγονε*, id est, jun nominum inscriptio facta est; sancto Gregorio Nysseno, oratione de his qui baptismum differunt : *Δότε μοι τὰ ὀνόματα, ἵνα ἐγὼ αὐτὰ ταῖς αἰσθηταῖς ἐγχαράξω βίβλοις, καὶ γράψω τῷ μέλανι, θεὸς δὲ ἀφ' ὧν πλάξεν ἐν ἡμαῖνται*. Id est : date mihi nomina, ut ego ea in sensibilibus scribam libris; Deus vero in tabulis signet incorruptibilibus. Ita statuit concil. Carthag. iv, can. 85 : *Baptizandi nomen suum dent*.

Scribebantur etiam nomina infantium, ut liquet ex Codice Rhemensi : *Ut autem venerint ad ecclesiam, scribuntur nomina infantium ab acolytho; et vocantur in ecclesia per nomina sua, sicut scripti sunt*, etc. Et in Codice Ratoldi : *Ut autem venerint ad ecclesiam, scribuntur nomina infantium ab acolytho, et vocantur ante ostium ecclesiæ per nomina, sicut scripti sunt*. Idem videtur et in epistola Jesse Ambianensis episcopi de baptismi : *Tertia hebdomada in Quadragesima, secunda feria, hora tertia veniant ad ecclesiam, et antequam in ecclesiam introeant, scribantur nomina infantium, et eorum qui eos suscepturi sunt ab acolytho; et tunc vocantur ipsi infantes ab acolytho infra ecclesiam, etc*. Ex his patet infantes ante baptismum nomina olim habuisse, ac proinde in ipso baptismi non accepisse. Quare cum idem Jesse infra in eadem epistola dicit : *Ibi etiam nominatur infans sicut Joannes in Apocalypsi*. Hæc infans nominatio nihil aliud est quam nominis prius impositi repetitio, quæ certe non ubique vigeat, nam in Codicebus Ratoldi et Rhemensi, in quibus baptismi cæremonia enucleate describuntur, nihil simile repereris. Locus videtur intelligi de mutatione nominis, et novi impositione, ut videntur innuere hæc verba : *Sicut Joannes in Apoc.*

calypsi. Et olim si quando nomen mutandum esset, **352** mutabatur in baptismo, ut de Eudocia Theodosii junioris conjuge refert Theophanes, lib. xiv ad annum 4177. *Quam cum imperator ducturus esset uxorem, Christianam Atlicus fecit episcopus; et in baptisiate, cum prius vocaretur Athenais, Eudociæ nomen imposuit.*

322. *Credis in Deum Patrem, etc.* Hæc et similes interrogationes sunt juxta priscum Ecclesiæ morem, quem tangit Dionysius Alexandrinus epist. ad Xistum papam, apud Eusebium, lib. vi Hist. eccl., cap. 8, agens de quodam, qui ab hæreticis baptizatus, et in Ecclesia receptus, *καὶ τῶν ἐπιρωτήσεων, καὶ ἀποκρίσεων ἐπακούσας*. Id est, cum interrogationes et responsiones audisset, voluit iterum baptizari; et sanctus Cyrillus testatur catech. 2 mystag. *καὶ ἠρώτατο ἕκαστος, εἰ πιστεύει εἰς ὄνομα τοῦ Πατρὸς, etc.*, id est, et interrogatus est unusquisque, si credit in nomen Patris, et Filii, et Spiritus sancti, et confessi estis salutarem confessionem, et ter mersi estis. Sanctus Cyprianus epist. 70 : *Sed et ipsa interrogatio quæ fit in baptismo testis est veritatis. Nam cum dicimus : Credis in vitam æternam, et remissionem peccatorum per Ecclesiam, etc.*, et epist. 75 : *Baptizaret quoque multos usitata et legitima verba interrogationis usurpans, ut nihil discrepare ab ecclesiastica regula videretur... maxime cui nec Symbolum Trinitatis, nec interrogatio legitima et ecclesiastica defuit.* Optatus Milevitanus, lib. v adversus Parmenianum : *Quoque enim interrogante qui credidit, Deo credit; et post unum illius Credo, tu exiis alterum Credo.* Ita loquitur, quia cum Donatistæ refugas iterum baptizarent, eos ante baptismum rursus de Symbolo interrogabant, et ab eis alterum Credo exigebant, cum antea illud in Ecclesia catholica respondissent. Sanctus Ambrosius, lib. iv de Sacramentis, cap. 7, infra citandus. Sanctus Hieronymus, dialogo adversus Luciferianos : *Præterea cum solemne sit, et in lavacro post Trinitatis confessionem interrogare : Credis sanctam Ecclesiam? credis remissionem peccatorum?* Sanctus Augustinus, lib. v contra Donatistas, cap. 20. *Et ubique cum baptizatur etiam de sancta Ecclesia interrogatur;* lib de Anima et ejus origine cap. 40 : *Et ideo cum baptizantur, etiam Symbolum reddunt, et ipsi pro se ad interrogata respondent.*

Si vero parvuli rationis usum nondum adepti baptizarentur, pro illis susceptores interrogati respondebant. Sanctus Augustinus, epist. 25, ad Bonifacium : *Interrogamus eos a quibus offeruntur, et dicimus : Credit in Deum? de illa ætate, quæ utrum sit Deus ignorat, respondent : Credit.* Tertullianus, lib. de Baptismo, etsi morem vellicare videatur. *Itaque pro cujusque personæ conditione, ac dispositione, etiam ætate, cunctatio baptismi utilis, præcipue tamen circa parvulos. Quid enim necesse sponse etiam periculo ingeri? quia et ipsi per mortalitatem destituere promissiones suas possunt, et proventu malæ indolis falli.* Auctor de dogmatibus Ecclesiæ inter opera sancti Augustini : *Si vero parvuli sunt, vel hebetes, qui doctrinam non sapiunt, respondeant pro illis qui eos offerunt juxta morem baptizandi.*

323. *Et ego baptizo te, etc.* Ita in Editis, in Ordine Romano, Cod. Ratoldi, et apud Pameliū. Particula et additur propter emphasis, quæ desideratur in Cod. Rhemensi, ut s-quens pronomen ego. Hic autem et in Editis est unica mersio. At in aliis Codicibus nostris mss. Rhemensi et Ratoldi, in Ordine Romano, tum Editis, tum ms. bibliothecæ Corbeiensis, et apud Pameliū, quemadmodum et apud Alcuinum, lib. de divinis Officiis, cap. de Sabbato sancto, Theodulphum Aurelianensem, cap. 43 libri de Ordine baptismi, et Jesse Ambianensem episcopum, epistola supra citata, est trina immersio juxta priscum Ecclesiæ morem, quem videre est in can. 50 apostolorum, et apud antiquos Patres, sanctum Dio-

nysium, lib. de Hierarchia eccl., cap. 2; Tertullianum, lib. de Corona militis, cap. 3, qui ritum refert **353** inter veteres Ecclesiæ traditiones : *Dein ternigiamur, amplius aliquid respondentes, quam Dominus in Evangelio determinavit; sanctum Cyrillum Hierosolymitanum, catech. 2 mystag. : καὶ ἀνδύετε τρίτον εἰς ὕδωρ, καὶ πάλιν ἀνδύετε, id est, ter mersi estis in aqua, et rursus emeristis; sanctum Gregorium Nysenum, oratione catechetica, cap. 35 : ἢ δὲ εἰς ὕδωρ κάθοδος. καὶ τὸ τρίς ἐν αὐτῷ γενέσθαι τὸν ἀνθρώπον ἡπερίεχει μυστήριον, id est, descensus vero in aquam, et quod ter in eam sit homo demissus, habet mysterium. sanctum Basilium, lib. de Spiritu sancto, ad Amphilochem, cap. 27, qui hunc ritum inter traditiones apostolicas recenset : Τὸ δὲ τρίς βαπτίζεσθαι τὸν ἀνθρώπον πένθην : id est, jam ter immergi hominem unde? et apud sanctum Leonem, epist. 4, qui cum sanctis Cyrillo et Gregorio Nysseno supra citatis scribit hæc triduanam immersionem et ab aquis elevatione significari triduanam Christi sepulturam, et post triduum resurrectionem. Alta est etiam hujus ritus ratio, nempe Trinitatis personarum memoria, ut vult sanctus Gregorius papa, epist. 41^b lib. 1 Regesti. Unde Eunomium, quod sanctam Trinitatem non crederet, unicam immersionem invenisse ferunt.*

Alis tamen placet unicæ hujus mersionis auctores fuisse Theophronum Cappadocem et Eutychium prius Eunomii sectatores, ut videre est apud Sozomenum, lib. vi Hist. eccl., cap. 25. Et Eunomianos unica mersione baptizatos jubet iterum baptizari concil. Constantinopolitanum primum, can. 7, quia falsa baptismi forma utebantur, quam videre est apud sanctum Epiphanium, l. b. iii, hæresi 56. Quare prædicti concilii decretum non involvit Catholicos, qui recte de Trinitate sentientes, et recta baptismi forma utentes, unica mersione baptizati sunt. Quam in Hispanis catholicis prævit sanctus Gregorius papa epist. supra citata ad sanctum Leandrum, quamvis huic unicæ mersioni multum adversetur Alcuinus. Si quidem ille, epist. 69, ad Lugdunenses, damnat Hispanos, quod unica duntaxat mersione in baptismo uterentur. Et epist. seq. et 84 in eandem unicam mersionem invehitur; et quia se urgeri videt epistola sancti Gregorii, illam in dubium revocat. Sic enim ait epist. 10 : *Epistolam vero quam a beato Gregorio de simpla mersione dicunt esse conscriptam, in epistolari suo libro qui de Roma nobis allatus est non invenimus; alias vero omnes perspeximus in eo libro, quem ad occidentalium partium Ecclesias, pontifices, vel reges scripserat; ideo dubii sumus an illius sit, an ab aliquo hujus sectæ auctore sub illius nomine scripta sit.* Hæc ille; sed immerito. Nam hujus epistolæ stylus idem est cum aliis sancti Gregorii epistolis. Et quamvis exemplar epistolæ sancti Gregorii Roma ipsi Alcuino allatum hanc epistolam non habuerit, id efficere non potest ut de ea dubitemus. Nam Joannes Diaconus, auctor Vitæ sancti Gregorii, qui Romæ hanc vitam scripsit tempore Caroli Calvi, ac proinde non adeo remotus ab Alcuini ætate, cap. 53 Vitæ ejusdem, hanc eandem epistolam agnoscit tanquam verum et germinum sancti Gregorii fetum; qui sane cum Romæ scriberet hanc vitam, non habebat exemplar ab Hispania auctum. Sed et concilium Tolet. iv, can. 5, cui præfuit sanctus Isidorus Hispanensis episcopus, frater sancti Leandri, cui missa fuit hæc epistola, idem testatur : *Beatæ ergo memoriæ Gregorius Romanæ Ecclesiæ pontifex, qui non solum partes Italiæ illustravit, sed et longe existentes Ecclesias sua doctrina perdocuit, efflagitante sanctissimo Leandro episcopo de hac Hispaniæ diversitate, quid potius esset sequendum, inter cætera rescribens sic ait : de trina vero mersione baptismatis nihil responderi verius potest, quam ipsi sentitis, etc.*

Porro in trina mersione semel duntaxat forma proferebatur, et Alcuinus, epist. 81, redarguit eos qui

^a Ita quoque in Cod. Gemet. ac Theod. In Cod. Reg. Sueviæ nulla aut unicæ aut trinæ mersionis lit

mentio. Ms. Calensis cum Editis convenit.

^b Nunc est 43.

ter eam repetebant; sed ad singulas mersiones singulæ personæ nominabantur, ut patet ex codice Ratoldi abbatis: *Deinde baptizat sacerdos sub trina mersione tantum sanctam Trinitatem semel invocans, et dicens: Et ego baptizo te in nomine Patris (et mergat semel) et Filii (et mergat 354 iterum et Spiritus sancti (mergat tertio)).* Ita etiam habetur in veteri Ordine ms. biblioth. Corb. His a-tipulantur Ordo Romanus et Alcuius, lib. de divinis Officiis, cap. de Sabbato sancto. Nec abhorret Euchologium Græcorum in sequentia sancti baptismatis: *Βαπτίζεται ὁ δοῦλος τοῦ Θεοῦ ὁ δεῖνα εἰς τὸ ὄνομα τοῦ Πατρὸς, ἀμὴν. Καὶ τοῦ Υἱοῦ, ἀμὴν. Καὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος, ἀμὴν. Νῦν καὶ αἱ καὶ εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰῶνων, ἀμὴν. Ἐκάστη προσήρσι κατὰ γων εὐθύν, καὶ ἀνάγων.* Id est: Baptizatur servus Dei III. in nomine Patris, amen; et Filii, amen; et Spiritus sancti, amen; nunc et semper, et in sæcula sæculorum, amen; ad singulas appellationes, personarum videlicet, demergens eum et attollens. Hunc ritum elare satis videmus apud Tertullianum, lib. adversus Praxeam: *Et novissime mandans ut tingerent in Patrem, et Filium, et Spiritum sanctum, non in unum, nam nec semel, sed ter ad singula nomina in singulas personas tinguimur.* Tamen luit aliquando usitatum apud Græcos, ut ter ipsa forma repeteretur, quod videtur apud Cedrenum in compendio Historiæ sub M. Antonio: *Ἐκ τρίτου ἐπιχέειν ἐπὶ τὴν κεφαλὴν, τρίτον λέγων, βαπτίζεται θεόδωρος, etc.* Id est: Ter infundit super caput ter dicens: Baptizatur Theodorus, etc. Apud sanctum Ambrosium, lib. iv de Sacramentis, cap. 17, his mersionibus interponuntur interrogationes in hunc modum: *Interrogatus es: Credis in Deum Patrem omnipotentem? dixisti Credo, mersisti. Interrogatus es: Credis in Dominum nostrum Jesum Christum, et in crucem ejus? dixisti Credo, et mersisti, etc. Tertio et interrogatus es: Credis et in Spiritum sanctum? dixisti Credo, tertio mersisti.* Hæc ille; qui quamvis nullam formæ mentionem facit, eam tamen satis innuit lib. iii de Spiritu sancto, cap. 18: *Quomodo igitur non omnia habet, quæ Dei sunt, qui cum Patre et Filio a sacerdotibus in baptismo nominatur.*

An vero hæc vocabula, *ego baptizo te*, spectent ad necessitatem formæ hujus sacramenti, an invocatio sola personarum sanctissimæ Trinitatis ad validitatem hujus sacramenti sufficiat, dicendo tantum, *In nomine Patris, et Filii, et Spiritus sancti*, disputat Stephanus Tornacensis, epist. 5. Cum enim quidam vir diocesis Claromontanæ inopia sacerdotis filium suum *undejasset* (ut ipse loquitur) eumque immergendo his verbis omissis, *ego baptizo te*, dixisset tantum, *In nomine Patris, et Filii, et Spiritus sancti*, hæc resciscens Petrus Claromontanus episcopus consuluit venerabilem Mauricium Parisiorum episcopum; qui ut respondit nullum esse ejusmodi baptismum, non contentus Petrus scripsit Stephano Tornacensi episcopo, qui rescripsit ejusmodi formam esse sufficientem, et ejusmodi verba, *ego baptizo te*, non spectare ad essentialiam formæ baptismatis, ac proinde ejusmodi baptismum validum fuisse; hocque nervis omnibus probare nititur. Hæc tamen opinio theologorum scholæ adversatur.

Græci nominationi trium personarum sanctissimæ Triadis præmittunt hæc verba: *Βαπτίζεται ὁ δοῦλος τοῦ Θεοῦ*, id est: Baptizatur servus Dei, et nomen illius qui baptizatur, ut clarum est ex eorum Euchologio supra citato, formaque est indicativa, ut liquet etiam a Severo Joan. Moscho, cap. 176 Prati spiritalis: *Βαπτίζεται θεόδωρος εἰς τὸ ὄνομα τοῦ Πατρὸς, id est: Baptizatur Theodorus in nomine Patris, etc.; Theodoro lectore, ecloga 2: Βαπτίζεται Βάρβας εἰς ὄνομα τοῦ Πατρὸς, etc., id est: Baptizatur Barbas in nomine Patris, etc.; Cedreno, loco supra citato: Βαπτίζεται θεόδωρος, etc., et sub Anastasio imperatore: Βαπτίζεται Βάρβας, lege, Βάρβας.*

Ex quibus locis nota consensus priscorum et re-

• Forte legendum *Everate*, quo cognomine Joannes

A centiorum Græcorum in hac forma baptismi indicativa. Unde miror cur quidam scholastici scripserint Græcos proferre solitos *baptizetur*. Nota præterea ex locis citatis priscos Græcos non protulisse hæc vocabula in forma baptismi, ὁ δοῦλος τοῦ Θεοῦ, id est, servus Dei, sed a recentioribus addita fuisse.

355 Notandus est etiam error Cedreni, cum historiam Theodori Judæi, qui primo arena baptizatus est, deinde aqua, ad tempus Marci Antonini imperatoris refert, cum multis post annis contigerit. Nam Joannes Moschus, qui eandem historiam cap. citato refert, vixit circa annum Domini sexcentisimum, scribitque Patrem quemdam Andream huic baptismati interfuisse, et cum eo aliquando collocutum fuisse. Tandem observandum Græcos ad cujusque personæ sanctissimæ Triadis appellationem respondere Amen. Idque ex antiquo more, quem videre est apud Joannem Moschum, cap. citato: *Ἡμῶν ἐπακουσάντων τὸ ἀμὴν καὶ ἕκαστον ὄνομα τῆς ἁγίας καὶ ὁμοουσίου τῆς προσκυνητῆς Τριάδος.* Id est: Nobis respondentibus Amen per singula nomina sanctæ et consubstantialis adorandæ Trinitatis. Ita etiam habetur in tractatu Severi Alexandrini patriarchæ.

324. *Qui faciat signum crucis de chrismate in cruce pollice in vertice.* Ita in Codicibus Rhemensi, Rodradi et Ratoldi, et apud Pamelium. Fuitque vetus consuetudo ut baptizati statim chrismate in vertice ungerentur. Id testatur Jesso Arabianensis episcopus in epist. ad sacerdotes de baptismo: *Baptίζα ο αὐτὴν facit presbyter signum crucis de chrismate in vertice;* et infra: *Tunc chrismate caput perungitur.* Theodolphus episcopus Aurelianensis, lib. ms. de Ordine baptismi, cap. 15: *Baptizatorum itaque capita chrismate liniuntur;* et [Leg. ut] in regno et sacerdotio Ecclesiæ delibuti, et Christiani nominis prærogativam accipiant, et ejus membra, qui eos redemit, et eorum caput est, effici valeant. Id etiam liquet ex Fortunato, lib. v, carm. 4, ubi agit de Judæis a sancto Avito episcopo Arvenæ baptizatis:

Vincens Ambrosios suavi spiramine odores,
Vertice perfuso chrismatis efflat odor;

sacra Ambrósio, lib. iii de Sacramentis, cap. 1: *Accipis autem mysterium, hoc est unguentum supra caput, quia sensus sapientis in capite ejus, Salomon ait.* Hæc de re agunt sanctus Isidorus, lib. ii de Offic. eccl., cap. 25 et 26; sanctus Innocentius, in epist. ad Decentium episcopum, et alii nonnulli.

325. *Deus omnipotens Pater, etc.* Hæc eadem in unzione formula, saltem juxta sensum, existat apud sanctum Ambrosium, lib. ii de Sacramentis, cap. 7: *Ergo mersisti, venisti ad sacerdotem, quid tibi dixit? Deus, inquit, Pater omnipotens, qui te regeneravit ex aqua et Spiritu sancto, concessitque tibi peccata tua, ipse te ungit in vitam eternam.*

326. *Cum linteis in manibus.* Ad involvendo baptizatos, ut primum e fonte pedem extulerint, juxta antiquam consuetudinem. Nudi enim e lavacro surgentes a susceptore linteo involuebantur, ut clarum est ex Victore Uticensi, lib. iii Hist. Vandalicæ persecut.: *Qui cum, Elpidoforo sedente et fremente, honorabilis senior capisset extendi, priusquam exueretur, clam furto nescientibus cunctis, in la quibus eum suscipiens de fonte dudum texerat sabana bajulabat; quibus ventilatis, simulque in ostensione sanctorum extensis, in his verbis totam ad fetum et lacrymas commovisse dicitur civitatem. Hæc sunt linteamina, Elpidofore, minister erroris, qui te accusabant, dum Majestas venerit, custodiende diligentia mea, ad testimonium tuæ perditionis ad demergendum te in abyssos putei. Hæc te immaculatam cinceret de fonte surgentem.* t. t. epist. 6 Pauli papæ ad Pipinum regem: *sabanum videlicet in quo nostra dulcissima atque amantissima spiritalis filia sacratissimo lavacro abluta suscepta est.* Sabanum autem est linteam. Glossæ veteres mss. bibliothecæ Corbeiensis: *Sabanum linteam vil-*

Moschus apud Græcos notus.

tosum. De hoc vocabulo consule observationes nostras ad Concordiam regularum cap. 41, § 11.

327. *Ut cum vestiti fuerint.* Albis videlicet. **356** Nam educti e fonte bapti-mali induebantur albis vestimentis in signum candoris et puritatis mentis, de quibus agunt Dionysius magnus, cap. 2 Eccl. Hierar.; sanctus Cyrillus Hierosolymitanus, catech. 4; sanctus Ambrosius, lib. de His qui mysteriis initiatur, cap. 7; sanctus Paulinus, epist. 12, ad Severum:

Inde parens sacro ducit de fonte sacerdos,
Infantes niveos corpore, corde, habitu;

Fortunatus, lib. III, carm. 7, de Saxonibus a Felice episcopo baptizatis:

Fulgentes aninas vestis quoque candida signat,
Et grege de niveo gaudea pastor habet;

et lib. V, carm. IV, de Judæis baptizatis ab Avito Arvernæ episcopo:

Lacteus hinc vesti color est, hinc lampade fulgor
Ducitur, et vario lumine picta dies;

Joannes Moschus, cap. 207: Οἱ οὖν γείτονας ἰδόντες αὐτὴν λευκοφοροῦσαν, εἶπον αὐτῇ: Τίς σε ἰδάπτισεν, id est: Vicini videntes eam albatam, dixerunt ei: Quis te baptizavit? sanctus Gregorius Turonensis, lib. II Hist., cap. 99: *In ipsis sicut regeneratus fuerat albis obiit;* Jobius, lib. III de Verbo incarnato, cap. 18 (*In biblioth. Photii, n. 222*): Διὰ τοῦτο φωτιζόμενοι ἐπτά ἡμέρας λαμπροφοροῦσι. Id est: Propterea ii qui baptizantur septem dies candidas gerunt vestes; et infra, eodem capite: Τὸ μέντοι λαμπροφορεῖν τοὺς βαπτιζομένους τῆς τῶν Ἀγγέλων ἐστὶ σύμβολον λαμπρότητος, τὸ καθαρὸν ἐκείνοις τοῦ νοῦ καὶ ἀμύγης τῆς ὕλης καὶ τῶν πάθων διακρυστάσεως. Id est: Quod baptizati candidis vestibus utantur, signum est candoris angelici, significantis eam quæ in illis inest puritatem mentis, et separationem a materia et passionibus; Theodulphus, lib. ms. de Ordine baptismi, cap. 14: *Et nos albis post baptismum induimur vestibus, ut mundiciem teneamus in opere, quam accepimus in regeneratione, servantes et nostram innovationem, et angelici splendoris decorem.* Jesse Ambianensis epist. citata: *Tunc albis induitur vestimentis propter gaudium regenerationis, castitatem vitæ, et Angeli splendoris decorem.*

Nota citatorum auctorum rationes. Idem videre est apud Socratem, lib. VII Hist. eccl., cap. 17, in quo agitur de baptismo ejusdam Judæi: Ἐσθῆτα δὲ αὐτῶ λαμπρὰν ὀνησάμενος. Id est: cum emisset ei vestem candidam. Et in Chronico Alexandrino, de sancto Gelasino martyre, qui in Theatro per risum baptizatus, ad Christum conversus est: Βαπτισθεὶς, καὶ ἀνεβῶν ἐκ βουρτίου φορέσας ἱμάτια λευκά. Id est: baptizatus, et egressus e labro alba veste indutus, noluit deinceps minime agere, dicens: Christianus sum.

328. *Qui etiam prohibentur lactari ante sacram communionem.* Ita in Excusis. Aliter præcipitur in Cod. Rhemensi: *Illud tamen providentes, ut postquam baptizati fuerint, nec ablactentur, antequam communicent.* Quemadmodum in Cod. Ratoldi: *Illud autem providendum est baptizatis, ut nullus cibum accipiat, nec ablactetur atque communicet, nisi post missas.* Non puto tamen pueros et infantes communicasse jejunos, cum officium Sabbati magni in his Sacramentorum libris incipiat tantum hora octava, id est secunda post meridiem; sed alicubi observatum fuisse, ut post susceptum baptismum nullum sumerent cibum vel lac ante Eucharistiæ sumptionem, reverentiæ causâ. Olim autem Eucharistiæ sacramentum cum ipso baptismo sumebatur, ut planum est ex sancto Ambrosio, libro de His qui mysteriis initiatur, cap. 8; sancto Justino martyre, apolog. 2 pro Christianis, cum scribit diebus Dominicis, celebrato baptismo, divina mysteria corporis et sanguinis confici, et assistentes communicare; et Origene, homil. 4 in cap. XLII Josue: *Si vero ad mysticum baptismi veneris*

A fontem, et consistente sacerdotali et levitico ordine initiatus fueris venerandis illis magnifici que sacramentis, quæ norunt illi quibus nosse fas est, tunc etiam sacerdotum ministeris, 357 Jordane digresso, terram promissionis intrabis.

Nec soli adulti, sed etiam ipsi infantes simul cum baptismo sumebant Eucharistiæ sacramentum. Id testantur Codices sancti Eligii, Ratoldi et Rhemensis; sanctus Dionysius, cap. 7 de cœlesti Hierarchia: Μεταδίδωσι δὲ τῶ παιδὶ τῶν ἱερῶν συμβόλων ὁ ἱεράρχης, etc. Id est: Porro pontifex puerum consortem facit sacrorum mysteriorum, ut in eis educetur, neque aliam vitam aliam quam eam quæ divina semper spectet. Ibi autem loquitur de puero qui careat usu rationis, nam paulo ante agit de illius susceptore qui spondere pro illo debeat, et ad singulas abrenuntiationes et interrogationes respondere. Sanctus Paulinus, epist. 12, ad Severum:

Inde parens sacro ducit de fonte sacerdos
Infantes niveo corpore, corde, habitu.

B Circumdansque rudes sacris altaribus agnos,
Cara salutariter inbuit ora cibis.

Sanctus Augustinus, epist. 102, ad Vitalem Pelagianum: *Unde et ipsi, sicut dixi, si in illa parva ætate moriuntur, utique secundum ea quæ per corpus gesserunt, id est tempore quo in corpore fuerunt, quando per corda et ora gestantium crediderunt, vel non crediderunt; quando baptizati, vel non baptizati; quando carnem Christi manducaverunt, vel non manducaverunt; quando et sanguinem biberunt, vel non biberunt.* Auctor libri de eccl. Dogmatibus inter opera sancti Augustini, cap. 52: *Si vero parvuli sunt, vel hebetes, qui doctrinam non capiunt, respondeant pro illis qui eos offerunt juxta morem baptizandi; et sic, manus impositione chrismate communiti, Eucharistiæ mysteriis admittantur.* Jesse Ambianensis, epistola toties citata: *Novissime autem corpore et sanguine Christi confirmatur infans, ut ejus possit esse membrum qui pro eo passus est, et resurrexit, ipso Domino attestante, qui dixit: Qui manducat meam carnem, in me manet.*

329. *Majores vero pedem ponunt super pedem patris sui.* Hujus ritus visuntur adhuc quædam antiquæ imagines.

330. *Patris sui.* Patris sunt qui offerunt baptizandos, eosque baptizatos de sacro fonte suscipiunt: Gallice parrains. Concilium sextum Arelatense, can. 9: *Et patris eos quos de lavacro fonte suscipiunt, etc.* Capitulum Herardi Turonensis archiepiscopi, cap. 27: *Ut patres et patris filios suos et filios erudiant et enutrient.* Qui et dicti sunt susceptores. Jesse Ambianensis episcopus, epist. citata: *Et signent ipsos infantes in frontibus eorum susceptores viri vel feminae, id est patris, vel matris.* Dicuntur et spondere. Tertullianus, lib. de Baptismo: *Quid enim necesse spondere etiam periculo ingeri.* Sanctus Dionysius, cap. 2 et 7 eccl. Hierar., appellat ἀναδόχους, id est susceptores.

D 331. *Levata manu super capita omnium.* Ita in Excusis. In Ordine Romano: *Elevata et imposita manus super capita omnium.* In Codice Tiliano: *Elevata et composita manus super capita omnium.* Apud Alcuinum, cap. de Sabbato sancto: *dat pontifex super eos Orationem, imposita scilicet manu super capita eorum,* etc. In Pontificali Romano: *Tunc extensis versus confirmandisque manibus dicit.* Quæ verba sunt prætermissa in Cæremoniali episcoporum auctore Andrea Piscara Castaldo, lib. II, sect. 15. Sic enim ait: *Tunc deposita mitra surgit, et conversus ad confirmandos, junctis manibus ante pectus, dicit: Spiritus sancti gratia, etc. Deinde signans se a fronte ad pectus, dicit Vers. Adjutorium, subdicens postea Versus et Orationem: Omnipotens, etc.* **358** Quod miror, nam ad hanc impositionem seu extensionem manuum per Orationem pontificis Spiritus sanctus advocatus et invitatus accipitur, ut clarum erit ex auctoribus citandis: Tertulliano, lib. de Baptismo: *Dehinc manus imponitur per*

Benedictionem advocans et invitans Spiritum sanctum; et lib. de Resurrectione carnis: *Caro manus impositione adumbratur, ut et anima Spiritu illuminetur;* sancto Cypriano, epist. 72: *Eo quod parum sit eis manus imponere ad accipiendum Spiritum sanctum, nisi accipiant et Ecclesie baptismum;* et epist. 73, ad Iubaianum: *Quod nunc quoque apud nos geritur, ut qui in Ecclesia baptizantur præpositis Ecclesie offerantur; et per nostram Orationem et manus impositionem Spiritum sanctum consequantur, et signaculo dominico consignentur;* sancto Augustino, lib. xv de Trinitate, cap. 26: *Neque aliquis discipulorum ejus dedit Spiritum sanctum. Orabant quippe ut veniret in eos, quibus manus imponebant, non ipsi eum dabant, quem morem in suis præpositis etiam nunc servat Ecclesia.* Quæ sane verba notanda sunt, et mirum in modum illustrant hunc veterum Sacramentarium, Ordinis et Pontificali Romani locum, in quo clare videmus manus imponi et invocari Spiritum sanctum a pontifice, dicendo Orationem subjectam: *Omnipotens sempiterne Deus, etc.* Unde præclare sanctus Isidorus, lib. ii de Officiis divinis, cap. 26, scribit: *Spiritum autem sanctum accipere possumus, dare autem non possumus, sed ut detur, Deum invocamus.* Id idem est ex cap. Act. viii: *Qui cum venissent, oraverunt pro ipsis, ut acciperent Spiritum sanctum; nondum enim in quemquam illorum venerat, sed baptizati tantum erant in nomine Domini Jesu. Tunc imponebant manus super illos et accipiebant Spiritum sanctum.* Theodulphus tamen et multi alii dicunt Spiritum sanctum dari a pontifice, sed id facit non ut causa principalis, sed ut instrumentalis.

332. *Omnipotens sempiterne Deus, etc.* Habetur in Ordine et Pontificali Romano, in quibus ad singulas combinationes donorum Spiritus sancti interponitur Amen. In Cod. Rodradi præfigitur hic titulus: *Oratio ad infantes consignandos.* Apud Amalarium Fortunatum, lib. i de Officiis Eccl., cap. 27, hæc Oratio incipit tantum a verbo *emitte.* Illam videtur innuere sanctus Ambrosius, lib. ii de Sacramentis, cap. iii, eum ait: *Sequitur spiritale signaculum, quod audistis hodie legi. Quia post fontem superest ut perfectio fiat, quando ad invocationem sacerdotis infunditur Spiritus sapientiæ et intellectus, Spiritus consilii atque virtutis, Spiritus cognitionis atque pietatis, Spiritus sancti timoris.*

333. *Pontifex, tincto pollice in Chrismate, etc.* Ita apud Alcuinum, cap. de Sabbato sancto, et in excusis Sacramentariis. Uctionis chrismatis mentio fit apud sanctum Dionysium, cap. 2 et 4 eccl. Hierar.; sanctum Cyrillum Hierosolymitanum, catech. 3 mysag., quemdam anonymum, in sermone de Chrismate inter ope a sancti Cypriani; Tertullianum, lib. de Baptismo, et de Resurrectione carnis; sanctum Augustinum, lib. xv de Trinitate, cap. 26, et aliis locis infra citandis; concilium Hispalense, can. 7, infra citando; auctorem lib. de Dogmatibus ecclesiasticis, inter opera sancti Augustini; Innocentium papam, epist. ad Decentium Eugubinum episcopum; sanctum Isidorum, lib. ii de divinis Officiis, cap. 26; Jesse Ambianensem episcopum: *Confirmet eum episcopus in fronte de chrismate.* Theodulphum episcopum Aurelianensem, lib. citati cap. 17: *Nam presbyteris sive absentibus, sive presentibus episcopis baptizare, et baptizatos Chrismate ungerere licet, sed quod ab episcopo fuerit consecratum; nec tamen frontem ex eodem oleo signare, quod solis debetur episcopis cum tradunt Spiritum sanctum;* sanctum Gregorium papam, lib. iii Regesti, cap. 26^a; sanctum Gregorium Turonensem, lib. ii Hist., cap. 3, et multos alios.

359 Vides ergo hic duplicem hujus sacramenti ritum, primum manus impositionem, alterum unctionem chrismatis in fronte, qui comprehendit signationem, quia ungerendo imprimitur signum crucis.

Hos duos actus distinguit Alcuinus, lib. de Officiis ecclesiasticis, cap. de Sabbato sancto toties citato, conformiter Ordini, et Pontificali Romano, et nostris Sacramentariis: *Et postquam induti fuerint, dat pontifex super eos Orationem, imposita scilicet manu super capita eorum cum invocatione septiformis gratiæ Spiritus sancti. Oremus. Omnipotens sempiterne Deus, qui regenerare. Hac fuita facit crucem de chrismate cum pollice in frontibus eorum, dicens. Guillelmus Parisiensis, lib. de Sacramentis: præmissa enim Oratione super confirmandos pingitur signum crucis de chrismate in frontibus eorum; et impositis manibus super capita eorum dicitur eis: Pax tecum. Siquidem ad impositionem manuum apostolorum solebat dari Spiritus sanctus, et datur modo ad impositionem manuum episcoporum. Concilium Hispalense 2, can. 7: *Nec licet eis (Presbyteris) per impositionem manus fidelibus baptizatis, vel conversis ex hæresi paracletum Spiritum tradere, nec chrisma conficere, nec baptizatorum frontes signare.* Sanctus Cyprianus, epist. 73, ad Iubaianum: *Quod nunc quoque apud nos geritur, ut qui in Ecclesia baptizantur præpositis Ecclesie offerantur, et per nostram Orationem et manus impositionem Spiritum sanctum consequantur, et signaculo dominico consignentur.* Tertullianus, lib. de Resurrectione carnis: *Scilicet caro abluitur, ut anima emaculetur; caro ungitur, ut anima consecretur; caro signatur, ut anima manuiat; caro manus impositione adumbratur, ut et anima spiritu illuminetur.* Ubi et diversos effectus unctioni, et manuum impositioni attribuit. Ex illo etiam textu observandum aliquando manus impositionem fuisse unctioni postpositam, quod videtur etiam in loco supra ex Guillelmo Parisiensi citato.*

Hæc autem chrismatis unctio fuit tempore apostolorum, quemadmodum et manus impositio, quamvis Jacobus de Vitriaco, cap. 37 Hist. occidentalis contrarium asseruerit: *Hoc sacramentum partim institutum est ab apostolis, quantum ad manus impositionem, partim ab Ecclesia, quantum ad unctionem chrismatis, quod non legimus apostolos fecisse.* Contrarium enim apparet ex sancto Paciano antiquissimo scriptore. Siquidem ille epistola 1 scribit ad episcopos Iugandi et solvendi auctoritatem fluxisse ab apostolis, sicut baptismatis et ch. ismatis. *Hoc ergo (inquit) superaddicavimus, quod apostolorum doctrina fundavit. Denique et episcopi apostoli nominantur, sicut de Epaphrodito Paulus disserit: FRATREM ET COMMILITONEM (inquit) MEUM, VESTRUM AUTEM APOSTOLUM. Si ergo et lavacri et chrismatis potestas majorum et longe chrismatum ad episcopos inde descendit, et ligandi quoque adfuit, atque solvendi. Et paulo post: Ergo nec chrisma, nec baptisma, nec criminum remissio, nec innovatio corporis sanctæ potestatis ejus indulta est, quia nihil propria usurpatione mandatum est, totumque ut ex apostolico jure defluxit.* Imo et praxim fuisse ostenditur tempore apostolorum, ut notum est ex historia, quam ex Clemente Alexandrino refert Eusebius, lib. ii Hist. eccl., cap. 17, ubi de quodam episcopo qui baptizaverat quemdam juvenem sibi a sancto Joanne apostolo commendatum, scribit: *Ὁ τὸ τέλειον αὐτῷ φιλανθήμων ἐπιστάσας τὴν σπαραγίδα τοῦ κυρίου.* Id est: Ubi signaculo Domini tanquam perfectia animi custodia signasset. Quod non potest aliter intelligi quam de chrisimatione, quæ eo quod fiat in modum crucis in ipsa fronte, ut postea dicitur, recte signaculum Domini appellatur; quemadmodum et in ecloga Vitæ sancti Athanasii in Bibliotheca Photii, num. 258: *Τούτους ἐπιχρίσας διὰ τῆς ἐν Χριστῷ σπαραγίδος ἐτέλειωσεν.* Id est: Qui cum eos inunxisset, Christi signaculo consummavit. Agitur enim ibi de pueris in a puero Athanasio baptizatis quibus postea sanctus Alexander pontifex confirmationis sacramentum 360 contulit. Unde et dicitur signari Christiani apud sanctum Athanasium,

* Nunc lib. iv, epist. 26.

ep. 1, ad Serapionem : *Ἐὶ δὲ κτισματα ἐν τούτῳ χρίεται καὶ σφραγίζονται.* Id est : Si creaturæ in illo (Spiritu sancto) unguuntur et signantur. Et apud Tertullianum, lib. de Resurrectione carnis : *Caro signatur, ut et anima muniatur*; et lib. de Præscriptionibus hæreticorum, ubi probat diabolum simiam esse divinorum mysteriorum : *Et si adhuc memini, mithra signat illic in frontibus milites suos.* Quod etiam satis indicat τὸ φυλακτήριον, id est, custodia; signatio enim illa est robur et custodia animæ; unde recte Tertullianus subiunxit : *ut et anima muniatur.* Et merito Clemens adiunxit epitheton τέλειον, id est perfectum, quia hujus unctionis et signationis est perficere et consummare baptizatos; quocirca a sancto Dionysio dicitur *τελειωτικὴ χρισίς*, cap. 4 eccl. Il erar., id est consummans et perfecta unctio. Et in citata ecloga Vitæ sancti Athanasii dicitur : *Διὰ τῆς ἐν Χριστῷ σφραγίδος ἐτελείωσεν.* Id est : Christi signaculo consummavit.

Accedit auctoritas sancti Augustini, qui hunc chrismationis sive signationis ritum appellat sacramentum; ergo ab apostolis manavit, quia a Christo institutum est. Siquidem ita nos docet lib. II contra litteras Petilianii, cap. 104 : *Et in hoc unguento sacramentum chrismatis interpretari vultis, quod quidem in genere visibilium signaculorum sacrosanctum est, sicut ipse baptizamus.* Et in Psalmum cxli : *Multa sacramenta aliter atque aliter accipimus; quædam, sicut nostis, ore accipimus, quædam per totum corpus accipimus, quædam fronte per signum crucis.*

254. *Facit crucem in fronte.* Unctio chrismatis fit in fronte in modum crucis ex antiqua Ecclesie consuetudine. Sanctus Augustinus, in Psalmum cxli : *Inaulet illic Crucifixo; videam ego in frontibus regum crucem Crucifixi;* et paulo post : *Multa sacramenta aliter atque aliter accipimus, quædam, sicut nostis, ore, etc.* Sanctus Gregorius papa, lib. III Regesti, cap. 26^a. *Bacharius, epist. ad Januarium : Revertatur porta in Anathoth, quæ interpretatur respondens signum, quod suscipiamur esse frontis patibulum, ubi signum salutis nostræ et dominicæ sanctitatis accipimus, quod est aurea lamina ubi pontifex nomen Domini scriptum mandatur accipere tetragrammaton. Vis scire quia non incongrue portam Ana hoth, quæ interpretatur respondens signum, pro patibulo frontis accipimus? Junxit propheta huic portæ unguentarium loca, quæ per tropologias nominum ab aliis virtutibus dicuntur esse restructa. Unguentarium autem loca quæ sunt, nisi illa quæ chrismatis sanctificatione tanguntur? Victor Utiensis, lib. I de Persecutione Vandalica : Et frontem, in qua Christus vexillum suæ fecerat crucis, rugatam descendentes atque rugientes os eenderent nervi. Sanctus Gregorius Turonensis, lib. II Hist., cap. 3 : Igitur rex omnipotentem Deum in Trinitate confessus baptizatus est in nomine Patris, et Filii, et Spiritus sancti, delibutusque sacro chrismate cum signaculo crucis Christi. Prudentius in Psychomachia :*

Post inscripta oleo frontis signacula, per quæ Unguentum regale datum est, et chrisma perenne.

In Cathemerino hymno qui inscribitur pro omni hora :

Dic tropæum passionis,
Dic triumphalem crucem,
Pange vex illum notatis
Quod relulget frontibus.

Et in Apotheosi :
Ipse quoque exanimis posito diademate princeps
Fallet, et asjantes circumspicit; æquis alumus
Chrismatis inscripto signaret tempora signo,
Qui Zoroastræos turbasset fronte susurros.

361 Agit de Juliano apostata, qui cum sacris magis operam daret, ob præsentiam cujusdam juvenis

^a Nunc lib. IV, epist. 26.
^b In Edit. Vatic. et Gussanvil., consentientibus mss. et Theoder. legitur : *Ut autem surrexerit a fonte, ille qui eum suscipit offerat eum uni presbytero, qui faciat signum crucis de chrismate cum pollice, in ver-*

A satellitis baptizati turbati demones, nullo dato responso, auferunt. Jesse Ambianensis, epistola supra citata : *Post hæc confirmet eum episcopus de chrismate in fronte.* Hinc capiendus est Tertullianus, lib. de Præscriptionibus hæreticorum : *Tingit et ipse quosdam utique credentes et fideles suos, expositionem delictorum de lavacro reponitit; et si adhuc memini, mithra signat illic in frontibus milites suos.* Et hic quidem ritus Latinorum.

At Græci olim non solum frontem ungebant, sed etiam aures, nares et pectus, ut docet sanctus Cyrillus Hierosolymitanus, catech. 3 mystag. : *καὶ πρῶτον ἐχρίσθη ἐπὶ τὸ μέτωπον, ἵνα ἀπολαγῆται τῆς ἀσχυρίας, ἢ ὁ πρῶτος παραβάτης ἀνθρώπος πανταχοῦ περιφύρει,* etc. Id est : *Et primo unguimini in fronte, ut amoveatur a vobis pudor, quem primus transgressor homo circumfererat, simulque ut possitis amoto velo a fronte gloriam Domini inspicere.* Deinde vero aures unguuntur, ut aures ad divina mysteria percipiat; de quibus Isaias dixit : *ET ADDIDIT MIHI DOMINUS AD AUDIENDUM; et Dominus in Evangelio : QUI HABET AURES AUDIENDI, AUDIAT (cap. IX Matth., 1).* Postea in naribus, ut divinum percipientes unguentum dicatis : *CHRISTI BONUS ODOREMUS, ET IN EIS QUI SALVANTUR (II Cor. II).* Tum vero in pectore, ut induti thoracem justitiæ, fortes adversus insidias diaboli consistatis.

In libro Severi patriarchæ Alexandrini de baptisate signantur et unguuntur chrismate omnia eorum membra, frons vero tribus vicibus. Apud Æthiopes vero omnia fere eorum membra unguuntur, frons, oculi, nares, et labia; aures, dorsum et granum pectoris, seu os stomachi; tibiæ et ulnæ; genua et omnes juncturæ; sola pedum et spina, ut clarum est ex Ordine mysteriorum quod vocant. Hodie apud Græcos unguuntur frons, oculi, nares, os, aures, pectus, manus et pedes, ut videre est in eorum Euchologio. Et hæc de unctione, sui signatione.

Tandem notandum est in hoc nostro Codice sancti Eligii nulla exstare verba, seu formam, quæ inter unguendum proferantur, quemadmodum^b nec in editis, nec in vetusto Pontificali mss. quod asservatur in Ecclesia Rothomagensi, putaturque esse Anglicanum. Olim tamen invocationem sanctissimæ Trinitatis adhibitam fuisse videmus apud Alcuinum, lib. de divinis Officiis, cap. de Sabbato sancto. Idque ex praxi Ecclesie Romanæ : *De hac re apostolicis apud Romanos ita agit : Postquam pontifex baptizaverit, vel quibus jusserit ipse, levant ipsos infantes in manibus, etc.* Infra : *Et postquam induti fuerint, dat pontifex super eos Orationem, imposita scilicet manu super capiti eorum cum invocatione septiformis gratiæ Spiritus sancti. Omnis : Omnipotens sempiternus Deus, qui regenerare. Hac finita, facit crucem de chrismate cum pollice in singulorum frontibus, ita dicendo : In nomine Patris, et Filii, et Spiritus sancti. Pax tibi. Respondent omnes : Et cum Spiritu tuo.* Apud Amalarium, lib. I de Offic. eccl., cap. 2, idem habetur : *Dicit Romanus libellus, de quo sæpe commemoravimus. Oratione expleta, facit crucem cum pollice ex chrismate in singulorum frontibus, ita dicendo : In nomine Patris, et Filii, et Spiritus sancti. Pax tibi, et cum spiritu tuo. In Ordine Romano præmittantur hæc verba : Confirmo te. Oratione expleta interrogantibus diaconibus nomina singulorum, pontifex, tincto pollice in chrismate, faciat crucem in frontibus singulorum, ita dicendo : Confirmo te in nomine Patris, et Filii, et Spiritus sancti. Amen. Amen. Pax tecum. Amen. Et cum spiritu tuo. In Ordinibus mss. Tiliano, et sancti Germani a Pratis sic habetur : Confirmo te et signo in nomine Patris, et Filii, et Spiritus sancti. Amen.*

362 Pax tecum, et cum spiritu tuo. Apud Guillelmum Parisiensem, lib. de Sacramentis, hanc formulam

licet ejus, dicens : Deus omnipotens, Pater Domini nostri Jesu Christi, qui te regeneravit ex aqua et Spiritu sancto, quique dedit tibi remissionem omnium peccatorum, ipse te linat chrismate salutis in vitam æternam. *Resp. Amen.*

reperire est : Consigno te, et cruce confirmo te. *Quia autem* (inquit) *pontifex dicit, pingendo characterem, Consigno te et cruce confirmo te, intelligenda est consignatio.* Apud Albertum magnum ms. bibliothecæ sancti Victoris in Suburbio Parisiensi, in 4 sent., pag. 234, hæc forma confirmationis exstat : Confirmo te signo crucis, et chrismate salutis in nomine Patris, et Filii, et Spiritus sancti. In alio Pontificali ms. quod asservatur in Ecclesia Rothomagensi hæc videre est : *Tunc faciat crucem in fronte eorum chrisma (Lege chrismate) dicens : Consigno te signo crucis et confirmo chrismate salutis in nomine Patris, et Filii, et Spiritus sancti. Amen. Pax vobiscum, vel, tecum. Et cum spiritu tuo. Tandem in Pontificali Romano sic habetur : Signo te signo crucis, et confirmo te chrismate salutis in nomine Patris, et Filii, et Spiritus sancti ; ut implearis Spiritu sancto, et habeas vitam æternam. Amen. Græci vero, præmissa hæc Oratione, ut habetur in eorum Euchologio, *ἀπό τὸς δέσποτα παμβασιλεὺ εὐσπλαγγχε χάρισαι αὐτῶ καὶ τὴν σφραγίδα, etc.*, id est : Tu Domine, omnium Rex et misericors, dona ei et signaculum largitionis sancti, et omnipotentis adorandique tui Spiritus. Inter unguendum dicitur *σφραγίς δωρεῆς Πνεύματος ἁγίου*, id est, signaculum doni Spiritus sancti. Quæ quidem formula exstat in can. 7 concilii primi Constantinopolitani, in quo statuit concilium ut Novatiani, Macedoniani, Apollinaristæ, et quidam alii hæretici, qui abjurata hæresi Ecclesiæ catholicæ reconciliantur, chrismate ungantur in fronte, oculis, naribus, ore et auribus, dicendo : *Σφραγίς δωρεῆς Πνεύματος ἁγίου.* Apud Severum patriarcham Alexandrinum, lib. de Ritibus baptismi hanc formam videre licet : *Chrismate sancto suavitatis odoris Christi Dei, sigillo veræ fidei, complemento pignoris Spiritus sancti ob-signatur talis, N. in nomine Patris, et Filii, et Spiritus sancti ad vitam sæculi sæculorum. Amen.**

Hactenus de sacramentis baptismi, et confirmationis. Sed quia multa quæ ad baptismi ritus spectare videntur prætermisimus, non abs re erit si his quæ scripsimus libellum Theodulphi episcopi Aurelianensis de ordine baptismi subjiciamus, quem ms. ex bibliotheca Corbeiensi habuimus, in quo omnia quæ ad sacramentum baptismi spectant, enucleate satis cum mystica interpretatione exponuntur, cui etiam elucidationis gratia quasdam notationes adjungemus.

Theodulphi libellus de ordine baptismi.

« Reverentissimo atque charissimo fratri Joanni episcopo, Theodulfus salutem.

« Præceptum tuum, vir venerabilis Joannes, peregi ; etsi non solerti efficacia, plena tamen obedientia. Præcepisti enim mihi, imo per te charitas præcepit ut quibusdam quæstionibus de ordine baptismi a domino et glorioso imperatore Carolo tibi transmissis breviter et cito responderem. Coarctantibus itaque me hinc brevitate, qua cogebar brevi sermone res magnas expedire, illinc temporis angustia, qua cito quod jusseras adimplere volebam quod jussisti.

« Quod opus utinam esset tam efficaciter expletum quam est libenter susceptum ! Quanquam ergo mihi spatiose tractandi, et Patrum volumina revolvendi, quibusdam occupationibus præpeditibus, facultas nulla suppeteret, et me ad jussionem implendam charitas promoveret, de singulis quæ mihi occurrere poterunt, celeri cursu scripsi, et vesuræ fraternitati misi, ut si non habuerint responsa emolumentum, saltem obedientia habeat fructum. Quæstiones interea istæ, ut ego te nosse certus sum, a regali celsitudine non sunt factæ necessitate discendi, sed studio discendi, nec, ut ipse, his absolutis, de nesciitis valeat imbui, 363 sed ut alii de somno desidiosi corporis ad rerum absolvendarum utilitatem valeant excitari ; quippe cui hoc semper familiare est, ut exerceat præules ad sanctarum Scripturarum indagacionem et sanam sobriamque doctrinam, omnem clerum ad

disciplinam, philosophos ad rerum divinarum humanarumque cognitionem, monachos ad religionem, omnes generaliter ad sanctitatem, primates ad consilium, judices ad justitiam, milites ad armorum experientiam, prælatos ad humilitatem, subditos ad obedientiam, omnes generaliter ad prudentiam, justitiam, fortitudinem, temperantiam, atque concordiam. His et similibus rebus ille virorum optimus Deo sibi propitio sanctæ Ecclesiæ fastigium accumulare non cessat, et admirabili in rerum ecclesiasticarum sive civilium administratione strenuus, et sapientiæ fonte redundat, et virtus [*Leg. virtutis*] exhibitione triumphat.

Incipiunt capitula.

« I. Cur infans catechumenus efficitur. II. Quid sit catechumenus. III. Cur exsufflatur. IV. Cur exorcizatur. V. Cur catechumenus accipit salem. VI. Quæ sit interpretatio Symboli secundum Latinos. VII. De credulitate, quomodo credendum sit in Deum Patrem omnipotentem, et in Jesum Christum Filium ejus natum et passum, et in Spiritum sanctum, sanctam Ecclesiam catholicam, et cætera quæ sequuntur in eo Symbolo. VIII. De scrutinio. IX. Cur tanguntur de spatio nares et aures. X. Cur pectus de oleo ungitur, vel scapula signantur, vel linuntur. XI. Quid sit abrenuntiatio. XII. De abrenuntiatione Satanae et omnibus operibus ejus, atque pompis, vel, quæ opera diaboli, et pompæ. XIII. De sacramento baptismi. XIV. Cur albis induitur vestibus. XV. Cur sacro chrismate caput perungitur. XVI. Cur mystico tegitur velamine. XVII. Cur ab episcopo confirmetur [et] per manus impositionem accipiat septiformis gratiæ Spiritum. XVIII. Cur corpore et sanguine Dominico confirmetur.

« I. Antiquus mos servatur ; quicumque enim ad apostolos credentes baptizandi adveniebant, instruebantur et docebantur ab eis, et instructi, et docti de sacramento baptismatis et de cæteris regulis fidei, accipiebant sacrosanctum mysterium baptismatis. Unde ait Apostolus : *An ignoratis, fratres, quia quicumque baptizati sumus in Christo Jesu, in morte ipsius baptizati sumus.* In quibus verbis ostenditur non eos ignorasse sacramenti baptismatis arcana, qui baptizabantur. Sed et Dominus non utique ait : *Ite, baptizate ; sed, ite et docete omnes gentes, baptizantes eos,* ut nosse possimus primum instruere, et docere eum qui baptizandus est, et postea baptizare. Infans ergo, et audientis et catechumeni sunt, non quo in eadem ætate et instrui, et doceri possint, sed ut antiquus mos servetur, quo apostoli eos quos baptizaturi erant primum docebant et instruebant, sicut jam dictum est.

« II. Catechumenus autem audiens, sive instructus interpretatur. Genus enim humanum audit, et instruitur antequam ad baptismum veniat, et quod per Moysen quondam audierat : *Audi, Israel, Dominus Deus unus est.* Et per legem et prophetas instruebatur ad unius veri Dei cultum : modo ; er sacerdotum ministerium et audiens efficitur [*Leg. efficitur*], et [*Leg. ut*] instrui valeat ; ut relicto ritu quo creaturæ deserviebat, soli creatori Deo deserviat. Sic enim catechumeni in Christum credunt, ut adhuc sua peccata portent : de quibus puto in Evangelio dictum, qui dum credent in Jesum, ipse Jesus non se credebant eis. Quicumque ergo a Joanne docebantur, sive instruebantur, quia baptismum ejus peccata deleere non poterat, catechumenorum typhum [*Leg. typhum*] prætulisse noscendi sunt.

« III. In quorum etiam facie a sacerdote per exsufflationem signum crucis fit, ut et diabolus fugetur, et Christo via præparetur, ut qui illecebrosa persuasione sua generis humani, quod in primordio sui spiraculum vitæ acceperat, habitator erat, ejus virtute et sacratissimo signo, per ministerium sacerdotum, ut exire cogatur, qui 364 et in discipulis suos insufflasset, et Spiritus immundos increpasse legitur.

« IV. Unde et exorcizatur idem malignus Spiritus, ut exeat et recedat ab illo plasmato [*Leg. plasmate*],

quod jam dudum per peccatum primi hominis possidebat. Et quia non est, juxta Apostolum, conventio Christi ad Bellu, nec societas luci ad tenebras, egrediebantur tenebræ, et lux vera Christus ingrediebatur. Qui et in Zacharia typice propter peccata nostra, quæ in corpore suo portavit, sordida vestimenta habuisse legitur; et increpans Satan [Leg. Satanam] Jerusalem elegit sanctam, videlicet Ecclesiam, quæ est visio pacis, quam quotidie prole nova fecundat, cui per prophetam dicitur: *Filii tui de longe venient, et filia tuæ in latere surgent.* Exorcismus præterea est sermo increpationis. Unde in Actibus apostolorum exorcistæ fuisse leguntur, et sancta Ecclesia inter gradus ecclesiasticos exorcistarum etiam ministerium habet. Scilendum namque est quia cum exorcizatio sit, ille procul dubio exorcizatur qui et baptismo et salutis fidelium, et omnibus virtutibus ejus contrarius est. Illo enim exorcizato sive expulso, divini verbi condimentum creditibus datur.

¶ V. Et idcirco hi qui baptizandi sunt salem in sacramento accipiunt, ut ejus gustu condimentum sapientiæ percipiant, neque a sapore Christi desipiunt, et sint insulsi et fatui. Qui enim dixit discipulis suis: *Vos estis sal terræ*, ipse dixit: *Nemo mittens manum suam in aratro, et respiciens retro, regno cælorum aptus esse potest.* Ut autem qui baptizantur regno cælorum apti sint, et ne præterita peccata iterantes respiciant retro, et efficiantur statua salis, et remanentes incensati exemplo pœnæ suæ alios condiant, debent accipere salem sapientiæ, ut quidquid in eis fluxum et fluidum est verbi Dei sale curetur, et juxta Apostolum memores esse uxoria Loth. Et sicut Elisæus salis immisione sterilitatem aquæ curavit, ita nimirum verus Elisæus Dominus noster Jesus Christus verbi sui sapore fluidam generis humani sterilitatem ad dulcem fidei et bonorum operum saporem perducit: cujus fidei firmitas tunc jam clare lucescit, cum is qui audierat solius Dei cultum esse tenendum, unde audiens vocatus est; et instrui cœperat de veræ religionis cultu, unde catechumenus vocatus est; et per exsufflationem, et exorcizationem, et maligno Spiritu [Leg. Spiritui] erutus est, et in datione salis jam habere cœpit gustum divini verbi. Tradatur [Leg. Traditur] ei Symbolum, id est veræ fidei integra et inconvulsa confessio, ut domus, prisco [Leg. a prisco] habitatore derelicta, fide ornatur; et de qua spinæ incredulitatis evulsæ sunt, incipient in ea veræ fidei documenta plantari. Prius enim evellendæ sunt incredulitatis suæ vitiorum spinæ, et postea plantanda sunt fidei et bonorum operum rudimenta. Unde et Dominus ante faciem filiorum Israel septem gentes ^a typhum [Leg. typhum] vitiorum tenentes contrivit, in quarum loco in typho [Leg. typho] virtutum Israeliticum populum collocavit. Et ad Jeremiam prophetam dicit: *Ecce constitui te hodie super gentes, et super regna, ut evellas, et destruas, et dissipes, et disperdas, et ædifices, et plantes.* Prius enim dixit evulsionem, et destructionem, et dissipationem, et dispersionem; et postea subjecit ædificationem, et plantationem. Et per eundem prophetam ait: *Sicut vigilavi super eum, ut evellerem, et demolirer, et dissiparem et dispergerem, sic vigilabo super eos, ut ædificem, et plantem.* Et hoc ideo, quia post exorcizationem et exsufflationem Symboli, sequitur traditio.

¶ VI. Quod Symbolum Latine indicium, vel signum, vel collatio interpretatur. Indicium, quia per id indicatur fidei integritas; signum, quod ab eo bene retento et intellectu fideles ab infidelibus discernuntur; collatio, quia in eo apostoli omnem fidei integritatem contulerunt. Quod autem omnes pari fidei sinceritate corde retinebant, ore confessi sunt, et singuli proprias sententias conferentes Symbolum, illi est totius fidei collationem ediderunt. Discessuri enim ab invicem normam futuræ prædicationis **365**

A in commune statuerunt, ne, localiter ab invicem discedentes, diversum aliquid vel dissonum prædicarent. Decemissimum namque et utile erat, ut quibus erat una anima et cor unum in Domino, et quos sancti Spiritus afflatus vegetabat, unius etiam fidei confessio exornaret. Nec enim dirini in aliquo vel poterant, vel debebant, qui unius fidei vinculo nectebantur. Plerumque [Leg. plerique] interea Verbum abbreviatum, per Isaiam prophetatum, in Symbolo et Oratione Dominiica intelligi volunt. In altero enim fidei, in altero precum continetur integritas, et in duodecim verbis duodecim apostolorum doctrina, et in septem petitionibus omne contineatur quidquid ad præsentis et futuræ vitæ pertinet dispensationem. Quanvis etiam totius doctrinæ verbum dici possit abbreviatum quia quod prius lex et prophetæ continebant in latitudine præceptorum veniens Dominus pronuntiavit, et dixit: *Dilige Dominum Deum tuum ex toto corde tuo, et ex tota anima tua, et ex totis viribus tuis, et proximum tuum tanquam teipsum. In duobus mandatis tota lex pendet et prophetæ.* In quo evidenter prophetas et legem duobus his sermonibus brevavit. Hæc de Symbolo et nomine ejus dicta sunt.

¶ VII. Cæterum fides quæ in hoc Symbolo continetur ita ab his qui baptizandi sunt intelligi debet, ut credant in Deum Patrem omnipotentem, creatorem omnium visibilium et invisibilium, qui solus, quia non est de alio, ideo appellatur ingenitus; et Jesum Christum Filium ejus, per quem omnia facta sunt, verum Deum, Unigenitum, verumque Dei Filium, non factum, aut adoptivum; sed genitum, et unius cum Patre substantiæ, atque ita per omnia æqualem Deo Patri, ut nec tempore, nec gradu, nec potestate esse possit inferior, tantumque esse illum qui est genitus quantus est ille qui genuit. Credant etiam eum natum de Spiritu sancto, et Maria semper virgine, id est ut, Spiritu sancto cooperante, verum sibi corpus ex Virgine, id est Dei Filium assumpturum, ut qui erat in divinitate Dei Patris Filius, ipse factus sit in humanitate hominis matris filius. Credant etiam eum descendisse ultimo tempore pro redemptione mundi a Patre, qui nunquam desiit esse cum Patre; et hominem verum factum, ut humanum genus homo liberaret, et ipse qui ab initio æternitatem cum Patre et Spiritu sancto possidet, in fine sæculorum perfectum naturæ nostræ hominem suscepserit, et Verbum caro factum sit, assumendo humanitatem, non permutando divinitatem. Credant etiam eum pertulisse passionem et mortem non in virtute divinitatis, sed in infirmitate humanitatis; mortuum vera carnis morte, resurrexisse vera carnis resurrectione, et resurrectione sua spem nobis resurrectionis contulisse; ita duntaxat ut sicut ille tertia die resurrexit vivus a mortuis, ita et nos in fine sæculorum resurgamus in eadem qua nunc vivimus carne. Credant etiam eum in eodem corpore quod de Virgine assumpsit et pas ionem sustinuit et resurrexit, ascendisse in cælum, et in eodem et nunc esse, et ad iudicium venturum esse, et, resuscitatis omnibus, dare aliis pro peccatis supplicii æterni sententiam, aliis pro justitiæ meritis æternæ beatitudinis præmium. Credant et in Spiritum sanctum Deum verum ex Patre Filioque procedentem, æqualem per omnia Patri et Filio voluntate, potestate, æternitate, substantia; nec esse in hac sancta Trinitate ullos gradus quibus aliquis inferior superiorve dici possit. Credant etiam sanctam Ecclesiam catholicam, id est universalem; non in sanctam Ecclesiam, ut credentes in Trinitatem. Credant ejusdem sanctæ Trinitatis domum esse sanctam Ecclesiam; a cujus communione discedentes schismatici et hæretici vocantur, æterna [Leg. in æterna] damnatione ponuntur. In ejus vero communione permanentes, et membra Christi esse, et remissionem peccatorum percipere, ut [Leg. et] ad vitam

^a De usurpatione vocis typhi pro typho, et vice versa, lege quæ diximus lib. xxiii Moral., num. 25.

æternam pertinere. Quia ergo parvuli necdum ratione uentes hæc minime capere possunt, oportet ut cum ad intelligibilem ætatem pervenerint, doceantur, et fidei Sacramentis, et confessionis suæ mysteriis, ut ea et veraciter credant, et diligenti cura custodiant. Confessionem suam plane diximus, quia quamvis **366** illi necdum loqui possint, pro illis et confitentur et loquuntur qui eos de lavacro fontis suscipiunt: nec immerito; dignam est ut qui aliorum peccatis obnoxii sunt, aliorum etiam confessione per mysterium baptismatis remissionem originalium percipiant peccatorum.

« VIII. Qui vero illius sunt jam ætatis ut rationem credulitatis suæ reddere possint, diligenti examine scrutandi sunt, utrum veraciter credant, an alicujus falsitatis in eis macula celetur, necdum [*Leg. necdum*] aut timore aut favore terrenarum potestatum, aut acquisitione quarundam rerum ad baptismatis sacramentum ignorantibus ministris Ecclesiæ perveniunt, tradatur sanctum canibus, et margaritæ mittantur inter porcos, et lupi ovina pelle vestiuntur. Hunc enim morem Ecclesia servare consuevit, ut per aliquod dierum spatium hi qui in solemnitate paschali baptizandi sunt scrutentur, ut instructi et docti, et simplici corde ad fidem veram venientibus vitæ sacramenta impertiantur; quibus, ut aptiores inveniantur baptismatis sacramento, et eorum fides probabilior sit, quedam fiunt corporaliter quæ spiritali gustu degustata mysticum quid et spiritale sapient.

« IX. Tanguntur itaque de sputo nares, et aures, et dicitis, Effeta: nares, ut Christum in odore unguentorum sequantur, et dicant: *trahæ me, post te curremus*; et cum Apostolo profitentur dicentes: *Christi bonus odor sumus Deo*; et illius membra efficiantur cui dicitur: *Et odor vestimentorum tuorum super omnia aromata*. Quem odorem tunc bene habere poterit [*Leg. poterunt*], sicut Maria, quæ interpretatur domina, sive luminatrix, alabastrum unguenti, hoc est sacræ fidei puritatem, et ungueant [*Leg. ut ungant*] **C** pedes Jesu, apostolorum videlicet monita complectes, vel prædicatorum quorumlibet, per quos Christus inambulavit; et domus, mundus videlicet, sive universitas sanctæ Ecclesiæ eorum bona opinione, quasi quodam dulci et suavi odore, repletur; et quia plerumque odoris suavitas et diversa thymiamata dissolutis et amatoribus conveniunt, istu e contrario et continentes, et Christi amatores effecti, illius solummodo salutiferum semper amplectantur odorem. Tanguntur et aures, ut audientes verba Dei, et facientes ea, similes sint, secundum Evangelium, *viro sapientii, qui ædificavit domum suam supra petram*; et spiritali auditu semper spiritalia auquantur, ut cum David dicere possint: *Auriam quid loquatur in me Dominus Deus*; et cum Isaiæ: *Dominus Deus aperuit mihi aurem*; ego autem non contradico, retrorsum non abii, ut quæ spiritaliter dicuntur audientes, ad spiritalium operum emolumenta perveniant. Cum itaque Dominus in Evangelio dicit: *Qui habet aures audiendi, audiat*, et Joannes in Apoc. lypsi sua: *Qui habet aures audiendi, audiat quid Dominus dicat Ecclesiis*, hic non aures carnales, sed spirituales quæruntur, et per aurium nomen interioris hominis auditus designatur. In sacro etenim eloquio plerumque per membra corporis spiritalis animæ virtutes intelliguntur. Quia ergo divinitas hominem assumens quoddam ex commistione duarum substantiarum in una Dei Filii persona colyrium fecit, unde genus humanum, quod cæcum a primis parentibus natum erat, illuminaret, non [*Leg. nunc*] a sputo aures tanguntur, et nares, ut exspuens linguam muti tetigerat, et sputo lutum fecerat, et oculos cæci nati aperuerat; nunc per ministerium sacerdotum et auditum spiritalem his qui baptizati sunt tribuat, et recte loquendi, id est fidem veram confitendi facultatem præbeat, et nares, quibus bonum Christi odorem capiant, aperiat. Pectus enim illius qui baptizatur refertur semper esse debet, et

A divini odoris nectare, et spiritali unctione delibutum.

« X. Unde etiam his qui baptizandi sunt, pectus de oleo et scapulæ tanguntur, ut illius olei sancti videlicet Spiritus unctione liniti de quo Apostolus ait: *sicut unctio ejus docet nos de omnibus*, ante et retro muniti, id est contra omnia prospera sive adversa sint circumspici, et celestium animalium imitatione ante et retro pleni sint oculis, id est præteritum et futurum respicientes, salutis suæ custodiam non amittant. Tangitur eis pectus, **367** ut cum David dicere possint: *Et misericordia ejus præveniat me*. Tanguntur scapulæ, ut cum eodem dicant: *Et misericordia ejus subsequatur me*. Id est, anteriora, ut bene velint; posteriora, ne frustra velint. Bene autem velle et perficere a Deo nobis datur, a quo est omne datum optimum, et omne donum perfectum. Et quoniam in cordis nomine sæpe mens designatur, sicut est illud: *in toto corde meo exquisivi te*, et in o'ei nomine intelligitur unctio sancti Spiritus, sive opera luminis et misericordiæ, cordis locus unctione utrinque munitur, id est anterior et posterior, ut undique mens Christiani et pinguedine sancti Spiritus, et operibus luminis et misericordiæ exuberet.

« XI. Quibus bene exuberat, si abrenuntando diabolo, et operibus ejus, dominationem illius aspernetur, et jugum quod se premebat illius olei unctione fatiscat; et impleatur illud propheticum: *Computrescet jugum a facie olei* [*Isai. x*]. Abrenuntiare etenim poni solet pro eo quod est spernere, rejicere, contradicere, sive aliud quicquid hoc verbo in hoc sensu exprimi potest. Quamvis enim illius verbi quod est *nuntio* sensus in promptu sit cum sine præpositione profertur, et accepta præpositione interdum a sua significatione non longe recedat, ut est illud, *narrabo et renuntiabo*; interdum vero in alium sensum vertatur, ut est illud: *Sic ergo omnis ex vobis qui non renuntiat omnibus quæ possidet non potest meus esse discipulus*; abrenuntiare tamen semper in e'o sensu poni consuevit quem superius diximus. Abrenuntiare etenim se fatetur Satanæ, et omnibus operibus ejus, et omnibus pompis ejus. Quam abrenuntiationem recte confessio sanctæ Trinitatis sequitur, ut ubi abundavit peccatum, superabundet gratia, et ubi computruit jugum diaboli a facie unctiois Spiritus sancti, adveniat illius jugum, qui dixit: *Discite a me quia mitis sum et humilis corde*, et invenietis requiem animabus vestris; *jugum enim meum suave est, et onus meum leve*. Satanæ enim, qui et diabolus nuncupatur, a fidelibus abrenuntiat, ut Dominus Salvatori liberius serviatur, quia, juxta ejusdem Domini vocem, *nemo potest duobus dominis servire*.

« XII. Abrenuntiat etiam operibus ejus, quia opera illius contraria sunt operibus Salvatoris; et quia ille armis suis, id est vitiiis, genus humanum sibi subjecit, Dominus armis suis, id est virtutibus, illum debellavit. In illius enim militia, id est peccatis nostris, servitus permanens [*Leg. permanentem*] accipit mortem; in istius militia, id est virtutibus, accipimus vitam æternam. Septem itaque principalia vitia, quibus diabolus genus humanum infestat, non incongrue opera Satanæ dicere possumus, quibus opponuntur septem principales virtutes, quæ opera sunt procul dubio salutaria. Nec minus interea pompis ejus abrenuntiat, quæ utique opera sunt Satanæ. Sed eo quasi discerni videntur a cæteris operibus ejus, quia in ejus superbia, cujus ille auctor, et quæ eum dejecit, quodaummodo designatur. Pompæ igitur ejus sunt ambitio, arrogancia, vana gloria, et cætera hujuscemodi, quæ de fonte superbiæ procedere dignoscuntur. Pompam enim ambitionem sive jactantiam et his similia intelligi debere propheticum sermo demonstrat, cum dicit: *Væ qui opulenti estis in Sion et confiditis in monte Samariæ, optimales capita populorum, ingredients pompaticæ domum Israel*. Sed et Clemens Prudentius disertissimus atque christianissimus poeta in hac significatione pompam posuit in libro Psychomachia, ubi ait:

Pompa ostentatrix vani splendoris foani
Exiit nudata pepl'o.

Quamvis ergo omne peccatum superbia dici possit, quia quando quis peccat Deo qui peccare prohibuit contraire videtur, aliud tamen est desidiose, aliud malitiose, aliud scienter, aliud ignoranter, aliud negligenter, aliud arroganter peccare. Quolibet autem modo quis peccet, si poenitere contemnit, in magnum se superbiæ baratrum immergit; de quo non nisi per confessionem peccatorum suorum, et emendationem morum, et salutaris poenitiæ adminiculum **368** egredi potest. Duobus enim modis homo Deo superbit, cum aut præceptis ejus inobediens existit, ea quæ prohibita sunt committit, aut commissæ poenitere negligit. Unde sive hi qui baptizandi sunt, sive nos qui baptismi sacramentum jam percepimus, ante oculos ponere debemus pactum quod cum Deo in baptisate fit, ubi abrenuntiamur Satanæ, et operibus ejus, et pompis ejus; quod pactum tunc irritum fit, si aut in fide quis permanendo vitios, aut a fide exorbitando, idolorum cultibus aut hæresum erroribus subdatur.

XIII. Quia igitur constat pactiones oredentium esse duas, unam in qua abrenuntiamur diabolo, et pompis ejus, et omnibus operibus ejus; in altera qua se credere consentitur in Patrem, et Filium, et in Spiritum sanctum; oportet has inconulsæ mentis intentione teneri, et ut tenerate [*Leg. intemerate*] custodiri possint, illius semper adiutorium quærere qui baptismi sacramentum ad salutem generis humani contulit, cujus mysterium, et in veteri testamento per Moysen præfiguratum est, cum populus in nube et in mari baptizatus est, et in novo per Mediatorem Dei et hominum apertissime demonstratum. Ipse enim ait: *Quoniam nisi quis renatus fuerit ex aqua, et Spiritu sancto, non poterit introire in regnum celorum.* Et Joannes de eo ait: *Ego baptizo vos; venit autem, etc., ipse vos baptizavit* [Id est, *baptizavit*] in Spiritu sancto et igni. Per hoc qui nascitur mundo, renascitur Deo, et qui per peccatum eramus filii iræ, per gratiam efficiamur filii Dei. Hæc enim tunctione et hoc lavacro Ecclesia vegetatur. Ex osse parentis protoplasti mulier ædificata est; ex latere Christi in cruce dormientis Ecclesia formata est. Profluxerunt enim ex ejus latere sanguis et aqua, duo sanctæ Ecclesiæ præcipua sacramenta, ut in altero consecratio, in altero mundatio eidem tribueretur Ecclesiæ. Regeneramur namque ex lavacro, ut consecramur et sanguine. Unde et populus mare Rubrum transiit, quia baptismus Christi sanguine consecratur. Quia ergo elementum aquæ in hoc mundo omnibus elementis purgandi, vivificandi, recreandi gratia aptius est, non immerito ei baptismi dignitas confertur, quia et regenerandorum hominum efficaciam cum Spiritus Dei in mundi primordio super id ferebatur, concipiebat, et purgandorum, cum ex latere Christi proflueret, dignitatem capiebat. Per hoc etenim visibile elementum res illa invisibilis signatur, ut sicut aqua purgatur exterior corpus, ita latenter ejus ministerio per Spiritum sanctum purificetur et animus. Invocato namque Deo, descendit Spiritus sanctus de cœlis, et sanctificatis aquis, tribuit eis vinum purgationis. Iude homo ad imaginem reparatus sanctæ Trinitatis, ad quam concubitus fuerat, expellitur; et qui vetus in eas per peccatum primi hominis intraverat, novus ex eis per Christi gratiam egreditur, et Spiritu gratia in melius immutatus longe aliud quam fuerat efficitur. Fœdus enim erat deformitate peccatorum, ibi redditur pulchritudo dealbatione virtutum. Nullatenus itaque baptismi mysterium perfici potest, nisi sub invocatione sanctæ Trinitatis, qua et Dominus ad apostolos dixit: *Ite, docete omnes gentes, baptizantes eos in nomine Patris, et Filii, et Spiritus sancti.* Et idem Dominus hoc sacramentum firmavit, cum in suo baptisate Pater declaratus est in voce, Filius in corpore, Spiritus sanctus in columbæ ostensione. O præclarum et admirabile sacramentum, quod de filiiæ læc facit filios Dei, de veteribus novos, de foedis pul-

A chrosi in quo et regeneramur, et purgamur, et exemplum mortis Christi imitamur. Quomodo ergo hoc exemplum imitemur dicat Apostolus: *An ignoratis, inquit, quia quicumque baptizati sumus in Christo Jesu, in morte ipsius baptizati sumus. Consepulti ergo sumus cum illo per baptismum in morte, ut quemadmodum resurrexit Christus a mortuis per gloriam Patris, ita et nos in novitate vitæ ambulemus.* Morimur ergo peccato, quando abrenuntiamus diabolo, et omnibus quæ ejus sunt. Consepelimur Christo, cum sub invocatione sanctæ Trinitatis sub trina mersione in fontem lavacri, quasi in quoddam sepulcrum descendimus. Consurgimus Christo cum exiti omnibus peccatis de fonte, **369** quasi de sepulcro, egredimur. Sed neque mysterium trium dierum ac noctium, quibus in sepulcro Jesus fuisse legitur, præteritur, cum invoti [*Leg. invocata*] sancta Trinitate, quæ utique vera lux est, in fontem descendimus. Lux est enim Pater, et in lumine ejus, qui est Filius, lumen videmus Spiritum sanctum. Facimus autem et tres noctes, cum tenebrarum et ignorantia: patre [*Leg. patri*] una commendatio [*Leg. cum mendacio*], quod ex eo natum est, quod mendax est, sicut et pater ejus, contradicimus. Sed et tertio loco spiritum erroris destruimus, qui inspirat pseudopphetas, ut dicant: Hæc dicit Dominus, quos Dominus non misit. Destruimus enim hæc, et conculcamus, si consepulti sumus Christo, etiam secundum illud quod ipse dicit: *Eccce dedi vobis potestatem calcandi super serpentes et scorpiones, et super omnem virtutem inimici.* Quæ singula ita sunt contraria sanctæ Trinitati, ut nox dies, et tenebræ luci, ut mendacium veritati. Fons quoque baptismi similitudinem gerit sepulcri Christi, quod novum fuisse legitur. Quia quicumque in eo consepelitur Christo, et ei consurgit, secundum eundem Apostolum, in novitate vitæ ambulare debet. Cujus fontis septem gradus, tres in descensu tres noctes, et tres in ascensu tres dies significare videntur, de quibus superius dictum est. Septimus vero, qui et quartus, ille est de quo quidam ait: *Et aspectus quartus similis Filio Dei, qui fornacem ignis exstinguit, qui est stabilimentum pedum, fundamentum aquæ, in quo, juxta Apostolum, inhabitat omnis plenitudo divinitatis corporaliter.* Idcirco autem baptismus non iteratur, quia et Christus non amplius quam semel moritur. Peccata enim quæ post baptismum committuntur poenitiæ lacrymis, elemosynis, et cæteris bonorum operum exhibitionibus, non baptismatis iteratione delentur. Dominico interea corpori sepeliendo mundissima linteamina, et aromata adhibentur, quia et is qui Christo consepeliri desiderat, si jam ætas permittit, quamvis mortuus sit per originale peccatum, quod adhuc portat, debet tamen honorum operum exhibitione fragrare, mundis indui vestibus, de quibus propheta sacerdos indui orat cum dixit: *Sacerdotes tui induantur justitiam.* Si ergo antequam renascatur, et originali peccato purgetur, et Christo consepeliat, debet fragrare, odorem præstare, et mundissimis vestibus indui; quanto magis renatus, purgatus, Christo convivificatus, in novitate vitæ ambulans, nova creatura effectus, et odoris fragrantia exuberare, et candidorum vestimentorum clarescere debet nitore!

XIV. Ut ergo nos, qui mundo morimur, Christo consurgimus, bonorum operum nitore induamur, et celestium gaudiorum spe confirmemur, decentissima ratione angelus qui ejus resurrectionem nuntiat in albis vestibus sedere describitur; et qui ejus reditum apostolis nuntiant in albis vestibus apparent, et nos albi post baptismum induimur vestibus, ut munditiam teneamus in opere, quam accepimus in regeneratione, servantes et nostram innovationem, et angeli splendoris decorem [*Leg. ut*] dentur nobis singulæ stolæ albæ, spes videlicet immortalitatis, et æternæ felicitatis, ut cum propheta dicere possimus: *Gaudens gaudebo in Domino; et exultabo Spiritus meus in Deo meo, quia induit me vestimentum salutis, et indumentum justitiæ circumdedit me.* Ille vestimenta ista

nos custodire faciat, qui ea dedit, ut de nobis dici possit quod in Apocalypsi scriptum est: *Beatus qui sigilat, et custodit vestimenta sua.* Quia ergo omnia in baptisimi ratione reholent mysteriis, et exuberant sacramentis, opportunum erat ut novus homo nova acciperet vestimenta, et, purgatus veteris noxæ coluvione, candidarum vestium indu retur nitore. Moyses enim Aaron et filios eius prius aquis lavit, et post lineis induit vestimentis, quia et noster verus Moyses, qui populum de Ægyptia servitute, de gentilitatis videlicet errore liberat, qui est Mediator Dei et hominum, sui nos inenarrabili sacramenti unda purificat, et honorum operum indumentis exornat. Cujus facie, manifestati videlicet Divinitatis ejus, tesimonio legis et prophetarum in monte Ecclesie, ut sol, respundet, et vestimenta ejus, id est sancti omnes efficiuntur, sicut **370** luna [Leg. lana] alba, vel sicut nix. Cui cum Apocalypsi gratias agamus, qui lavit nos a peccatis nostris in sanguine suo, et se in nostrum [Leg. no.] regnum sacerdotes [Leg. et sacerdotes] Deo et Patri suo, cui est gloria in sæcula sæculorum. Hoc etenim regnum, et sacerdotium, et visibilem christam unguento per ministerium sacerdotum, et invisibilem Spiritus sancti gratia a Domino finitur.

XV. Cujus unguenti sacramentum a Mose primam, jubente Domino, in Exodo legitur compositum, et in Novo Testamento a Domino venaciter declaratum, qui unctus est a Patre oleo lætitiæ præ consuetibus tuis [Leg. suis], cui non ad mensuram dat Deus Spiritum; quoniam in ipso habitat omnis potentia Divinitatis corporaliter. Ipsi enim Ecclesia dicit: *Oleum effusum est nomen tuum, ideo adolescentulæ dilexerunt te.* Quia videlicet et a chrismate Christi, et a Christo Christianorum nomen exortum est. Ante adventum etenim ejus reges solummodo ungebantur et sacerdotes, qui etiam Christi vocabantur; post adventum vero ejus non solum reges et sacerdotes, sed omnis hæc unctio consecratur Ecclesia, quia constat eam esse regnum et sacerdotium, et filios ejus reges et sacerdotes. Baptizatorum itaque capita chrismate linuntur, et [Leg. ut] in regno et sacerdotio Ecclesie delibati, et Christiani nominis prærogativam accipiant, et ejus membra qui eos redeunt et eorum caput est effici valeant.

XVI. Quia igitur idem Redemptor noster Rex est qui per Prophetam dicitur: *Regnum tuum, Domine, regnum omnium sæculorum, et dominatio tua in omni generatio e et generationum,* qui diabolum, mortem et mundum mirifice triumphavit; et Sacerdos [Leg. sacerdos est], cui per eundem Prophetam dicitur: *Tu es Sacerdos in æternum secundum ordinem Melchisedech,* qui se Deo Patri in sacrificium obtulit; decernissimum est ut sancta ejus Ecclesia, quæ utique corpus ejus est, et regnum sit et sacerdotium, et nos in ea regenerati, qui ejus membra sumus, reges simus et sacerdotes: reges, ut et contra diabolum viriliter dimicemus, et administrationem vitæ nostræ admirabili dispensatione gubernemus; et sacerdotes, ut in templo Dei sancto, quod sumus nos, altare fidei ædificantes honorum operum ei hostias pacificas offeramus, et cum Apostolo dicamus: *Benedixit Deus, et Pater Domini nostri Jesu Christi, qui benedixit nos in omni Benedictione spiritali in cælestibus, in Christo.* De quo altari sumus Orationum nostrarum ei quotidie ascendat, juxta illud quod ait Propheta: *Dirigatur oratio mea sicut incensum in conspectu tuo.* Capita itaque eorum qui regenerantur ex aqua et Spiritu sancto mystico velamine tegunt, ut eis per Petrum dicatur: *Vos estis genus electum, regale sacerdotium, gens sancta, populus acquisitionis.* Ut hæc velamine, et diadema regium, et sacerdotialis capitis velamentum significatur; et quia per caput mens plerumque in sacro eloquio accipi solet, juxta illud: *Respice et levate capita vestra,* mens reatorum et regæ dignitatis habeat ornamenta, et sacerdotialis verticis habeat tegumentum, ut et contra vitia sacerdotali velamine moniatur, et virtutum geminis spiritaliter

exornetur, et unctione sacrosancti chrismatism linatur: quibus etiam septiformis gratiæ Spiritus per chrismatism unctionem conceditur, ut non solum sancti Spiritus, qui unius est cum Patre et Filio substantiæ, sed totius sanctæ Trinitatis habitaculum effici mereantur.

XVII. Quod ergo presbyteris baptizatos chrisma ungeri licet, Spiritum vero sanctum per manus impositionem tradere non licet, antiquus iste mos ab apostolis Ecclesie est traditus. Sic enim scribitur in Actibus postolorum: *Factum est autem, cum Apollo esset Corinthi, ut Paulus, peragratis superioribus partibus, veniret Ephesum, et invenisset quosdam discipulos, dixitque ad eos: Si Spiritum sanctum accepistis credentes? At illi dixerunt ad eum: Scid nonne si Spiritus sanctus est audivimus. Ille vero ait: In quo ergo baptizati estis? qui dixerunt: In Joannis baptismate. Dixit autem Paulus: Joannes baptizavit baptismate penitentiae populum dicens in eum qui venturus est post ipsum ut crederent, hoc est **371** in Jesum. His auditis*

baptizati sunt in nomine Domini Jesu; et cum imposuisset manus Paulus, venit Spiritus sanctus super eos, et loquebantur linguis, et propheteabant. Item alio loco: *Cum audissent apostoli, qui erant Hierosolymis, quia recepit Samaria verbum Dei, miserunt ad eos Petrum et Joannem: qui cum venissent, oraverunt pro ipsis, ut acciperent Spiritum sanctum; nondum enim in quemquam illorum venerat, sed baptizati tantum et aut in nomine Domini. Tunc imponebant manus super illos, et accipiebant Spiritum sanctum.* De quo sciendum est quia sicut cætera baptismatis sacramenta per sacerdotes visibiliter fiunt, per Deum invisibiliter consecrantur, ita nimirum et Spiritus sancti gratia per impositionem manuum et ministerium episcoporum fidelibus traditur. Presbyteri vero, licet sint sacerdotes, pontificatus tamen apicem non habent. Hoc autem solis pontificibus deberi ut vel signent, vel Paracletum Spiritum tradant, non solum consuetudo ecclesiastica demonstrat, verum et superior illa lectio

Actuum apostolorum, quæ asserti Petrum et Joannem esse directos, qui jam baptizati traderent Spiritum sanctum. Nam presbyteris, sive absentibus sive presentibus episcopis, baptizare et baptizatos chrisma unguere licet, sed quod ab episcopo fuerit consecratum; nec tamen frontem eius eodem oleo signare, quod deo debetur episcopis, cum tradant [Leg. tradunt] Spiritum Paracletum. Qui Spiritus Paracletus septiformis etiam gratiæ dicitur, propter septenarii numeri mysterium, in quo summa perfectio intelligitur. Est enim compositus ex toto primo pari, et toto primo impari; ex toto primo pari, qui dividi potest, et ex toto primo impari, qui dividi non potest. Habet enim in septenario [Leg. ternario] mysterium Trinitatis, in quaternario Evangelii. Sive enim tres per quatuor, sive quatuor per tres multiplicentur, ad duodenarium numerum surgit. Quia mysterium sanctæ Trinitatis, et doctrina Evangelii per duodecim apostolos in quatuor mundi partes, Orientem videlicet et Occidentem, Septentrionem et Meridiem derivata est. Hic enim

numerus in sacro eloquio pro perfectione poni consuevit. Consummatis enim Deus operibus suis, septimo die requievit. Et Enoch, qui septimus est ab Adam, cum Domino ambulavit, et ejus translato spem nobis æternæ requie contulit. Unde et jubileus annus, in quo plenaria requies generatur, septem hebdomadibus conficitur. Septies enim septem fiunt xlii, qui monade addito nostræ adaniamus implentur. Hujus numeri perfectionem Propheta commendat, cum dicit: *Septies in die laudem dixi tibi.* Quod in alio Psalmo quasi exponens aperit, cum dicit: *Semper laus ejus in ore meo.* Nam et Joannes in Apocalypsi sua quod septem scribit Ecclesiam, generaliter universæ catholicæ; editur scripsisse Ecclesie. Unde ipse ait: *Qui habet aures audiendi audiat quid Spiritus dicit Ecclesie.*

De septenario interez numero qui in quibusdam Scripturæ locis universitatem seu perfectionem, in

quibusdam vero septiformis gratiæ spiritum significat, multa et in Veteri et in Novo Testamento habentur, quæ persequi longum est. Nunc videamus qualiter Isaias propheta ejusdem Spiritus septiformis dona enumeret. Cum enim de Christo, qui est virga virtutis Domini, prophetaret, ait: *Egredietur virga de radice Jesse, et flos de radice ejus ascendat, et requiescet super eum Spiritus Domini, Spiritus sapientiæ et intellectus, Spiritus consilii et fortitudinis, Spiritus scientiæ et pietatis, et replebit eum Spiritus timoris Domini.* Super hunc florem, qui de virga Jesse, id est beate Mariæ semper virginis partu egressus est, requievit Spiritus Domini. Quia in ipso complacuit omnem plenitudinem divinitatis habitare corporaliter. Nequaquam per parentes [Leg. partes], ut in cæteris sanctis, quibus alii datur sermo sapientiæ, alii sermo scientiæ, alii gratia virtutum, et cætera quibus unicuique datur secundum mensuram, sed plenissime. Unde et Apostolus ait: *Non ad mensuram dat Deus spiritum.* Et propheta: *Ecce puer meus quem elegi, electus meus, in quo 372 complacuit animæ meæ; ponam Spiritum meum super eum, iudicium gentibus profert.* Ut enim in eo perpetua habitatione requiesceret, ad eum venit, juxta Joannis Baptistæ testimonium, qui ait: *Vidi Spiritum descendantem, quasi columbam, de cælo, et mansit super eum, et ego nesciebam illum; sed qui misit me baptizare, ille mihi dixit: Super quem videris Spiritum descendantem, et manentem super eum, ipse est qui baptizat in Spiritu sancto.* Qui Spiritus Domini^a adimpleatur, et Spiritus sapientiæ [Forte leg. qui Spiritu... Spiritu sapientiæ], quia de Christo, qui est sapientiæ Dei, scriptum est: *Omnia per ipsum facta sunt, et sine ipso factum est nihil;* et Psalmis [leg. in Ps.] canitur: *Quam magnificata sunt ope a tua! Domine, omnia in sapientia fecisti.* Et in alio loco, ubi Trinitas aperte demonstratur, scriptum est: *Verbo Domini cæli firmati sunt, et Spiritu oris ejus omnia virtus eorum.* Quia per Christum, qui est Verbum Domini, id est Patris, de quo scriptum est: *In principio erat Verbum, cæli, videlicet, sancti prædicatores, qui enarrant gloriam D. i, facti sunt, et Spiritu sancto, qui est eorum consubstantialis, qui ab utroque procedit, omnis virtus eorum.* Quia omnium sanctorum ornatus Spiritus sancti inspiratione substat. Et Apostolus scribit: *Christus Dei virtus, et Dei sapientia.* Et in Proverbiis legitur: *Deus in sapientia sua fundavit terram, et præavit cælos in prudentia.* Et quomodo idem sermo Domini vocatur lux et vita et resurrectio; sic Spiritus sapientiæ et intellectus, consilii et fortitudinis, et scientiæ et pietatis, ac timoris Domini nuncupatur. Non quod diversus sit juxta differentias nominum, sed unus atque idem cunctarum virtutum fons et atque principium. Atque Christo igitur nec sapiens quis esse potest, nec intelligens, nec consiliarius, nec fortis, nec eruditus, nec plenus timore Domini. Et hoc sciendum est, quod Spiritus Domini, sapientiæ et intellectus, consilii et fortitudinis, scientiæ et pietatis, ac timoris Domini, id est septenarius numerus, qui se, tem oculi in uno lapide duntur Zachariæ, requiescat super virgam ac florem qui de Jesse, ac per hoc [L. g. hunc] stirpe David surrexit. Hunc enim Spiritum, qui a Patre Filioque procedit, idem Dominus apostolis, et per apostolorum et eorum successorum ministerium sanctæ suæ tribuit Ecclesiæ: cujus dona, quæ nunquam exiniis [Leg. eximii]^b Spiritus fonte procedunt, videntur quodammodo quasdam habere proprietates. Aliud enim est sapere, aliud intelligere. Quis multæ æternæ quidem sapiens, sed hæc intelligere minime possunt. Sapientia ergo mentem quam insederit de æternorum spe^c æternitatem replet. Intellectus eo quod secreta penetrat, cor quod tetigerit, reliciendo,

A ejus tenebras illustrat. Consilium dum esse aliquem præcipitem prohibet, ratione animum replet. Fortitudo vero (cum adversa non metuit, trepidanti menti fiduciam præbet. Scientia cum ignorantiam fugat, lumine suo eum quem repleverit illustrat. Pietas misericordiæ operibus eum quem repleverit exuberare concedit. Timor dum premit mentem, ne de præsentibus superbiat, de futuris illam spei refectione confortat. Sic enim quodam adminiculo sui invicem sibi succurrunt, ut dum alia aliæ suffragatur, vitæ ordo et status decentissime componatur. Minor quippe est sapientia si intellectu careat, et valde inutilis intellectus est, si ex sapientia non subsistat, quia cum altiora sine sapientiæ pondere penetrat, sua illum levitas gravibus ruituram levat. Vile est consilium, cui robur fortitudinis deest, quia quod tractando invenit, carens viribus usque ad perfectionem operis non perducit; et valde fortitudo deservit, nisi per consilium fulciatur, quia quod [Leg. quo] plus se posse conspicit, eo virtus sine rationis moderatione deturrit in præceptis ruit. Nulla est scientia, si utilitatem pietatis non habet, quia dum bona cognita exsequi negligit, se ad iudicium æreus stringit. Et valde inutilis est pietas, si scientiæ discretione caret, quia dum nulla hanc scientia illuminat, quomodo misereatur ignorat. Timor quoque ipse has etiam virtutes si non habuerit, ad nullum opus procul dubio bonæ actionis surgit; **373** qui dum ad cuncta trepidat, ipsa sui formidinis bonis omnibus torpens vacat.

Summopere itaque observandum est, et ipsius sancti Spiritus adiutorium implorandum, ne sapientia elevet; ne intellectus, dum subtiliter currit, aberret; ne consilium, dum se multiplicat, confundat; ne fortitudo, dum fiduciam præbet, præcipitet; ne scientia, dum novit ut [Leg. et] non diligit, inflat; ne pietas, dum se extra rectitudinem inclinat, inorquet; ne timor, dum plus justo trepidat, in desperationis fossam mergat.

C Sciendum sane quod hæc donorum spiritalium distributiones in corpore Christi, quod est Ecclesia, his fulciantur adminiculis; in eo vero, qui est fons luminis et origo bonitatis, plene atque perfecte, incomparabiliter atque ineffabiliter regnent. Sapientia namque, quæ et in Virginis utero sibi corpus, et in mundo Ecclesiæ iam edificavit, habet Spiritum sapientiæ, quo omnia sapienter; intelligentiæ, quo cuncta arcana secretorum rimatur; consilii, quo cuncta cum magna dispensatione gerit, quia est magni consilii angelus; fortitudinis, quia attingit omnia a fine usque ad finem fortiter, et a nullo vinci potest; scientiæ, quia nihil ignorat, exceptis his quibus dicitur est nescio vos; pietatis, quia hominem, quem bonitatem [Leg. per bonitatem] creavit, in justitia damnavit, pietate redemit; timoris, propter eos qui timore Domini indigent, quia parvuli sunt, quibus per prophetam dicit: *Venite, filii, audite me, timorem Domini docebo vos.* Quia ergo iste, ad infirma nostra descendens, exinavit semetipsum; formam servi accipiens, humiliavit semetipsum usque ad mortem, et inclinavit semetipsum, ut nos jacentes ad se erigeret, non inconvenienter Spiritus Domini, qui super eum requiescit, a sapientia incipit, et per decentissimos gradus ad timorem usque descendit. Nos vero a timore quem foras charitas mittit, venientes ad timorem castorum qui permanet in sæculum sæculi, pervenimus, ad pietatem [Leg. a pietate], ut pietatis operibus exornati veniamus ad scientiam non quæ inflat, sed quam charitas ædificat, a scientia ad fortitudinem, ut scientiæ decore exornati fortiter contra vitia dimicemus; a fortitudine ad consilium, ut ea quæ fortiter agimus consilii gravitate muniamus; ut actibus nostris consilio obtemperatis [Leg. attempe-

D damnavit.

^e Lectio hæc mihi præferenda videtur; neque placet notata in margine amadversio.

^a Legendum appellatur, ut in Editione Sirmondi.

^b Legendum ex unus spiritus fonte.

^c Lege et certitudine.

^d In Ed. Sirm., quem bonitate creavit, justitia

ratis], ad arcana intellectus intrantes ad eam veniam sapientiam quæ initium habet timorem Domini, ut sapienter omnia complentes, et intellectum bonorum faciendo habentes, illi sapientiæ admitti valeamus per quam facta sunt omnia, quæ et ante sæcula a Patre ineffabiliter genita est, et in fine sæculorum carnem, nostræ salutis causa, dignata est accipere, cum carnem fidelibus suis edendam tribuit, cum dixit: *Nisi manducaveritis carnem Filii hominis, et biberitis ejus sanguinem, non habebitis vitam in vobis.*

« XVIII. Propter hanc vitam adipiscendam et baptizamus, et ejus carne pacemur, et ejus sanguine potamur. Quia nequaquam possumus in ejus corpus transire, nisi his sacramentis imbuamur. Sic enim ipse ait: *Caro mea vere est cibus, et sanguis meus vere est potus; et qui manducat meam carnem et bibit meum sanguinem, in me manet, et ego in eo.* In illo est enim sacrificium salutare. Quod et in veteri testamento Melchisedech rex Salem in typo corporis et sanguinis Domini obtulit, et in novo idem Mediator Dei et hominum antequam traderetur, adimplevit, cum accipiens panem et calicem, et benedicens eis, et tradens discipulis suis, hæc in sui commemorationem fieri præcepit. Hoc ergo mysterium offerre de sacrificii relictis ac fuitis veteribus hostiis Ecclesia celebrat, offerens pacem propter panem vivum qui de cælo descendit, vinum pro eo qui dixit: *Ego sum vitis vera, et [Leg. ut] per visibilem sacerdotum oblationem, et visibilem [Leg. invisibilem] Spiritus sancti consecrationem, panis et vinum in corporis et sanguinis Domini transeat dig. itatem.* Cui sanguini admiscetur aqua, sive quia de latere Domini cum sanguine fluxit; quia, ut majores intelligi volunt, sicut per vinum **374** Christus, ita et per aquam populus significatur. Vinum enim et aqua inseparabiliter in calice miscentur, quia et Ecclesia capiti suo inseparabiliter juncta coheret. Morem ergo accipiendæ Eucharistiæ a Domino traditum Ecclesia tenet, ut cum ex aqua et Spiritu sancto quis renascitur, corpore Domini pascatur, et sanguine ejus potetur; ut in corpore Christi trajecto ille maneat, et Christus in eo; ut istius cibi fortitudine roboratur, exemplo Elisei, veniat usque ad montem Dei, Christum videlicet, qui mons domus Domini præparatus in vertice montium, et ejus dono ad æternæ beatitudinis gloriam peraccedit, ubi satiatur in bonis desiderium ejus, et cum Prophetâ dicere possit: *Ego autem cum justitia apparebo in conspectu tuo, satiabor cum manifestabitur gloria tua.* » Hactenus Theodulphus de ordine baptismi, in quem paucula hæc notare libuit.

In epistola dedicatoria auctor sc Theodulphum nominat, qui sane non est alius quam Theodulphus episcopus Aurelianensis, qui doctrina et pietate floruit, imperantibus Carolo Magno (cujus meminit in hac epistola) et Ludovico Pio. Joannes ille cui libellum dedicat Theodulphus, fuit episcopus Arelatensis ipsi Theodulpho æqualis sub iisdem imperatoribus. Illius mentio fit in præfatione concilii Arelatensis VI, sub Carolo Magno celebrati. Mittitur cum Theodulpho præfatus a Ludovico Pio obviam Stephano IV papæ Romanus appropinquanti, ut testatur auctor Vitæ Ludovici Pii, quem nonnulli Ademarum esse putant. In eadem epistola hæc vocabula, *quod jussisti*, redundare videntur. Præfatus sunt regi proceres, magnates, summates, legis Visigothorum lib. ut, titul. 1, l. 5, *Ut quicumque ex palatii nostri primatibus.*

Cap. 1 agitur de catechumenis. Quid sit catechumenus docet sanctus Isidorus lib. viii O. ig., cap. 14: *Catechumenus dicitur pro eo quod adhuc doctrinam fidei audit, necdum tamen baptismum percepit, nam καταχόμενος: Græce auditor dicitur.* Quod etiam clarum est ex Luciano, in Philopatris: *Ἀλλὰ καταχόμενος πύθον παρ' ἐμοῦ, ἔπειτα ζῆν χροῖς αἰς τὸν αἰῶνα.* Id est: et catechumenus factus a me persuadearis,

A si in ævum vivere cupis. Quare a Latinis Patribus catechumenus dicitur *auditor, et audiens.* Ita loquitur Tertullianus, lib. de Pœnitentiâ: *Nemo ergo sibi aduletur, quia inter auditorum tyrocinia deputetur.* Et paulo post: *Hæc enim prima audientis instinctio est, metus integer.* Et paulo post: *Itaque audientes optare intinctionem, non præsumere oportet.* Et sanctus Cyprianus, epist. 13: *Audientibus etiam, si qui fuerint periculo præventi, et in exitu constituti, vigilantia vestra non desit.* Et epist. 24: *Optatum inter lectores doctorem audientium constituimus.* Erant et alii audientes, sed pœnitentes, qui erant in secundo pœnitentium gradu, ut infra docebitur. Duplex fuit olim catechumenorum gradus: primus est incipientium, radium et imperfectiorum; secundus est perfectiorum, qui competentes dicebantur, omnesque ii tum competentes tum incipientes in Ecclesiâ Scripturas audiebant. Incipientes et rudes erudiebantur summam tantum de Dei operibus, de mundi atque hominis creatione, de iis præsertim quæ sunt in utroque Testamento admirabiliora, et de charitate pura, et minime ficta, ut planum est ex cap. 3 libri sancti Augustini de catechizandis Rudibus: *Narratio plena est cum quisque primo catechizatur ab eo quod scriptum est: Fecit Deus cælum et terram, usque ad præsentia tempora Ecclesiæ; non tamen propterea debemus totum Pentateuchum, totosque Judicum et Regnorum et Esdræ libros, totumque Evangelium et Actus apostolorum, vel si ad verbum ea edidicimus, memoriter reddere, vel nostris verbis omnia quæ his continentur voluminibus narrandoolvere et explicare, sed nec tempus capit, nec ulla necessitas postulat, sed cuncta summam generalitque complecti, ita ut eligantur quæ mirabiliora, quæ suavis audiantur, etc.* Hæc patent etiam ex Luciano, **375** in Philopatris, ubi Triephon Christianus et quæ quondam a sancto Paulo edoctus fuerat, quemdam Crisiam, qui Christianus fieri cupit, docet in hunc modum: *Ἐγὼ γάρ σε διδάξω τὸ πᾶν, καὶ τίς ὁ πρῶτος πύθων, καὶ τί τὸ οὐστῆμα τοῦ παντός.* Id est: Dicet tibi quid sit universum, et quis fuerit ante omnia, et quæ sit universi constitutio, etc. Et infra: *Τριεφθον: Legistine aliquando Aristophanis comici fabulam, aves? Crisias: atque admodum. Τριεφθον. Scriptum ab eo tale quippiam ibi est.*

Χάος ἦν, νύξ, ἰρεθός τε μέλαν πρῶτος, καὶ τ' ἔρπερος εὐρύς Γῆ δ' οὐδ' ἀήρ, οὐδ' οὐρα ὄς ἦν.

Id est: A principio chaos erat, et nox et tenebræ nigrae erant, et tartarus altus, nulla autem terra, aer, aut cælum adhuc. Crisias: Recte dicis, quid autem postea? Τριεφθον. Ἦν φῶς ἄβητον, ἀερατόν, ἀκατανόητον, δὲ λυεὶ σκότος, etc. Id est: Erat lux incorruptibilis, incomprehensibilis, quæ dissolvit tenebras, et informitatem abegit, verbo solo dicto ab ipsa, quemadmodum tardiliguis iste (Moyses intelligit) descripsit. Terram formavit super aquas, cælum explanavit, stellas forma et fixas, cursum ordinavit, quas tu veneraris ut Deus. Terram autem et floribus exornavit, hominem ex nihilo ad essentiam perduxit, et quæ in cælo aspiciens justos parit et injustos, et in libris describens cujusque res et actiones, etc. Et infra: *Bona verba, neque quidquam contemptum, et vile de Deo dextero loquaris, sed καταχόμενος persuadearis a me, si cupis in ævum vivere; et οὐρανὸν ὡς διόρυξ ἐξήλωσε, γῆν δὲ ἰσ' οὐρανοῦ ἐπαῖξεν, e. c.* Id est: Nam si cælum explanavit ut pellem, terram autem firmavit super aquas, stellas formavit, hominem ex nihilo produxit, qui mirum adeo, si res quæque omnium ita describitur. Audiebant quidem mysteria, sed non intelligebant; audiebant Scripturas, sed sensum earum ignorabant, ut planum est ex sancto Cyrillo in præfatione Catecheseon. Perfecti autem erant, qui primo gradu defuncti, dato nomine, tanquam Dei militiæ inscripti, divina mysteria docebantur, ut clarum est ex eodem Cyrillo, præfatione citata. Eis symbolum tra-

D ex nihilo ad essentiam perduxit, et quæ in cælo aspiciens justos parit et injustos, et in libris describens cujusque res et actiones, etc. Et infra: *Bona verba, neque quidquam contemptum, et vile de Deo dextero loquaris, sed καταχόμενος persuadearis a me, si cupis in ævum vivere; et οὐρανὸν ὡς διόρυξ ἐξήλωσε, γῆν δὲ ἰσ' οὐρανοῦ ἐπαῖξεν, e. c.* Id est: Nam si cælum explanavit ut pellem, terram autem firmavit super aquas, stellas formavit, hominem ex nihilo produxit, qui mirum adeo, si res quæque omnium ita describitur. Audiebant quidem mysteria, sed non intelligebant; audiebant Scripturas, sed sensum earum ignorabant, ut planum est ex sancto Cyrillo in præfatione Catecheseon. Perfecti autem erant, qui primo gradu defuncti, dato nomine, tanquam Dei militiæ inscripti, divina mysteria docebantur, ut clarum est ex eodem Cyrillo, præfatione citata. Eis symbolum tra-

« Quæ supra inter uncinos includuntur.

debatur, hoc est omnes illius articuli enucleatius illis exponerentur, ut v. dere est quatuor libris sancti Augustini de symbolo ad catechumenos; quod non fit in libro de catechizandis Rudibus, cum prioris gradus ea catechumenorum gratia dumtaxat scriptus sit. Id etiam planum est ex sancto Joanne Chrysostomo, catechesi prima, in qua scribit perfectiores post annum catechumenatus triginta dierum spatio *πρωταγωγέσθαι*, id est, mysteriis imbui religionis. Hujusmodi catechumeni dicebantur competentes, eo quod baptismum peterent, ut scribit sanctus Isidorus lib. 1 de Offic. Eccl., cap. 27, et lib. 11, cap. 21; et lib. vii Or. g., cap. 14: *Competens vocatur qui post instructionem fidei competit gratiam Christi, unde et a vetendo competens vocatur*. Sed cum dicit: *post instructionem fidei*, intelligendus est de illa rudiorum catechumenorum instructione quibus audire mysteria nefas erat. Et sanctus Augustinus, lib. de Fide et operibus, cap. 6: *Cum fontis illius sacramenta peteremus, atque ob hoc competentes etiam vocaremur*. Competentium meminit sanctus Ambrosius, lib. v, epist. 35: *Symbolum aliquibus competentibus in baptisteriis tradebam basilicæ*.

Fiebant autem catechumeni per signum crucis quo in frontibus signabantur, ut palam est ex sancto Augustino, lib. 1 Confessionum, cap. 11, infra citando; et lib. 1 de Symbolo ad catechum.: *Non quidem adhuc per sacrum baptismum renati estis, sed per crucis signum in utero sanctæ matris Ecclesiæ jam concepti estis*. Et lib. iv: *Dum per sacratissimum crucis signum vos suscepit in utero sancta mater Ecclesiæ, quæ, sicut et, matres vestros, summa cum lætitia spiritaliter pariet; lib. de catechizandis rudibus, cap. 21: Cujus passionis et crucis signo in fronte tanquam in poste signandus es, omnesque Christiani signantur; et cap. 26 ejusdem lib.: Quod si responderit solemni ter, atque signandus est, et Ecclesiæ more tractandus; et lib. 11 de peccatorum Meritis et remissione, cap. 26, mox citando. In Codice Ratoldi signatur catechumenus in fronte et in pectore, ut habetur in his ejusdem Codicis 376 formulis: *Signum Salvatoris Domini nostri Jesu Christi in fronte tua pono. Signum Salvatoris Domini nostri Jesu Christi in pectore tuo pono*. Ita etiam in Codice Rhemensi, in formula faciendi catechumeni ex gentilitate conversi, quæ unica est in hunc modum: *Accipe signum crucis tam in fronte quam in corde*, etc.*

Præter signum crucis; manus impositio etiam adhibebatur, ut testatur sanctus Augustinus, lib. 11 de peccatorum Meritis et remissione, cap. 26: *Nam et catechumenos secundum quendam modum suum per signum crucis et Orationem manus impositionis putant sanctificari*. Idem patet ex Codice Rhemensi, in creatione catechumeni ex gentilitate conversi, ubi et mentio sit sufflationis: *Gentilem hominem cum suscipere (subaudi τὸ vis) in primis catatizas eum divinis sermonibus, et das ei monita, quemadmodum post cognitionem veritatis vivere debeat: et post hæc facies eum catechumenum, et sufflas in faciem ejus, et facies ei crucem, et ponis manum super caput ejus in his verbis: Accipe signum, etc.*, supra. Hæc manus impositio non exstat in Codice Ratoldi.

Sal etiam in os catechumeni immittebatur, sed de hac re infra. Cap. 2 Hierarch. eccl. Dionysii mentio fit signi crucis, et manus impositionis, quæ tamen ibi non adhibentur ineunte catechumenatu, seu fidei protocinio, cum tyro Christianus primis religionis imbutur elementis, sed cum accedit ad baptismum, ut ibidem v. de e est.

In cap. 5 fit signum crucis per exsufflationem. Insufflationis seu exsufflationis meminere Dionysius, cap. cuato; Cyrillus, catechesi 2 mystag.; sanctus Augustinus, lib. iv de Symbolo ad catechumenos, et multi alii. Ter insufflatur Satanæ converso catechumeno ad plagam occidentalem, ut scribit sanctus Dionysius cap. citato. Hæc insufflatione significatur Christianum exsecrari et abominari Satanam. Sed du-

plex hujus exsufflationis apparet modus; nam apud Dionysium, cap. citato, catechumenus a pontifice jusus ipsum Satanam exsufflat: *Εμψύσαι μὲν αὐτῷ τρεῖς διακλύεται τῷ Σατανᾷ*, id est, ter Satanam insufflare jubet. At apud Alcuinum, cap. de Sabharo sancto, lib. de Offic. divinis, et in epist. ad Carolum Magnum, Theodulphum, hoc loco, et in Codice Rhemensi, exsufflatio fit a sacerdote, seu clericis. Quod et in testatur auctor libri de Ecclesiasticis Dogmatibus inter opera sancti Augustini, cap. 31: *Illud etiam quod circa baptizandos in universo mundo sancta Ecclesia uniformiter agit, non o. io. o contemplatur intuitu, cum sive parvuli, sive juvenes ad regenerationis veniunt sacramentum, non prius fontem vitæ ad eant quam exorcismis et exsufflationibus clericorum spiritus ab eis immundus abigatur*. Quod satis innuere videtur sanctus Cyrillus, cum ait, citata catech.: *Ὅστις γὰρ τὰ ὑμψύματα τῶν ἁγίων, etc.*, id est: *Num ut insufflationes sanctorum et nominis Dei invocatio tanquam vehementissima quædam flamma urit dæmonas, et in fugam convertit*. Utrumque modum nunc observant Græci, ut manifestum est ex eorum Euchologio, ubi primo sacerdos ter in catechumeni faciem insufflat, et post tertium exorcismum idem sacerdos insufflat in os, frontem et pectus catechumeni, et post abrenuntiationem jubetur catechumenus insufflare et conspuere Satanam. In concilio Constantinopolitano primo, can. 7, mentio fit insufflationis, et insufflatur catechumenus in faciem et in aures. In eodem capite Theodulphi, in his verbis, ut exire τὸ ut redundat. His verbis, *qui et discipulos suos, etc.*, hæc sunt præponenda vocabula, exemplo Christi, aut his similia.

Cap. 4 agitur de exorcismo, quem ipse Theodulphus scribit esse sermonem increpationis, juxta sanctum Isidorum lib. 11 de Offic. divinis, cap. 20, qui exorcistæ diabolum multis increpationibus lacessunt. Exorcismorum ante baptismum meminere sanctus Cyrillus in præfatione Catecheseon; sanctus Gregorius Theologus, orat. in sacrum lavacrum: *Μὴ διαπτύσῃ ἔξορκισμοῦ θεραπείαν*, id est: *Ne rejicias exorcismi medicinam; sanctus Augustinus, lib. de Fide et operibus, lib. iv 377 de Symbolo ad catechumenos, et nonnullis aliis libris; sanctus Joannes Chrysostomus, catech. 1; sanctus Ambrosius, lib. 1 de Sacramentis, cap. 5: Nam ubi primum Sacerdos ingreditur, exorcismum facit; et multi alii. Nulla tamen habetur mentio explicita cap. 2 Hierar. eccl. Dionysii. Quidam tamen putant Orationem illam quam dicit a pontifice una cum tota Ecclesia absolvi, esse exorcismum, cum videamus in Euchologio Græcorum tertium exorcismum esse in modum Orationis. Qui exorcizabantur, velata facie adiebant exorcismos, ut scribit sanctus Cyrillus in præfatione Catecheseon, *ἐσπίκασαι σου τὸ πρόσωπον*, id est, tua velatur facies; et rationem reddit, ne vagis oculis mens etiam vagetur: *σταβὴν discincti, aucta veste, cum sola-tunicella, et nudis pedibus, ut videre est catechesi supra citata sancti Joannis Chrysostomi, ὑπολύσαντες ὑμᾶς, καὶ ἀποδύσαντες γυμνοὺς καὶ ἀνποδέξασθαι μετὰ τοῦ χιτωνίσκου μόνου πρὸς τὰς τῶν ἔξορκιζούτων παρρητίμους φωνάς*. Id est: *Discingentes vos, et exuentes, et sine calcibus cum sola tunicella mittunt ad exorcizantium voces*. Cap. 2 eccl. Hierar. sanctus Dionysius: *ἀπολύει μὲν αὐτὸν, καὶ ἀπαμύνηνται διὰ τῶν λειτουργῶν*. Id est, discingit eum, et exuit per ministros, et infra in Theoria, *γυμνοὺς καὶ ἀνποδέξασθαι πρὸς δυσπῆδες ἀρρόωντα*. Id est: *nudum et discalceatum statim respicientem ad Occidentem*.*

Hanc pedum nuditatem sanctus Augustinus infra citandus appellat humilitatem pedum. Quod etiam hodie observant Græci, ut ex eorum Euchologio manifestum est. In pedes erigebantur, ut colligatur ex sancto Basilio in exhortatione ad baptismum: *ὄχι ἐπὶ πόδος διαστῆλαι*, id est, non in pedes erigi; ubi loquitur de clericis, qui morbi gravitate et coacti baptismum accipiebant; nec, ut statutum erat, poterant

pedibus stare, qui et in Oratione genu flectebant, ut ibidem videre est, *Ὁ δὲ λέγει γὰρ εἰς τὴν προσκύνησιν*, id est, nec genu flectere in adoratione. Quid simile videtur in epistola Jesse Ambianensis, et in Concilio us Rhemensi et Ratoldi: *Et admonentur a diacono: Orate, electi, Plectite genua. Postquam oraverint, iterum dicit: Levate.*

Capite 5, agitur de sale quod ibi sacramentum catechumenorum appellatur. Hæc verba, ut ejus gustu condimentum sapientiae percipiant, neque a sapore Christi desipiant, sumpta sunt ex sancto Isidoro, lib. 11 de Offi. ecclesiasticis, cap. 20, et quo repositi verbum desipiant, cum in Cod. ms. nostro legatur corrupte *decipiuntur*, et subadiendum est *τὸ alieni* vel quid simile. Hujus ritus meminit Isidorus cap. citato, et sanctus Augustinus, lib. 1 Confes., cap. 41: *Aud. eram enim ego adhuc puer de vita aeterna nobis promissa per humilitatem Filii tui Domini Dei nos ri descendentes ad superbium, et signabar jam signo crucis, et condiebar ejus sale.* Etsi nonnulli hæc ultima vocabula de sale divinæ gratiæ interpretentur, quam unicum ille conditus erat, quod non ita facile admiserim; etenim si adhibito maturo judicio res pensatur, ibi de suo catechumenatu agit sanctus Augustinus qui consistit in his tribus quæ hic recensentur, auditu, signo crucis et salis susceptione, quo divinæ sapientiae sal, quo debet condiri catechumenus, significatur, abstinendo a vitis per Dei gratiam, et virtutes amplectendo, a qua vitæ ratione multum aberrabat ipse Augustinus, ob ejus pueritiam multis vitis conspurcatam, ut videre est antecedentibus et consequentibus ejusdem libri capitibus, qui quidem sal materiale susceperat, et ab eo quod per illud significatur toto cælo recesserat, sale mundi jam infatuatus. Mentio etiam existat in concilio Carth. 11, can. 5: *Item placuit ut etiam per solennissimos paschales dies sacramentum catechumenis non detur, nisi solitum sal, quia si fideles per illos dies sacramentum non mutant, nec catechumenis oportet mutari.* Hinc capiendus est sanctus Augustinus, lib. 11 de peccatorum Meritis et remissione, cap. 26: *Et quod accipiunt, quamvis non sit corpus Christi, sanctum est tamen, et sanctius quam cibi quibus alimur, quoniam sacramentum est.* Et cap. 26 Ibi de catechizandis Rudibus: *De sacramento sane quod accipit, cum et bene commendatum fuerit signacula quidem rerum divinarum esse visibilia, 378 sed res ipsas visibiles eis honorari.* Nec credendum est duobus his sancti Augustini locis intelligi Eulogias, hoc est panem benedictum, nam ex concilio supra citato unicum erat catechumenorum sacramentum, nempe sal, quod nunquam mutari debet, neque per solennissimos paschales dies, quia fideles, hoc est baptizati per dies illos non mutant sacramentum. Neque hoc concilio panis benedictus prohibitus est catechumenis, sed ne muletur eorum sacramentum etiam per dies paschales, quia his diebus baptizati non mutant. Cum igitur sanctus Augustinus his duobus locis non explicet quid sit sacramentum catechumenorum, ritè per citatum concilii locum explicatur quid sit catechumenorum sacramentum apud sanctum Augustinum. Nec dicendum est morem hunc fuisse tempore sancti Augustini dari catechumenis panem benedictum a sacramento loco, quia id manifeste repugnat concilio cui sanctus Augustinus interfuit, in quo sal solitum dicitur esse catechumenorum sacramentum, sed abusus qui sensim introducebatur ab eo tollitur. Sacramentum autem his locis citatis non sumitur pro sacramento proprie dicto, sed pro eo quod mysticum est. Græci hoc ritu carent; qui non invenitur apud antiquos eorum Patres, nec in libro Severi Alexandrini patriarchæ, neque in eorum Euchologio in sequentia de baptismo.

Cap. 6 agitur de Symboli significatione, illiusque institutione juxta Rufini lib. de Expositione symboli, et sancti Isidori, lib. 11 eccl. Offic., cap. 1, doctrinam. Hoc Symbolum dabatur competentibus, hoc est illis catechumenis quibus fidei mysteria ex-

applicare fas erat, ut testatur sanctus Isidorus cap. citato. Traditionis Symboli meminit sanctus Augustinus lib. 11 de Symbolo ad catechumenos: *Purgatu itaque familia Redemptoris, postquam cantavit canticum salutis, accepit Symboli remedium contra alicui serpentis venenum; ut si quando voluerit adversarius diabolus denuo insidiari, noviter redemptus cum Symboli sacramento et crucis vexillo ei debere occurrere; et sanctus Ambrosius, lib. 5, epist. 35, sequenti die (erat autem Dominica) post lectiones atque tractatum dimissis catechumenis Symbolum aliquibus competentibus in baptisteriis tradebam basilicæ. Tradebatur Symbolum competentibus in Dominica Palmarum, ut refert sanctus Isidorus, lib. 1 de Offic. eccl., cap. 27; additque rationem: *Hoc die competentibus traditur propter confinem Dominicæ Paschæ solemnitatem, ut qui jam ad Dei gratiam percipiendam festinant, fidem quam confiteantur agnoscant.* In Gallia idem fere mos olim servabatur; nam ante octo dies Paschæ competentibus Symbolum tradebatur, ut statuitur in concilio Agathensi, can. 12: *Symbolum etiam plerumque in omnibus Ecclesiis una die, id est ante octo dies Dominicæ Resurrectionis publice in Ecclesia competentibus traditur.* Hæc autem traditio Symboli nihil aliud est quam mysteriorum quæ in eo continentur expositio. Dicit Theodulphus fidel. nostræ Symbolum ab apostolis fuisse compositum, quod præter Rufinum et Isidorum supra citatos confirmat sanctus Hieronymus epist. ad Pammachium adversus errores Joannis Hierosolymitani: *In Symbolo fidei, et spei nostræ, quod ab apostolis traditum, non scribitur in charta et atramento, etc.**

Cap. 7, exponit fidem Theodulphus, quæ in Symbolo continetur. Sed cum ait Christum non esse Filium Dei adoptivum, ostendit se esse orthodoxum, nec consentire hæresi suo tempore in Hispania natæ, quam Elipantus Toletanus, et Felix Urgelitanus pontifices defendebant, asserentes Christum esse Filium Dei adoptivum, quos multis libris refutat Alcuinus. Dicit Theodulphus Christum natum esse de Spiritu sancto, quia olim in quibusdam exemplaribus Symboli ita scriptum fuit, ut videre est apud sanctum Augustinum, lib. 1 et 11 de Symbolo, et apud Rufinum, in expositione Symboli. Sed statim mentem suam aperit Theodulphus: *Id est ut Spiritu sancto cooperante verum sibi corpus ex Virgine Dei Filius assumpsit.* Hæc verba, *id est Dei Filius*, corrupta sunt, et legendum est *qui est Dei Filius*. Notandum etiam illud est quod infra scribit Spiritum sanctum ex Patre Filioque 379 procedere, in quo etiam se ostendit orthodoxum, maxime cum illius ætate mota quæstio esset de processione Spiritus sancti a Joanne metropolitano Hierosolymitano, qui negabat Spiritum sanctum a Patre Filioque procedere; cuius rei causa Carolus Magnus, anno Domini 809, concilium episcoporum Aquisgranum coegit, misitque Bernharium episcopum, et Adalardum abbatem Corbeicensem ad Leonem III papam, hujus quæstionis definendæ gratia, ut scribunt Eginhardus in gestis Caroli Magni, quidam monachus Egolesmiensis, in Vita Caroli Magni, anonymus, in Vita ejusdem imperatoris, et Annales Euldenses ad præfatum annum.

Cap. 8 agitur de scrutinio, hoc est de examine, ut vocat sanctus Augustinus, baptizandorum: non temere olim dabatur baptismus, sed baptizandorum vita et intentio diligentius examinabantur, ut testatur Tertullianus lib. de baptismo: *Cæterum baptismum non temere credendum esse sciunt, quorum officium est. Omni petenti te dato, sum habet titulum, proinde ad eleemosynam pertinentem. Imo illud potius perspicendum. Nolite sanctum dare cæcibus, et porcis projicere margarita vestra.* Sanctus Augustinus, lib. de Fide et operibus, scrutinium meminit, cum ait: *Quales sint ipsis diebus, quibus catechizantur, scrutantur, exorcizantur, scrutantur.* Vide eundem, lib. de catechizandis Rudibus. Subjungit Theodulphus: *Hunc enim morem Ecclesia conservare consuevit, ut per aliquot dierum spa-*

ium, etc. Illis verbis agit de competentibus qui Dominica Palmarum nomen suum dabant, et scrutinium subire tenebantur, ut supra docuimus. Illi se conferebant in Ecclesiam, humiliata cervicē prostrato cilio nullis pedibus, insufflabantur, exorcizabantur, Satanae renuntiabant ejusque pompis et operibus, symbolum eis tradebatur, id est exponebatur, jejunia eis indicabantur, quæ usque ad baptismi diem servare debebant eum abstinentia ab uxoribus, quæ omnia plana sicut ex subjectis sancti Augustini locis, et primo quidem ex lib. II de Symbolo ad catechumenos, cap. 1: *Quid est, dilectissimi, quod in vobis ceterum est? quid est quod hac nocte circa vos actum est? quod præteritis noctibus actum non est, ut ex locis secretis singuli produceremini in conspectu totius Ecclesiæ, ibique cervicē humiliata, quæ male antea fuerat exaltata, in humilitate pedum cilio substrato in vobis ceterum raretur examen, atque ex vobis extirparetur diabolus superbus, dum super vos invocatus est humilis altissimus Christus. Omnes itaque humiles eratis, humiliterque pretebatis, orando, psallendo, atque dicendo: Proba me, Deus, et scito cor meum; probavit, examinavit corda servorum suorum.* Et cap. 1 lib. IV: *Omnia sacramenta quæ acta sunt et aguntur in vobis per ministerium servorum Dei, exorcismis, orationibus, canonicis spiritualibus, insufflationibus, cilio, inclinatione cervicium, humilitate pedum, pavor iste omni securitate appetendus, etc.,* et lib. de Fide et operibus, cap. 6: *Quo sine dubio non admitteretur, si per ipsos dies, quibus eandem gratiam percipiunt, suis nominibus datis, abstinentia, jejuniis, exorcismisque purgantur, cum suis legitimis et veris uxoribus se concubituros profiterentur, paucis ipsis solemnibus diebus nullam continentiam servaturos.* Traditionis nominis hoc loco fit mentio, traditionis symboli lib. II de Symbolo, cap. 1: *Purgata itaque familia Redemptoris, accepit Symboli remedium contra antiqui serpentis venenum;* et lib. IV, cap. 1: *Acceptistis et Symbolum protectionem parturientis contra venena serpentis.* Renuntiationis diabolo meminit lib. I de Symbolo ad catechumenos, cap. 1: *Si adiutorium vestrum in nomine ejus est, renuntiemus diabolo et pompis et angelis ejus. Hoc audistis, hoc et vos professi estis, renuntiare vos diabolo, et pompis et angelis ejus.* Pœnitentiæ ante baptismum meminit etiam Tertullianus lib. de Baptismo sub finem: *Ingressuros baptismum Orationibus crebris et jejuniis genucationibus et pervigiis orare oportet, et cum confessione omnium retro delictorum;* et concilium Carthaginense IV, 380 can. 85: *Baptizandi nomen suum dent, et diu sub abstinentia vini et carnis, etc.,* ubi legendum puto *aliquandiu*, pro *diu*. Nam sanctus Augustinus, cap. 6 libri de Fide et operibus dixit: *Paucis ipsis solemnibus diebus;* cui subscribit sanctus Isidorus lib. I de Offic., cap. 27, cum ait competentes creari Dominica Palmarum, illi enim erant qui exorcismis et ejusmodi pœnitentiæ subiciebantur, ut videre est apud sanctum Augustinum eodem capite; ac proinde liquido constat hanc pœnitentiam non fuisse diuturnam; quod satis innuit Tertullianus loco citato, cum dixit *ingressuros*.

Apud Orientales seu Græcos fuit hæc quadraginta dierum pœnitentia, ut planum est ex præfatione sancti Cyrilli ad eos catechumenos qui nomen dederant et baptismum susceperant: *Πολλή σ. η προθεσμία, τεσσαράκοντα ἡμερῶν μετάνοιαν ἔχεις.* Id est: *Tempus præscriptum tibi utolium est, quadraginta dierum pœnitentiam habes.* Ibi sanctus Cyrillus loquitur ad eos catechumenos qui dato nomine baptismum appetebant, admonens eos quanta cum puritate cordis hoc sacramentum suscipere debeant; quod si forte peccandi voluntatem non omnino exuerint, hortatur ut dum quadraginta dierum tempus pœnitentiæ præstitutum habent, omnem prorsus peccati affectum a se procul amendant. Nec dicendum est

A ejusmodi hominum baptismum in Pentecosten usque perennari, quo sapere ille scant, ac proinde hos quadraginta dies esse de illis quadraginta diebus qui sunt ante Pentecosten intelligendos, eo quod hæc præfatio paucis ante Pascha diebus a sancto Cyrillo recitata sit. Sed prior sententia potior est: 1° quia probari non potest ejusmodi præfationem fuisse paulo ante Pascha a sancto Cyrillo recitatam. 2° Si paucos dies saltem hebdomaden sumamus ante Pascha, ab initio illius hebdomades septem et quinquaginta dies intercedent usque ad Pentecosten. 3° vocabulum *προθεσμία*, quod tempus præscriptum seu præstitutum significat, contrarie sententiæ adversatur. Si enim tempus quadraginta dierum præscriptum est catechumenis baptismum petentibus ad eos instruedos et agendam pœnitentiam, signum est omnes huic præscripto obnoxios fuisse. Sed hoc XL dierum spatium amplius probatur ex ipso Cyrillo, siquidem catech. 1, adhortans baptismum petentes ad ea quæ mundi sunt ableganda, sic ait: *Mundana hæc omnino postponenda, parva enim sunt quæ reliquis, maxima vero quæ dantur a Domino. Relinque præsentia, et crede futura.* Tot annorum circulos transegit, mundo frustra operam navans: *Και τεσσαράκοντα ἡμέρας ὡς σχολάσεις τῇ προσευχῇ,* etc. Id est: *Et quadraginta diebus non vacabis Oratrici propter animam tuam.* Catech. 4, sectione 1, ad eoddem: *Ante vero fidei traditionem præclare mecum actum videtur, si nunc summam doctrinam necessarium capitula repetam, ne dicendorum multitudo, καὶ τὸ μετὰ τὴν διαστικρῶν ἡμερῶν τῆς ἁγίας τεσσαρακοστῆς ἰπάσης,* Id est, *et intercessurum dierum sanctæ Quadragesimæ totius intervallum oblivionem non succat in strum rerum earum quæ ad cogitandum sunt solidiores.* Quod confirmatur ex catechesi 18, quæ est ultima illarum catecheson, ubi sic scribit: *De tradi a namque vobis ad proficiendum sancti et apostolica fide, quantum catechesis capere potuit, per Dei gratiam diximus, ἐν ταῖς διαλοῦσας ταύταις τῆς τεσσαρακοστῆς ἡμέρας,* id est, *præteritis hæc Quadragesimæ diebus.* Et paulo post subjungit, *ἐκτώσως τὸ λιπὸν τῆς ἁγίας τοῦ Πάσχα ἡμέρας,* etc., id est *instante autem deinceps sancto Paschate, et vestra in Christo regeneratione. In quo cum prædicta præfatio ad supra memoratis catecheses pertineat, signum est eam initio quadraginta illorum dierum, qui institutionis plenioris et pœnitentiæ causa baptismum petentibus concedebantur, recitatam fuisse. Illi autem dies videntur initium duxisse paulo ante jejuniium quadragesimale.*

Verum etsi quadraginta dies competentibus Græciæ præstitutas fuisse ex sancto Cyrillo constet, tamen apud sanctum Joannem Chrysostomum triginta tantum catechesi prima 381 videre licet: *Ἄλλ' ἐτι τριάκοντα ἡμέρας.* Id est: *Sed supersunt adhuc triginta dies, et revocabit nos non Pharaos, sed celorum Rex ad supernam patriam.* Et infra loquens de eorundem annorum spatio: *Quare igitur Patres præterito solo anno, ἐν τῷ τῷ καιρῷ μυσταγωγείσθαι τὰ τέκνα τῆς Ἐκκλησίας ἐκοιμήτησαν;* id est, *hoc tempore (triginta dierum) secretioribus mysteriis Ecclesiæ fidei imbui voluerunt?* Sed non fuit una ubique consuetudo. Per hos dies ejusmodi competentes omnia retroacta vitæ peccata confitebantur, ut patet ex sancto Cyrillo, catechesi 1: *Ἐξομολογήσαι τὰ πεπραγμένα τὰ ἐν λόγῳ, τὰ ἐν ἔργῳ, τὰ ἐν νυκτὶ, τὰ ἐν ἡμέρᾳ.* Id est, *confitere actus tuos sive in verbo, sive in opere, sive noctu, sive interdium.*

Id etiam supra de Latinis notavimus ex Tertulliano. Sed hæc confessio quemadmodum et pœnitentia, non erat sacramentalis, quia nullum sacramentum ante baptismum confertur, ut vulgo docent theologo. Siquidem tum confessio tum pœnitentia erant tantum quædam dispositio ad baptismum rite et ut par est suscipiendum. Alia erat catechumenorum

* In novissima Concilii: rum recensio: e et Editio: e, servatum est *diu*, quamvis *aliquandiu* preferendum videatur.

sive perfectorum, seu imperfectorum pœnitentia, si forte in ipso catechumenatus curriculo capi a crimine aliquo admisissent, de qua agit in concilio Nicæno 1, can. 14, et Neocæsariensi, can. 5.

Cap. 9 declaratur qualiter fiat scrutinium, nempe um tanguntur saliva nares et aures, quod fit juxta usum Ecclesiæ Romanæ, ut videtur est apud Alcuinum, lib. de Offic., capite de Sabbato sancto, cum ritum Romanæ Ecclesiæ in dando baptismo explicat: *Inde vero tangit ei nares, et aures de sputo, et dicit ad aurem dextram ΕΡΝΕΤΑ, quod est, adaperire; ad nares: in odorem suavitatis. Juxta alium usum apud eundem Alcuinum, capite citato, tanguntur tantum aures et nares sive sputo, quemadmodum apud sanctum Ambrosium, cap. 1 libri de illis qui mysteriis initiantur: Aperite igitur aures, et bonum odorem vitæ æternæ in hanc um vobis munere sacramentorum carpite; quod vobis significavimus, cum, apertionis celebrantes mysterium, dicemus ΕΡΝΕΤΑ, id est, adaperire. Et rationem subjungit, ut videretur unusquisque ad gratiam, quid interrogaretur cognosceret, quid responderet meminisse deberet. Et lib. 1 de Sacramentis, cap. 1: Ideo ergo tibi sacerdos aures tetigit, ut aperirentur aures tuæ ad sermonem et ad eloquium sacerdotis. Et infra: ideo propter gratiam operis et muneris non tangit os episcopus, sed nares. Quare nares? ut bonum odorem accipias pietatis æternæ, ut dicas: Christi enim deus odor sumus Deo, quemadmodum dixit Apostolus sanctus, et sit in te fidei decoriosque plena fragrantia. Hoc ritu Græci carent, non enim exstat in eorum Euchologio, nec Patres Græci meminerunt. Theodulphus tantum meminit tactus narium et aurium, agens de scrutinio, quasi solus ille adhiberetur; sed insufflatio, exorcizatio, abrenuntiatio, et unctio scapularum et pectoris, sunt etiam scrutini ritus.*

Erant autem septem scrutinia: primum incipiebat tertia Dominica Quadragesimæ, juxta Ordinem Romanum et Codicem Ratoldi, vel quarta Dominica Quadragesimæ, juxta Codicem Rhenensem, ultimum Sabbato sancto fiebat: eaque inter Missarum solemniam, sed post lectiones dimittebantur baptizandi cum cæteris catechumenis. Olim in Hispania hoc scrutinium fiebat viginti diebus ante baptismum, ut statuitur in concilio Bracarensi 1, can. 1: *Sin autem minime, docere debent ignaros, et hoc modis omnibus præcipere, sicut antiqui canones jubent, ut ante dies viginti baptismi ad purgationem exorcismi concurrant catechumeni, in quibus viginti diebus omnes catechumeni symbolum, quod est Credo in Deum Patrem omnipotentem, specialiter doceantur.* Cum enim præcipit concilium catechumenis ut accedant ad ecclesiam ad purgationem exorcismi, haud dubie loquitur de scrutinio, cum exorcismus inter præcipua scrutinia censendus sit. Sed temporibus sancti Augustini, et sancti Isidori incipiebat scrutinium Dominica palmarum, ut supra docuimus. Apud Græcos fiebat per quadraginta, aut triginta dies, ut 382 supra notavimus. In ipsis scrutinis separabantur nares a feminis, ut habetur in præfatis Codicibus, et apud sanctum Cyrillum Hierosolymitanum in præfatione: *Ἄνδρες μετὰ ἀδελφῶν, καὶ γυναῖκες μετὰ γυναικῶν*, id est, masculi cum masculis, feminæ cum feminis. Nares in parte dextra, feminæ in sinistra collocabantur, ut testantur citati Codices. Cum autem essent juxta fontes, statim baptizandi stabant trementes, demisso vultu, se mutuo manibus tenentes, ut habetur in synodo Constantinopolitana sub Mena, actione 5, in formata adversus Petrum Apamæ episcopum: *Ἰστᾶνται τὸ σχῆμα τοῦ ἀγῶνος ἀπολαροῦντες, κάτω νεύοντες καὶ τὰς χεῖρας συμπλάκοντες, καὶ τρίποντες εὐχαίρας*, etc. Id est: Stant speciebus certaminis explicantes, imuentibus deorsum, se manibus tenentes, in tempore trementes, diabolique invidiæ astutiæ resistentes. In versione Latina igitur non resistens, sed negatio abest a Græco. In eodem capite Theodolphi notanda sunt hæc verba: *Per membra corporis spirituales animæ virtutes intelliguntur.* Sic Vincentius Victor, qui optime

sentiebat Deum non esse corporeum, cum nomina membrorum, quæ passim in Scripturis Deo tribuuntur, ei obijcere tur, recte dicebat per hæc incorporeas intelligendas esse virtutes. At cum ille diceret animam hominis esse corpoream, suamque opinionem stabiliret ex quibusdam membrorum nominibus quæ in Scripturis animæ hominis tribuuntur, sanctus Augustinus, lib. iv de anima et ejus origine adversus eum agens retorquendo solutionem sic inquit: *Quia Deum rectissime defendis non esse corporeum, quid igitur cavere est, cur nomina ista membrorum in Deo tibi corpus non faciant, in anima faciant? An vero quando de creatura hæc dicuntur, proprie accipienda sunt; quando autem de Creatore, tropice atque translate.*

In eodem capite notanda sunt hæc verba, quia ergo Divinitas hominum assumens. Ha supra locus est, cap. 7: *perfectum naturæ nostræ hominem suscepit*, juxta communem loquendi usum sanctorum Patrum, qui dicunt Filium Dei assumpsisse hominem, nec ideo asserunt duas Christo personas, sed nihil aliud intelligunt per eum hominem quam naturam humanam. Unde statim subjungit Theodulphus, eodem cap. 7: *Ut verbum caro factum sit assumendo humanitatem*, id est, naturam humanam. Cum autem dicit *perfectum hominem*, id propter Apollinarem fit, qui, ut scribit Vincentius Lirinensis, cap. 17 libri pro catholicæ fidei antiquitate et universitate, dixit: *In ipsa Salvatoris nostri carne, aut animam humanam penitus non fuisse, aut certe talem fuisse cui mens et ratio non esset*: vel, ut scribit sanctus Paulinus, ep. st. 25: *hominem a Deo assumptum animam mentis humanæ vacuam, qualis est pecorum et jumento: um, habuisse.* Quod si ita esset, Christus homo perfectus non esset.

Tandem in hoc capite 9 notandum est, cum Theodulphus dicit ex commistione duarum substantiarum in una Filii Dei persona factum esse collyrium, eum non intelligere duas substantias in Christo divinam et humanam inter se permixtas in tertiam coaluisse, ut in mistis usu venire solet, quod blasphemum est; sed usum suis vocabulo commistionis improprie, ratione allegoriæ ex collyrio sumptæ. Nam supra, capite 7, dixit Filium Dei verum in matrem factum fuisse, eumque perfectum naturæ nostræ hominem suscepisse, juxta superiorem interpretationem, et Verbum carnem factum fuisse assumendo humanitatem, non permixtæ divinitatem, quæ omnia commistioni duarum substantiarum adversantur, et a Monophysitæ hæresi longe alienata sunt. Admittunt quidem theologi in Christi persona compositionem, at commistionem negant. Vide divum Thomam, 3 p., quæst. 2, art. 4. Adversus hanc commistionem fuse disputat Boetius lib. de duabus Naturis, et de una persona Christi.

Cap. 10 agit Theodulphus de unctione pectoris et scapularum, de qua fuse satis a nobis actum est supra.

Cap. 11 agit de abrenuntiatione, per quam catechumenus abrenuntiat diabolo, operibus ejus et pompis. Hujus abrenuntiationis meminit Optatus Milevitanus, lib. v adversus Parmenianum; Tertullianus, lib. de Spectaculis: **383** *Cum aquam ingressi Christianam fidem in legis suæ verba profiteremur, renuntiassent nos diabolo, et pompæ, et Angelis ejus nostro contestamur.* Et libro de Corona militis: *Aquam adituri ibidem et aliquando prius in Ecclesia sub antistitis manu contestamur nos renuntiare diabolo, et pompæ, et angelis ejus.* Sanctus Augustinus, lib. ii de Symbolo ad catechumenos: *Hoc audistis, hæc professi estis renuntiare vos diabolo..... et angelis ejus.* Sanctus Cyprianus, epist. 7, et alibi passim, dixit sæculo renuntiare, brevitate gratia: *Sæculo, inquit, renuntiaveramus, cum baptizati sumus.* Apud Theodulphum renuntatur diabolo, pompis et operibus ejus, quemadmodum et in Codicibus Rhenensium, et Ratoldi. Apud Salvianum, lib. vi de Providentia Dei, renuntatur diabolo, pompis, spectaculis et operibus ejus: *Quæ est enim (inquit) in baptismo ca-*

Christianorum prima confessio? quæ, scilicet, nisi ut renuntiare se diabolo ac pompis ejus atque spectaculis et operibus protestentur; et paulo post: Abrenuntio (inquit) diabolo, pompis, spectaculis et operibus ejus. Et licet pompas et spectacula pro uno eodemque sumit. Sanctus Augustinus et Tertullianus, supra citati, et sanctus Cyrillus mox citandus, pompas diaboli interpretantur; et actacula, hoc est theatri lasciviam, amphitheatri crudelitatem, clamores, et insiniam circi.

Vulgo terna fit abrenuntiatio, ut habetur capite 2 Hierar. eccl. sancti Dionysii, in Græcorum Euchologio, in Codicebus Rhemensi et Ratoldi. Sanctus Cyrillus, catechesi 4 myst., addit renuntiationem quantam, nimirum cultui diaboli: Verumtamen, inquit, audi quod manu extensa tanquam ad præsentem dicitur, ἀποτάσσομαι σοι Σατανᾶ, id est, renuntio tibi Satanæ; et infra: Doceris mos alteram renuntiationis partem addere, καὶ πᾶσι τοῖς ἔργοις σου, id est, et omnibus operibus tuis; et infra: Deinde dicit: καὶ πᾶσι τῇ πορνῇ αὐτοῦ (lege σου) et omni pompæ tua; et infra: dicit præterea: καὶ πάση σου λατρεία, id est, et omni cultui tuo. Ubi per cultum diaboli intelligit omnem qui idolis exhibetur honorem, auguria, aruspicia, artes magicas, et scelerata sacrificia. Apud sanctum Ambrosium, lib. 1 de Sacramentis, cap. 2, duplex duntaxat habetur abrenuntiatio: Quando te interrogavit, Abrenuntias diabolo, et operibus ejus? quid respondisti? Abrenuntio. Abrenuntias sæculo et operibus ejus? quid respondisti? Abrenuntio. Memor esto cautionis tuæ, et nunquam tibi excidat tuæ sicut cautionis. Quæ ultima verba confirmant duplicem hanc renuntiationem, quæ tunc erat in Ecclesia Ambrosiana, Renuntians convertebatur ad Occidentem, ut scribit sanctus Dionysius, cap. supra citato, sanctus Hieronymus mox citandus, et sanctus Cyrillus, catech. 4 mystagoga: Primum ingressi estis in porticum domus baptisterii, καὶ πρὸς τὰς δυσμὰς ἑστῶτες, etc., id est, et stantes versus Occidentem, etc. Ita habetur in Euchologio Græcorum. Apud Dionysium renuntians Satanæ manus obrudit, apud Cyrillum et in Euchologio extendit. Abrenuntiatione facta vertebatur ad Orientem, ut patet ex eodem Dionysio, cap. citato, sancto Hieronymo, in cap. vi Anos prophete: Unde et in mysteriis primum renuntiamus ei qui in Occidente est, nobisque moritur cum peccatis; et sic versus ad Orientem pactum inimus cum sole justitiæ, et ei servituros nos esse promittimus; et sancto Cyrillo, catechesi citata, qui hanc hujusce ritus causam proferi. Cum enim baptizandus renuntiavit Satanæ principi tenebrarum, rescissis pactis antiquis, convertitur ad Orientem ubi est paradus, quem Deus in Oriente plantavit. Sic conversus manus tollebat sursum, ut docet sanctus Dionysius, cap. citato, et sanctus Basilius in exhortatione ad baptismum, qui dixit: Χειρὰς ἀραι εἰς ὤψωνόν, id est, tollere manus in eadum, et sic profitebatur se Chri to serviturum, et adhæsurum, quod vocant Græci συντάσσομαι sanctus Dionysius, Euchologium, et sanctus Gregorius theologus, qui oratione de baptismo dixit: Ὁλὴ θεότητι συντάσσομενος, id est, toti Divinitati adjunctus, adhærens. Sanctus Basilius, oratione citata, dixit: Ἐσὶ συνθέσθαι, id est, pacisci cum Deo, nisi legendum sit συντάσσομαι, cui contrarium est ἀποτάσσομαι, id est, renuntiare, abrenuntiare, apud præfatos auctores et Palladium in Lausiaca.

384 His ita rite peractis, baptizandus recitat Symbolum, ut habetur in Euchologio Græcorum, idque ex antiqua consuetudine, quam videre est apud sanctum Cyrillum, catech. 4 mystag: Tunc admoneris, ut diceris: Πιστεύω εἰς τὸν Πατέρα, καὶ εἰς τὸν Υἱόν, καὶ εἰς τὸ Πνεῦμα ἅγιον, καὶ εἰς βαπτισµα µετανοίας, id est: Credo in Patrem, et Filium, et Spiritum sanctum, et in baptisma pœnitentiæ. Et cum subjungit: De quibus in superioribus catechesibus, quantum divina concessit gratia, latius disseruimus, satis innuit totum reddendum esse symbolum, quia

supra, catehesi 4, totum illud exposuit. Id etiam notum est ex Salviano, lib. v de Pro-identia Dei: Abrenuntio enim (inquit) diabolo, pompis, spectaculis et operibus ejus, et quid postea? Credo (inquit) in Deum Patrem omnipotentem et in Jesum Christum Filium ejus. Ergo primum renuntiat diabolo, ut creditur. Et ex sancto Augustino, lib. de anima et ejus origine, cap. 10: Ideo cum baptizantur, symbolum reddunt, et ad interrogata respondent. Hinc capiendus est Optatus, lib. v adversus Parmenianum: Contra nos peccatores (ut vultis) interrogemus alteram gentilem, an renuntiet diabolo, et credat, etc., et dicat, renuntio et credo. Et Rufinus, in libro de Expositione Symboli: Et mos ibi servatur antiquus, eos qui gratiam baptismi suscepturi sunt publice, id est fidelium populo audiente, Symbolum reddere. Quod Symbolum Theodulphus appellat professionem sanctæ Trinitatis.

In Euchologio Græcorum, post abrenuntiationes et responsa ad aliquot interrogationes, baptizandus recitat Symbolum. Apud sanctum Dionysium, cap. 11 eccl. Hierar., trinam facit professionem, quæ nihil aliud est quam Symboli recitatio. In Codice Rhemensi sacerdos ipse recitat Symbolum: Postea vero tangis et pectus, ut inter scapulas, de oleo exorcizato, et vocato nomine ejus, singulis dicens: Abrenuntias Satanæ? R. Abrenuntio. Et omnibus operibus ejus? R. Abrenuntio. Et omnibus pompis ejus? R. Abrenuntio. Et ego linio te oleo salutis in Christo Jesu Domino nostro. Inde vero dicit Symbolum imposita manu super capita eorum. Hæc autem manus impositio habetur apud Dionysium, capite citato, post trinam illam professionem: Et cum ter professus est, ἐπιχεῖρανος ἐδοξῆ, καὶ χειροτονῆ, id est, Oratione facta bene icit, et manum imponit.

Cap. 12 explicat Theodulphus quid sint pompæ, et opera diaboli, dicitque per ea septem intelligi capitula peccata.

Cap. 13 cum dicit per sanguinem et aquam quæ de Christi latere fluxerunt, significari duo præcipua Ecclesiæ sacramenta; per sanguinem, quo consecramur, intelligit Eucharistiam quæ olim una cum baptismo dabatur. Quidam intelligunt per aquam et sanguinem omnia Sacramenta, quodam Ecclesiam. Vide Cyrillum, catech. 15. In eodem capite sequuntur hæc verba: Invocato nam, ne Deo descendit Spiritus sanctus de caelis, etc. Tertullianus, lib. de Baptismo: Igitur omnes aquæ de pristina originis prærogati a sacramentum sanctificationis consequuntur, invocato Deo. Supervenit enim statim Spiritus de caelis, et aquis superest, sanctificans eus de semetipso, et ita sanctificata vim sanctificandi combibunt. Ubi isti duo auctores dicunt per Dei invocationem, id est formam, aquam sanctificari, et per eam vim sanctificationis consequi.

In eodem capite fit mentio trine immersionis de qua supra. Qui vero baptizabantur ita in fontem olim demergebantur, ut etiam totum caput mergeretur. Sanctus Hieronymus, dial. adversus Luciferianos: Nam et multa alia quæ per traditionem in Ecclesiis observantur auctoritate sibi scriptæ legis observarunt, velut in lavacro ter caput mergitare. Quod satis innuit sanctus Cyrillus, catech. 17, cum ait: Ὅσοτε γὰρ ὁ ἐδύων ἐν τοῖς ὕδασι καὶ βαπτίζομενος πανταχοθεν ὑπὸ τῶν ὕδατων περιβάλλεται. Id est: Ut enim is qui subit aquis, et baptizatur, undique ab aquis circumdatur.

385 Tandem notandum est quod dicit de fonte baptismi, seu baptisterio, cui simile est illud sancti Isidori, lib. xv Orig., cap. 4: Fons autem in delubris locus regeneraturum est, in quo septem gradus in Spiritus sancti mysterio formantur, tres in descensu, tres in ascensu; septimum vero is est qui et quartus, id est similis Filio hominis, arstinguens fornacem ignis, stabilimentum pedum, fundamentum aquæ, in quo plenitudo divinitatis habitat corporaliter.

Ex his Isidori et Theodulphi locis notandum est olim fuisse in baptisteriis septem gradus, tres per quos ascensus ad illud erat, tres per quos in illud decensus; septimum vero fuisse in medio baptiste-

rii, in quo fons ipsius fundatus erat, in quo stabant ii quorum opera baptismo erat necessaria, unde appellatur fundamentum aque et stabilimentum pedum. Super ipsum fontem erat appensa columba aurea vel argentea Spiritum sanctum repræsentans, ut videre licet in synodo Constantinopolitana sub Meusa, actione 5., in supplicatione clericorum et monachorum Antiochiæ ad Joannem patriarcham, etc.: *Præsumptum est autem ab ipso et hoc; nam columbus aureus et argenteus in formam Spiritus sancti super divina lavaria et altaris appensas una cum aliis sibi appropriavit.*

Cap. 14 agit Theodulphus de vestibus albis quibus post sanetum lavacrum neophyti induantur, et de quibus supra fuisse satis a nobis actum est.

Cap. 15 agit de unctione chrisimatis quæ fit a presbytero in recens baptizatorum vertice, de qua etiam supra scripsimus. Sed quia multi Patres agunt de unctione chrisimatis confuse satis, non distinguendo inter unctionem chrisimatis quæ fit in vertice a presbytero, et inter eam quæ fit in fronte ab episcopo, quam quidem ferunt, ut habetur in Pontificali Damiani, institui a sancto Sylvestro papa, ut presbyter liniat chrisimate levatum de aqua.

Dico Patres omnes qui an e sanctum Sylvestrum locuti sunt de unctione chrisimatis, esse intelligendos de ea unctione quæ fit in fronte ab episcopo, et spectat ad sacramentum confirmationis, etsi aliquando utuntur olei nomine; nam illis locis oleum sive a Græcis Patribus sive a Latinis pro unguento seu chrisimate usurpatur.

Secundo notandum est, quoniam Græci ea unctione quæ fit a presbytero in vertice carent, omnes eorum antiquos Patres, cum de unctione chrisimatis agunt, de illa unctione quæ fit ab episcopo in fronte esse intelligendos.

Tertio, quia rara est apud sanctos Patres mentio unctionis chrisimatis quæ fit a presbytero in vertice, dico cum simpliciter et sine adjuncto de chrisimate seu illius unctione agunt, esse de illo chrisimate seu unctione quæ ad confirmationis sacramentum spectat intelligendos, maxime si ex nulla circumstantia deprehendi possit eos fuisse locutos aut de chrisimate unctione qua utuntur presbyteri, aut de ea qua nonnulli hæretici ad Ecclesiam redeuntibus reconciliantur. Nec obstant variae interpretationes mysticæ, nam una eidem unctioni non semper attribuitur, sed non raro indifferenter, quemadmodum et unctioni quæ baptismum præcedit.

Et ut omnis ambiguitas tollatur, notandum est olim quando baptizabat episcopus, quod sæpe sæpius contingebat (rarius enim baptizabant presbyteri et diaconi), statim conferebat sacramentum confirmationis, in fontem unguendo chrisimate neophytum, ut videre est apud sanctum Ambrosium, Cyrillum, Dionysium, Severum, auctorem Questionum inter opera sancti Justini, quæst. 157, ad orthodoxos, et alios; nec ungebatur neophytus in vertice a presbytero, cum ejusmodi unctio instituta sit ob defectum episcopi, etsi postea adhibita fuerit neophyto e fonte levato quam mox subsequutura esset unctio chrisimatis in fronte ab episcopo, ut videre est in nostris sacramentariis m. s. et in Ordine Romano. Quod ideo notavi quia hic a nonnullis recentioribus unctionem verticis cum unctione frontis confundi animadverto in locis Patrum qui vulgo citantur a tractatoribus.

386 Cap. 16 agit Theodulphus de mystico velamine, quo recens baptizati caput post unctionem verticis tegitur, de quo agunt Jesse Ambianensis, in epistola de baptismo, et Alcuinus, lib. de Officiis divinis, cap. de Sabbato sancto: *Tunc sacro chrisimate caput perungitur, et mystico tegitur velamine, ut intelligat se diadema regni et sacerdotii dignitatem portare juxta Apostolum: vos estis genus electum, regale, sacerdotale, offerentes vosmetipsos Deo vivo hostiam sanctam et Deo placentem.* Sed cum Theodulpho di-

citur significari hoc velamine sacerdotalis capitis operimentum, ad antiquæ legi's sacerdotes respicere videtur, siquidem illius ætate novæ legis ascitites nondum in sacris filamento capitis utebantur.

Cap. 17 de manus impositione, de dignitate chrisimationis et septenarii numeri, et maxime de septem Spiritus sancti donis tractat. Hæc verba, *nec tamen frontem ex eodem oleo signare*, etc., satis indicant chrisimationem ab impositione manuum distingui, ut supra probavimus, satisque declarat Optatus Milevitanus, lib. iv adversus Parmonianum: *Lotus cum in Joannis manibus haberetur; secretus est ordo mysterii, et complexit Pater quod rogaverat filius, et quod nuntiaverat Spiritus sanctus. Apertum est caelum Deo Patre ungente, spiritale oleum statim in imagine columbæ descendit, et insedit capiti ejus, unde capiti dici Christus, quando unctus est a Deo Patre; cui ne manus impositio deesse videretur, vox addita est Dei de nube dicentis: Hic est filius meus, de quo bene sensi, hunc audite.* Quæ autem hic dicuntur de numero septenario sumpta videntur ex sancto Gregorio, cap. 6. expositiois lib. 1 in Job, et homil. 7 in Ezechielem. Quod dicitur de Jubilæo ob quinquagenarium numerum, qui ex monade et numero septenario septies revolutus constat, id etiam dicunt sanctus Augustinus, epist. 119 ad Januarium, et sanctus Basilus, lib. de Spiritu sancto ad Amphilochem, cap. 27, de Pentecoste, id est de illo numero quinquagenario qui inter Christi resurrectionem et adventum Spiritus sancti interjacet.

Tandem multa eaque præclara de donis Spiritus sancti subjungit Theodulphus, et merito sane, quia sacramenti confirmationis hoc proprium est, peculiari et excellenti quodam modo Spiritus sancti donæ animæ fideli conferre, quorum beneficio in statu Christiani illa maxime perficitur. Est enim confirmationis sacramentum hominis Christiani perfectivum, ut supra ex sanctis Patribus docuimus (*Catech. Rom., pag. 2, cap. 3, sect. 19*). Illud enim confirmationi tribuitur, quod baptismi gratiam perdidit; qui enim per baptismum Christiani effecti sunt, quasi infantes modo geniti teneritatem adhuc et molliorem quandam habent; ac deinde chrisimatis sacramento adversus omnes carnis, mundi et diaboli impetus robustiores fiunt, et eorum animus fide omnino confirmatur ad confitendum et glorificandum nomen Domini Jesu Christi. Et huic sacramento nomen impositum est, quod hujus sacramenti virtute Deus in nobis id confirmat quod baptismum operari cepit, nosque ad Christianam soliditatis perfectionem adducit. Nec vero confirmat solum, sed etiam auget, de quo Melchisedech ita testatur (*Ejusdem sect. 20*): Spiritus sanctus, qui super aqua baptismi salvifero descendit illapsus, in fonte plenitudinem tribuit ad innocentiam, in confirmatione augmentum præstat ad gratiam. Deinde non auget modo, sed admirabili quadam ratione auget. Hæc omnia ostendunt quanta sit hujus sacramenti dignitas, utilitas et necessitas.

Quare si graviter peccant qui hoc sacramentum, cum id commode fieri potest, suscipere negligunt, et gravius episcopi qui omnem diligentiam non adhibent ut sibi commissi sacramentum hoc percipiant.

Sed si non mediocriter hallucinantur, qui scribunt ejusdem esse virtutis chrisimari seu ungi in vertice a presbytero, ac chrisimari in fronte ab episcopo. Hæc enim chrisimatio verticis non est sacramentum, nec gratiam ex opere operato conferre, nec Spiritum sanctum donare valet; sed datur ut intelligat baptizatus se ab eo die Christo capiti tanquam membrum conjunctum esse, atque ejus corpori insitum, et ea re Christianum a Christo, Christum vero **387** a chrisimate appellari, ut habetur in catechismo Romano (*Part. 2, cap. 2, sect. 72*), et docet Theodulphus, cap. 15: *Baptizatorum itaque capita chrisimate linuntur, ut in regno et sacerdotio Ecclesiæ delibati, et Christiani nominis prerogativam accipiant, et ejus membra qui eos redemit et eorum caput est ef-*

ſia valeant. Sed de his satis : plura vide in defensione ecclesiasticæ Hierarchiæ doctissimi viri Francisci Hallier, cap. 2.

Cap. ultimo agit Theodulphus de corpore et sanguine Christi, quæ olim cum baptismo sumebantur, etiam ab infantibus, ut supra fuse docuimus, et constat etiam ex Theodori Antiocheni opere contra asserentes peccare homines natura, non voluntate, in Biblioth. Photii, num. 177, et de aqua in calice miscenda. Hæc autem verba, *Hoc ergo sacrificium offerre de sacrificiis relictis*, etc., corrupta sunt, et, expuncto verbo *offerre*, quod redundat, legendum est : *Hoc ergo mysterium, derelictis ac finitis veteribus sacrificiis et hostiis, Ecclesia celebrat*, etc.

Sequitur de miscenda aqua vino in calice sanctificando, qua de re agit sanctus Cyprianus episcopus, adversus eos qui sola aqua sine vino mysterium sanguinis Christi peragebant, qui postea sunt appellati Hydroparastatæ, in can. 32 synodi vixæ. Fuerunt alii, Armeni videlicet, qui solo vino in sanguinis Christi mysteriis usi sunt, quos damnat eadem synodus canone eodem. Sed his sic ad Theodulphum notatis, redeamus ad propositum.

335. *Gloria in excelsis*. Ita statuitur in concilio Rothomagensi apud Ordericum Vitalem, lib. iv Hist. eccl., cum agitur de Missa hujus Sabbati sancti : *Ob cuius reverentiam, Gloria in excelsis Deo et Alleluia cantatur*.

336. *Et cum spiritu tuo*. Vox est populi ex antiquo ritu Ecclesiæ, cum pontifici sibi bene precanti respondens vicissim illi bene precatur, ut videre est in concilio Bracarenſi I, can. 21 : *Et ut respondeatur a populo : Et cum spiritu tuo*. Et apud sanctum Joannem Chrysostomum, homilia 18 in epistolam II ad Corinthios : *Ἐν αὐτῶν πάλιν φημιθεσάτων μυστηρίων ἐπιπέχεται ὁ ἱερεύς τῷ λαῷ, καὶ ἐπιπέχεται ὁ λαὸς τῷ ἱεραὶ τὸ γὰρ, Μετὰ πνεύματός σου, οὐδὲν ἴστω, ἢ τοῦτο*. Id est : In ipsius tremendis mysteriis bene precatur pontifex populo, et populus bene precatur pontifici ; illud enim, *cum spiritu tuo*, nihil aliud est quam hoc. In liturgiis sanctorum Jacobi, Marci et Petri, intendum hæc responsio populi offertur in dandi casu : *καὶ τῷ πνεύματι σου*, id est, Et spiritui tuo. Quam etiam agnoscit sanctus Germanus patriarcha Constantinopolitanus in Theoria Mystica, cum eam sic exponit : *καὶ τῷ πνεύματι σου, τοῦτέστι τὴν πρός σε ἀδαιρέτων ἔνωσιν δὲς ἡμῖν, ἵνα τῷ πνεύματι ἐμπνεύοντες, ἀχώριστοι τυγχάνωμεν*. Id est : Et spiritui tuo, id est tecum unionem individuum da nobis, ut, spiritu pacem agitantibus, inseparabiles simus. Et sanctus Joan. Chrysost., hom. 33, in Matth. : *Et cum dixeris : Pax vobis, εἶτα εἰπάτε, καὶ τῷ πνεύματι σου*, id est, deinde dixeritis : *Et spiritui tuo*.

337. *Deus qui hanc sacratissimam noctem*. Ita apud Alcuinum, quia Sabbati sancti officium *Ad noctem Dominicæ Resurrectionis respicit*, ut habetur in concilio Rothomagensi apud Ordericum Vitalem, lib. iv Hist. eccl. Siquidem parasceve et Sabbato hebdomadæ sanctæ non celebratur corporis et sanguinis Christi sacramentum, ut docetur in eodem concilio ex libro Officialis : *Narrat liber Officialis quod in hoc biduo non fit sacramenti celebratio. Vocat autem hoc biduum sextam feriam et Sabbatum, in quo recolitur luctus et mæstitium apostolorum*. Liber Officialis est Antiphonarius, ut 388 docet Agobardus episcopus ad cantores Lugdun.

338. *Non cantent Offertorium*. Alcuinus rationem reddit cap. citato : *Quod autem post Evangelium non cantatur Offertoria, et cantores tempore sacrificii si-*

^a Hymnus hic anglicus, ut modo canitur, legitur integer in Sacramentario Gallicano Musei Italici D. J. Mabillonii, tom. I, parte 2, col. 281.

^b Hæc Præfatio longe prolixior est in duobus Theod. et omnino discrepat a Præfatione Sabbati sancti, cujus initium tantum reperitur in Vulgatis.

lent, ad memoriam re. uocitur sacrificium, seu silentium mulierum.

Porro in Cod. Ratoldi exstat benedictio lactis et mellis in hunc modum : *Benedic, Domine, hanc creaturam lactis et mellis*, etc., ut in Ord. Rom. Et inde sequitur : *Per quem hæc omnia, Domine, semper bona creas*. Id autem habet propter recens benedictos, qui post sanctum lavacrum lac et mel gustare jubebantur quasi modo geniti infantes ; quo ritu significabatur Christianis, omni exuta malitia, simplicitatem infantis esse amplectendam. Id videre est in ordine mysteriorum Æthiopum, ut vocant, in quo, baptizatis sacro perunctis chrismate, hæc legere est : *Diaconus deinde dat illis lac et mel, et dicit : Lac et mel immaculatum in regenerationem. Amen. Sacerdos autem dicit : Lac et mel immaculatum in regenerationem per Jesum Christum. Amen*. Apud sanctum Hieronymum, dialogo adversus Luciferianos : *Velut in lavacro ter caput mergitur, deinde egresso lactis et mellis prægustare concordiam ad infantie significationem*. Et apud Tertullianum, lib. de Corona militis : *Inde suscepti lactis et mellis concordiam degustamus*. Hinc capiendi sunt illa concillii Carthaginensis Græci, can. 40 : *Ἀπαρχὴ δὲ εἶτε μέλι, εἶτε γάλα, ὡς εἶδον, προσπερίσθω ἐν μὲν ἡμέρᾳ ἰδίῳ τῆς τῶν νηστῶν μυστηρίων*. Id est : Primitiæ sive mel sive lac offerantur uno die consueto ad infantium mysterium. Agitur enim hic de mellis et lactis benedictione in altari. Hæc autem verba, *Ad mysterium infantium*, significant ideo a baptizatis degustandum esse lac et mel, quod per baptismum omnia peccata debent semper infantiam simplicitatem servare. Alia ratio profertur in ipsa benedictione, quia baptizati, relicto Ægypto, id est sæculo, ingrediuntur in Ecclesiam, terram melle et lacte manantem, id est omnibus deliciis spiritualibus affluentem.

339. *Neque agnus Dei*. Ita apud Alcuinum. Nota vero nullas hic esse Vesperas, quemadmodum nec in codicebus Rodradi et Rheimensi, juxta antiquum morem de quo Alcuinus, cap. de Sabbato sancto : *In hac nocte de vespertina i synaxi apud Romanos non agitur neque ante Missam, neque post Missam, quia, secundum Augustinum et alios doctores, istud Sabbatum non habet vespersam*. Repetire est tamen in Codice Ratoldi abbatis, in quo post Benedictionem episcopalem sic habetur : *Interim dum communicatur populus, inchoat cantor Alleluia. Psal. Laudate Dominum, omnes gentes. Antiph. ad Evangelium : Vespere autem. Psal. Magnificat. Post hæc surgat episcopus de sede sua, pergat ad ultare, et dicat Collectam : Spiritum nobis, Domine, tuæ charitatis infunde, ut quos sacramentis paschalibus satiasti, tua facias pietate concordet. Per Dominum. Et post hæc dicit diaconus : Ite, Missa est*.

340. *In die sancto Paschæ*. Appellatur sanctum Pascha ob diei reverentiam ; qua de re consule observationes nostras ad Concordiam regularum, cap. 56, § 1. In Cod. Ratoldi hic habetur Missa integra paschalis cum suis ritibus et caeremoniis, quam rejecimus in appendicem.

341. *Qui mortem nostram moriendo destruxit*, etc. Morie Christi mors nostra destructa est, et resurrectione vita reparata est. Corippus, lib. iv de Laudibus Justini minoris :

389 Calcavit mortem moriens, vitamque resurgens
Vita dedit cunctis in se credentibus ipse.

Et præclare Ennodius, hymno 7 :

Necavit ante funera,
Iethum sepultus expulit,
Mors mortis impulsu ruit,

Contestatio seu Præfatio quæ pro die sanctæ Paschæ in Sacramentario Gallic. tam sæpe laudat assignatur, est etiam omnino diversa ab editis. Pro Sabbato sancto vero præscripta eadem ipsa est qua modo legitur : *Te quidem, Domine, omni temp., sed in hæc potiss. nocte gl. præd., cum Pascha nostrum, etc.*

Cantate factum, sæcula.
Fumus subegit tartarum,
Victi premissus exitum:
Mors inde luget pallida,
Præsumpsit unde gaudium.

342. *Omissa*. Id est, dimisit, ut infra in Apologia ultima: *Si quam vitio tepiditatis mæx, vel incuria contraxerunt, vel contrahunt labem, o mite.*

343. *Sacramentum vivendo teneant*. Id est, gratiam sacramentalem recte vivendo conservent. Est metonymia, causa pro effectu. Nam sacramentum est causa gratiæ sacramentalis.

344. *Seipsum tibi sacram hostiam, etc.* Præclare sanctus Paulinus, epist. 5, ad Severum: *Ipse enim pro nobis et animam et carnem suam posuit, et recepit; qui et sacerdos et hostia, et agnus et pastor est; qui pro ovibus suis pastor, et pro pastoribus suis agnus occisus est. Ipse enim Dominus hostium omnium sacerdotum est, qui, semetipsum pro omnium reconciliatione Patri libans, victima sacerdotii sui, et sacerdos suæ victimæ fuit.*

345. *Continua in nostris mentibus perseveret*. Per suum effectum et pium affectum.

346. *Nascitur*. Quia qui sumit corpus Christi, vitam habet in semetipso, juxta illud Joan. vi: *Nisi manducaveritis, etc., non habebitis vitam in vobis; in Miss. Rom. legitur nascitur.*

347. *Et qui vobis*. Ibi incipit tertium membrum hujus Benedictionis; ac proinde his verbis præponendum *ut Amen.*

348. *Quod irascaris*. Id est quo, vel ob quod irascaris. Est Hellenismus.

349. *Solus omnium sacerdotum peccati remissione non eguit*. Ut Hebr. vii: *Talis enim decebat ut nobis esset pontifex sanctus, innocens, impollutus, segregatus a peccatoribus, etc.*

350. *Potius*. Ita in Codice Rheimensi, lege, totius.

351. *Perficiat*. Id est, faciat. Sæpe apud Tullium.

352. *Dominica octavas Paschæ*. Id est, Dominica octavæ Paschæ, seu in octava Paschæ. Et *to octava* est indeclinabile juxta usum illorum temporum. Sic in vetustis Codicibus paschæ legitur *Vitas Patrum*, id est, *Vitas Patrum*. In Cod. Rhem. legitur *octavas, b* pro *u*, secundum usum antiquum scribendi, ut 390 notavimus ad Concordiam regularum. In Codicibus Rodradi et Ratoldi hic titulus ita habetur: *Die Dominico p. o. t. A. bus.* Rec e in Missa Ambrosiana scribitur, *Dominica in Albis depositis*. Quia pridie a baptizati alve seu alba vestimenta deponuntur. Aleuinus, lib. de Offic. Eccl., cap. de Sabbato in Albis: *Hodie albat, qui in Sabbato sancto baptizati fuerant, vestibus albis exuuntur.* Quare cum in Missali et Breviario Romano scribitur, *Dominica in albis, subaudi to depositis.*

353. *Aliæ orationes Paschales*. Hic Codices variant; in aliis plures, in aliis pauciores sunt Orationes.

354. *Nos per id quod nostri est similis, etc.* Id est, humanitate sua nos reconciliet, divinitate absolut. Illud autem *quod*, id est *quo*, phrasis Græca est, ut illud Virgillii:

Os humerosque Deo similis,
etc., sumptum ex Homero, Iliad. B:

* Ὀμματα καὶ παραλὴν ἴσλος διὰ τερπικερῶν φ.

Porro in Codicibus Ratoldi, Rodradi, in appendice,

a Consentiant Gemet. et duo Theodericenses.

b Eodem die in priori Theod. et in Gemet. notatur festum sancti Leonis. In utroque vero Theod. ac in Gemet. habetur Missa de sancto Georgio martyre. Codex Calens. hæc omnia festa, imo etiam sancti Marci diem Natal. omittit. Idem die de Galicano Sacrament. Mabilonit., in quo paucissimæ sunt Missæ de sanctis, quas suo loco indicabimus.

A et Rhe mensi, sequitur: *Idus Aprilis, natale sanctæ Euphemie*. Hæc est illa Euphemia celebris virgo et martyr Chalcedonensis, cujus natalis eodem die annotatur in Martyrol. ms. biblioth. Corb.: *Idus Aprilis, in Chalcedonia, natale sanctæ Euphemie virginis et martyris.* Idem habetur in Calendario prælixo Codici Ratoldi, et in Martyrologio ms. sancti Hieronymi: *Idus Aprilis, in Chalcedone, natale sanctæ Euphemie.* In parvulo Martyrolog. ms., ad calcem Codicis Rhem.: *Idus Aprilis, in Chalcedonia, natale sanctæ Euphemie.* In Martyrologio Rabani: *Idibus Aprilis, in civitate Chalcedonia, natalis Euphemie.* Et in Martyrolog. Notkeri, eodem die: *In Chalcedone, sanctæ Euphemie.* In Novella Emmanuelis imperatoris ejus solemnitas annotatur 11 Junii, quo die passa est, et videre est in Menologio Græcorum. In Martyrol. Rom. annotatur 16 Septembris. Missam sanctæ Euphemie excipit in eodem Codice Ratoldi *Missa in Pascha annotinum*, quæ exstat etiam in Codice Rodradi, in appendice, et in Codice Rhe mensi.

Quid sit Pascha annotinum ita explicat Micrologus, lib. de ecclesiasticis Observationibus, cap. 56: *Romani annotinum Pascha quasi anniversarium Pascha dicunt, quia antiquitus apud illos, qui in priori Pascha baptizati erant, in sequenti anno eodem die ad Ecclesiam convenere, suæque regenerationis anniversarium diem cum oblationibus solemniter celebrabant.* Hæc ille. Non pato tamen hoc Pascha annotinum celebrari solitum in Sabbato, quo die illi baptizabantur, quia unica duntaxat Missa eodem die et nocte quidem celebrabatur. Sed existimo ejusmodi Pascha fuisse post Dominicam in Albis celebratum, maxime cum in Codicibus nostris miss. ejus Missa assignetur tantum post predictam diem. In b Codice Rhe mensi exstat: *Tertio Idus Aprilis, natale sancti Leonis papæ.* Hic est sanctus Leo primus, de quo tamen nihil exstat in Codicibus sancti Eligii, Rodradi et Ratoldi, et apud Pamelium.

C 355. *Hæc nobis dona beata sanctificet*. Est hypallage, id est nos his dona beatis sanctificet.

356. *Dona*. Ita in Editis, et in Codicibus Rodradi et Ratoldi, et apud Pamelium. In Missali Romano legitur *dono*.

357. *vi Kalend. Maii, nat. sancti Marci*. Ita 391 in Editis, in quibus nulla est etiam litaniæ mentio; sed in aliis Codicibus nostris mss., et apud Pamelium, hoc die annotatur litania major, cujus officium vide in Rogationibus.

In Codicibus Rhe mensi et Ratoldi sequuntur Missæ pro secunda et tertia die. In Cod. Rhem. adduntur tres Orationes pro quarta die. In isdem vero Codicibus Rodradi, Rhe mensi et Ratoldi nulla habetur Missa de sancto Marco, quemadmodum nec Rogationes ante Ascensionem.

358. *Perveniret ad Martyrii palmam*. Ex hoc loco discimus sanctum Marcum martyrem fuisse. Ita docet Gelasius papa, in synodo Romana; et sanctus Gregorius Thronensis, lib. 1 Hist., cap. 24: *Tunc et D Jacobus frater Domini, et Marcus evangelista pro Christi nomine glorioso martyrio coronati sunt.* Idem patet ex Missa Ambrosiana: *Deus, qui hanc diem sancti Marci evangelistæ et Martyris sui sanguinis roseo consecrasti cruore perfusum; et ex Liturgia Æthiopica: Ac sancti Marci evangelistæ et martyris, et sancti Stephani archidiaconi protomartyris.* Consentunt Rabanus et Notkerus in suis Martyrologiis, qui etiam ejus martyrium describunt.

c In nostris Mss., si Calensem excipias, litaniarum fit mentio. In Sacram. Gallic. occurrit *Missa in litaniis dicenda*; et prius in *litaniis legenda*; sed immediate ante Ascensionem. Pamelius qui meminit litaniæ majoris concinit Codex Reg. Succiæ. At ubi legitur apud Pam. *ad Pentem Olbi*, legitur in Codice Molbi, quo nomine intelligendus forte Pons Milvius. In Theod. legitur quoque *Molvi*.

giæ valeant. Sed de his satis : plura vide in defensione ecclesiastica Hierarchiæ doctissimi viri Francisci Hallier, cap. 2.

Cap. ultimo agit Theodulphus de corpore et sanguine Christi, quæ olim cum baptismo sumebantur, etiam ab infantibus, ut supra fuse docuimus, et constat etiam ex Theodori Antiocheni opere contra asserentes peccare homines natura, non voluntate, in Biblioth. Photii, num. 177, et de aqua in calice miscenda. Hæc autem verba, *Hoc ergo sacrificium offerre de sacrificii relictis*, etc., corrupta sunt, et, expuncto verbo *offerre*, quod redundat, legendum est : *Hoc ergo mysterium, derelictis ac finitis veteribus sacrificiis et hostiis, Ecclesia celebrat*, etc.

Sequitur de miscenda aqua vino in calice sanctificando, qua de re agit sanctus Cyprianus episcopus. 13, adversus eos qui sola aqua sine vino mysterium sanguinis Christi peragebant, qui postea sunt appellati Hydroparastatæ, in can. 32 synodi sexæ. Fuerunt alii, Armeni videlicet, qui solo vino in sanguinis Christi mysteriis usi sunt, quos damnat eadem synodus canone eodem. Sed his sic ad Theodulphum notatis, redeamus ad propositum.

335. *Gloria in excelsis*. Ita statuitur in concilio Rothomagensi apud Ordericum Vitalem, lib. iv Hist. eccl., cum agitur de Missa hujus Sabbati sancti : *Ob cuius reverentiam, Gloria in excelsis Deo et Alleluia cantatur*.

336. *Et cum spiritu tuo*. Vox est populi ex antiquo ritu Ecclesiæ, cum pontifici sibi bene precanti respondens vicissim illi bene precatur, ut videtur est in concilio Bracarensi I, can. 21 : *Et ut respondeatur a populo : Et cum spiritu tuo*. Et apud sanctum Joannem Chrysostomum, homilia 18 in epistolam II ad Corinthios : *Ἐπ' αὐτῶν πάλιν πρωτοδεσπότην μυστηρίων ἐπιπέχεται ὁ ἱερεύς τῷ λαῷ, καὶ ἐπιπέχεται ὁ λαὸς τῷ ἱερεῖ τὸ γὰρ, Μὲτὰ πνεύματός σου, οὐδὲν ἴστω, ἢ τοῦτο*. Id est : In ipsis tremendis mysteriis bene precatur pontifex populo, et populus bene precatur pontifici ; illud enim, *cum spiritu tuo*, nihil aliud est quam hoc. In liturgiis sanctorum Jacobi, Marci et Petri, interdum hæc responsio populi effertur in dandi casu : *καὶ τῷ πνεύματι σου*, id est, Et spiritui tuo. Quam etiam agnoscit sanctus Germanus patriarcha Constantinopolitanus in Theoria Mystica, cum eam sic exponit : *καὶ τῷ πνεύματι σου, τούτῳστι τὴν πρὸς σε ἀδελφεόντων ἔνωσιν δὲς ἡμῖν, ἵνα τῷ πνεύματι ἐπιπέχοντες, ἀχώριστοι τυγχάνωμεν*. Id est : Et spiritui tuo, id est tecum unionem individuam da nobis, ut, spiritu pacem agitantem, inseparabiles simus. Et sanctus Joannes Chrysostomus, hom. 33, in Matth. : *Et cum dixerit : Pax vobis, εἶτα εἶπατε, καὶ τῷ πνεύματι σου*, id est, deinde dixeritis : Et spiritui tuo.

337. *Deus qui hanc sacratissimam noctem*. Ita apud Alcuinum, quia Sabbati sancti officium *Ad noctem Dominicæ Resurrectionis respicit*, ut habetur in concilio Rothomagensi apud Ordericum Vitalem, lib. iv Hist. eccl. Siquidem parasceve et Sabbato hebdomadæ sanctæ non celebratur corporis et sanguinis Christi sacramentum, ut docetur in eodem concilio ex libro Officialis : *Narrat liber Officialis quod in hoc biduo non fit sacramenti celebratio. Vocal utem hoc biduum sextam feriam et Sabbatum, in quo recolitur lactus et mæstitia apostolorum*. Liber Officialis est Antiphonarius, ut 388 docet Agobardus episcopus ad cantores Lugdun.

338. *Non cantent Offertorium*. Alcuinus rationem reddit cap. citato : *Quod autem post Evangelium non cantatur Offerenda, et cantores tempore sacrificii si-*

^a Hymnus hic anglicus, ut modo canitur, legitur integer in Sacramentario Gallicano Musei Italici D. J. Mabillonii, tom. I, parte 2, col. 281.

^b Hæc Præfatio longe prolixior est in duobus Theod. et omnino discrepat a Præfatione Sabbati sancti, cujus initium tantum reperitur in Vulgatis.

lent, ad memoriam re-vertitur sacrificium, seu silentium mulierum.

Porro in Cod. Ratoldi exstat benedicio lactis et mellis in hunc modum : *Benedic, Domine, hanc creaturam lactis et mellis, etc.*, ut in Ord. Rom. Unde sequitur : *Per quem hæc omnia, Domine, semper bona creas*. Id autem ferebat propter recens butyritates, qui post sanctum lavacrum lac et mel gustare jubebantur quasi modo geniti infantes ; quo ritu significabatur Christianis, omni exuta malitia, simplicitatem infantis esse amplectendam. Id videre est in ordine mysteriorum Æthiopicum, ut vocant, in quo, baptizatis sacro perunctis chrismate, hæc legere est : *Diaconus deinde dat illis lac et mel, et dicit : Lac et mel immaculatum in regnationem. Amen. Sacerdos autem dicit : Lac et mel immaculatum in regenerationem per Jesum Christum. Amen*. Apud sanctum Hieronymum, dialogo adversus Luciferianos : *Velut in lavacro ter caput mergitur, deinde egressos lactis et mellis prægustare concordiam ad infantiam significationem*. Et apud Tertullianum, lib. de Corona militis : *Inde suscepti lactis et mellis concordiam degustamus*. Hinc capienda sunt illa concilii Carthaginensis Græci, can. 40 : *Ἀπαρχὴ δὲ εἶτε μέλι, εἶτε γάλα, ὡς εἶπεν, προσπερίσθω ἐν μὲν ἡμέρᾳ ἰδίῳ εἰς τὸ τῶν νηπίων μυστήριον*. Id est : Primitivæ sive mel sive lac offerantur uno die consueto ad infantium mysterium. Agitur enim hic de mellis et lactis benedictione in altari. Hæc autem verba, *Ad mysterium infantium*, significant ideo a baptizatis degustandum esse lac et mel, quod per baptismum omni posita malitia debeant semper infantium simplicitatem servare. Alia ratio profertur in ipsa benedictione, quia baptizati, relicto Ægypto, id est sæculo, ingrediuntur in Ecclesiam, terram melle et lacte manantem, id est omnibus deliciis spiritualibus affluentem.

339. *Neque agnus Dei*. Ita apud Alcuinum. Nota vero nullas hic esse Vesperas, quemadmodum nec in codicibus Rodradi et Rhemensi, juxta antiquum morem de quo Alcuinus cap. de Sabbato sancto : *In hac nocte de vespertina synaxi apud Romanos nil agitur neque ante Missam, neque post Missam, quia, secundum Augustinum et alios doctores, istud Sabbatum non habet vespem*. Repetire est tamen in Codice Ratoldi abbas, in quo post benedictionem episcopalem sic habetur : *Interim dum communicat populus, inchoat cantor Alleluia. Psal. Laudate Dominum, omnes gentes. Antiph. ad Evangelium : Vespere autem. Psal. Magnificat. Post hæc surgat episcopus de sede sua, pergat ad altare, et dicat Collectam : Spiritum nobis ; Domine, tuæ charitatis infunde, ut quos sacramentis paschalibus satiasti, tua facias pietate concordare. Per Dominum. Et post hæc dicit diaconus : Ite, Missa est*.

340. *In die sancto Paschæ*. Appellatur sanctum Pascha ob diei reverentiam ; qua de re consule observationes nostras ad Concordiam regularum, cap. 56, § 1. In Cod. Ratoldi hic habetur Missa integra paschalis cum suis ritibus et caeremoniis, quam rejecimus in appendicem.

341. *Qui mortem nostram moriendo destruxit*, etc. Morie Christi mors nostra destructa est, et resurrectione vita reparata est. Corippus, lib. iv de Laudibus Justinii minoris :

389 Calcavit mortem moriens, vitamque resurgens
Vita dedit cunctis in se credentibus ipse.

Et præclare Ennodius, hymno 7 :

Necavit ante suera,
Lethum sepultus expulit,
Mors mortis impulsu ruit,

Contestatio seu Præfatio quæ pro die sanctæ Paschæ in Sacramentario Gallic. tam sæpe laudat assignatur, est etiam omnino diversa ab editis. Pro Sabbato sancto vero præscripta eadem ipsa est quæ modo legitur : *Te quidem, Domine, omni tempore, sed in hæc potiss. nocte gl. præd., cum Pascha nostrum, etc.*

Cantate factum, sæcula.
Fumus subegit tartarum,
Vic. t. peremptus exitum;
Mors inde luget pallida,
Præsumpsit vnde gaudium.

342. *Omnia*. Id est, dimisit, ut infra in Apologia ultima: *Si quam vitio tepiditatis meæ, vel incuria contraxerunt, vel contrahunt labem, o mitte.*

343. *Sacramentum vivendo teneant*. Id est, gratiam sacramentalem recte vivendo conservent. Est metonymia, causa pro effectu. Nam sacramentum est causa gratiæ sacramentalis.

344. *Seipsum tibi sacram hostiam, etc.* Præclare sanctus Paulinus, epist. 5, ad Severum: *Ipse enim pro nobis et animam et carnem suam posuit, et recepit; qui et sacerdos et hostia, et agnus et pastor est; qui pro ovibus suis pastor, et pro pastoribus suis agnus occisus est. Ipse enim Dominus hostium omnium sacerdotum est, qui, semetipsum pro omnium reconciliatione Patri libans, victima sacerdotii sui, et sacerdos suæ victimæ fuit.*

345. *Continua in nostris mentibus perseveret*. Per suum effectum et pium affectum.

346. *Nascitur*. Quia qui sumit corpus Christi, vitam habet in semetipso, juxta illud Joan. vi: *Nisi manducaveritis, etc., non habebitis vitam in vobis; in Miss. Rom. legitur nascitur.*

347. *Et qui vobis*. Ibi incipit tertium membrum hujus Benedictionis; ac proinde his verbis præponendum *ò Amen*.

348. *Quod irascris*. Id est, vel ob quod irascris. Est Hellenismus.

349. *Solus omnium sacerdotum peccati remissione non equit*. Ut Hebr. vii: *Talis enim decebat ut nobis esset pontifex sanctus, innocens, impollutus, segregatus a peccatoribus, etc.*

350. *Potius*. Ita in Codice Rhemensi, lege, totius.

351. *Perficiat*. Id est, faciat. Sæpe apud Tullium.

352. *Dominica octava Paschæ*. Id est, Dominica octavæ Paschæ, seu in octava Paschæ. Et *ò octava* est indeclinabile juxta usum illorum temporum. Sic in vetustis Codicibus passim legitur *Vitas Patrum*, id est, *Vitas Patrum*. In Cod. Rhem. legitur *octavas*, *ò* pro *u*, secundum usum antiquum scribendi, ut 390 notavimus ad Concordiam regularum. In Codicibus Rodradi et Ratoldi hic titulus ita habetur: *Die Dominico post A. bus*. Rec e in Missa Ambrosiana scribitur, *Dominica in Albis depositis*. Quia pridie a baptizati, albe seu alba vestimenta deponbantur. Alcuinus, lib. de Offic. Eccl., cap. de Sabbato in Albis: *Hodie albat, qui in Sabbato sancto baptizati fuerant, vestibus albis exuuntur*. Quare cum in Missali et Brevario Romano scribitur, *Dominica in albis*, subaudi *ò depositis*.

353. *Aliæ orationes Paschales*. Hic Codices variant; in aliis plures, in aliis pauciores sunt Orationes.

354. *Nos per id quod nostri est similis, etc.* Id est, humanitate sua nos reconciliet, divinitate absolvat. Illud autem *quod*, id est *quo*, phrasid Græca est, ut illud Virgilitii:

Os humerosque Deo similis,
etc., sumptum ex Homero, Iliad. B:

Ὅμοια καὶ κεφαλὴν ἰσθῶς διὰ τερπικραύ φ.

Porro in Codicibus Ratoldi, Rodradi, in appendice,

^a Consentunt Gemet. et duo Theodericenses.

^b Eodem die in priori Theod. et in Gemet. notatur festum sancti Leonis. In utroque vero Theod. ac in Gemet. habetur Missa de sancto Georgio martyre. Codex Calens. hæc omnia festa, imò etiam sancti Marci diem Natal. omittit. Idem die de Gallicano Sacrament. Mabillonii, in quo paucissimæ sunt Missæ de sanctis, quas suo loco indicabimus.

A et Rhemensi, sequitur: *Idus Aprilis, natale sanctæ Euphemie*. Hæc est illa Euphemia celebris virgo et martyr Chalcedonensis, cujus natalis eodem die annotatur in Martyrol. ms. biblioth. Corb.: *Idus Aprilis, in Chalcedonia, natale sanctæ Euphemie virginis et martyris*. Idem habetur in Calendario præfixo Codici Ratoldi, et in martyrologio ms. sancti Hieronymi: *Idus Aprilis, in Chalcedone, natale sanctæ Euphemie*. In parvulo Martyrolog. ms., ad calcem Codicis Rhem.: *Idus Aprilis, in Chalcedonia, natale sanctæ Euphemie*. In Martyrologio Rabani: *Idibus Aprilis, in civitate Chalcedonia, natalis Euphemie*. Et in Martyrolog. Notkeri, eodem die: *In Chalcedone, sanctæ Euphemie*. In Novella Emmanuelis imperatoris ejus solemnitas annotatur 11 Junii, quo die passa est, ad videre est in Menologio Græcorum. In Martyrol. Rom. annotatur 16 Septembris. Missam sanctæ Euphemie excipit in eodem Codice Ratoldi *Missa in Pascha annotinum*, quæ existat etiam in Codice Rodradi, in appendice, et in Codice Rhemensi.

Quid sit Pascha annotinum ita explicat Micrologus, lib. de ecclesiasticis Observationibus, cap. 56: *Romani annotinum Pascha quasi anniversarium Pascha dicunt, quia antiquitus apud illos, qui in priori Pascha baptizati erant, in sequenti anno eodem die ad Ecclesiam convenerunt, suæque regenerationis anniversarium diem cum oblationibus solemniter celebraverunt*. Hæc ille. Non puto tamen hoc Pascha annotinum celebrari solitum in Sabbato, quo die illi baptizabantur, quia unica duntaxat Missa eodem die et nocte quidem celebrabatur. Sed existimo ejusmodi Pascha fuisse post Dominicam in Albis celebratum, maxime cum in Codicibus nostris mss. ejus Missa assignetur tantum post prædictam diem. In Codice Rhemensi existat: *Tertio Idus Aprilis, natale sancti Leonis papæ*. Hic est sanctus Leo primus, de quo tamen nihil existat in Codicibus sancti Eligii, Rodradi et Ratoldi, et apud Pamelium.

C 355. *Hæc nobis dona beata sanctificet*. Est hypallage, id est nos his donis beatis sanctificet.

356. *Dona*. Ita in Editis, et in Codicibus Rodradi et Ratoldi, et apud Pamelium. In Missali Romano legitur *dono*.

357. *vi Kalend. Maii, nat. sancti Marci*. Ita 391 in Editis, in quibus nulla est etiam litaniæ mentio; sed in aliis Codicibus nostris mss., ut apud Pamelium, hoc die annotatur litania major, cujus officium vide in Rogationibus.

In Codicibus Rhemensi et Ratoldi sequuntur Missæ pro secunda et tertia die. In Cod. Rhem. adduntur tres Orationes pro quarta die. In isdem vero Codicibus Rodradi, Rhemensi et Ratoldi nulla habetur Missa de sancto Marco, quemadmodum nec Rogationes ante Ascensionem.

358. *Perveniret ad Martyrii palmam*. Ex hoc loco discimus sanctum Marcum martyrem fuisse. Ita docet Gelasius papa, in synodo Romana; et sanctus Gregorius Taronensis, lib. 1 Hist., cap. 24: *Tunc et Jacobus frater Domini, et Marcus evangelista pro Christi nomine glorioso martyrio coronati sunt*. Idem patet ex Missa Ambrosiana: *Deus, qui hanc diem sancti Marci evangelistæ et Martyris tui sanguinis roseo consecrasti cruore perfusus; et ex Liturgia Æthiopica: Ac sancti Marci evangelistæ et martyris, et sancti Stephani archidiaconi protomartyris*. Consentunt Rabanus et Notkerus in suis Martyrologiis, qui etiam ejus martyrium describunt.

^c In nostris Mss., si Calensem excipias, litaniarum fit mentio. In Sacram. Gallic. occurrit *Missa in litaniis dicenda*; et prius in *litaniis legenda*; sed immediate ante Ascensionem. Pamelius qui meminit litaniæ majoris concinit Codex Reg. Saccæ. At ubi legitur apud Pam. *ad Pontem Olbi*, legitur in Codice *Molbi*, quo nomine intelligendus forte Pons Milvius. In Theod. legitur quoque *Molvi*.

359. *Sancti Vitalis*. In Missa Ambrosiana additur sancta Valeria, et Missa est de pluribus Martyribus.

360. *B. R.* Id est, Benedictionem require, nempe in festo sanctorum apostolorum Petri et Pauli.

361. *Sancti Alexandri*, etc. In Codice Rhemensi eodem die Missa de sancto Juvenale habetur, quæ horum sanctorum Missam præcedit. Exstat etiam in appendice Codicis Rodradi.

362. *Inventio sanctæ crucis*. Hoc festo Græci carent; nulla enim illius mentio sit in eorum Menologiis, nec in sanctione Emmanuælis Comneni imperatoris de festis, apud Theodorum Balsamonem, in Nomocanone Photii, tit. 7, cap. 1.

363. *Passionis tuæ miracula suscitasti*. Quia in crucis inventionem, ut crux Domini ab aliis internosci posset, mortuus homo dominicæ cruci admotus revixit, quemadmodum in Christi passione multa corpora sanctorum multis in sancta civitate visa sunt, ut testatur sanctus Paulinus episc. 11: *Postremo dominicam crucem prodit resurrectio; et ad salutaris ligni tactum, morte refuga, funus excussum et corpus erectum est*. Idem scribit Severus Sulpicus, lib. 11. Hist.: *Duobus prius frustra crucibus admotis, ubi Christi patibulo attackum est, dictu mirabile, trepidantibus cunctis, funus excussum, et intar spectatores astitit; et Sozomenus, lib. 11. Hist. eccl., cap. 1.*

364. *Qui per passionem crucis*, etc. In Codice Rodradi et Rhemensi est alia Præfatio longè prior: *Præcipue in ista die, in qua Filius tui Unigeniti a Judæis abditus gloriosus in vitis est triumphus, etc.* Ubi tamen triumphus crucem Christi significat. Ita capit sanctus Ambrosius in obitu Theodosii: *Fria patibula confusa reperit quæ ruina contexerat, inimicus absconderat; sed non potuit obliterari Christi triumphus*.

392 365. *Quæ sit ejusdem crucis latitudo*, etc. Ex iii cap. ad Ephesios; quem locum ita de cruce explicat sanctus Augustinus, tract. 118, in Joan.: *Lata quippe est in transverso ligno quo extenduntur pendentes manus, et significat opera bona in latitudine charitatis. Longa est a transverso ligno usque ad terram, ubi dorsum pedesque figuntur, et significat perseverantiam in longitudine temporis usque ad finem. Alta est in cacumine quod transversum lignum sursum versus excedit, et significat supernum finem, quo cuncta opera referuntur. Quoniam etiam cuncta quæ latitudine et longitudine bene ac perseveranter fiunt, propter altitudinem divinarum faciendæ sunt prætorum. Profunda est in ea parte qua in terram figitur; ibi quippe et occulta est, nec videri potest; sed cuncta apparentia et eminentia inde consurgunt, sicut bona nostra de profunditate gratiæ Dei, quæ comprehendi et dijudicari non potest, universa procedunt.*

366. *Dignatus est redimere*. In Codicebus Rhemensi et Rodradi hæc sequuntur: *Tu qui es lignum vite, paratissi reparator*.

367. *Natalis sancti Joannis*, etc. Hoc festum d non exstat in Excusis.

368. *Sanctorum Gordiani et Epimachi*. In Codice Ratoldi legitur *Gordiani, Cyrilli, atque Epimachi*. Sed in Missa nulla sit Cyrilli mentio. De illo agit Martyrologium sancti Hieronymi eodem die: *Item Cyrilli, Dionysii*. In Codice Rhemensi legitur: *Natalis sancti*

^a In nostris Codd. nulla nisi sancti Vitalis sit memoria.

^b Sacrament. Gallic. exhibet Missam in inventionem sanctæ Crucis, sed a vulgata prorsus diversam.

^c Habetur in utroque Theod. et in Genet. Iidem Codices meminerunt sanctorum Gordiani et Epimachi, minime autem sancti Cyrilli et sanctæ Domitillæ, ubi infra Missa de sanctis Nereo, Achilleo et Pancratio exhibetur.

^d Sic legitur apud Pamel. et in Ed. Vatic., ad quam excusa est Guss.

^e Ita quoque in nostris; in Genet. legitur *Dedicatio sanctæ Mariæ*.

Gordiani, nulla facta mentione sancti Epimachi, et Missa est de solo sancto Gordiano.

369. *Sancti Pancratii*. In Codicebus Rhemensi et Ratoldi, et apud Pamelium, addantur Achilleus et Nereus, quibus in Missali Rom. adjicitur Domitilla. Sed in Codice Ratoldi duæ sunt Missæ, prior de sancto Pancratio, altera de sanctis Achilleo et Nereo. Et apud Pamelium prior Missa est de sanctis Achilleo et Nereo, secunda de sancto Pancratio.

370. *R. B.* Id est, require Benedictionem, infra videlicet in communi de uno martyre.

371. *Salutatione. Lege salvatione* d.

372. *Natalis sanctæ Mariæ ad Martyres*. Hæc festivitas non exstat in Excusis. ^e Habetur in omnibus aliis nostris mss. Codicebus. In Codice Rhemensi est sub hoc titulo: *Dedicatio Ecclesiæ beatæ Mariæ ad Martyres*. Hoc festum olim instituit Bonifacius IV papa, converso Romano Pantheo in ecclesiam sanctæ Mariæ et omnium Martyrum. Qua de re agit Paulus Diaconus, lib. 11. Hist. Longob., cap. 57 et lib. v, cap. 11. Hoc Pantheon ædificatum est a Marco Vipsanio Agrippa: quod ita appellatum est, vel quod in simulacris Martis et Veneris multas deorum imagines acciperet, vel quod forma convexa fastigiata cæli similitudinem ostenderet, inquit Dio Cassius, lib. 111. Hist. In eo templo fuisse Veneris simulacrum constat etiam ex Macrobio, lib. 111. Saturnal., cap. 17: *Dissectusque est, et factæ ex una margarita duæ, inpositæque simulacro Veneris, ut monstruosæ magnitudinis in templo quod Pantheon dicitur*.

Olim in pago Betheli dicto, prope Gazam Palæstinæ civitatem 393 fuit etiam templum in arce manufacta collocatum, quod Pantheon appellatum est, ut refert Sozomenus lib. v Hist. eccl., cap. 14. Fuit olim Athenis θεοῖς τοῖς πᾶσιν ἰσὸν κοινόν, id est, diis omnibus commune templum, quod ædificavit Adrianus imperator, ut scribit Pausanias in Atticis.

373. *Sancti Urbani*. Hoc festum e non exstat in Codice Rhemensi.

3. 4. *Sacrificium*. In Missali Romano legitur *Ad sacrificium*.

375. *Et tui muneris misericordiam postulare*. In Codice Rhemensi legitur de tuo munere postulantes.

376. *Ipsa opitulante*. In Codice Rhemensi hæc vocabula desiderantur.

377. *Benedictio*. Superioris Dominicæ videlicet.

378. *Et Majestatem tuam indefessis precibus exorare*. Hæc verba desunt in Codice Rhemensi.

379. *Paschale mysterium studeamus habere perpetuum*. Id est, sempiternam in cælis studeamus habere felicitatem.

380. *Feria secunda in litania majore*. Hæc b litania major est Rogationum, quæ in triduo ante dominicam Ascensionem celebranda instituta sunt a sancto Mamerto Viennensi Pontifice, ut scribit sanctus Gregorius Turonensis, lib. 11. Hist., cap. 31: *Referens (Avitus) in quadam homilia, quam de Rogationibus scribit, has ipsas Rogationes quas ante Ascensionis Dominicæ triumphum celebramus, a sancto Mamerto ipso Viennensis urbis episcopo, qui et hic eo tempore præerat, institutas fuisse, dum urbs illa multis terretur prodigiis*.

^f In Editione ab Henrico Valesio adornata nunc ista leguntur, cap. 15, in hunc modum: *Pantheon colli cuidam manu facto velut arci impositum*.

^g Abest a duobus Theod., non autem a Gemet., ubi prius notatur natale sancti Dunstani; ac vii. Kalendar. Junii *sancti Augustini episcopi*, sc. Cantuariensis.

^h Hæc Litania dicitur etiam major in nostris Codd. In Missali Gothico Thomasi tres sunt Missæ de Rogationibus pro triduo ante Ascensionem Domini. Missale vet. Gallicanum unicum habet. De Rogationibus plurima scitu digna legis apud Mabillonum de Liturgia Gallic., maxime lib. 11, pag. 122 et seq.

Sed ipsa verba sancti Aviti, sermone de Rogationibus audiamus. Qui postquam descripsit varias urbis suæ calamitates, tandem sic ait: *Tracta sunt hæc inter rumores publicos et rumores privatos usque ad imminentem solennium noctem vigiliarum qua celebrari festum dominicæ Resurrectionis annua consuetudo postulat. Siquidem hunc horam laborum open, malorum finem, metuentium securitatem communibus animis operiebantur. Adfuit igitur nox illa venerabilis, quæ ad spem publicæ absolutionis votivum solenne patefecerat. Sed mox illic multo vehementior strepitus, ictus flagelli graviter ferientis insonuit, utpote quem jam emensis gradibus superlativum nihil sequi aliud quam chaos intelligeret. Aedes namque publica, quam præcelso civitatis vertice sublimitas immensiter fastigiata prætulerat, flammis terribilibus conflagrare crepusculo cepit. Interpellatur nuntio discriminis iucunditas solennitatis, pleno timoribus populo Ecclesia vacuatur. Omnes namque similes facultatibus vel domibus propriis casum de prævenientis incendii arce metuebant. Perstitit tamen coram festivis altaribus inictus antistes; et calore fidei suæ accedens, flumine lacrymarum, permixtum ignibus potentiam, igne abscedente, compescuit. Desperatione deposita rediit ad ecclesiam, restincta flummarum luce, et r. scit luminum pulchritudo. Nec sane ulterius trahitur de arripendo compunctionis medicamine mota. Prædecessor namque mens, et spiritalis mihi a baptismo pater Mamertus [Al., Mamercus] sacerdos, cui ante non paucos annos pater carnis meæ accepto, sicut Deo visum est, sacerdoti tempore successit, totas [Leg. toto] in ea quam supra diximus vigiliarum nocte, concepit animo Rogationes, atque i cum Deo tacitus definiit quidquid hodie Psalmis ac precibus 394 mundus inclamat. Evoluta solennitate paschali, non jam quid, sed quomodo, aut quando fieri debeat, secreta primum collatione tractatur. Putabatur a quibusdam Viennensis senatus, cuius tunc numerosis illustribus curia florabat, inventis non posse adici, cum vix acquiescere legitimum inclinari. Sed pius ac sollicitus pastor sapientie salibus largus mansuofaciendum ovium prius orando animum quam perorando molliuit auditum. Pandit igitur dispositionem, i. dicit ordinem, exponit salubritatem. Et verum [Leg. viri] tam religiosi quam solertis ingenii parum fuit, si obedientius propositum tantummodo institutionis promeret, nisi inter initia etiam vinculum consuetudinis asservaret. Inspirante igitur compunctionum ærdibus Deo, auditur a cunctis, confirmatur, attollitur. Eligitur pro tempore triduum præsens, quod in er Ascensionis sacra cultum diemque Dominicum, quasi quoddam opportunitatis propriæ limbo circumpositis solennitatibus marginaretur. Et paulo post: Securæ sunt succiduo tempore quædam Ecclesie Galliarum rem tan probabilis exempli: sic tamen quod hoc ipsum non apud omnes iisdem diebus quibus penes nos institutum fuerat celebraretur [Leg. celebraretur]. Nec porro magni intererat quod triduum, dummodo Psalmorum officia lacrymarumque functionibus annuis persolverentur. Tamen cum dilectione Rogationum etiam sacerdotum crescente concordia, ad unum tempus, id est ad præsentis dies universalis observantie cura concessit. Hæc Avitus; quæ transcripsi ex codice ms. Bibliothecæ Floriacensis, quamvis hic sermo jam pridem a Johanne Gagneio editus fuerit.*

Idem testatur Apollinaris Sidonius, lib. 1, epist. 7, ad sanctum Mamercum: *Solo tamen inveciarum te auctore Rogationum palparum auxilio, etc.*; et epist. 14, lib. vii: *Quidquid illud est, quod otio vel negotio vacas, in urbem tamen (nisi saltemur) Rogationum contemplatione revocabere; quarum nobis solennitatem primus Mamercus pater et pontifex reverentissimo exemplo, uti solito experimento invenit, instituit, invenit. Quibus verbis nihil clarius dici potest.*

Ita docet Aimoinus, lib. 1 de Gestis Francorum. Similia referuntur a Burchardo, lib. xii, cap. 7, ex conc. Aurelianensi. Ita docent aii veteres, qui cum

stanter asserunt harum triduanarum ante Ascensionem Domini Rogationum auctorem fuisse sanctum Mamertum; non vero instauratorem, ut nonnullis recentioribus placet ob sequentia Sidonii verba: *Quippe prius (quod salva fidei pace sit dictum) vagæ infrequentesque, utque sic diserim, oscitabundæ supplicationes. Quæ tamen assertioni nostræ minime nocent. Esi enim ante sanctum Mamertum fuerint Rogationes, hoc est supplicationes, seu Processiones, aut litaniæ, ut vocant, erant tamen vagæ, id est non stantæ, nec certo die stabiles, sed indictæ, quas ob varias calamitates descriptas a sanctis Avito et Gregorio Turonensi, et aii's, pridie ante Ascensionem Domini instituit celebrandis. Itaque rø vagæ non ita capiendum est, quasi olim populus in Rogationibus circa templa vagaretur equitando.*

Neque huic explicationi favent ea quæ habentur apud Burchardum, cap. citato: *Nemo tibi equitare præsumat, sed discalceatis pedibus omnes incedant.* Et in concilio Moguntino, cap. 33: *Placuit ut litania major observanda sit a cunctis Christianis diebus tribus, sicut legendo reperimus, et sicut sancti Patres non tibi instituerunt, non equitando, nec pretiosis vestibus induti.* Nam aliud est vagari circa templa, aliud est in ipsa processione equitare; præterea ejusmodi concilia sunt posteriora ætate sancti Mamerti. Nec valet quod dicunt sanctum Augustinum, serm. 173, meminisse hujusmodi Rogationum, siquidem hic sermo non est sancti Augustini, qui etiam in quibusdam ejus 395 Codicibus non exstat, nec illius stylum sapit, sed est sancti Cæsarii Arelatensis, habeturque inter ejus sermones trigesimum septimum. Imo Rogationes hujusmodi sancti Augustini doctrinæ adversantur; quod patet ex illius epist. 119, ad Januarium, ibi enim abunde ac discrete agit de vacatione a jejunio, quæ contingit inter Pascha et Pentecosten, rationemque dierum illorum quinquaginta enucleatius explicat, quam triduanum illud jejunium intercedens prorsus labefactaret. Sic enim ait: *Qui dies quinquagesimus habet aliud sacramentum, quod septies septem quadraginta novem fiant; et cum rediit ad initium, quod est octavus, qui et primus dies, quinquaginta complentur post Domini Resurrectionem jam in figura non la oris, sed quietis; propter quod et jejunia relaxantur, et stantes oramus, quod est signum Resurrectionis.* Quare Amalarius Fortunatus, in lectione sancti Augustini apprime versatus lib. 1 de Offic. eccl., cap. 37, præclare dicit: *Sequitur una varietas inter octavas Paschæ et vigilia Pentecostes, hæc est jejunium triduanum in vigilia Ascensionis Domini. Miror quomodo inolevit consuetudo præsentis jejunii in nostra Ecclesia, quæ tamen non tenetur per omnes Orientales Ecclesias; cum sancti Patres, quos memoravimus, Ambrosius, Hieronymus et Augustinus dicant relaxanda jejunia tempore Pentecostes, necnon etiam venerabilis presbyter Beda. Postea refert institutionem ad sanctum Mamertum, quemadmodum et Odo Romanus, qui insuper addit eam a Gallis ad Romanos fluxisse.*

Quoniam autem hic agitur de litania majore, non erit absurdum his subjicere veterem litaniæ formulam, quæ exstat in Codice ms. Bibliothecæ Corbeien-sis octingentis abhinc annis circiter scripto, cujus titulus est: *Incipit ordo Orationum.*

Incipit litania.

Kyrie eleison. tribus.
Christe eleison. tribus.
Christe audi nos. tribus.
Christe miserere nobis.
Sancte sanctorum Deus, miserere nobis.
Sancta Virgo virginum, intercede pro nobis.
Sancta Dei Genitrix, intercede pro nobis.
Sancti Maria,

* Id est adici; sic enim in Mss. legitur.

Sancte Petre,
Sancte Paule,
Sancte Andrea,
Sancte Jacobe,
Sancte Joannes,
Sancte Thoma,
Sancte Jacobe,
Sancte Philippe,
Sancte Bartholomæe,
Sancte Marthæe,
Sancte Simon,
Sancte Taddæe,
Sancte Mathia,
Sancte Barnaba,
Sancte Luca,
Sancte Marce,
Sancte Stephane,
Sancte Clemens,
Sancte Sixte,
Sancte Laurenti,
Sancte Dionysi,
Sancte Rustice,
Sancte Eleutheri,
Sancte Quintine,
Sancte Luciane,
Sancte Firmine,
Sancte Crispine,
Sancte Crispiniane,
Sancte Maurici, cum sociis tuis,
Sancte Silvester,
396 Sancte Elari [*Leg. Hilari*],
Sancte Martine,
Sancte Cassiane,
Sancte Remegi,
Sancte Medarde,
Sancte Vædaste,
Sancte Germane,
Sancte Gaurice,
Sancte Amande,
Sancte Eligi,
Sancte Benedicte,
Sancta Felicitas,
Sancta Perpetua,
Sancta Agatha,
Sancta Lucia,
Sancta Agnes,
Sancta Cecilia,
Sancta Anastasia,
Sancta Eufemia,
Sancta Columba,
Sancta Genoveva,
Sancta Aldegundis,
Sancta Gertrudis,
Omnes sancti, orate pro nobis.
Propitius esto, parce nobis, Domine.
Propitius esto, libera nos, Domine.
Ab omni malo, libera nos, Domine.
Ab omni tentatione diabolica, libera nos, Domine.
Ab omni cogitatione mala, libera nos, Domine.
Ab omni iniquitate, libera.
Ab omni immunditia, libera
Per crucem tuam, libera.
Peccatores, te rogamus audi.
Ut pacem nobis donare digneris, Domine Jesu, te rogamus.
Ut tranquillitatem pacis Ecclesiæ tuæ largiri digneris, Domine, te rogamus.
Ut iram tuam a populo Christiano amovere digneris, te rogamus.
Ut ab hostium periculis nos defendere digneris, te rogamus.
Ut indulgentiam delictorum nostrorum nobis donare digneris, te rogamus.
Ut remissionem peccatorum nostrorum nobis donare digneris, Domine Jesu, te rogamus.
Ut gratiam sancti Spiritus cordibus nostris clementer infundere digneris, Domine Jesu, te rogamus.

A Ut intercessionem sanctorum tuorum nobis donare digneris, Domine Jesu, te rogamus.
Ut fidem rectam nobis donare digneris, Domine Jesu, te rogamus.
Ut spem firmam in tua bonitate nobis donare digneris, Domine Jesu, te rogamus.
Ut vitam æternam nobis donare digneris, Domine Jesu, te rogamus.
Ut lumen perpetuum nobis donare digneris, Domine Jesu, te rogamus.
Ut nobis laudem sanctorum nominum tuo donare, Fili Dei, te rogamus, audi nos.
Agnus Dei, qui tollis peccata mundi, miserere. Christe, audi nos *tribus*. Kyrie eleison. *tribus*. Christe eleison. *tribus*. Kyrie eleison. *tribus*. Pater noster.

Oratio post litaniam.

Deus exercituum, Deus Abraham, Deus Isaac, Deus Jacob, Deus patriarcharum, Deus prophetarum, Deus apostolorum, Deus martyrum, Deus confessorum, Deus virginum, Deus omnium sanctorum, quem trinum in personis, unum in substantia confitemur, ex quo omnia, per quem omnia, in quo omnia, etc.
Circa hanc litaniam observandum est ad *trō tribus* subaudiendum esse *trō vicibus*, et ad *trō miserere* splendendum esse, *trō nobis*, et ad *trō ora trō pro nobis*; et in precibus, ubi non est *trō Domine Jesu*, illud esse subintelligendum.

397 Tandem ex his notandum est olim non dici solum *Audi nos*, ad illud *Te rogamus*, nisi in his duabus supplicationibus, *Fili Dei* et *Peccatores*. Quod videre est etiam in litania Ratperti, etsi versibus scripta, apud Canisium, tom. v. antiq. Lect., p. 2 :
Nos peccatores audi, te, Christe, rogamus.
Ut pacem nobis dones, te, Christe, rogamus.
Crimen ut omne tuis solvas, te, Christe, rogamus.
Auræ temperiem dones, te, Christe, rogamus.
Ut fruges terræ dones, te, Christe, rogamus.
Ut populum cunctum salves, te, Christe, rogamus.
Ecclesiæque tuam firmes, te, Christe, rogamus.
C Fili celsithroni, nos audi, te te rogamus.
Ubi vides ad illas preces, *Peccatores*, et *Fili Dei*, tantum interseri verbum *audi*, quod poterat fieri etiam in aliis preces, sublati quibusdam vocabulis, salva sensus et carminum integritate, verbi gratia :
Ut pacem dones, audi, te, Christe, rogamus.
Ut crimen solvas, audi, te, Christe, rogamus.
Et sic de cæteris. Et sane clarior sensus est, cum ab his precibus abest *trō audi nos*. Apud Arnoldum Wionem, lib. iv. Ligni vitæ, cap. 12, habetur litaniam, quam testatur ille esse sancti Gregorii Magni, sequæ in Codice ms. Casinensis monasterii reperisse. Sed nemo est, vel leviter antiquitatis ecclesiasticæ studiis imbutus, qui ejusmodi litaniam illius esse arbitretur, ut omitam de invocatione ejusdem sancti Gregorii, et quorundam sanctorum adhuc cum habita est viventium, quæ in illa continetur.

381. *Mentem familiæ tuæ*, etc.

D Hæc et similes Orationes ante Missam dicuntur ad Collectam seu Processionem, id est in loco ad quem clerus et populus pervenere.

382. *Fatigare*.

Id est, percuti. Nonius Marcellus, cap. 4, *Fatigare*, *percutere*. Virgilius, lib. ix :

... Versaque juvenem
Terga fatigamus hasta. ...

Et ita non semel usurpatur in hoc Sacramento libro, ut infra, feria 3 : *Nostris fatigamur offensis*. Id est, ob nostra delicta percutimur.

383. *Præsta, quæsumus, omnipotens Deus*, etc. In Excusis sequuntur Orationes in campo, quæ non exstant in Codicibus nostris mss. nec apud Pamelium.

384. *Jejunii vestri et precum vota*. Id est, devotas oblationes jejunii vestri et precum.

385. *Nostris fatigamur offensis*. Id est, ob delicta nostra corripimur, et percuti iur.

386. *Veræ credulitatis instrumentis.* Id est, veræ A fidei scripturis, libris, id est doctrinis. Estque metonymia continens pro contento. Instrumentum autem aliquando pro libro usurpatur. Tertullianus, lib. v adversus Marcionem : *Quantas autem foreas in ista vel maxime e; istola Marcion fecerit, auferendo quæ voluit, de nostri instrumenti integritate patebit.* In Apologetico : *Primam instrumenti istis auctoritatem summa antiquitas indicat.* Et infra : *Sed quoniam edidimus antiquissimis Judæorum instrumentis sectam istam esse suffultam.*

387. *In ascensu Domini.* Ascensa id est ascensio. Magister, in regu'a Mss., cap. 28 : *Qui ascensa Domini ipso die omni tempore currit.* Hæc autem lectio habetur in Codicibus Rheim. et Rodradi.

388. *Concede, quæsumus, etc.* Alcuinus, lib. ii adversus Elipantem archiepiscopum Toletanum hæc orationem citat, ut probet Jesum Christum 398 esse verum Dei Filium, non adoptivum : *Item in Ascensione Domini. Concede, quæsumus, omnipotens Deus, ut qui hodierna die Unigenitum tuum ad celos ascendisse credimus.*

389. *Dona.* Id est, Spiritum sanctum.

5.0. *Suis participibus.* Id est, apostolis.

591. *Ante descensum fontis.* Id est, ante descensum in fontem, baptismi celebrandi gratia velicet, juxta vetus Ecclesiæ institutum, quo in solemnitatibus Pentecostes et Paschæ baptismus conferebatur, ut docet Tertullianus lib. de Baptismo : *Diem baptismi solemniorum Pascha præstat.* Et paulo post : *Exinde Pentecoste ordinandis lavacris latissimum spatium est.* Id etiam notum est ex epist. 4 et 8 sancti Leonis, historia Socratis, et concilii mox citandis. De baptismi Paschali luculentum habemus testimonium apud Fortunatum, lib. iii, carm. 7, ubi agens de solemnitate Paschali hæc sub carminis lineam scribit :

Rex sacer ecce tui radiat pars magna triumphi,
Cum puras animas sacra lavacra beant.
Candidus egreditur nitidis exercitus undis.
Atque vetus vitium purgat in amne novo.
Fulgentes animas vestis quoque candida signat,
Et grege de niveo gaudia pastor habet.

De baptismi Pentecostes hæc habet idem Fortunatus, lib. v, carm. 4, agens de Judæis a sancto Avito Arvernæ episcopo ipso die baptizatis :

Ecce dies aderat quo Spiritus almus ab alto
Missus apostolicis fluxit in ora viris.
Lex sacra ruricolos, urbanos excitat omnes,
certatimque aditis ad pia festa ferunt.
Abluunt Juæus odor baptismate divo,
Et nova progenies reddita fertur aqua.

Idem videre est apud sanctum Hieronymum, epist. ad Pamachium, adversus errores Joannis Hierosolymitani : *Nos scindimus Ecclesiam, qui ante paucos menses circa dies Pentecostes, cum, obscurato sole, omnis mundus jamjamque venturum judicem formidaret, quadraginta diversæ ætatis et sexus presbyteris tuis obtulimus baptizandos.* Et paulo post mentionem facit baptismi paschalis. Constantinus Magnus imperator ipse Pentecostes baptizatus est die, ut testatur Eusebius in ejus Vita, cap. 64. Quia vero in ipso solis occubitu solemnitas Paschalis incipiebat olim, hoc est vespere Sabbati, et ipsa nocte baptismus celebrabatur, ut constat ex officio Sabbati sancti, et epistola Paschasini Lilybetani ad sanctum Leonem papam, hinc sit ut juxta vulgare loquendi modum dicatur baptismi in ipso Sabbato Paschæ celebrari; et ita loquitur sanctus Gregorius, lib. iv Dial., cap. 52 : *Quidam curialis sacratissimo paschali Sabbato juvenclam cujusdam fidelium in baptismate suscepit.* Idemque de Sabbato Pentecostes dicendum est.

Postea vero quidam baptizaverunt in solemnitatibus martyrum; quod tandem prohibitum est a sancto Leone papa, epist. 80, et a concilio Matisconensi 2. can. 3. Quidam etiam baptizaverunt in solemnitate Epiphaniæ; quem morem, cum in Sicilia inole-

visset, sustulit sanctus Leo papa, epist. 4. Qui etiam cum in Gallia obrepisset, saltem in Neustria, seu Normania, sublatos est in concilio Rothomagensi celebrato, anno Domini 1072 : *Vigilia, vel die Epiphaniæ, ut nullus, nisi infirmitatis necessitate baptizetur, omnino interdicatur.*

Hæc tamen consuetudo post sanctum Leonem papam perseveravit in Africa, ut notum est ex Victore Uticensi, lib. ii 399 de persecutione Vandalica, tempore sancti Eugenii episcopi Carthaginiensis, qui non multo post sanctum Leonem floruit : *Fuit (inquit) in eadem civitate, id est Carthagine, quidam circus civis cuiusdamque notissimus, nomine Felix. Ille visitatur a Domino, prædiciturque ei nocte per visum (dies enim Epiphaniarum illucescebat) : Surge, vade ad servum meum Eugenium episcopum, et dices ei quia ego te ad illum direxi; et illa hora qua benedicti fontem ut baptizentur accedentes, continget oculos tuos et aperientur.* Olim etiam in Lycia baptismus celebratus est in die Epiphaniæ, ut ex his Joannis Moschi, cap. 214. Præti spiritualis videre licet : *Soruba vicus quidam est ad radices montis, in quo sita est Cæcænsium civitas : in eo baptisterium est quod in sanctis epiphaniis sudat, qui sudor per tres horas continuas incrementis augetur, et post baptismi peractum decrescere incipit, et tribus aliis horis sensim deficit.* Quod autem præfatus vicus sit in Lycia idem Moschus testatur capite sequenti.

In quibusdam vero Galliæ partibus baptismi celebritas videtur usitata in natali Domini. Siquidem Clodovæus, primus Francorum Rex Christianus, eodem die baptizatus est, ut testatur Avitus episcopus Viennensis epist. ad eundem regem : *Si quidem et occidit partibus in rege non novo novi jubaris lumen effulgurat; cujus splendorem congrue Redemptoris nostri nativitas inchoavit, ut consequenter eo die ad salutem regenerari ex unda vos pateat, quo natum redemptioni suæ cœli Dominum mundus accipit. Igitur qui celebris est natalis Domini, sit et vestri, quo vos scilicet Christo, quo Christus ortus est nunc do; in quo vos animam Deo, vitam præsentibus, famam posteris consecratis (Tom. i Conc. Galliæ Jacobi Sirmondi).* Hæc ille; etsi Fredegarius, c.p. 11 Hist. Francorum, et Hincmarus, in Vita sancti Remigii citata ab Herivæo archiepiscopo Rhemensis, in epist. ad Vitonem archiepiscopum Rothomagensem, scribant eum in die Paschæ fuisse baptizatum; tamen potior est Aviti, quippe Clodovæo æqualis, auctoritas. Sententiam hæc confirmat miraculum quod Ebræduni olim in Natali Domini et in Cœna dominica quotannis contingebat circa baptisterium ædificatum a sancto Marcelino quondam illius urbis episcopo. Illis namque diebus quotannis in illo lavacro seu baptisterio aqua divinitus oriebatur, de quo etiam ad aliud lavacrum, baptismi gratia, aqua deferrebat, ut scribit sanctus Gregorius Turonensis, cap. 69 libri de Gloria confessorum. Quod sane miraculum in Natali Domini non contigisset, si baptismi illo die conerri non debuisset. Sic olim in Sicilia, in possessione quæ Melitinus dicitur, fons baptisterii quo annis in die Paschæ divinitus implebatur, ut refert Paschasius episcopus Lilybetanus, in epist. ad sanctum Leonem papam.

Si tamen intercidisset mortis periculum, citra prædictas solemnitates baptizabantur ægroti, ut planum ex epistolis sanctorum Cornelii et Cypriani mox citandis, ex concilio Matisconensi supra citato, ex epistola Gregorii II, ad clerum et p'ebem Thuringorum, et ex concilio antissiodorensi, can. 8 : *Non licet absque Paschæ solemnitate ullo tempore baptizare, nisi illos quibus mors vicina est, quos grabatarios dicunt.* Ubi nota grabatarios esse eos qui in lecto seu grabato per aspersi-nem aut perfusionem aquæ ob mortis periculum baptizabantur, quos aliter clinicos, a κλινῆ, id est lectus, vocant, ut manifestum est ex epist. 75 sancti Cypriani, qui hanc baptizandi rationem merito defendit, etsi de ea Cornelius papa du-

bitare videtur in epi-t. ad Fabium episcopum Antiochenum apud Eu-ebium, lib. vi Hi-t. Eccl. cap. 35. Erant tamen ejusmodi baptizati irregulares, ut loquuntur, nec ad clerum a-cisci poterant, ut testatur Cornelius papa epistola citata.

Sed Theſ alorum severe ior quam par erat disciplina fuit, **400** qui extra solemnitate[m] Paschalem neminem prorsus baptizabant, ita ut paucis exceptis omnes sine baptismo e vivis excederent, ut scribit Socrates, lib. v Hist. Eccl., cap. 21. Si vero de infantibus sermo sit, usitatum fuit al quando priscis illis temporibus ut citra solemnitate[m] Paschæ et Pentecostes baptismum susciperent, ut discimus ex sancto Cypriano, epist. 59, ubi disputat in quemdam qui asseverabat infantes non esse tertio aut altero natalis sui die baptizandos, sed, quemadmodum in circumcissione, octavam diem esse expectandum. Si enim tum moris fuisset in parvulis illis Paschæ et Pentecostes protelare diem, frustra sanctus Cyprianus eos ante octavam natalis eorum diem posse baptizari contenderet.

392. Qui sacramentum. In aliis Codicibus nostris mss. habetur Præfatio: *Qui ascendens super omnes cælos*, etc., ut in Missali Romano.

Et diem sacratissimum Pentecostes prævenientes. Ita in Editis et in Codicibus Ratoldi et Rhem., et apud Pamelium. In Codice Rodradi legitur: *Et diem sacratissimum Pentecostes prævenientes.* Optime, quia cum in ipsa nocte quæ lucescit in Dominica hæc Missa olim celebraretur, post Vesperam videlicet Sabbati, jam ipse Pentecostes dies inceptus erat juxta morem Ecclesiæ, ut supra de Paschate dictum est, non vero juxta sæculi consuetudinem.

394. Qui ascendens super omnes cælos, etc. In Codice Rhem. est alia ^a Præfatio: *Qui hodie sancti Spiritus celebramus adventum*, etc., ut in Missa Ambrosiana, in qua rectius legi videtur quia, his in ejus line additis: *Quapropter profusus gaudiis totus in orbe terrarum mundus exultat*, quæ desiderantur in Cod. Rhem. In eadem Ambrosiana Missa legitur: *Distributor idem et fidei unius effector*, cum in dicto Cod. Rhem. scriptum sit, *distributor idem, et unus effector*.

395. In igneis. Optime. In Editis et aliis Codicibus nostris mss. et apud Pamelium legitur ^b *innumeris*.

396. A spe ad speciem pervenire. Est paronomasia, id est a spe ad fruitionem æternorum honorum pervenire ad contemplationem facie Dei; nam species faciem significat. Nonius Marcellus, cap. 4: *Species dicitur effigies, facies. Livius Ægisto: Jamne oculis specie læta viri optabili.* Unde, cap. 1, ait: *Ut ab aspectu species, et a fingendo figura, ita a factura corporis facies.* Species ergo hoc loco est clara Dei visio. Ita apud Tertullianum, lib. de Resurrectione carnis: *Itaque confisi semper et scientes quod cum immoramur in corpore, peregrinamur a Domino; per fidem enim incedimus, non per speciem.*

397. Feria 5. Hæc feria non est in Codicibus Rodradi et Rhemensi, de qua ita monent Ordo Romanus, et Alcu-nus: *Feria 5 deest officium et Missa; et ideo debet cantare de Dominica Pentecostes.* In Cod. Ratoldi abbatis Missa hujus ferie quintæ est ut in feria 6 hujus Codicis sancti Eligii.

398. Da, quæsumus, Ecclesiæ tuæ, etc. In Codice Ratoldi abbatis est hic alia Missa, Præfatione excepta.

399. Si in Jejunio fuerit. Hæc verba desiderantur in Editis et in aliis Codicibus nostris mss. et apud Pamelium. Notanda tamen, quia olim jejunium quarti mensis non semper cadebat in hebdomadem Pentecostes; qua de re infra.

401. 400. Ut nos spiritus tui lumen infundat. Id est, ut nobis Spiritus tui lumen infundatur. Est hypallage.

^a Est etiam omnino diversa in vet. Sacram. Gallic., ubi festum hoc appellatur in *Quinquagesimo*; at eadem in Codice Reg. Suevicæ et in aliis Mss. nostris.

^b In Cod. Reg. Succ. legitur: *Apostolos pleb. m-*

A 401. Dominica octavas Pentecostes. In Editis legitur, *Dominica in nocte Pentecostes* (Vide Microlog., cap. 59) Sed quid hæc sibi velint non satis capio. In Cod. Rodradi ita habetur: *Die Dominico vacat.* Assignantur tamen tres Orationes in hunc modum: *Deprecationem nostram, Domine, quæsumus, exaudi*, etc. Super oblata: *Munera, Domine, oblata sanctifica*, etc. Ad Completa: *Hæc nos communitio, Domine, purget a crimine.* Verum in appendice ejusdem Codicis habetur: *Dominica in octavis Pentecostes*; cujus Orationes sunt ut Codicibus Ratoldi et Rhemensi, in quibus nulla est mentio sanctissimæ Trinitatis; sed in serie Præfationum ejusdem Codicis Rodradi in octavis Pentecostes exstat præfatio de sancta Trinitate eadem cum Missali Romano et hoc s. Eligii Codice, quam etiam reperire est in Codicibus Ratoldi et Rhemensi. In benedictione Codicis Ratoldi primus versiculus meminit sanctissimæ Trinitatis in hunc modum: *Benedicat vos Trinitatis divine Majestas, et una Deitas, Pater, et Filius, et Spiritus sanctus; talesque inveniat dies examinationis, quales erant sors regenera-tionis. Amen.* At in benedictione Codicis Rhemensis, ne verbum quidem de Sacratissima Trinitate videre est.

Hæc diversitas officii inde manavit, quod quidam affirmarent octavam Pentecostes esse celebrandam, aliis negantibus; quam controversiam in Gallia diversatim Berno abbas Augustinus, ut ipse testatur, cap. 3 libri de quibusdam rebus ad Missam spectantibus, agitari vidit, et in fine capituli tandem concludit celebrandam esse octavam Pentecostes.

Micrologus, cap. 16 libri de eck. Observationibus, negat plane celebrandum esse festum sanctissimæ Trinitatis, quia Dominici dies ejus honori deputati sunt, scribitque officium de sancta Trinitate fuisse compositum a Stephano Leodiensi, illudque repudiatum fuisse a sede apostolica; et Alexandrum papam requisitum de die sanctæ Trinitatis, respondisse, juxta Ordinem Romanum eundem diem specialiter ascribi debere solemnitate sanctæ Trinitatis, sicut nec sanctæ Unitatis, præcipue cum in omni Dominica, imo quotidie, utriusque memoria e celebretur. Tamen, cum hoc festum habeatur in nostro Codice sancti Eligii, et in Sacramentariis editis ex Vaticano, non est dubium quin fuerit olim celebratum, sed prostea intermissum, tandemque a Romanis pontificibus instauratum. Et miror sane id quod scribitur ab eodem Micrologo de Præfatione sanctæ Trinitatis a Pelagio papa instituta, cum ait illam diebus Dominicis frequentari; nam in omnibus nostris Sacramentariis mss. et in Editis ex Vaticano, ejusmodi Præfatio in nulla Dominica (si octavam Pentecostes exceperis) reperitur, sed singulis Dominicis propria sua tribuitur Præfatio; qui sane codices mss. ipso Micrologo sunt antiquiores, qui proinde solum sæe tempestatis usus in quibusdam Italiæ locis rationem habuisse videtur, non satis explorato usu antiquiore. Quare ex his quæ supra notata sunt ejusmodi ^a Præfatio videtur a Pelagio instituta ob festum sanctæ Trinitatis.

D 402. Qui cum unigenito filio, etc. Recte Corippus, lib. de Laudibus Justinii minoris:

... Illic pia cernitur esse.
Indivisa manens Patris, Gentique potestas,
Spiritus et sanctus substantia creditur una.
Tres sunt personæ, sub-stant, nomina fulgent.
Utque Pater Deus est, Genitus Deus æquus honore,
Spiritus et sanctus pariter Deus.

403. Dedicatio basilicæ sancti Nicomedis. Hæc Missa non habetur in Editis, exstat tamen in omnibus aliis codicibus nostris mss., et apud Pamelium, ^d in quo deest *in basilicæ*. In Codice Rhemensi obrepsit error in titulo; legitur enim *Nicodimi*, qui tamen abest ab

que credentium præsentia sæe Majestatis implevit.

^e Nulli e Mss. nostris habent Præfationem hanc Dominica seu hebdomada secunda post Pentecostes.

^d In Cod. Calensis legitur: *Natale sancti Nicomedis*

Orationibus ejusdem Codicis, in quibus legitur *ò A Nicomedis et Nicomede.*

Hæc dedicatio eodem die exstat in Martyrologiis Hedæ, Usuardi et Adonis; et in Martyrologio ms. biblioth. Corb. : *Romæ, dedicatio sancti Nicomedis martyris, cujus martyrium xvii Kalend. Octobris ibidem celebratur.* In Martyrologio Rabani : *Kalend. Junii, sancti Nicomedis martyris ecclesiæ dedicatio*; et in Martyrologio Notkeri eodem die : *Romæ, dedicatio sancti Nicomedis presbyteri et martyris, cujus martyrium xvii Kalend. Octobris celebratur.* In Martyrol. ms. sancti Hieronymi sit quidem eodem die mentio sancti Nicomedis, sed non dedicationis ecclesiæ : *Romæ, Juvenci, Cyrici, Nicomedis martyris, Exuperantii, Eractiæ.* In parvulo Martyrologio ms. Cod. Rhem. assuto : *Kalend. Junii, dedicatio sancti Nicomedis in Thessalonica.* Ubi hæc verba, in *Thessalonica*, non spectant ad hanc dedicationem; sed quia hujus Martyrologii dies singuli unica linea comprehenduntur, cum ad finem lineæ perventum est, cætera a scriptore sunt ommissa, quæ ad hæc vocabula spectant, quod planum est ex Martyrologio Rabani, in quo proxime post dedicationem sancti Nicomedis sequitur : *In Thessalonica natale Octavii*, et ex Martyrologio sancti Hieronymi, in quo statim post nominatus sanctum Nicomedem et cæteros subjungitur : *in Thessalonica L. ciæ Virginis*, etc. cum priorem nominasset in lumine istarum Calendarum sanctum Octavium, in *Thessalonica sancti Octavii.* Hujus Ecclesiæ sancti Nicomedis mentio fit in concilio Romano I, sub Symmacho papa. Porro in Codice Ratoldi abbatis habetur, vi *Idus Junii, natale sancti Medardi confessoris.*

404. *Natale sanctorum Primi et Feliciani.* Hic dies festus non exstat in Cod. Rodradi, quemadmodum nec sequen-

405. *Et quod illis contulit excellentia sempiterna.* Legitur in Cod. Rhemensi : *Et quod illis contulit excellentiam sempiternam*, id est, meritum passionis illorum, quod eis gloriam contulit sempiternam, C fructibus nostræ devotionis applicatur.

Porro in Codicibus Ratoldi et Rhemensi habetur xvii Kalend. Julii natale sancti Viti, cui in Missali Romano adjunguntur Modestus et Crescentia.

406. *Per quam.* Lege ut in Cod. Ratoldi, *per quem*, ut referatur ad *ò Domine*; vel *per quæ*, ut in Cod. Rhemensi, ut referatur ad *ò mirabilia.*

407. *Denuntiatio juniorum.* Denuntiatio illa juniorum olim fiebat in Missa post illa verba : *Pax Domini sit semper vobiscum, et cum spiritu tuo*, ut videre est in Codice Rhemensi in Orationibus quotidianis ad Missas : *Pax Domini sit semper vobiscum, et cum spiritu tuo. Post hæc commendanda est plebs pro jejuniis primi, quarti, septimi et decimi mensis temporibus.*

408. *Die vero Sabbati*, etc. Juxta sanctum Leonem papam, serm. 9 de jejuniis septimi mensis : 403 *Sabbato vero, apud beatum Petrum apostolum vigiliis celebremus.*

409. *Mensis iv, feria iv.* In Editis male legitur : *Feria iv mensis septimi, hoc est Septembris.*

410. *Si post hebdomadam Pentecostes advenerit.* Hæc non reperitur in Editis, nec in aliis Codicibus nostris mss. Quæ tamen scripta sunt juxta morem illorum temporum, in quibus celebrabatur jejunium mensis quarti hebdomade secunda Junii, ex quo sæpe contingebat hoc jejunium peragi post hebdomadem Pentecostes, ut videre est in concilio Moguntino sub Carolo Magno, in quo xxx episcopi et xxv abbates

convenierunt, can. 34 : *Similiter in mense Junio Hebdomada secunda, feria 4 et 6, et Sabbato jejunetur usque ad horam nonam.* Quod citatur a Burchardo, lib. II, cap. 14, sed contractius; et a Micrologo, cap. 24 et 25, de Observationibus eccl. Sed videtur intelligere aliud concil. Moguntinum, cum ait illud fuisse sub Henrico secundo celebratum, eique interfuisse duodecim episcopos. Idem statuitur in concilio Rothomag. celebrato anno 1072. *Item quatuor temporum observatio competenti tempore secundum divinam institutionem communi observantia a nobis servetur, id est prima hebdomada Martii, secunda Junii, etc.*, ut refert Ordericus, lib. IV Hist. eccl. Hæc pro ratione temporum illorum. Fuit sane antiquior usus jejunii hujus celebrandi in ipsa Pentecostes hebdomade, ut clarum est ex sancto Isidoro, lib. I de Offic. eccl., cap. 57, et sancto Leone papa, serm. 1, 2, 3 et 4, de jejunio Pentecostes : qui tandem in Ecclesia revixit auctoritate Gregorii VII, ut docet Micrologus, cap. 25, et Urbani II, in concilio Claromontano, in quo sic statuitur : *Jejunium secundum semper in hebdomade Pentecostes celebratur*, ut refert Ordericus Vitalis, lib. IX Hist. eccl. Sic olim jejunium primum quatuor temporum peragebatur in hebdomade primæ mensis Martii, ut videre est eodem can. concilii Moguntini supra citati : *Constitutum est ut quatuor tempora anni ab omnibus cum jejunio observentur, id est in mense primo, Hebdomada prima, etc.* Et concilio Rothomagensi supra citato : *Communi observantia observetur a nobis, id est prima Hebdomada Martii.* Sed postea idem Gregorius VII transtulit illud in hebdomadem primam Quadragesimæ, ut docet Micrologus, cap. 24, et ita statutum est in concilio citato Claromontano : *Omni tempore primum jejunium quatuor temporum prima hebdomada Quadragesimæ celebratur*, ut refert Ordericus Vitalis libro citato.

411. *Post benedictiones.* Id est, post recitatum hymnum trium puerorum : *Benedicite omnia opera Domini Domino*, etc.

412. *Natale sanctorum Gervasii et Protasii.* In Codicibus Rhemensi et Ratoldi, pridie hujus festi, est vigilia eorundem sanctorum cum eodem officio in utroque Codice, cujus prima Oratio et super oblata sunt ut in Missa Ambrosiana, in vigilia eorundem sanctorum.

413. *Sanctorum martyrum*, etc. In Codicibus Rodradi et Ratoldi est alia Missa.

414. *Intercessio beatorum*, etc. In Missa Ambrosiana legitur : *Protasio et Gervasio martyribus.* Ubi nota *Protasium* priorem Gervasio nominari, quod semper fit in utraque Missa liturgiæ Ambrosianæ, et in Codice Rodradi, etsi vulgo sanctus Gervasius 404 præponatur. In Cod. Rhemensi hæc verba, et *intercessio*, desiderantur.

415. *Fulciatur.* In Missa Ambrosiana, et in Codice Rhemensi legitur, *firmetur.*

416. *Vigilia sancti Joannis Baptistæ.* In Cod. Rhemensi legitur : *In jejunio sancti Joannis Baptistæ.*

417. *Exhibentes solenne jejunium*, etc. In Codice Rhemensi habetur quidem eadem Præfatio, sed paulo fusior, multisque verbis immutatis.

418. *In prima missa de nocte.* Ita in Cod. Rhem. In Cod. Rodr. et Rat. legitur, *in prima mane*; apud Pamelium, *in mane prima.* Missa non exstat in Editis nec in liturgiæ Ambrosiana. Aleuinus, lib. de Offic. eccl., cap. de sancto Joanne, ait tres Missas in festo sancti Joannis Baptistæ celebrari, inter quas recenset Missam de vigilia, quæ proinde, et quia jejunium celebratum erat, dicebatur post solis occubitum, in quo pro more

mart., consentiente secundo Theod. In Gem. t. : *Dedicatio sancti Nicomedis mart.* In priori Theod. : *Dedicatio eccl. sancti Nicom.* In Cod. Reg. Suec. : *Dedicatio basilicæ sancti Nicomedis.*

^a Et in Cod. Reg. Suec. In Ed. Pamel. hæc legitur, sed intra uncinos contenta.

^b Ante hanc vigiliam legitur in vet. Sacramentario

PATROL. LXXVIII.

Romano, sæculo nono saltem exarato, nunc in bibliotheca Vallicellana Patrum Oratorii Romæ asservato : *Mense Junio die 22 sanctorum martyrum mccccxxx, quorum vigilia cum silentio et jejunio est celebranda, et concessum est eis pro illo uno die annum dimittere in penitentia.* Quæ observo ob antiquum indulgentiæ concessæ exemplum.

ecclesiastico dies festi tunc incipiebant; rationemque reddidit in hunc modum: *Ideo tres Missæ celebrantur in festiuitate sancti Joannis, quia tribus insignibus triumphis excellenter refulsit; ad hoc enim venit, ut viam Donato prepararet exemplo suæ conversationis, qui triumphus celebratur in vigilia ejusdem. Per ministerium baptismi claruit insignis; hujus ministerii triumphus in prima Missa recollitur. Nazareus permansit in utero matris; hoc donum recollitur in die. Idem videtur in Ordine Romano: Ideo tres Missæ celebrantur, id est, una in vigilia ejusdem, duæ in die natiuitatis ejus, quia tribus triumphis refulsit insignis; id est, officio Præcursoris, Baptistæ ministerio, et quia Nazareus in utero matris remansit.*

419. *Et adhuc clausus in utero, etc.* Ita præclare Ennodius, in dictione Maximo episcopo missa: *Cujus senior gratia, quam natura, dum ante lucis ingressum pii vatis impleret officium, lumen vitæ hujus virtute signavit.* Et Prudentius in Apotheosi:

Primus et infansem non natus nuntiat infans.
Jam nostrum vagire sibi nam pusio nouulum
Norat, et ora Deo reserabat garrula Christo.

420. *Qui et genitricis, etc.* Præclare Ennodius, dictione supra citata: *Nam uno eodemque tempore et matrem fecunditate nobilem fecit, et inofficiosa genitoris labia in loquelam pristinam usu remeante commouit.* In Cod. Rhem. sequitur vigilia sanctorum Joannis et Pauli, quæ in aliis Codicibus nostris mss. desideratur.

421. *Natule sancti Leonis papæ.* Hoc festum abest a Cod. Rhemensi.

422. *Ut animæ famuli tui Leonis hæc prosit oblatio.* Ita in Editis, in Codice Ratoldi, et apud Pamelium. Subaudi *Ad gloriam, vel, Ad honorem,* ut explicat Innocentius III, de Celebratione Missarum, cap. 6, § 3 In Codice Rodradi legitur: *Ut intercedente beato Leone hæc nobis prosit oblatio.* In Missali Romano, ut *intercessione beati Leonis, etc.*

423. *Vigilia sancti Petri.* In Codicibus Rodradi, Ratoldi, et Rhemensi duplex 405 exstat Vigilia. Secunda est in nocte. Geminas hujus festi vigiliæ notat Amalarius, lib. de Ordine Antiphonarii cap. 69: *Ex Romano Antiphonario posui duas vigiliæ in nostro Antiphonario. Primam solet apostolicus facere in initio noctis, quæ fit sine Invitatorio, quoniam ea hora non invitatur populus ad vigiliæ. Populus enim invitatur ad vigiliæ ea hora noctis de qua dicebat David propheta: Præueni in maturitate, et clamavi. Ubi maturitas accipitur pro media nocte, ut idem explicat Amalarius ex sancto Augustino.*

424. *Quando Apostolicus, etc.* Hæc verba desiderantur in Excusis, et in aliis Codicibus nostris mss. Hæc autem verba huic diei conveniunt, in quo est duplex Missa, tum sancti Leonis, tum vigiliæ apostolorum; et pontifex aliquando duas Missas, aliquando unam pro devotione faciebat. Olim enim uni sacerdoti plures Missas cavere licebat. Sic papa olim, ut infra videbitur in solemnitate apostolorum Petri et Pauli duas Missas faciebat, alteram apud sanctum Petrum, alteram apud sanctum Paulum. Nec obstat quod sanctus Leo, epist. 80, Missarum celebrationem eodem die iterari prohibeat, nisi ob angustias Ecclesiæ omnis populus sacrificio interesse non potuerit; nam ejusmodi decretum videtur esse de una et eadem Ecclesia, quod etiam non erat amplius in usu tempore quo hic liber Sacramentorum scriptus est.

425. *Non lavat os.* Non tam propter periculum, ne paucillum aquæ casu interfluat, quam quia id

minime necessarium est. Si enim propterea a sancta communione esset abstinendum, hoc sæpe Satanae malitia contingeret, ut scribit Timotheus patriarcha Alexandrinus in caonone, interrogatione 15.

426. *Apostoli tui Petri fide et nomine consecrasti.* Cum videlicet Christum Dei vivi Filium esse confessus est, et Petri nomen a Christo accepit, Matth. xvi, ubi in textu Græco *πέτρος* est *petra*; nam apud Græcos *πέτρος* *petram* significat, ut clarum est ex Hesychio, et videtur apud Sophocleum in Œdipode Colonoæ circa initium:

Ὁὐ κἀλα κάμψον τοῦδ' ἐπ' ἀξέστου πέτρου.

Id est, ibi sede super hæc aspera petra. Et τὸ Petrus Latinum recte a Græco deflexum est.

427. *Natale ejusdem Petri et Pauli.* In Cod. Rodradi legitur: *Natale sancti Petri.* In Cod. Rhem.: *Natale sancti Petri proprie.*

428. *Pontificium.* Pontificium est potestas. Vide superius observata.

429. *Natale sancti Pauli.* Ita in Editis et in aliis Codicibus nostris mss., quemadmodum et in Ordine Romano. At in Missali Romano est *Commemoratio sancti Pauli apostoli.* Micrologus, cap. 42 hujus festi translationem attribuit sancto Gregorio; id est, cum olim utraque solemnitas in die sancti Petri ageretur. Etenim papa eo die his olim sacris operabatur, primo in basilica sancti Petri, secundo in basilica sancti Pauli, ut liquet ex Prudentio in Peristephano, carm. 12.

Transtyberina prius solvit sacra pervigil sacerdos,
Mox hæc recurrit, duplicatque vota.

Erat etiam frequens ad utramque basilicam populi concursus, ut apparet ex eodem Prudentio ibidem:

Aspice, per biduas urbs Romula fuuditur plateas
Lux in duabus fervet una festis.

406 Quare in hymno sancti Ambrosii, ubi scriptum est:

Trinis celebratur vltis
Festum taurorum martyrum;

haud dubie legendum est τὸ binis.

430. *Præfatio et benedictio quæ supra.* Ita in Excusis, in quibus nulla est hic benedictio, sicut nec in toto volumine.

431. *Octava Apostolorum, etc.* Hæc octava non exstat in Codice Rodradi. Porro in Codice Ratoldi abbas iv Nonas Julii, sequitur: *b Translatio sancti Martini,* quo die celebratur etiam ejusdem sancti ordinatio, et Ecclesiæ ejusdem dedicatio, ut videre est in Calendario afixo huic Ratoldi Sacramentario: *iv Nonas translatio sancti Martini, et ordinatio et dedicatio basilicæ ipsius; et in Martyrologio Rabani eodem die: iv Nonas in Gallia Turonis civitate, ordinatio episcopatus, et translatio corporis sancti Martini episcopi et confessoris, et dedicatio basilicæ ipsius.* Idque ex doctrina sancti Gregorii Turonensis, qui lib. ii Hist. Franc., cap. 14, scribit triplicem hanc solemnitatem hoc die celebrari: *Solemnitas enim ipsius basilicæ triplici virtute pollet, id est dedicatione templi, translatione corporis sancti, ordinatione ejus episcopatus.* Hanc enim iv Nonas Julias observabis, depositionem vero ejus tertio Idus Novembris esse cognosces. Qui idem scribit lib. iv de Miraculis sancti Martini, cap. 6 Ita in Martyrologio Adonis; sed in Martyrologio Usuardi nulla sit mentio dedicationis ecclesiæ.

Hæc autem ecclesia sancti Martini est quam ædificavit sanctus Perpetuus Turonensis episcopus super sepulcrum sancti Martini, deurbata priori ecclesiâ,

^b In Cod. Gemet. idem legitur; sed officium est diversum. In utroque Theod. hoc festum notatur, ac in secundo dicitur: *Natale sancti Martini.* In illo Missa eadem est ac in Gemet.; in priori vero utraque, scilicet tam quæ habetur in Cod. Ratoldi quam quæ in Gemet., continetur.

^a Cum hæc etiam legantur in Edit. Vatic. et in Gussani, in quibus tamen nullæ reperiuntur Benedictiones, inde necessario colligitur Collicem ex quo prius prodit liber Sacramentorum, accurate Angeo flocca, mutilum fuisse, aut ejus jussu a typographis ommissas fuisse Benedictiones quas noster Codex habet.

quod angustior esset, ut docet idem sanctus Gregorius Turonensis, cap. citato, et lib. x, cap. 31, et Sidonius, lib. iv, epist. 18, qui ad preces ejusdem sancti Perpetui composuit epigramma hujus templi parietibus incidendum, cujus clausula est ejusmodi:

Dumque venit Christus populos qui suscitavit omnes,
Perpetuo durent culmina Perpetui.

Translatio vero corporis est cum ex illius sepulchro in absidem majoris ecclesiæ ab eodem sancto Perpetuo translata est, ut scribit sanctus Gregorius Turon. lib. x Hist. Franc., c. 31: *Hic* (Per. etuus), *subnota basilica quam prius Briccius episcopus a diffracta super sanctum Martinum, ædificavit aliam amplioremi miro opere, in cujus absida beatum corpus ipsius venerabilis sancti transtulit.* Missa autem sic habetur in Cod. Ratoldi: *Oratio*: Deus, qui nobis diei hujus solemnitate in honore sancti Martini confessoris tui atque pontificis consecrasti, adesto familiae tuae precibus, ut cujus festa colimus, ejus meritis auxilio sublevemur. *Super oblata*: Responde, Domine, populum tuum ad viam [leg. vitæ] sacramenta curientem in præsentis festivitatis confessoris tui atque pontificis Martini, quod [leg. ut quod] in honore nominis tui detulerunt, cunctis prosit ad veniam. *Præfatio*: Vere dignum et justum est. Qui beatum Martinum confessorem tuum atque pontificem lætificas in regeneratione, in beatitudine sempiterno fine, ut omnia possit videre in tua claritate cum omnibus sanctis, ubi temperantia spiritalis, et suavitas mirabilis, ubi refrigerium mirabile, et lætitia inenarrabilis, ubi præsentia salutaris Filii tui Domini nostri, in quo semper lætantes proficere [leg. prospicere] desiderant angeli adorant. *Ad Complendum*: Gratias agimus **407** tibi, Domine sancte, Pater omnipotens, qui nos celestis medela reparare dignatus es, de peccatis nostris venia, sicut beato Martino confessori tuo dedisti sedem pontificatus. Per.

452. Septem fratrum. Filiorum sanctæ Felicitatis videlicet. In Missali Romano adduntur sanctæ Rufinae et secundæ sorores, quæ non habentur in Excusis, neque apud Pamelium, neque in aliis Codicibus nostris mss.

In Codice Ratoldi eodem die sequitur: *Vigilia sancti Benedicti abbatis.* *Oratio*: *Concede, quæsumus, Domine, alacris animis, beati Benedicti confessoris tui solemnia celebrare, etc.* *Super oblata*: *Oblatio confessoris tui Benedicti honore, etc.* *Ad Complendum*: *Quos cælestibus, Domine, recreas alimentis, etc.* In eodem Codice die sequenti ita habetur: *v Idus Julii, natale sancti Benedicti*, quemadmodum in Codicibus Rhemensi et Rodradi, in quibus Missa est de communi unius abbatis, *intercessio, etc.*, cum reliquis, ut in Missali Romano. At in Codice Ratoldi hæc habetur Missa: *Omnipotens sempiternæ Deus, qui hodierna luce carnis eductum ergastulo sanctissimum confessorem tuum Benedictum sublevasti ad cætum, etc.* *Super oblata*: *Oblatus, Domine, ad honorem beati Benedicti confessoris tui placare muneribus, etc.* *Præfatio*: *Et gloriam tuam propius precibus exorare, etc.* *Ad Complendum*: *Fidelium tuorum, quæsumus, Domine, vota serenius intende; et interventu beati Benedicti, cujus depositionis diem celebramus, etc.* Non tamen propterea existimandum est natale sancti Benedicti in hanc diem fuisse translatum propter Quadragesimam, quia in eodem Codice Ratoldi existat ejusdem sancti Benedicti natale xii Kalend. Aprilis, sub hoc titulo: *xii Kalend. Aprilis, natale sancti Benedicti abbatis.* In Præfatione Missæ sit commemoratio obitus illius: *Honorandi Patris Benedicti gloriosum celebrantes diem, in quo hoc sæculum triste deserens ad cælestis patriæ gaudia migravit æterna, etc.* Quemadmodum et in Oratione post communionem: *Perceptis, Domine, Deus noster, sa-*

lutaribus sacramentis, humiliter deprecamur, ut, intercedente beato confessore tuo Benedicto atque abbate, quæ pro illius venerando agamus obitu nobis proficiant ad salutem.

Quare sciendum est olim in die translationis reliquiarum diem depositionis celebratum fuisse, nulla translationis facta mentione, ut infra videbitur in translationibus sanctorum Remigii et Vedasti: ac proinde Orationes sive Missæ superius productæ opinionem de translatione corporis sancti Benedicti in Floriacense monasterium labefactare non possunt, de qua fuisse egimus in nostris observationibus ad Martyrologium Benedictinum. In eodem Codice Ratoldi Dominicam quartam post Pentecosten excipit octava sancti Benedicti, cujus Missa est de communi unius abbatis, ut in Missali Romano. In eodem Codice sequitur: *xii^b Kalend. Augusti, natale sanctæ Præzedis*, quæ in prima Missæ Oratione martyr appellatur: *Da, quæsumus, omnipotens Deus, ut qui beatus Præzedis martyr tuæ natalitium colimus, etc.* Aliter tamen vulgo existimatur. In eodem Cod. sequitur: *x Kalend. Augusti, nat. sancti Apollinaris.*

433. Sancti Jacobi apostoli. In Missali Rom. hic habetur commemoratio sancti Christophori martyris, cujus nulla mentio sit in nostri. Codicibus tam editis quam mss.

In Cod. Ratoldi hæc sequuntur: *Eodem die natale sancti Cucuphatis martyris.* Martyrium passus est Barcinone in Hispania. Unde Prudentius in Peristophano:

Barcinon claro Cucuphate freta
Surget.

408 Prima Missæ Oratio: *Deus, per quem fides ignem non sentit et infidelitas sine igne exurit, qui beato Cucuphatis martyri tuo flamma tui Spiritus succenso superare tribuit incendia tormentorum, etc.* *Super oblata*: *Sacrificium laudis, etc.* Hæc Oratio prolixior est solito. Post communionem: *Sit nobis, Domine, intercedente beato Cucuphate, etc.* Ex prima Oratione discimus hunc sanctum martyrem flammarum incendio excruciatum fuisse, quod testatur Notkerus in Martyrologio: *In Hispania, civitate Barcilone, Cucuphatis martyris; qui ex civitate Scythitana oriundus fuit, Barcilone sub Galerio proconsole et Maximiano et Rufino passus; primo gravissimè tortus et cæsus, deinde catenis strictus; in craticula superextensus, aceto et synapi perfusus ussari jussus est. Cumque ab igne et flammarum globis illæus apparisset, ex præcepto impij judicis extra civitatem ductus, in ignem copiosum iterum projectus est: quo, divino nutu, extincto, iterum ferro vinctus in custodiam detrusus est. Ubi, divino splendore consolatus, iterum cardus ferreis et tauris crude.issime cæsus, in ultimo, gladio perimente consummatus est. Hæc ille. Ubi tamen hæc verba: *Sub Galerio proconsole, et Maximiano, et Rufino passus, transp. sita sunt, et legendum: Sub Rufino proconsole et Galerio Maximiano passus.**

D Ejus corpus postea translatum est in monasterium sancti Dionysii secundo a Lutetia Parisiorum lapide, ubi adhuc videtur in capsâ, in apside ejusdem ecclesiæ conditum, ejusque passio existat in breviario, et veteribus lectionariis ejusdem cœnobii. De hac translatione agit Notkerus ibidem: *Cujus corpus a Christianis ibidem tunc temporis sepulchrum, sed postmodum inde translatum non longe a civitate Parisiaca in ecclesia beatorum martyrum Dionysii, Rustici et Eleutherii translatum, et usque ad hæc Normannorum tempora omni cum honore cultum est. Hujus martyris mentio sit in Martyrologio ms. sancti Hieronymi: In Hispania, Barcilone civitate, passio sancti Cucuphatis martyris.*

434. Sancti Felicis. Ita in Excusis. In Cod. Ro-

^a In nostris quoque Mss. duplex sancti Benedicti festum assignatur, ejus sc. depositio xii Kal. Aprilis, et v Idus Julii natale seu translatio.

^b Nostri Codices exhibent hoc festum. In Theod. assignatur alia Mssa.

dradi : ° Sancti Felcic et Simplicii, Faustini et Beatrix. Missa tamen est tantum de sancto Felice, eadem cum Codice sancti Eligii. In Cod. Rhem. habetur : v Kalendas Augusti, natale sanctorum Simplicii, Faustini. In eorum Orationibus reperitur etiam nomen sancte Beatrix. Postea sequitur in eodem codice : iv Kalendas Augusti natale sancti Felcicis, cum sua Missa, cuius prima Oratio est : Sancti Felcicis, Domine, martyris tui confesso recensita construat nobis pie devotionis augmentum, etc. Super oblata : Hostias pro commemoratione sancti Felcicis, etc. Ubi legendum est : Hostias tibi, Domine, pro commemoratione, etc. Post communionem : Repleti cibo potuque caelesti, etc. At in Cod. Ratoldi habetur, iv Kalend. August. natale sanctorum Felcicis, Simplicii (lege Simplicii) Faustini, et Beatrix, cum iisdem Orationibus, quæ sunt in Cod. Rhem. Postea sequitur in eodem Codice Ratoldi : Item propria Missa sancti Felcicis, cuius oratio super oblata est ejusmodi : Accepta sit in conspectu tuo, Domine, nostra devotio, etc. Reliqua, ut in Cod. sancti Eligii.

Hic autem Felix^b est sanctus Felix II, subrogatus Liberio exulanti, papa, qui a Constantino Constantini Magni filio Ariano ob fidem catholicam a sua sede directus martyrio coronatus est, ut videre est in Martyrologio Romano, Usuardi, Rabani, et Notkeri, qui duo ultimi scribunt eum fuisse capite truncatum. De eo hæc habet Martyrologium ms. bibliothecæ Corbeiensis : Romæ via Aurelia sancti Felcicis episcopi et martyris, sub Constantino (lege Constantino) filio Constantini. In Martyrologio sancti Hieronymi nulla fit illius mentio hac die, sed 409 tantum ejuſdem in Africa Felcicis. Sed his contraria legitur in excerptis ex Vita sancti Athanasii in Bibliotheca Photii, n. 258 : και αντίχειροτονείται φθλξ, ως παρχρῆμα μὲν ποιῆθῆναι τῆ τῶν ἰσθαλιῶν παρῶσι υποῖαλλεται. Ὑστερον δὲ και λομικῆ νόσω κατασχέθεις διαφθίρειται. Id est : Pro illo (Liberio) ordinatur Felix, qui statim divinitus inmissa oculorum cæcitate placitur, et postea peste consumptus interit. Sed hæc falsitas suspicione non caret, quia veteres historici ecclesiasticæ scriptores, Socrates, Theodorus et Sozomenus, nihil simile scripserunt. Vide Baronium, tom. III Annal., ad ann. 357.

435. Et quos. Optime. Et sic construendum : Et nos quos propriæ actionis pondus, etc. In Missali Romano legitur et quia.

436. Sennes. In nominandi casu recte satis. Siquidem in Martyrologio sancti Hieronymi, Rabani et Notkeri, in genitivo legitur Sennis. Ita ut hoc nomen sit pro cuiusque arbitrio ad declinabile, aut indeclinabile. ° Porro in Cod. Ratoldi sequitur : II Kalend. Augusti, nat. sancti Germani. Quod de sancto Germano antistite Antissiodorensi est intelligendum.

437. Ad sanctum Petrum ad vincula. In Cod. Rhem. additur : Et catenas ejus osculatur ipso die. In appendice Rodradi : Et catenas ejus osculando (leg. osculatur). Item ipso die, natale Machabæorum. In Martyrologio Rom. Bedæ et Usuardi : Dedicatio sancti Petri ad Vincula. In Martyrologio sancti Hieronymi et Rabani : Romæ, dedicatio primæ ecclesiæ a beato apostolo constructæ et consecratæ. In Martyrologio Notkeri : Romæ statio ad sanctum Petrum ad Vincula, quam ecclesiam ipse primus in Europa primam construxit, et

A consecravit. Hinc capienda sunt illa sancti Leonis pape, serm. de Machabæis : Duplex enim causa lætitie est, in qua et natalem ecclesiæ colimus, et martyrum passionem gaudemus.

In Cod. Ratoldi hic habetur Missa duplex : prior sancti Petri, altera sanctorum Machabæorum, ut in Cod. Rodr. Sed Missa Machabæorum est in appendice. In Cod. Rhemensi una habetur Missa Machabæorum, nulla sancti Petri, et iſtitulus solemnitatis sancti Petri in eo præcedat titulum celebritatis Machabæorum^d.

438. Sancti Sixti. Ita legitur in Codicibus Rhemensi, Rodradi et Ratoldi ; et ita legit sanctus Hieronymus, lib. I adversus Pelagianos : Quod librum Xysti Pythagorici hominis absque Christo atque ethnici, immutato nomine Sixti martyris et Romane Ecclesiæ episcopi, prænotavit. Ita etiam scribitur in Martyrol. ms. sancti Hieronymi. Ita etiam in Martyrol. ms. biblioth. Corb. et in Martyrologio Rabani et Notkeri ; vulgo tamen dicitur ° Xystus, ut in parvulo Martyrol. ms. Biblioth. Corb. et apud Eusebium, lib. VII Hist. Eccl., cap. 8. Ἐξοτος.

439. Præfatio uvæ. — Id est, Præfatio ad uvam benedicendam, quæ tamen Præfatio hic desideratur, quemadmodum etiam in Cod. Rodradi presbyteri, † quamvis hæc eadem verba in eo reperiantur, quæ desiderantur in Codicibus Ratoldi et Rhemensi.

440. Benedictio uvæ. — Hæc desunt in Codice Rhemensi. In Cod. Ratoldi additur, sine fabæ. Eodem die in Græcorum Euchologii sine 410 exstat uvæ Benedictio sub eadem fere verborum formula.

Consuetudo sane vetus fuit Ecclesiæ uvam maturam et fabas benedicere in altari ex institutione Eutychiani pape, ut patet ex Pontificali Damasi : Hic instituit fruges fabæ et uvæ in altario benedici, et ex Martyrologio Rabani et Notkeri. In concilio Carthag. III, c. 5, frumenti et uvæ mentio fit, quæ in altari benedicantur, juxta versionem Græcam et veteres Codices, quemadmodum in concilio Trulensi, can. 28 : Primitiæ uvæ et frumenti offerantur in altari benedicendæ sua peculiari Benedictione. Et in can. 5 apostolorum, juxta veterem interpretationem : Offerre non liceat aliquid ad altare, præter novas spicas vel uvas. Constantinopoli offeruntur uvæ in altari templi Blachernarum a patriarcha in die dormitionis sanctæ Mariæ, ut refert Theodorus Balsamo in citatum canonem. Porro in Cod. Rhem., VII Idus August., habetur Missa de sancto Donato episcopo.

441. Cyriaci Martyris. — Ita in Excusis et in aliis Codicibus nostris mss. In Missali Rom. adduntur Largus et Smaragdus.

442. In prima Missa de nocte. — Hæc Missa non exstat in Excusis. Habetur tamen in aliis codicibus nostris mss. et apud Pamelium. In Cod. Ratoldi legitur in prima tantum. In Codicibus Rodradi et Rheim. In prima Missa. Apud Pamelium, In primo mane. Itaque illud de nocte, non ita stricte accipiendum est.

443. Repleti. — Recte. Ita in aliis Codicibus nostris mss. vulgo habetur Repleti.

444. In die solemnitatis hodiernæ. — In Cod. Rhem. : In die solemnitatis hodiernæ, qua beati Laurentii hostiam tibi placitam, et castum corporis, etc. leg. et holocaustum corporis †.

° Sic legitur in Cod. Reg. Suec. et apud Pamelium, necnon in vet. Missali Gothico, ubi exstat Missa in natale sancti Sixti pape urbis Romæ.

† In duobus Theod. legitur etiam Præfatio uvæ ; nec tamen habetur. Eodem modo legitur apud Pamel. et in Cod. Reg. Suec., ubi tamen Præfatio deest. Benedictionem autem uvæ continent laudati Codices.

‡ In priori Theod. legitur eadem Præfatio, ubi nihil mutandum mihi videtur, optimo enim sensu legitur : Hostiam tibi placitam et castam corporis. . . susceptiſti. At male Codex Rhemensis habet, castum.

^a Ita quoque in Calensi et in Cod. Reg. Suec. In Gemet., post festum sancti Felcicis, legitur, eodem die, nat. sanctorum Simplicii, Faustini et Beatrix. Ita se habet Edit. Pamel. Jungitur sanctus Felix cum cæteris in Kalend. Rom.

^b In Kalend. Rom. dicitur sancti Felcicis pape.

^c In Kalend. Rom. legitur : sanctorum Abdon et Sennes.

^d In Cod. Reg. Suec. nulla est Machab. memoria, nec in Kalend. Rom. In Gemet. et altero Theod. legitur vii fratrum martyr. cum matre, dissimulato Machabæorum nomine.

445. *Oblatus est.* — Ita in Codice Ratoldi abbatis. A In Excusis legitur *Oblata est*, non ita recte.

446. *Votiva.* — Id est devota, Deo oblata, et consecrata.

447. *Sancti Tiburtii.* — In Miss. Rom. additur *Susanna*.

448. *Auxilium nobis tuæ propitiationis adfore precamur.* — In Cod. Rhem. legitur: *Auxilium nobis tuæ propitiationis acquirimus.*

449. *Quoniam credimus, etc.* — In eodem Cod. legitur: *Nec desperamus de venitate quam per eos qui tibi placere depossimus. Ubi rō venitate, id est, venia, aut certe legendum est: venia quam a te per eos qui tibi placere depossimus, ita ut hæc ab amanuensi confusa fuerint.*

450. *Vitæ præsentis auxilium et futuræ.* — Id est, auxilium ad præsentem vitam recte ducendam, et ad futuram capessendam.

451. *Sancti Hippolyti.* — In Missali Romano ei Sanctus Cassianus martyr Fori Sempronii adjungitur, de quo Prudentius in Peristephano.

452. *Et tuam Clementiam, etc.* — In Cod. Rhem. est alia Præfatio: *Quia non solum malis nostris bona retribuimus, sed et miseris uberiora dona concedis, qui digne pro nobis possint intercedere, contulisti; ut quod nostra scientia non habebit, intercessio supplicaret gratia iustorum. Sed hæc corrupta sunt, et primo legendum est: Sed ut miseris uberiora dona concedas, sanctos tuos, qui digne, etc. Secundo, pro scientia legendum est sufficientia.*

453. *Eusebii confessoris.* — Quia multis tormentis pro fide orthodoxa toleratis superstes fuit, eadem ratione confessor appellatur qua supra sanctus Felix Nolanus.

454. *Vigilia Assumptionis, etc.* — Hæc Vigilia in Codice Rhemensi desideratur.

455. *Faciat.* — Ita in editis et in Codicibus Rodradi, et Ratoldi, et apud Pamelium. In Missali Romano legitur *facias*.

456. *Assumptio sanctæ Mariæ.* — Hoc festum b a Codino, hb. de Officiis palatii, et a Theodoro Balsamone in canonem tertium apostolorum dicitur *χολωσις τῆς ὑπεραγίας θεοτόκου*, id est, dormitio sanctissimæ Deiparæ; in novella Emmanuelis Comneni imperatoris appellatur *ὑπερθόκος τῆς ἁγίας θεοτόκου υαράστασις*, id est, gloriosissima sanctæ Dei matris emigratio, et in Euchologio Græcorum *ἡ σιλαρχία μεταστάσις τῆς ὑπεραγίας διαποίνης ἡμῶν θεοτόκου καὶ αὐτῆς παρθένου Μαρίας*, id est, emigratio veneranda sanctissimæ Domine nostræ Dei Genitricis et semper virginis Mariæ.

457. *Veneranda nobis, etc.* — Hæc Oratio est ad Processionem seu Collectam, cum postea sequatur Oratio ad Missam.

458. *Inter quas intemerata, etc.* — Hæc contractius habentur in Codice Rhemensi.

459. *Deus qui per, etc.* — Ita in Cod. Ratoldi, in quo tamen quarta pars adjicitur ante conclusionem præter consuetudinem harum benedictionum episcopaliū, quod et alibi non semel in eodem Codice occurrit.

Porro in Codice Rhemensi sequitur octava sancti Laurentii. Orationes ut apud Pamelium. Præfatio: *Beati Laurentii natalia repentes, cui fidem confessionemque non abstulit ignis ingestus, etc.*, ut in liturgia Ambrosiana. Habetur etiam hæc octava in Cod. Ratoldi, cuius prima Oratio: *Iterata festiuitate beati Laurentii, etc.*, aliæ orationes, et Præfatio ut in Codice Rhem.

Ex his discimus non facile mutandos correctionis gratia veteres libros.

^a Non ita nostris in Codicibus.

^b Hoc festum olim celebratum esse xv Kal. Feb.; hoc est 18 Januarii optime probat Mabillonius, lib. II de Liturgia Gallic., pag. 118. In Lectionario Luzov. notatur post Dominicam secundam ab Epiphania,

460. *Sancti Martyris tui Agapiti, etc.* — In Codicibus Rodradi et Ratoldi habetur hæc Oratio: *Læteur Ecclesia, etc.*, ut in Missali Romano.

Porro in Codicibus Rhemensi et Ratoldi sequitur: *xv Kalend. Septemb. natale sancti Magni.* Eodem die in Martyrologio Romano: *Anagninæ, sancti Magni episcopi et Martyris, qui in persecutione Decii necatus est. Fuit et alius Magnus tantum Martyr, non episcopus, de quo eodem die agit Petrus in catalogo, lib. vii, cap. 76, et Martyrologium ms. sancti Hieronymi: Et natale sancti Magni martyris. Hic et Andreas appellatur, cumque multis aliis passus est, ut videre est in Martyrologio Usuardi: Natale sancti Magni, seu sancti Andree martyris cum sociis suis duobus millibus quingentis nonaginta septem. Et in Martyrol. ms. biblioth. Corb. *Natale sancti Magni, seu Andree martyrum (lege martyris) cum sociis suis duobus millibus quingentis nonaginta septem.* In Calendario libri Sacramentorum Ratoldi abbatis mentio fit **412** etiam ejusdem sancti Magni martyris, sed Andree nomine suppresso: *Sancti Magni cum sociis suis mmdxcvii.* Qui quamvis hic martyr non appelletur, id tamen internosci potest ex circumstantiis. In parvulo Martyrologio Codici Rhemensi assuto mentio fit sancti Magni sine adjuncto, in hunc modum: *Et natale sancti Magni.* De hoc autem ultimo puto nostra Sacramentaria esse capienda, cum in eorum Collectis martyr duntaxat appelletur, episcopus neutiquam. Collectæ utriusque Codicis similes sunt et communes.*

461. *Sancti Timothei martyris.* — Ita in Excusis et in Codicibus Rodr. et Rhem. Sed in Cod. Rat. hic duæ sunt missæ, prior sancti Timothei, altera sancti Symphoriani, nulla facta mentione sancti Hippolyti, de quo in Missali Romano conjunctim cum aliis.

462. *ix Kalend. Septemb. sancti Bartholomæi.* — Hoc festum hoc die annotatur in omnibus antiquis Martyrologiis, et in Codicibus nostris inss. Rodradi et Rhem. Sed in Cod. Rat. assignatur viii Kalend. Sept., quo Romæ celebratur, quod eo die corpus ejus sit translatum in insulam Tiberinam; qua de re vide Baronium. Puto tamen Codici Ratoldi mendum obrepisse unius notæ defectu, quia in ejus Calendario hoc festum notatur ix Kalend. Septemb.

463. *Non deseris.* — Ita in Codice Ratoldi. At in Cod. Rhem. legitur *Non deserens.* Porro in Codicibus Rhem. et Ratoldi sequitur: *vi Kalend. Septemb., natalis sancti Rufi.* Idem officium est in utroque Codice, et Orationes sunt vulgares. In Oratione super oblata utriusque Codicis hic sanctus Rufus martyr appellatur: *Oblatis, quesumus, Domine, placere muneribus, et intercedente beato Ruso martyre tuo, etc.*

Hic martyr fuit Capuæ, discipulus sancti Apollinaris primi Ravennatis episcopi. De eo Martyrologium Usuardi hoc die: *Apud Capuam, natale sancti Rufi martyris, quem docuit beatus Apollinaris Petri apostoli discipulus, cum esset patriciæ dignitatis. Martyrologium Adonis addit et baptizavit. Martyrologium Notkeri: Apud Capuam natiuitas sancti Rufi martyris docti et baptizati a sancto Apollinare. Martyrolog. ms. biblioth. Corb.: Apud Capuam, natale sancti Rufi martyris. Martyrologium ms. sancti Hieronymi: In Capua, sanctorum Rufi, Magni. Calendarium ms. Sacramentarii Ratoldi abbatis: In Capua, natale sancti Rufi martyris. Martyrologium parvum Sacramentarii Rhemensi annexum: In Capua, natale sancti Rufini (lege Rufi) martyris. Quæ omnia*

nia, et in Missali Gothico inter Epiphaniam et sanctæ Agnetis natalie. Consule notas et observationes Mabillonii.

^c In priori Theod. habetur festum seu nat. sancti Magni mart., at ix Kalend. Septembris. In Gemet. vero xiv Kalend. ejusdem mensis.

^d Codices nostris meminerunt quoque sancti Rufi.

non dissident a memorati hujus sancti Rufi Missa, in qua duntaxat martyr (ut antea monui) appellatur, non episcopus, etsi in Martyrologio Romano episcopus et martyr appelletur: *Capuæ in Campania, sancti Rufi episcopi et martyris*, etc. In quo statim subjungitur: *Ibidem, sanctorum martyrum Rufi et Carpophori, qui sub Diocletiano et Maximiano passi sunt*. Sed alibi non legitur hunc Rufum episcopum fuisse nec in Vita sancti Apollinaris apud Surium, nec deus Rufos illius civitatis martyres fuisse.

464. *Beatum Augustinum*, etc. — In Codice Rhemensis est alia Præfatio in hunc modum: *Et omni loco et tempore omnipotentis tuæ gloriam celebrare: per quod pietatis officium in commemoratione beati Augustini confessoris tui atque pontificis sacrificium tibi laudis offerimus, et magnificentiam tuam in mortificatione ipsius adoramus, tua in omnibus operante virtute, ut, nullis illecebris corporis, nulla promissa blandimentorum fallacium virtute, tuo ignitus Spiritu vinceretur* 413 *amore*, etc., ut in nostro Codice beati Eligii. Hæc autem ultima verba corrupta sic castiganda sunt: *Ut nullo promissorum blandimentorum fallacium, virtute tui ignitus Spiritus, vinceretur amore*.

465. *Intercessio, Domine*, etc. In Codicibus Rodradi et Ratoldi alia exstat oratio: *a Deus, qui beatum Hermetum martyrem tuum virtute constantis, etc.*, ut in Missali Romano. Hujus meminit Agobardus, episcopus, ad imper. Ludovicum: *Pensate, p-n-sate, fratres, quam longe est mens vestra ab illa petitione qua in celebrationibus Missarum soletis dicere Deo, non v-lantate, sed voce: Da nobis pro amore tuo prosperu mundi despicere, et nulla ejus adversa formidare*.

466. *Quas sancti Hermeti*, etc. In Codice Rhemensis legitur: *Quas sancti Hermeti confessoris tui confessione presentis confidimus adjuvandas. Per Christum*.

467. *Exaudi nos, Deus*, etc. In Codicibus Rodradi et Ratoldi sunt aliæ in hac Missa Orationes, æque vulgares.

468. *Ab ipso in Spiritu baptizatus*. Nota sanctum Joannem Baptistam ab ipso Christo fuisse baptizatum.

469. *Frueretur*. In Codice Rhemensis legitur *seruaretur*.

470. *Deinde capitalem sententiam subiit*, etc. In eodem Cod. hæc aliter leguntur: *Exinde capite plectitur qui plus erat quam propheta. Quia Judæi Christum, qui Dominus et caput prophetarum est amiserunt. Joannes autem et fidelis pronuntiatus implevit officium præcursoris, ut redemptorem mundi, quem superius digito demonstraverat, etiam ad inferos pretiosa morte præcederet*.

In eodem Codice, et in Cod. Ratoldi sequitur: *Kalend. Septemb., natale sancti Prisci*. ^b Hic sanctus Priscus martyr est, ut constat ex Collectis utriusque Codicis. Fuit unus ex Septuaginta duobus Christi discipulis, qui passus est Capuæ, via Aquaria. De quo hæc die in Martyrologio Romano, Usuardi, et Notkeri, et in Martyrolog. ms. sæpius citato bibliothecæ Corb., in parvulo Martyrologio ms. Codici Rhemensis affixo, et in Martyrologio ms. sancti Hieronymi, in quo sic legitur: *In Capua aquaria natale sancti Prisci martyris*.

471. *Ad processionem*. Id est, ad Collectam, synaxim, cœtum. Nam processio hic nihil aliud est quam id quod supra in Purificatione sanctæ Mariæ virginis Collecta dicitur. Hoc satis indicat Oratio ad Processionem, quæ non dicitur in ipso incessu, seu deambulatione, sed in ipso templo, populo jam in eo collecto et congregato.

Quod etiam palam est ex concilio Laodicensi, can. 47: *In processionibus Psalmos non connecere*. Nam ibi Processiones non sunt solennes illæ deambulationes, seu lustrationes, quæ modo fiunt festi ali-

A cuius gratia, sive publicæ necessitatis causa, quas vulgo vocant applicationes, rogationes, Processiones; sed conventus, cœtus populi in ecclesia, ut ex Græco textu ejusdem concilii perspicuum est: *Περὶ τοῦ μὴ δεῖν συνάπτειν ἐν ταῖς συναξασὶ τοὺς ψαλμοὺς*, id est, quod non oportet connecere Psalmos in conventibus. Ubi vides in illa veteri interpretatione concilii Processiones esse synaxes, id est cœtus seu conventus. Quod etiam ex sequentibus liquet: *Ἄλλὰ διὰ μίσου καθ' ἑκάστον ψαλμὸν γίνεσθαι ἀνάγνωσιν*, id est, sed ad unumquemque Psalmum interjecto spatio lectionem fieri; nam in ipsa ecclesia, non vero inter eundem lectiones fiunt.

Quare optime Theodorus Balsamon totum hunc canonem explicat de conventu ecclesiastico, in quo divina 414 officia peraguntur. Et ita capiendus est locus epistolæ sancti Leonis papæ ad Dioscorum episcopum Alexandrinum: *Quapropter quod remanenti filio Possidonio presbytero hanc ad fraternitatem tuam epistolam dedimus perferendam, qui nostris Processionibus atque ordinationibus frequenter interfuit, et, toties admissus, quid in omnibus apostolicæ auctoritatis teneremus agnovit*. In hæc enim epistola agitur de Missarum celebratione, et clericorum ordinatione. Et verbum procedere est ad ecclesiam convenire juxta antiquam loquendi formulam. Sanctus Augustinus, l. b. xxii, de Civitate Dei, cap. 8: *Inde ad me curritur, ubi sedebam, jam processurus*, nempe in ecclesiam. Unde paulo post subjungit: *Procedamus ad populum, plena erat Ecclesia*.

Ennodius in Vita sancti Epiphaniï Ticiensis episcopi: *Procedendum censuit omnibus in quolibet aeris errore maturius, ita ut vigilatorem formam lectoribus antedens ad ecclesiam præberet episcopus*. Ubi vides procedere esse ad ecclesiam ire. Sanctus Hieronymus, epistolæ 2., tom. 1, ad Eustochium: *Rarus sit egressus in publicum, martyres tibi quærantur in cubiculo tuo; nunquam causa deerit procedendi, si semper, quando necesse est, processura sis*. Redarguit virginem quod sæpius quam par esset ad templum martyrum se conferret. In ea enim desiderabat raros excursus, cum procedendi ad ecclesiam, videlicet, causa deesse non posset, si quando necesse esset, nempe verbi Dei audiendi, aut Eucharistiæ sumendæ gratia, id faceret.

Quare id quod opponitur ex Tertulliano, lib. ii, ad Uxorem: *Si procedendum est, nunquam magis familiaris occupatio obvenit*, infirmum est. Etenim ibi sermo non est de circuitibus et rogationibus illis quæ vulgo Processiones appellantur, quæ sane tempore Tertulliani nondum erant in usu, cum tum Christiani in tabulis, cryptis et locis occultis sacra peragere paganos metu, qui sane Christianos per plateas canentes trucidassent; quoc si factum fuisset, nullæ unquam martyrum historiæ contiguissent. Sed prædicti loci explicatio est emendanda ex altero loco Tertulliani, libro de Cultu feminarum (qui sane omnino adversatur ejusmodi publicis lustrationibus), ubi agens de tribus causis ob quas debeant procedere Christiani, sic ait: *Nam nec templa circumitis, nec spectacula postulatis, nec festos gentilium nostis*. Propter enim ipso conventus, et mutuum videre et videri, omnes pompæ in publicum proferuntur, aut ut luxuria negotietur, aut gloria insolescat. Vobis autem nulla procedendi causa non tetrica; aut imbecillus alius ex fratribus visitatur, aut sacrificium offertur, aut Dei sermo administratur. Quæ tria postrema cum olim fierent a Christianis clanculum et sine pompa, non indigebant in his mulieres ornatu ad ostentationem. Itaque hæc verba Tertulliani, lib. ii ad Uxorem, si procedendum est, reerenda sunt ad tres illas Processionis causas, aut cum visitandus erat infirmus frater, aut sacrificium offerendum, aut verbum Dei audiendum, quæ Christiana mulier pagano

^a Habetur in utroque Theod.

^b Ita in Gemet et Theod.

nupta ob crebra familiæ impedimenta vix obire poterat.

Nec ad rem facit id quod obijcitur ex epist. 63 sancti Basilii, in qua scribit tempore sancti Gregorii Neocæsariensis episcopi litanias in Ecclesia fuisse usitatas. Quod admitto quidem; sed hoc loco litanie sunt quedam preces, nempe, Kyrie eleison, etc., quales habentur in regula sancti Benedicti, cap. 9: Post hos lectio Apostoli sequitur ex corde recitanda, et versus et supplicatio litanie, id est, Kyrie eleison. Et sic finiuntur vigiliæ nocturnæ. Et cap. 17. Non vero lustrationes et obambulationes, quarum nullus erat tempore præfati Gregorii in Ecclesia usus, ob supra dictam causam: qui sane primo cœpit Constantinopoli, sub sancto Joann. Chrysostomo, ad frangendum Arianorum fastum, qui, diluculo portis civitatis egressi, hymnos quosdam hæresi suæ aptos decantando contendebant ad loca 415 ubi conventus agebant, ut refert Sozomenus, lib. vi, Hist., cap. 8.

Notandum tamen a sancto Avito, sermone de Rogationibus, Processiones usurpari pro his solemnibus lustrationibus et supplicationibus.

472. *Sancti Adriani.* Ita in Editis. Sed in aliis Codicibus nostris mss. nulla hic sancti Adriani nec Missa nec mentio est. Porro in Editis et in Codice Ratoldi habetur notæ sancti Gorgonii martyris v. Idus Septembris, quod abest a Codicibus sancti Eligii et Rodradi.

473. *Beati Proti.* etc. Ita in omnibus aliis Codicibus nostris mss. Vulgo *Beatorum Proti*, etc.

474. *Exaltatio sanctæ Crucis.* Ita appellatur a Græcis ὑψωση, id est, exaltatio, ut palam est ex Novella Emmanuelis Comneni imperatoris, apud Theodorum Balsamonem, in Photii Nomocanonem, tit. 7, cap. 1, ὑψωση τοῦ ζωοφόρου σταυροῦ, id est, exaltatio vivificæ crucis; et apud Codinum, lib. de officiis Constantinopoli, dicitur et σταυροφήνη, id est, crucis manifestatio, ut clarum est ex Chronico Alexandrino: Τούτους τοῖς ἡμέτεροις γέγονε τὰ θυγαῖνα τῆς Ἐκκλησίας τοῦ ἁγίου σταυροῦ τῆς οἰκοδομηθείσης ὑπὸ Κωνσταντίνου ἐπί Μακαρίου Ἐπισκόπου μηνί Σεπτεμβρίου ε. Ἐνεσθῆν ἤρξατο ἡ σταυροφήνη. Id est, his consulibus (Dalmatio, et Anicio Paulino) facta sunt eucœnia ecclesiæ sanctæ crucis ædificatæ a Constantino, sub Macario episcopo, Septemb. 17. Inde incœpit festum manifestationis sanctæ crucis. Sed puto errorem esse in notis arithmeticis, et legendum id, id est, 14. Ubi nota festum exaltationis sanctæ Crucis initium sumpsisse imperante Constantino Magno post illius inventionem. Quod etiam clarum est ex Menologio Græcorum apud Henricum Canisium, tom. II antiq. lect.: *Exaltatio pretiosæ et vivificæ crucis sub imperatore Constantino Magno.*

475. *Deus, qui Unigeniti tui,* etc. In Codice Rhemensi, *Deus, qui nos hodierna die exaltationis,* etc., ut in Missali Romano.

476. *Devotas, Domine,* etc. In Codice Ratoldi nulla hic habetur Oratio super oblata, quæ sane omittsa fuit ab amanuense aliud forsitan agente. In eodem Codice existat hæc Benedictio: *Deus, qui redenisti genus humanum per beatæ crucis patibulum,* etc.

477. *Jesu Christi,* etc. In Codice Rhemensi sequitur: *Ad crucem salutandam, Deus, qui Unigeniti tui,* etc., ut supra. Apud Pamelium Orationem super populum multa excipiunt Orationes, quarum ultima est ejusmodi: *Deus, qui Unigeniti tui Domini nostri Jesu Christi vivificæ crucis vexillum sanctificare voluisti,* etc. Quam citat Alcuinus, lib. II adversus Elipantum: *Item ad elevationem sanctæ crucis: Deus,*

A qui Unigeniti tui pretioso sanguine vivificate crucis vexillum sanctificare voluisti. Ubi legendum est vivificæ, ut apud Pamelium.

Olim eo die sub finem Missæ a pontifice crux extollebatur, ut a populo adoraretur; et hæc vel similitis Collecta recitabatur, quod ex Codice Rhemensis colligere est, ubi sub finem Missæ existat Oratio ad crucem salutandam constatque ex loco citato Alcuini.

478. *Eodem die, natale sanctorum Cornelii,* etc. In Excusis, et in omnibus aliis Codicibus nostris mss., et apud Pamelium, horum festum martyrum eodem die exaltationis sanctæ crucis solemnitas peragitur, qui est passionis illorum dies. Sed postea translatum est in diem 416 xvi Kalend. Octobris, ut videre est in Missali Romano.

479. *Beatorum martyrum,* etc. In Codicibus Rodradi et Ratoldi: *Infirmi, tem nostram, querimus, Domine, propitius respice, et mala omnia quæ juste meremur sanctorum tuorum intercessionem averte.* Per.

B 480. *Tuamque in sanctorum tuorum,* etc. In Codice Ratoldi hæc Præfationem excipit altera propria sancti Cypriani: *Beati Cypriani natalitia recensentes: ut qui in conspectu tuo clarus existit dignitate sacerdotii, et palma martyrii, et in præsentis sæculo sua nos intercessione fovet, et ad misericordiam sem, iterumque pius intervenor perducit. Per Christum.*

At in appendice Rodradi existat Missa propria sancti Cypriani in hunc modum: Oratio: *Salutarem nobis edidit hodierna festivitas beati Cypriani sacerdotis et martyris in tua, Domine, virtute lætitiæ, etc. Secreta: Sacrificium nostrum, Domine, quesumus, ipsa tibi sit actione placabile.* Post communionem: *Satiati, Domine, muneribus sacris, tuum nobis quesumus adesse præsidium, etc.*

481. *Suscipientis,* id est, colens, venerans.

482. *Apostolici reverentia culminis offerentes tibi œtera mysteria.* In Codicibus Rhemensi et Ratoldi aliter legitur: *Apostolicæ reverentiæ culmen offerimus sacris mysteriis imbendum, præsta, Domine, quesumus, etc.* Sed existimo lectionem Codicis nostri sancti Eligii, quæ cum Editis conspirat, longe præstare. In Codice Rodradi aliud est hujus Orationis initium, nempe: *Præsta, quesumus, ut beati Matthæi,* etc.

483. *Hic.* Hoc vocabulum deest in Codice Rodradi.
484. *Regni Cœlestis.* Id est, honoris et cultus Dei, per quem Deus in anima fidei regnat.

485. *Præsta, quesumus, omnipotens Deus,* etc. In Cod. Rhem.: *Sit, Domine, beatus Matthæus evangelista nostræ fragilitatis adjutor,* etc. Quæ excipit altera: *Præsta, quesumus, etc.* Ut in hoc Codice sancti Eligii.

In Cod. Ratoldi sequitur: *x Kalend. Octob., natale sanctorum (lege sancti) Mauricii cum sociis. Missa est ejusmodi: Oratio: Annue, quesumus, omnipotens Deus, ut nos sanctorum Mauricii, Exuperii, Candidi, Victoris, Innocentis, et Vitalis, et sociorum eorumdem, lætificet festiva solemnitas, etc.* Super oblata: *Respice, quesumus, munera quæ in sanctorum martyrum tuorum Mauricii, Exuperii, Candidi, Victoris, Innocentis, et Vitalis, et sociorum eorumdem commemoratione deferimus, etc.* Præfatio: *Quoniam cognovimus, quantum apud te sit præclara vita sanctorum, etc.* Ad Complendum: *Cœlestibus repleti sacramentis et gaudiis, etc.* In eodem Codice sequitur altera Missa eorumdem martyrum: *Omnipotens et misericors Deus, qui sanctis martyribus tuis Mauricii, Exuperio, Candido, et Victori cum sociis eorum coronam martyrii præstitisti, etc.* Super oblata: *Hostias,*

^c In Gemet. eadem legitur. Ipsam exhibent Theod. at secundo loco. Prior Missa differt ab ea quam habent libri vulgati; scilicet salutarem, etc., ut infra ex appendice Rod.

^d In Gemet. quoque: *Sanctorum Mauricii cum sociis.*

^a In Kalend. Rom. notatur hoc festum, et in utroque Theod. necnon in Gemet. abest ab Ed. Pamel., ficut in Cod. Reg. Suec. continueatur.

^b In Gemet. ac utroque Theod. leguntur duæ Orat. hic assignatæ. In Cod. Reg. Suec. existat tantum prior.

quæsumus, Domine, solenniter immolandas, etc. Ad Complendum: Sumpsit, Domine, cælestibus sacramentis et præmiorum gaudiis; In prima autem Missa, pro Innocentia, legendum est **417** Innocentii, ut in Martyrologio ms. sancti Hieronymi, Romano, et aliis nonnullis. Sancti Vitalis meminit Ordericus Vitalis, lib. xiii Hist. eccl., sub finem, scribitque unum esse ex sancti Mauricii sociis: *Nomenque Vitalis pro angelico vocamine, quod Normannis absonum censebatur, mihi impositum est; quod ab uno sodalium sancti Mauricii martyris, cujus tunc martyrium celebrabatur, mutuatum est.*

486. Deus, qui tribus pueris, etc. In Codice Rhemensi: *Deus, cujus adorandæ potentia Majestatis, flammæ sæventis incendium sanctis tribus pueris in splendorem mutatum est, etc.* Cui Orationi in eodem Codice præfigitur *ro Post Benedictiones*, id est, post canticum *Benedicite omnia opera Domini, etc.*

487. Restrictis. In Codice Rhemensi legitur *restrictis*.

488. Custodiat custodie ro custodia redundat.

489. Adesto plebi tuæ, etc. In Codicibus Rhemensi et Ratoldi subjungitur: *Perpetuum nobis, Domine, tuæ miserationis præstia subsidium, etc.,* ut apud Pamelium. Quam in Codice Ratoldi sequitur alia: *Da nobis, omni Deus, beati Michaelis archangeli, etc.*

Porro in Excusis, et in Codice Ratoldi sequitur: *ii Kalend. Oct., b natale sancti Hieronymi; sed diversæ sunt Orationes, quæ in Codice Ratoldi sunt ejusmodi: Sancti tui Hieronymi nos, Domine, quæsumus, interventus gloriosa commendet.* Super oblata: *Suscipe, Domine, propitiis Orationem nostram, etc.* Præfatio: *Et tuam misericordiam deprecari, ut mentibus nostris beati Hieronymi presbyteri repetita solemnitate spiritalis lætitiæ tribuat jugiter suavitatem, etc.* Ubi hæc verba, repetita solemnitate, subindicant olim in Ecclesia fuisse duplicem cœ sancti Hieronymi solennitatem, et: i in hoc Ratoldi Codice sit unica duntaxat. Ad Complendum: *Votiva, Domine, beati Hieronymi dona percipimus, etc.*

In eodem Codice Rhemensi sequitur: *Pridie Kalend. Octob., d vigilia sancti Remegii.* Oratio: *Hæc nobis solennitas beatissimi Remegii confessoris tui atque pontificis meritis inchoata, etc.* Super oblata: *Descendat, quæsumus, Domine, super hoc sacrificium misericordia tua, etc.* Contestada. Vere dignum.... quo igitur interveniente beato Remegio confessore tuo supplices pietatis tuæ misericordiam postulamus, etc. Post Communionem: *Credimus magnum istum pietatis mysterium.* Ubi notandum est in multis mss. Codicibus scribi *Remegii, pro Remigii,* ut in hoc Codice. Unde et in multis Codicibus mss. et antiquis Excusis, mutato *g* in *d,* scribitur *Remedii,* ita ut hic pontifex *Remigius,* et quidem usitatus, interdum *Remegius,* aliquando *Remedius,* dicatur.

Præterea notandum est hoc vocabulum e *Contestada,* quod non memini me in alio Codice legisse, hic pro Præfatione usurpari, ut supra notatum est.

In eodem Codice Rhemensi sequitur: *Kalend. Octob., natale sancti Remegii episcopi et confessoris.* Oratio: *Præstia, quæsumus, omnipotens Deus, ut intercedente beato Remegio confessoris tuo, etc.* Super oblata: *Ut hæc oblato accepta sit, Domine, etc.* Præfatio: *Semper gratias agere, atque in laudibus tuis cum lætitiâ et exultatione, sancti Remegii confessoris tui præconia dicere, laudis attollere, atque jugiter exultare, cujus hodie annus solennitate depositionis festa celebramus, etc.* Post communionem: *Præstia, quæsumus, ut intercedente sancto 418 antistite tuo cujus*

^a Sic nihilominus legitur in Gemet.

^b Festum hoc notatur in Mss. nostris.

^c In priori Theod. legitur: *Nonis Octob., octava sancti Hieronymi,* quæ potest appellari *repetita solennitas.*

^d Consentunt Theod. in Gemet. nulla assignatur vigilia festi sancti Remigii, cui junguntur alii tres sancti confessores, sc. Germanus, Vedastus, et Bavo.

hodierna die in conspectu Majestatis tuæ beatitudinis gloriam dignis laudibus celebramus, etc. Super plebem: *Ezaudi nos, Domine sancte. Pater omnipotens, eterne Deus, meritis sancti antistiti et confessoris tui Remegii hanc plebem tua solita miseratione custodi, etc.*

Quamvis autem huic Missæ præfigatur *natale sancti Remegii,* et in Præfatione hæc verba habeantur: *Depositionis festa celebramus, et in Oratione post communionem: beatitudinis gloriam dignis laudibus celebramus,* non tamen est hic dies natalis, seu obitus sancti Remigii, qui Idibus Januarii obiit, ut testatur Flodoardus lib. i Hist. eccl. Rhemensis, cap. 17, et omnia Martyrologia, sed est dies translationis sacri illius corporis, quo bis Kalend. Octobris, non eodem anno, translatus est. Prima translatio facta est angelorum ministerio in novam cryptam post altare, ut testatur Flodoardus ejusdem lib. i cap. 20. Secunda ab Hincmaro archiepiscopo Rhemensi tempore Caroli Calvi imperatoris, quod testatur Hincmarus hii versibus apud Flodoardum ejusdem libri cap. 21:

Tertius et Carolus regni componeret actus, Octoberm primam cum daret atque diem.

Ex quo confirmatur quod supra dictum est, olim in die translationis sanctorum non ipsam translationem celebratam fuisse, sed eorum natale, seu depositionis diem.

In eodem Codice Ratoldi habetur, *Kalend. Octobris, natale sancti Vedasti.* Et in Martyrologio Notkeri, eodem die: *Atrebitis civitate, beati Vedasti episcopi, qui est dies translatio is reliquiarum illius, ut videre est in Martyrologio ms. Concis biblioth. Corb., Kalendis Octobris: Eodem die, translatio corporum sanctorum confessorum Remigii Rhemensis episcopi, et Vedasti Atrebitensis.* Et in Kalendario Sacramentarii Ratoldi eodem die: *Nobiliaco monasterio, translatio sancti Vedasti.* Consule notas doctissimi viri Georgii Colvenerii ad caput 19 libri i Chronici Cameracensis mox citandum.

In eodem Codice Ratoldi habetur altera Missa de sancto Vedasto viii Idus Februarii. Hæc autem translatio facta est ex æde sanctæ Mariæ ad Nobiliacum monasterium vere nobilitate, quod nunc de nomine huius sancti antistitis appellatur, a sancto Auberto Cambracensi episcopo, et sancto Audomaro Tarvænsi pontifice, ut scribitur Alcuinus in Vita sancti Vedasti, et Baldricus, lib. i Chronici Cameracensis, capitibus 9 et 19. Missa autem est ejusmodi: Oratio: *Deus, qui nos devota beati Vedasti confessoris tui atque pontificis instantia ad agnitionem nominis tui vocare dignatus es, v. c. Super oblata: Hostias, Domine, laudis tuis altaribus adhibemus, etc.* Præfatio: *Diemque natalitium beati Vedasti summa cum devotione venerari suppliciter obsecrantes, ut ipsum apud tuam misericordiam, etc.* Ad Complendum: *Beati Vedasti confessoris tui atque pontificis, Domine, precibus confidentes, etc.* Alia: *Deus, qui nos sanctorum tuorum temporali tribus commemoratione gaudere, etc.* In qua Missa (ut in superiori de sancto Remigio notatum est) vides in sanctorum translatione non ipsam translationem, sed natalitium diem celebrari juxta temporum illorum consuetudinem, de qua supra ad meum senu Julium egimus.

40. Marci papa. In Missali Romano adduntur Sergius, Bacchus, Marcellus, et Apuleius martyres. In Codice Rhemensi sequitur: *Eodem die, natale sanctorum Marcelli et Apulei.* Quod desideratur in aliis Codicibus nostris mss., ut in Excusis et apud Pamelium.

In Theod. quoque post officium de sancto Remigio sequitur alia Missa de quatuor illis sanctis.

^c *Contestada,* idem est ac *Contestatio,* quod in veteri Sacram. Gallic. semper legitur pro Præfatio.

^d Consentunt Mss. Theod. et Gemet., in quo ante sancti Marci Missam habetur: vi Non. Octob., sancti Leodegarii episc.

419 In eodem Codice, et in Codice Ratoldi habetur: * vii Idus Octobris, vigilia sanctorum Dionysii Rustici et Eleutherii et sequenti die natale eorumdem sanctorum. Missæ diversæ sunt in utroque Codice. Et viii Kalend. Novembris, in eodem Ratoldi Codice habetur octava eorumdem sanctorum.

491. Assumpto scuto fidei, etc. In Codice Rhemensi hæc aliter leguntur: *Qui assumens scutum fidei quo inimici jacula ignea extingueret, et galeam spem salutis, et gladium spiritus, quod est verbum tuum, fortiter oppugnantibus passionibus vitiorum restitit. Ideoque precamur, exercituum Domine, qui eum post mortificationem corporis stigmata perferentem remunerasti, ejus triumphalibus et infomemur exemplis, et meritis adjuvemur. Per Christum.*

492. Manavit. Mano hoc loco sumitur transitivè.

493. Nos eorum exemplis informemur, etc. In Codice Rhemensi hæc aliter leguntur: *Ita nos etiam quæ exercere sectantes convenientius eorum natalitia celebremus. Et ideo cum anglis, etc.*

494. Quæ tua possimus, etc. In Codice Rhemensi aliter: *Quæ audere possis pro nobis. Per Christum.*

495. Natale sancti Cæsarii. Hoc festum exstat in Excusi, et in Codicibus nostris mss. Rhemensi et Ratoldi.

Hujus sancti Cæsarii acta b exstant apud Surium, eodem d. e. Ubi dicitur passus tempore illo quo Claudius necavit matrem. Quæ verba, si sana sunt, de nullo alio imperatore quam de Claudio Nerone intelligi possunt. Fuit natione Afer, dignitate diaconus; passus est Tarracinæ cum Juliano presbytero, ut eadem Acta testantur. Martyrologia Usuardi, Rabani, Adonis, et illud quod nomine Bedæ circumfertur, dicant illius sub Claudio imperatore passum esse.

Difficultas est tamen non mediocri in Actis sanctorum Nerei, Achillei, et Domitillæ, in quibus Cæsarius diaconus dicitur sepelisse Tarracinæ corpora sanctæ Domitillæ, et sociarum ejus, quæ sub Traiano passæ sunt. Ex quo quidam efficiunt sanctum Cæsarium non fuisse passum sub Claudio imperatore, sive intelligas Claudium Neronem matricidam, seu intelligas Claudium illum imperatorem, quem mirum in modum laudat Trebellius, qui ejus Vitam scripsit, eo quod vixerit sanctus Cæsarius sub Traiano imperatore. Quod sane mihi vix ac ne vix quidem persuadere possum. Quia auctoritas Vitæ sancti Cæsarii et aliorum auctorum citatorum, si me non fallit animus, non videur postponenda solis Actis sanctorum Nerei et Achillei, quæ si non sunt hæc in parte mendosa, duos olim Cæsarios Tarracinæ floruisse diverso tempore dicendum est.

Quare cum apud Surium dicitur sanctus Cæsarius passus tempore illo quo Claudius necavit matrem, credendum est huic locum ab ignaro quodam homine fuisse corruptum.

496. Deus, qui nos, etc. Huc Orationi in Codicibus Rhemensi et Ratoldi hic titulus præfigitur: *Ad Massam.* In quibus huic Orationi præponitur altera cujus titulus est in Codice Rhemensi: *Ad Collectam, ad sanctum Cosmam et Damianum.* In Codice Ratoldi, *Collecta ad sanctum Cosmam et Damianum.* Rectius: *Ad Collectam, etc.* Oratio autem est ejusmodi: *Adesto, Domine, martyrum deprecationi sanctorum; et quos pati pro tuo nomine tribuisti, fac tuis fidelibus suffragari.* Per. Ubi per sanctos martyres **420** intelligendi sunt Cosma et Damianus, in quorum ecclesia recitabatur hæc Oratio ad Collectam seu Processionem, juxta rationem a nobis supra explicatam.

* Hæc vigilia in duobus Theod. et Caleni notatur viii Idus Octobris. In Gemet, nulla assigna a vigilia legitur: vii Idus Octobris, nat. sanctorum Martyrum Dionysii, etc.

b De his Actis male sentit doctissimus Tillemontius, tomo II Commentariorum ad Hist. ecclesiast. pertinentium, pag. 614, nota 4, de sancto Cæsario. Sane non justificat alia Acta sanctorum Nerei,

A 497. Natale omnium sanctorum. De hac solemnitate nihil d exstat in Codicibus Rodradi et Rhemensi. Hoc festum instituit Gregorius tertius post sex maximum, ut scribit Usuardus in Martyrologio: *Tertius vero Gregorius pontifex postmodum decrevit eandem in honore omnium sanctorum solemniter observari perpetuo ab omni Ecclesia.* Quod in Gallia celebratum est sub Ludovico Pio, ut testatur Ado in Martyrologio ms.: *Monente sanctæ recollectionis Gregorio pontifice piissimo, Ludovicus imperator, omnibus regni et imperii sui episcopis consentientibus, statuit ut solemniter festivitas omnium sanctorum in præfata die annuatim perpetuo ageretur.*

Hic autem Gregorius quartus est novus nominis, ut testatur Sigebertus, ad annum Christi 853. Quod tamen decretum non statim ubique tenuit. Etenim in Codice Rodradi, qui scriptus fuit tempore Caroli Calvi imperatoris, nullum exstat hujus solemnitatis officium.

B Dicendum est tamen ante Ludovicum Pium imperatorem hoc festum in nonnullis Galliæ locis fuisse celebratum. Siquidem illius officium assignatur ab Alcuino in libro de divinis Officiis, qui tempore Caroli Magni floruit in Gallia; quamvis sub Carolo Magno nullum esset de hujus solemnitatis observatione decretum. Nam in concilio Moguntino, quod eodem Carolo imperante, celebratum est, can. 36, in quo de festorum observatione agitur, nulla est festi sanctorum omnium mentio.

498. Quatuor coronatorum nomina hæc sunt, etc. Ita in Edit. is. In aliis Codicibus nostris mss. et apud Paulinum hæc titulus desideratur c.

499. Quorum dies natalis per incuriam neglectus, etc. Ita in Edit. is. Aliter in Ordine Romano: *Quatuor Coronatorum nomina per incuriam neglecta, Deo revelante hæc sunt: Severus, Severianus, Victorinus, et Carpophorus; solemnitas tamen eorum, ut statuta fuerat, in aliorum sanctorum nomine celebris permisit, neque quinque martyrum, qu. in hac Missa nominantur. Itafere Usuardus in Martyrologio hæc die: *Horum nomina cum minime potuissent reperiri (quæ Domino revelante interjectis annis postea ostensa sunt), statutum est ut anniversaria dies ipsorum sub nominibus supradictorum quinque martyrum recoleretur.**

Hic suffragatur Martyrologium Romanum: *Horum autem nomina (quæ postmodum, interjectis annis, Domino revelante, ostensa sunt), cum minime reperiri tunc potuissent, etc.* Ita etiam Ado in Martyrologio apud Surium: *Cum autem nomina minime reperirentur, statuit beatus Melchias episcopus, ut anniversaria quatuor Coronatorum dies sub nominibus sanctorum quinque martyrum recoleretur.*

Sed qui fieri potest ut hunc quatuor Coronatorum nomina obli. iōni mandarentur tempore Melchiadis papa, cum tum illorum recens esset Romæ memoria? Illi enim passi sunt sub Diocletiano, quo imperante beatus Melchias sedebat, eorum Actis exstantibus satis et integris, multis præterea superstitibus Christianis qui eos reverent.

Alcuinus, cap. 31 de divinis Officiis, aliter, qui nec solum mentionem oblivionis nominum, sed etiam diei passionis facit: *Quatuor Coronatorum nomina hæc sunt: 421 Severus, Severianus, Victorinus, et Carpophorus; quorum nomina et dies natalis per incuriam neglectus minime reperiri poterat; idcirco statutum est ut in eorum ecclesiis qui quæ cæterorum martyrum, qui in Missa recitantur, natalis celebretur, id est Claudi, Nicostrati, Symphoriani, Castorii, atque Simplicii,*

Achil ei, etc., unde in illis conciliandis frustra laborari censet.

c Ita in Edit. Pamel., consentiente Cod. Reg. Succ.

d Habetur in Calensi, Gemet, et Theod.

e Legitur hic titulus in utroque Theod. In omnibus vero tam excusiis quam minu exaratis libri, Missa sanctorum quatuor Coronatorum exstat.

cii, ut cum istis eorum quoque memoria pariter feret. Quæ sane descripta videntur ad verbum ex libro Sacramentorum. Unde illa vocabula, nomina et, videntur ab aliquo o-citante interposita; quæ si am-putentur, locus solœco carebit, qui etiam ad calcem hujus capituli dubio procul hæc adjecit : *Postea vero eorum nomina revelata sunt, solemnitas tamen, ut sta-tuta fuerat, in aliorum sanctorum nomine celebris permansit.* Quorum membrum ultimum exscriptum est ex Ordine Romano.

At in veteri Martyrologio ms. biblioth. Corb., quod videtur esse Adonis, nihil de ejusmodi nomi-num et diei natalis oblivione reperitur : *Ipsa die, hæc ale sanctorum quatuor Coronatorum, id est, Se-veri, Severiani, Carpophori et Victorini. Hi cum im-pellerentur ad sacrificandum reluctantes, nec omni no-consensu impiis præbentes, persisterunt in fide. Nun-tiatum est Diocletiano imperatori, quos illico jussit ut ante simulacrum Asclepii ictibus plumbatarum læsi di-ficerent.* Quorum corpora jussit in platea canibus jac-tari, quæ jacuerunt ibi diebus quinque. Tunc pii Christiani venerunt, et collecta corpora sanctorum martyrum sepeliverunt in via Lavicana, milliario ab urbe tertio, in arenario juxta corpora sanctorum mar-tyrum Claudii, Nicostrati, Symproniani, Castorii et Simplicii. Nihil etiam tale repereris in Martyrologio ms. ejusdem bibliothecæ toties a nobis citato : *Ipsa die sanctorum quatuor Coronatorum, id est, Severi, Severiani, Carpophori et Victorini.* Quemadmodum nec in Martyrologio ms. sancti Hieronymi. *Et qua-tuor Coronatorum Severi, Severiani, Carpophori et Victorini.*

Ex quibus omnibus planum est lectionem Codicis nostri sancti Eligii et Sacramentarii ex Vaticano editi non esse omnino rejiciendam.

Circa hos martyres exsurgit altera difficultas ex Anastasio Bibliothecario, qui in Leone IV distingueret videtur *quatuor Coronatos* a sanctis Severo, Severiano, Carpophoro et Victorino. *Nam* (inquit) *et corpora sanctorum martyrum quatuor Coronatorum solerti cura inquirens reperit; pro quorum desiderabili amore basi-cam quæ sanctorum nomini fuerat consecrata, quam ipse, dum ad pontificii deductus est apicem, pruden-tissimo moderamine rexit, quæ per olitana curricula temporum quassata vetustatis defectu, et pene ruinis confRACTA diu antiquius ridebatur et convulsa, supernæ virtutis annuenta clementia, splendidorem pulchrio-remque statum a fundamentis construxit, et ad laudem Dei eorum sacratissima corpora cum Claudio, Nico-strato, Symproniano, et Castorio, et Simplicio, necnon Severo, Severiano, Carpophoro et Victorino, etc., col-lo-carit.* Sed cum hic liber mendis scateat, de hujus loci depravatione nihil dubitandum est, his quatuor ultimis nominibus a nescio quo perperam additis.

500. *Claudium, Nicostratum, etc.* Ita in Editis et in omnibus Codicibus nostris mss., juxta hujus festi rubricam : *Ideo statutum est ut in eorum ecclesia horum quinque sanctorum, qui in Missa recitantur, natalis celebraretur.*

501. Symphonianum. In Codice Rhemensi legitur *Symphorianum.* In Codicibus Rodradi et Ratoldi, *a Simphorianum.* In Martyrologio sancti Hieronymi appellatur *Symphonianus.* Apud Anastasium, et in Martyrologiis mss. Usuardi bibliothecæ sancti Ger-mani et Adonis biblioth. Corb. dicitur *Sympronianus.*

502. *Cujus munere beatus Martinus, etc.* In Codice Rheuensi exstat alia Præfatio in hunc mo-dum : *Te in beati Martini pontificis atque confessoris tui laudibus adorare, qui, sancti Spiritus tui dono succensus, ita in ipso tyrocinio fidei perfectus inventus est, ut Christum legeret in paupere, et vestem quam egenus acceperat mundi Dominus indueret. Digne ei Arianorum subjacuit feritas, digne tanto amore mar-*

^a Sic etiam legitur in mss. nostris, præsertim in Cod. Reg. Suec. cui convincit Editio Pamel.

^b In Theod., post natale sancti Saturnini legitur :

A tyrii persecutoris tormenta non timuit. Quanta putamus erit gloriosa passio, quando pars chlamiidis sic exstitit gloriosa! Quid erit pro oblatione integri corporis recepturus, qui pro quantitate vestis exiguæ et vestire Dominum meruit et videre.

Porro his verbis : *Et vestem, quam egenus acceperat, etc.* simile est illud Ennodii hymno 20, de sancto Martino :

*Qua veste nudum taxterat,
Hæc Rex nitebat ætheris.*

Per hæc verba, *Digne ei Arianorum subjacuit feritas,* significat ab eo fuisse Arianorum tormenta superata, a quibus flagellatus est. Unde Ennodius, hymno citato :

*Flagella passus est libens,
Quibus coronam nexuit.*

503. iii. Kalendas Decembris Nat. sancti Saturnini. In Cod. Rhem. additur *et Chrysanthi*; et communes sunt utriusque martyris Collectæ, et recite quidem. Nam ita habetur in Martyr. ms. bib. ioth. Corb. ad tertium Kalend. Decembris : *Ipsa die, Romæ, natale sanctorum Chrysanthi et Darie virginis, In Martyrol. ms. sancti Hieronymi : in Kalendas Decembris, Romæ, Arosonis, Saturnini, Chrysanthi, Darie, Mauri et aliorum LXXII.* In Adonis Martyrol., ad eundem diem : *Ipsa die, Romæ, natale sancti Chrysanthi, et Darie virginis.* In Calendario Codicis Ratoldi abbatis ad eundem diem : *Romæ passio sancti Saturnini, Crisanti, Darie virginis.* In parvulo Martyrol. ms. ad calcem Codicis Rhemensis : *iii Kalendas Decembris, Nannetis civitate, natale sanctorum Saturnini, Crisanti, Eulalie, Darie.* Ubi miror scriptum esse *Nannis civitate.* Quod exstat etiam in Martyrologio Rabani : *Nannetis Saturnini episcopi et martyris.* Ubi continuo narratur passio sancti Saturnini Tolosani episcopi, quæ eodem die contingit, ut planum est ex omnibus Martyrologiis. Sed puto utrobique mendum esse, et post *to* *Nannetis* interserendum esse nomen aticujus sancti, qui ad hanc

C Aremorice regio is civitate pertineat.

Præterea notandum in omnibus his Martyrologiis nominatis, Rabani excepto, nihil de sanctis Chry-santho et Daria annotari VIII Kalendas Novembris, qui est vulgaris eorum dies.

Quod autem spectat ad officium hujus festi, diversæ sunt in Codice Rhemensi Orationes a Codicibus sancti Eligii, Rodradi, et Ratoldi. Sed in Codice Ratoldi habetur hæc Præfatio : *Cujus gratia beatum Saturninum elegit in sacerdotium, doctrina ad prædicandum erudiit, potentia ad perseverandum confirmavit, ut per sacerdotalem insulam perveniret ad martyrii palmam, docensque subditos prædicando, instruens vivendi exemplo, confirmans pati-do, ut ad te coronandus perveniret, qui persecutorum minas intrepidus superasset; cujus interventu, nos, quæcumque a nostris mundet delictis, qui tibi placuit tot donorum prærogativis. Per quem, etc.* Quæ Præfatio exstat etiam inter Prælationes Codicis Rodradi. Ex qua sole clarior est **423** Missa quæ est in his Codicibus Rodradi et Ratoldi spectare ad sanctum Saturninum Tolosatium antistitem et apostolum martyrii laurea etiam coronatum, cum nequam convenire possit sancto Saturnino Romæ passo, cum Sisinio diacono sub Maximiano, qui nunquam fuerit presbyter, nec episcopus. Quamvis non indicis ierim Missas Codicum sancti Eligii et Rhemensis spectare ad hunc sanctum Saturninum Romæ passum.

504. Sacrandum. In Codice Ratoldi abbatis legitur *sacrandum.*

505. *Et majestatem tuam suppliciter exorare, etc.* In cod. Rhemensi est alia Præfatio : *Reverentiæ tue dicato jejunito gratulantes, quod apostolica beati An-*

Eodem die, nat. sanctorum Saturnini et Chrysanti.

^c In Cod. Reg. Suec. est Præfatio ab his duabus discrepans. In editione autem Pamel. nulla.

dræ merita desiderantibus prævenimus officiis, ut ad eadem celebranda solemniter præparemur; quæ tamen corrupta et transposita ita sunt castiganda: *Ut qui apostolica beati Andree merita desiderantibus prævenimus officiis, ad eadem, etc.*

506. *Quoniam adest nobis, etc.* Initium hujus Præfationis corruptum est in Codice Rhemensi.

507. *Nec pendens tacret in cruce.* Quia in ipsa cruce biduo fidem Christi prædicavit, ut in ejus actis scriptum est.

508. *In natali.* Sanctorum apostolorum Petri et Pauli.

509. *Per quos.* Apostolos, videlicet.

510. *Incipit ordo ad ecclesiam dedicandam.* Habetur ecclesie dedicatio in Codicibus Rhemensi et Ratoldi abbatis. Non exstat in Codice Rodradi, in editis, et apud Pameliuum.

511. *Illuminentur duodecim candelæ.* Ita in Codicibus Rhemensi et Ratoldi, in Ordine et Pontif. Rom. et in ord. Tiliانو. Ita docet Petrus Damiani, serm. 1 de Dedicatione ecclesie, et Ivo Carnotensis, Sermon. de Dedicatione: *Cum ecclesia dedicatur, duodecim candelæ sunt accensæ interius.*

Per ejusmodi candelas duodecim intelliguntur apostoli, qui sunt Ecclesie luminaria et, juxta Christi effatum, lux mundi. Codex autem Ratoldi, qui, ut recentior, plures addit caeremonias, sic incipit: *Primitus enim decet ut episcopus cum cæteris ministris eat ad ecclesiam antiquam, et ibi reconvalescant vespertino tempore reliquias, et jubeat exercere ibi vigiliæ per totam noctem. In crastina autem eat pontifex ad ecclesiam, quæ sacranda est, et ordinet in ea quæ ordinanda sunt; et illuminentur jussu suo duodecim candelæ; et expelluntur omnes foras, nisi solus archidiaconus clauso ostio ibi maneat. Tunc pontifex cum sacro ordine reitet ad antiquam ecclesiam, et induant se sacris vestibus, et faciant litaniam prout hora dictaverit; qua expleta dicat hanc Orationem: Oremus: Actiones nostras, quæsumus, Domino, aspirando præveni, etc. Et tunc incipiens Responsorium: Domine, si conversus fuerit populus tuus. Item aliud: Exaudisti, Domine, orationem servi tui. Item aliud: Tu Domine universorum, qui nullam habes indigentiam.*

Ex his notandum est, primo episcopum cum clericis agere vigiliæ in basilica aliqua veteri coram reliquiis in basilica nova collocandis, deinde se ad basilicam novam conferre, qua consecrata, reverti ad veterem basilicam et inde reliquias sublatis solemnii processione in novam ecclesiam transferre; quod videtur est cap. 20 lib. de Gloria confessorum sancti Gregorii Turonensis: *Qua ditigenter composita, et altari ex more locato, ad basilicam sanctam vigiliis noctem unam ducentis, mane vero venientes ad cellulam, altare quod exereramus sanctificavimus, regressique ad basilicam, sanctas ejus reliquias cum Saturnini Julianique martyrum, vel etiam beati Illidii, exinde solemniter radianibus cereis crucibusque admiremus.*

512. *De cambuta sua.* Cambuta, seu cambuta, est virga pastoralis episcoporum. Glossæ veteres ms. bibliothecæ Corbeiensis: *Cambuta, baculus episcoporum.* Est etiam abbatum. Acta sancti Galli abbatis apud Surium: *Qui et baculum ipsius, quem vulgo cambotam vocant, etc.* Ordericus Vitalis, lib. vi hist. ecclesiasticæ, agens de translatione sancti Ebrulphi abbatis Utiensis in diocesi Lexoviensi: *Herluinus quidem, quia sacerdos erat, et abbas canonicorum sancti Petri, et capellæ ducis capellanorum maximus, caput et majorem partem ossium sancti Ebrulphi, librum quoque et arculam argento cooperatam, et cambutam atque cinctorium, chartasque donationum sibi retinuit.*

Est enim cambuta baculus flexus, et sustentamen. Papias, in Vocabulario ms.: *Cambuta sustentamen, vel baculus flexus, pedum, vel crocia, Gallice, crosse.* Et baculus quo sustentantur claudi et debiles. Petrus diaconus, in supplemento Chron. Casin., cap. 76:

A *Ob ejus facti memoriam cambutæ claudi ante fores ecclesie sancti Benedicti suspensæ sunt.*

Baculi autem episcoporum mentio fit in concilio Toletano, iv, can. 27: *Si episcopus est, orarium, annulum, et baculum.*

513. *Tollite portas, etc.* In Codice Ratoldi sequitur: *Psalmus, Domini est terra. Deintus autem minister respondens dicat: Quis est iste rex gloriæ? Et sic pergat omnia legio in circuitu Ecclesie, ter cantando hanc Antiphonam cum Psalmo et cum gloria. Tertio autem percussio ostio ab episcopo, et dicto, Tollite portas, et responso ter a ministro: Quis est iste Rex gloriæ? Respondeat pontifex: Dominus virtutum ipse est Rex gloriæ. Et aperto ostio intrans dicat ter: Pax huic domui, crux pellit hostem, crux Christi triumphat.*

Hic autem fit mentio circuitus ecclesie, quem fuisse ternum cum aquæ benedictæ aspersione scribit Ivo Carnotensis, in sermone de Dedicatione ecclesie, et quidam anonymus ms. biblioth. Corb., in sermone etiam de ecclesie Dedicatione. Hic vero ritus appellendus ecclesie est etiam a Græcis usitatus, appellaturque ἀνοξίς, et ἀνοξίον, id est, apertio, ut videre est apud Theodorum Balsamonem, in can. 31 sextæ synodi, et in can. 7 synodi septimæ.

514. *Et aperto ostio intrantes dicant: Pax, etc.* In Cod. Rat. : *Et aperto ostio intrans dicat ter: Pax, etc.* In Ordine Rom. : *Tunc statim ostio aperto intrans ecclesiam cum ministris duobus, vel tribus; et cum mansionario et acolyto dicat: Pax huic domui.*

515. *Vel levitæ.* In Codice Rhemensi legitur, *vel lente, male.*

516. *Stramenta.* Sunt tapetes qui substernuntur, a sternendo. Et sanctus Benedictus, cap. 51 regulæ, dixit stramenta lectorum, ea quæ in lecto sternuntur. *Stramenta lectorum, inquit, sufficiant matta, saccum, læna, et capitale.*

517. *Deinde incipiat pontifex de sinistro angulo, etc.* In Cod. Ratoldi hæc ita habentur: *Deinde incipiat pontifex de sinistro angulo ab Orienta scribens per pavimentum cum cambuta sua hæc elementa A, B, C; et dicat hanc Antiphonam: Confirma hoc, Deus, quod operatus es in nobis a templo sancto tuo, quod est in Jerusalem, Alleluia. Psalmus: Exsurgat Deus, cum gloria. Tum vadens ad dextrum angulum occidentalem, incipiens iterum a dextro angulo orientali A, B, C, scribens usque in sinistrum occidentalem angulum, canendo Antiphonam aliam:* **425** *Emitte spiritum tuum, et creabuntur, et renovabis faciem terræ. Alleluia, alleluia. Psalmus: Benedic anima mea Domino, Domine Deus meus.*

518. *A, B, C.* Ita in Codice Ratoldi. In Codice Rhemensi habetur, **ABCURIUM**, quod porinde est; ex quibus notandum hæc tres litteras duntaxat in dedicatione basilicæ deipiungi olim solitas. Nunc describuntur duo alphabeta, alterum Græcum, alterum Latinum, id est, omnia elementa, tum Græca, tum Latina, ut in Ordine et Pontificali Romano, et in Codice ms. Tiliانو.

Quidam olim episcopi adjiciebant alphabetum Hebraicum, ut patet ex sermone ms. cujusdam anonymi supra citato de ecclesie Dedicatione, in quo etiam causa redditur: *Verumtamen quia ecclesiastica doctrina Hebraico, Græco Latinoque sermone utitur, maxime ideo a quibusdam episcopis tria hæc alphabeta conscribuntur. Petrus Damiani, sermone citato generaliter hæc scribit: Alphabetum ex transversa quadrangula ratione describitur. Quæ intelligenda sunt secundum hodiernum usum de alphabetis Græco et Latino, nam in eo sermone remittit lectorem ad Ivonem Carnotensem, ut infra probabitur, qui in opere suo de ecclesie Dedicatione hæc duo alphabeta tantum agnoscit.*

519. *Deinde veniens ante altare.* Tõ *Altare* aberat ab hoc Codice sancti Eligii, sed illud supplēvi ex Codicibus Rhemensi et Ratoldi.

520. *Absque Alleluia.* Ita in Ord. Rom. et in Codicibus Rhemensi et Ratoldi, et in serm. ms. supra

citato, in quo causa additur : *Quia nondum est domus Domini.*

521. *Deinde sequitur exorcismus aquæ.* In Cod. Rhem. legitur : *Benedictio salis et aquæ.* In Cod. Ratoldi : *Deinde benedicens salem et aquam cum cinere, et dicat hanc Orationem : Deus qui ad salutem humani generis, etc., ut in Benedictione aquæ diebus Dominicis, exstatque in Codice Rhemensi.*

522. *Discede, immunde Spiritus.* Formula est dæmonis exorcizandi, cuius similis hæc est apud Optatum Milevitani, lib. iv adversus Parmenianum : *Vos rebaptizando exorcizatis hominem fidelem; et dicitis Deo habitanti : Maledicite, exi foras.* In codicibus præfatis Rhem. et Rat., ad exorcismum aquæ habentur hæc verba : *Exorcizo te, creatura aquæ, etc.* Quæ quodammodo conveniunt cum illis exorcismis quibus utitur Ecclesia diebus Dominicis in aquæ Benedictione.

Hic autem aqua benedicitur quæ ecclesiæ dedicationi inserviat. Est enim antiqua consuetudo ut ecclesiæ aquæ exorcizata seu benedictæ asperzione sanctificetur; quam videre est apud sanctum Gregorium, a lib. ix. epist. 71 : *Aqua benedicta fiat, et in eisdem sanis aspergatur, altaria construantur, reliquia ponantur.* Mentio fit in epist. 2 Vigiliæ papæ, ubi tamen ait id minime esse necessarium.

523. *Sacramentis.* Olim vocabantur sacramenta non solum septem illa a Christo Domino instituta, quæ sunt vasa gratiæ sanctificantis, sed etiam quivis ritus qui ad aliquam sanctificationem spectant, quæ vulgo sacramentalia dicuntur. Consule sanctum Augustinum epist. 118, ad Januariam.

524. *Sanctificare, etc.* Hæc Oratio non exstat in Codicibus Rhemensi et Ratoldi.

525. *In molim durata.* Ita sanctus Ambrosius, lib. iii de Spiritu sancto, cap. 4 : *Ut tanquam congelascentibus fluctibus in medio maris aquarum quidam murus insurgeret ad transitum Judæorum.*

526. *Per te aridis.* Hæc verba usque ad illa, *at tu, Domine,* sumpta sunt ex sancto Ambrosio, cap. 22 lib. x in Lucam; sed ibi fusius, hic vero contractius.

527. *Domine, Deus Pater, etc.* Hæc Præfatio non exstat in præfatis Codicibus, et in Ordine Romano.

528. *Exorcizo te, creatura salis, etc.* Hic exorcismus desideratur in Codicibus præfatis et in Ordine Romano.

529. *Divina oris voce, etc.* Ita in Ordine Romano.

530. *Et per Apostolum suum, etc.* Ita etiam in Ordine Romano.

531. *Gravedines.* Gravedo est dolor, tristitia, molestia. Glossæ veteres : *Gravedo, ἀχθῆδών,* id est, molestia, tristitia, dolor.

532. *Et miscetur sal et cinis, etc.* Ita in Ordine Romano, et in Codicibus Rhemensi, et Ratoldi. Sed in Cod. Rhem. τὸ ter desideratur. Infra autem mentio fit vini. Petrus Damiani, serm. citato addit hyssopum : *Tunc benedicit aquam sale, cinere, vino, hyssopoque conspersam.*

533. *Æterne omnipotens Deus, etc.* In Cod. Ratoldi, alia exstat Oratio : *Deus invictæ virtutis auctor, etc., ut in aquæ Benedictione die Dominica, quæ habetur etiam in Ordine Romano. In Codice Rhem. nulla exstat Oratio.*

534. *Traduci.* Id est, quæ a protoparente ad posterum traducta est, et manavit.

535. *Creator.* In Cod. Rat. legitur : *Deus Creator.* In Ordine et Pontific. Romano : *Omnipotens sempiternæ Deus Creator.*

536. *Permitte.* Ita legitur in Codicibus Rhem. et Ratoldi; in Ordine Romano, *mitte.* In Pontificali, *emitte.* Itaque permitte hoc loco idem est quod *emitte;* de quo vocabulo infra.

537. *Armata.* Ita in Cod. Rhem. In Codice Ratoldi legitur *arma,* corrupte.

538. *Inde facit crucem in digito suo, etc.* Ita in Cod.

* Nunc lib. xi, ep. 76.

Rhemensi. In Codice Ratoldi hæc præmittuntur : *Rat. mittat in eam christiana, et condat ex ipsa aqua calcem, et faciat maldam, unde recludere debet ipsas reliquias. Ubi lege τὸ maltham.*

Maltha autem est calx aqua subacta cum picis liquida et ærurgia, Gallice *ciment,* ad parietes, tecturas, vel similia resarcienda; de qua agit Palladius, lib. i de Re rustica, cap. 17. Est etiam pix cum cera mixta, ut scribit Festus. Unde in Glossis Philoxeni, *maltana* (lege *maltha*) πικρόχρονον, id est, resina ceræ commista. Dicitur etiam apud Julium Pollucem, lib. x Onomast., cap. 14, ἐνὼν τῇ περακίδι κηρός, ἢ μάλα, id est, cera tabulæ adherens, maltha. Et apud Hesychium, *μάλαθ μαλακώμενος κηρός,* id est, cera subacta, macerata. Ibidem, *μάλαθ, ῥύπος ξηρός,* id est, maltha, cera sicca. Hic autem est calx aqua subacta.

Porro in Ordine et Pontificali Rom. antequam fiant cruces in cornubus altari, fit crux de eadem aqua in medio altaris.

539. *Per quatuor cornua altaris.* Ita 427 in Cod. Rhem. In Codice Ratoldi additur : *Canendo Antiphonam Asperges me, Domine, hyssopo, et mundabor.*

540. *Cum hyssopo aspergit ipsum altare septem vicibus.* Ita Petrus Damiani, sermone citato : *Altare septies ex eadem aqua respergit.* Ita autem auctor, in eo sermone sæpius citato, postquam ritus quosdam dedicationis attingit, tandem subjungit : *Quis hujus abyssi caliginem sermonis claritate possit illuminare? Attingissemus tamen quantumcumque, nisi nostris temporibus quidam, qui Carnotensis præsidet Ecclesiæ, rivacissimo mentis igne lucidius omnia declarasset.*

Hic autem episcopus Carnotensis, de quo loquitur, est Ivo Carnotensis, qui scripsit sermonem de Sacramentis dedicationis, quem videre est cum aliis auctoribus qui de divinis Officiis se ipse erunt, Colonia editis anno Dom. 1558 cura Melchioris Hittorpii, quique æqualis est ipsi Petro Damiani. Uterque enim floruit sub Henrico IV imperatore et Gregorio VII. Non vero Fulbertus episcopus Carnotensis, qui claruit Roberto Francorum rege, anno 1035, ut scribit Glaber, lib. iv Hist., c. 4, qui nihil scripsit de ecclesiæ dedicatione, ne quidem in epistola ad Deodatam, quamvis nonnulli contrarium teneant.

541. *Cum ipso psalmo.* Nempe, *Miserere mei, Deus,* ut habetur in Cod. Rhem. In Cod. Ratoldi desideratur τὸ ipso.

542. *Usque dum veniens iterum ante altare, etc.* Ita in Cod. Rhem. in Cod. Ratoldi aliter in hunc modum : *Et tunc sparget aquam per parimentum in modum crucis, in longitudine et in latitudine, canendo Antiphonam.* Fundamenta templi hujus sapientia sua fundavit Deus, etc., et *Psalm.* Fundamenta. *Deinde per parietes intrinsecus Ecclesiæ, canendo Antiphonam Sanctificavit Dominus tabernaculum suum, etc. Psalm.* Magnus Dominus. *Antiph.* In dedicatione hujus templi, etc. *Psalm.* Laudate Dominum de cælis. *Antiph.* Lapidis pretiosi, etc. *Psalm.* Laudate Jerusalem, Dominum. *Antiph.* Erit mihi Dominus in Deum, etc. *Psalm.* Deus noster. *Antiph.* Hæc est domus Domini, etc. *Psalm.* Ecce quam bonum.

Porro ex his et sequentibus patet multos Psalmos in basilicæ dedicatione cantari, atque ex antiqua consuetudine, quam videre est etiam in epist. 40 sancti Paulini, qui quosdam profert, qui tamen non exstant in Codicibus nostris mss. nec in Ordine Rom. *Fatemur, inquit, venerandæ pietati tuæ; et paulo post : Ita exultasse Spiritum nostrum in Deo saltari nostro, ut tanquam in præsentium dedicationum cælibus interessemus; et illa de Psalmi prophetici gaudii verba cantaremus : Exultate Deo adjutori nostro, annote Psalmum, et date tympanum. Tollite hostias, et introite in atria Domini, adorare Dominum in aula sancta ejus; vel illud ejusdem Prophætæ : Surge, Domine, in requiem tuam, tu et arca sanctificationis*

tuæ. Sacerdotes tui induant salutarem, et sancti tui exultent.

545. *Vel Ecclesiæ. Particula vel hic sumitur copulative.*

544. *Canendo Antiphonom Sanctificavit.* In Cod. Rhemensi legitur *Canendo Antiphonom Qui habitat in adjutorio altissimi, cum ipsi Psalmo.*

545. *Qui extrinsecus Ecclesiæ parietes una voce psallant.* Locus corruptus; lege, ut in Codice Rhemensi: *Qui extrinsecus Ecclesiæ parietes una voce psallentes spargunt.* In Cod. Ratoldi habetur in hunc modum: *Deinde pergat extra ecclesiam cum omni schola, spargendo ter per parietes in circuitu, et deinceps canendo Antiphonom Benedic, Domine, domum istam, etc. Psalm. Deus misereatur nostri. Antiph. Ecce tabernaculum Dei cum hominibus. Psalm. Beati immaculati in via. Antiph. Benedic, 428 Domine, domum istam, etc. Finito hoc, ingredatur pontifex in ecclesiam cum omni schola, et incipiat antiphonom O quam metuendus est locus iste, etc. Psalm. Verba mea. Antiph. Qui habitat in adjutorio Altissimi. Psalm. id ipsum. Antiph. Beati qui habitant in domo tua, Domine. Psalm. Quam dilecta. Et tunc ponat in censum in acerra, et dicat hanc Orationem, etc. Hactenus Ratoldi Codex.*

Quid sit acerra docet Festus: *Acerra, ara quæ ante mortuum poni solebat, in qua odores incendebantur. Aliqui dicunt arculam esse thurariam, scilicet, ubi thus reponebant.* Hic sumitur pro thuribulo.

546. *Faciendo crucem super pavimento.* Olim basilicas signo crucis adhibito dedicari certum est, ut videmus serm. 19, in eo opera divi Augustini: *Cum ejusdem crucis caractere basilicæ dedicantur.* In quibusdam Editionibus hic sermo est 75, de Diversis.

547. *Deus, qui loca nomini tuo, etc.* Post hanc Orationem in Cod. Ratoldi hæc sequuntur: *Et tunc ex incenso boni odoris infumat totam ecclesiam, et stans in medio dicat Antiphonom Domus mea domus Orationis. Versus Narrabo nomen tuum, cum Gloria.*

548. *Et sequitur oratio.* In Cod. Rhemensi legitur: *Et sequitur Oratio consecrationis ecclesiæ.* In Cod. Ratoldi post hanc Orationem sequitur: *Prælatio in medio ecclesiæ. Sursum corda, etc. Adesto precibus nostris, adesto sacramentis, etc., ut in Ordine Romano.*

549. *Ipsa expleta incipit Antiphonom, etc.* Ecclesiæ dedicationem excipit altaris consecratio. In Codice Ratoldi, antequam altare consecraretur, extenditur velum psallendo Antiphonom *Introibo ad altare Dei.*

De consecratione autem altaris insignis hic locus sancti Gregorii Nysseni, oratione in Christi baptismum, notandum venit: *Ἐπεὶ καὶ τοῦτο θυσιαστήριον ᾧ κεραιτάμεν, λίθος ἵστί κατὰ φύσιν κοινός, οὐδὲν διαφέρων τῶν ἄλλων πλακῶν αἰ τοὺς τοίχους ἡμῶν οἰκοδοουσί, καὶ καλλοπιζοῦσι τὰ ἰδίω. Ἐπειδὴ καθιερώθη τῇ τοῦ Θεοῦ θεραπεΐα καὶ τῶν εὐλογίων ἰδιότατο, ἵστί τράπεζα ἁγία, θυσιαστήριον ἄκρατον.* Id est: Et hoc altare sanctum, cui assistimus, lapis est sua natura communis, nihil differens ab aliis crustis, ex quibus nostri exstruuntur parietes, et pavimenta ornantur. Sed quoniam Dei cultui consecratum est, et benedictionem accepit, mensa sancta est, altare immaculatum.

550. *Et fundit quod remansit de ipsa aqua, etc.* Ita in Cod. Rhem. et in Ord. Rom. In Cod. Ratoldi, legitur: *Et fundat aquam super altaria, et abstergat linteo, et benedicat tubulam ex aqua sancta.* Sequunturque ibi hæc duæ Orationes: *Singulare illud propriatorium, etc.* Item alia: *Deus omnipotens universarum rerum rationabilis artifex, etc., ut in Ordine Romano.*

551. *Postea offert incensum.* Thurificationis usus in Ecclesia antiquus est; illius meminit sanctus Dionysius, cap. 3 Hierarchiæ: *Ὁ μὲν ἱεράρχης εὐχὰν ἱερὰν ἐπὶ τοῦ θείου θυσιαστηρίου τελείας, ἐξ αὐτοῦ τοῦ θυμίου ἀρχάμενος ἐπὶ πᾶσαν ἔρχεται τὴν τοῦ ἱεροῦ χοροῦ περιούριον.* Id est: Sacerdos, sacra precatione in

ipso altari perfecta, et ab eo thurificationis initio ducto, universum circuitu sacri loci ambitum. Sanctus Joannes Chrysostomus in liturgia: *Ὁ δὲ δέξονος θυμιά γύρωθεν τὴν ἁγίαν τράπεζαν, καὶ διπτυχα.* Id est: Diaconus per circuitum incensat sacram mensam et diptycha. Canon 3 Apostolorum: *Ne liceat autem aliquid aliud ad altare offerre quam oleum ad lucernam, καὶ θυμιάμα καρπὸ τῆς ἁγίας προσφορᾶς,* id est, et incensum tempore sanctæ oblationis.

Councilium Chalcedonense, actione 3, in libello Ischyronis diaconi Alexandrinæ Ecclesiæ, ubi conqueritur de Dioscoro patriarcha Alexandrino, qui pecunias a clarissima 429 femina Peristeria legatas in pauperum subsidium, scortis et mimis distribuerat: *Ut neque incensum ex oblatione illius clarissimæ memoriæ Peristeriæ (quantum ad eam pertinuit) Deo offerretur.* Gregorius Turonensis, in Vita Patrum, in Vita sancti Lupicini: *Dispositis in itinere p'allentium turmis cum crucibus, cereis, atque odore fragrantis thymiamatis: et Coryppus, lib. II de Laudibus Justini minoris:*

Illic angelici pergens ad limina templi,
Imposuit pia thura focus, cerasque micantes
Obtulit.

Unde Cosroes Persarum rex, inter alia donaria ecclesiæ sancti Sergii martyris, thuribulum aureum misit, ob prolem ejus intercessionem susceptam, ut scribit Theophylactus Simocatta, lib. V Hist., cap. 14.

552. *In medio crucem faciens, et super quatuor angulos.* Antiquus ritus est, quem olim observavit sanctus Germanus Antissiodrensis episcopus, cum Encolsimæ in Aquitania altare de nomine apostolorum principis dedicaret, ut refert Erricus in supplemento ms. miraculorum ejusdem pontificis, cap. 3: *Ubiunque et quoties per altaris cornua mediumque crucis effigiem sanctificati unguinis liquore signavit, ita marmor impressione pollicis liquefactum subterfugit, ut ad impulsum digiti niveam putares cessisse molitium.*

Quod autem olim altaria cum signo crucis solebant consecrari, clarum est tum ex citato loco, tum ex sermone supra citato sancti Augustini: *Cum ejus crucis caractere basilicæ dedicantur, altaria consecrantur.*

553. *Fundamenta.* In Cod. Ratoldi, *quam dilecta.* In Cod. Rhem. *quam amabilia, quod periude, est.*

554. *Et unguis cum manu sua ipsum lapidem.* Unctionis altarium usus antiquus est. Illius mentio est in epistola sancti Damiani papæ ad Numidæ episcopos: *Nec altare erigere, nec ungere, nec sacrare;* et in epist. 88, quæ vulgo sancto Leoni tribuitur: *Sicut constituto altaris, ac Benedictio, vel unctio.*

Idem videre est in decreto Felicis IV, apud Burchardum, lib. IV, cap. 58: *Et mensis Domino sacratis, et sacra unctione a pontificibus delibutis;* et in epistola Isidori junioris ad Luitfridum: *Ad episcopum pertinet basilicarum consecratio, unctio altaris.* Et in supplemento supra citato, et aliis auctoribus in fra, de chrismatibus unctione, laudandis.

555. *Expleto psalmo mittit iterum oleum, etc.* Ita in Codice Rhemensi, quæ tamen desunt in Codice Ratoldi.

556. *Mane surgens Jacob, cum Psalmo Bonum est, etc.* Aliter in Codice Rhemensi: *Sanctificavit Dominus tabernaculum suum, cum Psalmo Deus noster refugium.*

557. *Mittit chrisma.* Ita in Codice Rhemensi et in Ordine Romano. In Cod. Ratoldi sic habetur: *Post hæc ponat incensum et chrisma, dicat: Ecce odor filii mei, sicut odor agri, cui benedixit Dominus. Psalm. Ecce quam bonum. Antiph. Erit mihi Dominus in Deum, etc. Psalm. Deus noster. Antiphona. Vidit Jacob scalam. Psalm. Fundamenta.*

Hic autem altare chrismate perungitur juxta veterem Ecclesiæ consuetudinem, quæ clara est ex concilio Agatheusi, can. 14: *Altaria placuit non solum unctione chrismatibus, sed etiam sacerdotali benedictione*

sacrari. Ex concil. Epauonensi, can. 26 : *Altaria non lapidea chrismatis unctione non sacrentur.* Ex sancto Dionysio, cap. 4 Eccl. Hierar. : *Hæc etiam sancte observa, ut sacratissimum 430 illa lex mysteriorum altaris consecrationem τὰς τοῦ ἱεροτάτου μύρου τσλατοῦργεῖ παρὰ τὸν ἐπιφύστατον, id est, sacratissimi unguenti sanctissimis perficit infusionibus.* Petrus vero Damiani, sermone supra citato, de ecclesiæ Dedicatone ita scribit : *Altare vero mistura chrismatis oleique perungit.* Sic enim loquitur, quia altare prius oleo, deinde chrismate perungitur, ut ex nostris Sacramentariis liquet, et ex Ivone, serm. de Sacramentis Dedicatonis.

558. *Dextro in dextro.* Hic desideratur particula *de*, quæ exstat in Cod. Rhem. Sed legendum est *De dextro uaque in dextrum.* In Codice Rat. sic legitur : *Deinde faciens cruces per parietes in circuitu de ipso chrismate cum pollice dicat Antiphonam Sanctificavit. Alia Antiph. Lapidis pretiosi. Psalm. Lauda Jerusalem. Antiph. Mane surgens Jacob. Et tunc in circuitu intrinsecus mittet incensum boni odoris, et dicat : Oremus. Omnipotens sempiternæ Deus, effunde super hunc locum gratiam tuam, etc. Item alia : Deus qui de vivis et electis lapidibus, etc. In Ord. Romano aliter habetur : Deinde in circuitu ecclesiæ vadat Pontifex, et faciat crucem per parietes cum pollice suo de ipso chrismate in duodecim locis, tres in Oriente, tres in Australi, tres in Occidente, tres in Septentrione ; primo in dextra parte, et sic in circuitu dicens per singulas cruces Sanctificetur hoc templum, etc. Hæc Ordo Romanus.*

Sed notandum est ex Petro Damiani, sermone primo de ecclesiæ Dedicatone, impressas fuisse in interioribus templi parietibus cruces duodecim, quæ a pontifice chrismate ungerentur : *Cruces duodecim, inquit ille, in interiori circuitu ecclesiæ imprimuntur.* Et paulo post : *Cruces chrismate, altare vero mistura chrismatis oleique perungit.* Ita etiam Ivo Carnotensis, in sermone de Sacramentis dedicatōis : *Hinc est quod consecrato altari chrismantur in parietibus illæ duodecim cruces, quæ typum gerunt apostolicum, qui et primitiis Spiritus acceperunt, et crucis mysterium populis et gentibus manifestare studuerunt.* Quod paulo ante eorum ætatem videtur esse institutum, cum Ordo Romanus aliter scribat, nisi forte ipse Ordo hæc in parte mutationem aliquam subierit.

Græci etiam ipsum templum chrismate perungunt, quod clarum est ex Theodoro Balsamone in can. 7 synodi septimæ : *καὶ ἅπας τοῦτου ἀκαρτισμὸς ὑπ' ἁγίου μύρου χρισμῆνου, id est : Et omnis illius (templii) perfectio sacro chrismate inuncta.*

559. *Inde faciens crucem incensi super altare.* In Cod. Rhem. deest particula *inde.* In Ordine Romano sic habetur : *Tunc iterum redeat ad altare, et offerat ibidem crucem incensi super illud, et dicat Antiphonam Ecce odor filii mei, etc.* In Cod. Ratoldi, nulla crucis mentione facta, hæc reperitur est : *Tunc eat ad altare, et ponet incensum, et dicat : Oremus Dei Patris omnipotentis misericordiam, etc. Alia : Deus omnipotens, in cuius honore altare hoc, etc. Præfatio super altare, ut in Ordine Romano. Deinde sequitur : *Majestatem tuam, Domine, imploramus humiliter, etc., ut in Ordine Romano.**

560. *Sub invocatione nominis tui.* Altaria per invocationem nominis Dei consecrantur, et sanctificantur. Optatus M. evitanus, lib. vi contra Parmenianum : *Nam si sit invocatio nominis Dei, ipsa invocatio sanctificat et quod pollutum esse videbatur.* Ibi enim agit de altaribus aut rasis, aut rimotis, aut fractis a schismaticis.

561. *Deinde tenentibus, etc.* In Codice Ratoldi abbas addit : *Cum aqua sancta et incenso.*

562. *Linteamina.* Altaris videlicet, quorum antiquus est in Ecclesia usus, qui videtur apud Optatum M. evitanum, lib. vi adversus Parmenianum : **431** *Quis fidelium nescit in peragendis mysteriis ipsa ligna linteamine cooperiri? Ubi ligna sunt ipsa altaria li-*

gnea, quæ tum in Africa erant usitata, ut clarum est ex eodem Optato, supra, eodem libro : *Sed, ut existimo, alio loco copia lignorum frangi iussit, alio ut raderent lignorum inopia imperavit, ut removerentur ex parte verecundia iussit.* Nam refert cau-as cur schismatici alibi altaria frögerint, alibi raserint, alibi removerint. Cur in quibusdam locis frögerint, in causa fuit lignorum copia ; quare alibi raserint, lignorum inopia, ne forsitan novis altaribus erigendis ligna deessent ; cur demum in quibusdam locis tantum removerint, id fecit verecundia. Et paulo post : *Quid perditorum conductam referam multitudinem, et vinum in mercedem sceleris datum? quod ut immundo ore a sacrilegis hostibus biberetur, calida de fragmentis altarium facta est.* Id est, calefecerunt aquam de fragmentis altarium ; et infra, *inter sacramenta (id est, inter Missarum solemnia) velamen potuit tangi, non lignum ; aut si tactu potuit penetrari velamen, ergo penetrantur et ligna, etc.* Ibi refert causam cur non debuerint radere altaria, quia tacta non sunt a sacerdotibus catholicis, sed tantum velamen inter offerendum. Quod si tactu potuit penetrari velamen, ergo lignum ; quod si lignum, ergo et terra ; ac proinde concludit quod debuerint schismatici terram ipsam, in qua fundata sunt altaria, radere, seu effodere.

Hinc capiendus est sanctus Augustinus, lib. v de Bapl. contra Donatistas, cap. 20 : *Cur ergo ad verba quæ procedunt ex ore homicidæ possit tamen Deus oleum sanctificare, et in altari quod hæretici possuerunt non possit? nescio, nisi forte quem cor hominis fallaciter conversum intus non impedit, lignum fallaciter positum impedit foris, quominus sacramentis suis adesse dignetur nullis hominum falsitatibus impeditus? Ubi tō lignum sumitur metonymice pro altari ligneo.*

Olim etiam in Gallia quibusdam in locis fuit usus altarium ligneorum ; nam in concilio Epauonensi, can. 26, tantum est : *Ut altaria, nisi lapidea, chrismatis unctione sacrentur.* Fuerunt etiam olim in Oriente, tempore sancti Athanasii Magni, altaria lignea, ut ex ejus epistola ad solitarios perspicuum est : *Ἀρπάσαντες τὰ συμφέλλια, καὶ τὸν θρόνον, καὶ τὰν τράπεζαν, ξύλινα γὰρ ἦν, καὶ τὰ βῆλα τῆς Ἐκκλησίας.* Id est, cum rapuissent subsellia, et cathedram, et mensam (erat enim lignea) et vela Ecclesiæ.

563. *Omnipotens et misericors Deus, etc.* Hæc Oratio desideratur in Codice Rheimensi, et in Ordine Romano.

564. *Purificare, sanctificare, benedicere.* In Codice Ratoldi abbas ad singula verba hæc singulæ cruces apponuntur.

565. *Omnipotens sempiternæ Deus, a quo omnia, etc.* Hæc Oratio non exstat in Codicibus Ratoldi et Rhem. Sed loco illius hæc habetur : *Domine Deus omnipotens, sicut ab initio hominibus utilia, etc., ut in Ordine Romano, in qua hæc verba sequentia notanda veniunt : Hæc linteamina in usum altaris tui, ad tegendum involvendumque corpus et sanguinem Filii tui Domini nostri Jesu Christi ; quibus intelliguntur pallæ corporales, quæ corporalia vulgo dicuntur, quæ ita olim amplæ erant, ut involverent ipsum Christi corpus et calcem ; de quibus consule observationes nostras ad Concordiam regularum, in cap. 66, § 1.*

Porro in Codice Ratoldi sequitur : *Benedictio ad omnia ornamenta Ecclesiæ : Dignare, Domine Deus omnipotens, Rex regum, etc.* In Codice Rheimensi sequitur ordo inferendarum Reliquiarum in basilicam.

566. *Benedictio super munus quodvis.* Munus hoc loco intelligitur de his omnibus quæ a fidelibus offeruntur ad ecclesiæ ornatum, ut videre est in **432** ipsa Benedictiois formula, quæ abest a Codicibus Ratoldi et Rheimensi ; et ab Ordine Romano. Siquidem olim in ipsa templi dedicatione omnia ejus donaria, seu munera in usum templi a fidelibus oblata, ab episcopis consecrabantur, ut factum est in dedicatione templi, quod Constantinus imperator Hiero-

colymæ edificavit, quemadmodum testatur Sozomenus, lib. II Hist., cap. 25.

577. *Ad consecrandam patenam.* In Codice Ratoldi legitur: *Consecratio patenæ, fac crucem de oleo.*

568. *Consecramus, etc.* Hæc formula consecrationis patenæ non exstat in Ordine Romano.

569. *Inde faciens signum crucis de sancto oleo, etc.* Ita in Codice Rodradi et Rhenensi. Sed in Codice Ratoldi aliter: *Item Benedictio patenæ. Et fac crucem de chrismate.* Consecrare, etc. Et nota in hoc Codice adhiberi oleum et chrisma, at in Ordine Romano chrisma tantum.

570. *Benedictio patenæ. Domine Deus omnipotens, etc.* Hæc non exstat in Codicibus Ratoldi et Rhenensi, neque in Ordine Romano.

571. *Ad calicem benedicendum.* In Ordine Romano legitur: *Præfatio calicis.* Consecrationis sen Benedictio vasorum altaris habetur mentio apud Burcharnum, lib. III, cap. 58, epist. Felcis IV: *Eaque divinis precibus et sanctis unctionibus cum altaris et vasis, vestibus quoque et reliquis ad divinum cultum exsplendum utensilibus devote et solemniter sacrare.* Hic tamen notandum nullam in Benedictio calicis adhiberi unctionem, ut in Codicibus Rhenensi, Rodradi, et Ratoldi, cum tamen in Ordine Romano unctio chrisimalis adhibeat.

572. *Pia famuli tui ill. devotione.* In Cod. Ratoldi hæc vocabula, *pia famuli tui ill.* non exstant. Post hanc Orationem in Ordine Romano hæc habentur: *Et faciat crucem de chrismate super ipsum calicem per latera, quæ non exstant in Codicibus nostris mss. sancti Eligii, Rodradi, Rhenensi et Ratoldi.*

573. *Deus, qui Moysi famulo tuo, etc.* Non exstat in Codicibus Rhenensi et Ratoldi, sed in Cod. Rhen. sequitur: *Præfatio chrisimalis: Oremus, fratres charissimi, ut Deus omnipotens hoc mini terium corporis Filii s. i. Domini nostri Jesu Christi gerolum benedictionis, sanctificationis tutamine, defensionis donatione implere dignetur organibus nobis. Per. Ibi chrisimalis, seu chrisimal, sive chrismate, sumitur pro vase in quo Christi corpus servatur. Quod clarum est ex Ordine Romano, ubi hic titulus præfigitur: *Præfatio vasculi in quo Eucharistia reconditur.* Ibi vasculum haud dubie pro chrisimali usurpatur. Id etiam patet ex lib. VI Halitgarii n. s. biblioth. Corb.: *Qui autem perdidit suum chrisimal, aut solum sacrificium in regione qualibet, etc.**

Sumitur etiam pro corporali, seu palla corporali, ut notum est ex Glabro, lib. V Hist. cap. 1: *De chrismate etiam, quod a quibusdam corporale appellatur, plurimum expertum est præstare remedia.* Et paulo post: *Apud monasterium Reomense, tempore venerabilis Willelmi abbatis, contigit ut incendium circumjacentia monasterii popularetur; arripientes autem ejusdem loci fratres chrismale conto impostum, elevarunt illud contra incendii flammam dire flagrantem; stultim vero idem ignis in sese retorquens, minime amplius quam invaserat arripere voluit; pannus tamen ille dominicus, aura flante, a contulo elapsus, plus minus auabus miliaribus volavit, etc.*

In eadem Præfatione Codicis chrisimalis dicitur ministerium, recte. Nam ministerium pro vase sumitur, et vasa aurea vel argentea ecclesie dicuntur ministerium. In concilio Rhenensi, can. 22, apud Flooardum, lib. II Hist. Eccl. Rhenensis, cap. 5: *Si episcopus (excepto si e venerit ardua necessitas pro redemptione captivorum) ministeria sancta frangere pro quacunque conditione præsumperit, ab officio cessabit ecclesie.* In epistola 20^a sancti Gregorii, lib. II Registri: *Ut tam ministeria ecclesiarum, quam usuale argentum, et quidquid aliud, idem brevis u vobis conscriptus, veruciter rerum facta inspectione, contineat.* Et lib. III, epist. 15^b: *Pervenit ad nos diversos Italiae sacerdotes in Siciliam confugientes plu-*

rima s: cum Ecclesiarum suarum ministeria detulisse. Concilii Arvernensis, can. 8: *Ne ad nuptiarum ornatum ministeria divina præstentur.* Concil. Aurelianensis III, can. 23: *De rebus ecclesiasticis, vel de sacro ministerio alienare.* Apud sanctum Gregorium Turonensem, lib. de Gloria confessorum, cap. 22: *Ac ipse sacerdos pelago operitur, habens ad collum cum Evangeliorum libro ministerium quotidianum, id est patenulam parvam cum calice.* Apud Fortunatum, lib. I, carm. 15:

Muneribusque piis dotatis altaria Christi,
Cum tua vasa ferunt unguera sancta Dei,
Nam corpus et corpus Domini libamina summi
Rite ministerio, te tribuente, venit.

Id est, corpus et sanguis Domini in ministerio collocantur, te largiente. Unde a sancto Paulino, epist. 12, *Sacri pompa ministerii pro vasis omnibus alaris, sive aureis, sive argenteis, quæ in ecclesie secretario servantur, sumitur:*

Hic locus est veneranda penus, qua conditur, et quo
Ponitur alma sacri; omnia ministerii.

Ita capiendus est hic locus, non pro Eucharistia, quæ in altari, non in secretario, servatur; vasa autem altaris servari solita esse secretario, seu sacrario, lippis et tonsoribus notum est. Et in libris ethnicorum sumitur ministerium pro vasis aureis seu argenteis quæ sternendo triclinio sunt necessaria, ut videre est apud Lampridium in Alexandro Severo: *Ducentarum librarum argenti pondus ministerium ejus nunquam transit.* Hujus vocabuli mentio fit in Glossis veteribus, sed metonymice sumitur pro abaco seu mensa, quæ ipsa vasa continet. *Abaci* (lege *Abacus*) *delphica μινιστήριον, ὡς ἰουδαϊκός*, id est, ministerium, ut Juvenalis. Locus illius exstat satyra 15:

Lectus erat Colro Procula minor, urceoli tres
Ornamentum abaci; necnon et parvulus infra
Cantharus, et recubans sub eodem marmore Chiron.

Unde in Glossis veteribus mss. biblioth. Corb. *abacus* sumitur pro mensa marmorea calices continens: *Abacus vel abax pars capitelli, vel tabula lusoria, vel mensa marmorea, in quo antiqui mittebant calices.* Quæ verba illustrant locum Juvenalis, qui abacum marmor appellavit, id est mensam marmoream.

Usurpatur etiam ministerium pro tapetibus, palliis, et similibus ecclesie ornamentis, ut videre est in concilio Arvernensi, can. 5: *Observandum ne palli vel ministeria divinis defanctorum corpora obvolvatur.* Tandem in eodem Codice Rhenensi sequitur: *Item alia, Omnipotens Deus, Trinitas inseparabilis, manibus nostris opem tuæ Benedictiois infunde, ut per nostram benedictionem hoc vasculum sanctificetur, et corporis Christi novum sepulcrum Spiritus sancti gratia perficiatur. Per Dominum nostrum.*

574. *Deinde vadunt ad locum in quo reliquæ, etc.* Describit ritum inferendarum Reliquiarum in templum. Antiquum est Ecclesie institutum, basilicas reliquiarum sanctarum illatione et appositione dedicare, quarum præsentia ecclesia sanctificatur. Sanctus Ambrosius, lib. X, epist. 85, ab Marcellinam sororem: *Nam cum basilicam dedicasset, multi tanquam uno ore interpellare cœperant, dicentes: Si in Romana basilica dedices? respondi: Faciam, si martyrum reliquias invenero.* Sanctus Paulinus, epist. 11, ad Severum: *Testis est autem Dominus, quod si vel scrupulum sacri cineris habuissent supra quam nobis ad basilicam, quæ proxime in nomine Domini consummabitur, dedicandam necessarium erat, misissent unitati vestræ.* Et paulo post: *Invenimus quod digne et ad basilicæ sanctificationem vobis et ad cinerum cumulandum Benedictioem mitteremus, particulam de ligno divinæ crucis.* Et epist. sequenti: *Verum hanc quoque basiliculam de benedictis apostolorum et martyrum re-*

^a Nunc epist. 25, olim erat 19.

^b Est modo 16 lib. IV, olim lib. III, ind. 12,

epist. 16.

liquiis sacris cineribus in nomine Christi sanctorum Sancti, martyrum Martyris, et dominorum Domini consecrabunt. Sanctus Gregorius, * lib. v, epist. 145: Basilicam beati Stephani martyris, quam fraternitas vestra incendio asserit concrematam, quam etiam nuper esse instauratam commemorat, facultatem etiam tribuimus dedicandi, in quam etiam reliquiarum sanctuariorum ejusdem beati Stephani martyris volumus collocari. Sanctus Gregorius Turonensis, lib. de Gloria confessorum, c. 20: *Regressive ad basilicam, sanctas ejus reliquias cum Saturnini Julianique martyrum, vel etiam beati Illidii exinde solenniter radiantibus cereis crucibusque admovimus.* Ibi enim agitur de oratorii dedicatione. Theophanes, in Justiniano imperatore, lib. xvi: *Post, Junio mense, facta sunt encaenia apostolorum apud Constantinopolim, et recondita sunt λειψανα Andrea et Lucae apostolorum. Et transiit Menas episcopus cum sanctis λειψάνοις sedens in carruca aurea imperatoria lapidibus insignita, tenens tres thecas sanctorum apostolorum in genibus suis, et ita encaenia celebravit.*

Ita Sanctus Gaudentius episcopus Brixensis, cum haberet multas reliquias sanctorum, et maxime sanctorum, Quadraginta martyrum Cæsarea Cappadociæ advectas, ecclesiam dedicavit, quam ideo concilium sanctorum appellari jussit, ut clarum est ex tractatu ejusdem de ecclesiæ Dedicatione. Et ita statuitur synodi septimæ can. 7: *Ὅσοι οὖν σπτοὶ νοοὶ καθιερώθησαν ἐπὶ τῶν ἁγίων λειψάνων μαρτύρων, ὀρίζομεν αὐτοῖς κατάθεσιν γίνεσθαι λειψάνων μετὰ καὶ τῆς συναγωγῆς εὐχῆς. Ὁ δὲ ἄνευ ἁγίων λειψάνων καθιερωθῆναι καθαιρήσθω, ὡς παραδεδεικνῶς τὰς ἐκκλησιαστικὰς παραδόσεις.* Id est: Quæcumque ergo templa consecrata sunt absque reliquiis martyrum, in eis fieri statuimus reliquiarum depositionem cum solitis orationibus. Qui vero templum sine sanctis reliquiis consecravit, dep. natur tanquam traditionum ecclesiasticarum transgressor. Hæc autem reliquiæ solemnî pompa transferebantur in basilicam, ut ex loco Theophanis supra citato clarum est, et ex actibus sancti Virgilii episcopi Arelatensis, in Chron. sanctorum Lirinensium.

575. *Aufer a nobis, etc.* Non exstat in Codice Rhemensi, nec in Ordine Romano. Habetur in Codice Rodradi, atque etiam Codice Ratoldi, in quo præmittitur litania.

576. *Ambulate, etc.* Ita in Cod. Ratoldi, quæ non exstant in Codice Rhemensi. Plura in Ordine Romano reperire est.

577. *Cum crucibus et thuribulis, et candelabris, multisque luminaribus, etc.* Ita in Codice Rhemensi. In Codice Ratoldi nulla mentio luminarium est; in Ordine Romano nihil de thuribulis. Similem pompam in inferendis in basilicam recens consecratam sanctorum reliquiis videmus apud sanctum Gregorium Turonensem, 435 lib. de Gloria confessorum, cap. 20: *Regressive ab basilicam, sanctas ejus reliquias cum Saturnini Julianique martyrum, vel etiam beati Illidii, exinde solenniter, radiantibus cereis crucibusque, admovimus.* Ibi enim agitur de oratorii dedicatione.

Notandum hic quod non solum cerei, sed etiam cruces radiantibus appellantur. Nam olim in publicis Processionibus ipsi crucibus cerei accensi imponebantur, ut clarum est ex eodem sancto Gregorio, lib. de Gloria confessorum, cap. 79: *Accensisque super cruces cereis atque cero, eralibus, dant voces in canticis, circumveunt urbem cum vicis.* Idque ex instituta ione sancti Joannis Chrysostomi, ut testatur Socrates, lib. vi Hist. Eccl., cap. 8: *Ἐπινερόντο γὰρ παρ' αὐτοῦ σταυροὶ ἀργυροὶ φέροντες φῶτα ἐκ τῶν κηρίων λαμπάδων.* Id est: Cruces enim argenteæ excogitatae sunt ab eo quibus lucernæ cereæ imponebantur; et ita capiendus est Sozomenus, lib. viii Hist. eccl., cap. 8: *καὶ γὰρ δὴ καὶ σταυρῶν ἀργυρῶν σημεῖα ὑπὸ κηρίοις*

ἡμῖνοις προσηγοῦντο αὐτῶν. Id est, siquidem crucium argentea signa sub cereis ardentibus eos præcedebant. Quare non satis bene expressit interpres cum dixit duntaxat *facibus ardentibus*, et Sozomenus qui eandem profert historiam, nihil aliud quam Socrates intelligit.

578. *Domum tuam, Deus, etc.* In Ordine Romano et in Codice Rhemensi hæc deest Oratio. In Codice Ratoldi ad ostium novæ Ecclesiæ hæc præmittuntur: *Deus, qui in omni loco dominationis tuæ dedicatur assisus, exaudi nos, quæsumus, ut inviolabilis hujus Ecclesiæ permaneat consecratio, ut beneficia tui muneris, quæ supplicat, mereatur.* Item alia cum Antiphona: *Benedic, Deus, domum, tabernaculum hoc ingredi, quæsumus, omnipotens Deus sempiternus, etc. Hac expleta suscipit episcopus reliquias a presbytero, et ponat eas in altario novo, extenso velo, etc.*

579. *Et extenso velo inter eos et populum.* Olim ad cancellos sacrarii seu chori, in quo stabant clerici, erat appensum velum, cujus meminit sanctus Dionysius in epistola ad Demophilum: *καὶ προιόντες ἀγαθῶς ἐπὶ τὰ ἔξω τῶν θείων παραπετασμάτων.* Id est: Procedentesque benevole ad ea loca quæ sunt extra vela divina. Ejusmodi veli meminit etiam sanctus Joannes Chrysostomus, serm. 3, in epist. ad Ephesios: *Ὅταν ἀκούσῃς, ἀπέθωμεν πάντες κοινῇ, ὅταν ἴδῃς ἀνελάτομενα τὰ ἀμφύθουρα, etc.* Cum audieris Orenius communiter, et vela trahi videris, tunc didici cælum existimas. Quamvis haud ignorem, ἀμφύθουρα aliquando valvas bif. res, ut Ovidius loquitur (*Lib. ii Metamorph.*), significare, tamen pronomen ἀνελάτομενα ita interpretari vetat.

Confirmatur interpretatio nostra ex Evagrio, lib. vi, cap. 20, et Theophylacto Simocatta, lib. v, cap. 14, in epistola Cosiæ Persarum regis ad sanctum Sergium martyrem, in qua recensentur dona quæ rex ille sancto Sergio mittit, nempe crux et thuribulum aurea, καὶ ἀμφύθουρον ὀθνηκὸν κηροσμήμενον χρυσοῖφ, id est, et Humnicum velum ornatum auro; non est enim simile vero fores ad claudendum sacrarium ab ipso rege fuisse missas, sed potius magni pretii aliquid velum.

580. *In loco altaris.* Reliquias sanctorum in ipso altari recondere mos est antiquus, de quo sanctus Paulinus, epist. 42, ad Severum, de basilicæ Dedicatione: *Quorum venerandus cinis si sine crucis consortio subjiciatur altaribus, hic operios titulus indicabit:*

Pignora sanctorum divins gloria mensæ
velat apostolicis edita corporibus.

Et infra, de basilicæ Fundanæ Dedicatione:

Ecce sub accensis altaribus ossa priorum
Regia purpureo marmore crusta tegit.

In Codice Ratoldi legitur *In confessione altaris.* Ubi confessio locus est altaris cavatus in quo ab episcopo reliquiæ sanctorum reconduntur. Alias quid sit confessio, 436 vide in observationibus nostris ad Concordiam regularem, cap. 86, § 31.

In eodem Ratoldi Codice hæc sequuntur: *Et faciat crucem intus ex chrismate in quatuor unguis ita dicendo: In nomine Patris, et Filii, et Spiritus sancti. Pax tibi, &c. Et cum spiritu tuo, ut in Ordine Romano. At Græci reliquias sanctorum recondentes, eas sacro perfundunt chrismate, ut videre est in eorum Euchologio: Ἐπιχρίει τοῦτοις (λειψάνοις) οἱ ἱερεὺς μύρον, id est, infundit ipsis (reliquiis) unguentum sacerdos. Præterea sequitur in eodem Codice: *Et ponat tres portiones corporis Domini intus, et tres de incenso. Recluduntur tunc reliquiæ, cunentes Antiph. Exultabunt sancti in gloria. Psalm. I, vultate Dominum de cælis. Antiph. Sub altari Domini sedes accepistis. Psalm. Beati immaculati in via. Quod autem dicitur hic de tribus portionibus corporis Domini**

* Nunc lib. vi, epist. 45.

et incensi, in confessione simul cum reliquiis sanctorum reponendis, idem habetur in utraque dedicatione Ordinis Romani.

Tandem in eodem Codice Ratoldi hæc sequuntur: *Et tunc ponatur tabula, super quam faciet cruces quatuor ex oleo et sancto chrismate; et designantur per quatuor angulos cum cultro, et dicat pontifex Orationem hanc: Deus, qui ex omni coaptatione sanctorum, etc. Aliter in Ordine Rom. sic habetur: Tunc ponat tabulam super reliquias, et det Orationem hanc: Oremus, Deus, qui ex omni coaptatione sanctorum, etc. Deinde liniat eam cum calce, quæ antea fuerat præparata; et postquam linita fuerit, faciat crucem desuper cum chrismate dicendo sicut prius: In nomine Patris, et Filii, et Spiritus sancti. Amen. Pax tecum. R. Et cum spiritu tuo. Et mittat chrisma per quatuor cornua altaris, ipsa superscripta verba dicendo et crucem faciendo; et cantent Antiphonam Corpora sanctorum in pace sepulta sunt, et vivent nomina eorum in æternum, cum Gloria. Hæc in prima quidem dedicationis descriptione: sed in secunda paulo aliter in hunc modum: Et accipiens tabulam, quæ super reliquias poni debet, antea confirmet eam subius cum chrismate, dicendo: In nomine Patris, et Filii, et Spiritus sancti. Et ponat tabulam super reliquias, et dicat hanc Orationem: Oremus. Deus qui ex omni coaptatione sanctorum. Deinde liniat eam cum calce, quæ antea fuerat præparata. Et postquam fuerit linita, faciat crucem desuper cum chrismate dicendo, ut supra; et faciat crucem similiter cum chrismate per quatuor angulos altaris desuper, dicendo ut supra.*

581. Cum palmo Laudate Dominum de cælis, etc. In Codice Rhemensi hæc desunt usque ad illa verba: *Inde revertatur pontifex in sacrum.*

582. Post hæc vestiatur altare. In Cod. Ratoldi additur *Cum aqua benedicta et incenso.* Vestitur autem altare pallis linostimis, atque etiam pallis sericis, ut factum est in dedicatione templi Hierosolymitani sub Constantino Magno, ut scribit Theodoretus, lib. 1 Hist. cap. 31. Et Apud Synesium, epist. 67, inter ea quæ ad basilicam necessaria sunt dedicandam, recensetur *καταπίτσυμα μυστικόν*, id est velum mysticum.

583. Cum Antiphona. Pro his in Cod. Ratoldi habetur: *Dicat episcopus Antiphonam Ornaverunt templum coronis aureis, etc. Antiph. Zachæe, festinans descende, etc. Dum ornantur altaria, canantur hæc, et pontifex dicat Orationem: Descendat, quæsumus, Domine Deus noster, Spiritus sanctus tuus super hoc altare, etc.*

584. Revertatur pontifex in sacrum. Horum loco hæc in Codice Ratoldi reperire est: *Deinde incipiat cantor Antiphonam Terribilis est locus iste. Deinde Gloria in excelsis Deo. Collecta ad Missam. Deus qui sacrandorum tibi auctores munerum, etc. Lectio libri Apocalypsis Joannis apostoli. In diebus istis, vidi civitatem sanctam Jerusalem. R. Locus iste a Deo factus est. 437 ψ. Deus cui adstet angelorum chorus. Allel. Adorabo ad templum. Sanctum Lucam. In illo tempore dixit Jesus Discipulis suis: Non est arbor bona. Offert. Domine Deus in simplicitate. ψ. Majestas. ψ. Fecit Salomon. Super oblata. Omnipotens sempiternus Deus, altare nomini tuo dicatum. Præfatio. Per quem te suppliciter deprecamur ut altare hoc. Benedictio. Benedicat et custodiat vos omnipotens Deus, domumque hæc sui numinis [In m. muneri] præsentia illustrare, etc. Communiō. Domus mea domus Orationis vocabitur. Ad Concludendum. Quæsumus, omnipotens Deus, ut in hoc loco, etc. Inde procedens ad fontes et consecret. Omnipotens sempiternus Deus, hoc baptisterium cælesti visitatione dedicatum Spiritus sancti tui illustratione sanctifica, ut quoscunque fons iste lavaturus est, trina ablutione purgati indulgentiam omnium delictorum tuo munere consequantur. Per. Item alia: Multiplica, Domine, Be-*

^a Id est, secundum Lucam.

A benedictionem tuam, et Spiritus tui munere fidei nostram corrobora, ut qui in hæc fluentia descenderint, in libro vitæ ascribi mereantur. Per.

Hæc consecratio baptisterii seu fontium baptismalium est breviuscula, fusiorem in Ordine Romano require. Consecrationis baptisterii meminit Sidonius, lib. iv, epist. 15: *Nam baptisterium quod olim fabricabimini, scribitis posse jam consecrari.* Baptisterium autem est ædificium prope ecclesiam in quo erat piscina seu fons, sive naturalis sive artificiosus, baptizandis Christianis idoneus. Prudentius, in Peristephano, baptisterium describens, in loco ubi quondam martyres passi fuerant:

Electus Christo locus est, ubi corda probata
Provehat ad cælum sanguine, purget aqua.

Fortunatus, lib. II, carn. 12, de baptisterio Moguntia edificato:

Ardua sacrati baptismatis aula coroscat,
Qua delicta Adæ Christus in anne lavat.

B Paulinus, epist. 12, ad Severum, de ejus baptisterio:

Dives opum Christi, pauper sibi, pulchra Severus
Culina sacratis fontibus instituit.

Ennodius, epigrammate 149, de Fonte baptisterii sancti Stephani, et aqua quæ per columnas venit:

En sine nube pluit sub teetis imbre sereno,
Et cæli facies pura ministrat aquas.
Profusa marmoribus decurrunt marmora sacris,
Atque iterum rorem parturit ecce lapis.
Arida nam liquidos effundit pergula fontis,
Et rursus natis unda superna venit.

Sauca per æthereos emanat lympha recessus,
Eustorgi vatis ducta ministerio.

Id etiam patet concil. Toletano XVIII, can. 3: *Licet initio Quadragesimæ baptizandi generaliter claudatur mysterium, tamen, ut ecclesiasticæ consuetudinis ordo deposcit, necesse est ut ostia baptisterii eodem die pontificali manu et annulo signata claudantur.*

585. Celebretur ibi solemniter Missa. Juxta decretum Evaristi papæ, apud Ivonem 3 p., c. 32: *Omnes basilicæ cum Missa semper debent dedicari.* Sic in consecratione templi Hierosolymitani sub Constantino Magno, quidam episcopi *θεσβίας ἀναιμοίς και μυστικαίς ιεροργυλαίς τὸ θεῖον διακονοῦντο*, id est, sacrificiis incruentis et mysticis consecrationibus numen divinum placabant, ut scribit Eusebius, lib. iv de Vita Constantini, cap. 45. Consule epistolam secundam Vigili papæ.

586. Tota vero Hebdomade Missæ publicæ in ea fiant. Ita in Codice Ratoldi, in quo hæc sequuntur: *Et in ipsis octo diebus ibi luminaria ante altare, aut de cera, aut de oleo debent esse, absque luminaribus et officiis nocturnis diurnisque, in prædictis octo diebus, ullo modo reperiantur, usque dum octo dies compleantur. Ubi lege: Nullo modo reperiantur; sup. l. basilica.*

Ex quibus notare oportet ad celebriorem dedicationis solemnitatem, olim per octo integros dies dedicationis festum tum sacris concionibus, tum sacrificiis incruentis, aliisque divinis officiis fuisse celebratum. Quod satis innunt hæc Apollinaris verba, lib. ix, epist. 3: *Cum in Lugdunensis ecclesiæ dedicatæ festis hebdomadalibus collegarum sacrosanctorum rogatu exorareris ut perorares.* Nam festa hebdomadalia dedicatæ ecclesiæ nihil aliud sunt quam quod illa per integram hebdomadam fuisse celebrata.

587. In anniversario dedicationis basilicæ. Anniversarius dedicationis basilicæ dies ex veteri consuetudine celebratur in Ecclesia; de qua Fel. x papa IV, in epist. apud Buchardum, lib. III, cap. 58: *Solemnitates vero dedicationum ecclesiarum et sacerdotum per singulos annos solemniter sunt celebrandæ, ipso Domino exempla dante, qui ad festum dedicationis templi omnibus faciendum dans formam, cum reliquis populis celebraturus venit.* Quod etiam patet ex Sozo-

menc, lib. II Hist. Eccl., cap. 25, ubi scribit dedicationis templi Hierosolymitani, conditi olim a Constantino Magno, diem anniversarium, per octo dies quotannis celebrari solitum: Ἐξ ἐκείνου δὲ ἐτήσιον ταύτην ἑορτήν λαμπρῶς μᾶλλον ἢ τῶν Ἱεροσολύμων Ἐκκλησία, etc., id est: Quo tempore Ecclesia Hierosolymitana hoc festum quotannis splendide admodum celebrat, adeo ut eo initiationes sacrarum peragantur, et dies octo deinceps conventus fiat.

Porro his ita de basilicæ dedicatione notatis, subiungendus est ordo in benedictione signi, hoc est notæ, seu campanæ, qui existat in Codicibus Rhemensi et Ratoldi abbatis. In Codice igitur Rhemensi ita habetur: *Ad signum Ecclesiæ benedicendum. Benedic, Domine, hanc aquam Benedictione cælesti, etc. In Cod. Ratoldi: Ad signum Ecclesiæ benedicendum. In primis intingue ter in aqua, et laves in ea quæ benedicenda est his verbis: Benedic, Domine, hanc aquam benedictione cælesti, etc., ut in Ordine Romano: Post hæc cantabis Psalmos sex, id est: Lauda, anima mea, Dominum usque ad finem Psalterii. Interim laves eum de aqua (benedicta, videlicet, ut præcipitur in Cod. Rhemensi), cum oleo et sale; et dic: Deus, qui per Moysen legiferum tubas argenteas fieri præcepisti, etc., ut in Ord. Rom. Tunc extergis eum linteo, et dicas Vers. Vox Domini super aquas, Deus majestatis intonuit, Dominus super aquas multas, usque in finem Psalmi. Post hæc tangis eum de chrismate septem vicibus foris, intus quaternis. Oratio. Omnipotens sempiternus Deus, qui ante arcam fœderis, etc., ut in Ordine Rom. (In Codice Rhemensi legitur in hunc modum: Et dicis Antiphonam cum capite. Vox Domini, e.c.). Tunc pones incensum in acerna (lege acerra, id est, thuribulo) et myrrham, et faciat fumum intus et extra; et contes, ḡ. Viderunt te aquæ, Deus, viderunt te aquæ, usque ad finem Psalmi. Omnipotens Dominator Christe, cui (lege quo) secundum assumptionem carnis dormiente in navi, etc., ut in Ordine Romano. In Codice Rhemensi sic habetur: Tunc imponis incensario, e. thymiamata, et myrrham, et erigis cloccam, et dicis Antiphonam, Deus, in sancto via tua, quis Deus magnus sicut Deus noster. ḡ. Viderunt te aquæ, Deus, usque ad finem Psalmi, et dicis Collectam Omnipotens Dominator Christe, etc. Et hæc de signi Benedictione.*

Clocca autem cujus est in Codice Rhemensi mentio, signum est, nola, campana, Gallice cloche. Ita docet Otholonus, lib. II de Vita sancti Bonifacii episcopi Moguntini: Interea signum ecclesiæ quod vulgo appellari solet 439 glocca (lege clocca) absque humano motu sonare capit. Mentio fit in epistola Gutherii ad sanctum Lullium, quæ 89 est inter epistolas ejusdem sancti Bonifacii: Et cloccam, qualem ad manum habui, tuæ paternitati mittere curavimus.

588. In vigilia apostolorum. Sequitur commune sanctorum, ut vocant, in cujus initio hæc reperire est in Codice Rhemensi: Denuntiatio natalis unius martyris. Noverit vestra devotio, sanctissimi fratres; quod beati martyris illius anniversarius dies intrat quod diaboli tentationis exuberant (lege quo diaboli tentationes exsuperans) universalis Creatori gloriosa passioe conjunctus est. Per pluralitatem (id est, si solemnitas plurimorum sit denuntianda), quod (lege quo) diaboli tentamenta vincentes universalis Creatori gloriosa passioe conjuncti sunt. Ideoque Dominum collaudemus, qui est mirabilis in sanctis suis, ut qui illis victoriæ coronam contulit, nobis eorum meritis delictorum indulgentiam largiatur. In illo igitur loco, vel in illa villa, illa feria hanc eandem festivitatem sollicita devotione celebremus.

Hæc est antiqua formula festi alicujus annuntiandi antequam Martyrologia publice in Ecclesia legerentur; cujus lectionis mentio fit in additione prima

* In utroque Theod. Gemet. et Cal. sunt Missæ in natali unius apostoli. Item in nat. plurimorum apostolorum; ideoque de communi. In Theod. sunt Missæ

A Capitularis Ludovici imperatoris, tit. 69: *Ut ad capitulum primitus Martyrologium legatur, et dicatur versus, deinde regula, aut homilia quælibet legatur; deinde, Tu autem, Domine, dicatur.* Sed vix ante hujus Ludovici Pii ætatem, lectionem Martyrologii in usu fuisse crediderim, ut patet ex his quæ in Codice Rhemensi, qui tempore Caroli Magni scriptus est, produxi; in quo, ut obiter id notem, nihil existat de communi apostolorum.

589. *Martyris antecedit.* In Codice Rhemensi legitur: *Martyris confessor antecedit.* Sed tò confessor redundat.

590. *Restaurantur.* In eodem Codice corrupte legitur, *restaurator.*

591. *Pretiosa passioe quam præimus.* In eodem Codice male legitur: *Pretiosa passioe et solemnitas.* Sed legendum est, ut in Codice Rodradi, *Pretiosa passioe et solemnitate.*

592. *Votivos.* Id est, devotos Papias: *Votivus, devotus*, id est, promptus et alacris ad Dei cultum.

B 593. *Item alia præfatio.* Hæc tertia Prælatio est pro martyre pontifice.

594. *In vigilia plurimorum martyrum.* Hæc vigilia deest in Codice Rhemensi. Sed et alia Missa est in natali plurimorum martyrum.

595. *Igniantur.* Id est, inflammentur.

596. *Confessoria.* Confessores illos vocat Ecclesia qui, pietate insignes, virtutibus et miraculis illustres, sine martyrio tranquilla et placida morte in Christo quieverunt. Sidonius, lib. IV, epist. 18: *Basilicam sancti pontificis confessorisque Marini, Perpetuus episcopus, dignissimus tanto prædecessore successor, multum priori quæ fuit hactenus capaciorem novavit.* Et infra:

Quæ confessori non erat æqua suo.

597. *Ut postquam Virgo de Virgine produit, etc.* Id est, postquam Christus virgo de Maria virgine produit, tum Virginis partu vicia est libido, ut præclare canit Prudentius in Psychomachia:

C 440 Numquid et intactæ post partum Virginitis ullum
Pas libi jam superest.

Et infra:

Nec mea post Mariam potis es confringere jura.

598. *Et in quo fuit peccandi facilitas, etc.* Elegans est paronomasia.

599. *Alia Missa.* Deest in Codice Rhemensi. In Cod. Rodradi legitur: *Missa in natali virginis confessoræ.* Ubi nota confessam appellari sanctam virginem quæ non sit martyr, quemadmodum appellantur confessores viri sancti non martyres. Quod tamen vocabulum aliquando sanctis mulieribus attributum fuisse videmus; nam in concilio Toletano quarto Editionis Græciæ, sancta Leocadia confessor appellatur.

600. *Vel viduæ.* Hæc verba non existant in Eeditis. De viduæ professione, et vestis impositione ab episcopo, hæc habet concilium arausicanum primum, can. 27: *Viduitatis servandæ professionem eorum episcopo in secretario habitam, imposta ab episcopo veste viduali indicandam, etc.*

601. *Benedictio virginis.* Virgines Deo sacrare antiquus mos est Christianorum, quem etiam tangit Ammianus Marcellinus, licet paganus, lib. XVII, sub finem: *Inventas tamen alias virgines Christiano ritu cultui divino sacratas custodire intactas, et religioni servire, solito more, nullo vetante, præcepit.*

602. *Ab episcopo dicenda.* Episcopi est virgines consecrare. Sanctus Hieronymus, epist. ad Demetriadem, lib. I: *Scio quod ad imprecationem pontificis flummeum virginale sanctum operuerit caput.* Et epist. 83, ad Oceanum, lib. II: *Hæc catechumenus,*

tum de vigilia, tum de natali unius evangelistæ, quas sequitur Missa in nat. sanctorum doctorum.

hodie pontifex; vespere in circo, nunc in altario; idem fautor histrionum, nunc virginum consecrator. Id etiam patet ex concil. Carthagin. II, can. 3: *Ab universis episcopis dictum est, ut chrisimalis confectio, et puellarum consecratio, a presbyteris non fiant.* Quod si aliquando faciunt presbyteri, id inconsulto episcopo facere non debent, ut habetur in concil. Carthag. III, can. 36: *Ut presbyter, inconsulto episcopo, virginis non consecret.*

603. *Quæ fit in Epiphania.* Ita in Editis, in Codice Rhemensi, et in Ordine Romano. Ita etiam statuitur in epistola Gelasii papæ ad episcopos Lucaniæ: *Devotis quoque Deo virginibus nisi aut in Epiphaniarum die, aut in Albis paschalibus, aut in apostolorum natalitiis, sacrum minime velamen imponant.*

604. *Vel secunda feria Paschæ.* In Ord. Romano, *Vel in Albis paschalibus.* Ita in præfata Gelasii epistola. Apud sanctum Ambrosium, in ipsa Resurrectionis Dominicæ solemnitate, lib. ad Virginem lapsam, cap. 5: *Non es recordata die sanctæ dominicæ Resurrectionis, in quo divino altari te obtulisti velandam.*

605. *Aut quando apostolorum natalitia celebrantur.* Juxta decretum Gelasii papæ epistola super citata.

606. *Et vestimenta nigra forissecus gestant.* Hæc desunt in Ordine Romano, et in Codice Rhemensi. Cüm virgines Deo sacræ pulla veste induebantur. Sanctus Hieronymus, epist. 15, lib. I de Laudibus Asellæ: *Et tunicam fusciorum, quam a matre impetrare non poterat, induta.* Et epistola ad Gaudentium, lib. II: *Solent quidam cum futuram virginem sponderint, pulla tunica eam et furvo operire pallio, ut videlicet a teneris unguiculis assuescat hujus generis vestimento.*

607. *Quorundam bonorum.* Nempe castimoniam, cujus excellentiam in cælo magis perspecta erit, ut sequentia satis indicant.

608. *In novo.* Ita in Codice Rhemensi, et in Ordine Romano. In Editis legitur in hoc, male.

609. *Quæ tibi devotionem suam offert.* Id est, quæ tibi propositum et firmam tibi perpetuo serviendi voluntatem offert.

610. *Votum.* Id est, desiderium et voluntatem.

611. *In jejuniis cibis.* Spirituales videlicet, quomens pascatur, dum caro jejunit. Nam devotis virginibus olim fuisse:

Et raræ tenuesque epulæ, et mens sobria semper,

inquit Prudentius de illis scribens, lib. II contra Symmachum.

612. *Qualenus centesimi fructus, etc.* Ita Prudentius, lib. citato, de Virginibus agens:

Hinc decies deni rediguntur in horrea fructus.

Vile superius annotata.

613. *Ad ancillas Dei velandas.* Olim virgines Deo sacræ solenni ritu velabantur. Præter locos supra citatos, id etiam videre est apud sanctum Hieronymum, lib. I, epist. 48, ad Sabinianum: *Post apostoli Petri basilicam, in qua Christo flammeolo consecratus.* Et Prudentium lib. citato:

Sunt et virginibus pulcherrima præmia nostris,
Et pudor, et sancto tectus velamine vultus.

Id autem fletat post diuturnam virginittatis probationem eo quod in ejusmodi velatione propria quædam sit virginis consecratio, et strictissima cum Christo sponso conjunctio. Quocirca olim virgines ante annum ætatis suæ quadragesimum non velabantur, ut statuitur in concilio Agathensi, can. 19: *Sanctimonialis, quamlibet vita earum et mores probati sint, ante annum ætatis suæ quadragesimum non velantur.* Et in concilio Cæsaraugustano, can. 8: *Item lectum est non velandas esse virgines, quæ se Deo roverint, nisi XI annorum probata ætate.* Et in Novella Majoriani: *Sancimus filias quas pater materve, a sæculari permissione translatas, Christianæ fidei servare præcepta continuata virginittate censuerint, non ante suscepto honorato velamine consecrare, quam*

quadraginta annos ætatis emensæ, talibus infulis inoffensa meruerint observatione decorari.

Nec obstat id quod statuit sanctus Basilus, epist. 1, ad Amphiloichium, can. 18, ut virginum *epoloyia*, id est, professio excipiatur anno ætatis 16, vel 17. Siquidem susceptio veli a professione seu voto virginittatis distincta est; nec semper eodem tempore ista agebantur, sed aliquando diversis temporibus, ut clarum est ex concilio Cæsaraugustano supra citato, in quo votum virginittatis et susceptio veli distinguuntur. Et ex epist. 1 sancti Innocentii papæ ad Victricium Rothomagensem episcopum, cap. 12 et 13: *Item quæ Christo spiritualiter nupsert, et velari a sacerdote meruerunt, si postea vel publice nupsert, vel se clanculo corruerint, non eas admittendas esse ad agendam penitentiam, nisi is cui se conjunxerant de sæculo d-cesserit, etc.* Hæc vero quæ nondum sacro velamine tectæ, tamen in proposito virginittatis semper manere promiserint, licet velatæ non sint, si forte nupsert, his agenda aliquanto tempore penitentia est, etc.

Præter velum solebant mitra seu mitrella virgines ornare caput, quæ erat ex lana, auro purpuraque contexta, ut videre est apud Uplatum Milevitanum, lib. II adversus Parmenianum: *Interea supra memoratus Felix, inter crimina sua 442 et facinora nefanda, ab eo comprehensam puellam, cui mitram ipse imposuerat, a qua paulo ante Pater vocabatur, nefarie incestare minime dubitavit.* Et lib. VI: *Idem illud quam stultum, quam vanum, quod ad voluntatem, et quasi ad dignitatem vestram vocare voluisti: ut virgines Dei agerent penitentiam discerent; ut jam dudum professæ signa voluntatis capitibus postea, vobis jubentibus, immutarent; ut mitrellas aureas projicerent, alias acciperent.* Et paulo post: *Nec ulla sunt præcepta conjuncta, vel de qua lana mitrella fieret, aut de qua purpura pingeretur; non enim in panno hoc potest virginittas adjuvari.* Idque faciebant ad sponsarum imitationem; ut, repudiatis sæculi viris, se Christo nupsert se indicarent, ut con tat ex eodem Optato ibidem: *Et tamen virginittas, si illæsu sit, sine mitrella tuta esse potest. Spirituale nubendi hoc genus est; in nuptias Sponsi jam venerant voluntate et professione sua, et ut sæcularibus nuptiis se renuntiasse monstrarent.*

Aliam causam profert sanctus Isidorus, lib. II de Offic. eccl., cap. 17, ubi et velum a mitra distinguit: *Queritur cur feminæ virgines in Benedictione velentur, quarum hæc causa est. In gradibus enim vel officiis ecclesiasticis feminæ nullatenus præscribuntur. Nam neque permittitur eis loqui in ecclesia, vel docere; sed neque tingere vel offerre aliquid virilis muneris, aut sacerdotalis officii sortem sibi vindicare. Ideoque hoc tantum, quia virgo est, et carnem suam sanctificare proposuit, idcirco venia fit illi, ut in ecclesia notabilis vel insignis introcat, et honorem sanctificati corporis in libertate capitis ostendat, atque mitram quasi coronam virginittatis gloriæ præferat in vertice. Quæ omnia sere sumpta sunt ex Tertulliano, lib. de velandis Virginibus, et male apud sanctum Isidorum legitur continere, pro tingere.*

De virginum mitra illud ejusdem Isidori, lib. XIX Originum, cap. 31, intelligendum est: *Mitra est pileum phrygium caput protegens, quale est ornamentum capitis devotarum.* Ubi devotæ sunt virgines Deo dicatæ et consecratæ, quemadmodum in concilio Toletano I, can. 16: *Devotam peccantem non recipiendam in Ecclesiam, nisi peccare desierit.* Et can. 19: *Episcopi, sive presbyteri, sive diaconi filia, si devota fuerit, et peccaverit, et maritum duxerit, etc.* Unde virgo devota et virginittas devota Ausonio dicitur, in Parentalibus, epig. 7:

Æmilia Hilaria matertera virgo devota,
Feminei sexus odium tibi semper, et inde
Crevit devotæ virginittatis auro.

Quia vero mitra appellatur pileum phrygium, inde factum est ut mitra, seu tiara Romani pontificis

appellata sit *frigium*, vel potius *phrygium*, juxta correctiorem orthographiam. Sugerius abbas sancti Dionysii, in Vita Ludovici Grossi Francorum regis agens de Alexandro papa secundo: *Cumque Turonis apud sanctum Martinum, ut mos est Romanis, frigium ferens, Lætare Jerusalem celebrasset.* Ubi male legitur *frigium*. Et infra agens de Callixto II papa, ubi describitur ejusmodi phrygium: *Ibique more Romano seipso præparantes multo et mirabili ornatu, circumdantes capiti ejus galeæ circulo auro circumcinctum imponunt.*

Tandem virginum crines sparsi et soluti erant instar sponzarum, ut manifestum est ex eodem Optato, lib. vi: *Spiritali Sponso solverant crinem, jam cælestis celebraverant nuptias.* Et infra: *Invenistis igitur hujusmodi virgines quæ jam spiritaliter nupsrant, quasi secundus coegistis ad nuptias, ut crines iterum solverent imperastis.* Nam schismatici catholicas virgines ad suas partes raptas vel affectas, poenitentia prius imposita, iterum consecrabant. Ex hoc Optati loco manifestum est olim virgines non fuisse tonsas, quod etiam confirmatur ex sancto Ambrosio, cap. 8, lib. ad Virginem lapsam: *Amputentur crines qui per vanam gloriam occasionem luxuriæ præstiterunt.* Ibi enim injungit virgini lapsæ poenitentiam acturæ **443** de peccato crinium tonsionem, juxta priscum morem, quem etiam observare est ex lib. vi Optati, quod signum est eam ante lapsam intonsam fuisse; et ex sancto Hieronymo, epist. ad Sabiniuum, ubi refert de quadam virgine Romæ professa, quæ cum Bethlehem venisset ut morem gentis servaret, tonsa est, crinemque amatori Sabiniiano dedit. Et ex concilio Gangrensi, can. 17: *Εἰ τις γυναῖκα διὰ τὴν νομιζομένην ἄσκησιν ἀπεκείρετο τὰς κόμας, etc. ἀνάθεμα ἔστω.* Id est: Si qua mulier propter eam quæ existimatur exercitatio, id est ob vitam monachicam tondetur comam, etc., excommunicetur.

At contrarius usus fuit in partibus Ægypti et Syriæ, siquidem illic olim sanctimonialia seu virgines seu viduæ tondebantur, ut docet sanctus Hieronymus, epist. citata: *Moris est Ægypti et Syriæ monasteria, ut tamen virgo quam vidua, quæ se Deo vorerint et sæculo renuntiantes, omnes delicias sæculi conculcant, crinem monasteriorum matri offerunt descendam.* Refertque causam, ne a pediculis opprimantur, quia balnea non adeunt, nec oleo unguuntur. Quod hodie apud nos observatur, etiam apud Græcos, ut scribit Theodorus Balsamon in canonem citatum.

614. Oratio ad abbatem faciendum. Ritus ordinandi tum abbatis, tum abbatissæ, quære in Ordine Romano.

615. Hebdomada secunda. Sequitur Ordo hebdomadarum per annum a Pentecoste usque ad Adventum Domini. In Editis legitur: *Dominica 2, 3, 4, et sic deinceps.*

616. Post tempora feliciter dilatata. Id est, post vitam longam feliciter ductam.

617. Et solum sine peccati macula sacerdotem. Juxta illud Apostoli ad Hebræos vii: *Talis enim decebat ut nobis esset pontifex sanctus innocens, impollutus, sequegatus a peccatoribus, etc.*

618. Cujus est totum quod est optimum. Tò optimum hoc loco bonum significat, estque phrasis Græca, superlativum pro positivo. Etenim omne bonum, in quocunque gradu et differentia consideretur, Dei est, et a Deo est. Unde Jacobi i, juxta textum Græcum, omne datum bonum, et omne donum perfectum desursum est: *Πᾶσα δόσις ἀγαθὴ, καὶ πᾶν δῶρημα τέλειον ἀνωθεν ἔσται,* id est, in versione communi, omne datum optimum, pro positivo, ut habetur in textu Græco. Et optime sanctus Jacobus datum bonum, et datum perfectum, id est optimum, Deo attribuit. Quia omne bonum, quaecunque sit, Dei est, et a Deo est. Unde Marcus Philosophus imperator dicere solebat πάντα

ἀνωθεν, id est, omnia desursum, ut refert Dio Prusæus.

619. Tibi Litare. Litare est sacrificare hoc loco a λατρεία, id est, Oratio, ut docet Festus.

620. Sanxisti. Hoc est, sanctificasti. Sancire aliquando est sanctificare. Tertullianus, libro de Resurrectione carnis: *Animam non lavatione, sed responsione sancitur.* Et lib. de jejunio, ex Joële: *Joel exclamavit: Sancite jejunium.* Nam sacrificia veteris legis, suam dignitatem et sanctitatem evidenciant ab eucharistico novæ legis sacrificio, ut figura a suo prototypo.

621. Ut quod singuli obtulerunt. Ita loquitur, quia fideles in Missarum solemnibus communicaturi singuli panem et vinum in suam communionem offerebant, qua de re infra.

622. Spiritum cogitandi quæ recta sunt. Recte Spiritum cogitandi quæ recta sunt petit Ecclesia, quia nulla est sine Dei auxilio in homine bona cogitatio, **444** juxta illud Pauli II Cor. iii: *Non quod sufficientes simus cogitare aliquid a nobis, quasi ex nobis, sed sufficientia nostra ex Deo est.* Ubi in his verbis, *non quod*, est anastrophe, pro *quod non*. Nam reddit causam cur fiduciam debeamus habere per Christum ad Deum, eo quod non simus sufficientes cogitare aliquid recti vel sancti, videlicet a nobis, quasi ex nobis. Ita definitur in concilio Arausicano ii, can. 7: *Si quis per naturæ vigorem bonum aliquid quod ad salutem pertinet vitæ æternæ cogitare, ut expedit, aut eligere, sive salutari, id est evangelicæ, prædicationi consentire posse affirmat, absque illustratione et inspiratione Spiritus sancti, qui dat omnibus suavitatem in consentiendo, et credendo veritati, hæretico spiritu salitur.*

623. Pertinere. Id est, pertinere.

624. Subripientium. Pro τὸ subreptium, quod passim occurrit in veteribus Codicibus manuscriptis.

625. Opus nostræ Redemptionis exercetur. Tum quoad representationem, quia sacrificium altaris incruentum est rememoratum sacrificii cruenti, quod in ara crucis consummatum est; tum quoad applicationem, quia per altaris sacrificium nobis applicatur passio Christi meritum.

626. Et terrore cogas. Non quod Deus per terrorem inferat vim voluntati, tollatque liberi usum arbitrii; sed juxta vulgarem loquendi modum hæc dicitur, ut cum minitendo alicui dicimus: *Nisi id sponte feceris, invitus facies.*

627. Et factum est visibile quod latebat. Nempe mundus, qui cum in divinis ideis lateret, a Deo creatus, visibilis factus est.

628. Ecclesiam tuam inter adversa crescere tribuisti. Id tot Martyriorum experientia patet, testaturque sanctus Justinus martyr, in dialogo cum Tryphone Judæo, ubi Ecclesiam pulchre viti comparat, ex qua si quis excidat fruticantes surculos, ut alios virides et fructiferos palmites proferat efficit. Tertullianus ad Scapulam: *Nec tamen deficiet hæc secta, quam tu magis ædificari scias cum cædi videtur.* Et sanctus Nilus, homil. 2 de Christi Ascensione: *Τὰ τῆς Ἐκκλησίας κατεκόπητο κήματα, καὶ ὁ τῆς πίστεως μῦλλον ἐπεδίδου καρπὸς, καὶ ἄθος ἀμάρτυρον ἔφερε.* Id est, Ecclesiæ palmites succidebantur, et fructus fidei magis progressus est, et florem immarcescibilem ferebat.

629. Et qui vobis tribuit supplicandi affectum. Supplicandi affectus a Deo tribuitur, quia sine Dei gratia Deo supplicare potest nemo. Quo spectat illud concilii Arausicani ii, can. 3: *Si quis ad invocationem humanam gratiam Dei posse conferri, non autem ipsam gratiam facere ut invocetur a nobis, contradicit Isaiæ prophetæ, vel Apostolo idem dicenti: Invocatus sum a non quærentibus me, palam apparui his qui me non interrogabant.*

630. Munere. Id est, gratia.

631. Nostris sensibus. Id est, nostris opinionibus plerumque fallacibus et erroneis.

632. *Ut non noster sensus in nobis*, etc. Id est, ut non ducamur nostris cupiditatibus, sed cœlestis gratiæ operatione. *In nobis*, id est *nos*, phrasis Hebraica.

633. *Ut quod immeritis contulisti*, etc. Id est, ut bonam voluntatem tibi serviendi, quam nobis contulisti per tuam gratiam, ad affectum redigas.

634. *Meritorum*. Id est, peccatorum. Vide supra in Canonis Missæ expositione.

445 635. *Gerimus*. Id est, administramus, operamur.

636. *Indemnes*. Id est, nulli damnationi ob aliquod crimen aut reatum obnoxii, hujusce mundi adversis patienter propter Deum toleratis.

637. *Per hujus sacrificii veneranda commercia*. Hæc metaphorice dicta sunt. Et sensus est: per sacrificia, vel pro sacrificiis quæ Deo offerimus, veluti mutuo quodam commercio, ille nos summæ suæ divinitatis participes facit.

638. *Et præsentiæ corporalis mysteriis non deserat*, etc. Hæc duo verba, *deserat* et *relinquat*, videntur hoc loco sumi pro *desinat*, *privet*.

639. *Req. Ben.* Id est, require Benedictionem, nempe in Hebdomadæ præcedente.

640. *Hebdomada v ante Natale Domini*. Ita in Exe-
cusi. In Codice Rhemensi habentur etiam quinque
Dominicæ seu hebdomadæ de Adventu Domini eod-
dem numerandi ordine, de quibus hæc habet Ama-
rius lib. iii de Offic. ecclesiast., cap. 40, de
Adventu: *In antiquis libris Missalium, et Lectiona-
riorum, reperitur scriptum: Hebdomada quinta ante
Natalem Domini. Totidem enim lectiones habentur in
Lectionario, et totidem Evangelia a tempore memorato
per dies Dominicos usque ad Nativitatem Domini*. In
Codicibus Rodradi et Ratoldi, et apud Pamelium
sunt quatuor duntaxat Hebdomadæ et Dominicæ
de eodem Adventu Domini, converso numerandi or-
dine; ita ut ea quæ remotior est a Natali Domini
prima Dominica, seu hebdomada, appelletur, quæ
vero proxima est dicatur quarta. Et Berno Augien-
sis, cap. 4 libri de quibusdam rebus ad Missam
spectantibus, scribit hanc esse Dominici Adventus
rationem in Gregorianis Codicibus: quod tamen vix
mihi persuadere possum, cum Editi ex Vaticano,
Rhemensis, et sancti Eligii Codices, qui Gregoriani
sunt, reclamant. In Missis Ambrosianis apud Pa-
melium sex videre est Dominicas de Adventu Do-
mini, quia ibi Dominica prima Adventus proxime se-
quitur festum sancti Martini. Quod etiam testatur Ra-
dulphus Tungrensis, propositione 16 *Ambrosianus
Adventus habet sex septimanas, et incipit Dominica
post Martini*. Hoc officium institutum est pro re-
verentia Natalis Domini, quemadmodum et jejunium,
quod varium fuit pro diversitate temporum et loco-
rum. Sanctus Perpetuus, Turonensis episcopus, in-
ter cætera jejunia per anni curriculum instituit: *A
depositione domni Martini usque Natale Domini ter-
na in septimana jejunia, ut refert sanctus Gregorius
Turonensis, lib. ix Hist. In concilio Matisconensi 1,
celebrato sub Guntranno rege, anno 531, can. 9:
Statuitur, ut a feria sancti Martini ad Natale Domini
secunda, quarta et sexta Sabbati jejuniatur*. lib. vi Ca-
pitul. regum Caroli et Ludovici, tit. 183, statuitur
jejunium quadraginta dierum ante Natale Domini:
*Quare admonent sacerdotes ut jejunia tria legitima in
anno agantur, id est quadraginti dies ante Nativitatem
Domini, et quadraginta ante pascha; ubi decimas anni
solvimus, et post Pentecosten quadraginta dies*. De
eodem jejunio agit Rabanus, lib. ii de Institutione
clericorum cap. 22: *Hæc ergo auctoritate divinæ Scri-
pturæ Ecclesia morem obtinuit, et universale jejunium
hæc observantia celebrat. Quod tamen jejunium incipiens
a nono mense in decimum extenditur, id est usque ad
Natalem. Congrua itaque dispositione a magistris Ec-*

*clesiæ hoc loco jejunium quadraginale constitutum
est, ut ante diem Natalis Domini jejunio et abstinentia
nos castigemus*.

In Calendario quod præfigitur Sacramentario Ra-
toldi abbatis 446 xviii Kalendas Novembris notatur
Quadragesima ante Natale Domini. Sanctus Cuthbertus
Lindisfarnensis episcopus quadraginta ante Natale
Domini dies jejunare solebat, ut scribit Beda in
ejus Vita, cap. 42.

Eandem etiam jejunii consuetudinem observant
Græci, ut manifestum est ex Georgio Codino, libro
de Officiis palatii Constantinopolitani, ubi agens de
cæremoniis mensæ imperatoris in Natali Domini sic
scribit: *καὶ ποῶν εὐχὴν ἐπὶ τῆς τραπέζης διὰ τὴν
τεσσαρακοστὴν παρελθεῖν, ἀρχὴν δὲ κρεογάγου λαβεῖν,
λαμβάνει ἄρτον καὶ μίσηον*. Id est: Et facta Oratio
ad mensam, quia, præterita Quadragesima, princi-
pium temporis quo eduntur carnes advenit, accipit
panem et misum. Ad ejus distinctionem ab eodem
Codino infra Quadragesima paschalis appellatur *ἀγία
καὶ μεγάλη τεσσαρακοστή*, id est, sancta et magna
Quadragesima. Quod tamen jejunium quadagesi-
male ante Natalem Domini non est apud Græcos adeo
antiquum. Non erat enim tempore concilii Trullensis,
imo nec Theodori Balsamonis aetate, qui floruit anno
Domini 1191. Ita enim scribit ad can. 52 præfati
concilii: *Σημειώσωσι οὖν καὶ ἀπὸ τοῦ παρόντος κανόνος,
ὅτι κυρίως μία ἐστὶ τεσσαρακοστὴ ἡμέρα, etc.* Id est:
*Nota autem ex hoc canone quod proprie est una Qua-
dragesima. Si enim alia esset, cautum fuisset ne in illa
fi-ret sacrum mysterium per perfectum sacrificium, sed
per præsanctificata, quemadmodum quoque cautum est ne
fiat in magni paschæ quadagesima*. Hæc ille, quæ sane
non scripsisset, si tum Natalis Domini Quadragesima
apud Græcos in usu fuisset.

Aliter olim monachi in Gallia. Siquidem in con-
cilio Turonensi, celebrato anno 567, sub Chariberto
rege, decernitur ut monachi, juxta antiqua statuta,
de Decembri usque ad Natale Domini omni die jeju-
nent. Romani olim exordium Adventus a Dominica
post festum sanctæ Cathariæ virginis ducebant, ut
testatur Radulphus Tungrensis, propositione 16:
*Adventus Domini apud Romanos incipit Dominica
prima post crastinum Cathariæ*. Quod etiam de jeju-
nio intelligendum est. Nam paulo post subjungit:
*Apud Romanos etiam in Adventu Domini jejunium agi-
tur*. Sed hoc Adventus spatium non adeo antiquum
est apud Romanos, cum festum sanctæ Cathariæ
non reperiat in antiquis Sacramentariis, ut nec
hodiernum, quod constat tribus hebdomadibus inte-
gris et aliquot diebus sequentis, quodque proinde fru-
stra quidam putant ita fuisse institutum a sancto
Petro. Huic enim sententiæ adversantur antiquiora
Sacramentaria supra citata, in quibus Adventus Do-
mini est quinque Dominicarum.

Nec audiendus est quidam recentior, qui ut probet
antiquitatem Adventus Domini, hunc producit lo-
cum sancti Joannis Chrysostomi, ex homil. 3 in
Epist. ad Ephesios: *Si ingruerit, inquit, solemnitas
Epiphaniæ dies, addo etiam si tempus Adventus Do-
mini sacri, nedum, Epiphaniæ, et Quadragesimæ*. Sed
ista nihil efficiunt, nec sensum auctoris assequuntur,
ut constabit ex textu Græco: *Ἄν ἐπιστῆ, ἑστὴν, ὁ
τῆς ἀγίας τεσσαρακοστῆς καιρὸς, οἷος ἂν ᾦ τις, μετέχει
τῶν μυστηρίων ἂν ἐπιστῆ τῶν Ἐπιφανίων ἡμέρα. Καίτοι
καιρὸς οὐ τοῦτο προσδοκῶ ὄν γὰρ Ἐπιφάνια, οὐδὲ τέσσαρα-
κοστὴ ποιεῖ ἀξίους τοῦ προσιέναι, ἀλλὰ ψυχῆς εὐκρί-
νεια καὶ καθαρότης*. Id est: Si advenerit, inquit, tempus
Quadragesimæ, qualiscumque quispiam fuerit, myste-
riorum sit particeps. Si advenerit dies Epiphaniæ.
Atqui hoc in tempore accedendi minime situm est.
Non Epiphania, non Quadragesima dignos faciunt
qui accedant. Hoc in loco invenitur in illos qui raro
Eucharistiam sumebant, dicebantque se eam in Epi-
phania et Quadragesima sumpturos; quibus respondet

* In vet. Sacram. Gallic. sunt tantummodo tres.

hoc in tempore quo acceditur ad sacram mensam situm A non esse cum ejusmodi homines quales fuerint sive in Epiphania, sive in Quadragesima, ad communionem accedere soleant, et Epiphaniam, et Quadragesimam non facere dignos, sed sine ritatem et puritatem animæ. Est ergo hic dialogismus inter desiderium qui moram trahit in sumenda Eucharistia, et sanctum Joannem Chrysostomum. Piger enim ait; si venerit tempus Quadragesimæ, 447 ad sacram mensam accedam, videlicet; respondet sanctus Doctor, qualis quisque tum fuerit, sit mysteriorum particeps. Dicit piger, in Epiphania; subaudi, accedam ad communionem respondet sanctus Doctor, hoc in tempore accedendi minime positum est; nam Epiphania et Quadragesima non dignos faciunt, etc.

641. *Excita, Domine, potentiam tuam, etc.* In Codice Rhemensi adjicitur altera: *Conscientias nostras, quæsumus, omnipotens Deus, quotidie purifica, etc., ut in Missali Romano.*

642. *Primi adventus mysterium, etc.* In Codice Rhemensi est alia Præfatio: *Qui nos tanquam nutrimentis instruet parvulorum, dispensatis mentis et corporis alimentis, etc.*

643. *Cui proprium ac singulare quod bonus es.* Per essentialiam videlicet. In Codice Ratoldi abbatis est præfatio superioris Missæ.

644. *Constet esse perfectum.* In eodem Codice prioribus verbis legitur, *proficiatur.* Corrupte. Sed legendum est *perficiatur.*

645. *Quod vatum oraculis fuit ante promissum.* In Codice Rhemensi legitur: *Quod per Verbi Dei Evangelium promissisti.*

646. *Percipiant dignitatem adoptionis, etc.* In eodem Codice aliter legitur, in hunc modum: *Et habeat plenitudo adoptionis quod pertulit testificatio veritat. Et in eodem Codice sequuntur alia tres Missæ, quæ desunt in Excusis, et in Codicibus nostris mss.*

647. *Qui tuo inenarrabili munere præstitisti, etc.* In Cod. Ratoldi est alia Præfatio: *Cui proprium est, et singulare, quod bonus es, etc., ut supra. Item in Codice Rhemensi: Cui proprium est veniam delictis impendere, etc., ut in Ordine Missæ Ambrosianæ, Dominica 4 Adventus.*

648. *Antiquæ Virginis.* Id est, Evæ, quia paradisi terrenus omni libidinis contagione caruit, ut vulgo theologi docent.

649. *Deus cujus adventus, etc.* In Codice Ratoldi deest vocabulum, *Deus.*

650. *Alia ad Missam.* In Codice Rhemensi legitur *Post Benedictiones*, id est post canticum *Benedicite omnia opera Domini.*

651. *Dominica prima ante Nat. Dom.* In Codicibus Rhemensis, Rodradi, et Ratoldi legitur, *a Dominica vacat.*

652. *Orationes de Adventu.* In Cod. Rhem. pauciores quam hic reperiuntur. Non exstant in Codicibus Rod. et Ratoldi.

653. *Orationes pro peccatis.* Plures sunt in Codice Rodradi presbyteri; sed in Codicibus Rhemensi et Ratoldi abbatis nullas reperire est.

654. *Orationes quotidianæ.* Non exstant in Codicibus Rhemensi et Ratoldi. Plures sunt in Codice Rodradi. Existimo has Orationes olim dictas fuisse in feriis communibus.

655. *Orationes vespertinales.* In Codice Rodradi legitur: *Orationes matutinales, seu vespertinales.* In quo, etsi multo plures sint quam hic, 448 nulla tamen harum quatuor exstat, et quæ ibi habentur a suo titulo dissident. In Codicibus Rhemensi et Ratoldi nullæ sunt.

656. *Orationes ad crucem.* Desiderantur in aliis Codicibus nostris mss.

^a In nostris Mss. ita legitur.

^b In Theod. et Gemet. multæ sunt Orationes de Adventu a vulgaris plerumque discrepantes. Verum

657. *Orationes ad completorium.* Neque istæ reperiuntur in aliis Codicibus nostris mss.

658. *Orationes matutinales.* Pauciores sunt in Codice Rodradi, nullæ in Codicibus Rhemensi et Ratoldi abbatis.

659. *Ad matutinos lucescente die.* Istæ Orationes desiderantur in aliis Codicibus nostris mss. ut et sequens Oratio ad primam.

660. *Ad clericum faciendum.* Mos est vetustus Ecclesiæ Romanæ, ut clericalis dignitas per comæ tonsuram tribuatur. Unde Arator, epist. ad Parthenium:

Namque ego Romanæ caulis permistus amens
Ecclesiæ, tonso vertice, factus ovis.

Idque ante ullam ordinum susceptio nem, ut clarum est ex Vita sancti Germani Antissiodorensis episcopi, auctore Constantio presbytero: *Glomerata secum turba clericorum atque nobilium, injiciens manus apprehendit Germanum, et, invocato nomine Domini, cesariem ejus capiti detrahens, habitu religionis rejectis secularibus ornamentis, cum promotionis honore induit.* Et sancti Patrocli abbatis, auctore sancto Gregorio Turonensi: *Abiit ad Arcadium Biturigæ urbis episcopum, petitque sibi comam capitis tondere accirque in ordinem clericorum; quod episcopus, Domino volente, sine mora complevit; nec multo post primus diaconatus officium sumens.* Unde in testamento sancti Rhemigii dicitur: *Et si quis in ordine clericali a presbytero usque ad tonsam, etc.* Aliter Græci; nam apud eos in lectoris ordinatione, qui gradus modo ex minoribus solus ordinibus apud eosdem conferitur, tonsura clericalis datur, ut videre est in eorum Euchologio in lectoris ordinatione: *Προσαγόμηνος τῷ Ἀρχιεπί τῷ τοσούτος, εἰ μὴ κοσμηκός ἐστι. μετὰ ἱματίου, εἰ δὲ μοναχός, μετὰ μανδίου, καὶ σφραγίζεται τρίτον τὴν κεφαλὴν παρὰ τοῦ Ἀρχιερέως, καὶ κείτται παρ' αὐτοῦ σταυροειδῶς, λεγόντος, etc.* Id est: talis adducitur ad pontificem, si quidem secularis est, cum vestimento suo; si vero monachus, cum pallio monachico; et ter signatur in capite a pontifice, et tondetur ab eo in modum crucis, dicente, etc. Id patet etiam ex Vita sancti Euthymii abbatis (Apud Sur., 20 Januar.): *Cum eum baptizasset, et pilos, qui ex lege tondentur pueris, tondisset, in gradum lectorum eum cooptat.*

Mos tamen ille non videtur universalis, quia in septima synodo, can. 14, videmus pueros per tonsuram in clerum allectos fuisse, qui tamen lectores non erant per manuum impositionem ab episcopo ordinati, etsi de suggestu publice in ecclesia legerent, quod vetat synodus, statuens ne deinceps ejusmodi clerici in ecclesia legere præsumant, nisi prius lectores ab episcopo fuerint instituti.

Tonsuræ ecclesiasticæ auctor fuit sanctus Petrus, apostolorum Princeps, ut testatur sanctus Gregorius Turonensis, lib. 1 de miraculis, cap. 28: *Petrus apostolus ad humilitatem docendam caput desuper tondere instituit, idque ad instar coronæ spinæ Domini nostri, ut docet Bedæ, lib. v Hist. Angl., cap. 22; quam coronæ formam improbens quidam recentior, et locum Bedæ misere distortuens, eo devenit ut scriberet tempore sancti Isidori: Duas clericos habuisse tonsuras, alteram in summo vertice, alteram inferius circum tempora; illaque tiam sacerdotalem, hac vero 449 regium diadema significari, idque auctoritate ipsius sancti Isidori, et apertissime quidem, ut loquitur. Sed illius hallucinationem ipsa sancti Isidori verba, lib. 11 de Officiis Eccl., cap. 2, apertissime demonstrant: Quod vero, detonso capite superius, inferius circuli coronæ relinquatur, sacerdotium regnumque Ecclesiæ in eis existimo figurari. Tiara enim apud vetores constituebatur in capite sacerdotis, hæc*

ab istis manuscriptorum Codicum differentiis annotandis abstinendum duximus.

ex bysso confecta rotunda erat, quasi sphaera media; A et hoc significatur in parte capitis tonsa. Corona autem latitudo est aurei circuli, quæ regum capita cingit. Ubi, amabo, hic tonsura duplex? Unica sane est, capitis superius videlicet deorsum quo tiara exprimitur, non summi apicis, ut hodie fit, at vero inferior circulus capillorum coronam significat.

Hæc est sane antiqua corō a sancti Petri et priscorum clericorum referens coronam Christi spineam, quam etiam videre est in concilio Toletano IV, can. 40: *Omnes clerici vel lectores sicut levitæ et sacerdotes, de tonsa superius capite toto, in hucusque solum circuli coronam relinquunt. Non sicut veteribus in Gallicis partibus facere lectores videntur, qui, prolatis, ut laici, comis, in solo capitis apice modicum circumlatum tondent*, etc. Quæ verba nihil aliud sonant quam sancti Isidori dicta, quæ sane clara sunt ac manifesta, neque a Rædæ sententia dissident, qui unicam agnoscit in clericis tonsuram, non duplicem. Consule observationes nostras ad Concordiam regularum, cap. 62, § 10.

661. *Orationes et preces, super pœnitentem confitentem*, etc. Hæc Orationes non sunt in loco sibi debito, qui est feria quarta Quinquagesimæ, in capite jejunii, ut in Cod. Rod. et Rat. et in Ord. Rom. Unde in Cod. Rod. recte additur: *Feria 4 in Quinquagesima*. In qua dicebantur hujusmodi Orationes super eum qui peccata sua confessus esset, ut videre est in Ord. Rom. et in Codice Ratoldi, ex quo hanc assumendam pœnitentiæ rationem proferam: *Feria 4 caput jejunii. Incipit ordo ad dandam pœnitentiam. Psal. Domine, ne in furore tuo, bis per totum. Exaudi, Domine, supplicium preces, et confite. tum tibi parce peccatis, etc. Inde dicit alium Psalmum: Benedic, anima mea, Domino, usque, renovabitur ut aquilæ juvenis tua. Oratio. Adsit, quæ-umus, Domine, huic famulo tuo inspiratio gratiæ salutari. Psal. Miserere mei, Deus, usque, redde mihi lætitiã. Oratio Præveniat hunc famulum tuum, etc. Psal. Quid gloriaris in multitudine, usque, videbunt Justi. Oremus. Adesto, Domine, supplicationibus nostris; nec sit ab hoc famulo tuo clementiæ tuæ longinqua miseratio, etc. Psal. Deus in nomine tuo, totum. Oremus. Domine, Deus noster, etc. Deinde Oratio Pater noster, et Vers. Miserere mei, Domine, quoniam infirmus sum. Et anima mea turbata est valde. Convertere, Domine, et eripe animam meam. Domine, vide humilitatem meam et laborem. Illustra faciem tuam super servum tuum. Salvum fac servum tuum. Mitte ei, Domine, auxilium de sancto. Domine, exaudi. Oremus. D, quæsumus, Domine, huic famulo tuo continuam purgationis suæ observantiam, etc. Alia Oratio. Deus cuius indulgentia nemo non indiget, etc. Modo surgendi sunt. Benedictio cineris. Deus, qui non mortem, sed pœnitentiam desideras peccatorum, fragilitatem conditionis humanæ benignissime respice, etc. Alia. Omnipotens sempiternus Deus, parce metuentibus, propitiare supplicibus, et mittere digneris sanctum angelum tuum de cœlis, qui tibi benedicat et tibi sanctificet cineres istos, etc. Hic mittit cineres super capita eorum cum aqua benedicta, et expelluntur extra ecclesiam. Incip. Resp. In sudore. Et prosternent se ante ostium. Psal. Inclina, Domine. Oratio Precor, Domine, clementiæ et misericordiæ tuæ Majestatem, etc. Et postmodum eant in chori ecclesiæ cantando Antiphonam.*

In Codice Rhemensi hæc habentur eadem feria: *De agentibus publicam pœnitentiam feria 4 mane in capite Quadragesimæ. Et cooperis eum cilicio, oras pro eo, et includis usque ad cenam Domini. Qui eodem die in gremio 450 præsentatus Ecclesiæ, et prostrato eo omni corpore in terram; et dat Orationem postquam super eum ad reconciliandum in quinta feri, Cena Domini. Orationes et preces super pœnitentem, subaudi confitentem peccata sua. De hac pœnitentiæ assumptione, feria 4, in capite jejunii, agitur in Concilio Meldensi, cap. 76, ubi præscribitur ut nemo*

comitum, aut quisquam ex judiciaria potestate, placitum aut mallum tenere præsumat: *Post quartam feriam, quæ caput jejunii nominatur, in qua omnes pœnitentes manuum impositionem, ad vacandum solum pœnitentiæ, et divinis Officiis, accipiunt. Idem videre est apud Burchardum, lib. XIX, cap. 2: Presbyteri admonere debent plebem subjectam, ut omnis qui se sentit mortifero peccati vulnere sauciatus, feria 4 ante Quadragesimam cum omni festinatione recurrat ad vivificatricem matrem Ecclesiæ; ubi quod male commisit, cum omni humilitate et contritione cordis, simpliciter confessus, suscipiat remedia pœnitentiæ secundum modum canonicis auctoritatibus præfixum. Quæ quidem citantur ex divo Augustino, sed falso. Nam ista nihil minus quam Augustinum sapiunt, tum propter stylium, tum quia tempore sancti Augustini, non expectata hæc feria 4, omni tempore pœnitentia offerebatur. In Ordine Romano eadem feria 4 habetur etiam ordo ad dandam pœnitentiam. In Codice ms. monasterii sancti Remigii exstat: Ordo ad pœnitentiam dandam, sicut sancti Patres constituerunt. Incipitque ab interrogationibus circa fidem: Credis in Patrem, Filium, et Spiritum sanctum, etc., ut apud Burchardum lib. XIX, cap. 4.*

Quod autem supra, in Codice Ratoldi scriptum est, cineres immitti in capita pœnitentium, eosque aqua benedicta lustrari, id fit ex antiquo more qui habetur in concilio Agathensi, apud Burchardum, lib. XIX, cap. 26, et Ivonem, part. XV decreti, cap. 45: *Tunc surgens ab Oratione, juxta quod canones jubent, manus eis imponat; aquam benedictam super eos spargat; cinerem prius mittat, deinde cilicio capita eorum cooperiat. Et videtur apud Optatum Milevitana, lib. VI adversus Parmenianum, ubi, agens de schismaticis qui Virgines Catholicas pœnitentiam suscipere cogebant: Cum consecratus Deo aspersis in mundis cineribus, crines jussistis etiam aqua falsa perfundi. Etsi enim schismatici essent, tamen quoad ritus sacros ab Ecclesia non dissidebant. Idem patet de cinere ex Tertulliano, lib. de Pœnitentia: In asperitudine sacci et horrore cineris; sancto Isidoro, lib. II de Offic. eccl., cap. 16: Cinere autem asperguntur, ut sint memores quia cinis et pulvis sunt. Et Codice Tiliano: Deinde mittendus est cinis super caput pœnitentis, dicendo: Memento homo quia pulvis es, et in pulverem revertentis. Ex quo manavit ritus imponendi cineres capitibus Christianorum in feria 4, in capite jejunii, dicendo: memento homo, etc., qui utinam cum vera cordis contritione susciperebantur.*

In Cod. Rhem. supra laudato pœnitentes cilicio induuntur, quod est pœnitentium vestis. Idem videre est in loco citato concilii Agathensis: *Deinde cilicio capita eorum cooperiat. Et apud sanctum Eligium, serm. 8: Cur ergo in sinistra parte ecclesiæ positi estis? Non sine causa usus Ecclesiæ hoc obtinuit; verum quia Dominus in judicio oves, hoc est justos a dextris, hædos vero, id est, peccatores, a sinistris ponet. Hædi enim significant peccatores. Unde et cilicia, quæ sunt indumenta pœnitentium, et pilis hædorum et caprarum fiunt.*

Tandem pœnitentes capillos et barbam promittebant, ut liquet ex capite supra citato sancti Isidori: *Hi vero qui pœnitentiam agunt, prouide capillos et barbam nutriunt. Ex Orderico Vitali, lib. VIII Hist. eccl., olim pœnitentes, et capiti, et peregrini, intonsi erant. Hinc capiendæ sunt hæc verba Pœnitentialis ms. sancti Columbani abbatis Luxoviensis: Pœnitentes fratres, quamvis opera difficilia et sordida efficiant, non lavent capita nisi in die Dominico, id est, octavo. Sin autem, nisi in quintodecimo aut certe propter fluentium capillorum incrementum.*

Id autem fiebat juxta consuetudinem priscorum Romanorum, 451 qui in luctu crines et barbam promittebant. Aliam causam profert sanctus Isidorus, capite supra citato, quia hoc signo peccatorum multitudo notatur. Contrarium tamen ritum videmus in concilio Agathensi, sub Alarico rege, can. 15: Pœ-

nitentes tempore quo pœnitentiam petunt, impositionem manuum et cilicium super caput a sacerdote, sicut ubique constitutum est, consequuntur. Si autem comas non depserint, aut vestimenta non mutaverint, abjiciantur. Sed hæc facile conciliari possunt. Nam quæ scripta sunt ab Isidoro, Columbanò et Orderico, juxta communem Ecclesie consuetudinem scripta sunt; at quæ in concilio Agathensi decreta sunt, ea Gothorum gratia, in quorum regione celebratum est, constituta fuere. Siquidem illi ex more gentis ad decorem et majestatem pronissis gaudebant crinibus, et in proluxa cæsarie triumphabant, et exsultabant, ut clarum est ex Sidonio, lib. 1, epist. 2, cum Theodorici Gothorum in Gallia regis formam et habitum describit: *Sicut mos gentis est, crinium superjacentium flagellis operiuntur.* Ex Claudiano, lib. de bello Getico :

Crinigeri sedere patres, pellita Getarum Curia....

Et Jornande libro de rebus Gothicis : *Reliquam vero gentem capillatos dicere. Quod nomen Gothi pro magno suscipientes, adhuc in suis cautionibus reminiscuntur.* Cum igitur esset e re pœnitentium ut, omni cultu et decore corporisposito, in sordibus jacerent, statutum est a concilio ut comam et omnem crinium ornatum a se amandarent.

Tandem in eodem Codice Ratoldi eliminantur ecclesie pœnitentes, canonicis clericis responsorium *In sudore vultus tui, juxta consuetudinem antiquam, quæ apparet in concilio citato apud præfatos auctores Burchardum et Ivonem : Et cum gemitu et crebris suspiriis eis denuntiet quod sicut Adam projectus est de Paradiso, ita et ipsi ab ecclesia pro peccatis abjiciuntur. Post hæc jubet ministris ut reos extra januas ecclesie expellant. Clerus vero prosequatur eos cum Responsorio In sudore vultus tui resceris pane tuo. Arcentur impii et scelerati ecclesie, templo, sacris, et communi hominum societate, juxta præsum Ecclesie morem, qui etiam fuit antiquorum gentilium multis in nationibus communis, ut Græcorum, quemadmodum videtur apud Euripidem in Hercule furente, actu 5 :*

... Οὐτὲς ἑμαῖς φίλαις
Θάβαις ἐνοικεῖν ὄσιον, ἢν δὲ καὶ μὲνός,
Εἰς ποῖον ἱερὸν, ἢ πανηγυριε φίλων
Εἴμι;

Idest :

... Nec adamatis mihi
Thebis habitare fas est; et si autem mansero,
In quod templum aut conventus eam amicorum?

Ibi enim desiet Hercules cædem liberorum a se paratam, ob quam, si revertatur Thebas, dicit sibi nullum fore ad templa et amicorum conventum aditum. Et apud Theonem Sophistam : *διὰ τοῦτο χειρὶ βίωσι εὐχρίσθω (homicida) σπονδῶν, κρατῆρων, ἀγορῶς, ἱερῶν.* Idest : propterea aqua lustrali arcatur (homicida) tæderibus, conviviis, foro, templis. Et apud Sophoclem in Œdipode Tyranno : *Prohibeo, ne quis hujus terræ in qua impero, ejusmodi hominem, quisquis sit :*

Μῆτε ἰσθίχισταί, μῆτε προφρανεῖν τινα,
Μῆτε ἐν θεῶν εὐχάσι, μῆτε θύμασι
Κοινὸν ποιεῖσθαι.....

Idest :

452 Suscipiat, nec alloquatur, neque participem faciat
Præcum divinarum et sacrificiorum.

Hic mos etiam apud Gallos ex Druidum institutione in usu fuit, ut testatur Julius Cæsar, seu Celsus, lib. vi de bello Gallico : *Si quis aut privatus, aut populus eorum (Druidum) decreto non steterit, sacrificiis interdicitur. Hæc pœna apud eos est gravissima. Qui-vus ita est interdictum, ii numero impiorum ac sceler-*

^a Ad hanc confessionis formulam multas observationes a nobis olim factas in tractatu Gallico de

A ratorum habentur, ab iis omnes decedunt, aditum eorum sermonemque defugiunt, ne quid ex contagione incommodi accipiant, neque iis petentibus jus redditur, neque bonos ul'us communicatur. Atque etiam in Germania, ut scribit Cornelius Tacitus libro de Moribus Germanorum : *Nec sacris adesse, nec concilium inire ignominioso fas est.*

661. *Secunda pars : Pœnitentem confitentem peccata sua. Confessio ejusmodi pœnitentium erat ampla admodum, varia, et multa peccata complectens, quæ vix in uno homine reperiri queant. Quam videre est in Ordine Romano in hunc modum : Confiteor tibi, Domine cæli et terræ, tibi que bone et benignissime Jesu, una cum sancto Spiritu coram sanctis Angelis tuis, et coram sanctis tuis, coram hoc altari, et sacerdote tuo, quia in peccatis conceptus, et in peccatis natus, et in peccatis nutritus, et in peccatis post baptisma usque ad hanc horam sum conversatus. Confiteor etiam quia peccavi nimis in superbia, inani gloria, in extollentia tam oculorum quam vestium, et omnium actuum meorum, in invidia, in odio, in avaritia tam honoris quam pecunie, in ira, in tristitia, in acedia, in ventris inglutie, in luxuria sodomitica, in sacrilegiis, etc. Similem reperire est priscorum Germanorum apud Goldastum libro de rebus Germanicis.*

Exstat etiam confessio sancti Isidori Illis; alensis episcopi, litteris consignata a Redempto ejus clerico, cum, impendente morte, palam confessus est in æde sancti Vincentii generatim dumtaxat, nihil particulatim exprimens.

Exstat etiam confessio Rotherti Cenomanensis episcopi, edita a doctissimo viro Jacobo Sirmundo societatis Jesu, tom. III Conciliorum Galliæ, quam morti proximus misit per epistolam, ad episcopos qui erant in obsidione urbis Andegavensis cum Carolo Calvo imperatore; in qua etiam nullum speciale crimen constitetur, sed tantum se abominabilem et execrandum peccatorem esse profitetur.

C In vetustissimo Codice ms. Bibliothecæ Corbeiensis, cui titulus est, *Ordo Orationum*, habetur confessio sancti Fulgentii, quam hic subjicere non pigebit :

^a *Incipit confessio sancti Fulgentii episcopi ad pœnitentiam dandam.*

^a *Ego confiteor tibi, Domine, Pater cæli et terræ coram hoc altari tuo sancto, et istius loci reliquiis, et coram hoc sacerdote tuo, omnia peccata mea, et omnia quæcumque Dei pietas ad memoriam reducit de cogitationibus turpibus, sive sermonibus otiosis, et immundis, et quod ego contra præceptum Dei feci. Confiteor etiam omnia cordis et corporis mei vitia, sacrilegium [Leg. sacrilegia], invidias, detractiones, perjuriam, furta, maledicta, convicia, turpiloquia, scurrilitates, mendacia, irrisiones, insultationes, simulationes, murmuraciones, adulationes, tristitias, vigiliis inutiles et Deo despiciabiles, carnales concupiscentias pessimas, et propter corporis mei suavitatem et delectationem, Dei præcepta postposui, et transgressus fui per superbiam et elationem, et desidiam et pigritiam Voluntates [Leg. voluptates], immundas perpetravi, fornicationes, pollutiones, luxurias, ebrietates, **453** comessationes, homicidia manifeste et occulte in corpore et animo peregi. Patri meo, et matri meæ, fratribus et sororibus, patruis et amicitis, et consobrinis, sive omnibus propinquis, et parentibus meis secundum Dei præceptum et Dei voluntatem honoris obsequium non exhibui. Seniolem carnalem, et amicos plus in malo quam in bono auscultavi, et obediens fui. Omnes Christianos, sicut Deus præcepit, non dilexi. Semper alius malum, non bonum exemplum et documentum præbui et ostendi, Dominicos dies et solennitates sanctorum non digne, nec Deo acceptabiliter duxi, nec custodivi, et nescien-*

Confessionis, adversus Dallæum, I parte, cap. 12, consulere potest pius et eruditus lector.

zibus non annuntiavi, sed ebriose et luxuriose in ipsis me pollui, et alios ad hoc incitavi. Latrocinium et fructum [*Leg. furtum*] abscondi et comedi, et abscondentibus consensi. Infirmos et in carcere positos non visitavi, nudos non operui. Hospites propter Deum non suscepi, nec eorum pedes lavi; esurientes non refeci; dolentes et flentes, non consolatus sum; inter se discordantes sive parentes sive omnes Christianos rixantes plus ad iram quam ad pacem provocavi. Ego confiteor quia multum peccavi in visu, auditu, gustu, odoratu, et tactu; et multa mala cogitavi et perpetravi. Ego confiteor quia in sancta Ecclesia multa mala cogitavi, et locutus fui inordinate et superbe; in sancta ecclesia steti, sedi, osculatus sum, asperi, perrexi, jacui, consensi. Vasa sancta, et omne ministerium sanctorum pollutus tetigi. Osculo nefando pollutus sum. Et super sanctum altare, et in consecrata ecclesia, et in benedicta cruce, et super sanctas reliquias juravi, et verba perjurii [*Leg. perjura*], et mendacia protuli, et perjuravi. Confiteor etiam quia tibi omnipotenti Deo, et omnibus sanctis, et omnibus bonis hominibus inobediens fui, et interiorum exteriorumque infidelis et molestus fui, contentiosus, odiosus, invidus, iracundus, avarus, cupidus, rapax, incredulus, immitis. Et meam Orationem negligenter in conspectu Dei effudi propter cogitationes inanes, et duro corde. Ego corpus Domini, et sanguinem ejus polluto corde et corpore sine confessione et pœnitentia sciens indignus accepi. Episcopos, et probos abbates [*Leg. presbyteros*], monachos, canonicos, et omnem clerum Ecclesiæ Dei non amavi, non dilexi, nec eis obsequium honoris præbui, sicut Deus præcepit. Meipsum per carnalia desideria, et per malas cogitationes, et per malam voluntatem, et per mala opera contaminavi, deonestavi, perdidici, et voluntate diabolo consensi. De his omnibus et aliis innumerabilibus, quæ propter multitudinem peccatorum, criminum et scelerum meorum recordari non sufficio, et quod ego contra Dei voluntatem, et omnium sanctorum, et legem Christianam feci, et duro corde perpetravi, sive ignoranter, sive scienter, sive in cogitatione mala, sive in verbo, seu in opere, vel etiam assidue mala, sive in verbo, seu in opere, vel etiam assidue mala, sive in delectatione peccati, sive in die, sive in nocte, horis atque momentis, sive vigilans, sive dormiens, seu qualicunque causa cogitasset aut facere voluissem, et opere perpetrasset contra Dei voluntatem. Sic ego hodie omnia tibi Deo ac Domino cœli et terræ confiteor coram sancto altari tuo in pura et vera confessione, et voluntate ad emendandum, et hæc peccata deinceps dimittenda, ut tu, Deus omnipotens, qui dixisti: Nolo mortem peccatoris, sed ut convertatur et vivat, miserearis, et parcas, et remittas, et deleas omnia peccata, crimina, atque facinora, et delicta mea præterita, præsentia, et futura, et perducas me ad vitam æternam. Amen. Supplico te, Dei sacerdos, ut de his omnibus sis mihi testis in die iudicii, ne gaudeat de me inimicus meus, et dignare pro me Dei misericordiam deprecari, ut donet mihi veniam indulgentiæ, et omnium peccatorum meorum remissionem.

« *Responsio Sacerdotis.*

« Misereatur tui omnipotens Deus, et donet tibi **454** veram indulgentiam de peccatis tuis, et ulciscatur te de omnibus inimicis tuis invisibilibus, donet tibi Deus consilium in isto sæculo, et perducatur te feliciter ad vitam æternam. »

Hæc tunc confessio sancti Fulgentii episcopi. Sed ex duobus celeberrimis Fulgentiis, cujus sit hæc confessio, an sancti Fulgentii episcopi Ruspensis in Africa, an sancti Fulgentii Astigitani episcopi in Hispania, fratris sanctorum Leandri et Isidori, non in promptu est dicere. In supra citato Codice ms. mo-

nasterii sancti Remigii, Rhemis siti, est alia ^a confessio huic similis; sed quia eandem habetur in Ordine Romano, a qua tantum paucissimis verbis discrepat, non mihi visum est illam hic exscribere. Hanc in eodem Codice ms. excipit hæc unica *Responsio sacerdotis* :

« Misereatur tui omnipotens Deus, et dimittat tibi omnia peccata tua; liberet te ab omni opere malo, conservet te in omni opere bono, et perducatur te per intercessionem omnium sanctorum ad gloriam sempiternam. Amen. »

In eodem Codice ms. sancti Remigii hæc sequuntur: « Item cum venerit pœnitens ad sacerdotem, projiciat se ad pedes ejus humiliter veniam postulans. Cumque hoc facto eum surgere sacerdos præceperit, dicat ei ut exspectet modicum donec intret in cubiculum suum ad Orationem. Si autem locus cubiculi defuerit, tunc sacerdos in corde suo dicat hanc orationem :

B « *Oratio.* — Domine Deus omnipotens, propitius esto mihi peccatori, ut condigne possim tibi gratias agere, » etc., ut infra in Pœnitentiali Romano.

Tandem in eodem Codice ms. monasterii sancti Remigii hæc sequuntur :

« Interim itaque dum sacerdos intrat in cubiculum ad Orationem, dicat pœnitens qui venerat ad confessionem, hanc Orationem :

C « Conditor et Redemptor meus Christe, omnipotens Domine Deus, propitius esto mihi peccatori, qui me redemisti tuo sanguine pretioso; et da mihi tua inestimabili misericordia peccata mea pleniter cognoscere, digne deslere, puriter confiteri, veraciter pœnitere, dignos pœnitentiæ fructus agere, omniumque peccatorum plenissimam indulgentiam mihi digneris, quæso, tua pietate tribuere, atque a malis omnibus liberatum sanctorum consortio sociare. Omnibus quoque mihi familiaribus et consanguinitate conjunctis ex quorum elemosynis sustentor, vel quodocunque suscepi, et pro quibus orare jussus sum, vel ipse disposui, cunctisque fidelibus tuis dimitte omnia peccata sua. Libera eos ab omni malo, conserva in omni bono, et perduc ad gaudia sempiterna. Illis vero qui in me quocunque modo inquinati sunt, perfectam remissionem delictorum suorum concede; et ut eos secundum mandatum tuum diligere, illi que ex animo possim remittere, cor meum, peto, digneris tua benignitate solita modifacere. Cunctis etiam familiaribus et consanguineis meis, et quorum elemosynis sustentor, et quodocunque suscepi, et pro quibus orare jussus sum, vel ipse disposui, quorum tu, Domine, nosti nomina, qui in libro vitæ sanctorum tuorum scribis vocabula, omnibusque in nomine tuo defunctis humillime deprecor perpetuam [*Leg. per tuam*] misericordiam vitam largiaris æternam.

« *Item alia Confessio.*

D « Confiteor Domino, et tibi, Pater, in toto corde meo, quia ego miser peccator et infelix, peccavi nimium coram Deo et sanctis angelis ejus, in superbia, inobedientia, et contentione, in gula, in crapula, et ebrietate ante horam et post horam sine licentia **455** et Benedictione; in fornicatione, et adulterio, et in peccatis sodomiticis, et in omnibus modis quibuscumque potui, meipsum coinquinavi infelix per cogitationem immundam, per visum, per tactum, per osculum, per amplexum. Propriis manibus etiam frequenter memetipsum jejunus, et ebrius pollui. Ipso die quo accepi Eucharistiam cecidi in fornicationem. Diebus Dominicis et festis, et præcui quadragesimis oblationem obtuli immundam, et communi avi ante confessionem et pœnitentiam per innumeris dies et annos. In avaritia, in furto, in invidia,

^a Similes confessiones collegit noster D. Edm. Martene, de antiquis Ecclesiæ Ritibus in sacramentorum administratione, parte II, cap. 6, art. 7.

in ira, in men-lacio, et perjurio, in tristitia, in rancore animi et desperatione, in tædio cordis, et somnolentia, et pigritia boni operis, in vana gloria, in hypocrisi, in discordia et detractioe, in dando et accipiendo contra præceptum regulæ, et in cunctis vitiorum generibus, visu, auditu, gustu, odoratu, et tactu; cogitatione, sive locutione atque actione perditus sum infelix. Multa quidem et innumerabilia sunt peccata mea, quæ recordari nequeo, in factis, in dictis, in cogitationibus, pro quibus omnibus misera mens mea compungitur, et acri interdum pœnitentia cruciatur. Ideoque consilium, imo iudicium tuum, qui sequester, ac medius inter Deum et peccatorem hominem ordinatus es, supplex deprecor, et ut pro eisdem peccatis meis intercessor existas humiliter imploro.

• *Responsio sacerdotis.*

• Misereatur tui omnipotens Deus, et donet tibi veram indulgentiam, et emendationem, et veniam de peccatis tuis, et remissionem, et ulciscatur te de omnibus inimicis tuis visibilibus, et invisibilibus; donetque tibi Deus verum consilium in isto sæculo, et perducat te feliciter ad vitam æternam. Amen. »

Hactenus Codex ms. monasterii sancti Remigii. Hæc autem confessio est monachorum; quod patet primo ex his verbis: *Ante horam, et post horam* (refectionis videlicet) *sine licentia et Benedictione*. Quia non licet monachis extra horam refectionis comedere, vel bibere, ut liquet ex cap. 43 regulæ sancti Benedicti: *Nec quisquam præsumat ante statutam horam vel postea quidquam cibi, aut potus præsumere*. Vide cap. 52 Concordiæ regularum. Secundo hæc verba, *In dando et accipiendo contra præceptum regulæ*, id etiam testantur; nefas est enim monacho dare aut accipere aliquid, nisi permissus fuerit ab abbate, ut cautum est cap. 33 regulæ sancti Benedicti: *Ne quis præsumat aliquid dare, aut accipere sine iussione abbatis*. Vide cap. 42 Concordiæ regularum.

Possem his addere nonnullas alias confessionis formulas, sed quia nihil aut parum a supra memoratis discrepant, et brevitati studendum est, ab earum relatione supersedeo. Notandum tamen est has et similes confessionis formulas suggillari ab auctore operis de visitatione infirmorum, lib. II, cap. 5, tom. IX operum sancti Augustini: *Ne quidem, inquit, sicut quidam faciunt, cum quadam calliditate alloquaris presbyterum, quoniam talis allocutio tui ipsius foret deceptio. Accedunt siquidem deceptiosi ad sacerdotes, ita eis præsentibus confitentes: Ego peccator, Domine sacerdos, peccavi perjurando, adulterando, fornicando, hominem occidendo, mentiundo, sacrilegium committendo, furando, rapiendo. Hæc omnia commisi mea culpa, vel opere vel voluntate. Hæc ille. Quamvis superiores formulæ confitendi non essent deceptiosæ, quia fuerunt ab Ecclesia institutæ, sane non mihi multum præbarentur, nisi alia confessio præcedere consuevisset, in qua numerus peccatorum cum necessariis circumstantiis declaratur, quam videre est in Ordine Romano, cum ait: *Deinde jubeat eum sedere sacerdos contra se, et colloqui cum eo de superscriptis vitiis, sive exhortationibus, ne forte præ verecundia, aut ignavia, sive oblivione aliquid putridum in corde remaneat, per quod iterum diabolus ad peccati vomitum reducat*, etc. Et paulo post: *De qualitate etiam peccatorum, et hominum, inter continentem, et non continentem, utrum voluntate, vel casu, vel in abscondito, quali compunctione* 456 *emendet, necessitate vel voluntate, loca vel tempora discernat*, etc.*

Tandem in eodem Ordine Romano sacerdos interrogat pœnitentem de articulis fidei, an libenter inimicis suis parcat, et de quibusdam aliis, ut ibidem videre est. Quibus ita peractis, pœnitens recitat supra memoratam formulam confessionis: *Confiteor tibi, Domine, Pater cæli et terræ*, etc. Quod etiam liquet ex Burchardo, apud quem non est illa confes-

sionis formula, sed sacerdos pœnitentem sua jam peccata confessum interrogat de multis aliis criminibus enucleate satis; quas omnes interrogationes videre est apud eundem, lib. XI Decretorum, cap. 5, ubi sic ait: *Videns autem sacerdos eum verecundantem, rursus prosequatur. Fortassis, charissime, non omnia quæ gessisti ad memoriam modo veniunt. Ego te interrogabo: Tu cave ne, di. bolo suadente, aliquid celare præsumas. Et tunc eum ita per ordinem interroget. Fecisti homicidium voluntarie sine necessitate, non in hoste, sed per tuam cupiditatem, etc.*, ubi *hostis*, sive *ostis*, Gallice *ost*, significat exercitum, ut infra in eodem capite. Consule Glossarium Frederici Lindembrogii.

Sane vixit olim in Ecclesia consuetudo confitendi peccata sua particulatim, et non confuse, quam videre est apud Socratem, lib. V Hist., cap. 19, ubi agens de nobili quadam muliere Constantinopolitana sic scribit: *καὶ κατὰ μέρος ἐξομολογῆται τὰς ἀμαρτίας*, etc., id est: *Et peccata, quæ post baptismum commiserat, particulatim confiteatur*.

652. *Exaudi, Domine, preces nostras*, etc. Ita in Codicibus Rhemensi et Rodradi, et in Ordine Romano. In Editis hæc et sequentes Orationes desiderantur.

663. *Præveniat hunc famulum tuum*, etc. Ita in Ordine Romano.

664. *Adesto, Domine*, etc. Ita in Codicibus Rhemensi et Rodradi, et in Ordine Romano.

665. *Domine, Deus noster*, etc. Ita in eisdem Codicibus.

666. *Offensione nostra non vinceris*, etc. Ita in Codicibus Rhemensi et Rodradi. In Ordine Romano legitur: *Peccatis nostris offenderis*.

667. *Sed. Hæc particula deest in Ordine Romano*.

668. *Ut tibi pœnitentiæ excubias*. In Ordine Romano legitur: *Ut famulus tuus Pœnitentiæ tibi excubias*.

669. *Precor, Domine*, etc. Hæc Oratio etiam exstat apud Burchardum, lib. XI, cap. 7, nec apud Henricum Canisium, tom. V antiquæ Lectionis, nec lib. VI Halitgarii episcopi ms. bibliothecæ Corbeiensis, et in Codice Ratoldi.

670. *Clementiam tuæ majestatis ac nominis*. Apud Canisium et Burchardum, locis citatis. In Codice Ratoldi, et in lib. VI Halitgarii ms. legitur: *Clementie et misericordiæ tuæ Majestatem*.

671. *Ad caulas*. In citatis libris hæc vocabula desunt.

672. *Qui publicani precibus vel confessione placatus es*. Ita in Codice Rhemensi. In lib. VI Halitgarii legitur: *Qui publicani precibus (lege preces) confessione placatus exaudisti*. Apud Henricum Canisium: *Publicani preces confessione placatus exaudisti*. In Codice Ratoldi hæc desiderantur.

673. *Adsisse*. In Codice Rhemensi et Ratoldi, quemadmodum et apud auctores citatos, legitur *Aspira*.

674. *Permaneat clementiam tuam celeriter exoret*.

457 Ita in Codice Rhemensi. In Codice Ratoldi, et apud auctores citatos legitur, *permaneat stetus ejus, et petitio perpetuam clementiam tuam celeriter exoret*.

675. *Sanctis altaribus*. In Codice Rhemensi legitur: *Sanctis et sacris altaribus*. In Codice Ratoldi: *Sanctis altaribus et sacris*. Lib. VI Halitgarii: *Sanctisque altaribus et sacrificiis*. Apud Canisium: *Sanctisque altaribus et sacris*.

676. *Reformetur*. Ita in Codice Rhemensi. In Codice Ratoldi, et in auctoribus citatis legitur: *Mancipetur*. Reformare est restituere; de quo verbo consule observationes nostras ad Concordiam regularum, cap. 58, § 3.

677. *Orationes ad reconciliandum pœnitentem*. In excusis Codicibus Orationes ad reconciliandum pœnitentem repere est in quinta feria in Coena Domini. Estque ille proprius earum locus. Nam vetus olim fuit Ecclesiæ Romanæ consuetudo, feria 5 in Coena Domini absolvere, et reconciliare pœnitentes. Idque videtur in Ordine Romano, et in Codicibus Rhemensi et Ratoldi, in quibus ea quæ ad pœnitentium recon-

ciliationem spectant eadem feria describuntur. Et notum est ex epistola Innocentii I papæ ad Decentium Eugubinum episcopum: *De pœnitentibus autem, qui sive ex gravioribus commissis, sive ex levioribus pœnitentiam gerunt (si nulla intervenit ægritudo) quinta feria ante Pascha eis remittendum Romanæ Ecclesiæ consuetudo demonstrat.* Id etiam videre est in canone 55 Isaac Lingonensis epi copi, tom. III Conciliorum Galliæ: *Statutum est, et in sanctis canonibus prohibitum, ut nullus presbyter pœnitentiam publice, inconsulto episcopo, renouciare præsumat; sed omnes publice pœnites quinta feria ante Pascha, quæ est Cœna Domini, ad civitatem in cinere et citicio in presentiam episcopi prostrato vultu conveniant, et ibi ab episcopo canonicè et ordinabiliter, sicut in Sacramentario et Romano Ordine continetur, reconcilientur, etc.* Apud Alcuinum, lib. de Divinis Officiis, cap. de Cœna Domini, et in homilia 4 sancti Eligii de Cœna Domini, qui hæc in re morem Romanum secuti sunt, videmus pœnites eadem feria reconciliari: *Ut igitur audivit vestra dilectio, hæc omnis pedum lotio, nostrorum peccatorum est purgatio. Unde non incongrue hæc ipsa die, sicut Ecclesiæ tenet consuetudo, pœnitentium fit reconciliatio.*

Hoc etiam constat ex sermone de unctione Christomatis inter opera sancti Cypriani: *Hac die primum commendata est nobis fractio panis, etc.* Et paulo post: *Hodie reconcilientur Ecclesiæ peccatores, et ejecti foras ad matris ubera reducuntur, et exclusi a cœtu sanctorum ad communionem, qua caruerant, revertuntur.* Et ex cap. 71 libri v Capitularis Caroli et Ludovici imperatorum: *Duobus etiam annis oblationes modis omnibus non sinantur offerre; sed populo tantummodo in Oratione socientur, ut perfectionem septimo, in Cœna Domini, consequantur anno, id est per episcopi, vel ejus jussu, si ipse abest, aliorum sacerdotum manus impositionem, absolute sacerdotium precum communione catholice gratiam recepturi.* Idem testatur Guillelmus Parisiensis, lib. de Sacramento pœnitentiæ, cap. 5. Hactenus de die absolutionis, et reconciliationis; cujus totam rationem et modum hæc ex Ratoldi Codice proferre non erit inutile.

« Lecto Evangelio Ante diem festum Paschæ, etc., postea sedeat episcopus in sede juxta altare, et non dicat Dominus vobiscum; sed archidiaconus legat coram eo et populo rotulam, in qua continentur quædam indicata de pœnitentium renouciatione. Post hoc oret episcopus ante sanctum altare. Hoc expleto pergat ad amborem et ascendat ad eum, faciatque sermonem tam populis quam pœnitentibus, sicut Ordo præcipit Romanus. Tunc redeat ante altare, et prosternens se, tam ille quam omnis populus, etiam pœnites, tam illi qui intus sunt quam extra, et cantent septem Psalmos. Finitis his Psalmis surgat solus, et dicat has Orationes tam pro se quam pro populo: *Adesto, Domine, 458 supplicationibus nostris, etc., ut in Ordine et Pontificali Romano.*

« Alia. — *Præsta, quæsumus, Domine, etc., ut in Ord. et Pontif. Rom.*

« Absolutio. — *Sicut principali sententia constat, etc., ut in Ordine Romano.*

« Alia. — *Deus humani generis benignissime conditor, etc., ut in Pontificali Romano, et in libro vi Halitgarii.*

« Item alia. — *Precor, Domine, clementiam tuam, etc., ut in Pontificali Romano, sed in quibusdam variat.*

« Item alia. — *Deus, qui justitia tuæ legis, misericordie sper multiplicationem moderaris, dum delinquentibus pœnitentiam, dum ab his etiam providentæ tuæ dona non subis, et vindictam miserando suspendis. Per.*

« Alia. — *Deus misericors, Deus clemens, qui secundum multitudinem miserationum tuarum, etc., ut in Pontificali Romano. In ordine quidem habetur; sed in fine variat.*

« Alia. — *Majestatem tuam, Domine, supplices de-*

precamur, etc., ut in Pontificali Romano. In Ordine quidem habetur, sed in medio et in fine variat.

« Item alia. — *Absolvimus vos vice beati Petri apostolorum principis, cui Dominus ligandi atque solvendi potestatem dedit, et quantum ad vos pertinet accusatio, et ad nos remissio. Sit vobis Deus omnipotens vita et salus, et omnium peccatorum vestrorum indulgor; et qui vobis compunctionem cordis det veniam peccatorum, longævamque vobis atque felicem vitam in hoc sæculo largiatur, et in futuro cum Christo, et omnibus sanctis ejus sine fine manentem. Per eundem Dominum nostrum. » Hactenus Codex Ratoldi de pœnitentium absolutione. Circa hæc quædam notanda sunt.*

Primo hæc absolutionem fieri in missa proxime post Evangelii lectionem. Quod etiam videtur in Codice Rhemensi, in quo, perfecta pœnitentium reconciliatione, subsequitur Oratio super Oblata. Priscis temporibus absoluebantur etiam inter Missarum sollempnia pœnites, sed proxime ante Orationem Dominicam, ut constat ex Optato Milevitano, lib. II adversus Parmenianum: *Etenim inter vicinia momenta, dum manus imponitis, et delicta donatis, mor ad altare conversi Dominicam Orationem prætermittere non potestis: Pater noster, qui es in cælis, dimitte nobis debita et peccata nostra.*

Secundo, septem hic esse Orationes ad reconciliandum pœnitentem, si, duabus Orationibus prioribus omissis quæ dicuntur pro episcopo et populo, numeraveris ab illa Oratione cui titulus est *Absolutio*; quod videtur esse secundum antiquum ritum, qui etiam tempore Ludovici Pii in Gallia vigeat, ut clarum est ex vita ejusdem Ludovici: *Et inter Missarum celebrationem, septem archiepiscopi, septem reconciliationis ecclesiasticæ Orationes super eum cecinerunt.*

Tertio notandum est id quod scriptum est: *Archidiaconus legat coram populo rotulam, etc.* Et quæ in eadem rotula continentur, nempe: *Adest, o venerabilis pontifex, tempus acceptum, dies propitiationis divine, etc., ut in Ordine Romano.*

Quarto notanda sunt hæc verba: *Sicut Ordo præcipit Romanus, et quæ ibi scripta sunt, cum agitur de sermone quem habet episcopus ad pœnites, quia in Ordine Romano, qui nunc exstat, nullus sit sermo nis hujus mentio. Ex quo patet etsi hic Ordo Romanus, qui nunc exstat, sit antiquus, in eo tamen quædam fuisse partim detracta, partim immutata, partim addita, ut in Præfatione observavimus. In Codice Rhemensi sit etiam mentio sermonis hujus, seu exhortationis in hunc modum: *Post hæc admonetur ab episcopo, sive ab alio sacerdote, ut quod pœnitendo diluit, iterando non revocet. Quemadmodum et in Pontificali Romano: His dictis, pontifex surgens accedit cum ministris ad ostium Ecclesiæ, 459 choron non se movente, et stans in medio ostii facit brevem exhortationem.**

Quinto notanda est hæc forma absolutionis: *Absolvimus vos vice beati Petri, etc., quæ non exstat in hoc Codice sancti Eligii, nec in Codicibus Rhemensi, et Rodradi, neque in lib. vi Halitgarii ms. toties citato, neque apud Henricum Canisium libro supra citato. In his enim omnibus pœnitentium reconciliationi Orationes tantum adhibentur. Quod etiam videre est apud Alcuinum cap. de Cœna Domini. Sed in Ordine Romano, et in Codice Tiliano ms. hæc formula absolutionis seu reconciliationis exstat, quæ cum formula Codicis Ratoldi satis convenit: *Nos etiam secundum auctoritatem nobis indignis a Deo commissam absolvimus vos ab omni vinculo delictorum vestrorum: ut mereamini habere vitam æternam. Per eum qui ven. Non exstat in Pontificali Romano.**

Hic subjiciam aliam absolutionis formulam notatam dignam, nuper inventam Petrarchicis in quodam sepulcro abbatiæ sancti Frontonis, quam profert R. P. Joannes du Puy Franciscanus Recollectus, in libro de statu Ecclesiæ Petrarchicensis, in Guillelmo de Montebrulpho episcopo. Effossis in dicta abbatiâ nui-

budam veteribus sepulcris plumbea crux inventa est, in cuius altera parte hæc sunt sculpta reperta :

SACRO FONTE BAPTISMATIS ILLIANTE DONATUR, ELIE VOCATUR. OBIT AUTEM KALENDAS MAII, ANNO DOMINI MILLESIMO SEPTUAGESIMO PRIMO, REGNANTE PHILIPPO FRANCORUM REGE.

In ejus medio hæc duo elementa : O. N. incisa sunt ; in altera parte hæc sunt exarata :

DOMINUS DEUS OMNIPOTENS, QUI POTESTATEM DEDIT SANCTIS APOSTOLIS SUIS LIGANDI ATQUE SOLVENDI, IPSE TE DIGNETUR ABSOLVERE F. ELIA A CUNCTIS PECCATIS TUIS, ET QUANTUM MEÆ FRAGILITATI PERMITTITUR SIS ABSOLUTUS ANTE FACIEM ILLIUS, QUI VIVIT ET REGNAT IN SÆCULA SÆCULORUM.

Hæc non possunt intelligi de absolutione ab excommunicatione, quia ibi nulla est talis absolutionis mentio, sed de absolutione a peccatis. Neque huc referri potest canon 39 concilii primi Arausicani : *Qui recedunt de corpore pœnitentiæ accepta, placuit sine reconciliatoria manu eos communicare, etc.* Nam in ejusmodi absolutione nihil simile repereris. Deinde hic canon, regnante Philippo Francorum rege, primo videlicet, de quo præfata verba intelligenda sunt, jam obsoluerat. Puto ergo hunc monachum pio quodam devotionis motu voluisse baptismatis sui et absolutionis exemplar in hac cruce exaratum secum in sepulcro recendi. Hæc autem verba, *sis absolutus, æquipollent nostræ formæ, ego te absolvo.*

Intercessit olim controversia inter sanctum Thomam et quemdam doctorem de absolutionis forma, hoc asserente eam esse deprecatoriam : *Et quod vix triginta anni essent, quod omnes hac sola forma utebantur : absolutionem et remissionem tribuat tibi omnipotens Deus ;* illo contra contendente formam absolutionis esse enuntiativam seu indicativam per hæc verba, *ego te absolvo, etc.,* quæ judicariam sacerdotis potestatem indicant. Quem vide opusculo xxii.

Alexander de Ales, quæst. 60, art. 3, membro 2, scribit fuisse indicativam vel deprecatoriam : *Sed contra si obijciatur quod absolutio sacerdotis, quæ fit expressione talium verborum, ego absolvo te, vel Dominus absolvat te, magis exprimit absolutionem a peccato quam confessio pœnitentis.*

Fuit etiam aliquando hæc forma usitata, *Ego dimitto tibi peccata tua*, ut clarum est ex Radulpho Ardente, 460 concione in litania majore : *Confessio vero venialium alterutrum, et cuiuslibet, etiam minori potest fieri, quoniam propter venialia non separatur homo a Deo, nisi ultra modum per incuriam excedat, sicut nec per scabiem vel impetiginem aliquis in lege separabatur a castris. Fit autem hæc confessio, non quod possit a peccatis absolvi, sed quia propter propriam humilitationem, et peccatorum nostrorum accusationem, et fratris Orationem mundamur a peccatis. Unde et non dicimus, EGO DIMITTO TIBI PECCATA TUA, sed dicimus orando, misereatur tui omnipotens Deus, etc.* Ubi vides, cum ait in mundatione venialium non proferri, *dimitto tibi peccata tua*, sed orando, *misereatur tui omnipotens Deus*, signum est hanc fuisse formam absolutionis a mortalibus, *dimitto tibi peccata tua*, quæ nihil aliud sonat quam forma nostra vulgaris, *ego te absolvo, etc.*

Græci in absolutione a peccatis utuntur multis formulis deprecatoriis, quas videre est in eorum Euchologio ; cum tamen prius faciant mentionem potestatis absolvendi sibi divinitus concessæ : *σὺ ὁ διαποτα, etc.*, id est, *Tu, Domine, per sanctos apostolos tuos donasti tuis qui in sancta Ecclesia successive per tempora sacerdotati funguntur officio facultatem in terris dimittendi peccata, ligandi atque solvendi omne vinculum injustitiæ ; obsecramus itaque pro fratre nostro N. qui coram te astat ; tribue ei tuam misericordiam, dirumpens vinculum peccatorum.* Et paulo post : *Omnia voluntaria et involuntaria peccata condona.* Et paulo post : *Hunc servum tuum a ligamine libera peccatorum, etc.* In quibusdam exemplaribus, quæ continent canones, ex quorum rigore injunguntur pœnitentibus satisfac-

tionem, reperitur hujusmodi forma : *Dominus noster Jesus Christus, qui dedit apostolis suis potestatem, quæ per illos transit ad nos, συγχωροῦσσί σοι, id est, absolvat te.* Tamen præter formulas illas deprecatorias dicunt, *ἔχω σε συγχωροῦσμένον, id est, habeo te venia donatum.* Et Petrus Arcudius, lib. iv de Sacramento Pœnitentiæ, cap. 3, existimat in his verbis sitam esse formam absolutionis a peccatis apud Græcos, probatque nihil aliud significari quam *Ego te absolvo a peccatis tuis.* Christus absolvens paralyticum, et peccatricem mulierem, dixit, Matth. ix, Marc. ii, Luc. v et vii. *Dimituntur tibi peccata tua, et, Remittuntur tibi peccata tua.*

Tandem notandum est olim non dari solitam absolutionem non modo ab excommunicatione, sed etiam a peccatis ante peractam integram pœnitentiam seu satisfactionem (nisi in mortis articulo, aut ad preces martyrum seu confessorum aliquid de ea episcopi remitterent, et indulgentem ut manifestum est ex Ordine Romano, Cod.ice Tiliano, Codicibus Rhemensi, Ratoldi, lib. vi Halitgarii ms., epist. sancti Innocentii supra citata ad Decentium episcopum, epist. 91 sancti Leonis : *Mediator enim Dei, et hominum, homo Christus Jesus, hanc præpositis Ecclesie tradidit potestatem, ut et consentibus actionem pœnitentiæ darent, et eosdem salubri satisfactione purgatos ad communionem sacramentorum per januam reconciliationis admitterent.* Ex Sozomeno, lib. vii Hist. eccl., cap. 16 : *Stant autem in eo mœsti et veluti lugentes ; finitoque demum Dei sacrificio, participes non facti, quorum participes fieri puros Dei cultores suis erant, cum planctu et lamentatione semetipsos in terram pronos abjiciunt. Tum ex adverso lamentabundus episcopus accurrens, consimiliter humi cum ejulatu collabitur, ac tota denique ecclesie multitudo lacrymis suffunditur. Post episcopus primus exsurgit, et jacentes erigit, et, quantum satis est, pro peccatoribus pœnitentias agentibus precatus, eos dimittit. Privatim deinde sponte sua quisque vel jejuniis, vel lotionum ciborumque abstinentia, vel aliis quibus justus est seipsam affligens, tempus expectat, in quantum Episcopus præstitit. Elapso demum præfinito die, pœna jam quasi debito quopiam exsoluta, τὴς ἀμαρτίας ἀνίται, καὶ μετὰ τοῦ λαοῦ ἐκκλησιάζει, id est, a peccatis absolvitur, et populo in ecclesia conjungitur. 461 Hæc ille, idque juxta usum Ecclesie Romanæ, et Occidentalis, ut supra docet.*

Id etiam constat ex edicto illo Romani pontificis, quod suggillat temere Tertullianus, lib. de pudicitia : *Audiu etiam edictum esse positum, et quidem peremptorium. Pontifex scilicet maximus, quod est, episcopus episcoporum edicit : Ego et mœchix et fornicationis delicta pœnitentiæ sanctis dimitto.*

Cum essent autem quinque gradus pœnitentiæ, ut videre est in epistola canonica sancti Gregorii Neocæsariensis episcopi, can. ultimo : 1. *πρόσκλησις*, id est, fletus, eorum qui extra portam ecclesie stantes in luctu pœnitentiæ flebant, et, exeuntium fidelium genibus obvoluti, eos ut pro se orarent anxius deprecabantur ; 2. *ἀπόστασις*, id est, auditio, eorum qui intra portam in narthece stabant, et divinas Scripturas audiebant, et cum catechumenis exhibant ; 3. *ὑπόπρωσις*, id est, substratio, eorum qui subternebant se, et capita supponebant episcoporum manibus, et cum catechumenis templo excedebant ; 4. *σύστασις*, id est, eorum qui cum fidelibus orabant, nec cum catechumenis exhibant, non tamen Eucharistiæ participes erant, qui quoad precum participationem non erant excommunicati, sed tantum quoad Eucharistiæ perceptionem ; 5. *μέθεξις τῶν ἁγιασμάτων*, id est, eorum qui expleta pœnitentiâ Eucharistiæ participes erant, qui non tam pœnitentes quam Ecclesie sacramentis restituti dicendi sunt ; quæritur in quo gradu, an in tertio, qui est substratio, an in quarto qui est consistentia peccatorum remissionem et omnimodam ab excommunicatione absolutionem consequerentur.

Ego, salvo meliori judicio, existimo pœnitentes

ejusmodi absolutionem consecutos fuisse in fine quarti gradus, hoc est, *συστάσιως*, id est, consistentiæ. Nam, primo, apud Sozomenum, capite supra citato, illi pœnitentes, qui Missæ intererant, nec tamen Eucharistiæ participes erant, et, finitis Missarum solemnibus, cum planctu et fletu in terram corruerant, quibus occurrens pontifex similiter cum lacrymis collabebatur, et eos erigens pro illis orabat, quique deinde privatim jejuniis vel similibus pœnis se affligebant, quibus completis peccati veniam consequerentur, non erant in quarto gradu, hoc est subtrati, siquidem illi cum catechumenis e templo exhibant. Secundo, subtrati, etsi se substernerent impositioni manuum pontificis, illis, de quibus hic loquitur Sozomenus, manus a pontifice non imponebantur; ergo restat ut locus intelligatur de consistentibus, qui non exhibant eum catechumenis, sed erant participes precum cum fidelibus, sine tamen sumptione Eucharistiæ, non secus ac ii de quibus hoc capite Sozomenus scribit, qui in fine consistentiæ, ut diximus, absoluebantur. Quamvis autem subtrati impositionem manuum acciperent a pontifice, non tamen hæc erat absolutio, sed tantum quædam precatio et benedictio, qua accepta cum catechumenis discedebant, et ita capiendus est c. non 80, concilii iv Carthag. : *Omni tempore jejunii manus pœnitentibus a sacerdotibus imponantur. Et illud canonis 19, synodi Laodicenæ : καὶ τούτων προσελθόντων ὑπὸ χεῖρα, καὶ ὑποχωρησάντων, etc.*, id est, et cum ii sub manum accesserint, et discesserint (e templo videlicet) fidelium preces fieri.

678. *Adesto, D miue*, etc. Hæc et sequentes Orationes habentur in Codicibus Rodradi et Rhemensi.

679. *Præsta, quæsumus, huic famulo tuo*, etc.

In Cod. Rhemensi hæc tres orationes adduntur : *Omnipotens sempiterna Deus, confitenti tibi huic famulo tuo, etc. Omnipotens et misericors Deus, qui peccatorum indulgentiam in confessione celeri posuisti*, etc. Ubi celer confessio est prompta, parata, devota; non invita et coacta. *Domine sancte, Pater omnipotens, æternæ Deus, respice super hunc famulum*, etc. Quarum duæ priores existant apud Henricum Canisium, et Halitgarium ms., lib. vi, qui Pœnitentialis dicitur, qui nondum editus est. Nam Canisius, tom. V antiquæ Lectionis, quinque duntaxat Halitgarii libros 462 in lucem edidit. Hujus sexti libri mentio fit in ejusdem operis ms. præfatione; quæ sub finem mutila est apud Canisium : *Sequitur quoque (inquit Halitgarius) ponetur libellus ad pœnitentiam, qui non est ex labo: e nostræ excerptio, sed assumptus de scrinio Romanæ Ecclesie, in quo multa et diversu continentur, quæ in canonibus non habentur; tamen simplicioribus, qui majora non valent capere, oportet prodesset. Hujus autem præfatio sexti libri sic incipit : Addimus et huic operi excerptiois nostræ Pœnitentialem Romanam alteram, quem de scrinio Romanæ Ecclesie assumpsimus. In hoc libello inprimis reperuntur ea quæ ad pœnitentiam dandam et ad reconciliandum pœnitentem spectant : quæ omnia, exceptis tribus capitulis, videre est apud Henr. Canisium, in fine libri v, quæ vir doctus optime conjecit esse Halitgarii. Hanc priorem partem excipit altera, cui hujusmodi titulus præfixus est : *Incipit iudicium pœnitentis*, quæ decem capitulis absolvitur. His asupulatur Flodoardus, lib. ii, Hist. eccl. Rheimensis, cap. 19 : *Hujus præsulis (Ebbonis archiepiscopi Rhemensis) horutu, Alitgarius Cameracensis episcopus sex libellos de remediis peccatorum, et ordine, et iudiciis pœnitentiæ conscripsit, ad quem talis ejus existat epistola. Deinde subjungit epistolam Ebbonis, postea responcionem Halitgarii ad Ebbonem. Subscribit Baldricus, lib. i Chron. Cameracensis, cap. 58 : Hildouardo vero Halicharius (ita enim ubique scribit hoc nomen) successit vir doctrina asosolicus, et fide catholicus. Illic precibus Ebbonis**

A *Rhemensis archiepiscopi sex libellos de remediis peccatorum, et ordine et iudiciis pœnitentiæ. conscripsit ad quem Ebbonis talis existat epistola. Deinde addit Ebbonis epistolam, cui subnectit re-põsionem Halitgarii, prout exstant apud Canisium et in nostro Codice ms. biblioth. Corbeiensis.*

Illic Halitgarius fuit episcopus Cameracensis, ut docet Baldricus, supra citato capite. Vixit temporibus Ludovici Pii, et Caroli Calvi, a quo ultimo missus est Constantinopolim ad Michaellem imperatorem; unde multas reliquias sanctorum attulit, quibus suam ecclesiam ditavit, ut scribit Baldricus, cap. 40, libri citati. Hunc autem sextum librum hic communicamus in gratiam studiosorum cum quibusdam castigationibus et notis, ob nonnullos errores qui obreperunt. Burchardus in suo decretorum opere citat quædam ex Romano Pœnitentiali quæ partim hic reperiuntur, partim minime. Ex quo conjicere quis possit, aut duos olim fuisse Pœnitentiales Romanos, aut eum quem exscripsit Halitgarius non esse integrum, nisi forte dicamus eum fuisse mutilatum. Sine illius, quem damus, finis desiderari videtur. Erant et alii libri Pœnitentiales, ut Theodori Anglorum episcopi, et Bedæ, quos sæpe citat Burchardus. Quia vero multi non erant authentici, in concilio Turonensi iii, can. 22, statuitur ut, *Cum omnes episcopi ad sacrum palatium congregati fuerint, ab eis doceatur cujus antiquiorum liber Pœnitentialis potissimum sit sequendus. Et in concilio Cabillonensi ii, can. 33, et Parisiensi iii, can. 32, libelli Pœnitentiales sine certo auctore pervulgati, quique potius pœnitentes palpabant quam curabant, interdicuntur. At secus se habet is quem modo evulgamus :*

¶ *Præfatio Halitgarii.*

¶ *Addimus etiam huic operi exceptionis nostræ Pœnitentialem Romanam alteram, quem de scrinio Romanæ Ecclesie assumpsimus, attamen a quo sit editus ignoramus. Idcirco adnectendum præscriptis canonum sententiis decrevimus, ut si forte hæc prolata sententiæ alieni superflua sunt visa, aut penitus quæ desiderat tibi de singulorum criminibus nequiverit invenire, in hac saltem brevitate novissima omnium scelera forsitan inveniet explicata.*

¶ *Incipit qualiter suscipere debeant pœnitentem episcopi, vel presbyteri.*

¶ *Quotiescumque Christiani ad pœnitentiam accedunt, jejunia damus, et nos communicare cum eis 463 debemus jejuniis unam aut duas septimanis, aut quantum possumus, ut non dicatur nobis quod Judæorum sacerdotibus dictum est a Domino Salvatore : Væ vobis, legisperiti, qui aggravatis homines, et imponitis super humeros eorum onera gravia, ipsi autem uno digito vestro non tangitis sarcinas ipsas. Nemo autem potest sublevare cadentem sub pondere, nisi inclinaverit se, ut porrigat manum; neque ullus medicorum vulnera infirmantium potest curare, nisi fetoribus particeps fuerit; ita quoque nullus sacerdotum vel pontifex peccatorum vulnera curare potest, aut animabus peccata auferre nisi præstante sollicitudine et oratione lacrymarum. Necessè est ergo nobis, fratres charissimi, sollicitos esse pro peccantibus, quia sumus alterorum membra; et si quid patitur unum membrum, compatiantur alia membra. Ideoque et nos si viderimus aliquem in peccatis jacentem, festinemus eum ad pœnitentiam per nostram doctrinam vocare; et quotiescumque dederis consilium peccanti, simulque da illi pœnitentiam statim, quantum debeat jejuna, et redimere peccata sua, ne forte obliviscaris quantum eum oportet pro suis peccatis jejuna, tibi que necesse sit ut iterum exquiras ab eo peccata. Ille autem forsitan erubescens iterum peccata sua confiteri, et invenietur jam amplius j-*

dicari. Non enim omnes clerici hanc scripturam usurpare aut legere debent, qui inventum eam, nisi soli illi quibus necesse est, hoc est presbyteri. Sicut enim sacrificium offerre non debent nisi episcopi et presbyteri, quibus claves regni cœlorum traditæ sunt, sic nec iudicia ista alii usurpare debent. Si autem necessitas evenerit, et presbyter non fuerit præsens, suscipiat diaconus pœnitentem ad sanctam communionem. Sicut ergo superius diximus, humiliare se debent episcopi, sive presbyteri, et cum tristitia, gemitu, lacrymisque orare, non solum pro suis delictis, sed etiam pro Christianorum omnium, ut possint cum beato dicere Paulo: *Quis infirmatur, et ego non infirmor, quis scandalizatur, et ego non uror?* Cum ergo venerit aliquis ad sacerdotem confiteri peccata sua, mandet ei sacerdos ut expectet modicum, donec intret in cubiculum suum ad Orationem. Si autem cubiculum non haberit, tamen tunc sacerdos in corde suo dicat hanc orationem:

« *Oremus.* — Domine Deus omnipotens, propitius esto mihi peccatori, ut condigne possim tibi gratias agere, qui me indignum propter tuam misericordiam ministrum fecisti officii sacerdotalis, et me exiguum humilemque Mediatorem constituisti ad adorandum et intercedendum ad Dominum nostrum Jesum Christum pro peccantibus, et ad pœnitentiam revertentibus. Ideoque, Dominator Domine, qui omnes homines vis salvos fieri, et ad agnitionem veritatis venire, qui non vis mortem peccatorum, sed ut convertantur et vivant, suscipe Orationem meam, quam fundo ante conspectum clementiæ tuæ, pro famulis et famulabus tuis, qui ad pœnitentiam venerunt. Per Dominum nostrum Jesum Christum.

« Videns autem ille qui ad pœnitentiam venit sacerdotem tristem et lacrymantem pro suis facinoribus, magis ipse timore Dei percussus, amplius tristatur, et exhorrescet peccata sua. Et unumquemque hominem accedentem ad pœnitentiam si videris acriter et assidue stare in pœnitentia, statim suscipe eum. Qui vero potest jejunare quod impositum est ei, noli prohibere, sed permitte. Magis enim laudandi sunt hi qui celeriter debitum pondus persolvere festinant, quia jejunium debitum est. Et sic date mandatum his qui pœnitentiam agunt. Quia si jejunaverit, et compleverit quod illi mandatum est a sacerdote, purificabitur a peccatis. Quod si iterum ad pristinam consuetudinem [vel] peccati reversus fuerit, sic est quomodo canis qui revertitur ad proprium vomitum. Omnis itaque pœnitens non solum debet jejunare quod illi mandatum est a sacerdote, verumetiam, postquam compleverit ea quæ illi jussa sunt, debet, quantum ipsi visum fuerit, jejunare sive tetradas, sive parasceve [Leg. parascevas]. Si enim 464 egerit ea quæ illi sacerdos præceperit, peccata ejus remittentur; si vero postea ex sua voluntate jejunaverit, mercedem si si acquirat et regnum cœlorum. Qui ergo tota septimana jejunaverit pro peccatis, Sabbato et Dominica die manducet, et bibat quidquid aptum fuerit. Custodiat tamen se a crapula, vel ebrietate, quia omnis luxuria de ebrietate nascitur. Ideo beatus Paulus prohibuit dicens: *Noli inebriari vino, in quo est luxuria.* Non quia in vino est luxuria, sed in ebrietate. *Explicet prologus.*

« Si quis forte non potuerit jejunare, et habet unde dare ad redimendum, si dives fuerit, pro septem hebdomadibus det solidos xx. Si autem non habuerit tantum unde dare, det solidos x. Si autem multum pauper fuerit, det solidos iii. Neminem vero conturbet, quia jussimus viginti solidos dare, aut minus. Quia si dives fuerit, facilius est illi dare solidos xx, quam pauperi solidos iii. Sed unusquisque attendat cui dare debet, sive pro redemptione captivorum, sive super sancto altari, sive pauperibus Christianis erogandum. Et hoc scitote, fratres, ut dum venerint ad vos servi vel ancille, quærentes

A pœnitentiam, non eos gravelis neque cogatis tantum jejunare, quantum divites, quia non sunt in sua potestate, ideoque medietatem pœnitentiæ eis impronite.

« *Incipit ratio ad dandam pœnitentiam.*

« *In primis dicit Psalmum trigesimum septimum totum:* Domine, ne in furore tuo arguas me. *Et postea dicit Oremus.* *Et dicit Psalmum centesimum secundum:* Benedic, anima mea, Domino, usque, renovabitur sicut aquila juventus tua. *Et dicit Psalmum quinquagesimum:* Miserere mei, Deus, usque, iniquitates meas dele. *Post hæc dicit Psalmum l.iii:* Deus in nomine tuo. *Et dicit Oremus.* *Et dicit Psalmum l.i:* Quod gloriaris, usque, videbunt justi et timebunt; *et dicit:*

Oremus. — Deus, cujus indulgentia nemo non indiget, memento, Domine, famulo tuo illo, et qui lubrica terræ, vel corporis fragilitate nudatus, quæsumus, ut des veniam consistenti; parce supplici, ut qui nostris meritis accusamur, tua miseratione salvemur. Per Dominum nostrum Jesum Christum.

B « *Alia.* — Deus sub cujus oculis omne cor trepidat, omnesque conscientie contremiscunt, propitiare omnium gemitibus, et cunctorum medere vulneribus; et sicut nemo nostrum liber est a culpa, ita nemo sit alienus a venia. Per Dominum.

« *Alia.* — Deus infinitæ misericordiæ, veritatisque immensæ, propitiare iniquitatibus nostris, et omnibus animarum nostrarum medere languoribus, ut miserationum tuarum remissione percepta, in tua semper Benedictione lætemur. Per Dominum.

« *Alia.* — Precor, Domine, clementiæ et misericordiæ tuæ Majestatem, ut famulo tuo illi peccata et facinora sua consistenti veniam relaxare digneris, et præteritorum criminum culpas indulgeas, qui humeris tuis ovem perditam reduxisti, qui publicani precibus confessione placatus exaudisti. Tu etiam huic famulo tuo placare, Domine, tu ejus precibus benignus aspira, ut in confessione placabilis permaneat. Fletus ejus et petitio perpetuum clementiam tuam celeriter exoret, sanctisque altaribus et sacrificiis restitutus, spei rursus æternæ cœlestis gloriæ mancipetur. Per Dominum.

« *Item Oratio manus impositionis.* — Domine sancte, Pater omnipotens, æternæ Deus, qui per Jesum Christum Filium tuum Dominum nostrum vulnera nostra curare dignatus es, te supplices rogamus, 465 et petimus nos humiles tui sacerdotes, ut precibus nostris aures tuæ pietatis inclinare digneris, remittasque omnia crimina, et peccata universa condones, desque huic famulo tuo pro supplicibus [Leg. supplicibus] veniam, pro mœnore lætiam, pro morte vitam. Ipse cœlestis apicis devolutus est, et de tua misericordia confidens ad bonam pacem præmis [Leg. præmii] tui atque cœlestia pervenire mereatur ad vitam æternam. Per Dominum.

« *Incipit reconciliatio pœnitentis feria 5 in cœna Domini.*

D « *In primis dicit Psalmum l. cum Antiphona Cor mundum.*

« Deus, humani generis benignissime conditor, et misericordissime reformator, qui in reconciliatioe lapsorum etiam me, qui misericordia tua primus indigeo, servare effectibus gratiæ tuæ per ministerium sacerdotale voluisti, ut cessante merito supplicis, mirabilior fieret clementia Redemptoris. Per Dominum nostrum.

« Omnipotens sempiternæ Deus, consistenti tibi huic famulo tuo pro tua pietate peccata relaxa, ut non plus ei noceat conscientiæ reatus ad pœnam, quam indulgentiæ tuæ pietatis ad veniam. Per Dominum.

« *Alia.* — Omnipotens et misericors Deus, qui peccatorum indulgentiam in confessione celeri posuisti, succurre lapsis, miserere confessis, ut quod delicto-

rum catena constringit, magnitudo tuæ pietatis absolvat. Per Dominum.

« *Oratio super infirmum.* — Deus, qui famulo tuo Ezechiæ ter quinos annos ad vitam donasti, et famulum tuum a lecto ægritudinis tua magnitudo erigat ad salutem. Per Dominum nostrum Jesum Christum.

« I. *Incipit iudicium pœnitentis.*

« Si quis episcopus aut aliquis ordinatus, homicidium fecerit, si quis clericus homicidium fecerit, decem annos pœniteat; tres ex his in pane et aqua. Si laicus, tres annos pœniteat, unum ex his in pane et aqua; subdiaconus, sex; diaconus, septem; presbyter, decem; episcopus, duodecim. Si quis ad homicidium faciendum conserit, septem annos pœniteat, tres ex his in pane et aqua. Si quis voluit, et non potuit facere, tres annos pœniteat, unum ex his in pane et aqua. Si quis laicus homicidium fecerit voluntarie, septem annos pœniteat, tres ex his in pane et aqua. Si quis infantem oppresserit, tres annos pœniteat, unum ex his in pane et aqua; similiter et clericus observet.

« II. *De fornicatione.*

« Si quis fornicaverit sicut Sodomitæ, decem annos pœniteat, tres ex his in pane et aqua. Si quis clericus adulterium commiserit, idem cum uxore vel sponsa alterius, si filium genuerit, septem annos pœniteat; si vero filium non genuerit, et in notitia hominum non venerit, si clericus est, tres annos pœniteat; unum ex his in pane et aqua. Si diaconus aut monachus, septem annos pœniteat, tres ex his in pane et aqua; episcopus duodecim, quinque in in pane et aqua. « Si quis clericus, id est ejus superior gradus est, qui uxorem habet, et post conversionem, vel honorem, iterum eam cognoverit, sciat se adulterium commisisse; idcirco, ut superius constitutum est, pœniteat. Si quis fornicaverit cum sanctimoniali, vel deo dicata, cognoscat se adulterium commisisse; secundum superiorem sententiam unusquisque juxta ordinem suum pœniteat. Si quis per semetipsum fornicaverit, aut cum jumento, aut cum qualibet quadrupede, tres annos pœniteat; si gradum aut votum, tres annos pœniteat. Si quis concupiscit mulierem, et non potuerit peccare, id est quia non suscepit eum mulier, dimidium annum pœniteat in pane et aqua, et toto abstineat se anno **466** a vino et carne. Si quis clericus postquam se deo voverit, ad habitum sæcularem redierit, sicut canis ad proprium vomitum, vel uxorem duxerit, sex annos pœniteat, tres ex his in pane et aqua et postea in conjugio non copuletur. Quod si noluerit, sancta synodus, vel sedes apostolica separabit eos a communione catholicorum. Similiter et mulier, postquam se deo voverit, si tale scelus commiserit, pari sententia subjacebit. Si quis laicus fornicaverit sicut Sodomitæ, septem annos pœniteat. Si quis de alterius uxore filium genuerit, id est adulterium commiserit, ac torum proximi sui violaverit, tres annos pœniteat, et abstineat a cibis luculentioribus, et a propria uxore, dans insuper pretium pudicitie marito uxoris violatæ. Si quis adulterare voluerit, et non potuerit, id est non fuerit susceptus, quadraginta dies pœniteat. Si quis fornicaverit cum mulieribus, id est viduis, vel puellis, si cum viduis, annum unum pœniteat; si cum puellis, duos annos pœniteat. Si quis virgo virgini conjunctus fuerit, si voluerint parentes, sit uxor ejus; tamen unum annum pœniteat, et sint conjugales. Si quis cum jumento fornicaverit, annum unum pœniteat. Si uxorem non habuerit, dimidium annum pœniteat. Si quis virginem, vel viduam rapuerit, tribus annis pœnitat. Si quis sponsam habens, sorori ejus forsitan vitium intulerit, et cohæserit tanquam suæ, hanc autem uxorem duxe-

rit, id est desponsatam, illa vero quæ vitium passa est, si forte necem sibi intulerit, omnes hi qui in hujus facti consensu sunt, decem annos in pane et aqua redigantur, secundum statuta canonum. Si qua de mulieribus quæ fornicatæ sunt interfecerit quæ nascuntur, aut festinat abortivos facere, primum constitutum usque ad exitum vetat, id quod verum definitum humanius aliqui consequantur, constiimus eos decennii tempore secundum gradus quæ sunt constituta pœniteat.

« III. *De perjurio.*

« Si quis clericus perjuraverit, septem annos pœniteat, tres ex his in pane et aqua; laicus tres; subdiaconus sex; diaconus septem; presbyter decem; episcopus duodecim. Si quis vero, coactus pro quolibet necessitate, aut nesciens, perjuraverit, tres annos pœniteat, unum in pane et aqua, et animam pro se reddat, id est servum, vel ancillam de servitute absolvat, et elemosynas multas faciat. Si quis perjuraverit per cupiditatem, totas res suas vendat, et donet in pauperibus, et tondeatur, et intret in monasterium, et ibi deserviat usque ad mortem.

« IV. *De furto.*

« Si quis clericus furtum fecerit capitale, id est quadrupedum, vel casam ruperit, vel fregerit, vel * qualibet meliorum præsidium furaverit, septem annos pœniteat; laicus quinque; subdiaconus sex; diaconus septem; presbyter decem; episcopus duodecim annos pœniteat. Si quis vero de minoribus semel, aut bis furtum fecerit, reddat proximo suo, et anno uno pœniteat in pane et aqua; et si reddere non potuerit, tres annos pœnitat. Si quis sepulcrum violaverit, septem annos pœniteat, tres in pane et aqua. Si quis laicus furtum fecerit, reddat proximo suo quod furaverit, tres quadragenas in pane et aqua; si reddere non potuerit, anno uno, et tres quadragenas in pane et aqua pœniteat; et elemosynam de suo labore in pauperibus et sacerdotibus iudicio jungatur altari.

« V. *De maleficio.*

« Si quis maleficio aliquem perdidit, septem annos pœniteat, tres in pane et aqua. Si quis pro amore maleficus sit et neminem perdidit, si laicus est, dimidium annum pœniteat; si clericus, annum unum pœniteat in pane et aqua; si diaconus, tres annos, unum in pane et aqua; si sacerdos, quinque annos, duos in pane et aqua. Si autem per hoc mulieris partus quis deceperit, sex quadragenas unusquisque insuper augeat, ne homicidii reus sit. **467** Si quis immissor tempestatum fuerit, septem annos pœniteat, tres in pane et aqua.

« VI. *De sacrilegio.*

« Si quis sacrilegium fecerit, id est quos [Leg. quod] aruspices vocant, qui auguria colunt, superauguriaverit, aut quocumque malo ingenio, tres annos in pane et aqua. Si quis ariolos fuerit, quod divinos vocant, aliquas divinationes fecerit, quia hoc dæmoniæ est, quinque annos pœniteat, tres in pane et aqua. Si quis in Kalendis Januarii, quod multi faciunt, et in cervulo ducunt [Leg. ducit], aut in veivla vadit, tres annos pœniteat. Si quis sortes habuerit, quas sanctorum * contrarationem vocant, vel aliquas sortes habuerit, vel quaecumque malo ingenio sortitus fuerit, vel divinaverit, tres annos pœniteat, unum in pane et aqua. Si quis ad arbores, vel ad fontes, vel ad cancellum, vel ubicumque excepto in ecclesia, votum voverit, aut exsolverit, tres annos cum pane et aqua pœniteat, et hoc sacrilegium est, vel dæmoniæ. Qui vero ibidem ederit, aut biberit, unum annum pœniteat in pane et aqua. Si quis Mathematicus, id est per invocationem dæmonum hominis mentem tulerit, quinque annos pœ-

* Eadem pene leguntur in iudicio pœnitentiali veteris Sacramentarii Gallic. ex quo multa hic videntur depropta.

niteat, unum in pane et aqua. Si quis ligaturas fecerit, quod detestabile est, tres annos pœniteat, unum in pane et aqua. Si qui simul edunt festivitatem in locis abominandis gentilium, et suam escam deferentes, comederint, placuit eos biennio subjacere, et sic suscipi, quæ obedire oportet; et post oblationem unumquemque spiritum probare, et vitam singulorum cognoscere. Si quis manducaverit, aut biberit juxta fanum; si per ignorantiam, promittat deinceps quod nunquam reitet, et quadraginta diebus in pane et aqua pœniteat; si vero per contemptum hoc fecerit, id est, postquam sacerdos ei prædicavit quod sacrilegium hoc erat, mensæ dæmoniorum communicaverit, singuli tantum vitium hoc fecerit, tres quadragenas in pane et aqua pœniteat. Si vero pro cultu dæmonum, et honore simulacri hoc fecerit, tres annos pœniteat. Si quis secundo et tertio immolatus per vim, tres annos subjaceat, et duobus sine oblatione communicet, tertio ad perfectum suscipiatur. Si quis manducaverit sanguinem, aut morticinum, aut idolis immolatum, et non fuit ei necessitas, jejnet hebdomadas duodecim.

¶ VII. De quibusdam capitulis.

¶ Si quis quolibet membrum sibi voluntarie truncaverit, tres annos pœniteat, unum in pane et aqua. Si quis avosum fecerit voluntarie, tres annos pœniteat, unum in pane et aqua. Si quis usuras undecunque exegerit, tres annos pœniteat, unum in pane et aqua. Si quis per potestatem, aut quolibet ingenio, res alienas malo ordi ne invaserit, vel tulerit, super jure sententia similiter pœniteat, et elemosynas multas faciat. Si quis servum, aut quemcumque hominem quolibet ingenio in captivitate duxerit, vel transmiserit, sicut supra pœniteat. Si quis aream vel domum voluntarie igne cremaverit, sicut supra pœniteat. Si quis per iram alium percusserit, et sanguinem fuderit, aut debilitaverit, solvat ei primo mercedem, et medicum querat; si laicus est, quadraginta diebus; clericus duas quadragenas; diaconus septem mensibus; presbyter annum unum. Si quis venationes exercuerit, clericus annum unum pœniteat, diaconus duos, presbyter tres annos pœniteat. Si quis de ministerio sanctæ ecclesiæ qualecunque opus quidlibet fraudaverit, vel neglexerit, septem annos pœniteat, tres in pane et aqua. Si quis cum animalibus peccaverit, qui amplius quam triginta annorum fuerit, quindecim annos subjaceat, communionem mereatur. Requiritur autem qualis sit eorum vita, si mereatur humanus aliquid, incessanter ad peccandum. Si perseveraverit, longam habeat pœnitentiam. Qui autem superiore ætate, et uxores habentes, introierunt in hoc peccatum, viginti quinque annis subjaceant, ita ut post quinque communionem cum oblatione mereantur. Si autem aliqui et uxores habentes et amplius quinquaginta annorum, hoc peccatum fecerint, in exitu vite mereantur vaticum accipere.

¶ 468 VIII. De ebrietate.

¶ Inebriatur igitur quis a vino sive cervisia, contra indictum Salvatoris ac apostolorum ejus quod si votum sanctitatis habuerit, quadraginta diebus in pane et aqua culpam diluat; laicus vero septem diebus pœniteat. Episcopus faciens fornicationem degradetur, et sexdecim annos pœniteat. Presbyter autem et diaconus fornicationem naturalem faciens prælato ante monachi votum tres annos pœniteat. Veniam omni hora roget, superpositionem unaquaque hebdomada, exceptis quinquagesimis diebus, faciat.

¶ IX. De minutis causis.

¶ Si causa negligens quis sacrificium perdat, relinquens foris, et ab aliquo devoratur, quadraginta diebus pœniteat; sin vero annum unum pœniteat. Si communicaverit ignorans excommunicatis ab ecclesia, diebus quadraginta pœniteat. Si sacrificium terra tenus negligendo ceciderit, superpositio sit.

¶ Pro bonis rebus offerre debemus, pro malis nequam. Presbyteri vero pro suis episcopis non prohibentur offerre. Qui præbet dæcatum barbaris, tres annos pœniteat. Qui monasteria exspoliat, falso se dicere [Leg. dicens] captivos redimere, tres annos pœniteat, et omnia quæ abstraxit pauperibus donet. Qui manducat carnem animalium quorum mortem nescit, tertiam partem anni pœniteat. Priorum instituta patrum nostrorum pro manus [Leg. promamus]: pueri soli sermocinantes et transgredientes instituta seniorum tribus superpositionibus emendentur. Osculum simpliciter facientes, septem [In Pœnit. Rom. quinque] superpositiones. Illecebrosus osculum sine inquinamento octo superpositiones; cum inquinamento autem sive [Leg. sine] amplexu quindecim [In Pœnit. Rom. decem] superpositionibus corrigantur.

¶ X. * De dissensibus sacrificium.

¶ Qui non bene custodit sacrificium, et mus comederit, quadraginta diebus pœniteat. Qui autem perdidit suum chrisma, aut solum sacrificium in regione qualibet, ut non inveniat, tres quadragenas vel annum pœniteat. Perfundens aliquis calicem super altare, quando auferuntur linteamina, septem diebus pœniteat. Si ceciderit sacrificium intra mensam, septem diebus pœniteat. Ut sumens sacrificium, gravatus saturitate ventris, viginti diebus pœniteat. Diaconus obliviscens oblationem offerre sine lintamine donec offeruntur, similiter pœniteat. Si autem in farina, aut in aliquo siccato cibo, sive in melle, sive in lacte inveniantur istæ bestiolæ, quod circa illorum corpora est, foras projiciatur. Qui negligentiam circa sacrificium fecerit, ut si a veribus consumptum, quod ad nihilum deveniat, tres quadragenas pœniteat. Si integrum sit inventum, et in eo fuerit vermis, comburatur, et sic cinis ejus sub altare abscondatur; et qui negligens, quadraginta diebus pœniteat. Si ceciderit sacrificium de manu offerentis terra tenus, et inveniat aliquid, omne quodcumque inventum fuerit in loco in quo ceciderit comburatur, et cinis sub altare abscondatur, et sacerdos medium annum pœniteat; et si inventum fuerit, ut supra mundetur, et quadraginta diebus pœniteat. Si usque ad altare tantum fuerit lapsum, superponat. Si de calice per negligentiam sullaverit aliquid in terram, lingua lambatur, et tabula radatur, et in igne comburatur, et quadraginta diebus pœniteat. Si supra altare stillaverit calix, sorbeat minister, et linteamen quod tetigit sit iam abluatur vicibus, et tribus diebus pœniteat. Si titubaverit sacerdos super Orationem Dominicam, quæ dicitur periculosa, una vice quinquaginta Psalmos, secunda vice, centum plagis. Si autem duxerit viam patris, vel fratris sui, isti tales non possunt judicari, nisi prius separentur ab invicem. Si aliquis expeditione publica occidit hominem sine causa, jejnet hebdomadas viginti unam; si autem forsitan se defendendo, aut parentes suos, aut familias suas, occidisset aliquem, ille non erit reus; si voluerit jejunare, in illis postate est qui coactus hoc fecit. Si homicidium in pace fecerit, et non fuerit turbata pro [Leg. per] potestatem aut inimicitia causam, ut res ejus capiat, jejnet hebdomadas xxviii, et res ejus quem occidit, reddat uxori vel filiis. Si quis autem ad pœnitentiam venit, et ægritudo evenerit, et non potuerit adimplere quod illi mandatum est a sacerdote, suscipiatur ad sanctam communionem; et si voluerit eum Deus salvare, jejnet postea. Si quis non pœnitet, et foris an ceciderit in ægritudine, et quæsierit communicare, non prohibeatur, sed date ei sanctam communionem, et mandate ei ut, si placuerit Dei misericordæ, et evaserit de ipsa ægritudine, postea omnia sit confessus, et sic pœniteat. Si autem aliquis excommunicatus fuerit mortuus, qui jam sit confessus; et non occurrit, sed occupavit eum mors sive in via, sive in domo; si

est aliquis ex parentibus ejus, pro eo aliquid offerat ad sanctum altare, aut ad redemptionem captivorum, aut ad commemorationem animæ ejus. Si quis accepit filiam uxoris, hic [*Leg. hos*] non potestis judicare, nisi prius separaverit. Postquam separati fuerint, unicuique eorum imponas hebdomadas quatuordecim, et iterum nunquam se jungant. Si autem voluerint nubere, sive vir, sive mulier, potestatem habeat, sed non illa qui dimisit. Si quis acceperit cognatam, aut novercam, aut avunculi viduam, et hic qui uxorem patris sui, aut sororem suæ uxoris, grande iudicium canonice damnetur. Si quis [aliquis] dum infans est, per ignorantiam gustaverit de iis quæ fuerint immolata idolis, aut morticinum, aut aliquid abominabile, idem jejUNET hebdomadas tres. Propter fornicationem autem multi nesciunt numerum mulierum cum quibus fornicati sunt; illi jejUNET hebdomadas quinquaginta. Si autem nesciens manducavit idolis immolatum aut morticinum, dabitur illi venia, quoniam nesciens hoc fecit; tamen jejUNET hebdomadas tres. Si quis nolendo parentibus occidit hominem, jejUNET hebdomadas quatuor. Si quis per necessitatem furaverit cibaria, vel vestem, sive quadrupedem, per famem aut per nuditatem, illi venia datur. JejUNET hebdomadas quatuor. Si reddiderit, non cogatis jejUNARE. Si quis caballum, aut bovem, aut jumentum, vel vaccam furaverit, sive cibaria, aut pecora, quæ totam familiam nutriunt, jejUNET ut supra. Si qua mulier deceperit matris suæ maritum, illa non potest judicari, donec reliquat eum. Cum separati fuerint, jejUNENT hebdomadas quatuordecim. Si quis legitimam uxorem habens dimiserit illam, et aliam duxit, illa quam duxit non est illius. Non manducet neque bibat, neque omnino in sermone sit cum illa quam male accepit, neque cum parentibus illius. Ipsi tamen, si consenserint, sint excommunicati. Si mulier suaserit alteri mulieri maritum, sit excommunicata a Christianis. Si quis Christianorum Christianum viderit ambulante, vel oberrante parentem suum vendiderit, ille non est dignus inter Christianos requiem habere, donec redimat eum. Si autem non potuerit invenire locum ubi sit, pretium quod accepit det pro eo, et alium redimat de servitute, et jejUNET hebdomadas viginti octo. Si cujuslibet hominis moriua fuerit uxor, habet potestatem accipere alteram, similiter et mulier. Si tertium acceperit, jejUNET hebdomadas tres; si quartum aut quintum acceperit jejUNET hebdomadas viginti et unam. Si quis comas incidit, aut faciem suam laniaverit cum gladio, aut unguis [*Leg. unguis*] post mortem parentum, jejUNET hebdomadas quatuor; et postquam jejUNaverit, sic communicet. Si qua mulier prægnans voluerit jejUNARE, potestatem habet. Herbarius vir aut mulier interfectores infantum, in extremum vitæ cum venerint, si quesierint pœnitentiam cum luctu ac fletu lacrymarum. Si cessaverit suscipere eum, jejUNET hebdomadas quinquaginta. Si quis canis aut vulpis, sive acceptor mortificaverint, sive de fuste, sive de lapide, sive sagitta, quæ non habet ferrum, mortuum fuerit, hæc omnia suffocata sunt, non manducentur, et qui manducaverit jejUNET hebdomadas sex. Si quis sagitta percusserit cervum, sive aliud animal, et post tertium diem inventum fuerit, et forsitan ex eo lupus, ursus, canis, aut vulpis gustaverit, nemo manducet, et qui manducaverit, jejUNET hebdomadas quatuor. Si gallina in puteo mortua fuerit, puteus evacuetur; si sciens ex eo biberit, jejUNET hebdomada una. Si quis mus aut gallina, aut aliquid ceciderit in vino, aut in aliqua [*Leg. aqua*], de hoc nullus bibat. Si in oleum aut mel ceciderit, oleum expendatur in lucernam, mel vero in medicinam, vel in aliam necessitatem. Si piscis mortuus fuerit in piscina, non manducetur; qui manducaverit, jejUNET hebdomadas quatuor. Si porcus vel gallina manducaverit de corpore hominum, non manducetur, neque servetur ad semen; sed occidatur, et

canibus tradatur. Si quis lupus plagaverit animal, et mortuum fuerit, nemo manducet; et si vixerit, et postea eum homo occiderit, manducetur. Sive cum capra, sive cum pecore, aut cum alio animali si percaverit homo cum ea [*Leg. eo*], nemo manducet carnem ejus; sed occidatur, et canibus tradatur. Si voluerit pro anima sua dare eleemosynam de his pecuniis, quod fuit de præda suam egit pœnitentiam, potestatem habet. *Explicit. (Pœnitentialis Romanus, seu lib. vi Halitgarii.)*

Hactenus Pœnitentialis Romanus, circa quem nonnulla notanda et observanda veniunt.

In præfatione hæc vox, *alterum*, notanda. Hunc Pœnitentialem Romanum alterum dicit, quia antea, libro iv, posuit Pœnitentialem ex antiquorum conciliorum canonibus excerptum.

Primum caput citat Burchardus, lib. xix, cap. 53, usque ad hæc verba: *Non enim omnes clerici, ex Pœnitentiali Theodori Anglorum episcopi paulo contractus. Hæc verba, Consilium dederis pœnitenti*, sic exponenda sunt, id est monueris pœnitentem, quæ ratione deinceps sit in peccatis vitandis cautior. Postea dicit injungendam esse pœnitentiam a sacerdote, dum confessorum peccatorum recordatur, ne si nolit pœnitens peccata retinere, severius iudicetur a sacerdote. Hæc verba, *Suscipiat diaconus pœnitentem ad communionem*, sic explicanda sunt, quod urgente necessitate, præsertim periculo mortis, debeat diaconus pœnitenti, quem ex profusione lacrymarum vel similibus signis non fecte pœnitere novit, porrigere sanctam Eucharistiam, quamvis defectu sacerdotis non fuerit absolutus. Hunc locum profert Burchardus, lib. xix, cap. 154, ex Pœnitentiali Romano. Item prorsus statuitur in ordine Romano iislem plane verbis in ordine feriæ 4, in capite jejunii; et quid simile factum legimus apud Eusebium, lib. vi Hist. eccl., cap. 53, quamvis non de aconi ministerio, in persona cujusdam Serapionis, qui, vi tormentorum victus, cum idolis immolasset, ab ecclesia ejectus est, et facti pœnitens frustra ad communionem fidelium admitti efflagitavit. Qui tandem gravi morbo conflictatus, triduo deinceps omni sensuum et vocis usu caruit, et ad se reversus, vocisque compos factus, nocte nepotem suum ad presbyterum misit, rogans eum, ut quantocius ad se veniret; sed presbyter morbo præpeditus cum ad senem ægrotum accedere non posset, ejus nepoti particulam Eucharistiæ dedit, præcipiens ut eam madefactam in os senis infunderet; quod cum ille a presbytero reversus fecisset, illico senex in pace quievit. Tria hæc verba: *Humiliare se debent episcopi, vel presbyteri*, etc., reperire est etiam apud Burchardum, lib. xix, cap. 2. Item præstabat sanctus Ambrosius, ut testatur Paulinus presbyter in ejus Vita: *Si quidem quotiescunque illi aliquis ad percipiendam pœnitentiam lapsus suos confessus esset, ita flebat, ut et illum flere compelleret. Videbatur etiam sibi cum tacente jacere*. Ita olim cum, Missarum solemnibus expletis, pœnitens es lacrymis perfusi ad pontificis pedes corruerent, sic pontifex lacrymis madefactus pœnitentium etiam pedibusolvebatur, ut testatur Sozomenus lib. vii Hist. eccl. cap. 16. Quarto, is ritus, *mandet ei sacerdos*, etc., exstat etiam cap. supra citato, et in Ordine ms. biblioth. sancti Remigii Rhem., ad pœnitentiam dandam, cum Oratione subsequente; in qua, ut in præfato Ordine sancti Remigii, male legitur *ad adorandum*; sed legendum est *ad orandum*, ut apud Burchardum.

Sequens capitulum exstat apud Burchardum, cap. 52, citatum ex Pœnitentiali Romano, alicubi mutilum, non est in citato Ordine ms. sancti Remigii. Vocabulum *Tetradas* est a recto, *Tetras*, id est, quarta feria cujusque septimanæ, ut paraceve sexta, in quibus jejUNANT Christiani, præsertim Orientales, ex antiquo more, ut fuisse docuimus in notis et observationibus ad concordiam regularum. 471 infra,

in eodem capite dicitur, *Sabbato et Dominica die manducet*. Ita apud Burchardum; sed *τὸ Sabbato* additum videtur ab iis qui, morem Græcorum secuti, Sabbatis non jejunabant, maxime cum hic libellus Pœnitentialis sit Ecclesiæ Romanæ, ut clarum est ex Burchardo, qui sæpe illum sub hoc nomine citat. Tandem in fine hujus capituli hæc verba exstant, *explicit prologus*, sed puto esse ad finem capituli sequentis rejicienda, quod videtur membrum esse superioris. Hæc verba, *Si quis non poterit jejunare*, usque ad ista, et hoc scitote, citantur a Burchardo, cap. 22, ex Pœnitentiali Theodori. Solidus apud veteres Romanos est nummus aureus, cujus valorem notat Cassiodorus, lib. 1 Var., epist. 10: *Sex millia denariorum solidum esse voluerunt*. Solidus Francicus olim quadraginta denariorum numero computabatur, ut docet Hincmarus in lib. de Vita sancti Remigii, patetque ex synodo Rheimensi II, can. 41. Tandem ad duodecim denariorum valorem redactus est.

Sequuntur quidam Psalmi ad dandam pœnitentiam, qui etiam exstant apud Burchardum, lib. XIX, cap. 7, sed ibi integri dicendi. Orationes totidem sunt, sed secunda et tertia diversæ sunt. Apud Canisium non habetur *τὸ Oremus*, sed *die Orationem*.

Sequitur Oratio impositionis manus, quæ apud Burchardum secunda est inter Orationes præfatas. Hæc Oratio dicitur *impositionis manus*, quia olim sacerdos dando pœnitentiam manum capiti pœnitentis imponebat, Orationem hanc vel aliam similem recitando. Concilium Agathense, can. 15: *Pœnitentes, tempore quo pœnitentiam petunt, impositionem manuum, et cilicium super caput a sacerdote, sicut ubique constitutum est, consequantur*. Oratio sequens non est integra apud H. nr. Canisium; integram habes in Ordine Romano, in ordine seræ v in Cœna Domini. Reposui etiam me, quia in nostro Cod. ms., quemadmodum apud Canisium, male legitur *etiam ego*. In Oratione tertia legitur *ut quod*, quemadmodum et apud Canisium; at apud Burchardum, et in Ordine Romano, legitur *ut quos*.

In primo capite secundæ partis, hæc verba, *Si clericus homicidium fecerit*, videntur esse superflua. Ad hæc verba, *Si laicus*, subaudi, *non voluntarie*; quia paulo post agit de homicidio voluntario laici.

In secundo capite clericus *Cujus gradus et altior*, est episcopus, aut presbyter, aut diaconus. Ad illa verba, *Si gradum, aut votum, subaudi τὸ habuerit*. Finis capitis corruptus est, et ita, ut arbitror, castigandus: *Si qua de mulieribus quæ fornicatæ sunt interfecerit quæ nascuntur, primum constitutum usque ad exitum vetat* (supple) *communicare*. Verum, *ut iuxta id quod definitum est humanius aliquid consequatur, constitutum ut eam decennii tempore, secundum gradus qui constituti sunt, pœniteat*. Et hæc nihil aliud sunt quam canon 21 concilii Ancyran.

Cap. 3, de perjurio, 1° hæc verba, *Si quis vero coactus pro necessitate*, etc., a Burchardo, lib. XI, cap. 6, citantur ex Pœnitentiali Romano: *Tamen Pœnitentialis Romanus præcipit*, etc. *Si quis coactus pro vita redimenda, vel pro qualibet causa vel necessitate se pejerat, quia plus corpus quam animam dilexerat, tres Quadragesimas, alii judicant tres annos, unum ex his in pane et aqua pœniteat*. 2° Hæc etiam verba, *Si quis perjurerit per cupiditatem*, etc., citantur a Burchardo, lib. XIX, cap. 7, ex Pœnitentiali Romano in hunc modum: *Tamen Pœnitentialis Romanus præcepit, si quis per cupiditatem se perjurerit, omnes res suas vendat, et pauperibus distribuat, et monasterium ingressus jugi pœnitentiæ se subdat*.

Cap. 4, post *τὸ quadrupedem*, legendum *furaverit* vel quid simile. Hæc verba, *vel qualibet meliorem præsidium*, corrupta sunt, et legendum arbitror *Vel quamlibet meliorem pecudum, si præsidium*. Hoc au-

^a In Jud. Pœnit. habes, art. 31: *Si quis Kalendas Januarii in cervolo vel vicola vadit, tres annos pœniteat*. Conjicit autem doctiss. Mabillonius legen-

A tem caput 4 citatur a Burchardo, lib. XI, cap. 5^a ex Pœnitentiali Theodori, 472 sed contractius, ex quo, si cui prior emendatio forte non placuerit, illud corrigemus; legendum itaque: *Si quis clericus furtum fecerit capitale, id est quadrupedia tulerit, vel casam ruperit, vel frugerit, vel præsidium furaverit*. Ubi præsidium est substantia, quam quis in bonis mobilibus possidet. Concilium Aurelianense I, can. 14: *Præsidii de omni commoditate in episcoporum potestate durantibus*. Concilium Parisiense IV, can. 8: *Comperimus, deficiente abbate, presbytero, vel his qui per titulos deseruiunt, præsidium quodcumque in mortis periculo dereliquerint, ab episcopo vel archidiacono diripi*. Gregorius Tur., lib. VI Hist., cap. 4: *Irruerunt in domos Lupi, et direpto omni præsidio, fingerunt se illud in thesauro regis recondere, suis eum domibus intulerunt*. Marculphus, formula 67, de hæreditatis inter parentes divisione: *Acceptit itaque ill. villas nuncupatas ill. sitas ibi cum mancipiis tantis ill. De præsidio vero drappos, fabricaturas, vel omne suppellectile domus quidquid dici vel nominari potest æquivalentia inter se visi sunt dixisse*. Et formula 69 dixit: *Præsidium utriusque sexus*. Per quæ verba intelligere videtur servos et ancillas. Sequitur pœna in sepulcrorum violatores, qui ut eruerent thesauros in ruitis pro more temporum illorum consequutos, sepulcra violabant, ut videre est apud Cassiodorum, lib. IV, epist. 18, de quodam Laurentio presbytero qui sepulcrum, ut inde aurum raperet, violaverat. In quod scelus olim multis ac diversis pœnis a legibus fuit animadversum. Edicto Theodoricus regis, cap. 110: *Qui sepulcrum destruxerit, occidatur*. L. Salicæ tit. 17, lib. 2: *Si quis hominem mortuum effoderit, et exspoliaverit octo denariis, qui faciunt solidos ducentos, culpabilis judicetur*. Legis Langobardorum lib. I, tit. 12, l. 2: *Si quis sepulcrum hominis mortui ruperit, et corpus exspoliaverit, componat parentibus mortui solidos octoginta*. Hæc leges et mul.æ aliæ similes latæ sunt ob thesauros, qui in sepulcris recondebantur, et pretiosas mortuorum veses, de quibus infra.

B *Cap. 5, per hæc verba, Si quis pro amore maleficus sit*, intelligitur is qui philtiris seu incantationibus amatoris ad se trahit amorem mulierum aut puerorum, ut videmus in phariseis Theocriti, et Virgilio, et in Pseudomante Luciani, qui eas vocat *τὰς χάριτας ἐπὶ τοῖς ἰπρωτοῖς*, id est, veneres, seu gratias ad amorem conciliandum. Maxima autem pars hujus capitis profertur ab Ivone Carnotensi, p. 15, cap. 110, ex Pœnitentiali Theodori; sed in quibusdam variat. In fine capitis adversus immissorem tempestatum pœna statuitur, quemadmodum apud Burchardum, lib. X, cap. 28, ex Romano Pœnitentiali. Sed ejusdem libri cap. 8, ex eodem Pœnitentiali Romano, statuitur pœna in eum qui credit esse aliquos tempestatum immissores, quæ secum pugnare videntur. Agobardus, Lugdunensis episcopus, libellum edidit, in quo damnat eos qui credunt esse aliquos tempestatum immissores; et auctor questionum inter opera sancti Justini martyris, quæst. 51, scribit non hæc posse fieri magorum industria; atque ejusmodi homines appellari *νεφεδιάρτας*: Latini vocant *tempestatios*, ut scribit Agobardus ibidem, et Benedictus Levita, lib. I Capit., tit. 6, et hæc tempestat dicitur *aura levititia*, ut scribit Agobardus.

C *Cap. 6, notanda sunt hæc verba, Si quis in Kalendis Januarii, quod multi faciunt, et in cervulo vadit, aut in vetula vadit, quæ sumpta sunt ex concilio Antiodorensi, can. 1: Non licet Kalendis Januarii vetula aut cervulo facere*. Meminit Burchardus, lib. XIX, cap. 5: *Fecisti aliquid tale quod pagani fecerunt, et adhuc faciunt in Kalendis Januarii in cervolo et vegula*. Si dum vitola pro vitula. Aliam ejusdem conjecturam vide ibidem, Musei Italici pag. 394.

D

fecisti, triginta dies in pane et aqua pœniteas. Et sanctus Pacianus episcopus Barcinonensis. Parænesi ad pœnitentiam: *Hoc etiam puto proxime cervulus ille profecit, ut eo diligentior fieret, quo impressius notabatur, et tunc illa reprehensio expressi ac sæpe repetiti non compressisse videatur, sed erudiisse* 473 *luxuriam, me miserum! quid ego facinoris admisi? Puto, nescierant cervulum facere, nisi illis reprehendendo monstrassem.* Hæc erat superstitio, ut Kalendæ Januarii homines, ferarum et pecudum formis assumptis, huc et illic petulantius discursarent, ut docuimus in notis et observationibus ad Concordiam regularum, cap. 50, § 4. In eodem capite nostri Pœnitentialis hæc sequuntur: *a Si quis sortes habuerit quas sanctorum contra rationem vocant. His similia refert Burchardus, lib. 10, cap. 9, ex Pœnitentiali Romano in hunc modum: Auguria vel sortes quæ dicuntur falsæ sanctorum, vel divinationes, qui eas observaverint, vel quarumcunque scripturarum; vel votum voverint, vel persolverint ad arborem, vel ad lapidem, vel ad quamlibet rem, excepto ad ecclesiam, omnes excommunicentur.* Sequitur: *Si quis ad arbores vel fontes, etc.* Hæc *b* sumpta sunt ex conciliis Agathensi, can. 42, Turonensi II, can. 22, et Antissiodorensi, can. 5 et 4. Sequitur: *Si quis mathematicus, etc.* Ibi τὸ mathematicus est magus. Proprie tamen is est qui, hora natiuitatis inspecta, quæ cuique ventura sunt perscrutatur. Sanctus Augustinus, lib. II de Doctrina Christiana, c. 21: *Qui genethliaci propter natalium dierum inspectiones, nunc autem vulgo mathematici vocantur.* Spartianus, in Severo: *Tunc in quadam civitate Africana sollicitus mathematicum consulisset, positaque hora ingentia vidisset astrologus.* Lamprius, in Antonino Diadumeno: *His diebus, quibus ille natus est, mathematici, accepta genitura ejus, exclamaverunt, et ipsum filium imperatoris esse, et ipsum imperatorem.* Et eorum prædicti mathesis. Spartianus in Ælio Vero, et in Severo: *Genituras sponarum inquirebat, ipse quoque matheseos peritissimus.* Mentem hominis tollere est vim imaginativam ejus ita turbare, ut se exi-timet jumentum esse aut aliquid brutum, ut mulier illa apud Palladium quæ se jumentum esse credebat, quam beatus Macarius Ægyptius sanavit, et quondam Proeti filia, et in quos Circe dementaverat, quemadmodum olim poetæ fabulati sunt. Lib. VI legis Wisigothorum, tit. 2, l. 5, dicitur: *Et hi qui per invocationem demonum mentes hominum conturbant.* Sequitur ligaturarum prohibitio, de quibus agit sanctus Augustinus, lib. II de Doctrina Christiana, cap. 20: *Ad hoc genus pertinent omnes etiam ligaturæ, atque remedia, quæ medicorum quoque disciplina condemnat, sive in quibusdam notis, quas characteres vocant, sive in quibusdam suspendendis atque illigandis.* Et cap. 29: *Aliud est enim dicere: Tritam istam herbam si biberis, venter non dolebit; et aliud est dicere: Istam herbam collo si suspenderit, venter non dolebit.* Meminit Ammianus Marcellinus, lib. XV: *Si quis remedia quartanæ vel doloris alterius collo gestaret, etc.* Et sanctus Bonifacius, episc. ad Zachariam papam: *dicunt quoque se ibi vidisse mulieres pagano ritu phylacteria et ligaturas in brachiis et cruribus habere.* Consule quæ de phylacteriis et amuleti scripsimus ad Concordiam regularum, cap. 5, § 6. Id quod sequitur: *Si qui simul edunt festivum tantem, etc., nihil aliud est quam can. 7 synodi Ancyranæ, ubi biennio subjacere, significat esse in tertio gradu Pœnitentium qui ὑπόπρωτος, id est, substratio dicitur; qua pœnitentes hujus gradus substernunt se episcopis, cum eis episcopi manus imponunt, ut supra notatum est. Hæc autem verba, Et sic suscipi, sic*

explicanda sunt, ut ille post gradum substrationis suscipiatur in gradu consistentiæ, ut oret in Missa cum fidelibus, ut supra dictum est. *Ista autem, Quæ obedire oportet, et post oblationem, etc., corrupta sunt, et ita ex eadem synodo castiganda: Et postea an cum oblatione sint admittendi, oportet uniuscujusque spiritum probare, et vitam singulorum cognoscere.* Hæc verba, *Singuli tantum vitium hoc fecerit, corrupta sunt, et legendum est. Si gulæ tantum vitio hoc fecerit.* Hæc verba, 474 *Sine oblatione communicet, capienda sunt de communione in Oratione et precibus, assistendo Missæ integræ cum fidelibus, sine tamen oblatione, hoc est sine Eucharistiæ sumptione. Sequitur tandem, Si quis manducaverit sanguinem, etc.* Ferunt Act., XV cap., sanguinis comestionem prohibitam fuisse, ut etiam postea in VI synodo, can. 67, ubi prohibetur comestio sanguinis cujuscunque animalis, non solum quavis arte conditi, sed etiam quoecunque modo comedatur; et hæc pro more Ecclesiæ Orientalis. Quod etiam aliquando in Ecclesia Occidentali fuit observatum, ut liquet ex epist. Ecclesiarum Lugdunensis et Viennensis ad Ecclesias Asiæ et Phrygiæ, apud Eusebium, lib. V Hist. eccl., cap. 1, in qua Biblii martyr respondens calumniæ paganorum dicit: *Πῶς ἂν παιδία φάγοιεν οἱ τοιοῦτοι, οἷς μὴδὲ ἀδύνατον ζῶων αἷμα φαγεῖν ἔξόν;* id est: Quomodo illi infantes comederent, quibus ratione carentium animalium sanguinem edere non licet? Sed ubique usitatum in Occidentali Ecclesia non fuit. Nam quidam Actorum locum interpretantur de homicidio, et sanguinis humani effusione, ut sanctus Pacianus episcopus Barcinonensis in Parænesi ad penitentiam.

Cap. 7, statutum adversus membrorum sui ipsius mutilationem sumptum est ex canone 23 apostolorum, in quo statuitur ut laicus seipsum mutilans excommunicationi subjaceat tribus annis. Quod spectat ad avorsum voluntarie factum, hoc facinus capitali pœna plectitur lib. XXXI, ff. de Pœnis, et can. 92 synodi Trullensis. Usurarium prohibitio sumpta est ex canone 17 synodi I Nicænæ, in quo usuræ prohibentur. Servi, alieni, videlicet, et ingenui venditio interdicitur lib. V legis Wisigothorum, tit. IV, l. 11 et 17. In Pœnitentiali Theodori, apud Burchardum, lib. XIX, c. p. 85, tribus annis pœnitentiæ hæc facinus animaverunt. Hæc verba, *Si quis aream, etc., ita citantur a Burchardo, lib. XIX, cap. 86, ex Pœnitentiali Romano: Si quis domum vel aream cujuscumque voluntarie igne cremaverit, sublata vel incensa omnia restituat, et tribus annis pœnitentiam agat.* Et apud eundem, lib. V ejusdem libri in examine pœnitentis hæc habentur: *Concremasti domum vel aream alterius dii mediatione? si fecisti, redde damnum, et unum annum per legitimas ferias pœniteas.* Hoc decretum, *Si quis per iram, etc., in hunc modum ex Pœnitentiali Romano a Burchardo refertur, lib. XIX, cap. 101: Qui per rixam ictu debilem vel deformem hominem fecerit, reddat impensas medici, et medium annum pœniteat. Si laicus per delum sanguinem effuderit, reddat illi tantum quantum nocuit, et si non habet unde reddat, solvat in opera proximi sui, quandoque ille infirmus est; et postea, quadraginta dies in pane et aqua pœniteat.* Sequitur: *Si quis de ministerio Ecclesiæ, etc.* Ubi ministerium sanctæ Ecclesiæ sunt vasa sacra seu argentea. Deinde post τὸ Ecclesiæ videtur deesse propositio ad; legendum igitur, *c Si quis de ministerio Ecclesiæ ad qualecunque opus, etc.* Tandem sequitur: *Si quis cum animalibus peccaverit, etc.* Quod nihil est aliud quam canon 16 synodi Ancyranæ, ubi legitur εἰκοσασταῖς, id est, viginti annorum, hic vero triginta annorum. Cætera mutila sunt. In his verbis commu-

^a In judicio pœnit. Sacramentarii Gallic., art. 26: *Si quis sortes sanctorum contra rationem invocet, etc., ubi observat noster Mabillonius ejusmodi sortes fieri per sacros Codices. Quæ hic sequuntur id non obscure innuunt.*

^b Idem fere habetur in laudato Judicio pœnit.,

art. 27: *Si quis ad arbores, vel ad fontes, aut cancellos, etc. votum voverit, tres annos pœniteat, etc.*

^c In Jud. pœnit. legitur, art. 58: *Si quis aliquid de ministerio sanctæ Ecclesiæ fraudaverit, vel neglexerit, septem annos pœniteat, etc.*

nionem mereatur, deest tō *Orationum*. Postea adde: *A Cum in communione quinque annos perseveraverit, oblationis sit particeps Pro eorum, lege ejus. Hæc verba, Incessanter ad peccandum, redundant. His verbis, Subiaceant, adde, et communionem precum consequantur. Ad hæc verba, quinque, subaudi annos.*

Cap. 8, hæc constitutio, *Episcopus faciens fornicationem, etc.*, habetur can. 25 apostolorum, et apud Burchardum, lib. xvii, cap. 39, ex Pœnitentiâ Theodori. Sed hic locus, *Prælato ante monachi votum, corruptus est, et sic legendum est ex eodem Pœnitentiâ Theodori, 475 Presbyter autem, prælato monachi voto, id est, qui nulli voto monachatus obnoxius est. Superpositio autem hoc loco abstinentia est a cibo die solido et integro; et superponere est integro die a cibo abstinere, est et jejunii superadditio, dilatatio; superponere est dilatare jejunium, Græce, ὑπερθεσις, id est, superpositio, quo vocabulo utitur sanctus Cyrillus Hierosolymitanus, Catech. 18: *Propter labores autem provenientes, ἕκ τε τῆ; ὑπερθεσις τῆς νηστίας τῆς παρασκευῆς καὶ τῆς ἀγρυπνίας* id est, ex superpositione, dilatatione, superadditione jejunii parasceves, et vigiliæ; et ὑπερθεσθαί, id est, superponere, dilatare jejunium, superaddere; quo vocabulo utuntur Dionysius Alexandrinus in epistola ad Basilidem, et sanctus Epiphanius in expositione fidei. Tandem hoc vocabulum, *Quinquagesimæ, corruptum est, et legendum Quinquagesimæ, intelligiturque Quinquagesima paschalis, id est, dies illi quinquaginta qui intercedunt inter utramque solemnitatem Paschatis et Pentecostes, qui ex more antiquo jejuniis vacant.**

Cap. 9, *Si causa negligens, lege si causa negligentia.* In his verbis, *pro bonis rebus offerre, tō rebus redundare videtur. Sed de hoc loco infra. Sequitur, Si quis præbet ducatum barbaris. Aliter apud Burchardum, et fusius hæc proferuntur lib. xix, cap. 103, ex Pœnitentiâ Romano: Si quis præbet ducatum super Christianos, ut deprædentur, et non acciderit strages Christianorum, tres annos pœnitat; sin vero, ejectis armis, usque ad mortem mundo mortuus vivat. Postea prohibetur manducare carnem animalium, quorum mors ignoratur, ne forte morticinum aut suffocatum comedatur. Hæc verba, *Pueri sermocinantes, etc.*, usque ad finem capituli citantur ex Pœnitentiâ Romano, a Burchardo, lib. xvii, cap. 66, ubi legitur *Pueri soli sermocinantes, nempe de fornicatione cœnædica, intra semetipsos, et paulo ante dixit: Post tō osculum, in loco citato ponitur particula non, quod peccatum ibidem quinque superpositionibus animadvertitur.**

Caput 10 sequitur, cujus titulus corruptus est, et legendum *De defectibus circa sacrificium. Quædam ex his peccatis circa sacrificium Missæ exstant in Pœnitentiâ ins. sancti Columbani abbatis Luxoviensis in Burgundia. Hoc autem caput prolixum est. Sed puto unico plura titulo comprehendendi, et exscriptorem hujus Pœnitentiâ usum fuisse corrupto Codice, aut certe ipsi defuisse diligentiam exscribendi. Quæ vero in hoc capitulo spectant ad sacrificium Missæ, exstant apud Burchardum, lib. v, capitibus 51 et 52, ex Pœnitentiâ Romano; sed in quibusdam variant. Quid sit chrisimal supra dictum est agendo de basilicæ dedicatione. Hæc verba, *Ut si mens gravatus, etc.*, corrupta sunt, et legendum, *ut sumens sacrificium gravatus saturitate ventris, etc.* Sequentia, *Diaconus obliviscens oblationem offerre, etc.*, corrupta sunt. Apud Burchardum, cap. 51 libri citati, legitur: *Diaconus obliviscens oblationem offerre, donec offeratur lintemmen, quando recitantur nomina pauperum, similitur pœnitent. Sequitur, Si autem in farina, etc.* Videtur ante hæc verba quædam deesse. Pro *quadragesimas*, apud Burchardum legitur *quadragesimas.**

^a Judic. pœnitentiâ, art. 46, ita habet: *Sacerdos qui offert, et ceciderit de manibus ejus Eucharistia in terra, et non invenerit eam, scopam munda scopet, et comburat igne, etc.*

Post tō negligens adde fuerit. Apud Burchardum legitur: *Et qui neglexerit, quaternis diebus suam negligentiam solvat. Loco a istorum verborum, Et invenitur aliquid, apud Burchardum legitur Ut non inveniat. Prior lectio potior est, quia declaratur quid faciendum sit, cum aliquid de sacrificio invenitur. At hæc verba, *Et si inventum fuerit, aliter leguntur apud Burchardum: Si vero sacrificium inventum fuerit, locus scopis mundetur, et stramen, ut supra, ignetur, et cinis, et supra, recondatur, et Sacerdos viginti dies pœnitent; ubi legendum, igni detur. Quod sequitur, Si de calice per negligentiam, etc., exstat apud Burchardum, lib. v, cap. 47, ex decretis Pii papæ, cap. 3, ubi corrupte legitur *linguabitur, 476 sed scribendum lingua lambatur. In sequenti articulo, ubi tō vicibus scribitur, deest vocabulum numerum exprimens. In capite citato Burchardi deest tō vicibus. Appellatur hic Oratio Dominica *periculosa*, quia olim illam in Missa cum tanta reverentia et cautela recitabant Sacerdotes, ut grande piaculum se admisisse crederent, si inter recitandum vel leviter titubassent. Hæc verba, *Si quis non pœnitent, intelliguntur de his qui, dum sani sunt, ad pœnitentiam non veniunt, sed eam in infirmitate petunt. Hi autem tres articuli de pœnitentia sumpti sunt ex conc. Carthagin. iv, canonibus 76, 77, 78 et 79. Hæc verba, *Sed non illa, qui dimisit, corrupta sunt, et legendum, Sed non illi, quam dimisit, id est, a qua separatus est. Hæc verba, Si quis nolendo pare tibus occidit hominem, ita exponenda sunt: si quis, præter voluntatem suam, cognatorum aut propinquorum suorum servum occiderit. Nam hoc loco parentes sunt propinqui et cognati, et homo is est qui servilis est conditionis, de quo vocabulo consule Cujacium, Feud. lib. 1, et Fredericum Lindenbrogium in Glossario, et in notatis ad Paulum Warnefridum, l. iv de Gestis Langobardorum, c. 3. Hæc verba, *Si qua mulier suaserit alteri mulieri maritum, mutila sunt, sed addendum est tō dimittere, vel relinquere, vel quid simile. Hæc, si quis Christianorum Christianum viderit ambulans, etc., sunt corruptissima, quæ ita castiganda esse conjicio, Sē qua Christianorum Christianum viderit ambulans, vel oberrantem, et non monstraverit ei viam, sicut excommunicatus, vel quid simile reponendum est; quemadmodum sequentibus verbis, parentem suum vendiderit, hæc sunt præponenda, si quis, ut legatur, si quis parentem suum vendiderit.******

Hæc constitutio, *Si tertium acceperit, etc.*, notanda: quamvis enim bigamos, trigamos, etc., permittat Ecclesia, quia tamen hæc polygamia seu nuptiarum repetitio aliquid incontinentiæ in homine notat, ejusmodi homines præter irregularitatis notam quibusdam aliis pœnis olim subjacere voluit. Sanctus Basilus, epist. 4 canonica, ad Amphilochem, digamos duobus annis, trigamos quinque a fidelium societate segregavit. Constitutio Constantini Porphyrogenetæ imperatoris, facta anno mundi *VICTIIVCXIX*, quadrigamos, dum in hoc statu permanserint, ab omni cœtu ecclesiastico separari, et templi ingressu arceri jubet, ut refert Theodorus Balsamo ad epist. citatam. Quid sane statuisset ille imperator de illo homine qui Romæ tempore sancti Hieronymi viginti uxoribus superstes fuerat, et de illa muliere quæ jam duo et viginti maritos composuerat; qui tandem simul matrimonio conjuncti sunt, expectantibus summo studio Romanis quis e duobus alterum efferret; quod cum viro contigisset, coronatus ille et palmam ferens uxoris feretrum præcessit, ut scribit sanctus Hieronymus, epist. ad Ageruchiam? Leo Philosophus imperator ecclesia ejectus est, quod quadrigamus esset, ut scribit Cedrenus.

Quod sequitur, *Si quis comas incidit, etc.*, propter

^b Jud. Pœnit., si tutoaverit sacerdos super *Orationis Domin., die uno in pane et aqua. Vide notam Mahillonii ad hunc locum. Tutoaverit hic idem est ac titubaverit.*

superstitionem paganicam statuitur. Nam pagani, dum mortuos efferebant, et sepeliebant, mercede conducebant mulieres, quæ mortuum flerent, laudarent, aliosque ad hoc excitarent, sibi que crines incidere, ac genas laniarent, quæ Præficæ dicebantur. Nonius Marcellus, cap. 1: *Præficæ dicebantur apud veteres, quæ adhiberi solent funeri, ut flerent, et sortia facta laudarent.* Glossæ veteres: *Præfica ἡ πρὸ τῆς κλύνης ἐν τῇ ἐκφορᾷ κοπιούμενη, θρήνηδος ἐπ' ἐκφορᾷ,* id est, quæ lectum præcedens in elatione mortui laniatur, quæ in elatione mortui lugubre carmen canit. Glossæ veteres mss. biblioth. Corbeiensis harum meminere: *Præficæ principes plantius.* Hunc morem nobis declarat Servius, in XII Æneidos: *Moris fuit apud veteres ut ante rogos humanus sanguis effunderetur vel captivorum, vel gladiatorum, quorum si forte copia non fuisset, laniantes genas 477 suum effundebant.* Idque videtur in lege XII tabularum apud Ciceronem. lib. II de legibus, ubi ejusmodi insania prohibetur: *Mulieres genas ne radiunt, neve lessum funeris ergo habent.* Ubi lessus est carmen funebre quod alias nenia dicitur. Ejusmodi mulieres etiam capillos scindebant, ut hic prohibetur; hoc palam est ex Lucilio XXII, apud Nonium, loco citato: *Mercede qua conductæ flent alieno in funere multo, et capillos scindunt.* Tonsuræ et rasura capillorum in funeribus etiam Græcis usitata fuit, luctus causa. Euripides, in Alceste, actu I:

... ἡ τεμὸν τρίχα
καὶ μέλαινα στολὴν πέπλοιο
Ἀμφιβλώμεθ' ἤδη;

Id est, num comam secem, aut pullo cultu vestium jam indui oportet? Et actu II:

Πένθος γυναικὸς τῆσδε κοινοῦσθαι λέγω
Κουρᾷ ξυρίκει, καὶ μελαμπέπλοιο στολῆ.

Id est, hujus mulieris luctus jubeo esse participes comæ rasura, et pullis amiculis. Sic olim apud Ægyptios in quacunque domo canis mortuus fuerat, omnes domestici universo corpore raso magno luctu afficiebantur, ut scribit Eusebius, lib. II de Præparatione evangelica, cap. 1. Ungulæ, quarum in hoc capitis loco fit mentio, sunt instrumenta ferrea præcurva et acuta in modum unguis, lacerandæ carni idonea, quibus carnifices olim in martyrum supplicis utebantur, quæ et fiduculæ dicuntur, ut clarum est ex sancto Isidoro, lib. V Originum, cap. 27: *Ungulæ dicte quod effodiant; hæc et fiduculæ quia eis rei in eculoe torquentur, ut fides invenitur.* Idem patet ex Glossis Cyrilli: *ὄνυχες οἱ εἰς τὰ βασανιστήρια, fiduculæ, id est, unguis seu unguis, quarum est usus in torturis, seu quæstionibus.* Idem facile colligitur ex Prudentii Peristephano de sancto Romano martyre:

... Cum furens interserit
Asclepiades, vertat ictum caruifex
In os loquentis, inque maxillas manum
Sulcosque acutos, et fiduculas transferat.

Et paulo post:

Implet jubentis dicta lictor improbus
Charaxat ambas unguis scribentibus
Genas...

Ubi vides, cum imperavit præses genas martyris lacerari fiduculis, postea a poeta subungi genas martyris a ministris unguis charaxari scribentibus: ex quo liquido constat hæc vocabula ejusdem esse significationis. Isidorus a fide nomen deducit; sed verbale est a præterito *fidi*, verbi *findo*. Hujusmodi un-

A gulæ erant bisulcæ, seu bifidæ, id est duos mucrones habebant incurvos, ut clarum est ex eodem hymno:

... Sponte nudas offerens
Costas bisulcis exsecandas unguis.

Unde infra appellatur unguia, hincque mucro.

Scindunt utrumque milites teterrimi
Mucrone hinclo pensilis latus viri.

Et hæc de unguis. τὸ *Herbarius*, quod sequitur, est veneficus, 478 ob herbas maleficas et herbarum venena quibus veneficus utitur. Unde vocabulum Gallicum *enherber*, id est veneno aliquem necare. Vetus poeta:

Sous gist le frals serpent en herbe,
Fuyez, enfants, car il enherbe.

Ante hæc verba: *Si cessaverit suscipere eum, desunt nonnulla; non enim cohærent ista superioribus. Vocabulum acceptor corruptum est; lege accipiter. Hic poenitentia datur ob morticini et suffocati esum, qui etiam prohibetur can. 63 apostolorum, et can. 67 sextæ synodi. Huc spectat illud Burchardi, cap. 5 libri XIX: *Comedisti morticina, id est animalia quæ a lupis seu a canibus dilacerabantur, et sic mortua inventa sunt? si fecisti, decem dies in pane et aqua poenitere debes. Comedisti aves quas oppresserat accipiter, et non prius occidisti eas ferro aliquo? si fecisti, quinque dies in pane et aqua poeniteas.* Sequitur: *Si gallina in puteo mortua fuerit, etc.* His fere similia referuntur a Burchardo, lib. XIX, cap. 106, ex Poenitentiali Romano: *Si quis dederit alicui liquorem in quo mus, vel mustela mortua inventa sunt, si laicus est, septem dies poeniteat; si in cœnobii contigerit, trecentos Psalmos cantet. Qui postea noverit quod talem potum biberit, sexaginta Psalmos cantet.* Sequitur: *Si quis mus, aut gallina, etc.* Haud absimile est id quod refertur a Burchardo, ex eodem Poenitentiali Romano: *Qui comedit, vel bibit intinctum a familiari bestia, id est cane, vel cato, et scit, centum Psalmos cantet; si nescit, duos dies jejuset; vel si redimere voluerit, quinquaginta Psalmos cantet.* Sequitur: *Si piscis mortuus fuerit in piscina, etc.* Huic simile est illud Burchardi, lib. XIX, cap. 5: *Comedisti piscem, qui mortuus est in flumine inventus? si fecisti, tres dies in pane et aqua poeniteas.* In his verbis: *Nemo manducet carnem ejus, τὸ ejus* refertur ad τὸ animalis cum quo homo coierit. Sequentia, *Si voluerit pro anima sua dare, etc.*, hæc corrupta sunt, nec satis superioribus cohærent, et sic legenda arbitror: *Si voluerit pro anima sua dare elemosynam de his pecuniis quæ fuerunt de præda, et suam egit poenitentiam, potestatem habet.**

Huc usque Codex Corbeiensis, in quo, ut arbitror, finis hujus Poenitentialis desideratur. Hæc autem breviter perstrinximus, ut aliquam lucem huic Poenitentiali afferre possemus. Nec plura de antiquorum poenitentia Christianorum scribimus, cum ante nos multi docti viri in hoc campo decurrerint, ac præsertim Gabriel Albaspinæus, episcopus Aurelianensis, lib. II observationum; Joannes d'Artis, juris in Universitate Parisiensi antecessor et professor regius, in libro de Canonica Ecclesiæ disciplina circa sacramenta, etc.; et Dionysius Petavius, societatis Jesu, in Animadversionibus in sanctum Epiphanium, ad hæresim 59, quæ est Novatianorum; nec est nostræ consuetudinis omnia doctorum scripta congerere, ut faciunt hodie nonnulli inmanium voluminum consarcinatores, qui librorum mole non tam musæ ornant quam bibliothecæ et bibliopolarum officinæ onerant. Sed redeamus ad propositum.

680. *Missæ pro episcopo defuncto.* Sequuntur Missæ pro defunctis quarum mentio est in concilio Bra-

* De defunctorum memoria, et pro eorum quiete orationibus, vidè apud Epiphanium, de Expositione fidei n. 23. Jam vero quod ad mortuos spectat nominatum illorum fit mentio; ac preces et sacrificia, mys-

teriaque frequentantur. Consule animadversiones doctiss. Petavii Tom. II. p. 367. Plura de hoc argumento lege in notis ad lib. 4. Dialog. Cap. 55. De elemosynis ad mortuorum refrigerium lege Paulinum

carensi, 1 can., quarum causa aliquid de exsequiis defunctorum dicemus duobus hic descriptis exsequiarum officijs, uno ex Codice ms. Rhemensi, altero ex Codice ms. Ratoldi abbatis. Sic igitur Rhemensis Codex :

« *Incipit officium pro defunctis. In primis cantatur Psalmus In exitu Israel, cum Antiphona, vel Alleluia : Deinde has Orationes cantat presbyter :*

« *Piæ recordationis affectu, fratres charissimi, commemorationem faciamus 479 cari nostri ill. quem Dominus de tentationibus sæculi assumpsit, obsecrantes misericordiam Dei nostri, ut ipsi retribuere dignetur placitam, qui tam mansionem; remittat omnes lubricæ temeritatis offensas; ut, concessa plene indulgentiæ venia, quidquid in hoc sæculo proprius error attulit, totum ineffabili pietate ac benignitate sua compenset. Per Dom. Collecta sequitur : Diri vulneris novitate percussus, et quodammodo cordibus sauciatus, misericordiam tuam, mundi Redemptor, fidelibus vocibus imploramus, ut chari nostri animam, etc. Collecta sequitur : Tu nobis,*

Domine, auxilium prestare digneris, tu opem, tu misericordiam largiaris, Spiritum etiam famuli tui ill. ac chari nostri, etc. Item antia : Suscipe, Domine, animam servi tui revertentem ad te de Ægypti partibus, proficiscentem ad te. Emitte angelos tuos sanctos in obviam illi, et vias justitiæ demonstra ei, etc. Item Præfatio defunctorum : Antiqui memores chirographi, fratres dilectissimi, quo primum hominis peccato, et corruptioni addicta est humana conditio, sub cujus leges ibi unusquisque fornicat quod alii accidisse videat, Omnipotentis Dei misericordiam deprecemur pro spiritu chari nostri, (cujus hodie depositio celebratur et eum in æterna requie suscipiat, et beata resurrectione repræsentet. Per. Collecta nunc sequitur : Deus, qui justis supplicationibus præsto es, qui pia vota dignaris inuerti, da famulo tuo N., cujus diem depositionis hodie officia pia præstamus, cum sanctis atque electis tuis beati numeris portionem. Dicuntur capitula. In memoria, et rel.; Ne tradas bestis, et rel.; Exsultent sancti, et rel.; Pretiosa est, et rel.; Exsultabunt sancti, et rel. Item oratio antequam ad sepulcrum deferatur. Præfatio. Deum judicem universitatis, Deum cælestium et terrestrium et infernorum Dominum deprecemur pro Spiritu chari nostri ill., ut eum Deus in requiem collocare dignetur, et in parte primæ resurrectionis resuscitet. Per Dominum nostrum Jesum Christum. Collecta sequitur : Te, Domine sancte, Pater Omnipotens, æternæ Deus, supplices deprecamur pro spiritu famuli tui illius, quem ab originibus hujus sæculi ad te accessisse præcepisti, etc. Item nunc Præfatio : Omnipotentis misericordiam deprecemur, cujus judicio aut nascimur aut finimur, ut spiritum fratris nostri ill., quem Domini pietas de incolatu mundi hujus transire præcepit, requies æterna suscipiat, et eum beata resurrectione præsentet, et in sinibus Abraham, Isaac, Jacob collocare dignetur. Per Dominum nostrum. Collecta sequitur : Deus, qui universorum creator et conditor es, qui cum sis tuorum beatitudo sanctorum, præsta nobis parentibus, etc. Item Oratio ad sepulcrum priusquam sepeliatur : Oremus, fratres charissimi, pro spiritu chari nostri, ill., quem Dominus de laqueo hujus sæculi liberare dignatus est, cujus corpusculum hodie sepultura tradetur, ut eum Domini pietas inter sanctos et electos suos, id est in sinu Abraham, et Isaac, et Jacob, collocare dignetur, et partem habeat in prima resurrectione ad quam factus est, orantibus nobis per Dominum. Collecta ejusdem sequitur : Opus misericordiæ tuæ est, Pater Omnipotens, æternæ Deus,

rogare pro aliis, qui nobis non sufficimus. Suscipe, Domine, animam servi tui ill., etc. Præfatio post sepulturam : Debitum humani corporis sepeliendi officium fidelium more complentes, Domine cui omnia vivunt fideliter deprecemur, ut hoc corpus a nobis in infirmitate septum, in virtute et ordine sanctorum resuscitet, ut ejus spiritum et fidelibus jubeat aggregari, cuique in iudicio misericordiam tribuat, quemque morte redemptum, debitum [Leg. debito] solutum Patri reconciliatum, boni pastoris humeris reportatum, spiritu sancto protectum, in comitatu æterni regis perenni gaudio et sanctorum consortio perfrui concedat. Per Dominum. Omnipotens æternæ Deus, qui humano corpori a te ipso animam inspirare dignatus es, etc. Redemptor animarum Deus, æternitatem concedo functis, etc. Commendamus tibi, Domine, animam fratris nostri ill., etc. 480 Migrantium in nomine tuo de hac instabili et tam incerta sempiternam illam vitam ac lætitiæ cælestibus præsta salvam. Per Dominum nostrum. »

Hactenus officium sepulture ex Codice Rhemensi. In quod hæc paucula notanda sunt, et in primis hæc verba vel alleluia, ex quibus constat olim hanc lætitiæ vocem in defunctorum officium non fuisse prætermisam, ob lætitiæ que toti Ecclesiæ ex morte Justorum obvenit, ut videre est apud sanctum Hieronymum, in epitaphio Fabiolæ : Et jam summa volans tanti prænuntia luctus, totius urbis populum ad exsequias congregabat : sonabat Psalmi, et aurata tecta templorum in sublimia quatiebat alleluia. » Hæc lætitiæ vox a Græcis canitur in liturgia εις κοινωθέντας, id est, de his qui dormierunt, finita Epistolæ lectione. Post hæc verba, Cantat presbyter, videtur deesse τὸ Præfatio, quia non est hæc Oratio, sed Orationis denuntiatio, quemadmodum infra scriptum est : Item Præfatio defunctorum, siquidem est denuntiatio seu invitatio presbyteri per quam invitat populum ad orandum, quemadmodum supra notavimus ad tertiam quartam majores hebdomades. »

Hæc in sacris hoc nomen Præfatio bifariam usurpari notandum est, primo pro illa Præfatione, seu gratiarum actione, et dispositione ad consecrationem, quæ Canonis Missæ præmitti solet; secundo pro illa denuntiatione, seu invitatione ad orandum a presbytero pronuntiata, quæ Collectæ seu Orationi præponi solet, ut in hoc defunctorum officio facile est animadvertere. Postea sequuntur capitella qui sunt versiculi quidam, ut ex ipsomet officio constat. Idem patet ex concilio Agathensi, can. 33 : Et in conclusione matutinarum vel vespertinarum Missarum, post hymnos capitella de Psalmis dicantur, et plebs, collecta Oratione, ad vesperam, ab episcopo cum Benedictione dimittatur. Sumitur etiam pro Collecta seu Oratione. Gregorius Turonensis, lib. 1, de Miraculis sancti Martini, cap. 5 : Nam noveritis fratrem meum Martinum sacerdotem egressum fuisse de corpore, me autem ejus funeri obsequium præbuisse, peractoque ex more servitio, capitellum vobis excitantibus non explevi. Teridius, in regula monachorum, n. 21 : Perfectis Missis, dicite Matutinos directaneo. Exaltabote, Deus meus et Rex. Deinde Confitemini. Inde Cantemus Domino. Lauda, anima mea, Dominum. Benedictionem (leg. Benedictiones) Laudate Dominum de cælis. Te Deum laudamus. Gloria in excelsis. Et capitello (lege capitellum) omni Dominica sic dicatur. Post hæc verba, Priusquam sepeliatur, videtur desiderari τὸ Præfatio. Nam hæc quæ sequitur, Oratio non est, sed Præfatio.

His ita elucidatis exscribendum est officium sepulture ex Cod. ms. Ratoldi abbatis in hunc modum : Incipiunt Orationes in agenda mortuorum. Cum

Ad hæc referri potest quod legitur apud Vict. Vit., Hist. Vand. persecut., cap. 5 : Quis vero sustineat, ac possit sine lacrymis recordari, cum præciperet nostrorum corpora defunctorum, sine solemnitate hymnorum, cum silentio ad sepulturam perducere ?

Ep. 53, ad Alethium : *Benedictæ conjugis tuæ animam refecisti, in illam transfundente Christi manu, quæ tua pauperibus erogabatur. Et in fine ejusdem epistolæ : Jam pascitur tuis panibus, et affluit tuis opibus.*

anima in agone sui exitus dissolutio corporis visa fuerit laborare, convenire studerunt fratres, vel ceteri quique fideles; et canendi sunt septem penitentiae Psalmi, id est duo Domine, ne in furore tuo, et duo, Domine, exaudi. Beati quorum, et De profundis, et Miserere mei, Deus. Atque agenda est litania, prout permiserit ratio temporis, et secundum quod in causis egressuri perspici poterit, vel aestimari. Finitis autem sanctorum nominibus, mox incipiatur ab omnibus responsus Subvenite, sancti Dei. Quo finito, dicat sacerdos hanc Orationem sive commendationem pro eo: *Oratio.* Tibi, Domine, commendamus animam famuli tui ill., ut defunctus sæculo tibi vivat, etc. *Alia.* Misericordiam tuam, Domine sancte, Pater omnipotens, æterne Deus, pietatis affectu rogare pro aliis cogimur, etc. Si autem quidem supervixerit, canantur alii Psalmi, vel agatur litania, usquequo anima corpore corruptionis absolvatur: In cuius egressu dicitur *Antiphona:* Suscipiat te Christus, qui vocavit te, et in sinum Abrahamæ angeli deducant te. *Psalm.* In exitu Israel. *Sequitur Oratio:* Omnipotens sempiternus Deus, qui humano corpori **481** animam ad similitudinem tuam inspirare dignatus es, etc. *Item Antiphona* Chorus Angelorum te suscipiat, et in sinu Abrahamæ te collocet, ut cum Lazaro quondam paupere æternam habes requiem. *Psalm.* Dilexi quoniam, usque Ad Dominum cum tribularer. *Sequitur Oratio:* Dirum vulneris novitate percussus, et quodammodo cordibus sauciatus, etc. *Tunc rogat pro eo sacerdos orare:* Et ne nos inducas in tentationem. Requiem æternam. Anima ejus in bonis demorabitur. Et non intres in iudicium. A porta inferi. Partem beatæ resurrectionis obtineat, vitamque æternam habere mereatur in cælis, per te Christe Jesu, qui vivis et regnas Deus per omnia sæcula sæculorum. *Alia:* Deus, cui soli competit medicina prestare post mortem, etc. *Tunc lavatur corpus defuncti. Oratio post lavationem corporis antequam de domo efferatur:* Oratio. Suscipe, Domine, animam servi tui N., quam de ergastulo hujus sæculi vocare dignatus es, etc. *Alia:* Suscipe, Domine, animam servi tui N., ad te revertentem; vestem cælestem indue eam, et lava eam sancto fonte vitæ æternæ, etc. *Tunc cum Responso* Subvenite, Sancti Dei, et alitis Responsis defunctorum deportatur; et cum appropinquatum fuerit Ecclesie, canitur *Psalmus* Miserere mei, Deus, cum *Antiphona* Requiem æternam. In ecclesia autem requiescet corpus defuncti, quoadusque pro ejus anima Missa canatur, et offeratur ab omnibus quibus sue it visum. Incipiant Missæ. *Oratio.* Quæsumus, Domine, pro tua pietate miserere animæ famuli tui ill., et a contagii mortalitatis exutum, etc. *Lectio Epistolæ* beati Pauli apostoli ad Thessalonicenses. Fratres, Nolimus autem vos ignorare de dormientibus, etc. *Sequitur secundum Joannem.* In illo tempore dixit Martha ad Jesum: Domine, si fuisses hic, etc. *Super oblata.* Animam famuli tui ill., Domine, ab omnibus vitiis et peccatis conditionis humanæ hęc absolvat oblatio, quæ totius mundi tulit immolata peccatum. Per Dominum. *Præfatio.* Æterne Deus: Quoniam quamvis humano generi mortis illata conditio^a peccata humana mentesque contristet, et tamen clementiæ tuæ dono spe futuræ immortalitatis erigimur, ac memores salutis æternæ non timemus lucis hujus sustinere facturam. Quoniam beneficio gratiæ tuæ fidelibus vita non tollitur, sed mutatur; atque animæ corporeo ergastulo liberatæ horrentia mortalia, dum immortalia consequuntur. Unde quæsumus ut famulus tuus ill. beatorum tabernaculis constitutus evasisse se carnales gloriatur angustias, diemque iudicii cum fiducia voto glorificationis exspectet. *Infra Actionem.* Hanc igitur oblationem quam tibi pro anima

A famuli tui ill. offerimus, quem hodie carnali corruptione liberasti, quæsumus, Domine, placatus accipias; et quidquid humanæ conditionis obreptione contraxit expendas, ut, tuis purificata remediis, ad gaudium sempiternum perveniat. Per Dominum nostrum Jesum Christum. *Ad Complendum.* Prosit, Domine, quæsumus, animæ famuli tui ill. Post celebrationem denique Missæ stat sacerdos juxta seretrum et dicit hanc Orationem: Non intres in iudicium cum servo tuo, Domine, ill., quoniam nullus apud te justificabitur homo, nisi per te omnium peccatorum tribuatur remissio, etc. *Sequitur Responsorium:* Subvenite, sancti Dei. *Versus* Chorus angelorum eam suscipiat, et in sinu Abrahamæ eam collocet. *Et ter* Kyrie eleison. *Item Oratio* Deus, cui omnia vivunt, et cui non pereunt moriendo corpora nostra, sed mutantur in melius, etc. *Sequitur Responsorium* Antequam nascerer, novisti me. *Versus* Commissa mea pavesco. *Et ter* Kyrie eleison. *Item Oratio* Fac, quæsumus, Domine, hanc cum servo tuo defuncto ill. misericordiam, etc. *Tunc rogat pro eo orare sacerdos:* Et ne nos inducas. Requiem æternam. A porta inferi. *Oratio* Inclina, Domine, aurem tuam ad preces nostras, quibus misericordiam tuam supplices **482** deprecamur, etc. *Et sic levatur de ecclesia cum Antiphona* Aperite^b illi portas justitiæ, et *Psalm* cxvii, id est, Confitemini Domino quoniam bonus. *Et deportatur usque ad sepulcrum. Oratio ante sepulcrum.* Piæ recordationis affectu, fratres charissimi, commemorationem faciamus chari nostri ill., quem Dominus de tentationibus hujus sæculi assumpsit, etc. *Sequitur Antiphona* Ingrediar in locum tabernaculi. *Psalm.* Quemadmodum desiderat. *Oratio* Obsecramus misericordiam tuam, omnipotens æterne Deus, qui hominem ad imaginem tuam creare dignatus es, etc. *Sequitur Antiphona* Hęc requies mea in sæculo sæculi. *Psalm.* Memento, Domine, David. *Oratio* Deus apud quem mortuorum spiritus vivunt, et in quo electorum animæ, deposito carnis onere, plena felicitate lætantur, etc. *Sequitur Antiphona* De terra plasmasti me. *Psalm.* Domine, probasti me. *Et ponitur in sepulcro corpus defuncti. Orationes post sepulcrum corpus.* Oremus, fratres charissimi, pro spiritu chari nostri ill., etc. *Alia.* Deus, qui iustis supplicationibus semper præsto es, qui pia vota dignaris intueri, etc. *Item alia oratio.* Deus vitæ dator, et humanorum corporum reparator, qui te a peccatoribus exorari voluisti, etc. *Item alia.* Deus, qui humanarum animarum æternus amator es, etc. *Alia.* Deus, qui iustis supplicationibus semper præsto es, etc., ut supra sed superiore diffusior est. *Item alia.* Temeritatis quidem est, Domine, ut homo hominem, mortalis mortalem, cinis cinerem tibi Domino Deo nostro audeat commendare, etc. *Alia.* Debitum humani corporis sepeliendi officium fidelium more complentes, Deum, cui omnia vivunt, suppliciter deprecemur, etc. *Tunc rogat pro eo orare sacerdos, et dicit capitula sicut superius:* Et partem beatæ resurrectionis obtineat, vitamque æternam habere mereatur in cælis, per te, Christe Jesu, qui cum Deo Patre in unitate Spiritus sancti vivis et regnas Deus, per omnia sæcula sæculorum. Amen. Miserere mei, Deus, secundum magnam. Requiem æternam. *Sequitur Oratio:* Absolve, Domine, animam famuli tui ill. ab omni vinculo delictorum, ut in resurrectionis gloria inter sanctos tuos resuscitatus respiret. Per Dominum nostrum, etc. Amen. Requiescat in pace. Amen. ^c Hactenus officium exsequiarum ex Codice Ratoldi; in quo primo notandum est^d agendam sumi pro officio divino. Sanctus Benedictus, cap. 13 regulæ: *Plane agenda maxima vel vespertina non transeat aliquando, etc.*

^a In Ms., peccata nostra contristet; tamen. Sed error est manifestus.

^b In Ms., illi; et eadem manu supra inter lineas, mihi.

^c In Ms., fideliter sed male.

^d In Edit. Pamel. legitur: in agenda mortuorum Orationes. In Cod. Reg. Suec., item alia Orat. in agenda mortuorum. Porro doctissimus Quesnellus censet agendam, in libris liturgicis idem significare

Secundo commendationem esse Orationem pro mortuis. Meminit concilium Milevitanum II, can. 12: *Sive Prefationes, sive commendationes, sive manuum impositiones ab omnibus celebrentur.* Et concilium Tolletanum IV, can. 12: *Componuntur Missæ, sive preces vel Orationes, sive commendationes.* Est etiam officium pro defunctis. Concilium Carthagin. III, can. 29: *Nam si aliquorum pomeridiano tempore defunctorum, sive episcoporum, seu clericorum, sive cæterorum commendatio facienda est, solis Orationibus fiat, si illi qui faciunt jam pransi inveniantur.*

Tertio notanda est lotio corporis defuncti juxta antiquam Christianorum consuetudinem, qui defunctis omnia pietatis officia exhibere solent, præsertim ob spem futuræ resurrectionis, quæ ab apostolis ad nos manavit, ut videre est Act. IX, de Tabitha Joppensi mortua, quæ sancti Petri ministerio revixit: *Quam cum lavissent, posuerunt eam in cænaculo.* Illius lotionis mentio est apud Eusebium, lib. VII Hist. eccl., cap. 17, ex Dionysio Alexandrino: *Quin etiam sanctorum corpora, manibus erectis supinisque excipere, gremio suo reponere, occludere oculos, ora obturare, illis adherescere, complecti, λοιπὸν καὶ περιστολαῖς κατακοσμοῦντες*, id est, lavare et vestibus induere non gravati sunt. Apud Gregorium Turonensem, cap. 3 lib. de Vita Patrum, de sancto Gallo Arvernæ episcopo: *Exinde ablutus 483 atque vestitus in ecclesiam deferretur.* Et multis aliis locis. Nihil agitur hic de mortui corporis unctione, quæ tamen apud multos olim usitata fuit, ut clarum est ex Prudentio in Cathemerino hymno de exsequiis defunctorum:

Aspersaque myrris Sabæo
Corpus medicanius servat,

Corippo, lib. III in laudem Justini minoris:

Centum aliæ species, unguentaque mira feruntur,
Tempus in æternum sercum servantia corpus.

Quod sanè etiam in primordiis nascentis Ecclesiæ factitatum fuisse constat ex Tertulliano, in Apologetico: *Thura plane non enimvis. Si Arabiæ queruntur, scient Sabæi pluris et charioris suas merces Christianis sepeliendis profigari, quam diis fumigandis.*

Fuit alia defunctorum unctio, sed inter ipsas exsequias cum divinis hymnis decantatis, μετὰ τὸν ἀσπασμὸν ἐπιχειρῶν τῶ χειροκρούμενῳ τὸ δάκρυον ὁ ἱερέαρχης: id est, post salutationem defuncto oleum infundit ponti ex, inquit Dionysius cap. 7 Hierar. eccl. Quæ quidem unctio non ad cadaveris conservationem in usu erat, sed ad declarandum eum qui defunctus est jam sacris certaminibus esse functum, quemadmodum ante baptismum oleo fuerat unctus in signum subeundorum ejusmodi certaminum, ut scribit idem Dionysius. Exstiterunt olim quidam hæretici, quos Theodoretus, in libro I de hæretic. Fabul., hæresi 15, Ascodytas vocat, qui defunctos suos ungebant, sed vana quadam superstitione ducti, quam noiat sanctus Irenæus, lib. I adversus hæreses, cap. 18: *Alii sunt qui mortuos redimunt, in fine defunctionis mittentes eorum capitibus oleum et aquam, sive supradictum unguentum (opobalsamum) cum aqua, et cum supradictis invocationibus, ut incomprehensibiles et invisibiles principibus et potestatibus fiant, ut superascendant super invisibilia interior ipsorum homo, quasi corpus quidem ipsorum in creatura mundi relinquatur, anima vero proficiatur Demiurgo.* Unctos vestibus induebant, ut constat ex Joanne Moscho, cap. 78 Limonarii, de quadam puella, quæ ἐτάφη μετὰ πολλῶν τῶν ἱματίων, id est, sepulta est cum multis vestibus; illæque pretiosæ erant, pro qualitate personæ, videlicet. Sanctus Hieronymus, in fine Vitæ sancti Pauli: *Cur et mortuos vestros auratis obvolvitis vestibus? cur ambitio inter luctus lacrymasque non cessat? an calavera divinum nisi in serico putrescere nesciunt?* Sanctus Augustus,

ac Missam; et Actionem in Canone esse consecrationem ipsam; laudatque eminentissimum eard. Bona,

lib. IX Confess., cap. 13. *Namque illa, imminente die resolutionis suæ, non cogitavit corpus eum sumptuose contegi.* Gregorius Turonensis, lib. VIII Hist., cap. 21: *In basilica urbis Melensis sepulta est cum grandibus ornamentis et multo auro.* Constantini magni corpus purpurea imperialique veste et diademate ornatum et in aurea capsula inclusum sepultum est, ut scribit Eusebius, lib. IV de Vita Constantii, cap. 66. Quali veste ornatu imperator Justinianus sepultus fuerit, sic describit Corippus, lib. I in laudem Justini minoris:

Et tulit intextam pretioso murice vestem,
Justinianorum series ubi tota laborum
Necto auro insignita fuit, gemmisque corusca.
Illie barbaricas flexa cervice phalanges,
Occisos reges subjectasque ordine gentes
Pictor, acu tenui, multa formaverat arte.
Fecerat et fulvum distare coloribus aurum,
Omnis ut aspiciens ceu corpora vera putaret
Effigies auro, sanguis depingitur ostro.
Ipsam autem in media victorem pluxerat aula
Effera Vandalicæ calcantem colla tyranni,
Plaudentem Libyam fruges lauribus ferentem.
484 Addidit antiquam tendentem brachia Romam,
Exerto et nudam gestantem pectore mammam
Altricem imperii libertatisque parentem.
Hæc ideo fieri vivax Sapientia jussit,
Ornatum ut propriis funus regale triumphis
Augustum in tumulum fatalis duceret hora.

Non dispere sepultus est ornatu Carolus Magnus, ut scripsit quidam monachus Engolismensis in ejus Vita: *Corpus ejus aromatizatum est, et in sede aurea positum est in curvatura sepulcri, ense aureo accinctus, Evangelium aureum tenens in manibus, reclinatis humeris in cathedra, et capite honeste erecto ligato aurea catena ad diadema et in diademate lignum sanctæ crucis positum est. Et repleverunt sepulcrum ejus aromatibus, pigmentis, balsamo et musco, et thesauris multis in auro. Vestitum est corpus ejus vestimentis imperialibus, et sudario sub diademate facies ejus operata est. Cilicium ad carnem ejus positum est, quod secreto semper induebatur; et super vestimentis imperialibus pera peregrinalis aurea posita est, quam Romam portare solitus erat. Sceptrum aureum et scutum aureum, quod Leo Papa consecraverat, ante eum posita sunt dependentia. Et clausum et sigillatum est sepulcrum ejus. Sanctus Gregorius Nyssenus, in epist. ad Melitensem episcopum, de sepulcrorum violatoribus agens, sepulcrum meminit ornamenti. Unde olim tot leges in sepulcrorum violatores. Non tamen hic mos ita fuit Ecclesiæ universalis, quin alicubi defunctorum corpora linteo candido involverentur; quod innuit Prudentius hymno supra citato:*

Candore nitentia claro
Tendere linteæ mos est.

Episcopi defuncti vestibus induebantur sacerdotalibus seu Pontificalibus. Beda, apud Amalariam, capite mox citando, agens de sepultura sancti Cuthberti Lindisfarnensium antistitis: *Vestimento sacerdotali indutus.* Flodoardus, lib. IV Hist. eccl. Rhem., cap. 48, agens de inventionem sancti Merolilani Scoti: *Conspiciensque videt corpus integrum sacerdotalibus infulis redimitum.* Credibile est enim hunc sanctum virum episcopum fuisse, quia peregrini Scoti illi clerici, ut plurimum, erant episcopi, regionarii videlicet, sine titulo consecrati. Idem legitur de sancto Birino episcopo Dorcestrensi, apud Surium, tertio Decembris: *Inventus est quoque annulus, item crux plumbea, calix parvus, particule vestimentorum ejus, quæ sane pontificalia sunt, ut ex circumstantiis clarum est; et de sancto Gebhardo episcopo Constantiensi, lib. I Vitæ illius, cap. 22: Cum ergo lotus, et sacerdotalibus, ut moris est, vestibus indutus, et seretro impositus ad ecclesiam fuisset deportatus. (Apud Henr. Can., tit. 6, ant. lect.) Hinc capiendus est sanctus Gregorius Tu-*

lib. I, cap. 5, Rerum liturg. Lege integram notam 8 Quesnellii, ad epist. 11 sancti Leonis.

ronensis, cap. 3 libri de Vita Patrum, de sancto Gallo Arverne episcopo: *Exinde ablatus et vestitus in ecclesiam deferitur. Et c. p. 4, de sancto Gregorio Lingonum episcopo: Sed nec de ipso vestimento, quod cum eo positum fuit, aliquid ostensum est diminutum. Sed et aliquando usitatum fuit ut sacrum Christi corpus, quod Eucharistiam seu oblatam vocant, super episcopi defuncti pectus in sepulcro collocaretur, ut docet Amalarius Fortunatus, lib. iv de Offic. eccl., cap. 42, ex Beda: Aperte Dominus Beda declarat in exsequiis sancti Cuthberti quomodo vestiri oporteat episcopum defunctum. Ita enim scribit de ejus exsequiis. Postquam ergo sanctæ memoriæ Cuthbertus episcopus, peracta communionem, elevatis oculis ac manibus ad Deum, commendans ei animam suam et emittens spiritum, sedensque sine gemitu obiit in via Patrum, a navigantibus ad insulam nost am delatus, toto corpore levato, capite sudario circumdato, oblata super sanctum pectus posita, vestimento sacerdotali indutus, in obviam Christi calceamentis suis præparatus, in sindone cerata involutus animam habens cum Christo gaudentem. Subjungit Amalarius 485 haud dubie hunc esse morem Ecclesiæ Romanæ, quod Angli ab illa per sanctum Augustinum sancti Gregorii discipulum fidem acceperint; qui tamen locus cum apud Bedam non reperiatur, nec libro iv Hist. Anglorum, in quo fuse de sancto Cuthberto scribit, neque in Vita sancti Cuthberti ab eo scripta, existimo aliquid in Excusis Bedæ exemplariis desisse, quia non arbitror adeo vercordern fuisse Amalarium, qui mendaciter ea finxerit. Id etiam videtur in Vita sancti Basilii, quæ nomine sancti Amphiloehii circumfertur: *Et dividens panem in tres portiones, unam quidem suscepit cum timore multo, aliam vero servavit ad consepeliendum ribi, tertiam vero super co umbam argenteam suspendit super altare*. Neque hoc vetitum fuit in concilio Carthag. III, can. 6: *Item placuit ut corporibus defunctorum Eucharistia non detur; dictum est enim a Domino: Accipe te et edite; cadavera autem nec accipere possunt, nec edere. Neque a concilio antissiodorensi, can. 12: *Non licet mortuis nec Eucharistiam, nec osculum tradi. Nam hæc concilia agunt in eos qui Eucharistiam in os defunctorum gratia communionis inferebant. Unde concilium Carthaginense recte subjungit: *Dictum est enim a Domino: Accipe te et edite, etc.; et Antissiodorensis, nec osculum tradi, quia sumpturi Eucharistiam se mutuo osculabantur. Cum igitur loci ex Beda et Amphiloehio citati nullo modo spectent ad mortui communionem, sed ad collocationem Eucharistiæ super illius pectus, nihil existat in illis quod citatis conciliis adversetur. Unde S. P. N. Benedictus, sacrorum canonum haud ignarus, ut quem bis evomuerat terra puerum monachum repentina morte raptum in ædibus parentum, quos sine abbatis Benedictione consecraverat, reciperet, ejus parentibus manu sua protinus communionem corporis Dominici dedit, dicens: *Ite, et hoc dominicum corpus super pectus ejus cum magna reverentia ponite, et sic sepulture eum tradite; quod cum factum esset, terra puerum non amplius evomuit, ut scribit sanctus Gregorius, lib. II Dial., cap. 21.*****

Secundo in hoc officio Ratoldi abbatis sequitur elatio cadaveris cum cantu, quam etiam videmus d Corippum, lib. III, in laudem Justini minoris:

... Nil plura moratus
Augustus nutu tolli sublime feretrum
Imperat, et tota populus processit ab aula.
(Omnis in exsequiis sexus convenit et ætas.
Quis numerare potest tantæ miracula pompæ,
Hinc levitarum venerabilis ordo caecutum,
Virgineus tonat inde chorus, vox æthera pulsat.

Tertio super ipsum corpus in ecclesiam delatum, antequam terræ mandetur, celebratur sacrum Missæ sacrificium juxta antiquum morem, qui patet ex sancto Augustino lib. IX. Confess., cap. 42: *Cum cor-*

*pus elatum est, inus et redimus sine lacrymis; nam neque in eis precibus quas fudimus, cum offerretur præ ea sacrificium pretii nostri, juxta sepulcrum posito cadavere, priusquam deponeretur, sicut illie fieri solet; concilio Valentino Hispaniæ cap. 4: *Post oblatum in ejus commendationem sacrificium Deo, mox sepultura: iradat diligentissime; sancto Gregorio Thronensi, in Vitæ Patrum, de sancto Lupicino: *Celebratis missis, cum summo honore gaudioque sepultus est; et multis aliis, quorum testimonia producere lædiosum esset.***

Quarto nota cani Kyrie eleison, juxta usum veterem, prout præcipitur in quodam concilio Arelatensi, apud Severinum Binium post concilium III Arelatense. Postquam enim concilium prohibuit in exsequiis defunctorum carmina diabolica et profana, subjungit: *Si quis autem cantare desiderat, Kyrie eleison cantet.*

Quinto notanda sunt hæc verba, *Et sic levatur de ecclesia, cadaver scilicet, quod deportandum erat extra ecclesiam; 486 ex quo apparet olim omnibus non fuisse licitum in ecclesiis seu basilicis sepulturam consequi. Id plane vetat concilium Nannetense, can. 6: *Prohibendum etiam, secundum majorum instituta, ut in ecclesia nullatenus sepeliuntur, sed in atrio aut in porticu; aut extra ecclesiam. Infra ecclesiam vero aut prope altare, ubi corpus Domini et sanguis conficitur, nullatenus habeat licentiam sepeliendi. 13, quæst. 2, cap. Præcipiendum, idem decretum profertur ex concilio Vasensi: *Nulli in ecclesiis sepeliuntur, sed in atrio, aut in porticu, aut in ædibus ecclesiæ; Sed hoc decretum desideratum in duobus conciliis Vasensibus. Existat in concilio Bracarense I, cap. 36: *Item placuit ut corpora defunctorum nullo modo intra basilicam sanctorum sepeliuntur; sed si necesse est, deforsis circa murum basilicæ usque adeo non abhorret. Concilium Moguntinum, sub Carolo Magno celebratum, can. 52, excipit quasdam personas: *Nullus mortuus infra ecclesiam sepeliatur, nisi episcopi, abbates, aut digni presbyteri, vel fideles laici, qui per vitæ meritum talem viuentis suis corporibus locum acquisierint. Hæc posteriora verba, *Qui per vitæ meritum, etc., non exstant in tomo II Conciliorum Galliæ. Verum ante concilium I Bracarense liberum fuit Christianis infra septa Ecclesiarum sepeliri. Id clarum est ex questione illa sancti Paulini, qui interpellavit sanctum Augustinum, *Utrum prosit alicui, post mortem, quod corpus ejus apud sancti alicujus memoriam sepeliatur; cui sanctus Augustinus respondens, egregium illum de Cura pro mortuis agenda librum composuit. De his plura vide lib. I, p. 3, cap. 14, reverentissimi ac doctissimi viri Henrici Spondani, Apamiarum epi-copi, de Cœmeteriis sacris.*******

Sexto notandum est hic ad lineam cujusque Psalmi qui ante sepulcrum canitur Orationem seu Collectam interponi; quod fit ex prisca consuetudine, quam videre est apud Cassianum, lib. II de nocturnis Orationibus, cap. 7. *Apud illos (monachos Ægypti) non item; sed antequam flectant genua, paulisper orant, et stantes supplicatione majorem temporis partem expendunt. Itaque puncto brevissimo precipitantes humi, velut adorantes tantum divinam clementiam, summa velocitate consurgunt. Et rursus erecti, expansis manibus, eodem modo, quo prius stantes oraverant suis precibus instantius immorantur. Et paulo post: *Cum autem is qui Orationem collecturus est e terra surrexerit, omnes prius eriguntur. Ibi enim agitur de Orationibus quæ in ipsis Psalmorum intersitiis dicuntur.**

In eodem Codice Ratoldi abbatis, in Missa pro sacerdote vel abbate, post Evangelium hæc Oratio notanda venit: *Suscipe, sancta Trinitas, hanc oblationem, quam tibi offero pro anima famuli tui illi, ut requiem æternam dones ei inter sanctos et electos tuos, ut in illorum consortio vita fruatur æterna. Per. Quam sequitur Oratio super oblata.*

In eodem Codice post supra memoratam Missam

• Idem videre est in citata sancti Birini Vita.

sequitur : *MISSA PRO VIVIS VEL DEFUNCTIS SANCTI AUGUSTINI (ubi rō vel sumitur copulative). Omnipotens sempiterna Deus, qui totorum dominaris simul et mortuorum, omniumque misereris, quos tuos fide et opere futuros esse pronocias, te suppliciter exoro, ut pro quibus effundere preces decrevi, etc., ut in Missali Romano, in Quadragesima. SECRETA : Deus cui soli cognitus est numerus electorum in superna felicitate locandus, tribue, quæso, ut universorum, quos in oratione commendatos suscepi, vel omnium fidelium nomina beatæ prædestinationis liber ascripta retineat. POST COMMUNIONEM : Purificent nos, quæsumus, omnipotens et misericors Deus, sacramenta quæ suscipimus, etc., ut in Missali Romano ibidem.*

684. *Item post lectionem.* Nominum fidelium defunctorum v. delictet.

6 2. *Sive tertii, septimi, etc.* Consule observationes nostras ad Concordiam regularum, cap. 7, § 11.

687 683. *Incipit ordo.* etc. Jam dispositis quæ ad Missas et ad alia quædam spectant, agitur de ordinibus ecclesiasticis.

684. *Ad sacros ordines benedicendos.* Ita in Excusis. In Codice Rhemensi legitur, *Pro sacris ordinibus benedicendis.* Ubi nota omnes ordines tam majores quam minores, appellari sacros, quia per illos clerici ad summam illam latrariam, quæ divinæ Majestati per Missæ sacrificium exhibetur, ordinantur et consecrantur, alii ut Missam ipsam faciant, alii ut ministrent, aut quoquo modo inserviant. Diuturnus tamen usus obtinuit, ut alii sacri ordines, alii non sacri appellerentur; alii majores, alii minores.

685. *Majores gradus ante Evangelium, etc.* Ita in Excusis. Hodie contrarius est usus, quia minores priori loco dantur, secundo majores; quemadmodum etiam in Codice Ratoldi abbatis, cujus seriem hic apponam. In Sabbato duodecim lectionum primi mensis, id est Martii, dicta Oratione *Populum tuum, quæsumus, Domine propitius respice, etc.,* ordinantur ostiarii. Deinde, perfecta Deuteronomii lectione, cantato Responsorio, et dicta Oratione *Deus, qui nos in tantis periculis constitutos, etc.,* fit lectorum ordinatio. Tum demum, perfecta lectione Deuteronomii, cantato Responsorio, et dicta Oratione *Protector noster aspice, Deus, etc.,* ordinantur exorcistæ. Post lectionem Machabæorum et dictam Orationem, ordinantur acolythi. Lectionem libri Sapientiæ, Responsorium, et Collectam *Preces populi tui, quæsumus, clementer exaudi, etc.,* excipit subdiaconorum ordinatio. Lectione item et Responsorio finitis, et dicta Oratione *Quæsumus omnipotens Deus, vota humilium respice, etc.,* ordinantur Diaconi. Post ordinationem diaconi interseritur *Missa in ordinatione diaconi, quæ tamen, ut arbitratur, tunc non dicebatur. Tandem Collectam Deus, qui tribus pueris mitigasti flammam ignem, etc.,* sequitur ordinatio presbyterorum; quæ perfecta, legitur epistola, et sic deinceps *Missa* absolvitur. Hæc Ratoldi Codex. In Codicibus Rhemensi et Rodradi minime exploratum est quis ordo teneatur, quia in illis ordinum ratio extra Missarum solemniam describitur.

686. *Minores quidem Dominicis diebus.* Ita in Excusis : Sed hæc jam pridem antiquata sunt.

687. *Majores vero in Sabbatis duodecim lectionum.* Nempe in exordio noctis Sabbati, quæ in prima Sabbati luceat, id est incipit, ita ut olim ineunte vespere Sabbati, quo juxta veterem Ecclesiæ consuetudinem dies Dominicus incipit, sacerdotales et levitici ordines celebrarentur et susciperentur. Ita statuit ex antiquo more sanctus Leo papa I, epist. 81, ad Dioscorum episcopum Alexandrinum : *Quod ergo a Patribus nostris propensiore cura novimus observatum, a vobis quoque volumus custodiri, ut non passim diebus omnibus sacerdotales vel levitici ordinatio celebretur; sed post diem Sabbati, ejus noctis quæ in prima Sabbati luceat exordia deligantur, hoc est sub lege divini officii suscipiantur, in quibus his qui consecrandi sunt jejunus, et a jejunantibus, sacra Benedictio conferatur. Et*

Epist. 89 : *Nec sibi constare status sui noverit firmitatem, qui non die Sabbati vespere, quod luceat in primam Sabbati, vel ipso Dominico die fuerit ordinatus. Solum enim majores nostri resurrectionis dominicæ diem honore dignum judicavere, ut sacerdotes qui sumuntur, hoc die potissimum tribuantur.* Ubi primo nota, cum dicitur, *vel ipso Dominico die,* ita capiendum est, ut fiat hæc ordinatio Dominico die, si Sabbati fuerit jejunium continuatum, ut scripsit epist. 81. *Quod ejusdem observantia erit, si mane ipso Dominico die continuato Sabbati jejunio celebretur.*

688. *Quod etiam manifestum est ex concilio Claromontano sub Urbano II, pont. max., apud Ordericum Vitalem, lib. ix Hist. eccl. : Ordines omni tempore in vespere Sabbati, aut perseverante jejunio, Dominica celebrentur.* Et ex concilio Rothomagensi, sub metropolita Joanne, anno Domini 1072, ex doctrina ejusdem sancti Leonis papæ, can. 7 : *Hoc etiam statutum est, ne in dandis sacris Ordinibus apostolicæ auctoritatis violatores inveniamur. Legitur enim in decretis Leonis papæ, quod non passim diebus omnibus sacri ordines celebrentur, etc., quod ejusdem observantia erit si mane ipso Dominico die continuato Sabbati jejunio celebretur, etc.,* ut apud Ordericum Vitalem, lib. iv Hist. eccl. Secundo notandum apud sanctum Leonem per diem resurrectionis non præcise diem Paschæ intelligi, sed diem Dominicum qui in memoriam resurrectionis Christi celebratur. Unde epist. 81 statim subiungit : *A quo tempore præcedentis noctis initia non recedunt, quam ad diem Resurrectionis, sicut etiam in Pascha Domini declaratur, pertinere non dubium est.* Unde etiam infra in eadem epistola postquam dixit : *Nunquam Benedictiones, nisi in die resurrectionis Dominicæ tribuantur,* scribit : *In hac denique promissa a Domino apostolis Spiritus sanctus advenit, ut celesti quadam regula insinuatam et traditam noverimus, in illa die celebranda nobis esse mysteria sacerdotium Benedictionum, in quo collata sunt omnia dona gratiarum.* Nam ibi recenset diei

689. *Dominicæ prærogativas, quod Christus illa die surrexerit, quod sit prima dierum, in qua cælum et terra creata sunt, et quod eadem illa die Spiritus sanctus in apostolos missus fuerit, ratione quarum in illa die ordines sacri celebrari debeant. Et hi loci debent intelligi de Dominicis quatuor temporum, sive ordines celebrentur vespere Sabbati, sive Dominica mane, continuato jejunio, ut notavimus. Quod etiam statuit Gelasius papa, epist. ad episcopos Lucaniæ : Ordinationes autem presbyterorum et diaconorum, nisi certis temporibus et diebus exercere non debent, id est, quarti mensis jejunio, septimi et decimi, sed et etiam quadragesimalis initii, et medianæ Quadragesimæ die. Sabbati jejunio circa vespem noverint celebrandas.* Hodiernus tamen usus, quo ordines tam majores quam minores, simul in Sabbatis duodecim lectionum, id est iv temporum conferuntur, antiquus est. Nam Chrodegangus, qui floruit temporibus Caroli Majoris Pipini [Forte et Pipini] regis, episcopus Metensis, ita facere solebat, ut scribit Paulus Diaconus, in libro de episcopis Metensibus : *Illic consecravit episcopos quamplurimos per diversas civitates, presbyteros nihilominus ac diaconos, ceterosque ecclesiasticos ordines, sicut moris est Romanæ Ecclesiæ in diebus Sabbatorum quaternis temporibus anni.*

688. *Ostiariorum.* O stiariorum mentio exstat in epistola sancti Cypriani 54, et in epist. sancti Ignatii ad Antiochenos, in epist. Cornelii papæ ad Fabium episcopum Antiochenum, apud Eusebium, lib. vi Hist., cap. 55, in quibus *πρωτοί* appellantur; in concilio Laodiceno can. 34, et apud sanctum Epiphanium, in expositione fidei catholicæ, a quibus *δυσποτοί* dicuntur. De ostiariorum ordinatione agitur in concilio Carthag. iv, infra citando.

689. *Postquam ab Archidiacono instructus fuerit, etc.* Ita in Excusis et in Codicibus mss. Rhemensi, et Rodradi, ita in concilio Carthagin. iv, cau.

9. In Codice Ratoldi, et in Ordine Romano hæc plurali numero effertur. In Pontificali Rom. sic habetur : *Deinde pontifex accipit et tradit omnibus claves ecclesiæ, quas successive manu dextra singuli tangant, pontifice dicente : sic agite, etc.*

690. *Tradat ei Episcopus claves ecclesiæ.* In aliis Codicibus nostris mss. additur *de altari*, ut in concilio Carthag. iv, ubi legitur *de altario*.

691. *Et tradat ei Diaconus.* Ita 489 in Editis et in Codicibus Rhemensi et Rodradi; sed videtur legendum τὸ archidiaconus, ut in Ordine et in Pontificali Rom. et in Codice Ratoldi, in quo hæc habentur : *Et ducat eos archidiaconus ad ostium ecclesiæ, et dicat : Per hoc ostium traditur vobis ministerium, ut sitis janitores templi, habeatisque potestatem recipiendi bonos, et rejiciendi indignos.* Ad quæ verba videtur alludere sanctus Isidorus, lib. ii de Officiis eccl., cap. 15 : *Habent enim in potestate tam bonos recipiendi quam rejiciendi indignos.* Quæ quidem verba non exstant in concilio iv Carthagin. De officio ostiarii hæc habet Isidorus junior in epist. ad Luitfridum Cordubensem episcopum : *Ad ostiarium pertinent claves ecclesiæ, ut claudat et aperiat templum Dei, et omnia quæ sunt intus extraque custodiat; fideles recipiat, infideles et excommunicatos rejiciat.*

692. *Deum patrem omnipotentem, etc.* Ita in Codicibus Rodradi et Rhemensi. In Excusis, in Codice Ratoldi, in Ordine et Pontificali Romano, hæc pluraliter effertur.

693. *Ad distinctionem certarum horarum.* Quia veteres observabant horas ad siderum cursus, ut notavimus ad Concordiam regularum, cap. 54, § 11, etiam ad umbram corporis humani, quod videre est apud Bedam, lib. de Ratione temporum, qui hæc de re composuit horologium, quod etiam exstat in veteri Codice ms. bibliothecæ Corbeicensis, unde librum Theodulphi de Ordine baptismi, et Pœnitentiæ Romanum eruimus, ad cujus calcem hæc habentur : *Studeant summopere canonici prædictas horas vigilantissima cura custodire, et in his divinum officium humiliter ac devote persolvere.* Mox enim ut datum fuerit signum, festinato omnes ad ecclesiam conveniant, signa certis temporibus pulsant. Horologium autem est ejusmodi in dicto Codice ms.

Januar. et Decemb., hora 1 et 11, pedes xxix; hora 2 et 14, pedes xix; hora 3 et 9, pedes xvii; hora 4 et 8, pedes xv; hora 5 et 7, pedes xiii; hora 6, pedes xi.

Februar. et Novemb., hora 1 et 11, pedes xxvii; hora 2 et 10, pedes xvii; hora 3 et 9, pedes xv; hora 4 et 8, pedes xiii; hora 5 et 7, pedes xi; hora 6, pedes ix.

Mart. et Octob., hora 1 et 11, pedes xxv; hora 2 et 10, pedes xv; hora 3 et 9, pedes xiii; hora 4 et 8, pedes xi; hora 5 et 7, pedes ix; hora 6, pedes vii.

April. et Septemb., hora 1 et 11, pedes xxii; hora 2 et 10, pedes xiii; hora 3 et 9, pedes xi; hora 4 et 8, pedes ix; hora 5 et 7, pedes vii; hora 6, pedes v.

Maius et August., hora 1 et 11, pedes xxi; hora 2 et 10, pedes xi; hora 3 et 9, pedes ix; hora 4 et 8, pedes vii; hora 5 et 7, pedes v; hora 6, pedes iii.

Jun. et Jul., hora 1 et 11, pedes xix; hora 2 et 10, pedes ix; hora 3 et 9, pedes vii; hora 4 et 8, pedes v; hora 5 et 7, pedes iii; hora 6, pedem i. Sed in diversis parallelis variat umbra.

Series autem horarum sumitur hic ab ortu solis. Nam minores umbræ semper contingunt hora sexta, quæ est meridies.

694. *Benedictio.* Hujus vocabuli passim usus in sacris ordinationibus. Hinc capiendum est i lud conc. l. Hispanensis ii, can. 5 : *Et presbyter quidam illis contra ecclesiasticum ordinem Benedictionem dedisse.* Et Sidonii, lib. vii, epist. 6 : *Si Benedictione succidua non accipiat dignitatis heredem.*

695. *Paret obsequia.* Ita in Codicibus Rod. et Rhem. In Editis legitur *Pareant obsequia.* In Cod. Ratoldi, *Pareant obsequia.* In Ordine et Pont. Rom., *Tuo pareant obsequio, rectius.*

A 490 696. *Lector.* Ἀναγνώστης. Lectorum mentio exstat in can. 43 apostol.; in epist. sancti Ignatii ad Antiochenos; in epist. Cornelli papæ ad Fabium Antiochenum episcopum; apud Eusebium, capite supra citato; in epist. sancti Cypriani mox citanda; in concilio Arelatensi i, sub sancto Sylvestro; in concilio Laodiceno, can. 24; in conciliis Carthag. iii et iv, mox citandis; apud sanctum Epiphanium, in Expositione fidei catholicæ; in Concilio Toletano i, infra citando, et in gestis purgationis Cæciliani et Felicis. Lectores olim non solum maturioris ætatis, sed etiam puerilis fuisse, utpote impuberes, cum visum fuit Ecclesiæ ut doceres et bonæ indolis pueri jugo ecclesiastico maturius assuescerent. Id clarum est ex concilio Carthag. iii, can. 19 : *Placuit ut lectores cum ad annos pubertatis venerint, cogantur aut uxores ducere, aut continentiam profiteri.* Suffragatur Victor Uticensis, lib. iv Hist. Vandalicæ : *Tunc etiam Eugenio pastore in exilio constituto, universus clerus Ecclesiæ Carthaginis eadē mediæquæ maceratur, fere*

B *quingenti vel amplius, inter quos quamplurimi erant lectores infantuli, qui gaudentes in Domino exsilio traduntur.* Ubi τὸ infantuli non sumendum est pro his parvulis qui rationis usu carerent, et loqui non possent, sed pro his qui jam deposita infantia ad puerilem ætatem pervenerant. Nec credendum est lectores hic pro Psalmistis usurpari, ut quidam explicant, lato modo lectoris nomine sumpto, his Victoris fulti verbis : *De multitudine autem pergentium confessorum, suggerente quodam exlectore Teucharie perditio, quos ille noverat vocales strenuosque modulis cantilenæ; duodecim infantulos separari, quos ille, dum catholicus esset, discipulos habuit.* Nam quamvis illi duodecim infantuli essent apti modulis cantilenæ, nihil obest quin lectores ex psalmistis ordinati fuerint. Præterea si illi duodecim fuere vocales, alii utique non erant : si quidem præter eos alii erant lectores infantuli, cum dicat Victor quamplurimos lectores infantulos, ergo plures duodecim. Nec valet illa lectio, *lectores et infantuli*, quia non est apud Victorem et Usuardum conjunctio copulativa.

C Nostram assertionem verba Zuzimi papæ in Ordine Romano confirmant : *Hæc aut in singulis gradibus observanda sunt tempora. Si ab infantia ecclesiasticis ministeriis studium dederit, inter lectores usque ad vigesimum ætatis annum continuatæ observatione perdetur.* Id etiam videre est in concilio Vasensi ii, can. 1, ubi lectores juniores sub pre-byteri cura constituuntur; et in fine canonis subjungitur : *Cum vero ad ætatem perfectam pervenerint, si aliquis eorum pro carnis fragilitate uxorem voluerit, potestas ei ducendi conjugium non negatur.* Ubi vides eadem statui ac in concilio Carthaginiensi supra citato. Id etiam patet ex sancto Paulino lib. iv de Vita sancti Felicis martyris :

Seseque a puero pia mens cœlestibus edens [Le.] ad [dens]

Instituit servire Deo, nec gratia pauper Abfuit [Leg. adfuit], et [Leg. at] quantum sitiebat corde [capaci]

Lucis hians animus, tam largiter influa traxit Dona Dei, primis lector servivit in aunis.

Epist. 25 lib. iv Sidonii : *Sanctum Joannem virum honestate, humanitate, mansuetudine insignem (Lector hic primum, sic minister altaris idque ab infantia, etc.) collegam sibi consecrarunt.* Et ex Ennodio in Vita sancti Epiphanii Ticinensis episcopi, qui sub decessore suo viro integerrimo Crispino Pontifice, militiæ cœlestis tyrocinium sortitus annorum ferme octo lectoris ecclesiæ ei suscipit officium. Nec obstat quod in Africa tempore sancti Cypriani, ut notum est ex ejus epistolis 33 et 34, et nonnullis aliis solis provectæ ætatis hominibus, meritis et doctrina insignibus, lectoris munus demandaretur. Nam aliud est loqui de ætate sancti Cypriani, aliud de ævo citatorum a nobis Auctorum et conciliorum. Si usus obtinuit in superiore sæculo, non item in posteriore.

491 697. *Faciatur de illo sermonem episcopus ad plebem, etc.* Ita in concilio Carthag. iv. can. 8, et apud sanctum Isidorum, lib. ii de Offic. eccl., cap. 11 : *Primum de eorum conversatione episcopus verbum facit ad populum. Denique coram plebe tradit eis Codicem apicum divinarum, ad Dei verbum annuntiandum.*

698. *Tradat ei codicem.* In Codice Ratoldi abbas legitur : *Tradat eis Codicem Isaie prophetæ.*

699. *De quo lecturus est.* Lectoris munus docet Isidorus junior, epistola supra citata : *Ad lectorem pertinent lectiones pronuntiare, et ea que prophetæ vaticinarint populis prædicare.* Priscis illis Ecclesiæ temporibus lectores in ecclesia legebant Evangelium, et Epistolam, ut ex subiectis auctoritatibus notum est, sancto Cypriano, epist. 53, de Aurelio confessore in lectorem ordinato : *Quia et nihil magis congruit voci quæ Dominum gloriosa confessione confessa est quam celebrandis divinis lectionibus personare sublimia, quæ Christi martyrium prolucata sunt, Evangelium Christi legere, uel martyres sunt.* Et epist. sequenti de sancto Celerino confessore in lectorem etiam creato : *Hunc ad nos, fratres dilectissimi, cum tanta Domini dignatione venientem testimonio, et miraculo ejus ipsius qui se persecutus fuerat illustrem, quid aliud super pulpitem, id est super tribunal ecclesiæ oportebat imponi, ut loci altioris celsitate subnixus, et plebi universæ pro honoris claritate conspicuus legat præcepta, et Evangelium Domini, quæ fortiter et fideliter sequitur? Vox Dominum confessa in his quotidie quæ Dominus locutus est audiatur? Viderit an sit ulterior gradus, ad quem profici in Ecclesia possit?* Ex concil. Toletano I, can. 2 : *Item placuit ut pœnitentes non admittantur ad clerum, nisi tantum si necessitas aut usus coegerit; et tunc inter ostiarios deputentur, vel inter lectores, ita ut Apostolum aut Evangelium non legant.* Quod frustra prohibitum esset pœnitentibus postea in lectores ascitis, nisi lectorum munus fuisset legere Evangelium, et Apostolum, sive Epistolam, ut vulgo loquuntur.

Idem videre est can. 4, ubi subdiaconus bigamus rejicitur inter ostiarios et lectores, ita ut Evangelium et Apostolum non legat. Non enim prohibetur subdiacono bigamo inter lectores rejecto Evangelium legere, ut hoc honore privetur, quem habuisset antea ratione subdiaconatus, quia nunquam subdiaconi fuit legere Evangelium; ergo ratione gradus lectoratus, in quem rejicitur, ut careat honore legendi Evangelii propter bigamiam, quem sibi posset gratia Lectoratus assumere. Ita loquitur concilium : *Subdiaconus autem, defuncta uxore, si uxorem aliam duxerit, ab officio in quo ordinatus fuerat removeatur, et habeantur inter ostiarios et lectores, ita ut Evangelium et Apostolum non legat.* Hæc tamen ita scribo, ut non incicias ierim alium usum aliquando fuisse, et infra de diaconis agendo dicemus. Munus etiam lectorum fuit sacros Codices servare, ut videre licet in actis purgationis Cæciliani et Felicis : *Cum ab eodem Marte quærentur codices omnes, negavit se habere; tum Victor dedit nomina omnium lectorum; et infra : Puulus episcopus dixit : Scripturas lectores habent; et infra : Proferte Scripturas quas habetis. Catullus, et Marcuilius dixerunt, plus non habemus, quia subdiacones sumus, sed lectores habent Codices.* Nam pagani iudices sacros utriusque Testamenti Codices perquirebant, ut ens igni traderent.

700. *Accipe, et esto verbi dei relator, etc.* Ita in Editis, in canone citato concilii Carthag. et in Codicibus Rhemensi et Rodradi. In Pontif. et Ordine Romano, et in Codice Ratoldi hæc plurali numero efferuntur.

701. *Domine sancte Pater, etc.* Hæc benedictio ita habetur in aliis Codicibus nostris, **492** Mss. et in Pontif. Romano. In Ordine variat in quibusdam, in quo, quemadmodum et in Pontificali Romano, præmittitur hæc Oratio seu Prælatio : *Oremus, fratres charissimi, Deum omnipotentem, etc.*

702. Distinctus. Ita in Editis, et in Codicibus Rhemensi, Rodradi et Ratoldi, sed in hoc pluraliter efferitur. In Ordine Romano scribitur *apli*; in Pontificali instructi.

703. *Atque ordinatus.* Ita in Editis. In Codice Ratoldi legitur, *atque ordinati.* In Codicibus Rhemensi et Rodradi, *atque ornatus.*

704. *Exorcista.* Recte creationem lectoris sequitur exorcistæ ordinatio juxta antiquum morem, qui patet ex lib. iv sancti Paulini de vita sancti Felicis, ubi videmus sanctum hunc martyrem primo ordinatum fuisse lectorem, deinde exorcistam :

... Primis lector servivit in annis,
Inde gradum cepit, cui munus voce fidei
Adjurare malos, et sacris pellere verbis.

In epist. Firmiliani episcopi ad sanctum Cyprianum (75 inter epistolas sancti Cypriani), mentio exorcistarum fit; in epistola Cornelii papæ ad Fabium pontificem Antiochenum; apud Eusebium, lib. vi Hist. ecclesiast., cap. 31; in epistola sancti Ignatii ad Antiochenos; in subscriptionibus concilii Arelatensis I, sub sancto Sylvestro papa; in concilio Laodiceno, can. 24; in concilio Carthagin. iv, mox citando; apud sanctum Hilarium lib. de Synodis; apud sanctum Epiphanium, in Expositione fidei catholicæ; Severum Sulpicium, cap. 3 de Vita sancti Martini; et multos alios. Ex paganus Lucianus meminit, epist. 30, etsi pro more veterat ille sacra æque ac profana contemns irrideat.

δαίμονα πολλά λαλῶν ὄζοστόμος ἑξορκιστῆς
ἔξῆθαλ' οὐχ ὄρκων, ἀλλὰ κόπρων δυνάμει.

Et Julius Firmicus, lib. iii Matheseos, cap. 5 : *Erunt autem omnibus dæmonibus terribiles, quorum adventum pravi dæmonum spiritus fugiant, et qui sic laborantes homines non vi verborum, sed sola sui ostensione liberent; et quamvis sit violentus dæmon, qui corpus hominum animumque quatit, sive ille aereus sit, sive terrenus, aut infernus, istius hominis jussione fugiet, quia præceptis ejus cum quadam veneratione terretur.* Hi sunt qui a vulgo exorcistæ dicuntur. Hæc gentilis ille Dei virtutem ad constellationes revocans, qui cum tantam vim in dæmones attribuit exorcistis, non dubium est quin ad Christianos exorcistas ista pertineant, non ad paganos, qui nunquam tanta in dæmones auctoritate valuerunt, etsi quibusdam incantamentis illusoriis dæmones corporibus humanis abigere aliquando visi sunt. Et cap. 9 ejusdem libri : *In nono loco Mercurius cum sole ab horoscopo pariter constitutus faciet Exorcistas, et qui laborantes dæmonum incursione homines aptis remediis liberent, unde ex his artibus maxima illis substantia conferatur.* Hoc vocabulum etiam in sacris reperit est Scripturis, Act. xix, 13. *Tentaverunt autem quidam de circumventibus Judæis exorcistis invocare super eos qui habebant spiritus malos nomen Domini Jesu, dicentes : Adjuro vos per Jesum quem Paulus prædicat.*

705. *Cum ordinatur, etc.* Ita in concilio Carthag. 4, can. 7, et in omnibus aliis Codicibus nostris Mss. Idem videre est apud sanctum Isidorum, lib. ii de Offic. eccles., cap. 13 : *Hi enim cum ordinantur, sicut a canon, accipiunt de manu episcopi libellum in quo scripti sunt exorcismi, accipientes potestatem manus imponendi super energumenos sive baptizatos, sive catechumenos.*

706. *Accipe et commenda memoris.* Ita in canone citato, ut in Codicibus Rhemensi et Rodradi.

493 707. *Habere potestatem manus imponendi, etc.* In citato concilio Carthag. iv, can. 9, statuitur : *Omni die exorcistæ energumenis manus imponant.* Et hoc est proprium eorum munus, ut videre est apud sanctum Isidorum, capite supra citato, et lib. vii Originum, cap. 12, et apud Isidorum juniorem epistola supra citata.

708. *Præfatio exorcistæ.* In Codice Ratoldi legitur

• Id etiam infra patebit ex Gregorio Turonensi et Paclymere ad Missam Ratoldi citandis.

consecratio exorcistarum; male, nam hæc est Præfatio, non consecratio, et in eodem Codice statim sequitur benedictio, id est consecratio.

709. *Deum Patrem*, etc. Ita in Codicibus Rhemensi et Rodradi. In aliis supra memoratis hæc habentur in numero plurali.

710. *Domine sancte Pater*, etc. Ita in Codicibus Rodradi et Rhemensi. In Excusis et in Codice Ratoldi atque in Pontificali et Ordine Romano hæc pluraliter esserunt.

711. *Spirituum immundorum coercendorum*. In Ordine et Pontificali Romano legitur, *spiritus immundos coercendi*.

712. *Probabilis*. Id est, bonus. Regula cujusdam Patris: *Postea si probabilis ejus penitentia cognoscatur, tunc demum intra septa monasterii recipiatur. Concilium Toletanum IV, can. 4: Probabilis vita atque doctrina exstiterit.*

713. *Gratiæ curationum*, etc. Sic lib. VIII Const. Apost., cap. 27, dicitur exorcista gratiam accipere sanilatam.

714. *Acolythus*. Acolythorum mentio est apud sanctum Cyprianum, epist. 55, in epistola Cornelii papæ supra citata. Quid sit acolythus ita explicat auctor veteris etymologici, Ἀκόλυθος σημαίνει τὸν ὀπίσω τῶν κίλυθων ποιῶν, id est, acolythus significat eum qui retro iter facit. Hesychius: Ἀκόλυθος; ὁ νωότερος παῖς, id est, acolythus junior servus. Glossæ veteres: Ἀκόλυθος, *secutor, pedissequus consequens*, ab ἀκολουθῶ, id est, sequere. Quod spectat ad Ecclesiam, de acolythis hæc docet sanctus Isidorus, l. b. VII Orig., cap. 12: *Acolythi Græcæ, Latine ceroferarii dicuntur a deportandis cereis, quando Evangelium legendum est, aut sacrificium offerendum; tunc enim accenduntur luminaria ab eis et deportantur, non ad fugandas tenebras, cum sol eo tempore rutilat, sed ad signum lætitiæ demonstrandum, ut sub typo luminis corporalis illa lux ostendatur de qua in Evangelio legitur: Erat lux vera, quæ illuminat*, etc. Subscribit Papias: *Acolythi Græcæ, ceroferarii Latine dicuntur, a deportandis cereis.*

715. *Primum ab Episcopo doceatur*. Ita in concil. Carthag. IV, can. 6, in Ordine Romano, et in aliis Codicibus nostris mss.

716. *Ab Archidiacono accipiat ceroferarium*, etc. Ita in Editis, in concil. Carthag., can. citato, Ordine Romano, et in aliis Codicibus nostris mss. Aliter in Pontificali Romano: *Pontifex accipit et tradit omnibus candelabrum cum candela exstincta, quod successive manu dextra singuli tangunt, pontifice dicente Accipite ceroferarium*, etc. Ubi τὸ ceroferarium pro candelabro neutraliter sumendum esse arbitror, nam ceroferarius masculine acolythus est. Ceroferale dicitur a Gregorio Turonensi, lib. de gloria confess., cap. 79.

717. *Ad accendenda ecclesiæ luminaria*. Sanctus Isidorus, loco citato: *Tunc enim accenduntur luminaria ab eis, et deportantur*. Isidorus junior, epist. supra citata: *Ad acolythum pertinet præparatio luminarium in sacrario.*

718. *Ita sibi dicente*. In Pontificali Romano et in Codice Ratoldi deest nomen sibi.

719. *Accipite hoc gestatorum luminis*, etc. Ita in Codice Ratoldi. At in canone supra citato concilii Carthag., et in Codicibus Rodradi et Rhemensi, quemadmodum et in Editis, nulla hic verborum formula habetur; in Ordine et Pontificali Romano exstat quidem, sed contractior in hunc modum: *Accipite ceroferarium cum cereo, ut scialis vos ad accendenda ecclesiæ luminaria mancipari.*

720. *Accipiat et urceolum*, etc. Ita in Excusis, in Codicibus Rhemensi et Rodradi, quemadmodum et in canone 6 concilii Carthag. IV. At in Ordine Romano hæc adduntur: *Dicente sibi episcopo Accipite urceolum ad suggerendum vinum et aquam in Eucharistiam corporis Christi*. Quæ formula exstat etiam in Pontificali

A Romano. In Cod. Ratoldi legitur: *Detur eis urceum vacuum: accipite urceum ad effundendum (lege fundendum) vinum in Eucharistia corporis Christi.*

721. *Ad fundendum*. Ita in Editis, et in Cod. Rodradi. At in Cod. Rhemensi, et præfato concilio, quemadmodum et in forma Ordinis et Pontif. Romani legitur *ad suggerendum*; cui convenit illud Isidori junioris in epist. ad Luidfredum: *Ipse suggesta pro Eucharistia subdiaconis ministrat.*

722. *Vinum*. Ita in Editis, et in Cod. Rodradi, atque etiam in canone citato concil. Carthag. At in Codicibus Rhemensi et Ratoldi, atque in ipsa forma Ordini et Pontificali Romano [Forte, forma in Ordine et Pontificali Rom., vel forma Ordinis in Pontif. Rom.] additur τὸ et aquam.

723. *Omnipotens sempiterne Deus*, etc. Ita in Editis et in Codice Rodradi. Sed in Pontificali Romano tres Orationes huic Benedictioni præponuntur. In Codice Ratoldi additur secunda: *Domine sancte, Pater omnipotens, æterne Deus, qui per Jesum Christum*, etc., ut in Ordine et Pontif. Romano, quæ est unica in Codice Rhemensi.

724. *Ordinatio subdiaconi*. Subdiaconorum mentio fit can. 43 canonum Apost., in epist. Cornelii sæpius citata, in epist. sancti Iguatii ad Antiochenos, in epist. 24 sancti Cypriani, apud sanctum Epiphanium in Expositione fidei, in concilio Laodiceo, can. 21, 22 et 25, ubi dicitur ὑπηρέται, id est, ministri, et in Carthag. concilio mox citando. Nota hic subdiaconum habere locum inter minores ordines, quemadmodum in excusis, etsi sanctus Gregorius, lib. II, epist. 88, subdiaconos a minoribus ordinibus distinguat. Hoc ideo factum esse arbitror, quia olim subdiaconus sacer ordo non erat, quod clarum est ex concilio Laodiceo, can. 21, in quo subdiaconis sacra vasa tangere prohibetur. Quod confirmatur auctoritate Petri Cantoris qui vixit anno 1197. Is enim in libro manuscripto de verbo mirifico biblioth. monasterii sancti Germani a Pratis, cap. 54, scribit non ita pridem ut subdiaconatus ordo sacer esset institutum esse: *Prima autem manus impositio, inquit, debetur diaconibus ordinandis; de novo enim institutum est subdiaconatum esse sacrum ordinem.*

725. *Sicut qui invitatus*, etc. Hæc b habentur epist. 110 lib. VII Gregorii, sed non continet, siquidem verbis quibusdam interpositis hæc sequuntur, *cur non perpendit*, etc. Hæc autem in Ordine Romano desiderantur.

726. *Removendus*, etc. Ita in aliis Codicibus nostris mss. In Editis legitur τὸ ἀδmovendus, ut apud sanctum Gregorium, epist. citata, quæ quidem lectio videtur plausibilior, etsi prior non sit omnino absurda, invitus enim ordinandus est nemo.

727. *Subdiaconus cum ordinatur, quia manus impositionem non accipit*, etc. Ita in Excusis, et in aliis Codicibus nostris mss. Ita in concilio Carth. IV, can. 5. In Ord. Romano, et apud sanctum Isidorum, lib. II de Officiis eccl., cap. 10, et in Codice Tiliano.

728. *Patenam de manu episcopi accipiat*, etc. Idem videre est in concilio Toletano IV, can. 27: *Si Subdiaconus patenam et calicem*. Ibi enim agitur de restitutione degradati, qui juxta idem concilium in sua restitutione recipit quod prius acceperat in sua ordinatione.

729. *Urceolum*. Apud Isidorum legitur *Scyphum aquæ*. Urceolum diminutivum est ab urceo. Papias: *Urceus vas aquarum; unde urceolus diminutivum*. Hic tamen non sumitur pro vase aquarum. Notandum est in citato concilio Toletano nullam fieri urceoli, et aquamanilis, et manutergii mentionem in restitutione degradati subdiaconi.

730. *Aquamani*. In citato concilio Carthag. legitur, corrupte, *aqua et mantile*. Glossæ veteres, *aquamantile*, χερσίων, id est, vas abluendis manibus aptum.

jecta.

^b Nunc lib. IX, epist. 125.

^a Nunc gesta hujus synodi, quæ prius loco epistolæ 41 l. IV habebantur, ad calcem epistolarum sunt re-

751. *Munutergium*. Est mantile tergendis manibus idoneum. Græcè χειρόμακτρον, ut e'arum est ex Julio Polluce, lib. vi, cap. 14. Quod etiam liquet ex Athenæo, lib. ix: Χειρόμακτρον δὲ καλεῖται ὃ τὰς χεῖρας ἐπικραττοῦτο ὀμόλιον, id est, chiromaetron appellatur mantile lineum humeris impositum, quo manus tergebant. Meminerunt Moschopolus de Schedis, et Hesyelius, χειρόμακτρον, μανδύλιον. Auctior veteris etymologici et Suidas, χειρόμακτρον ὁ παρὰ Ῥωμαίους καλεῖται μανδύλιον. Quod autem dicunt a Romanis vocari μανδύλιον, intelligendum est de iis Romanis vocari μανδύλιον, id est Constantinopolis incolis; est enim μανδύλιον, apud eos mantile, ut planum est ex Codino, libro de Officiis, καὶ ὁ περικέρως αὐτίκα τὸ τοῦ οἴνοχελου φέρει σκυτάλειον, κρατῶν καὶ μανδύλιον, id est, pincerua vero statim affert vinariæ capidis scutellam etiam mantile tenens aut certe isti grammatici Græci hallucinati sunt, aut ubique in locis citatis legendum est μαντέλιον, id est, mantile.

752. *Vide cuius ministerium tibi traditur*, etc. Ita in Codicibus nostris mss., sed in Cod. Ratoldi pluraliter efferuntur ut in Ordine Romano, in quo tamen hæc contractius referuntur. Sed Pontificale Romanum totam hanc formulam contraxit hoc modo: *Videte cuius ministerium vobis traditur; ideo vos admoneo, ut ita vos, exhibeatis, ut Deo placere possitis*. Cætera vero translata sunt in admonitionem quam postea facit Pontifex subdiaconis. Concilium Carthag. ista omnia prætermisit brevitatis gratia.

753. *Pallæ quæ sunt in substratorio*. Has pallas distinguit a pallis corporatibus quæ vulgo corporale appellantur. Illæ igitur pallæ sunt mappæ altaris, ut dicimus, vel mantilia, ut veteres appellaverunt, quæ alias appellantur pallæ altaris, ut docuimus ad Concordiam regularum. Substratorium est id quod alicui substernitur, ut hodie in altari grossiores telæ, quæ pallis altaris substernantur.

754. *In alio corporales pallæ*. Ita in concilio Meldensi apud Burchardum, lib. iv, cap. 43: *Similiter ad corporale lavandum, et ad pallas altaris propria vasa habeantur, in quibus nihil aliud fiat*. Et in concil. Rhemensi apud eundem lib. iii, cap. 48: *Vel quando abluatur (corporale) a sacerdote, diacono, vel subdiacono, primo in ecclesia in loco et vase ad hoc præparato abluatur: eo quod ex Dominico corpore et sanguine infectum sit*.

755. *Oremus Deum ac Dominum*, etc. Ita 496 in Codicibus Rodr. et Rhemensi. Sed in Cod. Ratoldi, in Ordine et Pont. Romano, hæc plurali numero enuntiantur.

756. *Domine sancte Pater omnipotens*, etc. Ita in Codicibus Rodr. et Rhemensi. Sed in Ordine et Pont. Romano, hæc pluraliter enuntiantur, quemadmodum et in Cod. Ratoldi, in quo tamen hæc ita habentur: *Spiritu sapientiæ et intellectus, amen; Spiritu consilii et fortitudinis, amen; Spiritu scientiæ et pietatis, amen*. In Ordine Romano sequitur: *Et episcopus det eis mappulas, dicendo in restitutione harum mappularum: Subiuge te, Domine, deprecamur*, etc. In Ordine ms. Sancti Germani habetur porrectio mappule in hunc modum: *Hic dat eis episcopus mappulam dicens: Accipe mappulam, imple ministerium tuum; potens est enim Deus, ut augeat tibi gratiam*. Ubi mappula nihil est aliud quam manipulus quem immitit episcopus in brachium sinistram cuiuslibet subdiacono dicens: *Accipe manipulum, per quem designantur fructus bonorum operum*, ut videre est in Pont. Romano. Gestabaturque olim mappula ad oculos et narium pituitam detergendam, ut docet Alcuinus, lib. de Offic. eccles., cap. de vestimentis. In eodem Pontificali Romano subdiaconi, accepto manipulo, induunt tunica a Pontifice sub hac verborum formula: *stola jucunditatis*, etc. Postea accipit et tradit singulis librum Epistolarum, manu dextra ipsum simul tangentibus, dicens: *Accipite librum Epistolarum*, etc. Quæ libri Epistolarum porrectio non exstat in concilio Carthag. iv, supra citato, neque in Ordine ms.

Sancti Germani a Pratis, neque in Pontificali ms. quod est in sacrario ecclesiæ Rothomag. quodque putatur esse Anglicanum, neque in Ordine Romano, nec in Sacramentariis excusis, nec in Codicibus nostris mss., neque in Cod. Tiliano, neque apud sanctum Isidorum, neque apud Rabanum, lib. i, cap. 8, de Institutione clericorum, neque apud Amalarium Fortunatum, lib. i de Offic. ecclesiast., cap. 41, ex cuius verbis clarum est olim Epistolarum librum non tradi solitum subdiacono in ejus promotione: *Miror, inquit, qua de re sumptus usus in Ecclesia n. stra, ut subdiaconus frequenter legat lectionem ad missam cum hoc non reperitur ex ministerio sibi dato in consecratione commissum, neque ex literis canonicis, neque ex nomine suo subdiaconus, ut monstratum est, quia subdiacono positus est*, etc. Neque etiam habetur in concil. Toletano iv, cap. 26, in restitutione subdiaconi degradati.

757. *Ordo qualiter in romana Ecclesia*, etc. Ita in Editis et in Cod. Ratoldi. At in Cod. Rhemensi additur *subdiaconi*, quia in illo Codice hæc præliguntur ordinationi subdiaconi.

758. *De titulo ill. et ill.* Ita in Excusis, et in Cod. Rhemensi. Sed in Cod. Ratoldi istorum verborum loco hæc habentur: *Illum subdiaconum, vel diaconum. Tunc nominat illos de titulo sanctæ Mariæ, vel sancti Petri et aliorum*. Sed nihil ejusmodi repereris in Ordine Romano et in Cod. Tiliano. In Pontificali Romano hæc consuetudo antiquatur. Hæc autem specialiter intelligenda videntur de titulis, qui Romæ existunt, ad quos ordinantur diaconi vel presbyteri cardinales, qui ita appellantur, quod suis titulis seu ecclesiis sint veluti incardinati atque infixi, hoc est stabiles.

Mos etiam olim inoleverat ut nulli clericorum ordinarentur nisi ad certam quamdam ecclesiam, martyrium, seu monasterium alicujus civitatis, aut pagi, ut statuitur can. 6 concil. Chalcedonensis. Quod si hoc tempore, quo mundus vagis sacerdotibus plenus est, observaretur, ad quantum gloriam et decus se res ecclesiastica attolleret, dici non potest.

759. *Prestyterum de titulo ill.* Ita in Editis. In Codicibus Ratold. et Rhemensi, hæc 497 verba desunt, et rectus, ut arbitror. Nam hic tantum quæstio est de promotione subdiaconi ab diaconum, et diaconi ad presbyterium.

740. *Si quis habet aliquid*, etc. Olim de ordinandorum moribus, ingenio et capacitate diligenter perquirebatur, ut manifestum est ex edicto Theophili mox citando, ex sancto Leone, epist. 88: *Expectarentur sane vota civium, testimonia populorum, quærentur honorarum arbitrium, electio clericorum, quæ in sacerdotum solent ordinationibus ab his qui norunt patrum regulas custodiri, ut apostolicæ auctoritatis norma in omnibus servaretur, quæ præcipit ut sacerdos Ecclesiæ præfuturus non solum attestacione fidelium, sed etiam eorum qui foris sunt testimonio nuntietur*; concil. Carthag. iii, can. 22: *Ut nullus ordinetur clericus, nisi probatus vel episcopi examine, vel populi testimonio; sancto Cypriano, epist. 33: In ordinationibus clericis, fratres charissimi, solemus vos ante consulere, ac mores et merita singulorum communi consilio ponderare*. Idem habetur epist. 68, et apud sanctum Basilium, epist. 181, ubi hæc materia fusius tractatur. Idem videre licet apud Lampridium in Alexandro Severo: *Ubi aliquos voluisset vel rectores provinciis dare, vel præpositos facere, vel procuratores, ut est, rationales ordinare; nomina eorum proponebat, hortans populum ut si quis quid haberet criminis, probaret manifestis rebus; si non probasset, subire pœnam capitis. Dicebatque grave esse quod id Christiani et Judæi facerent in prædicandis sacerdotibus qui ordinandi sunt, non fieri in provinciarum rectoribus, quibus et fortunæ hominum committerentur et capita*.

Quare et publice ordinandi sunt clerici, ut episcopus de his palam sciscitetur a populo, ut in nostris Codicibus manuscriptis videtur, juxta antiquum mo-

rem, quem notare licet in edicto Theophili patriarchæ Alexandrini, can. 6: *De his qui ordinandi sunt hæc erit forma, ut quidquid est sacerdotalis ordinis consentiat et eligat, et tunc episcopus examinet, vel ei etiam a sentiente sacerdotali ordine, χειροτονεῖν ἐν μίση τῇ ἐκκλησίᾳ παρόντος τοῦ λαοῦ, καὶ προσφωνούντος τοῦ Ἐπισκόπου, εἰ καὶ ὁ λαὸς δύναται αὐτῷ μαρτυρεῖν. Χειροτονία δὲ λαβραῖος μὴ γινέσθω.* Id est: *Ordinet præsentem populo, et episcopo alloquente, an possit, et populus ei ferre testimonium. Ordinatio autem non fiat clanculum.*

741. *Incipiunt omnes Kyrie eleison, cum litania.* In Codice Rhemensi, et in Ordine Romano, nihil tale exstat. Hæc litania olim erat breviuscula, quam hic subsidium ex Codice Ratoldi.

Kyrie eleison.

Kyrie eleison.

Christe audi nos.

Sancta Maria,
Sancte Michael,
Sancte Gabriel,
Sancte Raphael,
Omnes sancti angeli,
Sancte Joannes,
Sancte Petre,
Sancte Paule,
Sancte Andrea,
Omnes sancti apostoli,
Sancte Stephane,
Sancte Clete,
Sancte Clete,
Omnes sancti martyres,
Sancte Sylvester,
Sancte Leo,

ora pro nobis.

ora.

ora.

ora.

orate.

ora.

ora.

ora.

orate.

ora.

ora.

ora.

orate.

ora.

ora.

ora.

498 Sancte Amlrosi,
Sancte Augustine,
Omnes sancti confessores,
Sancta Felicitas,
Sancta Agnes,
Sancta Agatha,
Omnes sanctæ virgines,
Omnes sancti,
Propitius esto, libera nos, Domine.
Per adventum tuum, libera, Domine.
Per natiuitatem tuam, libera, Domine.
Per circumcisionem tuam, libera, Domine.
Per baptismum tuum, libera, Domine.
Per jejunium tuum, libera nos.
Per crucem tuam, libera.
Peccatores, te rogamus.

Ut apostolicum nostrum. Ut regem nostrum. Ut episcopum nostrum. Fili Dei, te rogamus, *ter.* Agnus Dei qui tollis, *ter.* Christe audi nos, *ter.*

Nota superiore litania quam edidimus, esse antiquioris formæ hæc præsentem, in qua ubi τὸ nos desideratur supplendum est.

742. *Solus episcopus qui eum benedicit, manus super caput illius ponat.* Ita in Editis, in Codicibus Rodradi, et Ratoldi, et in concilio Carthag. iv, can. 4. Hunc tamen ritum improbat Amalarius, lib. ii, de Offic. eccl., cap. 12. Vultque manum imponi Diacono non solum ab episcopo, sed a cæteris presbyteris: *Est libellus quidam, inquit, apud nos de sacris Ordinibus, nescio cujus auctoritatis, qui dicit solum episcopum debere manum imponere super diaconam, quia non ad sacerdotium consecratur, sed ad ministerium. Nunquid scriptor libelli doctior atque sanctior apostolis, qui posuerunt plures manus super diaconos, quando consecrabantur? Quod miror, quia concilium Carthag. iv, O. do Romanus (ut librum Pontificalem omittam) libri Sacramentorum tam Editi, quam iuss.*

* Circa ritum hunc variant Codices mss.; alii enim solum episcopum ordinando diacono manum imponere præcipiunt, ut Gemet. et vetustissimum Pontificale Egberti Eborac. arch. ante annos ex litteris Saxonice scriptum; alii iubent astantes presbyteros,

A conveniunt cum ipso libello; neque ratio Amalarii multum cogit, quia cum hæc prima ordinatio fieret ab apostolis simul congregatis, æquum erat ut omnes manus imponerent, quamvis id minime esset necessarium, cum unus sufficere potuisset. Sed et communi huic doctrinæ favet magnus Dionysius, cap. 5 lib. de ecclesiast. Hierarch.: *Ὁ δὲ λειτουργὸς ἕνα τῶν ποδῶν ἀνάγει ἐπίπροθε τοῦ θείου θυσιαστηρίου ἐπὶ κεφαλῆς ἔχει τὴν τοῦ τελούντος αὐτὸν ἱεράρχου δεξιάν, τελειούμενος ὑπ' αὐτοῦ ταῖς τῶν λειτουργῶν τελειωτικαῖς ἐπιχλήσεσιν.* Id est: Diaconus vero genu altero flexo ante altare, dexteram manum pontificis qui eum consecrat super caput habet, ab eo consecratus iis precationibus quibus diaconi consecrari solent. * Opinioni Amalarii favere videtur Pontificale ms. quod est in secretario ecclesiæ Rothomagensis, videturque esse Anglicanum, in quo hæc adduntur: *Reliqui vero sacerdotes iuxta manum episcopi caput illius tangant, quia non ad sacerdotium, etc.*

743. *Oremus, dilectissimi, etc.* Ita in Editis, et in Cod. Ratoldi, atque in Ordine Romano. In Cod. Rhemensi, sicut in Pontificali Romano, hæc Oratio paulo prolixior habetur; quam præcedit, tum in Ordine, tum in Pontificali Romano ejusmodi allocutio Pontificis: *Commune votum, etc.* Quæ in Codice Rhemensi exstat post consecrationem *Adesto, quæsumus, omnipotens Deus, etc.*, et ei præligitur hic titulus *Ad consummandum diaconatus officium.* In Codice Ratoldi habetur in fine ordinationis sub eodem titulo.

744. *Exaudi, Domine, preces nostras, etc.* Ita in Editis, in Ordine Romano, et in Codicibus Rodradi et Ratoldi; exstat in Pontificali Romano.

499 745. *Adesto, quæsumus, omnipotens Deus, etc.* In Editis præligitur *Vere dignum, etc.*, ut in Pontificali Romano; quod non habetur in aliis Codicibus nostris mss. nec in Ord. Rom. Unde supra in hoc Codice sancti Eligii scriptum est: *Et non dicitur Vere dignum in consecratione.*

746. *Honorum.* Ita in omnibus aliis Codicibus nostris mss. et in Pontificali Rom. Sed in Excusis, in Cod. Tiliano, et in Ordine Romano legitur *honorum*, non ita recte. Hæc enim vox *honor* dicitur de tribus excellentioribus ordinibus diaconatu, presbyteratu, et episcopatu. Ennodius, in Eucharistico: *Ordinasti ut per officium levitarum evocatus sanarer, et impuncti honoris sarcina quod prenebat a me pondus amoveret.* Et in Vita sancti Epiphaniï Nicæensis: *Post ad diaconii erectus infulus vice-imum annum ætatis ascendit, turbabatur suscepti honoris tyrocinio. Sanctus Cyrianus, epi t. 34: Cæterum presbyterii honorem desinasse nos illis, ut scitis. Epis. 65: Fungaris circa eum potestate honoris tui, ut eum vel deponas, vel abstineas.* Et epist. 68: *Ab ordinatione autem clerici atque sacerdotali honore prohiberi.* Optatus Milevitanus, lib. ii adversus Parmenianum: *Honore nominis sui spoliati sunt sacerdotes.* Et infra, agens de Donatistis qui diaconos, presbyteros et episcopos catholicos abuticaverant, et penitentiam agere coegerant: *Et cum possitis esse filii Dei, filii hominum esse voluistis, et ad infingendum morsum honoribus alienis, linguas acutis in gladios. Impletis in vobis quod in psalmo lvi scriptum est: Filii hominum dentes eorum, arma et sagittæ, et lingua eorum gladius a utus. Ergo linguas vestras acutis in gladios, quas moeistis in mortes non corporum, sed honorum; jugulatis non membra, sed nomina. Quid prodest, quia viri sunt homines, et occisi sunt honores a vobis: valent quidem membris, sed eropa portant funera dignitatis.* Et infra: *Esuritis honores innocentium sacerdotum.* Et paulo post: *Cultari vestro honorum funera non sufficiunt.* Sanctus Augustinus, lib. ii adversus epistolam Parmeniani, cap.

post impositionem manuum episcopi, caput ordinandi tangere, ut Codices Noviomensis et Reg. Nostrum Edm. Martene consule, de antiq. eccl. Ritibus, cap. 8, de Ritibus ad sacram. ord. spectantibus.

44 : *Et cum expedire non videatur Ecclesie ut præpositi eorum venientes ad catholicam societatem honores suos ibi non administrant, non eis tamen ipsa ordinationis Sacramenta detrahuntur, sed manent super eos.* Concilium Arelatense, iv, can. 1 : *Episcopatus vero vel presbyterii honorem nullum laicus ante præmissam conversionem, vel ante xxx ætatis annos accipiat. Et can. 2 : Sed nec reliqui Pontifices presbyterii vel diaconatus honorem conferre præsumant, etc.*

Ita apud Græcos de his tribus ordinibus dicitur vox τιμῆ, id est honor. Concilium Næzænum, can. 8 : *Ὁ δὲ ὀνομαζόμενος παρὰ τοῖς λεγομένοις κληροῖς ἐπισκοπος τὴν τοῦ πρεσβυτέρου τιμὴν ἔχει :* Id est, qui autem apud eos qui Cathari dicuntur episcopus nominatur, presbyteri honorem habebit. Concilium Ancyranum, can. 2 : *Διακόνους ὁμοίως θύσαντας, μετὰ δὲ ταῦτα ἀναπαλαίσαντας, τὴν μὲν ἄλλην τιμὴν ἔχειν,* id est, diaconos similiter qui sacrificaverint, postea autem reluctati sint, alium quidem honorem habere. Et can. 18 : *Ἐάν τις στασιάζωσι πρὸς τοὺς καθιστώτας κατὰ τὴν ἐπισκοπὴν, ἀραιοῦσθαι αὐτοῖς τὴν τιμὴν τοῦ πρεσβυτέρου,* id est, quod si adversus eos qui illic episcopi constituti sunt seditiones moverint, honorem presbyterii ab eis auferri. Synesius, epist. 67, agens de episcopis : *Κρατούται δὲ τὰς τιμὰς,* id est, fruuntur honoribus, eo vagantes ubi majus compendium est. Et infra : *Ταχὺ γὰρ ἂν ἐπανάλθοιεν, εἰ περὶ τῆς τιμῆς κενδυνώοιεν,* id est, nam citius ad sua loca reverterentur, si honoris sui jacturam metuant.

Cum autem diaconatus sit honor in Ecclesia et supra sacer ordo appelletur, ex hoc internoscere possumus quanta sit hujus ordinis dignitas, quæ in hoc maxime consistit, **500** ut proxime assistat sacerdoti sacra facienti, sitque ejus in tanti mysterii celebratione adjutor, cui juxta sanctum Ambrosium, libro primo de Officiis, cap. 41, commissæ est dominici corporis et sanguinis consecratio. Quod sic intelligendum est, Petro Cantore interprete, lib. ms. de Verbo mirifico, cap. 41 : *Experire etenim utrum ministrum idoneum elegeris, cui commisisti dominici corporis et sanguinis consecrationem, non ad conficiendum, sed ad assistendum : qui sicut secretarius altaris particeps est consecrationis Eucharistiæ; non quia sumat et conficiat, non quia hoc sine eo non possit fieri; sed quia celebrat; et in majori reverentia conficitur corpus Domini cum præsentia ministri et testimonio ejus.* Ex quo Petri textu manifestum est locum a sancti Ambrosii esse corruptum; nam in veteribus et recentioribus illius Editionibus deest τὸ corporis, et in recentioribus τὸ consecrationem mutatum est in τὸ dispensationem. Cum in veteribus sit τὸ consecrationem, Basilicæ editis anno 1422, ut in Cod. ms. biblioth. Corbeiensis, in quo non est τὸ corporis.

747. *Quæ sunt agenda concedere.* In Pontificali Romano hæc sequuntur interposita : *Hic solus pontifex manum dexteram extendens ponit super caput cuiuslibet ordinando, et nullus alius, quia non ad sacerdotium, sed ad ministerium consecratur, dicens singulis : Accipe Spiritum sanctum ad robur, et ad resistendum diabolo et tentationibus ejus in nomine Domini.* Quæ priora verba, *Hic solus pontifex, etc.*, aut saltem similia non habentur hoc loco in Excusis, nec in Codicibus Rhemensi et Ratoldi, nec in Codice Tiliano, nec in Ordine Romano, sed præmittuntur Orationi huic : *Oremus, dilectissimi, Deum Patrem omnipotentem, etc.* In Codice vero Rodradi nusquam habentur, quia in eo nullæ sunt rubricæ in ordinationibus episcopi, presbyteri, et diaconi. Posteriora vero illa verba, *Singulis dicens, accipe Spiritum sanctum ad robur, etc.*, nullatexistant in Editis, nec in aliis Codicibus nostris mss., hoc est, Rhemensi, Rodradi, et

A Ratoldi, nec in Ordine Romano, nec in Codice Tiliano.

748. *Quando stolam induis, per hoc signum vobis diaconatus officium, etc.* Hæc desiderantur in Codice Rodradi. In Codice Ratoldi formula verborum singulariter effertur. In Ordine et Pontificali Romano stola induitur sub alia verborum formula. In eodem Ordine Romano sequitur traditio lib. Evangeliorum sub hæc forma : *Accipite potestatem legendi Evangelium, etc.*, ut in Pontificali Romano, et in Codice Tiliano.

Sed hæc porrectio libri Evangeliorum cum sua forma abest ab Editis, et a Codicibus Rhemensi, Rodradi, et Ratoldi, nec habetur in concilio Carthaginiensi iv, nec apud sanctum Isidorum, Amalarium, Alcuinum, et Rabanum; nec erat olim in antiquissimo Ordinario Ecclesie Anciensis quo utebatur Durandus in ordinum collatione, ut ipse testatur in iv sent., dist. 24, quæst. 5 : *Sed contra hoc argui potest quia illud in quo imprimitur character debet observari, et probabile est quod observetur in omni Ecclesia, sed traditio libri in ordinatione diaconi non observatur in omni Ecclesia, nec antiquitus forsitan observabatur in aliqua Ecclesia.* Unde secundum Ordinarium antiquissimum Ecclesie Anciensis, cui præsumimus, liber Evangeliorum non tradebatur diacono in ordinatione sua; sed nos volentes nos conformare ceteris Ecclesiis, posuimus de manu nostra in margine dicti Ordinarium quod liber Evangeliorum tradatur cum consueta forma verborum. Quare non videtur quod in traditione libri imprimatur character diaconatus. Et ideo alii opinio est quod character imprimatur in impositione manuum. Per quod datur intelligi quia applicatur

B **501** ad magnum ministerium. Et huic videtur canon concordare 23, distinctione ubi dicitur quod cum ordinatur diaconus, solus episcopus ei manum imponit, eo quod ad ministerium applicetur. Quare mihi videtur frigida responsio illorum (quæ nec in mentem Durandi venit) qui dicunt Ecclesiam Ancientem in hoc errasse, cum manifestam videamus conformitatem hujus veteris Ordinarium præfate Ecclesie cum supra citatis Sacramentorum Codicibus, auctoribus, et concilio Carthage. iv. Nec obstat quod diaconi ex veteri consuetudine legant Evangelium, ut apparet ex epist. sancti Hieronymi ad Sabinianum : *Evangelium Christi quasi diaconus lectabas,* non enim semper et ubique in Ecclesia fuit, ut clarum est ex his quæ supra de lectoribus docuimus ex sancto Cypriano, et conc. Toletano i. Quod confirmatur ex Sozomeno lib. vii, cap. 19 : *Ταυτὸν τῆν ἱερὰν βιβλίον (εὐαγγέλιον) ἀναγινώσκει ἐνθάδε μοῖος ὁ Ἀρχιδιάκονος, παρὰ δὲ ἄλλοις διάκονοις. Ἐν πολλαῖς δὲ ἐκκλησίαις οἱ ἱερεῖς μόνοι, ἐν δὲ ἐπισημαῖς ἡμεῖς Ἐπισκοποῖ, ὡς ἐν Κωνσταντινουπόλει γὰρ τὴν πρώτην ἡμέραν τῆς ἀναστασιμῶν ἑορτῆς.* Id est : Sacrum hunc librum (Evangelium) legit hic (Alexandriæ) solus archidiaconus, apud alios vero diaconi, in multis Ecclesiis soli sacerdotes; diebus autem solemnibus, episcopi, ut Constantinopoli prima feria Resurrectionis dominicæ. Nec dicendum est hos presbyteros et episcopos etiam diaconos fuisse. Id enim minime certum est, cum olim, prætermisso diacono, multi episcopi et presbyteri crearentur.

Huic doctrinæ lavet quod cum diaconi primum instituti sunt, nondum erant scripta Evangelia. Tandem, in concilio Toletano iv, can. 27, diaconus degradatus accipit tantum orarium et albam cum sue dignitati restituitur : *Si Diaconus, inquit concilium, orarium et albam, nulla facta libri Evangeliorum mentione, recipit enim id quod prius in sua ordinatione acceperat, ut est in eodem canone, qui ita se habet : Episcopus, presbyter aut Diaconus, si a gradu suo re-*

^a Consule novam operum Ambrosii Editionem ad hunc locum, qui sic profertur : *Cui commisisti dominici sanguinis consecrationem.* Favent tamen lectioni Petri Cantoris decem Cod. mss. Gallic. et unus Vatic.

De mutatione vocis consecrationem in dispensationem, lege notam eruditissimorum Editorum, qua locus hic luculentissime illustratur.

*juste dejectus, in secunda synodo innocens reperitur, A non potest esse quod fuerat, nisi gradus amissos recipiat coram altario de manu episcoporum; si episcopus est, orarium, anulum et baculum; si presbyter, orarium et planetam; si diaconus, orarium et albam; si subdiaconus, patenam et calicem. Sic et reliqui gradus ea in reparationem sui recipient quæ, cum ordinantur, perceperant. Ubi hæc verba: Nisi amissos gradus recipiat, non ita capienda sunt, quasi ejusmodi seu episcopus, seu presbyter, seu diaconus, seu subdiaconus, degradatus gradu suo penitus privatus sit, sed hæc amissio gradus intelligitur duntaxat quoad facultatem ministrandi in tali ordine, et quoad communionem clericalem, ita ut ejusmodi dejectus non posset amplius fungi ordinis sui ministerio, nec communicare cum clericis, sed cum laicis tantum. Quare restitutio ejusmodi instrumentorum non est iterata ordinatio, sed tantum ritus quidam exterior quo significatur ejusmodi dejectum posse jam suo ministerio fungi, et communicare cum clericis; alioqui iteranda fuisset manus impositio quæ his ordinibus est essentialis (si subdiaconatum exceperis, qui per manus impositionem non confertur), quod tamen hic non apparet. In Pontificali ms. supra citato, quod Anglicanum esse creditur, exstat libri Evangeliorum traditio sub hac forma: *Accipe istud volumen Evangelii; lege et intellige, et aliis trade, et tu opere adimple.**

Tandem post indutam stolam in Ordine Romano, et in codice Rhemensi sic habetur: *Sequitur benedictio: Domine sanctæ fidei, s. i. gratiæ, etc.* In Codice Ratoldi: *Benedictio post stolas super omnes: In nomine sanctæ Trinitatis, et unice divinitatis. Alia: Domine sanctæ fidei, spei, gratiæ, etc. Ad consummandum diaconatus officium. Commune votum permanet, communis Oratio prosequatur, etc.*

In citato Pontificali Anglicano ms., post traditionem libri Evangeliorum diaconi manus unguuntur; ita enim habetur: *Consecratio manuum diaconi de oleo atque chrismate. 502 Consecrentur manus istæ, quæsumus, Domine, et sanctificentur per istam unctionem tuamque benedictionem, ut quæcunque benedixerint benedicta sint; et quæcunque sanctificaverint, sanctificata sint. Per. Et sane olim in Gallia hic mos inoleverat ut n. anus diaconis ungerentur; quod manifestum est ex epistola Nicolai papæ I, ad Rodulphum archiepiscopum Bituricensis (Tom. III Conc. Gallia): Præterea sc. scitaris utrum solis presbyteris, an diaconibus debeant, cum ordinantur, manus chrismatis liquore perungi. Quod non interrogasset pontificem maximum Rodulphus, nisi id moris esse in diaconum ordinatione alicubi in Gallia compertum habuisset.*

749. *Presbyter cum ordinatur, etc.* Ita in Editis et in manuscriptis nostris Codicibus Rhemensi, Ratoldi, Tiliario et sancti Germani a Pratis. In Ordine Romano, et in concilio Carthag. iv, can. 3, et in Pontificali ms., quod Anglicanum esse putatur, pro his verbis, *super ejus caput teneant*, legitur *super illius ponant caput*. In Pontificali Romano hæc omnia aliter in hunc modum habentur: *Pontifex stans ante faldistorium cum mitra, et nulla Oratione nulloque cantu præmissis, imponit simul utramque manum super capita cujuslibet ordinandi successivo, nihil dicens, idemque faciunt post eum omnes sacerdotes qui adsunt.*

750. *Oremus, dilectissimi, etc.* Ita in Editis et in Cod. Rodradi et Ratoldi; qui etiam in Codic. Rhem. et in Ordine Romano, in quibus præmittitur allocutio ad populum in hunc modum: *Quoniam, dilectissimi fratres, etc.* In Pontificali Romano hæc Oratio plurali numero enuntiatur.

751. *Exaudi nos, quæsumus, Domine Deus noster, etc.* Ita in Excusis, et in Codicibus Rhemensi, Rodradi, et Ratoldi, atque etiam in Ordine et Pontificali Romano, in quibus præmittitur, *Flectamus genua, levate.*

752. *Consecratio.* Ita in Editis et in Codice Rodradi.

PATROL. LXXVIII.

In Codicibus Rhemensi et Ratoldi additur *to presbyteri*. In Pontificali Romano hæc duo vocabula desiderantur. In Ordine Romano legitur *consecratio eorumdem.*

753. *Domine sancte, Pater omnipotens, etc.* In Codice Ratoldi hæc præmittuntur, *Dominus robiscum, etc. Sursum corda, etc.* In Pontificali Romano his præmittitur *Per omnia sæcula sæculorum*. In Codice Rhemensi hæc Orationem hæc sequuntur: *Consummatio presbyteri sit nobis, fratres, communis Oratio. Item Benedictio: Deus, sanctificationum auctor.* Quæ n. n. exstant in Excusis, neque in Codice Rodradi. Habentur quidem in Codice Ratoldi, sed post unctionem manuum et capitis; in Ordine etiam Romano, sed post indutam casulam. At in Pontificali desideratur *consummatio presbyteri, sit nobis, fratres, communis oratio, etc.* Sed post indutam casulam dicitur: *Deus sanctificationum auctor.*

754. *Honorum.* In Editis, et in Ordine Romano, legitur *to bonorum*, non ita recte. Vide paulo ante annotata.

755. *Pontifices summes.* kl est, episcopus. Ita enim appellati sunt episcopi. Fortunatus, lib. xi, epigr. 13:

Pontifici summo nos commendare precamur;
Regibus et dominis ferte salutis opes.

Intelligit enim ibi sanctum Germanum Parisiorum episcopum. Consule ob errationes nostras ad Martyrologium sanctorum ordinis sancti Benedicti, et Joannem Savaronem, ad epist. 11 lib. ix Sidonii. Hanc autem Orationem in Codice Ratoldi subjecta sequuntur: *Modo convertat stolam in collo, et induatur casula. Per hæc indumenta stolam et casulam solutis indui merearis, et æterna perpetuitatis plenitudinem cum sanctis sacerdotibus Christo ministrante capessere valeas.* In Ordine quidem et Pontificali Romano 503 idem ritus exstat, sed sub alia verborum formula: *Accipe jugum Domini, etc.* Exstatque idem ritus in Euchologio Græcorum in ordinatione presbyteri: *κατ' ὄψιν τὸ ὄπισθεν ὄραριον αὐτοῦ ἐπι τὸ ἐμπροσθεν τοῦ δεξιῶν μέρους, id est, et posteriore orarii illius partem transfert ad anteriorem ex parte dextra. Hinc capiendus est locus concilii Bracarenensis iii, can. 3: Scilicet, ut cum sacerdos ad solemniam Missarum accedit, aut per se Deo sacrificium oblaturus, aut sacramentum corporis et sanguinis Domini nostri Jesu Christi sumpturus, non aliter accedat quam orario utroque humero circumseptus, sicut et tempore ordinationis suæ dignoscitur consecratus; ita ut de uno eodemque orario cervicem pariter et utrumque humerum premens, signum in suo pectore præferat [Alibi præferat] crucis. Si quis autem aliter egerit, excommunicationi subjaceat.*

Orarium autem est quod vulgo stolam dicimus, de quo vide Joannem Meursium in Lexico Græcobarbaro, et Isaacium Casaubonum, ad Flavianum Vopiscum, in Vita Aureliani. Quod orarium sive stola detur in sua ordinatione presbyteris, patet etiam ex concilio Toletano iv, can. 27. Græcis dicitur *ἱεραρχῶν*, ut clarum est ex Theoria mysticæ sancti Germani patriarchæ Constantinopolitani, quia circum colum componitur.

756. *Hic vestis et casulam. Benedictio Patris, et Filii, etc.* Ita in Editis, et in Codice Rhemensi. In Ordine et Pontificali Romano habetur: *Accipe vestem sacerdotalem, etc.* In Codice Ratoldi legitur: *Benedictio post casulas super omnes. Benedictio Dei Patris, et Filii, et Spiritus sancti, descendat super vos, et his sacerdotibus vestibus induti, protecti et muniti esse rateatis ab omnibus impugnationibus malignorum spirituum, et sitis benedicti in nomine Domini nostri et in virtute Spiritus sancti in ordine sacerdotali, et offeratis hostias placabiles pro peccatis atque offensionibus omnipotenti Deo, cui est honor et gloria.* In concilio Toletano iv, can. 27, presbytero in sua ordinatione planeta datur, quæ idem est ac casula.

757. *Consecrentur manus istæ, etc.* Ita in Editis, et in Cod. Rhemensi. In Codice Ratoldi legitur: *Consecrentur manus istæ, quæsumus, Domine, de oleo*

sancto, et de chrismate sancto, etc. In Codice Tiliano, Ordine et Pontificali Romano, sic habetur: *Consecrare, et sanctificare digneris, Domine, manus istas.* In Codice Rodradi hæc manuum unctio desideratur. De unctioe manuum presbyteri in ejus ordinatione hæc repetitæ est apud Burchardum, lib. II, cap. 55, ex dictis sancti Augustini loquentis ad presbyteros: *Unde oportet vos semper memores esse tantæ dignitatis, memores vestræ consecrationis, memores sacræ, quam in manibus suscepistis, unctiois; ut nec ab eadem degeneretis, ne manus sacro unguine delibutas peccando polluantis.* Apud Amalarium lib. I de Offic. Eccl., cap. 45: *Hunc morem tenent episcopi nostri, manus presbyterorum unguunt de oleo.* Illius mentio fit in epistola Nicolai papæ I, ad Rodolphum Bituricensem archiepiscopum, in qua dicit eam non esse in Ecclesia Romana usitatam, dubitatque an ullibi fuerit aliquando; quod miror propter auctoritates supra citatas, et quosdam ex Codicibus nostris mss., qui usum Romanum sequuntur, ipso Nicolao papa antiquioribus, tum maxime quia remittit ipsum Rodolphum ad epistolam Iuno. eu. II, scriptam ad Decentium Eugubinum, in qua de hac re, ut de Ordinationibus, ne quod quidem, quarum tamen Nicolaus mentionem facit.

Hæc autem manuum unctio fiebat in modum crucis, ut planum est ex Ordine Romano: *Expleta autem Oratione accipiens oleum sanctum, faciat crucem super ambas manus, etc.* Hæc unctio aliter fit in Pontificali Romano. In Codice Ratoldi additur unctio capitis sub hoc titulo, et formula: *UNGATUR CAPUT. Ungatur caput tuum et consecretur cælesti benedictione in ordine sacerdotali, in nomine Patris, et Filii, et Spiritus sancti, amen. Pax tibi.* Idem videre est in Pontificali ms. quod servatur in secretario ecclesiæ Rothomagensis, putaturque 504 esse Anglicanum: *CONSECRATIO CAPITIS CUM OLEO. Ungatur et consecretur caput tuum cælesti Benedictione in ordine sacerdotali, in nomine Patris, et Filii, et Spiritus sancti, amen. Pax tibi, ð. Et cum Spiritu tuo.* Quæ quidem unctio capitis cum sua formula non existat in Editis, neque in aliis Codicibus nostris mss. neque in Ordo et Pontificali Romano.

Sequitur in Codice Ratoldi: *ITEM BENEDICIT MANUS SACERDOTUM. Benedic, Domine, has manus, et sanctifica sacerdotem ill. ad consecrandis Hostias quæ pro delictis atque negligentis populi offeruntur, et ad cætera benedicenda, quæ ad usus populi necessaria sunt; et presta, quæsumus, ut quæcunque benedixerint benedicantur, et quæcunque sacraverint sacrentur, Salvator.* Tandem in Pontificali Romano sequitur traditio patenæ cum Hostia superposita, et calicis cum vino et aqua sub hac verborum forma: *Accipe potestatem offerre sacrificium Deo, tam pro vivis quam pro defunctis, in nomine Domini.*

In Ordinibus mss. sancti Germani a Pratis, et Tiliano, et in Ordine Romano existat ejusmodi instrumentorum traditio cum sua forma, quæ tamen ibi pluraliter effertur: *Accipite potestatem, etc.*, nec in eis ulla sit aquæ mentio. Sed hæc traditio cum sua forma deest in Sacramentariis excusis, ut in Codicibus mss. Rheimensi, Rodradi, sancti Eligii, et Ratoldi, atque etiam in Pontificali ms. quod putatur esse Anglicanum. Non habetur etiam in concilio Carthag. IV, toties citato, nec in concilio Toletano IV, can. 27, neque ulli antiqui Patres mentionem aliquando fecerint; non sanctus Isidorus, non Amalarium; non Rabanus, non Constitutiones apostolicæ, lib. VIII, cap. 16 et sqq., nec omnium antiquissimus Dionysius magnus, qui de sacris ordinibus dedita opera, et ex professo tractaverit; nihilque simile in sacris Scripturis repereris; neque Christus, in supernis illa cœna apostolos instituens sacerdotes, illis ejusmodi porrexit instrumenta; neque tum tradidit eis panem et vinum, sed corpus suum et sanguinem sub speciebus panis et vini. His consentit Ecclesia Orientalis seu Græca, quæ ejusmodi instrumentorum traditione in presbyterorum ordinatione non utitur,

A ut palam est ex eorum Euchologio, quod infra sumus producturi; nec tamen Ecclesia Romana unquam eorum ordinationem improbat, quæ permittit ut apud nos Græci presbyteri Missas faciant, nobis eas audientibus, quemadmodum etiam in eorum regione facimus, illis celebrantibus; quod esset intolerabilis idololatria, si non essent vere ordinati. Neque in concilio Florentino, in quo Græci cum Ecclesia Romana sunt reconciliati, unquam de eorum ordinationibus dubitatum est; neque in unione Armenorum, cum ipsis Armenis Eugenius IV tradidit ritum Ecclesiæ Romanæ in ordinationibus observandum, pristinas eorum ordinationes irritavit; neque Clemens VIII Russorum episcopos, presbyteros et diaconos, qui ritum Græcorum servabant etiam in suis ordinationibus, cum eos in gratiam Ecclesiæ Romanæ recepit, iterum ordinari censuit. Itaque dicendum est materiam essentialiorem diaconatus, presbyteratus et episcopatus in manus impositione sitam esse.

B Nihil aliud sonat Scriptura Actorum VI, in septem diaconorum ordinatione: *Orantes imposuerunt eis manus.* I Tim. IV: *Noli negligere gratiam quæ in te est, quæ data est tibi per prophetiam cum impositione manuum presbyterii.* Et cap. V: *Manus cito nemini imposueris.* II Tim. I: *Propter quam causam admonete te ut resuscites gratiam Dei, quæ est in te per impositionem manuum meorum.* Confirmatur auctoritate Dionysii magni, cap. 5 Hierar. eccl., qui ex professo agens de præfatis tribus ordinibus, nihil præter manuum impositionem ad eorum materiam requirit.

Hoc patet etiam ex sancto Hieronymo, cap. LVIII Isaie: *Ordinatio non solum ad imprecationem vocis, sed etiam ad impositionem impletur manuum;* divo Ambrosio, lib. de Dignitate sacerdotali, cap. 5: *Homo imponit manum, Deus largitur gratiam; sacerdos imponit supplicem 505 dexteram, Deus benedicit potenti dextera;* concil. Hispanensi II, can. 5: *Quinto iudicio ad agnitionem nostri examinis Agabiensis diaconi relatus deductum est de quibusdam ipsis Ecclesiæ cloricis, quorum dum unus ad presbyterium, duo ad levitarum ministerium sacrarentur, episcopus eorum, oculorum dolore detentus, fertur manum suam super eos tantum posuisse, et presbyter quidam illis contra ecclesiasticum ordinem benedictionem dedisse.* Quæ ordinationes a concilio irritantur, quia benedictio fuerat a presbytero pronuntiata. Quod etiam liquet ex Synesio, epist. 66: *Ἐπὶ τῶν ἐκείνου χειρῶν ἐπίσκοπος ἀνεδείχθη τῆς Βιθυνῶν βασισπολέως,* id est, illius manus episcopus Bas. no. iolis in Bithynia consecratus est. Et epist. 76: *καὶ ὡς τῆ πατρῆου χειρὶ προδύτατος ἀπεδείχθη,* id est, quorum alterius manu presbyter sacratus fuerat.

Multos alios prætermitti, brevitatis causa. Non tamen multos et nimis ero, si auctoritatem recentioris scriptoris viri gravissimi et doctissimi Mariani Victorii, episcopi Amerini, protulero, qui ad epistolam sancti Epiphani, quæ: existat inter epistolas sancti Hieronymi, tom. II, sic ait: *Ordinatio autem fiebat cum Oratione et manus impositione, quemadmodum nunc Ecclesia utitur, etc.*

D Hic igitur videt ordinacionem ad manuum impositionem impleri, et ad eandem Spiritus sancti gratiam conferri; ac proinde efficitur manuum impositionem non esse ordinationi accidentariam, nec esse solam dispositionem ad gratiam, ut quidam volunt. Præterea non est credibile concilia et Patres tantum de his quæ sunt ordinationi contingenti locutos fuisse, de his vero quæ sunt illi essentialia tacuisse, præsertim concilium Carthaginense IV, quod concleatus omnia quæ ad ordinum materiam spectant describit.

Nec valet id quod quidam respondent, concilium non omnia posuisse, quia librum Pontificalem non scribebat. Nam etsi concilium librum Pontificalem non scriberet, non erat tamen adeo difficile ac tardiosum traditionem instrumentorum in trium illorum ordinum hierarchicorum explanatione annotare,

cum id una aut altera linea fieri potuisset, ut in inferioribus ordinibus factum fuerat. Præterea libri Sacramentorum a nobis producti erant libri Pontificales, quibus utebantur pontifices in ordinum collatione, ergo in illis omnes essentielles materiæ assignantur; at nihil aliud continent quam concilium Carthaginense IV. Igitur in ipso concilio omnes ordinum materiæ essentielles continentur. Cum autem concilium in hac parte mirè conveniat cum sacra Scriptura, aliis antiquis conciliis, Patribus ac libris Sacramentorum, necessario concluditur illud quoad materiæ essentialis assignationem in tribus illis ordinibus nihil prætermisisse. Deinde si concilium materiæ essentielles inferiorum ordinum tam diligenter assignavit, cur idem in aliis ordinibus quæ sunt gravioris ponderis et momenti non præstiterit? Si dicas id prætermisissas fuisse, quia vulgares et notæ sunt, idem etiam de materiis inferiorum ordinum, quæ sunt æque vulgares ac notæ, dicendum erit.

Tandem hæc doctrina manifeste colligitur ex eodem concilio, can. 5, ubi agens de ordinatione subdiaconi sic ait: *Subdiaconus cum ordinatur, quia manus impositionem non accipit, patenam de manu episcopi accipiat vacuum, et calicem vacuum, etc.* Si igitur trañantur instrumenta subdiacono, quia non ei manus imponuntur, recte sequitur tribus illis superioribus ordinibus non esse necessariam instrumentorum traditionem, quia manus illis imponuntur, ac proinde nihil de materia illis essentiali a concilio fuisse prætermisissum. Quare quemadmodum inferiores ordines sola instrumentorum porrectione sine manuum impositione, sic tres illi superiores sola manuum impositione sine instrumentorum traditione perfici possunt, et par utrobique ratio a contrario.

His accedit auctoritas Facultatis theologicæ Parisiensis aliarum facile principis, in ejus thesibus publicis hæc doctrina vulgo defenditur, ut in quadam thesi 7 Junii, anno 1633, quam profert reverendissimus ac doctissimus **506** Pater Jacobus Sirmondus, cap. 8 Antirrhethici, cui inditum est: *Quibus ordinibus impositio est manuum, his solam sufficere ad valorem firmitatemque sacramenti.* In thesibus Jacobi de Montrouge Parisini baccalauri Navarrici, Ecclesie Andegavensis canonici, ordinarii reginæ eleemosynarii, die 19 Januarii, anno 1659, pro majore ordinaria in scholis theologorum reginæ Navarræ, præside S. M. N. Alberto de Saint-Gilles doctore Parisiensi, apud Carmelitas theologiæ professore, dedicatis illustrissimo viro Augustino Potier Bellocensium præsulis, et magno reginæ eleemosynario, in quarum octava positione hæc habentur: *In ordinatione ministrorum reperitur symbolum seu ritus externus, scilicet manus impositio, quæ in episcopis, presbyteris et diaconis, ut essentialis designatur; cætera ad integritatem materiæ duntaxat spectant.* In thesibus Renati Robeville baccalauri theologi, et rectoris Universitatis studiorum, 21 Junii, eodem anno, in exterioribus Sorbonæ scholis, pro majore ordinaria præside S. M. N. Jacobo Charton doctore theologo, et socio Sorbonico, Ecclesie Parisiensis canonico, et Pœnitentiario presbytero, dedicatis illustrissimo viro Domino Petro Seguiet Franciæ cancellario, in quarum octava positione hæc videre licet: *Impositio manuum essentialis materia, librorum aut vasorum porrectio accessoria.* In thesibus Joannis Helyes Bajocensis baccalauri Navarrici, pro majore ordinaria, in aula reginæ Navarræ, 15 mensis Octobris, eodem anno, præside S. M. N. Joanne Nicolai apud prædicatores theologia professore, dedicatis illustrissimo viro domino Henrico Ludovico Habert de Montmort marchioni, comiti, etc., in quarum ultima positione hæc scripta sunt: *In episcopis, presbyteris et diaconis integrans materia instrumentorum porrectio, essentialis manus impositio.* In thesibus Michaelis de Bezuhanis Aurelianensis, baccalauri Sorbonici, 10 Decembris, anno 1659, pro minore ordinaria, in exte-

rioribus Sorbonæ scholis, præside S. M. N. Jacobo Pereyret doctore theologo, et professore Navarrico, dedicatis sanctæ memoriæ Roberto de Sorbona, in quarum quinta positione hæc continentur: *Populus omnis Christianus ita est gens sancta et regale sacerdotium, ut non tamen quilibet fidelis offerendi sacrificii habeat potestatem, sed qui divina vocatione consecratus est in presbyterum per episcopalem manuum impositionem, quam hierarchicorum ordinum essentialiam arbitror materiam.* In thesibus Antonii Arnaud Parisini, baccalauri Sorbonici, Ecclesie Virodunensis canonici, pro majore ordinaria, die 13 Januarii, anno 1640, in scholis Sorbonicis, præside S. M. N. Juliano Joubert, apud prædicatores Parisienses theologia professore, dedicatis verum Israellem vero de coelo pane pascenti, in quibus hæc reperire est positione tertia: *Essentialis ad diaconatum, cæterosque superiores ordinis materia manus impositio esse videtur.* Plures alias ejusmodi theses producere possem; sed ne nimis, supersedeo.

Nec est quod quis nobis opponat Bullam Eugenii IV, in qua videtur materiam diaconatus et presbyteratus in traditione instrumentorum constituere, siquidem explicanda est de materia accessoria, vel de integrante, ut aliis placet. Nonnulli dicunt materias fuisse dilatatas. Si vero pontifex nullam facit mentionem impositionis manuum, id factum est qui jam erat in usu apud Armenos, quibus peculiarem Ecclesie Romane ritum tradere volebat. Plura vide apud Petrum Arcudium, lib. VI de Sacramento ordinis, cuius opus Romæ approbatum est auctoritate Pauli V, pontificis maximi.

His autem ita constitutis, quid sit manus, seu manuum impositio (quandoquidem de illa controvertitur) querendum est. Manus impositio est positio manus super caput alienius; id palam est ex sancto Dionysio, cap. 5 eccl. Hierar.: *Ἐπὶ κεφαλῆς ἔχει τὰ θεοπαράδοτα λόγια καὶ τὴν ἱεραρχικὴν χεῖρα*, id est, super caput habet divinitus tradita oracula, id est Evangelium, et manum pontificis; et paulo post de presbyteri ordinatione: *Ἐπι κεφαλῆς ἔχει τὴν ἱεραρχικὴν δεξιάν*, id est, **507** pontificis dexteram super caput habet; et similiter de ordinatione diaconi scripsit: *Minister uno poplite flexo ante divinum altare, ἐπὶ κεφαλῆς ἔσχε τὴν τοῦ τελούντος αὐτὸν ἱεράρχου δεξιάν*, id est, dexteram illius qui eum initiat super caput habet. Consentunt apostolicæ Constitutiones, lib. VIII, cap. 16 et sequentibus, ubi dicitur, *τὴν χεῖρα ἐπὶ τῆς κεφαλῆς ἐπιτίθει αὐτὸς*, id est, manum super caput ipse imponet. Clarum est etiam can. 3 concilii Carth. IV, de Ordinatione presbyteri: *Episcopo eum benedicente, et manum super caput ejus tenente*; et can. 4: *Solus episcopus qui eum benedicit manum super caput illius ponit.* Idem patet ex Sacramentalibus editis, et mss. sancti Eligii, Ratoldi, Rhemensi, ex Ordinibus mss. Tiliano, et sancti Germani a Pratis, et ex Ordine et Pontificali Romano, in quibus omnibus nulla est manus impositio, nisi manus ponatur super caput. Id etiam planum est ex his Metaphrastæ verbis, cum agit de sancto Joannis Chrysostomi in presbyterum creatione: *Ut autem accesserunt ad sacrum altare, et ipse, ut lex est, ἔσπεχε τῷ ἱεράρχῃ τὴν κεφαλὴν, τοῦτου δὲ χεῖρας ἐπιτίθεντο*, id est, pontifici caput submitisset, illius vero manus impositæ fuissent. Id suadet versio Syra Actorum VI, in qua legitur, *posuerunt super eos manus, cum in Vulgata interpretatione juxta textum Græcum legatur, imposuerunt eis manus (Lib. VI, de Sacramento ordinis, cap. 7).*

Quæ cum ita sint, Petrus Arcudius nobis venit refutandus, qui scribit ipsam instrumentorum porrectionem esse manuum impositionem, quia pontifex eo ipso quod tradat instrumenta, manum imponit; et imprimi characterem, non tam propter instrumenta quam propter actionem et porrectionem ipsis pontificis, quam manuum impositionem appellat. Quod si verum est, dicendum erit baptismum conferri per

manus impositionem; nam is qui baptizat seu unctione, seu aquæ infusione juxta sensum Arcudii, manum imponat necesse est. Idem etiam de extrema unctione fatendum erit; nam qui ungit corpus, manum imponit, cum tamen hactenus hæc duo sacramenta per manus impositionem conferri scripserit nemo. Nec valet objectio de confirmatione; etenim hoc sacramentum manuum impositionem distinctam habet ab unctione, ut supra dictum est. Præterea ex ejusmodi explicatione impositionis manuum sequitur optime inferiores ordines in manuum impositione consistere; cum enim porrigit episcopus calicem et patenam subdiacono, librum exorcistæ et lectori, ostiario claves, æque illis manus imponit ac presbytero, cum ei offert instrumenta tangenda, quod tamen sine controversia veritati minime consentaneum est. Hoc enim adversatur concilio Carthaginiensi IV, Ordini et Pontificali Romano, et antiquis Sacramentorum libris, in quibus manifesta inter traditionem instrumentorum et manuum impositionem apparet differentia, et hæc ad superiores ordines, illa ad inferiores spectat. Imo ejusmodi doctrina a communi sensu et usu loquendi abhorret; nam sequeretur eum qui porrigit panem puero aut panem pauperi, illis imponere manum, quod tamen hactenus est inauditum.

Nec obest illud quod opponitur ex Marc. VII, cum Christus quibusdam rogantibus ut imponeret manus lunatico, linguam et aures tetigit. Non enim inde sequitur ejusmodi contactum esse manus impositionem, qualem hic requirimus; etsi enim illi Christum rogarent ut pro more suo manum ægroto imponeret, non tamen ille tenebatur hanc inire viam et rationem, nec eorum erat illi hanc legem imponere, qui mysterii cujusdam gratia alia quam illi putabant ratione uti voluit in hujus curatione lunatici, ac proinde non inde efficitur contactum linguæ et aurium esse manus impositionem.

His ita perfectis, breviter agendum est in eos qui dicunt manuum impositionem esse meram electionem, quæ fiebat per manus elevationem, vel extensionem, non vero esse aliquem consecrandi ritum, quam ideo veteres appellabant *χειροτονίαν*, id est, electionem, et *χειροτονίαν*. Fatcor quidem in instrumentis ethnicalium scripturarum ista vocabula significare electionem, et eligere aliquem, in magistram videlicet; et ita interdum usurpari a conciliis **508** et sanctis Patribus, cum agunt de electione episcoporum, sed non semper. Nam *χειροτονίαν*, Actorum XIV, est constituere episcopum solemniter in impositione manus: *Χειροτονήσαντες δὲ αὐτοὺς πρεσβυτέρους κατ' Ἐκκλησίαν προσευξάμενοι μετὰ νηστειῶν*. Quod confirmatur Act. VI: *καὶ προσευξάμενοι ἐπέθηκαν αὐτοῖς τὰς χεῖρας, ἐτ ὀρακτες imposuerunt eis manus*. Illic enim locus priorem explicat; nam *ἐπιθεῖναι τὰς χεῖρας*, id est, manus imponere, nullo modo significat extendere manus, sive eligere, ut infra docuimus.

Confirmatur ex primo canone apostolorum: *Ἐπίσκοπος χειροτονισθῶ ὑπὸ Ἐπισκόπων δύο ἢ τριῶν*, id est, episcopus ordinetur a duobus episcopis vel tribus. Atque pleni sunt sanctorum libri, eligi episcopum olim solitum a clero et populo, a tribus vero episcopis consecrari; et can. 2, *πρεσβύτερος ὑπὸ ἑνὸς ἐπισκόπου χειροτονισθῶ*, id est, presbyter ab uno episcopo ordinetur; et can. 4 concil. Nicæni; epist. 67 Synesii, ubi agitur de Siderio episcopo Pælabisæ non legitime creato a Philone Cyrenensi episcopo, quia non fuerat Alexandriæ ordinatus, nec a tribus episcopis, *οὐκ εἶ τὸ σύνθημα τῆς χειροτονίας αὐτῶν ἰδίδοτο*, id est, etsi illic es et ordinandi facta potestas. Ubi *χειροτονία*, non sumitur pro electione, quæ supponitur facta, cum petitur ab Alexandino patriarcha facultas ordinandi, sine cujus licentia id fieri non poterat, ut constat ex canone 6 concilii Nicæni. Quod clarum est etiam ex epist. 76; nam cum Antonius quidam presbyter omnium episcoporum et

A populi, qui convenerant, ut Olbialis vicari episcopum eligerent, suffragia tulisset, scribit Synesius Theophilo, *ἑνὸς οὐκ ἔτι δαί, τοῦ κυριωτάτου μὲντοι τῆς ἐπαρῆ σου χεῖρὸς*, id est, unum igitur id opus est, sacra tua scilicet manus. Hæc differentia videtur etiam apud Sozomenum, lib. VIII Hist. eccl., cap. 19, ubi, episcopo civitatis exiguæ Geras defuncto, cives suffragiis suis decreverunt Nilammonem civitati suæ præficere episcopum: qui cum nervis omnibus obtineretur, accedens ad eum patriarcha Theophilus rogatus a civibus, *συμβούλους καταδίχεσθαι παρ' αὐτοῦ χειροτονίαν*, id est, hortatur ut ordinationem a se acciperet. En electio civium et *χειροτονία* distinctæ: quæ aliter dicitur *χειροθεσία*, id est, impositio manus, et *ἐπιθεῖναι τῶν χεῖρῶν*, id est, impositio manuum, ut Tim. I, et manus imponere *ἐπιθεῖναι τὰς χεῖρας*, Act. VI. Nec dicendum ista significare electionem, et eligere; nam citato loco Actuum eligere et manus imponere distinguuntur: *Et elegerunt Stephanum virum plenum fide et Spiritu sancto, etc. Hos statuerunt ante conspectum apostolorum, et imposuerunt eis manus*. Ubi primo vides electionem, deinde ordinationem per manuum impositionem. Sed de impositione manuum satis.

In Pontificali Romano hæc quæ præcedunt prolationem verborum: *Accipe potestatem offerre sacrificium Deo, etc.*, notanda veniunt: *Pontifex manus lavat et tergit; tum tradit culibet successive calicem cum vino et aqua, et patenam superpositam cum Hostia, et ipsi illa accipiunt inter indices et medios digitos, et cupam calicis et patenam simul tangunt, pontifice singulis dicente, etc.* Ita in veteri Editione Parisiensi anni 1520 legitur, et recte; nam hoc pronomen *illa* ad ea quæ tangenda sunt seu mediate, seu immediate, refertur. Quod si legas *illam*, ut in quibusdam recentioribus et apud Cataldum in Cæremoniali episcoporum legitur, non video horum verborum sensum, cum non possit ad solum nomen *Hostiam* referri. Sensus est enim ut omnia quæ offeruntur accipiantur; et postea modus acceptationis declaratur, nempe inter indices, et medios digitos, ita ut cuppa calicis et patena simul tangantur. Quæ cum ita sint, non illi audiendi qui dicunt Hostiæ seu panis contactum esse de præcepto in Pontificali, cum nihil tale in illo appareat; et multo minus ii qui scribunt contactum panis esse de necessitate sacramenti, ita ut qui panem non tetigerit sit rursum ordinandus. Nam moraliter loquendo ille acceptare dicitur qui instrumenta, seu vasa, in quibus sunt ea quæ offeruntur accipit, seu tangit, ut ille vere oblata poma acceptat, qui canistrum aut vas in quo sunt accipit sine pomorum contactu; hæcque sententiam **509** multi graves auctores sequuntur, prætermittis illis qui instrumentorum seu vasorum contactum non esse de necessitate sacramenti asserunt, inter quos Albertus Magnus mss., in IV sent., pag. 313, col. 3, bibliothecæ monasterii sancti Victoris Parisiis, in responsione ad 3: *Dicitur quod non exigitur nisi porrectio, et tactus est de bene esse, quia in hoc sacramento est forma significans traductionem potestatis, et hoc significatur in porrectione tota, non expresse dissentiente eo cui porrigitur. Intelligitur enim accepisse, quando non dissensit se ostendit, quando ad acceptandum est presentatus.*

Tandem in eodem Pontificali Romano expleta communionem, etc., denuo pontifex imponit manus super capita singulorum dicens: *Accipe Spiritum sanctum; quorum remisit peccata, etc.* Qui ritus cum sua forma non exstat in concilio Carthaginiensi IV, neque in nostris Sacramentariis tam editis quam mss., neque in Codice Titiano, neque in Pontificali mss. quod Anglicanum esse putatur, neque in Ordine mss. sancti Germani a Pratis, quæ postea tamen addita sunt in hujus Codicis margine, sed alia manu. Nec etiam reperire est apud sanctum Isidorum, Amalarium et Rabanum, nec in Ord. Rom.

Tandem in Cod. Ratoldi post manuum Benedictio-

nem sequitur: *Consummatio presbyterorum. Sit nobis communis Oratio, fratres, ut hi qui in adiutorium et utilitatem vestræ salutis eliguntur, etc.* Deinde. *ITEM ALIA: Sanctificationum omnium auctor, cuius vera consecratio, cuius plena Benedictio est, tu, Domine, super hos famulos tuos ill. quos presbyteratus honore dedicamus, gratiam tuæ Benedictiois infunde, etc.* Hæc completa Oratione sequitur in eodem Codice: *Modo legatur Epistola, Tractus, et Evangelium, et tunc offerant omnes sacras oblatas. Ubi legendum puto sacrandas, loco sacras. Nam olim omnes panem et vinum de quibus essent communicaturi in altari offerabant. Quod patet ex eodem Codice Ratoldi in consecratione episcopi, ubi post unctionem episcopi hæc sequuntur: Legatur Evangelium secundum Lucam. In illo tempore facta est contentio. Et tunc offerat panem et vinum ipse et omnes. Ubi tō ipse est episcopus qui ordinatur, et tō omnes sunt alii episcopi assistentes et cæteri clerici.*

758. *Episcopus cum ordinatur.* In Editis ante hæc verba habetur examen seu interrogationes, eæque secundum usum Gallorum, ut notant Codex Tilianus et Ordo Romanus, quæ in concilio Carthag. iv diversæ sunt. At in Sacramentariis nostris mss. nullæ sunt. Episcopus, juxta interpretationem sancti Ambrosii, cap. 6 libri de Dignitate sacerdotali est superinspector, id est speculator, custos. Apud Plutarchum, in Numa, τῶν παρθένων ἱερῶν Ἐπίσκοπος, id est, sacrarum virginum custos, de summo Pontifice. Apud jurisconsultos in legem ult., ff. de munere et honore episcopi, est qui præter panem, cæterisque rebus venalibus. Apud Athenienses prefectus et custos urbis alicujus illis subditæ, ad eam missus inspicendi gratia ea quæque a singulis geruntur, qui a Laconibus Ἀρμοστής appellatur, ut docet Harpoeratio, meminit Julius Pollux, lib. viii, cap. 1: ad cujus similitudinem apud nos qui in unaquaque civitate rebus divinis et sacris præest dicitur episcopus. In Codice Ratoldi quædam præmittuntur quæ huc transferre, quia non sunt contemnenda, mihi visum est:

« *Electio quomodo a clero et a populo eligitur episcopus in propria sede cum consensu regis, archipresulisque, omnique populo [Leg. omnique populi].*

« *Domino Francorumque meritis coæquando Pari [Forte patri] Patrum Domino N. præsulī summo cunctus clerus omnique populus sanctæ ill. Ecclesiæ multimodam in Domino optamus salutem. Igitur quoties aliqua plebs vestræ ditioni subdita a proprio fuerit viduata pastore, non aliunde nisi a vobis est implorandum auxilium, quem ad hoc divina præordinavit Majestas, ut non solum vestros 510 specialiter pascatis filios, sed etiam rectores non habentibus et spiritali pabulo indigentibus pastores tribuatis. Quapropter ad vestræ sanctitatis paternitatem fiducialiter nostras fundimus preces; poscentes, videlicet, ut hunc ill. summæ honestatis humilem vestrum famulum nobis pontificem ordinare indigemini [Leg. dignemini]. Cujus conversationem et mores, in quantum cognovimus, laudamus, et ad tam dignum opus idoneum testificamus. Et quandiu ad Benedictionem [Leg. a benedictione] episcopali immunes sumus, ejus doctrina et exemplo roborati, ad viam salutis, Domino miserante, quasi perditam onus [Leg. ovīs] et inventa redituros nos credimus. Quod decretum nostris manibus roboratum ill. Ecclesiæ vestræ vobis dirigere statuimus. Anno Incarnationis Domini, et episcopatus vestri, et regi ill. annorum illorum indicatione tale, datarum tale.*

« *Oratio ab archiepiscopo dicenda post electionem super electum et super se.*

« *Oremus, fratres, ut Deus et Dominus noster Jesus Christus nos et electum nostrum gratia Spiritus sancti illustrare dignetur. Per.*

A « *Sequitur admonitio episcopi [Leg. archiepiscopi].*

« *Hæc solita [Leg. solida] mente et studio vigilant conserva, et tibi commissis nota facere cura, ut unanimes uno ore collaudetis Deum de suis erga vos beneficiis, cui exhibendus est honor et gloria. Per omnia.*

« *Promissio.*

« *In nomine altithroni conditoris Regis æterni, ego N. humilis Christi famulus, licet indignus, ad episcopalem ill. Ecclesiæ sedem electus ad regendam eam Deoque servatam [Leg. servandam], suppliciter confiteor cum omnipotentis Dei auxilio, et quantam voluerit mihi gratiam superna sapientia revelare, et vitam commodare in hoc sæculo, quod ego, sancte Salvator mundi, ill. et venerando Patri archiepiscopo ill. ejusque successoribus, quem superna providet gratia, et nobis prædestinat in Patrem, deo et fideli mente semper deservire et obedire desidero, stabilemque me esse permanentem sine aliqua dissimulatione et deceptione omnibus diebus, quando spiritus erit in naribus meis, et vita comis fuerit, nunquam ad dexteram, neque ad sinistram ab illa sede ill. Ecclesiæ, quæ caput est [Leg. declinabo], sed sine aliquo scrupulo diabolice fraudis, et humiliter devotione, et sincera mente, illo præfato Patri ill. et successoribus ejus, quem divina gratia ad illam sanctam sedem prædestinavit episcopum, deservire et obedire omnibus viribus meis Deo omnipotenti confiteor. Et illam sanctam apostolicam fidem, quam Patres nostri digne servaverunt, cum omni humilitate et obedientia divina simul et humana sicut prædecessores mei ipsa sede sancta Ecclesiæ Christi subjuncti sunt, semper servare me velle humiliter per omnia fateor. Et quod illi hic et ibi juste plebi Dei prædicaverunt, et custodiendo impleverunt, hoc prædicare et observare non cesso, favente et volente pio Domino et Salvatore nostro Jesu Christo.*

C « *Item admonitio post promissionem.*

« *Memor sis sponsionis et desponsationis ecclesiasticæ, et dilectionis Domini Dei tui in die qua assumptus es hunc honorem, cave ne obliviscaris illius.*

« *Benedictio ad annulum episcopi.*

« *Creator et conservator humani generis, dator gratiæ spiritualis, largitor æternæ salutis; tu, Domine, permitte tuam Benedictionem super hunc annulum, ut armata [Leg. armatus] virtute cœlestis defensionis proiciat illis [Leg. illi] ad æternam salutem. Per.*

« *Hic detur annulus in digito.*

« *Accipe ergo annulum discretionis, etc., ut in Ord. Rom.*

511 « *Benedictio baculi.*

« *Tu baculus nostræ et rector per sæcula vitæ,*

D « *Istum sanctifica pietatis jure bacillum,*

« *Quo mala sternantur, quo semper recta regantur.*

« *Hic detur baculus pastoralis.*

« *Accipe baculum sacri regiminis, etc., ut in Ordine Romano.*

« *Item alia datio.*

« *Accipe baculum pastoralis officii. Et sis in corrigendis vitiis sæviens, in ira iudicium sine ira tenens; cum iratus fueris, misericordiæ reminiscens. Per.*

« *Modo surgendi sunt, et incipiatur Introitus.*

« *Elegit te Dominus sibi in sacerdotem. Psalm. Exaudiat te Dominus. Ad ñ. Mittat tibi. ALIA Antiph. Sicut fui cum Moysè. Psalm. Exaudiat te Dominus. Antiph. Benedixit te hodie Deus. Psalm. Deus Deorum.*

ORATIO AD MISSAM IN DIE. Oremus, dilectissimi nobis, ut huic viro, etc., ut infra in Codice sancti Eligii. EPISTOLA: Charissimi, fidelis sermo, si quis episcopatum desiderat. Æ. Memor sit omnis sacrificii tui. 7. Mittat tibi Dominus. Æ. Immo!a Deo. Tr. Desiderium. ALL. Dispositi. ALL. Diffusa est gratia.

Hic ordinandus est episcopus antequam legatur Evangelium, post All., et tunc debent duo episcopi deducere illum per manus extra secretarium in præsentia archiepiscopi ante altare, et prosternens se et cæteri faciant litaniam. Finita tenentes l. brum Evangelii super scapulas, et archiepiscopus benedicit eum.

Hæc us Ratoldi Codex de episcopi ordinatione, in cuius titulo apparet, olim tempore, regum in Gallia fuisse episcopos cleri et populi suffragiis electos, adhibito regis consensu, qui non raro auctoritate suam quem vellet episcopum ordinari imperabat, ita ut, illa sæpius prævalente, debiles admodum essent electiones. Id passim testatur Gregorius Turonensis in historiis Francorum, et in Vitis Patrum; atque alii Francorum historiæ scriptores; tandem per concordata inter Leonem X pontificem maximum et Franciscum I Francorum regem prorsus avulsæ sunt, auctoritate nominationis penes regem, et confirmationis penes pontificem remanente. In cæteris Ecclesiæ Occidentalis regionibus eadem electionum libertas clero et populo salva et integra permansit, dum, excusso Romanorum imperatorum iugo, eorum reges haud imparem Francorum regibus circa electiones auctoritatem sibi vindicarent. Apud Græcos quidem seu Orientales perseverant electiones, sed, excluso clero et populo, jus electionis ad solos comprovinciales episcopos devolutum est. Theodoros Balsamon contendit ita statutum fuisse can. 4 concilii Nicæni primi; quæ quidem sententia non mihi placet, quia canon citatus non de electione, sed manus impositione haud dubie intelligendus est; quia cum dixit constitutionem faciendam esse a comprovincialibus episcopis, statim ejusmodi constitutionem appellat χειροτονία, id est, manus impositionem, quam vult saltem a tribus episcopis fieri, si aliis episcopis per aliquod impedimentum adesse non liceat, qui tamen per litteras consensum præbeant. Confirmatur ex canone 6 concilii Sardicenis sub Constantio imperatore post dictum Nicænum concilium celebrati: Τὰ δὲ πλήθη συναθροισθέντα παρακαλοῦντες γίνεσθαι τὴν κατάστασιν τοῦ παρ' αὐτῶν ἐπιζήτουμένου Ἐπισκόπου. Id est: Congregata autem multitudo roget ut fiat constitutio episcopi a se requisiti. Ibi enim agitur de constitutione, hoc est ordinatione episcopi jam plebis suffragiis electi; ad cuius ordinationem si quis ex episcopis comprovincialibus non convenerit, statuit concilium ut per litteras moneatur. Ubi cum κατάστασις sit ordinatio, et eodem vocabulo utatur canon concilii Nicæni, signum est concilium Nicænum fuisse de ordinatione locutum, non vero 512 de electione; ac proinde cleri et plebis suffragia in episcoporum electionibus ab eo non fuisse repudiata. Imo ipsum concilium Nicænum mentem suam explicat in epistola synodica ad sanctas Dei Ecclesias per Alexandriam, Ægyptum, Pentapolim, etc., in causa patriarchæ Alexandrini adversus Meletanos: Μόνον εἰ ἄξιον γαίνονται, καὶ ὁ λαὸς αἰροῦτο, etc. Id est: *Tantum si digni sunt, et populus elegerit, consentiente ipsis, et confirmante episcopo catholice Alexandriæ.* Id etiam palmam est ex undecima concilii Chalcedonensis actione, in qua Anatolius patriarcha Constantinopolitanus, in depositione Bassiani et Stephani episcoporum, qui contra canones fuerant Ephesiorum Ecclesiæ Pontificis ordinati, sic ait: *Dubitar autem Ephesiorum metropolitani episcopus a Deo monstratus; καὶ παρὰ πάντων τῶν μελλόντων ποιμαίνεσθαι ψηφίζομενος, id est, et ab omnibus qui pascendi sunt electus.*

Sed et innumera propemodum ejusmodi per clero et plebem electionis, etiam post dictum concilium Nicænum, prostant exempla. Petrus episcopus

Alexandrinus, prius a sancto Athanasio designatus, ab omnibus, tam ecclesiasticis quam magistratibus suffragantibus, electus est, ut scribit Theodoretus, lib. iv Hist. eccles., cap. 18. Apud Synesium, epist. 76, Antonius presbyter in Olbiatis vici episcopus, non solum episcoporum qui aderant, sed etiam totius populi qui convenerat, suffragiis eligitur. Epistola ejusdem Synesii 67 nihil aliud sonat. Apud Sozomenum, lib. viii Hist. eccles., cap. 19, Nilammon exiguæ civitatis Geras a plebe episcopus electus est. Mortuo Paulino Antiochiæ pontifice, Evagrius populi suffragiis illi subrogatur, ut scribit Socrates lib. v Hist. eccles., cap. 15. Timotheo Ailuro pontifice Alexandrino in exilium acto, Timotheus alter civium Alexandrinorum evalculus in ejus locum suffectus est, ut scribit Evagrius lib. ii Hist. eccles., cap. 11. Sanctus Joannes Chrysostomus communibus cleri et populi votis, assentiente etiam imperatore, Constantino; olitanus episcopus electus est, ut scribit Sozomenus lib. viii Hist. eccles., cap. 2.

B Nec obest synodi Laodiceæ canon. 13, quo statuitur quod non oporteat permittere turbis ut eligant eos qui in sacerdotium allegantur, siquidem ibi non rejiciuntur clericorum et honorabilium civium suffragia, sed eorum qui sunt ex face plebis, qui non raro in ejusmodi comitiis tumultus et seditiones excitant.

7.9. *Duo episcopi ponant et teneant Evangeliorum codicem super caput ejus.* Ita in Editis. In concilio Carthagin. iv, can. 1, et in Codice Rheimensi legitur: *Super caput et cervicem ejus.* In Codice Tiliano: *Super verticem ejus et inter scapulas clausum.* In Ordine Romano: *Super cervicem ejus, et inter scapulas clausum.* In Pontificali Romano: *Super cervicem et scapulas, juxta quod liber apertus esse debet.*

Ritus autem imponendi libri Evangeliorum super caput Episcopi, cum ordinatur, est antiquissimus, de quo agit sanctus Dionysius, cap. 5 eccles. Hierarchiæ: Ὁ ἱεράρχης ἐπὶ τὴν ἱεραρχικὴν τελείωσιν προεγόμενος, ἄμφω τῷ ποδὲ κλίνας ἐπίκρυσθεν τοῦ θυσιαστηρίου, ἐπὶ κεφαλῆς ἔχει τὰ θεοπαράδοτα λόγια καὶ τὴν ἱεραρχικὴν χεῖρα. Id est: Pontifex qui ad initiationem pontificiam accedit, utroque genu flexo ante altare, supra caput habet eloquia divina manumque pontificiam; ubi per eloquia divina facile intelligitur Evangelium, ut clarum est ex multis locis Georgii Pachymeræ in paraphrasi divini capitis. Sanctus Joannes Chrysostomus, in Oratione quæ inscribitur: Quod idem sit legislator Veteris ac Novi Testamenti: διὰ τοῦτο ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ, ἐν ταῖς χειροτονίαις τῶν ἱερέων τὸ εὐαγγέλιον τοῦ Χριστοῦ ἐπὶ κεφαλῆς τίθεται. Id est: Quocirca in Ecclesia in ordinationibus episcoporum, Evangelium Christi eorum capiti imponitur. Petrus Damiani, serm. I de dedicatione: *Ponitur et Evangelica pagina super caput illius recumbentis, ut verbo ritæ sentiat excedere rationem, et oculi ejus deficiant in eloquium Domini.* Idem videre licet in concilio citato Carthag. iv, et in Sacramentariis 513 et Ordinibus supra citatis (*In ordine creationis episcopi*), atque etiam in Euchologio Græcorum: Ἀνακτῶσαι τὸ εὐαγγέλιον τῷ ἀρχιερεῖ, καὶ ἐπιτίθει τὴν κεφαλὴν καὶ τῷ τραχήλῳ τοῦ χειροτονουμένου συναρπαστομένων τῶν ἄλλων ἀρχιερέων. Id est: *Aperit Evangelium Pontifex, et imponit capiti et cervici illius qui ordinatur, aliis pontificibus simul una tangentibus.*

D Sed his adversatur Amalarius, lib. ii de Offic. eccl., cap. 14: *Dicit libellus secundum cujus ordinem celebratur ordinatio apud quosdam, ut duo episcopi teneant Evangelium super caput ejus, quod neque vetus auctoritas intimat, neque apostolica traditio, neque canonica auctoritas.* Sed ista omnia ex citatis locis satis refutantur. Imo ipse quamvis ejusmodi impositionem libri Evangeliorum minime probet, tamen illius mysticam interpretationem statim subjungit: *Potest tamen Evangelii impositio super caput monere tenentes, aut quo Dominus idem Evangelium firmet in corde ejus deprecetur, aut ut moneant cum qui consecratur recordari se amplius esse sub iugo Evangelii quam foret.*

Alias rationes refert sanctus Joannes Chrysostomus, A
Oratione citata, ut discat is qui ordinatur se veram
Evangelii tiaram accipere, et ut discat, etsi omnium
sit caput, se tamen subditum esse legibus. Aliam
addit sanctus Dionysius, cap. citato, quia vis perfectiva
atque scientia pontificibus divinitus conceditur,
qui eam in alios sint transfusuri. Porro in omnibus
nostris Sacramentariis, Ordinibus, concilio Cartha-
ginensi, et Euchologio supra citatis, liber Evangelio-
rum ab episcopis imponitur; sed apud Clementem,
lib. viii Constit., cap. 4, a diaconis; in Pontificali
Romano ab uno ex capellanis.

760. *Reliqui omnes episcopi.* Multi episcopi ad
unius ordinationem convenire solent, illi videlicet qui
sunt ejusdem provinciæ in qua episcopus consecratur,
ut statuitur in concilio Sardicensi, can. 6, et Antioch.,
can. 9. Quod si omnes adesse non potuerint, a tribus
saltem, cæteris per litteras consentientibus, ordi-
nandus est, ut decernitur can. 4 concilii Nicæni. Can-
on 18 concilii Toletani iv idem statuit. Canon pri-
mus apostolorum statuit ut episcopus a duobus vel
tribus ordinetur. Synesius, epist. 67, ait Siderium
Palæbiscæ non fuisse legitimum episcopum, quod a
tribus episcopis non fuerit ordinatus. Ita in concilio
Arelatensi i statuitur, can. 20. Concilium Arausica-
num I, can. 21, prohibet ne episcopus a duobus epi-
scopis ordinetur.

761. *Caput ejus tangant.* In Cod. Ratoldi et in Cod.
qui Anglicanus esse creditur, nullus est capitis con-
tactus, nec manus impositio. In Editis hæc sequuntur
: *Hoc factu accipiat patenam cum oblatis, et cali-
cem cum vino, et det ei, dicens : Accipe potestatem of-
ferre sacrificium tam pro vivis atque defunctis.* Quæ
cum non existat in Codicibus nostris mss. neque in
Cod. Tiliano, neque in Ordine et Pontificali Romano,
videntur esse supposititia. In Cod. Rhemensi sequitur
exhortatio ad populum : *Servanda est, dilectissimi fra-
tres, etc.*

762. *Oratio, etc.* In Cod. Angl. habetur : *Et has
dicant episcopi super ipsum Orationes.*

763. *Oremus, dilectissimi, etc.* Ita in Editis et in
Cod. Rhemensi. Abest a Codice Rodradi. In Cod.
Ratoldi non habetur hoc loco, sed prima est Oratio
Missæ in qua sacrat episcopus, plurali numero in
singularem mutato. In Ord. et Pontif. Rom. postpo-
nuntur sequenti Orationi.

764. *Ad utilitate n providendam electis* In Ord. et
Pontif. Rom. legitur : *Utilitati Ecclesiæ providens.* In
Cod. Ratoldi : *Ad utilitatem Ecclesiæ provehendo.*
Optime quidem in Ord. et Pontif. Romano, sed di-
verso ab aliis sensu.

765. *Adesto, Domine, supplicationibus nostris, etc.*
Ita in Editis, et in Codicibus Rodradi et Ratoldi et
514 Ord. Rom. In Cod. Rhemensi alia est Oratio,
sed sub eodem sensu : *Exaudi, Domine, supplicum
preces, ut quod nostro gerendum est ministerio, tua
potius virtute firmetur. Per Dom.* Non exstat in Pon-
tif. Romano.

766. *Propitiare, Domine, etc.* In pontificali Romano
ante hanc Orationem habentur hæc verba, *Accipe
Spiritus sanctum;* quæ non sunt in Editis, neque in
Codicibus nostris mss., neque in Ordine Romano, ne-
que in Cod. Tiliano.

767. *Deus honorum omnium.* Ita in omnibus aliis
Codicibus nostris mss. In Editis legitur *Deus hono-
rum, etc.,* male; vide supra annota. In Cod. Tiliano,
et Ord. et Pontificali Rom., *Deus honor omnium.*

768. *Deus omnium dignitatum.* Ita in Editis et in
Codicibus mss. Rodradi et Ratoldi. A Cod. Rhemensi
tò Deus abest.

769. *Et pontificalem gloriam non jam nobis honor
commendat vestium, etc.* Id testatur Fortunatus, lib. II,
epigr. 10, de sancto Germano Parisiorum pontifice :

In medio Germanus adest antistes honore
Qui regit hinc juvenes, subrigit inde senes.
Levite præcunt, sequitur gravis ordo canentum,
Hos gradiendo movet, hos moderando trahit.

Ille tamen sensim incedit, velut alter Aaron.
Non de veste nitens, sed pietate placens.
Non lapides, coccus, clarum aurum, purpura, byssus
Exornant humeros, sed micat alia fides.

Ubi in Editis legitur *cidarim*, sed nullus est sensus ;
in Cod. ms. sancti Germani a Pratis habetur *Cidar*,
sed ei eadem scriptura legitur tò *Clar* superpositum,
linea vocabulo *Cidar* subducta, ad erroris notam ;
quare ex illo *Clar*, feci tò *clarum*, et clarus est
sensus.

770. *Quia et illa, quæ tunc carnalibus blandiebantur
obtulibus, ea potius quæ in ipsis erant intelligenda po-
scebant.* Ita in omnibus Codicibus toties supra citatis ;
in quibus arbitror tò *quam* desiderari, in hunc mo-
dum, *Quia et illa quæ tunc carnalibus blandiebantur
obtulibus, ea potius quam quæ in ipsis erant intelligenda
poscebant*, id est populus ille carnalis plus vestium
fulgore delectabatur quam mysteriis quæ hoc splen-
dore significabantur.

771. *Summi sacerdotii.* Summum sacerdotium est
B episcopatus, ut summus sacerdos episcopus, quem-
admodum supra nota'm est.

772. *Ut quidquid illa velamina in subgore auri, etc.*
Quod præclare præstitit supra nominatus sanctus
Germanus Parisiorum pontifex, ut de eo cecinit For-
tunatus carmine supra citato :

Iste satis melior veteri quam lege sacerdos ;
Hic quia vere colit quod prius umbra fuit.

773. *Hic accipis chrisma.* Hæc verba desunt in
Editis.

774. *Cælestis unguenti flore sanctificare, etc.* Ungi-
tur pontifex in modum crucis, quemadmodum videtur
in Codice Rodradi.

In aliis Codicibus nostris mss. non sunt depictæ
cruces, non tantum in ordinatione episcopi, sed nec
etiam in aliorum graduum collatione, quæ tamen olim
in omnibus gradibus adhibebantur, sicut etiam hodie,
ut apparet ex 515 Pontificali Romano et Euchologic
Græcorum; quod manifestum est ex sancto Augu-
stino, sermone 181, de Tempore : *Hoc enim signum
crucis consecratur corpus domini cum, sanctificatur fons
baptismatis, initiantur etiam presbyteri et cæteri gradus
ecclesiastici.* Sanctus Dionysius, cap. 5 de Hierarchia
ecclesiastica id testatur de episcopo, presbytero et
diacono, quandoquidem de trium horum duntaxat
graduum consecratione scripsit : *Ἐκάστῳ δὲ αὐτῶν ἡ
σταυροειδὴς ἐνσημαίνεται πρὸς τὸ τελευτῆτος ἱεράρχου
σφραγίς*, id est, unicuique eorum signum crucis a con-
secrante pontifice imprimitur. Sanctus Joannes Chry-
sostomus, homilia 55, in Mathæum, loquitur indif-
ferenter : *κἀν ἀνεργνηθῆναι δὲ, σταυρὸς παραγίνεται
κἀν τραφῆναι τὴν μυστικὴν ἐκείνου τραφῆναι, κἀν χειροτο-
νηθῆναι.* Id est : Nam crux Domini adest, cum nos
operari, cum mystico cibo ali, cum ordiari
oportet.

775. *Hic fundis in caput ejus.* Næmpe chrisma. In
Codice Ratoldi legitur : *Hic ponatur oleum super caput
ejus.* In Codice Tiliano, et in Ordine Romano habetur :
*Hic mittat chrisma in caput episcopi in modum crucis,
ungatur, et consecratur, etc.* Hæc unctio capitis in
ordinatione episcopi fit ex more veteri, quæ nō co-
gnoscere licet ex Amalario, lib. II de Officiis, cap.
14, ubi agit de pontificis ordinatione : *Additur etiam
ad consecrationem ejus infusio olei super caput.* Ex
Optato Milevitano, lib. II adversus Parmenianum,
ubi agens de schismaticis qui catholicos episcopos
degradarunt, et ad penitentiam dejecerunt, scribit :
*Et vocem Dei auribus non admittitis vestris, qui in civ
Psalmo sic ait : Ne tetigeritis unctos meos, neque in
prophetas meos manum miseritis. Unctos autem esse
reges et sacerdotes et libri Regnorum indicant, et David,
in Psalmo cxxxii, sic ait : Sicut unguentum quod de-
scendit in barbam Aaron, et tamen vos contra iisdem
viribus conati estis præcepta contemnere, quibus
Dominum timent mandata conantur implere. Docete ubi
vobis mandatum est radere caput sacerdotum, cum e
contrario sint tot exempla proposita feri non debere.*

Saul antequam peccaret ungi meruit, post unctionem non leviter offendit. Hoc Deus cum videret, propter oleum non tangendum, volens exemplum proponere, pœnitentiam suam professus est; sic enim legitur dixisse Dominum: Pœnitit me unxisse Saul in regem. Et utique potuit Deus oleum, quod dederat auferre; sed cum voluit docere non debere contingi oleum etiam in peccatore, ipse qui dederat pœnitentiam gessit. Igitor Deus si, ut te doceret, quod dedit auferre non potuit per quod noluit, tu quis es qui auferas quod non dedisti? et qui parare debebas aures ad audiendum, parasti novaculam ad delinquendum. Ibi conqueritur Optatus quod schismatici sacrilegas manus capitibus episcoporum immiserint, ut auferrent sacrum oleum sive chrisma, hoc est degradarent, et de honore episcopali dejicerent, radendo capita eorum; opponens illis Dei exemplum, qui a Saule rege impio oleum quod dederat non abstulit.

Itaque ejusmodi rasura hic non est ad pœnitentiam, sed ad degradationem; et quamvis demissi fuerint catholici episcopi ad pœnitentiam per schismaticos, constat etiam degradatos fuisse et honore dejectos; nam supra ait: *Honore nominis sui spoliati sunt sacerdotes. Et infra: Ergo linguas vestras acutis in gladios, quas movistis in mortis non corporum, sed honorum. Invenistis diaconos, presbyteros, episcopos; fecistis laicos. Idem docet Petrus Damiani, serm. de Dedicatione ecclesie, agens de pontificali consecratione: Ungitur illius caput oleo lætitiæ præ consortibus suis, in illius figuram qui, thalamo virginali spiritali balsamo profusus irroratus, oleum Benedictionis super filios hominum distillavit. Hinc capiendus est locus sancti Gregorii, lib. IV Comment. in lib. I Regum, cap. 5: Hoc profecto unctione exprimitur quod in sancta Ecclesia nunc etiam materialiter exhibetur, quia qui in culmine ponitur sacramenta suscipit unctionis; quia vero ipsa unctio sacramentum est, is qui promovetur bene foris ungitur, si intus virtute sacramenti roboretur. Quemadmodum 516 et locus hic sancti Gregorii Nazianzeni, Oratione in laudem magni Basilii: Νέος ἐκ τῆς χριστιανῆς, id est, Juvenis redit, robustus sursum respiciens, confortatus ex manus impositione et unctione. Idem de hoc Simeonis Metaphrastæ loco in Vita sancti Joannis Chrysostomi censendum est: Τὸ ἱερατικὸν χρίσματι τελειοῦται, καὶ τῷ τῆς Ἐκκλησίας ὑψι σταθίζεται, id est, sacro chrismate initiatur, et in excelso ecclesie loco stabilitur; ac propterea sacerdos, id est pontifex, appellatur unctus a Paciano, epist. 3, ad Sympronianum: Vestræ plebi unde spiritus, quam non consignat unctus sacerdos?*

776. *Sinceritas pacis.* Ab his verbis usque ad illa, *tribuas ei, Domine*, multa interponuntur in Codicibus Ratoldi, et Rheimensi, atque etiam in Ordine et Pontificali Romano, quæ desunt in hoc Codice sancti Eligii, in Codice Rodradi, et in Editis.

777. *Tribuas ei, Domine, cathedram episcopalem, etc.* Hunc locum tangit Amalarius, lib. II de Officiis ecclesie, cap. 14: *Hoc sonant verba consecrationis ejus: Tribuas ei cathedram episcopalem ad regendam Ecclesiam tuam et plebem universam.* In Codice Ratoldi hanc consecrationem altera excipit sub hoc titulo: *Item alia super episcopo.* Consecratio vero ita se habet: *Pater sancte, omnipotens Deus, qui per Dominum nostrum Jesum Christum ab initio cuncta creasti, et postmodum in fine temporum secundum sollicitationem quam Abraham patriarcha noster acceperat Ecclesiam quoque sanctorum congregati ne fundasti, etc., quæ abest ab aliis Codicibus nostris mss. atque etiam ab editis, et Ordine et Pontificali Romano.*

In eodem Ratoldi Codice sequitur unctio manuum de oleo et chrismate in hunc modum: *Tunc debet ei manus ungeri: Ungantur manus istæ et sanctificentur, et in te Deo deorum ordinentur. Ungo has manus oleo sanctificato, et chrismate unctionis purificato, sicut unxit Moyses verba oris sui manus sancti Aaron germani sui, et sicut*

*unxit Spiritus sanctus per suos status manus omnium sacerdotum, et sicut Jesus, Salvator omnium nostrorum, sanctas manus suorum apostolorum; ita ungantur manus, et sanctificentur, et consecrentur; ut in omnibus sint perfectæ in nomine tuo, Pater, Filique, atque æterne Spiritus sancte, qui es unus et summus Deus omnium vivorum et mortuorum manens in sæcula sæculorum. Idem reperire est in Pontificali ms. quod Anglicanum esse creditur. Hæc eadem unctio manuum habetur etiam in Codice Rheimensi, et in Ordine et Pontificali Romano, et in Codice Tiliiano, sub hac verborum formula et quidem breviori, quæ ita habetur in Codice Romano: Ungantur manus istæ de oleo sanctificato, et chrismate sanctificationis, sicut unxit Samuel David regem et prophetam, ita ungantur et consummentur (ita in Ordine; in pontificali legitur confirmantur; in Codice Tiliiano consecrentur), in nomine Tri Patris, et Filii, et Spiritus sancti (ita in Ordine Romano, et Codice Tiliiano); sed in Pontificali cuique personæ apponuntur cruces), facientes imaginem sanctæ crucis Salvatoris Domini nostri, qui nos a morte redemit, et ad regna cælorum perduxit. Exaudi nos, pie Pater, omnipotens, æterne Deus, et præsta quod te rogamus et oramus. Per. In Ordine et Pontificali, et Codice Tiliiano legitur: Et præsta ut quod te rogamus exoremus. In Pontificali ms. quod servatur in sacristia ecclesie Rothomagensis et putatur esse ecclesie Rheimensis, est etiam inavium unctio. Illius etiam meminit Guillelmus Parisiensis; sed non exstat in Codice sancti Eligii, neque in Editis, neque in Codice Rodradi. Illius unctionis mentio fit in epistola episcoporum in synodo apud Carisiacum ad Ludovicum Germanicæ regem, cap. 15: *Manus enim chrismate sacro peruncta, quæ de pane et vino aqua misto per Orationem et crucis signum conficit corpus et Christi sanguinis sacramentum, abominabile est (quidquid ante ordinationem episcopatus seculare 517 tangat ullo modo sacramentum. Idem videre est apud beatum Petrum Damiani, serm. 5, de sancto Severo Ravennate Episcopo, ubi agit de columba in ejus ordinatione super eum volante: Et quid aliud fuit, inquit, eandem columbam a se exturbando, manibus tangere, nisi ecclesiasticæ institutionis ordine in ipsis manibus oleum sanctæ unctionis accipere? nam quod columba in sanctissimi viri caput illapsa descendit, officium manus impositionis implevit; quod autem sacris se manibus tangi permisit, ipsas manus sancti Spiritus unctione signavit. Et serm. I de ecclesie Dedicatione, cum de ordinatione episcopi agit: Liniuntur et manus, ut quidquid benedixerint benedicatur, et acceptum sit divine Majestatis aspectu.**

Ad hanc unctionem allusio fit in Vita sancti Aquilini episcopi Ebroidensis apud Surium, 19 Octobris: *Cujusque manibus gratia sacerdotali perunctis, etc.*

Quidam olim addidere unctionem pollicis, quam videre est apud Guillelmum Parisiensem, libro de Sacramentis, capite de extrema unctione: *Quemadmodum in consecratione pontificum perfectio et plenitudo legitur, sicut in unctionibus capitis, manuum, et pollicis, pinguedo internæ unctionis. Quæ quidem unctio fiebat in dextera manus pollice; ut constat ex Pontificali ms. quod servatur in sacristia ecclesie Rothomagensis, videturque esse ecclesie Rheimensis: Et confirmet pollicem dexterae manus dicendo cum chrismate: Deus, et Pater Domini, etc.*

Porro in Pontificali quod Anglicanum esse creditur duplex est unctio capitis, prior cum oleo et chrismate, secunda post manuum unctionem cum oleo tantum: *Hic mittatur oleum super caput ejus, ungetur, etc.* Et in Codice Ratoldi, ubi sequitur: *Tunc debet ei caput ungeri: Ungatur et consecretur caput tuum cælesti Benedictione in ordine pontificali, in nomine Patris, et Filii, et Spiritus sancti. Pax tibi, ñ. Et cum Spiritu tuo.* Quæ non sunt in Editis et aliis Codicibus nostris mss. Altera hæc capitis unctio secularis est his Codicibus; quam excipit hæc Ora-

tio : Domine Jesu Christe, tu prælegisti apostolos tuos, ut doctrina nobis præessent; illi etiam vice apostolorum episcopos doctrinam docere, et benedicere, et erudire digneris, ut immaculatam vitam et illasam conservent, quatenus Spiritus sanctus spiritiformis veniat super eos, et super nos omnes, et virtus Altissimi sine peccato una custodiat nos, et omnis Benedictio, quæ in Scripturis sanctis scripta est, super nos pariter veniat, et confirmet nos Deus Pater, et Filius et Spiritus sanctus, ut habeamus vitam æternam in sæcula sæculorum. Quæ Oratio non exstat in Editis, neque in aliis Codicibus nostris mss., neque in Ordine et Pontificali Romano, neque in Codice Tiliano. In eodem Codice Ratoldi sequitur : *Et tunc legatur Evangelium secundum Lucam.* In illo tempore facta est contentio : *Et tunc offerat panem et vinum ipse, et omnes.* *Offertorium* : Inveni David servum meum. Memor sit Dominus. *Offertorium* : Gloria et honore. Et hæc de ordinatione episcopi juxta ritum Latinorum, qui etiam secundum eos ordinatur in die Dominica, ut palam est ex concilio Toletano IV, can. 18 : *Aut certe a tribus in sacerdotem die Dominica consecrabitur.*

778. Si papa ordinandus est. Hæc desunt in Editis, et in aliis Codicibus nostris mss., neque habentur in Pontificali Romano. De ritu ordinandi papæ hic subjiciam quæ legi in vetustissimo Ordine Romano ms. bibliothecæ Corbeiensis.

ORDINATIO ROMANI PONTIFICIS.

« *Psallent secundum consuetudinem. Procedit electus de sacratio cum cerostatis septem, et venit ad confessionem. Et post litaniam ascendunt ad sedem simul episcopi, presbyteri. Tunc episcopus Albanensis dat Orationem primam; deinde episcopus Portuensis dat Orationem secundam. Postmodum adducuntur Evangelia, et aperiuntur et tenentur super caput electi a diaconibus. Tunc episcopus Ostiensis consecrat eum pontificem. Post hoc archidiaconus mittit ei pallium; deinde ascendit ad sedem, 518 et dat pacem omnibus sacerdotibus; et dicit : Gloria in excelsis Deo.* » Hactenus Codex ms. Corbeiensis.

Idem habetur in Ordine Romano edito, in quo notantur Orationes, ut in ordinatione episcopi. Ubi nota, primo, confessionem esse tabernaculum quoddam vario opere exornatum, in quo corpora sanctorum apostolorum quiescunt, de quo vocabulo vide Onulfium Panvinum, Julium Casarem Bulengerum, in opusculis, et observationes nostras ad Concordiam regularum. Secundo, nota librum Evangeliorum non teneri ab episcopo, ut sit in ordinatione aliorum episcoporum, sed a diaconis, quemadmodum in Constitutionibus apostolorum, in ordinatione aliorum episcoporum. Observa tertio papam consecrari ab episcopo Ostiensi, ex antiquo more quo solet episcopus Ostiensis Romanum pontificem ordinare, ut testatur sanctus Augustinus in collatione tertii diei cum Donatistis cap. 16 : *Et quod non expectaverit Cæcilianus ut princeps a principe ordinaretur, cum aliud habeat Ecclesiæ catholicæ consuetudo, ut non Numidie, sed propinquiores episcopi episcopum Ecclesiæ Carthaginis ordinent; sicut nec Romanæ Ecclesiæ ordinat aliquis episcopus metropolitanus, sed de proximo Ostiensis episcopus.*

779. Et primatem omnium, etc. Nota præclarum Romani pontificis elogium, cui primatus Ecclesiæ universæ debetur. Unde præclare Cassiodorus, lib. XI Variarum, epist. 2 : *Vos enim speculatores Christiano populo præsidetis, vos Patris nomine universa diligitis. Securitas ergo plebis ad vestram respicit famam, cui divinitus est commissa custodia. Quapropter nos decet custodire miram, sed vos omnia.* Et infra : *Sedes illa toto orbe mirabilis proprios tegat affectione cultores, quæ licet generatis mundo sit præstata, vobis etiam cognoscitur et localiter attributa.* Omitto cætera Patrum et conciliorum elogia.

780. Et sacrificium celebrandum. Ita in Codice Ratoldi, quod etiam supra in eadem Oratione nota-

tum est. In Missali Romano legitur : *Et ad sacrificium, etc.*

781. Hanc igitur oblationem, etc. Eadem habentur in Codice Ratoldi et in Ordine Romano. In Codice Ratoldi sequitur : *Benedictio episcopalis in die : Deus qui populis indulgens consolentis (consulis) et amore dominaris, da spiritum sapientiæ quibus tradidisti regimen disciplinæ. Amen, etc., ut in Ordine Romano; in quo tamen hæc Benedictio in quibusdam variat. In eodem codice Ratoldi sequitur : Et tunc communicant omnes episcopi ad manus archiepiscopi. At in Ordine Romano hæc notanda veniunt : Cum autem venerit ad communicandum, Dominus pontifex porrigit ei formatam, atque sacram oblationem integram. Suscipiensque eam episcopus, ipse ex ea communicat super altare; quod vero residuum fuerit, sibi reservet denuo ad communicandum unoquoque die usque quadraginta dies expletos. Et postmodum jussus a Domino pontifice communicat populum cum cæteris episcopis. Ubi formata est diploma seu litteræ archiepiscopi, quibus ille testatur ill. episcopum a se ordinatum esse ill. Ecclesiæ, quorum exemplar ibidem subjicitur : Dilectissimis fratribus et filiis, presbyteris, diaconibus, honoratis, clericis, et possessoribus, vel cunctæ plebi ill. Ecclesiæ, N. Nos, auxiliante Domino, archiepiscopus sanctæ sedis catholicæ ill. electionem vestram Deo acceptissimam comprobantes, virum venerabilem N. in primo ordine vobis consecravimus sacerdotem, etc. Meminit sanctus Pacianus; epist. 2, ad Sympronianum (et appellat epistolam agens de Novatiano) : Cognosco radicem legis antiquæ fontem populi antiqui reliquisse Cornelio invidentem, Novati insaniam commodatam, sine consecratione legitima episcopum factum, ideoque nec factum per epistolam eorum qui se confessores esse simularent. Quid sit formatam, discas ex Marculpho, sub finem formularum, quodque 519 hæc ex Ordine Romano producta proprie formata non sit. In qua tamen notandum quod in primo ordine sacerdos est episcopus; ut secundi ordinis sacerdos est presbyter, ut clarum est ex epist. 25 Sidonii, libro IV, ubi, agens de electione Joannis in episcopum Cabillonensem scribit : Post, laborum temporumque processu archidiaconus, in quo seu gradu seu ministerio multum r. tentus propter industriam, diu dignitate non potuit augeri, ne potestate posset absolvi. Attamen hunc jam secundi ordinis sacerdotem, etc., collegam sibi consecraverit. Neque ex his verbis effici, ut quidam volunt, potest, archidiaconum esse ordinis secundi sacerdotem, ratione istorum verborum, Attamen hunc jam secundi ordinis sacerdotem, etc. Nam si ita esset, videntur esse superflua, cum Sidonia supra satis declaraverit ipsius Joannis gradum, et illud attamen satis manifestet sacerdotem secundi ordinis ab archidiacono esse distinguendum. Nam Sidonius declarans Joannis merita, dicit primo eum fuisse lectorem, et ministrum altaris pene ab infantia, postea archidiaconum, et in eo munere diu persistisse, quod esset valde idoneus. Attamen cum jam secundi ordinis sacerdos esset, id est presbyter, fuisse ordinatum episcopum; alioqui sensus verborum istorum minus idoneus esset. Joannes diu tentus est in ministerio archidiaconatus, attamen hic jam archidiaconus creatus est episcopus. Nostram interpretationem satis declarat hic Optati locus, l. II : Quid (conmemorare) diacones in tertio, quid presbyteros in secundo sacerdotio constitutos. Ubi vides presbyterum esse in sacerdotio secundo constitutum, non vero archidiaconum, qui tantum est in tertio sacerdotio constitutus, quia diaconus est.*

Tandem notandum est illud, quod dicitur episcopum ordinatum suscipere de manu pontificis sacram oblationem, de qua sit communicaturus in presentiarum, et quadraginta dies continuos de residuo ejusdem Hostiæ. Idem de sacerdotibus seu presbyteris scribit Fulbertus episcopus Carrotenensis, epistola ad Finardum : *Ante hos paucos dies, ut meminisse licet, mihi vespertinis horis supervenisti, et repentina inquisi-*

tionem me permovisti de Hostia quam paulo ante promotus ad sacerdotium de manu episcopi suscepti, quæ ratio sit, videlicet, usque ad quadragesimum diem, usu quotidiano consumere. Et infra: *Nostri episcopi provinciales in hujusmodi ritum omnes consentiunt. Porro nostro tempore quidam inter cæteros ad sacerdotalem gradum admissi, Hostiam quoque, sicut et alii de manu episcopi suscepti, quam in pergamenis in hos usus parato involutam quotidiana celebratione solvebat, et portunculam parvam juxta instantium dierum numerum computatam sumebat. Accidit vero ut quadam die, expetitis mysteriis, dum vestimenta cum sindone altaris incautius colligeret, immemor Hostiæ sacræ, diligentiam nequaquam adhibens, thesaurum cælestem infelix amitteret. Veniens ad diversorium, quæque necessaria curat, transigitur dies in crastinum repetita celebratione. Frater ille, instante hora communicandi, turbatus nimium et consternatus, sursum deorsum cursans, nec etiam signum aliquod invenire potuit. Et infra ritus hujus reddens rationem scribit: Nam et episcopus, qui vices Christi tenet, sacerdotes viros in plebem subjectam missurus, sacri corporis Eucharistiam per quadragesimos dies sumendam distribuit, ut dum (verbi gratia) quotidie cælestis panis alimonia reficiuntur, tempus illud in mentem habeant quo, per quadraginta dies, Dominus discipulis apparens et convalescens, desideratæ visionis satietate refecit. In eodem Codice Ratoldi sequitur: Et tunc communicant omnes episcopi ad manus archiepiscopi. Communio: Lætificabimur in salutari tuo, et in nomine Domini Dei nostri magnificabimur. Communio: Beatus servus. Ubi nota duas Communiones.*

782. *Hæc nos communio, Domine, etc. In Codice Ratoldi: Plenum, quæsumus, Domine, in nobis remedium tuæ miserationis operare, etc., ut in Ordine Romano. In eodem Codice Ratoldi sequitur:*

520 *Tunc mittendus est in cathedra, et hæc dicenda Oratio.*

Omnipotens Pater sancte, Deus æterne, tu omnem ordinem dignatus es in cælestibus sedibus ordinare, ut ait Psalmista, *Domine, in æternum permanet Verbum tuum in cælo, angelos et archangelos suo tibi ordine mancipari; in veteris testamenti privilegio Moysen, et Aaron, et Samuel inter eos in sacerdotibus suis, qui invocant nomen ejus, patriarchas, prophetas perungui ordinasti; in novo per Filium tuum Jesum Christum apostolos sanctos suis ordinibus elegisti, primum Petrum apostolum in cathedra honoris, et Matthiam ejusdem consortis in apostolatam, atque in cathedra honoris enumerasti, et in numero sanctorum omnium apostolorum evocasti, ut Spiritus sanctus sit per prophetam, in cathedra seniorum laudent Dominum, divino nutu æque de aliis hæc illis contigerunt. Et tu, Domine, pro tua immensa misericordia in nostris temporibus da similem gratiam fratri nostro illi, ad instar sanctorum apostolorum tuorum sedentium in cathedra honoris et dignitatis, ut in conspectu Majestatis tuæ dignus honore appareat. Per eundem. Ex his notandum est olim in usu fuisse ut episcopus consecratione perfecta in sede seu throno episcopali solemniter collocaretur, ut videre est apud Fortunatum, lib. 1 de Vita sancti Martini:*

Eligitur, trahitur, sacratur, in arce locatur.

Ubi in arce, id est in throno, et supra in consecratione Romani pontificis: *Tunc episcopus Ostiensis consecrat eum pontificem, archidiaconus mittit ei pallium; deinde ascendit ad sedem. In Constitutionibus apostolicis, lib. viii, c. 5, ordinatus episcopus in sua sede collocatur. In eodem Codice Ratoldi sequitur: Orationes quæ dicendæ sunt a domino papa super archiepiscopum ante pallium. Deus omnipotens Pater, qui non propriis suffragantibus meritis, etc., ut in Ordine Romano. Item alia: Deus, innocentia restitutor et amator, dirige hunc famulum tuum illi Spiritus tui servore, etc., ut in eodem Ordine. Illic dicitur*

pallium. Consecratio post pallium: Domine sancte, Pater omnipotens, Rex regum, et Dominus dominantium, clementiam tuam humiliter exoramus, etc., ut in Ordine Romano. Hæc Ratoldi codex.

Pallium ita describit Innocentius III, lib. 1 Mysteriorum Misæ, cap. 63: *Pallium fit de candida lana, contextum habens desuper circulum humeros constringentem, et duas lineas sive fascias ex eodem panno ut utraque parte dependentes; quatuor autem cruces purpureas ante et retro, a dextris et a sinistris; sed a sinistris pallium est duplex, simplex a dextris; cui in tres partes conciso tres acus infinguntur (spinus vocant alii) quibus consuitur. A Græcis dicitur ὡμοφόριον; sed non plane eadem est illius forma et pallii; neque olim in pallio cruces inerant, ut videre est in antiquissimis imaginibus sancti Gregorii, et sancti Remigii quas in hoc libro excludenda curavi. Plura de pallio vide quæ scripserunt doctissimi viri Andreas du Saussey, in libro de Scriptoribus mysticis, ritu 4, libello de Pallio sacro, et Franciscus Florens Antecessor Aurelianensis, ad titulum 8, de usu et auctoritate pallii.*

783. *In natali Papæ. Die quo in summum totius orbis pontificatum promotus est. Solebant enim quondam summi pontifices et episcopi anniversarium ordinationis suæ diem solemniter celebrare; qua de re consule Baronium in Annotationibus ad Martyrologium Romanum, 18 Januarii.*

784. *In die ordinationis suæ. Subaudi, anniversaria; quod satis indicant hæc verba Orationis super oblata: Annuæ festa repetentes sacerdotalis exordii. Hæc autem ordinatio de episcopis, non de papæ institutione intelligenda est, ut ex hac Missa palam est. Et hæc de collatione ordinum juxta normam Ecclesiæ Latinæ; cui subjungere non pigebit ritum Ecclesiæ Græcæ seu Orientalis in ordinibus conferendis, ex Græcorum 521 Euchologio, ac primum occurrit ordo qui servatur in constitutione lectoris et psalmistæ, quandoquidem minores alios conferre non solent.*

Ordinandus igitur sistitur ante pontificem, si sæcularis est, cum vestimento, si vero monachus, cum pallio monachico, et ter a pontifice caput ejus signo crucis signatur, et tondetur ab illo in modum crucis, dicente in nomine Patris, et Filii, et Spiritus sancti, assistentibus ad singulas invocationes acclamantibus Amen. Deinde a quodam perfecte in clerici normam tondetur, et sic rursus pontifici sistitur, et accepto phænolio, eum induit; et ter ejus caput cruce signans, imponit ei manum, et sic orat: *Domine Deus omnipotens, elige hunc servum tuum, et sanctifica eum, etc.* Et post exclamationem, *Amen* videlicet, dat lectori librum apostolicum, et parumper legens accipit a pontifice pacem. Si vero cantor est qui ordinatur, recitat aliquid ex Psalterio. Si vero plures sunt qui ordinantur lectores, simul ordinantur, et invocatio pluraliter recitatur. Et hæc de lectoris et psalmistæ ordinatione.

Sequitur ordo in creatione subdiaconi servandus. Pontifice ad portam speciosam sedente, antequam liturgiam incipiat, adducitur ad pontificem is qui subdiaconus ordinandus est, si est sæcularis, cum phænolio, id est penula, si vero monachus, cum pallio monachico. Jubet vero pontifex eum exuere penulam, et sticarium, id est strictam tunicam induere et cingere; afferri vero aquamanile et mantile. Deinde ter caput ejus cruce signans, manumque suam imponens, dicente diacono, *Deum oremus*, dicit pontifex hanc Orationem: *Domine Deus noster, per unum et eundem Spiritum dividens unicuique eorum quos elegisti gratias, etc.* Et post responsonem Amen accipiens pontifex mantile, imponit humero sinistro illius qui ordinatur. Similiter dat ei et aquamanile; ille vero accipiens, illius manum osculatur, mittit aquam in manus ejus, et lavatur, dicens, ὁσὸς πιστοί, τῆς. Et sic accepta Benedictione stat ante sacras

fores, etc. Si vero plures sunt ordinandi, oratio pluraliter effertur.

Sequitur ordo in diaconi creatione. Postquam dixit pontifex hanc exclamationem : *Et erunt misericordie magni Dei Salvatoris nostri Jesu Christi cum omnibus vobis*. Egressi duo diaconi sanctuarium, accipiunt ordinandum stantem in solea, et introducunt eum in sanctuarium, ter sanctam mensam circumeuntes, illud canentes : *Sancti martyres qui bene certastis*. Deinde accedens ad pontificem, ter cruce signatur in capite, eumque discingi jubet, et tolli mantile. Deinde is qui ordinatur in sacra mensa frontem sustentat, et genu dextrum flectit, et cum archidiaconus exclamavit *Attendamus*, pontifex impositam habens manum capiti illius qui ordinatur, exclamat : *Divina gratia semper infirma curans, imperfecta perficiens, promovet in diaconum hunc piissimum subdiaconum*. Oremus igitur pro eo, ut veniat super eum gratia sanctissimi Spiritus. Et statim ter canitur *Kyrie eleison*, tum ab eis qui sunt intra sanctuarium, tum ab eis qui foris sunt, et pontifex signat ter caput illius signo crucis, et diacono dicente *Dominum oremus*, pontifex habens manum impositam sic precatur, *Domine Deus noster, in præscientia tua sancti tui Spiritus auxilium mittens*, etc. Dicto *Amen*, archidiaconus tenui voce, ita ut audire et respondere possint præsentibus diaconi, recitat hæc diaconica : *In pace Deum oremus pro superna pace. . . . pro servo Dei illo, qui nunc diaconus promovetur, et pro salute illius Deum precemur*, etc. Pontifex habens manum impositam precatur sic : *Deus Salvator noster, qui incorrupta tua voce apostolis legem diaconatus sanxisti*, etc. Et dicto *Amen*, imponit ordinato orarium circa humerum sinistrum dicens *Dignus*; et juxta consuetudinem canitur ter *Dignus* ab iis qui sunt in Sanctuario, et ter a cantoribus. Deinde dat ei episcopus flabellum, dicens similiter *Dignus*. Et eum salutant omnes diaconi; ille vero, accepto flabello, stat a latere dextro sacræ mensæ, etc. Et tempore communionis, is qui ordinatus est prior communicat, et dicit diaconica, etc.

Sequitur ordo in presbyteri ordinatione. Expleto hymno cherubico, **522** ordinandus presbyter in solea stat, et duo euntes diaconi accipiunt illum ex utroque latere, et deducunt eum usque ad sacras portas; ibi vero dimittunt illum diaconi, et accipiunt duo presbyteri primus et secundus, et circumeunt sacram mensam, et canunt illud : *Sancti martyres, qui fortiter decertaverunt*. Ubi gyros compleverunt, inclinant se coram pontifice stante ante sacram mensam in suo throno, et is qui ordinatur osculatur genu pontificis supra humerale. Deinde pontifice surgente, ei sistitur is qui ordinatur, et ter signatur ab eo in capite, et frontem admoventis sacræ mensæ flectit utrumque genu. Et diacono exclamante *Attendamus*, statim exclamat sacerdos habens etiam dexteram manum illius capiti impositam : *Divina gratia semper infirma sanans, et imperfecta perficiens, promovet illum piissimum diaconum in presbyterum*. Oremus igitur pro eo, ut veniat in eum gratia sanctissimi Spiritus; et dicunt, *Kyrie eleison*, ter ii qui sunt intra sanctuarium, similiter et cantores. Rursus igitur ter eum signans, et manum impositam habens, dicente diacono : *Dominum oremus*, dicit pontifex hanc Orationem mystice : *O Deus, qui es sine principio et fine*, e. c. Dicto *Amen*, protopapa tenui voce, ita ut audire possint et respondere præsentibus, dicit hæc diaconica : *In pace Dominum oremus pro superna pace. . . . pro servo Dei N., qui nunc presbyter ordinatur, et salute illius Deum oremus*, etc. Pontifex vero habens manum impositam sic orat : *O Deus magnæ potentie et investigabilis sapientie*, etc. Dicto *Amen*, erigit illum, et posteriori orarii illius partem transfert ad anteriorem ex parte dextra, dicens *Dignus*; deinde induens eum phanoliolum exclamatur rursus *Dignus*. Et idem canunt ii qui sunt intra sanctuarium, et psaltæ, et sic pontifex et presbyteros salutatur; et abiens stat

A inter presbyteros legens contactium. Et diaconus stat in consueto loco dicens : *Impleamus Domino precationem nostram*. Sacris vero perfectis, cum dicturus est pontifex ut flant sumentibus, accedenti ordinato pontifex ei sacrum panem porrigit, sic dicens : *Accipe hoc depositum, et serva illud usque ad præsentiam Domini nostri Jesu Christi, quando abs te debet illud repetere*. Accipiens vero osculatur manum pontificis, et ad locum pristinum transit; et positus super sacram mensam manibus, apud se dicit, *Domine, miserere, et miserere mei, Deus*. Cum vero pontifex dicturus est *Sancta sanctis*, ordinatus reddit sacrum panem, et primus inter cæteros presbyteros de manu pontificis communicat, et recitat Orationem quæ post ambonem dici solet.

Tandem sequitur ordo servandus in creatione episcopi. Finito trisagio, ascendit pontifex ad crepidinem quæ est ante sacram mensam, et is qui ordinandus est coram eo sistitur a tribus episcopis ex parte dextra. Chartophylax autem ex parte sinistra dat ei chartam, in qua hæc scripta sunt (si patriarcha ordinatur est) : *Suffragio et approbatione sacratissimorum metropolitaram et archiepiscoporum, et episcoporum*; si vero metropolita, hæc : *Suffragio et approbatione a Deo dilectorum episcoporum et piissimorum presbyterorum, divina gratia, quæ semper infirma sanat, et imperfecta perficit, promovet N. a Deo dilectissimum presbyterum, episcopum a Deo salvatæ urbis N. Precemur igitur pro illo, ut veniat in illum gratia sanctissimi Spiritus*. Et ii qui sunt intra sanctuarium et extra ter canunt *Kyrie eleison*. Data igitur ejusmodi charta archiepiscopo, et chartophylaxe vel archidiacono dicente *Attendamus*, episcopus legit litteras audientibus circumstantibus, atque omnibus clamantibus *Kyrie eleison*, ut declaratum est. Aperit Evangelium episcopus, et imponit capiti et cervici illius qui ordinatur, aliis episcopis simul tangentibus. Deinde faciens tres cruces super caput illius, et habens manum ipsi impositam sic orat : *Magister Christie, Deus noster, qui nobis per gloriosissimum apostolum tuum Paulum graduum et ordinum seriem præscriptisti*, etc. Et dicto *Amen*, dicit unus episcoporum ordinantium tenui voce, ita ut audiatur et respondeatur a congregatis episcopis, hæc diaconica : *In pace Dominum deprecemur, pro superna pace* **523** *et salute. . . . pro servo Dei N., qui nunc promovetur episcopus, et pro salute ejus Dominum deprecemur, ut hominum amator Deus immaculatum ei et irreprehensibilem præsulatum largiatur, Dominum deprecemur*, etc. Pontifex habens sic vertici illius qui ordinatur manum impositam, sic precatur : *Domine Deus noster, qui, eo quod humana natura divinitatis essentiam sufferre nequeat, tua providentia simili nobiscum conditioni obnoxios magistros constituisti*, etc. Dicto *Amen*, tollit Evangelium et ponit super sacram mensam, et sic imponit ordinato humerale dicens *Dignus*; similiter et clerus dicit. Deinde tunc ordinatum salutatur ordinator. Et, facta solita acclamatione fausta, ascendunt simul in suos thronos; primusque sedens is qui ordinatus est, dat pacem in apostolum, id est recitata lectione apostoli, dicit *Pax tibi*; primusque inter alios sit particeps corporis et sanguinis Domini, et ordinanti alisque porrigit. Et hæc de ordinationibus juxta ritum Orientalis Ecclesiæ, circa quas quædam observare operæ pretium est.

In primis igitur hic notandum est quid sit phanoliolum. *φανόλιος*, seu *φελόνος*, est genus pallii, penula seu vestis exterior quæ stichario, id est tunice stricte, superinduitur, ut videre est apud Cadinum : *φορών μὲν τὸ σύνθεσις αὐτῶ στιχάριον, φορών δὲ ἐπ' αὐτοῦ φελόνιον*, id est, ferens sibi consuevit tunice lam, et super ipsam suum phanoliolum. Auctor veteris Etymologici : *φανόλιος χιτῶν· οἱ δὲ παλαιὶ ἐπεταίδια· παρὰ τὸ φαίνεσθαι ὄλον*, id est, tunica. Prisci vero dixerunt ephestridem, ab eo quod tota appareat. Recte quidem, quia vestis est exterior, sicut ephestris. Et paulo post, *φελόνος, χιτῶνιον*, id est, tuni-

colla. Porro patriarchæ phænolium album erat, et multis sparsum crucibus, quod proinde dicebatur *πολυσταύριον*, a crucium multitudine. Consule Glossarium Græcobarbarum doctissimi viri Joannis Meursii.

2. Nota lectorem ordinari per manus impositionem, juxta Constitutiones apostolicas, lib. viii, cap. 22, et septimam synodum, cap. 14, ubi improbat synodus pueros tonsuratos in ecclesia legentes, *μήπω παρ' Ἐπισκόπου χειροθεσίαν λαβόντας*, id est, qui nondum manus impositionem ab episcopo acceperunt.

3. Nota hypodiatonum etiam ordinari per manus impositionem; quod videre est etiam in Constitutionibus apostolicis, lib. viii, cap. 21.

4. Notandum est subdiaconum, accepta Benedictio- ne, statim ante sacras fores stare, quoniam earum custodia quæ olim diaconis apud Græcos committebatur, ut notum est ex sancto Dionysio, cap. 5 eccl. Hierarchiæ, modo creditur subdiaconis, quod etiam ætate sancti Maximi usitatum erat, ut ex illius ad sanctum Dionysium scholiis manifestum est : *Σημειώσαι, ὅτι οἱ Διάκονοι τότε τὰς θύρας εἶχον, νῦν δὲ οἱ ὑποδιάκονοι*. Id est : Nota tum diaconos fores custodisse, nunc vero id subdiaconos præstare. Sacræ fores hic sunt fores cancellorum sacrarii, ut colligere est ex ordinatione presbyteri.

5. Nota diaconum in sua ordinatione genu dextrum flectere, juxta sanctum Dionysium, cap. 5 eccl. Hierarchiæ, sed utrum flecti debeat, ibi non exprimitur.

6. Notandum diaconica esse quosdam versus, quos *reces* vocamus, quæ a diaconis decantantur; qui et *ειρηνικά*, id est, pacifica dicuntur. Liturgia præsanctificatorum : *Postquam dictum est illud, ut et ipsi, λέγονται καὶ ταῦτα τὰ διακονικά, ἦγγον εἰρηνικά, id est, dicuntur et hæc diaconica*, id est, pacifica. Pacifica autem a diaconis dici solita palam est ex sancti Joann. Chrysostomi liturgia. Infra in ordinatione episcopi dicuntur diaconica ab episcopis, quia illa spectant ad ordinationem episcopi.

7. Observandum est hanc vocem, *dignus*, etiam proclamari in imperatoris coronatione apud Codinum, in lib. de offic. Aulæ.

8. Flabellum diacono porrigitur, quia apud Græcos dum sacra mysteria celebrantur, diaconi super eis movent flabella ex plumis concinnata, in symbolum sex alarum sanctorum seraphim. Jobius, lib. v, cap. 25 : **524** *Addit insuper cum corpus dominicum in sacra mensa propositum est, ideo qui ab utroque latere sacris operantibus astant, βριπίδας πτερῶν πεποικμέναις τοῖς προκειμένοις φρακτοῖς ἐπιχεινῶν*, etc., id est, *super proposita tremenda mysteria movere flabella ex pennis, in symbolum sex alarum, ne sinant ininitos rebus visis immorari* (In Bibliotheca Photii, n. 222). Sanctus Germanus Constantinop., in Theoria mytica : *Βριπίδες εἰς τύπον εἰσὶ τῶν χειρουβὶμ, id est, flabella vero sunt in typum cherubim; et infra: Τὰ δὲ βριπίδια καὶ οἱ διάκονοι ἐμφαίνουσι τὰ ἑξαπτέρυγα Σεραφίμ, etc.* **D** id est, flabella vero et diaconi significant sex alas gestantia seraphim, et multi oculorum cherubim effigiem. Joannes Moschus, capite 96, agens de pueris pastoribus vici ejusdam, qui Thorax dicitur, circa partes Apamæ in secunda Syria, divinatorum mysteriorum celebrationem imitantibus : *Assistuntque, unus quidem, qui fungebatur officio presbyteri, medius; duo vero alii hinc et hinc veluti diaconi. Et ille quidem sanctæ oblationis verba dicebat, οἱ δὲ τοῖς χαυλοῖς ἐβρίπιζον*, id est, *illi vero fasciis, tanquam flabellis auram faciebant*. Et supra, cap. 150, agens de quodam episcopo celebrante divina mysteria coram sancto Agapeto Romano pontifice : *Πλὴν τὸν διάκονον τὸν κατέχοντα τὸ βριπίδιον*, etc., id est, sed diaconum qui tenet flabellum remove ab altari. Ubi nota hujus flabelli usum aliquando Romæ fuisse. Vita sancti Eriphanii, apud Metaphrastem : *πρῶτον ἐπέχει τῷ ἐξ ἀριστέρων διακόνῳ τῷ βριπιστήριον διακρατοῦντι τὸ*

λειτουργικόν, id est, primum observat a sinistris diaconum, qui flabellum tenebat liturgicum. Meminit Chronicon Alexandrinum, olympiade, 351 : *Hoc anno, mense Artemisio, qui Romanis est Maius, indictio- ne 12, Sergio patriarcha Constantinopolitano, ceptum est psalli, posteaquam sacra mysteria perceperant, ἐν τῷ μέλλειν τοὺς κληρικούς ἐπὶ τὸ σκισσοφυλάκιον ἀποκαθίσταναι τὰ τίμια βριπίδια*, id est, *cum clerici referrent in sacrarium veneranda flabella*. Praxis videtur in liturgia sancti Joannis Chrysostomi : *καὶ βριπίζει ἐπάνω τῶν ἁγίων μετὰ βριπίδιον εὐλαβῶς*, id est, et ventilat (diaconus) super sancta cum flabello reverenter.

9. Videndum est quid sit solea in ordinatione presbyteri et diaconi, ἡ σωλία, ὁ σωλάς, et τὸ σωλίον, et *σολίον*, nam varie scribitur hoc nomen, a nonnullis explicatur eminentius ecclesiæ pavementum, a quibusdam chorus, ab aliis solum. Ego vero puto esse pavementum ecclesiæ quod est ante fores sacrarii inter chorum et sacrarium in quo est altare.

B Quod apparet ex hoc Euchologii loco, ubi duo diaconi exeuntes, de sacrario videlicet, stantem in solea illum qui presbyter est ordinandus deducunt usque ad sacras portas, et inde accipientes eum duo presbyteri cum eo sacram mensam circummeant. Et apud Codinum, libro de Officiis aulæ, dicitur imperator descendere de ambone, ab ea parte quæ tendit ad soleam et sanctum altare. Estque pavementum eminentius ecclesiæ, eo quod elatum sit, et pulchris lapidibus ornatum; quod in magna Constantinopolis ecclesia ex lapide onychite stratum erat, ut ex Cedreno manifestum est.

10. Videndum est quid sit protopapa, qui juxta Codinum est *ἐκδικος*, καὶ πρῶτος τοῦ βήματος, καὶ φέρων τὰ δυντερίαια τοῦ Ἀρχιερέως, id est, defensor, et primus altaris, et secundus ab summo sacerdote obtinens. Isque est Ecclesiæ protopapa. Nam imperator suum etiam habebat protopapam, ut docet Codinus, lib. de Offic. Constantinop. : *Ἐχει μὲν γὰρ ὁ βασιλεὺς πρωτοπαπᾶ εἰς τὸν κλῆρον αὐτοῦ. Ἐχει δὲ καὶ ἡ Ἐκκλησία*. Id est, habet enim imperator cleri sui protopapam, habet etiam Ecclesia. Interdum vero unus protopapa utrique clero præsidebat, ait idem Codinus.

11. Videndum est quid est contactium. Arcudius contactium interpretatur liturgiam quam recitat recens ordinatus, cum cæteris qui adsunt presbyteris. Sed contactium duo significat : primo tonum, volumem. Manuel Mochopolus, de Schedis, τόμος, τὸ κοντάκιον unde apud Codinum, lib. de Offic. aulæ, cum de Hieronimone agit, τὸ κοντάκιον τῆς χειροτονίας, id est, volumen in quo ordinationes continentur. Secundo est quoddam cantici genus, ut planum est ex eodem Codini libro, *ψάλλοντες μετ' αὐτὸ τὸ κοντάκιον, ἢ καρβίνος σήμερα*, etc., id est, deinde **525** canentes contactium, virgo hodie, etc.

Q 12. Quod spectat ad episcopi ordinationem, ejus qui ordinatur nullus assignatur situs, an videlicet sedere aut stare, aut genua flectere debeat. Qui sane olim utrumque pedem flectebat, ut planum est ex sancto Dionysio, cap. 5, de Hierarchia ecclesiastica; et ex sancto Gregorio Nazianzeno, in Oratione funebri patris sui, cum ait in ejus baptismo omen futuræ in eo dignitatis episcopalis a multis observatum fuisse, eo quod, juxta consuetudinem eorum qui baptizantur, minime steterit, sed genu flexerit, ut usu venire solet in episcopis, dum ordinantur. Sed mos antiquus mutatus est; quod etiam observat sanctus Maximus, ad hæc sancti Dionysii verba, *ἄμω τὸ πόδι*, cum ait, *νῦν ἰτέρως ἐπιτελεῖται*, id est, nunc aliter consecratur. Itaque miror cur Petrus Arcudius sive interpretationi hæc addiderit, *ibi fronte incumbens sacræ aræ utrumque genu flectit*, cum non existit in textu Græco quem profert, nec in Editione veteri Venetiaram, qua nos usi sumus, non repe- riantur.

13. Discendum est ex Codino, libro citato, circa Initium, quid sit chartophylax : Ὁ χαρτοφύλαξ, κρᾶτον τὰ Ἐκκλησιαστικὰ χαρτῶα δικαιοῦματα, etc., id est, qui tabulas habet chartaceas ad jura ecclesiastica pertinentes, judex est omnium causarum ecclesiasticarum, cognoscit de causis nuptialibus, et defensor in cæteris clericorum causis, ὡς δεξιὰ τῆς Ἀρχιεπίσκωπις χειρῶν, id est, veluti manus summi sacerdotis dextera.

14. Quid sit ὠμοφόριον, seu humerale, videndum est, quod commune est omnibus episcopis ornamentum cujusvis gradus sint, oblongis sudariis simile, quod in patriarchis et archiepiscopis designat stolam Aaronis circa humerum sinistrum compositam et jugum mandatorum Christi. In episcopis vero significat ovem perditam, quam Dominus super humeros reportavit; habetque cruces, quia Christus humeris suis crucem bajulavit; et qui volunt Christum imitari, crucem humeris suis tollunt, quod est adversitatum tolerantia. Ita docet sanctus Germanus patriarcha Constantinopolitanus in Theoria mystica. Meminit sanctus Isidorus Pelusiota, lib. 1, epist. 136: Τὸ δὲ τοῦ Ἐπισκόπου ὠμοφόριον ἐξ ἰρίας ὄν, ἀλλ' οὐ λίνου, τὴν τοῦ προβάτου δορὰν σημαίνει, id est, episcopi humerale ex lana, non ex lino, significat pellem ovis errantis, quam Dominus humeris suis susulit. Mentio fit in syno-lo ad quercum, in Bibliotheca Photii, n. 59, ubi accusatur sanctus Joannes Chrysostomus, quod tribus diaconis Acacio, Edaphio et Joanni, ὡς τὸ ὠμοφόριον αὐτοῦ κλέψαντας, id est, tanquam ejus humerale furto susulerint, diem dixerit.

15. Observandum est, cum signatur ordinandus episcopus, olim dici solitum : Σηραγίζεσαι ὁ δὲ δῖνα ἀπὸ πρεσβυτέρου εἰς Ἐπίσκοπον ἐν ὀνόματι Πατρὸς καὶ Υἱοῦ, καὶ ἁγίου Πνεύματος. Id est: Signatur N. ex presbytero in episcopum, in nomine Patris, et Filii, et Spiritus sancti. Similiter in presbyteri et diaconi ordinatione, ut docet sanctus Maximus, in scholiis ad cap. 5 sancti Dionysii, quæ tamen verba non exstant in Euchologio, quæ sanctus Maximus appellat ἀνάρρησιν, quæ est veluti quædam prædicatio ex nomine. Hujusmodi autem signationes sumptæ sunt ex sancto Dionysio, capite citato.

16. Notanda sunt hæc verba, ἡ θεία χάρις, etc. Usus enim eorum satis antiquus est, si quidem illorum meminit sanctus Maximus in caput citatum sancti Dionysii: *Hæc autem recitationem vocat, quando in ipsa ordinatione pronuntiat, τὸν χειροτονούμενον ἡ θεία χάρις προχάριται τὸνδε εἰς τὸνδε*, id est, divina gratia hunc qui ordinatur promovet ad hunc ordinem.

17. Notanda sunt hæc verba, pro servo Dei; nam olim aliter habebatur, ut constat ex eodem Maximo in caput citatum, *Quæ est in ordinationibus declaratio, verbi gratia in ordinatione episcopi: Ἰπὲρ τοῦ ἁγίου πατρὸς τοῦδε. Ἐπὶ δὲ πρεσβυτέρου, Ἰπὲρ τοῦδε πρεσβυτέρου. Ἐπὶ δὲ διακόνου, Ἰπὲρ τοῦδε ἀδελφοῦ ἡμῶν, τοῦ διακόνου.* Id est: Pro sancto Patre episcopo N. in presbyteri, pro presbytero N. in diaconi, pro fratre nostro N. diacono.

18. Nota salutationem, cujus hic crebra mentio est, 526 non esse simplicem salutationem, sed eam esse quæ cum amplexu, amicitia gratia, fiat. Nam ἀσπάζεσθαι, non est simpliciter salutare, sed cum amplexu, ὑπὸ τῆς φιλίας ἰνώσθαι, id est, per amicitiam conjungi, ait etymologicum vetus. Quare, ut inquit sanctus Dionysius, cap. 5 eccl. Hierar., unde hæc est emendicata salutatio, ejusmodi salutatione significatur sacra communio, amabilisque lætitia mentium bene inter se convenientium.

19. Observandum est nullas esse in hoc Euchologio unctiones in ordinationibus episcopi et presbyteri, quod contigisse quidem arbitror, quia ferme in omnibus sequitur sanctum Dionysium, qui capite toties citato nullam in his ordinationibus unctionis fecit mentionem, quæ tamen olim etiam apud Græcos in usu fuisse videtur, quia supra citati sanctus

A Gregorius Nazianzenus et sanctus Joannes Chrysostomus illius meminere, nisi dicere malis eos juxta mysticum sensum fuisse locutos.

785. *Oratio ad abbatem faciendam.* In benedictione abbatis non adhibetur manus impositio, sed simplex Oratio, ut docet Ivo Carnotensis, epist. 57: *Quid ergo est disceptandum in Benedictione abbatis, a quocunque episcopo eam fuerit consecutus, in qua nec fit manus impositio, nec consecratio, sed simplex Oratio,* etc. Quod ab ordine Romano non dissidet, qui tamen addit quasdam cæremonias, quas ibidem videre est, in quo tamen consecratio sumitur latius pro Benedictione. Ita in Ecclesia Latina; secus in Græca. In ea enim abbas per impositionem manus episcopalis creatur, ut apparet ex synodi vii can. 14: *Lectoris autem manuum impositionem licet in proprio monasterio etiam soli unicuique monasterii præfecto facere, si autem τῶ ἡγουμένῳ ἐπιτεθῆ χειροθεσίαι παρὰ Ἐπισκόπου πρὸς προεδρίαν ἡγουμένου,* etc., id est, si ipsi præfecto ab episcopo manus est imposita, ad abbatis præsentiam seu dignitatem, dummodo illum presbyterum esse constet.

786. *Incipiunt apologiæ.* Apologia hoc loco est excusatio, et purgatio, quæ sacerdos excusat se, eo quod indignus ad tam veneranda et tremenda mysteria accedat. Glossæ veteres mss., *apologia, vel apologesis, excusatio.* Hinc *apologeticus sermo excusativus.* Glossæ veteres Græcolatinæ, *ἀπολογία, excusatio, purgatio, satisfactio.* Ubi satisfactio est excusatio, ut apud sanctum Ambrosium, serm. 46: *Ergo Petrus prorupit ad lacrymas, nihil voce precatus. Invenio quod feverit, non invenio quid dixerit. Lacrymas ejus lego, satisfactionem non lego. Recte sane Petrus flevit, et tacuit, quia quod deseri solet, non sciet excusari; et quod defendi non potest, abluī potest.* Quæ verba satis ostendunt satisfactionem summi pro excusatione. Ibi enim confertur Adam qui se excusavit cum sancto Petro qui non se excusavit, sed flevit. Et verbum ἀπολογουμαι. Eadem Glossæ, *ἀπολογουμαι, excuso me.* Itaque in Codice Rodradi modo dicitur apologia, modo excusatio. Has et similes apologias dicebat sacerdos in ipsa Missa ante Offertorium et Consecrationem, rarius post, dum chorus cantaret, ut videre est supra in Missa Codicis Tiliani.

In Codicibus editis et Rodradi reperuntur nonnullæ apologiæ, sed pauciores, quam in hoc Codice. Prior Codicis Rodradi sub h. e. titulo: *Hanc Orationem beatus Ambrosius composuit; et antequam Missam celebraret, veniam pro suis peccatis postulando canere solbat, hoc modo, dicens: Ante conspectum divinæ Majestatis tuæ reus assisto,* etc., ut in Codice Tiliano, sed in quibusdam variat; ubi etiam recitatur ante Offertorium; et ita capiendus est titulus Rodradi, ubi dicitur hanc Orationem a sancto Ambrosio solitam recitari ante Missam. Nam Missa proprie incipit ab Offertorio, ut clarum est ex ipso sancto Ambrosio, lib. v, epist. 33, ad Marcellinam: *Sequenti die (erat autem Dominica) post lectiones et tractatum, dimissis catechumenis, Symbolum aliquibus competentibus in baptisteriis trudebat basilicæ. Illic nuntiatum est mihi comperto quod ad Porcianam basilicam de palatio decanos mississis, et vela suspenderent, populi partem 527 eo pergere; ego tamen mansi in munere, Missam facere cœpi. Dum offero raptum cognovi a populo Castulum quemdam, quem presbyterum dicerent Ariani.* Ubi vides Missam incipi dimissis catechumenis traditoque eis Symbolo, qui tamen tantum dimittebantur dicto Evangelio. Competentes enim sunt illi catechumeni qui baptismum petebant, de quibus supra actum est.

787. *Impellit ministrandi officium,* etc. Hæc apologia in Missa a Matth. Ilyrico edita recitatur a pontifice cum nonnullis aliis, choro Gradale, Alleluia et Sequentiam canente, ubi legitur *impellit me peccatorem.*

788. *Hostia salutaris.* Locus corruptus; lege ut in

Missa Illyrici: *Hostiam salutarem offerre*, et clarus A est sensus.

789. *Peripsema*. Ita in Missa Illyrici, est antiopsis; nam dicendum erat *peripsemate*. Quid sit *peripsema* docet Hesychius his verbis, *περίψημα, περιπατάμεγμα, αντίδρα, αντίψαχα, ἢ ὑπὸ τὰ ἴχνη πάντων*, id est, ejectamentum, seu purgamentum, pretium redemptionis, piaculum, vel id quod est sub vestigiis omnium, quod omnium pedibus concalcatur. Glossæ veteres mss. biblioth. Corb.: *Peripsema, limatura metalli, et purgamenta pomi, et quisquilie domus, et rasura cujusque rei*. Usurpatur hic, ut olim a sancto Paulo pro re vili et abjecta.

790. *Ne indignum*. In Missa Illyrici legitur *ne me indignum*.

791. *Suspende securim*. In eadem Missa legitur: *Suspende precor interventu istorum, et omnium sanctorum meritis securum*; sed lege *securim* utrobique.

792. *Perspicue*. Lege *Propitium*, ut in Missa Illyrici.

793. *Dum confessor in cruce, possessor*. Est paranosia.

794. *Ut quia*. In Missa Illyrici legitur *at quia*.

795. *Ante oculos tuos, Domine*, etc. Hæc apologia habetur in Missa Codicis Tiliiani; diciturque ibi a sacerdote seu pontifice, finito Evangelio, dum ornat altare, antequam suscipiat sacerdos oblationes offerentium. Bis exstat in Missa Matthiæ Illyrici; et primo recitatur inter Epistolam et Evangelium cum quibusdam aliis. Secundo cum fuerit ornatum altare, antequam sacerdos suscipiat oblationes offerentium. Habetur in Codice Rodradi et in Editis.

796. *Vix audeo*. In Missa Illyrici legitur *non audeo*.

797. *Tu enim scis, Domine, omnia quæ aguntur in nobis*. In Missa Illyrici legitur: *Tu scis, Domine, quæ aguntur in nobis*.

798. *Erubescimus confiteri*, etc. Ita Ovidius, in epistolis:

Quæ fecisse juvat, facta referre pudet.

799. *Per nos*. Deest in Missa Illyrici, et in Codice Tiliano.

800. *Admittere*. In Codice Rodradi legitur *admitti*.

801. *Parce, Domine, confidentibus*, etc. In Missis Tiliana et Illyrici legitur: *Sed parce, Domine, confidentibus, ignosce peccantibus, miserere te rogantibus*. In prima tamen apud Illyricum legitur, *confidentibus, loco confidentibus, et precantibus, pro peccantibus*.

802. *Infirmus est*. In Missis Tiliana et Illyriciana hæc adduntur: *Et 528 apud te non habent peccatores verba sine crimine*.

803. *Ut qui ex nobis*. In præfatis Missis ita legitur: *Visi ex nobis indignis et peccatoribus*. In prima Illyriciana *et peccatoribus* desideratur.

804. *Per te nobis*. In Missa Illyrici legitur, *per te metipsum veniam*, etc. In Codice Tiliano, *per te metipsum nobis*, etc.

805. *Per Dominum*. In Missa Illyrici: *(ui vivis et regnas, etc. In Missa Tiliana: Qui vivis et regnas Deus nunc et semper, et in sæcula sæculorum*.

806. *Conscientia quidem trepidi*, etc. In Missa Illyrici hæc Oratio recitatur, cum ornatum est altare, antequam sacerdos suscipiat oblationes offerentium. Non exstat in Missis Tiliana et Ratoldi abbatis, nec in Codice Rodradi, nec in Editis.

807. *Sed si recedimus*. In Missa Illyrici legitur *tamen si recedimus*, quæ quidem lectio præstare videtur.

808. *Pro qua re dignare nos*, etc. In Missa Illyrici legitur: *Pro qua re pi late paterna omnipotens Deus, atque placabili vultu cordis nostri interiora purgare digneris*.

809. *Etsi nos reatu peccatorum*, etc. In Missa Illyrici hæc ita contracta leguntur, et corrupta: *Preca-mur etiam (etsi culpabiles simus) nostrorum, tamen tibi placita mysteria consecrata. Nam et nostrorum*,

ibi redundat, et *et consecrata* non ita recte legitur, quæ dum hæc Oratio recitatur a pontifice, nondum sunt mysteria consecrata, sed consecranda.

810. *Ignosce, Domine, ignosce*. In Codice Tiliano hæc Oratio recitatur a sacerdote cum altera post Collectam, usque ad Evangelium prout ei placuerit. In Missa Illyrici recitatur, dum populus communicat: *Interim dum communicant dicit, Ignosce, Domine*. Porro in præfatis Missis non recitatur *et ignosce*. Hæc apologia habetur in Codice Rodradi.

811. *Quod dum rogare compellor*. Ita in Missa Illyrici. In Codice Tiliano, *quod te rogare compellor*.

812. *Et cum pudendorum actuum*. In Missa Tiliana legitur: *Ut cum pudendorum, etc. In Missa Illyrici, et immundorum actuum*.

813. *Non habeo apud te, nec verba sine crimine*. In Codice Tiliano legitur, *nam habeo apud te*, etc. In Missa Illyrici deest particula *nec*.

814. *Et cogitationum*. In Missa Illyrici legitur *tu cogitationum*.

815. *Per Dominum nostrum Jesum*. In Missa Illyrici legitur: *Salvator, miserere mei*. In Missa Tiliana: *Salvator mundi, qui vivit, lege vivis*. In Codice Rodradi: *Salvator mundi, qui cum Patre, et Spiritu sancto vivis et regnas per omnia sæcula sæculorum. Amen*.

816. *Rogo te, Deus Sabaoth*, etc. Hæc apologia non exstat in Missa Illyrici, neque in Editis, neque in Cod. Tiliano, nec in aliis Codicibus nostris manuscriptis.

817. *Uti*. Id est, *ut*.

818. *Ante æterni Regis præsentiam*, etc. Neque hæc apologia exstat in Missa Illyrici, neque in aliis Codicibus supra citatis.

819. *Livore torquetur*. Id est, contabescit.

529 820. *Eripiat nos*, etc. Hæc et duæ sequentes apologiæ habentur in Editis, et sub eisdem titulis. Hæc autem prior non exstat in Missa Illyrici, nec in Cod. Tiliano, nec in aliis Codicibus nostris manuscriptis.

821. *Mordacis conscientiæ stimulis*, etc. Hæc apologia in Missa Illyrici dicitur tempore Gradalis, Alleluæ et Sequentiæ. Non exstat in Codice Tiliano, neque in aliis Codicibus nostris manuscriptis.

822. *Te Deum*. In Missa Illyrici, prætermissio pronomine *te*, legitur *Dominum*.

823. *Peccatum est*. In eadem Missa legitur *deliquimus*.

824. *Commisimus*. In eadem Missa legitur *commisimus*.

825. *Resolvere, ac indulgere dignetur*. In eadem Missa: *Solvere, ac perdonare dignetur*. Post quæ in eadem Missa hæc sequuntur: *Ut, te, Domine, annuente, valeamus quæ mala sunt declinare et quæ bona sunt consequenter explere. Et quia nos fecisti ad tua sacramenta pertinere, tu clementer in nobis eorum munus operare, omnibusque errantibus indulge: juxta magnitudinem pietatis tuæ*.

826. *Indignum me, Domine*, etc. Hæc Oratio in Missa Illyrici recitatur cum quibusdam aliis, postquam in altari pontifex Confessionem perficit. Habetur etiam in Missa Ratoldi, recitaturque ibi ut primum pontifex accessit ad altare.

827. *Quid ego te blandis*. Ita in Codice Ratoldi. In Missa Illyrici legitur: *Nam qui te blandis*.

828. *Ingeris*. In Missa Illyrici et in Codice Ratoldi additur *egro*.

829. *Sanitati meæ*. In Missa Illyrici additur *indenter*.

830. *Recedo*. In Missa Illyrici additur: *Quasi dignum me in oculis hominum ostendo; sed in tuo conspectu, quem occulta non fallunt, diversis sceleribus pollutus sordeo. Sed tuum est, Domine Deus, da peccatori cor compunctum, fontemque lacrymarum, quo digne valeam abluere multitudinem scelerum*.

831. *Nubem ea cito delere*. Ita in Codice nostro sancti Eligii, sed inter *et ea* apparent vestigia duo-

- rum abrasorum. In Editis legitur, *nubem cito delere*. A In Missa Illyrici, rectius, *ea, ut nubem, cito delere*. In Codice Ratoldi, *ea, ut nivem, cito d-lere*, optime.
852. *Ut qui hanc palmam amiserim*. In Codice Ratoldi legitur, *et licet palmam amiserim*. Ita in Missa Illyrici, in qua tamen additur *et innocentia*.
853. *Ad veniam saltem pertineam*, etc. In Cod. Ratoldi legitur *perveniam*. In Missa Illyrici legitur: *Saltem per confessionem veniam merear, te miserante*.
854. *Quia tibi Deo est*, etc. In Missa Illyrici legitur: *Ut tibi sit gloria, laus, et honor, cuncta regenti in sæcula sæculorum. Amen*.
855. *Projectis nobis*, etc. Hæc apologia cum multis aliis in Missa Illyrici recitatur a pontifice seu sacerdote tempore Gradalis, Alleluia et Sequentia, hoc est, inter Epistolam et Evangelium.
856. *Quia tibi*. In Missa Illyrici præponitur copulativa et, rectius.
857. *Gerimus*. In Missa Illyrici legitur *gessimus*, rectius.
858. *Sit in nobis, Domine*, etc. In Missa Illyrici hæc aliter leguntur in hunc modum: *Concede, ut in nobis non oris sit tantum confessio, sed etiam cordis*.
- 530 859. *Custos enim*. In Missa Illyrici legitur, *aiquidem castos*.
840. *Mundi*. Hoc vocabulum deest in Missa Illyrici.
841. *Mores*. In Missa Illyrici legitur *sunt mores*.
842. *Sollicitudo carnis*. In Missa Illyrici legitur *sollicitudo terrena*.
843. *Da de præteritis veniam*, etc. In Missa Illyrici hæc in hunc modum leguntur: *Et da de præteritis malis veniam, de præsentibus emendationem, de futuris cautelam, qui vivis, etc.*
844. *Ita, Domine, immensi criminis rei*. Hæc apologia non est in Editis, neque in Missis Illyrici, Ratoldi et Tiliæna, neque in Codice Rodradi.
845. *Nec se a facie tua. Lege non a facie tua*.
846. *Quodcumque. Lege quod quemque*.
847. *Item alia in tribulatione*. Hæc apologia recitatur a pontifice seu sacerdote in Missa Illyrici, tempore Gradalis, Alleluia et Sequentia. Nuper edita est jussu S. P. N. Urbani VIII papæ, sed dimidia circiter parte brevior. Non exstat in Editis Sacramentariis, neque in Cod. Tiliæno, neque in aliis Codicibus nostris manu scriptis.
848. *Si ante oculos tuos*, etc. Ita in Missa Illyrici. In Editis hæc aliter fusiis leguntur in hunc modum: *Ante oculos tuos, Domine, culpas nostras serimus; et plagas quas accepimus conferimus, si pensamus malum quod fecimus, etc.*
849. *Et plagas, quas excipimus, conferamus*. In Missa Illyrici legitur: *Plagas, quas vel durissimas in hac vita pati possumus, conferamus*.
850. *Quod meremur*. In Editis hæc adduntur: *gratius est quod commisimus, lectius est quod toleramus*.
851. *Fraugitur*. In Editis legitur *teritur*.
852. *Et in opere*. In Missa Illyrici legitur *et tamen in opere*.
853. *Non emendat*. Ita in Missa Illyrici, et hæc phasis non semel occurrit in regula sancti Benedicti. In Editis legitur *non se emendat*.
854. *Si exspectas*. Ita in Editis. In Missa Illyrici legitur *si exspectamur*.
855. *In correptione*. Ita Missa Illyrici. In Editis legitur *in correctione*.
856. *Si impresseris*. Ita in Missa Illyrici. In Editis legitur *si exenderis*.
857. *Si parcas*. In Editis legitur *si despereris*. In Missa Illyrici *si parcis*.
858. *Te provocamus*. Ita in Missa Illyrici. In Editis deest pronomen *te*.
859. *Si angustia veniant*, etc. Ita in Missa Illyrici. In Editis hæc desunt, usque ad hæc verba: *habet, Domine, contentes reos*.
860. *Non timemus observare*. Particula *non* videtur redundare. In Missa Illyrici legitur *non timemus negligere, recte*.
861. *Novimus*. In Missa Illyrici legitur, *vovimus, ma'e*.
862. *Nos punias*. Ita in Missa Illyrici. In Editis legitur *non perimas; sed lege nos punias*.
863. *Ex nihilo*. Hæc desunt in Missa Illyrici.
864. *Qui rogarent*. In Missa Illyrici legitur *cui rogarent, non ita recte*. 531 In Editis, *qui te rogarent, quæ in hoc vocabulo desunt*.
865. *Tuo supplices auxilio*. Hæc usque ad illa verba, *erige nos, Domine, desiderantur in Missa Illyrici*.
866. *Quod rogaris accipere*. Id est, quod rogatis ut a te accipiant, nempe remissionem peccatorum.
867. *De tua justitia*. Quam vehementer timent ob peccatorum gravitatem et multitudinem. Aut certe legendum *de sua justitia*.
868. *Cuncta regentium. Locus corruptus; lege cunctarum gentium, ut in Missa Illyrici*.
869. *Ignosce, Domine, etc.* Hæc apologia exstat in Missa Illyrici, recitaturque a pontifice seu sacerdote, cum ornatus fuerit altare antequam suscipiat oblationes.
870. *Comaculatæ conscientia sordido*. In Missa Illyrici legitur: *Quem maculatæ vitæ conscientia trepidum, et criminum meorum confusio fecit captivum*.
871. *Qui pro me obtinere nihil mereor*. In Missa Illyrici legitur: *Qui pro me veniam obtinere non valeo*.
872. *Angustias pauperum*. Hæc verba desiderantur in Missa Illyrici.
873. *Lamenta viduarum*. In Missa Illyrici additur *et desolationes Ecclesiarum*.
874. *Et quoniam in eadem, etc.* In Missa Illyrici legitur: *Sed quoniam me eadem quæ populum catena peccati constringit*.
875. *Communes lugeo passiones*. In Missa Illyrici legitur: *Ideo omnes lugeo passiones*. Sed prior lectio præstare videtur.
876. *Votum*. Id est, oratio sacra et divina.
877. *Deus ad quem accedere, etc.* Hæc apologia desideratur in Missa Illyrici, et in Cod. Tiliæno quemadmodum in Editis et in aliis Codicibus nostris manuscriptis.
878. *Dimitte Deus, etc.* Hæc apologia recitatur in Missa Illyrici a pontifice seu sacerdote, inter Epistolam et Evangelium, id est tempore Gradalis, Alleluia et Sequentia, eique hic titulus præfigitur: *Oratio pastoris dicenda pro se et pro subditis*.
879. *Deus*. In Missa Illyrici legitur *Domine Deus omnipotens*.
880. *Perenna*. Perennare hoc loco sumitur active, id est perpetuare, id est efficere ut aliquid in perpetuum duret. Alcimi Epitaphium:
- Quem pietas, quem larga fides, quem fama perennat.
Alias sumitur intransitive. Tertullianus lib. de Resurrectione carnis: *Sed et dentes incorruptos perennare*. Est autem hic hypallage, pro *perenna præconium veritatis in ore meo*. In Missa Illyrici legitur *per arma*, sed prior lectio prævalet.
881. *Justifices*. In Missa Illyrici legitur *sanctifices*, quod perinde est.
882. *Respicias*. In Missa Illyrici legitur *et est*; sed prior lectio præstare videtur, etenim sequitur *et inspicias*, ut sit elegans paronomasia.
883. *Si quam, etc.* In Missa Illyrici legitur: *Si qua vitio tepiditatis meæ vel incuria contraxerunt delicta, propitius admitte; sed et admitte mendosum est, et legendum omitte*, id est dimitte, ut in nostro Codice. Nam omitto est dimitto, ut supra notatum est; vel legendum est *amitte*, id est amove, amanda, ablega, ut apud Terentium.
- 532 884. *Vel cognito. Lege vel cognoscente*. In Missa Illyrici legitur *vel sciente*.
885. *Ignosce*. In Missa Illyrici legitur: *Manu misericordia tua inde eripe*.
886. *Et increpato ipsa*. In Missa Illyrici hæc vocabula, *et ipsa, desiderantur*.
887. *Mortales*. Est solæcophaneus. In Missa Illyrici legitur *mortalibus*.

888. *Utrorumque.* Tum eorum quibus ansam præbui peccati, tum eorum quos subjecti poenitentiae legibus.

889. *Et qui.* In Missa Illyrici legitur *et quia.*

890. *Flammescentes.* In Missa Illyrici legitur *flammescere.*

891. *Ut et disciplinis, etc.* In Missa Illyrici legitur : *Ut ex disciplina nostri regiminis capiant lucrum.*

892. *Lætemur.* In Missa Illyrici legitur *gaudemus.*

893. *Ablue nos, Deus, etc.* In Missa Illyrici legitur : *Ablue nos, omnipotens Deus, et alieno et proprio delicto.*

894. *Orationes ad visitandum infirmum.* Visitatio seu unctio infirmorum, quam extremam unctionem dicunt, ultimam Christianæ legis sacramentorum, cujus beneficio anima adversus cacodæmonis insultus in supremo agone circumvallatur, peccata dimituntur, atque interdum sanitas corpori restituitur, promulgatur a sancto Jacobo (*Epist. c. v*) : *Infirmatur quis in vobis, inducat presbyteros Ecclesiæ, et orent super eum, ungentes eum oleo in nomine Domini, etc.* Maxima fuit olim Christianis cura visitandi infirmos, quam visitationem ponit Tertullianus inter tres causas procedendi in publicum, libro II de Cultu feminarum : *Vobis autem nulla procedendi causa non tetrica : aut imbecillus aiquis ex fratribus visitatur, aut sacrificium offertur, aut Dei sermo ministratur; meminisse lib. II ad uxorem : Libere æger visitatur, egens sustentatur.* De hac unctione agitur ab Innocentio I, epist. ad Decentium Eugubinum, ubi notat hoc sacramentum non conferri poenitentibus, quia, ut ille docet, nullum sacramentum datur poenitentibus. Sed postea usus mutatus est, ut patet ex Ivonis Carnotensis, epist. 257 : *Unctio enim infirmorum publicæ poenitentia est sacramentum.* Quæ tamen verba Ivo protulit ex sui temporis consuetudine. Apud Burchardum, lib. XVIII, cap. 2, de hoc sacramento agitur ex decreto Callixti papæ. Sed citatio corrupta est. Nam decretum istud non potest intelligi de Callixto primo, quia ibi mentio fit Innocentii primi, qui longe post Callixtum primum floruit; non de secundo Callixto, qui centum circiter annis post Burchardum visit; nam Burchardus creatus est Vormaciensis episcopus anno 1103, ut docet Sigebertus in Chron., at Callixtus secundus renuntiatus est pontifex maximus anno 1120, ut docet Anselmus abbas in supplemento Sigeberti. Itaque apud Burchardum loco horum verborum, ex decreto Callixti papæ, legendum est, ex Bedæ; nam quæ hic citantur videre est in Bedæ commentario ad epist. sancti Jacobi apostoli.

895. *Aspergant eam.* Cum primum sacerdos accedit ad visitandum infirmum, aspergit eum ipsanique donum aqua benedicta, ut videre est in concilio Nannetensi, can. 4 : *Cum sacerdos audierit aliquem infirmari in sua plebe, quam citius ad eum pergat, et ingressus cubiculum aquam benedictam super eum et per omne cubiculum aspergat.* Et apud Burchardum, lib. XVIII, cap. 1. Quod etiam eatis clarum est ex verbis Alcuini, cap. de infirmis : *Quotiescunque aliquis infirmatur, ingrediuntur fratres ad ægrotum cum aqua benedicta, et cum cereis, sive incenso ante oleum sanctum.* Id etiam clarum est ex Codice Rodradi : *In primis faciant sacerdotibus aquam benedictam, et spargant eam cum Antiphona et Oratione super ipsum infirmum et domum ejus. Deinde a sacerdote hæc Oratio dicatur : Dominus Deus, qui per apostolum tuum locutus es, etc.* In Codice Ratoldi sunt alia ceremonie quas infra producemus.

896. *Cum Antiphona et Orationibus.* Nempe : *Asperges me, Domine, hyssopo, etc. ⁊. Exurgat Deus, etc.* Deinde dicit Orationem *Deus qui sacerdotibus tuis tantam gratiam, etc.,* ut est in citato concil. et apud Burchardum, eodem cap. Ubi, ut primum sacerdos ingreditur ægroti domum, dicere debet : *Pax huic domui et omnibus habitantibus in ea.*

897. *Exorcismus salis.* Exorcizatur sal ut aquæ benedictæ immisceatur. Ut supra notatur : *In primis*

faciant sacerdotes asperso sale aquam benedictam. Sequentes autem Orationes pro exorcismo et benedictione salis et aquæ habentur etiam in Cod. Rodradi secunda parte. In quibus, ut hic, non apponuntur solitæ cruces. Quod miror; est enim antiquus Ecclesiæ mos, ut aqua signo crucis adhibito benedicatur, ut videre est apud sanctum Epiphanium, lib. I adversus hæreses, tom. II de Josepho comite : *Et cum præcepisset afferri aquam, et accepisset vas aquæ coram omnibus magna voce, ὁ ἀνὴρ σταυροῦ σφραγίδα ἐπιθαίς, τῷ ἄγγεϊ διὰ τοῦ ἰδίου δακτύλου καὶ ἐπικαλιθάμενος τὸ ὄνομα Ἰησοῦ, id est, vir ille suo digito signaculum crucis vasi imposuisset, invocato nomine Jesu.* Et apud Theodoretum, lib. V Hist. eccl., cap. 21 : *Hæc et alia similia locutus, καὶ ἐπιθαίς τοῦ σταυροῦ τὸν τύπον τῷ ὕδατι, id est, cum aquam signo crucis signasset.*

898. *Benedictio uæ.* Vide ea quæ supra observata sunt.

899. *Favæ.* Pro favæ; sæpe in antiquioribus Codicibus ms. scribitur v loco b.

900. *Benedictio panis.* De pane benedicto, vide observationes nostras ad Concordiam regularum, cap. 71, § 1.

901. *Ad capillaturam.* Subaudi *incidendam,* quod vocabulum habetur in Ordine Romano. Hæc autem tonsura non est illa clericalis de qua supra egimus; sed puerorum, cum primum tondebantur eorum capilli. Nam in Sacramentariis aliæ exstant Orationes ad tonsuram clericalem.

902. *Omnipotens sempiternus Deus, etc.* Ita in Codicibus Rodradi et Ratoldi. In Ordine Romano huic Orationi duæ aliæ præmittuntur.

903. *Atque celestium donorum consortium esse præceptorum.* Ita in Codice Rodradi. Prima parte legendum puto *perceptorem.* In Codice Ratoldi, et in Ordine Romano legitur : *Atque ad celestium donorum pervenire consortium.*

904. *Oratio ad barbas tonendas.* Nempe in prima juvenilis barbæ tonsione. Hæc eadem Oratio exstat in Codicibus Rheimensi et Ratoldi, et in Ordine Romano.

905. *Oratio ad infirmum unguendum.* Hæc Oratio infra repetitur; nec videtur esse hic proprius illius locus.

906. *Deus qui famulo tuo Ezechia, etc.* Hæc et sequentes Orationes exstant apud Burchardum lib. XVIII, sub finem, post collatam unctionem. In editis Sacramentariis habentur tantum tres priores.

907. *Deus, qui per apostolum tuum.* Hæc Oratio

534 habetur in Codice Rodradi.

908. *Et sic flectat genu.* Ita in Codicibus Rodradi et Tiliano, in Ord. ms. Cod. Corb. legitur : *Tunc stet ad dexteram sacerdotis, et flectet genua qui est languidus.*

909. *Dominus locutus est.* Ita in Codice Rodradi. In Codice Tiliano quædam alia præcedunt. In Cod. Rodradi hæc sequuntur : *Hic ponant manus super infirmum omnes sacerdotes et ministri eorum. V. Deus deorum, etc.* Hæc manu impositio videtur etiam in Cod. Tiliano : *Imponant manus super infirmum omnes sacerdotes, jubente vel tantum permittente episcopo, quia canonicus sic docet ordo.* Nota hic plures adesse presbyteros in administratione hujus sacramenti juxta sanctum Jacobum, inducat presbyteros Ecclesiæ; quod tamen non est adeo necessarium, cum ab unico sacerdote hoc sacramentum conferri possit, cujus rei praxis videtur in concilio Nannetensi supra citato, cap. 4, apud Burchardum, lib. XVIII, in Sacramentariis editis, et in Cod. Ratoldi infra citando, quamvis Simeon Thessalonicensis huic sententiæ adversetur, quem refutat Petrus Arcudius, lib. V de Extrema unctione, cap. 3.

910. *Ad Dominum cum tribularer.* In Codice Rodradi subjungitur : *Et repetatur, ut in pristina. Sequitur Oratio Deus, qui famulo tuo Ezechia, etc.*

911. *Et sic perungat infirmum de oleo sanctificato, cruces faciendo in col'o, in gutture, etc.* Ita in Codice

Rodradi et Tiliانو. — *Et suppliando dum ungitur infirmus, dicat unus hanc Orationem.* Ita in Codice Rodradi. Notandum urgente sacerdote formam ab alio proferri; quod savel eorum opinioni qui dicunt hunc validum esse baptismum, si uno verba proferente alter mergat, aut aquam infundat.

912. *Inungo te de oleo sancto, etc.* Ita in Codice Rodradi. Olim forma hujus sacramenti fuit indicativa, at hic apparet (quamvis hic appelletur Oratio, sed improprie, vere etenim Oratio non est) et clare constat etiam ex Codicibus mss. Ratoldi, et Tiliانو, monasterii sancti Remigii, et Manuali excuso Ecclesie Sussionensis, quæ indicativam habent, deprecatoriam ignorant, ut infra videtur; et ex forma Ambrosiana, quam profert sanctus Bonaventura in 4, dist. 23, quæst. 4 : *Ungo te oleo sanctificato in nomine Patris, et Filii, et Spiritus sancti, ut, more militis uncti, præparatus ad certamen, acrius possis superare potestates, quæ etiam habetur infra in Codicibus Ratoldi et Tiliانو; quam Richardus de Media Villa in 4, dist. 23, art. 1, quæst. 4, non improbat, sed duntaxat ait formam deprecativam esse convenientiorem ob textum sancti Jacobi; neque eam rejicit in responsione ad secundum, ut nec Bonaventura responsione ad secundum, cum ait : *Obijciatur quod non est eadem forma. Dicendum quod secundum id quod est necessarium et essentiale sacramento, eandem oportet esse; sed forma verbi non est necessaria ratione vocis exterioris, sed prout est expressiva verbi interioris.* Quare Durandus eadem distinctione, quæst. 3, utramque formam defendit problematice. Nam postquam asseruit formam deprecativam, tandem subjungit : *Et si quis vellet tenere quod formam indicativam, qua dicitur usus fuisse divus Ambrosius, qui fuit de primitivis doctoribus, possit responderi ad rationes alterius partis. Beatus enim Jacobus loquens de Oratione forte non intendit de forma sacramenti, sed de supplicatione, quæ fit per Orationem præcedentem, aut sequentem, per quam apud Deum sublevarur infirmus, et commendatur.* Eandem formam probat Paludanus, in 4, dist. 23, quæst. 1 : *Si aliquæ Ecclesie habeant solam formam indicativi modi, sicut Ambrosiana saltem tempore Ambrosii, ut dicitur, non est dicendum quod nihil sit actum.* Sed et Aurelius, in 4, dist. 23, art. 1, **535** quamvis non meminerit hujus formæ : *Inungo te oleo sancto, etc.*, dicit posse esse indicativam in hunc modum : *Per istam sanctam unctionem parci tibi Dominus, etc. Sed de forma est dubium quare sit optativa. Respondeo : In quibusdam Ecclesiis forma ista est indicativa, puta : Per istam sanctam unctionem parci tibi Dominus. In aliis est imperativa. Sed verba Jacobi videntur habere formam optativam, dicit enim : Et oratio fidei alleviabit infirmum, quasi forma sit per modum Orationis optativæ. Ideo dicendum est quod forma verborum indifferenter potest esse indicativa et optativa, sicut forma verborum baptismi, quæ est apud Latinos indicativa, sed apud Græcos optativa; et ideo consuetudo in talibus est servanda, et peccaret graviter qui consuetudinem immutaret.* Hæc ille. Accedit auctoritas libri Sacramentorum editi ex bibliotheca Vaticana, in quo unicam hanc formam reperire licet : *Inungo te de oleo sancto, sicut unxit Samuel David in regem et prophetam. Operare creatura olei in nomine Dei Patris omnipotentis, ut non lateat hic Spiritus immundus neque in membris tuis, neque in medullis, neque in ulla compagine membrorum, sed in te habitet virtus Christi altissimi et Spiritus sancti. Per.* Neque hanc formam reprobat Facultas Parisiensis theologica, ut constat ex thesibus Ludovici de Machault, baccalaurei Sorbonici, prioris sancti Petri de Abbatis Villa, agitatis 13 Febr., anno 1655, in exterioribus Sorbonæ scholis pro majore ordinaria, præside S. M. N. D. Stephano Tonnoier, doctore Navarrico, sancti Eustachii Parisiis pastore, dedicatis eminentissimo cardin. li de Richelieu, duci et pari Franciæ; in quarum positione septima hæc legere est : *Etiã unica olei unctione in**

*necessitate, verbisque indicative prolatis perfici posse videtur; et ex thesibus Dom. Jacobi Helyes supra citatis, in quibus defenditur formam extremæ unctionis esse indicativam, vel deprecatoriam. Sic enim ait positione octava : *Extremæ unctionis sacramentum materiam habet sacram unctionem; formam habet vel indicativam, vel deprecatoriam.* Quare non valet responsio Petri Ledesmae, cap. 3, de forma hujus sacramenti, cum ait hanc formam indicativam esse tantum quoddam præambulum ad sacramentum extremæ unctionis. Nam citati theologo, cum hæc scripserunt, non erant adeo stupidi ut ignorarent si præter formam indicativam aliam haberet deprecatoriam Ambrosiana Ecclesia. Præterea ut nemo dixerit, cum quis infundens aquam profert hæc verba, *ego te baptizo, etc.*, hanc formam esse præambulum ad baptismi sacramentum; ita absurdum est dicere, cum ungitur ægrotus oleo sanctificato, et proferantur hæc verba, *ungo te, etc.*, ejusmodi formam esse quid præambulum ad extremam unctionem. Quare Durandus, supra citata quæst., cum profert ritum quarundam Ecclesiarum quæ utuntur utraque forma indicativa et deprecativa, non dixit formam indicativam esse quid præambulum ad hoc sacramentum. Et postea cum retulit formam Ecclesie Ambrosianæ, eam non repudiavit. Neque hæc doctrina adversatur concilio Tridentino, cum ait, sess. 14, cap. 1, *Formam deinde esse illa verba, Per istam unctionem, etc.* Nam concilium deprecatoriam non ita astruit, ut rejiciat indicativam, quam olim in usu fuisse luce meridiana clarius est. Ut nec ita astruit illa verba, *per istam unctionem, ut destruat formam Græcorum, quæ licet deprecatoria sit, ejusmodi verba non tamen agnoscit.* Tandem, antequam hinc manum referam, notandum est apud Burchardum, libro citato, nullam reperiri formam. Nam responsioni infirmi ad interrogationes sacerdotis subjungit : *Postea ungitur. Post confessionem, et fidem redditam, et unctionem dicatur Antiphona In veritate tua exaudi me, Domine. Paulus Domine, exaudi orationem meam, auribus percipe. Deinde Kyrie eleison cum Pater noster et precibus, etc.**

913. *Domine Deus Salvator noster, etc.* In Codice Rodradi hæc Oratio in duas dividitur, et secunda **536** ab his verbis incipit : *Sana quoque, quæsumus, omnium medicator.*

914. *Propitiatur Dominus, etc.* Ita in Codice Rodradi.

915. *Deinde communicet cum corpore et sanguine Domini.* Ita in Codice Rodradi, et Ratoldi, et Tiliانو, et sancti Remigii, et sancti Germani a Pratis, in quibus datur Eucharistia post ipsam unctionem. Quod valde notandum est quia olim ungebatur infirmus antequam sumeret viaticum corporis et sanguinis Domini. Id videre est in decreto Eusebii papæ apud Burchardum, lib. xviii, cap. 11, et Ivonem, lib. xv, cap. 35 : *Sacerdos implet omnia sicut supra circa ægrotum pœnitentem scriptum est, id est Orationes dicat, et ungat eum oleo sancto, et Eucharistiam ei donet.* Apparet etiam ex Pœnitentiali Theodori apud Burchardum, lib. eodem, cap. 14, et Ivonem, lib. xv, cap. 36 : *Et ideo secundum canonicam auctoritatem, ne illis janua pietatis clausa videatur, Orationibus et consolationibus sacra cum unctione olei animati, secundum statuta sanctorum Patrum, communionem viatici reficiantur.* Praxis videtur in Vita Caroli Magni ex Editione Pithœi : *Oleo autem sancto inunctus (Carolus imperator) ab episcopis, et viatico sumpto, et omnibus suis dispositis, commendans Domino spiritum suum, obiit in pace.* In Vita sancti Othonis archiepiscopi Bebambergensis, lib. iii, cap. 45 : *Interea languor magis magisque spiritum luctantem urgebat, riteque dispositis omnibus quæcumque post se victuris præstare potuit, supplicii et pura confessione premissa, olea illa et placida, et sacra unctione sacri olei delibuta, propitiabile viaticum corpus Domini percepit.* Apud Arnoldum Lubecensem, lib. iii Hist. Slavorum,

cap. 3, de obitu sancti Henrici episcopi Lubecensis: Sic confortatus in Domino, convocatis fratribus dicebat se jam resoluti: et accipiens sancti olei unctionem manus ipse porrigebat, pedes extendebat, cum psallentibus psallebat; sumptoque viatico dominici corporis dixit: O Rex gloriæ, veni cum pace. Et apud Theodericum lib. iv Vitæ sanctæ Elisabeth uxoris Lud. vici Lantravii Thuringiæ, cap. 5, ubi agens de morte ejusdem Landgravii sic ait: Videns igitur quod sibi mortis periculum immineret, vocato patriarcha Hierosolymitano, ab ipso sacra unctionis sacramentum accepit; qui ut officium solenne hoc perageret, episcopum de sancta Cruce cooperatorem assumpsit. Peracta unctione, sacrosancti corporis Domini nostri Jesu Christi sibi viaticum tradiderunt, quod cum fide catholica et sincera devotione suscepit (Henricus Canisius, tom. IV, ant. lect.). In Vita sanctæ Adalheidis lib. 1. cap. 16: Resumptis aliquantulum viribus corporis, muni se rogavit intentius mysteriis ecclesiasticis. Tunc sacri olei unctione peruncta, sacramentum dominici corporis humiliter et devotissime adorando percepit (Henricus Canisius, eod. tom.). Id etiam videre est in Vita sancti Hugonis abbatis Cluniacensis, apud Surium, April. 29, ubi agitur de visione sancti Godefredi episcopi Ambianensis: Rogarique a fratribus ut abbatem Hugonem oleo sancto inungeret; et episcopali redimitus infula Missas celebrans, dominici corporis et sanguinis ei viaticum ministraret. Id statuunt Constitutiones Rhenolphi Suesionensis episcopi: Item oportet ut presbyteri infirmos suos per confessionem et reconciliationem oleo sancto perungant, et tunc eos communicent. Hoc etiam constat ex Vita sancti Adalardi abbatis Corbeiensis apud eundem Surium Jan. 2, qui, sancta unctione delibutus, postridie mane sacro viatico pastus est. Forsitan aliquis obex interjectus fuerat, quominus illud eodem die susciperet. Nam olim tria sacramenta, poenitentia, unctio suprema, et Eucharistia infirmis simul conferebantur, ut clarum est ex Codicibus mss. nostris supra citatis.

916. Et sic faciant illi per septem dies, si necessitas fuerit tam de communione, quam de alio officio. Ita in Codice ms. monasterii sancti Remigii. Nota curam quam sacerdotes olim gerebant circa infirmos. Ubi de alio officio 537 significatur de unctione quam Mathæus Galenus in Promptuario theologico, catechesi 182, restringit ad partes laborantes, quia, ut vult, sacramentum non repetebatur. Ad hæc, inquit, non fiebat illud perfunctorie et propterant; sed ubi æger non convalescebat, redibant eodem sacerdotes per septiduum ungentes; non quidem sacramentum toties repetentes, sed stitis precibus unctione curantes laborantia membra, prædentesque sanctum Eucharistiam. Hæc ille. Verum id quod ait non repeti olim solitum unctionis extremæ sacramentum, in eodem videlicet monacho, non videtur probabile, quia hæc verba, quasi de alio officio, sunt generalia, nec possunt restringi ad unctionem membrorum affectorum. Et quamvis hodie in eodem morbo non repetatur hoc sacramentum, si tamen antiquus valeret usus, id non e-set absurdum, quia, non cessante morbo, homine adhuc existente in peccatis, ob peccata saltem venialia quæ nobis quotidie obrepunt, quia septies in die cadit justus, jure posset hoc sacramentum sæpius in eodem morbo repeti, ipsi causis manentibus ob quas hoc sacramentum conferri solet. Præterea si unctio illa partium morbidarum non esset sacramentum, non posset conferre sanitatem, ac proinde frustra adhiberetur. Præterea non aliud adhibebant oleum quam ab episcopo sanctificatum.

917. Debent etiam sacerdotes et ministri sanctæ Ecclesiæ, etc. Ita in Codicibus Rodradi et sancti Remigii. Nota curam et studium priscorum sacerdotum erga infirmos.

918. Christe cælestis medicina Patris. Ita etiam in Codice Rodradi.

9 9. Multi enim sacerdotum, etc. Ita in Codice Rodradi. Particula enim, hoc loco sumitur pro particulis vero, seu autem. Regula Magistri ms., cap. 82: Hoc enim ne sit in aliquo, frequenter omnes scrutentur a præpositis. In libro sexto Halitgarii supra, sub initium: Non enim omnes clerici hanc scripturam usurpare aut legere debent. Hic autem describitur alia a superiori ungenti infirmi ratio, seu consuetudo nonnullorum presbyterorum, qui ungebant infirmos in quinque sensibus.

920. Perungunt. In Codice Rodradi, perungunt. Sed legendum puto perungunt.

921. In naribus. Lege in auribus, ut in Codice Rodradi. Nam postea dixit: In narium summitate sive interius. Tum quia nulla mentio fieret unctionis aurium, quæ tamen necessaria est; nam scripsit supra perungunt insuper in quinque sensus corporis.

922. Dicentes, In nomine Patris, etc. Ita in Codice Rodradi, neque ulla mentio habetur vulgaris istius formæ: Per istam sanctam unctionem, etc.

923. Omnipotens sempiternus Deus, qui subvenis in periculis, etc. Ita in Codice Rodradi. Porro ut hujus extremæ unctionis antiqua ratio clarius innotesca, hic subjiciam tres antiquos hujus sacramenti ritus, primum quidem ex Codice Ratoldi; alterum ex Codice Tiliano; tertium ex Codice monasterii sancti Remigii.

Antiquus extremæ unctionis confrendæ ritus ex Codice ms. Ratoldi abbas.

Incipit ordo unctionis infirmi: Hic dicit sacerdos ad infirmum: Quid me advocasti, frater? Ille ait: Ut mihi unctionem tradas. Dicit sacerdos ad eum: Donet tibi Dominus noster Jesus Christus veram facilemque unctionem; tam si te respererit et sanaverit te Deus, custodies illam? Respondet Custodiam. Tunc sacerdos faciet crucem ex cinere cum aqua super pectus ejus, et 538 imponit cilicium desuper, dicens: Si quis infirmatur, agat poenitentiam, etiam ex necessitate, quia misericors est Deus; quia misericordia Dei nec mensuras, nec tempora habet, dicente Dei Spiritu prophetam [Leg. per prophetam]: Cum conversus ingenueris, tunc saluus eris; et alibi: Dic iniquitates tuas prior, ut justificeris. Ant. Succurre, Domine, infirmo huic, et medica cum spiritali medicamine, ut in pristina sanitate restitutus, gratiarum tibi referat actiones. Psalm. Domine, ne in furore tuo, cum Gloria. Antiph. Quia apud Deum misericordia, et copiosa apud eum redemptio, et multiplex Dei misericordia, ita et lapsus subvenit humanis, ut non solum per baptismi et consummationis gratiam, sed etiam per poenitentiam atque unctionis medicinam spes vitæ repararetur humanæ. Ant. Cor contritum et humiliatum Deus non spernit. Psalm. Miserere mei, Deus, totum cum Gloria, et repeatur [Forte leg. repetatur, vel compleatur] Antiphona. Collectam require. Ant. Opem ferat huic infirmo Deus super lectum doloris ejus; et ipse confirmet eum et vivificet. Psalm. Beatus qui intelligit, Collectam require. Ant. Dominus locus est discipulis suis: In nomine meo dæmonia ejiunt; super infirmos manus vestras imponite, et bene habebunt. Psalm. Deus Deorum. Ant. Salvum fac servum tuum, Deus meus, sperantem in te; custodi animam ejus, quia in te speravit. Psalm. Inclina, Domine. Ant. Cadent a latere tuo mille et decem millia a dextris tuis, tibi autem nullum appropinquat malum. Psalm. Qui habitat. Ant. Propitius Deus iniquitatibus tuis, et sanet omnes ægritudines tuas, et renovet ut aequile juventus tua. Psalm. Be. edic. 1. Ant. Domine, libera animam meam a labiis iniquis et a lingua dolosa. Psalm. Ad Dominum cum tribularer. Oratio. Omnipotens sempiternus Deus, qui per Jacobum apostolum tuum introducere presbyteros Ecclesiæ, et ungere oleo infirmos præcepisti, præsta, quæsumus, ut digneris per manus nostras huic famulum tuum ill.

* Leg. tamen, ut in Ordine Romano ms. Corb. Apud Burch., lib. xviii, cap. 4.

infirmum de oleo sanctificato ungere et benedicere. Hoc autem quod nos exterius tua charismata fideliter complectimur, hoc interius spiritualiter divina virtus ac mirabiliter tuæ magnanimitatis operaretur [*Leg. operetur*] virtutem. Per Dominum nostrum.

« Ungo oculos tuos de oleo sanctificato, ut quidquid illicito visu deliquisti hujus olei unctione expietur. Per Dominum nostrum Jesum Christum.

« *Alia.* — Ungo aures has sacrati o'ei liquore, ut quidquid delectatione noxia auditus admissum est medicina spiritalis evacuet. Per Dominum nostrum.

« *Alia.* — Ungo has nares de oleo sacrato, ut quidquid noxie contractum est * odoratus superfluo ista mundet medicatio. Per Dominum nostrum.

« *Alia.* — Ungo labia ista consecrati olei medicamento, ut quidquid otiosa vel criminosa peccasti locutione, divina clementia miserante, expietur hac unctione. Per.

« *Alia.* — Ungo pectus tuum de oleo sancto, ut hac unctione protectus fortiter præstare valeas adversus æthereas catervas. Per Dominum.

« *Alia.* — Ungo has scapulas sive medium scapularum de oleo sacro, ut, ex omni parte spiritali protectione munitis, jacula diaboli impetus viriliter contemere, ac prociat possis cum robore juvaminis repellere. Per Dominum.

« *Alia.* — Ungo has manus de oleo consecrato, ut quidquid illicito vel noxio opere egerunt per hanc unctionem evacuetur. Per Dominum.

539 « *Alia.* — Ungo hos pedes de oleo benedicto, ut quidquid superfluo vel noxio inessu commiserunt, ista delectat perunctio. Per Dominum.

« *Alia.* — Ungo te oleo sanctificato in nomine Patris, et Filii, et Spiritus sancti, ut, more militis uncti, preparatus ad luctum [*Leg. luctam*], possis acreas superare catervas. Per.

« *Alia.* — Ungo te oleo sanctificato in nomine Patris, et Filii, et Spiritus sancti, sicut unxit Samuel David regem et prophetam, ut non lateat in te spiritus immundus, neque in membris, neque in medullis, neque in ulla compagine membrorum. Sed te inhabitet virtus Christi altissimi et Spiritus sancti, quatenus per hujus operationem mysterii, et per hanc sacri olei unctonem, atque nostram deprecationem, virtute sanctæ Trinitatis medicatus sive lotus, pristinam et melioratam recipere merearis sanitatem. Per eum, ejusdem.

« *Alia.* — Ungo te de oleo sancto, invocata magna Creatoris majestate, qui jussit Samuelem prophetam ungere David regem, operare creaturam [*Leg. creatura*].

« *Alia.* — In nomine Patris, et Filii, et Spiritus sancti, sit tibi hæc unctio olei sanctificati ad purificationem mentis et corporis, et ad munimen et defensionem contra jacula immundorum spirituum. Amen.

« *Hic communicet.* — Corpus et sanguis Domini nostri Jesu Christi in vitam æternam te perducatur, et in die judicii [et] ad sanctam requiem te resuscitet.

« *Alia.* — Unum Deum Patrem, et Filium, et Spiritum sanctum unanimiter confitentes, oramus ut voluntas ejus, auxiliante gratia, periciatur [vita] in vobis. Per.

« *Alia.* — Dominus Jesus Christus apud te sit, ut te defendat; intra te sit, ut te reficiat; circa te sit, ut te conservet; ante te sit, ut te deducat; post te sit, ut te justifice; super te sit, ut te benedicat. Qui cum. *Ant.* Virtutum omnium Deus, qui ab humanis corporibus infirmitates expelle [*Leg. expellit*], miserere servo tuo, et visita in salvari tuo, et cælestis gratiæ tribue medicinam. *Psalm.* Beatus qui intelligit. »

Hactenus Codex Ratoldi de unctione infirmorum, circa quam hæc notanda veniunt. 1° In illa Oratione: *Omnipotens sempiterna Deus*, hæc verba, *ac mirabiliter tuæ magnanimitatis virtutem*, redundare videntur.

* Lege potius *purius*, ut apud nostrum Edm. Martenne, tom. II de antiq. Eccles. Ritib., p. 166. Ibid.

A 2° Notandæ veniunt interrogationes sacerdotis ad infirmum, illiusque responsiones ad sacerdotem, quæ etiam exstant in veteri Ordine Romano ms. biblioth. Corbeirnsis. 3° Signum crucis ex cinere cum aqua super infirmi pectus, cum cilicii impositione, quæ habentur etiam in Ordine citato, in hæc verba.

Tunc sacerdos facit crucem ex cinere cum aqua super pectus ejus, et imponit cilicium desuper, dicens, si quis infirmatur, agat penitentiam, etc., ut in Codice Ratoldi, nisi quod in fine horum verborum dicti Ordinis hæc adduntur: *Respondet infirmus Deo gratias.* In hoc Ordine nullæ sunt unctionum formulæ, uno aut altero folio avulso. 4° In unctione tertia hæc verba corrupta sunt, *noxie contractum est odoratus superfluo*; sed legendum est, ut in Codice Tiliano, *noxie contractum est odoratu, vel superfluo.* 5° In quinta unctione male legitur, *fortiter præstare*; legendum est, *fortiter certare*, ut in eodem Cod. Tiliano. 6° In sexta unctione, ubi legitur, *cum robore juraminis*, legendum est, ut in Cod. Tiliano, *cum robore superni juraminis.*

B 7° Notandum est octavam formulam, **540** *Ungo te oleo sanctificato, etc.*, eandem esse cum formula Ambrosiana. 8° Observandum est hanc nonam formulam, *Ungo te oleo sanctificato, in nomine Patris, et Filii, et Spiritus sancti, sicut unxit Samuel David, etc.*, videri esse ad unctionem omnium compagum membrorum; nam in Codice Tiliano in formula hujus unctionis hæc verba habentur, quæ etiam in hac formula Codicis Ratoldi continentur: *Ut non lateat hic in te spiritus immundus, neque in membris, neque in medullis, neque in ulla compagine membrorum.* 9° In decima formula post hæc verba, *operare creatura*, videtur deesse *ro olei*, ut habetur in Editis, et in C. dicitibus sancti Eligii et Tiliano. 10° In Oratione communionis ad illa verba, *et ad sanctam requiem*, particula *et* videtur redundare, quemadmodum in sequenti Oratione ad hæc verba, *perficiatur vita in vobis, ro vita* redundat.

His ita expositis, sequitur secundus ritus conferendæ C unctionis extremæ ex Codice Tiliano.

« Ordo ad unguendum infirmum.

« Antequam ungetur infirmus, confiteatur omnimodis Deo et sacerdoti suo puriter omnia peccata sua, et reconciliationem ab eo percipiat plenam, ut ulceribus vitiorum per confessionem a puris [*Leg. purgatus*], adaptis dignis proficiat ei unctioni spiritali medendo nequitarum potrednem interius latitantem. Et uncin primis faciant sacerdotes aspergi saltem et a quam benedicunt; et aspergant eam cum Antiphona *Asperges me, Domine, Miserere mei Deus.*

« Domine Deus, qui per apostolum tuum locutus es: *Infirmatur quis in vobis, etc.*

« Et sic flectat genua sua, qui est languidus, et stet ad dexteram sacerdotis, et cantetur hæc Antiphona: *Sana, Domine, infirmum istum cujus ossa conturbata sunt, etc. Domine, ne in furore tuo arguas me.*

« Sequitur :

D « Oremus Dominum nostrum Jesum Christum, et cum omni supplicatione rogemus, etc.

« Dominus locutus est condiscipulis suis, In nomine meo demonia ejicite, et super infirmos manus vestras imponite, et bene habebunt. Deus Deorum: *Imponant manus super infirmum omnes sacerdotes, jubente, vel tantum permitente episcopo, quia canonicus sic docet ordo.* Deus, qui non vis mortem peccatorum, etc. *Ant.* Succurre Deus infirmo isii, et medicare ei spiritali medicamine, ut in pristinam sanitatem restauratus, gratiarum tibi referat actiones. Ad Dominum cum tribularer, cum Gloria. Oremus Dominum nostrum Jesum Christum pro fratre nostro, N., quem dure ad præsens malum languoris affligit, ut eum Domini pietas celestibus dignetur medicinis curare, ut qui dedit vitam det et salutem. Per Dominum.

optime legitur: *purius adaptis, dignius proficiat ei unctio spiritalis, medendo, etc.*

« Deus, qui humano generi salutis remedium et vitæ æternæ munera contulisti, conserva famulo tuo tuarum dona virtutum, et concede ut medelam tuam non solum in corpore, sed etiam in anima sentiat. Per.

« Et sic perungant singuli sacerdotes infirmum de oleo sanctificato, cruces faciendo in collo, et gutture, et pectore, et inter scapulas, seu in loco ubi dolor plus imminet, et in quinque sensibus corporis, et in superciliis oculorum, et in naribus intus et foris, et in aurium summitate exterius, sive interius, et in labiis exterius, et manibus exterius, id est de foris, ut si quinque sensibus mentis et corporis aliqua macula inhæsit, medicina spiritali sanetur, et Domini misericordia impetretur. Dum igitur sacerdos unguat infirmum, dicat hanc Orationem morosius inungendo:

« Adesto, Domine, quæsumus, humilitatis nostræ obsequiis, eisque benignus coopera, etc.

« *Unctio sacrati olei ad caput.*

« Ungo caput tuum oleo sanctificato in nomine Patris, 541 et Filii, et Spiritus sancti, ut more militis uncti, præparatus ad luctam, superare possis aerias catervas. Per.

« *Ad oculos.*

« Ungo oculos tuos, etc., » ut supra in Codice Ratoldi.

« *Ad aures.*

« Ungo aures has sacrati olei liquore in nomine Patris, et Filii, et Spiritus sancti, ut quidquid peccati nocivo auditu, etc., » ut supra.

« *Ad nares.*

« Ungo has nares oleo sancto in nomine Patris, et Filii, et Spiritus sancti, ut quidquid noxio contractum est odoratu vel superfluo, ista emaculet medicatio.

« *Ad labia.*

« Ungo labia ista, etc., » ut supra in Codice Ratoldi; hic tamen legitur *expurgeur*, pro *expietur*.

« *Alia.* — « In nomine Patris, et Filii, et Spiritus sancti, sit tibi hæc unctio olei sanctificati ad purificationem mentis et corporis, et ad munimen, et ad defensionem contra jacula inimicorum spiritalium. Per.

« *In gutture.*

« Inungo te in gutture de oleo sancto in nomine Patris, et Filii, et Spiritus sancti, ut non lateat spiritus immundus, neque in membris, neque in medullis, neque in ulla compagine membrorum; sed habitet in te virtus Christi altissimi et Spiritus sancti, quatenus per hujus operationem mysterii, et per hanc sacrati olei unctionem, atque nostram deprecationem, virtute sanctæ Trinitatis medicatus sive totus, pristinam et melioratam percipere merearis sanitatem. Per.

« *Ad pectus.*

« Ungo pectus tuum, etc., » ut supra in Codice Ratoldi, ubi male legitur *præstare*, pro *certare*.

« Ungo locum cordis oleo divinitus sanctificato, celesti munere nobis attributo in nomine sanctæ et individuæ Trinitatis, ut ipsa te interius exteriusque sanando vivificet, quæ universam conditionem suam, ne pereat, continet. Per. » Ubi tamen conditionem est, tamen *creaturam*.

« *Ad scapulas.*

« Ungo has scapulas sive medium scapularum de oleo sacro, in nomine Patris, etc., » ut in Codice Ratoldi, in quo tamen deest tamen *superni*, ante tamen *juvenis*.

« *Ad manus.*

« Ungo has manus oleo sacro, in nomine Patris, et Filii, et Spiritus sancti, etc., » ut in Codice Ratoldi.

« *Ad pedes.*

« Ungo hos pedes de oleo benedicto, in nomine

A Patris, et Filii, et Spiritus sancti, etc., » ut in eodem Codice.

« *Ubi plus imminet.*

« Ungo te de oleo sancto, in nomine Patris, et Filii, et Spiritus sancti, obsecrans misericordiam ipsius unius Domini nostri Jesu Christi, ut fugatis omnibus doloribus vel incommoditatibus corporis tui, recuperetur vitæ virtus et sanitas, quatenus per hujus operationem mysterii, et per hanc sacrati olei unctionem, atque nostram deprecationem, virtute sanctæ Trinitatis medicatus, pristinam et magis robustam recipere merearis sanitatem. Per.

« *Ad omnes compages membrorum.*

« Ungo te de oleo sancto, invocata magni Creatoris Majestate, qui jussit per Samuelem prophetam ungui David regem. Operare, creatura olei, in nomine Patris, et Filii, et Spiritus sancti, ut non lateat hic spiritus immundus, 542 neque in membris, neque in medullis, neque in ulla compagine membrorum; sed inhabitet in te virtus Christi altissimi Filii, et sanctificatio Spiritus sancti. »

Sed hic finis corruptus est, et legendum virtus Altissimi, Filius, et sanctificatio Spiritus sancti, vel, ut supra, et in Codice Ratoldi, virtus Christi Altissimi et Spiritus sancti.

« *Item alia unctio.*

« Inungo te in nomine Patris, et Filii, et Spiritus sancti, oleo sacro atque sacro, ut virtute Spiritus sancti tribuat tibi hæc sacra unctio sanitatem animæ et corporis, in remissionem omnium peccatorum, et vitam æternam.

« *Impositio manuum.*

« Deus Salvator noster, qui es vera salus et medicina, et a quo omnis sanitas, et medicamentum venit, qui apostoli tui voce nos instruis, ut languidos olei liquore tangentes tuæ postulemus misericordiam pietatis, etc.

« *Deinde Orationes subscriptæ pro infirmis.*

« Post hæc communicet eum sacerdos corpore et sanguine Domini; et sic septem continuos dies, nisi necessitas contigerit, tam de communione, quam de alio officio se absteineat; et suscitabit eum Dominus ad salutem, et si in peccatis sit, dimittentur ei, ut apostolus ait. » In hac autem rubrica quædam videntur corrupta, primo in illis verbis, et sic septem, legendum, ut in Codice sancti Eligii, et sic faciant illi septem. In sequenti verbo nullus est sensus, et in dicto Codice hæc verba, nisi necessitas contigerit se absteineat desiderantur. Sed legendum puto: et sic faciant illi septem continuos dies, tam de communione, quam de alio officio (nempe unctione) nisi necessitas contigerit, ut se absteineat, nempe ab hac repetitione.

« *Oratio ad perceptionem Eucharistiæ.*

« Corpus et sanguis Domini nostri Jesu Christi custodiat animam tuam in vitam æternam. Amen.

D « Pax et communicatio corporis et sanguinis Domini nostri Jesu Christi custodiat animam tuam in vitam æternam.

« *Post assumptam Eucharistiam.*

« Domine Jesu Christe et Salvator noster, exaudi nos pro fratre nostro N., te rogantes, ut tua sancta Eucharistia ei sit ad tutelam animæ et corporis, et ad capessendam vitam æternam, qui vivis.

« *Absolutio manuum.*

« Debent etiam ex ministris sanctæ D. i Ecclesiæ cum summa reverentia infirmis decantare per singulos dies et noctes vesperinales et matutinales laudes plenter, sicut mos est in Ecclesia. »

Hæc autem verba, absolutio manuum, videntur redundare, aut legendum ablutio manuum.

« *Oratio super infirmum ante faciendum absolutionem.*

« Domine sancte Pater, universitatis actor, | Leg.

auctor], omnipotens æternæ Deus, cui cuncta vivunt, qui vivificas mortuos, et vocas ea quæ non sunt tanquam ea quæ sunt, tuum solitum auxilium, qui es magnus artifex, pie exerce in hoc tuo plasmate, rogamus.

« *Absolutio cum impositione manuum.*

« Deus, qui peccatores et scelerum oneratos et vulneratos sacerdotibus tuis se ostendere jussisti, Deus, qui discipulis tuis, ut bene habeant, manus super infirmos ponere præcepisti, etc. Omnipotens sempiternæ Deus, criminum absolutor, et indultor peccaminum, qui apostolis tuis apostolorumque successoribus dixisti: Sine me nihil potestis facere, etc.

543 « *Benedictiones episcopales.*

« Dominus Jesus Christus, qui dignatus est discipulis suis dicere: *Quæcunque ligaveritis super terram, erunt ligata et in cælo; et quæcunque solveritis super terram, erunt soluta et in cælo*, de quorum numero, quamvis indignum et peccatorum vinculis astrictum me esse sua dignatione voluit, ipse te largiflue pietatis dono ac meæ simul parvitatibus ministerio absolvere dignetur ab omnibus fragilitatis tuæ excessibus interius exteriusque humanitus contractis. *ñ. Amen.*

« Et sicut peccata totius mundi sua traditione atque immaculati sanguinis effusione dignatus est expurgare; ita quoque tuorum peccaminum maculas misericorditer ne dedignetur emundare ejusdem sanguinis interventione, qui effusus est in remissionem peccatorum. *ñ. Amen.*

« Devotionem quoque tuam deinceps adiutorio gratiæ suæ non dedignetur corroborare, quatenus et in hoc sæculo subrepentium laqueos delictorum valeas evadere, et in futuro vitam æternam Christi sanguine comparatam sine fide possidere. *ñ. Amen.*

« Adjuvante eodem Domino nostro Jesu Christo, qui nos fecit cum non essemus, et redemit cum perdidimus, ad laudem et gloriam sui nominis. *Per omnia sæcula sæculorum. ñ. Amen.*

« *Orationes unde supra.*

« Deus qui mundum in peccati fovea jacentem misericorditer erexisti, Deus, qui leprosos mundari præcepisti, etc.

« *Item alia.* — « Omnipotens sempiternæ Deus, conditor humani generis, qui ex nihilo creasti cuncta, et hominem ad similitudinem tuam formare dignatus es, etc.

« *Alia.* — « Deus qui consentientium tibi corda purificas, et accusantes conscientias suas ab omni vinculo iniquitatis absolvis, etc.

« *Alia.* — « Domine sancte Pater cæli et terræ, prolege famulum tuum, et dimitte illi omnia peccata, etc.

« *Alia.* — « Dominus sit tibi adiutor et protector, et peccatorum tuorum indultor. Et Deus misericordiæ et pietatis det tibi correctionem tuorum peccaminum; et concedens locum poenitentiae, tribuat tibi digne mala jacta deslere, gaudiaque vitæ æternæ feliciter obtinere. *Per.*

His ita expleti, sacerdotes dicant Orationes, Benedictiones super infirmum, unusquisque suam. Si autem adsit episcopus, ipsius officium hoc erit.

Hactenus Codex Tilianus de visitatione infirmorum, seu extrema unctione. Sequitur tertius ritus ex Codice ms. monasterii sancti Remigii Rhemis fundati, qui ita incipit:

« *Ordo ad unguendum infirmum.*

« Cum ingreditur sacerdos domum infirmi, facta aqua benedicta, primo dicendum ab introeuntibus Pax huic domui, *ter*; et aspergatur aqua benedicta, cum odore thymiamatis, vel alterius incensi, dicendo *Antiph.* Benedic, Domine, domum istam. *Psalm.* Deus misereatur nostri. *Oratio.* Benedic, Domine Deus omnipotens, locum istum, ut sit habitantibus in eo sanitas et sanctitas, virtus et castitas, victoria

A et sanetimonia, etc. *Alia*: Exaudi nos, Domine sancte, Pater omnipotens, sempiternæ Deus, et mittere dignare angelum tuum sanctum de cælis, qui custodiat, foveat, etc. *Alia*: Adesto, Domine, supplicationibus nostris, et hanc domum serenis oculis tuæ pietatis illustra, etc. *Alia*: Adesto, Domine, supplicationibus nostris, et famulos tuos quos vocati charitatis visitamus officii, etc. *Alia*: Præsta, Domine, nobis famulis tuis per hanc creaturam sacræ aspersionis, etc. **544** *Alia*: Exaudi nos, Domine sancte, Pater omnipotens, æternæ Deus, ut si quæ sunt adversa, etc. Exaudi nos, Pater omnipotens, æternæ Deus, et humilitatis nostræ officii gratiam tuæ visitationis admisce, etc.

« *Orationes ad supervenientes infra domum dicendæ*: Deus humilium visitator, etc. Deus, qui nobis famulis tuis præsentiae tuæ signa manifestas, etc. *Tum sacerdos ad infirmum dicat*: Vocasti. *Infirmus dicat*: Desideravi tecum loqui, ut mihi poenitentiam et remissionem peccatorum tradas. *Sacerdos dicat*: Det tibi Dominus Jesus Christus veniam; tamen si Deus in te respexerit, custodies illam? *Infirmus respondet* Custodio. *Deinde sacerdos audiat confessionem ejus, sicut melius inquirere poterit, aut scriptis, aut verbis. Tunc facit crucem ex cinere super pectus infirmi, et imponit cilicium super caput ejus. Post hæc sequuntur poenitentiales Psalmi septem, id est Psalm.* Domine, ne in furore tuo. Beati quorum. Domine, ne in furore tuo, duo. Miserere mei Deus. Domine, exaudi. De profundis. Domine, exaudi. *Oratio*: Parce, Domine, parce famulo tuo illi, quem redemisti, Christe, sanguine tuo, ne in æternum irascaris ei, qui venturus es judicare vivos et mortuos, et sæculum per ignem.

« *Incipit litania*

« *Kyrie eleison, ter.*

Christe eleison, *ter.*

Sancta Maria, ora pro nobis.
Sancta et perpetua Virgo, succurre in angustiis constituto.

C Sancta Maria, Dei genitrix, ora pro famulo tuo.
Sancte Michael, ora pro illo.
Sancte Gabriel, ora pro illo.
Sancte Raphael, ora pro illo.
Omnes sancti archangeli, orate pro illo.

Omnes sancti patriarchæ, orate.
Sancte Joannes, ora.

Sancte Petre, ora.

Sancta Paule, ora.

Sancte Andrea, ora.

Sancte Jacobe, ora.

Sancte Joannes, ora.

Sancte Thoma, ora.

Sancte Jacobe, ora.

Sancte Philippe, ora.

Sancte Bartholomæo, ora.

Sancte Mattheæ, ora.

Sancte Simon, ora.

Sancte Thadæe, ora.

Sancte Marce, ora.

Sancte Luca, ora.

Sancte Barnaba, ora.

Sancte Timothee, ora.

Omnes sancti apostoli, orate.

Sancte Stephane, ora.

Sancte Clemens, ora.

Sancte Dionysi, ora.

Sancte Rustice, ora.

Sancte Eleutheri, ora.

Sancte Maurici cum sociis tuis, ora.

Sancte Gereon, ora.

Sancte Xyste, ora.

Sancte Laurenti, ora.

Sancte Quintine, ora.

Sancte Tiburti, ora.

Sancte Valeriane, ora.

Sancti Gervasi,
 Sancte Protasi,
 Sancte Cirice,
 Sancte Salvi,
 Sancte Nazari,
 Sancte Sebastiane,
 Sancte Nicasi,
545 Omnes sancti martyres, *
 Sancte Hilari,
 Sancte Martine,
 Sancte Sylvester,
 Sancte Augustine,
 Sancte Hieronyme,
 Sancte Remigi,
 Sancte Medarde,
 Sancte Vedaste,
 Sancte Amande,
 Sancte Elegi,
 Sancte Bavo,
 Sancte Cassiane,
 Sancte Benedicte,
 Sancte Paule,
 Sancte Antoni,
 Sancte Gregori,
 Sancte Eusebi,
 Sancte Ullane,
 Sancte Achari,
 Sancte Richari,
 Sancte Goar,
 Sancte Arseii,
 Sancte Bertine,
 Omnes sancti confessores,
 Sancta Felicitas,
 Sancta Perpetua,
 Sancta Agatha,
 Sancta Agnes,
 Sancta Lucia,
 Sancta Anastasia,
 Sancta Tecla,
 Sancta Savina,
 Sancta Susanna,
 Sancta Christina,
 Sancta Justina,
 Sancta Juliana,
 Sancta Praxedis,
 Sancta Prisca,
 Sancta Columba,
 Sancta Scholastica,
 Sancta Eugenia,
 Sancta Aldegondis,
 Sancta Gertrudis,
 Sancta Eusebia,
 Sancta Godoberta,
 Sancta Amalberga,
 Sancta Radegundis,
 Omnes sancti ab initio mundi usque ad præsens,
 orate pro nobis et pro hoc infirmo.
 Propitius esto, parce nobis et isti, Domine.
 Propitius esto, libera eum, Domine.
 Ab omni malo, libera eum, Domine.
 Ab hoste malo, libera eum, Domine.
 Ab insidiis diaboli, libera eum, Domine.
 A cruciatu et morte perpetua, libera eum, Domine.
 Ab ira tremenda, libera eum, Domine.
 A cogitatione immunda, libera eum, Domine.
 Ab omni iniquitate, libera eum, Domine.

* In litaniis ad vngendum infirmum, quæ leguntur in Codice Gemet., post omnes sanctos Martyres, legitur: Sancte Benedicte, Sancte Martine, Sancte Hilari, Sancte Sylvester, Sancte Gregori, Sancte Augustine, Sancte Birine, (is fuit episcopus Dorcestrensis), Sancte Cutherte (fuit episcopus Lindisfarnensis), Sancte Eudoce, Sancte Remigi, Sancte Columbane. Ex loco quem in hoc sanctorum ordine sanctus Benedictus obtinet, constat Gemet. Codicem scriptum fuisse pro monasterio, ubi regula sancti Benedicti

ora. A Ab immunditia cordis et corporis, libera eum, Domine.
 ora. A cunctis erroribus, libera eum, Domine.
 ora. A vinculis diaboli, libera eum, Domine.
 ora. A potestate tenebrarum, libera eum, Domine.
 ora. Per annuntiationem tuam, libera eum, Domine.
 ora. Per adventum tuum, libera eum, Domine.
 orate. Per incarnationem tuam, libera eum, Domine.
 ora. Per nativitatem tuam, libera eum, Domine.
 ora. **546** Per circumcisionem tuam, libera eum, Domine.
 ora. Per apparitionem tuam, libera eum, Domine.
 ora. Per passionem tuam, libera eum, Domine.
 ora. Per crucem tuam, libera eum, Domine.
 ora. Per resurrectionem tuam, libera eum, Domine.
 ora. Per ascensionem tuam, libera eum, Domine.
 ora. Per adventum sancti Spiritus tui a Patre, libera eum.
 ora. Per adventum iudicii tui, libera eum, Domine.
 ora. Per doctrinam tuam, libera eum, Domine.
 ora. Per virtutem tuam, libera eum, Domine.
 B Peccatores, te rogamus, audi nos.
 ora. Ut pacem perpetuam ei dones, te rogamus, audi nos.
 ora. Ut compunctionem cordis ei dones, te rogamus, audi nos.
 ora. Ut fontem lacrymarum ei dones, te rogamus, audi nos.
 ora. Ut cogitationes pravas ab eo auferre digneris, te.
 ora. Ut illicitas voluptates ab eo abscondere digneris, te.
 ora. Ut spatium penitentiae, si fieri potest, ei dones, te.
 ora. Ut gratiam sancti Spiritus cordi illius infundere digneris, te rogamus, audi nos.
 ora. Ut spem, fidem et charitatem ei dones, te rogamus.
 ora. Ut murmurationem et impatientiam ei abscondas, te.
 orate. Ut gratiam tuam ei concedere digneris, te rogamus.
 ora. Ut in presenti periculo ei succurrere digneris, te.
 ora. Ut repellas ab eo omnes principes tenebrarum, te.
 ora. Ut ad gaudia æterna eum perducere digneris, te rogamus.
 ora. Ut nos exaudire digneris, te rogamus, audi nos.
 ora. Fili Dei, te rogamus, audi nos.
 ora. Agne Dei, qui tollis peccata mundi, parce nobis et isti, Domine.
 C Agne Dei, qui tollis peccata mundi, miserere nobis et isti, Domine.
 ora. Agne Dei, qui tollis peccata mundi, dimitte peccata ejus, Domine.
 ora. Christe, audi nos, ter. Kyrie eleison, ter. Christe eleison, ter. Kyrie eleison, ter. Pater noster.

¶ Preces.

¶ Salvum fac servum tuum, Deus meus, sperante in te.
 Dominus conservet eum, et vivificet eum, et beatum faciat eum in terra, et non tradat eum in animam inimicorum ejus.
 Dominus opem ferat illi super lectum doloris ejus, universum stratum ejus versavit in infirmitate ejus.
 Perfice gressus illius, Domine, in semitis tuis, ut non moveantur vestigia ejus.
 Angelis tuis manda de illo, ut custodiant eum in omnibus viis ejus.
 D Mitte ei, Domine, auxilium de sancto, et de Sion tuere eum.
 Nihil proficiat inimicus in eum, et Filius iniquitatis.
 Delicta juventutis ejus et ignorantias ejus ne memineris, Domine, secundum magnam misericordiam tuam.

observabatur. Neque tamen sancti Benedicti commemoratio, etiam in canone Missæ, probat libros Sacramentorum ubi reperitur, ad Benedictinos monachos pertinuisse, cum in vetustissimis cathedralium ecclesiarum libris eadem etiam occurrat, ut in canone Ecclesiæ Mediolan. ante ann. DC. descripto; imò etiam in edito Missali per sanctum Carolum reformato. Consule Mabillonium in præf. ad Sacrament. Gallic., num. 9.

Esto illi, Domine, turris fortitudinis a facie inimici. Averte faciem tuam, Domine, a peccatis illius, et omnes iniquitates illius dele.

Cor mundum crea in eo, Deus, et Spiritum rectum innova in visceribus ejus.

Ne projicias eum, Domine, a facie tua, et Spiritum sanctum tuum ne auferas ab eo.

Redde ei lætitiã Salutaris, et Spiritu principali confirma eum.

Dies super dies adjicias, annos ejus usque in diem generationis et generationis.

Permaneat in æternum in conspectu tuo, misericordiana et veritatem tuam quarimus.

Convertere, Domine, usquequaque, et deprecabilis esto super servos tuos.

547 Domine, ne memineris iniquitatum nostrarum antiquarum, cito anticipet nos misericordia tua, quia pauperes, etc.

Adjuva nos, Deus, Salutaris noster, propter gloriam nominis tui libera nos, et hunc infirmum, Domine.

Propitius esto peccatis nostris et illius, propter nomen tuum.

Exsurge, Domine, adjuva nos et eum, et libera nos et eum propter nomen tuum.

Tunc *Psalmum* inclina, Domine, totum.

¶ *Oratio.*

¶ Omnipotens et misericors Deus, quæsumus immensam pietatem tuam, ut ad introitum humilitatis nostræ hunc famulum tuum ill. in hoc tabernaculo fessum jacentem salutifere visitare digneris, etc.

¶ *Sequitur confessio infirmi.*

¶ Domine, minister Christi Domini nostri, comprehendam nullius valet solertia, quibus a diebus adolescentiæ meæ vicibus execrabilia contraxi opera; excedunt enim pluralitate sui numerorum fines, quia et comparatione meorum peccaminum nullus inveni potest, cui me non subdiderim, cujusque facibus et loris non sum circumdatus. Nunc quoque dies meæ resolutionis instant, quibus hominem exire [*Fortè exuere*] compellor; nunc ultimum vocationis meæ diem ingemiscens expavesco, quia quæ male carni consentiens perpetravi, digna ultione puniri pertimesco, et nisi Dei clementia tolerer [*Leg. tolerarer*], merito me jam pro meis sceleribus ultrix vindicta ulcisceretur. Idcirco fessis artubus, dissolutisque corporis basibus, omnia viscerum meorum valentia amissa, [*Leg. omni*], pietatis tuæ misericordiam singultu interposito implorare non cesso, quatenus potestate cœlesti tibi collata vincula meorum piaculorum enodes, et precum tuarum studiis commissa mea pies, ut cum reprobis non ducar ad tartara, quin potius tuo interventu cœlestia merear sublimari ad gaudia sempiterna.

¶ *Absolutio.*

¶ Si principali sententia constat quia in multis offendimus omnes, unde ingemiscimus, ita principali sententia consolamur, quia si conflteamur peccata nostra, fidelis et justus est * quin Jesus Christus conditor et Redemptor, ac Salvator noster, quem habemus advocatum justum apud Patrem, et est propitiatio pro peccatis nostris, et interpellat pro nobis fideliter confitentibus, et dimittit nobis peccata nostra, et emundat ab omni iniquitate. Quapropter, frater noster, confitenti tibi peccata tua, per Ecclesiasticam apostolicæ auctoritatis potestatem, quam Dominus noster Jesus Christus tradidit discipulis et apostolis suis dicens: *Accipite Spiritum sanctum, quorum remiseritis peccata, remittuntur eis*; et per eosdem apostolos suos ipsorum successoribus, quorum vices licet indigni teneamus; etsi non merito, tamen nomine etque officii susceptione eandem potestatem donavit, et in se credenti fideliter dixit: *Fiat tibi secundum fidem tuam*; gratia et potentia sua, virtutis sancti Spiritus, qui est remissio omnium peccatorum,

A dimittat tibi omnia peccata tua, liberet te ab omni malo, conservet te in omni opere bono, et perducat te ad vitam æternam, et ad sanctorum consortium supernorum civium. Amen.

¶ *Exhortatio sacerdotis ad circumstantes.*

¶ Oremus Dominum nostrum Jesum Christum, fratres charissimi, et cum omni supplicatione rogemus, ut hunc famulum suum illum per angelos sanctos suos visitare, lætificare et confortare dignetur, qui vivit et regnat. *Sequitur Ant.* Succurre, Domine, infirmo huic, et medica eum spirituali medicina, ut in pristina sanitate a te restitutus gratiarum tibi sanus referat actionem. *Psalm.* Ad Dominum cum tribularer. *Orationes*: Deus, qui famulo tuo Ezechia, etc. *Alia*: Omnipotens mitissime Deus, respice propitius preces nostras, etc. *Alia*: Deus **548** qui illuminas omnem hominem ventientem in hunc mundum, etc. *Alia*: Respice, Domine, famulum tuum ill. in infirmitate corporis sui laborantem, etc. *Alia*: Deus, qui facturæ tuæ pio semper dominaris affectu, etc. *Alia*: Deus, qui humano generi et salutis remedium, et vitæ æternæ munera contulisti, etc. *Alia*: Virtutum cœlestium Deus, qui ab humanis corporibus omnem languorem et omnem infirmitatem præcepti tui potestate depellis, etc. *Alia*: Domine sancte, Pater omnipotens, æternæ Deus, qui fragilitatem conditionis nostræ infusa virtutis tuæ dignatione confirmas, etc. *Alia*: Respice, Domine, de cœlo, et vide, et visita famulum tuum ill., etc. *Alia*: Dimitte, Domine, peccata nostra, et tribue nobis misericordiam tuam, etc.

¶ *His ita factis, roget sacerdos confessor infirmi alios sacerdotes, ut dicant Orationes quæ sunt de reconciliatione poenitentis ad mortem.*

¶ Deus misericors et clemens, qui secundum multitudinem miserationum tuarum peccata poenitentium deles, etc. *Alia*: Majestatem tuam, Domine, supplices deprecamur, ut famulo tuo ill. longo squalore poenitentiae macerato, etc. *Alia*: Majestatem tuam, quæsumus, Domine sancte, Pater omnipotens, æternæ Deus, qui non mortem, sed peccatorum semper vitam inquiris, etc. Tunc *Psalm.* Domine, quid multiplicati sunt, totus cum Gloria, Pater noster, et preces. Illumina faciem tuam super servum tuum, salvum eum fac in misericordia tua, Domine, ne confundamur, quoniam invocamus te. *Oratio*: Precamur, Domine, clementiam tuam, ut huic famulo tuo ill. peccata sua et facinora contenti donare veniam, et præteritorum criminum culpas relaxare digneris, etc. *Ant.* Justificeris, Domine. *Psalm.* Miserere ei Deus, secundum magnam misericordiam tuam, et secundum multitudinem miseratum tuarum dele iniquitates ejus. Amplius lava eum, Domine, ab iniquitate sua, et a peccato ejus, munda eum. Quoniam iniquitatem suam ipse agnoscit, et peccatum suum contra eum est semper. Tibi soli peccavit, et malum coram te fecit, ut justificeris, Domine, in sermonibus tuis, et vincas cum judicaris. Ecce enim in iniquitatibus conceptus est, et in peccatis concepit illum mater sua. Ecce enim veritatem dilexisti; incerta et occulta sapientiæ tuæ manifestasti ei. Asperges eum, Domine, hyssopo, ut mundetur; lavabis eum, ut super nivem dealbetur. Auditus ejus dabis gaudium et lætitiã, et exsultent ossa ejus humiliata. Averte faciem tuam a peccatis ejus, et omnes iniquitates ejus dele. Gloria Patri.

¶ *Kyrie eleison, Pater noster, et preces.*

¶ Ut quid, Domine, recessisti longe? Despicis in opportunitatibus, in tribulatione? Respice in servos tuos et in opera tua, et dirige filios eorum, et sit splendor Domini Dei nostri super nos, et reliq. *Oratio*: Oremus Dominum Deum nostrum, pro fratre ill. quem duri [*Leg. Burch. dure*] ad præsens malum languoris adulerat [*Leg. Burg. affligit*], etc. *Item Antiph.* Cor contritum et humiliatum, Deus, non despicias. *Psalm.* Misere mei, Deus. Gloria Patri. Pa-

ter noster, et preces : Libera eum de sanguinibus A
Deus Deus noster, ut exsultent linguæ nostræ ex
justitia tua. Benigne fac, Domine, in bona voluntate
tua, ut ædificentur muri Jerusalem. *Oratio* : Deus
qui non vis mortem peccatoris, etc. *Oratio antequam
ungitur*. Deus, qui per Apostolum tuum locutus es,
infirmarum quis in vobis, etc.

¶ *Tunc Symbolum potam dicitur, hoc est Credo in
Deum Patrem, a que vitam æternam. Deinde a sacer-
dote dicitur ad infirmum* : Credis, frater, quod dixi-
mus Symbolum. Cum responderit, aut nutu signifi-
caverit, Credo, unguatur a sacerdote, vel plurimis sa-
cerdotibus de oleo sanctificato, facientibus cruces sin-
gulis in dextro tempore et sinistro, non in fronte, nec
in vertice dicendo :

¶ *Ungo caput tuum oleo sanctificato, in nomine
Patris, et Filii, et Spiritus sancti, ut, more unctio-
nis, preparatus ad lucifera, possis acrias super-
rare catervas. Per eundem Dominum nostrum Jesum
Christum, qui cum Patre.*

¶ **549** *Item in superciliis et subciliis juxta angulos
oculorum dicendo :*

¶ *Ungo oculos tuos de oleo sanctificato, ut quid-
quid illicito visu deliquisti, per hujus olei unctionem
expietur. Per eundem qui cum Patre.*

¶ *Item aures intus et foris in summitate crucis signa
recipiant, dicendo :*

¶ *Ungo has aures corporis tui, ut per has fenestras
recipias auditum gratiæ remissionis Christi in vitam
æternam. Per eundem qui cum Patre.*

¶ *Item nares in summitate et subtus unguantur crucis
modo.*

¶ *Ungo has nares de oleo sacro, ut quidquid noxæ
ex his superfluo contraxeris, ista medica-
tione emaculet. Per eundem qui cum Patre.*

¶ *Item labia, dicendo, et exteriorem crucem super
mentum, et guttur faciend.*

¶ *Ungo labia ista consecrati olei medicamento, ut
quidquid otiosa, vel etiam criminosa peccasti lo-
utione, divina clementiæ misericordie, expurgetur hæc
unctione. Per eundem qui cum Patre.*

¶ *Item super humeros duos, hoc est scapulas, non in
pectore, neque inter scapulas.*

¶ *Ungo has scapulas de oleo sacro, ut, ex omni
part. spirituali protectione munitus, jacula diabolici
impetus viriliter contemneris, ac procul cum robore
superni juvaminis repellere possis. Per eundem qui
cum Patre.*

¶ *Item super manus, et si presbyter est, non infra ;
sin aliter, et infra, et super pedes, et sub plantis
cruces fiunt, dicendo :*

¶ *Ungo has manus de oleo benedicto, ut quidquid
illicito vel noxio opere peregeris, per hanc unctio-
nem evacuetur. Per eundem qui cum Patre.*

¶ *Item super pedes, et sub plantis cruces fiunt,
dicendo :*

¶ *Ungo et hos pedes ex oleo consecrato, ut quid-
quid superfluo, vel nocivo incensu commiserint
sanctorum intercessionibus ista oboleat [Leg. aboleat]
unctio. Per eundem Dominum nostrum, qui cum
Patre.*

¶ *Conclusio unctionum.*

¶ *In nomine Patris, et Filii, et Spiritus sancti,
sibi tibi hæc unctio olei sanctificati ad purificationem
mentis et corporis, et ad munimen et defensionem
contra jacula immundorum spirituum. Amen.*

¶ *Tunc Psalm. Domine, clamavi, totus. Gloria.
Kyrie eleison. Pater noster. Oratio. Tunc cæteri sa-
cerdotes, vel laici invitentur. Sacerdos alius dicat, aut
confessor : Dominus vobiscum. ☩. Oremus.*

¶ *Absolutio a fratribus.*

¶ *Deus qui peccatos et scelerum onere vulnera-
tos sacerdotibus tuis ostendere jussisti; qui discipulis
tuis, ut bene haberent, manus super infirmos ponere
præcepisti; qui apostolos tuos pro infirmis orare
docuisti, et impositionem manuum sacerdotum cum
invocatione sancti nominis tui peccata relaxare vo-
luisti; exaudi Orationes nostras, et da huic famulo
tuo ill. infirmitatis noxa deprehensio per hoc sacrum
ministerium, quod nos indignos famulos tuos agere
docuisti, remissionem omnium peccatorum; quatenus
per hanc sacratam olei unctionem, et per manuum
impositionem, cuncta facinora Spiritus sancti gratia
relaxentur; fomenta etiam medicinæ tuæ eum inter-
ius exteriusque inluant, et sanent, ut non tantum
ei noceat conscientia reatus ad poenam, quam indulgentia,
550 et reconciliatio tuæ pietatis ac remis-
sionis ad veniam. Qui vivis et regnas.*

¶ *Hinc sequitur unctio alii.*

B ¶ *Oratio.* Per istam unctionem Dei, et per minist-
terium nostrum, et Dei benedictionem, mundentur et
sanctificentur ab omni sorde et contagione peccati ca-
put tuum et sensus tui, visus, auditus, odoratus,
gustus et tactus, ut quidquid in humeris, vel in mani-
bus aut pedibus, sive toto corpore, cogitatione, locu-
tione et opere peccasti, misericordia Salvatoris nos-
tri expietur, ut idoneus efficiaris ad invocandum
Dominum et benedicendum atque sanctificandum et
sacrificandum in nomine ejusdem Domini nostri Jesu
Christi; reddatque tibi lætitiæ Salutariæ sui, et
Spiritu principali confirmet te, et Spiritum sanctum
innovet in visceribus tuis, et ne auferat illam a te;
sed benedictio Patris, et Filii, et Spiritus sancti,
descendat super te, quæ copiose super caput tuum de-
fluat, et in extrema totius corporis tui descendat,
interius exteriusque repleat, atque circumdet, et sit
semper tecum. Amen.

¶ *Item alia ab alio presbytero dicenda.*

C ¶ *Ungo te oleo sancto invocata magni Creatoris
Majestate, qui jussit Samuelem prophetam ungui
[Leg. unguere] David in regem, operare creatura olei,
etc., ut supra, in Cod. sancti Eligii.*

¶ *Item alia.*

¶ *Ungo te de oleo sanctificato, in nomine Patris,
et Filii, et Spiritus sancti, etc., ut supra ex Ord.
Tiliano.*

¶ *Unctio infirmo a singulis singulæ dici possunt.*

¶ *Oratio post unctionem.*

¶ *Domine, Jesu Christe, qui es salvatio et re-
demptio nostra, et qui es vera salus et medicina, a
quo omnis sanitas, et medicamentum venit, etc.*

¶ *Sequitur reconciliatio ante communionem ipsa die.*

D ¶ *Deus misericors, Deus clemens, qui indulgentiam
tuam nulla temporum lege concludis, sed pul-
santi misericordiæ tuæ januam aperis, poenitentes
etiam sub ipso vitæ hujus termino non repellis, re-
spice propitius super famulum tuum ill. remissionem
sibi omnium peccatorum tota cordis confessione po-
scentem. Renova in eo, piissime Pater, quod actione,
quod verbo, quod ipsa denique cogitatione, diabolica
fraude vitiatum est, et unitati corporis Ecclesiæ
membrum redemptionis annecte. Miserere gemituum,
miserere lacrymarum, et non habentem fiduciam,
nisi in tua misericordia, ad sacramentum tuæ recon-
ciliationis admitte, quia nullius animæ in hoc cor-
pore constitutæ difficultas apud te aut tarda curatio
est. Fidelis enim es in verbis tuis, qui conversum
peccatorem non [Leg. non ad] longa temporum spa-
tia differendum, sed mox ut ingenuerit dixisti esse
salvatum. Per. Alia : Majestatem tuam, Domine, sup-
pli-es. ut supra. Alia : Majestatem tuam, quæsumus,
Domine sancte, Pater, ut supra.*

« *Tunc auferatur cilicium quod super caput infirmi A positi fuerat, et dicatur:*

« *Ant. Heu mel quia incolatus meus prolongatus est. Psalm. Ad Dominum cum tribularer. Ant. Unde veniet auxilium mihi. Psalm. Levavi oculos meos. Ant. In domum Domini lætantes ibimus. Psalm. Lætatus sum. Ant. Qui habitas in cælo, miserere nobis. Psalm. Ad te levavi oculos. Ant. Benefac, Domine, bonis et rectis corde. Psalm. Qui confidunt. Tunc sacerdos dicat:*

« *Propitiatur Dominus cunctis iniquitatibus tuis, etc., » ut supra in Cod. sancti Eligii.*

« *Communicet infirmum, tunc dicens:*

« *Corpus Domini nostri Jesu Christi custodiat te in vitam æternam.*

« *Sanguis Domini nostri Jesu Christi relinuat te in vitam æternam.*

« **551** Pax Domini nostri Jesu Christi, et sanctorum communio sit tecum et nobiscum in vitam æternam. Amen.

« *Oratio in consummationem.*

« *Omnipotens sempiterne Deus, qui subvenis in periculis, et necessitatibus succurrenti us, etc., » ut in Cod. sancti Eligii.*

« *Et septem dies, vel multo plures, si necessitas fuerit, tam de communione quam de alio officio erga infirmum fiat; ut sicut apostolus dicit, imo per eum Spiritus sanctus ait: Si in peccatis fuerit, dimittentur ei. Debent etiam ex ministris sanctæ Ecclesiæ procurare in [Leg. ut] canonici cursus circa eum decaurentur, id est Matutinæ, Prima, Tertia, Sexta, Nona, Vesperum, Completorium. Quod si episcopus adjuerit, Benedictionem dabit; si non, singuli sacerdotes singulas has Orationes dicant:*

« *Domine Jesus Christus apud te sit, ut te defendat; intra te sit, ut te conservet; ante te sit, ut te deducat; post te sit, ut te iustificet; super te sit, ut te benedicat, qui cum Patre et Spiritu sancto vivit et regnat Deus.*

« *Benedictio.*

« *Benedicat te Deus Pater, sancte te Dei Filius, illuminet te Spiritus sanctus, etc.*

« *Alia. — Benedicat te Deus Pater, adjuvet te Christus Filius Dei; corpus tuum in suo servitio custodiri et conservari faciat, etc.*

« *Alia. — Benedicat te Deus Pater, qui in principio cuncta creavit; benedicat te Deus Filius, qui de supernis sedibus pro nobis Salvator descendit; benedicat Deus Spiritus sanctus, qui in similitudine columbæ in flumine Jordanis super Christum requievit, etc.*

« *Omnipotens Dominus in visitatione suæ misericordiæ tibi propitiatur, et ab infirmitate qua detineris relevando tui misereatur. Amen. Voluntatem tuam in suo beneplacito amplificare, et orationibus ac beneficiis tuis [Leg. orationes et benefacta tua] te sibi reconciliando acceptare dignetur. Amen. Addat etiam ut omnium virtutum celestium et reliquorum sanctorum intercessionibus inter omnes sæculares anxietates custodiaris, et eorum participio, absolute carnaliter vivere, interponi merearis. Amen. Quod ipse præstare dignetur, qui propter liberationem hominum homo dignatus est fieri Deus, et Dominus noster Jesus Christus, qui cum Patre et Spiritu sancto vivit et regnat per immortalia sæcula sæculorum. Amen.*

« *Alia. — Benedicat te Deus Pater, custodiat te Jesus Christus, illuminet te Spiritus sanctus omnibus diebus vitæ tuæ. Amen. Confirmet te virtus Christi, indulgeat tibi Dominus universa delicta tua. Amen. Beatæ et gloriosæ semperque virginis Dei genitricis Mariæ, omniumque simul sanctorum, quæsumus, intercessio gloriosa te protegat, et ad vitam æternam perducatur. Amen.*

« *Missa pro infirmo.*

« *Antiphona: Virtutum omnium Deus, qui ab humanis corporibus infirmitatem expellis, miserere servo tuo, et visita in salutari tuo, et celestis gratiæ tribue medicinam. Psalm. Domine, exaudi. Item Ant. Justus es, Domine. Psalm. Beati immaculati. Oratio: Omnipotens sempiterne Deus, salus æterna credentium, exaudi nos pro famulo tuo ill. pro quo misericordiæ tuæ imploramus auxilium, etc., » ut in Missali Romano.*

« *Lectio Epistolæ beati Jacobi apostoli. Cum enim tratur statuer aliquis vestrum, oret æquo animo et psallat, etc.*

« *Grad. Exsurge, Domine, succurre huic infirmo, et medica eum, et sana ejus languorem. ¶. Adjutor in opportunitatibus, in tribulatione opem tuam tribue benignus infirmo. All. Mitte ei, Domine, auxilium de sancto, et de Sion 552 tuere eum. ¶. Auribus percipe. All. De profundis, etc.*

« *Sequentia sancti Evangelii secundum Lucam.*

« *In illo tempore: Intravit Jesus Capharnaum. Centurionis autem cujusdam servus male habens, etc.*

« *Offert. Domine, qui publicani precibus et Oratione placatus es, qui socrum Petri ex febre valida liberasti; et nobis pro infirmo supplicantibus clementi miseratione adesto, Domine.*

« *Item offert. Domine, mirifica eum secundum eloquium tuum, ut sciat testimonia tua. ¶. 1. Fac eum servo tuo. ¶. 2. Da illi intellectum, ut discat mandata tua, et voluntaria oris ejus fac illi in beneplacito, Domine.*

« *Super oblata: Deus ejus nutibus vitæ nostræ momenta decurrunt, etc.*

« *Præfatio: Æterne Deus, qui famulum tuum ideo corporaliter verberasti, ut mente proficiat, potenter ostendens quod sit pietatis tuæ præclara salvatio, dum præstas ut operetur nobis etiam ipsa infirmitas salutem. Per Christum Dominum nostrum.*

« *Comm. Succurre, Domine, infirmo huic, et medica eum spirituali medicamine, ut, in pristina sanitate a te restitutus, gratiarum tibi sanus referat actionem.*

« *Item Comm. Redime eum, Deus Israel, ex omnibus angustiis suis.*

« *Ad Complendum: Deus, infirmitatis humanæ singulare præsidium, etc.*

« *Oratio pro reddita sanitate.*

« *Domine sancte, Pater omnipotens, æterne Deus, qui Benedictionis tuæ gratiam ægris infundendo corporibus facturam tuam multiplici pietate gubernas, etc.*

« *Missa pro infirmo, qui proximus est morti.*

« *Ant. Circumdederunt me gemitus mortis. Psalm. Diligam te, Domine. Omnipotens sempiterne Deus, conservator animarum, qui quos diligit corripis et recipis, pie ad emendationem coerces, etc.*

« *Lectio Isaïæ propheta: In diebus illis locutus est Isaïas propheta, dicens: Quærite Dominum, dum inveniri potest.*

« *Grad. Miserere mihi, Domine, quoniam infirmus sum. ¶. Conturbata sunt.*

« *Item Grad. Adjutor meus et liberator meus. ¶. Confundantur et reveantur, etc.*

« *Secundum Marcum. In illo tempore, respiciens Jesus discipulos suos dixit: Habete fidem Dei, etc.*

« *Offert. Miserere mihi, Domine, secundum magnam misericordiam.*

« *Item Offert. Exaudi, Deus, Orationem meam, et ne despexeris, etc.*

« *Super oblata. Adesto, Domine, pro tua pietate supplicationibus nostris, et suscipe Hostiam quam tibi offerimus pro famulo tuo ill. jacente in grabat, etc.*

« *Præfatio: Vere dignum.... æterne Deus, iu-*

plorantes tuæ Majestatis misericordiam, ut famulo tuo ill. veniam suorum largiri digneris peccatorum, quatenus, ab omnibus inimici vinculis liberatus, tuis toto corde inhæreat mandatis, et te solum semper to a virtute diligit, et ad tuæ quandoque beatitudinis visionem pervenire mereatur. Per Christum.

« *Ad Complendum* : Gratias agimus multiplicibus largitionibus tuis, ex quibus animas in te sperantium saliare consuesti, etc.

« *Item fiat reconciliatio.*

« Deus misericors, ut supra. Al. Majestatem tuam, et reliqua. *Tunc etiam Symbolum, sicut ante predictum est, et communicatio corporis.*

« *Item abbreviatio.*

« *Cum vero ingravari cœperit, ad succurrendum, facta aqua benedicta, dicitur Oratio hæc :*

« **553** Domine sancte, Pater omnipotens, æterne Deus, qui es via, veritas, et vita, exaudi nos, et conserva famulum tuum ill. hunc, quem vivificasti, et redemisti pretio et magno munere sanguinis Filii tui, qui tecum vivit et regnat.

« *Tunc unguatur oleo.*

« Ungo te de oleo sanctificato, ut salveris æternaliter in nomine Patris, et Filii, et Spiritus sancti. Amen.

« *Collecta.*

« Concede, Domine, nobis famulis tuis, ut orantes cum fiducia dicere tu reamur : Pater noster, libera nos ab omni malo, custodi nos semper in bono, qui regnas in sæcula sæculorum.

« *Communicet dicens :*

« Corpus et sanguis Domini nostri Jesu Christi custodiat animam tuam in vitam æternam. Amen.

« *Post hæc dicendum est :*

« Agamus Deo nostro omnipotenti gratias, quod terrenæ nos originis atque naturæ sacramenti sui dono in cœlestem vivificaverit demorationem, qui cum Filio et Spiritu sancto vivit et regnat. »

Hactenus Codex ms. monasterii sancti Remigii Rhemis fundati de visitatione infirmorum, seu extremæ unctione, circa quem pauca quædam notanda veniunt.

1. Notanda crux ex cinere super pectus, quæ est juxta quosdam Ordines et Sacramentarios supra citatos.

2. Circa litaniam notandum est eam esse satis antiquam, si cum hodiernis conferatur ; primam tamen, quam supra ex libro qui inscribitur Ordo Orationum transsumpsimus, esse antiquiorem.

3. Notanda est confessio infirmi, quæ supra transcriptis confessionibus haud absimilis est, quæ tamen unica non erat ægroti confessio, sed hanc præcedebat enucleatio, quæ numerum peccatorum et necessarias circumstantias promeret, ut supra agente de prænitentia docuimus ; quod etiam ex eodem Codice sancti Remigii confirmatur, in quo paulo ante litaniam hæc reperire est : *Deinde sacerdos audiat confessionem ejus, sicut melius inquirere poterit, aut scriptis, aut verbis.* Quæ sane verba aliam a memorata confessionem postulant, et doctrinam a nobis supra stabilitam mirum in modum illustrant.

4. Sequitur exhortatio sacerdotis ad circumstantes. Hæc exhortatio alias appellatur præfatio, qua movet sacerdotes astantes ad Orationem, de qua supra egimus, juxta morem veterem.

5. Notanda est fidei professio, quam æger facere debeat ante unctionem, quæ exstat apud Burchardum, lib. xviii, in hunc modum : *Credis in Deum Patrem, et Filium, et Spiritum sanctum ?* Responsio : *Credo. Credis quod ista tres personæ unus Deus sit ?* Respon. *Credo. Credis quod in ipsa ista carne, qua nunc es, resurgere habes in die judicii, et recipere sive bonum, sive malum quod gessisti ?* Responsio *Credo.*

6. Nota unctionem temporum, quæ in nostris aliis

A Codicibus non reperitur ; sed cum in Sacramentariis editis et in Codice Tiliano unctio capitis præcipitur, unctio unguenda esse tempora : prohibetur ungi frontem, et verticem capitis, quia frontis unctio spectat ad confirmationis sacramentum, unctio verticis ad cæremonias baptismi.

7. Nota infirmum ungi a multis sacerdotibus, quod videtur etiam in Codice Tiliano : *Et sic perungant singuli sacerdotes infirmum de oleo sanctificato.*

8. Nota verba, *non in pectore.* Nam in Codicibus sancti Eligii, Ratoldi, Rodradi, et Tiliano, et in Manuali Suesionensi ungitur pectus ; id etiam in quibusdam Ecclesiis fieri testatur Joannes Altenstaig infra citandus. Ita etiam faciunt Græci, ut testatur Petrus Arcudius, lib. v de Sacramentis, cap. 7.

9. Notanda sunt hæc verba, *neque inter scapulas.* Nam aliter fit in Codicibus Rodradi, et Tiliano, cum dicitur : **554** *Ungo has scapulas, sive medium scapularum.*

10. Et hæc verba : *Et si presbyter est, non infra,* nam non exstant in aliis Codicibus nostris manuscriptis.

11. Notandum est hanc formulam : *Per istam unctionem, etc., desiderari in aliis Codicibus nostris mss., et dici solitam in unctione sacerdotis ob hæc verba : Ad invocandum Dominum, et benedicendum, atque sanctificandum, et sacrificandum in nomine ejusdem Domini nostri Jesu Christi.*

12. Nota communionem completa unctione, ut etiam habetur in aliis Codicibus nostris manuscriptis.

13. Nota continuationem unctionis per septem et plures dies, quæ etiam exstat in Sacramentario sancti Eligii ; simulque recitationem officii divini coram ægrotis, quæ etiam habetur in dicto Sacramentario, et in Codice Ratoldi abbatis.

14. Hæc Oratio : *Omnipotens Dominus, visitationis suæ misericordiæ, etc., cum sub equenti, est Benedictio episcopalis, quæ etiam habetur in Codice sancti Eligii, sed sub alia verborum formula. Secundæ Benedictiōni deest conclusio.*

C 15. In Missa pro infirmo nota duas Antiphonas seu Introitus cum duobus Psalmis, duplex Gradale, duplex Offertorium, et duplicem Communionem, ut in Missa pro infirmo, qui proximus est morti duplex Gradale, et duplex Offertorium sine Communione.

16. Nota hæc verba, *item fiat reconciliatio, etc., esse breviorē conferendæ unctionis extremæ rationem infirmo, qui proximus est mortis.*

17. Nota hæc verba, *item abbreviatio, etc.* Est enim breviuscula conferendæ unctionis extremæ ratio, cum videtur infirmus ita aggravatus, ut jure timeatur ne in ipsius sacramenti colatione expiret. Unde adhibetur unica unctio, quæ eorum opinionem qui dicunt in ejusmodi periculo unicam sufficere unctionem confirmat.

18. Nota formulam, *Corpus et sanguis, etc.* Quia ob imminens periculum corpus sanguini intinctum ægrotis porrigebatur, qua de re infra. Tamen in concilio Tolet. xi statuitur ut illi qui præ nimia imbecillitate corpus Christi deglutire non valent, solo sanguinis haustu sint contenti.

D 19. Nota nullam hic esse renum unctionem, quemadmodum nec in Codice Tiliano, nec in aliis Codicibus nostris mss. neque apud Græcos, neque in Manuali Suesionensi. Illius tamen meminit Richardus de Media Villa, quæst. supra citata, et Joannes Altenstaig Mindelhainensis, in Vocabulario theologiae, qui etiam meminit unctionis umbilici : *Quidam, inquit, addunt pectus et renes, et umbilicum, in quibus est delectatio venæ, licet non oporteat.* In Sacramentariis editis ex Vaticano ungitur caput, unctiones alie sunt indeterminatæ. Græci unguunt frontem, mentum, ambas genas, deinde pectus, tum manus, idque ex utraque parte, postremo pedes, ut testatur Petrus Arcudius, lib. v de Sacramentis, cap. 7. In Codicibus sancti Eligii, et Rodradi, in descriptione primi ritus, ungitur infirmus in collo, et gutture, inter scapulas, et in pectore, et ubi plus dolor immi-

net; in secunda descriptione unguuntur quinque sensus. In hoc C dice sancti Kemigi unguuntur tempora et locus super mentum præter alia loca. Nota diversitatem.

His tandem accedat ratio unguendi infirmi secundum usum insignis Ecclesiæ Suesionensis, de prompta ex Manuali seu Instructorio veteri Curatorum ejusdem Ecclesiæ typis mandato seu impresso octoginta ab his circiter annis, nam in ipso libro annus minime annoatur; quæ non abhorret a Codicibus Ratoldi et Tifiano. Omissis precibus multis quæ præmittuntur, hæc subjecta duntaxat exscripsi.

« Postea ungitur infirmus. Primum ad aurem dexteram fac crucem † dicens :

« In nomine Patris, et Filii, et Spiritus sancti, sit tibi hæc unctio olei sanctificationis ad purificationem mentis et corporis in vitam æternam. Amen.

« 555 In nomine Patris, et Filii, et Spiritus sancti, accipe sanitatem in nomine Domini. Amen.

« Ad aurem sinistram.

« In nomine Patris, et Filii, et Spiritus sancti, ungo aures tuas sacri olei liquore, ut quidquid peccati delectatione nocivi auditus admisit, medicina spiritalis evacuet. Per Christum Dominum nostrum. Amen.

« Ad oculos.

« In nomine Patris, et Filii, et Spiritus sancti, ungo oculos tuos de oleo sanctificato, ut quidquid illicito visu deliquisti, hujus olei unctione expietur. Per Christum Dominum nostrum. Amen.

« Ad nares.

« In nomine Patris, et Filii, et Spiritus sancti, ungo has nares de oleo sacro, ut quidquid noxæ contractum est odoratu superfluo, ista evacuet medicatio. Per Christum Dominum nostrum. Amen.

« Ad labia.

« In nomine Patris, et Filii, et Spiritus sancti, ungo labia ista consecrati olei medicamento, ut quidquid otiosa sus vel etiam locutione criminosa sus peccasti, divina clementia miserante, expurgetur hac unctione. Per Dominum nostrum Jesum Christum, qui te, etc. Oremus.

« Oratio.

« Dominus Jesus Christus apud te sit, ut te defendat. Respondeat. Amen. In te sit †, ut te reficiat. Amen. Circa te sit †, ut te conservet. Amen. Post te sit †, ut custodiat. Amen. Super te sit †, ut benedicat. Amen. Qui cum Patre, et Spiritu sancto vivit et regnat Deus. Per omnia sæcula sæculorum. Amen.

« Ad pectus.

« In nomine Patris, et Filii, et Spiritus sancti, ungo pectus tuum de oleo sacro, ut hac unctione perunctus ta fortiter certare valeas adversus aereas catervas. Per Christum Dominum nostrum. Amen.

« Ad scapulas.

« In nomine Patris, et Filii, et Spiritus sancti, in uno quoque loco, ungo has scapulas, sive medium scapularum de oleo sacro, ut, ex omni parte spiritali protectione munitus ta, jacula diaboli impetus viriliter contemneret ac procul possit cum robore superni juvenis repellere. Per Christum Dominum nostrum. Amen.

« Ad manus.

« In nomine Patris, et Filii, et Spiritus sancti, ungo has manus de oleo consecrato, ut quidquid de illicito vel noxio opere peregerunt, hac unctione evacuetur. Per Christum Dominum nostrum. Amen.

« Ad pedes.

« In nomine Patris, et Filii, et Spiritus sancti, ac-

* Significant procul dubio, quando ungitur masculus, legendum esse otiosus; quando femina, otiosa.

« Accipe sanitatem in nomine Domini nostri Jesu Christi, surge et ambula. In nomine Domini, ungo hos pedes de oleo benedicto, in quodquid superfluo vel nocivo incessu commiserunt ista aboleat perunctio. Per Christum Dominum nostrum. Amen.

« Alia Oratio.

« Ungo te oleo benedicto, in nomine Patris, et Filii, et Spiritus sancti, ut hac unctione corroboratus ta, aereas valeas superare catervas. Per Christum Dominum nostrum. Amen.

556 « Alia Oratio.

« Unxi te de oleo sanctificato, sicut unxit Samuel David in regem et prophetam, operante [Al. operare] creatura olei, in nomine Dei Patris omnipotentis, ut non lateat Spiritus immundus, neque in membris tuis, neque in medullis, etc., ut in aliis Codicibus nostris manuscriptis.

B Sequuntur quædam aliæ Orationes, septem Psalmi, Litania, cum multis suffragiis, quibus hæc subjunguntur : « Postea communicet eum his verbis, si communicare infirmus voluerit; sin autem, prætermittis his quatuor Orationibus, quæ sequuntur, dicat istas duas : Benedicat te Deus, etc. Propitietur Dominus. Corpus Domini nostri Jesu Christi conservet animam tuam in vitam æternam. Amen. etc. »

Hactenus Manuale Ecclesiæ Suesionensis, in quo tamen quid significant illæ particulae sus, et ta, litteris rubris exarata, non satis capio.

924. Quæsumus, omnipotens Deus, ut sanctulus tuus ill., etc. Hæc Missa celebrata est in coronatione Caroli Calvi imperatoris; sed singulis his tribus Orationibus singula præmittuntur Orationes de sancto Gorgonio martyre, quia eodem die nempe v Idus Septembris, Carolus Calvus Metis coronatus est, ut videre est in ejus Capitulis.

925. Omnium. Hæc vox deest in Missa citata.

C 926. Et ill. Regi. In Missa citata legitur : Et Carolo regi nostro, quia in ejus coronatione dicitur.

927. Et peragendum injunctum Officium. Ita in Codicibus Ratoldi abbatis. In Missa citata hæc vocabula desiderantur.

928. Oratio. In Missa citata ex Capitulis Caroli Calvi legitur Communito, rectius, ut arbitrator.

929. Via sanctorum, etc. Hæc Oratio in quibusdam Ecclesiis recitatur post Processionem Dominicæ.

930. Isti intercedentes. Hic in te credentes, ut in quibusdam libris editis.

931. Arma. Id est, ornamenta, vestimenta.

932. Secretarii. Id est, sacrorum.

933. Minister. Per Ministrum, intelligit aliquem minoribus ordinibus initiatum.

934. Sandalia. Horum meminit Alcuinus, lib. de Officiis divinis, cap. de vestimentis, et Leo Ostiensis infra citandus.

D 935. Super humerale. Meminit Alcuinus cap. citato. Græci dicunt, ἐπιὸς ὀπίθρον, de quo vide superius annotata. Sed hoc humerale ut ex rationali, quod et infra annectitur, non est simile omophorio.

936. Albam. Talare est vestimentum lineum quod poderis dicitur. Alcuinus, cap. citato. Albæ mentio fit in concilio Carthag. iv, can. 4 : Ut diaconus tempore oblationis tantum, vel lectionis, alba utatur.

937. Delenda malæ. Legendum videtur : Dele inde malæ.

938. Cingulum. Cinguli meminit Alcuinus cap. citato.

939. Baltheum. Proprie cingulum est militare, de quo Varro, lib. iv de Lingua Latina, et sanctus Isidorus, lib. xix Originum cap. 33

940. Tunica. 557 Quam Alcuinus et Amalarius,

Item in unctione masculi, legendum, perunctus, munitus; in unctione vero feminæ, p.uncta, munita.

lib. II, cap. 17, dalmaticam appellant, Missa ab Illyrico edita palmaticam, sed legendum *dalmaticam*.

941. *In tintinnabulis*. Ad similitudinem sacerdotis Aaronici.

942. *Myrice. Lege Mirifice*.

943. *Manticæ*. Sunt chirothecæ. Nam infra in eadem Missa paschali: *Et exuat manticas, lavetque manus*. In Missa ab Illyrico edita legitur *Ad induendas manus*. Meminit Leo Ostiensis, lib. II Chron. Casin., cap. 82.

944. *Detur ei annulus*. In Missa Illyrici, *Ad annulum*. In Codice Ratoldi, quemadmodum et in Sacramentariis editis in ordinatione episcopi datur ei annulus. Quod etiam videre est in concilio Tolitano IV, can. 27: *Si episcopus est, orarium, annulum, et laculum*. Mentio fit in Vita sancti Birini episcopi Dorvestrensis, a. ud Surium, 3 Decembris, de ejus corporis detectione: *Inventus est quoque annulus, itemque crux plumbea*. Mirum tamen de eo silentium est apud Alcuinum, Amalarium, et Rabanum; quod satis indicat diversum olim fuisse ritum pro diversitate temporum et locorum.

945. *Casula*. De casula Hugo a sancto Victore, lib. I de Sacramentis, cap. 50: *Casula quæ planeta dicitur, omnibus indumentis superponitur, per quam charitas intelligitur, quæ omnibus virtutibus eminentior videtur. Hæc super dextrum brachium levatur, ut amici in Deo amentur; replicaturque super sinistrum, ut inimici propter Deum diligantur*. Cætera vide in observationibus nostris ad Concordiam regularum.

946. *Rationale*. Est ornamentum quoddam pectorale, ad similitudinem illius quo utebantur olim legales sacerdotes.

947. *Manipulus*. Alias mappula apud Alcuinum, et phanon apud Rabanum. Et hæc de ornamentis pontificum, quæ satis accurate hic recensentur, nulla tamen mitræ facta mentione; cujus etiam in Sacramentariis nostris mss., in Ordinibus Romano, et Tiliano, in pontificali ms. quod servatur in sacristia eccles. Rothom. et putatur esse Rhemense, Missa ab Illyrico edita, apud Alcuinum, Amalarium, Rabanum, et alios antiquos scriptores, qui de Officiis divinis tractaverunt, et ornamenta pontificalia recensent, mirum est silentium; ita ut existimem vix ante annum post Christum natum millesimum mitræ usum in Ecclesia fuisse, quem postea clare videmus apud Petrum Damiani, serm. 1 de dedicatione; sanctum Bernardum, epist. 40; Hugonem a sancto Victore, lib. I de Sacramentis, cap. 55, et multos alios, qui postea floruerunt. Quare non assentior iis qui dicunt mitræ usum ab ipsis fuisse apostolis, et antiquos episcopos corona usos fuisse, quod suadere conantur ex epigrammate 77 Ennodii de vita et moribus sancti Ambrosii:

Serta redimitus gestabat lucida fronte,

Distinctum gemmis ore parabat opus.

Ita enim legendum est: Quæ sane nemo est qui non videat metaphoricè dici de pudore, verecundia, modestia, gravitate, et similibus virtutibus, quæ in ore hujus sanctissimi pontificis emicabant, quæque inter concionandum ob divinam viri eloquentiam maxime effulgebant, quod satis ex his verbis,

Distinctum gemmis ore parabat opus,

manifestum est; quæ etiam patent ex superiore disticho

558 Roscida regiflo, cui fulsit murice lingua,
Vere suo pingens germina quæ voluit.

Nec sane magnum fuit Ambrosio laudis argumentum

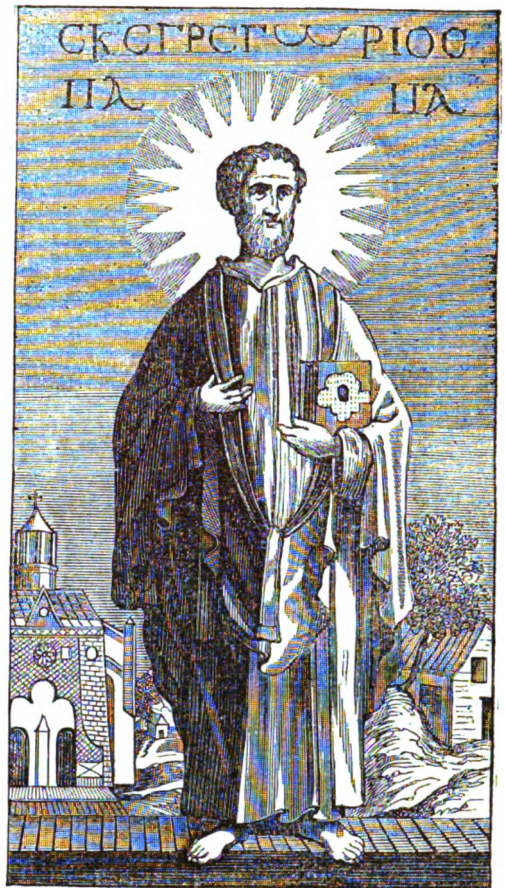
* Veterem etiam sancti Gregorii imaginem, quam ex Cod. ms. in limine suæ edit. delineari curavit Menardus, huc revocavimus, tum ut ea quæ dicta sunt claritatem quoque ex ipsa accipiant; tum quia

gemmatam in capite gestare coronam; quod etsi convenire possit aliis Mediolanæ episcopis, quos postea laudat Ennodius, nihil tamen simile illis attribuit. Nec obsant illa quæ ex Eusebio producuntur, lib. X Hist. eccl., cap. 4, in Oratione panegyrica: *Amici Dei et sacerdotes, qui sacrosancto potere indumento cælesti, gloriæ corona, divina unctione et sancti Spiritus stola circumvestiti*. Et in Apologetica sancti Gregorii Nazianzeni: *Idcirco me pontificem unguis, et potere cingis, capitique cidarim imponis, atque spiritualis holocausti altari admoveis*. Nam ista commemorantur ad veteris sacerdotii similitudinem. Nec nos morantur laminæ illæ aureæ, quas in fronte gestasse ferunt sanctos Joannem et Jacobum, tum quia non sunt coronæ, nec cidaris, nec mitra; tum quia, ut in eis incipere, sic in eis desiere. Ad illud vero quod objicitur ex Ammiano Marcellino, lib. XXIX, ubi scribit Firmum in Africa victum, ut sibi quodammodo Theodosium imperatorem conciliaret, signa militaria, et coronam sacerdotalem cum cæteris manubiis, quæ regionem illam depopulandum rapuerat, restituisse, ut præceptum est, dico locum esse de corona sacerdotis alicujus ethnici intelligendum, nondum omnino tum avulsa gentilitate. Coronatos olim sacerdotes gentilium in sacris fuisse norunt omnes. Id planum est ex Tertulliano, libro de Corona militis: *Ipsæ denique fores, et ipsæ hostiæ, et aræ, ipsi ministri et sacerdotes eorum coronantur*. Et lib. de Spectaculis: *In Deo placebit auriga ille tot animarum inquietator, tot furiarum minister, tot statuarum velut sacerdos coronatus*; et sancto Cypriano, in Oratione de lapsis: *Frons cum signo Dei pura, diaboli coronam ferre non potuit*; ibi enim agitur de sacris idolorum. Et ex concilio Eliberitano, can. 55: *Sacerdotes qui tantum sacrificantur coronam portant, nec sacrificant, nec de suis sumptibus aliquid idolis præstant, placuit post biennium accipere communionem*. Olim in sacris Cereris hierophantes, et hierophantides, et daduchus, hoc est lampadem gestans, aliæque sacrificulæ myrtæ corona cingebantur, ut ex Istro refert scholiastes Sophoclis ad Œdippum Coloneum. Imo ipse Tertullianus, lib. citato de Corona militis negat prorsus apostolos, evangelistas et episcopos fuisse coronatos, quod contrariæ sententiæ adversatur: *Non denique, inquit, patriarchæ, levites, aut sacerdos, aut archon. Quis vel postea apostolus, aut evangelista, aut episcopus invenitur coronatus?* Scilicet tam antiquus doctor ignorabat traditionem apostolicam? Itaque frustra ostendunt quidam nonnullorum priscorum episcoporum mitras, quia illorum fuisse probari non potest, imò in quibusdam apparent signa prætentæ antiquitati derogantia. Qualis autem fuerit antiquorum mitra sic docet auctor veteris etymologici: *Μίτραι κυρίως οἱ ἀπὸ φασιῶν καὶ ὠραρίων γινόμενοι στέφανοι, ἐν καταχρήσει δὲ πᾶς στέφανος μίτρα λέγεται*. Id est: Mitræ proprie coronæ sunt ex fasciis et orariis compactæ, per abusionem vero omnis corona appellatur mitra. Ubi vox ὠραρίων corrupta est, pro qua legendum ὠραρίων, ut legitur apud Eustathium in Iliadem Δ. *φαίμενοι ὅτι μίτραι κυρίως οἱ ἀπὸ φασιῶν καὶ ὠραρίων στέφανοι*, id est, dicentes mitras esse ex fasciis, et orariis compositas. Oraria autem sunt textilia quædam oblonga. Vide quam dispares sunt hodiernæ mitræ pontificum.

948. *Flamineato*. Id est, sacris vestibus induto. Ut autem quæ supra dicta sunt clariora sint, hic damus veterem imaginem sancti Remigii * ex Codice Rhemensi.

559 949. *Processio* Est cœtus clericorum ipsam pon-

elegantior sancti doctoris effigies initio primi operum omnium voluminis apposita, hanc in limine hujus tomi prohibet incidere, utpote minus comptam, soliusque explicationis gratia depictam.

tificem ad altare concomitantium, eique assistentium. A

950. *Etsi non presbyter et diaconus.* Id est, etsi quidam non sint presbyteri, nec diaconi.

951. *Annunte episcopo inchoat an:iphonam.* Nota in istis Missis nihil incipi a cantore, nisi ab episcopo præcipiatur.

952. *Suscipe confessionem meam, etc.* Hæc Confessionis formula habetur etiam in antiquissimo Codice ms. bibljot. Corb., qui inscribitur *Ordo Orationum*, in Codice Tiliano, et Missa ab Illyrico edita. In eadem Missa Illyrica altera habetur in hunc modum: *Confiteor tibi peccata mea, æterne Pontifex, et sanctorum minister, et veri tabernaculi Sacerdos, etc.* Cujus initium notandum, quia olim ejusmodi Confessiones ab hoc verbo, *Confiteor*, ducebant exordium, et qui hoc vocabulum proferebant, tudebant pectus, ut videre est apud sanctum Augustinum, serm. 8, de verbis Domini secundum Matthæum: *Secutus est etiam sonus tonsionis pectoris, audito scilicet quod Dominus ait, Confiteor tibi, Pater, in ipso quod sonuit, Confiteor, pectora tundistis. Tundere autem pectus quid est, nisi arguere quod latet in pectore, et evidenti pulsu occultum castigare peccatum? Quare hæc fecistis, nisi quia audistis Confiteor tibi, Pater. Confiteor audistis, qui confietur non attendistis. Nunc vero advertite, si Confiteor Christus dixit, a quo est longe omne peccatum. Non solius peccatoris, sed etiam laudatoris. Ex longo enim habitu tundendi pectoris, cum in Confessione hoc vocabulum proferebant, ut primum iud audierunt, sua pectora tundeunt. Huc spectat illud ejusdem Augustini tractatu de Disciplina Christiana, cap. 20: *Erubescamus saltem, confitemur, et pectora tundamus, non ut super peccata nostra pavimentum solidemus.* 560 *Nam qui tundit pectus et non corrigitur, solidat peccata, non tollit. Tundamus vultus, et cadamus nos, et corrigamur a nobis.**

953. *Psalms.* Domine, probasti me, ut supra.

954. *Interim quoque osculetur omnes sibi circumdatos.* In Missa Juliana et Illyrica osculetur tantum presbyteros et diaconos; in Ordine Romano I, presbyteri, sive diaconi, osculantur in nus pontificis.

955. *Sin stre.* Id est, a sinistra.

9.6. *Dextre.* Id est, a dextera.

957. *Episcopus signo digiti sui.* Locus corruptus, et mutus, lege: *Episcopus signo digiti sui annunte.*

958. *Indignum me, etc.* Hæc Apologia exstat etiam in Missa a Mathia Illyrico edita, ibique recitatur in altari a pontifice post Confessionem.

959. *Et tunc incipiat, Gloria in excelsis.* Nota incipit hymnum *Gloria in excelsis* a pontifice, idque ex antiquo modo est, ut videmus in Vita Caroli Magni, auctore Singallensi quodam monacho, cap. 20, de quodam episcopo: *Cumque præmissis melodis juxta ministerium suum imponere debuisset hymnum angelicum.* Idem videre est in primo, et tertio Ordine Romano, qui mos hodie perseverat.

960. *Legat Epistolam.* Olim in multis Ecclesiis lectioni Epistolæ prophetica lectio præmittetur, ut videre est apud sanctum Gregorium Turonensem, lib. I Miraculorum sancti Martini, cap. 5: *Cui celebranti festa dominici diei ista erant consuetudo, ut veniens lector non antea legere præsumeret, quam sanctus nutu jussisset. Factum autem est ut illa* 561 *Dominica, prophetica lectione jam lecta, ante altarium stante, qui lectionem beati Pauli proferret, etc.* Hoc etiam clarum est ex Paraphrasi Georgii Pachymeris, qui exponens hoc sancti Dionysii, Hierarch. Eccles., cap. 3, ἀγοράων δεικνών ἀναγωγῶσις, id est, lectio tabularum sanctorum Scripturarum, sic scribit: Ἐξῆς δὲ διὰ τῶν ἀναθωστῶν (τούτους γὰρ λέγει λειτουργούς) τῶν θείων γραφῶν, τῶν προφητειῶν, τοῦ ἀποστόλου, τοῦ θεοῦ ἐπιγγελίου ἡ

ἀνάγνωσις γίνεται, id est, deinde per lectores (illos enim vocat liturgos, id est ministros) divinorum Scripturarum, prophetiarum, Apostoli, et divini Evangelii sit lectio. Ex quibus duobus locis confirmatur id quod supra diximus lectorum olim partes fuisse legere Epistolam et Evangelium in Missa.

961. *Hæc dies.* Responsorium hoc loco est Gradale. Olim Psalmus, ut clarum est, cantabatur, ex sancto Augustino, serm. 10, de verbis Apostoli: *Hoc de apostolica lectione percipimus; deinde cantavimus Psalmum, exhortantes nos invicem una uno corde diuites:* Venite adoremus; et prosternamur ei, et fleamus coram Domino qui fecit nos, et ibi præveniamus faciem ejus in Confessione, et in Psalmis jubilemus ei. *Post hæc evangelica lectio.* Sermone 33, de Verbis Domini secundum Lucam: *In apostolica lectione gratiæ aguntur de fide gentium; in Psalmo diximus: Deus virtutum converte nos; ostende faciem tuam, et salvus erimus.* Serm. 7, de Verbis Apostoli: *Apostolum audivimus, Psalmum audivimus, Evangelium audivimus; consonant omnes divinæ lectiones.* Serm. 49, de Tempore: *Audivimus apostolicam lectionem.* Et paulo post, *Audi Psalmum interiora dicentem, Tibi soli peccavi. Audistis et Evangelium istis lectionibus concordare.*

962. *Jube, Domine, benedicere.* Id est, velis benedicere, id est, benedic. Nam jubere est aliquando velle, ut notat Nonius Marcellus, cap. 4. Quenammodum ad nutum episcopi, seu presbyteri celebrantis legebatur olim Evangelium, sicut olim consuetudo perseverat, sic olim Episcopa nisi ad episcopi aut presbyteri Missam facientis nutum non legebatur, ut patet ex lib. 1, sancti Gregorii Turonensis, de Miraculis sancti Martini, cap. 5: *Cui celebranti festa dominici diei ista erat consuetudo, ut veniens lector cum libro non antea legere præsumeret quam sanctus nutu jussisset. Factum autem est ut illa Dominica, prophætica lectione jam lecta, ante ultimum stante qui lectionem beati Pauli proferret, etc.* Et paulo post: *Excitaverunt dicentes, jam hora præterit, jubeat Dominus lectori lectionem legere.*

963. *Ad nuntiant. Uge Ad nuntiantum.*

964. *Maria Magdalene.* Hic mos hodie perseverat, ut primo die Paschæ legatur Evangelium secundum Marcum; olim tamen, id est tempore sancti Augustini, saltem in Africa, primo die legebatur Evangelium secundum Matthæum, altero secundum Marcum, tertio secundum Joannem; et tota illa octava, ut etiam hodie fit, resurrectio secundum omnes evangelistas recitabatur. Id testatur sanctus Augustinus, serm. 144, de Tempore: *Resurrectio Domini nostri Jesu Christi, et hodie recitata est, sed de altero libro Evangelii, qui est secundum Lucam. Primo enim lecta est secundum Matthæum, hesternam autem die secundum Marcum, hodie secundum Lucam. Sic habet ordo evangelistarum, sicut enim passio ipsius ex omnibus evangelistis conscripta est, sic dies isti, septem vel octo durant spatium, ut secundum omnes evangelistas resurrectio recitetur.*

965. *Et omnes post illum.* Clerici videlicet. Nota hoc loco nullum cantari Symbolum, cujus in nostris Sacramentariis, tam editis, quam mss., nulla sit mentio, neque etiam in Ordine Tiliano, quemadmodum nec apud Alcuinum, Amalarium, Itabanum, qui enucleate de ordine Missæ scripserunt, neque etiam apud Remigium Autissiodorensium; sic enim ait cap. 4, de celebratione Missæ: *Post recitatum Evangelium iterum sacerdos populum salutat.* Fuit quidem illius usus 562 in Ecclesiis antiquorum Græcorum, ut constat ex sancto Dionysio, cap. 3 Hierarchiæ ecclesiasticæ, cum proferens diversas opiniones circa hymnum, qui in sacris mysteriis cantatur, sic ait: Τὸν ἕμνον δὲ τοῦτον, οἱ μὲν ὑμολογίαν καλοῦσιν· οἱ δὲ τὸ θερησιακὸν σῶμαλον, ἄλλοι, ὡς οἶμαι, βεῖοτερον, Ἱεραρχικὴν εὐχαριστιαν, id est, hunc autem hymnum alii laudis canticum, alii religionis Symbolum, alii, mea quidem sen-

tentia, divini, Hierarchicam Eucharistiam. At in Ecclesia Romana illius usus non fuit ante annum Christi 1014, teste Bernone Augiensi, cap. 2 libri de quibusdam rebus ad Missam pertinentibus: *Nam si idro, ut sæpe dictum, illum angelicum hymnum prohibemur in festivis diebus canere, eo quod Romanorum presbyteri non solent eum cantare, possumus simili modo post Evangelium Symbolum recitare, quod Romani usque ad hæc tempora divinæ memoriæ Henrici imperatoris nullo modo cecinerunt. Sed ab eodem interrogati cur ita agerent, me coram assistente, audivi eos hujusmodi responsum reddere, videlicet, quod Romana Ecclesia non fuisset aliquando ulla hæreses sæpe infecta, et ideo magis his necessarium esse illud Symbolum sæpius cantando frequentare, qui aliquando ulla hæresi potuerunt maculari. At Dominus imperator non antea desuit quam omnium consensu id domino Benedicto apostolico persuasit, ut ad publicam Missam illud decantarent. Hæc Berno præfatus. Nec est quod aliqui respondeant Bernonis verba esse de Symbolo Constantinopolitano vel Nicæno intelligenda. Nam si tum Romæ fuisset Symboli alicuius usus, tenebatur Berno dicere de quo Symbolo imperator pontificem Romanum rogasset. Nec fuit quod opponunt ex Rufino in expositione Symboli: *In Ecclesia tamen urbis Romæ hoc non deprehenditur factum, quod ego propterea esse arbitror quod neque hæresis ulla illic sumpsit eorum, et mos ibi servatur antiquus, eos qui gratiam baptismatis suscepturi sunt, publice, id est scilicet populo audiente Symbolum reddere.* Non enim ibi agitur de recitatione Symboli in Missa, sed de recitatione Symboli a catechumenis audiente populo, ubi et rationem reddit, quare Ecclesia Romana Symbolo apostolorum nihil addiderit. Confirmatur nostra sententia ex Codicibus, et auctoribus initio citatis, et ex duobus Ordinibus Romanis apud Hittorpium, nempe in tertio: *Finito Evangelio dicit pontifex Pax tibi, Dominus vobiscum, et cum Spiritu tuo.* Et in quarto: *Postquam finitum fuit Evangelium, dicit pontifex Pax tibi, Dominus vobiscum; sequitur responsio Et cum Spiritu tuo.* At in secundo Ordine apud eundem, dicitur tantum Symbolum cum pontifex non vult concionari. Quare non audiendum esse puto Walfridum, qui, cap. 22, de Rebus ecclesiasticis, scribit utrum canendi Symboli Constantinopolitani in Missa Romana a Græcis mansse. Hispani illud in Missa cantare cœperunt in concilio Toletano III, can. 2, in decretis concilii, sub Recaredo rege, in quo Gothi hæresim Arianam ejurarunt.*

966. *Oremus. Tunc incipit Offertorium.* Hic invitavit Pontifex populum ad Orationem, qui tamen non dicit Orationem, quod notat Alcuinus lib. de Offic. eccl., c. p. de Celebratione Missæ: *Invitavit illum secum pariter ad Orationem dicens Oremus. Sed licet apud nos tunc Collecta inter Offerendum et Evangelium non dicatur, apud Græcos tamen dicitur.* Id quod dicit Alcuinus de Græcis videatur in liturgia sancti Joannis Chrysostomi, in qua inter Offerendam et Evangelium dicuntur plures Orationes a pontifice.

967. *Terra tremuit.* Olim ante Oblationem in Africa canebatur Psalmus; quod incipit Carthagine tempore sancti Augustini, ut ipse testatur lib. II Retractionum, cap. 11: *Morem qui tunc esse apud Carthaginiem ceperat, ut hymni ad ultare dicerentur de Psalmorum libro sive ante Oblationem, etc.*

968. *Oblatione recepta.* Quam pro sui communionem est consecraturus sacerdos.

563 969. *Cum omni Processione.* Id est, cum presbyteris, diaconis, subdiaconis et cæteris clericis, qui et assistunt in altari.

970. *Municas.* Id est, chirothecas.

971. *Lavetque manus.* Lectionibus peractis et oblatione facta, facturus pontifex divina mysteria, lavat manus ex antiquo more, quem videre est apud

Fortunatum. In Vita sancti Marcelli episcopi Parisiensis (Apud Surium Kal. Novemb.): Itaque cum subdiaconali ministerio fungeretur, in die Epiphaniarum, hauriens aquam de fluvio Sequanæ, dum beato Prudentio episcopo manibus ablendis offerret, mutatis elementis, vini sapor inventus est; quo viso, ostensum pontifex iussit ex ipso urceo in calicem sacram fundi, unde universus populus, Missa celebrata, ad communionem accepit. Et infra: Itaque cum vir sanctissimus quadam vice ex officii sui servitute aquam manibus venerabili episcopo porrexisset, mox inde balsama cæpere fragrare. Apud Græcos non solum episcopus, sed etiam circumstantes altare presbyteri manus lavant, ut liquet ex catech. 5, mystagogica sancti Cyrilli Hierosolymitani episcopi: Ἐσπάρχατε τοῖνον τὸν διάκονον τὸν νεψάσθα διδόντα τῷ ἱερεῖ, καὶ τοῖς κυλοῦσι τὸ θυσιαστήριον τοῦ θεοῦ προσδύτηροις. Id est: Vidistis igitur diaconum aquam manibus lavandis porrigentem pontifici et circum altare stantibus presbyteris; et sancto Dionysio, cap. 3 Eccl. Hierar.: καὶ νεψάσθων τὰς χεῖρας ὑδάτι τοῦ ἱεράρχου καὶ τῶν ἱερέων. Id est, postquam pontifex et presbyteri manus laverunt. Id autem fiebat in Symbolum puritatis animæ quæ ad tanta mysteria tractanda requiritur.

572. Et omnis processio offerat sibi oblationem. Olim in Missa communicaturi, seu clerici, seu laici, ad altare suam Oblationem, hoc est panem et vinum ad sui communionem offerrebant, ut clarum est ex concilio Matisconensi II, can. 4: Propterea decernimus ut in omnibus Dominicis diebus, altaris Oblatio ab omnibus viris et mulieribus offeratur, ut per has immolationes peccatorum suorum fascibus careant, et cum Abel et cæteris juste offerentibus promereantur esse consortes. Ex Joan. Diacono, in Vita sancti Gregorii papæ, lib. II, cap. 41: Matrona quædam divo Gregorio per stationes publicas Missarum solennia celebranti solius oblationes obtulerat; cui post mysteria traditurus cum diceret: Corpus Domini nostri Jesu Christi conservet animam tuam, lasciva subriit. Ille vero dexteram ab ejus ore convertens partem illam dominici corporis super altare deposuit. Expletis vero Missarum solenniis coram populo inquisivit quamobrem corpus dominicum sumptura ridere præsumperit. At illa diu musitans tandem prorupit, quia panem, inquit, quem propriis manibus me fecisse cognoveram, tu corpus dominicum perhibebas. Id etiam notum est ex sancto Gregorio Turonensi, libri de Gloria confessorum, cap. 65, ubi refert, quod mulier quædam pro defuncti mariti sui requie semper sextarium gazeti vini præbuit in sacrificio basilicæ sanctæ; sed subdiaconus nequam reserata is guttæ gazetum, acetum vehementissimum offereret in calice, muliere non semper ad communicandi gratiam accedente. Tandem revelata subdiaconi fraude a viro nocte per visum mulierem admonente: Exprecta admirans visionem, eandemque oblationi non tradens, ad Matutinum secundum consuetudinem surrexit. Quibus expletis celebratisque Missis, accedit ad poculum salutare, quæ tam feruens acetum hausit, ut putaret dentes excuti. Vides ergo manifeste vinum in sacrificium oblatum fuisse pro sancta communione sanguinis Christi. Et ita capiendus est locus sancti Cypriani, lib. de Operibus et elemosynis: Locuples et dives es, et Dominicum celebrare te credis, quæ corbanam omnino non respicis, quæ in Dominicum sine sacrificio venis, quæ partem de sacrificio quod pauper obtulit sumis; et ita vulgo explicatur hic locus. Quare non assentior cuidam viro docto qui scripsit locum hunc intelligendum esse de iis quæ offerbantur ad altare in usum pauperum, et eulogiarum quæ mittebantur Christianis 564 per diversas parochias, quas accipiebant in signum communionis in una eademque fide cum suo episcopo, et ita hunc

^a In vet. Sacram. Gallic. legitur: Benedictio ad agnum benedicendum in Pascha; quam sequitur Bene-

locum esse intelligendum, quod probare nititur his paulo post sequentibus verbis: Cumque universa quæ dantur pupillis et viduis conferantur, quæ tamen ejus opinionioni adversantur. Nam si universa quæ dantur conferuntur viduis, pupillis et pauperibus, qui fieri potest ut ea benedicantur in usum eulogiarum, quæ per totam diocesim omnibus fidelibus distribuendæ mittuntur? Præterea verba illa dicuntur de vidua illa a Christo laudata, quæ olim duo minuta miserat in gazophylacium, ut patet ex antecedentibus, et etiam his sequentibus, dicit illa, quam oportebat accipere. Itaque in supra citato loco sancti Cypriani apparet oblatio duplex, una consecranda in corpus Christi, altera benedicenda ad usum pauperum, ut indicant ista, quæ corbanam omnino non respicis. Quæ e ut demonstrat amplius divitis avaritiam, non tantum ei exprobrat quod nihil mittat in corbanam ad usum pauperum, sed etiam quod de oblatione pauperis communicet. Et ita etiam capiendus est locus sancti Augustini, serm. 215, de Tempore: Oblationes, quæ in altario consecratur, offerte, Erubescere debet homo idoneus, si de aliena oblatione communicaverit. Hæc doctrina patet etiam ex canone 6 concilii Toletani XVI, ubi damnans eos qui rotundam crustulam sumptam de panibus suis usibus præparatus cum vino et aqua offerrebant, sic statuit: Unde temeritas hujus aut nescientiam cupientes terminum ponere, id unitatis nostræ delegit conventus, ut non aliter panis in altari Domini sacerdotuli Benedictione sanctificandus proponatur, nisi integer et nitidus, qui ex studio fuerit præparatus, neque grande aliquid, sed modica tantum oblata, secundum quod ecclesiastica consuetudo retinet. Erat autem ille panis rotundus, circum aris formæ, ut clarum est ex Epiphanio, in Ancorato, circa medium: Τὸ μὲν γὰρ ἔστι στρογγυλόδες, id est, hoc enim est rotundæ formæ, inquit, cum ibi de pane qui in altari sanctificatur agit; et ex Isone, cap. 3 de Miraculis sancti Otharii: Panis rotulæ, quæ oblatæ dicuntur.

913. Et ad ultimum incensum. Subaudi offeratur a pontifice, juxta antiquum morem, cujus meminit sanctus Hippolytus in libro de consummatione mundi, et de Antichristo: Μεθόσοι δὲ καὶ ἐκκλησία πίνθο; μέγα, δὲ ὅτι οὔτε προσφορά, οὔτε θυμιάμα ἐπιτελεῖται, id est, lugebunt etiam Ecclesiæ luctu magno, quæ nec oblatio, nec suffitus hat. Et sanctus Ephraem, in suo testamento: Oro vos quoque, dilectissimi, ne cum aromatibus me sepeliatis. Et paulo post: Date vaporem fumum boni odoris in domo Domini; me Orationibus vestris comitamini, et aromata Deo offerte. Et sanctus Ambrosius, in cap. 1 Lucæ: Utinam nobis quoque adolentibus altaria, et sacrificium deferentibus assistat angelus, imo præbeat se videndum.

974. Suscipe, quæsumus, Domine, etc. Videtur Primasius, in cap. 4 ad Hebr., ad hanc orationem respicere, cum scribit: Unde sacerdotes Ecclesiæ altari assistentes dicunt: Suscipe, Domine, preces populi tui. Per Dominum nostrum Jesum Christum Filium tuum.

D Oratio autem dicitur ante Præfationem ex more antiquo, quem tangit sanctus Augustinus, serm. 85, de Diversis: Primo, inquit, post Orationem adiuvenimini sursum habere cor.

95. Diaconum. — Id est, diaconorum, a recto diacon, in dativo plurali, diaconibus.

976. Deus, qui non mortem, etc. Est Apologia quæ in Missa a Matthia Illyrico edita dicitur etiam hoc loco a pontifice: Tunc incipiat Secreta; quibus finitis, et Præfatione dicta, quando alii Sanctus. Sanctus, Sanctus decantant, hæc Oratio cursim dicenda est a sacerdote: Domine Deus, qui non mortem, sed penitentium desideras peccatorum, etc.

977. Benedictio carnis. — Habetur in Ordine Romano, quam in eodem Ordine 565 præcedit agni Benedictio. In eodem die Paschæ, in Euchologio

Græcorum exstat etiam Benedictio carnis, quam A sequitur Benedictio casei et ovorum.

978. *Inde præcavens quod.* Legendum videtur: *Inde præcavens quando.*

979. *Et præveniat sibi.* Legendum videtur: *Et præveniat tibi,* nempe ad illa verba: *Per quem omnia, Domine, semper bona creas,* etc., ut ex sequentibus liquet.

980. *Sublevans calicem in conspectu Domini.* Juxta antiquum morem diaconus primarius, seu archidiaconus, cum dixerit pontifex hæc verba, per ipsum, et cum ipso, levabat calicem, et tenebat eum exaltans coram pontifice, ut videre est in primo Ordine Romano: *Cum dixerit Per quem hæc omnia, Domine, erigit se archidiaconus solus; et cum dixerit Per ipsum et cum ipso, levat cum offertorio calicem per ansas, et tenet exaltans illum juxta pontificem.* Ita in 3 et 4 Ordinibus, cum dixerit Per quem omnia, Domine, surgit archidiaconus solus; cum dixerit Per ipsum et cum ipso, levat archidiaconus cum offertorio calicem per ansas, etc. Cætera vide infra in notis ad ritum celebrandæ Missæ Joannis Abrincatensis. Nunc vero in Ecclesia Latina simul atque panis et vinum consecrata sunt, levantur in altum, ut a populo circumstante adorentur; quem ritum non puto adeo esse antiquum, cum in nostris Sacramentariis miss. et excusis, et apud Pamelium, nihil simile reperire sit, quemadmodum nec in veteribus Ordinibus Romanis, nec apud Alcuinum, Amalarium, Walfridum, et Rabanum, qui ordinem Missæ enucleate persecuti sunt; neque apud Micrologum, qui in eadem materia egregiam operam navavit, quod luce meridiana clarius est ex cap. 15 libri quem ille scripsit de ecclesiasticis Observationibus: *Deinde panis in manus accipitur, et antequam reponatur in altari, benedicitur; item et calix elevatur ante depositionem benedicitur. Nam et ipse Dominus in Evangelio utrumque legitur benedixisse, antequam dimitteret e manibus. Accepta enim in manibus benedixit, postea discipulis dedit. Item, ubi dicitur: Hostiam puram, Hostiam sanctam,* etc. Hæc ille; qui sane hunc ritum, si ejus tempore viguisset, nunquam præternisisset, qui postea elevationis corporis quæ fit simul cum calice, antequam Oratio Dominica recitetur, mentionem facit: *Et cum dicimus Per omnia sæcula sæculorum, corpus cum calice levamus.* Item clarius patet ex cap. 23 ejusdem auctoris. Excipienda est Missa Mozaraba (si tamen ei nihil additum fuerit) in qua dup ex elevatur Hostiæ elevatio, prima statim post consecrationem, altera subsequitur hæc verba: *fidem quam corde credimus, ore dicamus.* Græci et cæteri Orientales attollunt corpus Christi post Orationem Dominicam, aliasque preces, communionem statim subsequuntur, ut manifestum est ex liturgia sancti Jacobi: *Diaconus cum timore Dei: Attendamus, ô iepρός ύψων τὸ δῶρον λέ, ε καθ' ἐαυτὸν ἄγι.* etc., id est, *sacerdos elevans donum dicit apud se Sancte,* etc. Et ex liturgia sancti Joannis Chrysostomi: *Cum autem diaconus viderit sacerdotem excurrentem manus, et tangentem sanctum panem, πρὸς τὸ ποιῆσαι τὴν ὑψωσιν, ἐκφωνεῖ, Πρόσχωμεν· καὶ iepρός, Τὰ ἅγια τοῖς ἁγίοις,* id est, ad faciendam elevationem, clamat Attendamus; et sacerdos, Sancta sanctis. Hæc enim omnia ibi sequuntur Orat. onem Dominicam et nonnullas preces, ex sancto Anastasio Sinaita, Orat. de sancta Synaxi, qui postquam mentionem fecit Orationis Dominicæ subjungit: *Hæc dicamus (videlicet dimittit nobis debita, sicut et nos, etc.) Hæc quotidie precemur, dum tremendæ synaxi assistimus; quod cognoscens sacerdos post consecrationem sacrificii illius incrementi, ἀνοψῶ τὸν ἄρτον τῆς ζωῆς, καὶ πᾶσιν αὐτὸν ἐπιδικῶναι. Εἶτα φωνεῖ διάκωνος, καὶ λέγει, Πρόσχωμεν.* Id est: *Et panem vitæ in altum elevat, et ipsum omnibus ostendit. Deinde exclamat diaconus, et dicit Attendamus.* Quod ex sequentibus verbis confirmatur: **566** *Εἶτα ἐπάγει ὁ iepρός εὐθὺς, καὶ λέγει, τὰ ἅγια τοῖς ἁγίοις.* Id est: Deinde statim subjungit sacerdos et dicit: *Sancta sanctis.*

Nam hæc verba sanctus Cyrilus Hierosolymitanus, catech. 5 mystag., scribit expleta Oratione Dominica a pontifice præferri: *Tum expleta oratione dicit Amen, obsignans per amen (quod significat fia') totam hanc quam a Deo didicimus Orationem, μετὰ τὰυτὰ λέγει iepρός: Τὰ ἅγια τοῖς ἁγίοις,* id est, *sacerdos postea dicit: Sancta sanctis.* Idem etiam colligere licet ex his Georgii Codini verbis, libro de officiis aule Constantinopolitanæ: *Rursumque ad anabathrum veniens sedet imperator, ἀναστάμενος μόνον ἐν τῇ ἀναγνώσει τοῦ ἁγίου συμβόλου, καὶ ἐν τῷ ΠΑΤΕΡ ΗΜΩΝ Ο ΕΝ ΤΟΙΣ ΟΥΡΑΝΟΙΣ προσευχῇ, καὶ ἐν τῇ ὑψώσει τοῦ δεσποτικού καὶ ἁγίου σώματος.* Γενουμένης δὲ τῆς ὑψώσεως, etc. Id est: *Exurgens solum in lectione Symboli, et in Oratione Dominica, et in elevatione dominici et sancti corporis. Facta autem elevatione, si ad communionem paratus non est imperator, sedet in throno suo usque ad finem sanctæ liturgiæ; si autem paratus est, a. vocant ipsum duo diaconi, quos ante dicebamus, ingrediturque cum eis in altare sanctum.* Hæc etiam Codinus, ubi nota primo hic elevationem corporis Christi nominari post Orationem Dominicam; secundo simul atque elevatum est corpus Christi, imperatorem (si ad communionem paratus est) a duobus diaconis accersitum in altare sanctum ad sacram communionem ingredi. Eandem consuetudinem in sua liturgia imitantur Æthiopes. Siquidem sacerdote et populo mox communicaturis diaconus dicit Inspiciamus. Sacerdos: Sanctum date sanctis. Populus dicit: Unus Pater sanctus, unus Filius sanctus, unus est Spiritus sanctus. Sacerdos dicit: Dominus vobiscum. Populus: Et cum spiritu tuo. Sacerdos elevans Sacramentum dicit alla voce: Domine Jesu Christe, miserere nostri. Statimque sacerdos et populus communicant. Estque unica in illa Missa corporis Christi elevatio, quemadmodum in liturgiis citatis. Id etiam videre est in Vita sancti Basilii auctore Amphilochio: *Et post finem Orationum exaltavit panem prolixè orans et dicens: Attende, Domine Jesu Christe, de sancto habitaculo tuo, etc., ut in liturgiis ejusdem sancti Basilii, et sancti Chrysostomi, in quibus hæc Oratio dicitur paulo ante hæc verba Sancta sanctis, post Orationem Dominicam.* Quod tamen duas olim fuisse elevationes existimant, priorem quæ etiam fiebat a sacerdote statim post consecrationem juxta ritum hodiernum; alteram de qua supra dictum est; idque suadeo conantur ex his sancti Dionysii verbis, cap. 3 ecclesiast. Hierarchiæ: *καὶ τὰς iepρός θεωργίας ὁ iepάρχης ὑμνήσας, ἐρρουργεῖ τὰ θειωτάτα, καὶ ὑπὸ ὄψιν ἄγει τὰ ὑμνημένα διὰ τὸν iepόν προκείμενον συμβόλον καὶ τὰς δωρεὰς τῶν θεωργῶν ὑποδείξας, εἰς κοινωνίαν αὐτῶν iepόν αὐτό; τε ἔρχεται.* Id est: *Ubi sacerdos sacra Dei opera cecinit et collaudavit, consecrat mysteria, sub aspectum quæ celebrata ita sunt, ducit per sacrosancta proposita symbola, ostensisque divinæ operationis munera ad divinam eorum communionem tum ipsemet accedit. Nam illa intelligenda sunt de illa ostensione quæ, ut diximus, fiebat paulo ante communionem, ut suis verbis sanctus Dionysius innuit, et optime declarat in scholiis sanctus Maximus: καὶ ὑπ' ὄψιν.] Μᾶλλον τότε ἔμνον κεκαλυμμένα τὰ θεῖα δῶρα εἰς καιροῦ τῆς ἁγίας μεταλήψεως, καὶ τοῦτο δλοῖ μετ' ὀλίγα. Ἡ τότε ἀριετής, ὅτι κοινῶν ὁ iepάρχης τὸν ἁγιον ἄρτον, εἰκεν τὴν εὐλογίαν, λέγων, Τὰ ἅγια τοῖς ἁγίοις.* Id est: *Et sub aspectum.] Magis tunc divina dona manebant oblecta usque ad tempus sanctæ assumptionis, uti paulo post declarat. Certe manifestum est quod attollens pontifex sanctum panem, ostendebat Benedictioem, dicens Sancta sanctis. Idque juxta liturgias sanctorum Jacobi, Basilii et Chrysostomi, aliasque Græcorum in quibus hæc statim post consecrationem Hostiæ elevatio non reperitur; et in textu sancti Dionysii objecto est unica et evatio; quæ si consecrationem sequitur, id fit quia sanctus Dionysius omisit ea quæ inter consecrationem et elevationem interjacent, quæ videlicet est in liturgiis, et in*

auctoribus citatis. Sacerdos autem attolens Hostiam ter **567** cum ea in aere signum crucis faciebat, ut docet sanctus Germanus patriarcha Constantinopolitani in Theoria mystica: *Elatio autem in altum tenerandi corporis repræsentat crucis elevationem, et mortem in ea, et ipsam resurrectionem*: Τὸ δὲ ψῶσαι τὸν ἄρτον τὸν ἅρτον, καὶ τύπον σταυροῦ τρις ποιῆσαι ἐν τῷ ἄερι μετὰ τοῦ τιμῶν καὶ ζωοποιῶν ἄρτου, τοῦτο αὐτίκα. Id est: *Quod autem sacerdos panem attollit, et signum crucis ter facit in aere cum venerando et vivificante pane, hoc significat*. Exaltationis Hostiæ in Missa mentio fit in 5 responsione synodi Constantinopolitanae sub Nicolao patriarcha.

981. Vel nomina vivorum. Ut in Græcorum liturgiis et catechesi sancti Cyrilli supra citata, ubi post consecrationem commemoratio fit vivorum et mortuorum simul.

982. Dicit diaconus, etc. Diaconi partes sunt movere populum ante communionem, ut se humiliet, sive inclinet ad Benedictionem episcopalem percipiendam, ut clarum est ex homil. 34 sancti Casarii Arelatensis: *Et illud similiter admono, fratres charissimi, quotiescunque diaconus clamaverit ut vos ad Benedictionem inclinare debeatis, corpora et capita fideliter inclinatis*. Et sub finem: *Et quotiescunque diaconus clamaverit, ut aut in Oratione genua flectere, aut Benedictioni inclinare capita debeatis, obedienter et fideliter cum vera humilitate faciatis*. In Ordine Romano id fit ab archidiacono.

983. Humiliate vos ad Benedictionem. Ita in Ordine Romano, et in Missa Mozarab. Vide supra quæ de his Benedictionibus episcopalibus a nobis observata sunt. Earum usus adhuc viget in quibusdam Ecclesiis.

984. Benedicat vos, etc. Hanc Benedictionem integrari non exscripsi, quia supra habetur in solemnitate paschali libri Sacramentorum.

985. Pax Domini sit semper vobiscum. Olim hoc loco dicebatur, *pax vobiscum*, ut liquet ex sancto Augustino, serm. de diversis 83: *Ecce ubi est peracta sanctificatio, dicimus Orationem Dominicam, quam accepistis et reddidistis. Post ipsam dicitur: Pax vobiscum; et osculatur se Christiani in osculo sancto.*

986. Interim osculetur Archidiaconum et cæteros. Statim communicatur pontifex dat pacis osculum juxta ritum Ecclesiæ Romanæ, seu Latine, si Hispanum exceperis antiquum, de quo Innocentius papa I, epist. ad Decentium Evgubium episcopum: *Pacem modo asseris ante facta mysteria quosdam populus imperare, vel sibi inter se sacerdotes tradere, cum post omnia quæ aperire non debeo pax sit necessario indicanda, per quam constat populum ad omnia quæ in mysteriis aguntur, atque in Ecclesia celebrantur, præbuisse consensum, et finita esse pacis osculo demonstratur*. Hinc capiendus est Tertullianus, lib. de Oratione sub finem: *Alii jam consuetudo invaluit: jejunantes habita Oratione cum fratribus subtrahunt osculum pacis, quod est signaculum Orationis*. Quem locum mire illustrant verba Innocentii papæ. Confirmatur auctoritate sancti Augustini, sermone 83, de Diversis: *Ecce ubi est peracta sanctificatio, dicimus Orationem Dominicam, quam accepistis et reddidistis. Post ipsam dicitur Pax vobiscum, et osculatur se Christiani in osculo sancto, quod est signum pacis, etc.* Et lib. II adversus litteras Petiliani, cap. 23: *Cui pacis osculum inter sacramenta copulabatis, in cujus manibus Eucharistiam ponebatis, cui vicissim danti porrigebatis*. Alio ritu Græci utuntur; nam apud eos ubi manus ablutæ fuerint, datur osculum pacis ante Præfationem, et mysticas preces, et consecrationem, ut clarum est ex sancto Cyrillo Hierosolymitano, catech. 5 mystag. *Ἐπειτα βοᾷ ὁ διάκονος, Ἀλλήλους ἀπολάβετε, ἀλλήλους ἀπαζώμεθα*. Id est: *Deinde clamat diaconus, Invicem amplectimini, invicem osculamur, etc.* **568** Explicato osculi mysterio subjungit: *Postea clamat sacerdos Sursum corda, etc.* Ex sancto Dionysio, libro de celesti Hierarchia, cap. 3, καὶ

ἀσπασμίνων ἀλλήλους ἀπάντων, etc., id est: *Et cum se omnes osculati fuerint, mystica sacramentorum voluminum recitatio peragitur*. Ex sancto Justino martyre. Apologia 2 pro Christianis, ἀλλήλους φιλήματι ἀσπάζομεθα, id est, invicem nos osculamur. Deinde subjungit quomodo offertur pontifici panis et poculum aquæ et vini ad consecrationem. Id etiam constat ex concilio Laodiceno, can. 19: *Quod oportet seorsum primum post episcoporum sermones catechumenorum Orationem peragi; et postquam exierint catechumeni, eorum qui pœnitentiam agunt fieri Orationem, et cum sub manu accesserint* (id est, cum manus eis ab episcopo fuerint impositæ) *et recesserint, fidelium preces sic fieri, unam quidem, scilicet primam, silentio, secundam autem et tertiam alta voce impleri, εἶτα ὁ πῶ τὴν εἰρήνην διδοσθαί, id est, deinde pacem dari*. Et paulo post, καὶ οὕτω τὴν ἁγίαν προσφορὰν ἐπιτελεῖσθαι, id est, et sic sanctum oblationem peragi. Ex sancto Joanne Chrysostomo, homil. 18, in II Epist. Pauli ad Corinthios, ubi, enarratis Orationibus quæ dicuntur pro arreptitiis, pœnitentibus, et aliis, qui non communicant, subjungit: *Ὅταν εἰρήνης πάλιν μεταλαβόμεν, καὶ μεταδίδοναι δέη, πάντες ὁμοίως ἀσπάζομεθα*. Id est: *Ad hæc cum pax danla vicissimque accipienda est, omnes æque nos invicem osculamur*. Tandem addit pontificem bene precari pro populo, et populum vicissim pontifici cum ei respondet. *Et cum Spiritu tuo*, et pontifici gratias agenti assentiri populum respondente digne et juste fieri; et tum demum pontificem gratiarum actionem, id est Præfationem auspicari. Huc spectant illa Timothei patriarchæ Alexandrini, responsione ad interrogationem 8: *Ἐν δὲ τῇ ἀνακορῇ ὁ διάκονος προσφωνεῖ πρὸ τοῦ ἀσπασμοῦ, Οἱ ἀκονιῶνται, περιπατήσατε*. Id est: *In oblatione diaconus ante salutationem clamat: Qui non communicatis, abite*. Ubi nota, cum sacris arcentur catechumeni ante salutationem, id est osculam pacis, facile concludi ejusmodi salutationem apud Græcos fieri ante divinorum mysteriorum consecrationem; iam si ea peracta fieret, ut apud nos, possent expelli catechumeni ante salutationem, qui tamen interfuissent consecrationi contra Ecclesiæ decreta. Vult ergo Timotheus expelli catechumenos ante salutationem, quia illa completa se quamprimum sacerdos ad mysteriorum sanctificationem accingit et præparat. Græcorum ritum olim secuta est antiqua Hispaniæ Ecclesia, ut clarum est ex sancto Isidoro, lib. I de Offic. eccl., cap. 15. Ubi quartam Orationem scribit dici pro osculo pacis, quam sequitur quinta, quæ ex illius textu est Olatio et Præfatio.

987. Hæc sacrosancta commistio, etc. In Missali Romano, et apud Macrologum, cap. 23, additur et consecratio. In missa Illyrici, in secunda prece legitur: *Fiat commistio et consecratio corporis et sanguinis, juxta id quod statuitur can. 17 concilii primi Arausiacani: Et calix offerendus est, et admistione Eucharistiæ est conecrandus, quod de qualiam exteriori consecratione intelligendum est, cum antea consecratus fuerit per verba Christi*. Quare hoc vocabulum, consecratio, non significat præcedentem consecrationem per verba Christi factam, ut quidam male explicant. Hæc commistio corporis et sanguinis habetur etiam in liturgia sancti Jacobi, et in concilio Tol. IV, can. 17: *Conjunctionem panis et calicis, etc.*

988. Fia: omnibus sumentibus, etc. Aliter in Missali Romano.

989. Communicent se. Tò se redundat.

990. Eoque communicato, dicat Orationes has. In Missali Romano hæc duæ priores Orationes præmittuntur communioni, et in quibusdam variant.

991. Et episcopus communicet presbyteros, etc. **569** Episcopus porrigit communionem juxta morem antiquum, ut videre est apud Tertullianum, lib. de Corona militis: *Eucharistiæ sacramentum, et in tempore victus, et in omnibus mandatum a Domino etiam antelucanis cætibus, nec de aliis manu quam de præ-*

sidentium sumimus. Quæ consuetudo non fuit universalis, si quidem ætate sancti Iustini martyris, quæ superior est Tertulliani, diaconi fidelibus corpus et sanguinem Domini porrigebant, ut constat ex illius Apologia 2 pro Christianis, Οἱ καλούμενοι πρὸ ἡμῶν δίακονοι δίδοσι ἐκαστῷ τῶν παρόντων μεταλαβεῖν ἀπὸ τοῦ εὐχαριστηθέντος ἄρτου καὶ οἴνου καὶ ὕδατος. Id est: Il qui apud nos diaconi appellantur omnibus astantibus panem et vinum et aquam consecrata porrigunt. De porrectione calicis a diacono insignis exstat locus apud sanctum Cyprianum, Epistola de lapsis: *Ubi vero sollemnibus adimpletis calicem d aconus offerre præsentibus cepit, et accipientibus cæteris locus ejus advenit, faciem suam parvula instinctu divinæ Majestatis avertere, os labiis obturantibus premere, calicem recusare. Persistit tamen diaconus, et reluctanti licet, de sacramento calicis infudit.* Sed neque id prohibuit concilium Nicænum I, can. 18, sed abrogat tantum quavis illam consuetudinem quorundam locorum in quibus diaconi presbyteris Eucharistiam porrigebant, cum absurdum sit ut hi qui non offerunt iis qui offerunt Eucharistiam porrigant. In concilio Carth. IV, can. 38, prohibetur diacono Eucharistiam populo erogare præsentem presbytero, nisi necessitate id facere jubeatur.

992. *Sicco sacrificio.* Id est, corpore Christi separatim a sanguine dato.

993. *Misto tamen sacrificio.* Id est, corpore Christi sanguini ejus immisto. Et enim quondam multis in locis mos inoleverat ut corpus Christi in sacro sanguine tinctum daretur, quod patet ex multis decretis diversis temporibus ad hunc morem antiquandum factis, Julii papæ I, apud Ivonem Carnotensem, part. II decreti, cap. 85: *Illud quod pro complemento communionis quidam intinctam tradunt Eucharistiam populo, non hoc prolatum ex Evangelio testimonium repererunt, ubi apostolis corpus et sanguinem suum Dominus commendavit. Seorsum enim panis et calicis commendatio commemoratur.* Concilii Bracarensis in can. 1 id etiam prohibetur, quia, ut ibi notatur, Christus seorsum corpus et sanguinem suum dedit apostolis; et concilii Claromontani ab Urbano II celebrati, apud Ordericum Vitalem, lib. IX Hist. eccl., ad annum 1095, cum statuitur ut corpus dominicum et sanguis singulatim sumatur, in hunc modum: *Corpus dominicum et sanguis dominicus singulatim accipiatur.* Et hic canon, prout sic ab Orderico refertur, clarus est, nec ullam patitur difficultatem. Sed facessit negotium prout refertur a doctissimo Baronio, in Eccl. Annal., tom. II, ex schedis Antonii Augustini episcopi Tarraconensis, hoc modo: *Ne quis communicet de altari, nisi corpus separatim, et sanguinem similiter sumat, nisi per necessitatem et cautelam.* Quæ quidem postrema verba, nisi per necessitatem et cautelam, non exstant apud Ordericum Vitalem, quæ tamen nihil aliud sonant quam quod species ministræ simul dari possint, si interveniat aliqua necessitas aut cautela; qualis est cum populus in Missa solemniter communicat, ne præ multitudine sanguis effundatur, ut videre est in antiquo ritu Missæ celebrandæ Joannis Abrincatensis episcopi: *Excepto populo, quem intincto pane, non auctoritate, sed summa necessitate timoris sanguinis Christi effusionis, permittitur communicare.* Qualis est etiam in eis ægrotis quos vires omnino deficiunt, qui corpus Domini vix præ imbecillitate sumere possunt, nec sacrum calicem sine effusionis periculo; tunc ejusmodi languentibus juxta concilii mentem corpus Domini in sanguine dominico intinctum in cochleari dari posset, ut facile illud sorbere possent, ut videre est in visitatione infirmorum Codicis ms. monasterii sancti Rem. Rhemis fundati; nam ibi **570** cum post unctionem communicat infirmus, quem vis morbi non ad tantam virium imbecillitatem adduxit, dicitur utraque formula: *Corpus Do-*

mini nostri Jesu Christi custodiat te in vitam æternam. Sanguis Domini nostri Jesu Christi redimat te in vitam æternam, quæ distinctam sumpcionem indicant; at dum communicat infirmus, qui *ingravarari cæperit*, unica tantum formula recitatur in hunc modum: *Corpus et sanguis Domini nostri Jesu Christi custodiat animam tuam in vitam æternam,* quia corpus Domini in sacro sanguine tinctum in cochleari infirmo porrigitur.

994. *Communio: Pascha nostrum. Psal. Domine, probasti me,* etc. In hac communione sunt Antiphona et Psalmus quæ canuntur. Tempore communionis olim cantabatur Psalmus, et clarum est ex sancto Augustino, lib. II Retractionum, cap. 41: *Ubi hymni ad altare dicerentur de Psalmorum libro, sive ante Oblationem, sive cum distribueretur populo quod fuisset oblatum,* etc. Græci, clericis communicatis, cum referunt muscaria, seu flabella, discos, calices, et alia vasa sacra, quædam psallere cæperunt, quibus repositis, cani coeptus est ultimus versus, τοῦ κοινωτικῆς deinde τροπάριον, seu versiculus, πληροῦθῶτε τὸ στόμα ἡμῶν αἰνεσίῳ, κύριε, etc.; id est: Implete os nostrum laude, Domine, ut psallamus gloriam tuam, quia dignatus es nos sanctorum mysteriorum participes fieri. Serva nos in sanctificatione tota die meditantibus justitiam tuam. Alleluia, idque olympiade 354, mense Maio, indictione 12, auctore Sergio patriarcha Constantinopolitano, ut refert Chronicon Alexandrinum. Sed hoc non apparet in hodiernis liturgiis, nisi quod troparium *implacatur* in liturgia sancti Joannis Chrysostomi canitur, cum deferuntur sancta in propositionem.

995. *Ite Missa est.* In liturgiis Græcorum sunt aliæ formulæ, *Ite in pace, Procedamus in pace, In pace Christi eamus,* quæ pronuntiantur etiam a Diacono.

996. *Placeat tibi, sancta Trinitas,* etc. Hæc Oratio exstat etiam in Missa Codicis ms. Tiliani, et Missa Illyrici, quæ in paucis variant.

997. *Incipit ordo pontificis,* etc. Hanc secun tam Missam seu potius ordinem Missæ adjectum ex Codicis. Tiliano toties a nobis supra citato. Quamvis superior Missa ex Codice Ratoldi abbatis producta videatur antiquior, quia tamen multa sunt in ea memorabilia et scitu digna, piaculum existimavi si eam prætermitterem, maxime cum sit quam simillima Missæ antiquæ a Matthia Illyrico viro Lutheranae sectæ ex Bibliotheca Palatina edita, ut ex utriusque collatione quam in his observationibus subjiciemus clarum erit, si prius quibusdam objectis ab Illyrico in sua præfatione, quibus Missam Romanam velicet, responderimus.

Primo ille suæ Missæ antiquitatem ad tempora sancti Gregorii I revocat, dicitque illius ætate, vel aliquot post annis in Ecclesia fuisse usitatam. Quod mihi sane persuadere non possum, tum quia multa sunt in ea, quæ longe post sanctum Gregorium instituta sunt, quæ non exstant in Missa superiori ex Codice Ratoldi, quæ scripta est aliquot annos ante annum 986, quæ tamen reperire est in Missa Tiliani Codicis, qui multis annis post Codicem Ratoldi scripta est, regnante videlicet Henrico primo Francorum rege, quamvis non inficias ierim multa esse in Missa ab Illyrico edita quæ redoleant antiquitatem. Secundo, ut præferat Missam a se editam Missæ Romanæ, dicit olim unicam fuisse celebrandæ Missæ rationem, quemadmodum apud Græcos, et suam ita esse compositam ut sit pro omni necessitate, nec olim fuisse Missas de sanctis et festis. Sed hujus sententiæ falsitatem ex ipsa Missa Illyricana convincere licet, in qua introitus, Epistola, Graduale, **571** Evangelium, Offertorium, Secreta, Præfatio, Communio, et Postcommunio, non speciatim et particulatim, sed tantum generatim nominantur sine ulla specificatione aut assignatione alicujus particularis seu Introitus, seu Epistolæ, et similium, quod

De hac Missa consule doctissimum Mabillonium, lib. I Liturg. Gallic., cap. 5.

confirmant hæc ejusdem Missæ verba: *Fi ita angelica laude, Missalem dicat Orationem sacerdos. deinde lectio recitetur.* Ubi Missalis Oratio nulla esse potest, quam quæ hymnum angelicum sequitur. Quæ cum ita sint, quare nullus Introitus, Epistola, Evangelium, etc., particulariter assignantur? Quare cum tot Orationes, seu Apologie in illa Missa integræ reperiantur, nulla Oratio Missæ, nulla Secreta, Oratio post communionem ibi descripta appareat? Nulla sane horum reddi potest ratio, quam varietas festorum, et solemnitas sanctorum, quæ pro sui diversitate diversas postulant Orationes Missales, Epistolas, Evangelia, Secreta, et similia festo aut solemnitate sancti convenientia, quæ si omnia in ordine Missæ collocarentur, multis confusionum labyrinthis celebrans involveretur; qui ut videntur, ordo Missæ quotidianus seorsum ponitur (ut videre est in Missa Illyriciana, cujus titulus est hujusmodi: *Incipit ordo sacramentorum, et finis, Explicit ordo de officio Missæ*). Cætera vero pro varietate festorum et temporum pulchro ordine disponuntur, ut usu venire solet in libris Sacramentorum et Missalibus. Quasi vero apostoli, et veteres illi pontifices, qui nobis sanctimonia et eruditione præluxerunt, festa Natalis Domini, Epiphaniarum, Paschæ, et Pentecostes celebraverint, prætermittenda commemoratione tantorum beneficiorum, quæ nobis Deus optimus maximus illis diebus impertivit, cum maxime in eorum recordationem et gratiam propterea in Deum significationem instituta sint; non secus ac olim Deus festa Paschæ, Pentecostes, Tabernaculorum et similia Judæis observare præcepit, ut præclare notat sanctus Isidorus Pelusiota, lib. II, epist. 116: *Μη ἀγνοᾶτε [Fortè leg. ἀγνοῖτε] ὅτι ὁ Θεὸς ταῖς ἑορταῖς καὶ πάλαι καὶ νῦν ἰσχυροῦς τῶν ἐργασίων τὰ ὑπομνήματα, ἵνα οἱ πανηγυρίζοντες, ἔνθρονον τῶν τούτων μνήμην ἔχοντες, μὴ εἰς μίθον, ἀλλ' εἰς εὐχαριστίαν, καὶ τὴν ἀρετὴν τρίποιον.* Id est: Illud autem ne ignores, Deum benefactorum suorum commemorationem festis et olim et nunc astrinxisse, ut qui festos dies celebrant auribus suis memoriam insonantem habentes, non ad tumulentiam, sed ad gratiarum actionem se convertant. Antiqua praxis nota est ex sancto Augustino, prologo in I Epist. Joan. *Meminit sanctitas vestra Evangelium secundum Joannem ex ordine lectionum nos solere tractare; sed quia nunc interposita est solemnitas sanctorum dierum, quibus certas ex Evangelio lectiones oportet in Ecclesia recitari, quæ ita sunt annuæ, ut aliæ esse non possint, ordo ille quem suscepimus necessitate paululum intermissus est, non omissus.* Tractatu 9 in Epistolam Joannis: *Intercesserunt ut intermitteremur textum hujus epistolæ quædam pro diebus festis solemnia lectionum, quæ non potuerunt nisi legi, et ipsa tractari.* Et serm. 144, de Tempore: *Resurrectio Domini nostri Jesu Christi hodie recitata est, sed de altero libro Evangelii, qui est secundum Lucam; primo enim lecta est secundum Matthæum, hesterna autem die secundum Marcum, hodie secundum Lucam.* Sic habet ordo evangelistarum; sicut enim passio ipsius ex omnibus evangelistas descripta est, sic dies isti septem vel octo durant spatium, ut secundum omnes evangelistas resurrectio recitetur. Passio autem, quia uno die legitur, non solet legi, nisi secundum Matthæum. Volueram aliquando ut per singulos annos secundum omnes evangelistas etiam passio legeretur. Factum est; non audierunt homines quod consueverunt, et turbati sunt. Ex Gennadio, catalogo de illustribus viris, de Museo Massiliensis Ecclesiæ presbytero: *Composuit Sacramentorum egrægium et non parvum volumen, per membrum quidem pro opportunitate officiorum et temporum, pro lectionum textu Psalmorumque serie et decantatione discretum.* Ex Sidonio, lib. IV, 572 epist. 11, de Claudiano Mamerto episcopi Viennensis fratre:

^a In vet. Sacram. Gallic. ex Codice Bobiensi ante annos mille descripto plures exstant Missæ pro defunctis, ut videre est Musei Italici tomo I, pag. 384 et sequentibus.

Psalmorum hic modulatur et phonuscus
Ante altaribus, fratre gratulante,
Instructas docuit sonare classes,
Hæc solemnibus annis paravit
Quæ quo tempore lecta convenirent.

Et ex epistola 2 Vigiliæ papæ: *Ordinem quoque precum in celebritate Missarum nullo nos tempore, nulla festivitate significamus habere divisum, sed semper eodem tenore oblata Deo munera consecrare. Quoties vero Paschalis Domini, vel Pentecostes, et Epiphaniæ, sanctorumque Dei fuerit agenda festivitas, singula capitula diebus apta conjungimus, quibus commemorationem sanctæ solemnitatis, aut eorum faciamus quorum natalitia celebramus; cætera vero ordine consueto prosequimur.* Ubi ordo precum est ratio celebrandæ Missæ, non canon Missæ, ut ex citato textu clarum; qui canon subsequenter dicitur ibidem textus canonicæ precis. Si spectemus horas canonicas, in eis etiam varietatem pro diversitate solemnitatum et festorum videre licet; nam supradictus Musæus, ut refert Gennadius: *Excepit ex sanctis Scripturis lecticnes totius anni festis aptas diebus, responsoria, etiam Psalmorum capitula temporum et lectionibus congruentia.* Id manifestum est etiam ex regula sancti Benedicti, cap. 14: *In sancto un festivitatis, vel omnibus solemnitatibus, sicut diximus Dominico die, agendum est, excepto quod Psalmi aut Antiphonæ, vel lectiones ad ipsum diem pertinentes dicantur.*

Nec valet quod dicit Illyricus Græcos tunc etiam habere unicam Missæ formam. Nam etsi liturgiæ Græcorum quas nunc habemus sint veluti quædam Missæ communes, tamen in eorum Euchologio aliisque eorum ritualibus diversæ Missæ pro festorum, solemnitatum et temporum diversitate reperiuntur.

Tandem Codex ms. unde suam Missam exscripsit Illyricus, non est adeo antiquus, siquidem ter in ea repetitur littera N., quæ vulgo ponitur loco nominis proprii, cum ejusmodi figura cœperit paulo ante annum post Christum natum millesimum. Nam in antiquioribus Codicibus mss., pro hac littera N., ponitur hæc nota III., cum transversa linea, ut videre est in antiquissimis nostris libris Sacramentorum mss. sancti Eligii, Rhome si et Rodradi, quemadmodum et in formulæ Marculphi, et in quibusdam aliis libris modo excusis, qui ex vetustissimis Codicibus mss. excusi sunt.

Dicit etiam Illyricus ante Caroli Magni ætatem Missas pro defunctis in usu non fuisse; sed facile convincitur^a ex concilio Vasensis II, can. 43, in quo contrarium apparet: *In omnibus Missis seu Mutuiniis, seu in quadragesimalibus, sive in illis quæ pro defunctorum commemoratione fiunt, semper Sanctus, Sanctus, Sanctus, eo ordine quomodo ad Missas publicas dicitur, dici debeat.* In Conc. Brac. I, can. 16: *Sed secundum sectam Priscilliani, festivitatem ipsius dici (Feria 5 in cœna Domini) ab hora tertia per Missas defunctorum, solum jejuniis, cedit, anathema sit.* Ibi enim prohibetur feria 5 in cœna Domini, hora tertia solum jejuniis Missas defunctorum celebrare; quod signum est illo die post nonam non solum jejuniis potuisse celebrari. Et in conc. Bracensi II, can. 10, ubi statuitur ne quis Missas mortuorum etiam post acceptum merum et oblationem audeat consecrare, ut a jejuniis Missæ celebrantur.

Nec interrogatio sancti Bonifacii, quam objicit Illyricus, nostræ sententiæ obesse potest; nam interrogatio sancti Bonifacii est tantum de oblationibus pro defunctis in Missa, non de Missis defunctorum, quales nunc celebramus. Quod objicit Illyricus, de communionem et oblationibus, non facit suam Missam 573 aliis antiquiorum, cum ista etiam habeantur in Missa Codicis Tiliiani, qui scriptus est tempore Henrici I, Francorum regis, ut dictum est.

998. Quando lavat manus. Hæc lotio manuum

exstat etiam in Missa ab Illyrico edita cum eadem A Oratione : *Largire sensibus nostris, etc.*

959. *Postea se incipit sandalia, etc.* In Missa Illyrici induitur pontifex ornamentis pontificalibus ; sed induendi ordo diversus est, diversæ Orationes ; et plura ornamenta videre est in Missa Illyrici, quæ sunt hujusmodi, alba, cingulum, præcinctorium, stola, subtile, dalmatica, casula, mappula, chirotheca, annulus, et rationale.

1000. *Deinde cantet cum circumstantibus, etc.* In Missa Illyrici habetur : *Hos Psalmos interim dum privatæ episcopus, circumstantes clerici cantent : Quam dilecta tabernacula ; Benedixisti, Domine, terram tuam ; Inclina, Domine, aurem tuam. Loco precum sequuntur alii quatuor Psalmi.*

1001. *Osculetur duos presbyteros, etc.* In Missa Illyrici : *Deinde in eodem loco presbyteris et diaconis eum deducenibus præbeat osculum pacis.*

1002. *Incipiens per se, etc.* Ita correxii. In Missa Illyrici sic habetur : *Et dum pervenit ad altare, imponat per se Antiphonam : Introibo ad altare Dei, etc., cum Psalmo Judica me, Deus, etc., et sequuntur aliæ preces.*

1003. *Aufer a nobis, etc.* In Missa Illyrici hæc Oratio præcedit Antiphonam Introibo ad altare Dei. *Post tō mentibus lege mereamur.*

1004. *Omnipotens Deus, qui me peccatorem, etc.* In Missa Illyrici habetur quidem hæc Oratio, sed recitatur ad osculum altaris.

1005. *Deinde cum osculabitur Evangelium, etc.* In Missa Illyrici : *Tunc salutat Evangelium dicens : Pax Christi, etc.*

1006. *Confessio sacerdotis ante altare.* In Missa Illyrici : *Post hæc secreto dicat hanc Confessionem : Suscipe Confessionem meam, unica spes salutis meæ, etc. Deinde sequuntur decem Orationes seu Apologiae in eadem Missa, quarum decima est hujusmodi : Deus, propitius esto mihi peccatori, etc., prout habetur in hac Missa Tiliiana, in qua dicitur ante altare antequam sacerdos incipiat Missam.*

1007. *Item Oratio interim, etc.* In Missa Illyrici : *Hæc sequens Oratio dicitur ab episcopo interim donec hymnus angelicus finiatur.* Sed habetur alia Oratio, seu Apologia, *Deus qui juste irasceris, etc.*

1008. *Post Collectam usque ad Evangelium.* In Missa Illyrici hæc habentur : *Finita anglica laude, Missalem Orationem dicat sacerdos ; deinde lectio recitetur ; et inter lectionem et Evangelium, id est tempore Gradalis et Alleluia, et sequentia, dicat episcopus hæc Orationes, Sed aliæ sunt Orationes, et numero exdecim, quarum nonnullæ sunt proluxæ satis. Oratio vero Missæ Tiliianæ : Deus, qui de indignis dignos facis, etc. In Missa Illyrici recitatur à pontifice, dum canitur Offertorium.*

1009. *Cum incensum, antequam legatur Evangelium, etc.* In Missa Illyrici : *Cum incensum antequam legatur Evangelium in thuribulum mittitur, dicat sacerdos : Odore cælestis inspirationis suæ, etc. Ubi sequitur Benedictio ejusdem : In nomine Domini nostri Jesu Christi benedicatur incensum istud, et acceptabile fiat in odorem suavitatis.*

574 1010. *Deinde inclinanti diacono dicat sacerdos, etc.* In Missa Illyrici : *Deinde inclinanti diacono se (adde, ad) Benedictioem Dei dicat : Benedictio Dei Patris omnipotentis, et Filii, et Spiritus sancti, descendat super te, et aperiat Christus Dominus os tuum, adigne idoneeque pronuntiandum sanctum Evangelium suum. Dominus Deus sit in ore tuo, etc. Sed prior Benedictio desideratur in Codice Tiliano. Sequitur in Missa Illyrici : Diaconus accipiendo vel osculando Evangelium dicat : Da mihi, Domine, sermonem rectum, et bene sonantem in os meum, ut placeant tibi verba mea, et omnibus audientibus propter nomen sanctum tuum in vitam æternam, Amen. Perlecto autem Evangelio diaconus dicat : Per istos sermones sancti Evangelii tui indulge mihi,*

Domine, omnia peccata mea ; et ceteri dicant Pax tibi.

1011. *Perlecto autem Evangelio, etc.* In Missa Illyrici paulo aliter : *Tunc allato incenso simulque Evangelio ad salutandum dicant : Per istos sermones Evangelii Domini, etc. Deinde in eadem Missa sequitur : Quando incensum offertur dicant singuli : Dirigatur oratio mea sicut incensum in conspectu tuo, Domine. Tunc sacerdos incipiat Symbolum, id est, Credo in unum Deum. Illud autem Symbolum est Constantinopolitanum, quod ibi integrum ponitur. In eadem Missa hæc sequuntur : Finito Symbolo apostolorum dicit sacerdos : Dominus vobiscum. Deinde lavat manus, hanc Orationem dicens : Largire sensibus nostris, etc., ut supra in Missa Tiliana.*

1012. *Cum autem ornatum fuerit altare, etc.* In Missa Illyrici : *Cum autem ornatum fuerit altare, antequam oblationes accipiat, hæc Orationes humilissime ante altare se flebiliter accusans dicat : Ante oculos tuos, Domine, etc. Hæc sequuntur aliæ sex Apologiae seu orationes, post quas in eadem Missa Illyrici sequitur : Tunc accedens ad altare, et osculando illud dicat : Oro te, Domine, omnipotens Deus, ut per merita sanctorum tuorum quorum reliquæ hæc continentur, eorum intercessionibus indulgere digneris mihi omnia peccata mea, qui vivis et regnas, etc. Nota hic ornari altare Evangelio dicto, id est sterni lintheaminibus, et pallis.*

1013. *Tunc convertat se, etc.* In Missa Illyrici : *Tunc convertat se suscipere oblationes presbyterorum aliorumque.*

1014. *Et dicat unusquisque hanc Orationem.* Cum offert suam Oblationem, ut in Missa Illyrici : *Quando quis oblationem in munus episcopi, vel presbyteri offert, dicat : Tibi Domino Creatori meo, etc., in fine additur, vivorum et defunctorum. Tum sequitur, pro semetipso et cuncto populo Christiano. Tibi Domino offero Hostiam placationis, etc. Pro rege et antistite nostro, et pro cuncto clero, et pro omni populo Christiano : Tibi Domino Creatori meo offero Hostiam placationis et laudis, etc. Episcopus vero vel presbyter oblationes accipiens dicat : Suscipe, sancta Trinitas, hanc Oblationem, quam tibi offert famulus tuus N., et præsta ut in conspectum tuum tibi placeat ascendat, qui vivis, etc. Post acceptas Oblationes a clero, vel plebe, accipiat diaconus de manu subdiaconi oblata, ita dicendo : Acceptum sit omnipotenti Deo et omnibus sanctis ejus sacrificium tuum. Veniensque diaconus ante episcopum offerens dicat hoc Offertorium : Suscipe, Domine, sancte Pater hæc Oblationem, etc. Et episcopus accipiens Oblationem a diacono dicat : Acceptabilis sit omnipotenti Deo oblata tua. Tunc puro corde offerat Domino oblata ita dicens : Suscipe, sancte Pater, omnipotens, æterne Deus, etc. Alia : Suscipe, clementissimo Pater, Hostias placationis, etc.*

1015. *Accuset se prius flebiliter.* In Missa Illyrici supra : *Se flebiliter accusans dicat.*

575 1015. *Ante conspectum divinæ Majestatis tuæ, etc.* Habetur supra in Missa Illyrici quarta inter Apologias seu Orationes, quæ ibi a sacerdote recitantur, cum ornatum fuerit altare, antequam oblationes accipiat.

1017. *Tunc puro corde offerat Domino, etc.* In Missa Illyrici sic habetur : *Istæ Orationes, cum Oblationes offeruntur ad altare, dicendæ sunt ; et est hæc prima quotidiana generalis : Suscipe, sancta Trinitas, hæc Oblationem quam tibi offero in memoriam incarnationis, nativitalis, etc.*

1018. *Suscipe, sancta Trinitas, etc.* Hæc Oblationis Oratio quinta est in Missa Illyrici.

1019. *Suscipe, sancta Trinitas, etc.* Secunda hæc Oblationis Oratio prima est in Missa Illyrici.

1020. *Suscipe, sancta Trinitas, etc.* Tertia hæc Oblationis Oratio octava est Missæ Illyricianæ.

1021. *Anima.* In Missa Illyrici legitur salute.

1022. *Suscipe, sancta Trinitas, etc.* Quarta hæc

Oblationis Oratio decima est Missæ Illyrici, quæ tamēn est pro unico defuncto.

1023. *Adjungi.* In Missa Illyriciana legitur *coadjuvanti*. Tandem in Missa Illyrici post quartam Oblationis Orationem, seu offerendam sequitur *Apologia sacerdotis*: Suscipe confessionem meam, unica spes salutis meæ, etc., ut supra in Missa Tiliiana. Sequitur in eadem Missa Illyrici: *Tunc imponat oblatam altari, et dicat*: Sanctifica, Domine, hanc Oblationem, ut nobis Unigeniti Filii tui Domini nostri Jesu Christi corpus fiat. *Deinde diaconus accipiat a subdiacono vinum cum aqua in calice dicens*: Deus qui humanæ substantiæ dignitatem, etc.

1024. *Tunc diaconus calicem offerat, etc.* In Missa Illyrici: *Tunc diaconus offerat calicem super altare, et episcopo dicat*: Immola Domino, etc.

1025. *Episcopus calicem offerens Domino dicat*: In Missa Illyrici: *Et sacerdos calicem offerens dicat offerentium istud*: Offerimus tibi, Domine, calicem Salutaris, et deprecamur clementiam tuam, etc., ut in *Missali Romano*.

1026. *Domine Jesu Christe, etc.* In Missa Illyriciana: *Domine Jesu Christe, qui in cruce passionis tua, etc.* In qua sequitur: *posito calice super altare dicat sacerdos*: Oblatum tibi, Domine, calicem sanctifica, ut nobis Unigeniti tui Domini nostri Jesu Christi fiat sanguis. Qui tecum, etc.

1027. *Ad miscendum vinum cum aqua. Deus qui, etc.* In Missa Illyrici: *Deinde diaconus accipiat a subdiacono, etc.* Deus qui humanæ substantiæ, etc.

1028. *Dignatus es, etc.* In Missa Illyrici, legitur: *Dignatus est fieri particeps Jesus Christus*. Porro de mixture aquæ cum vino consecrando supra eginus, Græci, in tante communionē, in sacrum sanguinem aquam ferventem infundunt, ut videre est in liturgiis sanctorum Basilii et Chrysostomi, tum quia aqua calida exivit e latere Christi, tum quia per ejusmodi aquæ fervorem intelligi volunt fervorem sancti Spiritus, ut docent Germanus Constantinopolitanus patriarcha in Theoria mystica, et Theodorus Balsamon ad canonem 31 sextæ synodi.

1029. *Tunc elevata manu benedicat utrumque.* In **576** Missa Illyrici: *Tunc benedicat utrosque elevata manu, et dicat*. Sed habetur alia Benedictio in hunc modum: *In nomine Patris, et Filii, et Spiritus sancti sit signatum, ordinatum, sanctificatum, et benedictum hoc sacrificium nostrum*. Sequitur: *adjungat, supple sequentem Benedictioem*: Veni, Sanctificator omnipotens, æternæ Deus, benedic hoc sacrificium tibi præparatum. Qui visis et regnas in sæcula sæculorum.

1030. *Postea incensum accipiens ponat in thuribulum, et dicat*: Per intercessionem sancti Gabrielis archangeli, etc. In Missa Illyrici: *Postea accipiens episcopus thus a diacono, ponat in thuribulum dicens*: Per intercessionem sancti Gabrielis archangeli, etc. In *Missali Romano* habetur tō *Michaelis*. In eadem Missa Illyrici sequitur: *Hæc Oratio dicenda est dum, incenso misso in thuribulum, ipsum thuribulum super panem et calicem circumducitur*. Memores sumus, æternæ Deus, Pater omnipotens, gloriosissimæ passionis Filii tui, resurrectionis etiam ejus, et ascensionis ejus in cælum, etc.

1031. *Tunc ponat incensum super sacrificium, etc.* In Missa Illyrici proxime facta est mentio thurificationis oblatorum; tum sequitur: *Circumiens autem altare cum incenso episcopus aut presbyter dicat*: Incensum istud, etc. Sequitur, Dirigatur oratio mea sicut incensum in conspectu tuo, Domine.

1032. *Quando odor ejusdem incensi, etc.* In Missa Illyrici: *Quando odor incensi porrigitur sacerdoti, dicat unusquisque*: Accendat in nobis, etc.

1033. *Tunc sacerdos humillime convertat se, etc.* In Missa Illyrici: *Tunc sacerdos humillime se convertat ad circumstantes dicens*: Orate pro me, fratres et sorores, ut memini ac vestrum sacrificium acceptum fiat Deo omnipotenti ante conspectum suum.

1034. *Tunc dicatur a singulis, Orant pro te, etc.* In

A Missa Illyrici: *Tunc respondeatur a singulis*: Suscipiat omnipotens Deus de manibus tuis sacrificium, et Orationes tue ascendant in memoriam ante Dominum, ipseque te exaudiat, qui te constituit intercessorem pro peccatis nostris. Oreat pro te sancti et electi Dei, etc. Immola Domino sacrificium laudis et re tde Altissimo vota tua. Exaudiat te Dominus orantem, miseretur tui, etc. *Tunc convorsus sacerdos ad altare fundat pro semetipso hanc Orationem ante Secreta*: Domine Jesus Christe, fides et fiducia nostra, etc. *Tunc incipiat Secreta*; quibus finitis et Præfatione dicta, quando alii, Sanctus, Sanctus, Sanctus, decantant, hæc Oratio cursim dicenda est a sacerdote: Domine Deus, qui non mortem, sed penitentiam desideras peccatorum, etc., ut supra in Apologiis. *Hæc Oratione finita antequam sacramenta incipientur, iterum se commendet Domino dicens*: Facturus memoriam salutis Hostiæ totius mundi. Illic tō *Secreta*, in p'urali, est Oratio quam vulgo *Secretam* vocamus, olim *Super oblata*, ex quo **B** vocabulo etiam colligitur non adeo esse antiquum Codicem ms. unde hunc Missæ ordinem excerpit Illyricus.

1035. *Postquam sacerdos Te igitur incipit, diaconi et subdiaconi, etc.* In Missa Illyrici: *Deinde cum summa reverentia incipiat Te igitur, et ministri stantes in gradibus cantent istos Psalmos, usque dum Te igitur finiat*. Exaudiat te Dominus, etc. *Deinde preces*: Salvum fac servum tuum, etc. *Oratio pro sacerdote*: Gaudeat, quæsumus, Domine, famulus tuus. *Alia communis*: Precibus nostris, quæsumus, Domine, etc. Sequitur, *infra actionem*: Inprimis una cum famulo tuo papa nostro N. etc. Memeto, Domine, famulorum famularumque tuarum, cunctorum scilicet consanguinitate mihi met, etc. **577** Hanc igitur Oblationem humilitatis meæ et devotionis, quam tibi offero pro peccatis meis, etc. Quam Oblationem tu, Deus, in omnibus, quæsumus, Domine, etc. *Istud præfer in eodem canone, quando concilium, vel consilium aliquod agitur, postquam dixeris Æterno Domino vivo et vero*. Hanc igitur Oblationem, quam tibi offerimus, pro hujus negotii qualitate, de quo in præsentī disputat omnis actione ventilatur, etc. Communicantes et memoriam venerantes. *Pro semetipso*: Memento mei, Domine, et miserere mei; multi enim et mali sunt languores mei, etc. Nobis quoque peccatoribus. *Pro salute vivorum et mortuorum*: Memento etiam, Domine, famulorum famularumque tuarum, etc. *Illic recites nomina quorum velis*. Istis et omnibus in fide catholica quiescentibus locum pacis et quietis indulgeas deprecamur. Per Christum Dominum nostrum. Nobis quoque peccatoribus. Memento etiam, Domine, famulorum famularumque tuarum N., qui nos præcesserunt cum signo fidei, etc. Nobis quoque peccatoribus. Illic ordo Missæ Illyricianæ, in quibus recitatio nominis papæ notanda est, quemadmodum etiam exstat in omnibus Sacramentariis nostris tam nss. quam excusis, juxta decretum concilii Vicensis II, can. 4: *Et hoc nobis visum justum est, ut nomen Domini papæ, quicumque Sedi apostolicæ præfuerit, in nostris Ecclesiis recitetur*.

1036. *Expleta Secreta.* Per Secretam hoc loco intelligitur Oratio mystica *Te igitur, etc.* Ita loquitur ordo Missæ Illyricianæ, *exple a Secreta*. Quæ quidem Oratio cum verbis consecratoriis olim in quibusdam locis alta et clara voce proferebatur, ut testatur Joannes Moschus, cap. 295 Prælii spiritalis: *Ἐπειδὴ δὲ ἐν τισὶ τόποις ἔκφωνεῖν μὲν ἄλλως σὺν ἁγίοις οἱ πρεσβύτεροι, εὐρίθασαν τὰ παιδία τὴν εὐχὴν τῆς ἁγίας ἀναφορᾶς ἐμαρτύροντα*. Hic est: Quoniam in quibusdam locis clara voce pronuntiare solent Orationem oblationis presbyteri, factum est ut eam pueri didicerint. Id patet etiam ex liturgiis sanctorum Jacobi et Marci, sanctorum Basilii et Joannis Chrysostomi, in quibus verba consecratoria elata voce pronuntiantur, et in his chorus, in illis populus respondet Amen. Quod

etiam fiebat olim in Ecclesia Ambrosiana, siquidem A ejusdem responsionis Amen ad verba consecratoria nemini sanctus Ambrosius libri De his qui mysteriis initiantur cap. 9 : Ante Benedictionem verborum celestium alia species nominatur, post consecrationem corpus Christi significatur. Ipse dicit sanguinem suam. Ante consecrationem aliud dicitur, post consecrationem sanguis nuncupatur. Et tu dicis Amen, hoc est, verum est, etc.

1037. *Oratione Dominica, etc.* In Missa Illyrici : *Et Oratione Dominica, cum dixerit Pax Domini sit semper vobiscum, misceatur corpus dominico sanguini, et dicatur : Hæc sacrosancta commistio corporis et sanguinis, etc. Sequitur : Fiat commistio et consecratio corporis et sanguinis Domini nostri Jesu Christi omnibus accipientibus nobis in vitam æternam.*

1053. *Postquam autem benedictio episcopalis expleta est, etc.* In Missa Illyriciana : *Non mittat episcopus in calicem partem oblatæ, ut presbyteri solent; sed expectet donec finita Benedictione episcopus communicare debeat; et tunc accipiens partem, quam antea fręgerat, tenensque super calicem immittat dicens : Sacri Sanguinis commistio, etc. Sequitur Oratio : Concede, Domine Jesu Ch iste, ut sicut hæc sacramenta corporis et sanguinis tui fidelibus tuis ad remedium contulisti, e c. Post hæc dicta osculetur altare dicens : Domine Jesu Christe, qui dixisti apostolis tuis pacem relinquo vobis, etc. Deinde convertat se ad circumstantes, pacemque ferat dicendo : Habete vinculum pacis et charitatis, ut apti sitis sacrosanctis mysteriis. Et ipsi in vicem se pacificando dicant : Pax Christi et Ecclesiæ abundet in Cordibus nostris.*

1039. *Quando Corpus Domini in manus accipit, etc.* In 578 Missa Illyrici : *Quando corpus dominicum in manus accipit, dicat Panem cœlestem, etc.*

1040. *Perceptio corporis tui, etc.* In Missa Illyrici sequitur Oratio : *Perceptio corporis tui, Domine Jesu Christe, etc. Alia : Fiat mihi, obsecro, hoc sacramentum tuum. Cum corpus sumitur : Corpus Domini nostri Jesu Christi sit mihi remedium sempiternum in vitam æternam.*

1041. *Quando calicem accipit, etc.* In Missa Illyrici : *Quando calicem in manus accipit sacerdos dicat : Quid retribuam Domino, etc. Sequitur Oratio, communicatio et confirmatio corporis, etc.*

1042. *Domine Jesu Christe, etc.* In Missa Illyrici : *Post perceptam communionem : Domine, Jesu Ch iste, Filii Dei vivi, etc., ut in Missali Romano, uno aut altero vocabulo mutato. Alia : Corpus tuum, Domine, quod accepi, et calix quem potavi, adhæreant in visceribus meis; et præsta ut nulla ibi remaneat peccati macula, ubi tua sancta introierunt sacramenta. Deinde presbyteris et diaconibus corpus in manus accipientibus, et communicantibus dicitur singulis : Pax tecum. &c. Et cum spiritu tuo. Alia : Verbum caro factum est, et habitavit in nobis. Calicem vero cum sacrosancta communionem dando, unicuique dicat : Perceptio Corporis et Sanguinis, Domini nostri Jesu Christi sanctificet corpus et animam tuam in vitam æternam. Amen.*

In his autem, primo nota dari corpus dominicum presbyteris et diaconibus communicaturis in manus, juxta morem Ecclesiæ antiquæ, quem videre est in Ordine Romano, in ordine processionis, quando episcopus festivis diebus Missam celebrare voluerit : *Presbyteri vero, et diaconi osculando episcopum corpus Christi ab eo manibus accipiant, in sinistra parte altaris communicaturi. Subdiaconi vero osculando manum episcopi, ore accipiunt corpus Christi ab eo.* Sed præcis Ecclesiæ temporibus omnes fideles corpus Christi acceptum manu ori inferebant, ut clarum est ex Eusebio, lib. vii Hist. ec l. cap. 8 : *Καὶ τραπέζῃ παραστάντι, καὶ χεῖρας εἰς ὑπόδοχὴν τῆς ἁγίας τροφῆς πορεύοντα,* id est, qui mensæ astrisset, et manus ad susceptionem sacri alimenti porrexisset; sancto Cyrillo

A Hiero-olymitano mox citando; sancto Basilio, epist. 28^a, ad Cæsariam patriciam, *καὶ γὰρ καὶ ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ ὁ ἱερεὺς ἐπιδίδωσι τὴν μερίδα, καὶ κατέχει αὐτὴν ὑποδέχουενος μετὰ ἑξουσίας ἁπάσης καὶ οὕτω προσέρχει τῷ στόματι τῆ ἰδία χειρὶ.* Id est : Nam et in ipsa ecclesia sacerdos partem illam tradit, et illam apprehendit qui percipit, cum omni libera potestate, et sic in manu sua eam ori ingerit. Ex sancto Augustino, lib. ii adversus litteras Petilianæ, cap. 23 : *Cui pacis osculum inter sacramenta copulabatis, in cujus manibus Eucharistiam ponebatis, cui vicissim danti porrigebatis.* Ex Codino, libro de Officiis Constantinopolis : *Ὁ δὲ πατριάρχης μετὰ κοινωνίᾳ τοῦ τιμίου σώματος, δίδωσι τῷ βασιλεὶ εἰς χεῖρας μερίδα τοῦ διαποτικῆ σώματος.* Id est : Patriarcha postquam communicavit, dat imperatori in manus partem dominicæ corporis.

M dum accipiendi tradit sanctus Cyrillus Hiero-olymitanus, catechesi 5 inystagogica : *Accedens autem ad communionem non expansis manuum volis accede, neque cum disjunctis digitis : ἀλλὰ τὴν ἀριστερῶν θρόνον ποιήσας τῇ δεξιᾷ ὡς μελλούσῃ βασιλεῖα ὑποδέχουσα καὶ κοιλίας τὴν παλάμην δεξιῶν τὸ σῶμα τοῦ Χριστοῦ,* id est : Sed sinistram veluti sedem quandam subijcias dexteræ, quæ Regem susceptrura est, et concava manu suscipe corpus Christi. Mulieres non nuda manu, sed supposito luteo accipiebant. Sanctus Augustinus, serm. 25 : *Omnes mulieres exhibent nitida linteamina, ubi corpus Christi accipiant.* Quod quidem corpus Christi, aut statim ori inferebant; aut donum, ibi communicaturi, deferebant, ut planum est ex Tertulliano, lib. de Oratione sub finem : *Accepto corpore Domini et reservato, utrumque salvum est, et participatio sacrificii et executio officii.* Sanctus Basilius, epist. citata, dicit morem communicandi in suis aedibus viguisse tantum tempore 579 persecutionis paganice; et sua ætate usitatum fuisse in monasteriis, et Alexandria, et in Ægypto. Qui mos tamen perseverabat Seleuciæ circa annum Christi 550, ut constat ex Joanne Moscho, cap. 79 Limonarii, ubi narratur de quodam servo qui feria 5 in Cæna Domini, cum sumptam Eucharistiam in ecclesia in armario domus heri sui inclusisset, ea visa est in viridantes spicas commutata. Romæ etiam usitatus erat sancti Hieronymi tempore, ut patam est ex ejus Apologia ad Pammachium : *Scio Romæ hanc esse consuetudinem, ut fideles semper Christi corpus accipiant, quod nec reprehendo, nec probò, unusquisque enim in suo sensu abundet; sed ipsorum conscientiam convenio qui eodem die post coitum communicant, et juxta Perisium, sat. 2 :*

.... Noctem flumine purgant.

Quare ad martyres ire non audent? quare non ingrediuntur ecclesias? an alius in publico, alius in domo Christus est? quod in ecclesia non licet, nec domi licet. Nihil Deo clausum est, et tenebræ quoque lucent apud eum. Et sane fuit hæc Romanorum consuetudo, ut nocturno concubitu sen illicito a polluti, crastina die ecclesiam non adirent, eo quod eos divina maneret ultio, ut videre est apud sanctum Gregorium, lib. i Dialog., cap. 10.

Notandum secundo in hac Illyrici Missa non dari tantum sanguinem presbyteris et diaconibus, sed corpori Christi commistum.

1043. *Cooperante Sanctorum. Locus corruptus, lege Cooperante Spiritu sancto.*

1044. *Domine, sancte Pater, etc.* In Missa Illyrici supra : *Alia ad utrumque : Domine sancte, Pater omnipotens, æterne Deus, da mihi corpus et sanguinem Filii tui ita sumere, etc. Cum sanguis sumitur : Sanguis Domini nostri Jesu Christi custodiat me in vitam æternam.*

1045. *Deinde cum cœperit communicare clerum et populum, dicat singulis : Perceptio, etc.* In Missa Illyrici : *Populo communicando dicat : Corpus et sanguis*

^a Legendum etiam licito, ut patet ex duplici Hieronymi et Gregorii testimonio.

Domini nostri Jesu Christi prosit tibi in remissionem omnium peccatorum, et in vitam æternam. Amen. *Deinde dum communicant, dicat*: Ignosce, Domine, quod rogare compellor, etc. Hæc Apologia habetur supra inter alias Apologias Codicis sancti Eligii, quam tum recitat sacerdos dum clerus et populus communicant, id est comedunt id quod sibi a sacerdote in os immisum est. Non enim potuisset sacerdos hanc Orationem seu Apologiam recitare, simulque singulis dicere, *Corpus et sanguis*, etc. Sequitur: *Post perceptam communionem*: Quod ore sumpsimus, mente capiamus, etc. In Missali Romano dicitur *paramente*, etc. In Missa Illyrici sequitur *Oratio*: Obsecro te, piissime omnium auxiliator, etc. *Alia*: Conservere nos, Domine, munera tua, et æternam vitam tribuant nobis. Per. *Alia*: Custodi intra nos, Domine, gloriæ tuæ munus, ut adversus omnia presentis et futuri sæculi mala, Eucharistiæ, quam percepimus, viribus et virtute muniamur. Qui vivis. *Alia*: Præsta, Domine Jesu Christe, Fili Dei vivi, ut qui corpus et sanguinem proprium, pro nobis indignis datum edimus et bibimus, fiat nobis ad salutem, et ad redemptionis remedium sempiternum omnium criminum nostrorum. Per.

1046. *Perceptio corporis Domini*, etc. Formula est dandæ communionis, quæ varia fuit pro ratione temporum. Tempore sancti Gregorii I, hæc erat usitata, *Corpus Domini nostri Jesu Christi conservet animam tuam*, ut videre est apud Joannem Diaconum, lib. II de Vita sancti Gregorii, cap. 41. Cui post mysteria traditurus cum diceret: *Corpus Domini nostri Jesu Christi conservet animam tuam*. Apud Alcuinum, cap. de Sabbato sancto, hæc reperitur: *Corpus Domini nostri Jesu Christi custodiat te 580 in vitam æternam, amen*, ut in Codice ms. monasterii sancti Remigii, in ordine de visitatione infirmorum. In Codice Ratoldi, ubi agitur de visitatione infirmorum hæc reperire est: *Corpus et sanguis Domini nostri Jesu Christi in vitam æternam te perducatur, et in die judicii ad sanctam requiem te resuscitet*. In Codice Tiliano, in ordine de visitatione infirmorum hæc habetur: *Corpus et sanguis Domini nostri Jesu Christi custodiat animam tuam in vitam æternam, amen*. Quæ est nostra vulgaris, si dempseris τὸ et sanguis. *Alia* fuit olim in Gallia tempore Roberti regis, videlicet: *Corpus Domini nostri Jesu Christi sit tibi salus anime et corporis*, ut manifestum est ex Helgildo in ejus Vita: *Præstuli curam de Domino non bene sentienti et querenti pro quibusdam causis probationem in corpore Domini nostri Jesu Christi, indigne tulit rex amator bonitatis. Cum sit tibi lumen scientiæ, et luceat in te lumen sapientiæ, miror qua ratione quæsieris, pro tuis nequissimis imperiis, et pro infestato Dei odio quod erga Dei servos habes, examinationem in corpore et sanguine Domini; et cum hoc sit quod a dante sacerdote e dicitur, Corpus Domini nostri Jesu Christi sit tibi salus anime et corporis, cur tu temerario ore et polluto dicas: Si dignus es, accipe.*

Sed apud antiquos Patres non erant usitatæ ejusmodi formulæ; sed sacerdos porrigens Eucharistiam dicebat, *Corpus Christi*, et accipiens respondebat Amen, ut clarum est ex sancto Ambrosio, lib. IV de Sacramentis, cap. 5: *Ergo non otiose cum accipis, tu dicis Amen. Dicit tibi sacerdos, Corpus Christi; et tu dicis Amen, hoc est, verum. Quod constetur lingua, teneat affectus*. Ex sancto Augustino, serm. ad infantiles, de Sacram.: *Vos estis corpus Christi et membra, mysterium vestrum in mensa Domini positum est, mysterium Domini accipitis. Ad id quod estis A et respondetis, et respondendo subscribitis. Audis ergo Corpus Christi, et respondes Amen. Ex lib. VIII Constitutionum apostolicarum, cap. 13: Atque episcopus tribuat oblationem, dicens: Σώμα Χριστοῦ, καὶ ὁ δεχόμενος λέγει, ἀμήν, id est, Corpus Christi, et accipiens dicat Amen. Diaconus vero retineat calicem, et tribuat dicens: Αἷμα Χριστοῦ ποτήριον ζωῆς, ὁ δὲ πίνων λέγει, ἀμήν, id est, Sanguis Christi poculum salutis, et bi-*

bens dicat Amen. Ex Cyrillo Hierosolymitano, catech. 5 inystag.: καὶ κοιλίας τὴν παλάμην δέχων τὸ σῶμα χριστοῦ, ἐπιλέγων ἀμήν, id est: Et concava manu suscipe corpus Christi, subjungens Amen. Id etiam videre est in epistola Cornelii papæ ad Fabium episcopum Antiochenum pontificem, de Novato schismatico, apud Eusebium, lib. VI Hist. eccl. cap. 35. Etenim Novatus, ut tibi narratur, cum suis Eucharistiam porrigeret, ab eis per sacramentum exigere solebat quod nunquam ab se desicerent, neque ad partes Cornelii transirent: καὶ ἀπὸ τοῦ ἐπιπέιν λαμβάνοντα τὸν ἄρτον ἐαυτῶν, τὸ ἄμην, οὐκ ἔτι ἀνήϊον πρὸς κοινήλιον, λέγει, id est: Et qui illum panem accipit, pro Amen, quod dicere debet, hoc dicit, Non deinceps ad Cornelium revertar.

1047. *Finita Missa*, etc. In Missa Illyrici: *Postquam diaconus dixit* He Missa est, *veniat sacerdos ante altare, et eo osculando dicat*: Placeat tibi, sancta Trinitas, etc., ubi habetur etiam *sit tibi placens, pro tibi sit acceptabile*.

1048. *Alia Oratio: Meritis*, etc. In Missa Illyrici: *Finita Missa accedat ad altare, dicens*: Meritis et intercessionibus beatæ Mariæ semper virginis, et istorum, atque omnium sanctorum miseretur nostri omnipotens Deus, qui vivit et regnat.

1049. *Expletis omnibus, episcopus*, etc. In Missa Illyrici: *Expletis omnibus, episcopus de altari ad sacrarium rediens cum diaconibus, et cæteris quibus voluerit, cantet hymnum trium prerorum*: Benedicite, omnia opera. Laudate Dominum, omnes gentes. Laudate Dominum in sanctis ejus.

1050. *Postea preces: Confiteantur*, etc. In 581 Missa Illyrici, et preces: Confiteantur tibi, Domine, omnia opera tua. Exsultabunt justi in gloria. Exsultent justi. Non nobis, Domine, non nobis. Sacerdotes tui induantur justitia. Non intres in iudicium cum servis tuis. Domine, Domine Deus virtutum, etc.

1051. *Deinde Oratio, Deus qui tribus pueris*, etc. In missa Illyrici, sequitur oratio: Deus, quem omnia opera benedicunt, etc. *Alia*: Deus, qui tribus pueris mitigasti flammam ignium, concede propitius per intercessionem eorum, et merita omnium sanctorum tuorum, ut nos famulos tuos non exurat flamma vitiorum atque tormentorum. Per. *Alia*: Actiones nostras, quæsumus, Domine, aspirando præveni, etc.

Et hæc quæ notanda erant de Missa Tiliana, deinde illius collatione cum Missa Illyrici: ex qua patet, si plures Apologias exceperis et paucos quosdam ritus, Missam Tilianam Illyricianæ Missæ esse quam simillimam.

1052. *Maurilio venerabili*, etc. Sanctus Maurilius Rothomagensis archiepiscopus Rhebenis ortus est, Leodii operam litteris navavit, Florentiæ in Italia Deo sub regulæ sancti Benedicti militavit, et invidia quorundam monachorum, qui ejus sanctimoniam æquo animo ferre non poterant, in Normaniam, ut eorum insidias fugeret, secessit, ubi a monachis Fiscanensibus in fratrem receptus est, et tandem archiepiscopus Rothomagensis ordinatus est, obiitque anno Christi 1067. De eo agunt Guillelmus Gemmeticensis, lib. VII Hist. Norm., cap. 26 et 36. Ordericus Vitalis, lib. IV et V Hist. eccl., et Guillelmus Malmesburiensis, lib. V de Gestis Regum Angliæ.

1053. *Joannes Abrincatensis*. Hic Joannes Abrincatensis episcopus, postea Rothomagensis, filius fuit Rudulphi comitis Bajocensium fratris uterini Richardi Senioris ducis Normannorum: *Vir ingenuitate plurimum conspicuus, sapientiori spiritali feliciter imbuitus, prudentia sæculari summe præditus*, inquit Guillelmus Gemmeticensis. Primo fuit episcopus Abrincatensis; deinde, defuncto sancto Maurilio, archiepiscopus Rothomagensis, cum sedem Abrincatensem rexisset septem annis, et tribus mensibus. Præfuit concilio Rothomagensi, quod anno Domini 1072 in eadem urbe celebravit; obiit anno Domini 1079. De eo agunt Guillelmus Gemmeticensis, lib. VII, cap. 38 et 44,

Hist. Norm., et Ordericus Vitalis. lib. III, IV et V, A. Hist. eccl.

1053. *In vestiario.* Vestiarium locus est vestimentis recondendis idoneus. Sed proprie in quo custodiuntur regis seu imperatoris vestimenta. Manuel Moschopulus, lib. de schedis: *βίττια παρὰ Ῥωμαίους τὰ ἱμάτια* ἐξ ὧ τὸ βεστῆριον κυρίως, ἐν ᾧ τὰ βασιλικὰ ἑδῶματα φυλάσσονται, id est: Vestes apud Romanos sunt indumenta, ex quo vestiarium proprie, in quo regie vestes servantur. At hoc loco vestiarium est sacrarium seu secretarium, in quo non solum vasa sacra, sed etiam sacra Ecclesie vestes reconduntur. Ita in restitutione Ebbonis archiepiscopi Rhemensis: *Ductus est etiam sæpe dicitur Ebbo episcopus in vestiarium et indutus episcopalibus vestimentis; similiter et alii episcopi processerunt cum eo ad celebrationem Missæ.* Quemadmodum olim in vestiario non solum imperatoris vestes, sed etiam vasq. aurea et argentea, quæ dabantur in Missis, custodiebantur, ut clarum est ex Codino, lib. de Officiis aulae.

1055. *Diaconum et subdiaconum osculetur sacerdos.* Idem videre est supra in Missis Tiliava et Illyrici.

1056. *Surgens.* Nempe sacerdos.

1057. *Sacerdoti medium altaris drosulanti.* Osculum altaris videtur in Missa Illyrici.

1058. *Sessio episcopi juxta decreta Urbani papæ,* etc. Vide supra, in Observationibus.

582 1059. *Ceroferarii vero,* etc. Ex hoc colligitur alios preste luisse ceroferarios, quia in Processione episcopi ad altare unus duntaxat præibat ceroferarius.

1060. *Sicque præcedentibus ceroferario,* etc. Hic unicus exstat ceroferarius qui præceat Evangelio, tamen paulo post dicitur: *Candelabra extinguantur.* Quare aut legendum est τὸ ceroferariis, aut τὸ candelabrum extinguantur. Ex antiquo Ecclesie instituto accenduntur luminaria ad lectionem Evangelii in Missa. Idque testatur de Orientali Ecclesia sanctus Hieronymus, lib. II contra Vigilantium: *Nam et absque martyrum reliquiis per totas Orientis Ecclesias, quando legendum est Evangelium, accenduntur luminaria, jam sole rutilante, non utique ad fugandas tenebras, sed ad signum lætitiæ demonstrandum.* Hujus ritus meminit Aleminus, de divinis Officiis, cap. Quid significent vestimenta.

1061. *Offerenda.* Est illa Antiphona quam vulgo Offertorium dicimus. Ita sumit Aleminus cap. citato.

1062. *Versus sequatur.* Supra in Missa pro infirmo, post visitationem infirmorum Codicis ms. monasterii sancti Remigii, duo Versus sequuntur Offertorium. Quo spectat illud Alemini lib. de divinis Officiis, cap. de Celebratione Missæ: *Sequitur deinde Offerenda, quæ inde h. c. nomen accepit, quod tunc populus sua munera offert. Sequuntur Versus advertendo dicti, quod in Offerendi revertantur, dum repetitur Offerenda.*

1063. *Aqua mista vino populus adunatur Christo.* Ex sancto Cypriano, epist. 63: *Quando autem in calice rino aqua miscetur, Christo populus adunatur; et credentium plebs ei in quem credidit copulatur et conjungitur.*

1064. *Sacerdos Oblationem ita componat,* etc. Ita Ivo Carnotensis, epist. 253: *Hostia quoque quæ juxta calicem consignatur sic debet esse posita, ut sua et calicis positio dextram Christi latus representet, de quo manavit sanguis redemptionis, et aqua baptismatis.*

1065. *Tunc coram altari inclinatus sacerdos solus,* etc. Dicendo unam ex Apologiis. In Missa Illyrici habetur hæc Apologia, seu Oratio: *Domine Jesu Christe, fides et fiducia nostra,* etc. Sed dicitur a sacerdote postquam populum de Oratione dimittit.

1066. *Oblata quatuor partes calicis tangat,* etc. Ivo Carnotensis, epist. citata: *Cum vero cum Hostia jam consecrata intra vel supra calicem signum crucis imprimatur a latere calicis orientali usque ad occidentalem, et a septentrionali usque ad australem, hoc figurari intelligimus, quod ante passionem Dominus discipulis suis prædixit: Cum exaltatus fuero a terra, omnia traham ad me ipsuum.*

1067. *Item Oratione finita.* Ita in aliis Ordinibus, ut supra notatum est in Missa Ratoldi his verbis, *per ipsum et cum ipso,* etc. a Pontifice pronuntiatis.

1068. *Uterque calicem levant.* Levatur calix a sacerdote et diacono simul et deponitur. Verum non solus calix, sed etiam Hostia, in patena calici superposita videlicet ut planum est ex Ivone Carnotensi, epist. citata: *Cum autem panis et calix adhibito diacono elevatur, ex alio Christi corporis in cruce commemoratur.* Et infra: *At cum, cooperante diacono, calix deponitur, et Hostia in suo loco reponitur,* etc. In Missa Ratoldi, et Ordinibus Rom. supra citatis, hæc exaltatio fit a solo diacono, seu archidiacono. At in Ordine secundo levatur a pontifice et diacono.

1069. *Per Diaconum Joseph exprimitur,* etc. Hæc 583 ita breviter exprimit Ivo Carnotensis, epist. supra citata: *Hoc commemoratur quod Joseph et Nicodemus, accepta licentia a Pilato, corpus Christi de cruce deposuerunt, et venerabiliter sepulture mandarunt.*

1070. *Officium consecrationis perficiat.* Consecratio hoc loco non sumitur pro consecratione oblatarum (hoc est panis et vini); jam enim consecratae sunt, sed pro ipso mysterio liturgico, quod perficiendum est per fractionem, commistionem et communionem; et ita sumitur vocabulum paulo post repetitum.

1071. *Qui mantili indutus tenerat.* Locus corruptus: deesse videtur τὸ patenam, ut ex sequentibus manifestum est.

1072. *Fiat commistio.* Deest τὸ consecratio, ut in Missis Ratoldi, et Tiliava.

1073. *Vaticum.* Pro ægrotis periclitantibus, ut ex sequentibus clarum est: *Tertiam quæ remanet in altari vocat sancta Ecclesia vaticum morientis.*

1074. *Juxta definitionem concilii Tolatani.* Puto hic esse lapsum memorie; nam id in aliquo concilio Toletano me legisse nunquam memini. Prohibitio exstat in concilio Bracarenensi III, ut supra notavi.

1075. *Excepto populo, quem intincto pane,* etc. Hoc intelligitur in Missa solemnī, quæ olim illis temporibus fere unica celebrabatur, et tunc propter multitudinem populi communicantis cum periculo esset ne sanguis Christi diaderetur, corpus sanguini intinctum, non separatim a sanguine dabatur. Dicitur id necessitate fieri, non auctoritate, quia nullum antea concilium id permisit tali occurrente necessitate. Et concilium Claramontanum, quod juxta exemplar Antonii Augustini hoc permittere videtur, nondum celebratum erat, quia hic Joannes Abrincatensis episcopus obiit anno Christi 1079, et concilium Claramontanum celebratum est anno Christi 1035.

1076. *Postremo vero particulam, quæ in calice remansit,* etc. Sensus est ut, populo communicato, sacerdos particulam quam in calicem miserat, sumat; non tamen integram, ut reliquam partem diaconus et subdiaconus inter se dividentes sumunt.

1077. *Ad regem consecrandum, sive ad benedicendum.* Ea fuit antiqua pietas imperatorum et regum Christianorum, ut imperium seu regnum initiuri, id auspiciato facerent, cum se a saceris pontificibus sacro et solemnī ritu palam in ecclesia benedici et coronari voluerunt. Primus ex imperatoribus qui sacro et solemnī ritu a pontifice inauguratus est, fuit Theodosius Junior imperator Constantinopolitanorum optimus ac sanctissimus, qui a Proclo patriarcha Constantinopolitano coronatus est, ut testatur Theodorus, ecloga 2, sub finem: *Ἐστεφθεῖς ὑπὸ τοῦ αὐτοῦ Πατριάρχου,* id est, coronatus ab illo patriarcha. Nam supra illius ætatem nihil simile de imperatoribus Christianis legitur, ut arbitror. Justinus minor coronatus est ab Eutychio patriarcha, ut scribit Theophanes, lib. XVI, anno ab incarnatione Domini 558. De hac coronatione scribit Corippus, lib. II de ejusdem Justinī laudibus:

Postquam cuncta videt ritu perfecta priorum,
Pontificum summis plenaque ætate venustus
Astantem benedixit eum, coplique potestem

Exorans Dominum, sacro diademate jussit
Augustini sancira caput, summoque coronam
Imponens capiti feliciter...

Qui tamen antea prisco ritu in clypeo sublevatus fuerat, **584** ut canit supra eodem libro Corippus :

Quatuor ingentem clypeis sublimior orbem
Attollunt lecti juvenes, manibusque levatus
Ipse ministrorum supra stetit, ut supra rectus
Littera, quæ signo stabili non fluctat unquam,
Nominibus sacra tribus, qui viribus æquis
Imperium rexere suum....

Ubi per litteram intelligit J, quæ est prima nominis Justiniani littera, estque nominibus sacra tribus, nempe Justiniano majori, Justiniano et Justiniano minori. Et hæc de Justiniano minori coronatione. Post eum Tiberius imperator fuit etiam coronatus ab Euiychio patriarcha, ut docet supra citatus Theophanes, lib. xvii, anno Incarnationis Domini 571. Sic Mauricius imperator, et uxor ejus Augusta, die nuptiarum coronati sunt a Joanne patriarcha Constantinopolitano, ut scribit Theophylactus Simocatta, lib. i Hist. cap. 10 : καὶ ἄρα καὶ τὸς κορυφὰς τῶν βασιλέων τοῖς στεφάνοις καθίδρυον, id est : Capitibusque Regis et Reginae coronas imponit. Heraclius imperator coronatus est a Sergio patriarcha in oratorio sancti Stephani in palatio sito. Coronata est eodem die Eudocia sponsa ejus in Augustam, et accepit uterque a Sergio patriarcha nuptiarum coronas ; et uno eodemque die imperator simul et sponsus ascenditur, inquit Theophanes, lib. xviii, anno ab Incarnatione Domini 602, et infra. Tertio anno imperii Heraclii coronata est Epiphania filia Heraclii a Sergio patriarcha in oratorio palatii. Eodem vero anno prima indictione coronatus est Heraclius junior filius Heraclii, qui et Constantinus, a prædicto patriarcha ; et sic deinceps alii multi, quos imitari sunt Christiani reges ; sed maxime Francorum reges, primusque eorum Clodoveus, ut clarum est ex testamento sancti Remigii, apud Flodoardum, lib. i Hist. Ecclesiæ Rhemenis, cap. 18. Ivo Carnotensis, epist. 79, scribit post Clodoveum nepotes ejus Charibertum et Guntramnum ab episcopis suarum provinciarum sacros fuisse.

1078. *A vobis perdonari petimus*, etc. Ita in Ordine ms. sancti Germani a Pratis prope Lutetiam Parisiorum ; habeturque in coronatione Ludovici secundi inter capitula Caroli Calvi, sed fusius. Ita etiam in coronatione Henrici IV, dicti Magni, Francorum regis, descripta a reverentissimo Nicolao Thuano episcopo Carnotensi, qui eundem Henricum Carnoti in regem unxit. *Perdonari* est concedi. Cum autem hic dicimus coronationem Henrici IV descriptam fuisse a Nicolao Thuano episcopo Carnotensi, non intelligimus formulas, Orationes consecrationis, et similia fuisse ab eo composita, quas ille sumpsit ex antiquo aliquo Codice ms., sed ab eo compositum fuisse libellum omnes ritus qui in coronatione præfati regis observati sunt continentem.

1079. *Per rectum*. Rectum est rectitudo regni, quæ habetur infra in fine consecrationis.

1080. *Responsio regis : Promitto vobis et per dono*, etc. Ita in Ordine ms. monasterii sancti Germani a Pratis, et in præfata coronatione Henrici IV. In coronatione Ludovici secundi, quam inter capitula Caroli Calvi imperatoris reperire est, fusius habetur. In Ordine Romano rex facit fidei professionem ; similiter imperator Constantinopolitanus, apud Codinum, in libro de Officiis aulae Constantinopolitaneæ.

1081. *Deinde alloquantur duo episcopi populum in ecclesia, inquirentes*, etc. Hanc locutionem episcoporum ad populum in ecclesia, qui de ejus consensu quærent, videre est in Ordinibus Rom. et sancti Germani a Pratis, in consecratione secunda Caroli Calvi, quæ Metis celebrata est, et in coronatione Henrici II, et Henrici IV, regum Francorum. **585** Hæc allocutio episcoporum ad populum existat etiam in coronatione Hermitrudis conjugis Caroli Calvi in

A ejusdem Caroli Capitulis, sub finem, sed sub alia formula. Idem consensus reperitur apud Petrum Damiani, serm. 1 de dedicatione : *Prius autem quam imperatoris cultibus vestiatur, requiritur super eo clerici voluntas et populi.*

1082. *Agant Deo gratias*. Ita Hincmarus sub finem allocutionis ad populum in secunda coronatione Caroli Calvi in ejusdem Capitulis, cap. 35. *Non incongruum videtur istis venerabilibus episcopis, si vestire communitati placeat, ut in obedientia regni, unde vos ad illum sponte convenistis, sacerdotali ministerio ante hoc altare coronetur, et sacra unctione Deo consecratur. Quod si vobis placeat, propriis vocibus consonate. Et in hoc clamantibus omnibus, dixit idem episcopus : Agamus ergo unanimiter Deo gratias, decantantes Te Deum laudamus.*

1085. *D. cantantes Te Deum laudamus*. Nota morem decantandi hymni *Te Deum laudamus* in publicis gratiarum actionibus. In coronatione Caroli Calvi supra citata : *Agamus ergo unanimiter Deo gratias, decantantes Te Deum laudamus*. In Vita Ludovici pii, cum receptus est Stephanus papa Rhemis ab eodem Ludovico imperatore : *Ultimus imperator militario processit a monasterio sancti confessoris Remigii, et tanquam Petri vicarium honestissime suscepit, descendenteque ex equo excepit, et in ecclesiam intrantem manu propria sustentavit, præcinentibus pro tanta exultatione variis Ecclesiæ ordinibus, Te Deum laudamus*. Et in restitutione Ebbonis archiepiscopi Rhemensis : *His ita peractis, iterum reboantibus signis, et vociferante omni Ecclesia, Te Deum laudamus, ductus est sæpe dictus Ebbo episcopus in vestiarium. Olim loco hujus hymni in gratiarum actionibus canebatur hymnus Gloria in excelsis Deo. Sanctus Joann. Chrysostomus, homil. 5 in cap. 1 ad Coloss. : διὰ τοῦτο εὐχαριστοῦντες λέγομεν, δοξᾶ ἐν ὑψίστοις θεῷ, καὶ ἐπὶ γῆς εἰρήνη, ἐν ἀνθρώποις εὐδοκία. Victor Vitensis sub hunc lib. iii, in passione sanctorum Martyrum, qui Carthagine sub Hunnerico rege passi sunt vi nonas Julii : *Procedebant itaque cum fiducia ad supplicium quasi ad epulas concurrentes voce per ambitus platearum Domino decantantes : Gloria in excelsis Deo, et in terra pax hominibus bonæ voluntatis. Gregorius Turonensis, lib. 1 de Gloria Martyrum, cap. 65, de inventione corporis sancti Mallosi martyris : *At ille cum fodisset quasi septem pedes, attigit nares ejus odor immensi aromatis, et ait : Credo in Christo, quod ostendit mihi martyrem suum quando me hæc suavitas circumdedit. Et fodiens reperit corpus illæsum, et emittens voce magna Gloria in excelsis Deo, omnem clerum pariter psallere fecit. Dicitque hymno, corpus sanctum in basilicam transtulit. Anastasius Bibliothecarius, in Leone III, agens de occurru ejusdem pontificis et Caroli Magni : *Et pariter se amplectentes cum lacrymis se osculati sunt. Et prædicto pontifice Gloria in excelsis Deo inchoante, et cuncto clero suscipiente, Oratio super cunctis populo data est. Alcuinus, epist. 71, ad fratres in provincia Gotthorum : *Et cantate Deo vestro in concordia pacis, et unanimitate Charitatis per prætæ canticum laudis, et cum militia celesti laudate Deum, et dicitur : Gloria in excelsis Deo, et in terra pax hominibus bonæ voluntatis.*****

Hinc hymno successit hymnus *Te Deum laudamus*, ut notum est ex auctoribus supra citatis : qui tamen in quibusdam Galliarum locis videtur fuisse usitatus in solemnibus gratiarum actione tempore Pipini ducis, qui postea Francorum rex creatus fuit ; nam in translatione corporis sancti Germani Parisiorum pontificis, quæ sub hujus Pipini ducatu contigit, hic hymnus in gratiarum actionem solemniter est decantatus, ut patet est ex narratione hujus translationis quam profert Surius, Julii 25, si tamen auctor hujus narrationis in omnibus sapit. Hoc institutum vix referretur ad sanctos Ambrosium et Augustinum qui in ejusdem sancti Augustini baptismo hunc hymnum ex tempore ediderunt et decantaverunt ; proferturque hujus opinionis auctor **586** et assertor sanctus D. c. q.

episcopus Mediolanensis, in Chronico, qui floruit tempore Justiniani imperatoris, cujusque meminit sanctus Gregorius, lib. ut Dial., cap. 4. Sed quidquid sit de veritate hujus historiæ, certum est hoc Chronicon non esse hujus Dacii, quia probari non potest illum Chronicon ab eo scriptum fuisse, nedum citatum; tum quia non redolet stylum temporum illorum, tum quia falsum est quod ibi continetur, quod sanctus Augustinus *Audient sanctum Ambrosium de incarnatione ad populum tractantem et prædicantem, tremens ac pallens, omnibus qui aderant videntibus, obriquet, ac etiam finita monitione, quam ad populum beatus Ambrosius populo ministrabat, primus ad eum Augustinus pervenerit*, etc. Adversatur enim sancti Augustini et Possidii scriptis, nec potuit in mentem viri alicujus eruditi ac sapientis viri, qualis fuit hic Dacius, venire. Quare ante sanctum Benedictum, et Teridium sancti Cæsarii Arelatensis episcopi discipulum, qui de hoc hymno in suis regulis locuti sunt, nullus veterum illius mentionem fecit.

1084. *Invocatio super regem, Te invocamus, Domine*, etc. In coronatione Caroli Calvi quæ Metis facta est ante altare sancti Stephani, septem episcopi singuli singulas Benedictiones, seu invocationes super regem fundunt ante ipsam unctionem. In Ordine Romano, cum ordinatur imperator, tres funduntur Orationes, prima ab episcopo Albanensi, secunda ab episcopo Portuensi, tertia ab episcopo Ostiensi, dum ei brachium sinistrum ungit, atque inter scapulas. In coronatione imperatoris Constantinopolitani apud Georgium Codinum, libro de Officiis aulicis, solus patriarcha Constantinopolitanus preces ante unctionem legit partim clara partim submissa voce. Hæc autem invocatio super regem exstat in officio ad ducem constituendum, quod vir doctissimus Andreas Duchêne ad calcem Normannicorum edidit.

1085. *Ut summi regimini solium*. In officio ad e constituendum ducem legitur, *ut suum ducatus solium*, legendum putare, *summi, pro suum*.

1086. *Deus, qui populis tuis*, etc. Hæc oratio exstat in coronatione Ludovici II, et Caroli Calvi, una aut altera linea quam hic contractior. Exstat etiam in prædicto officio.

1087. *Ipsius temporibus*. In dicto officio deest *to temporibus*, male.

1088. *Seipsum sedulus discat*. Id est, quamvis in altissima potestatis arce collocatus, tamen memor sit conditionis humanæ, quantis adversis obnoxia sit regia sublimitas. Est enim regni *πρόσωπον τοῦ*, id est, facies blanda, juxta Euripidem, in Ione, et Senecam, in Œdipo, quæ regem facile decipiat, qui se bene non noverit.

1089. *Consecratio regis, omnipotens sempiterna Deus*. Hæc Oratio exstat in consecratione Henrici IV, Francorum regis, et in coronatione Ludovici II, sed multo contractior, inscribiturque *sacri olei Infusio*. Recte quidem, nam hæc Oratio dicitur quando rex inungitur. Habetur etiam in Ordine Romano, usque ad hæc verba, *virtutibus, nec non quibus*, quibusdam vocabulis subinde mutatis. Exstat etiam in Pontificali Romano, sed multo contractior; neque recitatur ibi in olei infusione, neque etiam in Ordine Romano.

1090. *In regnum N. Albionis totius*. Et paulo post: *Et totius Albionis Ecclesiam deinceps cum plebibus sibi annexis ita enutriet et doceat*, etc. Quæ quidem verba satis manifestant aliquem Francorum regem id temporis in Anglorum regem unctum fuisse; quod tamen est difficile scitu, cum nihil tale in historicis antiquis cum Francorum, tum Anglorum repereris, per quos huic difficultati lucem afferre quis possit. Nemini autem dubium est quin Albion, cujus hic

^a Forte consecratio hæc in Ludovici IV, cognomento Ultramarini, filii Caroli Simplicis, inauguratione fuit adhibita, qui cum ob Ogivam matrem, ex Angliæ regum stirpe esset oriundus, in spem hujus regni vocatus potuit simul ungi in regem Angliæ et

mentio est, sit Britannia major. Id testantur veteres omnes 587 recentioresque Geographi. Quod spectat ad formulam consecrationis, credibile est primum eum qui sub hac formula fuit inauguratus prius fuisse regni Francorum honore decoratum, his verbis: *Et totius Albionis Ecclesiam deinceps cum plebibus sibi annexis ita enutriet ac doceat, muniat et instruat, contra omnes visibiles et invisibiles hostes idem potenter regaliterque tuæ virtutis regimine amministret, ut regale solium, videlicet Francorum sceptrum, non deserat; sed ad pristinæ fidei pacisque concordiam eorum animos te optulante reformet*. Quis fuerit autem ex regibus Francorum sub hac formula in regem Anglorum unctus, dicere obscurum est. Ex hoc tamen apparet antiquum jus regibus Francorum in regnum Angliæ fuisse. Quod etiam videtur in coronatione Henrici IV, Francorum regis. Nam in supra citata formula hæc videre est: *Ut regale solium, videlicet Saxonum, Merciorum, Nordanimbrorum, sceptrum non deserat*, etc. Confirmatur ex B Ordone ms. monasterii sancti Germani a Pratis, in coronatione regis Francorum, in quo hæc eadem verba reperire est. Saxones autem Anglos appellari, Mercios vero et Nordanimbros esse populos Angliæ lippis et tonsoribus notum est. In eadem consecratione littera N. videtur transposita, et referenda in hunc modum ad hæc verba, *hunc famulum tuum N.*, ut ponatur proprii nominis loco, ut usu venire solet.

1091. *Ut regale solium, videlicet Francorum sceptrum, non deserat*. Hæc verba, ut jam supra notatum est, supponunt eum qui sub hac formula in regem Albionis ungitur in regem Francorum fuisse prius evecutum.

1092. *Hic ungitur oleo*. Hoc vocabulum, *to oleo*, non de simplici ac vulgari oleo, sed de sacro, quod episcopali Benedictione consecratum sit, intelligendum est, quo olim reges ungi solebant. Unde in coronatione Ludovici II, supra citata, huic Orationi seu consecrationi hæc verba præfiguntur: *sacri olei Infusio*. Idem videre est in Ordine Romano, in ordinatione tum regis, tum imperatoris, et apud Petrum Damiani, serm. I de Ecclesiis dedicata one: *Et tunc exaurit vestimentis suis, et oleo sanctificationis aspergitur, ut typico rore perfusus celestis unguenti plenitudine glorietur*. Nam oleum sanctificationis juxta idolitismum Hebraicum est oleum sanctificationum. Unde optime ab Eginhardo, in Annalibus, ad annum 750, hæc unctio sacra dicitur: *Hoc anno secundum Romani pontificis sanctionem Pipinus rex Francorum appellatus est, et ad hujus dignitatem honoris unctus sacra unctione manu sanctæ memoriæ Bonifacii episcopi et martyris*. Imo et chrismate sacro unctus fuisse reges Francorum certum est, ut habetur in testamento sancti Remigii apud Flodoardum lib. I Hist. Rhemensis Ecclesiæ, cap. 28: *Generi tantummodo regio, quod ad honorem sanctæ Ecclesiæ et defensionem pauperum una cum fratribus meis, et episcopis omnibus Germaniæ, Galliæ, atque Neustriæ, in regniæ majestatis cunctis perpetuo regnaturum statuens elegi baptizari, a sacro fonte suscepti, donoque septiformis Spiritus consignavi, et per ejusdem sacri chrismatis unctionem ordinato in regem purgens statu, etc.* Idem videre est in epistola synodi apud Carisiacum missa ad Ludovicum Germaniæ regem, cap. 15: *Maxime autem nobis necesse loqui cum illis archiepiscopis et episcopis, qui consensu et voluntate regni iatus domum nostrum (Carolus Calvum) fratrem vestrum unxerunt in regem sacro chrismate, traditione divina*. In libello proclamationis Domini Caroli regis adversus Wenlonem archiepiscopum Senonensem: *Sed et post hoc electione sua aliorumque episcoporum, et cæ-*

Franciæ. Quibus non placebit conjectura hæc, meliorem suppedient; doceantque quis ex Galliæ regibus ante mortem Ratoldi abbatis, qui ann. 983 obiit, potiori jure in regem Angliæ ungi et consecrati potuerit.

terorum fidelium regni voluntate, consensu, et acclamatione cum archiepiscopis, **588** et episcopis Wenilo in diœcesi sua apud Aurelianis civitatem in basilica sanctæ crucis me secundum traditionem ecclesiasticam regem consecravit, et in regni regimine chrismate sacro perunxit. In epistola Artholdi Rhenorum archiepiscopi ad synodum Engelenheimensem, apud Flodoardum, lib. iv Hist. eccl. Rheim., cap. 35: *Postquam Ludovicum regem, favente Hugone, cunctisque regni principibus, Gerbergam quoque reginam benedixerunt, et sacro perfuderam chrismate. Et in secunda coronatione Caroli Calvi, cum Metis coronatus est in regno Lotharii, anno Domini 869, ad ista verba, coronet te Dominus, inunxit eum Hincmarus archiepiscopus de chrismate. Et ita capiendus est locus cujusdam anonymi de unctione chrismatis inter opera sancti Cypriani: Neo tamen cessantibus his quæ ritu antiquo inoleverant, cum in populo Christiano circumcisio videretur damnabilis, et sacrificia idololatriæ impudenter; unctionis mysterium religio Christiana contempsit; sed cæteris generali sanctorum consensu damnatis, non solum in regibus et sacerdotibus unctionis honor permansit, sed in omnem populum catholicum effusa est hujus gratiæ plenitudo. Nam in hoc sermone agitur de unctione chrismatis, et sacerdotibus, id est episcopis, in sua ordinatione, et cætera plebs catholica in confirmatione, chrismate inunguntur. Quamobrem sacrum oleum e cælo missum, unde in regem unctus est Clodoveus, primus inter reges Francorum Christianus, et multi successorum ejus, chrisma appellatur. Ita in Capitulis Hincmari archiepiscopi Rhemensis in secunda coronatione Caroli Calvi: *In vigilia Paschæ, in Rhemensi metropoli, baptizati, et cælestis sumpto chrismate, unde adhuc habemus, prunxi, et in regem sacrati. Ita appellavit Guillelmus Brito, lib. i Philippidos, agens de Philippi Augusti coronatione:**

Jamque dies aderat cunctis optata, Novembris
 Quæ caput est mensis, qua cunctis sanctificata
 Jamdudum sanctis, nunc liquor sanctior exstat,
 In qua sceptifero tulsi redimitus honore
 Magnanimus sacro re delibutus olivo;
 Quo Deus angelicis manibus, virtute parato
 Divina, nostris concessit regibus uti,
 Ut sacrentur eo soli specialiter illi,
 Qui successive Francorum scepra capessunt.
 Dignior ut vere rex noster rege sit omni,
 Quem sacrare suis Rhemorum metropolitibus
 Cum præsulibus habet illo chrismate sacro,
 Hoc ad opus solum quod cœlica fundit oliva.
 Hoc, et non alio perfundit membra liquore
 Carolidæ nostro Guillelmo præsul in urbe
 Rhemensi, Patrum servato more suorum,
 Impositulque sacro capiti diadema verendum,
 Conveniente simul clerici populique favore,
 Tam speciale decus Christi dignatio præstat
 Nobis, Francorum qui congaudemus honori.
 Sic regem nostrum sibi Rex cœlestis amicat,
 Sic superexaltat terræ præ regibus illum,
 Quin facit ut solum sacra consecret unctio cœli,
 Unguento cum reliqui sacrentur materiali.

In consecratione Henrici II, regis Francorum, miscetur **589** liquor ille cœlestis ab angelo quondam sancto Remigio delatus, sacro chrismati. Henricus IV, rex Francorum, Carnoti unctus est alio liquore cœlesti, qui quondam sancto Martino Turonum episcopo ab angelo cœlestis allatus est, cum à Nicolao Thuno Carnotensi episcopo consecrante liquor ille cœlestis chrismati sacro admistus fuisset, ut habetur in sæpius citata illius coronatione. Fuit mos etiam olim apud Græcos ut imperatores Constantinopolitani non simplici oleo consecrarentur, sed unguento quod est chrisma sacrum, ut ex Georgio Codino mox citando patebit. Vulgo reges non chrismate, sed oleo inunguntur, ut videre est cap. *Cum venisset*, de sacra unctione. Hodie imperator oleo exorcizato, rex vero oleo catechumenorum inunguntur, ut est in Pontificali Romano.

1093. *Cujus sacratissima unctio super caput ejus defuit.* Ex his verbis patet caput esse partem illam

A quæ inungi debeat. Olim imperatori Constantinopolitano in ejus consecratione caput ungebatur in modum crucis, ut testatur Codinus, lib. de Officiis aulæ Constantinop. : *Ὁ δὲ Πατριάρχης χρίει σταυροειδῶς τὴν κεφαλὴν τοῦ βασιλέως τῷ μύρω*, id est: Patriarcha ungit ad formam crucis imperatorem divino unguento. Interea patriarcha hanc profert *ἄγιος*, id est, sanctus, quam tertio repetunt tam hi qui sunt in ambone, quam cætera multitudo. In secunda coronatione Caroli Calvi quæ Metis celebrata est, inunctus fuit ille ad dextram auriculam, et in fronte usque ad sinistram auriculam, et in capite, ut habetur in Capitulis ejusdem Caroli in hunc modum: *Ad ista verba, coronet te Dominus, inunxit eum Hincmarus archiepiscopus de chrismate ad dextram auriculam, et in fronte usque ad sinistram auriculam, et in capite.* In Ordine Romano unguuntur pectus, scapulæ, brachiorum internodia, et manus. In consecratione regum Francorum adduntur aliæ duæ unctiones, in vertice, et inter scapulas, ut videtur est in consecrationibus Henrici II et Henrici IV. Constantinus Manases, in Chronica Synopici, scribit Carolum Magnum unctum fuisse a Leone III a vertice ad pedes usque:

Ὁὐ μὴν ἀλλὰ χρῆσάμενος καὶ νόμοις Ἰουδαίων,
 Κακκεφαλῆς μέχρι ποδῶν ἔλαιον τοῦτον χρίει.

Id est: Verum, usus Judæorum legibus, a capite usque ad pedes oleo unxit eum. Idem testatur Theophanes, in Chronico: *Ἔσταψεν αὐτὸν εἰς βασιλεία Ῥωμαίων ἐν τῷ καπ τοῦ ἁγίου ἀποστόλου Πέτρου, χρίσας ἔλαιον ἀπὸ κεφαλῆς εἰς ποδῶν*, id est: Coronavit eum in regem Romanorum, ungens eum oleo, a capite usque ad pedes. Sed in Ordine Romano imperator Romanorum ungitur in brachio dextro, et inter scapulas duntaxat. Similis est principis unctio cap. *Cum venisset*, de sacra unctione: *Sed ubi Jesus Nazareus (inquit ibidem Innocentius III) quem unxit Deus Spiritu sancto, sicut in Actibus apostolorum legitur, unctus est oleo pietatis præ consortibus suis, qui secundum Apostolum est caput Ecclesiæ, quæ est corpus ipsius, principis unctio a capite ad brachium est translata, ut princeps ex tunc non ungetur in capite, sed in brachio sive humero vel armo, in quibus principatus congrue designatur, etc. Ad quod etiam significandum Samuel fecit pomum ante Saul; cui dedit locum in capite ante eos qui fuerant invitati. In capite vero pontificis sacramentalis est delibutus conservata, quia personam capit in pontificali officio representat. Differt autem inter pontificis et principis unctionem, quia caput pontificis chrismate consecratur, brachium vero principis oleo delinitur, ut ostendatur quanta sit differentia inter auctoritatem pontificis et principis. Hæc ille, ubi notanda sunt quæ de humero seu armo dixit. Nam etiam pars illa victimæ apud ethnicos honorabilior visa est, et quæ maxime regem decebat. Quare olim Eteocles et Polynices, cum sacrificarent, Oedippo patri armum victimæ tanquam regi et præstantiori mittere solebant; qui nescio quo casu cum ei aliquando coxam victimæ, non anum, **590** misissent, ille, se ab eis sperni ratus, supra modum exardescens diris eos devovit, ut refert scholiastes Sophoclis in Oedippum Coloneum, ex auctore circularis Thebaidos:*

Ἰσχύον ὡς ἐνόησε, χύμαι βάλαν, ἐπὶ τε μῦθον,
 Ὀμοὶ ἐγὼ, παῖδες μὲ ὄνειδιζόντες ἔπαμφαν.
 Ἐδύχο δὲ Βασίλει, καὶ ἄλλοις Ἀθανάτοισι
 Χερσὶν ὑπὸ ἀλλήλων καταθήμναι αἰδὸς εἶσω.

Id est, Ut cognovit missam sibi esse coxam, in terram jecit, et dixit: Hei misero mihi! pueri me spernentes hoc mihi miserunt. Precatus est regem Jovem, et cæteros deos immortales, ut mutuis interfecti gladiis in orcum descenderent. In Pontificali Romano sic etiam ungitur imperator, sed in modum crucis; rex vero inter commissuras manus et cubiti, et inter scapulas etiam in modum crucis. Ex quibus clarum est non fuisse semper eundem ritum.

1091. *Deus electorum fortitudo, et humilium celsitudo*, etc. Hæc Oratio exstat in coronatione Judith filię Caroli Calvi, quæ nupsit Edolpho Anglorum regi. Habetur ibi in-*tar* prælationis, et tantum usque ad hæc verba: *Itaque, quæsumus, omnipotens Pater, per hujus creaturæ pinguedinem*. Cætera dissimilia sunt. Habetur etiam in coronatione Henrici IV, Francorum regis.

1095. *Eumque in similitudine columbæ*, etc. In supra memorata coronatione Judith hæc breviter, ut subjecto congruant, immutata sunt in hunc modum: *Ut per hujus creaturæ pinguedinem columbæ pace, simplicitate ac pudicitia d. coram efficias*.

1096. *Te adjuvante*, etc. Lege, ut in coronatione Henrici IV, tuamque *Benedictionem, te adjuvante, totū plebi*.

1097. *Deus Dei Filius Jesus Christus*, etc. Hæc Oratio exstat in coronatione Henrici IV. Desideratur in officio ad constituendum ducem, et in Ordine Romano.

1098. *Hic detur annulus*. Hæc annuli traditio exstat in coronatione Henrici II et Henrici IV, regum Francorum, atque etiam in Ordine Romano, sed post gladii accinctionem.

1099. *Accipe annulum*, etc. Hæc formula exstat in officio ad ducem constituendum, et in coronatione Henrici IV, Francorum regis. Alia exstat in Ordine Romano.

1100. *Perseverabilitati*. Ita in officio ad constituendum ducem.

1101. *Oratio post annulum*. Exstat in officio ad constituendum ducem. Desideratur in Ordine Romano.

1102. *Hic cingitur gladius ab archiepiscopo*. Accinctio gladii exstat in Ordine Romano, in coronatione Henrici II et Henrici IV, regum Francorum, et in officio ad ducem constituendum; videturque in Vita Ludovici Pii, cum in regnum restituitur in Ecclesia sancti Dionysii: *Sed Dominica quæ in crastinum advenit, in ecclesia sancti Dionysii, episcopali ministerio voluit reconciliari, et per manus episcoporum armis accingi consensit*. Petrus Damiani, serm. supra citato, accinctionis gladii nulla mentione facta, ait: *Præfertur et gladius in oculis ejus, ut cognoscat quia vindex est iræ Dei in hoc ipsum constitutus*. Quod convenit coronationibus Henrici II et Henrici IV, in quibus etiam gladius ante illos præfertur.

1103. *Accipe gladium*, etc. In Ordine Romano exstat alia formula. In officio ad constituendum ducem Codicis nostri formulæ hæc præmittuntur: *N. Confortare et esto vir, et observa custodias Domini Dei tui*, etc.

591 1104. *Oratio post gladium*. Exstat in officio ad ducem constituendum. Abest ab Ordine Romano.

1105. *Christianissimè regi nostro*. Christianissimè mi appellatio regum Francorum est propria, et sane antiquissima. Ita appellatur Pipinus rex Francorum ab Anastasio Bibliothecario, in Stephano III: *Quo peracto, et eo in venerabili monasterio cum jam fato Christianissimo Pipino conjungente, Domino annuente, post aliquos dies idem Christianissimus Pipinus rex ab eodem sanctissimo papa Christi gratia cum duobus filiis suis reges uncti sunt Francorum*. In Stephano IV, cum agit de Carolo et Carlomanno: *Dirigentes scilicet ipsi Christianissimi reges duodecim episcopos ex eisdem Francorum regionibus*. Idem videre est in Capitulis Caroli Calvi, cap. 35, § 3: *Ut ex ejus ore audamus quod a Christianissimo rege fidei et unitati in servitio illius populo unquam in suo ordine convenit audire*. In epistola Carlomanni apud palatium Veronæ: *Præcipue illa quæ contra malum rapinæ et depredationis a sanctis Patribus sunt promulgata, et a Christianissimis regibus auctoritate confirmata*.

1106. *Hic coronetur*. Nulla est impositio coronæ in officio ad constituendum ducem.

1107. *Coronet te Deus corona gloria*, etc. Hæc formula non exstat in Ordine Romano. Habetur in co-

ronatione Ludovici II et Henrici IV, regum Francorum. Exstat etiam in consecratione Caroli Calvi, sed contractior. Coronæ impositionis meminit Petrus Damiani serm. citato: *Ponitur et corona aurea super caput ejus, expressa si ino sanctitatis, gloria honoris, et opus fortitudinis*. Metropolitanus est imponere coronam, ut videre est in Ordine et Pontificali Romano. Sic a Rhemensi metropolitano Guillelmo imponitur corona capiti Philippi Augusti regis Francorum, ut docet Guillelmus Brito, loco supra citato:

Hoc et non alio perfulit membra liquore
Caroliæ nostro Guillelmo præsul in urbe
Rhemensi, patrum servato more suorum,
Impositæque sacro capiti diadema verendum.

A Papa Leone III Romæ imposita est corona Carolo Magno cum imperator creatus est, ut testatur Theophanes in Chronico: *ἔστειψεν αὐτὸν εἰς βασιλεία Ῥωμαίων ἐν τῷ ναφ τοῦ ἁγίου ἀποστόλου Πέτρου*, id est: Coronavit eum in regem Romanorum, in templo sancti Petri apostoli. Et paulo post, *καὶ περιβαλὼν βασιλεὺς ἰσθῆτα καὶ στέφος*, id est: Cum posuisset ei regiam vestem et coronam. Idem testatur Constantinus Manasses in Chronico:

καὶ στέφος; περιθήσθην, ὡς οἱ Ῥωμαίων νόμοι.

Eumque corona cingit more Romano. At vero in coronatione imperatoris Constantinopolitani olim, si novi regis seu imperatoris pater adesset, ipse pater et Patriarcha ei stemma imponebant; quod si pater abesset, solus patriarcha, ut testatur Codinus, lib. de Officiis aulicæ, *εἰ οὖν ὡς προσίομεν, πέρσειν ὁ βασιλεὺς καὶ πατὴρ αὐτοῦ, αὐτὸς τε καὶ ὁ Πατριάρχης λαβόντες τὸ στέμμα, ἐπιτιθήσσι τῇ κεφαλῇ τοῦ νέου βασιλέως*, etc. Id est: Si igitur, ut diximus, adest imperator et pater ejus, ipse et patriarcha accipientes stemma imponunt capiti novi imperatoris, et pronuntiat patriarcha hanc vocem *Dignus*. Quod si non est pater ipsius, hoc faciat solus patriarcha. Quænammodum autem prius in unguenti applicatione vocem *Sanctus* excipiebant, sic etiam hanc vocem *Dignus* qui in sacro suggesto sunt et reliqua populi multitudo acclamant tertio. Hæc illi; quid sit autem stemma, docet idem Codinus, supra, eodem libro: *ἀεὶ δὲ γνώσκουσιν ὅτι ὅπου καλεῖται νῦν στέμμα, ὠνομάζετο πάλαι διάδημα. Τοῦτο δὲ ἦν βλατίον μετὰ λίθων καὶ μαργάρων κατὰ τὸ τοῦ βασιλέως 592 μίτωπον κείμενον μὲν, δεδεμένον δὲ ὅπισθεν περι τὸν ἰσθμὸν, διὸ καὶ ἐκαλεῖτο διάδημα, ὅπερ ἐκ τοῦ κατὰ μικρὸν ἀμειψθὲν ἐγένετο οἷον ἰσθῆτα τοῦ σήμερον, καὶ ὠνομάζεται στέμμα*. Id est: Nosse autem oportet quod nunc appellatur stemma, id olim nominatum esse diadema. Id autem erat textile purpureum cum lapillis et margaritis positum ad imperatoris frontem et pone revinctum cerebrum versus; quamobrem dicitur diadema quod ex eo pulatam mutatum effectum quale videtur hodie, et nominatur stemma. Ex quibus posterioribus verbis intelligi datur stemma non omnino esse quod diadema, sed aliquid immutatum fuisse. In hoc extu βλατίον interpres reddidit textile aureum, ego vero textile purpureum. Nam blata seu blatta est purpureus color. Glossæ veteres mss. bibl. Corbeiensis, *Blata, purpura; hinc blatea camisia linea*. Sidonius, carm. v:

Pontus Castorea, blattam Tyrus, æra Corinthus.
Et carm. xi:
Tantus honor, geniusque comis, collata rubori
Pallida blatta latet.
Unde apud eundem in Carmine epist. ultimæ, lib. ix, dicitur *blatifer senatus*. Est genus exquisitissimæ purpuræ.
Sed, ut redeamus unde digressi sumus, in secunda coronatione Caroli Calvi, quæ Metis celebrata est in regno Lotari, corona capiti ejus ab episcopis imposita est, ut habetur in ejus Capitulis: *Ad ista verba, coronet te Dominus, miserunt illi episcopi coronam in capite*. In coronatione Henrici IV, quæ facta est Carnoti, corona imposita est illi a Nicolao Thunno

ejusdem civitatis episcopo, qui universum celebritatis hujus ritum perfecti defectu archiepiscopi, seu metropolitani, Senonensi tunc sede vacante, etsi Reginaldus de Beaune archiepiscopus Bituricensis ad sedem Senonensem a rege nominatus hanc consecrationem ad se spectare contenderet; sed quia nondum a Papa confirmatus fuerat, episcopo cedere coactus est. Nec rex poterat hujus rei gratia se Rhemos conferre, urbe tunc a factiosis occupata.

1108. *Accipe sceptrum regis majestatis*, etc. Hæc formula habetur in coronatione Ludovici II et in coronatione Henrici IV, Francorum regis. Sed in Pontificali et Ordine Romano non exstat, sed sequens: *Accipe virgam virtutis*, etc., ut in Codice Ratoldi ad porrectionem virgæ.

1109. *Accipe virgam virtutis*, etc. Hæc formula exstat in coronatione Henrici IV toties memorata. In Ordine Romano pronuntiatur ad traditionem sceptri et baculi. Notandum est hic traditionem virgæ a scripti porrectione distingui, quod etiam in coronatione Henrici II et Henrici IV videre est, et in coronatione Ludovici regis filii Philippi I, apud Almoini continuatorem, lib. v, cap. 5: *Qui in die inventionis sancti protomartyris sacratissimæ unctionis liquore delibutum regem, Missas gratiarum agens, abjectoque secularis militiæ gladio, ecclesiastico ad vindictam malefactorum eum accingens diademate regni, gratanter coronavit, necnon et sceptrum et virgam, et per hæc Ecclesiarum et pauperum defensionem, et quæcumque regni insignia, apud robante clero et populo, verborumque contradidit.* Hæc autem virga est quam vocamus manum justitiæ; et ita appellatur in coronatione Henrici II et Henrici IV, eique palma manus præfixa est, quod innuere videntur hæc verba hujus formulæ: *Errant viam doce, lapsisque manum porrige.* At in coronatione Caroli Calvi non traditur ei virga, sed palma cum sceptro, ut in ejusdem Caroli Capitulis habetur: *Ad ista verba, Det tibi Dominus velle, dederunt illi palmam et sceptrum.* In signum videlicet victoriæ perseverantis quo perveniat ad palmam gloriæ sempiternæ, quod significatur in formula ejusmodi traditionis: *Dei tibi Dominus velle et posse quæ præcipit, et in regni regimine, secundum voluntatem suam, proficiens, cum palma perseverantis victoriæ ad palmam pervenias gloriæ sempiternæ, gratia Domini nostri Jesu Christi, 593 qui vivit.* Nam palma manus non est victoriæ perseverantis symbolum, sed palma arbor, ut omnibus notum est. Alius superest ritus qui non exstat in hoc Codice Ratoldi, per quem rex, sive imperator, suis vestibus evulso, regia purpura a Pontifice induitur, ut notum est ex Theophane in Chronico, ubi agit de Caroli Magni coronatione in imperatorem a Leone III: *καὶ περιβαλὼν βασιλικὴν ἑσθῆτα, id est: Et cum induit eum vest: regia; et Petro Damiani, serm. supra citato: Induitur denique purpura, quod est regis majestatis insigne.*

1110. *Extendat omnipotens Deus*, etc. Hæc benedictio exstat in Ordine ms. monasterii sancti Germani a Pratis in coronatione Henrici IV, et in coronatione Caroli Calvi, quæ facta est Metis; sed ei interjicitur hoc membrum: *Coronet te Dominus corona gloriæ*, etc., ad quod inungitur ab archiepiscopo Hincmaro, et in fine Benedictionis adjicitur hoc membrum: *Clerum ac populum quem sua vocavit capitulatione tuæ subdere ditioni*, etc. Exstat alia Benedictio in Ordine Romano. Primus hic articulus exstat in Benedictione coronationis Ludovici II, cuius est hoc initium, *Dominus Deus omnipotens*, per cuius verbis immutatis, juxta supra citatam Benedictionem, quæ exstat in coronatione Caroli Calvi.

1111. *Ac beati patris apostolorum principis*. Hæc verba desunt in coronationibus supra citatis Caroli Calvi, et Ludovici II.

1112. *Sanctique Gregorii*. Ita in Ordine supra citato monasterii sancti Germani a Pratis. Desunt in coronationibus supra memoratis. In coronatione Henrici

A IV, loco istorum verborum, legitur: *Sancti Dionysii, beati Martini et Remigii.*

1113. *Angelorum apostolici*. Lege Anglorum apostoli, quia sanctus Gregorius papa est Anglorum appellatus apostolus, quibus misit fidei prædicatores Augustinum, et quosdam alios sui monasterii monachos.

1114. *Et tribuat tibi gratiam*, etc. In coronationibus Caroli Calvi et Ludovici II hic articulus incipit a superioribus verbis: *Indulgeat tibi Dominus omnia mala quæ gessisti.*

1115. *Inimicos tuos ad pacis charitatisque benignitatem convertat*. Ita in Benedictionibus supra memoratis. In officio ad ducem constituendum corrupte legitur: *Inimicos tuos charitatisque benignitatem convertat*. Ubi hæc Benedictio ab hoc articulo initium ducit, hocque articulo et duobus postremis contenta est.

1116. *Benedic, Domine*, etc. Hæc Benedictio exstat in Ordine ms. monasterii sancti Germani a Pratis. Habetur etiam in coronatione Henrici IV, Francorum regis, sed prolixior in coronatione Judithæ Anglorum reginæ uxoris Caroli Calvi. Prior articulus Benedictionis hujus primus est in Benedictione ejusdem reginæ in hunc modum: *Benedic, Domine, famulam tuam, qui regna regum a sæculo moderaris. Amen.*

1117. *Hunc præselem principem*. In coronatione Henrici IV, loco istorum verborum, legitur *regem nostrum.*

1118. *Stet et retine amodo*, etc. Hæc regni status designatio exstat in Codice ms. supra citato monasterii sancti Germani a Pratis, et in coronatione Henrici IV, sed paulo brevior in Pontificali Romano, quibusdam verbis mutatis, pronuntiaturque cum rex in solio collocatur. Exstatque etiam in Ordine Romano, in quo ante hæc verba, *in hoc regni solio*, hæc habentur: *In hoc loco Dominus metropolitanus sedere eum faciat super sedem suam dicendo: In hoc regni solio*, etc.

1119. *Amodo. Adde tibi locum*, ut habetur in Ordine Romano.

594 1120. *Suggestione*. Lege *successione*, ut in Ordine Romano.

1121. *Rectitudo regis*, etc. Hæc verba titulo carent, quæ nihil aliud sunt quam summa eorum quæ a rege in recta regni administratione præstanda sunt. Exstant in Ordine ms. monasterii sancti Germani a Pratis; desunt in coronatione Henrici IV. Habetur in officio ad ducem constituendum, sed sub forma juramenti in hunc modum: *Hæc tria populo Christiano, et mihi subdito, in Christi nomine juro. In primis, ut Ecclesiæ Dei, et omni populo Christiano veram pacem meo arbitrio omni tempore servabo. Aliud, ut rapacitates et omnes iniquitates omnibus gradibus interdiciam. Tertium, ut in omnibus judiciis æquitatem et misericordiam præcipiam, ut mihi et vobis indulgeat misericordiam clemens et misericors Deus, qui vivit et regnat, usque tunc ad quodlibet juramentum pro particula quod usurpatur.*

1122. *Et tunc osculetur omnem clerum populumque*. Datur osculum pacis ad imitationem Samuelis, qui Saulem a se unctum osculatus est lib. I Regum, cap. x. Hæc videtur in Ordine Romano: *Postque dicit ei oscula pacis, nempe metropolitanus, ut illic habetur, nulla mentione facta cleri et populi.* In coronatione Henrici IV rex osculatur tantum pontificem et patres Franciæ. Ordo ms. monasterii sancti Germani a Pratis cum Ratoldi Codice convenit.

1123. *Et dicat unusquisque: Vivat rex!* Ita habetur in Ordine ms. monasterii sancti Germani a Pratis ad præcorum imitationem. Si quidem in sublimatione Salomonis, ad regnum Judæorum acclamatum est *Vivat rex Salomon!* lib. II Regum, c. I. Similem acclamationem videre est in coronatione Justiniani minoris, apud Corippum, lib. II, de Laudibus illius, ut primum coronatus est a patriarcha Constantinop.

Insonnit patrum subitus fragor, inde clientum
Clamores crescut, clamoribus assonat æquor.
Laudibus inumeris regnantium nomina tollunt.
Justino vitam ter centum vocibus optant.
Augustæ totidem Sophiæ plebs alta reclamat,
Mille canunt laudes vocum discrimine mille.
Justinum Sophiamque pares duo lumina mundi
Esse ferunt : Regnate pares in sæcula, dicunt :
Felicis annos dominis felicibus orant.
Insonnit vox illa diu, tandemque quievit.

Item observare est in coronatione Philippi Augusti
Francorum regis apud Rigmordum in ejus Vita : *Cam
omnibus archiepiscopis, episcopis, cæterisue regni
principibus, et universo clero, et populo clamantibus
Vivat rex! vivat rex!* Similes acclamationes existant
in coronatione Henrici II et Henrici IV, regum
Francorum.

1124. *Offert rex ad manum archiepiscopi Oblationem.*
Panem et vinum, ad communicandum vide icet. Item
est in Ordine ms. monasterii sancti Germani a Pratis.

1125. *Et sic reserant Deo gratias.* Ita in toties ci-
tato Ordine ms. monasterii sancti Germani a Pratis,
canendo videlicet hymnum *Te Deum laudamus*, ut
in Ordine Romano.

1126. *Item ad reginam benedicendam.* In eodem
Codice Ratoldi abbatis regis coronationem excipit
reginæ Benedictio.

1127. *Adesto, Domine, supplicationibus nostris,*
etc. Hæc Oratio exstat in coronatione Claudie reg-
inæ 595 Franciæ primæ conjugis Francisci primi.

1128. *Tunc debet caput ejus ungi oleo.* Hæc capitia
unctio in reginæ coronatione exstat in Ordine ms.
monasterii sancti Germani a Pratis, in coronatione
prædictæ reginæ Claudie, in coronatione Eleonoris
secundæ uxoris dicit Francisci I, et in coronatione
Catharinæ Medicæ conjugis Henrici II. At in Ponti-
ficali Romano non ungitur reginæ caput, sed bra-
chium dexterum inter manus commissuram, et bra-
chii internodium, ut supra de unctione regum ex
eodem Pontificali observatum est.

1129. *Ut quæ per manus nostræ impositionem hodie
regina insitu t. r.* Hæc eadem verba exstant in su-
pra citato Ordine ms. sancti Germani a Pratis; et
credibile est hanc impositionem manus fieri solitam
unctione completa, cum hæc Oratio recitaretur :
*Omnipotens sempiternæ Deus, affluentem Spiritum
super famulam tuam, etc.*, quod sane valde notandum
est, quia in regum ordinatione nihil simile supra
scriptum est. Id tamen fuit olim observatum in coro-
natione Aidani regis Hiberniæ, ut testatur Adamannus
in Vita sancti Columbæ abbatis, lib. II : *Sanctus
verbo obsecutus Domini ad Jovam transmigravit in-
sulam, ibidem Aidanum iisdem adventantem diebus in
regem sicut jussus fuerat ordinavit; et inter ordinatio-
nis verba de filiis et nepotibus, pronepotibusque ejus,
futura prophetizavit, imponeisque manum super caput
ejus ordinans benedixit.*

1130. *Tunc debet ei annulus mitti digito.* Immissio
annuli in digitum habetur in coronatione prædicta-
rum reginarum. Sed de ea nihil reperire est in Or-
dine et Pontificali Romano.

1131. *Et barbaras gentes virtute tibi præstita ad
agnitionem veritatis advocare.* Hæc eadem verba ex-
stant in coronatione præfatæ Claudie reginæ Fran-
ciæ : quibus significatur has esse reginæ partes con-
versionis infidelium curam gerere, dum earum viri
pro patriæ salute militant. Plena sunt Historiæ Ec-
clesiasticæ monumenta piarum reginarum quæ pro
fide Christiana propaganda non mediocriter labora-
verunt.

1132. *Tunc debet imponi corona in capite.* Sequitur
coronæ impositio, quæ in Pontificali Romano a me-
tropolitano imponitur seu reginæ seu imperatori. Olim
Constantinopolitanæ imperatrici capiti a viro suo
imperatore stemma de manu patriarchæ acceptum
prius ab eo benedictum imponebatur, ut refert Co-
dinus, lib. de Officiis palatii Constantinopolitani :
*κατερχόμενος οὖν τοῦ ἁμβωνος ὁ βασιλεὺς καὶ ἀνή-
αὐτῆς*

*Α λαμβάνει ἀπὸ τῆς τοῦ πατριάρχου χειρὸς τὸ στέμμα
εὐλογηθὲν πρότερον παρ' αὐτοῦ, καὶ ἐπιτίθει τῇ κεφαλῇ
τῆς αὐτοῦ γυναικὸς. Id est : Descendens itaque de
suggesto sacro imperator et vir ejus, accipit de ma-
nu patriarchæ stemma prius ab eo benedictum, et
imponit capiti uxoris suæ.*

1133. *Accipe coronam gloriæ.* In Ordine et Ponti-
ficali Romano ad coronæ impositionem aliæ sunt
formulæ. In Capitulis Caroli Calvi Judith ejusdem
Caroli filia, uxor Adelulphi Anglorum regis, sub h.c.
verborum formula coronatur : *Gloria et honore co-
ronet te Dominus, et ponat super caput tuum coronam
de spiritali lapide pretioso, ut quidquid in fulgore auri,
et in vario nitore gemmarum significatur, hoc in tu s
moribus et actibus semper resulget. Quod ipse præstare
dignitur, cui est honor et gloria in sæcula sæculorum.*
In Pontificali Romano sceptrum reginæ traditur. Sed
hæc sceptri traditio, neque hic, neque in Ordine Ro-
mano et sancti Germani reperitur.

1134. *Actio nuptialis.* Id est, celebritas nuptiarum,
quæ sit inter Missarum solemnia, ex more veteri,
quem etiam videre est apud 596 Tertullianum, lib.
II, ad Uxorem, sub finem : *Unde sufficiamus ad enar-
randam felicitatem hujus matrimonii, quod Ecclesia
conciliat, confirmat oblatio, et obsignat Benedictio,
angeli renuntiant, Pater rato habet.*

1135. *Hanc Oblationem Famularum tuarum. Lege
famulæ tuæ ill.*

1136. *Generatio ad Ecclesiæ, etc.* Legendum puto
regeneratio, quæ sit per baptismum videlicet ad au-
gmentum Ecclesiæ, ut ad ornatum mundi generatio
naturalis.

1137. *Oblatam.* Hoc vocabulum corruptum est, et
sensum perturbat : lege ad lætam.

1138. *Infra Actio ad xxx, vel annualem nuptiarum.*
Ita correxi eum in dicto Codice Rhemensis ms. legatur,
Infra xxx, etc. Nota devotionem majorum, qui
tricesimum et anniversarium matrimonii diem cele-
brabant oblatione sacrificii incruenti, et participatione
ejusdem sacri mysterii.

1139. *Et dicit orationem Dominicam, etc.* Hæc
sponsæ Benedictio fit post Orationem Dominicam,
et omnia alia inter Missarum solemnia olim benedic-
bantur, ut clarum est ex nostris Sacramentalibus. Ta-
men Judith filia Caroli Calvi nubens Edelulpho An-
glorum regi, ante Præstationem benedicitur.

1140. *Eam benedictio.* Non est novellæ institutio
Benedictio matrimonii in Ecclesia, sed antiquæ prorsus,
ut clarum est ex loco Tertulliani supra citato :
*Quod Ecclesia conciliat, confirmat oblatio, et consi-
gnat Benedictio.* Ex epist. Sotheris papæ, cap. 5 :
*Ut sponsus et sponsa cum precibus et oblationibus a
sacerdote benedicantur.* Ex epist. Hormisdæ papæ,
cap. 6 : *Ut nullus fidelis cujusque conditionis sit, oc-
culte nuptias faciat, sed Benedictione a sacerdote ac-
cepta, publice nubat in Domino.* Ex concilio Valentino,
apud Burchardum, lib. IX, cap. 5 : *Sponsus et sponsa
cum benedicendi sunt a sacerdote, a parentibus vel a
parantymphis in ecclesia sacerdoti offerantur; et cum
Benedictionem acceperint, eadem nocte pro reverentia
ipsius benedictionis, in virginitate permaneant.* Ex
Milario diacono, in cap. IV Epist. I ad Timotheum :
*Honini enim unam uxorem decrevit Deus, cum qua
benedicitur; nemo enim cum secunda benedicitur.* Ex
sancto Isidoro, lib. II de eccles. Offic., cap. 19 :
*Nam quod in ipsa conjunctione convubii a sacerdoti
benedicuntur, hoc a Deo in ipsa prima conjunctione
nominis factum.* Joannes patriarcha Constantinopoli-
tanus, rogatus ab imperatore Mauricio, ejus benedi-
xit nuptias in palatio, ut testatur Theophylactus
Simocata, lib. I Hist. Mauricianæ, cap. 10 : *Ὁ δὲ
ἱερὺς τὸ βασιλικὸν ἱερατεῖον βούλημα, τῇ περὶ τὸ
θεῖον ἐκτελεῖ, καὶ τῶν χειρῶν τῶν βασιλέων ἔδοξεν,
συνῆπτεν ἀλλήλαις εὐχοῖς τε προσεγγίγγασαι τὸν τοῦ
αὐτοκράτορος κατενυθήμενον γάμον. Id est : Ille imper-
atoris voluntatem obtulit complexus est, iussus ad
Deum precibus, et acceptas imperatoris et impera-*

triciis manus invicem copulavit, et deprecatoriis verbis imperatoris nuptias benedixit. Idem videre est lib. vii Capitul. Caroli et Ludovici imp., tit. 363 : *Et suo tempore sacerdotaliter, ut mos est, cum precibus et oblationibus a sacerdote benedicatur.* Et in Capitulis Caroli Calvi, ubi sunt Benedictiones nuptiales. Judith filix Caroli Calvi et Hermintrudis reginæ.

1141. *Deus, qui mundi crescentis, etc.* Hæc oratio existat in Benedictione nuptiali præfatæ Judith, sed prolixior.

1142. *Et super hanc famulam tuam illam.* In præfata oratione legitur : *Et huic famulo tuo, et huic amulæ tuæ.*

1143. *Sanctitatem ut tua.* Locus corruptus. Lege, ut in prædicta Oratione, *sanctitate mutua.*

597 1144. *Instituto.* Lege, *Institutor.*

1145. *Inter sæculum.* Lege *Inter se sæculum.*

1146. *Ut quia longe est, etc.* Hæc sunt corruptissima, et sic castiganda : *Ut quia longe est infirmius quod homini simile quam quod tibi Deo feceras, additur fortior sezus infirmiori, ut unum efficeret ex duobus.*

1147. *Mista.* Lege *Mistum.*

1148. *Ut in prioris.* Deest τὸ *locum.* Lege igitur ut in prioris locum. Γάμοι γὰρ διαδοχῆς ἀναγκαίαις ἐπὶ πύργῳ γάμου id est : Nuptiæ enim successionis necessariæ sunt inventa remedia, inquit Lucianus in Amoribus.

1149. *Data sint legis instituta ventura.* Lege : *Data sunt legis instituta venturæ* ; id est, legis novæ, quæ connubii vincula ad perfectiorem statum adduxit.

1150. *Sanctorum pignorum diligata.* Locus corruptus ; legendum arbitror : *Et ad sanctorum pignorum educationem diligentem se esse ligatam, ut tota hæc periodus sic colatur : Memineritque, Domine, non tantum ad licentiam conjugalem, sed ad observantiam fidei, et ad sanctorum pignorum educationem diligentem se esse ligatam.*

1151. *Fidelis et casta nubat, etc.* Hæc verba usque ad finem existant in Ordine Romano, et in Benedictione Hermintrudis reginæ, et in supra citatis Caroli Calvi Capitulis.

1152. *Sit amabilis ut Rachel viro suo, etc.* Hæc sunt ad similitudinem seniorum illorum, qui bene precati sunt Ruth Moabitidæ, cum nuberet Booz proavo Davidis, ut habetur Ruth cap. iv.

1153. *Nihil ex hac.* In Ordine Romano, et in Benedictione Hermintrudis reginæ legitur : *Nihil in ea ex acibus suis.*

1154. *Subdolos ille.* Hæc vocabula desiderantur in Ordine Romano, et in Benedictione Hermintrudis reginæ.

1155. *Mandatisque.* Ita in Ordine Romano particula quæ desideratur in Benedictione Hermintrudis reginæ.

1156. *Feminarum.* Hoc vocabulum videtur redundare, neque existat in Ordine Romano, et Benedictione Hermintrudis reginæ. Aut certe legendum : *Harum feminarum modo, vel more, vel instar, nempe Rachelis, Reb ecæ, et Saræ.*

1157. *Servians Deo vero devota.* Hæc verba desunt in prædictis Benedictionibus Ordinis Rom. et Hermintrudis.

1158. *Muniat infirmitatem suam robore disciplinæ.* Hæc verba in dictis Benedictionibus postponuntur his verbis : *Ubi thoro juncta contactus illicitos fugiat.*

1159. *Verecunda.* Lege *Verecundia*, ut in præfatis Benedictionibus.

1160. *Sit secunda sobolem.* Lege, **598** *Sit secunda in sobole, ut in Ordine Romano.* In Benedictione Hermintrudis reginæ hæc verba desunt.

1161. *Sit probata et innocens.* Hæc etiam desunt in Benedictione Hermintrudis reginæ.

1162. *Conjunctionis.* Lege *ut conjunctionem.*

1163. *Benedictiones.* Lege *ut Benedictiones.*

1164. *Plurimi omnes.* Lege *plurimorum* ; τὸ *omnes* redundat.

1165. *Omnipotens.* Hoc vocabulum videtur redundare.

1166. *Ut sanctitatem Patrem.* Lege *ut te sanctitatem Patrem.*

1167. *Ut quod non ministrentur officio.* Locus corruptus. Legendum videtur : *Ut quod nostro non ministratur officio, tua Benedictione potius impleatur.* Et hæc de nuptiis earumque ritibus pauca quidem, nam plura alia refert sanctus Isidorus, lib. ii de eccles. Offic., cap. 19, ac primo de velo quo sponsæ in nuptiis velantur : *Quod vero, inquit, eadem feminæ, dum maritantur, velantur, scilicet ut noverint per hæc se viris suis esse subjectas, et humiles.* Et infra : *Hinc etiam et nuptiæ dicuntur eo quod vultus suos velent ; obnubere enim operire dicitur.* Unde et nubes dicitur, eo quod æthera obtegant. Idem patet ex sancto Ambrosio, in exhortatione ad Virgines : *Nubes itaque sunt, et graves nubes quæ nupserint. Nam a nubibus verbum nubentium trahunt arbitror. Denique operiuntur ut nubes, cum acceperint nupturæ velamina.* Qui mos fuit priscorum Romanorum, ut clarum est ex Festo : *Quia flammeo caput nubentis obvolvatur, quod antiqui obnubere vocarunt.* Et infra : *Obnubit, caput operit ; unde nuptiæ dicuntur a capitis operatione.* Qui mos cum civilis sit, et non supersticiosus, facile traducus est ad Christianos. Secundo sanctus Isidorus scribit nubentes post Benedictionem vitæ colore candido et purpureo mistæ vinculo copulari, rationemque profert in hunc modum : *Quod autem nubentes post Benedictionem, vitæ invicem vinculo copulantur, videlicet ne compagem conjugalis unitatis disruptant. At vero quod eadem vitæ candido purpureoque colore permiscetur : candor quippe ad munditiā vitæ, purpura ad sanguinis posteritatem adhibetur, ut hoc signo continentis lex tenenda ab utrisque ad tempus admoneatur, et post hæc ad reddendum debitum non negetur. Quod enim dicit Apostolus de jugatis, abstinete vos ad tempus, ut vacetis Orationi, hoc ille candor vitæ insinuat ; quod vero subjungit, et iterum revertimini in idipsum, hoc purpureus color ille demonstrat. Tertio agitur de annulo, qui a sponso sponsæ datur ; rationemque subjungit : *Hoc fit nimirum vel propter mutua fidei signum, propter id magis, ut eodem pignore eorum corda jungantur.* Illic ritus videtur in nuptiis Judith Caroli Calvi filix, in ejusdem Caroli Capitulis : *Accipe annulum fidei et dilectionis signum, atque conjugalis conjunctionis vinculum, ut non separet homo, quos conjungit Deus.* Qui sane est antiquissimus in Ecclesia, nam illius meminit Terullianus lib. de Idololatria : *Neque annulus, aut conjunctio maritalis de alicujus idoli honore descendit.**

SCHOLIA IN B. GREGORII LIBRUM SACRAMENTORUM,

A. F. ANGELO ROCCA, CAMERTE, SACRARIUM APOSTOLICI PRÆFECTO CONSCRIPTA.

599 De libri nomine et auctore.

Antequam scholia in Gregorii Magni Sacramentorum librum aggrediamur, duo potissimum scitu digna videntur, atque illud in primis, cur scilicet hujus generis Codex, preces et Orationes complectens liber Sacramentorum, vel potius Sacramentarium, sive Sacramentarius liber nuncupatur. Olim namque, ut Pamelius testatur, sacramenta vocitabantur non solum Missæ sacrificium, verum etiam Missarum Orationes, quæ Eucharistiæ sacramentum in primis circumspiciunt, quæque Collectæ item dicantur orationes suo loco assignandas. Hinc Codex, quem præ manibus habemus, liber Sacramentorum, vel potius, et rectius fortasse, salvo meliori judicio, Sacramentarius inscribi solet, ut videre est apud veteres et probatissimos catholicæ Ecclesiæ scriptores: e quorum numero sunt Albinus Flaccus Alcuinus, de ecclesiasticis Officiis, cap. de Quadragesima in Sabbato ante Palmas, et feria sexta in Parasceve; Amalarius Fortunatus, lib. 1, in secunda præfatione, non semel; et cap. 1, 9, 12, 23, et lib. III, cap. 40, et lib. IV, cap. 23, 30, 42. Micrologus, cap. 13, 21, 25, 31, 42, 49, 55. Hi omnes dictis in locis non libri Sacramentorum, sed Sacramentarii voce semper uti sunt. Ex recentioribus autem scriptoribus, itemque probatissimis, J. F. anciscum de Pavinis in Canonizatione sancti Bonaventuræ, ante art. 1, part. 1, tom. VII; J. Stephanum Durantum, lib. II de Ritibus ecclesiasticis, cap. 17, num. 8; Cæsarem Baronium S. R. E. cardinalem, in Martyrologio, die 18 Januarii, et Jacobum Pamelium, in præfatione ad Micrologum, Sacramentarii nomine usos fuisse inveni. Nam tamenti Pamelius in secundo tomo Liturgicæ, in prolegom., de beati Gregorii Sacramentorum Codice, rectius Sacramentorum librum, quam Sacramentarium inscribi affirmat; in loco tamen citato dictum librum Sacramentarium absolute nuncupavit. Quamvis itaque solus Walafridus Strabo huic scribendi modo suis in scriptis adversari videatur, et exemplaria mss., quæ a librariorum arbitrio plerumque pendent, Walafrido favere videantur, tamen ad ambiguitatem saltem vitandam, Sacramentarium, quam librum Sacramentorum rectius inscribi debere videtur. Si enim hujus generis opus, a beato Gregorio conscriptum, liber Sacramentorum inscribatur, septem Sacramenta Ecclesiæ in eo comprehendi facile quis illico suspicabitur. Si autem Sacramentarium, vel Sacramentarius nuncupetur, non sacramenta, sed sacramentalia, quæ circa Eucharistiæ sacramentum versantur, in eo contineri quisque poterit non ab re judicare. Utcunque autem sit, opus de quo loquimur liber Sacramentorum inscriptum non inconsulto relictum est, ob Codices mss. Vaticanos, qui Sacramentorum libri nomine prænotantur, et præsertim ille, cæteris insignior, quem impressimus.

600 Reliquum est ut secundo loco a nobis propositum explicemus: nam hujus generis Codicem opus Gelasii papæ nomine prius editum invenio; deinde a Gregorio Magno reformatum, et nonnullis rebus ab aliis postremo auctum, ut Walafridus Strabo, in lib. de Rebus ecclesiasticis, cap. 22, testatur in hanc verborum formam: *Gelasius papa tam a se quam ab aliis compositas preces dicitur ordinasse, et Gelasium Ecclesiæ suis Orationibus utebantur, quæ et adhuc a multis habentur. Et quia tam incertis auctoribus multa videbantur inserta, et sensus integritatem non habentia, curavit beatus Gregorius rationabilia quæque coadunare, et seclis suis quæ vel nimia, vel*

A inconcinna videbantur, composuit librum qui dicitur Sacramentorum, sicut ex titulo ejus manifestissime declaratur. In quo si aliqua inveniantur ad hunc sensum claudicantia, non ab illo inserta, sed ab aliis minus diligentibus postea credenda sunt superaddita. Hæc Walafridus, cujus verba ad verbum hoc loco recitavimus, ne ipsa amplius tanquam schollis hisce pro quibusdam locis dilucidandis frequenter deservientia repetamus. De hac item re luculentissimum extat testimonium Joannis Diaconi, in Vita ipsius Gregorii Magni, lib. II, cap. 17, in quo ait hunc in modum: *Sed et Gelasianum Codicem de Missarum solemnitate multa subtrahens, pauca convertens, nonnulla adjiciens, pro exponendis evangelicis lectionibus, in unius libri volumine coarctavit.* Hæc de libri Sacramentorum nomine et auctore, pro solutione dubitationum quæ alicui sese offere possent.

SCHOLIA.

* Col. 1. Item dicitur Gloria in excelsis Deo, Si **B** episcopus fuerit, etc. Alii Codices habent *adfuert*. Sed prior lectio videtur magis congruere verbis subsequentibus, quæ sunt: *A Presbyteris autem minime dicitur nisi solo in Pascha.* Nunc autem alius viget usus.

Ibidem legitur: *Deinde sequitur Apostolus.* Alii Codices mss. habent: *Deinde legitur Epistola.* Hæc autem lectio est prioris declarativa, ipsam emendans.

Col. 2. In prima canonis parte, quæ incipit hisce verbis: *Te igitur*, aliquot consignationes crucis, quæ nunc fiunt in ipso canone, inter illa verba: *Hæc dona, hæc munera, hæc sancta sacrificia illibata*, et inter alia illa: *Benedictam, ascriptam, ratam*, etc., atque aliis in locis, non exstant, negligentia fortasse librariorum prætermissæ. Hæc namque crucis consignationes omnes antiquæ sunt, et mysteriorum plenæ, quæ dictis in locis et alibi desiderantur, quia non solum ante consecrationem ad sanctificandum oblata; sed etiam post consecrationem ad Christi Salvatoris passionem ac meriem representandam toties in Canone repetuntur, ut aperte docent sanctus Augustinus, lib. de Spiritu sancto; Micrologus, de eccl. Observ., cap. 15; 601 Amalarius Fortun., lib. III de eccl. Offic., c. 24; Ivo Carnoten. serm., de Convenientia veter. et nov. sacrificii; sanctus Thom., III part., q. 83, art. 5; sanctus Bonaventura, in Exposit. Missæ; Gabriel Biel, in Can. Missæ, Guillelmus Durandus, lib. IV de divin. Offic., in Exposit. Can.; Stephanus Durantus, de Ritibus eccles., et alii permulti. Hæc tamen consignationes suis in locis repositæ non sunt, ut textus, prout jacet, fideliter ostendatur, apertissimis mendis, et innumeris quidem, tum ad punctuationem, et ad orthographiam, tum etiam ad voces ipsas pertinentibus, exceptis quæ sine ulla hæsitacione corrigi debebant.

Col. 3. Legitur in Codicibus mss. Vaticanis *Tathæi*, pro *Thaddæi*. Hanc enim vocem *Tathæus* per aphæresim figuram originem a fonte Hebraico trahere suspicari possumus, hoc est ab eo nomine quod est *Matthias*, id est *Donatus a Domino*, vel *Donum Domini*; hæc namque vox, quæ componitur ex *Matthal*, quod est *donum*, vel *donans*, et *ta*, *Deus*, vel *dominus*, quæsi *Donum Dei* vel *Domini* interpretatur. Eandem significationem habet *Matthias* per figuram syncopen, syllaba media detracta, necnon *Matthæus*, id est *Donatus*. Græci enim α in α diphthongum convertunt, dum aliquid ab aliis linguis transferunt in suam; eam autem Græcorum diphthongum Latini per *æ* pronuntiare solent. Quare hi non

* Revocatur lector ad numeros in textu crassiori characterè expressos. EDIT.

nihil a Græcis in formandis vocibus mutuantes æt, A
formant diphthongum æt dicentes, Matthæus. Hinc
Tathæus per æplæresim, quasi Mattathæus, vel Mat-
tathias, *Mat* syllaba detracta, formatur. Cum vox
igitur *Thathæus* tam belle ad Hebraicam vocem acce-
dat, hanc dictionem, non illam, retinendam esse
dixi. Adde etiam quod Pamelius in Sacramentorum
item libro, quem sub Gregorii Magni nomine impres-
sit, hanc vocem, *Tathæi*, hoc loco invenit, et reli-
quit; sed in margine, *Tatdæi*, apposuit cum asterisco.
Thaddæus autem, Laudans, sive Conflens, Latine
dicitur.

Col. 3. *Qui pridie quam pateretur.* Hoc in loco de-
siderantur duæ particule, quæ in Missali nunc ex-
stant; sed ea non inconsulto relicte videntur. Legi-
tur enim *Elevatis*, sine conjunctione et; ita etiam
Dedit, absque particula enclitica ista, *que*.

Col. 4. *Super diptycha.* Mendose legebatur Dypti-
tia. *Diptychum* enim sive διπτύχον, *diptychon* Græ-
cæ, duplicatum Latine dicitur, a δις, *bis*, et πτύξ, vel
πτύξι, plica. *Diptychum* autem pro duabus tabulis, B
quarum una vivorum, altera vero mortuorum nomi-
na continebat, quæ in Missa publice recitabantur,
hoc sumitur loco. Vivorum enim nomina in illa Ca-
nonis parte quæ incipit *Memento, Domine*, post illa
verba: *famularum, famularumque tuarum*, etc., de-
functorum autem post illa verba, *Qui nos præcesse-
runt cum signo fidei, et dormiunt in somno pacis*, re-
citabantur. De more hoc in Ecclesia sancta peran-
tuo, hoc est de commemoratione tam vivorum
quam defunctorum in Missæ sacrificio, quorum no-
mina in tabulis conscripta erant, mentionem faciunt
Gelasius papa scribens ad Anastasium Augustinum, ut
videre licet in II tomo Concil., longe post medium
epistolæ; Innocentius primus, epist. ad Decentium
Eugubinum episcopum; idque legitur de consecra-
tione, dist. 1, cap. 73; sanctus Cyprinus, epist.
10, tom. 1, ubi offerri nomen, et epist. 66, nomi-
nari in sacerdotum prece pro tabularum recitatione
dixit; sanctus P. Augustinus, ad Clerum Hipponen.,
epist. 137, et habetur 2, q. 1, c. 12, *Nomen*, et 11,
q. 3, c. 50. *Quid obest?* Gregorius item in Registro,
lib. III, epist. 37, et alii permulti. Non desunt etiam
qui de diptychis expresse scribant. Dionysius enim
Areopagita, lib. de eccl. Hierarchia, cap. 3, expres-
sam facit mentionem de sacrarum tabularum mystica
recitatione. Nam quamvis in Latino textu legatur
Mystica sanctorum recitatio, nulla penitus de sacris
tabulis mentione facta, Græca tamen littera habet
ἱερῶν πτυχῶν, hoc est, *sacrarum tabularum*, id quod ab
interprete fuit prætermisissum, vel ob carentiam hu-
jus vocis, πτυχῶν, in ejus exemplari, aut quia de
sanctorum tantum recitatione in Missæ sacrificio
fieri solita Dionysium loqui putavit, ut Pamelius
opinatur. Innocentius item ad Arcadium imp., 602
necnon Eudoxia imperatrix ad eundem Innocen-
tium mentionem de diptychis expressam faciunt.
Has autem litteras videre est apud Gregorium Ale-
xandria archiepisc., in Vita Chrysostomi, ut refert
Steph. Durantus. Vigilii quoque papa *diptychorum*
meminit in damnatione Theodori episcopi Cæsareæ
Cappadociae, ut legitur II tom. Concil., inter decreta
ejusdem papæ. Fit etiam mentio de iisdem diptychis
apud Theodorum, in Historia eccl., quam vocant
Tripartitam, lib. x, c. 25, in quo de Chryso-
tomus legitur: *Is ergo pontifex Joannis Magni vocabulum
ecclesiasticis διπτύχους primus inseruit.* Alcinus in-
super, de Ge. eb. Missæ, longe post medium, *dipty-
chorum* meminit hisce verbis: *Post ergo illa verba,
quibus dicitur in somno pacis, usus fuit antiquorum,
sicut etiam usque hodie Romana agit Ecclesia, ut san-
ta recitentur ex diptychis, id est, tabulis, nomina
defunctorum.* Idem fere legitur apud Fiorum Magist.,
in Exposit. Missæ. Fit etiam mentio de sacris dipty-
chis in liturgia sancti Marci, necnon in Synodica
Procli archiepiscopi Constantinopolitani ad Dominum
episcopum Antiochenum epist., ante med., quæ ex-

stat in II tom. Concil., act. 14 concilii Chalcedonen-
sis. In quinta item synodo generali, Constantinopol.
II, tom. II Concil., consess. vel coll. 1, in litteris
Justiniani imp. ad synodum scriptis, de Theodoro,
qui Mopsuestiæ episcopus fuit, legitur hunc in mo-
dum: *Deletum est nomen ejus a sacris diptychis Ecclē-
siæ cujus fuit episcopus.* Et infra: *Hortamur autem
etiam illud disceptare, quod vane profertur ab eis qui
dicunt non oportere post mortem hæreticos anathematizari;
et sequi in hoc doctrinam sanctorum Patrum,
qui non solum viventes hæreticos condemnaverunt, sed
et post mortem, utpole in sua impietate mortuos, ana-
thematizaverunt, sicut eos qui injuste conde-
mati sunt r. voc. ut post mortem, et in sacris diptychis scripse-
runt.* Quod factum est in Joanne (scilicet Chryso-
stomo) et in Flaviano religiosæ memoriæ episcopis Con-
stantinopolitanis. Hæc fere omnia in decreto Gratiani
24, q. 2, c. 6, quod incipit *Sane profertur a quibus-
dam, qui dicunt oportere*, etc. Quæ quidem sententia
a Justiniani litteris desumpta, eum lem sensum ha-
bet cum eo qui in iisdem litteris exstat; sed insulsa
videtur et mutila, verbis quibusdam a compilatore
demptis, quibusdam vero mutatis. Nam dicitio illa
sane, loco illius adverbii *vane* posita, negat one abla-
ta, non significat *bene et sapienter*, ut Glossa hunc
locum interpretatur, sed solum affirmans est vox;
nisi dicatur *Sane bene profertur*, etc., vel *Vane satis
profertur a quibusdam, qui dicunt non oportere*, etc.
negatione in suum locum reposita. Sed de his hæc-
tenus, ut ad *diptycha*, unde, occasione suadente, di-
gressi sumus, revertamur. Hic sane de *diptychis* lo-
cus in decreto Gratiani depravatus olim exstabat,
sed Romæ superioribus annis ex dicto concilio fuit
emendatus; nam prius, pro *diptychis, dicitis* lege-
batur. Hinc glossa dictionem illam, *dicitis*, corruptam
explicans, ait *dicitas* esse tabulas a *dico, dicitis*,
nuncupatas, atque hunc in modum textui mendoso
mendose glossa respondebat. Hujusce namque ver-
sus auctor, voce falsa pro vera utens, medianque
C syllabam producens, dixit:

Clerice, dicitam lateri ne dempseris unquam

Versum hunc depravatum, quem glossa Martiali
ascribit in Martiali reperire non potui, atque hunc
in modum restituendum censeo:

Clerice, diptychium lateri ne dempseris unquam.

Versus enim a glossa citatus textui nunc emendato
non respondet; sed hoc modo restitutus rectam ety-
mologiam, genuinum sensum et syllabarum quanti-
tatem conservat; nam vox *diptycha*, vel *diptychium*,
cum *pty*, syllaba correpta, ut initio hujus scholii
explicatum est, aliam habet etymologiam, a complica-
tione duarum scilicet tabularum dicitam. *Diptycha*
enim, ut omnes inter, retentur, erant tabulæ ex qua-
vis materia confectæ, sive chartæ, vel columnæ, in
quibus imagines Patrum in suo catalogo ponebantur.
Et quia *diptychum* Græcæ, duplicatum Latine inter-
pretatur, ut dicitum est, duplices illæ tabulæ eccle-
siasticæ, 603 quarum una vivorum, altera defunctorum
erat, hanc fortasse vocem sortitæ sibi sunt,
translato vocabulo a duplicibus osireorum testis quæ
beatus Ambrosius, lib. V Hexameron, c. 8, tomo
I, *diptychum*, satis belle appellat, quia duplices illæ
tabulæ instar forsitan testarum ostreorum erant ita
complicatæ, ut una super alteram con facta clauderentur.
Hæc itaque, ut reor, translatione litteræ a quo-
vis principe emissæ, et signis ob signata, a duplicatis
tabellis, Brissonio teste, diplomata dicere iuntur,
quales sunt etiam litteræ patentes, sive bullæ
pontificiæ, easque litteras complicatas, sive duplicatas,
et ligno trajecto ob signatas fuisse dicunt; quod
enim Græci διπλῶν dicunt, Latini *duplum* vocant.
Hinc duplicatæ tabellæ, diplomata et *diptycha* nun-
cupantur. Hæc item ratione *pugillares*, sive *pugillaria*,
id est tabellæ cereæ, ligneæ, vel alterius mate-
riæ, in quibus stylo scribitur, variis nominibus apud
veteres vocitabantur. Aliæ enim quintuplices, vel

pentaptycha, πεντάπτυχα; aliae triplices, vel triptycha, τρίπτυχα; aliae duplices, vel diptycha; διπτυχα, dicebantur. Quare sicut a Suetonio in Augusto diplomata, vel *diptycha*, duplices tabellae dicte sunt; ita *diptychium* ab Ausonio bipatens pugillar nuncupatum fuit. In Codice autem Th., ut doctissimus refert Brissonius, in lib. iv de verborum significatione, duplices tabellae *diptycha* imperatorum nominantur; quae etiam *diptychia* non in solse dici posse autumo, auctoritate sancti Patris Augustini persuasus; ipse enim in lib. xv contra Faustum Manichæum, c. 1, sub persona Faustii, etc., in responsione contra eundem, duas tabulas illas Moysis lapideas (quarum una complectitur tria praecepta ad Deum pertinentia, septem vero ad proximum) *diptichium lapideum* non semel appellavit. Duplices igitur tabulae illae ecclesiasticae, quarum una vivorum, altera vero defunctorum nomina in Missae sacrificio recitanda continebat, *diptycha* jure suo dicebantur, non *diptycia*, ut mendose ob incuriam librorum in exemplari legitur Vaticano. Nec silentio praetereundum videtur quod frequenter sese offert in hoc Sacramentorum libro de locis in quibus vivorum ac defunctorum, sive etiam sanctorum nomina sunt recitanda. Ubi enim aliorum memoria nominatim fieri solet, in vetustiori Vaticano Codice non invenitur littera N., nominis exprimentis signum, sed hae litterae ILL., quae ad Codicis antiquitatem representandam relictae sunt.

Col. 4. Parte illa, quae incipit *Nobis quoque peccatoribus*, legitur Agathe et Agne in sexto casu, Graecae declinationis forma retenta, pro Agatha, et Agnete, ut Agathe, es, et Agne, es; id quod apud multos Latinos erat in usu, et praesertim apud sanctum Ambrosium, et quidem frequenter. Hinc Prudentius, in Peristeph., utitur declinatione Graeca hunc in modum:

Agnes sepulcrum est Romulae in domo
Fortis puellae, martyris inclytæ.

Hoc enim in loco ponitur Agnes pro Agnetis; nonnulli tamen Codices habent Agnis sepulcrum; sed Agni, Agnis, est declinatio omnino Graeca, littera n, per a, non per e prolata, ut γράμματις, ἡς; ῥοπις, ἡς, quas voces Latini, in suam vertentes linguam, dicunt grammatica, es; rhetorice, es, etc. Agathe igitur pro Agatha, et Agne pro Agnete ponuntur. Id quoque videre est, et copiosius in festis earundem sanctorum.

Col. 3. In eodem Sacramentario sunt qui legunt Agna, Agnae, ut habetur in Pamelii adnotationibus.

Col. 8. In Praefatione Codex unus ms. habet: *Per hunc invisibilem amore rapiamur*. Sed tres Mss. concordant cum Missali Romano, in quo legitur *Per hunc in invisibilem amorem rapiamur*. Quam sane lectionem, veluti magis congruam quam priorem, in hoc Sacramentorum libro reponendam esse censui.

Col. 8. In Oratione *Largire, quæsumus*, legitur *fidei, spei et securitatis augmentum*, idque tantum in uno Codice ms. At cæteri habent *fidei, spei et charitatis augmentum*; sed quia prior lectio de mendo suspecta est, secundam retinendam esse judicavi.

Col. 9. In secreta legitur: *Suscipe, Domine, etc. Ut quod illos passio gloriosos, nos devotio reddat innocuos*. In prima clausula desideratur verbum *fecit*, quod, ne locutio mutila relinqueretur, reposui; cum praesertim in Missali legatur *efficit*, et in Pamelii adnotationibus *fecit*, quod etiam in alio Ms. invenitur.

Col. 21, 23, 24, 25, videtur esse Missam sanctarum virginum et martyrum Agnes et Agathæ, quarum nomina more Graeco declinata aperte cernuntur, ut superius copiose ostensum est initio hujus col.

Col. 24. Post Orationes ad Complendum, quæ nunc in Missali dicitur Postcommunio, ponitur Oratio quæ in Codice Vaticano a nobis impresso ad

A *Collectam* inscripta reperitur. Est autem instar Orationis quæ super populum dici solet; et nuncupatur eo lecta, eo quod, ut ait sanctus Bonaventura in *Exposit. Misæ*, cap. 2, tom. VII, omnes astantes Missæ se debeant devote colligere, et cum sacerdote fideliter orare; vel, ut aliqui dicunt, quia Missarum Orationes, collecto populo, celebrari solent. Quæ sane sententia mihi non arridet, propterea quod omnia quæ in Missa dicuntur Collectæ hac ratione dici possent. Quare cum Walafrido Strabone, c. 22: *Collectas nuncupari dicemus, quia necessarias Orationum petitiones compendiosa brevitate colligimus, sive concludimus*. Vel quia sacerdos, qui legatione fungitur pro populo ad Dominum, omnium petitionibus istis Orationibus colligit, atque concludit, ut cap. 3 de eccles. Observationibus sentit Micrologus, qui ibidem quænam magis propriae nuncupentur Collectæ docet hinc verbis: *Illæ tamen specialius Collectæ vocari videntur, quæ apud Romanos super Collectam populi fiunt, dum colligitur, ut procedat de una ecclesia in aliam ad stationem faciendam, ut in capite jejunii illa Oratio, Concede nobis, Domine, apud sanctam Anastasiam supra Collecta populi dicitur, qui stationem apud sanctam Sabinam celebratus est*. Hæc Micrologus. Dicta Oratio reperitur hodie in Missali post Cinerum Benedictionem ac dationem aut Missam. Antiquitus enim in feria 4 Cinerum colligebatur populus apud sanctam Anastasiam, ubi dicta Oratio recitabatur, deinde ad sanctam Sabinam pro statione celebranda procedebatur; sicut in die Assumptionis beatæ Mariæ semper virginis legebatur hæc Oratio, *Veneranda nobis, Domine*, in statione qua cum imagine Christi, ut legitur in Ordine Romano, pag. 82, procedebatur a sancta Maria minore (quæ est in foro Boario ad Arcum Vespasiani, nunc ecclesia sanctæ Mariæ novæ nuncupata) ad sanctum Adrianum, ubi fiebat statio; Missa vero ad sanctam Mariam Majoram; et in die Nativitatis ejusdem recitabatur Oratio *Supplicationem servorum*, etc., quando litania a sancto Adriano ad sanctam Mariam exibat juxta beati Gregorii papæ Magni consuetudinem, ut Radulphus Tungrensis ait de Canonum observantia, propos. 13, et fusius propos. 23, ubi de his tribus Collectis ac stationibus loquitur.

Col. 29. In die Febr. 22, in qua celebrari solet Cathedra sancti Petri in Antiochia, legitur titulus Missæ hunc in modum: *Cathedra sancti Petri in Roma*. Locum vitio librorum mendosum esse reor, cum Romano pro Antiochia ponatur. De Cathedra Antiochena, quæ die 22 Febr. celebratur, mentionem facit Ordo Romanus, pag. 24, Antiphonarius beati Gregorii, Micrologus, cap. 48, et Ivo Carnotensis episcopus. Cathedra Romana quæ sub die 18 Januarii nunc celebratur, nec in Antiphonariis nec in Lectionariis, nec in Sacramentariis tam mss. quam impressis invenitur, nec de ea apud veteres scriptores de Ritibus ecclesiasticis sit ulla mentio, propterea quod divinum de Cathedra Romana officium institutum fuit a Paulo IV, per bullam sub die 18 Januarii 1557, Romæ, viii Idus Jan., anno sui pontificatus 3. Hinc in Breviariis antiquis ante Pauli IV pontificatum impressis Cathedra Romana, quæ sub die 13 Januarii celebratur, non reperitur, quod sciam; exstat tamen in Martyrologiis, quæ de hac Cathedra luculentissimum reddunt testimonium. Non desunt hæc etiam de re alia testimonia, et quidem permulta, quæ Caesar Baronius S. R. E. card., vir sane eruditissimus, et in historiis ecclesiasticis mirifice versatus, in sua notatione 604 ad Martyrologium Romanum sub die 18 Januarii copiose atque insiguitur recenset. In Gallia tamen et Hispaniæ partibus, ante Pauli IV decretum, hæc Romæ Cathedræ festivitas colebatur, ut in ipsamet bulla 49 enarratur.

De Missa Cathedræ, quæ in Codicibus mss. Vaticanis sub die 22 Februarii exstat, card. Baronius

* Vido Hugonem Merardum, in notis, 179 et 180.

mentionem facit, eamque sub die 18 Januarii in eadem notatione in Martyrologium Romanum citat tanquam Cathedralis Romanæ Missam, propterea quod Collecta quæ habetur in alia Missa ejusdem diei ad Cathedralam item Romanam pertinere videtur. Cathedra tamen Antiochena in insigniori m.s. Sacramentario sub die 22 Februarii exstat nomine Cathedralis Romanæ; cujus Missæ Præfationem idem card. Baronius fere ad verbum recitat, hac dictione (*mundasti pro fundasti*) excerpta. Legitur enim in exemplaribus mss. Vaticanis in hac verborum forma; *Quam (scilicet Ecclesiam) in patriarchis fundasti, in prophetis præparasti, in apostolis condidisti, etc.*

Col. 1559. In Oratione, quæ incipit *Omnipotens sempiternus Deus, etc.*, multa desunt quæ in alio exemplari reperiuntur, ut videre est apud Card. Baronium, tom. I Annal. eccl., pag. 328, D. Ut autem id planum fiat, Orationem ipsam hoc loco apponere visum fuit. In exemplari Vaticano ita jacet:

Omnipotens sempiternus Deus, qui ineffabili sacramento apostolo tuo Petro principatum in Romani nominis arce posuisti, præstauit ut quod in orbem terrarum ejus prædicatione inchoavit, Christianæ devotionis sequatur universitas. Per, etc.

Hæc ex Codice ms. Vaticano.

Baronius ita legit:

Omnipotens sempiternus Deus, qui ineffabili sacramento apostolo tuo Petro principatum Romæ urbis tribuisti, unde se evangelica veritas per tota mundi regna diffunderet, præstas, quæsumus, ut quod in orbem terrarum ejus prædicatione emanavit, universitas Christiana devotione sequatur.

Hæc ex Baronio; qui in primo Annal. tomo, et in Martyrologio preces hæc in antiquis sanctæ Romanæ Ecclesiæ Ritualibus libris, sive Breviariis, se invenisse testatur.

Col. 29. In prima Oratione Missæ in Cathedra sancti Petri: *Animas ligandi atque solvendi pontificum tradidisti.* Hæc in illustrari Vaticano Cod. ms. exstat, sed in aliis Mss. ejusdem bibliothecæ, atque in Codice Liturgico impresso a Pamelio, hæc dictio, *Animas, desideratur*; quamvis sit ipsa particula quæ in Missali Romano reperitur lectio eandem etiam sensum habere queat.

Ibidem hæc in Missa sese considerandum offertur in hæc post Orationem ad Complendum, quæ nunc Postcommunio in Missali Romano dicitur, addatur Collecta super populum, quæ nunc non nisi in feriis tantum Quadragesimæ usque ad quartam feriam majoris hebdomadæ inclusive dici solet, ut in Missali videre est. De hoc ritu Micrologus de ecclesiasticis Observationibus, c. 51, rationem reddit, dicens: *Oratio post communionem pro solis communicantibus solet orare. Populus autem etsi quotidie in Quadragesima conveniat, non tamen quotiæ, ut deberet, communicat. Ne ergo populus ita Oratione ut communionem careret, adjecta est Oratio super populum, in qua non de communicatione, sed pro populi protectione specialiter oratur. In Dominicis tamen diebus non dicitur, quia genuflexio vitatur, quæ huic Orationi a populo antiquitus persolvebatur; vel potius ideo, quia omnia, juxta attestatam sancti Ambrosii, in Dominicis diebus communicare debent, quibus et Oratio post communionem pro Benedictione sufficere possit.* Hæc Micrologus, qui tæcitæ item objectioni infra respondet: cur scilicet in Dominicis ac festis diebus in quibus genuflexio admitti non solet Oratio super populum fuerit adjecta (ut videre est in hoc Sacramentorum libro), deinde consuetudo hæc postremo moleverit, sicut Missale Romanum id aperte demonstrat. Micrologus itaque 606 hæc ait in modum: *Beatissimi quoque Patres nostri, Ambrosius, lib. v De Sacram., cap. 4, et de Consecr. d. 2, cap. 56, et Augustinus, serm. 28, de Verbis Domini, tom. X, ad quotidianam nos hortantur communionem. Sed quia*

hoc modo nec ab omnibus presbyteris in Quadragesima, nedum a laicis observatur, congrue adjecta est Oratio super populum, ut vel eo tempore ultima Benedictione populus non careret, dum tamen communicare non solet. Hinc quoque et illa consuetudo apud modernos, quæ non fuit apud antiquos, inolevisse videatur, ut et in aliis temporibus, etiam presbyteri post finem Missæ benedicant, ne populum ita Benedictione ut communionem privatum discedere permittant. Hæc de Oratione quæ ad Complendum inscribitur, quia Missa est completa. Eadem vero appellatur Postcommunio, quia post communionem pro solis communicantibus dici solet, sicut soli communicantes divinis mysteriis antiquitus interese solebant; catechumeni vero et penitentes, ut qui nondum ad communicandum se paraverant, ante Oblationem exire jubebantur, eodem Micrologo teste in loco citato.

Col. 30. Hoc loco exstat Missa beati Gregorii papæ. Unde aperte dignoscitur multa, ut in præfatione dictum est, post tempora Gregorii Magni huic Sacramentorum libro adjecta fuisse. De hac Missa idem fere dixit Grimoldus in præfatione in suum Sacramentorum librum.

Col. 39. In Præfatione Codex Vaticanus habet: *Fides additur.* Sed in Codice a Pamelio legitur: *Fides alitur.* At quoniam hæc lectionem congruentiorem esse ratio docet, hæc retinendam censui. Legitur enim ibi: *In quo (scilicet Christo) jejunantium fides alitur, spes provehitur, charitas roboratur; Jesum Christum Dominum nostrum.* Quæ in Codicibus Vaticanis non exstant, reddunt tamen lectionem clariorem, et verbis quæ sequuntur congruentiorem. Prior autem lectio non improbat, præsertim cum videatur consona illis quæ habentur in Evangelio: *Domine, adauge in bis fidem.*

Col. 41. Sabbato in XII lect. mensis primi, hoc est, Martii. Unumquodque Sabbatum Quatuor temporum in hoc Sacramentorum libro inscribitur, *Sabbatum duodecim lectionum, sive in duodecim lectionibus*, quia in singulo quoque Sabbato Quatuor temporum duodecim lectiones Scripturæ sacræ legi solebant, sicut in Sabbato sancto majoris hebdomadæ nunc fieri solet, si numerus lectionum observetur; nam tunc temporis sex tantum lectiones legebantur; sed illæ sex dicebantur duodecim, quia illæ sex Latine et Græce in Romana Ecclesia a duodecim lectionibus legebantur, propter rationes quas assignat Aleinius cap. in Sabbato. De duodecim lect. Amalarius, lib. II, cap. 4; Borno, de Missa, cap. 7; et Micrologus, cap. 28. Nunc autem duodecim lectiones Latine leguntur in Sabbato sancto Paschatis; in cæteris vero Sabbatis Quatuor temporum sex tantum item Latine legi solent.

Col. 51. Codex unus Vaticanus habet: *Nostroque omnium Domino*; alius autem: *Nostrorumque Domino*; sed quia utraque lectio bonum reddit sensum, priorem reliquimus.

Col. 57. Super Secretam. Hæc in Oratione sunt due lectiones, quarum una est: *Quæ temporali consolatione lætificent, et promissa certius non deseremus æterna.* Altera est: *Quæ temporalem consolationem significent.* Codices varii sunt; hinc priorem lectionem tanquam clariorem, magisque congruam retinendam censui.

Col. 58. In ultima Collecta ad Complendum due sunt lectiones, quarum una est: *Nullis inficiantur adversis.* Altera est: *Nullis afficiantur adversis.* Utraque bonum reddit sensum, sed priorem, quæ in illustrari m.s. Vaticano exstat, retinendam existimavi.

Col. 62. Hæc die, quæ est feria 4 majoris hebdomadæ, ponuntur Orationes pro quocunque statu, eademque leguntur in feria 5, in cæteris autem Codicibus novissis in feria 6. De hac re nihil certi habetur, sed conjicere possumus bis in majori hebdomada pro omnium statû orandi ritum fuisse in Ecclesia

* Edit. Guss. Hæc autem desiderantur in nostrâ.

sancta antiquiorem, cum in sexta tantum feria hujus generis Orationes recitentur.

Col. 65. Præfatio quamvis variis lectionibus non careat juxta varios Codices mss., eas tamen tanquam parvi momenti hoc loco apponere non libuit. Unam autem vocum varietatem ponendam censui, quæ est de Juda proditore, et novissima Christi cœna, hunc in modum juxta Codices Vaticanos: *Patitur mitis Dominus imitem Judam, et sustinet pius crudelem conviram.* Codex autem a Pamelio impressus habet: *Pascit igitur mitis Dominus imitem Judam,* etc. Utraque lectio bona est, licet hæc lectio probabilior videatur, cum de cœna, vel de convivio hæc in Præfatione sermo sit, ut inibi videre est; priorem tamen lectionem, tanquam magis communem ac receptam, retinimus, ne temere fiat mutatio, necessitate id non postulante.

Ibid. A verbo *relaxavit* exclusive, usque ad finem Præfationis, multa ex iis non reperiuntur in aliis Codicibus, majori ac celebriori Vaticano excepto.

Col. 67. In oratione pro benedictione olei, ultima dictio videtur mutila: *unle unxisii sacerdotes, reges, prophetas et martyres, chrisma perfectum tuum, Domine, a te benedictum,* etc. Hæc in Vaticano Codice. Codex autem a Pamelio impressus ita legit: *Unde unxisii sacerdotes, reges, prophetas, martyres, chrisma perfectum tuum, Domine, et a te benedictum, permanens in visceribus nostris, in nomine Domini nostri Jesu Christi.* Quæ etiam lectio videtur trunca et mutila, cum desit aliquod verbum ad finem.

Col. 69. Feria 6 majoris hebdomadæ, in prima et secunda rubrica sunt nonnullæ voces ad o obscure ob descriptionem ipsam, sensumque earum, ut si quæ ex iis compendiarie (quas breviaturas Italiane vocitamus) dissolvantur, sive explicentur, nihil certi, quod congruentem reddat lectionem, elicitur. Nota: autem abbreviate sunt hæc: *Sacramnto, et Pbrorum,* quæ si pro *Sacramentario, et Presbyterorum* sumantur, quid hoc in loco sibi velint, non satis constat; præsertim vero pro *Sacramentario*; nisi hic aliud compendiosum citetur *Sacramentarium*, unde hoc descriptum sit, et *presbyterorum ecclesiæ* pro ecclesiis non cathedralibus accipiantur, ut videre est: in Ordine Romano ad officium Parasceves. Quod si hoc modo accipiendum erit, interpunctura aliter facienda videtur, ut suo loco videre est.

Col. 69. *Pos to ante eam,* id est crucem, oratorio, etc. Oratorium hoc in loco pro quamvis re sumatur, nihil adhuc invenire licuit; quod si pro oratorio intelligatur, nec sic quidem ad rem facere videtur. Oratorium namque est i. c. in quo oratur; id autem ante crucem locari non solet in die Parasceves, dum crux adoratur. Alcuinus, tractans ritum adorationis in die Parasceves, recitat eadem verba quæ leguntur in *Sacramentario*; sed, pro oratorio, *oratio* legit. Idem legitur in Ordine Romano, dum ritus adorandæ crucis in die Parasceves enarratur. Orarium autem, ab orando dictum, pro stola quam oratores, id est, prædicatores ad eorum gestant, sumi solet, ut ait Alcuinus, Rabanus et Beda. Quæ sane res huic loco non congruit, nisi oratorium etiam ab orando dictum sumatur pro auleo, aut tapete ante crucem strato, super quo, genibus flexis, oratur, et crux denique adoratur.

Col. 111. Oratio quæ dicitur *Secreta* in festo beati Leonis univata est, qua ubi olim in *Sacramentario* antiquo legebatur: *Annue nobis, Domine, ut animæ famuli tui Leonis hæc prosit Oblatio,* etc., hodie legitur in Missali: *Ut intercessione beati Leonis hæc nobis prosit Oblatio;* quæ sane *Secreta* hodie in Missa sancti Gregorii papæ legitur. Hæc autem mutatio facta videtur, ad clariorem expressionem et intelligentiam rei, cum sancti nostris Orationibus non indigeant, sed nos potius, eorum intercessionibus opus habeamus; imo qui pro sanctis oraret, eis injuriam faceret, ut Augustinus et alii doc-

tores affirmant. Augustinus, serm. 17, de Verbis Apostoli, t. X.

De hac mutatione fit mentio in *Decretalibus*, lib. III, tit. 41, de Celebratione Missarum, cap. 6, *Cum Marthæ*, § Tertio loco, ubi Innocentius III, respondens archiepiscopo Lugdunensi, de hujusmodi mutatione olim facta, ait: **608** *Unde quod in plerisque Orationibus continetur, prosit vel proficiat huic sancto, vel illi, talis Oblatio ad gloriam et honorem, ita debet intelligi, ut ad hoc prosit, quod magis a fidelibus glorificatur in terris. Licet plerique repulent non indignum sanctorum gloriam usque ad judicium augmentari, et ideo Ecclesiam interim sane posse augmentum eorum glorificationis optare.* Hæc Innocentius. Quare satis constat hanc Orationem, de qua nunc agitur, non esse immutandam, tum quia sensu bono non caret, tum maxime quod ex hac re hujus exemplaris antiquitas comprobatur, cum ante Innocentii tempora, qui circa ann. 1208 vixit, hæc lectio quom in hoc *Sacramentario* reperiimus legeretur. Hujus autem nodi solutio quanvis mihi perspecta esset, ubi primum difficultas mihi sese obtulit, ut meis olim collegis in typographia Vaticana degentibus reipsa ostendi, locum tamen Canonis quo solutio mirum in modum illustratur Franciscus Toletus S. R. E. cardinalis, vir undequaque doctus, mihi in memoriam revocavit.

Col. 122. De Vigilia Assumptionis beatæ Mariæ, in prima Oratione, quæ ad Deum Christum de beatâ Maria virgine directa est, legitur hunc in modum: *Da, quæsumus, ut sua nos defensione (beata scilicet Virgo) jucundos faciat suæ interesse festivitati. Faciat igitur, non facias,* salvo tamen meliori judicio, legendum videtur.

Col. 138. Natale omnium Sanctorum in Oratione prima legitur *multiplicatis intercessionibus.* Hoc licet in Missali Romano legatur, *intercessoribus*, prior tamen lectio non est contemnenda.

Col. 159. Sanctorum quatuor Coronatorum Missa exstat, ut in Rubrica legitur, in qua etiam redditur ratio cur de quinque sanctis mentio fiat in Oratione, *Claudio* videlicet, *Nicostrato*, *Symphoriano*, *Castorio* atque *Simplicio.* In titulo autem de quatuor tantum, *Severo* videlicet, *Severiano*, *Victorino*, et *Carpophoro.* Ad hanc rem comprobandam facit titulus Ecclesiæ, quæ nomine sanctorum quatuor Romæ vocitatur, et die 8 Novemb. sanctorum quatuor Coronatorum festus dies agitur. Rubrica *Sacramentarii* sic jacet: *Quatuor Coronatorum nomina hæc sunt: Severus, Severianus, Victorinus et Carpophorus; quorum dies natalis per incuriam neglectus minime reperiri poterat; ideo statutum est ut in eorum ecclesia horum quinque sanctorum, qui in Missa recitantur, natalis celebretur, ut cum istis quoque eorum memoria pariter fiat.* Hæc in Rubrica habetur sermo de ignoratione diei natalis quatuor Coronatorum; sed in *Breviario Romano*, de nominum eorundem sanctorum ignoratione in hanc legitur verborum formam: *Exstat in Urbe ecclesia sanctorum Quatuor Coronatorum, quorum die ignota nomina, divinitus postea patefacta sunt; ubi non solum illorum quatuor, sed etiam quinque martyrum corpora honorifice sepulta sunt, et eorum festivitas vi Idus Novembris celebratur eodem die.* De quatuor Coronatis, et quinque aliis, Beda, Usuardus, Ado, Suius, Baronius, et alii loquuntur, affirmantes quatuor Coronatorum nomina diu incognita fuisse, ob idque statutum ut anniversaria dies ipsorum una cum quinque illis sub nomine Quatuor Coronatorum recoleretur. Suius, ex Martyrologio Adonis, de Quatuor Coronatis ait hunc in modum: *Severus, Severianus, Carpophorianus et Victorinus, sepulti sunt miliario ab urbe tertio, in Arenario, juxta corpora sanctorum martyrum, Claudii, Nicostrati, Symphoria et Castorii et Simplicii. Passi sunt autem vi Idus Novembris, post duos tamen annos passionis horum quinque martyrum. Cum autem nomina minime reperirentur, stultit beatus Melchiodorus episcopus, ut anni-*

versaria Quatuor Coronatorum dies sub nominibus sanctorum quinque martyrum recoleretur. Intercurrentibus tamen annis, cuidam sancto viro etiam nomina eorum revelata sunt. Festivitas vero, ut fuerat statuta, celebris in aliorum martyrum festiuitate permansit, ac locus Quatuor Coronatorum nomine insignis. Hæc Surius. Quatuor Coronatis ecclesiam erexit Honorius papa, eamque, Baronis teste, restituit, dactorumque sanctorum omnium quos superius nominavimus corpora Leo IV invenit; et sicut 609 Tabula item lapidea ad altare majus ejusdem ecclesie affixa docet, inibi ea condens collocavit.

Col. 226. In illa sacri Canonis parte, quæ incipit *Communicantes*, et communiter inscribitur *Infra actionem*, hoc in loco titulus est, *Intra Actionem*, quamvis enim ad col. 247 (Edit. Vatic.) *Infra Actionem* semper legatur, ab hoc tamen loco ad finem usque Sacramentarii titulus sive rubrica est *Intra Actionem*, et rectius quidem; sacer enim Canon, qui a quibusdam in quinque partes, ab aliis in quindecim dividi solet, incipit a verbis illis: *Te igitur, clementissime Pater*, etc., et finem habet ad eum usque locum: *Memento etiam, Domine*. Vel secundum alios usque ad illud: *Oremus, præceptis salutaribus moniti*. Vel secundum alios et melius ad illa usque verba: *Libera nos, quesumus, Domine*. Et quatuor sibi sortitur nomina, Biele teste. Ict. 15, in Can. Missæ, qui non solum dicitur Canon, id est regula ad venerabilis Eucharistie consecrationem ordinata, vel, ut ait Walafridus Strabo, cap. 22, et Micrologus, cap. 12, quia in eo est legitimum et regularis sacramenti connectio; sed etiam secretum appellatur, quoniam, ut ait Biel, significat sacratissima fidei mysteria, et sacratissima ibi fiunt operationes omni creato intellectui incomprehensibiles, et quia Canon secreto dicitur. Appellatur etiam sacrificium, quia offertur Deo Patri summum sacrificium, Unigenitus scilicet Filius sub specie sacramentali occultus. Dicitur denique *Actio*, quia, ut ait Walafridus, in ea conficiuntur dominica sacramenta, vel quia gratiarum actionem continet; nam totum fere Missæ sacrum est gratiarum actio, ut ex Irenæo l. b. iv, c. 34, colligi potest. Vel, ut ait Biel, dicitur *Actio*, quia in ipsa sacratissimum Christi mysterium peragitur, quo ipse suam ob immensam charitatem carnem suam in cibum, suamque sanguinem in potum sub velamine specierum panis et vini spirituali refectioe fidelibus elargitur. Quoniam vero hæc non nisi misericordia et libera Dei voluntate fiunt, hæc pars recte dicitur *Actio*, qua-

^a Quia Orationes illæ in nostra Editione desiderantur, eas hoc loco addendas duximus.

Missæ communis sancti Augustini.

Omnipotens sempiternæ Deus, qui vivorum simul dominaris et mortuorum, omniumque misereris, quos tuos fide et opere futuros esse prænoscis, te suppliciter exoramus, ut pro quibus effundere preces decreverimus, quosque vel præsens sæculum adhuc in carne retinet, vel futurum jam exuto corpore suscepit, intercedentibus omnibus sanctis tuis, pietatis tuæ clementia delictorum suorum veniam consequantur. Per Dominum.

Postcommunio. — Purificent nos, quesumus, omnipotens et misericors Deus, sacramenta quæ sumpsimus, et præsta ut hoc tuum sacramentum non sit nobis reatus ad poenam, sed intercessio salutis ad veniam, sit abolitio scelerum, sit fortitudo fragilium sit contra mundi pericula firmamentum, sit vivorum atque mortuorum remissio omnium delictorum. Per Dominum nostrum.

^b Omittitur quoque hæc Missa in nostra Editione, quam idcirco hic damus.

Missæ pro defunctis desiderantibus poenitentiam, et minime consequentibus.

Si quis poenitentiam petens, dum sacerdos venit, fuerit officio lingue privatus, constitutum est ut si idonea testimonia hoc dixerint, et ipse per motus aliquos satisfaci, sacerdos impleat omnia circa po-

tenus contra factionem, ut ait Biel, distinguitur. Vel dicitur *Actio*, eodem Biele teste, quia ibi agitur nostra causa coram summo Judice, Christo Deo, per sacerdotem, tanquam per medium inter ipsum et sponsam, Christum, scilicet, atque Ecclesiam. Cum igitur Canon dicatur *Actio*, quod intra Canonem exstat rectius *Intra* quam *Infra Actionem* dicendum videtur. Ego itaque, ab hujusce Sacramentarii medio ad finem usque, titulum hunc (*Intra actionem*) sicuti scriptum inveni, relinquendum censui.

^a Exstat beati Augustini communis Missa, quæ in singulis Quadragesimæ diebus hodie recitatur; et in Oratione illa quæ modo Postcommunio, modo autem Ad Complendum nuncupatur, quia ea Oratio est ad finem Missæ præter alias lectiones varias, legitur *Abolitio scelerum*, pro quo *Abolitio scelerum* nunc legitur in Missali. In fine autem legitur: *Sit vivorum atque mortuorum remissio omnium 610 delictorum*, sine dictione *fidelium*, quæ in Missali habetur.

^b *Missæ pro defunctis desiderantibus poenitentiam, et minime consequentibus*; hic titulus iis qui sacram theologiam non norunt scrupulum aliquem injicere potest. Hoc enim loco non est sermo de iis qui absque poenitentia virtute vel sine charitate ex ea vita decesserunt, et Orationum, sive suffragiorum capaces non sunt, etiam quia Ecclesia pro his non intendit orare, sicut neque pro iis qui in hæresi vel in excommunicatione obierunt; sed de iis qui in mortis articulo desideraverunt ac petierunt sacramentum et non nisi in voto consequi potuerunt, ut rubrica necnon Orationes hujusce Missæ omnes præ se ferunt. Neque hoc in loco sermo est de poenitentia venia per veram contritionem impetranda, sicut legitur in cap. xii epistolæ ad Hebræos, de Esau, qui, teste Apostolo, *poenitentia locum non invenit, quamvis cum lacrymis inquisisset eam*; necnon de Antiocho, in Machab. ix, qui quidem, ut Scriptura narrat, *selestus Dominum orabat, misericordiam ab eo non consecutus*. In his enim duobus locis non habetur sermo de vera contritione, quæ oritur ex amore justitiæ; sed de ea quæ nascitur ex amore damni temporalis: nam Deus neminem repellit, si recta intentione convertatur ad eum: *Quis enim*, ut in cap. xx Ecclesiast. legitur, *Deum invocavit, et desepit eum?* Titulus et go Missæ intelligendus est eo modo quem initio hujusce scholii explicavimus.

^c In Præfatione a exorcismum ad aquam benedicendam multæ lectionum varietates inveniuntur in nitentem, ut mos est.

Ad Missam. — Omnipotens et misericors Deus, in cujus potestate conditio humana consistit, ani famuli tui *Ill.* ab omnibus absolve peccatis, ut poenitentia fructum, quam voluntas ejus optavit, præventu mortis non perdat. Per Dominum nostrum.

Secreta. — Satisfaciat tibi, Domine, quesumus, pro anima famuli tui *Ill.* sacrificii præsentis Oblatio, et peccatorum veniam quam quæsitivi inveniat, et quod officio lingue implere non potuit, desideratæ poenitentia compensatione percipiat. Per Dominum.

Intra Actionem. — Hanc igitur Oblationem, quam tibi offerimus pro anima famuli tui *Ill.*, cujus depositionis diem *Ill.* celebramus, quesumus, Domine, ut placatus accipias, et ineffabili pietate concedas, ut quod exsequi præventus conditione mortali ministerio lingue non potuit, mereatur indulgentia sempiterna. Diesque nostros, etc.

Ad Complendum. — Deus a quo speratur humani corporis omne quod bonum est, tribue per hæc sancta, quesumus, ut sicut animæ famuli tui *Ill.* poenitentiam velle donasti, sic indulgentiam tribuas miseratus optatam. Per Dominum.

^e Hanc Præfationem non continet Codex sancti Eligii, quem post Menardum edidimus. Videri autem potest in Edit. Gussanvilli, col. 153 et seq. Ex hæc etiam Præfat. desumuntur quæ in duabus subsequentibus notis illustrat Angelus Rocca.

miss. et impressis Codicibus, sed eas brevitatis causa prætermittimus, tria tamen in medium consideranda proferentes. Primum est: *Ipsa te cognovit altissima Salus, et Respector perpetuus, ad quem humiles rogamus, ut exaudias*, etc. Est locutio nimis dura, æt tritica non carens, si verborum constructio perpendicular; sermo enim est ad aquam, et paucis hisce verbis absque ullo medio sit transitus ad Deum sub secunda persona. Quod sane non nisi nimium licenter stare potest. Codex autem impressus, liber scilicet Sacerdotalis sanctæ Romanæ apostolicæ Ecclesiæ inscriptus, et auctoritate Leonis, habet: *Te igitur omnipotens Deus, altissima Salus et Respector perpetuus, humiliter rogamus, ut exaudias*, etc. Quæ sane lectio, quamvis bona et accommodata sit atque perspicua, priorem tamen lectionem relinquere visum fuit, ne tanta fieret mutatio.

Ibidem dicens: *Qui te arcanis et limpidis, velocibus ventis pluere præcepit*, etc. Hæc item locutio satis obscura, non solum in Cod. Vaticano ms., sed etiam in impresso libro Sacerdotali, quem supra citavimus, reperitur, dictione limpidis excepta.

Ibid. *Expellas omnem umbram, omnem Satanam, et omnes machinationes spirituum inmundorum, sive Bithonatum, sive errantium ex invocatione magice artis*, etc. Hæc autem locutio est ad aquam directa pro expellendis dæmonibus, eorumque machinationibus vertendis, sed **611** particula *Bithonatum* nihil profecto significativum sonare potest, nisi vox corrupta esse dicatur, duobus particulis Græcis constans, hoc est, *Biathanaton*, vel *Biathanatorum*; nam *Bithanatos*, vel *Biathanatus* est, qui violenta occubuit morte, dicitur a *βία*, quæ est violentia, et *θανατος*, mors. Hunc locum cum aliis Sacramentariis Vaticanis mss. conferre non potui, cum hæc Præfatio, ad exorcismum pertinens, in iis non exstet. Vidi tamen ipsum in Sacerdotali superius citato ad scholium pag. 243 (*Edit. Vatic.*), ubi, loco dictionis *Bithonatum*, inveni *Biathanatorum* sine aspiratione; sed quia etymologia hujusce dictionis sensui exorcismi contra spiritus immundos et contra invocationem magice artis satisfacere non videbatur (ei etiam aspiratione addita) ob temporis inter imprimendum angustiam, relicta fuit vox *Bithonatum*, hoc loco maturiorem postulante considerationem; quia etsi mea de voce *Biathanatorum* conjectura est rationi consentanea, et certitudini, ut sic dixerim, proxima, eam tamen absque alicujus scriptoris aut exemplaris auctoritate dicto in loco apponere ausus non fui, præsertim vero ob frequentem scriptorum usum, qui vocem *Biathanatorum* pro iis qui violenter occubuerunt, contra vocis etymologiam, frequenter usurparunt; *Biathanatus* enim a *βιος* quæ est vita, et *θανατος*, mors, dicitur, mortalem sonat vitam. In passione sancti Andreæ apostoli, apud Surium, die 30 Novembri, tomo VI, a presbyteris et diaconibus Ecclesiarum Achaïæ conscripta, invenio Argeum proconsulem, qui sanctum Andream cruci affligi mandavit, ex hoc decreto a dæmone statim arreptum, et in medio foro civitatis volutatum expirasse. Hinc Stratocles, Aegæe fater, ad Christum conversus, jussit servis suis *ut inter Biathanatos sepelirent eum*. Hæc ex Surio in fine dicte passionis. Cassianus item, in coll. 2, c. 5, de morte Heronis senis usus est hac dictione *Biathanatos*, pro iis qui violenta occubuerunt morte. Hic enim Hero quinquaginta annorum spatium in eremo singulari continentia rigore commoratus, diabolica tandem illusionem deceptus, in puteum sese præcipitem dedit; indeque illæsus a fratribus extractus, sed pene exsanguis, ac deinde in suæ deceptionis obstinatione perseverans, tertia die obiit. Hinc Cassianus de Herone ait: *Vix a presbytero abbate Paphnutio potuit obtineri ut non (inter Biathanatos reputatus) etiam memoria et Oblatione pausantium judicaretur indignus*. Lampridius, in Heliogabalo imp., adolescente impurissimo, qui a scurris anno ætatis suæ

A 16 occisus fuit, hinc in modum de eo scribit. *Et prædictum eidem erat a sacerdotibus Syriis Biathanatum se futurum*. Hæc denique voce in eundem item sensum usurpata Julius Firmicus suis ad res Astrologicas pertinentibus usus est, et quidem frequentissime. Ego itaque cum hac in re perplexus forem, num scilicet vox *Biathanatorum*, vel *Biathanatorum* dictum in locum reponenda esset, pertractans Tertulliani librum de Anima (sed aliud agens), incidi in cap. 33, non procul a libri fine, in quo disceptatur an demorentur hic animæ post mortem, vel ab inferis conneent; et præsertim in eum deveni locum, in quo de magica invocatione, necnon de exorcismorum antiquitate disputatur; bisque dicto in loco de violenta morte præreptis mentionem facit: quos non *Biathanatos*, nec *Biathanatos*, sed *Biathanatos* dicitur, hoc est violenter mortuos, a *βιαιος*, adverbio Græco, quod est violenter, appellat in hanc verborum formam: *Itaque invocantur quidem Abori et Biathanati sub illo fidei argumento, quod credibile videatur eas potissimum animas ad vim et injuriam facere quas per vim et injuriam sævus et immaturus finis extorsit, quasi ad vicem offensæ dæmones operantur sub obtentu earum*, etc. Hæc Tertullianus. Tertulliana itaque lectio cum propria et genuina esse videatur, ipsam v. cem *Biathanatorum*, dicitur omnibus in locis restituendam esse reor; ve *Biathanorum*, ut mea fert opinio. Si autem vox *Biathanatorum* reponenda censeatur, hanc per figuram syncopam, ac diptongo detracta, scriptam et pronuntiatam esse dicitur oportet.

Col. 253. In exorcismo salis, ut videre est in titulo, et in exorcismo ipso, sit mentio de vetusta spargendi salis consuetudine ad quæque noxia effuganda.

612 Col. 234. Inter alias novarum frugum Benedictiones exstat Benedictio uvæ vel fabæ, et ve isto more scriptum reperitur *sava*, pro *fabæ*. Veteres enim i li, beati scilicet Gregorii sæculo, v pro b, et b pro v, ad arbitrium uti solebant; modo usum Græcorum, sed inepte quidem, modo Gothorum et Langobardorum cæterarumque nationum exterarum scribendi pronuntiantique formam ac barbariem imitantes, ut erullii viri et permulti sane affirmant, hujus generis in Latina lingua jacturam fatentes. Scribent autem contra venerandæ antiquitatis usum *labor* pro *labor*, *beneficium* pro *beneficium*, *ronam* pro *bonum*, et alia id genus permulta; ita etiam *vivere* pro *bibere*, et *bibere* pro *vivere*, ne non *bita* pro *vita*. Qui profecto scribendi pronuntiantique modus in Hispania, præsertim vero in Provinciâ Castellæ, et alibi apud multos in hanc usque diem remansit. De aliquot exemplis superioribus apposis luculentissimum exstat testimonium per tabulam illam lapideam satis grandem, Romæ in Xisto, sive in porticu sancti Petri ad parietem ecclesiæ affixam, et ad calcem scholiorum appositam, in qua recensentur multa oliveta quæ beatus Gregorius sanctis apostolis, et ad eorundem sanctorum apostolorum luminaria concinnanda dæavit, in qua scilicet tabula *olibetum* pro *olivetum*, et semper quidem, necnon *parba* pro *parva*, et *silbula* pro *sybula*, et *uveribus* pro *uberibus*, et *debitorem* pro *debitorem*, usurpantur. Hinc nos ad Codicis Vaticani vetustatem comprobendam, vocem *sava* pro *fabæ*, retinendam censuimus. Id quod etiam a Pamela factum esse constat, cum hanc eandem lectionem retinuerit, et in margine scriptum reliquerit dicens: *More veterum censeo sava, pro fabæ, legi.*

Hujus autem generis scribendi pronuntiantique usus varius ortum fortasse habuit a vario usu scribendi pronuntiantique secundam alphabeti Græci literam. Ætas enim Latinorum illa græcisans, hoc est Græcorum linguam imitari affectans, multas voces a fonte Græco originem trahentes Græcis litteris scribere solebat, et frequenter quidem hunc in modum: **III** *XPC*, **IIII** *XPE*; Latinas item nonnullas ad imitationem Græcorum pronuntiare studebant, ut patet per exempla superius assignata, in quibus

utabantur littera *b* pro *v*, et *v* pro *b*. Hæc autem varietas fiebat ob varias opiniones, sicut dictum est, de littera *beta*, Græci alphabeti secunda. Veteres enim Latini, sicut ad hanc usque diem multi, opinantur *b* secundam alphabeti Græci litteram vim ac naturam habere quam littera *v* apud Latinos, eamque per *v* exprimebant, vocabantque *vita*, ratione forsanducti, quod Græci scriptores cum scribunt nonnulla Latinorum nomina, ut *Valerius* et *Virgilius*, modo *β*, modo *οὐ* uti solent, ut *Βαλέριος*, et *Οὐαίριος*. Et *Βιργίλιος*, et *Οὐίργιλιος*. Quod faciunt necessitate compulsi, nullam habentes litteram, ut recte ait Adolphus Mekerchus, vir quidem eruditus, quæ nostram consonantem reddat; cum *v* vocalis et *v* consonans apud nos unum nomen et unam habeant figuram. Ob id Ptolomæus in omnibus nominibus apud Latinos ab *v* incipientibus, ut *Verona*, *Οὐίρωνα*, *Vicentia*, *Οὐαίντια*, vel *Οὐκέντια*, et id genus alia, per *οὐ*, quod sonat *v* Latinum, non per *b* scribit. Suidas item quando *v* pronuntiare studet, non per *b*, sed per *οὐ* id facit, ut *Οὐάλης*, Vaëns Romanorum imperator, et *Οὐαλεντιανός*, Valentinianus Romanorum item imperator; necnon *Οὐαρος*, Varus, Laodicensis sophista; atque hunc semper in modum alia id genus nomina ab eo scribuntur. Eodem quoque modo interjectio dolentis *ω*, scripta reperitur apud Mattheum xviii, dicentem: *Οὐαί τῷ ἀδελφῷ ἰαίνο, δι' οὐ τὸ σκάνδαλον ἔρχεται*, hoc est, Væ homini illi, per quem scandalum venit.

Idem alibi apud eundem, et apud alios evangelistas non semel, et aliis locis Novi Testamenti. Hinc nonnulli Latinorum, sed perpauci, rectius sentientes, existimaverunt *b* Græcum eandem habere vim et pronuntiationem quam *b* Latinum et *beth* Hebraicum habent; et Græce *βίτα*, *bila*, vel Latine *beta*, juxta Hebraicam fere pronuntiationem, *beth*, quam sibi Græcus ab Hebræo non mutavit, non *vita*, dicendum reipra demonstrat. Quo **613** in genere sunt Juvenalis, satyra 24, et Martialis, lib. v Epigram. Quibus in locis *beta* pro *vita* scriptum reliquerunt. Idem sensit Plautus, qui in Pseudolo interjectionem admirantis *βάβα*, pro qua Latini *papæ*, Græcam retinuit dicens: *Babæ, nunc mihi demum antipus in tuto est loco*. Et in Asin., pro eo quod Latini dicunt, *incedit, vel vadit*, usurpavit hanc vocem *badizat*, dicens: *Demam Hercle jam de hordeo, totulum ni badizas*. Quod autem *b* Græcum habeat eundem sonum quem habet *b* Latinum, non solum de verbo *badizo*, verum etiam ex ipso ovium balatu, luce clarius dignosci posse testantur eruditi viri, Joannes scilicet Chækus Anglicus, et Adolphus Mekerchus Brugensis in commentario de vera ac recta lingua Græce pronuntiatione, cum Eustathii in Homerum opinionem Cratini referunt dicentis *b* vocis aut soni ovium imitativum et significativum esse, citantque ex eodem Eustathio hunc ejusdem Cratini versum, et interpretantur.

Ὁδ' ἡλίθιος ὠσπερ πρᾶβατον βᾶ βᾶ λέγων βαδίζει, hoc est,

Hic fatuus, tanquam ovis, be be sonans badizat.

Aditum est enim ovibus a natura, ut belatum suum (quem Latini, *e* in a vertentes, balatum vocant) non per hunc sonum, *ve*, *ve*, sed per illum *be*, *be*, labris per spiritus impetum reclusis oreque aperto exprimat, et *b* Latinum optime omnium declarent. Hinc Merius Valerianus, xlvii Hieroglyphicorum libro, cap. de litteris septem, *b* Latinum per pictam pecudem representari posse ait. Eodem modo voces illæ quas Latini a Græcis sibi mutuarunt scribuntur ac pro-

* Scilicet in Editione Gussanvil. Hujusmodi Benedictiones plurimas legimus, tum in Editis, tum etiam in variis Mss., sed eas non admittit noster Codex Eligianus, quod ejus antiquitatis est argumentum.

^b Nimirum ejusdem Edit. Gussanvi. Oratio vero

annuntiantur per *be* Latinum, ut *brachium*, *balneum*, *bos*, *bos*, *barbarus*, *baptizo*, et aliæ id genus innumerae, non *v*rachium, *valneum*, *vo*, *vos*, *varvarus*, nec *vaptizo*. Ex quibus omnibus liquido constat cur *b* pro *v*, et *v* pro *b* apud veteres reperiantur.

* Col. 1554 et sequenti. Multarum rerum Benedictiones videre est, quæ nunc in usu frequenti non sunt. Sed pag. 1558 exstant in *lardario*, et in *canonata* Benedictiones. *Lardarium* autem, ut aiunt, vox est desumpta a Gallis qui rem ipsam *lardier* vocitare solent. *Canonata* vero pro canino ab iisdem usurpatur Gallis, qui hunc in modum scribunt, *cheminée*, aspirationem haudquaquam pronuntiantes.

^b Col. 1559. Exstat hujus generis nota + quam olim librarii pro *est* usurpabant, et frequentissime quidem, ut in Codicibus ms. quingentis abhinc annis videre est. Vidi olim ego hanc notam in multis Codicibus manuscriptis antiquis; sed postremo in bibliotheca Vaticana, in qua exstat liber antiquissimus notarum Ciceronis grammatici ac Senecæ inscriptus. In hoc enim libro inter plurima diversarum notarum genera reperitur nota ipsa de qua nunc habetur sermo, ad varias substantivi verbi voces conscribendas, modo cum uno tantum puncto subscripto, modo cum uno tantum superscripto, vel ad lineæ finem apposito, excogitata. Hoc scribendi genus per notas, quas dicunt per ipsas, vel per litteras commutatas, seu per situm litterarum immutatam, hoc est, a post *b*, etc., tam apud Ciceronem, Senecam, quam etiam apud alios, sive hodie multis modis fieri solet, inventum fuit, ut res conscriptæ, si litteræ ad absentes mixtæ interciperentur, ab aliis non intelligantur. Compendioso autem scribendi genere tam notarii, a notis ipsis nuncupati, quam amanuenses ac librarii velociter scribendi causa utebantur. Hanc scribendi velocitatem de notario, vel amanuense ac librario, qui calamo verba dictantis excipiebant, aperte indicat carmen illud Martialis dicentis:

614 Nondum lingua suum, dextra peregit opus.

^c Quamvis autem hoc in loco hujusmodi signum dicti verbi intellectum habere non queat, illud tamen ipsum relictum est ad Codicis item antiquitatem comprobendam, nisi dicamus notam hanc + ad verbum usque *formasti*, exclusive, leguntur in cæteris Codicibus mss. et impressis non reperiuntur. Hoc item signum ad hanc rem præstandam in usu olim fuisse beatus Hieronymus testatur, scribens ad Paulam, et Eustochium, et Suniam, et Fretellam; et hujus generis signum obelus ab eo nuncupatur; quæ sane virgula a Latinis veru vocitatur, quo ostenditur jugulandum esse et confidendum quod in authenticis libris non invenitur.

Ibidem in Oratione admodum proluxa variæ sunt lectiones, quæ brevitatis causa prætermittuntur. Illud tamen subdicendum non est, *urgeo* pro *urgeo*, et *contremesco* pro *contremisco* olim dici solitum; ut non semel dicta in Oratione, et alibi *unguo* pro *ungo* scriptum reperimus, ac retinimus eandem ob causam assignatam. De prime exstat Parnæ inscriptio marmoris incisa, in qua legitur, *urgente fato*. Et Caper grammaticus auctor satis antiquus, de Auct. Latin. verb., *tingere*, non *tingere*, dicendum affirmat, quoniam est verbum *linguo*, *uis*; et ut ipse ait de usu loquendi sua ipsius ætate, et a verbo *unguo*, *unguentum*, et *unguentarius* derivari affirmat. Unguentarius autem a verbo *ungo*, *ungis*, ut legitur in lapideis inscriptionibus. Idem dicit Conradus, de Lingua Lat. De secundo autem, hoc est de littera *e* pro *i* multa

ubi hoc exstat, est secunda super dæ noniacum. Et Deus conditor et defensor generis humani, qui hominem ad imaginem et similitudinem tuam + manibus tuis sanctis et proprio tuæ divinitatis ore formasti.

exstant exempla ex lapidibus, ut videre est in orthographia Aldina. Antiquitas enim *sens* pro *sine*, et *sebi* pro *sibi*, et *perlenet* *perlinet*, et alia id genus innumera dicebantur.

* Col. 1562. In Oratione super feminas multa desunt quæ in Ms. bibliothecæ Montis Regalis Panhorni, et in Sacerdotali Romano impresso, leguntur. In Codice Vaticano hæc ita jacent: *Deus Abraham, Deus Isaac, Deus Jacob, qui tribus Israel monuisti, et Susannam de falso crimine liberasti, etc.* In Codice Montis Regalis: *Deus Abraham, etc., Deus, qui tribus pueris Israel de Ægyptiaca servitute liberasti, per Moysen famulum tuum de custodia mandatorum tuorum in deserto monuisti, et Susannam de falso crimine liberasti, etc.* In Codice Montis Regalis, dictio (pueris) vacat, cum tribus accusandi casum esse satis constet, et dictio (pueris) cum verbo *monuisti* stare non possit. In Sacerdotali autem Romano recentere impresso hæc Oratio in ordine baptizandi legitur hunc in modum: *Deus Abraham, etc., Deus, qui tribus Israel de Ægyptiaca servitute liberasti, et per Moysen famulum tuum de custodia mandatorum tuorum in deserto monuisti, et Susannam de falso crimine liberasti, te supplices exoramus, ut, etc.* Hæc Oratio quavis integra et perspicua sit, lectionem tamen Vaticanam, etsi mutilam, retinimus, ne tanta fieret mutatio in Codice qui in Ecclesia publicæ lectioni deservire non potest.

^b Col. 1562. *Quem ad fontem baptismatis donum vocare dignatus est.* Hic locus in Codice ms. Vaticano depravatus videtur, et ex Sacerdotali Romano impresso correctus est hunc in modum: *Quem ad fontem baptismatis dono suæ gratiæ vocare dignatus est* (scilicet *Christus*) quæ sans correctio a Codice Pamelii non est aliena.

Col. 1564. In rubrica exstat vox ista *excarsatum*; quæ quid sibi velit, sciri haud potuit, sed vox corrupta vitio scriptoris judicatur. Verba enim rubricæ sunt hæc: *Et reliqua sicut in illo superiori ordine excarsatum est, etc.* Sed videtur probabiliter legendum, pro (*excarsatum*) **615** *enarratum*, sive *exaratum*; hoc enim pacto ipsa locutio sensu non caret congruenti. Vel fortasse, et quidem melius, *exorcizatum* legendum est; ibi namque de exorcizandi modo agitur; nos autem mendosum reliquimus locum, certam conjecturam non habentes. De hac igitur re judicent eruditiores. Vel *charaxatum* legi debet, a verbo *ch raxo*, id est scriba dictum, quo usus est beatus Gregorius etiam in Regist., lib. v, epist. 40. *Charaxo* autem a voce *character* dicitur, ut Huguijoni et Papiensi placet. Hinc *characatus* et *charaxatus*, a Græco *χαραξ*, et *χαραττω*, id est, sculpo, lingō.

Col. 1568. *Adscendo*, legitur cum *d*, more veterum Latinorum, sicut etiam adsciseo, ne secunda littera præpositionis *ad* omnino pereat, quæ in compositione vel remanet, ut *adscio*, vel immutatur ut *afficio*, *affluo*, et similia. Pamelius autem legit duplici *s*, *Assensia*, et *Assensu Domini*, et hoc modo *d* in *s* conversum videtur.

Col. 201. *Trophæum crucis*, pro *Trophæum crucis*, aspiratione prætermissa, relicta est. Veteres enim Latini, Græcos qui *ἑπώρατοι* dicunt, imitantes, sine aspiratione scribebant. Hi namque, teste Cicerone in lib. de Oratore, longe post medium, aspirationem non nisi in vocali utebantur, dicentes, *triumpha* et *trophæum*, et id genus alia, ut in antiquis inscriptionibus videre est. Id præsertim legebatur in veteri base obelisci qui nunc ad sancti Joannis Lateranensis cernitur, sed modo basilla, quam ego vidi, non exstat.

Col. 228. *Incipient Apologiæ.* Sunt nonnullæ Orationes in dicta pagina et sequenti, quæ nomine Apo-

^a Hæc vide in Edit. Gussanv., loco assignato.

^b Hæc require loco indicato in Edit. Gussanv., necnon verba *excarsatum*, et *adscendo*, de quibus sunt duæ notæ sequentes.

^c In nostra Editione legitur *trophæum*.

A logiæ inscriptæ reperiuntur in Cod. ms. Vaticano, ^d sed in cæteris Codicibus mss. Apologiæ nomen nec hic nec alibi præfixum invenitur. Quavis autem Apologiæ vis non nisi in defensione vel excusatione consistat, hoc tamen loco Orationes ipsæ, ut reor, nomine Apologiæ solam peccatoris comprehendunt accusationem, quæ apud Deum vim excusationis habet, Qui enim apud divinam Majestatem esse accusat, suas culpas detegendo, hic secundum Augustinum pro accusatione excusationem, sive impunitatem, meretur, justificati nomen recipiens, cum justus, ut Sapiens ait, prior sit accusator sui, exemplo illius publicani evangelici, qui post accusationem rediit justificatus in domum suam, juxta illud Prov. xviii et Matth. ix: *Qui se accusat, cum peccaverit, justus est.* Et Isa. xliii: *Dic tu prius iniquitates tuas, ut justificeris.* Huc spectare videtur liber sancti Ambrosii de Apologia David, quæ est accusatio peccantis David coram Deo, et accusatio contra detractores.

B Ibidem legitur *peripsima*, pro *peripsema*, et *neglegentia*, pro *negligentia*, more antiquorum. *Peripsema* enim apud Græcos est purgamentum ferri vel poni, et quidquid de qualibet materia, ut purgata reddatur, abicitur. Hunc sensum habent verba beati Pauli I Cor. iv: *Tanquam purgamenta hujus mundi facti sumus omnium per ipsema usque adhuc.* Antiquus autem dicebatur *Peripsema*, more Græcorum, qui scribunt *περίψημα*, quavis apud Latinos ita et Græcum in e longum converti solet. *Neglegentia*, pro *negligentia*, apud etiam veteres Latinos dicebatur, ut ex lapidibus et libris mss. videre est.

* Col. 1572. In Missa pro febricante fit mentio de sancto Sigismundo martyre Burgundiæ rege, per quem febricitantibus sanitatem redditam fuisse Sigebertus Gemblacensis monachus in Chronicis testatur. De hoc Bedæ, Usuardus, Ado, Gregorius Turonensis, et Baronius scribunt. In prima hujus Missæ Oratione legitur: *Typus quartanus, et quo idianus*, pro quodiam, ut conjectura fert, termino febris, quæ quadam forma, seu regula, sibi quasi **616** præfixa, hominem corripit, aut termino, sive ordine quodam, qui typus nuncupatur. Nam Galenus, de typo, cap. 1, loquens, ait: *Typus est crdo intensioum ac remissionum.* Vel sic: *Typus est ordinata intensioum remissionumque redditio.* Vel: *Typus est affectus cui accessio et remissio ordine quodam succedit.* Galenus, in lib. def. med. Hinc typicæ febres sunt in quibus accessio et remissio status vicibus accedunt; atque hie erraticæ plane contrariæ sunt, quæ nec statum tempus, neque ullum ordinem accessionum et remissionum servant, sicut sunt illæ quæ oriuntur ex atra bili, quæ in quibusdam partibus movetur; in quibusdam vero immota manet; in aliis patrescit, aut fervere incipit, auctore Galeno, lib. iii Prognost., com. 29, ex quo hæc decerpsi ad verbum, ut hic Sacramentarii locus explicaretur.

Col. 1578. In prima Oratione legitur: *Ut piis nostris precibus clemens ac propitius aspiras, sicut et illi misericordiam largiaris.* Textus Vaticanus sic jacet, et fortasse menda non caret, nisi legatur *aspiras pro aspirans*, sicut *elegas* pro *elegans*, et *mesa* pro *mensa*, non sine ratione, ut in lapidibus legitur antiquis; vel *aspires* legendum est. Sed quomodocunque legatur, constructio verborum non satis perspicua videtur.

Ibidem. Oratio quæ dicitur *Ad Complendum* est omnino mutila, et sensus congruere non videtur, nec aliud exemplar haberi potuit pro hac re dilucidanda, id quod aliis item in rebus nobis evenit. Multa enim hoc in exemplari quod impressum reperiuntur quæ in Codicibus tam mss. quam impressis non

^d Secus in nostris Codicibus, ubi sic legitur. Vide loco indicato, et consule notas Meardi.

* Hæc adhuc require in Editione Gussanv. aut Vaticana. Eadem dicta intellige de tribus notis immediate sequentibus.

vixtant; præsertim vero a col. 1573 ad finem usque A nihil penitus in cæteris exemplaribus invenitur.

Col. 1580. In Missa pro papa sit mentio de beato Silvestro, et Orationes sunt illæ quæ in Missa pro papa recitantur, ac tempore beati Silvestri videatur usurpatæ, cum ejus nomine sint insignitæ; nisi dicamus hoc factum esse a librario, vel a quopiam alio, ad majestatem pontificiam insinuandam, quæ vires suas tempore beati Silvestri suscepit.

* *Ibidem*, hymnos beati Gregorii in tomo V imprimendos curavi, ut ne quid in Vaticana Editione ex operibus ejusdem sancti desideraretur. Quamvis autem Clichtovæus in suo Elucidatorio ecclesiastico quatuor tantum beato Gregorio ascribat, hoc est, *Primo dierum omnium*, *Nocte surgentes*, *Ecce jam noctis*, et *Luxis Creator optime*; octo tamen sub ejusdem sancti nomine hac in editione impressi sunt, quia alii aliter de hac re senserunt.

* Edit. scilicet et Vaticanæ. In nostra autem illos repones in appendice ad Antiphonarium.

MONITUM.

In nonnullis libri Sacramentorum mss. Codicibus, atexitur sancti Gregorii *Benedictionale*, seu solemniū ab episcopis dicendarum Benedictionum ordo et series: quod de supra laudato Cæsareæ bibliothecæ Codice maxime testatur Lambecius, loco jam citato, his verbis: *In eodem venerandæ vetustatis Codice post jam memoratum librum Sacramentorum extat etiam ejusdem sancti Gregorii Magni Benedictionale, sive syntagma solemniū sacrarum benedictionum in sancta Ecclesia catholica ante mille et sexaginta annos usitatarum: quod quoniam tam in Antuerpiensi quam in Romana operum sancti Gregorii Magni Editione desideratur, operæ præstitum me facturum arbitror, si integrum illud hic inseruero; ne tam rarum et fructuosum primitivæ Ecclesiæ Christianæ monumentum diutius lateat.*

Ineditum hoc opusculum rebatur Lambecius, cum de ipso evulgando cogitavit. Verum errorem suum postea correxit, viso libro Sacramentorum cura nostri Menardi edito, in quo scilicet illæ Benedictiones, saltem plurimæ sparsim suis locis occurrunt; hinc nobis satis visum est, loco appendicis, subjicere reliquas in Editione Menardi et nostra omissas. At quia ampliorem hujusmodi Benedictionum segetem nobis suppeditavit Codex sancti Theoderici prope Rhemos, quem aiunt ante annos ferme nongentos scriptum, non abs re esse censuimus eas *manusæ loco* adjicere. (*Vide nostram Præf. ad lib. Sacrament.*)

Porro de Benedictionibus, earumque in Missis solemnibus usu, lege notam centesimam nostri Menardi in hbrum Sacramentorum, et Jacobi Pame'tii prolegomena in secundum tomum Liturgicon. Hic *Benedictionum episcopaliū per anni circulum* libellum, quis a Grimaldo abbate collectas putat, eodem tomo edidit, a nostris pene semper discrepantes. In Missali Gothico Josephi Thomasi prius, deinde nostri Mabillonii opera vulgato, sunt Benedictiones in singulis fere solemnitatibus, verum prorsus diversæ. Liber Sacramentorum Ratoldi, sæculo decimo descriptus, plures continet Benedictiones quam alii, *quia recentior est*, inquit Menardus in præfatione; cui minime tamen concedimus majorem numerum Benedictionum minoris antiquitatis argumentum esse; alioquin dicendum foret Missale Gothicum, tam venerandæ antiquitatis, et Theodericensem Codicem recentioris ætatis notam præferre. In nonnullis sane vetustis libri Sacramentorum Codicibus desiderantur Benedictiones, ut in Codice Reginae Sucevæ, in Calensi, Gemet., Theoderic., etc., sæpe in notis ad librum Sacramentorum laudatis. At cur desint non alia est ratio quam quia in alio seorsim volumine continebantur, quod, ubi opus erat, episcopo legendum porrigebat archidiaconus. Id ex Mss. Theodericensibus constat; in neutro enim reperuntur hujusmodi Benedictiones episcopales; at in Codice separato notato a tergo 62 exhibentur. In Codice Gemet. nongentorum circiter annorum, qui omnia ab episcopo recitanda (unde Pontificalis dicitur) comprehendit, exhibentur etiam Benedictiones in lib. Sacram. sparsæ, ac longe plures quam quæ in Vulgatis leguntur. De eo sæpe infra. Porro non agimus hoc loco de Benedictionibus aquæ, ferri etc., quibus olim mos erat explorare innocentiam eorum, quibus objiciebantur crimina; quæ tamen in Pontificali laudato, tum in aliis plurimæ continentur; legique possant lib. iii de Antiq. Eccles. ritibus cap. 7, auctore nostro D. Ed. Martene. Cætera quæ ad hoc argumentum pertinent, lege in amplissima Menardi nota centesima, ubi pro suo more cumulatissime ac eruditissime ea de re disserit.

BENEDICTIONES

Quæ in libro Sacramentorum desiderantur.

Ex Benedictionali a LAMBECIO edito.

* *Benedictio in Annuntiatione sanctæ Mariæ.*

Domine Jesus Christus, qui in sæculorum fine processit ex Virgine, cor vestrum virginitatis incorruptæ corona clarificat. Amen.

Et qui annuntiante angelo Virginis ingressus ost uterum, ejus vos ministerii et instruat et muniat sacrament'o. Amen. Quique hodie Virginis Conceptionem devotissime celebratis, ad Nativitatem nostri Redemptoris exsultantibus animis et mundo corde perveniatis. Amen. Quod ipse præstare dignetur, etc.

Benedictio in Septuagesima.

b Deus omnipotens, qui unicuique nostrum ita currere ut comprehendamus jussit per Apostolum suum, infundat cordibus vestris Patrem Spiritum, quo et felicissimum valeatis consummare cursum, et in ejus vinea licet diversis vocationibus laborantes, promissæ tamen ab eo mercedis mereamini recipere

* Adest hæc Bened. a Ms. Theod. et ab Ed. Pamel.

b Hæc quoque desideratur in laudato Codice, qui

B numinum. Amen. Ejusdem sancti Spiritus illustrati gratia, vegetati clementia, taliter flagita relinquatis, atque pangatis præterita, devotetis præsentia, et dignius etiam consummetur sacratissimæ Quadragesimæ abstinentia ventura. Amen. Quatenus peragentes competenter ipsum tempus Quadragesimale, purificatis mentibus ab omni vitiorum labe, mereamini mundi venire ad celebrandum festum paschale. Amen.

Benedictio sanctæ Euchuristie.

c Omnipotens Deus, opifex totius fabricæ mundi, qui in principio condidit omnia opera sua perfectione senarii numeri, dignetur vobis per ineffabilem gratiam suam largiri, ut omni vitæ vestræ tempore continua suæ Benedictionis mereamini protectione muniri. Amen. Concedatque vobis illa opera per sex dierum curricula patrare, per quæ in septimo tantam et talem gratiam ejus valeatis impetrare, ut et

plures alias continet de Septuagesima.

c Nec ista Benedictio habetur in Theod.

ipsius possitis laudibus delectabiliter vacare, et sine a crimine sincerissima devotione sacrosancto corpori et sanguini Domini ad remedium communicare. Amen. Quo spiritali alimonia recreati, ejus optabili custodia tutati, perpetuo placeatis ei ab omni opere servili penitus liberati, et ab universo facinore pariter mundati. Amen. Quod ipse præstare dignetur, etc.

Benedictio de Resurrectione.

a Benedicat vos omnipotens Deus, qui vos gratuita miseratione creavit, et in Resurrectione unigeniti sui spem vobis rezurgendi concessit. Amen. Resuscitet vos de vitiorum sepulcris, qui eum resuscitavit a mortuis. Amen. Ut cum eo sine fine feliciter vivatis, quem resurrexisset a mortuis vraciter creditis. Amen. Quod ipse præstare dignetur, etc.

Atia. — Deus, qui per Resurrectionem Unigeniti sui vobis contulit et bonum Redemptionis, et decus adoptionis, suæ vobis conferat præmia Benedictionis. Amen. Et quo redimente percepisti donum perpetue libertatis, eo largiente consor es **622** efficiamini æterna hereditatis. Amen. Et cui consurrexistis in baptismate credendo, adungi mereamini in cœlesti regione bene vivendo. Amen. Quod ipse præstare, etc.

Benedictio in Nativitate sancti Joannis Baptistæ.

Benedicat vos omnipotens Deus, qui Unigeniti Filii sui per beatum Joannem tandem nostri miseris nuntiavit in terris adventum. Amen. Ipse Spiritus sanctus qui eum replevit clausum in utero matris, et patris linguam solvit a vinculo, faciat vos sua Benedictione repleri, et spiritalibus donis abundanter exuberare. Amen. Ascendat vox de recantæ Præcursoris ad aures clementissimi Patris, qui mundi Redemptorem ante novit confiteri quam nasci, quique auctorem lavacri sacris manibus suis tinxit in fonte, maculas delictorum vestrorum clementer sua intercessione expurget, atque copiis virtutum secundet. Amen. Quod ipse præstare dignetur, etc.

Benedictio in Assumptione sanctæ Mariæ.

Deus, qui beatissimam virginem Mariam Domini nostri Jesu Christi gloriosissimam genitricem hodierna die ad cœlos voluit evocare, et super choros angelorum sublimer exaltare, suæ vos Benedictionis gratia per intercessionem ejus et merita dignetur tibi er ditare, qualiter a vitis ad virtutes mereamini transmigrare. An en. Concedatque vobis ex hoc sæculo sic fide vigere, spe gaudere, et charitate polere, castitatis jugiter eminentia fulgere, et humilitatis etiam excellenti splendore, quo ipsi per omnia bonis operibus adornari valeatis placere. Amen. Faciatque vos omnia præterita flagitia et facinora ita die noctuque gemitibus et sibi expiare, præsentia et futura tam salubriter evitare, quatenus cum ipsa possitis æternaliter in cœlestibus emicare. Amen. Quod ipse præstare, etc.

Item alia, de Adventu.

Benedicat vos ineffabilis gratia et pietas Dei vivi, et annuat vobis per admirabilem et salutarem adventum Filii sui, ne sub dominatione peccati remaneatis, quod absit, captivi. Amen. Ab omni vos miseria tam potenter liberare, et in sua misericordia tam clementer dignetur perseveranterque confirmare, ut sibi vos faciat in presenti sæculo taliter de-ervire, qualiter ad eum in futuro gaudentes mereamini pervenire. Amen. Quique pro nobis eundem Unigenitum suum in Adventu primo voluit incarnari, ipse vos in secundo faciat ab injustorum consortio separari, et justorum commercio secum perenniter mansuros aggregari. Amen. Quod ipse præstare dignetur, etc.

a Idem de hac dicendum.

b Est in Codice Gemet. secundo Inco.

c In Codice Gemet. notantur Benedictiones pro singulis feriis. Pro feria 2 *Omnipotens Deus sua vos cl.*

Item alia. — Benedicat vobis Deus omnipotens, Pater Domini nostri Jesu Christi, Salvatoris atque Redemptoris mundi, et ita vos benedicendo justificet atque sanctificet illustrati me primi Adventus ejus in uniginito sui, ne in secundo coram ipso appareatis immundi. Amen. Fundet vos ejus gratia tam firmiter in humilitate vera, et solidet tam stabiliter in charitate sincera, quo taliter vobis displiceant ea quæ sunt mundi, et placeant jugiter ea quæ sunt Dei, ut in **623** cœlesti beatitudine pariter cum sanctis cohareatis. Amen. Quæ pro salute servorum eundem Filium suum tantum voluit humiliari, ut intra maternum uterum naturæ nostræ in unitatem personæ copulando dignaretur uniri, intra vos in hoc primo adventu splendore suæ visitationis atque inhabitationis faciat illustrari, quatenus in secundo mereamini cum ipso perpetui gloriosi. Amen. Quod ipse præstare dignetur, etc.

Benedictio in nativitate unius apostoli.

B **b** Deus, qui vos in apostolicis tribuit consistere fundamentis, benedicere vos dignetur beati apostoli sui N. intercedentibus meritis. Amen. Defendatque vos a cunctis adversis, apostolicis præsidis, qui vos eorum voluit ornari et muniri exemplis et documentis. Amen. Quo per eorum intercessionem perveniat ad æternæ patriæ hereditatem, per quorum doctrinam tenebris fidei integritatem. Amen. Quod ipse præstare dignetur, etc.

In anniversario dedicationis ecclesiæ Benedictio.

Deus omnipotens, qui hoc sanctum templum suo gloriosissimo nomini in honore beati N. apostoli sui voluit dedicari, ipse vos precibus et meritis illius Benedictione sua justificari et illustratione visitationis atque inhabitationis suæ faciat sanctificari. Amen. Quatenus qui fuistis aliquando sicut et ceteri, domicilia hostis antiqui, et sub ejus dominatione captivi, mereamini singuli gratissima fieri templa Dei vivi, per ejus gratiam effecti de servis filii adoptivi. Amen.

C Quod ipse præstare dignetur, etc.

In anniversario consecrationis episcopi.

Omnipotens Deus, qui me, quamvis indignum, per immensam suæ pietatis affluentiam, in numerum antistitem, ad ministrandum altari suo laudis hostias immolando dignatus est deputare, atque tam ad cœlestis mensæ sacramenta quam etiam ad peregrinis vitæ alimenta populo suo eroganda destinare, ipse Benedictionis copia dignetur locupletare, et sanctificando gratia sancti Spiritus corda vestra misericorditer vegetare. Amen. Dignetur etiam vos ab omni moda nequitia clementer expiare, et in suæ pietatis excellentia potenter confirmare. Amen. Concedat quoque vobis de malis ab omni, et de bonis ad meliora quotidie proficiendo transmigrare, et post hujus terminum vitæ ad æternorum gaudia præmiorum feliciter transigrare. Amen. Quod ipse præstare dignetur, etc.

Benedictio e quotidianis diebus.

Benedicat vobis Dominus, et custodiat vos. Amen. Illuminet faciem suam super vos, et misereatur vestri. Amen. Convertat vultum suum ad vos, et donet vobis pacem. Amen. Quod ipse præstare dignetur, etc.

Item alia. — Omnipotens Deus sua vos clementia benedicat, et sensum in vobis sapientiæ salutaris infundat. Amen. Catholicæ fidei vos documentis enutriet, et in sanctis operibus perseverabiles reddat. Amen. Gressus vestros ab errore convertat, et viam vobis pacis et charitatis ostendat. Amen. Quod ipse præstare dignetur, etc.

ut infra. *Inclinat* pro feria 3, *Devotionem* pro feria 4, *Concedat, vel Det vobis omnipotens Deus* pro feria 5. Pro feria 6 duæ assignantur quæ non sunt editæ. Quæ pro Sabbato ponitur non est etiam in Editis.

Alia. — Inclinet Dominus aurem suam ad preces vestrae humilitatis, et det gratiam vobis suae benedictionis, et praemium sempiternae salutis. Amen. Semper et ubique Dominum propitium habeatis, et in ejus laudibus exsultetis. Amen. Omnium peccatorum vestrorum vincula solvat, et ad gloriam sempiternam pervenire vos faciat. Amen. Quod ipse praestare dignetur, etc.

624 *Alia.* — Multiplicet in vobis Dominus copiam suae benedictionis, et confirmet vos in spe regni caelestis. Amen. Actus vestros corrigat, vitam emendet, mores componat, et vos ad caelestis Paradisi hereditatem perducat. Amen. Talique intentione repleti valeatis, qua ei in perpetuum placeatis. Amen. Quod ipse praestare dignetur, etc.

Alia. — Devotionem vestram Dominus dignanter intendat, et suae vobis benedictionis dona concedat. Amen. Talique vos in praesenti saeculo subsidio muniat, ut Paradisi vos in futuro habitatores efficiat. Amen. Sicque corda vestra sanctificando benedicat, et benedicens sanctificet, ut vobiscum, imo in vobis eum jugiter habitare delectet. Amen. Quod ipse praestare dignetur, etc.

Alia. — Omnipotens Deus det vobis gratiam suae benedictionis, et repleat vos spiritu veritatis et pacis. Amen. Quatenus sic per viam salutis devota mente curratis, ut subrepentium delictorum laqueos salubriter evadatis. Amen. Sicque efficiamini in ejus supplicatione devoti, et in mutua dilectione sinceri, ut ad caeleste regnum pervenire possitis securi. Amen. Quod ipse praestare dignetur, etc.

Alia. — Concedat vobis omnipotens Deus munus suae benedictionis, qui vestrae est conscius infirmitatis. Amen. Et qui vobis tribuit supplicandi affectum, tribuat consolationis auxilium. Amen. Ut ab eo et praesentis et futurae vitae subsidium capiat, cujus

A vos bonitate creatos esse creditis. Amen. Quod ipse praestare dignetur, etc.

Item alia. — Omnipotens Deus, dextrae suae perpetuo vos circumdet auxilio, et benedictionum suarum repleat dono. Amen. Ab omni vos pravitate defendat, et donis caelestibus exuberare concedat. Amen. Quo, corpore mundati ac mente, talentum exhibeatis seruitutem, per quam suam consequi valeatis propitiationem. Amen. Quod ipse praestare, etc.

Item alia. — Purificet omnipotens Deus vestrorum cordium arcana, et benedictionis suae vobis tribuat incrementa. Amen. Ab omnibus vitae praesentis periculis exuamini, et virtutum spiritualium ornamentis induamini. Amen. Quo illius adjuvatore fulti sic ei serviat in terra, ut ei conjungi valeatis in caelis. Amen. Quod ipse praestare dignetur, etc.

Item alia. — Omnipotens Deus universa a vobis adversa excludat, et suae super vos benedictionis dona propitius infundat. Amen. Corda vestra efficiat sacris intenta doctrinis, quo possint repleti beneficiis sempiternis. Amen. Quatenus et exequenda intelligentes, et intellecta exequentes, et inter adversa mundi inveniamini indemnes, et beatorum Spirituum efficiamini cohaeredes. Amen. Quod ipse praestare dignetur, etc.

Item alia. — Omnipotens Deus dies vestros in sua pace disponat, et suae vobis benedictionis dona concedat. Amen. Ab omnibus vos perturbationibus liberet, et mentes vestras in suae pacis tranquillitate consolidet. Amen. Quatenus fidei, spei et charitatis gemmis adornati, et praesentem vitam transigatis illasi, et ad aeternam perveniat securi. Amen.

Quod ipse praestare dignetur, cujus regnum et imperium sine fine permanent in saecula saeculorum. Amen.

ALIUD BENEDITIONUM EPISCOPALIUUM SUPPLEMENTUM.

Ex Codice perperato sancti Theoderici prope Rhemos.

Benedictio de sanctissima Trinitate.

625 Benedicat vos Trinitas sancta, unaque et indivisa Deitas, Pater et Filius et Spiritus sanctus; et tribuat vobis remissionem omnium peccatorum. Amen. Concedat vobis unitatem mentis et corporis, et liberet vos ab adversitatibus cunctis. Amen. Quatenus a cunctis vitis emundati, ipsique protectione muniti, ad caelestem gloriam pervenire mereamur. Amen. Quod ipse praestare dignetur, cujus regnum et imperium sine fine permanent in saeculo saeculorum. Amen. Benedictio Dei Patris, qui est trinus in personis, unus quoque in essentia deitatis repleat.

Item alia. — Deus corda nostra repleat sacrae fidei documentis, et informet nos ad vitam aeternae salutis. Amen. Quique se in Patre, et Patrem in se esse praedixit, dignetur nobis largiri dona quae se diligentibus repromisit. Amen. Quatenus cooperante Spiritu sancti gratia, ita mereamur trinae Majestatis exsequi dicta, quo ad percipienda aeternitatis praemia potentiae ejus mereamur benedicti dextera. Amen. Quod ipse praestare dignetur, etc.

Benedictio in vigilia Natalis Domini.

Omnipotens Deus, etc., ut in Edit.

Benedictio de Natali Domini in nocte.

Deus qui idem apparuit in carne, ut electos suos ascriberet in aeternitate, sua vos sanctificans benedictione, nomina vestra scribat in libro vitae. Amen.

^a In Edit. Pamel., tomo II, p. 598 et seq., multae leguntur benedictiones de sanctissima Trinitate, inter quas haec non reperitur.

^b In Pontific. Gemet. legitur *Benedict. in galli*

C Quique ex Maria virgine nasci dignatus est in civitate Bethleem, vos faciat pervenire post mortem in caelestem Jerusalem. Amen. Ut ibi gloriam Deo in excelsis cum angelis deantetis, et caelestis pacis totius bonae voluntatis perfrui valeatis. Amen. Quod ipse praestare dignetur, etc.

Item alia Benedictio. — Infans et Deus Christus, cujus praesepia mirati sunt pastores, in hac die natalitatis suae, claritate benedictionis vestras repleat mentes. Amen. Quique pro vobis Deum et hominem hodie creditis natum, ipsius semper sentiat salutarem praesidium. Amen. Quatenus exemplo beatae Mariae virginis omnia verba et mandata Christi in corde conservetis, et eum laudando et glorificando, sicut boni pastores exsultetis. Amen. Quod ipse praestare, etc.

Benedictio primo mane.

^b Populum tuum, quaesumus, Domine, pio favore prosequere, pro quo dignatus es in hoc sacratissimo die tuam mundo praesentiam exhibere. Amen. A cunctis eum adversitatibus paterna pietate custodi, pro quo in mundo hoc tempore dignatus es ex Virgine nasci. Amen. Ut te Redemptorem suum semper intelligat, et tuam veraciter gratiam comprehendat. Amen. Quod ipse praestare dignetur, etc.

Alia Benedictio. — **626** Deus, qui non solum genus humanum condere, sed etiam te nascente voluisti hominem de terris ad astra transire, respice preces supplicum, qui te post longas tenebras hodie

cantu: Populum, etc.

^c Exstat in Pontif. Gemet. cum alia vulgata pro die Natalis D. *Benedicat vos omnipotens Deus.*

natum lumen agnoscent. Amen. Complectere hunc A populum in Ecclesiæ sinu, qui nobis proce-sisti Ma-
riæ de thalamo. Amen. Sit hæc plebs tuis præceptis
obedienter amabilis, sicut est partus Virginis in ori-
gine singularis; ut cum dies (ni fulgoris effulserit,
invenias in illis quod recondas in horreo, pro qui-
bus dignatus es in carne venire de cælo. Amen.
Quod ipse præstare, etc.

Postea sequitur: *Benedictio in die natalis Domini.*
Benedicat vobis omnipotens Deus, utramque, etc.,
ut in Edit.

Benedictio in Natali sancti Stephani martyris.

Deus qui beatum, etc., ut in Editis, et in Gemet.
aliisque manuscriptis.

Alia. — Aperi, quæsumus, Domine, cælos tuos,
aperi oculos nostros, inde nobis tua dona descen-
dant, hinc te corda nostra respiciant. Amen. Pateat
nobis sedes tua in accipiendis beneficiis quæ preca-
mur. Pateat tibi mens nostra in reddendis servitiis
quæ jubemur. Amen. Habeat sanctum tuum Step-ha-
num pius iste populus patronum, quem etiam ille
habuit impius advocatum. Amen. Accedat ad te vox
illa intercedens pro populo, quæ orabat pro inimicis
in ipso martyrio, ut se obtinente, et te remunerante,
perveniat illuc plebs acquisita per gratiam, ubi to-
cælis apertis ipse vidit in gloria. Amen. Quod ipse
præstare, etc.

Benedictio in Natali sancti Joannis evangelistæ.

Omnipotens Deus dignetur, etc., ut in Editis, et in
Cod. Gemet. aliisque manuscriptis.

Alia. — Deus, qui tuos apostolos pretiosa gentium
lumina præparasti, qui Jacobum et Joannem ad illu-
strandas animas, inter vasa Ecclesiæ, candelabra fi-
dei prætulisti, fac plebem tuam imitari quod unus
exorando formavit, alter evangelizando erexit. Amen.
Fructificet in populo quod seminavit iste
verbo, plantavit ille martyro. Amen. Ut eorum in-
terventu, hæc turba illius reficiatur dulcedine, super
ejus pectus charus Joannes accubuit præ amore. C
Amen. Quod ipse præstare dignetur, etc.

Benedictio in Natali Innocentium.

Omnipotens Deus, pro cujus Unigeniti veneranda
infantia innocentum, etc., ut in Edit., consentientibus
Manuscriptis Gemet. et aliis.

Alia Benedictio. — Concede, quæsumus, Domine,
plebi tuæ innocentum gratiam, qui tibi consecrasti
primitias martyrum ab innocentia parvulorum. Amen.
627 Servetur hic populus purgatus baptisate,
qui tibi placitam fecisti innocentiam in cruce.
Amen. Ut illic suo interventu grex accedat post la-
vacrum, ubi felices parvuli, perfusi rore sanguinis,
gloriantur in perpetuum. Amen. Quod ipse præ-
stare, etc.

Dominica 1 post Natalem Domini. Benedictio.

^a Deus, qui Unigenitum suum misit, ut mundum
salvaret, etc., ut in Editis.

Benedictio in vigilia octavæ Domini.

Omnipotens sempiternæ Deus, qui per incarnatum
Verbum unigenitum tuum dedisti lumen in sæculum,
ejus misericordiam suppliciter exoramus, ut qui ex
gentibus sanctam Ecclesiam fecundavit in grege, ab
omni eam gentilitatis errore absolvat. Amen. Et qui
in sequenti die ut legis tolleret jugum, per legem
est carnaliter circumcisus, hujus populi spiritaliter
dignetur circumcidere corda, atque omnia amputare
radicibus vitia, ut sobrietatis studium et non ebrietatis
suscitentur incommo- dum. Amen. Sint semper tua
omnes protectione salvati, ut dum carnalem deside-
rant circum- sionem, tua sint firmati Benedicti ne,
ut callidi serpentis venena possint evadere, et ad æ-

^a In Gemet.: Deus qui Unigenitum suum misit in
mundum, ut eum salvaret, etc.

^b Inscrubitur in Gemet. In Domin. 3 scilicet post
Epiphaniam. Et quæ supra assignatur pro Dom. 5

ternam beatitudinem te prævio feliciter valeant per-
venire. Amen. Quod ipse præstare dignetur, etc.

Benedictio in octava Natalis Domini.

Omnipotens Deus, etc., ut in Editis

In Dominica 2 post Natalem Domini.

Deus, qui Filii sui temporalem pudicitiam fecit
esse mirabilem, Spiritu prudentiæ corda vestra illu-
strare ac docere dignetur. Amen. Quique illum pa-
rentibus temporaliter subdi voluit, ipse vos humilia-
tis et pietatis muneribus miseratus informet.
Amen. Et qui cum sapientia, ætate et gratia profici-
cere voluit, spiritualium vobis profectuum incre-
menta propitius largiatur. Amen. Quod ipse præ-
stare dignetur, etc.

Benedictio in Theophania.

Deus, lumen, etc., ut in Edit.

Benedictio Dominicæ 3 post Natalem Domini

Deus, qui sua mirabili potestate aquam vertit in
vinum, vos a vetustate subtractos in beatæ vitæ
transferat novitatem. Amen. Et qui nuptiis interesse
voluit, ut earum sua præsentia comprobaret bonum,
ipse vobis castitatis et sobrietatis perpetuæ conferat
donum. Amen. Ipse vobis sanctarum intelligentiam
Scripturarum tribuat spiritua-lem, qui aquas in vina
vertendo hoc ipsum voluit designare. Amen. Quod
ipse præstare, etc.

Benedictio in Octava Epiphaniæ.

Deus, qui præsentem diem ita dignatus es eligere,
et ut eligeres tot miraculis demonstrare, in quo te ad
adorandum stella nova magos perduxit, et Jordani-
suo baptismo sanctificari meruit; necnon et aque
pallor in Cana Galiliæ vina produxit; esto, quæsum-
mus, tuæ familiæ ipse lux itineris, qui stella indice
clarificatus es rex salutis. Amen. Da plebi tuæ Re-
demptoris sui plenum cognoscere fulgorem, ut per
ejus incrementa ad perpetuam claritatem perveniat.
C Amen. Da plebi tuæ Redemptoris sui plenum cogno-
scere fulgorem, ut per ejus incrementa ad perpetuam
claritatem perveniat. Amen. Convertite ad te quæ-
rendum corda fidelium, ut, juncta cum angelis in
excelsis, tibi Deo cantet gloriam plebs devota. Amen.
Et qui dignatus es hodie a Jordani fonte, fons aque
vivæ, descendere, et tuo baptisate sanctificare,
tribus populis tuis perpetua pace gaudere, et 628
splendore gratiæ tuæ cor eorum semper accendere.
Amen. Quod ipse præstare, etc.

Benedictio Dominicæ 4 post Natalem Domini.

^b Omnipotens Deus vos ab omnium peccatorum
maculis emundet. Qui leprosum supplicem tactu
proprio dignatus est emundare, ipse cordium vestro-
rum hospitum dignetur misericorditer introire,
Amen. Sicque vos fidei suæ plenitudine informet, ut
cum sanctis suis in cælorum regno accumbere con-
cedat. Amen. Quod ipse præstare, etc.

Benedictio in Purificatione sanctæ Mariæ.

D Omnipotens Deus, qui, etc., ut in Editis.

Benedictio Dominicæ 5 post Natalem Domini.

^c Tentationum omnium a vobis Dominus pericula
removeat, et perturbationum procellas miseratus
excludat. Amen. Tentatoris fraudes atque molimina
dissolvat, et vos adversus eum cautos atque invinci-
biles faciat. Amen. Continuæ pacis vobis munera
tribuat, et vos in portu tranquillitatis ac securitatis
propitius constituat. Amen. Quod ipse præstare
dignetur, etc.

Benedictio Dominicæ 6 post Natalem Domini.

^d Deus, qui bonum semen in sua Ecclesia serere
post Natale D. est pro Dom. 2 post Epiphaniam.

^e Assignatur in Gemet. pro Dom. 4 post Epiph. et
sequens pro Dom. 5.

^d In Gemet., qui bonorum semen.

consuevit, in vobis illud conservare atque multiplicare nunquam desistat. Amen. Zizaniorum supereminatorem a vobis procul repellat, et sui verbi pabulo vos iudiciner reficiat. Amen. Quo cum dies iudicii advenit, a reprobis separati, ad dexteram iudicis sistamini, et in beatissimo ipsius regno collocemini. Amen. Quod ipse prestare, etc.

Benedictio Dominica 7 post Natalem Domini.

^a Deus, qui mare suis pedibus fecit esse calcabile, vobis quidquid est noxium ipse substernat. Amen. Contrarios immundorum spirituum motus compeccat, et vos in sua pace confirmet. Amen. Crucis suae navi inter mundi fluctus gubernet, et in litus beatae perennitatis perducatur. Amen. Quod ipse prestare etc.

Benedictio in Septuagesima.

Omnipotens Deus ita studium vestri cursus dirigere dignetur, etc., *ut in Edit. Consentientibus Manuscriptis Gemet. et aliis.*

Alia Benedictio. — Respice, Domine, de caelo, et vide et visita vineam istam, quam plantavit dextera tua; spirituales exhibeant fructus, et caelestes diligant actus, et sine vitio in hoc saeculo transigant vitam, ut possint promereri perpetuam. Amen. Fragilem solida, contritum releva, invalidum roborata, validumque confirma; pietate allerva, charitate aedifica, castitate munda, sapientia illumina, misericordia serva. Amen. Proficiant huic praeepto fidei vigilantia, amoris tui perseverantia, morum temperantia, misericordiae providentia, actuum disciplina; ut post concessam miserationis indulgentiam, non abicias eos promissionis tuae magnificentiam, sed perducas ad veniam, quos hic tibi adoptasti per gratiam. Amen. Quod ipse prestare, etc.

Benedictio in Sexagesima.

Det vobis Dominus nosse mysterium regni Dei, *ut in Editis.*

Alia Benedictio. — Aspicat in vos Rector aeternus, atque conservet in vobis gratiam quam profudit. Amen. Mentem regat, vias dirigat, cogitationes sanctas interveat, actus probeat, opera **629** confirmet, praeterita indulgeat, praesentia emendet, futura moderetur. Amen. Sit manus Domini auxiliatrix vestri, et brachium sanctum illius optuletur vobis. Amen. Quod ipse prestare, etc.

Benedictio in Quinquagesima.

Omnipotens Deus sua vos Benedictione confirmet, et in eminenti quadragesimali ^b abstinentiae aptos efficiat. Amen, etc., *ut in Editis.*

Alia Benedictio. — Benedic, Domine, hunc populum tuum, fructibus bonis, et operibus benedictis. Amen. Fac eum tali sobole germinare, ut in paradisi tui permaneat dignitate. Amen. Planta cum in sinu matris Ecclesiae radicibus firmis, quo possit palatia regni introire caelestis. Amen. Quod ipse prestare, etc.

Benedictio in capite jejunii. — Benedicat vos Dominus Jesus Christus, qui se a vobis voluit benedici. Amen. Et qui hoc quadragesimario circulo, cujus hodie inchoatis exordium, suo dedicavit jejunio, vestrum suscipiat jejunium, omnique vos repleat bono. Amen. Det vobis fidem integram et abstinentiam tam salutarem, ut nec caro escis devicta luxuriat, nec mens afflictis dogeneret. Amen. Sed ita sit vobis sanctificatum in divino timore jejunium, ut vitis pariter atque corporibus abstinentiae frena imponatis, et toti [forte tuti] semper ab infestationibus inimici maneatis il-

^a Exstat in Gemet. pro Dom. 6 post. Epiph.

^b In Gemet., ab. tinentia.

^c Habetur in Gemet., praemittiturque: *Incipit qualiter suscipere debeant poenitentes episcopi et presbyteri.* Ubi sine observatione non praetereundum quod legitur: *Sicut sacrificium offerre non debent, nisi episcopi et presbyteri, quibus clave re, ni caelestis trad. te sunt, sic nec iudicia ista alii usurpare debent. Si autem necessi-*

laesi; et pax jugiter quieta permaneat in habitaculis vestris. Amen. Quod ipse prestare, etc.

Benedictio infra hebdomadam. — ^c Respice, Pastore bone, super hunc gregem, et tribue ut qui terrenic abstinent cibis, spiritualibus pascantur alimoniis; et quem divinis reficere tribuis sacramentis, ab omnibus propitius absolve peccatis. Amen. Da eis sic in diebus jejuniorum suam componere vitam, ut non inveniantur voluntates eorum a tua voluntate dissimiles, sed sint semper in omnibus tuis praeeptis obtemperantes. Amen. Et ita omnem hanc familiam tua Benedictione sanctifica, ut eorum jejunia oculis tuae pietatis sint semper accepta, et ad desideratum sanctae Resurrectionis tuae diem eos mundo corde et corpore pro tua pietate jubeas presentari. Amen. Quod ipse prestare, etc.

Benedictio Dominica 2 in Quadragesima.

Omnipotens Deus, jejunii ceterarumque, etc. *In Edit. Gussanvill. absolvitur ad haec verba Benignus auditum.* Amen. *Omissio est ex aliis Excusis et manu exaratis supplenda; ubique enim legitur: Quatenus mentes nostrae, etc., ut in libro Sacram.*

Benedictio infra hebdomadam. — Deus, qui es custos animarum et corporum, dignare hanc familiam tuam brachio tuae defensionis protegere, ut nullis inimicorum antiquorum hostium insidiis corpora nostra patiaris illudi, sed semper cum Domino nostro Jesu Christo Filio tuo maneamus illaei. Amen. Da huic familiae tuae fidei calorem, continentiae rigorem, fraternitatis amorem, abstinentiae virtutem. Amen. Et sic quidquid dicto, facto, vel cogitationibus peccaverunt, pietas ac benignitas clementiae ac misericordiae tuae resolvere ac indulgere dignetur. Amen. Quod ipse prestare, etc.

Benedictio Dominica in 3 Quadragesima.

Omnipotens Deus, jejuniorum, etc., *ut in Editis.*

630 *Alia.* — Omnipotens Deus det vobis copiam suae Benedictionis, et conferat in vobis praemium sempiternae salutis. Amen. Sicque quadragesimalis observantiae inchoata jejunia sibi reddat placabilia, ut ab eo immarcescibilia valeatis percipere dona reposita. Amen. Concealque huic sacrae Trinitatis atque individuae unitatis clementia, cujus regnum et imperium sine fine permanet in saecula saeculorum. Amen.

Benedictio Dominica 4 in Quadragesima.

Deus, qui vos ad praesentium, etc., *ut in Editis.*

Alia Benedictio infra hebdomadam. — Benedicat vos omnipotens Deus, et ad omnem rectam observantiam plebitu inem totius honestatis instuat. Amen. Sit in vobis castitatis studium, modestia mortis, innocentis vitae sinceritas, fidei integritas, concordiae charitas, continentiae virtus, benignitas affectus. Ad te oculos tendant, de te caelestia sumant, ut te votis expetant se claris actibus ornent. Amen. Ut consequenter cum sanctis praemia horum et multorum probitate consecuti, referamus Deo gratias, et praesentium bonorum largitori. Amen. Quod ipse praesta e, etc.

Benedictio in aurium apertione. — Adesto, omnipotens Deus, huic populo tuo verbis hodie mysticis informato, ut fiat illis illuminatio mentis, et reparatio cordis. Amen. Proficiat in eis lapsa Benedictio tua plenius ad salutem, qui in hac die de sacris tuis cordis et corporis susceperunt inares. Amen. Sis illis protector et Dominus in aeternum, sicut fuisi-

tas venerit, et presbyter non fuerit praesens, diaconus suscipiat poenitentem ad sanctam communionem. Post hoc communitorium subjunguntur Orationes et Psalmi super poenitentes dicendi, et postea ceterum Benedictio.

^d De hoc antiquo ritu vide notas ad lib. Sacrament. col. 366 et 381.

Israeliticis, præmonente Moysè, in subsidio, et Ægyptiis in exterminio, ut non premerentur oneroso servitio. Amen. Et ne ulterius graventur mole peccaminum, dignare circa eos divinum impetiri præsidium, ut tibi famulari valeant in æternum. Amen. Quod ipse præstare, etc.

Benedictio Dominicæ 5 in Quadragesimâ.

Accendat in vobis, etc., *ut in Editis.*

Benedictio infra hebdomadam. — Benedicat vos omnipotens Deus, et mentes vestras ad boni actus intelligentiam benignus instituat erudiat, et præstet vobis velle quæ præcepit; inspiret quæ diligit, et tribuat quod oportet; atque omni vos bono spiritualium munerum cum præsentium rerum subministratone locupletet. Amen. Et vos in fide firmet, et in tentatione adjuvet, in conversatione castiget, in virtute multiplicet, in infirmitate relevet, in anxietate laticet. Amen. In prosperitate præparet, in iniquitate emendet, in tranquillitate sublimet; infundat gratiam, indulgeat offensam, ingerat disciplinam. Amen. Quod ipse præstare, etc.

Benedictio in die sancto Paschæ.

Benedicat vos omni, otens Deus, etc., *ut in Editis.*

Benedictio feriæ 2.

Deus, qui pro vobis suscepit injuriam, etc., *ut in Editis.*

Benedictio feriæ 3.

Deus, qui vos lavit aqua sui lacris, etc., *ut in Editis.*

Benedictio feriæ 4.

Dominus Deus noster vos perducatur, etc., *ut in Editis.*

631 *Benedictio feriæ 5.*

Omnipotentis Dei et Domini nostri Benedictionibus, etc., *ut in Editis.*

Benedictio feriæ 6.

^a Benedicat vobis de cælis omnipotens Deus; etc., *ut in Editis.*

Benedictio in Sabbato in Albis.

^b Deus, qui, peracto senario numero; die sacro Sabbati ab omnibus operibus quievisti, volens ut in homine condito ubi requiesceres tibi domicitium præparares, exaudi præces supplicum ad dona tuæ clementiæ fideliter occurrentium. Amen. Præparata sensus eorum ad te suscipiendum, ut ipsi tibi proprie mereantur effici templum. Amen. Et ita præsentis famulos in hac vita protegas, ut in æternam requiem tecum dominator admittas. Amen. Quod ipse præstare, etc.

Benedictio Dominicæ in octava Paschæ.

Deus, cujus Unigenitus, etc., *ut in Editis.*

Alia Benedictio. — Deus, qui per Resurrectionem Unigeniti, etc., *ut in Editis.*

Benedictio Dominicæ 1 post Pascha.

Benedicat vos omnipotens Deus qui vos gratuita miseratione creavit, etc., *ut in Editis.*

Benedictio de jejuniis. — Omnipotens Deus, devotionem, etc., *ut in Editis.*

Item alia Benedictio. — Respice, Domine, super hanc familiam tuam subjectam tibi; Benedictionum tuarum dona poeentem; rege eam de superioribus tuis, et ubertatem frugum ei largire. Amen. Libera eam a diibus malis; et a perturbatione bellorum, et da ei tempora tranquilla atque pacifica, ut te custode pervigili ac Pastore æterno, et in præsentem tempore consistat secunda, et ad æterna gaudia perveniat.

^a In Gemet., *Benedicat vos Deus de cælis omnipotens, etc.*

^b In Edit. lib. Sacramentorum nulla assignatur Benedictio. Quæ legitur in Cod. Gemet. pro hujus diei officio, prorsus ab hac discrepat.

^a Amen. Et qui quondam misericors misertus es turbæ tecum triduo permanenti, simili nunc dignatione huic miserere plebi, tibi jejuniis et hymnis innoxius supplicanti. Amen. Quod ipse præstare, etc.

Benedictio Dominicæ 2 post Pascha.

^c Deus, qui dignatione misericordiæ; manifestate potenti, ut succurreres homini, terras cœlitus visitasti, et in carne sustinens penam patibuli, rumpe legem Tartari, ad cœlos ab inferis ascendisti, præstâ familiæ tuæ ita hanc vitam transigere, ut in illo perpetuam te ducentem possint intrare. Amen. Tantum habeant fervorem catholicæ fidei, ut sancti adventus tui sint expectatone securi. Amen. Et quicumque meruerunt hic purgari unda baptismi, presentari valeant tibi pio judici candidati. Amen. Quod ipse præstare, etc.

Benedictio Dominicæ 3 post Pascha.

Omnipotens Deus, qui de diversis floribus tuam semper exornas Ecclesiam, da plebi tuæ ad cœles et gloriam et immortalitatis honorem renatæ dignam mentis regenerationis sitæ ornatum. Amen. Custodi eam a dli serpenti incursu pietate solita, ut tuo famulatu seiper possit esse continua. Amen. Quo et in præsentem sæculo sic te opulante suam vitam dirigere et tuam misericordiam valeat exorare, ut ad æterna gaudia sine fine mansura, te Pas ore ac duce, possit feliciter pervenire. Amen. Quod ipse præstare; etc.

632 *Benedictio Dominicæ 4 post Pascha.*

Benedic, quæsumus, Domine, universam familiam tuam ad gaudia perpetuæ resurrectionis se iciter evocatum. Rectissimum catholicæ fidei tramitem beneant, et in una Trinitatis professione consistant. Amen. Nulla eos a rectitudine ecclesiastici dogmatis prævarasserioni impietas deviet, et ne sub prætextu nominis Christiani veritatis præsidio nudet, sed in eadem unitatis fide manentes effici mereantur regni cœlestis hæredes. Amen. Quod ipse præstare, etc.

Benedictio in die Ascensionis.

Benedicat vobis Deus, etc., *ut in Editis.*

Benedictio Dominicæ post Ascensionem Domini.

Benedictionum amarum super vos Dominus inbrement infundat, etc., *ut in Excussis, pro Dominica 1 post Ascens. Dom.*

Alia Benedictio. — Deus, qui Tartara fregi ti resurgens, aperuisti cœlos ascendens, ut populi illum per fidem ascenderent ubi te apostoli intrare viderunt, respice ascendens cœlum propter quos dignatus es descendere in infernum. Amen. Sit eis quod te exaltasti protectio, quibus fuit unicum quod te humiliasti remedium. Amen. Ut in die iudicii non sint sinistri numero, qui te sedere ad Patris dexteram contententur in cœlo. Amen. Quod ipse præstare, etc.

Benedictio in Pentecoste.

Deus, qui hodierna die, etc., *ut in Editis.*

^d *Benedictio in hebdomada Pentecostes.* — Omnipotens Deus, qui quinquagesimum diem futuræ remissionis munere figurasti, quo gratia Spiritus sancti inebriati apostoli mente una locuti sunt ore diverso; respice hanc Ecclesiam quam ex gentibus congregari linguarum varietate signasti. Amen. Da consolationem inter pressuras sæculi, qui nobis æqualem tibi ipsi consolatorem Spiritum misisti. Amen. Et te propiante sit ipse nunc plebis hujus custodia, qui dedit discipulis tuæ doctrinam. Amen. Quod ipse præstare, etc.

Benedictio in XII lectionibus, mense quarto.

^d Benedicat vobis omnipotens Deus qui cuncta ex

^c Pro Dominicis post Pascha Codex Gemet. exhibet Benedictiones omnino diversas ab istis et a Vulgatis.

^d Hoc est, in Sabbato XII lectionum.

nihil creavit, ut in libro Sacram. a novis edito, pro A
Sabbato in XII lect., mense 4. In Gemet. eadem assi-
gnetur pro tota hebdomada.

Benedictio Octavæ Pentecostes.

Omnipotens Trinitas, unus et verus Deus, etc., ut
in Editis.

Alia Benedictio. — Domine Jesu Christo, qui disci-
pulis tuis sanctum dedisti Spiritum, Ecclesiæ tuæ
catholicæ dona largire, ut quicumque sunt ex aqua et
Spiritu sancto renati, semper sint ejus protectio-
ne muniti. Amen. Redundet in eis charitas diffusa per
Spiritu sanctum, quæ operari ac superet omnem
multitudinem peccatorum. Amen. Et requiescat in
istis propitius, qui quondam requievit in apostolis
gloriosus. Amen. Quod ipse præstare, etc.

Benedictio Dominicæ 1 post octavas Pentecostes.

Benedic, Domine, istam omnem familiam, quæ
gratiam Benedictionis tuæ desiderat invenire; propi-
am manum e cælis emitte, et capita singulorum
contingo. Amen. Descendat super hos omnes gratia
Benedictionis tuæ, sicut **633** descendit ros super
faciem terræ. Amen. Manus tuæ sentiant tactum,
Spiritus sancti percipiant gaudium, ut benedicti per-
maneant in æternum. Amen. Quod ipse præstare, etc.

Benedictio Dominicæ 2 post Pentecosten.

Propitietur Dominus cunctis iniquitatibus ve-
stris, &c., ut in Edit. *Dominica 3 post. Pentec.*

Benedictio Dominicæ 3 post Pentecosten.

Benedicat vobis Dominus noster oris alloquio, etc.,
ut in *Dominica 4 post Pentec.*

Benedictio Dominicæ 4 post Pentecosten.

Emundet Dominus conscientias vestras, etc., ut
in *Dominica 5 post Pentec.*

Benedictio Dominicæ 5 post Pentecosten.

Agnoscat in vobis Dominus proprium signum et
sua vobis misericordiam conferat donum. Amen. C
Bella comprimant, famem auferant, pacem tribuant,
inimici insidias longe repellat. Amen. Mœrentium ge-
mitus videat; vocem vestri doloris exaudiat, et la-
crymas ab omni facie tergat. Amen. Æternam vobis
dilectionem indulgeat, et perfectam charitatem con-
cedat. Amen. Quod ipse præstare, etc.

Benedictio Dominicæ 6 post Pentecosten.

Amoveat a vobis Dominus totius maculas simul-
tatis, etc., ut in *Dom. 7 post Pentec.*

Benedictio Dominicæ 7 post Pentecosten.

Benedicat vos omnipotens Deus, et per abundan-
tiam misericordiam suam cor vestrum corroborat.
Amen. Mentem sanctificet, vitam amplifcet, casti-
moniam decoret, atque sensus vestros in bonis ope-
ribus semper excitet; prospera tribuat, pacem con-
cedat, salutem conferat, quietem nutriat, charitatem
uniat, et ab omnibus diabolicis et humanis insidiis
sua semper vos protectione et virtute defendat. D
Amen. Et ita devotionem vestram placatus semper
suscipiat, ut quæque ab eo postulaveritis elementer
concedat. Auferat mala omnia quæ gessistis, et tri-
buet gratiam quam semper rogatis. Amen. Quod ipse
præstare, etc.

Benedictio Dominicæ 8 post Pentecosten.

Sanctificet vos Domini gratia, etc., ut in *Edit.*
Dom. 9 post Pentec.

Benedictio Dominicæ 9 post Pentecosten.

Populi tui, Domine, postulationes exaudi, et in
calamitatibus constitutis velociter subveni. Amen.
De sua fac liberatione gaudere, quos cernis sub
pondere nimium laborare. Exultent et lætentur in
te, dum se vident salvari per te. Amen. Mitte eis,
Domine, defensionis tuæ semper arma invictoria
[forte victorica], quibus faciant universa bella pro-

strata. Amen. Auxilio tuo momentis omnibus vi-
tentur, ut, superatis inimicorum viribus, roborentur.
Amen. Quod ipse præstare, etc.

Benedictio Dominicæ 10 post Pentecosten.

Deus qui est vita mortalium, salusque peccato-
rum, etc., ut in *Edit. Dom. 11 post Pent.*

Benedictio Dominicæ 11 post Pentecosten.

Tribuat vobis Dominus charitatis donum, indul-
gentiæ fructum, et vitæ æternæ consortium. Amen.
Abstergat a vobis omnes maculas peccatorum, ut
eum vigilanter mereamini agnoscere, fideliter co-
lere, et desiderabiliter expectare. Amen. Illuminet
gratiam suam super vos; et miseretur vestri, sicut
illuminavit Moysen et filios Israel, in columna ignis
et nubis. Donet vobis gratiæ perpetuæ donum, et
conferat gaudium angelorum. Amen. Quod ipse præ-
stare, etc.

634 *Benedictio Dominicæ 12 post Pentecosten.*

Gratiæ suæ dono vos Dominus locupletet, et cœ-
lesti Benedictione custodiat, etc., ut in *Edit. lib. Sa-*
crament., ubi tamen, consentiente Cod. Gemet., legi-
tur: gratia sua vos Dominus locupletet.

Benedictio Dominicæ 13 post Pentecosten.

Benedicat vobis Dominus, celorum rector et
conditor, et det vobis tranquillitatem temporum,
salubritatem corporum, salutemque animarum. A-
men. Tribuatque vobis frugalitatis gaudium, æterni-
tatis præmium, lumen clarissimum sempiternum.
Amen. Et concedat vobis suæ pietatis auxilium, ut
cum cogitatione mens videat, lingua voce proferat,
actio facti non defendat. Amen. Quod ipse præ-
stare, etc.

Benedictio Dominicæ 14 post Pentecosten.

Benedictio vos Domini comitetur, etc., ut in *Edi-*
tis Dom. 15 post Pentec.

Benedictio Dominicæ 15 post Pentecosten.

Benedic, Domine, hanc plebem tuam, atque hos
omnes concordies, quietos, pacificos, et sospites
serva. Amen. Tribue eis ut sectentur non interitum
sed vitam, non carnem sed spiritum, non tempora-
lia, sed æterna. Amen. Ut operibus suis non solum
absoluti, verum etiam justificati, digni sint vitam
et gloriam promereri. Amen. Quod ipse præsta-
re, etc.

Benedictio Dominicæ 16 post Pentecosten.

Omnipotens Deus peccatorum vestrorum maculas
purgat, etc., ut in *Edit. Dom. 17 post Pentec.*

Benedictio Dominicæ 17 post Pentecosten.

Benedic, Domine, populum tuum, et devotum re-
spice, humilitatem vide, gemitus suscipe, dolentes
paterna pietate jube consolari. Amen. Prostratum
alleva, dispersum congrega, adunatumque conserva,
esurientem ciba, sitientem potu, omnesque simul
cælestibus donis irriga. Dele in eis omnem peccati
maculam, ut, te gubernante, ad gloriam perveniant
sempiternam. Amen. Humiliata tibi omnium capita
dexterae tuæ Benedictione sanctifica, ac benedicendo
peccata relaxa. Sanctique Spiritus effunde charis-
mata. Ut sine ulla offensione Majestatis tuæ præ-
cepta adimpleant, et ad vitam æternam, te auxi-
liante, perveniant. Amen. Quod ipse præstare, etc.

*Benedictio Sabbati in XII lectionibus, mense 7 et
feria 4.*

Deus, fons indulgentiæ, suscipiat propitius litatio-
nem abstinentiæ vestrae. Amen. Impleat corda vestra
suis delectationibus hostiarum, et det vobis posse
suis parere præceptis. Amen. Ut quod non potestis
carnali ex infirmitate perficere, ipsius gratiæ uber-
tate mereamini adimplere. Amen. Quod ipse præ-
stare, etc.

Benedictio Dominicæ 18 post Pentecosten.

Benedicat vos Pater Domini nostri Jesu Christi, et respectu misericordiæ cœlestis protegat vos sub umbra virtutis. Amen. Detque vobis animarum computationem, immaculatam fidem, conscientiam puritatem. Amen. Sensus vestros dirigat, corda compungat, in prosperis assistat, in adversis manum porrigat, in laboribus solatium ferat. Amen. Virtutum suorum merita multiplicet, recta consilia advocet, terrenarum rerum a vobis pondera auferat. Amen. Repleat corda vestra spiritualibus donis, et abundare faciat semper perfectæ gratiæ incrementis. Amen. Quod ipse præstare, etc.

Benedictio Dominicæ 19 post Pentecosten.

Deus invisibilis, inestimabilis, infinito, perennis, immense, auctor noster, redemptor noster, et principii in natura alienus et termini, tu celebrem populi hujus conventum tanquam proprii sanguinis pignus illustra. Amen. **635** Rege sensus canos viduarum, sollicitudines virginum, vota nuptiarum, desideria pupillarum, necessitates puerorum, lapsus infantium parvulorum. Amen. Quoniam tu es bonorum sensuum requies, felicium juvenum custos, sanctarum virginum sponsus, fidelium viduarum defensor, honestorum conjugum fides, pupillarum laborantium pater, puerorum proficientium doctor, infantium et susceptor pariter et nutritor. Amen. In re senecta ætas initiat, adulta corroboret, longæva consummet. Per te gaudeat integritas non corrumpi; per te sciat castitas reparari, fides pura non destrui, vita displicens emendari, misericordia fieri, continentia servari, innocentia non evinci. Amen. Quod ipse præstare, etc.

Benedictio Dominicæ 20 post Pentecosten.

Benedicat vos Trinitatis divinæ Majestas, et una deitas, Pater et Filius et Spiritus sanctus; talesque inveniat dies examinationis, quales emisit tons regenerationis. Amen. Benedicat vos Dominus, qui auctor est omnium, et conditor sempiternus. Corpus vestrum servet immaculatum, et animas vestras misericorditer tueatur. Amen. Sicque vos ab omnium crimine peccatorum reddat innoxios, ut in vobis maneat Spiritus sanctus, et securi præstolemini adventum ejus. Amen. Ille vobis benedicat de cœlis, qui vos sacrosancto sanguine redimere dignatus est in terris. Amen. Benedictio Dei Patris, etc.

Benedictio Dominicæ 21 post Pentecosten.

Domine Jesu Christe, Pastor bone, qui animam tuam pro ovibus posuisti, sanguinis tui delende commercium, gregem tuum propitiis visitare dignare, eurgentem pascere, sitiientem pota, quod pererat require, quod errat converte, e-nitritum colliga, invalidum confirma, validumque conserva. Amen. Fac eos ante conspectum tuum cum justitia vivere, et cum misericordia, si se custodierint, judicari. Tribue eis in fide credulitatem, in labore virtutem, in affectu devotionem, in actu prosperitatem, in victu abundantiam, in pace lætitiã, in conversatione gratiam, in luctatione victoriam. Amen. Ut in beneplacito conspectui tuo tramite gradientes, et præsens tempus cum felicitate pereurrant, et venturum cum hilaritate suscipiant. Amen. Quod ipse præstare, etc.

Benedictio Dominicæ 22 post Pentecosten.

Benedictionis Domini vos gratia semper protegat, etc., *ut in Edit. Dominicæ 25 post Pentec.*

Benedictio Dominicæ 25 post Pentecosten.

Omnipotens Dominus adaperiat vos vestrum in lege sua, etc., *ut in Edit. Dom. 24 post Pentec.; in G met. est pro Dom. 25.*

Benedictio Dominicæ 24 post Pentecosten.

Aspiciat et benedicat vos Dominus, ex omni parte custodiat rex æternus, et det vobis angelum lucis,

A et conservet in vobis gratiam quam profudit. Amen. Mentem regat, vias dirigat, cogitationes sanctas instruat, actus præbeat [*Fortè probeat*], opera confirmet, præterita indulgeat, præsentia emendet, futura moderetur. Amen. Sit manus Domini auxiliatrix vestri, et brachium sanctum illius opituletur vobis; fiat misericordia ejus super vos, et pietas illius subsequatur vobis. Amen. Quod ipse præstare, etc.

Benedictio Dominicæ 25 post Pentecosten.

Benedicat vos et sanctificet Dominus ex Sion, qui fecit cœlum et terram in sapientia, sua Benedictione æterna, qua benedixit omnes sanctos patres et patriarchas nostros Abraham, Isaac et Jacob. Amen. Multiplicet in vobis gratiam spiritualem, sicut multiplicavit semen eorum tanquam stellas cœli et velut arenam quæ est in littore maris. Amen. Ipse vos protegat atque defendat omnibus diebus vitæ vestræ, et perducatur in regnum gloriæ suæ. Amen. Quod ipse præstare, etc.

636 *Benedictio Dominicæ 26 post Pentecosten.*

Populi tui, Deus, institutor et rector, peccata quibus impugnatur expelle. Custodi illum perpetua tuitione, atque ab omni adversitate defende. Amen. Visita eum interventu sanctorum omnium, sicut Moysen in rubo, Josue in agro, Samuelem in templo, atque illa cum sapientia perfunde, quam beatus David rex in Psalterio, Salomon in filio, te largiente, percepit a cœlo. Amen. Et ita postremo paterna pietate conserva, ut quæque prava sunt respices, sancta conversatione firmetur, et a peccatis liber, nullis adversitatibus atteratur. Amen. Quod ipse præstare, etc.

Benedictio Dominicæ 27 post Pentecosten.

Benedicat vos Deus Pater, qui in principio cuncta creavit ex nihilo. Amen. Benedicat vos Dei Filius, qui a superna sede descendit humilimus. Amen. Benedicat vos Spiritus sanctus qui in similitudine columbæ Jordanis in flumine requievit in Christo, ipseque in Trinitate sanctificet, quem omnes gentes venturum expectant. Amen. Quod ipse præstare, etc.

Benedictio Dominicæ 28 post Pentecosten.

Quæsumus, Domine, super populum tuum benedictio copiosa descendat. Amen. Indulgentia veniat, consolatio tribuatur. Amen. Fides sancta succrescat, redemptio sempiterna firmetur. Amen. Quod ipse præstare, etc.

Benedictio Dominicæ 5 ante Natalem Domini.

Concedat vobis Dominus præmium sincerissimæ charitatis, etc., *ut in Editis.*

Benedictio Dominicæ 4 post Natalem Domini.

Omnipotens Deus, cujus Unigeniti adventum, etc. *ut in Edit.*

Alia Benedictio. — Aperi, Domine, januas cœli, et visita plebem tuam in pace. Emitte Spiritum tuum de alto, et irriga terram, et germinet spiritualem fructum. Amen. Sanctifica plebem tuam, Domine, qui datus es nobis ex Virgine, et benedic hereditatem tuam in pace. Amen. Fræsta eis semper tempora salutis, quæ ante tuum adventum prædixit sanctus propheta Joannes, ut hic fideliter accipiant et in futuro cum sanctis et electis tuis vitam et regnum consequantur æternum. Amen. Quod ipse præstare, etc.

Benedictio Dominicæ 5 ante Natalem Domini.

Deus, cujus adventus incarnationis, etc., *ut in Editis.*

Alia Benedictio. — Dominus Jesus Christus, qui sacratissimo adventu suo subvenire dignatus est mundo, animas vestras corporaque purificet a delicto. Det vobis legis suæ præcepta veritate Spiritus sancti apprehendere, ut possitis adventum

ejus interitū præstolari. Amen. Sicque vos ab omni reatu immunes efficiat, ut cum advenerit, non in terrore discutiatur, sed in gloria remunerandis assumat. Amen. Quod ipse præstare, etc.

Benedictio Dominicæ 2 ante Natalem Domini.

Omnipotens Deus vos placito vultu respiciat, etc. ut in *Editis*.

Alia Benedictio. — Excita, Domine, potentiam tuam, et veni ad salvationem populi tui, quem acquisisti sanguine tuo, ne in ejus perditione sævus ille exsultet humani generis inimicus, quem adventus tui potentia dudum liberasti per gratiam. Amen. Sit fortitudo dexteræ tuæ ad protectionem hujus familiæ tuæ, per quam dignatus es hoc tempore carnem induere virgineam. Amen. Et dum infirmitatem nostram tua clementia non ignorat, ita omnem hanc Ecclesiam tuam **637** tuæ divinitatis clypeo protege, ut de sævi illius antiqui hostis tentatione nos liberes, et gentium feritatem ita mitiges, ut nihil eorum jacula tuorum possint generare dispendia. Amen. Sed tu, Pastor bone, qui temetipsum nostri causa dedisti pro pretio, ita sanguinis tui defensione commercium, ut et hic te se nper sentiant prævium, et in æterna beatitudine te remunerante mereantur accipere præmium. Amen. Tu ergo eos, omnipotens Domine Jesu Christe, Benedictionum rore perfunde, ut et in presenti vita positi, de omnibus inimicis te habeant ereptorem, et hicet in æternum semper sentiant protectorem. Amen. Quod ipse præstare, etc.

Benedictio Dominicæ 1 ante Natalem Domini.

Deus, qui vos et prioris adventus, etc., ut in *Editis*.

Alia Benedictio. — Deus, qui per tuum angelum nuntiasti Christum venturum in sæculo, præsta, quæsumus, ut nunc venienti occurrere populus mereatur cum gaudio. Amen. Dirigat vestra corda per tempora qui dixit Lux fiat, ante sæcula. Amen. Tribuatque ille vobis veniam peccatorum, qui pro salute humana fudit in cruce sanguinem proprium. Amen. Ille vos benedicat de cœlis qui per crucem passionis suæ nos redimere venit in terris. Amen. Benedictio Dei Patris.

viii Kal. Febr. *Conversio sancti Pauli.*

Deus, qui gratia suâ Paulum, etc., ut in *Editis*.

Benedictio in Purificatione sanctæ Mariæ.

Omnipotens Deus, qui, etc., ut in *Editis*.

Benedictio in Natali sanctæ Agathæ.

Sanctifica, Domine, Ecclesiam tuam, qui beatam Agathen virginem et martyrem acquisisti fide, honorasti pudore, glorificasti certamine. Amen. Repleatur hic populus illo spiritu qui martyri tuæ adfuit Agathæ, cum eam ignis torreret, et cum ungula raderet, cum aculeus inligeret, cum mamillam torqueret. Amen. Ut dum se sibi pro tuo amore abnegat, tua collocet in dextera, cujus est electione vocata in gloriam. Amen. Quod ipse præstare, etc.

Benedictio in Cathedra sancti Petri viii Kal. Martii.

Deus qui beatum Petrum apostolum tuum ita reddidisti præcipuum, ut sortiretur inter ipsos fidei principes principatum, et accepta potestate consessus in sæculo, cœli fieret janitor, ut quos vult intromittat cives in regno, respice p'ebem tuam pietate solita, qui sacrosancto apostolo gressum firmasti per lubrica, et culpas abluisti per lamenta. Amen. Obtineat apud te pro corrigendis delictis, qui claudo fuit medela pro dirigendis vestigiis. Amen. Et ipso interveniente et remunerante, illuc grex sibi commissus introducatur venia, quo pastor idemque janitor tecum remuneratus exsultat in gloria. Amen. Quod ipse præstare, etc.

^a Exstat in Codice Gemet., ubi immediate subjicitur benedictio in natali sancti Vedasti.

^b Habetur in eodem Codice Gemet. Cod.

^c Eadem est quæ in Codice Gemet. assignatur pro festo sancti Vedasti, mutato tantum sancti nomine.

PATROL. LXXVIII.

Benedictio in natali sancti Martii apostoli vi Kal. Martii.

Deus, qui vos in apostolicis tribuit consistere fundamentis, etc., ut in *Editis*. Abest a Gemet.

Benedictio in Inventione sanctæ crucis.

Benedicat vos omnipotens Deus, qui per unigenitum, etc., ut in *Editis*.

Benedictio in nativitate sancti Medardi.

Deus o fundator fidei, indultor sacerdotii, congregatio plebis, **638** sanctificatio confessoris, qui beatum Medardum ad hoc armasti virtute ut tibi militarem in fide, concede huic familiæ pro se hunc intercessorem quem dedisti pontificem: Amen. Sit apud te nunc pro nobis assiduus intercessor, qui contra hæreticos pro te exstitit tunc assertor. Amen. Ut te retribuente populo crescat innumero, quod sacerdos sudavit in fide. Amen. Quod ipse præstare, etc.

Benedictio in vigilia sancti Joannis Baptistæ.

Deus, qui beatum Joannem Baptistam magnum nuntiasti per angelum, maximum declarasti per Verbum, qui clausus in utero reddidit obsequium Domino, matrem replevit gaudio, patris linguam solvit a vinculo, cerne placato vultu frequentantem hodie populum ad tanti præconis occursum: Amen. Ascendat vox illius ad aures Altissimi, qui materis visceribus ante mundi Dominum novit confiteri quam nasci. Amen. Ut eo intercedente purgetur hæc plebs a crimine, cujus auctorem lavaçi sacra dextera tinxit in fonte. Amen. Quod ipse præstare, etc.

Benedictio in natali apostolorum Petri et Pauli.

Benedicat vos, etc., ut in *Editis*.

Item alia Benedictio. — Deus, qui in membris Ecclesiæ velut geminatum lumen, quo caveantur tenebræ, fecisti Petri lacrymas, Pauli literas coruscare, concede huic familiæ tuæ felicia donâ suis indefessis petitionibus obtinere. Amen. Atque eam de superâis sedibus placatus inspicere, qui cœlos fecisti aperire Petro in clave, Paulo in dogmate. Amen. Ut præviantibus ducibus illuc grex possit accedere, quo pervenerint ipsi pariter, tam ille pastor per suspendium, quam iste doctor per gladium. Amen. Quod ipse præstare, etc.

Benedictio in natali sancti Laurentii Martyris.

Corroborata gregem tuum, turtis fortitudinis, qui beatum Laurentium prius ornasti pectore, post sermone, ante decorasti professione quam funere. Amen. Infunde circumstantibus credulitatis spiritum, qui confitentis aderas, ne facerent plagæ trepidum, pœna fessum, flamma devictum. Amen. Ut ipso interveniente, ac te remunerante, illa luce plebs radiet, qua levita fulsit in carcere, illa fide micet qua cœlis victor martyr intravit hodierna die. Amen. Quod ipse præstare, etc.

Benedictio in Assumptione sanctæ Mariæ.

Deus, qui beatæ Mariæ virginis partu genus humanum dignatus est redimere, etc., ut in *lib. Sacr.*

Benedictio in natali sancti Bartholomæi.

Deus, qui Ecclesiam tuam in apostolicis tribuisti consistere fundamentis, quæsumus ut beatus Bartholomæus pro nobis imploret apostolus, ut a nostris reatibus absoluti, a cunctis etiam periculis exuamur. Amen. Infunde sensibus nostris apostolica retinere dogmata, quibus te contemplerum mentē serena. Amen. Concede propitius circumstanti plebi ut in illo tremendo discussionis tempore eorum defensetur

^a Legitur in Codice Gemet.

^b Alia in Codice Gemet. assignatur, scilicet: *Sanctæ Trinitatis super vos Benedictio descendat*, etc.

^c Exstat in Codice Gemet.

præsidio quorum est edocta præcepto. Amen. Quod A ipse præstare, etc.

Benedictio in Decollatione sancti Joannis Baptistæ.

Deus, qui nos beati Joannis Baptistæ concedit, etc., ut in *Edit.*

Item alia. — Rege, Domine, corda plebis tuæ per arma justitiæ, vitæ attentæ diligens, fugiat lascivia [*Fortè æternæ diligens, fugiat lasciviam*] carnis iniquæ. Amen. 639 Ablue culpas ejus obtentu Baptistæ tui, qui pro te interemptus in ergastulo, tecum exultat in regno. Amen. Sitque apud te intercessor pro populo, quem exæquasti Eliæ meritis, quem præfecisti inter cunctos sobolis munditialis. Amen. Inspice pius arbiter ad desideria plebis vultu potius remissoris quam judicis. Amen. Exigat a te munera indulgentiæ, qui devote populis pœnitentiam prædicavit, ut illo postulante, et te impertiente, cœlestis aula palatia mereantur introire. Amen. Quod ipse præstare, etc.

Benedictio in natali sanctæ Mariæ.

Deus, qui, cum te non capiant cœli, dignatus es in templo uteri virginalis includi, ut mater integra haberet et fructum de Spiritu, et incorruptionem de partu, da huic plebi angelum custodem, qui filium Mariæ fide concipiente prædixit. Amen. Sanctificet gregem tuum illa Benedictio quæ sine semine humano Redemptorem virginis formavit in utero. Amen. Ut te protegente exultet Ecclesia de congregato populo, sicut Maria meruit gloriam de fructu sacro. Amen. Et qui hac die natiuitatem sacratissimæ virginis tuæ genitricis Mariæ celebramus devoti, quam super choros virginum paradisi sedibus collocasti, ejusdem nos suffragiis, post abjectam carnis sarcinam, ad æterna jubeas regna perducere. Amen. Quod ipse præstare, etc.

Benedictio in Exaltatione sanctæ crucis.

Deus, qui redemisti genus humanum per beatæ crucis patibulum, ut quod prius erat scelestis ad pœnam, sit conversis redemptis ad vitam, concede plebi tuæ ejus salvari præsidio, cujus est armata vexillo. Amen. Sit ei crux fidei fundamentum, spei suffragium, in adversis defensio, in prosperis iuvamentum. Amen. Perseveretque in hoste victoria, in civitate concordia, in campo custodia, in domo futura, ut gregem in futuro conservet incolamem, quæ nobis Agno vincente versa est in salutem. Amen. Quod ipse præstare, etc.

Benedictio in natali sanctorum Cornelii et Cypriani.

Exaudi, Domine, preces supplicum, remuneratio gentium, recuperatio confidentium. Amen. Sint huic familiæ tuæ dona salutis acquirere, tuæ Majestati vota vocis offerre. Amen. Ut intercessione beatorum Cornelii et Cypriani martyrum illuc plebs occurrat devota per veniam, quo idem martyres meruerunt accedere per tormenta. Amen. Quod ipse præstare, etc.

Benedictio in dedicatione basilicæ sancti Michaelis.

Deus, qui ad salutem vestram angelorum suorum uti ministerio, etc., ut in *Editis.*

Alia Benedictio. — Adesto plebi tuæ, misericors Deus, ad hodiernam solemnitatem devotissime confluenti; et ut gratiæ tuæ beneficia potiora percipiat, beati Michaelis archangeli, cujus solemnia celebrantur, fac supplicem deprecationibus sublevari. Amen. Ab omni eos labe peccatorum defensa, et ad tua æterna deduc promissa. Amen. Amove ab eis pestifera serpentis blandimenta, et insere semper cordibus eorum præcepti tui salubria mandata. Amen. Actus eorum in tua dirige voluntate, quo possint, te

Assignatur quoque Benedictio pro hac solemnitate in Pontificali Gemet., sed alia, quæ sic incipit: *Omnipotens Deus, qui per incarnatum Verbum unigenitum, etc.* Additur et altera: *Omnipotens Deus, sua vos dignetur protectione bened.*

auxiliante, attingere præmia æternæ vitæ. Amen. Postremo tu sis eis lux, tu salus, tu pius semper in omni adversitate protector esse dignare; et ad hæc omnia impetranda beatus Michael archangelus, cujus frequentatus solemnia, tibi, Domine, precator accedat in sæcula. Amen. Quod ipse præstare dignetur, etc.

640 *Benedictio in natali sanctorum Remigii, Germani, Vedasti et Bavonis.*

Deus, qui beatos confessores tuos Remigium, Germanum, Vedastum atque Bavonem clarificasti sic merito, ut multa per miracula vivant in gloria, annue propitius circumstanti familiæ, ut sentiat tua benedictio, quæ colit hodie sanctorum pontificum festa. Amen. Infunde Spiritum sanctum pectoribus supplicum, quos felicium exemplis edoces, quos confessorum præsidiiis muneraris; ut qui in beatorum confessorum tuorum virtutibus polles, potestate præcellis, omnibus hostibus prostratis populam tuam ab incurso Satanæ salvare digneris. Amen. Et eorum intercessione hæc plebs consequatur veniam, qui te remunerante pervenerunt ad gloriam sempiternam. Amen. Quod ipse præstare, etc.

Benedictio in natiuitate omnium sanctorum.

Sanctorum omnium suorum meritis, etc., ut in *Edit.* *Abest a Gemet., ubi tres hac die Benedictiones prorsus diversæ ab Excusis, et a sequenti Codice Theod. assignantur.*

Alia Benedictio. — Respice, quæsumus, Domine, de altithrono magnitudinis tuæ, qui vulnere proprio passionis congregasti Ecclesiam de redemptis. Amen. Protege eam sub tui nominis gubernaculo, ut possis beatæ vitæ meritis acquirere populum. Amen. Dilatetur cruce tua, ut coram te pulcherrima niteat ac præclara. Amen. Et quæ de hodierna omnium sanctorum tuorum solemnitate persultat, ab hujus sæculi tentamentis impressa non obruat. Amen. Præsta ergo, Domine, ut omnes hi qui sub oris nostri benedictione curvantur, te protegente a malis omnibus liberentur. Amen. Sint in tuis præceptis strenui, in adversis fortissimi, in prosperis moderati, ut sanctorum omnium quorum hodie solemnia festa celebramus effecti participes, gloriam consequantur regni cœlestis hæredes. Amen. Quod ipse præstare dignetur, etc.

Benedictio in natali sancti Martini.

Omnipotens Deus, qui beatum Martinum præsullem tuum ita prædestinasti, ut gratiæ tuæ perenniter jubes astringi, erige vota populi, qui præstituti gloriosa merita tuo confessori. Amen. Proficiat his ad fructum quicquid in sacerdote pro laude tui nominis amplectuntur, et hæc plebs ejus intercessione consequatur veniam, qui, te remunerante, felici servitio pervenit ad gloriam. Amen. Sit ipse confessor hujus populi assiduus custos, qui te vocante hodie penetravit cœlos. Amen. Quod ipse præstare, etc.

Benedictio in natali sancti Andree apostoli.

Deus, qui Ecclesiam tuam in apostolicis tribuit consistere fundamentis, quæsumus ut beatus Andreas pro nobis imploret apostolos, ut a nostris reatibus absoluti, a eunctis etiam periculis exuamur. Amen. Infunde sensibus nostris apostolica dogmata, quibus te contemplerur mente serena. Amen. Concede propitius circumstanti plebi ut in illo tremendo discussionis tempore eorum defensetur præsidio quorum est secuta præceptum. Amen. Quod ipse præstare, etc.

Benedictio in natali sancti Eligii.

Deus, qui beatissimum Eligium præsullem tuum tanta familiaritate tibi junxisti, ut etiam cum adhuc

Legitur eadem in Gemet.

Habetur in Gemet. iisdem verbis.

Exstat in Gemet. Cod., paucis immutatis.

In Pontificali Gemet. exstat alia Benedictio, tam pro vigilia, quam pro die natali sancti Andree.

corpore nantaret in terris, jam tunc corde totus A
esset in caelis, respice vota praesentis familiae, quae
se gaudet tanti patroni solemnia **641** celebrare.
Amen. Dignare ejus intercessione super eam illas pe-
titiones effundere, quas eligis libenter implere.
Amen. Et festivitatem hanc venisse in terris sentiat,
quam videre votis in caelis exoptat. Amen. Quod ipse
praestare dignetur, etc.

Benedictio in nativitate sancti Nicasii.

Deus, qui triumphantibus per te martyribus regiam
caelestis aulae potenti dextera pandis, quique pro te
dimicantes sic decoquis in corporeis aerumnis, ut ve-
lut aurum rutilans excipias in supernis, exaudi vota
praesentis populi, qui sancto martyri tuo Nicasio in
certamine victoriam praestitisti. Amen. Sit plena huic
gloria pro ejus triumpho; obtineat ipsius passio ven-
iam pro delicto, et effunde super eos spiritualium
dona virtutum, ut nihil in eos inimicus aut violentia
subripiat, aut fraude decipiat. Amen. Et obtinente
apud te beato martyre tuo Nicasio, cujus hodie pas-
sionis festa celebramus, per bonae conversationis
perseverationem ad tuam mereamur pertingere gra-
tiam. Amen. Quod ipse praestare, etc.

Benedictio in nativitate sancti Thomae apostoli.

Domine Deus omnium gratiarum, respicere dignare
omnem hunc populum tuum, qui in honore tuo divi-
nis famulatur officiis; et quidquid sancto apostolo tuo
Thomae hodierno die profuit ad beatitudinem, pro-
sit huic Ecclesiae ad exemplum. Amen. Ut ipso inter-
cedente sit in eis fides recta, imitabilis forma, casta
sobrietas, hospitalis charitas, spiritualis prudentia,
alta sapientia, mens humilis, vita sublimis. Amen.
Et cum ante tremendum judicii diem in conspectu
tuo astiterint, non damnandam sed mitem ex ore tuo
audiant absolutionis sententiam. Amen. Quod ipse
praestare, etc.

Benedictio in nativitate unius confessoris.

Omnipotens Deus det vobis, etc., *ut in Editis.*

Benedictio in dedicatione ecclesiae.

Benedicat et custodiat vos omnipotens Dominus,
domumque hanc sui muneris praesentia illustrare,
etc., *ut in Editis.*

Alia Benedictio. — Deus, qui super my-
ticam petram apostolicae potestatis, aedificatae principaliter
ecclesiae tuae portas inferi nunquam praevalituras
esse promisisti, cunctos ab eadem remove placatus
errores, ut quod adversus eam praesumptio falsitatis
extollat, spiritus veritatis evincat. Amen. Dirige eam
dispensatione caelesti, ut quae ante mundi princi-
pium in tua semper est praesentia praeparata, usque
ad plenitudinem gloriae promissae, te moderante,
perveniat. Amen. Domum hanc, quaesumus, propi-
tius dignare ingredi, et in tuorum cordibus fidelium
perpetuam tibi construe mansionem, ut plebs haec
quae dejecto in terra vultu Benedictiois tuae postu-
lat donum, aeternum a te percipiat praemium. Amen.
Praesta, Domine, ut haec basilica, cujus hodie initia
et plebs quae ad ejus convenit solemnia, quae tua
aedificatione subsistit, tua semper fiat habitatione
praecleara. Amen. Quod ipse praestare, etc.

Benedictio in anniversario dedicationis ecclesiae.

Benedic, Domine, hanc familiam tuam pretiosi
sanguinis effusione redemptam, et baptismate sacro-
sancto renatam. Amen. Da ei, Domine, hoc munus
gratiae tuae, ut te amet, te diligat, te sequatur. Amen.
Mala respuat, bona sectetur, cupiat sempiterna, ter-
rena despiciat, caduca contemnat, caelestia concu-
piscat. Amen. Et dum ad hanc diem dedicationis
templi hujus in tuo sancto nomine devotis mentibus
congregatur, ad locum habitationis gloriae tuae, te
moderante, perveniat. Amen. Quod ipse praestare,
etc.

642. *Benedictio in quotidianis diebus.*

Det vobis Dominus munus suae benedictionis, et
repleat vos, etc., *ut in superiori appendice, ubi, pro*
Det vobis Dominus munus, etc., *legitur: Omnipotens*
Dominus det vobis gratiam, etc.

Alia. — Omnipotens Deus caelesti vos protectione
circumdet, et suae benedictionis dono locupletet.
Amen. Concedatque vobis, ut qui in sola spe gratiae
caelestis innitimini, caelesti etiam protectione munia-
mini. Amen. Quatenus et in praesenti saeculo morta-
lis vitae solatia capiat, et sempiterna gaudia com-
prehendere valeatis. Amen. Quod ipse praestare, etc.

Alia. — Omnipotens Deus dexterae suae, etc., *ut*
in appendice.

Alia. — Purificet omnipotens Deus, etc., *ut in*
dicta appendice.

Alia. — Omnipotens Deus universa, etc., *ut in*
praef. append.

Alia. — Omnipotens Deus dies vestros, etc., *ibid.*

Benedictio super regem.

Benedicat tibi Dominus, et custodiat te; et sicut
te voluit super populum suum constituere regem, ita
et in praesenti saeculo felicem, et aeternae felicitatis
tribuat esse consortem. Amen. Clerum ac populum
quem sua voluit opitulatione et tua sanctione congre-
gari, sua dispensatione, et tua administratione, per
diuturna tempora faciat feliciter gubernari. Amen.
Quatenus divinis monitis parentes, adversitatibus
omnibus carentes, bonis omnibus exuberantes, tuo
ministerio felici amore obsequentes, et in praesenti
saeculo pacis tranquillitate fruantes, et tecum aeter-
norum civium consortio potiri mereantur. Amen.
Quod ipse praestare, etc.

Benedictio in quacunq; tribulatione.

Deus mœstorum solatium, tribulatum refugium,
suo vos brachio foveat, et ab imminenti periculo
illatos miseratus efficiat. Amen. Dexterae suae vos
omnipotentis clypeo munit, et muro inexpugnabili
suae fortitudinis ab instanti tribulatione circumtegit.
Amen. Iram suae animadversionis a vobis propitia-
tus avertat, et portum vobis salutis indulgens in suae
vos protectionis terrore securitatis constituat.
Amen. Quod ipse praestare, etc.

Alia benedictio. — Populi tui, Deus, institutor et
rector, peccata quibus impugnatur expelle, ut semper
tibi placitus, et tuo munimine sit securus. Amen. Da
plebi tuae pia semper devotionis affectum, ut, quae-
que prava sunt respuens, sancta conversatione firmetur,
et, a peccatis libera, nullis adversitatibus at-
teratur. Amen. Succurre, Domine, quaesumus, po-
pulo supplicanti, et opem tuam tribue benignus in-
firmis, ut sincera mente tibi devotus et praesentis vitae
remediis gaudeat et futurae. Amen. Quod ipse praes-
tare, etc.

Benedictio in dedicatione baptisterii.

Deus, qui sacri baptismatis dono fidelium pectora
spe animas, fide firmas, charitate corroboras, te in
hac baptisterii domo cujus initiamus solemnia, fuis
precibus deprecamur, ut gratiam quam huic populo
tribuisti per lavacrum, conserves usque sempiter-
num. Amen. Et quos undis salutaribus irrigasti per
gratiam, sanctorum coetibus adjuuge per misericor-
diam; atque omnes quos ab aqua refectionis eduxisti
innocuos, per infusionem paracliti spiritus, sanctis
tuis jube fieri coaeternos. Amen. Recordare, **643**
exaudi preces, vota perlice famulantium, et in libro
vitae scribe nomina te quaerentium, ut omni conse-
cratione praesentium altaris, quam populi templique
ac baptisterii non vox aut lingua mortalis, sed virus
tua operetur, cui servimus. Amen. Quod ipse praes-
tare, etc.

Benedictio in conventu episcoporum.

Deus, qui, post illum gloriosae resurrectionis ascen-
sum, nunquam te deesse tuis cultoribus provisisti

largire nobis sacerdotibus tuis, vel huic sacerdoti, illam gratiam qua simus perfecti, vel qua sit perfectus, regimine fervens, vel fervens, in charitate. Amen. Indulge horum, vel hujus, obtentu populis veniam, qui justos efficeris [*Fortē efficis*] ad coronam. Erudi eos, vel eum, sanctis dogmatibus, et multiplica in operibus eorum, vel ejus, justitiæ fructus. Amen. Ut pastoris cura muniti, vel munitus, evadant, vel evadant, supplicia Tartarorum, adipisci mereantur, vel mereatur, regni gloriæ sempiterni. Amen. Quod ipse præstare, etc.

Benedictio cum sanctimonialis virgo benedicitur, et cum in monasterio puellarum Missa celebratur.

Effunde, Domine, cœlestem Benedictionem tuam super hunc populum tibi prostratum, vel super hanc virginem turmam, quæ se humiliat sub dextera tua; protege eas protectione divina, ut fugiant universa delicta, et tua semper studeant adimplere præcepta. Amen. Sciant sibi bona desideria præparata, ut cœlesti regnum sancto conquirant loco; pareant semper divinis præceptis, et te adjuvante vincant incendia carnis. Amen. Omnem libidinem prævæ voluptatis superent amore honestæ charitatis. Habeant in se semper oleum sanctitatis, ut latentur in adventu sponsi cum lampadibus suis. Amen. Gestent in manibus suis faculas sacras, ut cum sapientibus virginibus duce Christo introire cum eo mereantur ad nuptias. Amen. Quod ipse præstare, etc.

Benedictio super ancillas Dei.

Domine Deus æterne, qui utrumque sexum de interitu perpetuæ mortis per Jesum Christum Filium tuum de Maria semper virgine natum misericorditer redemisti, has famulas tuas tibi devotis mentibus servientes omni Benedictione cœlesti benedicere digneris. Amen. Ut in te integram fidem habeant, et in præceptis legis tuæ semper perseverent, terrena et transitoria desiciant, interna et invisibilia intenta meditatione perquirant. Amen. Atque in numero sanctarum virginum permaneant, ut cœlesti sponso cum lampadibus inextinguibilibus fiducialiter occurrere valeant. Amen. Quod ipse præstare, etc.

Benedictio pro iter agentibus.

Dirigat iter vestrum Dominus in beneplacito suo, vobisque inseparabiliter benignissimus custos inhæreat. Amen. Ducem vobis archangelum Raphaellem adhibeat, et omnem a vobis incommoditatem contrarietatemque propitius amoveat. Amen. Desideriorum vestrorum pia vota clementer impleat, ut et hic bona consequi, et ad æternam beatitudinem pervenire feliciter mereamini. Amen. Quod ipse præstare, etc.

Alia Benedictio. — Prospertum iter faciat vobis Deus salutarium nostrorum, perducaturque in vias directas per ardua montium, convexa vallium, plana camporum, vada fluminum, secreta silvarum; protegatque vos auxilium Domini, ut nihil vobis prævaleat scandalum inimici. Amen. Per diem vos salutaris Domini umbra circumtegat; per noctem amica quies ipsis gratiam relatura confoveat; deducatque vos mirabiliter dextera Domini, et præbeat ante faciem vestram divinæ pacis angelum comitem. Amen. Absit a vobis in via diabolus, causa dispendii, ruina peccati, casus incommodi, sors periculi; solusque Trinitatis individue **644** Deus in auxilium vestrum atque præsidium educi curam habeat et reduci. Amen. Quod ipse præstare, etc.

Alia Benedictio. — Deus, qui diligentibus te omnia cooperaris in bonum, et a servientibus tibi nulla es regione longinquus, effunde super hanc familiam tuam Benedictionis gratiam, et dirige famulum tuum *N.* in tua voluntate pergentem. Amen. Præsta ergo, Domine, ut hæc plebs te semper mereatur habere protectorem, et præfatus famulus tuus in hac vita positus itineribus comitem. Amen. Ut tam prædicta plebs

quam qui hoc iter carpunt, tuo uterque auxilio præventi, per justitiæ semitas gradiantur, sine offensione delicti. Amen. Quod ipse præstare, etc.

Alia Benedictio. — Benedicat vos, Dominus, munere suæ divinitatis, ut progrediamini prospere ad actus firmissimæ securitatis. Amen. Iter vestrum inspicat, subsequens præcedat, gressus dirigat, et ad justæ dispensationis loca sine offensione perducatur. Amen. Quatenus ejus gloriam in sæculi hujus itinere fideliter veneremini, et ad paradisi patriam redeuntes in choris angelicis sine fine lætemini. Amen. Quod ipse præstare, etc.

Benedictio in tempore belli.

Populi tui, quæsumus, omnipotens Deus, propitiare peccatis, et totius hostilitatis a nobis terrores averte, ut Christiani nominis securam libertas in tua devotione semper exsulet, et tibi subdito famulatu deserviat. Amen. Elide omnium adversariorum nostrorum superbiam, et virtute dextere tuæ prosterne hostium contumaciam. Amen. Fidelem hunc populum potentia tuæ munit invicta defensio, ut pio semper tibi devotus affectu, et ab infestis liberetur inimicis, et in tua vigilet gratia perseveret. Amen. Quod ipse præstare, etc.

Benedictio ad pluviam postulandam.

Inclina, quæsumus Domine, aures pietatis tuæ ad populi tui preces, et faciem totius terræ largis inebrius irrigare dignare. Amen. Tribue auras salubres, atque ægris restitue pristinam sanitatem, ut animæ quæ promissiones tuas sitiunt de tua semper charitate abundantius repleantur. Amen. Da nobis, quæsumus, pluviam salutarem, et aridam faciem terræ fluentie cœlestibus dignare infunde. Amen. Quod ipse præstare, etc.

Benedictio ad serenitatem postulandam.

Magnificentiam tuam, Domine, suppliciter imploramus, ut qui imminentibus pluviarum periculis populum tuum terruisti potenter, eumdem sub tui oris Benedictione prostratum consolari jubeas, serenitate concessa temporum. Amen. Ut humanarum rerum prosperitate percepta, terrenis consolationibus gratulemur. Amen. Neque gaudia quærere cessemus superna, sed et quicquid lætitiæ temporalis fasce impeditur, eruditione potius sempiterna pellatur. Amen. Quod ipse præstare, etc.

Benedictio tempore, quod absit, mortalitatis.

Deus qui non mortem sed penitentiam semper desideras peccatorum, populum tuum sub potentia manus tuæ prostratum ad te converte propitius, et ab imminente morte defende placatus. Amen. Ut dum tibi devotus exstiterit, iracundiæ ab eo flagella amoveas, atque a mortifero vastatore defendas. Amen. Præsta ergo, Domine, ut sicut sanctus Michael archangelus in conspectu tuo gloriosus assistit, ita et tibi pro populo tuo exorare dignetur, ut ubique gratiam tuam semper presentem habere mereatur. Amen. Quod ipse præstare, etc.

Benedictio cum Oblatio votiva offertur.

Misericordia divina, paterna pietas, immensa majestas, te supplices deprecamur, ut tua sit Benedictio super famulos tuos, qui tibi cervices suas humiliant, et dona eis largam **645** Benedictionis tuæ petitionem quam sibi devota mente deponunt. Amen. Da et famulo tuo pro quo tibi votiva sacrificia offerimus, mentem tuis conspectibus puram, charitatem perfectam, continentiam mundissimam, tribuasque ei, Domine, pariter cum his omnibus criminum remissionem, fructuum ubertatem, fraternam charitatem. Amen. Adde eis, Domine, in opere virtutem, in actibus sinceritatem, in moribus disciplinam; atque ita eos paterna custodi pietate, ut nunquam ulterius noxia ulla conentur admittere. Amen. Quod ipso præstare, etc.

Benedictio novi fructus cum sacra [*Fortē sacratur*]. A

Tibi, piissime Deus, supplices fundimus preces, ut familiam tuam sub potentia dexteræ tuæ prostratam benedicendo sanctifices. Amen. Fidem in eis, pacem et humilitatem impertiendo multiplica, ut clementiæ tuæ dono custodientes quæ præcipis, mereantur obtinere quæ promittis. Amen. Ac per illustrationem unici Filii tui Domini nostri Jesu Christi, et Spiritus sancti Benedictionem sanctifica, ut, depulsis atque abjectis vetusti hostis insidiis, salubriter ex hujus diei anniversaria solemnitate de universis terræ edendis germinibus primitias tibi offerentes sumant, atque in tuo sancto nomine cuncta deinceps edant. Amen. Quod ipse præstare, etc.

Benedictio cum navi ascenditur.

Hic populus tuus, Domine, tuo gubernetur auxilio, et tuæ Majestatis protegatur brachio; non pelagi furentis unda turbetur, nec a tempestatis facie terreatur. Amen. Navim salutis eis constitue, ut cor eorum impleatur fidei salutaris augmento; catholicæ fidei anchoram teneant, ut undas sæculi sævientis securi pertranseant. Amen. Mercimonia divinæ conversationis peragant, et fidem promissionis suæ semper adimpleant; manum eorum reple muneribus tuis, ut locum habeant in sanctorum conversationibus. Amen. Quod ipse præstare, etc.

Benedictio in Missa sacerdotis defuncti.

Deus, qui es confitentium te largus remunerator, et pia propitiatio defunctorum, exaudi supplices familie tuæ preces, et præsta ut famulus tuus N. episcopus, qui nomini tuo ministerium fidele dependit, perpetua sanctorum tuorum societate lætetur. Amen. Ac sicut beati N. sedem vicarie est secutus officio, ita, tua gratia largiente, perpetuo dignitatis gloriæ percipiat portionem. Amen. Illic quoque populus, qui tibi fidelibus pro eo insistit excubiis, benedictionis tuæ largitate perfusus, gratiam quam exposcit abundantem reportet. Amen. Quod ipse præstare, etc.

Benedictio regalis quando elevatur in regem.

Prospice, omnipotens Deus, serenis obtutibus hunc gloriosum regem N., et sicut benedixisti Abraham, Isaac et Jacob, sic illum largis Benedictionibus spiritalis gratiæ cum omni plenitudine tua potentia irrigare atque perfundere digneris, ut tribuas ei de rore cæli et de pinguedine terræ abundantiam frumenti, et vini, et olei, et omnium frugum opulentiam, ex largitate divini muneris, longa per tempora. Amen. Ut illo regnante sit sanitas corporum in patria, et sit in regno pax inviolata, et dignitas gloriosa, regalis palatii maximo splendore regiæ potestatis oculis omnium luce clarissima coruscare atque splendescere quasi splendidissima fulgora maximo lumine videantur perlusa, et tribuas ei, omnipotens Deus, ut sit fortissimus protector patriæ, et consolator Ecclesiarum atque cœnobiorum sanctorum, maxima cum pietate regalis munificentiæ; sit etiam fortissimus regni triumphator hostium, ad opprimendas rebelles et paganas omnium nationes. Amen. Sitque inimicis suis satis terribilis, proxima fortitudine regaliæ potentiæ, optimatibus quoque, atque præcellentibus proceribus ac fidelibus sui regni sit **646** munificus et amabilis et pius, et ab omnibus timeatur atque diligatur. Reges quoque de lumbis ejus per successiones temporum futurorum egrediantur regnum regere Frætorum, et, post gloriosa tempora atque felicia præsentis vitæ, gaudia sempiterna habere mereatur in beatitudine perpetua. Amen. Quod ipse præstare, etc.

Item alia benedictio regalis. — Deus Pater gloriæ sit adjutor tuus, et omnipotens benedicat tibi. Amen. Preces tuas in cunctis exaudiat, et vitam tuam longitudine dierum adimpleat. Amen. Thronum regni tui jugiter firmet, et gentem populumque tuum in æter-

num conservet. Amen. Inimicos tuos confusione induat, et super te Christi sanctificatio floreat. Amen. Ut qui tibi tribuit in terris imperium, ipse in cælis conferat meritum angelorum. Amen. Quod ipse præstare, etc.

Benedictio pro iter agentibus.

Benignissimus custos vobis inseparabiliter inhæreat, et iter vestrum beneplacito suo misericorditer dirigat. Amen. Ducem vobis archangelum Raphaelem adhibeat, etc., ut supra.

Benedictio post cœnam.

Immittat in vobis Dominus quietem sancti soporis, et ut oculi pupillam vos custodiat alis suæ protectionis. Amen. Quatenus in corpore dormiatis sic quiescentes carne, ut cordibus et mentibus Deo digne vigilare possitis. Amen. Et cum vobis adfuert hora de somno surgere, divina possitis vos virtute præcingere. Amen. Quod ipse præstare, etc.

Oratio ad infantes consignandos.

Omnipotens sempiternæ Deus, qui regenerare dignatus es hunc famulum tuum, seu hos famulos tuos, et has famulas tuas, ex aqua et Spiritu sancto, quique dedisti ei, sive eis, remissionem omnium peccatorum; emitte in eum, sive in eos et in eas, septiformem Spiritum tuum sanctum Paracletum de cælis, Spiritum sapientiæ et intellectus, Spiritum consilii et fortitudinis, Spiritum scientiæ et pietatis; adimple eum, sive eos, aut eas, spiritu timoris tui, et consigna eum, sive eos, aut eas, signo crucis Christi in vitam propitiatus æternam. Per eundem, etc. In unitate ejusdem, etc. Consigno et confirmo te signo crucis, in nomine Patris, et Filii, et Spiritus sancti. Pax tecum. Amen. Et cum Spiritu tuo. Deus qui apostolis tuis sanctum dedisti Spiritum, et, per eos eorumque successores, cæteris fidelibus tradendum esse voluisti, respice ad humilitatis nostræ famulatum, et præsta ut ejus, sive quorum, aut earum, frontem, sive frontes, sacrosancto chrismate delinivimus, et signo crucis confirmavimus, sive consignavimus, ejus, sive eorum, aut earum, mentem Spiritus sanctus adveniens templum gloriæ suæ dignanter inhabitande perficiat, qui vivit et regnat in unitate ejusdem, etc.

Alia Benedictio. — Benedicat tibi, vel vobis, omnipotens Deus, qui cuncta ex nihilo creavit; et tibi, vel vobis, in baptisate per Spiritum sanctum remissionem peccatorum tribuat. Amen. Quique eundem Spiritum in igneis linguis discipulis suis dedit, cor tuum, vel corda vestra, ipsius illustratione irradiet, atque in sui amore jugiter accendat. Amen. Quatenus ejus dono a vitiiis omnibus emundatus, vel emundati, ipsiusque opitulatione ab omnibus adversitatibus defensus, vel defensi, templum ejus effici merearis, vel mereamini. Amen. Quod ipse præstare, etc. Benedictio Dei Patris.

Benedictio in natali beati Theoderici abbatis.

Deus, qui ad celebrandam annuam [*Supplendum solemnitate*] sancti confessoris tui Theoderici hunc populum aggregasti, ejus suffragantibus meritis **647** ab omnibus nos absolve peccatis. Amen. Virtutum germina ita excrescant ut in bonis operibus perseverabiles inveniri mereantur. Amen. Quatenus bona cuncta exsequendo, cum sanctorum collegio, æternæ beatitudinis præmia feliciter valeant consequi coronam. Amen. Quod ipse præstare, etc.

Alia Benedictio. — Deus, qui ad exorationem Moysi famuli tui peccanti populo pepercisti, ita intercedente confessore tuo Theoderico, cujus hodie celebramus gesta [*Fortē festa*], nostra absolve peccata. Amen. Respice, quæsumus, hanc familiam tuam, serenitatis tuæ oculis, et largis eam Benedictionibus perfunde. Amen. Dirige gressus illius in viam salutis æternæ, quatenus sacramenta fidei sincera prosequatur servitute. Amen. Quod ipse præstare, etc.

^a In Gemet. plurimæ reperiuntur super regem, ab his omnino diversæ.

Benedictio in ordinatione papæ.

Omnipotens Deus, qui in populo suo ministerio utitur sacerdotum, conferat vobis suæ propitiationis et Benedictionis donum. Amen. Quique me indignum nullis existentibus **648** meritis, sed gratuita sua pietate huic Ecclesiæ præse voluit, suffragiis sanctorum suorum me ab omnibus vinculis peccatorum absolvat, sanctisque suis altaribus strenuum dignumque ministrum efficiat. Amen. Quatenus per exempla sanctorum sacerdotum qui in hac sede et in hoc ministerio ei placuerunt gradientes, gregemque commissum secundum suam voluntatem, eo opitulante, regentes, ab omnium pastorum Pastore

A Christo Domino præmia sanctis promissa una cum subditis percipere et in electorum numero mereatur adjungi. Amen. Quod ipse præstare, etc.

Benedictio pro defuncto dicenda.

Dominus Jesus Christus, qui se a peccatoribus exorari præcepit, ipse quid rogetur inspiret, et in hac speciali Oblatione famulum suum ab inferorum cruciatibus liberet. Amen. Illum paradisi amoenitate confoveat, vos morum probitate componat. Amen. Illi post funera carnis, det loca beatitudinis, vobis in longinquitate peregrinationis indulgentiam tribuat criminis. Amen. Quod ipse præstare dignetur, etc.

BENEDICTIONALE

SANCTO GREGORIO MAGNO VINDICATUM

A Kollario, in suis Vindobonensibus Analectis .

Benedictio in vigilia Natalis Domini.

Omnipotens Deus, qui incarnatione Unigeniti sui mundi tenebras effugavit, et ejus gloriosa Nativitate hanc sacratissimam noctem irradiavit, effuget a vobis tenebras vitiorum, et irradiet corda vestra luce virtutum. Amen. Quique ejus sacratissimæ Nativitatis gaudium magnum pastoribus ab angelis voluit nuntiari, ipse super vos Benedictionis suæ gratissimum imbrem infundat, atque ipso pastore vos ad æternorum gaudiorum pascua æterna perducatur. Amen. Et qui per ejus Incarnationem terrena cœlestibus sociavit, internæ pacis et bonæ voluntatis vos rectare repleat, et cœlestis militiæ consortes efficiat. Amen. Quod ipse præstare dignetur, cujus regnum et imperium sine fine permanet in sæcula sæculorum. Amen. Benedictio Dei Patris et Filii et Spiritus sancti, et pax Domini sit semper vobiscum.

Benedictio in die Natalis Domini.

Benedicat vos omnipotens Deus, vestramque ad superna excitet intentionem, qui hanc sacratissimam diem Nativitatis Filii sui fecit esse solemnem. Amen. Et qui eum qui panis est angelorum in præsepi Ecclesiæ cibum fecit esse fidelium animalium, ipse vos et in præsentii sæculo degustare faciat æternorum dulcedinem gaudiorum, et in futuro perducatur ad salutatem æternorum præmiorum. Amen. Quique ejus infantiam vilibus voluit indui panis, ipsa vos cœlestium vestimentorum induat ornamentis. Amen. Quod ipse præstare dignetur, etc.

Benedictio in natiuitate sancti Stephani martyris.

Deus qui Beatum Stephanum protomartyrem coronavit, et confessione fidei, et agone martyrii, mentes vestras circumdet, et præsentii sæculo corona justitiæ et in futuro perducatur vos ad coronam gloriæ. Amen. Illius obtentu tribuat vobis Dei et proximi charitatem semper exuberare, qui hanc studuit etiam inter lapidantium impetus oblinere. Amen. Quo ejus et exemplo roborati, et intercessione muniti; ab eo, quem ille a dextris Dei vidit stantem, mereatur benedici. Amen. Quod ipse præstare dignetur, qui cum, etc.

In natiuitate sancti Joannis evangelistæ.

Omnipotens Deus dignetur vobis per intercessionem beati Joannis apostoli et evangelistæ benedicere, qui per eum arcana verbi sui voluit Ecclesiæ revelare. Amen. Concedat nobis ut quod ille Spiritus sancti munere afflatus vestris auribus infudit, ejusdem Spiritus dono capere mente valeatis. Amen. Quo ejus documento de divinitate nostri Redemptoris edocti, et amando quod tradidit et prædicando quod docuit, et

B exsequendo quod jussit, ad dona pervenire mereamini quæ idem Jesus Christus Dominus noster repromisit. Amen. Quod ipse præstare dignetur, etc.

Benedictio in natiuitate sanctorum Innocentium.

Omnipotens Deus, pro cujus Unigeniti veneranda infantia, infantum innocentium catervas Herodis furens peremit sævitiæ, suæ vobis Benedictionis tribuat dona gratissima. Amen. Et qui eis concessit ut unicum Filium ejus Dominum nostrum non loquendo, sed moriendo confiterentur, concedat vobis, ut fidem veram, quam lingua vestra fatetur, etiam mores probi et vita inculpabilis fateantur. Amen. Quique eos primitivum fructum sanctæ suæ suscepit Ecclesiæ, cum fructu bonorum operum vos faciat pervenire ad gaudia æternæ patriæ. Amen. Quod ipse præstare, ut supra.

Benedictio in octava D. N.

Omnipotens Deus, cujus Unigenitus hodierna die, ne legem solveret, quam adimplere venerat, corporalem suscepit circumcisionem, spiritali circumcisione mentes vestras ab omnibus vitiorum incentivis expurget, et suam in vos infundat Benedictionem. Amen. Et qui legem per Moysen dedit, ut per Mediatorem nostrum Benedictionem daret, exuat vos mortificatione vitiorum, et faciat perseverare in novitate virtutum. Amen. Quo sic in senarii numeri perfectione in hoc sæculo vivatis, et in septenario inter beatorum spirituum agmina requiescatis, quatenus in octavo resurrectione renovati, Jubilæi remissione ditati, ad gaudia sine fine mansura perveniat. Amen. Quod ipse præstare dignetur, etc.

Benedictio in Theophania.

Deus lumen verum, qui Unigenitum suum hodierna die stella duce gentibus voluit revelare, sua vos dignetur benedictione ditare. Amen. Quo exemplo magorum mystica Domino Jesu Christo munera offerentes spreto antiquo hoste, spretisque contagiis vitiorum, ad æternam patriam redire valeatis per viam virtutum. Amen. Detque vobis veram mentium innocentiam, qui super Unigenitum suum spiritum sanctum demonstrari voluit per columbam, eaque virtute mentes vestras exerceantur ad intelligenda divinæ legis Arcana, qua in Cana Galilææ lympha est in vinum conversa. Amen. Quod ipse præstare dignetur, etc.

Benedictio in Purificatione sanctæ Mariæ.

Omnipotens Deus, qui Unigenitum suum hodierna die in assumpta carne in templo voluit præsentari, Benedictionis suæ vos munere fultos, bonis operibus faciat exornari. Amen. Et qui eum, ut legem adju-

* Consule monitum editoris huic tomo præfixum. Edit.

pleret, ministrum voluit effici legis, mentes vestras instruat legis suæ spiritualibus documentis. Amen. Quo ei et pro turturibus castitatis seu charitatis munera offerre valeatis, et pro pullis columbarum Spiritus sancti donis exuberetis. Amen. Quod ipse præstare dignetur, etc.

Benedictio in annuntiatione sanctæ Mariæ.

Dominus Jesus Christus, qui in sæculorum sine processit ex Virgine, cor vestrum virginitalis incorruptæ corona clarificet. Et qui annuntiante angelo Virginis ingressus est uterum, ejus vos ministerii et instruat et muniat sacramento. Amen. Quique hodie Virginis conceptionem devotissime celebratis, ad Nativitatem nostri Redemptoris exultantibus animis et mundo corde perveniat. Amen. Quod ipse præstare dignetur, qui cum, etc.

Benedictio in Septuagesima.

Deus omnipotens, qui unicuique nostrum ita currere ut comprehendamus jussit per Apostolum suum, infundat cordibus vestris Paracletum Spiritum, quo et felicissimum valeatis consummare cursum, et in ejus vinea, licet diversis vocationibus laborantes, promissæ tamen ab eo mercedis mereamini recipere nunnum. Amen. Ejusdem sancti Spiritus illustrati gratia, vegetati clementia, taliter flagitia relinquatis, atque plangatis præterita, devotia præsentia, caveatis futura, qualiter digne a vobis observanda hic inchoetur, et dignius etiam consummetur sacratissimæ quadragesimæ abstinentia ventura. Amen. Quatenus peragentes competenter ipsum tempus quadragesimale, purificatis mentibus ab omni vitiorum labe, mereamini mundi venire ad celebrandum solemniter festum paschale. Amen.

Benedictio sacrosanctæ Eucharistiæ.

Omnipotens Deus, opifex totius fabricæ mundi, qui in principio condidit omnia opera sua perfectione ænarii numeri, dignetur vobis per ineffabilem gratiam suam largiri ut omni vitæ vestræ tempore continua suæ Benedictionis mereamini protectione muniri. Amen. Concedatque vobis illa opera per sex dierum curricula patrare, per que in septimo tantam et talem gratiam ejus valeatis impetrare, ut et ipsius possitis laudibus delectabiliter vacare, et sine crimine sincerissima devotione sacrosancto corpori et sanguini dominico ad remedium communicare. Amen. Quo spiritali alimonia recreati, ejus optabili custodia tutati, perpetualiter placeatis ei, ab omni opere servili penitus liberati et ab universo facinore pariter mundati. Amen. Quod ipse præstare dignetur, etc.

Benedictio in Quadragesima.

Benedicat vos divina pietas et ejus æterna Majestas, qui per legislatorem Moysen famulum suum præcepit Judaicæ plebi ut anno jubiliæ terræ foret remissio, et servorum etiam libertas. Amen. Liberet vos a jugo diabolicæ servitutis, et superaddens vobis vigorem pristinæ salutis, effundat super vos clementer spiritum servitutis. Amen. Quo tales egredi mereamini de corpore ab omni scelorum contagione purgati, quales per Christi rosem cruorem redimendo fuistis misericorditer expiati. Amen. Quod ipse præstare dignetur, etc.

Benedictio initio Quadragesimæ.

Benedicat vobis omnipotens Deus, qui quadragesimum numerum in Moysi et Helix, necnon et Mediatoris nostri jejunio consecravit, concedatque vobis ita transigere presentis vitæ dispensationem, ut, accepto a Patrefamilias remunerationis denario, perveniat ad peccatorum omnium remissionem, et ad gloriosam cum sanctis omnibus resurrectionem. Amen. Detque vobis spiritualium virtutum invicticia arma, quibus exemplo Domini devincere valeatis antiqui hostis sagacissima tentamenta. Amen. Quo non in solo pane, sed in omni verbo, quod de ore

ejus procedit, spiritalem sumentes alimoniã, per jejuniorum observationem et cæterorum bonorum operum exhibitionem percipere mereamini immarcescibilem gloriæ coronam. Amen. Quod ipse præstare dignetur, etc.

Hebdomadis secundæ in Quadragesima Benedictio.

Omnipotens Deus, jejunii cæterarumque virtutum dedicator atque amator, sua vos benedictione sanctificet. Amen. Accendat in vobis piæ devotionis affectum et præbeat supplicantibus suum benignum auditum. Amen. Quatenus mentes vestræ sinceris purgatæ jejuniis bonorum omnium exuberent incrementis. Amen. Quod ipse præstare, etc.

Dominicæ III in Quadragesima Benedictio.

Omnipotens Deus jejuniorum vestrorum victimas clementer accipiat, et sua vos benedictione dignos efficiat. Amen. Mentis vestras ita parcimonie bono contra vitia muniat, præceptorum suorum doctrinis erudiat, charitatis dono repleat, ut vos in omnibus sibi placere concedat. Amen. Quatenus præsentis quadragesimæ diebus devotissime celebratis, ad paschalia festa purificatis cordibus accedere valeatis. Amen. Quod ipse præstare dignetur, etc.

Dominicæ IV in Quadragesima Benedictio.

Deus, qui vos ad præsentium quadragesimalium dierum medietatem dignatus est perducere, ipse vos sua miseratione dignetur benedicere. Amen. Abstinentiam vestram præteritam acceptet, futuram ita sibi placitam reddet, ut sicut ab illicitis cibis, ita vos etiam a vitiis omnibus abstinere concedat. Amen. Quo de præteritis et de futuris spiritualium charismatum frugibus ei grates persolventes, ad sanctum pascha pervenire possitis indemnes. Amen. Quod ipse præstare dignetur, etc.

Benedictio in Dominica V in Quadragesima.

Accendat in vobis Dominus vim sui amoris, et per jejuniorum observantiam infundat vobis donum suæ Benedictionis. Amen. Sic ei parcimonie victimas offeratis, ut contriti ei cordis et humiliati sacrificio placeatis. Amen. Quatenus Oratio vestra jejunii et elemosinæ alis subvecta ita ad aures vestri conditoris ascendat, ut vos æternæ beatitudinis hæretes, et supernorum civium consortes efficias. Amen. Quod ipse præstare, etc.

Benedictio in Ramis Palmarum.

Benedicat vobis omnipotens Deus, cui et jejuniorum maceratione, et præsentium dierum observatione placere studeatis. Amen. Concedat vobis, ut sicut ei cum ramis Palmarum cæterarumve frondium præsentare studuistis, ita cum palma victoriæ et fructu bonorum operum ei post obitum apparere valeatis. Amen. Quique Unigeniti Filii ejus passionem puro corde creditis, mente devota venerari studeatis, ad Resurrectionis ejus festa et vestræ remunerationis præmia, ipsius fulti munimine, veniat. Amen. Quod ipse præstare dignetur, etc.

Item alia Benedictio de Passione.

Omnipotens Deus, qui Unigeniti sui passione tribuit vobis humilitatis exemplum, concedat vobis per eandem humilitatem percipere suæ Benedictionis ineffabile donum. Amen. Quatenus ipsius resurrectionis percipiatis consortia, cujus patientiæ veneramini documenta. Amen. Quo ab eo sempiternæ vitæ munus percipiatis, per cujus temporalem mortem æternam vos evadere creditis. Amen.

Benedictio in Cæna Domini.

Benedicat vos Deus, qui per unigeniti Filii sui passionem vetus Pascha in novum voluit converti, concedatque vobis ut, expurgato veteris fermenti contagio, nova in vobis perseveret conspersio. Amen. Et qui ad celebrandam Redemptoris nostri cœnam mente devota convenistis, æternarum dapium vobiscum epulas reportetis. Ipsius quoque opulente

elementa mundemini a sordibus peccatorum, qui ad insinuandum humilitatis exemplum pedes voluit lavare discipulorum. Amen. Quod ipse præstare dignetur, etc.

Benedictio in Sabbato sancto.

Deus qui de Ecclesiæ suæ intemerato utero novos populos producens, ea in virginitate manente nova semper prole sæcundat, fidei, spei et charitatis vos munere repleat, et suæ in vos Benedictionis dona infundat. Amen. Et qui hanc sacratissimam noctem Redemptoris nostri Resurrectione voluit illustrare, mentes vestras peccatorum tenebris mundatas virtutum copiis faciat coruscare. Amen. Quo eorum, qui modo renati sunt, innocentiam imitari certetis, et vascula mentium vestrarum exemplo præsentium luminum illustretis, ut cum bonorum operum lampadibus ad hujus sponsi thalamum, cujus Resurrectionem celebratis, eum prudentibus virginibus intrare possitis, Amen. Quod ipse præstare dignetur, etc.

Benedictio in die sancto Paschæ.

Benedicat vos omnipotens Deus hodierna interveniente paschali solemnitate, et ab omni miseratus dignetur defendere pravitate. Amen. Et qui ad æternam vitam in Unigeniti sui Resurrectione vos reparat, in ipsius adventu immortalitatis vos gaudiis vestiat. Amen. Et qui, expletis jejuniorum, sive passionis dominicæ, diebus, paschalis festi gaudia celebratis, ad ea festa, quæ non sunt annuæ, sed continua, ipso opitulante exsultantibus animis veniatis. Amen. Quod ipse præstare dignetur, etc.

Benedictio in octava Paschæ.

Deus, cujus Unigenitus hodierna die discipulis suis januis clausis dignatus est apparere, suæ vos Benedictionis dono locupletare et cœlestis vobis regni januas dignetur aperire. Amen. Et, qui ab eorum pectoribus tactu sui corporis vulnus amputavit dulcietatis, concedat ut per fidem quæ eum resurrexisset creditis omnium delictorum maculas careatis, Amen. Et, qui eum cum Thoma Deum et Dominum creditis, et cernitis, vocibus invocatis, ab eo et in hoc sæculo a malis omnibus tueri et in futuro sanctorum caribus adscisci valeatis. Amen. Quod ipse præstare dignetur, etc.

Benedictio de Resurrectione.

Benedicat vos omnipotens Deus, qui vos gratuita miseratione creavit, et in resurrectione Unigeniti sui, spem vobis resurgendi concessit. Amen. Resuscitet vos de vitiorum sepulchris, qui eum resuscitavit a mortuis. Amen. Ut cum eo sine fine feliciter vivatis, quem resurrexisset a mortuis veraciter credatis. Amen. Quod ipse præstare dignetur.

Alia. — Deus, qui per Resurrectionem Unigeniti sui vobis contulit et bonum Redemptionis, et decus adoptionis, suæ vobis conferat præmia Benedictionis. Amen. Et, quo redimente percepistis donum perpetuæ libertatis, eo largiente consortes efficiamini æternæ hæreditatis. Amen. Et qui consurrexistis in baptismo credendo, adungi mereamini in cœlesti regione bene vivendo. Amen. Quod ipse præstare dignetur, etc.

Benedictio de Jejuniis.

Omnipotens Deus devotionem vestram dignanter intendat, et suæ vobis Benedictionis dona concedat. Amen. Indulgeat vobis mala omnia quæ gessistis, et tribuat vobis veniam, quam ab eo deposcitis. Amen. Sicque jejunii vestri et precum vota suscipiat, ut a vobis adversa omnia, quæ peccatorum retributione ineremini, avertat, et donum in vos spiritus Paraclæti infundat. Amen. Quod ipse præstare dignetur, etc.

Benedictio in die Ascensionis Domini.

Benedicat vos omnipotens Deus, cujus Unigenitus hodierna die cœlorum alta penetravit, et vobis, ubi ille est, ascendendi aditum patefecit. Amen. Conce-

dat propitius ut, sicut post resurrectionem suam discipulis visus est manifestus, ita vobis in iudicium veniens videatur placatus. Amen. Et, qui eum condescendere Patri in sua majestate creditis, nobiscum manere usque in finem sæculi secundum suam promissionem sentiatis. Amen. Quod ipse præstare dignetur, etc.

Benedictio in vigilia Pentecostes.

Benedicat vos omnipotens Deus, ob cujus Paraclæti Spiritus adventum mentes vestras jejunii observantia præparatis, et præsentem diem solemnibus laudibus honoratis. Amen. Instar modo renatorum infantium talem innocentiam habeatis, ut templum sancti Spiritus ipso tribuente esse possitis. Amen. Atque idem sanctus Spiritus ita vos hodie sua habitatione dignos efficiat, ut cras se vestris mentibus vobiscum perpetim habitaturus infundat, et peracto præsentis vitæ curriculo vos ad cœlestia regna perducatur. Amen. Quod ipse præstare dignetur, etc.

Benedictio in Pentecoste.

Deus, qui hodierna die discipulorum mentes Spiritus Paraclæti infusione dignatus est illustrare, faciat vos sua Benedictione repleri et ejusdem spiritus donis exuberare. Amen. Ille ignis, qui super discipulos apparuit, peccatorum vestrorum sordes expurget, et sui luminis infusione corda vestra perlustrat. Amen. Quique dignatus est diversitatem linguarum in unius fidei confessione adunare, in eadem vos faciat constantia fidei perseverare, et per hanc a spe ad speciem pervenire. Amen. Quod ipse præstare dignetur, etc.

Benedictio in nativitate sancti Joannis Baptistæ.

Benedicat vos omnipotens Deus beati Joannis Baptistæ intercessionem, cujus hodierna die natalitia celebratis, concedatque, ut cujus solemnia colitis, patrocinia sentiatis. Amen.

Illius obtentu ab omnibus adversis tueamini, et bonis omnibus perfruamini, qui adventum Redemptoris mundi nec dum natus cognovit, matris sterilitatem nascendo abstulit, patris linguam natus absolvit. Amen. Quatenus ipsius Agni, quem ille digito ostendit, cujus immolatione estis redempti, ita virtutum lanis vestiri, et innocentiam valeatis imitari, et ei in æternæ patriæ felicitate possitis adungi. Amen. Quod ipse præstare dignetur, etc.

Alia. — Benedicat vos omnipotens Deus, qui unigeniti Filii sui per beatum Joannem tandem nostri miseratus nuntiavit in terris adventum. Amen. Ipse Spiritus sanctus, qui eum replevit clausum in utero matris, et patris linguam solvit a vinculo, faciat vos sua Benedictione repleri et spiritalibus donis abundanter exuberare. Amen. Ascendat vox deprecantis præcursoris ad aures clementissimi Patris, qui mundi Redemptorem ante novit confiteri, quam nasci, quique auctorem lavacri sacris manibus suis tinxit in fonte, maculas delictorum vestrorum clementer sua intercessionem expurget, atque copiis virtutum secundet. Amen. Quod ipse præstare dignetur, etc.

Benedictio in festivitate sanctæ Crucis.

Benedicat vos omnipotens Deus, qui per unigeniti sui Jesu Christi Domini nostri passionem, et crucis patibulum, genus redemit humanum. Amen. Concedatque vobis ut cum omnibus sanctis quæ sit ejusdem crucis longitudo, latitudo, sublimitas et profundum, mente devota comprehendere possitis. Amen. Quatenus vosmetipsos abnegando, crucemque gestando, ita in præsentis vitæ stadio Redemptorem nostrum possitis sequi, ut el inter choros angelorum post obitum mereamini adscisci. Amen. Quod ipse præstare dignetur, etc.

Benedictio in nativitate apostolorum Petri et Pauli.

Benedicat vos omnipotens Deus qui vos beati Petri saluberrima confessione in ecclesiasticæ fidei fundavit soliditate. Amen. Et quos beati Pauli san-

etissima instruxit prædicatione, sua tueatur gratissima defensione. Amen. Quatenus Petrus clave, Paulus sermone, utrique intercessione ad illam vos certent patriam introducere, ad quam illi, alter cruce, alter gladio, hodierna die meruerunt pervenire. Amen. Quod ipse præstare dignetur, etc.

Benedictio in Assumptione sanctæ Mariæ.

Deus, qui beatissimam virginem Mariam Domini nostri Jesu Christi gloriosissimam Genitricem hodierna die ad cælos voluit evocare, et super choros angelorum sublimiter exaltare, suæ vos Benedictionis gratia per intercessionem ejus et merita dignetur taliter ditare, qualiter a vitiis ad virtutes mereamini transmigrare. Amen. Concedatque vobis in hoc sæculo, sic fide vigere, spe gaudere, et charitate pollere, castitatis jugiter eminentia fulgere et humilitatis etiam excellentia splendere, quo ipsi per omnia bonis operibus adornati valeatis placere. Amen. Faciatque vos omnia præterita flagitia et facinora ita die noctueque gemitibus et fletibus expiare, præsentia et futura tam salubriter evitare, quatenus cum ipsa possitis æternaliter in cælestibus epicare. Amen. Quod ipse præstare dignetur, etc.

Benedictio in festo sancti Joannis de Martyrio.

Deus, qui vos beati Joannis Baptistæ concessit solemnia frequentare, tribuat vobis et eadem devotis mentibus celebrare, et suæ Benedictionis dona percipere. Amen. Et qui pro legis ejus præconio carceralibus est retrusus in tenebris, intercessione sua a tenebrosorum operum vos liberet incentivis. Amen. Et qui pro veritate, quæ Deus est, caput non est cunctatus amittere, suo interventu ad caput vestrum, quod est Christus vos faciat pervenire. Amen. Quod ipse præstare dignetur, etc.

Benedictio in nativitate sanctæ Mariæ.

Deus, qui per beatam Mariæ virginis partum genus humanum dignatus est redimere, sua vos dignetur Benedictione locupletare. Amen. Ejusque semper, et ubique patrocinia sentiat, ex cujus intemerato utero auctorem vitæ suscipere meruistis. Amen. Et qui ad ejus celebrandam nativitatem hodierna die devotis mentibus convenistis, spiritualium gaudiorum, et æternorum præmiorum vobiscum munera reportatis. Amen. Quod ipse præstare dignetur, etc., ut supra.

Benedictio de adventu Domini.

Omnipotens Deus, cujus Unigeniti adventum et præteritum creditis, et futurum expectatis, ejusdem adventus vos illustratione sanctificet, et sua Benedictione locupletet. Amen. In præsentis vitæ stadio vos ab omni adversitate defendat, et se vobis in judicio placabilem ostendat. Amen. Quo, a cunctis peccatorum contagiis liberati, illius tremendi examinis diem expectetis interriti, cujus sanguine estis redempti. Amen. Quod ipse præstare dignetur, etc.

Item alia. — Omnipotens Deus vos placito vultu respiciat, et in vos suæ Benedictionis donum infundat. Amen. Et qui hos dies Incarnationis Unigeniti sui fecit solemnes, a cunctis præsentis et futuræ vitæ adversitatibus vos reddet indemnes. Amen. Ut, qui de Adventu Redemptoris nostri secundum carnem devota mente lætamini, in secundo, cum in Majestate sua venerit, præmiis æternæ vitæ ditamini. Amen. Quod ipse præstare dignetur, etc.

Item alia. — Benedicat vos ineffabilis gratia, et pietas Dei vivi, et annuat vobis per admirabilem et salutarem Adventum Filii sui ne sub dominatione peccati remaneatis, quod absit, captivi. Amen. Ab omni vos miseria tam potenter liberare et in sua misericordia tam clementer dignetur perseveranterque confirmare, ut sibi vos faciat in præsentis sæculo taliter deservire, qualiter ad eum in futuro gaudentes mereamini pervenire. Amen. Quique pro vobis eundem Unigenitum suum in Adventu primo voluit incarnari, ipse vos in secundo faciat ab injustorum

A consortio separari et justorum commercio secum perenniter mansuros aggregari. Amen. Quod ipse præstare dignetur, etc.

Item alia. — Benedicat vobis Deus omnipotens, Pater Domini nostri Jesu Christi, Salvatoris atque Redemptoris mundi, et ita vos benedicens justificet atque sanctificet illustratione primi Adventus ejusdem Unigeniti sui, ne in secundo coram ipso appareatis immundi. Amen. Fundet vos ejus gratia tam firmiter in humilitate vera, et solidet tam stabiliter in charitate sincera, quo taliter vobis displiceant ea quæ sunt mundi, et placeant jugiter ea quæ sunt Dei, ut in cælesti beatitudine pariter cum sanctis cohareatis. Amen. Quique pro salute servorum eundem Filium suum tantum voluit humiliari, ut intra maternum uterum naturæ nostræ in unitatem personæ copulando dignaretur uniri, intra vos in hoc primo Adventu splendore suæ visitationis atque inhabitationis faciat illustrari, quatenus in secundo mereamini cum ipso perpetim gloriari. Amen. Quod ipse præstare dignetur, qui cum Patre, etc.

Benedictio in nativitate unius apostoli.

Deus, qui vos in apostolicis tribuit consistere fundamentis, benedicere vos dignetur, beati apostoli sui N. intercedentibus meritis. Amen. Defendatque vos a cunctis adversis apostolicis præsidis, qui vos eorum voluit ornari et muniri exemplis et documentis. Amen. Quo per eorum intercessionem perveniat ad æternæ patriæ hæreditatem, per quorum doctrinam tenetis fidei integritatem. Amen. Quod ipse præstare dignetur, qui cum Patre, etc.

Benedictio in nativitate unius martyris.

Beati martyris sui N. intercessione vos Dominus benedicat, et ab omni malo defendat. Amen. Extendant in vos dexteram suæ propitiationis, qui eum suscepit per supplicia passionis. Amen. Quo ejus in cælo mereamini habere consortium, cujus devotis mentibus in terra celebratis triumphum. Amen. Quod ipse præstare dignetur, etc.

Benedictio in nativitate plurimorum martyrum.

Benedicat vos Dominus beatorum martyrum suorum NN. suffragiis, et liberet ab adversitatibus cunctis. Amen. Commendet vos eorum intercessio gloriosa, quorum in conspectu ejus est mors pretiosa. Amen. Ut, sicut illi per diversa genera tormentorum cælestis regni sunt sortiti hæreditatem, ita vos eorum mereamini consortium per bonorum operum exhibitionem. Amen. Quod ipse præstare dignetur, etc.

In festo unius confessoris.

Omnipotens Deus det vobis copiam Benedictionis, qui beatum N. sibi ascivit virtute confessionis. Amen. Et qui illum fecit coruscare miraculis, vos exornet bonorum operum incrementis. Amen. Quo ejus exemplis eruditi, et intercessione muniti, cujus depositionis diem celebratis, illi possitis in cælesti regione adjungi. Amen. Quod ipse præstare dignetur, cujus, etc.

Benedictio in nativitate plurimorum confessorum.

Sanctorum confessorum suorum NN. meritis vos Dominus faciat benedici, et contra adversa omnia eorum intercessione muniri. Amen. Eorum vos effragio felices, quorum festivitatis diem celebratis ovantes. Amen. Quo eorum imitantes exempla, ad cælestia pervenire possitis promissa. Amen. Quod ipse præstare dignetur, cujus regnum, etc.

Benedictio in nativitate unius virginis.

Benedicat vos Dominus, qui beatæ virgini N. concessit et decorem virginitatis, et gloriam passionis. Amen. Et cujus opitulatione illa meruit et sexus fragilitatem, et persequentium rabiem devincere, vos possitis et vestrorum corporum illecebras et antiqui hostis machinamenta superare. Amen. Quo, sicut illa sexu fragili virile visa est certamen adire, et post certamen de hostibus triumphare, ita vos in hac

mortalitate viventes valeatis et antiquum hostem A devincere et ad regna cœlestia pervenire. Amen. Quod ipse præstare dignetur, etc.

In natiuitate plurimarum virginum.

Omnipotens Dominus intercedentibus sanctis virginibus suis vos dignetur benedicere, qui de antiquo hoste non solum per viros, verum etiam per feminas voluit triumphare. Amen. Et qui illis voluit castissimi fructus donum decore virginitalis et agone martyrii conferre, vos dignetur et vitiorum squaloribus expurgare, et virtutum lampadibus exornare. Amen. Quatenus virtutum oleo ita pectorum vestrorum lampades possint repleri, ut eum eis cœlestis sponsi thalamum valeatis ingredi. Amen. Quod ipse præstare dignetur, etc.

In anniversario dedicationis ecclesiæ Benedictio.

Deus omnipotens, qui hoc sanctum templum suo gloriosissimo nomini in honore beati N. apostoli sui voluit dedicari, ipse vos precibus et meritis illius B Benedictione sua justificari et illustratione visitationis, atque inhabitationis suæ faciat sanctificari. Amen. Quatenus qui fuisti aliquando sicut et cæteri, domicilia hostis antiqui, et sub ejus dominatione captivi, mereamini singuli gratissima fieri templa Dei vivi, per ejus gratiam effecti de servis filii adoptivi. Amen. Concedatque vobis ut qui anniversariam dedicationis hujus tabernaculi sui celebratis festiuitatem, ad continuam cœlestis templi perventis alacriter cum sanctis angelis celebraturi perenniter solemnitatem. Amen. Quod ipse præstare dignetur, etc.

In anniversario consecrationis episcopi.

Omnipotens Deus, qui me, quamvis indignum, per immensam suæ pietatis affluentiam, intra numerum antistitum, ad ministrandum altari suo, laudis Hostias immolando, dignatus est deputare, atque tam ad cœlestis mensæ sacramenta quam etiam ad perennis vitæ alimenta populo suo erogando destinare, ipse Benedictionis copia dignetur locupletare, et sanctificando gratia sancti Spiritus corda vestra misericorditer vegetare. Amen. Dignetur etiam vos ab omnimoda nequitia clementer expiare, et in suæ pietatis excellentia potenter confirmare. Amen. Concedat quoque vobis de malis ad bona et de bonis ad meliora quotidie proficiendo transmigrare, et post hujus terminum vitæ ad æternorum gaudia præmiorum feliciter transmigrare. Amen. Quod ipse præstare dignetur, etc.

Benedictio quotidianis diebus.

Benedicat vobis Dominus, et custodiat vos. Amen. Illuminet faciem suam super vos, et misereatur vestri. Amen. Convertat vultum suum ad vos et donet vobis pacem. Amen. Quod ipse præstare dignetur, etc.

Item alia. — Omnipotens Deus sua vos clementia benedicat, et sensum in vobis sapientiæ salutaris infundat. Amen. Catholicæ fidei vos documentis enutriet, et in sanctis operibus perseverabiles reddat. Amen. Gressus vestros ab errore convertat, et viam vobis pacis et charitatis ostendat. Amen. Quod ipse præstare dignetur, cujus, etc.

Alia. — Inclinet Dominus aurem suam ad preces vestræ humilitatis, et det gratiam vobis suæ benedictionis, et præmium sempiternæ salutis. Amen. Semper et ubique Dominum propitium habeatis, et in ejus laudibus exsultetis. Amen. Omnium peccatorum vestrorum vincula solvat, et ad gloriam sempiternam pervenire vos faciat. Amen. Quod ipse præstare dignetur, cujus, etc.

Alia. — Multiplicet in vobis Dominus copiam suam

Benedictionis, et confirmet vos in spe regni cœlestis. Amen. Actus vestros corrigat, vitam emendet, mores componat, et vos ad cœlestis paradisi hæreditatem perducat. Amen. Talique intentione repleti valeatis, qua ei in perpetuum placeatis. Amen. Quod ipse præstare dignetur, qui cum, etc.

Alia. — Devotionem vestram Dominus dignanter intendat, et suæ vobis benedictionis dona concedat. Amen. Talique vos in præsentis sæculo subsidio muniat, ut paradisi vos in futuro habitatores efficiat. Amen. Sicque corda vestra sanctificando benedicat, et benedicendo sanctificet, ut vobiscum, imo in vobis eum jugiter habitare delectet. Amen. Quod ipse præstare dignetur, etc.

Alia. — Omnipotens Deus det vobis gratiam suæ Benedictionis, et repleat vos spiritu veritatis et pacis. Amen. Quatenus sic per viam salutis devota mente currat, ut subrepentium delictorum laqueos salubriter evadatis. Amen. Sicque efficiamini in ejus supplicatione devoti, et in mutua dilectione sinceri, ut ad cœleste regnum pervenire possitis securi. Amen. Quod ipse præstare dignetur, cujus imperium, etc.

Alia. — Concedat vobis omnipotens Deus, munus suæ Benedictionis, qui vestræ est conscius infirmitatis. Amen. Et qui vobis tribuit supplicandi affectum, tribuat consolationis auxilium. Amen. Ut ab eo et præsentis et futuræ vitæ subsidium capiat, cujus vos bonitate creatos esse creditis. Amen. Quod ipse præstare dignetur, etc.

Alia. — Omnipotens Deus cœlesti vos protectione circumdet, et suæ Benedictionis dono locupletet. Amen. Concedatque vobis ut qui in sola spe gratiæ cœlestis innitemini, cœlesti etiam protectione muniamini. Amen. Quatenus et in præsentis sæculo mortalis vitæ solatia capiat, et sempiterna gaudia comprehendere valeatis. Amen. Quod ipse præstare dignetur, etc.

Item alia. — Omnipotens Deus dexteræ suæ perpetuo vos circumdet auxilio, et Benedictionum suarum repleat dono. Amen. Ab omni vos pravitate defendat, et donis cœlestibus exuberare concedat. Amen. Quo corpore undati ac mente, talem ei exhibeatis servitutem, per quam suam consequi valeatis propitiationem. Amen. Quod ipse præstare dignetur, etc.

Item alia Benedictio. — Purificet omnipotens Deus vestrorum cordium arcana, et Benedictionis suæ vobis tribuat incrementa. Amen. A te omnibus vitæ presentis periculis exuamini, et virtutum spiritalium ornamentis induamini. Amen. Quo illius adjutorio fult, sic ei serviat in terris, ut ei conjungi valeatis in cœlis. Amen.

Item alia. — Omnipotens Deus universa a vobis adversa excludat, et suæ super vos Benedictionis dona propitiatus infundat. Amen. Corda vestra efficiat sacris intenta doctrinis, quo possint repleri beneficiis sempiternis. Amen. Quatenus et exsequenda intelligentes, et intellecta exsequentes, et inter adversa mundi inveniamini indemnes, et beatorum spirituum efficiamini coheredes. Amen. Quod ipse præstare dignetur, cujus.

Item alia. — Omnipotens Deus dies vestros in sua pace disponat, et suæ vobis Benedictionis dona concedat. Amen. Ab omnibus vos perturbationibus liberet, et mentes vestras in suæ pacis tranquillitate consolidet. Amen. Quatenus spei, fidei et charitatis gemmis adornati, et præsentem vitam transigatis illæsi et ad æternam perveniat securi. Amen. Quod ipse præstare dignetur, cujus regnum et imperium sine fine permanet in sæcula sæculorum. Amen.

AD ANTIPHONARIUM S. GREGORII PRÆFATIO.

649 Quod de Sacramentorum libro jam diximus, ipsius videlicet collectorem et correctorem potius sanctum Gregorium existisse quam auctorem, id quoque de libro Antiphonario qui nomen eius præfert est intelligendum. Quod significare videtur Joannes Diaconus, cum lib. II Vitæ sancti Gregorii, cap. 6, cui titulus est: *Antiphonarium centoniarum, cantorum constituit scholam*, ait: *More sapientissimi Salomonis, propter musicæ compunctionem dulcedinis, Antiphonarium centonem cantorum studiosissimus nimis utiliter compilavit*. Quæ de schola cantorum ab eodem sanctissimo pontifice instituta, de lectulo in quo recubans modulabatur, de flagello quo pueris minabatur, et de authentico ejusdem Antiphonario Romæ magna veneratione asservatis, refert Joannes Diaconus, ibidem legi possunt.

Cum centonem vocat Antiphonarium Gregorianæ Vitæ scriptor, eundemque simul compilatum asserit, satis innuit non unum ipsius esse parentem, sed plurimorum qui præcesserant, fortasse Romanorum pontificum, partim esse fetum. Nimirum longe antiquior nostro Gregorio est ecclesiasticus cantus; imo pene a reipublicæ Christianæ exordio receptum illum docuerunt Socrates lib. VI, cap. 8, et alii. Qua de re consulendi sunt qui de divinis officis olim scripserunt, Isidorus, lib. de ecclesiast. Offic.; Rabanus, lib. II de Institutione clericorum, et alii; nostra vero ætate cardinalis Bona, lib. de divina Psalmodia, ac Joan. Mabillonius, in disquisitione de cursu Gallicano, § 1.

Quædam in Ecclesia canebantur olim alternis vicibus, ut etiam modo fit; alia vero simul et adunatis eboris. Primum canendi modum veteres appellaverunt ἀντίφωνον ὕμνον, alterum σύμφωνον. Prioris modi meminit Socrates loco laudato; utriusque autem sanctus Gregorius Nazianzenus in carmine iambico de Virtute, sub finem (a). Hinc Antiphonæ nomen ad Latinos derivatum, et ex Antiphona dictus liber Antiphonarius. Eundem etiam appellatum Officialem observat ex Agobardo noster Hugo Menardus in nota 337 ad librum Sacramentorum.

Porro quavis Antiphonarius Romanus, seu Gregorianus, non solum Antiphonam, sed etiam quæcumque in Missa chorus canit complectatur, nomen tamen hoc sortitus est ab Antiphona quæ præcinitur, quam nunc Introitum appellamus, quia ad Introitum præmittitur. In ipso libri Sacramentorum limine: *In primis ad Introitum Antiphona qualis fuerit, statuitur temporibus*. Cætera fere pristinum nomen retinuerunt, si Graduale excipiamus, quod olim dicebatur Responsorium. Quanquam etiam Gradale vocaretur aliquando, ut ex initio libri sacramentorum liquet: *Postmodum dicitur Oratio, deinde sequitur Apostolus, item Gradale*. Hinc ab ipso Antiphonarium Graduale appellatum observamus apud Micrologum, ut ex notis ad festum sancti Pauli, et ad officium sancti Apollinaris constat.

Instituta a nostro Gregorio cantandi methodum per Occidentem propagarunt sanctissimi Patris alumni, maxime qui Augustino pergenti in Britanniam comites sese adjunxerant, ut docet Joannes Diaconus, lib. II, cap. 8. De Anglis quidem luculentum habemus venerabilis Bedæ testimonium, lib. V hist., cap. 21. De Acca episcopo: *Cantorem quoque egregium, inquit, nomine Maban, qui a successoribus discipulorum beati patris Gregorii in Cantia fuerat cantandi sonos edoctus, ad se suosque instituendos accersit*. Nec minus perspicue idem ellicitur ex sancto Wilfrido Eboracensi episcopo, qui apud Eddium ejus Vitæ scriptorem **650** gloriatur: *Quod post obitum primorum procerum a sancto Gregorio directorum, docuisset totam Ultraumbrensiem gentem quomodo, juxta usum primitivæ Ecclesiæ, consono vocis modulamine, binis astantibus choris, persultare Responsorii, Antiphonisque reciproci (Act. SS. Ord. S. Benedict., sec. IV, part. 1)*.

Corruptum lapsu temporis apud Anglos, Gallos, aliosque Occidentales populos ecclesiasticum cantum restituit Joannes quidam Romanus cantor, qui secutus fuerat Theodorum a Vitaliano Papa in Britanniam missum, et Doroberniensi, al. Cantuariensi, Ecclesiæ totius Angliæ metropolitanae præpositum (Joan. Diac., lib. 2, cap. 8). Hinc dum Romanarum Antiphonarum usum ex Romana Ecclesia in Gallicanam inductum esse per Pipinum legimus (Mabill. de Cursu Gall., pag. 398), cui scilicet Paulus papa *Antiphonale et Responsale ex urbe direxit*, id fortasse potius de illius usus restitutione intelligendum quam de prima institutione. Quanquam non diffiteamur plurimas in Galliis Ecclesias suos veteres usus usque ad Caroli Magni tempora retinuisse.

Hic imperator, dissonantia Romani et Gallicani cantus Romæ offensus, altercantibus invicem Romania et Gallis, viso authentico Gregorii Antiphonario, ita liten composuit, ut Romanam cantandi methodum Gallicanæ longe anteponebam censeret. Ideoque *duos suorum industrios clericos Adriano tunc episcopo dereliquit; quibus tandem satis eleganter instructis, Metensem metropolim ad suavitatem modulationis pristinae revocavit, et per illam totam Galliam suam correxerat*, inquit Joannes Diaconus, lib. II, cap. 9.

Metensis Antiphonarii fama usque ad sancti Bernardi tempora viguit, ut liquet ex tractatu ejusdem, de cantu seu correctione Antiphonarii, tomo II, opusculo XIII, pag. 693, novissimæ Editionis. Cum enim priores Patres Cistercienses nihil antiquius haberent quam in divinis laudibus id cantare, quod magis authenticum inveniretur, miserunt qui Metensis Ecclesiæ Antiphonarium (nam id Gregorianum esse dicebatur) transcriberent et afferrent, ut refert sanctus Bernardus. Verum illum Codicem et cantu et littera depravatam ac incompositum probarunt.

Romanum hunc Gregorianumque Antiphonarium jam a Pamelio editum tomo II Liturgicæ, et Vaticanæ postea operum sancti Gregorii Editioni insertum, atque in Gussanvillæana recusum, denuo recensimus ad Codices mss. duos Theodericenses in quibus compendiosè simul cum libro Sacramentorum continetur, ad Codicem Vallis Claræ, ac præsertim ad exemplar Compendiense sancti Cornelii mirè depictum et litteris purpureis ac aureis, regia munificentia ornatum. In eo autem multa occurrunt notis musicis superscriptis ad cantum comparata. In titulo legitur: *Gregorius præsul meritis et nomine dignus, summum conscendens honorem, renovavit monumenta Patrum priorum, et composuit hunc libellum, musicæ artis, scholæ cantorum per anni circulum. Incipit Dominica prima de Adventu Domini. Ætatem insignis illius Codicis, tum ex scriptura, tum ex prosa quadam de beata Maria, quam exhibuimus in appendice, explorare licet. Scriptura sanè nono convenit sæculo; ex prosa vero eadem manu descripta liquet tunc Normannos per Galliam grassatos esse; quæ Caroli Calvi imperatoria, Compendiense monasterii fundatoris, tempora designant. Ex eodem Codice subjiciemus Antiphonas, Versus, Responsoria, quæ ad antiquum cursum ecclesiasticum pertinent. Plura de sancti Gregorii Antiphonario dicere supersedemus, quia præfationem eruditissimi Petri Gussanvillæi huic attendendam judicavimus, ex qua multa scitu digna haurire poterunt, qui copia et varietate delectantur.*

(a) Vide in præfatione P. Gussanvillæi quam huic subjecimus.

PETRI GUSSANVILLEI PRÆFATIO.

651 Joannes Diaconus trecentis fere post sanctum Gregorium annis scribens, lib. II de Vita ejusdem, cap. 6, hunc quem edimus Antiphonarium sancto Gregorio tribuit, cujus Codicem, an autographum? an apographum? Scire in Lateranensi patriarchio reperiri testatur. Sit penes eum ejusque sequaces fides, non ausim ego reclamare, quamvis ista assertio nonnullis posse videretur nubeculis obscurari. Aliud porro est Antiphona facere; aliud ordinare, distinguere, recensere, quibusdam de novo additis. Plerique Auctores de Antiphonis multa hinc inde mendicata non cessant obrudere, nihil pensi habentes vocem ambiguum explicare, ritusque varios separare, qui sub istius vocis cortice latentes inep'e confunduntur. Itaque pauca cum de voce, tum de usu vocis, annotabo. Vox est origine Græca ἀντίφωνος, contrasonans, ἀντιφωνῶ, contrasono. Anacreon poeta, ode 1 :

Κἀγὼ μὲν ᾄδων ἄβλους
Ἑρακλείους ἄλυρα δὲ
Ἐρωτας ἀντιφώνων.

Id est :

Ego labores canebam Herculis ; lyra autem contrasonabat amores.

Apud ecclesiasticos Auctores Græcos ac Latinos non idem semper fuit istius vocis usus. Primitus ἀντιφωνῶν erat Psalmos aut prophetias aut Hymnos alternis vicibus canere, et quasi chorum choro respondere. Sic apud Isai., cap. vi : *Clamabant angeli alter ad alterum.* Sic Psal. LXXVII, 18, pro eo quod vulgo legimus *millia letantium* ἰσχυροὶ ἠψιμαν, Rabbi Salomon et Eugubinus interpretantur *alternantium*, a radice ἰσψ *schannah*, quæ significat *iterare, duplicare*, quasi angeli alternis Deum cantibus laudent. Sic nostro more Psalmos Davidicos et Hymnos quoscunque nostris insertos Breviariis, Prosas Missalibus, etiamnum concinimus. Ex Philone, apud Eusebium, Hist. lib. II, cap. 17 ; Nicephorum, lib. II, cap. 15, uni ex omnibus surgenti psallentique, alii circa finem accinebant. Sed præstat legere ipsum Philonem, lib. de Vita contemplativa. Ex Hist. tripartita, lib. X, cap. 9, Nicephoro lib. XIII, cap. 8, hunc alternandi morem ab angelis accepit sanctus Ignatius. Theodoretum, Hist. lib. II, cap. 24, non satis expenderunt qui de Antiphonis scripsere ; indico, non exscribo, scilicet conciliandæ forent historię, ut quidpiam certi asseratur. Equidem reor Antiphonarum non verba fuisse quæ canebantur, sed modum ipsam canendi sive Psalmos, sive prophetias, sive Hymnos, sive Responsoria, aut quid simile. Apud Sozomenum, lib. VIII, cap. 8 : κατὰ τῶν ἀντιφώνων τρόπον ἑψάλλον, *Antiphonarum ad instar psallebant.* De Arianis loquitur, quorum fraudes sanctus Joannes Chrysostomus prudenti imitatione dissipavit. Haimo, ad Psalm. VII, notat ex diversis quandoque Psalm s vel laudibus Antiphonas conjungi. Joannes Cassianus, de Antiphonis apud monachos agens, lib. II Instit., veterem eorum morem agnoscit et quasi damnat ; c. 2, recipit ; c. 8 ; de Matutinis res erat. Concil. Turonense II, c. 18, ann. 567, de Antiphonis quædam sancit subobscuriora nobis. Et c. 23, de Ambrosianis Hymnis. Ex sancto Augustino, *Retract.* lib. II, cap. 11, liquet tunc morem Carthagine cœptum dicendi ad altare Hymnos de Psalmorum libro, sive ante Oblationem, sive cum Oblata populo distribuerentur. Epist. etiam 119, ad Januarium, cap. 18, de Hymnis et Psalmis canendis agit. Legimus etiam, *Retract.* cap. 19, Psalmum et Hypopsalma a sancto viro facta adversus Donatistas. Quid autem etiam inter Psalmos, Hypopsalmata, Hymnos, Responsoria, Tractus, Offertorium, Graduale, Introitus, Ephymnia, Typica, Troparia, necnon Antiphona, nescio an quisquam lucusque aperte dixerit ; at multi confuderunt perperam. In Sabæ typico observare est discrimen inter Antiphona ac Typica. Idem **652** fere exhibet sancti Joannis Chrysostomi liturgia, μετὰ τὰ εἰρηνικὰ ὁ χορὸς ψάλλει τὸ πρῶτον ἀντίφωνον, ἢ τὰ τυπικὰ, εἰ ἴστί κυριακῆ, etc. Occurrunt in Missa Mosarabum, et in mysteriis præsanctificatorum 1, 2, 3, Antiphonum sancti Germani Const. patr. In rerum eccl. Theoria, meminit 1, 2, 3, Antiphoni ; et paulo ante ait Antiphona esse prophetarum prædicationes, etc. Scilicet desumebantur ut plurimum ex sacris Scripturis. Ita Laodic., c. ult. ; Bracar. I, c. 30. At concil. Tolet. IV Patres, c. 12, minus severe statuunt de Hymnis ; et multa tum in isto canone, tum in 12, 13, 14, 15, reperire est ad rem qua de agimus pertinentia, si modo veterem morem non ex nostro metiamur ; nam Antiphonæ hodiernæ non alternis canuntur ut antiquitus. Faciunt plerique sanctum Ambrosium primum inter Latinos Antiphonarum auctorem ; non repugno, explicent modo prius quid per *Antiphona* intelligant, an Hymnos, quales edidit et carmina, de quibus testatur epist. 32. Equidem laudes de quibus Tolet. IV, c. 11, et Hymnos de quibus Theodoretus, in Publico, c. 5 Hist. sanctorum Patrum, Psalmos et Hymnos de quibus Tertullianus, ad Uxorem, lib. II, cap. 6 et 9, Psalmodyam de qua sanctus Basilius, epist. 63, ad Neocesar., interpretaretur *Antiphona*, si alterius erat cantus. Idipsum dicerem de loco sancti Gaudentii tract. 4, de lect. Exodi, ubi explicat quod sanctus Paulus, ad Ephes. V, et Coloss. III habet de Hymnis et canticis spiritualibus. De Antiphonis, Collectionibus, Capitellis, etc., legendus can. 30 concil. Agath., ann. 506, sancto Gregorio necdum nato. Itaque Antiphonarium non erat tunc temporis recens inventum ; quinimo jam tum abutebantur ista voce contra primum institutum non semper habita cantus alterni ratione, de qua Augustinus mystice ad titul. Psal. LXXXVII, necnon historicè sanctus Gregorius Nazianzen., de Nazaræis loquens in carmine iambico, de Virtute, paulo ante finem :

Ὁρᾶς ἀγρύπνου πρὸς Θεὸν ψαλμωδίας
Ἀνδρῶν, γυναικῶν, φύσεως λεησημένων,
Ὅτων θ' ὄσων τε καὶ ὅσων θεομύμων,
Σύμφωνον ἀντίφωνον ἀγγέλων στάσιν
Δισσὴν ἄνω τε καὶ κάτω τεταγμένων,
Θείας ὑμνωδῶν ἀξίας καὶ φύσεως.

Nocturne cernis ut canat laudes Deo,
Naturæ uterque sexus oblitus suæ ?
Quot, quanque sancti ? cernis angelleum chorum,
Qui nunc simul, nunc vicibus alternis canit,
Partim deorsum positus, et partim supra,
Sine fine summi concinens laudes Patris ?

Quem locum fortassis non viderat Cassianus, de quo velim admonitos ejus qui auctoritate ducti usum istum voluit serius in monasteriis fuisse receptum.

SANCTI GREGORII MAGNI

ROMANI PONTIFICIS

LIBER ANTIPHONARIUS.

ORDINATUS PER CIRCULUM ANNI.

653^a Dominica prima Adventus Domini.

Antiphona. Ad te, Domine, levavi animam meam; Deus meus, in te confido, non erubescam; neque irideat me inimicus meus. Etenim universi, qui te exspectant non confundentur. *Psalmus.* Vias tuas, Domine, demonstra mihi, et semitas tuas edoce me. *Responsorium.* Universi qui te exspectant non confundentur. *Versus.* Vias tuas, Domine, notas fac mihi, et semitas tuas edoce me. *Alleluia.* Ostende nobis, Domine, misericordiam tuam, et salutare tuum da nobis. *Offertorium.* Ad te, Domine, levavi animam: Deus meus, in te confido, non erubescam. Neque irideant me inimici mei, etenim universi qui te exspectant non confundentur. *Vers. 1.* Dirige me in veritate tua, et doce me, quia tu es Deus salutaris meus, et te sustinui tota die. *Vers. 2.* Respice in me, et miserere mei, Domine, custodi animam meam, et eripe me; non confundar, quoniam invocavi te. *Ad Communionem.* Dominus dabit benignitatem, et terra nostra dabit fructum suum. *Psalmus.* Benedixisti, Domine.

Dominica secunda de Adventu.

Antiph. Populus Sion, ecce Dominus veniet ad salvandas gentes, et auditam faciet Dominus gloriam vocis suæ in lætitia cordis vestri. *Psal.* Qui regis Israel intende, qui deducis velut ovem Joseph. *Resp.* Ex Sion species decoris ejus, Deus manifestus veniet. *Vers.* Congregate illi sanctos ejus, qui ordinarunt testamentum ejus super sacrificia. **654** *All.* Lætatus sum in his quæ dicta sunt mihi, in domum Domini ibimus. *Vers. 1.* Stantes erant pedes nostri, in atriis tuis Jerusalem. *Vers. 2.* Rex noster adveniet Christus, quem Joannes prædicavit agnum esse venturum. *Off.* Deus, tu conversus vivificabis nos, et plebs tua lætabitur in te. Ostende nobis, Domine, misericordiam tuam, et salutare tuum da nobis.

^a In ms. Compend. additur: *Statio ad sanctum Andream ad præsepe.* Ita etiam in Codice de annorum bibliothecæ Angelicæ, nisi quod pro *ad præsepe*, legitur *post præsepe.* Ad quem locum Angelus Rocca camer olim episcopus Tagastensis, ex Augustinianorum familia factus, et præfectus apostolici sacrarii, ejusdem bibliothecæ parens, hæc annotavit: *Re diligenter inspecta an. 1604 hæc ædicula sancto Andree ap. olim dicata, hodie intra ecclesiæ sancti Antonii atrium, prope sanctæ Mariæ majoris basilicam, profanata cernitur, et in hominum usum conversa.* Simul observat vir antiquitatis præsertim sacræ studiosissimus absidem illam ædiculæ antiquæ, in qua imagines opere musivo olim factæ cernebantur, fuisse quoque profanatam. Tempore Angeli Roccæ semidirutæ et collapsæ viscebantur illæ imagines; *jam vero*, inquit Mabillonius,

A *Vers. 1.* Benedixisti, Domine, terram tuam, avertisti captivitatem Jacob, remisisti iniquitatem plebis tuæ. *Vers. 2.* Misericordia et veritas obviaverunt sibi; veritas de terra orta est, et justitia de cælo prospexit. *Ad Com.* Jerusalem, surge, et sta in excelso, et vido jucunditatem quæ veniet tibi a Deo tuo. *Psal.* Qui regis Israel.

In natali sanctæ Lucie.

Antiph. Dilexisti justitiam, et odisti iniquitatem; propterea unxit te Deus, Deus tuus, oleo lætitiæ præ consortibus tuis. *Psal.* Eructavit cor meum verbum bonum, dico ego opera mea regi. *Resp.* Dilexisti justitiam, et odisti iniquitatem. *Vers.* Propterea unxit te Deus, Deus tuus, oleo lætitiæ præ consortibus tuis. *All.* Diffusa est gratia in labiis tuis, propterea benedixit te Deus in æternum. *Off.* Offerentur regi virgines, proximæ ejus offerentur tibi in lætitia et exultatione, adducentur^b in templum regi Domino. *Vers. 1.* Eructavit cor meum. ^c *Vers. 2.* ^d Specie tua. *Ad Com.* ^e Diffusa est gratia in labiis tuis. *Psal.* ut supra.

^f Dominica tertia.

Antiph. Gaudete in Domino semper; iterum dico, gaudete; modestia vestra nota sit omnibus **655** hominibus. Dominus prope est, nihil solliciti sitis, sed in omni oratione petitiones vestræ innotescant apud Deum. *Psal.* ^g Benedixisti, Domine, terram tuam: avertisti captivitatem Jacob. *Resp.* Qui sedes, Domine, super cherubim, excita potentiam tuam, et veni. *Vers.* Qui regis Israel, intende, qui deducis velut ovem Joseph. *All.* Excita, Domine, potentiam tuam, et veni, ut salvos facias nos. *Off.* Benedixisti, Domine, terram tuam, avertisti captivitatem^h plebis tuæ. *Vers. 1.* Operuisti omnia peccata eorum, mitigasti omnem iram tuam. ⁱ *Vers. 2.* Ostende nobis, Domine, misericordiam tuam, et salutare tuum da nobis. *Com.*

itineris Italici pag. 93, nihil penitus superest ex illo musivo.

^b Compend., in templo Regis.

^c In eodem Cod. completur hic versus cum sequenti: *Lingua m. et resumitur adducentur.*

^d Pro hoc versu assignatur in Compend.: *Diffusa est gratia... propterea bened. te Deus in æter.*

^e Post hanc Communionem in Cod. Comp. sequitur: *Ps. Eructavit, etc.; et All. Versus: Specie tua.*

^f Subjicitur in Comp.: *Ad sanctum Petrum, subauditur statio.*

^g Post hunc versum in Compend. legitur litteris aureis *AR*, quæ fortasse significant, *aliter*; tum subditur *Ostende nobis, etc. Resp. Qui sedes.*

^h Compend., *Plebi tuæ*.

ⁱ In laudato Codice additur *remisisti, etc.*

Dicite: Pusillanimes ^a confortamini, et nolite timere, A
ecce Deus noster veniet, et salvabit nos. *Psal.* Benedixisti, Domine, ut supra.

^b *Feria quarta.*

Antiph. Rorate, cœli, desuper, et nubes pluant justum; aperiat terra, et germinet Salvatorem. *Psal.* Cœli enarrant gloriam Dei, et opera manuum ejus annuntiat firmamentum. ^c *Resp.* Tollite portas principes vestras, et elevamini, portæ æternales, et introibit Rex gloriæ. *Vers.* Quis ascendet in montem Domini, aut quis stabit in loco sancto ejus? Innocens manibus, et mundo corde. *Resp.* Prope est Dominus omnibus invocantibus eum, omnibus qui invocant eum in veritate. *Vers.* Laudem Domini loquetur os meum, et benedicat omnis caro nomini sancto ejus. *B Off.* Confortamini, et jam nolite timere; ecce enim Deus noster retribuet judicium, ipse veniet, et salvos nos faciet. *Vers.* 1. Tunc aperientur oculi cæcorum, et aures surdorum audient; tunc ascendet claudus sicut cervus, et clara erit lingua mutorum. *Vers.* 2. Audite itaque, ^d domus Jacob, num pusillum vobis certamen præstare hominibus, quoniam Dominus præstat certamen; propterea dabit Dominus vobis signum. Ecce virgo in utero ^e concipiet, et pariet filium, et vocabitur nomen ejus Emmanuel. ^f [*Off.* Ave, Maria, gratia plena, Dominus tecum, benedicta tu in mulieribus. *Vers.* 1. Quomodo fiet in me hoc? *Vers.* 2. Ideoque quod nascetur ex te sanctum, vocabitur Filius Dei.] *Com.* Ecce virgo concipiet, et pariet filium, et vocabitur nomen ejus Emmanuel. ^g *Psal.* Cœli enar. *Resp.* In sole posuit.

Feria sexta.

Antiph. Prope es tu, Domine, et omnes viæ tuæ veritas; intio cognovi de testimoniis tuis, quia in æternum tu es. *Psal.* Beati immaculati in via, qui ambulant in lege Domini. ^h *Resp.* Ostende nobis, Domine, misericordiam tuam, et salutare tuum da nobis. *Vers.* Benedixisti, Domine, terram tuam: avertisti captivitatem Jacob. ⁱ *Off.* Deus tu conversus vivificabis nos, et plebs tua lætabitur in te. *Com.* Ecce Dominus veniet, et omnes sancti ejus **656** cum eo, et erit in die illa lux magna. ^j *Psal.* Beati immaculati. *Resp.* Tu mandasti.

^a Compend., *Pusillanimis.*

^b Ibid. annotatur: *Ad sanctam Mariam ad præsepe.*

^c In Compend., *AR. in sole posuit, etc.*

^d Ibidem, *Domus David.*

^e Ibid., *Accipiet.*

^f Quæ inter uncinos comprehenduntur a Ms. absent. Apud Pamelium legitur hoc duplex Offertorium.

^g In Editis Pamel. et aliis, *Ps. ut supra.* Eadem superius annotata leguntur in fine Missæ, tum natalis sanctæ Lucie, tum Dominicæ tertiæ; optimo quidem sensu; hoc enim significat inter communicandum cantari solere Psalmum integrum de quo Antiphona desumpta est. At in feria 4 hæc Antiphona ad Communionem ex Evangelio desumitur; proindeque per errorem in Ed. irrepsit, contra Mss. fidem, *Ps. ut supra.*

^m *Sabbato in xii lectionibus.*

Antiph. Veni, et ostende nobis faciem tuam, Domine, qui sedes super cherubim, et salvi erimus. *Psal.* Qui regis Israel, intende, qui deducis velut ovem Joseph. ⁿ *Resp.* A summo cœlo egressio ejus, et occursum ejus usque ad summum ejus. *Vers.* Cœli enarrant gloriam Dei, et opera manuum ejus annuntiat firmamentum. *Resp.* In sole posuit tabernaculum ejus, et ipse tanquam sponsus procedens de thalamo suo. *Vers.* A summo cœlo egressio ejus, et occursum ejus usque ad summum ejus. *Resp.* Domine Deus virtutum, converte nos, et ostende faciem tuam, et salvi erimus. *Vers.* Excita, Domine, potentiam tuam, et veni, ut salvos facias nos. *Resp.* Excita, Domine, potentiam tuam, et veni, ut salvos facias nos. *Vers.* Qui regis Israel, intende, qui deducis velut ovem Joseph; qui sedes super cherubim, appare coram Ephraim, Benjamin et Manasse.

^o *Hymnus trium puerorum.* Benedictus es, Domine Deus patrum nostrorum; Et laudabilis, et gloriosus in sæcula.

Et benedictum nomen gloriæ tuæ, quod est sanctum; Et laudabilis et gloriosus in sæculâ.

Benedictus es in templo sancto gloriæ tuæ; Et laudabilis et gloriosus in sæcula.

Benedictus es super thronum sancti regni tui; Et laudabilis et gloriosus in sæcula.

Benedictus es super sedem sanctam Deitatis tuæ; Et laudabilis et gloriosus in sæcula.

^C Benedictus es super sceptrum divinitatis tuæ; Et laudabilis et gloriosus in sæcula.

Benedictus es qui sedes super cherubim, intuens abyssos; Et laudabilis et gloriosus in sæcula.

Benedictus es qui ambulas super pennas ventorum; Et laudabilis et gloriosus in sæcula.

Benedicant te omnes angeli et sancti tui; et laudent te et glorificent in sæcula.

Gloria Patri, et Filio, et Spiritui sancto;

Et laus, et honor, et potestas, et imperium.

Sicut erat in principio, et nunc et semper, et in sæcula sæculorum. Amen.

Et laus, et honor, et potestas, et imperium.

Tractus. Qui regis Israel, intende, qui deducis ve-

^D ^h In Ms. *Statio ad sanctos Apostolos.*

ⁱ In Ms. ante hoc n. legitur: *AR. Tu mandasti.*

^k Ibid. Additur vers. 2. *Misericordia et veritas.*

^l In Vulgatis a Pamelio et aliis, *Ps. ut supra.* Quod ex Ms. emendavimus. *Vide supra notam e.*

^m In Ms., *Ad sanctum Petrum.* Quid vero significet in xii lectionibus, repetere ex libro Sacram. in Sabbato mensis 1, seu quatuor temp. Quadragesimæ, col. 41.

ⁿ Additur in Ms.: *AR. Excita.* Semper aliquid hujusmodi interseritur in Ms. Comp. inter Psalmum qui subjicitur Antiphonæ quam appellamus Introitum, et Responsorium quod modo Gradualis nomine magis notum. Olim etiam hoc nomine aliquando designatum fuisse patet in libro Sacram. In ipso fere exordio: *Deinde sequitur Apostolus. Item Gradale.* Vide notam 42 ad lib. Sacram.

^o Desideratur Hymnus hic in Ms.

Int ovem Joseph. *Vers.* Qui sedes super cherubim et appare coram Ephraim, Benjamin et Manasse. *Vers.* Excita, Domine, potentiam tuam, et veni, ut salvos facias nos. *Off.* Exsulta satis, filia Sion, prædica, filia Jerusalem, ecce Rex tuus venit tibi sanctus et salvator. *Vers.* Loquetur pacem gentibus, et potestas ejus a mari usque ad mare, et a flumine usque ad terminos orbis terræ. *Vers.* Quia ecce venio, et habitabo in medio tui, dicit Dominus omnipotens, et confugient ad te in illa die omnes gentes, **657** et erunt tibi in plebem. *Com.* Exsultavit ut gigas ad currendam viam, a summo cælo egressio ejus, et occursum ejus usque ad summum ejus. *Psal.* Cæli enarrant.

^b *Dominica vacat.*

Memento nostri, Domine, in beneplacito populi tui; visita nos in salutari tuo, ad videndum in bonitate electorum tuorum, in lætitia gentis tuæ, ut lauderis cum hæreditate tua. ^c *Psal.* Peccavimus enim patribus nostris, injuste egimus, iniquitatem fecimus. *Resp.* Prope est Dominus. *Vers.* Veni, Domine, et noli tardare; relaxa facinora plebis tuæ. *Off.* Ave, Maria, gratia plena, Dominus tecum. Benedicta tu in mulieribus, et benedictus fructus ventris tui. *Vers.* 1. Quomodo in me fiet hoc, quæ virum non cognosco? Spiritus Domini superveniet in te, et virtus Altissimi obumbrabit tibi. *Vers.* 2. Ideoque quod nascetur ex te sanctum, vocabitur Filius Dei. *Com.* Ecce virgo concipiet et pariet filium, et vocabitur nomen ejus Emmanuel.

^d *Vigilia Nativitatis Domini.*

Antiph. Hodie sciatis quia veniet Dominus, et salvabit vos, et mane videbitis gloriam ejus. *Psal.* Domini est terra et plenitudo ejus, orbis terrarum et universi qui habitant in eo. *Resp.* Hodie sciatis quia veniet Dominus, et salvabit vos, et mane videbitis gloriam ejus. *Vers.* Qui regis Israel intende, qui deducis velut ovem Joseph, qui sedes super cherubim, appare coram Ephraim, Benjamin et Manasse. *Si in* ^e *Dominica evenierit ipsa vigilia, Alleluia de Adventu Domini, quale volueris, dic; sin autem, non cantatur. Offert.* Tollite portas principes vestras, et elevamini, portæ æternales, et introibit Rex gloriae. *Vers.* 1. Domini est terra et plenitudo ejus, orbis terrarum et universi qui habitant in eo. *Vers.* 2. Ipse super maria fundavit eum, et super flumina præparavit eum. *Com.* Revelabitur gloria Domini, et videbit omnis caro salutare Dei nostri. *Psal.* Domini est terra, **D** *ut supra.*

^a Hic et supra, in Ms., *apparens.* Infra, ms. loquatur.

^b Quid hæc inscriptio significet, disce ex nota a ad Dominicam 2 Quadrages. lib. Sacram. col. 43.

^c In Ms. Ps. Confitemini. AR. Quis loquetur. *ñ* Prope est D. *ÿ* Laudem Domini loq. Alleluia. Veni Domine... relaxa.

^d Additur in Ms. Val. Cl. *Horæ nonæ, in Comp. hora nona, et notatur Statio ad sanctam Mariam.*

^e Hæc rubrica, ut aiunt, non legitur in Theoderic. et in Compend. parumper variat. Theoderic. Codices quos hic laudamus, sunt illi Mss. libri Sacramentorum, quos supra sæpe laudavimus; nam in mar-

¹ *In media nocte Nativitatis Domini.*

Antiph. Dominus dixit ad me: Filius meus es tu, ego hodie genui te. *Psal.* Quare fremuerunt gentes, et populi meditati sunt inania? *Resp.* Tecum principium in die virtutis tuæ in splendoribus sanctorum, ex utero ante luciferum genui te. *Vers.* Dixit Dominus Domino meo: Sede a dextris meis, donec ponam inimicos tuos scabellum pedum tuorum. *All.* Dominus dixit ad me: Filius meus es tu, ego hodie genui te. *Offert.* Lætentur cæli, et exsulet terra ante faciem Domini, quoniam venit. *Vers.* 1. Cantate Domino canticum novum, et benedicite nomen ejus, bene nuntiate de die in diem salutare ejus. *Vers.* 2. ^b Confessio et pulchritudo in conspectu ejus, fortitudo et magnificentia in sanctificatione ejus. **B** *Com.* In splendoribus sanctorum ex utero ante luciferum genui te. *Psal.* Dixit Dominus Domino meo.

658 ¹ *Missa in primo mane Nativitatis Domini.*

Antiph. Lux fulgebit hodie super nos, quia natus est nobis Dominus, et vocabitur Admirabilis, Deus, Princeps pacis, Pater futuri sæculi, cujus regni non erit finis. *Psal.* Dominus regnavit, decorem indutus est, indutus est Dominus fortitudinem, et præcinxit se virtute. *Resp.* Benedictus qui venit in nomine Domini, Deus Dominus, et illuxit nobis. *Vers.* A Domino factum est istud, et est mirabile in oculis nostris. *All.* Dominus regnavit, decorem, etc. *Off.* Deus enim firmavit orbem terræ, qui non commovebitur, parata sedes tua, Deus, ex tunc, a sæculo tu es. *Vers.* 1. Dominus regnavit, decorem. *Vers.* 2. Mirabilis in altis Dominus. *Com.* Exsulta, Sion, lauda, filia Jerusalem; ecce rex tuus venit justus, et salvator mundi. *Psal.* *ut supra.*

^k *In die Natalis Domini.*

Antiph. Puer natus est nobis, et filius datus est nobis, cujus imperium super humerum ejus; et vocabitur nomen ejus magni consilii Angelus. *Psal.* Cantate Domino canticum novum, quia mirabilia fecit. *Resp.* Viderunt omnes fines terræ salutare Dei nostri. Jubilate Deo omnia terra, cantate et exsultate et psallite. *Vers.* Notum fecit Dominus salutare suum; ante conspectum gentium revelavit justitiam suam. *All.* Dies sanctificatus illuxit nobis; venite, gentes, et adorare Dominum, quia hodie descendit lux magna super terram. *Off.* Tui sunt cæli, et tua est terra, orbem terræ et plenitudinem ejus tu fundasti. ¹ *Vers.* 1. Magnus et metuendus super omnes, qui in circuitu ejus sunt. Domine Deus virtutum, quis similis tibi?

gine exhibent quæ ad Antiphonarium spectant, sed summationem.

¹ In Val. Cl.: *In Vigilia primo galli cantu; in Compend. statio assignatur ad sanctum Mar. ad præsepe.*

² Compend.: *Cantate Domino, omnis terra.*

^b Ibid. *Vers.* 2. *Cantate Dom. Bened. nom. ejus, bene nuntiate, etc.*

^c Compend. et Val. Cl., *mane prima.* In Compend. *statio ad sanctam Anastasiam.*

^k In Comp. *statio ad sanctum Petrum.*

¹ Pauca discrepant a communi lectione illorum versuum, in Comp.

Potens es, Domine, et veritas tua in circuitu tuo; **A** tu dominaris a potestate maris, motum autem fluctuum ejus tu mitigas. *Vers.* 2. Misericordia et veritas præcedent ante faciem tuam, beati populi qui sciunt jubilationem. *Vers.* 3. Tu humiliasti sicut vulneratum superbum, in virtute brachii tui dispersisti omnes inimicos tuos. *Com.* Viderunt omnes fines terræ salutare Dei nostri. *Psal.* Cantate Domino, ut supra.

^b *Die sancti Stephani.*

Antiph. Etenim sederunt principes, et adversum me loquebantur, et iniqui persecuti sunt me; adjuva me, Domine Deus meus, quia servus tuus exercebatur in tuis justificationibus. *Psal.* Beati immaculati in via, qui ambulant in lege Domini. *Resp.* Sederunt principes, et adversum me loquebantur, et iniqui persecuti sunt me. *Vers.* Adjuva me, Domine Deus meus, propter misericordiam tuam. *All.* Video cælos apertos, et Jesum stantem a dextris virtutis Dei. *Off.* In virtute tua, Domine, lætabitur justus, et super salutare tuum exsultabit vehementer; de idolorum animæ ejus tribuisti ei. *Vers.* 1. Vitam petiisti a te, et tribuisti ei longitudinem dierum in sæculum sæculi. *Vers.* 2. Magna est gloria ejus in salutari tuo, gloriam et magnum decorem impones super eum. *Com.* Video cælos apertos, et **659** Jesum stantem a dextris virtutis Dei. Domine Deus, accipe spiritum meum, et ne statuas illis hoc peccatum, quia nesciunt quid faciunt. *Psal.* Beati, ut supra.

Sancti Joannis in Missa prima.

Antiph. Ego autem sicut oliva ^a fructifera in domo Dei. *Psal.* Quid gloriaris in malitia, qui potens es in iniquitate? *Resp.* Justus ut palma florebit, sicut cedrus Libani multiplicabitur in domo Domini. ^d *Vers.* Bonum est confiteri Domino, et psallere nomini tuo, Altissime. *Off.* Gloria et honore coronasti eum, et constituisti eum super opera manuum tuarum, Domine. *Vers.* 1. Domine Dominus noster. *Vers.* 2. ^e Quid est homo? *Com.* Magna est gloria ejus in salutari tuo. *Psal.* Domine, in virtute.

In secunda.

Antiph. In medio Ecclesiæ aperuit os ejus, et implevit eum Dominus spiritu sapientiæ et intellectus; stolam gloriæ induit eum. *Psal.* Bonum est confiteri Domino, et psallere nomini tuo, Altissime. *Resp.* **D** Exiit sermo inter fratres, quod discipulus ille non moritur. *Vers.* Sic eum volo manere donec veniam, tu me sequere. *All.* Hic est discipulus ille, qui testi-

^a *Mss., potestates.*

^b *Val. Cl., protomart. Stephani.*

^c *Compend. : Fructificavi in domo Domini, speravi... et expect. n. t. quoniam bonum est in conspectu sanctorum tuorum.*

^d *Compend. : Vers. 1. Ad annuntiandum, etc.*

^e *Compend. : Quid est homo quia vis, eum, aut, etc. Visitas eum dilectulo, etc., et resumitur ex altero versu, et constituisti eum, etc.*

^f *Multa hoc loco complevimus ex Ms. in Vulgatis omissa.*

^g *Hoc officium et superius explicatur ab Alcuino,*

et scidus quia verum est testimonium ejus. *Off.* Justus ^f ut palma florebit; sicut cedrus quæ in Libano est multiplicabitur. *Vers.* 1. Bonum est confiteri Domino, et psallere nomini tuo, Altissime. *Vers.* 2. Ad annuntiandum mane misericordiam tuam, et veritatem tuam per noctem. *Vers.* 3. Plantati in domo Domini, in atriis domus Dei nostri florebut. *Com.* Exiit sermo inter fratres quod discipulus ille non moritur, et non dixit Jesus: Non moritur, sed sic eum volo manere donec veniam. *Psal.* Bonum est, ut supra.

^g *In natali Innocentium.*

^h *Gloria in excelsis Deo non canitur, neque Alleluia, sed quasi præ tristitia, dies illa deducitur.*

Antiph. Ex ore infantium, Deus, et ⁱ lactentium perfecisti laudem propter inimicos tuos, ut destruas inimicum et ultorem. *Psal.* Domine Dominus noster, quam admirabile est nomen tuum in universa terra. *Resp.* Anima nostra sicut passer erepta est de laqueo venantium. *Vers.* Laqueus contritus est, et nos liberati sumus; adjutorium nostrum in nomine Domini, qui fecit cælum et terram. *Off.* Anima nostra sicut passer erepta est de laqueo venantium. *Vers.* 1. Nisi quia Dominus erat in nobis, dicat nunc Israel: Nisi quia Dominus erat in nobis. Cum exurgerent homines in nos, forte vivos deglutissent nos; cum irasceretur furor eorum in nos, forsitan velut aqua absorbuissent nos. *Vers.* 2. Torrentem pertransiit anima nostra; forsitan pertransisset anima nostra aquam intolerabilem. Benedictus Dominus, qui non dedit nos in captionem dentibus eorum. **660** *Com.* Vox in Rama audita est, ploratus et ululatus. Rachel plorans filios suos, noluit consolari, quia non sunt. *Psal.* Domine Dominus noster.

Natale sancti ^k Silvestri.

Antiph. Sacerdotes tui, Domine, induant justitiam, et sancti tui exsultent. Propter David servum tuum, non avertas faciem Christi tui. *Psal.* Memento, Domine, David, et omnis mansuetudinis ejus. *Resp.* Ecce sacerdos magnus, qui in diebus suis placuit Deo, et inventus est justus. *Vers.* Non est inventus similis illi, qui conservaret legem Excelsi. *All.* Inveni David servum meum, oleo sancto meo unxi eum. *Off.* Inveni David servum meum, et in oleo meo sancto unxi eum; manus enim mea auxiliabitur ei, et brachium meum ^l confortabit eum. *Vers.* 1. Potens es, Domine, et veritas tua in circuitu tuo. ^m *Vers.* 2. Veritas mea et misericordia

pag. 70, ubi nominatim Antiphonarium citat PAMEL.

^h *Hoc nominatim citatur ex Antiphonario per Amalarium, l. 1, c. ult., et Microlog., c. 36.*

ⁱ *Compend., lactantium.*

^k *Festi sancti Silvestri mentionem facit nominatim Micrologus, cap. 35. PAMEL.*

^l *Compend., confortavit.*

^m *Ibid. additur: Tu dixisti: Posui adjutorium super potentem, et exaltavi electum de plebe mea. Vers. 2. Et ponam in sæculum sæc. sedent ejus, et thronus ejus sicut dies cæli.*

mea cum ipso, et in nomine meo exaltabitur cornu ejus. *Com.* Beatus servus, quem cum venerit Dominus, invenerit vigilantem. Amen dico vobis, super omnia bona sua constituet eum. ^a *Ps. ut supra.*

^b *De sancta Maria in octava Domini.*

Antiph. Vultum tuum deprecabuntur omnes divites plebis; adducentur regi virginis post eam, proximæ ejus adducentur tibi in lætitia et exultatione. *Psal.* Eructavit cor meum verbum bonum, dico ego opera mea regi. *Resp.* Diffusa est gratia in labiis tuis, propterea unxit te Deus, Deus tuus, oleo lætitiæ præ consortibus tuis. *Vers.* Propter veritatem et mansuetudinem et justitiam, et deducet te mirabiliter dextera tua. *All.* Post partum virgo. *Off.* Offerentur Regi virginis. *Psal.* Eructavit cor meum. *Vers.* Diffusa est gratia. *Com.* Simile est regnum cœlorum homini negotiatori, quærenti bonas margaritas; inventa una pretiosa margarita, dedit omnia sua, et comparavit eam. *Psal.* Eructavit, *ut supra.*

Dominica post Natale Domini.

Antiph. Dum medium silentium tenerent omnia, et nox in suo cursu medium iter haberet, omnipotens sermo tuus, Domine, de cœlis a regalibus sedibus venit. *Psal.* Dominus regnavit, decorem indutus est, indutus est Dominus fortitudinem, et præcinxit se virtute. *Resp.* Speciosus forma præ filiis hominum, diffusa est gratia in labiis tuis, propterea benedixit te Deus in æternum. *Vers.* Eructavit cor meum verbum bonum, dico ego opera mea regi; lingua mea calamus scribæ velociter scribentis. *All.* Dominus regnavit, decorem. *Off.* Deus enim firmavit orbem terræ. *Com.* Tolle puerum et matrem ejus, et vade in terram Juda, defuncti sunt enim qui quærebant animam pueri. *Psal. ut supra.*

^c *Vigilia Epiphaniæ.*

Antiph. Dominus dixit ad me: Filius meus es tu, ego hodie genui te. *Psal.* Quare fremuerunt gentes. **661** *Resp.* Tecum principium in die virtutis tuæ in splendoribus sanctorum, ex utero ante luciferum genui te.

^d *Epiphania Domini. In die sancto ad Missam.*

Antiph. Ecce advenit dominator Dominus, et regnum in manu ejus, et potestas, et imperium. *Psal.* Deus, judicium tuum Regi da, et justitiam tuam filio Regis. *Resp.* Omnes de Saba venient, aurum et thus deferentes, et laudem Domino annuntiantes. *Vers.* Surge et illumine Jerusalem, quia gloria Domini super te orta est. *All.* Vidimus stellam ejus in Oriente, et venimus cum muneribus adorare Dominum. *Off.* Reges Tharsis et insulæ munera offerent, reges Ara-

bum et Saba dona adducent; et adorabunt eum omnes reges terræ, omnes gentes servient ei. *Vers.* 1. Deus, judicium tuum Regi da, et justitiam tuam filio Regis; judicare populum tuum in justitia, et pauperes tuos in judicio. *Vers.* 2. Orietur in diebus ejus justitia, et abundantia pacis, donec extollatur luna; et dominabitur a mari usque ad mare. *Vers.* Suscipiant montes pacem populo tuo, et colles justitiam. *Com.* Vidimus stellam ejus in Oriente, et venimus cum muneribus adorare Dominum. *Psal.* Deus, judicium tuum Regi da, *ut supra.*

Dominica post Epiphaniam.

Antiph. In excelso throno vidi sedere virum, quem adorat multitudo angelorum psallentium in unum, ecce cujus imperii nomen est in æternum. *Psal.* Jubilate Deo, omnis terra, psalmum dicite nomini ejus, date gloriam laudi ejus. *Resp.* Benedictus Dominus Deus Israel, quia fecit mirabilia magna solus a sæculo. *Vers.* Suscipiant montes pacem populo, et colles justitiam. *All.* Jubilate Deo omnis terra, servite Domino in lætitia. *Off.* Jubilate Deo omnis terra, in exultatione, quia Dominus ipse est Deus. *Vers.* 1. Ipse fecit nos, et non ipsi nos. *Vers.* 2. Laudate nomen ejus, quoniam suavis est Dominus. *Com.* Fili, quid fecisti nobis sic? ego et pater tuus dolentes quærebamus te. Et quid est quod me quærebatis? an nesciebatis, quia in his quæ Patris mei sunt oportet me esse? *Psal.* Jubilate Deo, omnis terra, psalmum dicite nomini ejus, date gloriam laudi ejus, *ut supra.*

^e *Octava Epiphaniæ ut in die.*

Natalis sancti Felicis et in Pincis.

Antiph. Os justi meditabitur sapientiam, et lingua ejus loquetur judicium; lex Dei ejus in corde ipsius. *Psal.* Noli æmulari in malignantibus; ne zelaveris facientes iniquitatem. *Resp.* Juravit Dominus, et non pœnitebit eum: Tu es Sacerdos in æternum secundum ordinem Melchisedech. *Vers.* Dixit **662** Dominus Domino meo: Sede a dextris meis. *All.* Justus non conturbabitur. *Off.* Gloria et honore coronasti eum, et constituisti eum super opera manuum tuarum, Domine. *Comm.* Posuisti, Domine, in capite ejus coronam de lapide pretioso. *Psal.* xx.

Dominica secunda post Epiphaniam.

Antiph. Omnis terra adoret te Deus, et psallat tibi, psalmum dicat nomini tuo, Altissime. *Psal.* Jubilate Deo, omnis terra, psalmum dicite nomini ejus, date gloriam laudi ejus. *Resp.* Misit Dominus verbum suum, et sanavit eos, et eripuit eos de interitu

tus est, etc., ut in offic. Nat. Domini.

^c Non est in Comp. nec in Val. Cl. Notatur in Theoderic., sed assignatur Missa *Dum medium silentium*, ut supra in Dominica.

^d Abest a nostris Mss. in die sancto. Statio in Compend. et Theoderic. est ad sanctum Petrum.

^e Aliter, post *Theophaniam*, ut legitur in Val. Cl.

^f Non inscribitur in Mss. Compend. et Val. Cl.

^g Deest in *Pincis* in Ms. Compend. et Val. Cl.: *sancti Felicis presbyteri et conf.*

^a Psalmus, etc., deest in Ms.

^b Authenticum esse hoc officium, et Graduali libro seu Antiphonario sancti Gregorii contineri, testatur Micrologus, c. 59. Consentit etiam exemplar utrumque. PAMEL. Non ita consentiunt Mss. nostri. In Comp. quidem legitur: *Kal. Jan. natale sanctæ Martinæ martyris et virginis.* Antiph. *Vultum tuum.* In Theoderic. nsibus vero *Kalendis Januarii octava*, etc. Sed in Val. Cl. *Kal. Januarii octava Domini. Statio ad sanctam Mariam ad Martyres.* Ant. *Puer na-*

eorum *Vers.* Confiteantur Domino misericordiae ejus, et mirabilia ejus filiis hominum. *All.* Laudate Dominum, omnes angeli ejus. Laudate eum, omnes virtutes ejus. *Off.* Jubilate Deo, universa terra, psalimum dicite nomini ejus. Venite et audite, et narrabo vobis, ^a omnes qui timetis Deum, quanta fecit Dominus animæ meae. *Vers.* 1. Reddam tibi vota mea, quæ distinxerunt labia mea. *Vers.* 2. Locutum est os meum in tribulatione mea, holocausta medullata offeram tibi. *Com.* Dicit Dominus: Implete hydrias aqua, et ferte architricino; cum gustasset architracinus aquam vinum factam, dixit sponso: Servasti bonum vinum usque adhuc. Hoc signum fecit Jesus primum coram discipulis suis. *Psal.* ut supra.

^b *Natalis sancti Marcelli.*

Antiph. Statuit ei Dominus testamentum pacis, et principem fecit eum, ut sit illi sacerdotii dignitas in æternum. *Psal.* Misericordias Domini in æternum cantabo. *Resp.* Inveni David servum meum, etc. *Vers.* Nihil proficiet inimicus in eo, et filius iniquitatis ^c non apponet nocere ei. *All.* Inveni David servum meum. *Off.* Veritas mea, et misericordia mea cum ipso, et in nomine meo exaltabitur cornu ejus. *Vers.* 1. Posui adjutorium meum supra potentem, et exaltavi electum de plebe mea; manus enim mea auxiliabitur ei, et brachium meum confortabit eum. *Vers.* 2. ^d Misericordia mea. *Com.* Domine, quinque talenta tradidisti mihi, ecce alia quinque superlucratus sum. Euge, serve bone et fidelis, quia in pauca fuisti fidelis, supra multa te constituam, ^e **C** dicit Dominus. *Psal.* Misericordias Domini, ut supra.

^f *Natalis sanctæ Priscæ.*

Antiph. Loquebar de testimoniis tuis in conspectu regum, et non confundebam, et meditabar in mandatis tuis, quæ dilexi nimis. *Psal.* Beati immaculati in via, qui ambulant in lege Domini. *Resp.* Specie tua et pulchritudine tuâ intende, prospere procede, et regna. *Vers.* Propterea unxit te Deus, Deus tuus, oleo lætitiæ præ consortibus tuis. *All.* Diffusa est gratia in labiis tuis, propterea benedixit **663** te Deus in æternum. *Off.* Filia regum in honore tuo. *Vers.* 1. Eructavit cor meum verbum bonum. *Vers.* 2. Specie tua. *Com.* Feci judicium et justitiam. *Psal.* ut supra.

^a Compend.: *Vobis omnibus... allel. allel.*

^b In Mss.: xv Kal. Febr., sancti Marcelli papæ.

^c Compend., non nocet eum.

^d Compend.: *Misericordiam meam non disp. ab eo, sedes ejus in conspectu meo.*

^e *Ibid.*: *Intra in gaud. Dom. tui.*

^f Scilicet xv Kal. Febr., ut notatur in Mss. Hæc die nunc celebratur festum Cathedralis sancti Petri, quod non annotatur in Mss. nostris, nec in libro Sacrament., nec in Kalend. Rom. Frontonis, nec in Bedæ Martyrologio, aliisque plurimis similibus monumentis. Apud Usuardum tamen et Adonem signatur; imò etiam in antiquo Martyrologio nomen Hieronymi præferente, et in alio nongentorum ann. cujus meminit Mabillonius de Liturgia Gallicæ, pag. 121. Facile assentimur his qui putant olim Cathedralis seu Episcopatus sancti Petri non uno eodem-

^g *Natalis sanctorum martyrum Fabiani et Sebastiani.*

Antiph. Intret in conspectu tuo, Domine, gemitus compeditorum; redde vicinis nostris septuplum in sinu eorum; vindica sanguinem servorum tuorum qui effusus est. *Psal.* Deus, venerunt gentes in hæreditatem tuam: polluerunt templum sanctum tuum, posuerunt Jerusalem in pomorum custodiam. *Resp.* Gloriosus Deus in sanctis suis, mirabilis in Majestate sua. *Vers.* Dextera tua, Domine, magnificata est in virtute, dextera manus tua confregit inimicum. *All.* Sancti tui, Domine. *Off.* Lætaminii in Domino, et exsultate. *Vers.* 1. Beati quorum. *Vers.* 2. Pro hac orabit ad te omnis sanctus in tempore opportuno. *Com.* Multitudo languentium, et qui vexabantur a spiritibus immundis, veniebant ad eum, quia virtus **B** de illo exibat, et sanabat omnes. *Psal.* Deus venerunt gentes.

^h *Natalis sanctæ Agnetis.*

Antiph. Me expectaverunt peccatores ut perderent me: testimonia tua, Domine, intellexi; omnis consummationis vidi finem, latum mandatum tuum nimis. *Psal.* Beati immaculati in via, qui ambulant in lege Domini. *Resp.* Diffusa est gratia in labiis tuis. *Vers.* Propterea unxit te Deus, Deus tuus, oleo lætitiæ præ consortibus tuis. *All.* Specie tua et pulchritudine tua, propterea benedixit te Deus in æternum. *Off.* Offerentur regi virgines post eam, proximæ ejus offerentur tibi. *Com.* Quinque prudentes virginis. *Psal.* ut supra.

Dominica tertia post Epiphaniam.

Antiph. Adorate Deum, omnes angeli ejus. Aud' vit, et lætata est Sion, et exsultaverunt filia: Judæ. *Psal.* Dominus regnavit, exsultet terra, lætentur insula: multæ. *Respons.* Timebunt gentes nomen tuum, Domine, et omnes reges terræ gloriam tuam. *Vers.* Quoniam ædificavit Dominus Sion, et videbitur in Majestate sua. ¹ *All.* Exsultate Deo adjutori nostro, jubilate Deo Jacob, canite psalterium cum cithara. *Off.* Dextera Domini fecit virtutem, dextera Domini exaltavit me; non moriar, sed vivam, et narrabo opera Domini. *Vers.* 1. In tribulatione invocavi Dominum, et exaudivit me in latitudine, quia Dominus adjutor meus est. *Vers.* 2. Impulsus versatus sum ut caderem, et Dominus suscepit me, et factus est mihi **D** in salutem. *Comm.* Mirabantur omnes de his quæ

que die celebrari consuevisse, sed mense Januario in Galliis, et Februario Romæ. Hinc duplicem Cathedralis sancti Petri solemnitatem celebrandi data occasio. Cumque prius eadem Cathedra, idem Episcopatus ab his in Januario, ab illis in Februario celebraretur, postea 18 Januarii dies consecratus est memoria Rom. Cathedralis, et 22 Februarii Antiochenæ. Ex his liquet Paulum IV festum Rom. Cathedralis 18 Januarii non tam instituisse quam re-instituisse, ut ipse profiteatur in litteris hujus restitutionis ann. 1558. In constitutionibus sancti Perpetui Turon. episc. de Vigiliis legitur: *Natali sancti Joannis ad basilicam Domini Martini. Natali sancti Petri episcopatus ad ipsius basilicam.*

² Assignatur in Mss. xiii Kal. Febr.

³ In Mss. xii Kal. Febr. Nat. sanctæ Agnæ.

⁴ In Compend.: *Allel. Dominus regn. exsultet terra. læt. ins. multæ.*

procedebant de ore Dei. *Psal.* Dominus regnavit, A
exsultat terra.

^a *Natalis sancti Vincentii.*

Antiph. Lætabitur justus in Domino, et sperabit in eo, et lædabuntur omnes recti corde. *Psal.* Exaudi, Deus, Orationem meam cum deprecor; a timore inimici eripe animam meam. *Resp.* Posuisti, Domine, in capite ejus coronam de lapide pretioso. *Vers.* Desiderium animæ ejus tribuisti ei, et voluntate laborum ejus non fraudasti eum. *Allel.* **664** Beatus vir qui timet Dominum, in mandatis ejus cupit nimis. *Off.* Gloria et honore coronasti eum, et constituisti eum super opera manuum tuarum, Domine. *Vers.* Domine Dominus noster. *Comm.* Qui vult venire post me, abneget semetipsum, et tollat crucem suam, et sequatur me. *Psal.* Exaudi Deus.

^b *Sanctæ Agnetis secundo.*

Antiph. Vultum tuum deprecabuntur omnes divites plebis. *Psal.* Eructavit cor meum verbum bonum. *Resp.* Specie tua. *Vers.* Propterea onxit te Deus, Deus tuus, oleo lætitiæ præ consortibus tuis. *All.* Diffusa est gratia in labiis tuis, propterea benedixit te Deus in æternum. *Offert.* Diffusa est gratia. *Comm.* Simile est regnum cælorum. *Psal.* ut supra.

^c *Purificatio sanctæ Mariæ, ad Processionem.*

Antiph. ^d Χαῖρε χαριτωμένη, Ave gratia plena, θεοτόκα παρθένε, Dei genitrix Virgo, ἐκ σοῦ γὰρ ἀνέτελεν ex te enim ortus est, ὁ ἥλιος τῆς δικαιοσύνης, Sol justitiæ, φωτίζων τοὺς ἐν σκότει, illuminans qui in tenebris sunt; εὐφραίνου καὶ σὺ, lætare et tu: προσβῦτα ^e δικαιο, senior juste, δεχόμενε ἐν ὠλέναις, suscipiens in ulnis, τὸνλευθερώτην, liberatorem, τῶν ψυχῶν ἡμῶν, animarum nostrarum, χαριζόμενον ἡμῖν, donantem nobis, καὶ τὴν ἀνάστασιν, et resurrectionem. *Vers.* Κατακόσμησον τὸν θάλαμον σου, Σιών, Adorna thalamum tuum, Sion, καὶ ὑπόδειξαι τὸν βασιλεῖα Χριστὸν, et suscipe regem Christum, ἀσπάζου τὴν ^f Mariam, amplectere Mariam, τὴν οὐράνιον αὐλήν, quæ est cælestis porta; αὐτὴ γὰρ βαστάζει τὸν βασιλεῖα τῆς δόξης, ipsa enim portat regem gloriæ, νεοφύτου φωτός ὑπάρχει παρθένος, novi luminis subsistit virgo, γέρουσα ἐν χερσὶν υἱὸν πρὸ ἑωσφόρου, adducens in manibus filium ante luciferum, ἐν λαβῶν Σιμεὼν ἐν ὠλέναις αὐτοῦ, quem accipiens Simeon in ulnis suis, ἐκήρυξεν τοῖς λαοῖς, prædicavit populis, δεσπότην αὐτὸν εἶναι, Dominum eum esse, ζωῆς καὶ θανάτου, vitæ et mortis, καὶ σωτῆρα τοῦ κόσμου, et Salvatorem mundi. *Vers.* Responsum accepit Simeon a Spiritu sancto, non visurum se mortem, nisi prius videret Christum Domini.

^a In Mss. xi Kal. Febr. sancti Vinc. In Val. Cl. additur dñc. et mart.

^b Nimirum v Kal. Febr. In Val. Cl. legitur: Octa a sanctæ Agnæ de Nativitate.

^c In Compend.: iv Non. Febr. Purific. Mariæ; Collecta ad sanctum Adrianum. In Val. Cl.: Nat. sancti Simeonis; collecta ad sanctum Adrianum, statio ad sanctam Mariam. In Theod.: Υπαπαντι statio ad sanctum Mariam; Coll. ad sanctum Adrianum.

^d Quæ hic Græce leguntur desirantur in Mss.

Ad Introitum.

Antiph. Suscepinus, Deus, misericordiam tuam in medio templi tui; secundum nomen tuum, Deus, ita et laus tua in fines terræ; justitia plena est dextera tua. *Ps.* Magnus Dominus, et laudabilis nimis, in civitate Dei nostri, in monte sancto ejus. *Resp.* Suscepimus, Deus, misericordiam tuam. *Vers.* Sicut audivimus, sic vidimus in civitate Domini virtutum, in civitate Dei nostri, Deus fundavit eam in æternum. *Allel.* Adorabo ad templum sanctum tuum, et confitebor nomini tuo in timore tuo. Adducentur Regi. *Si post Septuagesimam evenerit.* ^e *Tract.* sequens dicitur: Diffusa est gratia in labiis tuis, propterea benedixit te Deus in æternum. Specie tua et pulchritudine tua intende, prospere procede, et regna. Propter veritatem et mansuetudinem, et justitiam, et deducet te mirabiliter dextera tua. **665** Dilixisti justitiam, et odisti iniquitatem; propterea onxit te Deus, Deus tuus, oleo lætitiæ præ consortibus tuis. Audi, filia, et vide, et inclina aurem tuam, et obliviscere populum tuum, et domum patris tui. Et concupiscet Rex decorem tuum, quoniam ipse est Dominus Deus tuus, et adorabunt eum. Adducentur regi virgines post eam, proximæ ejus afferentur tibi. Adducentur in lætitia et exultatione, adducentur in templum Regi Domino. *Offert.* Diffusa est gratia. *Vers.* 1. Eructavit cor meum verbum bonum. *Vers.* 2. Specie tua et pulchritudine tua. *Comm.* Responsum accepit Simeon a Spiritu sancto, non visurum se mortem, nisi videret Christum Domini. *Psal.* ut supra.

^f *Natalis sanctæ Agathæ.*

Antiph. Gaudeamus omnes in Domino, diem festum celebrantes in honore Agathæ martyris, de cujus passione gaudent angeli, et collaudant Filium Dei. *Psal.* Eructavit cor meum. *Resp.* Adjuvabit eam Deus vultu suo; Deus in medio ejus, non commovebitur. *Vers.* Fluminis impetus lætificat civitatem Dei, sanctificavit tabernaculum suum Altissimus. *Tract.* Qui seminavit in lacrymis, ^h in exultatione metent. Euntes ibant et sebant, mittentes semina sua: Venientes autem venient cum exultatione, portantes manipulos suos. *Offert.* Offerentur Regi virgines post eam. *Comm.* Qui me dignatus est ab omni plaga curare, et mamillam meam meo corpore retinere, ipsum invoco Dominum vivum. *Psal.* ut supra.

Natalis sancti Valentini.

Antiph. In virtute tua, Domine, lætabitur justus, etc. *Psal.* ⁱ Vitam petiit. *Resp.* Beatus vir qui timet Dominum, in mandatis ejus cupit nimis. *Vers.* Potens in terra erit semen ejus, generatio rectorum be. edicetur. *Tract.* Desiderium animæ ejus tribuisti

^e Nullus assignatur Tractus in Comp. In Val. Cl. legitur: Si in Septuagesima evenerit, Tractus Jubilante.

^f In Comp.: Nonas Febr., Passio sanctæ Agathæ virg. et mart. In Val. Cl.: Nat. sanctæ Agathæ virg. et mart. In Theod. dicitur tantum martyr.

^h Compend., sub honore.

ⁱ Compend., in gaudio metent. Et infra, portantes semina sua, pro mittentes semina sua.

^j Ibid.: Psalm. Domine, in virtute tua, etc.

ei, et voluntate laborum ejus non fraudasti eum, etc. *A*
Offert. In virtute tua, Domine, lætabitur justus.
Comm. Magna est gloria ejus. *Psal.* xx.

^a *Cathedra sancti Petri.*

Antiph. Statuit ei Dominus. *Psal.* Misericordias Domini. *Resp.* Juravit: Tu es Petrus, et super hanc petram ædificabo Ecclesiam meam. *Vers.* Et portæ inferi non prævalebunt adversus eam, et tibi dabo claves regni cælorum. *Vers.* Et quodcunque ligaveris super terram, erit ligatum et in cælis. *Vers.* Et quodcunque solveris super terram, erit solutum et in cælis. *Offert.* Veritas mea. *Comm.* Tu es Petrus. *Psal.* ut supra.

Annuntiatio sanctæ Mariæ.

Antiph. Vultum tuum deprecabuntur omnes divites plebis. *Psal.* Eructavit. *Resp.* Diffusa est gratia. *B*
Vers. Propterea. *Offert.* Ave, Maria, gratia plena. *Vers.* 1. Quomodo in me fiet hoc? *Vers.* 2. Ideo quod nascetur ex te. *Comm.* ^b Ecce virgo concipiet. *Psal.* ut supra.

666 *Dominica c in Septuagesima.*

Antiph. ^d Circumdediderunt me gemitus mortis, dolores inferni circumdediderunt me, et in tribulatione mea invocavi Dominum, et exaudivit de templo sancto suo vocem meam. *Psal.* Diligam te, Domine, fortitudo mea, Dominus firmamentum meum, et refugium meum. *Resp.* Adjutor in opportunitatibus, in tribulatione; sperent in te, qui noverunt te, quoniam non derelinquis quærentes te, Domine. *Vers.* Quoniam non in finem oblivio erit pauperis, patientia pauperum non peribit in æternum. Exsurge, Domine, non prævaleat homo. *Tract.* ^e De profundis clamavi ad te, Domine; Domine, exaudi vocem meam. *Vers.* Fiant aures tuæ intendentes in Orationem servi tui. *Vers.* Si iniquitates observaveris, Domine, Domine, quis sustinebit? *Vers.* Quia apud te propitiatio est, et propter legem tuam sustinui te Domine. *Off.* Bonum est confiteri Domino, et psallere nomini tuo, Altissime. *Vers.* 1. Quam magnificata sunt opera tua, Domine! nimis profundæ factæ sunt cogitationes tuæ! *Vers.* 2. Ecce inimici tui, Domine, peribunt, et dispergentur omnes qui operantur iniquitatem. *Vers.* 3. Exaltabitur sicut unicornis cornu meum, et senectus mea in misericordia uberi, quia respexit oculus meus inimicos meos, et insurgentes in me malignantes audivit auris tua. *Comm.* Illumina faciem tuam super servum tuum, et salvum me fac in tua misericordia, Domine: non confundar, quoniam invocavi te. *Psal.* In te, Domine, speravi.

^a Abest a. Mss. Val. Cl. et Compend.; sed post nat. sancti Valentini legitur: iv Id. Martii, Nat. sancti Gregorii. Exstat festum Cathedr. sancti Petri in Theod., ubi etiam assignantur septem Dominicæ post Epiphaniam ante Septuagesimam. Ibid. notantur tum vigilia, tum nativitas sancti Benedicti, scilicet xiii Kal. Martii, et xii.

^b In Compend. : Com. Dilexisti justitiam. Ps. ut supra.

^c In Compend. : Statio ad sanctum Laurentium. Additur in Theod. foris murum.

^d Ad hanc Dominicam etiam Alcuinus Antiphonarium, pag. 41; et pag. 42, hoc ipsum officium inter-

^f *Dominica in Sexagesima.*

Antiph. Exsurge, quare obdormis, Domine? exsurge, et ne repellas in finem; quare faciem tuam avertis? oblivisceris tribulationis nostræ. Adhæsit in terra venter noster; exsurge, Domine, adjuva nos, et libera nos. *Psal.* Deus, auribus nostris audivimus, patres nostri annuntiaverunt nobis. *Resp.* Sciant gentes quoniam nomen tibi Deus, tu solus altissimus super omnem terram. *Vers.* Deus meus, pone illos ut rotam, et sicut stipulam ante faciem ventis. *Tract.* Commovisti, Domine, terram, et conturbasti eam; sana contritiones ejus, quia mota est. *Vers.* Ut fugiant a facie arcus, ut liberentur electi tui. *Off.* Perfice gressus meos in semitis tuis, ut non moveantur vestigia mea; inclina aurem tuam, et exaudi verba mea. Mirifica misericordias tuas, qui salvos facis sperantes in te, Domine. *Vers.* 1. Exaudi, Domine, justitiam meam; intende deprecationem meam; auribus percipe orationem meam. *Vers.* 2. Custodi me, Domine, ut pupillam oculi; sub umbra alarum tuarum protege me; eripe me, Domine, ab impio. *Vers.* 3. Ego autem cum justitia apparebo in conspectu tuo; satiabor, dum manifestabitur gloria tua. *Comm.* Introibo ad altare Dei, ad Deum qui lætificat juventutem meam. *Psal.* Judica me, Deus.

667 *Dominica in Quinquagesima.*

Antiph. Esto mihi in Deum protectorem, et in locum refugii, ut salvum me facias. Quoniam firmamentum meum, et refugium meum es tu; et propter nomen tuum dux mihi eris, et enutries me. *Psal.* In te, Domine, speravi, non confundar in æternum, in justitia tua libera me, et eripe me. *Resp.* Tu es Deus qui facis mirabilia solus, notam fecisti in gentibus virtutem tuam. *Vers.* Liberasti in brachio tuo populum tuum, filios Israel et Joseph. *Tract.* Jubilate Domino, omnis terra, servite Domino in lætitia. *Vers.* Intrate in conspectu ejus in exultatione. *Vers.* Scitote quod Dominus ipse est Deus. *Vers.* Nos autem populus ejus. *Offert.* Benedictus es, Domine, doce me justificationes tuas, in labiis meis pronuntiavi omnia judicia oris tui. *Vers.* 1. Beati immaculati in via, qui ambulant in lege Domini. Beati qui scrutantur testimonia ejus, in toto corde exquirunt eum. Aufer a plebe tua opprobrium et contemptum, *D* quia mandata tua non sumus oblitii, Domine. *Vers.* 2. In via testimoniorum tuorum delectatus sum, sicut in omnibus divitiis. *Vers.* 3. Viam iniquitatis, Domine, amove a me, et de lege tua miserere mei. Viam

pretatur. Qui etiam sequentia officia explicat paginis sequentibus. PAMEL.

^e Tractus unde dicatur, et cur omittatur Alleluia tempore Septuagesimæ tractat Amalarius, Antiphonarium citans; ubi etiam hoc officium explicat, et sequentia cap. sequenti. PAMEL.

^f In Compend. et Theod. : Statio ad sanctum Paulum.

^g In Mss. : Statio ad sanctum Petrum.

^h Additur in Compend. : Ipse fecit nos, et non ipsi nos. Et in Versu Nos autem, etc., subiungitur, et oves pascuæ ejus.

veritatis elegi ; judicia tua, ^a justitiam tuam non sum oblitus. Viam mandatorum tuorum cucurri, ^b dum dilatares cor meum. *Comm.* Manducaverunt, et saturati sunt nimis ; desiderium eorum attulit eis Dominus, non sunt fraudati a desiderio suo. *Psal.* Attendite populus meus legem meam.

Caput jejunii. c Ad Benedictionem cinerum.

Antiph. d Exaudi nos, Domine, quoniam benigna est misericordia tua ; secundum multitudinem miserationum tuarum respice nos. *Psal.* Salvum me fac, Deus, quoniam intraverunt aquæ usque ad animam meam. *Antiph.* Immutemur habitu in cinere et cilicio ; jejunemus et ploremus ante Dominum, quia multum misericors est dimittere peccata nostra Deus noster. *Antiph.* Juxta vestibulum et altare plorabant sacerdotes et levitæ ministri Domini, dicentes : **B** Parce, Domine, parce populo tuo, et ne dissipet ora clamantium ad te, Domine ^e.

Ad Missam.

Antiph. Misereris omnium, Domine, et nihil odisti eorum quæ fecisti, dissimulans peccata hominum propter pœnitentiam ; et parcens illis, quia tu es Dominus Deus noster. *Psal.* Miserere mei, Deus, miserere mei, quoniam in te confidit anima mea. *Resp.* Miserere mei, Deus, miserere mei, quoniam in te confidit anima mea. *Vers.* Misit de cœlo, et liberavit me, dedit in opprobrium conculcantes me. *Tract.* Domine, non secundum peccata nostra facias nobis, neque secundum iniquitates nostras retribuas nobis. *Vers.* Domine, ne **668** memineris iniquitatum nostrarum antiquarum ; cito anticipent nos misericordiæ tuæ, quia pauperes facti sumus nimis. *Vers.* Adjuva nos, Deus salutaris noster, et propter gloriam nominis tui, Domine, libera nos, et propitius esto peccatis nostris propter nomen tuum. *Off.* Exaltabo te, Domine, quoniam suscepisti me, nec delectasti inimicos meos super me ; Domine, clamavi ad te, et sanasti me. *Vers.* 1. Domine, abstraxisti ab inferis animam meam, salvasti me a descendantibus in lacum. *Vers.* 2. Ego autem dixi in mea abundantia : Non movebor in æternum. Domine, in voluntate tua præstitisti decori meo virtutem. ^f *Comm.* Qui meditabitur in lege Do-

^a Duo hæc verba desiderantur in Mss. Compend., sunt in edit. Pamel.

^b Compend. : Dum dilatasti cor meum. Aufer, etc.

^c Deest in M. Compend. Ad Bened. cin. In secundo Theod. legitur : Statio ad sanctam Anastasiam. In Comp., Ad sanctam Sabinam. Fortasse una erat statio pro Benedictione cinerum, et altera pro Missa.

^d Antiphonarum ad Benedictionem cinerum, sit nominatio mentio in Ordine Romano, uti est Antiph. ad Processionem : Juxta vestibulum. Item apud Alcuinum, p. 52 ; citat etiam Micrologus tanquam Gregorii, cap. 41. PAMEL.

^e In Compend. hic resumitur Antiph. immutemur.

^f Tractum hunc non tam ex Romano Ordine quam consuetudine diei annotat Micrologus, cap. 50. PAMEL.

^g In Compend. repetitur hic, Domine, clamavi, etc.

^h Compend. et Theodoric. : Statio ad sanctum Georgium.

ⁱ Officia quintæ feriæ per totam Quadragesimam.

mini die ac nocte, dabit fructum suum in tempore suo. *Psal.* Beatus vir.

^h FERIA QUINTA.

Antiph. i Dum clamarem ad Dominum exaudivit vocem meam ab his qui appropinquant mihi, et humiliabit eos, qui est ante sæcula, et manet in æternum. Jacta cogitatum tuum in Domino, et ipse te enutriet. *Psal.* Exaudi, Deus, orationem meam, et ne despexeris deprecationem meam. *Resp.* Jacta cogitatum tuum in Domino, et ipse te enutriet. *Vers.* Dum clamarem ad Dominum, exaudivit vocem meam ab his qui appropinquant mihi. *Off.* Ad te, Domine, levavi animam meam ; Deus meus, in te confido, non erubescam. *Vers.* 1. Dirige me in veritate tua, et doce me, quia tu es Deus salvator meus, et te sustinui tota die. *Vers.* 2. Respice in me, et miserere mihi, quia unicus et pauper sum ego. *Comm.* Acceptabis sacrificium justitiæ, oblationes et holocausta insuper altare tuum vitulos. *Psal.* L.

^k FERIA SEXTA.

Antiph. Audivit, et miseris est mihi Dominus, factus est adjutor meus. *Psal.* Exaltabo te, Domine, quoniam suscepisti me, nec delectasti inimicos meos super me. ^l *Respons.* Unam petii a Domino, hanc requiram, ut inhabitem in domo Domini. *Vers.* Ut videam voluntatem Domini, et protegar a templo sancto ejus. *Off.* Domine, vivifica me secundum eloquium tuum, ut sciam testimonia tua. *Vers.* 1. Fac cum servo tuo, Domine, secundum magnam misericordiam tuam ; et ne auferas de ore meo verbum veritatis. *Vers.* 2. Servus tuus sum ego, da mihi intellectum, Domine, ut discam mandata tua, et voluntaria oris mei ^m fac mihi in beneplacito. *Comm.* Servite Domino in timore, et exultate ei cum timore ; apprehendite disciplinam, ne pereatis de via justa. *Psal.* II.

Dominica prima Quadragesimæ, statio ⁿ ad Lateranum.

Antiph. Invocavit me, et ego exaudiam eum ; eripiam eum, et glorificabo eum, longitudine dierum adimplebo eum. *Psal.* Qui habitat in adjutorio Altissimi, **669** in protectione Dei cœli commorabitur. *Resp.* Tenuisti manum dexteram meam, in voluntate tua deduxisti me, et cum gloria assumpsisti me. *Vers.* Quam bonus Israel Deus rectis corde ! me-

non a Gregorio I, sed II, composita, et maxime in æstivalibus Dominicis collecta, testatur Micrologus, cap. 50. PAMEL.

^j Compend. : Super altare tuum, Domine.

^k In Compend. et Theod. indicitur statio ad sanctas Joann. et Paulum.

^l In Compend. : Super me, Domine, refugium factus es nobis, etc. priusquam montes fierent, aut formaretur terra, etc., unam petii.

^m Compend. : Fac mihi beneplacito, Domine.

ⁿ In Theod. : Ad sanctum Joannem. In Compend. Ad sanctum Joannem ad Lateranum.

^o Sic quidem vetustissimus Ms. Blandiniensis, sed Ultrajectinus habet : Respons. Angelis suis Deus mande te, ut cust. te in omn. viis tuis ; et Vers. In manib. port. te, ne forte off. ad. lap. ped. tuum. Cui etiam consentit Alcuinus, pag. 47. PAMEL. Ita quoque legitur in Mss. Compend. et Theod.

autem pene moti sunt pedes, pene effusi sunt gressus mei, quia zelavi in peccatoribus, pacem peccatorum videns. *Tract.* Qui habitat in adjutorio Altissimi, in protectione Dei cœli commorabitur. *Vers.* Dicit Domino : Susceptor meus es tu, et refugium meum, Deus meus, sperabo in eum. *Vers.* Quoniam ipse liberabit me de laqueo venantium, et a verho aspero. *Vers.* Scapulis suis obumbrabit tibi, et sub pennis ejus sperabis. *Vers.* Scuto circumdabit te veritas ejus, non timebis a timore nocturno. *Vers.* A sagitta volante per diem, a negotio perambulante in tenebris, a ruina et dæmonio meridiano. *Vers.* Cadent a latere tuo mille, et decem millia a dextris tuis, tibi autem non appropinquabit. *Vers.* Quoniam angelis suis mandavit de te, ut custodiant te in omnibus viis tuis. *Vers.* In manibus portabunt te, ne unquam offendas ad lapidem pedem tuum. *Vers.* Super aspidem et basiliscum ambulabis, et conculcabis leonem et draconem. *Vers.* Quoniam in me speravit, liberabo eum; protegam eum, quoniam cognovit nomen meum, invocavit me, et ego exaudiam eum; cum ipso sum in tribulatione. *Vers.* Eripiam eum, et glorificabo eum. *Vers.* ^a Longitudine dierum adimplebo eum, et ostendam illi salutare meum. *Offert.* Scapulis suis obumbrabit tibi Dominus, et sub pennis ejus sperabis. Scuto circumdabit te veritas ejus. *Vers.* 1. Dicit Domino : Susceptor meus es, non timebis a timore nocturno, a sagitta volante per diem. *Vers.* 2. Quoniam angelis suis mandavit de te, ut custodiant te, ne unquam offendas ad lapidem pedem tuum. *Vers.* 3. Super aspidem et basiliscum ambulabis, et conculcabis leonem et draconem; quoniam in me speravit, liberabo eum. ^b *Comm.* Scapulis suis obumbrabit tibi, et sub pennis ejus sperabis. Scuto circumdabit te veritas ejus. *Psal.* ut supra.

^c Feria secunda.

Antiph. Sicut oculi servorum in manibus dominorum suorum, ita oculi nostri ad Dominum Deum nostrum, donec misereatur nostri; miserere nobis, Domine, miserere nobis. *Psal.* Ad te levavi oculos meos, qui habitas in cœlis. *Resp.* Protector noster aspice, Deus, et respice super servos tuos. *Vers.* Domine Deus virtutum, exaudi preces servorum tuorum. *Off.* Revela oculos meos, et considerabo mirabilia tua, Domine, ut doceas me justitiam tuam; da mihi intellectum, ut discam mandata tua. *Vers.* 1. Legem pone mihi, Domine, et viam justificationum exquiram, et in præceptis tuis exercebor. *Vers.* 2. Veniant super me miserationes tuæ, quia lex tua meditatio mea est, et consolatio mea justificationes

^a Compend. : Longitudinem dierum adimp. eum. Sic etiam legitur in Antiphona superiori, ad Introitum, *Invocavi.*

^b Repetitur in Comp. *Scuto circumdabit, etc.*

^c In Compend. *Ad Vincula, ad sanctum Petrum.* In Theod. : *Statio ad sanctum Petrum ad Vincula.*

^d In Theod. *Statio ad sanctam Anastasiam.* In Compend. : *Ad sanctam Anastasiam.*

^e Omititur *justitiæ meæ* in Compend.

^f Compend. : *Psal. Fili hominum,*

A tuæ sunt. *Com.* Voce mea ad Dominum clamavi et exaudivit me de monte sancto suo, non timebo millia populi circumdantis me. *Psal.* III.

670^d Feria tertia.

Antiph. Domine, refugium factus es nobis a generatione et progine; a sæculo et in sæculum tu es. *Psal.* Priusquam montes fierent, aut firmaretur terra, a sæculo et usque in sæculum tu es Deus. *Resp.* Dirigatur oratio mea sicut incensum in conspectu tuo, Domine. *Vers.* Elevatio manuum mearum sacrificium vespertinum. *Off.* In te speravi, Domine. Dixi : Tu es Deus meus, in manibus tuis tempora mea. *Vers.* 1. Illumina faciem tuam super servum tuum, et salvum me fac propter misericordiam tuam, Domine, non confundar, quoniam invocavi te. *Vers.* 2. Quam magna multitudo dulcedinis tuæ, Domine, quam abcondisti timentibus te! perfecisti autem sperantibus in te, in conspectu filiorum hominum. *Com.* Cum invocarem te, exaudisti me, Deus^e justitiæ meæ; in tribulatione dilatasti me. Miserere mihi, Domine, exaudi orationem meam. *Psal.* ^f Miserere mei, Domine.

^g Feria quarta.

Antiph. ^h Remiscere miserationum tuarum, Domine, et misericordiæ tuæ quæ a sæculo sunt, ne unquam dominantur nobis inimici nostri; libera nos, Deus Israël, ex omnibus angustiis nostris. *Psal.* Ad te, Domine, levavi animam meam, Deus meus, in te confido, non erubescam. *Resp.* Tribulationes cordis mei multiplicatæ sunt; de necessitatibus meis eripome, Domine. *Vers.* Vide humilitatem meam, et laborem meum, et dimitte omnia peccata mea. *Tract.* De necessitatibus meis eripe me, Domine. Vide humilitatem meam et laborem meum, et dimitte omnia peccata mea. *Vers.* Ad te, Domine, levavi animam meam; Deus meus, in te confido, non erubescam; neque irideant me inimici mei. *Vers.* Etenim universi qui te expectant non confundentur, confundantur omnesⁱ facientes vana. *Off.* Meditabor in mandatis tuis quæ dilexi valde, et levabo manus meas ad mandata tua quæ dilexi. *Vers.* 1. Pars mea, Domine, dixi custodire legem tuam. Precatus sum vultum tuum in toto corde meo. *Vers.* 2. Deprecatus sum faciem tuam. Miserere mei secundum eloquium tuum, quia^j cogitavi vias tuas, et converti pedes meos in testimonia tua. ^k *Com.* Intellige clamorem meum; intende voci Orationis meæ, Rex meus et Deus meus, quoniam ad te orabo, Domine. *Psal.* Verba mea.

^g In Theod. : *Statio ad sanctam Mariam Majorem.* In Compend. : *Ad sanctam Mariam ad præsepem.*

^h Hujus officii, ac feriæ sextæ, et Sabbati hujus hebdomadæ, disertis verbis sit mentio apud Micrologum, c. 24, et tanquam ex Antiphon. sancti Gregorii. PAMEL.

ⁱ Compend., *facientes mala.*

^j Compend., *cogitavi vias meas.*

^k Illic resumitur in Compend. *et levabo manus meas.*

^a *Feria quinta.*

Antiph. Confessio et pulchritudo in conspectu ejus, sanctitas et magnificentia in sanctificatione ejus. *Psal.* Cantate Domino canticum novum, cantate Domino, omnis terra. *Resp.* Custodi me, Domine, ut pupillam oculi, sub umbra alarum tuarum, protege me. *Vers.* De vultu tuo iudicium meum prodeat, oculi tui videant æquitatem. *Off.* ^b Emittet angelum Dominus in circuitu timentium eum, et eripiet eos; gustate et videte quoniam suavis est Dominus. **671** *Vers.* 1. Benedicam Domino in omni tempore, semper laus ejus in ore meo. *Vers.* 2. In Domino laudabitur anima mea; audiant mansueti, et lætentur. Magnificate Dominum mecum, et exaltemus nomen ejus in invicem. *Vers.* 3. Accedite ad eum, et illuminamini; et vultus vestri non erubescant; iste pauper clamavit, et Dominus exaudivit eum, et ex omnibus tribulationibus ejus liberavit eum. ^c *Com.* Panis quem ego dederam caro mea est pro sæculi vita. *Psal.* ut supra.

^d *Feria sexta.*

Antiph. De necessitatibus meis eripe me, Domine, vide humilitatem meam et laborem meum, et dimitte omnia peccata mea. *Psal.* Ad te, Domine, levavi animam meam: Deus meus, in te confido, non erubescam. ^e *Resp.* Miserere mei, Domine, quoniam infirmus sum, sana me, Domine. *Vers.* Conturbata sunt omnia ossa mea, et anima mea turbata est valde. *Off.* Benedic, anima mea, Domino, et tibi soli oblivisci omnes retributiones ejus, et renovabitur sicut aquilæ juvenus tua. *Vers.* 1. Qui propitiatur omnibus iniquitatibus tuis, et redimet de interitu vitam tuam, qui coronat te in misericordie et misericordia. ^f *Vers.* 2. Miserator et misericors Dominus, patiens et multum misericors. *Com.* Erubescant et conturbentur omnes inimici mei; avertantur retrorsum et erubescant valde velociter. ^g *Psal.* vi.

^h *Sabbato in XII lectionibus.*

Antiph. Intret Oratio mea in conspectu tuo; inclina aurem tuam ad precem meam, Domine. *Psal.* Domine Deus salutis meæ, in die clamavi et nocte coram te. ⁱ *Resp.* 1. Protector noster aspice Deus, et respice super servos tuos. *Vers.* Domine Deus virtutum, exaudi preces servorum tuorum. *Resp.* 2. Propitius esto. *Vers.* Adjva. *Resp.* 3. Dirigatur. *Vers.* Elevatio. *Resp.* 4. Salvum fac populum. *Vers.* Ad te, Domine, clamavi. *Hymn.* Benedictus es, Do-

A mine Deus patrum nostrorum, et laudab. sive Benedictus es in firmamento cæli. *Vers.* Benedicite, omnia opera Domini, Domino; benedicite, cæli, Domino; benedicite, angeli Domini, Domino. *Vers.* Benedicite, aquæ quæ super cælos sunt, Domino; benedicite, omnes virtutes Domini, Domino; benedicite, sol et luna, Domino. *Vers.* Benedicite, stellæ cæli, Domino; benedicite, imber et ros, Domino; benedicite, omnes spiritus, Domino. *Vers.* Benedicite, ignis et æstus, Domino; benedicite, noctes et dies, Domino; benedicite, tenebræ et lumen, Domino. *Vers.* Benedicite, frigus et cauma, Domino; benedicite, pruina et nives, Domino; benedicite, fulgura et nubes, Domino. *Vers.* Benedicat terra Domino: benedicite, montes et colles, Domino; benedicite, omnia nascentia terræ, Domino. *Vers.* Benedicite, maria et flumina, Domino; benedicite, fontes, Domino; benedicite, cæte et omnia quæ moventur in aquis, Domino. *Vers.* Benedicite, volucres cæli, Domino; benedicite, bestię et universa **672** pecora, Domino; benedicite, filii hominum, Domino. *Vers.* Benedicat Israel Dominum; benedicite, sacerdotes Domini, Domino. *Vers.* Benedicite, spiritus et animæ justorum, Domino; benedicite, sancti et humiles corde, Domino. *Vers.* Benedicite, Ananias, Azarias, Misael, Domino. *Vers.* Hymnum dicentes. *Tract.* Laudate Dominum, omnes gentes, et collaudate cum omnes populi. *Vers.* Quoniam confirmata est super nos misericordia ejus, et veritas Domini manet in æternum. *Off.* Domine Deus salutis meæ, in die clamavi et nocte eorum te. Intret Oratio mea in conspectu tuo, Domine. *Vers.* 1. Inclina aurem tuam ad precem meam; Domine, longe fecisti notos meos a me; clamavi ad te, Domine, tota die expandi manus meas ad te. *Vers.* 2. Et ego ad te, Domine, clamavi, et mane Oratio mea præveniet te. Egens sum ego in laboribus a juventute mea. *Vers.* 3. Factus sum sicut homo sine adjutorio inter mortuos liber, traditus sum et non egrediebar. *Com.* Domine. Deus meus, in te speravi; libera me ab omnibus persequentibus me, et eripe me. *Psal.* Ipse.

Dominica vacat. Dominica secunda Quadragesimæ.

Antiph. i Remiscere miserationum tuarum, Domine. *Psal.* Ad te, Domine, levavi. *Tractus.* De necessitatibus meis. *Vers.* Ad te, Domine. *Vers.* Etenim. **D** *Tract.* Dixit Dominus mulieri Chananæ: Non est bonum sumere panem filiorum, et mittere canibus

^a In Theodoric. legitur: *Statio ad sanctum Laurentium foris murum.* In altero: *Ad sanctum Laurentium in formosa.* Consentit Compend.

^b Compend. : *Immittit angelum Dominus.*

^c In Compend. repetitur hic *gustate et videte*, etc.

^d In Theodoric. et Compend. : *Statio ad apostolos*, vel. *Ad apost.*

^e In Compend. : *Resp. Salvum fac servum tuum, Deus meus, sper. in te.* *Vers.* *Auribus percipe, Dom., Orat. m. Resp. Miserere.*

^f In Compend. : *Vers.* 2. *Justitia ejus super fil. fil. cu. todientibus testam. ejus et mand. ejus ut fac. ca Rom. in cælo par. sed. suam et reg. ejus omnium dominabitur et renovabitur, e. c.*

^g In Comp. : *Ps. Domine Dominus noster.* in Edit. Vatic. et Guss. simpliciter legitur *Psal. mus.* Adjectivum numerum ex Pamel.

^h In Comp. et Theod. : *Statio ad sanctum Petrum.*

ⁱ In Comp. titulus hic legitur: *Respons. quatuor ad ipsum diem pertinentia et Benedictionem.* Responsoria vero hæc authentica esse patet ex Micrologo.

^j Hujus Dominicæ officium non legitur in Comp. Val. Cl. et Theodoric., in quibus tamen assignantur Collecta, et aliæ Orationes ad Missam pertinentes. Forte hac Dominica Missa quidem celebrabatur, sed ob ninium Sabbati præcedentis laborem, nihil canebatur.

ad manducandum. *Vers.* At illa dixit : Utique, Domine, nam et catelli edunt de micis quæ cadunt de mensa dominorum suorum. *Vers.* Ait illi Jesus : O mulier, magna est fides tua, fiat tibi sicut petisti. *Off.* Mediabor. *Com.* Intellige clamorem.

^a *Feria secunda.*

Antiph. Redime me, Domine, et miserere mei; pes enim meus stetit in via recta, in ecclesiis benedicam Domino. *Psal.* Judica me, Domine, quoniam ego in innocentia mea ingressus sum; et in Domino sperans, non infirmabor. *Resp.* Adjutor meus et liberator meus esto, Domine, ne tardaveris. *Vers.* Confundantur et revereantur inimici mei, qui quærent animam meam. *Off.* Benedicam Domino qui mihi tribuit intellectum, providebam Deum in conspectu meo semper, quoniam a dextris est mihi, ne commovear. *Vers.* Conserva me, Domine, quoniam in te speravi. Ego dixi : Deus meus es tu; Dominus pars hæreditatis meæ. *Vers.* Notas fecisti mihi vias vitæ; adimplebis me lætitiis cum vultu tuo, et delectationes in dextera tua usque in finem. *Com.* Domine Dominus noster, quam admirabile est nomen tuum in universa terra! *Psal.* Ipse.

^b *Feria tertia.*

Antiph. Tibi dixit cor meum : Quæsi vultum tuum : vultum tuum, Domine, requiram; ne avertas faciem tuam a me. *Psal.* Dominus illuminatio mea **673** et salus mea, quem timebo? *Resp.* Jacta cogitatum. *Off.* Miserere mihi, Domine, secundum magnam misericordiam tuam : dele, Domine, iniquitatem meam. *Vers.* 1. Quoniam iniquitatem meam ego agnosco, et delictum meum coram me est semper. *Vers.* 2. Tibi soli peccavi, et malum coram te feci : miserere mei, ^c ut justificeris, Domine, in sermonibus tuis. *Com.* Narrabo omnia mirabilia tua, lætabor et exultabo in te, psallam nomini tuo, Altissime. *Psal.* Confitebor tibi, Domine.

^d *Feria quarta.*

Antiph. Ne derelinquas me, Domine Deus meus, ne discedas a me; intende in adjutorium meum, Domine, virtus salutis meæ. *Psal.* Domine, ne in furore tuo arguas me, neque in ira tua corripas me. *Resp.* Salvum fac populum tuum, Domine, et benedic hæreditati tuæ. *Vers.* Ad te, Domine, ^e clamavi; Deus meus, ne sileas a me, et ero similis descendentibus in lacum. *Off.* Ad te, Domine, levavi. ^f *Com.* Justus Dominus, et justitias dilexit : æquitatem vidit vultus ejus. *Psal.*

^g *Feria quinta.*

Antiph. Deus, in adjutorium meum intende : Do-

^a In Compend. et Theoder. : *Statio ad sanctum Clementem.*

^b In laudatis Mss. : *Statio ad sanctam Balbinam.*

^c Compend. : *Ut justificeris miserationibus tui, Domine.*

^d In Mss. : *Statio ad sanctam Cæciliam.*

^e Compend., *Clamabo.*

^f In eodem duo versus subjiciuntur. 1. *Dirige.* 2. *Resnice.*

^g In Ms. : *Statio ad sanctam Mariam trans Tiberim.*

mine, ad adjuvandum me festina. Confundantur et revereantur inimici mei, qui quærent animam meam. *Psal.* Avertantur retrorsum et revereantur, qui volunt mihi mala. *Resp.* Propitius esto, Domine, peccatis nostris, ne quando dicant gentes : Ubi est Deus eorum? *Vers.* Adjuva nos, Deus salutaris noster, et propter honorem nominis tui, Domine, libera nos. *Off.* Precatus est Moyses in conspectu Domini Dei sui, et dixit : Quare, Domine, irasceris in populo tuo? ^h parce iræ animi tui. Memento Abraham, Isaac, et Jacob, quibus jurasti dare terram fluentem lac et mel. Et placatus factus est Dominus de malignitate, quam dixit facere populo suo. *Vers.* 1. Dixit Dominus ad Moysen : Invenisti gratiam in conspectu meo, et scio te præ omnibus. Et festinans **B** Moyses, inclinavit se in terram, et adoravit dicens : Scio quia misericors es in millibus, auferens iniquitatem et peccata. *Vers.* 2. ⁱ Dixit Moyses et Aaron ad omnem synagogam filiorum Israel : Accedite ante Deum. Majestas Domini apparuit in nube, et exaudivit murmurationem vestram in tempore. *Com.* Qui manducat carnem meam et bibit sanguinem meum, in me manet, et ego in eo, dicit Dominus. *Psal.* Deus in adjutorium meum intende.

^j *Feria sexta.*

Antiph. Ego autem cum justitia apparebo in conspectu tuo : satiabor, dum manifestabitur gloria tua. *Psal.* Exaudi, Domine, justitiam meam : intende ad deprecationem meam. *Resp.* Ad Dominum, cum tribularer, clamavi; et exaudivit me. *Vers.* Domine, libera animam meam a labiis iniquis, et a lingua dolosa. *Off.* Domine, in auxilium meum respice : confundantur et revereantur, qui **674** quærent animam meam, ut auferant eam. *Vers.* 1. Avertantur retrorsum et erubescant, qui cogitant mihi mala. *Vers.* 2. Expectans expectavi Dominum, et respexit me, et exaudivit deprecationem meam. ^k *Com.* Tu, Domine, servabis nos, et custodies nos a generatione hæc in æternum. *Psal.* xi.

^l *In Sabbato.*

Antiph. Lex Domini irreprehensibilis, convertens animas : testimonium Dei fidele, sapientiam præstans parvulis. *Psal.* Cæli enarrant gloriam Dei, et opera manuum ejus annuntiant firmamentum. *Resp.* Bonum est confiteri Domino, et psallere nomini tuo, Altissime. *Vers.* Ad annuntiandum mane misericordiam tuam, et veritatem tuam per noctem. *Off.* Illumina oculos meos, ne quando obdormiam in morte, ne quando dicat inimicus meus : Prævalui adversus eum. *Vers.* 1. Usquequo, Domine, oblivisceris me in

^h Compend. : *Parce iræ animæ tuæ.*

ⁱ In hoc. Cod. legitur, *Dixit Moyses ad Aaron.* Ita etiam xvi Exodi, 9 : *Dixit quoque Moyses ad Aaron . Dic universæ congreg.*

^j In Mss. : *Statio ad sanctum Vitalem.*

^k In Compend. repetitur hic : *Domine, in auxilium meum respice.*

^l Statio est ad sanctos Marcellinum et Petrum, juxta Mss. In Compend. legitur, *feria septima præ Sabbato.*

finem? quandiu ponam consilia in anima mea? *Vers. A*
2. Respice in me et exaudi me : cantabo Domino
 qui bona tribuit mihi. *Com.* Oportet te, fili, gaudere,
 quia frater tuus mortuus fuerat et revixit, perierat
^a et inventus est. *Psal. ut supra.*

^b *Dominica tertia Quadragesimæ.*

Antiph. Oculi mei semper ad Dominum, quia ipse
 evellet de laqueo pedes meos : respice in me, et
 miserere mei, quoniam unicus et pauper sum ego.
Psal. Ad te, Domine, levavi animam meam : Deus
 meus, in te confido, non erubescam. *Resp.* Exsurge, Do-
 mine, non prævaleat homo, judicentur gentes in
 conspectu tuo. *Vers.* In convertendo inimicum meum
 retrorsum, infirmabuntur et peribunt a facie tua.
Tract. Ad te levavi oculos meos, qui habitas in cœlis.
Vers. Ecce sicut oculi servorum in manibus domi-
 norum suorum. *Vers.* Et sicut oculi ancillæ in ma-
 nibus Domine suæ. *Vers.* Ita oculi nostri ad Do-
 minum Deum nostrum, donec misereatur nostri. *Vers.*
 Miserere nobis, Domine, miserere nobis. *Off.* Justi-
 tiæ Domini rectæ lectificantes corda, et dulciora su-
 per mel et favum : nam et servus tuus custodiet ea.
Vers. 1. Præceptum Domini lucidum, illuminans
 oculos ; timor Dei sanctus, permanens in sæculum
 sæculi : judicia Domini vera. ^c *Vers. 2.* Et erunt ut
 complacent eloquia oris mei, et meditatio cordis
 mei in conspectu tuo semper. ^d *Com.* Passer invenit
 sibi domum, et turtur nidum, ubi reponat pullos
 suos. Altaria tua, Domine virtutum, Rex meus et
 Deus meus. Beati qui habitant in domo tua : in sæ-
 culum sæculi laudabunt te. *Psal.* Quam dilecta.

^e *Feria secunda.*

Antiph. In Deo laudabo verbum, in Domino lau-
 dabo sermonem, in Deo speravi : non timebo quid
 faciat mihi homo. *Psal.* Miserere mei, Deus, quoniam
 conculcavit me homo : tota die impugnans, tribulavit
 me. *Resp.* Deus, vitam meam nuntiavi tibi : posuisti la-
 crymas meas in conspectu tuo. **675** *Vers.* Miserere
 mihi, Domine, quoniam conculcavit me homo : tota
 die bellans, tribulavit me. *Off.* Exaudi, Deus, ora-
 tionem meam, et ne despexeris deprecationem
 meam : intende in me, et exaudi me. *Vers. 1.*
^f Conturbatus sum a voce inimici, et a tribulatione
 peccatoris : et exspectabam eum qui me salvum fa-
 ceret. *Vers. 2.* Ego autem ad Deum clamavi, libera
 animam meam ^g et extendes manum in retribuendo
 illis. *Com.* ^h Et dabit ex Sion salutare Israel : cum
 converterit Dominus captivitatem plebis suæ, exulta-
 bit Jacob, et lætabitur Israel. ⁱ *Psal.* LII.

^a In Compend., et inventus est in æternum.

^b Hæc Dominica dicitur secunda in Compend.,
 non alia ratione quam quia Dominica secunda vacat,
 ut etiam legitur in Excusis. Hujus Dominicæ statio
 in Mss. est ad sanctum Laurentium. Additur in Theo-
 deric. foris murum.

^c In Compend. additur et dulciora.

^d Ibid. additum et dulciora.

^e In Mss. assignatur : Statio ad sanctum Marcum.

^f Compend., Conturbata sunt a voce, etc.

^g Idem Cod., Et extendens manum tuam in re-

ⁱ *Feria tertia.*

Antiph. Ego clamavi, quoniam exaudisti me, Deus :
 inclina aurem tuam, et exaudi verba mea : custodi
 me, Domine, ut pupillam oculi : sub umbra alarum
 tuarum protege me. *Psal.* Exaudi, Domine, justitiam
 meam, intende deprecationem meam. *Resp.* Ab oc-
 cultis meis munda me, Domine, et ab alienis parce
 servo tuo. *Vers.* Si mei non fuerint dominati, tunc
 immaculatus ero, et emundabor a delicto maximo.
Off. Dextera Domini fecit virtutem. *Vers. 1.* In tribu-
 latione invocavi Dominum. *Vers. 2.* ^k Impulsus.
Com. Domine, quis habitabit in tabernaculo tuo, aut
 quis requiescet in monte sancto tuo ! Qui ingreditur
 sine macula, et operatur justitiam. *Psal.* XIV.

^l *Feria quarta.*

B *Antiph.* Ego autem in Domino speravi : exultabo
 et lætabor in tua misericordia, quia respexisti hu-
 militatem meam. *Psal.* In te, Domine, speravi, non
 confundar in æternum : in justitia tua libera me.
Resp. Miserere mei, Domine, quoniam infirmus sum,
 sana me, Domine. *Vers.* Conturbata sunt ossa om-
 nia mea, et anima mea turbata est valde. *Off.* Do-
 mine, fac mecum misericordiam tuam propter nomen
 tuum, quia suavis est misericordia tua. *Vers. 1.*
 Deus laudem meam ne tacueris, quia os peccatoris
 et dolosi super me apertum est. *Vers. 2.* Pro eo ut
 diligerent me, detrahebant mihi : ego autem orabam.
^m *Vers. 3.* Locuti sunt adversum me lingua dolosa,
 et sermonibus odii circumdederunt me, et expugna-
 verunt me gratis. *Com.* Notas mihi fecisti vias vi-
 tæ, adimplebis me lætitia cum vultu tuo, Domine.
Psal. XI.

ⁿ *Feria quinta.*

Antiph. Salus populi ego sum, dicit Dominus :
 De quacunque tribulatione clamaverint ad me, exau-
 diam eos, et ero illorum Dominus in perpetuum.
Psal. Attendite, populus meus, legem meam, incli-
 nate aurem vestram in verba oris mei. *Psal.* Oculi
 omnium in te sperant, Domine, et tu das illis escam
 in tempore opportuno. *Vers.* Aperis tu manum tuam,
 et implebis omne animal benedictione. *Off.* Si ambu-
 lvero in medio tribulationis, vivificabis me, Do-
 mine, et super iram inimicorum meorum extendes
 manum tuam : et salvum me facit dextera tua. *Vers.*
D *1.* In quacunque die invocaverit te, exaudi me, Do-
 mine : multiplicabis in anima mea **676** virtutem
 tuam. *Vers. 2.* Adorabo ad templum sanctum tuum,
 et confitebor nomini tuo, Domine, super misericor-
 diam tuam et veritatem tuam. *Com.* Tu mandasti

trib., etc.

^b In Compend., Quis dabit ex Sion.

ⁱ Ibid. : Ps. Dixit insipientes.

^j In Mss., Statio ad sanctum Potentianam.

^k Compend., Impulsus versatus sum.

^l Mss., Statio ad sanctum Sixtum.

^m In Compend. additur : quia suavis est misericor-
 dia. Hoc in Codice multæ sunt similes repetitiones,
 de quibus infra nihil adjiciemus.

ⁿ In Mss. assignata statio ad sanctos Cosmam et
 Damianum.

mandata tua custodiri nimis. Utinam dirigantur viæ meæ ad custodiendas justificationes tuas. *Psal.* Beati immaculati.

^a *Feria sexta.*

Antiph. Fac mecum, Domine, signum in bonum : ut videant qui me oderunt, et confundantur, quoniam tu, Domine, adjuvisti me, et consolatus es me.

Psal. Inclina, Domine, aurem tuam, et exaudi me : quoniam inops et pauper sum ego. *Resp.* In Deo speravit cor meum, et adjutus sum : et resloruit caro mea, et ex voluntate mea constitebor illi. *Vers.* Ad te, Domine, clamavi : Deus meus, ne sileas, ne discedas a me. *Off.* Intende voci orationis meæ, Rex meus et Deus meus : quoniam ad te orabo, Domine. *Vers.* 1. Verba mea auribus percipe, Domine : intellige clamorem meum, et exaudi me. *Vers.* 2. Dirige in conspectu tuo ^b viam meam, et latentur omnes qui sperant in te, Domine : in æternum gloriabuntur, qui diligunt nomen tuum, Domine. *Com.* Qui biberit aquam quam ego dabo ei, ^c dicit Dominus, fiet in eo fons aquæ salientis in vitam æternam. *Psal.* ut supra.

^d *Sabbato.*

Antiph. Verba mea auribus percipe, Domine, intellige clamorem meum, intende voci orationis meæ. *Psal.* Quoniam ad te orabo, Domine, mane exaudies vocem meam. *Resp.* Si ambulem in medio umbræ mortis, non timebo mala, quoniam tu mecum es, Domine. *Vers.* Virga tua et baculus tuus, ipsa me consolata sunt. *Off.* Gressus meos dirige secundum eloquium tuum, ut non dominetur omnis iniustitia, Domine. *Vers.* 1. Declaratio sermonum tuorum illuminat et intellexit tui dat parvulis. *Vers.* 2. Cognovi, Domine, quia æquitas judicia tua : et in veritate tua humiliasti me, ut non dominetur mei omnis iniustitia, Domine. *Com.* Nemo te condemnavit, mulier? Nemo, Domine. Nec ego te condemnabo; jam amplius noli peccare. *Psal.* ut supra.

^e *Dominica quarta Quadragesimæ.*

Antiph. Lætare Jerusalem, et conventum facite omnes qui diligitis eam : gaudete cum lætitia, qui in tristitia fuistis, ut exsultetis, et satiæmini ab uberibus consolationis vestræ. *Psal.* Lætatus sum in his quæ dicta sunt mihi : In domum Domini ibimus. *Resp.* Lætatus sum in his quæ dicta sunt mihi : In domum Domini ibimus. *Vers.* Fiat pax in virtute tua, et abundantia in turribus tuis. *Tractus.* Qui confidunt in Domino sicut mons Sion, non commovebitur in æternum, qui habitat in Jerusalem. *Vers.* Montes in circuitu ejus, et Dominus in circuitu populi sui, ex hoc nunc et usque in sæ-

^a In Mss. : *Statio ad sanctum Laurentium.* Additur in Theodoricis, in Lucina.

^b *Compend.*, *Vias meas.*

^c *Idem, dicit Dominus Samaritanæ.*

^d Mss. assignant pro statione *sanctam Susannam.*

^e In Mss. legitur, *ad Jerusalem.*

^f *Ibid.*, pro statione legitur, *Ad quatuor sanctos Coronatos.*

^g *Compend.* *Psal.* *Ipse.*

^h Post Offertorium in *Compend.* assignantur duo versus : 1. *Ipse fecit nos.* 2. *Laudate.*

culum. *Off.* Laudate Dominum, quia benignus est Dominus : psallite nomini ejus, quoniam suavis est : omnia quæcunque voluit fecit in cælo et in terra.

Vers. 1. Qui statis in domo Domini, in atris domus Dei nostri : quia ego cognovi, quod magnus est Dominus, et Deus noster præ omnibus diis.

Vers. 2. Domine, nonien tuum in æternum, et memoriale tuum in sæcula sæculorum. Judicabit Dominus populum suum, et in servis suis consolabitur. *Vers.*

3. Qui timetis Dominum, benedicite eum. Benedictus Dominus ex Sion, qui habitat in Jerusalem. *Com.* Jerusalem, quæ ædificatur ut civitas, cujus participatio ejus in idipsum ; illuc enim ascenderunt tribus, tribus Domini, ad constituendum nomini tuo, Domine. *Psal.* Lætatus sum.

ⁱ *Feria secunda.*

Antiph. Deus, in nomine tuo salvum me fac, et in virtute tua judica me. Deus, exaudi Orationem meam.

Psal. Ecce enim Deus. Averte mala inimici meis, et in veritate tua disperde illos. *Resp.* Esto mihi in Deum protectorem, et in locum refugii, ut salvum me facias. *Vers.* Deus, in te speravi : Domine, non confundar in æternum. *Off.* Jubilate Deo, omnis terra. *Com.* Ab occultis meis munda me, Domine, et ab alienis parce servo tuo. *Psal.* xviii.

^j *Feria tertia.*

Antiph. Exaudi, Deus, Orationem meam, et ne despexeris deprecationem meam ; intende in me, et exaudi me. *Psal.* ^k Contristatus sum in exercitatione mea, et conturbatus sum a voce inimici. *Resp.*

Exsurge, Domine, fer opem nobis, et libera nos propter nomen tuum. *Vers.* Deus, auribus nostris audivimus, Patres nostri annuntiaverunt nobis opus quod operatus es in diebus eorum, in diebus antiquis. *Off.* Expectans expectavi Dominum, et respexit me, et exaudivit deprecationem meam ; et immisit in os meum canticum novum, hymnum Deo nostro. *Vers.* 1.

Statuit supra petram pedes meos, et direxit gressus meos. *Vers.* 2. Multa fecisti tu, Deus meus, mirabilia tua, et cogitationibus tuis non est similis tibi. Bene nuntiavi justitiam tuam in Ecclesia magna. *Vers.* 3. Domine Deus, tu cognovisti, ^l justitiam tuam non abscondi in corde meo, veritatem tuam et salutarem tuam dixi : adjutor meus, Domine, et protector meus. *Com.* Lætabimur in salutari tuo, et in nomine Domini Dei nostri magnificabimur. ^m *Psal.*

xix.

ⁿ *Feria quarta.*

Antiph. Dum sanctificatus fuero in vobis, congregabo in nomine Domini Dei nostri magnificabimur.

Antiph. Dum sanctificatus fuero in vobis, congregabo in nomine Domini Dei nostri magnificabimur.

Antiph. Dum sanctificatus fuero in vobis, congregabo in nomine Domini Dei nostri magnificabimur.

Antiph. Dum sanctificatus fuero in vobis, congregabo in nomine Domini Dei nostri magnificabimur.

Antiph. Dum sanctificatus fuero in vobis, congregabo in nomine Domini Dei nostri magnificabimur.

Antiph. Dum sanctificatus fuero in vobis, congregabo in nomine Domini Dei nostri magnificabimur.

Antiph. Dum sanctificatus fuero in vobis, congregabo in nomine Domini Dei nostri magnificabimur.

Antiph. Dum sanctificatus fuero in vobis, congregabo in nomine Domini Dei nostri magnificabimur.

Antiph. Dum sanctificatus fuero in vobis, congregabo in nomine Domini Dei nostri magnificabimur.

Antiph. Dum sanctificatus fuero in vobis, congregabo in nomine Domini Dei nostri magnificabimur.

Antiph. Dum sanctificatus fuero in vobis, congregabo in nomine Domini Dei nostri magnificabimur.

Antiph. Dum sanctificatus fuero in vobis, congregabo in nomine Domini Dei nostri magnificabimur.

Antiph. Dum sanctificatus fuero in vobis, congregabo in nomine Domini Dei nostri magnificabimur.

Antiph. Dum sanctificatus fuero in vobis, congregabo in nomine Domini Dei nostri magnificabimur.

gabo vos de universis terris; et effundam super vos aquam mundam, et mundabimini ab omnibus inquinamentis vestris, et dabo vobis spiritum novum. *Psal.* Benedicam Dominum in omni tempore, semper laus ejus in ore meo. *Resp.* ^a Venite, filii, audite me; timorem Domini docebo vos. *Vers.* Accedite ad eum, et illuminamini, et facies vestrae non confundentur. *Resp.* Beata gens cujus est Dominus Deus eorum, populus quem elegit Dominus in hereditatem sibi. *Vers.* Verbo Domini caeli firmati sunt, et spiritu oris ejus omnis virtus eorum. **678** *Off.* Benedicite, gentes, Dominum Deum nostrum, ^b et obaudite voci laudis ejus, qui posuit animam meam ad vitam, et non dedit commoveri pedes meus. Benedictus Dominus, qui non amovit deprecationem meam et misericordiam suam a me. *Vers.* 1. Jubilate Deo, omnis terra. *Psal.* num dicite nomini ejus, date gloriam laudi ejus. *Vers.* 2. In multitudinem virtutis tuae mentientur tibi inimici tui; omnis terra adoret te, et psallat tibi, Altissime. *Vers.* 3. Venite, et videte opera Domini, quam terribilis in consiliis super filios hominum. Ad ipsum ore meo clamavi, et exsultavi sub lingua mea. Propterea exaudivit me Deus, et intendit voci Orationis meae. *Com.* Lutum fecit ex sputo Dominus, et linivit oculos meos, et abii, et lavi, et vidi, et credidi Deo. *Psal.* ut supra.

^c *Feria quinta.*

Antiph. Laetetur cor quaerentium Dominum; quaerite Dominum et confirmamini; quaerite faciem ejus semper. *Psal.* Confitemini Domino, et invocate nomen ejus, annuntiate inter gentes opera ejus. *Resp.* **C** Respice, Domine, in testamentum tuum, et animas pauperum tuorum ne obliviscaris in finem. *Vers.* Exsurge, Domine, judica causam tuam; memor esto opprobrii servorum tuorum. *Off.* ^d Domine, ad adjuvandum me respice: confundantur et reverentur, qui quaerunt animam meam, ut auferant eam. *Vers.* 1. Avertantur retrorsum et erubescant, qui cogitant mihi mala. *Vers.* 2. Expectans expectavi Dominum, et respexit me, et exaudivit deprecationem meam. *Com.* Domine, memorabor justitiae tuae solius. Deus, docuisti me a juventute mea; et usque in senectam et senium, Deus, ne derelinquas me. *Psal.* In te, Domine, speravi.

^e *Feria sexta.*

Antiph. Meditatio cordis mei in conspectu tuo semper, Domine, adjutor meus et redemptor meus. *Psal.* Caeli enarrant gloriam Dei, et opera manuum ejus annuntiat firmamentum. *Resp.* Bonum est con-

^a Citat haec Respons. Amalarius, lib. 1, cap. 8. PAMEL.

^b Comp. : et obaudite vocem laudi ejus.

^c Consentiant Mss. in assignanda statione, ad sanctum Silvestrum.

^d In Mss. Theod. et Comp. : Domine in auxilium meum respice.

^e In iisdem Codicibus, pro statione legitur ad sanctum Eusebium.

^f Ita Mss., at in Ed. Pamel. Vatic. Guss., exclamabat, legitur, pro et clamabat.

^g Pro statione indicatur in utroque Theod. ad

dere in Domino, quam confidere in homine. Bonum est sperare in Domino, quam sperare in principibus. *Vers.* Ad annuntiandum mane misericordiam tuam, et veritatem tuam per noctem. *Off.* Populum humilem salvum facies, Domine, et oculos superbiorum humiliabis, quoniam quis Deus praeter te, Domine? *Vers.* 1. Clamor meus in conspectu ejus introivit in aures ejus. *Vers.* 2. Liberator meus de gentibus iracundis, ab insurgentibus in me exaltabis me. *Com.* Videns Dominus fletus sorores Lazari ad monumentum, lacrymatus est coram Judaeis, et clamabat: Lazare, veni foras. Et prodiit ligatis manibus et pedibus, qui fuerat quatuordecim mortuus. *Psal.* xxi.

^h *In Sabbato.*

Antiph. Sitientes, venite ad aquas, dicit Dominus, et qui non habetis pretium, venite: ⁱ bibite **679** cum laetitia. *Psal.* Attendite, populus meus, legem meam, inclinate aurem vestram in verba oris mei. *Resp.* Tibi, Domine, derelictus est pauper, pupillo tu eris adjutor. *Vers.* Ut quid, Domine, recessisti longe, despicias in opportunitatibus in tribulatione? dum superbit impius, incenditur pauper. *Off.* Factus est Dominus firmamentum meum, et refugium meum, et liberator meus; ^j sperabo in eum. *Vers.* 1. Persequar inimicos meos, et comprehendam illos; et non convertar, donec deficiant. *Vers.* 2. Et praecinxisti me fortitudine ad bellum, et supplantasti inimicos meos subtus me, et inimicorum meorum delisti mihi dorsum, et odientes me disperdidisti. *Com.* Dominus regit me, et nihil mihi deerit; in loco pascuae ibi me collocavit, super aquam refectionis educavit me. *Psal.* Ipse.

^k *Dominica quinta Quadragesimae.*

Antiph. Judica me, Deus, et discerne causam meam de gente non sancta; ab homine iniquo et doloso eripe me, quia tu es Deus meus et fortitudo mea. *Psal.* Emitte lucem tuam, et veritatem tuam, ipsa me deduxerunt et adduxerunt in montem sanctum tuum, et in tabernacula tua. *Resp.* Eripe me, Domine, de inimicis meis, doce me facere voluntatem tuam. *Vers.* Liberator meus, Domine, de gentibus iracundis; ab insurgentibus in me exaltabis me; viro iniquo eripies me. *Tract.* Saepe expugnaverunt me a juventute mea. *Vers.* Dicat nunc Israel: Saepe expugnaverunt me a juventute mea. *Vers.* Et enim non potuerunt mihi; supra dorsum meum fabricaverunt peccatores. *Vers.* Prolongaverunt iniquitatem sibi; Dominus justus concidet cervices peccatorum. *Off.* Confitebor tibi, Domine, in toto

sanctum Laurentium foris murum. In Compend. legitur: Sabbatum ad corpus sancti Laurentii.

^h Compend. edite cum laetitia.

ⁱ Post haec verba in Compend. legitur: *Vers.* 1. Praecinxisti me virt. ab bel. et suppl. inimic. in subtus me; et inimicorum meorum delisti mihi dorsum, et odientes, etc. *Vers.* 2. Persequatur inimicos meos, et non convertar, etc.

^j Compend. : *Psal.* deduxit me.

^k Mss., unanimiter: Statio ad sanctum Petrum, ubi etiam haec Dominica dicitur in Passione.

corde meo. Retribue servo tuo, vivam, et custodiam sermones tuos; vivifica me secundum verbum tuum, Domine. *Vers.* 1. Beati immaculati in via, qui ambulat in lege Domini. Beati qui scrutantur testimonia ejus, in toto corde exquirunt eum. *Vers.* 2. Viam veritatis elegi, da mihi intellectum, et scrutabor legem tuam, et custodiam illam in toto corde meo. Inclina cor meum in testimonia tua, et non in avaritiam. In via tua vivifica me, judicia enim tua jucunda. Deprecatus sum vultum tuum in toto corde meo, quia dilexi legem tuam. *Com.* Hoc corpus quod pro vobis traditur. Hic calix novi testamenti est in meo sanguine, dicit Dominus. Hoc facite, quotiescunque sumitis, in meam commemorationem. ^a *Psal.* ut supra.

^b *Feria secunda.*

Antiph. Miserere mei, Domine, quoniam conculcavit me homo, tota die bellans tribulavit me. *Psal.* Conculcaverunt me inimici mei tota die, quoniam multi bellantes adversum me. *Resp.* Deus, exaudi Orationem meam, auribus percipe verba oris mei. *Vers.* Deus, in nomine tuo salvum me fac, et in virtute tua judica me. *Off.* Domine, convertere, et eripe animam meam, salvum me fac propter misericordiam tuam. *Vers.* 1. Domine, ne in ira tua arguas me, neque in furore tuo corripas me. *Vers.* 2. Miserere mei, Domine, quoniam infirmus sum; sana me, Domine, quoniam conturbata sunt omnia ossa mea. *Com.* Dominus virtutum ipse est rex gloriæ. ^c *Psal.* Ipse.

^d *Feria tertia.*

Antiph. Exspecta Dominum, viriliter age, et confortetur cor tuum, et sustine Dominum. *Psal.* Dominus illuminatio mea et salus mea; quem timebo? *Resp.* Discerne causam meam, Domine, ab homine iniquo et doloso eripe me. *Vers.* Emitte lucem tuam et veritatem tuam, ipsa me deduxerunt et adduxerunt in montem sanctum tuum. *Off.* Sperent in te omnes qui noverunt nomen tuum, Domine, quoniam non derelinquis quærentes te. Psallite Domino qui habitat in Sion, quoniam non est oblitus Orationem pauperum. *Vers.* 1. Sedes super thronum qui judicas æquitatem; increpasti gentes, et perit impius. Judicabit populum cum justitia, et factus est refugium pauperum. *Vers.* 2. Cognoscetetur Dominus judicia faciens, quoniam patientia pauperum non peribit in finem; desiderium pauperum exaudivit Deus. *Com.* Redime me, Deus Israel, ex omnibus angustiis meis. ^e *Psal.* Ad te, Domine, levavi.

Feria quarta.

Antiph. Liberatores meus de gentibus iracundis, ab

^a Scilicet, Ps. *Judica me, Deus, ut explicatur in Theoder.*

^b In Mss.: *Statio ad sanctum Chrysogonum.*

^c In Theoder.: *Psal. Domini est terra.*

^d In Mss.: *Statio ad sanctum Cyriacum.*

^e Ita legitur in Mss., cum vulgati, tum Pamel. tum Vatic. et Guss., tantum habeant *Psalmus*, nullo designato.

^f Juxta Mss., statio est *ad sanctum Marcellum.*

^g Illic Versus non est in Compend. Est in Theod.,

insurgentibus in me exaltabis me; a viro iniquo eripies me, Domine. *Psal.* Diligam te, Domine virtus mea, Dominus firmamentum meum et refugium meum. *Resp.* Exaltabo te, Domine, quoniam suscepisti me, nec delectasti inimicos meos super me. *Vers.* Domine Deus meus, clamavi ad te, et sanasti me. Domine, abstraxisti ab inferis animam meam, salvasti me a descendantibus in lacum. *Off.* Eripe me de inimicis meis, Deus meus, et ab insurgentibus in me libera me, Domine. *Vers.* 1. Quia ecce captaverunt animam meam, et irruerunt fortes in me. *Vers.* 2. Quia factus es adjutor meus et refugium meum in die tribulationis meæ. *Com.* Lavabo inter innocentes manus meas, et circumdo altare tuum, Domine, ut audiam vocem laudis tuæ, ut enarrem

B universa mirabilia tua. ^h *Psal.* xxv.

ⁱ *Feria quinta.*

Antiph. Omnia quæ fecisti nobis, Domine, in vero judicio fecisti, quia peccavimus tibi, et mandatis tuis non obedivimus; sed da gloriam nomini tuo, et fac nobiscum secundum multitudinem misericordiæ tuæ. *Psal.* Magnus Dominus et laudabilis nimis in civitate Dei nostri, in monte sancto ejus. *Resp.* Tollite hostias, et introite in atria ejus; adorate Dominum in aula sancta ejus. *Vers.* Revelabit Dominus condensa, et in templo ejus omnes dicent gloriam. *Off.* Super flumina Babylonis illic sedimus et flevimus, dum recordaremur tui, Sion. *Vers.* 1. In salicibus in medio ejus supendimus organa nostra, quoniam illic interrogaverunt nos qui captivos duxerunt nos, ⁶⁸¹ verba cantionum: et qui abduxerunt nos, ^k Hymnum cantate nobis de canticis Sion. Quomodo cantabimus canticum Domini in terra aliena? *Vers.* 2. Si oblitus fuero tui, Jerusalem, obliviscatur me dextera mea; adhæreat lingua mea faucibus meis, si tui non meminero. Qui dixerunt: Super flumina Babylonis. *Vers.* 3. Memento, Domine, filiorum Edom in die Jerusalem. Qui dixerunt. *Com.* Memento verbi tui servo tuo, Domine, in quo mihi spem dedisti. Hæc me consolata est in humilitate mea. *Psal.* Beati immaculati.

^l *Feria sexta.*

Antiph. Miserere mihi, Domine, quoniam tribulor: libera me, et eripe me de manibus inimicorum meorum, et a persequentibus me: Domine, non confundar, quoniam invocavi te. *Psal.* In te Domine, speravi, non confundar in æternum: in justitia tua libera me. *Resp.* Pacificè loquebantur mihi inimici mei, et in ira molesti erant mihi. *Vers.* Vidisti, Domine, Deus meus: ne sileas, ne discedas a me. *Off.*

sed secundus; et *Quia factus est*, etc., est primus.

^h In Compend.: *Psalm. Eripe me de inimicis; in Theoderic.: Psal. Judica me.*

ⁱ In Compend. et in secundo Theod.: *Statio ad sanctum Apollinarem.* In primo Theod.: *Statio ad sanctam Mariam.*

^j Compend., *verba canticorum.*

^k Compend., *hymnum cantate Dei.*

^l In Mss.: *Statio ad sanctum Stephanum.*

Benedictus es, Domine, doce me justificationes tuas, A et non tradas calumniantibus me superbis, et respondebo exprobrantibus mihi verbum. *Vers.* 1. Vidi non servantes pactum, et tabescebam : Domine, quando facies de persecutibus me iudicium? *Vers.* 2. Appropinquerunt persequentes me iniquitati : confundantur et reveantur, quia injuste iniquitatem fecerunt in me. *Com.* Ne tradideris me, Domine, in animas tribulantium me, quia surrexerunt in me testes iniqui, et mentita est iniquitas sibi. *Psal.* xxvi.

^b *Sabbatum vacat. ° Dominica in Palmis.*

Antiph. Domine, ne longe facias auxilium tuum a me, ad defensionem meam aspice. Libera me de ore leonis ^d et a cornibus unicornium humilitatem meam. *Psal.* Deus, Deus meus, respice in me : quare me dereliquisti? *Resp.* Tenuisti manum dexteram meam : in voluntate tua deduxisti me, et cum gloria assumpsisti me. *Vers.* Quam bonus Israel Deus rectis corde? Mei autem pedes moti sunt pedes, pene effusi sunt gressus mei. Quia zelavi in peccatoribus pacem peccatorum videns. *Tract.* Deus, Deus meus, respice in me, quare me dereliquisti? *Vers.* Longe a salute mea verba delictorum meorum. *Vers.* Deus meus, clamabo per diem, nec exaudies : et nocte, et non ad insipientiam mihi. *Vers.* Tu autem in sancto habitas, laus Israel. In te speraverunt patres nostri : speraverunt et liberasti eos. *Vers.* Ad te clamaverunt, et salvi facti sunt : in te speraverunt, et non sunt confusi. *Vers.* Ego autem sum vermis, et non homo : opprobrium hominum, et abjectio plebis. *Vers.* Omnes qui videbant me, aspernabantur me : locuti sunt labiis, et moverunt caput. *Vers.* Speravit in Domino, eripiat eum : salvum faciat eum, quoniam vult eum. *Vers.* Ipsi vero consideraverunt, et conspexerunt me, diviserunt sibi **682** vestimenta mea, et super vestem meam miserunt sortem. *Vers.* Libera me de ore leonis, et a cornibus unicornium humilitatem meam. *Vers.* Qui timetis Dominum, laudate eum : universum semen Jacob magnificate eum. *Vers.* Annuntiabitur Domino generatio ventura, et annuntiabunt cœli iustitiam ejus. *Vers.* Populo qui nascetur, quem fecit Dominus. *Off.* Improperium exspectavit cor meum, et miseriam : et sustinui qui simul contristaretur, et non fuit : consolantem me quæsi, et non inveni : et dederunt in escam meam fel, et in siti mea potaverunt me aceto. *Vers.* 1. Salvum me fac, Deus, quoniam intraverunt

aque usque ad animam meam. *Vers.* 2. Adversum me exercebantur qui sedebant in porta : et in me psallebant qui bibebant vinum. *Vers.* 3. Ego vero orationem meam ad te, Domine : tempus beneplaciti, Deus, in multitudine misericordiæ tuæ. *Com.* Pater, si non potest hic calix transire nisi bibam illum, fiat voluntas tua. *Psal.* ut supra.

^e *Feria secunda.*

Antiph. Judica, Domine, nocentes me, expugna impugnantes me, apprehende arma et scutum, et exsurge in adjutorium meum, Domine, virtus salutis meæ. *Psal.* Effunde frameam, et concludere adversus eos qui persequuntur me. *Resp.* Exsurge, Domine, et intende iudicium meum, Deus meus et Dominus meus in causam meam. *Vers.* Effunde frameam, et concludere qui me persequuntur. *Off.* Eripe me de inimicis meis, Domine, ad te confugi : doce me facere voluntatem tuam, quia Deus meus es tu. *Vers.* Exaudi me in tua iustitia, et ne intres in iudicium cum servo tuo, Domine. *Ad Com.* Erubescant et reveantur simul, qui gratulantur malis meis : induantur pudore et reverentia, qui maligna loquuntur super me. *Psal.* xxxiv.

^b *Feria tertia.*

Antiph. Nos autem gloriari oportet in cruce Domini nostri Jesu Christi, in quo est salus, vita, et resurrectio nostra, per quem salvati et liberati sumus. *Psal.* Deus misereatur nostri, et benedicat nobis : illuminet vultum suum super nos, et misereatur nostri. *Resp.* Ego autem dum mihi molesti essent, ⁱ induerem cilicio : et humiliabam in jejuniis animam meam, et oratio mea in sinum meum convertetur. *Vers.* Judica, Domine, nocentes me, expugna impugnantes me, apprehende arma et scutum, et exsurge in adjutorium mihi. *Off.* Custodi me, Domine, de manu peccatoris, et ab hominibus iniquis eripe me, Domine. *Vers.* 1. Eripe me, Domine, ab homine malo ; a viro iniquo libera me. *Vers.* 2. Qui cogitaverunt supplantare gressus meos, absconderunt superbi laqueum mihi. *Vers.* 3. Dixi Domino, Deus meus es tu : exaudi, Domine, vocem deprecationis meæ. *Com.* Adversum me exercebantur, qui sedebant in porta : et in me psallebant **683** qui bibebant vinum, ego vero orationem meam ad te, Domine : tempus beneplaciti, Deus, in multitudine misericordiæ tuæ. *Psal.* lxxiii.

ex parte est etiam in altero Theod., sed non hoc loco.

^d In Compend., consentiente edit. Pamel. : *Et a cornibus unicornuorum.* Ita quoque legitur infra in Tractu.

^e In Mss. : *Statio ad sanctos Nereum et Achilleum.* In Theod. 2 tamen assignatur, ad sanctam Praxedem.

^f Compend., *Effunde, framea;* quasi ad frameam sermo converteretur, et sanguinem effundere juberetur.

^g In Theod. : *Ps. Judica me.* In Compend. : *Ps. Judica, Domine, nocentes me.*

^h Consentiant Mss. in assignanda statione, ad sanctam Priscam.

ⁱ Compend., *Induebam me cilicio.* Ita opinamur legi in aliis Mss., sed eorum diversas lectiones compendiose tantum habemus.

^j In Mss. : *Psal. Saltrum me fac, Deus.*

^a Ibid. : *Psalm. Dominus illuminatio mea.*

^b In Compend. : *Sabbato vacat quando Rom. papa eleemosynam dat.* In Theoder. 1 : *Sabbato vacat. Dominus Papa eleemosyn. dat.* In altero, *Sabbato statio ad sanctum Petrum, quando eleemosyna datur.* Val. Clar. consentit Editis. Observat Pamelius ita prætitulari hanc feriam (Sabbatum vacat) in Antiphonario, teste Amalario, l. 1, c. 8. In Theod., etsi nihil præscribitur canendum, assignantur tamen Orationes omnes ad missam pertinentes, ut in cæteris diebus.

^c Antiph. ad Processionem, vide in Ord. Rom. p. 46, 47 et 48, et apud Alcuinum, p. 53. PAMEL. In Comp. : *Statio ad Lateranum ;* in Theod., *ad sanctum Joann. in Lateranum ;* in Theod. 1, ante titulum hunc habes : *Benedictio palmarum vel frondum.* Hæc benedictio

^a *Feria quarta.*

Antiph. ^b In nomine Domini omne genu flectatur, cœlestium, terrestrium et infernorum : quia Dominus factus est obediens usque ad mortem, mortem autem crucis ; ideo Dominus Jesus Christus in gloria est Dei Patris. *Psal.* Domine, exaudi orationem meam, et clamor meus ad te veniat. *Resp.* Ne avertas faciem tuam a puero tuo, quoniam tribulor, velociter exaudi me. *Vers.* Salvum me fac, Deus, quoniam intraverunt aquæ usque ad animam meam : infixus sum in limo profundi, et non est substantia. *Tract.* Domine, exaudi orationem meam, et clamor meus ad te veniat. *Vers.* Ne avertas faciem tuam a me : ^c in quacunque die tribulor, inclina ad me aurem tuam. *Vers.* In quacunque die invocavero te, velociter exaudi me. *Vers.* Quia defecerunt sicut fumus dies mei, et ossa mea sicut in frixorio confrixa sunt. *Vers.* Percussus sum sicut fenum, et aruit cor meum, quia oblitus sum manducare panem meum. *Vers.* Tu exurgens, Domine, misereberis Sion, quia venit tempus miserendi ejus. *Off.* Domine, exaudi orationem meam, et clamor meus ad te perveniat. *Vers.* 1. Ne avertas faciem tuam a me. *Vers.* 2. Quia oblitus sum manducare panem meum. *Vers.* 3. Tu exurgens misereberis Sion, quia venit tempus miserendi ejus, quia venit tempus. *Com.* Potum meum cum fletu temperabam, quia elevans allisisti me, et ego sicut fenum arui ; tu autem, Domine, in æternum permanes : tu exurgens misereberis Sion, quia venit tempus miserendi ejus. ^d *Psal.* c1.

^a *Feria quinta, de Cœna Domini.*

Antiph. Nos autem gloriari oportet in cruce Domini nostri Jesu Christi, in quo est salus, vita et resurrectio nostra : per quem salvati et liberati sumus. *Psal.* Cantate Domino. *Resp.* Christus factus est pro nobis obediens usque ad mortem, mortem autem crucis. *Vers.* Propter quod et Deus exaltavit illum, et dedit illi nomen quod est super omne nomen. *Off.* Dexterâ Domini fecit virtutem, dexterâ Domini exaltavit me : non moriar, sed vivam, et narrabo opera Domini. *Vers.* 1. In tribulatione mea invocavi Dominum, et exaudivit me in latitudine Domini. *Vers.* 2. Impulsus, eversus sum ut calerem, et Dominus suscepit me. *Com.* Dominus Jesus postquam cœnavit cum discipulis suis, lavit pedes eorum, et ait illis : Scitis quid fecerim vobis ? Ego Dominus et magister exemplum dedi vobis, ut et vos ita faciat. *Psal.* Beati immaculati.

^a *Mss., Statio ad sanctam Mariam.* Additur in Theod., *majorem.*

^b Hujus officii sit nominatim mentio in Ord. Romano, pag. 49, et sequentium etiam officiorum paginis sequentibus. Item apud Alcuinum, pag. 54 et seq. et Amalarium l. 1, c. 41, et sequentibus. PAMEL.

^c *Comp. : In quocunque die tribulor, velociter exaudi me. Vers. Quia defecerunt.*

^d *Compend. : Psal. Domine, exaudi orat. et clamor. Theoderic. Ps. Domine exaudi. 1, hoc est primus qui ita incipit, et est. c1.*

^e In solo Th. 1 legitur, *Statio ad sanctum Petrum.*

^f Tractus desiderabatur in Blandiniensi Cod. ; hunc vero habebat Ultrajectinus Cod. ; sed more Romano primum cantari solitum : *Tract. Qui habitat,*

A

Feria sexta, in Parasceve.

Antiph. Domine, audivi auditum tuum, et timui : consideravi opera tua, et expavi. *Vers.* 1. In medio duorum animalium innotesceris : dum appropinquerint 684 anni, cognosceris : dum advenerit tempus, ostenderis. *Vers.* 2. Operuit cœlos majestas ejus, et laudis ejus plena est terra. *Vers.* 3. Deus a Libano veniet, et sanctus de monte umbroso, et condenso. *Vers.* 4. In eo dum conturbata fuerit anima mea, in ira misericordiæ memor eris. ^f *Tract.* Eripe me, Domine, ab homine malo, a viro iniquo libera me. *Vers.* Qui cogitaverunt malitias in corde, tota die constituebant prælia. *Vers.* Acuerunt linguas suas sicut serpentes : venenum aspidum sub labiis eorum. *Vers.* Custodi me, Domine, de manu peccatoris, et ab hominibus iniquis libera me. *Vers.* Qui cogitaverunt supplantare gressus meos, absconderunt superbi laqueos mihi. *Vers.* Et funes extenderunt in laqueum pedibus meis, iuxta iter scandalum posuerunt mihi. *Vers.* Dixi Domino, Deus meus es tu : exaudi Domino, vocem orationis meæ. *Vers.* Domine, Domine, virtus salutis meæ, obumbra caput meum in die belli. *Vers.* Ne tradas me a desiderio meo peccatori : cogitaverunt adversum me ; ne derelinquas me, ne unquam exaltentur. *Vers.* Caput circuitus eorum, labor laborum ipsorum operiet eos. *Vers.* Verumtamen justi confitebuntur nomini tuo, et habitabunt recti cum vultu tuo. ^g

Antiph. ad crucem adorandam.

^b Crucem tuam adoramus, Domine, et sanctam **C** resurrectionem tuam laudamus, et glorificamus : ecce enim propter crucem venit gaudium in universo mundo. *Psal.* Deus misereatur nostri. *Antiph.* Ecce lignum crucis, in quo salus mundi pependit. Venite adoremus. *Psal.* Beati immaculati in via. *Antiph.* ⁱ Dum fabricator mundi mortis supplicium pateretur in cruce, clamans voce magna, tradidit spiritum : et ecce velum templi divisum est, monumenta aperta sunt : terræ motus enim factus est magnus, quia mortem filii Dei clamabat mundus se sustinere non posse. *Vers.* Aperto ergo militis lancea latere crucifixi Domini, exivit sanguis et aqua in redemptionem salutis nostræ. *Vers.* O admirabile pretium, cujus pondere captivitas redempta est mundi. tartaræ contracta sunt claustra inferni, aperta est nobis janua regni. *Hymn.* Pange lingua gloriosi prælium certaminis : et super crucis trophæum de triumphum nobilem, qualiter redemptor orbis immo-
D ut supra in die Palmarum, patet ex Ord. Rom pag. 66, et Alcuino pag. 58, qui addit Tractum hunc : *Eripe me, nuperrime fuisse compilatum. Item ex Amalar. l. 1, cap. 43, ac lib. iv, c. 34.*
^g In Comp. immediate post hunc Versum sequitur : *Ant. Ecce lignum crucis : in quo sal. m. pep. ven. ad. Psal. Beati immac. etc. Beati qui scrutantur, etc. quantum necesse est : scilicet quandiu fiet crucis adoratio. Postea sequitur : Item. Crucem suam ador., etc. Ps. Deus misereatur, etc. Pange lingua.*
^h Antiphonas has reperire est etiam in Ord. Rom. p. 65 et 66. Mentio etiam harum fit, et adorandæ crucis apud Alcuin de div. Offic. pag. 57 et seq., et Amalar. de Eccles. Off. l. 1, cap. 14. PAMEL.
ⁱ Hæc in Compend. desiderantur.

latus vicerit. *Vers.* De parentis protoplasti fraude A factor condolens, quando pomi noxialis morsu in mortem corruvit, ipse lignum tunc notavit, dama ligni ut solveret. *Vers.* Hoc opus nostræ salutis ordo depoposcerat, multiformis proditoris ars ut artem falleret, et medelam ferret inde, hostis unde læserat. *Vers.* Quando venit ergo sacri plenitudo temporis, missus est ab arce Patris natus orbis conditor, atque voutre virginali homo factus prodiit. *Vers.* Vagit infans inter arcta conditus præsepia : membra pannis involuta, virgo mater alligat, et pedes manusque ; crura stricta cingit fascia. *Vers.* Lustra sex qui jam peracta, tempus implens **685** corporis, se volente natus ad hoc, passioni deditus, agnus in crucis levatur immolandus stipite. *Vers.* Hic acetum, fel, arundo, sputa, clavi, lancea ; mite corpus perforatur ; sanguis, unda profluit, terra, pontus, astra, mundus, quo lavantur flumine. *Vers.* Flecte ramos, arbor alta, tensa laxa viscera ; et rigor lentescat ille, quem dedit nativitas, ut sliperni membra Regis sint mittenda stipite. *Vers.* Sola digna tu fuisti ferre pretium sæculi, atque portum præparare nauta mundo nau'rago, quem sacer cruor perunxit susus agni corpore. *Vers.* Gloria et honor Deo usquequo Altissimo, una Patri Filioque, inclyto Paraclito, cui laus est et potestas per æterna sæcula.

^a *Cantica in Sabbato sancto.*

1. Cantemus Domino ; gloriose enim honorificatus est : equum et ascensorem projecit in mare ; adjutor et prociector factus est mihi in salutem. Illic Deus meus ^b et honorificabo eum ; Deus Patris mei, et exalabo eum : Dominus conterens bella. Dominus nomen ejus (*Exod.*).

2. Attende, cœlum, et loquar ; et audiat terra verba ex ore meo ; expectetur sicut pluvia cloquium meum, et descendant sicut ros verba mea, et sicut nix super fenem, sicut imber super gramina, quia nomen Domini invocavi : date magnitudinem Deo nostro, Deus vera opera ejus, et omnes viæ ejus judicia. Deus fidelis in quo non est iniquitas, justus et sanctus Dominus (*Deut.*).

3. Vineam factam est dilecto in cornu in loco uberi, et maceria circumdedi et circumfodi ; et plantavi vineam Soreth, et ædificavi turrem in medio ejus, et torcular fodi in eam ; vinea enim Domini Sabbath, domus Israel est (*Isa.*).

4. Sicut cervus desiderat ad fontes aquarum, ita desiderat anima mea ad te, Deus. Sitivit anima mea ad Deum vivum, quando veniam, et apparebo ante faciem Dei mei ? Fuerunt mihi lacrymæ meæ panis die æ nocte, dum dicitur mihi ^d per singulos dies : Ubi est Deus tuus ? (*Psal.* XLII.)

^a Ordine per nos hic annotato citantur quatuor hæc cantica nominatim, ab Ord. Rom., pag. 75 ; Aleuino, pag. 62 et 63 ; et Amalaro, l. I, c. 18. PAMEL. Ad marginem indicavimus unde sumpta sint hæc cantica, ut legitur in Comp.

^b Compend., et honorabo. Et infra, Dominus est nomen ejus.

^c Compend., et maceriam circumdedi.

^d In Compend. omittitur per singulos dies.

^e In Edit. Pamel. et ceteris deest Alleluia, quod

Missæ in Sabbato sancto. Gloria in excelsis Deo.

• *Allel.* Confitemini Domino, quoniam bonus, quoniam in sæculum misericordia ejus. *Tract.* Laudate Dominum, omnes gentes, et collaudate eum omnes populi, quoniam confirmata est super nos misericordia ejus, et veritas Domini manet in æternum. *Non cantatur nec Off. nec Agnus Dei, nec Communio ; sed, omnibus expletis, dicitur :* Ite, Missa est.

¹ *Dominica Paschæ ad sanctam Mariam.*

Antiph. Resurrexi, et adhuc tecum sum, alleluia, posuisti super me manum tuam, alleluia, mirabilis facta est scientia tua, allel. *Psal.* Domine, probasti me, et cognovisti me ; tu cognovisti sessionem meam et resurrectionem meam. *Resp.* Hæc dies quam fecit Dominus, exsultemus et lætemur in ea. *Vers.* Confitemini Domino, quoniam bonus, **686** quoniam in sæculum misericordia ejus. *Vers.* 1. Dicat nunc Israel quoniam bonus, quoniam in sæculum misericordia ejus. *Vers.* 2. Dicat nunc domus Aaron, quoniam in sæculum misericordia ejus. *Vers.* 3. Dicant nunc qui timent Dominum, quoniam in sæculum misericordia ejus. *Vers.* 4. Dextera Domini fecit virtutem, dextera Domini exaltavit me. *Vers.* 5. Lapidem quem reprobraverunt ædificantes, hic factus est in caput anguli ; a Domino factum est, et est mirabile in oculis nostris. *Vers.* 6. Benedictus qui venit in nomine Domini, Deus Dominus, et illuxit nobis. *Allel.* Pascha nostrum immolatus est Christus. *Vers.* Epulemur in azymis sinceritatis et veritatis. *Off.* Terra tremuit et quievit, dum resurgeret in judicio Deus, alleluia. *Vers.* 1. Notus in Judæa Deus, in Israel magnum nomen ejus, alleluia. *Vers.* 2. Et factus est in pace locus ejus, et habitatio ejus in Sion, alleluia. *Vers.* 3. Ideo confregit potentias, arcum, scutum, gladium, et bellum ; illuminans in mirabiliter a montibus æternis, alleluia. *Com.* Pascha nostrum immolatus est Christus ; itaque epulemur in azymis sinceritatis et veritatis, alleluia. ^b *Psal.* ut supra. Expurgate.

¹ *Feria secunda.*

Antiph. Introduxit vos Dominus in terram fluentem lac et mel, alleluia, et ut lex Domini semper sit in ore vestro, allel. allel. *Psal.* Confitemini Domino quoniam bonus, quoniam in sæculum misericordia ejus. *Resp.* Hæc dies. *Vers.* Dicat nunc Israel. *Allel.* Dominus regnavit, decorem. *Off.* Angelus Domini descendit de cœlo, et dixit mulieribus : Quem queritis surrexit, sicut dixit, alleluia. *Vers.* 1. Euntes in Galilæam, dicite discipulis ejus : Ecce præcedet vos in Galilæam, ibi eum videbitis, sicut dixit, alleluia. *Vers.* 2. Jesus stetit in medio eorum, et dixit : Pax vobis ; videte quia ego ipse sum, alle-revocavimus ex Mss.

^c In Compend. et priori Teod. : *Statio ad sanctam Mariam.* In altero Th. : *Statio ad sanctum Joannem.*

^e Ita Ed. Pamel., Vatic., Guss., etc. In Mss. autem nostris, *ibi confregit.* Compendiensi h. d. h. et, *confregit cornu, arcum, scutum et gladium illuminans, etc.* ^b Scilicet, *Domine, probasti me, ut in Compend. designatur.* Additur ibidem : *Nam et omnes vias meas.* Hoc est, addendus est hic versus.

¹ Duo Teod. : *Statio ad sanctum Petrum.*

luia. *Ad Com.* Surrexit Dominus, et apparuit Petro, A
alleluia. *Psalm. ut supra.*

^a *Feria tertia.*

Antiph. Aqua sapientiæ potavit eos, alleluia :
confirmabitur in illis, et non flectetur, alleluia ; et
exaltabit eos in æternum, alleluia, alleluia. *Psalm.*
Confitemini Domino, quoniam bonus. *Resp.* Hæc
dies. *Vers.* Dicat nunc domus Aaron. ^b *Allel. quale*
volueris. Offert. Intonuit de cælo Dominus, et Altis-
simus dedit vocem suam, et apparuerunt fontes
aquarum, alleluia. *Vers.* 1. Diligam te, Domine, vir-
tus mea, Dominus firmamentum meum et refu-
gium meum, et liberator meus. *Vers.* 2. Liberator
meus de gentibus iracundis, ab insurgentibus in me
exaltabis me, a viro iniquo eripies me. *Ad. Com.* Si
consurrexistis cum Christo, quæ sursum sunt quærite, B
alleluia, ubi Christus est in dextera Dei sedens;
quæ sursum sunt, sapite, alleluia. ^c *Psal. ut supra.*

687 ^d *Feria quarta.*

Antiph. Venite, benedicti Patris mei, percipite
regnum, alleluia, quod vobis paratum est ab ori-
gine mundi, alleluia, alleluia, alleluia. *Psal.* Can-
tate Domino canticum novum, cantate Domino
in omni terra. *Resp.* Hæc dies. *Vers.* Dicant qui ti-
ment Dominum. ^e *Allel. quale volueris. Off.* Portas
cæli aperuit Dominus, et pluit illis manna ut ede-
rent, panem cæli dedit eis, panem Angelorum
manducavit homo, alleluia. *Vers.* 1. Attendite, po-
pulus meus, legem meam, inclinate aurem vestram
in verba oris mei. *Vers.* 2. Aperiam in parabolis os
meum, loquar propositiones ab initio sæculi. *Ad*
Com. Christus resurgens ex mortuis jam non mor-
tuitur, alleluia; mors illi ultra non dominabitur, al-
leluia, alleluia. *Psal. ut supra.*

^f *Feria quinta.*

Antiph. Victricem manum tuam, Domine, lauda-
verunt pariter, alleluia, quia sapientia aperuit
os muti, et linguas infantium fecit disertas, alle-
luia, alleluia. *Psal.* Dominus regnavit, exsultet
terra, lætentur insule multæ. *Resp.* Hæc dies. *Vers.*
^h Dextera Domini fecit virtutem. *Allel.* ⁱ Lauda,
Jerusalem, Dominum, lauda Deum tuum, Sion. *Off.*
In die solemnitatis vestræ, dicit Dominus, inducam
vos in terram fluentem mel et lac, alleluia. *Vers.* 1.
Audi, populus meus, et loquar : Israel, si me audie-

^a In omnibus Mss. : *Statio ad sanctum Paulum.*

^b Ita in omnibus Editis. In Compend. : *All. Redemtionem misit Dominus populo suo.* In Theod. nihil assignatur.

^c In Compend. : *Ps. Cantate Domino 1.*

^d In omnib. Mss. : *Statio ad sanctum Laurentium.*

^e Theod. : *Allel. Venite benedicti.* Comp. : *All. Dominus regn. exsultet ter. læt. ins. multa.*

^f Mss. *Statio ad apostolos.*

^g Theod. : *Ps. Cantate Domino 2, id est secundus.* In Comp. : *Ps. Confitemini.*

^h Ita Edit. Pamel et al., sed in Mss. Versus est : *Lapidem quem reprobaverunt, etc.* Pamelius ait in Cod. Ultraject. legi *γ. Benedictus qui venit, et rec e quidem ex Micrologo, c. 54.*

ⁱ In Compend. : *Allel. Quoniam Deus mag. Dom. et rex magn. sup. om. ter.* In Theod. : *All. in die*

ris, dabo vobis desideria cordis vestri. *Vers.* 2.
^j Non adorabitis Deum alienum, quia ego sum Do-
minus Deus vester, qui eduxi vos de terra Ægypti.
Ad Com. Populus acquisitionis, annuntiate vir-
tutes ejus, alleluia, qui vos de tenebris vocavit
in admirabile lumen suum, alleluia. *Psal. ut supra.*

Feria sexta ^k *ad sanctam Mariam.*

Antiph. Eduxit eos Dominus in spe, alleluia, et
inimicos eorum operuit mare, alleluia, alleluia.
Psal. Attendite, popul. *Resp.* Hæc dies. *Vers.* ^l Lapidem
quem reprobaverunt ædificantes, hic factus est in caput
anguli. ^m *All. quale volueris. Off.* Erit vobis hic dies me-
morialis, alleluia; et diem festum celebrabitis solem-
nem Domino in progenies vestras, legitimum sempiter-
num diem, alleluia. *Vers.* 1. In mente habete diem istum
in quo existis de terra Ægypti, de domo servitutis
in manu enim potenti liberavit vos Dominus. *Vers.* 2.
Dixit Moyses populo : Bono animo estote, et venie-
vobis salus a Domino Deo, et pugnabit pro vobis. *Ac*
Com. Data est mihi omnis potestas in cælo et in
terra, alleluia; euntes, docete omnes gentes, bap-
tizantes eos in nomine Patris, et Filii, et Spiritus
sancti, alleluia, alleluia. *Psal. ut supra.*

ⁿ *Feria septima sive Sabbato.*

Antiph. Eduxit Dominus populum suum in exul-
tatione, alleluia, et electos suos in lætitia, alleluia,
688 alleluia, alleluia. *Psal.* Confitemini Domino, et
invocate nomen ejus. *Resp.* ^o Hæc dies. *Vers.* 1. Lau-
date, pueri, Dominum, laudate nomen Domini; et
nomen Domini benedictum, ex hoc nunc et usque
in sæculum. *Offert.* Benedictus qui venit in no-
mine Domini, benediximus vos de domo Domini,
Deus Dominus, et illuxit nobis, alleluia, alleluia. *Vers*
1. ^p Lapidem quem reprobaverunt ædificantes, hic
factus est in caput anguli : a Domino factum est,
et est mirabile in oculis nostris. *Vers.* 2. Hæc dies
quam fecit Dominus : exsultemus et lætemur in ea.
Ad Comm. Omnes qui in Christo baptizati estis,
Christum induistis, alleluia. *Psal. ut supra.*

^q *Domìnica octavæ Paschæ.*

Antiph. Quasi modo geniti infantes, alleluia : ra-
tionabiles, sine dolo, lac concupiscite, alleluia, al-
leluia, alleluia. *Psal.* Exsultate Deo adjutori no-
tro, jubilate Deo Jacob. *Ad Resp.* Et cibavit illos. ^r *All.*
quale volueris. Off. Angelus Domini. *Ad Comm.*
Mitte manum tuam, et cognose loca clavorum, al-

D *Resurrect. m.*

¹ In Ed. : *Non adorabis.* Emendavimus ex Mss.
quibus alia multa suffragantur.

^k Ita Mss. Addunt Theoderic. *Ad mar'yres.*

^l In omnibus Mss. *Benedictus qui venit in nom.*
Dom. Deus Dom. et illuxit nobis. PAMEL.

^m In Compend. : *All. Lauda, Jerusalem, Dom. ; lauda*
Deum tuum, Sion. In Theod. : *All. Angelus Domini.*

ⁿ In Mss. : *Statio ad sanctum Joannem.*

^o In Theod. sunt duo Allel. : primum *Hæc dies,*
alterum *Eduxit Dominus.*

^p In Compend. primum Versus est *Hæc dies,* al-
terum *Lapidem.*

^q In 2 Theod. vocatur *Dom. post Albas,* et statio
assignatur *ad sanctos Cosmam et Damianum.*

^r In Mss. primum Allel. *Hæc dies,* alterum *Pascha*
nostrum.

leluia, et nolī esse incredulus, sed fidelis, alleluia, alleluia, alleluia. *Psal. ut supra.*

Dominica prima post Octavam Paschæ.

Antiph. Misericordia Domini plena est terra, alleluia, verbo Dei cœli formati sunt, alleluia, alleluia. *Psal.* Exultate justi in Domino, rectos docet collaudatio. *Allel. 2. quale volueris. Off.* Deus, Deus meus, ad te de luce vigilo, et in nomine tuo levabo manus meas, alleluia. *Vers. 1.* Sitivit in te anima mea, quam multipliciter et caro mea, ut viderem virtutem tuam et gloriam tuam. *Vers. 2.* In matutinis meditabor in te, quia factus es adjutor meus, et in velamento alarum tuarum exultabo. *Ad Comm.* Ego sum pastor bonus, alleluia, et cognosco oves meas, et cognoscunt me mœæ, alleluia. *Psal. ut supra.*

Dominica secunda post Octavam Paschæ.

Antiph. Jubilate Deo, omnis terra, alleluia: Psal-
mun dicite nomini ejus, alleluia: Date gloriam laudi
ejus, alleluia, alleluia, alleluia. *Psal.* Dicite Deo:
Quam terribilia sunt opera tua, Domine; in multitu-
dine virtutis tuæ mentientur tibi inimici tui. Jubilate. *b.*
Allel. quale volueris. Offert. Lauda, anima mea,
Dominum, laudabo Dominum in vita mea, psallam
Deo: neo quando fuero, alleluia. *Vers. 1.* Qui cus-
todit veritatem in sæculum, facit judicium in-
juriam patientibus, dat eam esurientibus. *Vers. 2.*
Dominus erigit elisos, Dominus solvit compeditos,
custodit Dominus pupillum et advenam, et viduum
suscipiet, et vias peccatorum exterminabit; regna-
bit Dominus in æternum, Deus tuus, Sion, in
sæculum sæculi. *Ad Comm.* Modicum, et non vide-
bitis me, alleluia; iterum modicum, et videbitis me,
quia vado ad Patrem, alleluia, alleluia.

689 *Dominica tertia post Octavam Paschæ.*

Antiph. Cantate Domino canticum novum, alleluia,
quia mirabilia fecit Dominus, alleluia; ante consp-
ectum gentium revelavit justitiam suam, alleluia, al-
leluia. *Psal.* Salvabit sibi dextera ejus, et brachium
sanctum ejus. *a.* *All.* Paratum cor meum. *All.* Con-
fitebor tibi, Domine, quale volueris. *Off.* Jubilate
Deo, universa terra. *Vers. 1.* Reddam tibi vota. *Vers.*
2. Locutum est os meum. *Ad Comm.* Dum venerit
Paracletus Spiritus veritatis, ille arguet mundum de
peccato, et de justitia, et de judicio, alleluia, alle-
luia. *Psal. ut supra.*

Dominica quarta post Octavam Paschæ.

Antiph. Vocem jucunditatis annuntiate, et audiat,
alleluia; nuntiate usque ad extremum terræ, libera-
vit Dominus populum suum, alleluia, alleluia. *Psal.*
Jubilate Deo, omnis terra, cantate et exultate et

^a In Compend.: *All. Surrexit Altissimus de sepul-
cro, qui pro nobis pep. in lig.* Item: *Allel. Dom. regn.*
decor. ind.

^b Ibid.: *Allel. Laudate, pueri, Dominum, ut supra.*

^c In Comp.: *Allel. Venite, bened. Patris mei, per-
cip. reg. cum gaudio. Allel. 2. Quoniam Deus mag-
nus.*

^d In Compend.: *Allel. 1. Redemptionem. Allel. 2.*
Quæranat contritos.

^e In Compend. duplex assignatur Allel., primum:

A psallite. *d.* *All. 1.* Quoniam Deus magnus Dominus et
Rex magnus. *All. 2. quale volueris. Off.* Benedicite
gentes Dominum Deum nostrum. *Vers. 1.* Jubilate
Deo, omnis terra. *Vers. 2.* In multitudine virtutis
tuæ. *Vers. 3.* Venite et videte opera Domini. *Com.*
Cantate Domino, allel. Cantate Domino, benedicite
nomen ejus, bene nuntiate de die in diem salutare,
allel. allel. *Psal. Ipse.*

Nata's sanctorum martyrum Tiburtii et Valeriani.

Antiph. Sancti tui, Domine, benedicent te, gloriam
regni tui dicent, alleluia. *Psal.* Exaltabo te, Deus
meus Rex, et benedicam nomini tuo in sæculum, et
in sæculum sæculi. *a.* *Offert.* Lætamini in Domino, et
exultate, justi, et gloriamini, omnes recti corde.
Vers. Pro hac oravit ad te omnis sanctus in tempore
B opportuno. *Com.* Gaudete, justi, in Domino, allel.
rectos decet collaudatio, allel. *Psal. Ipse.*

Nat. sancti Georgii.

Antiph. Protexisti me, Deus, a conventu malignan-
tium, alleluia; a multitudine operantium iniquitatem,
alleluia, alleluia. *Psal.* Exaudi, Deus, Orationem
meam cum deprecor, a timore inimici eripe animam
meam. *f.* *Off.* Confitebuntur cœli mirabilia tua, Do-
mine, et veritatem tuam in ecclesia sanctorum, alle-
luia, alleluia. *Vers. 1.* Misericordias tuas, Domine,
in æternum cantabo, in generatione et progenie
annuntiabo veritatem tuam in ore meo, alleluia. *Vers.*
2. Quoniam quis in nubibus æquabitur Domino? aut
quis similis erit Deo inter filios Dei? Deus qui glo-
rificatur in concilio sanctorum, alleluia. *Comm.*
C Lætabitur justus in Domino, et sperabit in eo; et
laudabuntur omnes recti corde, alleluia. *Psal. ut
supra.*

*In litania majore, Collecta ad sanctum Laurentium in
Lu. ina.*

Ad Processionem Antiphonæ.

*Exsurge, Domine, adjuva nos, et libera nos
propter nomen tuum, alleluia; salvum fac populum.*

*Surgite, sancti, de mansionibus vestris, loca san-
ctificate, plebem benedicite, et nos humiles peccato-
res in pace custodite, alleluia.*

690 *Cum jucunditate exhibitis, et cum gaudio
deducemini; nam et montes et colles exiunt,
expectantes vos cum gaudio, alleluia.*

*De Jerusalem exeunt reliquæ, et salvatio de
D monte Sion; propterea protectio erit huic civitati,
et salvabitur propter David famulum ejus, allel.*

*Ambulate, sancti, viam quam elegistis, festinate
ad locum qui vobis præparatus est; nos in terra can-
nium, sanctorum laudes dicimus; nos sanctos por-
tamus, in cœlis gaudent angeli, alleluia.*

*Sancti tui, Domine; Secundum, Gaudete justi in Do-
mino, rect. decet collaud. In Theod. unicum, Sancti
tui.*

^f Ante *Offert.* in Theod. assignatur Allel. *Beatus
vir.*

^g Hæc omnia absunt a Ms. Compend. usque ad
natal. sancti Vitalis. Quædam tamen ex his Antiphona
sibi in fine reperiuntur, ut, *De Jerusalem exeunt e-
liq. Ambulate sancti, et similes.* In eodem Ms. nulli
sunt mentio sancti Marci. Secus in Theoderic.

In nomine Domini Dei nostri ambulabimus nos, A et omnes populi; quoniam in Sion facta est lex, et verbum Domini de Jerusalem, regnabit Dominus in æternum, alleluia.

Ego sum Deus patrum vestrorum, dicit Dominus; videns vidi afflictionem populi mei, et gemitum ejus audivi, et descendi liberare eos, alleluia.

Populus Sion, convertimini ad Dominum Deum nostrum, et dicite ei: Potens es, Domine, dimittere peccata nostra, ut non inveniant nos iniquitates nostræ, Deus noster, alleluia.

Domine Deus noster, qui cum patribus nostris mirabilia magna fecisti, et nostris glorificare temporibus, qui misisti manum tuam de alto, et liberasti nos, alleluia.

Confitemini Domino, filii Israel, quia non est alius B Deus præter eum; ipse liberabit nos propter misericordiam suam, aspice quæ fecit nobiscum, et enarremus omnia mirabilia ejus, alleluia.

Declamemus ad Dominum, dicentes: Peccavimus tibi, Domine, patientiam habe in nobis, et erue nos a malis quæ quotidie accrescunt super nos, alleluia.

Parce, Domine, parce populo tuo, quem redemisti, Christe, sanguine tuo, ut non in æternum irascaris nobis, alleluia, alleluia.

Domine, imminuti sumus propter peccata nostra hodie, sed in animo contrito et spiritu humilitatis suscipiamur, et fac nobiscum secundum mansuetudinem tuam, quia non est confusio confidentibus in te, all., all.

Iniquitates nostræ, Domine, multiplicatæ sunt super capita nostra, delicta nostra creverunt usque ad cælum; parce, Domine, et inclina super nos misericordiam tuam.

Timor et tremor in Ninivem civitatem magnam, per quem sceleratæ plebi indicitur jejunium, et fluctuosa turba iaditur cilicio. Contigit autem et regem nobilem de solio suo descendere, ut esset humilior cunctis lugentibus; et præcepit per universum regnum: Omnes viri et sexus femineus non gustent quidquam, bos et pecora non pascantur herbis terræ, pueri et vituli non sugant matrum ubera, sed clament ad Deum in fortitudine ternis diebus, ne periclitemur ut Sodoma. Sed tu, Deus omnipotens, misericors et miserator, misertus es miseris; nos sumus opera tua quæ dedisti Filio tuo hæreditatem sibi. Noli claudere aurem tuam ad preces nostras, sed subleva clemens afflictionem nostram, illud revolvens quod nobis pollicitus es, dicens: Convertimini ad me, et ego revertar ad vos, alleluia.

Oremus, dilectissimi nobis, Deum Patrem omnipotentem ut cunctis invidum purget erroribus 69] morbos auferat, famem repellat, aperiat carcerem, vincula dissolvat, peregrinantibus reditum, infirmantibus sanitatem, navigantibus portum salutis indulgeat, et pacem tribuat in diebus nostris, insurgentesque repellat inimicos; et de manu inferni libera nos propter nomen tuum, all. all.

Convertimini ad Deum omnes simul mundo corde et animo, in Orationibus, in jejuniis, in vigiliis multis. Fundite preces vestras cum lacrymis, ut deleantur chirographa peccatorum vestrorum, priusquam nobis repentinus superveniat interitus, antequam nos profundum mortis absorbeat, ut cum Creator noster advenerit, paratos nos inveniat, alleluia

Dimitte nobis, Domine, debita nostra, sicut et nos dimittimus debitoribus nostris, et ne nos inducas in tentationem, sed libera nos a malo, ab omni malo, amen, alleluia.

Cognoscimus, Domine, quia peccavimus; veniam petimus, quam non meremur; manum tuam porrige lapsis, qui latroni confitenti paradisi januam aperuisti, alleluia.

Propitius esto, Domine, peccatis nostris propter nomen tuum, ne quando dicant gentes: Ubi est Deus eorum?

Super populum tuum, quæsumus, Domine, benedictio copiosa descendat, indulgentia veniat, consolatio tribuatur, fides sancta succrescat, redemptio sempiterna firmetur, alleluia.

Salvator mundi, salva nos omnes. Sancta Dei genitrix, semper virgo Maria, ora pro nobis. Precibus quoque apostolorum martyrumque omnium et confessorum, atque sanctarum virginum, suppliciter petimus, ut a malis omnibus eruamur, bonisque omnibus nunc et semper perfrui mereamur, alleluia.

C Libera, Domine, populum tuum de manu mortis, et plebem istam protegat dextera tua, ut viventes, benedicamus te, Domine Deus noster.

Domine Deus Rex omnipotens, libera nos propter nomen tuum, et da nobis locum penitentiae.

Domine, non est alius Deus præter te, et quia tibi de omnibus cura est, et quod omnium Dominus es, parce populo tuo, qui das peccantibus largiatem, ut convertantur a malitia in bonitatem.

Miserere, Domine, plebi tuæ super quam invocatur nomen tuum, ut sciant omnes qui habitant terram, quia tu es Deus populorum tuorum.

Dimitte, Domine, peccata populi tui secundum multitudinem misericordiae tuæ, sicut propitius fuisti patribus nostris, propitius esto et nobis.

D Clementissime exaudi, Domine, populum tuum. Deus misereatur. Adimplebitur gloria universa terra.

Omnipotens Deus, mæstorum consolatio, laborantium fortitudo, perveniant ad te preces de quacunque tribulatione clamantium, ut omnes sibi in necessitatibus suis misericordiam tuam gaudeant adfuisse, alleluia.

Deprecamur te, Domine, in omni misericordia tua, ut auferatur furor tuus, et ira tua a civitate tua ista, et de domo sancta tua, quoniam peccavimus, alleluia.

Salvator mundi, salva nos supplices tuos, defende populum tuo sanguine redemptum; libera nos, Claveste, a periculis, donans nobis vitam æternam.

Christe, qui regnas in cœlis, et sedes ad dexteram A Patris, et habitas inter angelos et archangelos, thronos et dominationes, et apostoli tui te **692** laudant, et martyres tibi Hymnum cantant. Confessores in paradiso voce concordant, et dicunt: O beati omnes, qui gloriam Deo dicunt, et habitant cum eo in pace, quia omnes qui propter Deum laboraverunt in terrenis, illos perducis ad cœlestia regna; nos autem oportet te laudare et benedicere, quia nos de terra ad cœlos vocare dignatus es, all.

Domine Rex, Deus Abraham, dona nobis pluviam super faciem terræ, ut discat populus iste, quia tu es Dominus Deus noster. Nunquid est in idolis gentium qui pluat, nisi tu Deus? non cœli possunt dare pluviam, nisi tu volueris. Tu es Dominus Deus noster, quem expectabamus, dona nobis pluviam.

Ibunt sancti de virtute in virtutem, videbitur Deus Deorum, alleluia, in Sion. Juxta vestibulum. Immitemur.

Peccavimus, Domine, peccavimus tibi; parce peccatis nostris, et salva nos; qui gubernasti Noe super undas diluvii, exaudi nos; qui Jonam de abyso revocasti, libera nos; qui Petro mergenti manum porrexisti, auxiliare nobis, Christe Fili Dei.

Exaudi nos, Domine, qui exaudisti Jonam de ventre ceti; exaudi nos clamantes, qui exaudisti David prostratum et jacentem in cilicio, clamant- s et dicentes: Parce, parce, defende plasma tuum, Deus noster, alleluia.

Ambulate, sancti Dei, ad locum destinatum qui vobis præparatus est ab origine mundi; ambulate, sancti Dei, ingredimini in civitatem Domini; ædificata est enim vobis ecclesia nova, ubi populus adorare debeat Majestatem Domini.

Ambulabat Petrus super undas maris, venit ventus validus, turbata est aqua; præ timore clamat: Jube me venire ad te. Ait illi Jesus: Veni, modicæ fidei, quare dubitasti?

Placet Jerusalem civitas sancta, ornamento martyrum decorata, cujus plateæ sonant laudes de die in diem.

Tu es, Domine Salvator, qui paralyticum longo tempore jacentem, solo sermone sanasti; jube ergo, Domine, ut liberemur a tempore malo; peccavimus tibi, precamur nunc, da nobis indulgentiam, piissime Pater, alleluia.

Cum venerit Filius hominis in sede majestatis suæ, et cœperit judicare sæculum per ignem, tunc assistet ante eum omnis chorus angelorum, et congregabuntur ante eum omnes gentes; tunc dicet his qui a dextris erunt: Venite, benedicti Patris mei, possidete præparatum vobis regnum a constitutione mundi. Et ibunt impii in supplicium æternum, justi autem in vitam æternam, et regnabunt cum Deo in sæculo.

* In Edit. Pamel. post hanc Benedictionem sequitur Missa, *Exaudivit*, etc., ut in festo sancti Marci et in Rogationibus. Post hanc Missam in illa Edit. sequitur vigilia Ascensionis. Præcesserunt autem festa seu

Annuntiate inter gentes gloriam ejus, alleluia; quoniam magnus est Dominus, alleluia; gaudebunt.

In sanctis gloriosus est Deus noster; quis similis tibi? sanetimonium tuum, Domine, quod præparaverunt manus tuæ, Domine, qui regnas in æternum et in sæculum et adhuc, et omnia quæ in eis sunt, alleluia.

Sicut pastor portabat ovem perditam, sic portabam et complectabar vos, dicit Dominus; ego feci, ego feram vos; ego creavi vos, ego redemi vos, ego rediciam vos; ego sustinui, ego dimittam peccata vestra. Sanctus, Sanctus, Sanctus, Dominus Deus Sabaoth, qui per Spiritum sanctum descendit in uterum Virginis, et natus est Dei Filius, redemptor Israel.

B 693 Salvum fac populum tuum, Domine, et benedic hæreditati tuæ; et rege eos, et extolle illos usque in æternum, alleluia.

Omnipotens Deus, supplices te rogamus et petimus, ut intercessio archangelorum sit pro nobis ad Dominum, Michaelis, et Gabrielis, et Raphaelis, ut digni offeramus Domino Hostias ad altare, et appareamus ante Salvatorem per intercessionem novem ordinum angelorum. Throni, et dominationes, et principatus, et potestates, cherubim quoque et seraphim intercedant pro nobis, qui non cessant clamare voces: Sanctus, Sanctus, Sanctus, Dominus Deus exercituum, qui regnas sine fine, dignare fanulos tuos hodie exaudire, alleluia.

C Benedic it nos trina Majestas Domini, benedicat nos Spiritus sanctus, qui in specie columbæ in Jordane fluvio super Christum requievit; ille nos benedicat, qui de cœlis dignatus est descendere in terras, et de suo sancto sanguine nos redemit; benedicat Dominus sacerdotium nostrum et introitum nostrum, alleluia ^a.

Natalis sancti Vitalis.

Antiph. Protexisti me, Deus. *Psalm.* Exaudi.

b *Allel.* Beatus vir qui timet Dominum, in mandatis ejus cupit nimis. *Allel.* Justus non conturbabitur, quia Dominus firmat manum ejus. *Off.* Repleti sumus mane misericordia tua, et exultamus et delectati sumus, alleluia. *Vers. 1.* Domine, refugium factus es nobis a generatione et progenie. *Vers. 2.* Priusquam montes fierent, aut formaretur orbis terræ, a sæculo et in sæculum tu es, Deus, alleluia. *Comm.* Ego sum vitis vera, et vos palmites; qui manet in me, et ego in eo, hic fert fructum multum, alleluia, alleluia. *Psalm.* Exaudi, Deus, deprecationem.

Natalis sanctorum apostolorum Philippi et Jacobi.

Antiph. Exclamaverunt ad te, Domine, in tempore afflictionis suæ, et tu de cœlo exaudisti eos, alleluia, alleluia. *Psalm.* Exsultate, justi, in Domino, rectos

natal. sancti Vitalis, et sanctorum apost. Philippi et Jacobi, etc.

^b Duo *Alleluia* quæ sequuntur non sunt in Compend. In Theoderic. est unicum, sc. *Beatus vir.*

deceat collaudato. ^a *Allel. Confitebuntur. Allel. Nimis A* honorati sunt. *Off. Confitebuntur cœli mirabilia tua, Domine, et veritatem tuam in ecclesia sanctorum. Vers. 1. Misericordias tuas, Domine. Vers. 2. Quoniam quis in nubibus. Com. Tanto tempore vobiscum sum, et non cognovistis me? Philippe, qui videt me, Videt et Patrem, alleluia. Non credis quia ego in Patre, et Pater in me est? alleluia, alleluia. Psal. ut supra.*

^b *Inventio sanctæ crucis.*

Antiph. c Nos autem gloriari oportet. *Psal. d* Dominus regnavit, decorem induit; indutus est Dominus fortitudinem, et præcinxit se virtute. *Allel. e* Dicite in gentibus quia Dominus regnavit a ligno. *Off. Dextera Domini fecit virtutem, dextera Domini exaltavit me; non moriar, sed vivam, et 694* narrabo opera Domini. ^f *Ad Com. Nos autem gloriari oportet in cruce Domini nostri Jesu Christi.*

Eodem die Natalis sanctorum Juvenalis, Alexandri et Eventii.

Antiph. Clamaverunt justi, et Dominus exaudivit eos, et ex omnibus tribulationibus eorum liberavit eos. Psalm. Benedicam Dominum in omni tempore, semper laus ejus in ore meo. Resp. Gloriosus Deus in sanctis, mirabilis in Majestate, faciens prodigia. Vers. Dextera tua, Domine, glorificata est in virtute, dextera manus tua confregit inimicum. e *Off. Repleti sumus mane misericordia tua. Vers. 1. Domine, refugium. Vers. 2. Priusquam montes fierent. Com. h* Justorum animæ in manu Dei sunt, et non tanget illos tormentum malitiæ. Visi sunt oculis insipientium mori, illi autem sunt in pace. *Psal. Exultate justi in Domino.*

Natalis sanctorum Gordiani et Epimachi.

Antiph. Sancti tui, Domine, benedicent te. Psal. Exaltabo te, Deus meus Rex, et benedicam nomen tuum in sæculum, et in sæculum sæculi. Resp. Justorum animæ in manu Dei sunt. Vers. Visi sunt oculis. i *All. Exsultabunt sancti in gloria, lætabuntur in cubilibus suis. Off. Mirabilis Deus in sanctis suis; Deus Israel ipse dabit virtutem et fortitudinem plebi suæ, benedictus Deus. Vers. 1. Exsurgat Deus, et dissipentur inimici ejus, et fugiant qui oderunt eum a facie ejus. Vers. 2. Pereant peccatores a facie Dei; justi epulentur, exsultent in conspectu Dei, delectentur in lætitia. Ad Com. Justorum animæ. Psal. ut supra.*

^a Hæc quoque duo *Alleluia* desiderantur in Compend. In Theod. unicum legitur *Allel. Confitebuntur.*

^b In Mss. præmittitur officium sanctorum Alexandri, Eventii et Theoduli; postea legitur: *Eodem die Inventio sanctæ crucis.* Nulla sit mentio sancti Juvenalis.

^c Compend. : *Nobis autem glor. o' ortet.*

^d Idem Ms. : *Deus misereatur nostri, etc.*

^e Ante *Allel.* in Compend. legitur *Resp. Christus factus est pro nobis obed., etc. Vers. Propter quod et Deus, etc. Postea: Allel. Dominus regn. a lig.*

^f Post *Offertor.* ibidem subjiciuntur duo Versus.

^g Theoderic. post *Resp.* et Versum habent: *Allel. Sancti tui.*

^h Communio in Theod. est *Justi autem.*

Natalis sanctorum Nerei, Achillet et Pancratii.

Antiph. Ecce oculi Domini super metuentes eum, sperantes in misericordia ejus, alleluia, ut eripiat a morte animas eorum, quoniam adiutor et protector noster est, alleluia, alleluia. h *Psal. Exultate, justi, in Domino. Resp. Clamaverunt justi, et Dominus exaudivit eos, et ex omnibus tribulationibus eorum liberavit eos. Vers. Juxta est Dominus his qui tribulato sunt corde, et humiles spiritu salvabit. i* *Allel. Sancti tui, Domine, benedicent te, gloriam regni tui dicent. Off. Confitebuntur cœli. Vers. 1. Misericordias tuas, Domine. Vers. 2. Quoniam quis in nubibus Ad Com. Gaudete, justi, in Domino. Vers. Fiat misericordia tua, Domine.*

^m *Dedicatio basilicæ sanctæ Mariæ.*

B *Antiph. Terribilis est locus iste; hic domus Dei est, et porta cœli, et vocabitur aula Dei, alleluia. n* *Psal. Dominus regnavit, decorem. Resp. Locus iste a Deo factus est inestimabile sacramentum, irreprehensibilis est. Vers. Deus, cui astat angelorum chorus, exaudi preces servorum tuorum. 695* *All. Adorabo ad templum. Offert. Domine Deus, in simplicitate cordis mei lætus obtuli universa, et populum tuum qui respectus est vidi cum ingenti gaudio; Deus Israel, custodi hanc voluntatem. Domine Deus. Vers. 1. Majestas Domini ædificavit templum, et omnes filii Israel videbant gloriam. o* *Vers. 2. Fecit Salomon so'emnitatem in tempore illo. p* *Ad Com. Domus mea domus Orationis vocabitur, dicit Dominus; in ea omnis qui petit accipit, et qui querit invenit, et pulsanti aperiatur. Psal. ut supra.*

Natalis sanctæ Potentianæ.

Antiph. Dilexisti justitiam, et odisti iniquitatem. Psal. Eructavit cor meum. Resp. Dilexisti justitiam. Vers. Propterea unxit. Allel. Specie tua. Off. Offerentur regi virgines. q *Ad Comm. Diffusa est gratia.*

Ad Missam in litania majore et in Rogationibus.

Antiph. Exaudivit de templo sancto suo vocem meam, alleluia, et clamor meus in conspectu ejus introivit in aures ejus, alleluia, alleluia. Psal. Dilegam te, Domine, fortitudo mea; Dominus firmamentum meum, et refugium meum, et liberator meus. Allel. Confitemini Domino quoniam bonus, quoniam in sæculum misericordia ejus. Offert. Confitebor Domino nimis in ore meo, et in medio multorum laudabo eum, qui astitit ad dexteram pauperis, ut salvam faceret a persequentibus animam meam, alleluia.

ⁱ Abest a Compend. hoc *All. Legitur in Theoderic.*

^h In Compend. : *Ps. Benedicam Dominum.*

^l Ibid. : *Allel. Fulgebunt justi, et tanquam scintilla in arundinetis discurrunt in æternis.*

^m Additur in Mss. *ad martyres.* De hoc festo lege notam 372 ad librum Sacrament.

ⁿ In Theoder. : *Psal. Fundamenta in mont. sanctis.*
^o In Compend. additur : *Gloriam Domini descendentem super domum; et adoraverunt et collaudaverunt Dominum dicentes: Deus Israel, etc.*

^p Subditur in Compend. : *Et prosperatus est; e. apparuit ei Domin. Deus Israel.*

^q In Compend. additur : *Vers. 1. Eructavit. Vers. 2. Adducentur; et post Communionem subjicitur: Psal. Eructavit.*

Vers. 1. Adjuva me, Domine Deus meus, salvum fac A vultum tuum, vultum tuum, Domine, requiram; ne propter misericordiam tuam, ut sciant quia manus tua hæc; tu, Domine, fecisti eam. *Vers. 2.* Qui insurgunt in me, confundantur, servus tuus lætabitur; induantur qui detrahebant mihi reverentia. *Ad Com.* Petite et accipietis, quærite et invenietis, pulsate et aperietur vobis; omnis enim qui petit accipit, et qui quærit invenit, et pulsanti aperietur, alleluia.

Vigilia Ascensionis Domini.

Antiph. a. Omnes gentes plaudite manibus, jubilate Deo in voce exultationis. *Psal.* Subjecit populos nobis, et gentes sub pedibus nostris. *Allel.* Omnes gentes. *Off.* Viri Galilæi, quid admiramini aspicientes in cœlum? Hic Jesus qui assumptus est a vobis in cœlum, sic venit, quemadmodum vidistis eum ascendentem in cœlum, alleluia. *Vers.* Cumque intuerentur in cœlum euntem illum, ecce duo viri B ostiterunt juxta illos in vestibus albis, qui et dixerant: Sic veniet, quemadmodum vidistis eum ascendentem in cœlum, alleluia. *b Ad Com.* Pater, cum essem cum eis, ego servabam eos, quos dedisti mihi, alleluia. Nunc autem ad te venio; non rogo ut tollas eos de mundo, sed ut serves eos a malo.

696 *Die sancto Ascensionis.*

Antiph. Viri Galilæi, quid admiramini aspicientes in cœlum? alleluia: quemadmodum vidistis eum ascendentem in cœlum, ita veniet, alleluia, alleluia, alleluia. *Psalm.* Omnes gentes, plaudite manibus, jub. *Ad Resp.* Ascendit Deus in júbilo, et Dominus in voce tubæ. *Vers.* Psallite Deo nostro, psallite, psallite sapienter. *Allel.* Ascendit Deus in jubilatione, et Dominus in voce tubæ. *Item aliud Allel.* Dominus in Sina in sancto, ascendens in altum, captivam duxit captivitatem. *Off.* Ascendit Deus in jubilatione, Dominus in voce tubæ, alleluia. *Vers. 1.* Omnes gentes, plaudite manibus, jubilate Deo in voce exultationis. *Vers. 2.* Quoniam Dominus summus, C terribilis, Rex magnus super omnem terram. *Vers. 3.* Subjecit populos nobis, et gentes sub pedibus nostris. *Item aliud Off.* Viri Galilæi, quid admiramini aspicientes in cœlum? *Vers.* Cumque intuerentur, ut supra. *Ad Com.* Psallite Domino qui ascendit super cœlos cœlorum ad Orientem, alleluia. *d Ad Resp.* Date gloriam Deo super Israel.

Dominica post Ascensionem.

Antiph. Exaudi, Domine, vocem meam qua clamavi ad te, alleluia; tibi dixit cor meum: Quæsi

^a Micrologus putat hac die Antiphonam *Vocem judæis* legi debere, c. 40 et 57, qui in vigilia o junari solitum tradit, cap. 55. PAMEL.

^b Mss. Compend. et Theoder. pro Commun. assignant *Non vos relinquam.*

^c In Mss. non est duplex Offertorium; omniaque hæc omittuntur usque ad Comm.

^d Hæc etiam minime reperiuntur in Mss., sed post Comm. legitur *Psal. Exurgat Deus.* Apud Pamelium vero, post *ad Orientem, allel.*, sequitur *Psal. LXVII. Ad Resp. Date glor. Deo super Israel.*

^e In Compend. sunt duo *Alleluia*, primum *Regnavit Dom. super omnes*, alterum *Dominus regnavit decora ind.* In Theoder. quoque duplex est *allel.*, sed

omnino diversum, nam prius est *Ascendit Deus*, postea *Dominus in Sina.*

^f Offertorium in Compend. est duplex: primum *Viri Gal.*, quid admir. asp. in cœl. *Quemadmodum*, etc.; alterum est *Lauda*, ut in Editis. Hoc solum assignant Theod.

^g Compend., induant.

^h Secundus Versus est in Compend., scilicet, *Misericordia.*

ⁱ Meminit etiam Litanæ Ord. Rom., pag. 82.

^k In Comp.: *Alleluia. Confitemini.*

^l In fine hujus Versus ac sequentis repeti debet *sit gloria Dom. in sæcula*, secundum Ms. Compend.

Sabbato in vigilia Pentecostes, statio ad sanctum Joannem.

Ad Introitum litania. Deinde

^k *Resp.* Confitemini Domino quoniam bonus, quoniam in sæculum misericordia ejus. *Tractus. 697* Laudate Dominum, omnes gentes: laudate eum, omnes populi. *Vers.* Quoniam confirmata est super nos misericordia ejus, et veritas Domini manet in æternum. *Off.* Emitte spiritum tuum, et creabuntur, et renovabis faciem terræ; sit gloria Domini in sæcula. *Vers. 1.* Benedic, anima mea, Domino: Domine Deus meus, magnificatus es vehementer. ^l *Vers. 2.* Confessionem et decorem induisti, amictus lumine sicut vestimento. *Vers. 3.* Extendens cœlos sicut pellem, qui tegis in aquis superiora ejus, qui ponis nubem ascensum tuum. *Ad Com.* Ultimo festivitatis die dicebat Jesus: Qui in me credit, flumina de ventre ejus fluent aquæ vivæ. Hoc autem dixit de spiritu quem accepturi erant credentes in eum, alleluia, alleluia. *Psal.* Benedic, anima mea, Domino.

Dominica Pentecostes.

Antiph. Spiritus Domini replevit orbem terrarum, alleluia; et hoc quod continet omnia, scientiam habet vocis, alleluia, alleluia, alleluia. *Psalm. LXVII. Ad Resp.* Confirma hoc, Deus. *All.* Emitte spiritum tuum,

et creabuntur, et renovabis faciem terræ. ^a *Resp.* **A** quar propositiones ab initio. *Ad Comm.* Spiritus qui a Patre procedit, alleluia, ille me clarificabit, alleluia, alleluia. *Psal.* ut supra.

ⁱ *Feria quarta.*

Antiph. ^h Deus cum egredereris coram populo tuo, alleluia, iter-faciens eis, alleluia, habitans in illis, alleluia, alleluia. *Psal.* Exsurgat Deus, et dissipentur inimici ejus, et fugiant qui oderunt eum a facie ejus.

^l *All.* *Quale volueris, si in diebus jejunii evenerit.* *Resp.*

^m Protector noster. *Vers.* Domine Deus virtutum. *Resp.* Convertere, Domine. *Vers.* Domine, refugium. *Off.* Meditabar in mandatis tuis quæ dilexi. *Vers.* Pars mea, Dominus, dixi custodire legem tuam. *Ad Com.* Pacem meam do vobis, alleluia, pacem relinquo vobis, alleluia, alleluia. *Psal.* ut supra.

^d *Feria secunda.*

Antiph. Cibavit eos ex adipe frumenti, alleluia; et de petra melle saturavit eos, alleluia, alleluia, alleluia. *Psal.* Exsultate Deo adiutori nostro, jubilate Deo Jacob. *All.* Venite, exsulemus Domino, jubilemus Deo salutari nostro. *Vers.* Præoccupemus faciem ejus in confessione, et in psalmis jubilemus ei. ^o *All.* Laudate, pueri, Dominum. *Off.* Intonuit de caelo Dominus, et Altissimus dedit vocem suam, et apparuerunt fontes aquarum, alleluia. *Vers.* 1. Dilgam te, Domine, fortitudo mea, Dominus firmamentum meum et refugium meum, et liberator meus. *Vers.* 2. Liberatores meus de gentibus iracundis. *Ad Com.* Spiritus sanctus docebit vos, alleluia, quæcumque dixerò vobis, allel. *Psal.* LXXX.

^t *Feria tertia.*

Antiph. Accipite jucunditatem et lætitiæ vestræ, **698** allel., gratias agentes Deo, allel., qui vos ad celestia regna vocavit, allel., allel., allel. *Psal.* Attendite, populus meus, legem meam, inclinate aurem vestram in verba oris mei. *All.* ^h Lauda, Jerusalem, Dominum, lauda Deum tuum, Sion. *Allel.* Lauda, anima mea, Dominum, laudabo Dominum in vita mea, psallam Deo meo quandiu ero. *Off.* Portas cæli aperuit Dominus, et pluit illis manna ut eserent; panem cæli dedit illis, panem angelorum manducavit homo. *Vers.* 1. Attendite, populus meus, legem meam. *Vers.* 2. Aperim in parabola os meum, lo-

^a Mss. exhibent secundum Allel. *Spiritus Dom. rep. orbem ter. et hoc quod cont. om. scientiam habet vocis.*

^b Comp. *Benedicite nomini ejus.*

^c Hic Versus abest. a Ms. Compend.

^d In Theoderic. : *Statio ad sanctum Petrum ad vincula.* In Comp. legitur tantum ad vincula.

^e In Mss. Allel. est *Emitte Spiritum.*

^f In Mss. : *Statio ad sanctam Anastasiam.*

^g Compend. : *Gloriæ vestræ.*

^h Ibid. : *All. Spiritus Dom. replevit.* In Theod. legitur *quale volueris.*

ⁱ In Mss. : *Statio ad sanctam Mariam, scilicet Majorem, ut etiam monent Theoderic.*

^k Harum feriarum 4, 6 et Sabbati (off.) civat quidem et *Antiph. divi Gregorii Microlog., c. 23 et 28; sed hoc Offertor. Meditabar, astruit legi debere Emitte Spiritum tuum, sicut etiam infra, in Sabbato, loco Offert., Domine Deus. PAMELIUS.*

^l In Compend. : *Allel. Sit gloria Domini.* Theoder. consentiunt cum Edit.

^m In Compend. desideratur hoc *Resp.* et cætera usque ad *Offert.* Secus in Theod.

Antiph. ^h Deus cum egredereris coram populo tuo, alleluia, iter-faciens eis, alleluia, habitans in illis, alleluia, alleluia. *Psal.* Exsurgat Deus, et dissipentur inimici ejus, et fugiant qui oderunt eum a facie ejus.

^l *All.* *Quale volueris, si in diebus jejunii evenerit.* *Resp.*

^m Protector noster. *Vers.* Domine Deus virtutum. *Resp.* Convertere, Domine. *Vers.* Domine, refugium. *Off.* Meditabar in mandatis tuis quæ dilexi. *Vers.* Pars mea, Dominus, dixi custodire legem tuam. *Ad Com.* Pacem meam do vobis, alleluia, pacem relinquo vobis, alleluia, alleluia. *Psal.* ut supra.

ⁱ *Feria quarta.*

Antiph. ^h Deus cum egredereris coram populo tuo, alleluia, iter-faciens eis, alleluia, habitans in illis, alleluia, alleluia. *Psal.* Exsurgat Deus, et dissipentur inimici ejus, et fugiant qui oderunt eum a facie ejus.

^l *All.* *Quale volueris, si in diebus jejunii evenerit.* *Resp.*

^m Protector noster. *Vers.* Domine Deus virtutum. *Resp.* Convertere, Domine. *Vers.* Domine, refugium. *Off.* Meditabar in mandatis tuis quæ dilexi. *Vers.* Pars mea, Dominus, dixi custodire legem tuam. *Ad Com.* Pacem meam do vobis, alleluia, pacem relinquo vobis, alleluia, alleluia. *Psal.* ut supra.

^l *All.* *Quale volueris, si in diebus jejunii evenerit.* *Resp.*

^m Protector noster. *Vers.* Domine Deus virtutum. *Resp.* Convertere, Domine. *Vers.* Domine, refugium. *Off.* Meditabar in mandatis tuis quæ dilexi. *Vers.* Pars mea, Dominus, dixi custodire legem tuam. *Ad Com.* Pacem meam do vobis, alleluia, pacem relinquo vobis, alleluia, alleluia. *Psal.* ut supra.

ⁿ *Feria quinta vocat.*

^o *Feria sexta.*

Antiph. Repleatur os meum laude tua, alleluia, et possim cantare, alleluia; gaudebunt labia mea cum cantavero tibi, alleluia, alleluia. *Psal.* In te, Domine, speravi, non confundar in æternum; in justitia tua libera me, et eripe me. *Allel.* ^q *Quod volueris, si in diebus jejunii evenerit.* *Resp.* ^r Bonum est conditeri Domino, et psallere nomini tuo, Altissime. *Vers.* Ad annuntiandum mane misericordiam tuam, et veritatem tuam per noctem. *Offert.* Lauda, anima mea, Dominum, laudabo Dominum in vita mea, psallam Deo meo quandiu ero. *Vers.* 1. Qui custodit veritatem in sæculum, facit judicium injuriam patientibus, dat escam esurientibus. *Vers.* 2. Dominus erigit elisos, Dominus dicitur igitur justos. *Ad Comm.* Spiritus ubi vult spirat, et vocem ejus audis, alleluia; et nescis unde veniat, et quo vadat, alleluia, alleluia, alleluia. *Psal.* ut supra.

^r *Sabbato in XII lectionibus.*

Antiph. Charitas Dei diffusa est in cordibus nostris, alleluia, per inhabitantem spiritum ejus in nobis, alleluia, alleluia. *Psal.* Domine Deus salutis meæ, in die clamavi et nocte coram te. *Respons.* **699**

^a Protector noster. *Vers.* Domine Deus virtutum. *Resp.* Propitius esto, Domine. *Vers.* Adjuva nos,

^a In Compend. nihil etiam assignatur pro hac feria, sed in Theod. Antiphonæ, Responsoria, Alleluia, etc., quæ notantur in Editis pro feria 6. sunt pro feria 5, **D** et officium feriæ 6 desumitur ex feria 4 præcedenti. Vide hæc de re Microlog., c. 50.

^o Statio est ad apostolos, ex Mss.

^p Ita etiam Theod., at in Comp. assignatur *All. Emitte Spiritum tuum.*

^q Responsor. hoc cum Vers. seq. abest a Comp.

^r In Mss. : *Statio ad sanctum Petrum.*

^s In Comp. non leguntur quatuor hæc *Resp.* cum suis Versibus, sed tantum annotatur : *Responsor. IV ad ipsum diem pertin. et Bened. quod significat quatuor dicenda Responsoria et Hymnum Benedictus, ut in aliis Sabbatis quatuor temp. In Theod. legitur R. qual. vol. hoc est, ut conjicio, Responsoria qualia volueris. Hoc loco ita monet Pamel. Micrologus astruit pro his R. legi debere Allel., nempe Spiritus Domini Paracletus. Emitte. Verbo. Veni, sancte Spirit. Idem Pamel. in fine officii hujus diei ita monet. Desiderari hic octavam Pent. satis indicat Berno, l. de Miss., c. 5. Omissam autem constat, eo quod idem sit Antiphon. officium cum die Pentecost.*

Deus salutaris noster. *Resp.* Convertere, Domine. *A* virtute tua, Domine, lætabitur justus. *Vers.* 1. Vitam petiit. *Vers.* 2. Magna est gloria ejus in salutari. *Ad Comm.* Posuisti, Domine, in capite ejus coronam de lapide pretioso.

Vers. Domine, refugium factus es nobis. *Resp.* Dirigatur Oratio. *Vers.* Elevatio manuum mearum sacrificium vespertinum. *Resp.* Benedictionem, etc. *Off.* Domine Deus salutis meæ, in die clamavi et nocte coram te : intret Oratio mea in conspectu tuo, Domine. *All.* Inclina aurem tuam ad precem meam, quia repleta est malis anima mea, et vita mea in inferno appropinquavit; æstimatus sum cum descendentibus in lacum. *Vers.* 1. Factus sum sicut homo sine adjutorio inter mortuos liber. *Vers.* 2. Sicut vulnerati dormientes in sepulchris, quorum non est memor amplius, et ipsi de manu tua repulsi sunt. *Ad Comm.* Non vos relinquam orphanos, veniam ad vos iterum, alleluia, et gaudebit cor vestrum, alleluia, alleluia. *Psalmus.* Attendite, populus meus.

^a *Natalis Sanctorum Martyrum Marcellini et Petri.*

Antiph. Clamaverunt justi, et exaudivit eos, et ex omnibus tribulationibus eorum liberavit eos. *Psal.* Benedicam Dominum in omni tempore, semper laus ejus in ore meo. *Resp.* Clamaverunt justi. *Vers.* Juxta est Dominus his qui tribulatio sunt corde, et humiles spiritu salvabit. *All.* Sancti tui, Domine, benedicent te, gloriam regni tui dicent. *Off.* ^b Lætamini in Domino et exultate, justi, et gloriamini, omnes recti corde. ^c *Ad Comm.* Justorum animæ in manu Dei sunt, et non tanget illos tormentum malitiæ, visi sunt oculis insipientium mori, illi autem sunt in pace.

Natalis Sanctorum Martyrum Primi et Feliciani.

Antiph. Sapientiam sanctorum narrent populi, et laudem eorum nuntiet Ecclesia, nomina autem eorum *C* sunt, et non tanget illos tormentum malitiæ. *Vers.* Visi sunt oculis insipientium mori, illi autem sunt in pace. *Allel.* ^f Sancti tui, Domine. *Offert.* Anima nostra sicut passer erepta est de laqueo venantium; laqueus contritus est, et nos liberati sumus. *Vers.* 1. Nisi quia Dominus. *Vers.* 2. Torrentem pertransiit anima nostra. *Ad Comm.* Amen dico vobis, quod mihi ex minimis meis fecistis, mihi fecistis. Venite, benedicti Patris mei, possidete et præparatum vobis regnum ab initio sæculi. *Item alia :* Ego vos elegi de mundo, ut eatis, et fructum afferatis, et fructus vester maneat. *Psal.* ut supra.

Natalis sanctorum Gervasii et Protasii.

Antiph. Gloria et honore coronasti eum, Domine, et constituisti eum super opera manuum tuarum. *Psal.* Domine, in virtute tua lætabitur Rex, et super salutare tuum exultabit vehementer. *Off.* 700 In

^a Ante festum hoc in Theoder. assignatur : *Kalenais Junii, Dedicatio eccl. sancti Nicomedis.* In secundo Theod. legitur : *Nat. sancti Nicomedis.*

^b In Comp. sequitur, *Vers.* 1. *Beati quorum.* *Vers.* 2. *Pro hac orabit.*

^c In Theod., ad Comm., *Justi autem.*

^d Abest a Ms. Comp. officium sancti Basilidis eor-sim; sed illius mentio fit in festo sequenti, ubi legitur : *Natale sanctorum Basilidis, Cyrini., etc.* Ita quoque habent Theoder.

^e In Compend. : *Allel. Justi epulentur, de toto bujus*

Eodem die natalis sanctorum Cyrini, Naboris et Nazarii.

Antiph. Intrent in conspectu tuo, Domine, gemitus compeditorum; redde vicinis nostris septuplum in sinu eorum; vindica, Domine, sanguinem sanctorum tuorum, qui effusus est. *Psal.* Deus, venerunt gentes in hæreditatem tuam; polluerunt templum sanctum tuum, posuerunt Jerusalem in pomorum custodiam. *Resp.* Vindica, Domine, sanguinem sanctorum tuorum, qui effusus est. *Vers.* Posuerunt mortalia servorum tuorum, escas volatilibus cæli, carnes sanctorum tuorum bestiis terræ. *Allel.* ^e Exsultabunt sancti in gloria, lætabuntur in cubilibus suis. *Offert.* Exsultabunt sancti in gloria, lætabuntur in cubilibus suis, exsultationes Dei in faucibus eorum. *Vers.* Cautate Domino canticum novum, laus ejus in ecclesia sanctorum, lætetur Israel in eo qui fecit eum, et filie Sion exsultent in rege suo. *Ad Com.* Posuerunt mortalia servorum tuorum, Domine, escas volatilibus cæli, carnes sanctorum tuorum bestiis terræ; secundum magnitudinem brachii tui posside filios morte punitorum.

Natalis sanctorum Marci et Marcelliani.

Antiph. Salus autem iustorum a Domino, et protector eorum est in tempore tribulationis. *Psal.* Noli æmulari in malignantibus, neque zelaveris facientes iniquitatem. *Resp.* Justorum animæ in manu Dei *C* sunt, et non tanget illos tormentum malitiæ. *Vers.* Visi sunt oculis insipientium mori, illi autem sunt in pace. *Allel.* ^f Sancti tui, Domine. *Offert.* Anima nostra sicut passer erepta est de laqueo venantium; laqueus contritus est, et nos liberati sumus. *Vers.* 1. Nisi quia Dominus. *Vers.* 2. Torrentem pertransiit anima nostra. *Ad Comm.* Amen dico vobis, quod mihi ex minimis meis fecistis, mihi fecistis. Venite, benedicti Patris mei, possidete et præparatum vobis regnum ab initio sæculi. *Item alia :* Ego vos elegi de mundo, ut eatis, et fructum afferatis, et fructus vester maneat. *Psal.* ut supra.

Natalis sanctorum Gervasii et Protasii.

Antiph. Loquetur Dominus pacem ^b in populo suo, et super sanctos suos, et in eos qui convertuntur ad *D* ipsum. *Psal.* Benedixisti, Domine, terram tuam, avertisti captivitatem Jacob. *Resp.* Gloriosus Deus in sanctis suis, mirabilis in Majestate, faciens prodigia. *Vers.* Dextera tua, Domine, glorificata est in virtute; dextera manus tua confregit inimicos. ¹ *All.*

diei officio notat Pamelius illud abesse a Cod. Blandin.

¹ In Compend. : *All. Vindica, Domine, sang... qui effusus est sup. ter.* Theod. : *Allel. Servi tui.* Fortasse legendum Sancti, ut in Vulgatis.

² Comp. : *Possidete paratum vobis regn. ab origine mundi.*

^b Compend., in plebem suam.

¹ In Compend. : *All. Exsultabunt sancti in glor., lætab. in cub. suis.* In Theod. : *Allel. Gaudete, justii, ut habent Pamel. et Edit. Vatic. Gussanvill. : Gaudete in Domino.*

Gaudete, justi, in Domino. *Off.* Lætamini in Domino et exultate, justi, et gloriamini, omnes recti corde. ^a *Vers.* Pro hac orabit ad te **701** omnis sanctus in tempore opportuno. *Ad Comm.* P. fuerunt mortalia.

In vigilia sancti Joannis Baptistæ.

Antiph. Ne timeas, Zacharia, exaudita est Oratio tua, et Elisabeth uxor tua pariet tibi filium, et vocabis nomen ejus Joannem; et erit magnus coram Domino, et Spiritu sancto replebitur adhuc ex utero matris suæ, et multi in nativitate ejus gaudebunt. *Psal.* Domine, in virtute tua lætabitur Rex, et super Salutare tuum exsultabit vehementer. *Resp.* Fuit homo missus a Deo, cui nomen erat Joannes, hic venit. *Vers.* Ut testimonium perhiberet de lumine, et pararet Domino plebem perfectam. *Off.* Gloria et honore. *Vers.* Domine Dominus noster. ^b *Ad Com.* Magna est gloria ejus. *Psal.* ut supra.

In prima Missa de nocte.

Antiph. Justus ut palma florebit, sicut cedrus Libani multiplicabitur. Plantatus in Domo Domini, in atris domus Dei nostri. *Psal.* Bonum est confiteri Domino, et psallere nomini tuo, Altissime. *Resp.* Justus ut palma florebit, sicut cedrus Libani multiplicabitur in domo Domini. *Vers.* Bonum est. *Off.* In virtute tua, Domine. *Ad Comm.* Posuisti, Domine. *Psal.* xx.

viii Kal. Julii. *In natali unde supra.*

Antiph. De ventre matris meæ vocavit me Dominus nomine meo, et posuit os meum ut gladium acutum; sub tegumento manus suæ protexit me, qui posuit me quasi sagittam electam. *Psal.* Bonum est confiteri Domino. *Ad Resp.* Justus ut palma. *Resp.* Priusquam te formarem in utero, novi te; et antequam exires de ventre, sanctificavi te. *Vers.* Misit Dominus manum suam, et tetigit os meum, et dixit mihi. *Allel.* Beatus vir qui timet Dominum, in mandatis ejus cupit nimis. *Off.* Justus ut palma florebit. *Vers.* 1. Bonum est. *Vers.* 2. Ad annuntiandum mane. *Vers.* 3. Plantati in domo Domini. ^c *Item Off.* Ingressus est Zacharias sacerdos in domo Domini ad holam incensi. Dixit ad eum angelus: Ne timeas, qui exaudita est Oratio tua, et Elisabeth uxor tua pariet tibi filium, et vocabis nomen ejus Joannem, quia in nativitate ejus multi gaudebunt, alleluia. *Vers.* Elisabeth venit tempus pariendi, et peperit filium, quia magnificavit Dominus misericordiam suam, cum venissent ad circumcidendum puerum, et vocabant eum nomine patris sui, respondente matre ejus: Nequaquam. Innuebant patri ejus quem vellet vocari eum, scripsit dicens: Joannes nomen ejus erit; et mirati sunt omnes, quia apertum est os ejus et lingua ejus, et loquebatur, benedicens Deum, quia in nativitate ejus multi gaudebunt. *Ad Com.* Tu puer,

^a Hic Versus omittitur in Compend.

^b Post hunc Versum in Comp. assignatur: *Vers.* 2. *Quid est homo, quod memor es.*

^c Offertorium hoc et Versus seq. *Elisabeth* non legitur in Comp.

^d In Mss. nostris: *Allel. Gaudete, justi, in Dom., iustus deest coll*

A propheta Altissimi vocaberis; præbis enim ante faciem Domini parare vias ejus. *Vers.* Ad laudem scientiam.

In natali sanctorum Joannis et Pauli martyris.

Antiph. Multæ tribulationes justorum, et de his omnibus liberavit eos Dominus; Dominus custodit omnia ossa eorum, unum ex his non conteretur. *Psal.* Benedicam Domino in omni tempore, **702** semper laus ejus in ore meo. *Resp.* Ecce quam bonum et quam jucundam habitare fratres in unum; sicut unguentum in capite, quod descendit in barbam, barbam Aaron. *Vers.* Mandavit Dominus Benedictionem et vitam usque in sæculum. ^d *All.* quale volueris. *Off.* Gloriabuntur in te omnes qui diligunt nomen tuum, quoniam tu, Domine, benedixisti justis. **B** Domine, ut scuto bonæ voluntatis tuæ coronasti eos. *Vers.* 1. Verba mea auribus percipe, Domine, intellige clamorem meum; intende voci Orationis meæ, Rex meus et Deus meus. *Vers.* 2. Quoniam ad te orabo, Domine, quoniam ad te clamabo, Domine, mane, et exaudies vocem meam. *Ad Com.* Etsi coram hominibus tormenta passi sunt, Deus tentavit eos; tanquam aurum in fornace probavit eos, et sicut holocausta accepit eos. *Psal.* ut supra.

Vigilia sancti Petri.

Antiph. Dicit Dominus Petro: Cum esses junior cingebas te, et ambulabas ubi volebas; cum autem senueris, extends manus tuas, et alius te cinget, et ducet quo tu non vis. Hoc autem dixit, significans qua morte clarificaturus esset Deum. *Psal.* Cæli enarrant gloriam Dei. *Resp.* In omnem terram exiit sonus eorum, et in fines orbis terræ verba eorum. *Vers.* Cæli enarrant gloriam Dei, et opera manuum ejus annuntiat firmamentum. *Off.* Mihi autem nimis honorificati sunt amici tui, Deus, nimis confortatus est principatus eorum. *Vers.* 1. Domine, probasti me et cognovisti me, tu cognovisti sessionem meam et resurrectionem meam. ^e *Vers.* 2. Intellexisti cogitationes meas a longe, semitasm meam et directionem meam investigasti. *Vers.* 3. Ecce tu, Domine, cognovisti omnia novissima et antiqua, tu formasti me, et posuisti super me manum tuam. *Ad Com.* Tu es Petrus, et super hanc petram ædificabo Ecclesiam meam **iii Kal. Julii Natalis sancti Petri.**

Antiph. Nunc scio vere quia misit Dominus angelum suum, et eripuit me de manu Herodis, et de omni expectatione pebis Judæorum. *Psal.* Domine, probasti me. *Resp.* Constitues eos principes super omnem terram, memores erunt nominis tui, Domine. *Vers.* Pro patribus tuis nati sunt tibi filii, propterea populi constabuntur tibi. ^f *All.* Tu es Petrus, et super hanc petram ædificabo Ecclesiam meam. *Item All.* Nimis honorati sunt amici tui, Deus, nimis con-

^e Compend. *Vers.* 2. *Ecce, Domine, tu cognovisti me, et resurrectionem meam de longe; semitasm meam investigasti.*

^f In Compend.: *All.* *Beatus es, Simon Barjona, quia caro et sang. non revel. tibi; sed Pat. m. qui est in cal. Theod. conveniunt cum vulgatis.*

ortatus est principatus eorum. *Off.* Constitues eos principes super omnem terram, memores erunt nominis tui in omni progenie et generatione. *Vers.* 1. Eructavit cor meum verbum bonum, dico ego opera mea Regi. *Vers.* 2. Lingua mea calamus scribæ velociter scribentis, speciosus forma præ filiis hominum, diffusa est gratia in labiis tuis. *Vers.* 3. Propterea benedixit te Deus in æternum, accingere gladio tuo circa femur, Potentissime. *Ad Com.* Simon Joannis, diligis me plus his? Domine, tu omnia nosti, tu scis quia amo te. Pisce oves meas. *Psal.* ut supra.

Pridie Kal. Jul. Natalis sancti Pauli.

Antiph. Scio cui credidi, et certus sum quia potens est depositum meum servare in illum diem. **703** *Psal.* Domine, probasti. *Resp.* Qui operatus est etro in apostolatam, operatus est et mihi inter gentes, et cognoverunt gratiam Dei, quæ data est mihi. *Vers.* Gratia Dei in me vacua non fuit, sed gratia ejus semper in me manet. *All.* Gaudete, justi, in Domino, rectos decet collaudatio. *Off.* Mihi autem nimis. *Ad Comm.* Amen dico vobis, quod vos qui reliquistis omnia, et secuti estis me, centuplum accipietis, et vitam æternam possidebitis. *Psal.* ut supra.

Natalis sanctorum Processi et Martiani.

Antiph. Judicant sancti gentes, et dominantur populis, regnabit Dominus Deus illorum in perpetuum. *Psal.* Exsultate, justi, in Domino. *Resp.* Exsultabunt sancti in gloria. *Vers.* Cantate Domino. *All.* Mirabilis Dominus noster in sanctis suis. *Off.* Gloria-buntur in te omnes. *Vers.* Verba mea. *Ad Com.* Anima nostra sicut passer erepta est de laqueo venantium. **C** *Psal.* Nisi quia Dominus.

Pridie Nonas Jul. Octava beatorum apostolorum Petri et Pauli.

Antiph. Sapientiam sanctorum narent populi, et laudes eorum nuntiet Ecclesia; nomina autem eorum vivent in sæculo in sæculo. *d Psal.* Exsultate, justi, in Domino. *R. sp.* Justorum animæ. *Vers.* Visi sunt oculis. *All.* Sancti tui, Domine, benedicent te, gloriam regni tui dicent. *Off.* Exsultabunt sancti in gloria. *Ad Com.* Justorum animæ in manu Dei sunt. *Psal.* ut supra.

Sanctorum septem Fratrum.

Antiph. Laudate, pueri, Dominum, laudate nomen Domini, qui habitare facit sterilem in domo, matrem filiorum lætantem. *Psal.* Sit nomen Domini benedic-

a Compend. *All.* Cæli enarrant. Theod. habent ut Excusi.

b In Compend. tres assignantur Versus: 1. Domine, prob.; 2. Intellexisti; 3. Ecce tu, Domine. De officio hujus diei observat Pamelus i lud nominatim citari ex Graduali et Sacram. divi Gregorii libris; a Micrologo, c. 42.

c Compend.: *All.* Exsultabunt sancti. Theod.: *All.* Sancti tui, Domine.

d Compend.: *Psal.* Cæli enarrant.

e Huic Offertorio succedit in Compend. Versus: Cantate Dom. canticum novum, laus ejus in eccl. sanct. Læt. Isr. in eo qui fecit eum et filii Sion exsult. in rege suo, exultation. s. Amotat Pamelius Micrologium meminisse hujus Octavæ, cap. 44.

f Natale sanctorum vii martyrum in Pamel. Edit.

tum, ex hoc nunc et usque in sæculum. *Resp.* Anima nostra. *Vers.* Laqueo contritus est. *All.* *s* Laudate, pueri, Dominum. *Off.* Anima nostra. *Vers.* Nisi quia Dominus. *Ad Com.* Quicumque fecerit voluntatem Patris mei qui in cælis est, ipse meus frater, soror et mater est, dicit Dominus. *Psal.* ut supra.

Natalis sancti Benedicti.

Antiph. Justus ut palma. *Psal.* Bonum est confiteri. *Resp.* Inveni David servum meum, oleo sancto meo unxi eum, manus enim mea auxiliabitur ei, et brachium meum confortabit eum. *Vers.* Nihil proficiet inimicus in eo, et filius iniquitatis non nocebit ei. *All.* Disposui testamentum electis meis, juravi David servo meo. *Off.* Inveni David. *Ad Com.* Beatus servus quem cum venerit Dominus, invenerit illum vigilantem; amen dico vobis, super omnia bona sua constituet eum.

704 *Sanctæ Prædis.*

Antiph. Loquebar de testimoniis tuis in conspectu regum, et non confundebar; et meditabar in mandatis tuis, quæ dilexi nimis. *Psal.* Beati immaculati in via. *Resp.* Dillexisti justitiam, et odisti iniquitatem. *Vers.* Propterea unxit te Deus, Deus tuus oleo justitiæ. *All.* Specie tua et pulchritudine tua intendere, prospere procede, et regna. *Offert.* Diffusa est gratia. *Ad Comm.* Simile est regnum cælorum homini negotiatori, quærenti bonas margaritas; inventa una pretiosa margarita, dedit omnia sua, et comparavit eam. *Psal.* ut supra.

Natalis sancti Apollinaris.

Antiph. *1* Sacerdotes Dei, benedicite Domino, sancti et humiles corde, laudate Deum. *Psal.* *m* Memento, Domine, David, et omnis mansuetudinis ejus. *Resp.* Inveni David servum meum. *Vers.* Nihil proficiet inimicus in eo. *All.* Memento, Domine, David. *Off.* Veritas mea et misericordia. *Ad Com.* Semel juravi in sancto meo, semen ejus in æternum manebit; et sedes ejus sicut sol in conspectu meo, et sicut luna perfecta in æternum, et testis in cælo fidelis. *Psal.* Misericordias Domini.

Natalis sancti Felicis.

Antiph. Sacerdotes ejus induantur justitia, et Sancti ejus exultatione exsultabunt. *Psal.* Memento, Domine, David. *Resp.* Ecce sacerdos magnus, qui in diebus suis placuit Deo. *Vers.* Non est inventus similis illi qui conservaret legem excelsi. *Off.* Veritas

præcedit Octavam sanctorum apostol.

s Hoc Allel. abest a Ms. Compend.

b Neque hoc officium habet Codex Blandiniensis. PAMEL. Abest quoque a Mss. Compend.

i Desideratur hoc Allel. in Comp.

k Ibid., post Offertor., legitur: *Vers.* 1. Eructavit. *Vers.* 2. Specie tua.

l Hoc officium ex Graduali divi Gregorii libro citat Micrologus, c. 43. PAMEL.

m In Compend.; *Psal.* Benedicite omnia opera.

n Hoc Alleluia non est in Compend.

o Post hoc Offert. in laudato Ms. sunt *Vers.* 1. Posui adjut. *Vers.* 2. Misericordia.

p Etiam hoc officium ibidem citat Micrologus, c. 43. PAMEL. Abest tamen natale hoc a Ms. Compend.

mea et misericordia mea cum ipso, et in nomine meo exaltabitur cornu ejus. *Ad Comm.* Beatus servus. *Psal. ut supra.*

^a *Eodem die natalis sanctorum Simplicii, Faustini et Beatrix.*

Antiph. Sapientiam sanctorum narrent populi. *Psal.* Exsultate, justi, in Domino. *Respons.* Clamaverunt justi, et Dominus exaudivit eos, et de omnibus tribulationibus eorum liberavit eos. *Vers.* Juxta est Dominus his qui tribulato sunt corde, et humiles spiritu salvabuntur. *Allel.* Sancti tui, Domine. *Off.* Gloriabuntur in te omnes. *Ad Com.* Ego vos elegi.

Natalis sanctorum Abdon et Sennes.

Antiph. Intrent in conspectu tuo, Domine, gemitus competitorum. *Psal.* Deus, venerunt gentes. *Resp.* B Gloriosus Deus in sanctis suis. *Vers.* Dextera tua, Domine. *Allel.* Sancti tui, Domine. *Off.* 705 Mirabilis Deus in sanctis suis. ^b *Ad Com.* ^c Posuerunt mortalia sanctorum. *Psal.* ^d Deus venerunt.

^e *Sancti Petri ad Vincula.*

Antiph. Salus populi. *Psal.* Attendite, populus meus, legem meam. *Resp.* Salvum fac populum. *Vers.* Ad te, Domine, clamavi. *All.* Tu es Petrus, et super hanc petram ædificabo Ecclesiam meam. *Off.* Populum humilem salvum facies, et oculos superborum humiliabis. *Ad Com.* Domine, si tu es.

Natalis sancti Stephani papæ.

Antiph. Justus ut palma. *Psal.* Bonum est confiteri Domino. *Resp.* Justus non conturbabitur, quia Dominus firmat manum ejus. *Vers.* Tota die miseretur et commodat, et semen ejus in Benedictioe erit. *All.* Disposui testamentum electis meis, juravi David servo meo. *Off.* Inveni David servum meum. *Ad Com.* Domine, quinque talenta tradidisti mihi, ecce alia quinque superlucratum sum; euge, serve fidelis, quia in pauca fuisti fidelis, supra multa te constituam, intra in gaudium Domini tui.

Alia.

Antiph. Sacerdotes ejus induam Salutari. *Psal.* Memento, Domine, David. *Resp.* Os justi meditabitur sapientiam, et lingua ejus loquetur judicium. *Vers.* Lex tui ejus in corde ipsius, et non supplantabuntur gressus ejus. *Off.* Inveni David. *Vers.* 1. Potens es, Domine. *Vers.* 2. Veritas mea et misericordia mea. *Ad Comm.* Domine, quinque talenta tradidisti mihi. *Psal. ut supra.*

Natalis sancti Xysti papæ.

Antiphon. Sacerdotes Dei, benedicite Domino. *Psal.* Memento, Domine, David. ^b *Resp.* Sacer-

^a Hoc quoque (officium) non habet Codex Blandin. PAMEL. Existat festum hoc seu natale in Cod. Compend., sed aliud est officium, scilicet: *Antiph.* Sacerdotes ejus ind. salut. *Psal.* Memento, Domine, David. *Resp.* Ecce sacer. magn. *Vers.* Non est inv. *Allel.* Exsultabunt. *Offert.* Lætamini. *Comm.* Justorum animæ.

^b In Compend. sequuntur duo versus: *Exsurgat Deus, et pereant.*

^c Ibid.: *Comm.* Beati mundo corde.

^d Ibid.: *Psal.* Beati immaculati.

^e Hoc festum cum seq. omnittur in Cod. Com-

pend. utrumque habent Theoderic. ^f In Compend.: *Resp.* Os justi medit. sap. *Vers.* Lex Dei ejus. *Off.* Veritas.

Eodem die natal. sanctorum Felicissimi et Agapiti.

Antiph. Salus autem justorum a Domino, et protector eorum est in tempore tribulationis. *Ps.* Noli æmulari in malignantibus. ^g *Resp.* Justorum animæ in manu Dei sunt. *Vers.* Visi sunt oculis insipientium mori. *All.* Cantate Domino canticum novum, laus ejus in ecclesia sanctorum. *Offert.* Gloriabuntur in te omnes qui diligunt nomen tuum, quoniam, tu, Domine, benedices justo: Domine, ut scuto bonæ voluntatis tuæ coronasti nos. *Vers.* 1. Verba mea auribus. *Vers.* 2. Quoniam ad te orabo, Domine. *Ad Com.* Ego elegi vos de mundo. *Psal. ut supra.*

Natalis sancti Cyriaci.

Antiph. Timete Dominum, omnes sancti ejus, 706 quoniam nihil deest timentibus eum; divites eguerunt, et esurierunt, inquirentes autem Dominum ^h non deficient omni bono. *Psal.* Benedicam Domino in omni tempore, semper laus ejus in ore meo. *Resp.* Timete Dominum, omnes sancti ejus, quoniam nihil deest timentibus eum. *Vers.* Inquirentes autem Dominum non deficient omni bono. ⁱ *All.* Exsultabunt sancti in gloria, lætabuntur in cubilibus suis. *Off.* Lætamini in Domino, et exultate. *Vers.* 1. Beati quorum remissæ. *Vers.* 2. Pro hac orabit ad te omnis sanctus. *Ad Com.* Signa eos qui in me credunt, hæc sequentur: Dæmonia ejicient, super ægros manus imponent, et bene habebunt.

Vigilia sancti Laurentii.

Antiph. Dispersit, dedit pauperibus, justitia ejus manet in sæculum sæculi, cornu ejus exaltabitur in gloria. *Psal.* Beatus vir qui timet Dominum, in mandatis ejus cupit nimis. *Resp.* Dispersit, dedit pauperibus, justitia ejus manet in sæculum sæculi. *Vers.* Potens in terra erit semen ejus, generatio rectorum benedicetur. *Off.* Oratio mea munda est, et ideo peto ut detur locus voci meæ in cælo, quia ibi est judex meus, et conscius meus ^k in excelso; ascendat ad Dominum deprecatio mea. *Vers.* Probavit me Dominus sicut aurum, vias ejus custodivi, et a præceptis ejus non discessi. ^l *Item aliud.* *Off.* Gloria et honore. *Ad Com.* Qui vult venire post me,

pend. utrumque habent Theoderic.

^f In Compend.: *Resp.* Os justi medit. sap. *Vers.* Lex Dei ejus. *Off.* Veritas.

^g In Comp.: *Resp.* Exsultabunt. *Vers.* Cantate Dom. *All.* Sancti tui, Domine. Idem Alleluia assignant Theod. qui in cæteris conveniunt cum Vulgatis.

^h Compend., non deficientur omni bono.

ⁱ Ibid.: *All.* Gaudete, justi, in Domino. Cum Theodericensibus conveniunt Editi.

^k Compend., in æternum.

^l Abest a Mss.

abneget semetipsum, et tollat crucem suam, et sequatur me. *Psal. ut supra.*

In natali sancti Laurentii.

^a *Antiph.* Confessio et pulchritudo in conspectu ejus, sanctitas et magnificentia in sanctificatione ejus. *Psal.* Cantate Domino. *Resp.* Probasti, Domine, cor meum, et visitasti nocte. *Vers.* Igne me examinasti, et non est inventa in me iniquitas. *Allel.* Beatus vir. *Off.* Confessio et pulchritudo. *Vers.* 1. Cantate Domino canticum novum; cantate Domino, omnis terra. *Vers.* 2. Cantate Domino, et benedicite nomini ejus, annuntiate de die in diem Salutare ejus. *Ad Comm.* Qui mihi ministrat me sequatur; et ubi ego sum, illic et minister meus erit. *Psal. ut supra.*

Natalis sancti Tiburtii.

Antiph. Justus ut palma florebit, ^b sicut cedrus quæ est in Libano multiplicabitur. *Psal.* Bonum est confiteri Domino, et psallere nomini tuo, Altissime. *Resp.* Os justi meditabitur sapientiam. *Vers.* Lex Dei ejus in corde. ^c *All.* Gloria et honore coronasti eum, Domine. *Off.* In virtute tua lætabitur justus. *Ad Comm.* Posuisti, Domine, in capite ejus. *Psal.* Domine, in virtute tua.

Natalis sancti Hippolyti et sociorum.

Antiph. Justi epulentur, et exsultent in conspectu Dei, et delectentur in lætitia. *Psal.* Exsurgat Deus, **707** et dissipentur inimici ejus; et fugiant qui oderunt eum a facie ejus. ^d *Resp.* Justorum animæ. *Vers.* Visi sunt oculis insipientium mori. *All.* Sancti tui, Domine. *Off.* Anima nostra sicut passer. *Ad Com.* Dico autem vobis amicis meis, ne terreamini ab his qui vos persequuntur. *Item alia:* Amen dico vobis, quod uni ex minimis meis fecistis, mihi fecistis. *Psal. ut supra.*

^e *Natalis sancti Eusebii.*

Antiph. Os justi meditabitur sapientiam et lingua ejus loquetur judicium; lex Dei ejus in corde ipsius. *Psal.* Noli æmulari in malignantibus. *Resp.* Os justi meditabitur. *Vers.* Lex Dei ejus. ^f *All.* Justus non conturbabitur. *Off.* Desiderium animæ. *Vers.* 1. Vitam petiit. *Vers.* 2. Lætificabis eum. *Vers.* 3. Inveniat manus tua. *Ad Com.* Beatus servus. *Psal. ut supra.*

^a Præmittitur in Compend. et in 2 Theoderic., in **D** prima Missa. In Compend. vero hæc Missa est: *Antiph.* Probasti cor... et non est inv. in me iniq. *Psal.* Exaudi, Dom. justitiam m. *Resp.* Justus ut palma fl. *Vers.* Ad annuntiandum. *Offert.* In virtute tua. *Vers.* Vitam petiit. *Comm.* Magna est gloria ejus. Altera Missa in die est. Confessio, etc.

^b Compend.: Sicut cedrus Libani.

^c Ita Theod., ad Compend.: *All.* Disposui.

^d Compend.: *Resp.* Clamaverunt justi. *Vers.* Juxta es. *Allel.* Gaudete, justi, in Domino. In Theod. fit tantum officium sancti Hippolyti martyris. *Antiph.* Justus ut palma. *Psal.* Exsurgat Deus. *Resp.* Justorum animæ, etc., ut in Excusis.

^e Compend.: *Depositio sancti Eusebii conf.* In Theod.: *Natal. sancti Eusebii sacerdotis.*

^g *Assumptio sanctæ Mariæ.*

Antiph. Vultum tuum deprecabuntur omnes divites plebis; adducentur regi virgines post eam, proximæ ejus adducentur tibi in lætitia et exultatione. *Psal.* Eructavit cor meum verbum bonum. *Resp.* Propter veritatem et mansuetudinem, et justitiam, et deducet te mirabiliter dextera tua. *Vers.* Audi, filia, et vide, et inclina aurem tuam, quia concupivit Rex speciem tuam. *All.* Specie tua et pulchritudine tua intende, prospere procede, et regna. *Offert.* Offerentur Regi virgines post eam, proximæ ejus offerentur tibi. *Ad Com.* Dilexisti justitiam, et odisti iniquitatem; propterea unxit te Deus, Deus meus. *Psal. ut supra* ^h.

ⁱ *Octava sancti Laurentii.*

B *Antiph.* Probasti, Domine, cor meum, et visitasti nocte; igne me examinasti, et non est inventa in me iniquitas. *Psal.* Exaudi, Domine, justitiam meam, intende deprecationem meam. ^k *Resp.* Posuisti, Domine, super caput ejus coronam de lapide pretioso. *Vers.* Desiderium animæ ejus tribuisti ei, et voluntate labiorum ejus non fraudasti eum. *All.* Gloria et honore coronasti eum, Domine. *Off.* In virtute tua, Domine, lætabitur justus, et super Salutare tuum exsultabit vehementer. Desiderium animæ ejus tribuisti ei. *Ad Com.* Qui vult venire post me. *Psal. ut supra.*

Natalis sancti Agapiti.

Antiph. Lætabitur justus in Domino, et sperabit in eo, et laudabuntur omnes recti corde. *Psal.* Exaudi, Deus, Orationem meam, cum deprecor, a timore inimici eripe animam meam. ^l *Resp.* Justus non conturbabitur. *Vers.* Tota die miseretur et commodat. ^m *All.* Beatus vir qui timet Dominum. *Off.* In virtute tua lætabitur. *Ad Com.* Beatus servus. *Psal. ut supra.*

708 *Natalis sanctorum Timothei et Symphoriani.*

Antiph. Salus autem justorum. *Psal.* Noli æmulari in malignantibus. *Resp.* Pretiosa in conspectu Domini mors sanctorum ejus. *Vers.* Credidi, propter quod locutus sum, ego autem humiliatus sum nimis. *All.* Sancti tui, Domine. *Off.* Mirabilis Deus in sanctis suis, Deus Israel ipse dabit virtutem et fortitudinem plebi suæ, benedictus Deus, alleluia. *Ad Com.* Ego vos elegi de mundo.

^f Abest hoc Allel. a Compend., est in Theod.

^g Sicut infra notandum est lib. Sacram. 1, antiquus videtur hoc festum divo Gregorio olim *Dormitionis* appellatum. **PANEL.** Dicitur *Assumptio*, in Cod. Compend. et aliis.

^h Post hæc offic. in Compend. aliud sequitur sc. *Ant. Gaudeamus Psal.* Eructavit. *Resp.* Propter verit. *Vers.* Audi fil. *Allel.* Adducentur. *Offert.* Diffusa est. *Com.* Beata es, Virgo.

ⁱ In Compend. hic et alibi semper legitur *Octabas*, non *Octava*.

^k Compend.: *Resp.* Justus ut palma. *Versus.* Ad annunt. *All.* Justus non conturb.

^l Compend.: *Resp.* Posuisti. *Vers.* Desiderium.

^m Hoc Allel. abest a Comp. In Theod. idem officium assignatur ac in Excusis.

^a *Natalis sancti Genesii.*

Antiph. Gloria et honore coronasti eum, Domine, et constituisti eum super opera manuum tuarum. *Psal.* Domine Dominus noster. *Resp.* Domine, praevenisti eum. *Vers.* Vitam petiit. *All.* Justus non conturbabitur, quia Dominus firmat manum ejus. *Off.* Desiderium animae ejus tribuisti ei, Domine, et voluntate laborum ejus non fraudasti eum; posuisti in capite ejus coronam de lapide pretioso. *Ad Com.* Qui vult venire.

Natalis sancti Augustini.

Antiph. Dicit Dominus: Sermones mei, quos dedi in os tuum, non deficient de ore tuo. Adest enim nomen, et munera tua accepta erunt super altare meum. *Psal.* Domine, exaudi. *Resp.* Juravit Dominus. *Vers.* Dixit Dominus Domino meo. *All.* Memento, Domine, David, et omnis mansuetudinis ejus. *Off.* Inveni David. *Ad Comm.* Fidelis servus.

Natalis sancti Hernelis.

Antiph. Justus non conturbabitur, quia Dominus firmat manum ejus; tota die miseretur et commutat, et semen ejus in Benedictione erit. *Psal.* Noli zemulari in malignantibus. ^b *Resp.* Justus ut palma florebit. *Vers.* Ad annuntiandum mane misericordiam. *All.* Beatus vir qui suffert tentationem. *Off.* In virtute tua, Domine. *Ad Com.* Multitudo languentium, et qui vexabantur a spiritibus immundis, veniebant ad eum, quia virtus de illo exibat, et sanabat omnes. *Psal.* ut supra.

^c *Decollatio sancti Joannis Baptistae.*

Antiph. In virtute tua, Domine, lætabitur justus. **C** *Psal.* Vitam petiit. *Resp.* Domine, praevenisti. *Vers.* Vitam petiit. *All.* Beatus vir. *Off.* Justus ut palma. *Ad Com.* Magna est gloria ejus.

Natalis sanctae Sabinæ.

Antiph. Cognovi, Domine, quia æquitas judicia tua, et in veritate tua humiliasti me; confige timore tuo carnes meas, a mandatis tuis non me repellas. *Psal.* Beati immaculati in via. ^d *Resp.* Specie tua. *Vers.* Propter veritatem et mansuetudinem. *All.* Diffusa est gratia. *Off.* Filia regum in honore tuo; astitit regina a dextris tuis in vestitu deaurato, **709** circumdata varietate. *Ad Comm.* Principes persecuti sunt me gratis et a verbis tuis formidavit cor meum; lælabor ego super eloquia tua, sicut qui invenit spolia multa; concupivit anima mea testimonia tua, **D** Domine, et dixit ea vehementer. *Psal.* ut supra.

Natalis sanctorum Felicis et Adaucti.

Antiph. Sapientiam sanctorum. *Psal.* Exsultate, ju-

^a Hoc officium et sequens non habent Cod. Bland. et Compend.

^b In Comp. : *Resp.* Justus non conturbabitur. *Vers.* Tota die. *Allel.* Inveni. *Comm.* Posuisti.

^c Observat Pamel. hoc offic. desiderari in Cod. Blandin. Idem de Compend. dicendum.

^d In Compend. : *Resp.* Dilexisti justit. *Vers.* Propterea. *Allel.* Adducentur. Theod. savenit Excusis.

^e Compend. : *Resp.* Exsultabunt. *Vers.* Cantate Dom. Theod. non discrepant ab Excusis; ubi dissentient, annotabimus.

^f Non invenitur in Compend. Exstat in Theod.

Antiph. sti, in Domino. ^e *Resp.* Gloriosus Deus in sanctis suis. *Vers.* Dextera tua, Domine. *All.* Gaudete, justi, in Domino, rectos decet collaudatio. *Off.* Lætamini, justi, in Domino. *Ad Com.* Quod dico vobis in tenebris, dicite in lumine, dicit Dominus; et quod in aure auditis, prædicate super tecta.

^f *Natalis sanctae Mariæ.*

Antiph. Vultum tuum, Domine. *Psal.* Eructavit cor meum. *Resp.* Dilexisti justitiam. *Vers.* Propter veritatem. *Allel.* Adducentur regi virgines post eam, proximæ ejus offerentur tibi in lætitia. *Off.* Offerentur regi. *Ad Com.* Diffusa est gratia.

Natalis sancti Adriani

Antiph. Lætabitur justus in Domino. *Psal.* Exaudi, Deus, Orationem. *Resp.* Domine, praevenisti. *Vers.* Vitam petiit a te. *All.* Beatus vir. *Off.* Gloria et honore coronasti eum. *Ad Comm.* Posuisti, Domine.

^h *Natalis sancti Gorgonii.*

Antiph. Gloria et honore coronasti eum, et constituisti eum super opera manuum tuarum. *Psal.* Domine Dominus noster. *Resp.* Posuisti, Domine. *Vers.* Desiderium animæ. *All.* Gloria et honore. *Off.* Posuisti, Domine, in capite ejus coronam de lapide pretioso, vitam petiit a te, et tribuisti ei. *Vers.* Desiderium animæ ejus tribuisti ei, et voluntate laborum ejus non fraudasti eum. *Vers.* Magna est gloria ejus in salutari tuo, gloriam et magnum decorem impones super eum. *Ad Com.* Posuisti, Domine.

Natalis sanctorum Proti et Hyacinthi.

Antiph. Judicant sancti gentes, et dominabuntur populis; regnabit Dominus eorum in perpetuum. *Psal.* Exsultate, justi, in Domino. *Resp.* Vindica, Domine, sanguinem sanctorum tuorum, qui effusus est. *Vers.* Posuerunt mortalia servorum tuorum escas volatilibus cœli, carnes sanctorum tuorum bestiiis terræ. *All.* Gaude, justi, in Domino, rectos decet collaudatio. *Off.* Gloriantur in te omnes qui diligunt nomen tuum, quoniam tu, Domine, benedices justo: Domine, ut scuto bonæ voluntatis tuæ coronasti nos. *Ad Com.* Anima nostra sicut passer erepta est de laqueo venantium. *Vel* Qui vult venire post me.

^k *Exaltatio sanctæ crucis.*

Antiph. Nos autem gloriari oportet in cruce **710** Domini nostri Jesu Christi, in quo est salus, vita et resurrectio nostra, per quem salvati et liberati sumus. *Psal.* Dominus regnavit, decorem. *Resp.* Chri-

^e In Compend. : *All.* Justus ut palma; infra : *Offert.* Desiderium.

^h Hoc officium desideratur in Cod. Blandin. PAMEL. Exstat in Comp. ubi, pro Versu *Desiderium*; est *Vers.* Vitam petiit. *Allel.* est *Justus non conturbabitur.* *Ad Comm.* Magna est.

ⁱ In Compend. : *Resp.* Justorum animæ. *Vers.* Visi sunt. *Allel.* Justi epulentur. *Offert.* Gloria et hon. *Ad Comm.* Qui vult venire.

^k In Theod. natal. sanctorum Cornelii et Cypriani præcedit festum Exalt. sanctæ crucis, licet eodem die concurrant.

stus factus est. *Vers.* Propter quod et Deus. ^a *All.* A gloria. *Off.* Lætamini in Domino. *Ad Com.* Posuerunt mortalia.

Natalis sanctorum Cornelii et Cypriani.

Antiph. Sacerdotes Dei. *Psalm.* ^b Memento, Domine, David. *Resp.* Sacerdotes ejus. Illuc producam cornu David. *All.* ^c Disposui testamentum electis meis. *Off.* Veritas mea. *Ad Com.* Domine, quinque talenta tradidisti mihi, ecce alia quinque superlucratum sum; euge, serve fidelis, quia in pauca fuisti fidelis, supra multa te constituam, intra in gaudium Domini tui. *Psalm.* *ut supra.*

Natalis sancti Nicomedis.

Antiph. Lætabitur justus in Domino. *Psalm.* ^d Beati quorum remissæ sunt iniquitates. *Resp.* Posuisti, Domine. Desiderium animæ ejus. *All.* ^e Justus non conturbabitur. *Off.* Gloria et honore. *Ad Comm.* Qui vult venire post me. *Psalm.* *ut supra.*

Natalis sanctæ Eüpheniæ, ac sanctorum Lucie et Geminiani.

Antiph. Vultum tuum deprecabuntur. *Psalm.* Eruciativ cor meum. *Resp.* Diffusa est gratia. *Vers.* Propter veritatem et mansuetudinem. *All.* Specie tua. *Off.* ^f Offerentur regi virgines. *Ad Com.* Simile est regnum cælorum. ^g *Item alia:* In salutari tuo anima mea. *Psalm.* Beati immaculati in via.

Vigilia sancti Matthæi.

Antiph. Ego autem sicut oliva ^h fructifera in domo Domini, speravi in misericordia Dei mei, et expectabo nomen tuum, quoniam bonum est arte conspectum sanctorum tuorum. *Psalm.* Quid gloriaris in malitia, qui potens es in iniquitate? *Resp.* Justus ut palma florebit. *Vers.* ⁱ Bonum est confiteri Domino. *Off.* Gloria et honore. *Ad Com.* Posuisti, Domine.

Natalis sancti Matthæi.

Antiph. Os justii meditabitur sapientiam, et lingua ejus loquetur iudicium, lex Dei ejus in corde ipsius. *Psalm.* Noli æmulari in malignantibus, neque zelaveris facientes iniquitatem. *Psalm.* Beatus vir qui tmet Dominum. *Vers.* Potens in terra erit semen ejus. *All.* Inveni David. *Off.* Posuisti, Domine. *Vers.* 1. Desiderium animæ ejus. *Vers.* 2. Magna est gloria. *Ad Com.* Magna est gloria. *Ps.* xx.

^k *Natalis sancti Mauricii.*

Antiph. Intret in conspectu tuo, Domine. *Psalm.* ^l Deus, venerunt gentes. *Resp.* Gloriosus Deus. *Vers.* Dextera tua, Domine. *All.* Exsultabunt sancti in

gloria. *Off.* Lætamini in Domino. *Ad Com.* Posuerunt mortalia.

711 *Natalis sanctorum Cosmæ et Damiani.*

Antiph. Sapientiam sanctorum narrent populi. *Psalm.* Exsultate, justii, in Domino. *Resp.* Clamaverunt justii, et Dominus exaudivit eos. *Vers.* Juxta est Dominus. *All.* Sancti tui, Domine. *Off.* Gloriabuntur. *Ad Comm.* Posuerunt mortalia.

Dedicatio basilicæ sancti Michaelis.

Antiph. Benedicite Dominum, omnes angeli ejus, potentes virtute, qui facitis verbum ejus, ad audiendam vocem sermonum ejus. *Psalm.* Benedic, anima mea, Domino, et omnia quæ intra me sunt nomini sancto ejus. *Resp.* Benedicite Domino, orantes angeli ejus, potentes virtute, qui facitis verbum ejus. *Vers.* ^m Benedic, anima mea, Domino, et omnia interiora mea nomini sancto ejus. *All.* Laudate Dominum, omnes angeli ejus, laudate eum omnes virtutes ejus. ⁿ *All.* Confitebor tibi, Domine. *Offert.* ^o In conspectu angelorum psallam tibi. *Vers.* 1. Confitebor tibi, Domine. *Vers.* 2. Confiteantur tibi, Domine, omnes reges terræ. *Ad Com.* Benedicite, omnes angeli Domini, Domino ^p hymnum dicite, et superexaltate eum in sæcula.

Natalis sancti Marci.

Antiph. Sacerdotes Dei, benedicite Domino. *Psalm.* Benedicite omnia opera Domini Domino. *Resp.* Inveni David. *Vers.* Nihil proficiet. ^q *All.* Memento David. *Off.* Veritas mea. *Ad Com.* Beatus servus.

^r *Vigilia sanctorum Dionysii et sociorum ejus.*

Antiph. Salus autem justorum a Domino, et protector eorum est in tempore tribulationis. *Psalm.* Noli æmulari in malignantibus. *Resp.* Vindica, Domine. *Vers.* Posuerunt mortalia.

Natalis sancti Dionysii.

Antiph. Intret in conspectu tuo, Domine. *Psalm.* Deus, venerunt gentes. *Respons.* Gloriosus Deus. *Vers.* Dextera tua, Domine. *All.* ^s Gaudete, justii, in Domino. *Off.* Mirabilis Deus. *Ad Comm.* Anima nostra.

^t *Natalis sancti Callixti.*

Antiph. Sacerdotes ejus. *Psalm.* Memento, Domine, David. *Resp.* Sacerdotes ejus. *Vers.* Illuc producam cornu. *Allel.* Inveni David servum meum. *Off.* Inveni David servum. *Ad Com.* Beatus servus.

Vigilia apostolorum Simonis et Judæ.

Antiph. Intret in conspectu. *Psalm.* Deus, venerunt gentes. *Resp.* Vindica, Domine, sanguinem servorum

^a In Compend. : *Allel.* Dominus regn. decorem ind. *Offertor.* Deus enim firmavit.

^b Comp. : *Psalm.* Benedicite.

^c Hoc Allel. non est in Compend.

^d In Compend. : *Psalm.* Exaudi Deus III.

^e Abest a Compend.

^f Compend. *Afferentur*, etc.

^g Codex Compend. hæc non habet.

^h Compend., *fructificavi*.

ⁱ Ibid. : *Vers.* *Ad annuntiandum.*

^k Abest a Comp. et a Blandin., ut observat Pamel.

^l In Compend. desideratur hoc Allel.

^m Ibid. : *Offertor.* Stetit Ana. iuxta aram templi,

habens thuributum aureum in manu sua, et data sunt ei incensa multa, et ascendit fumus arom. in conspectu Dei. Allel. Vers. 1. *In conspectu angel. psallam tibi, Domine, et adorabo ad templum sanctum tuum, et confi. nomini tuo, Domine, et ascendit, etc.*

ⁿ Compend. : *Bene nuntiate et super.* Additur in fine : *Psalm.* Benedicite, omnia.

^o In Compend. : *Allel.* *Disposui, ut supra.*

^p Duo hæc officia Galliana sunt; quare recte omissa in Cod. Blandin. PAMEL.

^q In Compend. : *All.* *exsultabunt sancti.*

^r Abest hoc a Cod. Compend.

tuorum. *Vers.* Posuerunt mortalia servorum tuorum. **712** *Offert.* Exsultabunt sancti. *Ad Comm.* Justorum animæ.

Ad Missam.

Antiph. Mihi autem nimis honorati sunt amici tui, Deus, nimis confortatus est principatus eorum. *Psal.* Domine, probasti me, et cognovisti me, tu cognovisti sessionem meam et resurrectionem meam. *Resp.* Nimis honorati sunt amici tui, Deus, nimis confortatus est principatus eorum. *Vers.* Dinumerabo eos, et super arenam multiplicabuntur. ^a *All.* Sancti tui, Domine. *Off.* In omnem terram exivit sonus eorum, et in fines orbis terræ verba eorum. *Vers.* Cœli enarrant gloriam Dei, et opera manuum ejus annuntiat firmiter. *Ad Comm.* Vos qui secuti estis me, sedebitis super sedes, judicantes duodecim tribus Israel. *Psal.* ut supra.

Kal. Novemb. Natalis sancti Cæsarii.

Antiph. Confessio et pulchritudo in conspectu ejus. *Psal.* Cantate Domino. *Resp.* Justus non conturbabitur, quia Dominus firmat manum ejus. *Vers.* Quotidie miseretur et commodat, et semen ejus in benedictione erit. ^b *Offert.* In virtute tua, Domine. *Ad Comm.* Qui vult venire post me. *Psal.* ut supra.

^c *Vigilia omnium sanctorum.*

Antiph. ^d Judicant sancti gentes. *Psal.* Exsultate, justi, in Domino. *Vers.* Gloriosus Deus. *Vers.* Dexteram tuam, Domine. *Offert.* Exsultabunt sancti in gloria. *Ad Com.* Dico autem vobis amicis meis, ne timeamini ab his qui vos persequuntur.

In die ad Missam.

Antiph. Gaudeamus omnes in Domino, diem festum celebrantes sub honore sanctorum omnium; de quorum solemnitate gaudent angeli, et collaudant filium Dei. *Psal.* ^e Exsultate justi in Domino, rectos decet collaudatio. *Resp.* Timeate Dominum, omnes sancti ejus, quoniam nihil deest timentibus eum. *Vers.* Inquirentes autem Dominum non deficient omni bono. *All.* ^f Justi epulentur, et exsultent in conspectu Dei, et delectentur in lætitia. ^g *Off.* Deus in sanctis suis. *Ad Com.* Gaudete, justi, in Domino.

^v *Idus Nov. Natalis quatuor Coronatorum.*

Antiph. Intret in conspectu tuo, Domine, gemitus.

^a *Ibid.* : *Allel.* Nimis honorati sunt.

^b In eodem Ms. ante *Offert.* assignatur : *Allel.* Inveni David. Et post *offert.* duo versus sequuntur, *Vitam petiit et Magna est.*

^c Hæc quoque officia duo sequentia tanquam recentiora Gregorio, præmittuntur in Blandin. Cod. PAMEL.

^d In Compend. : *Ant.* Sapientiam sanctorum, ut supra. *Resp.* Timeate Dominum. *Vers.* Inquirentes. *All.* Justii epulentur. *Ad Com.* Justorum animæ.

^e In Cod. Compend. : *Psal.* Eructavit. *Resp.* Gloriosus. *Vers.* Dexteram tuam, Domine.

^f Abest a nostro Cod. Compend.

^g *Offert.* Lætamini, cum *Vers.* 1. Beati quorum, et *Vers.* 2. Proba cor, assignatur in Compend.

^h In Comp. : *All.* Sancti tui. *Offertor.* Posuisti, Domine, in cap., etc., cum *Vers.* ibus *Desiderium* et *Magna est.* In Theod. omnia ut in Vulgatis annotantur, præter Alleluia *Beatus servus.*

ⁱ In Compend. : *Resp.* Inveni. *Vers.* Nihil proficiet.

A *Psal.* Deus, venerunt gentes. *Resp.* Vindica, Domine, sanguinem servorum tuorum. *Vers.* Posuerunt mortalia. *All.* Sancti tui, Domine. *Offert.* Anima nostra sicut. *Ad Com.* Posuerunt mortalia.

Natalis sancti Theodori.

Antiph. In virtute tua, Domine, *Psalm.* Vitam petiit. *Resp.* Domine, prævenisti. *Vers.* Vitam petiit. *Allel.* ^h Beatus vir. *Offert.* Gloria et honore. *Ad Com.* Posuisti, Domine.

713 *Natalis sancti Mennæ.*

Antiph. Os justi meditabitur. *Psal.* Noli a mulari in malignantibus. ⁱ *Respons.* Gloria et honore. *Vers.* Et constituisti eum. *All.* Justus non conturbabitur. *Off.* Desiderium animæ ejus. *Ad Com.* Magna est gloria ejus.

^k *Eodem die Natalis sancti Martini.*

Antiph. Sacerdotes tui. *Psal.* Memento, Domine, David. *Resp.* Inveni David. *Vers.* Nihil proficiet. *All.* Disposui testamentum. *Off.* Inveni David servum meum. *Ad Com.* Domine, quinque talenta tradidisti mihi.

Natalis sanctæ Cecilie.

Antiph. Loquebar de testimoniis tuis in conspectu regum, et non confundebar; et meditabar in mandatis tuis, quæ dilexi nimis. *Psal.* Beati immaculati in via. *Resp.* Audi, filia, et vide. *Vers.* Specie tua. ^l *Off.* Offerentur regi virgines. *Ad Com.* Confundantur superbi, quia injuste iniquitatem fecerunt in me; ego autem in mandatis tuis exercebor in tuis justificationibus, ut non confundar. *Item alia* : Fecit iudicium et justitiam; Domine, non calumnietur mihi superbi; ad omnia mandata tua dirigebar, omnem viam iniquitatis odio habui.

Natalis sancti Clementis.

^m *Antiph.* Dicit Dominus : Si quis testimonium meum servaverit. *Psal.* Misericordias Domini in æternum cantabo. *Resp.* Juravit Dominus. *Vers.* Dixit Dominus Domino meo. *All.* ⁿ Disposui. *Off.* Veritas mea et misericordia mea. *Ad Com.* Beatus servus. *Item alia* : Domine, quinque talenta. *Psal.* ut supra.

Natalis sancti Chrysogoni.

Antiph. Lætabitur justus. *Psalm.* Exaudi, Deus,

Allel. Disposui. *Offert.* Gloria et honore. In Theod. : *Resp.* Inveni, ut in Compend., cætera ut in vulgatis.

^k Neque hoc (Offic.) habet Blandin. Cod., est enim Gallicanum. PAMEL. Hoc natale est in Compend., sed diversum officium, scil. : *Antiph.* Statuit. *Psal.* Misericordias. *Resp.* Os justi medit. *Allel.* Elegit te Dominus. *Offert.* Veritas mea. *Item Offert.* Martinus igitur obitum suum longe ante præsvivit; dixitque fratribus dissolutionem corporis sui imminere, quia iudicabat se jam resolvi. *Vers.* 1. O quantus luctus omnium. Ille desunt tres lineæ. *Com.* Fidelis servus.

^l In Compend. : *Allel.* Adducentur. In Theod. : *Allel.* Specie tua.

^m Compend. : *Ant.* Dicit Dominus, sermones quos dedi in os tuum, non deficient de ore tuo; adest enim nomen tuum, et munera tua accepta erunt super altari meo.

ⁿ Compend. : *All.* Inveni David. Conveniunt Theod. cum Editis, attamen pro *Psal.* Misericordias assignant *Domine exaudi.*

Orationem meam, cum deprecor. *Resp.* ^a Beatus vir. A
Vers. Potens in terra. *All.* Justus non conturbabitur. *Off.* Gloria et honore. *Comm.* Posuisti, Domine.

Vigilia sancti Andreae apostoli.

Antiph. Dominus secus mare Galilee vidit duos fratres, Petrum et Andream, et vocavit eos : Venite post me, faciam vos fieri pisces hominum. *Psal.* Cœli enarrant. *Resp.* Nimis honorati sunt. *Vers.* Dinumerabo eos. *Off.* Gloria, et honore. *Ad Com.* Venite post me, ^b faciam vos pisces fieri hominum. *Psal.* ut supra.

In natali ejusdem.

Antiph. Mihi autem nimis. *Vers.* Domine, probasti me. *Resp.* Constitues eos principes super omnem terram; memores erunt nominis tui, Domine. **714**
Vers. Pro patribus tuis nati sunt tibi filii, propterea populi constebuntur tibi. *Allel.* Nimis honorati sunt amici tui, Deus, nimis confortatus est principatus eorum. *Off.* Mihi autem nimis. *Ad Com.* Dicit Andreas Simoni fratri suo : Invenimus Messiam, qui dicitur Christus, et adduxit eum ad Jesum. *Psal.* ut supra.

• In ordinatione pontificis.

Antiph. Invocavit me. *Psal.* Qui habitat in adjutorio Altissimi. *Resp.* Inveni David. ^d *Off.* Inveni David servum meum. *Ad Com.* Fidelis servus et prudens, quem constituit Dominus super familiam suam.

• In ordinatione episcopi.

Antiph. Elegit te Dominus. *Psal.* Exaudiat te Dominus in die tribulationis, protegat te nomen Dei Jacob. *Resp.* Memor sit Dominus omnis sacrificii tui, et holocaustum tuum pingue fiat. *Vers.* Mittat tibi auxilium de sancto, et de Sion tueatur te. *All.* Elegit te Dominus. *Si in Quadragesima venerit. Tract.* Desiderium animæ ejus tribuisti ei, et voluntate labiorum ejus non fraudasti eum. *Off.* Memor sit Dominus. *Vers.* Exaudiat te Dominus. *Ad Com.* ^f Unguentum in capite.

Item acta.

Antiph. Sicut fuit cum Moyse. *Psal.* Exaudiat te Dominus. *Resp.* Mittat tibi Dominus. *Vers.* Exaudiat te Dominus. *All.* Disposui testamentum electis meis, juravi David servo meo. *Off.* Veritas mea ^D et misericordia mea cum ipso. *Ad Com.* Lætābimur.

^a Compend. : *Resp.* Justus non conturbabitur. *Vers.* Tota die. *Allel.* Inveni David. *Offert.* Desiderium. *Com.* Qui vult venire.

^b Compend. : *Faciam vos pisces hominum.*

^c Compend. : *In vigilia pontificis.*

^d Aliud Offertorium huic jungit Compend., scilicet, *Veritas mea.*

^e In Comp. : *In natali epis. Ant. Elegit te Dom. sibi sacerdot. magni. et aperiens thesaurum suum optimum, et abundare te faciet omnibus bonis.... Allel. Mittat tibi Dominus auxilium.*

^f Quæ hic et infra notantur in Vulgatis, ex primis verbis, integræ recipiuntur in Ms. Compend. Monet

Item alia.

Antiph. Benedixit te hodie. *Psal.* Deus deorum Dominus locutus est, et vocavit terram. *Resp.* Immola Deo sacrificium laudis, et redde Altissimo vota tua. *Vers.* Congregate illi sanctos ejus, qui ordinant testamentum ejus super sacrificia. *Allel.* Diffusa est gratia. *Si in Quadragesima venerit. Tract.* Desiderium animæ ejus. *Off.* Benedic, anima mea, Domino, et omni quæ intra me sunt, nomini sancto ejus. *Ad Com.* Euntes prædicate Evangelium omni creaturæ : Qui crediderit, et baptizatus fuerit, salvus erit ; qui vero non crediderit condemnabitur.

In ordinatione plurimorum episcoporum.

Antiph. Congregate illi. *Psal.* Deus deorum Dominus locutus est. *Resp.* Immola Deo sacrificium laudis. *Vers.* Congregate illi sanctos. *Allel.* Sancti tui, Domine. *Off.* Benedic anima. *Ad Com.* Messis quidem multa, operarii vero pauci. Rogate ergo Dominum messis, ut mittat operarios in messem suam.

715 *Hebdomada prima post octavam Pentecostes.*

Antiph. ^b Domine, in tua misericordia speravi, exsultavit cor meum in salutari tuo ; cantabo Domino qui bona tribuit mihi. *Psal.* Usquequo, Domine, oblivisceris me in finem ? Usquequo avertis faciem tuam a me ? *Resp.* Ego dixi, Domine, miserere mei, sana animam meam, quoniam peccavi tibi. *Vers.* Beatus qui intelligit super egenum et pauperem, in die mala liberavit eum Dominus. ¹ *Item aliud Resp.* Miserere mei, Domine, quoniam infirmus sum ; sana me, Domine. *Vers.* Conturbata sunt omnia ossa mea, et anima mea turbata est valde. *All.* Dominus regnavit, decorem indutus est ; indutus est Dominus fortitudinem, et præcinxit se virtute. *Offert.* Intendo voci orationis meæ. *Vers.* 1. Verba mea auribus percipe, Domine. *Vers.* 2. Dirige in conspectu tuo viam meam. *Ad Com.* Narrabo omnia mirabilia tua, lætabor et exsultabo in te ; psallam nomini tuo, Altissimo. *Psal.* ix.

¹ *Hebdomada secunda.*

Antiph. Factus est Dominus protector meus, et eduxit me in latitudine ; salvum me fecit, quoniam voluit ire. *Psal.* Diligam te, Domine, fortitudo mea, Dominus firmamentum meum, et refugium meum, et liberator meus. *Psal.* Ad Dominum, dum tribularer, clamavi, et exaudivit me. *Vers.* Domine, libera animam meam a labiis iniquis, et a lingua dolosa. *Item* ¹ *Resp.* Domine, Dominus noster, quam admirabile est nomen tuum in universa terra ! *Vers.*

quoque Pamelius latius omnia hæc officia videri in Ordine Romano, pag. 97 et seq., usque ad pag. 107. ¹ Post Missas istas sequitur in Compend. Missa de nuptiis.

² Monet Pamelius Bernonem meminisse hujus officii lib. de Missis, cap. 5, et Micrologium, cap. 59.

³ Hoc Resp. et Vers. seq. desiderantur in Comp. Ibid. : *Allel. Deus judex fortis et patiens.*

⁴ Melius fortasse in Mss. legitur hic et alibi : *Dominica*, pro *hebdomada*. In Theoderic. hic legitur. : *Domin.* 3, ac deinceps, 4, 5, etc. Quæ enim in aliis libris dicitur prima est secunda Theoderic.

⁵ Resp. hoc et Versus sequens omittuntur in Mss.

Quoniam elevata est magnificentia tua super cœlos. **A** Lauda, anima mea, Dominum; laudabo Dominum in vita mea, psallam Deo meo quandiu ero. *Off.* Illumina oculos meos, ne unquam obdormiam in morte, ne quando dicat inimicus meus: Prævalui adversus eum. *Vers.* 2. Respice et exaudi me, Domine Deus meus. *Ad Com.* Dominus firmamentum meum, et refugium meum, et liberator meus, Deus meus, adiutor meus. *Psal.* x.

Hebdomada tertia

Antiph. Respice in me, et miserere mei, Domine, quoniam unicus et pauper sum ego; vide humilitatem meam, et laborem meum, et dimitte omnia peccata mea, Deus meus. *Psal.* Ad te, Domine, levavi animam meam; Deus meus, in te confido, non erubescam. *Resp.* Jacta cogitatum tuum in Domino, et ipse te enutriet. *Vers.* Dum clamarem ad Dominum, exaudivit vocem meam ab his qui appropinquant mihi. *Item* *Resp.* Adiutor in opportunitatibus, in tribulatione, sperent in te, qui noverunt te, quoniam non derelinques quærentes te, Domine. *Vers.* Quoniam non in finem oblivio erit pauperis, patientia pauperum non peribit in æternum; exsurge, Domine, non prævaleat homo. *Allel.* ^e Diligam te, Domine, virtus mea, Dominus firmamentum meum, et refugium meum, et liberator meus. *Off.* Sperent in te omnes **716** qui noverunt nomen tuum, Domine, quoniam non derelinquis quærentes te. Psallite Domino qui habitat in Sion, quoniam non est oblitus orationem pauperum. *Vers.* 1. Sedes super thronum **C** qui iudicas ^d justitiam; increpasti gentes, et perii impius; nomen eorum delesti in æternum, et in sæculum sæculi; perii memoria eorum cum sonitu, et Dominus in æternum permanet. *Vers.* 2. Cognoscet Dominus judicia faciens, in operibus manuum suarum comprehensus est peccator. *Ad Com.* Ego clamavi, quoniam exaudivisti me, Deus; inclina aurem tuam, et exaudi verba mea. *Psal.* Exaudi, Domine, justitiam meam.

Hebdomada quarta.

Antiph. Dominus illuminatio mea et salus, quem timebo? Dominus defensor vitæ meæ, a quo trepidabo? qui tribulant me inimici mei, infirmati sunt, et ceciderunt. *Psal.* Ipse. Si consistant adversum me castra, non timebit cor meum. *Resp.* Propitius **D** esto, Domine, peccatis nostris, ne quando dicant gentes: Ubi est Deus eorum? *Vers.* Adjuva nos, Deus salutaris noster, et propter honorem nominis tui, Domine, libera nos. *Item Resp.* Exsurge, Domine, non prævaleat homo, judicentur gentes in conspectu tuo. *Vers.* In convertendo inimicum meum retrorsum, infirmabuntur, et peribunt a facie tuâ, quoniam fecisti iudicium meum et causam meam. ^e *Allel.*

^a In Compend. : *Allel.* Diligam te, Domine, virtus mea, etc.

^b Hoc Resp. cum Versu seq. abest a Mss. quod de cæteris officiis est intelligendum, nisi aliter notetur.

^c Compend. : *Allel.* In te, Domine, speravi.

^d Compend., *æquitatem.* Sunt alæ plurimæ diversæ

Hebdomada quinta.

Antiph. Exaudi, Domine, vocem meam qua clamavi ad te; adiutor meus esto, ne derelinquas me, neque despicias me, Deus salutaris meus. *Psal.* Dominus illuminatio mea et salus mea; quem timebo? *Resp.* Protector noster aspice, Deus, et respice super servos tuos. *Vers.* Domine Deus virtutum, exaudi preces servorum tuorum. *Item Resp.* Ab o cultis meis munda me, Domine, et ab alienis parce servo tuo. *Vers.* Si mei non fuerint dominati, tunc immaculatus ero, et emundabor a delicto maximo. *Allel.* ^f In te, Domine, speravi, non confundar in æternum. *Off.* Benedicam Domino qui tribuit mihi intellectum; providebam Deum in conspectu meo semper, quoniam a dextris est mihi, ne commoveat. *Vers.* 1. Conserva me, Domine, dixi Domino: Deus meus es tu, quoniam honorum meorum non eges. *Vers.* 2. Novas fecisti mihi vias vitæ, adimplebis me lætitia cum vultu tuo, delectationes in dextera tua usque in finem. *Ad Com.* Unam petii a Domino, hanc requiram, ut inhabitem in domo Domini omnibus diebus vitæ meæ. *Psal.* xxxii.

717 *Hebdomada sexta.*

Antiph. Dominus fortitudo plebis suæ, et protector salutarium Christi sui est. Salvum fac populum tuum, Domine, et benedic hæreditati tuæ, et rege eos usque in sæculum. *Psal.* Ad te, Domine, clamabo; Deus meus, ne sileas a me, ne quando taceas a me, et assimilabor descendantibus in lacum. *Resp.* Convertere, Domine, aliquantulum, et deprecare super servos tuos. *Vers.* Domine, refugium factus es nobis a generatione et progenie. *Item Resp.* Unam petii a Domino, hanc requiram, ut inhabitem in domo Domini omnibus diebus vitæ meæ. *Vers.* Ut videam voluntatem Domini, et protegar a templo sancto ejus. ^g *Allel.* Omnes gentes, plaudite manibus, jubilate Deo in voce exultationis. *Offert.* Fertile gressus meos in semitis tuis, ut non moveantur vestigia mea; inclina aurem tuam, et exaudi verba mea; mirifica misericordias tuas, qui salvos facis sperantes in te, Domine. *Vers.* 1. Exaudi, Domine, justitiam meam, intende deprecationem meam. *Vers.* 2. Custodi me, Domine, ut pupillam oculi, sub umbra alarum tuarum protege me, a facie impiorum qui me atlixerunt. *Vers.* 3. Ego autem cum iustitia apparebo conspectui tuo, satiabor cum apparuerit

lectiones tuas omnes observare operæ pretium non est.

^e In Comp. : *Allel.* Omnes gentes plaudite man.

^f Ibid. : *Allel.* Te decet Hymnus, Deus in Sion.

^g Compend. : *Allel.* Attendite, populus meus, legem meam.

gloria tua. *Ad Com.* Circuibo, et immolabo in tabernaculo ejus hostiam jubilationis, cantabo, et psalmum dicam Domino. *Psal.* xxvi.

Hebdomada septima.

Ista hebdomada non est in Antiphonario Romano.

Antiph. ^a Omnes gentes, plaudite manibus, jubilate Deo in voce exultationis. *Psal.* ^b Quoniam excelsus, terribilis, Rex magnus super omnem terram. *Resp.* Venite, filii, audite me, timorem Domini docebo vos. *Vers.* Accedite ad eum et illuminamini, et facies vestrae non confundentur. *Item Resp.* Beata gens, cujus est Dominus Deus ejus, populus quem elegit Dominus in hereditatem sibi. *All.* ^c Eripe me de inimicis meis, etc. *Off.* ^d Sicut in holocausto arietum et taurorum, et sicut in millibus agnorum pinguium, sic fiat sacrificium nostrum in conspectu tuo hosti, ut placeat tibi, quia non est confusio confidentibus in te, Domine. *Vers.* Et nunc sequimur in toto corde, et timemus te, et quaerimus faciem tuam, Domine, ne confundas nos; sed fac nobis juxta mansuetudinem tuam, et secundum multitudinem misericordiae tuae, quia non est confusio confidentibus in te, Domine. *Ad Com.* Inclina aurem tuam, accelera ut eruas me. *Psal.* xxx.

Hebdomada octava.

Antiph. Suscepimus, Deus, misericordiam tuam in medio templi tui; secundum nomen tuum, Deus, ita et laus tua in fines terrae; justitia plena est dextera tua. *Psal.* Magnus Dominus et laudabilis nimis in civitate Dei nostri, in monte sancto ejus. *Resp.* ^e Liberasti nos, Domine, ex affligentibus nos, et eos qui nos oderunt confundisti. *Vers.* In deo laudabimur **718** tota die, et nomini tuo confitebimur in saecula. *Resp.* Esto mihi in Deum protectorem et in locum refugii, ut salvum me facias. *Vers.* Deus, in te speravi, Domine, non confundar in aeternum. *All.* Te decet hymnus, Deus, in Sion, et tibi reddetur votum in Jerusalem. *Vers.* Replebimur in bonis domus tuae; sanctum est templum tuum, mirabile in equitate. *Off.* Populum humilem salvum facies, Domine, et oculos superhorum humiliabis, quoniam quis Deus praeter te, Domine? *Vers.* 1. Liberasti nos de gentibus iracundis, et ab insurgentibus in me exaltabis me, a viro iniquo eripies me. *Vers.* 2. Clamor meus. *Ad Com.* Gustate et videte, quoniam suavis est Dominus. Beatus vir qui sperat in eo. *Psal.* Benedicam Domino.

Hebdomada nona.

Antiph. Ecce Deus adjuvat me, et Dominus susceptor est animae meae. Averte mala inimicis meis, in veritate tua ^f disperse illos, protector meus, Do-

^a Haec Dom. notatur in Compend., Val. Cl. et al. At in Theoderic. officium hujus Dominicae est pro Dominica octava, et officium Domin. 8 est pro Domin. 9. Sicque consequenter.

^b In Compend.: *Psal.* *subjecit pop. nob.*

^c Ibid.: *Allel. Exultate Deo adj. nostro, etc.*

^d Hujus Offertorii concordiam cum lectione Dominicae 7 post Octavam Pentec. a notat. Berno, lib. de Miss. Item cum Orat. Deus cuius providentia. Ibid., et Microlog., cap. 61. *Pa nel.*

mine. *Psal.* Deus, in nomine tuo salvum me fac, et in virtute tua judica me. ^g *Resp.* Esto mihi in Deum protectorem, et in locum refugii, ut salvum me facias. *Vers.* Deus, in te speravi. *Item Resp.* Speciosus forma praefiliis hominum, diffusa est gratia in labiis tuis, propterea benedixit te Deus in aeternum. *Vers.* Eructavit cor meum verbum bonum, dico ego opera mea Regi. *All.* Attendite, populus meus, legem meam: inclinate aurem vestram in verba oris mei. *Off.* Justitiae Domini rectae laetificantes corda, et dulciora super mel et favum; nam et servus tuus custodit ea. *Vers.* 1. Praeceptum Domini lucidum, illuminans oculos; timor Domini sanctus, permanens in saeculum saeculi; judicia Domini vera, justificata in semetipsa. *Vers.* 2. Et erunt ut complaceant eloquia oris mei, et mediatio cordis mei in conspectu tuo semper. *Ad Com.* Primum quaerite regnum Dei, et omnia adjicientur vobis, dicit Dominus. *Psal.* ut supra.

Hebdomada decima.

Antiph. Dum clamarem ad Dominum, exaudivit vocem meam ab his qui appropinquant mihi, et humiliavit eos, qui est ante saecula, et manet in aeternum. Jacta cogitatum tuum in Domino, et ipse te enutriet. *Psal.* Exaudi, Deus, Orationem meam, et ne despexeris deprecationem meam; intende mihi, et exaudi me. *Resp.* ^h Domine, Dominus noster, quam admirabile est nomen tuum in universa terra. *Vers.* Quoniam elevata est magnificentia tua super caelos. *Item Resp.* Benedictus Dominus Deus Israel, qui facit mirabilia magna solus a saeculo. *Vers.* Suscipiant montes pacem populo tuo, et colles justitiam. ⁱ *All.* Exultate Deo adjutori nostro, jubilate Deo Jacob, sumite psalmum jucundum cum cithara. *Off.* Ad te, Domine, levavi animam meam, Deus meus, in te confido, non erubescam; neque irideant me inimici mei, etenim universi qui te expectant non confundentur. *Ad Com.* Acceptabis sacrificium justitiae, oblationes et holocausta super altare tuum, Domine. *Psal.* L.

719 *Hebdomada undecima.*

Antiph. Deus in loco sancto suo, Deus qui inhabitare facit unanimes in domo, ipse dabit virtutem et fortitudinem plebi suae. *Psal.* Exurgat Deus, et dissipentur inimici ejus, et fugiant qui oderunt eum a facie ejus. ^j *Resp.* Custodi me, Domine, ut pupillam oculi. *Vers.* De vultu tuo iudicium meum prodeat, oculi tui videant aequitates. *Item Resp.* Sciant gentes, quoniam nomen tibi Deus, tu solus Altissimus super omnem terram. *Vers.* Deus meus, pone illos ut rotam et sicut stipulam ante faciem

^e Compend.: *Resp.* *Esto mihi.* *Vers.* *Deus in te sper.* *All.* *Domine Deus salut. m.*

^f Compend.: *Disperge illos.*

^g Compend.: *Resp.* *Domine, Dominus noster.* *Vers.* *Quoniam elevata, etc.* Theoder. consentiunt.

^h Theoder. et Compend.: *Resp.* *Custodi me, Domine.* *Vers.* *De vultu tuo.*

ⁱ In Comp.: *Allel. Venite exultemus, Dom.*

^j In Theod. et Comp.: *Resp.* *In Deo speravit cor meum, et adjut.* *Vers.* *ad te, Domine, clamabo.*

venti. ^a *All.* Domine Deus salutis meæ, in die clamavi et nocte coram te. *Off.* Exaltabo te, Domine, quoniam suscepisti me, nec delectasti inimicos meos super me. Domine, clamavi ad te, et sanasti me. *Vers.* Domine, abstraxisti ab inferno animam meam, salvasti me a descendentibus in lacum. *Ad Com.* Honora Dominum de tua substantia, et de primitiis frugum tuarum, ut impleantur horrea tua saturitate, et vino torcularia redundabunt. *Psalm.* ut supra.

Hebdomada duodecima.

Antiph. Deus, in adiutorium meum intende; Domine, ad adjuvandum me festina; confundantur et reverentur inimici mei, qui quæruunt animam meam. *Psalm.* Avertantur retrorsum et erubescant, qui volunt mihi ma'la. *Resp.* In Deo speravit cor meum, et adjutus sum; et resoruit caro mea, et ex voluntate mea confitebor illi. *Vers.* Ad te, Domine, clamavi; Deus meus, ne sileas, ne discedas a me. *Item Resp.* Protector noster. *Vers.* Domine Deus virtutum. ^b *Offert.* Precatus est Moyses in conspectu Domini Dei sui, et dixit: Quare, Domine, irasceris in populo tuo? parce iræ animi tui. Memento Abraham, Isaac, Jacob, quibus jurasti dare terram fluentem lac et mel. Et placatus factus est Dominus de malignitate, quam dixit facere populo suo. *Vers.* Dixit Dominus ad Moysen: Invenisti gratiam in conspectu meo, et scio te præ omnibus. Et festinans Moyses, inclinavit se in terram, et adoravit, dicens: Scio quia Misericors es in millibus, auferens iniquitatem et peccata. Dixit Moyses et Aaron ad omnem synagogam filiorum Israel: Accedite ante Deum; Majestas Domini apparuit in nube, et exaudivit murmurationem vestram in tempore. *Ad Com.* De fructu operum tuorum, Domine, satiabit terra, ut educas panem de terra, et vinum lætificet cor hominis; et exhilaret faciem in oleo, et pacis cor hominis confirmet. *Psalm.* ciii.

Hebdomada decima tertia.

Antiphon. Respice, Domine, in testamentum tuum, et animas pauperum tuorum ne derelinquas in finem. Exsurge, Domine, et judica causam tuam, et ne obliviscaris voces quærentium te. *Psalm.* Ut quid, Deus, repulisti in finem? Iratus est furor tuus super oves pascuæ tuæ? *Resp.* ^c Benedicam Domino in omni tempore, semper laus ejus in ore meo. **720** *Vers.* In Domino laudabitur anima mea; audiant mansueti, et lætentur. *Item Resp.* Convertere, Domine, aliquantulum, et deprecare super servos tuos. *Vers.* Domine, refugium factus es nobis a generatione et progenie. *All.* ^d Dominus regnavit, decorem.

^a *Compend.*: *All.* Quoniam Deus magnus Dom. In *Compend.* et *Theod.*: *Resp.* Benedicam Dom. in omni temp., etc. *Vers.* In Domino laud. an. m. Id convenit cum observatione Pamelii ad offic. hujus Domini cæ; ait enim Bernonem meminisse hujus officii, et citare *Resp.* Benedicam Domin., etc.

^b Cur caret Alleluia hæc Dominica? Certe in *Compend.* assign.: *All.* Dominus regnavit decorem ind. et in *Theod.*: Domine, refugium.

^c *Compend.* et *Theod.*: *Respons.* Respice, Domine. *Vers.* Exsurge, Domine, et judicium causam

A Offert. In te speravi, Domine, dixi: Tu es Deus meus; in manibus tuis tempora mea. *Vers.* 1. Illustra faciem tuam super servum tuum, et salvum fac filium ancillæ tuæ. *Vers.* 2. Quam magna multitudo dulcedinis tuæ, Domine, quam abscondisti timentibus te. *Ad Comm.* Panem de cælo dedisti nobis, Domine, habentem omne delectamentum, et omnem saporem suavitatis. *Psalm.* ut supra.

Hebdomada decima quarta.

Antiph. Protector noster, aspice, Deus, et respice in faciem Christi tui, quia melior est dies una in atris tuis super millia. *Psalm.* Quam dilecta tabernacula tua, Domine virtutum? concupiscit et deficit anima mea in atria Domini. *Resp.* ^e Respice, Domine, in testamentum tuum, et animas pauperum tuorum ne obliviscaris in finem. *Vers.* Exsurge, Domine, judica causam tuam; memor esto opprobrii servorum tuorum. *Item Resp.* Domine, exaudi orationem meam. *All.* ^f Venite, exsultemus Domino, jubilemus Deo salutari nostro. *Vers.* Præoccupemus faciem ejus in confessione et in Psalmis jubilemus ei. *Off.* Inmittet angelum Dominus in circuitu timentium eum, et eripiet eos. Gustate et videte, quoniam suavis est Dominus. *Ad Com.* Panis quem ego dederò, caro mea est, pro sæculi vita. *Psalm.* ut supra.

Hebdomada decima quinta.

Antiph. Inclina, Domine, aurem tuam ad me et exaudi me; salvum fac servum tuum, Deus meus, sperantem in te; miserere mihi, Domine, quoniam ad te clamavi tota die. *Psalm.* Lætifica animam servi tui, quoniam ad te, Domine, animam meam levavi. *Resp.* Bonum est confiteri Domino, et psallere nomini tuo, Altissime. *Vers.* Ad annuntiandum mane misericordiam tuam, et veritatem tuam per noctem. *Item Resp.* Timebunt gentes nomen tuum, Domine, et omnes reges terræ gloriam tuam. *Vers.* Quoniam ædificavit Dominus Sion, et videbitur in majestate sua. *All.* ^g Quoniam Deus magnus Dominus, et Rex magnus super omnem terram. *Off.* Expectans expectavi Dominum, et respexit me, et exaudivit deprecationem meam; et misit in os meum canticum novum, Hymnum Deo nostro. *Ad Com.* Qui manducat carnem meam, et bibit sanguinem meum, in me manet, et ego in eo, dicit Dominus. *Psalm.* ut supra.

Hebdomada decima sexta.

Antiph. Miserere mihi, Domine, quoniam ad te clamavi tota die; quia tu, Domine, suavis ac mitis es, et copiosus in misericordia omnibus invocantibus tuam.

^d Abest a *Compend.* In *Theod.* Allel. est Venite exsultemus Dom.

^e In *Comp.*: *Resp.* Bonum est confid. in Domino. *Vers.* Bonum est sperare. In *Theod.* idem est *Resp.*, sed *Versus* est ad Annuntiandum.

^f In *Compend.*: *All.* Confitemini Domino. In *Theod.*: *All.* Quoniam Deus magnus.

^g *Compend.*: *All.* Paratum cor meum, Deus, paratum cor meum; cantabo et psal. dicam in gl. m. *TheoJ.*: *All.* Dominus regnavit.

te. *Psalm.* Inclina, Domine, aurem tuam mihi, et exaudi me, quoniam inops et pauper sum ego. **721** *Resp.* ^a Bonum est confidere in Domino, quam confidere in homine. *Vers.* Bonum est sperare in Domino, quam sperare in principibus. *Item Resp.* Misit Dominus verbum suum. *Vers.* Confiteantur Domino. ^b *All.* Dominus regnavit, exsultet terra, lætentur insulæ multæ. *Offert.* Domine, in auxilium meum respice. Confundantur et reveantur, qui quærunt animam meam ut auferant eam. Domine, in auxilium meum respice. *Vers.* Avertantur retrorsum et erubescant, qui volunt mihi mala. *Ad Com.* Domine, memorabor justitiæ tuæ solius. Deus, docuisti me a juventute mea, et usque in senectam et senium; Deus, ne derelinquas me. *Psalm.* LXX.

Hebdomada decima septima.

Antiph. Justus es, Domine, et rectum judicium tuum. Fac cum servo tuo secundum misericordiam tuam. *Psalm.* Beati immaculati in via, qui ambulant in lege Domini. *Resp.* ^c Timebunt gentes. *Vers.* Quoniam ædificavit. *Item Resp.* Bonum est confidere in Domino. *Vers.* Bonum est sperare. *All.* ^d Jubilate Deo, omnis terra, servite Domino in lætitia. *Offert.* Oravi Deum meum ego Daniel, dicens: Exaudi, Domine, preces servi tui, illumina faciem tuam super sanctuarium tuum, et propitius intende populum istum, super quem invocatum est nomen tuum, Deus. *Vers.* 1. Adhuc me loquente, et orante, et narrante peccata mea, et delicta populi mei Israel. *Vers.* 2. Audivi vocem dicentem mihi: Daniel, intellige verba quæ loquor tibi, quia ego missus sum ad te; nam et Michael venit in adjutorium meum. *Ad Com.* Vovete et reddite Domino Deo vestro omnes qui in circuitu ejus offertis munera, terribili et ei qui auferit spiritum principum, terribili apud omnes reges terræ. *Psalm.* Notus in Judæa Deus.

Feria quarta mensis septimi. Ad sanctam Mariam.

^e *Antiph.* Exsultate Deo adjutori nostro, jubilate Deo Jacob; sumite psalium jucundum cum cithara, canite initio mensis tuba, quia præceptum in Israel est, et judicium Deo Jacob. *Psalm.* Testimonium in Joseph posuit illud, cum exiret de terra Ægypti. *Resp.* Quis sicut Dominus Deus qui in altis habitat, et humilia respicit in cælo et in terra? *Vers.* Suscitans a terra inopem, et de stercore erigens pauperem. *Resp.* ^f Tribulationes. *Offert.* Meditabar in mandatis tuis, quæ dilexi valde; et levabo manus meas ad mandata tua, quæ dilexi. *Vers.* 1. Pars mea Dominus. *Vers.* 2.

^a Compend. et Theod.: *Resp.* Timebunt gentes. *Vers.* Quoniam ædificavit.

^b Compend.: *All.* Qui timeant Dominum, sperant in eum, adjutor et protector eorum. Theod.: *All.* Confitemini Domino.

^c Juxta Compend. *Resp.* est Vitam petit, et *Vers.* Ut videam. At in Theod. *Resp.* est Beata gens, et *Vers.* Verbo Domini.

^d Compend. et Theod. assignant pro Alleluia Laudate Dominum, omnes gentes.

^e Officiorum horum trium jejunii mensis septimi meminit Micrologus, cap. 28. PAMELIUS.

^f Hoc Respons. abest a Ms. Comp.

^g Compend., simpliciter, Ad Apostolos.

Miserere mei secundum eloquium tuum. *Ad Comm.* Comedite pingua, et bibite mustum, et mittite partes eis qui non præparaverunt sibi; sanctus enim dies Domini est; nolite contristari, gaudium etenim Domini est fortitudo nostra. *Psalm.* ut supra.

Feria sexta. Statio 8 ad sanctos duodecim apostolos.

Antiph. Lætetur cor quærantium Dominum, et confortamini, quærite faciem ejus semper. *Psalm.* Confitemini **722** Domino, et invocare nomen ejus, annuntiate inter gentes opera ejus. *Resp.* Convertere, Domine, aliquantulum, et deprecare super servos tuos. *Vers.* Domine, refugium factus es nobis a generatione et progenie. *Offert.* Benedic, anima mea, Domino, et noli oblivisci omnes retributiones ejus, et renovabitur sicut aquilæ juvenas tua. *Vers.* Dominus in cælo. *Ad Com.* Aufer a me opprobrium et contemptum, quia mandata tua exquisivi, Domine nam et testimonia tua meditatio mea est. *Psalm.* Beati immaculati in via.

Sabbato in XII lectionibus ad sanctum Petrum.

Antiph. ^h Venite, adoremus Deum, et procliamus ante Dominum, ploremus ante eum qui fecit nos, quia ipse est Dominus Deus noster. *Psalm.* Venite, exsultemus Domino, jubilemus Deo salutari nostro. [*Resp.* Ego dixi: Domine, miserere mei, sana animam meam, quia peccavi tibi. *Vers.* Beatus qui intelligit super egenum et pauperem, in die mala liberabit eum Dominus. *Resp.* Timebunt gentes. *Vers.* Quoniam ædificavit. *Resp.* Bonum est confidere in Domino. *Vers.* Bonum est sperare in Domino. *Resp.* Liberasti nos, Domine. *Vers.* In Deo laudabimur. ⁱ *Hymn.* Benedictus es, Domine. *Tract.* Laudate Dominum, omnes gentes.] *Offert.* Domine, Deus salutis meæ, in die clamavi et nocte coram te; intret Oratio mea in conspectu tuo, Domine. *Ad Com.* Mense septimo festa celebrabitis, cum in tabernaculis habitare fecerim filios Israel, cum eduxerim eos de terra Ægypti, ego Dominus Deus vester. *Psalm.* ut supra.

Hebdomada decima octava.

Antiph. Da pacem, Domine, studentibus te, ut prophetæ tui fideles inveniantur; exaudi preces servi tui, et plebis tuæ Israel. *Psalm.* Dilexi, quoniam exaudiet Dominus vocem Orationis meæ. *Resp.* Lætatus sum in his quæ dicta sunt mihi: In domum Domini ibimus. *Vers.* Fiat pax in virtute tua, et abundantia in turribus tuis. *All.* ^j Confitemini Domino, et invocate nomen ejus; annuntiate inter gentes opera ejus. *Offert.* Sanctificavit Moyses altare Domino, offerens

^h Codex Blandin. hic nihil aliud habet quam Antiphonam, *Offert.* et *Commun.*, tanquam subindicans eadem Responsoria hic legi debere quæ supra habentur in jejunio mensis primi; nempe, *Propitius. Protector. Dirigatur et Salvum fac populum*, quæ hic repetenda censet Micrologus, cap. 28. Quare Responsoria nova quæ notat Codex Ultrajectin. tanquam minus authentica lineis inclusimus. PAMEL.

ⁱ Hymnus hic non est in Compend., qui tamen cætera exhibet quæ minus authentica censet Pamelius.

^j Alleluia in Compend. est *Dextera Domini sciet virt.*

super illud holocausta; et immolans victimas, fecit ^a sacrificium vespertinum in odorem suavitatis Domino Deo, in conspectu filiorum Israel. *Vers.* 1. Locutus est Dominus ad Moysen, dicens: Ascende ad me in montem ^b Sina, et stabis super cacumen ejus. Surgens Moyses ascendit in montem ubi constituit ei Deus; et descendit ad eum Dominus in nube, et assistit ante faciem ejus. Videns Moyses, procidens adoravit, dicens: Obsecro, Domine, dimitte peccata populi tui, et dixit ad eum Dominus: Faciam secundum verbum tuum. *Vers.* 2. Oravit Moyses Dominum, et dixit: Si inveni gratiam in conspectu tuo, ostende mihi teipsum manifeste ut videam te. Et locutus est ad eum Dominus, dicens: Non enim videbit me homo, et vivere potest, sed esto super altitudinem lapidis, **723** et protegat te dextera mea, donec pertransieram. Dum pertransiero, auferam manum meam, et tunc videbis gloriam meam. Facies autem mea non videbitur tibi, quia ego sum Deus ostendens mirabilia in terra. *Ad Comm.* Tollite hostias, et introite in atria ejus, adorate Dominum in aula sancta ejus. *Psal.* LXXXV.

Hebdomada decima nona.

^c *Antiph.* Salus populi ego sum, dicit Dominus. De quacunque tribulatione clamaverint ad me, exaudiam eos, et ero illorum Dominus in perpetuum. *Psal.* ^d Attendite, populus meus, legem meam, inclinate aures vestras in verba oris mei. *Resp.* ^e Lætatus sum in his quæ dicta sunt mihi: In domum Domini ibimus. *Vers.* Fiat pax in virtute tua, et abundantia in turribus tuis. *Item Resp.* Dirigatur Oratio mea sicut incensum in conspectu tuo, Domine. *Vers.* Elevatio manuum mearum sacrificium vespertinum. ^f *All.* Paratum cor meum, Deus, paratum cor meum; cantabo et psallam tibi in gloria mea. *Offert.* Si ambulavero in medio tribulationis, vivificabis me, Domine, et super iram inimicorum meorum extends manum tuam, et salvum me fecit dextera tua. *Vers.* 1. In quacunque die invocavero te, exaudi me, multiplicabis in anima mea virtutem. *Vers.* 2. Ad r. bo ad templum sanctum tuum, et confitebor nomini tuo. *Ad Com.* Tu mandasti mandata tua custodiri nimis; utinam dirigantur viæ meæ ad custodiendas justificationes tuas! *Psal.* cxviii.

Hebdomada vigesima.

Antiph. Omnia quæ fecisti nobis, Domine, in vero judicio fecisti, quia peccavimus tibi, et mandatis tuis non obedivimus; sed da gloriam nomini tuo, et fac nobiscum secundum multitudinem misericordiæ tuæ. *Psal.* Beati immaculati in via. *Resp.* Oculi omnium in te sperant, Domine, et tu das illis escam in tem-

^a Compend., fecit sacrificium matutinum.

^b Compend.; Sini.

^c Etiam hujus officii concordiam cum lectione Dominicæ 19 et Oratione *Omnipotens et misericors Deus, universa*, etc., vide apud Bernon., loco citato. *PAMEL.*

^d In Compend. Ps. est *Beati immaculati*.

^e Respons. hoc et Versus subsequens non habentur in Compend. et Theod. sed *Resp. Dirigatur*, et vers. *Elevatio*.

A pore opportuno. *Vers.* Aperis tu manum tuam, et imple omne animal benedictione. *Item Resp.* Eripe me, Domine, de inimicis meis. *Vers.* Liberator meus. *All.* ^g Redemptionem misit Dominus populo suo, mandavit in æternum testamentum suum *Offert.* Super flumina Babylonis illic sedimus et flevimus, dum recordaremur tui, Sion. *Vers.* 1. Si oblitus fuero tui, Jerusalem, oblivioni detur dextera mea. *Vers.* 2. Memento, Domine, filiorum Edom in die Jerusalem. *Ad Com.* Memento verbi tui servo tuo, Domine, in quo mihi spem dedisti; hæc me consolata est in humilitate mea. *Psal.* cxviii, ut supra.

Hebdomada vigesima prima.

Antiph. In voluntate tua, Domine, universa sunt posita, et non est qui possit resistere voluntati tuæ; tu enim fecisti omnia, cælum, et terram, et universa quæ cæli ambitu continentur. ^b *Psal.* Beati immaculati. *Resp.* Domine, refugium factus es nobis, a generatione et progenie. *Vers.* Priusquam montes **724** fierent, aut formaretur terra et orbis, a sæculo et in sæculum tu es Deus. ¹ *All.* Laudate, pueri, Dominum, laudate nomen Domini. *Vers.* Sit nomen Domini benedictum, ex hoc nunc et usque in sæculum. ² *Offert.* Vir erat in terra nomine Job, simplex et rectus, ac timens Deum, quem Satan petiit ut tentaret, et data est ei potestas a Domino in facultate et in carne ejus, perdiditque omnem substantiam ipsius, et filios, carnem quoque ejus gravi ulcere vulneravi. *Vers.* 1. Utinam appenderentur peccata mea, utinam appenderentur peccata mea, quibus iram merui, quibus iram merui, et calamitas, et calamitas, et calamitas et calamitas quam patior, hæc gravior appareret. *Vers.* 2. Quæ est enim, quæ est enim, quæ est enim fortitudo mea, ut sustineam? aut quis finis mens, ut patienter agam? *Vers.* 3. Nunquid fortitudo lapidum est fortitudo mea? aut caro mea ænea est? aut caro mea ænea est? *Vers.* 4. Quoniam, quoniam, quoniam non revertetur oculus meus, ut videam bona, ut videam bona, ut videam bona, ut videam bona, ut videam bona, ut videam bona, ut videam bona, ut videam bona, ut videam bona, ut videam bona. *All Comm.* In salutari tuo defecit anima mea, et in verbum tuum speravi, quando facies de persequentibus me iudicium? Iniqui persecuti sunt me, adjuva me, Domine Deus meus. *Psal.* ut supra.

Hebdomada vigesima secunda.

Antiph. Si iniquitates observaveris, Domine, Domine, quis sustinebit? quia apud te propitiatio est, Deus Israel. *Psal.* De profundis clamavi ad te, Domine, Domine, exaudi vocem meam. *Resp.* Ecce quam bonum et quam jucundum habitare fratres in

¹ In Compend., pro Allel. assign. *Lætatus sum*. In Theod.: *Confitebor*.

² Compend.: Allel. *De profundis*. Theod. Allel. *Confitebor tibi*.

³ Additur in Comp. *Dominus universorum tu es*.

⁴ In Theod.: Allel. est *Lauda anima*. In Compend. *Confitebor, tibi, Domine*.

⁵ Pulcherrime hujus Offertorii cum suis Vers etiam Antiphon. mentionem faciunt, Alcuinus, pag. 70, et Amalarius l. iii, cap. 39, PAMEL.

unum. *Vers.* Sicut unguentum in capite, quod descendit in barbam, barbam Aaron. *Vers.* ^a Mandavit Dominus benedictionem et vitam usque in sæculum. ^b *All.* Qui timent Dominum, sperent in eo; adjutor et protector eorum est. *Off.* Recordare mei, Domine, omnipotentia tua dominans; da sermonem rectum et bene sonantem in os meum, ut placeant verba mea in conspectu principis. *Vers.* Everte cor ejus in odium repugnantium nobis, et in eos qui consentiunt eis. Nos autem libera in manu tua, Deus noster, in æternum. *Ad Com.* Dico vobis, gaudium est angelis Dei super uno peccatore pœnitentiam agente. *Psal.* ut supra.

Hebdomada vigesima tertia.

Antiph. Dicit Dominus: Ego cogito cogitationes pacis, et non afflictionis; invocabitis me, et ego exaudiam vos, et reducam captivitatem vestram de cunctis locis. *Psal.* Benedixisti, Domine, terram tuam, advertisti captivitatem Jacob. ^c *Resp.* Timebunt gentes. *Vers.* Quoniam ædificavit. *Item Resp.* Liberasti nos, Domine, ex affligentibus nos, et eos qui nos oderunt, confundisti. *Vers.* In Deo laudabimur tota die, et nomini tuo confitebimur in sæcula. ^d *All.* Dilixi, quoniam exaudiet Dominus vocem Orationis meæ. *Off.* De profundis clamavi ad te, **725** Domine, Domine, exaudi vocem meam. *Vers.* 1. Fiant aures tuæ intendentes in Orationem servi tui. *Vers.* 2. Si iniquitates observaveris, Domine, Domine, quis sustinebit? *Ad Com.* Amen dico vobis, quicquid orantes petitis, credite quia accipietis, et fiet vobis. *Psal.* De profundis.

De sanctissima Trinitate.

Antiph. ^e Benedicta sit sancta Trinitas, atque indivisa unitas; confitebimur ei, quia fecit nobiscum misericordiam suam. *Psal.* Benedicamus Patrem et Filium cum sancto Spiritu, laudemus et superexaltemus eum in sæcula. *Resp.* Benedictus est Domine, qui intueris abyssos, et sedes super cherubim. *Vers.* Benedicite Deum cœli. *All.* Benedictus es, Domine Deus patrum nostrorum, et laudabilis in sæcula. *Off.* Benedictus sit Deus Pater, unigenitusque Dei Filius, sanctus quoque Spiritus, quia fecit nobiscum misericordiam suam. *Vers.* Benedicamus Patrem et Filium cum sancto Spiritu, laudemus et superexaltemus eum in sæcula. *Ad Com.* Benedicite Deum cœli, et coram omnibus viventibus confitemini ei, quia fecit nobiscum misericordiam suam ^f.

^g *Pro iter agentibus.*

Antiph. Benedictus Dominus Deus. *Psal.* Exsur-

^a Illic Versus abest a Compend.

^b In Compend.: *Allel. Lauda, anima meæ, Dominum.* In Theod.: *Allel. Qui sanat contritos.* Concordiam hujus officii cum lectione et Oratione *Deus refugium*, legi apud Bernon., l. de Miss., c. 5, monet Pamelius. Repetendum vero esse hoc off. si plures occurrant Dominicæ, tradit Micrologus, c. ult., ita tamen ut sequens officium semper dicatur proxima ante adventum Dominicæ.

^c Hoc Respons. et Vers. sequens non sunt in Theod. et Comp.

^d In Comp.: *All. Laudabuntur.* In Theod., *Qui po-*

gat Deus, et dissipentur inimici ejus, et fugiant qui oderunt eum, a facie ejus. *Resp.* Si ambulæ in medio umbræ mortis, non timebo mala, quoniam tu mecum es, Domine. *Vers.* Virga tua et baculus tuus ipsa me consolata sunt. *Resp.* Eripe me de inimicis meis, Deus meus, et ab insurgentibus in me libera me. *Vers.* Liberator meus de gentibus iracundis. *Off.* Perfice gressus meos in semitis tuis, ut non moveantur vestigia mea. *Vers.* Gressus meos dirige secundum eloquium tuum, ut non dominetur mei omnis injustitia. *Ad Com.* Tu mandasti mandata tua custodiri nimis. Utinam dirigantur viæ meæ ad custodiendas justificationes tuas.

In agenda mortuorum.

Antiph. Requiem æternam dona eis, Domine, et **726** lux perpetua luceat eis. *Psal.* Te decet hymnus, Deus, in Sion, et tibi reddetur votum in Jerusalem: exaudi Orationem meam, ad te omnis caro veniet. *Resp.* Requiem æternam dona eis, Domine, et lux perpetua luceat eis. *Vers.* Anima ejus in bonis demoretur, et semen ejus hæreditet terram. *Off.* Erue, Domine, animas eorum ab omni vinculo delictorum, ut in resurrectionis gloria inter sanctos tuos resuscitari mereantur. *Vers.* Tuam, Deus piissime Pater, deposcimus pietatem, ut eis tribuere digneris placitas et quietas mansiones. *Ad Com.* Audivi vocem de cœlo, dicentem mihi: Scribe, beati mortui qui in Domino moriuntur; amodo jam dicit spiritus ut requiescant a laboribus suis. Opera enim illorum sequuntur illos.

Item alia.

Antiph. Subvenite, sancti Dei, succurrite angeli Domini, suscipientes animam ejus, offerentes eam in conspectu Altissimi. *Psal.* Anima ejus in bonis demoretur, et semen ejus hæreditet terram. *Resp.* Convertere, anima mea, in requiem tuam, quia Dominus benefecit tibi. *Vers.* Quia eripuit animam meam de morte, oculos meos a lacrymis, pedes meos a lapsu. *Off.* Miserere mihi, Deus, secundum. *Vers.* 1. Quoniam iniquitatem meam ego. *Vers.* 2. Tibi soli peccavi. *Item Off.* Dextera Domini fecit virtutem, dextera Domini exaltavit me; non moriar, sed vivam et narrabo opera Domini. *Vers.* 1. In tribulatione mea invocavi Dominum, et exaudivit me in latitudine Dominus. *Vers.* 2. Impulsus versatus sum ut caderem, et Dominus suscepit me. *Item Off.* Convertere, Domine, et eripe animam meam, salvum me fac propter misericordiam tuam. *Vers.* 1. Domine, ne in

suit.

^e Hoc offic. Gregorianum non esse, sed ab Albino et Stephano Læodiensi compositum satis constat ex Micr. l., cap. 60, PAMEL. Exstat in Theod. et in Compend. qui videtur esse ejusdem ætatis ac Stephanus Læod.

^f In Theoderic. 2 post Dominicam ubi fit offic. de Trinit. notatur adhuc alia Dominica, cui succedunt quinque Dominicæ ante Natale Dom. Postea legitur Missa in dedicatione.

^g Quæ hic sequuntur desunt in Ms. Compend.

ira tua arguas me, neque in furore tuo corripas me. **A** omnia ossa mea. *Ad Comm.* Ego sum resurrectio et *Vers.* 2. Miserere mihi, Domine, quoniam infirmus vita, dicit Dominus. Qui credit in me, etiamsi mortuus fuerit, vivet.

APPENDIX

Ex Manuscripto Compendiensi.

Feria secunda, pro peccatis.

Ant. Si iniquitates, ut sup. *Psalm.* De profundis. *Resp.* Propitius esto. *Vers.* Adjuva nos. *All.* Domine, refugium. *Off.* Sicut in holocaust. *Ad Comm.* Amen. dico vobis.

Feria tertia, de angelis.

Antiph. Adorate Dominum, omnes angeli. *Psalm.* Dominus regnavit, exsultet. *Resp.* Benedicite Dominum. *Vers.* Benedic, anima. *All.* Laudate Deum. *Offert.* In conspectu angelorum. *Ad Com.* Benedicite, omnes angeli.

Feria quarta, de sapientia.

Antiph. O sapientia. *Psalm.* et *Resp.* Domine Dominus noster. *Vers.* Quoniam elevata est. *All.* Quoniam Deus magnus. *Off.* Dominus possedit me. *Ad Com.* O sapientia.

Feria quinta, de charitate.

Antiph. Domine Deus Patrum nostrorum. *Resp.* Charitas Dei diffusa est. *Vers.* Charitas non quaerit. *All.* Charitas Dei. *Off.* Diligamus nos invicem. *Ad Com.* Charitas Dei.

Feria sexta, de sancta cruce.

Antiph. Nobis autem gloriari. *Psalm.* Dominus regnavit, decorem. *Resp.* Christus factus est. *Vers.* Propter quod. *All.* Dominus regnavit a ligno. *Off.* Deus enim firmavit. *Ad Com.* Nos autem.

^a Haec notulis ad cantus modulationem dispositis sunt inscripta. Quae edenda putavimus, quia inde erui potest tempus scripti Codicis, ut diximus in praefat.

^b Postea legitur *Incipiunt All.* (id est, Alleluia) *de circulo anni*, sunt autem numero 79. Deinde *Ans* (id est

Feria septima, de virginibus.

Antiph. Vultum tuum deprecabuntur. *Psalm.* Eructavit. **727** *Resp.* Diffusa est. *Vers.* Propter veritatem. *All.* Specie tua. *Off.* Diffusa est. *Ad Com.* Dilexisti.

Gaude Eia unica columba speciosa.

Sponsa superno regi consociata. Beata semper Deigenitrix pia virgo Maria.

Præclara dies nobis instat quæ temporum affert orbita revoluta. Hæc solemnitas est animæ festivitas nostræ merito veneranda. Celebremus eam lingua vocifera. Decantantes laudes Domino debitas voce clara. Gratulemur in ea corde pio, Dominum rogantes mente pura. Ut delicia nostra tergat manu sua. Quibus expediti cantica psallimus in excelsa. Summa pia gratia nostra conservando corpora **728** custodia. De gente fera Normannica nos libera, quæ nostra vastat Deus regna. Senum jugulat et juvenum ac virginum puerorum quoque catervam. Repelle precamur cuncta a nobis mala. Convertere, rogamus, Domine, supplices nos ad te Rex gloriæ, es qui vera pax, salus pia, spes et firma. Dona nobis pacem atque concordiam. Largire nobis spem et integram fidem, simul veram charitatem continuam concede nobis et perfectam. Sanctorum precibus nos adjuvemur ad hæc impetranda. De quorum passione gratulamur gloriosa. Sit laus pax et gloria Trinitati quam maxima cuncta per sæcula. Amen b.

Antiphonas) in *litania majore*, *Ans. de quacunquetribulatione*, *Ans. de siccitate*, *Ans. de nimia pluvia, de mortalitate*; *Ans. de tempore belli*, *Ans. de liberatione, de penitentibus*; continent gratiarum actiones pro liberatione; *Ans. de nataliis sanctorum*, *Ans. ad reliquias deducendas*, *Ans. de passione Domini*, *Ans. de resurrectione.*

OBSERVATIONES PRÆVIÆ

AD COLLECTIONEM RESPONSORIORUM, ANTIPHONARUM, VERSUUM, etc.

730. Cum a paucis prævideamus legendam Collectionem hanc, quæ notatu digniora in ea nobis occurrunt hic indicare non pigebit.

In Codice Compendiensi nullum nomen præfert hic liber. Ex Responsoriis *Responsalis* a quibusdam dicitur (Mabil., de Cursu Gall., pag. 398). Ab Amalario Fortunato *Antiphonarius*, propter Antiphonas, ut ex ejusdem libro de *Ordine Antiphonarii* manifestum est; ob integrum officium ecclesiasticum, sive cursum tam nocturnum quam diurnum in eo descriptum, nonnulli Codicem hunc *Officiale* appellavere. Porro etsi libri hujus multi passim meminerint (Amalar., l. iv, de eccl. Off., c. 29, et passim), nemo tamen veterum Respons., Antiph., etc., complexionem adhuc publici juris fecit. Eam autem in lucem emittendam duximus, et quidem ex vetustissimo Codice, licet mendorum non experte, ut esset omnium liturgicæ veluti complementum. Qui hæc conferre voluerit cum hodiernis Antiphonariis, nihil fere de novo invectorum in libros nostros ecclesiasticos observare gratissimum habebit, cum inter certissimas Ecclesiæ catholicæ notas, ea quæ ab antiquitate petit non ultimam aut inferiorem locum obtineat.

Ad cujus Ecclesiæ usum fuerit descriptus Codex noster Compendiensi, obscurum est. Certe quamvis officium de sancto Benedicto exhibeat (quod nonnullis fortasse argumentum erit, monachos Benedictinos illo usos esse) in numero tamen et distributione Psalmorum, tam pro nocturnis quam pro diurnis horis, et in multis aliis a sancti Benedicti regula non raro recedit. Multorum sanctorum in Gallia præsertim Belgica celeberrimorum officia propria complectitur, ut sanctorum Remigii, Vedasti, Medardi, martyrum Crispini et Crispiniani, Quintini, etc. Unde conjicitur ad alicujus in Galliis Ecclesiæ sacram suppellectilem primum pertinuisse. Aliunde vero quæ leguntur in ordine ad Vesperas die sanctissimo Paschæ, excerpta videntur ex Ordine Romano, ut eo loci observavimus. His omnibus trutinatis, existimamus veterem officii divini celebrandi ritum in Ecclesia Romana observatum, ex priorum summorum pontificum, maxime vero ex sancti Gregorii præscripto, hic exhiberi, Gallicanæ cujusdam Ecclesiæ usui accommodatum, accersitis propriis officii sanctorum, quorum præsertim in Galliis celetris est memoria.

Hoc in libro, non solum majoribus solemnitatibus proprii Psalmi, tum in nocturnis tum in matutinis et vespertinis horis assignantur; sed etiam ubi officium præscribitur de communi sive apostolorum, sive

martyrum, aut confessorum, etc., cmissis Psalmis de feria, præscribuntur alii qui præmissis Antiphonis conveniunt, uti etiam nunc in Ecclesia Romana usitatum.

Quemadmodum in libro Sacramentorum assignantur Orationes nonnullæ *ad crucem, ad fontes*; ita etiam hæc in Collectione indicantur Antiphonæ, *ad crucem, vel ad fontes*, pro octava Theophaniæ, forte quod in Theophania Baptismi Christi memoria celebraretur, et baptismus solemniter daretur.

In officio Purificationis, quod integrum est de sanctissima Virgine, observatione dignum Responsorium hoc: *Gaude, Maria; cunctas hæreses sola interemisti, quæ Gabrielis, etc.*

In Dominica 5 Quadragesimæ, de Passione, jam tum nuncupata, Versus isti: *Eripe me ab homine malo, Eripe me de inimicis meis, Erue a fraxinea, De ore leonias*, appellantur *Versi declinatorii*. Multi alii alibi occurrunt, ut in sanctissimo Paschæ die, cum eodem titulo. Cur vero ita dicantur, nondum assequi potuimus, nisi ex mera conjectura; quam timide proferimus, donec certius aliquid nobis suppetat. Ii verus omnino discrepant ab illis qui in Responsoriis inseruntur; idque habent singulare quod psalmodiam seu Psalmorum cantum claudant. Quando vero canuntur, facies ad altare convertitur, quem ritum observat Amalarius. Itaque dici potuerunt hi versus *declinatorii*, tum propter inclinationem seu conversionem vultus, et totius corporis ad Orientem aut altare; tum propter psalmodiæ finem quem indicant; quæ enim ad finem vergunt, ea declinare dicuntur.

In Dominica Palmiarum Versus *Gloria, laus, et honor, etc.*, minime leguntur.

In Ordine ad Vesperas diei Paschæ legitur: *Et tunc vadunt ad sanctum Joannem ad Vestem*; cui loco illustrando adhibuimus conjecturam doctissimi Mabillonii in notis ad 1 Ordinem Romanum tomo II Musei Ital., pag. 37. Aliam hic accipe. Lib. III, epist. 3, sanctus Gregorius jubet ad se transmitti tunicam sancti Joannis, quæ penes quemdam episcopum erat. Eam, ut optaverat, Roman delataur, et sub altari sancti Joannis in basilica Constantiniana collocatam narrat Joannes Diaconus, lib. III Vitæ sancti Gregorii, 731 cap. 57 ac seq. *Quæ quidem vestes*, inquit Joannes, *usque hactenus tantis mi oculis coruscare probatur, etc.* Ab hac fortasse sacra tunica, basilica sancti Joannis, in qua asservabatur, dicta est *sanctus Joannes ad vestem*.

Non me latet Joannis Diac. testimonium a doctissimo Tillemontio reprobari (Tom. I, Hist. eccl., in notis, pag. 640), tanquam ipsi Gregorio contrarium. Verum id minime probat.

Post officium Ascensionis et Pentecostes legitur: *Añs in mututinis de sancto Germano*. De Antisiodorensi, an de Parisiensi, aut de alio quopiam Germano id sit intelligendum non liquido constat. Circa id tempus, nimirum maii die 28, celebratur natalis sancti Germani Parisiensis antistitis. De hoc festo in Codice Compendiensi agi vero propius videtur.

In officio de sancto Petro, Responsorium ultimum secundi nocturni prætereundum non est: *Tu es pastor ovium, princeps apostolorum; tibi tradidit Deus omnia regna mundi et ideo tibi traditæ sunt claves regni celorum*.

Amplissimum est, et ex solemnioribus officium de sancto Hippolyto martyre, die 13 augusti.

Quæ canuntur in festo sanctorum Dionysii et sciorum martyrum Antiphonæ et Responsoria, omnia desumuntur ex eorum Actis, in quibus sanctus Dionysius a sancto Clemente Petri apostoli successore missus traditur.

In nostro Codice legitur officium de sancto Andrea ex ejusdem Actis consarcinatum, quale fere nunc etiam in Breviario Romano habetur.

In festo sancti Thomæ apostoli, ejus prædicationis et martyrii apud Indos fit mentio.

Inter Responsoria hic collecta quædam inscribuntur *de auctoritate*. Quid hoc significet explicare conatur Amalarius, lib. de Ord. Antiphonarii, c. 53. At difficultatem tangit, non tolit, imo vix tantisper elevat. De re autem ita obscura silere malumus quam temere opinari.

Multa alia observatione non indigna in brevibus notis calci columnarum inscriptis offendes, quæ ideo hic repetenda et retractanda non credimus.

SANCTI GREGORII MAGNI

ROMANI PONTIFICIS

LIBER RESPONSALIS

SIVE

ANTIPHONARIUS.

(Ex Codice Compend., nono sæculo inclinante descripto; cui sancti Gregorii papæ nomen præfigitur.)

• IN NOMINE DOMINI JESU CHRISTI.

Incipiunt ^b Responsoria, sive Antiphonæ per anni circulum.

733 *In vigilia Dominicæ primæ de Adventu Domini.*
Ad Vesperas.

Antiph. Ecce nomen Domini venit de longinquo, et claritas ejus replet orbem terrarum.

Ad Invitorium.

Antiph. Ecce venit Rex, occurramus obviam Salvatori nostro. *Item Antiph.* Regem venturum Dominum, venite adoremus. *Ant.* Angelus Domini nun-

^a Hæc scripta sunt litteris uncialibus aureis in area purpurea, et rubris in area alba.

^b Hinc *liber Responsalis* appellatur Codex ea continens.

lavavit Mariæ, et concepit de Spiritu sancto, alleluia. **Ant.** Jerusalem, respice ad Orientem, et vide, alleluia.

Feria tertia.

Antiph. Antequam convenirent, inventa est Maria habens in utero de Spiritu sancto, allel. **Ant.** Quærite Dominum dum inveniri potest, invocate eum dum prope est, alleluia.

Feria quarta.

Antiph. De Sion exivit lex, et Verbum Domini de Jerusalem. **Ant.** Veniet fortior post me, cujus non sum dignus solvere corrigiam calceamentorum ejus.

Feria quinta.

Antiph. Benedicta tu in mulieribus, et benedictus fructus ventris tui. **Ant.** Expectabo Dominum Salvatorem meum, et præstolabor eum, dum prope est, alleluia.

Feria sexta.

Antiph. Ecce veniet Deus, et homo de domo David sedere in throno, allel. **Ant.** Ex Ægypto vocavi filium meum; veniet ut salvet populum suum.

Sabbato.

Antiph. Sion, noli timere, ecce Deus tuus veniet, **734** alleluia. **Ant.** Ecce in nubibus cæli Filius hominis veniet, alleluia. **Ant.** Omnis vallis implebitur, et omnis mons et collis humiliabitur, et videbit omnis caro Salutarem Dei. **Ant.** Veni, Domine, visitare nos in pace, ut latetur coram te corde perfecto. **Ant.** Leva, Jerusalem, oculos, et vide potentiam Regis. Ecce Salvator venit solvere te a vinculo. **Ant.** Gaude et lætare, Jerusalem, quia Rex tuus venit tibi, de quo propheta prædixerunt, angeli adoraverunt, quem cherubim et seraphim Sanctus, Sanctus, Sanctus proclamant.

Responsoria in Dominica secunda.

* **Resp.** Jerusalem, cito veniet salus tua; quare mœrore consumeris? Nunquid consiliarius non est tibi, quia **b** innovabit te dolor. Salvabo te, et liberabo te, noli timere. **Vers.** Israel, si me audieris, non erit in te deus recens, neque adorabis deum alienum; ego enim Dominus. Salvabo te, etc. **Resp.** Ecce Dominus veniet, et omnes sancti ejus cum eo; et erit in die illa lux magna. Et exibunt de Jerusalem, sicut aqua munda; et regnavit Dominus in æternum super omnes gentes. **Vers.** A solis ortu et occasu, ab aquilone et mari. Et regnavit. **Resp.** Docerit nos Dominus vias suas, et ambulavimus in semitis ejus, quia de Sion exivit lex, et Verbum Domini de Jerusalem. **Vers.** Ex Sion species decoris ejus; Deus noster manifeste veniet. Quia de Sion. **Resp.** Jerusalem, surge et sta in excelso; et vide jucunditatem quæ veniet tibi a Deo tuo. **Vers.** Leva in circuitu oculos tuos, et vide et contemplare. **Vers.** Civitas Jerusalem, noli flere, quoniam doluit Dominus super te, et auferet a te omnem tribulationem. **Vers.** Ecce dominator Dominus. Et auferet. **D** **Resp.** Ecce Dominus veniet, protector noster, Sanctus Israel, coronam regni habens in capite suo. **Vers.** Ecce dominator Dominus. Coronam. **Resp.** Sicut mater consolatur filios suos, ita consolabor vos, dicit Dominus; et de Jerusalem civitate **735** quam elegi, veniet vobis auxilium; et videbitis et gaudebit cor vestrum. **Vers.** Deus a Libano veniet, et sanctus. **Resp.** Jerusalem, plantabis vineam in montibus tuis et exaltabis, quia dies Domini veniet. Surge, Sion, convertere a Deo tuo, gaude et lætare, Jacob, quia de medio gentium Salvator tuus

* Sunt Responsoria quæ canuntur post lectiones nocturnorum.

b Pro innovavit, sicuti in alio Respons. regnavit pro regnabit, usurpato v pro b, et vice versa... Consule scholia Angeli Rocce in librum Sacram.,

veniet. **Vers.** Deus a Libano veniet, et sanctus de monte umbroso et condenseo. Gaude. **Resp.** Egredietur Dominus de Samaria, a porta quæ respicit ad Orientem, et veniet in Bethlehem ambulans super aquas redemptionis Judæ. Tunc salvus erit omnis homo, quia ecce veniet. **Vers.** Deus a Libano veniet. Tunc. **Resp.** Rex noster adveniens Christus, quem Joannes prædicavit Agnum esse venturum. **Vers.** Ecce Agnus Dei, ecce qui tollit peccata mundi. Quem Joannes.

In matutinis Laudibus.

Antiph. Ecce in nubibus cæli Dominus veniet cum potestate magna, allel. **Ant.** Urbs fortitudinis nostræ Sion, Salvator ponetur in ea murus et antemurale. Aperite portas quia nobiscum Deus, allel. **Ant.** Ecce apparebit Dominus, et non mentietur. Si moram fecerit, expecta eum, quia veniet et non tardabit, allel. **Ant.** Montes et colles cantabunt coram Deo laudem, et omnia ligna silvarum plaudent manibus, **B** quoniam veniet Dominus, dominator in regnum æternum, alleluia, alleluia.

In Evangelio.

Antiph. Super solium David, et super regnum ejus sedebit in æternum, allel. **Antiph.** Beata es, Maria, quæ credidisti; perficientur in te quæ dicta sunt tibi a Domino, alleluia.

Feria secunda.

Antiph. De cælo veniet dominator Dominus, et in manu ejus honor et imperium. **Ant.** Ecce Rex venit Dominus terræ, et ipse auferet jugum captivitatis nostræ. **Ant.** Ego baptizavi vos aqua; ille baptizabit vos Spiritu sancto, alleluia.

Feria tertia.

Antiph. Super te, Jerusalem, oriatur Dominus; et gloria ejus in te videbitur. **Ant.** Vox clamantis in deserto, Para te viam Domini, rectas facite semitas Dei nostri.

Feria quarta.

Antiph. Ecce mitto angelum meum, qui præparavit viam tuam ante faciem tuam. **Ant.** Sion, renoveris et videbis justum tuum, qui venturus est in te. **Ant.** Rex noster adveniet Christus, quem Joannes prædicavit Agnum esse futurum.

Feria quinta.

Antiph. Tu es qui venturus es, Domine, quena expectavimus, ut salvum facias populum tuum. **Ant.** Qui post me venit ante me factus est, cujus non sum dignus calceamenta solvere. **Ant.** Juxta est salus mea, ut veniat; et justitia mea, ut reveletur, dicit Dominus.

Feria sexta.

Antiph. Dicite, pusillanimes, confortamini, ecce Dominus Deus noster veniet. **Ant.** Cantate Domino canticum novum, laus ejus ab extremis terræ.

736 *Sabbato.*

Antiph. Levavit Dominus signum in nationibus, et congregavit dispersos Israel. **Ant.** Ante me non est formatus Deus, et post me non erit, quia mihi curvabitur omne genu, et confitebitur omnis lingua.

Responsoria in Dominica tertia de Adventu.

Resp. Ecce apparebit Dominus super nubem candidam, et cum eo sanctorum millia. Et habens in vestimento, et in femore suo scriptum: Rex Regum et Dominus dominantium. **Vers.** Ecce dominator Dominus cum virtute veniet. Et habens. **Resp.** Bethle-

col. 612, A.

* Sic designantur Antiphonæ quæ dicuntur ante Benedictus, quod istud canticum ex Evangelio sit sumptum. Idem dicendum de Antiphona quæ præmittitur cantico Magnificat.

hem civitas Dei summi, ex te exiit dominator Israel, A et egressus ejus, sicut a principio dierum æternitatis. Et magnificabitur in medio universæ terræ. Et pax erit in terra nostra dum venerit. *Vers.* Deus a Libano. Et egressus. *Resp.* Qui venturus est veniet et non tardabit. Jam non erit timor in finibus nostris, quoniam ipse est Salvator noster. *Vers.* Ex Sion species decoris ejus, Deus noster manifeste veniet. Quoniam ipse est. *Resp.* Suscipe Verbum, virgo Maria, quod tibi a Domino per angelum transmissum est. Concipies per aurem Dominum pariter et hominem, ut benedicta dicaris inter omnes mulieres. *Vers.* Ave, Maria, gratia plena; Dominus tecum. Ut benedicta. *Resp.* Ægypte, noli flere, quia dominator tuus veniet tibi; ante cujus conspectum movebuntur abyssi; liberare populum tuum de manu potentis. *Vers.* Ecce Dominus. *Resp.* Prope est ut veniat tempus ejus, et dies ejus non elongabuntur; miserebitur Dominus Jacob, et Israel salvabitur. *Vers.* Qui venturus est veniet et non tardabit. Jam non erit timor in finibus nostris. *Resp.* Descendit Dominus sicut pluvia in vellus; orietur in diebus ejus justitia et abundantia pacis. *Vers.* A solis ortu et occasu. *Resp.* Veni, Domine, et noli tardare; relaxa facinora plebi tuæ, et revoca dispersos in terram suam. *Vers.* A solis ortu. Et revoca. *Vers.* Ecce Dominus. *Resp.* Ecce radix Jesse, ascendit in salutem populorum; ipsum gentes deprecabuntur, et erit nomen ejus gloriosum. *Vers.* Deus a Libano veniet. Et erit. *Resp.* Docebit vos Dominus vias suas, et ambulavit a vos in semitis ejus, quia de Sion exiit lex, et Verbum Domini de Jerusalem. *Vers.* Ex Sion species. Et Verbum.

In matutinis Laudibus.

Antiph. Veniet Dominus, et non tardabit. Et illuminat abscondita tenebrarum, et manifestabit se ad omnes gentes, alleluia. *Ant.* Jerusalem, gaude gaudio magno, quia veniet tibi Salvator, alleluia. *Ant.* Dabo in Sion salutem, et in Jerusalem gloria mea, alleluia. *Ant.* Montes et colles humiliabuntur, et erunt prava in directa, et aspera in vias planas. Veni, Domine, et noli tardare, alleluia. *Ant.* Juste et pie vivamus, expectantes beatam spem et adventum Domini. *In Evangel.* *Antiph.* Joannes autem cum audisset vinculis opera Christi, mittens duos de discipulis suis, ait illi: Tu es qui venturus es, an alium expectamus? *Ant.* Ite, dicite Joanni: Cæci vident, surdi audiunt, claudi curantur, leprosi mundantur. *Ant.* Tu es qui venturus es, an alium expectamus? Dicite Joanni **737** quæ vidistis: Ad lumen redeunt cæci, mortui resurgunt, pauperes evangelizantur, alleluia.

Feria secunda.

Antiph. Dicit Dominus, pœnitentiam agite; appropinquavit enim regnum cœlorum, alleluia. *Ant.* Beatum nunc dicent omnes generationes, quia ancillam humilem respexit Dominus.

Feria quarta.

Antiph. Consurge, consurge, induere fortitudinem, brachium Domini. *Ant.* Elevare, elevare, consurge, Jerusalem; solve vincula colli tui, captiva filia Sion.

Feria quinta.

Antiph. Omnis vallis implebitur, et omnis mons et collis humiliabitur, et videbit omnis caro Salutarem Dei. *Ant.* Ponam in Sion salutem, et in Jerusalem gloria mea, alleluia. *Ant.* Ponent Domino gloriam, et laudem ejus in insulis nuntiabunt, quia ecce veniet et non tardabit. *Ant.* Consolamini, consolamini, popule meus, dicit Deus vester. *Ant.* Latamini cum Jerusalem, et exsultate in ea, omnes qui diligitis eam in æternum. *Ant.* Docebit nos de viis suis Dominus, et ambulabimus in semitis ejus.

Feria sexta.

Antiph. Dies Domini sicut fur ita in nocte veniet, et vos estote parati, quia hora non putatis, Filius hominis veniet. *Ant.* Quomodo fiet istud, angelus Dei, quia virum in concipiendo non pertuli?

Sabbato.

Antiph. Audis, Maria virgo, Spiritus sanctus superveniet in te, et virtus Altissimi obumbrabit tibi. *Ant.* Hoc est testimonium quod perhibuit Joannes: Qui post me venit ante me factus est. *Ant.* Multiplicabitur ejus imperium, et pacis non erit finis. *Ant.* Dabit ei Dominus sedem David Patris sui, et regnabit in æternum. *Ant.* Ecce virgo concipiet et pariet filium; et vocabitur nomen ejus Emmanuel. *Ant.* Gaudete in Domino semper, iterum dico, gaudete, Dominus enim prope est. *Ant.* Venite, ascendamus ad montem Domini, quia de Sion exiit lex, et verbum Domini de Jerusalem.

Responsoria in Dominica quarta.

Resp. Canite tuba in Sion; vocate gentes, annuntiate populis, et dicite: Ecce Deus Salvator noster adveniet. *Vers.* A solis ortu et occasu. *Salvator.* *Resp.* Octava decima die decimi mensis jejunabitis, dicit Dominus, et mittam vobis Salvatorem et propugnatorem pro vobis, qui vos præcedat, et introducat in terra quam juravi patribus vestris. *Vers.* Ego sum Dominus Deus vester, qui eduxi vos de terra Ægypti. *Resp.* Non auferetur sceptrum de Juda, et dux e seniore ejus, donec veniat qui mittendus est, et ipse erit expectatio gentium. *Vers.* Pulchriores sunt oculi ejus vino, et dentes ejus lacte candidiores. Et ipse. *Resp.* Me oportet minui, illum autem crescere. Qui post me venit ante me factus est, cujus non sum dignus corrigiam calceamenti ejus solvere. *Vers.* Hoc est testimonium quod perhibuit Joannes. *Qui.* *Resp.* Ecce jam venit plenitudo temporum [emporis], in quo misit Deus Filium suum in terris natum de Virgine, factum sub lege, ut eos qui sub lege erant redimeret. **738** *Vers.* Prope est ut veniat tempus ejus, et dies ejus non elongabuntur. Ut eos. *Resp.* Virgo Israel, revertere in civitatibus tuis. Usquequo dolens averteris? Generabis Dominum Salvatorem oblationem novam in terra. Ambulabunt homines in Salvatione. *Vers.* A solis ortu. Ambulabunt. *Resp.* Juravi, dicit Dominus, ut [ne] ultra jam irascar super terram. Montes et colles suscipiant justitiam meam. Ecce firmamentum pacis erit in Jerusalem. *Vers.* A solis ortu. Suscipiant. *Resp.* Non discedimus a te, vivificabis nos, Domine, et nomen tuum invocabimus. Ostende faciem tuam, et salvi erimus. *Vers.* Domine Deus virtutum, converte nos. Ostende. *Resp.* Intuemini quantus sit iste qui ingreditur ad salvandas gentes; ipse est sol justitiæ, cujus generatio non habet finem. *Vers.* Ecce dominabuntur [dominabitur] a mari usque ad mare. Cujus generatio.

In matutinis Laudibus.

Antiph. Canite tuba in Sion, quia prope est dies Domini. Ecce veniet ad salvandum nos, alleluia, alleluia. *Ant.* Ecce veniet desideratus cunctis gentibus, et replebitur gloria domus Domini, alleluia, alleluia. *Antiph.* Erunt prava in directa et aspera in vias planas. Veni, Domine, et noli tardare, alleluia. *Ant.* Dominus veniet, occurrite illi, dicentes: Magnum principium et regni ejus non erit finis; Deus fortis, dominator, princeps pacis, alleluia, alleluia. *Ant.* Omnipotens sermo tuus, Domine, a regalibus sedibus venit, alleluia. *Ant.* Exsulta satis, filia Sion, quia ecce Rex tuus venit tibi justus et Salvator, alleluia. *Ant.* Ecce concipiens in utero et paries filium, et vocabis nomen ejus Jesum. Hic erit magnus, et Filius Altissimi vocabitur.

* Forte, et ambulabimus. In multis aliis locis corruptus est hic Codex, crassa forsitan scriptoris inscitia-

In Evangelio.

Antiph. Ecce Deus noster, expectamus eum, et salvabit nos, alleluia. *Ant.* Ave Maria, gratia plena, Dominus tecum, benedicta tu in mulieribus, alleluia. *Ant.* Ex quo facta est vox salutationis tuæ in auribus meis, exsultavit in gaudio infans in utero meo, alleluia. *Ant.* Estote parati, similes hominibus expectantibus Dominum, quando revertatur ad nuptias.

Responsoria infra eandem hebdomadam.

Resp. Clama in fortitudine, qui annuntias pacem; die civitatibus Judæ et habitatoribus Sion: ecce Deus noster quem expectabamus adveniet. *Vers.* Ecce dominator Dominus. Quem. *Resp.* Orietur stella ex Jacob, et exsurget homo de Israel; et confringet omnes duces alienigenarum. Et erit omnis terra possessio ejus. *Vers.* A solis ortu. *Resp.* Egredietur Dominus, et præliabitur contra gentes; et stabunt pedes ejus supra montes Olivarum ad Orientem. *Vers.* Ex Sion species decoris. Et stabunt. *Resp.* Præcursor pro nobis ingreditur agnum [Agnus] sine macula secundum ordinem Melchisedech, Pontifex factus est in æternum, et in sæculum sæculi. *Vers.* Ecce dominator Dominus. Pontifex. *Resp.* Videbunt gentes justum tuum, et cuncti reges inclinant tuum. Et vocabitur tibi nomen novum, quod os Domini nominavit. *Vers.* Ecce dominator Dominus. Quod os. *Resp.* Emitte Agnum, Domine, dominatorem terræ, de petra deserti, ad montem Ælikæ Sion. *Vers.* Ex Sion species. De petra. *Resp.* Germinaverunt campi eremi, germen odoris Israel; quia ecce Deus noster cum virtute venit, 739 splendor ejus cum eo. *Vers.* Ecce dominator. *Resp.* Rorate, cœli, desuper, et nubes pluant justum: aperiatur terra, et germinet Salvatorem. *Vers.* Emitte Agnum, Domine. *Resp.* Veniet nobis salus a Domino gloriæ, et conteret jugum grave, et solvet vincula peccatorum nostrorum, quia potens est. *Vers.* Ecce dominator. *Resp.* Egredietur Dominus de radice Jesse, et flos de radice ejus ascendet, et erit justitia cingulum lumborum ejus, et fides cinctorium renum ejus. *Vers.* Ex Sion species. Et erit. *Resp.* Paratus esto, Israel, in occursum Domini, quoniam venit firmans montes, et creans Spiritus et annuntians in hominibus Christum esse venturum. *Vers.* Ecce dominator. *Resp.* Annuntiatum est per Gabriel archangelum ad Mariam virginem: de introitu regis [De introitu Regi]. Et ingressus est per splendidam regionem, aurem Virginis, visitare palatium uteri; et regressus est per auream virginis portam. *Ant.* Ave, Maria. Et. *Resp.* Radix Jesse qui exurgat judicare gentes; in eum gentes sperabunt, et erit nomen ejus gloriosum. *Vers.* Ex Sion species.

Antiphonæ de feria secunda, in Matutinis.

Antiph. Ecce venit Dominus princeps regum terræ: beati qui parati sunt occurrere illi. *Antiph.* Dum venerit Filius hominis, putas inveniet fidem super terram? *Ant.* Ecce jam venit plenitudo temporis in quo misit Deus Filium suum in terris. *Ant.* Hauretis aquas in gaudio de fontibus Salvatoris. *Ant.* Egredietur Dominus de loco sancto suo; veniet et [ut] salvet populum suum.

In Evangelio.

Antiph. Egredietur virga de radice Jesse, et replebitur omnis terra gloria Domini, et videbit omnis caro Salutare Dei. *Ant.* Ecce Dominus noster cum virtute venit, et ipse conteret jugum captivitatis nostræ. *Ant.* Vox clamantis in deserto: Parate viam Domini, rectas facite vias Dei nostri.

Feria tertia, in Matutinis.

Antiph. Rorate, cœli, desuper, et nubes pluant justum; aperiatur terra, et germinet Salvatorem. *Antiph.* Emitte Agnum, Domine, dominatorem terræ, de petra deserti, a monte filiæ Sion. *Ant.* Ut

A cognoscamus, Domine, in terra viam tuam; in omnibus gentibus Salutare tuum. *Ant.* Da mercedem, Domine, sustententibus te, ut prophetæ tui fideles inveniantur. *Ant.* Lex per Moysen data est, et veritas per Jesum Christum facta est.

In Evangelio.

Antiph. Vocabitur nomen ejus Emmanuel, quod interpretatur nobiscum Deus. *Ant.* Ecce ancilla Domini, sicut mihi secundum verbum tuum. *Ant.* Maria autem conservabat omnia verba hæc conferens in corde suo. *Ant.* Tu, Bethlehem terra Juda, non eris minima inter principes Juda. Ex te enim exiit qui regat populum meum Israel.

Feria quarta, in matutinis Laudibus.

Noli [Nollite] timere; quinta enim die veniet ad vos Dominus noster. *Ant.* Prophetæ prædicaverunt nasci Salvatorem de virgine Maria. *Ant.* Spiritus Domini super me, evangelizare pauperibus misit me. *Ant.* Ecce venit Dominus, ut sedeat cum principibus, et solium gloriæ teneat. *Ant.* Annuntiate populis et dicite: Ecce Deus Salvator noster 740 veniet. *Ant.* Propter Sion non tacebo, donec egredietur, ut splendor justus ejus.

In Evangelio.

Antiph. Missus est Gabriel angelus ad Mariam virginem desponsatam Joseph. *Ant.* Joseph, filii David, noli timere accipere Mariam conjugem tuam; quod enim in ea natum est, de Spiritu sancto est, alleluia.

Feria quinta, in Matutinis.

Antiph. De Sion veniet Dominus omnipotens, ut salvum faciat populum suum. *Ant.* Convertere, Domine, aliquantulum, et ne tardas [tarda, vel tardes] venire ad servos tuos. *Ant.* De Sion veniet qui regnaturus est Dominus Emmanuel; magnum nomen ejus. *Ant.* Ecce Dominus meus et honorabo eum; Deus Patris mei, et exaltabo eum. *Ant.* Dominus gilgiler noster, Deus Rex noster, ipse veniet et salvabit nos.

In Evangelio.

Antiph. Veniet Dominus in potestate magna, et videbit eum omnis caro. *Ant.* Dicite: Pusillanimes, confortamini. *Ant.* Estote parati, similes hominibus expectantibus Dominum, quando revertatur ad nuptias. *Ant.* Vigilate animo; in proximo est Dominus Deus noster. *Ant.* Veniet iterum angelus tuus, et docebit nos vias tuas, Domine. *Ant.* Intuemini quantum sit iste gloriosus, qui ingreditur ad salvandos populos.

Feria sexta, in Matutinis.

Antiph. Constantes estote, videbitis auxilium Domini super vos. *Ant.* Ad te, Domine, levavi animam meam; veni, et eripe me, Domine, ad te confugi. *Ant.* Veni, Domine, et noli tardare; relaxa facinorosi plebi tuæ Israel. *Ant.* Deus a Libano veniet, et splendor ejus sicut lumen erit. *Ant.* Ego autem ad Dominum aspiciam, et expectabo Dominum Salvatorem meum. *Ant.* Completæ sunt dies Mariæ ut pareret filium suum primogenitum. *Ant.* Ecce completæ sunt omnia quæ dicta sunt per angelum de Virgine Maria.

Antiphonæ majores in Evangelio.

Antiph. O Sapientia! quæ ex ore Altissimi prodisti, attingens a fine usque ad finem fortiter, suaviter, disponensque omnia, veni ad docendum nos viam prudentiæ. *Ant.* O Adonai, dux domus Israel! qui Moysi in igne flammæ rubi apparuisti, et ei in Sina legem dedisti, veni ad redimendum nos in brachio extento. *Ant.* O radix Jesse! qui stas in signum populum, super quem reges continebunt os suum, quem gentes deprecabuntur, veni ad liberandum nos, jam noli tardare. *Ant.* O clavis David, et sceptrum domus Israel! qui aperis et nemo claudit, claudis et nemo aperit, veni et educ vincitum de domo carce-

ris, sedentem in tenebris, et umbra mortis. *Ant.* O Oriens splendor lucis æternæ, et Sol justitiæ! veni et illumina sedentem in tenebris et umbra mortis. *Ant.* O Rex gentium, et desideratus earum, lapisque angularis! qui facis utraque unum, veni, salva hominem quem de limo formasti. *Ant.* O Emmanuel Rex et legifer noster, expectatio gentium et Salvator earum! veni ad salvandum nos, Dominus Deus noster. *Ant.* O Virgo virginum! quomodo fiet istud, quia nec primam similem visa es, nec habere sequentem? **741** Filia Jerusalem, quid admiramini? Divinum mysterium hoc quod cernitis. *Ant.* Orietur sicut sol Salvator mundi, et descendet in utero Virginis sicut imber super gramen, alleluia.

Versi declinatorii.

Vers. Ex Sion species. *Vers.* Egredietur Dominus. *Vers.* Egredietur virga. *Vers.* Constantes estote. *Vers.* Ostende nobis, Domine. *Vers.* Rorate, cœli, desuper. *Vers.* Emitte Agnum, Domine. *Vers.* Super te, Je-u-alem. *Vers.* Excita, Domine. *Vers.* Hodie scietis. *Vers.* Crastina die delebitur. *Vers.* Crastina erit vobis.

Responsoria de vigilia ante Natale Domini.

Resp. Sanctificamini hodie, et estote parati, quia die crastina videbitis majestatem Dei in vobis. *Vers.* Hodie scietis quia venit Dominus, et mane videbitis gloriam Dei. *Majestatem.* *Resp.* Constantes estote, videbitis auxilium Domini super vos. Judæa et Jerusalem, nolite timere, cras egrediemini, et Dominus erit vobiscum. *Vers.* Vos qui in pulvere estis, expergiscimini et laudate, ecce Dominus veniet cum salute. *Cras.* *Resp.* Die illa occulta habitationis suæ egressus est Filius Dei; descendit visitare et consolare omnes, qui eum de toto corde desiderabant. *Vers.* Ex Sion species. *Descendit.* *Resp.* Sanctificamini, filii Israel, dicit Dominus, in die enim crastina descendet Dominus, et auferet a vobis omnem languorem. *Vers.* Ecce Dominus veniet, et [ut] salvos nos faciat et illuminat abscondita tenebrarum. Et auferet. **C**

In Matutinis.

Antiph. Judæa et Jerusalem, nolite timere; cras egrediemini, et Dominus erit vobiscum, alleluia. *Ant.* Hodie scietis quia venit Dominus, et mane videbitis gloriam ejus. *Ant.* Crastina die, delebitur iniquitas terræ, et regnabit super nos Salvator mundi. *Ant.* Expectetur sicut pluvia eloquium Domini, et descendit super nos sicut ros, Deus noster. *Antiph.* Crastina erit vobis salus, dicit Dominus exercituum. *Ant.* Magnificatus est, cujus vultum desiderat universa terra. *Ant.* Magnificatus est Rex pacificus super omnes reges universæ terræ.

In Evangelio.

Antiph. Orietur Sol, ut supra. *Ant.* Scitote, quia prope est regnum Dei; amen dico vobis quia non tardabit. *Ant.* Levate capita vestra, ecce appropinquavit redemptio vestra. *Ant.* Dum ortus fuerit Sol de cœlo, videbitis Regem regum procedentem a Patre tanquam sponsus de thalamo suo. **D**

In vigilia Natalis Domini, ad Vesperas.

Vers. Tanquam sponsus. *Ant.* Dum ortus, ut supra. *Ad Invitator.* *Ant.* Christus natus est nobis. Venite. *Ant.* Dominus dixit ad me: Filius meus es tu, ego hodie genui te. *Psal.* Quare fremuerunt gentes? Tanquam sponsus Dominus procedens de thalamo suo. *Psal.* Cœli enarrant gloriam. *Ant.* Diffusa est gratia. *Psal.* Eructavit. *Vers.* Tanquam sponsus.

Resp. unde supra.

* Tres tantum Psalmi pro singulis nocturnis assignati probant Codicem Compendiensem non fuisse scriptum ad usum alienius monasterii, ubi regula sancti Benedicti servaretur, cum juxta regulam hanc

Resp. Hodie nobis cœlorum Rex de Virgine nasci dignatus est, ut hominem perditum ad regna cœlestia revocaret. Gaudet exercitus angelorum, quia salus æterna humano generi apparuit. *Vers.* Gloria in excelsis Deo, et in terra pax hominibus bonæ voluntatis. Gaudet. *Resp.* Hodie nobis de cœlo pax vera descendit, hodie per totum mundum mellisui facti sunt cœli. *Vers.* Gloria in excelsis Deo. Hodie per. *Resp.* Descendit de cœlis missus ab arce Patris. Introivit per aurem Virginis in regionem nostram, indutus stolam purpuream. Et exivit per auream portam lux et decus universæ fabricæ mundi. *Vers.* Tanquam sponsus Domini procedens de thalamo suo. Indutus.

In secundo nocturno.

Antiph. Suscepimus, Deus, misericordiam tuam in medio templi tui. *Psal.* Magnus Dominus. *Ant.* Orietur in diebus Domini abundantia pacis, et dominabitur. *Psal.* Deus, judicium tuum Regi da. *Ant.* Veritas de terra orta est, et justitia de cœlo prospexit. *Psal.* Benedixisti, Domine. *Vers.* Diffusa est gratia.

Resp. unde supra.

Resp. Quem vidistis, Pastores, dicite? Annuntiate nobis in terris quis apparuit? Natum vidimus in choro angelorum Salvatorem Dominum. *Vers.* Natus est nobis hodie Salvator, qui est Christus Dominus in civitate David. *Natum.* *Resp.* O magnum mysterium, et admirabile sacramentum, ut animalia viderent Dominum natum jacentem in præsepio! Beata Virgo, cujus viscera meruerunt portare Christum Dominum. *Vers.* Domine, audivi auditum tuum et timui; consideravi opera tua, et expavi in medio duorum animalium. *Jacentem.* *Resp.* Beata Dei genitrix Maria, cujus viscera intacta permanent. Hodie genuit Salvatorem sæculi. *Vers.* Ave, Maria, gratia plena, Dominus tecum. Hodie.

In tertio nocturno.

Antiph. Ipse invocabit me, alleluia. Pater meus es tu, alleluia, alleluia. *Psal.* Misericordias Domini in æternum. *Ant.* Latentur cœli, et exsultet terra ante faciem Domini, quoniam venit. *Psal.* Cantate Domino. *Ant.* Notum fecit Dominus, alleluia, Salutare suum, alleluia, alleluia. *Psal.* Cantate 2. *Vers.* Ipse invocavit me. *Resp.* Sancta et immaculata virginitas, quibus te laudibus referam nescio, quia quem cœli capere non poterant, tuis gremiis contulisti. *Vers.* Benedicta tu in mulieribus, et benedictus fructus ventris tui. Quia quem. *Resp.* Beata viscera Mariæ virginis, quæ portaverunt æterni Patris Filium, et beata ubera quæ lactaverunt Christum Dominum; quia hodie pro salute mundi de Virgine nasci dignatus est. *Vers.* Ave, Maria. Quia hodie. *Resp.* Ecce Agnus Dei, qui tollit peccata mundi, ecce de quo dicebam vobis: Qui post me venit ante me factus, cujus non sum dignus corrigiam calceamenti solvere. *Vers.* Hoc est testimonium quod perhibuit Joannes. *Resp.* Benedictus qui venit in nomine Domini, Deus Dominus et illuxit nobis, alleluia, alleluia. *Vers.* Lapidem quem reprobarunt edificantes, hic factus est in caput anguli. A Domino factum est istud, et est mirabile in oculis nostris, alleluia. *Resp.* Congratulamini mihi omnes qui diligitis Dominum, quia cum essem parvula, placui Altissimo, **743** et de meis visceribus genui Deum et hominem. *Vers.* Beatam me dicent omnes generationes. Quia. *Vers.* Casta parentis viscera, cœlestis intrat gratia, venter puellæ bajulat, secreta quæ non noverat. *Resp.* Beata et venerabilis Virgo, quæ sine tactu pudoris, mater inventa est Salvatoris. Jacebat in præsepio, et fulgebat in cœlo. *Vers.* Domine, audivi au-

in singulis nocturnis sex Psalmi cani debeant. Cursum seu officium hic præscribit juxta ritum Ecclesiæ Romanæ suadere videtur conformitas cum Ordine Rom., quæ infra probatur in officio Paschæ.

ditum tuum, et expavi. *Jacob. t. Resp.* Continet in A
 gremium cœlum terramque regentem. Virgo Dei geni-
 trix, proceres comitantur hæredem, per quos orbis
 ovans Christo sub principe pollens. *Vers.* Virgo Dei
 genitrix, quem totus non capit orbis, in tua se clau-
 sit viscera factus homo. Per quem. *Resp.* Confirmatum
 est cor Virginis, in quo divina mysteria angelo
 narrante concepit, reforma [speciosum forma] præ
 filiis hominum castis suscepit visceribus; et bene-
 dicta in æternum Deum nobis protulit et hominem.
Vers. Domus pudici pectoris templum repente fit
 Dei, intacta nesciens virum, Virgo concepit Filium.
 Deum. *Resp.* Nesciens mater Virgo virum, peperit
 sine dolore. Salvatorem sæculorum ipsam Regem
 angelorum, sola Virgo lactabat ubera de cœlo plena
 [ubere pleno]. *Vers.* Ave, Maria. *Vers.* Beata viscera.
Resp. O Regem cœli cui talia famulantur obsequia!
 Stabulo ponitur qui continet mundum; jacet in
 præsepio et in cœlis regnat. *Vers.* Domine, audivi
 auditum tuum, et timui. Consideravi opera tua, et
 expavi; in medio duorum animalium. Jacentem. *B*
Resp. In Patre manet æternitas, quia non peribit in
 matre virginitas; et per intactum corpus egressus,
 qui in salutem omnium natus est, invisibilis non de-
 d gnatu est carne nasci. Non dereliquit imperium.
Vers. Tanquam sponsus Dominus. Non. *Resp.* Te
 laudant angeli, sancta Dei genitrix, quæ virum non
 cognovisti, et Dominum in tuo utero bajulasti. Con-
 cepisti per aurem Dominum nostrum, ut benedicta
 dicaris inter omnes mulieres. *Vers.* Ipsum genuisti,
 quem in præsepe posuisti, quem adorat multitudo
 angelorum. Ut benedicta. *Resp.* Verbum caro factum
 est, et habitavit in nobis; et vidimus gloriam ejus,
 gloriam quasi Unigeniti a Patre plenum gratiæ et
 veritatis. *Vers.* Omnia per ipsum facta sunt, et sine
 ipso factum est nihil. Et vidimus. *Resp.* Hodie Do-
 minus ex utero Virginis nasci dignatus est, in quem
 regnandus egressus est ut nos redimeret. *Vers.* Ho-
 die sæculorum Rex de Virgine natus apparuit. In
 quem. *Resp.* Hic est dies, in quo ad salvanda omnia
 C lux orta est mundo, de qua nuntiante angelo im-
 pletum est utero Virginis. Natus est nobis Salvator
 omni populo, quem Regis gentium prophetæ aue-
 stati sunt. *Vers.* Natus est nobis, ut supra. *Resp.* Hic
 qui advenit nemo scit naturam ejus, nisi ipse solus.
 Vocatur Verbum Domini, habens vestem præclaram,
 et omnis chorus angelorum in albis sequuntur eum.
Vers. Tanquam sponsus. Et omnis. *Item Vers.* Ecce
 advenit dominator Dominus; et regnum in manu
 ejus, et potestas, et imperium. Habens. *Resp.* Ecce
 advenit dominator Dominus sempiternus, et regnum
 in manu ejus, et potestas, et imperium. *Vers.* Et fa-
 ctus est principatus super humerum ejus. Et regnum.

Antiphonæ in matutinis Laudibus.

Antiph. Quem vidistis, pastores, dicite, annun-
 tiate nobis in terris, quis apparuit. Natum vidimus
 in choro angelorum Salvatorem Dominum, alleluia,
 744 alleluia. *Ant.* Genuit puerpera Regem, cui no-
 men æternum, et gaudia matris habens cum virgini-
 tate pudoris, nec primam similem visa est, nec ha-
 bere sequentem, alleluia. *Ant.* Facta est cum angelo
 multitudo cœlestis exercitus laudantium et dicen-
 tium: Gloria in excelsis Deo, et in terra pax homi-
 nibus bonæ voluntatis, alleluia. *Ant.* Angelus ad
 Pastores ait: Annuntio vobis gaudium magnum, quia
 natus est nobis hodie Salvator mundi, alleluia. *Ant.*
 Parvulus filius hodie natus est nobis, et vocabitur
 Deus fortis, alleluia, alleluia. *Vers.* Benedictus qui
 venit.

In Evangelio.

Antiph. Gloria in excelsis Deo, et in terra pax
 hominibus bonæ voluntatis, alleluia, alleluia. *Ant.*
 Ecce advenit dominator Dominus; et regnum in

* Ex illorum Psalmorum designatione constat in majoribus saltem solemnitatibus alios olim Psalmos
 quam feriales fuisse cantatos.

manu ejus, et potestas, et imperium, alleluia, alle-
 luia. *Ant.* Dum medum silentium tenerent omnia, et
 nox in suo cursu iter ageret, omnipotens sermo tuus,
 Domine, a regalibus sedibus venit, alleluia. *Ant.*
 Virgo verbo concepit. *Ant.* Nesciens mater Virgo.
Ant. Beatus venter qui te portavit, Christe; et beata
 ubera quæ te lactaverunt Dominum et Salvatorem
 mundi, alleluia. *Ant.* Verbum caro factum est, et
 habitavit in nobis; et vidimus gloriam ejus, gloriam
 quasi Unigeniti a Patre, plenum gratiæ et veritatis.
 Alleluia, alleluia, alleluia. *Ant.* Natus est nobis hodie
 Salvator, qui est Christus Dominus in civitate David.
Ant. Virgo Dei genitrix quem totus non capit orbis,
 in tua se clausit viscera factus homo. Vera fide ge-
 nitus purgavit crimina mundi, et tibi virginitas in-
 violata manet. *Ant.* Ecce de quo Joannes dixit:
 Christus natus est in Israel, et regni ejus non erit
 finis. *Ant.* Beata mater, et inoputa Virgo gloriosa
 regina mundi.

Ad Tertiam.

Antiph. Verbum caro factum est, alleluia, alle-
 luia. *Vers.* Et habitavit in nobis, alleluia, alleluia.
Vers. Ipse invocavit me.

Ad Sextam.

Resp. Notum fecit Dominus, alleluia, alleluia.
Vers. Salutare suum, alleluia, alleluia. *Vers.* Verbum
 caro factum est.

Ad Nonam.

Resp. Revolabitur gloria Domini, alleluia, alle-
 luia. *Vers.* Et videbit omnis caro Salutare Dei no-
 stri, alleluia, alleluia. *Vers.* Notum fecit.

In die, ad Vesperas.

Antiph. Tecum principium in die virtutis tuæ, in
 splendoribus sanctorum. Ex utero ante luciferum ge-
 nuit te. *Psalm.* Dixit Dominus. *Ant.* Redemptionem
 misit Dominus populum suum [populo suo]. Mandavit
 in æternum testamentum suum. *Psalm.* Confitebor
 tibi, Domine. *Ant.* Exortum est in tenebris lumen
 rectis corde, misericors et miserator et justus
 Dominus. *Psalm.* Beatus vir. *Ant.* Apud Dominum
 misericordia et copiosa apud eum redemptio. *Psal.*
 De profundis. *Ant.* De fructu ventris tui ponam su-
 per sedem tuam. *Psal.* Memento. *Vers.* Verbum caro
 factum est.

In Evangelio Antiphonæ.

Antiph. Lux orta est super nos, quia hodie natus
 est 745 Salvator, alleluia. *Ant.* Virgo hodie fidelis,
 etsi verbum genuit incarnatum, Virgo mansit et post
 partum, quem laudantes omnes dicimus: Benedicta
 tu in mulieribus. *Ant.* Gaudeamus omnes fideles:
 Salvator noster natus est in mundo. Hodie processit
 proli [proles] magnifici gemitus, et perseverat pudor
 virginitatis, alleluia. *Ant.* Hodie Christus natus est.
Ant. Hodie intacta. *Ant.* Magnum nomen Domini.

Ad Tertiam.

Resp. Puer natus est nobis, alleluia, alleluia. *Vers.*
 D Et filius datus est nobis, alleluia, alleluia. *Vers.* Te-
 cum principium.

Ad Sextam.

Resp. Verbum caro factum est, alleluia, alleluia.
Vers. Et habitavit in nobis, alleluia, alleluia. *Vers.*
 Verbum caro factum est.

Ad Nonam.

Resp. Notum fecit Dominus, alleluia, alleluia. *Vers.*
 Salutare suum, alleluia, alleluia. *Vers.* Ipse invoca-
 vit me.

Ad Vesperas.

Resp. Benedictus qui venit in nomine Domini.
Vers. Deus Dominus, et illuxit nobis, alleluia, alle-
 luia. *Vers.* Verbum caro factum est.

In vigilia sancti Stephani martyris, ad Invitatorium.

Antiph. Regem martyrum Dominum. *Antiph.* Beatus vir qui in lege Domini meditatur, voluntas ejus permanet die ac nocte, et omnia quaecunque faciet semper prosperabuntur. *Psal.* Ipsum. *Ant.* Beatus iste sanctus, qui confusus est in Domino, prædicavit præceptum Domini, constitutus est in monte sancto ejus. *Psal.* Quare fremuerunt gentes. *Ant.* Tu es gloria mea, tu es susceptor meus, Domine, tu exaltans caput meum; et exaudisti me de monte sancto tuo. *Psal.* Domine, quis habitabit. *Vers.* Voce mea.

Resp. unde supra.

Resp. Lapidabant Stephanum invocantem et dicentem: Domine Jesu, accipe spiritum meum, et ne statuas illis hoc peccatum. *Vers.* Positis autem genibus Stephanus orabat, dicens: Domine Jesu. *Resp.* Videbant omnes Stephanum qui erant in concilio, et intuebantur vultum ejus, tanquam vultum angeli stantem inter illos. *Vers.* Stephanus autem plenus gratiæ et veritatis, faciebat prodigia et signa magna in populo. Et intuebantur. *Resp.* Video cælos apertos, et Jesum stantem a dextris virtutis Dei. Domine Jesu, accipe spiritum meum, et ne statuas illis hoc peccatum, quia nesciunt quid faciunt. *Vers.* Ejicientes eum extra civitatem lapidabant Stephanum invocantem et dicentem: Domine Jesu.

In secundo nocturno.

Antiph. Invocantem exaudivit Dominus Sanctum suum; Dominus exaudivit eum et constituit eum in pace. *Psal.* Cum invocarem. *Ant.* Lætentur omnes qui sperant in te, Domine, quoniam tu benedices justo. Scuto bonæ voluntatis coronasti eum. *Psal.* Verba mea. *Ant.* Domine Dominus noster, quam admirabile est nomen tuum in universa terra. Quia gloria et honore coronasti sanctum tuum, et constituisti eum super opera manuum tuarum. *Psal.* Ipsum. *Vers.* Gloria et honore.

746 Responsoria.

Resp. Stephanus plenus gratiæ et veritatis, faciebat prodigia et signa magna in populo. *Vers.* Stephanus vidit cælos apertos, vidit et introivit. Faciebat. *Resp.* Stephanus servus Dei quem lapidabant Judæi, vidit cælos apertos; vidit, et introivit; beatus homo cui cæli patebant. *Vers.* Stephanus autem plenus gratia et fortitudine, faciebat prodigia et signa magna in populo. Beatus homo cui. *Resp.* Hesternæ die Dominus natus est in terris, ut Stephanus nasceretur in cælis; ingressus est Dominus mundum, ut Stephanus ingrederetur in cælis. *Vers.* Stephanus vidit cælos apertos, vidit et introivit. Ingressus.

In tertio nocturno.

Antiph. Domine, iste sanctus habitabit in tabernaculo tuo, operatus est justitiam, requiescet in monte sancto tuo. *Psal.* Domine, quis. *Ant.* Vitam petiit a te, et tribuisti ei, Domine; gloriam et magnum decorem imposuisti super eum. Posuisti in capite ejus coronam de lapide pretioso. *Psal.* Domine in virtute. *Ant.* Hic accipiet benedictionem a Domino, et misericordiam a Deo Salutari suo, quia hæc est generatio quærentium Dominum. *Psal.* Domini est terra. *Vers.* Posuisti, Domine.

Resp. unde supra.

Resp. Intuens in cælum beatus Stephanus vidit gloriam Dei, et ait: Ecce video cælos apertos, et filium hominis stantem a dextris virtutis Dei. *Vers.* Vidit beatus Stephanus cælos apertos, vidit et introivit. Ecce video. *Resp.* Impii super justum jacturam fecerunt, ut eum morti traderent; at ille gaudens suscipit lapides, ut mereretur accipere coronam gloriæ. *Vers.* Stephanus autem plenus gratia et fortitudine faciebat prodigia et signa magna in populo. Ut mereretur. *Resp.* Stephanus vidit cælos apertos, vidit, et introivit; beatus homo cui cæli patebant.

^a Id est, idem psalmus *Beatus vir*.

A Vers. Positis autem genibus, Stephanus orabat, dicens: Domine Jesu Christe, accipe spiritum meum. Beatus homo. *Resp.* Impetum fecerunt unanimes in eum; ejecerunt eum extra civitatem invocantem et dicentem: Domine, accipe spiritum meum. *Vers.* Positis autem genibus Stephanus orabat, dicens: Domine. *Resp.* Lapidés torrentis illi dulces fuerunt, ipsum sequuntur omnes animæ justæ. *Vers.* Justum deduxit Dominus per vias rectas, et ostendit illi regnum Dei. Ipsum. *Resp.* Patefactæ sunt januæ cæli Christi martyri beato Stephano, qui in numero sanctorum inventus est primus; et ideo triumphat in cælis coronatus. *Vers.* Vidit beatus Stephanus cælos apertos, vidit, et introivit. Et ideo.

Antiphonæ in Matutinis.

Antiph. Lapidaverunt Stephanum, et ipse invocabat Dominum, dicens: Ne statuas illis hoc peccatum. *Ant.* Lapidés torrentis illi dulces fuerunt; ipsum sequuntur omnes animæ justæ. *Ant.* Adhæsit anima mea post te, quia caro mea lapidata est pro te, Deus meus. *Ant.* Stephanus vidit cælos apertos; vidit, et introivit; beatus homo cui cæli patebant. *Ant.* Ecce video cælos apertos, et Jesum stantem a dextris Dei.

In Evangelio.

Antiph. Stephanus autem plenus gratia et veritate, faciebat signa magna in populo. *Ant.* Positis genibus **747** Stephanus orabat dicens: Domine Jesu Christe, ne statuas illis hoc peccatum. *Ant.* Impii super justum jacturam fecerunt, ut eum morti traderent; at ille gaudens suscepit lapides, ut mereretur accipere coronam gloriæ, alleluia. *Ant.* Dicit Dominus, Saule, Saule, quid me persequeris? Martyrem meum Stephanum ego te faciam servo meo. *Ant.* Stephanus servus Dei quem lapidabant Judæi, vidit cælos apertos, vidit, et introivit; beatus homo cui cæli patebant. *Ant.* Impetum fecerunt unanimes in eum, et ejicientes eum extra civitatem lapidabant invocantem et dicentem: Domine, suscipe spiritum meum. *Ant.* Sepelierunt Stephanum viri timorati, et fecerunt planctum magnum super eum. *Ant.* Patefactæ sunt januæ cæli Christi martyri beato Stephano, alleluia.

In vigilia sancti Joannis evangelistæ, ad Vesperas.

Vers. In omnem terram. *Ant.* Valde honorandus est beatus Joannes, qui supra pectus Domini in cæna recubuit.

Ad Invitatorium.

Antiph. In sanctorum confessorum.

In primo nocturno.

Antiph. In omnem terram. *Psal.* Cæli enarrant. *Ant.* Clamaverunt. *Psal.* Benedicam Dominum. *Ant.* Constitues, eos principes. *Psal.* Eructavit. *Vers.* In omnem terram.

Responsoria unde supra.

Re p. Valde honorandus est beatus Joannes, qui supra pectus Domini in cæna recubuit; cui Christus in cruce matrem Virginem virgini commendabat. *Vers.* Mulier, ecce filius tuus; ad discipulum autem: Ecce mater tua. Cui Christus. *Resp.* In illa die suscipiam te, serve meus, et ponam te sicut signaculum in conspectu meo, quoniam ego elegi te, dicit Dominus. *Vers.* In tribulatione invocasti me, exaudivi te, et liberavi te. Quoniam ego. *Resp.* Qui vicerit, faciam illum columnam in templo meo, dicit Dominus, et scribam super eum nomen tuum [meum], et nomen civitatis novæ Jerusalem. *Vers.* In illum diem suscipiam te, servo meo [serve meus]. Et scribam.

In secundo nocturno.

Antiph. Principes populorum congregati sunt cum Deo Abraham. *Psal.* Omnes gentes. *Ant.* Dediti hæreditatem timentibus nomen tuum, Domine. *Psal.* Exaudi, Deus, deprecationem. *Vers.* Annuntiaverunt

opera Dei, et facta ejus intellexerunt. *Psal.* Exaudi, Deus, orationem. *Vers.* Deditis hæreditatem.

Responsoria.

Resp. Hic est discipulus ille qui testimonium perhibet de his, et scripsit hæc, et scimus quia verum est testimonium ejus. *Vers.* Valde honorandus est beatus Joannes, qui supra pectus Domini in cœna recubuit. *Resp.* Ecce honorandus es in conspectu meo. Coronavi te, dicit Dominus, noli timere, quia tecum sum semper et adjuvi te. *Vers.* In tribulatione. *Resp.* Iste est Joannes qui supra pectus Domini in cœna recubuit. Beatus apostolus, cui revelata sunt secreta cœlestia. *Vers.* Iste est Joannes, cui Christus in cruce. *Vers.* Ecce puer meus electus quem elegi; posui super eum Spiritum meum. Beatus.

748 *In tertio nocturno.*

Antiph. Exaltabuntur cornua justi, allel. *Psal.* Confitebimur. *Ant.* Lux orta est justo, allel. rectis corde, alleluia, alleluia. *Psal.* Dominus regnavit, exsultet. *Ant.* Custodiebant testimonia ejus et præcepta ejus alleluia. *Psal.* Dominus regnavit, irascantur. *Vers.* Annuntiaverunt opera ejus.

Responsoria unde supra.

Respons. Iste est Joannes, cui Christus in cruce matrem Virginem virginem commendabat. *Vers.* Mulier, ecce filius. *Resp.* In medio Ecclesiæ aperuit os ejus, et implevit eum Dominus Spiritus sapientiæ et intellectus. *Vers.* Misit Dominus manum suam, et tetigit os ejus. Et implevit. *Resp.* Cibavit illum panem vite et intellectus, et quæ sapientiæ salutaris potavit illum: et exsultavit [exaltavit] eum apud proximos suos. *Vers.* In medio Ecclesiæ aperuit os ejus. Et exsultavit. *Resp.* Ecce ego. *Resp.* Tollite. *Resp.* Fuerunt.

Antiphonæ in matutinis Laudibus.

Antiph. Hic est discipulus ille qui testimonium perhibuit, scimus quia verum est testimonium ejus. *Ant.* Hic est discipulus meus, sic eum volo manere donec veniam. *Ant.* Ecce puer meus electus quem elegi, posui super eum spiritum meum. *Ant.* Sunt de hic stantibus, qui non gustabunt mortem, donec videant filium hominis in regno suo. *Ant.* Sic eum volo manere donec veniam. *Vers.* Justus ut palma florebit.

In Evangelio.

Antiph. In medio Ecclesiæ. *Ant.* Iste est Joannes, qui supra pectus Domini in cœna recubuit; beatus apostolus cui revelata sunt secreta cœlestia. *Antiph.* Iste est Joannes, qui supra pectus Domini in cœna recubuit, quem diligebat Jesus. *Antiph.* Iste est Joannes, cui Christus in cruce matrem Virginem commendabat. *Ant.* Virgo est electus a Domino, atque inter cæteros magis dilectus, allel. *Ant.* Virgo electus a Domino vir [Virgo] in ævum permansit, allel.

In vigilia Innocentium, ad Vesperas.

Vers. Justorum animæ. *Antiph.* Istorum est enim regnum cœlorum, qui contempserunt vitam mundi, et pervenerunt ad præmia regni, et laverunt stolas suas in sanguine agni.

Ad Invitatorium.

Antiph. Mirabilem Dominum. *Ant.* Regem martyrum.

In primo Nocturno.

Antiph. In lege Domini fuit voluntas ejus die ac nocte. *Psal.* Beatus vir. *Ant.* Prædicans præceptum Domini, constitutus est in monte sancto ejus. *Psal.* Quare fremuerunt. *Ant.* Voce mea ad Dominum clamavi, et exaudivit me de monte sancto suo. *Psal.* Domine, quid multiplicati sunt. *Vers.* Voce mea.

Responsoria unde supra.

Resp. Sub altare Dei audivi voces occisorum; quare non defendis sanguinem nostrum? et accipiunt divinum responsum: adhuc sustinete modicum,

A donec impleatur numerus fratrum vestrorum. *Vers.* Vidi sub altare Dei animas sanctorum, propter verbum Domini quod habebant, et clara voce **749** dicebant. Quare non. *Resp.* Effuderunt sanguinem sanctorum velut aquam in circuitu Jerusalem, et non erat qui sepeliret. *Vers.* Vindica, Domine, sanguinem servorum tuorum qui effusus est. In circuitu. *Resp.* Adoraverunt viventem in sæcula sæculorum, mittentes coronas suas ante thronum Domini Dei sui. *Vers.* Venientes autem venient cum exultatione, portantes manipulos suos. Mittentes.

In secundo nocturno.

Antiph. Filii hominum, scitote quia Dominus Sanctum suum mirificavit. *Psal.* Cum invocarem. *Ant.* Scuto bonæ voluntatis tuæ coronasti eum, Domine. *Psal.* Verba mea. *Ant.* In universa terra gloria et honore coronasti eos. *Psal.* Domine, Dominus noster. *Vers.* Gloria et honore.

Responsoria unde supra.

Resp. Isti sunt sancti qui passi sunt propter te, Domine, vindica eos quia clamant ad te tota die. *Vers.* Vindica, Domine, sanguinem. *Resp.* Ecce vidi Agnum stantem supra montem Sion, et cum eo sanctorum millia. Et habebant nomen ejus, et nomen patris ejus scriptum in frontibus suis. *Vers.* In excelso throno vidi sedere virum. *Resp.* Ambulabunt mecum in albis, quoniam digni sunt, et non delebo nomina eorum de libro vite. *Vers.* Hi sunt qui cum mulieribus non sunt coinquinati, virgines enim sunt. Et non.

In tertio nocturno.

Antiph. Justus Dominus, et justitias dilexit, æquitatem vidit vultus ejus. *Psal.* In Domino confido. *Ant.* Habitat in tabernaculo tuo, requiescet in monte sancto tuo. *Psal.* Domine, quis habitabit. *Ant.* Sanctis qui in terris sunt ejus, mirificavit omnes voluntates in eis. *Psal.* Conserva me.

Responsoria unde supra.

Resp. Istorum est enim regnum cœlorum qui contempserunt vitam mundi, et pervenerunt ad præmia regni, et laverunt stolas suas in sanguine agni. *Vers.* Isti sunt qui venerunt ex magna tribulatione, et laverunt. *Resp.* Centum quadraginta quatuor millia, qui empti sunt de terris; hi sunt qui cum mulieribus non sunt coinquinati, virgines enim permanserunt; ideo regnant cum Deo, et Agnus Dei cum illis. *Vers.* Vidi supra montem Sion, Agnum stantem, et cum eo centum quadraginta quatuor millia. Hi sunt. *Vers.* Vide angelum Dei volentem. *Resp.* Viri sancti. *Resp.* Tradiderunt corpora. *Resp.* Verbera carnificum. *Resp.* Hæc est vera fraternitas. *Resp.* Sancti mei, qui.

Antiphonæ in matutinis Laudibus.

Antiph. Herodes iratus occidit multos pueros in Bethlehem Judæ civitate David. *Ant.* Angeli eorum semper vident faciem Patris. *Ant.* Vox in Rama audita est, ploratus et ululatus, Rachel plorans filios suos. *Ant.* Sub throno Dei omnes sancti clamant: Vindica sanguinem nostrum, Deus noster. *Ant.* Cantabant sancti canticum novum, ante sedem Dei, et resonabat terra in voces illorum. *Vers.* Justi autem.

In Evangelio.

Antiph. Sinite parvulos venire ad me; talium est enim regnum cœlorum. *Ant.* Laverunt stolas suas, et candidas eas fecerunt in sanguine agni. *Ant.* **750** bimatu et infra, occidit multos pueros Herodes propter Dominum. *Ant.* Ambulabunt mecum in albis, quoniam digni sunt; et non delebo nomina eorum de libro vite. *Ant.* Hi sunt qui cum mulieribus non sunt coinquinati, virgines enim sunt, et sequuntur agnum quocumque ierit. *Ant.* Innocentes pro Christo infantes occisi sunt. Ab iniquo Rege lactantes interfecti sunt. Ipsum laudantes agnum sine macula, et dicunt semper: Gloria tibi, Domine. *Ant.* Hi empti

sunt ex hominibus primitiæ Deo et agno, et in ore A ipsorum non est inventum mendacium.

In vigilia Octavas Domini, ad Vesperas.

Vers. Tanquam Sponsus. *Ant.* O admirabile commercium! Creator generis humani animatum corpus sumens, de Virgine nasci dignatus est. Et procedens homo sine semine, largitus est nobis suam deitatem.

Ad Invitorium.

Antiph. Regem natum Dominum venite adoremus. *Ant.* Dominus dixit ad me: Filius meus es tu, ego hodie genui te. *Psal.* Quare fremuerunt. *Ant.* In sole posuit tabernaculum suum, et ipse tanquam Sponsus procedens de thalamo suo. *Psal.* Cœli enarrant. *Ant.* Elevamini, portæ æternales, et introibit Rex gloriæ. *Psal.* Domini est terra.

In secundo nocturno.

Antiph. Speciosus forma præ filiis hominum, diffoxa est gratia in labiis tuis. *Psal.* Eructavit. *Ant.* B Homo natus est in ea, ipse fundavit eam Altissimus. *Psal.* Fundamenta. *Ant.* Exsultabunt omnia ligna silvarum ante faciem Domini, quoniam venit. *Psal.* Cantate Domino.

In tertio nocturno.

Antiph. In principio et ante sæcula, Deus erat verbum; ipse natus est hodie Salvator mundi. *Psal.* Dominus regnavit. 1. *Ant.* Ante luciferum genitus, et ante sæcula Dominus Salvator noster, hodie nasci dignatus est. *Psal.* Cantate Domino. 2. *Ant.* Nato Domino angelorum chorus canebat dicens: Salus Deo nostro sedenti super thronum et Agno. *Psal.* Dominus regnavit 2.

Antiphonæ in Matutin's.

Antiph. O admirabile commercium! ut supra *Antiph.* Quando natus es ineffabiliter ex Virgine, tunc impletæ sunt Scripturæ: sicut pluvia in vellus descendisti, ut saluum faceres genus humanum; te laudamus, Deus noster. *Antiph.* Rubum quem viderat Moyses incombustum, conservatam agnovimus tuam laudabilem virginitatem. Dei Genitrix, intercede pro nobis. *Ant.* Germinavit radix Jesse, orta est stella ex Jacob, Virgo peperit Salvatorem. Te laudamus, Dei Genitrix. *Ant.* Ecce Maria genuit nobis Salvatorem, quem Joannes vidit et exclamabat dicens: Ecce Agnus Dei, ecce qui tollit peccata mundi, alleluia. *Ant.* Mirabile mysterium declaratur hodie; innovatur naturæ, Deus homo factus est, in quo fuit [id quod fuit] permansit, et quod non erat assumpsit, non commistionem passus, neque divisionem. *Ant.* Magnum hæreditatis mysterium; templum Dei factus est uterus nescienti [virum] viro. Non est pollutus ex eo carnem assumens. Omnes gentes venient dicentes: gloria tibi, Domine. *Ant.* Beatus venter. *Ant.* Qui de terra est, 751 de terra loquitur, qui de cælo venit, super omnes est. Et quod vidit et audivit, hoc testatur, et testimonium ejus nemo accepit; qui autem accepit ejus testimonium signatum, quia Deus verax est, allel. D

In vigilia Epiphaniæ Domini ad Vesperas.

Vers. Omnes de Saba venient. *Ant.* Venit lumen tuum, Jerusalem, et gloria Domini super te orta est, et ambulabunt gentes in lumine tuo, alleluia.

Antiphonæ in primo nocturno.

Antiph. Afferte Domino, Filii Dei, adorate Dominum in aula sancta ejus. *Psal.* Ipsium. *Antiph.* Psallite Deo nostro, psallite; psallite Regi nostro, psallite sapienter. *Psal.* Omnes gentes. *Ant.* Omnis terra adoret te, et psallat tibi, psalmum dicat nomini tuo, Domine. *Psal.* Jubilate. *Vers.* Omnis terra adoret te Deus.

Responsoria.

Respons. Hodie in Jordane baptizato Domino aperti

sunt cœli; et sicut columba super eum spiritus mansit, et vox Patris intonuit: Hic est Filius meus dilectus, in quo mihi complacui. *Vers.* Cœli aperti sunt, et vox Patris audita est. Hic est Filius. *Resp.* Omnes de Saba venient aurum et thus deferentes, et laudem Domino annuntiant es, alleluia, alleluia, alleluia. *Vers.* Reges Tharsis et Insulæ munera offerent, reges Arabum et Saba dona adducent, alleluia. *Resp.* Stella quam viderant Magi in Oriente antecesserat eos, donec venire t ad locum ubi puer erat. Videntes autem eam gavisi sunt gaudio magno. *Vers.* Et intrantes domum invenerunt puerum cum Maria matre ejus, et procidentes adoraverunt eum. Gavisi sunt.

In secundo nocturno.

Antiph. Reges Tharsis et Insulæ munera offerent Regi Domino. *Psal.* Deus, iudicium tuum. *Ant.* Omnes gentes quascunque fecisti venient, et adorabunt coram te, Domine. *Psal.* Inclina, Domine. *Ant.* Venite, adoremus eum, quia ipse est Dominus Deus noster. *Psal.* Venite exultemus.

Responsoria unde supra.

Resp. Interrogabat magos Herodes: Quod signum vidistis super natum Regem? Stella magnam fulgentem, cujus splendor illuminat mundum; et nos cognovimus, et venimus adorare Dominum, *Vers.* Magi veniunt ab Oriente inquirentes faciem Domini, et dicentes. Et nos. *Resp.* Illuminare, illuminare, Jerusalem; venit lux tua, et gloria Domini super te orta est. *Vers.* Et ambulabunt gentes in lumine tuo, et reges in splendore ortus tui. Et gloria. *Resp.* Magi veniunt ab Oriente Jerusalem querentes et dicentes: Ubi est qui natus est, cujus stellam vidimus, et venimus adorare Dominum? *Vers.* Magi veniunt ab Oriente inquirentes faciem Domini et dicentes. Ubi est?

In tertio nocturno.

Antiph. Fluminis impetus lætificat, alleluia, civitatem Dei, alleluia. *Psal.* Deus noster. *Ant.* Adorate Dominum, allel. in aula sancta ejus, alleluia, alleluia. *Psal.* Cantate 1. *Ant.* Adorate Dominum, allel. omnes angeli ejus, alleluia, alleluia. *Psal.* Dominus regnavit 1.

Responsoria.

Resp. Tria sunt munera pretiosa quæ obtulerunt 752 magi Domino in die ista; et habet in se divina mysteria: in auro ut ostendatur regis potentia, in thure sacerdotem magnum considera, et in myrrha Dominicam sepulchram. *Vers.* Reges Tharsis, ut supra. *Resp.* Dies sanctificatus illuxit nobis: venite, gentes, et adorate Dominum, quia hodie apparuit lux magna in terra. *Vers.* Venite adoremus eum, quia ipse est Dominus Deus noster. Quia hodie. *Resp.* Videntes stellam magi gavisi sunt gaudio magno, et intrantes domum invenerunt puerum cum Maria matre ejus; et procidentes adoraverunt eum, et apertis thesauris suis obtulerunt ei munera aurum, thus et myrrham. *Vers.* Reges Tharsis. Aurum. *Resp.* Hic est dies præclarus, in quo Salvator mundo apparuit; quem prophætæ prædixerunt, angeli adoraverunt; cujus stellam magi videntes gavisi sunt, et munera ei obtulerunt. *Vers.* Et intrantes domum. Et munera. *Resp.* De paradiso vocatus currit cum gaudio, interrogatus ab avis. Quid festinas, Jordanis? Ut Christus baptizetur, et Joannes coronetur. *Vers.* Quid est tibi mare, quod fugisti, et tu Jordanis quia conversus es retrorsum? Ut Christus. *Resp.* Hodie cœli aperti sunt, et mare dulce factum est. Terra exultat, montes et colles lætantur, quia a Joanne in Jordane Christus baptizatus est. *Vers.* Quid est tibi, mare. *Resp.* In columbæ specie Spiritus sanctus visus est, paterna vox audita est: Hic est Filius meus dilectus in quo mihi bene complacui; ipsum audite. *Vers.* Vox Domini super aquas, Deus Majestatis intonuit, Dominus super aquas multas. Paterna. *Vers.* Cœli aperti sunt. *Resp.* Pastores præ claritate luminis non

intuebantur videre angelum; magis turbabantur. Et facta est vox de cælo dicens: Nolite timere; pax vobiscum. Ego sum Gabriel angelus ad Virginem missus. *Vers.* Annuntio vobis gaudium magnum quod erit omni populo. Ego sum. *Resp.* Stella fulgens in Oriente. Occurrunt Regi offerentes ei thesaurum magnum, aurum, thus, et myrrham. *Vers.* Reges Tharsis. *Resp.* Rex magnus natus est in Israel, et venerunt reges terræ adorare eum. Et obtulerunt ei munera aurum, thus et myrrham. *Vers.* Et intrantes domum. *Ut supra.* Et obtulerunt.

Antiphonæ in matutinis Laudibus.

Antiph. Ante luciferum genitus, et ante sæcula, Dominus Salvator noster hodie mundo apparuit. *Ant.* Tria sunt munera quæ obtulerunt magi Domino, aurum, thus, et myrrham, Filio Dei, Regi magno, alleluia. *Ant.* Apertis thesauris suis, obtulerunt magi Domino, aurum, thus et myrrham, alleluia. *Ant.* Maria et sumina, benedicite Domino, hymnum dicite, fontes, Domino, alleluia. *Ant.* Magi viderunt stellam, dixerunt ad invicem: hoc signum magnum [magui] Regis est, eamus et inquiramus eum, et offeramus ei munera, aurum, thus, et myrrham. *Vers.* Omnes de Saba venient.

In Evangelio.

Antiph. Hodie cœlesti sponso juncta est Ecclesia, quoniam in Jordane lavit Christus ejus crimina. Current cum muneribus magi ad regales nuptias, et ex aqua facto vino lætantes convivæ, alleluia. *Ant.* Ordines angelorum videntes invisibilem venientem in aquis, timore perterriti cogitabant quomodo invisibilis Deus formam servi suscepit, et apparens mundum illuminavit. Benedictus es, Domine Deus Israel. *Ant.* Clamabat **753** Joannes ad Dominum; Tibi flectunt genu cœlestium, terrestrium, quomodo in me flectis verticem? Si enim præcipis angelis, baptizabant. *Ant.* Ipsi enim ex pennis cooperiens vultus suos. Nam ego quomodo ausus? non possum, o Domine; formido, misericors. Et iterum compellit me jussio tua irreprensibilis, Domine, gloria tibi. *Ant.* Videntes stellam magi gavisus sunt gaudio magno; et intrantes domum obtulerunt Domino aurum, thus et myrrham. *Ant.* Stella ista sicut flamma coruscet, et Regem regum Deum demonstrat. Magi eam viderunt, et Regi munera obtulerunt. *Ant.* Stella quam viderant magi antecedeat eos, donec veniret supra ubi erat puer. *Ant.* Ab Oriente venerunt magi in Bethlelem adorare Dominum; et apertis thesauris suis, pretiosa munera obtulerunt, aurum sicut regi magno; thus sicut Dominum verum [Domino vero]; myrrha sepultura ejus, alleluia. *Ant.* Omnes de Saba venient, aurum et thus deferentes, alleluia, alleluia. *Ant.* Omnes nationes venient a longe portantes munera sua, alleluia. *Ant.* Admoniti magi in somnis ab angelo, per aliam viam reversi sunt in regionem suam. *Ant.* Vidimus stellam ejus in Oriente, et venimus cum muneribus adorare Dominum. *Ant.* Magi viderunt stellam, obtulerunt Domino aurum, thus et myrrham. *Ant.* [Deest. *Ant.* in Ms.] Lux de luce apparuisti, Christe, cui magi munera offerunt, alleluia, alleluia, alleluia. *Ant.* Venient ad te qui detrahebant tibi, et adorabant vestigia pedum tuorum.

Antiphonæ in Octavis Theophaniæ, ad Matutinas.

Antiph. Veterem hominem renovans Salvator venit ad baptismum, ut naturæ quæ corrupta est per aquam recuperaret incorruptibili [Fortè incorruptibilitatem], vestem circummictatus nobis. *Ant.* Te qui in spiritu et igne purificas humana contagia, Deum et Redemptorem omnes glorificamus. *Ant.* Baptista contremuit et non audeat tangere Sanctum tuum, sed clamat cum tremore: Sanctifica, me, Salvator. *Ant.* Caput draconis Salvator contrivit in Jordane flumine; ab ejus potestate omnes eripuit. *Ant.* Magnum mysterium declaratur hodie, quia Creator om-

nium in Jordane expurgat nostra facinora. *Ant.* Præcursor Joannes exultat cum in Jordane baptizato Domino facta est orbis terrarum exultatio, facta est peccatorum nostrorum remissionem sanctificans aquas. Ipsi omnes clamemus Miserere nobis. *Ant.* Baptizat miles Regem, servus Dominum suum, Joannes Salvatorem. Aqua Jordanis stupuit, columba protestata est, paterna vox audita est: Hic est Filius meus. *Ant.* Cœli aperti sunt super eum, et vox facta est de cælo dicens: Hic est Filius meus dilectus in quo mihi complacui. *Ant.* Vox de cælo sonnit, et vox Patris audita est: Hic est Filius meus in quo mihi complacui, ipsum audite.

Antiphonæ ad crucem, vel ad fontes.

Antiph. Aqua comburit peccatum hodie, apparens Liberato et roret omnem mundum divinitatis ope. *Ant.* Pater de cælo Filium testificat, Spiritus sancti præsentia advenit, unum edocens qui baptizatur Christus. *Ant.* Baptizatur Christus et sanctificatur omnis mundus, et tribuit nobis remissionem peccatorum. Aqua et Spiritu omnes purificamur. *Ant.* Super ripam Jordanis stabat beatus Joannes; indutus est splendore baptizans Salvatorem. Baptiza me, Joannes. Baptizo, benedico te, et tu, Jordanis, congaudens suscipe me. *Ant.* Peccati aculeo [Leg. aculeus] **754** conteretur hodie, baptizato Domino; et nobis data est regeneratio. *Ant.* Fontes aquarum sanctificati sunt, Christo apparente in gloria orbis terrarum. Haurite aquas de fonte Salvatoris; sanctificavit enim nunc omnem creaturam Christus Deus noster. *Ant.* Christo datus est principatus, et honor regni. Omnis populus, tribus et linguæ servient ei in æternum. *Ant.* Prædicator veritatis timorem supplex præceptum Domini sine peccato baptizare dubitabat, et ad eum respondit: te Redemptorem scio; tu me, Salvator, sanctifica cum eos [Leg. eis] qui in fide sunt clamant tibi: Benedictus es, Domine Deus noster.

Antiphonæ in Evangelio per Dominicas. — Dominica prima post Epiphaniam.

Antiph. Fili, quid fecisti nobis sic? Ego et patres tuos dolentes quærebamus te. Quid est quod me quærelatis? Nesciebatis quia in his quæ Patris mei sunt oportet me esse. *Ant.* Puer Jesus proficiebat ætate et sapientia coram Deo et hominibus.

Dominica secunda.

Antiph. Nuptiæ factæ sunt in Cana Galiliæ, et erat ibi Jesus cum Maria matre ejus. *Ant.* Deficiente vino jussit Jesus implere hydrias aqua [aquis] quam in vino conversæ sunt, alleluia. *Ant.* Omnis homo primum. *Ant.* Hoc signum fecit Jesus primum coram discipulis suis. *Ant.* Quid mihi et tibi est, mulier? Nondum venit hora mea. *Ant.* Exhibant autem dæmonia a multis, clamantia et dicentia: Quia tu es Filius Dei. Et increpans non sinebat ea loqui, quia sciebant ipsum esse Christum.

Dominica tertia.

Antiph. Cum autem descendisset Jesus de monte, ecce leprosus veniens adorabat eum dicens: Domine, si vis, potes me mundare. Et extendens manum tetigit eum dicens: Volo, mundare. *Ant.* Domine, si tu vis, potes me mundare. Et ait illi Jesus: Volo, mundare. *Ant.* Domine, puer meus jacet paralyticus in domo, et male torquetur. Amen dico tibi, ego veniam et curabo eum. *Ant.* Domine, non sum dignus ut intres sub tectum meum; sed tantum dic verbo, et sanabitur puer meus. *Ant.* Multi ab Oriente et Occidente venient, et recumbent cum Abraham, Isaac et Jacob in regno cœlorum.

Dominica quarta.

Antiph. Absente Jesu in navicula, ecce motus magnus factus in mari. Et suscitaverunt eum discipuli ejus, dicentes: Domine, salva nos, perimus. *Ant.* Domine, salva nos, perimus; impera et fac,

Deus, tranquillitatem. *Ant.* Domine, salva nos, perimus; impera et fac, Deus, tranquillitatem. Porro homines cum vidissent quod fecerat signum, dicebant: Qualis est hic, quia et ventis imperat, et obediunt ei? *Ant.* Modicæ fidei, quare dubitasti? Quia ego tecum sum, dicit Dominus. *Ant.* Surgens Jesus imperavit ventis et mari, et facta est tranquillitas magna, et mirati sunt universi. *Ant.* Illi autem homines videntes signa quæ faciebat Jesus, mirabantur, et dicebant ad invicem: Quis est hic? [ventis et mari imperat et] Et mari obediunt ei.

Dominica quinta.

Antiph. Domine, nonne bonum semen seminasti in agro tuo? Unde ergo habet zizania? Et ait **755** illis Jesus: Hoc fecit inimicus homo. *Ant.* Si vis, imus et colligimus ea. Et ait illis Jesus: Non, ne forte colligentes zizania. *Ant.* [Cætera desunt in Ms.] In tempore messis dicam messoribus: Colligite primum zizani, et alligatæ ea in fasciculos ad comburendum; triticum autem congregatæ in horreum. *Resp.* Vere famulus Dei, in quo dolus non est inventus, qui dum esset summus pontifex, terrena non metuit, sed ad cælestia desiderans, ideoque in humilitate positus Domini Jesu Christi confessor effectus est. *Vers.* Non est inventus similis illi qui conservaret legem excelsi. Ideoque. *Vers.* Qui dum esset summus pontifex, terrena non metuit, sed ad cælestia regna gloriosus migravit.

De Purificatione sanctæ Mariæ. — In Vigilia, ad Vesperas.

Vers. Responsum accepit Simeon. *Ant.* Cum inducerent puerum Jesum parentes ejus, accepit eum Simeon in ulnas suas, et benedixit Deum, dicens: Nunc dimittis, Domine, servum tuum in pace.

Incipiunt Antiphonæ et Responsoria de Purificatione sanctæ Mariæ. — Ad Invitatorium.

Antiph. Regem virginum Dominum, venite, adoremus. *Ant.* Benedicta tu in mulieribus, et benedictus fructus ventris tui. *Psal.* Domine Dominus noster. *Ant.* Sicut myrrha electa odorem dedisti suavitate [suavitatis], sancta Dei Genitrix. *Psal.* Cœli enarrant. *Ant.* Ante thorum hujus Virginis, frequentate nobis dulcibus canticis drammatibus. *Psal.* Domini est terra. *Vers.* Specie tua.

Responsoria unde supra.

Resp. Adorna thalamum tuum, Sion, et suscipe Regem Christum, quem Virgo concepit, Virgo peperit, Virgo post partum, quem genuit adoravit. *Vers.* Accipiens Simeon in manibus, gratias agens, benedixit puerum Dominum. Quem Virgo. *Resp.* Senex puerum portabat, puer autem senem regebat; quem Virgo, ut supra. *Vers.* Accipiens Simeon. Quem Virgo. *Resp.* Responsum accepit Simeon a Spiritu sancto, non visurum se mortem, nisi videret Christum Domini. *Vers.* Nunc dimittis, Domine, servum tuum in pace, quia viderunt oculi mei Salutare tuum.

In secundo nocturno.

Antiph. Specie tua et pulchritudine tua intende, prospere procede et regna. *Psal.* Eructavit. *Ant.* Adjuvabit eam Deus vultu suo, Deus in medio ejus non commovebitur. *Psal.* Deus noster refugium. *Ant.* Sicut lætantium omnium nostrum, habitatio est in te, sancta Dei Genitrix. *Psal.* Fundamenta ejus. *Vers.* Diffusa est gratia.

Responsoria.

Resp. Suscipiens Jesum in ulnas suas Simeon, exclamavit, et dixit: Tu es vere lumen ad illuminationem Gentium, et gloriam plebis tuæ Israel. *Vers.* Responsum accepit Simeon a Spiritu sancto non visurum se mortem nisi videret Christum Domini. Ad illuminationem. *Resp.* Responsum accepit Simeon a Spiritu sancto non visurum se mortem nisi videret

A Christum Domini. Et benedixit eum et dixit: Nunc dimittis, Domine, servum tuum in pace; quia viderunt oculi mei Salutare tuum, Domine. *Vers.* Lumen ad revelationem gentium, et **756** gloriam plebis tuæ Israel. Quia viderunt. *Resp.* Videte miraculum, matrem Domini. Concepit Virgo virilem [virile] ignorans consortium. Stans honorata nobili onere Maria, matrem se Dei cognoscit, quæ se nescit uxorem. *Vers.* Casta parentis viscera cælestis intrat gratia; venter puellæ bajulat secreta quæ non noverat. Et matrem.

In tertio nocturno.

Antiph. Hæc est quæ nescivit thorum in delicto; habebit fructum in respectione animarum sanctarum. *Psal.* Cantate 1. *Ant.* Speciosa facta es et suavis in deliciis tuis, sancta Dei Genitrix. *Psal.* Dominus regnavit. Exsultet. *Ant.* Post partum virgo inviolata permansisti; sancta Dei Genitrix, intercede pro nobis. *Psal.* Cantate 2. *Vers.* Adjuvabit eam. *Vers.* Elegit eam Dominus.

Responsoria unde supra.

Resp. Beata es, Maria, quæ omnium portasti Creatorem mundi. Genuisti qui te fecit, et in æternum permanes virgo. *Vers.* Ave, Maria, gratia plena. Genuisti. *Resp.* Benedicta et venerabilis, Virgo Maria, cujus viscera meruerunt portare Dominum Christum. *Vers.* Benedicta tu in mulieribus, et benedictus fructus ventris tui. Cujus *Resp.* Gaude, Maria virgo, cunctas hæreses sola interemis i. quæ Gabrielis archangelus dictis credidisti; dum virgo Deum et hominem genuisti, et post partum virgo inviolata permansisti. *Vers.* Gabrielem archangelum credimus divinitus tibi esse affatum. Uterum tuum de Spiritu sancto credimus imprægnatum. Erubescat Judæus infelix, qui dicit Christum ex Joseph semine esse natum. Dum Virgo. *Resp.* Simeon justus et timoratus exspectans redemptionem Israel, et Spiritus sanctus erat in eo. *Vers.* Accipiens Simeon, ut supra. *Vers.* Responsum acceperat, ut supra. *Resp.* Tolle puerum et matrem ejus, et vade in terram Judam; defuncti sunt enim qui quærebant animam pueri. *Vers.* Venit angelus Domini ad Joseph in somnis, dicens. Defuncti. *Resp.* Cum essem puella in domo patris mei, desponsavit me vir Judæus, et amavit me Christus Deus. *Vers.* Ecce enim ex hoc beatæ tue dicent omnes generationes. Et amavit me. *Resp.* Accipiens Simeon puerum in manibus, gratias agens benedixit Dominum. *Vers.* Lumen ad revelationem.

Antiphonæ in matutinis Laudibus.

Antiph. Responsum accepit Simeon a Spiritu sancto, non visurum se mortem, nisi videret Dominum. *Ant.* Accipiens Simeon puerum in manibus, gratias agens benedixit Dominum. *Ant.* Convertere in terram Judam; mortui sunt enim qui quærebant animam pueri. *Ant.* Obtulerunt pro eo Domino parvulum, aut duos pullos columbarum. *Ant.* Simeon justus et timoratus exspectabat redemptionem Israel; et Spiritus sanctus erat in eo. *Vers.* Responsum accepit Simeon.

In Evangelio.

Antiph. Simeon puerum portabat, puer autem senem regebat. Quem Virgo peperit, et post partum virgo permansit. Ipsum quem genuit adoravit. *Ant.* Tolle puerum et matrem ejus, et vade in terram Juda. *Ant.* Nunc dimittis, Domine, servum tuum in pace. Quia quod parasti ante faciem omnium populorum. *Ant.* Lumen ad revelationem gentium, **757** et gloriam plebis tuæ Israel. *Ant.* Cum inducerent puerum Jesum, ut supra. *Ant.* Puer Jesus prolificabat ætate et sapientia, coram Deo et hominibus.

Responsoria in natali sancti Valentini.

Resp. Per beatum Valentinum sunt hic divina mysteria. Per Orationes ejus cæci illuminantur, et natale ejus dæmoni [in natali ejus dæmonia] effugantur.

tur, et infirmi sanantur. *Vers.* Justum deduxit Dominus per vias rectas, et ostendit illi regnum Dei. Et natali. *Resp.* Beatus Valentinus Asterio tribuno dixit : Tu crede unum esse Deum, et salva erit filia tua. *Vers.* Si dictis factis compensas, faciam quæ oraveris. Tu crede.

Antiphonæ in eodem.

Antiph. Beata proleas unde Christus natus est, quam gloriosa est Virgo, quæ cœli Regem genuit, *ut supra.* *Ant.* Sanctus Valentinus Asterio tribuno dixit : Tu crede unum esse Deum, et salva erit filia tua. *Ant.* Beatus Valentinus dedit Orationem dicens : Deus qui dispersa congregas, et congregata separas, auge fidem et fiduciam servis tuis. Per Christum Dominum nostrum.

(*Desunt quatuor linee in Ms.*)

Responsoria cum Alleluia in Septuagesima.

Resp. Alleluia. Dum præsens est imitantur illam, et desiderant eam dum se eduxerit, et in perpetuum coronata triumphat ante Dominum, allel. *Vers.* Sola namque tenes principatum in conspectu Domini; propterea revertere in thesauros tuos. *Ante.* *Resp.* Multiplicantur a Domino anni tui, alleluia. Per viam sapientiæ incedas, et per semitam justitiæ revertaris ad nos, alleluia, allel. *Vers.* Sola namque, *ut supra.* Et per semitam. *Resp.* Allel. Revertere in thesauros tuos, te benedicent angeli, allel., allel. *Vers.* Sola namque, *ut supra.* Te benedicent. *Resp.* Allel. Sola tenes principatum in conspectu Domini; propterea revertere in thesauros tuos, te benedicent angeli, quia placuisti Domino, allel., allel. *Vers.* Angelus Domini bonus comitetur tecum, et bene disponat itinere tuo. Quia placuisti. *Resp.* Angelus Domini bonus comitetur tecum, allel.; et bene disponat itinere tuo, ut iterum cum gaudio revertaris ad nos, allel. allel. *Vers.* Sola namque, *ut supra.* Ut iterum. *Resp.* Allel. Delectatio bona in operibus manuum illius, divitiæ multæ, allel., allel. *Vers.* Speciosa facta est et suavis in deliciis suis. Divitiæ. *Resp.* Aitel. Nomen bonum melius est quam divitiæ multæ. Super aurum et argentum gratia bona est, allel. allel. *Vers.* Quam dulcena faucibus meis eloquia tua, Domine, super mel et favum ori meo, *ut supra.* *Resp.* Judica iudicium meum et redime me, allel.; a calumniantibus me, allel. *Vers.* Vide humilitatem meam et eripo me. A calumniantibus. *Resp.* Allel. Mane apud nos hodie, et crastina proficisceris, allel.; et dum ortus fuerit dies, ambulabis via tua, allel., allel. *Vers.* Angelus Domini, *ut supra.*

Antiphonæ in Matutinis.

Antiph. Quem vidistis, allel., allel., allel., allel., allel., allel., allel., allel., allel., allel., allel., allel. *Ant.* Puer Jesus proficiebat, allel., allel., allel., allel., allel. **758** *Ant.* Omnes sitientes, allel., allel., allel., allel., allel. *Ant.* Germinavit radix Jesse, allel., allel., allel., allel., allel. *Ant.* Benedicat terra Dominum, et omnia nascentia hymnum dicant, allel., allel., allel. *Ant.* Apertis thesauros suis, allel., allel., allel., allel., allel. *Ant.* In Domino laudabitur anima mea, alleluia, alleluia, alleluia, alleluia.

In Evangelio.

Antiph. Allel. Sola tenes principatum in conspectu Domini, propterea revertere in thesauros tuos, et benedicent angeli, alleluia, alleluia.

(*Desunt quatuor linee in Ms.*)

Antiphonæ in Evangelio infra hebdomadam.

Antiph. Simile erit regnum cœlorum homini patrifamilias, qui exit primo mane conducere operarios in vineam suam. *Ant.* Ite et vos in vineam meam, et quod justum fuerit dabo vobis. *Antiph.* Circa undecimam vero horam exit paterfamilias foras, et invenit alios in foro otiosos, et dixit illis : Ite et vos in vineam meam. *Ant.* Dicit paterfamilias operariis suis :

Quid hic statis tota die otiosi? At illi respondentes dixerunt, Quia nemo nos conduxit. Ite et vos in vineam meam, et quod justum fuerit dabo vobis. *Ant.* Quid hic statis tota die otiosi? Ite et vos in vineam meam. *Ant.* Quid hic statis tota die otiosi? Responderunt et dixerunt : Nemo nos conduxit. *Ant.* Cum autem sero esset factum, coepit paterfamilias suis mercedem dare cultoribus, incipientes a novissimis usque ad primos. *Ant.* Voca operarios, et redde illis mercedem suam, dicit Dominus. *Ant.* Illi novissimi una hora fecerunt, et pares illos nobis fecisti, qui portavimus pondus diei et æstus. *Ant.* Dicit autem paterfamilias : Amice, non facio tibi injuriam; nonne ex denario convenisti mecum? Tolle quod tuum est, et vade. *Ant.* Amice, non facio tibi injuriam, nonne ex denario convenisti mecum? Tolle quod tuum est, et vade. *Ant.* Tolle quod tuum est et vade, quia ego bonus sum, dicit Dominus. *Ant.* Non licet mihi lacere quod volo? An oculus tuus nequam est quia ego bonus sum? dicit Dominus. *Antiph.* Sic erunt novissimi primi, et primi novissimi; multi enim sunt vocati, pauci vero electi. *Ant.* Erunt primi novissimi, et novissimi primi; multi enim sunt vocati, pauci vero electi, dicit Dominus. *Ant.* Multi erunt primi novissimi, et novissimi primi, dixit Jesus discipulis suis. *Ant.* Multi enim sunt vocati, pauci vero electi, dicit Dominus.

Incipiunt Responsoria in Sexagesimam. — Ad invitorium.

Antiph. Præoccupemus faciem Domini, et in Psalmis jubilemus ei.

Responsoria unde supra.

Resp. In principio fecit Dominus cœlum et terram, et creavit in ea hominem ad imaginem et similitudinem suam. *Vers.* Formavit igitur Dominus hominem de limo terræ, et inspiravit in faciem ejus spiritum vitæ. Ad imaginem. *Resp.* In principio fecit Deus cœlum et terram, et creavit in ea hominem ad imaginem et similitudinem suam. *Vers.* Igitur perfecti sunt cœli et terræ, et omnis ornatus eorum. **759** *Ad imaginem.* *Resp.* Formavit igitur Dominus hominem de limo terræ, et inspiravit in faciem ejus spiritum vitæ; et factus est homo in animam viventem. *Vers.* Plantaverat autem Deus paradisum voluptatis a principio, in quo posuit hominem quem formavit. Et factus est. *Resp.* Tulit ergo Dominus hominem, et posuit eum in paradisum voluptatis, ut operaretur et custodiret illum. *Vers.* Formavit igitur, *ut supra.* *Resp.* Dixit Dominus Deus, non est bonum hominem [esse] solum. Faciamus ei adiutorium similem sibi. *Vers.* Adæ vero non inveniebatur similem [simile] sibi. Dixit vero Deus, Faciamus. *Resp.* Immisit Dominus soporem in Adam, et tulit unam de costis ejus, et œdificavit costam quam tulerat Dominus in mulierem, et adduxit eam ad Adam ut videret quid vocaret eam. Et vocavit eam virago, quia de viro sumpta est. *Vers.* Hoc nunc os ex ossibus meis, et caro de carne mea. Et vocavit. *Resp.* Dixit Dominus ad Adam : De ligno quod est in medio paradisi ne comedas, in qua hora comederis, morte morieris. *Vers.* Ex omni ligno paradisi comedas, de ligno autem scientiæ boni et mali ne comedas. In qua hora. *Resp.* Dum ambularet Dominus in paradisum, ad auram, post meridiem, clamavit, et dixit : Adam, ubi es? Audivi, Domine, vocem tuam, et abscondi me. *Vers.* Domine, audivi auditum tuum et timui, consideravi opera tua et expavi. Et abscondi. *Resp.* In sudore vultus tui vesceris panem tuum, dixit Dominus ad Adam; cum operatus fueris terram, non dabit fructus suos, sed spinas et tribulos germinabit tibi. *Vers.* Pro eo quod obedisti [obaudisti] vocem uxoris tuæ plusquam me, maledicta terra in opere tuo. Non dabit fructum. *Resp.* Ecce Adam quasi [unus] ex nobis factus est, sciens bonum et malum. Videte ne forte sumat de ligno vitæ, et vivat in æternum.

Vers. Cherubim et flammeum gladium atque versatilem ad custodiendam viam lignum vitæ. Videte. *Resp.* Ubi est Abel frater tuus? dixit Dominus ad Cain. Nescio, Domine, nunquid custos fratris mei sum ego? Et dixit ad eum: Quid fecisti? Ecce vox sanguinis fratris tui Abel clamat ad me de terra. *Vers.* Maledicta terra in opere tuo, quæ aperuit os suum et suscepit sanguinis [sanguinem] fratris tui de manu tua. Ecce vox.

In matutinis.

Antiph. Miserere mei, Deus, et a delicto meo munda me, quia tibi soli peccavi. *Ant.* Confitebor tibi, Domine, quoniam exaudisti me. *Ant.* Deus, Deus meus, ad te de luce vigilo; quia factus es adjutor meus. *Ant.* Benedictus es in firmamento cæli, et laudabilis in sæcula, Deus noster. *Ant.* Laudate Dominum de cælis.

In Evangelio.

Antiph. Semen cecidit in terram bonam, et attulit fructum in patientia. *Ant.* Semen cecidit in terram bonam, et tulit fructum aliud centesimum, et aliud sexagesimum. *Ant.* Jesus hæc dicens clamabat: Qui habet aures audiendi, audiat. *Ant.* Vobis datum est nosse mysterium regni Dei, cæteris autem in parabolis, dixit Jesus discipulis suis. *Ant.* Qui verbum Dei retinet, corde perfecto et optimo, fructum afferet in patientia. *Ant.* Si vere, fratres, divites esse cupitis, veras divitias amate. *Ant.* Si culmen veri honoris quæritis, ad illam cælestem patriam quanto citius properate.

760 *Responsoria in Quinquagesimam. — Ad Invictorium.*

Antiph. Quoniam Deus magnus Dominus, et Rex magnus super omnem terram.

Responsoria.

Resp. Quadraginta dies et noctes aperti sunt cæli, et ex omni carne habentem [habentium] spiritum vitæ ingressi sunt in arcam. Et clausit a foris ostium Dominus. *Vers.* Noe vero et uxor ejus et uxores filiorum ejus. Ingressi. *Resp.* Dixit Dominus ad Noe: Finis universæ carnis venit coram me; repleta est terra iniquitate eorum, et ego disperdam eos cum terra. *Vers.* Fac tibi arcam de lignis levigatis, mansiunculas in arca facies. Repleta. *Resp.* Noe vir justus atque perfectus cum Deo ambulavit, et fecit omnia quæcunque præcepit ei Deus. *Vers.* Et fecit sibi Noe arcam ut salvaretur cum universo semine. *Resp.* Ponam arcum meum in nubibus cæli, dicit Dominus ad Noe, et recordabor fœderis mei quod pepigi tecum. *Vers.* Cumque obduxero nubibus cælum, apparuit arcus meus in nubibus. *Resp.* Per memetipsum juravi, dicit Dominus, non adjiciam ultra aquas diluvii super terram. Pacti mei recordabor, ut non perdam aquis diluvii omnem carnem. *Vers.* Ponam arcum meum in nubibus cæli, et jurabo per dexteram meam. *Resp.* Ædificavit Noe altare Domino, offerens super illud holocaustum: odoratus est Dominus odorem suavitatis, et benedixit eis; crescite, et multiplicamini, et replete terram. *Vers.* Ecce ego stauam pactum meum vobiscum, et cum semine vestro post vos. Crescite.

Responsoria de Abraham.

Resp. Locutus est Dominus ad Abraham dicens: Egredere de terra, et de cognatione tua, et veni in terram quam monstravero tibi, et faciam te crescere in gentem magnam. *Vers.* Benedicens benedicam tibi et multiplicabo te. Et faciam te. *Resp.* Apparuerunt tres viri Abraham ad flumen [ilicem] Mambre, et dixit ad eos: Domine, si inveni gratiam in oculis tuis, transite et requiescite in loco isto. *Vers.* Auferam paucillum aquæ, et laventur pedes vestri. Et requiescite. *Resp.* Dum staret Abraham ad radicem Mambre, vidit tres pueros descendentes per viam; tres vidit et unum adoravit. *Vers.* Dixit Do-

minus ad Abraham: Ecce Sara uxor tua pariet tibi filium, et vocabis nomen ejus Isaac. Tres vidit. *Resp.* Tentavit Deus Abraham, et dixit ad eum: Tolle filium tuum quem diligis Isaac, et offeres illum tibi holocaustum super unum montem quem dixerò tibi. *Vers.* Immola Deo sacrificium laudis, et redde Altissimo vota tua. *Resp.* Angelus Domini vocavit Abraham dicens: Ne extendas manum tuam super puerum, eo quod timeas Dominum. *Vers.* Et benedicentur in te omnes tribus terræ. Eo quod. *Resp.* Vocavit angelus Domini Abraham de cælo dicens: Benedicam tibi, et multiplicabo te sicut stellas cæli. *Vers.* Et benedicentur in semine tuo omnes gentes terræ, quia obedisti voci mee. Et multiplicabo. *Resp.* Deus Domini mei Abraham, dirige viam meam, ut cum salute revertar in domum Domini mei. *Vers.* Angelus qui fuit cum Abraham, ipse sit et mecum. *Vers.* Deus in cujus conspectu ambulaverunt Patres mei, Domine qui pascis me a juventute mea. Ut cum salute. *Resp.* Veni hodie ad fontem aquæ, et oravi Dominum, **761** dicens: Domine Deus Abraham, tu prosperum fecisti desiderium meum. *Vers.* Igitur puella cui dixerò: Da mihi aquam de hydria tua ut bibam, et illa dixerit: Bibe, Domine, et camelis tuis potum tribuam, ipsa est quam præparavit Dominus filio Domini mei. Domine Deus. *Resp.* Cæcus sedebat secus viam, transeunte Domino, et exclamavit ad eum. Ait illi Dominus: Quid vis faciam tibi? Rabboni, ut videam lumen. *Vers.* Et qui præbiant increpabant eum ut taceret, at ille magis ac magis clamabat: Rabboni. *Resp.* Domine, puer meus jacet paralyticus in domo, et male torquetur. Amen dico tibi, ego veniam et curabo eum. *Vers.* Domine, non sum dignus ut intres sub tectum meum; sed tantum dic verbo, et sanabitur puer meus. Amen dico.

Antiphonæ in matutinis Laudibus.

Antiph. Secundum multitudinem miserationum tuarum, Domine, dele iniquitatem meam. *Antiph.* Deus meus es tu, et confitebor tibi: Deus meus es tu, et exaltabo te. *Antiph.* Ad te de luce vigilo, Deus, ut videam virtutem tuam. *Ant.* Hymnum dicite, et superexaltate eum in sæcula. Benedicite. *Ant.* Omnes angei ejus, laudate Dominum de cælis.

In Evangelio.

Ant. Iter faciente Jesu [cum] deambularet Jericho, cæcus clamabat ad eum, ut lumen recipere mereretur. *Ant.* Transeunte Domino, clamabat cæcus ad eum: Miserere mei, fili David. *Ant.* Miserere mei, fili David. Quid vis faciam tibi? Domine, ut videam. *Antiph.* Et qui præbiant increpabant eum, ut taceret; ipse autem magis ac magis clamabat: Fili David, miserere mei. Cæcus sedebat, secus viam et clamabat: Miserere mei, fili David. *Ant.* Quid vis faciam tibi? Domine, ut videam. Ait Jesus: Vade, fides tua te salvum fecit. *Ant.* Cum audiret quod Jesus Nazareus transiret, clamabat dicens: Jesu fili David, miserere mei.

Feria secunda.

Ant. Cæcus magis ac magis clamabat, ut eum Dominus illuminaret. *Ant.* Omnis plebs ut vidit, dedit laudem Deo.

Feria tertia.

Antiph. Domine, puer meus jacet paralyticus in domo, et male torquetur. Amen dico tibi, ego veniam et curabo eum. *Ant.* Domine, non sum dignus ut intres sub tectum meum. Sed tantum dic verbo, et sanabitur puer meus. *Ant.* Domine, si tu vis, potes me mundare, et ait Jesus: Volo, mundare.

Feria quarta.

Antiph. Cum jejunatis, nolite fieri sicut hypocritæ tristes. *Ant.* Thesaurizate vobis thesauros in cælo, ubi nec erugo, nec tinea exterminat. *Antiph.* Ubi est thesaurus tuus, ibi est et cor tuum.

Feria quinta.

Antiph. Me etenim de die in diem currunt, et scire vias meas volunt. *Ant.* Quare jejunavimus et non aspexisti, humiliavimus animas nostras, et nescisti?

762 *Feria sexta.*

Antiph. Cum facis eleemosynam, nesciat sinistra tua quid faciat dextera tua. *Ant.* Nesciat sinistra tua quid faciat dextera tua. Tu autem cum oraveris, intra in cubiculum, et clauso ostio ora Patrem tuum.

Sabbato.

Antiph. Tunc invocabis, et Dominus exaudiet: clamabis, et dicit: Ecce adsum. *Ant.* Quis scit si convertatur et ignoscat Deus, et relinquit post se Benedictionem. *Ant.* Orate pro persequentibus et calumniantibus vos, ut sitis filii Patris vestri qui in cœlis est, dicit Dominus. *Ant.* Estote ergo vos perfecti, sicut et Pater vester cœlestis perfectus est.

Responsoria de initio Quadragesimæ. Ad invitatorium.

Antiph. In manu tua, Domine, omnes fines terræ. *Item Ant.* Si vocem Domini audieritis, nolite obdurare corda vestra.

Responsoria unde supra.

Resp. Ecce nunc tempus acceptabile, ecce nunc dies salutis. Commendemus nosmetipsos in multa patientia, in jejuniis multis, per arma justitiæ virtutis Dei. *Vers.* In omnibus exhibeamus nosmetipsos sicut Dei ministros, ut non vituperetur ministerium nostrum. Per arma. *Resp.* Paradisi portas aperuit nobis jejunii tempus. Suscipiamus illud orantes et deprecantes, ut in die Resurrectionis cum Domino gloriemur. *Vers.* Ecce nunc tempus acceptabile, ecce nunc dies salutis; nemini dantes ullam offensionem. Ut in die. *Resp.* Emendemus in melius quæ ignoranter peccavimus, ne subito præoccupati die mortis quæramus spatium penitentiæ, et invenire non possimus. Attende, Domine, et miserere, quia peccavimus tibi. *Vers.* Peccavimus cum patribus nostris, injuste egimus, iniquitatem fecimus. Attende. *Resp.* In jejuniis et fletu orabant sacerdotes, et dicentes: Parce, Domine, parce populo tuo, et ne des hæreditatem tuam in perditionem. *Vers.* Inter vestibulum et altare plorabant sacerdotes, dicentes: Parce. *Resp.* In omnibus exhibeamus nos sicut Dei ministros, in multa patientia, ut non vituperetur ministerium nostrum. *Resp.* Ecce nunc tempus, ut supra. Ut non vituperetur. *Resp.* Abscondite eleemosynam in sinu pauperis, et ipsa orabit pro vobis ad Dominum, quia sicut aqua exstinguit ignem, ita eleemosyna exstinguit peccatum. *Vers.* Honora Dominum de tua substantia, et de primitiis frugum tuarum da pauperibus. Quia sicut. *Resp.* Tribularer si nescirem misericordias tuas, Domine; tu dixisti: Nolo mortem peccatoris, sed ut convertatur et vivat, qui Chananæam et publicanum vocasti ad penitentiam. *Vers.* Et Petrum lacrymantem Dominus suscepit, misericors Dominus. Qui Chananæam. *Resp.* Angelis suis mandavit de te, ut custodiant te in omnibus viis tuis. In manibus portabunt te, ne unquam offendas ad lapidem pedem tuum. *Vers.* Super aspitem et basiliscum ambulabis, et conculcabis leonem et draconem. In manibus. *Resp.* Pater, peccavi in cœlum et coram te: jam non sum dignus vocari filius tuus. Fac me sicut unum ex mercenariis tuis. *Vers.* Quanti mercenarii in domo Patris mei abundant panibus; ego autem hic fame pereor? Surgam et ibo ad Patrem meum, et dicam ei: Fac me. *Resp.* In te,

763 Domine, sperent omnes animi, dicentes: Cito Deus miserabitur nostri, quia tu, Domine, locutus es dicens: Gaudeo [magis] super unum penitentem quam supra nonaginta novem justos qui non indigent penitentia. *Vers.* Invoca me in die tribulationis tue. Eripiam te et magnificabis me. Peccatori

* Forte de Apostolo, quia sicut superiores Antiphonæ ex Evangelio sunt collectæ, unde dicuntur

A autem dixit Deus: Gaudeo. *Resp.* Dicam Deo: Susceptor meus es; Deus meus, sperabo in eum, quoniam ipse liberavit me de laqueo venantium, et a verbo aspero. *Vers.* Scuto circumdabit te veritas ejus, non timebis a timore nocturno. Deus meus. *Resp.* Scapulis suis circumbrabit tibi, et sub pennis ejus sperabis. Scuto circumdabit te veritas ejus. *Vers.* Cadent a latere tuo mille, et decem millia a dextris ejus. Scuto.

In Matutinis.

Antiph. Cor mundum crea in me, Deus, et spiritum rectum innova in visceribus meis. *Antiph.* O Domine, salvum me fac, o Domine, bene prosperare. *Ant.* Sic benedicam te in vita mea, et in nomine tuo levabo manus meas. *Ant.* In spiritu humilitatis, et in anima contrita suscipiamur, Domine, ad te: et sic fiat sacrificium nostrum, ut ad te suscipiamur hodie, et placeat tibi, Domine Deus. *Ant.* Laudate Deum, cœli cœlorum et aquæ omnes.

In Evangelio.

Antiph. Ductus est Jesus in desertum, ut tentaretur a diabolo, et cum jejunasset quadraginta diebus et quadraginta noctibus, postea esuriit. *Ant.* Jesus autem cum jejunasset quadraginta diebus et quadraginta noctibus, postea esuriit. *Ant.* Et accedens tentator, [ait] Si Filius Dei es, dic ut lapides isti panes fiant. *Ant.* Non in solo pane vivit homo, sed in omni verbo quod procedit de ore Dei. *Antiph.* Non in solo pane vivit homo, sed in omni verbo Dei. *Ant.* Tunc assumpsit eum diabolus in sanctam civitatem, et statuit ei [eum] super pinnaculum templi et dixit ei: Si Filius Dei es, mitte te deorsum. *Ant.* Tentans diabolus Dominum, ostendit ei omnia regna mundi, et gloriam eorum: Hæc omnia tibi dabo, si procedens adoraveris me. *Ant.* Vade, Satanas, non tentabis Dominum Deum tuum. *Ant.* Dominum Deum tuum adorabis, et illi soli servies. *Ant.* Reliquit eum tentator, et angeli accesserunt, et ministrabant ei.

*Antiphonæ * de apostolis.*

Antiph. Ecce nunc tempus acceptabile, ecce nunc dies salutis. In his ergo diebus exhibemus nos sicut Dei ministros in multa patientia, in jejuniis et vigiliis, et in charitate non ficta. *Ant.* Commendemus nosmetipsos in multa patientia, in jejuniis multis, per arma justitiæ. *Ant.* Per arma justitiæ virtutis Dei commendemus nosmetipsos in multa patientia. *Ant.* Advenerunt nobis dies penitentiæ ad redimenda peccata, sed [ad] salvandas animas. *Ant.* Agite penitentiam, appropinquavit regnum cœlorum.

Feria secunda.

Antiph. Venite, benedicti Patris mei, percipite regnum quod vobis paratum est ab origine mundi. *Ant.* Quod uni ex minimis meis fecistis, mihi fecistis, dicit Dominus.

764 *Feria tertia.*

Antiph. Scriptum est enim quia domus mea domus Orationis est cunctis gentibus, vos autem fecistis illam speluncam latronum. Et erat quotidie docens in templo. *Ant.* Domus mea domus Orationis vocabitur.

Feria quarta.

Antiph. Hosanna Filio David; benedictus qui venit in nomine Domini. *Ant.* Generatio hæc prava et perversa signum quærit; et signum non dabitur ei, nisi signum Jonæ prophetæ. *Ant.* Sicut fuit Jonas in ventre ceti, tribus diebus et tribus noctibus, ita erit Filius hominis in corde terræ. *Ant.* Sedere autem mecum, non est meum dare vobis, sed quibus paratum est a Patre meo.

Feria quinta.

Antiph. Dixit Dominus mulieri Chananæ: Non

in Evangelio, ita istæ dici possint de Apostolo, quia ex Epistola Pauli de promptæ, saltim plurimæ.

est bonum sumere panem filiorum, et mittere canibus ad manducandum. Utique, Domine, nam et catelli edunt de micis quæ cadunt de mensa dominorum suorum. At illi Jesus: Mulier, magna est fides tua; fiat tibi sicut petisti. *Ant.* Mulier, non est bonum sumere panem filiorum, et mittere canibus. Utique, Domine; nam et catelli edunt de micis quæ cadunt de mensa dominorum suorum. *Ant.* O mulier! magna est fides tua. Fiat tibi sicut petisti. *Ant.* Vade, mulier, sicut tibi dixi, si credideris, videbis mirabilia Dei.

Feria sexta.

Antiph. Angelus Domini descendit de cælo. Mobe-
batur aqua, et sanabatur unus. *Ant.* Domine, non habeo hominem, ut dum mota fuerit aqua, mittat me in piscinam. *Ant.* Qui me salvum fecit, ille mihi præcepit: Tolle grabatum tuum, et ambula in pace. *Ant.* Vade, jam noli percare, ne deterius tibi aliquid contingat. *Ant.* Assumpsit Jesus discipulos suos, ascendit in montem, et transfiguratus est ante eos. *Ant.* Domine, bonum est nos hic esse. Si vis, faciamus hic tria tabernacula, tibi unum, Moysi unum, et Eliæ unum. *Ant.* Domine, non habeo hominem ut, cum mota fuerit aqua, mittat me in piscinam. *Ant.* Domine, si vis, faciamus hic tria tabernacula. *Ant.* Descendentibus illis de monte præcepit Jesus dicens: Nemini dixeritis visionem. *Ant.* Nemini dixeritis visionem, donec Filius hominis a mortuis resurgat. *Ant.* Visionem quam vidistis nemini dixeritis, donec a mortuis resurgat Filius hominis.

Responsoria in hebdomada secunda in Quadragesima.
Ad Invitatorium.

Antiph. Adoremus Deum, quia ipse fecit nos. *Item*
Ant. Dominum qui fecit nos, venite, adoremus.

Responsoria.

Resp. Tolle arma tua, pharetram, et arcum, et affer de venatione tua, ut comedam; et benedicat tibi anima mea. *Vers.* Cumque venatu aliquid attuleris, fac mihi inde pulmentum ut comedam. Et benedicat. *Resp.* Ecce odor filii mei sicut odor agri pleni, **765** quem benedixit Dominus. Crescere [te] faciat Deus meus sicut arena maris, et donet tibi de rore cæli Benedictionem. *Vers.* Qui maledixerit tibi sit ille maledictus; et qui benedixerit tibi, Benedictionibus repleatur. Et donet. *Resp.* Det tibi Deus de rore cæli et de pinguedine terræ abundantiam. Serviant tibi populi; esto Dominus fratrum tuorum. *Vers.* Et incurventur ante te filii matris tuæ. Esto Dominus. *Resp.* Dum iret Jacob de Bersabee, et pergeret Aran, locutus est ei Deus dicens: Terra in qua dormis tibi dabo et semini tuo. *Vers.* Adificavit Jacob ex lapidibus altare Domino, fundens oleum desuper, et benedixit ei, dicens. *Resp.* Dum exiret Jacob de terra sua, vidit gloriam Dei, et dixit: Quam terribilis est locus iste! non est hic aliud nisi domus Dei, et porta cæli. *Vers.* Vere Dominus est in loco isto, et ego nesciebam. Quam terribilis. *Resp.* Si Dominus Deus fuerit tecum in via ista qua ego ambulo, et custodierit me, et dederit mihi panem ad edendum et vestimentum quo operiar, et revocaverit me cum salute. Erit mihi in refugium et lapis iste in signum. *Vers.* Vere Dominus est. Erit mihi. *Resp.* Erit mihi Dominus in Deum, et lapis iste, quem erexi in titulum vocabitur domus Dei. Et de universis quæ dederis mihi decimas et hostias pacificas offeram tibi. *Vers.* Si Dominus Deus meus fuerit tecum in via ista qua ego ambulo, et custodierit me. Decimas. *Resp.* Oravit Jacob et dixit: Domine, qui dixisti mihi, revertere in terram nativitatis tuæ, erue me de manu fratris mei, quia valde eum timeo. *Vers.* Deus, in cuius conspectu ambulaverunt patres mei; Domine, qui pascis me a juventute mea. Erue me. *Resp.* Dixit angelus ad Jacob: Dimitte me, aurora est. Respondit ei: Non dimittam te, nisi benedixeris mihi. Et benedixit eum in eodem loco. *Vers.* Benedicens benedi-

A cam tibi, et multiplicabo te. Et benedixit. *Resp.* Vidi Dominum facie ad faciem, et salva facta est anima mea. *Vers.* Et dixit, nequaquam vocaberis Jacob, sed Israel erit nomen tuum. Et salva facta est. *Resp.* Dum irem de terra mea, oravi Dominum Deum meum, et perduxit me in portum voluntatis suæ, gubernavit me adveum. *Vers.* Erit mihi Dominus in Deum, et lapis iste, quem erexi in titulum, vocabitur domus Dei. Et. *Resp.* Apparuit Deus Jacob, et benedixit eum, et dixit: Ego sum Deus Bethel, ubi unxisti lapidem, et votum vovisti mihi. Crescere te faciam, et multiplicabo te. *Vers.* Ego sum Dominus omnipotens. Crescere. *Vers.* Benedicens benedicam tibi, et multiplicabo te. *Vers.* Minor sum cunctis miserationibus tuis, Domine Abraham. In baculo meo transivi Jordanem istum; et nunc cum duabus turmis regredior. Libera me, Domine, de manu Esau, quia valde contremens cor meum illum timeo. *Vers.* Eripe me, Domine, ab homine malo, a viro iniquo eripe me. Quia. *Vers.* Ne forte veniens percutiat matrem cum filiis. Tu locutus es quod mihi benefeceris. Libera.

In virtutinis Laudibus.

Antiph. Domine, labia mea aperies, et os meum annuntiabit laudem tuam. *Ant.* Dextera Domini fecit virtutem, dextera Domini exaltavit me. *Ant.* Factus es adjutor meus, Deus meus. *Ant.* Trium puerorum cantemus hymnum, quod cantabant in camino ignis, benedicebant [benedicente] Dominum. *Ant.* Statuit ea in æternum, et in sæculum sæculi; præceptum posuit, et non præteribit. *Vers.* Domine, refugium.

766 *In Evangelio.*

Antiph. Nemini dixeritis. *Ant.* Descendentibus illis. *Ant.* Assumpsit Jesus.

Feria secunda.

Antiph. Ego principium, qui et loquor vobis. *Ant.* Qui me misit mecum est, et non reliquit me solum, **C** quia quæ placita sunt ei facio semper.

Feria tertia.

Antiph. Unus est enim magister vester, qui in cælis est, Christus Dominus. *Ant.* Qui major est vestrum, erit minister vester, quia omnis qui se exaltat humiliabitur, dicit Dominus.

Feria quarta.

Antiph. Ecce ascendimus Jerusalem, et Filius hominis tradetur ut crucifigatur. *Ant.* Tradetur enim gentibus ad illudendum, et flagellandum, et crucifigendum. *Ant.* Sedere autem non est meum dare vobis, sed quibus paratum est a Patre meo.

Feria quinta.

Antiph. Factum est autem ut moreretur. *Ant.* Pater Abraham, miserere mei, et mitte Lazarum, ut intingat extremum digiti sui in aqua, et refrigeret linguam meam. *Ant.* Dives ille guttam aquæ petiit, qui micæ panis Lazaro negavit. Fili, recordare quia receperis bona in vita tua, et Lazarus similiter mala. **D** *Ant.* Fili, recordare quia receperis. *Ant.* Rogo te, Pater, ut mitias.

Feria sexta.

Antiph. Malos male perdet, et vineam suam locabit agricolis. *Ant.* Malos male perdet, et vineam suam locabit aliis agricolis, qui reddant ei fructum temporibus suis. *Ant.* Quærentes eum tenere, timeverunt turbas, quia sicut prophetam eum habebant.

Sabbato.

Antiph. Oportet te, fili, gaudere, quia frater tuus mortuus fuerat et revixit; perierat, et inventus est in æternum. *Ant.* Vadam ad Patrem meum et dicam ei: Pater, fac me sicut unum ex mercenariis tuis. *Ant.* Pater, peccavi in cælum et coram te. Jam non sum dignus vocari Filius tuus. *Ant.* Dixit autem pater ad servos suos: Cito proferte stolam primam, et

induite illum, et date annulum in manu ejus, et calcementa in pedibus ejus. *Ant.* Dedit pater pœnitenti filio stolam primam pariter et annulum; nam et calcementa ei tribuit. Celebravit magnum convivium. *Ant.* Fili, tu semper mecum fuisti, et omnia mea tua sunt.

Responsoria de Joseph, hebdomada tertia in Quadragesima. — Ad Invitatorium.

Antiph. Dominum qui fecit nos. *Ant.* Populus Domini et oves pascuæ ejus. *Resp.* Videntes Joseph a longe, loquebantur mutuo fratres, dicentes: Ecce somniator venit, venite occidamus eum, et videamus si prosint illi somnia sua. *Vers.* Cumque vidisset Joseph fratres sui, quod a patre cunctis fratribus plus amaretur, oderant eum, nec poterant ei quidquam pacifice loqui, unde et dicebant: Venite. *Resp.* Dixit Judas fratribus suis: Ecce Ismaelitæ transeunt; venite, vendatur, et manus nostræ non polluuntur; caro enim et frater noster est. *Vers.* Cumque abiisset Ruben ad puteum, et non invenisset eum, scissis vestibus, pergensque ad fratres, ait: Puer non comparet, et ego quo ibo? **767** *Resp.* Extrahentes Joseph de lacu vendiderunt Ismaelitis viginti argenteis; reversusque Ruben ad puteum, et cum non invenisset eum, scidit vestimenta sua cum fletu, et dixit: Puer non comparet, et ego quo ibo? *Vers.* At illi intincta tunica Joseph sanguine, et mittentes qui ferrent eam ad patrem, et dicerent: Vide si tunica filii tui sit, an non. Puer non comparet. *Resp.* Videns Jacob vestimenta Joseph, scidit vestimenta sua cum fletu, et dixit: Fera pessima devoravit filium meum Joseph. *Vers.* Vide si tunica filii tui sit, an non; et cum vidisset pater, ait: Fera pessima. *Resp.* Joseph, dum intraret in terram Ægypti, linguam quam non noverat audivit: manus ejus in laboribus servierunt, et lingua ejus inter principes loquebatur sapientiam. *Vers.* Divertit ab omnibus dorsum ejus. Manus *Resp.* Memento mei dum bene tibi fuerit, ut suggeras Pharaonem, ut educat me de isto carcere, quia furtim sublatus sum, et hic innocens in lacum missus sum. *Vers.* Tres enim adhuc dies sunt post quos recordabitur Pharaon ministerii tui, et revocet te in gradum pristinum; tunc memento mei. Ut suggeras. *Resp.* Tollite hinc vobiscum munera, et ite ad Dominum terræ; et dum inveneritis, adorare eum super terram. Deus autem meus faciat vobis eum placabilem, et reducat et hunc fratrem vestrum vobiscum, et cum quem tenet in vinculis. *Vers.* Tollite de fructibus terræ in vasis vestris; et ferte viro munera. Deus autem. *Resp.* Iste est frater vester minimus de quo dixeratis mihi? Deus misereatur tibi, fili mi; festinavitque in domum et ploravit, quia erumpebant lacrymæ, et non poterat se continere. *Vers.* Attollens autem Joseph oculos, vidit Benjamin stantem. Commota sunt omnia viscera ejus super fratrem suum. Quia erumpebant. *Resp.* Dixit Ruben fratribus suis: Nunquid non dixi vobis, Nolite peccare in puerum; et non audistis me? En sanguis ejus exquiritur. *Vers.* Merito hæc patimur, quia peccavimus in fratrem nostrum, videntes angustiam animæ ejus, dum deprecaretur nos, et non audivimus. Idcirco venit super nos tribulatio. En sanguis. *Resp.* Merito hæc patimur, quia peccavimus in fratrem nostrum, videntes angustias animæ ejus, dum deprecaretur nos; et non audivimus. Idcirco venit super nos tribulatio. *Vers.* Dixit Ruben fratribus suis: Nunquid non dixi vobis: Nolite peccare in puerum, et non audistis me? Idcirco. *Resp.* Dixit Joseph undecim fratribus: Ego sum Joseph quem vendidistis in Ægyptum. Adhuc vivit pater noster senior, de quo dixeratis mihi? Ite, adducite eum ad me, ut possit vivere. *Vers.* Benignum est quod cœpit esse lames in terram; adhuc restat alii quinque. Ite, adducite. *Resp.* Ite, dicite patri meo Jacob: Joseph filius tuus vivit, et ipse dominatur totam terram Ægypti. Quo audito revixit spi-

ritus ejus et dixit: Sufficit mihi, vadam et videbo eum antequam moriar. *Vers.* Cumque audisset Jacob quod filius suus viveret, quasi de gravi somno evigilans, ait: Sufficit. *Resp.* Loquens Joseph fratribus suis, ait: Pax vobis, nolite timere; pro salute enim vestra misit me Dominus ante vos. *Vers.* Nolite timere, ne durum vobis esse videatur quod vendidistis me in his regionibus. Pro salute. *Resp.* Salus nostra in manu tua est, Domine; respiciat super nos misericordia tua, et securi serviemus tibi. *Vers.* Domine Deus virtutum, converte nos, et ostende faciem tuam, et salvi erimus. Et securi. *Vers.* Vivat, Domine, anima tua, ut non videamus mortem neque parvulus nostros deficientes. Et securi.

768 *Antiph.* in matutinis Laudibus.

Antiph. Fac benigne in bona voluntate tua, et ædificentur, Domine, muri Jerusalem. *Ant.* Dominus mihi adiutor est, non timebo quid faciat mihi homo. *Ant.* Deus misereatur nostri, et benedicat nobis. **B** *Ant.* Vim virtutis eæe oblitus est ignis, ut pueri tui liberarentur illæsi. *Ant.* Sol et luna laudate Deum, quia exaltatum est nomen ejus solius.

In Evangelio.

Antiph. Dum fortis armatus custodit atrium suum, in pace sunt omnia quæ possidet. *Ant.* Si in digito Dei ejicio dæmonia, profecto venit in vos regnum Dei. *Ant.* Et cum ejecisset dæmonium, locutus est mutus, et admiratæ sunt turbæ. *Ant.* Cum immundus spiritus exierit ab homine, ambulat per loca inæquosa, quærens requiem, et non invenit. *Ant.* Accipit Jesus panes, et cum gratias egisset, distribuit discumbentibus.

Feria secunda.

Antiph. Amen dico vobis, quia nemo propheta susceptus est in patria sua. *Ant.* Jesus autem transiens per medium eorum ibat. *Ant.* Auferte ista hinc, et nolite facere domum Patris mei, domum generationis [negotiationis].

Feria tertia.

Antiph. Ubi duo vel tres congregati fuerint in nomine meo, in medio eorum sum, dicit Dominus. *Ant.* Si duo ex vobis consenserint de eorum [omnibus] quæcumque petierint, fiet illis a Patre meo, dicit Dominus. *Ant.* Non dico tibi septies, sed usque septuagesies septies. *Ant.* Quandiu in mundo sum, lux sum mundi dicit Dominus.

Feria quarta.

Antiph. Audite et intelligite traditiones quas Dominus dedit vobis. *Ant.* Non lotis manibus manducare, non coinquinat hominem. *Ant.* Accipit autem omnes timor, et magnificabant Deum, dicentes: Quia propheta magnus surrexit in nobis, et quia Deus visitavit plebem suam.

Feria quinta.

Antiph. Omnes qui habebant infirmos ducebant illos ad Jesum, et sanabantur. *Ant.* Ego sum qui testimonium perhibeo de me ipso, et testimonium perhibet de me qui misit me Pater. *Ant.* Exhibant autem dæmonia a multis, clamantia et dicentia: Quia tu es Filius Dei. Et increpans non sinebat ea loqui, quia sciebant ipsum esse Christum.

Feria sexta.

Antiph. Qui biberit aquam quam ego do, dicit Dominus Samaritanæ, fiet in eo fons aquæ salientis in vitam æternam. *Ant.* Aqua quam ego dederò, qui biberit ex ea, non sitiet ultra. *Ant.* Domine, ut video propheta es tu. Patres nostri in monte hoc adoraverunt. *Ant.* Mulier, venient dies quando veri adoratores adorabunt patrem in spiritu et veritate. *Ant.* Veri adoratores adorabunt Patrem in spiritu et veritate. *Ant.* Venite et videte hominem, qui dixit mihi omnia quæcumque feci. *Ant.* Meus cibus est ut faciam voluntatem Patris mei. *Ant.* Dixit Samaritana

mulier : Domine, da mihi hanc aquam, ut non sitiam in æternum. *Ant.* Dicit Dominus : Si quis biberit aquam quam ego dabo ei, non sitiet in æternum.

769 Sabbato.

Antiph. Inclinavit se Jesus ; scribebat in terra : Si quis sine peccato est, mittat in eam lapidem. *Ant.* Nemo te condemnavit, mulier ? nemo te condemnavit. *Ant.* Qui non colligit mecum, dispergit ; et qui non est mecum, contra me est. *Ant.* Cum immundus spiritus exierit ab homine, ut supra.

Responsoria in hebdomada quarta in Quadragesima.
— *Ad Invitatorium.*

Antiph. Non sit vobis vanum surgere ante lucem, quia promisit Dominus coronam vigilantibus. *Ant.* Populus Domini et oves pascuæ ejus.

Responsoria.

Resp. Locutus est Dominus ad Moysen, dicens : Descende in Ægyptum ; dic Pharaoni ut dimittat populum meum. Induratum est cor Pharaonis, non vult dimittere populum meum, nisi in manu forti. *Vers.* Videns vidi afflictionem populi mei, qui est in Ægypto ; et gemitum eorum audivi, et descendi liberare eos. Induratum. *Resp.* Stetit Moyses coram Pharaone, et dixit : Hæc dicit Dominus : Dimitte populum meum, ut sacrificet mihi in desertum. *Vers.* Dominus Deus Hebræorum misit me ad te, ait tibi : Dimitte. *Resp.* Cantenus Domino, gloriose enim honorificatus est : equum et ascensorem projecit in mare. Adjutor et protector factus est mihi Dominus in salutem. *Vers.* Currus Pharaonis et exercitus ejus projecit in mari. *Adjutor. Resp.* In mari viæ tuæ, et semitæ tuæ in aquis multis. Deduxisti sicut oves populum tuum in manu Moysi et Aaron. *Vers.* Illuxerunt coruscationes tuæ orbi terræ ; commota est et contremuit terra. In manu Moysi. *Resp.* Ecce mitto angelum meum, qui præcedat et custodiat semper. Observa et audi vocem ejus, et inimicus ero inimicis tuis, et assilientes te affligam ; et præcedet te angelus meus. *Vers.* Israel, si auderis me, non erit in te Deus recens, neque adorabis Deum alienum ; ego enim Dominus. Et præcedet. *Resp.* Qui persequerentur populum tuum, Domine, demersisti eos in profundum, et in columna nubis ductor eorum fuisti, Domine. *Vers.* Exclamaverunt filii Israel in angustia sua ad te, Domine, et misisti eis Salvatorem. Et in columna. *Resp.* Moyses famulus Domini jejunavit quadraginta diebus et quadraginta noctibus, ut legem Domini mereretur accipere. *Vers.* Ascendit Moyses in montem Sinai. Ut legem. *Resp.* Splendida facta est facies Moysi, dum repiceret in eum Dominus. Videntes seniores claritatem vultus ejus, admirantes timerunt valde. *Vers.* Descendit Moyses de monte portans duas tabulas lapideas in manibus suis, scriptas utrasque digito Dei. Videntes. *Resp.* Attendite, popule meus, legem meam, inclinate aurem vestram in verba oris mei. *Vers.* Aperiam in parabolis os meum ; loquar propositiones ab initio sæculi. Inclinate. *Resp.* Audi, Israel, præcepta Domini, et ea in corde tuo quasi in libro scribe ; et dabo tibi terram fluentem lac et mel. *Vers.* Israel, si me audieris, non erit in te Deus recens, neque adorabis Deum alienum. Et dabo tibi. *Resp.* Vos qui transitori estis Jordanem, ædificate altare Domino de lapidibus quos serum non tetigit, et offerite super illud holocaustum et hostias pacificas Deo vestro. *Vers.* Cumque intraveritis terram, quam Dominus Deus vester daturus est vobis, **770** ædificate ibi altare Deo vestro. *Resp.* Adduxit eos Dominus in fertilitudine terræ ; cibavit eos nascentibus agros [in agris], suxerunt mel de petra, et oleum de firma petra. *Vers.* Butyrum boum et lac ovium cum adipè agnorum et filiorum taurorum et hircorum. Suxerunt.

Responsoria de Josue.

Resp. Sicut fui cum Moysè, ita ero tecum, dicit

A Dominus. Confortare et esto robustus ; introducees populum meum ad terram lacte et melle manantem. *Vers.* Ego sum Dominus Deus vester, qui eduxi vos de terra Ægypti. Confortare. *Vers.* Quoniam tecum est Dominus Deus in omnibus, ad quæcunque perrexeris. Confortare. *Resp.* Sicut fui cum Moysè, ita ero tecum, dicit Dominus. Confortare populum meum, neque timeas. Ecce Dominus Deus tuus, et non te derelinquet. *Vers.* Quoniam tecum est, ut supra. *Resp.* Popule meus, quid feci, aut quid molestus fui tibi ? Responde mihi. Quoniam ego eduxi vos de terra Ægypti, et de domo servitutis. Quadraginta annos manna plui vobis, et obliiti estis me, dicit Dominus. *Vers.* Adduxi vos per desertum quadraginta annos, ego Dominus. Et obliiti. *Resp.* Adduxi vos per desertum quadraginta annos, ego Dominus ; non sunt attrita vestimenta vestra. Manna de cælo plui vobis, et obliiti estis me, dicit Dominus. *Vers.* Popule meus, quid feci, aut quid molestus fui tibi ? Responde mihi. Quoniam ego eduxi vos de terra Ægypti. Manna de cælo.

Antiphonæ in matutinis Laudibus.

Antiph. Tunc acceptabis sacrificium justitiæ, si averteris faciem tuam a peccatis meis. *Ant.* Bonum est sperare in Domino, quam sperare in principibus. *Ant.* Benedicat nos Deus, Deus noster, benedicat nos Deus. *Ant.* Potens es, Domine, eripere nos de manu mortis, liberare nos, Deus noster. *Ant.* Reges terræ, et omnes principes, laudate Deum.

In Evangelio.

Antiph. Nemo te condemnavit, mulier ? Nemo, Domine. Nec ego te condemnabo. Jam amplius noli peccare. *Ant.* Mulier, nemo te condemnavit ? Nec ego te condemnabo. Jam amplius noli peccare. *Antiph.* De quinque panibus et duobus piscibus satiavit Dominus quinque millia hominum. *Ant.* Satiavit Dominus quinque millia hominum de quinque panibus, et duobus piscibus. *Ant.* Cum sublevarisset oculos Jesus, et vidisset maximam multitudinem venientem ad se, dixit ad Philippum : Unde ememus panes ut manducent hi ? Ipse enim sciebat quid esset factururus. *Ant.* Cum vidissent turbæ signum quod fecerat Jesus, dicebant : Vere hic est propheta, qui venturus est in mundum. *Ant.* Hic est vere propheta qui venturus est in mundum.

Feria secunda.

Antiph. Omnis qui petit accipit, et qui quærit invenit, pulsanti aperietur. *Ant.* Auferre ista hinc, dicit Dominus, et nolite facere domum Patris mei domum negotiationis. *Ant.* Dicebat Jesus Judæis : Solvite templum hoc, et in tribus diebus excitabo illud. *Ant.* Solvite templum hoc, dicit Dominus et post triduum excitabo illud. Hoc autem dicebat de templo corporis sui.

771 Feria tertia.

Antiph. Quid me quæritis interficere hominem qui vera locutus est vobis ? *Ant.* Unum opus feci et admiramini, quia totum hominem salvum feci in Sabbato. *Ant.* Nonne Moyses dedit vobis legem ? et nonne [nemo] ex vobis facit legem. Quid me quæritis interficere ? *Ant.* Et me scitis, et unde sim scitis ; et a me ipso non veni, sed Pater meus misit me. *Ant.* Nemo in eum misit manus, quia nondum venerat hora ejus.

Feria quarta.

Antiph. Rabbi, quis [quid] peccavit homo iste quod cæcus natus est ? Respondit Jesus, et dixit : Neque hic peccavit, neque parentes ejus, sed ut manifestentur opera Dei in eo. *Ant.* Interrogatus cæcus : Quis te illuminavit ? At ille clamabat dicens : Filius Dei. *Ant.* Ille homo qui dicitur Jesus, lutum fecit ex sputo, et linivit oculos meos, et modo video. *Ant.* Lutum fecit ex sputo Dominus, et linivit oculos meos, et alii, et lavi, et credidi Deo. *Ant.* Dixi vobis jam et audistis ; lutum mihi posuit ille homo qui dicitur Jesus. *Ant.* A sæculo non est auditum quia quis aperuit oculos cæci nati, nisi Christus Filius Dei.

Feria quinta.

Antiph. Ibat Jesus in civitatem que vocatur Naim.
Ant. Propheta magnus surrexit in nobis, quia Deus visitavit plebem suam. *Ant.* Accepit autem omnes timor, et magnificabant Deum dicentes : Quia propheta magnus surrexit in nobis, et quia Deus visitavit plebem suam. *Antiph.* Diligebat Jesus Martham et sororem ejus Mariam, et Lazarum fratrem earum.
Ant. Lazarus amicus noster dormit, eam et a somno excitemus eum. *Ant.* Domine, si hic fuisses, Lazarus non esset mortuus. Ecce jam fetet quadriduanus in monumento. *Ant.* Ad monumentum Lazari clamabat Dominus, dicens : Lazare, veni foras. *Ant.* Qui sequitur me non ambulat in tenebris, sed habebit lumen vite, dicit Dominus. *Ant.* Ego sum qui testimonium perhibeo de me ipso, et testimonium perhibet de me, qui misit me Pater.

Responsoria de Passione Domini. — Ad Invitarium.

Antiph. Hodie si vocem Domini audieritis, nolite obdurare corda vestra. *Resp.* Isti sunt dies quos observare debetis temporibus suis. Quarta decima die ad vesperum Pascha Domini est, et in quintadecima solemnitatis [solemnitatem] celebrabitur Altissimo Domino. *Vers.* Locutus est Dominus ad Moysen dicens : Loquere filiis Israel, et dices ad eos. Quarta. *Resp.* Multiplicati sunt qui tribulant me, et dicunt : Non est salus illi in Deo ejus. Exsurge, Domine, salvum me fac, Deus meus. *Vers.* Ne quando dicat inimicus meus : Prævalui adversus eum. Exsurge. *Resp.* Qui custodiebant animam meam, consilium fecerunt in unum, dicentes : Deus dereliquit eum; persequimini et comprehendite eum, quia non est qui liberet eum. Deus meus, ne elongeris a me; Deus meus, in adiutorium meum intende. *Vers.* Omnes inimici mei adversum me cogitabant mala mihi : verbum iniquum mandaverunt adversum me, 772 dicentes. Persequimini. *Resp.* Adjutor et susceptor meus tu es, Domine, et in verbum tuum speravi. Declinate a me, maligni, et scrutabor mandata Dei mei. *Vers.* Eripe me de inimicis meis, Deus meus, et ab insurgentibus in me libera me. Declinate. *Resp.* Judica me, Deus, et discerne causam meam de gente non sancta. Ab homine iniquo et doloso eripe me, quia tu es Deus meus et fortitudo mea. *Vers.* Emitte lucem tuam, et veritatem tuam. Quia tu es. *Resp.* Deus meus es tu, ne discedas a me, quoniam tribulatio proxima est, et non est qui adjuvet. *Vers.* Deus meus, respice in me; quare me dereliquisti? Longe a salute mea. Quoniam trib. *Resp.* Deus meus, eripe me de manu peccatoris, et de manu contra legem agentis et iniqui, quoniam tu es patientia mea. *Vers.* Eripe me de inimicis meis, ut supra. Quoniam. *Resp.* Ne perdas cum impiis, Deus, animam meam, et cum viris sanguinum vitam meam; redime me, Domine. *Vers.* Eripe me, Domine, ab homine malo, a viro iniquo libera me. Redime. *Resp.* Tota die contristatus ingrediebar, Domine, quoniam anima mea completa est illusionibus, et vim faciebant qui querebant animam meam. *Vers.* Et qui inquirebant mala mihi locuti sunt vanitates, et dolos tota die meditabantur. Et vim. *Resp.* Non avertas faciem tuam a puero tuo, Domine, quoniam tribulor, velociter exaudi me. *Vers.* Eripe me ab homine malo, quoniam tribulor. *Resp.* In proximo est tribulatio mea, Domine, et non est qui adjuvet; ut fodiant manus meas et pedes meos. Libera me de ore leonis, ut narrem nomen tuum fratribus meis. *Vers.* Deus, Deus meus, respice in me; quare me dereliquisti? longe a salute mea. Libera me. *Resp.* In te jactatus sum ex utero, de ventre matris meæ Deus meus es tu; ne discedas a me, quoniam tribulatio proxima est, et non est qui adjuvet. *Vers.* Erue a framaea, Deus, animam meam, et de manu canis unicam meam. Quoniam tribulatio. *Resp.* Vide quia tribulor, velociter exaudi me; intende animæ meæ et libera eam, propter inimicos meos. Eripe me, Domine. *Vers.* Eripe me de inimicis meis, ut

A supra. Resp. Pacificè loquebantur mihi inimici mei, et in ira molesti erant mihi. Vidisti, Domine, ne silens, ne discedas a me. *Vers.* Omnes inimici mei adversum me. *Resp.* Fac mecum, Domine, signum in bono, ut videant qui me oderunt et confundantur, quoniam tu, Domine, adjuvisti me, et consolatus es me. *Vers.* Respice in me, et miserere mei, quia unicus et pauper sum ego. *Resp.* Doceam iniquos vias tuas, et impii ad te convertentur. Libera me de sanguinibus, Deus salutis meæ. *Vers.* Domine, labia mea aperies, et os meum annuntiabit laudem tuam. Libera me. *Resp.* Præcinxisti me virtute ad bellum, et supplantasti inimicos meos subtus me. Et inimicorum meorum dedisti mihi dorsum, et odientes me disperdidisti. *Vers.* Persequar inimicos meos, et comprehendam illos, et non convertar donec desistant. Et inimicorum. *Resp.* Liberator meus de gentibus iracundis, ab in-urgentibus in me libera me. *Vers.* Eripe me de inimicis meis. Ab insurgentibus. *Resp.* Erue a framaea, Deus, animam meam, et de manu canis unicam meam, humilitatem meam. *Vers.* Eripe me, Domine, ab homine. *Resp.* De ore leonis libera me, Domine, et a cornibus unicornium humilitatem meam. *Vers.* Erue a framaea. *Resp.* Principes persecuti sunt me gratis, et a verbis tuis formidavit cor meum. Lætabor ego super eloquia tua. *Vers.* Quasi qui invenit spolia multa. 773 Lætabor. *Resp.* Usquequo exaltabitur inimicus meus super me? Respice et exaudi me, Domine Deus meus. *Vers.* Qui tribulant me exultabunt si motus fuero. Ego autem in misericordia tua speravi. Respice.

Versi declinatorii.

Vers. Eripe me ab homine malo. *Vers.* Eripe me de inimicis meis, Deus meus. *Vers.* Erue a framaea. *Vers.* De ore leonis.

Antiphonæ in matutinis Laudibus.

Antiph. Vide, Domine, afflictionem meam, quoniam erectus est inimicus meus. *Ant.* In tribulatione invocavi Dominum, et exaudivit me in latitudine. *Ant.* Judicasti, Domine, causam animæ meæ; defensor vitæ meæ, Domine, Deus meus. *Ant.* Popule meus, quid feci tibi? Aut quid molestus fui? responde mihi. *Ant.* Nunquid reddidit pro bono malum, quia foderunt fovam animæ meæ.

In Evangelio.

Antiph. Qui est ex Deo verba Dei audit, vos non auditis quia ex Deo non estis. *Ant.* Ego dæmonium non habeo, sed honorifico patrem meum, dicit Dominus. *Ant.* Ego gloriam meam non quero; est qui quærat et judicet. *Ant.* Amen, amen dico vobis, si quis sermonem meum servaverit, mortem non videbit in æternum. *Ant.* Abraham pater vester exultavit ut videret diem meum; vidit et gavisus est. *Ant.* Quinquaginta annos nondum habes, et Abraham vidisti? Amen dico vobis, antequam Abraham fieret, Ego sum. *Ant.* Tulerunt lapides ut jacerent in Jesum. Jesus autem abscondit se, et exivit de templo. *Ant.* Libera me, Domine, et pone me juxta te; et cuiusvis magnus pugnet contra me. *Ant.* Animæ impiorum fremebant adversum me; et gravatum est cor meum super eos.

Item ad Vesperas.

Antiph. Ego sum Pastor bonus, qui pascio oves meas, et pro ovibus meis pono animam meam. *Ant.* Vulpes foveas habent, et volucres cæli nidos; Filius autem hominis non habet, ubi caput reclinet. *Ant.* Narrabitur quid fecit mulier illa, in generationibus sæculorum. *Ant.* Sicut exaltatus est serpens in eremo, ita exaltari oportet Filius hominis. *Ant.* Pater sancte, serva eos in nomine tuo, quod [quos] dedisti mihi. *Ant.* Rogavi Patrem meum, ne deficiat fides tua, Petre. *Ant.* Si mihi non creditis, operibus credite, quæ ego facio in nomine ejus. *Ant.* Pastor bonus animam suam posuit pro ovibus suis. *Ant.* Si oportuerit me mori tecum, non te nego, Domine Deus

meus, et patris mei. *Ant.* Pater, si non potest hic calix transire nisi bibam illum, fiat voluntas tua.

Feria secunda.

Antiph. In die magno festivitatis, stabat Jesus et clamabat dicens: si quis sitit, veniat ad me et bibat. *Ant.* Qui sitit veniat et bibat, et ventre ejus fluent aquæ vivæ.

Feria tertia.

Antiph. Tempus meum nondum advenit, tempus vestrum semper est paratum, dicit Dominus. *Ant.* Vos ascendite ad diem festum hunc. Ego non ascendam, quia tempus meum nondum advenit. *Ant.* Quidam autem Judæi dicebant quia bonus est, alii autem dicebant: Non, sed seducit turbas.

774 *Feria quarta.*

Antiph. Circumdantes Judæi Dominum, dixerunt: Quousque animam nostram tollis? Si tu es Christus, dic nobis palam. *Ant.* Oves meæ vocem meam audiunt; et ego Dominus agnosco eas. *Ant.* Multa bona opera operatus sum vobis; propter quod opus vultis me occidere?

Feria quinta.

Antiph. Principes sacerdotum consilium fecerunt ut Jesum occiderent. Dicebant autem: Non in die festo, ne forte tumultus fieret in populo. *Ant.* Quid molesti estis huic mulieri? Opus enim bonum operata est in me. *Ant.* Mittens hæc mulier in corpus meum hoc unguentum, ad sepeliendum me fecit. *Ant.* Ubiqueque fuerit prædicatum hoc Evangelium in toto mundo, erit memoria ejus. *Ant.* Magister dicit: Tempus meum prope est: apud te facio pascha cum discipulis meis. *Ant.* Si oportuerit, ut supra. *Ant.* Pater, si non potest hic calix, ut supra. *Ant.* Desidero desideravi pascha manducare vobiscum, antequam patiar. *Ant.* Appropinquabat autem dies festus, ut supra. *Ant.* Principes sacerdotum, ut supra.

Sabbato.

Antiph. Clarifica me, Pater, apud te ipsum, claritate quam habui, priusquam mundus fieret. *Ant.* Christus factus est pro nobis obediens usque ad mortem, mortem autem crucis.

Responsoria in hebdomada majore in Palmis. — Ad Invitatorium.

Antiph. Ipsi vero non cognoverunt vias meas, quibus juravi in ira mea, si introibunt in requiem meam. *Resp.* In die qua invocavi te, Domine, dixisti: Noli timere. Judicasti causam meam, et liberasti me. Deus meus. *Vers.* Deus meus, eripe me de manu peccatoris, et de manu contra legem agentis et iniqui. Judicasti. *Resp.* Fratres mei elongaverunt a me, et noti mei quasi alieni recesserunt a me. *Vers.* Amici mei et proximi appropinquerunt, et steterunt. Quasi. *Resp.* Attende, Domine, ad me, et audi voces adversariorum meorum. Nunquid redditor pro bono malum, quia foderunt foveam animæ meæ? *Vers.* Homo pacis meæ in quo sperabam, ampliavit adversum me supplantationem. Nunquid. *Resp.* Conclusit vias meas inimicus, insidiator factus est mihi sicut leo in abscondito, replevit et inebriavit me amaritudine. Deduxerunt in lacum mortis vitam meam, et posuerunt lapidem contra me. Vide, Domine, iniquitates illorum, et judica causam animæ meæ, defensor vitæ meæ. *Vers.* Omnes inimici mei adversum me cogitabant mala mihi; verbum iniquum mandaverunt adversum me. Vide. *Resp.* Salvum me fac, Deus, quoniam intraverunt aquæ usque ad animam meam. Ne avertas faciem tuam a me, quoniam tribulor, exaudi me, Deus meus. *Vers.* Intende animæ meæ, et libera eam; propter inimicos meos eripe me. Quoniam tribulor. *Resp.* Noli esse mihi, Domine, alienus. Parce mihi, Domine, in die mala: confundantur omnes qui me persequuntur, et non confundar ego. *Vers.* Confundantur omnes inimici mei. Et non confundar. *Resp.* Ingrediente Domino in sanctam civitatem, Hebræorum pueri resurrectioni vitæ prænuuntiantes, **775** cum ramis pal-

marum, hosanna clamabant in excelsis. *Vers.* Ex ore infantium et lactantium perfecisti laudem. Cum ramis. *Resp.* Dominus mecum est tanquam bellator fortis; propterea persecuti sunt me, et intelligere non poterunt. Domine, probans renes et corda, tibi revelavi causam meam. *Vers.* Et vim faciebant qui querebant animam meam, et qui inquirebant mala mihi locuti sunt vanitates. Et intelligere. *Resp.* Dixerunt impii apud se non recte cogitantes: Circumveniamus justum, quoniam contrarius est operibus nostris. Promittit se scientiam Dei habere, Filium Dei se nominat, et gloriatur Patrem se habere Deum. Videamus si sermones illius veri sint; et si est verus Filius Dei, liberet illum de manibus nostris; morte turpissima condemnemus eum. *Vers.* Viri impii dixerunt: Opprimamus virum justum injuste, et de spoliis ejus sortem mittamus. Videamus. *Resp.* Viri impii dixerunt: Opprimamus virum justum injuste, et deglutiamus eum tanquam infernus virum. Auferamus memoriam illius de terra, et de spoliis ejus sortem mittamus inter nos. Ipsi enim homicidæ thesaurizaverunt sibi malum, insipientes et maligni oderunt sapientiam, et rei facti sunt in cogitationibus suis. *Vers.* Dixerunt impii apud se non recte cogitantes: Circumveniamus justum. Et rei. *Resp.* Opprobrium factus sum nimis inimicis meis; viderunt me et moverunt capita sua: Adjuva me, Domine, Deus meus. *Vers.* Persequar inimicos meos et comprehendam illos, et non convertar, donec deficiant. Adjuva me, Domine. *Resp.* Insurrexerunt in me viri inique absque misericordia; quæsierunt me interficere, et non pepercerunt in faciem meam spuere. Et lanceis suis vulneraverunt me; et convulsa sunt omnia ossa mea. Ego autem æstimabam me tanquam mortuum super terram. *Vers.* Dederunt in escam meam fel, et in siti mea potaverunt me aceto. Ego autem. *Resp.* Animæ impiorum fremebant adversum me, et gravatum est cor meum super eos; et constituerunt pretium triginta argenteis, quod appretiatum sum ab eis. *Vers.* Contumelias et terrores passus sum ab eis qui erant pacifici mei. Et constituerunt. *Resp.* Contumelias et terrores passus sum ab eis qui erant pacifici mei, et custodientes latus meum, dicentes: decipiamus eum, et prævaleamus illi. Sed tu, Domine, necum es tanquam bellator fortis. Cadent in opprobrium sempiternum. Et videam vindictam in eos, quia tibi revelavi causam meam. *Vers.* Omnes inimici mei, ut supra. Dicentes. *Resp.* Sicut agnus ductus sum ut occiderer, et nesciebam: super me autem cogitaverunt consilium. Tu autem, Domine, liberasti animam meam. *Vers.* Omnes inimici mei, ut supra. *Resp.* Deus Israel, propter te sustinui improprium, operuit reverentia faciem meam; extraneus factus sum fratribus meis, et hospes filiis matris meæ; quoniam zelus domus tuæ comedit me. *Vers.* Intende animæ meæ, et libera eam; propter inimicos meos eripe me. Quoniam zelus. *Vers.* Deus, Deus meus, respice, ut supra. *Resp.* Synagoga populorum circumdederunt me; et non reddidi retribuētibus mihi mala. Consumetur, Domine, nequitia peccatorum, et dirige justum. *Vers.* Tu autem, Domine, susceptor meus es, gloria mea, et exaltans caput meum. Consumetur.

Antiphonæ in Matutinis.

Antiph. Dominus Deus auxiliator meus, et ideo non sum confusus. *Ant.* Circumdantes circumdederunt me, **776** et in nomine Domini vindicabo in eis. *Ant.* Judica causam meam, defende, quia potens es, Domine. *Ant.* Cum Angelis et pueris fideles inveniantur triumphatores [inveniantur triumphatori] mortis clamantes hosanna in excelsis. *Ant.* Confundantur qui me persequuntur, et non confundar ego, Domine; Deus meus. *Vers.* Erue a framma.

In Evangelio.

Ant. Turba multa quæ convenerat ad diem festum, clamabat [ad] Dominum: Benedictus qui venit in nomine Domini, hosanna in excelsis. *Ant.* Hosanna

Filio David; benedictus qui venit in nomine Domini, Rex Israel, hosanna in excelsis. *Ant.* Occurrunt turbæ cum floribus et palmis Redemptori obviam, et victori triumphanti digna dant obsequia. Filium Dei ore gentes prædicant, et in laudem Christi voces sonant per nubila. Hosanna. *Antiph.* Hodie namque Christo cum humana lingua coma servivit arboria. Et quamvis fuerint rigida, miserunt Regi spolia arborum flexus. Hosanna. *Ant.* Pueri Hebræorum vestimenta prosternebant in via, et clamabant, dicentes: Hosanna Filio David. Benedictus qui venit in nomine Domini. *Ant.* Pueri Hebræorum, tollentes ramos olivarum, obviam erunt Domino, clamantes et dicentes: Hosanna in excelsis. *Ant.* Tibi revelavi causam meam, defensor vitæ meæ, Dominus Deus meus. *Ant.* Invocabo nomen tuum, Domine; ne avertas iram [faciem] tuam a clamore meo. *Ant.* Missus sum ad oves quæ perierant domus Israel, dicit Dominus. *Ant.* Omnes collaudant nomen tuum, et dicent: Benedictus qui venit in nomine Domini, hosanna in excelsis. *Ant.* Ceperunt omnes turbæ descendantium gaudentes laudare Deum voce magna, super omnibus quæ viderant virtutibus, dicentes: Benedictus qui venit Rex in nomine Domini. Pax in cælo, et gloria in excelsis. *Ant.* Rex Israel, hosanna in excelsis.

Feria secunda in Matutinis.

Antiph. Faciem meam non averti ab increpantibus et conspuentibus in me. *Ant.* Framea, suscitare adversus eos qui dispergunt gregem meum. *Ant.* Appenderunt mercedem meam triginta argenteis, quod appetatus sum ab eis. *Ant.* Inundaverunt aqua sursum caput meum; dixi: Perii, invocabo nomen tuum, Domine Deus meus. *Ant.* Labia insurgentium et cogitationes eorum vide, Domine. *Vers.* Erue a framea, Deus, animam meam.

In Evangelio.

Antiph. Appropinquabat autem dies festus, et quærebant principes sacerdotum quomodo Jesum interficerent, sed timebant plebem. *Ant.* Non haberes in me potestatem, nisi desuper tibi datum fuisset. *Ant.* Recordare mei, Domine, et erue me ab his qui persequuntur me. *Ant.* Infirmata est virtus mea, in manibus inimicorum meorum. *Ant.* Ante diem festum Paschæ sciens Jesus quia venit hora, cum dilexisset suos, in finem dilexit eos.

Feria tertia in Matutinis.

Ant. Vide, Domine, et considera, quoniam tribulor, velociter exaudi me. *Ant.* Discerne causam meam, Domine; ab homine iniquo et doloso eripe me. *Ant.* Dum tribularer, clamavi ad Dominum, de ventre inferi exaudivit me. *Ant.* Domine, vim patior, responde pro me, quia nescio quid dicam inimicis meis. *Ant.* Dixerunt impii: Opprimamus virum justum, quia contrarius est operibus nostris.

In Evangelio.

Antiph. Principes sacerdotum, ut supra. *Ant.* Nemo tollet animam meam, sed ego pono eam et iterum sumo eam. *Ant.* Quia ego tecum sum, de manu pessimorum liberabo te, dicit Dominus. *Ant.* Potestatem habeo ponendi animam meam, et iterum sumo eam. *Ant.* Scriptum est enim: Percutiam pastorem et dispergentur oves gregis. Postquam autem surrexero, præcedam vos in Galilæam; ibi me videbitis, dicit Dominus. *Ant.* Nunc clarificatus Filius hominis, et Deus clarificatus est in eo. *Ant.* Collegerunt pontifices et Pharisæi concilium, et dicebant: Quid faciemus quia hic homo multa signa facit? si dimittimus eum sic, omnes credent in eum. Ne forte veniant Romani, et tollent nostrum locum et gentem. *Vers.* Unus autem ex illis, Caiphas nomine, cum esset pontifex anni illius, prophetavit dicens: Expediit nobis ut unus moriatur homo pro populo, et non tota gens pereat.

Feria quarta in Matutinis.

Antiph. Libera me de sanguinibus, Deus Deus salutis meæ, et exaltabit lingua mea justitiam tuam. *Ant.* Contumelias et terrores passus sum ab eis, et Dominus mecum est tanquam bellator fortis. *Ant.* Ipsi vero in vanum quæsierunt animam meam. Introbunt in inferiora terræ. *Ant.* Omnes inimici mei audierunt malum meum, Domine. Lætati sunt quoniam tu fecisti. *Ant.* Alliga, Domine, in vinculis nationes gentium, et reges eorum in compedibus. *Vers.* Erue a framea.

In Evangelio.

Antiph. Simon, dormis; non potuisti una hora vigilare mecum. *Ant.* Concilium fecerunt inimici mei, dicentes: Conteramus eum de terra viventium. *Ant.* Dominus mecum est tanquam bellator fortis, propterea persecuti sunt me inimici mei. *Ant.* Tanto tempore vobiscum eram docens in templo, et non me tenuistis, modo flagellatum ducitis ad crucifigendum. *Ant.* Quotidie apud vos eram in templo docens, et non me tenuistis. Modo flagellatum ducitis ad crucifigendum. *Ant.* Ancilla dixit Petro vere et tu ex illis es, nam et loquela tua manifestum te facit. *Ant.* Amen dico vobis, quia unus ex vobis tradet me in manus peccatorum quærentium me. Væ autem illi per quem tradar ego. *Ant.* Tradetur enim gentibus ad illudendum, et flagellandum, et crucifigendum.

Antiphonæ et Responsoria in Cena Domini, sine Invitatorio.

Antiph. Zelus domus tuæ comedit me, et opprobria exprobrantium tibi ceciderunt super me. *Psal.* Salvum me fac, Deus. *Ant.* Avertantur retrorsum et erubescant, qui cogitant mihi mala. *Psal.* Deus, in adjutorium. *Ant.* Deus meus, eripe me de manu peccatoris. *Psal.* In te, Domine, 2. *Vers.* Deus meus, eripe me. *Resp.* In montem oliveti oravi ad Patrem: Pater, si fieri potest, transeat a me calix iste. Spiritus quidem promptus est, caro autem infirma; fiat voluntas tua. *Vers.* Verumtamen non sicut ego volo, sed sicut tu vis. *Fiat. Resp.* Tristis est anima mea usque ad mortem; sustinete hic, et vigilate mecum; nunc videbitis turbam quæ circumdat me, vos fugam capietis, et ego vadam. **778** immolari pro vobis. *Vers.* Vigilate et orate, dicit Dominus. *Nunc. Resp.* Ecce vidimus eum non habentem speciem, neque decorem; aspectus ejus in eo non est. Hic peccata nostra portavit, et pro nobis dolet; ipse autem vulneratus est propter iniquitates nostras, cujus livore sanatus sumus. *Vers.* Vere languores nostros ipse tulit, et infirmitates nostras ipse portavit. *Cujus. Ant.* Liberavit Dominus pauperem a potente, et inopem cui non erat adjutor. *Psal.* Deus, iudicium tuum. *Ant.* Cogitaverunt impii et locuti sunt nequitiam: iniquitatem in excelso locuti sunt. *Psal.* Quam bonus. *Ant.* Exsurge, Domine, et iudica causam meam. *Psal.* Ut quid Deus. *Vers.* Exsurge, Domine.

Responsoria.

Resp. Amicus meus osculum [osculi] me tradidit signo; quem osculatus fuero ipse est, tenete eum; hoc malum fecit signum, qui per osculum adimplevit homicidium. Infelix prætermisit pretium sanguinis, et in sinem laqueo se suspendit. *Vers.* Melius illi fuerat si natus non fuisset. *Qui per. Resp.* Judas mercator pessimus, osculum petit Domino. Ille ut Agnus innocens non negat Judæ osculum, Denarium numero Christum Judæis tradidit. *Vers.* Melius fuerat. *Resp.* Unus ex discipulis meis tradet me hodie. Væ illi per quem tradar ego. Melius illi fuerat si natus non fuisset. *Vers.* Qui intingit mecum manum in paropside, hic me traditurus est in manus peccatorum. Melius fuerat. *Resp.* Eram quasi Agnus innocens, ductus sum ad immolandum, et nesciebam; consilium fecerunt inimici mei adversum [me] dicentes; Mittamus lignum in pane ejus, et conteramus eum de terra viventium. *Vers.* Omnes inimici mei

adversum me cogitabant mala mihi; verbum iniquum A mandaverunt adversum me, dicentes. *Resp.* Una hora non potuistis vigilare mecum, qui exhortabamini mori pro me. Vel Judam non videtis, quomodo non dormit, sed festinat tradere me Judæis. *Vers.* Dormite jam, et requiescite, ecce appropinquavit qui me traditurus est. Vel Judam.

In tercio nocturno.

Antiph. Dixi iniquis: Nolite loqui adversum Deum iniquitatem. *Psal.* Confitebimur. *Ant.* Terra tremuit et quievit, dum resurgeret in iudicium Deus. *Psal.* Notus in Judæa. *Ant.* In die tribulationis meæ, Deum exquisivi manibus meis. *Psal.* Voce mea. *Vers.* Homo pacis meæ.

Responsoria.

Resp. Seniores populi consilium fecerunt, ut Jesum dolo tenerent et occiderent. Cum gladiis et fustibus exierunt, tanquam ad latronem. *Vers.* Congregaverunt iniquitatem sibi, et egrediebantur foras. Cum gladiis. *Resp.* Revelabunt cæli iniquitatem Judæ, et terra adversus eum consurget, et manifestum erit peccatum illius in die furoris Domini, cum eis qui dixerunt Domino meo: Recede a nobis, scientiam viarum tuarum nolumus. *Vers.* Fiat mensa eorum coram ipsis in laqueum, et in retributiones et in scandalum. Cum eis. *Resp.* Ecce turba, et qui vocabatur Judas, venit, et dum appropinquaret ad Jesum ut eum oscularetur, Jesus dixit ad eum: Juda, osculo tradis Filium hominis ad crucifigendum. *Vers.* Filius quidem hominis vadit, sicut scriptum est de illo: Vae homini illi per quem tradat. Ad crucifigendum. *Resp.* O Judas, 779 qui dereliquisti consilium pacis; et cum Judæis consiliatus es, triginta argenteis vendidisti sanguinem justum, et pacis osculum ferebas, quæ [quam] in pectore non habebas. *Vers.* Verax datur fallacibus, pius flagellat impius. Et pacis. *Resp.* Facta est lingua iniquorum fraudulenta in ore ipsorum, et loquebantur mendacium. Omnes in sanguine insidiali sunt, virum justum venundati sunt ad mortem. Ipse autem pacifica verba loquebatur ad Judæos. *Vers.* Quid me queritis interficere, hominem qui vera locutus sum vobis? Ipse autem.

Antiph. Justificeris, Domine, in sermonibus tuis, et vincas cum judicaris. *Psal.* Miserere mei. *Ant.* Dominus tanquam ovis ad victimam ductus est, et non aperuit os suum. *Psal.* Domine, refugium. *Ant.* Contritum est cor meum in medio mei, contremuerunt omnia ossa mea. *Psal.* Deus Deus meus. *Ant.* Exhortatus es in virtute tua, et in refectione sancta tua, Domine. *Psal.* Cantemus. *Ant.* ipse portavit. Oblatus est, quia ipse voluit, et peccata nostra. *Psal.* Laudate Dominum de cælis. *Vers.* Christus factus est pro nobis obediens.

In Evangelio

Antiph. Traditor autem dedit eis signum, dicens: quem osculatus fuero ipse est, tenete eum. *Ant.* In humilitate iudicium ejus sublatum est. Generationem D ejus quis enarrabit? *Ant.* Ait Pilatus: Mundæ sunt manus meæ a sanguine hujus justis, vos videritis. *Ant.* Petrus autem sequebatur Jesum a longe ut videret exitum rei.

In Cæna Domini ad Vesperas.

Antiph. Calicem Domini accipiam, et nomen Domini invocabo. *Psal.* Credidi. *Ant.* Cum his qui oderunt pacem eram pacificus; cum loquebar illis, impugnabant me gratis. *Psal.* Ad Dominum cum tribularer. *Ant.* Ab hominibus iniquis libera me, Domine. *Psal.* Eripe me, Domine. *Ant.* Custodi me a laqueo quem statuerunt mihi, et ab scandalis operantium iniquitatem. *Psal.* Domine, clamavi. *Ant.* Considerabam ad dexteram, et videbam, et non erat qui cognosceret me. *Psal.* Voce mea. *Ant.* De manu filiorum alienorum libera me, Domine. *Psal.* Benedictus Dominus Deus meus.

Versi declinatorii.

Vers. Homo pacis meæ. *Vers.* Acuerunt linguas suas. *Vers.* Christus factus est pro nobis.

In Evangelio.

Antiph. Cœnantibus autem, accepit Jesus panem; benedixit ac fregit, dedit discipulis suis. *Ant.* Accepit pane Judas tradidit Dominum, sicut promiserat principibus sacerdotum. *Ant.* Si male locutus sum, perhibe testimonium; si autem bene, quid me cædis? *Ant.* Cœna facta est, dixit Jesus discipulis suis: Amen, amen dico vobis, unus vestrum hic, qui me traditurus est in hac nocte. *Ant.* Mandatum novum do vobis, ut diligatis invicem sicut dilexi vos, dicit Dominus. *Ant.* Diligamus nos invicem, quia charitas ex Deo est; et qui diligit fratrem suum, ex Deo natus est, et vidit Dominum. *Ant.* Si ego Dominus et Magister vester lavi vobis pedes, quanto magis vos debetis alter alterius lavare pedes? *Ant.* In diebus illis mulier quæ erat in civitate peccatrix, ut cognovit quod Jesus accubuit in domo Simonis leprosi, attulit alabastrum unguenti: et stans retro secus pedes Domini Jesu, lacrymis cœpit rigare pedes ejus, et capillis capitis sui tergebat, 780 et osculabatur pedes ejus, et unguento ungebat. *Ant.* Postquam surrexit Dominus a cœna, mihi ita aquam in pelvim, cœpit lavare pedes discipulorum. Hoc exemplum dedit [Dele dedit], reliquit eis. *Ant.* Ubi fratres in unum glorificant Dominum, ibi dabit Dominus Benedictionem. *Ant.* Congregavit nos Christus ad glorificandum se ipsum. Reple, Domine, animas nostras sancto Spiritu.

Antiphonæ et Responsoria de Parasceve. — In primo nocturno.

Antiph. Astiterunt reges terræ, et principes convenerunt in unum, adversus Dominum et adversus Christum ejus. *Psal.* Quare fremuerunt. *Ant.* Diviserunt sibi vestimenta mea, et super vestem meam miserunt sortem. *Psal.* Deus, Deus meus. *Ant.* Insurrexerunt in me testes iniqui, et mentita est iniquitas sibi. *Psal.* Dominus, iluminatio. *Vers.* Diviserunt sibi vestimenta mea.

Resp. unde supra.

Resp. Omnes amici mei dereliquerunt me, et prævaluerunt insidiantes mihi. Tradidit me quem diligebam, et terribilibus oculis plaga crudeli percuteus, aceto potabant me. *Vers.* Et derederunt in escam meam fel, et in siti mea. *Resp.* Velum templi scissum est, et omnis terra tremuit; latro de cruce clamavit, dicens: Memento mei, Domine, dum veneris in regnum tuum. *Vers.* Amen dico tibi, hodie mecum eris in paradiso. Latro. *Vers.* Ait latro ad latronem: Nos quidem digna factis recipimus, hic autem quid fecit? Memento. *Resp.* Vinea mea electa, ego te plantavi; quomodo conversa es in anaritudinem ut me crucifigeris, et Barabram dimitteres? *Vers.* Ego quidem plantavi te vinea mea electa, omne semen verum. Quomodo.

In secundo nocturno.

Antiph. Vim faciebant qui quærebant animam meam. *Psal.* Domine, ne in furore. 2. *Ant.* Confundantur et revereantur qui quærent animam meam ut auferant eam. *Psal.* Exspectans. *Ant.* Alieni insurrexerunt in me, et fortes quæsierunt animam meam. *Psal.* Deus, in nomine tuo. *Vers.* Insurrexerunt in me.

Responsoria in eodem.

Resp. Tanquam ad latronem existiis cum gladiis comi, relendere me. Quotidie apud vos eram in templo docens, et non me tenuistis. Et ecce flagellatum ducitis ad crucifigendum. *Vers.* Filius quidem hominis vadit sicut scriptum est de illo. Vae homini illi per quem tradetur. Ad crucifigendum. *Resp.* Tenebræ factæ sunt dum crucifixissent Jesum Judæi, et circa horam nonam exclamavit Jesus voce magna: Deus, Deus, ut quid me dereliquisti? Tunc unus ex militibus lancea latus ejus perforavit, et inclinato ca-

pite emisit spiritum. *Vers.* Et velum templi scissum est a summo usque deorsum, et omnis terra tremuit. Tunc unus. *Resp.* Animam meam electam tradidi in manus iniquorum, et facta est mihi hæreditas mea, sicut leo in silva. Dedit contra me vocem adversarius, dicens: Congregamini et properate ad devorandum illum. Posuerunt me in desertum solitudinis, et luxit super me omnis terra, quia non est inventus qui me agnosceret et faceret bene. *Vers.* Omnes inimici mei adversus me cogitabant mala mihi, verbum iniquum mandaverunt adversum me. Quia *Resp.* Barabbas latro **781** dimittitur, et innocens Christus occiditur, nam et Judas aridoctus sceleris, qui per pacem didicit facere bellum, osculando tradidit Dominum Jesum Christum. *Vers.* Ecce turba, et qui vocabatur Judas venit. Et dum appropinquaret ad Jesum.

In tertio nocturno.

Antiph. Ab insurgentibus in me libera me, Domine, quia occupaverunt animam meam. *Psal.* Eripe me, Domine, de inimicis. *Ant.* Longe fecisti notos meos a me; traditus sum, et non egrediebar. *Psal.* Domine, Deus salutis. *Ant.* Captabant in animam justum, et sanguinem innocentem condemnabant. *Psal.* Deus ultionum. *Vers.* Captabant in animam justum.

Resp. Tradiderunt me in manus impiorum, et inter iniquos projecerunt me, et non pepercerunt anime mee. Congregati sunt adversum me fortes, et sicut gigantes steterunt contra me. *Vers.* Astiterunt reges terræ, et principes convenerunt in unum. Et sicut gigantes. *Resp.* Me tradidit impius summus principibus sacerdotum, et senioribus populi; Petrus autem sequebatur a longe, ut videret finem. *Vers.* Et ingressus Petrus in atrium principis sacerdotum. Ut videret. *Resp.* Caligaverunt oculi mei a fletu meo, quia elongatus est a me, qui consolatur me. Videte, omnes populi, si est dolor similis sicut dolor meus. *Vers.* O vos omnes qui transitis per viam, attendite et videte. Si est. *Resp.* Viderunt in quem transiixerunt, et plangent super eum omnes tribus terræ, dicentes: Vere Filius Dei erat iste. *Vers.* In humilitate iudicium Dei sublatum est: generationem illius quis enarrabit? *Resp.* Principes sacerdotum concilium fecerunt, ut Jesum dolo tenerent et occiderent; dicebant autem: Non in die festo, ne forte tumultus fieret in populo. *Vers.* Omnes inimici mei, ut supra. Ut Jesum.

Antiphonæ in matutinis Laudibus.

Antiph. Proprio Filio suo non pepercit Deus, sed pro nobis omnibus tradidit illum. *Psal.* Misere mei, Deus. *Ant.* Anxiatus est in me spiritus meus, in me turbatum est cor meum. *Psal.* Domine, exaudi. *Ant.* Ait latro ad latronem: nos quidem digna factis recipimus, hic autem quid fecit? Memento mei, Domine, dum veneris in regnum tuum. *Psal.* Deus, Deus meus, ad te. *Ant.* Dum conturbata fuerit anima mea, Domine, misericordie memor eris. *Psal.* Domine, audivi. *Ant.* Memento mei, Domine, cum veneris in regnum tuum. *Psal.* Laudate Dominum. *Vers.* Christus factus est pro nobis.

In Evangelio.

Antiph. Posuerunt super caput ejus causam ipsius scriptam: Jesus Nazarenus Rex Judæorum. *Ant.* Replevit et inebriavit me inimicus meus. *Ant.* Jesus clamans voce magna emisit spiritum, et velum templi scissum est. *Ant.* Cum accepisset acetum dixit: Consummatum est; et, inclinato capite, tradidit Spiritum. *Ant.* Eloi, Eloi, Lamasabactani; Deus, Deus meus, ut quid me dereliquisti? *Ant.* Tristis est anima mea usque ad mortem; sustinete hic et vigilate mecum. *Ant.* Recordatus est Petrus verbi Jesu, quod dixerat ei, et egressus foras flevit amare.

Sabbato sancto in primo nocturno.

Antiph. In pace in idipsum dormiam et requiescam. **782** *Psal.* Cum invocarem. *Ant.* Habitat in tabernaculo tuo, requiescet in monte sancto tuo. *Psal.*

Domine, quis habitabit. *Ant.* Caro mea requiescet in spe. *Psal.* Conserva me. *Vers.* Ne derelinquas me, Domine. *Vers.* In pace in idipsum.

Responsoria unde supra.

Resp. Sepulto Domino signatum est monumentum, volentes lapidem ad ostium monumenti, ponentes milites qui custodirent illud. *Vers.* Ne forte veniant discipuli ejus et furentur eum, et dicant plebi: Surrexit a mortuis. Ponentes. *Resp.* Jerusalem, luge, et exue te vestibus jucunditatis. Induere cinere cum cilicio, quia in te est occisus Salvator Israel. *Vers.* Montes Gelboe, nec ros, nec pluvia super vos descendat. Quia. *Resp.* Plange quasi virgo plebs mea: ululate, pastores, in cinere et cilicio, quia venit dies Domini magna et amara valde. *Vers.* Ululate, pastores, et clamate, aspergite vos cinere. Quia.

In secundo nocturno.

Antiph. Elevamini, portæ æternales, et introibit Rex gloriæ. *Psal.* Domini est terra. *Ant.* Credo videre bona Domini in terra. *Psal.* Dominus illuminatio. *Ant.* Domine, abstraxisti ab inferis animam meam. *Psal.* Exaltabo te. *Vers.* Tu autem, Domine, miserere.

Responsoria in eodem.

Resp. Recessit Pastor noster, fons aquæ vivæ, ad cujus transitum sol obscuratus est; nam et ille captus est, qui captivum tenebat primum hominem. Hodie portas mortis et seras pariter Salvator noster dirupit. *Vers.* Ante cujus conspectum mors fugit, ad cujus vocem mortui resurgunt, videntes autem eum portæ mortis contractæ sunt. Hodie. *Resp.* O vos omnes qui transitis per viam, attendite et videte si est dolor similis sicut dolor meus. *Vers.* Attendite, universi populi, et videte dolorem meum. Si est dolor. *Resp.* Ecce quomodo moritur justus, et nemo percipit corde. Et viri justi tolluntur, et nemo considerat. *Ant.* A facie iniquitatis oblatu est justus, et erit in pace memoria ejus. *Vers.* In pace factus est locus ejus, et in Sion habitatio ejus. Et erit.

In tertio nocturno.

Antiph. Deus adjuvat me, et Dominus susceptor est anime mee. *Psal.* Deus, in nomine tuo. *Ant.* In pace factus est locus ejus, ut supra. *Psal.* Notus in Judæa Deus. *Ant.* Factus sum sicut homo sine adjutorio inter mortuos liber. *Psal.* Domine Deus salutis. *Vers.* Collocavit me in obscuro.

Resp. unde supra.

Resp. Estimatus sum cum descendentibus in lacum. Factus sum sicut homo sine adjutorio, inter mortuos liber. *Vers.* Et sicut vulnerati dormientes, projecti in monumentis, quorum non est memor amplius, et ipsi de manu tua repulsi sunt. Factus sum. *Resp.* Agnus Dei Christus immolatus est pro salute mundi. Nam de parentis protoplasti fraude factor condolens, quando pomi noxialis morte morsu corruit; ipse lignum tunc notavit, damna ligni ut solveret. *Vers.* Christus factus est pro nobis obediens usque ad mortem, mortem autem crucis. Ipse lignum. *Resp.* Domine, post passionem tuam et post discipulorum fugam, Petrus plorabat dicens: Latro confessus est, et ego te negavi. Mulieres te predicaverunt, et ego te timui [Forte renui]. Putas jam vocaberis me discipulum tuum ut iterum constituas me piscatorem mundi. Sed re poenitentem suscipe me. **783** Domine, et miserere mei. *Vers.* Ego dixi in excessu meo: Omnis homo mendax. *Resp.* Scindite vestimenta vestra, et induimini saccis, et plangite, quia Princeps Jerusalem super montes ejus interfectus est; flete super eum, filii Israel, quia non timuerunt occidere Christum Domini. *Vers.* Ululate, pastores, et clamate, ut supra. *Resp.* Sicut ovis ad occisionem ductus est, et dum male tractaretur non aperuit os suum. Traditus est ad mortem, et vivificaret populum suum. *Vers.* In pace factus est, ut supra. *Vers.* Vadis propitiator ad immolandum.

Antiphonæ in Matutinis.

Antiph. O mors, ero mors tua; morsus tuus ero, inferne. *Psal.* Miserere mei. *Ant.* Plangent eum quasi unigenitum, quia innocens Dominus occisus est. *Psal.* Judica me, Deus. *Ant.* Attendite, universi populi, et videte dolorem meum. *Psal.* Deus, Deus meus. *Ant.* A porta inferi erue, Domine, animam meam. *Psal.* Ego dixi in dimidio. *Ant.* O vos omnes qui transitis per viam, attendite et videte si est dolor sicut dolor meus. *Psal.* Laudate Dominum de cœlis.

In Evangelio.

Antiph. Mulieres sedentes ad monumentum, lamentabantur fientes Dominum. *Ant.* Sepulto Domino signatum est monumentum, ponentes milites qui custodirent illud. *Ant.* Ululate, pastores, et clamate; aspergite vos cinere, quia completi sunt dies Domini. *Ant.* Videbunt in quem transfixerunt, et plangent super eo omnes tribus terræ. *Ant.* Joseph ab Arimathia petiit corpus Jesu, et sepelivit eum in sepulcro suo. *Vers.* Christus factus est.

Antiphonæ ad Vesperas de Evangelio. Sabbato sancto.

Antiph. Vespere autem Sabbati, quæ lucescit in prima Sabbati, venit, Maria Magdalene et altera Maria videre sepulcrum, alleluia. *Ant.* Et ecce terræ motus factus est magnus. Angelus enim Domini descendit de cœlo, alleluia. *Ant.* Angelus enim Domini descendit de cœlo, et accedens revolvit lapidem, et sedebat super eum, alleluia, alleluia. *Ant.* Erat autem aspectus ejus sicut fulgur, et vestimenta ejus sicut nix, alleluia, alleluia. *Ant.* Præ timore autem ejus exterriti sunt custodes, et facti sunt velut mortui, alleluia. *Ant.* Respondens autem angelus dixit mulieribus: Nolite timere; scio enim quod Jesum quæritis, alleluia. *Ant.* Scio quod Jesum quæritis crucifixum; surrexit, alleluia. *Ant.* Jesum quem quæritis non est hic, sed surrexit; recordare qualiter locutus sit vobis, dum adhuc in Galilæa esset, alleluia. *Ant.* Venite et videte locum ubi positus erat Dominus, alleluia. *Ant.* Cito euntes, dicite discipulis, quia surrexit Dominus, alleluia, alleluia.

Antiphonæ cum Responsorii de vigilia sanctissimæ Paschæ.—Ad Invitatorium.

Antiph. Alleluia, alleluia, alleluia. Præoccupemus faciem Domini in confessione.

Ad nocturnum.

Antiph. * Ego sum qui sum, et consilium meum **784** non est cum impiis, sed in lege Domini voluntas mea est, alleluia. *Psal.* Beatus vir. *Ant.* Postulavi Patrem meum, alleluia. Dedit mihi gentes, alleluia, in hæreditatem, alleluia. *Psal.* Quare fremuerunt. *Ant.* Ego dormivi et somnum cepi, et resurrexi, quoniam Dominus suscepit me, alleluia, alleluia. *Vers.* Resurrexit Dominus.

Responsoria.

Resp. Angelus Domini descendit de cœlo, et accedens revolvit lapidem; et super eum sedit, et dixit mulieribus: Nolite timere; scio enim quia crucifixum quæritis. Jam surrexit. Venite et videte locum ubi positus erat Dominus, alleluia. *Vers.* Angelus Domini locutus est mulieribus dicens: Quem quæritis, an Jesum quæritis? *Jam. Resp.* Angelus Domini locutus est mulieribus dicens: Quem quæritis, an Jesum quæritis? Jam surrexit, venite et videte, alleluia, alleluia. *Vers.* Ecce præcedet vos in Galilæam, ibi

* Has Antiphonas esse Antiphonarii Metensis, non vero Romani, docet Amalarius, l. de Ordine Antiph., c. 45.

^b Eadem fere leguntur in Ordine Romano 1, quem edidit Mabillonius Musei Italici tom. II. Vide pag. 36 et seq.

^c Scilicet ubi Christi cruci affixi statua posita erat, ut etiam nunc est in inferiori chori parte.

A eum videbitis, sicut dixit vobis. *Jam. Resp.* Dum transisset Sabbatum, Maria Magdalene, et Maria Jacobi et Salome emerunt aromata, ut venientes ungerent Jesum, alleluia, alleluia. *Vers.* Et valde mane una Sabbatorum veniunt ad monumentum, orto jam sole. Ut venientes. *Resp.* Super lapidem monumenti sedebant angeli, et psallebant de resurrectione Domini; et ante sepulcrum Jesu stabat Maria dicens: Domine, si tu sustulisti eum, dic ubi posuisti eum, alleluia. *Vers.* At illa existimans, quod hortulanus esset, dicit ei. Domine, si.

Antiphonæ in matutinis Laudibus.

Antiph. Et valde mane una Sabbatorum, veniunt ad monumentum, orto jam sole, alleluia. *Ant.* Et dicebant ad invicem: Quis revolvit nobis lapidem ab ostio monumenti? Alleluia, alleluia. *Ant.* Et respicientes viderunt revolutum lapidem; erat quippe magnus valde, alleluia. *Ant.* Nolite expavescere; Jesum Nazarenum quæritis crucifixum, non est hic; surrexit, alleluia. *Ant.* Præcedam vos in Galilæam; ibi me videbitis sicut dixi vobis, alleluia. *Ant.* Cito euntes, dicite discipulis quia surrexit Dominus, alleluia, alleluia. Post passionem Domini factus est conventus, quia non est corpus in monumentum. Lapis sustinuit perpetuam vitam, monumentum reddidit cœlestem margaritam, alleluia. *Ant.* Venerunt ad monumentum Maria Magdalene, et altera Maria videre sepulcrum, alleluia.

Versi declinatorii.

Vers. Oportebat pati Christum. *Vers.* In resurrectione tua, Christe. *Vers.* Quem quæris, mulier. *Vers.* Cantate Domino. *Vers.* Surrexit Dominus vere. *Vers.* Ecce ego vobiscum sum. *Vers.* Jubilate Domino, omnis. *Vers.* Surrexit Dominus de sepulcro. *Vers.* Tulerunt Dominum meum. *Vers.* Nolite flere, Maria. *Vers.* Dicite in nationibus. *Vers.* Gavisus sunt discipuli. *Vers.* Cognoverunt Dominum. *Vers.* Resurrexit Dominus. *Vers.* Omnis terra adoret te, Deus.

Incipit ordo ad Vesperas.

^b Conveniente schola temperius cum episcopis et diaconibus **785** in ecclesia majorem ^c ad locum crucifixi incipiunt Kyrie eleison, et veniunt usque ad altare; et ascendentes diaconibus in ^d pogium, episcopi et presbyteri statuuntur in locis suis, et schola ante altare. Finito vero Kyrie eleison, annuit archidiaconus primo scholæ, et ille inclinans se incipiat allel. cum Psalmo Dixit Dominus Domino meo. Post hunc annuit secundo, vel alii cui voluerit, sed et omnibus incipientibus hoc modo præcipiat. Dicitur iterum alleluia cum Psalmo Confitebor tibi. Sequatur post hunc primus scholæ cum paraphonistis in fontibus, alleluia. Et respondeant paraphonistæ. Sequantur s. b. diaconum cum infantibus. Alleluia. Dominus regnavit decorem: et semper respondeat paraphonistæ, et annuat verba infantibus. *Vers.* Parata sedes tua. *Vers.* Elevaverunt flumina. *Posi:* hos versus salutet primus scholæ archidiaconum, et illo annuente incipiat alleluia, cum melodiis infantibus. *Qua expleta respondeant paraphonistæ primum, et finitur.* Post hunc incipiat tertius alleluia cum Psal. Beatus vir. Hunc sequitur Pascha nostrum. *Vers.* Epulemur. *Hac expleta Oratione, quo supra, incipiat archidiaconus.* *Ant.* Scio quod Jesum quæritis crucifixum; surrexit, alleluia. *Ant.* Jesum quem quæritis, non est hic; sed surrexit. Recordare qualiter locutus sit vobis, dum adhuc in Galilæa esset, alleluia. *Post hoc det sacerdos Orationem, et descendant ad fontes cum*

^d Seu podium. Intelligit Gangius lectrum, analetrum in ecclesia, ad quod gradibus ascenditur, laudatque hunc ipsum locum ex Ordine Rom. de promptum. Juxta Mabillonium, in notis ad Ord. Rom. 1, pogium est locus cancellorum, quibus sanctuarium a choro dirimitur, sic dictum quod per gradus sensim assurgeret.

* Est cantorum chorus.

Antiphon. Ant. In die resurrectionis meae, dicit Dominus, alleluia: congregabo gentes, et colligam regna, et effundam super vos aquam mundam, alleluia. *Quam ut finierint dicit primus scholæ alleluia cum Psal.* Laudate, pueri, Dominum, sequitur allel. *In Græco:* O Chirius Dynamis, etc., finito ordine quo supra. *Postea sequitur diaconi secundus in Evangelio. Ant.* Venite et videte locum ubi positus erat Dominus, alleluia. *Deinde dicat sacerdos Orationem, et tunc vadunt ad sanctum Joannem^a ad vestem, canentes. Ant.* Lapidem quem reprobaverunt ædificantes, alleluia. Illic factus est in caput anguli. A Domino tactum est istud, et est mirabile in oculis nostris, alleluia, alleluia. *Deinde alleluia cum Psal.* In exitu Israel. *Deinde primus scholæ dicit cum pueris allel.* Venite exsultemus Domino. *Vers. 1.* Præoccupemus. *Vers. 2.* Hodie si vocem Domini. *Post hanc sequitur diaconus. Ant.* Cito euntes, dicite discipulis quia surrexit Dominus, alleluia, alleluia. *Deinde oret semper sine Kyrie e'ison. Et tunc vadunt^b ad sanctum Andream ad crucem, canentes. Ant.* Vidi aquam egredientem de templo a latere dextro, alleluia: et omnes ad quos pervenit aqua ista, salvi facti sunt, alleluia, alleluia. *Post hoc dicant, alleluia. Dilexi quoniam exaudivit Dominus. Quo finito primus scholæ incipit alleluia. Venite exsultemus, ut supra. Ant.* Cito euntes dicite discipulis. *Deinde Orat. Deinde descendunt primates ecclesie ad accubitus, invitante notario vicedomini, et bibant^c ter de Græco vino depactisai et de procanu. Postquam biberint omnes presbyteri et omnes diaconi seu subdiaconi, vel omnes acolyti per singulos titulos, redeunt ad faciendum Vesperas, et bibant de dato presbyteri. Hæc ratio per totam hebdomadam servabitur usque in Dominicam in Albis.*

786 Feria secunda super Invitatorium per totam hebdomadam. Alleluia.

Psal. Cum invocarem. *Psal.* Verba mea. *Psal.* Domine, ne in furore. *Vers.* Surrexit Dominus vere. *Vers.* In resurrectione tua, Christe. *Resp.* Maria C Magdalene, et altera Maria ibant diluculo ad monumentum. Jesum quem quæritis non est hic; surrexit sicut locutus est, præcedet vos in Galilæam, ibi eum videbitis, alleluia, alleluia. *Vers.* Cito euntes dicite discipulis ejus et Petro quia surrexit Dominus. *Præcedet. Resp.* Surgens Jesus Dominus noster, et stans in medio discipulorum suorum dixit: Pax vobis, alleluia. Gavisus sunt discipuli viso Domino, alleluia, alleluia. *Vers.* Surrexit Dominus de sepulcro, qui pro nobis pependit in ligno. Gavisus sunt. *Resp.* Congratulamini mihi omnes qui diligitis Dominum, quia quem quærebam apparuit mihi, et dum flerem ad monumentum, vidi Dominum meum, alleluia. *Vers.* Tulerunt Dominum meum, et nescio ubi posue. unt eum; si tu sustulisti eum, dicito mihi. Et dum flerem. *(Hic desunt tres lineæ in Ms.)*

Antiph. Qui sunt hi sermones quos confertis ad invicem ambulantes, et estis tristes? alleluia, alleluia. Respondens autem unus, cui nomen Cleophas, dixit ei: Tu solus peregrinus es in Jerusalem, et non cognovisti quæ facta sunt in illa his diebus? alleluia. Quibus ille dixit: Quæ? Et dixerunt de Jesu Nazarenò, qui fuit vir propheta, potens in opere et sermone, coram Deo et omni populo, alleluia, alleluia. *Ant.* Et incipiens a Moysè et omnibus prophetis interpretabatur illis Scripturas in omnibus quæ de ipso erant, alleluia. *Ant.* Et coegerunt illum dicentes: Mane nobiscum, Domine, quia advesperascit, alleluia. *Ant.*

^a Apud Vulgatum Alcuinum, ad fontes seu ad vestem. Illo loco forsitan baptizandi vestem deponabant, aut baptizati vestem albam induebant.

^b Sancti Andree basilica proxima erat Vaticana. ^c In Ord. Rom. jam laudato, de Græco. de pactis, de procoma. Ad quem locum plurimas variantes lect. affert Mabillonius. His vocibus indicantur loca, ubi tunc vini genera nascebantur.

A Et intravit cum illis, et factum est cum recumberet eum illis, accepit panem, benedixit ac fregit, et porrigebat illis, alleluia. *Ant.* Mane nobiscum, quoniam advesperascit, et inclinata est jam dies, alleluia, alleluia.

Iterum ad Lateranum ordine quo supra his alleluia mutatis post Psalmum cxi.

Alleluia. Domine, refugium. *Vers.* Priusquam montes. *Ant.* Nonne sic oportuit pati Christum, et intrare in gloriam suam, alleluia. *Data Oratione descendant ad fontes cum Antiph.* Lapidem quem reprobaverunt ædificantes, et reliq. *Deinde post Psal. cxii sequitur alleluia.* ^d Opymenonihon, etc. *Vers.* Apolon et Egyptum, etc. *Ant.* Cognoverunt Dominum, alleluia, in fractione panis, alleluia. *Et data Oratione cum Antiph. quale voluerit, descendant ad sanctum Andream, dictoque Psalmo cxiii, sequitur alleluia.* In exitu Israel. *Vers. 1.* Facta est Judæa. *Vers. 2.* Mare vidit.

787 In Evangelio.

Ant. Surrexit Dominus vere, alleluia, et apparuit Simoni, alleluia. *Sequitur Oratio.*

Feria tertia.

Psal. Domine Deus meus. *Psal.* Domine Dominus noster. *Psal.* In Domino confido. *Vers.* Surrexit Dominus vere. *Resp.* Virtute magna reddebant apostoli testimonium resurrectionis Jesu Christi Domini nostri, alleluia. *Vers.* In omnem terram exivit sonus eorum. *Resp.* Tulerunt Dominum meum, et nescio ubi posuerunt eum. Ait ei angelus: Noli flere, Maria. Surrexit sicut dixit, præcedet vos in Galilæam, ibi eum videbitis, alleluia, alleluia. *Vers.* Cito euntes dicite discipulis ejus et Petro quia surrexit Dominus. *Præcedet. Resp.* Expurgate vetus fermentum ut sitis nova conspersio; etenim Pascha nostrum immolatus est Christus. Itaque epulemur in Domino, alleluia. *Vers.* Non in fermento malitiæ et nequitiae, sed in azymis sinceritatis et veritatis. Itaque.

In Evangelio.

Ant. Obtulerunt discipuli Domino partem piscis assi, et favum mellis, alleluia, alleluia. *Ant.* Spiritus carnis et ossa non habet, sicut me videtis habere. Jam credite, alleluia.

Ad Vesperas iterum ad Lateranum.

Post psalmum cxi alleluia. Paratum cor meum. *Vers. 1.* Exsurge, gloria mea. *Vers. 2.* Ut liberentur.

In Evangelio.

Ant. Stetit Jesus in medio discipulorum suorum, et dixit eis: Pax vobis, alleluia, alleluia. *Et data Orat., descendant ad fontes cum Antiph. Post Psal. cxii sequitur^e alleluia.*

In Evangelio.

Ant. Videte manus meas, et pedes meos, quia ipse ego sum, alleluia, alleluia. *Data. Orat., itur ad sanctum Andream; post Psal. cxiii dicitur alleluia.* Confitebor tibi, Domine. *Vers. 1.* Adorabo ad templum. *Vers. 2.* Super misericordiam.

In Evangelio.

Ant. Isti sunt sermones quos dicebam vobis, cum essem vobiscum, alleluia, alleluia. *Ant.* Oportebat pati Christum, et resurgere a mortuis.

Feria quarta.

Psal. Salvum me fac, Domine. *Psal.* Usquequo.

^d Lege ὁ ποιμαίνων τὸν Ἰσραὴλ, qui regis Israel; et pro Apolon Ἄμπελον ἐξ Αἰγύπτου, Vineam de Ægypto. Ita legitur in Ordine Rom., de quo jam sæpe diximus.

^e Illo loco nihil corruptius in Codice ms. Legendum, ut in Ordine Rom. f a Mabill. dato: προσέχετε, λαὸς μου, τὸ νόμος μου, κλίνατε τὸ ὄσος ὑμῶν εἰς τὰ ῥήματα τοῦ στόματός μου. Attendite, populus meus, legem meam, etc.

Psal. Dixit insipiens. *Vers.* Surrexit Dominus de sepulcro. *Resp.* Ecce vicit leo de tribu Juda, radix David, aperire librum, et solvere septem signacula ejus, alleluia, alleluia, alleluia. *Vers.* Et unus de senioribus dixit mihi: Ne flevieris, dignus est Agnus qui occisus est accipere potestatem et fortitudinem, alleluia. *Resp.* Isti sunt agni novelli qui annuntiaverunt, alleluia, modo venerunt ad fontes, repleti sunt claritate, alleluia, alleluia. *Vers.* Ecce præcedet vos in Galileam; ibi eum videbitis sicut dixit vobis. Modo in omnem terram, *ut sup.* *Resp.* De ore prudentis procedit mel, **788** alleluia; dulcedo mellis est lingua ejus, alleluia: favus distillans labia ejus, alleluia, alleluia. *Vers.* Quam dulcia faucibus meis eloquia tua, Domine, super mel et favum in ore meo. Favus.

In Evangelio.

Ant. Et recordatæ sunt verborum ejus, et regressæ a monumento nuntiaverunt hæc omnia illis undecim et cæteris omnibus, alleluia.

Ad Vesperas

Post. Psal. cxi alleluia. Te decet [Hymnus, Deus, *Vers.* 1. Replebimur.

In Evangelio.

Ant. Mittite in dexteram navigii rete, et invenietis, alleluia, *data Orat., itur ad fontes. Post. Psalm.* cxii alleluia. Confitemini Domino. *Vers.* 1. Cantate ei. *Vers.* 2. Laudamini. *Ant.* Dicit discipulus quem diligebant Jesu Petro, Dominus est, alleluia.

In Evangelio.

Data Orat., itur ad sanctum Andream. Post Psal. cxiii inchoantes. *Resp.* Hæc dies. *Et respondent omnes,* quem fecit Dominus, usque in finem. *Ant.* Hoc jam tertio manifestatus est Jesus, postquam resurrexit a mortuis, alleluia.

Feria quinta.

Psal. Domine, quis habitabit. *Psal.* Conserva. *Psal.* Exaudi, Domine. *Vers.* Quem quæris, mulier. *Resp.* **C** Ego sum vitis vera, et vos palmities; qui manet in me et ego in eum, hic fert fructum multum, alleluia, alleluia. *Vers.* Manete in dilectione mea, dicit Dominus. Qui manet. *Resp.* Tanto tempore vobiscum sum, et non cognovistis me. Philippe, qui videt me, videt et Patrem, alleluia. Jam creditis quia ego in Patre, et Pater in me est, alleluia, alleluia. *Vers.* Domine, ostende nobis Patrem, et sufficit nobis. Non creditis. *Resp.* Surrexit pastor bonus qui animam suam posuit pro ovibus suis, et pro suo grege mori dignatus est, alleluia, alleluia, alleluia. *Vers.* Surrexit Dominus de sepulcro, qui pro nobis pendit in ligno. Et pro grege.

In Evangelio.

Ant. Maria stans ad monumentum plorans, vidit angelum in albis sedentem, et sudarium quod fuerat super caput Jesu, alleluia.

Ad Vesperas.

Per circulum Psalm. cum all. dicant et reliq. *Resp.* Hæc dies quam fecit Dominus. *Ant.* Tulerunt Dominum meum, et nescio ubi posuerunt eum. Si tu sustulisti eum, dicit mihi, alleluia, et ego eum tollam, alleluia, alleluia. *Ant.* Venit Maria nuncios discipulis: Quia vidi Dominum, alleluia. *Ant.* Ardens est cor meum, desidero videre Dominum meum, quæro et non invenio ubi posuerunt eum, alleluia.

Feria sexta.

Psal. Cæli enarrant. *Psal.* Exaudiat te Dominus.

^a *Lege:* Οἱ οὐρανοὶ διεγερτοὶ διὰ Θεοῦ ποιήσιν δὲ χειρῶν αὐτοῦ ἀναγγέλλει τὸ στερέωμα. *ut exstat in Ordine Rom.* a nobis commemorato; id est: Cæli enarrant gloriam Dei, et opera manuum ejus annuntiat firmamentum.

^b *Lege:* Δεῦτε ἀγγελλοσώμεθα τῷ κυρίῳ, ἀλαλάσωμεν τῷ

Psal. Domine, in virtute tua. *Vers.* Ecce ego vobiscum sum.

789 *Responsoria in feria secunda istius hebdomadæ.*

Resp. Maria Magdalene, *ut supra.* *Vers.* Cito euntes dicite discipulis. *Resp.* Surgens Dominus noster. *Vers.* Surrexit Dominus de sepulcro. *Resp.* Congratulamini mihi omnes. *Vers.* Tulerunt Dominum meum. *Ant.* Ecce ego vobiscum sum, alleluia, omnibus diebus, alleluia. *Post. Psal.* cxi alleluia. Lætatus sum. *Vers.* Stantes erant pedes nostri. *Vers.* Rogate quæ ad pacem sunt. *Ant.* Undecim discipuli in Galilæa videntes Dominum adoraverunt, alleluia. *Data Orat., descendant cum Antiph..... Resp.* Hæc dies quam fecit Dominus. *Ant.* Data est mihi omnis potestas in cælo et in terra, alleluia. *In pace post Oraciones descendant ad fontes. Post Psal.* cxii alleluia. Qui confidunt. *Vers.* 1. Montes in circuitu ejus. *Vers.* 2. Ut non extendantur justii. *Ant.* Euntes in mundum, docete omnes gentes, baptizantes eos, alleluia, in nomine Patris, et Filii, et Spiritus sancti, alleluia. *Ant.* Dixit Jesus discipulis suis: Afferre de piscibus quos prendidistis nunc; ascendit autem Simon Petrus, et traxit rete in terram plenum maguis piscibus, alleluia.

Sabbato.

Psal. Dominus regit me. *Psal.* Domini est terra. *Psal.* Judica me, Domine, quoniam unicus, alleluia, *ut supra.* *Vers.* Tulerunt Dominum meum, et nescio ubi posuerunt eum, alleluia, allel., allel.

Responsoria requiruntur retro ut supra in Evangelio.

Ant. Jesum qui crucifixus est quæritis, alleluia. Non est, surrexit enim sicut dixit vobis, alleluia. *Post Psal.* cxi. All. Cantate Domino canticum novum, quia mirabilia fecit Dominus. *Vers.* Notum fecit Dominus salutare suum, in conspectu gentium revelabit justitiam suam.

In Evangelio.

Ant. Gavisi sunt discipuli, alleluia, viso Domino, alleluia. *Data Orat., descendant ad fontes. Post Psal.* cxii.

In Græco, alleluia^a yorinu degente doxon teupi esse detheron authu angelithon stercoua. *Ant.* Accipite spiritum sanctum; quorum remisistis peccata, remittuntur eis, alleluia, absque *Psal.* cxiii.

Pro Versibus et Responsis, a Pascha usque in Octavam, ad Tertiam, Sextam, Nonamque R. G. Hæc dies, tantum prima sine Kyrie eleison.

Dominica Octavæ Paschæ.

Psal. Beatus vir, usque, Domine, in virtute tua sicut aliis dominicis noctibus canantur. *Vers.* Jubilate Deo, omnis terra. *Vers.* Cantate Domino. *Vers.* Noli flere, Maria. *Vers.* Dicite in nationibus. *Vers.* Dominus regnavit, decorum. *Isti sunt dicendi in omnibus diebus per totam Resurrectionem.*

Responsoria requiruntur a Pascha, usque in octav. Ipsos debes canere usque in tert. hebdom. Ant. Post dies octo januis clausis, ingressus Dominus, dixit eis: Pax vobis, allel., allel. *Ant.* Pax vobis, ego sum, nolite timere, alleluia, alleluia.

Ad Vesperas, Dominica in Albis.

Post. Psalm. cx, allel.^b Doutha Galtea southia **790** heiria alla tsaxamete theotho sotori ymon. *Vers.* Protasome propasome thepropason autocusomno logificen. *Vers.* 2 Othitheus megasterrius heliebasy-megas orypason tiuzis etmeden. *Alleluia sequitur*

Θεῶ τῷ σωτῆρι ἡμῶν. Προφθάσωμεν τὸ πρόσωπον αὐτοῦ ἐν ἔξομολογήσει καὶ ἐν ψαλμοῖς ἀλαλάσωμεν αὐτῷ ὅτι Θεὸς μέγας κύριος καὶ βασίλευς μέγας ἐπὶ πᾶσαν τὴν γῆν. *Id est: Ven te exultemus, etc., usque et Rex magnus super omnem terram.*

Ant. Quia vidisti me, Thoma, credidisti; beati qui non viderunt, et crediderunt, alleluia, alleluia. *Beatus vir. Post hanc Alleluia.* Omnes gentes, laudite. *Vers. 1.* Quoniam Dominus summus. *Vers. 2.* Ascendit Deus in jubilatione. *Ant.* Misi digitos meos in fixuram clavorum, et manus meas in latus ejus, et dixi: Dominus meus, et Deus meus, alleluia.

In Evangelio.

Ant. Mitte manum tuam, et cognosce loca clavorum, alleluia, et noli esse incredulus, sed fidelis, alleluia. *Ant.* Hæc autem scripta sunt, ut credatis quia Jesus est Christus Filius Dei, et ut credentes vitam habeatis in nomine ipsius, allel. *Data Orat. et finita,* post hanc bibant eucanam primo [*Forte* bibant, una cum primo] scholæ pergant canentes ad Later. *Antiph.* Antepono.

Ab Octava Paschæ per totam Resurrectionem.

Super Psal. in Evangelium et versoria, et in sanctorum, alleluia, dicendæ sunt item Antiph. de Resurrectione Domini, ubicunque volueris. Ant. Exeuntes duo ex discipulis Jesu, ibant ipso die in castellum nomine Emmaus, alleluia. *Ant.* Pax vobis, ego sum, nolite timere, alleluia. *Ant.* Conturbati vero et conterriti, existimabant se spiritum videre. Et ait illis: Quid turbati estis [et cogitationes] ascendunt in corda vestra, alleluia, alleluia. *Ant.* Spiritus carnis et ossa non habent sicut me videtis habere. Jam credite, alleluia. *Ant.* Et dixit ad eos, alleluia, hæc sunt verba quæ locutus sum ad vos, alleluia. *Ant.* Manifestavit se Jesus ad mare Tiberiadis, alleluia, alleluia, stans Jesus in littore, vocavit discipulos suos, alleluia. *Ant.* Cum audisset Petrus quia Dominus est, tunica succinxit se, et misit in mare, et clamavit voce magna dicens: Exi a me, Domine, quia homo peccator sum. *Ant.* Dum starent ad monumentum, vidi Dominum meum, alleluia. *Ant.* Inclinauit se Maria, prospexit in monumentum, vidit duos angelos in albis sedentes, alleluia. *Ant.* Tulerunt Dominum meum, et nescio ubi posuerunt eum. Noli flere, Maria, resurrexit Dominus sicut dixit, alleluia. *Ant.* Maria, noli jam flere Dominum Deum quem quæris, surrexit a mortuis, alleluia. *Ant.* Videntes eum adoraverunt, alleluia. Et locutus est eis, alleluia. *Ant.* Docentes eos servare omnia quæcumque mandavi vobis, alleluia. *Ant.* Una autem Sabbati valde diuculo venerunt ad monumentum, portantes quæ paraverant aromata, alleluia, alleluia. *Ant.* Currebant duo simul, et ille alius discipulus præcurrit citius Petro; et venit prior ad monumentum, alleluia. *Ant.* Gavisi sunt discipuli, alleluia, viso Domino, alleluia. *Ant.* Sicut misit me Pater, et ego mitto vos, alleluia. *Ant.* Quomodo tradiderunt justum summi sacerdotum, et principes nostri in damnationem mortis ejus consenserunt, et crucifixerunt eum, alleluia. *Ant.* Jesus junxit se discipulis suis in via, et ibat cum illis; oculi eorum tenebantur ne eum agnoscerent, et increpavit eos dicens: O stulti et tardi corde, ad credendum in his quæ locuti sunt 791 prophetæ, alleluia. *Ant.* Ardens erat cor nostrum, dum loqueretur nobis in via, et aperiret nobis Scripturas, alleluia. *Ant.* Surgens autem mane prima Sabbati, apparuit primo Mariæ Magdalene, de qua egerat septem dæmonia, alleluia, alleluia, alleluia. *Ant.* Præcedam vos in Galilæam; ibi me videbitis sicut dixi vobis, alleluia. *Ant.* Et ingressi, non invenerunt corpus Jesu, alleluia. *Ant.* Quem quæris, mulier, alleluia. Viventem cum mortuis, alleluia. *Ant.* Noli flere, Maria, alleluia, resurrexit Dominus, alleluia, alleluia. *Ant.* Surrexit Christus, et illuxit populo suo quem redemit sanguine suum [sanguine suo], alleluia. *Ant.* Ardens est cor meum, desidero videre Dominum meum; quero et non inventio ubi posuerunt eum, alleluia. *Ant.* Crucifixus resurrexit a mortuis, redemit nos, alleluia. *Ant.* Ego sum vitis vera,

alleluia; vos palmites veri, alleluia. *Ant.* Dixit Jesus discipulis suis: Afferre de piscibus quos prendidistis nunc. Ascendit autem Simon Petrus, et traxit rete in terram plenum magnis piscibus, alleluia. Tu solus peregrinus es, et non audisti de Jesu, quomodo tradiderunt eum ad damnationem mortis, alleluia. *Ant.* Et ecce Jesus occurrit illis, dicens: Averte. Illæ autem accesserunt, et tenuerunt pedes ejus, allel. *Ant.* Tunc ait illis Jesus: Nolite timere, nuntiate fratribus meis, alleluia, ut eant in Galilæam, ibi me videbunt, alleluia. *Ant.* Surrexit enim sicut dixit Dominus, et præcedet vos in Galilæam, alleluia. Ibi eum videbitis, alleluia, alleluia, alleluia. *Ant.* Ite, nuntiate fratribus meis, ut eant in Galilæam. Ibi me videbunt allel., allel., allel. *Ant.* Mitte manum tuam, et cognosce loca clavorum, alleluia, et noli esse, ut supra. *Ant.* Misi digitos meos, ut supra. *Ant.* Videte manus meas, et pedes meos, quia ipse ego sum, allel., allel. *Ant.* Christus surrexit a mortuis, jam non moritur, alleluia. *Ant.* Euntes in mundum, alleluia, docete omnes gentes, alleluia. *Ant.* Ecce ego vobiscum sum, alleluia, omnibus diebus, alleluia. *Ant.* Surrexit Christus, et illuxit populo suo, alleluia. *Ant.* Christus via, veritas et vita, allel., allel. *Ant.* Ego sum via, veritas et vita, allel., allel. *Ant.* Nonne cor nostrum ardens erat in nobis de Jesu, quod non tenuimus eum in via, alleluia. *Ant.* In Galilæa Jesum videbitis, sicut dixit vobis, alleluia. *Ant.* Surrexit Dominus de sepulcro, qui pro nobis pepercit in ligno, alleluia. *Ant.* Multa quidem et alia signa fecit Jesus in conspectu discipulorum suorum, alleluia, quæ non sunt scripta in libro hoc, alleluia. *Ant.* Cum esset tæro die illo, una Sabbatorum, et fores essent clausæ, ubi erant discipuli congregati, stetit Jesus in medio, et dixit eis pax vobis. Alleluia.

(Desunt tres lineæ in Ms.)

In Pascha a annotina.

Ant. Rabbi, scimus quia a Deo venisti magister. *C* Nemo potest hæc signa facere nisi fuerit Deus cum eo. *Ant.* Dixit Jesus Nicodemo: Tu es magister in Israel, et hæc ignoras? quia dixi vobis, oportet vos nasci denuo, alleluia. *Ant.* Nemo ascendit in cælum, nisi qui de cælo descendit, Filius hominis qui est in cælo, alleluia.

Dominica prima post Octavam Paschæ.

Ant. Ego sum pastor ovium; ego sum via, et veritas, 792 ego sum pastor bonus, et cognosco meas, et cognoscunt me meæ, allel., al el. *Ant.* Mercenarius est... cætera desunt. *Ant.* Sicut misit me Pater, et ego agnosco Patrem; et animam meam pono pro ovibus meis, alleluia. *Ant.* Alias oves habeo, quæ non sunt ex hoc ovili. Et illas oportet me adducere; et vocem meam audient, et fiet unum ovile, et unus pastor.

Dominica secunda.

Ant. Modicum et non videbitis me, dicit Dominus, et iterum modicum et videbitis me, quia vado ad Patrem, allel., allel. *Ant.* Amen dico vobis, plorabit et flebitis vos, mundus autem gaudebit. Tristitia vestra vertetur in gaudium, allel., allel. *Ant.* Amen dico vobis, mundus plorabit, et vos gaudebitis, et gaudium vestrum nemo tollet a vobis, alleluia. *Ant.* Tristitia implevit cor vestrum, et gaudium vestrum nemo tollet a vobis, allel., allel. Iterum autem videbo vos, et gaudebit cor vestrum: et gaudium vestrum nemo tollet a vobis, alleluia.

Dominica tertia.

Ant. Vado ad eum qui misit me; sed quia hæc locutus sum vobis, tristitia implevit cor vestrum, alleluia. *Ant.* Ego veritatem dico vobis, expedit vobis ut ego vadam. Si enim non abiero, Paracletus non veniet, alleluia. *Ant.* Si enim non abiero... Cætera desunt.

* Quid sit Pascha annotina, repete ex nota 354 ad lib. Sacram.

Dominica quarta.

Ant. Adhuc multa habeo vobis dicere, sed non potestis portare modo. Cum autem venerit Spiritus ille veritatis, docebit vos omnem veritatem, allel. *Ant.* Cum autem venerit ille Spiritus veritatis, docebit vos omnem veritatem; et quæ ventura sunt annuntiabit vobis, alleluia. *Ant.* Ille me clarificabit, quia de meo accipiet, et annuntiabit vobis, alleluia. *Ant.* Omnia quæcumque habet Pater, mea sunt, alleluia; propterea dixi quia de meo accipiet et annuntiabit vobis, alleluia.

Dominica quinta.

Ant. Usque modo non petistis quidquam? petite et accipietis, alleluia. *Ant.* Petite et accipietis, ut gaudium vestrum plenum sit. Ipse enim Pater amat vos, quia vos me amatis et cred distis, allel. *Ant.* Hæc in proverbii locutus sum vobis; venit hora cum jam non in proverbii loquar vobis, sed palam de Patre annuntiabo vobis, alleluia. *Ant.* Nunc die in nomine meo petetis, et non dico vobis quia rogabo Patrem de vobis, alleluia. *Ant.* Rogabo de vobis Patrem; ipse enim pater amat vos, quia vos me amatis, alleluia. *Ant.* Exivi a Patre et veni in mundum. Iterum relinquo mundum, et vado ad Patrem, allel., allel. *Ant.* Ecce nunc palam loqueris..... *Cætera desunt.* *Ant.* Nunc scimus quia scis omnia, et non est opus tibi ut quis te interroget, in hoc credimus quia a Deo existi, allel.

Dominica sexta.

Ant. Cum venerit Paracletus, quem ego mittam vobis Spiritum veritatis, qui a Patre procedit, ille testimonium perhibebit de me, alleluia. *Ant.* Sed venit hora ut omnis qui interficit vos, allel., arbitretur obsequium se præstare Deo.

793 *Dominica septima.*

Antiph. Si manseritis in me, et verba mea in vobis manserint, quodcumque petieritis fiet vobis, alleluia. *Ant.* Hæc locutus sum vobis, ut gaudium meum in vobis sit, et gaudium vestrum impleatur, alleluia.

In litania majore.

Antiph. Petite et dabitur vobis, quærite et invenietis, pulsate et aperietur vobis, allel. *Ant.* Omnis enim qui petit accipit; et qui quærit invenit, et pulsanti aperietur, allel. *Ant.* Quis scit si convertatur. *Ant.* Clementissime, exaudi, Domine, populum tuum. *Ant.* Vivo ego, dicit Dominus, nolo mortem peccatoris, sed ut magis convertatur et vivat. *Ant.* Nos sumus qui peccavimus, Domine, et inique egimus. Munda nos a peccatis nostris, quia pius es. *Ant.* Omne datum optimum, et omne donum perfectum desursum est, descendens a Patre luminum, allel. *Ant.* Maneat in nobis spes, fides, charitas, tria hæc; major autem his est charitas, alleluia.

Responsoria de auctoritate, in Dominicam tertiam sive in quartam.

Resp. Dignus es, Domine, accipere librum et aperire signacula ejus; quoniam occisus es, et redemisti nos in sanguine tuo, allel. *Vers.* Parce, Domine, parce populo tuo, quem redemisti, Christe, in sanguine tuo. *Resp.* Ego sicut vitis, fructificavi suavitatem odoris, alleluia. Transite ad me omnes qui concupiscitis me, et a generationibus meis adimplemini, allel., allel. *Vers.* Ego diligentes me diligo, et qui mane vigilaverint ad me, invenient me. Transite. * *Resp.* Audivi vocem in cælo tanquam vocem tonitruum magni, alleluia. Regnavit Dominus noster in æternum, alleluia, quia facta est salus, et virtus, et potestas Christi ejus, allel., allel. *Vers.* Vidi angelum Dei volantem per medium cælum, voce magna clamantem et dicentem. Regnavit. *Resp.* Locutus est ad me unus ex septem angelis, dicens: Veni, ostendam tibi novam

A nuptiam sponsam Agni. Et vidi Jerusalem descendentem de cælo ornatam monilibus suis, allel., allel., allel. *Vers.* Ego diligentes me, ut supra. *Resp.* Audivi vocem in cælo angelorum multorum dicentium: Timete Dominum, et date gloriam illi, et adorare eum qui fecit cælum et terram, mare et fontes aquarum, allel., allel. *Vers.* Vidi angelum Dei, ut supra. *Resp.* Decantabat populus in Israel, alleluia, et universa multitudo Jacob canebat legitime, et David cum cantoribus citharam percutiebat in domo Domini; et laudem Deo canebat, allel., allel. *Vers.* Moyses et Aaron in sacerdotibus ejus, et Samuel inter eos. Et laudem. *Resp.* Vidi portam civitatis ad Orientem positam, et apostolorum nomina et Agni super eam scripta; et super muros ejus angelorum custodia, alleluia. *Vers.* Vidi sanctam civitatem Jerusalem descendentem de cælo, ornatam tanquam sponsam viro suo. Et super muros. *Resp.* Ostendit mihi angelus fontem aquæ vivæ, et dixit ad me, alleluia, Illic Dominus adora, alleluia, alleluia. *Vers.* Vidi angelum Dei, ut supra. *Resp.* Vidi Jerusalem descendentem de cælo ornatam auro mundo, et lapidibus pretiosis intextam, allel., allel. *Vers.* Ab intus in fimbriis aureis circumamictam varietate et lapidibus. *Resp.* Speciosa facta es et suavis in deliciis tuis, **794** allel. *Vers.* Altitudo tua similis est palmæ insufficienti, in plenitudine charitatis, allel., allel., allel. *Vers.* Ego diligentes, ut supra. *Resp.* In diademate capitis Aaron lapides pretiosi fulgebant, dum perficeretur opus Dei, allel., allel., allel. *Vers.* Corona aurea super caput ejus, expressa signo sanctitatis. Dum perficeretur. *Resp.* Plateæ tur, Jerusalem, sternentur auro mundo, alleluia; et cantabitur in te canticum lætitiæ, alleluia; et per omnes vicos tuos ab universis dicitur, allel., allel. *Vers.* Quotiam confortavit seras portarum tuarum, benedixit filiis tuis in te. Et per omnes. *Resp.* Veniens a Libano quam pulchra facta est, alleluia; et odor vestimentorum ejus super omnia aromata, allel., allel. *Vers.* Speciosa facta est et suavis in deliciis suis. Et odor. *Resp.* Hæc est Jerusalem civitas magna cælestis, ornata tanquam sponsa Agni, quoniam tabernaculum facta est, allel. *Vers.* Vidi Jerusalem descendentem, ut supra. *Resp.* Docete filios vestros, alleluia, ut memoriter teneant, alleluia, et ore decantent, alleluia. *Vers.* Confiteantur Domino misericordiae ejus, et mirabilia ejus filiis hominum. Et ore. *Resp.* Candidi facti sunt Nazaræi ejus, alleluia, splendorem Deo dederunt, alleluia, et sicut lac coagulati sunt, allel., allel. *Vers.* In omnem terram exivit sonus eorum, et in fines orbis terræ verba eorum. Et sicut lac.

*Responsoria de Dominica quinta.**Hi sunt canendi usque in Ascensione Domini.*

Resp. Si oblitus fuero tui, allel., obliviscatur me dextera mea. Adhæreat lingua mea faucibus meis, si non meminero tui, allel., allel. *Vers.* Super flumina Babylonis illic sedimus et flevimus, dum recordaremur tui, Sion. Adhæreat. *Resp.* Viderunt te aquæ, Deus, viderunt te aquæ et timeverunt; multitudo sonitus aquarum, vocem de terant nubes, allel., allel., allel. *Vers.* Illuxerunt coruscationes tuæ orbi terræ, vidit et commota est terra. *Resp.* In toto corde meo, alleluia, exquisivi te, alleluia; ne repellas me a mandatis tuis, allel., allel. *Vers.* Vide humilitatem meam et eripe me, quia legem tuam non sum oblitus. Ne repellas. *Resp.* Alleluia. Audivimus et in effrata [eum in Ephrata], invenimus eam in campis silvæ; introibimus in tabernaculum ejus, adorabimus in loco ubi steterunt pedes ejus, allel. *Vers.* Et requiem temporibus meis, donec inveniam locum. Ubi. *Vers.* Surge, Domine, in requiem tuam, tu et arca sanctificationis tuæ. Adorabimus. *Resp.* Deduc me in semitam mandatorum tuorum, allel., quoniam ipsam volui, alleluia. Inclina cor

* Alius est ordo respons. apud Amalarium, lib. de Ord. Antiph., c. 56.

meum in testimonia tua, allel., allel., allel. *Vers.* Averte oculos ne videant vanitatem, in via vivifica me. Inclina. *Resp.* Narrabo nomen tuum fratribus meis; in medio Ecclesie laudabo te, allel., allel. *Vers.* Qui timetis Dominum, laudate eum; universum semen Jacob, magnificate eum. In medio. *Resp.* In Ecclesie benedicite Deo Domino, de fontibus Israel, all., all., all. *Vers.* Cantate Domino canticum novum, cantate Domino omnis terra. Domino. *Resp.* Hymnum novum cantate nobis, alleluia; quomodo cantabimus canticum Domini in terra aliena, allel., allel. *Vers.* Super flumina, ut supra. *Resp.* Deus, canticum novum cantabo tibi, alleluia, in psalterio decem chordarum psallam tibi, allel., allel. *Vers.* Qui dat salutem regibus, qui redemit David servum suum de gladio maligno. In psalterio. *Resp.* Allel. Judica judicium meum, et redime me, allel. *Ant.* Calumniantibus me, alleluia. *Vers.* Vide humilitatem meam, ut supra. Et redime. *Resp.* Alleluia. Delectatio bona **795** in operibus manuum illius, divitiarum multarum, allel., allel. *Vers.* Speciosa facta est et suavis in deliciis suis. Divitiarum. *Resp.* Cantate Deo, allel. Psalmum dicite, allel. *Vers.* Date gloriam laudi ejus. Psalmum. *Resp.* Alleluia. Nomen bonum melius est quam divitiarum multarum; super aurum et argentum gratia bona est, allel., allel. *Vers.* Quam dulcia faucibus meis cloquia tua, Domine, super mel et favum ori meo. Super. *Resp.* Alleluia. Fac cum servo tuo secundum mirabilia tua, Domine, allel., allel., allel. *Vers.* Servus tuus ego sum, da mihi intellectum ut discam mandata tua, alleluia. *Resp.* Bonum est confiteri Domino, allel., et psallere, allel., allel. *Vers.* Ad annuntiandum mane misericordiam tuam, et veritatem tuam per noctem. Et psallere. *Resp.* Dicant nunc qui redempti sunt a Domino, allel. *Vers.* Quos redemit de manu inimici, de regionibus congregavit eos. A Domino.

(Desunt quatuor lineæ in Ms.)

Responsoria de sanctis cum Alleluia.

Resp. Beatus vir qui timet Dominum, alleluia, in mandatis ejus qui cupit nimis, allel., allel., allel. *Vers.* Potens in terra, ut supra. In mandatis. *Resp.* Tristitia vestra, alleluia, convertetur in gaudium, allel., allel. *Vers.* Mundus autem gaudebit, vos autem plorabitis, dicit Dominus, alleluia. *Resp.* Pretiosa in conspectu Domini, allel., mors sanctorum ejus, allel. *Vers.* In conspectu omnis populi ejus, in atriis domus Domini, in medio tui, Jerusalem. *Resp.* Filie Jerusalem, venite et videte martyres cum coronis, quibus coronavit eos Dominus, in die solemnitatis et lætitiarum, alleluia. *Vers.* Quoniam confortavit seras portarum tuarum, benedixit filiis tuis in te, in die solemnitatis. *Resp.* Lux perpetua lucebit sanctis tuis, Domine, et æternitas temporum, alleluia, alleluia. *Vers.* Lux orta est justo, et rectis corde lætitia. Et æternitas. *Resp.* Justorum animarum, ut supra. *Vers.* Vidi civitatem sanctam Jerusalem ornata et compositam decorationibus sanctorum; et ibi cantant omnes sancti canticum novum, allel., allel. *Vers.* Magnus Dominus et laudabilis nimis, in civitate Dei nostri in monte sancto ejus.

(Desunt octo lineæ in Ms.)

Antiphonæ in Matutinis.

Antiph. Alleluia. Ego sum vitis vera. *Ant.* Si manseritis in me. *Ant.* Non turbetur cor vestrum. *Ant.* Si cognovissetis me, et Patrem meum utique cognovissetis; et amodo cognoscetis eum et vidistis eum, allel., allel., allel. *Ant.* Tanto tempore vobiscum sum, alleluia, et non cognovistis me, Philippe, alleluia. *Ant.* Non turbetur cor vestrum neque formidet;

¹ Hoc officium videtur esse de sancto Philippo apostolo, Kalendis Maii, quem a Philippo diacono non discerni probant quæ seq.: *Angelus Domini locutus est ad Philippum, etc.*

A creditis in Deum, et in me credite: **796** In domo Patris mei mansiones multæ sunt, alleluia, alleluia. *Ant.* Angelus Domini locutus est ad Philippum; sur. e et vade contra meridianum ad viam quæ descendit a Jerusalem in Gaza, alleluia. *Ant.* Ecce quomodo computati sunt inter filios, et inter sanctos sors illorum est, alleluia. *Ant.* Domine, ostende nobis Patrem, et sufficit nobis, allel. *Ant.* Tanto tempore vobiscum sum, et non cognovistis me? Philippe, qui videt me, videt et Patrem meum, allel., allel. *Ant.* Philippe, qui videt me, videt et Patrem meum, alleluia. *Ant.* Manete in dilectione mea sicut dilexi vos, alleluia. *Ant.* Si manseritis in me, et verba mea in vobis manserint, quodcumque petieritis fiet vobis, allel., allel., allel. *Ant.* Erat autem Philippus a Betsaida civitate, alleluia. *Ant.* Sancti et justi, in Domino gaudeat. *Ant.* In cælestibus regnis. *Ant.* In velamento clamabant. *Ant.* Sancti tui, Domine.

(Deest una linea in Ms.)

Resp. Nomen et gloriosus. ^b Georgius est martyr Christi, præstans Orationibus suis beneficia hominibus, usque in præsentem diem, allel., allel. *Vers.* Potens in terra erit semen ejus, generatio rectorum benedicetur. Usque in præsentem diem.

(Desunt quinque lineæ in Ms.)

In vigilia Ascensionis Domini ad Vesperas.

Vers. Ascendens Christus in altum, captivam duxit captivitatem, allel., allel., allel. *Ant.* Pater, manifestavi nomen tuum hominibus quos dedisti mihi, nunc autem pro eis rogo, non pro mundo, quia ad te vado, alleluia.

Ad Invitatorium. Ant. deest in primo nocturno.

Antiph. Elevata est magnificentia tua super cælos, Deus, allel. *Psal.* Domine Dominus noster. *Ant.* Dominus in templo sancto suo, Dominus in celo, alleluia. *Psal.* In Domino confido, *Ant.* A summo cælo egressus ejus, et occursum ejus, alleluia. *Psal.* Cæli enarrant. *Vers.* Ascendit Deus. *Resp.* Post passionem suam per dies quadraginta apparens eis, loquens de regno Dei, alleluia, et videntibus illis elevatus est, allel. Et nubes suscepit eum ab oculis eorum, alleluia. *Vers.* Et convalescens præcepit eis ab Jerusalem non discederent, sed expectarent promissionem Patris. Et videntibus. *Resp.* Omnis pulchritudo Domini exaltata est super sidera; species ejus in nubibus cæli, et nomen ejus in æternum permanet, alleluia. *Vers.* Nisi ego abiero, Paracletus non veniet; dum assumptus fuero, mittam vobis eum. Et nomen. *Resp.* Non turbetur cor vestrum. Ego vado ad Patrem, et dum assumptus fuero a vobis, mittam vobis, alleluia, Spiritum veritatis, et gaudebit cor vestrum, alleluia. *Vers.* Nisi ego, ut supra.

In secundo nocturno.

Antiph. Exaltare, Domine, in virtute tua; cantabimus et psallemus, alleluia. *Psal.* Domine, in virtute. **797** *Ant.* Exaltabo te, Domine, quoniam suscepisti me, allel. *Psal.* Ipsum. *Ant.* Ascendit Deus in jubilatione; Dominus in voce tubæ, allel. *Psal.* Omnes gentes. *Vers.* A summo cælo.

Resp. unde supra.

Resp. Ascendens in altum, allel., captivam duxit captivitatem; dedit dona hominibus, allel., allel. *Vers.* Ascendit Deus in jubilatione, allel. Dominus in voce tubæ. *Resp.* Ascendens Christus in altum, captivam duxit captivitatem. In voce. *Resp.* Modicum et non videbitis, ut supra. *Vers.* Ascendo ad Patrem meum et Patrem vestrum, Deum meum et Deum vestrum. Quia vado. *Resp.* Psallam Domino, quia, ut supra. *Vers.* Ecce dabit voci suæ vocem virtutis;

^b Ordine præpostero videtur hoc loco sancti Georgii officium positum post offic. de sancto Philippo, nam festum sancti Georgii in l.b. Sacram. et aliis vet. monumentis notatur nono Kalendas Maii.

date honorem Deo. Quia. *Ant.* Nimis exaltatus est Deus super omnes cœlos, allel. *Psalm.* Dominus regnavit, exsultet. *Ant.* Deus in Sion, allel., magnus et excelsus, allel. *Psal.* Dominus regnavit, irascantur. *Ant.* Dominus in cœlo, allel., paravit seclm suam, allel. *Psal.* Benedic, anima mea. 2. *Vers.* Nimis exaltus est super omnes Deos, allel., allel., allel.

Responsoria unde supra.

Resp. Ponis nubem ascensum tuum, Domine, qui ambulas super pennas ventorum, allel. *Vers.* Qui facis angelos tuos spiritus, et ministros tuos ignem urentem. Qui ambulas. *Resp.* exaltare, Domine, allel., in virtute tua, allel. *Vers.* Cantabimus et psallemus virtutes tuas, in virtute. *Resp.* Tempus est ut reverat ad eum qui misit me, dicit Dominus; nolite contristari, nec turbetur cor vestrum; rogo pro vobis Patrem, ut ipse vos custodiat, allel., allel. *Vers.* Nisi ego abiero, ut supra. Rogo. *Vers.* Ascendo ad Patrem meum, ut supra. *Resp.* Non conturbetur cor vestrum. Ego vado ad Patrem, et mittam vobis Spiritum veritatis, et ipse vos docebit, quæ sunt præcepta vitæ, allel. *Vers.* Nisi ego, ut supra. *Resp.* Eduxit Dominus discipulos suos foras in Bethaniam, et benedixit eis, allel. *Vers.* Et factum est dum benediceret eos, recessit ab eis, et ferebatur in cœlum, allel. *Resp.* Pacem meam do vobis, ut supra. *Vers.* Non vos relinquam orphanos, dicit Dominus. Veniam ad vos iterum. Pacem. *Resp.* Non vos relinquam orphanos, ut supra. *Vers.* Pacem meam do vobis, dicit Dominus, pacem relinquo vobis. Et gaudebit. *Resp.* Pater, cum essem cum eis, ut supra. *Vers.* Pater sancte, serva eos in nomine tuo quos dedisti mihi. Non rogo.

Antiphonæ in matutinis Laudibus.

Antiph. Viri Galilæi, quid aspicitis in cœlum? hic Jesus qui assumptus est a vobis in cœlum, sic veniet, allel. *Ant.* Cumque intuerentur in cœlum, euntem illum, dixerunt, allel. *Ant.* Elevatis manibus benedixit eis et ferebatur in cœlum, allel. *Ant.* Exaltate Regem regum et hynnum dicite Deo, allel. *Ant.* Videntibus illis elevatus est, et nubes susceptus eum, allel.

In Evangelio.

Antiph. Ascendo ad Patrem meum et Patrem vestrum, Deum meum et Deum vestrum, alleluia. *Ant.* Sic veniet quemadmodum vidistis eum euntem in cœlum, alleluia. *Ant.* Nisi ego abiero, Paracletus non veniet, dum assumptus, ut supra. *Ant.* Non turbetur cor vestrum, allel. Ego vado ad Patrem, allel. *Ant.* Rogavi Patrem meum, et alium 798 Paracletum mittet vobis, allel. *Ant.* Dominus quidem Jesus, postquam locutus est, ascendit in cœlum, et sedet a dextris Dei, allel. *Ant.* Pacem meam do vobis, allel. Pacem, ut supra. *Ant.* Illi autem profecti prædicaverunt ubique, Deo cooperante, [et] sermonem confirmante sequentibus signis, allel., allel. *Ant.* Vado parare vobis locum, et iterum veniam ad vos, allel., et gaudebit cor vestrum, allel., allel. *Ant.* Euntes prædicate Evangelium regni. Gratis accepistis, gratis date, allel. *Ant.* Pater sancte, serva eos in nomine tuo, quos dedisti mihi, allel. *Ant.* Etsi inmeritum quid habuerint, non eos nocebit, allel. *Ant.* O rex gloriæ, Domine virtutum, qui triumphator hodie super omnes cœlos ascendisti, ne derelinquas nos orphanos; sed mitte promissum Patris in nos spiritum veritatis, allel. *Ant.* Pater sancte, hæc est vita æterna, ut cognoscant te solum verum Deum, et quem misisti Jesum Christum. Ego te clarificavi super terram; opus consummavi quos [quod] dedisti mihi, ut faciant, allel. *Ant.* Pater juste, mundus te non cognovit. Ego autem te cognovi; et hi co-

gnoverunt, quia tu me misi ti; et notum feci eis nomen tuum, et notum faciam, ut dilectio qua dilexisti me in ipsis sit, et ego in ipsis. *Ant.* Nunc autem ad te venio. . . . *Cætera desunt in Ms.*

(*Duæ lineæ desunt in Ms.*)

In vigilia Pentecostes ad Vesperas.

Vers. Spiritus Domini replevit orbem terrarum, allel., allel., allel. *Ant.* Si diligitis me, mandata mea servate, et Pater meus diliget eum, et ad eum venimus, et mansionem apud eum faciemus, allel. Non vos relinquam orphanos, allel. Vado et venio ad vos, allel. Et gaudebit cor vestrum, alleluia.

Ad Invitatorium.

Antiph. Alleluia, spiritus Domini replevit orbem terrarum, alleluia.

In prime nocturno.

Antiph. Factus est repente de cœlo sonus advenientis spiritus vehementis, allel., allel. *Psalm.* Magnus Dominus et laudabilis. *Ant.* Confirma hoc, Deus, quod operatus es in nobis, a templo sancto tuo, quod est in Jerusalem, alleluia, alleluia. *Psal.* Exurgat Deus. *Ant.* Emitte spiritum tuum et creabuntur, et renovabis faciem terræ, alleluia, alleluia. *Psal.* Benedic, anima mea. 2. *Vers.* Emitte Spiritum tuum.

Responsoria.

Resp. Dum complerentur dies Pentecostes, erant omnes pariter dicentes, allel.; et subito factus est de cœlo sonus, allel., tanquam spiritus torrens replevit totam domum, allel., allel. *Vers.* Repleti sunt omnes Spiritu sancto, et cœperunt loqui. Tanquam Spiritus. *Resp.* Repleti sunt omnes Spiritu sancto, et cœperunt loqui, prout Spiritus sanctus dabat eloqui illis. Et convenit multitudo dicentium, allel. *Vers.* Loquebantur variis linguis apostoli magna Dei. Et convenit. *Resp.* Jam non dicam vos servos, sed amicos meos, quia omnia cognovistis quæ operatus sum in medio vestri, allel. Accipite Spiritum sanctum in vobis Paracletum; 799 ille est quem Pater mittet vobis, allel. *Vers.* Quorum remisistis peccata, remittuntur eis. Accipite. *Resp.* Ultimo festivitatis die dicebat Jesus: Qui in me credit, flumina de ventre ejus fluent aquæ vivæ. Hoc autem dixit de Spiritu, quem accepturi erant credentes in eum, allel., allel. *Vers.* Qui sitit, veniat et bibat, et de ventre ejus fluent aquæ vivæ. Hoc autem. *Resp.* Disciplinam et sapientiam docebit eos Dominus, allel.; firmavit in illis gratiam Spiritus sui, et intellectus implevit cord eorum, allel., allel. *Vers.* Spiritus Domini replevit orbem terrarum, et hoc quod continet omnia scientia. Et intellectus. *Resp.* Spiritus sanctus procedens a throno, apostolorum pectora invisibiliter penetravit, novum [novo] saucificationis signum, ut in ore eorum omnium genera nascerentur linguarum, allel. *Vers.* Loquebantur variis, ut supra. Ut in ore. *Resp.* Dum venerit Paracletus, ut supra. *Vers.* Nisi ego abiero, ut supra. Ille arguet. *Resp.* Non vos relinquam orphanos. *Vers.* Pacem meam. Et gaudebit. *Resp.* Ite in orbem universum, et prædicate dicentes, allel.; et qui crediderit, et baptizatus fuerit, salvus erit, allel., allel., allel. *Vers.* Signa eos qui in me credunt hæc sequentur: In nomine meo dæmonia ejicient, linguis loquentur novis. Et qui crediderit. *Vers.* In nomine Patris, et Filii, et Spiritus sancti. Et qui. *Resp.* Apparuerunt apostolis dispersitæ linguæ tanquam ignis, alleluia. Seditque supra singulos eorum Spiritus sanctus, allel., allel. *Vers.* Et cœperunt loqui variis linguis, prout Spiritus sanctus dabat eloqui illis. Seditque. *Resp.* Loquebantur variis linguis apostoli magna Dei, prout Spiritus sanctus dabat eloqui illis, allel. *Vers.* Repleti sunt

tres tantum Psalmi cantantur, ex eodem Amalario re-
pete, ibid.

* Tres sequentes Antiphonas Romanos non canere, sed ex Antiphonario Metensi prodisse ait Amalarius, de Ordine Antiphon., c. 57. Cur hæc die

omnes Spiritu sancto, ut supra. *Resp.* Facta autem hac voce convenit multitudo, et mente confusa est, quia audiebat unusquisque lingua sua illos loquentes magnalia Dei, alleluia. *Vers.* Nonne omnes ecce isti qui loquuntur Galilæi sunt, et quomodo nos audivimus unusquisque linguam nostram. Illos loquentes. *Resp.* Advenit ignis divinus non comburens, sed illuminans, non consumens, sed lucens; et invenit corda discipulorum receptacula munda, et tribuit eis charismatum dona, allel., allel. *Vers.* Loquebantur variis, ut supra. Et tribuit. *Resp.* In servis suis, allel.; consolabitur Deus, allel. *Vers.* Loquebantur, ut supra.

Antiphonæ in Matutinis.

Antiph. Dum complerentur dies Pentecostes, erant omnes pariter dicentes, allel. *Ant.* Spiritus Domini replevit orbem terrarum, allel. *Ant.* Repleti sunt omnes Spiritu sancto, et cœperunt loqui, allel. *Ant.* Fontes et omnia quæ moventur in aquis, Hymnum dicite Deo, allel. *Ant.* Loquebantur variis linguis apostoli magnalia Dei, allel., allel., allel. *Vers.* Repleti sunt omnes Spiritu sancto.

In Evangelio.

Antiph. Accipite Spiritum sanctum; quorum remiseritis peccata, remittuntur eis, allel. *Ant.* Si quis diligit me, sermonem meum servabit. Et Pater meus, ut supra. *Ant.* Spiritus Paraclitus, allel. Docebit vos omnia, allel. *Ant.* Verba quæ locutus sum vobis, allel. Spiritus et vita sunt. *Ant.* Spiritus qui a Patre procedit, allel., ille me clarificabit, allel., allel. *Ant.* Et si mortiferum quid biberint, non eos nocebunt, allel. *Ant.* Spiritus sanctus docebit vos, allel., quicumque dixerit vobis, allel. *Ant.* Sicut misit me Pater, allel., et ego mitto vos, allel. **800** *Ant.* Audistis, quia dictum est: Vado et venio ad vos. Si diligereitis me, gauderetis quia ad Patrem vado, quia Pater major me est, allel. *Ant.* Hi qui linguis loquuntur novis, Galilæi sunt. Et serpentes tollent, alleluia.

Feria secunda.

Antiph. Sic Deus dilexit mundum, ut Filium suum unigenitum daret, ut omnis qui credit in eum non pereat, sed habeat vitam æternam, allel. *Ant.* Omnis enim qui male agit odit lucem; et non venit ad lucem, ut non arguantur opera ejus, alleluia. *Ant.* Qui autem facit veritatem, venit ad lucem, ut manifestentur ejus opera, quia in Deo sunt facta, alleluia.

Feria tertia.

Ant. Amen, amen dico vobis quia ego sum ostium ovium. Omnes quotquot venerunt fures sunt et latrones, sed non audierunt eos oves, allel. *Ant.* Ego sum ostium, dicit Dominus, per me si quis introierit salvabitur; et pascua inveniet, alleluia.

Feria quarta.

Antiph. Scriptum est in prophetis: Et erunt omnes docibiles Dei, allel. *Ant.* Amen, amen dico vobis, qui credit in me habet vitam æternam, allel.

Feria quinta.

Antiph. Ut autem sciatis quia Filius hominis habet potestatem in terra dimittendi peccata, allel.

Feria sexta.

Antiph. Turba autem increpabat eos, ut tacerent; at illi magis clamabant dicentes: Miserere nostri, Fili David, alleluia. *Ant.* Stetit Jesus, et ait: quid vultis ut faciam vobis? Dicunt illi: Ut aperiantur oculi nostri, allel. *Ant.* Caritas Dei diffusa est in cordibus nostris per Spiritum sanctum, qui datus est nobis, allel.

Sabbato.

Antiph. Si quis diligit me, ut supra. *Ant.* Si manseritis, ut supra. *Ant.* Si cognovissetis me, ut supra.

Antiphonæ in Matutinis de sancto Germano.

Antiph. Beatissimi Germani hodie solemnitas veneranda recolitur, christianis populis exultatio. *Ant.* Cum Patrem festa instaurator discipulorum corda lætificat, veneratio impensa magistri. *Ant.* Cumque beatus Germanus in omnibus Christi iocundatis ambularet, circumquaque regiones, vel urbes exhortationis gratia perlustrabat. *Ant.* Ad sepulcrum beati Germani ægri veniunt et sanantur; ubi benedicunt Deum dicentes: Benedictus es, Domine. *Ant.* Laudemus Dominum in beata antistitis Germani memoria gloriosa, ad sepulcrum ejus ægri veniunt et sanantur.

In Evangelio.

Antiph. Visitavit nos Deus Patrum vestrorum, allel. Ferte vobiscum hinc ossa mea, allel., et collocate me in sepulcro patrum meorum, alleluia, alleluia.

Antiphonæ et Responsoria in vigilia sancti ac beatissimi Medardi. Quod est vi Id. Jun. Ad Vesperas.
(Desunt tres lineæ in Ms)

801 *Antiph.* Beatissimi Medardi antistitis vita, quæ per universum orbem virtutum propalatur insignibus, silentio nequivimus præterire. *Psal.* Beatus vir qui non abit. *Ant.* Crescat in universorum pectoribus pro fidei ardore devotio, dum sanctorum tuorum panditur magnitudo. *Psal.* Quare fremuerunt. *Ant.* Ita sanctus Medardus, hoc quod prædixerat, quasi propheta divino Spiritu jam probavit. *Psal.* Domine, quid multiplicati sunt. *Vers.* Voce mea ad Dominum clamavi.

Responsoria unde supra.

Resp. Beatissimi Medardi antistitis vita, quæ per universum orbem virtutum propalatur insignibus, solemnitate ejus diem veneratione expetere depositionis suæ commemoratio principalis invitat. *Vers.* Crescat in universorum pectoribus pro fidei ardore devotio, dum sanctorum tuorum panditur magnitudo

C *Solemnitatis. Resp.* Sanctus Medardus parvus et innocens, dum adhuc esset in scholis, dixit ad Eleutherium quemdam comparem suum, ipsum esse futurum suum Dei pontificem. *Vers.* Ita sanctus Medardus, hoc quod prædixerat, quasi propheta divino Spiritu jam probavit. Ipsum esse futurum. *Resp.* Cinctus ergo fidei fervore, dum ad templorum oracula discurreret, et patientiæ moribus temperaret propriæ voluntatis arbitrium, officium sacerdotis excepit. *Vers.* Conversus pariter animo et habitu morum charitate præcellens.

Antiphonæ in secundo nocturno.

Antiph. Occurrunt sanctissimo viro Medardo, et data Oratione discoriantes quæ tolerant laxari, pergunt itinera. *Psal.* Cum invocarem. *Ant.* Nec hoc prætereat inter reliqua miranda signa: quidam, Tasio nomine, adamantis gravatur oppressus infestatione; curari meruit, expressoque viri Dei signaculo, surrexit incolumis. *Psal.* Verba mea. *Ant.* Sed cum jam multimodis virtutum fulgeret studiis, per diversa orbis spatia, gratia crescente, fama ejus præcelluit. *Psal.* Domine Dominus noster. *Vers.* Gloria et honore.

Responsoria unde supra.

Resp. Confestim claruit apud urbis pontificem, conversatione præcipuus apud cunctos, puritate mentis sincerus. Nunquam se ubertate lætitiæ plus extulit, nunquam acerbitate morosis turbavit. *Vers.* Cunctos tamen faciat ejus intercessio potiores. Nunquam. *Resp.* Beatus Medardus fuit semper tolerans in adversis, mitis in prosperis, cunctos sibi obedientiæ sedulitate præferens, egentibus larga miseratione succurrens. *Vers.* Ex omnibus calcato vitiorum fomite angusti callis tramitem sanctæ conversationis gressu surgente conscendens. Cunctos sibi. *Resp.* Sanctæ conversationis tramitem gressu surgente conscendens, beatus Medardus quidquid pretiosum

fuit, elegit, ut hospes cerneretur in sæculo, et jam possessor esset in cælo. *Vers.* Ecclesiastici moris tenore percurrens presbyterii officium electus, excepti.

In tertio nocturno.

Antiph. Defuncto namque Vermandensium pontifice, in ejus loco beatus Medardus consecratur episcopus. *Psal.* Domine, quis habitabit. *Ant.* Conversatione cælesti sanctorum ejus officii sacerdos existit pretiosus. *Psal.* Domine, in virtute. *Ant.* Sustinuit jugiter diabolo præliante calumniam, sed pervenit victor meritis ad coronam. *Psal.* Domini est terra. *Vers.* Posuisti, Domine.

802 *Resp. unde supra.*

Resp. Sanctissimus Medardus ecclesiastici moris tenore percurrens presbyterii officium electus excepti, probatus obtinuit, et ita se [Verbum deest in Ms.] cepit in virtutibus, ut Christi merito putaretur alumnus. *Vers.* Sed cum jam multimodis virtutum fulgeret studiis, per diversa orbis spatia gratia crescente fama ejus præcelleret. Et ita. *Resp.* Beatus Medardus conversatione cælesti, sanctorum ipsius officii sacerdos existit pretiosus; et nisi quod percussor corporis defuit, nam martyrium confessor implevit. *Vers.* Sustinuit jugiter diabolo præliante calumniam, pervenit victor meritis ad coronam. Et nisi quod. *Resp.* Tunc sanctus Medardus longæ vitæ defessus, requiem deprecatus, Spiritum amisit [emisit], et convexa cæli athleta triumphalis ascendit. *Vers.* Conversatione cælesti sanctorum ejus sacerdos existit pretiosus. *Resp.* Sanctus Medardus quando accepit transitum corporis ipsius ore [horæ] momento cæli aperti sunt, et sancti corpusculum divina luminaria cunctis videntibus adfuerunt. *Vers.* Moxque in terra grande luxit diluvium; ita ut multum plueret aqua calida de nubilo cæli aperti. *Resp.* Cumque ad tumulandum ducerentur sancta membra beati Medardi, quidam obviam factus est damnatis aurium auditibus, dum pretiosi velaminis pepulum osculans, mox recipere auditum sibi promeruit. *Vers.* Psallentiumque illico stupens melos audivit. Dum. *Resp.* Prolixum est enarrare quantis se virtutibus debilius beato Medardo clamor attollat, sed, fuis precibus, quidquid expetitur incunctanter ejus effectibus et Oratione obtinetur. *Vers.* Postquam igitur devotione fidelium maximo decore præfulta ejus tumuli urna exornata surrexit. *Resp.* Inter Christicolos quos actio vexit in astris, pars tibi pro meritis magna, Medarde, patet. *Vers.* Exsilium tibi mundus erat cœnosa caverna [caverna]. *Resp.* Exsilium tibi mundus erat cœnosa caverna, et modo te gaudet cive manente polus. Exutus tenebris, vestitur tegmine lucis, post obitum frueris liberiore die. *Vers.* Inter Christicolos, ut supra. *Resp.* Quid referam mutus verbo, qui verba dedisti, quod gravat eiciens, quod juvat omne locans, cuncta nec enumerat; tua me præconia vincunt. *Vers.* Quidam cæcus ad eum venit, rapuit palpando salutem. In mediis tenebris fulsit aperta dies. Cuncta.

Antiphonæ unde supra. Ad nocturn.

Antiph. Sanctus Medardus requiem deprecatus Spiritum amisit [emisit], et convexa cæli athleta triumphalis ascendit. *Ant.* Postquam igitur devotione fidelium maximo decore præfulta ejus tumuli urna exornata surrexit. *Ant.* Fuis precibus quidquid expetitur incunctanter ejus effectibus obtinetur. *Ant.* Beatus Medardus sacerdos existit pretiosus, martyrium confessor implevit, pervenit victor meritis ad coronam.

Antiphonæ in matutinis Laudibus.

Antiph. Inter Christicolos quos actio vexit in astris, pars tibi pro meritis magna, Medarde patet. *Ant.* Quidam cæcus ad eum venit, rapuit palpando salutem, in mediis tenebris fulsit aperta dies. *Ant.* Alius quidam veniens dum veherentur membra sancta,

A substratus meruit cæcus habere diem. *Ant.* Ad corpusculum sancti Medardi ægri veniunt et sanantur, ubi benedicunt Dominum dicentes: benedictus es, Domine. *Ant.* Compeditibus validis alter manicisque ligatus, mox teligit pepulum, ferrea vincla **803** cadunt. *Ant.* Conferat vinculis pro indulgentia delictorum generale præsidium, qui speciale solemnitate suæ hodie mundo præstitit ornamentum.

In Evangelio.

Antiph. E cælo calida aqua produxit nubilo, in ejus transitu magnum fuit mysterium.

(Deest linea in Ms.)

Antiph. Solemnitatis ejus diem veneratione exoptere depositionis suæ commemoratio principalis innuit. *Antiph.* Quando sanctus Medardus accepit transitum corporis ipsius ore [horæ] momento cæli prorsus aperti sunt, et ante sancti corpusculum, quasi per tres horas divina luminaria asiterunt; et magnum fuit mysterium. *Ant.* Cujus corporis solemnne pignus Suesionensium urbs tanti muneris præmio ditata promeruit, ut cum omnium populorum fidem [Forte fidelium] solemnne ambitione gratissima sancti Medardi membra tradenda essent sepulture, amore gestandi onus leve sentirent. *Ant.* Cumque sancta membra beati Medardi tumulo condirentur [condirentur], cælum apertum est, et duæ columbæ viæ sunt descendisse, quasi nubes, et de ore ejus egressa est columba candida sicut nix. *Ant.* Beatus Medardus per Trinitatis auxilium regis exercitum... vestigium. *Ant.* Sanctus Medardus nobilis natus, cum esset adhuc ætate parvus, jam bonitate maturus prædixit. *Ant.* Solemnitatem beati Medardi debita veneratione percolere depositionis ejus commemoratio principalis invitat. Crescat ergo in universorum pectoribus pro fidei ardore devotio, dum sancti confessoris Dei panditur magnitudo. *Ant.* Solemnne itaque pignus corporis beatissimi Medardi Suesionensium urbs tanti muneris præmio ditata promeruit, et cum omnium populorum solemnne ambitione gratissima membra tradenda sepulture feretro veherenter, unanini voce vel clamore gestiendi onus leve senserunt.

In vigilia sancti Joannis Baptistæ, ad Vesperas.

Vers. Fuit homo missus, ut supra. *Ant.* Ingresso Zacharia templum Domini, apparuit ei Gabriel angelus stans a dextris altaris incensum.

Ad Invitatorium.

Antiph. Regem præcursoris Dominum venite adremus.

In primo nocturno.

Antiph. Priusquam te formarem in utero, novi te, et antequam progredieris sanctificavi te. *Psal.* Beatus vir qui non. *Ant.* Ad omnia quæ mittam te, dicit Dominus, ibis, ne timeas et [quæ] mandavero tibi loqueris ad eos. *Psal.* Quare fremuerunt. *Ant.* Ne timeas a facie eorum, quia ego tecum sum dicit Dominus. *Psal.* Domine, quid multiplicati sunt. **D** *Vers.* Posuisti, Domine.

Responsoria.

Resp. Fuit homo missus a Deo, cui nomen Joannes erat. Hic venit ut testimonium perhiberet de lumine, et pararet Domino plebem perfectam. *Vers.* Erat Joannes prædicans in deserto baptismum penitentiae. Et pararet. *Vers.* Tu puer Prophetæ Altissimi vocaberis. *Resp.* Elizabeth Zacharia magnum virum genuit, Joannem Baptistam præcursorem Domini, qui viam Domini præparavit **804** in eremo. *Vers.* Fuit homo missus a Deo, cui nomen Joannes erat. Qui viam. *Resp.* Priusquam te formarem in utero, novi te; et antequam exires de ventre sanctificavi te, et prophetam in gentibus dedi te. *Vers.* Ad omnia quæ mittam te ibis, et universa quæ mandavero tibi loqueris. Et Prophetam.

In secundo nocturno.

Antiph. Misit Dominus manum suam, et teligit os

meum, et prophetam in genibus fecit mihi [me] Dominus. *Psal.* Cum invocarem. *Ant.* Ecce dedi verba mea in ore tuo, et constitui te super gentes et regna. *Psal.* Verba mea auribus. *Ant.* Dominus ab utero vocavit me; de ventre matris meae recordatus est nominis mei. *Psal.* Domine Dominus noster.

Responsoria.

Resp. Tu puer, propheta Altissimi vocaberis; præbis enim ante faciem Domini, parare vias ejus. *Vers.* Ad dandam scientiam salutis plebi ejus, in remissionem peccatorum eorum. Parare. *Resp.* Descendit angelus Domini ad Zachariam dicens: accipe pterom in senectute tua, et habebit nomen Joannes Baptista. *Vers.* Iste puer magnus coram Domino; nam et manus ejus cum ipso est. Et habebit. *Resp.* Hic præcursor directus, et lucerna ardens ante Dominum; ipse est enim Joannes, qui viam Domino præparavit in eremo, sed et Agnum Dei demonstravit, et illuminavit mentes hominum. *Vers.* Ipse præbit ante illum in Spiritu et virtute Eliæ. Ipse est. *Resp.* Innuebant patri ejus, quem vellet vocari eum. Et postulans pugillarem scripsit, dicens: Joannes est nomen ejus. *Vers.* Apertum est os Zachariæ, et prophetavit dicens: Joannes est.

In tertio nocturno.

Antiph. Posuit os meum Dominus, quasi gladium acutum; sub umbra manus suæ protexit me. *Psal.* Domine, quis habitabit. *Ant.* Formans me ex utero servum sibi Dominus in lucem gentium, ut simi salus ejus ab extremis terræ. *Psal.* Domine, in virtute. *Ant.* Reges videbunt, et consurgent principes, et adorabunt Dominum Deum tuum, qui elegit te. *Psal.* Benedicam Dominum. *Vers.* Justum deduxit Dominus.

Responsoria unde supra.

Resp. Præcursor Domini venit, de quo ipse testatur: Nullus major inter natos mulierum Joanne Baptista. *Vers.* Ipse præbit ante illum in spiritu et virtute Eliæ. Nullus. *Resp.* Gabriel angelus apparuit Zachariæ dicens: Nascetur tibi filius, nomen ejus Joannes vocabitur, et multi in natiuitate ejus gaudebunt. *Vers.* Erit enim magnus coram Domino, vinum et siceram non bibet. Et multi. *Resp.* Ecce constitui te hodie super gentes et regna, dicit Dominus, ut evellas et dissipas, ædifices et plantes in nomine Domini. *Vers.* Tu, puer, propheta Altissimi vocaberis; præbis enim ante faciem Domini, parare vias ejus. Ut evellas. *Resp.* Inter natos mulierum non surrexit major Joanne Baptista, quia viam Domini præparavit in eremo. *Vers.* Fuit homo missus a Deo, cui nomen Joannes erat. Qui viam. *Resp.* Ipse præcedet ante illum in spiritu et virtute Eliæ, ut convertat corda Patrum, in filios et incredulos ad prudentiam. Parare Domino plebem perfectam. *Vers.* Tu puer Propheta, ut supra. *Resp.* Puer qui natus est nobis, plusquam propheta est; hic enim de quo Salvator ait: inter natos mulierum non surrexit major Joanne Baptista. *Vers.* Angelus ad Zachariam locutus est, dicens: Uxor tua Elisabeth pariet tibi filium, et vocabis nomen ejus Joannem.

Antiphonæ in matutinis Laudibus.

Antiph. Elisabeth Zachariæ magnum virum genuit, Joannem Baptistam præcursorem Domini. *Ant.* Innuebant Patri ejus, quem vellet vocari eum; et scripsit dicens: Joannes nomen ejus. *Ant.* Joannes vocabitur nomen ejus; et multi in natiuitate ejus gaudebunt. *Ant.* Joannes est nomen ejus; vinum et siceram non bibet, et multi in natiuitate ejus gaudebunt. *Ant.* Iste puer magnus coram Domino nam et manus ejus cum ipso est. *Vers.* Fuit homo.

In Evangelio.

Antiph. Apertum est os Zachariæ, et prophetavit dicens: benedictus Deus Israel. *Ant.* Ipse præbit

ante illum in spiritu et virtute Eliæ, parare Domino plebem perfectam. *Ant.* Inter natos mulierum non surrexit major Joanne Baptista. *Ant.* Tu puer, propheta Altissimi vocaberis; præbis ante Dominum parare vias ejus. *Ant.* Angelus ad Zachariam est locutus dicens: Uxor tua Elisabeth pariet tibi filium, et vocabis nomen ejus Joannem. *Ant.* Nazareus vocabitur puer iste, vinum et siceram non bibet. Et omne immundum non manducabit ex utero matris suæ. *Ant.* Fuit homo missus a Deo, cui nomen Joannes erat. *Ant.* Hic venit Joannes, ut testimonium perhiberet de lumine, et pararet Domino plebem perfectam. *Ant.* Ex utero senectutis et sterilis Joannes natus est præcursor Domini. *Ant.* Pro eo quod non obedisti verbis meis, eris tacens, et non poteris loqui uque in diem natiuitatis ejus. *Ant.* Inter natos mulierum non est major Joanne Baptista. *Ant.* Puer qui natus est nobis, plusquam propheta est. Hic est enim de quo Salvator ait; inter natos mulierum non surrexit major Joanne Baptista.

(Deest linea in Ms.)

Responsoria sive Antiphonæ in vigilia sanctorum Joannis et Pauli.

Resp. Isti sunt duo viri misericordiæ, qui assistunt ante Dominum dominatorem universæ terræ. *Vers.* Isti sunt duæ oliuæ, et duo candelabra lucentia ante Dominum. Dominatorem. *Resp.* Vidi conjunctos viros habentes splendidas vestes et angelus Domini locutus est ad me dicens: Isti sunt viri sancti facti amici Dei. *Vers.* Vidi angelum Dei volantem per medium cælum, voce magna clamantem et dicentem. Isti. *Resp.* Hæc est vera fraternitas, quæ nunquam potest violari certamine, qui effuso sanguine secuti sunt Dominum, contemuentes aulas regias pervenerunt ad regna cælestia. *Vers.* Ecce quam bonum et quam jucundum habitare fratres in unum. Contemuentes. *Resp.* Beati martyres Christi Joannes et Paulus dixerunt Juliano: nobis autem aliud non est, nisi unus Deus Pater et Filius et Spiritus sanctus. *Vers.* Una fides, unum baptisma, unus spiritus erat in eis. Pater. *Resp.* Beati eritis cum maledixerint vobis homines, et persecuti vos fuerint, et dixerint omne malum adversum vos mentientes, propter me. Gaude et exultate, quoniam merces vestra copiosa est in cælis. *Vers.* [Deest in Ms.]

806 *Antiphonæ in matutinis Laudibus.*

Antiph. Paulus et Joannes dixerunt ad Julianum: Nos unum Deum colimus, qui fecit cælum et terram. *Ant.* Paulus et Joannes dixerunt ad Terentianum: Si tuus Dominus est Julianus, habeto pacem cum illo. Nobis aliud [alius] non est nisi unus Dominus Jesus Christus. *Ant.* Joannes et Paulus cognoscentes tyrannidem Juliani, facultates suas pauperibus erogare cœperunt. *Ant.* Sancti Spiritus et animæ Justorum, Hymnum dicite Deo in æternum. *Ant.* Joannes et Paulus dixerunt ad Gallicanum: Tu crede nunc esse Deum, et eris victor melior [melius] quam fuisti.

In Evangelio.

Antiph. Astiterunt justi ante Dominum, et ab invicem non separati sunt; gloriam Domini viderunt [Calicem Domini biberunt], et amici Dei appellati sunt.

In vigilia sancti Petri ad Vesperas.

Vers. In omnem terram. *Ant.* Beatus Petrus apostolus vidit sibi Christum occurrere. Adorans [adoravit] eum et dixit: Domine quo vadis? Venio Romam iterum crucifigi.

Ad Invitatorium.

Antiph. Regem apostolorum Dominum venito adoremus. *Ant.* In omnem terram exivit sonus eorum, et in fines orbis terræ verba eorum. *Psal.* Cæci enarrant. *Ant.* Clamaverunt justi, et Dominus exaudivit eos. *Psal.* Benedicam Dominum. *Ant.* Consti-

iuves eos principes super omnem terram; memores a erunt nominis tui, Domine. *Psalm.* Eructavit. *Vers.* In omnem terram.

Responsoria.

Resp. Simon Petre, antequam de navi vocarem te, novi te; et super plebem meam principem te constitui, et claves regni cœlorum tradidi tibi. *Vers.* Quodcumque ligaveris super terram, erit ligatum et in cœlis; et quodcumque solveris super terram, erit solutum et in cœlis. Et claves. *Resp.* Si diligis me, Simon Petre, pasce oves meas. Domine, tu nosti, quia amo te, et animam meam pono pro te. *Vers.* Si oportuerit me mori tecum, non te negabo. Et animam. *Resp.* Tu es Petrus, et super hanc petram œdificabo Ecclesiam meam, et portæ inferi non prævalebunt adversus eam; et tibi dabo claves regni cœlorum. *Vers.* Quodcumque, ut *sup.* Et tibi.

In secundo nocturno.

Ant. Principes populorum congregati sunt cum Deo Abraham. *Psalm.* Omnes gentes. *Ant.* Dedisti hæreditatem timentibus nomen tuum, Domine. *Psalm.* Exaudi, Deus, deprecationem. *Ant.* Annuntiaverunt opera Dei, et facta ejus intellexerunt. *Psalm.* Exaudi, Deus, orationem meam cum deprecor. *Vers.* Dedisti hæreditatem.

Responsoria unde supra.

Resp. Domine, si tu es, jube me venire ad te super aquas. Et extendens manum apprehendit eum; et dixit ad eum: Modicæ fidei, quare dubitasti? *Vers.* Cumque vidisset ventum validum venientem timuit, et cum cœpisset, mergi clamavit dicens: Domine, salvum me fac. Et extendens. *Resp.* Surge, Petre, et indue te vestimentis tuis; accipe fortitudinem ad salvandas gentes, quia ceciderunt catenæ de manibus tuis. *Vers.* Angelus autem Domini astiit, et lumen refulsit in habitaculo carceris, 807 percussoque latere Petri excitavit eum dicens, surge velociter. Quia. *Resp.* Tu es pastor ovium, princeps apostolorum: Tibi tradidit Deus omnia regna mundi; et ideo tibi traditæ sunt claves regni cœlorum. *Vers.* Quodcumque, ut *supra.* Et ideo.

In tertio nocturno.

Antiph. Exaltabuntur cornua justi, alleluia. *Psalm.* Confluebimur. *Ant.* Lux orta est justo, alleluia, rectis corde lætitia, allel. *Psalm.* Dominus regnavit, exsultet. *Ant.* Custodiebant testimonia ejus, et præcepta ejus, alleluia. *Psalm.* Dominus regnavit, irascantur. *Vers.* Custodiebant testimonia ejus.

Responsoria unde supra.

Resp. Quem dicunt homines esse Filium hominis? Dixit Jesus discipulis suis. Respondens Petrus, dixit: Tu es Christus Filius Dei vivi. Et ego dico tibi, quia tu es Petrus; et super hanc petram œdificabo Ecclesiam meam. *Vers.* Beatus es, Simon Petre, quia caro et sanguis non revelavit tibi, sed Pater meus qui est in cœlis. Et ego dico. *Resp.* Ego pro te rogavi, Petre, [ut] non deficiat fides tua; et tu aliquando conversus confirma fratres tuos. *Vers.* Caro et sanguis non revelavit tibi, sed Pater meus qui est in cœlis. Et tu aliquando. *Resp.* Beatus est, Simon Petre, quia caro et sanguis non revelavit tibi, sed Pater meus qui est in cœlis. *Vers.* Et ego dico tibi, quia tu es Petrus, et super hanc petram œdificabo Ecclesiam meam. *Resp.* Petre, amas me? Tu scis, Domine, quia amo te. Pasce oves meas. *Resp.* Simon Joannis, diligis me plus his? Tu scis, Domine, quia amo te. *Vers.* Etsi oportuerit, ut *sup.* Quia. *Resp.* Solve, jubente Deo terrarum, Petre, catenas, qui facis ut pateant cœlestia regna beatis. *Vers.* Quodcumque. *Resp.* Qui regni claves et curam tradidit ovilib; qui cœli terræque Petro commisit habenas, ut reseret clausis, et solvat vincla ligatis. *Vers.* Quodcumque. *Vers.* Ipsa tua, Petre, dissipare vin-

cula jussit, qui te mundanos jussit dissolvere nexu. Ut reseret. *Resp.* Petrus et Joannes ascendebant in templum, ad horam Orationis nonam. Et quidam vir qui erat claudus ex utero matris suæ, quem ponebant quotidie ad portam templi. *Vers.* Argentum et aurum non est mecum, quod autem habeo hoc tibi dabo. Quem ponebant.

Antiphonæ in matutinis Laudibus.

Antiph. Petrus et Joannes ascendebant in templum, ad horam Orationis nonam. *Ant.* Argentum et aurum non est mecum; quod autem habeo, hoc tibi dabo. *Ant.* Dixit angelus ad Petrum: Cœcumda tibi vestimentis tuis et sequere me. *Ant.* Misit Dominus angelum suum, et liberavit me de manu Herodis, alleluia. *Ant.* Tu es Petrus, et super hanc petram œdificabo Ecclesiam meam. *Vers.* Constitues eos principes.

In Evangelio.

Antiph. Quodcumque ligaveris super terram, erit ligatum et in cœlis; et quodcumque solveris super terram, erit solutum et in cœlis, dicit Dominus Simoni Petro. *Ant.* Beatus es, Simon Petre. *Ant.* Significavit Dominus Petro qua morte clarificaturus esset Deum, alleluia. *Ant.* Ego pro te rogavi, Petre, ut non deficiat fides tua. Et tu aliquando conversus, confirma fratres tuos. *Ant.* Si diligis me, Simon Petre, pasce oves meas. Tu scis, 808 Domine, quia amo te. *Ant.* Tu es pastor ovium, princeps apostolorum; tibi traditæ sunt claves regni cœlorum. *Ant.* Tu es Christus Filius Dei vivi; et tu beatus, Simon Barjona. *Ant.* Simon Joannis, diligis me plus his? Tu scis, Domine, quia amo te. *Ant.* Dixit Dominus Petro: Tibi dabo claves regni cœlorum. *Ant.* Beatus Petrus apostolus, ut *supra.* *Ant.* Commendo tibi oves quas tradidisti mihi, alleluia. *Ant.* Solve, jubente Deo terrarum, Petre, catenas, qui facis ut pateant cœlestia regna beatis. *Ant.* Super aquas ambulans Dominus Petro manum porrexit mergenti in pelagus. *C Ant.* Cum respexisset Petrus crucem, lacrymis [lacrymas] fundebat præ gaudio. [Cætera desunt.] Non sum dignus. *Ant.* Petrus et Paulus militantes Romam venerunt. Circumdantes Simonem invenerunt cum Nerone fidem permanserunt Salvatorem. *Ant.* Beatus Petrus dum penderet in cruce, alacri vultu Dominum deprecatur: Domine Jesu Christe, commendo tibi oves quas tradidisti mihi.

In die ad Vesperas.

Antiph. Juravit Dominus et non poenitebit eum: Tu es sacerdos in æternum. *Psalm.* Dixit Dominus. *Ant.* Collocet eum Dominus cum principibus populi sui. *Psalm.* Laudate, pueri. *Ant.* Diripi-ti, Domine, vincula mea, tibi sacrificabo hostiam laudis. *Psalm.* Credidi. *Ant.* Euntes ibant et stebant mittentes semina sua. *Psalm.* In convertendo. *Ant.* Confortatus est principatus eorum, et honorati sunt amici tui, Deus. *Psalm.* Domine, probasti me. *Ant.* Gloriosi principes terræ, quomodo in vita sua dilexerunt se, ita et in morte non sunt separati.

Antiphonæ et Responsoria in vigilia sancti Pauli apostoli. — In primo nocturno.

Antiph. Qui operatus est Petro in apostolatam, operatus est et mihi inter gentes; et cognoverunt gratiam quæ data est mihi a Christo Domino. *Psalm.* Cœli enarrant. *Vers.* Qui me segregavit ex utero matris suæ [mæ], et vocavit per gratiam suam. *Ant.* Scio cui credidi, et certus sum quia potens est depositum meum servare in illa die justus judex. *Psalm.* Benedicam Dominum. *Vers.* De reliquo reposita est mihi corona justitiæ. *Ant.* Mihi vivere Christus est, et mori lucrum, gloriari me oportet in cruce Domini mei Jesu Christi. *Psalm.* Eructavit. *Vers.* Per quem mihi mundus crucifixus est, et ego mundo. *Vers.* In omnem terram.

* Hæc ita corrupta sunt, ut vix sanari posse videantur.

Responsoria unde supra.

Resp. Qui operatus est Petro in apostolatam, operatus est et mihi inter gentes. Et cognoverunt gratiam Dei, quæ data est mihi. *Vers.* Gratia Dei in n.e vacua non fuit, sed gratia ejus semper in me manet. Et cognoverunt. *Resp.* Scio cui credidi, et certus sum quia potens est depositum meum servare in illum diem. *Vers.* Reposita est mihi corona justitiæ. Quia. *Resp.* Bonum certamen certavi, cursum consummavi, fidem servavi; ideoque reposita est mihi corona justitiæ. *Vers.* Scio cui credidi, et certus sum quia potens est depositum meum servare. Ideoque. *Resp.* Damasci præpositus gentis Arethæ regis, voluit comprehendere. A fratribus per murum submissus sum in sporta, et sic evasi manus ejus in nomine Domini. *Vers.* Deus et Pater Domini mei Jesu Christi scit quia non mentior. Et sic evasi.

809 *In secundo nocturno.*

Antiph. Tu es vas electionis, sancte Paule apostole, prædicator veritatis in universo mundo. *Psal.* Omnes gentes. *Vers.* Per quem omnes gentes cognoverunt gratiam Dei. *Ant.* Magnus sanctus Paulus vas electionis vere digne est glorificatus; qui et meruit thronum duodecimorum possidere. *Psal.* Exaudi, Deus, deprecationem. *Vers.* In regeneratione, cum sederit Filius hominis in sede Majestatis suæ. *Ant.* Bonum certamen certavi, cursum consummavi, fidem servavi. *Psal.* Exaudi, Deus, Orationem meam cum dep. *Vers.* De cætero reposita est mihi corona justitiæ. *Vers.* Annuntiaverunt opera Dei.

Responsoria unde supra.

Resp. Reposita est mihi corona justitiæ, quam reddet mihi Dominus in illa die justus Judex. *Vers.* Scio cui credidi, et certus sum quia potens est depositum meum servare in illum diem. Justus. *Resp.* Isti sunt duæ oliivæ, [et duo] candelabra lucentia ante Dominum, habent potestatem claudere cælum nubibus, et aperire portas ejus. Quia linguæ eorum claves cæli factæ sunt. *Vers.* In omnem terram exiit sonus eorum, et in fines orbis terræ verba eorum. Habent. *Resp.* Constitues eos principes super omnem terram, memores erunt nominis tui, Domine, in omni progenie et generatione. *Vers.* In omnem terram, ut supra.

In tertio nocturno

Antiph. Saulus qui et Paulus magnus prædicator, a Deo confortatus convalescebat, et confundebat Judæos. *Psal.* Confitebimur tibi, Deus. *Vers.* Ostendens quia hic est Christus Filius Dei vivi. *Ant.* Ne magnitudo revelationum extollat me, datus est mihi stimulus, angelus Satanæ qui me colaphizet. Propter quod ter Dominum rogavi, ut auferretur a me; et dixit mihi Dominus: Sufficit tibi, Paule, gratia mea. *Psal.* Dominus regnavit, exsultet. *Vers.* Nam virtus in infirmitate perlicetur. *Ant.* Reposita est mihi corona justitiæ, quam reddet mihi Dominus in illa die Judex. *Psal.* Dominus regnavit, irascantur. *Vers.* Cooperante gratia Spiritus sancti. *Vers.* Dedisti hæreditatem.

Resp. unde supra.

Resp. Isti sunt duo viri misericordie. *Vers.* Isti sunt duæ oliivæ. Dominatorem. *Resp.* Stolum jucunditatis induit eum Dominus, et coronam pulchritudinis posuit super caput ejus. *Vers.* Cibavit illum pane vitæ et intellectus, et aqua sapientiæ salutaris potavit eum. Et coronam. *Resp.* Corona aurea super caput ejus, expressa signo sanctitatis, gloriæ, honoris, et opus fortitudinis. *Vers.* Quoniam prævenisti eum in Benedictionibus duccedinis; posuisti in capite ejus coronam de lapide pretioso. Gloriæ. *Resp.* Posuit coronam capiti meo, et circumdedit me muro salutis, ad expugnandas gentes et omnes inimicos. *Vers.*

* Scilicet mensis Julii die undecima, quæ nunc ejus Translationi celebrandæ assignatur. Porro hic

A Judica, Domine, nocentes me, expugna impugnantes me; apprehende arma et scutum. Ad expugnandas. *Resp.* Gloria et honore coronasti eum, Domine; et constituisti eum super opera manuum tuarum; omnia subjecisti sub pedibus ejus. *Vers.* Quoniam prævenisti eum **810** in Benedictionibus. *Resp.* Ecce ego mitto vos. *Resp.* Tollite jugum. *Resp.* Dum steteritis. *Resp.* Egregie Dei Paule, doctor gentium, et divinarum propagator præceptorum, ecce nomen tuum in libro vitæ cœlestis ascriptum est, et memoriale tuum non derelinquetur in sæcula. *Vers.* Magnus sanctus Paulus vas electionis, vere digne est glorificatus.

In Matutinis.

Antiph. Ego plantavi, Apollo rigavit; Deus autem incrementum dedit, allel. *Vers.* Unusquisque propriam mercedem accipiet, secundum suum laborem. *Ant.* Libenter gloriabor in infirmitatibus meis, ut inhabitet in me virtus Christi. *Vers.* Quando autem infirmor, tunc fortior sum. *Ant.* Sancte Paule apostole, prædicator veritatis, et doctor gentium, intercede pro nobis ad Dominum, qui te elegit. *Vers.* Ut digni efficiamur gratia ejus. *Ant.* Gratia Dei in me vacua non fuit, sed gratia ejus semper in me manet. *Vers.* Gratia Dei sui id quod sum. *Ant.* Damasci præpositus gentis Arethæ regis, voluit me comprehendere. A fratribus per murum submissus sum in sporta, et sic evasi manus ejus in nomine Domini. *Vers.* Deus et Pater Domini mei Jesu Christi scit quia non mentior. *Vers.* Constitues eos principes

In Evangelio.

Antiph. Vos qui secuti estis me, sedebitis super sedem judicantes duodecim tribus Israel, alleluia. *Vers.* Dum venerit Filius hominis in sede Majestatis suæ. *Ant.* Ter virgis cæsus sum, semel lapidatus sum, ter naufragium pertuli pro Christi nomine. *Ant.* Nocte et die in profundum maris fui. *Ant.* Petrus apostolus et Paulus prædicator gentium, ipsi nos docuerunt legem tuam, Domine. *Ant.* In omnem terram exiit sonus eorum, et in fines orbis terræ verba eorum. *Ant.* Vos qui reliquistis omnia, et secuti estis me, centuplum accipietis, et vitam æternam possidebitis. *Ant.* Nolite timere eos qui corpus occidunt, animam autem non possunt occidere, dicit Dominus.

Antiphonæ et Responsoria in vigilia beati Benedicti abbatis. — In primo nocturno.

Antiph. Fuit vir vitæ venerabilis gratia abbas Benedictus. *Psal.* Beatus vir. *Ant.* Ab ipso pueritiam suæ [tempore] cor gerens senile, ætatem moribus transiens, nulli animum dedit voluptati. *Psal.* Quare fremuerunt. *Ant.* Dum in hac terra esset, quo temporaliter uti potuisset, jam quasi aridum mundum cum flore despexit. *Psal.* Cum invocarem. *Ant.* Nursiæ provincia exortus, Romæ liberalibus litterarum studiis traditus a parentibus fuerat. *Psal.* Verba mea. *Ant.* Relicta domo rebusque patris soli Deo placere [cupiens], sanctæ conversationis habitum quæsit. *Psal.* Domine Dominus noster. *Ant.* Recesit igitur scienter nescius, et sapienter indoctus. *Psal.* In Domino confido.

Responsoria unde supra.

Resp. Fuit vir vitæ venerabilis gratia Benedictus et nomine, ab ipso pueritiæ tempore cor gerens senile, ætatem quippe moribus transiens, nulli **811** animum voluptati de ut. *Vers.* Recessit igitur scienter nescius, et sapienter indoctus. Ab ipso. *Resp.* Hic itaque cum, relicta litterarum studiis, petere deserta decrevisset, nutrit, quæ hunc amabat, solæ secuta est. *Vers.* Recessit igitur, ut supra. *Resp.* Igitur beatus Benedictus, cum conspiceret nutricem suam flere, moxque se cum lacrymis in Orationem

et passim hoc in Codice vigilia significat officium nocturnum, nec pro pridie sumi debet.

dedit; et os sanum capisterium reparavit. *Resp.* Ipsum quoque capisterium in ecclesie ingressu suspensum [suspensum], quatenus et presentis et secuturi omnes agnoscerent Benedictus puer conversationis gratia a quanta perfectione cepisset. Moxque inito consilio venenum vino miscuere; quo accepto signavit, sicque contractum est, ac si pro signo lapidem dedisset. *Vers.* Intellexit protinus vir Dei, quia potum mortis habuerat, quod non potuit portare signum vite. Sicque.

In secundo nocturno:

Antiph. Hic itaque cum jam, relictis litterarum studiis, petere deserta decrevisset, nutrix quæ hunc arctius amabat, secuta est. *Psal.* Domine, quis habitabit. *Ant.* Prædicta nutrix illius, ad purgandum triticum a vicinis mulieribus præstari sibi capisterium petiit, quod casu accidere [Dele accidere] contractum est. *Psal.* Conserva me. *Ant.* Compassus nutrici Orationem dedit Benedictus puer cum lacrymis; capisterium reparavit. *Psal.* Domine, in virtute. *Ant.* Benedictus Dei famulus, magnum fecit miraculum; preces fudit ad Dominum, rejunxit capisterium. *Psal.* Domini est terra. *Ant.* Qui dum eremum peteret, Romanum [Romanus] monachum obviavit, cuius cum desiderium cognovisset, et secretum tenuit, et adjutorium impendit. *Psal.* Beati quorum remissæ. *Vers.* Cumque in spem positus submitti panem diabolus conspiceret, jactavit lapidem, et tintinabulum fregit. *Resp.* Convocatis discipulis, beatus Benedictus dixit: Miseretur vobis sempiternus Deus; nunquid non prius dixi vobis, quia meæ ac vestris moribus minime conveniret? *Vers.* Itaque juxta mores vestros vobis patrem quærite, quia me habere minime potestis. Nunquid. *Resp.* Quidam rusticus defuncti corpus filii in ulnis ferens, orbitatis luctu æstuans ad monasterium venit. Benedictum Patrem quæsivit. Mox ut aspexit, clamare cepit: Redde filium meum, redde filium meum. *Vers.* Vir autem Domini in hac voce substitit dicens: Nunquid ego filium tuum abstuli? cui ille respondit: Mortuus est, veni resuscita eum. Redde. *Resp.* Domine, non respicias peccata mea, sed fidem hujus hominis, qui rogat resuscitari filium suum; et redde in hoc corpuseculo animam quam tulisti. Et completa Oratione revixit, et sanum reddidit patri suo. *Vers.* Et regrediente anima ita corpusculum omne contremuit, et sub oculis omnium qui adcrant vivus apparuit. Et sanum. *Resp.* Pater sanctus dum intentam oculorum aciem in splendore coruscæ lucis habere videretur, vidit Germani animam Capuani episcopi in sphaera ignea ab angelis in cælum deferri. *Vers.* Factumque est, ut reverendissimum Germanum is qui missus fuerat defunctum reperit. *Resp.* Eodem vero anno quod [quo] de hac vita erat exiturus, quibusdam discipulis secum conversantibus, quibusdam longe manentibus sanctissimi sui obitus denunciavit diem. *Vers.* [Supple presentibus indicans.] Ut audita per silentium tegerent, absentibus indicens quale eis signum fieret quando ejus anima de corpore exiret. Sanctissimi. *Resp.* Antesextum vero sui exitus diem aperire sepulcrum **812** sibi jubet; qui mox correptus febribus acri cepit dolore fatigari usque ad mortem. *Vers.* Cumque per singulos dies languor ingravesceret, sexto die portari se in oratorium a discipulis fecit. Qui mox. *Resp.* Sexto namque die portari se in oratorium a discipulis fecit, ibique exitum suum dominicis sacramentis munivit, atque inter discipulorum manibus [manus] expiravit. *Vers.* Erectis in cælum manibus fecit [stetit], et ultimum spiritum inter verba Orationis efflavit. Atque. *Resp.* Hodie sanctus Benedictus per viam Orientis tramitem videntibus discipulis cælum tetendit, et ab angelis in gloria susceptus est [susceptus est]. *Vers.* Tunc itaque sancti viri obitum sicut præsentem discipuli viderunt, ita absentes hoc signum quod eis prædictum fuerat agnoverunt. Videntibus. *Resp.* Factum

est post obitum sanctissimi viri, mulier mente captæ venit ad specum ejus, et ingressa mansit in eo, et sana facta est ex illa hora. *Vers.* Et in ea sanitate quam acciperat permansit omnibus diebus vite suæ. *Vers.* Via recta Orientis tramite ab ejus cella ad cælum usque tendebatur, cui venerando habitu vir desuper clarus assistens, cui esset via quam cernerent discipulis inquisivit; ipsi vero nescire se professi sunt.

Antiphonæ in matutinis Laudibus.

Antiph. Intempesta nocte oravit Benedictus. [Adjiciendum forte vidit] Fusam lucem desuper cunctas noctis tenebras effugasse tantoque splendore clarescere, ut diem vinceret lux illa. *Ant.* Sicut discipulis ipse referebat, quasi sub uno solis radio omnis mundus collectus ante ejus oculos momento adductus est. *Ant.* Orabat sanctus Benedictus: Domine, non aspicias peccata mea, sed fidem hujus hominis, qui rogat resuscitari filium suum. Et sub oculis omnium viventem puerum reddidit patri suo. *Ant.* Frater Maure, curre velociter, quia puer Placidus in amne flumen [Redundat flumen] mergitur. *Ant.* Dumque super unctas Placidus traheretur, Maurus occurrit in mediis fluctibus. Emerso pede puerum liberavit. *Ant.* Intempeste noctis cuncta sub silentio, quasi sub solis radio omnem mundum conspexit. *Ant.* Benedictus Dei famulus per Spiritus sancti indagata præcognoscens quæ ventura sunt omnia.

In Evangelio.

Antiph. Hodie sanctus Benedictus per viam Orientis tramitem [recto tramite] videntibus discipulis cælum tetendit; hodie erectis manibus inter verba Orationis migravit. Hodie in gloria ab angelis susceptus est. *Ant.* Sanctimonialis autem femina, cum negantis verba audisset, orationem fudit, et inundatio pluviarum erupit.

In vigilia sancti Laurentii ad Vesperas.

Vers. Justum deduxit Dominus. *Ant.* Beatus Laurentius cum in craticula supra positus ureretur, ad impiissimum tyrannum dixit: Assatum est jam, versa et manduca; nam facultates Ecclesie quas requiris, in cælestibus thesauris manus pauperum deportaverunt.

Ad Invitatorium.

Antiph. Regem martyrum Dominum venite adoremus. *Ant.* Quo progredieris sine filio, pater? Quo, sacerdos sancte, sine ministro properas? *Psal.* Beatus vir. *Vers.* Beatus Laurentius dixit. *Ant.* Noli me derelinquere, pater sancte, quia thesauros tuos jam expendi, quos tradidisti mihi. *Psal.* Quare **813** fremuerunt. *Vers.* Quid in me ergo displicuit paternitati tuæ? *Ant.* Non ego te desero, fili, neque derelinquo, sed majora tibi debentur pro Christi fide certamina. *Psal.* Domine, quid multip. *Vers.* Beatus Sixtus dixit. *Vers.* Gloria et honore.

Responsoria unde supra.

Resp. Levita Laurentius bonum opus operatus est, qui per signum crucis cæcos illuminavit; et thesauros Ecclesie dedit pauperibus. *Vers.* Dispertit dedit pauperibus, justitia ejus manet in sæculum sæculi. Et thesauros. *Resp.* Puer meus, noli timere, quia ego sum tecum, dicit Dominus; si transieris per ignem, flamma non nocabit te, et odor ignis non erit in te. *Vers.* Donec ponam inimicos tuos, ut supra. *Resp.* Strinxerunt corporis membra posita in craticula. Superjectis prunis insultat levita Christi. Beate Laurenti martyr Christi, intercede pro nobis. *Vers.* Ille est vir qui non est derelictus a Domino in die certaminis sui. Beate. *Vers.* Carnifices vero ministrabant carbones subter cratem ferream. *Resp.* Quo progredieris sine filio, Pater? quo, sacerdos sancte, sine diacono properas? tu nunquam sine ministro sacrificium offerre consueveras. *Vers.* Quid in me ergo displicuit paternitati tuæ? Nunquid degenerem probasti? Experire certe utrum [idoneum] ministrum elegeris, cul

commisisti dominici sanguinis consecrationem. Tu a
uonquam.

In secundo nocturno.

Antiph. Beatus Laurentius orabat, dicens : Domine Jesu Christe, Deus de Deo, miserere mihi servo tuo. *Psal.* Cum invocarem. *Vers.* Quia accusatus non negavi nomen sanctum tuum, interrogatus te Christum confessus sum. *Ant.* Dixit Romanus ad beatum Laurentium : video ante te juvenem pulcherrimum ; festina me baptizare. *Psal.* Verba mea. *Vers.* Affrens autem urceum cum aqua, misit se ad pedes ejus. *Ant.* Beatus Laurentius dixit : Mea nox obscurum non habet, sed omnia in luce clarescunt. *Psal.* Domine, Dominus noster. *Vers.* Quia ipse Dominus novit, quia accusatus non negavi, interrogatus Christum confessus sum. *Vers.* Posuisti, Domine, super caput ejus.

Responsoria unde supra.

Resp. Noli me derelinquere, pater sancte, quia thesauros tuos jam expendi. Non ego te desero, fili. **B** thesauros tuos jam expendi. Non ego te desero, fili, sed derelinquo ; sed majora tibi debentur pro fide Christi certamina. *Vers.* Nos enim quasi senes levioris pugnae cursum accipimus ; te quasi juvenem gloriosior de tyranno triumphus exspectat. Post triduum sequeris sacerdotem levita. Sed majora. *Resp.* Beatus Laurentius clamavit, et dixit : Deum meum colo, et illi soli servio ; et ideo non timeo tormenta tua. *Vers.* Mea nox obscurum non habet, sed omnia in luce clarescunt. Et ideo. *Resp.* In craticula te Deum non negavi, et ad ignem applicatus te Dominum Jesum confessus sum. *Vers.* Probasti, Domine, cor meum, et visitasti nocte. Et ad ignem.

In tertio nocturno.

Antiph. Strinxerunt corporis membra posita super craticulam ; subjectis prunis insultat levita Christi. *Psal.* Domine, quis habitabit. *Vers.* Carnifices vero ministrabant carbones subtus cratem ferream. *Ant.* Igne me examinasti, et non est inventa in me iniquitas. *Psal.* Exaudi, Domine. *Vers.* Probasti, Domine, cor meum, et visitasti nocte. *Ant.* Interrogatus **S14** te Dominum confessus sum. Assatus gratias ago. *Psal.* Domine, in virtute. *Vers.* Gratias tibi ago, Domine, quia januas tuas ingredi merui. *Vers.* Justum deduxit Dominus per vias rectas.

Responsoria unde supra.

Resp. O Hippolyte, si credis in Dominum Jesum Christum, et thesauros tibi ostendo, et vitam aeternam promitto. *Vers.* Dispersit dedit pauperibus, justitia ejus manet in saeculum saeculi. Et thesauros. *Resp.* Gaudeo plane, quia januas Christi tuas ingredi merui, quia accusatus non negavi, interrogatus Christum confessus sum, assatus gratias ago. *Vers.* Probasti, Domine, cor meum, et visitasti nocte. Assatus. *Resp.* Voluit esse hostia levita Laurentius, qui dum assaretur non negavit Dominum, et ideo inventus est sacrificium laudis. *Vers.* In craticula depositus Deum non negavit ; et ad ignem applicatus Christum confessus. Et ideo. *Resp.* Ille est vir, qui non est derelictus a Deo, in die certaminis sui ; et ipse conculcavit caput serpentis antiqui. Modo coronabitur, quia fideliter vicit in mandatis Domini. *Vers.* Iste est qui contempnit vitam mundi, et pervenit ad caelestia regna. Modo. *Resp.* Beatus Laurentius dixit : Ego me obtuli sacrificium Deo, in odorem suavitatis. *Vers.* Quoniam ad te orabo, Domine, mane exaudies vocem meam. *Vers.* Gratias tibi ago, Domine. *Resp.* Protector tuus ego sum, noli timere, dicit Dominus ; cum transieris per ignem, non combureris, et flamma non comburet te, quia tenebo manum tuam. *Vers.* Liberasti, Domine, corpus meum a perditione, et a pressura flammæ, quæ circumdedit me. Et in medio ignis non aestuatus, quia tenebo. *Resp.* Beatus vir Laurentius, qui post aurum non abiit, nec speravit in thesauro pecuniarum. Fecit enim mirabilia in vita sua. *Vers.* Ille est vere martyr, qui pro Christi nomine sanguinem suum fudit. Fecit.

In matutinis Laudibus.

Antiph. Laurentius ingressus est martyr, et confessus est nomen Domini Jesu Christi. *Ant.* Gaudeo plane quia januas Christi ingredi merui. *Ant.* Laurentius bonum opus operatus est, qui per signum crucis caecos illuminavit. *Ant.* Probasti, Domine, cor meum, et visitasti nocte. *Ant.* Adhaesit anima mea post te, quia caro mea igne cremata est pro te, Deus meus. *Ant.* Misit Dominus Angelum suum, et libera vit me de medio ignis, et non sum aestuatus. *Ant.* Beatus Laurentius orabat dicens : gratias tibi ago, Domine, quia januas tuas ingredi merui. *Ant.* Accusatus non negavi nomen sanctum tuum. Interrogatus te Dominum confessus sum. *Vers.* Posuisti, Domine.

In Evangelio.

Antiph. In craticula sanctum Dominum non negavi, et ad ignem applicatus Christum confessus sum. Probasti cor meum, et visitasti nocte ; igne me examinasti, et non est inventa in me iniquitas. *Ant.* Gratias tibi ago, Domine, quia januas tuas ingredi merui. *Ant.* Gratias ago Deo meo, quia hostia Christi effici merui. Assa us non negavi, et interrogatus Christum confessus sum. *Ant.* O Hippolyte, si crederis in Dominum Jesum Christum et thesauros tibi ostendo, et vitam aeternam promitto ? *Ant.* Si quis mihi ministraverit, honorificabit eum Pater meus qui est in caelis, dicit Dominus. *Ant.* Volo, Pater, ut ubi ego sum, illic sit et minister meus.

S15 *In vigilia sancti Tiburtii martyris, ad Vesperas.*

Antiph. Inclytus martyr Tiburtius, cum nudatis plantis super prunas ferventes incederet, Fabiano praefecto dixit : Videtur mihi quod super roseos flores incedam, in nomine Domini mei Jesu Christi.

De sancto Hippolyto, ad Vesperas.

Vers. Justum deduxit Dominus. *Ant.* Si quis mihi ministraverit, ut supra.

Ad Invitatorium.

Antiph. Regem martyrum Dominum, venite adoremus.

In primo nocturno.

Antiph. Valerianus tradidit beato Hippolyto Laurentium, ut cum custodiret. *Psal.* Beatus vir qui non abiit. *Ant.* Vidit Hippolytus a beato Laurentio caecum illuminatum, statim credidit. *Psal.* Quare tremuerunt. *Ant.* Impositas [Forte imposuit] manus Hippolytus super oculos caecorum, et sanabantur. *Psal.* Domine, quid multiplic. *Vers.* Gloria et honore.

Responsoria.

Resp. Beatissimus Christi martyr Hippolytus, dum baptismi gratiam accepisset a beato Laurentio, ponebat manus super oculos caecorum, et sanabantur. *Vers.* Caeco illuminato a beato Laurentio Hippolytus credidit, et percipi [percipere] meruit baptismi sacramentum. Ponebat. *Ant.* Multi caeci et imbecilles venientes ad custodiam beati Laurentii, oranda sanctus Hippolytus ponebat manus, et curavit eos ; propterea a militibus comprehensus, ducebatur ad Decium. *Vers.* Justinus et Hippolytus rapuerunt corpus Laurentii, et sepelierunt. Propterea. *Resp.* Inquisitus a Decio sanctus Hippolytus de corpore Laurentii, et quid sepelisset, respondens Hippolytus dixit : Christianus ego sum, et Christi martyrem diligenter sepelivi. *Vers.* Miror mihi valde, praeses, pro quid ore pollicito martyrem nominasti. Respondens.

In secundo nocturno.

Ant. Decius Caesar vocavit Hippolytum, et interrogavit, corpora sanctorum pro quid rapuisset. *Psal.* Cum invocarem. *Ant.* Ingressus itaque Hippolytus in domum suam, dedit pacem omnibus. A militibus comprehensus ducebatur ad praesidem. *Psal.* Verba mea. *Ant.* Cum venisset Hippolytus in praesentiam Decii, subridens Decius dixit : Tu magus factus es,

qui abstulisti corpus Laurentii. *Psalm.* Domine Domine nos er. *Vers.* Posuisti, Domine.

Responsoria unde supra.

Resp. Regressus itaque Hippolytus post diem tertium, venit in domum suam, et dedit pacem omnibus servis suis, et communicavit de sacrificio altaris Laurentii martyris. *Vers.* Et posita mensa prius quam cibum sumeret, a militibus comprehensus peruenit ad prætoria. Et communicavit. *Resp.* Dum Hippolytus in domum suam convivia cibus [*Forte conviviit cibus*] poneret, missi a Decio milites tenuerunt eum, et adduxerunt ad Decium; quem videns Cæsar subridens dixit: Nunquid tu magus effectus es, qui corpus Laurentii abstulisti. *Vers.* Decius dixit: Fruere mihi licite; esto noster amicus. Hippolytus dixit: Miles Christi ego sum, et ejus præcepta custodire **816** desidero. Quem videns. *Resp.* Expoliavit vestem Hippolytum Decius, qua induebatur in habitu Christiano, et dicit ei: Sacrifica diis et acquiesce præceptis nostris, et vive militiæ palmæ. *Vers.* Gratias ago Deo meo, qui me confortavit in conspectu principum. Et dicit.

In tertio nocturno.

Antiph. Respondit Hippolytus ad Decium, dicens: Non sum ego magus, nisi Christianus. *Psal.* Domine, quis habitabit. *Ant.* Quo auditus, Decius, furore arreptus, jussit Hippolytum lapidibus obtundi. *Psal.* Exaudi, Domine. *Ant.* Expoliavit Decius Hippolyto [vestem] qua induebatur in habitu Christiano. *Psal.* Domine, in virtute.

Responsoria.

Resp. Oravit sanctus Hippolytus voce magna, et dixit: Gratias tibi ago, Domine meus Jesu Christe, quia famulos meos in conspectu tuo pati video. *Resp.* Suadens Decius Hippolyto dixit: Nunquid tu cultor deorum fuisti? sacrificia diis, fruire palma militiæ. Et respondens Hippolytus dixit: Christianus ego sum et vestigium [*Verbum deest in Ms.*] adipisci cupio. *Vers.* Tunc beatus Hippolytus voce clara dicebat: Militia mea fides christiana. *Resp.* Jussit Decius militibus dicens: Exuite Hippolytum vestem, et fustibus cædite. Ut [*Forte et*] cum cæderetur, dixit: Miles Christi ego sum, et verbera tua non reveresco. *Vers.* Utere militia pristina quam semper habuisti: respondens [respondit] Hippolytus dicens. *Resp.* Postquam in præsentia Hippolyti famuli sui martyrizati sunt, dixit Hippolytus: Gratias tibi ago, Domine Jesu Christe, quia famulos meos in conspectu sanctorum [*Verbum deest in Ms.*] *Vers.* Miles Christi Hippolytus, armatus fide, in conspectu judicum dixit.

In Matutinis.

Antiph. Dixit Hippolytus ad Decium: Non me expoliasti, sed magis vestisti. *Ant.* Præses dixit ad Hippolytum: Factus es insipiens ut nuditatem tuam non erubescis [erubesceres]. *Ant.* Dixit Cæsar ad Hippolytum: Nunc magus factus es. Respondens Hippolytus dixit ad Decium: Non sum ego magus, sed servus Domini mei Jesu Christi. *Ant.* Tunc Valerianus in conspectu Hippolyti, famulos illius martyrizare præcepit. *Ant.* Exemplum meretur fieri. *Vers.* Justum deduxit Dominus. [*Cæteræ desunt in Ms.*]

In Evangelio.

Antiph. Oravit sanctus Hippolytus voce magna, et dixit: Gratias tibi ago, Domine meus Jesu Christe, quia famulos meos in conspectu tuo pati video. *Ant.* Beatus Hippolytus obtulit se in conspectu Romuli, et voce clara dixit: Ego Christum confiteor. *Ant.* Hippolytus famulus Christi Dominum deprecabatur: Domine Jesu Christe, accipe spiritum meum. *Ant.* Audita est vox infantium et dicentium: Gloria in excelsis Deo, allel. *Ant.* Decius Cæsar vocavit Hippolytum, et interrogavit, corpora sanctorum pro quid rapuisset. *Ant.* Ingressus itaque Hippolytus in domum suam, dedit pacem omnibus. *Ant.* A militibus

comprehensus ducebatur ad Decium. *Ant.* Dum venisset Hippolytus in præsentiam Decii, subridens Decius dixit: Magus factus es, quia abstulisti corpus Laurentii.

817 *Responsoria sive Antiphonæ de Assumptione sanctæ Mariæ.*

Resp. Vidi speciosam sicut columbam ascendentem desuper rivos aquarum, cujus inestimabilis odor erat nimis in vestimentis ejus. Et sicut dies verni circumdabant eam flores rosarum, et lilia convallium. *Vers.* Quæ est ista quæ ascendit per desertum sicut virgula fumi, ex aromatibus myrrhæ et tharis? Et sicut. *Resp.* Sicut cedrus exaltata sum in Libano, et sicut cypressus in monte Sion; quasi myrrha electa dedi suavitatem odoris. Et sicut cinnamomum et balsamum aromatizans. *Resp.* Diffusa est gratia in labiis tuis, propterea benedixit te, Deus, in æternum. *Vers.* Speciosa facta es et suavis in deliciis tuis. Propterea. *Vers.* Myrrha et gutta, et casia a vestimentis tuis, a domibus eburneis, ex quibus delectaverunt te filia regum in honore tuo. Propterea. *Resp.* Veni, electa mea, et ponam in te thronum meum, quia concupivit Rex speciem tuam. *Vers.* Specie tua et pulchritudine tua, intende, prospere procede, et regna. Quia. *Resp.* Quæ est ista quæ processit sicut sol, et formosa tanquam Jerusalem? Viderunt eam filia Sion, et beatam dixerunt, et reginæ laudaverunt eam. *Vers.* Quæ est ista, ut supra. *Resp.* Ista est speciosa inter filias Jerusalem. Sicut vidistis eam plenam charitatem et dilectionem [charitate et dilectione] in cubilibus et in hortis aromatatum. *Vers.* Specie tua, ut supra. *Resp.* Beata me dicent omnes generationes, quia fecit mihi Dominus magna qui potens est, et sanctum nomen ejus. *Vers.* Et misericordia ejus a progenie in progenies, timentibus eum. *Resp.* Ornatam in montibus filiam Sion Dominus concupivit, et dicentes [videntes] eam filia Sion, beatissimam prædicaverunt dicentes, unguentum effusum nomen tuum. *Vers.* Adfuit regina a dextris tuis in vestitu deaurato circumdata varietate. *Resp.* Hæc est dies præclara hodie, in qua beata virgo genitrix Christi Maria felici cursu migravit ad Christum. Et interroga... [*Desunt duo verba in Ms.*] virginum obtinens principatum. *Vers.* Hæc est beata virgo Maria ad cujus transitum apostoli præstaverunt obsequium. Et interroga. *Resp.* Gaude, Maria, ut supra. *Vers.* Gabrielem archangelum. *Resp.* Beata es, virgo Maria Dei genitrix, quæ credidisti Dominum. Perfecta sunt in te quæ dicta sunt tibi. Ecce exaltata es super choros angelorum, intercede pro nobis ad Dominum Deum nostrum. *Vers.* Ave, Maria, gratia plena, Dominus tecum. Intercede. *Resp.* O quam pulchra et speciosa est Maria virgo Dei, quæ de mundo migravit ad Christum; inter choros virginum fulget sicut sol in virtute cælesti. *Vers.* Gaudent angeli, exultant archangeli in Maria virgine. Quæ. *Resp.* Beata et venerabilis. *Vers.* Benedicta tu in mulieribus. *Resp.* Beata es, Maria, quæ non. *Vers.* Ave, Maria. *Resp.* Ista est Sion quam elegit Dominus in hæreditatem sibi, hæc requies mea in sæculum sæculi, hic habitabo, dicit Dominus.

[*Deest linea in Ms.*]

Resp. Super salutem et omnem pulchritudinem dilecta es a Domino, et regina cælorum vocari digna es. Gaudet chorus angelorum consortes et concives nostri. *Vers.* Valde eam nobis oportet venerari quæ nunc sancta [*Verbum deest in Ms.*] et intacta Virgo. *Resp.* Hæc est Virgo sapiens, prudens et humilis, **818** quæ in aula Regis enutriti meruit, propter quod et meruit vocari regina cælorum. *Vers.* Diffusa est, ut supra.

Antiphonæ unde supra. In primo nocturno.

Antiph. Exaltata es, sancta Dei genitrix, super choros angelorum ad cælestia regna. *Psal.* Domine Dominus noster. *Ant.* Paradisi portæ per te nobis

aperte sunt, quas [quæ] hodie gloriosa cum angelis triumphas, *Psal.* Cœli enarrant. *Ant.* Benedicta tu in mulieribus, et benedictus fructus ventris tui. *Psal.* Domini est terra. *Vers.* Specie tua et pulchritudine tua.

In secundo nocturno.

Antiph. Specie tua et pulchritudine tua, intende prospere procede et regna. *Psal.* Eruclavit. *Ant.* Adjuvabit eam Deus vultu suo, Deus in medio ejus non commovebitur. *Psal.* Deus noster refugium. *Ant.* Sicut lætantium omnium novæ habitatio est in te, sancta Dei genitrix. *Psal.* Fundamenta.

In tertio nocturno.

Antiph. Gaude, Maria virgo, cunctas hæreses sola interemisti in universo mundo. *Psal.* Cantate 1. *Ant.* Dignare me laudare te, Virgo sacra, da mihi virtutem contra hostes tuos. *Psal.* Dominus regnavit, exsultat. *Ant.* Post partum virgo inviolata permansisti; Dei genitrix, intercede pro nobis. *Psal.* Cantate 2. *Vers.* Elegit eam Dominus.

In Matutinis.

Antiph. Assumpta est Maria in cœlo; gaudent angeli; laudantes benedicunt Dominum. *Ant.* Maria virgo assumpta est ad ætherem thalamum, in quo Rex regum stellato sedet solio. *Ant.* In odore unguentorum tuorum currimus; adolescentulæ dilexerunt te nimis. *Ant.* Benedicta filia tu a Domino, quia per te fructum vitæ communicavimus. *Ant.* Pulchra es et decora, filia Jerusalem, terribilis ut castrorum acies ordinata. *Vers.* Specie tua.

In Evangelio.

Antiph. Quæ est ista quæ ascendit sicut aurora consurgens, pulchra ut luna, electa ut sol, terribilis ut castrorum acies ordinata? *Antiph.* Hodie Maria virgo cœlos ascendit; gaudete, quia cum Christo regnat in æternum. *Ant.* Maria virgo, semper lætare, quæ meruisti Christum portare cœli et terræ conditorem, quia de tuo utero protulisti mundi Salvatorem. *Ant.* O quam pulchra et casta generatio cum claritate. *Ant.* Hæc est quæ nescivit thorum in delicto, habebit fructum in reparatione animarum sanctarum. *Ant.* Bonorum enim laborum gloriosus est fructus. *Ant.* Speciosa facta es, et suavis in deliciis tuis, sancta Dei genitrix. *Ant.* Revertere, revertere Sunamitis; revertere, revertere, ut intueamur te. *Ant.* Ante thorum hujus Virginis frequentate nobis dulceta capita dragmis [cantica dramaticis]. *Ant.* Optimum partem elegit sibi Maria, quæ non auferetur ab ea in æternum. *Ant.* Unguentum effusum est nomen tuum, Dei genitrix; et recte [recti] diligunt te. *Ant.* Oculi tui, sancta Dei genitrix, sicut piscina in Hesebon, quæ sunt in porta filiæ multitudinis in æternum. *Ant.* Nigra sum, sed formosa, filiæ Jerusalem; ideo dilexit me Rex, et introduxit me in cubacula sua. *Ant.* Sicut myrrha electa **819** odorem dedisti suavitatem, sancta Dei genitrix. *Ant.* Hortus conclusus es, sancta Dei genitrix, hortus conclusus, fons signatus. *Ant.* Sub tua protectione confugimus, ubi infirmi acceperunt virtutem; et propter hoc tibi psallimus, Dei genitrix Virgo. *Ant.* Paradisi porta per Evam cunctis clausa est, et per Mariam virginem iterum patefacta est, alleluia. *Ant.* Beata mater^a et innupta Virgo gloriosa regina mundi. *Ant.* In flore mater, in partu virgo, gaude et lætare, Virgo mater Domini. *Ant.* Sub tuum præsidium confugimus, sancta Dei genitrix, nostras deprecationes ne despicias in necessitatibus, sed a periculis libera nos semper, Virgo benedicta. *Ant.* Surge, aquilo, et veni, Auster; perfusa hortum meum, et fluant aromata illius. *Ant.* Viderunt illam filiæ, et beatissimam prædicave-

^a Hoc est intacta; nam aliquando verbum nubere significat copulam habere, aut a virginitate excidere. Hinc Tertullianus, lib. de Carne Christi, c. 23, de

runt; et reginæ et concubinæ, et laudaverunt eam in æternum. *Ant.* Dilecte mi, apprehendam te, et ducam in domum matris meæ, et in cubiculum genitricis meæ. Ibi me docebis præcepta Domini. *Ant.* Trahe me post te, in odorem currem unguentorum tuorum. Oleum effusum nomen tuum. *Ant.* Jam hiems transit, imber abiit et recessit; surge, amica mea, et veni. *Ant.* Aquæ multæ non potuerunt extinguere charitatem. *Ant.* Læva ejus sub capite meo, et dextera illius amplexabitur me. *Ant.* Adjuro vos, filiæ Jerusalem, si inveneritis dilectum meum, ut annuntietis ei, quia amore langueo. *Ant.* Maria exsultavit in spiritu, et dixit: benedico te, qui dominaris super omnem Benedictionem. Benedico habitaculum gloriæ tuæ, benedico te, cui factum est habitaculum in utero meo; et benedico omnia opera manuum tuarum, quæ obediunt tibi in omni subjectione. Benedico dilectionem tuam qua nos dilexisti. Benedico omnia verba quæ exierunt de ore tuo, quæ data sunt nobis. In veritate enim credam, quia sicut dixisti sic fiet, alleluia.

Antiphona in Matutinis de sancto Symphoriano.

Antiph. Illustrat enim eum cœlestis sapientia, et spiritualibus gemmis ornata simplicitas. *Ant.* Resume constantiam, fili, timere non possumus mortem, quæ sine dubio perducit ad vitam, allel. *Ant.* Sursum corda, suspende, fili, aspice illum qui regnat in cœlis. *Ant.* Symphorianus traditus ad coronam martyrii, beata mater sua, votum vovit Deo. *Ant.* Tu vir Symphoriane, mentem et oculos tuos ad astra suspende, alleluia, alleluia. *Ant.* In tormenta fortis inventus in infantia meruit coronam de manu Domini. *Ant.* Beata Augusta de muro sedulo orabat dicens: Domine Deus, respice filium meum, quia Judæi amputaverunt caput ejus.

In Evangelio.

Antiph. Sanctus Symphorianus extra murum ductus et apertus se reproferatus voto habuit. *Ant.* Gloriosa genitrix Symphoriano dixit: Sursum corda, suspende fili, tibi vita non tollitur, sed mutatur in melius. *Ant.* Beata Augusta sanctum Symphorianum exhortabatur cum lacrymis dicens: Fili, vade gaudens, hodie accipies coronam regni, alleluia. *Ant.* Petrus exorcista dixit ad Artemium: Tu crede in Deum vivum Dominum Jesum Christum. *Ant.* Artemi, si credideris in unigenitum Filium Dei, **820** salvator filia tua. *Ant.* Tu crede in Christum et videbis opera Domini. *Ant.* Candida dixit ad Artemium: Si factum fuerit quod mihi asseris, quis dubitet verum Deum esse Christum. *Ant.* Adest homo Dei Petrus exorcista habens triumphum sanctæ crucis in manu sua.

In Evangelio.

Antiph. Exclamavit Artemius: Verus Deus unus est, per quem dæmonia ejiuntur. *Ant.* Apparuit angelus Domini Marcellino presbytero orante nudo, et induit eum vestimentis suis, et dixit ei: Sequere me, ubi Petrus erat exorcista, alleluia.

D *De Martyrio sancti Joannis. — In vigilia, ad Vesperas.*

Vers. Justum deduxit Dominus.

Ad Invitorium.

Antiph. Regem martyrum Dominum.

Responsoria

Resp. Misit Herodes rex manus, ac tenuit Joannem, et vinxit eum in carcerem, quia metuebat eum propter Herodiadem quam tulerat fratri suo Philippo uxorem. *Vers.* Herodes enim tenuit, et ligavit Joannem, et posuit in carcerem. Quia metuebat. *Resp.*

sanctissima Virgine ait: Si virgo concepit, in partu suo nupsit; hoc est virgo esse desiit, quod errans Tertullianus censuit.

Dicebat enim illi Joannes: Non licet tibi accipere uxorem. Quia. *Resp.* Joannes Baptista arguebat Herodem propter Herodiadem, quam tulerat fratri suo Philippo uxorem. *Vers.* Misso Herodes spiculatore, præcepit amputari caput Joannis in carcere. Propter. *Resp.* Puellæ saltanti imperavit mater: Nihil aliud petas, nisi caput Joannis Baptistæ. Et contristatus est rex propter jurandum et propter simul discumbentes. *Vers.* Quæ cum exisset puella dixit matri suæ: Quid petam? At illa dixit: Caput Joannis Baptistæ. *Resp.* Petiit puella caput Joannis in carcere, quo ablato dedit matri suæ. *Vers.* Puellæ saltanti imperavit mater: Nihil aliud petas, nisi caput Joannis Baptistæ. Quo ablato. *Resp.* Molebat Herodes Joannem, sciens eum virum justum et sanctum; et auditu eo multa signa facientem, et cæcos illuminantem, et dæmones effugantem. *Vers.* Pro eo, ut me diligenter detrahebant mihi, ego autem orabam. *Resp.* Quid petam, mater? Nihil aliud petas, nisi caput Joannis. Quæ cum introisset cum festinatione ad regem, petiit dicens: Precor te, domine rex, ut des mihi caput Joannis in disco. *Vers.* Rex Herodes ait puellæ: Pete a me quid vis, et dabo tibi. Caput. *Resp.* Contristatus est rex Herodes propter jurandum, et propter simul discumbentes, noluit eam contristari. *Vers.* Herodes funestus præcepit interficere et amputare jussit. Caput. *Resp.* In medio carceris stans beatus Joannes voce magna clamavit et dixit: Domine Deus meus, in manus tuas commendo spiritum meum. *Vers.* Quoniam tu es protector meus, Domine. *Resp.* Misit rex incredulus ministros de stabiles, et amputari jussit caput Joannis in carcere. *Vers.* Ego non prohibeo, si Christus te permisit capiti meo paratus. *Resp.* Misso Herodes spiculatore, præcepit amputari caput Joannis in carcere; quo auditu, **821** discipuli ejus venerunt et tulerunt corpus ejus, et posuerunt illud in monumento. *Vers.* Accedentes autem discipuli sancti Joannis Baptistæ venerunt, et tulerunt corpus ejus. Et posuerunt. *Resp.* Accedentes discipuli sancti Joannis Baptistæ tulerunt corpus ejus, et sepelierunt illud. *Vers.* Misso Herodes spiculatore, præcepit amputari caput Joannis in carcere; quo auditu, discipuli ejus venerunt, et tulerunt corpus ejus. Et sepelierunt.

In matutinis Laudibus.

Antiph. interrogatus Joannes ab Herode dicens: Si licitum est fratris conjugem accipere? *Ant.* Dicebat enim regi Joannes Baptista: Non licet tibi habere uxorem fratris tui. *Ant.* Arguebat Herodem Joannes propter Herodiadem, quam tulerat fratri suo Philippo uxorem. *Ant.* Herodes enim tenuit et ligavit Joannem, et posuit in carcerem propter Herodiadem. *Ant.* Petiit puella caput Joannis in disco; quo accepto, dedit matri suæ. *Ant.* Da mihi in disco caput Joannis Baptistæ. Et contristatus est rex propter juramentum. *Ant.* Domine mi rex, da mihi in disco caput Joannis Baptistæ. *Ant.* Major prophetis, et minor angelis, qui præparavit corda fidelium. *Ant.* In medio carceris stans beatus Joannes, voce magna clamavit et dixit: Domine Deus meus, in te commendo spiritum meum. *Ant.* Contristatus est rex propter juramentum, et propter simul discumbentes noluit eam contristari; caput Joannis jussit afferre. *Ant.* Puellæ saltanti imperavit mater: Nihil aliud petas, nisi caput Joannis. *Ant.* Herodes funestus præcepit interficere, et amputari jussit caput Joannis in carcere. *Ant.* Misso Herodes spiculatore, præcepit amputari caput Joannis in carcere; quo auditu discipuli ejus venerunt, et tulerunt corpus ejus, et posuerunt illud in monumento.

In die ad Vesperas.

Antiph. In memoria æterna erit justus; ab auditione mala non timebit. *Psal.* Beatus vir qui timet. *Ant.* Collocet eum Dominus cum principibus populi sui. *Psal.* Laudate, pueri. *Ant.* Diripisti, Domine,

vincula mea. *Psal.* Credidi propter quod. *Ant.* Paravi lucernam Christo meo. Inimicos ejus induam confusione. *Psal.* Memento. *Ant.* Educ de carcere animam ad constituendum nomen tuo, Domine. *Psal.* Voce mea ad Dominum.

In Evangelio.

Accedentes sancti Joannis Baptistæ [discipuli] tulerunt corpus ejus, et sepelierunt illud. *Ant.* Herodes enim tenuit, *ut supra.* *Ant.* Puellæ saltanti. *Ant.* Domine mi rex Israel. *Ant.* Arguebat Herodem. *Ant.* Da mihi in disco. *Vers.* Posuisti, Domine. *Ant.* Tenens spiculator gladium in manibus, tertio ictu percussit caput Joannis, et amputare non potuit.

Responsoria sive Antiphonæ de Nativitate sanctæ Mariæ, ad Vesperas.

Antiph. Sub tua protectione confugimus, ubi infirmi acceperunt virtutem; et propter hoc tibi psallimus, Dei genitrix Virgo.

Responsoria unde supra.

Resp. Hodie nata est beata virgo Maria ex progenie David, per quam salus mundi apparuit, cujus vita gloriosa lucem dedit sæculo. *Vers.* Beatissimæ virginis Mariæ nativitatem devotissime celebremus.

822 *Resp.* Beatissimæ virginis Mariæ nativitatem devotissime celebremus, ut ipsa pro nobis intercedat ad Dominum Jesum Christum. *Vers.* Hodie nata est virgo Maria ex progenie David. *Resp.* Gloriosæ virginis Mariæ ortum dignissimum recolentes, cujus Dominus humilitatem respiciens, angelo nuntiante, concepit Redemptorem mundi. *Vers.* Beatissimæ virginis Mariæ. *Resp.* Nativitas tua, Dei genitrix Virgo, gaudium annuntiavit universo mundo. Ex te enim ortus est sol justitiæ Christus Deus noster. Exsolvens maledictionem, dedit Benedictionem; et confundens mortem, donavit nobis vitam sempiternam.

Antiphonæ in matutinis Laudibus.

Antiph. Nativitas virginis Mariæ ortæ de tribu Juda, clara ex stirpe David. *Ant.* Nativitas est hodie sanctæ Mariæ virginis, cujus vita inclita cunctas illustrat Ecclesias. *Ant.* Regali ex progenie Maria exorta refulsit, cujus precibus nos adjuvari mente et spiritu devotissime poscimus. *Ant.* Corde et animo Christo cauamus gloriam, in his sacris solemnibus præcelsæ genitricis Dei Mariæ. *Ant.* Cum jucunditate nativitatem beatæ Mariæ celebremus, ut ipsa pro nobis intercedat ad Dominum Deum nostrum. *Vers.* Diffusa est.

In Evangelio.

Antiph. Nativitatem hodiernam perpetuæ virginis genitricis Dei Mariæ solemnitatem celebremus, [quam] quam celsitudo throni processit, alleluia. *Ant.* Nativitas tua, Dei genitrix Virgo, gaudium annuntiavit universo mundo; ex te enim ortus est sol justitiæ Christus Deus noster. Exsolvens maledictionem, dedit Benedictionem, et confundens mortem donavit nobis vitam sempiternam.

Responsoria sive Antiphonæ in vigilia sancti Hermæ.

Resp. Ego præfecturam non perdidit, sed mutavi. Nam dignitas terrena aut tollitur, aut mutatur; dignitas vero cælestis æterna est et persistit. *Vers.* Domine Deus meus Hermes, respice præfecturam tuam, et respice patrimonium tuum. Tua domus ornata est. Dignitas. *Resp.* Domine Jesu Christe, qui me in cathedra apostoli tui sedere fecisti, præsta mihi ut mittas angelum tuum, qui me hodie vespertino tempore perducatur ad famulum tuum Hermem. *Vers.* Et iterum matutino hic revocet nemine sentiente donec aggrediar. Ad famulum.

(Desunt sex lineæ in Ms.)

In matutinis Laudibus.

Ego præfecturam non perdidit, sed mutavi in nomine Domini. *Ant.* Domine Deus meus Hermes præ-

fecturam tuam tuæ domus ornatum. *Ant.* Sanctus Alexander qui tenetur in vinculis, hic me docuit præcepta tua, Domine. *Ant.* Expansis manibus orabat ad Dominum, ut eum eriperet de inimicis. *Ant.* Dignitas vero cœlestis æternæ sublimitatis subsistit.

823 In Evangelio.

Antiph. Domine Jesu Christe, qui me in cathedra apostoli tui sedere fecisti, præsta mihi ut mittas angelum tuum, qui me hodie vespertino tempore perducatur ad famulum tuum Hermeum.

In Exaltatione sanctæ crucis.

Vers. Hoc signum crucis erit in cœlo, cum Dominus. *Antiph.* Helena sancta Constantini mater Jerusalem petiit, alleluia.

Ad Invitatorium.

Antiph. Regem magnum Dominum venite adoremus.

Responsoria unde supra.

Resp. Dulce lignum, dulcem clavum, dulce pondus sustinuit, quæ digna fuit portare pretium hujus sæculi. *Vers.* Hoc signum crucis erit in cœlo, cum Dominus ad judicandum venerit. Quæ digna. *Resp.* Hoc signum crucis erit in cœlo, cum Dominus ad judicandum venerit. Tunc manifesta erunt abscondita cordis nostri. *Vers.* Cum sederit Filius hominis in sede Majestatis suæ, et cœperit judicare sæculum per ignem. Tunc. *Resp.* O Crux benedicta, quæ sola fuisti digna portare Regem cœlorum et Dominum. *Vers.* Mihi autem absit gloriari, nisi in cruce Domini nostri Jesu Christi. Quæ sola. *Resp.* O crux gloriosa! o crux adoranda! o lignum pretiosum, et immutabile signum, per quod et diabolus est victus, et mundus Christi sanguine redemptus. *Vers.* Dulce lignum, dulcem clavum, dulce pondus sustinuit, quæ digna fuit portare pretium hujus sæculi. Per quod. *Resp.* O crux admirabilis, in cujus ramis pendit thesaurus et redemptio captivorum. Per quem mundus est redemptus sanguine Domini sui. *Vers.* O laudabilis crux, quæ in corpore Christi dedicata es. Ex ejus membrorum componens.

In Matutinis.

Antiph. Helena Constantini mater, ut supra. *Ant.* Helena desiderio plena orabat cum lacrynis dicens: Tu, Domine, ostende lignum in quo salus nostra fuit suspensa, alleluia, alleluia. *Ant.* Tunc præcepit omnes igne cremari; at illi tenentes tradiderunt Judam. *Ant.* Helena sancta dixit ad Judam: Comple desiderium meum, et vive super terram, ut ostendas mihi super terram qui dicitur Calvarie locum, ubi absconditum est pretiosum lignum dominicum, alleluia. *Ant.* Mors et vita appositæ sunt tibi, vide, ostende mihi crucem Christi.

In Evangelio.

Antiph. Cumque ascendisset Judas de lacu, perrexit ad locum, ubi jacebat sancta crux, alleluia. *Ant.* Orabat Judas, Deus Deus meus, ostende mihi lignum sanctæ crucis, alleluia. *Ant.* Cum orasset Judas, commotus est lacus ille, in quo sancta crux jacebat, alleluia. *Ant.* Ecce crucem Domini, fugite, partes adversæ. Vicit Leo de tribu Juda, radix David, alleluia.

(Desunt quatuor lineæ in Ms.)

824 Idem Antiph. unde supra.

Antiph. O magnum pietatis opus! mors mortua tunc est, quando in hoc ligno mortua vita fuit. *Ant.* Salva nos, Christe Salvator, per virtutem crucis, qui salvasti Petrum in mari, miserere nobis. *Ant.* O crux admirabilis, evacuatio vulneris, restitutio sanitatis. *Ant.* Nos autem gloriari oportet. *Ant.* Crux benedicta nitet, Dominus qua carne pendit, atque cruore suo vulnera nostra lavit. *Ant.* Crucem tuam adoramus, Domine, et sanctam resurrectionem laudamus et glorificamus, quia venit salus in universo mundo. *Ant.* Nos autem gloriari oportet in cruce Do-

mini nostri Jesu Christi, in quo est salus, vita et resurrectio nostra, per quem salvati et liberati sumus. *Ant.* Crux fidelis inter omnes, arbor una nobilis, nulla sylva talem profert fronde, flore, gemine: dulce lignum, dulcem clavum, dulce pondus sustinens. *Ant.* Dulce lignum, dulcem clavum, dulce pondus sustinuit: quæ digna fuit portare pretium sæculi. *Ant.* Per signum crucis, de inimicis nostris libera nos, Deus Israel, alleluia. *Ant.* Tuam crucem adoramus, Domine, tuam gloriosam recolimus passionem. Miserere nostri, qui passus es pro nobis. *Ant.* Lignum vitæ, crux tua, Domine, manifestata est; mors enim per ipsam damnata est, et mundus omnis per ipsam illuminatus est. Omnipotens Domine, gloria tibi. *Ant.* Super omnia ligna cedrorum, tu soli excelsior, in qua vita mundi pendit, in qua Christus triumphavit, et mors mortem superavit, alleluia. *Ant.* Crucem tuam adoramus, Domine, et sanctam resurrectionem tuam laudamus et glorificamus. Ecce enim propter crucem venit gaudium in universo mundo. *Ant.* Adoramus te, Christe, et benedicimus tibi, quia per crucem tuam redemisti mundum. *Ant.* O crux benedicta, quia in te pendit Salvator mundi, et in te triumphavit Rex angelorum, alleluia. *Ant.* Ecce lignum crucis, in quo salus mundi pendit; venite, adremus. *Antiph.* Crux Jesu Christi adaperiat nobis janua cœli. Crux, solve vinculum mortis; per hoc vitæ lignum signum sit salutis nostræ. Defende nos, Jesu Christe, hic et in futuro.

De sancto Mauritio. — Antiphonæ in matutinis Laudibus.

Antiph. Sanctus Mauritius legionem sanctam præmonuit, ut ad cœlestia regna properarent. Beatus Exuperius miles, Candidus et Victor, junctis meritis, se sociaverunt. *Ant.* Sancta legio Agaunensium [Agaunensium] martyrum, dum resisteret adversariis, sacro duce Mauritio interveniente, immortalitatis compendium acquisierunt. *Ant.* Pretiosa sunt Thebæorum martyrum vulnerata [vulnera] sancti Mauricii cum sociis suis, qui sub Maximiano mortem decreverunt suscipere. *Ant.* Ecce factus est sacer ille Agaunensium [Agaunensium] locus, per suffragia sanctorum salus præsentium, præsidium futurorum. *Ant.* Sanctorum corpora sacri sanguinis unda perfudit, pretiosorum martyrum societas consecravit. Quod novit Redonus, in pugnando refugit. *Ant.* Flagrabat in beatissimis martyribus gloriosus odor, quia trucidati ferro, collis submissis, a Maximiano perempti sunt, quos multitudo angelorum cum gaudio suscepit. *Ant.* Triumphant sancti martyres Christi, qui sub Maximiano mortem decreverunt suscipere, et cum sancto Mauritio regna cœlestia acceperunt.

825 In natali sanctorum Cosmæ et Damiani.

Antiph. Cosmas et Damianus, Artimus, Leontius, Euprepius; hi quinque fratres a Deo coronati sunt.

(Deest linea in Ms.)

Antiphonæ et Responsoria. — In vigilia sancti Michaelis, ad Vesperas.

Vers. Stetit angelus super aram templi. *Ant.* Dum sacrum mysterium cerneret Joannes, archangelus Michael tuba cecinit: Ignosce, Domine Deus noster, qui aperis librum, et solvis signacula ejus, alleluia. (Deest linea in Ms.)

Ad Invitatorium.

Antiph. Regem archangelorum Dominum venite adoremus. *Ant.* Stetit angelus super aram templi, habens thuribulum aureum in manu sua. *Psal.* In Domino confido. *Ant.* Ascendit fumus aromatatum in conspectu Domini, de manu angeli. *Psal.* Domine, quis habitabit. *Ant.* Michael archangelus venit in dju-

torum populo Dei. *Psal.* Afferte. *Vers.* Stetit angelus. A victor in cœlis exstitit, et ille hostis antiquus patuit

Responsoria unde supra.

Resp. Factum est silentium in cœlo, cum committeret bellum draco cum Michael archan-elo: et audita est vox millia millium dicentium: Salus, honor et virtus omnipotentis Deo. *Vers.* Millia millium ministrabant ei, et decies millies centena millia assistebant ei. *Resp.* Stetit angelus super aram templi, habens thuribulum aureum in manu sua, et data sunt ei incensa multa, et ascendit fumus aromatum in conspectu Domini, de manu angeli. *Vers.* In conspectu angelorum psallam tibi, adorabo ad templum sanctum tuum, et confitebor nomini tuo. Et ascendit. *Resp.* In conspectu angelorum nolite metuere; vos enim in cordibus vestris adorate et timete Dominum; angelus enim ejus vobiscum est. *Vers.* Stetit angelus juxta aram templi, habens thuribulum aureum in manu sua. *Resp.* In conspectu angelorum psallam tibi, et adorabo ad templum sanctum tuum, et confitebor nomini tuo. *Vers.* Angelus qui fuit cum Jacob, ipse sit tecum in terra perigrinationis mee. Et benedixit vias meas Deus meus. Et adorabo.

In secundo nocturno.

Antiph. Mich el præpositus paradisi, quem honorificat angelorum civis. *Psal.* Magnus Dominus. *Ant.* Gloriosus apparuisti in conspectu Domini; propterea decorem induit te Dominus. *Psal.* Te decet Hymnus. *Ant.* Angelus archangelus Michael Dei nuntius de animabus justis, allel. *Psal.* Quam dilecta. *Vers.* Ascendit fumus aromatum.

Responsoria unde supra.

Resp. Ille est Michael archangelus princeps militiæ angelorum, cujus honor præstat beneficia populorum, et Oratio perducit ad regna cœlorum. *Vers.* In conspectu angelorum, ut supra. *Vers.* Angeli, archangeli, throni, et dominationes, principatus et potestates, virtutes cœlorum. *Resp.* Venit Michael archangelus cum multitudine angelorum, cui tradidit Deus animas sanctorum et perducit eas in paradysum exultationis. *Vers.* Emitte, Domine, spiritum tuum de cœlis, spiritum sapientiæ **826** et intellectus. Ut perducatur. *Resp.* Locutus est ad me unus, ut supra. *Vers.* Ego diligentes me diligo, et qui mane vigila-verint.

In tertio nocturno.

Antiph. Concussum est mare, et contremuit terra, ubi archangelus Michael descendebat de cœlo. *Psal.* Fundamentum. *Ant.* Laudemus Dominum quem laudant angeli, quem cherubim et seraphim: Sanctus, Sanctus, Sanctus proclamant. *Psal.* Cantate 1. *Ant.* Data sunt ei incensa multa, ut adoleret ea ante altare aureum, quod est ante oculos Domini. *Psal.* Benedic, anima. *Vers.* Gloriosus apparuisti in conspectu Domini.

Responsoria unde supra.

Resp. Audivi vocem in cœlo angelorum, ut supra. *Vers.* Vidi angelum Dei fortem. *Resp.* Ostendit mihi angelus. *Resp.* Docebat quæ ventura sunt. Require in prophetis. *Vers.* Ego sum angelus ille qui offero Orationes vestras. *Resp.* Nunquid scis quare non venerint ad te? Nunc revertar ut prælier adversus principem Persarum contradicentem tuis precibus, et mea legationis [meæ legationi]. Verumtamen Michael archangelus princeps vester. Adjutor meus ad Dominum Deum tuum. *Vers.* Benedicite Dominum, omnes angeli ejus, potentes virtutes [virtute] qui facitis verbum ejus. *Resp.* In tempore illo consurgens [consurget] Michael princeps vester, qui stat pro illis vestris, et venit tempus quale non fuit, ex eo ex quo gentes esse cœperunt, usque ad tempus illud. *Vers.* In tempore illo salvabitur populus tuus omnis qui inventus fuerit in libro vitæ. Et venit. *Resp.* Fidelis sermo et omni acceptione dignus. Michael archangelus qui pugnavit cum diabolo; gratia Dei ille

ruinæ magnæ. *Vers.* Gaudent angeli, exultant archangeli, lætantur sancti, congratulantur martyres. Et ille. *Resp.* Hic est præpositus paradisi archangelus Michael. Non dimittat animas, donec assignet eas ante tribunal Christi. *Vers.* Vidi angelum Dei, ut supra. Non dimittat.

Antiphona in matutinis Laudibus.

Antiph. Dum præliaretur Michael archangelus cum dracone antiquo, dedit ei Dominus victoriam sempiternam. *Ant.* Cum committeret bellum draco cum Michael archangelo, audita est vox millia millium dicentium: Salus Deo nostro. *Ant.* Archangele Michael, constitui te principem super omnes animas suscipiendas. *Ant.* Angeli Domini, Dominum benedicite in æternum. *Ant.* Angeli, archangeli, throni, et dominationes, principatus et potestates, virtutes cœlorum, laudate Dominum de cœlis, alleluia.

In Evangelio.

Antiph. Factum est silentium in cœlo, dum draco committeret bellum, et Michael pugnavit cum eo, et fecit victoriam, allel. *Ant.* Michael, Gabriel, cherubim, et seraphim, qui non cessant clamare quotidie: Dignus es, Domine, accipere gloriam, alleluia. *Ant.* Angeli et omnes virtutes, laudate Dominum. *Ant.* Hic est præpositus paradisi archangelus Michael. Non dimittit animas, donec assignet eas ante tribunal Christi.

(Deest. linea in Ms.)

Antiph. Justus ut palma florebit. Præsulis summi ac doctoris egregii.

(Deest pagina integra in Manuscripto.)

827 Doctor eximius Atrebatum, Vedastus, sacris præconiis celebretur; ut quos in carne verbis, exemplis instruit, sedulus pro eis ad Dominum intercedat. Ne lupus insidians oves Christi incurrare præsumat. *Vers.* Ut quos spiritali studio informavit, monitis ac miraculis animavit. Sedulus. *Resp.* Hic est Vedastus Aulescorum sensibus [Forte Aulerorum sentibus] ortus, quem fama celebrior verbum prædicaturum a Ludovico regi socium itineris ascivit. *Vers.* Quatenus per singulos itineris sui gressus saluberrimis ab eo imbueretur doctrinis. Quem fama. *Resp.* Vedastus igitur festinantem ad vitæ fontem deducebat regem. Remigius pontifex venientem ablucebat. *Vers.* Ambo pene pari pietate pares, sed Vedastus monita salutis dabat. Remigius. *Resp.* Dum ergo iter caperet cum rege sacer Vedastus, nec mortale sonans cœlestia pertractaret, et occurrenti cæco lumen restituit, et cor principis in fide solidavit. *Vers.* Sensit itaque vir Dei virtutem sibi adesse supernam, et totum se in sacras effudit preces. Et occurrenti. *Resp.* Qui de rupe arida sitiienti populo fontem a juæ vivæ produxit, ipse per beatum Vedastum de sicco vase vinum manare concessit, ac suos poculo mirabili satiavit. *Vers.* Cum pocula vitæ vir Domini cuidam propinaret amico, qui in Cæna Galilææ aquas convertit in vinum. [Ipse per beatum] prædicator egregius vir Domini Vedastus urbi Atrebatum destinatus, in ipsa urbis porta duos a clade relevavit ægrotos; nam, et claudo gressum, et cæco lumen reddidit oculorum. *Vers.* Antequam verbis plueret, miraculis coruscaret, qui caducis carebat, munera est superna largitus. Nam et claudo. *Resp.* Mus ubi quondam fuerat ferarum, ibi pontifex summus beatus Vedastus chorum fecit resonare psallentium. Nam et ursi specum in aulam vertit sacrorum. *Vers.* Et sicut mores bestiales in usu mutavit agnorum, ita ex fœdis et turpibus pulchra reddidit et honesta. Nam et ursi. *Resp.* Invitatus ad prandium sanctus Dei sacerdos, Christi exemplum secutus, assensum præbere non abnuvit, ut verbum vitæ convivarum cordibus artium [Forte altius] infunderet, et dæmonum commenta fugaret. *Vers.* Extenta namque dextera crucis signum vasis impressit, fugans larvam ex liquore fuso, mira-

* Ludovicus is est Clodovæus primus regum Francorum qui Christo crediti.

culo coruseavit. Et Verbum. *Resp.* O beatum virum Vedastum pontificem, cujus exitum columna lucis edocuit, ut verus Israel ab Ægypti ærimnis ad promissa regna percepturus præmia festinaret. *Vers.* Vita est igitur spatio duarum horarum columna lucis a domo pontificis usque ad cælum fastigium eminere. Ut verus.

Antiphonæ et Responsoria de sancto Dionysio cum sociis suis. — In Vigilia, ad Vesperas.

Antiph. Sanctus Dionysius, qui, tradente beato Clemente Petri apostoli successore, verbi divini semina **828** gentibus parturienda suscepit. *Psal.* Beatus vir qui non. *Ant.* Quo amplius gentilitatis fervere cognovit errorem, illic intrepidus et calore fidei flammatus accessit. Ad Parisios, Domino ducente, pervenit. *Psal.* Quare fremuerunt. *Ant.* Non veritus incredulæ gentis experiri feritatem, quia virtutem suam præteritarum pœnarum recordatio roborabat. *Psal.* Domine, quid. *Vers.* Læt:mini in Domino. *Resp.* Post passionem Domini in univ ersis gentibus prædicatio profutura successit; ita ut fide crescentes multi mererent fieri confessores, quos catholica postmodum gaudet Ecclesia meruisse martyres. *Vers.* Qui cum imminere suas cernerent passiones, quæ Domino Jesu Christo donante didicerant, repleti Spiritus sancti gratia, docuerunt. Postmodum. *Vers.* Beatus Dionysius divini verbi semina gentibus tradente Clemente profutura successit. *Resp.* Gratias tibi, Domine, qui infestantis inimici jacula probationem fidelium tuorum præstitisti esse, et non vulnera, et talem tuis martyribus tribuisti pro labore mercedem, ut nullum tuorum fuisse gaudeat hostis imbellem. *Vers.* Justorum autem animæ. *Resp.* Beatissimus Dionysius Christi martyr tradente beato Clemente parturienda gentibus semina divina suscepit. Et quo amplius gentilitatis errorem fervere cognovit, illic intrepidus et virtute fidei armatus advenit. *Vers.* Et Parisios Domino ducente pervenit, non veritus incredulæ gentis expetere feritatem. Illic introitus.

In secundo nocturno.

Antiph. Tunc memorata civitas et conventu Germanorum et nobilitate pollebat, quia aura salubris, aere jucunda, fluminibus fecunda, terris arboribus nemorosa uberrima. *Psal.* Cum invocarem. *Ant.* Hunc ergo locum Dei famulus elegit expectando. *Psal.* Verba mea. *Ant.* Tantas per illum Dominus dignabatur exercere virtutes, ut rebellium corda non minus miraculis quam prædicationibus obtineret. *Psal.* Domine, Dominus noster. *Vers.* Exsultate justi in Domino.

Responsoria.

Resp. Adest namque beati Dionysii sacratissima dies, in qua triumphans agonem explevit, et coronam victoriæ accipere meruit de manu Domini. *Vers.* Justum deduxit Dominus per vias rectas, et ostendit illi regnum Dei. Et coronam. *Resp.* In hoc ergo loco experiuntur infirmi quantum Dei famulos conveniat honorari, ubi recipit cæcitas visum, debilitas gressum, et obstructæ aures recipere merentur auditum. *Vers.* Hunc ergo locum Dei famulus elegit expectando. Ubi recipit. *Rsp.* Per beatum Dionysium sunt hic divina mysteria. Per Orationes ejus cæci illuminantur, et natale ejus dæmones effugantur, et infirmi sanantur. *Vers.* Justorum autem animæ in manu Dei sunt, et non tanget illos tormentum malitiæ.

In tertio nocturno.

Antiph. Ecclesia illis necdum in locis erat. Populus ille novam construxit, in qua officia reverentium clericorum ex more constituit, probatasque personas honore secundi ordinis ampliavit. *Psal.* In Domino confido. *Ant.* Miroque modo **829** inermi viro non va-

lebat plebs armata resistere. *Psal.* Domine, quis habitabit. *Ant.* Cinctus ergo fide, et misericordiam anteponeus, paulatim sociabat Deo, quos diabolo subtrahebat. *Psal.* Domine, in virtute. *Vers.* Posuisti, Domine.

Responsoria.

Resp. Tantas per illum Dominus dignabatur exercere virtutes, ut rebellium corda non minus miraculis quam prædicationibus obtineret. *Vers.* Miroque modo inermi viro non valebat plebs armata resistere. Quam prædicationibus. *Resp.* Isti sunt viri sancti. *Require in apostolor.* *Resp.* Beatus Dionysius, Rusticus et Eleutherius, in hac ergo fidei pertinacia permanentes, reddentes terræ corpora, animas cælo cum gaudio intulerunt. *Vers.* Tali namque ad Dominum meruerunt professione migrare, ut amputatis capitibus adhuc putaretur lingua palpitans Dominum confiteri.

In motulinis Laudibus.

Antiph. Illi sancti viri a beati Dionysii nunquam sustinuerunt abesse præsentia, quos in unum interrogatio percussoris invenit. *Ant.* Tali namque ad Dominum meruerunt professione migrare, ut amputatis capitibus adhuc putaretur lingua palpitans Dominum confiteri. *Ant.* In hac ergo fidei constantia permanentes, reddentes terræ corpora, beatas cælo animas intulerunt. *Ant.* Beata nimium et Deo grata societas, inter quos nec primus alter potuit esse nec tertius; sed Trinitatem consistentes, trium meruerunt decorare martyrio. *Ant.* Eligunt Sequanæ profundisque gurgitibus martyrum corpora perdenda committere. *Ant.* In hoc ergo loco experiuntur infirmi quantum Dei famulos conveniat honorari, ubi recipiet cæcitas visum, debilitas gressum, et obstructæ aures recipere merentur auditum. *Vers.* Justorum animæ.

In Evangelio.

Antiph. Adest namque beati Dionysii sacratissima dies, in qua triumphans agonem explevit, et coronam victoriæ accipere meruit de manu Domini. *Ant.* O beate Dionysi, magna est fides tua. Intercede pro nobis ad Dominum Deum nostrum. *Ant.* Metuentes igitur percussores, ne conversi populi Christiani sanctorum corpora sibi ad patrocinium tumularent. *Ant.* Tunc matrona quædam, quæ licet paganorum implicata teneretur errore, conversione se desiderare facere aliquid cogitans Domino placitura. *Ant.* Usa subtilitate consilii ad convivium postulabat percussores, et dum copiam ablata humanitatis extendit a memoria eorum quæ susceperunt agenda discurrit. *Ant.* Sanctum Dionysium cum sociis suis contra incredulos dimicantem Parisiis repererunt. *Ant.* Deus omnipotens, qui electis tuis in agone certantibus gloriæ coronam largiris, et sortitis præmium regni cælestis tradidisti, inter quos athleta tuus Dionysius atque beatissimus Eleutherius seu Rusticus in tua confessione palma martyrii consecrasti, præsta, Redemptor mundi, ut si meritis non valeamus, per eorum suffragia veniam consequamur.

D Antiphonæ et Responsoria in vigilia sanctorum martyrum Crispini et Crispiniani.

Antiph. Oriundi sunt Romæ sancti Dei Crispinus **830** et Crispinianus. In Galliam devoti venerunt, et sub Maximiano crudeli examinatione certaverunt. *Psal.* Beatus vir qui non. *Ant.* Sancti martyres in Oratione dixerunt: Potens es, Domine, ab impiis liberare tormentis, et ab hoc igne illasos educere. *Psal.* Quare fremuerunt. *Ant.* Martyres sancti inter acerrimos dolores spe gaudentes in tribulatione orabant Dominum, et dicebant: Judica, Domine, iudicium nostrum, et libera nos ab homine iniquo et doloso. *Psal.* Domine, quid.

Responsoria.

Resp. Oriundi sunt Romæ sancti Dei Crispinus et

* Illoc est: *Require hoc Responsorium in officio de apostolis.*

Crispinianus; in Galliam devoti venerunt; et sub Maximiano crudeli examinatione certaverunt. *Vers.* (*Deest in Ms.*) *Resp.* Isti sunt duo viri pretiosi martyres, qui Roma pro Christi nomine ad prædicandum venerunt, et sub Maximiano crudeli principe mortem gloriosam decreverunt suscipere. *Vers.* Romæ nobili ortu progeniti, in Gallia autem pro Christi amore venerunt. *Resp.* Beatissimi martyres respondentes Maximiano: Honores quos polliceris nobis dare, tuis dona. Nobis vivere Christus est et mori lucrum. *Vers.* Pecunia vero et honores quos polliceris nobis dare, tuis dona. Ista olim pro Christi amore nos gaudemus reliquisse. Nobis.

In secundo nocturno.

Antiph. Quibus hæc orantibus, exsiliens gutta p' umbi ferventis in oculum Rictiovari, gravi illum dolore cruciatus excæcavit afflictum. *Psal.* Cum invocarem. *Ant.* Mox, oratione finita, re'uxit eos pariter angelus Domini sine dolore ab igne. *Psal.* Verba mea. *Ant.* O mirum divinæ æquitatis iudicium, ut qui multos martyres per ignem peremit ad cœlestia properantes, ipse in igne vitam finivit, et ad ignem æternum cruciatus pervenit. *Psal.* Domine Dominus nos er.

Responsoria.

Resp. Cum essent in tormentis martyres Christi Crispinus et Crispinianus, cœlestia contemplantes dicebant: Adjuva nos, Domine, ut perficiamus opus tuum sine macula. *Vers.* Respice in servos tuos, et in opera tua, Domine, et adjuva nos. Ut perficiamus. *Resp.* Judica, Domine, iudicium nostrum, et libera nos ab homine iniquo. Tunc illis orantibus exsilerunt sudes de ungulis eorum, et ministros percutientes interfecerunt illos. *Vers.* Martyres inter acerrimos dolores spe gaudentes, in tribulatione patientes. Tunc. *Resp.* Sancti martyres in Oratione dixerunt: Potens es, Domine, ab impiis liberare tormentis, et ab hoc igne illæsos educere. *Vers.* Mox Oratione finita eduxit eos angelus Domini sine dolore ab igne. Et ab hoc.

Antiphonæ in tertio nocturno.

Antiph. Impius Maximianus jussit eos ambos capite truncari. *Psal.* Exaudi, Domine, justitiam. *Ant.* Qui juxta [*Forte* quibus jussu] regis amputata sunt capita, amborum pretiosa in conspectu Domini mors sanctorum. *Psal.* Domine, in virtute. *Ant.* Relicta sancta corpora Crispini et Crispiniani, quæ Christo custodiente permanserunt intacta. *Psal.* Benedicam Dominum.

831 Responsoria.

Resp. O mirum divinæ æquitatis iudicium, ut qui multos martyres per ignem peremit, ad cœlestia properantes, ipse in igne vitam finivit, et eos de collecta ione sui certaminis ad se venire jubet propitius. Ipse. *Resp.* Relicta sancta corpora Crispini et Crispiniani, quæ Christo custodiente a morsu orum [*Forte* ferarum] permanserunt intacta. *Vers.* Quorum animæ cœlis ab angelis translatae, corpora vero a carnificibus bestiis sunt relictæ. Quæ. *Resp.* Angelica admonitione sepelierunt corpora sanctorum cum gaudio, ubi populus hodie adorat Majestatem Dei. *Vers.* In quo loco Christiani postea magnam ædificaverunt basilicam. Ubi.

Antiphonæ in matutinis Laudibus.

Antiph. Sancti vero martyres Crispinus et Crispinianus audacter regi impio responderunt, dicentes: Pro Christi amore nos venisse fatemur, qui est verus Deus in Trinitate unus, cui servimus in fide ac dilectione devoti. *Ant.* Beatissimi martyres responderunt Maximiano, dcentes: Honores quos polliceris nobis dare, tuis dona; nobis vivere Christus est, et mori lucrum. *Ant.* Cum essent in tormentis martyres Christi, cœlestia contemplantes dicebant: Adjuva nos, Domine, ut perficiamus opus tuum sine

macula. *Ant.* Beata et gloriosa mors sanctorum, qui deambulabant in flammularum incendia, decantabant hymnum dicentes: Adjuva nos, Deus salutaris noster. *Ant.* Orabant sancti martyres dicentes: Gratias tibi agimus, Domine, qui nos de hoc sæculo eripiens ad te venire præcipis.

In Evangelio.

Antiph. Sancti Dei Crispinus et Crispinianus submissa colla percussoribus tradiderunt, animas sanctas Creatori Domino reddiderunt. Et ideo coronantur et accipiunt palmam, et vivunt in æternum. *Ant.* Ibi sunt sancti Dei Crispinus et Crispinianus nobili progenie rebusque ditati. Egressi sunt Roma propter amorem Christi. Reliquerunt omnia, secuti sunt Dominum, et pervenerunt ad præmia regni, quæ promisit Dominus diligentibus se. *Ant.* Angelica admonitione sepelierunt corpora sanctorum cum gaudio, ubi populus hodie adorat Majestatem Dei. *Ant.* Ad lucum properat senex, ubi sancti martyres decollati jacebant. *Ant.* Oblatus est a parentibus puer variis infirmitatibus cæcus, surdus, mutus, et claudus, quæ largiente Christo martyrum precibus recepit.

In vigilia sancti Quintini. — Antiphonæ in matutinis Laudibus.

Antiph. Sanctus vir Quintinus cum beato Lucio ab urbe Roma se in hanc transtulerunt regionem. *Ant.* Cumque pervenissent ad loca municionis, quæ Augusta Veremendorum nuncupatur. *Ant.* Tunc Rictiovarus furore plenus, jussit eum tendi et quaternionibus caedi. *Ant.* Beatus Quintinus orabat dicens: Domine Deus, miserere mei servi tui. *Ant.* Et cum vidisset, cervices suas percussoribus obtulit, dicens: Facite nunc quod vobis præceptum est.

In Evangelio.

Antiph. Et vox de cœlo dicens: Quintine, famule meus, veni, accipe coronam quam tibi præparavi. **832** *Ant.* Beatus Quintinus ad Rictiovarum dixit: Christianus sum, et Christum confiteor. Et tamen si certissime scire vis nomen meum, Quintinus vocor.

Antiphonæ et Responsoria in vigilia omnium sanctorum. — Ad Invitatorium.

Antiph. Præoccupemus faciem Domini in confessione sanctorum.

In primo nocturno.

Antiph. Ave, Maria. *Psal.* Eructavit. *Ant.* Laudemus Dominum. *Psal.* Domine Dominus noster. *Ant.* Custodiebant. *Psal.* Dominus regnavit, irascantur. *Vers.* Justorum animæ.

Responsoria.

Resp. Beata es, virgo Maria. *Vers.* Ave, Maria. *Resp.* Audi vi cem. *Vers.* Vidi angelum. *Resp.* Sancti tui, Domine. *Vers.* Quomam percussit.

In secundo nocturno.

Antiph. In omnem terram. *Psal.* Cœli enarrant. *Ant.* Gloriamur. *Psal.* Benedicam Dominum. *Ant.* Exultabunt sancti. *Psal.* Exsultate, justi. *Vers.* Justi autem.

Responsoria.

Resp. Fnerunt sine querela. *Vers.* Tradiderunt corpora. *Resp.* O veneranda martyrum. *Vers.* Isti sunt qui venerunt. Isti sunt viri sancti. *Vers.* Sancti per fidem.

In tertio nocturno.

Antiph. In odore. *Psal.* Deus noster. *Ant.* Lætamini in Domino. *Psal.* Beati quorum. *Ant.* Cantabant sancti. *Psal.* Dominus regnavit, exsultet. *Vers.* Mirabilis Deus.

Responsoria.

Resp. Quique prudentes. *Vers.* Tunc surrexerunt. *Resp.* Sancti mei. *Vers.* Venite, benedicti. *Resp.* Beati estis. *Vers.* Gaudete, et exsultate.

Antiphonæ in matutinis Laudibus.

Antiph. Post partum virgo. *Ant.* Justi autem. *Ant.* Vos qui secuti estis. *Ant.* Spiritus et animæ. *Ant.* Angeli, archangeli. *Capit.* Benedictio et claritas. *Vers.* Lætamini in Domino.

In Evangelio.

Antiph. Laudem dicite Deo nostro. *Ant.* Fulgebunt justi. *Ant.* Adoremus Dominum, qui in sanctis gloriosus est. *Ant.* Te trina deitas unaque poscimus, ut culpas abluas, noxia subtrahas; des pacem famulis, nos quoque gloria per cuncta tibi sæcula. *Psal.* Domine, Dominus noster. *Ant.* Laudemus Dominum. *Psal.* Domine, quis habitabit. *Ant.* Exaltata est sancta Dei. *Psal.* Cæli enarrant. *Vers.* Lætamini in Domino.

Responsoria unde supra.

Resp. In patre manet. *Vers.* Tanquam sponsus. *Resp.* In conspectu angelorum. *Vers.* Angelus qui fuit. *Resp.* Beata es, Virgo. *Vers.* Ave, Maria. *Resp.* Inter natos. *Vers.* Fuit homo.

833 *In secundo nocturno.*

Antiph. Inter natos. *Psal.* Domine, in virtute. *Ant.* Vos amici mei. *Psal.* Eructavit. *Ant.* Dabo sanctis. *Psal.* Omnes gentes. *Vers.* Exsultent justi.

Responsoria.

Resp. Inter natos. *Vers.* Fuit. *Resp.* Cives apostolorum. *Vers.* In omnem terram. *Resp.* O veneranda. *Vers.* Isti sunt qui venerunt.

In tertio nocturno.

Ant. Sint lumbi vestri. *Psal.* Fundamenta. *Ant.* Tunc surrexerunt. *Psal.* Cantate 4. *Ant.* Omnes sancti. *Psal.* Dominus regnavit, exsultet. *Vers.* Iusti autem.

Responsoria.

Resp. Sacerdotes ejus. *Vers.* Illic producam. *Resp.* Audivi vocem. *Vers.* Media autem. *Resp.* Omnes sancti. *Vers.* Effugerunt.

In Matutinis.

Angeli, archangeli. *Ant.* Vos qui secuti estis. *Ant.* Sacerdotes Dei. *Ant.* Prudentes virgines. *Ant.* Fulgebunt justi.

In Evangelio.

Antiph. Istorum est enim regnum. *Ant.* Astiterunt justi ante Dominum. *Ant.* Vestri capilli capitis. *Ant.* Sancti per fidem vicerunt regna.

Antiphonæ et Responsoria in vigilia sancti Martini, ad Vesperas.

Vers. Iustum deduxit Dominus. *Ant.* Ora pro nobis, beate Martine, ut digni efficiamur promissione Christi.

Ad Invitatorium.

Antiph. Regem confessorum Dominum, venite adoremus.

In primo nocturno.

Antiph. Martinus adhuc catechumenus hac veste contexit. *Psal.* Beatus vir. *Ant.* Sanctæ Trinitatis fidem Martinus confessus est, baptismi gratiam percepit. *Psal.* Quare fremuerunt. *Ant.* Ego signo crucis non clypeo protectus aut galea, hostium cuneos penetrabo securus. *Psal.* Domine, quid multiplicati sunt. *Vers.* Voce mea.

Responsoria unde supra.

Resp. Hic est Martinus electus Dei pontifex, cui Dominus post apostolos tantam gratiam conferre dignatus est, ut in virtute Trinitatis Deificæ mereretur fieri trium mortuorum suscitator magnificus. *Vers.* Sanctæ Trinitatis fidem Martinus confessus est. Ut trium. *Vers.* Iste homo ab adolescentia sua partem meruit infirmos curare, dedit illi Dominus gratiam. Ut. *Resp.* Domine, si adhuc populo tuo sum necessarius, non recuso subire propter eos labores. Fiat voluntas tua. *Vers.* Bonum certamen certavi, cursum consummavi, fidem servavi. Fiat. *Vers.* Oculis ac

A manibus in cælum semper intentus invictum ab Oratione spiritum non relaxabat. Fiat. *Resp.* O Beatum virum Martinum amantem, qui nec mori timuit, nec vivere recusavit. *Vers.* Domine, si adhuc populo tuo sum necessarius, non recuso laborem; fiat voluntas tua. Qui nec.

In secundo nocturno.

Confido in Domino, quod lilia mea precibus tuis reddenda sit sanitati. *Psal.* Cum invocarem. **834** *Ant.* Terradius, cognita Dei virtute, ad baptismi gratiam pervenit. *Psal.* Verba mea. *Ant.* O ineffabilem virum, per quem nobis tanta miracula cornescant. *Psal.* Domine, Dominus noster. *Vers.* Gloria et honore.

Responsoria unde supra.

Re p. Oculis ac manibus in cælum semper intentus, invictum ab Oratione spiritum non relaxabat. *Vers.* O virum ineffabilem, nec labore victum nec morte vincendum, qui nec mori timuit, nec vivere recusavit. Invictum. *Vers.* Dum sacramenta offerret beatus Martinus, globus igneus apparuit super caput ejus. Spiritum. *Resp.* Dum sacramenta offerret beatus Martinus, globus igneus apparuit super caput ejus. *Vers.* Orante sancto Martino, apparuit ei angelus Domini. *Vers.* Oculis ac manibus, ut supra. *Resp.* Beatus Martinus obitum suum longe ante præcevit, dixitque fratribus dissolutionem sui corporis imminere, quia iudicabit se jam solvi. *Vers.* Dixerunt discipuli. *Vers.* Viribus corporis cepit repente destitui, convoca isque discipulis in unum, dixit. Dissolutionem. *Resp.* Dixerunt discipuli ad beatum Martinum: Cur nos, Pater, deseris, aut cui nos desolatos relinquis? Invadent enim gregem tuum lupi rapaces. *Vers.* Domine, si adhuc populo tuo. *Vers.* Scimus quidem desiderare te Christum, sed salva tibi sunt tua præmia, nec dilata minuentur; nostri potius miserere quos deseris. Invident.

In tertio nocturno.

Antiph. Dominus Jesus Christus non se inquit purpuratum, nec diademate recitentem se venturum esse prædixit. *Psal.* In Domino confido. *Ant.* Sacerdos Dei, Martine, pastor egregie, ora pro nobis Dominum. *Psal.* Domine, quis. *Ant.* Sacerdos Dei Martine, aperti sunt tibi cæli, et regnum Patris mei. *Psal.* Domine, in virtute tua. Iustum deduxit Dominus. *Vers.* Posuisti, Domine.

Responsoria unde supra.

Resp. O beatum virum, in cujus transitu sancturum canit numerus, angelorum exsultat chorus, omniumque caelestium virutum occurrit psallentium exercitus. *Vers.* Ecclesia Domini virtutum rob ratur, sacerdotes revelatione glorificant, quem Michael assumpsit cum angelis. Virutum. *Resp.* Martinus Abrahamæ sinu lætu excipitur. Martinus hic pauper et modicus, cælum dives ingreditur; Hymnis cælestibus honoratur. *Vers.* Oculis ac manibus, ut supra. *Vers.* Martinus episcopus migravit a sæculo, vivit in Christo gemma sacerdotum. Hymnis. *Resp.* Ora pro nobis, beate Martine, ut digni efficiamur promissione Christi. *Vers.* Tu autem, confessor sancte, beate Martine, ora pro nobis Dominum. Ut digni. *Vers.* Dum sacramenta, ut supra. Ut digni. *Resp.* O quantus erat locus omnium, quanta præcipue moerentium lamenta monachorum! quia et piam est gaudere Martino, et piam est flere Martinum. *Vers.* Beati viri corpus usque ad locum sepulcri, hymnis canora cælestibus turba prosequitur. Quia. *Vers.* Tanta erat de sancti illius meritis exultatio, quam pia de morte confusio. Ignosceris [gnosce] flentibus, gratulare gaudentibus. Quia. *Resp.* Cum videret beatus Martinus discipulos suos lentes, motus his fletibus, conversus ad Dominum, dixit: Domine, si adhuc populo tuo sum necessarius, non recuso laborem. [Lætera desunt in Ms.]

Antiphonæ in matutinis Laudibus.

Antiph. Dixerunt discipuli ad beatum Martinum: **835** Cur nos, Pater, deseris? aut cui nos desolatos

reliquis? Inadent enim gregem tuum lupi rapaces. **A**nt. Domine, si adhuc populo tuo sum necessarius, non recuso laborem, fiat voluntas tua. **Ant.** O virum ineffabilem! nec labore victum, nec morte vincendum; qui nec mori timuit, nec vivere recusavit. **Ant.** Oculis ac manibus in cœlum semper intentus, invi- tu- ab Oratione spiritum non relaxabat, alleluia, alleluia. **Ant.** Martinus Abrahamæ sinu lætus excipitur; Martinus, hic pauper et modicus, cœlum dives ingreditur, Hymnis cœlestibus honoratur. **Vers.** Ecce sacerdos magnus.

In Evangelio.

Antiph. O quantus luctus omnium! quanta præcipue lamenta monachorum et virginum chorus [*Dele chorus, aut lege chori*]. Quia et pium est gaudere Martino, et pium est flere Martinum. **Ant.** O sanctissima anima! quam si gladius persecutoris non abstulit, tamen palmam martyrii non amisit. **Ant.** Dum esset summus pontifex, terrena non metuuit, sed ad cœlestia regna gloriosus migravit. **Ant.** Beatus Martinus dixit Iuliano, Christi enim sum miles, pugnare mihi non licet. **Ant.** Martine, audit nos Dominus tibi auxilium ferre, et rusticam multitudinem effugasse. **Ant.** Dum sacramenta offerret beatus Martinus, glibus igneus apparuit super caput ejus. **Ant.** Sacerdotes Dei, benedicite Dominum, servi Domini Hymnum dicite Deo, alleluia. **Ant.** Imposita manu puero beatus Martinus, immundum spiritum ab eo eiecit. **Ant.** Arborius stupens ad miraculum, gratias referebat Deo. **Vers.** Ecce sacerdos. **Ant.** O beatum virum: cujus anima paradisum possidet, unde exsultant angeli, letantur archangeli, chorus sanctorum proclamat, turba virginum invitat; mane robiscum in æternam. **Ant.** Oramus beato Martino, apparuit ei angelus Domini. **Ant.** Tu crede in Christo, et videbis opera Domini. **Ant.** Unus est Dominus Deus invisibilis per quem dæmones eiciuntur.

De sancto Briccio Antiphonæ. — In matutinis Laudibus.

Antiph. Post excessum beatissimi Martini episcopi, beatus Briccius cathedam episcopalem suscepit. **Antiph.** Trigesimo ornat omnis sæcæ anno oritur contra eum lamentabile crimen. Nam quædam mulier quæ cubicularis vestii eam abluabat, concepit et peperit et omne [*Fortè omnes*] crimen episcopo obiciunt. **Ant.** Illo quoque negante, jussit afferri infantem. Cumque oblatu fuisset triginta ab ortu dies habens, ait ad eum Briccius: Adjuro te per Deum, et si ego te generavi coram cunctis edicas. **Ant.** Respondens autem infans coram omni populo, beato viro dixit: Non es tu, inquit, Pater meus. **Ant.** Sanctus Briccius satisfaciens populo prunas ardentes ab urbe in burro suo deferens, et ante sepulcrum beati Martini coram populo projiciens, vestimentum ejus inustum apparuit. **Vers.** Ecce sacerdos magnus.

In Evangelio.

Antiph. Populis autem non credentibus, et ab episcopatu eum ejicientibus, Romam petiit, flets et gemitibus, atque dicens: Merito hæc patior, quia **333** peccavi in sanctum Dei.

Antiphonæ et Responsoria in vigilia sancti Andreae apostoli, ad Vesperas.

Vers. In omnem terram. **Ant.** Venite post me, dicit Dominus, et cum vos fieri piscatores hominum. **Reponsorio unde supra.**

Resp. Dum perambularet Dominus supra mare, secus litus Galilææ, vidit Petrum et Andream retia mittentes in mare, et vocavit eos dicens: Venite post me, faciam vos piscatores hominum. **Vers.** Exaudi, Deus, deprecationem meam, intende Orationi mee. A finibus terrarum. Vocavit. **Resp.** Venite post me, faciam vos piscatores hominum. At illi, relictis

retibus et navi, secuti sunt Dominum. **Vers.** Dum perambularet Dominus supra mare secus litus Galilææ, vidit duos fratres Petrum et Andream, et vocavit eos. At illi. **Resp.** Mox ut vocem Domini prædicantis audivit beatus Andreas, relictis retibus, quorum usu atque vivebat, æternæ vitæ secutus est largitorem. **Vers.** Ad unius jussionis vocem Petrus et Andreas, relictis retibus, secuti sunt Redemptorem. Præmia. **Resp.** Oravit sanctus Andreas, dum respiceret cœlum; voce magno clamavit, et dixit: Tu es Deus meus quem vidi, ne me patiaris ab impio iudice deponi, quia virtutem sanctæ crucis agnovi. **Vers.** Tu es magister meus, Christe, quem dilexi, quem cognovi, quem confessus sum; tan- modo in ista voce exaudi me. Ne me permissis. **Resp.** Homo Dei ducebatur ut crucifigerent eum. Populus autem clamabat vocem magna, dicens: Iustus sine sanguine sine causa damnatur. **Vers.** Filii alieni mentiti sunt mihi, filii alieni inveteraverunt et claudicaverunt a semitis suis, vivit Dominus. Innocens. **Re p.**

Bona crux, quæ decorem et pulchritudinem de membris Domini suscepisti. Accipe me ab hominibus, et redde me magistro meo, ut per te me recipiat, qui per te me redemit. **Vers.** Salve, crux, quæ in corpore Christi dedicata es, et ex membris ejus tanquam margaritis ornata. **Resp.** Doctor bonus et amicus Dei Andreas ducitur ad crucem, aspiciens a longe vidit crucem: Salve, crux, suscipe discipulum ejus, qui pendit in te, magister meus Christus. **Vers.** Salve, crux, ut supra. Qui pendit. **Resp.** Expandi manus meas tota die in cruce, ad populum non credentem, sed contradicentem mihi, qui ambulat vias non bonas, sed post peccata sua. **Vers.** Deus ultionum Domine. Deus ultionum libere egit. Exaltare qui judicas terram, redde retributionem superbis. **Resp.** Vir iste in populo suo mi-issimus apparuit, sanctitate autem et gratia plenus. Iste est qui assidue orat pro populo, et pro civitate ista. **Vers.** Pro eo ut me diligere, detraherent mihi; ego autem orabam. Pro populo. **Resp.** Dilexit Andream Dominus in odorem suavitatis. Dum penderet in cruce, dignum sibi computavit martyrem, quem vocavit apostolum, dum esset in mari, et ideo amicus Dei appellatus est. **Vers.** Tu es magister meus, Christe, ut supra. Et ideo. **Resp.** Beatus Andreas de cruce clamabat, dicens: Domine, Jesu Christe, non jubeas me deponi de ista cruce, nisi prius accipias spiritum meum. **Vers.** Domine, exaudi Orationem meam, et clamor meus ad te veniat. **337 Re p.** Beatus Andreas vidit crucem. Exclamavit ad eam: Suscipe discipulum ejus, qui pendit in te, quem vidi, quem amavi, quem secutus sum mundo corde; quapropter lætus pergo ad te, quia secretum agnovi, qua de causa fixa es. **Vers.** Vidit crucem Andreas, exclamavit et dixit: Suscipe, beata crux, humilem propter Dominum, suscipe discipulum ejus, qui pendit. **Re p.** Cum videret beatus Andreas crucem, exclamavit et dixit: Salve, crux, quando fatigaris, expectans me sicut expectasti Dominum et magistrum meum. **Vers.** Suscipe, beata crux, humilem propter Dominum; suscipe discipulum ejus, qui pendit in te. **Resp.** Salve, crux, quæ in corpore Christi dedicata es, et ex membris ejus tanquam margaritis ornata es, suscipe discipulum ejus qui pendit in te. **Vers.** Quoniam tu es protector, ut supra. **Vers.** Salve, crux pretiosa, suscipe discipulum ejus, qui pendit in te magister meus Christus. Suscipe. **Resp.** Dum penderet beatus Andreas in cruce, non cessavit prædicare verbum Dei die ac nocte. Et populus irruerat ad impium iudicem dicentes: Salve hominem justum, dimi te hominem innocenterem. **Vers.** Ut et nos mereamur patriam, et omnis patria habet pacem, missus sum prædicare in omnibus ut cognoscar [*Fortè cognoscant*] recti corde secreta crucis Domini mei.

Cum videret beatus Andreas crucem, exclamavit et dixit: Salve, crux, quando fatigaris, expectans me sicut expectasti Dominum et magistrum meum. **Vers.** Suscipe, beata crux, humilem propter Dominum; suscipe discipulum ejus, qui pendit in te. **Resp.** Salve, crux, quæ in corpore Christi dedicata es, et ex membris ejus tanquam margaritis ornata es, suscipe discipulum ejus qui pendit in te. **Vers.** Quoniam tu es protector, ut supra. **Vers.** Salve, crux pretiosa, suscipe discipulum ejus, qui pendit in te magister meus Christus. Suscipe. **Resp.** Dum penderet beatus Andreas in cruce, non cessavit prædicare verbum Dei die ac nocte. Et populus irruerat ad impium iudicem dicentes: Salve hominem justum, dimi te hominem innocenterem. **Vers.** Ut et nos mereamur patriam, et omnis patria habet pacem, missus sum prædicare in omnibus ut cognoscar [*Fortè cognoscant*] recti corde secreta crucis Domini mei.

* Hæc et sequentia desumuntur ex Actis sancti Andreae, de quorum antiquitate et sinceritate dubi-

tatur. Ea totis viribus propugnat Andreas du Saus-

Vers. Videns crucem Andreas, exclamavit dicens : **A** gerebat in pectore suo, non diebus neque noctibus a colloquiis divinis, et oratione vacabat.

Ad Invitatorium.

Antiph. Regem virginum Dominum venite adremus.

In primo nocturno.

Antiph. Cæcilia virgo Almachium exsuperabat, Tiburtium et Valerianum ad coronas vocabat. *Psal.* Beatus vir. *Ant.* Expansis manibus orabat ad Dominum, ut eam eriperet de inimicis. *Psal.* Quare fremuerunt. *Ant.* Cilicio Cæcilia membra domabat, Deum genitibus exorabat. *Psal.* Domine, quid multiplicati sunt. *Vers.* Specie tua et pulchritudine.

Responsoria unde supra.

Resp. Cantantibus organis Cæcilia virgo in corde suo soli Domino decantabat, dicens : Fiat, Domine, cor meum, et corpus meum immaculatum, ut non confundar. *Vers.* Biduanis ac triduanis jejuniis orans suam Domino pudicitiam commendabat. *Fiat. Resp.* **B** O beata Cæcilia, quæ duos fratres convertisti, Almachium judicem superasti, Urbanum episcopum in vultu angelico demonstrasti. *Vers.* Cæcilia me misit ad vos, ut ostendatis mihi Urbanum. *Resp.* Virgo gloriosa semper Evangelium Christi gerebat in pectore; et non diebus neque noctibus vacabat a colloquiis divinis et oratione. *Vers.* Est secretum, Valeriane, quod tibi volo dicere : **839** Angelum Dei habeo amatorem, qui nimio zelo custodit corpus meum. Et non diebus. *Vers.* Fiat, Domine, cor meum et corpus meum immaculatum, ut non confundar.

In secundo nocturno.

Antiph. Domine Jesu Christe, seminator casti consilii, suscipe seminum fructus, quos in Cæcilia seminasti. *Psal.* Cum invocarem. *Ant.* Beata Cæcilia dixit ad Tiburtium : Hodie te fateor esse meum cognatum, quia amor Dei te fecit esse me contemptum. *Psal.* Verba mea. *Ant.* Fiat, Domine, cor meum et corpus meum immaculatum, ut non confundar. *Psal.* Domine Dominus noster. *Vers.* Adjuvabit eam.

Responsoria unde supra.

Resp. Cilicio Cæcilia membra domabat, Deum genitibus exorabat, Almachium exsuperabat, Tiburtium et Valerianum ad coronas vocabat. *Vers.* Ecce quam bonum et quam jucundum habitare fratres in unum. Tiburtium. *Resp.* Cæciliam intra cubiculum orantem invenit, et juxta eam angelum Domini, quem videns Valerianus nimio terrore correptus est. *Vers.* Angelus Domini descendit de caelo, et lumen refulsit in habitaculo. Quem videns. *Resp.* Domine Jesu Christe, Pastor bone, seminator casti consilii, suscipe seminum fructus, quos in Cæciliam seminasti. Cæcilia famula tua, quasi ovis [apis] tibi argumentosa deseravit. *Vers.* Nam sponsum quem quasi leonem accepit, tibi quasi agnum mansuetissimum sociavit. Cæcilia famula.

In tertio nocturno.

Antiph. Credimus Christum Filium Dei verum Deum esse, qui te talem accepit famulam. *Psal.* In Domino. *Ant.* Nos scientes sanctum nomen omnino negare non possumus. *Psal.* Domine, quis habitabit. *Ant.* Tunc Valerianus perrexit ad antistitem, et [ad] signum quod acceperat invenit sanctum Urbanum. *Psal.* Eructavit. *Vers.* Elegit eam Dominus.

Responsoria unde supra.

Resp. Beata Cæcilia dixit ad Tiburtium : Hodie fateor te esse meum cognatum, quia amor Dei te fecit esse contemptorem idolorum. *Vers.* Suscipe, Domine, seminum fructus, quos in Cæcilia seminasti. Quia amor. *Resp.* Cæcilia me misit ad vos, ut ostendatis mihi sanctum Urbanum, quia ad ipsum habeo secreta quæ perieram. *Vers.* Ostende nobis, Domine, misericordiam tuam, et salutare tuum da nobis. *Quia. Vers.*

Coдекс.

Antiphona in matutinis Laudibus.

Antiph. Salve, crux pretiosa, suscipe discipulum ejus qui pependit in te magister meus Christus. *Ant.* Beatus Andreas orabat, dicens : Domine Rex æternæ gloriæ, suscipe me pendentem in patibulo. *Ant.* Andreas Christi famulus, dignus Deo apostolus, germanus Petri et in passione socius. *Ant.* Maximilla Christo amabilis, tulit corpus apostoli; optimo loco cum aromatibus sepelivit. *Ant.* Qui persequabantur justum, demeristi eos, Domine, in infernum, et in ligno crucis dux justi fuisti. *Vers.* Constitues eos principes.

In Evangelio.

Antiph. Unus ex duobus qui secuti sunt Dominum, erat Andreas frater Simonis Petri, alleluia. *Ant.* Christus me misit ad istam provinciam, ubi non parvum populum acquisivi. *Ant.* Non me permittas, Domine, famulum tuum a te separari; tempus est ut commendes terræ corpus meum. *Ant.* Biduo vivens pendebat in cruce pro Christi nomine beatus Andreas, et docebat populum. *Ant.* Dignum sibi Dominus computavit martyrem, quem vocavit apostolum, dum esset in mari, alleluia. *Ant.* Sancte Andreas apostole Christi, deprecare pro nobis ad Dominum Jesum. Intercede pro nobis. *Ant.* Andreas apostolus Domini, magnum operatus est miraculum; templum Dei predicando jugiter, convertit populum Myrmidonem. *Ant.* Dixit Andreas Simoni fratri suo : Invenies Messiam, qui dicitur Christus. *Ant.* Videns Andreas crucem cum gaudio dicebat : Quia amator tuus **838** semper fui, et desideravi. *Ant.* Continuo, relicis retibus et patre, secuti sunt Salvatorem. *Ant.* Vidit Dominus Petrum et Andream, et vocavit eos. *Ant.* Relictis retibus suis, secuti sunt Dominum Jesum Christum. *Ant.* Dilexit Andream Dominus in odorem suavitatis, alleluia. *Ant.* Salve, crux, quæ in corpore Christi dedicata es, et ex membris ejus taquam margaritis ornata. *Ant.* Recipe me ab hominibus, et redde me magistro meo, ut per te me recipiat, qui per te me redemit, alleluia. *Ant.* Tu es Deus meus, in quo complacui et dilexi, quia virtutem sanctæ crucis agnovi, alleluia. *Ant.* Dum perambularet Dominus supra mare, secus litus Galilææ. *Ant.* Venite post me, dicit Dominus, faciam vos fieri pisces hominum.

In die ad Vesperas.

Antiph. Juravit Dominus, et non pœnitebit eum : Tu es sacerdos in æternum. *Psal.* Dixit Dominus. *Ant.* Potens in terra erit semen ejus, generatio rectorum benedicetur. *Psal.* Beatus vir qui timet. *Ant.* Collocet eum Dominus cum principibus populi sui. *Psal.* Laudate, pueri. *Ant.* Dirupisti, Domine, vincula mea, tibi sacrificabo hostiam laudis. *Psal.* Credidi propter. *Ant.* Confortatus est principatus eorum, et honorati sunt amici tui, Deus. *Psal.* Domine, probasti me. *Ant.* Nimis honorati sunt amici tui, Deus, nimis confortatus est principatus eorum.

In Evangelio.

Antiph. Concede nobis hominem justum, redde nobis hominem sanctum; ne interfectis hominem Deo charum, justum, mansuetum et piwm.

Antiphona et Responsoria in vigilia sanctæ Cæciliæ virginis, ad Vesperas.

Antiph. Virgo gloriosa semper Evangelium Christi

* Forte sicut me contemptum. Vulgo legitur te fecit contemptorem idolorum, quod etiam infra habet

Tunc Valerianus perrexit ad antistitem, et [ad] signum quod acceperat invenit sancium Urbanum. Quia. *Resp.* Dum aurora finem daret, Cæcilia dixit: Eia, milites Christi, abjicite opera tenebrarum, et induimini arma lucis. *Vers.* Cæcilia valedicens fratribus, et exhortans eos ait: Eia.

Antiphonæ in matutinis Laudibus.

Antiph. Cantantibus organis, Cæcilia Domino decantabat dicens: Fiat cor meum inima ulatum, ut non confundar. *Ant.* Est secretum, Valeriane, quod tibi volo dicere: Angelum Dei habeo amatorem, qui nimio zelo custodit corpus meum. *Ant.* Valerianus in cubiculo Cæciliam cum angelo orantem invenit. **840** *Ant.* Benedico te, Pater Domini mei Jesu Christi, quia per Filium tuum ignis exstinctus est a latere meo. *Ant.* Cæcilia lamula tua, Domine, quasi ovis tibi argumentosa deservit. *Vers.* Diffusa est.

In Evangelio.

Antiph. Dum aurora finem daret Cæcilia sancta dixit: Eia, milites Christi, abjicite opera tenebrarum, et induimini arma lucis. *Ant.* Triduanas a Domino poposci inducias, ut domum meam Ecclesiam consecrarem. *Ant.* Cæcilia me misit ad vos, ut ostendatis mihi sanctum Urbanum, quia ad ipsum habeo secreta quæ perferam. *Ant.* Suscipe, Domine, seminum fructus, quos in Cæciliam seminasti. *Ant.* Cæcilia intra cubiculum orantem invenit.

In vigilia sancti Clementis, ad Vesperas.

Vers. Justum deduxit Dominus. *Ant.* Dum iter maris cœpisset populus, voce magna clamabat: Domine, salva eum. Et Clemens cum lacrymis dicebat: Accipe, Pater, spiritum meum.

Responsoria unde supra.

Resp. Orante sancto Clemente, apparuit ei Agnus Dei, de sub cujus pede fons vivus emanat, fluminis impetus lætificat civitatem Dei. *Vers.* Vidi supra montem Sion Agnum stantem. De sub cujus. *Resp.* Ora pro nobis, beate Clemens, ut digni efficiamur promissione Christi. *Vers.* Sperate in eo omnis conventus plebis, effundite coram illo corda vestra. Ut digni. *Resp.* Dedisti, Domine, habitaculum martyri tuo Clementi in mari, in modum templi marmorei angelicis manibus præparatum; iter præbens populo terræ, ut enarrent mirabilia Dei. *Vers.* Venientes autem venient cum exultatione, portantes manipulos suos. Iter præbens. *Resp.* Fœbus et Cornelius discipuli beati Clementis dixerunt ad populum: Oremus omnes ad Dominum, ut ostendat nobis martyris sui corpus.

Antiphonæ in matutinis Laudibus.

Antiph. Orante sancto Clemente, apparuit ei Agnus Dei. *Ant.* Non meis meritis ad vos me misit Dominus, ad vestras coronas participem fieri. *Ant.* Vidi supra montem Agnum stantem, de sub cujus pede fons vivus emanat. *Ant.* De sub cujus pede fons vivus emanat; fluminis impetus lætificat civitatem Dei. *Ant.* Omnes gentes per gyrum crediderunt Christum Domini.

In Evangelio.

Antiph. Oremus omnes ad Dominum Jesum Christum, ut confessoribus suis locus venas aperiat. *Ant.* Invenerunt in modum templi marmorei habitaculum a Deo paratum. *Ant.* Oremus ad Dominum, ut ostendat nobis martyris sui corpus. *Ant.* Dedisti, Domine, habitaculum martyri tuo Clementi in mari in modum templi marmorei angelicis manibus præparatum; iter præbens populo terræ, ut enarrent mirabilia Dei.

In vigilia sancti Andreae, ad Vesperas.

Vers. In omnem terram. *Ant.* Dum perambularet Dominus supra mare secus littus Galilee, alleluia.

Cur hic occurrat idem fere officium de sancto Andrea, ac paulo superius, nos latet. Fortasse duo

841 *Ad Invitatorium.*

Antiph. Regem apostolorum Dominum, venite, adoremus.

In primo nocturno.

Antiph. Vidit Dominus Petrum et Andream, et vocavit eos. *Psal.* Cæli enarrant. *Ant.* Venite post me, dicit Dominus, faciam vos fieri pisces hominum. *Psal.* Benedicam Dominum. *Ant.* Relictis rebus suis secuti sunt Dominum Jesum Christum. *Psal.* Eructavit. *Vers.* In omnem terram.

Responsoria unde supra.

Resp. Dum perambularet Dominus, ut supra. *Vers.* Exaudi Deus. *Resp.* Venite post me, ut supra. *Vers.* Dum perambularet. *Resp.* Mox ut vocem, ut supra. *Vers.* Ad unius jussionis. *Resp.* Oravit sanctus Andreas, ut supra. *Vers.* Tu es magister meus.

In secundo nocturno.

Antiph. Dilexit Andream Dominus in odorem suavitatis. *Psal.* Omnes gentes. *Ant.* Dignum sibi Dominus computavit martyrem, quem vocavit apostolum dum esset in mari, allel. *Psal.* Exaudi, Deus, deprecatur. *Ant.* Salve, crux, quæ in corpore Christi dedicata es, et ex membris ejus tanquam margaritis ornata. *Psal.* Exaudi, Deus, Orat. cum dep. *Vers.* Dedisti hæreditatem.

Responsoria unde supra.

Resp. Homo Dei ducebatur, ut supra. *Vers.* Filii alieni. *Resp.* O bona crux, ut supra. *Vers.* Salve, crux. *Resp.* Doctor bonus, ut supra. *Vers.* Salve, crux. *Vers.* Cum vero pervenisset ad locum, ubi crux parata erat, videns eam a longe, exclamavit voce magna, dicens: Salve, crux.

In tertio nocturno.

Antiph. Accipe me ab hominibus, et redde me magistro meo; ut per te me recipiat, qui per te me redemit, alleluia. *Psal.* Confitebimur. *Ant.* Tu es Deus meus in quo complacui et dilexi, quia virtutem sanctæ crucis agnovi. *Psal.* Fundamenta. *Ant.* Non me permittas, Domine, funiculum tuum a te separari. Tempus est ut commendes terræ corpus meum. *Psal.* Dominus regnavit, irascantur. *Vers.* Annuntiaverunt opera Dei.

Responsoria unde supra.

Resp. Expandi manus meas, ut supra. *Vers.* Deus ultionum Dominus. *Resp.* Salve, crux, quæ in corpore, ut supra. *Vers.* Quoniam tu es protector meus. *Resp.* Dilexit Andream Dominus. *Vers.* Tu es magister meus. *Resp.* Vir iste in populo suo, ut supra. *Vers.* Pro eo ut me diligerent. *Resp.* Cum vidisset beatus Andreas, ut supra. *Vers.* Suscipe, beata crux. *Resp.* Dum penderet beatus Andreas, ut supra. *Vers.* Ut et nos mereamur. *Resp.* Videns crucem Andreas, ut supra. *Vers.* Vivens pendebat. *Vers.* Salve, crux, ut supra.

Antiphonæ in matutinis Laudibus. — In Evangelio.

Antiph. Unus ex duobus, ut supra. *Ant.* Videns Andreas crucem, cum gaudio dicebat: Quia amator tuus semper fui et desideravi. Amplector te, o bona crux. *Ant.* Ego si patibulum crucis expavescerem, crucis gloriam non prædicarem. *Ant.* Non me permittas, ut supra. *Ant.* Christus me misit.

842 *In die ad Vesperas.*

Antiph. Juravit, cum reliquis, ut supra.

In Evangelio.

Antiph. Concede nobis, ut supra. *Ant.* Biduo vivens pendebat in cruce, ut supra. *Ant.* Andreas apostolus Domini magnam operatus est miraculum in templo Dei. Prædicandum [Fortè prædicando] jugiter convertit populum Mithridonum.

erant olim dies sancti Andreae memorie dicati, unus ob martyrium, alter propter corporis translationem.

In vigilia sanctæ Lucie virginis. Ad Vesperas. A

Antiph. Orante sancta Lucia, apparuit ei beata Agathes, et consolabatur ancillam Christi.

Responsoria unde supra.

Ve p. Lucia vi go, quid a me petis quod ipsa poteris præstare continuo? Nam et matri tuæ fides tua subveniat, et ecce salva est, quia jucundum Domini in tua virginitate habitaculum præparasti. *Vers.* Sicut per me civitas Cathanensium sublinatur a Christo, ita per te civitas Syracusana decorabitur. Quia jucundum. *Resp.* Rogavi Dominum meum Jesum Christum, ut ignis iste non dominetur mihi. Et impetravi a Domino inducias martyrii mei. *Vers.* Pro eo ut me diligenter detrahebant mihi, ego autem orabam. *Resp.* Grata facta est a Domino in certamina, quia apud Deum et apud homines glorificatus est. In conspectu principum loquebatur sapientiam, et Dominus omnium dilexit illam. *Vers.* Erecta namque in virtutis [virtute] tormenta derisit. Et Dominus. *Vers.* Adjuvabit eam.

Antiphonæ in matutinis Laudibus.

Antiph. Orante sancta Lucia, ut supra. *Ant.* Lucia virgo, quid a me petis, quod ipsa poteris præstare continuo matri tuæ? *Ant.* Per te, Lucia virgo, civitas Syracusana decorabitur a Domino Jesu Christo. *Ant.* Soror mea Lucia, virgo Deo devota, quid a me petis quod ipsa poteris præstare continuo matri tuæ? *Ant.* Benedico te, Pater Domine, ut supra. *Ant.* Ego rogavi Dominum meum Jesum Christum, ut ignis iste non dominetur mihi, sed credentibus in Domino timorem auferam passionum. *Ant.* Tanto pondere eam fixit Spiritus sanctus, ut virgo Domini immobilis permaneret. *Vers.* Diffusa est gratia.

In Evangelio.

Antiph. Columna es immobilis, Lucia martyr Christi, quia omnis plebs te exspectat, ut accipias coronam regni, allelu. *Ant.* In tua patientia possedit animam tuam, Lucia martyr Christi. Odisti quæ in mundo sunt, et coruscas cum angelis. Sanguinem proprium inimicis fudisti. *Ant.* Ego cognovi virtutem Domini mei Jesu Christi, secure contemno minas tuas.

(Deest linea in Ms.)

De sancto Thoma, in matutinis Laudibus.

Antiph. Apparuit Thomæ Dominus in visu nocte dicens ei: Ne timeas descenderis in India, quia ego non te derelinquo. *Ant.* Rex autem rogabat apostolum: Peto tibi, vir Dei, ut eas, atque benedicas puero cum filia mea. *Ant.* Thomas orabat ad Dominum: Deprecor te, Domine, ut benedicas hos innocentes, et spira eis quæ agi oporteat. *Ant.* Vos autem estote fortes, et custodite quæ 843 a me accepistis, quia non videbitis ultra faciem meam. *Ant.* Circumdatus hodie lamulum tuum gloria tua, Domine Jesu Christe.

In Evangelio.

Antiph. Orabat sanctus Thomas ad Dominum: Respice in me, Domine, expectantem ac revertentem a nuptiis. *Ant.* Adesto, Domine, servo tuo, et cum pace dirigas me ad redem tuam, alleluia, alleluia. *Ant.* Adventant sinites qui percusserunt eum cum eis; et ille gaudens migravit ad Dominum.

Antiphonæ et Responsoria in vigilia apostolorum, ad Vesperas.

Vers. In omnem terram. *Ant.* Tradent enim vos in conciliis, et in synagogis suis flagellabunt vos; et ante reges et præsides ducemini propter me, in testimonium illis et gentibus. *Ant.* Estote fortes in bello, et pugnate cum antiquo serpente, et accipietis regnum æternum, alleluia.

Ad Invitatorium.

Antiph. Regem apostolorum Dominum, venite, adoramus.

In primo nocturno.

Antiph. In omnem terram exivit sonus eorum, et in fines orbis terræ verba eorum. *Psal.* Cœli enarrant. *Ant.* Clamaverunt justi, et Dominus exaudivit eos. *Psal.* Benedicam Dominum. *Ant.* Constitues eos principes super omnem terram, memores erunt nominis tui, Domine. *Psal.* Eructavit. *Vers.* In omnem terram.

Responsoria unde supra.

Resp. Ecce ego mitto vos sicut oves in media luporum, dicit Dominus; estote ergo prudentes sicut serpentes, et simplices sicut columbe. *Vers.* Dom lucem habetis, credite in lucem ut filii lucis sitis, dicit Dominus. Estote. *Resp.* Tollite jugum meum super vos, dicit Dominus, et discite quia mitis sum et humilis corde. Jugum enim meum suave est, et onus meum leve. *Vers.* Et invenietis requiem animabus vestris. Jugum enim. *Resp.* Dum steteritis ante reges et præsides, nolite cogitare quomodo aut quid loquamini; dabitur enim vobis in illa hora quid loquamini. *Vers.* Non enim vos estis qui loquamini, sed Spiritus Patris vestri, qui loquitur in vobis. Dabitur.

In secundo nocturno.

Antiph. Principes populorum congregati sunt cum Deo Abraham. *Psal.* Omnes gentes. *Ant.* Deditis hæreditatem timentibus nomen tuum, Domine. *Psal.* Exaudi, Deus, deprecationem. *Ant.* Annuntiaverunt opera Dei, et facta ejus intellexerunt. *Psal.* Exaudi, Deus, Orat. meam cum dep. *Vers.* Deditis hæreditatem.

Responsoria unde supra.

Resp. Vidi conjunctos viros habentes splendidas vestes, et angelus Domini locutus est ad me, dicens: Isti sunt viri sancti facti amici Dei. *Vers.* Vidi angelum Dei volantem per medium cœlum, voce magna clamantem, et dicentem: Isti sunt. *Resp.* Isti sunt triumphatores et amici Dei, qui contemnerent jus principum meruerunt præmia æterna. Modo coronantur et accipiunt palmam. *Vers.* Isti sunt qui venerunt ex magna tribulatione, et laverunt stolas suas in sanguine agni. Modo. *Resp.* Isti sunt qui viventes in carne plantaverunt Ecclesiam 844 sanguine suo: non sunt de terris corpora eorum separata, qui cum merito sunt in cœlis anime sanctorum coæquales. *Vers.* In omnem terram exivit sonus eorum, ut supra.

In tertio nocturno.

Antiph. Exaltabuntur cornua justi, allelu. *Psal.* Confitebimur. *Ant.* Lux orta est justo, allelu. rectus corde lætitia, allelu. *Psal.* Dominus regnavit, exsultet. *Ant.* Custodiebant testimonia ejus, et præcepta ejus, allelu. *Psal.* Dominus regnavit, irascantur. *Vers.* Annuntiaverunt.

Responsoria.

Resp. Isti sunt viri quos elegit Dominus in charitate non ficta, et dedit illis gloriam sempiternam, quorum doctrina luget Ecclesia, ut sol et luna. *Vers.* Sancti per fidem vicerunt regna, operati justitiam, quorum. *Resp.* Factum sine querela ante Dominum, et ab invicem non sunt separati. Calicem Domini biberunt, et amici Dei facti sunt. *Vers.* Tradiderunt corpora sua ad supplicia, ideo coronantur et accipiunt palmam. *Resp.* In omnem terram exivit sonus eorum. Et in fines orbis terræ verba eorum. *Vers.* Non sunt loquente, neque sermones quorum non audiantur voces eorum. Et in fines. *Resp.* Constitues eos principes super omnem terram, memores erunt nominis tui, Domine, in omni progenie et generatione. *Vers.* In omnem terram, ut supra. *Resp.* Dedit apostolorum et domesticæ Dei advenerunt hodie, portantes pacem, illuminantes patrias, dare pacem gentibus, et liberare populum Domini. *Vers.* In omnem terram. *Resp.* Non vos me elegistis, sed ego elegi vos, et posui vos ut catis, et fructum afferatis, et fructus

vester maneat. *Vers.* Non enim vos estis qui loqui-

Antiph. *Desunt duæ lineæ in Ms.*

Antiphonæ in matutinis Laudibus.

Antiph. Hoc est præceptum meum ut diligatis invicem sicut dilexi vos. *Ant.* Major em charitatem nemo habet, ut animam suam ponat quis pro amicis suis. *Ant.* Vos amici mei estis, si feceritis quæ præcipio vobis, allel. *Ant.* Beati mundo corde, quoniam Deum videbunt. *Ant.* In patientia vestra possidebitis animas vestras. *Vers.* Constitues eos principes.

In Evangelio.

Antiph. Vos qui reliquistis omnia, et secuti estis me, centuplum accipietis, et vitam æternam possidebitis. *Ant.* Vos qui secuti estis me, sedebitis super sedes judicantes duodecim tribus Israel, allel.

Item Antiphonæ in matutinis Laudibus.

Antiph. Ego vos elegi de mundo, ut eatis et fructum plurimum afferatis. *Ant.* Qui manet in me, et ego in eo, hic fert fructum multum, allel. *Ant.* Non vos me elegistis, sed ego elegi vos, et posui vos ut eati, et fructum afferatis, et fructus vester maneat. *Ant.* Beati pacifici, beati mundo corde, quoniam ipsi Deum videbunt. *Ant.* Jam non dicam vos servos, sed amicos meos, quia omnia quæcumque audivi a Patre meo, nota feci vobis.

In Evangelio.

Antiph. Vos estis lux hujus mundi. In patientia possidebitis animas vestras. *Ant.* Vestri capilli capitis omnes numerati sunt; nolite timere, multis passe: ibus meliores estis vos. *Ant.* Non enim vos estis qui loquimini, sed Spiritus Patris vestri, qui loquitur in vobis, dicit Dominus. *Ant.* Quodcumque petieritis Patrem in nomine meo, dabitur vobis a Patre meo, dicit Dominus.

Item Antiphonæ in matutinis Laudibus.

Antiph. Ego vos elegi de mundo, quia mundus odio vos habuit. *Ant.* Manete in dilectione mea, sicut dilexi vos, dicit Dominus. *Ant.* Tollite jugum meum super vos, quia mitis sum et humilis corde. *Ant.* Jugum enim meum suave est, et onus meum leve. *Ant.* Beati qui persecutionem patiuntur propter justitiam. *Ant.* Nolite timere eos qui occidunt corpus, animam autem occidere non possunt, dicit Dominus.

In Evangelio.

Antiph. Amen dico vobis, mundus plorabit, et vos gaudebitis, et gaudium vestrum nemo tollet a vobis. *Ant.* Ego sum via, veritas et vita; nemo vadit ad Patrem nisi per me, allel. *Ant.* Venite, benedicti Patris mei, percipite regnum quod vobis paratum est ab origine mundi. *Vers.* Vos estis qui permansistis mecum in tentationibus meis. Ego autem in medio vestri sum sicut qui ministrat, alleluia.

(Desunt lineæ in Ms.)

Antiphonæ et Responsoria in vigilia plurimorum martyrum, ad Vesperas.

Antiph. Ecce adest tempus, venite ad me, omnes sancti, quia paravi vobis regnum, ut maneatis mecum in æternum. *Ant.* Astiterunt justi ante Dominum, et ab invidiam non sunt separati, gloriam Domini viderunt, et amici Dei appellati sunt.

Ad Invitatorium.

Antiph. Regem martyrum Dominum, venite, adoramus.

In primo nocturno.

Antiph. Secus decursus aquarum. *Psal.* Beatus vir. *Ant.* Prædicans. *Psal.* Quare fremuerunt. *Ant.* Filii hominum, scitote quia. *Psal.* Cum invocarem. *Vers.* Lætamini in Domino.

Responsoria unde supra.

Resp. Absterget Deus omnem lacrymam ab oculis

sanctorum; et jam non erit amplius neque luctus, neque clamor, sed nec ullus dolor, quoniam priora transierunt. *Vers.* Justorum animæ in manu Dei sunt, et non tanget illos tormentum malitiæ. Quoniam priora. *Resp.* Viri sancti gloriosum sanguinem fuderunt pro Domino, amaverunt Christum in vita sua, imitati sunt eum in morte sua; et ideo coronas triumphales meruerunt. *Vers.* Unus spiritus et una fides erat in eis. Et ideo. *Resp.* Tradiderunt corpora sua propter Deum ad supplicia, et meruerunt habere coronas perpetuas. *Vers.* Isti sunt qui venerunt ex magna tribulatione, et laverunt stolas suas in sanguine Agni. Et meruerunt.

In secundo nocturno.

Antiph. Filii hominum. *Psal.* Cum invocarem. *Ant.* Scuto honoræ. *Psal.* Verba mea. *Ant.* In universa terra. *Psal.* Domine Dominus noster.

846 *Resp. unde supra.*

Resp. Sancti tui, Domine, mirabile consecuti sunt iter, servientes præceptis tuis, ut invententur illi in aquis validis. Terra apparuit arida, et in mari rubro via sine impedimento. *Vers.* Quoniam percussit petram, et fluxerunt aquæ, et torrentes inundaverunt. Terra. *Resp.* Verbera carnificum non timerunt sancti Dei, morientes pro Christi nomine, ut hæredes fierent in domo Domini. *Vers.* Magnus Dominus et laudabilis valde, in civitate Dei nostri, in monte sancto ejus. Ut hæredes. *Resp.* Hæc est vera fraternitas, quæ nunquam potuit violari certamine, qui effuso sanguine secuti sunt Dominum, contemnentes aulam regiam pervenerunt ad regna cælestia. *Vers.* Ecce quam bonum et quam jucundum, ut supra.

In tertio nocturno.

Antiph. Sancti qui in terra sunt. *Psal.* Conserva me, Domine. *Ant.* Hæc est generatio. *Psal.* Domini est terra. *Ant.* Lætamini in Domino. *Psal.* Beati quorum. *Vers.* Justi autem.

Resp. unde supra.

Resp. Propter Testamentum Domini et leges paternas; idcirco steterunt in amore fraternitatis, quia unus fuit semper spiritus in eis et una fides. *Vers.* Ecce quam bonum, ut supra. Quia unus. *Resp.* Sancti mei qui in isto sæculo certamen habuistis, mercedem laborum ego reddam vobis. *Vers.* Venite, benedicti Patris mei, percipite regnum quod vobis paratum est ab origine mundi. *Resp.* Sancti Dei, dedit vobis Dominus locum istum ut faciatis in eo mirabilia. *Vers.* Sancti et justi, in Domino gaudete, vos elegit Dominus in isto loco. Ut faciatis. *Resp.* In circuito tuo, Domine, lumen est quod nunquam deficiet, ubi constituisti lucidissimas mansiones, ubi requiescunt sanctorum animæ. *Vers.* Magnus Dominus, ut supra. *Vers.* Lux perpetua lucebit sanctis tuis, Domine, et æternitas temporum. *Resp.* Certamen magnum habuerunt sancti; transierunt per ignem et aquam, et coronas acceperunt a Domino Deo. *Vers.* Isti sunt sancti, qui pro Testamento Dei sua corpora tradiderunt. Et coronas. *Resp.* Coronavit eos Dominus corona justitiæ, quia passi sunt pro Domino. *Vers.* Et adjuvavit eos Dominus, et liberavit eos, et eripuit eos. Quia. *Resp.* O veneranda martyrum gloriosa certamina, qui in suis corporibus pro Christo immania pertulerunt tormenta, et ideo percipere meruerunt immarcescibilem æternæ gloriæ coronam. *Vers.* Isti sunt qui venerunt. *Resp.* Isti sunt sancti, qui pro Testamento Dei corpora sua tradiderunt, et in sanguine Agni laverunt stolas suas. *Vers.* Justi in perpetuo vivent, et apud Dominum est merces sanctorum. Et in sanguine. *Resp.* Omnes sancti per fidem vicerunt regna, operati sunt justitiam, adepti sunt promissiones, obtraverunt ora leonum, et fortes facti sunt in bello. *Vers.* Effugerunt aciem gladii, convalescerunt de infirmitate. Et fortes. *Resp.* Qui, pro Christi amore miras hominum contemnentes, Christi amici facti sunt in regno

corum. *Vers.* Sancti per fidem, ut supra. *Resp.* A Beati estis, sancti Dei omnes, qui meruistis consortes fieri cœlestium virtutum, et perfrui æternæ claritatis gloria; ideoque precamur ut memores nostri intercedere dignemini pro nobis ad Dominum Deum nostrum. *Vers.* Gaudete et exultate, quia merces vestra multa est in cœlo.

847 Antiphonæ in matutinis Laudibus.

Antiph. Omnes sancti quanta pa si sunt tormenta, ut securi pervenirent ad palmam martyrii! *Ant.* De palma ad regna pervenerunt sancti; coronas decoris meruerunt de manu Dei. *Ant.* Corpora sanctorum in pace sepulta sunt, et vivunt nomina eorum. *Ant.* Martyres Domini, Domino benedicite in æternum. *Ant.* Martyrum chorus, laudate Dominum, alleluia.

In Evangelio.

Antiph. Dabo sanctis meis locum nominatum in regno Patris mei. *Ant.* Hi sunt qui venerunt ex magna tribulatione, et laverunt stolas suas in sanguine Agni. *Ant.* Hi sunt qui pro lege Dei sui morti se tradere non dubitaverunt. Ab iniquis infecti sunt, et in æternum vivunt cum Christo. Agnum secuti sunt, et acceperunt palmam. *Ant.* Sancti per fidem vicerunt regna, operati sunt justitiam, adepti sunt promissiones.

Item Antiphonæ in matutinis Laudibus.

Antiph. Justorum autem animæ in manu Dei sunt, et non tanget illos tormentum malitiæ. *Ant.* Si coram hominibus tormenta passi sunt, spes electorum est immortalis in æternum. *Ant.* Tradiderunt corpora sua ad supplicia, ideo coronantur, et accipiunt palmam. *Ant.* Tanquam aurum in fornace probavit electos Dominus, et quasi holocausta accepit illos in æternum. *Ant.* Spiritus et animæ Justorum, Hymnum dicite Deo nostro, alleluia, alleluia. *Ant.* Exultabunt sancti in gloria, lætabuntur in cœlilibus suis.

In Evangelio.

Antiph. Fulgebunt justi, et tanquam scintillæ in arundinetis discurrunt. Judicabunt nationes, et regnabunt in æternum. *Ant.* Isti sunt sancti, qui pro Dei amore minas hominum contempserunt. Christi martyres in regnum cœlorum exultant cum angelis. O quam pretiosa est uors sanctorum, qui assidue assistunt ante Dominum, et ab inimico non sunt separati. *Ant.* Nomen sempiternum dabo sanctis meis, dicit Dominus, gaudium et lætitiâ obtinebunt in æternum.

Item Antiphonæ in matutinis Laudibus.

Antiph. In cœlestibus regnis sanctorum habitatio, et in æternum requies eorum. *Ant.* Dabo sanctis meis, ut supra. *Ant.* Via justorum recta facta est. Sanctorum iter præparatum est in æternum. *Ant.* Sancti spiritus et animæ Justorum, Hymnum dicite Deo in æternum. *Ant.* Justi autem in perpetuum vivent, et apud Dominum est merces eorum. *Ant.* Sancti qui sperant in Domino, mutabunt fortitudinem, assumunt pennas ut aquilæ; volabunt et non deficient.

In Evangelio.

Antiph. Ecce merces sanctorum copiosa est apud Deum; ipsi vero mortui sunt pro Christo, et vivunt in æternum. *Ant.* Isti sunt sancti qui pro Testamento Dei sua corpora tradiderunt, et in sanguine Agni laverunt stolas suas. *Ant.* Hæc est vera fraternitas, quæ nunquam potuit violari certamine. Qui effuso sanguine secuti sunt Dominum, contemnentes aulam regiam, pervenerunt ad regna cœlestia. **848** *Ant.* Propter Testamentum Domini, ut supra.

Item Antiphonæ in matutinis Laudibus.

Antiph. Super nivem dealbabuntur sancti tui, Domine. Sancti estis, dicit Dominus; multiplicabo numerum vestrum, ut oreis pro populo meo in loco isto. *Ant.* Sic in sancto apparuit tibi, ut viderent

virtutem tuam, Domine. *Ant.* In velamento sancti tui, Domine, c'amabunt dicentes: Deus, Deus meus, alleluia, alleluia. *Ant.* Sancti Domini, Domino benedicite in æternum. *Ant.* Hymnus omnibus sanctis ejus. *Ant.* In sanctis et in firmamento virtutis ejus laudate Dominum omnes angeli ejus.

In Evangelio.

Antiph. O quam gloriosum est regnum, in quo cum Christo gaudent omnes sancti! Amicti stolis albis, sequuntur Agnum quocumque ierit. *Ant.* In tabernaculis justorum vox lætitiæ, alleluia, alleluia. *Ant.* Sanctorum sicut aquilæ juvenus renovabitur. Florebunt sicut lilia in civitate Domini. *Ant.* Sanguis sanctorum martyrum pro Christo effusus est in terris, ideo adepti sunt præmia sempiterna. *Ant.* Istorum est enim regnum cœlorum, ut supra. *Ant.* Beati estis, sancti Dei omnes, qui meruistis consortes fieri cœlestium virtutum, et perfrui claritatis gloriæ; ideoque precamur, ut memores nostri intercedere dignemini pro nobis ad Dominum Deum nostrum. *Ant.* Gaudent in cœlis anima sanctorum, qui Christi vestigia sunt secuti. Et quia pro ejus amore sanguinem suum fuderunt, ideoque cum Christo exultant sine fine. *Ant.* O viri misericordiæ, quorum non acceperunt oblivionem justitiæ, et semen eorum et filii propter eos usque in æternum cum gloria permanent. Corpora eorum in pace sepulta, non derelinquentur virtutibus plena; vivunt nomina eorum in sæcula. *Ant.* O veneranda martyrum certamina, qui in suis corporibus pro Christo humana pertulerunt tormenta! Ideo percipere meruerunt immensabilem æternæ gloriæ coronam, alleluia. *Ant.* Justorum animæ in manu Dei sunt, et non tanget illos tormentum mortis. In pace sunt ea quæ possident, alleluia. *Ant.* Beati eritis cum vos oderint homines; et cum spreverint vos, et exprobraverint, et ejecerint nomen vestrum tanquam malum, propter Filium hominis. Gaudete et exultate, ecce enim merces vestra multa est in cœlo. *Ant.* Sancti mei qui in isto sæculo certamen habuistis, mercedem laborum ego reddam vobis. *Ant.* Sancti tui, Domine, florebunt sicut lilia, et sicut odor balsami erunt ante te, alleluia.

Antiphonæ et Responsoria in vigilia unius martyris, ad Vesperas.

Vers. Justus ut palma florebit. *Ant.* Hic est vere martyr, qui pro Christi nomine sanguinem suum fudit; qui minas judicum non timuit, nec terrenæ dignitatis gloriam quæsivit; sed ad cœlestia regna feliciter pervenit.

Ad Invitatorium.

Antiph. Regem martyrum Dominum.

In primo nocturno.

Antiph. In lege Domini. *Psal.* Beatus vir. *Ant.* Prædicans. **849** *Psal.* Quare fremuerunt. *Ant.* Voce mea. *Psal.* Domine, quid multiplicati sunt. *Vers.* Voce mea.

Responsoria unde supra.

Resp. Iste sanctus pro lege Dei sui certavit usque ad mortem, et a verbis impiorum non timuit; fundatus enim erat supra firmam petram. *Vers.* Iste est qui contempsit vitam mundi, et pervenit ad cœlestia regna. *Fundatus.* *Resp.* Domine, prævenisti eum in Benedictionibus dulcedinis, posuisti in capite ejus coronam de lapide pretioso. *Vers.* Vitam petiit a te, et tribuisti ei longitudinem dierum in sæculum, et in sæculum sæculi. *Resp.* Justus germinabit sicut liliolum, et florebit in æternum ante Dominum. *Vers.* Plantatus in domo Domini, in atris domus Dei nostri. Et florebit. *Resp.* Iste cognovit justitiam, et vidit mirabilia magna; et exoravit Altissimum, et inventus est in numero sanctorum. *Vers.* Iste est qui contempsit, ut supra. Et inventus.

In secundo nocturno.

Antiph. Filii hominum. *Psal.* Cum invocarem.

Ant. Scuto bonæ voluntatis. *Psal.* Verba mea. **A**
Ant. In univ. a terra. *Psal.* Domine, Dominus noster. *Vers.* Gloria et honore.

Resp. unde supra.

Resp. Stulam iucunditatis induit eum Dominus, et coronam pulchritudinis posuit super caput ejus. *Vers.* Cibavit illum pane vitæ et intellectus, et aqua sapientiæ salutaris potavit eum. Et coronam. *Resp.* Corona aurea super caput ejus, expressa signo sanctitatis, gloriæ, honoris, et opus fortitudinis. *Vers.* Quoniam prævenisti eum in Benedictionibus dulcedinis, posuisti in capite ejus coronam de lapide pretioso. *Expres. a.* *Resp.* Hic est vere martyr, qui pro Christi nomine sanguinem suum fudit, qui minas iudicum non timuit, nec terrenæ dignitatis gloriam quæsit, sed ad cœlestia regna pervenit. *Vers.* Justum deduxit Dominus per vias rectas, et ostendit illi regnum Dei. Qui minas.

In tertio nocturno.

Antiph. Justus Dominus. *Psal.* In Domino confido. *Ant.* Habitabit. *Psal.* Domine, quis habitabit. *Ant.* Posuisti, Domine. *Psal.* Domine, in virtute. *Vers.* Posuisti, Domine.

Responsoria unde supra.

Resp. Posuit coronam capiti meo, et circumdedit me vestimento salutis, ad expugnandas gentes et omnes inimicos. *Vers.* Judica, Domine, nocentes me, expugna impugnantes me. Apprehende arma et scutum, et exurge in adiutorium mihi. Ad expugnandas. *Resp.* Hic est vir, qui non est derelictus a Deo in die certaminis sui. Et ipse conculcavit caput serpentis antiqui. Modo coronabitur, quia fideliter vicit in mandatis Domini. *Vers.* Armis divinis percutiens sævitiam persequentium supervicit. Modo. *Vers.* Iste est qui contempsit. *Resp.* Desiderium animæ ejus tribuisti ei, Domine, et voluntate labiorum ejus non fraudasti eum. *Vers.* Vitam petiit. *Resp.* Gloria et honore coronasti eum, Domine, et constituisti eum super opera manuum tuarum, omnia subiecisti sub pedibus ejus. *Vers.* Quoniam elevata est magnificentia tua super cœlos, Deus. Omnia. *Vers.* Quoniam prævenisti eum. *Resp.* Qui me confessus fuerit coram hominibus, dicit Dominus, et ego confitebor eum coram Patre meo qui in cœlis est. *Vers.* Qui mihi ministrat, me sequatur; et ubi ego sum, illic et minister meus erit.

850 Antiphonæ in matutinis Laudibus.

Antiph. Qui me confessus fuerit coram hominibus, confitebor et ego eum coram Patre meo. *Ant.* Qui sequitur me non ambulat in tenebris, sed habebit lumen vitæ, dicit Dominus. *Ant.* Si quis mihi ministraverit, honorificabit eum Pater meus, qui est in cœlis, dicit Dominus. *Ant.* Qui mihi ministrat me sequatur; et ubi ego sum, illic erit et minister meus. *Ant.* Volo, Pater, ut ubi ego sum, illic si et minister meus. *Vers.* Justus ut palma.

In Evangelio.

Antiph. Si quis per me introierit, salvabitur, et pascua inveniet, dicit Dominus. *Ant.* Qui vult venire post me, dicit Dominus, abneget semetipsum, et tollat crucem suam, et sequatur me. *Ant.* Amavit eum. *Ant.* Qui odit animam suam in hoc mundo, in vitam æternam custodit eam. *Ant.* Iste sanctus pro lege Dei sui certavit usque ad mortem, et a verbis impiorum non timuit; fundatus enim erat supra firmam petram. *Ant.* Iste est qui contempsit vitam mundi, et pervenit ad cœlestia regna. *Ant.* Nisi granum frumenti cadens in terra mortuum fuerit, ipsum solum manet. *Ant.* Beatus vir qui suffert tenta ionem, quia cum probatus fuerit, accipiet coronam vitæ, quam repromisit Deus diligentibus se. *Ant.* Hic vir despicens mundum et terrena triumphans, divitias cœlo condidit ore, manu.

(*Ducæ lineæ desunt in Ms.*)

In vigilia unius confessoris. Ad Vesperas.

Vers. Ecce sacerdos magnus. *Ant.* Similabo eum viro sapienti, qui ædificavit domum suam super petram. *Ant.* Amavit eum Dominus, et ornavit eum, stolam gloriæ induit eum, et ad portas paradisi coronavit eum.

Ad Invitatorium.

Antiph. Regem confessorum Dominum.

In primo nocturno.

Antiph. Beatus vir qui in lege Domini meditatur, voluntas ejus permanet die ac nocte; et omnia quæcunque faciet, semper prosperabuntur. *Psal.* Beatus vir. *Antiph.* Beatus iste sanctus, qui confisus est in Domino, prædicavit præceptum Domini, constitutus est in monte sancto ejus. *Psal.* Quare fremuerunt. *Ant.* Tu es gloria mea, tu es susceptor meus, Domine. Tu exaltasti caput meum, et exaudisti me de monte sancto tuo. *Psal.* Domine, quid multiplicati sunt. *Vers.* Voce mea.

Responsoria unde supra.

Resp. Euge, serve bone et fidelis, quia in pauca fusti fidelis, supra multa te constituam; intra in gaudium Domini tui. *Vers.* Domine, quinque talenta tradidisti mihi, ecce alia quinque superlucratum sum. *Ant.* Ecce sacerdos magnus, qui in diebus suis placuit Deo. Ideo jurejurando fecit illum Dominus crescere in plebem suam. *Vers.* Benedictionem omnium gentium dedit illi, et Testamentum suum confirmavit super caput ejus. *Resp.* Juravit Dominus, et non pœnitabit eum, **851** Tu es sacerdos in æternum, secundum ordinem Melchisedech. *Vers.* Dixit Dominus Domino meo, sede a dextris meis. Secundum.

In secundo nocturno.

Antiph. Invocantem exaudivit Dominus sanctum suum; Dominus exaudivit eum et constituit eum in pace. *Psal.* Cum invocarem. *Ant.* Lætentur omnes qui sperant in te, Domine, quoniam tu benedixisti Justo. Scuto bonæ voluntatis coronasti eum. *Psal.* Verba mea. *Ant.* Domine Dominus noster, quam admirabile est nomen tuum in universa terra! Quia gloria et honore coronasti sanctum tuum, et constituisti eum super opera manuum tuarum. *Psal.* Ipsum. *Vers.* Gloria et honore.

Responsoria.

Resp. Posui adiutorium super potentem, et exaltavi electum de plebe mea; manus enim mea auxiliabitur ei. *Vers.* Inveni David servum meum, oleo sancto meo unxi eum. Manus enim. *Resp.* Iste est qui ante Deum magnas virtutes operatus est, et omnis terra doctrina ejus repleta est. Ipse intercedat pro peccatis omnium peccatorum. *Vers.* Iste est qui contempsit. *Resp.* Iste homo ab adolescentia sua partim meruit infirmos curare. Dedit illi Dominus claritatem magnam, cæcos illuminare et dæmones effugare. *Vers.* Ecce homo sine querela, verus Dei cultor, abstinens se ab omni opere malo, et permanens in innocentia sua. Ded t.

In tertio nocturno.

Antiph. Domine, iste sanctus habitabit in tabernaculo tuo; operatus est justitiam, requiescet in monte sancto tuo. *Psa'm.* Qui ingreditur sine macula. *Ant.* Vitam petiit a te, tribuisti ei gloriam, et magnum decorem imposuisti super eum. Posuisti in capite ejus coronam de lapide pretioso. *Psal.* Domine, in virtute. *Ant.* Ille accipiet benedictionem a Domino, et misericordiam a Deo salutari suo, quia hæc est generatio quærentium Dominum. *Psal.* Domini est terra. *Vers.* Posuisti, Domine.

Responsoria unde supra.

Resp. Amavit eum Dominus et ornavit, stolam gloriæ induit eum, et ad portas paradisi coronavit eum. *Vers.* Induit eum Dominus lorica m fidei, et coronavit eum. Et ad portas. *Resp.* Iste homo perfectit

omnia quæ locutus est ei Deus, et dixit ad eum: In-
gredere in requiem meam, quia vidi te justum coram
me ex omnibus gentibus. *Vers.* Iste est qui contem-
p-it vitam mundi. *Resp.* Cibavit illum pane vite et
intellectus, et aqua sapientiæ salutaris potavit eum.
Vers. Custodivit eum ab inimicis, et a seductoribus
tutavit eum. *Vers.* Justum deduxit Dominus per vias
rectas, et ostendit illi regnum Dei, et dedit scientiam
sanctorum, honestavit illum in laboribus suis. *Vers.*
Cibavit illum. *Vers.* Magnificavit eum in conspectu
regum, et dedit illi coronam gloriæ. Honestavit.
Resp. Sacerdotes ejus induant justitiam, et sancti
ejus exultatione exultabunt. *Vers.* Illic producam
cornu David. Paravi lucernam Christo meo. Et
sancti.

Antiphonæ in matutinis Laudibus.

Antiph. Ecce sacerdos magnus, qui in diebus suis
placuit Deo, et inventus est justus. *Ant.* Beatus ille
servus quem cum venerit Dominus ejus, **852** et
pulsaverit januam invenit vigilantem. *Ant.* Fidelis **B**
servus et prudens, quem constituit dominus super
familiam suam. *Ant.* Sacerdotes Dei, benedite Do-
mino. Servi Domini, Hymnum dicite Deo in æter-
num. *Ant.* Serve bone et fidelis, in tri in gaudium
Domini tui. *Vers.* Justum deduxit Dominus.

In Evangelio.

Antiph. Euge, serve bone et fidelis, quia super
pauca fuisti fidelis, supra multa te constituam, dicit
Dominus. *Ant.* Euge, serve bone, in modico fidelis,
intra in gaudium Domini tui. *Ant.* Domine, quinque
talenta tradidisti, ecce alia quinque superlucratu
sum.

Item in Matutinis.

Antiph. Euge, serve bone, in modico fidelis. *Ant.*
Non est inventus similis illi, qui conservaret legem
Excelsi. *Ant.* Ideo jurjurando fecit illum Dominus
crescere in plebem suam. *Ant.* Magnificavit illum in
conspectu regum, et dedit illi coronam gloriæ. *Ant.*
C *Servi Domini, Dominum benedicite in æternum. Ant.*
Et Testamentum suum confirmavit super caput ejus,
et invenit gratiam coram oculis Domini. *Ant.* Statuit
illi Testamentum sempiternum; et dedit illi sacer-
dotium magnum.

In Evangelio.

Antiph. Sint lumbi vestri præcincti, et lucernæ
ardentes in manibus vestris. *Ant.* Iste est qui ante
Deum magnas virtutes operatus est; et omnia terra
doctrina ejus repleta est. Ipse intercedat pro peccatis
omnium populorum. *Ant.* Sacerdotes tui induant
justitiam, et sancti tui exsultent, Domine. *Ant.* Vigi-
late itaque, quia nescitis diem neque horam, quando
Dominus vester venturus sit. *Ant.* Hoc autem scitote,
quia si sciret paterfamilias qua hora fur veniret, vigi-
laret utique et non sineret perfodi domum suam.

Antiphonæ de susceptione regum.

Antiph. Exaudita est Oratio tua, dicit Dominus, et
elemosinæ tuæ ascenderunt in conspectu Domini **D**
Dei tui. *Ant.* Honora Dominum de tua substantia, et
de primitiis frugum tuarum da pauperibus. In con-
spectu. *Ant.* Famulo meo ego præstiti honorem ma-
gnum, dicit Dominus, et omnes inimicos ejus humili-
avi, et coronam vite dedi ei. *Ant.* Inimicos ejus
induum confusione, super ipsum autem efflorescit
sanctificatio mea. *Ant.* Erit Dominus adjutor tuus
contra omnes inimicos tuos. Et sicut argentum igne
probatum mundum faciet te. Tunc orando habebis
fiduciam, et dum oraveris ad eum, exaudiet te. *Ant.*
Multitudinem dierum et annos vite apponet tibi Do-
minus, misericordia et veritas non te deserent, quia
Dominus erit in latere tuo, et custodiet te. Et dum.
Vers. Erit Dominus adjutor tuus contra inimicos
tuos. *Resp.* Inveni David servum meum, oleo sancto
meo unxi eum; manus enim mea auxiliabuntur ei.
Vers. Nihil proficiet inanis in eo, et lilies iniqui-

tatis non nocebit eum. *Resp.* Sicut fui cum Moyse,
ita ero tecum, dicit Dominus. Conforta populum
meum, neque timeas. Ecce Dominus Deus tuus ante
te est; non te derelinquet. *Vers.* Quoniam tecum
est Dominus Deus tuus in omnibus ad quæcunque
perrexeris. Et non te. *Resp.* Dominus qui **853**
elegit me, ipse me confortavit corona justitiæ. Via enim
mea recta est coram te, Domine. *Vers.* Via justorum,
ut supra. *Vers.* Elegisti, Domine, principem et judi-
cem populo tuo, ut ædificarem templum nomini tuo
in civitate habitationis tuæ. *Resp.* Doctrinam sapi-
entiæ dedi in corde tuo, dicit Dominus, et exaudi-
vi te. Et protegam civitatem istam. Et sit pax in diebus
tuis. *Vers.* Inquisivi sapientem, et sacerdotem similem
sibi non inveni. Ut video, Spiritum Dei habes in te;
ideo magnus es in domo Domini; et de ore tuo au-
dient omnis populus, qui tibi commissus est. *Vers.*
Beatum dixerunt populum cui hæc sunt, beatus po-
pulus. Qui tibi. *Resp.* Elegit te Dominus sacerdotem
sibi, ad sacrificandum ei hostiam laudis. *Vers.* Tunc
acceptabis sacrificium justitiæ, oblationes, et holo-
causta. Ad sacrificandum. *Vers.* Immola Deo sacri-
ficium laudis, et redde Altissimo vota tua. *Resp.*
Ego te tuli. *Resp.* Da mihi, Domine. *Resp.* Posui
adjutor.

Deest linea in Ms.

Antiph. Ecce virum prudentem qui ædificavit
supra petram. Et in ore ejus non est inventus dolus,
quia Deus elegit eum sacerdotem sibi. *Ant.* Ecce
vere Israelita, ut supra. *Ant.* Justus florebit sicut
rosa plantata juxta rivus. Et sicut liliu dans suavi-
tatem odoris. *Ant.* Plantatus in domo Domini, in
atriis Dei nostri florabit. *Ant.* Iste est fidelis et
prudens dispensator, quem constituit Dominus super
familiam suam, ut daret illis in tempore tritici
mensuram. *Ant.* Dispersit, dedit pauperibus, justitia
ejus manet in sæculum sæculi. *Ant.* Erit Do-
minus adjutor tuus contra omnes inimicos tuos.
Mundum te faciet, et dum oraveris ad eum, exau-
dient te. *Ant.* Elegisti, Domine, principem judicem
populo tuo in civitate tua. *Ant.* Doctrinam sapien-
tiæ dedi in corde tuo, dicit Dominus, et exaudi-
vi te ut protegas gregem istum, et sit pax in diebus tuis.
Ant. Benedictus tu in civitate. Benedic us in agro.
Benedictus sermo oris tui. *Ant.* Multitudinem die-
rum et annos apponet tibi Dominus; misericordia
et veritas non te deserant. *Ant.* Statuit illi Testa-
mentum sempiternum, et dedit illi sacerdotium
magnum. *Vers.* Justum deduxit Dominus. *Ant.* Qui
me dignatus es de stercore erigere, miserere mihi
servo tuo; et concede mihi gratiam ad regendam ple-
bem tuam. *Ant.* Lucæ splendida fulgebis, et omnes fines
terræ adorabunt te; nomen magnum invocabunt te.

In die ad Vesperas.

Antiph. Virgam virtutis tuæ. *Psal.* Dixit Domi-
nus. *Ant.* In concilio justorum. *Psal.* Confitebor.
Ant. Potius in terra erit semen. *Psal.* Beatus vir.
Ant. Pretiosa in conspectu. *Psal.* Crebidi. *Ant.* Justi
confitebuntur. *Psal.* Eripe me, Domine. *Vers.* Ecce
sacerdos magnus.

In Evangelio.

Antiph. Hodie huic domui salus a Deo facta est,
atque supra firmam petram ædificata est Ecclesia
Dei. *Ant.* Architectus fundavit domum istam, et
sanctificavit eam, alleluia, quia sancta sanctorum
manebunt in ea, alleluia.

In vigilia unius virginis, ad Vesperas.

Vers. Specie tua. *Ant.* Simile est regnum colorum
hominum negotiatori quærenti bonas margaritas; **854**
inventa una pretiosa, dedit omnia sua, et compa-
ravit eam.

Ad Invitatorium.

Antiph. Regem virginum Dominum, ventis, ado-
renus.

In primo nocturno.

Antiph. Ante thorum. *Psal.* Domine, Dominus noster. *Ant.* Hæc est que nescivit. *Psal.* Cœli enarrant. *Ant.* O quam pulchra est. *Psal.* Domini est terra. *Vers.* Specie tua.

Responsoria unde supra.

Resp. Diffusa est gratia. *Vers.* Myrrha et gutta. *Resp.* Veni, electa mea. *Vers.* Specie tua. *Resp.* Pulchra facie, sed pulchrior. *Vers.* Specie tua et pulchritudine.

In secundo nocturno.

Antiph. Specie tua et pulchritudine. *Psal.* Erutavit. *Ant.* Adjuvabit eam. *Psal.* Dominus noster refugium. *Ant.* Dignare me laudare. *Psal.* Fundamenta. *Vers.* Adjuvabit eam.

Responsoria unde supra.

Resp. Virgo gloriosa semper. *Vers.* Fiat, Domine, cor meum. *Resp.* Hæc est virgo sapiens, quam Dominus vigilantem invenit, quæ, acceptis lampadibus, sompsit secum oleum, et veniente Domino introivit cum eo ad nuptias. *Vers.* Media autem nocte clamor factus: Ecce Sponsus venit, exite obviam ei. Et veniente. *Resp.* Induit me Dominus vestimento. *Vers.* Induit me Dominus cycladem in gyro textam, et immensis monilibus ornavit me. Et tanquam.

In tertio nocturno.

Antiph. Revertere, revertere. *Psal.* Cantate Domino. 1. *Ant.* Hæc est virgo sapiens. *Psal.* Dominus regnavit, exsultet. *Ant.* Tunc surrexerunt omnes. *Psal.* Dominus regnavit, irasc. *Vers.* Elegit eum Dominus.

Responsoria unde supra.

Resp. Veni, sponsa Christi, accipe coronam quam tibi Dominus præparavit; pro cuius amore sanguinem tuum sudisti, et cum angelis in paradysum introibis. *Vers.* Veni, electa mea, et p. nam in te thronum meum, quia concupivit Rex speciem tuam. Et cum an. elis. *Vers.* Propter veritatem, ut supra. *Resp.* Quinque prudentes virgines. *Vers.* Tunc surrexerunt. *Resp.* Ista est speciosa. *Vers.* Ista est que ascendit. *Resp.* Hæc est virgo sapiens et una. *Vers.* Media autem nocte. *Resp.* Specie tua et pulchri udine tua, intende, prospere procede, et regna. Dilexisti iustitiam et odisti iniquitatem.

In matutinis Laudibus.

Antiph. Hæc est virgo sapiens, et una de numero prudentum. *Ant.* Hæc est virgo sapiens, quam Dominus invenit vigilantem. *Ant.* Veni, sponsa Christi, accipe coronam quam tibi Dominus præparavit in æternum. *Ant.* Media nocte clamor factus est: Ecce Sponsus venit, exite obviam ei. *Ant.* Benedico te, Pater, ut supra. *Ant.* Inventa una pretiosa margarita, dedit omnia sua, et comparavit eam. *Vers.* Diffusa est.

In Evangelio.

Antiph. Veniente Sponso, virgo prudens præparata, 855 introivit cum eo ad nuptias. *Ant.* Et quæ paratæ erant intraverunt cum eo ad nuptias. *Ant.* Et clausa est janua. *Ant.* Prudentes virgines, aptate vestras lampades, ecce Sponsus venit; exite obviam ei. *Ant.* Quinque prudentes.

In dedicatione ecclesie, in vigilia, ad Vesperas.

Vers. Domum tuam, Domine. *Ant.* Fundamenta templi hujus sapientia sua fundavit Deus, in quo Dominum cœli collaudant angeli. Si irruant venti, et fluant flumina, non poterunt illud movere unquam. Fundatum enim est supra petram. *Ant.* Lapides pretiosi. *Ant.* Vere locus iste sanctus est, et porta cœli.

Ad Invitatorium.

Antiph. Regem magnum Dominum.

A

In primo nocturno.

Antiph. Tollite portas principes vestras, et elevimini, portæ æternales. *Psal.* Domini est terra. *Ant.* Erit mihi Dominus in Deum, et lapis iste vocabitur domus Dei. *Psal.* Deus noster refugium. *Ant.* Ædificavit Moyses altare Domino Deo. *Psal.* Magnus Dominus. *Vers.* Domum tuam, Domine.

Responsoria unde supra.

Resp. In dedicatione templi decantabat populus laudem, et in ore eorum dulcis resonabat sonus. *Vers.* In Hymnis et confessionibus benedicebant Dominum. Et in ore. *Resp.* Fundata est domus Domini super verticem montium, et exaltata est super colles, et venit ad eam omnes gentes, et dicent: Gloria tibi, Domine. *Vers.* Benedic, Domine, domum istam, quam ædificavi nomini tuo. Et venient. *Vers.* Venientes autem, ut supra. *Resp.* Si Dominus meus fuerit. *Vers.* Vere Dominus est in loco. *Vers.* Surgens ergo mane Jacob tulit lapidem quem supposuerat capiti suo, et erexit in titulum, fundens oleum desuper, dixit: Erit mihi.

In secundo nocturno.

Antiph. Non est hic aliud, nisi domus Dei, et porta cœli. *Psal.* Quam dilecta. *Ant.* Vidit Jacob scalam, summities ejus cœlus tangebat, et descendentes angelos, et dixit: Vere locus iste sanctus est. *Psal.* Fundamenta. *Ant.* Erexit Jacob lapidem in titulum, fundens oleum desuper. *Psal.* Domine, Deus salutis. *Vers.* Domus mea.

Responsoria unde supra.

Resp. Erit mihi Dominus in Deum. *Vers.* Si Dominus Deus. *Vers.* Si reversus fuero. *Resp.* Exaudisti, Domine, orationem meam. *Vers.* Qui regis. *Vers.* Domine, qui custodis pactum. *Resp.* Domine, si conversus. *Vers.* Qui regis. *Vers.* Si peccaverit in te populus.

In tertio nocturno.

Antiph. Qui habitat in adiutorio Altissimi, in protectione Dei cœli commorabitur. *Psal.* Ipsum. *Ant.* Templum Domini sanctum est, Dei cultura est, Dei ædificatio est. *Psal.* Cantate. 1. *Ant.* Benedicta gloria Domini de loco suo. *Psal.* Dominus regnavit, exsultet. *Vers.* Hæc est domus Domini.

Responsoria unde supra.

Resp. Tu, Domine universorum. *Vers.* Qui regis. *Resp.* Audi, Domine, Hymnum. *Vers.* Respice de sanctuario. *Resp.* Respice, Domine, domum istam, quam ædificavi nomini tuo. Venientium in loco isto exaudi, Domine, preces in excelso solio gloria tue.

856 *Vers.* Audi, Domine, preces quas fundit famulus tuus coram te, ut aperias oculos tuos super domum istam. Quam ædificavi. *Vers.* Beati qui habitant in domo tua, Domine, in sacula sæculorum laudabunt te. Exaudi. *Resp.* Adduxisti sanctos tuos in preparationem, quam præparaverunt manus tuæ, Domine. *Vers.* Hæc est domus Domini, et porta cœli. *Resp.* Fundata est domus Domini super verticem montis Sion, et super cacumen ejus mater exsultet Ecclesia, et venit ad eam omnes gentes et letabuntur, quia in ea decantet vox lætitiæ. *Vers.* Mater Sion dicet: Homo et homo natus est in ea. Et ipse fundavit eam Altissimus. *Resp.* Lapides pretiosi omnes muri tui, et turres gemmis ædificabuntur, et propugnacula ejus auro mundo. *Vers.* Duodecim portæ, duodecim margaritæ sunt, et ipsæ duodecim margaritæ lapides pretiosi. *Vers.* Hæc est domus Domini, et porta cœli. Et vocabitur aula Dei. *Resp.* In montem Dei Oreb vidit tabernaculum Dei magnam lucem fulgentem, in quo cantent angeli, dicentes: Vere domus Dei hic, est habitatio sanctorum. *Vers.* Magnus Dominus.

Antiphonæ in matutinis Laudibus.

Antiph. Domum tuam, Domine, decet sancti-

tudo in longitudine dierum. *Ant.* Domus mea, domus Orationis vocabitur. *Ant.* Hæc est domus Domini firmiter ædificata, bene fundata est supra firmam petram. *Ant.* Bene fundata est domus Domini supra firmam petram. *Ant.* Lapidis pretiosi omnes muri tui, et turres Jerusalem gemmis ædificabuntur. *Vers.* Fundata est domus.

In Evangelio.

Antiph. O quam metuendus est locus iste! vere non est hic aliud nisi domus Dei, et porta cæli. *Ant.* Zachæe, festinans descende, quia hodie in domo tua oportet me manere. At ille festinans descendit, et suscepit illum gaudens in domo sua. Hodie huic domui salus a Deo facta est, alleluia. *Ant.* Mane surgens Jacob, erigebat lapidem in titulum, fundens oleum desuper, votum vovit Deo. Vere locus iste sanctus est, et ego nesciebam. *Ant.* Sanctificavit Dominus tabernaculum suum, quia hæc est domus Dei, in qua invocetur nomen ejus de quo scriptum est: Et erit illi nomen meum, dicit Dominus. *Ant.* Asperges me, Domine, hyssopo, et mundabor, lavabis me, et super nivem dealbabor. *Psal.* Miserere mei, Deus. Ecce odor filii mei sicut odor agri quem benedixit Dominus. *Ant.* Sanctificavit Dominus tabernaculum suum: Deus in medio ejus non commovebitur. *Psal.* Deus noster.

Antiphonæ de Hymno trium puerorum.

Antiph. Tres in fornace ignis deambulabant, et collaudabant Dominum regem, canentes ex uno ore Hymnum dicebant: Benedictus es Deus, alleluia. *Ant.* Video virum similem Filio Dei confortantem pueros in camino ignis, alleluia. *Ant.* Tres ex uno ore canebant regi magno: Gloria in excelsis Deo, allel. *Ant.* Tres ex uno ore clamabant in camino ignis, et psallebant: Benedictus Deus. *Ant.* Laudemus viros gloriosos, qui vicerunt regna mundi, alleluia. *Ant.* Tres video viros ambulantes per medium ignis, et aspectus quartii similitudo est Filii Dei, alleluia. *Ant.* Hymnum dicamus, **857** C alleluia, Domino Deo nostro, alleluia. *Ant.* Benedictus es, Domine, qui intueris abyssos, et sedes super cherubim, allel. *Ant.* Benedictus Dominus Sidrac, Misac, et Abdenago, qui eruit servos suos de camino ignis ardentis, allel. *Ant.* Ambulabant in camino ignis pueri tres, et in medio eorum Filius Dei, et Hymnum Deo dicebant, allel. *Ant.* Sidrac, Misac et Abdenago, quasi ex uno ore Hymnum canebant Regi magno, allel. *Ant.* In camino ignis pueri tres uno ore collaudabant Deum, allel. *Ant.* Ambulabant in camino ignis pueri tres, et inter illos Deus erat Rex; et dicebant: Deum Regem habemus. *Ant.* Non cessabant ministri regis succedentes flammam, ut sanctos Dei pueros comburerent. De cælo venit tanquam spiritus roris flantis; refrigerium præstabat sanctis. *Ant.* Tres pueri in camino Trinitatem figurantes, et ignis minas conculcantes, hæc laudantes cantabant: Benedictus es, deus Patrum nostrorum, alleluia. *Ant.* Tres pueri jussu regis in camino missi sunt, non timentes flammam ignis, dicebant: Benedictus Deus. *Ant.* Anania, Azaria, Misac, Dominum benedicite in æternum. *Ant.* Sidrac, Misac, Abdenago, magni servi Dei excelsi. *Ant.* Hymnum dicite, et superexaltate eum in sæcula, et benedicite. *Ant.* Laudate, et superexaltate Dominum in sæcula, et benedicite. *Ant.* Benedictus es in firmamento cæli, et laudabilis et gloriosus et superexaltatus in omnia sæcula. *Ant.* In camino ignis ardentis pueri tres, et in medio eorum Deus erat Rex. *Ant.* Una voce dicebant: Benedictus es, Deus. *Ant.* Est Deus in cælis

^a De his Antiphonis et de sequentibus Respons. fuse Amarius, lib. de Ord. Antiphonarii, cap. 70, et seq.

^b Canebantur a Dominica 2 post Pentecosten, usque ad mensem Aug. Vide Amarium, de Ord. Anti-

A cuius [cui] nos servimus. Potens est eripere nos de camino ignis, et de manibus tuis, o rex, liberare nos.

(*Desunt quinque lineæ in Ms.*)

^b *Responsoria de libro Regum.*

Resp. Deus omnium exauditor est, ipse misit angelum suum, et tulit me de ovibus patris mei, et unxit me unctione misericordiæ suæ. *Vers.* Dominus qui eripuit me de ore leonis, et de manu bestię liberavit me. Et unxit. *Resp.* Dominus qui eripuit me de ore leonis, et de manu bestię liberavit me, ipse me eripuit de manibus inimicorum meorum. *Vers.* Misit Deus misericordiam suam et veritatem suam, animam meam eripuit de medio catulorum leonum. Ipse. *Resp.* Prævaluit David in Philistæo, in funda et lapide, in nomine Domini agninum Dei Israel. *Vers.* Ut sciat omnis terra quia est Deus in Israel, quia non in gladio, nec in hasta salvat Dominus. Agninum. *Resp.* Ego te tuli de domo patris tui, dicit Dominus, et posui te facere [pascere] gregem populi mei, et fui tecum in omnibus ubicunque ambulasti, firmans regnum tuum in æternum. *Vers.* Qui regis Israel, intendente, qui deducis velut ovem Joseph. Et fui tecum. *Resp.* Montes Gelboe, nec ros, nec pluvia veniat super vos, ubi ceciderunt fortes Israel. *Vers.* Omnes montes, qui in circuito ejus sunt, visitet Dominus, a Gelboe transeat, ubi ceciderunt. *Resp.* Peccavi super numerum arenæ maris, **858** et multiplicata sunt peccata mea; et non sum dignus videre altitudinem cæli, præ multitudine iniquitatis meæ, quoniam irritavi iram tuam, et malum coram te feci. *Vers.* Quoniam iniquitatem meam ego agnosco, et delictum meum coram me est semper; tibi soli peccavi. *Resp.* Recordare, Domine, Testamenti tui, et dic angelo percussenti: Cesset jam manus tua, ut non desoletur terra, et ne perdas omnem animam vivam. *Vers.* Quiescat, Domine, ira tua a populo tuo, et a civitate sancta tua. Ut non. *Resp.* Exaudisti, Domine, Orationem servi tui, et ædificarem templum nomini tuo. Benedict et sanctifica domum istam in sempiternum, Deus Israel. *Vers.* Qui regis, ut supra. *Resp.* Domine, si conversus fuerit populus tuus, et oraverit ad sanctuarium tuum, tu exaudies in cælo, Domine; et libera eos de manibus inimicorum eorum. *Vers.* Si peccaverit in te populus tuus, et conversus egerit poenitentiam; veniensque oraverit in loco isto. Tu exaudies. *Resp.* Audi, Domine, Hymnum et Orationem, qua servus tuus orat coram te hodie, ut sint oculi tui aperti, et aures tuæ intente super domum istam die ac nocte. *Vers.* Qui regis, usque appare. *Resp.* Præparate corda vestra Domino, et servite illi, et liberabit vos de manibus inimicorum vestrorum. *Vers.* Auferte dorsos alienos de medio vestri. Et liberabit. *Resp.* Factum est dum tolleret Dominus Eliam per turbem in cælum, Eliseus clamabat dicens: Pater mi, Pater mi, curius Israel et auriga ejus. *Vers.* O, Domine, ut fiat duplex spiritus tuus in me. At ille, si videris, quando tollar a te, erit quod peisti. Eliseus.

Antiphonæ in eodem.

Antiph. Loquere, Domine, quia audivit servus tuus. *Ant.* Cognoverunt omnes a Dan usque Bersabee, quod fidelis Samuel propheta esset Domini. *Ant.* Prævaluit David in Philistæo in funda et lapide, in nomine Domini. *Ant.* Nonne iste est David, de quo canebant in choro dicentes: Saul percussit mille, et David decem millia in millibus suis. *Ant.* Iratus Saul dixit: Mibi mille dederunt, et filio Isai dederunt decem millia. *Ant.* Quis enim in omnibus sicud [sic] David fidelis inventus est in regno tuo, egrediens et regrediens, et pergens ad imperium regis. *Ant.* Dixitque

phonarii, in prolog.

^c Hoc est, usque ad appare coram Ephraim, etc, in eodem Psalmi. *Qui regis.*

^d In Ms. saepe usurpat r d pro t, et vice versa.

universus populus ad Samuel : Ora pro nobis ad Dominum Deum tuum, ut non moriamur universi pro peccatis nostris. *Ant.* Dixitque David ad Dominum, cum vidisset angelum cadentem populum : Ego sum qui peccavi, ego inique egi ; isti qui oves sunt quid fecerunt? Avertatur, obsecro, Domine, ira tua a populo tuo, alle. *Ant.* Rex autem David cooperit capite incedens lugebat filium, dicens : Absalon fili mi, fili mi Absalon, quis mihi det ut ego moriar pro te, fili mi Absalon.

a Responsoria de Sapia Salomonis.

Resp. Emitte, Domine, sapientiam de sede magnitudinis tuæ ; ut tecum sit, et tecum laboret : ut sciam quid acceptum sit coram te omni tempore. *Vers.* Da mihi, Domine, sedium tuarum assistricem sapientiam. Ut. *Resp.* Domine Pater, et Deus vitæ meæ, ne derelinquas me in cogitatu maligno. **859** Extollentiam oculorum meorum ne dederis mihi, et desiderio [desiderium] maligno averte a me, Domine. Aufer a me concupiscentiam, et animo irreverenti et infrunito ne tradas me, Domine. *Vers.* Da mihi, Domine, ut supra. Et animo. *Resp.* Da mihi, Domine, sedium tuarum assistricem sapientiam ; et noli me reprobare a pueris tuis, quoniam servus tuus sum ego, et filius ancillæ tuæ. *Vers.* Domine Pater, et Deus vitæ meæ, ne derelinquas me in cogitatu maligno. *Resp.* Gyrum cœli circuii sola, et in fluctibus maris ambulavi. In omni gente et in omni populo primatum tenui, superborum et sublimium co la propria virtute calcavi. *Vers.* Ego in altissimis inhabitavi, et thronus meus in columna nubis. Superborum. *Resp.* In ium sapientiæ timor Domini ; intellectus bonus facientibus eam : laudatio ejus manet in sæculum sæculi. *Vers.* Dispersit, dedit pauperibus. Laudato. *Resp.* Verbum iniquum et dolosum longe fac a me. Domine ; divitias et paupertates ne dederis mihi, sed tantum victui meo tribue necessaria. *Vers.* Ne forte satius evomam illud, et perjurem nomen Dei mihi. Sed. *Resp.* Ne derelinquas me, Domine Pater, et dominator vitæ meæ, ut non corruam in conspectu adversariorum meorum, ne gaudeat de me inimicus meus. *Vers.* Apprehende arma et scutum, ut supra. Ne gaudeat. *Resp.* Magna enim sunt judicia tua, Domine et inenarrabilia verba tua : magnificasti populum, et honorasti. *Vers.* Deduxisti sicut oves populum tuum, in manu Moysi et Aaron. Magnificasti. *Resp.* Super salutem et omnem pulchritudinem dilexi sapientiam, et proposui pro luce habere illam. Venerunt mihi omnia bona pariter cum illa. *Vers.* Dixi sapientiæ : Soror mea es, et prudentiam vocavi, anima mea. Venerunt. *Resp.* Quæ sunt in corde hominum oculi tui vident, Domine, et in libro tuo omnia scribentur. Homo videt in facie, Deus autem in corde. *Vers.* Imperfectum meum viderunt oculi tui. Et in. *Resp.* Præbe, fili, cor tuum mihi, et oculi tui vias meas custodiant, ut addatur gratia capiti tuo. *Vers.* Attende, fili mi, sapientiam meam, et ad eloquium meum inclina aurem tuam. Ut addatur. *Resp.* In principio Deus antequam terram faceret, priusquam abyssos constitueret priusquam produceret fontes aquarum, antequam montes collocarentur, ante omnes colles generavit me Dominus. *Vers.* Ego in altissimis habito. Ante omnes colles. *(Desunt tres lineæ in Ms.)*

Antiphonæ in eodem.

Antiph. Salomon fili, scito Deum Patris tui, et servi ei corde perfecto, et animo humiliato. *Ant.* Sapientia ædificavit sibi domum, excidit columnas septem. Subdidit sibi gentes, superhorumque et sublimium colla propria virtute calcavit. *Ant.* Ego in altissimis inhabitavi, et thronus meus in columna nubis. *Ant.* Sapientia clamitat in plateis : Si quis diligit sapientiam, ad me declinet, et eam inveniet ; et eam dum inve-

a Pro Dominicis mensis Aug. ex eodem Amalario, loco citato, excepta tamen priori Dominica.

nerit, beatus est si tenuerit illam. *Ant.* Dominus posedit me initio viarum suarum, antequam quidquam faceret a principio : necdum erant abyssi, et ego parturiebar ; quando preparabat cœlos, aderam, cum eo componens **860** omni tempore. *Ant.* Omnis sapientia a Domino Deo est, et cum illo fuit semper, et est ante ævum.

b Responsoria de beato Job.

Resp. Si bona suscipimus de manu Domini, mala autem quare non sustineamus? Dominus dedit, Dominus abstulit ; sicut Domino placuit, ita factum est. Sit nomen Domini benedictum. *Vers.* In omnibus his non peccavit Job labiis suis, neque stultum quid contra Deum locutus est. *Resp.* Antequam comedam suspiro, et tanquam inundantes aquæ sic rigitus meus, quia timor quem timebam evenit mihi, et quod verebar accidit. Nonne dissimulavi, nonne silui, et jam quievi, et venit super me misericordia tua, Domine. *Vers.* Nolo multa fortitudinem contendam tecum, nec magnitudinis tuæ mole me premat ; æquitatem proponat contra me. *Resp.* Utinam appenderentur peccata mea quibus iram merui, et calamitas quam patior, in statera! *Vers.* Quasi arena maris hæc gravior appareret ; unde et verba mea dolore sunt plena. Et calamitas. *Resp.* Quare detraxistis sermonibus veritatis? ad increpandum verba componitis, et subvertere nitimini amicam vestrum. Verumtamen quæ cogitastis explete. *Vers.* Militia est vita hominis super terram, et sicut dies mercenarii dies ejus. Verumtamen. *Resp.* Induta est caro mea putredine, et sordibus pulveris cutis mea aruit et contracta est. Memento mei, Domine, quia ventus est vita mea. *Vers.* Dies mei sicut umbra declinaverunt, et ego sicut fenem arui. Memento. *Resp.* Memento mei, Deus quia ventus est vita mea ; nec aspiciat me visus hominis. *Vers.* De profundis clamavi ad te, Domine, Domine, exaudi vocem meam. Nec aspiciat. *Resp.* Paucitas dierum meorum finitur brevi. Dimitte me, Domine ; sine, plangam paululum dolorem meum, antequam vadam ad terram tenebrosam et operam mortis caligine. *Vers.* Ecce in pulvere sedeo, et in pulvere dormio ; et si mane me quaesieris, non subsistam. Antequam. *Resp.* Ne abscondas me, Domine, a facie tua. Manum tuam longe fac a me, et torrido tuum me terreat. *Vers.* Voca me, et respondebo tibi ; aut certo loquar, et tu responde mihi. Manum. *Resp.* Quis mihi tribuat ut in inferno protegas me, et abscondas me, donec pertranseat furor tuus, Domine ; nisi tu qui solus es Deus, ut constituas tempus in quo recorderis mei. *Vers.* Nunquid sicut dies hominis dies tui, ut quaeris iniquitatem meam, cum sit nemo qui de manu tua possit eruere. Nisi. *Resp.* Nunquid Dominus supplantat iudicium, aut omnipotens subvertit quod justum est? Libera me, Domine, et pone me iuxta te, et cujusvis manus pugnet contra me. *Vers.* Apprehende arma et scutum, et exsurge in adiutorium mihi. Libera. *Resp.* Nocte os meum perforatur doloribus, et qui me comedunt non dormiunt. *a* Multitudine eorum consumitur vestimentum. Comparatus sum luto, et assimilatus sum favillæ et cineri. *Vers.* O custos hominum ! quare posuisti me contrarium tibi, et factus sum mihi metipsi gravis? Parce mihi, Domine, nihil enim sunt dies mei. Comparatus. *Resp.* Scio, Domine, quia morti me traditurus es, ubi constituta est omnis domus viventium ; spero in te, Domine, quia non ad consumptionem meam emittis manum tuam, et si in profundo inveni demersus fuero, **861** inde me liberabis. *Vers.* Si ascendero in cœlum, tu illic es, si descendero in infernum, laude me.

Antiphonæ in eodem.

Antiph. Cum audisset Job nuntiorum verba, sustinuit patienter et ait : Si bona suscepimus de manu

b Pro Dominica 2 et 3 Septembris, ex laudato Amalario, ibid.

Domini, mala autem quare non sustineamus? In omnibus his non peccavit Job labiis suis, neque aliquid stultum contra Deum locutus est. *Ant.* In omnibus tuis non peccavit Job labiis suis, neque stultum quid contra Deum locutus est. *Ant.* Quantas habeo iniquitates et peccata, ostende mihi. Cur faciem tuam abscondis, et arbitraris me inimicum tibi?
(*Deest linea in Ms.*)

a Responsoria de Tobia.

Resp. Peto, Domine, ut de vinculo improprietatis huius absolvas me, aut certe desuper terram eripias me. Ne reminiscaris delicta mea, vel parentum meorum; neque vindictam sumas de peccatis meis, quia eruis sustentantes te, Domine. *Vers.* Qui regis Israel intende, qui deducis velut ovem Joseph. Ne reminiscaris. *Resp.* Omni tempore benedic Deum, et pete ab eo ut vias tuas dirigat, et omni tempore consilia tua in ipso permaneant. *Vers.* Memor esto, fili, quoniam pauperem vitam gerimus. Habebis multa bona si timueris Deum. Et omni. *Resp.* Memor esto, fili, quoniam pauperem vitam gerimus. Habebis multa bona si timueris Deum. *Vers.* Fiducia magna est coram summo Deo eleemosyna omnibus qui faciunt eam. Habebis. *Resp.* Sufficiebat nobis paupertas nostra, ut divitiis computarentur. Nunquam fuisset pecunia illa pro qua emisit filium nostrum baculum senectutis nostrae. *Vers.* Heu me! fili mi, ut quid temisimus pergrinari lumen oculorum nostrorum. Baculum. *Resp.* Benedicite Deum, caeli, et coram omnibus viventibus conditebuntur ei, quia fecit nobiscum misericordiam suam. *Vers.* Tempus est ut revertar ad eum qui me misit; vos autem benedicite Deum, et enarrate omnia mirabilia eius. *Vers.* Benedicite Deum, caeli, et coram omnibus viventibus confitebuntur ei. Et enarrate.

Antiphona in eodem.

Antiph. Ne reminiscaris, Domine, delicta mea, vel parentum meorum, neque vindictam sumas de peccatis meis. *Ant.* Memor esto, fili, quoniam pauperem vitam gerimus. Habebis multa bona si timueris Deum. *Ant.* Omni tempore benedic Deum.

b Responsoria de Judith.

Resp. Adonai, Domine Deus magne et mirabilis, qui dedisti salutem in manu feminae, exaudi preces servorum tuorum. *Vers.* Qui regis, ut supra. *Resp.* Tribulationes civitatum audivimus, quas passae sunt, et defecimus. Timor et hebetudo mentis cecidit super nos, et super liberos nostros. Ipsi montes nolunt recipere fugam nostram. Domine, miserere. *Vers.* Qui regis, ut supra. *Vers.* Peccavimus cum patribus nostris, injuste egimus, iniquitatem fecimus. Domine, miserere. *Resp.* Benedixit te Dominus in virtute sua, qui per te ad nihilum **862** redegit inimicos nostros, ut non deficiat laus tua de ore hominum. *Vers.* Benedicta es tu a Domino Deo excelso, praeter omnes mulieres. Ut non deficiat. *Resp.* Nos altum Deum nescimus praeter Dominum in quo speramus, qui non despicit nos, nec amovet salutem a genere nostro. *Vers.* Quoniam omnes dii gentium daemonia, Dominus autem caeli stetit. Qui non. *Res.* Dominator Domine caelorum et terrae, Creator aquarum, Rex universae creaturae tuae, exaudi Orationem servorum tuorum. *Vers.* Qui regis. *Vers.* Tu, Domine, cui nuntiata semper et mansuetorum placuit deprecatio. Exaudi. *Resp.* Domine Deus qui conteris bella ab initio, et a brachium tuum super gentes, quae cogitant servus tuus mata, et dextera tua glorificetur in nobis. *Vers.* Qui regis. *Vers.* Allide virtutem eorum in virtute tua, cadat virtus eorum in iracundia tua. Et dextera. *Resp.* Vos qui in turribus estis, aperite portas. Dominus omnipotens fecit virtutem, et victoriam dedit de ini-

^a Assignantur Dominicae ultimae Septembris apud Amalarium, loco jam laudato.

^b Ibidem Responsoria ex Judith et Esther notantur

amicis nostris. *Vers.* Laudate Dominum Deum nostrum, qui non deseruit sperantes in se, et in me adimplevit misericordiam suam, quam promisit domui Israel. *Vers.* Laudate Dominum, omnes gentes, et collaudate eum, omnes populi.

Antiphona in eodem.

Antiph. Adonai, Domine Deus magne et mirabilis, qui dedisti salutem in manu feminae, exaudi preces servorum tuorum.

Responsoria de Esther

Resp. Domine Rex omnipotens, in ditione tua cuncta sunt posita, et non est qui possit resistere voluntati tuae. Libera nos propter nomen tuum. *Vers.* Qui regis. *Vers.* Exaudi Orationem nostram, et converte luctum nostrum in gaudium. Propter. *Resp.* Conforta me, Rex sanctorum, principatum tenens, et da sermonem rectum in ore meo. *Vers.* Da nobis, Domine, locum poenitentiae, et ne claudas ora cantantium te, Domine. Et da. *Resp.* Miserere, Domine, populo tuo, quia volunt nos inimici nostri perdere, et hereditatem tuam delere, ne despicias partem tuam, quam redemisti ex Aegypto. Sed converte luctum nostrum in gaudium, et viventes laudemus te, Domine. *Vers.* Qui regis. *Vers.* Exaudi deprecationem nostram, et propitius esto sorti et funiculo hereditatis tuae. Sed converte. *Resp.* Da nobis, Domine, locum poenitentiae, et ne claudas ora cantantium te, Domine. *Vers.* Ne tradas, Domine, sceptrum tuum his qui non sunt, ne recedat ad ruinam nostram. Et ne claudas. *Resp.* Recordare mei, Domine, ut supra. *Vers.* Qui regis. *Resp.* Spem in alium unquam habui praeter te, Deus Israel, qui irasceris, et propitius eris; et omnia peccata hominum in tribulatione dimittis. *Vers.* Domine Deus caeli et terrae, respice ad humilitatem nostram.

Antiphona in eodem.

Antiph. Domine Rex omnipotens, in ditione tua cuncta sunt posita, et non est qui possit tuae resistere voluntati.

Responsoria de Esdra.

Resp. Memento mei, Deus, in bono, et ne deleas **863** miserationes meas, quas feci in domo Dei mei, et in caeremoniis eius. *Vers.* Memento verbi tui servo tuo, Domine, in quo mihi spem dedisti. In. *Vers.* Recordare mei, Domine Deus meus. Et ne deleas.

Antiphona in eodem.

Antiph. Memento, Domine, et ostende nobis in tempore tribulationis.

c Responsoria de libro Machabæorum.

Resp. Aperiat Dominus cor vestrum in lege sua, et in praeceptis suis; et faciat pacem in diebus nostris. Concedat vobis salutem, et redimat vos a malis. *Vers.* Exaudiat Dominus orationes vestras, et reconcilietur vobis. Concedat. *Resp.* Tua est potentia, tuum regnum, Domine. Tu es super omnes gentes. Da pacem, Domine, in diebus nostris. *Vers.* Qui regis, Tu es. *Vers.* Creator omnium Deum, terribilis et fortis, justus et misericors. Da pacem. *Resp.* Refulsit sol in egypto, et aurora, et resplenderunt montes ab eis, et fortitudo gentium dispersata est. *Vers.* Drumpani vincula populi mei, dicit Dominus, et disperdam omnia mala quae induxi super eum. Et fortitudo. *Resp.* Impetum inimicorum ne timueritis. Memores estote, quomodo salvati facti sunt patres nostri. Et nunc clamemus in caelum, et miseretur nostri Deus noster. *Vers.* Memento mirabrum ejus quae fecit Pharaon et exercitum ejus [quos] projecit in mari. Et nunc. *Resp.* Ornaverunt faciem templi coronis aureis, et dedicaverunt altare Domino; et facta est laetitia

pro duabus prioribus Dominicis Octobris.

^c Pro duabus ultimis Dominicis Octobris, ex eodem Amalario.

magna in populo. *Vers.* In Hymnis et confessionibus benedicebant Deum. Et facta est. *Resp.* In Hymnis et confessionibus benedicebant Dominum, quia magna fecit in Israel, et viciorum dedit illis Dominus omnipotens. *Vers.* Orauerunt faciem templi coronis aureis, et dedicaverunt altare Domino. Qui magna. *Resp.* Congregati sunt inimici nostri, et gloriantur in virtute sua. Contere feritudinem illorum, Domine, et disperge illos, ut cognoscant quia non est alius qui pugnat pro nobis, nisi tu, Deus noster. *Vers.* Disperge illos in virtute tua, et destrue eos, protector noster, Domine. Ut cognoscant. *Resp.* Dixit Judas fratribus suis: Elige tibi viros, et vade, libera fratres tuos in Galilaeam. Ego autem et Jonathas frater meus ibimus in Galaaditim. Sicut fuerit voluntas in celo, sic fiat. *Vers.* Et nunc clamemus in caelum, et miserebitur nostri. Sicut fuerit. *Resp.* Ille est fratrum amator, et populi Israel; hic est qui multum orat pro populo, et universa sancta civitate Jerusalem. *Vers.* Ecce quam bonum et quam jucundum habitare fratres in unum. Et universa. *Resp.* Exaudiat Dominus Orationes vestras, et reconcilietur vobis; nec vos deserat in tempore malo Dominus Deus vester. *Vers.* Adaperiat Dominus cor vestrum in lege sua, et in praeceptis suis; et faciat pacem Dominus. *Resp.* Congregatae sunt gentes in multitudine, ut dimicent contra nos, et ignoramus quid agere debeamus. Domine Deus, ad te sunt oculi nostri, ne pereamus. *Vers.* Qui regis. *Vers.* Tu scis quae cogitant in nos, quomodo poterimus subsistere ante faciem illorum, nisi tu adjuves nos. Domine Deus. *Resp.* Tu, Domine universorum, qui nutram habes indigentiam, voluisti templum tuum fieri in nobis. Conserva domum istam immaculatam in aeternum, Domine. *Vers.* Qui regis. Conserva.

864 Antiphonæ in eodem.

Antiph. Lugebat autem Judam Israel plantum magnum, et dicebat: Quomodo cecidit potens, qui salvum [faciebat] populum Domini. *Ant.* Adaperiat Dominus cor vestrum in lege sua, et in praeceptis suis, et faciat pacem. *Ant.* Tua est potentia, tuum regnum, Domine. Tu es super omnes gentes. Tu pacem, Domine, in diebus nostris. *Ant.* Disrumpam vincula populi mei, dicit Dominus, et disperdam omnia mala quae induxi super eum.

• *Responsoria de prophetis minoribus [uno de majoribus].*

Resp. Vidi Dominum sedentem super solum excelsum et elevatum. Et plena erat omnis terra Majestate ejus; et ea quae sub ipso erant replebant templum. *Vers.* Seraphim quoque stabant iuxta illud, sex alae uni, et sex alae alteri. Et plena. *Resp.* Aspice, Domine, de sede sancta tua, et cogita de nobis. Inclina, Deus meus, aurem tuam et audi, aperi oculos tuos, et vide tribulationem nostram. *Vers.* Qui regis Israel, intende, qui deducis veit ut ovem Joseph, qui sedes super cherubim. *Aperi.* *Resp.* Aspice, Domine, quia facta est desolata civitas plena divitiis. Sedet in tristitia domina gentium, Non est qui consoletur eam nisi tu Deus. *Vers.* Qui dicunt, exiranite, exinanite, quoadus iue fundamentum in ea, filia Babylonis misera. *Resp.* Super muros tuos, Jerusalem, consttui custodes, tota die et nocte non tacebant laudare nomen Domini. *Vers.* Qui reminiscimini Domini, ne taceatis, et ne detis silentium ei. Tota die. *Resp.* Muro tuo inexpugnabili circumcinge nos, Domine, et armis tuae potentiae protege nos semper. Libera, Domine Deus Israel, clamantes ad te. *Vers.* Qui regis. *Vers.* Erue nos in mirabilibus tuis, et da gloriam nomini tuo. Et armis. *Resp.* Sustinimus pacem et non venit. Quaesivimus bona et ecce turbato. Cognovimus, Domine, peccata nostra; non in perpetuum obliviscaris nos. *Vers.* Peccavimus cum patribus nostris, injuste egimus, iniquitatem fecimus.

• Pro Dominicis Novembris, teste Amalario, ibid.

A Non in perpetuum. *Resp.* Oravi Deum meum ego Daniel, dicens: Exaudi, Domine, preces servi tui; illumina faciem tuam super sanctuarium tuum, et propius intende populum istum, super quem invocatum est nomen tuum, Deus. *Vers.* Qui regis. *Resp.* Misit Dominus angelum suum, et conclusit orationem; et non contaminaverunt, qui coram eo iustitia inventa est in ore. *Vers.* Misit Deus misericordiam suam, ut supra. *Resp.* Angustiae mihi undique, et quid eligam ignoro. Melius est mihi incidere in manus hominum, quam derelinquere legem Dei mei. *Vers.* Si enim hoc egero mors mihi est, si autem non egero non effugiam manus vestras. *Resp.* Laudabitur populus, quem Dominus exercituum benedixit dicens: Opus manuum mearum tu es, haereditas mea, Israel. *Vers.* Qui regis. Opus. *Vers.* Beata gens cuius Dominus Deus ejus, populus electus in haereditate. Opus. *Resp.* Redemit Dominus populum suum; et venient, et exultabunt in monte Sion, et gaudebunt de bonis Domini, super frumentum, vinum, et olivum; et ultra non esurient. *Vers.* A fructu frumenti, vini et olei, multiplicati sunt. Et ultra. *Resp.* A facie furoris tui, Deus, conturbata est omnis terra; sed tu, Domine, miserere. Et ne facias consummationem. *Vers.* Qui regis. *Vers.* Convertete nos, Deus salutaris noster, et averte iram tuam a nobis. Et ne.

(Desunt tres lineæ in Ms.)

865 Antiphonæ in eodem.

Antiph. Vidi Dominum sedentem super solum excelsum; et plena erat omnis terra majestate ejus. Et ea quae sub ipso erant replebant templum. *Ant.* Asce, Domine, de sede sancta tua, et cogita de nobis. Inclina, Deus meus, aurem tuam, et audi; aperi oculos tuos et vide tribulationem nostram. *Ant.* Muro tuo inexpugnabili circumcinge nos, Domine, et armis tuae potentiae protege nos semper. Libera, Domine Deus Israel, clamantes ad te. *Ant.* Qui caelorum continet chronos, et abyssos intueris, Domine Rex gentium; montes ponderas, terram palmo concludis. Exaudi nos, Domine, in gemitibus nostris.

Antiphonæ quotidianis diebus. — Ad Invitorium. —

Feria secunda.

Antiph. Venite, exsultemus Domino.

Feria tertia.

Antiph. Jubilemus Deo salutari nostro.

Feria quarta.

Antiph. In manu tua, Domine, omnes fines terræ.

Feria quinta.

Antiph. Adoremus Dominum, quoniam ipse fecit nos.

Feria sexta.

Antiph. Dominum qui fecit nos, venite, adoremus.

Feria septima.

Antiph. Dominum Deum nostrum, venite, adoremus.

(Desunt duæ lineæ in Ms.)

Antiphonæ ad Invitorium de cunctis festivitibus sanctorum, et diebus Dominicis.

Antiph. Regem venturum Dominum, ven te, adoremus. *Ant.* Christus natus est nobis, venite, adoremus. *Ant.* Regem magnum Dominum, venite, adoremus. *Ant.* Træoccupemus [faciem] Domini, et in Psalmis. *Ant.* In manu tua, Domine, omnes fines terræ. *Ant.* Venite adoremus, et procedamus ante Deum. *Ant.* Dominum qui fecit nos, venite, adoremus. *Ant.* H die si vocem Domini audieritis, no ne. *Ant.* Ipsi vero non cognoverunt vias meas. *Ant.* Ecce venit rex, occurramus obviam Salvatori nostro. *Ant.* Christus apparuit nobis, venite, adore-

mus. *Ant.* Præoccupemus faciem Domini, venite, adoremus eum. *Ant.* Quoniam Deus magnus Dominus, et Rex magnus super omnes. *Ant.* Venite, **866** adoremus Dominum, qui in sanctis gloriosus. *Ant.* Adoremus Deum, quia ipse fecit nos. *Ant.* Populus Domini et oves pascuæ ejus, venite, adoremus. *Ant.* Non sit vobis vanum mane surgere ante lucem.

In sanctissima nocte Paschæ, ad Invitorium.

Antiph. Alleluia, de [D]eum] præoccupemus, allel. *Ant.* Surrexit Dominus vere, allel. *Ant.* Christum ascendentem in cælum. *Ant.* Alleluia. Spiritus Domini replevit orbem terrarum. *Ant.* Regem apolorum Dominum, venite, adoremus. *Ant.* Regem martyrum Dominum, venite, adoremus. *Ant.* Regem confessorum Dominum, venite, adoremus. *Ant.* Regem virginum Dominum, venite, adoremus. *Ant.* Regem archangelorum Dominum, venite, adoremus. *Ant.* Regem præcursoris Dominum, venite, adoremus. *Ant.* Mirabilem Dominum in sanctis suis, venite, adoremus.

Antiphonæ in Evangelio de a propheta Zachariæ.

Antiph. Benedictus Deus Israel. *Ant.* Benedictus Dominus, quia visitavit nos, et ab inimicis nostris liberavit nos. *Ant.* Benedictus Dominus, quia visitavit plebem suam; et benedictus Deus meus, qui liberavit eam de tenebris, et umbra mortis, allel. *Ant.* Benedictus Dominus Deus Israel, et benedictum nomen Domini Jesu de die in diem. Benedictus Deus. *Ant.* Visitavit et fecit redemptionem Dominus plebis suæ. *Ant.* Visita, et libera plebem tuam, Domine. *Antiph.* Visita, Domine, plebem tuam; et libera eam a tenebris, et umbra mortis, sicut locutus es. *Ant.* Visitavit nos Dominus et illuminavit nos, et liberavit nos ab inimicis nostris. *Ant.* Erexit Dominus nobis cornu salutis, in domo David pueri sui. *Ant.* Erexit nobis Dominus cornu, allel., in domo David pueri sui, allel. Sicut locutus est, allel., allel. *Ant.* In domo David pueri sui fecit redemptionem Dominus plebis suæ. *Ant.* Sicut locutus es per os sanctorum, Domine, recordare Testamenti tui. *Ant.* Salutem ex inimicis nostris, et de manu omnium qui nos oderunt, libera nos, Domine. *Ant.* Liberati ab inimicis nostris, serviamus Domino in sanctitate. *Ant.* Liberavit nos Dominus ab inimicis nostris, et de manu omnium qui oderunt nos. *Ant.* De manu omnium qui nos oderunt, libera nos, Domine. *Ant.* Ad faciendam nobis, Domine, misericordiam, liberati serviamus Domino. *Ant.* Liberati serviamus Domino in sanctitate. *Ant.* Memorare, Domine, Testamenti sancti tui; et fac nobiscum redemptionem. *Ant.* Jusjurandum quod juravit Dominus, daturum se nobis. *Ant.* Sine timore et de manibus inimicorum nostrorum liberati. *Ant.* In sanctitate serviamus Domino; et liberabit nos ab inimicis nostris. *Ant.* Ad dandam scientiam plebi tuæ, Domine, in remissionem peccatorum eorum. *Ant.* Da scientiam plebi tuæ, Domine, in remissionem peccatorum eorum. *Ant.* Per viscera misericordiae Dei nostri, visitavit nos Oriens ex alto. *Ant.* Visitavit nos Oriens ex alto, benedictus Dominus. *Ant.* Oriens ex alto, redemit nos Deus Israel, alleluia. *Ant.* Illuminare, Domine, de his qui in tenebris sedent, et dirige pedes nostros in viam pacis, alleluia alleluia. *Ant.* Illumina, Domine, sedentes in tenebris, et umbra mortis. *Ant.* Scientes in tenebris, et umbra mortis, illumina, Domine, Deus Israel. *Ant.* Visitare et illuminare. *Ant.* Ad dirigendos pedes nostros in viam pacis, Deus Israel. *Ant.* Dirige pedes nostros. *Ant.* Dirige pedes nostros in viam pacis, sicut locutus es. *Ant.* In viam pacis dirige nos, Domine.

Item Antiphonæ in Evangelio cum alleluia.

Antiph. Benedictus Dominus, qui visitavit. *Ant.* Visita, Domine, plebem tuam. *Ant.* Erexit nobis

* Non esse intelligendum Zachariam, qui inter riam Joannis Baptistæ patrem legenti palam fiet.

Antiph. Dominus cornu. *Ant.* Memorare, Domine, allel., alleluia. *Ant.* Oriens ex alto redemit nos. *Ant.* Illuminare, Domine. *Ant.* Dirige, Domine, alleluia. *Ant.* Allel. Fecit Dominus redemptionem.

Antiphonæ de Hymno sanctæ Mariæ.

Antiph. Magnificat anima mea Dominum. *Ant.* Magnificat anima mea Dominum, et sanctum nomen ejus. *Ant.* Magnificet te semper anima mea, Deus meus. *Ant.* Magnificet anima mea Dominum, quia respexit Deus humilitatem meam. *Ant.* Magnificans te, Domine, quia fecisti nobiscum magna, sicut locutus es. *Ant.* Magnificemus Christum Dominum, qui superbos humiliat, et exaltat humiles. *Ant.* Exsultavit spiritus meus, in Deo salutari meo. *Ant.* Exsultat spiritus meus, in Domino Deo salutari meo. *Ant.* In Deo salutari meo exsultavit spiritus meus. *Ant.* Respexisti humilitatem meam, Domine Deus meus. *Ant.* Respice humilitatem meam, Domine. *Ant.* Respexit Dominus humilitatem meam, et fecit in me magna, qui potens est. *Ant.* Quia respexit Deus humilitatem meam, beatam me dicent omnes generationes. *Ant.* Quia fecit mihi Dominus magna quia potens est, et sanctum nomen ejus. *Ant.* Qui fecit in me magna, potens est; recordatus Dominus misericordiae suæ. *Ant.* Recordatus mei Deus, fecit in me magna qui a potens est. *Ant.* Fecit in me Deus meus magna quia potens est, et sanctum nomen ejus. *Ant.* Fac nobiscum, Domine, magna, quia potens es, sicut locutus es. *Ant.* Sanctum est nomen tuum, Domine, a progenie in progenies. *Ant.* Misericordia Dei et sanctum nomen ejus, super timentibus eum. *Ant.* Misericordia Domini a progenie in progenies, timentibus eum. *Ant.* A progenie in progenies misericordia tua, Domine. *Ant.* Super timentes Dominum misericordia ejus. *Ant.* Fecit potentiam Dominus in brachio suo, et exaltavit humiles. *Ant.* Deposuit potentes sanctos per-equentes, et exaltavit humiles Christum confidentes. *Ant.* Deposuit Dominus potentes de sede, et exaltavit humiles. *Ant.* Exalta, Domine, humiles, sicut locutus es. Esurientes, Domine, reple bonis, sicut locutus es patribus nostris. *Ant.* Suscepit Israel puerum suum: recordatus Dominus misericordiae suæ. *Ant.* Suscepit Israel puerum suum, sicut juravit Abraham et semini ejus. Exaltavit humiles usque in sæculum. *Ant.* Sicut locutus es ad patres nostros, Domine, memorare misericordiae tuæ. *Ant.* Ad patres nostros, Dominus locutus est, a progenie in progenies. *Ant.* Abraham et semen ejus usque in sæculum magnificans Dominum.

(Desunt duæ lineæ in Ms.)

Antiph. In omnem terram, allel., allel., allel., allel., allel. **868** *Ant.* Clamaverunt justii, allel., allel., allel. *Ant.* Constitues eos, allel., allel., allel., allel., allel., allel. *Ant.* Dediti hæreditatem, allel., allel., allel., allel., allel., allel. *Ant.* Annuntiaverunt, allel., allel., allel., allel., allel., allel. *Ant.* Exaltabuntur cornua justii, allel., allel., allel. *Ant.* Dominus Jesus postquam locutus, allel., allel., allel., allel., allel., *Ant.* Dives ille, allel., allel., allel., allel., allel. *Ant.* Sursum corda suspendi, filii, allel., allel., allel., allel. *Ant.* Petrus et Joannes, allel., allel., allel., allel., allel. *Ant.* Ego pro te rogavi, Petre, allel., allel., allel., allel., allel., allel. *Ant.* Et recordatæ sunt, allel., allel., allel., allel., allel., allel. *Ant.* Significavit Dominus Petro, allel., allel., allel., allel., allel., allel. *Ant.* Ite, dicite Joanni, alleluia, allel., allel., allel., allel., allel., allel. *Ant.* Simon Joannis, diligis me plus his, allel., allel., allel., allel., allel., allel. *Ant.* Gloriosa genitrix, alleluia, alleluia, allel., allel., allel., allel., allel., allel. *Ant.* Argentum et aurum, allel., allel., allel., allel. *Ant.* Estote

minores prophetas unde imus ponitur; sed Zachariam

tortes in bello, allel., allel., allel., allel., allel. *Ant.* Juravit Dominus, allel., allel., allel. *Ant.* Benedictus Dominus, quia visitavit, allel., allel., allel., allel., allel., allel. *Ant.* In velamento clamabant, allel., allel., allel., allel., allel., allel. *Ant.* Unus ex duobus, allel., allel., allel., allel., allel., allel. *Ant.* Hymnum di-
 amus, allel., allel., allel., allel., allel. *Ant.* Dum venerit Filius hominis, allel., allel., allel., allel. *Ant.* In-er-natos mulierum, allel., allel., allel., allel. *Ant.* Potens in terra erit semen ejus, a lel., allel., allel., allel. *Ant.* Ante thorum hujus Virginis, allel., allel., allel., allel., allel. *Ant.* Media nocte clamor, allel., allel., allel., allel., allel. *Ant.* Secus decursus aquarum, allel., allel., allel., allel., allel., allel. *Ant.* Volo, Pater, allel., allel., allel., allel. *Ant.* Quem vidis, allel., allel., allel., allel., allel., allel., allel., allel., allel., allel. *Ant.* Puer Jesus, allel., allel., allel., allel., allel., allel. *Ant.* Germi-
 navit radix Jesse, allel., allel., allel., allel., allel., allel., allel., allel. *Ant.* Apertis thesauris suis, allel., allel., allel., allel., allel., allel. *Ant.* Non in solo pane vivit homo, allel., allel., allel., allel. *Ant.* Posuerunt super caput ejus, allel., allel., allel., allel., allel. *Ant.* Data est mihi omnis potestas, allel., allel., allel., allel., allel. *Ant.* Jurjurandum quod juravit, allel., allel., allel., allel., allel. *Ant.* Nato Domino angelorum, allel., allel., allel., allel., allel., allel. *Ant.* Post passionem Domini, allel., allel., allel., allel., allel., allel., allel., allel., allel., allel. *Ant.* Post passionem Domini, allel., allel., allel., allel., allel., allel., allel., allel., allel., allel. *Ant.* Misi digitos meos, allel., allel., allel., allel., allel., allel., allel., allel., allel., allel. *Ant.* Venientes venient, allel., allel., allel., allel., allel., allel., allel., allel., allel., allel. *Ant.* Tulit ergo lectum suum, allel., allel., allel., allel., allel., allel., allel., allel., allel., allel. *Ant.* Ecce vir Israelita, allel., allel., allel., allel. *Ant.* O sapientia, allel., allel., allel., allel., allel., allel., allel., allel., allel., allel. *Ant.* Beatus vent., allel., allel., allel., allel., allel., allel., allel., allel., allel., allel. *Ant.* Ecce veniet Deus et homo, allel., allel., allel., allel., allel., allel., allel., allel., allel., allel. *Ant.* Nesciens mater Virgo virum, allel., allel., allel., allel., allel., allel., allel., allel., allel., allel. *Ant.* Dabit ei Dominus sedem David, allel., allel., allel., allel., allel., allel., allel., allel., allel., allel. *Ant.* Pastor bonus, allel., allel., allel., allel., allel., allel., allel., allel., allel., allel. *Ant.* Illuminare, Domine, allel., allel., allel., allel., allel., allel., allel., allel., allel., allel. *Ant.* Memorare, Domine, allel., allel., allel., allel., allel., allel., allel., allel., allel., allel. *Ant.* Magnum hereditatis, allel., allel., allel., allel., allel., allel., allel., allel., allel., allel. *Ant.* Et respicientes, allel., allel., allel., allel., allel., allel., allel., allel., allel., allel. *Ant.* Isti sunt sermones, allel., allel., allel., allel., allel., allel., allel., allel., allel., allel. *Ant.* Modicum et non **869** videbitis, allel., allel., allel., allel., allel., allel., allel., allel., allel., allel. *Ant.* Qui sequitur me, allel., allel., allel., allel., allel., allel., allel., allel., allel., allel.

(*Desunt lineæ in Ms.*)

Incipiunt Antiphonæ per Dominicas ob Octava Pentecostes usque ad Adventum Domini.

Dominica 1.

Antiph. Homo quidam erat dives et induebatur purpura et bysso, et epulabatur quotidie splendide. Et erat quidam mendicus nomine Lazarus. Factum est autem ut moreretur mendicus, et portaretur ab angelis in sinu Abraham. *Ant.* Factum est autem ut moreretur mendicus, et portaretur ab angelis in sinu Abraham. *Ant.* Pater Abraham, ut supra. *Ant.* Dives ille. *Ant.* Fili, recorde.

(*Desunt duæ lineæ in Ms.*)

Dominica 2.

Antiph. Quisdam homo fecit cœnam magnam, et vocavit multos; et misit servum suum hora cœnæ dicere invitatis ut venirent, quia omnia parata sunt, dicit Dominus. *Ant.* Exi cito in plateas et vicus civitatis, et pauperes ac debiles, cæcos et claudos compelle intrare, ut impleatur domus mea, alleluia.

A *Ant.* Dico autem vobis quod nemo virorum illerum gustabit cœnam meam.

Dominica 3.

Antiph. Quis ex vobis homo qui habet centum oves, et si perdidit unam ex illis, nonne dimittit nonaginta novem in deserto, et vadit ad illam quæ perierat donec inveniet eam. *Ant.* Congratulamini mihi, quia invenio ovem meam quæ perierat, dicit Dominus. *Ant.* Quæ mulier habens drachmas decem, et si perdidit drachmam unam, nonne accendit lucernam et evertit domum; et quærit diligenter donec inveniat. *Ant.* Dico vobis, gaudium est angelis Dei super uno peccatore penitentiam agente.

Dominica 4.

Antiph. Estote ergo misericordes sicut et Pater vester misericors est, dicit Dominus. *Ant.* Nolite judicare, ut non judicemini; in quo enim judicio judicaveritis, judicabimini, dicit Dominus. *Ant.* Mensuram bonam, et confertam, et coagiatam et superfluentem dabit in sinu vestro.

Dominica 5.

Antiph. Cum turbæ irruerent ut audirent Verbum homini, et ipse stabat secus stagnum Cenesar. Piscatores autem descenderant et lavabant reia in capturam. *Ant.* Ascendens Jesus in navem, et sedens, dicebat turbas, allel. *Ant.* Præceptor, per totam noctem laborantes nihil cepimus, in verbo autem tuo laxabo rete. *Ant.* Cum audisset Simon Petrus quia Dominus est, tunica succinxit se, et misit se in mare, et clamavit voce magna dicens: Exi a me, quia homo peccator sum, Domine. *Ant.* Dixit autem Dominus Simon: Noli timere, ex hoc enim homines eris capiens. *Ant.* Ambulabat Petrus super undas maris: venit ventus validus, turbata est aqua; præ timore clamans: Domine, iube me venire ad te; ait illi Jesus: Veni, modicæ fidei, **870** quare dubitasti?

(*Desunt duæ lineæ in Ms.*)

Dominica 6.

Antiph. Nisi abundaverit iustitia vestra plus quam Scribarum et Phariseorum, non intrabitis in regnum cœlorum. *Ant.* Audistis quia dictum est antiquis: Non occides; qui autem occiderit, reus erit iudicio. *Ant.* Si offers munus tuum ad altare, et recordatus fueris quia frater tuus habet aliquid adversum te, relinque ibi munus tuum ante altare, et vade prius reconciliari fratri tuo. Et tunc venies offerre munus tuum, alleluia.

Dominica 7.

Antiph. Misereor super turbam, quia jam triduo sustinent me, nec habent quod manducent; et si dimisero eos junos, deficient in via, alleluia. *Ant.* Et accipiens Jesus septem panes, gratias agens fregit, et dabat discipulis suis ut apponerent, et apposerunt turbæ, allel. *Ant.* Erant autem qui manducaverunt quasi quatuor milia, et dimisit eos, alleluia.

Dominica 8.

Antiph. Attendite a falsis prophetis, qui veniunt ad vos in vestimentis ovium, intrinsecus autem sunt lupi rapaces. A fructibus eorum cognoscetis eos. *Ant.* Non potest arbor bona fructus malos facere, neque arbor mala fructus bonos facere. *Ant.* Non omnis qui dicit mihi, Domine, Domine, intrabit in regnum cœlorum, sed qui facit voluntatem Patris mei, qui in cœlis est, ipse intrabit in regnum cœlorum, allel. *Ant.* Si quis fecerit voluntatem Patris mei.

Dominica 9.

Antiph. Dixit Dominus villico: Quid hoc audi de te? Recede rationem villicationis tuæ, a lel. *Ant.* Laudavit Dominus villicum iniquitatis, eo quod prudenter fecisset. *Ant.* Facite vobis amicos de mu-

mona iniquitatis, ut cum defeceritis, recipiant vos in aeterna tabernacula.

Dominica 10.

Antiph. Videns Dominus civitatem Jerusalem, flevit, super illam, dicens : Quia si cognovisses et tu quæ ad pacem tibi sunt, nunc autem abscondita sunt ab oculis tuis. *Ant.* Scriptum est enim quia domus mea domus Orationis est cunctis gentibus, vos autem fecistis illam speluncam latronum. Et erat quotidie docens in templo. *Ant.* Domus mea domus Orationis vocabitur, dicit Dominus.

Dominica 11.

Antiph. Stans a longe publicanus, nolebat oculos ad cælum levare, sed percutiebat pectus suum, dicens : Deus, propitius esto mihi peccatori. *Ant.* Deus, propitius esto mihi peccatori. *Ant.* Descendit hic justificatus in domum suam ab illo, quia omnis qui se humiliat exaltabitur. *Ant.* Omnis qui se exaltat humiliabitur, et qui se humiliat exaltabitur.

Dominica 12.

Antiph. Dum transiret Dominus per medios fines Tyri, surdos fecit audire, et mutos loqui. **871** *Ant.* Bene omnia fecit, et surdos fecit audire, et mutos loqui. *Ant.* Quanto eis præcipiebat, tanto magis plus prædicabant, et eo amplius admirabantur dicentes : surdos fecit audire, et mutos loqui.

Dominica 13.

Antiph. Beati oculi qui vident quæ vos videtis.... *Cætera desunt.* *Ant.* Magister bone, quid boni faciam ut habeam vitam æternam, alleluia. *Ant.* Homo quidam descendebat a Jerusalem in Jericho; et incidit in latrones, qui etiam despoliaverunt eum, et plagis impositis abierunt semivivo relicto. *Ant.* Accidit autem ut descenderet quidam sacerdos eadem via, et viso illo præterivit. *Ant.* Quis tibi videtur proximus fuisse illi qui incidit in latrones? et ait illi : Qui fecit misericordiam in illum. Vade, et tu fac similiter, alleluia.

Dominica 14.

Antiph. Dum transisset Jesus quoddam castellum, occurrerunt ei decem viri leprosi, qui steterunt a longe, levaverunt vocem dicentes : Jesu præceptor, miserere nostri. *Ant.* Decem viri leprosi steterunt a longe, levaverunt vocem, dicentes : Jesu præceptor, miserere nostri. *Ant.* Unus autem ex illis ut vidit quia mundatus est, regressus est cum magna voce magnificans Deum, alleluia. *Ant.* Nonne decem mundati sunt, et novem ubi sunt? Non est inventus qui rediret et daret gloriam Deo, nisi hic alienigena. Vade, quia fides tua te salvum fecit, alleluia.

Dominica 15.

Antiph. Respiciat volatilia cæli, quoniam non serunt neque metunt, sed Pater vester cælestis pascit illa, alleluia. *Ant.* Considerate lilia agri quomodo crescunt, Non laborant neque nent. Dico autem vobis, quoniam nec Salomon in omni gloria sua coopertus est sicut unum ex istis. *Ant.* Ideo dico vobis, ne solliciti sitis animæ vestræ quid manducetis, neque corpori vestro quid induamini. *Ant.* Nolite solliciti esse dicentes : Quid manducabimus, aut quid bibemus? Scit enim Pater vester cælestis, quid vobis necesse sit, alleluia. *Ant.* Quarite ergo primum regnum Dei et justitiam ejus, et hæc omnia adjicientur vobis.

Dominica 16.

Antiph. Accessit autem Jesus, et tetigit loculum. Ili autem qui portabant steterunt. Et ait : Adolescens tibi dico, surge. Et resedit qui erat mortuus, et cœpit loqui, alleluia. *Ant.* Accepit autem omnes timor, et magnificabant Deum dicentes : Quia propheta magnus surrexit in vobis, et quia Deus visitavit plebem suam.

Dominica 17.

Antiph. Cum intrasset Jesus in domum principis

A Phariseorum Sabbato manducare panem, et ipsi observabant eum. *Ant.* Cum invitatus fueris ad nuptias, recumbe in novissimo loco, ut dicat tibi qui te invitavit : Amice, ascende superius. Tunc erit tibi gloria coram simul discumbentibus, alleluia. *Ant.* Omnis qui se exaltat humiliabitur, et qui se humiliat exaltabitur.

Dominica 18.

Antiph. Magister, quod est mandatum magnum in lege? Ait illi Jesus : Diliges Dominum Deum tuum **872** ex toto corde tuo, alleluia. *Ant.* Quid vobis videtur de Christo? cujus filius est? dicunt omnes : David. Respondens Jesus dixit : Quomodo David in Spiritu vocat eum Dominum, dicens : Dixit Dominus Domino meo, sede a dextris meis? *Ant.* Omnes enim vos fratres estis, et Patrem nolite vocare vobis super terram, unus est enim Pater vester qui in cælis est. Nec vocemini magistri, quia magister vester unus est Christus. *Ant.* Unus est enim magister vester qui in cælis est Christus Dominus. *Ant.* Qui major est vestrum erit minister vester, quia omnis qui se exaltat humiliabitur, dicit Dominus.

Dominica 19.

Antiph. Dixit Dominus paralytico : Confide, fili, remittuntur tibi peccata tua, alleluia. *Ant.* Dixit Dominus Jesus : Quid est facilius dicere, dimittuntur tibi peccata tua, an dicere : surge et ambula? *Ant.* Ut autem sciatis, quia filius hominis habet potestatem in terra dimittendi peccata, alleluia. *Ant.* Dicit ei Jesus : Fili, remittuntur tibi peccata tua; surge, tolle lectum tuum, et vade in domum tuam. *Ant.* Tulit ergo paralyticus lectum suum in quo jacebat, magnificans Deum. Et omnis plebs ut vidit, dedit laudem Deo. *Ant.* Videntes autem turbæ tuerunt et glorificaverunt Deum, qui dedit potestatem talem hominibus.

Dominica 20.

Antiph. Dixit autem Dominus ad cultorem vineæ : Ecce tres anni sunt, ex quo venio quærens fructum in ficulnea et non inveni. *Ant.* Dicite invitatis : Ecce prandium paravi, venite ad nuptias, alleluia. *Ant.* Nuptiæ quidem paratæ sunt, sed qui invitati sunt non fuerunt digni. *Ant.* Ite ergo ad exitus viarum, et quoscunque inveneritis, vocate ad nuptias, alleluia. *Ant.* Amice, quomodo huc intrasti non habens vestem nuptialem? et ille obmutuit. Rex autem dixit : Ligatis manibus et pedibus mittite eum in tenebras exteriores, ibi erit fletus et stridor dentium, alleluia. *Ant.* Multi enim sunt vocati, pauci vero electi, dicit Dominus.

Dominica 21.

Antiph. Frat quidam regulus cujus filius infirmabatur Capharnaum. Hic cum audisset, quia Jesus venisset in Galilæa, rogabat eum ut sanaret filium ejus. Domine, descende, ut sanes filium meum priusquam moriatur. Et dixit ei Jesus : Vade, filius tuus vivit, alleluia. *Ant.* Cognovit autem Pater quia illa hora erat in qua dixit Jesus : Filius tuus vivit. Et credidit ipse et domus ejus tota.

Dominica 22.

Ant. Dixit autem Dominus servo : Redde quod debes. Procidens autem servus ille, orabat eum dicens : Patientiam habe in me, et omnia reddam tibi. *Ant.* Serve nequam, omne debitum dimisi tibi, nonne ergo oportuit, et te misereri conservi tui, sicut et ego tui miserus sum? *Ant.* Misertus autem Dominus servo, dimisit eum, et debitum dimisit ei.

Dominica 23.

Antiph. Magister, scimus quia verax es, et viam Dei in veritate doces, alleluia. *Ant.* Interrogatus a Phariseis Dominus, si licet censum dari Cæsari, an non? quibus ille respondit : Reddite ergo quæ sunt Cæsaris **873** Cæsari, et quæ sunt Dei Deo, alleluia.

Ant. Reddite ergo quæ sunt Cæsaris Cæsari, et quæ A sunt Dei Deo, allel.

Dominica 24.

Antiph. Domine, filia mea modo defuncta est; sed veni, impone manum tuam super eam, et vivet. *Ant.* Dicebat enim intra se: Si tetigero simbriam vestimenti ejus tantum, salva ero. *Ant.* Si tetigero simbriam vestimenti ejus, salva esse poterò ab infirmitate mea. *Ant.* At Jesus conversus, videns eam, dixit: Confide filia, fides tua te salvam fecit, alleluia.

Dominica 25.

Antiph. Domine, nonne bonum semen seminasti in agro tuo? unde ergo zizania? ait illis Jesus: inimicus homo hoc facit. *Ant.* Si vis illus et colligimus ea? et ait illis Jesus: Non, ne forte colligentes zizania, eradicetis simul et triticum.

Dominica 26.

Antiph. Cum sublevasset oculos Jesus, et vidiasset maximam multitudinem venientem ad se, dicit ad Philippum: Unde ememus panes ut mandurent hi? Ipse enim sciebat quid esset factururus. *Ant.* Cum viderent turbæ signum quod fecerat Jesus, dicebant: Vere hic est propheta, qui venturus est in mundum. *(Deest linea in Ms.)*

Perfecti estote; pacem habete; et Deus dilectionis et pacis erit vobiscum, alleluia. Confortamini in gratia Dei, quæ est in Christo Jesu Domino nostro, alleluia. Existimo enim quod non sunt condignæ passionibus hujus temporis ad futuram gloriam quæ revelabitur in nobis. Glorificate et portate Deum in corpore vestro. Vigilate et orate, viriliter agite, et omnia vestra in charitate fiant. Sit vobis cor unum in Deum, et anima una. Scitis quoniam cum gentes essetis, ad simulacra muta, prout ducebamini euntea. Ideo notum vobis scio quod nemo in spiritu Dei loquens dicit anathema Jesu. Et nemo potest dicere Dominus Jesus, nisi in Spiritu sancto, allel. Maneat in nobis spes, fides, charitas tria hæc; major autem his est charitas, allel. Pax Domini, quæ præcellit omnem in electum, custodit corda vestra et intelligentias vestras in Christo Jesu Domino nostro. Consepulti enim sumus cum Christo per baptismum in mortem, ut quomodo ipse surrexit a mortuis, ita et nos in novitate vitæ ambulemus, allel. Deus charitas est, et qui manet in charitate in Deo manet, et Deus in eo. Mundemus nos ab omni inquinamento carnis et spiritus, perficientes sanctificationem in timore Dei, alleluia. Stipendia enim peccati mors, gratia autem Dei vita æterna, alleluia.

(Deest linea in Ms.)

In Natali Domini. a Ad Tertiam.

Resp. Verbum caro factum est, allel., allel., *Vers.* Et habitavit in nobis, allel., allel. *Vers.* Ipse invocabit.

874 *Ad Sextam.*

Resp. Notum fecit Dominus, allel., allel., *Vers.* Salutare suum, allel., allel.

Ad Nonam.

Resp. Ipse invocabit me, allel., allel. *Vers.* Pater meus es tu, allel., allel. *Resp.* Revelabitur gloria Domini, allel., allel. *Vers.* Et videbit omnis caro salutare Dei nostri, allel., allel. *Vers.* Viderunt omnes fines terræ.

Ad Vesperas.

Resp. Benedictus qui venit in nomine Domini, allel., allel. *Vers.* Deus Dominus et illuxit nobis, allel., allel. *Vers.* Verbum caro factum est.

^a Hic nulla mentio Primæ aut Completorii, quævis has horas eo tempore ad cursum seu officium ecclesiasticum pertinuisse constat ex Amalario passim. Verum ad Primam et ad Completorium eadem

Responsoria de Epiphania. Ad Tertiam.

Resp. Adorate Dominum, allel., allel. *Vers.* In aula sancta ejus, allel., allel. *Vers.* Omnis terra adoret te Deus.

Ad Sextam.

Resp. Fluminis impetus lætificat, allel., allel. *Vers.* Civitatem Dei, allel., allel. *Vers.* Adorate Dominum.

Ad Nonam.

Resp. Adorate Dominum, allel., allel. *Vers.* Omnes angeli ejus, alleluia, allel. *Vers.* Omnes gentes quascunque fecit.

Ad Vesperas.

Resp. Omnis terra adoret te, Deus, et psallat tibi, allel., allel. *Vers.* Psalmum dicat nomini tuo, allel., allel. *Vers.* Omnes de Saba venient.

Responsoria de Ascensione Domini. Ad Tertiam.

B *Resp.* Ascendit Deus in jubilatione, allel., allel. *Vers.* Dominus in voce tubæ, allel., allel. *Vers.* Ascendens Christus in altum.

Ad Sextam.

Resp. Elevata est magnificentia tua, allel., allel. *Vers.* Super cælos Deus, allel., allel. *Vers.* Dominus in templo sancto suo.

Ad Nonam.

Resp. Ascendens Christus in altum, allel., allel. *Vers.* Captivam duxit captivitatem, allel., allel. *Vers.* Ascendit Deus in jubilatione.

Responsoria de Pentecoste. Ad Tertiam.

Resp. Loquebantur variis linguis apostoli, allel., allel. *Vers.* Magnalia Dei, allel., allel. *Vers.* Repleti sunt.

Ad Sextam.

C *Resp.* Spiritus Domini replevit orbem terrarum, allel., allel. *Vers.* Et hoc quod continet omnia. *Vers.* Emitte Spiritum.

Ad Nonam.

Resp. Repleti sunt omnes Spiritu sancto, allel., allel. *Vers.* Et cœperunt loqui, allel., allel. *Vers.* Spiritus sanctus docebit vos.

875 *Ad Vesperas.*

Resp. Spiritus sanctus docebit vos, allel., allel. *Vers.* Quæcunque dixerò vobis, allel., allel. *Vers.* Loquebantur variis linguis apostoli. *Vers.* Spiritus Domini. *Vers.* Repleti sunt omnes Spiritu sancto. *Vers.* Emitte Spiritum tuum. *Vers.* Confirma hoc Deus. *Vers.* Spiritus paraclætus. *(Deest linea in Ms.)*

Responsoria quotidianis diebus post Octavam Pentecostes usque ad Adventum Domini, et ab Octava Epiphaniæ usque initium Quadragesimæ.

Ad Tertiam.

Resp. Sana animam meam, quia peccavi tibi. *Vers.* Ego dixi, Domine, miserere mei. *Vers.* Adjutor meus esto.

Ad Sextam.

Resp. Benedicam Dominum in omni tempore. *Vers.* Semper laus ejus. *Vers.* Dominus regit me.

Ad Nonam.

Resp. Redime me, Domine, et miserere mei. *Vers.* Pes enim meus stetit in via recta, in Ecclesiis benedicam Dominum. Et miserere. *Vers.* Ab occultis meis.

Ad Vesperas.

Resp. Adjutorium nostrum in nomine Domini. semper recurrunt Responsoria, iidem Versus; hoc autem loco assignantur diversa pro diversitate festivitatum, ad Tertiam, Sextam, etc.

Vers. Qui fecit cœlum et terram. In nomine Domini. **A**
Vers. Qui fecit cœlum et terram.
(*Deest linea in Ms.*)

Resp. Usque ad Vesperum, quam magnificata sunt opera tua, Domine. *Vers.* Omnia in sapientia fecisti, repleta est terra. Opera. *Vers.* Vespertina Oratio. Ascendat ad te, Domine.

(*Desunt tres lineæ in Ms.*)

D. e Dominico. Ad Tertiam.

P. resp. Inclina cor meum, Deus, in testimonia tua. *Vers.* In cœlo, et in sæculum sæculi vanitatem; in via tua vivifica me. In testimonia. *Vers.* Ego dixi, Domine.

Ad Sextam.

Resp. In æternum, Domine, permanet verbum tuum. *Vers.* In cœlo, et in sæculum sæculi veritas tua. Permanet. *Vers.* Cantate Domino canticum novum. Cantate.

Ad Nonam.

Resp. Clamavi in toto corde meo, exaudi me, Domine. *Vers.* Justificationes tuas requiram. Exaudi me. *Vers.* Jubilate Deo, omnis terra.

Ad Vesperas.

Resp. Magnus Dominus noster, magnaue virtus ejus; et sapientiæ ejus non est numerus. *Vers.* Qui numerat multitudinem stellarum, et omnibus eis nomina vocans. Et sapientiæ. *Vers.* Suscipiens mansuetos Dominus, humilians autem peccatores usque ad terram. Et sapientiæ. *Resp.* Quam magnificata sunt opera tua, Domine. *Vers.* Omnia in sapientia **876** fecisti; repleta est terra. Opera. *Vers.* Dirigatur, Domine.

In natali unius martyris. Ad Tertiam.

Resp. Justum deduxit Dominus per vias rectas. *Vers.* Et ostendit illi regnum Dei. *Vers.* Voce mea.

Ad Sextam.

Resp. Gloria et honore coronasti eum. *Vers.* Et constituisti eum super opera manuum. *Vers.* Justus **C** ut palma.

Ad Nonam.

Resp. Amavit eum Dominus, et ornavit eum. *Vers.* Stulam gloriæ induit eum. Et ornavit. *Vers.* Posuisti, Domine.

Ad Vesperas.

Resp. Posuisti, Domine, super caput ejus. *Vers.* Coronam de lapide pretioso. Super. *Vers.* Amavit eum Dominus.

In natali apostolorum. Ad Tertiam.

Resp. In omnem terram exivit sonus eorum. *Vers.* Et in fines orbis terræ verba eorum. *Vers.* Dedisti hereditatem.

Ad Sextam.

Resp. Constitues eos principes super omnem terram. *Vers.* Memores erunt nominis tui, Domine. *Vers.* In omnem terram.

Ad Nonam.

Resp. Nimis honorati sunt amici tui, Deus. *Vers.* Nimis confortatus est principatus eorum. *Vers.* Annuntiaverunt opera Dei.

In natali virginum. Ad Tertiam.

Resp. Diffusa est gratia in labiis tuis. *Vers.* Propterea benedixit te Deus in æternum. *Vers.* Specie tua.

Ad Sextam.

Resp. Specie tua et pulchritudine tua. *Vers.* Intende, prospere procede, et regna. *Vers.* Adjuvabit.

Ad Nonam.

Resp. Adjuvabit eam Deus vultu suo. *Vers.* Deus in medio ejus non commovebitur. *Vers.* Diffusa.

In natali confessorum. Ad Tertiam.

Resp. Sancti tui lætentur propter David servum tuum. *Vers.* Sacerdotes tui induantur justitiam, et sancti tui exsultent. *Vers.* Justi autem.

Ad Sextam.

Resp. Sancti tui, Domine, benedicent te. *Vers.* Gloriam regni tui dicent, et potentiam tuam loquentur. Benedicent. *Vers.* Gloria et honore.

Ad Nonam.

Resp. Sancti tui, Domine, sicut palma florebut. *Vers.* Plantati in domo Domini, in atris domus Dei nostri. *Vers.* Justus Dominus.

De pluribus martyribus. Ad Tertiam.

Resp. Lætamini in Domino, et exsultate justi. *Vers.* Et gloriamini omnes recti corde. *Vers.* Justorum animæ.

877 *Ad Sextam.*

Resp. Exsultent justi in conspectu Dei. *Vers.* Delectentur in lætitia. *Vers.* Lætamini in Domino.

Ad Nonam.

Resp. Justi autem in perpetuum vivent. *Vers.* Et apud Dominum est merces eorum. *Vers.* Exsultent justi.

(*Deest linea in Ms.*)

Vers. Justorum animæ. *Vers.* Justi autem. *Vers.* Ecce sacerdos magnus. *Vers.* Justum deduxit Dominus. *Vers.* Adoremus Dominum. *Vers.* Dominus mea. *Vers.* Omnis terra adoret te, Deus. *Vers.* In conspectu angelorum.

In natali virginum. Ad Tertiam.

Resp. Specie tua et pulchritudine tua. *Vers.* Intende, prospere procede, et regna. *Vers.* Elegit eam Dominus.

Ad Sextam.

Resp. Adjuvabit eam Deus vultu suo. *Vers.* Deus in medio ejus non commovebitur. *Vers.* Specie tua.

Ad Nonam.

Resp. Elegit eam Dominus, et prælegit eam. *Vers.* In tabernaculo suo habitare fecit eam. *Vers.* Adjuvabit eam.

(*Deest linea in Ms.*)

In Cœna Domini, ad Mandatum.

Antiph. Mandatum novum do vobis, ut diligatis invicem sicut dilexi vos, dicit Dominus. *Psal.* Beati immaculati. *Ant.* Postquam surrexit Dominus a cœna, misit aquam in pelvim, cepit lavare pedes discipulorum. Hoc exemplum reliquit eis. *Psal.* Deus misereatur nostri. *Ant.* Dominus Jesus Christus postquam conavit cum discipulis suis, ut supra. *Psal.* Laudate Dominum, quoniam bonus. *Ant.* Cum surrexisset Dominus Jesus Christus a cœna, posuit vestimenta sua. Cœpit lavare pedes discipulorum suorum, et tergere linteo quo erat **878** præcinctus. Imitemur ergo eum ut habeamus pacem in regno suo. *Psal.* Benedicam Dominum. *Ant.* In diebus illis mulier quæ erat in civitate peccatrix, ut cognovit quod Jesus accubuit in domo Simonis leprosi, attulit alabastrum unguenti. Et stans retro secus pedes Domini Jesu, lacrymis cœpit rigare pedes ejus, et capillis capitis sui tergebat, et osculabatur pedes ejus, et unguento ungebat. *Psal.* Miserere mei, Deus, secundum. *Ant.* Diligamus nos invicem, quia charitas ex Deo est, et qui diligit fratrem suum ex Deo natus est. Et vide [videt] Deum. *Psal.* Ecce quam bonum. *Ant.* Si ego Dominus et magister lavi vobis pedes, quanto magis vos debetis alter alterius lavare pedes. *Psal.* Quam dilecta. *Ant.* In hoc cognoscent omnes, quia mei estis discipuli, si dilectionem habueritis in invicem. *Psal.* Confitemini Domino, et invocate. *Ant.* Locutus est omnipotens discipulis suis, dicens: Venite et videte pacem fallacem

protulit proditor; fingit amare me labiis, et odium cordis protulit mortem. Anathema Aramachamatale [Maranatha] discipulum. *Ant.* Discumbens Dominus accepit panem, et dedit discipulis suis, dicens: Accipite et manducate hunc panem, et sciatis quia hoc est corpus meum. Et hunc calicem, et bibite ex illo, et sciatis quia hic est sanguis meus novi Testamenti; effunditur pro universis [in] remissionem peccatorum. *Ant.* Locutus est Dominus discipulis suis: Exemplum enim dedi vobis, ut alter alterius pedes vestros lavetis, quia in hoc cognoscent omnes homines quod mei estis discipuli, si vos invicem dilexeritis. *Ant.* Ubi est charitas et dilectio, ibi sancta est congregatio,

A ibi nec ira est nec indignatio, sed firma charitas in perpetuum. Christus descendit mundum redimere, ut liberaret a morte hominem. Exemplum præbuit suis discipulis, ut sibi invicem pedes abluerent. *Ant.* Domine, tu mihi lavas pedes. Respondit Jesus, et dixit ei: Et si non laveris tibi pedes, non habebis partem mecum. *Ant.* Domine, non tantum pedes, sed et manus et caput. *Ant.* Vos vocatis me Magister et Domine. *Ant.* Mulier quæ erat in civitate peccatrix. *Ant.* Maria autem unxit pedes Jesu. *Ant.* Congregavit nos Christus ad glorificandum seipsum. Reple, Domine, et animas nostras sancto Spiritu, alleluia.

HYMNI A BEATO GREGORIO PAPA CONSCRIPTI.

DIE DOMINICO.

AD NOCTURNUM.

1. Primo dierum omnium
Quo mundus exstat conditus,
Vel quo resurgens conditor
Nos, morte victa, liberat.

2. Pulsis procul torporibus,
Surgamus omnes ocius,
Et nocte quæramus pium
Sicut prophetam novimus.

3. Nostras preces ut audiat,
Suamque dextram porrigat,
Ex expiatis sordibus
Reddat polorum sedibus.

4. Ut quique sacrati simo
Hujus diei tempore
Horis quietis psallimus,
Donis beatis moneret.

5. Jam nunc, paterna claritas,
Te postulamus affatim,
Absit libido sordidans,
Omnisque actus noxius.

6. Ne sæda sit vel lubrica
Compago nostri corporis,
Per quod averni ignibus
Ipsi crememur acris.

7. Ob hoc, Redemptor, quæsumus
Ut probra nostra diluas,
Vitæ perennis commoda
Nobis benigne conferas.

8. Quo carnis actu exsules,
Effecti ipsi cœlibes,
Ut præstolamur cernui,
Melos canamus gloriæ.

9. Præsta, Pater piissime,
Patrique compar Unice,
Cum Spiritu Paracleto
Regnans per omne sæculum.

ALIUS.

1. Nocte surgentes, vigilemus
Semper in Psalmis meditemur, at-
[omnes:]
[que]
Nisibus totis Domino canamus
Dulciter Hymnos.

2. Ut pio Regi pariter canentes,
Cum suis sanctis mereamur aulam
Ingredi cœli, simul et beatam
Ducere vitam.

3. Præstet hoc nobis Deitas beata
Patris, ac Nati, pariterque sancti
Spiritus, cujus rehoat in omni
Gloria mundo. Amen.

AD LAUDES.

1. Ecce jam noctis tenuatur um-
[bra,
Lucis aurora rutilans coruscat:
Nisibus totis rogemus omnes
Cunctipotentem

2. Ut Deus noster miseratus
[omnem
Pellat languorem, tribuat salutem,
Donet et nobis pietate Patris
Regna polorum.

3. Præstet hoc nobis Deitas
beata, ut supra.

AD VESPERAS.

1. Lucis Creator optime,
Lucem dierum preferens,
Primordiis lucis novæ
Mundi parans originem.

2. Qui mane junctum vesperi
Diem vocari præcipis,
Tetrum chaos illabitur,
Audi preces cum fletibus.

3. Ne mens gravata crimine
Vitæ sit exsul munere,
Dum nil perenne cogitat,
Seseque culpæ illigat.

4. Cœlorum pulset intimum,
Vitale tollat præmium,
Vitæ omne noxium,
Purgemus omne pessimum.

IN QUADRAGESIMA.

AD NOCTURNUM.

1. Clarum decus jejunii
Monstratur orbi cœlitus,
Quod Christus auctor omnium
Cibis dicavit abstinens.

2. Hoc, Moyses charus Deo,
Legisque lator factus est,
Hoc Eliam per aera
Curru leva it igneo.

3. Hinc Daniel mysteria
Victor leonum viderat,
Per hoc amicus intimus
Sponsi Joannes claruit.

4. Hæc nos sequi dona, Deus,
Exempla parcimonie;
Tu robur auge mentium,
Dans spiritale gaudium. Amen.

AD VESPERAS.

1. Audi, benigne conditor,
Nostras preces cum fletibus
In hoc sacro jejunio
Fuas quadragesario.

2. Scrutator alme cordium,
Infirma tu scis virium;
Ad te reversis exhibe
Remissionis gratiam.

3. Multum quidem peccavimus:
Sed parce confitentibus;
Ad nominis laudem tui
Confer medelam languidis.

4. Sic corpus extra conteri
Dona per abstinentiam,
Jejunet ut mens sobria
A labe prorsus criminum.

5. Præsta, beata Trinitas,
Concede, simplex Unitas,
Ut fructuosa sint tuis
Jejuniorum munera. Amen.

IN DOMINICA

PALMARUM.

1. Magno salutis gaudio
Lætetur omne sæculum,
Jeus Redemptor omnium
Sanavit orbem languidum.

2. Sex ante Paschæ ferias
Advenit in Bethaniam,
Ubi pie post triduum
Resuscitavit Lazarum.

3. Nardi Maria pis ici
Sumpsit libram mox optami,
Unxit beatos Domini
Pedes rigando lacrymis.

4. Post hæc jugalis asinæ
Jesus supernus arbiter
Pullo sedebat: inclytam
Pergebat Jerosolymam.

5. O quam stupenda pietas,
Mira Dei clementia!
Sessor aselli fieri
Dignatur auctor sæculi.

6. Ramos virentes sumpserat
Palma recisos tenera,
Turba præcessit obviam
Regi perenni plurima.

7. Honor, virtus, imperium
Sit Trinitati unice,
Patri, Nato, Paracleto
Per infinita sæcula. Amen.

IN PASSIONE

DOMINI.

1. Rex Christe factor omnium,
Redemptor et credentium,
Placare votis supplicum,
Te laudibus colentium.

2. Cujus benigna gratia
Crucis per alma vulnera,

Virtute solvit ardua
Primi parentis vincula.

3. Qui es creator siderum,
Tegmen subisti carneum,
Dignatus hanc vilissimam
Pati doloris formulam.

4. Ligatus es ut solveres
Mundi ruentis complices,
Per probra tergens crimina,
Quæ mundus auxit plurima.

5. Cruci, Redemptor, figer's,
Terram sed omnem concutis,

Tradis potentem spiritum,
Nigrescit atque sæculum.

6. Mox in paternæ gloriæ
Victor respiciens culmine,
Cum Spiritus munimine
Defende nos, Rex optime.
Amen.

APPENDIX (a).

ANTIQUI LIBRI RITUALES SANCTÆ ROMANÆ ECCLESIAE.

IN ORDINEM ROMANUM COMMENTARIUS PRÆVIUS.

[1] I. *Rituum Romanorum cognitio necessaria Amalarii in eos commentarii vexati. Prima Romani Ritualis editio improbatâ; Electi Corcyrensis plagium reiectum.*

Cum Romana Ecclesia aliarum, maxime Occidentis, Ecclesiarum norma sit et exemplar, non parum interest rei publicæ Christianæ ut sacri ritus quibus ab initio fundatæ religionis Deum opt. max. coluit omnibus cogniti ac perspecti habeantur. Proxima quippe est fidei divinæ religio, quæ quam illa credit ac suspicit supremam Majestatem certis signis et ceremoniis communi consilio institutis colit veneraturque. Et quemadmodum a Romana Ecclesia fidei suæ originem repetunt pleræque, ne dicam omnes, Occidentis Ecclesiæ, sic etiam ab eadem modum ac formam divini cultus derivari par est. Certe cum animo recogito varios ritus quos in præcipuis Galliarum Ecclesiis majorum nostrorum pietas instituit; atque hactenus illibatos ad nos usque magna ex parte transmisit, videre mihi videor [1] quamdam Romanorum rituum imaginem, qualem scilicet in antiquis libris animadvertimus.

Non immerito itaque viri pii ac docti (quod notavit Cassander) judicant nihil hoc in genere præstantius inveniri posse, quam ipsum Romani Ordinis libellum, quem omnes qui de ecclesiasticis ritibus et officiis divinis scripserunt tanquam principem et caput agnoscunt, summamque ei auctoritatem defuerunt, sic ut omnia ejus generis scripta nihil aliud sint quam hujus libelli commentaria. Non ergo audiendi, si qui minus periti existiment hoc argumentum non ejus esse dignitatis, quod cum tanto apparatu tractari mereatur. Meminerint si qui in ea erunt persuasione, hominibus etiam sapientissimis non indignam esse hanc operam et cogitationem in nova lege, quando in illa veteri, mysteriorum nostrorum gravitatem tantum adumbrante, Deus ipse sacrorum rituum descriptionem, quibus coli et honorari volebat, non infra se posuit.

Et quidem magni nominis viri hoc genus argumenti adeo non despexerunt, ut studia sua eo contulerint. Ut enim Cassandrum, Hittorpium, Radulfum decanum Tungrensem, aliosque similes interim si leamus, Onufrus Panvinius hanc ritualementeriam scriptis suis illustravit, haberemusque ea de re Salsii lucubrationem, nisi mors ejus consilium prævertisset. Huc testem appello Salvasium ipsum, qui in præfatione ad Solinum ait se huic auctori illustrando adjecisse animum, *sepositis tantisper quæ in mente ac manibus habebat in universam præcæ Ecclesiæ ritualementeriam commentationibus; quæ commentationes an ab eo perfectæ fuerint et absolutæ, tateor me ignorare.*

(a) Consule monitum a nobis huic tomo præfixum. EDIT.

A Ad Onufrum quod attinet, opus ejus integrum exstat manu descriptum in bibliotheca Vaticana, ejusdemque exemplum in bibliotheca regia habetur. Hoc vero non tam Onufrii commentationem exhibet quam collectionem veterum librorum ritualium Romanæ Ecclesiæ. Collectioni præmittitur Onufrii epistola nuncupatoria, *Alexandro Farnesio, episcopo cardinali Sabino, summæ et apostolicæ sedis cancellario*, quæ epistola prolixam continet præfationem ad illustrandam ex antiquis sacræ synaxeos actionem. Sequuntur libelli de Ordine Romano quatuor, prout ab Hittorio vulgati sunt, tum Micrologus, deinde interpretatio vocum ecclesiasticarum, [11] quæ obscuræ vel barbaræ videntur; quibus succedit index stationum quæ nostro tempore in singulis Urbis ecclesiis per annum celebrantur. Hæc omnia excipit liber Ritualis Censii cardinalis S. R. E. camerarii, quem librum, mutato auctoris ordine, dividit Onufrus in tres partes. Demum totum opus concludit B Missæ expositio, quam idem ex Patrum dictis et sententiis contextit, excurrendo in communes locos, quos alii postea sunt persequuti.

Non defuerunt etiam ex antiquis quibus idem consilium idemque animus fuit, illustrandi scilicet ritus Romanos. Plerosque in unum corpus redegit Melchior Hittorpius, cujus Editio est in omnium manibus, ut necesse non sit auctorum illorum nomina hoc loco recensere. His adjungendi sunt Rupertus, Joannes Belethus, et Durandus uterque, quos magno agmine sequitur turba recentiorum, sed insignior præ cæteris piæ memoriæ cardinalis Bona. Ex illis antiquis auctoribus Amalarius, et qui sub humili nomine latere voluit Micrologus, libellos de Ordine Romano studiosius rimati sunt, atque ex eis aliarum Ecclesiarum ritus aut correxerunt, aut illustrarunt.

C Amalarius, Mettensis, ut videtur, Ecclesiæ clericus, Lugdunensis chorepiscopus fuit. Hujus sententiæ auctorem habemus Florum ejusdem Ecclesiæ diaconum, qui in priori epistola adversus eundem Amalarium inedita tria ejus opera commemorat, nempe *magnum quendam Codicem quatuor voluminibus*, id est libris, *diffusum*, quem *Officialem* nuncupavit; deinde *Antiphonarium velut a se digestum ac correctum*; *novissime novum volumen, quod Embolim opusculorum suorum appellavit*, quodque *apud Lugdunum ornate induit, ac vitis sericeis distingui fecit*. Hæc ex prima Flori epistola contra falsiloquas adventiones Amalarii, quondam Lugdunensis chorepiscopi, de corpore Domini tripartito; qua in epistola Florus Amalarium durius carpit, uti et Agobardus et ipse Lugdunensis antistes. Nam etsi fortasse longius progressus est Amalarius in quaerendis

mysticis significationibus sacrorum rituum, quibus A Ecclesia utitur, non ea tamen acerbitate tractandus erat vir ut illis temporibus doctus, qui pia religione et studio res sacras illustrandi utique ducebatur. Typis vulgata sunt priora duo ejus opuscula, nempe Officialis, et liber de Antiphonario; at Enbolim adhuc in tenebris [v] latere credimus. Editi illa duo non sine fructu terunt rerum ecclesiasticarum studiosi, qui longe aliis oculis hæc legunt quam Florus et Agobardus. Libellum Officialium appellavit Amalarius post Patres concilii IV Toletani, in canone 26.

Agobardi libri tres exstant adversus Amalarium scripti. Primus est liber de *Psalmodia*, in quo Amalarius quasi *stultum et improbum calumniato* em arguit, quod in nocturnis officiis quædam *humani ingenui figmenta* adhiberet. Idem explicat in altero libro de *correctione Antiphonarii*, in quo nonnullas Antiphonarum et Responsoriorum emendationes ab Amalario factas reprehendit: correctus et ipse a viro modestissimo Josepho Maria Thomasio in notis ad Responsoria et Antiphonaria Romana, ubi quasdam Amalarii restitutiones vindicantur ad fidem veterum Codicum Ecclesiæ Romanæ. Sic rigidi censores aliquando in se provocant justam censuram aliorum. Tertius denique Agobardi fetus est *contra libros quatuor Amalarii abbatis*, id est contra librum ejus officialem, in quo nonnullas morales-interpretationes sugillat Agobardus.

Non minus Amalario insensus fuit Florus diaconus, ac demum presbyter Ecclesiæ Lugdunensis, a quo Amalarius in medium provocatus fuit in synodo Carisiacensi; ab eodemque in concilio episcoporum apud Theodoni Villam accusatus, quod Christi corpus triforme dixisset, et quod ritus sacros passim traderet ad mysticas significationes. Quid in utraque synodo gestum sit, explicat Florus ipse tum in epistola mox laudata, tum in opusculo subsequenti, tum in alia epistola ad Patres concilii apud Theodoni Villam congregati. Prima epistola *Drogoni sacri concilii magistro et pontifici clarissimo, Hetti Trevirorum antistiti, Aldrico reverendissimo Cenomanorum episcopo, Rabano abbati venerabili, et ex provincia Lugdunensi prima Alberico Lingonensi episcopo* nuncupata est. Primum ac præcipuum caput accusationis est quod doceret præceptor ipse Amalarius egregius *ita corpus Christi esse triforme et tripartitum, ut tria sint Christi corpora, primum quod ipse suscepit, secundum in nobis qui super terram ambulamus, tertium in illis qui sepulti jacent*; atque idem in sacrificio Missæ tres debere fieri partes, unam in calice pro Christo, alteram in patena pro vivis, tertiam in altari pro mortuis. Alterum accusationis caput est quod idem Amalarius [v] plerosque sacrificii ritus ad morales et figuratas, uti mox dicebam, significationes transferret. Tertium denique est quod *libellum Romano archidiacono, cujus traditionibus gloriabatur, ignotum falsis e fateretur*. Verum tantum abest ut Amalarius ob expositum Romani Ordinis libellum de Ecclesiâ male nœruerit, ut contra multum ei obstrictissimus, quod hujus libelli antiquitatem dignitatemque nobis unus ex præcis auctoribus comprobavit.

Præter superius memorata opuscula idem Amalarius composuit eglogam de Ordine Romano, quæ ab cruditissimo Baluzio publici juris facta est in appendice ad Capitularia. In hujus opusculi titulo Amalarius vocatur *abbas*, cum in Codice sancti Galli, ad quem Baluziana Editio accurata est, tum in Einsidulensi, quemadmodum etiam in titulo tertii libelli, quem Agobardus condidit adversus Amalarium, de quo hæc modo dicta sufficiunt.

Micrologi obscurior est notitia quam ætas. In quibusdam exemplaribus hic liber *Micrologus Joannis*, aliis *Joannis episcopi* inscriptus legitur; sed quis sit

Joannes ille, incertum. Gallum fuisse conjectura est ex cap. 11, in quo refert quamdam *Orationem juxta Gallicanum Ordinem*. Sane Germanum eum non fuisse inde colligitur, quod concilii Moguntiacensis decretum de jejunio quatuor temporum designando parvi pendat. Eum tamen titulum operi suo de Musica imposuit Guido Aretinus; sed alius est sine dubio, quisquis sit, hic Micrologus, quem tempore Gregorii VII et Anselmi Lucensis vixisse intelligitur ex capitibus 14 et 17. Is Ordinem Romanum laudat interpretaturque multis in locis, ut in capitibus 9, 10, 11, 17, et aliis.

Ordinem Romanum Coloniae anno 1551 primus typis excudi curavit Georgius Cassander, et post annos septem Melchior Hittorpius ibidem recudit una cum aliis antiquis rerum ecclesiasticarum scriptoribus. Verum ante utrumque Christophorus Marcellus, archiepiscopus Corcyrensis electus, Venetiis in lucem emiserat *Rituum ecclesiasticorum, sive sacramentorum S. R. E. libros tres*; et quidem cum pontificio privilegio Leonis X, dato sub fine anni 1516.

Hanc Editionem graviter tulit Paris de Crassis, cæremoniarum [vi] tunc in Urbe magister, ratus arcanos ejusmodi Ecclesiæ ritus non esse proferendos in vulgus, ne in contemptum tandem veniant. Unde querelas de hac Editione deposuit apud pontificem, apud quem accusavit plagii archiepiscopum Corcyrensem, propterea quod Augustini Picrohminei opus de sacris cæremoniis sub suo nomine vulgasset. Paris factum hoc modo narrat in Cæremoniali suo. *Reverendus electus Corcyrensis hoc anno, cum librum cæremonialem imprimendum Venetiis tradidisset, vel potius, ut ita dicam, in vulgus prostituisset, forte (quod pace sua dictum est) quid rituum ecclesiasticorum admodum ignarus sit, quippe qui per pauculos ante dies clericali professione ex mercatore Veneto ad idictus fuerat, necdum forte tutum dogmatum capax, eosque libros sic impressos ad diversos Italiæ locos et extra eam, ut mos est mercatorum, etiam ad Urbem vendendos transmisisset, ego ubi id intellexi, illico ad pontificem accedens condolui, supplicavique, ut pro justitia tanto sacrilegio occurrere dignaretur, ne suæ sacrosanctæ sedis apostolicæ cæremonias, quæ semper in secretiori bibliotheca Palatina custoditæ fuerunt, nunc suo sub pontificatu contaminari per illarum divulgationem pateretur. Cumque sanctitas sua juste benigneque annuisset, forte nonnulli ipsius Corcyrensis compatriotæ tum præsentés, quia id in mercatore damnum cederet, e contra intercedere ausi, petierunt, quas ob causas etiam cæremonialia sacra non possent, sicut Missalia et Pontificalia, publicari. Quibus, quia tunc in paucis non licuit, tandem in hunc qui sequitur modum prolixiorum tam scilicet præfatæ rationi, quam illorum petitioni satisfacisse puto. Sed et ipse quoque mihi satisfacit pro honore collegæ, immo magistri mei episcopi Pientini, veri ipsius libri Cæremonialis auctoris; cujus abraso nomine et titulo, iste Corcyrensis falsi sibi titulum et nomen auctoris vindicare non erubuit. Quæ inde consecuta sint non habet Codex manu exaratus, ex quo nonnullos quaterniones nonnemo detraxit.*

Verum ex diario ejusdem auctoris, etsi non omnia, quædam nihilominus suppletur; quæ hic paucis delibanda sunt. Paris audito librum Cæremonialem Augustini Pientini episcopi, suppresso veri auctoris nomine, ab electo Corcyrensi Venetiis editum esse, rem primo retulit ad cardinales; ex quibus multi commoti sunt, *quod cæremoniarum sacræ et mysteria eorum divulgata fuerint*. Deinde querelæ ad pontificem delatæ, qui, *prima facie turbatus, dixit se facturum quod cardinalibus placeret*. [vii] At quia cardinalis sanctæ Crucis forsân fuerat causa, quod impingeretur liber ille, dixit non malum esse. Sed tamen cavet ne ullum ejus exemplar divenderetur, dum in proximo consistorio super hoc negotio statutum fuisset. Hæc facta sunt anno 1517, die 11 Martii. Mense sequenti post festum sancti Marci, Paris prolixam hac de re episto-

lam a se scriptam legit in consistorio, in qua eorum sententiam refellere conatur qui existimant religionis Christianæ cæremônias ad publicam mortalium utilitatem esse divulgandas, atque, si hæc semel licentia invaluerit, summi pontificis venerationi magnopere detractum iri, quem, cum ut deus aliquis in terris ob hæc arcana sacra, quæ tum re:um magnitudine, tum varietate divinitatem quandam præ se ferre videantur, existimetur et credatur, iis publicatis mox hæc opinione cadere necesse sit, reduciq; in cæterorum mortalium classem. Gravi itaque pœna dignum esse electum illum Coryrensem, qui librum Cæremôniarum S. R. E. furto subripuisset, atque in lucem emisisset temere, suppresso etiam veriauctoris nomine; imo ad mille et supra corruptions admisisset in editis libris. Ad extremum petiit Paris librum cæremôniarum nuper impressum omnino comburi simul cum falso auctore; aut saltem ipsum auctorem corrigi et castigari. Pontifex vero Parisi petitiones jussit communicari tribus cardinalibus, ut eas expenderent. Hæc summatis referre visum est, quæ plenius ex ipsa Parisi tum epistola, tum narratione, ad calcem lujusce tomi referendis intelligentur.

Quod attinet ad Parisi postulata; sane in hoc correptione dignus erat electus ille Coryrensis, quod alienum opus vero ac genuino detractum auctori tribuisset sibi; ac tantas iras non merebatur ob vulgatum librum cæremôniarum, quasi reus esset violatæ pontificiæ majestatis. Non enim ex arcanis ejusmodi cæremônias metimur summi Pontificis venerationem, quicunque in religione christiana recte sapimus, sed ex eo quod Ecclesiæ catholicæ caput sit, ac beati Petri in prima sede successor, maxime ubi supremam illam dignitatem congrua morum sanctitate (quod in beatissimo Pontifice Innocentio XI nunc suspicimus) exornat. Neque sane Parisi postulatio pro ejus votis successit, cum neque liber editus, neque ejus Editor ignis pœnam sustinuerint. Cur autem arsisset ambo, [viii] quos pontifex privilegio munierat? Tantæne animis cælestibus iræ?

II. De Ordine Romano, deque variis auctoribus ac libris qui de ritibus S. R. E. agunt.

Nullum antiquiorem librum habemus de ritibus Ecclesiæ Romanæ, quam illum, qui vulgo inscribitur Ordo Romanus. Ejus antiquitatem plerique referunt ad sæculum octavum; nec eam sane serius differri posse constat ex Amalario, sæculi noni auctore, qui libellos de Ordine Romano passim laudat, eosque commentatus est. Verum Ordinem illum sæculo octavo antiquiorem esse, atque ad tempora vel Gelasii pontificis, vel saltem Gregorii Magni revocandum existimo. Certe rubricæ quæ de hebdomada sancta præscribuntur in libro Sacramentorum Gregoriano totidem verbis occurrunt in primo, quem hic edituri sumus, Ordine Romano. Ne porro eum ad Innocentii primi pontificatum rejiciamus, illud obstat, quod in eo nulla mentio fiat de fermento ad titulos Urbis mittendo ex præscripto Innocentii in epistola ad Decentium, tamen si Eucharistia ipsa fermenti nomine donatur in primo nostro Ordine Romano.

Non unum, sed plures olim fuisse Ordinis Romani libellos ex Amalario intelligimus, cujus hæc verba in Antiphonarii capite 52, ubi de Officio hebdomadæ paschalis. Notum solemner citare matrem nostram Romanam Ecclesiam tres psalmos ante hymnum Evangelii, et post hymnum duos per diversa altaria diversorum locorum, sæpissime tamen ad crucem et ad fontes, ut ex scripturis distinctus, qui continent per diversos libellos Ordinem Romanum. Diversi erant hi libelli, non modo pro diversis argumentis, ut libellus de Missa pontificali, libellus de Missa episcopali secundum ritum Ecclesiæ Romanæ, libellus de baptismo, libellus de ordinibus sacris, etc., sed etiam pro uno eodemque argumento, id quod ex hoc Amalarii loco manifestum est, ubi diversos libellos citat Amalarius pro uno eodemque officio hebdomadæ pascha-

lis. Hinc est quod nos, veterum sententiam secuti, totidem libellos Ordinis Romani distinguimus, quot ejusdem diversæ de ritibus Romanis argumenti adducimus descriptiones.

[ix] Tres omnino vetustissimos de Missa pontificali libellos primo loco exhibemus, quibus alii duo succedunt de Missa episcopali secundum ritum Ecclesiæ Romanæ. Post hos sequuntur libelli de ordine baptismi, ac de ordinationibus sacris. Quæ omnia scripta sunt ante sæculum nonum aut decimum. Succedunt autem aures a sæculo duodecimo. Benedictus canonicus sancti Petri sub Innocentio II, Cencius de Sabellis cardinalis sub Cælestino III; ad hæc Cæremôniale Jussu Gregorii X editum, Ordinarium Jacobi Gaietani cardinalis, ac demum liber cæremôniarum Petri Amelii episcopi Senogallien-sis. Hæc omnia claudunt varia fragmenta ex Historia Joannis Diaconi de basilica Lateranensi, ex diariis Romanorum pontificum, aliisque vetera monumenta.

De variis libellis Ordinis Romani a nobis hic editis præfari in præsens nihil juvat, quando singulis singulæ præmissæ sunt admonitiones ad informandum studiosum lectorem. Quale vero de his judicium ac de vulgato Ordine Romano ferendum sit, nos docet earum rerum peritissimus Josephus Maria Thoma-sius, in scholiis ad Responsorialia. «Ordo Romanus antiquitus, inquit, non eo modo quæ apud nos editus est circumferrebat. Discretis namque libellis continebatur, quibus potiora per annum explicabantur officia. Cæterum Ordo ille Romanus, editus ab Hittorio, farrago potius est diversorum rituum secundum varias consuetudines, ita ut antiquiores germanioresque ritus in tanta varietate discernere sine eorum libellorum ope pene sit impossibile.»

Fatendum est tamen non insuper habendam esse illam Hittorii Editionem, nec omnino destitui commendatione antiquitatis. Hæc enim reperitur, nonnullis quidem additis aut detractis, tum in Codice Romano bibliothecæ Vallicellanæ, tum in nostro Vindocinensi, iis exceptis quæ ad priorem Hittorii partem, id est, ad Missæ pontificalis et episcopalis ritum, pertinent. Atqui Codex Vallicellanus Ottouum tempore scriptus fuit; Vindocinensis autem ante annos fere sexcentos, et quidem Goffridi abbatis Vindocinensis tempore, qui fortasse hoc exemplar ex Urbe attulerit. Etsi porro multa ex duplici illo Codice in Vulgatis emendari possent, totum id operis recudere non visum est nobis operæ pretium, quibus satis fuerit veteres libellos qui de Missa, baptismo et ordinationibus sacris agunt, aut nondum editos aut ad fidem [x] exemplarium castigatos, exhibere.

De Benedicto canonico, Cencio, aliisque auctoribus, quos antiquioribus illis libellis subjicimus, hic modo agere supersedemus, de eis acturi suo loco. Legatur ipsius Cencii in librum censuum S. R. E. præfatio, apud Baronium, sub finem anni 1192, sub hoc titulo: *Incipit liber sensuum S. R. E. a Cencio camerario compositis secundum antiquorum Patrum regesta et memorialia diversa, anno Incarnationis dominicæ millesimo centesimo nonagesimo secundo, pontificatus Cælestini papæ tertii anno secundo.* Et paulo infra: *Ego Cencius quondam felix, record. Clementis papæ tertii, nunc vero domini Cælestini papæ tertii camerarius, sanctæ Mariæ Majoris canonicus, etc.* Hæc de Cencio. Animus erat Petri Mallii de Vaticana sancti Petri basilica opusculum, Alexandro tertio inscriptum, prædictis auctoribus adungere; sed quia pauca continet ritualis argumenti, quædam tantum ex eo fragmenta, quæ ad nostrum institutum pertinent, retulerimus. Omnino vero locum in his ritualibus libris merebatur Cæremôniale Romanum Augustini Patricii ad Innocentium VIII. Verum quia jam ab Electo Coryrensi episcopo, paucis mutatis, editum est, sæpiusque recusum, aliis novæ ejus Editionis curam permitimus, contenti proferre nuncupatorium auctoris epistolam ad Innocentium VIII, quæ et tempus scripti operis præfert, id est, annum 1488, Kal. Martii,

et ipsum opus genuino vindicat auctori, præter ea quæ ex Paride superius retulimus. Cæterum Augustinus Patricius, antea Piccolomineus appellatus per adoptionem, ex magistro cæremoniarum Innocentii VIII renunciatus fuit Pientis episcopus anno 1483 obiitque anno 1496, Alexandro VI pontifice, quod ascriptum legimus in Codice Chigiano, qui Lactantii opera complectitur. Idem Augustinus in opere suo quædam de se ipse commemorat. Scilicet *quatuor annos servivit Pio secundo, a quo Piccolominei cognomen habuit. Eidem adfuit morienti, cujus extrema verba refert. Memoratu dignum est id quod scribit in libri tertii cap. 15 de reverentia episcoporum erga cardinales. Ait quippe « se audivisse quosdam ex cardinalibus permittere episcopos ante se loqui gener flexos; et in mensa, dum lavant manus, servilliter mantile ministrare, quod ipsi valde absurdum videntur. Et quamvis sæpe, inquit, apud plerosque reverendissimos dominos in conviviis fuerim, et ante, [x] et postquam inter epi copos, quamvis indignus, ascriptus sim, nunquam tamen id servari vidi. Ascribendum est hoc (pace illorum dixerim) ignavia ac vecordia prælatorum qui talia faciunt, qui supremam in Ecclesia Dei episcopalem dignitatem non cognoscunt; sive eorundem ambitioni atque adulationi, qui ut gratiam cardinalium aucupentur, dignitatis suæ rationem non habent, quam servilliter deturpant. Cardinales autem qui talia, sive ex inadvertentia, sive alia causa patiuntur; in charitate Dei, ait, obsecro, ut importunas hujusmodi adulationes rejiciant, et cogitent summum pontificem non alio titulo quam episcopali decorari; et cum hic publice, etiam in re divina, lavat manus, non episcopus alicuius, sed capllanus suus, auditor Rotæ, mantile subministrat. Quod si forte aliquos mei similes indignos tanto fastigio viderint, non personam, sed sacrosanctam dignitatem in eis venerentur, et opera illorum utantur in illis rebus quæ dignitati utriusque congruant. Adit idem auctor: Decet tamen episcopos in rebus omnibus publice et privatim, quantum per dignitatem licet, reverentissimos dominos cardinales honorare, venerari, et eis pro viribus assistere, obsequi, et inservire; nec minus convenit cardinales ipsos benigne suscipere episcopos; et quos pontifex summus Fratres appellat, non ut servos, sed ut conservos honorare. » Ita apposite religiosus auctor.*

III. De antiquis basilicis ac titulis Urbis, de diaconiis, et de septem regionibus ecclesiasticis, ubi de forma veterum basilicarum.

Qui de Ordine Romano libellos ediderunt primi, quasi pro necessario fundamento, præmiserunt septem esse regiones ecclesiasticas in urbe Roma, et quem quæque ordinem in eis teneret, presbyteri scilicet, diaconi, cæterique ministri sacri. Eorundem auctorum vestigiis insistentes, operæ pretium duximus quædam hæc in antecessum observare de antiquis basilicis ac clero Romano, ut magis dilucide lector in his ritibus legendis procedat.

Atque ut ab ecclesiis ordiamur, earum quadruplex in Urbe classis distingui potest. Aliæ quippe erant patriarchales, aliæ titulares, aliæ diaconicæ, aliæ oratoria seu cœmeteria. Patriarchales sine titulo erant, quod essent propriæ summi pontificis, quæ definitum populum non habebant, sed omnium censebantur. [xii] Ejusmodi erant basilica Lateranensis, Vaticana, basilicæ sanctæ Mariæ Majoris, sancti Pauli, et sancti Laurentii in agro Verano. His patriarchalibus accensebantur aliæ majores ecclesiæ, quæ itidem titulo destitutæ erant, quales erant basilicæ sanctæ Crucis in Jerusalem, sancte Agnetis extra muros, sanctæ Mariæ ad Martyres, et si quæ aliæ ejusmodi nonnullæ. Honorius Augustus in rescripto ad Symmachum prælectum adversus Eulalium, distinguit titulos et loca quæ conventu celebri frequentantur, et ante enim Arcadius, cum lege lata hæreticis omnia Urbis loca interdicit, sive sub ecclesiarum nomine, inquit,

teneantur, sive quæ diaconica appellantur, vel etiam decanica; ubi quid decanicorum vocabulo intelligat non satis constat, nam hoc loco, ut alicubi alias, carceres significari haud simile veri est.

Titulos appellabant parciales ecclesias quibus animarum cura addicta erat, singulisque singuli primo presbyteri hanc curam gerentes; deinde plures, quorum qui principalior erat, cardinalis dicebatur. Tituli habebant diœceses seu parochias sibi præfixas ac definitas. Horum porro titularum numerum sensim ad xxviii accrevisse, et circa tempora Innocentii primi, vel Zozimi, expletum fuisse affirmat cum multis Onofrius Panvinius in libello de episcopatibus, titulis et diaconiis urbis Romæ; eumque numerum ad nostra fere tempora perseverasse, quod propius considerandum.

Cornelius papa, in epistola ad Fabium præsulem Antiochensem ab Eusebio relata testatur, « suo tempore, id est, medio seculo tertio, Romæ fuisse presbyteros quatuor et quadraginta, septem vero diaconos, totidemque subdiaconos, acolythos duos et quadraginta, exorcistas et lectores cum ostiariis quinqua;inta duos, viduas denique cum infirmis et egentibus plusquam mille et quingentas, quibus universis gratia et benignitas Dei alimenta suppeditabat. » Ita apud Eusebium, in lib. vi, cap. 43. Ex hoc autem loco vir magnæ eruditio;is, Henricus Valesius, colligit basilicas tunc Romæ existisse quatuor et quadraginta. Cum enim tunc singuli presbyteri suas regerent basilicas, si quadraginta quatuor fuere presbyteri, totidem basilicas fuisse dicendum est. Et quidem Optatus (quod ipse Valesius observat) lib. vj agens de basilicis quæ Romæ exstant tempore persecutionis Diocletiani, quo tempore Macrobius Donatista illuc accessit, quadraginta [xiii] et amplius ibidem fuisse tradit basilicas, ad quas accedere non permittebantur Donatistæ, qui inter quadraginta, et quod excurrit, basilicas locum ubi colligerent non habebant. Quem locum si cum Cornelii epistolæ confesras, qui presbyteros Romæ quatuor supra quadraginta fuisse tradit, totidem ex Optato basilicas tempore Diocletiani, id est, post annos a Cornelio quadraginta, illic existisse intelliges. Unde non immerito Cyprianus in epistola ad ipsum Cornelium, quæ est novæ Editionis 58, clerum Romanum florentissimum vocat.

Jam vero basilicæ illæ, quæ suos quæque presbyteros habebant, titulares haud dubie erant. Nam tituli nihil aliud sunt quam basilicæ, quibus certi sacerdotes ac ministri ascripti et addicti habentur. Longe ergo supra xxviii tituli ante Innocentii I tempora in Urbe erant. Id vero luculenter probatur, tum ex ordinatione Bonifacii papæ I, quæ *subscriptibus plus minus septuaginta presbyteria* anno 419 facta est, præter alios qui per seditionem Eulalium tumultuarie elegerant; tum ex synodo Romana sub Symmacho anno 499 habita, cui subscripserunt Romani presbyteri numero lxxvi, et quidem omnes titulati. Neque tamen tot eo tempore exstant in Urbe tituli; sed jam tunc usus invaluerat ut uni titulo plures presbyteri essent ascripti. Unde in illa synodo aliquando unus, aliquando duo, tres, quatuorve unius ejusdemque tituli presbyteri subscripti inveniuntur, duo quidem tituli sanctæ Cæciliæ, Pudentis, Cyriaci, Pammachii, Nicomedis, Julii, sancti Clementis, sanctæ Savinæ, sancti Cyriaci, Tigridæ, Gaii, Lucinæ, Laurentii, et Marcelli; tres vero tituli Vestinæ, sancti Chrysogoni, Æquitiæ, Æmilianæ, Crescentinæ, Eusebii, Anastasiæ, et Apostolorum, et Marci: quatuor autem tituli Fasciolæ. Sed quia istæ subscriptiones aliquanti sunt momenti ad cognoscendos veteres Urbis titulos eas exhibere juvat, prout illas descripsimus ex Codice Vallicellano, apposito ad caput numero cujusque tituli, præterquam ubi repetendus aliquis erit qui plures presbyteros habuerit.

1. *Gaius Laurentius archipresbyter II. Praxida hic*

mb. 2. *Januarius presb. II. Vestinæ.* 3. *Marcianus præb. II. sanctæ Cecilie.* 4. *Gordianus presb. II. Pammachii.* 5. *Petrus presb. II. sancti Clementis.* [xiv] *Urbicus presb. II. sancti Clementis.* 6. *Paulus presb. II. Julii.* 7. *Valens presb. II. sanctæ Savinæ.* 8. *Petrus presb. II. Chrysgoni.* *Seranus presb. II. Vestinæ.* 9. *Asterius presb. II. Pudentis.* *Justinus presb. II. Pudentis.* 10. *Felix presb. II. Æquitii.* *Redemptus presb. II. Chrysgoni.* 11. *Projetitus presb. II. Damasi.* 12. *Jobinus presb. II. Emiliane.* 13. *Bonus presb. II. Crescentiane.* 14. *Paschasius presb. II. Eusebii.* *Joannes presb. II. Pammachii.* 15. *Sebastianus presb. II. Nicomedis.* 16. *Martinus presb. II. Cyriaci Epiphanius presb. II. Cyriaci.* 17. *Andreas presb. II. sancti Matthæi.* *Servus dei presb. II. sancti Clementis.* *Opilio presb. II. Vestinæ.* *Petrus presb. II. Chrysgoni.* 18. *Romanus presb. II. Tigridæ.* 19. *Marcellinus presb. II. Julii.* *Dominus presb. II. Cri-centinæ.* *Abundantius presb. II. Savinæ.* 20. *Marcellinus presb. II. Romani.* 21. *Asellus presb. II. Bizantis.* *Sebastinus presb. II. Æquitii.* *Valentinus presb. II. Eusebii.* 22. *Anastasi- B us presb. II. Anastasiæ.* *Genesis presb. II. Nico- medis.* *Dionysius presb. II. Emiliane.* 23. *Epiphanius presb. II. Apostolorum.* *Paulinus presb. II. Fasciolæ.* *Adeodatus presb. II. Æquitii.* 24. *Dominicus presb. II. Priscæ.* *Severus presb. II. Gaii.* *Crescentius presb. II. Apostolorum.* *Septimus presb. II. Julii.* *Epiphanius presb. II. Fasciolæ.* [xv] 25. *Petrus presb. II. Præ- ædii.* 26. *Hilarus presb. II. Lucinæ.* 27. *Laurentius presb. II. sancti Laurentii.* *Julianus presb. II. Anas- tasiæ.* *Vincenalis presb. II. Crescentiæ.* 28. *Venantius presb. II. Marci.* *Paulus presb. II. sancti Laurentii.* *Acontius presb. II. Fasciolæ.* *Agapitus presb. II. Apostolorum.* *Benedictus presb. II. Gaii.* *Redemptus presb. II. Tigridæ.* 29. *Stephanus presb. II. Marcelli.* *Julianus presb. II. Anastasiæ.* *Cyprianus presb. II. Marci.* *Bonifacius presb. II. Cecilie.* *Timotheus presb. II. Marcelli.* *Victorius presb. II. Savinæ.* *Eutyches presb. II. Emiliane.* 30. *Marcus presb. II. Lucinæ.* *Abundius presb. II. Marci.* *Stephanus presb. II. Eusebii.* *Subscriperunt presbyteri numero LXI.*

In tanto sub-cribentium numero triginta duntaxat numerantur tituli, nempe quod præ hyteri aliorum abessent, aut tituli ipsi vacarent. In illis titulis non computantur quinque patriarchales ecclesiæ, nequidem intramurane, Lateranensis et Liberiana; nedum extramurane, Vaticana, sancti Pauli, et sancti Laurentii in agro Verano. Desunt etiam basilicæ titulares sancti Silvestri, sanctæ Susannæ, sancti Xysti, sanctæ Balbinæ, sanctorum Marcellini et Petri, et sanctorum quatuor Coronatorum, quorum titularum presbyteri in synodo Romana sub Gregorio Magno testes fuerunt, ubi titulus Pammachii appellatur sanctorum Joannis et Pauli. Desunt etiam tituli sanctæ Priscæ, sanctæ Potentianæ, nedum sanctæ Mariæ, qui in alia synodo subscribunt sub Zacharia pontifice.

Duas ob causas tituli illi instituti fuerunt, nempe propter baptismum et penitentiam eorum qui ex pagania ad fidem Christianam convertuntur, et propter sepulturas martyrum, ut loquitur vulgatus Anastasius in Marcello papa XXXV, [xvi] qui xxv titulos in Urbe constituisse dicitur, quasi diocesenes, quod postremum etsi non est tantæ auctoritatis, ut huic adhiberi possit certa fides, nihilominus duplex illa instituentium titularum causa assignari potest. Atque adeo non omnes forte tituli erant parociales ecclesiæ, sed quidam instituti fuerunt, ut sepulturis martyrum honor haberetur. Unde in concilio Chalcedonensi martyria, id est, basilicæ martyrum, inter titulos censentur. Archipresbyter autem dicebatur qui prior erat ordinatione inter presbyteros illorum titularum, qui catholica ecclesiæ ab Anastasio dicuntur in actis Benedicti III. Verum quia Innocentius primus in epistola ad Decentium manifeste distinguit titulos a cœmeteriis, id est, ab ecclesiis super martyrum sepulcra constructis, quod tituli plebem haberent, non

A vero cœmeteria; et quod ad titulos fermentum seu eucharistia, non vero ad cœmeteria martyrum mitterentur, id asserere licet, duplicis generis titulos fuisse, majores videlicet, id est parochiales ecclesiæ; et minores, qui solitariis basilicis Martyrum competeabant.

In illis omnibus ecclesiis Missæ publicæ nonnunquam dicebantur, imo etiam nonnunquam in aliis, quæ titularum nomine insignitæ non erant, ubi scilicet populi concursus ob reliquias vel cultum martyrum id exigebat. Sic in basilicam sancti Pancratii, quæ titularis non fuit ante Leonem X, dominico die populi Missarum solemniter audirentur conveniebant, testante Gregorio Magno in lib. III, epist. 18, qui et ibidem homiliam ad populum habuit, quæ est 27 in Evangelia. Observat autem Pancirolus idcirco non tributum fuisse a principio tituli honorem prædictæ basilicæ, propterea quod extra Urbem sita esset; tituli vero non tribuerebantur basilicis extramuranis, neque etiam stationes, nisi essent ecclesiæ patriarchales. Unde passim leguntur assignatæ stationes ad sanctum Petrum, item ad sanctum Paulum, et ad sanctum Laurentium extra muros; de quibus ecclesiis Simplicius papa constituit, ut per unam hebdomadam presbyteri manerent ibi propter penitentem et baptismum. Neque tamen in solis titulis aut ecclesiis patriarchalibus stationes fiebant, sed etiam (ut ex dicendis constabit) in diaconiis, de quibus modo parcis agendum est.

Apud Romanos, ait Sozomenus in lib. I, cap. 15, diaconi non plures sunt hactenus quam septem, instar eorum qui ab [xvii] apostolis primum ordinati sunt. Apud alios vero haud quaquam definitus est numerus diaconorum. Id certum est de Romanis diaconis, qui regionarii appellabantur; sed alii diaconi erant in illis ecclesiis quæ titularum nomine erant insignes. Regionarii præcipui censebantur, neque presbyteris titularibus, ut alii, sed archidiacono, qui primus inter illos septem erat, subjicebantur. Hi sub cura sua singuli illas diaconias habebant, quæ in sibi assignata regione erant sitæ. In diaconiis nosocomia et pauperum diversoria erant, ubi viduæ alique egentes ecclesiastica stipealebantur. Cuilibet hospitio adjuncta erat ecclesia, cui præerat Pater diaconiæ, de quo mentio est in primo Ordine Romano hic edito, et in linere no tro Italico, pag. 154, ubi Ustathius dux quosdam fundos diaconiæ sanctæ Mariæ in Cosmedin legat ea conditione, ut presbyter, qui pro tempore fuerit facturus quotidianas Missas, accipiat a Patre solidos tres. Pater ille temporalium rerum curam sub diacono regionario habebat, eratque aliquando ex ordine clericorum, aliquando sæcularis. In his fuit Theodatus olim dux, tunc primicerius sanctæ sedis apostolicæ, id est primicerius notariorum, et Pater diaconiæ sancti Angeli in Piscina sub Gregorio II, ut legitur in veteri inscriptione apud Torrignium de cryptis Vaticanis. Temporum decursu in collegia clericorum conversæ sunt ejusmodi diaconiæ, inde adeo facultatibus donatæ, ut nihil subsidii afferant pauperibus, in quorum gratiam primitus institutæ fuerant. Nunc tituli dicuntur diaconorum cardinalium, tametsi quando cardinales diaconi nomen suum subscribunt a tituli vocabulo abstinent, sed ommissa regione ecclesiam solam expriment. Antiqui porro diaconi regionarii, cum nomen suum in conciliis apponerent, non servabant ordinem regionum, sed suæ ordinationis, ut patet ex synodo Romana sub Symmacho, cui primus subscripsit Cyprianus diaconus S. R. E. regionis I, secundus Anastasius regionis I, tertius Cilonatus reg. 5, quartus Joannes diaconus reg. 2, quintus Tarrensis diaconus reg. 4, sextus Terullus diaconus reg. 4. Ubi cum legitur diaconos duos regionis primæ, Anastasium et Tarrensem, id argumento est, unum fuisse regionarium, alium titularum ejusdem regionis. Nam principio septem tantummodo diaconi regionarii erant pro numero septem regionum ecclesiarum;

postea vero, nimirum a tempore Honorii II, numerus [xviii] ad xviii accrevit, cui duæ aliæ demum additæ diaconiarum numerum xx constituerunt. In isto diaconorum augmento, alii regionarii dicebantur, numero duodecim; alii palatini, numero sex, regionariis præfecti. Omnes diaconias numero octodecim comprehendit Cencius, pag. 173, quas enumerat Petrus Mallius, hic, pag. 160.

Subdiaconos in tres ordines distinguit vetus libellus a Baronio laudatus, ad annum 1057, in hæc verba: *Subdiaconi sunt omnes numero viginti et unus; septem regionarii, qui epistolas et lectiones cantant in stationibus; septem palatini, qui idem munus præstant in ecclesia Lateranensi; septem alii, qui dicuntur schola cantorum, qui cantant tantummodo quando summus pontifex celebrare consuevit.* Ex primis erat Joannes ille subdiaconus primæ regionis, qui e collo Silverii papæ pallium abstulisse perhibetur, et exutum veste monastica induisse, quod Sixtus subdiaconus regionis sextæ clero nuntiavit.

Denique erant etiam acolythi regionarii, erant et titulares, de quibus plura dicturi sumus, cum nonnulla præmiserimus de distinctione regionum ecclesiasticarum, quarum notitia ad hunc locum necessaria est.

Explorata est Urbis divisio in septem regiones ecclesiasticas, cum ex Augusti decreto in quatuordecim fuisset distributa; sed longe obscurior est, quæ tamen longe posterior fuit, divisio illa ecclesiastica, utpote modo obsoleta, quam civilis, hæcenus retenta. Omnium optime Nardinus situm ac limites cujusque regionis ecclesiasticæ assignavit ex Anastasio, qui in viam Aventinum in prima, in secunda viam Mamertinam, basilicam sancti Laurentii super sanctum Clementem in tertia, et Caput Tau i in quinta collocat. Alias designat idem auctor ex conjectura. His adde in regione quarta titulum Vestinæ, ex veteri inscriptione quæ legitur in Romæ subterraneæ, tomo II, seu lib. iv, cap. 25, ubi laudatur *Abundantius acolythus reg. quartæ et Vestinæ*, qui titulus sanctorum Gervasii et Protasii, seu sancti Vitalis postea est appellatus.

Ad hunc locum Paulus Aringhus observat acolythorum tria genera Romæ olim fuisse: palatinos, qui pontifici maximo in apostolico palatio ac Lateranensi basilica inserviebant; stationarios, quorum id potissimum munus erat, eidem pontifici in ecclesiis in quibus stationes de more haberentur ministerium exhibere; regionarios demum, qui diaconis [xix] in titularibus eorumdem regionibus ad sacra obœdunia sedulo ministrabant, ex quorum numero fuerit Abundantius mox laudatus. Verum duo tantum acolythorum genera primis illis temporibus fuisse ex Ordine Romano primo et tertio manifeste intelligitur, regionarios scilicet ac titulares, quorum illi diaconis regionariis et pontifici, hi presbyteris titularibus serviebant. Palatini erant Lateranenses, stationarii ex regionariis assumpti. Ordo Romanus ab Hittorpio vulgatus *parochianos clericos* vocat, pag. 31. Idem agens de ordinatione eorumdem, pag. 89, singulos ad titulum fuisse ordinatos aperte declarat; idemque de subdiaconis, diaconis et presbyteris, pag. 91. Gregorius Magnus, referente Joanne Diacono, in lib. II Vitæ ejus, cap. 11, *remotis a cubiculo suo sæcularibus, clericis et monachos sibi consiliarios familiaresque delegit, cum quibus Gregorius, diu noctuque versatus, nihil monasticæ perfectionis in palatio, nihil pontificalis institutionis in ecclesia dereliquit.*

Post titulos et diaconias res exigit ut de oratoriis quædam hic observemus. Ea duplicis generis erant: quædam cardinalium, aliæ nulli presbytero addicta. Gregorius Magnus in epistolis suis, ubi de oratoriis dedicandis agit, quinque conditiones passim requirit: nempe ut nullum corpus eo in loco sit humatum; ut dos sufficiens assignetur; ut nullum ibi constituatur baptisterium; nullus etiam presbyter cardinalis, ac proinde nullæ ibidem Missæ publicæ celebrarentur,

quas solis presbyteris cardinalibus celebrare licebat. Adeo ut si quando sacra in ejusmodi oratoriis licerent, ab episcopo presbyter debet impetrari, *quatenus nihil alia a quolibet sacerdote alio ullatenus præsumeretur*, quæ omnia leguntur in lib. II, epist. 9, ind. 10, et in aliis. Verum quædam oratoria erant in quibus licebat presbyterum habere cardinalem, non qui parochus esset, sed veluti capellanus. Hujus generis erat oratorium illud, quod idem pontifex Passivo episcopo Firmano dedicare permittit in lib. X, epistola 12: *Presbyterum quoque te illic constituere volumus cardinalem, ut quoties præfatus conditor fieri sibi Missas voluerit, vel fidelium concursus exegerit, nihil sit quod ad Missarum sacra exhibenda solemnia valeat impedire.*

Ejusmodi tituli minores dici possunt, alii majores, quibus scilicet animarum cura annexa erat. In his presbyter unus, aliquando plures, cum aliis ministris; in illis unus incardinatus erat, [xx] quo nomine Gregorius utitur in lib. I, epistola 81. Anastasium, qui in ordinem redactus est a Leone papa IV in synodo Romana, ob relictam parochiam suam, id est urbem Romæ, presbyterum *cardinis nostri* appellat pontifex in ipsis synodi actis ab Holstenio vulgatis. Sic Gregorius Magnus Petrum acolythum ecclesiæ Romanæ, quem Sabiniano diacono in legatione socium dederat, postea fugitivum communionem privat, ex lib. VII, epist. 7, ind. 1.

Illic opportune agendum esset de ecclesiis Urbis, earumque numero, quas ad trecentas et octem numerat Cencius, quem hic consulat qui volet, a pag. 190. Nec prætermittendum id quod ea de re scribit sæculo undecimo Arnoldus ex comite monachus Ratisponensis, ubi de cultu religionis, qui tunc in Urbe vigeret, agens: *in tantum crevit, inquit, in divino cultu, ut pro ruinis murorum et veterum sanctorum surgant quotidie innumera ædificia ecclesiarum, sive monasteriorum, e quorum incredibili numero, ut auctori a quodam sene, qui se dixit nutritum in eadem civitate, vigin: possidentur a sanctimonialibus, quadraginta a monachis, exceptis iis quæ extra civitatem sunt, et in aliis ecclesiis sive capellis, quæ in eadem urbe abundant.* Verum non tot virorum monasteria, neque tot canonicorum collegia tunc sui se colligere licet ex Cencii et Petri Mallii enumeratione, qui non ultra viginti duas virorum abbatias numerant. Sæculo ipso undecimo canonicorum cœtus erat in ecclesia Lateranensi. Unde Petrus Damiani *Petro Lateranensis canonicæ archipresbytero* scribens, eum *sancti conventus rectorem* vocat, quod quidem de canonicis regularibus forsitan intelligendum. Idem auctor alibi *canonicam sanctæ Cæciliæ* laudat.

Etsi vero apud Lateranum erant eo tempore canonici regulares, hi tamen illius ecclesiæ titulos non iam occupabant, ut alii clerici, imo et monachi ab ejusmodi titulis excluderentur. Quippe Oderisius monachus Casinas a Nicolao II factus est diaconus ecclesiæ Lateranensis, teste Leone Marsicano, atque Alexander II Todinum itidem Casinatem, Romam accersitum, in *Lateranensi patriarchio levitam constituit*, ex eodem auctore. Aliæ exempla afferre licet, sed hæc longius nos ferunt.

Antequam tamen ulterius progrediamur, juvat in transcurso ob oculos ponere formam veteris Urbis basilicæ unius. Pleræque Orienti, [xxi] quædam Occidenti obversæ erant. Navis columinis fulta, aut tabulato picto, aut ipsa tecti fabrica terminata: in qua viri ad Austrum, mulieres ad Septentrionem residebant. Sequebatur schola cantorum, nobis chorus appellatus, cujus peribolum seu sæptum ex marmore constabat, ad hominis ferme altitudinem. Ambon sive lectorium unum aut alterum adjunctum erat, quatuor aut quinque hinc inde gradus duplices habens pro ascensu et descensu. Ex quo videas, longè disparem fuisse formam ambonum a forma odeorum nostrorum, quorum situs etiam diversus, cum arcubones illi plurimum ad Septentrionem positi essent,

odea vero nostra ea parte quæ chorum a navi disternat. Ambones illi Romani ad eum modum accedebant quem describit Gregorius Turonensis antistes, in lib de Gloria martyrum, cap. 94, ubi agit de beatis ino Cypriano episcopo Carthaginiensi, in *cjus basilica*, inquit, *analogus, in quo libro supra posito cantatur aut legitur, mirabiliter compositus esse refertur. Nam ex uno lapide marmoris totus sculptus aseritur, id est, mensa desuper, ad quam per quatuor gradus ascenditur. Cancelli in circuitu; subter columnæ, quia et pulpitum habet, sub quo octo personæ recipi possunt. Hæc Gregorius Turonicus antistes, cujus descriptioni consentit Ordo Romanus nono loco a nobis editus, in quo ordinandi sub pogii seu ambonis gradibus constitisse dicuntur num. 2 et 8, dum lectiones legebantur. Pulpitum, id est, tribunal ecclesiæ, vocat Cyprianus in epistola ad presbyteros et diaconos ecclesiæ, quæ epistola est 54 in Editione Pameliana, in Oxoniensi 3), ne quid dicam de canone 14 concilii IV Toletani, in cujus canone 39 duplex chorus, primus et secundus, distinguitur, ut apud Romanos.*

Post chorum cantorum, sensim asurgebant gradus sanctuarii, quod ab eodem choro dirimebant cancelli. *Rugas* seu *regias* appellabant vel cancellosum aditus seu portas, vel cancellos ipsos, easque acolythi observabant, ut in primo nostro libello legitur, ubi pontificis in secretarium post Missam reditus describitur. De rugis plura inferius in c. 20. Sub ciborio erectum erat altare, sub altari vero confessio, et post altare in coronæ modum dispositum erat presbyterium seu chorus sacerdotum, in quo sedebant episcopi a dextris, a sinistris presbyteri, in capite habentes pontificis thronum, passim ex marmore; cum duobus acubitiis, [xxii] tantisper aliis sedibus altiore, et linteo ornatum. Unde apud Pamelianum *linteata sedes*, quod etiam Cypriani ævo jam obtinuisse Pontius innuit. In basilica sanctæ Mariæ ad Præsephe thronus papæ stabat ex parte mulierum, ita ut post sedem pontificis mulieres, ad sacra Missarum solemniam stantes, prope assistere juxta pontificem viderentur. Sed eam in superiori loco Paschalis primus pro more collocavit, teste Anastasio. Infra presbyterii cancellos senatorum erat in parte australi, cancellis proximior, ubi senatores et principes consistebant, ex adversa parte matronæ.

Presbyterium itaque situm erat sub apside, quæ fornice et musivis picturis solebat esse instructa, ex qua pendebant ad ornatum calices, coronæ, et alia id genus. Altare ornatu ciborium, quatuor columnis innixum, quod *propitiatorium* Anastasius quandoque videtur appellare. *Unbraculum altaris* vocat Ordo Romanus vulgatus, pag. 122. Sub ciborio posita confessio, qui locus est in quo sanctorum reliquiæ et corpora servabantur. Vela ad portas basilicæ, itemque ad altare quadruplicia, quæ Anastasio *tetravila* dicuntur.

Secretarium, vulgo sacristiam, in inferiori parte navis ad austrum collocabant, scilicet ex parte virorum. Unde in veteri basilica Vaticana et in Lateranensi secretaria erant ad sinistram ingredientium in eadem basilicas, quia basilicæ ipsæ orienti obversæ, austrum habebant ad sinistram. Contra vero vetus sacrarium diaconicæ sanctæ Mariæ Cosmedinæ stabat ad dexteram ingredientium, propterea quod auster ejusdem ecclesiæ ingredientibus dexter erat. In illis porro secretariis oratorium etiam habebatur, ut in Lateranensi sancti Thomæ, in Vaticana sancti Gregorii, quod oratorium nunc sanctæ Mariæ de Febre appellatur; sed neutrum modo pro secretario est. In his secretariis Romani pontifices sacra facturi vestes quibus in sacrificio niterentur induebant, et inde ad altare solemniter procedebant. Ibidem concilia celebrari mos erat, aliquando in sanctuariis seu presbyteriis, quæ nonnunquam etiam secretaria vocantur. Huc spectat canon 15 concilii secundi Arela-

* Paginæ xxiv, xxv et xxvi exhibent rude specimen basilicæ sancti Clementis in regione Cælimontana

A tensis, ut in secretario diacono inter presbyteros sedere non liceat, vel corpus Christi præsentia presbytero tradere non præsumat. Cæterum secretaria illa ex imitatione antiquorum Romanorum, uti et plerumque alia, a cepta fuisse ex eo intelligitur, quod vetus sanctæ Martini basilica [xxiii] senatus Romani secretarium fuisse testatur vetus inscriptio, ejus apside insculpta in hunc modum: *Salvis dominis nostris, Honorio et Theodosio, victoriosissimis principibus, secretarium amplissimi senatus, quod vir illustris instituerat, et fatalis ignis absumpsit, Flavius Annius Eularius Episcopus V. C. præfect. Urbi vice sacra ind. reparavit, et ad pristinam faciem reduxit.* Sic etiam ex imitatione ethnicorum, qui templorum muros et camerationem pingere solebant, teste Plinio in lib. xxxv, cap. 3, nostri etiam apsidas et parietes basilicarum picturis exornari curarunt. De basilica sancti Hippolyti lege Prudentii hymnum 14, de coronis.

* [xxvii] IV. De clero Romano, et de prisco ritu celebrandi officia divina in ecclesia Romana.

Primis novem Ecclesiæ sæculis rara in Urbe, et forte nulla, præterquam in basilica Vaticana, clericorum collegia erant. In titulis, ut superius vidimus, unus aut duo tresve presbyteri cum pari fere numero sacrorum ministrorum rem divitiarum agebant. In patriarchalibus adhibebantur mansioarii seu custodes ecclesiarum, ad eas ornandas, emendandas, aliaque præstanda quæ necessaria erant; cætera quæ divini cultus erant aliarum basilicarum titulares a pontifice designati obire solebant. Basilicæ sancti Petri sæculo nono *ministri*, id est clerici, jam additi erant, quos Amalarius se interrogasse dicit in præfatione altera ad libros de ecclesiasticis officiis, *quot Oraiones soliti essent celebrare ante epistolam Missæ per dies festos.*

Neque tamen putes officia divina per id tempus in Ecclesia Romana desuisse. Et quidem quotidiana fuisse celebrata intelligimus ex cap. 15 regula sancti Benedicti, qui in privatis seu feriatis debuit ad Matutinos, id est ad Laudes, assignat *canticum unumquodque die suo ex prophetis, sicut psallit Ecclesia Romana.* Et vulgatus Anastasius ait Gregorium tertium in ecclesia sancti Chrysegoni constituisse *abbatem et monachorum congregationem ad persolvendum Deo laudes in eodem titulo diurnis atque nocturnis temporibus, ordinatam secundum instar officiorum Ecclesiæ beati Petri apostoli*; additque prædictum abbatem cum sua congregatione [xxviii] fuisse segregatum seu exemptum a jure potestatis presbyteri prædicti tituli.

Prævisse Lateranensi basilicæ exemplum Ecclesiæ Vaticanæ, colligitur ex ejusdem auctoris verbis subsequentiibus, ubi idem pontifex renovasse memoratur *monasterium sanctorum Joannis evangelistæ, Joannis Baptistæ, et sancti Pancratii, secus ecclesiam Salvatoris antiquitus institutum, quod ab omni ordine monachico extiterat nimia incuria destitutum; in quo congregationem monachorum et abbatem constituit ad persolvenda quo idie sacra officia laudis divine in basilica Salvatoris, quæ Constantiniana nuncupatur, juxta Lateranem, diurnis nocturnisque temporibus ordinata juxta instar Ecclesiæ beati Petri apostoli.* Defecerant igitur tunc temporis eo in loco nostri ordinis monachi, quos, everso per Langobardos Casineni monasterio, Pelagius papa Laterani constituerat, cujus loci abbas erat Valentinianus tunc, cum Gregorius Magnus librum secundum Dialogorum scribere meditaretur. Is enim quædam de sancto Benedicto se dicit accepisse a Valentiniano, *qui annis multis Lateranensi monasterio præfuit.* Tertius post eum Lateranensis monasterii congregationem rexit Theodorus, cujus mentionem facit Faustus monachus in præfatione ad libellum de vita sancti Mauri abbatis. Aliud erat monasterium Honorii, basilicæ Lateranensi adjunctum, quod Adrianus I pari modo institavit.

Redeo ad basilicam sancti Petri, in qua monachi populo amphitheatrum. Quod specimen, a scopo nostro prorsus alienum, consulto omisimus. F. D. T.

quatuor monasteriorum divina officia persolvebant. Hæc erant monasteria sancti Martini, ac sancti Stephani minoris a dextro basilicæ latere; sancti Stephani majoris, atque sanctorum Joannis et Pauli a sinistro. Monasterium sancti Stephani majoris alio nomine *Catafarfara* seu *Catagalla patricia* dicebatur, sancti Stephani minoris *Catubarbara patricia*. De tribus ex his monasteriis Gregorius tertius constitutum edidisse memoratur apud vulgatum Anastasium, qui unum ex illis, nempe sanctorum Joannis et Pauli, a Leone Magno conditum fuisse testatur.

Basilica sancti Pauli, quæ tertia patriarchalis est, tempore Gregorii Magni per præpositos regitur; quod patet ex lib. x, epist. 9, sed a Gregorio secundo monachis concessa, aut potius restituta est. *Hic enim monasteria quæ secus basilicam [xxix] sancti Pauli erant ad solitudinem deducta, innovavit, atque ordinatis servis Dei monachis congregationem post longum tempus constituit, ut ibidem die noctuque Deo redderent laudes.* Idem præstitum ab eodem pontifice in basilica sanctæ Mariæ ad Præseppe, ubi ex gerontio monasterium instituit; idem ab aliis pontificibus institutum in basilica sancti Laurentii extra muros. Exstat in tabula marmorea in basilica sanctæ Mariæ ad Præseppe vetus inscriptio, tempore Gregorii IV marmori incisa, compendio referens donationem eidem basilicæ factam a Flavia filia Xanthippi, quondam Egisti imperialis a secretis, in gratiam mansionariorum qui in eadem ecclesia tunc degabant. Subscribunt inter alios *Theodorus adorator numeri Theodosiæ, Gregorius Optius numeri militum, Epiphanius aurifex, Theodorus acolythus S. R. E.* Tempus factæ donationis a brevitate omissum est. In his subscriptionibus numerus pro legione sumitur, atque adeo *Adorator* forte idem erit ac tribunus sive comes, quæ conjectura est illustriss. Ciampini et Fabretti, quibuscum hanc inscriptionem eruditus atque optimus Pater Thomasius, priusquam eam ad nos transmitteret, communicavit. Itaque illam basilicam Liberianam mansionarii curabant; sed vicini monachi, ut in cæteris aliis patriarchalibus ecclesiis, divinas laudes nocte et interdium persolvebant.

Quod attinet ad Missas, iis celebrandis ibidem adhibebantur in Lateranensi quidem basilica septem episcopi suffraganei Romani pontificis; in aliis vero presbyteri hebdomadarii ex titulis asciti. Hunc morem esse antiquum manifestum est ex gestis Stephani papæ IV, qui statuit ut *omni die Dominico a septem episcopis cardinalibus hebdomadariis, qui in ecclesia Salvatoris observant Missarum solemnia, super altare beati Petri celebraretur, et Gloria in excelsis Deo diceretur.* Jam ergo tunc usus invaluerat, ut septem illi episcopi cardinales, sua quisque hebdomada, in Lateranensi ecclesia sacris operarentur. Hanc ob prærogativam Petrus Damiani maxime ex ollit Lateranensem ecclesiam, quæ *sicut Salvatoris est insignita vocabulo, qui nimirum omnium caput est electorum, ita mater et quidam apex et vertex est omnium per orbem ecclesiarum. Hæc septem cardinales habet episcopos, quibus solis, post apostolicum, sacrosanctum illud altare licet accedere, ac divini cultus mysteria celebrare.* Ita Petrus, in lib. ii, [xxx] epistola 1, quæ sanctis episcopis Lateranensis ecclesiæ cardinalibus inscripta est. Ille episcopi erant Ostiensis, Portuensis, sanctorum Rufi æ et Secunde, alias Silvæ Candidæ, Sabiniensis, Prænestinus, Tusculanus, et Albanus. Quinam presbyteri ex titulis urbanis ministrarent aliis patriarchalibus ecclesiis, docet appendix nostra ad Ordinem Romanum 11, infra pag. 160.

Præterea certis diebus festis clerus Romanus conveniebat cum pontifice in illas basilicas, ubi stationes indictæ erant, ibique sacra faciebant, imo aliquando vigiliis nocturnas pro festorum celebritate agebant. Quin etiam in pervigilio Paschæ ecclesiæ suburbanæ in illis conventibus se sistebant: cujus rei argumento est appendix nostra ad primum libellum de Ordine Romano, pag. 54 et 55. In cæteris

A fesis et Dominicis diebus Vesperas in suis titulis celebrabant presbyteri titulares cum acolythis regnum, ut in eadem appendice legitur, de hebdomada paschali, pag. 58. Item Missam publicam iisdem diebus cum sua plebe celebrabant iidem presbyteri; nec propterea opus erat clericorum collegio aut schola cantorum, sed diaconi ac subdiaconi ministerium sufficiebant, qui præter epistolam et evangelium, cætera facile explere poterant, omissis forte Antiphona ad Introitum, Offertorio, et Antiphona ad communionem.

Quoddam fuerit ante sæculum nonum Romanæ Ecclesiæ officium nocturnum ac diurnum, ex Amalarii Antiphonario intelligitur. Numerum lectionum in vigiliis assignat liber Diurnum in cautione episcopi. Ea autem erat per id tempus Romanorum religio, ut si quando tempus vigiliarum ex incuria fuisset elapsum, omissis aut brevitate nocturnali officio, Laudes ad auroram inciperent. Habemus hac de re testem luculentum Amalarium, in Antiphonarii cap. 4, ubi hanc consuetudinem magnopere laudat. *Ipsa enim Romana Ecclesia quocumque ordine v. l. numero lectionum vidit mutatam, id est auroram, procedere, ut audivi, dimittit nocturnale officium, et incipit matutinale. Periculosum est enim transgredi terminos Patrum, etc.* Eadem religione ducus sanctus Pater Benedictus statuit in regulæ suæ cap. 11, ut si forte aliquando fratres tardius surrexerint, quod maxime cavendum ait, aliquid de lectionibus aut responsoriis detrabatur, ut scilicet Matutini seu Laudes, quæ iueunte aurora canendæ sunt, debito tempore [xxx] compleantur. Optandum esset ut hæc religio postliminio restitueretur in Italiæ plerisque Ecclesiis, ubi nocturnæ vigiliæ, lucente adhuc sole diei præcedentis, non tam canuntur quam recitantur.

Quod diximus de more Urbis, ut episcopi cardinales et presbyteri titulorum certis hebdomadis ad patriarchales ecclesias venirent ad sacra celebranda, non caruit etiam exemplo in Ecclesiis Gallicis. Id enim in Viridunensi usu venit sæculo septimo, uti ex Pauli episcopi Actis discimus, qui ordinavit ut forenses presbyteri per certas vices ad cathedralem ecclesiam accederent, officia divina persolventuri. Sed præclarum est in primis exemplum Ecclesiæ Anisiodorensis, in qua ex institutione Tetrici antistitis, qui inente octavo sæculo decessit, abbatibus, archiepiscopis, imo et rectoribus ecclesiarum ruralium, per suas quique vices *divinum persolvebant officium, ea lege, ut ex dominico cellario ab ecclesiæ œconomis stipendium sufficiens acciperent.* Hæc ipsa verba refero ex Actis ejusdem Ecclesiæ episcoporum, in quibus Actis quique singulorum mensium hebdomada deservire debeant discrete explicatur. Quæ pro mense Septembri desunt apud Labbeum, supplenda sunt ex sæculi quarti Benedictini part. ii, pag. 575. Similes aliarum ecclesiarum ritus omittimus.

V. De collectis et stationibus, d. que titaniis Romanis.

Stationis vox ambigua aliquando pro jejunio voluntario, quandoque pro statu orantium usurpatur. In utroque significato occurrit passim apud Tertullianum aliosque auctores. Hoc loco sumitur pro concensu populi ad locum indictum, id est ad ecclesiam, in qua Processio clericorum consistit statis diebus, ad status preces faciendas. Antiquis quippe in Urbe ritus est ut certis diebus clerus Romanus in unam aliquam ecclesiam conveniat supplicationis causa, ubi sacra fiunt, aliaque divina officia.

Cleri Romani Processio in illas stationes duplex est, sollemnis aut privata. Hæc fit cum unusquisque privatim in locum indictum se recipit; sollemnis vero cum sollemni more, decantando litanias aliasque preces, pontifex alique omnes eo sese recipiunt. Processiones sollemnes præcedit Collecta, id est coadunatio clericorum in una ecclesia, ut ex ea, quasi [xxxii] agmine facta, in locum stationis procedatur; sic dicta, quod in eo loco clerus cum populo colliga-

tur ad faciendam Processionem solemnem. Et quia in loco ubi sit collecta Oratio super populum funditur ante Processionem; inde fit quod ejusmodi Orationes etiam Collectæ appellatur, quoniam super Collectam populi fiunt, dum colligitur, ut procedit de una ecclesia in aliam ad stationem faciendam, ut loquitur Micrologus, in cap. 3. Sic in capite jejunii illa Oratio, *Concede quæsumus apud sanctam Anastasiam super Collectam populi dicitur, qui stationem apud sanctam Sabinam celebraturus est.* Sed ejusmodi Collectæ fiebant præcipue in Quadragesima, et in singulis triduis quatuor temporum, propterea quod illis diebus solemnis Processio celebrabatur; at quia forte privata erat aliis temporibus Processio, nullæ Collectæ assignantur in veteri indice Collectarum et stationum, quem inferius suo loco exhibebimus. De Collectis quæ sæculo duodecimo in usu erant ita scribit Benedictus canonicus sancti Petri: *Collecta fit secunda feria, quarta et sexta, et Sabbato per totam Quadragesimam, et in quatuor temporibus totius anni, et in quinta feria ad sanctam Mariam trans Tiberim, et ad sanctam Apollinare.*

Gregorius Magnus stationes, antea vagas vel certis ecclesiis scripto non additas, in suo Sacramentario constituit, ordinavitque per basilicas vel beatorum martyrum cœmeteria, testante Joanne Diacono, in ejus Vitæ lib. III, cap. 18. Primitus vero stationes illæ institutæ fuerant vel ob sanctorum natalitia, vel ob dies publicæ Processionis, sive Missæ sacratori tempore celebrandæ. Stationes ob sanctorum natalitia fiebant in eorum memoriis vel in cœmeteriis, id est in ecclesiis super eorum tumulos constructis, quæ ob id cœmeteria quandoque appellantur. Hinc cum notissimæ essent sanctorum festivitates et memorie, non erat necessarium harum stationum diem et locum assignare in Sacramentariis in quibus quæcunque propriæ sanctorum Missæ habebantur, publicas ob stationes exigebant. At vero stationes aliorum dierum, puta Quadragesimæ, quatuor temporum, Adventus, Natalis Domini, Paschatis et similibus, cum incertæ essent, eas designari oportebat, ne qua oriretur dubitatio in quibus ecclesiis esset procedendum ad publicam stationem. Unde Gregorius eas certis diebus in suo Sacramentario addidit, ut a cunctis cognosci possent. Eas porro constituit passim in basilicis præcipuis, scilicet patriarchalibus et titulis; aliquando tamen in diaconiis et in oratoriis, ut in oratorio sancti Pancratii, in qua idem sanctus pontifex homilia habuit. Gregorius secundus supplere vacantes aliquot Quadragesimæ dies, nempe in feriis quintis; quas stationes, ne repeterentur in titulis, in aliis ecclesiis statuit. Hoc est quod significare voluit scriptor libri de Gestis pontificum his verbis: *Hic Quadragesimali tempore ut in quinta feria jejuniis, id est statio, atque Missarum celebritas fieret, in ecclesiis (quod non agebatur) instituit.* Atamen singulas Quadragesimæ ferias quintas ante Gregorium II festivas fuisse iustarum Dominicæ Micrologus auctor est in cap. 50.

Etsi autem fixæ ac ratæ essent in Sacramentario stationes, eas tamen populo denuntiari mos erat. Id fiebat ab archidiacono in publica Missa præcedente. Postquam enim pontifex communicaverat, veniebat archidiaconus cum calice ad cornu altaris, et annuntiabat stationem; quæ verba leguntur in primo libello Ordinis Romani, num. 19. Non dubium quin etiam denuntiaretur Collecta, ubi res exigebat. Aliquando tamen notarius id muneris præstabit loco archidiaconi; cujus rei insigne est exemplum in Actis Leonis tertii, qui cura die quadam more solito in litaniis quæ ab omnibus majores appellantur procederet, ubi sibi populus obviam occurrere deberet, et secundum annum consuetudinem litanias et Missarum solennia cum sacerdotibus celebraret, et secundum antiquam traditionem a notario S. R. E. in ecclesia beati Georgii martyris in ejus natali ipse a litania prædicata fuisset, omnes, tam viri, quamque feminae,

devota mente catervatim in ecclesia beati Christi martyris Laurentii, quæ Lucinæ nuncupatur, ubi et Collecta prædicta inerat, occurrerunt. Collecta itaque etiam in litaniis majoribus fiebat, tametsi nulla huic tempori in nostro indice assignatur. Pergit liber Pontificum narrare de Leone tertio, qui cum a patriarchio egressus fuisset, obviam illi sine planeta iniquus, nec dicendus paschalis primicerius occurreret, et in hypocrisis veniam ab illo petebat, dicens, *quis infirmus sum, et ideo sine planeta veni.* Ex quo intelligitur minoros sacros planetis ornatos in illis Collectis pontifici occurrere.

Ad locum stationum deferebantur ex patriarchio Lateranensi vasa sacra, præunte cruce stationali pontificem in sella gestatoria eo portari mos erat. Aliquando tamen equo vehebatur. [xxxiv] Leo IV instauravit crucem auream, quæ (ut mos antiquitus est, ait Anastasius) subdiaconi manibus ferebatur, prædecessorum pontificum. Presbyteria etiam, id est eregationes, fiebant, tum ob ministrorum obsequia, tum ob laudes et acclamationes. Imo pontifex quandoque in ipso itinere causas finiebat, aut certe ad ejus nutum nomenclator et sacellarius, ut in primo Ordine Romano, num. 2. Cætera explicant libelli nostri, in quibus videas quænam fuerint olim apud Lateranum, quænam ad sanctum Petrum stationes.

Cæterum ejusmodi Processiones non raro litaniæ appellantur apud antiquos auctores. Inter primos numerandus est Arcadius Augustus, qui in rescripto adversus hæreticos, dato ad Clearchum Urbis præfectum, interdicit iis omnibus ad litaniam faciendam intra civitatem, noctu vel interdiu, profanis coire conventibus. Ubi litania pro supplicatione, seu Processione, videtur usurpari. Quanquam temporis processu preces et rogationes quæ in ejusmodi supplicationibus sunt litaniæ vocabulo magis proprie significari mos fuit, sed maxime sanctorum invocationes. Apposite Walafridus Strabo, in cap. 28: *Notandum autem litanias non tantum dici illam recitationem nominum quæ sancti in adjutorio vocantur infirmitatis humanæ, sed etiam cuncta quæ in supplicationibus sunt rogationes appellari.* Principio tamen litaniæ nomine significabatur solummodo initium nostrarum litaniarum, ita ut Kyrie eleison pluries frequentaretur, quo sensu accipitur non semel in regida sancti Benedicti. Eodem sensu usurpatum legitur in vetusto Rituali Romanæ Ecclesiæ, quod nobis exhibet Codex Casinensis, ubi de Assumptione beatissimæ Virginis supplicatio præscribitur cum ter centena repetitione litaniæ nostræ initialis. Verba ipsa huc describo. *In Assumptione sanctæ Mariæ, in ipsa vespera vigiliarum, præparatur quædam portatorium in sancto Laurentio apud Lateranos, suppositaque tabula, imagine Christi Domini nostri insignita, a mediano noctis concurrente populo, exeunt cum litania ad sanctam Mariam Minorem, mundatis per viam plateis, et suspensis per domos lucernis; ibique in gradibus sanctæ Mariæ deposita aliquandiu icona, omnis chorus virorum ac mulierum, genibus humiliter ante eam flexis, pugnis etiam pectora cadentes, una voce per numerum dicunt centies Kyrie eleison, centies Christe eleison, [xxxv] item centies Kyrie eleison; suisque lacrymis et precibus, per sanctum Adrianum recta via vadunt ad sanctam Mariam Majorem; audiæque Missarum celebritate, ad palatium revertuntur. Unde quidam cum interesset, i a mirando prorupit:*

Sancta Maria, quid est? si cœli climata scantis,
Es: ob benigna tuis.

Et post aliquot versus, tempus scripti carminis indicatur his versibus:

Tertius Otto tuæ nitus solamine palmæ

Præsto que sit venis.

Ille tibi, si quid habet, devoto pectore præstat,
Spargere non dubitat.

Gaudeat omnis homo, quia regnat tertius Otto.

Hactenus Codex ille Casinensis.

Cæterum in basilica Lateranensi sunt tantum sta-

tionem octo, quarum duæ antiquissimæ, nempe Dominica prima Quadregesimæ, et Dominica in albis; feria tertia ante Ascensionem recentior. In basilica sancti Petri stationes viginti, pleræque antiquissimæ; in basilica sancti Pauli extra muros stationes quinque: in basilica sanctæ Mariæ Majoris duodecim; in basilica sancti Laurentii extramurana tres. Sed hæc aliasque aliarum ecclesiarum stationes veteres inferius exhibebit libellus singularis. Onufrius, in Historia basilicæ Vaticanæ enumerat quadraginta quatuor ecclesias in quibus hodie stationes sunt; stationes autem octoginta septem, diebus octoginta tribus. De his hactenus; nunc ad majora veniamus.

VI. Singulares ritus Missæ pontificalis secundum Ordinem Romanum; et primo ab initio ad Canonem.

Prætermisiss communibus sacrosancti Missæ sacrificii cæremoniis, utpote quæ ab expositoribus, præsertim a piæ memoriæ cardinale Joanne Bona illustratæ sunt, singulares duntaxat hoc loco persequemur Missæ pontificiæ aut episcopalis ex Romano Ordine ritus, ne actum agere videamur. Sic autem hoc argumentum tractabimus, ut si quid nobis occurrat ad singularia hæc illustranda, breviter afferamus, sin minus, rem uti est indicare nobis satis fuerit.

1. Insigne est in primis venerandæ antiquitatis momentum, [xxvvi] quod in primo nostro Romani Ordinis libello occurrit, num. 8, in Processione pontificis ad altare, nempe quod *duo acolythi tenentes capsas cum Sanctis apertas, et subdiaconus sequens cum ipsis tenens manum suam in ore capse, ostendit Sancta pontifici, vel diacono qui præcesserit*, id est et diacono. *Tunc inclinatio capite pontifex vel diaconus salutatur Sancta, et contempletur, ut si fuerit superabundans, præcipiat ut ponatur in conditorio.* Quid sint hæc Sancta, nemo hactenus, ni fallor, exposuit. Attendant velim lector, an ea quæ allaturi sumus præbent hoc vocabulo Eucharistiam significari.

Principio, ubicunque hoc nomen Sancta in plurali solitarie occurrit, maxime in his libris, aut semper, aut fere semper Eucharistiam significat, exemplo Græcorum, qui τὰ Ἁγία appellant; et Tertullianus Sanctum absolute appellat tum in libro de Oratione, tum in alio de Præscriptione. Idem Ordo Romanus, num. 17: *Cum dixerit Pax Domini sit semper vobiscum, faciens crucem tribus arcibus manu sua super calicem, mittit Sancta in eum.* Hunc locum de Eucharistia intelligendum nullus dubitavit. Mihi vero nihil aliud esse videtur quam particula consecrata ex illis Sanctis quæ pontifici ad altare procedenti in capsâ ostensa sunt, quæ et cum diacono adorant. Neque enim particula hæc in calicem sic immissa facile explicari potest de parte hostiæ in ea Missa quæ tunc peragitur consecrata; siquidem proxime post superiora subditur pontificem *rumpere oblatam, et de ipsa Sancti, quam momorderit ponere in manus archidiaconi. dicendo in calice, Fiat commistio, etc.* Duplex itaque particula mittebatur in calicem, una scilicet ante oblatæ fractionem, alia post fractionem, ex ipsa Oblata; adeoque prima nihil aliud esse videtur quam particula ex antea consecrata Eucharistia, quam pontifex ad altare procedens adoraverat, in capsâ ostensam; ex qua partem quæ *superabundans* fuisset præceperat reponi in conditorio, id est in eo loco ubi Eucharistia solet asservari. In secundo libello duplex etiam particula sacræ in calice commistio præscribitur, sed utraque ex præsentem sacrificio: contra quam in primo libello, ubi prima commistio, meo quidem iudicio, ut ex præcedente, altera ex præsentem. Et ne quic dubitet duplicem particulam missam fuisse in calicem, id disertè notavit Amalarius, qui, relato hoc ritu, ita commentatur [xxxvii] in lib. iii, cap. 31. *Si hoc ita agitur in Romana Ecclesia, ab illis potest addisci quid significet bis positus panis in calicem. Non enim vacat a mysterio quidquid in officio agitur juxta constitutionem Patrum.*

Constat itaque duplicem Eucharistiæ particulam

A fuisse immissam in calicem, unam ex prioribus (ut quidem opinor) consecratione, alteram ex præsentem. Cur autem particula ex Eucharistia a servata immissa fuerit in calicem? fortasse ut sacrificii unitas et perpetuitas hoc ritu inculcetur. Id enim colligi potest ex alio persimili ritu, qui in eodem primo libello nostro subsequitur, num. 21, ubi contingerit, pontifice absente, Missam in loco in quo statio fuerit ab episcopo celebrari. *Sexto loco quando dicitur Pax Domini sit semper vobiscum, deportatur a subdiacono oblationario particula fermenti quod ab apostolico consecratum est, et datur archidiacono; ille vero porrigit episcopo. At ille consignando tribus vicibus, et dicendo Pax Domini sit semper vobiscum, mittit in calicem.* Hic locus insignis est ad probandum id quod alias diximus, fermentum illud, de quo agit Innocentius primus in epistola ad Decentium, esse ipsammet Eucharistiam consecratam, non eulogias seu panem benedictum; deinde ex hoc ritu Missæ episcopalis, absente pontifice celebratæ, illustrari similem ritum Missæ pontificis, in qua particulam Eucharistiæ antea consecratæ deferri ad altare, et postea immitti in calicem modo observabamus; denique hoc ritu sacrificii unitatem commendari, atque unionem pontificis cum sacerdote qui Sancta prius consecrasset, et episcopi cum pontifice fermenti, id est Eucharistiæ, particulam a pontifice antea consecratam in calicem immittentis.

Ex his non obscure consuevit Sancta hæc quæ pontifici ad altare procedenti præferrebanur Eucharistiam fuisse. Consimilis ritus in Parasceve observabatur sæculo xiv, teste Jacobo Gaetano in Ordinarium sui cap. 92, ubi cum descripsit Processionem papæ cum suo clero ab Ecclesia Lateranensi ad basilicam sanctæ Crucis cum corpore Domini, hæc subdit: *Presbyter, qui portat corpus Domini, ponat illud in secretario, dum dominus papa præparat se. Illo præparato, reportet illud ante papam in Processione ad altare.* Hic illustrari et confirmari possunt ea quæ hæc de re superius diximus.

C [xxxviii] 2. De fermento per titulos Dominicis diebus singulis mittendo ita scribit Innocentius primus in epistola 29 ad Decentium: *De fermento vero, quod die Dominica per titulos mittimus, superflue nos consulere voluisti, cum omnes ecclesiæ nostræ intrinsecivitate sint constitutæ; quarum presbyteri, quia die ipsa, propter plebem sibi creditam, nobiscum convenire non possunt, idcirco fermentum a nobis confectum per acolythos accipiunt, ut se a nostra communionem, maxime illa die, non judicent separatos.* Unde videas fermentum illud fuisse communibus ecclesiasticæ Symbolum, uti mox dicebamus. Addit pontifex: *Quod per parochias fieri debere non puto, quia non longe portanda sunt sacramenta, nec nos per cæmeteria diversa constitutis presbyteris destinamus, cum presbyteri eorum conficiendorum jus habeant atque licentiam.* Mittebatur itaque fermentum illud singulis Dominicis per titulos, id est per titulares Urbis ecclesias; non vero per parochias, seu per ecclesias suburbanas; neque per cæmeteria, seu per ecclesias super martyrum tumulis erectas. Innocentii decretum præcessisse fertur Militiadis constitutio, ut oblationes consecratæ per ecclesias ex consecratu episcopi dirigerentur, quod declaratur fermentum. Similis Siricii papæ circumfertur constitutio, ut nullus presbyter Missas celebraret per omnem hebdomadam seu Dominicam, nisi consecratum episcopi loci designati susciperet declaratum, quod nominatur fermentum.

Hoc porro fermentum nihil aliud esse quam Eucharistiam, jam superius observavimus, constatque ex vetustissimo Codice Rotisponensi, in quo habentur glossæ super decretales pontificum epistolæ, cujus Codicis hæc verba sunt, in itinere nostro Germanico jam relata. *De fermento quod dicit, mos est Romanus, ut de Missa quæ cantatur in Cæna Domini, et in Sabba'o sancto, et in die sancto Paschæ, et in Pentecostæ, et in Natali Domini, de Sancta (sic legendum, non die sancto) per totum annum servetur; et ubicunque*

per stationes, si ipse papa ad Missam præsens non fuerit, de ipsa Missa (forte Sancta) mittitur in calicem, cum dicitur, Pax Domini sit semper vobiscum. Et hoc dicitur fermentum. Hinc illustrantur ea quæ superius notavimus, tum de fermento sumpto pro Eucharistia, itemque de Sancta; tum de asservata Eucharistia ex priori sacrificio ad immitendam particulam consecratam in Missis [xxxix] subsequentibus: tum denique de ritu usitato in Missa episcopali, ubi statio fuisset absente pontifice. Ejusdem glossæ verba proxime addita subjungo: *Tamen Sabbato sancto Paschæ nullus presbyter per ecclesias baptismales neminem communicat, antequam mittatur ei de ipsa sancta, quam obtulit dominus papa.* Verum non tantum Sabbato sancto, sed etiam qualibet Dominica id fiebat, ut ex præmisso Innocentii testimonio intelligimus. Secus fiebat in cœmeteriis, id est in ecclesiis super tumulos martyrum erectis, in quibus, non expectato pontificis fermento, presbyteris sacra licebat celebrare, quemadmodum in parochiis, id est in ecclesiis suburbanis.

Consuetus ritus servabatur in ordinatione episcoporum et presbyterorum, ut postea videbimus, quibus ab ordinatore porrigebatur integra oblata consecrata, ex qua communicabant in certos a sua ordinatione dies, immitendo scilicet particulam ex accepta prius oblata in calicem a se consecratam, ut sic suam cum suo ordinatore communionem atque sacrificii unitatem protestarentur, quæ duplex ratio erat pontifici mittendi Eucharistiam ad titulos Urbis singulis Dominicis per acolythos. Tertiam afferre licet ex Innocentii verbis mox relatis, ut scilicet potestas fieret presbyteris titularibus Missam celebrandi, secus quam presbyteris parochiarum seu ecclesiarum suburbanarum, atque cœmeteriorum, quod presbyteri eorum conficiendorum jus habent atque licentiam.

Cur autem, inquires, per acolythos deferrebat fermentum, si ipsa Eucharistia erat, et non per majores ministros? aut cur tandem Eucharistia fermenti nomine donata est? an quia panis ex quo conficiebatur fermentatus erat?

Ad primum, acolythorum id officium erat, ut sacculos ad confringendas in Missa oblatas consecratas portarent, easque sacerdotibus contracturis exhiberent, uti patet ex libellis Ordinis Romani. Quapropter in sua ordinatione sacculus ab episcopo antiquitus accipiebant in signum hujus muneris et officii. Id probat libellus octavus hic editus de Ordinationibus sacris. Unde acolythi duo in Missa pontificali, cum pontifex procedebat ad altare, deferrebat *capsas cum Sanctis*, id est Eucharistia, easque tenebant *apertas*, dum pontifex Sancta adorasset, atque ex eis particulam assumi jussisset in usum sacrificii quod mox ab ipso celebrandum erat. Huc forte spectat id quod in Propyleo ad tomum I Aprilis, Bollandiani [xl] legitur de Zephyrino papa, cujus fuit hoc constitutum, *ut patenas vitreas ante sacerdotes in ecclesia ministri portarent, dum episcopus Missam celebraret.* Sane Tharsicius martyr ex illorum acolythorum numero erat: *qui cum quodam die deferret Christi corporis sacramenta, nec vellet ea discutientibus prodere paganis, tam diu est sustibus ac lapidibus maceratus ab eis, quousque exhalaret spiritum, testante Usuardo ad xviii Kal. Septembris.*

Jam vero quam ob causam fermenti nomen Eucharistia hoc in loco impositum sit, an quia ex pane fermentato facta esset, an potius ob mysticum aliquam rationem, non est facile definire. Illud certum videtur, hac in sola occasione fermenti vocabulum Eucharistia in tota antiquitate tributum. Erat ergo præcipua et singularis in ipso facto hujus appellatiouis causa. Quid si ad telegendum profanis rei sacræ arcanum pro more illorum temporum? Quid si ad designandam communionem ac vinculum unitatis hoc vocabulum aptius visum est? Nam Eucharistia in ejusmodi occasione hujus rei gratia ad titulos mittebatur, ex dictis, ne presbyteri titulares, qui diebus Dominicis propter plebem sibi creditam una cum pontifice

convenire non poterant, ab ejus communione separati viderentur. In hujus rei signum nulla vox convenientior afferri poterat quam *fermenti*. Sicut enim modicum fermentum, ut recte monet apud illusterrimum Ciampinum Josephus Thomasius, totam farinæ cui injicitur massam fermentat, sic unicuique illud divinumque pontificis fermentum, per titulos missum, veluti unam massam et corpus fideles unius urbis copulabat. Nil ergo facit hic locus ad probandum panis fermentati usum in Ecclesia latina. Sive enim azymus fuerit panis ille, sive fermentatus, Eucharistia fermenti vocabulo designata est, non a materia ex qua constaret, sed a causa morali ac mystica, quod idem prestaret in corpore Christi mystico, quod præ tunc fermentum in pane materiali.

Cæterum hunc morem transmittendi fermentum seu Eucharistiam per titulos Urbis ante sæculum nonum in desuetudinem abiisse, colligimus ex libellis Ordinis Romani, in quibus nulla istius missationis memoria superest, sicut neque apud Alcuinum aliosque Ordinis Romani commentatores.

Ex his conicere licet recentiore morem Eucharistiam præferendi pontifici, cum aliquo proficisciur, forsitan mansisse [xli] non solum ex communi primorum Christianorum more, qui peregrinantes Eucharistiam secum gestare solebant, sed etiam ex veteri consuetudine deferendi sacrosancta mysteria ante pontificem, cum ad Missarum solennia celebranda ad altare procederet; qui tamen ritus in primo tantum Romani Ordinis libello præscribitur, non in aliis. Nam secundus libellus præcipit ut pontifex, cum pervenit ad altare, *primo adoret Sancta*, quæ proinde ibidem antea existisse necesse est.

3. Gregorius Magnus initio Sacramentarii sui ita Missæ ordinem explicat paucis. *In primis ad Introitum Antiphona, qualis fuerit statutis temporibus, sive diebus festis, seu quotidianis, deinde Kyrie eleison. Item dicitur Gloria in excelsis Deo, si episcopus fuerit, tantummodo die Dominico, sive diebus festis; a presbyteris autem minime dicitur, nisi solum in Pascha. Quando vero litania agitur, neque Gloria in excelsis Deo, neque Alleluia cantur. Postmodum dicitur Oratio. Deinde sequitur Apostolus. Item gradale, seu Alleluia. Postmodum legitur Evangelium; deinde Offertorium; et dicitur Oratio super oblata.* Sic fere perpetuo vocatur hæc Oratio in antiquis libris, quæ in Editis et ab Amalario Sacra dicitur. *Qua completa, dicit sacerdos excelsa voce, Ver omnia sæcula sæculorum, etc.* Confer Micrologi caput 23, ubi brevis descriptio Missæ offertur.

Multi in superioribus Gregorii verbis essent notanda; sed aliis hæc permittimus, insigniora tantum observaturi.

In primis *Kyrie eleison* toties repetebatur, quoad pontifex aliquo nutu finem designaret. Unde Paris de Crassis observat *Kyrie* in Missis pontificis tandiu protrahi, quandiu reverentia papæ a cardinalibus facienda durat. Verum in his Missis quæ litaniæ subsequebantur *Kyrie eleison* omitti mos erat, ut ex libellis nostris patet, ob eam videlicet causam quod in litaniis jam cantatum fuisset.

Cum dicendum est *Pax vobis*, pontifex se convertit ad populum, ubi ecclesia directa est versus orientem; secus si versus occidentem, ut in basilicis Lateranensi, Vaticana, aliisque similibus, in quibus pontifex sacra faciens vultum habet conversum ad populum, nec se vertit ad clerum, cui obversus est. Vide Ordinarium Jacobi Galetani, pag. 41.

Deinde in Missa non sedebat pontifex ante absolutam Orationem [xlii] quæ Epistole præmittitur; eoque sedente ac annunte, episcopi et presbyteri sedebant, non vero diaconi aut subdiaconi, alii ministri. Huc spectat Hieronymi ad Evagrium epistola 85. *Cæterum etiam in Ecclesia Romæ presbyteri sedent, et stant diaconi, licet paulatim, increbrescentibus vitis, inter presbyteros, absente episcopo, sedere diaconum viderem, et in domesticis convivis benedi-*

ctiones presbyteris dare. *Discent qui hoc faciunt non se recte facere.* Id vero ex superbia ortum esse scribit velus auctor apud Augustinum: *Sed quia Romanæ Ecclesiæ ministri sunt, idcirco honorabiliores putantur quam apud cæteras Ecclesias, propter magnificentiam urbis Romanæ, quæ caput esse videtur omnium civitatum.* At propter eandem causam presbyteri Ecclesiæ Romanæ sibi etiam plus tribuere debere recte infert Hieronymus, qui hanc diaconorum temeritatem in eorum paucitatem eodem loci refundit. *Diaconos paucitas honorabiles, presbyteros turba contemptibiles facit.* Plura de his apud Baronium ad annum 402.

Ad hæc ante Gregorii Magni pontificatum *Alleluia* in Missa non dicebatur extra Pentecosten, id est extra illis quinquaginta dies qui a Paschate ad festum Spiritus sancti intercedebant. Testis est lib. vii, epist. 64, in d. c. 2 ad Joannem episcopum Syracusanum. Confer ea quæ inferius dicturi sumus de ritibus Sabbati sancti.

Si vulgato de Romanis pontificibus libro fides est, Anastasius papa I constituit ut quotiescunque sancta Evangelia recitarentur, sacerdotes non sederent, sed curvi starent. Iluc spectat id quod tanquam insolens factum de Alexandrina Ecclesia Sozomenus refert, nempe quod ad Evangelium episcopus non assurgat. Id vero cum quidam Romani presbyteri attentarent, Anastasius decreto suo hoc emendavit.

Post Evangelium Gregorius in rubrica superiori nullam facit mentionem de Symbolo, nec de concione. Et quidem plerique existimant Symbolum in Romana Ecclesia non fuisse recitatum ante Henrici primi imperatoris tempus; atque ad id probandum afferunt Bernonis abbatis Augiensis, testis oculati, auctoritatem, qui re vera id diserte affirmat; additque Romanos hujus rei causa ab imperatore interrogatos respondisse, *videlicet quod Romana Ecclesia non fuisse: al quando ulla hæreseos feci infecta.* Sed tamen imperatorem a Benedicto papa id impestrasse, ut Symbolum in posterum ad publicam Missam [XLIII] decantaretur, quod anno 1014 contigit. Verum longe ante id tempus Symbolum in Missa pontificali decantari mos erat, ut fidem facit libellus secundus de Ordine Romano. Et ne quis interpolationem hoc in loco causetur, Amalarius in Egloga super hoc libello, eundem locum commentatur. Quin etiam in libellis v et vi de Missa episcopali secundum Romanos, qualis in usu erat ante sæculum nonum, Symbolum post Evangelium assignatur. Itaque per illud intervallum quod a sæculo nono ad undecimum effluxit, Symboli recitationem in Missa intermissam a Romanis fuisse dicendum est. Quod etiam de Oratione dominica contigisse veri simillimum, siquidem eam in Missa post canonem Gregorius Magnus recitari præcepit, ex lib. vii, epistola 64, in d. c. 2. Certe Walafridus Strabo, in cap. 22 ait usum decantandi Symboli CP. ex ea urbe ad Romanos credi pervenisse, apud Gallos autem ac Germanos idem Symbolum latius et crebrius in Missarum officiiis cœpisse recitari; quod præter alios attestatur Aeneas Parisiensis episcopus in lib. adversus Græcos, cap. 1, ubi fidem catholicam vocat *quam die Dominica decantat ad Missam universalis Galliarum Ecclesia.* Denique Cencius affirmat ita scriptum esse ad Coenam Domini in libro Gelasii: *Non dicant Symbolum;* quod argumento est aliis diebus dici potuisse Gelasio primo pontifice, de quo hunc locum intelligendum existimamus. Sed quia nihil ejusmodi legitur in Sacramentario Gelasiano apud Thomasium vulgato, suspendenda tantisper sententia est de Symboli recitatione Gelasii pontificatu, maxime cum Patres Concilii in Toletani, in canone 2, usum recitandi in sacris Symboli inducant *secundum formam orientalium Ecclesiarum,* dicturi secundum Romanæ, si hic ritus apud Romanos tum usitatus fuisset eo tempore, id est æra Hispanica 627.

Post Evangelium aut Symbolum nonnunquam pontifex sermonem ad populum habebat, quod a Leone

A Magno primum fieri cœptum colligitur, tum ex eo quod nullæ pontificum Romanorum ante eum homilie exstant, tum ex Sozomeni lib. vii, cap. 19, ubi, de Roma agens: « In eadem Urbe, inquit, nec episcopus, nec alius quisquam in ecclesia populum docet; sed apud Alexandrinos solus civitatis Alexandrinæ episcopus concionatur. Quam consuetudinem, cum antea introducta non fuisset, introductam esse ferunt ex quo Arius presbyter, [xlii] de doctrina fidei disserens, nova dogmata invexit. » Idem auctor quædam alia ibidem observat, quæ hoc loco referri possunt. « Est etiam hoc, inquit, Alexandria insolens. Ad Evangelium episcopus non assurgit. Et illic quidem solus archidiaconus Evangelium legit; alibi vero diaconi, in multis autem locis presbyteri, in quibusdam episcopus in præcipuis festis, ut Constantinopoli die sancto Paschæ. » Verumtamen Prudentius, Leone Magno et Sozomeno antiquior, in hymno 11, de coronis, ubi Romanam sancti Hippolyti basilicam describit, Pontificem in tribunali ad populum verba facere solitum fuisse testatur.

B Fronte sub adversa gradibus sublime tribunal
Tollitur, antistes prædicat unde Deum.

Verum id fortasse rarius. Certe post Gregorium Magnum paucas habemus Romanorum pontificum homilias; tametsi nonnulli aliquando concionati sunt, quos inter Innocentius III, et post eum Clemens VI multas conciones habuit.

Observatu dignum est id quod scribit Optatus in lib. iii, omnem episcopalem tractatum seu concionatorum sermonem prædicationem fuisse salutatione geminata. *Non enim, inquit, aliquid incipit episcopus ad populum dicere, nisi primo in nomine Dei populum salutaverit. Similes sunt exitus initiis. Omn's tractatus in ecclesia a nomine Dei incipitur, et ejusdem Dei nomine terminatur.* Ab aliquot sæculis exordium fit a salutatione angelica, qui ritus jam invaluerat sæculo xv, ut patet ex Cæremoniali Petri Amelli, cap. 42 quod hic habetur ordine 15.

4. Oblationem quisque suam, non modo laici utriusque sexus, sed etiam sacerdotes et diaconi in Missa pontificali faciebant. Id quo ritu fieret, singillatim explicant libelli de Ordine Romano. Principum oblationes, panis scilicet, accipiebat pontifex in seminatorio, qui locus erat ipsis ad australem partem assignatus; archidiaconus autem post pontificem amulas vini accipiebat ab eisdem. Aliorum laicorum oblatas episcopus hebdomadarius; amulas diaconus, quas in scyphum refundebat. Idem fiebat tum a Pontifice, tum a diaconis, in parte feminarum. Panem solum absque vino sacerdotes et diaconi offerebant.

De forma panis oblatis Onufrius ita scriptum legit a Joanne Diacono in expositione Ordinis Romani, quam expositionem [xlii] reperire minime potuimus: *Oblationum forma atque mensura, cum videatur fuisse antiquius, prout erat cujusque studium atque devotio in religione divina, possumus tamen ex scriptis beati Gregorii certiora quædam capere illius rei indicia, qui scribit in libro iv Dialogorum, cap. 55: « Quendam presbyterum detulisse duas oblationum coronas cuidam personæ, quales coronas solebat tunc Christiana religio offerre Deo pro se suisque omnibus. » Et paulo post: « Manifestum cujus mensuræ vel formæ debeant esse sacerdotum oblata, quæ ex pugilo similæ feri juberent, et ad speciem coronæ. » Notum est factum matronæ illius Romanæ, quæ, cum communionem a Gregorio acciperet ex pane a se oblato, risit corpus Christi dici quod esset ex illa oblatione, quam ego, inquit, manibus meis feci, et tibi obtuli. Moris quippe tunc erat ut unusquisque suam ipsius oblata (quam vocabant) propria manu conficeret. Unde Valens imperator dona quæ ipse fecerat, ὡς ἀκούρητος ἦν, divinæ mensæ outulisse perhibetur a Gregorio Nazianzeno in funebri oratione Basilii Magni.*

Neque prætermittendum hoc loco est id quod Humbertus cardinalis in libro contra Michaelem C.

ricularium scribit, quod diaconi cum subdiaconis, seu ipsi sacerdotes, sacris amicti vestibus, cum melodia Psalmorum conspersum, id est panem fermentatum ad sacrificium, et in secretario paratum ex secretario proferebant. Qua de re legendæ Consuetudines Cluniacenses.

Ad vinum quod attinet, amulas oblatas fundebat archidiaconus in calicem, quo utebatur pontifex ad consecrationem; et cum ad summum repletus erat, in alium calicem ministerialem, quem tenebat unus acolythus, deplebat. Illic c.lix in libellis nostris scyphus appellatur, præter quem alius calix major assignatur in tertio libello. Hæc observatio necessaria est ad ea illustranda quæ de laicorum sub altera specie communionis postea dicturi sumus. Porro cantor aquam linteam cooperatam offerebat diacono, qui eam cum vino in calice miscebat, infundendo in modum crucis.

Joannes III statuit ut oblationes, et amulæ, vel luminaria in cœmeteriis per omnes Dominicas de Lateransibus ministrarentur. Gregorius III item instituit ut in cœmeteriis circumquaque positis Romæ, in die natalitiorum eorum, luminaria ad vigiliis faciendas et oblationes de patria. chio per oblationarium [xlvi] deportarentur ad celebrandas Missas per quem providerit pontifex, qui pro tempore fuerit, sacerdotem. Exstat ejusdem Gregorii III diploma de oblationibus quotidianis per eum factis ad sanctum Paulum, nempe in prima Missa ad corpus oblatam unam; in secunda Missa ad sanctum Timotheum oblatam unam; in tertia Missa ad imaginem Salvatoris, quæ et Apostolorum, oblatam unam; in quarta Missa ad sanctum Gregorium ad januas oblatam unam; deinde in Missa quinta ad altare majore oblatas duas. Ex quo videas jam tunc in illa basilica sex missas per singulos dies, et quidem in diversis altaribus solitas celebrari. Diploma ita concludit pontifex: Nos vero ideo dedimus hoc majore altare monachis, ut hæc omnia fiant omni tempore. Confer Typicum Iræne Duce imperatricis, cap. 34, quæ singulis diebus in divina liturgia septem panes offerri præcepit, Analectorum Græcorum tomo primo, qui nostrorum studio nuperime prodit in lucem.

Ab annis amplius quadringentis desita est offerri a laicis materia sacrificii; sed Augustinus Patricius, in suo Cæremoniali describit modum qui ante annos ducentos observandus erat in oblatione ad Missam pontificalem. Quippe lecto Evangelio, diaconus Evangelii latinus accipit Hostiam unam de tribus quæ sunt super patenam, et cum ea alias duas Hostias tangit, et eam dat sacerdotæ comedendam. Deinde accipit aliam Hostiam de duabus quæ remanserant, et cum ea tangit patenam et calicem per totum, intus et extrâ; et similiter dat eam sacerdotæ comedendam. Id sit ad vitandum veneni periculum, quod in caput sacerdotæ, qui omnia parare debet, hoc pacto redundaret. Post hæc, ob eandem rationem de ampullis vinum et aquam in tazam dat sacerdotæ ad prægustandum; et deinde accipiens patenam cum Hostia, eam dat in manibus papæ, qui illam Deo offerens dicit: Suscipe, sancte Pater, etc. Hæc ex Augustino, ubi de Missa majore in die Natalis Domini, quod iterum repetit in Sabbato sancto.

Hic agendum esset de vasis sacris, quorum usus in sacrificio Missæ apud Romanos. Verum consulendus hac de re præ aliis piæ memoriæ cardinalis Bona. Unum hic addere libet de vasis sacris basilicæ Vaticanæ, de quibus fit mentio apud Orosium, qui, de Romanæ urbis direptione per Alaricum facta agens, in lib. vii, cap. 39, ait militem Ariarium vasa sacra extorquere voluisse a virgine quadam, cui commissæ erant. [XLVII] Tum, expositis opibus, attonitum fuisse barbarum magnitudine, ac pondere, ac pulchritudine, ignota etiam vasorum qualitate. Cui virgo illa dixit: Hæc Petri apostoli ministeria sunt.

Inter varia instrumenta quæ rei sacræ inserviebant cœmendandum est flabellum ad abigendas muscas, quod

tenebat is qui mitram pontifici ministrabat, testante Jacobo Gaetano, pag. 297. Duplex ejusmodi flabellum idem auctor memorat pag. 305, unum scilicet ad refrigerandum aërem, aliud ad abigendas muscas. Etsi vero nulla de hisce flabellis mentio fiat in antiuoribus nostris libellis, eorum tamen antiquitas probatur ex Vita Fulgentii episcopi Ruspensis, qui, cum esset monachus, ex palmarum foliis flabellos sæpissime contexebat. Λευουργικὸν βίπιστάριον vocat Cyrillus monachus in libro de vita Euthymii abbatis, tomo I Analectorum Græcorum, pag. 60. Sed ad alia progrediamur.

5. Innocentius primus, in epistola 29, duo reprehendit in sacris mysteriis præpostere (ut ipse se tiebat) observata. Primum est quod pacein ante confecta mysteria quidam tradebant: Cum post omnia, inquit, quæ aperire non debeo (sic tunc sacra illa arcana tegebant), pax sit necessario indicenda, per quam constat populum ad omnia quæ in mysteriis celebrantur atque in ecclesia aguntur præbuisse consensum, ac finita esse pacis concludentis signaculo demonstratur. Alterum est quod nomina offerentium recitentur, antequam precem sacerdos faciat, id est ante Orationem factam super oblata, imo ante Canonem, quem precis nomine etiam designat Vigilus papa infra. Prius ergo, ait Innocentius, oblationes sunt commendandæ; ac tunc eorum nomina, quorum sunt oblationes, edicenda, ut inter sacra mysteria, id est post consecrationem, nominentur, non inter alia, quæ ante præmittimus, ut ipsi mysteriis viam futuris precibus aperiamus. Utrumque ritum, quem hic improbat Innocentius, servabant Gallicanæ et Hispanicæ Ecclesiæ, et quidem priorem astruit Justinus martyr in Apologia secunda. Hæc autem Innocentii constitutio a Gallis recepta fuit anno 789, in Capitulari Aquisgranensi, cap. 53 et 54.

[XLVIII] VII. Continuatio rituum in Missa pontificali singularium a Canonem ad Communionem.

Omissa Præfatione, in qua nihil singulare occurrit, progredimur ad Canonem, quem sacerdos non inchoabat ante absolutum a choro trisagii cantum. Id enim libelli nostri præcipiunt, et post eos Hierardus episcopus Turonensis, cap. 16: Ut Secreta presbyteri non inchoent antequam Sanctus finiatur. Secreta vocat Canonem, quod cum sacerdos submissa voce, et quidem solus, recitaret. Eodem modo appellatur in veteri Missali Gallicano, mihi pag. 333, ubi Collectio post Secreta ea dicitur quæ consecrationi proxime succedebat; quod argumento est Canonem Missæ submissa voce etiam in Ordine Gallicano fuisse recitatum. Ita etiam in Romano; unde in secundo Ordine Romano hic legitur, quod pontifex secreta intant in Canonem.

Preces et canonicam precem appellant veteres, in primis Vigilus papa, in epistola ad Profuturum episcopum Bracarensem: Ordinem quoque precum in celebritate Missarum nullo nos tempore e, nulla festivitate significamus habere diversum; sed semper eodem tenore oblata Deo munera consecrare. Quoties vero Paschæ, aut Ascensionis Domini, vel Pentecostes et Epiphaniæ, Sancti rumque Dei fuerit agenda festivitas, singula capitula diebus apta subjungimus, quibus commemorationem sanctæ sollemnitate, vel eorum facinus, quorum natalitia celebramus; cætera vero ordine consueto prosequimur. Quapropter et ipsius canonicæ precis textum direximus subter adjectum, quem Deo propitio ex apostolica traditione accepimus. Varietas illa, de qua loquitur Vigilus, tactenus servatur in illa Canonis parte quæ incipit a verbo Communicantes.

Precem illam Canonem primus, aut inter primos absolute vocat Gregorius Magnus, in lib. xi, epistola 59, ubi notat Januariarium episcopum, tempore quo sacrificium celebrat, tantam pati frequenter angustiam, ut vis post longa intervalla ad locum Canonis redire valeat quem reliquit; atque ex hoc multos dubitare si

communione debeant de eius consecratione percipere. Quos admonendos dicit, ut nullatenus pertimescant, sed cum omni fide et securitate communicent, quia ægritudo personæ [xlii] sacri mysterii Benedictionem nec mutat, nec polluit; imo nec peccatum sacerdotis, attestante Optato Milevitano, in lib. vi. Ergo liquido appareat ex invocatione nominis Dei posse aliquid sanctificari, etiamsi peccator invocet Deum. Canonem fere integrum, sed verbis aliquantisper immutatis, refert vetustissimus auctor, lib. iv de Sacramentis, apud Ambrosium. In antiquissimo Codice Regiæ Sueviæ, num. 1454, deest enim in verbis consecrationis corporis Christi. In quibusdam Ecclesiis Amen post verba consecrationis a populo dicebatur; sed nihil hac de re nec in libellis nostris, nec in Sacramentario Gregoriano, tametsi ejus rei meminit Augustinus in epistola ad Januarium.

Per totum Canonem episcopi, diaconi, subdiaconi pontifici servantur, et presbyteri in presbyterio permanent inclinati, nisi quod ad verba Nobis quoque peccatoribus, surgebant diaconi. Hac corporis inclinatione adorabant sacram Actionem et sacra mysteria, quæ vulgatum Anastasius in Martino papa adorandam Hostiam vocat.

Non statim post consecrationem in altum a sacerdote Hostia, itemque calix primis illis temporibus efferebantur, sed sub finem Canonis, cum diceret sacerdos Per quem hæc omnia, etc., erigebat se archidiaconus solus; et cum diceretur Per ipsum et cum ipso, levabat cum offeritorio calicem per ansas, et tenebat exaltans illum juxta pontificem. Micrologus corpus cum calice tunc levatum fuisse dicit in cap. 15, ubi nullam alterius post consecrationem levationis mentionem facit. Orientales id præstant paulo ante communionem. Porro elevatio post consecrationem in Gallia post medium sæculum unde innum videtur fieri coepta, haud scio an paulo serius in Ecclesia Romana, tametsi utrobique ad consecrationem sacra mysteria adorarentur. Iluc spectat Ivonis episcopi Carnutensis epistola 142, ad Mathildem Anglorum reginam, cui gratias agit, ob campanam ecclesiæ suæ concessas, quarum sonitu ait renovari ipsius reginæ memoriam, tunc præsertim, quando illa salutaris Hostia, pro nobis redimendis in ara crucis oblata, per novi sacerdoti ministros in Domini mensa quotidie consecratur; ubi nulla mentio elevationis, uti nec in Usuum Cisterciensium, cap. 53. Sic vero in Institutionibus Capitularum generalium, cap. 25, dist. 3, ubi in Capitulo generali anni 1215 statutum legitur ut, consecratione peracta, [l.] Hostia elevetur; quo fere tempore Guillelmus episcopus Parisiensis, et in Germania Guido cardinalis statuerunt ut ad elevationem campanula pulsaretur, Hoc loco in memoriam recitat sancti M. Iacobi Hiberniæ primatis calix sacer, in thesauro Claravallensi asservatus, ex cuius labio dependunt aliquot campanulæ, quibus ad motum calicis astantes ad adorandum excitarentur. Denique sæculo xiii, in Cæremoniali Gregorii X hic edito, pag. 255, prescribitur ut in elevatione corporis Christi prosternant se ad terram, et adorent reverenter in facies cadendo, et sic prostrati stent usque ad Per omnia. Quod hodie quoque actant Artusiani. Adde Jacobi Guetiani Ordinarium, in quo etiam mentio fit elevationis et adorationis, hic pag. 285.

In canone duplex commemoratio fiebat, sitque hodie quoque, vivorum ante consecrationem, mortuorum vero post eam. In utraque recitabantur nomina Ecclesiarum apostolicarum, cum nominibus vivorum antistitem in priori commemoratione, et mortuorum in posteriori. Id colligimus ex Augustini epistolis 43, 52 et 55. De Codicibus non tantum nostris, ait ille in epistola 43, num. 21, sed etiam illorum, scilicet Donatistarum, recitamus Ecclesias, quarum nomina hodie

legunt, et quibus hodie non communicant; quæ cum recitantur in conventiculis eorum, lectoribus suis dicunt Pax tecum, et cum ipsis plebibus quibus illæ litteræ scriptæ sunt non communicant. Hæc nomina Ecclesiarum apostolicarum, id est quibus apostoli scripserunt, ex epistola 53, num. 5, scripta erant in libris sanctis in Codicibus sanctis, nempe in libris Sacramentorum, quo nomine libros sacrosancti sacrificii modum continentem solebant designare.

Canonis subiungitur Oratio Dominica, de qua quidam e Sicilia Græci vel Latini conquerebantur, quod eam Græcorum exemplo mox post Canonem Romani pontifices dici statuerunt. Respondet Gregorius: Orationem Dominicam mox post precem, id est Canonem, dicimus, quia mos apostolorum fuit ut ad ipsam solummodo orationem oblationis Hostiam consecrarent. Gregorius autem hujusce institutionis auctorem se innuit his verbis subsequenter: Et valde mihi inconveniens visum est ut precem, quam scholasticus composuerat, super oblationem diceremus; et ipsam traditionem (forte Orationem) quam Salvator noster composuit, super ejus corpus et sanguinem taceremus. [L.] Addit tandem modum esse diversum a Græcis in Ecclesia Romana, quod Dominica Oratio apud Græcos ab omni populo dicitur, apud nos vero a solo sacerdote. Ex illis, inquam, verbis, valde mihi inconveniens visum est, colligitur Gregorius auctorem fuisse ut Oratio Dominica in Missa diceretur apud Romanos, aut potius restitueretur. Neque enim verisimile est Orationem illam divinam, quam in omnibus aliis liturgiis, tam orientalibus, quam occidentalibus, Gallicanis, Hispanicis, et Mediolanensi, et quidem apostolorum exemplo, in sacris frequentatam fuisse constat, a sola Romana Ecclesia, quæ apostolicam præ aliis traditionem semper secuta est, prætermittam initio fuisse. Certe totam sacrificii petitionem fere omnis ecclesia Dominica Oratione concludebat Augustini ævo, ex ejus epistola modo 149, ad Paulinum. Idem in sermone 351, qui extat in tom. quinto novæ Editionis, docet, num. 6, Antistes ad altare assistentes solitos dicere c. m. omnibus peccata tondere. Quod recitanda Oratione Dominica factum indicat paulo infra his verbis: Nam si non habemus peccata, et tondentes peccata dicimus Domine nobis peccata nostra, ex hoc ipso certe et graviter nullo dubitante peccamus, cum inter sacramenta mentimur. Ubi sacramentorum nomine consecrationem significat sacrorum mysteriorum corporis et sanguinis Christi Domini, quæ plurali nomine etiam alibi sacramenta vocat. Ergo, ut dicere cœperam, mos erat Ecclesiæ universalis ante Gregorii ævum ut Oratio Dominica in Missa diceretur. Sed cum fortasse Romani quidem sacerdotes hanc Orationem, quasi alias communem, omitterent, b uti presbyteri in Hispania extra Dominicam in divinis officiis ex concilio IV Tolletani canone 9, Gregorius Romanos ad uniformem ritum decreto suo revocavit. Certe in Missa presanctificatorum, quæ quotannis in Parasceve celebratur ritu primitivo, Oratio Dominica recitatur.

Post Orationem Dominicam fit fractio panis consecrati, et una ex tribus particulis in calicem demittitur. At duplex in Missa pontificali commistio antiquitus fiebat, una ante Agnus Dei ex priori sacrificio, ut superius vidimus, alia post communionem pontificis ex præsentem. Verum jam a multis sæculis unica tantum, nempe posterior, fit commistio ex relicta parte Eucharistiæ intra digitos pontificis post communionem.

[L.] In Gallicanis et Hispanicis Ecclesiis, antequam diceretur Pax Domini sit semper vobiscum, Benedictionem populo circumstanti ab episcopo sacra celebrante impendi antiquus mos est, ut patet tum ex antiquissimis libris Ordinis Gallicani, tum ex concilio IV Tolletani canone 18. Hæc Benedictio triplici Oratione populo impertiebatur, quales Orationes non semel

* Vide Vitam Euthymii abbatis, tom. I Analect. Græc., p. 62.

b Sic Patres concilii Basileensis conqueruntur quod

in Missa omittatur Oratio Dominica in aliquibus Ecclesiis. (T. I. 16, de his qui in Missa non complent;

typis excusæ sunt. Verum has Benedictiones non invenio receptas in Missa pontificali, imo eas graviter improbare videtur Zacharias papa. De his enim interpretor hæc ejus verba epistolæ ad Bonifacium: *Pro Benedictionibus autem quas faciunt Galli, ut nosti, frater, multis vitiiis variantur. Nam non ex apostolica traditione hoc faciunt, sed per vanam gloriam, adhibentes sibi damnationem.... Regulam itaque catholicæ traditionis, quam a sancta Romana Ecclesia, cui Deo auctore deservio, accepisti, omnibus prædica.* Si de his Benedictionibus (ut quidem opinor) agit Zacharias, duriora sunt ejus verba quam causa, quæ alias laudabilis censeri potest, mereatur. De ejusmodi Benedictionibus quædam verba intrusa sunt in secundum Ordinem Romanum: *Post solutas, ut in his partibus mos est, pontificales Benedictiones, cum dixerit Pax Domini sit semper vobiscum, mittit in calicem de sancta oblata.* Sed hæc verba, ut in his partibus mos est, dicta esse consideratione loci, ubi descriptus est iste Ordo Romanus, satis intelligitur. Non ergo inserendum erat *Benedictionale* novæ Gregorii operum Editioni, quod a ritu Romanorum atque adeo ipsius Gregorii mente alienum est, tametsi in Codice bibliothecæ Cæsareæ Sacramentario Gregoriano subjectum reperitur, utpote descriptum ad alterius Ecclesiæ usum quam Romanæ.

VIII. Singularia sacræ communionis in Missa pontificali.

Cum multa singularia occurrant in communionem, qualis olim fiebat in Missa pontificali, ut ea facilius observentur, præmittendum est in illis solemnibus sacris, etiam postquam Missæ tantisper multiplicari ceperunt, omnes, non solum laicos et sacerdotales Ordinis expertes, sed etiam presbyteros et episcopos, qui sacris intererant, communionem sacram participasse. Hunc ritum apud Orientales advertimus in facto Nestorii patriarchæ CP. qui, Dorotheum episcopum [LII] anathema dicentem in eos qui Virginem Deiparam dicerent, non modo non redarguit, verum etiam ad mysticam communionem mox admisit, ejusque participem effect, quemadmodum legitur in epistola Cyrilli Alexandrini ad eos qui de se conquebantur. Idem ritus servabatur apud Romanos in Missa pontificali, uti exponitur in sequentibus libellis Ordinis Romani; sed an presbyteri simul cum pontifice sacra celebraverint, non explicant. Id supplet Amalaricus in lib. 1, cap. 12: *Mos est Romanæ Ecclesiæ ut in consecratione immolationis Christi adsint presbyteri, et simul cum pontifice verbis et manuificent.* Ex quo intelligitur hunc morem esse antiquum. Jacobus a Vitriaco ejus rei testis est in Historiæ occidentalis cap. 58. *Conseverunt, inquit, presbyteri cardinales summo pontifici in sacramento altaris assistere, et cum eo pariter celebrare, imo et communicare.* Utrumque enim Innocentius tertius docet in lib. IV de mysteriis Missæ cap. 23, ubi ait consuevisse presbyteros cardinales Romanum circumstare pontificem, et cum eo pariter celebrare; cumque consummatum est sacrificium, de manu ejus communionem accipere. Nunc operæ pretium est singillatim exponere hujusce communionis ritus.

1. Et primo quidem, dicto *Pax Domini sit semper vobiscum*, non statim cantabatur *Agnus Dei*, sed pontifex mittebat in calicem Sancta, seu de Sancta, sive, ut in secundo libello habetur, *de Sancta oblata*. Quæ particula non videtur ex præserte sacrificio, siquidem tunc nondum fracta erat oblata, sed ex præcedenti sumpta fuisse. Hoc factum, pontifex dabat pacem archidiacono.

2. Archidiaconus, accepta pace a pontifice, pacem dabat episcopo priori, deinde cæteris per ordinem, et populis, ita ut episcopus eam daret priori juxta se stanti, hic vero sequenti; et sic per ordinem, separatim autem viri et feminae.

3. Pontifex rumpebat oblata ex latere dextro, et particulam quam ruperat super altare relinquebat, reli-

quas vero oblationes suas ponebat in patenam, quam tenebat diaconus. Hunc locum, sane obcurum, illustrat Micrologus in cap. 17: *Cum autem dicit Per Dominum nostrum, rumpit Hostiam ex dextro latere, juxta Ordinem, ad designandum dominici lateris percussione. Deinde majorem partem in duo confringit, ut tres portiones de corpore dominico efficeret possit.* Nam [LIV] unam in calicem, faciendo crucem, mittere debet.... alteram vero ipse presbyter necessario sumit, etc. Secundum hanc interpretationem aliæ oblationes, quas pontifex ponebat in patenam, erant duæ particulae reliquæ ex illa fractione. Cur autem prima illa particula super altare remaneret ex Ordine Romano, aliam assert causam primus libellus noster, aliam Micrologus, quæ tamen causæ non omnino contrariæ sunt. Libellus noster de Ordine Romano primus docet id factum quia ita observant, ut dum Missarum solemniter peraguntur altare sine sacrificio non sit (quæ ratio etiam fortasse movit ut Eucharistia pontifici ad sacra faciendam procedenti præferretur). Micrologus vero ait illam partem illam esse *dimissam communicatam sive infirmis*. At communicatis in illa pontificia Missa distribuiebantur aliæ oblatæ consecratæ. Post prædictam fractionem pontifex revertebatur ad sedem suam.

4. Ad hæc in primo tantum Ordine Romano legitur nomenclatorem (cujus officium erat pransuros ad convivium invitare, eorumque nomina describere), saccellarium (qui saccello seu thesauro fisci præfectus erat) et notarium vicedomini seu œconomi, postquam inter sese *Agnus Dei* dixissent, ascendisse ad altare ante faciem pontificis, ut annueret eis scribere nomina eorum qui invitandi erant, sive ad mensam pontificis per non nomenclatorem, sive ad vicedomini per notarium ipsius; quorum nomina postquam descriperant, descendebant ad invitandum eos, ac deinde redibant ad sedem ubi pontifex consistebat.

5. Archidiaconus interim levabat calicem ex altari, et dabat eum subdiacono regionario, seu archisubdiacono, ut teneret eum juxta cornu altaris dextrum.

6. Accedebant deinde subdiaconi sequentes cum acolythis, qui sacculos portabant, a dextris et a sinistris altaris; et acolythi quidem extendebant brachia cum sacculis, quorum sinus subdiaconi, stantes a fronte, explicabant ad recipiendas oblationes ab archidiacono, qui eas in sacculos demittebat.

7. Evacuato oblationibus altari, archidiaconus scholæ canorum innuebat ut canerent *Agnus Dei*, quod in confractione corporis Domini a clero et populo decantari Sergius papa I constituisse fertur. Certe in Missa Sabbati sancti, quæ veteri more etiam nunc celebratur, omittitur *Agnus Dei* cum Antiphonis ad Offertorium et ad Communionem, quæ primarii non esse instituti Walafridus Strabo et alii observant. In [LV] rubricis tamen Sacramentarii Gregoriani ad Missas consuetas assignatur *Agnus Dei*, sed fortasse a solis cantoribus, uti in libellis nostris antiquioribus præscribitur, tum canni mos erat, quod a clero et populo decantari Sergius præceperit: ut dum præparatur ad dispensandum corpus dominicum, rogent accepturi, quatenus ille, qui pro eis oblatum est immolans, faciat eos salubriter pignora salutis æternæ percipere, ut idem qui supra Walafridus scribit in cap. 22.

8. Acolythi, oblationibus in sacculos acceptis, in duas partes divisi, pars ad episcopos qui ad dextram pontificis erant, pars ad presbyteros qui ad sinistram accedebant, præcedentibus hinc inde duobus subdiaconis regimariis, qui suam uterque patenam portabant, ut ad nutum pontificis oblationum confractio super illas patenas fieret, tum per episcopos, tum per presbyteros atque diaconos. Patenæ propterea amplissimæ erant, autem unam a Sergio papa I datam viginti libras appendisse Anastasius auctor est, a quo quandoque communicales absolute vocari existimo. *Comminutæ*

ad distribuendum Eucharistiæ meminit Augustinus in epistola 149, ad Paulinum, num. 16.

9. Expleta confectione, canebatur antiphona a l communionem cum suo psalmo; tumque diaconus minor a subdiacono accipiebat patenam, in qua repositæ erant duæ particule post confectionem Hostiæ factam a pontifice, eamque deferebat ad sedem pontificis, ut communicaret corpore dominico, et quidem stans conversus ad Orientem, quod habemus ex quinto libello nostro. Innocentius III habet tantum consistens, infra.

10. Eucharistia sumpta, pontifex de ipsa sancta quam monorderat particulam inter manus archidiaconi in calicem quam tenebat subdiaconus ponebat, dicendo: *Fiat commistio et consecratio, etc. Amen. Ubi consecrare est simul sacrare, quæ verba sunt Pelagii papæ I in epistola ad Joannem Patricium, apud Holstenium in collectione Romana. Eodem spectant verba canonis 17 concilii primi Arausicani. Sic itaque duplex in Missa pontificali fiebat commistio in calice, una statim post primam confectionem a pontifice factam, altera post ejusdem communionem. Utriusque meminit Amalarius, ut superius vidimus, tametsi unica in tertio libello memoratur. At in primo libello, ubi prima commistio ex præcedente (ut mihi visum est) sacrificio facta est, alia ex præsentate fiebat, ex dictis.*

[LVI] 11. Post hæc verba, *Fiat commistio, etc.*, in duobus prioribus libellis subditur *Pax tecum. Resp. Et cum spiritu tuo.* Deinde in primo pontifex confirmatur ab archidiacono, accipiendo scilicet sanguinem pro complemento communionis, uti Micrologus loquitur. Quid sibi velit hæc pacis imprecatio, non apparet ex his libellis. Forsan hoc referendum ad id quod tradit Innocentius tertius in lib. vi, cap. 9, ubi communionem pontificis et ministrorum ita exponit. *Ut autem in perceptione corporis et sanguinis Christi nulla possit fallacia suboriri, sed in utroque perceptionis veritas evidenter appareat, summus pontifex non statim particulam Hostiæ dimittit in calicem, sed eam post trinum crucis signaculum in patenam reponit. Et post osculum pacis ad sedem ascendens, ibique consistens, universis cernentibus, partem majorem oblatæ de patena, quam et subdiaconus repræsentat, ipsamque videntibus dividens, unamque particulam sumens, aliam mittit in calicem, quem tenet coram ipso subdiacono, de quo sanguinem haurit cum calamo. Deinde particulam unam cum osculo tradit diacono, aliamque subdiacono sine osculo, quem ad altare ministrans ei calicem osculatur. Non dubito quin pontifex Eucharistiam tradendo diacono, eumque ita, ut dicit Innocentius, osculando, dixerit verba superiora Pax tecum, respondente archidiacono Et cum spiritu tuo.*

Sane olim fideles, suscepta Eucharistia, episcopi sui sacerdotem a quo eam acceperant osculari solebant, cum in Oriente, tum in Occidente. Hieronymus, in epistola 62 adversus Joannem Jerosolymitanum: *Quisquamne tibi invitus communicat? quisquamne extenta manu vertit faciem, et inter sacras epulas Judæ osculum porrigit?* Paulus Emeritensis diaconus, de Vitis Patrum, cap. 7, de Fidei episcopo loquens: *Vade, inquit, communica, et da nobis osculum.* Denique in quodam tractatu fratrum Prædicatorum, apud Stevartium edito: *Participationem sanctæ communionis, non similiter Græci, ut nos, perficiunt; sed dicunt quod qui Missam celebrat sacerdos osculatur volentem communicari.* Subdit post præmissa Innocentius tertius: *Diaconus et qui superioris sunt ordinis, cum percipiunt Eucharistiam, osculum suscipiunt ab episcopo, acolythus, et qui sunt inferiorum ordinum, non suscipiunt. Subdiaconus vero, quia character hujusmodi quondam inter non sacros, nunc autem inter sacros ordines reputatur, in perceptione corporis non suscipit osculum a pontifice, sed in perceptione sanguinis suscipit osculum a diacono.*

[LVII] 12. In quibusdam festis pontifex, cum sacra celebraret, communionem percipiebat ad altare, sci-

A licet in die sancto Parasceves. Jacobus Galetanus et Petrus Amelius addunt etiam primam Missam in Natali Domini; et Augustinus Patricius feriam quartam Cinerum, quibus diebus sacrosanctum Christi sanguinem non ex calamo, sed ex calice hauriebat. Nicolaus III Psalmum *Lætatus sum*, cum aliquot versiculis et Collecta de Pace, cantari ante communionem præcepit ad impetrandam pacem inter principes Christianos, quod etiam Joannes XXII suo tempore constituit. Idem ritus perseveravit tempore Urbani VI, ex Cæremoniali Petri Amelii.

13. Absoluta communionem pontificis, archidiaconus futuram stationem annuntiabat. Ita in libellis duobus primis Ordinis Romani; sed modum exprimit unus Benedictus canonicus, agens de feria 4 Cinerum, in libelli decimi num. 33: *Ante communionem stat subdiaconus regionarius juxta altare, dicens alta voce: Crastina die veniens statio erit in ecclesia sancti Georgii martyris ad Velum aureum. Respondet schola, Deo gratias.* Quo autem modo, finita Missa, fieret salutatio pontifici ab ipsius diei statione, idem auctor ibidem explicat. Post communionem pontificis fiebat etiam jejunii quatuor temporum denuntiatio, cujus rei formulam refert eminentissimus cardinalis Bona.

14. Confirmato pontifice, archidiaconus refundebat parum de calice seu de sanguine consecrato in scyphum, quem tenebat acolythus. Hic est scyphus seu calix ministerialis, in quem vinum oblatum ex majori calice refusum fuisse superius notavimus; ac proinde sanguis refusus in illum scyphum cum vino jam in eum refuso commiscebatur ad populum confirmandum, ut mox dicemus. In aliis locis et Ecclesiis non infundebatur vinum cum sanguine consecrato, nisi ubi advertebant ministri non suffecturum sanguinem purum communicaturis.

Hujus rei exemplum habemus in usu Cisterciensium cap. 53: *Dum autem fratres percipiunt sanguinem, infundatur vinum in calice a diacono, cum opus fuerit, de ampulla a subdiacono ante præparata juxta altare. Si quid autem residuum fuerit de ipso sanguine, bibit illud cum calice, etc.* Ergo sanguis absolute dicebatur etiam post illam vini admistionem. [LVIII] Clarius et apertius Cæremoniale sancti Benigni apud Divionem: *Debet autem vinum in ampulla juxta eum, scilicet diaconum, jugiter esse, ut, quando opus esse perspexerit, eodem vino sanguinem dominicum augere possit.* Ita Cæremoniale annorum fere sexcentorum, a quo tempore parum decessit primi illi Usus Cistercienses. Paulo recentius est Ordinarium abbatiæ sancti Victorii apud Parisios, cujus hæc verba: *Interim autem dum communicant, subdiaconus cum ampulla vinaria diacono debet stare, et quoties opus fuerit, calici vinum infundere, etc.* Idem observavit Nicolaus abbas Panormitanus, in quibusdam locis, ubi post sumptionem corporis et sanguinis Christi aliquid de ipso sanguine reservatur in calice, et superinfunditur vinum purum, ut alii communicantes inde sumant. Non enim esset dicens tantum sanguinem conficere, nec calix capax inveniretur. Denique Guillelmus de Lindwode, officialis Ecclesiæ Cantuariensis, in Collectione Constitutorum provincialium Ecclesiæ suæ: *Sacerdos, qui tenet calicem cum sanguine, videns quod quantitas sanguinis non sufficeret omnibus fratribus, ponit ibi modicum de vino: Ita Guillelmus, qui vivebat sub initia sæculi xv. Verum hac de re iterum infra; nunc ad ritus Romanos redeamus.*

15. Mox accedebant episcopi et presbyteri, ut a pontifice communionem acciperent, episcopi quidem stantes ad sedem pontificis, presbyteri vero ad altare genibus flexis, ut patet ex Cæremoniali Galetani, pag. 312 et 313, contra veterem ritum saltem Græcorum, de quo Valesius in Eusebio, pag. 145. Utrisque archidiaconus sanguine demisso; episcopus vero sequentes Ordines stans in cornu altaris confirmabat. Presbyteri et diaconi tum, subdia-

coni ore Eucharistiam accipiebant, ex libello sexto. At in quinto subdiaconus calicem præbet primo presbytero communicanti, qui et tribuat subsequenti, et sic de aliis successive.

16. Post hæc archidiaconus, recepto de manu episcopi calice, reliquum sanguinis refundebat in scyphum acolythi, supra cuius meminimus, aut certe in calicem majorem, in quo pariter vinum ex oblatione contentum esset. Hæc secunda refusio in duobus primis libellis discrete exprimitur, sed unica in tertio, cuius hæc verba notanda sunt: *Sed ipse pontifex confirmatur ab archidiacono in calice sancto, de quo parum refundit archidiaconus in majorem calicem, sive in scyphum, quem tenet acolythus ut ex eodem sacro vase confirmetur populus, quia [LIX] vinum, etiam non consecratum, sed sanguine Domini commixtum, sanctificatur per omnem modum.* Ex hac consequentia (quæ in aliis libellis non habetur, fortasse a posteris intrusa) intelligitur saltem, in illo majore calice, sive in scypho contentum fuisse vinum ex oblatione refusum, antequam sanguis Christi in eum refunderetur. Cur autem populus non ex puro, sed ex misto cum vino sanguine fuerit confirmatus, postea expendemus. Sic evacuatus calix sacer trahebatur primum subdiacono, qui mox calicem archidiacono tribuebat ad confirmandum populum; tum acolytho, qui eundem calicem in paratorum seu in thecam suam recondebat.

17. Post hanc secundam refusionem pontifex e sede descendebat in senatorium, ubi magnates Eucharistia reficiebat; et in adversam partem, ubi matronæ consistebant, eisdem communionem præbiturus, subsequente archidiacono cum scypho prædicto ad utrosque confirmandos. Primis temporibus Eucharistia etiam laicis tribuebatur in manus, qua de re testis est in primis Augustinus, tum in lib. ii contra epistolam Parmeniani cap. 7, tum in lib. xi adversus litteras Petiliani, cap. 25. Verum apud Romanos jam ante Gregorii Magni pontificatum in os immittebatur a sacerdote, ut probat lib. iii Dialogorum, cap. 3, ubi Agapitus papa cuidam muto et claudo corpus dominicum in os misisse perhibetur.

18. Interim episcopi et presbyteri, annuente primicerio, populum hinc et inde sacræ communionis participem faciebant, diaconis ex scypho confirmandis.

19. Reversus pontifex ad sedem communi abbat regionarios per ordinem, et eos qui in filo steterant, et in diebus festis de schola duodecim. Regionarii sunt diaconi, subdiaconi et acolythi, qui cæteris diebus in presbyterio, ubi poterant, communicabant.

20. Post omnes hos redeunt'es nomenclator, et scællarius, et acolythus, qui patenam tenebat, et qui manutergium tenebat, et qui aquam dabat, ad sedem communicabant, et post pontificem archidiaconus eos confirmabat.

21. His omnibus demum succedebat Psalmi, qui præmissa Antiphona ad communionem canebatur, clausula per Versus *Gloria Patri* et *Sicut erat*, annuente subdiacono regionario per signum crucis impressum fronti suæ. Sciendum autem, [LX] inquit Micrologus in cap. 18, eandem Antiphonam semper eandem Psalmum cum Introitu habere, si non habet proprium, ex quo sumpta videatur.

Hactenus communionis generalis ordinem ac seriem, qualis ante sæculum nonum in Ecclesia Romana servabatur, exhibuimus; in quo quidem ritu si qua remanent obscura, id temporum loquacitati et rituum desuetudini tribuendum est.

Quærat inde aliquis an tum, cum pontifex solemniter hoc ritu sacris operaretur, sicque tam episcopis quam presbyteris communionem impertiret, Missæ plures uno die Romæ celebrarentur? deinde an aliquando etiam plures in una eademque ecclesia?

Facilis ad utrumque responsio. Presbyteri titulum vel singuli in singulis, vel plures in singulis cum essent, non omnes in illis pontificis sacris præ-

sentibus aderant, ac proinde in eis titulis Missas celebrabant, ut plebi suæ facerent satis. Quin etiam si confluentium fidelium multitudo exigeret, in una eademque ecclesia sacrificium iterabatur. Ita enim præcepit Leo Magnus, in epistola 7 ad Dioscorum episcopum Alexandrinum: *Ut autem in omnibus observantia nostra concordet, illud quoque volumus custodiri, ut cum solemnior festivitas conventum populi numerosioris indixerit, et ad eam tanta fidelium multitudo convenerit quam recipere basilica simul una non possit, sacrificii oblatio indubitanter iteretur, ne his tantum admissis ad hanc devotionem qui primi adveenerint, videantur hi qui postmodum confluerint non recepti, cum plenum pietatis atque rationis sit ut quoties basilicam, in qua agitur, præsentia novæ plebis impleverit, toties sacrificium subsequens offeratur, etc.* An vero hæc sacrificii iteratio per unum aut plures sacerdotes fieret, non satis liquet. Quanquam per illa tempora idem sacerdos aliquando Missarum solemniam geminabat, quo in numero erat sanctus ille Severinus, de quo Gregorius Turonensis antistes, de Gloria confessorum, cap. 50. Is enim Severinus, seu (ut in vetustissimo Codice legitur) Severus, cum duas ecclesias ædificasset, ubi dies Dominicus advenerat, celebratis Missis uno loco, ad alium pergebat. Sed vetitum fuit in concilio Autissiodorensi ne unus sacerdos in uno eodemque altari plures Missas diceret.

[LXI] IX. Quando, et quomodo desierit communio sub utraque specie in Ecclesia Romana.

Cum laicorum communio in Ecclesia Romana haudquaquam ex puro sanguine fieret, non ita difficilis fuit transitus ad recentiorem morem, ut laici ad unum tantum speciei participationem admitterentur. Jam mos iste receptus erat sæculo tertio decimo. Id enim probant illorum temporum scriptores, ex quibus Alexander Alensis. *Dicendum, inquit, quod quia Christus integre sumitur sub utraque specie, bene licet sumere corpus Christi sub specie panis tantum, sicut fere ubique fit a laicis in Ecclesia.* Atqui communionem sub utraque specie viguisse ad initia sæculi duodecimi constat ex iis qui tunc florebant auctoribus, Anselmo Cantuariensi antistite, Guillelmo de Campellis, Hugone canonico sancti Victoris, et aliis. Guillelmi testimonium, antea ineditum, protuli in præfatione prima ad sæculum tertium Benedictinum, num. 75, ex quo quæ ad rem nostram faciunt huc adducere juvat. *Quod utraque species per se accipitur, eo fit, ut memoria corporis, quod in cruce visibiliter pendit, et memoria sanguinis, qui cum aqua de latere fluxit, arctius teneatur, et quasi præsentetur.* Tamen sciendum quod qui alteram speciem accipit, totum Christum accipit. Et infra: *Quod ergo dicitur, utramque speciem oportere accipi, hæresis plane est. . . . Et ideo licet in alterutra specie totus sumatur, tamen pro causa prædicta sacramentum utriusque speciei ab Ecclesia immutabiliter retinetur.* Hæc scripta sunt ante annum 1120, quo proinde tempore communio sub utraque specie ab Ecclesia immutabiliter retinebatur. Idem confirmat in Speculi Ecclesiæ cap. 7 Hugo Victorinus, qui vitam produxit ad annum 1142. Hujus rei argumentum habemus in veteri Chartario abbatæ Abiensis apud Pictones, ubi legitur quendam Wilhelmu de Barges de prædiis nonnullis investisse Rainierum abbatem Absiensem cum calice, quo communionem acceperat, et quidem circiter annum 1150.

Vix annis decem Hugonem Victorinum excessit Robertus Pullus, S. R. E. presbyter cardinalis, quo scribente jam contrarius usus prævalere cœperat. Exstat hac de re locus apud eum in Sententiarum parte viii, cap. 3. *Primo corpus, post [LXII] sanguis a presbyteris est sumendus. Institutio Christi mutanda non est. . . . Verum qualiter a laicis Eucharistia sumi deberet, sponsæ suæ commisit iudicio; cuius consilium et usu pulchre fit ut caro Christi laicis distribuatur. Nimirum periculose fit: et ut sanguis sub liquido specie*

multitudini fidelium in ecclesia divideretur; longe periculosius si infirmatis per parochiam deferretur. Jam tunc ergo laici sub unica specie communicare cœperant, teste Pullo, qui intinctum dari Eucharistiam improbat; probat vero si cui pervalde infirmato sanguis infunditur, ut facilius insumatur. In quibusdam tamen locis diutius perseveravit communio sub utraque specie, quæ nullo peculiari decreto, sed paulatim ac sensim, abrogata est.

Non una, sed plures simul causæ huic mutationi occasionem præbuerunt, nullo Ecclesiæ universæ decreto præeunte. Unde tempore sancti Thomæ, imo et Paludani, quædam Ecclesiæ, etiam Latine, veterem usum servabant. Periculum effusionis, prohibitio intinctionis, exempla communionis infirmorum et infantium, hæresis eorum qui alteram sine altera speciem non valere sentiebant, Ecclesiæ pastores paulatim induxerunt ad unius speciei communionem laicis impertiendam. Urbanus VI, post suam in Vaticana basilica coronationem, omnes diaconos cardinales sua manu pretioso corpore et sanguine Christi communicavit, sicut de more summorum pontificum semper fuit, uti legitur in epistola de ejusdem Urbani electione, quæ vulgata est in Spicilicij tomo IV, pag. 306, quod quidem contigit anno 1378. Verum nequidem presbyteris in eorum ordinatione altera species a pontifice Romano conceditur in Ordinario Jacobi Galetani, qui sæculo tertio decimo desinente et quarto decimo in-vunte floruit. Solis id tribuitur episcopis, qui genua non flectebant communionem sumentes. Hæc patent ex ejusdem Ordinarii capitibus 57 et 58. Altamen sub utraque specie communio regi et imperatori præbebatur a pontifice ante hæresim Hussitarum, ex ejusdem Cæremonialis cap. 107, non tamen reginæ, ex cap. 109. Clemens VI, referente Odolrico Rainaldo, Joanni Normanniæ duci ejusque conjugi, modo id privatim fieret, utriusque speciei communionem indulsit, uti et Burgundiæ duci, quod regi et reginæ Francorum itidem concesserat. Verum cum Fredericus, imperator eo nomine tertius, Paulo serundo pontifice Romam profectus esset, [LXIII] communicavit summus pontifex altaris sacramentum cum imperatore, diacono et subdiacono de pane tantum; de calice autem, etsi consuetudo sit communicantes cum pontifice participare, propter insurgentem tamen Hussitarum ac Boemorum damnatam hæresim, quæ calicis potationem ad salutem necessariam putat, præter pontificem bibit nemo. Hæc scribebat letis oculatus Augustinus Patricius, in libello de adventu imperatoris in Urbem, quem in Musei tomo primo retulimus.

Quo ritu Carolo quinto imperatori communio paulo ante ejus coronationem a Clemente septimo data sit, ex diario Paridis de Crassis, qui tunc cæremoniarum magister erat, referre non gravamur. In Natali Domini, anno 1520, dicto Agnus Dei in Missa, cardinalis Farnesius assistens accepit pacem a papa, distribuens aliis, osculato prius altari, et papa ipso in facie et in pectore, tum cæsare. Quem, cum vellet osculari altare ad suasionem sacristæ, ego expresse (inquit Paris) prohibui, quia neque cæsari, neque diaconibus cardinalibus licet osculari in tali casu altare, sed solum episcopis et presbyteris cardinalibus. His sic peractis, pontifex, detecto capite, ex altari venit ad solium suum, ubi stans cum devotione expectavit sacramentum. Cardinalis vero Evangelij in altari genuflexus capiens sacramentum cum patena, in altitudinem oculorum suorum gyravit circum altare, et illud dedit subdiacono epistolæ in cornu Evangelij genuflexo expectanti. Qui consurgens ad papam detulit, limbras altero magistro elevante, et ad sinistram papæ cum sacramento se firmavit, id est se stitit. Tum idem cardinalis genuflexus, cærem cum sanguine accipiens, pari modo gyravit, et ipse, cum limbras elevante, portavit ad dexteram papæ, ubi se firmavit. Tum pontifex, letis Orationibus ut in libro, sumpsit partem sacra-

menti, inde partem sanguinis ex calice cum calamo aureo. Cæsar et alii principes voluerunt communicare: pontifex alteram partem sacramenti fregit, et unam cardinali Cibo, aliam subdiacono dedit, osculata manu et facie papæ prius. Qui inde recesserunt ad altare, ubi partem sanguinis quilibet eorum sumpsit cum particula intus posita, ut moris est.

Quibusdam tamen ex privilegio concessa est communio sub utraque specie, ut regibus Francorum in sua coronatione; diacono et subdiacono ecclesiæ sancti Dionysii prope Parisios [LXIV] in Dominicis et diebus solemnibus, et ministris altaris apud Cluniacum in singulis Dominicis et festis; quæ prærogativa a concilio Tridentino probata est.

X. Ritus peculiare in Sabbato ante Palmas, et in ipsa Dominica Palmarum.

Expositis quibusdam singularibus cæremoniis, quæ in Missa pontificali generantur in usum olim veniebant, nunc alii ritus singulares, qui certis anni diebus occurrunt, paucis præstringendi sunt. Incipimus a Sabbato ante Palmas, in quo magna est ritualium librorum varietas. Hæc circa tria potissimum versatur, nempe circa stationem, eleemosynam papæ, et fermentum.

In libris Sacramentarii Gregoriani, quos Amalarius suo tempore vidit, nulla statio assignatur, ut patet ex Officialis lib. I, cap. 9, ubi de Sabbato ante Palmas hæc leguntur: *Prætitulatur in Sacramentario nostro et in Antiphonario: Sabbato vacat. Dominus papa eleemosynam dat*, quasi diceret hoc Sabbatum vacare a statione, atque adeo ab officio proprio, propterea quod papa ipso die occuparetur, eleemosyna eroganda. Et sane hæc tenus Missæ officium, exceptis Collectis, Epistola et Evangelio, in eodem Sabbato repetitur ex feria sexta præcedente, quod in diebus qui a statione et officio vacant fieri solent. Mercurius jam dudum observavit. Verum tamen in nostro indice Collectarum et stationum assignatur hoc Sabbato *Collecta ad sanctum Xystum, statio ad sanctum Joannem in porta Latina*. Consentit Sacramentarium Editionis Pamelianæ, in quo, ommissa Collectæ mentione, *statio ad sanctum Joannem ante portam Latinam* indicatur. Contra vero in Codice Christianæ reginæ, qui litteris majusculis sæculo octavo exaratus est, hæc verba leguntur: *Sabbatum ad sanctum Petrum, quando eleemosyna datur*. Ubi vides hic stationem poni ad sanctum Petrum, in aliis superioribus ad sanctum Joannem in porta Latina. Utrumque simul componitur in Codice Vaticano: *Sabbato ad sanctum Petrum, quando eleemosyna datur. Collecta ad sanctum Xystum, statio ad sanctum Joannem in porta Latina*. At in Capitulari epistolarum et Evangeliorum, quod eruditus Joannes Fronto sub *Kalendarij Romani* titulo vulgavit alia occurrit diversitas eodem die: [LXV] *Sabbato datur fermentum in consistorio Lateranensi*. Unde tanta varietas?

Forte Gregorii tempore non fiebat illa eleemosyna ad sanctum Petrum; atque adeo statio ad sanctum Joannem in porta Latina fieri poterat. Quod quidem inde probari posse videtur, quod Zacharias papa statuit ut crebris diebus alimentorum sumptus, qui et eleemosyna usque nunc appellatur, de venerabili patriarchio a procancellariis pueris et peregrinis qui ad beatum Petrum morantur deportarentur, eisque erogarentur. An etiam sabbato ante Palmas? Num etiam tunc referri potest id quod de Adriano I legitur, qui refecit formam quæ vocatur *Sabbatina*, per quam decurrebat aqua in gratiam pauperum qui ad accipiendam eleemosynam in paschalem festivitatem annue occurrere et lavari solebant, alij judicent. Quanquam si rite expendantur ea quæ de statione ad sanctum Petrum præmissimus, ea non ordinari fuisse forsitan videbitur, sed arbitraria, nempe, quando eleemosyna dabatur, quod ex pontificis forte voluntate pendeat.

De fermento etiam, quod in consistorio Latera-

uensi dari præcipitur, non minor difficultas. Nam fermentum istud aliud esse a prædicta eleemosyna colligitur, non solum ex vocis, sed etiam ex loci discrimine, quippe eleemosyna ad sanctum Petrum in Vaticano, fermentum in palatio Lateranensi erogabatur. Quod si fermentum hoc interpretemur de Eucharistia, quæ omni Dominico die per titulos ex consecratu pontificis mittebatur, cur potius Sabbato ante Palmas quam alia die facta ejus mentio? An quod presbyteris titularibus sequenti Dominica occupatis, non ipsa Dominica de more, sed Sabbato præcedente facia fermenti seu Eucharistiæ distributio; ideoque ob ritum extraordinarium notata? Fateor hæc mihi non bene comperta esse, sed tamen ea notare, et aliorum examini permittere viam est.

Ad eleemosynam ejusdem Sabbati quod attinet, Romani pontificis exemplo etiam aliæ Ecclesiæ pauperibus pedes ipso die lavare consueverant: in his provincia Rothomagensis, teste Joanne Abrincatensi episcopo, cujus hæc verba sunt. *In Sabbato quod Palmas præcedit episcopus aut majorem ecclesiæ pedes pauperum lavare ecclesiasticus Ordo præcipit, et fratrum unumquemque, si potest, unius pauperis, et quidem ob exemplum Mariæ, quæ pedes Domini lavit. Nec dubium quin [LXVI] ipsis pauperibus itidem eleemosyna tribueretur.*

In Dominica Palmarum solebat deferri feretrum cum textu Evangeliorum, ut honor qui eo die Christo Domino exhibetur, vice ejus, sacrosancto Evangelio impenderetur. Qua de re sic habet Cencius in capite 9: *Die Dominica Palmarum præparatur quoddam portatorium honestissime, in quo intronititur sanctum Evangelium, quod intelligitur Christus; et statuitur in ecclesia ante aram, unde clerus processurus est.*

Idem olim fieri et in aliis etiam Ecclesiis et monasteriis; sic enim legitur in libello ms. Consuetudinum Germaniæ monasteriorum: *Mane in Palmis custodes præparent diligenter quoddam portatorium in modum feretri, in quo reponantur parvæ capsæ, sive textum Evangeliorum. Desuper quoque appenduntur phylacteria sive buxæ reliquiariarum. Ferant autem illud latenter ante horam primam ad ecclesiam, ad locum quo procedere debent, et cruces, et candelabra, et thuribulum, et aquam benedictam, et textum Evangelii, et albas, flores, palmas, et omnia quæ Processioni illi conveniunt.*

In quibusdam locis loco Evangelii reponebatur in feretro sacra Eucharistia; isque usus in Normanniæ monasteriis olim obtinebat etiam ante Berengarii hæresis. Hujusce ritus ordinem describit in Statutis suis Lanfrancus, Berengarii adversarius. *Cantore incipiente Antiphonam Occurrunt turbae, exeant duo sacerdotes abbas induti, qui portent feretrum, quod parum ante diem ab eisdem sacerdotibus illuc debet esse delatum, in quo et corpus Christi debet esse reconditum: ad quod feretrum præcedant statim qui vexilla portant, et crucis, et cætera quæ superius dicta sunt. Et stantibus iis qui feretrum portant, stabunt et ipsi a dextra et a sinistra sicut venerunt. Et infra: Taher his peractis, abbate vel cantore incipiente Antiphonam Ave Rex noster, transeant portitores feretri per medium stationis, præcedentibus his qui vexilla portant, et cæteris superius dictis portitoribus, servato ab omnibus ordine in redeundo quem habuerunt in eundo. Quibus transeuntibus, flectent genua, non simul omnes, sed singuli hinc et inde, sicut feretrum transibit ante eos.*

Eundem ritum describit liber Usuum Beccensium nostrorum et Consuetudines monasterii Lyrensis ejusdem provinciæ, in quibus varæ ad sacrum feretrum genuflexiones præscribuntur, quæ sacrosanctæ Eucharistiæ venerationem manifeste [LXVII] probant. Sed hæc prolixius referre non juvat, quando in opere de Ritibus monasticis, quos unus e nostris Eadmundus Martenne sub prelo habet, hæc omnia tractabuntur accuratius. Unum hic addo, scilicet hanc sanctissimi sacramenti solemnem delationem longe præcessisse institutionem Urbani IV, qui

A festum ejusdem sanctissimi sacramenti instituit prius, et annum ejusdem sacramenti in eodem festo gestationem. Porro idem, quem ex Lanfranco supra descripsimus, ritus hactenus, ut audio, servatur in Ecclesia Rothomagensi, cujus præcipuum studium in expugnanda Berengarii hæresi nascente ea quæ in tomo secundo Analectorum retulimus manifeste probant. Hunc Rothomagensis Ecclesiæ ritum antiquum esse patet ex Actis subjunctis libro de Officiis ecclesiasticis Joannis Abrincatensis, in quo tamen nulla ejusmodi ritus mentio est.

XI. Singulares ritus in triduo ante pascha, et primo quidem in cæna Domini et in Parasæve.

In die Cænae Domini penitentes, qui feria quarta Cinerum præcedente reclusi fuerant, absolvi mos erat; christina novum consecrari, novum item ignem benedici, atque Eucharistiam in crastinum reservari; et (quod ab annis fere quadringentis institutum est) processus (ut vocant) generales seu excommunicationes pronuntiari adversus quosdam criminosos, qui processus etiam in Ascensione Domini et in dedicatione basilicæ apostolorum fieri solebant. De his omnibus fuse agitur in decursu sequentium librorum, de quibus hic quædam observanda sunt.

In primis referendum videtur id quod ex vetustissimo libros Sacramentorum Egberti Eboracensis episcopi, in Ebroicensi ecclesia servato, de feria quinta in Cæna Domini legitur. *In Cæna Domini hora sexta celebratur Missa ad Lateranem. Sic incipiens Pontifex dicit Oremus. Tunc ponuntur in altare Sancta, et altare est cavum. Omnibus rite in altare compositis, oblata et libamenta, paucaque per ecclesiam luminaria accensa, diaconi dalmaticis vestiti, cerosata x ante altare posita, stante ante altare pontifice, et elevata dicente voce Sursum corda, respondet populus, Habemus ad Dominum. Et pontifex, finito Vere dignum, dicit omnis [LXVIII] clerus et populus Sanctus. Sic intrat in Missam usque Veniæ, quæsumus, Domine, largitor admittas. Tunc diaconus cardinalis sumens oleum pro infirmis, portet usque ad pontificem: at ille paululum divertens se ab altare, stans in suo gradu, signans oleum in manu diaconi, et Orationem supra tacite dicens. Oratione finita; ponatur oleum super columnam quamdam. Sacerdos Missam ordine suo celebrat, dicit Per quem hæc omnia, etc. Post Orationem Dominicam, pontifex tacite signat calicem cum oblata sanctificata, nemine respondente. Diaconi cooperiunt sacramenta. Tunc archidiaconus ascendens cum christina, ampullam auream cum pallio albo in manu sua offert benedicendam pontifici. Finita Oratione consecrationis, ab acolythis ad salutandum proferatur, et in secretario ponatur. Communicante clero omnique populo, dicit pontifex omnibus communicantibus Accepit Jesus panem. Oremus. Data gratione respondet omnis populus Amen. Huc usque Codex Egberti Eboracensis, qui medio sæculo octavo floruit.*

In hoc fragmento quædam ampliori luce indigent. Et primo quidem ante Missam ponuntur in altare Sancta, quo nomine Eucharistiam, ex præcedente sacrificio reservatam, significari existimo, ut nempe in calicem una cum fragmento Eucharistiæ recens consecratæ commisceatur solemnii ritu, quem superius explicavimus. Nam sanguis ille miraculosus, in concavo lapide asservatus, qui hoc die in Cæna Domini super altare afferebatur, ut mox videbimus non tantæ videtur antiquitatis.

Secundo Lateranensis ecclesiæ altare est cavum; unde pontifex, remota mensa, quæ aditum ad interiora occludebat, intra ipsum altare hac die sacris operabatur. Ordo Romanus ex Codice M fizeano hic eodum ordine 10, rem exponit in hunc modum: *Levatur mensa de altari, pallis desuper complicatis, et cum reverentia et omni devotione ab eisdem reportetur ad capellam sancti Pancratii juxta claustrum canonicorum, quia ibi est locus consecrationis; et cum omni cautela usque in diem Sabbati custodiatur. Deinde*

pontifex venit ad altare, accipiens ampullam vitream, quæ intus se continet quoddam rascalum aureum, et in vasculo est lapis pretiosus concavus, et in illa concavitate lapidis est sanguis Christi diligenter inclusus, qui dicitur miraculose de quadam imagine Christi percussa profuxisse, qui annualiter extrahitur, et repouitur ibi in concavitate lapidis arcæ [LXIX]; et tunc levatur a pontifice, et ostenditur, ut to a turba valeat cum timore et omni devotione videre. Postea traditur custodienda priori et canonici eiusdem ecclesiæ usque in diem Sabbati. Tunc pontifex ad sacrificandum intrat solus infra arcam, ut significetur quod in veteri Testamento scriptum est, quia solus pontifex intrabat solus in anno in Sancta sanctorum, etc. Eandem huiusce facti rationem affert Innocentius tertius in Sermone de Cœna Domini, cui accedit Guillelmus Durandus in lib. vi, cap. 75.

Facta christiani Benedictione, pontifex, ablatis manibus, revertebatur ad altare, ubi communicabat, et post eum omnis populus ordine suo, quæ verba sunt primi Ordinis Romani; et servabatur de Sancta usque in crastinum. Ea vero die hora nona faciebant excui ignem de lapide in loco foris basilicam, ita ut posset candela accendi, ex qua lumen servabatur usque in Sabbatum sanctum ad illuminandum ceram, qui eodem die benedicendus erat. Modo hæc novi ignis Benedictio in Sabbatum ipsum remittitur.

In vulgato Ordine Romano præscribitur ut, facta christiani Benedictione, pontifex redeat ad altare, et diaconi discooperiant Sancta; dein pontifex dividat oblatas ad frangendum, et communicet omnis populus ordine suo; et sumat de ipsis oblatas integras ad servandum usque mane diei Parasceves, de quibus communicent absque sanguine Domini. Sanguis vero eadem die penitus consumatur. Ita etiam legitur in Codice Vindocinensi. Et post pauca: *Fractis autem oblatis, communicent primo presbyteri, postea diaconi et ceteri omnes. Et ita perficiatur Missa pleniter ordine suo.* In Ordine Massarano mox laudato solus Pontifex hac die communicare dicitur, ubi apud Lateranum sacra facit.

Non prætermittendum hoc loco Codicem Corbeiensis, in quo habetur Ordo Romanus pro triduo ante Pascha, ritui monastico ante annos octingentos accommodatus. Quæ enim in eo leguntur de communionem in Cœna Domini videntur observatione digna. Sacerdos vero cum fregerit Sancta, mittat unam partem in calicem, et ex alia communicet. Porro tertiam in altare dimittat, et confirmetur a diacono de calice, et illo tantummodo die. Postquam confirmaverit sacerdotem, ponat calicem super altare, et accipiat diaconus patenam majorem, mittatque in ea de Sancta oblatas integras, et ponat iuxta calicem [LXX] in sinistro latere; et duo subdiaconi veniant, unus cum patena, et alius cum calice, utriusque vacuis; et tollat diaconus de maiore patena eas oblatas, quantum sufficere possit ad communicandum populum; et de calice similiter; et mittat in patenam et calicem, quæ subdiaconi tenent in manibus. Et statim illud, quod remanet super altare, cooperietur a duobus diaconibus, utrumque sindone munda. Et de illa alia iuxta altare faciant fractionem, et redeant ad sacerdotem, ut communicent ipsi et reliqui per ordinem. Et data oratione post communionem, diaconus non dicat *Ite Missa est*; sed ipsa Oratio finiantur universa. Ipsa vero oblata, quæ super altare cooperta remanserant, serventur in crastinum juxta consuetudinem. Huc usque Codex Corbeiensis, num. 663, de quo iterum infra. In superioribus verbis, *Confirmetur a diacono de calice, et illo tantummodo die*, quædam obscuritas inest, ex aliis libris illustranda, in quibus præscriptum est ut Pontifex cum fistula seu calamo sanguinem e calice sugat, præter quam in Cœna Domini, quo tantum die ex ipso calice sanguinem olim haurebat. Denique in veteri Missali illustrissimi episcopi Rivensis, ab annis ferme sexcentis scripto, totidem fere quæ in ordine Romano verba referuntur in hunc modum: *Tunc communicet solus presbyter seu episcopus; et diaconus*

cooperit Sancta de sindone super altare. Postea presbyter lavet manus, et diaconus vadat ad altare, et discooperiat Sancta; et presbyter veniat ante altare, et dividat oblatas ad frangendum, et communicet omnis populus ordine suo, etc. Et corpus Domini in crastinum diligentissime reservetur, et dum chorus Vesperas dixerit, ubi reservari debet, veneranter deportetur a sacerdote et diacono cum reliquis ministris, linteamen mundissimum desuper tenentibus; et hoc sine sanguine, et thuribulo et luminaribus præcedentibus, usquequo reponatur ubi reponendum est, et nunquam sine lumine remaneat. Huc usque vetus Missale, quod fuit ad usum ejusdem Ecclesiæ Rivensis, quæ proinde Ordine Romano tunc utebatur; paucis additis pro temporis et loci circumstantiis.

Quod attinet ad pœnitentes, hi ante Missam Ecclesiæ reconciliabantur; contra vero processus generales adversus criminosos fiunt post Missam ante mandatum seu abluitionem pedum. De ejusmodi pœnitentium reconciliatione agit Hieronymus in epistola ad Oceanum, de obitu Fabiolæ, quæ saccum induta, ut errorem publice fateretur, tota urbe spectante Romana, [LXXI] ante diem Paschæ in basilica quondam Laterani, qui Cæsariano truncatus est gladio, stetit in ordine pœnitentium, episcopo, presbyteris et omni populo collacrymantibus. Eundem ritum fusc describit Sozomenus, in lib. vii, cap. 16, quem consulere non pigebit. Solemne formam absolvendi hac die pœnitentes habes in vulgato Ordine Romano.

Cæterum ne basilica sancti Petri expers esset honoris in Cœna Domini, Joannes XIX singulari diplomate constituit ut Silvæ Candidæ episcopus ipsa die chrisma in eadem basilica consecraret, aliaque præstaret quæ in pontificiis litteris suo loco hic edendis exprimentur.

Feria sexta, quæ dicitur Parasceves, præmissis Orationibus solitis, pro singulis Ecclesiæ ordinibus atque hominibus universis (quarum Orationum meminit Cælestini papæ primi epistolæ subjectus libellus, continens auctoritates prætoriorum sedis apostolicæ episcoporum de gratia et libero arbitrio contra Pelagianos, cap. 8), facta crucis adoratione, presbyteri duo priores, mox in crucem salutaverant, intrabant in sacrarium, vel ubi repositum fuerat corpus Domini, quod pridie remanserat, ponentes eum in patenam; et subdiaconus tenebat ante eam calicem cum vino non consecrato, et alter subdiaconus patenam cum corpore Domini, quibus tenentibus, accipiebat unus presbyter prior patenam, et alter calicem, et deserebant super altare nudatum. Ita scriptum legitur in primo Ordine Romano et in ejus appendice. Paulo aliter habet vetustissimum Sacramentarium, Gellonensi monasterio a Carolo Magno concessum. *Isti Orationes supra scriptas expletas, ingrediuntur diaconi in sacrario, et procedunt cum corpore et sanguine Domini, quod ante die remansit, et ponunt super altare. Et venit sacerdos ante altare, adorans crucem Domini, etc. Illic non presbyteri, sed diaconi deferunt e sacrario corpus Domini, quod corpus et sanguis Domini appellatur, etsi sub unica specie reservatum. Eadem verba habet ad hunc diem Sacramentarium Gelasianum. Huic testimonio suffragatur Augustinus Patricius in suo Cærenomali, quod ante Joannem XXII diaconus portabat ante altare sacramentum, quod etiam in communis rubrica habet. Post illa tempora, inquit, pontifex illud reportat, et melius. Et quidem nunc pontifex, etiamsi ipse divina non celebret, sanctissimum sacramentum solet in Cœna Domini gestare in capellam, ubi est reservandum; atque inde [LXXII] in altare die sequenti referre.*

In prædicta appendice primi nostri Ordinis Romani consequenter hæc leguntur: *Salutata cruce, et reposita in loco suo, descendit pontifex ante altare, et dicit Oremus, Præcepit, etc., cum Pater noster. Sequitur Libera nos, quæsumus, Domine. Cum dixerint Amen, sumet de Sancta, et ponet in calice, nihil dicens. Et communicant omnes cum silentio. Et expleta sunt universa. Eadem totidem verbis occurrunt in primo Ordine Romano, in quo hæc adduntur: *Et dicit pon-**

tiſex In nomine Patris et Filii et Spiritus sancti, Pax tibi. Respondent Amen. Et post paululum *Veperam* dicit unusquisque privatim; et sic vadunt ad mensam.

In utroque omnes dicuntur communionem accipere in die Parasceve, quod etiam fiebat in Cœna Domini. Idem attestatur Codex Gellonensis. Oppositum vero docet vulgatus Aleuinus, ubi de Cœna Domini: *Sunt qui quotidie Eucharistiam volunt sumere. Et quia in Parasceve non conficitur corpus Domini, necesse est ut hi quibus est voluntas communicandi habeant sacrificium ex priori die, quod tamen Romani non faciunt.* Hic locus totidem verbis apud Amalarium in lib. 1, cap. 12, legitur, excepta hac clausula, *quod tamen Romani non faciunt.* At caput 15 rem ipsam habet, addu to loco præmisso ex Ordine Romano: *In superius memorato libro inveni scriptum ut duo presbyteri afferant post salutationem crucis corpus Domini, quod pridie reservatum fuit, et calicem cum vino non consecrato, quod tunc consecratur, et inde communicet populum. De qua observatione interrogavi Romanum archidiaconum, et ille respondit: IN EA STATIONE, UBI APOSTOLICUS SALUTAT CRUCEM, NEMO IBI COMMUNICAT.* Ergo tunc dies erat ritus ille præscriptus in antiquioribus libellis Ordinis Romani. Nam et archidiaconus Romanus morem sui temporis ignorare non poterat, utpote testis oculatus; et Amalarium, in ejusmodi rebus accuratus, ab errati, multo magis a falsi suspicione alienus censendus est. Certe in decimo quem hic edimus (pag. 401, lin. 19) Ordinis Romani libello, solus pontifex in *Cœna Domini* et in Parasceve, seclusis etiam ministris, communicasse memoratur, tamen i alibi communicatio generalis hisce diebus per-everabat.

Quæ fuerit sæculo decimo illa statio, ubi pontifex in Parasceve [LXXIII] sacra officia peragebat, discimus tum ex eodem libello, tum ex Benedicto sancti Petri canonico. « In Parasceve, inquit Benedictus, episcopus hebdomadarius facit officium in basilica Salvatoris. Dominus papa descendens de palatio ibi post altare cum aliis ordinibus se induit, et discalceatus pergit cum Processione, et omnes cum eo, cantando Psalterium, usque ad sanctum Crucem. Quidam cardinalis honorifice portat corpus Domini præteriti diei, conservatum in capsula corporalium, subdiacono regionario ferente ad pectus crucem stationalem cooperatam. Cum venit ad ecclesiam prædictæ basilicæ pontifex, lotis pedibus, calceatus ascendit ad altare, ubi prius orat, et postea residet. Quidam basilicarius vadit ad pulpitum, et incipit legere; deinde aliud omne officium, sicut in libro scriptum est. Peracto *Pater noster*, etc., accipit corpus Domini, quod cardinalis adduxerat, et confirmat de vino misso in calice. Finito officio, ita induti redeunt eadem Processione, sicut prius, tamen calceati, usque ad patium, cantando residuos Psalmos. »

Verum non eo in loco, nec iisdem ritibus factam fuisse octavo sæculo stationem in Parasceve, ambigere non possumus. In primo enim Ordine Romano et in ejus appendice, ipsa die præscriptum est ut *hora tertia conveniant omnes presbyteri, tam civitatis, quam de suburbanis, et omnis clerus cum populo in ecclesia statuta infra Urbem, non tamen in majore Ecclesia; et sibi respectent pontificem, vel qui vicem illius tenuerit.* Post orationes presbyteri ecclesiarum, sive de Urbe, sive de suburbanis, vadunt per ecclesias suas, ut hoc ordine cuncta ad vesperum faciant. In antiquissimo libro stationum nullus locus assignatur pro die Parasceve, sed hæc tantum rubrica legitur: *In Parasceve diurnalem cursum separatim cantamus, et hora nona ingredimur e. clesiam cum domino episcopo sive presbytero cardinali; et induti vestimentis nigris, absque ullo cantu procedimus ad altare; et lector ascendit pulpitum.* Arbitraria proinde erat antiquitus illa statio. Quamquam cum pridie statio fuisset ad basilicam Lateranensem, ubi proinde Eucharistiæ species altera fuerat reservata; diei sequentis stationem non multum inde abesse oportebat, ne Eucharistiam longius deferri

necessarium fuisset ad Missam præsanctificationum in Parasceve celebrandam. Porro antiquissimam esse in Lateranensi basilica stationem colligitur ex Hieronymi epistola ad Oceanum de morte Fabiolæ, [LXXIV] quæ ante diem Paschæ in basilica Laterani, qua cæsariano truncatus est gladio, stetit in ordine penitentium. Hæc autem pœnitentium reconciliatio Romæ tunc fiebat quinta feria ante Pascha, ut disertè tradit Innocentius I in epistola ad Decentium.

Antequam hoc caput absolvamus, investigare juvat, an primis Ecclesiæ sæculis fuerit in usu Missa præsanctificationum in Parasceve; et an ritus iste fuerit universali; deinde cur solemnissimæ Missæ hæc ipsa die non fuerit celebrata, ut nec in sabato subsequente, nam quæ hoc die nunc dicitur Missa ad notem subsequentem pertinebat; denique cur in calice vinum et aqua de more posita; et cur tandem Eucharistiæ particula in calicem immisisset.

Ad primum non facilis est solutio. *Traditio ecclesiæ habet*, teste Innocentio I, isto biduo, Parasceves et Sabbati sancti, sacramenta, id est sacra Eucharistiæ mysteria, penitus non celebrari. Verum an hoc testimonium ad Missam præsanctificationum extendi debet, non liquet. Si ea quæ superius ex vulgato Sacramentario Gelasiano notavimus ascitiis non sunt, hunc morem sæculo quinto jam obtinuisse asserendum est. Saltem quin Gregorii Magni avo in usu fuerit, nemo jure negaverit.

Verum ritus ille apud Latinos non videtur fuisse universalis ante Gregorii pontificatum. De Africana ecclesia id unum ex Augustini sermone 218, qui in nova Editione de Passione Domini est, discimus, quod tunc solemniter legebatur Passio, solemniter celebrabatur; at in quo sita esset hæc solemnitas, non constat, nisi quod, ex sermone 232, Passio, quia uno die legebatur, non solebat legi nisi secundum Matthæum. Unde Augustinus voluerat aliquando ut per singulos annos secundum omnes evangelistas legeretur; quod cum factum fuisset, non audierunt homines quod consueverant, et perturbati sunt. Sed nec in his omnibus neque in aliis (quod quidem sciam) apud Augustinum locis quidquam de Missa præsanctificationum.

Patres concilii Toletani IV, canone 7, reprehendunt quarundam Hispaniæ ecclesiarum abusum, in quibus in die sextæ feriæ Passionis Domini, cunctis basilicarum foribus, nec celebratur officium, nec Passio Domini populis prædicatur. Quare sancimus oportere eodem die mysterium crucis, quod ipse Dominus cunctis nuntiandum voluit, prædicari, atque indulgentiam criminum clara voce [LXXV] omnem populum postulare, ut penitentia compunctione mundati, venerabilem de dominicæ Resurrectionis, remissis iniquitatibus, suscipere mererentur, corporisque ejus et sanguinis sacramentum mundi a peccatis sumerent. Offerebatur itaque communicatio in diem Resurrectionis; sola vero Passionis Domini prædicatio seu recitatio cum officio divino tunc in Parasceve usitata erat cum solemnitate peccatorum indulgentia, cujus veterem ritum accurate exhibet hæc ipsa die Missale Mozarabum, in cujus Editis Missa præsanctificationum adjecta videatur. Certe communionem generalem apud Hispanos tunc in usu non fuisse confirmatur ex ejusdem concilii canone 8, in quo a paschali gaudio sui communionem repelluntur, qui diem Passionis Domini per abstinentiam non honorassent, ut solebant nonnulli, qui ipsa die ad horam nonam jejunium solvebant.

Si auctor regulæ quæ sub Magistri nomine edita est in Gallia vixit, ex eo colligitur sæculo septimo Missam præsanctificationum in Gallia viguisse ad diem Parasceves, siquidem Magister, in cap. 53, præcipit ut ipsa die sacramenta altaris in patena majore vitrea finiuntur, id est, recondantur, ut cum sexta feria Judæi ad passionem Christum quæsierint, sit ipsa die mentibus nostris reclusus, scilicet per communionem, ut Sabbato nobis, inquit, per resurrectionem in sacramento novo appareat. Tum communionem eos privat qui aliquid cibi in Parasceve degustaverint. Jam qui sexta feria refe-

cturi sunt sine communione reficiant, ut agnoscat jam quis sexta feria injuste refici sine Christo. Cum ergo in pœnam percepti cibi abstinere hac die a communione Magister præcipiat, consequens est communionem iis qui totum diem jejunii perseverassent impertitam fuisse. Verum an id Gallicanis ecclesiis tribui possit, incertum est, maxime cum in antiquissimis libris liturgicis, qui ante receptum Romanum Ordinem apud nostrates Gallos in usu erant, nihil hac de re præscriptum legatur.

Jam vero quam ob rem solenne sacrificium (quæ altera quæstio est) in Parasceve et in sabbato subsequente sit prætermisum, non levis etiam difficultas. Moralem causam de Parasceve asserere solent ecclesiasticorum rituum expositores, nempe quia in hac die Dominus seipsum obtulit, et ipsa oblatio sufficit ad salutem credentium; quæ ratio est Amalarii et vulgati Alcuini. Probabilior est ea quæ ab Innocentio I indicatur, scilicet quod isto biduo apostoli, in morore constituti, jejunii permanserint, adeo ut ob hanc causam traditio Ecclesiæ habeat, isto biduo sacramenta penitus non celebrari. Hinc factum est ut primi Christiani, apostolos imitandi studio, ab omni cibo itidem hoc biduo abs inierint, atque ab ipsa sacrificii oblatione, et fortasse etiam a communione ex præsanctificatione, quæ nescio an primis temporibus fuerit ommissa.

At sive ab ipsis Ecclesiæ nascentis initiis, sive subsequentibus primis sæculis hæc Missa et communio ex præsanctificatione instituta sit, occurrit alia difficultas, cur in ejusmodi Missa aqua et vinum in calicem immixtum, cur etiam particula Eucharistiæ antea consecrata? Nimirum quia communio sacri convivii rationem habet, ex cibo et potu debet constare. At quoniam altera Eucharistiæ species in crastinum reservanda hand videbatur, nec isto biduo sacramenta celebrari mos sinebat; inde factum est ut ex puro vino aqua misto, sed tamen particula Eucharistiæ sanctificato, altera convivii pars, videlicet potus, suppleretur. Hæc nostræ conjecturæ, quas peritiorum judicio et censuræ subijcimus; nunc ad alia procedamus.

XII. De sanctificatione calicis non consecrati ex contactu particule consecrate.

Exigit hic locus ut ad ampliorem argumenti cognitionem expendamus an calix in Missa præsanctificationum, quæ in die Parasceves celebratur a Latinis, vere ac proprie consecratur per immissionem particule consecrate, tum an scyphus, adhibitus ad communionem populi in Missa pontificia, itidem fuerit consecratus ex infusione sanguinis consecrati. In hac duplici quæstione, quæ fere in unam recidit, examinanda, distinguendi sunt auctores qui ante hæresim Berengarii ab iis qui post eam vixerunt. Deinde inquirendum privata an communis eorum fuerit sententia. Demum si quidam illorum consecrationem ex contactu fieri crediderint, an hæc opinio Romanæ de vera Christi corporis et sanguinis in Eucharistia persuasioni adverseur.

1. Atque ut a Missa præsanctificationum incipiamus, nihil hac de re occurrit antiquius Sacramentario Gelasiano. Nam qui hac a nonnullis invehitur Atracianus canon 22, nominis [LXXVII] de admitione Eucharistiæ in calice jam consecrato procul dubio intelligendus est. Nihil, inquam, antiquius Sacramentario Gelasiano, cujus Editio Romæ anno 1680 procuravit vir de Ecclesia bene meritus Josephus Maria Thomassius. In isto Sacramentario hæc leguntur in Cœna Domini: *Hoc autem expleto, scilicet chrisimalis Benedictione, venies ante altare, ponis in ore calicis de ipsa hostia. Non dicis, Pax Domini, nec facis paccm; et reservant de ipso sacrificio in crastinum, unde communicent.* Et feria sexta sequente: *His omnibus expletis, adorant omnes sanctam crucem, et communicant.*

Paulo recentior est Ordo Romanus, cujus hæc verba sunt in libris vulgatis, ubi de feria sexta in

A Parasceve: *Qua salutata, scilicet cruce, et reposita in loco suo, duo subdiaconi e presbyteri duo priores intrent in sacrarium, vel ubi positum fuerit corpus Domini, quod pridie remansit, ponentes illud in patenam, et subdiaconus teneat ante ipsos calicem cum vino non consecrato, et alter subdiaconus patenam cum corpore Domini; quibus tenentibus, accipiant unus presbyter prior patenam, et alter calicem, et deserant super altare nudum, [canendo communionem Hoc corpus, quod pro vobis. Finita autem communionem, incipiat episcopus In spiritu humilitatis, ante altare se inclinans; et cum se erexerit, dicat:] Præceptis salutaribus, et Pater noster, et Libera nos, quæsumus, Domine, usque Per omnia sæcula sæculorum. Cum vero dixerint Amen, sumit de Sancta, et ponit in calicem, nihil dicens, nisi forte secreta aliquid dicere voluerit. Pax Domini non dicat, quia non sequuntur oscula circumstantium. Sanctificet autem vinum non consecratum per sanctificationem panem. Et communicent omnes cum silentio, et sic expleta sunt universa. Huc usque Ordo Romanus, prout in optimæ notæ Codice Vindobonensi legitur, ubi ansulis inclusa desunt in Vulgatis, in quibus variat etiam hic locus: Sanctificatur autem vinum non consecratum per sanctificationem panem.*

Verum quisquis sit horum verborum sensus, de quo postea, hæc a posteris explicationis causa videntur intrusa in primigenium libellum de Ordine Romano. Hæc enim verba absunt in primo nostro libello, num. 34. Absunt etiam in ejus appendice; nam utrobique, hoc glossenate prætermisso, lectio ita habet: *Sumit de Sancta, et ponit in calicem, nihil dicens; et communicant omnes cum silentio, et expleta sunt universa.* Ita in Codicibus [LXXVIII] Vaticano, Corbeiensis et Colbertino pervertistis, ex quibus Colbertinus et Corbeiensis ad annos octingentos accedunt. Ita etiam in Sacramentario Gregoriano.

Ordini Romano succedat Amalarius, in lib. 1, cap. 15: *In superius memorato libro inveni scriptum ut duo presbyteri afferant post salutationem crucis corpus Domini, quod pridie reservatum fuit, et calicem cum vino non consecrato, quod tunc consecratur, et inde communicet populus... Quis juxta ordinem libelli per communionem panis et vini consecrat vinum, non observat traditionem Ecclesiæ, de qua dicit Innocentius, isto biduo sacramenta penitus non celebrari... Ratus ordo est ut exspectemus, usquedum Dominus noster consecrat sacramenta corporis et sanguinis sui in cruce, et nova ea faciat per resurrectionem suam, et sic tandem manducemus et bibamus saluberrimum illud sacramentum.*

Vulgatus Alcuinus iisdem ferme verbis utitur atque editus Ordo Romanus. Cum vero dixerint Amen, sumit de pane sancto, et ponit in calicem silendo. Pax Domini non dicit, quia non sequuntur oscula circumstantium. Sanctificatur autem vinum non consecratum per sanctificationem panem. Sed hæc ex Amalarii prima Editione desumpta esse postea videbimus.

Hi sunt auctores quos de hac consecratione seu sanctificatione mentionem fecisse invenimus ante damnatum Berengarium. Proxime post mortem Gregorii septimi, qui Berengario tandem silentium imposuit, scribebat Micrologus, qui ea de re agit in cap. 19: *Non est autem authenticum quod quidam corpus Domini intingunt, et intinctum pro complemento communionis populo distribuunt. Nam Ordo Romanus contradicit, quia et in Parasceve vinum non consecratum, cum Dominica Oratione et Dominici corporis immissione jubet consecrare, ut populus plene possit communicare.*

In libellis Benedicti canonici sancti Petri, et Cencil cardinalis nulla sit mentio de illa consecratione per contactum; imo Benedictus ait pontificem, sumpto corpore Christi Domini, confirmari de vino misso in calice, non de vino consecrato seu sanctificato. At Jacobus Gaietanus habet, in cap. 92, *sanctificari vinum non consecratum per corpus Domini immixtum; Petrus Amelii, per corporis Domini missionem, quod*

idem est. Denique, ut de Romanis Ritualibus absolvamus, Augustinus Patricius vinum simpliciter appellat, in libr. II, cap. 54: *Sumit vinum et aquam cum particula in calice existenti*, scilicet episcopus [LXX X] divina celebrans papa presente; et cap. 54, pontifex ipse non sugit vinum cum calamo, sed de calice bibit.

Major est difficultas in decimo libello nostro hic edito, ubi cum agitur de viatico infirmorum, prescribitur eis tradi *Eucharistiam Domini corporis vino intincti, et vinum, tali intinctione sanctificatum, in Christi sanguinem transmutatum dicendo*, Accipe, frater, viaticum corporis et sanguinis, etc. Hic enim *transmutationis* vocabulum nullam relinquit ambigui sensus dubitationem. Verum in Rituali Romano, Florentiæ in bibliotheca sanctæ Crucis asservato, idem ritus istem verbis refertur, his exceptis, in *Christi sanguinem transmutatum*, quod argumento est idem evenisse isti Rituali atque Ordini Romano, ut a privato quodam auctore commentarii loco inserta sint isthæc verba, quæ non communem Ecclesiæ Romanæ, sed privatam cujusdam hominis sententiam expriment. Certe Jacobus a Vitriaco cardinalis, qui ejusdem Ecclesiæ doctrinam ignorare non poterat, indubitanter affirmat *mentiri* eos qui dicunt in *die Parasceve corpus Christi ex contactu mutare vinum in sanguinem*. Nemo ergo dixerit hanc fuisse tum Romanæ Ecclesiæ doctrinam, sed ut summum quorundam Ritualium glossatorum.

2. Alterum caput, quod hoc loco discutiendum occurrit, est an auctores et libri mox laudati eo ferant, ut non nisi de vera et proprie dicta consecratione interpretandi sint, hoc est, an ea sit eorum sententia, vinum ex contactu particule consecrate vere ac proprie in Christi sanguinem commutari; an vero consecratio seu sanctificatio hæc credita sit tantum accidentaria et metaphorica.

De Sacramentario Gelasiano, deque primo Ordinis Romani libello, ejusque priori appendice, nihil certi et explorati afferri potest, quandoquidem coministæ particule tantum mentionem faciunt, non consecrationis aut sanctificationis ex contactu consequentis. Hanc autem discrete exprimit Ordo Romanus vulgatus ad diem Parasceves, librisque vulgatis consentit Vindobonensis Codex, nisi quod ubi in Editis habentur *Sanctificatur autem vinum non consecratum per sanctificatum panem*, in prædicto Codice legitur *Sanctificet*, etc., nullo sententiæ discrimine. Verum an clausula hæc in primigenio exemplari Romani Ordinis scripta fuerit, merito dubitari potest. Neque enim in Sacramentariis Gelasiano et Gregoriano, [LXXX] neque in antiquioribus Ordinis Romani libellis reperitur hæc clausula, quæ glossema redolet interpretis, non primi auctoris ritum ipsam insipientis.

At permissio hanc clausulam esse ipsius Ordinis Romani quem tertio loco edimus propriam, non ascitiam; quis tandem ejus sensus? Sane etsi apud Cyprianum in epi-tola ad Epictetum id in sit oblationem *sanctificari* ac consecrari, tamen hoc loco istantum sensus videtur esse, ut vinum non consecratum sanctificationem accidentariam accipat ex particule immixtæ contactu, non autem consecrationem veram ac realem, qua vinum in Christi sanguinem re vera commutetur. Id nemini obscurum videbitur, si attente expendatur locus ex officio in Cœna Domini, prout in Vulgatis exstat: *Pontifex veniens ad altare dividat oblatas, et sumat de ijs oblatas integras ad servandum usque mane diei Parasceves, de quibus communicant absque sanguine Domini. Sanguis vero eadem die penitus consumatur*. Ex quibus verbis liquet hanc esse istius loci sententiam, ut in Parasceve communicatio fiat *absque sanguine Domini*, quia pridie *sanguis penitus consumptus* fuit. Ergo mens auctoris est vinum vere ac proprie sanguinem haudquam sic in ex contactu particule in calicem injectæ, alias communicatio non fieret *absque sanguine Domini*. Itaque cum in officio Parasceves legitur. *Sanctificatur*

autem vinum non consecratum per sanctificatum panem, si hæc verba in vulgatum Ordinem Romanum intrusa non sunt, de sanctificatione tantum accidentaria explicari debent, non vero de consecratione vera ac reali.

Hic interpretationi favet *traditio Ecclesiæ*, cujus meminit Innocentius primus in epistola ad Decentium, quæ traditio habet *isto biduo*, quod Paschæ diem antecedit, *sacramenta penitus non celebrari*; quod contra esset, si vini consecratio vera fieret quocunque demum pacto. Neque enim dici posset *sacramenta penitus non celebrari*, si vel ex parte fieret consecratio. Ut ergo sibi constet Ecclesiæ traditio, ea sola admitenda est in Parasceve sanctificatio, quæ sacramentorum omnimodam celebrationem seu consecrationem excludat, scilicet vini sanctificatio extrinsecus adveniens ex contactu particule antea consecrate. Sane si Ecclesiæ perfectam ex utraque specie communionem in Parasceve habere atque celebratione voluisset, facile erat sanguinem Dominicum ex præcedente sacrificio [LXXXI] in crastinum reservare citra periculum vel injuriam tanti Sacramenti.

De Amalarii sententia major est difficultas; quæ ut facilius capiatur et illustretur, observare juvat non unam, sed plures factas fuisse ab Amalario libri Officialis, in quo hæc de re agit, Editiones seu recognitiones. Quippe sub annum 820 istud opus, quod quatuor libris constat, composuit, illudque Ludovico Augusto nuncupavit. Deinde vero cum post annos decem Romam ab eodem imperatore missus fuisset, multaque in ritibus ecclesiasticis coram observasset, opus suum denuo recognovit, atque in eo nonnulla correxit, et mutavit, præfixa operi suo altera præfatione, quæ hujusce recognitionis mentionem facit in hæc verba: *Postquam scripsi libellum, qui a paritate mea vocatur de ecclesiastico Officio, veni Romam, interrogavique nuntios ecclesiæ sancti Petri, etc.* Ex ejusmodi interrogationibus multum profecit Amalarius ad limandum castigandumque librum Officialium, in quo nota est non parva inde varietas, cum in aliis exemplaribus lectio prior, in aliis posterior servaretur. Id patet in primis ex lib. I, cap. 15, cujus duplex est Editio omnino diversa. In illis siquidem exemplaribus, quibus deest altera cujus superius meminimus præfatio, ita affertur hoc caput: *Post hoc præcipit Ordo ut presbyteri afferant corpus Domini, quod pridie remansit, et calicem cum vino non consecrato*. Et quibusdam interpositis, quæ ad morale significationem pertinent: *Hæc posita in altari, dicit sacerdos Orationem Dominicam et sequentia ejus usque Per omnia sæcula sæculorum. Hoc peracto, assumit de sancto corpore, et ponit in calice silendo. Pax Domini sit semper vobiscum non dicitur, quia non sequuntur oscula circumstantium. Sanctificatur enim vinum non consecratum per sanctificatum panem. Postea communicant omnes*. Sic habetur in Codice Colbertino, num. 224, in quo tres tantum priores libri habentur, ommissa præfatione posteriori; sic in aliis tribus exemplaribus quæ viderat Hittorpius, apud quem prædictum caput 15 in operis contextu omnino diversum est, ex quo hæc delibamus. In superiori memorato libro inveni scriptum *ut duo presbyteri afferant post salutationem crucis corpus Domini, quod pridie reservatum fuit, et calicem cum vino non consecrato, quod tunc consecratur, et inde communicet populus. De qui observatiōne interrogavi Romanum archidiaconum, et ille respondit: [LXXXII] In ea statione, ubi Apostolicus salutatur crucem, nemo ibi communicat. Qui juxta Ordinem libelli per communionem panis et vini consecrat vinum, non observat traditionem Ecclesiæ, de qua dicit Innocentius isto biduo sacramenta penitus non celebrari*. Tantam discrepantiam hoc in capite, et in alio, de quo mox dicemus, cum advertisset Hittorpius, eam tribuit diversæ ejusdem operis Editioni ab auctore factæ, et priorem quidem hujus capituli lectionem primæ esse Editionis censuit, posteriorem vero recogniti operis. Illud argumento est quod Amalarius ipsum caput hoc modo recognitum incipiat ab interrogatione Romano

archidiacono facta, in sua scilicet Romana legatione, qua peracta opus suum emendavit. Inde sit quod in Codice Colberino, in quo prior hujusce capituli lectio exstat, omnia est altera operis præfatio quæ recognitioni præfixa fuit.

Alia est in eodem opere varietas non minor in lib. iv, cap. 26, ubi relata Gregorii Magni ad Joannem Syracusanum epistola de nonnullis ritibus Ecclesiæ Romanæ, quasdam ex ea observationes colligit, inter quas hæc erat in prima operis Editione, quam in recognitione expunxit, ab Hiltorio ad calcem operis cum aliis variis lectionibus relata. *Et dubitatio aufertur de die Parasceves, de qua aliqui dubitant utrum in ea consecratur corpus Domini, an non. In eadem die apostolica recolitur consecratio, quæ tantum Dominicam Orationem super corpus et sanguinem Domini dicebat.* (Nempe quia mos apostolorum fuit, quod Gregorius in illa epistola tradit, ut ad ipsam solummodo Orationem Dominicam oblationis Hostiam consecrarent.) Igitur nisi esset admonitum ex Romano Ordine ut reservaretur corpus Domini a quinta feria usque in sextam, non esset necessarium reservari, quoniam sufficeret sola Oratio Dominica ad consecrandum corpus, sicut sufficit ad consecrandum vinum et aquam. Quod enim Innocentius dicit, isto biduo sacramenta penitus non celebrari; intelligendum est, ut juxta morem Ecclesiæ nostræ non celebrentur.

His præmissis, diquirendum est quæ fuerit Amalarii in his duobus primæ Editionis locis sententia super consecratione vini in Parasceve, et quid demum in suæ sententiæ recognitione emendaverit. In priori loco ait sanctificari vinum non consecratum per sanctificatum panem; in posteriori quasi non satis valere animalverteret sanctificationem illam ex [LXXXIII] commistione particulæ consecratæ, ulterius progressus est in lib. iv, cap. 26, ratus vini consecrationem fieri per solam Orationem Dominicam. Atque ut eum de vera et proprie dicta consecratione loqui apparet, ita mentem suam exponit, ut dicat: *Nisi esset admonitum ex Romano Ordine ut reservaretur corpus Domini a feria quinta usque ad sextam, non esset necessarium reservari.* Quid ita? Quoniam sufficeret sola Oratio Dominica ad consecrandum corpus, sicut sufficit ad consecrandum vinum et aquam. Hoc in loco manifestum est auctorem agere de vera ac proprie dicta Domini corporis consecratione, quæ fieret per solam Orationem Dominicam in feria sexta, si ex priori consecratione nihil fuisset reservatum. Unde consequens est eandem Orationem Dominicam, secundum Amalarium, sufficere ad consecrandum vinum et aquam consecratione non tantum accidentaria, sed verè ac reali.

Nunc vero quid in secundis curis sui operis auctor in his duobus locis emendavit? De priori facilis est solutio ex comparatione quam mox fecimus primæ Editionis cum secunda, ubi nemo non videt mutata potius fuisse verba quam sensum. Nam in prima concludit sanctificari vinum non consecratum per sanctificatum panem; in secunda vero juxta Ordinem libelli Romani per commistionem panis et vini consecrari vinum. Et ne quis putet id interpretandum de metaphorica consecratione, addit qui hoc fecerit, non observare traditionem Ecclesiæ, de qua dicit Innocentius isto biduo Sacramenta penitus non celebrari. Atqui Innocentius agit de vera consecratione mysteriorum; ac proinde Amalarius, qui hac commistione prædictam traditionem violari existimavit, eidem commistioni veram consecrationem tribuit.

Sed quia in posteriori loco primæ editionis consecrationem illam non commistioni, sed Orationi dominicæ ascripserat, ut sibi ipse constaret, totum huic locum sustulit, ut totam consecrandi vini virtutem commistioni tribueret. Has observationes nemini displicituras sperare licet, cum ad rem perobscuram illustrandam nonnihil conducere videantur.

Amalario superius adjunximus vulgati Alcuini locum, cui explicando non immorabimur, cum toti-

dem ferme verbis desumptus sit ex Amalarii lib. i, cap. 15, prout in priori Editione ab auctore conceptum est. Id tantum addimus, librum illum de divinis Officiis, qui Alcuini nomen in Editis præfert, esse [LXXXIV] farraginem ex diversis Amalarii, ipsiusque Alcuini genuinis consarcinatum centonibus, aliorumque auctorum Alcuino posteriorum. Quippe caput 40 nihil aliud est quam Remigii monachi Antissiodorensis libellus de expositione Missæ; et in cap. 18 refertur epistola Helprici monachi ad sanctum Galum sub finem sæculi decimi. Ad hæc, et multa alia omittam, Pascha Græcam vocem esse dicit auctor, contra expressam Alcuini sententiam, lib. xi in Joannem, cap. 32, ubi hæc verba: *Pascha, fratres, non, sicut quidam existimant, Græcum nomen est, sed Hebræum.* Denique personatus ille consarcinator sacerdotis vocabulum Græcum esse ait in cap. 36, quod erratum ab Alcuini doctrina prorsus alienum est. Sed hæc extra scopum.

5. Jam vero hæc, qualem modo exposuimus, Amalarii sententia catholicæ fidei de vera ac reali Christi presentia in Eucharistia quam bene conveniat, facile est advertere. Si enim metaphoricam ac figuratam solum consecrationem admisisset, non tantopere cogitandum erat de modo quo vinum in Parasceve consecratur, per contactum particulæ immissæ, an per Orationem Dominicam. Nam unius speciei consecratione metaphoricæ semel facta, ex ejus contactu confici accidentariam consecrationem planum erat. Sed quia vera ac substantialis ab Amalario credebatur illa conversio, de modo quo ea fieret anxie inquirebat. Quid porro mirum si veram vini consecrationem ex contactu et admistione alterius speciei fieri opinatus est Amalarius longe ante Berengarii ætatem, cum post damnatam ejus hæresim idem senserint non pauci catholici auctores, ut postea videbimus?

Interim unum afferre lubet Micrologum, qui in cap. 17, ubi reverendæ memoriæ Gregorium VII laudat, se post ejus obitum scripsisse satis innuit. Is, de vitanda intinctione agens, ita loquitur in cap. 19: *Non est autem authenticum quod quidam corpus Domini intingunt, et intinctum pro complemento communionis populo distribuunt. Nam Ordo Romanus contradicit, qui et in Parasceve vinum non consecratum cum Dominica Oratione et Domini corporis immisione jubet consecrari, ut populus plene possit communicare. Quod utique superflue præcipiet, si intinctum Dominicum a priori die corpus servaretur, et ita intinctum populo ad communicandum sufficere videretur.* In his verbis [LXXXV] nullus ambigendi locus relictus est quin Micrologus veram consecrationem Dominicam Oratione et Domini corporis immisione fieri crediderit, tum quia ex calice ita consecrato complementum communionis dari putat, tum quia ejusmodi consecrationem tantum lem valere, atque ex vero sanguine intinctionem opinatur. Unde Hiltorius eum in hanc sententiam inductum censet ex Romani Ordinis verbis perperam intellectis, et ex judicio Amalarii, qui per Orationem Dominicam vinum re vera consecrari primo quidem existimavit; deinde vero, retractata opinione, per immisionem particulæ consecratæ. Utrumque vero Micrologus admisit, qui proinde ab Amalario non visus est dividendus.

XIII. Quid de hac commistione aliæ Ecclesiæ senserint, atque auctores.

Antequam hoc argumentum divittamus, aliarum etiam Ecclesiarum hac de re sententiam investigare juvat, maxime Latinarum; quæ cum Romano Ordine omnes aut secutæ sint, aut præ oculis habuerint, non mirum si in verbis obscuris veteres ejus expositores Amalarium et Micrologum approbarent. Neque tamen ita concors et unanims fuit, aut ita constans omnium approbatio, ut ab Amalario et Micrologi expositione nonnullæ Ecclesiæ recedendum

nefas duxerint. Primo itaque illas Ecclesias recensimus quæ hos auctores secute, deinde alias Ecclesias quæ eorum auctoritatem non admiserunt.

Atque ut a Gallicanis Ecclesiis exordium faciamus, in primis occurrit Rhemensis, in cujus veteri Missali ad diem Parasceves præscribitur ut de sacrificio particula mittatur in calicem, dicendo : *Fiat unio et consecratio corporis et sanguinis Domini nostri Jesu Christi sumentibus in remissionem peccatorum in vitam æternam.* Quæ verba nullum sensum videntur habere, si calix ex contactu in sanguinem conversus non credatur. Quomodo enim alias fieret unio corporis et sanguinis? Favet Pontificale Ecclesiæ Noviomensis, in quo hæc distincte leguntur : *Commistio corporis et consecratio sanguinis Domini nostri Jesu Christi, etc.*, ubi commistio distinguitur a consecratione sanguinis quæ fit per illam commistionem.

Iisdem vestigiis insistebant etiam aliæ ejusdem metropolis Ecclesiæ, [LXXXVI] Suessionensis et Ambianensis. Suessionensis quidem in hæc verba : *Inter ea sumens episcopus de Sancta, nihil dicens ponit in calice; facioque in eo signo crucis, communicat se et omnes qui voluerint. Et sic sanctificatur vinum non consecratum per panem sanctificatum.* Quæ verba sunt vulgati Ordinis Romani, relata in veteri Missali Suessionensi, quod ad sæculum duodecimum videtur pertinere. At ex res ius aliud ejusdem Ecclesiæ Missale sæculi nostro superioris : *Nihil dicendo mittat sacerdos unam partem de corpore Christi in calicem. Quo facto, nihil dicendo, communicet se, et sanguinem Domini percipiat. Consecratur enim vinum per commistionem factam in calice de corpore Christi.* Paulominus expressa est Ecclesiæ Ambianensis definitio in suo Ordinario : *Vinum et aqua in calice sanctificantur, cum corpus Domini admiscetur.* Hæc de metropoli Rhemensi.

Eadem etiam verba leguntur in Ordinario Viennensi. At Virdunense Missale : *Hic consecratur vinum per corpus Domini.* Denique, ut paucis absolvam, Mimatense Pontificale, ubi de communionem infirmorum : *Tradat ei sacerdos Eucharistiam dominici corporis intincti vino, et vinum tali intinctione sanctificatum, et in Christi Domini sanguine transmutatum, dicens, Accipe, frater, viaticum corporis et sanguinis Domini, etc.*, quæ totidem verbis habentur inferi in decimo nostro libello.

In monasteriis etiam Gallicanis plerisque vigeat eadem sententia. Cæremoniale sancti Benigni apud Divionem, ante annos quingentos scriptum, ita præscribit in Parasceve : *Sumit de Sancto, et dimittit in calicem, sanctificaturque vinum non consecratum per panem sanctificatum;* ubi sanctificari idem est ac consecrari, cum æque dicatur *sanctificatus panis atque sanctificatum vinum.*

Ordinarium sancti Apri apud Tullum Leucorum quædam singularia continet pro Cœna Domini, quæ hic referre visum est. *Post ultimum Agnus Dei, ille qui primus est in choro, dicat Confiteor; et fratres respondeant Misereatur tui. Deinde dicant et ipsi Confiteor, et ille qui primus est dicat Misereatur vestri; item dicat Indulgentiam; et responso ab omnibus Amen, accedant fratres ad sacram communionem. Dimittatur aliqua pars de corpore Christi in calice, et portetur a diacono super altare beati Apri, et teneat ibi calicem, et unus puer ampullam, in qua sit vinum [LXXXVII] quod in calicem iundatur cum necesse fuerit, donec biberint omnes fratres monachi. Sanctificatur enim vinum per corpus Christi, consecratum et in calice depositum, cum dicitur Fiat hæc commistio. Sacerdote vero habeat alium calicem et urceum cum vino ad altare sancti Christophori, et ibi bibant conversi et conversæ, qui corpus Domini susceperunt. Hæc in loco aliter communicant monachi choro additi, aliter vero conversi et conversæ. Monachi enim sumpta panis eucharistici specie bibunt ex calice, in quo particula consecrata commista fuerat ad sanc-*

tificandum vinum, ad conversi et conversæ sumebant vinum ex alio calice non sanctificatum.

Nec omitendum Missale cœnobii Elnonensis seu sancti Amandi in Belgio ad diem Parasceves : *Hic consecratur vinum per corpus Domini; sanctificatur non sanctificatum per sanctificatum.* Et Viconien-æ : *Hic consecratur vinum per corpus.* At in Rotonensi anni 1531 hæc consecratio verbis ipsius sacerdotis exprimitur : *Quando sacerdos divisit Hostiam in tres partes, tunc mittat partem panis consecrati in calicem, dicendo hæc verba : Per panem istum sanctificatum et consecratum sanctificetur et consecratur vinum istud non consecratum. Postea communicet se sacerdos; more solito.* Hactenus de Gallicanis Ecclesiis.

Quod attinet ad alias aliorum regnorum Ecclesias, Sarisberien-æ in Anglia Missale duplex, sæculi xv et xvi, eadem verba refert, quæ infra ex Rothomagensi afferemus; et Oxoniense, ubi de communionem infirmorum : *Hic communicetur infirmus, et ponat sacrificium in vino sine aqua, dicens : Fiat commistio et consecratio corporis et sanguinis Domini nostri Jesu Christi, etc.* Ad hæc Bambergense in Germania : *Sanctificatur vinum non consecratum per sanctificatum panem.* Utrobique idem vocabulum ad designandam panis et vini consecrationem, ut de Benigniano Cæremoniali superius notavimus.

Postremo, in Missali Mozarabum, ubi de die Parasceves, hæc leguntur : *Particulæ Regnum et Gloria (sic appellantur duæ ex novem particulis consecratis, in quas Hostia frangitur) mittuntur in calicem, quæ particula, secundum quosdam, consecrat vinum in calicem.* Quam opinionem etsi rubrica non approbet, non tamen eam rejicit, uti apparet ex sequenti cautela : *Accipiat patenam, et mundet eam super calicem cum pollice, et mandatam ponat eam sub m. n. to, et, posita, sumat vinum [LXXXVIII] de calice cum sua particula, quia secundum quosdam consecrat vinum in calice.* Ex quibus manifestum est hanc opinionem sub dubio in Hispanicis Ecclesiis propositam fuisse.

Hactenus argumenta quæ consecrationem ex contactu stabilire possunt retulimus; nunc quæ in negantem partem ferunt proponenda sunt. Unum suppeditat Ecclesiæ Parisiensis Missale posterioribus sæculis scriptum, in quo hæc verba : *Non est consecratum vinum per immisionem partis Hostiæ consecratæ in ipsum quod facit Ecclesia die Veneris sanctæ.* Tum additur : *Caveat maxime ne dicat : Hæc sacrosancta commistio corporis et sanguinis, aut aliud, ubi fiat verbum de sanguine.* Eandem sententiam confirmat vetus Rituale Dionysianum.

Pontificale quoddam Ecclesiæ Rhemensis : *Nec vinum propter hoc existit consecratum, sed tantummodo benedictum.... Orationes dicendæ sine mentione sanguinis.... Nec debet fieri mentio de sanguine, quia ista de sanguine non consecratur.* Missale sancti Remigii in eadem urbe, editum medio sæculo superiori, eodem spectat, uti et Missalia Rothomagensia eodem sæculo vulgata; tametsi Missale anni 1513 non sibi constet, cum distincte habeat in Parasceve de sacerdote : *Post accipiat corpus Domini dicendo Corpus Domini, etc.; deinde calicem, dicens Corpus et sanguis, etc., more solito; et communicetur qui voluerit, sicut hesternæ die.* Cur enim distincte *Corpus et sanguis* pro calice, si vinum ex contactu (quod idem Missale dicit) non consecratur?

Præter hæc duo alia nobis suppetunt argumenta in partem negantem, unum ex Rituali Corbeiensis, quod annos minimum quingentos præ se fert, suggeritque hæc verba in Parasceve : *Pax Domini, Agnus Dei, et Hæc sacrosancta commistio non atcentur; sed fructum fructiois sinet cadere infra calicem, nihil dicendo.* Dominus Jesu Christo, Corpus Domini, quod ore sumpimus dicentur, sed sanguis non nominabitur. Placeat tibi non dicitur. Omnibus communicatis, capiet quisque de vino per fistulam, et post bibet, calicibus ante majus altare præparatis. Ubi licet vinum ex fistula seu calamo de more sumatur, dicere

tamen præcipitur a mentione sanguinis abstinendum. Quod etiam statuit Fontisebaldense anni 1534. Postremo Missæ Cluniacense anni 1550 conceptis verbis rejicit hanc consecrationem, [LXXIX] dicendo : *Vinum ex tactu sacræ Hostiæ non consecratur, sed sanctificatur, ac reverendum efficitur.* Hactenus libri Rituales, in quibus colligendis fateor me non parum profecisse ex observationibus quas mihi submisit ravis religiosus et eruditus Claudius de Vert, Cluniacensis Theologus.

Jam vero si auctores hac de re consulamus, compugnantes etiam inveniemus eorum sententias. Non repetimus hic quæ superius diximus de Amalrio, Micrologo, aliisque nonnullis. Pro affirmante parte militare videntur Græci nonnulli. In his Michael Cerularius patriarcha CP. ante annos sexcentos, ab Allatio relatns in tractatu de præsanctificatis, credit admitione panis præsanctificati mutari vinum in sanguinem Domini. Idem censet Simeon Thessalonicensis, trecentis annis Michaelæ inferior, apud eundem Allatium.

Ad eandem sententiam revocari potest quoddam de Eucharistia miraculum, quod Helmoldus abbas suo tempore, id est sæculo xii desinente, accidisse narrat. Id vero contigit in quadam Turingiæ puella, quæ, cum suscepto a sacerdote viatico, *portunculam Eucharistiæ in bicarium in quo sacerdos data communione vnanus suas abluerat decidisse animadvertisset, et sibi ad bibendum jussisset afferri, totam aquam in sanguinem mutatam deprehendit, et portunculam ipsam versam in cruentam carnem.* Baronius hoc factum refert in fine anni 1192, atque hanc narrationem hoc modo concludit : *Hæc de transsubstantiatione aquæ in sanguinem Christi, per communionem Christi corporis divinitus facta, quod semper fieri in vino, cum commisit intruderet, antiquitas existimavit. Unde illud Romani Ordinis : Vinum, etiam non consecratur, etc.*

Verum quod Baronius antiquitati tribuit, non ita accipiendum est quasi generalis fuerit totius antiquitatis ea persuasio. Nam ne quid dicam de primis octo sæculis, in quibus nulla hujusce opinationis apparent vestigia, imo in quibus illa conversio non nisi verbis Christi a sacerdote prolatis fieri semper et ubique credita est, certe in subsequentibus sæculis, quo tempore apud nonnullos hæc opinio invalescere cæpit, multi auctores, lique gravissimi, in contrariam abierunt sententiam; alii vero, media via incedentes, rem sub dubio reliquerunt.

[xc] Inter auctores partis negantis quasi princeps censendus est sanctus Bernardus abbas Claravallensis, qui ex inmissa in vinum non consecratum particula vinum quidem *sacrum*, sed non vere ac proprie consecratum fuisse dicit in epistola 69. Huic occasionem præbuit factum ejusdam abbatis sacerdotis, qui cum super eam aquam in calice lemere positam verba consecrationis protulisset, atque errore animadverso posita vinum infudisset, ac consecratæ Eucharistiæ particulam in calicem immisisset ad consecrationem supplendam, Bernardum, quid super hac re sentiret, consuluit, hocque responsum impetravit : *Ne sub tanto articulo melius fieri potuisset putamus, arbitantes liquorem, etsi non ex consecratione propria atque solemni in sanguinem mutatum, sacrum tamen fuisse ex tactu corporis sacri.* Ubi cum Bernardus dicit vini liquorem non ex consecratione propria atque solemni in sanguinem fuisse mutatum, cave eum existitæ sensisse transmutationem factam ex consecratione minus propria minusque solemni, quæ fieret per contactum corporis sacri. Nam *sacrum* tantum fuisse ex hoc tactu liquorem, non consecratum, palam est cum existimasse.

Eandem sententiam luculentissime confirmat Jacobus a Vitriaco in Historia occidentalis cap. 38 : *Non dicimus, inquit, quod ex tactu sanguinis vinum abluitionis convertatur in sanguinem ; sed remanet pu-*

rum vinum, licet ex contactu sanctæ rei sit sanctificatum, sicut aqua fluminis aquæ benedictæ commista dicitur sanctificari. Quibus præmissis, hæc subdit quæ in rem nostram magis expresse faciunt : *Mentiantur ergo qui dicunt quod in die Parasceve corpus Christi ex contactu mutat vinum in sanguinem. Illo enim die corpus, sed non sanguis sumitur; neutrum autem conficitur, eo quod die illo in veritate immolata fuit Hostia, et ideo non immolatur in figura.* Non poterat Jacobus magis affirmate sententiam pronuntiare.

Dixerit aliquis Jacobum post medium sæculum tertiumdecimum vixisse, quo tempore jam pene desierat communio sub altera specie, ac proinde non existimasse alteram speciem, saltem ex contactu consecratam, fuisse necessariam ad supplementum communionis, quæ causa superiores auctores ad hanc consecrationem excogitandam induxit. Verum Jacobi tempore nondum ubique abrogata erat communio sub altera specie. Deinde hæc objectio non militat in sancto Bernardo, [xc] cujus tempore perseverabat communio sub utraque specie, ex dictis. Item dicendum de Hugone Victorino, scisitante cur in die Parasceves non sumatur sanguis Christi, sicut et caro. Quod contra esset, si vinum ex contactu esset transmutatum in sanguinem. Ad hæc auctores Ritualium librorum non pueni post Jacobum a Vitriaco, etsi communionis sub altera specie necessitatem non admiserint, hanc tamen consecrationem ex contactu nihilo minus repudiari nō.

Jacobo a Vitriaco prævixit uno ferme sæculo Johannes Beletius, qui et ipse negantem sententiam sequitur, ac ratione confirmat in cap. 59 : *Si quis autem roget num istud vinum quod eo die, scilicet Parasceves, sumitur ex Domini corporis contactu consecratur, quumvis complurium scripta illud asserere videntur, non tamen veri a em magis sequentes, et ea quæ sancti Patres tradiderunt, dicimus vinum illud omnino non esse consecratum ex illo tactu, sed sanctificatum.*

Rationes hujus sententiæ subdit idem auctor, eademque totidem fere verbis repetit Guillelmus Durandus in Rationalis lib. vi, cap. 75. *Sed nunquid vinum quod in die Parasceves cum Dominico corpore servato sumitur in altari consecratur, et sanguis Christi efficitur per immissionem ipsius corporis in calicem et per ejus tactum? Super hoc dicunt quidam (in quibus Amalarij et Micrologum haud dubie intelligit) quod per Dominicam Orationem, quæ tunc dicitur, fit consecratio sive commutatio vini in sanguinem. Nam Gregorius assignans causam quare Dominica Oratio in die illa a sacerdote dicitur, dicit quod in primitiva Ecclesia apostoli sola Dominica Oratione utebantur in consecratione. Nos tamen hoc non dicimus, quia si hoc jam esset, non esset necesse corpus Domini ad diem illum servari, nempe quia æque panis ac vinum per Dominicam Orationem consecraretur. Præterea ex his quæ in canone Dominicam Orationem præcedunt, satis patet quod ad prolationem ipsius Orationis transsubstantiatio non fit; et nullo tempore Missa fuit celebrata sine verbis illis, Hoc est corpus meum, etc., quæ sola in principio nascentis Ecclesiæ proferebantur ab apostolis, qui postmodum Orationem Dominicam superaddiderunt. Dicimus ergo illud non consecrari, sed sanctificari. Differt autem inter hæc. Nam consecrare est consecrati ne transsubstantiare; sanctificari est ex tactu seu admitione sacræ rei reverendum et sanctum effici, ut patet in aqua benedicta, etc. Durandi rationes, quæ etiam [xcii] sunt Beletii, visum fuit integras referre, quod solidis, et quæ proposito nostro conveniunt, n. tantur fundamentis.*

Ex his omnibus quæ cum in hoc, tum in superiori capite diximus de præmisso argumento, quædam elici possunt non leviter prætereunda : 1° Variam et inconstantem fuisse auctorum et Ritualium librorum de consecratione per contactum sententiam, aliis affirmantibus, negantibus aliis, aliis vero rem in medio relinquentibus, nec proinde ejusmodi conse-

erationem ut dogma receptam fuisse; 2° affirmantem partem ab Ecclesia Romana nequaquam fuisse traditam aut propugnatam, neque in libellis Romani Ordinis certo assertam; imo verba hæc, *sanctificatur enim vinum non consecratum*, etc., quæ auctoribus affirmantis opinionis fundamentum præbuerunt, a quodam glossa ore videri inserta; 3° non immerito Beletum dicere affirmantem illam sententiam pugnare contra ea quæ sancti Patres tradiderunt, quorum hæc concors et unanims sententia est, veram utriusque speciei consecrationem non nisi verbis Christi Domini a sacerdote prolatis perfici posse; ac tandem jacere Hieronymi argumentum adversus diaconos, qui se efferebant supra presbyteros, ad quorum preces Christi corpus sanguisque conficitur, si ex contactu (qui diaconis etiam, imo et laicis tribui poterat, et re vera tribuebatur in communione domestica) verus sanguis consecrari poterat. Ex quibus omnibus corrui heterodoxorum argutatio, qui ex commistione particulæ cum vino haud consecrationem sub altera specie suppleri contendunt. Quam præsumptionem illustrissimus Meldorum episcopus scripto singulari libello valide exposuit, et post eum Ludovicus Thomasinus Oratorii eruditus presbyter in secundo tomo de Unitate Ecclesiæ.

XIV. De sanctificatione calicis ex commistione sanguinis consecrati.

Confecta superiori controversia, supervacanea videtur hæc quam modo proposuimus quæstio: an scilicet vinum calicis ministeriale, quem ad communionem laicorum in Missa pontificia porrigi antea observavimus, ex infusa sacrosancti Christi sanguinis portione vere ac proprie consecratur. Verum si quis rem propius consideret, nonnihil dissimile [xcv] in hac quæstione residere facile animadvertet. Quippe longe facilius infusus liquor in alium liquorem sese insinuat, et omnes subjecti liquoris partes pervadit, quam panis particula crasior et densior, quæ unam tantum partem ejus in quam immissa fuerit liquoris attingit.

Hæc sanguinis et vini permistio aliter fiebat in Ecclesia Romana, atque aliter in aliis nonnullis ecclesiis. Nam in Ecclesia Romana sanguis e calice consecrato refundebatur in calicem ministerialem, in quo vinum erat; in quibusdam vero Ecclesiis, cum ad communicandum populum sanguinis consecrati copia non sufficiebat, tantum vini in calicem refundebatur cum reliquo sanguine commiscendum, quantum ad supplementum communionis satis erat. Prioris generis commistionem exhibent tres primi libelli Ordinis Romani; posteriorem liber Ritualis sancti Benigni, Usus Cistercienses, itemque Victorini, et Constitutiones Anglicanæ a Guillelmo de Lindwode relatæ, quorum omnium testimonia attulimus in superiori capite octavo.

Perseverabat alter hic ritus in nonnullis Ecclesiis sub fine sæculi tercij decimi, testante Guillelmo Durando in Rationalis cap. 42, num. 1. *In quibusdam locis, inquit, post sumpcionem corporis et sanguinis Christi, aliquid de ipso sanguine reservatur in calice, et superinfundatur vinum purum, ut ipsi communicantes inde sumant. Non enim esset decens tantum sanguinem conficere, nec calicis capacitate incineretur.*

Idem auctor in consequentibus negat vini consecrationem vere effici ex ejusmodi contactu. Quas huc affert rationes, utriusque speciei communes sunt; quarum præcipua est quod nunquam fiat vera conversio panis aut vini in Eucharistia, nisi per solemniam consecrationis verba, quæ Christus instituit. Sed tamen peculiaris est difficultas de vino et sanguine consecrato, quæ facilius in sese invicem converti possunt. Nam in sanguinem infundi potest vinum in ea quantitate et qualitate, ut, si vinum utrobique purum esset, alterum ab altero penitus absorberetur; puta si parum vini debilis in magnum calicem vini generosissimi infunderetur, quidni in illud ipsum converte-

retur? Verum etsi intima fieret vini debilis a generosiori penetratio et insinuatio, non esset tamen vera substantiæ conversio. Aliud quippe est intus permisceri, aliud substantiam transmutari. Sic omnes fere catholici auctores existimant [xciv], etiam si parum aquæ in calicem infundatur, atque saporem aliasque qualitates aqua amittat, remanere tamen aquæ substantiam, nec eam cum vino in Christi sanguinem commutari. Quod etiam de parva vini quantitate in majorem infusa dicendum est, etiamsi ex gustu aliisque sensibus nulla possit fieri unius ab altero discretio.

Quærat aliquis cur non ex puro sanguine calicis communio populo tribueretur? Non una, sed plures hujus facti rationes. Prima est ut aliqua prærogativa sacerdoti cæterisque ministris sacris, quibus sanguis purus concedebatur, præ laicis tribueretur, quæ ratio potissimum valet in ritu Ecclesiæ Romanæ. Secunda ratio est, quod difficile esset accurate tantum sanguinis consecrare, quantum communicandis laicis sufficere poterat, ut ne superaret vel deesset sanguinis copia communicaturis. Unde minor quantitas sanguinis in quibusdam Ecclesiis consecratur, ut cum deficere cœpisset, vino superaddito augeri potuisset. Tertia mox dictæ rationi proxima est, quod ubi magna populi frequentia erat, vix tantus calix haberi posset qui sufficientem multitudini quantitatem sanguinis continere posset, quam rationem attulit supra Guillelmus Durandus. Quarta etiamque ratio adduci potest saltem pro ritu Romano, ut periculo effusi sanguinis minori incommodo occurreretur. Nam longe minus incommodum erat si quid liquoris ex vino commisto inter communicandum stillaret e calice, quam si purus sanguis effusus fuisset.

Propter eandem causam in nonnullis Ecclesiis Eucharistia intincta porrigebatur, ad vitandum scilicet effusionis periculum. *Eveniebat enim frequenter, ut loquitur Ernuifus Rossensis episcopus, ut barbati et protixos habentes granos, id est pilos sparsos, dum poculum inter epulas sumebant, prius liquore pilos inficerent, quam ori liquorem infunderent. Præterea si imberbes et sine granis, aut mulieres ad sumendam communionem sanctam convenirent, quis sacerdotum poterat tam provide ministrare, tam caute calicem Domini distribuere, ut nullis eum singulatim divideret? dividens sic in ora eorum funderet, ut infundens nihil effunderet?* Ita auctor ille ad probandum sui sæculi, id est undecimi, ritum; quæ epistola refertur in Spicilegij tomo secundo. Ob eandem itaque causam fortassis Ecclesia Romana instituit ut non purus sanguis e calice populo [xcv] distribueretur, sed majori vini quantitati permisceretur; tum ut ex una parte effusionis periculum minueretur, tum ut ex altera, ut usus sacri calicis communionem non omnino privaretur.

XV. De nonnullis ritibus Sabbati sancti.

Ad Sabbatum sanctum pertinent lectiones ex Scriptura duodecim, tum Græcæ, tum Latine, in Ecclesia Romana olim recitari solitæ; deinde Benedictio Fontis, et bap-tismus eorum qui per varia scrutinia in Quadragesima facta ad hoc sacramentum comparati fuerant.

Post celebratos media nocte Matutinos, hora tertia baptizandi in ecclesiam Lateranensem procedebant; ibique stabant ordinati, masculi quidem ad dexteram, feminæ autem ad sinistram. Tum sacerdos trinitibus singulorum crucem imprimens, ritus exorcismorum et abrenuntiationum explebat.

Hora nona pontifex cum sacerdotibus, aliisque ministris e sacratio abscque cantu prodibat cum vestibus sacris, præcedente uno aut altero cereo, qui in candelabro ante altare stangebatur. Deinde facta cerei paschalis Benedictio, lector, deposita planeta ambonem conscendens, lectionem ex libro Genesis Græcè pronuntiabat; mox alter Latine, et sic alias alii consequenter. His absolutis, Psalmus Sicut certus Græcè decantabatur, aliusque Psalmus Latine.

Post hæc in sancti Joannis baptisterium procedebatur decantando litaniam; ibique fontis Benedictio fiebat. Qua finita, presbyteri, diaconi, et, si necesse erat, acolythi, excalceati, in ipsos fontes ingrediebantur, uti legitur in primo libello, quem edimus, Ordinis Romani. Quod etiam totidem verbis notat Sacramentarium Gregorianum in Codice Gellonensi, quem octavo sæculo exaratum duximus. Nec dissentiit vulgatus Ordo Romanus.

Quot infantes baptizare soleret pontifex, non exprimit antiquiores libelli nostri. *Unum, aut duos, vel quantos sibi placuerit*, suggerit libellus vii. Tres tantum assignat Ordo decimus, quem ritum imitati sunt episcopi aliarum Ecclesiarum. Nam in Actis Uldarici episcopi Augustensis, qui sæculo x floruit, legitur sanctum antistitem in Sabbato sancto, *baptizatis tribus pueris cum septena litania*, se in sacrarium recepisse *ad Missam se præparandum*. Eundem numerum exhibet concilium [xcvi] Lemovicense anni 1031, ubi, exposito ritu baptismi quotannis celebrari soliti in monasterio sancti Martialis, *de tribus non minus infantibus in Pascha solum modo et Pentecoste*, subditur majorem numerum baptizandorum esse apud matrem ecclesiam, ubi, *peracto baptismo de tribus tantum infantibus*, scilicet per episcopum, ceteri, *si plus fuerint, ab alio presbytero baptizantur*. Diaconos etiam cum presbyteris Romæ baptizasse libelli nostri testantur, ut inferius dicturi sumus. *Cæterique a diacono cui jusserit, scilicet pontifex, baptizantur*.

Accepto baptismo, singuli infantes uni presbytero offeriebantur; ipse vero presbyter chrismate crucis signum cum pollice in eorum vertice imprimebat. Mox eorum susceptores, lineæ in manibus habentes, ipsos infantes a presbyteris et diaconis qui eos baptizaverant accipiebant, eosque pontifici sedenti offeriebant. Is vero, data singulis stola, casula et chrismali cum decem siliquis, universos albis vestibus induebat; et dicta super eos Oratione, *cum chrismate crucem faciens in frontibus singulorum cum invocatione sanctæ Trinitatis, tradebat eis septiformem gratiam Spiritus sancti*, id est sacramentum Confirmationis eis conferebat. Hanc duplicem unctionem, unam quidem per presbyterum, aliam per pontificem faciendam, præscribit libelli nostri, qui de ritu baptismi agunt, atque etiam Sa ramentarium Gelasianum his verbis: *Postea cum ascenderit a fonte, infans signatur a presbytero in cerebro de chrismate, his verbis: Deus omnipotens, etc. Deinde ab episcopo datur eis Spiritus septiformis. Ad consignandum imponit eis manum in his verbis, Deus omnipotens, etc. Postea signat eos in fronte de chrismate dicens: Signum Christi in vitam æternam. Resp. Amen. In septimo nostro libello Ordinis Romani alio modo: In nomine Patris et Filii et Spiritus sancti, Pax tecum. Resp. Amen. Quem locum citat Amalarius. De utraque unctione agit Innocentius I, in epistola ad Decentium, quod omnibus notum est; sed verba ipsa quibus Spiritus sanctus baptizatis ab episcopo tradebatur dicere non audet, nimirum quod eatenus arcana essent: *Ne magis, inquit, prodere videat quam ad consultationem respondere*. Porro hæc pontificali chrismatione omne baptismi legitimum Christianitatis nomine confirmari tradit Ordo Romanus. Non quod unctio posterior sit [xcvii] appendix baptismi, sed quod baptismi gratiam corroborat ac confirmet. Totum baptismi ritum paucis exprimit Augustinus in fine sermonis 524: *Baptizatus est, sanctificatus est, unctus est, imposita est ei manus, completis omnibus sacramentis assumptus est*. Cyprianus autem Augustinum exprimit in epistola synodica, quæ modo est 70.*

Induti et confirmati in orbem ordinabantur baptizati; et infantes quidem in brachiis tenebantur, ut habet vulgatus Ordo Romanus; *maiores vero pedem ponebant super pedem patrini sui*, quod habet etiam Ordo Militanus, qui decimo loco a nobis hic edendus est. Interim schola jussu pontificis litaniam inchoabat ante altare, primum septenam, deinde quinam, ac

demum ternam. Quem ritum ita explicat vulgatus Ordo Romanus: *Interim schola jussa facit litaniam ad fontem ante altare, primo septenam; et spatio facto, faciunt alteram quinam, ita enim inchoatur. Stat primicerius unus in dextro choro, et dicit cum ipso Kyrie eleison, et respondet secundicerius cum sinistro choro Kyrie eleison usque ter; deinde Christe eleison usque ter. Hoc sunt septem vices repetitæ; unde et septenæ dicuntur. Post hæc, Christe, audi nos, usque septies, et sic per ordinem. Hoc ordine, intervallo facto, sequuntur, ut prædictum est, litanæ quinæ, id est quinque repetitæ. Postea cum Agnus Dei cantaretur magister scholæ luminaria jubebat accendi: quo facto, pontifex e sacrario ad altare procedebat sacra celebraturus de nocte, neque enim die Sabbati sancti hæc celebrari antiquus ritus sinebat.*

In hac Missa magna cum solemnitate primum canebatur *Alleluia*; cujus rei meminit Sozomenus in lib. viii, cap. 15, ubi assertit Romæ quotannis semel cani *Alleluia*, primo die Paschalis festivitatis, adeo ut multi Romanorum hoc jurjurando uti solerent ut hunc hymnum audire et canere ipsis contingeret. Huc spectat Victor Vitensis, in libro 1: *Lector unus pulpito sistens alleluaticum melos canebat*, nempe die Paschæ; *quo tempore sagitta in gutture sagittatus, cadente de manibus Codice, mortuus cecidit*. In superiori Sozomeni testimonio id difficultatis est. quod Romæ quotannis *Alleluia* semel tantum cani affirmat, cum per totos quinquaginta dies qui a Paschate ad Pentecosten effluebant sæpius a Romanis frequentaretur ante Gregorium Magnum, qui etiam extra Pentecosten [xcviii] *Alleluia* cani præcepit. Quam ob rem conquerentibus de Sicilia nonnullis quod hunc ritum a Græcis mutuatus esset, respondit in epistola ad Joannem episcopum Syacusanum, quæ est lib. vii, epistola 64, ind. 2: *Ut Alleluia hic diceretur, de Ierosolymorum Ecclesia ex beati Hieronymi traditione, tempore beatæ memoriæ Danas papæ traditur tractum. Et ideo magis in hac sede illam consuetudinem amputavimus, quæ hic a Græcis fuerat tradita, forsitan quæ in exsequiis defunctorum et in Quadragesima hanc vocem induxerant. Sane in exsequiis mortuorum Alleluia quondam apud Romanos fuisse decantatum testis est Hieronymus in epitaphio Fabiolæ: Jam sana volans, tan i prænantia luctus, cæcis urbis populum ad exequias congregabat. Sonabant psalms, et aurata tecta templorum in sublime quatiebant Alleluia. Idem etiam colligit Menardus est Codice Ratoldi, quibus adde Missale Mozarabum. Imo etiam in Quadragesima Hispanicæ quædam Ecclesiæ Alleluia canebant ante concilium iv Toletanum, cujus canon 10 hunc usum abrogavit. Consimilem sustulit Gregorius, statuitque ut in Missis etiam post Pentecosten Alleluia caneretur, non tamen in Missis defunctorum et in Quadragesima. Porro Amalarius, ex superiori epistola, recte infert in lib. iv, cap. 33, quod aliquo tempore, id est ante Gregorium Magnum, cantabatur Missa in Romana Ecclesia absque Alleluia, scilicet in Missis post Pentecosten. Redeo ad Sozomenum, qui forte in eodem errore fuit, atque Michael Cerularius, cujus inter alias hæc una est adversus Romanos obiectio, quod Alleluia in Quadragesima non psallerent, sed semel in Pascha tantummodo; quod postremum de sæculo xi, quo scribebat Cerularius, falsum esse constat.*

De infantum communi ne ita præcipit primas libellus Ordinis Romani: *Illud autem de parvulis providendum est, ut, postquam baptizati fuerint, nihil cibum accipiant, nec lactentur, antequam communicent sacramenta corporis Christi; et omnibus diebus septimanæ Paschæ ad Missas procedant, et parentes eorum offerant pro ipsis, et communicent omnes. Idem ritus in pervigilio Pentecostes.*

Joannes Diaconus, in epistola a nobis edita in Mucii tomo primo, ad quæstionem sibi a Senario factam, *cur in sacratissimo calicem lac mittatur et mel, et Pascha Sabbato cum sacrificiis offeratur*, respondit

baptizatis hoc sacrificii genus offerri, [xcix] ut intelligant quia non alii, sed ipsi qui participes sunt corporis et sanguinis Domini terram repromissionis accipient, cuius inter inchoantes, tanquam parvuli lacte nutriuntur et melle. At de hoc ritu, immittendi scilicet in calicem lactis et mellis, nullam mentionem invenimus in vetustis libellis Romani. Exstat quidem in vulgato Ordine Romano Benedictio lactis et mellis in Sabbato sancto, sed extra calicem facta, et seorsim parvulis porrecta. Verum fortasse nonnulli sæculo nono utrumque in calice commiscebant, quod huic quæstioni occasione dedit. Huc spectat interdictum in Africano concilio factum, ut præter panem et vinum aqua mistum nihil in sacrificio offeratur. Primitiæ vero, seu mel et ac, quod uno die solemnissimo in tantum mysterio solet offerri, quamvis in altari offerantur, suam tamen habeant propriam Benedictionem, ut a sacramento Dominici corporis et sanguinis distinguantur.

Alium ejusdem d'ei ritum parum dissimilem carpebant Græci, referente Ævea Parisiensi episcopo, quare agnum simul cum corpore Christi super altare ponerent Latini, et more Judæorum offerrent. Sed hæc agni Benedictio seorsim fiebat, ut ex vulgato Ordine Romano intelligitur, non ut Deo agnus ille offerretur, sed ut carniem ejus cum Ecclesiæ Benedictione resumeretur. Unde et altarium etiam carniem Benedictio in eodem libro habetur.

Post Missam Vesperas onitebant Romani, propterea quod ritus baptismi et Missæ subsequentis in noctem roctem protraherentur. Unde in vulgato Ordine Romano: *In hac nocte de vespertinali synaxi apud Romanos nihil agitur, neque ante Missam, neque post Missam. Apud nos autem unus de schola, cui jussum fuerit, pro antiphona incipit Alleluia ad Vesperum.* Ex hoc loco nemo non videt interpolatum esse vulgatum Ordinem Romanum, ubi legitur *Apud nos autem, etc.* Verum non solum in vigilia Paschæ, sed etiam in biduo præcedente cursu diurni officii publicæ non recitabantur in Ecclesia Romana, ut ex libellis nostris manifestum est.

Illud hoc loco revocandum quod superius de baptismo præmissimus, ex cæremoniali Benedicti canonici sancti Petri. Nempe: *Completis lectionibus, pontifex, uti diximus, descendebat ad fontem cum diaconis et subdiaconis regionariis, dum interim litania cantaretur, et Psalmus Sicut cervus usque ad porticum sancti Venantii, ubi pontifex tantisper sedebat. [c] Interim cardinales, qui in choro Lateranensis basilicæ remanserant, exhibant per postulam post absidem, et per porticum sancti Joannis in oratorium sancti Venantii procedebant. Tunc, archidiacono præcipiente, duo cardinales, priorem cardinalium medium habentes, adibant ad pontificem, aliis cardinalibus subsequentibus. Priori autem cardinalium ter petita, tertioque accepta nomine omnium Benedictione, pontifex dicebat: *Ite, baptizate omnes gentes in nomine Patris et Filii et Spiritus sancti.* Qua missione accepta, cardinales equis incedentis ad suos titulos revertebantur, sui quisque tituli parvulos baptizaturi. Addit primus libellus Ordinis Romani, num. 5, die Paschæ, pontifici ad sanctam Mariam Majorem procedenti notarium regionarium occurrisse ad Merolanas, et, salutato pontifice, dixisse: *In nomine domini nostri Jesu Christi baptizati sunt hesternæ nocte in sancta Dei Genitricis Maria infantes masculi numero tanti, et feminae tantæ.* Ad quæ verba pontifex respondebat *Deo gratias.* Porro diaconi baptismum conferebant etiam præsentem pontifice, adjuvantibus subdiaconis et acolytis, ut in nostris libellis habetur, maxime in primo, num. 45. At in vulgato Anastasio Bonifacius V constituisse dicitur *ut in Lateranis acolythus non baptizaret cum diacono, sed subdiaconi subsequentes.* Solum diaconum designat libellus septimus, cui præviis concilium Romanum sub Innocentio I, canone 7.*

A Vetus Missale Rivensis Ecclesiæ, a nobis jam superius laudatum, relatis Ordinis Romani his verbis: *Illud autem de parvulis providendum est, ut, postquam baptizati fuerint, nullum cibum accipiant, nec allactentur, antequam communicent Christi sacramentis; et omnibus diebus septimanæ Paschæ ad Missas procedatur, et offeratur pro ipsis; his, inquam, relatis, ibidem subditur: Et si tales sint ut scienter possint comedere, auctoritate canonum communicandos censemus. Alioquin solo hausta dominici sanguinis sunt communicandi. Similiter et in morte eorum debet fieri.* Ubi luculentum habes communionis sub unica sanguinis specie exemplum; quæ aliunde etiam probatur, testimoniis scilicet Cypriani, Hugonis Victorini et aliorum.

Joannes Diaconus, in prælaudata ad Senarium epistola, alium Sabbati sancti ritum singularem suggerit, nempe septem altaria in urbe Roma Sabbato Paschæ meris fuisse celebrari atque componi, id est ornari. Quo sensu *sacrosanctum altare [c] compositum* vocat Ambrosius in lib. de Mysteriis, capite 8 novæ Editionis, num. 45; *apparari solemniter altaria* ait Oratus, in lib. III et VI. Quid sibi velit ejusmodi ritus, Joannes fatetur sibi penitus non liquere. Sed mirari sinit, nullum hujuscæ ritus vestigium, quod quidem sciam, apud alios auctores haberi, nedium in libellis Ordinis Romani.

Neque prætereundum hoc loco est, quod in cereo Paschali annus dominicæ passionis apud Romanos solebat inscribi. Id enim testantur veteres non pauci, tanetsi nihil hac de re in nostris libellis habetur. Ejusmodi inscriptio prædebatur in tabella ad cereum paschalem, in qua præceptor inscribebat quotus annus esset dominicæ Incarnationis, quata indictio, concurrentis, et epacta, apud Udalricum, in Consuetudinum Cluvisensium lib. I, cap. 14. Neque hic ritus recentiorum temporum censendus est, siquidem Venerabilis Beda in lib. de temporum Ratione, capite 45, ait Romanam et apostolicam Ecclesiam testari *indictulis, quos scis in certis annuatim scribere solet, tempus dominicæ Passionis, nempe, numerum annorum triginta semper et tribus annis minorem quam ab ejus Incarnatione Dionysius ponat.* Denique, inquit, anno ab ejus Incarnatione juxta Dionysium septingentesimo primo, indictio quarta decima, fratres nostri, qui tunc fuerunt Romæ, hoc modo se in Natali Domini in cereis sanctæ Mariæ scriptum vidisse et inde descripsisse referebant: *A Passione Domini nostri Jesu Christiani sunt DC LXXX.* Ex quo intelligitur vel hanc inscriptionem in Natali Domini appositam fuisse ad designandum novum annum, quem Romani ab ipso die inchoabant: vel certe, si hæc inscriptio in Paschate adhibebatur, eam usque ad Natale Domini fuisse reservatam.

Non immoramur probandæ antiquitati cerei benedicendi in Sabbato Paschæ, ad quam demonstrandam perperam assertur Prudentii hymnus *ad incensum lucernæ*, quem non de cereo paschali, sed de cereo qui singulis diebus in ecclesia solebatur quodam ritu accendebatur, interpretandum constat. Porro certa est in primis Ennodii diaconi Ticinensis hæc de re auctoritas, qui duplicem cerei paschalis Benedictionem composuit. Non tamen ubique recepta erat ejusmodi Benedictio, ut patet ex concilio Toletano quarto, cuius hæc verba sunt in canone 9: *Lucerna et cereus in privilegiis Paschæ apud [c] quasdam Ecclesias non benedicuntur; et cur a nobis benedicantur inquirunt. Propter gloriosum enim noctis ipsius sacramentum solemniter hæc benedicimus, ut sacræ resurrectionis Christi mysterium, quod tempore hujus votivæ noctis advenit, in Benedictione sanctificati luminis suscipiamus.*

Superest allercndi Adriani papæ I responsio ad interrogata monachorum Corbeiensium, quam legimus in pervetusto Codice Corbeiensi, jam semel a nobis laudato, in quo Ordo Romanus pro triduo ante Pascha institutis monasticis accommo-

latus continetur. Sic autem habet Codex in Sabbato sancto, post hæc verba Ordinis Romani: *Ante Evangelium non portant luminaria in ipsa nocte, sed incensum; non cantant Offertorium, nec Agnus Dei, nec Communionem;* sic, inquam, habet Codex: *Et interrogavimus nihilominus dominum apostolicum Adrianum, secundum mandata vestra, si in paschali Sabbato debent flecti genua, dum lectiones recitantur. Et ipse respondit hoc debere omnimodis fieri. Cui cum diceremus: Et quomodo sacerdotes vel ministri seu clerus cum stolis et planetis possunt in terram posterni? ille adjecit non debere sacerdotes vel ministros seu clerum stolis prius planetisque vestiri, nisi tunc demum, cum lumen novum introducitur ut cereus benedicatur. Percunctati sumus rursum qua hora in sabbato Pentecosten conveniens sit ad lectionum officium ingredi. Qui nobis dixit hora 6 hoc fieri oportere. Huc usque Codex Corbeiensis. Ubi cum requiritur an flecti genua debeant, dum lectiones recitantur in Sabbato paschali, id intelligendum arbitror, non de ipsis lectionibus, sed de Orationibus quæ lectionibus interseri solent, prætermissa diaconi admonitione, ut genua flectantur. Sed de his satis.*

XVI. De ordinationibus sacris Ecclesiæ Romanæ.

Etsi nullas in vigilia Paschæ ordinationes a Romanis pontificibus, qui baptismi ritibus aliisque ministeriis tunc occupati erant, antiquitus factas legamus, rerum tamen consuetudo exigit ut post baptismum et confirmationem quædam de sacris ordinationibus, prout in Romana Ecclesia olim fieri solebant, hoc loco observemus. Duos tantum hæc de re libellos edimus, contenti alios indicare, qui tum apud Morinum in libro de sacris Ordinationibus, tum apud Menardum nostrum [civ] in libro Sacramentorum vulgari exstant, præter editum Ordinem Romanum.

Primi apostolici, inquit Amalarius in l. b. II, cap. I, *semper in Decembrio mense, in quo Nativitas Domini nostri Jesu Christi celebratur, consecrationes ministrabant usque ad Simplicium, qui fuit a beato Petro quadragesimus nonus. Ipse primus sacravit in Februario. Idem testatur Micrologus ex Romano Pontificali, quo nomine librum de gestis Romanorum Pontificum intelligit. Cur potius mense Decembrio quam aliis temporibus ordinationes frequentaverint Romani antistites, non facile est definire. Moralem causam affert Amalarius, nimirum ut intimarent conjungendos propinquius Christi corpori qui per sacrum ministerium provehuntur. Planior afferri potest causa, quod commodior esset tempestas ad levandum ordinantis et ordinandorum laborem. Nam in æstate æstus passim in Urbe molestissimi sunt, et autumnus feriis vindemiales occupatus; Quadragesimæ vero adventantium peregrinatio non ita conveniebat, quo tempore etiam Romani pontifices eorumque ministri stationibus per singulos dies celebrandis atque scrutiniis baptizandorum occupati erant. Sane inter tot pontifices qui ad finem sæculi non ordinationes fecerunt, unus Leo secundus in mense Maio ordinationes fecit; et in mense Septembri unam Gregorius Magnus. Alii post Simplicium omnes vel mense Decembri, vel in prima, vel in mediana hebdomada Quadragesimæ; nulli (quos quidem sciamus) in sabbato Paschæ.*

Quo tempore primis sæculis ordinationes celebratæ fuerint, docet Leo Magnus in epistola ad Alexandrinum episcopum, quæ est epistola XII Editionis Quésnellianæ. *Quod ergo a patribus nostris propensiore cura novimus esse servatum, a vobis hoc volumus custodiri, ut non passim diebus omnibus sacerdotalis vel levitica ordinatio celebretur; sed post diem Sabbati ejus noctis quæ in prima Sabbati lucebat exordia deligantur, in quibus, his qui consecrandi sunt jejuniis, et a jejunantibus sacra Benedictio conferatur. Quod ejusdem observantiæ erit, si mane ipso Dominico die, continuato Sabbati jejunio, celebretur; a quo tem-*

pore præcedentis noctis initia non recedunt, quam ad diem Resurrectionis, sicut etiam in Pascha Domini declaratur, pertinere non dubium est. Leo hunc morem probat auctoritate consuetudinis, quam ex apostolica, inquit, novimus venire doctrina, et sacre Scripturæ, [civ] scilicet Pauli et Barnabæ facto relato ex Actuum XIII. Demum concludit ad hunc modum, ordinandorum sacerdotum formam servari debere, ut his qui consecrandi sunt nunquam Benedictio, nisi in die Resurrectionis Dominicæ tribuatur, cui a vespera Sabbati initium constat ascribi. Ad hanc epistolam multa notat eruditus Quésnellius: primo Dominicæ Resurrectionis nomine intelligi non ipsum festum Paschæ, sed quemlibet Dominicum diem, ut etiam apud Gregorium Turonensem episcopum aliosque veteres auctores; secundo, tantum abesse ut Sabbato solum sancto aut Dominicæ subsequente ministrorum Ecclesiæ consecratio tunc fieret, ut potius illa die nunquam facta fuisse videatur propter solemnitatem baptismi, cui conferendo hoc tempore consecratum erat; tertio, quolibet tunc Dominico die celebratas fuisse ordinationes, præmissa ab ordinante ordinandisque jejunio; quarto, hoc jejunium a Sabbato præcedente in matutinum Dominicæ tempus quo fiebat ordinatio prorogatum fuisse; quod cum nimis ordinantem ordinandosque fatigaret, sensim a mane Dominicæ ad initia noctis, deinde a noctis exordio ad præcedentis Sabbati vesperam, post a vespera ad meridiem, denique a meridie ad matutinas horas, ut fit hodie, ordinatio retrogrediens tandem revocata sit.

Prima quæ quidem nobis relicta est pontificia con titutio, qua ordinationes ad tempora solemnium jejuniorum revocantur, est Gelasii primi in epistola directa episcopis per Lucaniam et Brutios constitutis. *Ordinationes presbyterorum et diaconorum nisi certis temporibus et diebus exerceri non debent, id est quarti mensis jejunio, septimi et decimi, sed etiam quadragesimalis initii ac medianæ hebdomadæ, et Sabbati jejunio circa vesperam noviter celebrandis.* Tempore Urbani secundi ad vesperam etiam ordinationes fiebant, ut patet ex concilio Claromontano, in quo suadetur ut protrahatur jejunium usque ad vesperas, et si fieri potest, usque ad crastinum, ut magis appareat in die Dominico ordines fieri. Inde est quod Dominicæ quæ in solemnia Ordinationum tempora incidunt, omnes vacent propriis Missarum officiiis, propterea quod Missa pro ordinandis Dominicæ officium et sacrificium suppleret. Consule Micrologi caput 29.

Redeo ad libellos nostros, in quibus multa veniunt observanda. In primis solius acolythi ex minoribus ordinatio diserite exprimitur [cv] in priori libello, quem octavo loco edimus, inscripto *Quomodo in sancta Romana Ecclesia acolythi ordinantur.* Ritus autem ordinandi acolythi ita describitur. *Dum Missa celebrata fuerit, induunt clericum illum planetam, et orarium. Dumque venerit episcopus, aut ipse dominus apostolicus ad communicandum, faciunt eum venire ad se, et porrigit in ulnas ejus sacculum super planetam, etc.* Mirum est quod acolythi ordinando tribuitur planeta et orarium. Sed illud amplius mirandum, quod nulla mentio fit ostiarii, lectoris et exorcistæ; neque etiam in posteriori libello, nisi quod in schola cantorum antea nutriti dicuntur ejusmodi pueri, tum papæ cubicularii facti, antequam acolythi instituerentur. His fere consentit Siricii papæ epistola I, in qua mentio fit tantum lectoris, acolythi et subdiaconi. *Quicumque itaque se Ecclesiæ vovit obsequiis a sua infantia, ante pubertatis annos baptizari et lectorum debet ministerio sociari. Qui ab accessu adolescentiæ usque ad vicesimum ætatis annum, si probabiliter vixerit, una tantum uxore contentus, acolythus et subdiaconus esse debet.* Paulo aliter Gelasius in epistola ad episcopos per Lucaniam et Brutios constitutos, ubi post gradus lectoris vel notarii aut defensoris, acolythatum et subdiaconatum memorat, præmissa ostiarii mentione. Verum in Ordine Romano

vulgato, et in Codice Vindocinensi, ostiarii, lectoris et exorcistæ ordinatio habetur ante acolythatum; imo etiam in Sacramentario Gregoriano. Ex quo apparet quanta sit nostrorum libellorum antiquitas.

Eadem item probatur ex eo quod acolythi ordinantur porrecto, non (ut mox dictis Ordine Romano et Sacramentario notatur) *ceroferrario* seu candelabro cum cereo, sed sacco: nimirum quod ejusmodi sacculos in Missa pontificia tunc gestare solerent acolythi ad excipiendas oblationes consecratas, tum quæ in Missa confringebantur ad fidelium communionem, tum quæ fermenti nomine ad titulos mittebantur, qua de re superius actum est. Id officii diaconis tribuit Justinus in Apologia prima, ut ad absentes Eucharistiam perferrent.

Ad hæc posterior libellus tradit acolythos accepisse primam Benedictionem ab archidiacono, quasi dicat eos ab archidiacono fuisse ordinatos. Nam mox subdiaconi ordinatio sequitur, nulla alia acolythi ordinatione memorata.

[cvi] Tum subdit idem libellus, acolythos, quando et ubi libitum fuerit, in subdiaconatus officium ordinari; secus de diaconis et presbyteris, qui ordinari non poterant, nisi in publica ordinatione, hoc est in solemnibus jejuniorum diebus, qui ordinationibus faciendis assignati sunt. Ex quo intelligitur subdiaconatum per id tempus quo libelli isti in usu erant nondum inter sacros ordines fuisse numeratum. Unde continentia votum diacono primum tunc præscriptum erat, testante Siricii epistola 1. Cæterum quæ de minorum ordinum collatione hic diximus, officere non debent receptæ sententiæ, quæ eam episcopis tribuit ex veteri jure, quando Aurelium et Celerinum leciore a Cypriano (ut de aliis interim silemus) et ab ejus collegis, qui præsentibus aderant, ordinatos ex ejus epistolis resciamus. Sed nos hic nostrorum libellorum specimen exhibemus, absque ullo venerandæ antiquitatis præjudicio. Omnes ordines minores memorat synodus Romana sub Silvestro.

Venio ad diaconos, in quibus ordinandis nulla unctio imprimitur, neque in nostris libellis, neque in vulgato Ordine Romano. Itaque ex alterius Ecclesiæ ritu Angli hunc ritum acceperant, ut manus diaconi oleo sancto et chrismate ungerentur, adhibitis solemnibus verbis quæ in consecratione presbyteri usurpari solent. Hanc quippe unctionem in diaconorum ordinatione præscribit non modo Codex Anglicanus a Menardo laudatus, sed etiam liber Sacramentorum Egberti Eboracensis antistitis, quem modo Ebroicensis in Gallia Ecclesiæ esse jam diximus. Gregorius, in synodo Romana, decrevit ut ne diaconi, quos ad prædicationem elemosynarumque studium vacare congruebat, in posterum cantorum officium subirent, dum cantores ipsi ob vocis suavitatem sacris ministeriis adhiberentur. Unde fit plerumque ut ad sacrum ministerium, dum blanda vox quæritur, quæri congrua vita negligatur; et cantor minister Deum moribus stimulet, cum populum vocibus delectat. Qua de re, inquit præsentis decreto constiti ut in sede hac sacri altaris ministri cantare non debeant, solumque evangelicæ lectionis officium inter Missarum solemnias exsolvant. Psalmos vero ac reliquas lectiones censeo per subdiaconos, vel, si necessitas exigat, per minoris ordines exhiberi. Ubi obiter advertit subdiaconatum a minoribus distingui ordinibus, tamen nondum Gregorii tempore inter sacros ordines computaretur. Pro schola cantorum erant septem [cvi] subdiaconi, de quibus superius pag. xviii.

In presbyterorum ordinatione solet archidiaconi testimonium de ordinandis rogari. Huic ritum esse antiquissimum testatur Hieronymi epistola 85, ad Evagrium. Sed dicit: *Quomodo Romæ ad testimonium diaconi presbyter ordinatur? Quid mihi profers unius ubi consuetudinem?* Ex quo intelligitur

A hunc morem Ecclesiæ Romanæ peculiarem fuisse, qui hactenus in Ecclesia Latina perseverat.

De episcoporum ordinatione libelli nostri suppeditant materiam inquirendi, primo, an episcopi quondam ab uno Romano Pontifice, seclusis aliis episcopis, consecrati fuerint; secundo, an qui ex diaconis electi erant ad episcopatum, per saltum, omisso presbyterii gradu, ordinati fuerint.

Ad primum quod attinet, in priori libello nostro præsentibus ordinationi dicuntur interesse sacerdotes seu episcopi cum presbyteris, et Benedictionem electo simul cum pontifice impertiri. Sic enim legitur, num. 8: *Prostratus dominus apostolicus cum sacerdotibus et ipso electo in terra ante altare, completa litaniam surgit, et tunc benedicit eum. Et Benedictione expleta, dat osculum dominus apostolicus, et tenens eum archidiaconus deportat eum, et sic dat osculum episcopis et presbyteris. Et tunc jubet eum dominus apostolicus supra omnes episcopos sedere.* Verum dubium est, num legi debeat in numero singulari, et tunc benedicit eum, scilicet dominus apostolicus. Certe apud Morinum, pag. 326, ubi hic ritus metropolitanis accommodatus est, sic habetur: *Surgunt, et benedicit eum.* Hæc conjectura ex eo confirmatur, quod in posteriori nostro libello mentio fit unius pontificis manum imponentis, num. 4: *Et canunt litaniam. Et tunc accedit electus propius ad altare subnixio capite. Pontifex vero ponet manum super caput ejus, et dicit unam Orationem in modum Collectæ; alteram eo modulamine quo solet contestata cantari, et sedet pontifex in sella sua. Ipse vero electus osculatur pedem ejus, et suscipitur ad pacem, et sic consummatur consecratio illius.* Eadem leguntur in Ordine Romano vulgato, pag. 97. Ubi vides altum esse silentium de aliis episcopis qui consecrationi coequerentur, ac proinde unum Pontificem Romanum absque aliorum episcoporum ministerio ordinationem episcopalem tunc perfecisse.

Favet huic sententiæ Fulgentii Ferrandi Breviatio canonum, in cap. 6: *Ut unus episcopus episcopum non ordinet, excepta Ecclesia Romana [cvi] concilio Zelensi ex epistola papæ Sirici.* Hac enim exceptione peculiaris Romano pontifici prærogativa tribuitur, ordinandi scilicet episcopum absque sociis episcopis. At huic loco genuinum subesse errorem putat bonæ apud eruditos memoriæ Joannes Cotelerius, in notis ad Constitutiones apostolorum, pag. 217, nempe quod duo prima decreta epistolæ quartæ Siricii perperam commiscuntur; et quod sedes apostolica primatis seu metropolitanæ mutatur in sedem apostolicam Romanam, non culpa (ut vir doctus suspicatur) Ferrandi, sed fraude cujusdam recentioris. En Siricii verba: 1° *ut extra conscientiam sedis apostolicæ, hoc est primatis, nemo audeat ordinare. Integrum enim iudicium est, quod plurimorum sententia consequitur.* 2° *Ne unus episcopus episcopum ordinare præsumat propter arrogantiam, ne furtivum beneficium præstitum videatur.* In his Siricii verbis revera desideratur ecclesiæ Romanæ exceptio. Sed quid si Ferrandus, habita sui temporis ratione, hanc de suo apposuit? nam ab ipso Ferrando ascriptam fuisse, non fraude cujusdam recentioris, nos dubitare non sinit antiquissimus Codex Corbeiensis ante annos mille scriptus, continens varia concilia cum Ferrandi Breviatio, in qua totidem verbis, ut in Editis, hic locus reperitur. Non ergo sine fundamento asseri potest Romano pontifici ob principem dignitatem id privilegii concessum, ut solus absque aliis episcopis episcopalem characterem conferret.

Jam vero utrum diaconi ad episcopatum electi per saltum apud Romanos ordinati sint, non levis momenti quæstio est. Partem affirmantem astruere videtur libellus noster prior. Eadem enim ejus qui ex diacono atque illius qui ex presbytero ordinatur consecratio. Nimirum fortasse quia, ut sentit Hieronymus epistola 85, in episcopo et presbyter continetur. Hanc sententiam confirmat Photii adversus Romanos ista objectio, cur

levitæ episcopi fierent, presbyterii gradu non prius accepto. Hanc quidem objectionem ex calumnia oriri dicit Ratramnus, eamque retorquet in adversarios, qui ex laicis subito tonsis faciebant episcopos contra regulas ecclesiasticas. At Æneas Parisiensis episcopus facti veritatem non dissitetur, respondetque quod forte illi, qui istiusce ordinationis assentiunt, hoc intelligi velint quia qui Benedictione pontificali perfungitur reliquarum Benedictionum honore decoretur, et quod in sublimitate majoris pontificis consistat etiam [cix] honor minoris sacerdotis. Tum subdit: Forsitan autem illi qui de diacono ordinant episcopum prætermissa Benedictione presbyterali, assertoni beati Hieronymi in epistola loquentis ad Titum ex parte concedere videntur, qui officium presbyteri in aliquo comparticipari affirmat ministerio episcopali. Ex quibus liquet Æneam admisisse id quod Photinus objiciebat, nempe quod tunc apud Romam plerumque diaconus quodam saltu, non percepta presbyterali Benedictione, in episcopum subito consecraretur, quæ erat septima obiectio Photiana. Illic amplius sese aperit campus exspatiandi in hoc argumentum, sed hæc proposito nostro sufficiunt.

Non ab re tamen fuerit observare id quod Alexander II decrevit de quodam clerico qui, subdiaconatus gradu prætermisso, ad diaconatum et presbyterii honorem cursu præproprio, non ambitiosè, sed negligenter conscenderat. Hæc de re cum fuisset consultus, non lum super hæc questione præceptum canonicum se invenisse respondet; consilium autem dare, sicut Grimoldo Constantiensi episcopo in simili causa responderat: nempe prædictum ordinatum a sacerdotis et levitæ officio suspendendum, donec congruo tempore interesset iis qui ad diaconii benedicendi essent honorem, et cum eis subdiaconatus acciperet Benedictionem; quæ fusiis videlicet apud Baronium ad annum 1369. Ex quo intelligitur jam longe ante id tempus ejusmodi ordinationes in Ecclesia Romana probatas non fuisse, cum nulla de similibus factis tunc superesset memoria.

XVII. De varia creatione romani pontificis.

Vix ulla res alia tot tantisque mutationibus obnoxia fuit quam Romani pontificis creatio. Hoc argumentum Onofrius Panvinius, vir impense eruditus, libris decem complexus est, eosque Carolo Borromæo tum cardinali nuncupavit; in quibus varios creandi pontificis modos ad octodecim enumerat: quorum supremus is demum fuit, cum, remotis non modo populi, sed etiam cleri suffragiis, jus creandi pontificis ad solos cardinales translatum est. Totam hæc electionis pontificis historiam in pauca conferre juvat, quatenus conducere potest ad Romanos ritus explicandos. Atque ut id ordine fiat, sex hujusce electionis periodos distinguere visum est: primam a sancto Petro ad Constantinum Augustum; secundam [cx] a Constantino ad Justinianum; tertiam a Justiniano ad Carolum Magnum; quartam inde ad Formosum creationem; quintam a Formoso ad Ottonem Magnum; sextam denique ab hoc Ottone ad Fredericum Æno-barbum, seu ad Alexandrum tertium papam, cujus tempore et cura electio ad solos cardinales devoluta fuit.

Præter Clementem, quem a beato Petro successorum designatum memorant, Romani pontificis post Petrum electio pones clerum et cœtum fidelium stetit. Mortuo pontifice, statim omnes limitimarum urbium episcopi a presbyteris et diaconis Ecclesiæ Romanæ de obitu Romani antistitis certiores facti, et ad comitia evocati, congregabantur ad successorem eligendum. Eadem mors etiam ad a'ias, maxime insigniores, Ecclesiæ litteris significabatur, cujus rei testes sunt in primis Cypriani quædam epistolæ. Ad hæc comitia presbyteri, diaconi, subdiaconi, acolythi cum aliis clericis, reliquosque populus Romanus fidelis, interesse poterant; tuncque, suffragiis suis viva voce collectis, quem e numero presbyterorum diaconorumve præferabant, is demum electus censeba-

tur pontifex Romanus; et ab episcopo Ostiensi aliisque præsentibus episcopis statim coram omni concilio manuum impositione consecratur. Succedebant laudes et acclamationes cleri et populi, qualis fuit illa confessorum qui, electo Cornelio primum adver-ri, et Novatano adherentes, demum ad partes Cornelii accesserunt cum his vocibus: *Nos Cornelium episcopum sanctissimæ catholicæ Ecclesiæ electum a Deo omnipotente et Christo domino nostro scimus. Quæ acclamatio legitur in epistola ipsius Cornelii ad Cyprianum, non multum diversa ab ea quæ posterioribus sæculis obtinuit, apud Cencium et alios. Hanc electionis formam etiam aliæ servabant Ecclesiæ, exemplo apostolorum qui, Mathiam in Judæa traditoris locum subrogaturi, in frequenti fidelium cœtu it exsecuti sunt. Consecratus denique pontifex mox ad apostolicas ecclesiasticas communionis litteras dirigebat, ab eisque vicissim recipiebat: quales Cornelius Cypriano, quales Cyprianus Cornelio misit. Si quæ turbæ occasione electionis exortæ fuissent, eas componere nitentur alii episcopi, quod presertim Cyprianus in facto Novatiani contra Cornelium. Ejusmodi epistolæ presbyteri, passim vero diaconi et subdiaconi, aliquando etiam acolythi perferant. Præter illas litteras communicatorias Cyprianus, [cxii] audita Novatiani factione, alias litteras ab episcopis qui Cornelii electioni interfuerant requisivit, cujus facti inusitati rationem Cornelio reddidit his verbis: *Quod autem scripta collegarum nostrorum qui illis ordinationi tuæ affuerant desideravimus, non veteres mores oblitii novum aliquid quærebamus. Nam satis erat ut tu te episcopum factum litteris nuntiares, nisi esset ex diverso discrepans factio,.... cui rei sapiendæ necessarium duximus ut scribentium nobis inde collegarum nostrorum firma et solida auctoritas pararetur. Quod ideo visum est observare, quod primum illud fuerit di-cidium in Romani Pontificis electione, ac prima proinde adversus schisma consurgens cautela.**

Parta Ecclesiæ pace, cum invidiosa res etiam prægans cœpisset haberi episcopatus Romanus, varias subinde turbas facessivit novi pontificis electio; fatumque est ut in eligendo pontifice cleri populi que Romani suffragiis Romanorum imperatorum qui in Occidente rerum potiebantur, primum deinde, iis pulsus, Gothorum regum etiam accederet auctoritas. Non quod ipsi vel imperatores, vel reges, per se electioni interessent, sed quod missos suos Romam, qui nomine suo interessent, dirigerent; aut certe quando in electione dubia duo se pro pontifice gerebant, hi suo nutu quem vellent præferrent, quod contingit in Damaso et Ursicino, in Bonifacio et Eulalio, in Symmacho et Laurentio. Quamquam qui religiosiores erant imperatores neutrum ex illis duobus probabant, sed qui nova electione esset creatus. Hoc quippe censuit Honorius Augustus, ut ejus ad Bonifacium papam epistola probat, qui Bonifacium cum interpellaverat ut constitueretur ab eo ne in Urbe per ambitum unquam ordinaretur antistes. Porro missi illi id potissimum curabant, ut in episcopatus electione concordia servaretur Ecclesiæ, ne per occasionem seditionis civitas vocaretur in dubium, quemadmodum loquitur Fl. Basilius ab Odoacro post mortem Simplicii papæ missus pro Hilari electione. Huc etiam spectat Symmachii papæ decretum, ut in electione vincat sententia plurimorum, sic tamen ut sacerdotio careat, qui captus promissione, non recto judicio, de electione decreverit. Haud probabile aliud fuit Bonifacii II constitutum, quo sibi ipse successorem Vigilium deligebat; sed cum a sacerdotibus postea congregatis id fuisset improbatum, idem eum ipsius decretum igne consumpsit. Quales essent [cxiii] tunc temporis novi pontificis communicatoriæ litteræ, testatur epistola Gelasii primi ad universos episcopos per Dardaniam constitutos. Porro in creando tunc pontifice triduum a morte decessoris (quod postea lege cautum est) fuisset exspectatum, probat Symmachii præfecti ad Honorium Augustum relatio de iis quæ Zoizimo papa mor-

ino in creatione successoris contigerunt; ubi Eulalius, Bonifacii tenuis, de exarquiis prioris episcopi a populo et a clericis ad ecclesiam Lateranensem adductus ducitur, ubi per biduum remoratus est, ut exspectaretur dies consuetus quo posset solemniter ordinari, id est eligi. Hoc triduum cum in electione Gregorii VII. qui ipsa die mortis Alexandri II creatus est, servatum non fuisset, id postea Benno cardinalis alique Gregorii adversarii ipsi objecerunt, quod triduum per id tempus nulla lege sancitum fuisse existimat Baronius, qui Bennonis criminationem hoc loco rejicit.

Gothis Italiae ditione a Narse patricio, Justiniani imperatoris duce, omnino exactis, Italiae cum urbe Roma in orientalis imperii portionem redacta, insignior fuit in electione papae mutatio usque ad Carolum Magnum. De hac mutatione Gregorium Magnum sciscitatus est Secundinus servus Dei inclusus, cui Gregorius respondit in haec verba: *De ordinationibus vero apostolicæ sedis pontificum utrum post beatissimum virum Hormidam aliqui sint addita, vestra charitas requirit. Sed usque ad Vigilii papæ tempora expositas ordinationes præsumere esse cognoscas*, id est publice factas, cum tempore Vigilii quædam oculis ambientium cuniculis factæ sint, quas inter ipsa etiam Vigilii electio vitio non caruit. Ab eo igitur tempore sic res se habebat. Mortuo pontifice, sedis apostolicæ vacantis cura tribus præcipuis cleri ministris committebatur, scilicet archipresbytero, archidiacono, et primicerio notariorum. Ab his quamprimum de morte papæ nuntium significatur exarcho, quem Gothis pulsus Ravennæ instituerat imperator. Po t iusta defuncto persoluta, exactumque tridui jejunium, de eligendo pontifice tractabatur. Huic electioni intererat clerus, optimates, populus et milites, hoc est militum stationes, qui ad tutelam adversus Langobardos reliquam Italiae partem Romæ potissimum et Ravennæ consistebant. De electione mox referebatur ad imperatorem, a quo petebatur expectabatur factæ electionis approbatio. De ea item scribebatur [cxiii] ad exarchum, ad iudices, archiepiscopum, et apocrisarium Ravennæ, ut electioni faverent. Post datam ab imperatore approbationem, electus tandem ordinabatur ad confessionem beati Petri, ibique fidem suam profitebatur, moxque fidei suæ confessionem ad omnes Ecclesias dirigebat. Hæc omnia constant ex libro diurno Romanorum pontificum, cujus formulæ ab eo tempore, id est a medio sæculo sexto, in usu esse cœperunt. Porro electus non se gerebat ut pontifex ante confirmationem; quod manifestum est ex epistola ad episcopos et presbyteros Scotiæ, apud Bedam relata sub hac inscriptione: *Dilectissimis et sanctissimis fratribus Thomiano, etc., Hilario archipresbyter et servans locum sanctæ sedis apostolicæ, Joannes diaconus et in Dei nomine electus, item Joannes primicerius et servans locum sanctæ sedis apostolicæ, etc.*, ubi Joannes, licet electus in Romanum pontificem, secundo tamen loco inscribitur; nec alii dimittunt titulum qui cis ante electionem competeat, servantium scilicet locum sedis apostolicæ. Et tamen hi episcopos *fratrum* vocabulo compellant, quemadmodum Cyprianum Carthaginensem antistitem *presbyteri et diacones Romæ fratrem* vocant, in epistola 36 novæ Editionis, et in aliis.

Neque vero gratuita erat imperatoris confirmatio, sed sub certa pecuniæ pensione, quam Heraclius imperator sustulit sub Agathone papa, privilegio etiam concesso, ut electus pontifex non expectata imperatoris approbatione posset consecrari, quod Constantinus Heraclii pronepos etiam confirmavit. Vide quæ de Adriani primi electione dicta sunt in Museo tome I.

Postquam vero Carolus Magnus, subacto Desiderio Langobardorum rege, qui Adriano papæ intestissimus erat, exarchatum Ravennæ atque Umbriæ et Piceni partem sedi apostolicæ a Pippino concessam eidem asseruisset, Adrianus, teste Anastasio, tanti beneficii memor, Romæ synodum cum episcoporum

convocavit, et cum universa synodo tradidit *Carolus et potestatem eligendi pontificem, et ordinandi apostolicam aedem*, præter dignitatem patriatus, quam ei concessit cum investitura episcopatum. Hoc itaque Adriani decreto, quod Gratianus et Ivo retulerunt, statutum est ut is esset verus Romanus pontifex, quem Carolus rex Francorum suiue successores Francorum reges consecrandum elegerent, sive jus [cxiv] eligendi pontificem a clero et populo ad unum regem translatum sit, sive electionis nomine confirmati intelligatur, eum ad modum quo reges Francorum, qui natalium jure in regnum succedunt, a populo tamen electi non raro dicuntur apud veteres, id est, accepti et agniti. At sive hoc sive alio modo electionis vocabulum accipiatur, Carolus Magnus, mortuo Adriano, liberam eligendi successoris facultatem clero et populo reliquit, eandemque libertatem ipse et filius suus Ludovicus augustus in creatione episcoporum singulis ecclesiis asservierunt, sancito edito, quod ab aliis relatum est. Sed tamen eo pacto hæc libertas Ecclesiæ Romanæ concessa fuit, ut electi pontificis confirmatio et approbatio fieret per imperatores eorumve legatos, in quorum præsentia novi pontificis consecratio fieri solebat. Unde post mortem Gregorii IV, cum Sergius secundus electus fuisset, et non expectata imperatoris auctoritate ordinatus, *Lotarius filium suum Ludovicum cum Drogone Mediomatricorum episcopo dirigit, aciuros ne deinceps decedente apostolico quisquam illi præter sui jussionem missorum suorum præsentiam ordinaretur antistes*, ut habetur in Annalibus Bertiniani, ad annum 844, quem locum Baronius si legisset, initius utique egisset cum Siegerto, qui idem factum, quamquam alio modo, commemorat. Hic ritus viguit ad Adrianum tertium, qui statuto edito cavuit ne deinceps in approbando et ordinando pontifice expectaretur imperatoris auctoritas. Ex his intelligitur suspectam esse vulgatam Ludovici Pii sanctionem, quæ hunc usum remittit, absolutamque eligendi et consecrandi pontificis facultatem clero et populo Romano restituit; quod quidem satis confutatum Stephani IV decretum, statuens ut electus *præsentibus legatis imperialibus* consecratur.

Post Adrianum tertium tumultuaria fuit passim papæ electio, usque ad principatum Ottonis Magni qui in electione pontificia summam sibi suisque posteris auctoritatem attribuit. Petrus Damiani, Alexander secundo pontifice, ait in lib. 1, epistola 21, electionem illam *per episcoporum cardinalium fieri debere principale iudicium*, ita ut secundo loco jure præbeat clerus assensum, tertio popularis favor attollat applausum; sicque suspendendam esse causam, usque dum regiæ celsitudinis consulari auctoritas, nisi periculum fortassis imminet quod rem quanticus accelerare compellat. Quot turbas excitaverit sub Gregorio VII [cxv] ejusque successoribus hæc imperatorum auctoritas, nemini ignotum est. Tandem post multas ac diuturnas altercationes evicit Alexander tertius, ut a solis cardinalibus (quod Nicolaus II jam statuerat, sed obtinere nequiverat) Pontifex eligeretur, ita ut ex tribus duæ partes in unum conspirarent. Nec difficile fuit Alexandro clerum remove ab hac electione, assumptis in ordinem cardinalium qui inter clericos præcipui erant, vel eorum officii penitus extinctis. Ita cardinales creati sunt prior seu archipresbyter Lateranensis, sancti Petri et sanctæ Mariæ Majoris archipresbyteri; sancti Pauli, et sancti Laurentii extra muros abbates. Additi ad hos etiam septem Urbis episcopi, totidemque Ecclesiæ Romanæ præcipui officiales, ut primicerius, et secundicerius, protoserinarius, saccellarius, arcarius, adminiculor, et primicerius defensorum, quorum munera vel omnino antiquata, vel mutatis nominibus intra cardinalium collegium inclusa sunt. Sublatis igitur vel auctis cleri capitibus, facile fuit ut vulgus clericorum hoc electionis jure privaretur. Atqui clero decedente, non ægre etiam populus antiquo jure cessit. Hæc fere

Onufrius. Quod non ita intelligendum, quasi sub Alexandro tertio primum cardinalium dignitas ad hunc auctoritatis apicem protracta sit, sed quod aucti in hunc modum dignitas clero et populo jus suum facile ademerit. Sane Petrus Damiani, in epistola urox laudata, sic extollit cardinales episcopos, *qui Romanum pontificem principaliter eligebant, ut non modo quorumlibet episcoporum, sed et patriarcharum atque primum jura transcendere asserat.* Et quidem jam inde a tempore Gregorii VII præcipua: cardinalium in Romani pontificis creatione fuisse partes colligitur ex formula juramenti Henrici patriarchæ Aquileiensis electi, qui Gregorio fidem suam pollicetur, ejusque successoribus, *qui per meliores cardinales intraverint, apud Baronium, ad annum 1079.* Quamquam ipsius Gregorii electioni non modo cardinales, sed cæteri etiam clerici, *acolythi, subdiaconi, diaconi, presbyteri interfuerunt, presentibus etiam abbatibus et monachis, consentientibus turbis utriusque sexus, et acclamantibus.* Denique, ut præcis absolvamus, sub Gregorio X institutum est conclave cardinalium ad novi pontificis electionem; triplexque electionis modus, qui deinceps obtinuit, adinventus, scilicet per viam secreti, compromissi, vel Spiritus sancti, quæ omnia in libris nostris [cxvi] fuisse explicantur, maxime in libellis xiii et xiv.

XVIII. Ritus in consecratione pontificis olim servati.

Electioni pontificis succedit ejusdem institutio, quæ duabus rebus peragitur, ordinatione videlicet, ac inthronizatione. Ordinatio in Vaticana sancti Petri basilica, inthronizatio in Lateranensi fieri consuevit. In his non constans ordo. Nam etsi inthronizationem consecratio sæpius præcedere solebat; nonnunquam tamen inthronizatio præmittebatur, quemadmodum ex mox dicendis constabit. Quinam ritus cum in inthronizatione, tum in ordinatione ante sæculum xi observati sint, ex Anastasio et ex Ordinis Romani libellis discimus.

In Cononis creatione, quæ anno 686 contigit, hæc Anastasius commemorat: *Cononem sacerdotes et clerus unanimiter apud Lateranum elegerunt. Mox omnes iudices una cum primatibus exercitus, ad ejus salutationem venientes, in ejus laudes acclamaverunt. Videns exercitus unanimitatem cleri et populi, electioni factæ consenserunt, atque in ejus decreto cum eisdem subscriperunt.* Denum iidem una cum clero et populo, *missos suos ad exarchum, ut mos erat, direxerunt.* Electio itaque primo fiebat per clerum, deinde saluatio et acclamatio per iudices et primates. Sequebatur consensus exercitus; omnium denique subscriptio in decreto, quod ad exarchum et ad imperatorem mittebatur. Addit Anastasius in creatione Stephani tertii, quæ in ecclesia beatæ Mariæ ad Præsepe facta est, *Stephanum inde in basilicam Salvatoris, quæ appellatur Constantiniana, deportatum; atque intus inductum in patriarchium, juxta morem inthronizatum fuisse.*

Quænam fuerit novo pontifici facta saluatio, signantius explicat idem auctor, ubi de Valentini electione agit in palatio Lateranensi facta. Electus *condignis gloriæ laudibus et honoris amplitudine ad Lateranense patriarchium deductus memoratur, et in pontificali positus throno, ejusque pedes omnis Romanorum senatus osculatus est, quod etiam in Leone IV servatum juxta morem antiquum.* Id vero salutationis nomine appellat Anastasius. Postero die facta est Valentini consecratio in basilica sancti Petri, ut idem tradit; atque adeo inthronizatio consecratio em præcessit, uti etiam in Benedicto tertio.

[cxvii] Quo ritu celebrata sit ejusdem Valentini consecratio, tradit idem auctor his verbis: *Ejus consecrationis die sereno jam illucescente, cum lumine jam dictum antistitem ad beati Petri apostolorum principis ecclesiam omnes pariter Romani a palatio deducunt, Majestate divina auxiliante, in alto throno summum consecrare pontificem. Qui mox almificæ sedis culmina*

ascendens beati Petri apostoli et cælestis regni clavigeri, divinis Deo laudibus et sacrificiis pie oblati, amplo et magnifico Romanorum cœu ad palatium, scilicet Lateranense, cum ingenti gaudio remeavit atque lautissimis dapibus sumptis, multis et diversis munerum donis sacram plebem et senatum populumque Romanum opime ditavit. Tunc ergo hi erant consecrationis ritus, nempe ipsa novi pontificis consecratio ad sanctum Petrum; impositio ejusdem in sedem sancti Petri; oblatio sacrificii per novum pontificem; convivium; munera in senatum et populum erogata, quæ presbyteria vulgari nomine appellabant.

Antiquum illum ritum consecrandi pontificis fustius explicant Ordo Romanus et liber Diurnus Romanorum pontificum. *Psalunt secundum consuetudinem* (id est, canunt Psalmum illum qui, præmissa ad Introitum Antiphona, decantari solebat). *Procedit electus de secretario cum cereostatii septem, et venit ad confessionem* (nimirum sancti Petri). *Et post litaniam* (id est dicto minimum novies *Kyrie eleison* et *Christe eleison*) *ascendunt ad sedem simul episcopi et presbyteri. Tunc episcopus Albanensis dat Orationem primam super pontificem, Adesto supplicationibus. nost. Deinde episcopus Portuensis dat Orationem secundam, Propitiare, Domine, suppl. nost. Postmodum adducuntur Evangelia, et aperiuntur, et tenentur super caput electi a diaconibus. Tunc episcopus Ostiensis consecrat pontificem ita, Deus bonorum omnium, in qua Oratione hæc addi debent ad locum, Et ideo famulo tuo N., etc. Post hoc archidiaconus annectit ei pallium. Deinde ascendit ad sedem, et dat pacem omnibus sacerdotibus, et dicit Gloria in excelsis Deo.*

In consecratione episcopi, non a diaconis, sed ab episcopis duobus tenentur Evangelia super caput electi, cæteris qui adsunt episcopis manus super caput ejus imponentibus; quod non haberi in auctoritate veteri, neque nova, sed neque in Romana traditione asserit vulgatus Alcuinus, quamquam id discrete præscribit Sacramentarium Gregorianum. Nihil tamen ejusmodi [cxviii] legitur in duobus libellis nostris, in quibus quædam præter jam dicta in ordinatione pontificis observare licet, quæ referre non est necesse, cum hic ad manum habeantur. Innocentius tertius unum addit, quod *solus pontifex Romanus* (qui ante hymnum *anجيلicum* consecratur, et postmodum ipse Missarum solemniam incipit et perficit consecratus) *in die consecrationis suæ valeat ordines celebrare, quod Paschal in secundum præstitisse inferius videbimus.*

Hoc in loco triplex quæstio sese offert: prima, an soli Ostiensi episcopo aliquando tributum sit ut, seclusis aliis episcopis, pontificem consecraret, quod ante Leonem secundum usu venisse Sigonius scribit, ad annum 682; secunda, an is qui ex diacono electus erat ad pontificatum, omisso presbyterii gradu, mox pontifex ordinaretur, quod in episcopis a Romano pontifice consecratis factum superius probavimus; tertia denique, an in Pontificis inthronizatione ulla sit ante sæculum xi mentio sedis illius quam vulgus *stercorariam* vocat.

Primam quæstionem contra Sigonium definit alter et duobus libellis nostris, qui de ordinatione agunt, in quo, uti in Ordine Romano, trium episcoporum mentio in pontificis ordinatione habetur. *Et accedit unus episcopus, et dat Orationem super eum, et recedit, et alter similiter. Accedit tertius, et consecrat illum.* Atqui hic libellus haud dubie scriptus est ante pontificatum Leonis II, cujus ordinatio si attente, prout in Gestis pontificum descripta est consideretur, inde etiam idoneum contra Sigonium elicietur argumentum. *Qui supra scriptus sanctissimus vir ordinatus est a tribus episcopis, id est Andrea Ostiensi, Joanne Portuensi, et Placentino Veliernensi, pro eo quod Albanensis Ecclesia episcoporum minime habuit.* Ubi cum rationem reddidit auctor, quod pro Albanensi episcopo, cujus sedes vacabat, suffectus sit Veliernensis, id argumento est morem antea fuisse ut cum Ostiensi

et P'lticensi episcopis, Albanensis etiam ordinationi Romani pontificis ministraret. Certe ordinationes episcoporum a tribus episcopis, etiam ante Nicænum concilium, Romæ factas fuisse colligimus ex facto Novati, qui accitus Romam tres episcopos tenuerunt, hora decima inclusos, adumbrata quadam et inani manuum impositione, episcopatum sibi tradere coegit, scribente Cornelio papa in epistola ad Fabianum Antiochenum, apud Eusebium, [cxcix] in lib. vi, cap. 43, unico contentus quidem futurus, si unus ad consecrandum Romanum antistitem tunc sufficisset. Signonium fortasse in errorem induxit Augustini male intellecta auctoritas, scribentis in Breviculo collationis contra Donatistas moris esse ut Romanum pontificem ordinet, non aliquis episcopus metropolitanus, sed de proximo Ostiensis episcopus. Quod non ita accipiendum, quasi hic solus fuerit, sed præcipuus Romani pontificis vice metropolitani consecrator. Nescio an aliquid lucis huic questioni afferri possit ex facto Eulalii, qui post Zozimi obitum de pontificatu cum Bonifacio contendit. Is quippe, ut in litteris cleri Romani ad Honorium Augustum legitur, circumventis paucissimis presbyteris, exhibitio etiam cum alio Ostiensis episcopo, in locum sibi non debitum, incustodito religionis ordine, per ambitum proruit. Ubi cum audis Ostiensem episcopum cum alio accitum fuisse ad Eulalium ordinandum, alios episcopos ejus ordinationi cooperatos fuisse vero proximum est. Hæc de prima questione.

Quæ de episcoporum ordinatione per saltum in superiori capite præmiimus, quoddam secundæ questionis præjudicium est, Romanæ sedis electum, si quando ex diaconis creabatur, prætermisso presbyteri gradu, pontificem fuisse ordinatum. Id autem conjicitur ex altero libello nostro, in quo, ubi de pontificis electione mentio fit, hæc leguntur: *Eligitur unus de cardinalibus, de quacunque titulo fuerit, tantum ut a præcessore sit pontifice ordinatus, aut presbyter aut diaconus, nam episcopus esse non poterit.* At vero in ejusdem electi consecratione nullum est discrimen electi diaconi aut presbyteri, sed una eademque pro utroque præscribitur ordinatio. Hanc conjecturam roborat exemplum Constantini contra Stephanum III, alius IV, pro pontifice se gerentis, qui cum ex laico a factiosis electus fuisset, a Gregorio episcopo Prænestino primum clericus, deinde altero die subdiaconus atque diaconus, ac demum adveniente die dominico pontifex ab eodem Georgio et aliis duobus episcopis, Eustratio Albanensi, et Citonio Portuensi, consecratus est, ut tradit Anastasius, nulla presbyterii commemoratione facta.

Quod si quis intrusi pontificis exemplo minus legitime hoc demonstrari posse existimet, duo alia æternum legitimum pontificem exempla, Valentini et Nicolai I, quorum ille ex [cxc] archidiacono, hic ex diacono electus, absque alia ordinatione pontifices creati sunt, quod ex Anastasio manifestum est. Valentinus quippe statim a sua electione condignis gloriæ laudibus ad Lateranense patriarchium deductus et in pontificali est positus throno. Deinde ejus consecrationis die illucescente, eundem ad beati Petri ecclesiam omnes pariter Romani a palatio deducentes, in alto throno summum consecraverunt pontificem; qui mox culmina scandens beati Petri, sacrificiis pie oblati, ad palatium remeavit. Nicolaus vero, ubi apud Lateranensem basilicam apostolico solio impositus fuit, postmodum in basilicam beati Petri deductus, præsentem Cæsare consecratus est, apostolicaque sublimatus in sede factus est pontifex, et Missarum solemniam super sacratissimum corpus apostoli celebravit. Vides utrobique nullam collati presbyteratus faciam mentionem.

Quo vero tempore mos iste mutatus sit, non satis exploratum habetur. Jam contrarius ritus invaluerat sæculo undecimo, quo tempore Hildebrandus archidiaconus, post Alexandri II obitum electus, infra hebdomadam Pentecostes in presbyterium ordinatus est,

et in natali apostolorum in Romanum pontificem consecratus. Unde sub initia sæculi duodecimi Gelasius secundus, ex diacono item electus, non ante pontifex consecratus fuit quam presbyter ordinatus. Rem narrat testis oculatus, nomine Pandulfus, in libro de Romanis pontificibus. Qui Pandulfus, narrato electi in portum Cæstianum adventu multorumque ad eum episcoporum accessu, hæc subdit: *In quorum præsentia idem dominus papa per manus Lamberti Ostiensis, Petri Portuensis, et Vitalis Albanensis episcoporum, cooperantibus archiepiscopis et episcopis multis, assistentibus aliis viris religiosis, et cum Guilielmo duci Apuliæ Roberto principe Capuano, Richardo de Aquila, aliisque baronibus plurimis, qui tunc ei omnes fidelitatem fecerunt, existente clero ac populo infinito, sancto dictante Spiritu, et effectus est presbyter, et in papam Gelasius infra Kalendas Martii consecratus, ubi Petrum Rufum diaconem cardinalem, Baronem subdiaconum, et me Pandulfum ostiarium, qui hæc scripsi, in lectorem et exorcistam promovit, et plures alios in minoribus gradibus ordinavit.* Ex his manifestum est Gelasium (quod de Gregorio etiam modo notabamus) seorsim accepisse sacerdotii gradum ante pontificatum, atque ita tempore intermedio Nicolaum primum inter et Gregorium VII ordinationem per saltum [cxxi] abrogatam fuisse in Ecclesia Romana. Id porro veri simile est contigisse occasione Phorii objectionum, quarum una erat quod Romani per saltum episcopos ordinarent. Ex superiori autem Pandulli testimonio probatur id quod ex Innocentio III superius observatum, nempe Romanum pontificem ipso die suæ consecrationis Ordines contulisse.

Superest investigandum quo tempore sedis illius lapideæ, quam vulgus stercorariam vocat, usus coepit, quove tempore desierit. Qui istius sedis originem ad pseudopapissam Joannam referunt, facile ex hoc revincuntur, quod nulla ejusmodi sedis mentio ante sæculum duodecimum facta invenitur. Quod ut melius intelligatur, notare juvat hunc morem ab aliquo sæculo in novorum pontificum institutione observari solitum, ut electus, in ecclesia Lateranensem introductus, primo in throno pontificali, qui in apside illius basilicæ antehac exstabat, primo collocaretur ubi omnes episcopos et cardinales, ut loquitur Cenci, ad osculum admittibat; deinde ad sedem lapideam, quæ dicitur stercoraria, in porticu ejusdem basilicæ inter duas fores existentem, adduceretur, in eaque sederet, cum interim caneretur hic versiculus ex Psalmo cxii: *Suscitat de pulvere egenum, et de stercore erigit pauperem.* Postea perductus ad capellam sancti Silvestri prope Lateranensem palatium, ubi duæ erant sedes pertusæ porphyreticæ, primo sederet ab dextram in una ex illis sedibus, tumque claves basilicæ a priore sancti Laurentii acciperet in signum regiminis et correctionis; denum, ad sinistram in altera positus, easdem claves eidem priori resitueret. Hæc ex libro Cenci hic edito strictim referre visum est, ut omnes intelligant sedem illam quæ stercoraria dicta est non ita fuisse appellatam, quasi esset perforata (neque enim pertusa erat, uti oculis ipsi probavimus), sed quod pontifex in ea stante hæc Psalms cxii verba canerentur, et de stercore erigit pauperem. Hæc sedes ex marmore constat, aliæ vero duæ ex porphyrite, supersuntque omnes cum supervacanea suppellectile reiectæ in peristylio Lateranensi, ut in Itinere Italico diximus.

Harum sedium qui meminerit inveni neminem ante Pandulfum supra laudatum. Nam in creatione pontificum qui post Leonem IV (cui pseudopapissam illam successisse fabulantur) electi sunt, omnes in solio patriarchali, intra basilicam posito, collocati perhibentur, non vero in istis sedibus, [cxxx] quæ extra basilicam positæ erant. Sic Benedictum tertium, Leonis successorem, electores in patriarchium Lateranense perducunt, pontificali solio, ut mos est pontificum, canaque consuetudo demonstrat, posuerunt. Ex quo intelligitur nihil dum novatum fuisse. Idem

contigit in Nicolao primo, quem in patriarchium Lateranense introduxerunt, apostolicoque solio posuerunt. Primus, ut mox dicebam, Pandulfus istarum sedium mentionem facit in Paschale secundo, cujus creationem hoc modo commemorat: Sic eo diu renitente, a primiscribis et scribis regionariis muta'o nomine sibi acclamatum est responsumque: Paschalem papam sanctus Petrus elegit. His alisque laudibus solemniter peractis, chlamyde coccinea induitur a patribus, et tiara capiti ejus imposita, comitante turba cum cantu, Lateranum vectus, ante eum porticum quæ ducit ab australi plaça ad basilicam Salvatoris, quam Constantinianam dicunt, adducitur. Equo descendit, locaturque in sede quæ ibidem est, deinde in patriarchali. Ascendensque palatium, ad duas curules devenit. Hic balteo succingitur cum septem exinde pendentibus clavibus, et septem sigillis; ex quo sciat se secundum septiformem Spiritus sancti gratiam, sanctorum Ecclesiarum, quibus Deo auctore præest, regimini, in claudendo aperiendoque, tanta ratione providere debere, quanta solemnitate id quod in eundem operatur. Et locatus in utrisque, data sibi ferula in manum, per cætera patii loca solis pontificibus Romanis destinata, jum dominus, vel sedens, vel transiens, electionis modum implevit. Die altero, mense 6, die 14, primo consecrandus in pontificem, consecraturique pontificem pontifex, cum frequentia populi plebisque, basilicam beati Petri invadunt, etc. Hæc modo ad propositum sufficiunt, in quibus multa occurrunt animadvertenda.

Primo, chlamys coccinea electo pontifici cum tiara tunc imposita est, cujus ritus idem auctor in Callisto secundo et Honorio item secundo meminit; et ante eum Petrus Damiani, in lib. 1, epistola 20, Cadaloum antipapam alloquens: *Habes nunc forsitan mitram, habes juxta morem Romani pontificis rubram cappam;* quo in habitu papa depictus exhibere solent in præclaro chartario Casauriani, quod in bibliotheca regia servatur.

Deinde pontifex, Lateranum equo vectus, ad portam australem, quæ primaria est, equo descendens, locatus fuit in sede quæ ibidem erat, deinde in patriarchali. Ubi vides sedem illam [cxxxii] quæ in porticu basilicæ Lateranensis exstabat, distingui a patriarchali solio quod sub apside basilicæ positum diximus.

Ad hæc electus deluctus est ad palatium Lateranense, pervenitque ad duas curules, in quibus vicissim sedit, accepitque balteum cum septem clavibus totidemque sigillis. Hæc sunt duæ sedes illæ porphyreticæ, et quidem pertusæ, quas vidimus in claustro canonicorum Lateranensium cum prædicta sede: stercoraria, quo nomine Cencius primus usus invenitur. Idem Pandulfus in Honorio secundo, nulla hujus sedis mentione facta, tradit pontificem electum in *synis quæ ante ecclesiam beati Silvestri sitæ sunt* compositum fuisse, quo vocabulo Pandulfus duas illas sedes porphyreticas significat. Eundem ritum fuisse describit in vita Celestini quinti Jacobus cardinalis, ubi agit de coronatione Bonifacii VIII. Ad hæc in epistola Pilei de Prata, archiepiscopi Ravennatis et cardinalis, ad Ludovicum Flandriæ comitem, quæ epistola exstat in Spicilegii tomo IV, agi que de electione Urbani VI, post ejus coronationem in Vaticana basilica factam, ubi omnes diaconos cardinales sua manu pretioso corpore et sanguine Christi communicavit de more, legitur eum cum Processione solemniter conductum fuisse ad Lateranensem ecclesiam, ibique in sedibus ordinatis secundum formam Romanæ Ecclesiæ inthronizatum.

Ex his intelligi par est prædictarum sedium usum longe ante natum, auctore Martino Polono, pseudo-papissæ fabulam in creatione pontificis inductum fuisse tametsi hujusce ritus causa ignoretur. Porro idem ritus perseveravit ad Leonem X, qui pro more vectus Lateranum, sedit in sedella apud portam ecclesiæ jacente ad latus dexterum, ut Paris de Grassis in ejus diario scribit. Postea itum est ad capellam sancti

Silvestri. Et primo sedens, quasi jacens, papa accepit a priore canonicorum claves deinde ferulam. Et deinde illico papa surgens ivit ad aliam sedem, et jacuit; accepitque ab eodem priore canonicorum cingulum rubeum cum bursa, in qua sunt duodecim lapides vitrei, qui etiam nunc ostenduntur; et statim papa surgens consignat ferulam et claves eidem priori; cingulum vero retinet, donec acceptam pecuniam argenteam de manu vel gremio camerarii ter projicit, dicens: *Dispersit, dedit pauperibus, etc.* Et mox deponit cingulum cum bursa, et vadit ad capellam Salvatoris. [cxxxv] Hactenus Paridis diarium.

In his Paridis verbis quædam occurrunt paulo diversa a Pandulfi narratione. Hic enim mentionem facit de balteo cum septem clavibus totidemque sigillis; ille vero cum balteo conjungit bursam, in qua duodecim lapilli erant. Paridi consentit Cencius, qui ait electum cingi zona rubea de serico, in qua dependet bursa purpurea, in qua sunt duodecim sigilla pretiosorum lapidum, et muscus. Eadem metrice reddit Jacobus cardinalis, ubi de coronatione Bonifacii VIII.

.... Zonaque Pater succingitur illic,
Ad quam purpurea bursa est appensa, lapillos
Bis senos referens pretiosos, sculpta sigilla.
Et muscum, quæ magna notant præsentia, magna.

Sed tandem totus ille sedium ritus penitus abolitus est post Leonem X, cum Romanos fabulæ tam male inventæ quam facile creditæ pudere cœpit, cujus ritus origo hanc fabulam uno vel altero sæculo præcessit.

Opportune hoc loco addi potest id quod legitur in *Criminationibus Græcorum adversus Latinos*, tomo III Monument. Græc. Cotelærianorum, pag. 498, art. 16.

Successor mortui papæ hoc modo constituitur. Eligunt eum qui eorum faciunt synodum, et viventem ad mortuum corpus adducunt, sumptuamque manum illius qui sensu caret collo sententiam imponunt, hocque arbitrantur esse successoris unctionem et consecrationem. Atque is primus mox pro funere defuncti qui eum unxit sacrum facit, ac deinceps, tanquam optime unctus, strenue pontificalia munia obit.

Verum hanc criminationem falsam esse, et ex facto ecclesiæ Alexandrinæ desumptam facile est cuivis æstimare.

De ornamentis pontificalibus passim agitur in libellis nostris, quorum antiquissimus est Ordo Romanus, qui hic ordine quintus. Cæteram cambuta seu baculo pastorali non utuntur summi pontifices, nec episcopi cardinales in Romana curia, ut notat Jacobus Gaietanus in Ordinaris sui cap. 48.

Nec ab re erit adnotare in antiquioribus nostris libris pontificem, non domini, sed domni vocabulo solitum insigniri. Quod etiam Petri Damiani tempore usu venisse probat hic ejus versus de Alexandro secundo et Hildebrando tum archidiacono, quem, quia plurimum auctoritate pollebat apud pontificem, ipsius pontificis dominum appellat.

Plus domino papæ quam domno servo papæ.

Hinc est quod passim domni vocabulum, ubi de pontifice agitur, retinimus pro veteri more, qui etiam ad sanctos olim transferebatur.

Porro ad stationes, quas jejuniis diebus frequentabant pontifices, non raro exalceati procedebant; in aliis vero solemnioribus pompis equo albo veli solebant. Ad quem locum referri potest id quod Gregorius Magnus ad Petrum Siciliæ subdiaconum scribit in lib. XII, epistola 30: *Præterea unum nobis caballum miserum, et quinque bonos asinos transmisisti. Caballum illum sedere non possum, quia miser est; illos autem bonos sedere non possum, quia asini sunt. Sed petimus ut si nos continere, [cxxxv] id est contentum reddere, disponitis, aliquid nobis condignum deservatis.* Et id certe exigit pontifici dignitas.

XIX. *Expenditur locus Socratis scholastici de prætermis-
missis mysteriis sacris in Sabbatis apud Romanos, ubi de hebdomada et Dominica mediana, atque de
variis ritibus qui strictim exponuntur.*

Postquam ea quæ ad triduum ante Pascha, adeoque ad Ordinationes sacras pertinent, fuscè exposuimus, nunc quidam ritus, qui aliis temporibus occurrunt, paucis præstringendi sunt, ut ad Rituales libros nostros magis parati et expediti accedamus.

Et primo quidem sese offert Socratis scholasticus locus ex lib. v, cap. 22, ubi ait, « cum omnes ubique terrarum ecclesiæ per singulas hebdomadas die Sabbati sacra mysteria celebrarent, Alexandrinos tamen et Romanos, vetustam quamdam traditionem præferentes, id facere detractasse. » Id non magis vero consentaneum videtur, quam quod eodem in loco idem auctor de Quadragesima affirmat, « eos qui Romæ sunt, tres tantum continuas hebdomadas ante Pascha, exceptis Sabbato et Dominico die, jejunare. » Nam Romanos sex ante Pascha hebdomadis tum jejunasse certum est ex Cassiano, et ex Leone Magno, Socrati æqualibus tempore, sed auctoribus superioribus; nec minus exploratum est apud Romanos veteres Sabbati in Quadragesima jejunium, imo et per totum annum, ut probat eruditus Quesnellius in Dissertatione sexta ad sanctum Leonem.

Eju dem generis erratum esse quod de sacris mysteriis in Sabbatis apud Romanos prætermismissis scribit Socrates, mihi prorsus persuasum est. Primo nullum hujusce rei vestigium apparet apud vetustiores auctores. Imo in antiquissimis Codicibus liturgicis Missæ propriæ in Quadragesimæ Sabbatis, uno aut altero excepto propter peculiarem rationem, assignantur. Sic in Sacramentario Gelasiano, sic in Gregoriano, sic in libro Comitum, capitula epistolarum et evangeliorum in totum annum continente, qui Hieronymo licet falso tribuitur, antiquissimi tamen auctoris indubie est. Deinde hæc Socratis opinio cum alia ejusdem videtur pugnare, cum dicit Romanos in Quadragesima tribus tantum hebdomadis jejunasse, exceptis [cxxxvi] Sabbato et Dominico die. Nam hæc a jejunio Sabbati exceptio quamdam importat solemnitatem, quæ sacris utique mysteriis celebranda erat. Ad hæc Innocentius I, in epistola ad Decentium, excipit unum Sabbati sancti diem a celebratione mysteriorum, ob peculiarem rationem, quæ perperam adduceretur, si aliis etiam totius anni Sabbatis ab iisdem mysteriis cessatum fuisse.

Unde vero errandi occasionem hausit Socrates? Fortasse ex epistola Innocentii I ad Decentium, quam videre potui, male intellecta. In ea enim pontifex rationem reddens quare in Sabbato sancto, uti et in Parasceve, sit jejunandum, ait id factum esse ob maiorem apostolorum, qui per biduum illud jejunii permanserunt. *Quod utique non dubium est, inquit, in tantum eos jejunasse biduo memorato, ut traditio Ecclesiæ habeat isto biduo Sacramenta peritus non celebrari.* Tum subdit: *Quæ utique forma per singulas tenenda est hebdomadas, propter id quod commemoratio diei illius semper est celebranda.* Hæc postrema verba facile in errorem inducere possunt lectorem incautum, quasi Innocentius non modo jejunium, sed etiam a mysteriis cessationem singulis anni Sabbatis assignare velit, tamen id de solo jejunio sit intelligendus, quod jejunium singulis per annum Sabbatis apud Romanos fuisse observatum, ex Augustino, Leone Magno aliisque auctoribus apud Quesnellium relatis, manifestum est.

De jejunio feriæ quintæ in Quadragesima apud ipsos Romanos major est difficultas. Nam si vulgitis pontificum Actis fidem habemus, Miltiades papa constituit ut nullus in Dominica, nec in quinta feria Quadragesimæ, jejunaret. Unde, infert Micrologus in cap. 50, *sanctus Gregorius in dispositione officiorum quintam feriam infra Quadragesimam vacantem dimisit, ut, quia festiva erat sicut Dominica, etiam officio*

dominicali honoraretur. Sed quia eadem feria j-junius postmodum applicata est, ut reliquæ, Gregorius junior, nempe secundus, statuit esse solemnem, officis undecunque collectis, et maxime ex festivalibus Dominicis. Unde et Antiphonæ ex Dominicalibus Evangeliiis quintis feriis adhuc ascriptæ reperiuntur, etc.

Et quoniam in hunc locum Quadragesimæ mentio recurrit, paucis agendum videtur de hebdomada mediana, quæ quartam Quadragesimæ Dominicam proxime subsequitur, deque [cxxxvii] Dominica Passionis, quam *sedes apostolica medianam voluit nuncupari*, ut in libris nostris legitur. Hujus appellationis originem inquirens vir clarissimus Henricus Valesius, in Socratis lib. v, cap. 22, inde argumentum deducit ad confirmandam Socratis opinionem, Romanos tribus tantum hebdomadis ante Pascha jejunasse in Quadragesima; nec aliam causam cur Dominica de Passione mediana dicta sit se invenire ait, *quam quod ex tribus hebdomadis quibus Romani in Quadragesima jejunabant hæc erat secunda Dominica,*

ac proinde media seu mediana. Verum, pace magni viri dixerim, hæc ratio admitti non potest, tum quia sex hebdomadis ante Pascha Romanos tum jejunasse constat, ex Leone Magno et Cassiano, tum quia hebdomada Dominicam Passionis præcedens, quæ in Socratis sententia fuisset Romanæ Quadragesimæ prima, atque mediana dicta est ab antiquis, ut a Pelagio papa I apud Holstenium in Collectione Romana: *Veniente mediana septimana Paschæ unumquemque per officia quæ prædiximus promovere non differas;* et ante eum a Gelasio I, in epistola 9, cap. 11. *Ordinationes etiam presbyterorum et diaconorum, nisi certis temporibus et diebus, exercere non debent, id est quarti mensis jejunio, septimi et decimi; sed et etiam Quadragesimalis initii ac medianæ Quadragesimæ die Sabbati jejunio circa vesperam noverint celebrandas.* Ubi vides quadragesimalis initii Sabbatum distingui a Sabbato Quadragesimæ medianæ, quod alias unum idemque fuisse in Socratis sententia. Cur ego, inquis, dicta est hebdomada quarta Quadragesimæ mediana, eodemque vocabulo designata Dominica Passionis? Hanc opinor ob causam, quod cum sex Quadragesimæ hebdomades in duas partes æquales dividi possint, prima secundæ partis hebdomada dici potest mediana, quasi prima post mediam Quadragesimam; et quia Quadragesimæ caput a feria secunda incipiebat, Dominica Passionis hebdomadam medianam subsequens itidem mediana vocabatur.

1. Sed his omissis ut ad alios quosdam ritus procedamus, in primis notanda occurrunt in Ordine Romano bibliothecæ Vallicellane et Sanctigallensis hæc verba de legendis passionibus sanctorum: *Passiones sanctorum vel gesta ipsorum usque ad Adrianum tempora tantummodo ibi legebantur, ubi ecclesia ipsius sancti vel titulus erat. Ipse vero a tempore suo renuere, id est mutare, jussit, et in ecclesia sancti Petri legendas esse [cxxxviii] constituit.* Itaque ante Adrianum primum passiones sanctorum non legebantur in basilica Vaticana, nec etiam in Lateranensi; idque de tempore Gelasii primi patet ex ejus decreto de canone librorum sacrorum. Vide Thomasi Antiphonalia pag. 495.

2. Idem auctor ibidem observat, pag. 12, *Ecclesiam Romanam antiquitus non admittisse hymnos in divinis officiis.* Idque manifestum est tum ex Analarii Supplemento, tum ex libris Benedicti canonici et Concilii camerarii hic editis, ex quibus apparet hunc morem ad sæculum XII perseverasse. Eundem ferme retulerunt Ecclesiæ Lugdunensis et Viennensis, in quibus nulli hactenus Hymni ad Vigiliis nocturnas et Laudes matutinas, imo nec ad Vesperas cæterasque horas præter Completorium; in quo etiam Romana Ecclesia primum ab aliquot sæculis Hymnos admisit, deinde alios in singulis officiis. Lege Raddulfum, decanum Tunrensem, propositiones 13. Thomasi sibi objicit hoc loco Udalicum in Consuetudinum Cluniacensium lib. II, cap. 52, ubi et

mentio Hymnorum Ecclesiæ Romanæ. Verum id de A particularibus quibusdam Urbis ecclesiis vir doctus interpretatur, tametsi sanctus pater Benedictus in Regula sua Hymnos Ambrosianos laudat, præcipitque cantari. Ubi obiter in mentem recurrit id quod Leo Marsicanus scribit in Chronici Casinensis lib. II, cap. 97, tunc, id est pontificatu Stephani decimi, *Ambrosianum cantum in Ecclesia ista Casinensi cantari penitus interdictum* fuisse ab eodem Stephano, qui antea Casinensis abbas fuerat, Fridericus appellatus. In quo autem differret cantus Ambrosianus a Romano, docet idem qui supra Radulfus decanus Tungrensium, præpositione 12.

3. In Vigiliis nocturnis, cum lectiones singulæ essent finiendæ, diaconi præcinebant *Tu autem, uti Benedictus canonicus et Cencius præscribunt hic, pag. 123 et 171, quod iudicium est etiam tunc lectiones protractas fuisse ad arbitrium præsentium.* Carolus Magnus, teste monacho Sanctigallensi, earum finem sibilo linguæ significabat. In Ecclesia Rhemensi nostro etiam tempore lectio prolixior, quæ ante Completorium fit in Quadragesima, absolvitur uno sacerdote *Tu autem* præcinente, quod clericus lectionem canens prosequitur et finit.

4. Cum incensatur pontifex, siquidem fuerit stans, a stante incensatur; si sedens, a genuflectente. Cuius diversitatis [cxxx] ratio hæc reddi potest, quod ex sermone Ordine Romano hic edito, num. 9, *turribula ad naves hominum feruntur, et per manum funus ad os trahitur, quod vix fieri posset, si pontifici sedenti thus a stante admovebatur.*

5. Ecclesia Lateranensis, referente Joanne Diacono hic edito, *reservans apostolicam institutionem, non nisi Dominica in officiis utitur Oratione, quoniam aliæ Orationes postea sunt super additæ, scilicet quas vocamus Collectæ.* Hunc ritum notavit Guillelmus Durandus, in lib. IV, cap. 14. Idem ritus olim vigeat in Ecclesia Pictavensi, ut probat Fulberti episcopi Carnutensis epistola 79. *Finitis capitalis post Orationem Dominicam, ubi dicitur, Domine, exaudi Orationem meam, statim esset subdenda Oratio, quæ ex libro Sacramentorum recitatur. Pater: tamen Ecclesiam retinere suum usum ad præsens.* Sanctus Benedictus, in regula sua post Orationem Dominicam. *Missas fieri præcipit, id est, de consensionem seu discedendi facultatem, ut multi interpretantur, tametsi nonnulli commentatores, etiam antiquiores, hanc dimensionem adjuncta Collecta factam existimant.*

6. De prædicta ecclesia Lateranensi id memoratu dignum est quod scribit Petrus Abaelardus in epistola 5 ad Bernardum abbatem Claravallensem: *Antiquam certe Romanæ sedis consuetudinem nec ipsa civitas tenet, sed sola ecclesia Lateranensis, quæ mater est omnium, antiquum tenet officium, nulla filiarum suarum in hoc sam sequente, nec ipsa etiam Romani palatii basilica.* Quod si ita est, quisquis veteres Romanæ Ecclesiæ ritus accurate indagare cupit, studiosius ea legere debet quæ pertinent ad ecclesiam Lateranensem.

7. De communionem paschali quædam habet Petrus Amelii in cap. 85, quæ, quia superius non indicavimus, hoc loco breviter attingisse quoddam operæ pretium fuerit. Et primo quidem ait i-te auctor in Missa pontificia, quæ die Paschæ celebrata fuisset, omnes et singulos, quicumque *vere confessi et penitentes essent, atque corde contriti, potuisse a papa sacram communionem accipere absque licentia episcopi, plebani, vel alterius majoris; deinde iisdem omnibus qui communicassent de manu papæ porrectam a diacono stulam ad bibendum de Christi sanguine* (atque adeo constat sub finem sæculi XV communionem sitem paschalem in Missa pontificia fuisse celebratam sub utraque specie, quæ observatio referenda est ad [cxxx] ea quæ superius hoc de argumento diximus in cap. 9); denique post sanguinis perceptionem quemlibet tribuisse *modicum de vino cum calice de manu sacerdotis vel acolythi calicem tenentis.*

8. Postremo in sepeliendis corporibus illustrium defunctorum id olim apud Italos, nedum Romæ, servabatur, ut loculi in locis sublimibus ponerentur, quod Mediolani in porticu ecclesiæ sancti Nazarii observare licet. Verum anno 1561 Pius IV statuit (quod refert Joannes Franciscus Firmianus in diario suo) ut deponerentur *capsæ defunctorum, quæ erant in muris ecclesiæ in altum; et fuit mandatum ordinariis ut fieret in eorum ecclesiis, quod fuit multis in locis exsecutum non sine vivorum dolore.* Sic Mediolani Carolus Borromæus, sanctissimus ille antistes ac Pii nepos, corpora Trivultiorum, quæ in prædicta porticu sancti Nazarii sublimibus locis locata erant, humo infodi curavit, loculis tamen in summo vacuis relictis.

9. Hujus loci occasione observare lubet, etiam primis olim Christianis visum nefas ut suorum corpora cum gentilium cadaveribus communi conditorio tumularentur. Quod cum secus attentasset Martialis episcopus quidam Hispanus, graviter hac de re conquestus est Cyprianus in epistola synodica adversus eundem Martialem et Basilidem libellaticos episcopos: *Martialis quoque, præter gentilium turpi: et lutulenta convivio, et collegia diu frequentata, et filios in eodem collegio excitarum gentium more apud profana sepulcra depositos, et alienigenis consepultos, etc.* Ex quo intelligitur quantum a vero aberrant qui existimant Romana cœmeteria, in quibus Christianorum corpora primitus condebantur, profanis etiam et gentilibus communia fuisse. Quanta autem in his fuerit Prudentii ævo fidelium, imo sanctorum ibi sepulcorum multitudo, docet Prudentius ipse in Hymno de sancto Laurentio:

Vix fama nota est abditi
Quam plena sanctis Roma sit,
Quam dives urbanum solum
Sacris sepulcris floreat.

Ex illis porro cœmeteriis corpora sanctorum jamdudum erui solita testatur inter alios Gregorius tertius, epistola quæ est 116 inter Bonifacianas, ad Olgarium episcopum Moguntinum, [cxxx] ejus epistola verba referre juvat: *De corpore vero sancto quod nobis humiliter vestra quæsiit prudentia quod dirigeremus non habuimus, quoniam cuncta sanctorum corpora prædecessores nostri nobiscum communiter detulerunt, et unumquodque eorum Ecclesiis noviter dedicatis summa veneratione condidimus. Proinde benevolentiam vestram precamur, ut nobis spatium inquirendi diligentius præbeat, quatenus corpus sanctum invenire valeamus ad vestram complendam petitionem; et si inventum fuerit, vestra nobis credere dignetur industria, statim quod petistis perficiemus. Modo vero illud non misimus, quia inquirentes nequaquam invenire valuimus.* Quod si eadem modo religio et diligentia in perquirendis discernendis sanctorum corporibus adhiberetur, longe difficilior esset, evacuatis fere celebrioribus cœmeteriis, sanctorum corpora cum certis et indubitatis sanctitatis, nedum martyrii, iudiciis reperire. Verum fortasse Gregorius loquitur de sanctis ex nomine cognitis, propterea quod tunc temporis non ferret, quæ nostris temporibus obtinet, consuetudo ut baptizatorum, quos vocant, sanctorum corpora pro veris ac indubitatis reliquiis sacris distribuarentur. Sed de his hactenus.

XX. *De confessione beati Petri in basilica Vaticana. Quid rugæ, quid regię, et regulares apud scriptores ecclesiasticos? De variis modis asservandi Eucharistiam apud Romanos. Quid capsæ in concilio Aruicano? Quid turris Gregorio et Venantio Fortunato?*

Quoniam his in libris frequens mentio est de confessione beati Petri, quædam hoc loco de ea breviter observare quiddam operæ pretium duximus. Et primo quidem *confessio* hoc in loco apud ecclesiasticos scriptores Latinos nihil aliud est quam apud Græcos *Martyrium*, seu locus in quo reliquiæ seu corpora martyrum asservabantur. Cur vero confessionis no-

mine in primis donatum sit beati Petri apostoli sepulcrum, O usque hanc elicit rationem ex Actis octavae synodi C. P., actione quarta, quod nullus peregrinus in basilicam sancti Petri admitteretur quin prius libellum fidei suae edidisset, quod ad confessionem beati Petri fieri solum affirmat. Verum cum confessio ipsa in intima basilicae parte locata esset, prius in basilicam adveniens concedebatur ingressus [cxxxii] quam fidei professionem emisissent. Simplicius est ut confessio inde appellata dicatur, quod sit locus confessoris seu martyris. Alii alias afferunt rationes, quae non sunt huius loci.

Quod vero ad confessionem beati Petri, imo ad ejus basilicam quisquam non admitteretur, nisi prius suam ipsius fidem probasset, colligimus ex Opiati lib. vi, ubi de Macrobio pseudepiscopo Donatista Romae degente agens: *Denique, inquit, si Macrobio dicatur ubi illic sedeat, nunquid potest dicere In cathedra Petri? quam nescio si vel oculis novit, et ad cuius memoriam non accedit, quasi schismaticus.* Verum id etiam de qualibet ecclesia catholica urbis Romae interpretandum esse probant sequentia ejusdem Opiati verba: *Ecce praesentes sunt ibi duorum memoriae apostolorum; dicite si ad has ingredi potuit, ita ut obtulerit illic, ubi sanctorum memorias esse constat.* Hinc est quod non prius Polycarpus sacra fecit in ecclesia Romana quam potestatem huius rei ab Aniceto pontifice accepisset.

Huius loci occasione non est omittendum quod superius nobis excidit, Romae peculiararem morem existitisse ut adulti qui ex paginis ad christianam fidem accedebant, ad horam profundae fidei, verbis certis, conceptis retentisque memoriter, de loco eminentiore, in conspectu populi fidelis, Symbolum redderent ante baptismum, quod a Simpliciano servatum tradit Augustinus in l. b. viii Conf., cap. 5.

Revertor ad sancti Petri confessionem, quam ita describit Gregorius Turonensis episcopus, in lib. i de gloria Marij, cap. 28. *Hoc sepulcrum, sub altari collocatum, valde rarum habetur. Sed qui orare desiderat, reseratis cancellis quibus locus ille ambitur, accedit super sepulcrum; et sic fenestella parvula patefacta, immisso introrsum capite, quae necessitas promit efflagitat. Nec moratur effectus, si petitionis tantum iusta proferatur Oratio. Quod si beata auferre desiderat pignora, pallidulum aliquod momentana pensatum jacit intrinsecus, deinde vigilans ac jejunos devotissime deprecatur ut devotionis suae virtus apostolica suffragetur. Mirum dictum! si fides hominis pervaluerit, a tumultu palliolum elevatum ita imbutur divina virtute, ut multo amplius quam prius pensaverat, ponderaret, et tunc scit qui libaverit, ejus gratia sumpsisse quod petiit. Multi enim et claves aureas ad reserandos cancellos beati sepulcri faciunt, qui serentes [cxxxiii] pro Benedictione priores accipiunt, quibus infirmatam tribulatum medeantur. Omnia enim fides integra praestat. Sunt ibi et columnae elegantiae, candore niveo, quatuor numero, quae ciborium sepulcri sustinere dicuntur. Hactenus Gregorius Turonensis.*

Non unica, sed duae ad beati Petri sepulcrum fenestellae erant, superior et inferior, quae cataractae appellantur in suggestione altera legatarum Germani et Joannis episcoporum nomine Justiniani Comitum ad Hormisdam, ubi haec verba: *Unde si et beatitudinis vestrae videtur, sanctuariorum beatorum apostolorum Petri et Pauli secundum morem ei laquei i praecipite; et, si fieri potest, ad secundam cataractam ipsa sanctuariorum deponere vestrum est deliberare.* Quippe longe major praerogativa censebatur, si ex secunda fenestella panni super loculum sacrum inferrentur, quod videlicet ex hac propior esset sacri corporis contactus. Id genus fenestella erat ad Memoriam seu oratorium beati Stephani in civitate Laalensi, testante Evodio in lib. i de Miraculis ejusdem sancti martyris, cap. 42, quo cum quidam civis Uticensis paralyti pedum et linguae affectus accessisset, recuperato pedum officio *cauens sibi in nicam tunicam suam, eo quod orarium*

non haberet, per fenestellam memoriam ad interiora loca sanctuariorum reliquiarum manu injecta mittebat; atque inde rursus dexteram reducens, ori suo admorebat, et linguam e-tingendo, paulatim nodos loquendi gratia fidei resolvebat. Ideo autem ejusmodi fenestellae dicebantur cataractae, quod firmis porticellis (nam firmiores portae sic appellantur) essent praclusae.

Quod attinet ad pannos qui super corpus beati apostoli cum precibus et jejuniis inferebantur, brandea vocantur a Gregorio Magno. Eodem ritu pallia pro archiepiscopis sacri mos erat, quae de corpore beati Petri sumpta dicebantur. Idem legitur de orariis ordinandorum in libello nono nostro. Nec vacat exemplo quod Gregorius Turonensis antistes superius dixit, id genus pannos in momentana seu statera ponderari solitos, antequam super tumulum sacrum immitterentur, ut ex majori quod inde accedebat pondere gratia virtutis accepta sentiretur. Idem quippe agitabatur ad tumulum sancti Martini, ex eodem auctore, in lib. i de Miraculis ejusdem sancti, cap. 11, ubi de Callaëcis Suevis, qui partem pallii seici pensam super beatum sepulcrum posuerunt, dicentes: *Si invenimus gratiam [cxxxiv] coram expellit patrono, quae posuimus plus insequentis nocte pensabunt, eruntque nobis in Benedictionem nostra posita, quae ta per fidem.* *Vigilata ergo una nocte, facto mane quae posuerant pensabant; in quibus tanta beati viri infusa est gratia, ut tandiu elevarent in sublime aëream libram, quantum habere poterat quo ascenderet momentana.* Denique ensis quo novus imperator in solemnibus sua inauguratione accendendus erat desuper confessione sancti Petri tollebantur, singulari privilegio, quod regibus non erat concessum, ut in Ordinario Jacobi Gaietani legimus.

Ad eandem etiam confessionem peccatorum expiatio per sacramentum poenitentiae fiebat. Id patet ex Petri Damiani epistolae seu opusculo 55, ad Agnetem Augustam, ad quam ita Petrus scribit: *Sed ut hi qui ad apostolorum limina conflunt sanctae devotionis tuae salubritate imitentur exemplum, sub arcana quoque beati Petri confessione ante sacram altare me redire scisciti, ac per lugubres gemitus et amara suspiria ab ipsa quinquenni injuncta tenera adhuc et nuper ablata levitate caepisti, et tanquam illic ipse beatus apostolus corporali er praesideret, quidquid subtile vel minutum in humanitatis tuae potuit titillare visceribus, quidquid in cogitationibus vanum, quidquid praeterea subrepere potuit in sermone superfluum, fidelibus est relationibus evolutum.* *Ad quod mihi visum est ut nihil aliud confidenti poenitentiae pondus injungerem, nisi ut illud divinae legationis elogium iterarem: Age quod agis, operare quod operaris, etc.* Quod quidem (ut id obiter notem) haud satis concordare videtur cum ejusdem Petri sententia in opusculo 15, cap. 6 et 7, ubi arguit quosdam monasteriorum rectores, qui quibus ibet a saeculo venientibus, etiamsi graviter lapsi essent, aliam poenitentiam non imponebant, nisi ut communem monasterii ordinem servarent. De beati Petri confessione ejusque consuetudinibus multa leges in appendice ad Ordinem 11.

Illis quaedam addenda essent de modo administrandi poenitentiae sacramentum in Ecclesia Romana. Verum jam longius progressus satius videtur lectorem ad sequentium libellorum lectionem remittere, maxime ad Ordinem Romanum, qui hic ordine decimus est, ubi multa de poenitentiae sacramento deque communione infirmorum praclare praeribuntur. Haec communio unctionem quam vocamus extremam [cxxxv] subsuebatur, ex decimo libello; sed contrarius usus paulatim invaluit ab ineunte saeculo, tertio decimo, cujus mutationis originem ac rationem exposuimus in praefatione ad saeculum primum Benedictinum.

Quoniam vero his in libellis et apud veteres scriptores ecclesiasticos, Anastasium et alios, quaedam obscurae voces nonnunquam occurrunt, eas in articulis hic explicare juvat.

Et primum quidem sese offert *ræge* vocabulum, de

eujus significatione his est apud eruditos. Cæsar Bullingerus, habita Latinæ vocis ratione, *rugas interpretatur strias in marmore vel metallo, seu cana iuculos et sulcos rugarum instar, quæ in senum fronte contrahuntur; vel tabulas ex auro et argento rugosas et striatas*. Alii plerique omnes eandem vocem *rugas* ad Gallicam originem revocantes, *vias seu semitas, similitudine ita dictas existimant, quas nos Galli rues appellamus*. In his eruditissimus Cangius ait, *per rugam videri intelligi viam in ipsa cede sacra ante presbyterium, qua in illud pergit pontifex sacra facturus*. Ab hac sententia parum recedit Illustrissimus Ciampinus in cap. 14 de Azyro, ubi tum varia de rugis loca, tum varias de ista voce auctorum sententias accurate exponit, quas hic repetere non est necesse.

Verum ut de hac voce certa possit ferri sententia, quædam in primis consideranda sunt: 1° *rugas* quid solidum, et ex materia solida, maxime ex argento, constituisse, imò auro gemmisque ornatas fuisse, quod patet ex variis Anastasii locis, ut in Leone III: *Fecit autem in basilica beati Andree ad beatum Petrum apostolum rugas argenteas, pensantes libras octingenta*; et in Paschali I: *Fecit in ecclesia beate Dei Genitricis, quam vocant Dominicam, rugas ex argento, pensantes libras sexaginta sex*. Ex his aliisque locis, quæ brevitate causa omittimus, intelligitur rugarum nomine vias seu semitas non significari, si pro spatio ipso semitarum usurperur, quandoquidem rugas non quid inane et vacuum, sed quid solidum fuisse constet. Neque ob eandem rationem *rugæ* de aditu ipso portarum, quæ ad presbyterium dicebant, explicari potest. 2° *Rugæ* aliæ maiores erant, aliæ minores, quæ et *regulæ* dicuntur. Item Anastasius in Paschali I: *Fecit etiam ante vestibulum altaris rugas majores ex argento, pensantes libras septuaginta et octo*. 3° *Paria sex rugarum de arricchalco* habet idem auctor in Sergio II, [cxxxvi] atque eodem, ut verisimile est, sensu, in Leone III *rugas majores ante secretarium numero duodecim*. Quod multo minus semitis aitari potest. 4° *Rugæ* erant in ingressu presbyterii, cum ex parte virorum, tum ex parte mulierum: erant et in capite presbyterii ante confessionem; erant et in vestibulo altaris. Anastasius, in Stephano IV: *Fecit rugas in presbyterio a parte virorum et mulierum ex argenteo purissimo, pensantes libras centum triginta, necnon et alias rugas in caput presbyterii ante confessionem*. In Leone III: *Investivit rugas ante ingressum altaris ex argento purissimo*. Et in Paschali I: *Fecit etiam ante vestibulum altaris rugas majores ex argento*. 5° Erant et *rugæ* minores seu *regulæ* intra et extra confessionem. Anastasius, in Paschali I: *Confessionem cum regulis suis interius exteriusque valantem pulcherrime composuit*. Quod postea alio in loco repetit idem auctor. 6° *Rugæ* seu *regulæ* insertæ erant cancellis, qui eas continebant fulciebantque. In Leone IV: *Fecit regulas de argento fusiles cum cancellis in ingressu presbyterii et confessionis*. Et in Nicolao I: *Porro in purpureis marmoribus, quæ ante corpus beati Petri apostoli rugas argenteas relient, dextra lavaque duas cruces argenteas offerens posuit*. 7° Denique rugis impositæ erant regulares, ex quibus vela et ianices dependebant ante rugas, ut mox videbimus.

Ex his omnibus indubitanter concludimus, rugas seu regulas nihil aliud esse quam portas^a, porticellas, fenestellasque, quæ tum ad ingressum presbyterii, tum in vestibulo altaris, tum infra et extra confessionem erant, tum denique cancellis internistæ; atque inde vocem Italicam *ringuieres*, quæ fenestellas cibiorum hodie quoque significat, derivatam fuisse. His enim portis, porticellis, fenestellisve omnia quæcumque superius retulimus, facile et commode aptari possunt, ut conferenti statim apparebit. *Rugarum paria* erant portæ seu porticellæ bipatentes, ut passim in cancellis. *Rugulæ*, quæ interius in confessione fuisse præmissimus, nihil aliud erant quam fenestellæ illæ, de

A quibus in superiori capite egimus. Sane Torrigius in cryptis Vaticanis rugas januas interpretatur. Unde in primo nostro Ordine Romano, ubi acolythi rugas observare dicuntur, Codex Colbertinus præfert *regias*, quæ vox portas significat.

Quamquam vocabulum *regia* latius tantisper patere videtur, ut non solum portas, sed etiam valvas seu cancellos eis [cxxxvii] adjunctos quandoque designent. Jacobus Gaetanus, in cap. 79 ad diem Cinerum: *Notandum quod camera ius papæ exit regias*, id est cancellos, *et dat cineres stando illis qui sunt extra*. Eadem verba habet Petrus Amelii, qui rursus in cap. 18 scribit bullam quæ cardinali ad altare sancti Petri sacra faciendi potestatem facit *per totam diem pendere ante regias*; et cap. 21, pontificem cereos distribuendi causa pergere *ad regias*. Ad hæc, cap. 56, ubi de distributione palmarum: *Vadit usque ad regias capellæ in parte dextra, et ibi projicit ramos et folia olivarum populo per foramina regiarum*, id est cancellorum. Denique, quod rem evincit, idem auctor *portam regiarum* memorat in capp. 76 et 78, quibus in locis regiarum nomine cancellos interpretari, ut nemo non videt, necesse est.

B Non solum cancelli erant inter presbyterium et chorum cantorum, sed etiam inter presbyterium et altare. Unde et *rugæ erant ante ingressum alta i*, id est porticellæ, ut loquitur Anastasius in Leone III, seu *ante vestibulum altaris*, ut in Paschali I. Quapropter diaconus ordinandus, ex octavo nostro libello, *stabat ante rugas altaris*, idemque ad sacerdotium promovendus ducebatur *foras rugas altaris*.

C Qui presbyterium a choro cantorum dirimebant cancelli *pogium* nonnunquam et *pectoralia* dicebantur, ut in Appendice primi nostri Ordinis Romani, num. 11: *Ascendentibus diaconus in pogium, episcopi et presbyteri statuuntur in locis suis; et schola*, scilicet cantorum, *ante altare*. Hæc sedes erant singulorum ordinum tempore sacrorum. De pagio apposite Themasius in scholis ad Responsoria: *Pogium hoc loco sumitur pro iis marmoribus cancellis sive tabulis quibus sanctuarium a choro et ecclesia discernitur*. Qui ita sunt in antiquis Urbis basilicis constructi, ut ex illorum parte posteriore gradus sanctuarii sive presbyterii sensim assurgant, ut qui in area sunt ejusdem sanctuarii, et iisdem pectore tenus inniti, et circumspicere inde totum ecclesiæ cœlum commode possint. *Pectoralia* vocarunt inferioris ætatis scriptores, quæ melius *Meniana* appellarentur. Videatur is proprius levitarum locus, qui, interdicto in presbyterio sibi concessu juxta priscos canones, decenter hunc locum tenebant, ubi, mediis inter pontificem una cum presbyteris, ac chorum cantorum et populum, illis quidem ministrare, [cxxxviii] his vero præesse tantquam inspectores ac monitores facile poterant. Pontifex namque contra altare in medio sub abside sedebat, episcopis ad dextram, presbyteris ad sinistram consistentibus; schola vero cantorum, cæteri que subdiaconi ac clerici minores ante sanctuarium et altare in ecclesiæ sinu, in choro scilicet meniano, consistebant. Hactenus vir doctus et pius.

D Ad hæc ergo sæpè sapia seu meniana, quæ dimidiam hominis staturam vix excedebant, communio sacra portigebatur; cineres et palmæ distribuebantur, atque id genus læcis præstabantur, quæ in sanctuario fieri illorum temporum regio haud sinebat. De communiione Augustinus, in sermone 392 novæ Editionis, num. 5: *A communiione se cohibeant qui sciunt quia novi peccata ipsorum, ne de cancellis projiciantur*. Leo papa IV, testante Anastasio, *secundum antiquam consuetudinem canonice auctoritate decrevit, ut dum sacra Missarum solemniter celebrantur, nullus ex laicis in presbyterio stare, vel sedere, aut ingredi præsumat, nisi tantum sacra plebs, quæ in administratione sacri officii constituta videtur*. Utinam vigeret hoc decretum etiam nunc apud omnes!

^a Vide Sanctuar. Capuan., p. 18, ubi regulæ portæ dicuntur.

Tertio loco investigandum est quid sint *regulares*, A quæ super rugas positi erant, et ex quibus vela et imagines dependebant. Loca quibus id probes occurrunt apud Anastasium in Stephano IV, Adriano I, Leone III et Paschali I. Alii *cancellos fusiles*, quos Græci *κρόνια* vocant; alii *virgas lignæ aut æreas* quibus vela adducebantur *reducebanturque*, hoc vocabulo designari volunt, quæ sententia nobis probatur. Ex illis regularibus dependisse imagines probat variis in locis Anastasius. In Stephano IV: *Fecit tres regulares argenteos super rugas, per quas ingrediuntur ad altare, ubi imagines in frontispicio constitutæ sunt*; et in Adriano I: *Posuit super eundem regularem præfatus tres imagines*. Appensa erant etiam vela. In Leone III: *Vela modica de stauraci quatuor, quæ pendent in regulari ante imagines*. Atqui pontis ve a appendi solita nemo nescit: quæ ut adduci reduciq; facile possent, his regularibus indigebant, aliquando ferreis æreisve, aliquando argenteis.

Præter hos regulares erant etiam trabes ad sustinenda vela, quæ trabes nonnunquam argenteæ erant, ut in Leone III; et quidem nonnullæ *super columnas altaris*. In Paschale I. [cxxxix] *Vela quæ sacrum altare circumdant habes in Gregorio IV*.

Antequam hoc caput finio, juvat observare varios modos asservandi Eucharistiam apud Romanos, prout ex libellis nostris discimus.

Antiquior modus is esse videtur, ut in secretario seu sacristia servaretur, quo ex loco pontifici ad altare accedenti capsula Eucharistiam continens præferebatur. Illic modus tempore Gregorii XI perseverasse videtur saltem in basilica Lateranensi, quod innuunt hujus pontificis Constitutiones hic editæ, num. 44, ubi præscribitur ut vetera ejusdem ecclesiæ instrumenta in sacristia, *ubi est mensa Domini*, reclusa custodiantur.

Alius modus est ut Eucharistia servetur in altari seu principe, seu peculiari, qui posterior ritus hodie passim in Urbe viget.

Tertius modus, qui in sola sanctæ Crucis basilica C obtinet, is est, quod Eucharistia pone majus altare ad summum basilicæ parietem, absque ara supposita servatur in vasculo patente, adjectis loco ornamentis, quod opus est Francisci IV, nonnisi cardinalis.

Res Eucharistiam continens variis nominibus appellatur in libellis nostris: *conditorium, cophinum, armarium*, quod utrumque postremum Petrus Amelii pro uno et eodem habet. *Capsæ* vocabulo utitur primus Ordo Romanus, sed in diverso paulum significato, nimirum ita ut capsæ ad præterendam pontifici sacra facturo Eucharistiam sumatur, cum alia vocabula rem loco fixam significent.

Eodem in significato *capsa* usurpari videtur in canone 17 concilii primi Arausiaci: *Cum capsæ et calix offerendus est, et admistione Eucharistiæ consecrandus*. Locus aliquanto obscurus exigit ut ei explicando paulisper immoremur. Is vero mihi sensus hujusce loci videtur, nempe ut una cum capsæ, in qua sacra suppellex initio Missæ ad altare, et fortasse etiam Eucharistia deferretur, etiam et calix afferretur; qui calix postea consecratus, immissa in eum Eucharistiæ de more particula, utramque speciem consecratam simul contineret, et quasi una eademque consecratione sacrata esset. Duæ itaque sunt prædicti canonis partes. Una, ut simul cum capsæ deferretur calix ad altare. Altera, ut in calice simul utraque Eucharistiæ species conjungatur. Lemina capituli posteriori tantum [cxl.] respondet, *Ut in unum propositio Sacramenti consecratur*.

Ejusmodi capsam alio nomine *turrem* appellat Gregorius episcopus Turonensis, in lib. 1 de Gloria martyrum, cap. 80, ubi diaconus quidam impurus, *cum tempus ad sacrificium offerendum advenisset, accipiam turrem, in qua ministerium dominici corporis habebatur, ferre cepit ad ostium, unde ex secretario in basilicam aditus erat: eoque templum ingresso, ut eam altari superponeret, elapsa de manu ejus capsæ fere-*

batur in arca. Non dubium quin *ministerii dominici* nomine sacra suppellex designetur; sed Eucharistiam in illa simul contentam fuisse censuit sanctus Odo abbas Cluniacensis in Collationem, lib. 11, cap. 32, ubi pro tæri capsam cum Gregorio substituit, *quidum capsam cum corpore Domini deferret*, etc.

Favet huic interpretationi Venantii Fortunati carmen in *turrem* Felicis episcopi Bituricensis, quam turrem ejusdem generis esse atque illam Gregorianam nemo inficari potest. Atqui hæc turris Felicis continendæ Eucharistiæ inserviebat, ut probat hoc distichon, quod est in lib. III, carm. 13:

Quam bene juncta dicent, sacratu ut corporis Agni
Margaritam ingens aurea dona ferant!

Non igitur absque fundamento sanctus Odo abbas, illam diaconi historiam a Gregorio relatam explicans, turris nomine *capsam cum corpore Domini* intelligit. Atque adeo idem ritus apud nostros Gallos atque apud Romanos in usu erat, ut initio Missæ sacra Eucharistia in capsæ deferretur, ad quem ritum respererit concilii Arausiaci canon præmissus. Itaque turris erat capsæ gestoria, non fixum eucharistiæ reconditorium.

Redeo ad Romanos, apud quos tabernacula, ut vocant, fere sola modo in usu sunt, Eucharistia suspensa nusquam, nequidem in tota (quod quidem sciam) Italia. Vidimus tamen in Bobiensi ecclesia columbam ex aurichalco, conservandæ Eucharistiæ olim destinatam, qui ritus forte Columbano auctore ex Gallia in Bobiense monasterium inductus fuit. Sed de his satis; ad nostros ritus redeamus.

[cxli] XXI. *An antiqui ritus semper novis præferendi? An omnes ad unum modum revocandi? Recentiores caeremoniarum arbitri notati. Quid censendum de Missa Illyriciana.*

Tria sunt quæ in sacris ritibus possunt spectari, antiquitas, uniformitas, et constantia. Eadem ferme est sacrorum rituum atque religionis antiquitas, sed eorumdem diversitas æque antiqua in diversis Ecclesiis. *Multa quippe pro locorum et hominum diversitate variantur*, ait Firmilianus in epistola ad Cyprianum, *nec tamen propter hoc ab Ecclesiæ catholicæ pace atque unitate discessum est*. Hæc diversitas obtinuit ab initio etiam apud Romanos, non modo circa celebrandos Paschæ dies, sed circa multa alia divinæ rei sacramenta; asseritque Firmilianus non observari *illie omnia æqualiter quæ Jerusalem observantur*. Legendus hæc de re Socrates, in lib. v, cap. 22, ubi ait nullam religionis sectam easdem observare caeremonias, licet eandem de Deo sententiam amplectantur.

Hæc rituum diversitas nascitur, tum ex diversis populorum moribus, qui non isdem agendi modis delectantur, nec isdem institutis possunt assuescere; tum ex diversis Ecclesiarum fundatoribus, qui rem, suapte natura indifferentem et in medio positam, aliter atque aliter pro temporum ac locorum varietate constituerunt. Quapropter qui omnia ad unum eundemque modum redigere conantur, perinde mihi videntur agere, ac si omnes populus ad eosdem mores eademque penitus instituta reducere tentarent; neque satis concedunt primis Ecclesiarum institutoribus, qui res ab eis stabilitas aut permissas tam facile pervertunt. Nec sane unquam citra pacis ecclesiasticæ discrimen secus attentatum est, quod multis exemplis probari posset, si id cuius non esset exploratum.

Ferenda itaque est rituum illa diversitas, vel maxime propter bonum pacis, imo etiam propter Ecclesiam, quæ hac varietate decoratur. Nescio enim quo modo dulcius sapit quod variorum cultu ornatur. Et hoc quidem primum cavendum est in illis qui caeremoniarum magistratum gerunt, [cxlvi] quorum nonnulli nunquam quiescunt, nisi omnes ad suos ritus vel invitos pertraxerint.

Alterum incommodum est eorum qui vel antiquos novis, vel e contrario novos antiquis ritus semper

præferendos volunt. Neutrum sine delectu placet. Ubi A regnant antiqui ritus, hi constanter retinendi: ubi novi præ antiquis prævaluerint, antiquos laudare decet, novos non rejicere. Vix enim unquam accidit ut quod usu semel receptum est ac firmatum absque perturbatione possit mutari. Et quidem ut rituum varietatem induxit locorum varietas, ita etiam eorumdem fisdem in locis mutationem aliquando perspexit temporum diversitas.

Itaque laudanda in ejusmodi rebus constantia, mo. lo cætera adsint, Ecclesiæ pax atque concordia, et Christiana charitas, cui omnes ritus cedere ac suffragari necesse est. Quod si salva pace et charitate retineri potest antiquitas, quin novitati præferenda sit nemo sane sapiens negaverit.

Qui novos sacramentorum rituum libros novissimis temporibus scripserunt, mirum est quantum sibi tribuerint in pervertenda venerabili antiquitate, cujus institutiones, nedum institutionum rationes, omnino ignorabant. Cumque quod suo tempore fieri cernebant, id omnibus retro sæculis semper acutatum fuisse autumarent, probabiles, ut sibi videbantur, receptæ novitatis rationes adinvenirent, quæ penitus veterum sententiæ non raro adversantur. Quod ut omnibus palam fiat, quædam huc exempla lubet afferre ad id probandum.

1. Mos olim fuit, ut vidimus, in Ecclesia Romana, ut procedenti ad altare pontifici *Sacra*, id est Eucharistia, præferrentur, ibidemque servarentur usque ad communionem, quo tempore particula Eucharistia antea consecrata demittebatur in calicem. Tum ex oblatione novi sacrificii una particula reservabatur, remanebatque in altari ipsa particula usque ad finem Missæ, tes ante Amalario in lib. III, cap. 35, quia ita observant, ait primus Ordo Romanus, hic, pag. 14, ut dum Missarum solennia peraguntur, altare sine sacrificio non sit. Atque ita toto tempore Missæ nunquam ab altari Eucharistia aberat, sive Eucharistia pro viatico in ipso altari, sive in secretario servaretur.

[CXLV] Contrarius ritus jam inductus erat Leone X pontifice: quo tempore Paris de Cras-is, qui ceremoniarum arbiter erat, rationem querens quare sacramentum corporis Christi, quod in ecclesiis communiter servari solet, ex suo loco prius levandum sit, quam solemniter celebrari contingat ibidem, ait: Id a majoribus cautum fuisse, non quia a conspectu salutaris Hostiæ abhorrendum ducerent, sed idcirco quod inter sacrificandum non omnes ceremoniasrite recteque agere possent, quandoquidem in ipsis sacramenti conspectu nec papa, nec episcopi celebrantes, congrue ibi sedere, nec mitram in caput retinere, neque incensationem in se recipere possent, nisi postquam ipsum sacramentum incensatum fuisset, maxime quia per ipsosmet toties illud adolendum esset, et non per diaconum evangelium, cujus hoc ministerium proprium est. Adde, inquit, quod celebrans prælatus, quando quotiesve incensare debet, necesse toties habet ipse genibus sacramentum adorare, priusquam crucem altaris et oblata ac ipsum altare incensaret. Postremo valde abominum esse ut in eadem capella, seu oratorio, in qua jam est sacramentum quot adoratur, aliud sacramentum de novo ibidem conficiatur, ne quod ex illis ambobus sacramentis adorari debeat, in dubium vertatur.

Verum primis illis temporibus sufficebat *Sacra* semel adorare, sive ad altare præferretur Eucharistia, ut in primo Ordine Romano, sive in altari ipso asservaretur, ut in secundo. Jam vero sanctis illis Patribus persuasum erat, quibusve ceremoniis sacris, si modo religiose fiant, adeo nullam Eucharistiæ inferri injuriam, ut contra his Deum honorari quam maxime existimarent. Neque porro ulla esset ambiguitas utra species consecrata esset adoranda, cum ad præces sacrificium solummodo essent intenti. Et porro unius præ altera speciei adoratio nullum scrupulum causare debet, cum in idem obiectum feratur.

2. Aliud exemplum ex eodem Paride proferre licet de diacono Evangelium cantante, nempe, quia desuit usus ambonum pro Evangelio et Epistola cantandis, quam in partem converti debeat diaconus, *collateralis altari, an conversus ad altare*, sicut in capella palatii similique loco, ubi altare ad orientem solem non vergit. Respondet Paris, regulariter Evangelium reitari debere a diacono stante contra Aquilonem, a quo, teste [CXLV] Propheta, panditur omne malum; secus in capella palatina, in qua, quia pro situ huius cornu evangelii non est directum ad Aquilonem, sed ad Austrum, qua in parte pontifex sacrificio præsens semper insidet, idcirco diaconus ibidem Evangelium cantans, ne terga reuque ad pontificem in sol o manentem convertat, recta ad cornu Evangelii facie illud cantat, adeoque sinistro humero ad pontificem verso. Absente vero pontifice, ut diaconus ipse universali consuetudini rituique satisfaciatur, eum stare collateraliter quidem altaris, sed conversum ad pontificis solium positum ad austrum: quippe minus malum esse sic eum stare, quam renes ad pontificis solium vertere, et altare, quod est sanctum sanctorum, ad sinistram suam sub se habere. Cæterum in illis ecclesiis quarum majus altare non est conversum ad Orientem, Evangelium cantandum esse per diaconum, non collateraliter ad altare stantem, sed facie ad faciem altaris, id est contra ipsam altare.

At quam simplicius antiqui libelli Ordinis Romani præscribunt ut diaconus in ambone cantatus Evangelium, stans ad Aquilonem faciem vertat ad partem australem, in qua viri, non ad aquilonem, in qua feminae consistebant. Unum hoc loco notat Paris altaris cornu dextrum intelligi debere, de cornu Evangelii, habito respectu ad ipsum altare, tanquam ad corpus magis honoratum, non autem ad sacrificantem. Nam et crucis et crucifixi super ipso altari stantis dextra ad prædictum cornu Evangelii vergit. Secus tamen interpretandas esse Missalis rubricas, præsertim in officio Parasceves, ut cornu dextrum ac sinistrum dicatur habito respectu ad sacerdotem.

3. Infinitum esset ire per singula quæ ab hodiernis ritibus discrepant; quædam tamen huc conglobate referre juvat ad levanda studia lectorum. Hymnum angelicum præcebat sacerdos conversus ad populum: contra vero salutationem ultimam, quæ Collectam post communionem præcedit, idem canebat conversus ad altare, ex primo nostro libello. Ad hæc Canonem non incipiebat nisi absoluto trisagii cantu, ut scilicet clerus et populus, sacerdote Canonem submissa voce recitante, in admiratione tanti mysterii quasi stupens siferet. Insuper Antiphona illa quæ *Communio* dicitur, non post ipsam communionem, ut fit modo in multis Ecclesiis, sed tempore ipsius communionis cum suo Psalmo cantabatur. [CXLV] Qui ritus in Africana Ecclesia servabatur, populo ad communionem accedente, cujus rei testis est locuples Augustinus, in lib. II Retractionum, cap. 14. Denique sacerdos ea non recitabat quæ tum a choro canebantur, tum a ministris legebantur; sed vel rerum quæ dicebantur meditatione, vel aliorum rituum actione totus occupatus erat. Nam quæ in Missa Illyriciana habentur ad id spatii Orationes, non sunt haud dubie antiqui Romani instituti, ut postea videbimus.

Hæc autem non eo animo referimus, quasi veterum hujusmodi rituum usus privata auctoritate revocari velimus, aut recentiorum (quod absit) induci contemptum, sed ut eos qui ejusmodi officii præpositi sunt invitemus ad consulendam antiquitatem, quæ quanto fonti propior, tanto venerabilior est; eosdemque admoneamus ne ita vulgares et contritas rationculas præferant, quasi majores nostros in sanciendo contrariis ritibus omni ratione destitutos fuisse existant; imo vero si quando ritus sacri reformandi erunt, ut veterum ratio habeatur, et ab eis quam propius abesse sit idcirco.

Hunc scopum sibi proposuit *Cambracensis et Atræ-*

batentis Ecclesia, cum Ordinem sacrorum rituum in meliorem formam restituere voluit, ut legitur in vetustissimo utriusque Ecclesiae Ordine, qui ex Petri Pithœi relictis scriniis recens vulgatus est in appendice ad Codicem canonum Ecclesiae Romanæ. Quippe Ordinis istius reformatores præmittunt se velle ea ordinare quæ a statu rectitudinis deviendo, vel ab Ordine Romano discrepare videbantur: ita tamen, ut non instituaturs novus Ordo, ne objici ab invidis possit, Ordinem sacratissimum Romanum, quem imitari desiderabant, quoquo pacto fuisse violatum. In eodem autem Ordine quædam inculcantur ex ipsomet Ordine Romano, quæ hoc loco commemorare non pigebit. Unum est, quod matutinale officium (Laudes appellamus) tractim decantandum est, alius tamen ipsi Psalmi quam nocturnales. Sic enim fit in Romana Ecclesia. Et paulo infra: Volumus ut mane agatur Missa in Dominicis diebus, quia Dominus valde mane surrexit. Et ita usus est in sancta sede Romanæ Ecclesiae. In titulis vero qui in civitate vel extra sunt, non ante cantetur Missa quam in ipsa publica Ecclesia in civitate; [cxlvi] neque illorum signa pulsentur, ut omnis populus ad publicam procedat ecclesiam, nisi forte causa infirmorum, aut pro iter agentibus. Nec omittendum quod de vigiliis nocturnis præscribitur: Cum omni vero honestate tractim lectiones legantur, et responsoria decantentur. Non autem lectio sit evangelica ex homiliis Patrum. Homilia ipsius Evangelii a diacono, vel presbytero aut episcopo tota legatur, nisi forte aurora interveniens hoc distulerit. Sic in ecclesia Romana, apparente aurora, officium nocturnale brevissimi mos erat, ut superius vidimus. Hæc ex veteri illo Ordine Cameracensi, qui ante sæculum xii scriptus fuit.

Quærat aliquis, cur Hymnum angelicum, seu *Gloria in excelsis*, olim præcinerit pontifex ad populum conversus; contra vero ultimam salutationem, quæ fit post communionem, non vero alias? De his respondere non est nostri instituti, nobisque sufficit antiquos ritus Romanos exposuisse. Placet regula Joannis Diconi ex epistola ad Suardium: *Illud firma mente custodio, quod non a majoribus tradita custodiret Ecclesia, nisi certa sui ratio poposcisset; nec ea possumus dicere inania videri ac*

frivola, quia eorum minime rationem accepimus. Si tamen conjecturis indulgere licet, ideo pontifex Hymnum angelicum præcineret convertit se ad populum, ut eum ad laudandum Deum invitaret. Ideo vero salutationem illam postremam pronuntiabat versus altare, quod ad fideles communionem seu corpore et sanguine Christi Domini tum refectos verba dirigeret, quibus proinde, non jam apprecantibus optantibusve, sed gratulantibus more, Dominum inesse hæc salutatione contestabatur.

Postremo observandum est Missam illam Latinam, quam Mathias Flaccus Illyricus olim Argentinæ vulgavit, non esse Romanam variis rationibus interpolatam, quas Orationes sacerdos, choro inter cantandum occupato, recitaret. Atqui neque Orationes illæ primo Romanæ Ecclesiae instituto conveniunt, imo in his nonnulla penitus adversantur, quale est id quod ad Canonem legitur: *Deinde cum summa reverentia incipiat Te igitur; et ministri stantes in gradibus suis cantent ipsos Psalmos, usque dum Te igitur finiatur.* Contra vero in nostris libellis antiquioribus [cxlvi] præscribitur, ut pontifice Canonem recitante summum in choro teneatur silentium; et ministri persistent inclinati et silentes per totum Canonem; subdiaconi usque ad hæc verba, *Nobis quoque peccatoribus.* Adde quod in illa Missa præscribitur initio versus *Introibo* cum Psalmo *Judica*, qui apud antiquos in usu non erant; quod in eadem Missa fit mentio de *Sequentia*, quam alii *Prosam* vocant, cujus institutio Notkero Balbulo, qui decessit anno 912, tribuitur; denique quod in litaniis Missæ subjectis appellatur sanctus Adelbertus, quem sæculo decimo exiunte martyrio affectum fuisse constat.

Hic consequenter agendum esset de variis additionibus Sacramentario Gregoriano factis a Grimoldo abbate et aliis, qui Grimoldus videtur abbas fuisse monasterii sancti Galli apud Helvetios. Is, qui Grimoldus, et Ludovicus Augusti, cognomento Pii, capellanus vocatur, quinque Benedictiones episcopales Sacramentario Gregoriano adiecit, quas non esse Romanæ institutionis superius observavimus; sed longius nos ferunt hæc commentationes; tandem ad libellos Ordinis Romani veniamus.

ADMONITIO IN PRIMUM ORDINEM ROMANUM.

1. Varios fuisse Ordinis Romani libellos superius ostendimus, ex quibus tres, qui quidem ad Missam pontificalem pertinent, mox exhibebuntur sumus. Primus ex his, qui videtur antiquior, laudatus passim invenitur apud Amalarium, exstatque in veterimis Codicibus, Casinensi, Sancti gallensi, Einsidensi, et Colbertino. In lucem primo editus est Coloniae per Georgium Cassandrum, anno 1561, ibidemque post annos septem recusus per Melchiorum Hittorpium, apud quos amplius quam media pars hujus libelli deest. Hanc vero ex Codice insignis abbatiæ sancti Galli supplavimus, nempe a num. 21.

2. Ejusdem libelli antiquitatem probant in primis Eucharistiæ initio Missæ ad altare ante pontificem delectio; *fermenti* vocabulum pro Eucharistia, ut in epistola Innocentii I ad Decentium, num. 22, usurpatum; deinde rubricæ (ut vocant) quæ in libro Sacramentorum Gregorii Magni leguntur pro hebdomada sancta, totidem verbis hic expressæ, prout cuius conferebit. Unde Gregorium ex hoc libello in summ Sacramentarium prædictas transtulisse rubricas veri 2 simillimum est. Certe Amalarii auctoritas evincit primum hunc Ordinem, cujus verba is passim laudat expulitque, sæculo nono esse superiorem, et totus Missæ pontificiæ ritus in eodem Ordine præscriptus Gregorii ætatem meo iudicio sapit. Quædam tamen processu temporis nova inserta fuere, qualia sunt quæ num. 24, referuntur de ritu in titulo per Adrianum papam, ut *flecteret pro Carolo rege*, nempe pro Carolo Magno, et, num. 28, ut dicatur *Oratio pro rege Francorum*. Ex quibus non nemo fortasse dubius hæreat num istud supplementum, quod ex Codice sancti Galli habuimus, sequenti libello postea fuerit assutum. At satius est admittere pucula hæc quæ modo commemoravimus antiquissimo (ut fit) libello fuisse inserta. Non dissimulem tamen Onufrio antiquiore videri Ordinem secundo loco hic editum, propterea quod in Processione ad altare pax a pontifice ibi legatur data duobus presbyteris, cum in primo nostro ac tertio Ordine detur uni ex episcopis hebdomadariis, scilicet Ecclesiae Lateranensis, quos ante annos octingentos presbyteris successisse vir doctus existimat. Verum utrumque simul eodem tempore stare potest, ut scilicet pax detur uni ex illis episcopis, si in ecclesia Lateranensi, cujus hebdomadarii erant, Missa celebraretur; secus duobus presbyteris, si in alia ecclesia. Porro quo tempore instituti fuerint illi hebdomadarii apud Lateranum episcopi, non liquet, etsi ex actis Stephani IV, constat, eos ante hunc pontificem fuisse institutos, ut in commentario prævio diximus.

3. Colbertinum exemplar, n. 416, quod subsequentem Ordinem continet, ad annos octingentos accedit,

atque hunc titulum præfert : Ordo ecclesiastici ministerii Romanæ Ecclesiæ, vel qualiter Missa celebretur ; et in Codice sancti Galli, Ordo ecclesiasticus B. E., etc., quem titulum prætulimus.

4. Post hunc libellum, qui in num. 21 desinit, sequitur in Codice Colbertino quædam appendix *Dæ officii in noctibus a Cæna Domini usque in Pascha*; eademque reperitur in Vaticano, n. 487, quæ proinde appendix visa est primi hujus Ordinis Romani integro libello subjungenda. Hanc sub nomine libelli Romani laudat Amalarius, in lib. 1, cap. 20. *Additur etiam in libello memorato Alter cereus, ubi dicitur : Et tunc illuminantur duo cerei, tenentibus quobus notariis, et reliqua.* Quæ totidem verba leguntur in dicta appendice, num. 10, ejusque antiquitatem ostendunt.

PRIMUS ORDO ROMANUS.

Incipit Ordo ecclesiasticus Romanæ Ecclesiæ, qualiter Missa pontificalis celebretur.

§ 1. Primo omnium observandum est septem esse regiones ecclesiastici Ordinis urbis Romæ; et unamque regio singulos habet diaconos regionarios, et unuscujusque regionis acolythi per manum subdiaconi regionarii diacono regionis suæ officii causa subduntur. Quorum diaconorum si quando quispiam moritur, donec loco ejus alius subrogetur, illius regionis acolythi archidiacono obediunt, quia omnes acolythi, cujuscunque religionis sint, causa ecclesiastici officii ad ministerium ejus pertinent. Quod etiam de subsequentibus Ordinibus intelligendum est, servata unicuique post eum proprii gradus archidiaconi [prærogativa] in sui ordinis ministerio subditis, ut si quis, verbi gratia, vim passus fuerit, sive ab ecclesiastico, seu a quacunque militari persona, si a sui ordinis primo ejus causa ad effectum minime pervenerit, habeat archidiaconus, id est vicarius pontificis, causam, qualiter subditorum sibi querelas absque notitia possit explicare pontificis; cætera vero per minores ordines finiuntur. Nam primo scire oportet, ut post numerum ecclesiasticarum regionum sciat, qui voluerit, numerum dierum per hebdomadam, quo ordine circulariter obsequantur. Nam prima feria regio tertia, id est Paschæ; secunda feria regio quarta; tertia feria regio quinta; quarta feria regio sexta; quinta feria regio septima; sexta feria regio prima; Sabbato regio secunda. Ordines proprios tam in processione quam in ecclesia, vel ubicunque eos propria dies ratione sui gradus prisca statutio ire vel ministrare compulerit, a ministerio pontificis non poterit sine ulla sui deesse excommunicationis vel animadversionis sententia disciplinæ. Quorum ministeria primitus secundum rationem simplicem dupliciter diebus singulis dividuntur, id est in Processione apostolici ad stationem; et in egressu sacrarii usque ad Missarum consummationem.

2. Diebus itaque solemnibus, sicuti est Pascha, primo omnes acolythi regionis tertiæ, et defensores omnium regionum convenientes diluculo in patriarchio Lateranensi, præcedunt pontificem pedestres ad stationem. Stratores autem laici a dextris, et a sinis-

^a Nomenclatoris officium erat convivas invitare, eorumque nomina describere, ut infra videbimus, num 18. Saccellarius idem qui thesaurarius, a sacco seu sacello.

^b Sic causæ nonnunquam in ipso processu finiuntur. Unde *processus* vocabulum lingua nostra gallica pro lite fluxisse quidam viri docti opinantur.

tris equi ambulent, ne alicubi titubet. Qui autem eum equitantes præcedunt, hi sunt : diacones, primicerius, et duo notarii regionarii, defensores regionarii, subdiaconi regionarii. Procedunt vero divisim turmis, spatium inter se et apostolicum facientes. Post equum vero hi sunt qui equitant : vicedominus, vestarius (sic), nomenclator, atque saccellarius. Unus autem ex acolythis stationarius præcedit pedester equum pontificis, gestans sanctum chrisma manu in mappula involuta cum ampulla. Sed et omnes acolythi absque sacculis, et sindonibus, et chrismate non procedunt, quod disponit stationarius. Si quis autem adire voluerit pontificem, si equitat, statim ut eum viderit, descendat de equo, et ex latere viæ expectet, usque dum ab eo possit audiri. Et, petita ab eo Benedictione, discutitur a nomenclatore vel saccellario causa ejus; et ipsi indicant pontifici, et finiunt; quod et similiter observabitur, etiamsi absque ulla petitione ei quisquam obvius fuerit. Qui vero pedester fuerit, tantummodo loco suo figitur, ut ab eo audiatur vel benedicatur.

3. Die autem Resurrectionis dominicæ, procedente eo ad sanctam Mariam, notarius regionarius stat in loco qui dicitur Merolanas, et salutato pontifice dicit : *In nomine Domini nostri Jesu Christi benedixit hesternæ nocte in sancta Dei genitrice Maria infantes masculi numero tanti, feminae tante.* 5 Respondit pontifex *Deo gratias.* Et accipit a saccellario solidum unum, pontifex autem pergat ad stationem. 6 Feria secunda ad remissa simpliciter. Feria tertia in reflexione porticus sancti Pauli, tantum item qui pedestres obsequuntur. In die vero sancti Paschæ omnes acolythi regionis tertiæ simul et defensores omnium regionum conveniunt primo diluculo in patriarchio Lateranensi, ut dum processerit pontifex equum illius præcedant. Acolythi autem, qui inde fuerint, observant, ut portent chrisma ante pontificem, et Evangelia, sindones et sacculos, et aquamanus post eum, sicut supra diximus. Apostolum autem subdiaconus qui lecturus est sub cura sua habebit, Evangelium archidiaconus. Aquamanus,

^c Locus est in monte Exquilino, haud procul a basilica sanctæ Mariæ Majoris, ubi ecclesia sancti Matthæi, quæ dicitur ad Merolanas.

^d Ita Codex sancti Galli : Colbert., *ad remissâ simul*; Editi, *ad Missam similiter.* Locus obscurus et forte corruptus.

patenam quotidianam, calicem, scyphos et ^a pugilares [alios argenteos] et alios aureos, et gemelliones argenteos, colatorium argenteum et aureum, et alium majorem argenteum, amas argenteas, cantatorium et cætera vasa aurea et argentea, cereostata aurea et argentea, de ecclesia Salvatoris per manum primi mansionarii sumunt, et bajuli portant. Diebus vero festis calicem et patenam majores, et Evangelia majora de vestiario dominico exigunt sub sigillo vesterarii (*stc*) per numerum gemmarum, ut non perdantur. Sellam autem pontificis cubicularius laicus præcedens deportat, ut parata sit dum in sacrarium venerit.

4. Ad denuntiatam stationem diebus festis primo mane præcedit omnis clerus apostolicum, ad ecclesiam, ubi statio antea fuerit denuntiata, exceptis his qui in obsequio illius comitantur, ut supra diximus; et expectantes pontificem in ecclesia cum supplementario et bajulis, et reliquis qui cruces portant, sedentes in presbyterio; episcopi quidem ad sinistram intrantium, presbyteri vero ad dextram, ut quando pontifex sederit, ad eos respiciens, episcopos ad dextram sui, presbyteros vero ad sinistram contueatur. Sed dum venerit **6** pontifex prope ecclesiam, exvntes acolythi et defensores ex regione illa cujus dies ad officium fuerit, in obsequio præstolantur eum loco statuto, antequam veniat ubi descensus est; similiter et presbyter tituli vel ecclesiæ ubi statio fuerit, una cum majoribus domus ecclesiæ Romanæ vel Patre diaconæ (si tamen illa ecclesia diaconæ fuerit) cum subdito sibi presbytero et C mansionario thymiamaterium deferentibus in obsequium illius, inclinato capite dum venerit. Primum acolythi cum defensoribus, deinde presbyteri cum suis petita benedictione, divisim hinc inde partibus, prout militant, præcedunt pontificem usque ad ecclesiam. Advocatores autem ecclesiæ stant quidem cum majoribus, non autem præcedunt cum eis, sed ipsi tantummodo sequuntur sellarem pontificis cum acolytho, qui aquamanus portat. Quem semper necesse est sequi pontificem, usque dum ad altare ascendat, paratus sub humero in presbyterio, quando vocetur a subdiacono regionario ad aquam dandam.

5. Cum vero ecclesiam introierit pontifex, non ascendit continuo ad altare, sed prius intrat in secretarium, sustentatus a diaconibus, qui eum susceperint de sellario descendentes, ubi dum intraverit, sedet in sella sua, et diacones, salutato pontifice, egrediuntur secretarium, et ante fores ejusdem mu-

tant vestimenta sua, et parat Evangelium qui lecturus est, reserato sigillo ex præcepto archidiaconi super planetam acolythi; et si necesse fuerit propter inajora Evangelia, duobus acolythis super planetas tenentibus parat Evangelium. Quo facto, acolythus Evangelium usque ante altare in pre-byterium, præcedente eum subdiacono sequente, qui eum desuper planetam illius suscipiens, manibus suis honorifice super altare ponat. Nam egredientibus diaconibus de secretario, remanent cum pontifice primicerius, secundicerius, primicerius defensorum, notarii regionarii, et subdiaconus sequens, qui tenet pallium pontificis in brachio suo super planetam, in sinistro brachio eum acubus.

6. Pontifex autem per manus subdiaconorum regionariorum mutat vestimenta sua [*Al.* solemnia] hoc ordine. Deserta plicata cubicularius tonsoratus, accepta a manibus ostiarii juxta caput scamni. Subdiaconi regionarii secundum ordinem suum accipiunt ad induendum pontificem ipsa vestimenta, alius lineam, **7** alius cingulum, alius ^b anagolium, id est amictum, alius lineam dalmaticam, et alius majorem dalmaticam, et alius planetam, et sic per ordinem induunt pontificem. Primicerius autem et secundicerius componunt vestimenta ejus, ut bene sedeant. Novissime autem, quem voluerit dominus pontifex de diaconibus, vel subdiaconibus, cui ipse jusserit, sumit de manu subdiaconi sequentis pallium, et induit super pontificem, et configit eum cum acubus in planeta retro et ante, et in humero sinistro, et salutatur dominum, et dicit, *Jube, domne, benedicere*. Respondet *Salvet nos Dominus*; respondet *Amen*.

7. Deinde subdiaconus regionarius, tenens mappulam pontificis in sinistro brachio super planetam revolutam, exiens ad regiam [*Al.*, januam] secretarii dicit: *Schola* [*Al.*, vocat scholam]. Respondet *Adsum*. Et ille: *Quis psallet?* respondet *Ille, et ille*. Et rediens ad pontificem subdiaconus, porrigit ei mappulam, inclinans se ad genua illius, et dicens: *Servi domini mei, talis subdiaconus regionarius legit Apostolum, et talis de schola cantavit*. Et postea non licet alterum mutare in loco lectoris, vel cantoris. Quod si factum fuerit, archiparaphonista a pontifice excommunicabitur, id est quartus scholæ, qui semper pontifici nuntiat de cantoribus. Quod cum nuntiatum fuerit, statim sequitur subdiaconus astans ante faciem pontificis, usque dum ei annuat pontifex ut psallant; cui dum annuerit, statim egreditur ante fores secretarii, et dicit *Accendite*. Qui

amis seu amulis.

^a Pugillaris hoc loco significat calamum seu fistulam, qua sanguis Domini e sacro calice hauriebatur. Scyphi, calices ministeriales acolythorum, de quibus infra. Colatorium, vasculum foraminibus ab imo perforatum, quo vinum ex amulis seu ampullis repurgatum in calicem refundebatur. Gemelliones Onulrius suspicatur esse urceos, ad infundendam scilicet in manus pontificis ejusque forsam ministrorum aquam, quæ in subjectam pelvim (aquamanum, id est aquamanile, hic vocant) excipiebatur. Anastasius, in Gregorio IV, simul conjungit *amas, scyphos, gemelliones*, ut appareat hos distinguendos esse ab

^b In Vulgatis *anabolagium*, quam lectionem tuetur eruditissimus Cangius in Glossario. At nihil tamen mutandum suavit non solum vetustissimus Codex sancti Galli hoc loco, sed etiam alter æque antiquus, in quo habetur Ordo Missæ episcopalis, infra, ubi *anagolai* et *anagolagi* legitur. Cæterum adverte his locis, *anabolagium*, sive *anagolagium*, id est amictum, utrobique poni super albam et cingulum, uti Maronitis presbyteris mos est etiam nunc.

^c Id est, ut quidem interpretari licet, ab officio suspendetur.

dum accenderint, statim subdiaconus sequens tenens **A** thymiamaterium aureum, pro foribus ponit incensum, ut pergat ante pontificem. Et ille quartus scholæ pervenit in presbyterio ad priorem scholæ, vel secundum, sive tertium, inclinatio capite dicit *Domne [Al. domni] jubete.*

8. Tunc illi elevantes se, per ordinem vadunt ante altare, et statuuntur per ordinem acies duæ tantum, paraphonistæ quidem hinc inde a foris, infantes ab utroque latere infra per ordinem. Et mox incipit prior scholæ antiphonam ad Introitum; **B** quorum vocem diaconi dum audierint, continuo intrant ad pontificem in secretarium. Et tunc pontifex elevans se, dat manum dextram archidiacono, et sinistram secundo, vel qui fuerit in ordine; et illi, osculatis manibus ipsius, procedant cum ipso sustentantes eum. Tunc subdiaconus sequens cum thymiamaterio procedit ante ipsum, mittens incensum; et septem acolythi illius regionis cujus dies fuerit, portantes **7** septem cereostata accensa præcedunt ante pontificem usque ante altare. Sed priusquam veniant ante altare, diacones in presbyterio exvuntur planetis; et suscipit eas subdiaconus regionarius, et porrigit illas ad acolythos regionis cujus fuerint diaconi; et tunc duo acolythi tenentes capsas cum **b** Sanctis aperas, et subdiaconus sequens cum ipsis tenens manum suam in oro capsæ, ostendit Sancta pontifici, vel diacono qui præcesserit. Tunc inclinatio capite **c** pontifex vel diaconus salutatur Sancta, et contemplatur, ut si fuerit **d** superabundans, præcipiat ut ponatur in conditorio. Tunc præcedens, antequam **C** veniat ad scholam, dividuntur cereostata, quatuor ad dextram, et tres ad sinistram partem, et pertransit pontifex in caput scholæ, et inclinatio caput ad altare, surgens et orans, et faciens crucem in fronte sua, et dat pacem uni episcopo **e** de hebdomadariis et archipresbytero, et diaconibus omnibus;

a Pro numero scilicet totidem ecclesiasticarum regionum.

b Colbertinus, *Sancta* quo nomine Eucharistiam significari colligimus ex num. 17 et 18, et ex num. 30 et 34. Vide libellum Benedicti canonici sancti Petri inferius, num. 41, et commentarii prævii caput 6. Ergo conditorium hic locus seu vasculum erat in quo Eucharistia tum recondi solebat.

c Ita Colbert. Alii habent *pontifici vel diacono*, sed mendose.

d Sic Colbert. Editis *super*, sed eodem sensu.

e Nempe uni ex septem episcopis hebdomadariis patriarchii Lateranensis, de quibus superius in commentario prævio.

f Faldistorium appellant recentiores. Colbert., male, *oratorium super altare.*

g Id est Antiphonæ ad Introitum. Confer num. 21.

h Huc spectat id quod ait Paris de Crassis, *Kyrie* in Missis papalibus tandiu dici, quandiu reverentia apæ per cardinales facienda durat. Colbert., *inclinatio pontifici; quam dum finierint, incipit pontifex Gloria in excelsis Deo, si tempus fuerit. Non sedeat antequam dicant post orationem Amen. Et tunc ascendant subdiaconi regionarii ad altare, etc.* Idem Paris observat vetustissimum esse capellæ papalis morem, ut eodem tono invariato cantetur Hymnus angelicus his notis, *Ut re fa fa mi fa sol mi, sol fa mi mi.*

et respiciens ad priorem scholæ, annuit ei ut dicat *Gloriam*; et prior scholæ inclinatio se pontifici, et imponit. Quartus vero scholæ præcedit pontificem, ut ponat **f** oratorium ante altare; et accedens pontifex orat super ipsum, usque ad repetitionem **g** versus. Nam diaconi surgunt quando dicitur *Sicut erat in principio*, ut salvent altaris latera, prius duo, et duo vicissim, redeunt ad pontificem. Et surgens pontifex osculatur Evangelia et altare, et accedit ad sedem suam, et stat versus ad Orientem.

9. Schola vero, finita Antiphona, imponit *Kyrie eleison*. Prior vero scholæ custodit ad pontificem, ut ei annuat si vult mutare **h** numerum litaniæ, et inclinatio se pontifici. Quando vero finierint, dirigens se pontifex contra **l** populum, incipit *Gloria in excelsis Deo*, et statim regyrat se ad Orientem, usque dum finiatur. Post hoc dirigens se iterum ad populum dicens *Pax vobis*, et regyrans se ad Orientem, dicit *Oremus*; et sequitur Oratio; post finitam **l** selet; similiter episcopi vel presbyteri sedent.

10. Tunc ascendant subdiaconi regionarii ad altare statuentes se ad dextram, sive ad sinistram altaris. Tunc pontifex annuit episcopis et presbyteris ut sedeant. Subdiaconus vero qui lecturus est, mox ut viderit post pontificem episcopos et presbyteros residentes, ascendit in ambonem, et legit. Postquam legerit, cantor cum **m** cantatorio ascendit, et dicit **n** Responsum. Si fuerit tempus ut dicatur *Alleluia*, bene; sin autem, Tractum; sin minus, tantummodo Responsum.

11. Deinde diaconus osculans pedes pontificis tacite, dicit ei pontifex, *Dominus sit in corde tuo, et in labiis tuis*. Deinde venit ante altare, et osculatis Evangeliiis levat in manus suas Codicem; et procedunt ante ipsum duo subdiaconi regionarii, levantes thymiamaterium de manu subdiaconi sequentis, mittentes incensum. Et ante se habent duos acolythos

l Nunc facie versa ad Orientem seu altare, quod probat Amalarius in Officiali lib. III cap. 8.

m Idem Amalarius, sub finem alterius præfationis ad libellum (ut vocat) Officialium, inter ea quæ a Romana sede accepit: *Prima saluatio ad populum*, inquit, *Pax vobis pronuntiatur, non Pax vobiscum*. Vide ejusdem lib. cap. 9.

n Idem auctor, in lib. III, cap. 5, sub initium, tradit morem ino'venisse *ut non sedeatur in ecclesia* ante finem hujus Orationis; qua de re in libello tertio, qui hic subsequitur.

o Quid sit cantatorium, discimus ex Amalarii præfatione in Antiphonarum: *N tandem est, sit, volumen quod nos vocamus Antiphonarum tria habere nomina apud Romanos. Quod dicimus Gradale, illi vocant Cantatorium.*

p Amalarius ipse, in lib. III, cap. 11: *Lectionem quæ legitur post orationem sequitur cantus, qui vocatur Responsorius. Responsorium vero iidem qui supra Itali tradiderunt, quos inde responsorios cantus vocant, quod alio desinente id alter respondeat. Hinc psalmus responsorius apud Gregorium Turonensem, in lib. VIII, cap. 3, quod uno versu dicitur per cantorem, idem a choro seu populo repetetur, et sic consequenter de aliis. Gradalem seu gradualet posteriori appetarunt, quod in pogio seu ambone caneretur, teste eloga Amalarii.*

10 portantes duo cereostata. Venientes ad ^a ambonem, dividuntur ipsi acolythi ante ambonem, et trans-eunt subdiaconi et diaconus cum Evangelio per medium eorum. Ille qui absque thymiamaeterio est, vertens se ad diaconem, porrigit ei brachium suum sinistrum, in quo ponit Evangelium, ut manu subdiaconi aperiatur ei locus, in quo signum lectionis positum fuerit. Et interposito digito suo diaconus in loco lectionis ascendit ad ^b legendum, et illi duo subdiaconi redeunt stare ante gradum descensionis ambonis. Finito Evangelio dicit pontifex ^c *Pax tibi*. Deinde dicit *Dominus vobiscum*. Respondetur *Et cum spiritu tuo*; et dicit *Oremus*. Descendente autem diacono, subdiaconus, qui prius aperuerat, recipit Evangelium, et porrigit eum subdiacono sequenti, qui in flos stat; quod tenens ante pectus suum super planetam, porrigit osculandum omnibus per ordinem graduum qui steterint. Et post hoc preparato acolytho in pogio iuxta ambonem cum ^d capsula, in qua subdiaconus idem ponit Evangelium ut sigilletur. Acolythus autem regionis ejusdem, cujus et subdiaconus est, revocat Evangelium ad Lateranis (*sic*).

12. Deinde pergen e diacono ad altare, stante acolytho cum calice et corporali super eum, levat calicem in brachio suo sinistro, et porrigit diacono corporalem et accipit desuper calicem, et ponit eum super altari a dextris, projecto capite altero ad diaconum secundum ut expandant. Tunc ascendunt ad sedem primicerius et secundicerius et primicerius defensorum cum omnibus regionariis et notariis; subdiaconus vero cum calice vacuo sequitur archidiaconum.

13. Pontifex descendit ad senatorium, tenente manum ejus dextram primicerio notariorum, et primicerio defensorum sinistram, et suscipit oblationes principum per ordinem ^e archium. Archidiaconus post eum suscipit amulas, et refundit in calicem majorem, tenente eum subdiacono regionario: quem sequitur cum scypho super planetam acolythus, **11** in quo calix impletus refunditur. Oblationes a pontifice suscipit subdiaconus regionarius, et porrigit subdiacono sequenti, et subdiaconus sequens ponit in sindonem, quem tenent duo acolythi. Reliquas oblationes post pontificem suscipit episcopus hebdomadarius, ut ipse manu sua mittat eas in sindonem, quæ cum sequitur. Post quem diaconus, qui sequitur post archidiaconem, suscipit [amulas] et manu sua refundit in scyphum. Pontifex vero

^a Nullus amplius ambonum usus apud Romanos a tempore Paridis de Crassis.

^b *Diaconus, cum legit Evangelium, juxta Romanum Ordinem vertitur ad Meridiem, ex Micrologi cap. 9, non ad Aquilonem, ubi femine consistunt.*

^c Id habes in secundo Ordine Romano.

^d Nulla hic mentio Symboli post Evangelium, sic vero in sequenti. Consule commentarii prævii caput 6 Romani, teste Amalario, in altera præfatione ad libros de ecclesiasticis Officiis, *post Evangelium non afferunt incensum super altare*. Accedit Micrologus in cap. 20.

^e Ita Colbert. Quidam Codices habent *arcuum*, alii *omnium*. Retinenda videtur lectio Codicis Colbertini, ut significet ordinem principum seu præcipuum.

A antequam transeat in partem mulierum, descendit ante confessionem, et suscipit oblatas [*Al.*, oblationes] primicerii, et secundicerii, et primicerii defensorum. Nam diebus festis post diacones ad altare offerunt. Similiter ascendens pontifex in partem feminarum, ordine quo supra omnia explet. Similiter et presbyteri, si necesse fuerit, post eum vel in presbyterio faciunt.

14. Post hoc pontifex, tenente ei manum primicerio et secundicerii, redit ad sedem suam, abluit manus suas. Archidiaconus stans ante altare, expleta susceptione, lavat manus suas. Deinde respicit in faciem pontificis, annit ei, et ille resalutato accedit ad altare. Tunc subdiaconi regionarii levantem oblatas de manu subdiaconi sequentis super brachia sua, porrigunt archidiacono, et ille componit altare. Nam subdiaconi hinc inde porrigunt. Ornato vero altari, tunc archidiaconus sumit amulam pontificis de subdiacono oblationario, et refundit super eum in calicem, deinde diaconorum [*Al.*, diaconi] et in die festo, primicerii, secundicerii, primicerii defensorum. Deinde descendit subdiaconus sequens in scholam, accipit fontem de manu archiparaphonista, et defert archidiacono; et ille infundit faciens crucem ^f in calice. Tunc ascendunt diaconi ad pontificem. Quos videntes primicerius, secundicerius, et primicerius defensorum regionariorum, et notarii regionarii, et defensores regionarii, descendunt de aciebus, ut stent in loco suo.

15. Tunc surgens pontifex a sede, descendit ad altare, et salutatur altare, et suscipit oblatas de manu presbyteri hebdomadarii et diaconorum. Deinde archidiaconus suscipit oblatas pontificis de oblationario, et dat pontifici. Quas dum posuerit pontifex **12** in altare, levat calicem archidiaconus de manu subdiaconi regionarii, et ponit eum super altare juxta oblatam pontificis ^h a dextris, involutis ansis cum offertorio: quem ponit in cornu altaris, et stat post Pontificem; et pontifex inclinans se paululum ad altare, respicit scholam, et annuit ut ⁱ sileant.

16. Tunc finito offertorio, episcopi stant post pontificem, primus in medio, deinde per ordinem, et archidiaconus a dextris episcoporum, secundus diaconus a sinistris, et cæteri per ordinem disposita acie. Et subdiaconi regionarii, finito offertorio, vadunt retro altare aspicientes ad pontificem, ut quando dixerit *Per omnia sæcula*, aut *Dominus vobiscum*, aut *Sursum corda*, aut *Gratias*, ipsi sint ad responden-

^f Id est aquam. Vide Ordinem Romanum de Missa episcopali infra. Eundem ritum in Gallia observatum fuisse docet Joannes Abrincatensis episcopus apud Menardum nostrum, pag. 275: *Cantor aquam linteæ cooperatam in Jesus viatico deferat, quam diu nus vino miscet.*

^g Non super fontem seu aquam, ut modo fit, sed aquam in calicem infundendo in crucis modum.

^h Hoc est quod a Romanis acceptum tradit Amalarius in fine secundæ præfationis ad libros Officiales: *Calix in latere oblatae componitur, non post tergum Idem ex Micrologi cap. 10.*

ⁱ Quale fuerit tunc Offertorium, leges inferius num. 26.

dum, stantes erecti, usque dum incipiunt dicere **A** Hyinum angelicum, id est *Sanctus*; quem dum expleverint, surgit pontifex solus et intrat in Canonem. Episcopi vero, diaconi, subdiaconi, et presbyteri in presbyterio permanent ^a inclinati. Et cum dixerit *Nobis quoque peccatoribus*, surgunt subdiaconi; cum dixerit *Per quem hæc omnia, Domine*, surgit archidiaconus solus. Cum dixerit *Per ipsum et cum ipso*, levat eum offertorio calicem per ansas, et tenens ^b exaltat illum juxta pontificem. Pontifex autem tangit a latere calicem cum oblatis, dicens *Per ipsum et cum ipso*, usque *Per omnia sæcula sæculorum. Amen.* Et ponit pontifex oblationes in loco suo, et archidiaconus calicem juxta eas, dimisso offerorio ^c in ansis ejusdem.

17. Nam quod intermisimus de patena, quando inchoat ^d Canonem, venit acolythus, sub humero habens sindonem in collo ligatam, tenens patenam ante pectus suum in parte dextra usque in medium Canonem. Tunc subdiaconus sequens suscipit eam super planetam, et venit ante altare, expectans quando eam suscipiat subdiaconus regionarius.

13 18. Finito vero Canone, subdiaconus regionarius stat cum patena post archidiaconum, quando dixerit, *et ab omni perturbatione securi*, vertit ^e se archidiaconus, et osculata patena, dat eam tenendam diacono secundo, cum dixerit, *Pax Domini sit semper vobiscum*, faciens crucem tribus vicibus manu sua super calicem, mittit ^f Sancta in eum. Sed archidiaconus pacem dat episcopo priori, deinde cæteris ^g per ordinem, et populis.

19. Tunc pontifex rumpit oblatam ex latere dextro, et particulam quam ^h rumpit super altare relinquit, reliquas vero oblationes suas ponit in patenam, quam tenet diaconus, et redit ad sedem. Mox primicerius, et secundicerius, et primicerius defensorum cum omnibus regionariis et notariis ascendunt ad altare,

^a De hac inclinatione Amalarius, in lib. III, cap. 25: *Perseverant retro stantes inclinati, usque dum finiatur omnis præsens Oratio, quam Canonem vocant.*

^b Hoc etiam in loco Græci et Orientales plerique primum extollunt calicem cum Hostia consecrata.

^c Hunc ritum observat Amalarius sub finem alterius præfationis ad Officialem, et in ejusdem operis **D** lib. III, cap. 26.

^d Hic articulus totidem verbis ex libello Romano adducitur apud Amalarium in lib. III, cap. 27.

^e Id ex Romano Ordine tradit Micrologus in cap. 47.

^f Colbert., post *semper vobiscum*, cæteris is omissis, subdit, *mittet in calicem de Sancta*; et sic apud Amalarium, in lib. III, cap. 31: *Dicit libellus memoratus, scilicet Romanus, Cum dixerit, Pax Domini, etc., mittit in calicem de Sancta.* Quæ Sancta eadem esse videntur quæ supra, num. 8, et quæ particula fermenti, infra, num. 22, nempe antea consecrata, et in futurum sacrificium reservata; alia vero infra, num. 49. Idem Amalarius ibidem adducit sequentia verba ex libello memorato: *Sed archidiaconus pacem dat, etc.*

^g Ita legit Amalarius, in lib. III, cap. 31, melius quam in Editis et in Codice sancti Galli, *quam rumpit, partem super altare relinquit*; rectius etiam quam

et stant in ordine suo a dextris et a sinistris. Nomenclator vero, et saccellarius, et notarius vicedomini, cum dixerint *Agnus Dei*, tunc ascendunt astare ante faciem pontificis, ut annuat eis scribere nomina eorum qui invitandi sunt, sive ad mensam pontificis per nomenclatorem, sive ad vicedomini per notarium ipsius, quorum nomina ut compleverint, descendunt ad invitandum. Nam archidiaconus levat calicem, et dat eum subdiacono regionario, quem tenet juxta cornu altaris dextrum. Et accedentes subdiaconi sequentes cum acolythis, qui saccula portant, a dextris; et a sinistris altaris, extendentibus acolythis brachia cum sacculis, stant subdiaconi sequentes a fronte, ut parent sinus sacculorum archidiacono ad ponendas oblationes prius a dextris, deinde a sinistris. Tunc acolythi vadunt ^b dextra lævaque per episcopos circum altare; reliqui descendunt ad presbyteros, ut confringant Hostias. Patena præcedit juxta sedem, deferentibus eam duobus subdiaconibus regionariis ad diacones ut frangant. Sed illi aspiciunt in faciem pontificis, ut eis annuat frangere. Et dum annuerit, resalutato pontifice **14** confringunt. Et archidiaconus, evacuato altari oblationibus, ⁱ præter particulam quam pontifex de propria oblatione contracta super altare reliquit (quia ita observant, ut dum Missarum solemnia peraguntur altare sine sacrificio non sit), respicit in scholam, et annuit eis ut dicant *Agnus Dei*, et vadit ad patenam cum cæteris. Expleta contracti me, diaconus minor levata de subdiacono patena, desert ad sedem, ut communicet ^k pontifex. Qui dum communicaverit, de ipsa Sancta quam momorderit ponit in manus ^l archidiaconi, dicendo in calice: *Fiat commistio et consecratio corporis et sanguinis Domini nostri Jesu Christi accipientibus nobis in vitam æternam. Amen. Pax tecum. Et cum spiritu tuo*, et confirmatur ^m ab archidiacono.

20. Deinde venit archidiaconus cum calice ad

Colbert., *quam ruperit, tollit, partem aliam super altare, etc.*

^b Colbert., *vadunt ad lavam episcoporum.*

ⁱ Colbert., *oblationibus, respicit ad scholam, cæteris omissis*; in Editis tantum inclusa parenthesi desunt, habentur autem in Codice sancti Galli, sane haud parvi pendenda, ad quæ respexit Amalarius, in lib. III Officialis, cap. 35: *Remanetque in altari particula usque ad finem Missæ.* Micrologus, in cap. 47 censet eam fuisse reservatam pro *communicaturis sive infirmis*. Sed ratio hic allata videtur potior.

^k Nempe stans, et quidem conversus ad Orientem, ex quarto Ordine Romano de Missa episcopali, num. 40, et ex aliis posterioribus libellis.

^l Paulo aliter Amalarius, in lib. III, cap. 31: *Ponit inter manus archidiaconi in calicem, ut in ante Vulgatis, addito, faciens crucem ter.* Colbert.: *Ponit in calice in manus archidiaconi dicendo Fiat, etc.* Post superiora ita commentatur ibidem Amalarius: *Si hoc ita agitur in Romana Ecclesia, ab illis potest addisci quid significet bis positus panis in calicem. Non enim vocat a mysterio quiddam in eo officio agitur juxta constitutionem Patrum.*

^m Sumendo scilicet sanguinem Domini cum complemento communionis, ut loquitur Micrologus, in cap. 49. Præclarum hoc sane specimen communionis generalis, etiam sacerdotum et episcoporum.

cornu altaris, et annuat ^a stationem, et refuso par-
 rum de calice in scyphum inter manus acolythi, ac-
 cedunt primo episcopi ad sedem, ut communicent de
 manu pontificis secundum ordinem; ^b similiter et
 presbyteri ut communicent post eos. Episcopus
 autem primus accipit calicem de manu archidiaconi,
 et stat in cornu altaris sequentis ordinis usque ad pri-
 micerium defensorum. Deinde archidiaconus, acce-
 pto de manibus illius calice, refundit in scyphum
 quem supra diximus, et tradit calicem subdiacono
 regionario, qui tradit ei pugilarem, cum quo con-
 firmat populum. Calicem autem accipit subdiaconus
 sequens; dat acolytho [*Colb.*, de acolytho], quem
 ille revocat **15** in paratorium. Qui dum confirmave-
 rit quos papa communicat, descendit pontifex a sede
 cum primicerio notariorum et primicerio defensorum,
 tenentibus ei manus, ut communicet eos qui in
 senatorio sunt, post quem archidiaconus confirmat.
 Post hæc [*Colb.*, Post archidiaconem] episcopi com-
 municant populum, annuente eis primicerio cum ma-
 nu sub planeta, percussato pontifice. Post eos dia-
 conus confirmat. Deinde transeunt in partem sini-
 stram, ut faciant similiter. Presbyteri autem, annuente
 primicerio, jussu pontificis communicant popu-
 lum, et ipsi vicissim confirmant. Nam mox ut pontifex
 coeperit in senatorio communicare, statim schola inci-
 pit Antiphonam ad Communionem per vices cum
 subdiaconibus, et ^c psallunt, usque dum communi-
 cato omni populo, annuat pontifex ut dicant *Gloria
 Patri*, et tunc repetito Versu quiescunt. Et pontifex
 mox ut communicaverit in parte mulierum, redit ad
 sedem, et communicat regionarios per ordinem, et
 eos qui in sine steterant, et in diebus festis de schola
 XII. Nam cæteris diebus in ^d presbyterio communi-
 cant. Post hos omnes redeunt nomenclator et sac-
 cellarius, et acolythus, qui patenam tenet, et qui
 manutergium tenet, et qui aquam dat, ad sedem com-
 municant, et post pontificem archidiaconus eos con-
 firmat.

21. Astat autem subdiaconus regionarius ante
 faciem pontificis, ut annuat ei. Ille vero contemplans
 populum, si jam communicati sint, et annuit ei. Et
 ille ^e vadit ad lumerum, aspicit ad primum scholæ,
 faciens crucem in fronte sua, annuit ei dicere *Gloriam*;
 et ille resalutato, dicit *Gloria, Sicut erat*, et Versum.

^f Quo modo hæc denuntiatio futuræ stationis fiet,
 leges inferius in libello Benedicti canonici, num.
 23.

^g Colbertinus variat hoc loco: *Sed presbyteri om-
 nes accedant ut communicent ad altare*; quæ lectio
 convenit cum aliis duobus libellis infra. Paulo post
 idem Colbert.: *Deinde archidiaconus de manu illius
 accipiens calicem, refundit in scyphum, etc.* Clarius,
 sed eodem sensu.

^h Hinc patet Antiphonam quæ hodie Communio
 dicitur olim Psalmo decantando præmissam fuisse;
 quod Micrologus disertè habet in cap. 18. Confer
 Liturgiam Gallicanam, lib. 1, cap. 5, num. 27. In
 Colbertino sic legitur: *Statim schola incipit Antiphona
 ad communionem et psallant usque dum communi-
 catus populus omnis. Nam pontifex mox ut communi-
 caverint in partes mulierum, etc.*

A Finita autem Antiphona surgit pontifex cum archi-
 diacono, et veniens ante altare dat Orationem ad
 Complendum, ⁱ directus ad Orientem. Nam in isto
 loco, cum *Dominus vobiscum* dixerit, non se dirigit
 ad populum. Finita vero Oratione, cui præceperit
 archidiaconus de diaconibus, **16** aspicit ad pontificem
 ut ei annuat, et dicit ad populum *He Missa est*. Res-
 pondent *Deo gratias*. Tunc septem cereostata præce-
 dunt pontificem, et subdiaconus regionarius cum
 thuribulo ad secretarium. Descendente autem illo in
 presbyterium, ^k episcopi primum dicunt *Jube, domne,
 benedicere*. Resp. *Benedicite nos Dominus*. Resp. *Amen*.
 Post episcopos presbyteri; deinde monachi; deinde
 schola; deinde milites draconarii, id est qui signa
 portant; post eos bajuli, post eos cereostatarii; post
 B quos acolythi, qui ^l rugam observant; post eos extra
 presbyterium eruces portantes; deinde mansionarii
 juniores; et intrat in secretarium.

H. Si autem summum pontificem, ubi statio fuerit,
 contigerit non adesse, hæc sunt, quæ ab alio episcopo
 dissimiliter fiunt.

22. In primis, quod non illi, sed diaconi præce-
 dunt cum cereostato vel thuribulo.

Secundum namque quod non sedet in sede post
 altare.

Tertio non dicit Orationem post altare; sed in dex-
 tro latere altaris.

Quantum non ipse episcopus, sed diaconus in eo
 loco, ubi consuetudo est, cinnat [*Forte*, signat].

C Quinto loco, post finium Canonem, ubi dicitur
Per quem hæc omnia Domine, non levatur calix ab
 archidiacono.

Sexto loco, quando dici debet *Pax Domini sit sem-
 per vobiscum*, deportatur a subdiacono oblationario
 particula ^m fermenti, quod ab apostolico consecratum
 est, et datur archidiacono; ille vero porrigit epi-
 scopo. At ille consignando tribus vicibus, et dicens
Pax Domini sit semper vobiscum, mittit in calicem.

Nam et hoc similiter facit, quod apostolicus non
 confringit; ipse vero super pallam, quæ corporalia
 dicitur, in altare confringit. Deinde communicant
 omnes præter episcopum tantum, quod non sua manu
 communicat. Si in ipsius manum **17** mittit partem,
 et ipse se communicat cum propria manu. Similiter

D ⁿ Colbert.: *Nam cæteris diebus presbyteri ubi po-
 tuerint communicent.*

^o Colbert.: *Et ille aspicit ad primum scholæ.*

^p Colbert., his omissis, ita habet: *Dat Orationem
 ad Complendum. Qua finita, cui præcepit archidiaconus
 de diaconibus, etc.* Nunc sacerdos conversus ad
 populum dicit *Dominus vobiscum*, etiam hoc loco.

^q Aliter Colbert.: *Episcopus primus veniat ante
 eum, dicens, Jube, Domine, benedicere, etc.*

^r Non prætermittenda lectio Codicis Colbertini,
 ubi pro *rugam* legitur *regiam*, id est aditum seu ja-
 nuam cancellorum quas acolythi observare solebant.
 Bajulorum officium habes supra, num. 3.

^s Notandus hic locus de fermento pro Eucharis-
 tia. Confer num. 8 et 19, supra, et commentarii
 nostri prævii caput 6.

facit presbyter presbytero, et diaconus diacono. Nam reliqua omnia similiter ut summus Pontifex facit.

Similiter etiam et a presbytero agitur, quando in statione facit Missas, præter *Gloria in excelsis Deo*, quia a presbytero non dicitur nisi in Pascha. Episcopi, qui civitatibus præsent, ut summus pontifex, ita omnia peragunt.

III. FERIA 4. INSTIUM QUADRAGESIMÆ.

23. Colligunt se omnes ad ecclesiam sanctæ Anastasiæ circa horam septimam. Ingreditur pontifex in secretarium, induit se vestibus. Schola vero cantat Antiphonam ad Introitum.

24. Tunc adveniens pontifex ascendit ad altare. Ut autem finita fuerit Antiphona, stans pontifex a dextris altaris directus ad populum, dicit *Dominus vobiscum*; deinde regrat se ad Orientem, dicit *Oremus*, diaconus, *Flectamus genua*, deinde *Levate*; sequitur Oratio. Deinde incipitur Antiphona *Per viam*. Ut autem prope ecclesiam venerint, incipient litaniam. Ut autem ingressi fuerint ecclesiam, pontifex ingreditur in secretarium. Schola pergit decantando usque ad altare. Ut autem finierint litaniam, post paululum incipiunt Antiphonam ad Introitum. Deinde veniens pontifex ascendit ad sedem, dicit *Oremus*, diaconus, *Flectamus genua*, et *Levate*. Deinde post Orationem legitur lectio, et celebratur Missa more solito. Postquam autem dixerit communionem, a diacono dicitur *Humiliate capita vestra Deo*. Clerus respondet *Deo gratias*, et dicitur Oratio super populum. Finita Oratione dicit diaconus *Ita Missa est*. Simili modo agitur secunda feria, quarta feria, sexta feria, et sabbato per totam Quadragesimam. Nam Sabbato tempore Adriani institutum est ut receretur pro Carolo rege, antea vero non fuit consuetudo.

25. Tertia feria, seu quinta feria, ut ad Missas intraverint, dicit *Dominus vobiscum*, et diaconus *Flectamus genua*, et *Levate*. [8] Missa finita, dicit diaconus *Humiliate capita vestra Deo*. Et inclinant se omnes ad Orientem. Et dicit pontifex Orationem super populum, diaconus, *Ita Missa est*. Cæteri vero episcopi, aut presbyteri, qui Collectam non faciunt, vel statio non fuerit in ipsa ecclesia, per totam hebdomadam similiter faciunt quomodo isti in duobus diebus peragunt. Item de eo quod *Gloria in excelsis Deo* usque in caput Quadragesimæ in Dominicis diebus cantatur. A presbyteris vero *Gloria in excelsis Deo* minime cantatur, nisi solum in Pascha. Ab

^a Nunc per totam Quadragesimam, exceptis festis, dicitur *Benedicamus Domino*. Vide Micrologi caput 46, et confer caput 34.

^b Nempe Carolo Magno, quæ verba innuunt hæc posterioris esse instituti. Vide num. 28.

^c De hoc ritu videsis Amalarium in præfatione altera ad Officiale, sub finem præfationis.

^d Neque modo *Gloria in excelsis* dicitur a Septuagesima ad Pascha extra festa, semper vero *Kyrie elcison*.

^e Duo distinguuntur in Offertorio, nempe ipsum Offertorium et Versus, qualia Offertoria inveniuntur in vetustis libris cum duobus aut tribus Versibus. Vide Amalarium, in lib. III, cap. 19, in fine.

^f Sic appellat Dominicam Passionis Ordo Roma-

episcopis autem omni tempore in Dominicis, seu festis diebus cantatur. Nam quando litaniam agitur, nec *Gloria in excelsis Deo*, nec *Kyrie elcison* post Introitum, nec *Alleluia* cantatur, excepto litaniam majore.

26. Item de Responsorio graduali, ab incipiente usque ad finem cantatur, et Versus similiter. Similiter in quotidianis diebus *Alleluia* simili modo. In quotidianis vero diebus, si voluerint, tantum primo dicitur.

Item candelabra tenentur in manibus usque dum ad repetitionem incipiunt, postea deponuntur in pavimento. Et post primam Orationem Missæ datam deportantur ante altare. Item *Gloria* dividitur, sed tantum festis diebus. Ad repetendum vero, sive festis diebus, seu quotidianis, semper incipitur. Tantum semel de offertorio, seu et versu ipsius, duobus vicibus ad unam Missam domino papæ cantatur.

IV. INCIPIT ORDO A DOMINICA MEDIANA USQUE IN OCTAVAS PASCHÆ.

27. Igitur a Dominica quam sedes apostolica Mediana voluit nuncupari, usum observantiæ credimus intimandum; unde et ea quæ ipsa die dicuntur numerum dierum ostendunt, ut est illud, *Quarta decima die ad vesperum*; et paulo post, *In quinta decima solemnitate celebrabitis*. A quo die usque in vigiliam sanctæ Dominicæ Resurrectionis in nullo responsorio 19 decantatur *Gloria*, nec in *Venite*; a Cœna vero Domini, nec in Psalmis, nec in ullo loco decantatur *Gloria* usque in Pascha. Dominica in Palmis, cum Evangelium legitur, dicit diaconus *Dominus vobiscum*. *Et cum spiritu tuo*. Item dicit: *Passio Domini nostri Jesu Christi secundum Matthæum*. *Et Gloria tibi, Domine*.

28. FERIA 4, quæ est pridie in Cœna Domini, hora tertia pontifex cum clero et ordine suo procedat ad altare in ecclesia majore, et dicit Orationes solennes hoc ordine: *Oremus*. Dat Orationem *Deus a quo et Judas*. Post *Amen* sequitur, et dicit Orationes solennes, sicut in Sacramentorum continetur; tantummodo pro se intermittit. Dicit Orationem pro rege Francorum, deinde reliquas per ordinem, a ultimo pro Judæis non flectunt genua. Quibus expletis, osculatur altare, et egreditur. Postea vero hora octava ingrediuntur ad Missas hoc ordine. Dicit schola Antiphonam ad Introitum, et pontifex dat Orationem. Legitur lectio una, sicut in Capitularo

nus vulgatus, in quo multa fusius quam hic habentur a pag. 41.

^g Amalarium, in lib. I, cap. 11, observat hæc de quinta varietatem, nempe ex adjectione unius lectionis et unius Responsorii cum quinque Versibus, ac ex Passione Domini, necnon etiam, *ut scriptum habemus in libello qui dicitur Romanus Ordo, ex genuflexione*. Tum addit: *Intimat supradictus libellus ex Romana consuetudine debere eadem die ante publicum officium Orationes quas solemus in sexta feria agere recitari, quæ verba hæc spectant. De genuflexione vide Micrologum, cap. 52.*

^h Capitulare appellant indicem Epistolarum et Evangeliorum ad Missas, quæ in fine librorum sacerdotum antiquitus primis ac postremis verbis desi-

continetur. Sequitur Gradale *Ne avertas*, et legitur alia lectio. Post quam cantatur canticum *Domine, exaudi*, cum Versibus suis. Evangelium vero pronuntiatur ita, *Passio Domini nostri Jesu Christi secundum Lucam*, et incipit legere; qua perlecta, expletur Missa ordine suo.

V. *Feria 5 Cæna Domini*

29. Media nocte surgendum est, et tangitur signum; et post hæc non nisi in nocte sanctum Pascha ad Matutinum. At vero ecclesia omni lumine decoratur, et more solito *Deus in adiutorium meum* non dicant, nec *Gloriam*, nec *Inventorium*; sed cantor incipit in Psalmis Antiphonam, sicut in Antiphonario continetur. Nec pre-byter complet in fine ^b Orationem, **20** sed tacite surgendum est, et lector Benedictionem non petat; et quando fuit, non dicat *Tu autem*; sed ex verbis lectionis jubetur facere finem. Lectiones verò legantur tres de lamentatione Jeremiæ prophete, ubi dicit: *Quomodo sedet sola civitas, usque, Cogitavit Dominus dissipare murum filie Sion.* Tres de tractatu sancti Augustini, in Psalmo *Exaudi, Domine, Ora ionem meam* primo. Tres de Apostolo, ubi ait ad Cor. cap. LVII: *Ego accepi a Domino quod et tradidi vobis: ix Psalmos, ix lectiones, ix Responsoria.* Cum autem omnia complenda sunt, sequitur ^c Matutinum. Matutino completo, non dicatur *Kyrie eleison* nec *Et ne nos inducas in tentationem.*

30. Hora autem tertia ingressi sacrarium, induuntur dalmaticis, tam pontifex quam omnes diaconi, vel omni ornamento, sedente pontifice in sella sua; et præparantur ampullæ duæ cum oleo, quarum melior defertur pontifici, ut, accepto balsamo, et commiscitato cum oleo, manu sua impleat eam; illam vero alii ministri teneant plenam, et pontifex lotis manibus procedit cum septem cereostata ad Missas. Dicta autem Antiphona ad Introitum, dicit *Gloria in excelsis Deo*, et Orationem. Legitur Apostoli lectio: *Frates convenientibus vobis in unum, usque Ut non cum hoc mundo damnemur.* Sequitur Gradale *Christus factus est pro nobis.* Legitur Evangelium secundum Joannem cap. CXII: *In illo tempore sciens Jesus quia venit hora ejus, usque quemadmodum ego feci vobis, ita et vos faciatis.* Ante quam dicatur *Per quem hæc omnia*, benedicatur oleum pro infirmis quod populus

gnari solebant. Vide totum ad Capitularium, col. 4310.

^a Ergo etiam hoc triduo Romani nocturnas vigiliis faciebant media nocte.

^b Id est, in fine Orationis *Respice, quæsumus, Domine*, etc., non addit more solito *Qui tecum vivit*, etc.

^c Matutini nomine intelliguntur Laudes, quis vocamus, ut in regula sancti Benedicti.

^d Hæc verba aliaque refert Amalarius, in lib. 1, post medium capituli 12: *Dicit libellus Romani Ordinis de consecratione chrismatis:* Continuo duo acolythi, etc. Idem post initium ejusdem capituli ait oleum simul consecrati cum corpore et sanguine Domini, nec habere proprium officium, sed eo in loco benedicti, ubi solemus, inquit, *unas benedicere.* Unde intelligimus eandem esse supra dicti officii.

^e Memoratu dignum est id quod a Theodoro Ro-

A assert, et deinceps peragitur Missa ordine suo. Quæ expleta, communicat episcopus solus ante altare, et diaconus confirmat eum cum calice.

31. Illa tantummodo die, postquam communicaverit, ponit calicem super altare; deinde accepta a subdiacono patena, ponit juxta calicem de latere sinistro; et statim cooperitur a duobus diaconibus utrumque de sindone munda, quam prius præparaverant in ora altaris e regione pontificis, post corporalem expansum. Et continuo ^d duo acolythi involutas ampullas **21** cum sindone alba serica, ita ut videri possint a medio, tenent in brachio sinistro, projectis sindonibus super scapulam sinistram, ita ut pertingat scapulam dextram, qua tentius possint dependentia retinere. A quibus sub humero stantibus venit subdiaconus, et accipit ampullam commistam una cum sindone, et dat eam archidiacono, et ille defert pontifici ante altare. Tunc pontifex respiciens ad Orientem, et diaconus tenet ante ipsum ampullam in sinistro brachio revolutam sindone, ut supra diximus. Ille halat ter in ampullam chrismatis, et dicit pontifex *Sursum corda.* Resp. *Habenus ad Dominum*; et intrat in consecrationem chrismatis excelsa voce: sed antequam benedicatur, insufflat ter in ampullam. Quæ expleta, benedicit ampullam olei ordine quo supra delatam; et similiter halat in ipsam, sed tacite. Ampulla autem quæ cum chrismate est, statim ut benedicta fuerit, cooperitur, ut a nemine nuda videatur, sed tenente eam acolytho, omnes eam per ordinem salutant, quam episcopus et diaconus prius nudam salutant. Hoc expleto, ablutis manibus pontifex venit ante altare, et communicat omnibus populus ordine suo, et servat de Sancta usque in cratismum.

32. Ea vero die hora nona faciunt ^e exenti ignem de lapide in loco foris basilicam; si ibidem oratorium non habuerint, in porta ibi excutiunt; sin vero, in loco in quo consideraverit prior, ita ut ex eo possit candela accendi, quæ candela in arundine debet poni, et a mansionario ecclesiæ portatæ præsentæ congregatione vel populo; et de ipso igne continuo in eadem ecclesiæ vel loco, ubi accenditur, lampada ^f una servetur usque in Sabbato sancto ad illuminandum cereum, qui eodem die benedicendus est ordine quo in Sacramentorum continetur. Ipsa

manæ Ecclesiæ archidiacono se accepisse tradidit Amalarius, in lib. IV, cap. 44: *Soleo, inquit Theodorus, esse cum apostolico in Lateranis, quando officium celebratur de Cæna Domini. Nihil enim ibi in eadem nocte observatur de extinctione luminum. In feria sexta nullum lumen habetur lampadum sive cerearum in ecclesia in Jerusalem, quando dominus apostolicus ibi Orationes solennes facit, aut quandiu crux servatur; sed tamen in ipsa die novus ignis accenditur, de quo reservatur usque ad nocturnale officium.*

^f Nonnihil diversum tradit Zachariæ papa in epistola 12 ad Bonifacium, nempe moris esse ut quinta feria Paschæ, id est, ante Pascha, quando sacrum chrisma consecratur, tres lampades in secretiori loco ecclesiæ constitutæ ardeant usque ad tertium diem, id est, Sabbatum.

vero die omne diurnale officium insimul canunt. **22** A vespera autem hujus diei nuda^a sint altaria usque in mane Sabbati.

VI. *Frri: 6.*

35. In Parasceve media nocte surgendum est. Dicuntur ix Psalmi cum Responsoriis, tres lectiones de lamentatione Jeremiæ ab eo loco ubi ait: *Cogitavit Dominus dissipare*, usque *Misericordie Domini multæ*; tres de tractatu sancti Augustini de Psalmo lxxiii, tres de Apostolo ubi ait ad Hebræos, cap. v: *Festinemus ergo ingredi*. Deinde sequitur Matutinum. Lucernæ exstinguuntur. Luminaria autem ecclesiæ ab initio cantus nocturni inchoantur exstingui, hoc tamen ordine, ut ab introitu ipsius ecclesiæ incipiat paulatim tutare [*id est*, exstinguere], ut, verbi gratia, peracto primo nocturno, videatur pars eorum tertia esse exstincta; medio nocturno iterum tertia; tertio vero expleto, exceptis septem lampadibus, nihil luminis relinquitur, quæ in Matutino hoc ordine exstinguantur. In initio Psalmi primi sit custos semper paratus in loco dexteræ partis ecclesiæ prope lampadibus, ut ubi audierit Antiphonam, tenens cænam in manu sua, tutat lampadem unam. In finem Psalmi ipsius aliam sinistræ partis; sic una ex parte una, alia ex alia tutantur, usque ad Evangelium. In Evangelio vero tutatur mediana lampada.

36. Hora tertia conveniant omnes presbyteri, tam civitatis, quam de suburbanis, et omnis clerus cum populo in ecclesia statuta infra urbem, non tamen in majore ecclesia; et expectant pontificem, vel qui vicem illius tenuerit. Qui dum veniens de sacrificio processerit ante altare ad orandum super oratorium, sicut mos est, statim ut surrexerit, cum silentio ascendit ad sedem; quo sedente, statim subdiaconus ascendit ad legendum, et post lectionem cantatur canticum *Domine audivi*, cum Versibus suis. Et dicit pontifex *Oremus*, et diaconus *Flectamus genua*, et dicit *Levate*. Et dat Orationem *Deus a quo et Judas*. Deinde sequitur altera lectio, post quam sequitur tractus^b *Qui habitat*, vel *Eripe me*. Quo finito, pronuntiat **23** diaconus ita: *Passio Domini nostri Jesu Christi secundum Joannem*, et incipit legere. Hac expleta, statim duo^c diaconi nudant altare sordone, quæ prius fuerat sub Evangelio posita, in modum furantis. Tunc venit pontifex ante altare, et dicit: *Oremus, dilectissimi nobis, in primis pro Ecclesia Dei*, et cætera per ordinem, sicut in quarta feria diximus. Cum autem ventum fuerit ad Judæos, non flectunt genua. Quas ut finierit, omnes a te exeunt

^a Amalarius, sub finem cap. 12: *Restat adhuc unum in Romano Ordine, ubi præcipit ut a quinta feria usque in Sabbato sancto nuda sint altaria.*

^b Hic psalmus etiam assignatur ab Amalario in Officialis lib. I, cap. 13, ante medium, et lib. IV, cap. 54.

^c Hæc verba refert ex Romano libello Amalarius, sub medium prædicti cap. 15, lib. I.

^d Idem Amalarius, in lib. I, cap. 14: *Post hæc monet libellus memoratus ut præparetur crux ante altare, quam salutant et osculantur omnes.*

^e Idem ipse Amalarius, in prædicto cap. 15: *Qui*

foras. Presbyteri vero ecclesiarum, sive de urbe, sive de suburbanis, vadunt per ecclesias suas, ut hoc ordine cuncta ad vesperum faciant, hoc tantum mutant, ut ubi pontifex meminit apostolicum, ipsi nominent episcopum suum.

35. Post Orationes^d præparatur crux ante altare. interp. sito spatio inter ipsam et altare, sustentata hinc inde a duobus acolythis, posito ante eam oratorio. Venit pontifex, et adoratam deosculatur crucem; deinde presbyteri, diaconi, subdiaconi, et cæteri per ordinem, deinde populus. Pontifex vero sedet in sede, usque dum omnes salutent. Presbyteri vero duo priores, mox ut salutaverint, intrant secretarium, vel ubi positum fuerat corpus Domini, quod pridie remansit, ponentes eum in patena; et subdiaconus tenet ante ipsos calicem cum viuo non consecrato, et alter subdiaconus patenam cum corpore Domini; quibus tenentibus accipit unus presbyter patenam et alter calicem, et deserunt super altare nudatum. Pontifex vero sedet dum peralujet populus crucem. Nam, salutante pontifice vel populo crucem, canitur semper antiphona, *Ecce lignum crucis, in quo salus mundi pendit, venite adoremus*. Dicitur psalmus cxviii, id est, *Beati immaculati*. Qua salutata et reposita in loco suo, descendit pontifex ante altare, et dicit: *Oremus, Præceptis salutaribus moniti. Pater noster*; sequitur, *Libera nos, quæsumus, Domine*. Cum dixerint *Amen*, sumit de Sancta, et ponit^e in calicem, nihil dicens; et communicant omnes cum silentio, **24** et expleta sunt universa. Et dicit pontifex: *In nomine Patris, et Filii, et Spiritus sancti, pax tibi*. Respondent *Et cum spiritu tuo*. Et post paululum Vesperam dicit unusquisque privatim; et sic vadunt ad mensam.

VII. *Sabbato.*

36. Media nocte surgendum est. Dicuntur ix Psalmi cum Responsoriis: tres lectiones leguntur de lamentatione Jeremiæ ab eo loco ubi dicit: *Misericordie Domini multæ*, usque ad finem. Deinde leguntur homilizæ sanctorum Patrum ad ipsum diem pertinentes, et in candelis accendendis vel exstinguendis, sicut superius habetur^f.

37. Post horam tertiam Sabbato procedunt qui baptizandi sunt ad ecclesiam, et ordinantur per ordinem, sicut scripta sunt, masculi in dexteram, feminæ in sinistram. Faciens crucem sacerdos in frontibus singulorum, postea imposita manu supra capita singulorum, dicit: *Nec te latet, Satanas*. Ipsa expleta, tangit singulis nares et aures de spulo, et dicit eis:

juxta ordinem libelli per commistionem panis et vini consecrat vinum, non observat traditionem ecclesiæ, de qua dicit Innocentius isto biduo Sacramenta penitus non celebrari. Verum an commistio hæc sit vera consecratio, in commentario nostro examinavimus.

^f Amalarius sæpe laudatus, in cap. 17: *Romanus libellus narrat eodem die benedicti ceram oleo mistam; indeque fieri agnos, eosque resevari usque in Octavas Paschæ*; quod hoc in libello non reperitur. Sic verò in vulgato Ordine Romano, ubi de Octavis Paschæ, et in libro qui Alcuino tribuitur

Epheta, quod est adaperire, in odorem suavitatis. Tu autem effugare, diabole, appropinquabit enim iudicium Dei. Postea tangit de oleo sancto scapulas et pectus, et dicit: *Abrenuntias Satanæ? Resp. Abrenuntio. Et omnibus operibus ejus? Resp. Abrenuntio. Et omnibus pompis ejus? Resp. Abrenuntio. Ego te lino oleo salutaris in Christo Jesu Domino nostro propitiatus in vitam aeternam. Pax tibi.*

38. Hac expleta, ambulet in circuitum, imposita manu super capita eorum, dicat tantum excelsa voce, *Credo in Deum*. Vertit se ad feminas, et facit similiter. Postea dicuntur eis ab archidiacono: *Orate, electi, flectite genua*. Et post paululum dicit: *Levate. Complete Orationem nostram in unum, et dicite Amen*. Et respondent omnes *Amen*. Iterum admonentur ab archidiacono his verbis: *Catechumeni recedant. Si quis catechumenus est, recedat. Omnes catechumeni exeant foras*. Iterum dicit diaconus: *Filii charissimi, revertimini in locis vestris, expectantes horam qua possit circa vos Dei gratia baptismum operari*.

25 39. Hora nona ingrediuntur sacrarium pontifex, sacerdotes et cæteri, et induunt se vestimentis, cum quibus vigiliis celebrare debent; et accenso cereo, procedunt simul omnes de sacrario cum ipso cereo in ecclesiam cum silentio, nihil cantantes; et ponitur in candelabro ante altare. Et unus diaconus rogat unum de sacerdotibus vel levitis, qui ibidem revestiti astant, pro se orare; et ut surrexerit, dicit ipse diaconus *Dominus vobiscum*. Resp. *Et cum spiritu tuo*. Et dicit Orationem, sicut in Sacramentorum continetur. Postea sedent pontifex et sacerdotes in sediculis suis; diaconi permanent stantes. Ipsa expleta, dicit *Dominus vobiscum*. Resp. *Et cum spiritu tuo*. Inde *Sursum corda*. Resp. *Habemus ad Dominum*. Inde *Gratias agamus Domino Deo nostro*. Resp. *Dignum et justum est*. Inde vero accedit in consecrationem cerei, decantando quasi canonem. Inde vero accenduntur in duobus a candelabris duo cerei, et de ipso igne accendunt in omni domo, quia omnis anterior exstingui debet.

40. Deinde lector exiit se planeta; ascendens in ambonem, b non pronuntiat *Lectio libri Genesis*, sed iacboat ita, *In principio fecit Deus cælum et terram*; nam et reliquæ omnes sic inchoantur. In primis c Græca legitur, deinde statim ab alio Latina. Tunc primum surgens pontifex dicit, *Oremus* et diaconus d *Flectamus genua*, deinde *Levate*; et datur Oratio a pontifice, et legitur lectio Græce, *Factum est in vigilia matutina*, et ab ipso cantatur canticum hoc Græce, *Cantemus Domino*. Post hæc ascendit alius, et

a Aliter Amalarius, in lib. 1, cap. 20. Additur etiam in libello memorato alter cereus, ubi dicitur: *Et tunc illuminantur duo cerei, tenentibus duobus notariis, etc.*, quæ verba hinc absunt, sed adsunt in appendice quam innox subiiciemus.

b Hæc verba citat Amalarius in cap. 21: *Dicit libellus, de quo sæpe memoravimus, qui continet Romanum Ordinem: Non pronuntiat lectio libri Genesis, etc.*

c Apposite ad hunc locum idem qui supra Amalarius, initio libri II: *Sex lectiones ab antiquis Romanis Græce et Latine legebantur (qui mos apud G.P. hodieque*

legit supradictam lectionem Latine, et canticum cantat suprascriptum Latine. Deinde pontifex surgens dicit *Oremus*, et diaconus ut supra; et datur Oratio. Post hoc legitur lectio Græce. *Apprehendent septem mulieres*; et ab ipso cantatur canticum Græce, *Vinea*. Deinde ascendit alius legere suprascriptam Latine; 26 canticum Latine cantat suprascriptum. Et pontifex, *Oremus*. Diaconus ut supra; et iterum legitur lectio Græce, *Scriptit Moyses canticum*; et alius ascendens legit eam Latino. Deinde pontifex vel diaconus, ut supra. Post hoc cantatur Psalmus *Sicut cervus*, Græce; et alius ipsum Psalmum Latine.

41. Post hæc pontifex directus ad populum dicit *Dominus vobiscum*, et respondent, *Et cum spiritu tuo*; et dicit *Oremus*; et dat Orationem directus ad Orientem. Post finitam, dicit *Dominus vobiscum*; et statim veniens unus minister tenens ampullas in manibus suis, stans in dextro cornu altaris, et tunc ascendit ipse præcedens pontificem ad fontes. Tunc deinde schola descendit ad fontes ad litaniam faciendam, expectante; parati pontificem. Secundus vero scholæ tenet vas aureum in manu sua sinistra super planetam, unde pontifex mittere debet chrisma in fontem, et jussi faciunt litaniam ternam. Deinde pontifex procedit cum omni decore, sustentatus a duobus diaconibus; et illa duo cereostata quæ ante fuerant illuminata semper ante ipsum procedunt, usque dum omnia finierint.

42. Litaniam finita, facto silentio dicit pontifex *Dominus vobiscum*. Respondent *Et cum spiritu tuo*. Dicit *Oremus*, et dat Orationem *Omnipotens sempiternæ Deus*. Item alia *Deus qui invisibili potentia*. Hic primam crucem facit, *Qui hanc aquam*, cum manu sua dividens aquam in modum crucis. Secundam, *Unde benedico te*. Similiter tertiam, *Benedico te et per Jesum Christum*. Hæc omnia expleta, fundit chrisma de vasculo in fonte super ipsam aquam in modum crucis, et cum manu sua miscitat ipsam chrismam cum aqua, et spargit per omnem fontem, vel super omnem populum. Hoc facto, omnis populus, qui voluerit, accipit Benedictionem in vasis suis de ipsa aqua, antequam ibi baptizentur parvuli, ad spargendum in domibus eorum, et vineis, et campis, et fructibus eorum.

43. Deinde presbyteri aut diaconi, etiam, si necesse fuerit, et acolythi, discalceati, induentes se aliis vestibus mundis vel candidis, ingrediuntur in fontes d intro aquam; et baptizantur primo masculi, deinde feminæ sub hac interrogatione: 27 ° *Credis in Deum Patrem omnipotentem, creatorem cæli et terræ? Resp.*

servatur), ni fallor, propter duas causas: unam, quia aderant Græci, quibus incognita erat Latina lingua; alteram propter unitatem utriusque populi. Confer Micrologum, sub titulum cap. 28, et Bernonem abbatem Augiensem, cap. 7, ubi Amalarii verba sub nomine Patrum adducit.

d Idem ritus legitur in Codice Gellonensi, imo etiam in vulgato Ordine Romano.

e Hæc est redditio Symboli, quam Amalarius ait reddi Sabbato secundum Ordinem Romanum; aliis in Cæna Domini, in lib. 1, cap. 12, sub iuramentum.

Credo. Credis et in Jesum Christum Filium ejus unicum Dominum nostrum natum et passum? Resp. *Credo. Credis et in Spiritum sanctum, sanctam Ecclesiam catholicam, remissionem peccatorum, carnis resurrectionem, vitam æternam?* Resp. *Credo.* Et acceptos infantem de parentibus baptizent eos sub trina mersione, tantum sanctam Trinitatem semel invocantes, ita dicendo: *Baptizo te, in nomine Patris, et mergit semel; et Filii, et mergit iterum; et Spiritus sancti, et mergit tertio.*

44. Levatis autem ipsis infantibus in manibus suis, offerat eos uni presbytero; ipse vero presbyter faciens de chrismate crucein cum pollice in vertice eorum cum invocatione sanctæ Trinitatis, dicit: *Deus omnipotens, Pater Domini nostri Jesu Christi, qui te generavit ex aqua et Spiritu sancto, quique dedit tibi remissionem omnium peccatorum; ipse te linet chrismate salutis in Christo Jesu Domino nostro in vitam æternam. Amen.* Et sint parati qui eos suscepturi sunt cum linteis in manibus eorum, et accipiunt ipsos a presbyteris, vel a diaconibus qui eos baptizant. Pontifex vero egrediatur a fonte, habens compositam sedem in ipsa ecclesia, ubi voluerit sedens in ea, et deponantur ipsi infantes ante eum, et dat singulis stolam, casulam, et chrismale, et x siliquas; et vestiantur. Induti vero ordinantur per ordinem, sicut scripti sunt, in circuitu, et dat Orationem super eos pontifex, cum chrismate faciens crucein in frontibus eorum cum invocatione sanctæ Trinitatis, et tradit eis septiformem gratiam Spiritus sancti. Hoc autem per omnia præseventes, ut hoc non negligant, quia tunc omne baptismum legitimum christianitatis nomine confirmatur.

45. Interius vero schola jussa facit litaniam ante altare, primam^d septenam; et spatio facto faciunt alteram quinam; 28 iterum spatio facto faciunt ternas; et dum dicitur *Agnus Dei*, magister scholæ dicit *Accendite*, et tunc illuminatur^e ecclesia. Et procedit pontifex de sacrario cum duo cereostata, unde, sicut superius diximus, stant, sicut antea, a dextris et a sinistris altaris. Litaniam expleta, dicit pontifex *Gloria in excelsis Deo*, deinde legitur Epistola, *Alleluia, Confitemini Domino*, tractus *Laudate Dominum, omnes gentes*. Non cantant Offertoria, nec *Agnus Dei*, nec Communionem. Ante Evangelium, non portant lamen^f in ipsa nocte, sed incensum.

46. Illud autem de parvulis providendum est, ut, postquam baptizati fuerint, nullum cibum accipiant,

^a Libellus septimus meminit solius diaconi pro ministerio baptismi, num. 12.

^b Ita etiam in libello septimo. In plerisque aliis sit mentio tantum de alba veste et chrismali. Idem ritus fusi^r in appendice sequenti.

^c Amalarius, sub finem, cap. 27: *Dicit Romanus libellus, de quo sæpe commemoravimus: Oratione expleta facit crucein, etc.*, quæ verba leguntur in subjecta appendice.

^d Amalarius, in fine secundæ præfationis ad librum de ecclesiasticis Officiis, meminit hujusce ritus litaniarum post baptismum, *per septenarium, et quinarium, et ternarium numerum*. Vide commentarii prævii caput 15.

nec lactentur, antequam communicent sacramenta corporis Christi; et omnibus diebus septimanae Paschæ ad Missas procedant, et parentes eorum offerant pro ipsis, et communicent omnes. Hunc autem supra dictum ordinem baptismi in hoc Sabbato paschæ, sicut et in Sabbato Pentecostes, omnimodis celebratur.

47. Item ipsa die diurnale cursum separatim canunt in ipsa nocte post gallosum cursum; matutino irrumpente luce tenebras, surgentes in ecclesia veniunt, et mutua charitate se invicem osculantes dicunt, *Deus, in adjutorium meum*; sequitur Invitatorium cum *Alleluia*. Sequuntur tres Psalmi cum Antiphona *Beatus vir, Quare fremuerunt, Domine, quid multiplicati sunt?* Sequuntur vero tres lectiones cum Responsoriis. Prima lectio de Actibus apostolorum; sequitur secunda et tertia de hominibus sancti Augustini. Sequitur Matutinum cum *Alleluia*. Infra Albas Paschæ super *Venite, Surrexit Dominus vere, alleluia*, et tres Psalmos super nocturna. Imponuntur per singulas noctes usque in octavas Paschæ, id est, feria 2, *Cum invocarem, Verba mea, Domine, ne in furor tuo*; feria 3, *Domine Deus meus, in te speravi, Domine, Deus noster, In Domino confido*; feria 4, *Salvum me fac, Domine, Usquequo, Domine, Dixit insipiens, feria 5, Domine, quis habitabit, Conserva me, Domine, Exaudi, Domine, justitiam meam*; feria 6, *Cæli enarrant, Exaudiat te, Dominus, Domine, in virtute tua*; feria 7, *Domini est terra, Ad te, Domine, levavi, Judica me, 29 Domine, quoniam in innocentia*. Item a Pascha usque in octavas ad omnes cursus non cantatur Responsorium, nec lectio recitatur, sed pro Versu^s et Responsorio cantatur Gradale, *Hæc dies*, tantum prima. Post octavas vero Paschæ super *Venite*, et super omnes Psalmos *Alleluia* cantant. In secunda feria ad *Venite*, et super tota hebdomada, *Surrexit Dominus vere, alleluia*.

VIII. Quod sequitur habetur in eodem ms. Codice, sed dimidio folio a præcedentibus sejunctum.

48. In diebus festis, id est, Paschæ, Pentecostes, sancti Petri, Nativitatis Domini, per has quatuor solemnitates habent colligendas presbyteri cardinales, unusquisque tenens corporalem in manu sua; et venit archidiaconus, et porrigit unicuique eorum oblatas tres. Et accedente pontifice ad altare, dextra lævaque circumdant altare, et simul cum illo canonem dicunt, tenentes oblatas in manibus, non super altare, ut vox pontificis valentius audiatur; et simul^b consecrant corpus et sanguinem Domini, sed tantum

^a Idem, in cap. 30: *Quod illuminatio cereorum, secundum libellum Romani Ordinis exspectetur usque ad Agnus Dei, hoc demonstrat, quod per illum Agnum qui tulit peccata mundi unusquisque lumen accipere debet.*

^c Amalarius, sub medium cap. 31: *Ut opinor, propter mulierum imitationem dicit Romanus libellus non portari hæc nocte ante Evangelium aliud nisi thymiama, etc.*

^d Multa de hoc Romano ritu observat Amalarius, in lib. iv, cap. 52.

^e Huc pertinent Amalarii verba in lib. i, cap. 12, sub medium: *Mos est Romanæ Ecclesiæ, ut in confectione immolationis Christi adsint presbyteri, et simul cum pontifice verbis et manibus conficiant.*

pontifex facit super altare crucem dextra lævaque. Cum acolythi acceperint Hostias ab archidiacono de altare, vadunt ad presbyteros, accipientes calices tres qui priores sunt. Diaconibus vero frangentibus in patenam, vertit se archidiaconus ad scholam, ut incipiant *Agnus Dei*, quod tandiu cantatur usque dum complent fractionem. Nam, si necesse fuerit, licet archidiacono quemlibet vocare ad confringendum in patenam. Ibi tamen ubi pontifex non fuerit, mox ut perfrigerint diaconi excussis manibus in patenam, aspexerit, statim facit signum cum manu primus scholæ, et finiunt.

49. Quando dixerit *ab omni turbatione securi*, tunc qui in ordine fuerit diaconus junior vertit se, et recipit patenam de subdiacono, deorsulans tenet eam in brachio suo; et dum dixerit *Per omnia sæcula sæculorum*, rumpit oblatam a latere dextro, **30** et partem quam ruperit, cum dicit *Pax Domini*, mittit in calicem, faciendo crucem ter.

50. Tunc sic agitur, quando argritudo pontificis non fuerit. Siat pontifex ante altare. Diaconus ponit patenam super altare. Pontifex vero oblationes quas confringere solus debet ponit in patena, et confringet. Deinde stant diacones in parte dextra, et in

A parte sinistra archipresbyteri, et secundus vel quartus, vel quem voluerit pontifex; et dat unicuique eorum singulas oblationes, et confringunt cum ipso super altare in corporale; cæteras oblationes, quas superfluas habuerit, ponit episcopus, seu archidiaconus, vel qui fuerit de diaconibus, in sacculis, quos tenent acolythi; et sic ipsi deferunt ad cæteros presbyteros, qui subterius stant ad confringendum. Si autem argritudo fuerit pontificis, ordinem quo agere debeat superius scriptum habemus.

51. Igitur diaconus quando dixerit *Per omnia sæcula sæculorum*, post *Gloria in excelsis Deo*, levat planetas in scapulas, et stant juxta pontificem; similiter levant et subdiaconi, sed cum sinu. Subdiaconus vero de schola, statim ubi imposuerit Antiphonam ad Introitum, levat planetam cum sinu. Ad completionem *Alleluja* vel Responsoria, parat se diaconus ad Evangelium legendum. Si autem diaconus ibidem non fuerit, presbyter, sicut diaconus, stat juxta pontificem, sed non levata planeta. At ubi Evangelium relegerit, ibi se non parat ubi et diaconus, sed statim venit ante altare vestitus planeta, ornat altare, sicut diaconus.

APPENDIX.

1. De officiis in noctibus a Cœna Domini usque in Pascha.

1. Igitur a Dominica quam sedes apostolica Medianam voluit nuncupari, usum observantiæ credimus intimandum; unde et ea quæ ipso die dicuntur numerum dierum ostendunt, ut est illud, *Quarta decima die ad vesperum*: et paulo post, *et in quinta decima solemnitatem celebrabitis*. A quo die usque ad vigiliam Dominicæ Resurrectionis in nullo Responsorio decantetur *Gloria*. A Cœna vero Domini, nec in Psalmis, nec in nullo loco decantatur *Gloria* usque in Pascha. Eadem vero nocte surgent ad vigilias hora noctis octava, et tunc **31** ecclesia sit omni lumine decorata. Nec more solito *Deus in adjutorium meum* dicent, nec *Invitatorium*, nec *Gloriam*; sed cantor incipit in Psalmis Antiphonam, sicut Antiphonario continetur. Sed et in fine nocturnæ lector Benedictionem non petit, nec presbyter more solito Benedictionem complet; et quando finit lector, non dicit *Tu autem, Domine*, sed ex verbis lectionis jubetur facere finem.

2. Lumen autem ecclesiæ ab ignita cantus nocturnæ inchoatur exstingui, hoc tamen ordine, ut ab introitu ipsius ecclesiæ incipiat paulatim tutari [*Id est exstingui*], ut, verbi gratia, peracto primo nocturno, videatur eorum pars tertia esse exstincta; medio nocturno iterum tertia; tertio vero expleto, exceptis septem lampadibus, nihil lumen relinquunt. Quæ in Matutinis exstinguuntur hoc ordine. Initio primi

* Id est, calices ministeriales, qui alio nomine scyphi appellantur. Alias Gregorius II, in epistola 9 ad Bonifacium episcopum Moguntium, non scribitur conqueum non esse duos vel tres calices in altario ponere,

Psalmi sit custos semper paratus in loco dextræ partis ecclesiæ prope lampadibus, ut ubi audierit Antiphonam, tenens cannam in manu sua, tutet lampadam unam, in fine vero Psalmi ipsius tutet aliam partis sinistræ. In secundo Psalmo, cum Antiphonas audierit, tutet dextra parte aliam. Sic una ex parte una, alia ex alia tutantur usque ad Evangelium, in evangelio vero tutatur mediana lampada. Ea die vero Cœna Domini, hora noua, faciunt excuti ignem de lapide, in loco foris basilica; si ibidem oratorium habuerit, in portam ibi excutunt; sin vero in loco quo consideraverit prior, ita ut ex eo possit candela accendi. Quæ candela in arundine dehet poni, et a mansionario ecclesiæ portari præsentem populo; et de ipso igne continuo in eadem ecclesia loco secreto accendatur lampada una, et servetur usque in sabbato sancto ad illuminandum cereum, qui eodem die benedicendus est ordine quo in Sacramentorum continetur. Et hic ordo cerei benedicendi in suburbanis civitatibus agitur.

3. Nam in catholica Ecclesia infra civitatem Romanam, mane prima, Sabbato sancto, in Lateranis venit archidiaconus in ecclesia, et fundit ceram in vas mundum majorem, et miscitat ibidem oleo, et benedicit ceram, et ex ea fundit in similitudinem agnorum, et servat eos in loco mundo. In octavas vero Paschæ dantur ipsi agni ab archidiacono in ecclesia post Missas et communionem populo, et ex eis faciunt **32** in domos suas incensum ad suffumicum *Missarum solemniam celebrantur*.

b Id est, usque ad canticum *Benedictus*, ex Evangelio Lucæ desumptum. Eum autem modum canticum *Magnificat* designatur infra

gandum pro qualicunque eis eveniente necessitate. **A**

Similiter in suburbanis civitatibus de cera faciunt

4. Hoc expleto, accipit mansionarius prior jam factam candelam in manu sua illuminatam in canna, prosequente eum populo cum supplici silentio, ita ut summitas candelæ quæ illuminatur ad altare versa inclinata respiciat illam ecclesiam quam sunt ingressuri, quæ tamen prius absque lumine erit, præparatis ante altare septem lampadibus, ita compositis, ut absque ullo impedimento cujuscunque retardationis manu mansionarii cum eadem candela possint accendi, ac deinceps præparatis custodibus omni lumine decoretur ecclesia. Et ita ingrediuntur ad Missas, sicut in Sacramentorum continetur vel Antiphonario. Missa expleta, communicant ordine constituto, et servant de Sancta usque in cræstinum juxta consuetudinem. Sed et ipsa ecclesia usque ad vigillas illuminata permaneat, et sicut in isto die taxavimus, sic et sexta feria faciendum est; similiter et sabbato, ea tantum ratione, ut ad horam nonam excutiant ignem de lapide, sicut diximus, et a mansionario quinta feria portetur, sexta feria ab archidiacono; in Sabbato sancto ab episcopo juniore portetur. Si vero hic ordo in monasteriis agitur, quinta feria ipse ignis a custode ecclesiæ portetur; sexta feria a præposito; Sabbato vero sancto ab abbate portetur.

II. Feria 4, quod est pridie Cænæ Domini.

5. Hora tertia conveniunt omnes presbyteri, tam civitatis, quam et de suburbanis, et omnis clerus cum populo in ecclesia statuta infra urbem expectantes pontificem, qui semper in ecclesia majore per se Orationes solennes ipso die, sicut in Sacramentorum continetur, complet. Qui dum veniens de sacrario processerit ante altare ad orandum super oratorium, mox ut surrexerit, dicit *Oremus*, et diaconus *Flectamus genua*, postea dicit *Levate*. Et pontifex [*Al.*, presbyter] dicit *Oremus, dilectissimi nobis, in primis pro Ecclesia Dei*, et cæteras per ordinem; tantummodo pro se intermitit; ad ultimum pro Judæis non flectunt genua. Quibus expletis, osculatur altare, et egreditur. Presbyteri vero ecclesiarum sive de urbe, seu de suburbanis, vadunt per ecclesias suas, ut hoc ordine cuncta faciant feria sexta, hora tertia, hoc scientes, **33** ut ubi pontifex de se intermisit, ipsi illum nominent. Postea vero hora octava [*Al.*, nona] ingrediuntur ad Missam hoc ordine. Dicit schola Antiphonam ad Introitum, et pontifex dat Orationem. Legitur lectio una, sicut in Capitulare commemoratur. Sequitur Gradale *Ne avertas faciem tuam*. Sequitur altera lectio, post quam canticum *Domine, exaudi*, cum Versibus suis. Evangelium pronuntiabitur ita: *Passio Domini nostri Jesu Christi secundum Lucam*. Qua perlecta, expletur Missa ordine suo.

^a Deest tacite in Ordine superiori, num. 30. In Colbertino: *Benedicit chrismatism ampullam olei, ordine quo supra delatum; et similiter halat in ipsa, sed*

III. Feria 5 Cænæ Domini.

6. Hora tertia ingressi sacrarium induuntur dalmaticis, tam pontifex, quam omnes diaconi, vel omni ornamento, sedente pontifice in sella sua; et præparantur ampullæ duæ cum oleo, quarum melior defertur pontifici, ut accepto balsamò et commiscato cum oleo manu sua impleat eam. Illam verò aliam ministri retineant plenam. Et pontifex lotis manibus procedit cum septem cereostata ad Missas. Dicta Antiphona ad Introitum, dicit Orationem. Legitur Apostoli lectio: *Fratres, convenientibus vobis in unum*, usque *Ut non cum hoc mundo damnemur*. Sequitur Grad. *Christus factus est pro nobis*. Legitur Evangelium secundum Joannem cap. cxii [*Al.*, cxvi.]. *In illo tempore, sciens Jesus quia venit hora ejus, usque quemadmodum ego feci vobis, ita et vos faciatis*. Et deinceps peragitur Missa ordine suo. Qua expleta, communicat solus pontifex ante altare, et diaconus confirmat eum cum calice illa tantummodo die. Postquam communicaverit, ponet calicem super altare. Deinde accepta a subdiacono patena, ponit juxta calicem de latere sinistro, et statim cooperitur a duobus diaconibus utrumque de sindone munda, quam prius præparaverant in ora altaris e regione pontificis.

7. Post corporalem expansam, continuo duo acolythi involutas ampullas cum sindone alba serico, ita ut videri possint, a medio tenent in brachio projectis sindonibus super scapulam sinistram, ita ut pertingant scapulam dextram, quatenus possint dependentia retineri; a quibus sub humero stantibus venit subdiaconus, et accipit ampullam commistam unam cum sindone, et dat eam archidiacono, et illi defert pontifici ante altare. Tunc pontifex respiciens ad Orientem, **34** et diaconus [*Al.*, archidiaconus] tenet ante ipsum ampullam in sinistro brachio involutam sindone, ut supra præfiximus. Et dicit pontifex *Sursum corda*. Respondetur *Habemus ad Dominum*. Et intrat in consecratione chrismatism excelsa voce. Sed antequam benedicatur, halat ter in ampullam. Qua expleta, benedicit ampullam olei a tacite, ordine quo supra delatum, et similiter halat in ipsa ter. Ampulla autem quæ cum chrismate est, statim ut benedicta fuerit, cooperitur, ut a nemine nuda rideatur; sed tenente eam acolytho, omnes eam per ordinem salutant. Nam episcopus et diaconi prius eam nudam salutant. Hoc expleto, ablutis manibus pontifex venit ante altare, et communicat omnis populus ordine suo. A feria quinta vespere nuda sint altaria usque mane Sabbati, et ipsa die ad Vesperas non cantatur Responsorium.

8. Feria sexta, ^b hora tertia, procedit pontifex, vel qui vicem illius tenuerit, in ecclesia statuta infra Urbem, non tamen in majore ecclesia. Qui dum veniens de sacrario processerit ante altare ad orandum

tacite ipsam benedicat ampullam, quæ cum chrismate est. Statim ut benedicta fuerit, etc.

^b Colbert.: *Feria 6, hora tertia, convenient omnes*

[*Al.*, adorandum] super oratorium, sicut mos est, A statim ut surrexerit, cum silentio ascendit ad sedem. Quo sedente, statim subdiaconus ascendit ad legendum; et post lectionem cantatur canticum *Domine, audi*, cum versibus suis. Et dicit pontifex *Oremus, Diaconus Flectamus genua, Levate*. Et dat Orationem *Deus a quo et Judas*. Deinde sequitur alia lectio, post quam sequitur Tractus *Qui habitat*. Quo finito, legitur Passio Domini secundum Joannem. Qua perfecta usque *Super vestem meam miserunt sortem*, statim duo diaconi nudant altare sindone, quæ prius fuerat sub Evangelio posita, in modum furantis. Finito Evangelio, tunc venit pontifex ante altare, et dicit *Oremus*, et diaconus *Flectamus genua*, et orat diutissime, et dicit *Levate. Oremus, dilectissimi nobis, in primis pro Ecclesia Dei*, et cætera per ordinem, sicut supra in quarta feria diximus. Quas ut finierit, omnes tacite exeunt foras. ^b Presbyteri vero ecclesiarum, sive de Urbe, **35** seu de suburbanis, vadunt per ecclesias, et hoc ordine cuncta ad vesperum faciunt, hoc tantum mutantes, ut ubi pontifex meminit apostolicum, ipsi nominent suum. Ad vesperum vero tam in ecclesia, in qua pontifex dicit Orationes, quam in cæteris ecclesiis presbyterorum, post Orationes præparatur crux ante altare, interposito spatio inter ipsam et altare, sustentata hinc inde a duobus acolythis. Posito ante eam oratorio [*Al.*, Posita ea ante oratorium] venit pontifex, et adoratum deosculatur crucem; deinde episcopi, presbyteri, diaconi, et cæteri per ordinem, deinde populus. Pontifex vero sedet in sede usquedum omnes salotent. Presbyteri vero duo priores mox ut salutarerint, intrant in sacrarium, vel ubi positum fuerat corpus Domini, quod pridie remansit, ponentes eum in patenam, et subdiaconus teneat ante ipsos calicem cum vino non consecrato, et alter subdiaconus patenam cum corpore Domini. Quibus tenentibus, accipit uasus presbyter prior patenam, et alter calicem, et deferunt super altare nudatum. Pontifex vero sedet dum persalutat populum crucem. Nam, salutante pontifice vel populo crucem, canitur semper Antiphona: *Ecce lignum crucis, in quo salus mundi pependit, venite adoremus*. Dicitur ad repetendum psalmus cxviii. Qua salutata et reposita in loco suo, descendit pontifex ante altare, et dicit: *Oremus. Præceptis salutaribus. Pater noster*. Sequitur, *Libera nos, quæsumus, Domine*. Cum dixerint *Amen*, sumet de Sancta, et ponet in calice, nihil dicens, et communicant omnes cum silentio, et expleta sunt universa.

9. Sabbato sancto veniunt omnes in ecclesiam, et

presbyteri, tam civitatis quam de suburbanis, et omnis ceterus cum populo in ecclesia statuta infra Urbem, non tamen in majore ecclesia, et expectent pontificem vel qui vicem illius tenuerit. Qui dum veniens de sacrario, etc.

^a In Colbert. : *Eripe me, Domine*; in superiori vero Ordine: *Qui habitat, vel Eripe me*.

^b Hæc desunt in Codice Romano usque ad hæc verba, *Ad vesperum vero, etc.*

^c Hæc totidem verbis ex libello Romano refert

tunc illuminantur duo cerei, tenentibus ^e duobus notariis, unus in dextro cornu altaris, et alter in sinistro. Et ascendit lector in ambone. Non pronuntiat *Lectio libri Genesis*, sed inchoat *In principio*, plane. Similiter et alias lectiones. Ante *In principio* non dicit Orationem. Post expletas Orationes et lectiones, statim veniens unus minister, tenens ampullas in manibus suis, stans in dextro cornu altaris; et tunc ascendit ipse præcedens pontificem ad fontes. Tunc deinde schola descendit ad fontes ad litaniam faciendam, expectantes parationem pontificis; et non finiunt litaniam, dicentes *Agnus Dei semper*, usquedum pontifex venerit, et annuat eis ut sileant.

36 Secundus vero scholæ tenet vas aureum in manu sua sinistra super planetam, unde pontifex mittat chrisma in fonte. Deinde pontifex procedit cum omni decore, sustentatus duobus diaconibus; et illa duo cereostata quæ ante fuerunt illuminata semper ante ipsum præcedunt, usquedum omnia finierit [*Al.*, fuerint completa]. Mox ut venerit ante fontes, stans benedicit fontes, ut mos est. Hic primam crucem facit, *Qui hanc aquam*, cum manu sua dividit aquam in modum crucis; secundam: *Unde benedicite*; similiter tertiam: *Benedicite te per Jesum Christum*. Post fontes benedictos, mittit chrisma cum vase aureo, et aspergit [*Al.*, expandit] aquam cum manu super populum. Tunc baptizat, et redit in sacrarium, expectans, ut cum vestiti fuerint infantes, confirmet eos.

40. Deinde schola jussa facit litaniam ante altare: primam septenam; spatio facto faciunt alteram quinam; intervallo facto faciunt tertiam ternam. Et dum dicitur *Agnus Dei*, magister scholæ dicit excelsa voce *Accendite*, et tunc illuminatur ecclesia. Et procedit pontifex de sacrario cum duobus cereostatis, unde superius diximus, et stant sicut antea a dextris et sinistris altaris. Litaniam expleta, dicit pontifex *Gloria in excelsis Deo*; deinde legitur Apostolus, *Alleluia, Confitemini Domino*. Tract. *Laudate Dominum, omnes gentes*. Non ^d cantent Offerenda, nec *Agnus Dei*, nec Communionem. Ante Evangelium non portant lumina in ipsa nocte, sed tantum incensum. Episcopus debet dicere quando mittit chrisma in frontibus infantum: *In nomine Patris, et Filii, et Spiritus sancti, pax tecum*. Respondetur ^D *Et cum spiritu tuo*.

41. A Pascha usque in Octavas Domini ad omnes cursus non cantatur Responsorium, nec lectio recitatur; sed pro Versu et Responsorio cantatur Gradale *Hæc dies quam fecit Dominus*, tantum ^e semel. In Dominicum Paschæ super *Venite* dicitur *All.*

Amalarius, lib. 1, cap. 20, ut superius præmisimus.

^d Apposite ad hunc locum Wal. fridus Strabo, in cap. 22, existimat *priscis temporibus Patres sanctos silentio obtulisse vel communicasse, quod etiam hæcenus, inquit, in Sabbato sancto Paschæ observamus*.

^e In quibusdam Mss. legitur *prima*, quod scriptores male reddiderint (ut quidem puto) hanc novam *1*, quæ unum, primum et semel pro rei natæ occasione significat.

ante *Præoccupemus faciem ejus*, et per omnes Psalmos cantatur *Alleluia*. In secunda feria ad *Venite* et per totam hebdomadam dicunt Antiphonam *Surrezit Dominus vere, All.*

12. Ad vesperas diei Paschæ sancti, conveniente^a schola **37** temporius cum episcopis et diaconibus in ecclesia majore ad locum^b crucifixi, incipiunt *Kyrie eleison*, et veniunt usque ad altare. Ascendentibus diaconibus in^c pogium, episcopi et presbyteri statuuntur in locis^d suis, et schola ante altare. Finito^e *Kyrie eleison*, annuit archidiaconus primo scholæ; et ille inclinans se illi, incipit *Alleluia* cum Psalmo *Dixit Dominus Domino meo*. Post hunc annuit secundo, vel cui voluerit: sed et omnibus incipientibus hoc modo præcipit. Dicit igitur *Alleluia* cum Psalmo cx. Sequitur post hunc primus scholæ cum paraphonistis infantibus *Alleluia*; et respondent paraphonistæ. Sequitur subdiaconus cum infantibus *Alleluia, Dominus regnavit*, et reliqua; et semper respondent paraphonistæ, et annuntiant Vers. 2 infantibus, *Parata sedes tua Deus*. Item Vers. 3, *Elevaverunt flumina, Domine*. Post hos Versos salutatur primus scholæ archidiaconum, et illo annuente incipit *Alleluia* cum melodiis infantium. Qua expleta, respondent paraphonistæ semel. Post hanc incipit tertius *Alleluia* cum Psalmo cxl. Hunc sequitur *Alleluia, Pascha nostrum immolatus est Christus*. Vers. *Epulemur in asynis*. Hoc expleto ordine quo supra, incipit archidiaconus in^f Evangelio Antiphonam *Scio quod Jesum queritis*, vel *Jesum quem queritis*. Post hæc dicit sacerdos Orationem, et descendunt ad fontes cum Antiphona *In die resurrectionis meæ*. Quam ut finierint, dicit primus scholæ *Alleluia*, cum Psalmo cxii. Sequitur *Alleluia, 'Ο κύριος έθασάδευσε*. Item Versum *καί γάρ έστερέωσε τήν οικουμένην, ή τος ού σαλευθήσεται*. Finito ordine quo supra, post hanc sequitur diaconus secundus in Evangelio Ant. *Venite et videte locum ubi positus erat Dominus All, all*. Deinde dicit sacerdos Orationem, et tunc vadunt ad sanctum Joannem^g ad Vestem, canentes **38** Ant. *Lapidem quem reprobaverunt*, deinde *All.* cum Psalmo cxiii. Deinde primus scholæ dicit cum pue-

ris *All. Venite exsultemus Domino*. Vers. 2, *Præoccupemus faciem ejus*. Vers. 3, *Hodie ai vocem ejus*. Post hoc sequitur diaconus Ant. *Cito euntes dicite discipulis ejus*. Deinde Oratio semper absque *Kyrie eleison*, et tunc vadunt ad sanctum^h Andream ad crucem, canentes Ant. *Vidi aquam egredientem de templo a latere destro All., et omnes ad quos pervenit aqua ista salvi facti sunt, et dicent All., all*. Post hanc dicant *All.* cum Psalmo cxiv. Quo finito, schola incipit *All. Venite exsultemus Domino*, et reliqua ut supra. Post dicitur Ant. *Cito euntes*, deinde Oratio. Deinde descendunt primates ecclesiæ ad accubita, invitante notario vicedomno, et bibunt ter, de Græcoⁱ semel, de Pactis senel, de Procoma semel. Postquam biberint omnes presbyteri, et omnes diaconi, seu subdiaconi, vel omnes acolythi per singulos titulos, redeunt ad faciendos Vesperas, et bibent de dato presbyteri. Hæc ratio per totam hebdomadam servabitur usque in Dominicam in Albis.

13. Feria secunda ad Vesperas iterum ad Lateranensis ordine quo supra ingrediuntur, his, *All. mutantes post Psalmum cxl. All. Domine refugium factus es nobis a generatione et progenie*. Vers. 2 *Priusquam montes fierent aut firmaretur orbis terræ, a sæculo et usque in sæculum tu es, Deus*. In Evangelio dicit diaconus Ant. *Nonne sic oportuit pati Christum, et intrare in gloriam suam All.* Data Oratione descendunt ad fontes cum Ant. *Lapidem quem reprobaverunt edificantes, hic factus est in caput anguli. A Domino factum est, et est mirabile in oculis nostris All., all*. Deinde, post Psalmum cxlii, sequitur *All. 'Ο ποιμαίνων τόν 'Ισραήλ πρόσχες, ό έδαγών ώσει πρόβατον τόν 'Ιωσήφ. 'Ο καθήμενος επί τόν χειρουδίμ έμπάνθι, έναντίον Εβραϊμ και Έναμίν, και Μονασσῆ (Psal. LXXIX, 1, 2), Δμπέλον έξ Αιγύπτου μετῆρας. Έξέβαλες έθνη και 39 καταφύτευσας αὐτήν. Ωδοποίησας έμπροσθεν αὐτῆς, και επλήρωσας τήν γῆν. (Ibid. 9, 10)*. Post hunc in Evangelio Ant. *Cognoverunt Dominum All., in fractione panis, All.* Et data Oratione cum Antiphona; qualem volueris pro loco, descendunt ad sanctum Andream, dictoque psalmo cxliii, sequitur *Alleluia, In exitu Israel ex Aegypto, domus Jacob de populo barbaro.*

^a Confer vulgatum Ordinem Romanum, a pag. 80, ubi multa quæ hic referuntur, omnino vero Græca.

^b Id est ad locum ubi crucifixi statua trahi in basilica transversæ imposita erat, qui ritus hodie quoque apud nos servatur, vix apud Romanos.

^c Pogii nomine hic intellige locum cancellorum, quibus sanctuarium a choro dirimitur, sic dictum quod per gradus sensim assurgeret.

^d Id est pone altare in circuitu apsidæ, ubi presbyterium erat, exstatque Romæ etiam nunc in antiquioribus basilicis.

^e Idem legitur in vulgato Ordine Romano, pag. 80, col. 1. Quanquam hoc videtur contrarium Amalario, cujus hæc verba sunt in lib. iv, cap. 23: *Habemus scriptum in Romano Ordine ut non dicatur Kyrie eleison sive Christe eleison ad ullum cursum in memoratis diebus, sed sine retractione cantemus* Hæc dies, etc. Confer num. 12, infra. Numeri Romani post Versus exstant tantum in Colbertino.

^f Hoc loco et in consequentibus *Evangelium* pro cantico *Magnificat* usurpatur.

^g Deest in quibusdam *ad Vestem*. Apud vulgatum Alcuinum, *ad sanctum Joannem ad Fontes seu ad Vestem*. Exstat nunc quoque oratorium sancti Joannis Baptisæ ad Fontes Lateranenses, a beato Hilario papa constructum; quod, quia forsasse baptizandi vestes ibi deponebant, eademque jam baptizati ibidem resumebant, dictum est *sancti Joannis ad Vestem*.

^h Templum sancti Andreæ proximum erat basilicæ Vaticanae, a Symmacho papa constructum.

ⁱ In Vulgatis leitur de Græco primo, de Pactisi secundo, de Procovia tertio. In Codice Vaticano, de Græco 1, de Pactisi, et uno de Procoma: at in Colbertino distincto, de Græco 1, id est, semel, de Pactis 1, de Procoma 1. Denique in Vindobonensi, de Græco primo, de Pactisi secundo, de Procovia tertio. Pacti et Procoma seu Procovia loca erant, ubi hoc genus vini nascebatur. In editiis et in Codice Colbertino desunt hæc verba, *bibu t de dato presbyteri*, quæ habentur in Vaticano.

Vers. 2, *Facta est.* Vers. 3, *Mare vidit.* In Evangelio Ant. *Surrexit Dominus vere, All., et apparuit Petro, All.* Sequitur Oratio.

15. Feria 3, ad vesperum iterum ad Lateranis. Post Psalmum cx1, *Alleluia, Paratum cor meum, Deus, paratum cor meum, cantabo et psalmum dicam Domino.* Vers. 2, *Exsurge, gloria mea.* Vers. 2, *Ut liberentur dilecti tui.* In Evangelio Ant. *Sietit Jesus in medio discipulorum suorum.* Et data Oratione descendunt ad fontes cum Ant. Post psalmum cxii, sequitur *Alleluia.* Προσέχετε, λαός μου, τῷ νόμῳ μου κλίνετε τὸ οὖς ὑμῶν εἰς τὰ ῥήματα τοῦ στόματός μου (Psal. lxxvii, 1), Vers. Διοῖξω ἐν παραβολαῖς. In Evangelio Ant. *Vide manus meas, data Oratione.* Item ad sanctum Andream, post Psalm. cxiii, dicit *Alleluia, Confitebor tibi, Domine, in loco corde meo, in conspectu angelorum.* Vers. 2, *Añorabo ad templum sanctum tuum.* Vers. 3, *Super viscerordia tua.* In Evangelio Ant. *Isti sunt sermones, quos dicebam vobis.*

15. Feria 4, post Psalmum cx1, *All., all., Te decet hymnus, Deus, in Sion.* Vers. *Replebimur in bonis domus tuae.* In Evāng. Ant. *Mittite in dexteram navigii rete.* Data Oratione itur ad fontes. Post Psalm. cxiii, *Alleluia, Constitimini Domino, et invocare nomen ejus.* Vers. 2, *Cantate ei, et psallite ei.* Item Vers. 3, *Laudamini in nomine sancto ejus.* In Evangelio Ant. *Dixit ille discipulus quem diligebat Jesus, Petro, Dominus est, all., data oratione.* Item ad sanctum Andream, Post Psalmum cxiii, inchoantes *Hęc dies, respondent omnes: Quam fecit Dominus, sine Antiphona.* In Evangelio Ant. *Hoc jam tertio manifestavit.* Per titulos tantummodo Psalm. cum *Alleluia* dicunt, vel Grad. *Hęc dies quam fecit Dominus.* Ant. *Tulerunt Dominum meum, et nescio ubi posuerunt eum. Ascendo ad patrem meum. Item, venit Maria nuntians discipulis.*

16. Feria 5, post Psalmum cx1 [Al., cxii] *All.,*

^a Ita in utroque Codice, Vaticano et Colbertino.

^b Alium Ordinem Romanum præ oculis habebat Amalarius, cum scriberet in libro Antiphonaril, cap. 32, *In sexta feria interponitur Responsorius Hęc dies:*

Lætatus sum. Vers. 2. *Stantes erant, Item Vers. Rogate quæ ad pacem sunt.* In Evangelio Ant. *Undecim discipuli.* Data Oratione, descendunt cum Ant. ad crucem, 40 ad cubicellum a Rigodem. Post Psalm. cxiii, grad. *Hęc dies quam fecit Dominus.* Ant. *Data est mihi omnis.* Inde post Orationem ad fontes. Post Psalmum cxiii, *Alleluia, Qui confidunt in Domino.* Vers. *Montes in circuitu ejus.* Item Vers. 3, *Ut non extendant justi.* In Evangelio Ant. *Euntes docete omnes gentes.* Item Ant. *Dixit Jesus discipulis suis, afferte.* Item Ant. *Ecce ego vobiscum sum alleluia, omnibus diebus, alleluia.*

17. Feria 6, ^b post psalmum cxv [Al., cx1], *All., Cantate Domino canticum novum, quid mirabilia.* Vers. *Notum fecit Dominus.* In Evangelio Ant. *Gavisii sunt discipuli, all.* Data Oratione, descendunt ad fontes. Post Psalm. cx1 [al., cxv.] *All. Oi sũranoi detrouñtha dẽzan ðeioũ. Iðiñsin ðe xeirown aũtoũ anagghlii to stẽriwma* [Psal. xviii, 1 et 2] Vers. *Μέτρα τῆ ἡμερᾶ ἐρέσθαι ῥήμα, καὶ οὕξ νυκτὶ ἀναγγέλλει γνώσων.* In Evāng. Ant. *Accipite Spiritum sanctum.*

18. Sabbato, post Psalmum. cx1 [Al., cx], *Alleluia. Δεῦτε ἀγαλλιασώμεθα τῷ Κυρίῳ, ἀλαλάξωμεν τῷ Θεῷ τῷ σωτῆρι ἡμῶν. (Psal. xciv, 1). Vers. Προφθάσωμεν τὸ πρόσωπο αὐτοῦ ἐν ἰξομολογήσει, καὶ ἐν φιλμιοῖς ἀλαλάξωμεν αὐτῷ. Vers. Ὅτι Θεὸς μέγας Κύριος, καὶ βασιλεὺς μέγας ἐπὶ πᾶσαν τὴν γῆν. Et in eadem ecclesia sequitur Ant. *Quia vidisti me, Thoma, credidisti; beati qui non viderunt et crediderunt.* Psalm. *Beatus vir qui timet Dominum.* Post hunc *Alleluia, Omnes gentes, plaudite manibus.* Vers. 2, *Quoniam Dominus summus terribilis.* Vers. 3, *Ascendit Deus in jubilatione.* In Evangelio Ant. *Mitte manum tuam, et cognosce.* Item Ant. *Misi digitum meum.* Item Ant. *Hęc autem scripta sunt; et data Oratione finitur in nomine Domini**

Explicit feliciter Deo jurante. Amen.

inter duo Alleluia.... de quibus scribitur in Ordine Romano: Usque ad diem octavum Pascha, juxta Romanam consuetudinem, memoratum cursum celebramus, etc.

41 ADMONITIO IN SECUNDUM ORDINEM ROMANUM.

1. Qui hic sequitur Ordo Romanus, primo loco editus est a Cassandro et Hittorpio. Onufrius Panvinus existimat eum esse Ordinem Gelasianum, qui a Gregorio Magno fuerit emendatus. Attamen Ordo præmissus plura continere videtur antiquioris ritus, quale est illud, quod *Sancta*, id est Eucharistia, initio Missæ pontificalis, nempe in Processione ad altare, ex secretario seu sacristia deferantur; quod eadem in calicem mittantur, præter particulam ex Hostia recens consecrata. At in sequenti Ordine pontifex ad altare perveniens *adorat Sancta*, quæ proinde in altari jam extitisse necesse est, non in secretario, ut in alio Ordine Romano; nec mentio sit nisi de una particula in calicem missa.

2. Verum nihilominus hic Ordo antiquissimus est, utpote quem per partes explicavit Amalarius, Egloga in ipsum Ordinem edita, quam vir clarissimus Stephanus Baluzius ex veterrimo Codice sancti Galli vulgavit in appendice capitularium. Eamdem visum est hic exhibere inter Probationes librorum Ritualium. Hunc ipsum Ordinem Romanum præ oculis habebat Micrologus, in cap. 9, ubi tria observat ex Ordine Romano, quæ in hoc solo leguntur: nempe signum crucis in fronte et in pectore ad Evangelii lectionem; baculorum item depositio; et statio diaconi legentis versus Meridiem, non versus Septentrionem. In teditis inscribitur: *Ordo Processionis ad ecclesiam sive ad Missam.* Aptior videtur titulus sequens.

ORDO ROMANUS II.

DE MISSA PONTIFICALI.

42 1. Denuntiata statione diebus festis, primo mane præcedit omnis clerus pontificem ad ecclesiam, exceptis qui obsequio illius comitantur, qui ordine suo scribuntur, expectantes pontificem in ecclesia. Sed dum venerit pontifex prope ecclesiam, exeuntes acolythi et defensores ex regione illa, cujus dies ad officium fuerit in obsequio, præstolantur eum loco statuto, antequam veniat ubi descendurus est. Similiter et presbyter tituli vel ecclesiæ ubi statio fuerit, una cum majoribus domus illius civitatis, vel Patre diaconie (si tamen illa ecclesia diaconie fuerit), cum subdito sibi presbytero et mansionario, thymiamateria deferentibus in obsequium illius, inclinato capite dum venerit. Acolythi quidem cum defensoribus primum, deinde presbyteri cum suis petita Benedictione, divisim hinc inde partibus, prout militent, præcedunt pontificem usque ad ecclesiam.

2. Cum vero ecclesiam introerit pontifex, non ascendit continuo ad altare, sed prius intrat in secretarium, sustentatus a diaconibus, qui cum susceperint de sellari descendente; ubi cum intraverit, sedet in sella sua. Et diaconi, salutato pontifice, egrediuntur e secretario, et ante fores ejusdem mutant vestimenta sua. Et parat Evangelium qui lecturus est, reserato sigillo ex præcepto archidiaconi super planetam acolythi. Pontifex autem per manus subdiaconorum regionariorum mutans vestimenta solemnia, ordinabiliter compositis per primicerium et secundicerium vestimentis ejus, ut bene sedeant, novissime per diaconum vel subdiaconum, cui ipse jusserit, pallio superinduitur, et configitur per acus in planeta retro et ante, et in humero sinistro. Deinde subdiaconus regionarius porrigit ei mappulam, inclinans se ad genua ipsius.

3. His ita compositis, invitante ad regiam secretarii præfati subdiacono **43** scholam, quartus scholæ, qui semper untiat pontifici de cantoribus, astans ante faciem pontificis, et nutum ejus ad psallendum expectans, statim dum innuit ei, egreditur ante fores secretarii, et dicit *Accendite*. Qui dum incenderint, statim subdiaconus sequens, tenens thymiamaterium aureum pro foribus, ponit incensum, ut pergat ante pontificem. Et ille quartus scholæ ad priorem vel secundum sive tertium, inclinato capite, dicit *Domini jubete*. Tunc statuuntur duæ acies in choro per ordinem ab utroque latere, et mox incipit prior scholæ Antiphonam ad Introitum. Subdiaconi vero de schola levant planetas cum sinu: quorum vocem diaconi dum audierint, continuo intrant ad pontificem in secretarium.

^a Amalarius, in Egloga: *Candelæ primo ab acolythis illuminantur extra ecclesiam*, etc.

^b Id est, Eucharistiam, Amalarii Egloga ad hunc locum: *Episcopus veniens ante altare, adorat primo Sancta, et postea pacem dat presbyteris*, etc.

A 4. Tunc pontifex elevans se, dat manum dexteram duobus presbyteris; et illi, osculatis manibus ipsius, procedunt cum ipso sustentantes eum, præcedentibus ante eos diaconibus septem. Tunc ministri cum thymiamaterio et thuribus non amplius ternis, procedunt ante ipsum mittentes incensum, et septem acolythi portantis septem cereo tata ^a foras ecclesiam accensa, procedunt ante pontificem usque in chorum. Post thuribala portatur Evangelium propius episcopo. Eadem autem Processio fit ab Austro in Septentrionem. Tunc præcedit pontifex, et antequam veniat ad scholam, dividuntur cereostata, quatuor ad dexteram, tria ad sinistram. Et pertransit pontifex in caput scholæ, et in gradu superiore, inclinato capite ad altare, primo adorat ^b Sancta, et stat semper inclinatus usque ad versum ^c prophetalem.

B 5. Tunc surgens, et faciens crucem in fronte sua, dat pacem presbyteris duobus, et diaconibus omnibus, qui dextera lævaque sunt, de altiore gradu numero minori; et de inferiore, majori; et respiciens ad priorem scholæ, annuit ei, ut dicat *Gloria Patri*. Et prior scholæ inclinans se pontifici, dat gloriam Trinitati. Et pontifex a sæpeditis presbyteris in superiorem ducendus est gradum, non omnino ad altare. In quo etiam loco figendus est gressus, usque quo presbyteri primum, et tunc duo et duo diaconi altaris cornua osculentur, **44** et novissime archidiaconus solus. Evangelium vero, statim postquam ad altare ventum fuerit, superponitur. Subdiaconi autem quasi quadam linea porrecti, usque ad altare progredientes, simul se inclinant coram eo, atque Evangelio (ut prædictum est) superposito, redeuntes in chorum, quatuor in dextera, et tres in sinistra parte consistunt. Diaconi vero, sicut prius, stantes retro episcopum inclinati, quando dicitur *Sicut erat in principio*, surgunt ut saluent latera altaris prius, id est ante ^d episcopum, duo et duo vicissim, et redeunt ad episcopum. Tandem episcopus osculatur Evangelium et altare, et pergat ad dexteram altaris ad sedem suam, et stat erectus versus Orientem; et diaconi retro illum, unus post unum stantes erecti, plures ad dexteram, pauciores ad sinistram altaris. Schola vero ad nutum diaconi imponit litaniam *Kyrie eleison, Christe eleison*, et reliqua. Et continuo acolythi ponunt cereostata in pavimento ecclesiæ, quatuor quidem in dexteram partem, et tria in sinistram, vel (ut alii volunt), lineatim ab Austro in Septentrionem.

D 6. Litaniam finita, incipit solus pontifex clara voce Hymnum *Gloria in excelsis Deo*, si tempus fuerit.

^e Id est, usque ad repetitionem Versus seu Antiphonæ ad Introitum, quæ Antiphona ex Prophetæ Psalmis semper desumpta est.

^d Hoc nomine pontifex non raro absolute appellatur.

Deinde vero totus respondet chorus *Et in terra pax hominibus*; et non sedet prius episcopus, antequam dicant post Orationem primam *Amen*. Postea saluans populum pontifex dicit *Pax vobiscum*, sive *Pax vobis*. ^a Resp. *Et cum spiritu tuo*. Deinde dicit *Oremus*. Sequitur Oratio prima, quam Collectam dicunt, usque *Per Dominum nostrum Jesum Christum Filium tuum, qui tecum vivit et regnat Deus in unitate Spiritus sancti, per omnia sæcula sæculorum*. Resp. *Amen*. Tunc tolluntur cereostata de loco in quo prius steterant, ut ponantur in una linea ab Oriente in Occidentem per mediam ecclesiam. Post primam autem datam Orationem, pontifex sedet ^b versus ad populum, et presbyteri cum eo ad nutum ejus, et diaconi stant ante pontificem. Subdiaconi autem ascendunt ad altare, statuentes se ad dexteram, sive sinistram.

7. Subdiaconus vero qui lecturus est, mox ut viderit post pontificem **45** presbyteros residentes, ascendit in ambonem ut legat, non tamen in superiorem gradum, quem solus solet ascendere qui Evangelium lecturus est. Postquam legerit, cantor cum cantorio sine aliqua ^c necessitate ascendit, non superius, sed stat in eodem loco ubi et lector, et solus inchoat Responsorium, et cuncti in choro respondent, et idem solus Versum Responsorii cantat. Si fuerit tempus ut dicatur *Alleluia*, bene; sin autem, Tractus; sin minus, tantummodo Responsorium. Cantor vero qui inchoat *Alleluia*, ipse solus cantat Versum de *Alleluia*. Ipse iterum *Alleluia* dicit, stans in eodem gradu, id est in superiore ^d.

8. Deinde diaconus osculans pedes pontificis, petitque Benedictionem, venit ante altare, et osculans Evangelium, levat in manus suas Codicem in quo lecturus est, et partem ejus in dextero humero ponens, vadit ad ambonem. Et procedunt ante ipsum duo subdiaconi cum duobus thuribulis, sive uno, levantibus thymiamaterium de manu subdiaconi sequentis, mittentes incensum. Et duo acolythi portantes duo cereostata, venientes ante ambonem, dividuntur a se, et transeunt subdiaconi et diaconi cum Evangelio per medium eorum. Subdiaconi autem duo cum thuribulis ante Evangelium in ambonem ex una parte ascendentes, et ex altera parte statim descendentes,

^a Addunt Editi: *Sacerdos autem, Dominus vobiscum*.

^b Addunt libri editi, *tribus horis*, sed perperam, ut quidem videtur. Certo Amalarius, in Egloga sua, nihil de illis *tribus horis* habet. Ideo vero aliorum locus positus est episcopo, ut ipsi superintendant, etc. Ita ille.

^c Forte, *sine aliqua cessatione*. Quanquam egloga immut cantorem indifferenter posse ascendere superioris.

^d Editi inserunt hæc verba: *Sequitur jubilatio, quam Sequentiam vocant*. At de his nihil in Egloga. Certa nec Sequentiæ (quas vocant) id est rhythmicæ illæ cantiones quæ inter *Alleluia* et Evangelium a nobis quandoque inseruntur, non erant in usu ante Noikerum Balbulum, qui earum auctor perhibetur, mortuus anno 912.

^e Ita observat Egloga sæpissime laudata.

^f Egloga nullam facit mentionem de pectore, sed tantum de fronte. Micrologus tamen utrumque habet

A redeunt stare ante gradum descensionis ambonis. Ille autem absque thymiamaterio veniens se ad diaconum, porrigit ei brachium suum sinistrum, in quo ponit Evangelium, ut manu subdiaconi aperiatür ei locus in quo signum lectionis positum fuerit; inventoque loco lectionis, ascendit in ambonem in superiorem gradum, et dicit *Dominus vobiscum*. Respondent omnes *Et cum spiritu tuo*. Quo audito, vertit se pontifex, et omnis sacerdotalis gradus, sive omnis populus fidelis ad ^o Orientem. Et postquam dixerit *Sequentia sancti Evangelii secundum Lucam*, sive *Marcum*, et reliqua, facit crucis signum in fronte sua idem diaconus, et in ^f pectore; similiterque episcopus et **46** omnis populus; et revertuntur ad Evangelium. Sed et ^g baculi omnium deponuntur de manibus, et in ipsa hora, neque corona, neque aliud operimentum super capita eorum habetur. Ipse vero diaconus stat versus ad ^h meridiem, ad quam partem viri solent confluere, alias autem ad Septentrionem. Sed et candelæ in pavimento, prædicante eo Evangelium, de manibus acolythorum juxta ambonem deponuntur usque finitum tempus Evangelii. Perlecto evangelio, iterum se signo sanctæ crucis populus munire festinat, et descendente diacono de ambone, subdiaconus qui in illo stat, recipit Evangelium; quod tenens ante pectus suum super planetam, porrigit osculandum primum episcopo ⁱ, deinde omnibus per ordinem graduum qui steterint, et universo clero, nec non et populo, deinde conditur in loco suo.

C 9. Post lectum Evangelium, ^l candelæ in loco suo extinguuntur, et ab episcopo ^k *Credo in unum Deum* cantatur; et thuribula per altaria portantur, et postea ad nares hominum feruntur, et per manum fumus ad os trahitur. Deinde salutat episcopus populum dicens *Dominus vobiscum*; postea dicit *Oremus*. Tunc canitur Offertorium cum Versibus. Tunc venit subdiaconus, ferens in brachio dextero patenam, et in sinistro calicem, in quo recipiuntur amulæ popolorum; et super calicem corporale, id est sindonem, quod accipiens diaconus ponit super altare a dextris, projecto capite altero ad diaconem secundum, ut expandant. Deinde transit sacerdos ad suscipiendas

D in cap. 9.

^g Eglogæ auctor: *Post hæc baculi deponuntur e manibus*, etc. Hi erant baculi quibus innitebantur stantes ad orandum ne statio esset molestior. Et infra: *Neque coronam, neque aliud operimentum super caput eadem hora tenentes*. Pluria inferius de corona pontificali.

^h Et id notat Amalarius in Egloga. Verba sequentia, *alias autem ad Septentrionem*, videntur huc intrusa. Confer Micrologi caput 9.

ⁱ In Vulgatis additum aut presbytero.

^j Amalarius in Egloga: *Post lectum Evangelium candelæ extinguuntur*.

^k Ex Amalarii Egloga intelligimus locum hanc de Symbolo non esse interpolatum, etsi alio ferat Bernic Augiensis, qui ait Symbolum in Ecclesia Romana cantatum non fuisse ante sancti Henrici principatum. Nihil tamen de Symbolo habet Micrologus, qui hunc Ordinem secutus est.

oblaciones. Interim cantores cantant Offertorium cum Versibus, et populus dat oblationes suas, id est, panem et vinum, et offerunt cum fanonibus candidis, primo masculi, deinde feminæ, novissime vero sacerdotes et diaconi offerunt, sed solum panem, et hoc ante altare. Subdiaconus vero cum calice vacuo sequitur **47** archidiaconum, et pontifice oblationes populorum suscipiente, archidiaconus suscipit post eum amulas, et refundit in calicem majorem, tenente eum subdiacono, quem sequitur cum scypho super planetam acolythus, in quem calix impletus refunditur. Oblationes autem a pontifice suscipit subdiaconus, et ponit in sindonem quæ eum sequitur, quam tenent duo acolythi. Tunc tenentibus duobus presbyteris manus ejus, episcopus redit in sedem, et lavat manus suas; deinde respicit archidiaconus in faciem pontificis, et innuit ei. Et ille resalutato, et cantantibus adhuc cantoribus, accedit ad altare. Tunc subdiaconi levantes oblatas de manu subdiaconi sequentis, porrigunt archidiacono, et ille componit altare. Ornato vero altari, archidiaconus sumit amulam pontificis cum vino de subdiacono, et refundit super eum in calicem. Deinde descendit subdiaconus sequens in scholam, et accipit fontem de manu archiparaphrastæ, et defert archidiacono; et ille ex amula infundit faciens crucem in calicem; et ascendunt diaconi ad pontificem. Tunc surgens pontifex a sede, et cantantibus adhuc cantoribus, descendit ad altare, et orat, et salutat altare, et suscipit oblatas de manu presbyterorum et diaconorum, quibus licitum est accedere ad altare. Deinde archidiaconus suscipit oblatas duas de oblationario, et dat pontifici; quas dum posuerit pontifex in altare, levat calicem archidiaconus de manu subdiaconi, et ponit eum super altare juxta oblationes pontificis a dextris, involutis ansis cum offertorio suo, quod etiam ponit in dextro cornu altaris. Post oblationem ponitur incensum super altare, et pontifex inclinans se paululum ad altare, respicit scholam, et annuit ut sileant, et convertit se ad populum dicens *Orate*.

10. Tunc finito Offertorio ordinantur presbyteri post pontificem, et archidiaconus a dextris eorum; secundus diaconus a sinistris, et cæteri per ordinem disposita acie. Subdiaconi etiam, finito Offertorio, vadunt retro altare, aspicientes ad pontificem, stantes erecti usquedum dicta Oratione super oblationes Secreta, et episcopo alta voce incipiente *Per omnia sæcula sæculorum*, post salutationem et exhortationem, finita Præfatione, incipiant dicere hymnum angelicum, id est *Sanctus, Sanctus, Sanctus*, in quo

^a His consentanea statuit Heraldus episcopus Turonensis, cap. 16: *Ut secreta, id est, Canonem, presbyteri non inchoent, antequam Sanctus finiatur.*

^b Non ergo elata voce, ut apud Græcos, Canon recitabatur. Vide Eglogam et Remigium Antissiodorensium.

^c De his signis crucium interrogatus a Bonifacio episcopo Zacharias papa respondet in epistola quæ est inter Bonifacianas ordine 142.

^d Id est cum subsequenti oratione, *Libera nos, quæsumus, Domine, etc.*

bis repetitur *Hosanna*. **48** Quæ dum ^a expleverint, surgit solus pontifex, et ^b tacite intrat in Canonem, et diaconi et subdiaconi et presbyteri in presbyterio omnes permanent inclinati. In quo etiam Canone sex ordines ^c crucium observantur, quorum primus est, ubi dicitur *Ut accepta habeas, et benedicas hæc dona, hæc munera, hæc sancta sacrificia illibata*. Secundus quippe est, ubi dicitur *Quam oblationem tu, Deus, in omnibus quæsumus benedictam, ascriptam, ratam*. Tertius namque est crucis ordo, ubi narratur *Et accipiens panem in sanctas ac venerabiles manus suas, benedixit. Item, Tibi gratias agens, benedixit*. Quartus, ubi sul infertur *Hostiam puram, Hostiam sanctam, Hostiam immaculatam, panem sanctum vitæ æternæ, et calicem salutis perpetuæ*. Quintus, ubi dicitur *Per quem hæc omnia, Domine, semper bona creas, sanctificas, vivificas, benedixis*. Sextus quidem ordo sequitur, quando profertur *Per ipsum, et cum ipso, et in ipso*, quando cum oblata calix tangitur. In eodem officio diaconi adhuc inclinati per ministerium acolytherum lavant manus suas. Et sacerdos quando dicit *Supplices te rogamus*, humiliato capite, inclinatur ante altare. Et cum dixerit aperta clamans voce *Notis quoque peccatoribus*, surgunt subdiaconi, et stant in loco, ubi antea steterunt, et sursum aspiciunt in faciem pontificis. Cum dixerit *Per quem hæc omnia, Domine*, erigit se archidiaconus solus; et cum dixerit *Per ipsum, et cum ipso*, levat cum offertorio calicem per ansas, et tenet exultans illum juxta pontificem. Pontifex autem tangit e latere calicem, cum oblatas duas faciens crucis, et dicens, *Per ipsum, et cum ipso*, ut que *Per omnia sæcula sæculorum*. Et ponit pontifex oblationes in loco suo, et archidiaconus calicem juxta eas, dimisso offertorio in ansas ejusdem.

11. Sequitur in altum Præfatio Dominicæ Orationis, et Oratio Dominica cum emboli ^d sua, in qua tres articuli Orationis inveniuntur. Subdiaconi autem, postquam viderint calicem, in quo sanguis Domini est, fanone circumdatum, et **49** audierint *Sed libera nos a malo*, vadunt et præparant calices sive sindones mundas, in quibus recipiant corpus Domini, ne in terram cadat, et in pulverem ^e vertatur, post diaconos stantes, donec ex eo populus vitæ sumat conformationem æternæ. Nam quod internissimus de patena, quando inchoatur Canon, venit acolythus, sub humero habens sindonem in collo ligatam, tenens patenam ante pectus suam in parte dextera usque medium Canonem. Tunc subdiaconus sequens suscipit eam super planetam, et venit ante altare, expectans quando eam suscipiat subdiaconus regionarius. Finito

^e Nempe per contractionem, de qua in Ordine superiori. Obscurum est quod habet Egloga hoc loco: *Postea, scilicet post Orationem Dominicam, commistum corpus Domini cum vino, simulque pace annuntiata, auferitur dominicum corpus de altari*. Et infra: *Et ideo quia totus homo surrexit, simul fas est ut illico cum oblatione calicis Domini auferatur de altari, nempe ad communicandum (ut quidem videtur) pontificem, qui ad sedem suam communicare solet.*

autem Canone, subdiaconus regionarius stat cum A patena nuda post archidiaconem. Quando dixerit, *et ab omni perturbatione securi*, vertit se archidiaconus, et osculata patena dat eam tenendam diacono secundo ^a.

12. Cum dixerit *Pax Domini sit semper vobiscum*, mittit in calicem de Sancta oblata. Sed archidiaconus dat pacem episcopo priori; deinde ceteri per ordinem, et populus separatim viri et feminae. Tunc pontifex rumpit oblatam ex latere dextro, et particulam quam rumpit, super altare relinquit; reliquas vero oblationes suas ponit in patenam, quam tenet diaconus, et redit ad sedem.

13. Jam archidiaconus levat calicem, et dat eum archisubdiacono, quem tenet juxta cornu altaris dextrum; et accedentes subdiaconi cum acolythis, B qui sacculus portant, a dextris et a sinistris, extendentibus acolythis brachia cum sacculis, stant a fronte, ut parent sinus sacculorum archidiacono, ad ponendas oblationes, prius a dextris, deinde a sinistris. Tunc acolythi vadunt dextera laevaue post episcopos circa altare, reliqui descendunt ad presbyteros, ut frangant hostias. Patena praecedit juxta sedem, deferentibus eam duobus subdiaconibus ad diaconos ut frangant. Sed illi aspiciunt ad faciem pontificis, ut eis innuat frangere. Et dum innuerit, resalutato pontifice **50** confringunt, et archidiaconus evacuato altari oblationibus, respicit in scholam, et innuit eis ut dicant *Agnus Dei*, et vadit ad patenam cum caeris. Expleta confractione, diaconus minor levatam de subdiacono patenam defert ad sedem, ut C communicet pontifex; qui dum communicaverit, de ipsa Sancta quam momorderat ponit inter manus archidiaconi in calicem, faciens crucem ter, dicendo: *Fiat commistio et consecratio corporis et sanguinis Domini nostri Jesu Christi accipientibus nobis in vitam aeternam*. Resp. *Amen. Pax tecum*. Resp. *Et cum spiritu tuo*.

14. Deinde venit archidiaconus cum calice ad cornu altaris, et annuntiat stationem; et refuso parum in calicem de scypho inter manus acolythi, accedunt primum episcopi ad sedem, ut communicent de manu pontificis secundum ordinem. Sed et presbyteri

Post haec additur in Editis: *Post solutas (ut in his partibus mos est) pontificales benedictiones cum dixerit*, etc. Quod additamentum esse non dubito Gallicani vel Germanici scriptoris, cum apud Romanos in usu non essent ejusmodi Benedictiones; ut superius notavimus, nec quidquam de illis in Egloga

omnes descendunt ut communicent ad altare. Episcopus autem primus accipit calicem de manu archidiaconi, et stat in cornu altaris, ut confirmet sequentes ordines. Deinde archidiaconus, accepto de manu illius calice, refundit in scypho, quem supra diximus, et tradit calicem subdiacono regionario, qui tradit ei pugillarem, cum quo confirmet populum. Calicem autem subdiaconus accipit sequens, et dat acolytho, et ille revocat in paratorium. Quos dum confirmaverit, id est quos papa communicat, descendit pontifex a sede, tenentibus ei manus qui eum duxerint, ut communicet eos qui in senatorio sunt, post quem archidiaconus confirmat. Postea episcopi communicant populum innuente pontifice, et post eos diaconi confirmant. Presbyteri autem jussu pontificis communicant populum, et ipsi vicis-im confirmant. Nam mox ut pontifex coeperit communicare populum in senatorio, statim schola incipit Antiphonam ad Communionem, et psallunt usque dum communicato omni populo, etiam in parte mulierum, redit in sedem, et repetito Versu quiescunt. Post omnes hos communicat ad sedem regionarios per ordinem, et eos qui in silo steterant, et saccellarium, et acolythum, qui patenam tenet, et qui manutergium tenet, et qui aquam dat, et post pontificem archidiaconus eos confirmat.

15. Pontifex autem contemplans populum communitatum esse, innuit per subdiaconum primo scholae, et ille resalutato eo, dicit *Gloria Patri*, et *Sicut erat*, et versum. Et finita Antiphona, **51** surgit pontifex cum archidiacono, et veniens ad altare dat Orationem ad Complendum. Qua finita, cui praecipit archidiaconus de diaconibus, apicit ad pontificem, ut ei innuat, et dicit ad populum *Ite, missu est*. Resp. *Deo gratias*. Tunc septem cereostata praecedunt pontificem, et subdiaconus cum thuribulo, ad secretarium. Descendente autem illo in presbyterium, episcopi primum dicunt *Jube, domine, benedicere*. Resp. *Benedicat vos Dominus*. Resp. *Amen*. Post episcopos presbyteri, deinde ^b monachi, deinde de schola, deinde omnes processores, et mansionarii, et intrat in secretarium.

legatur.

^b Monachi quippe tunc temporis, quando haec scripta sunt, degunt apud Lateranum, et ad sanctum Petrum, ex dicitis supra in Commentarii cap. 4.

ADMONITIO IN TERTIUM ORDINEM ROMANUM.

52 Quo tempore scriptus sit subsequens Ordo Romanus, non facile dixerim. Eadem fere continet atque duo superiores. Non defertur Eucharistia ad altare ante Missam, nec duplex, sed unica particulae consecratae commistio ante communionem. Quod utrumque in secundo Ordine Romano etiam deesse superius notavimus, secus quam in primo. Monasterii vocabulum pro ecclesia majore, quod in sequenti Ordine legitur, num. 3, non videtur in usu fuisse ante saeculum nonum. Nullum hujus Ordinis locum singularem laudatum invenio nec apud Amalarium, nec apud Micrologum. Unde conjectura est hunc Ordinem non esse adeo antiquum atque alios duos qui ab utroque auctore laudati fuerunt.

Ceterum nullum tertii hujus Ordinis nobis licuit reperire exemplar, quo, si qua sunt in eo interpolata, distinguere possimus. Dubium est num ejusmodi sint et quae num. 18 leguntur: *Quia vinum, etiam non consecratum, sed sanguine Domini commistum, sanctificatur per omnem modum*. Quandoquidem in duobus pra-

missis libellis nihil simile habetur, etsi eadem sese offerat occasio. Sed hac de re fusius in commentario nostro.

Hic Ordini tertio subjiciemus fragmentum quarti Ordinis pontificalis ex ms. Codice, qui fuit olim Constantini Cajetani.

ORDO ROMANUS III.

In nomine Domini Incipit liber de Romano Ordine. A
Qualiter celebrandum sit officium Missæ.

53 1. Primo omnium observandum est septem esse regiones ecclesiastici ordinis urbis Romæ, et unamquamque regionem singulos diaconos regionarios habere, et uniuscujusque regionis acolythos per manum subdiaconi regionarii diacono regionis suæ, causa officii subditos esse; superiores autem vel diaconorum, vel subdiaconorum ordines, archidiacono, qui vicarius est pontificis, obedire, servato unicuique per eum proprii gradus ministeriali ordine.

2. Oportet autem ut post numerum ecclesiasticarum regionum sciat qui voluerit numerum dierum per hebdomadam, quo ordine circulariter obsequantur juxta ordinationem antiquitus constitutam. Prima enim feria Paschæ ministrabit regio tertia, secunda feria regio quarta, tertia feria regio quinta, feria quarta regio sexta, feria quinta regio septima, feria sexta regio prima, sabbato secunda regio. Ergo unamquamque regio ordines proprios, tam in processione, quam in ecclesia habebit, vel ubicunque eos propria dies ratione sui gradus, secundum priscam constitutionem, ire vel ministrare compulerit, et nullus in aliqua designatus regione, a ministerio pontificis sine excommunicationis vel animadversionis sententia deesse poterit.

3. Denuntiata statione diebus festis, primo mane omnis chorus debet apostolicum ad ecclesiam præcedere, exceptis officialibus ministris, qui in obsequio illius comitantur pro pontificali dignitate, ut sunt diacones stationarii, subdiaconi, et omnes acolythi illius regionis, quæ ipso die pontifici debet ministrare. Sed cubiculario laico hæc cura est præscripta, ut sella pontificis in sacrario sit parata, donec ille veniat celebraturus divina mysteria. Episcopi autem atque presbyteri, expectantes in presbyterio pontificem, cum his qui præparant **54** ornatum ecclesiasticum atque vasa ecclesiæ, sedebunt ea locali dispositione, ut intrantibus ecclesiam episcopi sint ad sinistram, presbyteri vero ad dexteram, ut quando pontifex sederit, et ad eos respexerit, episcopos ad dexteram, et presbyteros contineatur ad sinistram.

4. Suscipitur autem pontifex per presbyteros tituli vel ecclesiæ ubi indicta est statio, una cum majoribus ejusdem ecclesiæ; et offertur in obsequium illius thymiamaterium incensi, inclinato offerentium capite; atque petita Benedictione et accepta, hinc inde pontificem præcedunt ad ecclesiam, prout quemque contigit secundum ordinem militare. Sed hæc cura erit acolythorum, ut sacri ministerii vasa per manum primi mansionarii, qui est custos dominicalis vestia-

rii, accepta deferantur per bajulos de majori monasterio ad celebrandæ stationis locum, quæ sunt aquamænile, hæc est vas manuale, patenæ, calices et scyphi, atque pugillares, aurei sive argentei, amule argenteæ ad vina fundenda paratæ, colatorium aureum sive argenteum, et cantatorium. Subdiaconus autem qui lecturus est, sub cura sua habebit Apostolum, et archidiaconus Evangelium.

5. Cum vero pontifex intraverit ecclesiam, non continuo ad altare ascendit, sed prius intrat in secretarium, sustentatus a diaconibus, qui cum descendente a sellario accipiunt obviis (ut aiunt) manibus; ubi dum venerit, et in sella sua sederit, diacones, salutato pontifice, egrediuntur de secretario cum ordinabili disciplina et ante fores ipsius secretarii mutant vestimenta sua. Egredientibus autem diaconibus de secretario, remanent cum pontifice primicerius atque notarii ipsius stationis, et subdiaconi jam parati pro suo officio; quorum unus pallium pontificis cum acu super planetam teneat in brachio sinistro, atque pontifex per manus subdiaconorum regionariorum mutat et ipse vestimenta solemnia, sicut levitæ faciunt in parte altera.

6. Subdiaconi regionarii secundum ordinem suum accipiunt ad induendum pontificem ipsa vestimenta, alius lineam, alius ambolagium, id est amictum, quod dicitur humerale; alius lineam dalmaticam, quam dicimus albam, alius cingulum, alius dalmaticam, alius orarium, alius planetam; **55** et sic per ordinem induunt pontificem. Primicerius autem et secundicerius componunt vestimenta pontificis, ut ex honorabili compositione exhibeatur circumstantibus spectaculum reverendæ dignitatis. Novissime autem cui jusserit dominus pontifex ex diaconibus, sumit de manu subdiaconi sequentis pallium, et super pontificem induit, et illud cum acu in planeta retro et ante, et in humero sinistro configit, et salutatur dominum, et dicit: *Sube, domine, benedicere.* Respondet *Salvet nos Dominus. Amen.*

7. Deinde subdiaconus regionarius referens ad pontificem qui debeant legere aut cantare, ponit mappulam in brachio sinistro pontificis super planetam, cum disciplinali ad genua ejus inclinatione, et pronuntiat talem subdiaconum regionarium Epistolam legere; et talem Responsorium, et talem *Alleluia* cantare; et postea non licet in loco lectoris vel cantoris alterum mutare: quod si factum fuerit, excommunicabitur archiparaphonista, id est quartus sciolæ, qui semper debet pontifici de cantoribus nuntiare. Statuuntur enim per ordinem acies duæ, et parapho-

* Hic monasterii nomine ecclesiam intellige pro usu recepto a sæculo nono.

nistæ quatuor a foris hinc inde; sed infantes infra per ordinem ab utroque latere. Postquam autem pontifex ad psallendum annuerit archiparaphonistæ, dicit sive acolythis stantibus ante fores secretarii cum cereostatis, sive subdiacono regionario, qui ante se ad processionem debet thymiamaterium portare, *Accendite*.

8. Sed ille quartus scholæ perveniens in presbyterium, ubi chorus in quatuor (ut dictum est) ordinatus assistit reverenda dispositione, postquam dixerit inclinatio capite ad priorem scholæ, vel secundum, sive tertium, *Domini, jubete*, mox Antiphonam ad Introitum incipit prior scholæ. Quorum voce audita, diaconi intrant ad pontificem in secretarium, et ab archidiacono atque secundo acceptis utrinque et osculatis manibus pontificis, procedunt cum ipso sustentantes eum. Reliqui gradus procedunt in ordine suo, excepto quod unus de regionariis subdiaconibus debet præcedere cum thymiamaterio. Quem sequuntur septem acolythi illius regionis cujus dies fuerit, portantes septem cereostata accensa ante pontificem, usque dum ad altare venerit. Sed antequam perveniat Processio ad scholam, dividuntur cereostata, quatuor ad dexteram partem, et tria ad sinistram. In hoc honorabili ministerio debet pontifex venire in tribunal ecclesiæ, et inclinare caput 56 contra altare, et postquam surrexerit, in fronte sua crucem facere, et uni episcoporum de hebdomadariis, et archipresbytero, et diaconis omnibus pacem dare; ac deinde respiciens ad priorem scholæ, innuit ei ut debeat *Gloriam* dicere. Qui se inclinans pontifici, imponit Hymnum, quo datur gloria sanctæ Trinitati. Sed pontifex concelebrat interim secreto Orationem, ante altare inclinatus, usque ad repetitionem Versus. Nam diaconi, quando dicitur *Sicut erat in principio*, surgunt ab inclinatione, et salutantes altaris latera, prius duo et duo vicissim redeunt ad pontificem, tenentes locum quisque pro suo ordine. At pontifex ad repetitio em Versus, sicut dictum est, surgens ab Oratione, osculatur Evangelium et altare; ac deinde accedit ad sedem, et stat versus ad Orientem.

9. Schola vero, finita Antiphona, imponit *Kyrie eleison*; sed prior scholæ debet ad pontificem custodire, quando præcipiat mutare numerum litanie, et innuente inclinat se. Quæ cum finita fuerit, pontifex incipit *Gloria in excelsis Deo*, si tempus fuerit. Sedere autem non oportet pontificem antequam dicant *Amen*, post primam Orationem. Deinde debent subdiaconi regionarii ascendere, et ad dexteram altaris et ad sinistram se statuere. Sed ille subdiaconus, qui lecturus est, postquam viderit episcopos sive presbyteros post pontificem sedere, quos ipse pontifex nutu suo facit secum considerare, tum ascendit in ambonem, et legit lectionem. Postquam lector legerit, cantor cum cantorio ascendit, et responsorium dicit, ac deinde per alium cantorem *Alleluia*, si tempus fuerit, sive Tractus cantantur; sin minus, Responsorium tantummodo cantatur.

10. Deinde diaconus, osculatis pedibus pontificis,

et accepta ab eo hac Benedictione: *Dominus sit in corde tuo et in labiis tuis*, venit ante altare, et osculatis Evangelis, levat Codicem in manibus suis. Prior autem de duobus subdiaconis, qui solummodo debent diaconum præcedere, incensum mittit in thymiamaterium, sed alter per proximæ stationis subdiaconum accipit illud ad portandum. Procedunt ante ipsos duo acolythi cum duobus cereostatis, quibus acolythis ante ambonem divisus, transeunt per medium ipsorum subdiaconi et diaconus cum Evangelis. Sed ille subdiaconus 57 qui absque thymiamaterio est, porrigit brachium sinistrum, ut a diacono accipiat librum Evangeliorum, ut per ipsum aperiat diacono locus, in quo signum lectionis fuerit positum. Ascendente autem diacono ad legendum, ipsi duo subdiaconi redeunt stare ante descensionis gradum. Postquam finitum fuerit Evangelium, dicit pontifex *Pax tibi*, vel *Dominus vobiscum*. Sequitur responsio *Et cum spiritu tuo*. Descendente autem diacono, subdiaconus ille qui prius aperuerat librum Evangeliorum, recipit eum; et reversus in presbyterium, porrigit illum uni subdiaconorum, ut ipse offerat omnibus ad osculandum, qui steterunt per ordinem graduum. Post evangelicam ergo lectionem, reponitur liber Evangeliorum in paritorio quodam, sive in secretario.

11. Sed acolythus tenens calicem in brachio sinistro, porrigit corporale superpositum diacono, ut ipse desuper calicem accipiens, illud expandat super altare, projecto ad sequentem diaconum capite altero.

12. Pontifex autem sustentatus hinc inde dextra lævaque a primicerio notariorum et primicerio defensorum, descendit ad senatorium, quod est locus principum, ut suscipiat oblationes eorum. Archidiaconus vero post eum amulas suscipit, et in calicem majorem, quem subdiaconus regionarius sequens portat, vacuum refundit: qui cum fuerit impletus, refunditur in scyphum, quem ibi tenebit sequens acolythus. Oblationes vero principum subdiaconus regionarius a pontifice suscipit, ac sequenti subdiacono porrigit, et ipse in sindonem, quam tenent duo acolythi, eas ponit. Sed episcopus hebdomadarius suscipit post pontificem oblationes reliquorum, quas ipse manu sua mittit in sindonem, quæ sequitur eum. Post quem diaconus sequens amulas suscipit, et in scyphum manu sua post archidiaconum eas refundit. Similiter transiens pontifex in partem matronarum, explet omnia, ut supra.

13. Deinde redit ad sedem, tenentibus primiceriis manus ejus. Archidiaconus autem stans ante altare, lavat manus suas expleta susceptione. Post hoc in faciem pontificis respicit, et cum ei annuerit, resalutato eo per humilem inclinationem, ad altare accedit. Tunc accipiens per subdiacones oblatas, hinc inde porrigentes eas, ponit tantas super altare, quantæ possint populo sufficere. Compósito igitur altari et ornatu, 58 archidiaconus deinde sumit amulam pontificis de subdiacono oblationario, et re-

fundit in calicem super colatorium; deinde diaconum, ac deinde primiceriorum et secundiceriorum. Postea autem subdiaconus sequens descendit in scholam, et accipit fontem de manu archiparaphonistæ, ac defert ad archidiaconum, et ille infundit faciens crucem in calicem. Ascendentibus vero diaconis ad pontificem, primicerius et secundicerius, notarii et defensores regionarii descendunt, et in loco suo consistunt.

14. Tunc pontifex surgens a sede, descendit ad altare, et salutatur altare, et suscipit oblatas de manu presbyteri hebdomadarii, et diaconorum, atque primiceriorum. Deinde archidiaconus suscipit oblatas pontificis de oblationario, et dat pontifici; quas dum prosuerit pontifex in altari, levat calicem archidiaconus de manu subdiaconi regionarii, et ponit eum super altare juxta oblatam pontificis a dextris; atque cum offertorio in cornu altaris posito, involvens per anas calicem, stat post pontificem. Et pontifex paulul in inclinaus se ad altare, respicit ad scholam, et annuit ut debeant silere.

15. Finito autem offertorio, episcopi stant post pontificem, primus in medio, deinde per ordinem: et archidiaconus a dextris episcoporum, secundus diaconus a sinistris, et cæteri disposita acie per ordinem. At subdiaconi regionarii, finito offertorio, vadunt retro altare, aspicientes ad pontificem, stantes erecti usquedum incipient dicere Hymnum angelicum, id est *Sanctus*. Quem dum expleverint, surgit pontifex solus, et intrat in Canonem. Episcopi vero, diaconi, subdiaconi, presbyteri permanent in presbyterio inclinati: et cum dixerit *Nobis quoque peccatoribus*, surgunt subdiaconi: cum dixerit *Per quem hæc omnia, Domine*, surgit archidiaconus solus. Cum dixerit *Per ipsum, et cum ipso*, levat archidiaconus cum offertorio calicem per anas, et tenet exaltans illum juxta pontificem. Pontifex autem tangit e latere calicem cum oblatas, dicens *Per ipsum, et cum ipso*, usque *Per omnia sæcula sæculorum*. Et ponit pontifex oblationes in loco suo, et archidiaconus calicem juxta eas, dimisso in ansis ejus offertorio.

16. Ecce autem finito canone subdiaconus regionarius stat ante altare cum patena post archidiaconum, quam in medio canone subdiaconus sequens accipit per acolythum; qui scilicet acolythus, 59 quando inchoat pontifex canonem, venit, sub humero habens sindonem in collo ligatam, et tenet patenam in dextera parte ante pectus suum. Quando dixerit pontifex *Et ab omni perturbatione securi*, vertit se archidiaconus, et accipiens patenam, osculatur eam, et dat diacono secundo tenendam. Cum dixerit *Pax Domini sit semper vobiscum*, mittit in calicem de Sancta, subjungens hæc verba: *Fiat commistio et consecratio corporis et sanguinis Domini nostri Jesu Christi, accipientibus nobis in vitam æternam*. Sed interim archidiaconus pacem dat episcopo priori, qui et ultra

^a Tres calices hoc in ordine assignantur, scilicet major, in quo recipiebantur primo vini oblationes; scyphus seu calix ministerialis, supra, num. 12, et

60 dabit juxta se stanti, ac deinde per ordinem cæteri; atque populus osculantur se invicem in osculo Christi. Tunc pontifex rumpit oblatam ex latere dextro, et de ipsa Sancta quam ruperit particulam super altare relinquit, reliquas vero oblationes suas in patenam quam tunc tenet diaconus ponit. Nam archidiaconus levat calicem, et subdiacono regionario porrigit eum, ut teneat juxta cornu altaris dextrum: et accedentes subdiaconi sequentes cum acolythis, qui sacculus ad hæc idoneos portant a dextris et a sinistris altaris, ipsi ergo subdiaconi, extendentibus acolythis brachia cum sacculis, sequentes a fronte, parant sinus sacculorum archidiacono ad ponendum oblationes, prius a dextris, deinde a sinistris. Tum vadunt acolythi dextra lævaque, post episcopos sive presbyteros circum altare, ut ipsi sacerdotes incipient Hostias confringere, patena præcedente, quam duo subdiaconi regionarii deferunt ad diaconos causa contractionis, ut ipsi quoque frangant, quando pontifex annuerit eis. Sed archidiaconus evacuato altari oblationibus, respicit in scholam, et annuit eis ut dicant *Agnus Dei*: ac deinde vadit ad patenam, quam tenent duo subdiaconi regionarii, ut ipse etiam frangat cum cæteris diaconis juxta cornu altaris. Expleta contractione, diaconus minor, levata de subdiacono patena, defert eam ad pontificem, ut communicet corpore dominico. Sed ipse pontifex confirmatur ab archidiacono in calice sancto; de quo parum refundit archidiaconus in majorem calicem, sive in scyphum, quem tenet acolythus, ut ex eodem sacro vase confirmetur populus, quia vinum, etiam non consecratum, sed sanguine Domini commistum, sanctificatur per omnem modum.

17. Accedunt primum episcopi secundum ordinem de manu pontificis communicare; et post eos ascendant presbyteri omnes, ut communicent ad altare. Cum autem communicaverit archidiaconus, calicem interea tenet primus episcopus. Sicut enim in Romana ecclesia summo pontifici ministrant episcopi, sic in cæteris ecclesiis debent episcopis facere presbyteri. Recepto calice, archidiaconus confirmat omnes sanguine dominico, quos communicaverit pontifex corpore dominico. Hoc officio juxta altare practo, et pugillari cum quo confirmetur populus per subdiaconem regionarium jam accepto, traditur calix ab archidiacono eidem subdiacono perferendus acolytho, ut reponatur in paratorio. Deinde descendit pontifex cum primicerio notariorum et primicerio defensorum, ut communicet principes populorum, et matres familias eorum. Et sicut archidiaconus confirmat quos pontifex communicat, sic reliqui diacones confirmant quos episcopi sive presbyteri post pontificem communicant.

18. Sed cum cœperit pontifex clerum sive populum communicare, schola incipit antiphonam ad communionem psallere, ac deinde nutu pontificis calix sacer, in quo fiebat consecratio.

^b Quæ sequuntur ad hæc verba, *Recepto calice*, etc., interjecta videntur.

Gloria Patri, Sicut erat in principio, et nunc et semper, subdiacono faciente crucem in fronte, ut ex hoc signo intelligat prior scholæ, quando post communionem debeat gloriam sanctæ Trinitati dicere, paratus etiam Versum repetitionis subjungere. Finita Antiphona, quæ repetitur ad repetitionis versum, pontifex ad altare dat Orationem ad Complendum. Qua etiam finita, diaconus, cui præceperit archidia-

*conus, respicit ad pontificem, ut annuat ei, et dicat ad populum *Ite, missa est.* Respondet populus *Deo gratias.* Dicentibus autem episcopis, sive presbyteris, vel sequentibus ordinibus, *Jube, domine, benedicere,* respondet pontifex *Benedicat nos Dominus. Amen.* Præcedunt igitur pontificem septem cereostata, et subdiaconus regionarius cum thuribulo ad secretarium.*

ORDO ROMANUS IV,

VEL

FRAGMENTUM VETERIS ORDINIS ROMANI

DE MISSA PONTIFICALI

61 *grege numerari. Per Christum Dominum nostrum. Illic erigit se sursum. Oblatam solam hic benedicit, Quam oblationem tu Deus in omnibus, quæsumus, benedictam, ascriptam, ratam, rationabilem, acceptabilemque facere digneris (Illic ambo signat, id est oblatam et calicem), ut nobis corpus et sanguis, usque Omnipotentem, tibi gratias agens, benedixit, fregit, deditque discipulis suis dicens, usque Item tibi gratias agens, benedixit. Illic quatuor vicibus solam oblatam signat, in quinta vice super calicem solum crucem faciens: Hostiam puram, Hostiam sanctam, Hostiam immaculatam, panem sanctum vitæ æternæ, et calicem salutis perpetuæ, usque Immaculatam Hostiam. Illic inclinat se iterum juxta altare, dicens, *Supplices te rogamus, omnipotens Deus.* Illic orat apud se quod voluerit. Deinde dicit, *Jube hæc perferri per manus, usque in conspectum.* Illic se erigit hæc verba dicens, *Ut quotquot ex hac altaris participatione, usque per Christum.* Hæ Orationes duæ dicuntur, una super a deprecios, altera post lectionem nominum; et hoc quotidianis, vel in agendis tantummodo diebus: *Memento etiam, Domine, et eorum nomina, qui nos præcesserunt cum signo fidei, et dormiunt in somno pacis.* Et recitantur nomina. Deinde postquam recitata fuerint, dicat: *Ipsis, Domine, et omnibus in Christo quiescentibus, locum refrigerii, lucis et pacis ut indulgeas deprecamur, per eundem. Nobis quoque peccatoribus, usque Sed veniæ, quæsumus, largitor admitte. Per.* Illic erigens se archidiaconus veniet, et involvens calicem mappula, levat illum contra domnum papam. *Per quem hæc omnia, Domine, semper bona creas.* Illic ambo signat, id est oblatam et calicem,*

62 *trinus vicibus, singulis singulas faciens cruces: Sanctificas, vivificas, benedicas et præstas nobis. Illic levat domnus papa oblatas duas usque ad oram calicis, et tangens eum de oblationibus, tenente illum archidiacono, dicit: Per ipsum, et cum ipso, et in ipso est tibi Deo Patri omnipotenti in unitate Spiritus sancti omnis honor et gloria. Tunc dicit in altum Per omnia sæcula sæculorum. Tunc reponit oblatam in altari, et dicit in altum Oremus. Deinde dicit Præceptis salutaribus moniti, usque Sed libera nos. Tunc dicit domnus papa, interveniente nullo sono, hæc Orationem: Libera nos, quæsumus, Domine, usque Petro, Paulo atque Andrea. Illic nominatim quales voluerit sanctos, vel quantos commemorat. Deinde infert, Cum omnibus sanctis da propitius, usque Per omnia sæcula sæculorum. Respondetur Amen. Deinde dicit Pax Domini sit semper vobiscum. Non mittit partem de sancta b in calicem, sicut catechis sacerdotibus mos est. Dum confringit, Agnus Dei dicit, et expleta confractione, quando communicat dominus apostolicus, partem sibi mordet, et reliquam in calice mittit, faciens crucem de ea tribus vicibus super calicem, nihil dicens. Et sic confirmatur de calice, tenente calicem archidiacono. Quando vero dominus apostolicus descendit c ab altari, incipit communicare populus, et dicitur Antiphona ad Communionem. Et expleta Communionem et Antiphona, tunc surgit dominus papa; et veniens ad altare, salutatur alius dicens Dominus vobiscum, Respondetur Et cum spiritu tuo. Deinde dicit Orationem: Quod ore sumpsimus, Domine, mente capiamus, et de munere temporali fiat nobis remedium sempiternum. Per, etc.*

^a Id intelligendum de iis qui sacris diptychis inscripti erant, quorum nomina recitari olim mos erat.

^b Illic una diversitas, quæ non habetur in duobus prius Ordinibus Romanis, ubi dominus apostolicus mittit in calicem de Sancta prius consecrata, quem ritum Amalarius ex libello Romano laudat in lib. III, cap. 34, et post eum Micrologus, in cap. 48,

^c En altera diversitas, quod dominus apostolicus communicat de altare, non ad sedem suam, ut in præmissis Ordinibus. Ex his duobus colligitur hunc Ordinem esse alius posteriori: cujus præmissum fragmentum ex vetustissimo Codice, qui olim fuit Constantini Cajetani abbatis, postea translatus in bibliothecam Sapientiæ Romanæ, accepimus.

ADMONITIO IN QUINTUM ORDINEM ROMANUM.

63 Sequens Ordo Romanus multæ antiquitatis, in Codice vetustissimo sancti Galli subsequitur libellum *de Gradibus Romanæ ecclesiæ*, quem inferius subjiciemus. Præmissa enumeratione sacrarum vestium pontificis aliorumque ministrorum, exhibet Ritus Missæ episcopalis secundum morem tunc receptum in ecclesia Romana. Hunc vero Ordinem esse Romanæ Ecclesiæ intelligitur ex designatione initio facta episcopi *Romani*, alijs a pontifice, et presbyteri *idem Romani*. In Missæ ritibus multa observatione digna. Symbolum CP. post Evangelium assignatur, ut in secundo Ordine Romano, quod est contra sententiam Bernonis Angiensis abbat, existimantis hoc non fuisse usitatum in Missa apud Romanos ante Henrici sancti imperatoris principatum.

Priori huic libro de Missa episcopali succedit alius Ordo ejusdem argumenti, jam editus, sed denuo collatus cum antiquis Codicibus manuscriptis.

ORDO ROMANUS V, DE MISSA EPISCOPALI PRIMUS.

64 I. De vestimentis pontificalibus.

1. In primis cam. ^a et cingitur supra. Dein linea cum cottis, serica, et cingulum. Post hæc mittitur ^b anagolagi; exinde dalmatica minore, postea majore dalmatica, et supra orarium. Post hæc planeta, et supra mittitur pallium. Nam in his diebus Natalis Domini, Pascha, sancti Petri, et die ordinationis suæ, alius coloris planeta induitur. Sestace ^c in manu portat, item calciamenta, in pri^d odhones, dein campagos.

II. Item de vestimento alii Romani episcopi.

2. In primis cam. et cing. postea tunica alba; dein orarium. Post hæc planeta; et sestace in manu, calciamenta, odhones, et campagos.

3. Presbyter Romanus similiter, præter tantum subalaris, quos mittit presbyter et diaconus. In primis cam. et supra cingulum. Postea tunica alba et cing. deinde anagolagi: post hoc ^e brachiale in dextra manu; dalmatica minore et majore, et planeta, usquedum venit presbyterio. Ibidem **65** tollitur ab acolytho. Calciamenta sicut pontifex. Subdiaconi cam. et cing., deinde anagolagi et tunica alba, orarium, et sestace in sinistra manu. Acolythi cam. et cing., sestace in sinistra latera ad cing. pendens, tunica alba, et orarium ad collum, et planeta; et quando in gradu psallitur, planeta abstollitur, et orarium portat in manu; calciamenta, odhones, et subtulares, sicut et subdiac. Reliqui vero inferiores gradus ecclesiæ, qui in gradu psallunt, si habuerint, similiter induantur; sin autem non potuerint . . .

4. Item quotidianis diebus qualiter pontifex induitur. In primis cam. et cing., deinde tunica serica, orarium, planeta, et pallium, sestace in manu. Cal-

^a Id est camisia, scilicet linea, et quidem strictior atque interior, teste vulgato Alcuino, super quam linea amplior cum cotta, quo nomine undulata superpellicea Romani etiam nunc appellant.

^b Anagolagium jam sæpe pro amictu seu superhumerali usurpatum superius vidimus.

^c Sestacis nomine sudarium, quod extremis digitis antiqui sacerdotes ac ministri ferebant, designari existimo.

^d Forte *insuper odhones*. Eadem vox iterum infra,

A calciamenta vero tam pontifex quam etiam et omnes reliqui, sive festis diebus, sive quotidianis, uno modo induuntur. Item diaconi.

III. Item unde supra.

5. In primis etenim vestietur episcopus cunctique presbyteri, qui præsentibus fuerint reperti, et septem aut quinque vel tres diaconi, et tot numero subdiaconi; et acolythi quot fuerint diaconi. Presbyteri vero dum a cantore incipitur Invitatorium, omnes stent in loco suo, id est hinc et inde ex utraque parte chori. Cumque a cantore versus ad Invitatorium elevatus fuerit, inchoatur processio, præcedentibus videlicet cum thuribus duobus acolythis. Post hos sequantur septem aut quinque sive tres acolythi cum candelabris, juxta scilicet numerum, ut prædiximus, diaconorum seu subdiaconorum. Dein sequantur subdiaconi bini procedentes, quos similiter bini sequantur diaconi: quorum duo pontificem ex utraque parte sustentantes ducant, archidiaconus videlicet ad dexteram, id est lecturus Evangelium, et alius quilibet ad sinistram. Cumque ante chorum psallentium pervenerint, subdiaconi statim pergant ad loca sua in chorum; diaconi vero et acolythi candelabra et thuribula gestantes dividantur ex utraque parte pontificis, id est, si septem fuerint, quatuor stent ad dexteram, et tres ad sinistram; si vero quinque, tres ad dexteram, et duo a sinistris; tres autem si fuerint, duo stent a dextris pontificis, et unus ad sinistram. Duo quoque acolythi thuribula portantes ante ordinem stantium **66** presbyterorum divisi stent. Pontifex autem non proluxa completa oratione, vertat se ad dexteram, annuatque uno presbytero ante ceteros stanti, osculeturque eum. Dein ad sinistram se vertens alii annuat presbytero, et similiter eum osculetur. Deinde extremo in

qua forsã sandalia significantur. Nam Ordo Romanus in ordinatione episcopi sandalia distinguit a campagis, qui tibiam tangebant. *Caligæ usque ad genu tendentes* vocantur in Sacramentario Menardi, pag. 260.

^e Aliud a manicis seu chirotecis, de quibus Ordo Romanus vulgatus, pag. 93, col. 2, et Sacramentarium Menardi, pag. 260. Erat ergo brachiale hic ornamentum brachii dextri.

dextera parte stanti annuat diacono, et osculetur illum; ac dein ex'tremo in sinistra parte stanti annuat, et similiter eum osculetur, et sic cunctos diaconos vicissim se vertens osculetur, novissime tamen i luum qui Evangelium legere debet.

6. Hoc autem expleto, annuat cantori ut *Gloria* dicat; ipse vero ductus a diaconibus pergat ante altare, inclinatisque ad Orationem cunctis, stantibus acolythis cum candelabris et thuribulis in loco quo prius oraverat. Prope vero expleta Oratione, annuat duobus extremis diaconibus, uno hinc et alii inde, ut vadant, osculenturque unus dextrum, et alius sinistrum cornu altaris; et sic cunctis diaconibus annuat ut vini faciant, et novissime lecturo Evangelium. Ipse vero pontifex elevat se ab Oratione, pergatque et osculetur Evangelium, quod super altare jacuerit, eatque in dexteram altaris partem, stantibus etiam eadem parte quatuor aut tribus aut duobus diaconibus, et ex altera tribus vel duobus seu uno. Ipse vero pontifex cantori annuat, quando e celsiori voce *Kyrie eleison* sive *Christe eleison* dici debeat. Ipsa autem expleta, dicatur a pontifice *Gloria in excelsis Deo*, deponenturque ab acolythis candelabra, et reponentur seu suspendentur thuribula.

7. Et *Gloria in excelsis Deo* percelebrata, dicatur a pontifice, ut mos est, Oratio; sedensque ipse annuat presbyteris ut sedeant. Subdiaconus itaque, lectione perfecta, genu osculetur episcopi. Cantores quoque qui Gradale vel *Alleluia* cantaverint, si in gradu quolibet fuerint ordinati, genu similiter osculentur episcopi; si vero extra gradum fuerint, pedibus ejus pervolvantur. Episcopus vero annuat magistro scholæ, quando a cantoribus Gradale vel *Alleluia* repetere debeat. Cum vero diaconus ad legendum Evangelium pergere debet, osculetur genu episcopi; accedensque elevat Evangelia, præcedentibus eum duobus acolythis cum candelabris, et ante illos duobus aliis acolythis cum incensoriis. Perfecto autem Evangelio, dicat episcopo *Pax tibi*; et elevat *Credo in unum Deum*. Et candelabra ab acolythis exstinguant, et **67** post altare ponantur. Acolythorum autem gestantium incensoria unus pergat ad altare incensionem exhibere circa illud, necnon et episcopo ac presbyteris, atque diaconibus cunctoque clero; alius vero pergat ad populum. Stet autem paratus juxta pulpitem subdiaconus qui lectionem legerat, ut dum perlectum fuerit Evangelium, accipiat a diacono Evangelia, et exhibeat ea ad osculandum episcopo; quibus exosculatis, exhibeatur ei et incensorium.

8. *Credo in unum* itaque decantato, dicatur ab episcopo *Dominus vobiscum. Oremus*. Pergatque episcopus, sustentatus a duobus diaconibus et cæteris sequentibus, primum ad viros oblationem cum vino facientes, dein ad feminas. Acolythus vero unus lineum pallium, ut mos est, factum, ante se tenens,

* Nempe aquam, qua de re supra in primo libello. Id clarius hic in consequentibus: *Cantor vero per juniorem suum cannam cum aqua involutam mappula*

accipiat a pontifice oblatas, aliusque cannam portans in qua diaconus quilibet libamen vini suscipiens infundat. Rediens itaque a populo pontifex accipiat oblationem a scholæ sine vino, et pergens ad sedem sedeat, offeraturque ei aqua, lavetque manus suas. Et habeat tunc subdiaconus in loco calicem cum vino, et super illum corporale involutum, et acolythus patenam cum oblatis. Accipiens itaque diaconus corporale, eat ad dexteram altaris partem, jactetque illud devolvendo ad alteram altaris partem; quod alius suscipiens diaconus, expandent illud desuper altare. Redeat quoque diaconus qui Evangelium legerat, osculeturque genu episcopi, et accedat ad altare, annuatque acolytho qui oblationem populi et scholæ in pallio gestat; accipiatque ex ipsis oblatibus quantum ei videtur; et ponet eas desuper altare in corporale quod expandent, infundatque de canna libamen vini in calicem; et pergat ipse cum alio diacono, et per brachia sustentando ducant episcopum ad altare, accedantque presbyteri offerentes, diaconi deinde sine uno [*Forsan vino*] videlicet. Hoc autem expleto, accipiat diaconus de manu acolythi, et porrigat episcopo; oblatisque oblatibus in illa jacentibus, reddat eam iterum acolytho. Cantor vero per juniorem suum cannam cum aqua involutam mappula transmittat subdiacono calicem in manu tenenti; et ipse eandem in calicem infundet aquam, **68** reddatque diacono calicem: qui annuente episcopo ponat eum super altare.

9. Subdiaconi itaque, dum canitur *Sanctus*, post altare pergant stare, versi videlicet contra diaconos post episcopum stantes. Post quos diaconos duo acolythi cum duribus patenis stent. Infra actionem igitur detur aqua presbyteris ut lavent manus suas. Quando dicitur a pontifice *Nobis quoque peccatoribus*, detur diaconibus aqua, et subdiaconi redeant ad loca sua.

10. Unus vero eorum qui lectionem recitaverat, stet post diaconos juxta acolythos, ut dum dicitur a pontifice *Da propitius pacem*, accipiat ab acolythis patenas, osculeturque eas, et det eas diacono, qui et illas inter manus osculetur subdiaconi; quas etiam diaconus episcopo osculandas præbeat. Acceptis itaque illis, episcopus dividat inter eas sacrosanctum corpus consecratum, rumpatque unam oblatam, et ex ea particulam unam in corporale mittat, et aliam in calicem, dicendo: *Pax Domini sit semper vobiscum*. Venientesque duo presbyteri, unus hinc et alius inde, faciant cum eo pacem; deinde archidiaconus, et redeat ad sedem. Et archidiaconus, Evangelium scilicet qui legerat, accedat ad altare; elevetque patenas, et donet eas acolythis, jubeatque unam ante presbyteros, et aliam diaconibus coram tenere, ut frangat scilicet oblatas superimpositas. Elevat etiam et calicem, donatque illum subdiacono. Fractis itaque oblatibus, jubeat diaconus acolytho ut deferat

transmittat subdiacono.

b Amalarius, in lib. III, cap. 25: *In eodem officio lavant diaconi manus.*

unam patenam ad sedem ante pontificem. Qui sur-
gens veriat se ad Orientem, et communicet. Sus-
ceptumque diaconus ab acolytho calicem porrigat
episcopo, et confirmet; rursusque a diacono calix
reddatur subdiacono.

41. Accedentes quoque presbyteri communicent,
quibus episcopus donet sacrosanctum corpus in ma-
nus, cantque ad sinistram cornu altaris, osculentur-
que illud, et communicent. Subsequatur etiam eos
subdiaconus eum calice, donetque eum primo com-
municanti, qui et tribuat subsequenti; et sic per or-
dinem unus alteri tribuat, donec omnes confirmet.
Similiter quoque post illos, diaconos communicent
69 et confirmet. Dein clerus communionem ab

A episcopo accipiat, et a diacono confirmetur. Presbyter
autem unus, aut duo, vel tres, seu quatuor fuerint
neces arii, aliam accipiant patenam, et ex ea in reli-
quas partiantur patenas; confirmant sanguine sacro,
et sic populum communicent, cantante schola *Agnus
Dei*, et Communionem. Omnes qui voluerint habeant
communicatum. Diebus vero solemnibus, id est præ-
cipuam festivitatem habentibus, peracta Missarum
solemnitate, procedente pontifice, occurrat ei cantor
cum schola, et dicat: *Jube, domne, benedicere*, respon-
deaturque a pontifice *Benedicat nos Deus*, et tota
schola alta dicat voce *Amen*. Simili etiam ratione fiat,
dum ingredi in secretarium debet.

ORDO ROMANUS VI,

DE MISSA EPISCOPALI SECUNDUS.

*Ordo Processionis, si quando episcopus festis diebus
Missam celebrare voluerit, ita ut ab antiquis Patri-
bus occidentalium institutione est constitutus, hic
adesse cernitur scriptus.*

70 1. Postquam prima hora celebrata fuerit in
conventu fratrum, qui apud quosdam capitulum nun-
cupatur, a decano vel cantore singuli ad Missam
ministeria acturi destinandi sunt. Et cum tintinna-
bulum ad tertiam sonaverit, omnes simul fratres in
chorum ordinatim convenire debent, humeralibus et
albis, apud quosdam autem casulis induti. Sed Pro-
cessionem coram episcopo acturis a custode ecclesie
in sacrario ornamenta præbenda sunt, presbyteris
duobus, qui episcopum ducturi sunt, cappæ, d'aco-
nibus stola, et dalmaticæ, subdiaconibus vero sibi
congruæ vestes, quæ apud quosdam subdiaconales
nominantur; et inappulæ in sinistra manu ferentæ,
acolythis candelabra, et thuribula portaturis casulæ.
Iis cum induti fuerint, acolythis candelabra portan-
tibus, subdiaconus archidiacono Evangelium fert, in
medio stanti extra sacrarium, sive intra, ubi se pon-
tiffex parat, retro acolythis ordinatim standum est.
Duo autem presbyteri ita, ut ad Missam, excepto
quod cappis induti sunt, vestiti, una cum septem
diaconibus coram episcopo stantes ministrent ei,
cantantes cum illo septem Psalmos cum litanis.

2. Tertia vero a fratribus impleta, procedunt dia-
coni de sacrario, dividentes se in duas partes, qua-
tuor ad dexteram, **71** tres ad sinistram: et tunc
procedat episcopus, steque ex choro sic prope adeo,
ut cantori manu innuere valeat. Cui etiam silendum
est, usquequo episcopus cantare jusserit. Delin-
guente episcopo cantetur Introitus. Et pontifex a
custode ecclesie, qui alba indutus esse debet, in-
censum accipiens, ponat in thuribulum, et archisub-
diacono apportante Evangelium complicatum, oscu-
letur; quo tamen a plerisque revoluta, illud Evan-

gelium quod illo die legendum est osculatur. Iis
expletis, cum ^a Psalmus cantatur, innuente episcopo
præcedant acolythi cum candelabris, primum unus,
tum duo et duo, et subdiaconi similiter. Protinus
diaconi secuturi. Et sic procedat sacerdos in chorum,
ducentibus eum duobus presbyteris, quos cappis jam
ante prædiximus esse indutos, sive, ut alii volunt,
diac. nibus. Apud quosdam autem in hac processione
aliis subdiaconibus præcedentibus, ille qui l'ctionem
lecturus est cum Evangelio retro diaconus episcopum
præcedit, coram quem duo acolythi cum candelabris,
unusque cum thuribulo antecedant. Quibus utique
in hoc consentiendum esse volumus.

3. Igitur ut omnis processio in chorum venerit,
acolythi cum candelabris se dividunt: quatuor scilicet
in dexteram, et tres in sinistram, similique modo
diaconi faciant. Subdiaconi autem, protinus ut in
chorum venerint, quasi quædam linea porrecti usque
ad altare progredientes, simul se inclinent coram eo,
atque Evangelio superposito, quatuor in dextro eju-
s cornu, et tres in sinistro consistent. Pontifex vero
postquam in medietatem perducitur, presbyteris, qui
eum ducebant, sive diaconibus manus ejus osculan-
tibus, propriaque repetentibus loca, inclinans se
Deum pro peccatis suis deprecatur. Tunc erectus
primum presbyteris duobus, deinde diaconibus per
ordinem omnibus pacis oscula dabit. In quibusdam
enim locis usus est et consuetudo, ut his finitis mi-
nister cum thuribulo subdiaconum Evangelium por-
tantem antecedit ad altare, coram illo incensum
ponens; et subdiaconus desuper Evangelium depo-
nens revertatur. In aliis vero non incensum ad altare
portatur, antequam oblationes altari superponantur.

72 4. Igitur his peractis, cum *Gloria* innuente
episcopo cantabitur, a sæpe dictis presbyteris in
superiorem ducendus est gradum, non omnino ad

^a Quippe olim non unus tantum ex Psalmo Versus,
ut nolo, decantabatur ad Introitum, sed Psalmus
continuabatur ad nutum sacerdotis celebrantis. Vide

Menardum nostrum in Sacramentarium Gregoria-
num, pag. 5.

altare. In quo etiam loco gressus figendus est, usquequo presbyteri primum, et tunc duo et duo diaconi altaris cornua osculantur, et novissime archidiaconus solus. Sed continuo ut episcopus in altiora scandere incœperit, subdiaconus qui prius juxta altare stabat, choro *Gloria Patri* canente, ad propria loca revertendum est, et quatuor in dextro choro, tribus in sinistro standum erit. Quibus ita finitis, item versus a choro cantandus est, et pontifex usque in medietatem altaris ducendus est; ubi se altari inclinans, Evangelium osculetur; et sic demum dextro cornu altaris, ubi etiam sedes sibi parata est, osculum ferat. Tunc alius presbyter proprium repetat locum, alius autem librum episcopo porrigat atque revolvat, et diaconi quatuor in dextro, tres in sinistro altaris cornu consistent.

5. Peracto itaque Introitu, innuente episcopo, cantandum est *Kyrie eleison*, sine cujus insinuatione cantorem nihil canere licebit. Et tunc acolythi candelabra in inferiori gradu, quasi quodam filo, per rectam lineam ponant, vel, ut quidam volunt, in modum crucis. Igitur cum *Gloria in excelsis* percantabitur, et pontifex se ad populum, *Pax vobiscum* dicturus, convertit, diaconi simul cum eo se conversuri sunt. Cumque collectam finierit, lectio legatur. Et sedente episcopo, accedat archidiaconus, et genu flexo ante eum regat vestimenta illius, et præbens se ad pedem, revertatur. Finita vero lectione, illis, qui *Gradualem* et *Alleluia* cantaturi sunt juxta pulpiti in inferiori gradu standum est.

6. Cum autem omnia usque ad Evangelium impleta fuerint, accedat princeps ecclesiæ ad episcopum, pyxidem in qua thus habetur manu ferens, sequente acolytho, qui thuribulum portat, et imposito in illud incenso ab episcopo, et subdiacono in dextera parte altaris diaconum præstolante, accedat diaconus ad altare. Dominum his verbis adoraturus, *Dominus, labia mea aperies, et os meum annuntiabit laudem tuam*. Et adorato altari, genua flectens ante episcopum, accipiat ab eo Benedictionem, et præbens se ad pedes ejus, adhibente manu episcopo, osculetur eam; et protinus ad altare progrediens,umat Evangelium continuo lecturus. Candelabra autem ferentes infra pulpiti contra diaconum **73** stare debent. Sed ille qui thuribulum tenet juxta eum stet in sinistra parte, usquequo Evangelium perlegitur. Ut autem diaconus legere incœperit, duo acolythi involuti in sacrario a custode ecclesiæ sacra vasa accepturi sunt, et ea in chorum portaturi; et alter cum calice corporali cooperto, et vino cum aqua mista infuso, in dextera parte, alterque cum patena in sinistra parte erit.

7. Itaque perlecto Evangelio, accipiat subdiaconus pulvinar et Evangelium a diacono, eumque præcedat, eorum quo etiam unus cum thuribulo, et septem acolythi cum candelabris usque ad altare antecedant.

Quo cum pervenerit, episcopus, accepto odore incensi et Evangelio deosculato, ad prædicationem per manus presbyteri et archidiaconi perducendus est. Et interim dum sermonem facit ad populum, subdiaconus circumcundo fratribus Evangelium apportet, ab omnibus ordinatum deosculandum; sin autem episcopus prædicare noluerit, alta voce incipiat canere *Credo in unum Deum*, et ita omnis chorus incipiens *Patrem omnipotentem*, ad finem usque perducatur. Diaconus vero statim ut a pulpito gradum ad altare ascenderit, accipiens corporale ab acolytho, alio se adjuvante diacono super altare distendat. Quod utique linteum ex puro lino contextum esse debet, quia sindone munda corpus Domini legitur involutum in sepulcro; et tantæ quantitatis esse debet, ut totam altaris superficiem capiat.

8. Archisubdiaconus quippe ut Evangelium ab omnibus clericis deosculatum super altare deposuerit, accipiens calicem ab acolytho, archidiacono apportet vinum, per colam, quam in sinistra manu Romanus Ordo archisubdiaconum auriculari digito ferre jubet, purgandum. Quod utique vas in id opus ex aliquo metallo formatum, in medio sui plurima quasi acus foramina ad excolandum vinum ostendit, et illud archisubdiaconus per totum Missæ officium in sinistra manu illo quo prædiximus digito anulo suspensum portaturus est.

9. Quibus ita peractis, et Symbolo finito, dicat pontifex ad populum, una cum illo diaconis, ut præfatum sumus, *conversis, 74 Dominus vobiscum, et Oremus*. Et tunc illo innuente Offertorium cantetur a choro: et ille a presbytero et archidiacono ad locum ubi oblationes a fidelibus laicis sive viris, sive feminis, offeruntur, easdem accepturus, ducatur, præcedentibus coram eo subdiacono cum calice, et acolytho cum patena. Quo cum pervenerit, diaconus a subdiacono calicem accipiens, omnibus qui oblationes obtulerunt, eisdem ab eo acceptis et in patenam impositis, manum suam cum calice ad osculandum præbeat, et illum iterum subdiacono det ad portandum; ille autem cum presbytero episcopum ad altare reducat similiter ut ante, præcedentibus ipsis cum calice et patena. Ubi cum ventum fuerit, et episcopus sedem petierit, antecedant duo acolythi cum manutergio, et genu flexo ante eum totum illi sinum de eodem cooperiant, ne lavans manus aqua casulam spargat. Tertius autem acolythus, aquam illi ministraturus, in medio duorum genuflectat cum eo. Quod ideo ab antiquis Patribus decretum fertur, et pontifex qui celestem panem accepturus est, a terreno pane, quem jam a laicis accepit, manus lavando expurget. Lotis autem manibus surgat episcopus, ut accipiat oblationes a duobus presbyteris,

^a Nunc longe minus est illud corporale, ut omnibus perspicuum est. Ejusdem magnitudinis est in præmissis libellis.

^b Editi, celum seu celatorium, per quod vinum in

calicem, ne quid impurum decadat, infundi mos erat. Quod additur hic ex Ordine Romano, in nostris libris non invento.

et diaconibus, et ab omnibus clericis, quas non tam A Patrum instituta jubent, quam proprium arbitrium immolare suadet. Quas cum acceperit atque altari superposuerit, apportante sibi archidiacono oblatas in patena a nullo immolatas, accipiat ex illis quantum sibi sufficere videatur, et alias archidiacono restituit, quas ille custodi ecclesie ad observandum committat.

10. Igitur oblatione altari superposita, accipiens diaconus calicem ab archidiacono, super altare continuo ponat. Tunc episcopus benedicens Hostias, et dicens, *Veni, a sanctificator omnipotens eterne Deus, benedic hoc sacrificium tibi preparatum, qui vivis et regnas in secula seculorum*, convertat se et sumat incensum a custode ecclesie, ponensque in thuribulum offerat illud altari, detque archidiacono. Illi vero postquam hoc commendaverit acolytho, eat in locum suum, scilicet in medio diaconorum, qui omnes coram altari retro episcopum per rectam lineam stare debent. Tunc episcopus dicat, ad populum conversus, *Orate pro me*. Hoc cum dixerit, 75 subdiaconi eant retro altare, et ibi stantes, cantaturi sunt quidecim grad. et diaconi coram altari similiter. Apud quosdam usus obtinuit subdiaconos in choro stare, usquedum *Sanctus* canatur, et hoc finito, eos coram altari retro diaconos aliquot gradibus infra consistere, et tunc retro subdiaconos acolythum patenam et fistulam habentem inferius stare.

11. Ergo cum dictum fuerit *Sanctus*, veniant tres acolythi aquam diaconibus ministraturi; qui cum loti fuerint, et archidiaconus cum episcopo calicem levaverit, et ille dixerit *Per omnia secula seculorum*, in aliquibus locis subdiaconibus in priorem locum euntibus diaconi ibi persistunt usquedum *Pater noster* cantabitur, et sic demum omnes revertuntur. Cumque episcopus *Pater noster* finierit, accipiens archisubdiaconus patenam ab acolytho, offerat eam arcidiacono. Ille autem, ut episcopus dicit *Da propitius pacem*, patenam illi accommodans, humerum ejus osculetur. Statimque episcopo dicente *Per omnia secula seculorum*, accipiat benedictionalem librum; et conversus ad populum dicat *Humiliate vos*

^a Micrologus, in cap. 11, ait hanc Orationem recitari juxta Gallicanum Ordinem.

^b Observandus hic diversus communicandi ritus,

ad Benedictionem, et clero respondente *Deo gratias*, porrigat episcopo librum.

12. Expleta autem Benedictione veniens presbyter accipiat pacem ab episcopo, eandem ceteris oblaturus. Diaconus vero sumens calicem et patenam ab altari, subdiacono patenam porrigat, quam ille acolytho ad teneandum prebeat. Ipse autem diaconus tenens calicem et fistulam stet ante episcopum, usquedum ex sanguine et corpore Christi, quantum voluerit, sumat, et sic calicem et fistulam subdiacono commendat. Quo protinus in sinistrum cornu altaris pergente, acolythus ibi cum patena coram episcopo consistat. Presbyteri vero et diaconi osculando episcopum, corpus Christi ab eo manibus accipiant, in sinistra parte altaris communicaturi. Subdiaconi autem osculando manum episcopi, ore^b accipiant corpus Christi ab eo. Postquam vero diaconi in sinistro cornu altaris de sanguine Christi communicent, venientes subdiaconi ordinatim accipiant sanguinem ab archidiacono, manum ejus osculantes. Et eidem archidiacono nimis caute 76 procurandum est ne quid in calice aut patena sanguinis vel corporis Christi remaneat.

13. Illis ita peractis, duo diaconi complicantes corporale ponant super calicem, fistula adhuc in eo remanente. Interim autem cantetur *Agnus Dei*, et quae tunc canenda sunt. Dehinc omnes cum jam communicaverint, acolythus qui patenam portat in sinistram altaris partem pergens cum subdiacono consistat. Sedente vero episcopo secundum praedictum ordinem, tres acolythi genu flexo ante eum aquam manibus ministrant. Lotis autem manibus, surgente episcopo, convertente se ad populum, et dicente *Domine vobiscum*, subdiaconus cum calice, et acolythus cum patena una cum diaconibus se conversuri sunt. Cuique episcopus collectam finierit, et diaconus *Ite Missa est*, et clerus *Deo gratias* dixerit, duo diaconi accipientes manus episcopi, et subdiaconus cum calice, et acolythus cum patena eum antecedentes, ut praediximus intrantem, ita exeuntem cum omni processione ad sacrarium reducant.

ut presbyteri et diaconi Eucharistiam manibus, subdiaconi ore accipiant.

ADMONITIO IN SEPTIMUM ORDINEM ROMANUM.

Post libellos veteres Ordinis Romani sequuntur antiqui libelli tres, unus de baptismo, ac duo de ordinationibus sacris. Primum ex his nobis suppeditavit eruditus Josephus Maria Thomasius, eundemque contulimus cum pervetusto Codice Colbertino, n. 416. Idem libellus cum multis interpolationibus habetur in vulgato Ordine Romano a pag. 61. Ejus antiquitatem vel lectio ipsa probat. Multa his consimilia occurrunt in Sacramentario Gelasiano a pag. 47 Editionis Thomasiæ.

ORDO ROMANUS VII,

Incipit Ordo Scrutinii ad electos, qualiter debeat celebrari.

Denuntiatio scrutinii, quod tertia hebdomada in Quadragesima, secunda feria, initiatur.

77 1. « Scrutinii diem, dilectissimi fratres, quo

electi nostri divinitus instruuntur, imminere cognoscite; ideoque sollicita devotione succedente sequenti quarta feria, circa horam tertiam [All., diei sextam]

convenire dignemini, ut cœleste mysterium, quo diabolus cum sua pompa destruitur, et janua regni cœlestis aperitur, inculpabile Deo juvante ministerio peragere valeamus. Per. » Ut autem ad ecclesiam venerint, sicut diximus, quarta feria, hora tertia, scribantur nomina infantium, vel eorum qui ipsos suscepturi sunt ab acolytho, et vocentur ipsi infantes ab acolytho in ecclesia per nomina, vel ordine sicut scripti sunt, ita dicendo : *Ille puer*, et sic per singulos. Et statuuntur masculi seorsum ad dexteram partem, feminæ ad sinistram. Et tunc inprimis faciat presbyter in singulorum frontibus crucem cum pollice dicendo : *In nomine Patris et Filii et Spiritus sancti*. Et imponens manum super capita eorum, dicit hanc Orationem : *Omnipotens sempiternæ D. us, Pater Domini nostri Jesu Christi*. Item super feminas faciat similiter. Et postea benedicit sal hoc modo : *Exorcizo te, creatura salis*. Et mittit in ore infantium de ipso sale per singulos ita dicendo : *Accipe, ill., sal sapientiæ propitiatus in vitam æternam*. Et dicat post datum sal hanc Benedictionem : *Deus patrum nostrorum, Deus universæ conditor veritatis*.

2. Inde vero exeant foris ecclesiam, expectantes horam 78 quando revocentur. Tunc incipiat clerus Antiphonam ad Introitum, *Dum sanctificatus fuero in vobis*; qua finita ascendit sacerdos ad altare, et dicit Orationem : *Oremus. Da, quæsumus, Domine, electis nostris*. Et postea sedet in sede sua, et vocentur infantes a diacono dicente : *Catechumeni procedant*. Et vocantur infantes ab acolytho per nomina, vel ordine ut scripti sunt, et statuuntur ut prius, masculi ad dexteram, feminæ ad sinistram; et postmodum commonentur a diacono ita : *Orate, electi, flectite genua*. Et postquam oraverint, dicit *Levate. Complete Orationem vestram in unum, et dicite Amen*. Et respondunt omnes *Amen*. Item dicit diaconus : *Signate illos, accedite ad Benedictionem*. Et signent illos infantes in frontibus eorum patrini vel matris de pollicibus suis, dicentes *In nomine Patris et Filii et Spiritus sancti*. Tunc venit acolytho iterum faciens crucem in frontibus singulorum, dicendo *In nomine Patris, et Filii, et Spiritus sancti*. Et imponit manum super eos, dicit Orationem super eos excelsa voce, his verbis, *Deus Abraham*. Qua expleta, vertit se ad feminas, et faciens crucem in frontibus singularum, dicendo : *Deus cœli, Deus terræ*. Et annuntiat diaconus dicens : *Orate, electæ*, et reliqua, sicut superius. Et signant patrini ut prius. Et sequitur alius acolythus, super masculos faciens crucem, sicut primus fecit; et imponet manum super eos, dicens : *Audi, maledicte, Satanas*. Item super feminas similiter faciens crucem, et imponens manus super eas, dicendo : *Deus Abraham, Deus Isaac*. Item dicit diaconus ut orent electi et re ipsa, ut prius, et signant patrini, sicut prius. Inde tertius acolythus facit crucem in frontibus puerorum, sicut anterior fecit, et imponet manum super capita puerorum, dicendo : *Exorcizo te, immunde spiritus*. Item super fe-

minas faciens crucem ut prius, et imponet manum super capita ipsarum dicendo, *Exorcizo te, immunde spiritus*. Iterum admonet diaconus, *Orate, electæ*, et reliqua sicut antea; et signent patrini, sicut prius. Et tunc presbyter accedit faciens crucem in singulorum frontibus, sicut prius, et imponet manum super capita ipsorum, dicens Orationem hanc : *Æternam ac justissimam pietatem tuam*. Idem ipse facit super feminas, similiter dicens ipsam Orationem. Ista omnia consummata, iterum admonentur a diacono ita : *Orate, electi, flectite genua*. Et post paululum dicit : **79** *Levate. Complete Orationem vestram in unum, et dicite Amen*. Iterum dicit : *Signate illos, state cum disciplina et cum silentio*. Et signant patrini, ut prius.

3. Inde revertit sacerdos ad sedem suam, et legitur lectio Ezechiel prophætæ : *Hæc dicit Dominus : Effundam super vos aquam mundam, usque et salvabo vos ex universis inquinamentis vestris*. Sequitur Gradale [All., Responsorium], *Aspiciam vos, et crescere faciam*. Postea admonentur a diacono ita : *Catechumeni recedant. Si quis catechumenus est, recedat. Omnes catechumeni exeant foras*. Et egrediuntur ipsi electi, expectantes pro foribus, usquedum completa fuerint Missarum solemnia. Deinde legitur Evangelium secundum Mathæum : *In illo tempore, respondens Jesus dixit : Confitebor tibi, Pater cœli, usque Jugum enim meum suave est, et onus meum leve*. Et offeruntur oblationes a parentibus, vel ab his qui ipsos suscepturi sunt, et ponit ipsas sacerdos super altare, et dicit Orationem secreto : *Miseratio tua, Deus, ad hæc percipienda mysteria*. Ubi dicit *Memento, Domine, famulorum famularumque tuarum*, recitantur nomina virorum ac mulierum qui ipsos infantes suscepturi sunt. Item infra Actionem, *Hanc igitur*; expleta autem recitentur nomina electorum. Postquam recitata fuerint, dicit : *Hos, Domine, fonte baptismatis innovandos*. Finita vero Missarum solemnia, communicent omnes præter ipsos infantes. Deinde annuntiat presbyter ut in ipsa hebdomada revertantur ad scrutinium, ita dicendo : *Die Sabbati venite, colligite vos temporius ad ecclesiam ill. vel ill.*

4. Venientes autem omnes ad ipsum diem, sicut eis denuntiata fuit, et faciunt ipsum scrutinium, et Missam per omnem ordinem, sicut superius scriptum est. Iterum annuntiat presbyter qualem diem voluerit in sequenti hebdomada, quæ ab initio Quadragesimæ est quarta, ita dicendo : *Illa feriæ veniente, colligite vos temporius ad ecclesiam illam, qualem ipse denuntiaverit*. Et ut venerint ad ecclesiam die quo eis fuerit annuntiatum, clamat diaconus dicens : *Catechumeni procedant*; et vocantur infantes ab acolytho per nomina, vel ordine sicut prius, et faciunt scrutinium per omnia, sicut illos priores fecerunt, usque ad ubi dicit : *Signate illos, state cum disciplina et cum silentio*. Et tunc leguntur duæ lectiones in aurium apertionem. *Lectio Isaïæ prophætæ : Hæc dicit Dominus : Audiite audientes me, et comedite bonum,*

* Habebant ergo nomina jam ante baptismum. Quanquam non raro nomina tunc imponebantur. Lege Menardum in Sacrament., pag. 98.

80 usque *Ad Dominum Deum nostrum, quoniam A* *multus est ad ignoscendum. Sequitur Gradale Venite, filii. Item alia lectio ad Colossenses: Fratres, exponiantes vos vel rem hominem cum actibus suis, usque Et quidem in omnem terram exivit sonus eorum, et in fines orbis terræ verba eorum. Sequitur Gradale Beata gens.*

5. Inde vero procedunt quatuor diacones de sacramento cum quatuor libris Evangeliorum, præcedentibus eos duobus candelabris cum thuribulo et incenso, et ponunt Ipsa Evangelia in quatuor angulos altaris, et antequam aliquis eorum legat, tractet presbyter his verbis: *Aperituri vobis, filii carissimi, Evangelia, id est gesta divina, et reliqua. His expletis, annuntiet diaconus, dicens, State cum silentio, audientes intente. Et tunc accipiens unus diaconus desuper angulo primo altaris sinistro librum Evangelii, præcedentibus ante cum duobus candelabris cum thuribulo, ascendit ad legendum, et legit, Initium sancti Evangelii secundum Matthæum, usque ipse enim salvum faciet populum suum a peccatis eorum. Et postquam legerit, suscipit de eo sub iaconus ipsum Evangelium super linteam, et portet in sacratio, et tractet presbyter his verbis: Filii carissimi, ne diutius vos teneamus. Ipsa expleta, item annuntiat diaconus, State cum silentio, audientes intente. Iterum accipit diaconus desuper alio sinistro angulo altaris alium librum Evangelii, præcedentibus cereis et thuribulo, sicut superius. Iterum dicit: Initium sancti Evangelii secundum Marcum, usque Ego baptizo vos in aqua, ipse vos baptizabit Spiritu sancto. Et postmodum sequitur presbyter his verbis: Marcus evangelista leonis gerens figuram. Ipsa expleta, item annuntiat diaconus: State cum silentio, audientes intente. Et accipit diaconus desuper tertio angulo dextro altaris tertium librum Evangelii secundum Lucam, usque Parare Domino plebem perfectam. Et tractet presbyter his verbis: Lucas evangelista, etc. Ipsa expleta, iterum annuntiet diaconus ut supra. Et accipit diaconus desuper quarto angulo dextro altaris quartum librum Evangelii secundum Joannem: In principio erat Verbum, usque Plenum gratia et veritate. Iterum prosequitur presbyter his verbis: Joannes evangelista, etc.*

6. Deinde dicit præfationem symboli, *Dilectissimi nobis, accepturi sacramenta Baptismatis. Ipsa expleta, tenens acolythus 81 unum ex ipsis infantibus masculinum in sinistro brachio, et interroget ei presbyter, dicens: Qua lingua confitentur Dominum nostrum Jesum Christum? Respondet, Græce. Annuntia fides ipsorum qualiter credunt. Et dicit acolythus Symbolum Græce, decantando his verbis, Ἰσχυρὸς εἰς ἕνα. Hoc expletum, vertit se ad feminas, et facit similiter. Iterum acolythus alter accipiens ex Latinis infantibus unum in sinistro brachio, ponens manum dextram super caput ipsius, et interroget ei presbyter: Qua lingua confitentur? sicut prius, et respondet, Latine. Dicit ei presbyter: Credo in unum Deum, Patrem omnipotentem, visibilium. Hoc expletum, vertit se ad feminas, et facit similiter. Deinde sequitur presbyter his verbis: Hæc summa est fidei nostræ, dilectissimi*

nobis. Ipsa expleta, annuntiat diaconus dicens: State cum silentio, audientes intente. Inde subsequitur sacerdos hæc præfationem dominicæ Orationis: Dominus et Salvator noster. Ipsa expleta, admonentur a diacono: State cum silentio, audientes intente. Et dicit presbyter: Audistis, dilectissimi, Dominicæ Orationis. Ipsa expleta, annuntiat diaconus: Catechumeni recedant. Si quis catechumenus est, recedat. Omnes catechumeni exeant foras.

7. Egressi vero parentes cum infantibus eorum, foris relinquunt ipsos infantes in custodia; et iterum ingrediuntur in ecclesiam, tam parentes quam illi qui ipsos infantes suscepturi sunt, cum oblationibus eorum, et offeruntur pro ipsis. Ipsi vero infantes pro foribus expectant, donec consummentur Missarum solemniam. Expleta vero Missa, communicent omnes, præter ipsos infantes.

8. Iterum annuntiat presbyter qualem diem voluerit sequenti hebdomada, quæ est ab initio Quadragesimæ, ut revertantur ad scrutinium. Et ut venerint, celebratur ipsum scrutinium per omnem ordinem, sicut illi duo priores ante auris apertionem fuerunt. Et postea annuntiat presbyter, ut ipsa hebdomada, qualem diem vel ad qualem ecclesiam voluerit, ut revertantur ad scrutinium quartum. Et ut venerint, facit ipsum scrutinium per omnem modum, sicut antea fecit. Hoc expletum, iterum annuntiat eis, sicut superius, ut revertantur ad scrutinium sextum, in sequente hebdomada ultima ante Pascha, qualem diem vel ad qualem ecclesiam voluerit, et complet ipsum scrutinium vel ipsa omnia, sicut antea fecit. Ita tamen agendum est, ut a primo scrutinio, 82 qui incipit tertia hebdomada in Quadragesimum, usque in Sabbato sancto vigilia Paschæ, septem scrutinia esse debeant secundum formam septem donis Spiritus sancti, ut dum septem septenario numero implebuntur, detur illis gratia septiformis Spiritus sancti.

9. Item annuntiat presbyter ut in ipso sancto Sabbato, hora tertia, revertantur ad ecclesiam, et tunc catechizantur, et reddunt Symbolum, et baptizantur, et complebuntur septem oblationes eorum. Ordo vero qualiter catechizantur ita est. Post tertiam horam Sabbati procedant ad ecclesiam, et ordinentur per ordinem, sicut scripti sunt, masculi in dexteram, feminæ in sinistram; et faciens crucem sacerdos in frontibus singulorum, postea imposita manu super capita singulorum dicat: *Nec te latet Satanus. Ipsa expleta, tanget presbyter singulorum nares et aures de sputo oris sui, et dicit uniuscuiusque ad aurem, Effeta, quod est adaperire, in odore sanctitatis, et reliqua. Hac expleta, ambulat in circuitu imposita manu super capita eorum, decantando excelsa voce Credo in unum Deum, et reliqua. Vertitque se ad feminas, et facit similiter. Postea dicitur eis ab archidiacono: Orate, electi, et flectite genua. Est post paululum dicit: Levate. Complete Orationem vestram in unum, et dicite Amen. Et respondent omnes Amen. Iterum admonentur ab archidiacono his verbis: Cate-*

chum ni secedant. Si quis catechumenus est, secedat. Omnes catechumeni exeant foras, exspectantes horum, qua possit circa vos Dei gratia baptismum operari. Postea implentur Benedictio. Inde sequuntur lectiones per ordinem cum canticis ad ipsum diem pertinentes.

10. Hoc expleto, procedit pontifex de ecclesia cum omni ordine [ornatu] sacerdotum, litaniam cantantes, hoc est *Kyrie eleison*, usquedum veniunt ad fontes, præcedentibus ante eum notariis cum duobus cereis ardentibus staturam hominis in altum habentes, cum tyrbulis et thymiamateriis; et incipiunt litaniam, quam subsequitur *Christe audi nos*, et reliqua. Ipsa expleta in circuitu fontis, astante clero omni vel cuncto populo cum multis lamineis, facto silentio dicit pontifex *Dominus vobiscum*, respondentibus cunctis *Et cum spiritu tuo*; et dicit *Oremus*, et dat Benedictionem: *Omnipotens sempiterne Deus. Item alia, Deus qui invisibili potentia tua*, et reliqua. Item alia: *Hæc nobis præcepta servantibus. Hæc omnia expleta, 83 fundit chrisma de vasculo auro intro in fontes super ipsam aquam in modum crucis, et cum manu sua miscit ipsam chrisma cum aqua, et aspergit super omnem fontem vel populum circumstantem. Hoc facto, omnis populus, qui voluerit, accipit a Benedictionem unusquisque in vasissuis de ipsa aqua, antequam ibi baptizentur parvuli, ad spargendum in domibus eorum, vel in vineis, campis, vel fructibus eorum.*

11. Deinde pontifex baptizat unum, aut duos, vel quantos ei placuerit de ipsis infantibus, cæterique a diacono^b, cui ipse jusserit, baptizantur. Levantes C

^a In Colbertino, *accipiat de ipsa aqua in vasis suis, antequam... vel fructibus eorum. Et interrogante sacerdote Symbolum, tenentes ipsos qui eos suscepturi sunt, ita dicit: Credis in Deum Patrem omnipotentem? R. Credo, et cætera. Baptizat vero episcopus unum, etc.*

^b Presbyterus vel diaconus baptismi ministros suggerit primus libellus, num. 42.

^c In libro Sacramentorum edito a nostro Menardo:

A autem ipsos infantes in manibus suis, offerunt eos uni presbytero. Ipse vero presbyter faciens de christa crucem cum pollice in^d vertice eorum, ita dicendo, *Deus omnipotens pater Domini nostri Jesu Christi*, et reliqua. Et sint parati qui eos suscepturi sunt cum linteis in manibus eorum, et accipiant eos a pontifice vel diaconibus qui eos baptizarunt. Pontifex vero egreditur de fonte, habens compositam sedem in ecclesia, ubi voluerit, sedens in eam, et deportantur ipsi infantes ante eum, et dat singulis stolam, casulam et chrismale, et decem^e silios, et vestiuntur.

12. Induti vero ordinantur per ordinem, sicut scripti sunt, in circuitu: et dat Orationem pontifex super eos, confirmandos eos cum invocatione septiformis gratiæ Spiritus sancti. Oratione expleta, facit crucem cum pollice et chrisma in singulorum frontibus, ita dicendo: *In nomine Patris, et Filii, et Spiritus sancti, pax tibi*. Et respondet *Amen*. Et hoc omnino præcavendum est ut hoc non negligatur, quia tunc omne baptismum legitimum christianitatis nomine confirmatur. Post hoc ingrediuntur ad Missas, et communicant omnes ipsos infantes; illud providentes, ut postquam baptizati fuerint, 84 nullum cibum accipiant, nec allactentur, antequam communicent. Et postea per totam hebdomadam Paschæ omnibus diebus ad Missam debent venire, et parentes eorum pro ipsis offerre. Hoc autem supra scripto ordine baptismum, sicut in Sabbato sancto Paschæ, sic et Sabbato Pentecosten omnimodis celebretur.

Et infantes quidem in brachiis dextris tenentes, majores vero pedem ponunt super pedem patris sui.

^d Mirum est infantes (ita enim recens baptizatos, etiam adultos, appellari mos erat) ungi primum in vertice a presbytero, mox ab episcopo in fronte, quem ritum a, ad Romanos usitatum observat vulgatus Alcuinus, pag. 64.

^e In primo Ordine Romano, supra, num. 44, legitur *decem siliquis*.

ADMONITIO IN OCTAVUM LIBELLUM ORDINIS ROMANI.

Hic libellus superiori fragmento *de officiis in noctibus a Cæna Domini usque ad Pascha* continenter subiicitur in pervetusto Codice Palatino Vaticano, signato n. 487. Non dubium quin sequens libellus contineat puriorem Ordinem Romanum de ordinatione sacrorum ministrorum, quam qui in Vulgatis habetur, ut facta comparatione facile quis intelliget. Observat porro Amalarius, in lib. II, cap. 1, *primos apostolicos seu Romanos pontifices, semper in Decembrio consecratione ministrasse usque ad Simplicium, qui fuit a beato Petro XLIX, primusque sacrauit in Februario*. Adde Micrologum in cap. 28, qui huc auctoritatem adducit *Pontificalis Romani*, quo nomine librum de gestis Romano:um pontificum sine dubio intelligit. Plura de his in commentarii prævii cap. 45.

2. Alium libellum itidem de ordinationibus sacris secundum morem ecclesiæ Romanæ visum est item huic Ordini adicere ex antiquo Codice sancti Galli, ut ex mutua collectione res amplius illustretur. Secundus iste Ordo magis convenit cum vulgato ordine Romano, qui tamen longe multo auctorior est. Alios libros Rituales, qui apud Menardum nostrum et Morinum typis vulgati sunt, hic recudere non visum est operæ pretium.

ORDO ROMANUS VIII,

85 I. *Quomodo in sancta Romana Ecclesia acolythi ordinentur.*

1. Dum Missa celebrata fuerit, induunt clericum

illum planetam et orarium. Dumque venerit episcopus, aut ipse dominus apostolicus ad communicandum, faciunt cum venire ad se, et porrigit in thias

ejus ^a saeculum super planetam; et prosternit se in terram cum ipso saeculo, et dat ei Orationem sic: *Intercedente beata et gloriosa semperque virgine Maria, et beato apostolo Petro, salvet et custodiat et protegat te Dominus. Amen.*

2. Et si ad subdiaconatus officium voluerit eum provocare, adducitur ad medium, et jurat coram sancta Christi Evangelia de quatuor ^b capitula secundum canones; et tunc porriget ei archidiaconus vel episcopus calicem sanctum in ulnas foras planeta; et se in terra prosternit et dat ei Orationem, ut supra diximus.

3. Et si ad diaconatus ordinem voluerit eum provocare, dum Introitus Missæ inchoatur, ipse subdiaconus indutus tunicam albam, et tenens orarium suum in manu, stat ante rugas altaris. Non dicitur tunc *Kyrie eleison*; sed completo Introitu, dat Orationem episcopus, et legitur Apostolus ad Timotheum: *Fratres, diaconos esse oportet pudicos, non bilingues, usque in finem, Quæ est in Christo Jesu Domino nostro.* Et psallitur Gradale. Deinde exiit ipse subdiaconus planeta a diacono. Tunc episcopus dicit: *Oremus, d lectissimi, Deum Patrem omnipotentem, ut super hunc famulum suum, quem ad sacrum Ordinem dignatur assumere benedictionis suæ gratiam* **36** *clementer effundat, eique donum consecrationis indulgeat, per quod eum ad præmia æterna perducat.* Et tunc schola initiat *Kyrie eleison.* Et pro teruit se episcopus ante altare, et post eum ipse subdiaconus; et expleta litania, surgent a terra, et statim dat ei Orationem consecrationis. Dum vero consecratus fuerit, dat osculum episcopo et sacerdotibus, et stat ad dexteram episcoporum jam indutus dalmatica.

4. Si vero voluerit eum consecrare ibi ipsum presbyterum, tenens eum archidiaconus ducit foras rugas altaris, exiit eum dalmatica, et sic eum induit planeta, et ducit iterum ad episcopum. Et tunc aliam illi dans Orationem, consecrat eum presbyterum, dans osculum episcopo vel cæteris sacerdotibus, et stat in ordine presbyterorum, et dicitur *Alléluia*, vel Tractus et Evangelium, et quod sequitur, et completur Missa ordinæ suo.

H. Item quomodo episcopus ordinatur.

5. Dum ^c a civitate et loco episcopus fuerit defunctus, a populo civitatis eligitur alius; et fiet a sacerdotibus clero et populo ^d decretus, et veniunt ad domnum apostolicum, adducentes secum et suggestionem, hoc est rogatorias litteras, ut eis episcopum consecret, quam secum deportati sunt. Tunc dominus apostolicus præcipit sacellario vel numinculatore ut eum ad archidiaconum dirigat, et eum inquirat de quatuor capitalis secundum canones, id est arsenochita, quod est masculo; pro ancilla Dei sa-

^a Ejusmodi saeculus erat ad recipiendam et deferendam Eucharistiam, quod officium olium fuisse acolythorum vidimus in superioribus.

^b Quatuor hæc capitula explicantur infra num. 5, continentque quatuor genera vitii carnalis.

crata, quæ a Francis nonnata dicitur; pro quatuor pedes, et pro muliere viro alio conjuncta; aut si conjugem habuit ex alio viro, quod Græcis dicitur deus ogania. Et dum nulli horum ipse vir conscius fuerit, Evangelii ad medium deductis jurat ipse electus archidiacono. Et post hæc tradito subdiacono, pergit cum præfato electo apud aulam beati Petri apostoli, ibique in ejus sacratissimum corpus confirmat, quod non cognovisset superius nominata capitula. Alio vero die nuntiatur, ab archidiacono sicut actum est.

6. Tunc dominus apostolicus induit se palleum, et sedet **87** in sede; advocans ad se episcopos vel presbyteros, jubet eos sibi consedere. Stante autem universo clero, præcipit vero sacellario suo, ut plebs civitatis ingrediatur. Ille dum perrexit eos introducendum, eligit ex illis, id est ex sacerdotibus, personam qui rationem reddat, dom fuerit interrogatus. Et dum fuerint introducti, interrogantur a domno apostolico sic: *Quid est, fratres, quod vos fatigastis?* Illi respondent: *Ut nobis, domine, concedas patronum.* Respondet dominus apostolicus, *Habetis vestrum?* Respondent, *Habemus.* *Quo honore fungitur?* Respondet, *diaconus, presbyter, aut quod fuerit.* Interrogantur, *Quantos annos habet in diaconato aut presbyterato?* Respondent quantos et quomodo. Dominus apostolicus dicit: *De ipsa Ecclesia est, an de alia?* Respondent, *De ipsa.* Et si dixerint de alia, dicit dominus Apostolicus: *Dimissoriam habet ab episcopo suo?* Respondent *Habet*, et mox offerunt eam. Dominus apostolicus dicit: *Conjugem habuit? disposuit de domo sua?* Respondent *Disposuit.* Dominus apostolicus dicit: *Quid vobis complacuit de eo?* Respondent: *Et castitas, hospitalitas, benignitas, et omnia bona quæ de eo sunt prolata.* Dominus apostolicus dicit: *Videte, fratres, ne aliquam promissionem fecisset vobis; scitis quod simoniacum et contra canones est.* Respondent *Abstulit a nobis.* Dominus apostolicus dicit: *Vos videritis.* Et iterum dicit: *Habetis decretum?* Respondent, *Habemus.* Et dum eum offerunt, jubet sacellario ut relegatur. Et dum relectus fuerit, jubet dominus apostolicus introducere eum.

7. Dum vero introductus fuerit electus, et subdiaconus a longe tertia vice se in terra prosternit, tunc dominus apostolicus Orationem dicit sic: *Protegat nos Dominus.* Respondent omnes *Amen.* Dominus apostolicus interrogat eum: *Quid te fatigasti, frater?* Respondet: *Ad quod non sum dignus isti consumuli mei me adduxerunt.* Et dicit: *Quo honore fungeris?* Respondet, *Diaconi aut presbyteri, vel quod est.* Et interrogat eum dominus apostolicus: *Quantos annos habes in diaconato, aut in presbyterato?* Respondet quantos. Iterum interrogat eum

^c Confer editum Ordinem Romanum, a pag. 97, et vulgatum Alcuinum, apud quem eadem fere leguntur, pag. 73, itidemque apud Morinum, pag. 325.

Ejusmodi decreti formulam habes in libro Diurno pontificum Romanorum.

domnus apostolicus : *Habuit conjugium, et de domo tua disposuisti?* Ille respondet si habuit, aut non, et quia de domo sua disposuit. Item interrogatur a domno apostolico si aliquam dationem aut promissionem fecisset? Respondet *Absit*. Iterum domnus apostolicus interrogat eum : **88** *Quales Codices in Ecclesia tua leguntur?* Respondet : *Octateuchum, Regnorum, Prophetarum, Actuum apostolorum, Evangelium, et Apostolum*. Domnus apostolicus interrogat : *Nosti canones?* Respondet : *Doce nos, domine*. Dicit domnus apostolicus : *Ordinationem si feceris, a aptis temporibus fac, id est, primi, quarti, septimi, et decimi mensis. Bigamos aut curiales ad sacros ordines ne promoveas; attamen dabitur tibi edictum de scrinio, quomodo debeas conversari*. Tunc præcipit archidiacono domnus apostolicus, et releget petitionem quam ipse electus a populo domno apostolico obtulerat. Et dum relecta fuerit, dicit domnus apostolicus : *Quomodo vota omnium in te conveniunt? Hodie te abstineris, et crastino, si placuerit Deo, consecrandus eris*. Respondet archidiaconus : *Iussisti, domne*. Et dat domnus apostolicus ipso electo osculum, et egredientur foras.

8. Alia vero die, quod est Dominica, procedit domnus apostolicus in ecclesia, ibique episcopi et presbyteri cum eo, et cæteri ordines clericorum consistunt; et ingreditur domnus apostolicus secretarium, et jubet scholam psallere. Et procedit de sacrario cum omni decore in ecclesia ipsa, sicut mos est. Completo vero Introitu, non dicunt tunc *Kyrie eleison*, sed mox domnus apostolicus dat Ora-

^a Hæc leguntur in edito Ordine Romano, pag. 104, sed multo prolixiora.

^b Forte legendum *surgent, et tunc benedicet*, ut notavimus in commentarii prævii cap. 15.

tionem. Deinde dicitur Apostolus ad Timotheum : *Charissime, fidelis sermo, si quis episcopatum desiderat, bonum opus desiderat, et cætera*. Et dum psallitur Gradale, egrediatur archidiaconus cum acolythis et subdiaconis, et induit eum dalmatica, planeta et campobus [*Leg. compagis*], et introducit eum. Dumque introductus fuerit, vocet eum domnus apostolicus : *Cleros et plebs consentiens civitatis talium adjacentibus parochiis suis, elegerunt sibi illum talem diaconum, vel presbyterum episcopum consecrari*. Oremus itaque pro eodem viro, ut *Deus et Dominus noster Jesus Christus tribuat ei cathedram episcopalem ad regendum Ecclesiam suam et plebem universam*. Deinde schola incipit *Kyrie eleison* cum litaniam. Prostratus domnus apostolicus cum sacerdotibus et ipso electo in terra ante altare, completa litaniam surgent, et tunc ^b benedicent eum. Et Benedictione expleta, dat osculum domnus apostolicus; et tenens eum archidiaconus **89** deportat eum; et sic dat osculum episcopis et presbyteris. Et tunc jubet eum domnus apostolicus supra omnes episcopos sedere; et dum sederit, dicitur *Alleluia*, deinde Evangelium, et expletur Missa

9. Dum vero venerit ad communicandum, domnus apostolicus porrigit ei formatam atque sacramentum oblationem; et eam suscipiens episcopus ipse ex ea communicat super altare, et sibi cæterum ex ea reservat ad communicandum usque ad dies ^c quadraginta, et postmodum ex præcepto domini apostolici communicat omnem populum.

^c Idem ritus legitur tum in vulgato Ordine Romano, pag. 102, tum in Fulberii secunda epistola ad Einardum, tum apud Morinum, pag. 324, et 326.

ORDO ROMANUS IX.

De gradibus Romanæ Ecclesiæ.

1. Primum ^a, in quacunque schola reperti fuerint pueri bene psallentes, tolluntur inde, et nutriuntur in schola cantorum, et postea fiunt cubicularii. Si autem nobilium filii fuerint, statim in cubiculo nutriuntur. Ex hac accipient primam Benedictionem ab archidiacono, ut liceat eis super linteum vellosum sedere, quod mos est ponere super sellam equi. Dein, sicut Sacramentorum Codex continet, quando et ubi libitum fuerit, usque in subdiaconatus officium ordinantur, diaconi vero atque presbyteri nunquam nisi in publica ordinatione. Fit enim conventus populi et congregatio regionum, primum ad sanctum Adrianum; et inde pergit pontifex una cum populo, præcedente solito apparatu, id est cruce, thuribula, vel tale, usque ad sanctam Mariam ad præsepem. **90** Accedente pontifice ad altare, schola cantorum repetit litaniam, dein Introitum, et ponti-

fex dicit *Oremus*, et diaconus *Flectamus genua*. Post Collectam ascendit lector in ambonem, et elevata voce legit lectionem de quarta feria, et sequitur Gradale. Dein dicit pontifex *Dominus vobiscum*. Diaconus ut supra. Post collectam ascendit lector in ambonem, et elevata voce legit brevem in auribus populi, sic continentem : *Cognoscat fraternitas vestra, quia ill. et ill. vocantur in tali officio. Si quis habet contra hos viros aliquam querelam, exeat confidenter propter Deum et secundum Deum, et dicat. Memor sit tamen omnino ^b communionis suæ*. Quod si nullus contradictor extiterit, sequitur Lectio, et Responsorium.

2. Post hæc advocantur sursum, et statuuntur in sinistra parte altaris, usquedum pontifex Missam percompleteat. Dein advocantur feria 6 ad sanctos apostolos eo tempore ut supra. Sabbato vero egreditur pontifex ad sanctum Petrum, et universæ regiones cum eo litaniam canendo. Ingrediente papa in Editionis Thomasianæ, et apud Morinum, pag. 267, 310 et 327.

^a Confer vulgatum Ordinem Romanum, a pag. 86, ubi quædam ex his leguntur, sed multum ancta.

^b Ita etiam legitur in Codice Gelasiano, pag. 29

sacratarium, ipsi præstolantur adventum ejus in presbyterio. Schola cantorum canit Introitum, et pontifex dat Orationem. Subdiaconi legunt lectionem, et cantatur Gradale, expectantes illi qui benedicendi sunt sub anbonem, donec quinque lectiones compleantur. Deinde apostolicus legit ipse advocacionis brevem coram populo, et stant parati singulorum ministri cum indumento, donec archidiaconus veniat, et singulis singula sua manu tribuat. Post hæc autem descendit archidiaconus innuente pontifice, et dat uni ex ipsis manum, cæteri vero sequuntur eum, et ascendunt ad altare, et prosternit se pontifex cum ipsis in orationem, clero interim canente litaniam. Surgentes autem ab oratione, pontifex stat in sede sua, singillatim imponens manus capitibus eorum, et benedicit eos. Accedens autem archidiaconus tollit orarios de ^a confessione, qui de hesterna die repositi sunt ibi, imponit super eos, et pontifex induit eos planetis, et stant induti. Diaconilia indumenta tollunt qui diacones esse debent de medio eorum, et complentur Benedictiones eorum qui presbyteri ordinantur; et tunc descendunt in presbyterium, et statim unus ex novitiis diaconibus legit Evangelium, **91** et ad ipsam Missam ministrant unusquisque secundum officium suum. Tollit vero pontifex oblatas integras, et dat singulis novitiis presbyteris, et inde communicantur usque dies VIII. ^b

3. Expletis omnibus, Missa rite completa, stant regiones paratæ ad singulos titulos pertinentes cum candelabris et thuribulis, ut proprium suscipiant sacerdotem. Pontifex autem donat eis sacerdotalia indumenta, et ministeria Missæ, aurum vel argentum, vinum, fumentum et oleum. Egredientes autem de basilica sancti Petri, præcedent unumquemque vel triginta candelabra cum thuribulis. Ipse sedet super equum album: præcedens et subsequens populus canit ei laudem. Similiter etiam feminæ diaconissæ ^c et presbyterissæ, quæ eodem die benedicuntur. Plateæ autem civitatis, unde transituri sunt, coronantur lauro et palliis, et cum tanta gloria ad statutos titulos deducunt proprios sacerdotes, et ipse facit eis illo die convivium.

4. Episcopi autem omni tempore benedicuntur; nunc vero mos est ut nocturno tempore benedicantur. Secunda namque incisione, id est lectione sexta, egreditur pontifex de ecclesia sancti Petri, et ascendit monasterium sancti Martini, quod sub tegna ipsius ecclesiæ situm est, simpliciter cum reliquo clero incedens, et stat foris ostium oratorii. Schola cantorum incipit Introitum; postea dicit pontifex *Gloria in excelsis Deo*. Sequitur Oratio, et exeunt ab altare unus presbyter, et alter diaconus, induunt eum vestimenta pontificalia, in primis linea, et cingulo, dein

anagalagium grande, postea dalmatica minore et cingulo, brachiale, et orarium brevem, deinde dalmatica majore, clero interim canente Responsorium *Immola Deo*, Tractum *Qui seminat*, Evangelium *Misit illos binos ante faciem suam*. Et tunc advocatur in basilicam, presbyter a dextris ejus, et diaconus a sinistris. Ipse vero inclinatio capite in medio eorum incedit, usquedum veniat ante altare. Tunc exuuntur casula; et induit eum pontifex planeta, et legit brevem hunc modum continentem: *Cives, inquit, nostri elegerunt sibi illum pastorem. Oramus itaque pro hoc viro, ut Deus omnipotens infundat **92** in eo gratiam spiritus sui, et dignus habeatur ad cathedram episcopatus regendam*. Et respondetur a schola *Christe, audis nos*, et canunt litaniam. Et tunc accedit propius ad altare subnixio capite. Pontifex vero ponet manum super caput ejus, et dicit unam Orationem in modum Collectæ, alteram eo modulamine quo solet ^d Contestata cantari, et sedet pontifex in sella sua. Ipse vero osculatur pedem ejus, et suscipitur ad pacem, et sic consummatur consecratio illius. Et ipso die, ubicunque apostolicus Missam celebrat, de manu ejus communionem accipiat.

5. Summus namque pontifex quando benedicitur, eligitur ^e unus de cardinalibus, de qualicunque titulo fuerit, tantum ut a præcessore sit pontifice ordinatus, aut presbyter, aut diaconus; nam episcopus esse non poterit. Egrediturque cum eo universus clerus vel populus ad basilicam sancti Petri. Ingressus vero sacratarium, induit indumenta pontificalia; et veniens ad confessionem sancti Petri, prosternit se in orationem, schola canente Introitum *Elegit te Dominus*. Surgeus vero ascendit ad altare, et prosternit se in Orationem, et omnis clerus cum eo. Postea erigitur ab episcopis, et statuitur inter sedem et altare; et tenent Evangelium super caput vel cervicem ipsius. Et accedit unus episcopus, et dat Orationem super eum, et recedit, et alter similiter. Accedit tertius, et consecrat illum. Archidiaconus autem imponit ei pallium, et tunc inter archidiaconum et diaconum elevatur in sede. Stans vero in gradibus ipsius sedis, elevata voce dicit *Gloria in excelsis Deo*. Post hæc, data pace, schola cantorum canit ei laudem, et patroni regionum similiter. Celebrat igitur ipse Missam per ordinem, et communicat omnes. ^D Peracta Missarum solemnitate, præcedit et subsequitur eum omnis apostolicus apparatus, et statuuntur acies dextra lavaque; ipse vero incedit in medio constipatus agmine sacerdotum, et omnes scholæ flagitant ab eo Benedictionem; quo benedicente, respondent ei omnes cum strepitu *Amen*.

6. Ingressus in sacratarium, jam tunc sedet in sella apostolica. Egrediens inde, cum ad inferiores gradus sancti Petri descendit, **93** ibi stat equus vel

diaconissas et presbyterissas.

^d In Editis, *Contestatio*, quo nomine Præfatio (quam vocamus) Missæ olim significabatur, maxime apud Gallos.

^e Hic ritus multum differt a vulgato Ordine Romano, pag. 106.

^a Id est ex tumulo sancti Petri. Hic locus illustratur ex num. 8.

^b Dies quadraginta habet Fulbertus episcopus Carnutensis, in epistola secunda ad Einardum, ubi hac de re diserte agit.

^c Observandus hic locus de tempore ordinandi

cella præcessoris pontificis, et ad sedendum paratus. A Et accedunt patroni regionum uno incipiente, cæteris respondentibus, in hunc modum canunt ei laudem: *Domnus Leo a papa, quem sanctus Petrus elejit in sua sede multis annis sedere.* Hoc usque ter dicto, accedit prior stabuli, et imponit ei in capite regnum, quod ad similitudinem cassidis ex albo fit indumento. Et tunc demum ascendit super equum, et vallatur a iudicibus, constipanturque plateæ immensis cuneis populorum, exspectantium eum, et cantantium laudem.

Ordo quatuor temporum.

7. Jejuniis primi, quarti, septimi et decimi mensis, id est in primo mense, a quarta et sexta feria, vel Sabbato, in prima hebdomada de mense primo primum jejunium celebretur. In quarto mense, quod facit ipse mensis, feria 4 et 6, vel Sabbato consummatur. Tertium temporis jejunium venit septimi mensis, id est Septembris, tertia hebdomada ipsius mensis, feria 4 et 6, vel Sabbato, consummatur. Quartum temporis jejunium venit decimi mensis, id est Decembris, feria 4 et 6, vel Sabbato proximo ante Natale Domini; et si vigilia^b natalis Domini in Sabbato venit, in antecedente hebdomada supra scriptum jejunium die Sabbati celebretur.

8. Hora tertia, vel quali voluerit, ingrediuntur pontifex vel levitæ in sacrarium, et induunt se vestimentis religiosis, cum quibus debent celebrare Missarum solemniam, canentibus interim clericis Antiphonam ad ipsum diem pertinentem ad Introitum. Ipsa finita, dicunt *Kyrie eleison*; dein pontifex dicit *Oremus*, diaconus *Flectamus genua*, et, ut surrexerint, dicit *Levate*. Prosequitur sacerdos Orationem primam, sicut in Sacramentorum continetur. Sequitur lectio: et tunc pronuntiat lector lectionem libri,

^a Hic locus forsân intelligendus de Leone tertio, cuius tempore scriptus sit iste liber.

^b Confer Micrologi caput 33.

^c Id est canticum trium puerorum.

et legitur in sensu lectionis, sicut epistolæ Pauli diebus Dominicorum; dein Responsorium. Inde dicit sacerdos *Oremus*, diaconus, ut supra; et dicit O- tionem post primam lectionem, et super unamquamque lectionem sicut superius. Expleta autem lectione, 94 quæ est Daniel prophetæ, canit^c Benedictionem; et dum Benedictio canitur, qui ordinandi sunt stant in boio^d sub gradibus; et tunc descendit ad eos archidiaconus, et revestit eos. Si enim diaconi ordinandi sunt, orarios et dalmaticas, si vero presbyteri, orarios et planetas. Porro orarii qui dandi sunt, primum per totam noctem super altare sunt repositi, et de altari ab archidiacono tollantur, et a pontifice super eorum colla ponantur. Benedictione completa, incipit clerus litaniam; et dum ipsa canitur, qui ordinandi sunt ante altare semper prostrati jaceant, astante super eos pontifice inclinato capite ad altare. Litaniam vero finita surgit pontifex, ascendit ad sedem, stet versus Orientem consecrans illos. *Sabbato Pentecostes in duodecim lectionibus statio ad sanctum Petrum.*

9. Si autem ipsa hebdomada in mense quarto venerit, jejunium faciunt feria 4 et 6, et in Sabbato usque ad horam nonam, et eas lectiones legant quæ in mense quarto scriptæ sunt, cum Responsoriiis quatuor et Benedictione. Sin autem in antea, tempore suo agatur. Cum autem leguntur, non pronuntiat lector lectionem libri, sed inchoat plane. Si vero tempore suo agitur, tunc pronuntiat, et in sensu lectionis, sicut epistolæ Pauli, legantur. Similiter et in reliquis tribus temporibus.

Ad marginem sequentia leguntur.

xii lectiones propter xii lectores dicuntur, non propter xii varietates sententiarum.

^d Legendum in *poio* seu *pogio*, quæ vox ambonem hoc loco significat, ex præmissis num. 2: *Exspectantes illi qui benedicendi sunt sub ambonem, qui proinde cavus esse debebat.* Vide commentarii nostri cap. 3.

ADMONITIO IN SEQUEM LIBRUM.

95 1. In veteri Codice equitis Maffei Romani reperitur opusculum sequens, quod continet Ordinem Romanum de triduo ante Pascha, item Ordinem ad dandam penitentiam, ad unguendum et communicandum infirmos, atque ad clericos sepeliendos. Prima pars, quæ est de Cœna Domini, occurrit etiam in Codice Romano, quo usus est Onufrius in scribenda Vaticana: basilicæ Historia.

2. Quo tempore scriptus sit hic liber, nullo certo constat iudicio. Antiquior est sæculo tertio decimo, et ad undecimum videtur revocandus. Triplex immersio præscribitur in baptismo: servantur etiam in hoc libro penitentia leges, absolutionis forma ante scholasticorum ætatem recepta, unctio infirmorum ante viaticum, communicatio eorumdem ex particula vino intincta, cinis et cilicium pro moribundis; quæ omnia bonam spiritus antequantitatem. Forma unctionis infirmorum deprecativa est, non indicativa, cui illa successit.

3. Præclarus in primis ritus est in Ordine sepeliendi clericos *Romanæ fraternitatis*. Idem ritus translatus est ab alio auctore in alium Rituum Romanæ Ecclesiæ librum, quem quidem Florentiæ in bibliotheca sanctæ Crucis vidimus; sed Ordo viatici mutatus est in prædicto Rituali, postposita unctione. Hujus Ritualis quædam fragmenta retulimus in Itinere Italico.

4. Amalarius, in Antiphonarij cap. 69 tradit, se invenisse in Romano et in Mettensi Antiphonariis Ordinem scriptum quomodo *fungi officio conveniat circa fines hominum, et circa sepulturam eorum*. Id sequenti Ordini convenire non ausim affirmare. Neque enim tantæ mihi videtur antiquitatis. In Codice Vindocinensi, qui Ordinem Romanum vulgatum continet, post Ordinem penitentia, aliaque apud Morinum in fine librorum de Penitentia, pag. 22, ex Codice Siculo edita, exstat *Obsequium circa morientes, vel qualiter agatur circa infirmum morte detentum*, quod officium ita incipit: *« Mox ut viderint infirmum ad exitum propinquare, communicandus est de sacrificio sancto, etiamsi comedisset ipso die; 96 et faciant litaniam. Et antequam aniama exeat de corpore, dicat sacerdos Antiphonam: Exhibet spiritus ejus, et revertetur in terram suam; in illa die ridebit Deum creatorem suum. Deus misericors, Deus clemens, qui multitudinem indulgentiarum, etc. Tunc presbyter det viaticum, et post hæc dicat Orationem: Ascendant ad te, Domine, preces nostræ, et animam famulâ*

tu gaudia aeterna suscipiant, ut quem fecisti adoptionis participem, jubeas hereditatis tuæ esse consortem. Per. Finita autem ista Oratione, incipiatur ab omnibus istud Respons. : *Subvenite, sancti Dei*, etc. Si autem quidam supervixerit, canantur Psalmi, vel agatur litania, et post hanc dicitur hæc Oratio : *Omnipotens, sempiternus Deus, qui humano generi animam ad similitudinem*, etc. Item Antiph. post exitum animæ. *Chorus angelorum te suscipiat*, etc. Psal. *Dilexi quoniam*, usque ad *Ad Dominum*; et ita per ordinem usque *Super flumina*; et, si amplius necesse est, usque ad finem Psalmorum. Deinde Oratio *Diri vulneris novitate perculsi*, etc. Tunc roget sacerdos omnes pro eo orare, et ipse et omnes dicant, *Kyrie eleison*, etc. *Tibi, Domine, commendamus*, etc., fere ut in Editis. Delato corpore in ecclesiam, dicitur officium in *vigilia defuncti*, Antiph. *Dirige Domine*, etc. ut in nostris libris, uti et priores quinque lectiones; nam sexta est : *Spiritus meus attenuabitur*, etc.; lectiones tres frequentes ex Enchiridio sancti Augustini; septima : *Ergo dilectissimi cum sacrificium altaris, sive quarumcunque elemosynarum, pro defunctis omnibus baptizatis offertur*, etc.; octava : *Consolemur ergo in his sermonibus nostris invicem*, etc.; nona : *Egregius namque consolator*, etc. Sequuntur Laudes, deinde *Vesperæ*. Quibus peractis deputandi sunt qui ipsum corpus custodiant : quousque pro ipsa anima *Missæ* celebrentur cum oblationibus, corpore interim in ecclesia jacente. Modum tumulandi prætereo, qui in multis cum nostro convenit. Facta a singulis presbyteris Benedictione super sepulcrum, dicunt iudem presbyteri : *Signum Christi sit super te. Amen.*

ORDO ROMANUS X.

97 *Qualiter agendum sit quinta feria in Cæna Domini. — Statio ad sanctum Joannem a Lateranum.*

1. Hac die sacrificium sacri corporis et sanguinis ab ipso Domino nostro Jesu Christo celebrationis sumpsit initium. Hac die in toto orbe sanctum chrisma conficitur. Hac etiam die pœnitentibus ^a pro indulgentia subvenitur. Mane hujus diei primo mansio-narii præparent omnia, quæ necessaria sunt ad consecrationem chrismatis, tres ampullas oleo mundissimo plenas, maximam vero ampullam, quæ ad chrisma debet fieri de panno serico albo, alias autem de alio serico coopertas. Sit autem pannus adeo subtilis, quod ampullæ possint videri per eum. Hora vero tertia vel sexta sonetur signum, et veniant omnes ad ecclesiam, in qua chrisma consecrari debet. Tunc egrediantur pœnitentes de loco in quo pœnitentiam fecerunt, ut gremio ecclesiæ præsententur a pontifice, qui sedere debet præ foribus ecclesiæ, et reconciliare eos cum Antiphonis et Orationibus, quas require. Quibus finitis, pulsentur campanæ, sicut mos est in solemnibus diebus, et ex tunc sileant campanæ usque ad diem Sabbati.

2. Antequam dominus papa exeat de camera, dicit Tertiam. Hora vero sexta exit dominus papa de palatio cum episcopis et cardinalibus, et cum toto apparatu curiæ veniens ad palatium majus, ubi solet esse hospitium episcopi Albanensis, stans ibi in loco eminenti sermocinatur ad populum, ut moris est, et postea recitantur sententiæ; et facta confessione per diaconum cardinalem, et absolutione per papam, datur populo indulgentia. **98** Peractis iis omnibus, descendit ad ecclesiam Lateranensem, et intrat ecclesiam sancti Thomæ, et dicit cum capellanis suis Nonam. Sed si est ad ecclesiam sancti Petri, descendit ad præfatam ecclesiam, veniens ante secretarium ad capellam sancti Gregorii, et dicit ibi Nonam.

3. Deinde tam pontifex quam episcopi, presbyteri, diaconi, et alii clerici, quisque induatur ornatu sui

^a Formula, quæ tempore Gelasii in usu erat ad recipiendos pœnitentes, exstat apud Morinum de Pœnitentia, pag. 696.

^b Quæ uncinis inclusa sunt non leguntur in Codice

A ordinis. Pontifex induit vestimenta alba, episcopi pluvialia, presbyteri planetas, diaconi dalmaticas pro reverentia chrismatis. Pontifex vero jam indutus dalmatica, habens manum ad collum, sedeat in sede sua; cui præsentetur ampulla, quæ major est, cum oleo ab acolythis, et balsamum; et ipse pontifex balsamum cum oleo commisceat et conficiat, circumvolvendo cum palmis baculum inmissum in ampullam. Omnes vero ampullæ remaneant ibi, et diligenter custodiantur, quousque ad altare portentur.

4. Postmodum autem pontifex, lotis manibus, indutus planeta, procedit cum episcopis, presbyteris, diaconibus, et subdiaconibus et acolythis, et omnibus ordinibus; et habeant in processione crucem, Evangelium, septem candelabra, thuribulum cum incenso; et sic processionaliter pergant ad altare cum ampulla; et facta confessione et reverentia, ascendit sedem suam. Interim autem decantetur a cantoribus Introitus sine *Gloria Patri*; et finito versu primo, repetatur Introitus. Deinde pontifex dicit excelsa voce *Gloria in excelsis Deo*. Dicta Oratione, lecta Epistola et Evangelio, factoque sermone ad populum, si voluerit, et *Credo in unum Deum* decantato, prosequatur Missa ordine suo [^b et conficiat duas Hostias, unam scilicet sumendam, alteram reservandam in erastinum, ac tot, quot necessariae fuerint pro iis, qui hodie sunt communicaturi.]

5. Postquam dominus papa intrat ad sacrificandum, tunc acolythus conducit juniorem diaconum cardinalem, et cum eo plures subdiaconi. Unus autem ex eis subdiaconis portet crucem, acolytho antecedente cum thuribulo et thure. Et sic processionaliter vadant ad ecclesiam sancti Thomæ vel sancti Gregorii, ubi ampullæ cum chrismate et oleo conservantur. **99** Cardinalis diaconus accipit illam ampullam, quæ est chrismatis; duo alii subdiaconi accipiunt illas duas olei exorcizati et olei infirmorum, portantés eas super brachium sinistrum, et eo modo quo iverunt revertantur. Venientes autem ad altare, antequam dominus

Masseano, sed tantum in Codice Onufrii. Sed hoc intelligendum, cum pontifex sacra facit extra ecclesiam Lateranensem, ubi solus communicat, infra, num. 9.

papa dicat *Per quem hæc omnia*, subdiaconus qui habet ampullam olei infirmorum, repræsentet eam summo pontifici ad benedicendum. Pontifex vero et omnes episcopi et presbyteri cardinales, et alii existentes, dicant plana voce : *Exorcizo te, immundissime spiritus, etc., et per nomen dilectissimi filii ejus Domini nostri Jesu Christi, qui venturus est judicare vivos et mortuos et sæculum per ignem. Benedictio olei infirmorum. Emitte, quæsumus, Domine, etc., permanens in visceribus nostris, in nomine Domini nostri Jesu Christi, qui venturus est.*

6. His Benedictionibus peractis, revertatur ad altare, et dicat *Per quem hæc omnia, etc.*, usque *Per omnia sæcula sæculorum. Amen. Oremus : Præcepit salutariibus moniti, etc.*, usque *Pax Domini sit semper vobiscum. Agnus Dei* non cantatur, pax non datur.

7. Veruntamen scire nos convenit quod si fuerit pontifex Laterani, decantato *Credo in unum Deum*, et antequam intret ad sacrificandum, a diaconibus et subdiaconibus levatur a mensa de altari pallis desuper complicatis, et cum reverentia et omni devotione ab eisdem reportetur in capella sancti Pancratii juxta claustrum canonicorum, quia ibi est locus reservationis, et cum omni cautela usque in diem Sabbati custoditur.

8. Deinde pontifex venit ad altare, accipiens ampullam vitream, quæ intus se continet quoddam vasculum aureum, et in illo vasculo est lapis pretiosus concavus, et in illa concavitate lapidis est diligenter pretiosus Christi sanguis inclusus, qui annuatim extrahitur, et reponitur in concavitate arcæ; et tunc levatur a pontifice, et ostenditur, ut tota turba populi valeat cum timore et reverentia et omni devotione eum videre. Postea traditur custodienda priori et canonicis ejusdem ecclesiæ usque in diem Sabbati. Tunc pontifex ad sacrificandum intrat solus infra arcam, ut significetur **100** quod in Veteri Testamento scriptum est, quia solus pontifex intrabat semel in anno in sancta sanctorum, tantum cum cruce et lintamine suppositis, episcopo vel cardinali cum capellano sacerdote ministrante sibi.

9. Confecto itaque sacrificio, pontifex solus communicat super altare sine ministris; et non cum calamo, sed cum calice tantum se confirmet illo die, et sexta feria, et ponit illam quartam partem in calice. Postquam communicavit, ponit calicem super altare, et patenam juxta eum cum corpore Domini reservato, quia sexta feria de ipso sacrificio resumit, et cooperitur utrumque sindone munda.

10. Percepto itaque corpore et sanguine Domini nostri Jesu Christi, pontifex ascendit ad sedem ligneam, et continuo duo acolythi deferunt ampullas involutas cum sindone alba serica in sinistro brachio, ita ut videri possit a medio; et diaconus qui assistit domino papæ accipit ampullam unam mistam cum balsamo, et repræsentat eam summo pontifici, tenens eam in sinistro brachio involutam. Tunc pontifex

* De hoc ritu levandi mensam altaris apud Lateranum mentio fit in libro tum Benedicti canonici, tum

habet ter in illam; habent etiam in ipsam omnes episcopi qui assistunt ibi, et presbyteri cardinales, et dicant sine cantu et sine *Dominus vobiscum, Exorcizo te, creatura olei, etc., ut fias omnibus qui ex te ungenti sunt in adoptionem filiorum per Spiritum sanctum, in nomine Dei Patris omnipotentis, et Jesu Christi Filii ejus Domini nostri, qui cum eo regnat et vivit Deus in unitate ejusdem Spiritus sancti.* Deinde dicit excelsa voce, episcopi et presbyteri dicant submisso, *Per omnia sæcula sæculorum. Amen. Dominus vobiscum. Et cum spiritu tuo. Sursum corda. Resp. Habemus ad Dominum. Gratias agamus Domino Deo nostro. Resp. Dignum et justum est. Vere dignum et justum est, æquum et salutare, nos tibi semper et ubique gratias agere, Domine*

sancte, Pater omnipotens, æterne Deus, qui in principio inter cætera bonitatis, etc., ut sit iis qui renati fuerint ex aqua et Spiritu sancto chrisma salutis, eosque æternæ vitæ participes et cælestis regni facias esse consortes, per eundem, etc.

11. Tunc episcopus salutet chrisma nudum, et cæteri omnes. Quo expleto, benedicat ampullam olei delatam eo ordine quo supra; et similiter habet pontifex ter in ipsam, sed tacite; et præter ipsum omnes episcopi et presbyteri cardinales et alii episcopi habent ter in ipsam. Et tunc dicit sine **101** cantu et sine *Dominus vobiscum, Exorcizo te, creatura olei, in nomine, etc., ad omnem gratiam spiritualem accipiendam sanctificata, per eundem, etc.* Et dicit pontifex *Dominus vobiscum. Et cum spiritu tuo. Oremus. Oratio.*

Deus incrementorum et profectuum spiritualium remunerator, etc., in sacramento sunt baptismatis adepturi, per eundem Dominum nostrum, etc. Post Benedictionem vero istam omnes episcopi, et presbyteri cardinales, et alii episcopi salutent sanctum chrisma, et oleum, ter pro quolibet, et in salutando inclinent capita dicentes, *Ave, sanctum chrisma*, ter pro quolibet; et deosculentur ampullam semel tantum, et deferatur a subdiacono ampulla olei; et summus pontifex salutet oleum, et deosculando ampullam, sicut fecit de chrismate, et cæteri omnes salutent per ordinem ampullam in deosculando. Postea reportentur ampullæ processionaliter, sicut fuerunt adductæ, ad sacrarium, vel locum ubi sedere debent; et inde distribuatur unicuique, sicut decet et fuerit opportunum. Pontifex vero in sede sua communicat illos qui communicare volunt. Reserventur tamen oblatae integræ de corpore Domini in die Parasceve; sanguis vero Domini penitus assumatur. Pacis osculum non datur. *Agnus Dei* dicatur, et communio *Dominus Jesus Christus.*

12. Sed antequam pontifex revertatur ad altare ad complendam Missam, junior presbyterorum cardinalium portet corpus Domini positum in pyxide ad locum præparatum, præcedentibus cum cruce et luminariis, et papillione desuper. Tunc pontifex revertitur ad altare, et dicit hanc Orationem : *Resecti Cenci camerarii infra. Vide commentarii prævi caput 10.*

vitalibus alimentis; qua expleta, diaconus dicit *Ite, A Missa est*. Missa igitur solemniter peracta, indutus pontifex ascendit palatium, comitantibus eum tam episcopis quam presbyteris et diaconibus, omnibus paratis secundum ordinem suum. Pontifex vero ingreditur basilicam sancti Laurentii ^a, et sine planeta residens in sede, facit mandatum duodecim subdiaconorum. Interim cantores cantant *Vesperas* ante eum, ut mos est. Finitis omnibus parati accedunt ad mensam.

102 *Feria sexta Parasceve.*

13. Hora sexta conveniant omnes ad Lateranensem ecclesiam, vel ad aliam ecclesiam, et dicant septem Psalmos. Tunc dominus papa induat se ornatu suo quadragesimali tantum, episcopi pluvialibus, presbyteri, diaconi, subdiaconi planetis. Tunc junior presbyterorum cardinalium ferat adornatum capsidem eum dominico corpore hesternae die reservato; et sic subdiaconus cum papali cruce Processionem praecedente, omnes discalceati sine cantu psallendo ad ecclesiam sanctae Crucis, quae est Jerusalem, ubi statio fieri debet, ordinate tamen, procedant, quando dominus papa est Laterani. Cum autem illuc pervenerint, ingrediuntur ecclesiam sine cantu, et prostrati in medio ecclesiae diutius orant. Presbyter, qui portat corpus Christi in secretario ponat, illud, dum dominus papa praeparat se. Illo praeparato, reportet illud ante dominum papam in Processione ad altare. Surgentes ab Oratione, dominus papa cum clero intret secretarium, et, abstracta planeta cum pallio, sedeat in sede sua, et lotis pedibus ministri calcient eum quotidiana calciamenta. Veniens ad faldistorium, dicit *Nonam*; et post paululum reindutus planeta et pallio, praeeunte eum cruce et Evangelio, sine luminaribus et incenso, cum silentio ordinate ad altare procedant, et tunc omnes prostrati diutius orant.

14. Interim autem ministri unam tantum tualeam extendant super altare nudatum. Completa vero Oratione nihil aliud dicat, nec confessionem faciat. Pontifex deosculato altari ascendat sedem more solito, non tamen in sede ornata et solenni, sed in faldistorio ad dextrum altaris, quasi ante ad gradus, ubi stat subdiaconus in Missa; et subdiaconus statim procedat ad legendum, et sine titulo sic incipiat: *Hæc dicit Dominus: In tribulatione sua*. In tono lectionis legantur lectiones sine reverentia et osculo pedum. Finita lectione cantatur *Tractus Domine audi audi tuum*. Finito Tractu, dicat pontifex *Oremus*, et diaconus *Flectamus genua*. Resp. *Levate*. Et dicat Orationem, *Deus, a quo et Judas*. Qua finita, subdiaconus legit similiter sine titulo: *In diebus illis dicit Dominus ad Moysen*. *Tractus Eripe me Domine*; quo finito, diaconus, facta reverentia, sine Benedictione, procedit cum Evangelio, 103 sine faculis et sine incenso, et ascendens nudum pulpitum similiter incipit: *Passio Domini nostri Jesu Christi secundum Joannem*. Ei nullo respondente legat: *In illo tempore, egressus Jesus trans torrentem*.

^a Addit Codex Onufrii, vel sancti Nicolai, si est apud sanctum Petrum.

Qua finita, dicit Orationes: *Oremus, dilectissimi*. Alius a domino papa dicit has Orationes super altare. Quibus finitis, adorat crucem. Deinde repræsentat eam populo, cantans Antiphonam *Ecce lignum crucis*. Adorata cruce, diaconus expandat corporale super altare; super quo posito corpore Domini, et calice cum vino et aqua, dicat pontifex plena voce, ut mos est, sine *Per omnia sæcula sæculorum, Amen: Oremus*. *Præceptis salutaribus moniti, etc., Pater noster*. Similiter in eadem voce, *Libera nos. Oremus. Quæsumus, Domine*. Finita vero Oratione, *Pax Domini* non dicatur. *Agnus Dei* non cantatur, nec pacis osculum datur, nec postcommunio cantatur.

15. Communicat autem solus pontifex sine ministris, non ad sedem solemniter, sed ibi tantum eo die ante altare, ob humilitatem reverentiæ Dei et passionem Christi. Et feria sexta præcedenti [*Fortè præseuti*], et quando celebratur pro defunctis, perfusionem facit in calice, et ipse sumit, et postea lavat cum aqua in bacilibus. Deinde rodens ad sedem exuat se, et cum clericis suis dicat *Vesperas præteriti diei*, non cantando, sed recitando.

In Sabbato sancto.

16. Hora sexta conveniunt omnes ad ecclesiam, excusso novo igne de crystallo, sive de lapide, unde cereus debet a diacono accendi. Benedictio quæ debet fieri a juniore presbytero cardinali. Oratio: *Deus qui per Filium tuum, angularem scilicet lapidem, etc., valeamus festa pertingere, per eundem, etc.* Alia Oratio: *Domine Deus, Pater omnipotens, lumen indeficiens, etc., ut ad vitam et lucem æternam pervenire mereamur*. Per. Alia Oratio: *Domine sancte Pater omnipotens, etc., et adjuva nos, qui vivis et regnas cum eodem Unigenito tuo et Spiritu sancto Deus, per omnia sæcula sæculorum. Amen*. Benedictio incensi: *Veniat, quæsumus, omnipotens Deus, etc., virtus tuæ Majestatis assistat*. Per. Benedicto igne, aspergatur aqua benedicta, et adoleatur incenso. Deinde procedatur ad Benedictionem cerei.

17. Interim dum cereus benedicetur, pontifex cum cardinalibus 104 et cæteris scholis procedit ad altare, et, facta reverentia, ascendit ad ornatam sedem. Subdiaconus vero, finita Benedictione cerei, ascendens amboem incipit legere sine titulo: *In principio Deus creavit cælum et terram*. Eo vero completo, si dominus papa velit, Græcus subdiaconus eandem lectionem Græce relegit; qua expleta, dicit pontifex *Oremus*, diaconus *Flectamus genua*, et, post paululum, *Levate*. Et vicissim dicant diaconi, si plures sunt, *Flectamus genua*, et *Levate*. Deinde sequitur Oratio, et sic per ordinem XII Latine, et XII Græce, sicut domino papæ placet, vicissim leguntur. Cum autem ventum fuerit ad lectionem qua legitur Nabuchodonosor, ad illam Orationem quæ sequitur dicitur *Oremus*, et non *Flectamus genua*, eo quod rex ille omnem populum sub ditione coegerat flectere genua ante statuam auream quam erexerat; quod Ecclesia reputans factum in contemptum Dei omni-

potentis, post illam lectionem non flectuntur genua.

18. Sed inter hæc, dum lectiones leguntur, septem subdiaconi crucem portantes, præcedentibus eos acolythibus, reverenter descendunt ad Benedictionem fontium, et faciunt ibi litaniam septenam, quinam et trinam. Et unus sacerdotum canonicorum in competenti loco catechizat representatos sibi infantes, et fac' eus crucem cum pollice in frontibus singulorum, dicit: *In nomine Patris † et Filii † et Spiritus † sancti. Amen.* Postea posita manu super capita eorum dicit hanc Orationem: *Non te lateat, Satana, etc., per aquam regenerationis, etc., in nomine Domini nostri Jesu Christi, qui venturus est.*

19. Post hæc tangit nares et aures singulorum de sputo, et dicit: *Ef'eta, quod est adaperire, in odorem suavitatis. Tu autem ef'ugare, diabole, appropinquavit enim judicium Dei.* Tunc invocato nomine uniuscujusque dicit: *Abrenuntias Satanae? Resp. Abrenuntio. Et omnibus pompis ejus? Resp. Abrenuntio. Et omnibus pompis ejus? Resp. Abrenuntio.* Postea tangit de oleo sancto pectus et int' scapulas, faciendo crucem cum pollice, et dicit: *Et ego te linio oleo salutis in Christo Jesu Domine nostro in vitam æternam, amen.* Tunc imposita manu iterum super capita eorum, dicat Orationem dominicam et Symbolum.

20. Infantibus vero catechizatis, et finitis lectionibus, et Orationibus 105 et canticis decantatis, pontifex cum omni schola clericorum descendit ad benedicendos fontes, præcedentibus subdiaconibus cum cruce et facula, et alia necessaria ad Benedictionem fontium, prinicerio et cantoribus decantante Tractum *Sicut cærus desiderat ad fontes aquarum,* subdiacono vero et reliquis de clero litaniam facientibus. Sed antequam intret ad Benedictionem, dicit hanc Orationem juxta fontem: *Omnipotens sempiternus Deus, etc., animam corpusque sanctificet. Per.* Deinde ascendit gradus, astantibus ministris hinc inde cum faculis, factoque silentio dicit *Dominus vobiscum.* Resp. *Et cum spiritu tuo. Oramus. Omnipotens sempiternus Deus, adesto, etc., tuæ virtutis impletur effectus. Per Dominum.*

21. Præfatio. *Per omnia sæcula sæculorum. Amen. Dominus vobiscum.* Resp. *Et cum spiritu tuo. Sursum corda.* Resp. *Habemus ad Dominum. Gratias agamus Domino Deo nostro.* Resp. *Dignum et justum est. Vere dignum et justum est, etc., omnipotens æterne Deus, qui invisibili potentia, etc., aures tuæ pietatis inclina. Deus, cujus spiritus super aquas, etc., aquarum natura conciperet. Deus qui nocentis mundi, etc., gratiam de Spiritu sancto.* Hic cum manu dividat aquam in modum crucis: *Qui hanc aquam, etc., inficiendo corrumpat.* Hic aqua manu tangat: *Sic hæc sancta et innocens creatura, etc., indulgentiam consequantur.* Hic faciat crucem super fontem: *Unde bene † dico te, etc., cujus spiritus super te ferebatur.* Hic dividat aquam in quatuor partes, dicens: *Qui te de paraliſi fonte, etc., et sitiēti populo de petra produxit.* Hic iterum crucem faciat, *Bene † dico te per Jesum Christum, etc., baptizantes eos in nomine*

Patris, et Filii et Spiritus sancti. Amen. Hic mutet vocem, quasi lectionem legens: *Hæc nobis præcepta, etc., et purificandis mentibus efficaces. Per Dominum nostrum Jesum.* Hic ponit cereos in aquam, et dicat secundum pristinum tonum: *Descendat in hanc plenitudinem fontis virtus Spiritus sancti.* Hic sufflet in aquam tribus vicibus in hunc modum: *Totamque hujus aquæ substantiam regenerandi secundet officium.* Hic tollantur cerei: *Hic omnium peccatorum maculæ deleantur, etc., novam infantiam renascatur. Per Dominum nostrum, etc.* Hic tollatur de aqua benedicta ad spargendum in omni loco, ubicunque voluerit. Postea infundat chrisma in fontem in modum crucis super ipsam aquam, dicens:

106 *Sancti † f'icetur, secundetur fons iste in nomine Patris † et Filii † et Spiritus † sancti. Amen.* Tunc misceat ipsum chrisma cum eadem aqua, et spargat cum manu per totum fontem.

22. Benedictione completa, secedit paululum ibi in secretario juxta fontes; et abstracta planeta et pallio, acolythi præparant eum, sicut consuetudo est. Præparatus vero regreditur ad fontes, et præsentatis sibi infantibus, Joanne scilicet, sive Petro et Maris, interroget offerentem: *Quis vocaris? Resp. Joannes.* Inculcat et dicit, *Joannes, credis in Deum Patrem omnipotentem, creatorem cæli et terræ? Resp. Credo.* Interrog. *Credis et in Jesum Christum, Filium ejus unicum, Dominum nostrum natum et passum? Resp. Credo.* Interrog. *Credis et in Spiritum sanctum, sanctam Ecclesiam catholicam, sanctorum communionem, remissionem omnium peccatorum, carnis resurrectionem, vitam æternam? Resp. Credo.* Interrog. et dicit: *Joannes, ris baptizari? Resp. Volo.* Tunc baptizat eum sub trina immersione, sanctam Trinitatem semel tantum invocando sic, *Et ego te baptizo in nomine Patris,* et immergat semel; *et Filii,* et immergat secundo; *et Spiritus sancti,* et immergat tertio, *ut habeas vitam æternam.* Resp. *Amen.* Similiter Petrum et Mariam. His vero tribus baptizatis, inmantatus manto supra dalmaticam pontifex vadit ad chrismarium, juniore diaconorum cardinalium et sacerdotibus canonicis baptizantibus reliquos parvulos. Baptizatos autem sacerdos æro chrismate in vertice eos perungit dicens: *Pax tecum.* Resp. *Et cum spiritu tuo.* Oratio: *Deus omnipotens, etc., ipse te linivit chrisma'e salutis in Christo Jesu Domino nostro in vitam æternam.* Resp. *Amen.*

23. Deinde vestitur infans vestimentis, dicente sacerdote: *Accipe vestem sanctam candidam et immaculatam, quam perferas ante tribunal Domini nostri Jesu Christi, ut habeas vitam æternam.* Resp. *Amen.* Postea dat ei candelam dicens: *Accipe lampadem irreprehensibilem; custodi baptismum tuum, ut cum Dominus venerit ad nuptias, possis occurrere in aula cælesti.* Resp. *Amen.*

Urdo ad consignandum pueros sive infantes.

24. Hic cum infantes in dextris brachiis tenentur, majores vero pedem ponunt super pedem patrini sui, per ordinem 107 dispositis ante pontificem, ipso

pontifex imposita manu super capita singulorum, A
 dicat Orationem super eos cum invocatione septi-
 formis gratiæ Spiritus sancti, sic dicens: Dominus
 vobiscum. Resp. Et cum spiritu tuo. Oremus. Omni-
 potens sempiternæ Deus, qui regenerare, etc., san-
 ctum Paracletum de cælis. Resp. Amen. Spiritum sapientiæ
 et intellectus. Resp. Amen. Spiritum consilii
 et fortitudinis. Resp. Amen. Spiritum scientiæ et pie-
 tatis. Resp. Amen. Adimple eos spiritu timoris tui,
 et consigna eos signo crucis Christi in vitam propi-
 tialis æternam. Per.... in unitate ejusdem. Tunc pon-
 tificex, intincto pollice in chrismate, et interrogato
 uniuscujusque nomine, faciat crucem in frontibus
 singulorum, sic dicens: Joannes, vel alio quovis nomine
 invocans eos, Signo te signo † crucis, et confir-
 mo te chrismate salutis in nomine † Patris, et Fi † lii et
 Spiritus † sancti. Pax tecum. Resp. Et cum spiritu
 tuo. Consignatis omnibus dicat hos Versus: Ecce
 sic benedicetur omnis homo, qui timet Dominum. Be-
 nedicat vos Dominus Deus ex Sion. et videatis bona
 Jerusalem omnibus diebus vitæ vestræ. Gloria Patri,
 etc. Pax tecum. Resp. Et cum spiritu tuo. Oremus.
 Deus qui apostolis tuis, etc., inhabitando perficiat.
 Qui cum Deo Patre. Deinde faciat crucem super eos,
 dicens: Bene † dicat vos omnipotens Deus, Pater †
 et Filius et † Spiritus sanctus. Resp. Amen.

Ordo ad dandam Pœnitentiam.

25. Quando peccata sua vult aliquis confiteri, sacer-
 dos dicat apud se hanc Orationem: Domine Deus
 omnipotens, qui non vis mortem peccatoris, sed ut con-
 vertatur et vivat, propitius esto mihi peccatori, et sus-
 cipe orationem meam, quam fundo ante conspectum
 clementiæ tuæ, quo et me pariter, et hunc a peccatis
 omnibus exuas, et peccare de cætero caveamus efficias.
 Per Dominum.

26. Ad hoc interroget pœnitentem dicens: Frater,
 pro qua causa venisti ad istam ecclesiam? Peccator
 respondet: Ego veni agere pœnitentiam de peccatis
 meis. Tunc peccator mittat manus suas inter manus
 sacerdotis, et dicat ad Deum tribus vicibus: In ma-
 nus tuas, Domine, commendo spiritum meum. Deinde
 dicat sacerdos, Suscepimus, Deus, misericordiam tuam
 in medio templi tui. Psal. Magnus Dominus, et lauda-
 bilis nimis. Gloria. Vers. Sicut audivimus. Kyrie.
 Pater noster: et capitula 108 ut superius scripta
 sunt, et dicat Dominus vobiscum. Resp. Et cum spi-
 ritu tuo. Oremus. Deus, cui proprium est miseri sem-
 per et parcere, suscipe deprecationem nostram, et sa-
 mulum tuum ad confessionem et pœnitentiam veramque
 emendationem, et veniam tuæ pietatis inspiratione com-
 punctum, quem delictorum catena constringit, mise-
 ratio tuæ pietatis absolvat. Per. Alia oratio. Deus mi-
 sericors, Deus clemens, Deus indulgentiæ, Deus pieta-
 tis et pacis, qui pro amore hominum in cruce manus
 expandisti, qui Chananaeam et publicanum vocasti ad
 pœnitentiam, convertere dignare famulum tuum, qui
 ante tuum sanctum altare suum confitetur reatum, et

humilem se recognoscit, et facinorum omnium sibi ve-
 ntam petit; et præsta misericors et pœnitendi spatium,
 dignos pœnitentiæ fructus et finem pœnitentialiter fru-
 ctuosum. Per. Alia Oratio. Deus sub cujus oculis omne
 cor trepidat, et conscientiæ cunctæ pavescunt, propitiare
 famuli tui N. gemitibus, et cunctorum ejus omniumque
 moderare languoribus ut sicut nemo liber est a culpa,
 ita nemo sit alienus a venia. Per.

27. His actis, interroget diligenter eum, si recte
 credit, et ne forte alicui iram vel odium teneat; et
 si vult parcere illis qui in se peccaverunt, et si vult
 abstinere a peccatis quæ hactenus gessit, et emen-
 dare si quid abtulit. Et cum promiserit hæc omnia se
 facturum, continuo moneat eum se confiteri Deo et
 sibi peccata. Confessum vero interroget, quale ini-
 B nisterium facit. Et si est comes, aut judex, dicat illi
 ut non accipiat præmia, nec judicet injuste; si est
 escarius, non teueat annonam familiæ; si monetarius
 aut negotians, non gravet aliquem in negotio, et in
 contracambio; si habet patrem, aut matrem, honoret
 eos, et det illis necessaria; si animalia pascit, non
 damnnum aliis; si est a massarius, non sit fraudulen-
 tus seniori de labore suo; si habet viduam aut or-
 phanos, faciat cum eis misericordiam; si servus est,
 sit fidelis domino suo, et laboret in quantum potest;
 et qui malefaciunt, emendet eos; si habet uxorem, non
 concumbat cum ea festivis diebus, nec in Quadrage-
 sima usque ad octavas Paschæ; si est monachus, aut
 monacha, aut presbyter, aut diaconus, aut clericus,
 servent quod promiserunt. Deinde consideret si est
 C dives aut pauper, si dominus aut servus, si sanus aut
 infirmus, si sit conjugatus aut non, si sit 109 juve-
 nis aut puer. Omnia consideret, et secundum quod
 potuerit agere imponat illi pœnitentiam; et cui non
 potest imponere jejunium, imponat eleemosynam,
 vel orationem; et ut flectat genua per diem ac
 noctem. Sed antequam imponat pœnitentiam, debet
 ostendere quam grande est illud malum, et quot
 annis debeat pœnitere. Debet tamen eum admonere
 ut non desperet, quia Dominus misericors est, et
 ei omnia peccata dimittet, tamen si emendaverit.

28. Tunc sacerdos ei dicat, quibus annis, temporibus
 et diebus debet pœnitentiam observare. Isti sunt dies
 qui non computantur in pœnitentia: Nativitas Domini
 usque in Epiphaniam, a Pascha usque ad Pentecosten,
 Nativitas sancti Joannis Baptistæ, sancti Laurentii,
 D Assumptio sanctæ Mariæ, festivitas duodecim aposto-
 lorum, festivitas omnium sanctorum, et omnes Do-
 minici dies, vel illorum sanctorum quorum reliquiæ
 possident festivitates. Pœnitentiales vero dies sunt
 Quadagesima major, Sabbatum Pentecostes, qua-
 tuor tempora, vigilia sancti Joannis Baptistæ, vi-
 gilia apostolorum, vigilia sancti Laurentii, vigilia
 sanctæ Mariæ, vigilia omnium sanctorum, et aliis
 diebus, id est feria secunda, feria tertia, et feria
 sexta, quibus Dominus dederit ad certamen adjuto-
 rium jejunandi.

29. Tunc sacerdos faciat ei confessionem. Deinde

* Id est colonus, qui massam seu fundum aliquem procurat.

dicat Orationem : *Exaudi, Domine, quæsumus, supplicum preces, et confitentium tibi parce peccatis, ut quos conscientie suæ reatus accusat, indulgentia tuæ miserationis absolvas. Per.* Alia Oratio. *Deus omnipotens, qui dedit potestatem beato Petro apostolo, et cæteris avostolis, deinde episcopis et sacerdotibus, ligandi atque solvendi, ipse te a tuis peccatis omnibus absolvit, et liberet. Per.* Absolutio. *Absolvimus te vice beati Petri apostoli, cui potestas ligandi atque solvendi a Deo concessa est, cujus vicem, quamvis indigni, nomine tamen, non autem merito, gerimus, et oramus ut quoad tua meretur accusatio, et ad nos pertinet culpæ remissio, omnipotens Deus omnium tuorum peccaminum sit pius indulor. Qui vivit.* Alia Oratio. *Ex auctoritate omnipotentis Dei beatus Petrus, celestis regni ligaver, qui habet potestatem in cælo et in terra ligandi atque solvendi, cujus, quamvis immeriti, divina tamen suffragante gratia vivem gerimus, ipse te absolvas ab omnibus peccatis tuis. Per Dominum nostrum Jesum Christum Filium.*

110 Ordo ad reconciliandum Pœnitentem.

30. Dicit sacerdos capitula : *Averte faciem tuam a peccatis meis. Resp. Et omnes iniquitates meas dele.* Vers. *Cor mundum crea in me, Deus. Resp. Et spiritum rectum innova in visceribus meis.* Vers. *Domine exaudi orationem meam. Resp. Et clamor meus ad te veniat.* Oratio. *Majestatem tuam, Domine, supplices deprecamur, ut huic famulo tuo N. longo squalore pœnitentiæ macerato, miserationis tuæ veniam largiri digneris, ut, nuptiali veste recepta, ad regalem mensam, unde ejectus fuerat, mereatur intrare.* Alia Oratio. *Omnipotens de Deo Deus, qui habet potestatem peccata dimittendi, et qui latroni jam in cruce suspensus peccata remisit, et eum ad paradisi delicias perduxit, et sancto Petro, cui dedit potestatem ligandi atque solvendi in cælo et in terra, et ad alios discipulos dixit : Quorum remisistis peccata remittuntur eis, et quorum retinueritis retenta erunt ; ipse te secundum magnam misericordiam suam absolvat ab omnibus peccatis tuis, et faciat te peragere veram pœnitentiam, et sic ad finem perseverare in bonis operibus, ut dicat tibi : Jam non te condemnabo, vade, et amplius noli peccare. Qui cum Patre et Spiritu sancto, etc.* Sequitur Benedictio. *Bene et dicat te Dominus, et custodiat semper. Ostendat Dominus faciem suam tibi, et misereatur tui. Convertat Dominus vultum suum ad te, et veram det tibi pacem, qui vivit.* Alia Benedictio. *Bene et dicat te omnipotens Deus, et per abundantiam Spiritus sancti cor tuum corroboret, mentem tuam sanctificet, vitam tuam amplifcet, castimoniam decoret, atque sensum tuum in omnibus operibus confirmet ; prospera tibi tribuat, pacem concedat, salutem conferat, quietem tribuat ; charitate muniat, et ab omnibus diabolicis et humanis insidiis sua te semper protectione et virtute defendat ; et quæcunque postulaveris juste, clementer concedat. Auferat omnia mala quæ gessisti ; tribuat tibi gratiam quam semper rogasti, ipso adjuvante, et præcedente nos ad regna cælorum, qui cum Patre.* Alia Benedictio. *Bene et dicat te Deus Pater, custo et dicat te Dei Filius, et illumi et net te Spi-*

ritus sanctus, corpus tuum custodiat, animam tuam salvet, et ad perpetuam vitam te perducatur Christus Dei Filius, qui tecum vivit, etc.

111 Ordo ad visitandum infirmum.

31. Sacerdos sit indutus sacris vestibus, et ministri accipiant oleum sanctum pro infirmo, et aquam benedictam, et crucem, et cinerem sanctum vitis, et duo candelabra ; et pergant ad domum infirmi, cantantes hunc Psalmum : *Miserere mei, Deus* : et intrans domum dicat sacerdos : *Pax huic domui.* Resp. *Adjutorium nostrum in nomine Domini.* Mox ait sacerdos *Dominus vobiscum.* Resp. *Et cum spiritu tuo.* Oratio. *Introeat domum hanc, Domine Jesu Christe, sub nostræ humilitatis ingressu æterna felicitas, divino prosperitas, serena lætitia, charitas fructuosa, sanitas sempiterna. Effugiat ex hoc loco accessus dæmonum ; absint angeli pacis, domumque hanc deserat effugata discordia. Magnifica super nos, Domine, nomen tuum, et bene et dic nostræ conversationi ; sanctifica nostræ humilitatis ingressum, qui sanctus et pius es, et permanes cum Patre et Spiritu sancto in sæcula sæculorum.* Oratio. *Oremus et deprecemur Dominum nostrum Jesum Christum, ut benedicendo bene et dicat hoc tabernaculum, et omnes habitantes in eo, et det eis angelum bonum custodem, et faciat eos servire sibi ad considerandum mirabilia de lege sua. Avertat ab eis omnes contrarias potestates, eripiat eos ab omni perturbatione, ac sanos in hoc habitaculo custodire dignetur. Qui vivit.* Alia Oratio. *Exaudi nos, Domine sancte, Pater omnipotens, æterne Deus, et mittere digneris sanctum angelum tuum de cælis, qui custodiat, foveat, protegat, visitet et defendat omnes habitantes in hoc habitaculo.* Per Christum. Alia Oratio. *Omnipotens et misericors Deus, qui immensam pietatem tuam....., ut ad preces humilitatis nostræ salutifere visitare digneris hunc famulum tuum N., sicut visitasti Tobiam, Saram, socrum Petri, puerum Centurionis ; quo, pristina corporis et animæ sanitate recepta, et Majestati tuæ debitas in ecclesia laudes exsolvat. Per.* Alia Oratio. *Deus qui famulo tuo regi Ezechie per quinos annos potenter ad vitam donasti, quæsumus ut hunc famulum tuum a lecto ægritudinis misericorditer erigas ad salutem.* Per Dominum. Alia Oratio. *Deus qui beatum Petrum Apostolum ad Tabitam famulam tuam misisti, quatenus ejus precibus suscitaretur ad vitam, exaudi nos, quæsumus, et huic famulo tuo N., quem in nomine tuo visitat nostra fragilitas, desiderata clementiæ tuæ medela subveniat.* 112 *Oramus te, Domine Jesu Christe, et cum omni supplicatione rogamus, ut hunc famulum tuum per angelum sanctum tuum visitare, lætificare, et confortare, atque liberare et sanare digneris, qui vivis et regnas*

32. Deinde sacerdos cum aqua benedicta faciat crucem super infirmum, et aspergat per totam domum aquam, dicendo *Asperges me, Domine, hyssopo et mundabor, cum Miserere mei Deus.* Deinde dicat : *Ad quid me vocasti, frater ? Respondet infirmus : Ut confitear Deo et tibi peccata mea, et ut vice Dei tu illa mihi condones, et des mihi pœnitentiam, et infundas sancti Spiritus unctionem.* Sacerdos respondet : *Con-*

donet tibi Dominus Jesus Christus omnia peccata tua, et salutiferam tibi tribuat unctionem. Tamen si te Deus respexit et sanaverit Dominus, custodies illam? Respondet Custodiam. Tunc sacerdos supra pectus faciat crucem cum aqua et cinere, superimponens cilicium ita dicens: Apud Dominum misericordia est, et copiosa apud eum redemptio. Ita enim lapsis hominibus subvenit, ut non solum per baptismi et confirmationis gratiam, sed etiam per penitentiam et unctionis medicinam spiritus humanus vitæ reparatur æternæ. Respondet infirmus Deo gratias. Tunc, suscepta confessione, et iudicta penitentia, sequantur septem Psalmi penitentiales et litania. Deinde dicitur Kyrie, Christe, eleison, Kyrie; Pater noster. Vers. Et ne nos inducas. Resp. Sed libera nos. Vers. Salvum fac servum tuum. Resp. Deus meus. Vers. Mitte ei, Domine, auxilium. Resp. Et de Sion. Vers. Esto ei, Domine, turris. Resp. A facie. Vers. Nihil proficiat inimicus. Resp. Et filius. Vers. Domine, exaudi Orationem meam. Resp. Et clamor. Oratio. Omnipotens sempiterna Deus, qui per beatum Jacobum apostolum tuum inducere presbyteros Ecclesiæ et ungere oleo infirmos præcepisti, præsta, quæsumus, ut digneris per manus nostra hunc famulum tuum infirmum de oleo sanctificationis unguere, et bene dicere; et quod fideliter postulantes exterius amplectimur, hoc interius spiritualiter divina tua virtus invisibiliter operetur. Alia Oratio. Domine Deus, qui per apostolum tuum locutus es: Infirmatur quis in vobis, inducat presbyteros Ecclesiæ, et orent super eum, ungentes eum oleo sancto in nomine Domini, et oratio fidei salvabit infirmum, et alleviabit eum Dominus, et si in peccatis sit, dimittentur ei; cura, quæsumus, Redemptor noster, gratia Spiritus sancti languores istius infirmi, et sua sana vulnera, ejusque dimitte peccata, atque dolores cunctos cordis et corporis ab eo expelle, plenamque ei interius exteriusque **113** sanitatem misericorditer redde ut ope misericordiam tuam restitutus, ad pristina reparetur officia. Per.

Ordo compendiosus et consequens ad unguendum infirmum.

33. Intincto namque pollice in oleo infirmorum, sacerdos in ægri corpore signum crucis faciat in septem, vel in aliquantis locis, ita dicens, ad caput: In nomine Patris et Filii et Spiritus sancti extinguitur in te omnis virtus diaboli per impositionem manuum nostrarum, imo per invocationem omnium sanctorum angelorum, archangelorum, patriarcharum, prophetarum, apostolorum, martyrum, confessorum, virginum, atque omnium simul sanctorum. Re-p. Amen. Alia Oratio. Per istam sanctam unctionem et suam piissimam misericordiam parcat tibi Dominus quidquid oculorum vitio deliquisti. Resp. Amen. Ad aures: Per istam sanctam unctionem et suam piissimam misericordiam parcat tibi Dominus quidquid aurium vitio deliquisti. Resp. Amen. Ad nares: Per istam sanctam unctionem et suam piissimam misericor-

diam parcat tibi Dominus quidquid narium vitio deliquisti. Resp. Amen. Ad os: Per istam sanctam unctionem et suam piissimam misericordiam parcat tibi Dominus quidquid lingue, vel oris vitio deliquisti. Resp. Amen. Ad manus: Per istam sanctam unctionem et suam piissimam misericordiam parcat tibi Dominus quidquid tactus, vel incessus, aut lumborum, seu carnis vitio deliquisti. Resp. Amen. Post hæc dicat sacerdos: Respice, quæsumus, Domine famulum tuum infirmitate sui corporis fatiscentem, et animam refocile quam creasti, ut, castigationibus emendatus, se sentiat tua medicina salvatum. Per. Alia Oratio. Domine sancte, Pater omnipotens, æterne Deus, qui benedictionis tuæ gratiam ægris infundendo corporibus, facturam tuam multiplici pietate custodis, ad invocationem tui nominis benignus assiste, ut famulum tuum ab ægritudine liberatum, et sanitati donatum, dextera tua erigas, virtute confirmes, potestatem tue ecclesiæ sanctisque tuis altaribus cum omni desiderata prosperitate restituis. Per. Alia Oratio. Dominus Jesus Christus apud te sit, ut te defendat; intra te sit, ut te reficiat; circa te sit, ut te conservet; ante te sit, ut te deducat; post te sit, ut te custodiat; super te sit, ut te bene dicat, qui in Trinitate.

114 Ordo ad communicandum infirmum.

34. Lavat sacerdos manus suas, et lavaturam projicit in piscinam, vel ignem, et tunc facit ægrum adorare et osculari crucem, et ait: Dominus Jesus Christus, qui dixit discipulis suis: Quæcunque ligaveritis super terram erunt ligata, et quæcunque solveritis super terram, erunt soluta et in cælis, de quorum numero, quamvis indignos, nos esse voluit, ipse te absolvat per ministerium nostrum, et ab omnibus peccatis tuis quæcunque cogitatione, operatione, negligenter egisti, et a nexibus peccatorum absolutum perducere dignetur ad regna cælorum, qui cum Patre, etc. Tunc tradat ei sacerdos Eucharistiam dominici corporis intincti vino, et vinum tali intinctione sanctificatum in Christi sanguinem transmutatum, dicens: Accipe, frater, viaticum corporis et sanguinis Domini nostri Jesu Christi, qui te custodiat ab hoste maligno, et perducatur te ad vitam æternam.

Post communionem dicitur Oratio: Domine sancte, Pater omnipotens, æterne Deus, te fideliter deprecamur, ut accipienti fratri nostro sanctum corpus et sanguinem Domini nostri Jesu Christi Filii tui, tam corpori, quam animæ, prosit ad remedium sempiternum. Per eundem Dominum.

Benedictio cilicii. Omnipotens, et misericors Deus, qui peccatoribus pietatis tuæ misericordiam quærentibus hoc indumento vestitis misericordiam et veniam tribuisti, oramus clementiam tuam, ut hoc indumentum, quod vocatur cilicium, bene dicere, et sancti ficare digneris, ut quicumque eo pro peccatis suis indutus fuerit, et misericordiam imploraverit, veniam et indulgentiam tuæ misericordiam consequatur. Per.

frater, Viaticum, etc. Vide commentarii prævii caput 11.

* In Rituali Romano, quod Florentiæ in bibliotheca sanctæ Crucis asservatur, his omnis ita legitur: Tali intinctione sanctificatum, dicens: Accipe,

Benedictio cineris. *Deus pietatis, Deus indulgentiæ et misericordiæ, qui Ninivitis cinere et cilicio indutis, et misericordiam tuam clamantibus subvenisti, exaudi nos propitius, ut hanc creaturam cineris, quo peccatores indulgentiam tuæ misericordiæ implorantes utuntur, bene ꝑ dicere, et sancti ꝑ scationis tuæ gratiam super eum infundere digneris, ut quisquis illius aspersus pulvere fuerit, indulgentiam et remissionem cunctorum a te pio Domino 115 percipere mereatur delictorum. Per.*

35. Tunc extendatur in terra cilicium, et de cinere benedicto super illud a sacerdote fiat crux, et aquæ benedictæ aspersio; et super illud ponatur infirmus; et similiter fiat crux et aspersio super pectus illius, et dicat ei sic: *Recordare quia cinis es, et in cinerem reverteris. Alit rursus ei sacerdos: Placet tibi cinis, et cilicium ad testimonium penitentiæ tuæ ante Dominum in die iudicii? Resp. Placet.*

Ordo sepeliendi clericos Romanæ fraternitatis.

36. In primis annuntiatio nocte fit a nuntiis per omnes ecclesias Romanæ urbis ex mandato rectorum. Mane autem facta, post pulsatas campanas, clerici congregantur ex omnibus ecclesiis secundum dispositionem prælatorum in ecclesia, ubi clericus defunctus est sepeliendus; et quisque sacerdos cum suis clericis cantet vigiliam ix lectionum. Interim episcopus vel cardinalis, seu quilibet magnus de archipresbyteris, nisi dies Dominica instet, jussu rectorum Missam celebrat pro defuncto. Finita vero Missa, clerici omnes congregantur circa feretrum in modum rotæ, et de mandato rectorum cantant clerici illius ecclesiæ, cui a rectoribus injungitur, responsorium *Subvenite*. Vers. *Suscipiat*. Finito Responsorio, unus ex rectoribus dicat *Orate omnes*, et omnes sub silentio cantent *Pater noster*. Tunc prædictus rector præcipit alicui de majoribus ut absolvat; ille vero dicit: *Et ne nos*. Vers. *In memoria æterna*. Vers. *A porta inferi*. Vers. *Requiescat*. Vers. *Domine, exaudi*. Vers. *Dominus vobiscum*. Oratio. *Absolve*, ut supra.

37. Finita vero Oratione, prædictus rector præcipit alicui ecclesiæ ut cantet Antiphonam *Requiem æternam*. Psal. *Te decet*. Postea præcipit alicui ecclesiæ ut cantet Antiphonam *Sitivit*. Psal. *Sicut cervus*. Antiphona finita, cantent *Kyrie, Christe, eleison, Kyrie, eleison, Pater noster*. Istis cantantibus, interim quatuor episcopi vel presbyteri cardinales, vel archipresbyteri, induti sacris vestibus cum pluvialibus, et cum quatuor thuribulis, ascendunt ad altare, et incensent illud. Postea unus qui major est ex istis quatuor, alta voce absolvat, et dicat: *Et ne nos*. Resp. *Sed libera*. Capitula, ut supra. Capitula non dicit nisi primus. Orationes dicuntur in tono 116 Orationum Missæ. Oratio. *Non intres in iudicium*, etc. *signaculo sanctæ Trinitatis. Qui vivis et regnas per omnia*. Finita Oratione reincipiat eandem ille qui est contradictorie positus, dicens Vers. *Dominus vobiscum*. Resp. *Et cum spiritu*

^a Hoc est testimonium sanctuli redditum de quo in officio clericorum defunctorum apud Thomam in

tuo. Oratio. *Non intres in iudicium*. Post ille qui oppositus est illi subalterne eodem modo repetat prædictam Orationem. Postea quatuor. Finita vero Oratione, ad mandatum prædicti incipiat cantare collegium alicujus ecclesiæ Responsorium *Adesto dolori*. Vers. *Versa est in luctum*. Dum cantatur Responsorium, illi quatuor ascendant ad altare, ut supra dictum est, et faciunt ut supra dictum est. Tamen ille qui primus est in dicendo Orationem sequentem primus debet incensare. Cum vero reversi ad feretrum fuerint, ille qui fuit ultimus in prædicta Oratione incipiat *Dominus vobiscum*, sine capitulis. Oratio. *Deus, cui omnia vivunt*, etc., *ablus, indulgendo*. *Per Christum Dominum*. Et faciant de ista Oratione sicut de prima. Finita Oratione, de mandato prædicti rectoris collegium alterius ecclesiæ incipiat Responsorium *Ne recorderis*. Vers. *Ne intres*; repetenda *Requiem*. Et dum Responsorium cantatur, illi vero quatuor cum incenso ascendunt ad altare, et faciunt sicut primus; et ille qui fuit secundus in prima Oratione debet primo incensare, et incipere *Dominus vobiscum*. Resp. *Et cum*. Oratio. *Fac, quæsumus, Domine*, etc., *societ angelicis choris*. *Per Dominum nostrum Jesum Christum*. Et quater ista dicantur, sicut prima et secunda.

38. Postea de mandato prædicti rectoris Pater a spiritualis veniat in medium, et reddat testimonium pro defuncto, si fuerit unctus, si confessus, et de vita sua. Audito testimonio, sæpe dictus rector quærit a toto clero, dicens: *Placet vobis ut absolvatur frater iste defunctus? Resp. Placet*. Tunc rector rogat de voluntate omnium eum qui major est inter eos, vel qui fuit primus in Oratione, ut ipse absolvat. Ille vero cui injungitur dicit: *Orate omnes*. *Pater noster*. Vers. *Et ne nos*. Resp. *Sed libera*. Vers. *In memoria*, ut supra. Oratio. *Absolve*. Finita Oratione, jam dictus rector præcipit subdiacono et diacono ut accipiant feretrum. Illi accipientes deportant eum ad tumulum, cantantes Antiphonam *Chorus angelorum*, et 117 d'catur Oratio: *Deus, qui fundasti terram*, etc., *cum sanctis omnibus vera resuscitatio p astante eodem Domino nostro Jesu Christo*, etc.

39. Illis actis, in persona defuncti, dicatur Ant. *Aperite miki portas*, et mox aperiatur sepultura. Psal. *Confitemini Domino*. Item in persona ejusdem dicatur Antiphona *Ingrediar in locum*, et sepelitur. Psal. *Sicut cervus*; et sepulto, item in persona ejusdem dicatur Ant. *Hæc requies mea in sæculum sæculi*. Psalm. *Memento, Domine, David*. Ant. *De terra plasmasti me, Domine, et carne induisti me, Redemptor meus, suscitavi me in novissimo die*. Psalm. *Domine, probasti me*. Antiph. *Non intres in iudicium*. Psalm. *Domine, exaudi*. 2. Antiph. *Omnis spiritus laudet Dominum*. Psalm. *Laudate Dominum de cælis*. Antiph. *Ego sum*. Psalm. *Benedicite*. Oratio. *Oremus, fratres charissimi, pro spiritu fratris nostri*, etc., *resuscitari faciat*. *Per Christum Dominum nostrum*. Resp. *Amen*. Oratio. *Deus*, Responsoriali, pag. 211. Romani patrum hæcenus sanctulo vocant.

cui omnia vivunt, etc., quam præparasti diligentibus te. Per Dominum nostrum. Amen. Oratio. Temeritatis quidem est, Domine, etc., in parte dextra coronandus. Per Christum Dominum. Oratio. Opus est misericordiam, Domine, sancte, etc., in sinum Abrahamæ transferatur. Per Christum Dominum. Resp. Amen. Alia Oratio. Debitum humani corporis, etc., et perenni felicitate perfrui mereatur. Per Christum. Oratio. Omnipotens sempiternus Deus, qui humano corpori, etc., æternis sedibus præcipias sociari. Per Dominum nostrum.

40. Item ad absolvendum, postquam sepultus fuerit cum aqua sancta aspergitur antequam populus recedat, et dicat sacerdos: *Pater noster. Vers. Et ne nos. Vers. Non intres in iudicium. Resp. Quia non. Vers. A porta*

infernæ. Vers. Erue, Domine. Vers. Domine, exaudi. Resp. Et clamor. Vers. Dominus vobiscum. Resp. Et cum. Oratio. Tibi, Domine, commendamus, etc., misericordissimæ pietatis absterge. Per Dominum, etc. Pro cœmeterio Psalm. Misere mei, Deus. Pater noster. Vers. Et ne nos. Vers. Requiem æternam. Vers. A porta inferi. Vers. Domine, exaudi. Resp. Et clamor meus. Vers. Dominus vobiscum. Resp. Et cum. Oratio. Deus, cujus miseratione, etc., tecum sine fine lætetur. Per Dominum. Postremo dicatur Oratio: Absolve, Domine. Et subjungatur, Anima ejus et omnium fidelium defunctorum requiescant in pace. Amen. Deinde redeant in ecclesiam, cantando septem Psalmos penitentiales cum Oratione Absolve.

ORDO ROMANUS XI

SEU

BENEDICTI, BEATI PETRI CANONICI, LIBER POLLICITUS,

Ad Guidonem de Castello, tunc cardinalem sancti Marci, qui postmodum factus est Cælestinus II.

118 1. Perspicuæ scientiæ et profundæ sapientiæ **C** magistro ^a Guidoni de Castello, divino nutu sanctæ Romanæ ecclesiæ presbytero cardinali tit. sancti Marci Benedictus, beati Petri apostoli indignus canonicus et Romanæ Ecclesiæ cantor, intimæ dilectionis affectum, et inter sanctorum antistitum agmina coronam immarcescibilem. Divinæ pietatis misericordiam, Pater reverende, pro meæ tenuis scientiæ viribus immensas gratias ago, quoniam vestræ salutis curam et ecclesiastici ordinis sollicitudinem vos habere concerno. Unde magnam Dei misericordiam et multiplicium suarum miserationum copiosam bonitatem humiliter imploro, quatenus in hoc tam bono proposito, usquedum ipse veniet ad movendum de loco suo candellabrum, vos corroborando stabiliat. Cæterum super petitionem ecclesiastici Ordinis totius anni, et præcipue apostolicæ dignitatis et totius curiæ, de qua placuit vestræ illustri sapientiæ et egregiæ prudentiæ a me famulo vestro opusculum expetere, qualiter Deo favente dominus apostolicus cum curia sua et tota Romana Ecclesia in præcipuis solemnitatibus et quotidianis officiis valeat se regere, prout melius mihi Deus concesserit, licet si ardua, et officio professionis non indebita, elucidare aggrediar. Sed mirandum valde est cur a me idiota, et quasi nullius scientiæ, queritis aperire quæ in apotheca cordis **119** non habeo enucleare, quæ investigare non valeo, propinare quæ sitibundus pincerna haurire a vobis gestio. Quis enim noscere potest quid agat flos campi et liliolum convallium, dum montes transgreditur, et colles transiit, nisi quem torrente voluptatis suæ potavit

et domus suæ ubertate inebriavit? Verumtamen, ut dixi, vestra dilectione et assidua pulsatione commotus, quod de dignitate Romani pontificis, et presbyterorum cardinalium, et diaconorum, cæterorumque ordinum curiæ, necnon de ecclesiastico officio totius anni per multa temporum spatia vidi, et a sapientibus curiæ audivi, et quod alii doctores in suis scriptis reliquerunt, ad perpetuæ recordationis memoriam scribere curabo.

2. In Adventu Domini, quando annualiter fit recapitulatio officii et librorum qui in Ecclesia leguntur, Sabbato in vigilia Adventus Domini, ad Vesperas incipit Antiphona *In illa die stillabunt montes*. Sub ista Antiph. omnes Psalmi hujus Vesperis cantantur. Qua Antiphona finita, dicitur Versus *Ostende nobis, Domine, misericordiam tuam*. Ad *Magnificat*, Spiritus sanctus in te descendit, Maria. Finita Antiphona, dicitur Oratio [Al., Orationes].

3. Ad Matutinum Invitatorium *Regem venturum*, cum suo *Venite*. Quo finito, incipit prima Antiphona: *Missus est Gabriel angelus*. Psalmus *Beatus vir*, usque *Domine, ne in ira*, et dicitur Antiphona. Deinde dicitur secunda Antiphona *Ave, Maria, gratia plena*; Psalmus: *Domine Deus meus in te speravi*, usque *In Domino confido*. Antiphona finita, dicitur tertia Antiphona: *Ne timeas, Maria*. Psalmus *Salvum me fac, Domine, quoniam defecit sanctus*, usque ad Psalmum *Domine, quis habitabit*. Antiph. finita, dicitur Versus *Ostende nobis, Domine*. Tres lectiones leguntur de Isaiâ propheta. Prima lectio *Visio Isaiæ*. Resp. *Aspiciens a longe*, quo finito, dicitur Vers. *Quique terri-*

^a Proinde scriptus fuit hic liber ante annum 1143 quo Guido iste ad pontificatum assumptus est, dictus Cælestinus II.

genæ, totum; deinde repetenda *Ita obviam et dicite*. **Vers.** *Qui regis Israel intende*, totum; repetenda *Nuntia nobis si tu es ipse*. **Vers.** *Tollite portas, principes, vestras*, totum; repetenda *Qui regnaturus es in populo Israel. Gloria Patri et Filio et Spiritui sancto*. Incipit a capite *Aspiciens a longe*. In secunda lectione secundum Resp. *Aspicebam in visu noctis*, cum duobus versibus: *Ecce dominator Dominus*, et *Potes'as ejus potestas æterna*, cum repetendis suis, sicut superius; **120** et *Gloria Patri*, et Responsorium a capite. In tertia lectione Resp. *Missus est Gabriel angelus*, cum duobus versibus, *Ave, Maria*, et, *Dabit ei Dominus Deus*. Repetenda prima *Ne timeas, Maria*; et repetenda secunda *Et vocabitur*, et reliqua. *Gloria Patri*. Qua finita, responsum a capite cantetur. Hæc tria Responsoria ita debent cantari in congregationibus: **P**rior et secundus cantant Responsorium primum ante altare cum omnibus Versibus, et repetendis usque ad finem; tertius et quartus secundum Responsorium sicut prius; quintus et sextus tertium Responsorium. In secundo nocturno incipit Antiphona *Ecce ancilla Domini*; Psalmus *Conserva me, Domine*. Alia Antiphona *Angelus Domini*; Psalmus *Exaudi, Domine, justitiam meam*. Tertia Antiphona *Antequam convenirent*; Psalmus, *Diligam te, Domine*, totoque finito cum Antiphona, dicitur **Versus**, et tres lectiones leguntur de sermone sancti Augustini, et sancti Leonis, et tria Responsoria cantantur sicut mos est. In tertio nocturno Antiphona *Beata es, Maria, quæ credidisti Domino*; et, *Beatam me dicent omnes generationes*; et, *Dabit ei Dominus*, cum suis Psalmis, *Cæli enarrant, Exaudiat te Dominus*, et *Domine in virtute tua*. **Versus** et duæ lectiones de ^a epistola, tertia de homilia. Quibus finitis, cantatur *Te Deum laudamus*; quo finito, incipiunt matutine Laudes, et Antiphona *In illa die*, cum omnibus aliis Antiphonis et Psalmis. Quibus finitis, dicitur **Versus**. Quo finito, incipit Antiphona, *Spiritus sanctus in te descendit Maria*, et, *Benedictus Dominus Deus Israel*, etc.

4. Deinde dicit Primam, et incipit secundam Antiphonam Matutini, *Jucunda e*, cum Psalmis. Quibus finitis, dicit lectionem Epistolæ, et **Versum**, et Orationem diei. Mane statio ad sanctam Mariam Majorem, quo dominus papa cum omnibus ordinibus venit; ibique honorifice, sicut mos est, cantat Missam cum *Gloria in excelsis Deo*, sicut in aliis Dominicis usque ad Natalem Domini, et coronatur. Ad Tertiam canitur tertia Antiphona; ad Sextam quarta Antiphona; ad Nonam quinta Antiphona; ad Vesperum cum omnibus Antiphonis, sed non dicitur *Missus est Gabriel*, neque *Ecce Dominus veniet*, nisi infra hebdomadam, sed tantum Oratio.

5. Infra hebdomadam, officium de Adventu ad Matutinum **121** Invitatorium *Regem venturum*. Noct. cum Antiphona de Psalmista. **Versus** de Adventu, et legitur de Isaia propheta. Ad matutinas Laudes canitur una Antiphona *In illa die stillabunt montes*,

^a Neque de epistola Leonis Magni ad Flavianum, quæ magna cum dignitate explicat mysterium Incar-

A sub qua omnes Psalmi cantentur. Prima canitur cum lectione de Adventu et capitulis, sicut Ecclesia consuevit, genu flexo. Tertia, Sexta, Nona cum Antiphonis de Adventu in terram prostrati, cum capitulis et Psalmis et Oratione, sicut mos est. Ad Vesperum omnes Psalmi feriales cantentur sub una Antiphona, *In illa die stillabunt montes*, et ad finem cantentur istæ Antiphonæ, *Missus est Gabriel angelus; Ave, Maria, gratia plena, Dominus tecum*, cum Oratione *Deus, qui de beatæ Mariæ virginis utero*, et Antiphona *Ecce Dominus veniet, et omnes sancti ejus cum eo*. **Vers.** *Exsultabunt sancti in gloria*. Missa de Adventu usque in quinta feria. Sexta feria canitur Missa de Cruce, quod non convenit in Adventu. Sabbato de sancta Maria, si non fuerit festivitas novem lectionum; et si fuerit, omne officium sit festivitatis; et si fuerit tertium lectionum festivitas, in vigilia ad Vesperum Psalmi diei cantentur sub una Antiphona de Adventu. Cum venerit ad *Magnificat*, **Versus** dicatur de festivitate cum Antiphona et Oratione sancti; et sit commemoratio de Adventu, *Missus est Gabriel angelus*, etc. Matutinum totum de sancto, tamen cum nocturno diei; matutine Laudes, si habent proprias Antiphonas, cantentur; sin autem, sub una Antiphona communi omnes Psalmi cantentur. Prima canitur cum una Antiphona festivitatis et lectione diei; et omne officium non prostrati, sed stando cantetur. Tertia et Sexta de festivitate, Noni et Vesperum de Adventu.

6. Dominica secunda leguntur tres lectiones de eodem propheta Isaia, et tres lectiones de sermone, et duæ lectiones de Epistola, tertia de homilia, et canitur de historia sua. Mane ad Missam fit statio ad Jerusalem in palatio Susurriano, ubi Dominus pontifex cum tota curia debet cantare Missam, et accipere coronam, et eam celebrare, sicut mos est.

7. Dominica de *Gaudete*, statio ad sacrum Petrum. Cum dominus papa cum omnibus scholis ad Vesperum venit, ibique dominus manet; tunc dominus pontifex accipit xx solidos de confessione, et expensum curiæ, et equorum suorum. Cardinales vero et diaconi, primicerius cum schola, subdiaconi basilicarii et subdiaconi regionarii, et acolythi **122** accipiunt quinque solidos den. **P**epiensium, quod vocatur cœnaria [*Al. cenatica*]; et archidiaconus accipit xvii denarios pro Responsorii qui expenduntur per manus suas; et canonici ecclesie debent habere de presbyterio xii sol. de eadem confessione. Prælibati vero sacri palatii ordines hospitantur in domo Agulicæ [*Al., Angulicæ*], et dominus hospitii debet preparare lectos de suis bonis lintheaminibus, et accipere in stabulis suis equos eorum, et custodire; et si oportuerit facere cœnam ejus diei, tamen de præscriptis denariis qui vocantur cœnatica, non solum in stationibus, verum etiam per totum annum, quandocumque [*Al., quocumque*] venerint cardinales cantare Missam nationis contra errorem Eutychetis, de qua infra, num. 9.

eum primicerio et cantoribus vel aliis palatinis clericis, et ille dominus hospitii debet habere pro beneficio omni die unam monetam de oblatiis [Al., oblationibus] Missæ, et lacrynas cere, quæ remanent de offerenda Missæ. Hic prælibatus ordo debet esse in omnibus nocturnis stationibus sancti Petri; in diurnis vero dantur tantum quinque sol., sed dominus papa in nocturnis et in diurnis accipit xx solidos, sicut supr. dictum est.

8. Media autem nocte surgens audito signo dominus papa, cum omnibus ordinibus ad sanctum Leonem venire debet, ibique mansionarius præparat thuribulum episcopo, et episcopus pontifici, omnibus indutis de suis indumentis. Cubicularii vero cum duabus faculis accensis, et camerarii cum duobus candelabris et faculis accensis debent ire ante pontificem. Pontifex autem primum incensat altare sancti Leonis; deinde cum Processione incedens per porticum pontificium ad sanctum Gregorium, primum incensat altare ejus, et altare sancti Sebastiani, et altare sancti Tiburtii; deinde duo altaria in mediana ad crucifixos, ubi ab antiquis patribus audivimus requiescere apostolos Simonem et Judam. Postea vadit ad sudarium Christi, quod vocatur Veronica, et incensat, et altare sanctæ Mariæ similiter. Postea ascendit ad sanctum Pastorem juxta arcum triumphalem, et incensat. Deinde descendens ad corpus, incensat altare super sepulcrum sancti Petri, et sic sedet in subsellio cum candelabris ante se. Paraphonista cum schola incipit vigiliis *Ex Ægypto vocavi filium meum*; Psalmus *Beatus vir*. Secunda Ant. *Ecce apparebit Dominus supra nubem candidam*; Psalmus *Quare fremuerunt gentes*. Tertia Ant. *Ecce veniet Dominus, quem Joannes prædicavit*; Psalmus *Domine, quid multiplicati sunt*. Deinde duo subdiaconi basilicarii dicunt Versum; **123** acolythi tenent librum tionalem, et cubicularii faculas, et basilicarii legunt lectiones *Gaudens gaudebo in Domino*; diaconus præcinit *Tu autem*. Primicerius cum schola cantat Responsoria. Finitis tribus lectionibus, primicerius dicit *Te Deum laudamus*. Subdiaconus regionarius porrigit Sacramentarium episcopo, et episcopus tenet ante pontificem; et basilicarii tenent candelabra, et pontifex dicit Orationem. Diaconus dicit *Benedicamus Domino*, et dominus papa benedicit.

9. Deinde ^a exiens inde ascendit ad altare majus, et incensat; et descendit ad ^b pectorale ante altare, circa eum diaconi induti. Episcopi stant ad aliud pectorale, cardinales in choro cum canonicis ecclesiæ. Cubicularii et camerarii ponunt faculas ante pontificem. Pontifex vero incipit Matutinum, *Domine, labia mea aperies*. Cantores cantant invitatorium; quo finito primicerius incipit *Ex Ægypto vo-*

^a Hic distinctio manifesta inter vigiliis et Matutinum, quod duplex officium in dominica 5 Adventus ad sanctum Petrum dicebatur. Aliquid hic videtur desse ad significandum diem.

^b Ita cancellum appellant, eum ad modum quo Græci *στῆθια* vocant columellas ordine dispositas, ac

^A *cavi Filium*; Psalmus *Beatus vir*, et omnes Psalmi primi nocturni cum Antiphonis suis. Primo nocturno finito, canonici ecclesiæ legunt tres lectiones, *Gaudens gaudebo*, et cantant tria Responsoria; cætera cantores et basilicarii. Deinde episcopi legunt quartam et quintam lectionem de epistola sancti Leonis papæ, missa Flaviano episcopo de incarnatione Domini contra Eutychem hæreticam, cardinales sextam et septimam; Prior basilicarius octavam de expositione epistolæ, *Gaudete in Domino semper*; nonam vero ibi ubi intrat legit pontifex de homilia, et dicit *Jube, Domine, benedicere*. Nullus benedicit eum, nisi Spiritus sanctus; tantum omnes respondent *Amen*. Finita lectione pontificis, primicerius dicit *Te Deum laudamus*, et alii respondent; et incipit Antiphonas ad matutinas Laudes. Quo finito, basilicarii cantant versum ante altare. Primicerius nuntiat pontifici Antiphonam ad *Benedictus Dominus Deus Israel*. Episcopus repræsentat librum pontifici, sibi datum a subdiacono regionario; pontifex dicit Orationem; diaconus dicit *Benedicamus Domino*. Missa a pontifice celebratur et dicitur *Gloria in excelsis Deo*, et lit laus a diaconis, et subdiaconis, et notariis; et coronatur a sancto Petro **124** per mediam civitatem usque ad palatium cum omnibus ordinibus, sicut mos est. A festivitate sancti Nicolai usque ad feriam ante Natalem Domini cantantur hæ Antiphonæ ad Matutinum, *O Sapientia*, ad *Benedictus*, et cæteræ omnes in quatuor temporibus.

10. Feria quarta statio ad sanctam Mariam Majorem. Fit Collecta ad sanctum Petrum ad Vincula in Eudoxia. Primicerius cum schola, et subdiaconi regionarii, et acolythi cum cruce ^c stationali sancti Petri, levant inde crucem cum collecta Processionali, cantando usque ad sanctam Mariam Majorem. Ibi Dominus papa præparatus cantat Missam more quadragesimali, et ibi nuntiat quem ordinare disponit hoc modo: *Auxil ante Domino et salvatore nostro Jesu Christo elegimus hunc diaconum in presbyteratum. Si quis habet contra eum pro Deo, cum fiducia exeat, et dicat. Verumtamen memor sit conditionis suæ*.

11. Sexta feria statio ad sanctos apostolos cum processione.

12. Sabbato statio ad sanctum Petrum, ubi debet ordinatio fieri a pontifice, et celebrare Missam. Dum vero cantatur officium celeberrime a schola, et hymnus trium puerorum, *Benedicite omnia opera Domini Domino*, descendit pontifex ab altari, et vadit ad sanctum Andream. Ibi facit consecrationem. Facta consecratione, revertitur ad altare, quia ad hoc altare nulla consecratio debet fieri, nisi de Romano pontifice. Et sic in omnibus quatuor temporibus debet fieri.

superiori epistilio junctas, ut ex Goaro in Cedrenum observat doctissimus Cangius.

^c Crux stationalis, quæ solita deferri ad stationes, quæ solebat reponi super altare, inferius, num. 29.

13. Dominica de *Canite tuba* legitur de Joel propheta, *Canite tuba in Sion*, et de sermone, et Epistola, et de homilia. Cum venerint autem feriales Antiphonæ, omnes per ordinem cantentur ad Matutinum. Ad Vesperum omnes Psalmi cantentur sub prima Antiphona. Ad *Magnificat* cantetur propria Antiphona.

14. In vigilia Natalis Domini ad Matutinum Invitatorium *Christus adveniet nobis, venite adoremus*. Ant. *Dominus dixit ad me*; Psalmus *Quare fremuerunt gentes*. Antiph. *In sole posuit tabernaculum*; Psalmus *Cæli enarrant*. Antiph. *Elevamini portæ æternales*; Psalmus *Domini est terra*. Versus *Hodie scietis quia venit Dominus*, et quinque lectiones, et quinque **125** Re-ponsoria. Quarta lectio sermo sancti Augustini, *Vos, inquam, convenio, o Judæi*. In quarta cantantur sibyllini versus *Judicii signum, tellus sudore madescit*. Quinta de homilia. Eo die non dicitur *Te Deum laudamus*, sed tantum *Deus, in adjutorium meum intende*, cum Antiphonis vigiliæ, et Psalmus *Dominus regnavit*, cum aliis Psalmis. Prima cum Antiphona vigiliæ, et lectio *Paulus servus Jesu Christi*, cum Versu, sine *Kyrie*, tantum dicatur Oratio diei. Tertia, Sexta et Nona cum suis Antiphonis. Non prostrati, sed tantum stando dicantur Orationes. Isto die statio ad sanctam Mariam Majorem, ubi dominus papa debet Missam cantare cum scholis clericorum et familia palatii; et episcopus Albanensis debet facere cœnam optimam toti curiæ, et debet mittere ad curiam duo optima busta porcorum. Ad Vesperas et ad vigiliam debet ibi remanere pontifex per totam noctem.

15. In prima vigilia legunt canonici ecclesiæ tres lectiones de Isala propheta, et cantant tria Responsoria. *Primo tempore alluciata est terra Zabulon*, et *Consolamini*, et *Consurge*; et ita sit officium per cardinales et episcopos et cantores, sicut nocturnalibus stationibus sancti Petri. In secunda vigilia de sermonibus. In tertia de eisdem sermonibus, et de homilia. Et a 1 præsepium debet cantare Missam, et dicere *Gloria in excelsis Deo*, et unam Orationem tantum, et *Credo in unum Deum*. Primicerius cum schola officiat Missam; qua peracta, primicerius revertitur ad chorum, cantando *Ecce Maria genuit nobis Salvatorem*, cum Psalmis et Antiphona, sicut in Antiphonario scriptum est. Finitis isto [modo] matutinis Laudibus cum Oratione, incipit pontifex Matutinum. Schola dicit Invitatorium, et eo ordine et Matutinum, sicut vigiliæ fuerunt.

16. Mane dicit Missam ad sanctam Anastasiam; qua finita, descendit cum Processione per viam juxta porticum Gallatorum ante templum Silyllæ, et inter templum Ciceronis et porticum Cimorum [Al., Ciceronum]; et progrediens inter basilicam Jovis et arcum

Flamineum, deinde vadit juxta porticum Severinum; et transiens ante templum Craticulæ, et ante insulam **126** Milicenam et draconiorum, et sic sinistra manu descendit ad majorem viam Arenulæ, transiens per theatrum Antonini, et per palatium Cromatii, ubi fuit Holomitreum [Al., Oloritreum], et sub arcu Gratiani Theodosii et Valentiniani imperatorum; et intrans per pontem Adriani ante templum ejus, et juxta obeliscum Neronis, et ante memoriam Romuli, et per porticum ascendens in Vaticanum ad basilicam sancti Petri, ubi est statio; et ibi honorifice cantatur Missa cum omnibus ordinibus palatii, sicut decet; et debet ibi accipere coronam in capite suo, et per mediam urbem cum Processione redire ad palatium, perficere festum coronæ.

17. Sed propter parvitatem diei et difficultatem viæ, facit stationem ad sanctam Mariam Majorem, et vadit in secretarium. Cubicularii custodiunt secretarium. Prior episcopus servit de libro archidiaconus de Evangelio, subdiaconus regionarius prior de mappula, prior basilicarius de epistola, primicerius et schola de cantu; et sic sustentatus a duobus diaconis, archidiaconus sine socio solus procedit ante pontificem, et sic intrat in Processione; omnis ordo in suo loco, bini et bini procedunt, acolythi cum candelabris, et crux domini pontificis ante Processionem. In introitu ecclesiæ cubicularii alto portant mappulam super caput pontificis. Cum autem intrat presbyterium, mansionarius ecclesiæ porrigit ei arundinem cum cereo accenso. Tunc pontifex accipit eam, et ponit ignem in stupa posita super capita columnarum ad figuram finis mundi per ignem. In melio presbyterii progrediens sistit iter. Primicerius deponit mitram de capite suo, et osculatur dextram scapulam pontificis, et pontifex benedicit eum. Cumque venerit ante altare, cubicularii offerunt mappulam super caput pontificis; ipse vero pontifex dat pacem priori episcopo, qui ei serviturus est; deinde duobus cardinalibus, priori et secundo.

18. Ascendens cum primo ad altare, facit confessionem, osculatur Evangelium, quod subdiaconus tenet ante eum, et intrat ad altare; et inclinato capite dicit Orationem; qua peracta, osculatur altare, et erigit se dans pacem archidiacono et omnibus diaconibus. Acolythus representat thuribulum et capsam cum incenso archidiacono, qui lecturus est Evangelium. **127** Pontifex autem accipit capsam, et ponit incensum in thuribulum, et incensat altare, et archidiaconus retinet planetam ne impediatur. Posito incenso, ascendit ad sedem, et cardinales descendant ad chorum in locis suis, et episcopi in dexteram in locis suis juxta pontificem. Interim paraphonista cum schola cantat Introitum, et *Kyrie*,

* Observa hic distingui Vigiliis a Matutino, licet idem sit officium, quod illa summa nocte divisit nocturnis, quasi totidem vigiliis, hæc mane celebrarentur. Vide num. 60 et 63, infra. Amalarius hanc distinctionem designat in Antiphonarii cap. 15. *Reperi*, inquit, in Romano Antiphonario duo officia

nocturnalia in una eademque nocte posita, scilicet in Nativitate.

† supra, num. 40, cum linteo extenso super caput ejus. Hinc mappularii diei, quibus id muneris concessum est, de quibus in sequenti libello Ceacii.

elison. Pontif. x incipit *Gloria in excelsis Deo*, et A schola respondet *Et in terra pax hominibus bonæ voluntatis*, usque in finem. Et pontifex dicit *Pax vobis*, schola respondet non in illa voce, sed alta, *Et cum spiritu tuo*; et dicitur una Oratio.

19. Interea archidiaconus cum diaconibus et subdiaconibus in filo stantibus ad dexteram juxta altare, et notarii jusum [*id est*, deorsum] in choro pluvialibus induti stantes, archidiaconus alta voce cum omnibus dicit: *Exaudi, Christe*. Respondent notarii: *Domino nostro^a Innocentio, a Deo decreto summo pontifici et universali papæ, vita*. Tribus vicibus dicit archidiaconus cum suis; tribus vicibus respondent notarii. *Sancta Maria*, dicit archidiaconus; respondent notarii, *Tu illum adjuva. Sancta Maria*, respondent similiter de unoquoque choro tribus, sanctos (*sic*) duabus vicibus. In fine *Kyrie* tribus vicibus archidiaconus cum diaconibus et subdiaconibus, et accipiunt tres sol. pro laude.

20. Prior subdiaconus Latinus, et subdiaconus Græcus portant libros ante pectus suum cum duobus subdiaconis, et uno acolytho camiso induto, antecedente eum oblationario [*Al. blacionario*] in manu faciendo viam. Duo cantores, prior et secundus, isto die et die sanctæ Paschæ descendunt in ambonem, et acolythus stat ante in ambone. Finita laude subdiaconus Latinus legit Epistolam Latinam, deinde subdiaconus Græcus legit Epistolam Græcam. Redeunt ad altare gratias habentes, et osculantur pedes pontificis. Cantores vero incipiunt Gradale, et *Alleluia*, et primicerius cum schola Responsorium. Archidiaconus et diaconus Græcus ferentes librum ante pectora sua cum quatuor subdiaconis, acolythi ferentes candelabra ante eos manent cum candelabris accessis ante pulpitem, illi vero legunt Evangelia. Descendentes portant Evangelia obviam pontifici; et pontifex osculatur ea, ascendit in pulpitem, et prædicat Evangelium. Ad finem vero facit confessionem, **128** benedicit, et redit ad sedem, et dicit *Credo in unum Deum*. Basilicarii respondent et cantant. Primicerius cum schola cantant Offerenda. Tunc VII cardinales ascendunt ad altare cum libris, tres ex una parte, et quatuor ex alia parte, et Pontifex a diacono sustentatus intrat ad altare in Canonem ad sacrificandum Hostiam cum cardinale. Perfecta Præfatione basilicarii cantant *Sanctus, Sanctus, Sanctus*, etc.

21. Finita Missa, pontifex an archidiacono coronatus ascendit equum, et procedit cum Processione ad palatium hoc modo. Post eum præfectus indutus manto pretioso, et calceatus zancha una aurea, altera rubea; circa eum iudices pluvialibus induti ante Pontificem, archidiaconus et diaconus cum primicerio bini et bini, deinde subdiaconi: ante quos cardinales; ante cardinales cantando ante eos notarii; ante notarios episcopi; ante episcopos crux domini

^a Quippe hic liber scriptus est vivente ac sedente pontifice Innocentio secundo, cui hæc laudes aptantur.

^b Hinc vulgatum manciæ vocabulum pro dono

papæ; ante crucem milites draconarii, portantes XII vexilla, quæ bandora vocantur; et equus domini papæ ornatus, sed vacuus; dirungarii circa Processionem; duo Præfecti navales, qui dicuntur dilungarii [*Al. dirungarii*], cum baculis in manibus, pluvialibus induti; majores vero mantellis sericis et baculis, qui vocantur schola stimulati, custodientes Processionem, ne aliquis se intromittat.

22. Cum autem venit pontifex ad basilicam Zachariæ papæ, antequam descendat, descendunt cardinales ad faciendum laudes. Tunc prior cardinalis sancti Laurentii foris muros, deposita mitra, dicit: *Jube, domne, benedicere*. Pontifex benedicit eum. Qui alta voce dicit: *Summo et egregio, ac ter beatissimo papæ Innocentio vita*. Respondent cardinales omnes: *Deus conservet eum*, tribus vicibus. *Salvator mundi*. Cardinales respondent: *Tu illum adjuva*, et vicibus tribus. *Sancta Maria, tu illum adjuva*, per omnem chorum sanctorum tres sanctos. In fine, *Omnes sancti adjuvate illum*, tribus vicibus. *Kyrie* tribus vicibus. Et pro laude accipiunt tres solidi. Iudices vero se repræsentant, et dicit primicerius, *Jube, domne, benedicere*. Pontifex benedicit eum, et alta voce dicit *Hunc diem*. Respondent iudices: *Multos annos*, tribus vicibus. *Tempora bona habes*. Respondent iudices: *Tempora bona habeamus omnes*. Tunc dominus pontifex descendit de equo; primicerius defensorum et secundicerius suscipiunt eum per manus, et **129** ducunt usque in cameram. Ibi dat presbyterium omnibus ordinibus. Isto vero die Natalis Domini et die sanctæ Paschæ dat omnibus prioribus^b manum, id est presbyterium duplum: præfecto scilicet XX solidi. dominus papa et manum; primicerio iudicum IV solidi. et manum; unicuique iudicum IV solidi.; priori episcopo IV solidi. et manum; unicuique episcoporum [III solidi.]; IV solidi. priori cardinali et manum, unicuique card. III solidi.; archid. III solidi. et manum; unicuique diaconorum III solidi.; primicerio cantorum III solidi. et manum; secundicerio cantorum II solidi.; priori basilicario II solidi. et VIII den. pro honorantia; unicuique cantori II solidi.; priori basilicario I solidi. et manum; unicuique subdiacono II solidi.; priori regionario II solidi. et manum, unicuique eorum II solidi.; unicuique acolytho II solidi.; duobus dilungariis VIII solidi.; serinariis X solidi.; majorentibus V solidi.; draconariis V solidi., et aliis ordinibus, sicut mos est.

23. Dato presbyterio, intrant ad mensam præparatam. Episcopi et cardinales sedent in dextra parte; archidiaconus, et diaconus, et primicerius, et prior basilicarius, et prior regionarius in sinistra; omnis ordo in suo loco. Ostiarius ponit lectorium cum libro homiliarum in medium. Circa medium convivium ex præcepto archidiaconi surgit diaconus, et legat lectionem, ipse vero archidiaconus imponit flagellum. Tunc pontifex^c mandat

clientibus facto profluxisse existimo.

^c Id est mittit, modo Italis hodie quoque familiari.

acolythum, ut surgant cantores, et cantent ^a Sequentiam modulatis vocibus, qui surgentes faciunt imperata. Finita Sequentia, vadunt et osculantur pedes pontificis, et accipiunt a sacellario unum byzantium, et dominus papa dat eis coppam plenam potione ex ^b ore suo, et bibunt. Finito convivio, omnes redeunt ad domos suas, cardinales mitti solent ad propria.

24. In festivitate sancti Stephani tres lectiones de Actibus apostolorum, *Stephanus autem plenus gratia et fortitudine*, et tres de sermone sancti Stephani, cum suis Antiphonis, et Responsoriis. In tertio nocturno de Natali Domini, cum in Psalmis, Versu, et lectionibus, et suis Antiphonis. Matutinæ **130** Laudes de sancto Stephano. Finita Oratione sancti Stephani dicitur Antiphona: *Virgo hodie fidelis*, cum Oratione de Natali. Tertia, Sexta et Nona de sancto Stephano; Vesperæ vero de Natali Domini; Antiphona et Oratio de sancto Stephano et sancto Joanne, et aliarum festivitatum similiter. Summo mane dominus pontifex egrediens a palatio coronatus, eum Processione honorifice vadit ad sanctum Stephanum, ubi est statio. Ibi cantant Missam, sicut in Natali Domini, cum laude; qua finita, rediens ad palatium coronatus, acceptis laudibus a cardinalibus et iudicibus, et dato presbyterio sive manibus et convivio celebrato, sicut supra scriptum est, sic omnes recedunt.

25. In festivitate sancti Joannis evangelistæ tres lectiones de Apocalypsi, et tres de sermone sancti Joannis, cum suis Antiphonis, Psalmis et Responsoriis. Quidam volunt ejus passionem legere. In tertio nocturno Antiphonæ et tres Psalmi, et tres lectiones de Natali, cum suis Responsoriis. Matutinæ Laudes de sancto Joanne, et commemoratio, sicut supra, prima de sancto Joanne; Oratio de Natali.

26. In natali Innocentium ad Matutinum tres lectiones de Apocalypsi, et tres de sermone. In tertio nocturno revertitur ad Natale Domini. Non cantatur *Te Deum*, sed incipiunt matutinæ Laudes. Prima cantatur, sicut supra. Ad Missam non cantatur *Gloria in excelsis Deo*, nec *All.*, nisi venerit in Dominica, sed omne officium est quadragesimale. Isto die Romani non comedunt carnem, nec sagimen, nisi venerit in dominico die.

27. In vigilia Epiphaniæ, officium Natalis Domini. In Epiphania statio ad sanctum Petrum, ubi dominus papa cum tota curia cantat Versus, sicut in Dominica de *Gaudete*, ea die qua superius notatum est. Nocte vero media surgit, et omnes ordines cum eo congregantur ad altare sancti Leonis; ibique cum Processione, sicut prælibatum est, incensando altaria usque ad corpus, ubi facit vigiliis trium lectionum, quibus peractis, ascendit ad altare majus, et incensat. Descendit ad pectorale, et omnes ordines in suo loco. Annuit primicerio, ut incipiat vigiliis. Ille autem incipit Antiph. *Afferte Domino filii Dei*, etc. Tunc leguntur tres lectiones de propheta: *Surge, illuminare*

^a Sequentia hæc erat illa quæ incipit a voce *Lætabundus*, ex Cæremoniali Urbani VI.

^b Hæret etiam nunc hic loquendi modus apud nos, *du v.n. de sa bouche*.

Jerusalem, et aliæ lectiones de sermone, præter novam lectionem homiliæ, quæ est domini papæ, **131** eo ordine, quo in Dominica de *Gaudete*. Missam vero honorifice cum laudibus debet cantare, et accipere coronam, et coronatus redire ad palatium, et agere sicut in aliis coronis. Infra Octavas ad Matutinum quotidie tres psalmi et tres lectiones de sermone cum suis Antiphonis et Responsoriis, excepta Dominica, quoniam fiunt novem lectiones. Post Octavas leguntur Epistolæ Pauli. Quidam legunt de expositione psalterii.

28. Dominica prima post Octavas Epiphaniæ leguntur Epistolæ Pauli, et ponitur historia de Psalmista: *Qui meditabitur in lege Domini*, usque in Septuagesimam. In primo et secundo nocturno Matutini cantantur Antiphonæ de eisdem Psalmis: *Servite Domino in timore*, etc. In tertio nocturno in loco Antiphonarum cantatur *Allel.* Ad matutinas Laudes cantatur *Allel.* in tono *Lux orta est super nos*, et cæterarum Antiphonarum, sicut in Antiphonario continetur. Ad Primam, ad Tertiam, Sextam et Nonam cantatur *Alleluia*. Vesperum de Psalmista. In omnibus ex prædictis Dominicis totius anni ita cantatur ad prælibatas Horas, exceptis Dominicis a Septuagesima usque in Octavas Pentecostes, et ab Adventu Domini usque in Octavas Epiphaniæ, necnon in festivitibus Dominicarum. In feriis autem, si non est festivitas, cantatur ad Primam Antiphona hæc: *Benedictus es, Domine, doce me justificationes tuas*; ad Tertiam Antiphona *Inclina cor meum, Deus, in testimonia tua*; ad Sextam *Domine, vivifica me secundum verbum tuum*; ad Nonam *Aspice in me, Domine, et miserere mei*.

29. In Purificatione beatæ Mariæ leguntur sermones ejusdem festivitatis. Mane statio ad sanctam Mariam Majorem. Exeunt xviii ^c imagines a diaconis, et cum clericis et populo veniunt ad sanctum Adrianum, ubi sit Collecta. Sed dominus pontifex descendit ad sanctam Martinam cum episcopis, et cardinalibus, et cæteris scholis. Ibi cum omnibus induitur. Quidam cardinales benedicunt cereos adductos a curia et cubiculariis. Pontifex egreditur inde, et ascendit sedem ante ecclesiam, quos ita expendit. Prius dat episcopis, deinde cardinalibus, postea diaconibus, et aliis ordinibus, et populo. Deinde vadit ad sanctum Adrianum, ubi est crux stationalis. Archidiaconus annuit ut canteat schola. Primicerius incipit, et cantat *Exsurge, Domine, adjuva nos*. Finita Antiphona, pontifex **132** dicit *Oremus*, diaconus *Flectamus genua*; alius ^d diaconus dicit *Levate*, et pontifex dicit orationem. Diaconus dicit *Procedamus cum pace*. Schola respondet *In nomine Christi*. Tunc subdiaconus regionarius levat crucem stationalem de altari, plane portans eam in manibus usque ad ecclesiam. Cum autem venit foras, levat eam sursum, quam fert ante pontificem in Processione usque ad sanctam Mariam Majorem. Primicerius in manu læva retro regendo pallium pontificis cum cantoribus cantat Antiphonam *Adorna thalamum*

^c De his imaginibus iterum infra, num. 35.

^d Non alius, sed idem qui dixerat *Flectamus genua*, primis illis temporibus subdebat *Levate*, ut superius vidimus.

tuum, Sion. Pontifex cum aliis dicit psalmos; et sic procedens discalceatus ante arcum Nervæ, intrat per forum Trajani; et exiens arcum Aurææ in portam absidata ascendit per directum (Al., domum) juxta Eudoxiam, et transiens per silicem a domum Orphi, ascendit per titulum sanctæ Praxedis usque ad sanctam Mariam Majorem; ibique finita Antiphona a schola, subdiaconus regionalis more solito portat crucem ad altare, et facit Litaniam, respondente schola cum acolythis. Et dominus papa cantat Missam, sed non cantatur *Kyrie, eleison* propter litaniam.

50. Sabbato Septuagesimæ ad Vesperum tacetur *Alleluia*, et dicitur *Laus tibi, Domine*. Sub una Antiphona *Voca operarios* omnes Psalmi cantantur. Finitis Vesperis, apud sanctum Petrum legitur Pentateuchus in tribus lectionibus usque ad Matutinum. Ad Matutinum ponitur Genesis, unde leguntur sex lectiones: *In principio Deus creavit cælum et terram*; septimo et octava de expositione Epistolæ, nona de homilia. Deinceps tacetur *Te Deum*, et *Gloria in excelsis Deo*, nisi fuerit festivitas novem lectionum. Ad matutinas Laudes omnes Antiphonæ per ordinem cantentur. Ad Missam non dicatur *Gloria in excelsis Deo*, sed *Gradale* et *Tractus* infra hebdomadam legitur de Levitico usque in tertiam feriam Quadragesimæ. Ista Dominica Septuagesimæ statio est ad sanctum Laurentium foris muros, ubi dominus pontifex debet cantare Missam, et in prædicatione tractare de Introitibus ipsius Dominicæ et futurarum Dominicarum. *Circumdedrunt me gemitus mortis* dicit peccator, et in tanta afflictione positus clamat: *Exsurge, quare obdormis, Domine?* et cum ulterius non **133** possit pati tantum dolorem, dicit: *Esto mihi, Domine, in protectorem*. Jam vero ipse confidens de misericordia Dei, dicit: *Miserere mei secundum magnam misericordiam tuam*. Dominus autem, tantis lamentationibus pulsatus dicit: *Invocavit me, et ego exaudiam eum*. Sed peccator, cognita Dei misericordia respirans, dicit: *Dominus illuminatio mea et salus mea, quem timebo? Oculi mei semper ad Dominum, quoniam ipse evellet de laqueo pedes meos*. Et hunc Tractum debet jungere cum Evangelio.

51. Dominica Sexagesimæ legitur de Noe, in Quinquagesima de Abraham, in Quadragesima de sermonibus, in tertia Dominica de Jacob et Esau, in quarta de Joseph, in quinta de Moyse. In cathedra sancti Petri legitur sicut in die Natalis ejus; tamen ad Vesperas et matutinas Laudes canitur *Ecce sacerdos magnus*. Statio in ejus basilica. Dominus papa debet sedere in cathedra ad Missam.

52. In Annuntiatione beatæ Mariæ virginis, ad Vesperas Antiphona, *Missus est angelus Gabriel*; Psalmus, *Dixit Dominus*. Antiphona, *Ave, Maria*; Psalmus, *Laudate, pueri*. Antiphona, *Ne timeas*; Psalmus, *Lætatus sum*. Antiphona, *Dabit ei Dominus*; Psalmus, *Nisi Dominus*; Antiphona, *Ecce ancilla*;

▪ Additur infra, num. 52, ubi cecidit Simon Magus.

• Id est in ipsa cathedra sancti Petri, quam hodie quoque basilica Vaticana asservat.

• Id est propterea quod dictum sit *Kyrie eleison*, in

Psalmus, *Lauda, Jerusalem*. Versus, *Ave, Maria*. In Evangelio, *Spiritus sanctus in te descendet*; Psalmus, *Magnificat*. Ad Matutinum, *Rogem virginum*, cum suo *Venite*. In primo nocturno Antiphona, *Missus est Gabriel*; Psalmus, *Domine Dominus noster*. Antiphona, *Ave, Maria*; Psalmus, *Cæli enarrant*. Antiphona, *Ne timeas, Maria*; Psalmus, *Domini est terra et plenitudo ejus*. Versus, *Ave, Maria*. In secundo nocturno Antiph., *Angelus Domini annuntiavit*; Psalmus, *Eruclavit*. Antiphona, *Antequam convenirent*; Psalmus *Domine Dominus noster*. Antiphona, *Dabit ei Dominus Deus*, Psalmus, *Fundamenta*. Versus, *Benedicta tu in mulieribus*. In tertio nocturno Antiph., *Ecce ancilla Domini*; Psalmus, *Cantate Domino*, primo. Antiphona, *Beata es, Maria*; Psalmus, *Dominus reynavit*. Antiph. *Beatam me dicent omnes*; Psalmus, *Cantate*, secundo. Versus, *Ecce ancilla Domini*. Hæc sunt Responsoria: *Missus est Gabriel, Antequam veniant, Suscipe verbum, Ecce virgo, Salvatorem expectamus, Lætentur cæli, Orietur stella, Beatam me dicent*. **134** Legitur de sermone et homilia sancti Ambrosii.

53. Mane sit Collecta ad sanctum Adrianum, ubi dominus papa convenit cum omnibus ordinibus palatii, et expensis cereis benedictis, cum XVII imaginibus diaconorum discalceati pergunt processionaliter ad sanctam Mariam Majorem, sicut dictum est in Purificatione; et ibi cantat Missam et Vesperas, sicut in vigilia dictum est.

54. Quarta feria, initii Quadragesimæ, statio ad sanctam Sabinam; et Collecta ad sanctam Anastasiam, quo dominus papa cum tota curia venit; ibique indutus ipse et omnes alii ordines ascendunt ad altare. Ibi dominus pontifex dat cinerem, et primicerius cum schola cantat Antiphonam, *Exaudi nos, Domine*. Facta Collecta, pontifex discalceatus, et omnes alii cum Processione pergunt ad sanctam Sabinam. Primicerius cum schola retro cantando *Immutemur habitu*. Cum venerit ad ecclesiam, subdiaconus regionalis, deposita cruce cum litaniam vadit ad altare, respondentibus schola et acolythis, ubi dominus pontifex cantat Missam sine *Kyrie*, propter litaniam. Ante Communionem vero stat subdiaconus regionalis juxta altare, dicens alta voce: *Crastina die veniente statio erit in ecclesia sancti Georgii martyris ad Velum aureum*. Respondet schola *Deo gratias*. Et sic postea primicerius cantat Communionem. Finita Missa, acolythus debet tollere^d papyrus, et intingere in oleo candellæ, et diligenter extergere, et portare ad palatium ante pontificem dicens: *Jube, domne, bened cere*. Pontifex benedicit. Ille vero dicit: *Hodie fuit statio ad sanctam Sabinam, quæ salutavit te*. Pontifex respondet *Deo gratias*. Acolythus representat ei papyrus, qui osculatur eum pro devotione Sanctæ, et dat eum cubiculario. Cubicularius reponit, et diligenter observat usque ad mortem pontificis. Et sic præmissa litaniam, infra, num. 55.

^d Sic appellabant veteres ellychnium in lucernis et cereis adhibitum. Ad Glossarium Cangianuum ad vocem *Papyrus*.

fit in omnibus stationibus. Ad mortem facit ex eis A pulvillum, et ponit sub capite ejus in sepulcro.

35. Quando efficitur Collecta, ad Missam non cantatur *Kyrie*, quia regionarius dixit in litania. Et per totam Quadragesimam reiteratur Gradale infra hebdomadam, nisi fuerit aliquis tractus. Collecta fit secunda feria, quarta et sexta, **135** et Sabbato per totam Quadragesimam; et in quatuor temporibus totius anni, et in quinta feria ad sanctam Mariam trans Tiberim, et ad sanctum Apollinarem.

36. Dominica *Lactare, Jerusalem*, statio ad Jerusalem in palatio Sessoriano, ubi dominus pontifex honorifice cantat Missam, habens in manu sua ^a rosam de auro cum musco. Post Evangelium ascendit pulpitum, et prædicat de flore, et rubore rosæ, et odore, ostendens eam populo. Deinde tractat de Evangelio. Factis laudibus, et finita Missa, ibi accipit coronam, et coronatus cum Processione, sicut mos est, redit ad palatium. Longe ante descensum pontificis descendit præfectus, et pedester adextrat eum usque ad locum ubi pontifex descensurus est; ibi dat ei rosam, et præfectus osculatur pedes ejus. Acceptis laudibus, et celebrata corona, sicut mos est, omnes redeunt ad propria.

37. Dominica de Passione ponitur Jeremias propheta. Tres lectiones de eodem propheta, tres de sermone, septima et octava de expositione ^b Epistolæ, nona de homilia, et aliud officium ^c totum sicut scriptum est. Ab isto die usque in Sabbato sancto in nullo Responsorio, et in nullo *Venite*, et Introitu cantatur *Gloria Patri*.

38. Dominica in Palmis, ad Matutinum, tres lectiones de Jeremia, tres de sermone Passionis; duæ de Epistola, nona Evangelium passionis. Matutinæ Laudes cum suis Antiphonis, sicut in Antiphonario continentur; reliquum officium sicut ecclesia consuevit. Mane statio ad Lateranum, ubi palmæ sunt ab acolythis collectæ in basilica sancti Silvestri, de quibus dant acolythi [*Al.*, datur acolythis] basilicæ sancti Petri, et accipiunt de altare VIII [*Al.*, II] solidos. Palmas autem prædictæ basilicæ sancti Silvestri unus de cardinalibus sancti Laurentii basilicæ in palatio benedixit, quas ostiarii portant in basilicam Leonianam ad pontificem. Indutis omnibus ordinibus palatii, pontifex expendit palmas. Postea exit inde cum processione; primicerius cum schola cantando *Pueri Hebræorum*, et alias Antiphonas usque ante ostium ecclesiæ sancti Salvatoris; ibique super gradus posito subsellio pontifex sedet. Primicerius cum schola incipit *Gloria, laus et honor*. Prior basilicariis ad clausum ostium **136** cum subdiconibus stans respondet, et capiat Versus *Cui puerile decus*. Ad omnes duos versus respondet schola, et dicit *Gloria, laus et honor*. Quibus finitis, aperto ostio intrant ecclesiam cantando: *Ingrediente Domi-*

^a De hac rosa videsis observata in Glossario Cavigiano.

^b Forsan Epistolæ ad Hebræos ex cap. XI: *Christus assistens pontifex*, etc.

^c Nimirum Laudes matutinæ, et aliæ Horæ

no. In secretario pontifex induitur, et intrat ad Missam sine mappula. Primicerius cantat Introitum sine *Gloria Patri*. Diaconus dicit Evangelium hoc modo: *Dominus vobiscum*. Respondet schola et dicit: *Et cum spiritu tuo*. Et dicit: *Passio Domini nostri Jesu Christi secundum Mattheum*. Respondet schola ^d *Gloria tibi, Domine*. Et postea legitur Evangelium, et non prædicatur. In quarta vero feria et sexta solummodo locum pronuntiatione legitur Evangelium Passionis sine salutatione, et sine responsione.

39. In Cœna Domini usque in Sabbato sancto: *Deus, in adiutorium meum intende* non dicitur, nec Invitatorium, nec *Gloria Patri* in Psalmis; sed incipit *Zelus domus tuæ*, sicut in Antiphonario continetur. Nec presbyter dicit *Oremus*; lector non petit Benedictionem; quando finit non dicit *Tu autem, Domine*, sed ex verbis lectionis jubetur facere finem. Lectiones leguntur novem, tres de lamentatione Jeremiæ prophetæ, aliæ de expositione Evangelii: novem psalmi et octo responsoria. Sequitur Matutinum cum suis Antiphonis et Psalmis; quo completo, non dicitur *Kyrie*, sed cantatur *Christus factus est pro nobis obediens usque ad mortem*, et tacendo recedunt. In Parasceve protendunt *Mortem autem crucis*; in Sabbato, similiter, *Propter quod et Deus exaltavit illum, et dedit illi nomen quod est super omne nomen*.

40. Ad Missam descendit summus pontifex in secretarium. Preparatis ampullis plenis oleo, mi citat balsamum cum oleo. Deinde se induit cum omnibus aliis, et habet septem candelabra ante se accensa, et cum processione procedit ad altare cum linteo extenso super caput ejus. Primicerius osculatur scapulam pontificis, et cantat Introitum cum *Gloria Patri* et *Kyrie*. Pontifex incipit: *Gloria in excelsis Deo*. Primicerius cum schola respondet. Qua finita, pontifex unam tantum Orationem dicit. Subdiaconus legit Epistolam in ambone. Duo cantores incipiunt Gradale: *Christus factus est pro nobis obediens*. Primicerius cum schola respondet, et illi duo cantores reiterant Gradale. Diaconus legit Evangelium. Eo die, **137** dum dominus pontifex prædicat, cardinales levant ^e mensam de altari, et deiciunt altare, et ponunt eam in securo loco. Peracta prædicatione, facit remissionem, populo benedicit, et descendit ad sedem, ubi nuntiat *Credo in unum Deum*. Offerenda non dicitur, sed solus pontifex intrat ad altare ad sacrificium, de quo sacrificio servat pro alio die Parascevæ. Sanctificat chrisma et oleum, sicut in Ordine episcopali dictum est. Primicerius cum schola cantat *Agnus Dei*, tribus vicibus, *Miserere nobis*, et dicit Communionem *Dominus Jesus postquam cœnavit cum discipulis suis*.

41. Finita Missa, dominus pontifex ita indutus redit in palatium in basilica sancti Laurentii, ibique exspoliat se usque ad dalmaticam; et posita pelle diurnæ.

^d Omittitur hoc tempore.

^e Quid sit *levare mensam de altari*, de quo etiam mentio in sequenti libro Cencii, num. 49, patet ex præcedente decimo Ordine Romano, num. 7.

ad collum ejus sedet. Cubicularii ponunt concham et linteum mundum. Duodecim subdiaconi manent extra basilicam; duo ostiarii accipiunt priorem in ulnis, et portant eum ante pontificem. Pontifex vero aqua calida lavat pedes ejus, et tergit linteo; osculatur eos, et dat ei v [Al. ii] solid.; sic facit unicuique eorum duodecim. Interim primicerius cum cantoribus et cardinalibus et diaconibus cantant Vesperum. Quo finito, cantant *Dominus Jesus postquam cenavit*, et dominus papa dat unicuique episcopo iv solid., unicuique cardinali iii solid., primicerio ii solid., unicuique cantori i solid. Quibus finitis, vadunt ad cœnam in basilicam Theodori, quæ est Panetaria, ubi fit continua lectio a subdiacono. Perfecta cœna, redit in cameram, ubi se exspoliat.

42. In Parasceve episcopus hebdomadarius facit officium in basilica Salvatoris. Dominus papa descendens de palatio, ibi post altare cum aliis ordinibus se induit et discalceatus pergit cum Processione, et omnes cum eo, cantando Psalterium, usque ad sanctam Crucem. Quidam cardinalis honorifice portat corpus Domini præteriti diei conservatum in capsula corporalium, subdiaconus regionarius ferens ad pectus crucem stationalem coopertam. Cum venit ad ecclesiam prædictæ basilicæ pontifex, lotis pedibus, calceatus ascendit ad altare; 138 prius orat, et postea residet. Quidam basilicarius vadit ad pulpitem, et incipit legere; deinde omne officium, sicut in libro scriptum est. Peracto *Pater noster qui es in cælis*, accipit corpus Domini quod cardinalis adduxerat, et confirmat de vino misso in calice. Finito officio, ita induti redeunt eadem Processione sicut prius, tamen calceati, usque ad palatium, cantando residuos Psalmos. In camera dominus papa se exspoliat, alii autem exspoliati recedunt.

43. In Sabbato sancto, mane surgit archidiaconus, et misciat oleum et chrisma annotinum in cera munda. Acolythus conficit eam et colat, et facit ex ea in similitudinem agnorum, quos dominus pontifex expendit in Sabbato de Albis. Ad Sextam Sabbati sancti efficitur novus ignis, et cereus benedicitur; et leguntur duodecim lectiones Latine, et duodecim Græce, et cantantur tria cantica, *Canterius Domino gloriose*, *Vinea facta est*, *Attende cœum*. Finito hoc officio, dominus pontifex descendit ad fontem cum diaconis et subdiaconis regionariis, cantando litaniam. Primicerius cum schola cantando *Sicut cervus*, usque in porticum sancti Venantii; ibi præparato facistorio [Al., faldistorio], pontifex sedet. Cardinales autem qui remanserunt in choro, exeunt per posterulam post absidem, et intrant per

porticum sancti Joannis, et vadunt in ecclesiam sancti Venantii. Tunc archidiaconus præcipit duobus ut eant ad ostium sancti Venantii. Qui obediunt, accipiunt priorem cardinalium per manus, adextrantes eum usque ante pontificem, omnes cardinales sequentes eum. Prior autem inclinat se, et dicit: *Jube, domne, benedicere*. Pontifex benedicit eum. Progrediens parum, facit similiter, et benedicit. Tertia vice similiter, et benedicit eum pontifex, et dicit, *Ite, baptizate omnes gentes in nomine Patris, et Filii, et Spiritus sancti*. Cardinales vero ita induti cum equitibus revertuntur ad titulos suos. Tunc pontifex intrat ad baptisurum. Quo finito, redit in loco chrismali; chrismat infantes, et lavat manus. Deinde revertitur ad altare cum litaniam 139 facta a subdiacono regionario. Primicerius cum cantoribus cantat *Kyrie*; dominus pontifex incipit *Gloria in excelsis Deo*. Primicerius cum schola respondet. Ea finita, dicit Orationem; subdiaconus legit epistolam, et pontifex nuntiat *Alleluia*. Primicerius in pulpito cantat eam, cui schola respondet. Quo cantu finito, descendit primicerius, vadens ad pontificem: osculatur pedes ejus, et debet ei donare unum optimum pluviale. Eo die non cantatur *Credo*, nec *Offerenda*, nec *Agnus Dei*, nec *Communio*; sed dicitur ad *Vesperas Alleluia*, Psalmus, *Laudate Dominum omnes gentes*; Antiphona, *Vespere autem Sabbati, Magnificat*; et dicitur Oratio, et *Ite, Missa est*, cum *Benedictione*.

44. In die sanctæ Resurrectionis, ad Matutinum, super *Venite, Alleluia*. Quidam dicunt *Surrexit Dominus vere*. Tres Antiphonæ et tres Psalmi, *Beatus vir, Quare fremuerunt gentes*, et *Domine, quid multiplicati sunt*. In loco harum trium Antiphonarum cantatur *Alleluia*, sicut in Romano Antiphonario scriptum est. Versus *Hæc dies quam fecit Dominus* cantetur sicut gradale. Tres lectiones de Evangelio cum suis Responsoriis. Quibus finitis, cantatur *Te Deum laudamus*. Matutinæ laudes cum Antiphonis suis et Psalmis. Perfectis Antiphonis, pro versu cantatur Gradale *Hæc dies quam fecit Dominus*; Antiphona *Surrexit Dominus de sepulcro*, Psalmus *Benedictus Dominus Deus Israel*, et Oratio tantum festivitatis. Prima sine Antiphona cum tribus Psalmis; quibus peractis, cantatur Gradale *Hæc dies*, et Oratio diei.

45. Ad Missam una tantum Oratio dicitur. Isto die statio est ad sanctam Mariam Majorem. Mane surgit dominus pontifex; vadit et intrat in basilicam sancti Laurentii. Posita ibi capella et subsellio, prius orat; postea induitur a diaconibus et subdiaconibus regionariis usque ad dalmaticam. Surgit et ingreditur ad Salvatorem, aperit imaginem, et osculatur pedes ejus, dicens alta voce cantando tribus vicibus, *Sur-*

culæ Eucharistiæ in calicem immissæ.

^d Hæc est missio cardinalium ad baptizandum infantes in ecclesiis baptismalibus, quæ Romæ non paucæ erant: qualis in primis ecclesia sanctæ Mariæ Majoris, de qua infra, num. 45. Vide Concium infra.

^e Id est cum equis, more quorundam veterum.

^a Sic almutia (quæ vocant) nonnulli collo circumponebant contra frigus.

^b Observandus hic locus de capsula corporalium, in quo Eucharistia a Cœna Domini in sequentem Parasceven aservabatur. Confer primum libellum Ordinis Romani initio, num. 8.

^c Non dicit de vino consecrato ex coniectu parti-

rexit Dominus de sepulcro, qui pro nobis pependit in ligno, alleluia. Alii respondent, et redit ad subsellium. Prius dat pacem archidiacono, qui revertitur ad locum suum; deinde secundo diacono, qui revertitur et dat pacem archidiacono, et redit in filo; sic ceteri diacones faciunt. Deinde primicerius 140 cum cantoribus accipiunt pacem; similiter redeunt in filo; deinde prior basilicarius cum subdiacono accipiunt pacem, et redeunt in filo; deinde acolythi, et alii palatini ordines. Finita pace, tunc dominus pontifex induit se planeta alba, et ab isto die usque in Octavas Paschæ similiter, et induit pallium et mitram. Cum eis omnibus ordinibus descendit de palatio. Præparatis equis cum albis mappulis super sellas, coronatur, et equitat eum Processione ad sanctam Mariam Majorem. Cum autem venerit in Merolanam, stat notarius ibi, et alta voce dicit: *Jube, domne, benedicere*. Pontifex benedicit eum. Notarius dicit: *In ecclesia sanctæ Mariæ in hac nocte baptizati sunt tot masculi et tot femine*. Pontifex respondet *Deo gratias*. Et notarius accipit a saccellario unum byzantium. Secunda feria similiter fit ad sanctum Petrum; tertia feria similiter ad sanctum Paulum.

46. Cum autem venerit dominus pontifex ad sanctam Mariam, ubi fit statio, descendit de equo; deponit coronam de capite, quam dat stratoribus, ut diligenter servent eam. Canonici ecclesiæ cum thuribulo et incenso, et aqua benedicta suscipiunt eum cum Processione, cantando; sed pontifex ponit incensum in thuribulo, et aspergit aquam super populum. Deinde intrat ecclesiam, et orat, et vadit ad secretarium; ubi, paratis omnibus ordinibus, prius dat pacem priori episcopo, qui ei serviturus est, et redit in locum suum. Deinde secundo episcopo, qui rediens dat pacem priori suo, et redit in filo, et aliis similiter; deinde cardinalibus similiter; postea præfecto et iudicibus, delungariis quoque, id est præfectis navalibus, et majorentibus, qui dicuntur schola Stimulati, et cæteris laicis principibus. Tunc surgunt duo subdiaconi basilicarii, et accipiunt priorem subdiaconum regionarium, per manus adextrantes eum ab introitu secretarii ante pontificem. Qui alta voce dicit: *Jube, domne, benedicere*. Pontifex benedicit eum; deinde parum producunt eum, et iterum dicit: *Jube, domne, benedicere*, et benedicit. Progreditur ante, et dicit: *Jube, domne, benedicere*. Dominus benedicit eum, et dicit: *Servi Domini nostri Jesu Christi; Servi Domini nostri Jesu Christi; Servi Domini nostri Jesu Christi, G. archidiaconus legit Evangelium, Hyacinthus subdiaconus legit Epistolam, G. primicerius et cæteri cantores cantent*.

141 47. Tunc surgit dominus pontifex a duobus sustentatus, in Processione progrediens, sicut mos est. Cubicularii in introitu ecclesiæ habent mappulam extensam, quam portant super caput ejus usque ante

^a Sic infra, num. sequenti, pontifex prius dat pacem priori episcopo, deinde secundo, qui reversus ad locum suum, dat pacem priori suo.

^b Idem ritus superius in primis Ordinibus Romanis.

aitare. Cum intrat presbyterium ecclesiæ, mansionarius præparat ei arundinem cum cereo accenso, quam accipit, et ponit ignem in stupa super capita columnarum quæ ibi stant. Cum autem venerit ad primum cereum, primicerius deponit mitram, et osculatur scapulam dextram pontificis, qui benedicit eum. Cum venerit ante altare, cubicularii auferunt mappulam super caput ejus; deinceps facit officium, sicut Ecclesia consuevit. Primicerius autem cum cantoribus cantant Introitum *Resurrexi et adhuc sum tecum*. Dominus pontifex nuntiat *Gloria in excelsis Deo*; qua peracta, pontifex dicit Orationem. Archidiaconus vero cum diacono et subdiacono stans juxta altare ordinate, et notarii jussum in choro cum pluvialibus, archidiaconus cum sociis alta voce dicit: *Exaudi, Christe*. Respondent notarii: *Domino nostro papæ Innocentio, a Deo decreto summo pontifici et universali papæ, vita*. Archidiaconus et diaconus iterum dicunt: *Exaudi, Christe*. Notarii respondent similiter. Sic dicitur tribus vicibus, etc., quæ sequuntur in laude. Facta laude, prior subdiaconus basilicarius legit Epistolam Latinam, subdiaconus Græcus legit Epistolam Græcam. Duo cantores in pulpito cantant Gradale *Hæc dies quam fecit Dominus*. Primicerius cum schola respondet. Finitis cantibus, archidiaconus legit Evangelium Latium, diaconus Græcus legit Evangelium Græcum. In secreta descendunt duo diaconi ante altare, et duo subdiaconi, ordinate stantes cum silentio. Dum pontifex dicit *Per omnia sæcula sæculorum*, nullus ei respondet, sed incipit, et dicit *Pater noster qui es in cælis*, etc., quæ sequuntur

48. Finita Missa, coronatur, et cum Processione redit ad palatium per montem Exquilinum, intrans sub arcum, ubi dicitur macellum Lunanum [Al., Eumanum], progreditur ante templum Marii, quod vocatur Cimbrum, transiens per Merulanam, ascendens ad palatium juxta Fulloniam. In introitu basilicæ Zachariæ papæ, acceptis laudibus a cardinalibus et iudicibus, sicuti in aliis coronis, descendit de equo; suscipitur a 142 primicerio, et secundicerius iudicum deponit coronam, et dat cubiculario, quam curiose reponit in scrinio. Iudices autem ducunt eum illo die in basilicam magnam Leonianam in cameram, ubi sunt præparata undecim scamna, et unum subsellium circa mensam domini pontificis, et lectus ejus bene præparatus in figura duodecim apostolorum circa mensam Christi, quando comederunt pascha. Ibi jacent in cubitis quinque cardinales, et quinque diaconi, et primicerius ad prandium, dato prius presbyterio in camera cum manibus, sicuti in die Natalis Domini. Surgit inde, et venit ad locum qui dicitur Cubitorum, ubi agnus assus benedicitur; quem benedicit, et redit ad præparatum lectum mensæ. Prior basilicarius sedet in subsello ante

^a In alio codice, quod nominatur *arcus Galliani*, nunc sancti Viti in macello Nardini, transiens per Merulanam, ascendens ad palatium Cimbrum juxta Fulloniam.

lectum. Tunc dominus pontifex tollit parum de agno, et prius porrigit priori basilicario, dicens: *Quod facis, fac citius; sicut ille accepit ad damnationem, tu accipe ad remissionem*; et mittit in os ejus, qui accipit et comedit. Reliquum agni dat undecim discumbentibus, et aliis quibus placet, et sic omnes comedunt. Ad dimidium vero convivium ex præcepto archidiaconi surgit quidam diaconus, et legit lectionem. Cantores autem ex præcepto domini pontificis cantant *Sequentiam*, quæ sit conveniens Paschæ, modulatis organis; eaque finita, eunt, et osculantur pedes pontificis, qui dat eis coppam plenam potione; qui bibunt, et accipiunt a saccellario unum byzantium.

49. Finito convivio, descendit in basilicam Salvatoris ad secretarium, ubi parum pausat; qui surgens, dicta prius *Nona*, intrat ad *Vesperas* eo ordine, sicut in Antiphonario scriptum est. Finitis tribus *Vesperis*, in basilica Salvatoris, et ad *Fontes*, et ad sanctam *Crucem*, redit dominus pontifex in præparatum porticum; posito ibi *facistorio* [*Al.*, *faldistorio*], sedet ipse, et alii ordines circa eum. *Architriclinus* autem cum aliis juvenibus ordinate præparat ante dominum pontificem potionem, et vinum bibit ipse, et omnes alii bibunt. Interim cantores surgunt, et cantant hanc *Sequentiam Græcam*, Πάυχα ἰσὸν ἡμῶν σίμυρον, qua *Sequentia* finita, eunt, et osculantur pedes pontificis, et dat eis bibere coppam potionis. Sic omnes læti recedunt.

50. *Secunda feria* statio ad sanctum Petrum. Ad *Matutinum* super *Venite, Surrexit Dominus vere, alleluia. Venite, exsultemus*. In loco trium Antiphonarum cantatur *Alleluia*, et tres *Psalmi*, 143 *Cum invocarem* [*Al.*, *In Domino*], *Verba mea, Domine ne in ira tua. Versus Hæc dies quam fecit Dominus*; tres *lectiones* de homilia, et duo *Responsoria* diei; *Te Deum laudamus*. *Matutinæ Laudes* cantantur cum suis *Antiphonis*, et *Psalmis*, et *Versibus* alterius diei prioris. Mane autem facto, omnes palatini ordines congregantur ad palatium cum pontifice, et descendunt de palatio, et equitat dominus pontifex. Intrat per campum juxta sanctum Gregorium in *Martio*; descendit in viam majorem sub arcu formæ, et dextra manu ante sanctum Clementem, declinans in lævam juxta *colliseum*. Transiens per arcum *Auræ* [*Al.*, *Nerviæ*] ante forum *Trajani* usque ad sanctum *Basilium*, ascendit per montem circa *militias Tiberianas*; descendit per sanctum *Abbayrum*, et transiens ante sanctos *Apostolos*, manu læva descendens in via *Lata*, et declinans per viam *Quirinalem*, et proficiscens ad sanctam *Mariam* in *Aquiro* ad arcum *Pietatis*, sic ascendit ad campum *Martis*, transiens ante sanctum *Trifonem* juxta *posterulas*, usque ad pontem *Adrianum*; intrat per pontem; et exit per portam *Collinam* [*Al.*, *Colinam*] ante templum et castellum *Adriani*; proficiscens ante *obeliscum Neronis*, intrat per porticum juxta *sepulcrum*

* Alius Codex habet, commentarii, ut conjicio, vice, ante palatium sancti Stephani in piscina di Bachi.

A Romuli; ascendit ad Vaticanum in basilica beati Petri apostoli, ibique cum omni populo Romano cantat *Missam*.

51. Qua finita, coronatur ante basilicam sancti Petri in loco, ubi ascendit equum, et coronatus cum *Processione* revertitur ad palatium per hanc viam *Sacram*, per porticum et per prælibatum pontem, intrans sub arcu triumphali *Theodosii*, *Valentiniani* et *Gratiani* imperatorum, et vadit juxta palatium *Cronacii*, ubi *Judæi* faciunt *laudem*. *Prosiliens* per *Parionem* inter circum *Alexandri* et *theatrum Pompeii*, descendit per porticum *Agrippinam* ^b; ascendit per *Pincam* juxta *Palatinam*, *prosiliens* ante sanctum *Marcum* ascendit sub arcu *Manus carneæ* per *clivum argentarium*, inter *iusulam* ejusdem nominis et *capitolium*, descendit ante *privatam Mamertini*; intrat sub arcu triumphali inter templum *Fatale* et templum *Concordiæ*, progrediens inter *forum Trajani* et *forum Cæsaris*; subintrat arcum *Nerviæ* inter templum ejusdem deæ, et templum *Jani*, ascendit ante *asylum* per *silicem*, 144 ubi cecidit *Simon Magus*, juxta templum *Romuli*; pergit sub arcu triumphali *Titi* et *Vespasiani*, qui vocatur *Septem lucernarum*; descendit ad *Metam* sudantem ante *triumphalem arcum Constantini*, reclinans manu læva ante *amphitheatrum*, et per *Sanctam viam* juxta *Coliseum* [*Al.*, *Colliseum*], revertitur ad *Lateranum*; ibique honorifice susceptus, factis *laudibus* cardinalium et *judicum*, ascendit palatium; dat *presbyterium* sine manibus, celebrat convivium in eadem basilica *Leoniana*. Peracto convivio, descendit ad *Vesperas*, et facit officium sicut scriptum est.

52. *Infra Albas Paschæ*, ad *Matutinum*, invitatorium *Surrexit Dominus*, cum suo *Venite*. *Feria* tertia tres *Psalmi*, *Domine Deus meus in te speravi, Domine Dominus noster, In Domino confido*. *Versus, Hæc dies*, tres *lectiones* cum suis *Responsoriis*. *Matutinæ Laudes* sicuti convenit diei, et ad aliud officium. *Feria quarta* *Psalmi Salvum me fac, Domine, Usquequo, Domine; Dixit insipiens*. In loco *Antiphonarum* cantatur *Alleluia*, et cum *Versu Hæc dies*, et cum *tribus lectionibus* et *Responsoriis*. *Matutinæ Laudes* et aliud officium sicut supra. *Feria quinta*, *Psalmi Domine, quis habitabit; Conserva me, Domine, Exaudi, Domine*; cum [*Forte*, pro] *tribus Antiphonis Alleluia*, et cum *versu Hæc dies*, et cum *tribus lectionibus* et *responsoriis*. *Matutinæ Laudes* et aliud officium, sicut supra. *Feria sexta*, *Psalmi Cæli enarrant; Exaudiat te Dominus; Domine, in virtute tua. Versus Hæc dies*, tres *lectiones* cum suis *Responsoriis* diei. *Matutinæ Laudes* sicut supra, et aliud officium.

53. *Sabbato de Albis*, ad *Matutinum*, tres *Psalmi* *Dominus regit me; Domini est terra; Judica me, Deus*. In loco trium *Antiphonarum* cantetur *Alleluia*; *Versus Hæc dies*, tres *lectiones* cum *Responsoriis*.

^b Item idem Codex addit explicandi causa, sanctæ Mariæ Rotundæ, Pantheon

Matutinæ Landes et cæterum officium sicut supra. Mane ad Missam statio Lateranis, ubi dominus apostolicus cantat Missam, ibique mutatur Gradale in *Alleluia*, et cantantur duo *Alleluia*, cum suis Versibus. Dum primicerius cum schola cantat *Agnus Dei*, dominus Apostolicus expendit agnos per populum, hæc ratione, ut sicut filii Israel in Ægypto positi præcepto Domini de sanguine immaculati Agni in liminibus domorum scripserunt hoc signum T, ne ab angelo percuterentur; ita et nos de sanguine passionis immaculati Agni Christi debemus hoc signum scribere in limine domorum nostrarum per fidem, ne a diabolo et a vitis percutiamur, et a potestate diaboli liberemur. Aliud propter infantes noviter baptizatos, in ecclesia deponentes veterem tunicam, qui annuntiant *A'leluia*, id est gloriam beatitudinis cœlestis patriæ. Tertium, quia quicumque habuit de cera prædictorum agnorum, et ex ea in domo sua crucem habuerit, vel secum portaverit, non lædetur ab aliquo phantastico spiritu, et a tonitruo. A Pascha usque in Sabbato ad Sextam, ad omnes Versus officii non dicitur Responsorium ad Primam, Tertiam, Sextam et Nonam, et Completorium, nec lectio in eis recitatur; sed pro lectione, Versu, Responsorio, cantatur Gradale *Hæc dies*, et dicitur Versus, sicut in aliis diebus futuris.

54. Mane statio ad sanctum Pancratium. Ad Vesperum debet esse dominus pontifex ad sanctos Cosmam et Damianum, cum omnibus scholis, ibique honorifice cantare Vesperas, sicut in die sancti Paschatis, et habere cœnam de ecclesia, ipse et omnes ordines palatii, videlicet panem, vinum, lacteas et factucas.

55. A Pascha usque in vigiliam Ascensionis cantentur tres Psalmi uniuscujusque nocturni ejusdem feriæ, et tres lectiones in loco Antiphonarum. Apud Romanos non sunt nisi tria *Alleluia*, tam in Dominicis diebus, quam in feriis et festivitibus; ita quod ad terminum prædictum finiatur Psalterium non genu flexo in ullo officio; et non cantatur Antiphona, sed in loco Antiphonæ cantetur *Alleluia*, nisi cum fuerint dominicales Antiphonæ cum *Alleluia*; et Antiphona alicujus festivitatis, similiter cum *Alleluia*. Infra hebdomadam, ad Matutinum, Invitatorium *Alleluia*, cum suo *Venite*. In Laudibus sub una *Alleluia*. In tono *Noli flere Maria* cantantur omnes Psalmi; ad Vesperas similiter, nisi in Dominicis diebus et festivitibus. In omnibus matutinis Laudibus et vespertinis Hæc fit commemoratio Passionis Christi et Resurrectionis; Antiphona, *Crucem sanctam subiit*, et *Noli flere, Maria*, cum Versibus et Orationibus suis. Secunda feria post Octavam Paschæ ponitur Apocalypsis, et historia *Ego sum vitis*, usque in Dominicam de *Modicum*.

56. In litanis majoribus omnes cruces Romanæ civitatis cum clero et populo honorifice cum Proce-

sione procedunt ad sanctum Marcum. Prius cantant Antiphonam, *Domine Dominus noster, qui cum patribus nostris*; deinde Psalmus *Beatus vir*, 146 et reliquos. Cum autem ad ecclesiam venerint, cantatur Responsorium *Famule Dei, Marce*. Finito Responsorio, faciunt Collectam: *Populus Sion, convertimini ad Dominum*. Finito cantu, dicunt: *Flectamus genua, Levate*, et Orationem *Procedamus cum pace*; respondent *In nomine Jesu Christi*. Exeuntes de ecclesia redeunt ad Processionem, per viam cantando Antiphonas et Psalmos, et in statutis locis litanias, sicut mos est, usque ad sanctum Petrum; et accipiunt a curia domini papæ presbyterium secundum consuetudinem hujus diei.

57. Interim convenientibus omnibus patriarchiarum canonicis cum suis crucibus in basilicam Salvatoris, quæ vocatur Constantiniana, ubi dominus pontifex post altare ejusdem ecclesiæ induit se cum episcopis, cardinalibus et aliis ordinibus sacri palatii; tunc primicerius cum cantoribus cantat *Populus Sion*. Finito cantu, dominus pontifex dicit *Oremus*, archidiaconus *Flectamus genua*, alius respondet *Levate*; et pontifex dicit Orationem. Schola respondet *Amen*. Archidiaconus nuntiat *Procedamus cum pace*, schola respondet *In nomine Christi*. Subdiaconus vero regionarius elevat crucem stationalem de altari, quam plene portat in brachio, ut osculetur ab omnibus, in Processione ante pontificem usque in exitu ecclesiæ; deinde levat eam erectam. Primicerius cum schola post dominum papam tenens pallium cum læva, primum incipit Antiphonam, *Domine Dominus noster*. Deinde Lateranum eandem Antiphonam; postea sancta Maria Major; in quarto loco sanctus Petrus. Finitis patriarchis, primicerius iterum incipit eandem Antiphonam; et hoc ordine cantantur aliæ Antiphonæ per totam viam, dum pontifex cantat Psalmos. Cum autem venerit Processio ante Colosæum, subdiaconus regionarius incipit a septiformem litaniam. Basilicarii vero respondent illud idem usque ad septimum. Cum autem venerit ante sanctam Mariam Novam, in præparato lecto dominus pontifex cum episcopis, cardinalibus et diaconibus quiescit, donec litaniam finiatur. Qua finita, surgit dominus pontifex, dicit *Oremus*, diaconus *Flectamus genua*, respondetur *Levate*. 147 Pontifex dicit Orationem, diaconus *Procedamus cum pace*, et redeunt omnes in Processione per viam Sacram ad clivum argentarii prælibatum. Subdiaconus incipit quinqueformem litaniam eo ordine quo prius, usque ad lectum ante sanctum Marcum, ubi Dominus se pausat, sicut in primo. Deinde revertuntur in Processione usque ad arcum triumphalem Theodosii, Valentini et Gratiani imperatorum, ubi incipit triforem litaniam usque ad lectum in ponte Adriano. Venientes ad sanctum Laurentium in porticu majore, ubi incipit simplicem litaniam usque ad lectum cantari ante sanctam

* Nota hic septiformem, quinqueformem, triforem, et simplicem litaniam. Septiformem litaniam instituit Gregorius Magnus, quæ in septem choros

distributa erat. Lege Menardum, in notis ad Sacramentarium, pag. 94. Confer etiam primum Ordinem Romanum supra, num. 43.

Mariam in Virgari [Al., Virgariorum] in sine cor-
tinae.

58. Finita litania, aliisque officiis, ascendit ad basilicam sancti Petri, ubi est statio; ibique dominus pontifex cauat Missam. In hac statione habet dominus pontifex xx solid. den. Papiens., cardinales vero, et diaconi, et primicerius cum cantoribus, accipiunt xl solidos Lucenses; et prior basilicarius, et scrinarij scribunt omnes cruces, et de unaquaque habent unum Lucensem, de quibus habent acolythi medietatem, et medietatem basilicarij; x solid. [diaconi], subdiaconi regionarij vi solid.

59. Dominica de *Modicum* ponuntur Epistolæ canonicæ usque in tertiam Dominicam, *Pater, cum essem cum eis*. In hac Dominica ponitur Actus apostolorum usque in vigilia Ascensionis, et cantatur de prælibata historia, *Si oblitus*, et leguntur de hoc libro tres lectiones in Ascensione Domini, tres in Dominica de Rosis, et duæ in Pentecosten.

60. In Ascensione Domini statio ad sanctum Petrum, ubi dominus pontifex cum episcopis, cardinalibus, diaconibus et cæteris scholis debet cantare Vesperas; et, sicut in nocturnis stationibus, media nocte surgere, incensando altaria; prius ad corpus vigiliis celebrare, deinde in choro ante altare majus easdem vigiliis incipere. Tres lectiones de Actibus apostolorum; quinque de sermonibus festivitatis, nona de homilia eo ordine quo superius diximus. Ad Missam fiunt laudes ab archidiacono, et diaconibus et subdiaconibus, et notariis septem. Dum laudes efficiuntur, pontifex stat; quibus finitis, canitur aliud officium Missæ, eaque finita, coronatur, et sic gloriosus revertitur ad palatium. Infra hebdomadam usque in Sabbato Pentecostes, in unaquaque feria cantantur tres antiphonæ, 148 et tres Psalmi prædictæ festivitatis; et leguntur tres lectiones de sermonibus.

61. Dominica de Rosa, statio ad sanctam Mariam Rotundam, ubi pontifex debet cantare Missam, et in prædicatione dicere de adventu Spiritus sancti, quia de altitudine templi mittuntur rosæ in figura ejusdem Spiritus sancti.

62. Sabbato Pentecostes ad officium baptismi leguntur sex lectiones Latinæ, et sex Græcæ, et aliud officium sicut in sacramentario scriptum est.

63. Dominica, statio ad sanctum Petrum, quo dominus pontifex ad Vesperas vigiliæ cum omnibus ordinibus venit; et in nocte ad Matutinum, sicut in nocturnis stationibus. Ad corpus vigiliis trium lectionum facit; deinde ad altare majus Matutinum. Invitatorium *Alleluia*, sicut in die Resurrectionis, cum suo *Venite*. Alii cantant *Alleluia, Spiritus Domini replevit orbem terrarum, venite adoremus, allel.* Antiph., *Alleluia*. Psalmi, *Beatus vir; Quare fremuerunt gente; Domine, quid multiplicati sunt*. Alii dicunt, *Factus est repente de cælo sonus. Confirma hoc, Deus. Emitte*

Hic iterum, ut supra in Nativitate, distinguuntur Vigiliæ a Matutino. Amalarius, in Antiphonarj cap. 60 duas vigiliis vocat. *Ex Romano*, inquit, *Antiphonario*

Spiritus tuum et creabuntur, cum suis Psalmis. Tres lectiones leguntur. Primam lectionem legunt canonici ecclesiæ, *Deum compleverunt*, et cantant primum Responsorium. Secundam lectionem legunt cardinales de sermonibus; responsorium cantant cantores et basilicarij; tertiam lectionem legit pontifex. Cæterum officium facit primicerius cum omnibus. Missam cantat pontifex, cum laudibus. Post Missam coronatus redit ad palatium, sicut mos est. Infra hebdomadam legitur de sermonibus. Sabbato quatuor temporum ad lectiones non flectuntur genua propter Pascha, sed in loco Gradalium canitur *Alleluia*, cum suis Versibus. *Kyrie* non dicitur propter litaniam processionis, ubi dictum est *Kyrie*; sed solummodo finito hymno trium puerorum, pontifex incipit Missam, *Gloria in excelsis Deo*, et reliquum

64. Dicitur Pascha annotina, quia est in anniversario præteriti Paschalis.

65. Dominica octava Pentecostes ponitur liber Regum, usque in Kalendas Augusti; deinde nocturna Psalmorum et capitula cum genu flexo, sicut ratio requirit. Ad primam omni tempore Oratio diei non mutatur, nisi infra dies Paschatis, et magnis festivitibus sanctorum, quando non dicitur nisi 149 Oratio festivitatis, et infra octavam.

66. In vigilia sancti Joannis Baptistæ, ad Matutinum, Invitatorium, *Regem præcursoris Dominum, cum Venite*. Tres autem historiæ festivitatis, et tres lectiones de sancto. Non dicitur *Te Deum laudamus*, sed incipit matutinas Laudes, *Deus, in adjutorium meum intende*. Nuntiatur una Antiphona Matutini, sub qua omnes Psalmi cantantur. Ad Primam Antiphona, et tres Psalmi, et lectio vigiliæ festivitatis, cum Versu et Oratione. Vesperas facit, et vigiliis noctis in basilica sancti Joannis ad Fontes, Græci autem in basilica Salvatoris. Ad Matutinum Græci faciunt officium ad Fontes, et curia in basilica Salvatoris. Missam cantat pontifex ibi, ubi sit statio. In vigilia sancti Petri, et in vigilia sancti Laurentii, et in vigiliis sanctæ Mariæ, et in vigilia sancti Andreae, et in vigilia Natalis Domini, hoc officium fit ad Matutinum, sicut in vigilia sancti Joannis Baptistæ prædiximus. Ad Primam, Tertiam, Sextam et Nonam cantatur et legitur de sancto: ad Missam non cantatur *Alleluia*, propter jejunium, sed tantum Gradale.

67. In festivitate sancti Petri conveniunt curiales in basilica ejusdem apostoli, cum domino papa, ubi cantatur Vesperum. Antiphonæ, *Juravit Dominus et non penitebit eum*, et aliæ Antiphonæ cum suis Psalmis. Ad *Magnificat, Significavit Dominus Petro*. In primo nocturno a Vigiliæ incipit primicerius Antiphonam: *In omnem terram exivit sonus eorum*; Psalm., *Cæli enarrant*, et aliæ Antiphonæ apostolorum nocturnales cum suis Psalmis. Tres lectiones legunt canonici de Actibus apostolorum: *Petrus et Joannes ascendebant in templum*, et cantant tria responsoria.

nario posui duas vigiliis in nostro Antiphonario, scilicet pro festo sancti Petri.

Deinde iudices legunt duas lectiones de sermonibus apostolorum Petri et Pauli; sextam legit episcopus, septimam cardinalis, octavam prior basilicarius; nonam legit dominus papa de expositione Evangelii. Responsoria cantant cantores et basilicarii. Finita vero lectione domini papæ, primicerius dicit: *Te Deum*, et papa dicit Orationem, et benedicit. Ad Matulinum cantores cantant Invitatorium: *Regem apostolorum Dominum*, et *Venite*. Antiphona: *Si diligis me, Simon Petre*; Psalmus, *Beatus vir*, 150 et aliæ Antiphonæ cum suis Psalmis, sicut in Antiphonario invenitur scriptum. Lectiones leguntur eo ordine quo in vigilia sive in Dominicis. Tres Psalmi cantantur, sicut prius. Matulinæ Laudes cantantur cum Antiphona, *Petrus et Joannes*, et reliquis Antiphonis cum Psalmis. Mane ad Missam domini papæ debent esse laudes, et coronari in tanta festivitate, cujus vicarius est.

68. Infra Octavas sancti Joannis, et sancti Petri, et sancti Laurentii, et sanctæ Mariæ, et Natalis Domini, et Epiphaniæ, hoc officium fit. Tres psalmi et tres lectiones, et omne officium de festivitate, nisi fuerit inter eos dies festivitas ix lectionum.

69. In festivitate sancti Pauli vadit Pontifex illuc cum omnibus scholis; facit Vesperas, et habet cum omnibus cœnam de ecclesia. Perfecta cœna, intrat ad Vigiliæ. Monachi ecclesiæ legunt tres lectiones, *Saulus adhuc spirans minarum*; cantant tria Responsoria; pro unoquoque Responsorio accipiunt ab archidiacono ii denarios de decem et octo denariis quos archidiaconus acceperat ab eis. Post responsorium in quarta lectione surgit dominus pontifex, et intrat ad arcam altaris sancti Pauli, ubi est foramen in fundo arcæ super corpus apostoli. Discooperto eo, mittit manum deorsum, et apprehendit thuribulum in unco plenum carbonibus et incenso, et trahit foras. Incensum et carbones dat archidiacono, archidiaconus autem dat per populum, hac ratione, ut quicumque febricitans devote in fide Apostoli ex his biberit, sanetur. Iterum replet thuribulum de carbonibus, et ponit super eos candelam vitream plenam incenso; accendit carbones, et candela incipit bullire [*At.*, bullire]; et reponit thuribulum in prælibato unco, et cooperitur foramen arcæ a pontifice super corpus ejus. In quarta lectione annualiter, sicut in vigiliis sancti Pauli, duas lectiones legunt episcopi; duas cardinales; octavam subdiaconus; nonam pontifex; reliqua quinque Responsoria cantant cantores et basilicarii, et accipiunt ab archidiacono xviii denarios. Aliud officium efficitur, sicut mos est. Mane pontifex celeberrime cantat Missam, et scholæ accipiunt ab ecclesia pro beneficio festivitatis iv solid. de monestis.

70. In Kalendis Augusti ponitur liber Salomonis usque in Kalendas Septembris. In festivitate sancti Laurentii dominus pontifex 151 in basilica ejus in agro Verano, ubi requiescit, cum omnibus scholis

* In Sacramentario Gregoriano assignatur pro hoc

facit Vesperum, et officium per totam noctem. Mane facit Missam Romano populo, et accipiunt scholæ pro beneficio ab ecclesia viii solidos denariorum.

71. In vigilia sanctæ Mariæ, mane, dominus papa cum cardinalibus, discaiceatis pedibus, facit vii genua, et aperit imaginem, et osculatur pedes Domini, et deponit jusum [*Id est*, deorsum], cantando *Te Deum laudamus*, quod constituit Leo quartus papa.

72. In Assumptione sanctæ Mariæ, dominus papa cum omni curia facit Vesperum, et vigiliis novem lectionem in ecclesia sanctæ Mariæ Majoris. Cum fuerint finitæ, revertitur Lateranum. Cardinales et diacones accipiunt imaginem Jesu Christi, et abstrahunt de basilica sancti Laurentii cum omni populo, portantes eam per campum Lateranum juxta basilicam sancti Gregorii. Crucem stationalem portat regionarius post eam; post quam Processio curiæ ordinate procedens, cantando Psalmos, primicerius cum schola Responsorium de eadem festivitate. Præfectus cum duodecim viris accipit a curia xii faculas, Ostiarii vero alias xii portantes accensas ante imaginem, Dum imago transit per campum, cubicularii stant in culmine sancti Georgii, tenentes duas faculas accensas, quas imagine transacta exstinguunt faculas. Cumque imago venerit ad sanctam Mariam Novam, deponunt eam ante ecclesiam, et lavant pedes ejus de basilico. Interim scholæ faciunt Matutinum in ecclesia, trium scilicet lectionum. Populi vero laudantes et benedicentes Dominum, tollunt eam inde, et portant ad sanctum Adrianum; et ibi lavant pedes. Exeuntes autem de ecclesia, redeunt per viam qua venerunt, et portant eam per arcum in Lathone, quia antiquo tempore magna persecutio erat ibi diaboli. Deinde transeunt juxta domum Orphei propter basiliscum, qui tunc temporis latibat ibi in caverna, cujus fetore et sibilo homines ibi transeuntes infirmabantur, et moriebantur. Idcirco Sergius Papa constituit hanc processionem in hac tanta festivitate, quatenus per laudes tantorum populorum, et intercessionem sanctissimæ virginis Mariæ apud Deum, populus Romanus ab his persecutionibus liberaretur. Ascendentes ad 152 sanctam Mariam, dominus pontifex præparatus cantat Missam, benedicit populum fatigatum; omnes recedunt.

73. Dominica prima mensis Septembris ponitur liber Job et Tobie, Judith et Esther, usque in Dominica prima mensis Octobris. In quo mense est Nativitas sanctæ Mariæ, quæ ita celebratur a pontifice celeberrime in sancto Adriano, ubi fit collecta, sicut in Purificatione et Annuntiatione sanctæ Mariæ.

74. In exaltatione sanctæ Crucis, statio Laterani. Fit Collecta ad sanctam Mariam Majorem, ubi erit stationalis, et schola, et regionarii, et acolythi, coadunantur cum cruce sancti Joannis et canonicis, et cruce sanctæ Mariæ et canonicis. Primicerius cum schola cantat collectam, subdiaconus regionarius por-

festo prima Missa de nocte, pag. 120, apud Menardum.

lut crucem stationalem. In Processione ante cantores, et processionaliter procedunt usque ad Lateranum. Præmiserunt cum schola primum cantat Antiphonam, *Nos autem gloriari oportet*. Deinde canonici sanctæ Mariæ venientes in campum juxta Fulloniam, ibi cum omni populo expectant pontificem et a sanctuaria a palatio. Pontifex vero indutus, discalearis pedibus, cum aliis ordinibus descendit de palatio. Cardinales portant sanctuaria in Processione, scilicet de ligno crucis Domini, et sandalia Jesu Christi, et Circumcisionem ejus ad basilicam Salvatoris, ubi est statio. Ibi pontifex cantat Missam; et cantata, omnes læti cum Benedictione recedunt

75. Dominica prima mensis Octobris ponitur Liber Machabæorum, usque in Dominica prima mensis Novembris. Mediante Octubrio, in futuris Dominicis B ad matutinas Laudes, quando dicitur *Benedicite, om-*

* Id est reliquias, ut ex consequentibus intelligitur. Idem duobus Codicibus uestunt hæc verba, et sanctuaria a Palatio.

ADDITIO EX COD. VALLICELLANO

Hæc sunt festivitates, in quibus dominus pontifex debet coronari. In festivitate videlicet sanctorum quatuor Coronatorum, in festivitate sancti Martini, ubi dicitur titulus *Æquiti*; in festivitate sancti Clementis; in Dominica de Adventu; in Dominica de *Jerusalem*; in Dominica de *Gaudete*, in festivitate Domini, in festivitate sancti Stephani, in Epiphania, in Dominica *Lætare, Jerusalem*, in Pascha, in feria secunda ad sanctum Petrum, in Dominica *Ego sum Pastor bonus*, in Ascensione, in Pentecoste, in festivitate sancti Petri, in anniversario suo, in festivitate sancti Silvestri.

Hæc sunt nocturnales stationes sancti Petri. Dominica de *Gaudete*, Epiphania, Ascensio Domini, Pentecostes, festivitas sancti Petri, et ejus Octava; festivitas sancti Andreæ. In unaquaque earum stationum scholæ palatii, scilicet cardinales, diacones, subdiacones, cantores regionarii, acolythi debent habere v solid. den. de altari sancti Petri pro cœnatica.

* Pharum alio nomine appellant, id est lucernam orbicularem cum certo lucernarum aut candelarum numero.

nia opera Domini, Domino, cantantur hæc Antiphonæ: *Dum perdurant, Tres video viros*, et aliæ quæ in Antiphonario inveniuntur. Dominica prima mensis Novembris ponitur Daniel propheta, et legitur in Dominicis diebus usque ad Adventum Domini. Infra hebdomadas legitur de Ezechiele, et de xii prophetis.

76. In festivitate sancti Andreæ debet esse dominus pontifex cum omnibus scholis ad sanctum Andream in Vaticano, ibique honorifice, sicut in festivitate sancti Petri, Vesperas et vigiliis celebrare. Matutinum vero ad fratrem ejus facere, 153 id est ad altare sancti Petri. Mane canitur Missa super altare beati Andreæ, ut omnis populus cum Benedictione lætus recedat. Præfectus cum adjutorio decimæ illuminat ecclesiam, et facit prandium curiæ. Deo gratias.

Archidiaconus xviii den., pro his qui cantant lx, canonici xii solid., et ad Missam medietatem altaris inter eos et capellanos domini papæ usque ad finem. Si deerit dominus pontifex, et venerit cardinalis solus cantare Missam, in quacunque statione totam medietatem altaris habent prædictæ scholæ. Cardinalis qui cantat Missam habet tertiam partem oblationis; sed si habet aliquem socium cardinalem, non fit ita; sed oblatio, sicut mos est, communiter dividatur per scholas.

Hæc sunt sancti Petri diurnæ stationes. In omnibus Sabbatis quatuor temporum, in Dominica Quinquagesimæ, Dominica in Passione, feria secunda post Pascha, Dominica *Ego sum Pastor bonus*, in litanias majores, in Dicatione, et in Cathedra sancti Petri. In unaquaque harum stationum accipiunt v solid. et oblationem. Sed dominus pontifex accipit 154 xx solid. in nocturnis stationibus, quando accenduntur a retia; et in diurnis, quando accenduntur candelæ.

APPENDIX.

JOANNIS PAPÆ XIX * DIPLOMA,

Quo facultatem concedit episcopo Silvæ Candidæ divina officia certis diebus celebrandi in ecclesia sancti Petri in Vaticano.

Joannes episcopus, servus servorum Dei, dilecto D rumque concedimus et confirmamus vobis in perpetuum ecclesiam sanctarum Rufinæ et Secundæ, sitam Romæ juxta palatium nostrum, cum omnibus ad eam pertinentibus; et concedimus et confirmamus vobis in perpetuum ecclesiam sanctæ Mariæ, cum omnibus suis pertinentiis infra hanc civitatem Romanam, non longe a monte qui Augusta dicitur.

* Qui nobis Joannes XX, cujus annus tertius coincidit in annum 1026, indictione tertia, a Septembri Incœpta.

Pariterque concedimus et confirmamus vobis vestris- A que successoribus in perpetuum, sicut a memorato sancto papa, sive a cæteris prædecessoribus nostris pontificibus concessa et confirmata fuerunt, videlicet monasteria quinque, sancti Stephani, et sanctæ Mariæ, sanctorumque Joannis et Pauli, et beati Martini, atque Jerusalem, constituta juxta magnam ecclesiam sancti Petri, cum omnibus eorum pertinentiis, omnesque consecrationes quæ ibidem sunt, aut in præfata ecclesia sancti Petri, aut in cæteris ecclesiis, quæ sunt constitutæ in tota civitate Leoniana; et, si necessarium fuerit eas consecrare, nullus alius episcopus ad tale ministerium, vel consecrationem accedere præsumat, nisi vos vestrique successores **155** episcopi sanctæ Silvæ Candidæ ecclesiæ in perpetuum. Concedimus et confirmamus vobis vestrisque successoribus in perpetuum sanctum diem Sabbathum ad baptismi sacramentum celebrandum, et totum officium faciendum in ecclesia sancti Petri apostoli, et supra magnum altare: in quo venerabili altari, seu in confessione, quidquid auri vel argenti, pallii vel ceræ, sive aliarum rerum, positum et oblatum, sive jactatum fuerit, vel vobis oblatum, ab hora videlicet diei tertiæ, qua ingredi ecclesiam ad ordinandum, et peragendum divinum officium vos volumus, usquequo expletam sanctæ Dominicæ diei Missam habueritis, per vestros curatores in vestram vestrorumque successorum, remota omni contradic- B tione, deveniat potestatem.

Et quia usque ad nostrum tempus in præfata ecclesia sancti Petri, a qua pene omnes Ecclesiæ doc- C trinam acciperunt, sicut a magistra et domina, dies Dominica Palmarum, et dies Cœnæ Domini, et Parasceve tam irreverenter colebantur, ut nec Processio cum palmis in ipsa die Dominica ibi fieret, nec in die Cœnæ Domini ^a *Gloria in excelsis Deo* diceretur; et in Parasceve non tam reverenter ut decebat officium ibi fiebat, condoluimus; et meliorare hæc cupientes per vos vestrosque successores, statuimus ut omni annua die Dominica Palmarum cum Processione ab ecclesia sanctæ Mariæ in Turri exeat, et venientes ad magnum altare sancti Petri Missam celebretis. Similiter et omni anno in die Cœnæ Domini vos vestrique successores Missam super eodem altare sancti Petri celebrare, *Gloria in excelsis Deo* dicere, sanctum chrisma conficere, et quod ad episcopum pertinere agere volumus. Et omni anno die Parasceve super ipsum altare majus sancti Petri totum officium reverenter, ut decet, vos vestrosque successores facere volumus. In quibus tribus Missis, scilicet in Missa Palmarum, seu in Missa Cœnæ Domini, et in officio Parasceve, quidquid auri vel argenti, pallii seu ceræ, vel aliarum rerum super jam dicto sacro altari beati Petri, sive in confessione positum aut jactatum fuerit, vel vobis oblatum ab hora qua ipsa Missa et officium inchoata fuerint et expleta, per vestros custodes in vestram

vestrorumque successorum similiter, remota omni contradictione, deveniat **156** potestatem. In quibus dictis quinque diebus, si vobis vestrisque successoribus utile visum fuerit, aliquem diaconorum nostrorum ministrare ob honorem sancti Petri et vestram reverentiam volumus petere. Potestatem autem ejusdem ecclesiæ sancti Petri, et supra dictorum monasteriorum suorum, et cuncta ecclesiæ judicia ipsorum, seu totius civitatis Leonianæ, vobis vestrisque successoribus concedimus et confirmamus.

Simili modo ad unguendum consecrandumque imperatorem primum vestrum et vestrorum successorum episcoporum fraternitatem convocamus ut quibus regimen totius ecclesiæ sancti Petri et civitatis Leonianæ commissum est, ab his primum sit benedictus. Necnon cuncta sacra officia seu mysteria, quæ nos et successores nostri facere debemus, si ægritudine vel aliqua cura impediti facere non possumus, tam in supra dicta ecclesia sancti Petri, et monasteriis suis, quam et per totam civitatem Leonianam, per vos vestrosque successores fieri apostolica auctoritate decrevimus. Consecrationes vero altarium ecclesiæ sancti Petri, et aliorum monasteriorum, necnon consecrationes ecclesiarum, altarium, sacerdotum, clericorum, diaconorum, seu diaconissarum totius civitatis Leonianæ, vobis vestrisque successoribus in perpetuum, sicut prælibatum est, concedimus et confirmamus; super quæ et ecclesiæ sanctarum Rufinæ et Secundæ, cui Deo auctore præsidetis, vobis vestrisque successoribus in eodem venerabili episcopo in perpetuum donamus, largimur, concedimus, et confirmamus atque stabilimus perenniter in usum et utilitatem ipsius venerabilis episcopii, et ipsorum qui per tempora tenebant ipsam ecclesiam, statuantes quippe apostolica censura sub divini judicii obstestatione et anathematis interdicto, ut nulli unquam nostrorum successorum pontificum, vel qui publica functi fuerint actione, vel alia quælibet magna parvaque persona audeat vel præsumat aliquid de omnibus quæ supra continentur contra hoc nostrum pontificale privilegium agere, vel alienare, aut auferre; sed potius firma atque stabilia perpetuis temporibus, sicut a nobis statuta et confirmata sunt, decernimus permanenda. Si quis autem (quod non optamus) temerario ausu contra hoc nostrum apostolicum privilegium in quoquam ire et transgressor esse præsumperit, vel frangere ausus fuerit, et in omnibus inobediens et non observator esse **157** præsumperit, sciat se auctoritate Dei omnipotentis, et domini nostri apostolorum principis Petri, cujus, licet immeriti, Dei tamen aliqua dignatione gerimus vices, anathematis vinculo innotatum, et a regno Dei alienum, atque cum Juda traditore Domini nostri Jesu Christi et omnibus impiis socius sit in inferno. Qui vero pio intuitu custos et observator hujus nostri privilegii exstiterit, meritis atque precibus beati Petri apostolorum principis, et sanctarum

^a Quippe a simplicibus presbyteris olim non dicebatur *Gloria in excelsis* in Missa, nisi in solo Pascha, ex Sacramentario Gregoriano.

martyrum Rufinæ et Secundæ, in ætheris arcibus A tt. sancti Chrysogoni. Benedictus archidiaconus. præmia et Benedictionis gratiam atque misericordiam a justo iudice Domino Deo nostro, vitamque æternam percipere et invenire mereatur in sæcula sæculorum. Amen. Scriptum per manum Gregorii notarii regionarii atque scriniarii S. R. E. in mense Decembris, indict. supra scripta 10.

Theobaldus Velitrensis Ecclesiæ episcopus subs. Petrus sanctæ Ostiensis Ecclesiæ episc. Stephanus presbyter cardinalis tt. sanctæ Cæcilie. Petrus presbyter cardinalis tt. sancti Damasi. Joannes presbyter cardinalis tt. sancti Marci papæ. Joannes presb. card. tt. sancti Callisti transiberim. Rodulfus indignus presb. et abbas ex monasterio sancti Laurentii, qui ponitur in Clausura. Joannes presb. card.

Datum xvi Kal. Januarii, per manum Bosonis episcopi sanctæ Tiburtinæ Ecclesiæ et bibliothecarii sanctæ apostolicæ Sedis.

Datum prid. Kal. Januarii per manus Benedicti episcopi Portuensis, et vice Pægrini Coloniensis archiepiscopi, bibliothecarii sanctæ apostolicæ sedis, anno pontificatus Domini nostri Joannis summi pontificis et universalis XIX papæ in sacratissima sede beati Petri apostoli sedentis ill., me. se Decembris, indict. 10.

EXCERPTA

Ex libro PETRI MALLII canonici sancti Petri ad Alexandrum III.

158 De festiuitatibus, in quibus dominus papa coronatur. Caput xxvii.

Hæ sunt festiuitates in quibus dominus papa solent coronari. In festo videlicet sanctorum quatuor Coronatorum; in festiuitate sancti Martini papæ, qui dicitur titulus Æquitii; in festo sancti Clementis, in Dominica de Adventu ad sanctam Mariam in Præsepe; in Dominica de *Jerusalem* ad sanctam Crucem; in Dominica de *Gaudete* ad sanctum Petrum; in Natiuitate Domini; in festo sancti Stephani; in Epiphania Domini ad sanctum Petrum; in Dominica *Ego sum Pastor bonus*; in Ascensione Domini, in Pentecoste, in festiuitate sancti Petri, in festiuitate sancti Siluestri, in anniversario suo.

Nocturnales et diurnæ stationes.

Hæ sunt nocturnales stationes sancti Petri. Dominica tertia Adventus Domini, quæ dicitur de *Gaudete*. Epiphania Domini, Ascensio Domini, Pentecostes, festiuitas sancti Petri et octava ejus, festiuitas sancti Andreæ.

Hæ sunt sancti Petri diurnæ stationes. In omnibus sabbatis quatuor temporum, in Dominica de Quinquagesima, Dominica de Passione, feria secunda post Pascha, Dominica *Ego sum Pastor bonus*; in litanis maioribus in die sancti Marci, in Dedicatione ecclesiarum apostolorum Petri et Pauli, in Cathedra sancti Petri.

In unaquaque narum stationum accipiunt scholæ quinque solidos denariorum Papiensium, ex oblatione scilicet; et dominus Pontifex accipit viginti solidos denariorum Papiensium. In nocturnis stationibus, quando accenduntur retia; et in diurnis, quando accenduntur quatuor candelæ per capitulum, simili er.

159 Quando lectorium beati Petri ornabatur. Cap. xxx.

In memoriam posteriorum scribimus nos canonici

* Forte de *carne levanda*, pro Dominica Quinquagesimæ, quæ apud veteres aliquando vocatur *Dominica ad carnes tollendas seu levandas*.

B basilicæ sancti Petri in quibus noctibus lectorium ejusdem basilicæ de consuetudine ornatur mappa et facula librarum duarum a confessione traditis, videlicet Dominica de *Gaudete*, Natiuitas Domini, Epiphania Domini, Dominica Septuagesimæ, Dominica de carne *, leuario, Cathedra beati Petri; in Dedicatione altaris facta a papa Callisto, Dominica de Passione Domini, Dominica Palmarum, feria quarta post Palmas, in Cœna Domini, Parasceve, Sabbato sancto, Pascha, feria secunda post Pascha, Dominica de *Pastor bonus*, in Ascensione Domini, Pentecosten, festum sancti Petri, Octava ejusdem, in Assumptione beatæ Mariæ, in litanis maioribus, in dedicatione basilicarum Petri et Pauli, in festo omnium Sanctorum

C Certum est nos canonicos beati Petri propter alias rationes et consuetudines, quas habemus in oblatione Missæ altaris majoris beati Petri, de antiquissima consuetudine habere semper decimam hebdomadam de novem hebdomadibus totius anni, quæ sic dividuntur. Septem primas hebdomadas accipiunt septem cardinales sancti Petri. Septem hebdomadas accipiunt diaconi cardinales, præter dominicalia totius anni, quæ ad eos spectant, excepta Dominica Palmarum, et Pascha; et nisi forte sit statio. Nonam hebdomadam cantores; decimam hebdomadam canonici ecclesiæ; undecimam schola basilicaria. Qua finita, reincipiunt prædicti cardinales sancti Petri a capite, et sic fit per totum annum. Oblatio itaque, quæ spectat ad hebdomadam, est illa quæ venit ad manus cardinalis cantore Evangelio; et quæ venit ad altare, postquam calix est positus, dividitur per medium, medietas est altaris, et altera medietas est illius cujus est hebdomada. Ille igitur, cuius est hebdomada primo loco dat tria capita, id est tres monetas, de communi mansionariis, qui seruiunt ad altare; deinde pro quantitate oblationis tribuit diacono et subdiacono, et illis qui seruiunt de pluviali; postea,

dati piscibus domino cardinali, dat sextam partem **A** *Quot lampades ardeant quotidie in ecclesia beati Petri, caput xxxvii.*

cantoribus, **160** et duas de melioribus facu'is.

De episcopis cardinalibus per patriarchias dispositis.

Caput xxxi.

Septem cardinales presbyteri, qui ad sacrosanctum altare beati Petri per hebdomadas suas Missarum solemniam celebrare debent, hi sunt: sanctæ Mariæ in transiberim, sancti Chrysogoni, sanctæ Cæciliæ, sanctæ Anastasiæ, sancti Laurentii in Damaso, sancti Marci, sanctorum Martini papæ et Silvestri, qui vocantur tit. *Æquitii*.

Cardinales sancti Pauli sunt hi: sanctorum Nerei et Achillei, sancti Xysti, sancti Marcelli, sanctæ Suseannæ.

Cardinales sanctæ Mariæ Majoris sunt hi: sanctorum Apostolorum, sancti Cyriaci in Thermis, sancti **B** Eusebii, sanctæ Pudencianæ, sancti Vitalis, sanctorum Marcellini et Petri, sancti Clementis.

Cardinales sancti Laurentii foris murum sunt hi: sanctæ Praxedis, sancti Petri ad Vincula, sancti Laurentii in Lucina, sanctæ Crucis in Jerusalem, sancti Stephani in monte Cælio, sanctorum Joannis et Pauli, sanctorum Quatuor Coronatorum.

Diaconia.

Diaconia sunt xviii: sanctæ Mariæ in Dominica, ubi debet esse archidiaconus sanctæ Lucie in circo juxta Septa solis; sanctæ Mariæ Novæ, sanctorum Cosmæ et Damiani, sancti Adriani, sanctorum Sergii et Bacchi, sancti Theodori, sancti Gregorii, sanctæ Mariæ in Schola Græca, sanctæ Mariæ in Porticu, sancti Nicolai in Carcere, sancti Angeli, sancti Eustachii, sanctæ Mariæ in Aquiro, sanctæ Mariæ in via Lata, sanctæ Agathæ in equo marmoreo, sanctæ Lucie in capite Suburræ, sancti Quirici, [sanctorum Viti et Modesti].

Abbatia.

Abbatia sunt istæ: sancti Cæsarii in palatio, sancti Gregorii in clivo Scauri, sanctæ Mariæ in Aventino, sancti Alexii, sancti Sabæ, ubi dicitur Cella Nova; sancti Pancratii in via Aurelia. Intra urbem Ravennantium, scilicet Transiberim, est abbatia sanctorum Cosmæ et Damiani in vico Aureo. Intra urbem est abbatia sancti Silvestri inter duos hortos, quam ædificare cœpit Stephanus papa II, sed Paulus papa explevit; hi duo Apostolici requiescunt **161** in ecclesia beati Petri; ecclesia sanctæ **D** Mariæ in Capitulo, ubi est ara Filii Dei. Sancti Basilii juxta palatium Trajani imperatoris; sanctæ Agathæ virginis, quæ est Suburræ monte; sancti Laurentii in Panisperna, ubi positus fuit in craticula; sancti Thomæ juxta formam Claudiam, sancti Basilii in Campo Sancto, sanctissimæ Trinitatis Scottorum. Extra urbem, in via Flaminia, est abbatia sancti Valentini: ab alia parte Romæ, via Ostiensi, est abbatia sancti Pauli, et abbatia sancti Anastasii. Iterum in urbe est abbatia sanctæ Mariæ in Pallara, ubi fuit sagittatus sanctus Sebastianus; sanctæ Mariæ in monasterio ad sanctum Petrum ad Vincula; sanctæ Mariæ in Castro aureo.

Ad luminaria in altare beati Petri viii lampades in corpore die noctuque; ante pectoralia iii lampades, in unoquoque capitulo i, et in unaquoque corona i candela per totam noctem accendatur, donec Missa finiatur. Quæ nimirum capitula sunt ad minus xxxiv usque ad crucifixos. Omnes igitur lampades ab altari beati Petri usque ad crucifixos sunt l. omni nocte.

In stationibus vero unoquoque capitulo iv candelæ; in rete, quod est in atrio ecclesiæ, xii; in virga xviii; ante Veronicam x die noctuque; ante imaginem beatæ Mariæ, quæ est de mosibo post Veronicam, i; in sancto Processu i; ad sanctam Mariam de Cancellis iii. In arcu majori, ubi audivimus requiescere corpus beati Mathiæ apostoli, i, nocte et die; nocte vero tota viii; ad sanctam crucem i. In sancto Joanne ad Fontes i; in sancta Lucia i, ad sanctum Pastorem i; ad sanctum Gregorium i, nocte dieque, in unoquoque istorum; in Vaticano i; in sancta Maria in Oratorio i; ad sanctum Leonem quartum i; Petro et Paulo i; ad sanctum Bartholomæum i; ante crucifixos ii; in rete iv; in virga iii; ante portas ecclesiæ deforis v; in unoquoque porticalium iii; in sancta Petronilla ii; in sancto Andrea i.

Omnes igitur candelæ quæ quotidie ardent in ecclesia beati Petri, sunt cxv, ad minus, omni nocte; in stationibus vero sunt ccl. In Dedicacione, in Ascensione, et festo sancti Petri et Octava ejus, retia accendantur; sed recte magnum, quod est in atrio ecclesiæ, **162** scilicet ante portam Argenteam, in festo sancti Petri et Octava tantum.

Præter ea quatuor funes de antiqua consuetudine extenduntur in festo sancti Petri et Octava ejus in atrio ejusdem ecclesiæ, id est in paradiso, in modum crucis; et ligantur de porticalibus ad pineam aneam, quæ est in paradiso; et in unoquoque fune vi candelæ suspenduntur. In gradibus vero, scilicet ante ecclesiam sanctæ Mariæ in Turri, extenditur unus magnus funis a porticali, quod est super gradus mortuorum, usque ad domum Petri Joannis de Pampano, in qua de jure debet ligari secundum tenorem locationis, et suspenduntur in eo xviii candelæ.

De consuetudinibus confessionis. Cap. xxxviii.

Hæc sunt quæ dominus Papa de consuetudine recepturus est ab illis qui emunt confessionem beati Petri pro tribus partibus; canonici vero pro quarta parte.

In primis planetas, camisas, tunicas, amictos, stolas, manuales, cingulos, crucem, thuribulum aureum, qui sit aptus ad cantandum Missam; libros et alia vasa, quæ ad officium altaris spectant; candelabra, totalias fristas et opertas, quæ totum altare colligant sine frasio, tantum fristas non parvas, vel magnas; tres denarios ad pondus de balsamo, et decem libras cereæ pro facula de Sabbato sancto; et tres ampullas majores, et tres minores; et tres fanones, et oleum pro chrismate, et duodecim denarios Papienses pro palmis canonicis beati Petri; solidus sex

in sex stationibus, in unaquaque sex, et sex solidos A in festivitate sancti Andree, et duas aquaricias olei pro festo ejusdem.

In resarciendo tecta et mutandis trabibus dantur duo denarii Papienses unicuique magistrorum et manualium in unoquoque die, donec opus compleatur. Quando sandialarii capiunt trabes, duos solidos denariorum Papiensium, et quatuor libras cere.

Quando dominus papa pergat ad sanctum Petrum in stationibus, viginti solidos denariorum Papiensium, et tres aquaricias clareti cardinalibus et capellanis papæ. Aliis scholis medietas altaris datur, ex quo tobalia extenditur super altare. Et in unaquaque statione unum par facularum de duabus libris ad vesperras **163** et ad Matutinas, et candelas pro lectionibus. Ad Missam similiter unum par facularum. Cardinalibus quinque solidos denariorum Papiensium in statione, et tres solidos Lucenses pro responsoriis.

In quatuor tempora, in unoquoque Sabbato, quinque solidos Lucenses cardinali diacono, subdiacono, cantoribus, et acolythis.

A festo sancti Gregorii papæ usque ad festum Pentecostes in unoquoque die duodecim denarios Papienses dantur domino papæ; et mille libræ cere per singulos annos; et in unoquoque mense una aquaricia olei et una libra olibani, si est in urbe vel circa urbem, per unum diem.

Ex consuetudine in majori hebdomada dominus episcopus sanctæ Rufinæ jus consuevit habere, videlicet aram et altare, ex quo pulsatur ad Matutinum, et usquedum finitur officium; et ex quo pulsatur ad Missam usque ad finem, salva medietate canonicorum et cantorum, quam habent in altari cum domino episcopo. Tota namque medietas oblationis, quæ venit in altari, est altaris domini episcopi; altera medietas est inter prædictum dominum episcopum et canonicos ecclesiæ et cantores æqualiter dividenda. Nam una pars est domini episcopi, alia canonicorum, et alia cantorum, si interfuerint constitutis officiis; si non, est canonicorum, servata prius consuetudine ad altare servientium, quæ debet esse de communi omni partium, et domini episcopi, et aliorum.

Die Jovis, ex quo pulsatur ad officium matutinale et ad Missam usque ad finem officiorum; similiter et in die Veneris sancti; similiter et in Sabbato sancto, ex quo pulsatur ad officium matutinale, et ex quo pulsatur ad baptismale officium, nocte et die tota habent jus suum, et usque ad finem Missæ ma-

* Ita legitur in Codice, tam Vaticano, quam regio. Occurrebat conjectura pro *missis*. Sed quid ad rem? Apud Cencium legitur in cap. 5: *Ecclesia sancti Pe-*

troris in Pascha, canonici basilicæ sancti Petri, et accipiunt decem libras cere pro facula de sabbato sancto, et tres denarios de balsamo ad pondus, et tres anpulas majores et tres minores, et tres faones, et oleum pro chrismate.

Item dominus papa decem libras cere pro agulis in sancto Laurentio de Palatio. Una aquaricia olei, una libra cere, et dimidia de olibano per mensem; et in unaquaque hebdomada, quando dominus papa non est Romæ, duo solidi Lucenses ostiariis.

In Purificatione sanctæ Mariæ quinque libras cere, et quatuor denarios **164** pro vincis; in Annuntiatione totidem.

In Dominica Palmarum acolythis duodecim denarios pro palmis; mansionariis sancti Petri totidem B pro palmis.

In litanis majoribus viginti septem libras Lucenses pro presbyterio crucum, et lectis, et lobiis, episcopis et cardinalibus, et omnibus scholis palatii.

Pro eleemosyna sanctæ Rufinæ; et sanctorum Quatuor, et sancti Clementis, et sancti Pancratii, una aquaricia olei, et quinque libræ cere, et dimidia de olibano; et in unaquaque hebdomada pro eleemosynis pauperum undecim solidos Lucenses; et dum strata currit, extra id quod datur ejectis. Et de olibano abundanter serviant beato Petro, et omnia alia jura observent.

Sententialibus præfecti, si suspendant aliquem, quinque solidos; quando decollant, similiter; quando cæcant, duodecim denarios pro unoquoque oculo; quando truncant aliquod membrum, similiter.

In unaquaque istarum stationum scholæ palatii, scilicet presbyteri et diaconi cardinales, subdiaconi, cantores regionarii, et acolythi, debent habere quinque solidos denariorum Papiensium de altario beati Petri pro cœnatica. Archidiaconus debet habere decem et octo denarios Papienses pro his qui cantant Responsoria, et ad Missam medietatem altaris. Prædictæ scholæ habent inter eos et capellanos domini papæ usque ad finem Missæ. Canonici vero beati Petri duodecim solidos accipiebant antiquitus, sed modo habent sex per stationem

Si vero absens fuerit pontifex, et venerint cardinales solemniter cantare Missam; in quacunque statione totam medietatem altaris habent prædictæ scholæ. Cardinalis vero qui cantat Missam, habet tertiam partem oblationis; sed si habet aliquem socium, non fit ita, sed oblatio, ut mos est, communiter dividatur per scholas.

tri dat quindecim libras cereas pro his cercis. Verum id huic loco non facit satis.

ADMONITIO IN SEQUEMTEM LIBRUM CENCH.

105 Quis fuerit Cencius consequentis libri auctor, nemo id melius explicaverit quam Onufrius Panvinus in ea præfatione quam eidem libro præfixit in magno Ritualium veterum opere, quod Romæ in bibliotheca pontificia palatina, et apud Parisios in regia servatur. Hæc autem præfatio sic habet.

Fr. Onufrius Panvinus pio lectori salutem.

Cum veteris bibliothecæ salutem, omnium instructissimæ, libros evolverem, ut aliquid invenirem quo is scri-

benda historia ecclesiastica sublevari possem; forte incidi in pervetustum Codicem, qui Censuum inscribitur, ante annos plus minus quadringentos collectum, et in unum corpus redactum a Cencio quodam diacono cardinali sanctæ Lucie in Orpheo, et S. R. E. camerario sub Cælestino papa III, qui post Innocentii III mortem Romanus pontifex renuntiatus, Honorius III nominatus est. In eo cum omnibus S. R. E. redditibus, vectigalibus et censibus ab eodem Cencio summa diligentia, cum singulorum publicis instrumentis, in unum redactis, hic etiam omnium vetustissimus Ritua-^{is}, sive Cæremonialis libri descriptus est, in quo sanctæ illius et venerandæ vetustatis puritas et sinceritas, atque Romanæ Ecclesiæ in tractandis sacris et re divina celebranda summa cura et observantia inspicitur. Multa insuper cognita non indigna, et ad Ecclesiæ præsentis status primordia dignoscenda idonea inde hauriri possunt. Quem librum cum ego hominum lectione dignissimum existimassem, illam in brevem hanc formam contractum ecclesiasticæ antiquitatis studiosorum manibus terendum evulgavi, cum nihil quod ad ejusmodi studia sublevanda pertinere existimem in obscuro, quantum a me fieri potest, jacere permittam.

Hactenus Onufrii prælati, ex qua intelligitur ab eo librum Cenci in aliam ab ea quam auctor instituerat formam redactum fuisse. **166** Hæc autem nova forma sic se habet. Totum opus dividitur in tres partes. Prima pars, constans capitibus xxviii, continet omnes ritus qui ab Adventu Domini ad Exaltationem sanctæ Crucis usitati sunt in Ecclesia Romana. Secunda pars est de presbyteriis per annum erogari solitis, deque variis officialibus pontificis; habetque capita xxiii. Tertia est de electione et consecratione pontificis, ac de coronatione imperatoris. Nobis vero purum putum Cencii librum saluti visum est exhibere. Felix Cantelorus, archivii Vaticani secreti olim custos, in epistola ad cardinalem Barbarinum, cum ei prædicti libri transcriptum dono daret, asserit Ritualementum hunc vetustissimum, ante annum 1192 in Romana Ecclesia usurpatum, a Cencio insertum fuisse libro de Censibus. Cencius tamen libri scriptor censendus, ex num. 72, etsi ritum ante suum tempus receptum et observatum tradidit. Idem cancellarius fuit sub Cælestino III, Sabellus cognominatus.

Illustrissimus Fabrettus hanc nobis notitiam de Cencio nostro suppeditavit. « Sub mœnibus Ardæ, vetustissimæ Rutulorum civitatis, exstat templum sanctæ Marinæ dicatum, in cujus portæ limine superiori visuntur hinc inde duo orbes diametri palmaris, in quibus opere anaglypho sculpti sunt duo monachi cucullati se invicem aspicientes cum hisce titulis, in primo quidem Abbas, in altero autem orbe Pater sanctæ Marinæ. Sub ipso limine, qua parte terram respicit, adsunt hi duo versus:

Cencius, excelsæ tunc cancellarius urbis,
Obtulit hanc portam, virgo Martina, ubi.

[Denique in impluvio cænobii sancti Bartholomæi ad insulam Tiberinam exstat fragmentum cum his versibus:

Cencius, excelsæ tibi cancellarius urbis,
Se pia commendat Jesse clarissima virgo,
Qui Benedictorum fuit ortus stemmate...
Huic peccatorum veniam da...
Cencius atque bona genitor genitrixque...
Inspiciens... nino cum dictis.... »

ORDO ROMANUS XII,

DE CONSUEUDINIBUS ET OBSERVANTIIS, PRESBYTERIO VEL SCHOLARI, ET ALIIS ECCLESIE ROMANÆ IN PRÆCIPUIS SOLEMNITATIBUS

Auctore CENCIO DE SABELLIS cardinale.

167 1. Quid debeat Dominus papa facere tempore A sciendum de Missa, quam celebrat apud sanctam
Adventus, et in Natali Domini. Anastasiam. In aurora vadit ad sanctam Anastasiam,

1. A Dominica de Adventu, usque ad Nativitatem Domini, dominus papa non portat aurifrixiatam mitram, excepto in Dominica qua cantatur *Cantate tuba*, ad ecclesiam Apostolorum pro festo; nec cantatur *Te Deum laudamus*, nisi in præcipuis festis. Et in eadem die Adventus idem dominus papa pergat ad stationem sanctæ Mariæ Majoris. In ^a Lectionario sancti Hieronymi, *Ad sanctam Mariam de nocte primo galli cantu*.

2. In vigiliis Nativitatis Domini, in mane dominus papa vadit ad basilicam sanctæ Mariæ Majoris pro cantanda Missa, et in sero pro celebrandis Vesperis; et remanet ibi nocte ipsa, et celebrat ibi vigiliam, et post vigiliam celebrat ibi Missam ad præsepe, ubi quidquid offertur, quandiu dominus papa Missam celebraverit, sive ad manus, sive ad pedes ipsius domini, vel super altare, capellanorum est, excepto pane, qui est acolythorum, si recipere voluerint. Hoc idem

et celebrat ibi secundam Missam; qua finita, revertitur ad basilicam sanctæ Mariæ Majoris, et intrat sacrarium cum episcopis, cardinalibus, diaconibus, subdiaconibus, et reliquis ordinibus, et dicunt Tertiam; qua dicta, induunt se, et processionaliter vadunt **168** ad altare, sicut est moris. Notandum quod septem facultæ debent esse in Missa super altari, et curia debet dare. Deinde dominus papa incipit Missam, et post primam Orationem diaconi cardinales, et subdiaconi, et alii ordines cum scrinariis ^b faciunt laudes domino papæ taliter ordinati. Archidiaconus cum aliis diaconibus et subdiaconibus ordinati stant juxta altare in duobus illis, scrinariis B vero stantibus deorsum in choro cum pluvialibus. Tunc archidiaconus cum diaconibus et aliis, sic incipit laudem alta voce, *Exaudi, Christe*; scrinarii quoque respondent, *Domino nostro papæ vita*. Iterum archidiaconus dicat *Exaudi, Christe*; scrinarii quoque

^a Hoc Lectionarium vocatur *Liber Comitis*, editus apud Pameliū. Vide appendix Capitularium Ba-

luzianam.

^b Ita constet hic *scrinarii*, non *scrinariū*.

respondent similiter. Tertio archidiaconus dicit *Exaudi, Christe*; scrinarii respondent sicut prius. Iterum archidiaconus dicit *Salvator mundi*, tribus vicibus, scrinarii totidem vicibus ei respondentibus *Tu illum adjuva*. Et archidiaconus dicit *Sancta Maria*, duabus vicibus; et scrinarii respondent duabus vicibus *Tu illum adjuva*. Deinde archidiaconus dicit *Sancte Michael*, duabus vicibus; scrinarii respondent duabus vicibus *Tu illum adjuva*. Eodem modo dicitur *Sancte Gabriel, sancte Raphael, sancte Joannes, sancte Petre, sancte Paule, sancte Andrea, sancte Stephane, sancte Laurenti, sancte Vincenti, sancte Silvester, sancte Leo, sancte Gregori, sancte Benedicte, sancte Basili, sancte Saba, sancta Agnes, sancta Cæcilia, sancta Lucia*. His finitis, archidiaconus dicit *Kyrie, eleison*; scrinarii similiter respondent *Kyrie, eleison*. Iterum archidiaconus dicit *Kyrie, eleison*; scrinarii respondent *Kyrie, eleison*. Tertio vero archidiaconus cum diaconibus, subdiaconibus et scrinariis una voce dicunt *Kyrie, eleison*. Finitis laudibus, legitur prius Latina epistola, et postmodum Græca. Expleta vero Missa, dominus papa coronatur ad portam ipsius ecclesiæ ab archidiacono, cum modo diacono, reditque cum Processione ad palatium. Tunc iudices et advocati veniunt ei obviam sub gradibus in porticu; ibique prior cardinalis sancti Laurentii foris murum, cum iudicibus et advocatis faciunt ei laudes; et ibi dominus papa descendit, et deposito regno accipit mitram. Deinde iudices ducunt eum usque ad locum illum ubi datur presbyterium. Tunc vero exiunt eum planeta, et apposito manto super scapulas sedet in fonsatorio [fons-lorio] seu cathedra, et largitur presbyterium 169 cunctis ordinibus propria manu taliter.

3. Et in eadem die Adventus, idem dominus papa pergit ad stationem sanctæ Mariæ Majoris. In secunda vero Dominica Adventus papa venit ad stationem sanctæ Crucis. In Sabbato de *Gaudete* pergit ad Vesperas ad sanctum Petrum, ubi dominus papa eidem primicerio annuntiando Antiphonam *Iuste et pie vivamus*, dat unum marabolinum vice ipsius projiciens. Ubi autem dominus papa debet facere, et vigiliis interesse, et omnia alia ibi facit et recipit cum camerario et cancellario, sicut inferius dicitur in Dedicatione sanctorum Petri et Pauli, et quibusdam aliis festivitibus.

11. Quomodo datur presbyterium.

4. Priori igitur episcoporum Romanæ Ecclesiæ dat dominus papa duplicatum presbyterium, scilicet quatuor melequinos, et quatuor solidos in den. Papiens; omnibus autem episcopis et aliis curiæ duos marabolinos, et duos solidos Papiens, singuli similiter. Si forte archiepiscopus aliquis extraneus tunc præsens fuerit, pro voluntate domini nostri papæ dat ei presbyterium; sed de portione tantum debet habere, quantum supra dictus prior episcoporum, quatuor scilicet melequinos, et totidem solidos; si vero ali-

A quis episcopus extraneus fuerit, unum melequinum debet habere, et duodecim den. Papiens. Priori presbyterorum cardinalium dat dominus papa duos melequinos, et totidem solidos, pro prioratu. Priori presbyterorum sancti Laurentii foris muros pro laude duos similiter melequinos, et totidem solidos; omnibus et singulis aliis presbyteris cardinalibus unum melequinum, et duodecim denarios Papienses. Priori autem diaconorum cardinalium quatuor melequinos, et totidem solidos pro prioratu, presbyterio et laude diaconorum et subdiaconorum; omnibus aliis diaconibus et singulis unum melequinum, et duodecim denarios Papiens. Diacono Græco unum melequinum, et duodecim denarios Papienses. Si forte aliquis abbas mitratus præsens fuerit, dat ei unum melequinum, et duodecim denarios Papienses. Primicerio.... dat ei unum melequinum et duodecim denarios Papienses. Priori subdiaconorum unum melequinum, omnibus aliis subdiaconibus similiter. Si etiam centum essent, videlicet quinque, vel plus aut minus, 170 duodecim melequinos. Subdiacono Græco unum melequinum. Unicuique scholæ cantorum unum melequinum; unicuique scholæ Crucis, qui esse debent de jure ad plus quatuor, et non plures. Prior presbyterorum capellanorum, qui sunt duo, et non plures, unum melequinum; unicuique capellanorum domini papæ unum melequinum. Præfecto urbis quadraginta solidos den. Papiens: qui videlicet præfectus ab ecclesia sanctæ virginis Mariæ usque ad palatium indutus manto pretioso, et calceatus zanca^a una aurea, id est una caliga, altera rubea, eadem die et secunda die, et etiam in duabus debus Paschæ, et quando papa eligitur, juxta dominum papam collateraliter nullo medio equitando incedit. Senatorum vero qui tunc urbi præsent medietas accedit pro presbyterio, et ad comedendum cum domino papa; quorum uni dominus papa, vel duobus pro omnibus aliis, presbyterium pro unoquoque senatore similiter unum melequinum; dat dominus papa unicuique iudicum urbis unum melequinum, et duodecim solidos den. Papiens. excepto priore, qui debet habere unum melequinum ultra pro prioratu, et unum melequinum pro laude. Unicuique advocatorum unum melequinum, et duos solidos den. Papiens. Omnibus scrinariis, quotquot sunt, sex melequinos et sex solidos den. Papiens. Præfectus navalium, qui dicitur Sangari, duos melequinos, et quatuor solid. den. Papiens. Et sciat secutura posteritas, quod nulli alii dominus papa propria manu, nisi superius nominatis, debet presbyterium dare. Presbyterium, ut superius dictum est, dat dominus papa.

5. Sic indutus ducitur a magistro senescalco, et a magistro ad mensam in basilica Leonis papæ III. Ad mensam vero legit unus de diaconis cardinalibus cum pluviali; circa vero finem mensæ schola cantorum debet cantare Sequentiam.

^a Formam hujusmodi calceorum, aliorumque præfecti urbi ornamentorum habes in libro Felcisi Contelorii de præfecto Urbis.

III. *Quid dominus Papa debet facere in festo sancti Stephani.*

6. In die autem sancti Stephani summo mane conveniunt omnes ordines superius prætaxati, tam clerici quam laici, induti serieis pannis in basilica, diaconibus cardinalibus et **171** subdiaconibus exceptis, qui induti dominum papam ducunt de camera sua ad basilicam ipsam, ubi cardinales universi exhibent ei reverentiam; ibique induit se planeta alba. Et descendens de palatio usque ad porticellum, ibique invenit equum faleratum cum novo scarlati; ita tamen quod secundum consuetudinem antiquam equus ipse domini papæ non debet habere collum faleratum. Et ascendens equum, et de manu adextratorum regnum recipiens, induit ipsum. Sicque vadit ad ecclesiam beati Stephani in Cælio monte coronatus.

7. Ut autem omnibus, tam præsentibus quam futuris, pateat, qualiter ordines supra dicti cum domino papa vadunt processionaliter, sciendum est quod, sicut scribetur inferius, ordinati incedunt, et cum eodem domino papa ad palatium modo simili revertuntur. Præfectus igitur urbis indutus, ut superius dictum est, juxta dominum papam incedit, et circa eum iudices pluvialibus induti. Ante dominum papam aliquantulum sequestratus incedit prior subdiaconus regionarius eum toalea, ut cum voluerit dominus papa spueri, possit illo gausape os suum mundare. Et diaconi cardinales proximi papæ bini incedunt; et post ipsos subdiaconi basilicarii, quos præcedunt tam subdiaconi regionarii quam schola cantorum cum Græcis, qui consueverunt Evangelium et Epistolam legere. Istos antecedunt scrinarii et advocati; ante eos presbyteri cardinales, ante istos episcopi cardinales, et abbates urbis; et præcedunt istos, si qui sunt, forenses episcopi aut archiepiscopi. Ante istos duo præfecti navales pluvialibus induti; ante hos vero portantes duodecim vexilla, quæ bandiera vocantur; et unus equus domini papæ faleratus, sed vacuus. Ante hos omnes minor subdiaconus basilicarius cum cruce domini papæ. Sed archidiaconus et prior basilicæ cum ferulis debent, ut scriptum est, ordinare processiones; et, ne quis ipsam interrumpat, debent discurrere, et frequenter ad propria loca redire. Archidiaconus inter dominum papam et cardinales diaconos; prior basilicæ juxta primicerium inter diaconos cardinales et subdiaconos.

8. Cumque sic ad prædictam ecclesiam sancti Stephani pervenerint, deposito regno, intrat ecclesiam; factaque Oratione, vadit ad sacrarium, et, deposita planeta alba, induit rubeam, et celebrat Missam, sicut hesternæ die, in omnibus. Missa vero **172** finita, resumit planetam albam, et induit regnum. Cætera vero fiunt sicut prima die, excepto presbyterio, quod sic datur. Unicuique namque episcoporum curiæ dat dominus papa duos melequinos et duos solidos Papienses; unicuique presbyterorum cardinalium unum mele-

quinum et duodecim denarios Papienses, excepto presbytero sancti Laurentii, cui dantur duo pro laico et presbyterio. Unicuique diacono cardinali unum mel. et duodecim denarios Papienses, excepto priore, cui datur unus amplius pro laude. Unicuique archiepiscoporum duo, unicuique episcoporum forensium unum mel. et duodecim denarios Papienses; omnibus aliis, sicut altera die, eo excepto, quod subdiaconi omnes non habent nisi duodecim mel. cum priore, et etiam præfectus non habet, nisi duodecim solid. den. Papiens. Dato presbyterio ducitur dominus papa ad mensam sicut die prima.

IV. *Quod dominus papa ire debeat in Epiphania ad Sanctum Petrum.*

9. Sciendum tamen quod dominus papa in Epiphania in Vesperis pergat ad Sanctum Petrum, et omnia ibi faciat et recipit cum camerario et cancellario, sicut annotatur in festo Ascensionis, et Octava sancti Petri.

V. *Quid dominus papa facere debeat in Purificatione beatæ Mariæ virginis.*

10. In Purificatione beatæ Mariæ virginis dominus papa vadit ad Sanctam Martinam cum cardinalibus in mane, et ibi cantat Tertiam. Deinde induit se in ecclesia ipsa usque ad dalmaticam; et induto manto, apponit mitram; omnesque cardinales induunt se, ibique vastararii cum ostiariis basilicæ sacri palatii representant cereos ad benedicendum, quos minor presbyterorum cardinalis in ordine benedicit. Notandum vero quod ecclesia Sancti Petri dat quindecim [At., decem] libras cereas pro his cereis. Et his factis, dominus papa exit ab ecclesia cum cardinalibus, et ascendit sedem, quæ est præ foribus illius ecclesiæ, et manu propria populo cereos porrigit. Deinde vadit ad porticum ad ecclesiam sancti Adriani, et ascendit sedem, quæ est post altare, ibique cantat Sextam; et **173** cantata, accipit faculam accensam a priore episcoporum; et, si non est præsens, a priore presbyterorum. Sed schola cantat hymnum *Lumen ad revelationem*, cum Psalmo. Post dationem candelarum subdiaconus regionarius extendit toaleam, et dominus papa abluit manus, et mittit chirothecas, et planetam, et pallium; et singulis cardinalibus, et camerario tantummodo, duas dat candelas; subdiaconibus et aliis tam clericis quam laicis pro voluntate sua.

11. Et notandum quod decem et octo sunt in urbe diaconatus, quorum clerici, postquam Missas in eisdem celebraverint, a singulis diaconibus imagines accipiendo, venient cum imaginibus istis et populo processionaliter cantando ad ecclesiam beati Adriani. Quibus in eadem ecclesia coadunatis, primicerius cum schola incipit Antiphonam *Exsurge, Domine*. Interim dominus papa discalceat se, et omnes qui sunt induti vadunt cum eo in Processione, et dominus papa recipit a planellos. Completa vero a primiceriis Antiphona, dominus papa dicit *Oremus*, et diaconus *Flectamus genua*, et alii diaconi *Levate*, et dominus papa

* Planellorum nomine, quos hic reaccipit pontifex, intelliguntur calcei, quos antea deposuerat. Id patet ex num. sequenti.

dicit Orationem de Collecta, scilicet *Preces populi tui*, etc. Finita Oratione, diaconus dicit *Procedamus in pace*; et omnis chorus respondet *In nomine Christi*.

12. His sic completis, imagines precedunt domini papam processionaliter cantando usque ad ecclesiam beatæ Mariæ Majoris; et dominus papa sequitur Processionem. Cumque venerit ad portam ipsius ecclesiæ, exiit planetos, et nudis pedibus vadit cum aliis in Processione usque ad prædictam ecclesiam beatæ Mariæ Majoris. Sciendum tamen quod dominus papa in omnibus Processionibus, in quibus pedes vadit, pedibus discalceatus incedit, una tantum excepta in Exaltatione sanctæ Crucis, scilicet mense Septembris. Cum autem dominus papa ad ecclesiam sanctæ Mariæ venerit, primicerius cum schola cantorum in introitu ipsius ecclesiæ cantat *Te Deum laudamus*; et deinde dominus papa intrat sacrarium, et exiit planetam; ubi schola mappulariorum et 174 cubiculariorum habent aquam calidam paratam ad abluendos pedes domini papæ, et dominus papa ablutis pedibus calceat caligas cum sandaliis pro Missa cantanda, et induit planetam albam, et aurifrisiatam mitram. Diaconus cardinalis et subdiaconus, exiit planetis, induunt dalmaticas; et ita cum Processione vadunt ad altare majus, et ibi celebratur Missa de more. Missa cantata, cuncti ad propria revertuntur.

VI. Quid debeat facere dominus papa in Annuntiatione et Nativitate beatæ Mariæ virginis.

13. In Annuntiatione et Nativitate ejusdem sanctæ Mariæ dominus papa equitat ad Sanctam Mariam cum cardinalibus, et facit ibi, et in ecclesia sancti Adriani et sanctæ virginis Mariæ Majoris omnia, sicut prædictum est in Purificatione ejusdem sanctæ Mariæ.

VII. Quid debeat facere dominus papa in Assumptione beatæ Mariæ virginis.

14. In Assumptione ejusdem sanctæ Mariæ taliter fit. Dominus papa etenim vadit ad Vesperas cum cardinalibus; quibus cantatis, dominus papa ibi remanet atque jacet; et in propria persona debet in nocte cantandis vigiliis interesse. Sciendum quod minor diaconorum debet *Benedicamus Domino* dicere. Notandum vero quod ubicunque dominus papa vadit ad Vesperas, ecclesia ubi est statio ipsa debet dare omnes faculas tam in vesperis quam in nocte. Vigiliæ autem tali ordine celebrantur. Canonici ejusdem ecclesiæ tres primas lectiones legunt, et tria responsoria similiter cantant; et dominus papa legentibus illis tres lectiones Benedictionem, et ei iidem diaconi cardinales præcinnunt *Tu autem*, etc. Unicusque etiam illorum trium prior diaconus dat duos denarios de senatu; ad unamquamque insuper lectionem dominus papa cum thuribulo accedit ad majus altare et præ-

* Alia assignatur Oratio ad Collectam in Sacramento Gregoriano, nempe *Erudi, quæsumus, Domine, plebem tuam*. Est autem Oratio ad Collectam illa quæ dicitur in loco ubi fit Collecta seu conventus ad Processionem, qua de re supra in commentario nostro.

† Hoc loco indicat Onufrius veterem librum Ceremonialem editum nomine Caroli Magni, qui liber

sepe; et ante ipsum mappularii portant duas faculas positas super candelabra domini papæ. Faculas autem dat eadem ecclesia. Quarta autem lectio legitur a scrinariis, quinta a priore episcoporum, sexta a priore presbyterorum, septima a priore 175 diaconorum, octava a priore subdiaconorum, nona autem a domino papa. De thuribulo autem portando ad altare dominus papa præcipit unicuique cardinali pro voluntate. Ad lectionem domini papæ nullus dat Benedictionem; et tamen ipse dicit *Iube, Domine*, etc., scilicet dicitur quod Dominus ei benedicat; circumstantes respondent *Amen*. Alia Responsoria decantantur ab uno subdiacono et alio cantore, et quilibet eorum recipit duos denarios ab illo qui domino papæ assistit, et omnes denarii debent esse de ecclesia. Quatuor vero denarii qui restant acolythorum sunt. Quandiu autem lectiones leguntur, duæ faculæ cum candelabris ejusdem ecclesiæ debent esse super pulpitem, et residuum est de acolythis. Illud vero quod remanet de faculis quas portant mappularii eorundem mappulariorum sunt. Illis per ordinem sic celebratis, dominus papa dicit Orationem vigiliæ, et intrat lectum. Et summo mane dominus papa dicit Orationem, et celebrat Missam. Qua finita, revertitur ad palatium. Est notandum quod, sicut dictum est superius, ita fit in vigiliis solemnitatum omnium patriarchatum Urbis.

VIII. Quid debeat dominus papa facere feria quarta in capite Quadragesimæ.

15. Feria quarta in capite Quadragesimæ dominus papa circa mediam tertiam equitat cum episcopis et cardinalibus ad sanctam Anastasiam, et receptus in Processione a clericis ipsius ecclesiæ, intrat sacrarium, et induit se cum cardinalibus et aliis ordinibus. Interim autem cinis benedicitur a juniore presbytero cardinali. Deinde dominus papa vadit cum cardinalibus et schola cantorum ad sedem post altare, et præsentato ei cinere, prior episcoporum imponit ei cinerem, dicens hæc verba: *Memento quia pulvis es, et in pulverem reverteris*. Postmodum vero dominus papa imponit cinerem episcopis, cardinalibus, et aliis ordinibus. Quibus expletis, primicerius cum schola cantorum incipit Antiphonam *Exsurge, Domine, adjuva nos*. Quo completa, dominus papa dicit *Oremus* 176, et diaconus *Flectamus genua*, et alius diaconus deinde *Levate*; et dominus papa dicit Orationem de collecta, videlicet *Preces populi tui*; qua finita, junior diaconorum cardinalium dicit *Procedamus cum pace*; et omnis chorus respondet *In nomine Christi*. Sciendum quod dominus papa a Septuagesima usque ad Pascha non portat aurifrisiatam mitram, nec cantat *Te Deum laudamus*, nisi in præcipuis festis, et in *Lætare, Jerusalem*, in quo

modo circumfertur sub nomine Alcuini. Hunc confer cum Ordine Romano vulgato, cujus pleræque Orationes, quæ ad hunc diem pertinent, desunt in Codice Vindocinensi.

* Omittantur hæc verba tempore Urbani VI erga papam, ex Ceremoniali Petri Amelii, inferius.

que diaconi cardinales utuntur planetis curtis. Deinde, præcedentibus in ordine suo, dominus papa nudis pedibus cum psalmodia sequitur Processionem usque ad sanctam Sabinam, et ipsum præcedit crux sua, quam portat unus de subdiaconibus suis, et crux sancti Petri, quam portat prior subdiaconus regionarius. Cumque intraverit ecclesiam, intrat secretarium; et mappulariorum et cubiculariorum schola habent ibi aquam calidam paratam ad abluendos pedes ipsius.

16. Sciendum vero est quod in introitu ecclesiæ acolythi debent recipere crucem sancti Petri, et portant usque ad altare cum subdiaconis regionariis faciendo litaniam. Et pedibus ablutis, dominus papa paratus ad altare accedit. Et Missa de more cantata, palafredum ascendit, et ad palatium revertitur.

17. Dominica vero qua cantatur *Latare Jerusalem*, camerarius repræsentat domino papæ in camera rosam auream cum musco et balsamo; quam dominus papa portat in manu propria usque ad sanctam Crucem, ubi ea die debet Missam celebrare; eandem deferens in reversione sua similiter usque ad locum in quo descendit, ubi debet esse præfectus, cui dominus papa tunc dat rosam ipsam, et eadem die portat mitram aurifrixiatam. Sciendum est quod ipsa hora qua camerarius repræsentat rosam, dominus papa debet accipere mitram aurifrixiatam.

IX. ^a *De Dominica Palmarum.*

18. Die Dominica Palmarum præparatur quoddam portatorium honestissime, **177** in quo intromittitur sanctum Evangelium, quod intelligitur Christus; et statuitur in ecclesia ante aram, unde clerus processurus est. Deinde adunantur palmæ et flores, atque diversa genera [frondium.] Dicitur Oratio *Omnipotens Deus, qui antequam Filium tuum Dominum nostrum pro nobis mortem perpeti sineres.* Sequitur Benedictio palmarum, seu frondium, *Omnipotens Deus Christe.* His finitis, dantur a custodibus palmæ; accipientesque populi ramos arborum olivarum, sive florum, inchoatur Antiphona *Pueri Hebræorum.* Deinde suscipitur a diaconis prædictum portatorium cum Evangelio bajulantes cum ingenti exsultatione jugum Christi suave, et onus ejus leve, præcedente aqua benedicta cum candelabris atque thymiamateriis cum aliis ornamentis, insuper etiam laicorum schola cum vexillis atque cum fanonibus longe præeunte. Exeunte enim clero seu populo ab ecclesia, inchoatur Antiphona *Cum appropinquaret Jesus*; qua finita, inchoat schola Antiphonam *Cæperunt omnes, item, Cum audisset, item, Appropinquante.* Cum ingressi fuerint atrium ecclesiæ, dicitur Responsorium *Ingrediende Domino, item Collegerunt, item Unus etiam [Forte autem].*

19. His finitis, ante atrium ecclesiæ seu loco com-

^a Nihil hic dicitur de Sabbato ante Palmas, quo potissimum die pontifex cleemosynam tribuit in memoriam facti Mariæ sororis Lazari, quæ ante sex dies Paschæ unxit pedes Domini. Ideo hæc Sabbati dies a statione publica vacat, ut habet vulgatus Alcuinus, non tamen a celebratione Missæ, quæ ex prære-

potente subsistit schola cum baculis et reliquo ornatu; et clerus seu populus exspectant in loco atrii, inchoantes Antiphonam *Occurrunt.* Respondet schola cum Antiphona *Cum angelis.* Hac finita, inchoatur a duobus cantoribus quidam Versus Israel supra scriptum Evangelium sanctum, *Gloria, laus et honor tibi sit rex Christe redemptor.* Eo ordine sequuntur alii Versus.

20. His finitis, incipit schola cum baculis Antiphonam *Pueri Hebræorum*; et tunc prosternit omnis plebs hinc inde frondes seu flores, decantantes Antiphonam *Hosanna Filio David*, usque ad altare; et sic intrant ad Missam. Ministri vero tenent palmas usque ad completionem Missæ. Internuntiant aliqui salutationem in Passione, id est *Dominus vobiscum*; quod non legitur in Ordinibus, sed in Parasceve tantum, ubi reticetur officium sacerdotale.

X. *De feria quarta majoris hebdomadæ.*

21. Feria quarta majoris hebdomadæ hora tertia procedit apostolicus cum omni clero seu populo ad ecclesiam, et dicit **178** Orationes solemnes, sicut in sexta feria. His expletis, osculato altari egreditur. Presbyteri vero urbani ecclesiarum, suburbanique revertuntur ad titulos suos. Et hoc ordine feria sexta compleant, scientes quod ubi pontifex pro se intermittit, ibi illum commemorent.

22. Postea vero hora octava ingrediuntur ad Missam more solito; ideoque hæc Orationes hodie celebrantur, quia in hac feria quarta consilium fecerunt Judæi, ut occiderent Christum. Cujus diei Missa duas lectiones et duo responsoria cum Passione habet, quæ sine salutatione pronuntiantur. Per tres continuos, qui sequuntur, dies, id est quinta, sexta et septima feria, triduanam Domini sepulturam celebramus. *Gloria Patri* non dicitur; campanæ silent.

XI. *Quid dominus papa facere debeat in Cæna Domini.*

23. Feria quinta in Cæna Domini descendit dominus papa ad ecclesiam sancti Joannis Lateranensis cum mitra sine frisis, hora sexta; et facta Oratione ante cruce, pergit ad secretarium ad ecclesiam sancti Thomæ cum episcopis, cardinalibus et aliis ordinibus; ibique cantat Nonam. Deinde vero induit se usque ad dalmaticam, et induit se diaconi cardinales dalmaticis, presbyteri planetis et mitris. Tunc præsentantur domino papæ. Sciendum est quod acolythi debent recipere de altari sancti Petri unam aquaritiâ olei, et fanones, et ampullas, et camerarius debet tres denarios pensati balsami. Præsentatur major ampulla cum oleo a priore diacono, et residente ipso in sede sua, mittit balsamum in ipsa ampulla, et miscet balsamum oleo cum quibusdam palmarum ramusculis. Postmodum vero reponitur ampulla super altare sancti Thomæ; quo facto, in-

dentibus feriis repetitur. De fermento eodem die distribuendo lege commentarium nostrum. Hoc caput cum sequente in solo Codice regio invenimus.

^b De hoc portatorio seu feretro actum est in commentario prævio.

duit se dominus pontifex planetam et mitram aurifrixiatam; pergitque ad Missam, præcedentibus septem cereis in septem candelabris cum processione, sicut consuevit in festivis aliis diebus.

24. Notandum vero quod faculas et candelabra curia debet dare. Introitus, *Gloria Patri, Kyrie eleison, Gloria in excelsis Deo*, omnia ista dicuntur. Non dicant Symbolum. Ita habetur in libro papæ^a Gelasii. Sed nos dicimus Symbolum **179** propter consecrationem chrismatis. Pacem inter se non dent; servetur de oblatis; sanguis penitus consumatur. Irenæus: (Absit ut dissonantia festi chiritatis et unitatis consonantiam corrumpat.) Omnia signa productius solito pulentur in classicum. Cantatur *Gloria in excelsis Deo* sine Symbolo, atque dicatur *Agnus Dei* absque osculo. Post prædicationem vero domini papæ diaconi cardinales levant mensam de altari, et nudato altari ponunt eam in secreto loco; et extractis duabus ampullis cum sanguine et aqua Christi, cooperiunt ipsum altare linteo, et post Missam per quatuor angulos illud sigillatur. Cum autem Præfatio inchoatur, vadunt diaconi cardinales cum subdiaconis et acolythis pro ampullis afferendis ad benedicendum, præcedente crucem thuribulo, et duobus cereis; antequam dicatur *Per quem hæc omnia*, dominus pontifex benedicit oleum pro infirmis, sicut in Ordine continetur. Postquam vero dixerit *Pax Domini sit semper vobiscum*, communicat solus pontifex ante altare et diaconus confirmat eum cum calice illa tantummodo die. Deinde ponit calicem super altare, et patenam juxta eam, et continuo cooperit utrumque de sindone munda post corporale expansum; statimque duo acolythi tenent ampullas involutas cum sindone alba serica in sinistro brachio, ita ut videri possint a medio; et veniens unus de diaconibus accipit unam ampullam de balsamo mistam, et portat archidiacono; et ille defert pontifici ante altare. Tunc pontifex respiciens ad orientem, diacono tenente ampullam ante ipsum in sinistro brachio involutam sindone,halat ter in ampullam, ut intret in consecrationem chrismatis. Et dicit excelsa voce *Sursum corda*; respondetur *Habemus ad Dominum, Gratias agamus*, etc., sicut in Ordine continetur. Completa Benedictione, benedicit ampullam olei, delatam ordine quo supra, et similiter halat in ipsam, sed tacite; et dicit *Dominus vobiscum*. Oratio *Deus incrementorum*, etc. Porro ampulla, quæ cum chrismate est, statim ut benedicta fuerit, cooperiatur, ut a nemine videatur; sed, diacono tenente, dominus papa salutatur eam, et dicit *Ave, sanctum chrisma*, tribus vicibus, et osculatur eam. Acolythus vero recipit ampullam; et eo tenente, omnes per ordinem salutant nudam eam, tam episcopi quam presbyteri et diaconi. Quibus expletis, pontifex ablatis manibus venit ante altare, et communicat populum ordine suo, et servat de Sacra-

^a Nihil ejusmodi legitur in libro Sacramentorum Gelasiano, quem evadit Thomasius publici juris fecit.

mento in crastinum in corporali. **180** Ipsa vero die schola cum cæteris omne divinum sine organo canit officium.

25. Missa tandem finita, pontifex indutus cum cæteris ad palatium in basilica sancti Laurentii revertitur, ibique exspoliatur se usque ad dalmaticam; et apposita chlamyde rubea, ipsi ad collum sedet. Cubicularii ergo parant aquam calidam pro abluendis pedibus subdiaconorum, et ponunt pelvem coram eo; et diaconus cardinalis, qui servit ei, ponit toaleam, quam camerarius dat pro ipso servitio super genua domini papæ. Duodecim autem subdiaconi cum priore remanent extra basilicam discalceati, et schola ostiariorum et mappulariorum accipiunt priorem basilicæ et alios undecim subdiaconos in ulnis suis; sicque per ordinem portant eos unum post alium ante dominum papam. Pontifex autem lavat pedes eorum, et tergit cum linteo, et postmodum osculatur, et dat unicuique duos solidos denarij. Papiens.

XII. *Quomodo datur presbyterium in Cæna Domini.*

26. Prior vero basilicæ secundum consuetudinem antiquam marabotinum unum debet habere sine denariis. Interim primicerius cum cantoribus et aliis ordinibus cantant Vesperum; quo finito cantant *Dominus Jesus postquam cœnavit*. Sed dum ista geruntur, summus pontifex iis presbyterium largitur. Unicuique episcoporum Romanæ Ecclesiæ duos marabot. et duos solidos denarij. Papiens. Si forte archiepiscopus interesset, tantundem. Unicuique episcoporum forensium, et presbyterorum cardinalium, et diaconorum cardinalium unum marabot. et duodecim denarios Papienses. Primicerius debet habere unum marabot. sine denariis; quisque cantorum duodecim denarios Papienses. Et notandum, quod nec schola Crucis, nec clericus alius vellaicus eadem die habet presbyterium. Manus^b etiam prioratus nemini datur. In exitu autem basilicæ de accepto presbyterio janitoribus et cubiculariis duos denarios Papienses pro unoquoque solido, exceptis prioribus, qui non dant aliquid, quisque largitur.

27. Sicque dominus papa cum aliis omnibus supradictis vadit indutus ad basilicam Zachariæ, quæ Panetaria diebus his nuncupatur; ibique indutus cum dalmatica et pluviali, sedent ordinati **181** cum mitris, lavantes manus supra mensam, sicut moris est. Sed dominus papa solus est in mensa. Archiepiscopus vero, si adfuerit, debet ex uno latere primis sedere; deinde episcopi, et presbyteri cardinales; ex alio latere diaconi cardinales cum primicerio. Ex alio latere acolythus representat librum, et minor diaconorum legit versus duos ad mensam. Comestione finita, dominus papa intrat cameram, ibique incontinenti facit Mandatum abluendo tredecim pauperibus pedes, et extergendo, et postmodum osculando. Ibi etiam camerarius est paratus, qui domino papæ porrigit marabotinos singulos, singulis paupe-

^b Manus est presbyterium duplex, ex superiori libro Benedicti canonici, num. 21.

ribus erogandos. Hoc facto, dominus papa dat eisdem pauperibus manu propria ad potandum. His ita completis, quisque festinat ad propria remeare, et dominus papa cubiculum intrat. Sciendum quod toalea, de qua dominus papa, dum abluat pedes subdiaconorum, in basilica est succinctus, diaconi cardinalis est qui ei servit; alia vero toalea, cum qua abstergit pedes subdiaconorum, cubiculariorum camera est.

XIII. *Quid dominus papa facere debeat feria sexta in Parasceve.*

23. Feria sexta in Parasceve, in aurora, dominus papa facit omnes capellanos coram sua presentia evocari, et voce medioeri cantat Psalterium; quo cantato, revertuntur capellani. Sexta vero hora dominus papa cum omnibus cardinalibus intrat basilicam ^a sancti Laurentii; et facta Oratione, ibi accedit ad altare; et aperto altari extrahit inde capita apostolorum Petri et Pauli, et duas cruces. Quæ omnia postquam dominus papa cum cardinalibus osculatus fuerit, reponit ibidem; et accepta una cruce, et iterum sigillato altari, unus presbyterorum cardinalium crucem accipit, et sic vadit usque ad ecclesiam Lateranensem, sine aliquo cantu et Psalmis; factaque ibi Oratione ascendit cathedram post altare. Tunc dominus papa induit quadagesimalia indumenta, et exalceatur. Episcopi vero induunt pluvialia, presbyteri autem cardinales et diaconi, atque subdiaconi, induunt planetam. Et deinde juniore presbytero cardinali accepto corpore Christi in capsella ante pectus suum hesternæ die reservato, et **182** alio prædictam crucem accipiente, et subdiacono regionario cum populo suo præcedente, omnes discalceati cum domino papa et primicerio, sine cantu psallendo psalterium pergunt ad sanctam Crucem. Episcopus vero hebdomadarius remanet ad faciendum officium in basilica Lateranensi. Pontifex autem cum ad ecclesiam venerit, et ecclesiam ipsam sine cantu intraverit, et diutius coram crucibus oraverit, intrat cum omnibus aliis claustrum, et vadit ad secretarium; et exuta planeta cum pallio, mappularii habentes aquam calidam paratam abluunt pedes ipsius, et eo sedente in sede, ministri calceant eum, non sandalia, sed quotidianæ calceamenta, et induunt planetam et palleum; et sic ad altare cum Processione accedit, præeunte eum cruce et Evangelio, sine luminaribus et incensu cum silentio.

29. Sed notandum quod dominus papa cum Processione non debet ire ad altare ante cruces more solito, sed per viam quæ est in capite chori, juxta gradus altaris. Unus autem de ministris apponit unam sindonem tantum super altare nudatum, et osculato altari, dominus papa ascendit sedem; et statim subdiaconi ascendentes pulpitem, legunt more lectionis prophetiam sine titulo; et cætera sicut in Ordine continetur fiunt. Postmodum diaconus cardinalis, non osculatis pedibus, facta reverentia, ascendit pulpitem nudum, et ibi sine faculis

A et incenso incipit Passionem hoc modo, *Passio Domini nostri*, etc. Cum autem venerit diaconus ad locum ubi dicitur: *Post hæc autem rogavit Pilatum Joseph*, etc., acolythi representant ex more thuribulum cum incenso, et portant ad Evangelium; finitoque Evangelio, subdiaconus representat domino papæ Evangelium ad osculandum; quo facto, dominus papa dicit Orationes. Cum autem ad Orationem Judæorum venerit, non dicitur *Flectamus genua*, quia ipsi hac die Dominum irridendo genua flectebant. Ecclesia illorum horrescens facinus, genua pro ipsis non flectit in Oratione. Finitis Orationibus, pontifex procedit ad altare, et adorat crucem cum aliis, sicut in Ordine continetur. Sciendum tamen quod, secundum antiquam consuetudinem, quidquid B super crucem offertur scholæ Crucis debet esse. Osculata vero cruce a clero et populo, dominus papa revertitur ad altare; et facta confessione, sine capitulo, sine incenso, et sine osculo Evangelii, communicat de corpore Christi, **183** quod cardinales adducunt. Et notandum quod hodie *Pax Domini* non dicitur, *Agnus Dei* non cantatur, neque pacis osculum datur, neque postcommunio canitur. Sciendum vero quod acolythi representant incensum ad calicem. Pontifex etiam non communicat ad sedem, sed ante altare ob humilitatem reverentiæ Dei et Passionis Christi; expletoque officio, exiit se cum aliis ordinibus, et cantat ibi Vesperas in die Jovis recitatas. Et deinde revertitur ad palatium; et intrans basilicam sancti Laurentii, crucem quam acceperat ab altari reponit, et hinc ad cameram suam accedit. Et notandum quod dominus papa eadem die nulli de familia sua vinum dat ad potandum, nec coctum ad comedendum; dat vero eis tantummodo panem et aquam, et herbas de consuetudine. Hac die ecclesia sanctæ Crucis non dat faculas.

XIV. *Quid debeat dominus papa facere in Sabbato sancto.*

30. In Sabbato sancto, hora sexta efficitur novus ignis in atrio ante portas Lateranensis ecclesiæ, et benedicitur a juniore presbyterorum cardinalium, cum incenso et aqua benedicta. Deinde pergunt in ecclesiam cum novo igneposito in canua, et diaconus dicit *Lumen Christi*, tribus vicibus; postmodum cæcus benedicitur ab ipso diacono. Leguntur duodecim lectiones Latinæ, et duodecim Græcæ, et cantantur tria cantica: *Cantemus Domino gloriose*; et *Vinea facta est*; *Attende, calum*. Finito hoc officio, dominus pontifex descendit ad fontem, cum diaconis et subdiaconis regionariis, cantando litanias; primicerius cum schola cantando *Sicut cervus*, usque in porticum sancti Venantii. Ibi præparato faldistorio pontifex sedet. Cardinales autem, qui remanserunt in choro, exeunt per posterulam post absidam, et intrant per porticum sancti Joannis, et veniunt ad præsentiam domini papæ. Prior autem induit se, et dicit *Jube, domne, benedicere*. Pontifex benedicit eum, Progrediens parum facit similiter, et benedicit

^a Hæc basilica sancti Laurentii adhæret palatio Lateranensi.

tertia vice eum similiter. Benedicit eum pontifex, et dicit *Ite, baptizate omnes gentes*. Cardinales vero ita induti cum equitatibus revertuntur ad titulos suos. Tunc pontifex surgit, et vadit ad ecclesiam sancti Joannis evangelistæ, et aliquantulum requiescit ibi. Deinde procedit ad fontes, et benedicit eos. Hoc facto, revertitur ad eandem ecclesiam, **184** ibique exiit se de pallio et planeta, et induit braccialia ^a cerata; et revertitur ad fontes, et baptizat tres parvulos; et junior diaconus baptizat cæteros cum canonicis Lateranensibus. Postmodum pontifex ad locum chrismandi revertitur, et chrismat tres infantes. Sic itaque ablutis manibus, cum litania facta a subdiaconis regionariis regreditur ad altare ante ecclesiam sancti Pancratii; ibique modicum quiescit, et induit planetam.

31. Interim vero diaconi cardinales reportant mensam altaris, et aptant eam super ipso altari, sicut prius fuerat. Pontifex autem cum Processione et litania vadit ad altare, et celebrat Missam. Sciendum quod in Missa septem faculæ cum septem candelabris sunt; sed non dicit *Credo in unum Deum*, nec offerendam, nec *Agnus Dei*, neque communionem. Porro post Epistolam, ipse pontifex nuntiat *Alleluia*. Primicerius cum schola cantat eam in pulpito. Ad Evangelium vero non vadunt faculæ accensæ. Ad Vesperam autem dicitur *Alleluia*, Psalmus *Laudate Dominum, omnes gentes*; Antiphona *Vespere autem Sabbati*; Oratio; *Ite, Missa est*.

XV. *Quid dominus papa facere debet in die Paschæ.*

32. In die Paschæ mane post Primam indutus albo pluviali Romanus pontifex, cum diaconis cardinalibus indutis, cum subdiaconis cæterisque minoribus ordinibus, dalmaticis, et mitris, et tunicis indutis, et capellanis suis, vadit ad basilicam sancti Laurentii. Presbyteri cardinales induunt se planetis, episcopi pluvialibus in loco qui dicitur basilica sancti Gregorii, ubi post Orationem induitur usque ad dalmaticam; et exurgens, ingreditur ad adorandum Salvatorem. Aperit imaginem, osculatur pedes Salvatoris, dicens alta voce tribus vicibus *Surrexit Dominus de sepulcro*; et omnes ei respondent: *Qui pro nobis pependit in ligno. Alleluia*. Tunc acolythi ponunt crucem capellæ super altare, et dominus papa adorat eam. Post osculationem Salvatoris, cum omnibus aliis deinde redit ad sedem, et dat pacem archidiacono redeunti **185** ab osculo pedum ejus imaginis, dicens *Surrexit Dominus vere*; et ille respondet *Et apparuit Simoni*. Secundus quoque diaconus, osculatis pedibus Salvatoris, accedit ad pacem summi pontificis et archidiaconi, et ponit se in filo; cæteri vero diaconi cardinales similiter faciunt. Deinde primicerius cum cantoribus eo modo ad pacem vadit, et in filo se dirigit. Prior quoque basilicæ cum diaconis similiter; postmodum subdiaconi regionarii

^a Ita etiam legit Panvinus. An femoralia cerata? Lege Anastasium in Vita Adriani papæ, ubi Carolus Magnus Romam ingressus Sabbato, in basilica Salvatoris juxta Lateranum dicitur stetit, quosque ba-

cum acolythis et capellanis, et aliis palatinis ordinibus, eodem modo pacem faciunt. Interim schola canit *Crucifixum in carne*, et *Ego sum alpha et omega*.

33. Completa pace, pontifex induit planetam albam, pallium, et mitram solemnem; descendensque de palatio usque ad exitum porticelli, ubi alius palafredus cum nacco scarlatæ superposito et argenteo freno solemniter præparatus est a magistro senescalco, et ab aextratoribus, imponitur ei regum ab archidiacono; et ita coronatus palafredum ascendit, et equitando incedit, præcedentibus in ordine suo bandulariis, archiepiscopis, episcopis, cardinalibus presbyteris, abbatibus, subdiaconis, diaconis cardinalibus, et subsequentibus præfecto aliisque mobilibus Romanorum, usque ad sanctam Mariam Majoram, sicut et superius in festo sancti Stephani enarratur. Cum autem per Merulanam transierit, scrinarius in loco antiquitus constituto ei obviat, et alta voce dicit, *Jube, domne, benedicere*. Pontifex benedicit eum, et scrinarius dicit: *In ecclesia beatae Mariæ in hac nocte baptizati sunt tot pueri masculi et tot feminae*. Pontifex respondet *Deo gratias*. Tunc autem scrinarius suscipit a camerario pro nuntiatione unum marabotinum. Similiter fit apud Sanctum Petrum in secunda feria. Perveniente autem pontifice cum Processione ad porticum sanctæ Mariæ, descendit ad Petram papalem, in loco antiquitus constituto; et deposito regno ducitur a iudicibus ad ecclesiam; et suscepta Processione a canonicis ipsius ecclesiæ, et facta Benedictione, vadit ad secretarium; exuensque pallium et planetam, posito pluviali super humeros incipit Tertiam. Finita vero Tertia, prior episcoporum, qui ei servire debet in Missa, ducitur ante pontificem a duobus episcopis; et tertio postulata Benedictione, accedit ad pacem pontificis, et surgens ponit se in ordine ad dextrum latus ejus. Deinde secundus episcopus accedit ad pacem pontificis, **186** et porrigens osculum priori suo, stat in filo ab alio latere pontificis. Cæteri vero episcopi similiter faciunt, accedendo ad pacem pontificis, et ponendo se in filo. Prior quoque presbyterorum cardinalium ductus ante pontificem a duobus presbyteris, et tertio postulata Benedictione, accedit ad pacem pontificis et episcoporum, et dirigit se in filo. Subsequentur cæteri presbyteri cardinales; præfectus quoque, iudices, præfecti navalium, advocati, scrinarii, senatores, majores, qui vocantur schola Stimulati, ac cæteri laici majores et minores, in ordine suo ad pacem suscipiendam. Postmodum vero surgunt duo subdiaconi basilicarii et accipientes priorem subdiaconum regionarium, per manus eum adextrant ab introitu secretarii usque ad medium atrii, ante pontificem; qui alta voce dicit, *Jube, domne, benedicere*, tribus vicibus; et tertio Benedictione suscepta a pon-

plismatis sacramentum pontifex perficeret, quod Onulfrius notavit. Vide ibidem eundem Anastasium de sequentibus diebus.

ritice, subjungit *Servi Domini nostri Jesu Christi*, A et tribus vicibus; et dicit: *Dominus archidiaconus legat Evangelium, subdiaconus legat Epistolam, primicerius et cæteri cantores cantent.*

34. His vero completis, surgit pontifex, et re-
sumpta planeta, pallio et mitra, processionaliter vadit
ad altare, et incipit Missam de more. Post Orationem
vero, antequam legatur epistola, descendit archidia-
conus cum diacono et subdiacono, et ordinate stant
juxta altare in duobus filis, scrinariis vero stantibus
cum pluvialibus; et tunc archidiaconus cum diacono
et subdiacono, et aliis ordinibus, incipit laudes alta
voce, et alii respondent, sicut superius scriptum est
in festo beati Stephani. Finitis vero laudibus, legitur
Latina Epistola prius, et postmodum Græca; et Evan-
gelium Latinum et Græcum. In secreta vero, cum
præfatio incipit, descendunt duo diaconi cum duobus
subdiaconis deorsum, et stant in fronte altaris ordi-
nati cum silentio; quando autem pontifex dicit *Pax
Domini sit semper vobiscum*, nullus ei respondet; et
tunc diaconus et subdiaconus revertuntur superius.

35. Finita vero Missa coronatur, reditque cum Pro-
cessionem ad palatium, sicut supra dictum est, in
supradicto festo sancti Stephani; et acceptis laudi-
bus a cardinale sancti Laurentii, dicitur a primice-
rio et secundicerio iudiciis cum mitra in basilica
magna Leoniana, quæ dicitur Casa Major, ubi sunt
præparata undecim sæmna circa mensam pontificis,
presbyteris, 187 diaconis, primicerio; et lectus
ipsius pontificis ibidem solemniter præparatus in
figura undecim apostolorum recumbentium circa
mensam Christi. Transiens pontifex per ipsam basilicam
intrat cameram; ubi recepto presbyterio a
camerario in scypho argenteo, et dato sicut in Na-
tivitate Domini, surgit et ducitur a magistro senes-
callo et pincerna ad locum qui dicitur Cubitorium;
ibique a juniore presbytero cardinali agnus assus
benedicitur; et exinde redit, ad præparatum lectum
mensæ. Et accipiens idem pontifex parum de ipso
agno, porrigit priori basilicario sedenti in subsellio
ante lectum ipsius, dicens: *Quod facis, fac citius;
sicut ille accepit ad damnationem, tu accipe ad remis-
sionem.* Reliquum vero agni distribuit discumbentibus
et aliis circumstantibus. In medio vero convivii sur-
git unus de diaconis cardinalibus de mandato archi-
diaconi, et legit ad mensam. Finito autem convivio,
cantores prosam cantant, quæ sit conveniens Paschæ,
de mandato pontificis. Postea vero descendit in eccle-
siam Lateranensem ad Vesperas, sicut continetur in
Antiphonario. Celebratis tribus Vesperis in basilica
Salvatoris, et ad Fontes, atque ad sanctam Crucem,
revertitur ad porticum sancti Venantii; ibique sedet
cum episcopis, cardinalibus cæterisque ordinibus, et
aliis tam laicis quam clericis, in terra super tapeta
residentibus. Deinde propinatur sibi claretum vinum,

* Interpretatio ad verbum: *Pascha sacrum nobis
hodie ostensum est, Pascha novum, sanctum Pascha,
myx cum Pascha, maxime venerabile Pascha Christi
redemptoris, Pascha immaculatum, Pascha magnum,*

et omnibus circumstantibus, ab archidiacono et aliis
pincernis.

36. Interim vero primicerius cum cantoribus sur-
git, et canit prosam Græcam hujusmodi: * Πάσχα
ἡρὸν ἡμῶν σήμερον ἀνεδικυύσθη, πάσχα καινὸν, ἄγιον
πάσχα, μυστικὸν πάσχα, πονσθήσασμον πάσχα Χριστοῦ
τοῦ λυτρωτοῦ, πάσχα ἁμωμων, πάσχα μέγα, πάσχα
τῶν πιστῶν, πάσχα τὰς πύλας ἡμῶν τοῦ παραδείσου
ἀνώγει, πάσχα πάντας ἀναπλάττων βροτοῦς, καινὸν
Πάπην Χριστὶ φύλαξον. Et his decantatis, omnes ad
propria revertuntur.

XVI. *Quid debeat facere dominus papa in secunda die
Paschæ.*

37. In secunda feria post Pascha summo mane
dominus pontifex 188 congregatis omnibus palati-
nis ordinibus in palatium, et descendens per porti-
cum, et inveniens equum non faleratum, sed sicut
moris est, pergit ad sanctum Petrum; ibique cele-
brata Missa de more, et laudibus atque solemnita-
tibus universis, sicut hesternæ die, peractis, coro-
natur ad gradus basilicæ; revertitur Lateranum; et
eo incipiente equitare, senescallus post eum vadens
facit de denariis jactum unum, ut sic multitudo
populi, quæ impedimentum præstat domino papæ,
removeri possit, denariis ipsius colligendis inten-
dens. Postquam vero dominus papa pervenit ad tur-
rim Stephani Serpetri, quæ est in capite Parionis,
unus de curialibus domini papæ existens in ipsa turri
facit ibi unum jactum ob causam suprascriptam. Cum
autem dominus papa ad palatium Centii Muscæ in
Punga [Al., Perunga] in via de Papa venerit, simili-
ter quidam de curialibus ascendit palatium, et facit
unum jactum ob memoratam causam. Quando autem
pervenit ad sanctum Marcum, quidam simili modo
de curialibus, et ob eandem causam facit ibi quar-
tum jactum. Cum vero pervenerit ad sanctum Adria-
num, quidam alius de curialibus ascendit palatium
sanctæ Martinæ, et facit ibi quintum jactum ob me-
moratam causam.

38. Sciendum tamen quod domino papæ ante tur-
rim primo dictam Judæi occurrunt, et ei legem suam
præsentant, faciuntque laudes; pro quibus laudibus
recipiunt a camerario in presbyterium viginti solid.
provesinos. Notandum præterea quod a sancto Petro
usque ad palatium domini papæ sunt arcus a Roma-
nis honorabiles in via per quam transit; et clerici
omnes Romani occurrunt eidem induti undecunque
possunt cum thuribulo; in remunerationem cujus
honoris Romanis pro arcubus datur presbyterium
triginta quinque librarum provesinarum et dimidiæ;
clericis vero pro thuribulis triginta trium librarum
provesinarum, ut in sequentibus plenius apparebit.
Cum vero dominus papa ad palatium venerit, et
laudibus factis a cardinali sancti Laurentii et iudici-
bus, descendens, regno deposito, ducitur in palatium

*Pascha fidelium, Pascha portas nobis paradisi resera-
vit, Pascha omnes reformans mortales, novam Papam,
Christe, conserva.*

tium a primicerio et secundicerio ; et intrans cameram dat presbyterium absque manibus, sicut in die sancti Stephani ; et deinde ducitur, sicut hesternæ die, ad convivium. Sed hodie in basilica Leoniana, quæ est juxta cameram, celebratur. Finitoque convivio, descendit ad ecclesiam Lateranensem ; et celebratis tribus vesperis, 189 et propinato clareto et aliis, sicut hesternæ die, omnes ad propria revertuntur.

XVII. *De presbyterio quod datur pro arcibus ; quomodo, et quibus detur.*

39. Presbyterium triginta quinque librarum, quod est superius nominatum, datur illis qui arcus faciunt ; distribuitur tali modo. In primis magistris sancti Petri, qui super gradibus arcum faciunt ferramentorum, XII sol. proveſini. A Pallariis usque ad sanctum Gregorium XIV sol. proveſini. A Negotiatoribus usque ad Fiolarios XLII sol. proveſ. A sancto Gregorio usque ad viculum XV sol. proveſ., scilicet a Fiolariis usque ad porticum Romanum Marci VI sol. proveſ. Deinde usque ad Pisces VIII sol. proveſ. Deinde usque sub Fontanam VIII sol. proveſ. A Fontana per totum alium porticum X sol. proveſ. In castello Crescentii VI sol. proveſ. In Ponte II sol. proveſ. A domo Stephani Theobaldi usque ad sanctum Celsum III sol. proveſ. Deinde usque ad arcum, ubi est domus Joannis Pauli, XXVIII sol. proveſ. Deinde usque ad domum Stephani de Girona X sol. proveſ. Deinde usque ad domum Stephani Nizot XXVII sol. proveſ. Deinde usque ad domum, quæ est Marmorata, XX sol. proveſ. Deinde per totam regionem Parionis VI lib. proveſ. Deinde usque ad domum Maximi XII sol. proveſ. Deinde usque ad turrinam Odonis Boni Filii X sol. proveſ. Deinde usque ad domum Falconcellorum X sol. proveſ. Deinde usque ad domum Joannis cum Zoccolis cum casolino Nicolai de Hugone X sol. proveſ. Deinde usque ad dominum Gonzii VI sol. proveſ. Deinde usque ad viam de Calcariis VI sol. proveſ. Deinde usque ad domum Joannis de Cæsario XXIV sol. proveſ. et gratis IV sol. proveſ. Deinde usque ad Amygdalam X sol. proveſ. Ab Amygdala usque ad sanctum Laurentium pensilem X sol. proveſ. Ad porticum sancti Marci XI sol., in porticu II sol. Deinde usque ad domum Nicolai Gazzi VII sol. proveſ. Deinde ad angulum quatuor columnarum VII sol. proveſ. Deinde usque ad Gizubam VII sol. proveſ. Deinde usque ad domum Nicolai Ferri V sol. proveſ. Deinde usque ad arcum de Cairande IX sol. proveſ. Ab arcu usque ad porticum sancti Cosmæ V sol. proveſ., cum monasterio, cui dantur duo sol. Oliverico II sol. proveſ. Joanni de Anagnia IV den. Joanni de Roberto II sol. proveſ. Phoca Maniet 190 XVI den. Clericis sancti Cosmæ II sol. Theophylacto II sol. proveſ. In loco ubi fuerunt salacia fragmina pannorum, III sol. proveſ. Romano de Bonella XII den. Joanni Adulterino II sol. proveſ. Citæ VIII den. Joanni de Tinto VI den. In domo Joannis de Gregorio VI den. In domo Saisonis Macellarii VIII den. In domo Gregorii de Benedicta II sol. proveſ.

A In domo Dodæ XII den. In domo Ptolomæi V den. In domo Rainucii de Franco V den. In domo Rainucii de Conella VI den. In domo Michinæ IV den. In domo Benedictæ de Pagano XII den. In domo Adelasie VIII den. In horto II sol. in domo Scrinarii V sol. proveſ. Joanni Machino pro domo sua et nepotis XX den. pro domo Petri de Martino VIII den. In domo Petri de Paulo XII sol. prov. Familiæ Fraipanorum de Cartularia VII sol. den. proveſ. In domo Sansonis Mauchino II sol. proveſ. In domo Sansonis de Olianta XII den. In domo Brobotiani XII sol. proveſ. In domo Romani de Petro Ocilenda XII den. In domo Joannis Wigarelli VIII den. In tota domo Balnei II sol. prov. In domo Gerardi II sol. proveſ. In domo Grisoli VIII den. In domo Ulixæ XII den. In domo Joannis de Benedicto IV den. In domo Mariæ Joannis de Rainucio IV den. In domo Esoni Lornarii IV den. In domo Mariæ de Mancino IV den. In domo Regiminæ IV den. In domo Benedicti de Romano IV den. In domo Uxi presbyteri IV den. In domo Benedictæ IV den. In domo Joannis de Gregorio XVIII den. In domo Petri de Roberti XXX den. In domo Romani Crassi XXX den. In domo Robatiani Romani de Rainucio VI den. In domo Odonis Romani Crassi XXX den. In domo Marmoratæ usque ad Sambucas X sol., et dehinc usque ad sanctum Nicolaum de Colissæo V sol. den. prov. Deinde usque ad sanctam Mariam de Ferrariis X sol. Deinde usque ad domum Joannis papæ VII sol. proveſ. Deinde usque ad angulum sancti Clementis VIII sol. prov. Ab angulo ipso usque ad palatium Lateranense XV sol. Et licet horum nomina transacta sint, et termini sive signa mutata ; nihilominus tamen presbyterium ipsum, sicut prædiximus, per loca dividitur supra scripta.

XVIII. *De presbyterio pro thuribulo dato ; quibus et quomodo detur.*

40. Hoc est presbyterium superius nominatum, quod datur presbyteris Romanis pro thuribulo. Ecclesiæ beati Petri VIII 191 sol. Sanctæ Mariæ Majori III sol. Sancto Joanni Lateran. IV sol. Sancto Laurentio in Lucina II sol. Sancto Marcello II sol. Sancto Marco II sol. Sancto Laurentio in Damaso II sol. Sancto apostolo Petro ad Vincula II sol. Sancto Martino in Montibus II sol. Sanctæ virginis Praxedi II sol. Sancto Eusebio II sol. Sanctæ Pontianæ II sol. Sancto Vitali II sol. Sanctæ Susannæ II sol. Sanctæ Cruci II sol. Sancto Stephano in Cælio monte II sol. Sanctis Joanni et Paulo II sol. Sanctæ Priscæ II sol. Sancto Sixto II sol. Sancto Nereo II sol. Sanctæ Balbinæ II sol. Sancto Clementi II sol. Sanctæ Anastasiæ II sol. Sancto Cyriaco II sol. Sanctæ Sabinæ II sol. Sanctis Petro et Marcellino II sol. Sanctæ Mariæ in Transtiberim II sol. Sancto Chrysogono II sol. Sanctæ Cæcilie II sol. Sanctæ Mariæ in Dominica II sol. Sanctæ Lucie in Septem solis XVIII den. Sanctæ Mariæ Novæ XVIII den. Sanctæ Lucie in Silie XVIII den. Sancto Vito XVIII den. Sancto Gosmato XVIII den. Sancto Adiano XVIII den. Sanctis Sergio et Baccho XVIII den. Sancto Theodoro XVIII den. Sancto

Georgio ad Velum Aureum xviii den. Sanctæ Mariæ A
 Scholæ Græcæ xviii den. Sanctæ Mariæ de Porticu
 xviii den. Sancto Nicolao de Carcere xviii den. San-
 cto Angelo Piscium venditorum xviii den. Sanctæ
 Agathæ xviii den. Sanctæ Mariæ in via Lata xviii
 den. Sanctæ Mariæ in Aguiro xviii den. Sancto Eu-
 stachio xviii den. Sancto Laurentio in Miranda II
 sol. Monasterio Palladii II sol. Monasterio Agathæ II
 sol. Sanctis Quatuor II sol. Sancto Cæsario Gra-
 corum II sol. Sanctæ Mariæ in monasterio II sol.
 Monasterio dominæ Rosæ II sol. Sanctæ Trinitatis
 Scotorum II sol. Monasterio de Villa xviii den. Mo-
 nasterio sancti Pancratii II sol. Sancto Blasio Gatu
 Secuta II sol. Sancto Blasio xviii den. Sanctæ Mariæ
 in Capitolio II sol. Sancto Vincentio xviii den. San-
 cto Sergio Palatii Caruli XII den. Sancto Stephano
 Nuzino XII den. Sancto Salvatore Torronis VI den.
 Sancto Zenoni VI den. Sancto Martino Bergariorum
 VI den. Sancto Justino VI den. Sancto Peregrino VI
 den. Sancto Ægidio VI den. Sancto Gregorio de Cur-
 tina VI den. Sancto Laurentio Piscium VI den. San-
 cto Martino de Curtina VI den. Sancto Salvatore
 Coxæ caballi VI den. Sancto Michaeli VI den. Sanctæ
 Mariæ Saxiæ VI den. Sanctæ Mariæ Transpontinæ VI
 den. Sancto Abbacyro XII den. Sancto Salvatore
 Miliciarum VI den. Sancto Nicolao Funariorum VI
 den. **192** Sancto Andree inde VI den. Sanctæ Ma-
 riæ Canaparæ VI den. Sanctæ Mariæ de Guinizzo VI
 den. Sanctæ Mariæ de Macello VI den. Sanctæ Ma-
 riæ Arcus aurei VI den. Sanctis Petro et Marcellino
 VI den. Sancto Andree Transiberim VI den. Sanctæ
 Mariæ in Turri Transiberim VI den. Sanctæ Bonosæ
 VI den. Sancto Laurentio de Piscinula VI den. Sanctæ
 Mariæ de Capella VI den. Sancto Benedicto in Piscin-
 ula VI den. Sancto Salvatore Pedemontis XII den.
 Sanctæ Agatæ Transiberim VI den. Sancto Stephano
 inde VI den. Sancto Blasio de Mercato VI den. Sanctæ
 Mariæ in Prætorio II den. Sancto Salvatore Trium
 imaginum VI den. Sancto Triphoni XII den. Sancto
 Stephano de Pila VI den. Sancto Nicolao Macelli VI
 den. Sanctæ Mariæ Rotundæ xviii den. Sanctæ Ma-
 riæ Campitelli VI den. Sancto Salvatore de Cere VI
 den. Sanctæ Virgini Mariæ de arca Noe VI den. San-
 cto Joanni de campo Turriclano VI den. Sancto Celso
 XVI den. Sancto Anastasio de Trivio VI den. Sancto
 Andree de Mortarriis VI den. Sanctæ Mariæ de Can-
 nella VI den. Sanctæ Mariæ Balneapolim VI den. San-
 cto Salvatore Divitiarum VI den. Sanctæ Mariæ cun-
 ctis donæ Micinæ VI den. Sanctæ Mariæ in Tofella VI
 den. Sancto Laurentio de Muso VI den. Sancto Ni-
 colao de Marmoratis VI den. Sancto Laurentio de Ba-
 scio VI den. Sancto Anastasio inde VI den. Sanctæ
 Annæ VI den. Sancto Salvatore in Marmorata VI den.
 Sanctæ Mariæ de Gradella VI den. Sancto Gregorio
 de Gradella VI den. Sanctæ Mariæ Secundicerii VI den.
 Sancto Gregorio de Ponte VI den. Sancto Laurentio
 a flumine VI den. Sancto Stephano Rotundo VI den.
 Sancto Laurentio Modezzarii VI den. Sancto Gem-
 viano VI den. Sancto Gregorio Græcorum VI den.

Sanctæ Mariæ Joannis Bovis VI den. Sanctæ Mariæ
 de Vallicella VI den. Sancto Sergio de Forma VI den.
 Sancto Joanni de Insula VI den. Sancto Bartholomæo
 xviii den. Sanctæ Martinæ xviii den. Sanctæ Mariæ
 in Minerva XII den. Sanctæ Mariæ in Cambiatoribus
 VI den. Sanctis Abdon et Sennen VI den. Sancto Pan-
 taleoni muri Clibanorum VI den. Sancto Silvestro in
 Biberaticæ VI den. Sancto Thomæ de Parione VI den.
 Sancto Mamiano VI den. Sanctæ Cæciliæ de Taffo VI
 den. Sancto Sebastiano de via Papæ VI den. Sancto
 Blasio Acceptorum VI den. Sancto Joanni de Horrea
 VI den. Sancto Petro inde VI den. Sancto Andree de
 Columna VI den. Sancto Andree de Ursa VI den.
 Sancto Stephano de Curte VI den. Sancto Andree de
 Curtis **193** VI den. Sancto Blasio Curtium VI den.
 B Sancto Benedicto de Piscina VI den. Sancto Andree
 Putei de Proba VI den. Sancto Mauro XII den. Sancto
 Nicolao Forbitorum, VI den. Sancto Salvat-ri
 Scotorum VI den. Sancto Nicolao de Trivio VI den.
 Sancto Thomæ de Spanis XII den. Sancto Andree,
 inde, VI den. Sancto Laurentio Biberaticæ VI den.
 Sancto Salvatore, inde, VI den. Sancto Anastasio
 Ariolæ VI den. Sancto Salvatore Sibura VI den. San-
 cto Salvatore Maximinorum VI den. Sanctæ Cæciliæ
 Cencii Pantaleonis VI den. Sanctæ virginis Eugeniæ
 Suburræ VI den. Sancto Joanni Portæ Latinæ XII
 den. Sancto Leoni inde xviii den. Sancto Thomæ
 Fraternalitatis xviii den. Sancto Valentino Bomomizi-
 mo VI den. Sancto Salvatore Cacabari VI den. San-
 ctæ virginis Mariæ inde VI den. Sancto Simeoni de
 C Pusterula VI den. Sancto Calixto Transiberim VI
 den. Sanctæ Rufinæ VI den. Sancto Blasio VI den.
 Sancto Angelo in Janiculo VI den. Sancto Joanni de
 Posta VI den. Sancto Silvestro VI den. Sanctis Qua-
 draginta VI den. Sancto Laurentio de Curtibus VI
 den. Sancto Salvatore de Rotæ Colizæi VI den. San-
 cto Stephano VI den. Sancto Salvatore Primicerii VI
 den. Sancto Petro Motæ [*Al.*, in Monte Aureo] VI
 den. Sanctæ Luciæ de Pinea VI den. Sancto Martino
 de Maximo VI den. Sancto Joanni Crib. plumbi VI
 den. Sanctæ Mariæ de Foria VI den. Sancto Laurentio
 de Porto VI den. Sanctæ Mariæ in Via VI den. San-
 cto Cosmæ de Pinea VI den. Sancto Anastasio de Pi-
 nea VI den. Sanctæ Cæciliæ Nicolai Marescalci VI den.
 Sancto Nicolao Arsonum VI den. Sancto Laurentio de
 D Calcario VI den. Sancto Silvestro de Thermis VI den.
 Sancto Salvatore de Caballo VI den. Sancto Martino
 de Pinarella VI den. Sanctæ Mariæ in Campitello....
 Sancto Hippolyto VI den. Sanctæ Virgini Mariæ de Berta
 VI den. Sancto Salvatore Curtium VI den. Sanctæ Bar-
 baræ VI den. Sancto Stephano de Caballo VI den. San-
 cto Andree in Pallacina VI den. Sanctæ Mariæ in Pu-
 blico VI den. Sancto Nicolao de Formis VI den. San-
 cto Cosmæ sanctæ Mariæ Majoris VI den. Sancto
 Adriano in Massaia Juliana sanctæ Mariæ Majoris VI
 den. Sancto Adriano Marsaia sanctæ Mariæ Majoris
 VI den. Sancto Nicolao de Columna Adriani VI den.
 Sancto Apollinari xviii den. Sancto Joanni de Pinea
 VI den. Sancto Salvatore de Deo Campo VI den. San-

cto Nicolao de Pinea vi den. Sancto Stephano de Pisciua vi den. Sancto Martino de Pila vi den. **194** Sancto Danieli de Forma vi den. Sanctæ Mariæ in Pusterula vi den. Sanctæ Cæcilie Stephani de Petro vi den. Sanctæ Mariæ Fluminum vi den. Sancto Benedicto Scunchio vi den. Sancto Saturnino de Caballo vi den. Sancto Nicolao Melienorum vi den. Sanctæ Mariæ de Curte vi den. Sancto Benedicto de Cacabis vi den. Cellæ de Franssa vi den. Sancto Tatiano vi den. Sancto Euterio vi den. Salvatori de Gallia vi den. Sanctæ Agneti Agonis vi den. Sancto Nicolao, inde, vi den. Sancto Martino de Monticello vi den. Sancto Salvatori de Lauro vi den. Sancto Nicolao Calcariorum vi den. Sancto Bartholomæo Joannis Gaetani vi den. Sancto Salvatori de Præfecto vi den. Sancto Martino de Monteria vi den. Sancto Quirico vi den. Sanctæ Mariæ Mastariorum vi den. Sanctis Quadraginta Calcariorum vi den. Sancto Nicolao Gregorii Cencii vi den. Sancto Blasio Milonis Saraceni vi den. Sancto Salvatori de Insula et Colisso vi den. Sancto Sergio de Suburra vi den. Sancto Silvestro vi den. Sanctæ Virgini Mariæ de Aguarichariis vi den. Sancto Sixto de Gallis Alberti vi den. Sancto Angelo de Augusto vi den. Sancto Blasio de Puna [*Al. de Prima*] vi den. Sancto Andree Arcus Auri vi den. Sancto Pantaleoni vi den. Sancto Stephano Orphanotrophii vi den. Sancto Salvatori Inversorum vi den. Sanctæ Mariæ de Ferrariis vi den. Sancto Nicolao de Colosso vi den. Sanctæ Mariæ de Monticello vi den. Sanctæ Virginis Mariæ de Catenariis xii den. Sancto Joani de Ficussia vi den. Sancto Stephano Arsonum vi den. Sancto Andree de Suburra vi den. Sancto Urso vi den. Sancto Blasio de Oliva vi den. Sancto Nicolao Præfecti vi den. Sancto Salvatori Baroniorum vi den. Sancto Nicolao de Tofo vi den. Sanctæ Cæcilie Campi Martii vi den. Sancto Benedicto Ariolæ vi den. Sancto Cæsario de Appia vi den. Sancto Thomæ Vinearum vi den. Sancto Andree Joannis Ancillæ Dei vi den. Sanctis Quadraginta Colisæi vi den. Sancto Joani in Argina vi den. Sanctæ Mariæ Inter duas Vias vi den. Sanctæ Lucie de Confino vi den. Sancto Blasio de Arrersao [*Al., Ascesa*] vi den. Sancto Felici in Pinciis vi den. Sancto Paulo de Areola vi den. Sancto Nicolao de Hospitali vi den. Sancto Nicolao de Furca vi den. Sancto Stephano de Capite Africæ vi den. Sanctæ Mariæ in Foro vi den. Sancto Cosmæ Montis Granatorum vi den. Sancto Andree Milonis Saraceni vi den. Sanctæ Marinæ vi den. Sanctæ Mariæ de Manu vi den. Sanctæ Mariæ in Posterula **195** vi den. Sancto Stephano de Pinea vi den. Sancto Laurentio Nicolai Nazonis vi den. Sancto Salvatori de bono Ecclesiæ... Sanctæ Mariæ in Monasterio vi den.

41. Istæ sunt ecclesiæ quæ sunt ignotæ, et sine clericis : Sanctæ Mariæ in Suessia vi den. Sanctæ Virginis Mariæ in Campo Cano vi den. Sancto Cæsario vi den. Sancto Salvatori Joannis Bovis vi den. Sancto Erasmo vi den. Sancto Thomæ de Castro vi den. Sancto Blasio de Citello vi den. Sancto Bartholomæo Lateran. vi den. Sancto Laurentio sancti Cyriaci vi

den. Sancto Laurentio Arsonum vi den. Sancto Marcello de Taurello vi den. Sanctæ Mariæ in Campicaro Leonis vi den. Sancto Andree de Caballo vi den. Sanctæ Lucie Capium Secuta vi den. Sanctæ Mariæ in Majurente vi den. Sancto Laurentio Oculi Bovis vi den. Sancto Vito in Campo vi den. Sancto Nicolao de Alvioto vi den. Sancto Cæsario Græcorum vi den. Sanctæ Mariæ in Turri vi den. Sancto Gregorio de Massa vi den.

XIX. *Quibus scholis datur presbyterium, et quantum.*

42. Hoc est presbyterium scholarum Urbis, quod eisdem scholis in festo Nativitatis Domini et Paschæ per manus camerarii datur in tanta quantitate, seu tali numero. In festo Paschæ Domini, in Nativitate ejusdem, et e converso annis singulis, sine diminutione donatur.

Adextratoribus decem sol. proves. et duo sol. pro regno. Ostiariis decem sol. proves. Mappulariis quinque sol. proves. et xii den. pro toalea. Majorentibus quinque sol. proves. Cubiculariis quatuor sol. proves. Vastariis quatuor sol. proves. Fiolariis quinque sol. proves. Ferrariis pro column. quatuor sol. proves. Calderariis quatuor sol. proves. Bandonariis colosæi decem sol. proves. Cospalariis quatuor sol. proves. Mandatariis decem sol. proves. Muratoribus sancti Petri octo sol. proves. Carbonariis octo solid. proves. Aliis muratoribus quinque sol. proves. Bandonariis cacabarii decem sol. proves. **196** Judæis viginti solid. proves.

Notandum quod presbyterium supradictum prædictis scholis donatur propter servitium quod exhibent curiæ Romanæ, ut inferius subscribetur.

XX. *De Adextratoribus.*

43. Adextratores [*Al., Addextratores*] semper, quando dominus papa coronatur, custodiunt regnum, et ipsum usque ad ecclesias ad quas equitare debet adextrant, in eundo scilicet et redeundo. Propter quod in qualibet die coronationis, et etiam in introitu domini papæ, omnes de schola ipsa comedunt coram domino papa, pro comestione recipientes. In omnibus præterea stationibus ad quas dominus papa equitat, ipsum adextrant. Propter quod in eadem die quatuor de ipsa schola comedunt cum eodem domino papa, neque plus, neque, etiam si ipsi voluerint, minus. De jure omnes illos qui ad dominum ipsum papam pro consecratione accedunt, sive sint archiepiscopi, sive episcopi, vel abbates, debent adextrare in urbe tantum, et non extra. Propter quod equitaturam hujus consecrati habere, et cum ipso consecrato quatuor ipsius scholæ, et cum domino papa comedere debent, excepto quando dominus papa consecrat in capella. Tunc enim omnes comedunt cum consecratis. Et quia grave est consecratis dare equitaturas, de antiqua et prima consuetudine est, quod camerarius loco equitaturæ facit adextratoribus ipsis a consecratis secundum qualitatem ipsorum consecratorum in denariis provideri. Hoc si quidem adextratores ipsi, etsi non tanta quantitate, debent habere, etiamsi consecrati episcopi nullatenus

equitarent; sciendum tamen quod ipsi debent habere, A si ab alio quam a domino papa consecraretur in urbe.

XXI. De Ostiariis

44. Ostiarii autem accipiunt a domino papa singulis diebus pro custodiendo palatio comestionem pro duobus scholæ ipsius. Quando vero dominus papa coronatur, omnes pro voluntate camerarii ad palatium debent accedere, et ipsum palatium custodire. Propter quod eadem die comestionem a domino papa debent habere. Ostiariorum duo semper, quando dominus papa **197** equitat, ad stationes debent ire cum eo ad secretarium custodiendum; et ea die, præter supradictos quotidianos duos, comedunt cum domino papa. Quotiescunque autem camerarius vocat eos vel partem pro palatio custodiendo, debent B venire vocati. Omnes insuper domino papæ debent jurare, prout inferius scribetur plenius. Istitis autem camerarius in festo Paschæ unam pecudem debet dare, et in festo Nativitatis Domini porcastrum unum. Notandum vero quod ipsi debent facere omnes palmas olivarum, quas in Dominica Palmarum dominus papa dat populo Romano, et debent portare in palatio ante cameram, et post dominum papam usque ad ecclesiam. Sciendum vero quod quando dominus papa non est in urbe, pro custodiendo palatio debent XII den. Papiens. ad altare sancti Petri in unaquaque hebdomada habere.

XXII. De Mappularis et Cubiculariis.

45. Mappularii atque cubicularii unum fere officium exercentes, quando dominus papa coronatur, C et in stationibus omnibus debent accedere ad palatium domini papæ; et accipientes carpetam, tapetum, fastorium, pulvinar et predelam, debent portare ad equitaturam; quæ omnia ista debent portare cum scriniis capellæ ducta a marescallis usque ad locum ad quem dominus papa proposuit equitare. Cum autem ibi capella deponitur, prædictæ scholæ debent interesse, et omnia quæ supra diximus accipere, sicut prius, et ad secretarium deportare. Ubi cum dominus papa exiit mantum et stolam atque mitram, debent, donec officium celebratur, studiosius custodire. Item etiam carpetam et alia supra dicta debent usque ad altare afferre, facientes cœlum de quadam eappa super caput domini ipsius. Portant eum sic: duo ab anteriori parte, duoque a posteriori ligatam in summitate quatuor baculorum, et extensam usque ad altare, quam toaleam acolythi eisdem de scriniis domini papæ assignant, ab ipsis postmodum recepturi. Quandiu etiam dominus papa celebrat, vel prædicat, ipsi illud officium quod pertinet ad ipsos exercent. Idem præterea carpetam, tapetum et omnia alia memorata in recessu domini papæ iterum debent portare ad gradus, ubi est equitatura. Ipsa usque ad palatium deportantur, **198** ubi debent esse ipsi parati, et prædicta ad locum ubi acceperunt reportare.

46. Notandum quod ipsarum scholarum omnes in die coronationis debent comedere cum ipso; in diebus vero stationum cujusque scholæ ipsorum quatuor, neque plures. Quando aliquis consecratur a domino papa, propter servitium quod eidem consecrato exhibent, debent habere suum pluviale et bacilia atque toaleam; sed de bacilibus atque toalea fit divisio inter ipsos et acolythos. Et quia videbatur grave consecrato dare ipsis pluviale, camerarius facit eisdem provideri de pecunia a consecrato juxta qualitatem et facultatem ipsius: et cujuscunque scholæ duo cum ipso comedunt consecrato, et cum domino papa nullus, si consecraverit in capella; si vero extra consecraverit, cujuscunque scholæ duo comedant cum domino papa. Sciendum tamen quod quæ supra dicta sunt debent habere, etiamsi ab alio quam a domino papa consecrarentur in urbe. Si vero extra urbem, camerarius dat et facit eum adextrare secundum suam voluntatem, et tam ipsi quam adextratores debent, cum requisiti fuerint, jurare domino papæ. Sed notandum quod si forte, quando dominus papa est in secretariis, et post Missam celebratam aliquid fuerit pedibus papæ oblatum, ipsorum est de jure, auro excepto et argento laborato, pannos etiam seu toaleas, quæ omnia sunt de camera, excepta ratione guidonum scholæ, quam debet habere. Hoc idem dico de adextratoribus. Quod si forte aliquid, quando adextrant dominum papam, ad pedes ipsius per viam oblatum fuerit, illorum debet esse, exceptis prædictis. Hoc addito, quod tam schola mappulariorum et cubiculariorum, quam adextratorum, quando dominus papa equitat ad aliquam ecclesiam, ubi eadem die non est statio, cum eodem domino comedere non debent, nec officium aliquod exercere. Sciendum quod ipsi mappularii, sicut superius est enarratum, debent semper in Processione aquam calidam domino papæ præparare, et in die sancto Jovis manuum medietatem subdiaconi habere debent.

XXIII. De Majoribus, qui Stimulati dicuntur.

47. Majores autem ad curiam accedere non debent pro servitio aliquo faciendo, seu pro alio, nisi in die coronationis domini papæ, **199** qui, dum equitat, baculos habentes in manibus viam parant, multitudinem populi removendo; propter quod ipsa die comedere debent cum domino papa. Idem etiam majores Stimulati schola vocantur.

XXIV. De Vas'arariis.

48. Vastararii vero in omnibus solemnitatibus sanctæ Mariæ, Assumptione excepta, faciunt candelas de a vinetis vivis, papyrum pro candelis aptantes. Et propter hoc cum domino papa comedunt in die coronationis suæ, et pro universis vinetis recipiunt de altare sancti Petri quatuor proves. pro ipsis vinetis. Et est sciendum quod isti pro servitio ista habent medietatem manuum cartæ [Al., cassæ] majoris in die Paschæ.

* Hinc illustrari potest locus obscurus supra, pag. 164, ubi pro vineis forsan legendum.

XXV. *De Fiolariis.*

49. Fiolarii secundum antiquam consuetudinem dare debent de proprio lampadas et candelas pro palatio illuminando, quoties est necesse. Propter quod cum domino papa comedunt in die coronationis suæ.

XXVI. *De Ferrariis columnæ et sancti Angeli.*

50. Ferrarii de columna debent facere circulos caldarix, quoties a supercoquis domini papæ fuerint requisiti, et tripodes similiter. Et propter hoc debent similiter comedere in die coronationis cum domino papa. Propter laborem etiam prædictum dantur eis cibi, de curia, quando laborant unicuique quatuor den., sed carbo etiam et ferrum pro opere.

XXVII. *De Ferrariis sancti Angeli.*

51. Ferrarii sancti Angeli idem per omnia facere et recipere debent.

XXVIII. *De Bandonariis.*

52. Bandonarii colossæi et cacabarii, quando dominus papa coronatur, in eundo et redeundo ipsum cum vexillis præcedunt. 200 Quasi (tenim una schola est; et eadem die debent comedere cum eodem domino papa.

XXIX. *De Caldarariis.*

53. Caldararii debent facere caldaras novas, et veteres reparare; et novas conchas, et veteres reparare, quando a supercoquis requiruntur. Et quando laborant, de curia eis datur cibus, et unicuique quatuor den. scilicet et ferrum etiam et carbo ipsis datur.

XXX. *De Scopalatiis.*

54. Scopalati in die coronationis domini papæ debent gradus scholæ et porticum usque ad locum ubi dominus papa descendit mundare.

XXXI. *De Carbonariis.*

55. Carbonarii in die coronationis domini papæ dant carbones coquinæ, et pro caldariis reparandis.

XXXII. *De Judæis.*

56. Judæi vero representant domino papæ in die coronationis suæ legem in via, et ei faciunt laudes, et tres libras, unam piperis, et duas libras de cinnamomo, afferunt ad cameram.

XXXIII. *De presbyterio Officialium cameræ camerarii.*

57. Hoc est presbyterium quod datur officialibus cameræ camerarii et officialibus aliis et curialibus. Unicuique curialium, qui Cortesiani vocantur, dantur duo marabotini; scriptori cameræ duo melechini, cambiatori duo melechini, sartori cameræ duo saraceni, custodi cameræ duo saraceni, senescalco domini papæ sex melechini: eidem etiam datur in Nativitate Domini porcastrum unum, in Pascha pecus unum. Unicuique coquorum unum melech. unicuique brodariorum aliquam Benedictionem. Notandum quod coqui et brodarii debent habere sticchas in Pascha et in Nativitate Domini. 201 Unicuique panetariorum duo melechini, et panium quem emerunt pro festo. Unicuique buticulariorum duo melechini, marescalco equorum alborum tres melechini et naccum; alii marescalco duo melechini; singulis ostiariorum domini

A quatuor melech. Scutiferis, cape'lanis, subdiaconis, et acolythis de capella debet comestio duplicari, et in Nativitate Domini similiter. Priori quoque subdiaconorum unam pecudem in Pascha, et in Nativitate porcastrum. Marescalcis vero et aliis de familia dat camerarius pro voluntate sua. Verumtamen marescalci debent habere unum porcum, et in Pascha pecudem unam. Notandum vero quod marescalci debent, quando vadunt ad herbas, vel paleas, vel ad fenum, habere mistum et furcas. Sciendum quoque quod cancellariæ debet duplicari comestio in istis duobus diebus, et in Nativitate Domini similiter.

XXXIV. *Quid debeat habere et facere magister Senescalcus.*

58. Senescalcus major, qui servit domino papæ in coronatione ultima in Pascha et in Nativitate Domini, et in consecratione domini papæ, debet habere unam scutellam argenteam trium marcarum et dimidiæ in singulis prædictis festivitatibus, si coronatur; et debet recipere vi tualia pro quindecim hominibus unoquoque die coronationis; et debet comedere in paucaria cum sociis suis, antequam dominus papa redeat a Missa; et debet recipere a pincerna unam aquariciam clareti, et unam vini; et debet habere ad domum suam sex capita porcorum parata, et sex aquaricolas clareti unoquoque die coronationis, et debet habere in unaquaque coronatione medietatem cepi, et medietatem de omnibus coriis bestiarum quæ veniunt in mensa domini papæ dum festum duraverit.

XXXV. *Quid debeat habere magister Pincerna, et sacre.*

59. Magister pincerna, qui domino papæ in die coronationis suæ ad mensam servit, debet habere cypam unam trium marcarum et dimidiæ argenti. Ipse vero pincerna debet eadem die dare buticulariis quotidianariis domini papæ zonam unam de serico; debet etiam comedere, antequam dominus papa 202 veniat de Missa, pro quindecim sociis comestionem accipiens; et debet habere sex capita porcina aptata, et sex aquaricias clareti, quæ ad domum suam transmittit, et in comestione sua unam aquariciam clareti, et aliam vini; et in die Paschæ, et die lunæ post Pascha, post Vesperas ad sanctum Joannem la Fonte unum barile plenum vino, et unam bonam aquariciam plenam clareti, ut det domino papæ et omnibus astantibus.

XXXVI. *Quid debent Senatores habere.*

60. Senatores, quando comedunt, habere debent a lavinam mediam vini, et mediam clareti in unaquaque die coronationis. Eisdem etiam datur toalea, ubi comedunt, a panetariis; et postmodum redditur ipsis. Pro quadraginta comestionem recipiunt unaquaque die coronationis.

XXXVII. *Quid debeat habere Præfectus urbis.*

61. Præfectus urbis debet habere in comestione pro quindecim sociis, et barile unum ferratum clareti, et aliud vini

* Onufrius reddidit psalmam seu salmam, quo nomine sagma seu onus ac sarcina equi aliisque animalis oeveriferi intelligitur.

XXXVIII. *Quid debet dominus papa facere in Sabbato A sequenti post Pascha.*

62. Sabbato in Albis statio est apud sanctum Joannem Lateranensem, ubi cum dominus papa eodem die celebrat Missarum solemniam, et *Agnus Dei* cantatur a primicerio et schola cantorum, ipse dominus papa distribuit agnos confectos chrismate et cera, per episcopos, cardinales et alios, tam clericos, quam laicos, hac ratione, ut sicut filii Israel in Ægypto positi præcepto Domini de sanguine immaculati agni in liminibus domorum scripserunt hoc signum T, ne ab angelo percuterentur, ita et nos de sanguine passionis immaculati Agni Christi debemus hoc signum scribere in limine domorum nostrarum per fidem, ne a diabolo et a vitis percutiamur, et a potestate diaboli liberemur; vel propter infantes noviter baptizatos in ecclesia, deponentes veterem tunicam, **203** qui annuntiant *Alleluia*, id est gloriam beatitudinis cœlestis patriæ; vel quod quia quicumque habebit de cera prædictorum agnorum, et ex ea crucem in domo sua habuerit, vel secum portaverit, non lædetur ab aliquo phantastico spiritu, vel a tonitruo. Et notandum quod acolythi domini papæ prædictos agnos Dei debent facere ad altare sancti Petri, x lib. cere recipientes; et præsentare domino papæ hora prædicta. Debent etiam de prædictis agnis Dei plenam scutellam argenteam domino papæ, dum comedit, præsentare, et aliam camerario familiæ distribuendam.

XXXIX. *Quattter dominus papa pergit in litania majori in festo sancti Marci.*

63. In festo sancti Marci, litania majori, sanctissimus dominus papa descendit cum episcopis, cardinalibus universis, et aliis ordinibus ad ecclesiam Lateranensem; ubi veniens post altare, et cantata Tertia, induunt se omnes planetis; et exalceati ordinantur in Processione ab archidiacono et subdiacono basilicæ et priore subdiaconorum, habentibus in manibus ferulas, ut superius in aliis Processionibus est narratum, primicerio præsentante cum sua schola et suum officium exercente, sicut convenit in collecta; sicque processionaliter ecclesiam exeunt, cruce sancti Laurentii foris murum præcedente, et deinde cruce sanctæ Mariæ Majoris, quæ de consuetudine diei talis ad ecclesiam Lateranensem debet afferri; tertia fertur crux ejusdem ecclesiæ Lateranensis. Post hæc vero crux quotidiana domini papæ; sic autem feruntur ordinate usque ad sanctum Marcum.

64. Cum autem dominus papa venerit cum Processione ad ecclesiam sancti Clementis, ibi quiescit in lecto, superposito tapete et herbis circumquaque positis, quæ tamen fiunt a clericis ejusdem ecclesiæ sancti Clementis. Postquam vero quieverit, surgens vadit prædicto modo usque ad ecclesiam sanctæ Mariæ Novæ; ubi dum prædicto modo quiescit, unus de schola Crucis cantat litaniam. Surgens pergit prædicto modo usque ad ecclesiam sancti Marci, ubi, sicut superius scriptum est, requiescit. Et postquam pausaverit, surgit et memorato modo incedit usque ad locum qui Parion nuncupatur, cruce sancti Petri

quæ de consuetudine ipsa die apud sanctum Marcum debet afferri, post crucem sancti Laurentii, **204** et ante crucem sanctæ Mariæ Majoris in ordine præcedente. Ibi autem dominus papa prædicto modo quiescit, et post quietem incedit, sicut prius præmissum est, usque ad pontem sancti Petri; ibique mox prælibato quiescit, et ab illo loco surgens prætaxato modo incedit usque ad locum qui dicitur Cortina; et quiescit lecto ibi a schola virgularum prædicto modo aptato; surgensque accedit ad gradus ecclesiæ sancti Petri; et super gradibus vergens faciem ad orientem, primitus intrat ecclesiam, primicerio cum schola cantorum *Te Deum laudamus* cantante; factaque Oratione post *Te Deum laudamus* super rota in introitu quasi ecclesiæ, pergit ad secretarium; et ablatis pedibus ibi indutus, sicut moris est et alibi scriptum, ad altare pro Missa cautanda accedit.

65. Notandum siquidem quod unus de subdiaconis et alter de acolythis, juxta dispositionem prioris basilicæ, debent ire summo mane ad sanctum Petrum, et ibi cum uno de scriariis existens scribere universa nomina ecclesiarum quæ cum crucibus ad eandem ecclesiam venerunt in Processione. Sciendum præterea quod unaquæque ecclesia, quæ eadem die pergit processionaliter apud sanctum Petrum, presbyterium habet de xxv lib. den. quæ de altari sancti Petri propter hoc accipiuntur. Universi vero mitrati xl. sol. in presbyterio, qui similiter de prædicto altari habentur, et inter omnes æqualis proportionis libramine dividuntur. Item cardinales mitrati solummodo cum primicerio et schola sua cantorum, et subdiaconorum, et schola crucis et acolythis x sol. habent eadem die de prædicto altari, qui taliter dividuntur a priori diacono cardinali, in cujus manu traduntur. Dat itaque in primis presbyteris cardinalibus xxii den. Deinde diaconis cardinalibus xxii den., postea subdiaconis xxii den., primicerio postmodum cum schola xxii den., scholæ vero crucium xxii den., ultimo acolythis x den. Ad hoc dominus papa habet xl. sol. eadem die, et de eodem loco. Et notandum quod in omni statione apud sanctum Petrum habet dominus papa xl. sol. de altari, quando celebrat Missam; etiam cardinales, subdiaconi, primicerius cum schola cantorum, schola crucis et acolythi præfatos x sol. sic divisos in omni statione, etiamsi dominus papa interfuerit, et aliquis cardinalis celebraverit, ibi de eodem altari debent habere. Si vero dominus papa extra Urbem fuerit, et vicarius vel aliquis cardinalis **205** seu aliquis extraneus episcopus de mandato domini papæ interfuerit, ibique divina celebraverit, similiter debent de eodem loco x sol. dari, et ille qui tunc, sicut dixi, de mandato domini papæ celebraverit, x sol. recipit de ipso altari, quos dominus papa reciperet, si tunc celebraret divina. Prædicti vero x sol. qui mitratis dantur, etiamsi dominus papa fuerit extra urbem, de eodem loco ipsi; si interfuerint, exhibentur. Si autem in urbe fuerit, et non perrexerit in Processione seu celebratione, nihilominus habent. Clerici tamen Urbis semper habent supradictas xxv

lib. sive dominus papa sit in Urbe, sive extra; seu cantaverit, aut non, quæ distribuuntur ut inferius describentur.

66. Hoc siquidem est nullatenus prætermittendum, quod si forte ex quo toalca exponitur a capellanis super altare, aliquid oblatum fuerit papæ, ipsorum capellanorum est, nullo alio cum ipsis participante; et ita durat, donec ad altare pro Missa cantanda dominus papa accedat. Quidquid vero dominus papa, postquam accesserit ad altare, donec idem pronuntiaverit *Ite, Missa est*, super altare oblatum fuerit, sic dividetur. In primis dantur marescallis XII den. Et notandum quod in omni statione in qua dominus papa celebrat divina de oblationibus altaris apud sanctum Petrum tantumdem debent habere. In omnibus etiam aliis stationibus aliarum ecclesiarum ubi dominus papa celebrat divina de oblationibus altaris, si quæ sunt, post Evangelium domini papæ, prædictis marescallis dantur VI den. Quod si forte contigerit oblationem aliquam non esse, nisi illam quæ debet esse mappulariorum, marescalli ipsi de eadem oblatione VI den. habent. Si vero oblatio non affuerit, eleemosynarius dat eis de eleemosyna VI den. Quotiescunque dominus papa cantat, et quotunque loco cantet, quando non est statio, debet eisdem marescallis eleemosynarius de eleemosyna dare XII den. marescallis, sicut dictum est superius. Datur melior moneta primicerio, deinde de residuo datur sexta pars primicerio et scholæ cantorum; reliquæ vero partis medietas datur cardinalibus diaconis et subdiaconis, alia vero medietas capellanis solummodo. Missa vero de more cantata, dominus papa reveritur ad palatium; si vero camerarius voluerit, distribuet XXV libras in presbyterium supradictum. Sin autem, priori basilicæ et rectoribus urbis distribuendum committet, **206** illis qui interfuerant ad scribendum adjunctis.

67. De isto preabyterio dantur in primis sancto Petro XX sol. Sancto Joanni Lateranensi VI sol. Sanctæ Virgini Mariæ Majori V sol. Sancto Laurentio foris murum V sol.; unicuique cardinalium III sol., illis exceptis qui lectos suprascriptos in Processione parant, qui propter hoc XVI den. amplius habent. Unicuique diaconorum II sol., excepta sancta Maria Nova, quæ pro lecto ultra XII den. habet, et excepta ecclesia sancti Theodori, quæ pro lancea debet habere XII proves. Ultra unicuique monasterio extra Urbem III sol. Istis autem monasteriis in Urbe dantur III sol.: monasterio sancti Cæsarii, monasterio sanctæ Agathæ, monasterio Panispermæ, monasterio de Pallaria, monasterio sancti Cosmæ Transtiberim, monasterio sancti Silvestri in Capite, monasterio in Capitolio, monasterio sancti Alexii, monasterio sancti Sabæ, monasterio Clivi Scauri, monasterio sancti Basilii, monasterio sanctæ Crucis, sanctæ Mariæ in Monasterio. Istis vero monasteriis et ecclesiis II sol.: monasterio Juliæ, monasterio sanctæ Bibianæ, monasterio Campi Martis, monasterio dominæ Rosæ, monasterio Tempoli, monasterio sancti Joannis portæ

A Latinæ, monasterio Maximæ, monasterio Bibranca, monasterio sancti Thomæ de Formis, monasterio Mirandæ, monasterio sanctæ Trinitatis, monasterio sancti Joannis de Insula, monasterio sancti Leonis, monasterio sancti Cæsarii Monachorum, monasterio sancti Cyriaci. Istis ecclesiis XVII den.: sanctæ Mariæ de Monticello, sancti Thomæ de Fraternitate, sanctæ Mariæ, sancti Tryphonis, sanctæ Mariæ Rotundæ, sancti Apollinarii, sancti Celsi. Istis capellis XII den.: sancto Vincentio, sancto Michaeli, sanctæ Mariæ in Saxia, Lecto graduam, sanctæ Mariæ Synodochia, sanctæ Mariæ in Catenara, Salvatori Campi, sancto Paulo Aureolæ, sancto Anastasio Areolar, sancto Quirico, sancto Abacyro, sanctæ Mariæ a Flumine, sancto Stephano de Pinea, sancto Macuto, sanctæ Virgini Mariæ de Canella, sancto Laurentio Piscinulæ, sancto Laurentio de Mundesariis, sanctæ Mariæ in Petrochia, sanctæ Virgini Mariæ de Secundicerii, sancto Valentino extra urbem, hospitali, sancto Blasio de Mercato, sanctæ Mariæ in Transpadina. Omnes autem aliæ ecclesiæ urbis singulariter debent habere VIII denarios.

207 XL. De Virgariis.

68. Virgarii debent habere pro lecto X sol. proves. Scholæ guidonum X sol. Scrinarii IX sol. Scriptorii XII den.

Rectores fraternitatis de rectoibus XII sol., qui tamen sibi a paucis retro temporibus hoc usurpavere. Ipsi etenim licet quandoque, sicut dictum est, presbyterium istud distribuatur, non debent aliquid inde recipere, nec etiam cantorum schola, mappulariorum, eubiculariorum, adextratorum, ostiariorum; neque ulla alia schola vel persona, excepto priore subdiaconorum cum acolythis, qui de presbyterio ecclesiarum, quando datur, ut supra dictum est, recipit manus, prout in antiquis rationibus Innocentii, Eugenii, Adriani et aliorum plurium Romanorum pontificum scriptum plenarie invenitur.

XLl. *Quid dominus papa facere debeat in Ascensione Domini.*

69. In Ascensione dominus papa pergit ad Vesperas apud sanctum Petrum, et ibi debet jacere, omniaque facit et recipit cum camerario et cancellario, sicut scribitur in festivitate et dedicatione. In festo Pentecostes dominus papa pergit ad Vesperas ad sanctum Petrum, et ibi debet jacere, et omnia facit et recipit cum camerario et cancellario, sicut dicitur in festivitate et dedicatione sancti Petri.

XLII. *Quid dominus papa debet facere in nativitate sancti Joannis Baptistæ*

70. In Nativitate sancti Joannis descendit dominus papa ad ecclesiam Lateranensem pro Vesperis celebrandis cum cardinalibus, et schola cantorum, et aliis, sicut scriptum est supra in Assumptione beatæ Mariæ; et talem ibi exercent solemnitatem, tam in Vesperis, quam de nocte, de consuetudine antiqua, qualem in prædicta beatæ Mariæ assumptione, hoc excepto, quod canonici ejusdem ecclesiæ Vigilis do-

mini papæ non intersunt. Cætera vero sunt omnia A sicut in prædicto festo beatæ Virginis Mariæ.

208 XLIII. *Quid dominus papa facere debet in festo sancti Petri apostoli.*

74. In festivitate beati Petri dominus papa vadit ad ecclesiam cum cardinalibus, et ^a schola, et aliis, pro celebrandis ibidem Vesperis, sicut superius est enarratum; et remanet ibi et talem exercet solemnitatem, tam in Vesperis quam in nocte, qualem in prædicta Assumptione beatæ Mariæ; et de faculis in Vesperis et nocte, et de mappulariis et schola, et de omnibus aliis facit similiter. Notandum vero quod dominus papa debet habere duas aquaricias clareti, et duas vini statim post Vesperas, ut bibat cum cardinalibus et aliis, et duas ^b sacimas mortulæ, et pro implendo domini papæ saccone debet habere xviii proves., et camerarius debet habere unam aquariciam clareti; et, si cancellarius residet, debet habere aliam aquariciam. Sin autem, dominus papa ipsam habet. Hæc omnia de altari sancti Petri accipiuntur. De oblatione vero altaris et pedibus domini papæ ita fiet, sicut scriptum est in festo sancti Marci in litania majori. Hoc autem nullatenus est prætermittendum quod dominus papa post quartam lectionem vigiliæ descendit ad aream altaris, et inde extrahit thuribulum cum candela, quæ alia festivitate ibi a domino papa fuit reposita cum carbonibus et incenso; et postmodum thuribulum cum candela simili ibidem remittit.

XLIV. *Quid debet facere dominus papa in festo sancti Laurentii.*

72. In festivitate sancti Laurentii dominus papa vadit ad Vesperas cum omnibus ordinibus, sicut supra dictum est in Assumptione beatæ Mariæ, et talem ibi exercet solemnitatem tam in Vesperis quam in nocte, de consuetudine antiqua, qualem in prædicta Assumptione beatæ Mariæ, excepto quod primicerius scholarum non intersit. Cætera vero sunt omnia sicut in prædicto festo beatæ Mariæ.

209 XLV. *Quid facere debet dominus papa in festo sancti Pauli apostoli.*

73. In festivitate beati Pauli dominus papa vadit cum cardinalibus pro ibidem celebrandis Vesperis; et cantatis, comedit ibi cum omnibus cardinalibus, et capellanis, et aliis ordinibus; et exercent ibi talem solemnitatem, tam in Vesperis quam in nocte, qualem in Assumptione beatæ Mariæ est enarratum. Cætera sunt sicut in prædicto festo. Sciendum est quod in octava sancti Petri omnia sunt sicut in festo ejusdem sancti Petri, hoc excepto quod dictum est de thuribulo.

XLVI. *Quid dominus papa facere debeat in Exaltatione sanctæ Crucis.*

74. In exaltatione sanctæ Crucis mense Septembri sanctissimus dominus papa cum cardinalibus intrat

^a Leo IV constituit, testante Anastasio, ut in basilica sancti Petri Vesperæ a cuncto clero et a schola in die natalis ejus psallerentur.

^b Onufrio duas salmas mortellæ. De salma superius dictum; quid autem sit mortella seu mortula, alia

basilicam sancti Laurentii in mane; ubi trahens reliquias apostolorum Petri et Pauli, et lignum ^c sanctæ Crucis, et osculans porrigit eas cardinali deferendas ad ecclesiam sancti Silvestri; et dominus papa cantat *Te Deum laudamus* cum cardinalibus in basilica, et capellanis. Primicerius cum schola extra basilicam sancti Silvestri stant cantantes Antiphonas de Laudibus cum Psalmis et *Benedictus*; et dominus papa dicit Orationem. Ante portam in tabula quadam ab ostiariis posita, et mappis sive toaleis honorabiliter, sicut convenit, cooperta, deponunt reliquias ipsas; et adoratis ipsis primitus a papa et cardinalibus, adorantur postmodum ab omni populo in eodem loco. Et interim Prima a papa et cardinalibus ibidem cantatur; et postquam adoraverunt dominus papa et cardinales ibidem parati, prout supra dictum est in aliis Processionibus, junioribus presbyteris cardinalibus reliquias ipsas portantibus, ascendunt per gradus scalæ, et sic per viam communem pergunt processionaliter usque ad ecclesiam sancti Joannis Lateranensis.

75. Notandum quod canonici Lateranenses veniunt obviam domino papæ usque ad gradus scalæ cum cruce, primicerio cum schola cantorum cantante. Reliquias a portatoribus super altare positas, dominus papa pergit ad secretarium, et **210** cantat Tertiam; et indutus pergit ad altare, et celebrat divina. Et post celebrationem cum reliquiis revertitur ad basilicam per palatium. Et notandum quod dominus papa et cardinales in omnibus aliis Processionibus, præter istam, pedibus exalceatis incedunt. Sciendum etiam quod Processio tantum fit in hac die, et non in inventione ejusdem sanctæ Crucis, quæ est in mense Maio.

XLVII. *Quid dominus papa facere debeat in Dedicacione ecclesiarum sanctorum Petri et Pauli.*

76. In Dedicacione ecclesiarum Petri et Pauli dominus papa vadit cum cardinalibus ad Vesperas ad ecclesiam sancti Petri. Quibus cantatis, dominus papa ibi remanet atque jacet, et in propria persona debet in nocte cantandis Vigiliis interesse; et talem ibi exercet solemnitatem, tam in Vesperis quam in nocte, qualem in prædicta Assumptione gloriosæ Virginis Mariæ; hoc addito, quod dominus papa debet habere de altari duas aquaricias clareti, et duas vini; et unam camerarius, et quartam cancellarius. De oblatione vero altaris ad pedes domini papæ ita fiet, sicut scriptum est in festivitate beati Marci; et debet habere papa iv fascios mortulæ pro camera sua, et iv pro camera sua camerarius, et xii den. pro implendo saccone domini papæ, et iii sol. pro lignis in camera domini papæ; et, sicut præmissum est in festo ejusdem sancti Petri, accipiuntur omnia hæc de altari.

divinandum relinquo. Infra, num. 75, legitur *sex fascios mortulæ pro camera sua*; Onufrio *mortellæ*.

^c Quomodo hanc crucem Sergius papa primus invenit, Anastasius tradit.

XLVIII. *Quomodo debeat summus pontifex eligi; et sive eligatur in Urbe, seu electus et consecratus, vel electus et non consecratus ad Urbem accedat, quid faciendum postmodum sit.*

77. Mortuo Romano pontifice et sepulto, omnes cardinales ad propria revertuntur secundum antiquam consuetudinem. Secunda vero die conveniunt in ecclesia, et Missa mortuorum cantata, omnes similiter secundum consuetudinem antiquam recedunt. Tertia autem die iterum omnes in ecclesia congregati, Missa sancti Spiritus ibidem primitus celebrata, tractant de electione; et perscrutata omnium cardinalium voluntate ab aliquibus de ipsis, in quem major et melior pars convenerit cardinalium, pro or diaconorum ipsum de pluviali rubeo **211** ammantat, et eidem electio nomen imponit; ipsumque deinde duo de majoribus cardinalibus adextrant usque ad altare; ubi prostratus adorat, primicerio cum schola cantorum et cardinalibus cantantibus *Te Deum laudamus*; quo finito, ab episcopo cardinalibus ad sedem ducitur post altare, et in ea, ut dignum est, collocatur. In qua dum sedet electus, recipit omnes episcopos et cardinales, et quos sibi placuerit ad pedes, postmodum ad osculum pacis.

78. Surgensque de sede ducitur a cardinalibus ad sedem lapideam, quæ sedes dicitur stercoraria, quæ est ante porticum basilicæ Salvatoris patriarchatus Lateranensis; et in ea eundem electum ipsi cardinales honorifice ponunt, ut vero dicatur: *Suscitat de pulvere egenum, et de stercore erigit pauperem, ut sedeat cum principibus, et solium gloriæ teneat.* Post aliquantulum stans juxta eandem sedem, electus accipit de gremio camerarii tres pugillatas denariorum, et projicit, dicens: *Argentum et aurum non est mihi ad delectationem; quod autem habeo, hoc tibi do.* Tunc autem accipit ipsum electum prior basilicæ Salvatoris patriarchatus Lateranensis, cum uno de cardinalibus vel uno de fratribus suis. Venientibus autem per eandem porticum juxta ipsam basilicam Salvatoris exclamatur: *Dominum a Cælestinum sanctus Petrus elegit.* Sicque ducitur ab illis usque ad gradus portæ, quæ videlicet porta est in introitu palatii venientibus de ecclesia ad palatium ipsum; ibique judices eundem electum accipientes, ducunt eum per palatium usque ad basilicam sancti Silvestri.

79. Ubi vero ventum est ante basilicam ipsam, super cujus arcum, qui sustentatur de duabus columnis porphyricis, est imago quædam Salvatoris, quæ a quodam Judæo percussa olim in fronte sanguinem emisit, sicut hodie cernitur; idem electus sedet ad dexteram in sede porphyrica, ubi prior basilicæ sancti Laurentii de palatio dat ei ferulam, quæ est signum regiminis et correctionis, et claves ipsius basilicæ et sancti Lateranensis palatii, quia specialiter Petro principi apostolorum data est potestas claudendi et aperiendi, et ligandi atque solvendi, et per ipsum apostolum omnibus Romanis pontificibus; et cum ipsa

ferula et clavibus accedit a lateram sedem similem, et ejusdem lapidis, et tunc reddit eidem priori tam ferulam quam etiam ipsas claves. In qua dum aliquantula mora **212** quiescit, cingitur ab eodem priore zona rubra de serico, in qua dependet bursa purpurea, in qua sunt XII sigilla pretiosorum lapidum, et muscus. Qui siquidem electus in illis duabus sedibus sic sedere debet, ac si videatur inter duos lectulos jacere, id est ut accumbat inter principis apostolorum primatum Petri, et Pauli doctoris gentium prædicationem. In zona notatur continentia castitatis, in bursa gazophylacium, quo pauperes Christi nutriantur et viduæ: In XII sigillis XII apostolorum potestas designatur; muscus includitur ad percipiendum odorem; ut ait apostolus: *Christi bonus odor sumus Deo.* In qua secunda sede dum sedet electus, recipit omnes officiales palatii ad pedes, et postea ad osculum; et deinde sedens ibidem recipit de manu camerarii denarios argenteos val. x sol. proves., et projicit eos super populum; et hoc facit tercio, dicendo: *Dispersit, dedit pauperibus, justitia ejus manet in sæculum sæculi.*

80. His peractis, ducitur per ipsam porticum suam iconas sanctorum Petri et Pauli apostolorum, quæ per mare Romam venerunt nullo ductore, et intrat basilicam sancti Laurentii; in qua postquam peregerit prolixam ante proprium et speciale altare Orationem, pergit ad papalem cameram; ubi cum sua voluntate pausaverit, vadit ad mensam.

81. Post hæc autem in proxima die Dominica electus cum omnibus ordinibus sacri palatii et nobilibus Romanis vadit ad ecclesiam beati Petri; ubi ad altare majus, prout in Ordine continetur, ab episcopo Ostiensi specialiter et aliis episcopis de curia consecratur, hoc audito, quod si forte episcopus Ostiensis præsens non fuerit, archipresbyter Ostiensis seu Veliternus interesse debet consecrationi: Qua consecratione finita, prior sancti Laurentii sacri palatii ponit palleum super altare, quod ipse prior propria manu debet parare; et statim archidiaconus cum secundo diacono dant in manu pontificis, et solus archidiaconus dicit pontifici: *Accipe palleum, plenitudinem scilicet pontificalis officii, ad honorem omnipotentis Dei et gloriosissimæ Virginis ejus genitricis, et beatorum apostolorum Petri et Pauli et sanctæ Romanæ ecclesiæ;* et nihil aliud. Statimque ipse archidiaconus cum priore basilicario aptat idem palleum super pontificem; et intronissis spinulis aureis tribus ante, et retro, et sinistro latere, in capite quarum sunt innixi tres hyacintini lapides; et sic ornatus accedit pontifex ad altare, et ibi celebrat honorifice **213** Missam. Et notandum quod laudes ab archidiacono cum cardinalibus et subdiaconis et scrinariis, epistola Latina cum Græca, et Evangelium Latinum cum Græco, et omnes aliæ solemnitates tunc fiunt, sicut in feria secunda post Pascha.

* Hinc patet librum hunc tempore Cælestini III scriptum fuisse.

82. Missa autem celebrata, revertitur ad palatium coronatus cum processione et honore arcuum, representatione legis a Judæis, et thuribulorum a clericis Romanis, et jactibus totidem, et tanta quantitate factis, sicut in prædicta secunda feria post Paschæ. Sciendumque quod cardinales omnes Græci, primicerius cum schola cantorum, præfectus, senatores, judices et advocati, scrinariï, præfecti navales, schola crucium, et capellani tale presbyterium et taliter datum accipiunt, quale in die Paschæ superius nominatum recipiunt; subdiaconi autem singuli singulos melequinos habent, quod tamen non fit in aliqua prædictarum solemnitatum. Non dantur enim eis, sicut ibidem scriptum plenius invenitur, etiam si xxx vel amplius essent, xii melechini. Universe etiam scholæ palatii, clericis Romanis pro thuribus, Judæis pro representatione legis, laicis Romanis pro arcu, tale presbyterium datur, et taliter, quale datur in coronationibus aliis domini papæ. Pincerna insuper et marescallus tam de comestione, quam de aliis donariis remunerantur similiter, excepto quod capita porcorum aptata non habent, neque claretum. Familia quoque et curiales presbyterium habent juxta camerarii voluntatem.

83. Si vero electio facta est in ecclesia sancti Petri, post nominationem ducitur electus a duobus cardinalibus cantando *Te Deum laudamus* ad altare; ubi prostratus postquam adoraverit, ponitur in sede post altare, et ibi episcopos et cardinales, et quos sibi præcuerit, recipit ad pedes, et postmodum ad oscula pacis. Et proxima die Dominica sequenti consecratur ibidem, cantata Missa cum solemnitatibus superius nominatis; et coronatus revertitur ad palatium, factis omnibus aliis, sicut est superius enarratum, per ordinem. Antequam intrat palatium, descendit ad sedem stercoratum; ibique sedens, prout moris est, et faciens jactum ter replicatum, sicut superius dictum est, accipitur a cardinalibus, et ducitur per porticum ipsam ad ecclesiam basilicæ Lateranensis; et ascendens sedem post altare, recipit canonicos ejusdem ecclesiæ ad pedes, et **214** deinde ad osculum pacis. Quo facto, pergit ad palatium usque ad sedem sancti Silvestri; ibique sedet, et facit omnia in eodem loco et in antea, sicut dictum est superius, ordinate.

84. Si autem extra Urbem fuerit electus, et non consecratus, omnia fiunt ordine supradicto, sive fiat descensus et consecratio ejusdem electi in ecclesia sancti Petri, seu in ecclesia Lateranensi idem electus descendat. Quod si electus et consecratus fuerit extra Urbem; et a porta Lateranensi venerit ad Urbem, omnes Romani clerici occurrunt ei extra Urbem induti, cum crucibus et thuribus, in Processione; et sic intrat ecclesiam Lateranensem, et fiunt alia omnia, sicut superius est enarratum, hoc excepto, quod cum descenderit ad sedem stercoratum, et per porticum vadens ecclesiam Lateranensem intraverit, non statim ascendit ad altare seu ad sedem; sed veniens interius ex choro majori ante cruces, finito *Te*

Deum laudamus, dicit *Adjutorium nostrum in nomine Domini*, etc. *Benedictio Dei Patris et Filii*, etc. *Benedictio Dei omnipotentis Patris et Filii et Spiritus sancti descendat super vos, et maneat semper*. Hoc facto, ducitur ad altare, et prostratus orat; qui postquam oraverit, sedem majorem ascendit, et ibi canonicos ejusdem ecclesiæ ad pedes recipiet et ad osculum pacis. Si vero descenderit ad ecclesiam sancti Petri consecratus, omnia fiunt sicut in ecclesia Lateranensi, hoc excepto, quod ibi non est sedes stercorata. Et proxima die sequenti, celebrata Missa, non coronatus revertitur ad palatium. Antequam intrat ecclesiam, descendit ad sedem stercoratum; ibique sedens, prout est moris, et faciens jactum, sicut superius est narratum, accipitur a priore Lateranensi et cum uno cardinale, et ducitur per porticum ad ecclesiam, et omnia fiunt sicut superius est notatum.

85. Sciendum vero quod presbyterium scholarum non ita datur, sicut si fuerit consecratus in Urbe. De presbyterio enim eorum tunc mediæta ressecatur, exceptis Judæis et clericis Urbis, et adextratoribus. Præterea senatores Urbis dominum papam debent adextrare, sive venerit consecratus, sive non consecratus, a porta civitatis usque ad locum ubi fuerit descensus, sive descenderit ad ecclesiam Lateranensem, sive ad ecclesiam beati Petri; in remuneratione cujus servitii x sol. pro equo debent habere. Verumtamen schola adextratorum debet habere xx sol.

215 *Juramentum senatorum Urbis.*

86. « Ego N. urbis Romæ senator ab hac hora in antea fidelis ero tibi domino meo papæ Urbano. Non ero in facto, neque in consilio, neque in consensu, ut perdas vitam, aut membrum, aut capiaris mala captione. Consilium quod mihi crederes per te, vel per litteras aut nuntium, me sciente ad damnum tuum nulli paudam. Tuum certum damnum si scivero, pro posse meo illud impediam. Quod si per me impedire non potero, illud tibi significabo per meipsum, vel per litteras aut nuntium, seu talem personam de qua pro certo credam quod illud tibi debeat fideliter insinuare. Papatum Romanum et regalia beati Petri quæ habes ad retinendum et defendendum, quæ vero non habes, ad recuperandum, et recuperata ad retinendum et defendendum, contra omnes homines adjutor ero secundum posse ac scire meum; nominatum autem sanctum Petrum, urbem Romanam, civitatem Leoninam, Transtiberim, insulam, castellum Crescentii, sanctam Mariam Rotundam, senatum, monetam, honores et dignitates Urbis, portum Ostiensem, et territorium Tusculani, et generaliter omnia regalia intra Urbem et extra. Cardinalibus, familiis tuis, et eorum venientibus ad Romanam ecclesiam, morantibus apud eam, et recedentibus ab ea, plenam et veram securitatem præstabo. Hæc omnia juro me observaturum bona fide, sic me Deus adjuvet et hæc sancta Dei evangelia. »

87. Cum datur procuratio, si fuerit cancellarius de parte cardinalium, recipiat de duobus cardinali-

bus, sive in denariis, sive in victualibus detur; si vero non fuerit cancellarius, de tota procuratione communiter de parte domini papæ et cardinalium pro duobus cardinalibus cancellaria recipiat, si detur in victualibus. Sed si detur in denariis, tunc cancellaria pro uno tantum cardinali recipiat, sed de parte tantummodo cardinalis.

XLIX. Ordo ^a ad benedicendum imperatorem, quando coronam accipit.

88. « In nomine Christi promitto, spondeo atque polliceor **216** ego N. imperator, coram Deo et beato Petro, me protectorem ^b et defensorem esse, » etc.

89. Dehinc Orationem primam debet dicere Allanensis episcopus aute portam argenteam basilicæ sancti Petri.

Oratio. — *Deus, in cujus manu corda sunt regum, inclina ad preces humilitatis nostræ aures misericordiæ tuæ, et imperatori nostro N. famulo tuo regnum tuæ appone sapientiæ, ut, haustis de tuo fonte consiliis, et tibi placeat, et super omnia regna præcellat, etc.*

Orationem vero secundam debet episcopus Portuensis recitare inter ecclesiam beati Petri in medio rotæ.

Oratio. — *Deus, inenarrabilis auctor mundi, conditor generis humani, gubernator imperii, confirmator regni, qui ex utero fidelis amici tui patriarchæ nostri Abrahamæ prælegisti regem sæculis futuris, tu præsentem regem hunc cum exercitu suo per interventionem omnium sanctorum tuorum uberi Benedictione locupleta, et in solium regni firma stabilitate connecte. Visita eum, sicut Moysen in rubo, Jesu Nave in prælio, Gedeon in agro, Samuelem in templo, et illi eum Benedictione..... ac sapientiæ tuæ perfunde, quam beatus David in Psalterio, Salomon filius ejus, te renuntiante, percepit e cælo. Sis ei contra acies inimicorum lorica, in adversis ga'ea, in prosperis..... in protectione clypeus sempiternus. Præsta ut illi gentes teneant fidem,*

^a Fusior et distinctior est Ordo apud Onufrium Panvinium; at satius visum est Codicem nostrum, uti jacet, exhibere.

proceres sui habeant pacem, diligant charitatem, abstineant se a cupiditate, loquantur justitiam, custodiant veritatem; et ita populus ille..... coalitus Benedictione æternitatis et semper maneant tripudiantes in pace victores, quod ipse præstare dignetur.

90. Deinde vadit ante confessionem beati Petri apostoli, et prosternat se pronum in terram; et archidiaconus faciat litaniam. Qua finita, episcopus Ostiensis ungat ei de oleo exorcizato brachium dextrum et inter scapulas, et dicat hanc Orationem.

*Domine Deus omnipotens, cujus est omnis potestas et dignitas, te supplici devotione atque humillima prece deprecemur ut huic famulo tuo prosperum imperatoris dignitatis concedas effectum, ut in sua dispositione constituto **217** ad regendam Ecclesiam tuam sanctam nihil ei præsentia officiant, futuraque non obstant; sed, inspirante sancti Spiritus dono, populum sibi subditum æquo justitiæ libramine regere valeat, et in omnibus operibus suis te semper timeat, tibi jugiter placere contendat. Per Dominum, etc.* Sequitur alia Oratio. *Deus Dei Filius Jesus Christus Dominus noster, qui à Patre oleo exultationis accinctus est præ participibus suis, ipse per præsentem sacri unguinis effusionem Spiritus Paraclæti super caput tuum infundat Benedictionem, eandem usque ad interiora cordis tui penetrare faciat; quatenus hoc visibili et tractabili dono invisibile percipere, et temporali regno justis miserationibus assecuto æternaliter cum eo regnare merearis qui solus sine peccato vivit et regnat cum Deo Patre in unitate Spiritus, etc.*

91. Demum vero pontifex Romanus sursum altare imponit ei diadema, in eo dicens: *Accipe signum gloriæ, in nomine Patris, et Filii, et Spiritus sancti, ut, spreto antiquo hoste, spreisque contagiis viciorum omnium, sic judicium et justitiam diligas, et ita misericorditer vivas, ut ab ipso Domino nostro Jesu Christo in consortio sanctorum æterni regni coronam percipere merearis. Qui cum Patre et sancto Spiritu vivit, etc.*

^b Eadem fere verba ab Henrico I imperatore dicta refert Ditmarus initio lib. vii.

IN CHRISTI NOMINE AMEN.

Breve ^a recordationis, de consuetudine altaris sancti Salvatoris, quid scilicet clericis ejusdem ecclesiæ, vel ipsi ecclesiæ competat, de mediæ scilicet episcoporum.

In primis in Nativitate Domini ecclesia debet condiri ^b, et duo paria facularum, unum ante altare, et aliud in lectorio; et quatuor denarii mansionariis dari debent.

In festo sancti Joannis evangelistæ ecclesia conditur; et una aquaricia olei ad fontes; et quod supererit sit ecclesiæ; et duodecim denarii Papienses clericis, et vinum ad potandum ante vigiliam; et tria paria facularum, unum clericis, et aliud acolythis; et si desunt acolythi, sunt clericorum ecclesiæ; **218** D

^a Hoc ex Codice Cencii eruit Onufrius, nosque ex Ipso Onufrio.

^b Nempe suffitu et odoribus, ut quidem videtur.

aliud ad Missam.

In Dominica prima Quadragesimæ ecclesia debet condiri; et quatuor denarii mansionariis, et par facularum ad Missam; et residua sunt de [*Fortè pro*] clericis, si deest acolythus.

A Dominica prima usque in octavam Pentecostes quotidie debent habere mansionarii unum ^c caput de communi; in sabbato vero pro emundatione ecclesiæ tria capita.

Feria quarta in hebdomada quarta, quando clerici

^c Petrus Mallius supra, tria capita, tres monetæ interpretatur.

vadunt cum cruce per cœmeteria ad sanctum Paulum et ad sanctam Anasiam, totum altare est clericorum, donec crux egreditur et deportatur; aut, si clericis placuerit, panem, et vinum, et pisces inde habeant ad ^a cœnam.

In Dominica Palmarum conditur Ecclesia; et quatuor denarii mansionariis, et par facularum ad Missam.

In Cœna Domini similiter etiam quatuor denarii mansionariis, et unum pro ablutione ampullarum et alia præparatione.

In Sabbato sancto par facularum ad Missam, et pretium mundationis paradisi et chrisomatis, et porticus clausæ; et ecclesia conditur.

In die sancto Paschæ par facularum ad Vesperas. Feria secunda similiter. Sabbato in Albis debet condiri ecclesia; et par facularum ad Missam; et quatuor denarii mansionariis.

In litania majori, donec crux vadit et redit, totum altare sit clericorum, unde debent habere pisces feria tertia, panem et vinum, ova et caseum.

In Sabbato sancto Pentecostes par facularum ad Missam; et unum denarium illis qui flores super dominum papam jactant; et ecclesia conditur more solito.

In Nativitate sancti Joannis Baptistæ ecclesia principaliter conditur; et duodecim denarii, et una libra olivani, et unum rotulum de cercis Græcis, et xviii denarii cantoribus, et una aquaricia olei ad fontes, et septem paria facularum, et unam libram pro pari, unum acolythis, aliud Græcis; aliud ante altare ad fontes, alia vero ad Missam; quæ omnia sunt clericorum, si curia deest; et quatuor denarii mansionariis, **219** et vinum ad potum ^b ante vigiliam omnibus clericis, Græcis et Latinis.

In vigilia sancti Petri vinum ad potum clericis ante vigiliam. In vigilia sancti Pauli similiter. In vigilia sanctorum Pancratii et Venantii martyrum, sanctarum Rufinæ et Secundæ similiter.

In Assumptione sanctæ Mariæ ecclesia conditur; et vinum ante vigiliam clericis, et sex paria facularum, et quatuor denarii mansionariis.

In vigilia sancti Laurentii vinum ante vigiliam.

In Decollatione sancti Joannis ecclesia conditur, et vinum ante vigiliam.

In Exaltatione sanctæ Crucis ecclesia conditur; et par facularum ad Missam, et quatuor denarii mansionariis, et vinum clericis; et ab ista festivitate usque in octavam sancti Martini quotidie mansionarii habent duo capita.

In solennitate sancti Salvatoris ecclesia debet condiri; et sex paria facularum, unum cubiculariis, aliud acolythis; aliud ante altare, aliud in lectorio; aliud ad Missam, aliud clericis; et duodecim denarii clericis, et quatuor mansionariis; et una aquaricia vini ante vigiliam; et omnia residua facularum de

^a Ille cœna vocatur una illa refectio quæ in Quadragesima sumenda erat ad Vesperam.

^b Sic in vigiliis passim datur vinum ante vigiliam,

A nocte et de Missa sunt clericorum, si acolythi desunt.

Per totum annum debet habere ecclesia de medietate altaris, videlicet episcoporum, oleum quotidie ad xv lampades, una ad absidam, vii ante altare, una ante grandem imaginem super columnas æreas, quinque in crate, una ante imaginem sanctæ Mariæ, quæ est super horologium. Et funes ad appendendum candelas, et tintinnabula ænea, et olibanum quotidie ad Missas, et in nocte candelas ad lectiones et Psalmos et accendendas lampades, et quærendum (sic) ecclesiam sufficienter. Et in omnibus stationibus, quando dominus papa descendit celebrare Missam, subministratur de altari vinum ad sacrificium et communicandum; et tunc oblatio altaris desuper et scholarum, et inferius clericorum ecclesiæ. Omnes ^c cinturæ, tam altaris, quam imaginum, clericorum sunt.

220 Consuetudo etiam est clericorum, ut quando curam faciunt altari, secundum tempus procurentur, et inde accipiant denarium unum Papiensem. Pro abluendis quoque vel resarciendis pannis vel cortinis ecclesiæ, clavibus et ostiis, pretium datur de altari de medietate episcoporum. Omnes lampades et baciles canonicorum sunt. Omnes oblationes quæ veniunt ad manus episcopi hebdomadarii altaris majoris medietas est ipsius episcopi, et medietas canonicorum, præterquam de pane et vino, quod est canonicorum.

In Natale Domini de medietate episcoporum duas launas [*Forle, saunas*] de merlis pro ecclesia; et similiter in Resurrectione, Natali sancti Joannis Baptistæ, et festo sancti Salvatoris.

Aliud scriptum recentius.

In nomine Domini amen. Anno 1252, indict. 5, conventio talis facta est inter Lateranensem ecclesiam, et primicerium et scholam cantorum, quod ipse in festo sancti Joannis Baptistæ cum decem cantoribus veniat dictus primicerius, ita quod ipse sit undecimus, et officiant ecclesiam in vigilia, Matutinis et Missa; et procurabuntur ipsi et duorum servientes decenter et honeste in illis cibus quibus conventui servietur in ipsa die; et pro sua mercede recipient sextam partem oblationum majoris altaris, duntaxat in spacio quo Missa celebratur, **D** super illud cadentium.

Insuper ipse primicerius recipit ab ecclesia solidos Provisinorum senatus pro mercede; et unusquisque canonicorum xii denarios, computatis in præsentem summa denariis illis qui dantur cantoribus pro responsoriis. Hoc autem utraque pars observare tenetur in omnibus illis festis quæ Lateranensis ecclesia voluerit prædicto ordine celebrare, et ad ea primicerium cum schola duxerit invitandos. Sed in omnibus stationibus Lateranensis ecclesiæ primicerius et schola, etiam non invitati, venire debent ad

quod cœnæ nostræ quoddam præludium est.

^c An cinturæ? pro illis ornamentis quibus cingunt imagines.

serviendum in officio Missæ tantum, pro sua mercede nihil aliud percepturi, nisi sextam partem tantum est.

ORDO ROMANUS XIII,

VEL

CÆREMONIALE ROMANUM

Editum jussu GREGORII X.

221 1. Quia omni potentatui vita brevis, idcirco sæpe contingit quod Romani pontifices, qui in subcœlesti hierarchia primatum obtinent, infra breve temporis spatium vitam finiant, et carnis ergastulo de isto ad libertatem transeant supernorum. Et cum talis ac tanta hierarchia non debeat esse acephala quasi monstrum, sanxerunt proinde patres sancti ut, defuncti præsidis corpore ecclesiasticæ tradito sepulturæ, per viam canonice defuncto præsidii substitueretur alius, qui tanto præsit oneri et honori. Verum quia circa modos et formas qualiter se habere debeat ecclesia erga hujusmodi substituendos, cum aliquando aliqui in diversis majoribus ordinibus ecclesiasticis constituti ad onus hujus assumantur, frequenter existit dubitatum; propter hoc sanctissimus pater, et communis dominus, dominus noster papa Gregorius X, qui olim in diaconatus ordine constitutus existit ad ejusdem pontificatus apicem dignitatis, volens per ea quæ circa ipsum acta sunt dubitationes hujusmodi amputare; ad cautelam præsentium et memoriam futurorum hæc quæ sequuntur in scriptis fecit redigi, et brevis styli officio exarari.

2. Siquidem in primis Romana Ecclesia pastore vacante, ille qui fuerit concorditer ab omnibus cardinalibus, vel a duabus partibus electus in papam, ab universali Ecclesia Romano pontifex habeatur; qui si fuerit absens, vel de collegio cardinalium non fuerit, ad locum in quo cardinales sunt in consistorio venire debet vocatus; et ipse coelectionis de se facit consensum præsentem. Prior diaconorum exiit eum cappam seu chlamydem qua utitur, et ponit ei, si non habet, albam Romanam, camisiam, et orarium ad modum presbyteri **222** super humeros, si est presbyter: vel super lævam partem, si est diaconus, et non in presbyterii ordine constitutus; et postea ponit ei mantum, et dicit: *Investio te de papatu Romano, ut præsis Urbi et orbi*; et tradit ei etiam annulum quo uti consueverunt prædecessores ipsius, et ei mitram competentem ipsi super caput imponit; et petens ab eo, quo nomine vocari velit, et ipsum eo nomine quo ei placuerit vocabunt. Quo facto, facit eum sedere in sede seu in faldistorio, et depositis communibus calceis, si habentur rubea calceamenta papalia, calciantur eidem; et sic cardinales omnes per ordinem, primo episcopi, secundo presbyteri, tertio diaconi veniunt coram eo flexis genibus; et idem electus ipsos ordinate ad pedem recipit et ad pacis osculum, necnon et omnes alios capellanos suos, et cæteros clericos et laicos venientes ad ejus reverentiam, in-

limos, mediocres et majores. Quibus expeditis, cruce præeunte papali, processionaliter ducitur a cardinalibus et a tota curia ad cathedralem, vel aliam majorem ecclesiam loci, in quo est curia, si locus in quo eligitur civitas non existit; in qua ecclesia ad altare ducitur, et ante ipsum altare orat diutius prostratus; et dum orat, *Te Deum laudamus* ab omnibus clericis decantatur; quo decantato, prior episcoporum dicit *Pater noster*, et suffragia consueta, et Orationem, *Omnipotens sempiternæ Deus nuper electo nostro*. Qua finita, idem electus surgit ab Oratione, et dicit *Sit nomen Domini benedictum*, et facit Benedictionem.

3. Qua expleta, revertitur, osculatur altare, et ut ordinate venit ad ecclesiam, sic redit ad cameram suam, et signando semper in eundo et redeundo; et postquam redierit ad cameram, deponit pluviam et mitram, et assumit rubrum manillum, et habere debet caligas de rubeo panno sine pedulibus et cum stafilibus, et infulam rubeam de scarleto; et postea parvos calceos de panno eodem, et calceos religiosos usque ad medium de corio rubeo, et tunicas et vestes de scarleto, et desuper pannos albam camisiam, et erit subcinctus cingulo de serico rubeo super camisiam; et ipsa camisia erit ita longa, quod elevata competentem super ipsum cingulum reflectatur.

4. Idem vero electus, in quocunque ordine fuerit, si scribat aliquas litteras alicui ante suam consecrationem, bullare faciet litteras ipsas cum illa parte bullæ in qua sunt capita apostolorum ex una parte; ex altera vero erit plana, cum **223** nondum sit consecratus in papam; et in salutatione scribit nomen suum sic, *G. electus servus servorum Dei, dilect.*, etc., *salutem et apostolicam Benedictionem*. Addit in fine ante datam litterarum: *Nec quod bulla exprimens nomen nostrum non est appensa præsentibus, quia ante consecrationis et Benedictionis nostræ solemnia non transmittitur his quæ fiunt, hactenus in Romanis electi pontifices consueverunt bullam habere ante suæ consecrationis munus, medium hujusmodi observare*. Et post dat. in tali loco, etc., hujus manu, *suscepti a nobis apostolatus officii anno primo*. Et pœnitentiarii dicunt in data suarum litterarum: *Datum etiam anno primo præsulatus domini episcopi papæ electi in Romano pontificatu*.

5. Idem autem electus, in quocunque ordine constitutus, promovebitur ad majores ordines secundum formam, qua alii ordinantur; hoc tamen salvo, quod ipse electus amictu et alba indutus, et cingulo subcinctus, cum manipulo tantum, si est subdiaconus; si vero est diaconus, cum stola super lævam partem,

sedebit in faldistorio suo, tenens mantum suum, pluviale non indutum, sed post collum, et mitram in capite ipso congruam; et sic debet ordinari. Ordinator venit coram ipso, et Orationes debitas dicet, et alia faciet quæ in ordine quem confert fieri consueverunt. Et attende quod dum idem electus ordinatur, diaconus cardinalis et subdiaconus capellanus assistent ei lavando manus et inducendo, sicut alias fieri consuevit, dum papa celebrat; et erunt induti vestimentis sacris et debitis, et eidem electo postmodum duo debent assistere diaconi cardinales qui ei serviant, ut est moris; et isti etiam vestibus sacris congruis erunt vestiti, etsi alii cardinales cujuscunque ordinis non essent induti. Ordinator vero habebit suos ministros, qui ei in subdiaconi et diaconi habitu ministrent. Et hæc de ordine.

6. Quo electo ad ordinem ordinato, post susceptum ordinem, et vestimentis ordinibus debitis recepris, mantum sive pluviale, sicut dictum est, post collum resuinet; et cum venerit ad horam coronandi, ordinatus ad ipsum ordinatorem ad altare venit, et ordinator eum reverenter coronabit; et sic omnibus peractis, et reverenter Missa expleta, ipse electus dicit *Sit nomen Domini*, et facit Benedictionem; qua dicta, ordinator ter dicit eidem electo *Multos annos*, flectendo ter genua coram eo, ut est moris; et altiori voce semper dicendo, **224** Idem electus nullum servitium in altari faciet ordinatori, nec f. pistolam, nec Evangelium cantabit, nec ante receptionem ordinis diaconatus dicetur illa postulatio, *Postulat mater ecclesia nostra*, etc. Illa petitio non est necessaria in papa, quia scimus per omnia esse dignum; nec etiam cum promovetur ad ordinem presbyterii eadem postulatio dicetur; sed cum ad ordinem presbyteratus ordinari debet, induetur cum ea solemnitate qua dictum est, habendo stolam super humerum, et manipulum in brachio; nec tamen habebit tunicellam, nec dalmaticam; nec calciabitur sandalibus, nec habebit pectorale, nec fanonem, sed solum amictum et albam; et fiet liturgia ut consuevit. Et demum ordinator coram ipso stans ordinat eum more consueto ut aliis, et manus oleo sancto inungit, imponendo ei primo manum; et omnes presbyteri cardinales, qui assistunt, similiter; et ponit ei casulam, reflexo ei primo orario, ut est moris, super utrumque humerum; quibus omnibus, ut in ordinatione presbyterorum continetur, peractis, et casula ei extensa ad dorsum per ordinatorem, et peracta a ministris, idem electus lavabit manus suas cum mica panis, ut moris est. Quo facto, recipit ad pedem et osculum omnes episcopos, presbyteros, et diaconos cardinales, necnon et alios prælatos, qui adsunt, in ordine suo; quo facto, cantatur Evangelium; quo cantato, idem electus osculatur sibi delatum Evangelium, ut est moris; et post dictum *Dominus vobiscum*, et *Oremus*, per ordinatorem, idem ordinator venit coram eodem electo, et recipit de manu ejus duos n. agnos panes, duas phialas vini, et duo torticia, osculando ei manum; quo facto, redit ad altare ordinator

et ordinatus, et unus presbyter cardinalis eidem electo ordinato servit de libro in altari in Missa, docendo et instruendo ipsum. Eodem tempore debito, postquam ordinator coronaverit, præfatus electus de manu ordinatoris super altare coronabitur, et omnia rite agentur usque ad finem Missæ. Qua finita, ordinator dicit *Multos annos*, ut dictum est. *Sit nomen Domini benedictum* præcinetur per ipsum electum, prout superius est expressum; quo facto, idem electus exuetur reverenter, ut moris est, dicendo Psalmos debitos, scilicet, *Benedicite*, et *Laudate Dominum*, Antiphona trium puerorum. Et ordines hujusmodi recipiet presbyteris omnibus præsentibus, et a quocunque episcopo sibi placuerit, **225** cardinale, sive alio. Totum hoc agetur die Sabbati; die vero Dominico sequenti consecrabitur, si sibi placuerit. Si vero consecrari noluerit, si ex aliqua causa differet consecrationem, quousque consecratur, Missam nec publice nec private cantabit.

6. Dum electus in papam presbyter fuerit consecrandus, talis ordo debet servari. Primo idem electus dum dicit Psalmum *Quam amabilia*, etc., calciabitur sandaliis et caligis, et lotis manibus induetur omni ornamento suo, scilicet primo alba, cingulo, cum subnectorio, postea pectorale, demum fanone, postea stola, deinde tunicella, et postea dalmatica. Subsequenter recipit chirothecas, et demum casulam et mitram in capite sine pallio et annulo pastoralis, quæ postea recipiet in loco suo; et vestimenta erunt coloris temporis convenientis. Cardinales omnes, tam episcopi quam presbyteri, diaconi, subdiaconi, et alii prælati, omnes erunt in vestibus congruis temporis; et cruce papali præeunte cum faculis vii et incenso, omnes de loco in quo est vestitus veniunt processionaliter ad altare. Nulla tamen fit examinatio primo nec secundo illa consueta in consecratione aliorum episcoporum quæ incipit *Antiqua*; et vadit electus ad altare, et facit confessionem, interim choro vel schola cantante Introitum et *Kyrie eleison*; quo facto, venit coram altare, et ibi genuflectet super faldistorium paratum, et omnes alii similiter prælati; et duo diaconi cardinales qui ad dextram levamque assistunt, et capellanus subdiaconus dicit litaniam cantando, aliis capellans respondentibus; et dum venerit ad illum locum, *Ut consecrandum*, etc., repetet his, et quilibet prælatus una cum ordinator electum ipsum signabit. Qua litania dicta, ordinator venit coram eodem electo, et dicit illud quod est in Pontificali episcoporum. Quo dicto, redeunt post altare; et tunc venit unus ex episcopis cardinalibus, et dicit illam Orationem, *Adesto*; et postmodum venit alius episcopus cardinalis, et dicit illam Orationem, *Oremus, dilectissimi*, et additur in ea, *utilitati universalis Ecclesie*; et demum venit ordinator sive consecrator, et ponit apertum Codicem Evangeliorum super caput electi versus collum, et Codex sic apertus tenetur a duobus cardinalibus, et omnes prælati stant in circum induti quilibet cum suo libro; et ordinator incipit et procedit, ut continetur in libro, omnibus

aliis prælatis secum dicentibus in **226** voce depressa, et ordinatore in cantu *Deus homini*, etc., prout in libro; eo tamen salvo, quod mittatur in loco suo illud, *Et idcirco*, quod specialiter ponitur in consecratione papæ. Qua finita, depositis chirothecis, ordinator ponat unum capiturgium subtile in modum scuti super caput electi, pendentibus capitibus capiturgii post collum; et sic mittit chrisma super caput ejus in modum crucis, et dicit illam Orationem: *Ungatur*, etc., et addit aliam Orationem: *Hoc, Domine*, et in loco suo additur *Illud tribue*, etc. Qua finita, ungit manum electi cum chrismate, et dicit illam Orationem, *Deus*, etc. Qua finita, non datur ei baculus, nec dicitur illa Oratio, *Accipe baculum*, sed dat ei anulum, et dicit Orationem *Accipe*, etc., et addit *sanctam universalem Ecclesiam*; et iterum dat ei librum Evangeliorum, et dicit *Accipe*, etc., et adlit, *universalem populum tibi committo*, etc. Quibus omnibus expletis per consecratorem, idem summus pontifex sedet in faldistorio, et lavat manus cum mica panis et aqua, et unus episcopus cardinalis venit coram ipso, et tergit ejus caput, quod fuit unctum, cum mica panis et cum cortice. leviter, et tergit cum lineamine sive subtili tobalea. Quo fluito, ipse summus pontifex recipit consecratorem et omnes episcopos presbyteros et diaconos cardinales ad osculum oris.

7. Dum vero quis episcopus in papam eligitur, non consecratur aliter, sed fiunt omnia quæ continentur in isto libro ad hunc numerum, *Primo electus*, usque ad illud verbum, *processionaliter ad altare*. In fine facta confessione ascendit sedem præparatam, et ibi coram ipso veniunt episcopi cardinales, et dicunt Orationes illas tres, quæ sunt in Ordinario secundum ordinem in Ordinario scriptas. Quo finito, sedet in sede, et recipit dictos cardinales et prælatos alios, et facit ea quæ hic continentur a verbo illo, *Omnes alios prælatos ad pedem et ad osculum*. Quibus receptis, venit ad altare, et inibi desuper sumat pallium paratum per priorem subdiaconorum capellanorum, sive per priorem basilicæ Sanctæ Sanctorum; et duo priores diaconi cardinales tenent pallium ipsum, et tunc prior illorum duorum solus dat pallium summo pontifici sub his verbis: *Accipe pallium plenitudinem pontificalis officii ad honorem omnipotentis Dei; gloriosissimæ Mariæ virginis ejus genitricis, beatorum apostolorum Petri et Pauli, et sanctæ Romanæ ecclesiæ*; et aptato pallio ipso super eum cum tribus spinulis aureis, ut est moris, **227** ascendit summus pontifex ad altare, et facit incensum; et demum redit ad eminentem sedem, et dicit *Dominus vobiscum*, vel *Pax vobis*, cum *Gloria in excelsis*, ut dies requirit; et postea dicit Orationem Dominicæ alte, et aliam dicit pro se secreta. Qua Oratione finita, dominus papa residet in sede: et prior diaconus cardinalis portans serulam in manibus cum diaconis, subdiaconis, scrinariis et iudicibus, omnes induit solemniter, descendit ante altare, et facit duas acies sive fila, unam ex una parte, et unam ex reliqua, æqualiter dividendo;

et ponit primo diaconos juxta altare, secundo subdiaconos, tertio iudices, quarto scrinarios in ordine; et ipse prior diaconus incipit laudem sic alta voce, tamen quasi legendo: *Exaudi, Christe*; et iudices et scrinariarii procedent similiter in cantu quasi legendo: *Domino nostro papæ a Deo decreto summo pontifici et universali papæ vita*. Item idem prior dicit secundo *Exaudi, Christe*; et iudices et scrinariarii Antiphonam ut prius; et sic facit tertio. Idem prior dicit *Salvator mundi*; et iudices et scrinariarii Antiphonam *Tu illum adjuva*, et cætera facit. Tertio item idem prior dicit bis *sancta Maria*; et illi Antiph. *Tu illum adjuva*. Eodem modo dicit tamen semel *Sanctæ Gabriel, sancte Raphael, sancte Joannes Baptista, sancte Petre, sancte Paule, sancte Andrea, sancte Stephane, sancte Leo, sancte Gregori, sancte Benedicte, sancte Basili, sancte Saba, sancta Agnes, sancta Cæcilia, sancta Lucia*; aliis respondentibus *Tu illum adjuva*. Quibus finitis, prior dicit *Kyrie*, etc., et illi respondent *Kyrie, eleison*, etc., et hoc facit tertio; et postea omnes similiter dicunt alta et una voce *Kyrie*, etc. Laudibus finitis, legitur epistola Latina, et subsequitur Græca super pulpitum: ita de Evangelio. Ille vero episcopus cardinalis qui eum consecrat, dum esset omni pontificali indumento ornatus absque baculo pastoralis, eundem summum pontificem consecrat. Qua consecratione finita, deponit omnia ornamenta prædicta; et assumpto pluviali cum superpelliceo, servit eidem summo pontifici in altari, ut est moris. Et sic Missa ordine suo procedit usque ad finem; et consecrabit cum solemnitate, non super altare, sed ad sedem. Post Missam dicit idem summus pontifex: *Sit nomen Domini benedictum*. Consecrator tamen non dicit *Multos annos*.

8. Omnibus rite peractis, ipse summus pontifex et omnes cardinales, et alii prælati et subdiaconi, quilibet in gradu suo indutus vestimentis pretiosis albi coloris, episcopi pluvialibus, **228** presbyteri casula, diaconi dalmatica, subdiaconi tunicella, acolythi superpellicis; et alii capellani, episcopi, archiepiscopi, abbates, et patriarchæ pluvialibus; et iudices, scrinariarii, similiter præfecti et advocati erunt induti pluvialibus; ipse in pluviali et mitra et solemniter in superpellicis ut papa omnia pretiosa ornamenta habebit, et pallium, et mitram optimam, et chirothecas, et anulum pastorem; et sic eum omnibus venit ad portam, sive ad gradus ecclesiæ. Ibi prior diaconus cardinalis exiit mitram, et ponit ei coronam, quæ vocatur regnum, in capite, toto populo clamante *Kyrie*, etc., et sic cum omni ornatu quilibet cardinalis et prælatus equitat equum opertum panno albo; subdiaconi vero, capellani, scrinariarii, et alii equitant ornate vestiti, non tamen habent equos coopertos. Papa equitat equum magnum phaleratum et coopertum tantum ex parte posteriori, et de scarleto, in parte vero anteriori non coopertum.

9. Sic omnibus equos ascendentibus, prior diaconorum cum ferula ordinat Processionem hoc modo. Primo procedit equus domini papæ phaleratus; secundo vadit subdiaconus cum cruce, tertio duodecim

bandonarii cum duodecim vexillis rubeis, et duo alii cum duobus Cherubim cum lanceis; quarto duo præfecti navales induti pluvialibus; quinto scriuarii; sexto advocati; septimo iudices; octavo cantores; nono diaconi et subdiaconi qui legant Epistolam et Evangelium in Græco; decimo abbates forenses; undecimo episcopi; duodecimo archiepiscopi; decimo tertio abbates Urbis; decimo quarto patriarchæ et episcopi cardinales; decimo quinto presbyteri cardinales; decimo sexto diaconi cardinales; decimo septimo dominus papa et subdiaconi cum tobalea, et serviens qui portat umbraculum; et sic venit usque ad palatium suum, sive ad ecclesiam juxta palatium suum; ubi cum descendit de equo, deponit regnum de capite, et recipit mitram; et presbyter cardinalis facit ibi laudes cum tabellionibus et iudicibus; quibus factis, deponit pallium et casulam tantum ac chirothecas, et resumit pluviale post collum; venit ad aliquem locum præparatum decentem, et ibi dat cui libet cardinali et prælato presbyterium; et sic fit. Ipse papa sedet in sede, et quilibet cardinalis et prælatus vadit coram eo, et flexis genibus exuet sibi met cardinalis sive prælatus mitram, et tenet apertam ante papam; et ipse prælatus jicit illam pecuniam quam dat ei in uno **229** scypho argenteo camerarius, et quam dicit liber camerarius, qui vocatur Politicus [Leg. Polyptycus]; et ille qui recipit pecuniam in mitra osculatur genu domini papæ; et idem camerarius habet ante se magnam mensam coopertam tobalea, ubi sunt hujusmodi; et assistunt ipsi camerario clericus tantum et duo equitantes; ipse vero camerarius et clericus cameræ sunt in superpelliciiis. Quo presbyterio dato, idem dominus ducitur a duobus cardinalibus diaconis ad mensam solemniter paratam, et ibi sedet, episcopo cardinali sibi dante aquam, et duobus diaconis tobaleam tenentibus; et eo loco vadunt omnes sedere, et sedet in una mensa eminente solus papa cum diversis et magnis vasis aureis, et argenteis; in alia mensa sedent episcopi, in alii presbyteri post eos; in alia parte ad sinistram diaconi cardinales, et postmodum mensæ omnium prælatorum et aliorum nobilium. Et attende quod papa stabit, dum comedit, indutus et calcatus, ut dictum est, et cum mitra; cardinales vero omnes habebunt superpellicium cum camisiis et mantello, et mitra alba simplici in capite; et comedent omnes prælati similiter cum mitra. Coram papa servient laici majoris natu et nobiliores qui sunt præsentés. Qua comessatione finita, papa lavabit manus ut prius, et quilibet cardinalis similiter sedendo lavabit, serviente fundente aquam cardinali lavanti. Cardinales qui assistunt tenent tobaleam, unus ex una parte lavantis, alter ex altera, et sic sibi ad invicem mutuo serviant; quibus omnibus lotis, et redditis gratis, papa reducitur a duobus cardinalibus ad cameram et capellam; et discalceant et exuunt eum, et postea papa quiescit. Cardinales vero et alii prælati redeunt ad hospitia sua cum mitris equitantes, et parati sicut steterant

A in comestione. Et attende, quod dum venit coronatus, debet in quatuor locis facere missilia, id est pecuniam diversam mistam projicere super homines.

1). Si vero papa fuerit Romæ apud sanctum Petrum ordinatus et consecratus, dum debet consecrari, inducitur ad capellam sancti Gregorii, et venit processionaliter ad altare; et fiunt cætera ut supra dictum est; quibus finitis, coronatur ad gradus, et redit Lateranum per viam papæ; et postquam equitaverit, fit ibi in eodem loco jactus pecuniæ per sepe scalcum vel per alium ter, et post papam projicit. Item cum pervenit ad turrim Stephani Petri qui est Pardonis, et hodie dicitur Turris de Campo, unus de familia papæ facit ibi alium jactum, **230** stando in aliquo loco eminenti; et ibi Dominus papa stat, et veniunt illuc Judæi cum lege, facientes ei laudem, et offerunt sibi legem, ut adoret; similiter dum pervenerit ad palatium^a. . . . in Punga, unus de familia papæ de dicto palatio facit unum jactum; similiter facit alium jactum, cum pervenerit ad sanctum Marcum; similiter cum pervenerit ad sanctum Adrianum, facit alium jactum, stando in fenestra palatii sanctæ Martinæ; et sic venit ad plateam Lateranensem, et ducitur ad porticum quæ vadit ad ecclesiam sancti Joannis Laterani; et ibi ante porticum stant prior Laterani et canonici cum eorum comitiva, induti solemniter, et cum cruce processionali papam, cum descendit, recipiunt. Et postquam papa descendit, faciunt eum ibi sedere in quadam sede marmorea, quæ vocatur stercoraria; et veniunt omnes cardinales, honorifice elevantes eum, ut vere dicere possint: *Suscitat de pulvere egenum, et de stercore erigit pauperem, ut sedeat cum principibus, et solum gloriæ teneat.* Et ipse dominus papa stando juxta ipsam sedem accipit tres pugillatas denariorum de gremio camerarii, et projicit inter populum, dicens: *Argentum et aurum non est mihi; quod autem habeo, hoc tibi do.* Et postea priore et canonicis præsentibus, cantando ducitur per ipsam porticum ad ecclesiam basilicæ Lateranensis, ubi orat, et dicit: *Sit nomen Domini;* et deponit regnum, et assumit mitram, et sedet in magna sede post altare, ubi recipit prædictos priorem et canonicos Lateranenses ad pedem et ad osculum. Quo facto, ducitur ad palatium; et dum venerit ad portam palatii, unde intratur palatium per ecclesiam, ponitur ibi faldistorium, et ibi papa sedente, prior presbyterorum cardinalium ordinatis iudicibus et scriuariis in filo, facit ibi laudem, sicut diaconi cardinales fecerant in Missa ante Epistolam post Orationem. Postea ducitur ad ipsos cardinales per palatium usque ad portam ecclesie sancti Silvestri, ubi sunt due sedes porphyreticæ; et primo sedet in illa quæ est ad dexteram, ubi prior basilicæ sancti Laurentii dat ei ferulam, quæ est signum correctionis et regiminis, et claves ipsius basilicæ et sancti Laterani palatii, in quibus designatur potestas claudendi, aperiendi, ligandi atque solvendi; et cum ipsa ferula et aliis clavibus

^a Cæcilius, in cap. 14, habet: *ad palatium Censii Muscæ in Punga.* Confer cap. 20 Jacobi Caietani.

accedit ad aliam sedem similem, quæ est ad sinistram, et tunc restituit eidem priori **231** ferulam et claves, et incipit sedere in illa secunda sede. Et postquam aliquantulum sedit, idem prior cingit eundem domino papæ zonam de serico rufo, in qua dependet bursa purpurea, in qua sint duodecim lapides pretiosi cum sigillo et musco; et dum in ipsa sede sedet, recipit officiales palatii ad pedem et ad osculum; et sede sibi recipit de manu camerarii denarios argenteos valentes x solidos, et projicit eos super populum; et hoc facit ter, dicendo singulis vicibus: *Dispersit, dedit pauperibus, justitia ejus manet in sæculum sæculi*. Et istis duabus sedibus papa taliter se habet, ut videatur potius jaccens quam sedere; et nulla istarum sedium, nec etiam stercoraria, est cooperta vel parata, sed nuda. Demum ducitur ad sancta sanctorum, ubi intrat; et ante altare suam Orationem facit; et postea reducit ad capellam sancti Silvestri, in qua intrat, et sedet in loco præparato, et facit presbyterium, de quo supra dictum est. Postea redit ad cameram, in qua deponit casulam et pallium, et assumit mantum, et vadit comedere, ut supra dictum est. Primo tamen recipit juramentum secundum formam: *Ego talis, etc., a senatore*.

11. Si vero dominus papa consecratur vel eligitur extra urbem, cum venerit ad Romam ad capellam sanctæ Mariæ Magdalene: ad radicem montis Mali, descendit et intrat cum cardinalibus ipsam capellam, et ibi recipit pluviale et mitram; et postea equitat et procedit, et Judæi sibi occurrunt cum lege et laudibus, et omnes ecclesiæ Urbis ei obviant honorifice cum processione, et veniunt omnes clerici induti cum cricibus et vexillis et thuribulario et capsula cum thure; et qualibet ecclesia occurrit ipsi papæ cum thuribulo et ipsa capsula; et idem dominus papa de thure cum cochleare in thuribulo ponit, et illi papam cum eo incensant; et faciunt ita omnes ecclesiæ, et sic ducitur per porticum usque ad gradus sancti Petri, ubi est Processio parata; et archipresbyter et canonici sancti Petri, a quibus recipitur reverenter, et cantantibus ipsius canonicis introducit in ecclesia a priore canonicorum, tequentem ipsum papam ex una parte, et priore cardinalium ex altera, et sic introducit in ecclesiam tequentibus eum. Sed prior dimittit eum ante portam ecclesiæ ipsius basilicæ, et alius cardinalis assumit eum ex illa parte; et in medio ecclesiæ veniunt, et cantant coram ipso cardinales presbyteri: *Protector noster aspice Deus, et respice in facie Christi tui*; quo dicto, **232** ducitur ad altare, et ibi orat; et dum orat, cantant canonici *Te Deum laudamus*; quo cantato surgit papa ab Oratione, et dicit *Sit nomen Domini*; et postea oscutatur altare beati Petri, offerendo super altare pretiosum pannum aureum, et semper papa offert pannum sericum super altare cujuscunque ecclesiæ, cum primo ejus altare ascendit. Demum ad magnam et eminentem sedem post altare beati Petri ducitur, et in ea a priore diacono cardinale

A inthronizatur et ponitur; et ibi sedens recipit ad pedem et ad osculum oris omnes cardinales ordinate, et omnes canonicos sancti Petri. Quo facto, ducitur ad cameram suam, ut ibi quiescat. Cum vero venerit ad Lateranum, recipitur prima vice, ut supra dictum est de sedibus, et de omnibus, præterquam de laudibus; et offert ad altare ut dictum est. His omnibus, quæ circa dominum papam fiunt, taliter sub brevitate transcursum, qualiter idem dominus papa in officiis habere se habeat in ecclesia, vel extra, breviter videamus.

12. Primo notandum est quod dominus papa tres mitras diversas habet, quibus diversis temporibus utitur, scilicet unam albam totam, unam cum aurifrisio in titulo sine circulo, et mitram aurifrisiatam in circulo et in titulo. Mitra aurifrisiata in circulo et in titulo utitur in officiis diebus festis et aliis, excepto a Septuagesima usque ad Pascha, et ab Adventu usque ad Natale, et quando cantat pro defunctis. Et est illa ratio, quia coronam repræsentat, et activæ et contemplativæ vitæ discursum. Mitra vero cum aurifrisio in titulo sine circulo utitur, cum sedet in consistorio, et judicat; unde coronam regalem repræsentat. Alba utitur diebus Dominicis et aliis non festis, ab Adventu Domini usque ad vigiliam Nativitatis Domini in Vesperis, præterquam in tertia Dominica de Adventu, quæ dicitur Dominica de *Gaudete*, in quo die in Laudibus est quinta Antiphona *Juste*, quia tunc dominus papa facit quandam solemnitatem, quæ talis est. Cum ipso die Dominico sit statio ad sanctum Petrum, die Sabbati in vigilia ejusdem Dominicæ in vespere papa et cardinales conveniunt, ad sanctum Petrum, et ibi omnes, papa et cardinales, induti soli episcopalibus propter festum stationis, incipiunt Vesperas de die, non dicendo de beata Virgine, cum sit propter festum stationis officium, et dicuntur in Vespere Antiphonæ de Laudibus, et primicerius cantabit cum schola. Primicerius prænuntiat primam Antiphonam papæ, **233** alias vero tres dicunt scholenses, et canonici sancti Petri quintam, quæ est *Juste*, prænuntiant papæ, et idem dominus papa post talem prænuntiationem accipit monetam auream de manu camerarii, et ponit in ore ipsius prænuntiantis eodem prænuntiatore tenente os apertum. Et hoc facto ipse papa incipit solemniter *Juste*, et deinde Psalmos Dominicales cum ultimo psalme *Laudate Dominum omnes gentes*, et fiunt omnia ut in officio diebus Dominicis. Dictis Vesperis, omnes redeunt.

13. Mane ipsius tertiæ dominicæ papa equitat ad sanctum Petrum, et portat mitram aurifrisiatam in eundo et redeundo, et in Missa utitur pannis serici coloris, et violaceis anaglypho opere contextis, et casula est ornata perlis; et solum hac Dominica et in Quadragesima utitur eis; aliis vero Dominicis et feriis diebus utitur pannis coloris violacii in Missa, et diaconus et subdiaconus similiter, nisi sit festum, in quo utuntur pannis illius coloris quod festum re-

quirit. Et nota quod VII diebus ante vigiliam Nativitatis, die Dominico excepto, cantantur septem magnæ Antiphonæ ad *Magnificat*, et quasi jubilando, et cantantur ante Psalmum et post Psalmum. Et non dicitur *Kyrie, eleison*, nec suffragia, sed absolute incipitur *Dominus vobiscum*, et dicitur Oratio Dominicalis, etiam de feriis, si habeatur. Et attende quod semper dum cantatur de mortuis, sive de feria ab Adventu usque ad Natale, et a Septuagesima usque ad Pascha, et in quatuor temporibus, et in vigiliis Sanctorum, in quibus jejunatur, et ministri capsula utuntur, nisi in vigilia Pentecosten, et in quatuor temporibus ejusdem festi officium non facit papa, ut continetur in Breviario de die et de beata Virgine, unum tamen episcopale est ab ipsa die Sabbati usque ad Vesperas vigiliæ Nativitatis Domini, quod officium beate Virginis in Matutinis, et in Vesperis primis non dicitur; aliis vero diebus dicitur legendo; ab ipsa vero prima Dominica de Adventu usque ad festum Natalis, cum jejunatur quadragesimaliter.

14. In vigilia Nativitatis Domini venit papa, omnes cardinales et prælati vocati per cursores, et capellani, et alii similiter ad Vesperas, et induitur papa pretioso pluviali rubeo, et mitra pretiosa; alii vero omnes albi coloris vestibus, episcopi et diaconi cardinales, et alii prælati pluvialibus, presbyteri vero casula; et sic solemniter dicunt Vesperas, et incipit papa **234** Vesperas in loco suo ornato, capellani in habitu decenti cantantibus coram eo. Et si est Romæ, prænuntiat primum scholæ, et secundum cantum scholæ; si vero est alibi, pronuntiat alius capellanus papæ hebdomadarius, et prænuntiat sic: primam primus papa, secundam prior episcoporum, tertiam prior presbyterorum, quartam prior diaconorum, quintam alter diaconus post priorem. Postea papa facit incensum, et incensando solum altare quod paratum dictum est esse; et eo incensato, redit ad locum suum, et cardinalis qui ei servit de libro recipit thuribulum, et incensat papam, cardinales et omnes prælatos indutos et capellanos ordinate. Capitulum dicit capellanus, et prænuntiat papæ *Ilymnus* et Antiphona ad *Magnificat*, et assistunt ipsi papæ duo diaconi cardinales, unus ad dextram antiquior, et junior ad sinistram; et episcopus sive presbyter cardinalis, qui servit de libro, cum dominus papa dicit Orationem. Et cum dicit, duo capellani tenent magna candelabra argentea cum cereis ante ipsum, et dicto *Dominus vobiscum*, junior diaconus dicit *Benedicamus Domino*, et papa dicit: *Sit nomen Domini*. Quo finito, redeunt ad aulam papæ, ubi parata sunt vina multa et diversa, et claretum et species.

15. Si vero papa est Romæ, facta cœna in meridie, vadit cum familia sua ad sanctam Mariam Majorem, et ibi dicit Vesperas solemnes cum tota curia, ut dictum est, et ibi pernoctat, et cantat ibi Matutinas in ecclesia ipsa, et tres cardinales episcopi, duo diaconi, et unus presbyter juniores assistunt ei, et

^a Ergo jam tunc cœna seu refectio diebus jejuniæ fiebat ad meridiem.

fit officium ut continetur in ordine Breviarii. Cantat ibi dominus papa Missam de nocte ad altare, quod vocatur præsepe; et dum exiit se, cantant capellani Laudes matutinales coram eo; quibus dictis, vadit requiescere. Et summo mane ante solis ortum vadit cum tota curia ad ecclesiam sanctæ Anastasiæ, et cantat ibi Missam; qua dicta, redit ad dictam ecclesiam sanctæ Mariæ Majoris, et cantat ibi ad altare majus tertiam Missam, et in omnibus Missis utitur colore albo; qua dicta, redit Lateranum, dicit Vesperas suas in capella cum capellanis suis. Eodem die omnes pœnitentarii cum eorum famulis, et elemosynarius hebdomadarius et vicancellarius cum tota cancellaria veniunt videre papam, et papa dat omnibus species et vinum.

235 16. In festo beati Stephani fit officium sicut continetur in Ordinario.

17. In festo sancti Joannis fit officium similiter ut habetur in Breviario, et utitur colore albo.

18. In festo Innocentium fit officium ut continetur in libro; tamen in Missa utitur colore violaceo, et subdiaconus et diaconus utuntur planetis, et papa mitra simplici. In eorum Octavis utitur in Missa colore rubeo, ut in diebus festis. In aliis vero festis sequentibus, sive festum confessorum, sive virginum, utitur colore albo, rubeo in Dominicis a Nativitate usque ad Octavam Epiphaniæ; si facit de Dominica, non de aliquo festo, utitur albo colore. Ab octava vero Epiphaniæ usque ad Septuagesimam diebus Dominicis et ferialibus utitur colore viridi.

19. A Septuagesima vero usque ad primam diem Quadragesimæ, utitur colore nigro, et facit Processionem de sancta Anastasia usque ad sanctam Sabinam, et vadit papa et alii discalceati, et discalceatur ipse papa in porta ecclesiæ; et propter hoc induitur sacris vestibus, et non calcatur sandalibus. Et postquam veniunt illuc, papa intrat sacristiam, et lavat pedes, et calcatur, et postea cantat Missam. In eundo vero idem dominus papa cum diacono capellano et aliis eum concomitantibus vadit dicendo Psalterium; scholenses vero cantant, et alia fiunt ut continetur in Ordine Romano; excepto quod in Quadragesima usque ad Pascha, et ab Octava Pentecosten usque ad Natale, et ab Octava Epiphaniæ usque ad Quadragesimam, in diebus ferialibus, cum dicuntur Orationes, sive in officio diei, sive defunctorum aut beate Virginis, in omnibus Horis debemus genua flectere; et in Missa similiter debemus stare flexis genibus in Orationibus ante epistolam, et post cantum ad elevationem corporis Christi. In elevatione vero corporis Christi, cum antea parum debeant surgere, prosternant se ad terram, et adorienter in facies cadendo; et sic prostrati stent usque ad *Per omnia*, ante *Agnus Dei*, et dant pacem, et iterum se prosternunt, et stant sic prostrati, quousque sacerdos corpus et sanguinem sumat. Quo sumpto, dum perfunditur, sedeant, et de-

^b Nota ritum adorandi Eucharistiam in Missa; quem ritum hodie retinent Carthaginienses.

beant stare capitibus discooperitis ab elevatione corporis Christi **236** usque ad sumptionem. Iterum dum dicunt Orationes post Communionem, debent genua flectere, et stare usque ad finem Missæ. In Quadragesima vero surgent et stabunt, dum dicitur Oratio super populum. Tunc discooperientur capita, et inclinabunt se, dum ipsa Oratio dicitur. Missa vero finita, papa dicit *Sit nomen Domini*, ut moris est.

20. A primo die Quadragesimæ usque ad Pascha, si papa cantat, unam tantum Orationem consuevit publice dicere; capellani vero dicunt quinque, primam de die, secundam *A cunctis*, tertiam *Omnipotens sempiterne Deus, qui vivorum*, quartam *Exaudi quæsumus, Deus, supplicum*, quintam de papa, et sic fit diebus ferialibus usque ad Dominicam de Passione. A Dominica vero de Passione in Missa usque ad Pascha dicitur tantum de die *Ecclesie tuæ*, et de papa. Alia vero officia usque ad Dominicam de *Lætare, Jerusalem* fiunt, ut habetur in Ordine; in qua Dominica papa portat mitram cum aurifrisio, et vadit cantare ad sanctam Crucem, si est Romæ. Et si est alibi, ubi placet; et portat in manu quamdam rosam auream miro opere operatam, in qua intus sunt muscus et balsamum, et tenet ipsam in manu, dum dicit Tertiam; et dum calciatur et cum induitur, servat eam camerarius, et juxta ipsum hodie servat eam diaconus. Si papa non celebrat, et induitur pretiosis quibus induitur in Dominica de *Gaudete*, et tenet ipsam rosam, cum sermocinatur, et in Missa servat ipsam subdiaconus juxta ipsum qui servit de tobalia; et dicta Missa reportat eam in manu, et præfecto Urbis vel alteri cui placet eam dare, qui adextrat papam tenendo frenum equi pedes ad locum in quo papa descendit et præcedit subsequendo usque ad cameram; et papa dat ei rosam, et ille osculatur ejus manus et pedes, et redit ad domum suam cum rosa decenter.... Si papa celebrat, dat rosam post descensum suum; si vero non celebrat, dat rosam in camera sua. Quid vero rosa hæc, aurum, muscus et balsamum, que sunt intus in ea, et quod tali die portatur, significant, diligentiori inquiritori servatur.

21. In Dominica Ramis Palmarum fiat officium ut continentur in Ordine; hoc tamen salvo, quod dum cantatur Passio, dominus papa tenet palmam suam in manibus, et quibuslibet aliis. Et est ista ratio quod illa duo representant Ecclesie laudem et imperium, quorum primum in palmis et floribus, alterum in Epistola et Passione Missæ exprimitur; et licet **237** Ecclesia Gallicana rubeis utatur vestibus, Romana tamen violaciis utitur; cætera usque ad diem Jovis in Cæna Domini fiunt, ut ponuntur in Ordine.

22. In Cæna Domini in nocte et die dicuntur omnia ut continentur in Ordine, hoc tamen salvo, quod in ipso die legunt tres Psalmos; lectiones de Threnis tres de capella juniores, in secundo die tres seniores, in tertio capellani presbyteri. Hora vero sexta

^a Nunc Ecclesia Gallicana ritum Romanum observat.

A ipsius diei venit papa cum tota curia, tum omnes episcopi cardinales in pluvialibus, presbyteri in casula, diaconi in dalmatica, subdiaconi in tunicellis, prælati omnes in pluvialibus coloris albi, et alii capellani, qui habent servire, in superpelliciis, et ipse dominus papa cum pretioso pluviali et mitra cum auro, et ibi fit per ipsum dominum papam sermo. Quo finito, papa residet in salsistorio, et leguntur per capellanum excommunicationes; et diaconus cardinalis exponit, et sicut de quolibet processu. Quibus lectis et expositis, veniunt multæ candelæ accensæ, ex quibus ipse papa tenet aliquas, et quilibet cardinalis et prælatus tenet suam accensam, et in terram ponit exstinguendo, dicendo *Prædictos omnes excommunicamus*; et tunc campanæ insimul sine ordine compulsantur. Et hic quæri posset quare sic candelæ accensæ projiciuntur. Et respondetur quod sicut cum candela accensa projicitur, exstinguitur, sic per excommunicationem ab Ecclesia Spiritus sancti gratia, quæ significatur per lucem, ab eis removetur; et sicut in pulsatione ordinata Ecclesia fideles congregat, sic in inordinata infideles dispergit. Ad hoc vero quæri potest quare hoc hodie, et in Ascensione Domini, et in festo Dedicationis basilicæ duodecim Apostolorum hujusmodi excommunicationes fiunt in Ecclesia Dei, cum magis viderentur illis diebus silentiæ, cum in diebus festis actus judiciales non debeant exerceri. Et respondetur quod est illa ratio festorum trium. Primo, hac die Jovis sacramentum corporis et sanguinis Christi habuit principium, in quo omnes fideles communicant. Ad ostendendum vero quod excommunicati in hoc non communicant, eo die ab ecclesia exclusi ostenduntur. In Ascensione vero legitur Deus rogasse pro fidelibus; unde cantat Ecclesia: *Pater sancte, serva eos*, etc.; unde ostendit Ecclesia quod pro his non oravit, et eos tales denuntiat. In festo vero Dedicationis ostenditur locus **238** qui fidelibus ad adorandum deputatur; et quod infidelibus locus ille apertus non est, in ipso die ab ecclesia expelluntur. Et hoc totum fit pro utilitate excommunicatorum, ut videntes se a tot bonis tantorum dierum excludi, facilius ad reconciliationis gratiam condescendant. Ad diem vero festum respondetur quod hoc non est sententiæ prolatio, sed exclusionis ostensio, et non per viam judicialem, sed admonitionem et correctionem materialem. Qua prædicatione et excommunicatione completa, fit confessio, et sequitur indulgentiæ datio, quæ est talis: indigenis datur annus et xl dies: extraneis ii anni et ii quadragesimæ; ultramontanis iii anni et iv quadragesimæ. His qui transiverint mare iv ann. et iv quadragesimæ. Et fit absolutio per papam, et ea facta vadit ad ecclesiam, et facit omnia ut continentur in ordinatione, et Missa, et confectione chrismatum, et lotionem pedum in suis locis, et dationem presbyterii, quæ ita fit. Prælati coram papa veniunt, ut dictum est in coronatione, etc. Et comedunt.

23. Feria sexta Parasceve, dicitur officium nocte et die ut continetur in Ordinario. Prima vero hora hujus diei in consistorio ante lectum papæ conveniunt omnes capellani induti suis cappis et camisiis rotundis, et non forratis vel pretiosis, sed simplicibus et cum silentio, qui tristi facie sedent in terra. Demum venit dominus papa assistentibus sibi duobus capellanis, indutus sua cappa simplici de scarleto non forrato, et sedet non in seſe, neque in faldistorio, sed in scabello, et per choros dicunt totum psalterium continuatim; hoc tamen salvo, quod prælati, si dominus papa surgeret ad absolutionem peregrinorum, vel ad alia, tacent, et eo redeunte resumit unus quod dimissum est. Quo finito, cum aliis, ut habetur in Ordinario, dicit ipse papa litaniam, si sibi placuerit, et Orationes. Consuevit enim hac die, et in primo die Quadragesimæ ipse dicere litaniam; Orationes vero et Benedictiones semper ipse dicit, nisi fuerit impeditus. Demum fit Processio hora debita in nigris vestibus, et alia omnia, ut habentur in Ordinario. Hoc tamen salvo, quod papa redit cum cappa, non cum pluviali et cum capello, si est eques, vel cum mitra simplici.

24. Die Sabbati omnia fiunt ut continetur in Ordinario.

25. Dominica sanctum Pascha, surgit papa ad Matutinum, et omnes capellani induti superpellicis conveniunt in capella, **239** quæ bene ornata dicitur esse, cum pluribus cereis et magnis faculis; et demum venit papa indutus pluviali albo, quod portare debet quotidie usque ad diem Sabbati in Missa, et aliis Horis, conducentibus eum duobus capellanis venit ad capellam, et officium agit, et cætera fiunt eodem die et per Octavam usque ad diem Sabbati in Vesperis, in quo resumit pluviale rubeum, ut in Ordine continetur, et omnia officia fiunt semper usque ad Ascensionem, sicut in Ordinario habetur. Hoc tamen attende, quod die Lunæ ^a et die Martis non comedit curia carnes, sed caseum et ova. Die vero Mercurii vigilia Ascensionis jejunit, et tempestive comedit, et parum quiescit; et postea vadit papa cum tota curia ad sanctum Petrum, et ibi cum omni solemnitate cantat Vesperas, cardinalibus et prælati assistentibus vestibus solemnibus indutis. Utuntur colore albo in isto festo et per Octavam, nisi veniat festum aliquod quod impediatur. Et capellani similiter erunt omnes induti superpellicis; nam capellani in Pascha, duobus diebus sequentibus, in Ascensione, in Pentecoste, et duobus diebus sequentibus, et in omnibus festis duplicibus a Pascha usque ad festum omnium Sanctorum, in primis et secundis Vesperis, in Matutinis et in Missa, si fiat de festo in capella, debent uti superpellicis. Eodem die vigiliæ dominus papa cum capellanis suis in sancto Petro pernoctat, et dicit in capella sua Matutinum cum capellanis suis, et mane in sancto Petro cantat Missam, et ante Missam dicit Tertiam, et induit se

amore solito. Indutus cum omni ornatu, ipse, cardinales, et omnes prælati, et alii ascendent pulpitu paratum; et sermocinatur, et omnia fiunt de excommunicatione, sicut in Cœna Domini. Quibus finitis, prosequitur Missa; et ea finita, redit Lateranum. Et attende quod quoties in festis duplicibus papa vadit ad primas Vesperas, semper facit incensum super altare, in tertio nempe Psalmo; et si est in sancto Petro, incensat altare majus, et aliud quod est infra in confessione, et tertium quod est extra in exitu confessionis, in quo prænudatæ fuerint reliquæ beatorum apostolorum Petri et Pauli. In secundis Vesperis, si est Romæ vel alibi, consueverunt cantores de schola loco Hymni prosam cantare, *Rex omnipotens*, cum melodiis.

240 26. A die Ascensionis usque ad Octavam, et etiam ad vigiliam Pentecostes sit officium ut in die Ascensionis, et fiunt festa inter Octavam, et dicitur officium beatæ Virginis. In vigilia Pentecostes ad Vesperas conveniunt papa, cardinales, et alii prælati, quia solennes sunt et duplices; et sit prout in aliis duplicibus, et utuntur colore rubeo hoc sero et per totam octavam; et si est Romæ, vadit ad sanctum Petrum. Et attende quod cum est in sancto Petro, in Vesperis ipse papa tantum incipit Antiphonam, prænuſtiantem sibi priore scholæ, et ultimam ad Matutinum; alias vero Antiphonas vicissim canonici sancti Petri et cantores scholæ prænuſtiant qui cantant; alii vero prælati non cantant, ibi incipiendo aliqui Antiph. In nocte et per hebdomadam dicuntur Matutino tres lectiones, sicut in hebdomada Paschæ. Et est illa ratio propter neophytos baptizatos, ne ex longo officio fastiditi retro respiciant. Hac die et per totam hebdomadam dicitur Tertia; id est vero propter Hymnum *Veni creator Spiritus* qui dicitur in Tertia; et in Missa quotidie cantatur *Alleluia, Veni sancte spiritus*, et Prosa *Sancti Spiritus adsit nobis gratia*; cætera officia dicuntur sicut continetur in Ordinario. Quarta feria hujus hebdomada dicuntur duæ lectiones; unde dicto *Kyrie, eleison*, dicit sacerdos *Oremus, sine Flectamus genua*; et postea dicitur Oratio. Qua finita, legitur lectio; qua lecta, dicitur *Aleluia*, cum suo versiculo; quibus dictis, dicit sacerdos *Gloria in excelsis Deo*, et procedit in Missa ordine consueto.

27. Die Sabbati dicuntur quinque lectiones, et cantatur *Alleluia*, cum versiculo ut dicitur in Ordinario, cum Orationibus; quibus dictis, dicitur *Gloria in excelsis Deo*, et procedit Missa ordine debito. His tribus diebus, quanquam sint quatuor tempora, utuntur tamen rubeis vestibus, et tunica, et dalmatica propter solemnitatem Pentecostes, et duobus diebus sequentibus, ut in Pascha et duobus diebus sequentibus, et in Nativitate et in duobus diebus sequentibus. Si cantat dominus papa, debent omnes subdiaconi indui tunicellis in Missa; et isti subdiaconi debent esse parati duodecim in Cœna Domini, ut laventur pedes eorum, ut continetur in Ordinario; et debent portare septem

^a Nempe ob triduum Rogationum, quæ abſtinentia hodie quoque servatur, non vero jejunium in vigilia Ascensionis.

caudelabra cum faulis, et crucem in processione; et debent etiam cantare *Patrem omnipotentem* de *Credo*, et *Sanctus* in ipsa Missa; **241** et associatur diaconus cardinalis, cum vadit legere Evangelium; et in vigilia Paschæ debent legere lectiones, et ire ad fontes, et facere litaniam. Si quærat quæ est ratio, quare subdiaconi sic canunt aliqua, et postea non canunt, respondetur quod statum Ecclesiæ primitivæ representant. Idcircoque tres linguæ in Missa cantant, Latina, Græca, et Hebræa. Latina in introitu, Epistola, et Evangelio, et Orationibus, Græca *Kyrie, eleison*; Hebræa,

Hosanna. De istis antiquitus dux fuerunt in Ecclesia Dei; Græca et Latina; et earum quælibet cantabat in Symbolo fidei, et etiam laudibus in sanctis. Verum quod postea Græca non duravit, subdiaconi post *Sanctus* silent.

27. In Dominica prima post festum Pentecostes, quæ caret Octava, die Sabbati in Vigilia ipsius Dominicæ usque ad Dominicam primam de Adventu Domini, fit officium de die et nocte, ut continetur in Ordinario, et utitur Ecclesia colore virili.

ADMONITIO IN SEQUENS ORDINARIUM.

In apographo illustrissimi Ciampini, a quo nostrum exemplum accepimus, nullum auctoris nomen exstat sequenti Ordinario præfixum. At quoniam in Cæremionali Petri Amelii, quod huic proxime (si locus patiatur) succedet, liber *Jacobi Gaytani* laudatur multis in locis, nempe in capitibus 24 et 25, 52, 57, 58, 76 et 85, quæ omnia loca in subjecto reperiuntur Ordinario, non dubito prædictum Jacobum Gaietanum ejusdem Ordinarium esse auctorem. Fuit autem Jacobus diaconus cardinalis sancti Georgii in Velo Aureo seu Velabro, creatus a Bonifacio VIII, cujus et ipse nepos erat: itemque floruit sub pontificatu Benedicti XI, Clementis V, Joannis XXII, Nicolai V, Benedicti XII, et Clementis VI, sub quo vivere desiit. Legatur sequentis Ordinarium caput 117, in quo multa referuntur de creatione quorundam cardinalium, qui a præmissis pontificibus creati sunt, teste ac spectante (ut videtur) auctore; quem proinde Jacobum Gaietanum appellabimus, suffragante **242** præter Amelium Augustino Patricio, qui eundem Jacobum Gaietanum laudat in lib. II cap. 60, de lectione Græca prophetiæ primæ in Sabbato sancto, de qua hic in cap. 93. Nec obstat quod in sequenti Ordinario quedam afferuntur ex Cæremionali cardinalis Rothomagensis de Stoutavilla, qui ab Eugenio IV creatus est. Hæc enim postmodum addita sunt ex Cæremionali Petri Amelii episcopi Senogalliensis; cujus exemplo, quod olim fuerat in potestate Guillelmi cardinalis de Stoutavilla, usus est auctor prædictarum additionum. Ita etiam Cæremionali Petri Amelii nonnulla inserta sunt a Petro Oloyensi episcopo, qui vixit pontificatu Martini V. Hunc vero de prædicto Cæremionali Petri Amelii sub nomine cardinalis Rothomagensis sæpius hic citato sensum esse patet ex ultima additione apographi Ciampini: in quo ea quæ apud Petrum Amelium leguntur cap. 143, de pontifice ægrotante, referuntur ex *Cæremionali domini Cardinalis Rothomagensis de Stoutavilla, quem edidit dominus Petrus Senogalliensis episcopus; ex quo libro sunt omnes postillæ positæ superius in marginibus in diversis locis*. Nullum itaque dubium relinquatur plerasque ex his additionibus excerptas fuisse ex Cæremionali Petri Amelii, id est ex illo ejus exemplo quod olim fuerat cardinalis Rothomagensis.

ORDO ROMANUS XIV,

VEL

ORDINARIUM S. R. E.

auctore, ut videtur, JACOBO CAÏETANO cardinale.

246 I. *Modus qui servari consuevit per dominos cardinales, quando insistant super electione summi pontificis, et eliquint per viam procedere compromissi.*

In nomine Domini amen. Anno Domini millesimo, etc., die Jovis sexta, die mensis talis. Nos episcopi, presbyteri et diaconi S. R. E. cardinales, omnes et singuli in consistorio existentes, videlicet ego Ostiensis, ego Albanensis, et sic de singulis episcopis nominatum. Deinde fiat idem per ordinem de presbyteris nominatum; et postea de diaconibus per ordinem: *Diaconi cardinales tractantes* **247** *de electione pontificis elegimus et eligimus per viam procedere compromissi, et unanimiter, et concorditer, nemine discrepante, elegimus compromissarios venerabiles Patres dominos N. episcopum, etc., fratrem N. presbyterum, etc., et L. sancti Angeli diaconum cardinalem: quibus damus plenariam potestatem providendi Romanæ et universali Ecclesiæ de pastore, sub hac forma, videlicet quod duo ex eis possint eligere tertium de se ipsis, et omnes tres concorditer de collegio, vel de extra possint Romanæ universali Ecclesiæ providere. Et volumus quod dicta*

B potestas duret usque ad consumptionem candelæ seu faculæ ex consensu singulorum accensæ; et promittimus nos illum pro Romano pontifice habituros [Al., intuituros], quem prædicti compromissarii in forma prædicta duxerint eligendum.

II. *Qualiter proceditur ad electionem summi pontificis per viam scrutinii*

Si in electione Romani pontificis venint cardinales per viam scrutinii procedere, solent eligi tres scrutatores collegii, et alii tres scrutatores scrutatorum.

Modus autem scrutandi et deponendi votum in scrutinio in porta talis est.

Nos eligimus tres scrutatores collegii, prout cardinales concordaverint, puta frater Nicolaus Ostiensis episcopus, frater N. tituli sancti Eusebii presbyter, et Neapoleo sancti Adriani diaconus cardinalis; et eliguntur immediate tres alii scrutatores scrutatorum, puta dominus Berengarius Tusculanus episcopus, Arnaldus tit. sanctæ Priscæ presbyt., et N. sancti Nicolai in Carcere Tullianen. diaconus cardin.

III. De scrutatoribus scrutatorum.

Primo prædicti scrutatores scrutatorum remanent in consistorio, et sedentes scrutantur secreto et singillatim vota scrutatorum collegii, et in scriptis redigunt; primo videlicet episcopi, secundo presbyteri, tertio diaconi scrutatorum, quæ vota diaconus scribere consuevit.

Scrutatis votis scrutatorum collegii, ut prædictum est, recedunt de consistorio scrutatores scrutatorum, portantes secum secreta depositiones scrutatorum collegii prædictas, et remanent in consistorio soli scrutatores collegii, v. g., Ostiensis Nicolaus et Neapoleo 248 supradicti; et consequuntur cæteri cardinales in ordine antiquitatis quantum ad statum cardinalatus: primo episcopi, secundo presbyteri, tertio diaconi secreta et singillatim sua vota deponunt; et ipsi etiam scrutatores scrutatorum, ut alii suo ordine et loco deponunt; quæ vota cardinalium diaconus cardinalis unus ex scrutatoribus collegii, puta dominus Neapoleo, scribere consuevit.

Notandum quoque scrutatores, tam collegii, quam scrutatorum, et cardinales, sua vota deponunt, cum sedent et tenent buretrum, si volunt; nisi forte ex reuotione vel reuerentia aliquis cardinalis stare vellet buretro deposito, dum deponit.

IV. Modus vero deponendi talis est.

Ego Jacobus sancti Georgii ad Velum Aureum diaconus cardinalis nomino et eligo venerabilem patrem dominum Matthæum sanctæ Mariæ in porticu diaconum cardinalem in summum pontificem. Et notandum, quod cautelæ est et decentiæ quod scrutator omnem dat depositionem scriptam ipsi deponenti, ne per incuriam in aliquo sit erratum.

Et quia unusquisque potest in scrutinio nominare unum vel plures, potest sic dicere: Ego Jacobus sancti Georgii ad Velum Aureum diaconus cardinalis nomino et eligo dominum Matthæum, etc., et dominum Nicolaum Ostiensem episcopum in summum pontificem. Vel sic: Ego Jacobus sancti Georgii ad Velum Aureum diaconus cardinalis nomino et eligo dominum Matthæum, etc., et dominum Nicolaum Ostiensem diaconum; de extra venerabilem Patrem dominum Pampanianum episcopum Parmensem, in summum pontificem. Et sic unum vel plures, sive de intus, sive de extra, sive partem de intus, sive partem de extra, prout et quot voluerint, deponens poterit nominare. Decentiæ tamen est, et fortassis expedientiæ, quod non multi ab uno in scrutinio nominentur, licet hodie ab aliquibus contrarium observetur, cum in scrutinio nominentur valde multos.

Completis depositionibus singulorum, omnes domini cardinales ad consistorium revocantur; et singulis in suis locis et ordinibus more solito residentibus, petunt scrutatores collegii an placeat omnibus quod aperiatur scrutinium, et in communi publicatur. Et respondentibus quod placet, diaconus scrutator collegii, puta dominus Neapoleo, legit ut scriptum est, videlicet: *In nomine Domini amen. Ego Berengarius Tusulanus episcopus nomino et eligo, etc.*, ut

A supra, et sic de aliis. Et 249 ut melius cardinales singuli comprehendant depositiones fratrum, idem diaconus legit eas bis vel pluries.

Lectis depositionibus singulorum de collegio, scrutatores scrutatorum petunt, an placeat omnibus quod aperiatur et publicentur in communi depositiones scrutatorum collegii. Et respondentibus quod placet; diaconus scrutator scrutatorum, puta dominus Æmilius, legit ut scriptum est, videlicet, *In nomine Domini amen. Ego frater Nicolaus Ostiensis et Velletrensis episcopus nomino et eligo, etc.*, ut supra, et sic de aliis scrutatoribus scrutatorum; et ut melius cardinales singuli comprehendant depositiones fratrum, idem diaconus, puta dominus Æmilius, legit eas bis vel pluries.

B Post hæc non fit collatio meriti ad meritum, zeli ad zelum; sed solum numeri ad numerum. Aliquis alius diaconus cardinalis scribit in aliqua charta omnia nomina dominorum cardinalium singulorum, per hunc modum qui sequitur, ut collatio numeri ad numerum fiat ut debet: *Dominus N. Ostiensis et Velletrensis episcopus habet.... Dominus N. Tusulanus episcopus habet....* Et sic ponuntur per ordinem suæ antiquitatis omnes episcopi. *Dominus Nicolaus tit. sancti Eusebii presbyter cardinalis habet.... Dominus Arnaldus tit. sanctæ Priscæ presbyter cardin. habet....* Et sic ponuntur per ordinem omnes presbyteri. *Dominus Neapoleo sancti Adriani diaconus cardin. habet.... Dominus Æmilius sancti Nicolai in Carcere Tulliano diaconus cardin. habet....* Et sic ponuntur per ordinem omnes diaconi. Fiat itaque numeri ad numerum collatio, ut sequitur.

Nam a ca, ite reincipit diaconus unus ex scrutatoribus collegii, puta dominus Neapoleo, legere scrutinium per ordinem, ut scriptum est. *Ego Berengarius Tusulanus episcopus nomino et eligo venerabiles Patres dominos N. Ostiensis episcopum, N. tit. sancti Eusebii presbyterum, N. sancti Adriani diaconum cardin., etc.*, ut supra. Et alius diaconus cardinalis qui scripserat nomina cardinalium, ut supra in charta, addit ubi dicebatur, *Dominus Ostiensis et Velletrensis episcopus habet dominum Berengarium Tusulanum episcopum. Dominus Nicolaus tit. sancti Eusebii presbyter cardin. habet 250 dominum Tusulanum episcopum. Dominus Neapoleo sancti Adriani diaconus cardinalis dominum Tusulanum episcopum.*

Uterius diaconus, scilicet dominus Neapoleo, prosequitur, et legit scrutinium: *Ego Arnaldus Sabinensis episcopus nomino et eligo venerabiles Patres, dominos videlicet Tusulanum episcopum, Arnaldum tit. sanctæ Priscæ presbyterum, Æmilium sancti Nicolai in Carcere Tullianensi diaconum cardinalem, etc.*, ut supra, et Arnaldum sanctæ Mariæ Novæ diaconum cardinalem. Et prædictus diaconus qui scripserat nomina in charta, ut supra, addit ubi dicebatur, *Dominus Berengarius Tusulanus episcopus habet dominum Sabinensem episcopum. Dominus Arnaldus tit. sanctæ Priscæ presbyter card. habet dominum Sabinensem episcopum. Dominus Nicolaus sancti Nicolai in Carcere Tullian.*

diaconus curd. habet dominum Sabinensem episcopum. A

Et ulterius dominus Neapoleo diaconus prosequitur, et legit scrutinium, et alius diaconus addit nomina cardinalium in locis suis, prout nominati sunt a diversis.

Quibus expletis, prædictus diaconus, dominus Franciscus sanctæ Mariæ in Cosmedin, diaconus cardinalis qui subscripserat nomina, et addiderat ut supra, legit prædictam chartam cum suis additionibus per hunc modum.

VIII. *Singularia quædam in electione Romani pontificis observantur, ut infra scribitur.*

Non solent citari absentes qui sunt extra terram, ut sunt duæ partes collegii; sed sic possunt esse reliqui in vicino quod præsentis condicunt se certa die incepturos super negotio electionis procedere, qui dies per aliquem vel aliquos amicos absentium potest notificari eisdem.

Solent eligi tres scrutatores collegii, et alii tres secretatores scrutatorum. Duæ partes collegii requirantur vocem in electione habentium, non computato electo.

Forma decretalis *Quia propter* in omnibus suis capitulis non servatur.

Sufficit quod in idem tempus certum sit duas partes concurrere in eandem personam, ea non computata, et eam electam **251** a duabus partibus et receptam.

Solet etiam fieri ex consensu duarum partium communis electio, licet forsitan non sit de substantia, ut communis electio subsequatur, ex quo electus a duabus partibus nominatur et recipitur per consensum adhibutum in scrutinio, vel per accessum.

Non fit collatio meriti ad meritum, zeli ad zelum, sed solum numeri ad numerum, etiamsi efficiatur a majori parte collegii nominatus.

Unusquisque potest in scrutinio unum nominare, vel plures, similiter ad unum accedere, vel ad plures.

Si per dispositionem in scrutinio factam, duo vel plures a duabus partibus eligantur, sive electi habeant probabiliter duas partes, sive inter huiusmodi duas partes habentes unus habeat plures quam alter, sive non, nulli ex taliter electis acquiritur; sed est reincipiendum a capite, ac si nihil penitus actum esset.

Similiter si in eodem concursu per accessum imperceptibiliter, aut in confusione vocum principales duæ partes haberent, neuter esset.

Si plures ab aliquo nominentur in scrutinio, quarum unus primo, alius secundo, tertius tertio, et sic de aliis nominentur; omnes intelliguntur nominati in eodem momento, et nulli ex scripturæ ordine jus majus acquiritur.

IX. *De via compromissi.*

Ad viam compromissi non proceditur uno volente scrutinium, cum sit magis ordinaria via scrutinii.

Non valet compromissum, nisi omnes consentiant, cum sit decentiæ, non necessitatis.

Compromissarii solent et de se ipsis, et de aliis

compromittentibus collationes habere, sed differenter, quia quando tractant de se ipsis, ille de quo tractatur secedit in partem; quando vero de compromittentibus, et in communi, et inter se possunt loqui de absente.

Hæc commendationes et laudes, et verba verialia, quibus compromissarii utuntur cum de fratribus suis, vel aliis loquentur, habeantur pro confessione. Et ad vitanda pericula quæ possent sequi, solent compromissarii invicem condicere **252** et procertari quod nihil quod dicunt habeatur pro efficaci consensu, nisi unusquisque eorum consensum suum in scriptis redigat, quo redacto, ita quod quilibet suum consensum scripserit, et tunc solet dici quod consensum revocare non possent, et ipsum collegium sic intelligit quod condicant et protestentur, et ipsis non contradicentibus vel protestantibus.

Compromissa ut plurimum fiunt sine scriptura, sed tutus est cum scriptura.

An compromissarii, postquam electi fuerint, possint revocare, etc. Respondeo sic, a duobus partibus compromittentium re integra, scilicet papa non facto.

Quæ hic dicuntur quæ non sunt de jure, tandiu stent firma in hac vacatione, quousque totum collegium et singuli, vel duæ partes totius collegii vocem in electione habentium ea duxerint immutanda. Hodie in consistorio, absente tamen Tusculano nec requisito, fuerunt lectæ istæ observantiæ. Et placuit quod ista deberent servari. Addidit tamen unus quod ista essent sicut fuerint hactenus, et secundum sanum intellectum sine fraude; et tamen non fuerunt petita consilia circularia, nec scio quod omnes consenserent.

X. *De investitione papatus fienda per priorem diaconorum cardinalium post electionem in papam electi.*

Romana ecclesia pastore vacante, ille qui fuerit concorditer ab omnibus cardinalibus, vel a duabus partibus electus in papam, vel ab universali Ecclesia, Romanus pontifex habeatur: qui sit fuerit ab eis, vel de collegio cardinalium non fuerit, ad locum in quo cardinales sunt in consistorio venire debet vocatus, et eo electioni de se factæ consensum præstante, prior diaconorum exiit eum cappa, sive eblamyde qua utitur, et ponit ei, si non habet, albam, rochetum, camisiam, et ornamentum ad modum presbyteri super humeros, si est presbyter; vel super laevam partem, si est diaconus, et non in presbyterii ordine constitutus; et postea ponit ei mantum, et dicit, *Investio te de papatu Romano ut præsis urbi et orbi*, et tradit ei etiam anulum, quo uti consueverunt prædecessores ipsius, et ei manum competentem tempore super caput imponit; et petens ab eo quo nomine vocari velit, ipsum eo **253** nomine quo ei placuerit vocabunt; quo facto, facit eum sedere in sede, sive in faldistorio; et depositis communibus calceis, si habentur rubea calceamenta papalia, calciatur eidem. Et sic cardinales omnes per ordinem, primo episcopi, secundo presbyteri, tertio diaconi, veniunt coram eo flexis genibus; et ideum

electus ipsos ordinate ad pedem recipit et ad pacis osculum, necnon et omnes alios capellanos suos, ac ceteros clericos et laicos venientes ad ejus reverentiam, infimos, majores et mediocres. Quibus expeditis, cruce præeunte papali ducitur processionaliter a cardinalibus, et a tota curia ad cathedralem, vel ad aliam majorem ecclesiam loci, in quo est curia, si locus in quo eligitur civitas non existit; in qua ecclesia ad altare ducitur, et ante ipsum altare prostratus orat diutius; et dum orat, *Te Deum laudamus* ab omnibus clericis solemniter decantatur; quo decantato, prior episcoporum dicit *Pater noster*, et suffragia consueta, et Orationem *Omnipotens sempiterna Deus, miserere electo nostro*. Qua finita, idem electus surgens ab Oratione dicit *Sit nomen Domini benedictum*, et facit benedictionem; qua expleta, reverenter osculatur altare, et ut ordinate venit ad ecclesiam, sic redit ad cameram suam, et signando semper in eundo et redeundo. Et postquam redierit ad cameram, deponit pluviale et mitram, et assumit rubeum mantellum, ac habere debet caligas de panno rubeo sine pedulibus et constaphilibus, et infulam rubeam de scarleto, et postea parvos calceos de panno eodem, et calceos religiosos usque ad medium crus de corlo rubeo, et tunicas et vestes de scarleto albo, et desuper pannos albam camisiam; et erit subcinctus cingulo de serico rubeo super camisiam; et ipsa camisiam erit ita longa, quod elevata competenter super ipsum cingulum reflectatur.

XI. De pronuntiatione nominis assumpti per electum in papam fendo populo per priorem diaconorum cardinalium narrando modum electionis.

Cum autem prædictæ Romanæ Ecclesiæ fuerit de pastore provisum, prior diaconorum dictam electionem populo annuntiat, dicens: *Si placet vobis annuntio vobis gaudium magnum, vel aliud thema sicut placebit; et narrat quomodo* **254** *concorditer, vel a duabus partibus cardinalium per viam scrutinii, compromissi, vel Spiritus sancti de collegio, vel extra collegium elegerunt, nominando et laudando personam electi, et pronuntiando nomen de novo assumptum.*

XII. De episcopo in papam electo, et ejus Benedictione et coronatione.

Episcopus qui in papam electus est, non consecratur denuo, sed benedicitur aliquo diè Dominico, quo et coronatur; et descendens de palatio suo apud sanctum Petrum, intrat ecclesiam more solito cum rubeo pluviali, et mitra in loco solito. Oratione facta, receptis omnibus cardinalibus et prælatis ad reverentiam, et dicto *Sit nomen Domini benedictum*, et responso *Ex hoc nunc et usque in sæculum*, et Benedictione data, vadit ad vestiarium, capellam videlicet sancti Gregorii; et ibi servitur ei per episcopum et diaconum cardinales ad hoc assumendos, et per priorem diaconorum, seu per priorem basilicæ, qui et portat mitram, et annulum, et habet ferulam; et ibidem electus in papam induitur omnibus paramentis pretiosis et solemnibus aptis tempori et diei, et

A ponitur pretiosissima mitra in capite, et datur sibi annulus pontificalis per eundem episcopum; et cubicularius primum annulum imponit digito summi pontificis. Et dum dominus papa dalmaticam recipit, ipse episcopus induit se superpellicio, amictu, et pluviali coloris diei, et portat mitram simplicem. Cum autem dominus papa planetam induit, venit idem episcopus ad latus summi pontificis; et accepto annulo de manu acolythi, ponit eum in manu domini papæ parati omnibus paramentis et mitra solemnibus, et cubicularius ponit primum annulum. Et episcopus, accepta navicula cum incenso de manu acolythi, porrigit eam papæ, et osculatur manum ipsius; et imposito incenso in thuribulum per papam, episcopus vadit ad latus ubi sunt alii episcopi cardinales processionaliter ordinati, factis impensis obsequiis quæ fieri solent et impendi quando Romani pontifices parantur, salvo quod tunc in ipsa Processione non portat pallium, quod, ut infra sequitur, accipiet in altari; quam processionem ordinat archidiaconus, vel prior diaconorum infra scripto modo.

255 XIII. De processione qualiter fieri debet.

Procedit subdiaconus cum cruce, indutus tunicella propter solemnitatem. Hunc sequuntur abbates, episcopi et archiepiscopi. Post hos vadunt presbyteri cardinales, quos sequuntur episcopi cardinales secundum prioritates suas. Post hos vadunt acolythi cum navicula, thuribulo et incenso; post ipsos septem subdiaconi cum tunicellis, portantes septem candelabra cum facula; in medio quorum vadit ille qui dicitur est Epistolam, portans librum Evangeliorum; et cum eo qui lecturus est epistolam Græcam; et post eos qui lecturus est Evangelium græcum. Diaconi cardinales sequuntur ordine suo, inter quos est ille qui dicitur est Evangelium, ultimus vel cum ultimo duo diaconi cardinales, unus a dextris, et alius a sinistris, ducunt dictum papam, circa quos est subdiaconus qui servit de mitra portans tobaleam.

XIV. De Benedictione danda per papam in Processione.

Procedens autem dominus papa sic processionaliter per ecclesiam, continue benedicit. Cum autem pervenerit ad chorum, obviant ei tres presbyteri cardinales, qui aptant ei planetam, quos ad pacem recipit, et ipsi osculantur cum reverentia pectus ejus. Inde procedens vadit processionaliter usque ad altare, sed non ascendit ad altare. Tunc facta confessione ascendit sedem præparatam non eminentiorem, sed sedet in faldistorio in plano posito inter altare, et sedem eminentiorem; et ibi coram ipso veniunt Albanensis, Portuensis et Ostiensis episcopi, vel archipresbyter Ostiensis, si non sit episcopus; qui Albanensis dat primum orationem, scilicet:

Oremus. — Deus, qui adeste non dignaris ubique devota mente invocaris, adesto, quæsumus, invocationibus nostris, et huic famulo tuo N. quem ad culmen apostolicum commune iudicium tuæ pietatis

elegit, ubertatem supernæ Benedictionis infunde, ut sentiat se tuo munere ad hunc apicem pervenisse. Per, etc.

Secundam episcopus Portuensis.

Oratio. — Supplicationibus, omnipotens Deus, effectum consuetae pietatis impende, 256 et gratia Spiritus sancti hunc famulum tuum N. perfunde; ut qui in capite Ecclesiarum nostræ servitutis mysterio constituitur, tuæ virtutis soliditate roboretur. Per.

Tertiam episcopus vel archipresbyter Ostiensis.

Oratio. — Deus, qui apostolum tuum Petrum inter ceteros apostolos primum tenere voluisti, eique universæ Christianitatis molem superimposuisti, respice propitius, quæsumus, hunc famulum tuum N. quem de humili cathedra violenter sublimatum in thronum ejusdem apostolorum principis sublimamus; ut sicut profectibus tantæ dignitatis augetur, ita virtutum meritis cumuletur; quatenus ecclesiasticæ universitatis onus te adjuvante digne ferat, et a te, qui es beatitudo tuorum, meritam vicem recipiat. Qui vivis.

Et vero quod primicerius cum schola, postquam primo papa pervenit ante altare, cantabit Introitum et Kyrie, *eleison*, cantu Romano; et stans in faldistorio in plano posito recipit dominus papa domines cardinales omnes, tam diaconos, quam presbyteros et episcopos et prælatos, ad pedem et osculum.

XV. De pallio dando papæ per priorem diaconorum cardinalium.

Quibus receptis, venit ad altare, ubi est desuper pallium paratum, per priorem diaconorum capellanorum, sive per priorem basilicæ Sanctæ sanctorum; et duo priores diaconi cardinales tenent pallium ipsum, et tunc prior illorum duorum solus dat pallium pontifici sub his verbis: *Accipe pallium, plenitudinem scilicet pontificalis officii, ad honorem omnipotentis Dei, gloriose Mariæ virginis ejus genitricis, beatorum Petri et Pauli, ac sanctæ Romanæ Ecclesiæ.* Et aptato pallio ipso super eum cum tribus spinulis aureis, ut est moris, ascendit summus pontifex ad altare, et facit incensum; et demum redit ad eminentem sedem, et recipit omnes cardinales ad osculum pedis et oris, et dicit *Dominus vobiscum*, vel *Pax vobis*, sive *Gloria in excelsis Deo*, ut dies requirit; et dicit Orationem Dominicæ altæ, et aliam dicit pro se secreto; qua Oratione completa, et secuta responsione *Amen*, papa residet in sede, et prior diaconorum cardinalium portans ferulam in manibus **257** cum diaconis et subdiaconis scriniariis, et iudicibus, omnibus indutis solemniter, descendit ante altare, et facit duas acies sive filas, unam ex una parte, et unam ex reliqua, æqualiter dividendo, ita quod in qualibet acie sint de quolibet ordine; et ponit primo diaconos juxta altare, secundo subdiaconos, tertio iudices, quarto scriniarios in ordine.

XVI. De Laude incipienda per priorem diaconorum cardinalium rubrica.

Tunc ipse prior diaconorum incipit laudem sic alta voce, quasi legendo, *Exaudi, Christe*, et iudices et scriniarii respondent similiter in cantu, quasi legendo: *Domino nostro N. a Deo decreto summo pon-*

tifici et universali papæ vita; et sic dicitur, et respondetur ter. Item idem prior dicit Salvator mundi, iudices et scriniarii respondent Tu illum a juva; et sic faciunt ter. Item idem prior dicit bis Sancta Maria; et illi respondent Tu illum adjuva. Eodem modo dicit tantum semel,

Sancte Michael, respondetur Tu illum adjuva.

Sancte Gabriel, resp. Tu illum adjuva.

Sancte Raphael, resp. Tu illum adjuva.

Sancte Joannes Baptista, resp. Tu illum adjuva.

Sancte Petre, resp. Tu illum adjuva.

Sancte Paule, resp. Tu illum adjuva.

Sancte Andrea, resp. Tu illum adjuva.

Sancte Stephane, resp. Tu illum adjuva.

Sancte Leo, resp. Tu illum adjuva.

Sancte Gregori, resp. Tu illum adjuva.

Sancte Benedicte, resp. Tu illum adjuva.

Sancte Saba, resp. Tu illum adjuva.

Sancta Agnes, resp. Tu illum adjuva.

Sancta Cæcilia, resp. Tu illum adjuva.

Sancta Lucia, resp. Tu illum adjuva.

Sancte Basili, resp. Tu illum adjuva.

Dicit *Kyrie eleison* ter, et respondetur ter *Kyrie eleison*.

XVII. De Epistola Latina et Græca, et Evangelio Latino et Græco, cantandis super pulpitem.

Et postea omnes simul una et alta voce dicunt *Kyrie eleison, 258* et laudibus finitis, legitur Epistola Latina et Græca subsequenter super pulpitem, sic etiam Evangelium Latinum et Græcum.

XVIII. De indumentis episcopi cardinalis.

Ille vero episcopus cardinalis qui servit papæ debet esse indutus superpellicio, amictu et pluviale, et habere mitram simplicem, et sic Missa suo ordine procedit usque ad finem; et communicabit cum solemnitate, non super altare, sed ad sedem eminentem.

XIX. De corona, quæ vocatur regnum, imponenda papæ per priorem diaconorum cardinalium.

Post Missam idem summus pontifex dicit *Sit nomen Domini benedictum*, et respondetur *Ex hoc nunc et usque in sæculum*. Hujusmodi autem episcopus qui servit non dicit *Multos annos*; sed omnibus rite peractis, ipse summus pontifex et omnes cardinales et alii prælati et subdiaconi, quilibet in gradu suo, induentur vestimentis pretiosis albi coloris, episcopi pluvialibus, presbyteri casulis, diaconi dalmaticis, subdiaconi tunicellis, acolythi superpellicis et alii capellani; archiepiscopi, episcopi, abbates, patriarchæ pluvialibus; et iudices et scriniarii, similiter et advocati erunt induti pluvialibus; et primicerius in pluviali et mitra, et cantores in superpellicis. Et papa omnia pretiosa ornamenta habebit, et pallium, et mitram optimam et chirothecas, et annulum pastoralem; et sic cum omnibus venit vel ad portam, vel ad gradus ecclesiæ; et ibi prior diaconorum cardinalium extrahit sibi mitram; et ponit ei coronam quæ vocatur regnum, in capite, toto populo acclamante *Kyrie eleison*; et sic cum omni ornatu quili-

bet cardinalis et prælatus equitat equum coopertum A panno albo; subdiaconi vero, capellani, scriniarii, et alii equitant ornate vestiti, non tamen equos coopertos. Papa equitat equum faleratum, non coopertum a parte anteriori, ex parte vero posteriori coopertum de scarleto.

259 XX. De ordine Processionis post Missam, spectante ad priorem diaconorum cardinalium.

Sic omnibus equos ascendentibus, prior diaconorum cum ferula ordinat Processionem hoc modo. Primo præcedit equus domini papæ faleratus; secundo vadit subdiaconus cum cruce; tercio duodecim bandonarii cum duodecim vexillis rubeis, et duo alii cum duobus cherubin in cameri [Forte, camurinis] in lanceis; quarto duo, qui hodie non sunt, præfecti navales, induti pluvialibus; quinto B scriniarii, sexto advocati, septimo iudices, octavo cantores, nono diaconi qui legunt Epistolam et Evangelium in Græco; decimo abbates foreenses, undecimo episcopi, duodecimo archiepiscopi, decimo tertio abbates Urbis, decimo quarto patriarchæ, et episcopi cardinales, decimo quinto presbyteri cardinales, decimo sexto diaconi cardinales, decimo septimo dominus papa, et subdiaconus cum tobalea, et serviens qui portat umbraculum. Sic venit processionaliter usque ad Lateranum ad sedem stercorariam, ubi eum descendit de equo, deponit regnum et assumit mitram.

Processionaliter autem procedens a scalis beati Petri, postquam equitaverit usque ad dictam sedem stercorariam per viam Sacram seu papæ, fiunt in eodem loco equitationis post eum per senescalcum vel alium ter missilia seu jactus pecuniæ, ut alias in tribus locis fiunt missilia, scilicet ad turrim de Campo, ubi unus de familia papæ facit alium jactum stando in loco aliquo eminentiori; et ibi dominus papa stat, et veniunt illuc Judæi cum lege, facientes ei laudem, et offerunt ei legem, ut adoret; et tunc papa commendat legem, et damnat observantiam Judæorum sive intellectum, quia quem dicunt venturum, Ecclesia docet et prædicat jam venisse Dominum Jesum Christum. Similiter cum pervenerit ad palatium Cencii Musca in Punga, unus de familia papæ facit unum jactum. Similiter facit alium jactum, cum pervenerit ad sanctum Marcum. Similiter cum pervenerit ad sanctum Adrianum facit alium jactum, stando in fenestra palatii sanctæ Martinæ; et sic venit ad plateam Lateranensem, et ducitur ad porticum quæ vadit ad ecclesiam sancti Joannis Lateranensis; et ibi ante porticum nunc destructam statim Lateranenses canonici cum eorum comitiva, induti solemniter, et cum cruce processionali **260** papam recipiunt, cum descendit; qui descendit ad dictam sedem stercorariam, et deponit regnum, et accipit mitram; et postquam papa descendit, sedet in dicta sede marmorea, quæ vocatur stercoraria, et veniunt omnes cardinales, et honorifice elevant eum, ut vere dicere possit: *Suscitat de pulvere egenum, et de ster-* *core erigit pauperem, ut sedeat cum principibus, et*

solium gloriæ teneat. Et idem dominus papa stando juxta ipsam sedem, accipit tres pugillatas denariorum de gremio camerarii, et projicit inter populum, dicens, *Argentum et aurum non est mihi, quod autem habeo, hoc tibi do.* Et tunc duo cardinales ministrant ei, et accipientes eum ducunt ad ecclesiam sancti Salvatoris per viam, ubi erat dicta porticus.

Veniens autem eis a dicta sede stercoraria, acclamatur *D. N. sanctus Petrus eligit.* Sicque ducitur per dictos cardinales usque post altare, et ibi orat; quo intrante et orante, cantatur a canonicis, *Te Deum laudamus.* Postquam vero oraverit, dicit super altare et super populum *Sit nomen Domini benedictum,* et respondetur *Ex hoc nunc et usque in sæculum;* et postea ducitur ad sedem eminentem marmoream, et ibi recipit Lateranenses canonicos ad pedem et osculum; quo facto, ducitur per cardinales ad palatium Zachariæ papæ, quod vulgariter dicitur Casa Major, et venit ad portam palatii. Inde intrat palatium per ecclesiam. Intra portam, qua ascenditur ad dictum palatium, et per riam ipsius palatii, ponitur faldistorium, ubi sedet dominus papa, in illis scilicet gradibus ubi solet sedere quando cantatur *Gloria, laus,* etc., et ibi papa sedente, prior presbyterorum cardinalium, ordinatis iudicibus et scriniariis in filo, facit ibidem laudem, si ut diaconus cardinalis fecerat in Massa ante Epistolam post Orationem in basilica sancti Petri. Postea ducitur ab ipsis cardinalibus per palatium usque ad portam ecclesie sancti Silvestri, ubi sunt duæ sedes porphyreticæ, et papa sedet in illa quæ est ad dextram, ubi prior basilicæ sancti Laurentii dat ei ferulam, quæ est signum correctionis et regiminis, et claves ipsius basilicæ et sacri palatii Lateranensis, in quibus significatur potestas claudendi et aperiendi, ligandi atque solvendi; et cum ipsa ferula et clavibus accedit ad aliam sedem similem, quæ est ad sinistram; et tunc restituit eidem priori ferulam et claves, et incipit sedere in illa sede secunda. Et postquam aliquantulum sederit, idem prior super planetam cingit eidem domino papæ zonam **261** de serico rubeo, in quo pendere debet bursa purpurea in qua sint duodecim lapides pretiosi cum sigillis, et muscus. Et dum in ipsa sede sedet, recipit officiales palatii ad pedem et osculum; et sedens ibi accipit de manu D camerarii denarios argenteos valentes decem solidos Provesinos, et projicit super populum; et hoc facit ter, dicendo singulis vicibus: *Dispersit, dedit pauperibus, justitia ejus manet in sæculum sæculi.* In istis duabus sedibus debet papa taliter se habere, ut potius videatur jacere quam sedere, et nulla istorum sedium erit cooperta vel parata, nec etiam Stercoraria, sed nuda.

XXI. Quando papa ducitur ad sanctum sanctorum.

Deinde ducitur ad sancta sanctorum per ipsam porticum sub iconas sanctorum apostolorum, quæ per mare venerunt nemine ducente; et intrat dictam basilicam sancti Laurentii, quæ vulgariter dicitur sancta sanctorum; et ante altare suam Orationem facit, can-

tantibus priore et canonicis basilicæ ipsius Sanctæ A Sanctorum *Te Deum laudamus*; et postea reducitur ad capellam sancti Silvestri, in qua intrat et sedet in loco parato cum ornamentis suis, tenente eo mantum super scapulas, et mitram super fanonem seu orarium; et dat presbyterium. Postea redit ad cameram, in qua deponit casulam et pallium, et assumit mantum, et vadit comedere. Solebat tum primo recipere juramentum a senatore secundum formam, *Ego talis, etc.*, verum hujusmodi juramenti receptio diu est quod fuit ommissa.

XXII. De officio senatorum Urbis in ipsa solemnitate rubrica.

Item notandum quod senatores postquam dominus papa de equo falerato descendit juxta sedem stercorariam, ipsum equum recipiunt et adducunt, quem curialiter reddunt camerario, ut est moris.

Item notandum quod a sancto Petro ad Lateranum fiunt domino papæ arcus triumphales, et clerici Romani occurrunt eidem induti in via Sacra, ubicunque possunt, cum thuribus et incenso, et in renuntiatione dantur Romanis pro arcibus xxxv libræ, et clericis pro thuribus xiii libræ et dimidia.

262 XXIII. Qualiter dominus papa ad mensam ducitur, et de ordine sedendi in ea rubrica.

Cum autem vadit comedere, duo diaconi cardinales ducunt ipsum ad mensam; et eo sedente, episcopus cardinalis dat sibi aquam duobus diaconibus cardinalibus tenentibus tobalem, nec debet tenere mantellum; quo loco facta Benedictione, vadunt ad mensam; in parte dextra sedent episcopi et presbyteri cardinales; in sinistra vero diaconi. Et attende quod dominus papa, dum est in mensa, indutus est omnibus paramentis mensalibus, excepto quod tenet mantum ad scapulas et fanonem; in capite vero mitra desuper; cardinales vero omnes habent superpellicia cum mantellis, et mitras simplices. Cum autem lavari debent, surgit episcopus et duo diaconi cardinales, et dant aquam ut prius; qua data redeunt ad propria loca in mensis; et potu recepto, dictoque *Tu autem*, surgit diaconus, et tenet thuribulum, dum gratiæ referuntur. Quibus finitis, dextrantibus eum duobus diaconibus intrat cameram, ubi per capellanos exiit omnibus paramentis. Omnes vero cardinales ad propria revertuntur, sicut in mensa, sed eunt induti. Attendendum quod in ultima lotione cardinales debent sedendo D in mensa lavari, et unus alii tenere tobaleam, domicello fundente aquam.

XXIV. De coronatione papæ extra Urbem, et de prima reverentia fienda sibi per cardinales et alios vrelatos.

In primis summo mane hora decenti dominus papa indutus pluviali rubeo cum mitra frigiata intrabit ecclesiam sancti Joannis, ubi coronatio debet celebrari. Cum autem dictam ecclesiam intraverit, in medio ecclesiæ parato sibi faldistorio orabit. Oratione facta, stando, receptis omnibus cardinalibus et prælati ad reverentiam ordine suo, dicit *Sit nomen Domini benedictum*, et respondetur *Ex hoc nunc, etc.*

Benedictione data, divertet ad locum ubi debet indui; et dicta Tertia cum capellanis, assistente sibi episcopo cardinale qui tenere debet librum, cum Oratio dicitur a papa in fine Tertie, calciabitur caligis et sandaliis a subdiacono et uno ex acolythis, dicentibus capellanis vicissim Psalmos, videlicet *Quam amabilia*, cum **263** ceteris quæ dici solent. Quibus expletis cum Orationibus consuetis, lavabit manus fundente sibi aquam episcopo cardinale, qui eidem in officio assistere debet. Ablutione facta, et episcopo cardinale ad locum suum reverso, induetur omnibus ornamentis viridibus, pretiosis et solemnibus (quia dies Dominicus hoc requirit) quibus Romanus pontifex uti solet in Missarum solemnibus, per diaconum cardinalem et subdiaconum, eisdem per acolythos ministratis. Cum autem dominus episcopus cardinalis ad locum suum reversus fuerit, ut prædictum est, induetur superpellicio, amictu et pluviali viridi cum mitra simplici.

XXV. De mitra imponenda papæ per diaconum cardinalem, et de annulo pontificali dando per episcopum cardinalem.

Postmodum imposita mitra pretiosa domino papæ per diaconum cardinalem, dabitur sibi annulus pontificalis per eundem episcopum qui sibi serviet, uno ex cubiculariis digito domini papæ prædictum annulum imponente. Deinde accepta navicula de manu acolythi per episcopum qui sibi ministrabit, præsentabit eam domino papæ, et osculabitur manum ipsius; et imposito incenso in thuribulo per dominum papam, episcopus ibit ad locum suum, ubi fuerint alii episcopi cardinales processionally ordinati. Præmissis itaque omnibus rite completis, quæ fieri et impendi solent quando revestuntur Romani pontifices et parantur, excepto quod in Processione quæ sequitur, non portabit pallium, sed ipsum recipiet; alias, ut inferius describetur, dicta Processio per priorem diaconorum cardinalium modo infra scripto ordinabitur.

XXVI. Ordo Processionis ante Introitum Missæ.

Primo procedit subdiaconus cum cruce indutus tunicella, et post eum sequuntur abbates, episcopi, archiepiscopi, induti pluvialibus et mitris simplicibus; et postmodum sequuntur presbyteri cardinales planetis induti cum mitris simplicibus; deinde episcopi cardinales induti pluvialibus cum mitris simplicibus, et quilibet ordine suo; postmodum sequuntur duo acolythi ceroferarii, et alius cum navicula, thuribulo et incenso, induti superpellicis. Post dictos acolythos ordinabuntur septem subdiaconi cum tunicellis portantes septem candelabra; et in medio dictorum septem **264** erit subdiaconus, qui dicturus est Epistolam, portans librum Evangeliorum ante pectus; et juxta dictum subdiaconum ibit unus alius subdiaconus qui dicturus est Epistolam Græcam. Post prædictos subdiaconos subsequitur diaconus qui lecturus est Evangelium in Græco. Subsequenter incedent diaconi cardinales ordine suo, induti dalmaticis, inter quos est ille cardinalis qui dicturus est Evangelium

ultimus. Deinde duo diaconi cardinales, unus a dextris, et alius a sinistris, ducunt dominum papam extensa mappa super caput ejus, ut moris est; et ultimo subsequitur subdiaconus qui serviet de mitra, cum tobalea procedens ante. Dominus papa sic processionaliter per ecclesiam continue benedicit. Cum autem ad thronum pervenerit, obviabunt sibi tres presbyteri cardinales, quos ad pacem recipiet, et ipsi osculabuntur cum reverentia pectus ejus, et ultimus stabit planetam papæ.

XXVII. De confessione quæ fit ad altare, et Introitu Missæ, et Orationibus quæ dicuntur super eum p ope altare.

Subsequenter procedens ibit processionaliter usque ad altare, sed non ascendit tunc ad altare; sed abstracta sibi mitra per diaconum cardinalem, facit confessionem, ut est moris. Et dum fit confessio, incipiunt cantores Introitum, et subsequenter *Kyrie eleison*. Et facta confessione, dominus papa recipit mitram, et ibit ad sedem suam, non eminentem, sed sedebit in faldistorio in plano posito inter chorum et altare propter dispositionem ecclesiæ, versa tamen facie ad altare. Domino papa sic sedente, venient tres episcopi cardinales coram ipso, scilicet Albanensis, Portuensis et Ostiensis; quibus sic astantibus coram papa, Albanensis dicit primam Orationem, scilicet, *Deus qui adesse dignaris*, etc., ut supra.

Secundam dicit episcopus Portuensis vel ejus subrogatus, scilicet, *Supplicationibus nostris*, etc., ut supra.

Tertiam dicit episcopus Ostiensis, scilicet, *Deus, qui apostolum tuum Petrum*, etc., ut supra.

XXVIII. De secunda reverentia prælatorum.

Sciendum est tamen quod quando dictæ Orationes dicuntur, dominus papa non sedebit, sed stabit sine mitra; et postmodum **265** dominus papa, sedens in faldistorio in planis posito, recipiet dominos cardinales et prælatos omnes ad pedem et osculum.

XXIX. De pallio dando per priorem diaconorum cardinalium.

Quibus receptis, veniet ad altare, ubi erit pallium paratum per priorem subdiaconorum capellanorum; et duo priores diaconorum cardinalium tenebunt pallium ipsum; et tunc prior illorum duorum diaconorum cardinalium solus dabit pallium pontifici sub his verbis: *Accipe pallium, plenitudinem scilicet pontificalis officii, ad honorem omnipotentis Dei, gloriosæ Mariæ virginis ejus genitricis, beatorum Petri et Pauli ac sanctæ Romanæ Ecclesiæ.*

XXX. De ascensu papæ ad altare, et incensatione altaris, et de tertia receptione cardinalium et prælatorum ad reverentiam, dum est in eminenti sede.

Et aptato pallio ipso super eum cum tribus spinulis aureis per diaconum cardinalem et subdiaconum, ut moris est, ascendit dominus papa ad altare, et incensavit altare; quo incensato, ascendet ad eminentem sedem; et, sedens in dicta sede palliatus, recipiet omnes cardinales et prælatos ad pedis et oris

osculum iterato. Qua receptione finita, stando incipit *Gloria in excelsis Deo*; quo Hymno Angelico cantato a cantoribus, dicet in eadem sede *Pax vobis*, et, responso *Et cum spiritu tuo*, incipit Orationem Dominicæ altæ; qua Oratione completa, et secuta responsione *Amen*, potest dicere aliam Orationem secreta pro se ipso, si voluerit. Exprimitur tamen Oratio per extensum; postmodum residet in sede.

XXXI. De rebus statuum ordinandis per priorem diaconorum cardinalium, et laudibus per eundem incipiendis ante Epistolam.

Ipo igitur domino papa sic in sua sede residente, prior diaconorum portans ferulam in manibus cum diaconibus et subdiaconibus, scriniariis et judicibus, omnibus pluvialibus solemniter indutis, descendet ante altare, et faciet duas acies, **266** unam ex parte una, et aliam ex parte alia, æqualiter dividendo, ita quod in qualibet acie sit de quolibet ordine; et ponet primo diaconos juxta altare, qui poterunt tenere mitras, si voluerint; secundo subdiaconos, tertio judices, quarto scriniarios. Quibus aciebus sic ordinatis, prior diaconorum incipit laudem alta voce, quasi legendo, et stabit sine mitra, *Exaudi, Christe*, et judices et scriniarii similiter respondebunt in cantu, quasi legendo: *Domino nostro N. a Deo decreto summo pontifici et universali papæ vita*; et sic dicitur ter per dictum priorem cardinalem; et respondetur ter a judicibus et scriniariis. Subsequenter idem prior diaconorum dicit *Salvator mundi*, et judices et scriniarii respondebunt *Tu illum adjuva*; et sic dicitur ter, et respondetur ter. Item idem prior diaconorum dicit *Sancta Maria*, et prædicti respondebunt bis *Tu illum adjuva*. Eodem modo dicit idem prior, tantum semel, *Sancte Michael*, etc., ut supra.

Quibus finitis, prior diaconorum dicit *Kyrie, eleison*, et prædicti judices et scriniarii respondebunt *Kyrie, eleison*, et hoc ter dicitur, et ter respondebitur; postmodum omnes simul dicent una et alta voce *Kyrie eleison*.

XXXII. De Epistola Latina et Græca, et Evangelio, et Graduali, et Alleluia.

Laudibus sic finitis, dicitur Epistola Latina, et subsequenter Græca super pulpitem eminentem; quibus lectis, cantabitur Graduale et *Alleluia*; et postmodum dicitur Evangelium Latinum, et subsequenter Græcum, in eminenti pulpito et convenienti, ut moris est, septem subdiaconibus cum septem faculis præcedentibus dictos diaconos, et thuribus cum incenso, ut est fieri consuetum; et sic Missa procedit ordine suo usque ad finem.

XXXIII. De communicatione domini papæ ad sedem eminentem fienda rubrica.

Communicabit tamen dominus papa congruo tempore cum solemnitate, non tamen super altare, sed ad sedem eminentem. Solemnitas autem hujusmodi communionis servabitur, quæ servari in aliis Missis solemnibus consuevit. Missa vero completa, dominus papa dicit *Sit nomen Domini benedictum*, **267** et respondetur *Ex hoc nunc et usque in sæculum*, et dat

Benedictionem. Et Benedictione data, episcopus qui A
servivit non dicet domino papæ *Multos annos.*

XXXIV *De his que fiunt post Missam, et paramentis
domini papæ, cardinalium, prælatorum, et alio-
rum.*

Omnibus, ut præmissum est, rite peractis, ipse dominus papa et omnes cardinales, et alii prælati et subdiaconi, iudices et scriniarii, quilibet in gradu suo, depositis paramentis viridibus, induentur vestimentis albis pretiosi coloris, si habuerint; episcopi pluvialibus, presbyteri casula, diaconi dalmaticis, subdiaconi tunicellis, acolythi et alii capellani superpellicis; patriarchæ, archiepiscopi, abbates pluvialibus; iudices et scriniarii pluvialibus erunt induti, et cantores superpellicis.

XXXV. *De coronatione domini papæ per priorem diaconorum facienda.*

Dominus papa omnia pretiosa vestimenta habebit, pallium et mitram pretiosam, chirothecas et annulum pontificalem; et sic ornatus cum omnibus veniet ad portam vel ad gradus ecclesiæ, et ascendet cadafalcum seu pulpitum ligneum, ubi inveniet sedem suam solemniter præparatam; et sedenti in sede prior diaconorum cardinalium extrahet sibi mitram, et imponet capiti suo coronam quæ vocatur reguum, toto populo clamante *Kyrie, eleison.*

XXXVI. *De indulgentia danda populo.*

Et ibidem per priorem episcoporum cardinalium auctoritate domini papæ indulgentia populo dabitur, prout domino papæ placebit.

XXXVII. *De ornatu equorum in Processione.*

Quo facto, descendit pulpitum, et quilibet cardinalis et prælatus cum omni ornatu equitabit equum coopertum panno albo; subdiaconi vero, capellani, iudices, scriniarii et alii **268** equitabunt ornate vestiti, non tamen equos coopertos. Papa vero equitabit equum magnum faleratum ex parte posteriori de scarleto.

XXXVIII. *Ordo Processionis solemnæ post coronationem domini papæ.*

Omnibus equos sic ascendentibus, prior diaconorum portans ferulam in manibus Processionem ordinabit hoc modo. Primo præcedit equus domini papæ faleratus; secundo ibit subdiaconus cum cruce; tertio subsequenter duodecim bandalarii cum duodecim vexillis rubeis, et duo alii cum duobus cherubin et lanceis; quarto duo præfecti navales induti pluvialibus; quinto scriniarii; sexto advocati; septimo iudices; octavo cantores; nono diaconi et subdiaconi qui legerunt Epistolam et Evangelium in Græco; decimo abbates; undecimo episcopi; duodecimo archiepiscopi; decimo tertio patriarchæ et episcopi cardinales; decimo quarto presbyteri cardinales; decimo quinto diaconi cardinales; decimo sexto subdiaconus cum tobæa, serviens cum umbraculo, qui duo ibunt aliquantulum sequestrati a papa; decimo septimo dominus papa.

XXXIX. *De jactu pecuniæ quinque faciendo in diversis locis.*

Processione taliter ordinata, dominus papa ascendit equum. In eodem loco post eum per marescallum, vel alium, fiunt ter missilia vel jactus pecuniæ. Cum autem pervenerit ad plateam, ante ecclesiam sancti Nicenii, aliquis familiaris domini papæ stans in aliquo loco eminenti faciet alium jactum pecuniæ, et ibi dominus papa trahet aliquam moram.

XL. *De lege offerenda per Judæos, et responstone papæ.*

Et venient Judæi cum lege sua, et facient ei laudem, et offerent ei legem ut adoret. Et tunc dominus papa commendabit legem, et damnabit observantiam Judæorum, sive intellectum, quia quem dicunt venturum, Ecclesia docet et prædicat jam venisse Dominum Jesum Christum. Similiter cum pervenerit ad plateam, ubi moratur D. P. de Columna, **269** unus de familiaribus domini papæ, vel idem familiaris facit jactum pecuniæ; similiter cum pervenerit ad quadrivium, ubi moratur electus Viterbiensis, idem familiaris facit alium jactum pecuniæ. Subsequenter cum pervenerit in introitum palatii, idem familiaris facit alium jactum.

XLI. *De his que fiunt post Processionem, tam de laudibus fiendis per priorem diaconorum, quam de presbyterio dando.*

Via igitur sic completa, pervento ad introitum palatii, seu domus Prædicatorum, fratres Prædicatores induti solemniter cum cruce, incenso et aqua benedicta, dominum papam processionaliter recipient reverenter, *Te Deum laudamus* decantando. Cum autem dominus papa pervenerit ad ecclesiam, antequam descendat de equo, prior presbyterorum cardinalium ordinatis iudicibus et scriniariis in filo, faciet idem laudem, sicut diaconus cardinalis fecerat in Missa ante Epistolam post Orationem. Et postquam de equo descenderit, prior diaconorum cardinalium, qui ducit eum, deponit sibi regnum de capite, et imponit ei mitram; et idem prior erit a dextris, et ducet eum usque ad altare, et alius a sinistris, ubi orabit in faldistorio sibi præparato. Oratione facta, dabit Benedictionem, dicens *Sit nomen Domini benedictum*; et respondetur *Ex hoc nunc et usque in sæculum*. Quo facto, ducetur ad sedem eminentem, et sedebit in loco parato cum ornamentis suis, amota planeta et pallio et chirothecis, tenente eo manum super scapulas, et mitram super fanonem seu orarium; et dabit quilibet cardinali presbyterium hoc modo. Ipse dominus papa sedens in sede, et quilibet cardinalis et prælatus, extracta sibi mitra, deferens eam in manu, vadit coram eo; et flexis genibus tenebit mitram apertam ante papam, qui ponit in illam pecuniam quam præsentabit ei in uno hacili camerarius, prout in libro cameræ invenitur. Et illi qui recipient pecuniam in mitra deosculabuntur genu domini papæ.

XLII. *De deductione papæ ad cameram suam et mensam.*

Ipse vero camerarius et clerici cameræ in super-

pellicii assistent domino papæ. Dato presbyterio, dominus papa ducetur a duobus diaconibus cardinalibus ad cameram suam, et ducetur ad mensam sibi solemniter præparatam; et eo sedente, episcopus cardinalis, scilicet prior, dabit sibi aquam, duobus diaconibus cardinalibus tenentibus tobaleam, nec debent tenere mantellum.

XLIII. De solemnitatibus, indumentis et paramentis domini papæ, et cardinalium, et prælatorum, quæ sunt in mensa.

Quo loco, factaque Benedictione mensæ, vadunt ad mensam, et in parte dextra domini papæ sedent episcopi et presbyteri cardinales, et in sinistra vero diaconi. Et attende quod dominus papa, dum est in mensa, est indutus omnibus paramentis missalibus, exceptis casula, pallio et chirothecis; et tenebit mantum ad scapulas, et fanonem in capite cum mitra desuper. Cardinales vero omnes habebunt superpelliciam (Sic) cum mantellis, et mitras simplices, et omnes præla i similiter. Coram domino papa servient laici nobiles, qui præsentent erunt, et post mensas cardinalium erunt mensæ omnium prælatorum et aliorum nobilium. Comestione sumpta, dominus papa lavabit manus ut prius, ministrantibus sibi duobus diaconibus cardinalibus, fundente sibi aquam episcopo cardinali. Et similiter quilibet cardinalis lavabit manus, domicello fundente aquam cardinali lavanti. Cardinales autem qui assistunt, teneant tobaleam, unus ex parte lavantis, et alter ex altera; et sic sibi ad invicem fiunt mutuo. Quibus omnibus lotis, et redditis gratiis, dominus papa reducetur a duobus diaconibus cardinalibus ad cameram suam, assumptis mantellis; ubi exutus sacris vestibus, et discalceatus sandaliis a subdiacono, quiescit.

XLIV. De reversione cardinalium et prælatorum ad dominum papam.

Cardinales vero et alii prælati redibunt ad hospitia sua eques (Sic) cum mitris, parati sicut in comestione steterunt, equis tamen non coopertis. Notandum quod nobiliores laici, etiamsi reges essent, consueverint adextrare papam equitantem, et partium loca inter se vicissim secundum quod voluerint et ordinatum fuerit, ut primis adextrantibus dimittentibus alii bini succedant.

271 In mensa primum ferculum ponit coram papa aliquis de principalioribus nobilibus, etiamsi rex esset; quo posito, rex vadit ad sedendum in mensa. Alii autem nobiles majores, etiamsi essent filii regum, serviunt papæ in mensa, unus videlicet de eupa, alius de cultello ad incidendum, alii astant comedenti, alii sequuntur portantem fercula, portantes et ipsi incisoria papæ et cardinalibus, prout ordinatum erit.

Utrum autem aliqui ex prædictis servantibus papæ nobilibus, puta filii regum, vel ex similibus, sedeant, vel non sedeant in mensa, et ubi et qualiter, nunc dicere omittamus.

Memorandum quod Judæis non fiat aliqua oppressio, cum offerent legem.

XLV. Incipit ordo qualiter Romanus pontifex apud basilicam beati Petri apostoli debeat consecrari. Rubrica.

In primis ipse qui consecrandus est mane diei Dominicæ veniat ad basilicam beati Petri, in qua processionaliter a canonicis recipietur. Et facta reverentia eidem a cardinalibus et prælatiis, sicut fieri solet Romano pontifici, stans in medio dicat *Sit nomen Domini benedictum*, et resp. *Ex hoc nunc*, etc. Deinde vadat in capellam sancti Gregorii, ubi, dicta Tertia, calciabitur caligis et sandaliis, dicendo Psalmos *Quam amabilia*, etc., qui solent dici. Deinde, lotis manibus, induatur omnibus ornamentis quibus Romanus pontifex uti solet in Missarum solemnibus, exceptis duntaxat pallio et annulo pontificali. Erunt autem vestimenta coloris temporis congruentis. Deinde ordinata solemnii processione, in qua debent esse septem candelabra cum septem faculis, sicut in præcipuis festis fieri solet, videlicet cardinalium, prælatorum et cæterorum ordinum, qui omnes debent habere indumenta coloris temporis congruentis, consecrandus ipse, extensa super eum mappa, procedat signando, ut moris est, ad majus altare, et stans post ipsum altare faciat confessionem.

Notandum vero est quod in consecratione Romani pontificis omittitur illa examinatio quæ superius posita est in consecratione aliorum episcoporum, quæ incipit *Antiqua sanctorum Patrum*, etc. Facta vero confessione, ipse consecrandus sedeat in faldistorio suo præparato inter altare et gradus pontificalis sedis, et schola cantet Introitum, *Kyrie, eleison. 272* Interim episcopus Ostiensis, qui Romanum pontificem consecrare debet, in aliquo apto loco prope altare calciat se caligis et sandaliis, dicendo Psalmum *Quam amabilia*, etc. Accipiat etiam omnia pontificalia ornamenta, ac si Missam solemniter celebrare deberet, absque baculo pastorali; accipiat quoque nitram simplicem vel pretiosam secundum exigentiam temporis; et, cantatis Introitu et *Kyrie, eleison*, consecrator et cæteri episcopi cardinales, nec non alii archiepiscopi et episcopi, et qui de presbyteris præsentibus sunt, accedunt ad exsequendum consecrationis officium.

Sciendum est quod in consecratione Romani pontificis non pronuntiatur illud, *Episcopus oportet*, etc., nec dicitur illa Oratio, *Oremus, dilectissimi nobis*, quæ dicuntur in consecratione aliorum episcoporum; sed consecrandus versa facie ad altare, assistentibus ei duobus diaconibus cardinalibus, incumbere debet super faldistorium præparatum inter gradus pontificalis sedis et majus altare. Consecrator etiam et cæteri episcopi cardinales, nec non alii episcopi a dextris et a sinistris super sua faldistoria, vel, si ea non habent, super tapeta, procumbere debent; et prior basilicæ, vel alius capellanus prior subdiaconorum, incipiat et prosequatur litaniam cum cantu, respondentibus aliis capellanis et cæteris, qui assistunt. Cum autem venerint ad locum illum, *Ut hunc consecrandum benedicere*, etc., debet hoc dicere bis, et tam consecrator quam omnes alii episcopi

assistentes, elevata manu versus consecrandum, faciunt super eum bis signum crucis. Finita litania, erigant se omnes, et consecrator stet in infimo gradu sub sede papali, quæ est post altare, verso vultu ad ipsum altare. Consecrandus vero stet sub gradu prædicto, versa facie ad ipsum consecratorem, assistentibus ipsi consecrando diaconibus cardinalibus et acolythis. Stabunt autem juxta episcopum Ostiensem a dextris et a sinistris episcopus Albanensis, et episcopus Portuensis, induti pluvialibus, et habentes oraria, sive stolas; et omnes alii episcopi in circuitu stabunt ad instar coronæ, tenentes singuli libros pontificales, in quibus scriptum est consecrationis officium, quod singuli dicere debent submissa voce. Tunc episcopus Albanensis dat primam Orationem cum nota, dicens:

Oratio. — Adesto supplicationibus nostris, omnipotens Deus, ut quod 273 humilitatis nostræ gerendum est ministerio, tuæ virtutis impleatur effectu. Per.

Deinde episcopus Portuensis dat Orationem suam, licens cum nota:

Oremus. — Propitiare, Domine, supplicationibus nostris, et inclinatus super hunc famulum tuum N. gratiæ sacerdotalis Benedictionis tuæ in eum infunde virtutem. Per.

Post hæc episcopus Ostiensis ponit apertum librum Evangeliorum super cervicem consecrandi, sicut fit in consecratione aliorum episcoporum, tenentibus ipsum duobus cardinalibus usque ad consecrationem finitam. Libro sic præposito, tunc consecrator imponat manum dextram super caput consecrandi, nihil dicendo; et similiter faciant omnes episcopi cardinales, et alii archiepiscopi et episcopi qui assistunt. Post hæc ipse Ostiensis episcopus elevata voce dicit in modum præfationis *Per omnia sæcula sæculorum*, respondetur *Amen*; et prosequitur præfationem illam, *Honor omnium dignitatum*, etc., quæ a superius in consecratione aliorum episcoporum posita est, excepto quod ubi dicitur *Et idcirco huic famulo tuo N.*, in consecratione Romani pontificis eleganter fit hæc additio, et dicitur sic: *Et idcirco huic famulo tuo N. quem apostolicæ sedis præsullem, et primatem omnium qui in orbe terrarum sunt sacerdotum, ac universalis Ecclesiæ doctorem dedisti, et ad summum sacerdotii ministerium elegisti, hunc, quæsumus, Domine, gratiam largiaris*, etc., usque *De profectu omnium consequatur*. Consequenter vero ubi dicitur *Tribus ei*, etc., in consecratione Romani pontificis dicatur sic: *Tribus ei, Domine, cathedram pontificalem ad regendam Ecclesiam tuam, et plebem tuæ sortis intra mundi limits universam. Sit ei auctoritas*, et reliqua. Consecratione manuum facta, consecrator immittit anulum in digitum annularem dextræ manus papæ consecrati, dicens: *Accipe anulum, fidei scilicet signaculum, quatenus sponsam Dei, videlicet sanctam universalem Ecclesiam*, etc., ut supra; et deinde dat ei secundum modum præscriptum librum Evangeliorum, dicens: *Accipe Evangelium, et vade, prædica*

A populo universo. Potens est enim, etc., ut supra. Post hæc archidiaconus imponat ei pallium, dicens: *Accipe pallium, scilicet pontificalis officii, ad honorem omnipotentis Dei, 274 et gloriosissimæ virginis Mariæ ejus genitricis, et beatorum Petri et Pauli, et S. R. E.* Deinde ascendit papa ad sedem, et recipit ad osculum pedis et oris omnes episcopos, presbyteros et diaconos cardinales, et alios prælatos: quo facto, dicat *Gloria in excelsis Deo*, sive *Dominus vobiscum*, ut tempus requirit. Ille autem episcopus cardinalis qui papam consecravit, consecratione finita, deponit pontificalia ornamenta, et assumpto superpellicio, pluviali et mitra simplici, servit eidem, ut moris est, in Missa. Papa vero post *Dominus vobiscum*, et *Gloria in excelsis*, si est dicendum, dicit Orationem Dominicæ alte, et aliam pro se secretè; quibus dictis, residet in sede, et prior diaconorum cardinalium portans ferulam in manibus cum diaconibus, subdiaconibus, scriniariis, iudicibus omnibus solemniter descendit ante altare, et facit duas acies, unam ex parte una, et unam ex reliqua, æqualiter dividendo, ponens primo diaconos juxta altare, secundo subdiaconos, tertio deorsum in choro iudices, quarto scriniarios ordinate; quo facto, ipse prior diaconorum incipit laudem sic alta voce in cantu, quasi legendo, *Exaudi, Christe*; et iudices et scriniarii respondent similiter in cantu, quasi legendo: *Domino nostro N., a Deo decreto summo pontifici et universali papæ, vita*. Item idem prior diaconorum secundo dicit *Exaudi, Christe*, et iudices et scriniarii respondent *Tu illum adjuva*, et sic facit tertio. Item idem prior diaconorum *Salvator mundi*, et iudices et scriniarii respondent *Tu illum adjuva*, et sic faciunt tertio. Item idem prior dicit bis *Sancta Maria*, et respondetur *Tu illum adjuva*. Eodem modo dicit tantum semel *Sancte Michael*, etc., ut supra.

Quibus finitis, prior dicit *Kyrie, eleison*, et illi resp. *Kyrie, eleison*, et hoc faciunt similiter secundo; et postea omnes, scilicet, prior diaconorum et subdiaconi, et alii tertio simul dicunt una et alta voce *Kyrie, eleison*. Laudibus sic finitis, legitur epistola Latina et subsequenter Græca super pulpitum; et ita etiam fit de Evangelio. Et sic Missa ordine suo procedit usque ad finem; et communicabit papa cum solemnitate, non super altare, sed ad sedem.

D Post Missam dicit papa *Sit nomen Domini benedictum*, et resp. *Ex hoc nunc*, etc., et dat Benedictionem. Quibus rite peractis, ipse papa et omnes cardinales, et alii prælati et subdiaconi, quilibet in gradu suo, induentur vestimentis pretiosis **275** albi coloris, episcopi pluvialibus, presbyteri casulis, diaconi dalmaticis, subdiaconi tunicellis, acolythi et alii capellani superpellicis, patriarchæ, archiepiscopi, episcopi, abbates pluvialibus; et similiter iudices, scriniarii, præfecti, et advocati erunt induti pluvialibus, et scholenses superpellicis. Papa vero cum planeta omnia pretiosa ornamenta habebit, et pallium, et mitram optimam, et chirothecas, et an-

* Id est in antiquo Ordine Romano, non in hoc libro Galetani.

mulum pontifici leni; et sic ornatus cum omnibus venit ad portam sive gradus ecclesie, et ibi sedet in sede sibi preeparata; et prior diaconorum cardinalium extrahit ei mitram, et ponit coronam, quae vocatur regnum, in capite, toto populo clamante *Kyrie, eleison.*

Quo facto, quilibet cardinalis et praelatus equitat equum coopertum panno albo; subdiaconi vero, capellani, scriniarii et alii equitant ornate vestiti, non tamen habebunt equos coopertos, papa vero equitat equum magnum faleratum, et coopertum tantum ex parte posteriori de scarleto; et postquam equitavit, fit ibi in eodem loco jactus peruniae sex missilium per senescalcum, vel alium ter, et post papa projicit. Sic autem omnibus equum ascendentibus, prior diaconorum cum ferula ordinat Processionem hoc modo. Primo procedit equus domini papae faleratus; secundo, vadit subdiaconus cum cruce; tertio, duodecim grandierarii cum duodecim vexillis rubeis, et duo alii cum duobus aliis cherubinibus et lanceis; quarto, duo praefecti navales induti pluvialibus; quinto, scriniarii; sexto, advocati; septimo, iudices; octavo, cantores; nono, diaconi et subdiaconi qui legerunt Epistolam et Evangelium in Graeco; decimo, abbates forenses; undecimo, episcopi; duodecimo, archiepiscopi; decimo tertio, abbates Urbis; decimo quarto, patriarchae et episcopi cardinales; decimo quinto, presbyteri cardinales; decimo sexto, diaconi cardinales; decimo septimo, dominus papa, et subdiaconus cum tobalea, et serviens qui portat umbraculum. Processione taliter ordinata, dominus papa cum ea per viam papae incedens revertitur ad Lateranum; sed cum pervenerit ad turrim Stephani quae est in Parione, et hodie dicitur Turris de Campo, unus de familia papae facit ibi alium jactum, stans in aliquo loco eminenti; et ibi dominus papa stat, et ibi veniunt Judaei cum lege, facientes ei laudem; et offerunt legem sibi ut adoret. Similiter dum pervenit ad palatium Civitatis Musae in Punga, unus de familia papae de dicto palatio facit unum jactum. Similiter facit alium jactum, cum pervenerit ad sanctum Marcom. Similiter **276** cum pervenerit ad sanctum Adrianum, facit alium jactum de palatio sanctae Martinae.

Pervento autem ad plateam Lateranensem, ducitur apostolicus ad porticum, quae vadit ad ecclesiam sancti Joannis Lateranensis; et ibi ante porticum stant prior Lateranensis et canonici cum eorum comitiva induti solemniter, et cum cruce processionali papam, cum descendit, recipiunt, et faciunt eum ibi sedere in quadam sede marmorea, quae vocatur stercoraria; ad quam venientes omnes cardinales honorifice elevant eum, ut vere dicere possit: *Suscitat de pulvere egenum, et de stercore erigit pauperem, ut sedeat cum principibus, et solium gloriae teneat.* Ipse autem dominus papa stans juxta ipsam sedem, accipit tres pugillatas denariorum de gremio camerarii, et projicit inter populum, dicens: *Argentum et aurum non est mihi; quod autem habeo, hoc tibi do.* Et deinde priore et canonicis post euntibus, cantando ducitur per ip-

sum porticum ad ecclesiam basilicae Lateranensis ubi orat, et dat Benedictionem, dicens: *Sit nomen Domini benedictum*, et resp. *Ex hoc nunc*, etc., et deponit regnum, et assumit mitram, et sedet in magna sede post altare, ubi recipit praedictos priorem et canonicos Lateranenses ad pedem et osculum; quo facto, ducitur ad palatium, et dum venerit ad portam palatii, inde intratur palatium per ecclesiam. Ponitur ibi faldistorium, et ibi papa sedente, prior presbyterorum cardinalium, cum ipsis presbyteris et iudicibus et scriniariis ordinatis in filo, facit laudem, sicut prior diaconorum cardinalium fecerat in Missa ante Epistolam post Orationem. Postea ducitur papa a cardinalibus per palatium usque ad portam ecclesiae sancti Silvestri, ubi sunt duae sedes porphyreticae; et primo sedet in una quae est in dextera, ubi prior basilicae sancti Laurentii dat ei ferulam, quae est signum correctionis et regiminis, et claves ipsius basilicae et sacri Lateranensis palatii, in quibus designatur potestas claudendi et aperiendi, ligandi atque solvendi; et cum ipsa ferula et aliis clavibus accedit ad aliam sedem similem, quae est ad sinistram; et tunc restituit eidem priori ferulam et claves, et incipit sedere in illa secunda sede. Et postquam aliquantulum sederit, idem prior cingit eidem domino papae zonam de serico rubeo, in qua debet pendere bursa purpurea, in qua sunt duodecim lapides pretiosi **277** cum sigillis et muscis; et dum in ipsa sede sedet, recipit officiales palatii ad pedem et osculum. Recipit etiam de manu camerarii postea denarios argenteos valentes decem solidos Provesinorum, et projicit eos super astantes; et hoc facit ter, dicendo singulis viribus: *Dispersit, dedit pauperibus; justitia ejus manet in saeculum saeculi*; et in istis duabus sedibus debet papa taliter sedere, ut videatur potius jacere quam sedere; et nulla istarum sedium, nec etiam stercoraria, erit cooperta vel parata, sed nuda.

Deinde surgens ducitur ad basilicam sancti Laurentii, quae dicitur Sancta Sanctorum, ubi intrat, et ante altare suam Orationem facit; et postea reducitur ad capellam sancti Silvestri, in qua intrat; ibique, depositis pallio, casula et chirobecis, et accepto manto ad scapulas, sedet in loco preeparato, et dat quilibet cardinali et praelato presbyterium solitum hoc modo. Ipse papa sedet in sede, et quilibet cardinalis et praelatus, extracta sibi mitra, deferens eam in manu, vadit coram eo; flexis genibus tenet mitram apertam ante papam, qui ponit in illam pecuniam quam dat ei in uno scypho argenteo camerarius, et quam dicit liber cameræ, qui vocatur Polptycus; et ille qui recipit pecuniam in mitra, osculatur genu domini papae. Idem vero camerarius habet ante se magnam mensam coopertam tobalea, ubi sunt hujusmodi monetae; et assistunt ipsi camerario clericus cameræ et duo mercatores. Ipsi vero camerarius et clericus cameræ sicut induti superpellicis.

Dato presbyterio, idem dominus papa a duobus cardinalibus diaconibus ducitur ad mensam solemniter paratam, et sedet ibi, episcopo cardinale sibi dante

aquam, duobus diaconibus tobaleam tenentibus; et eo loto, factaque Benedictione mensæ, vadunt omnes sedere. Sedet autem papa in una sede eminenti solus, diversis et magnis vasis aureis et argenteis super mensam positis. In alia vero mensa, quæ est ad dexteram, sedent episcopi, et post eos presbyteri cardinales; in parte sinistra diaconi cardinales; et post mensas cardinalium erunt mensæ omnium prælatorum et aliorum nobilium. Et attende quod papa stabit, dum comedit, indutus et calceatus, ut dictum est, cum mitra. Cardinales vero omnes habebunt superpellicia cum camisiis, et manillis, et mitris albis simplicibus; et ita comedent, et omnes prælati similiter. **278** Coram papa servient laici majores natu et nobiles, qui præsententur erunt. Comestione sumpta, papa lavabit manus ut prius; et quilibet cardinalis similiter sedendo lavabit se, serviente fundente aquam cardinali lavanti. Cardinales autem qui assistunt, teneant tobaleam, unus ex sua parte lavantis, alter ex altera, et sic sibi adinvicem mutuo serviant. Quibus omnibus lotis, et redditis gratias, papa reducit a duobus cardinalibus ad cameram, ubi sacris exutus quiescit. Cardinales vero et alii prælati redeunt ad hospitium suum eques cum mitris paratis, sicut in comestione steterunt.

Item Benedictio papæ de episcopo facti, quæ exhibenda est in eodem loco; quæ consecratio faciendâ videbitur inter ultimum *Kyrie, eleison* Missæ, et *Gloria in excelsis Deo*, vel *Dominus vobiscum*. Peractis se licet prius omnibus aliis quæ consecrationem præcedunt, ut supra; et hoc amplius, quia papa debet cum aliis ornamentis habere annulum pontificalem. Sabunt autem, dum hæc Benedictio legitur, tam papa quam episcopus qui benedicit, et alii cardinales et episcopi, modo et ordine tradito superius in consecratione. Orationem primam dat episcopus Albanensis, *Deus, qui adesse non dedignaris*, etc., ut supra in coronatione domini papæ. Secundam Orationem dat Portuensis episcopus, *Supplicationibus nostris, omnipotens Deus*, etc. Tertiam Orationem dat Ostiensis episcopus vel archipresbyter, si desit episcopus, ita dicens, *Deus, qui apostolum tuum Petrum*, etc. Hæc Benedictione peracta, imponitur apostolico pallium, et dicuntur et fiunt cætera consecrationis papæ, quæ imposito pallio dicenda sunt et agenda ordine supra dicto.

XLVI. *Infra scripta sunt illa quæ domini cardines et alii prælati de curia, camerarius et alii familiares papæ, facere debent quando coronatur.*

Primo quilibet episcopus et dominus cardinalis super camisiam superpellicium, amictum, stolam et pluviale coloris convenientis tempori habeat, sive induat; sed in Processione albam habeant pluviale. Item habeat ordinarium suum et mitram, et equum coopertum cooperimento albo; et in mensa deposito pluviali, recipiat mantellum, et cum mantello et mitra in capite comedat in aula cum domino papa.

279 Item quilibet de dominis cardinalibus habebit in mensa casulam coloris congruentis tempori, quo con-

A tigerit consecratio et coronatio celebrari, vel pluviale secundum quod tempus requiret. In Processione autem habeat tunicam et dalmaticam albi coloris pretiosas, et equum coopertum cooperimento albo, et in mensa cum domino papa erit, sicut supra scriptum est de alijs dominis cardinalibus.

Item quilibet episcopus, sive prælatus, qui repletus fuerit in curia, habeat camisiam, superpellicium, amictum, stolam et pluviale coloris secundum quod tempori convenit in Missa. Item habeat ordinarium et mitram, et in Processione pluviale album, mitram et equum coopertum cooperimento albo. Cum autem venerit ad palatium cum domino papa, ubi paratum est ad comedendum, deponat pluviale, et recipiat mantellum, et cum mitra in capite comedat cum domino papa.

Item dominus camerarius debet præcedere dominum papam cum cruce, associatis sibi capellanis usque ad ecclesiam, ubi debet fieri consecratio et coronatio, et in Missa stet in loco consueto. Qua finita accedat ad locum in ecclesia, ut ordinatum est, et fiat presbyterium; et sic paratus una cum uno de clericis cameræ, et mercatoribus, ministret dominæ papæ diversas monetas exhibendas pro presbyterio dominis cardinalibus, prælatis, et alijs, de quibus consuetum est; et idem camerarius et clericus sint induti superpellicis: quo facto, camerarius erit cum domino papa, quousque dominus papa sit in mensa; et postea vadat vel reveratur ad cameram ad comedendum cum omnibus capellanis domini papæ, qui sunt in curia, poenitentiaris et alijs pluribus bonis viris, qui ex parte camerarii invitantur.

Item quilibet capellanus domini papæ, non subdiaconus domini papæ, habeat superpellicium; et sic equitabit in Processione, et studeat ire ornate cum socio sibi dato.

Item duo Græci de monte Cryptæ Ferratæ, etiamsi essent in curia alii Græci, dummodo curia sit in tali loco, quod de ipso monte possint haberi, alioquin de alijs, sicut fieri potest, intersit in Missa: quorum unus indutus alba et tunicella legat epistolam congruentem diei; alius sit indutus paramento et dalmatica, et cantet Evangelium quod congruat diei; et habeant paratos equos post Missam, et veniant cum Processione usque ad palatium domini papæ.

D 280 Item thesaurarii habeant paramenta parata pretiosa pro domino papa competentia secundum tempus, cum consecrabitur, et alba pro Missa celebranda et Processione, mitra, regnum et septem candidabra cum cereis, tobalea, caputergium, chrisma, et alia eis dicta.

Item duodecim vexilla et duo cherubini in lanceis, qui dabuntur quatuordecim curatoribus, ut portent ea juxta papam; et unus ex ipsis thesaurariis, cum domino papa coronabitur, assignata corona, recipiet mitram, et præcedet, et expectabit in porta ecclesie, et dabit mitram, et recipiet coronam. Item stabit paratus recipere pallium et casulam, quando papa re-

cipiet mantum; et post comestionem recipiet indu-
menta et sandalia, quæ papa deponet

Frater N. marescallus marescalliæ habebit paratos equos, cum faleris et aliis necessariis equo quem equitabit papa, cum cooperimento posteriori de scarleto; et faciat alia consueta sibi injuncta.

Servientes albi erunt parati ad dextrandum equum, et ad portandum solectum et calcaria, capellum et cappam contra aquam ne pluat, et mitrale.

Item servientes nigri portabunt capellam, capitia, faldistoria, scabella et alia consueta, quando dominus papa vadit cantare in solemnibus festis. Item micam de tribus panibus. Item quatuor incisoria de pane in una tobalea pro manibus lavandis. Item de aqua frigida et calida pro manibus lavandis. Item portabunt in ecclesia locum ubi se debet induere, et locum post altare, ubi debet sedere: et faldistorium erit paratum ante altare, in quo incumbat cum fiet litania.

Item in ecclesia parabitur locus ad sedendum, ubi fiet presbyterium, et ubi erit faldistorium ad sedendum. Item subdiaconi domini papæ, tam capellani, quam alii, sint induti tunicellis, et serviant et cantent laudes cum priore diaconorum cardinalium, et faciant servitia quæ erunt eis injuncta: et habeant equos, et veniant eques cum Processione cum papa; et unus eorum sit paratus ad portandum crucem, alius ad faciendum litaniam, et tertius ad serviendum de tobalea; et diaconus qui cantavit Epistolam, in Processione portabit librum Evangeliorum, et prior eorum portabit pallium super altare tempore debito.

281 XLVII. De ministerio episcopi vel presbyteri cardinalis servientis papæ Missarum solennia celebranti in officio capellani rubrica.

Sciendum est quod Romano pontifici Missarum solennia celebranti servire solet in officio capellani episcopus cardinalis diebus qui processionales vocantur: in quibus idem pontifex longe ab altare sacris indutus vestibus, et cum ordinata Processione, mappa super caput ejus extensa, ad sacrum altare procedit. Aliis vero diebus, in quibus non fit hujusmodi Processionis sollemnitas, servire solet presbyter cardinalis. Sed a feria quarta in capite jejunii, licet dicta processio fieri soleat, tamen presbyter cardinalis servire debet. Quando autem pontifex alicui episcopo vel presbytero cardinali committit sermonem faciendum in Missa, is qui prædicaturus est servire debet, etiamsi alias ad alium pertinere servitium videatur.

Cum vero pontifex in ecclesiam in qua celebraturus est venerit, ipso divertente ad locum ubi sacris vestibus indui debet, episcopus sive presbyter cardinalis qui serviturus est eidem pontifici assistere debet, dum dicit Tertiam vel aliam Horam, quæ dicenda est ante Missam secundum exigentiam temporis. Et cum idem pontifex Orationem sive Collectam illius Horæ dicturus est, dictus cardinalis detecto capite manum sinistram producit per anteriorem fissuram cappæ suæ, qua indutus est; dexteram vero proferat

sub ora cappæ; et accipiens duabus manibus librum porrigendum sibi per aliquem de capellanis astantibus, in quo dicenda Oratione scripta est, teneat ipsum super caput suum ante ipsum pontificem, dum dicit Orationem. Si vero sit dies ferialis, in qua pontifex incumbens super faldistorium Orationem dicere cebeat, idem cardinalis genu flexo coram pontifice librum teneat ad pectus suum vel alio modo, qui pro ipso pontifice ad legendam Orationem accommodatus videatur. Dicta Oratione, cardinalis reddat ei a quo recepit, et remaneat cum ipso pontifice, donec finiat officium beatæ Mariæ, si dicendum est, in quo tamen liber ad Orationem dicendam teneri non solet. Finita Hora, divertat cardinalis prædictus ad locum aliquem non remotum, et si episcopi cardinales sedeat, non longe a pontifice cum eis sedere poterit sive sit episcopus, sive presbyter. Sedeat autem in loco qui sibi competit secundum ordinem suum, quousque pontifex **282** calceato sandaliis, vocetur ipse cardinalis ab aliquo ex acolythis pontifici servientibus ad ministrandum aquam manibus ejusdem pontificis. Tunc accedens ipse cardinalis coram pontifice, utramque manum producet extra cappam juxta modum superius positum; et de manu alicujus ex familiaribus pontificis, qui pelves cum aqua eidem cardinali tradere debet, accipiat superiorem pelvim sinistra manu; et, genu flexo coram pontifice, supponat eam manibus ejus; et, accipiens inferiorem pelvim, dextera manu fundat aquam manibus pontificis, quandiu pontifex accipere volet. Deinde pelves restituens ei a quo acceperat, revertatur ad locum ad quem antea diverterat. Cumque pontifex planetam assumpserit, tunc et ipse cardinalis qui servit, deposita cappâ, assumat cottam vel superpellicium, amictum et pluviale coloris qui tempori congruat; et si sit presbyter cardinalis, ipse qui sibi servit nihil minus pluviale induere debet, et consequenter accipere mitram tuam. Post hæc, tradente sibi uno ex acolythis pontificalem annulum, accedat ad pontificem, cui per diaconum cardinalem mitra imposita fuerit; ipse, deposita mitra sua, eundem annulum immittat annuari digito dexterae manus pontificis, osculando eandem manum. Demum accipiens de manu acolythi naviculam cum thure et cochleari, porrigit ipsi pontifici, ut incensum ponat in thuribulo, quod idem acolythus tenere debet. Accipiente vero pontifice cochlear ipsum, cardinalis prædictus manum ejus osculari debet; et similiter faciat quando pontifex cochlear ipsum reponit in naviculam. Hoc enim regulariter observatur, quando quicumque cardinalis aliquid tradit in manus pontificis, vel recipit de manu ipsius, manum eandem reverenter osculari debet.

Post hæc si Processio facienda est, ordinata ipsa Processione per ipsos quorum interest, cardinalis ipse præcedit, si est episcopus, cum aliis episcopis, tenendo locum quem alias tenere debet; si vero presbyter est, præcedat prius omnes presbyteros cardinales, quasi unus ex junioribus episcopis cardinalibus. Sic autem præcedat cum aliis cardinalibus ipse

qui servit, donec ad altare perveniant; et juxta dextrum cornu altaris expectet, donec pontifex ipse perveniat ad altare. Quod si dies processionalis non est, sed talis in qua pontifex prope altare sacris induitur; postquam cardinalis ipse pontifici dederit anulum, statim veniat ad dextrum cornu altaris, et expectet **283** pontificem, ut dictum est. Veniente autem pontifice ad altare, et astantibus eidem duobus diaconibus hinc et inde, episcopus sive presbyter cardinalis qui servit, stare debet juxta diaconum qui est ad dextram pontificis, donec ipse pontifex confessionem et absolutionem compleverit. In fine vero absolutionis accipiat dominus cardinalis de manu acolythi naviculam cum thure, et offerat pontifici, ut thus in thuribulo ponat juxta modum qui superius ponitur. Deinde cardinalis ipse vadat et expectet pontificem juxta sedem ipsi pontifici præparatam in dextra ejus parte. Cumque pontifex ad eandem sedem venerit, ascendat dictus cardinalis, et assistens ei ex parte dextra, dicat cum ipso Introitum Missæ et *Kyrie, eleison*, legendo. Deinde vadat ad sedendum in loco suo.

Sciendum vero est quod cardinalis qui servit in loco capellani, si est episcopus, faldistorium suum habere debet ad dexteram partem sedis prædictæ super alios episcopos cardinales qui sedent in eadem parte; si autem presbyter est, non debet habere faldistorium, sed locum habeat ante pedes pontificis in dextera parte juxta duos diaconos cardinales qui eidem pontifici assistunt. Cumque pontifex incipitur est Hymnum Angelicum, surgit dictus cardinalis qui servit, et assistat pontifici, et prosequatur cum eo Hymnum prædictum, et deinde sedeat in loco suo. Cum autem dicturus est pontifex *Pax vobis*, vel *Dominus vobiscum*, surgat idem cardinalis, et accipiat librum Missalem tradendum sibi per aliquem capellanum, vel alium clericum, cui liber ipse commissus fuerit; et ipsum teneat apertum super caput, vel aliter decenti modo, prout commoditas loci permiserit, ante pontificem, donec dixerit omnes Orationes dicendas, quas idem cardinalis præscire debet, ac diligenter in libro quærere, ac ordinate pontifici præsentare. Finitis Orationibus, cardinalis reddat librum ei a quo recepit, et sedeat usque ante horam qua legendum est Evangelium. Tunc surgens accipiat de manu acolythi naviculam cum thure, et exhibeat eam pontifici eo modo qui superius descriptus est, ut pontifex ponat incensum in thuribulo, quod portandum est ad Evangelium; quo posito, dictus cardinalis iterum sedeat, donec inchoetur Evangelium; quod cum legitur, assistat pontifici in dextra parte sedens.

Finito Evangelio, dictus cardinalis accipiat thuribulum de manu acolythi redeuntis a loco in quo lectum est Evangelium; **284** et incenset ipsum pontificem. Et est conveniens quod incensando ter admoveat thuribulum ante pectus pontificis. Hoc facto, si pontifex ipse prædicaturus est, cardinalis ipse qui servit pergat ad locum in quo faciendus est sermo, et sit in dextera parte pontificis dum prædicat, videlicet

stans, si pontifex stat; aut sedens in aliquo apto loco, si pontifex sedeat. Et facto sermone, cum ipso pontifice redeat ad sedem ipsius, præcedens ipsum. Si autem ipse qui servit sermonem facturus est, postquam incensavit pontificem, genu flexo ante ipsum osculatur pedem ejus, et petat Benedictionem dicens *Jube, domne, benedicere*. Recepta Benedictione, reverenter quærat a pontifice quantum indulgentiam placeat ei concedere; et audito beneplacito ejus, pergat ad locum ubi prædicare debet, et prosequatur sermonem suum. Quo finito, maneat in eodem loco, donec facta sit confessio per diaconum cardinalem; et tunc antequam pontifex det absolutionem, dictus cardinalis qui prædicaverit, annuntiet indulgentiam talibus vel similibus verbis: *Dominus summus pontifex auctoritate omnipotentis Dei et beatorum Petri et Pauli apostolorum ejus, et sua, omnibus vere penitentibus et confessis concedit indulgentiam unius anni et quadraginta dierum, vel plus, sicut pontifici placuerit; et consequenter data absolutione per pontificem, ipse cardinalis redeat ad eum, et dicens Credo, si dicendum est, assistat et prosequatur cum eo Symbolum, et sedeat; et cantato Symbolo surgat et assistat pontifici dicenti Dominus vobiscum.*

Postea residente eo, acolythus super ipsius gremium debet extendere tobaleam seu mappam, et amovere chirothecas ejus, amoto prius annulo pontificali de digito pontificis per cardinalem prædictum, qui eum servare debet immissio alicui digito suo; et genu flexo a dextera parte pontificis, debet tenere tobaleam decenter obvolutam circa juncturam brachii et manus dexteræ pontificis, subdiacono tenente similiter a parte sinistra; et aliquo de cubiculariis ipsam tobaleam elevante paululum ante pectus pontificis, ne forte, dum pontifex lavat manus, aliquæ guttæ prosiliant de aqua, et sacras vestes maculare possint. Tunc episcopus cardinalis antiquior ex aliis qui sedent circa pontificem, surgat et accipiat pelvis tradendus sibi ab uno de familiaribus pontificis, cui commissum fuerit, et ministret aquam ad manus pontificis abluendas, sicut superius de prima ablutione dictum est. Quibus ablutis et extersis, **285** prædictus cardinalis qui servit immittat anulum digito pontificis, et surgens stet juxta pontificis sedem, donec instante hora qua pontifex processurus est ad altare, ipse procedat, et præparet librum Missalem in sinistra parte altaris, supposita ei tobalea complicata, cum qua pontifex manus abstersit, quam clericus, qui eidem cardinali servit de mitra recipere debet de manu acolythi, quando pontifex surgit ut veniat ad altare. Præfatus autem cardinalis diligenter quærere debet in prædicto libro omnia quæ pontifex dicturus est, sive offerendo patenam et calicem, sive thurificando, sive etiam prosequendo secretas Orationes, et cætera quæ ad officium Missæ spectant. Debent etiam, cum opus est, sollicitè ac modeste vertere folia, et ostendere pontifici digito quæ dicenda sunt, si quando fuerit opportunum. Sic autem pontifici assistat juxta librum attentus et reverens usque ad *Agnus Dei*. In

elevatione tamen dominici corporis poterit ad modicum flectere genua, et idem similiter facere in elevatione calicis, adorando videlicet corpus et sanguinem consecratum.

Cæterum postquam dixerit *Agnus Dei* cum pontifice, et ipse pontifex inceperit dicere Orationem *Domine Jesu Christe qui dixisti*, etc., quæ videlicet dicitur ante pacem, tunc sæpe dictus cardinalis, relicto libro in sinistra parte altaris, transferat se ad dextram, et pontifice se convertente ad dandam ei pacem, ipse cardinalis inclinet se ante eum profunde; non tamen flectat genua, et cito se erigens, reverenter accipiat pacem a pontifice, ac subsequenter osculatur crucem pallii quæ est in pectore pontificis; deinde prout opportunum fore prospexerit, aptet ei planetam primo super dextrum, postea super sinistrum brachium; poterit etiam trahere a parte anteriori. Subsequenter aptet pallium hoc modo. Partem illam fanonis, quæ dependet ante pectus pontificis, aptet decenter sub prædicta cruce pallii; deinde super eandem crucem ponat digitos manus dextræ suæ, et cum sinistra trahat pallium inferius, et collocet in loco debito super dextrum brachium pontificis; postea digitos manus suæ sinistræ imponens eidem cruci, cum manu sua dextra trahat et aptet sinistram partem pallii. Est autem locus conveniens pallii super brachia, ut videlicet nec tantum ascendat, quod appropinquat ad cubitum; sed sit quasi in medio.... ut cubitum ultimam partem, anteriorem pallii, quæ videlicet dependet inferius, faciat certe dependere per medium planetæ. **286** Modus autem aptandi planetam et pallium, ut supra tangitur, melius percipi potest exemplo diaconorum cardinalium, quorum est hoc frequenter facere in Missa, quam possit per scripturam tradi.

Iis peractis, cardinalis prædictus convertens se ad antiquiorem ex diaconibus cardinalibus, qui circa altare assistunt, det ei pacem; ita tamen quod ei is qui Evangelium legit, est antiquior, non ei, sed antiquiori post eum pax dari debet. Deinde cardinalis prædictus vadat ad episcopos cardinales, et det pacem antiquiori in parte dextra, et alteri antiquiori in parte sinistra. Subsequenter vadat ad presbyteros cardinales, et det pacem antiquiori in parte sinistra. Ultimo ad alios prælatos qui sacris induti sunt, et det pacem uni qui primum locum tenet, vel pluribus eorum, si forte non omnes fuerint in ordine eodem residentes. Ipsum autem cardinalem sic euntem ad dandam pacem præcedere debet unus de acolythis, et aliquis vel aliqui de cursoribus domini papæ.

Data pace, revertatur ad pontificem quem invenerat recessisse ab altari, et venisse ad sedem suam, eique communicanti assistat. Nec oportet multum sollicitari eum de libro tempore communionis; sed ipse cui liber est commissus tenere debet ante pontificem aptata dextra super ipsum librum, ut legere possit quæ illo tempore dicenda sunt. Ipse vero cardinalis accipiens de manu acolythi pannum, cum quo

abstersurus est pontifex os et digitos post communionem et ablutionem, et cum ipso panno accipiens calamum cum quo pontifex dominicum sanguinem sumere debet; quando pontifex sumpserit partem Hostiæ quæ sumenda est ab eo, et dæuerit sumere sanguinem, dictus cardinalis porrigit ei calamum, osculam manum ejus. Cumque pontifex post datam sacram communionem diacono cardinali et subdiacono resederit, dictus cardinalis tenens prædictum pannum suum in manu dextra sua, genua flectat a dextra parte pontificis, et tobaleam extendendam per acolythum super gremium ejus teneat manu sinistra, eodem modo quo superius scriptum est. Tunc ille episcopus qui aquam ministraverit, accipiens de manu acolythi manu sua dextra urceolum cum vino, et manu sinistra vasculum in quo ablutio recipienda est, vasculum ipsum supponat digitis pontificis, et cum urceo superfundat vinum paulatim et modesto, et alius episcopus cardinalis antiquior post illum accipiat **287** pelves exhibendas sibi per aliquem de familiaribus pontificis, et subsequenter super eosdem digitos aquam fundat eo modo, quo supra in ablutione manuum traditur. Ablutis digitis, sæpe dictus cardinalis qui servit, porrigit dictum pannum pontifici ad extergendum digitos. Præfatus autem episcopus qui vinum fundit, urceum reddens acolytho, vasculum cum ablutione portet ad altare diacono cardinali qui Evangelium legit, qui eandem ablutionem bibere debet, et vasculum episcopo reddere; ac ipse episcopus vasculum tradere acolytho, et sic redire ad locum suum. Cardinalis vero qui servit, expectet manens sic genu flexo, donec subdiaconus offerat pontifici calicem cum vino, et ipse pontifex sumat de eo ad abluendum os; et tunc iterum dictus cardinalis porrigit ei pannum prædictum ad os abstergendum; et exinde cardinalis restituens dictum pannum acolytho surgere debet, et instante hora pontifex ad altare redire debet. Ipse cardinalis præcedat eum, et sit in dextra parte, habeus ibi librum missalem cum tobalea supposita, ut supra dicitur; et veniente pontifice ad altare, assistat ei dum dicit Orationes dicendas post communionem, quas diligenter querere et ordinate studeat præsentare pontifici. Cumque, finitis Orationibus omnibus, pontifex dicit *Per Dominum nostrum Jesum Christum*, etc., cardinalis prædictus osculatur primo altare, demum crucem pallii quæ est super dextrum brachium pontificis, et sic recedat ab altari, et vadat ad locum in quo sedit, stans ibi donec post Benedictionem datam pontifex redeat ad sedem suam, juxta quam dictus cardinalis assistens moveat annulum de manu pontificis, et reddet acolytho. Deinde divertens exuat se sacras vestes, et induat communes; ac denuo redeat ad pontificem, et assistat eidem, et serviat in Hora illa, quæ post Missam dicenda est, sicut dictum est superius de Hora quæ Missam præcedit. Si autem exuto pontifice sacris vestibus imponenda est ei mitra, dictus cardinalis adsit, et nullus diaconus cardinalis

advenit, sæpe dictus cardinalis mitram imponit ipsi pontifici. Finita vero Hora prædicta, cardinalis ipse recedere potest, peracto videlicet ministerio suo.

288 XLVIII. *De his quæ observanda sunt circa mysterium, quando episcopus cardinalis Missarum solemniter celebrat; et quos ministros debet habere; et de vestimentis seu ornamentis pontificis et ipsorum.*

Quando episcopus cardinalis Missarum solemniter celebraturus est in ecclesia aliqua, clerici ejus, quibus capellæ cura committitur, præcedere debent ad eandem ecclesiam cum ipsa capella, et sollicitè providere quod omnia deferant quæ necessaria sunt ad ministerium tam pro persona pontificis quam pro ministris ejus, et pro sacro altari. Ministri autem, quos pontifex omni tempore habere debet, sunt hi: capellanus, diaconus et subdiaconus, et quatuor acolythi ad minus, videlicet unus qui mitram servare debet, unus qui sit thuriferarius, et duo qui sint censerarii. Cum opus est, poterunt nihilominus aliqui alii de clericis celebrantibus induti superpelliciosis eidem assistere cum prædictis ministris. Vestimenta vero seu ornamenta pro persona pontificis deferenda hæc sunt: caligæ, sandalia, amictus, alba, cingulum cum subcinctorio, quod habet similitudinem manipuli, et dependere debet a cingulo in sinistra parte; crux pectoralis, stola, tunicella, dalmatica, chirothecæ, planeta seu casula, et manipulus, pallium cum tribus spinulis aureis, si pontifex pallio utitur; mitra et annulus pontificalis. Cambuta seu baculo pastorali non utuntur summi pontifices, nec episcopi cardinales in Romana curia. Sunt necessaria pro persona pontificis pectem et tobalea circumponenda collo ejus quando pectinatur, pelves et tobalea ad abstergendum manus, faldistorium cum scabello et cussinis supponendis faldistorio, et pannum ad tergendum ipsum.

Capellanus autem caniseam lineam super communes vestes, superpellicium seu cottam, amictum et pluviale habere debet. Diaconus amictum, albam, cingulum, stolam, dalmaticam et manipulum. Subdiaconus amictum, albam, cingulum, tunicellam, et manipulum. Acolythi omnes debent esse induti cottis secundum consuetudinem sanctæ Romanæ Ecclesiæ. Et notandum quod diaconus et subdiaconus diebus quibus est usus violacei seu nigri coloris, non dalmaticas et tunicellas, sed planetas sacerdotales habere debent.

Provideant etiam prædicti clerici quod deferant cum capella **289** altare portatile, nisi sciant quod altare in quo celebrandum est sit consecratum; et pannum sericum, qui dicitur dorsale, et aurifrigium ad adornandum faciem altaris, crucem ponendam super ipsum altare, pallam, corporale, calicem, patenam, mappulam ad tergendum calicem, ampullas pro vino et aqua ad sacrificium, vasculum quod continet Hostias, barillum seu vas unde deferant vinum pro sacrificio, et aliud vas pro aqua necessaria in ministerio. Deferant etiam thuribulum et naviculam

A cum thure et cochleari; et libros, videlicet Missalem, librum Evangeliorum, et librum Epistolarum; tobaleas etiam, quarum unam tenet capellanus, vel aliquis alius de ministris porrigendam pontifici, cum opus fuerit, ad tergendum os, vel nares. Tobaleas habeat is qui serviat mitram, ad tenendam ipsam mitram; aliam etiam ad extendendum super gremium pontificis, quando sedet. Nihilominus habeant paratas et alias tobaleas aliquas, et aliquem alium pannum, seu pannos sericos, quibus uti possint ad alia mysteria quæ prædicta sunt, si necesse fuerit, ut pote ad ornandum altare, vel posteriorem partem altaris, si ejus dispositio id requirat, vel aliquem alium ornatum. Deferant quoque æstivo tempore flabella ad abigendum muscas a ministerio; insuper deferant tapetia plura sternenda sub faldistorio, et ante altare et super sedilia, in quibus debeant sedere ministri. Præterea prævideant supradicti clerici capellæ, quæ vestimenta pontifici et ministris conveniant, et sint coloris tempori congruentis.

XLIX. *De diversitate colorum quibus Romana Ecclesia in sacris vestibus diversis temporibus uti solet.*

Circa quod sciendum est quod sancta Romana Ecclesia quinque coloribus utitur in sacris vestibus, videlicet albo, rubeo, viridi, violaceo, et nigro. Quidam autem duos hos ultimos pro uno reputant. Colore albo utitur a Vesperis in vigilia Nativitatis Domini usque ad Octavam Epiphaniæ inclusive, exceptis festis martyrum, quando interveniunt. Item feria quinta in Cæna Domini. Item a Sabbato sancto in officio Missæ usque ad Octavam Ascensionis Domini inclusive, quodcumque officium de tempore agitur, præter dies Rogationum, et præter Missam quæ dicitur in die sancti Marci de officio litaniarum. Item in omnibus festis sanctæ Dei genitricis Mariæ. **290** In receptione tamen candelarum in festo Purificationis beatæ Mariæ virginis utitur colore violaceo, et postea in Missa albo. In festo omnium Sanctorum, in festis Angelorum, in festo Nativitatis sancti Joannis Baptistæ, in principali festo sancti Joannis evangelistæ, in Conversione sancti Pauli, in Cathedra sancti Petri, in festis omnium confessorum et omnium sanctorum quæ martyres non sunt. In Dedicacionibus ecclesiarum, et per Octavas prædictorum festorum quæ Octavas habent, quando de ipsis Octavis agitur.

L. *De colore rubeo.*

Rubeo colore utitur a vigilia Pentecostes in Missa usque ad Sabbatum post festum ipsum inclusive. Item in festis sanctæ Crucis, in festo Decollationis sancti Joannis Baptistæ, in festo omnium apostolorum, et evangelistarum, præter principale festum sancti Joannis evangelistæ, et præter festa Conversionis sancti Pauli, et Cathedræ sancti Petri. Item in festis omnium sanctorum et sanctorum martyrum, præter festum sanctorum Innocentium, quando extra Dominicam venit; sed si in Dominica veniat,

utitur rubeo, et in octava rubeo, quacunquē die veniat; si autem extra Dominicam veniat, tunc utitur violaceo colore, sed in octava rubeo utendum est; per octavas prædictorum festorum quæ Octavas habent, quando de ipsis Octavis agitur.

LI. *De colore viridi.*

Colore viridi utitur inter Octavam Epiphaniæ et Septuagesimam, et inter festum Pentecostes et Adventum, quando dominicale officium agitur.

LII. *De colore violaceo.*

Colore violaceo utitur a prima Dominica Adventus usque ad Missam in Natale Domini inclusive, et a Septuagesima usque ad officium Missæ in vigilia Paschæ exclusive, quacunquē in prædictis temporibus officium de tempore agitur, exceptis feriis quinta in Cæna Domini, et feria sexta in Parasceve. Et est intelligendum quod in Sabbato sancto in toto officio quod agitur ante Missam utendum est violaceo; hoc excepto **291** quod diaconus qui cantat Benedictionem cerei indutus dalmatica, subdiaconus, vel subdiaconi, qui illa die ministrant induti, tunicellis utuntur albis; sed Benedictione cerei cantata, diaconus, amota dalmatica, assumit planetam violacei coloris, et teneat eam usquedum inchoatur officium Missæ; subdiaconi vero non mutant vestes. Utitur autem colore violaceo in quatuor temporibus semper, ut in vigiliis sanctorum in quibus est jejuniū, quando Missa est de vigilia, et in diebus Rogationum, et in Missa quæ dicitur in die sancti Marci de officio litaniarum. Item in die festi sanctorum Innocentium, quando extra Dominicam occurrit. Item in festo Purificationis beatæ Mariæ in receptione candelarum in Processione.

LIII. *De colore nigro.*

Colore nigro utitur feria sexta in Parasceve, in Missis defunctorum, et in Processionibus, quas Romanus pontifex nudis pedibus facit. Sciendum tamen est quod diebus quibus est usus nigri coloris, uti violaceo non est inconveniens.

Cum ergo prædicti clerici, capellæ curam habentes, pervenerint ad ecclesiam cum eadem capella, de convenienti loco in quo pontifex sacris vestibus indui debeat provideant, ita quod si in ipsa ecclesia secretarium sit sive sacristia conveniens, in qua pontifex celebraturus indui soleat, ibidem faciant deponi capellam, et sternantur tapete seu tapetia, et præparent faldistorium cum cossino et panno qui ipsum cooperiat, et scabello. Exponent etiam in apto loco, prout melius poterunt, sacras vestes, quibus pontifex et ministri induendi sunt, et alia quæ ad mysterium sunt opportuna, ut in promptu haberi possunt. Si vero in eadem ecclesia non sit secretarium seu sacristia conveniens, deponatur capella, ut fiant quæ prædicta sunt in aliquo apto loco prope altare; et si forte in ecclesia illa consuetum esset quod pontifex longe ab altari induatur, et cum ordinata Processione ad altare procedat, consuetudo servanda est.

Præterea dicti clerici sternant ante altare sacrum tapete seu tapetia, et provideant quod ipsum altare,

A priusquam pontifex accedat, sit decenter ornatum, sive pannis, quos ipsi deferant, sive sint ejusdem ecclesiæ. Ponant insuper super ipsum altare crucem, quæ sit contra faciem pontificis, quando stabit in medio altaris. Hoc vero quod dicitur de ornamento altaris, **292** differri potest usque post Evangelium vel post prædicationem, quando nimius est concursus populi. Ad ipsum altare debent ipsi clerici induti cottis sacra ornamenta trahere.

Igitur pontifex ad ecclesiam veniens, postquam inclinaverit, et breviter oraverit ante altare, divertat ad locum ubi capella præparata est, et stando dicat cum clericis suis Tertiam, vel aliam Horam, quæ dicenda est ante Missam pro tempore; et quando dicet Orationem, capellanus ejus, si opus est, teneat ante se ipsum librum, in quo Oratio scripta est. Cum autem ipse dicet prædictam Horam, diaconus et subdiaconus induant se omnibus sacris vestibus præter manipulos, exceptis diebus in quibus iidem ministri planetis uti solent; tunc enim ipsas planetas non debent induere usque in hora qua pontifex processurus est ad altare. Capellani vero et ceteri ministri sint induti cottis, ut serviant ipsi pontifici dum induitur. Postquam ergo pontifex dictam Horam compleverit, resideat in faldistorio, et incipiat ac prosequatur Psalmos *Quam amabilia*, etc., cum Orationibus quæ dici solent dum pontifex calceatur. Interea dum unus de familiaribus ejus accedens detrahat ei calciamenta communia, et subdiaconus detrans eum caligas et sandalia genuflectat coram ipso, et calciat eum, ita quod primo calciat dextrum pedem, deinde sinistrum, et unus de acolythis eundem juvat ad calciandum.

Calciatus pontifex surget, et stans super scabellum cappam deponat, et remaneat in camisia linea, quam semper debet habere supra laucas vestes, quando ad celebrandum vadit, etiamsi religiosus sit. Et ipso pontifice super faldistorio residente, diaconus et subdiaconus accipientes ab acolythis tobaleam suam et pecten, extendant tobaleam circa collum, et caput ejus leviter et decenter peccinent, videlicet primo diaconus a parte dextra, deinde subdiaconus a sinistra. Quod si diaconus et subdiaconus ad hoc docti non sint, capellanus hoc faciat vice eorum. Quo facto acolythus extendat super gremium ipsius pontificis aliam tobaleam, et pontifex, amoto annulo suo, que utitur communiter, tradat ipsum servandum capellano; qui accipiens ab acolytho pelvis cum aqua, et tenens inferiorem pelvim manu sinistra, superiorem vero dextra manu, flexis genibus fundat aquam super manus pontificis, assistentibus interim ipsi pontifici diacono a parte dextra, et subdiacono a parte sinistra genibus flexis, et tobaleam prædictam tenentibus.

293 Cumque pontifex manus abluerit et absteriserit, surgens et stans super scabellum, et ministri reverenter et diligenter induant eum, ita quod acolythi deferant vestes, et diaconus a parte dextra, et subdiaconus a sinistra recipiant easdem vestes, et induant eum; quos juvare poterunt capellani et alii

clerici pontificis induti cottis astantes, prout oportunitum fuerit. In primis ergo acolythi deferant amictum, quem ponat super caput pontificis diaconus, et ejusdem amictus chordulam sinistram diaconus, dextram subdiaconus accipiat, et post tergum pontificis ducant et reducant ad anteriorem partem super cingulum, quas invicem colligare poterit ipse pontifex. Deinde induant eum alba, quam diligenter aptant circa collum et circa manus; et subsequenter subcingat eum cingulo cum subcinctorio, uno de ministris levante ipsam albam anteriori parte circa pectus, et ipsius cinguli chordulas diaconus invicem liget et stringat, vel ipse pontifex stringere poterit, sicut ei placuerit. Ministri vero albam ipsam aptent circa fimbrias, ut ipsæ fimbriæ terram non tangant, et æqualiter distent a terra. Aptent etiam manicas ipsius albæ, complicando eas decenter inter armum et cubitum. Consequenter accipiat pontifex crucem pectoralem, ipsamque deosculans appendat collo suo, ita quod pendeat ante pectus. Deinde accipiat stolam, et deosculatam circa medium ejus ponat circa collum suum, nec reducat partes ipsius stolæ hinc et inde in modum crucis ante pectus, sed permittat eas inferius dependere sicut a collo veniunt; et ministri utramque partem stringunt cum cingulo, ne desluere possit. Post hæc ministri induant eum tunice, aptantes eam circa collum et circa manus; deinde induant eam dalmaticam, aptantes eam circa collum et manicas ejus replicante, ita quod ipsæ manica non tangant manus pontificis, sed distent ab eis, quasi per spatium dimidii palmi.

Post hæc pontifex iterum resideat, et recipiat chirothecas offerendas sibi ab acolytho, immittente eas manibus ejus diacono dextræ, et subdiacono sinistræ, quibus acceptis, surgat, et prædicti ministri imponant ei planetam; et si pontifex utatur pallio, imposita planeta immediate, acolythus offerat ei pallium tenens ipsum cum pulchra tobalea manibus extensis, ita quod dextra manu teneat pallium circa crucem sinistram, et sinistra manu circa crucem dextram. Ipse autem pontifex **294** osculetur pallium in cruce posteriori. Deinde ministri imponant ei pallium ipsum, diacono elevante partem illam quæ debet posterius dependere. Et attendant ministri quod illa pars pallii, quæ duplex est, veniat supra sinistrum humerum. Post acolythum deferentem pallium sequatur is qui mitram servare debet, deferens eam in manu dextera mediante tobalea, et in sinistra spinulas infligendas pallio. Quo imposito, ministri infligant spinulas ipsas, videlicet diaconus unam in cruce anteriori, aliam subdiaconus in cruce super sinistrum humerum, tertiam unus ex aliis ministris in cruce posteriori. Ipsæ autem spinulæ sic infligendæ sunt, quod quælibet tertio transeat per crucem cui infligitur, et quarta vice acumen spinulæ infligatur pallio ultra crucem, proviso quod nunquam spinula perforat pallium, et nullo modo acumen ejus tangat planetam, proviso etiam quod cujuslibet spinulæ caput, in quo est gemma, sit a dextra parte infligentis ipsam spinu-

lam. Subsequenter diaconus a dextris, et subdiaconus a sinistris planetam super brachia pontificis apte complicant. Et si pontifex prope altare induitur, subdiaconus in ipsa plicatura sinistri brachii colloctet, et quasi abscondat manipulum pontificis tradendum sibi ab acolytho. Quod si pontifex longe ab altari vestiatur, non debet subdiaconus tunc imponere manipulum, sed debet ipsum portare cum libro Evangeliorum; et cum pontifex pervenerit ad altare, imponat et aptet manipulum prædicto modo. Planeta vero complicata, ut prædictum est, diaconus de capite pontificis amictum deponat, et aptet circa collum ejus, et provideat quod planeta plane jaceat super humeros, et trahat ipsam a parte anteriori; deinde pallium componat ita quod crux anterior sit ante pectus super aurifrigium planetæ, et ipsi cruci ponens extensos digitos dextræ manus cum manu sinistra trahat pallium super dextrum brachium pontificis versus cubitum; postea imponens eidem cruci digitos sinistræ manus, cum dextra manu pallium super sinistrum brachium pontificis trahat, providens quod ipsum pallium super brachia descendat quasi ad medium inter armum et cubitum; et juxta hunc modum aptetur pallium, quoties videbitur opportunum. Deinde diaconus accipiens utram ab eo qui ipsam servat, imponat eam capiti pontificis. Interim capellanus induat se pluviali; et imposita mitra pontifici, ipse capellanus immittat **295** pontificalem annulum annulari digito dextræ manus pontificis, osculando eum; quod semper facere debet, quando immittit ei, aut quando amovet ipsum annulum. Poterit etiam post pontificalem annulum immitti alter annulus parvus, qui ipsum pontificalem fixum teneat, et hoc episcopaliter aptetur. Immisso annulo, capellanus accipiat de manu thuriferarii naviculam cum thure et cochleari, et thuriferario præsentante pontifici cum igne, quem, dum pontifex induitur, ipse thuriferarius preparare debet; capellanus porrigat pontifici naviculam detectam, et pontifex accipiens dextra manu cochlear cum thure ponat in igne thus, et cochlear in navicula reponat, ipsumque thus positum in igne benedicat signo crucis. Capellanus vero osculari debet manum pontificis, et quando cochlear accipit, et quando ipsum reponit; et cochleari reposito per pontificem, naviculam ipsam thuriferario redat. Hoc autem quod dictum est de positione incensi, observandum est quando pontifex longe ab altari induitur. Nam si juxta altare induatur, non oportet incensum ponere, usque post factam confessionem. Inducto pontifice prædicto modo, diaconus et subdiaconus accipiant manipulos suos, et induant planetas, si tempus requirit. Illis peractis, si sint longe ab altari, procedant ad ipsum, præcedente thuriferario, et post ipsum duo ceriferarii, deinde subdiaconus cum libro Evangeliorum; post quos sequitur pontifex, deducens illum capellano a parte dextra, et diacono a sinistra. Is autem qui mitram servat, et alii clerici induti cottis sequantur post pontificem. Quando pontifex pervenerit ante gradus altaris, diaconus depo-

iat ei mitram, accipiens eam una manu per anterius cornu, et cum alia manu complanet capillos pontificis, si opus est, quod semper facere debet is qui mitram removet; et sic amota mitra, diaconus tradat ei qui ipsam servat, qui semper eam recipere debet de manu diaconi vel capellani amoventis ipsam, et tradere eam illi, cum fuerit imponenda.

Quod si pontifex juxta altare induatur, non oportet hujusmodi processionem fieri; sed ipso pontifice accedente ad altare, deluentibus ipsum capellano et diacono, ceroferarii sint parati juxta altare, et accipiant de altare candelabra cum cereis accensis. Thuriferarius quoque sit paratus in sinistra parte cum thuribulo, in quo sit ignis, et cum navicula. Pontifex autem inclinatus paululum ante altare confessionem faciat, **296** assistentibus ei capellano a parte dextra, et diacono a sinistra. Subdiaconus vero, si debet immittere, manipulum pontifici immittat. Et dum pontifex facit confessionem, stet cum libro Evangeliorum juxta gradum altaris in sinistra parte, et ceroferarii stent circa altare, unus in dextera, alius in sinistra parte. Alii ministri possunt stare post pontifexem. Facta confessione et data absolutione per pontificem, priusquam dicat *Deus tu conversus*, etc., Capellanus accipiat de manu thuriferarii naviculam cum thure, quam ille sibi porrigere debet inter pontificem et altare, et pontifex ponat thure in thuribulo, capellano naviculam et thuriferario thuribulum offerentibus ei, sicut superius dictum est. Quo facto, pontifex dicendo *Deus tu conversus*, etc., ascendens ad altare, et inclinatus ante ipsum, dicit Orationem *Aufer a nobis*, etc., qua dicta, osculatur altare, et postea osculetur librum Evangeliorum, quem apertum in eo loco, in quo est Evangelium legendum in Missa, offerre debet ei subdiaconus; et osculatum per pontificem dimittat clausum super altare, nisi ex causa alibi reponendus videatur. Osculato libro, signet se pontifex signo crucis, et tunc chorus incipere potest Introitum. Cumque pontifex signaverit se prædicto modo, vertat se ad dextram partem altaris; et diaconus accipiens thuribulum de manu thuriferarii tradat pontifici; et ipse pontifex incensat altare, incipiens ab ejus medio contra faciem suam; et prius incensat partem dextram, et postea sinistram; deinde a sinistro latere redeat ad dextram, incensando anteriorem partem ipsius altaris. Quo incensato, reddat thuribulum diacono, qui osculari debet manum pontificis, et quando tradit ei thuribulum, et quando recipit ab ipso. Diaconus vero, accepto thuribulo de manu pontificis, incenset ipsum pontificem, deinde altare per circuitum; postea tradat thuribulum thuriferario, et ipse accedat ad sedem pontificis.

Pontifex autem postquam incensaverit, ut dictum est, deducantibus eum capellano et subdiacono, vadat ad sedem suam, videlicet ad faldistorium præparatum in dextra parte altaris, seu post ipsum altare, secundum qualitatem et consuetudinem loci; ubi vero consuetum est quod pontifex sedeat in altiori sede lapidea et lignea, servetur consuetudo. Cumque

pontifex ad sedem venerit, stans super scabellum dicat sine cantu cum suis ministris Introitum, et *Kyrie, eleison*, **297** capellano interim aptante vestes ejus, videlicet manicas dalmaticæ componendo in debita plica, et similiter componendo planetam super brachia, et extendendo eam super humeros et trahendo a parte anteriori, aptet pallium juxta modum superius descriptum. Et hoc quod dictum est de aptandis vestibus pontificis capellanus seu diaconus semper facere debent, quando videtur opportunum, et specialiter quando pontifex surgit. Aptatis vestibus pontifex sedeat, diacono imponente ei mitram, et uno de acolythis expandente super gremium ejus pulchram tobaleam, quam pontifex semper habere debet dum sedet; et si opportunum videbitur, is qui mitram servat, stans juxta pontificem, et scabellum tenens, abigat ab eo muscas. Quodocunque autem surgere debet diaconus vel, si ei non vacat, capellanus, accipiens eandem tobaleam, extendat manus suas, et mediante ipsa tobalea reverenter accipiat manus pontificis, et eundem adjuvet ad surgendum; deinde tobaleam tradat acolytho. Et hoc quod dictum est de tobalea expandenda super gremium pontificis semper observandum est, quando pontifex residet; et quando surgere debet, juvandus est prædicto modo, vel per diaconum vel per capellanum. Residente pontifice, ut dictum est, ministri sedeant circa ipsum, prout commodius poterunt, secundum qualitatem loci.

Cantatis Introitu et *Kyrie, eleison* a choro, surgat pontifex, et diaconus aptet ei vestes, prout opus est. Ipse autem pontifex stans super scabellum, amota ei mitra per diaconum, elevet manus juxta altitudinem humerorum, ita quod dextra sit ante dextrum humerum, et sinistra ante sinistrum, extensis utriusque manus digi is, sed non disjunctis; et manibus sic elevatis incipiat *Gloria in excelsis*, si dies requirat; et cum dixerit *Deo*, jungat manus ante pectus, et ipsum Hymnum Angelicum prosequatur sine nota cum suis ministris. Quo sic dicto, resideat, et diaconus imponat ei mitram; et postquam eundem Hymnum chorus cantaverit, iterum surgat, et amota ei mitra per diaconum, elevatis manibus, ut supra dictum est, dicat *Pax vobis*; deinde prosequatur Orationem vel Orationes secundum exigentiam temporis, capellane tenente librum Missalem ante faciem ejus, et Orationes dicendas eidem præsentante, ac diacono a dextris, et subdiacono a sinistris sustentantibus eum. Cumque post ultimam Orationem dicat *Per omnia sæcula sæculorum*, jungat manus ante pectus; et postquam **298** dixerit Orationes dicendas cum nota, poterit dicere submissa voce duas Orationes, unam pro se, videlicet illam, *Suppliciter*, etc., vel illam, *Omnipotens sempiternus Deus, qui me peccatorem*, vel aliam, quæ sacerdoti conveniat pro se ipso, et aliam Orationem pro vivis et mortuis, videlicet illam, *Omnipotens sempiternus Deus, qui vivorum*, etc. Hæ tamen duæ Orationes in solemnitatibus omitti possunt. Si vero non debeat dici *Gloria in excelsis*, cantato *Ky-*

rie, *elevatione*, surgat pontifex, et elevatis manibus prædicto modo dicat *Dominus vobiscum*, et prosequatur Orationem seu Orationes, ut dictum est.

Et est attendendum quod pontifex, quando dicit *Pax vobis*, vel *Dominus vobiscum*, in Missa, semper habeat faciem ad populum, hoc salvo quod quando dicit *Dominus vobiscum* ante Prælationem, seu ante ipsum, sive post ipsum sit populus, vertere se non debet. Quando autem dicit *Gloria in excelsis*, vel Orationes, vel *Credo*, faciem habeat ad illam partem ad quam aspicere debet, prosequendo Missam in altari secundum dispositionem altaris. Dictis Orationibus, pontifex resideat, subdiaconus vero dum pontifex dicit Orationem seu Orationes, tempore opportuno vadit cum libro epistolarum ad locum in quo epistola legenda est, præcedente eum uno de acolythis; et tunc unus de aliis ministris sustentet pontificem loco subdiaconi; et completis Orationibus quas pontifex dicit cum nota, subdiaconus incipiat et prosequatur epistolam; qua finita, redeat cum eodem libro ad pontificem, et genuflectens coram eo præsentet ei librum prædictum clausum, super quem ponat manum dextram, quam subdiaconus osculatur, et pontifex benedicat ei signo crucis. Similiter facere debent, qui prophetias legunt, quando prophetiæ leguntur in Missa.

Post Epistolam vero subdiaconus, si non debet prædicari in Missa, ablatis digitis præparet in apto loco calicem prope altare, ponens in eo vinum, et desuper patenam cum hostia; et utrumque cooperiat mappula; quod si non sit prope altare locus aptus, super ipsum altare præparetur calix. Deinde subdiaconus sedeat cum aliis ministris. Si vero prædicandum est, huiusmodi præparatio differri potest usque post prædicationem.

Diaconus autem opportuno tempore, priusquam finiatur ea quæ cantanda sunt ante Evangelium, genuflectens ante pontificem osculetur manus ejus, nihil dicendo. Deinde accedens 299 ad altare genibus flexis dicat *Munda cor meum*, etc.; surgensque accipiat de medio altaris librum Evangeliorum, qui ante horam illam poni debet ibidem per acolytum; et tenendo librum ante pectus, conversus ad pontificem, stans inclinato capite, petat Benedictionem submissa voce dicens *Jube, domne, benedicere*; quem pontifex signet signo crucis, dicens *Dominus sit in corde tuo*, etc. Cum autem diaconus ad altare accedit oraturus, ut dictum est, thuriferarius thuribulum cum igne deferens ante pontificem, flectat genua, et tradat naviculam cum thure capellano, qui similiter genua flectat; et ipse pontifex incensum ponat in thuribulo, et benedicat eo modo qui supra describitur in præcedente incensi. Accepta Benedictione, diaconus ferens librum Evangeliorum ante pectus suum, præcedentibus eum primo loco thuriferario, secundo ceroferrariis, pergat ad locum in quo Evangelium legi debet, subdiacono eum sequente; et finitis omnibus quæ in choro cantari debent ante Evangelium, incipit *Dominus vobiscum*, et prosequatur Evangelium,

PATROL. LXXVIII.

subdiacono tenente manum sinistram sub libro Evangeliorum. Et est attendendum quod Evangelium legatur in ambone seu pulpito eminenti. Ceroferrarii et thuriferarius in medio eorum stare debent inferius ante ipsum pulpitem, habentes facies versas ad diaconum. Si vero Evangelium legatur in inferiori loco, nihilo minus ceroferrarii et thuriferarius in medio eorum stare debent ante faciem diaconi. Et dum Evangelium legitur, pontifex, amota mitra et aptatis vestibus per capellanum, stet super scabellum, habens faciem versam ad locum ubi legitur Evangelium.

Et finito Evangelio, si tunc prædicari non debeat, elevatis manibus, ut supra dictum est, incipiat *Credo* si est dicendum; et cum dixerit *Deum*, jungat manus ad pectus, et prosequatur ipsum Symbolum sine nota cum iis qui sibi assistunt. Si autem *Credo* dici non debet, finito Evangelio, dicat pontifex *Dominus vobiscum*, *Oremus*. Diaconus autem, lecto Evangelio, osculetur librum; deinde reverti debet ad officium pontificis, præcedentibus eum thuriferario et ceroferrariis eodem ordine quo iverunt, præcedente etiam subdiacono ipsum diaconum immediate, et deferente librum Evangeliorum apertum. Quibus redeuntibus, capellanus accipiat thuribulum de manu thuriferarii, et incenset pontificem; deinde subdiaconus præsentet librum Evangeliorum apertum pontifici; et ipse stans detecto capite 300 osculetur Evangelium quod lectum est; capellanus autem reddat thuribulum thuriferario, postquam incensaverit pontificem. Et residente pontifice, diaconus imponat ei mitram; et si dicatur *Credo*, ipso cantato a choro, iterum surgat pontifex; et amota ei mitra per diaconum dicat *Dominus vobiscum*, et *Oremus*; deinde resideat. Cæterum si pontifex prædicare debet, non incipiat *Credo* vel *Dominus vobiscum*; sed expectet donec diaconus redeat; et, osculato Evangelio, sicut prædictum est, accedens ante altare, inclinet, et ore breviter detecto capite. Quod si locus in quo lectum est Evangelium distet a sede pontificis, priusquam diaconus redeat, potest pontifex accedere ad Orationem prædictam, et post ipsam recipere incensum, et osculari librum. Deinde imposita ei mitra per diaconum, pergat ad locum in quo prædicaturus est, ubi diaconus aptet ei vestes, prout opus est; et pontifex prædicet cum mitra.

Finita prædicatione, faciat confessionem diaconis; et ipse pontifex concelet sive annuntiet indulgentiam. Deinde amota ei mitra per diaconum, faciat absolutionem, clara voce dicendo, cum nota *Præcibus et meritis*, etc., *Indulgentiam*, etc. Ultimo det Benedictionem dicendo *Et benedictio Dei omnipotentis*, etc., signando populum circumcirca. His peractis, reassumpta mitra redeat ad sedem suam, et incipiat *Credo*, etc., vel *Dominus vobiscum*, ut superius dictum est. Quod si pontifice celebrante alius inferior eo prædicare debuerit, post Evangelium accedat is qui prædicare debet ad pontificem, et flexis genibus Benedictionem petat, dicens *Jube, domne, benedicere*; et pontifex faciat super eum signum crucis, dicens:

37

Dominus sit in corde tuo et in labiis tuis ad annuntian-
dum digne et fructuose verba sancta, in nomine Patris,
et Filii et Spiritus sancti. Amen. Tunc is qui prædica-
 turus est pergat ad locum, in quo prædicare debet, et
 prædicationem prosequatur; qua finita, diaconus
 stans juxta pontificem faciat confessionem; qua
 finita per diaconum, is qui prædicaverit, stans in loco
 in quo prædicavit, annuntiet indulgentiam, si an-
 nuntianda est; postea pontifex faciat absolutionem,
 deinde incipiat *Cre. lo*, vel *Dominus vobiscum*, ut dic-
 tum est. Is autem qui prædicavit, postquam annun-
 tiaverit indulgentiam, redire potest ad locum suum.
 Cumque pontifex inceperit *Credo*, vel dixerit *Domi-*
nus vobiscum et Orationem, quando non dicitur *Credo*,
 acolythi extendant pallam **301** super altare, et ponant
 librum Missalem super cussinum in sinistra
 parte ejus; unus autem de acolythis, postquam pon-
 tificem dixerit *Dominus vobiscum* et *Oremus*, deferens
 tobaleam, expandit super gremium ejus, ac detrahat
 ei chirothecas, amoto prius annulo pontificali per
 capellanum. Tunc diaconus a dextris, et subdiaconus
 a sinistris, flexis genibus obvolvant manicas tuni-
 cellæ pontificis juxta manus cum dicta tobalea, et
 eandem elevent ante pectus pontificis; et capellanus
 accipiens pelves, flexis genibus ante eum fundat
 aquam super manus ejus eo modo qui superius ponitur.
 Quod si eo tempore diaconus occupetur circa
 præparationem calicis, loco ejus serviat is qui mitram
 servat. Quod si pontifex manus alluerit, diaconus
 ablutis digitis ad altare accedens extendat corporale
 super pallam.

Pontifex autem extersis cum tobalea manibus, ac
 resumpto annulo pontificali, immittendo digito ejus
 per capellanum, surgat, et, apertis vestibibus ejus per
 eundem capellanum, pergat ad altare, deducens eum
 capellano et subdiacono, vel illo qui servit mi-
 tram; et cum venerit ad altare, diaconus stans in
 dextra parte amoveat mitram ejus, quæ tunc reponi
 super altare vel in alio loco apto potest. Tunc sub-
 diaconus accipiens dextra manu, mediante mappula,
 calicem cum patena et hostia superpositis, et cum
 sinistra manu vasculum cum aqua, quæ admiscenda
 est cum vino, stans in dextra parte altaris præsentet
 calicem et patenam diacono, et ipse diaconus cum
 quatuor digitis utriusque manus accipiat patenam cum
 hostia, ita quod manipulum suum ponat inter extre-
 mitatem patenæ et superiores digitos, quibus ipsum
 tenet; sicque patenam cum Hostia offerre debet pon-
 tifici osculando manum ejus; qui eandem patenam
 elevet cum Hostia, dicens Orationem illam, *Suscipe,*
sancte Pater, etc., capellano providente quod pontifex
 Orationem illam et sequentem legere possit in libro
 Missali; et circa finem prædictæ Orationis pontifex
 collocet Hostiam super corporale, non directe contra
 faciem suam, sed paululum ad sinistram partem; et
 patenam deponat in dextra parte extra corporale.
 Qua deposita, subdiaconus tenens calicem, vasculum

A cum aqua offerat eidem, et pontifex convertens se
 ponat aquam in calicem, dicendo illam Orationem,
Deus qui humanæ substantiæ, etc. Deinde diaconus
 accipiat de manu subdiaconi ipsum calicem, et tenens
 dextra manu faciat cum eo super **302** corporale
 signum crucis, et collocet eum super idem corporale,
 non recte in medio contra faciem pontificis, sed
 paulisper ad dextram partem; et cum digitis utrius-
 que manus accipiens corporale illud, quod non expli-
 catur [*Al.*, explicatum], cooperiet^a cum ipso calicem.
 Dum etiam diaconus sic ponit super altare, pontifex
 dicit Orationem illam, *Offerimus tibi, Domine*, etc.,
 et subsequenter illam, *In spiritu humilitatis*. Deinde
 faciens signum crucis unum super calicem et Hos-
 tiam, similiter dicat Orationem illam, *Veni, sanctifi-*
 B *cator*, etc.

Diaconus vero postquam calicem collocaverit,
 accipiens patenam tradat eam subdiacono, qui eam
 recipiat cum dextra manu, mediante mappula, ejus
 extremitas desluere debet post dextrum humerum
 ejus; ipsamque patenam teneat tectam et elevatam,
 stans retro post pontificem usque post *Pater noster*.
 Data patena a subdiacono, thuriferarius deferat thu-
 ribulum cum navicula ad diaconum in dextra parte
 altaris, et diaconus ponat thus in thuribulo, petita
 prius benedictione a pontifice. Pontifex vero post-
 quam dixerit, *Veni, sanctificator*, etc., convertens se
 signum crucis faciat contra ipsum thuribulum, dicendo
 illam Orationem, *Per intercessionem*, etc. Et diaconus
 accipiens ipsum thuribulum tradat pontifici osculando
 C manus ejus; et pontifex, accepto thuribulo cum
 dextra manu, stans in medio altaris versa facie ad
 ipsam altare, elevet paulisper in altum ipsum thuri-
 bulum, dicendo illam Orationem, *Incensum istud*, etc.;
 deinde cum ipso thuribulo faciat ter crucem super
 calicem et Hostiam simul, dicendo ter illum versicu-
 lum, *Dirigatur, Domine*, etc., subsequenter prose-
 quendo illos versiculos, *Elevatio manuum*, usque ad
 finem illius versus, *Ut non declines cor meum*, etc.,
 et circumferat ter ipsum thuribulum in gyro circa
 calicem et Hostiam. Deinde thurificet totum altare,
 incipiens in medio contra faciem suam, et procedens
 ad dextram partem; postea rediens ad medium, inde
 procedat ad sinistram partem; deinde a sinistro latere
 altaris procedat thuriferando anteriorem partem
 D usque ad dextrum latus.

Facta thurificatione prædicto modo, tradit thuri-
 bulum diacono, dicendo illam Orationem, *Accendat*
Dominus, etc. Et diaconus osculando manum ponti-
 ficis, accipiens ipsum thuribulum thurificet ipsum
 pontificem; et tradens thuribulum servandum thuri-
 ferario, **303** aptet vestes pontificis, prout fuerit
 opportunum. Quibus aptatis, recipiat thuribulum d
 manu thuriferarii, et thurificet altare per circuitum,
 primo a parte dextra, deinde a sinistra; postea thu-
 rificet capellanum qui servit pontifici. Potest etiam
 thurificare prælatos et digniores personas, si qua

^a Ita etiam nunc accitant Carthusiani.

interficiunt Missæ. Deinde reddit thuribulum thuriferario, qui thurificet ipsum diaconum et alios ministros, et reliquos astantes, prout videbitur faciendum.

Pontifex vero postquam thuribulum diacono reddiderit, potest ad majorem munditiam abluere digitos suos in dextra parte altaris, capellano fundente aquam cum pelvibus, quamvis hoc non servetur communiter in Ecclesia Romana. Et attendat quod tunc, cum duobus digitis, videlicet pollice et indice utriusque manus, cum quibus tractare debet sacram Hostiam, nihil aliud tangat usque post communionem, sed calicem et patenam et alia quæ tangere oportuerit, tangat cum reliquis digitis. Ablutis vero et abstersis digitis, inclinet se ante medium altaris, dicendo hanc Orationem, *Suscipe, sancta Trinitas*, etc.; et ea dicta, osculetur altare super corporale circa sinistram partem Hostiæ. Postea se erigens versa facie ad populum, dicat, *Orate, fratres*, etc. Et notandum quod quancumque dispositio altaris requireret ut pontifex stans super altare se vertat ad populum, debet se vertere ex dextra parte, et ex eadem convertere ad altare, excepto quod cum dixerit, *Orate, fratres*, etc., debet se convertere ad altare ex parte sinistra; et stans in medio altaris versa facie ad librum, et manibus elevatis, ut superius dictum est, dicat secretas Orationes correspondentes illis, quas antea dixit, sive cum ^a cantu, sive submisso. Diaconus vero postquam reddiderit thuribulum thuriferario, stet immediate post pontificem, videlicet inter ipsum et subdiaconum, paratus ad ministerium opportunum. Juxta ipsum diaconum stare potest in parte dextra is qui mitram servat; et, si tempus requirit, teneat flabellum, et nihilo minus capellanus, vel aliquis alius de ministris, aliud tenere potest ad abigendum muscas. Acolythy et alii clerici cottis induti stare possunt circa subdiaconum, parati ad ministerium, prout opus fuerit.

Pontifex autem postquam dixerit secretas Orationes, deponat manus super altare, et elevata voce dicat *Per omnia sæcula sæculorum*; **304** et cum dixerit, *Sursum corda*, sursum elevet manus, et prosequatur præfationem. Qua completa, jungat manus ad pectus, et dicat *Sanctus, Sanctus*, etc., submissa voce, cum ministris sibi astantibus. Postea capellano præstante sibi librum Missalem, osculetur imagines quæ debent esse depictæ in eodem libro ante Canonem Missæ. Subsequenter manibus junctis inclinatus ante altare incipiat submissa voce *Te igitur*, etc.; et cum dicet *Uti accepta habeas*, erigat se, et osculetur altare in parte sinistra prope Hostiam. Deinde prosequatur ipsum Canonem, sicut in libro habetur, faciendo signum crucis super calicem et Hostiam similiter, quando dicit *Hæc dona*, et iterum quando dicit *Hæc munera*, et iterum quando dicit *Hæc sancta sacrificia illibata*. Cum autem dixerit *Memento, Do-*

mine, famulorum famularumque tuarum, subsistat modicum a prolotione verborum, et mente habeat coram Deo memoriam vivorum, pro quibus orare intendit; et post paululum resumât illud, *et omnium circumstantium*, etc.

Cumque perveniat ad illum locum, *Quam oblationem*, etc., faciat signum crucis super calicem et Hostiam; similiter dicendo *Benedictam*, et iterum dicendo *Ascriptam*, et tercio dicendo *Itam*, etc.; et cum dicet *Ut nobis corpus*, faciat signum super Hostiam tantum. Similiter cum dicit *Sanguis*, faciat crucem super calicem tantum; dicendo autem *Dilectissimi Filii*, etc., junctis manibus ad pectus, suspiciat paulisper in altum. Deinde dicendo *Qui pridie*, etc., tergat paululum super corporale utriusque manus pollicem et indicem, et accipiat cum ipsius digitis Hostiam, nec multum elevet super ipsum altare; dicendo autem *Elevatis oculis in cælum*, elevet ipsos oculos; et dicendo *Benedixit*, faciat cum dextra manu signum crucis super Hostiam, quam teneat manu sinistra; quo facto, iterum teneat Hostiam cum digitis utriusque manus, et proferat distincte ac devote verba consecrationis; quibus dictis, ipse primo adoret inclinato capite sacrum divinum corpus; deinde reverenter et attente ipsum elevet in altum adorandum a populo, et adoratam sacram Hostiam deponet in loco suo. Et attendat quod ex tunc utriusque manus pollicem cum indice ^b junctum teneat, nec disjungat ipsos digitos usque post communionem, nisi quando ipsum oportet contingere sacram Hostiam, vel signa facere.

305 Deposita Hostia, ut dictum est, dicendo *Simili modo*, etc., accipiat calicem ipsum discooperatum, ut prius teneat cum utraque manu paulisper elevatum super altare, et cum dicit *Benedixit*, deposito super altare calice, faciat super ipsum calicem crucem cum dextra manu, tenendo eum cum sinistra, quo facto, resumens cum utraque manu, et elevans paululum ad altare, prosequatur verba consecrationis usque ad illum locum, *Remissionem peccatorum*. Quibus finitis, inclinato paululum capite adoret sacrum Domini sanguinem, et elevet adorandum a populo, ut supra de corpore dictum est. Nec oportet quod vel corpus, vel sanguinem diu teneat elevatum; sed post brevem moram deponat, ita tamen quod elevationes et depositiones faciat cum debita reverentia et maturitate. Deponendo autem calicem dicat hæc verba: *Hæc quotiescunque*, etc. Deposito calice, et collocato in loco suo, elevatis manibus ut prius, prosequatur illud: *Unde et memores*, etc. Et cum dicet *Hostiam puram*, faciat signum crucis super calicem et Hostiam simul; et iterum faciat dicendo *Hostiam sanctam*, et iterum faciat dicendo *Hostiam immaculatam*; et cum dicet *Panem sanctum vitæ æternæ*, faciat signum super Hostiam tantum. Similiter cum dicet *Et calicem salutis perpetuæ*, faciat signum

digiti sunt contrahendi, ut quidam præ nimia cautela faciunt.

^a Nunc semper dicuntur submisso.

^b Id jam in usu erat sæculo xi, quo tempore Micrologus hunc ritum imponit in cap. 16: *Non ergo*

super calicem tantum. Cum autem dicet *Supplices te rogamus*, etc., manibus cancellatis ante pectus, ita quod dextrum brachium sit supra sinistrum, inclinet ante altare; et cum dicturus est: *Ex hac altaris participatione*, etc., erigit se, et osculetur altare in sinistra parte prope Hostiam. Subsequenter dicendo, *sacrosanctum*, etc., faciat signum crucis super Hostiam, et aliud faciat super calicem dicendo *Et sanguinem*. Cumque dicet *Omni Benedictione*, etc., signet faciem suam. Cum autem dixerit *Memento*, etc., faciat memoriam pro defunctis, sicut superius de vivis dictum est. Et cum pervenerit ad illud, *Nobis quoque peccatoribus*, etc., dicendo *Nobis*, elevet paululum vocem sine nota, et percutiat pectus suum cum digitis dextræ manus, non pollice et indice, sed aliis. Deinde prosequatur quæ scripta sunt usque ad illum locum, *Per quem omnia*, etc.; et dicendo *Sanctificas*, faciat signum super calicem et Hostiam similiter, et iterum faciat dicendo *Vivificas*, et tertio dicendo *Benedicis*. Post hæc diaconus delegat calicem, amovendo corporale quod ipsum tegit, et ipsum calicem per pedem teneat firmum cum digitis dextræ manus; **306** et tunc idem pontifex cum reverentia recipiat corpus Domini cum dextra manu, et faciat cum eo signum crucis super ora calicis a labio usque ad labium, dicendo *Per ipsum*; idem faciat signum paululum juxta calicem, dicendo *Et in ipso*. Cumque dicet *Est tibi Deo*, etc., faciat cum eadem Hostia signum crucis inter se et calicem contra labium calicis, et iterum faciat signum contra pedem ipsius calicis, dicendo *In unitate Spiritus sancti*, etc. Quo facto, deponat ipsam Hostiam in loco suo, et diaconus calicem tegat cum corporali, ac osculetur altare et dextrum humerum pontificis, et sic redeat ad locum suum post pontificem.

Ipsæ autem pontifex postea in loco suo, depositis manibus, elevata voce dicat *Per omnia sæcula sæculorum*, et prosequatur, *Oremus, Præceptis salutaribus moniti*, etc., et cum incipit *Pater noster*, elevet manus, ut supra. Cumque post *Pater noster*, dicet Orationem, *Libera nos*, etc., diaconus accipit patenam de manu subdiaconi, et tradet eam pontifici, osculando manus ejus; et pontifex ipsam accipiens cum dextra manu, quando dicet *Intercedente beata Dei Genitricis Maria*, etc., faciat sibi cum ipsa patena signum crucis; et quando dicet *Da propitius pacem*, **D** osculetur ipsam patenam in superiori ejus parte. Quo facto, prosequendo ipsam Orationem, accipiat cum manu sinistra Hostiam, et patenam deponat juxta calicem in loco ubi fuerit Hostia; et Hostiam tenens super calicem cum digitis utriusque manus, dividat eam per medium, et mediam partem, quæ remanet in dextra manu, ponat super patenam circa prædictam mediam partem Hostiæ. Interim diaconus positus digitis dextræ manus super pedem calicis, teneat ipsum firmum.

Pontifex autem tenens in dextra manu partem

^a Hanc Orationem, non ex Ordine Romano, sed ex religiosorum traditione haberi existimat Micrologus in c. p. 18.

Hostiæ, quæ remansit in ea, et duos digitos manus sinistræ junctos super calicem, incipiat elevata voce *Per omnia sæcula sæculorum*; et dicendo *Pax Domini sit semper vobiscum*, faciat cum eadem parte Hostiæ ter signum crucis intra calicem. Deinde ponat ipsam in calice, dicendo *Fiat commistio*, etc. Quo facto, diaconus tegat calicem, ut prius, et pontifex, junctis ante pectus manibus, dicit *Agnus Dei*, submissa voce cum ministris astantibus. Deinde dicat illam Orationem, *Domine Jesu Christe, qui dixisti*, etc.; qua dicta, osculetur altare in sinistra parte prope calicem et Hostiam. Capellanus vero, dum **307** pontifex dicit prædictam Orationem, dextram accedat ad partem altaris; et pontifex, osculato altari, convertat se ad ipsum, et det ei pacem, dicendo **B** *Pax tecum*, quam ille recepturus prius inclinet reverenter ante pontificem absque genuflexione; deinde, recepta pace, respondet *Et cum spiritu tuo*; et osculetur pectus pontificis, et aptet ei vestes, prout viderit opportunum. Postea det pacem diacono, et diacono subdiacono, et subdiacono ei qui servat mitram, et ille uni de acolythis, et ille aliis; et sic pax fundatur per circumstantes. Capellanus vero data pace diacono, si episcopi adsunt in Missa, vel alii prælati, seu principes, portet eis pacem, qui si similiter stent, sufficit quod det uni eorum qui primum locum tenet, si vero stent in diversis locis, accedat ad eos, prout viderit expedire; et data eis pace, revertatur ad pontificem. Et est observandum quod si adsunt communicaturi in fine Missæ, ipsi non debent pacem recipere quando aliis datur.

Pontifex autem, data pace, ut prædictum est, capellano, convertens se ad altare inclinet ante Hostiam et calicem, et junctis manibus dicat reverenter illas Orationes, *Domine Jesu Christe, filii Dei vivi*, etc., et alias Orationes, quæ dicendæ sunt ante sumpcionem corporis, prout habentur in libro. Subsequenter accipiens cum digitis sinistræ manus illas duas partes Hostiæ, quæ sunt supra patenam, sumat easdem cum omni devotione et reverentia; et dum habet in ore sacrum Domini corpus, teneat manus ante pectus junctas in modum orantis. Postea detecto per diaconum calice, poterit super eum detergere paululum patenam cum pollice dextræ, ut si quid in ea remansit de Hostia, cadat in calicem, et dicat illos versus, *Quid retribuam*, etc., *Calicem*, etc., et alia dicenda ante sumpcionem sanguinis, prout in libro habentur. Demum sumat sanguinem cum parte Hostiæ, quæ in calice est, cum omni reverentia et cautela. Quo sumpto, recipiat modicum de vino in calice, infundente illud subdiacono; et illud sumat ad abluendum os suum. Postea dicendo illas Orationes, *Quod ore sumpsimus*, etc., et *Corpus tuum*, tenens super calicem digitos utriusque manus, quibus tetigit Hostiam, abluat ipsos modicum, subdiacono iterum infundente vinum; et antequam illud sumat, abluat iterum eos digitos **308** cum aqua, quam in-

fundat capellanus eum pelvibus, et ipsa aqua^a projiciatur in loco mundo. Pontifex, ablutis digitis prædicto modo, cum aqua abstergat os cum panno tersorio, quem ei porrigat is qui mirram servat. Postea sumpto vino quod erat in calice, tergat os suum cum eodem panno. Interea diaconus, ablutis digitis, corporalia complicit, et reponat in loculo in quo servari debent.

Peracta communione, diaconus aptet vestes pontificis, prout opus fuerit; subdiaconus abluat calicem cum aqua munda, quæ projicienda est in loco mundo; postea ipsum abstergat, et decenter obvolvatur, ipsum simul cum patena, et tradat acolytho reponendum. Acolythi vero removeant de altari pallam, et complicatam reponant. Denique cantata communione a choro, pontifex dicat Orationes dicendas post communionem, ita quod si in principio Missæ dixit submisisse Orationes pro se et pro vivis ac pro defunctis, correspondentes illis dicat, antequam dicat principalem Orationem; et illis dictis submissa voce, osculetur altare circa medium ejus; et elevatis manibus dicat elevata voce *Dominus vobiscum*; et si dispositio altaris requirat quod se vertat ad populum, ipso se vertente vertant etiam se diaconus et subdiaconus. Diaconus vero, antequam pontifex convertat se ad altare, ipse convertat et trahat paululum planetam pontificis ab anteriori parte. Pontifex autem conversus ad altare, et stans circa dextrum cornu ejus, prosequatur Orationes quæ dicendæ sunt; et cum dicit, post ultimam Orationem, *Per Dominum nostrum*, etc., redeat ad medium altaris, et capellanus osculetur altare ac dextrum ejus humerum. Pontifex autem dicendo, post ultimam Orationem, *Per omnia sæcula sæculorum*, jungat manus ante pectus; deinde osculato iterum altari, et manibus elevatis, dicat *Dominus vobiscum*; et si dispositio altaris requirat ut vertat se ad populum, diaconus et subdiaconus similiter vertant se similiter. Ipse autem pontifex, dicto *Dominus vobiscum*, revertat se ad altare, et diaconus dicat *Ite, Missa est*, vel *Benedicamus Domino*, pro tempore; ita quod si secundum dispositionem altaris pontifex vertit se ad populum, dicendo *Dominus vobiscum*, diaconus etiam vertat se dicendo, *Ite Missa est*; sed si *Benedicamus Domino* dicat, vertere se **309** non debet. Et postquam chorus responderit *Deo gratias*, pontifex dicat cum nota *Sil nomen Domini benedictum*, etc., et det Benedictionem signando populum, et vertendo se, dum signat, prout secundum qualitatem loci videtur expedire. Demum inclinatus ante altare dicat submissee illam Orationem, *Placeat tibi*, etc.

Qua dicta, deducantur eum capellano et diacono, pergat ad locum ubi exui debet, dicendo cum ministris Antiphonam illam, *Trium puerorum*, et *Benedicite*, et *Laudate Dominum in sanctis*, cum repetitione dictæ Antiphonæ, et Oratione dominica cum Versi-

culis, et Orationibus dicendis post Missam. Et si pontifex exui debet juxta altare, non debet accipere mitram recedendo ab altari; si vero debeat ire ad sacrarium sive ad sacramentum exuendus, ibidem cum mitra vadat, præcedentibus eum duobus ceroferariis et subdiacono, ac deducantur eum capello et diacono. Cumque pervenerit ad locum in quo exuendus est, stet ante faldistorium super scabellum; et si pallium habet, acolythi accipiant spinulas pallii, et diaconus deponat ei mitram, si detulit; et capellanus extrahat anulum pontificalem, quem tradat acolytho reponendum. Deinde diaconus et subdiaconus, amotis tantum manipulis suis, exuant eum omnibus aliis vestibus ordinate et modeste, acolythis recipientibus ipsas vestes; et si pontifex pallio utitur, quando ipsum pallium amovetur ab ipso, osculetur crucem ejus posterioriorem. Similiter osculetur stolam et crucem pectoralem, quando amovetur ab eo. Demum, deposita alba, recipiat cappam suam communem, quam debet habere paratam unus de famulis ejus; et capellanus vel alius qui servat anulum ejus quotidianum, restituat sibi anulum. Cum autem finierit prædictas Orationes dicendas post Missam, incipit Sextam vel aliam Horam quæ post Missam dicenda sit pro tempore, et prosequendo eam cum ministris, resideat in faldistorio; et subdiaconus indutus, sicut in Missa fuit, absque manipulo cum uno de acolythis detrahat ei sandalia et caligas, quibus usus est in ministerio, assistente uno famulo, et calciante eum calciamenta communia; qui calciatus surgit, ut finiat Horam prædictam. Interea diaconus et alii ministri se exuant præter acolythos, qui non debent deponere cottas, donec recollegerint et complicaverint sacras vestes. Pontifex autem, finita prædicta Hora, recedere potest, remanentibus **310** acolythis cum capella, donec ipsam faciant reportari.

LIV. De usu planetarum diaconi et subdiaconi rubr.ca.

Circa præmissa sciendum est quod quando diaconus et subdiaconus utuntur planetis secundum exigentiam temporis, earum usus talis debet esse. Diaconus indutus alba et stola, subdiaconus alba, debent servire pontifici dum se induit, quo induto, accipiant manipulos et planetas, nec plicent eas a dextris, nec a sinistris, sicut faciunt sacerdotes, sed ab anteriori parte^b elevent eas super brachia, ut ministrare possint prout fuerit opportunum. Subdiaconus autem, quando pergere debet ad legendum epistolam, deponat planetam, et in alba cum manipulo epistolam legat, et rediens ad altare resumat planetam, et teneat usque post Missam finitam. Diaconus quoque, instante hora, quando pergere debet ad legendum Evangelium, deponat planetam, et acolythi decenter eam complicit, et imponant super sinistrum humerum ejus, ac sub dextro brachio ligent eam, ut melius poterunt, ita quod ab humero sinistro descen-

^a Modo aqua simul cum vino ad purificationem, ut loquuntur, miscetur in calice, atque utrumque haurit sacerdos.

^b Hinc videas qua ratione dictæ sunt planetæ plicate.

dat ad latus dextrum, sicut diaconalis stola descendit; et hoc modo diaconus planetam teneat dum legit Evangelium, et usquequo dicatur ultima Oratio post communionem. Tunc adjuvante uno de acolythis, amoveat planetam desuper humerum, et induat eam, sicut fuerat in principio Missæ. Qua finita, tam ipse quam subdiaconus venientes cum pontifice ad locum in quo exui debent, planetas deponunt, et servant pontifici exuenti sacras vestes; cætera omnia faciant diaconus et subdiaconus, quando utuntur planetis, quæ facere debent quando utuntur dalmatica et tunicella.

LV. De officio capellani, qui debet servire de mitra.

Sciendum est etiam, quod in præcipuis festis ad prædictos ministros superaddi potest unus, qui de mitra serviat, indutus pluviali sicut capellanus; et tunc ipse debet a parte sinistra deducere pontificem cum capellano, quocumque pontifex procedat; et ipse debet eidem facienti confessionem assistere in parte sinistra. Debet semper pontifici deponere et amovere mitram; excepto quod, quando primo imponitur **311** mitra, diaconus ipsam imponere debet, et ipse diaconus debet amovere mitram, quando pontifex accesserit ad altare, tam in principio Missæ, quam post Evangelium; et quando pontifex redit cum mitra ad secretarium. Quando autem ipse, qui de mitra servit, prædicto modo deducit pontificem, tunc diaconus debet præcedere pontificem immediate; et quando idem qui de mitra servit, stat juxta pontificem facientem confessionem, ut dictum est, vel residentem in sede sua, tunc diaconus debet stare in dextra parte post capellanum. Ipse quoque de mitra serviens, quando sic est indutus pluviali, debet pontifici sede sua surgenti porrigere manus, et ipsum juvare ad surgendum; et dum pontifex stat super altare, ipse debet stare post eum in dextra parte diaconi, et, si tempus requirat, flabellum teneat ad abigendum muscas. Ipse etiam teneat ac pontifici porrigat pannum tersorium post communionem. Intelligentum vero est quod quando ipse de mitra serviens utitur pluviali, nihilo minus debet alius esse indutus cotta, qui mitram amotam servet, et imponendam tradat.

In prædictis ergo diebus, in quibus diaconus et subdiaconus utuntur planetis, et quando is qui servit de mitra utitur pluviali, provideant clerici capellæ qui deferant prædictas vestes pro ipsis. Circa hæc attendere debent omnes ministri, ut ea quæ facere debent singuli secundum suum ministerium faciant prompte, ordinate, ac reverenter, non tarde, ac præpostere, aut impetuose; et si aliqui eorum minus experti fuerint in ministerio, quod ad eos pertinet, aliqui qui magis experti sunt debent eos docere quomodo agere debeant, vel etiam supplere vicem eorum. Verbi gratia, si diaconus nesciat mitram imponere, aut aptare vestes pontificis, capellanus qui doctus est, faciat hæc vice ipsius. Similiter si subdiaconus non sit doctus qualiter et quando ca-

licem præparare debeat, capellanus vel diaconus, si doctus fuerit, suppleat vicem ejus, aut si idem subdiaconus non sit doctus calcare pontificem, unus de acolythis vice ipsius hoc faciat; et sic de aliis. Ea vero quæ ab acolythis faciendæ sunt, facere possunt quicumque clerici induti cottis.

LVI. De communione eorum qui ordinantur.

Præter prætermissa notandum est quod si pontifex celebres **312** ordines, ii qui promoventur ad sacros communicare debent ex honestate; et prædicendum est eis ut digne se præparent; et acolythi inquirere debent qui ex eis sint communicaturi, ut annuntient hoc subdiacono, quando calicem præparare debet, ut præparet Hostias quæ necessariæ fuerint. Cumque pontifex circa finem Missæ sanguinem sumpserit, post primam ejus ablutioem, antequam digitos abluat, accedat ad eum qui communicari debent, primo sacerdotes, secundo diaconi, tertio subdiaconi. Duo autem ex ministris extendant mappulam qua tegitur calix, vel aliam decentem, et teneant extensam inter pontificem et communicantes. Pontifex vero accipiens cum sinistra manu patenam, et supponens Hostias consecratas non multas, similiter convertat se ad eos qui communicatori sunt, et porrigat singulis cum dextra manu sacram communionem, dicendo: *Corpus Domini nostri Jesu Christi custodiat animam tuam in vitam æternam. Amen.* Is autem qui communicatur, flexis genibus, osculetur prius manum pontificis, postea Hostiam sumat; et, si presbyter est, vel diaconus, pontifex, data Hostia, immediate accipiat eum ad osculum pacis; subdiaconus vero ponat vinum in calice, et porrigat iis qui communicaverunt, ut ex eo sumant, et os abluant. Quod si multi sunt communicantes, poterit diaconus vel alius de ministris alium tenere calicem cum vino, et communicantibus porrigere.

LVII. De communione episcoporum qui consecrantur, et abbatum qui benedicuntur.

Præterea si pontifex aliquando vel aliquos episcopos consecrare debuerit, subdiaconus opportuno tempore præparet Hostiam, vel Hostias pro consecrando, vel consecrandis, consecrandam, vel consecrandas; et provideat quod tantum de vino in calice ponat ad conficiendum sanguinem Domini, quantum sufficere potest ipsi pontifici et consecrando, seu consecrandis, qui de sanguine communicare debent. Pontifex autem, quando communicat de sanguine, non totum sumat, sed partem ejus cum parte Hostiæ quæ in calice dimissa fuit; reliquum vero dimittit in calice. Det sacram Hostiam **313** consecratio seu consecratis qui communicare debent, sicut supra de sacerdotibus ordinatis dictum est, excepto quod genua flectere non debent; et si sint unus vel duo consecrati tantum, ac dispositio loci permittat quod stantes circa cornua altaris, sicut steterunt celebrando Missam, communicare possint, ibidem stando communicent, alioquin accedentes ad ipsum pontificem sacram communionem recipiant. Subsequenter,

* Jam ergo desierat usus sacri calicis in communione etiam pro ministris sacris.

diacono eis porrigente calicem, communicent de eodem sanguine; qui poterunt eum sumere cum calamo, si habeatur paratus; alioquin sumant cum ipso calice. Postea pontifex abluat digitos cum vino super calicem, et de ipso vino iterum abluat os, de quo etiam ad abluendum os consecratus vel consecrati sumere debent cum prædicto calamo, ita tamen quod si is qui ultimo sumit, sive sanguinem, sive vinum, postquam sumpsit cum calamo quantum sumere potest, residuum sine calamo hauriat, ut nihil in calice remaneat, nihilo minus sugat ex utraque parte calami, si quid forte in ipso remanserit; et tandem eundem calicum subdiaconus tergat cum panno quo tergitur calix.

Quando pontifex abbatem vel abbates benedixerit, præparandæ sunt hostiæ pro ipsis, et ipsi tempore opportuno accedentes ad pontificem, communicare debent modo prædicto, non tamen sumere de sanguine.

LIX. De Missis defunctorum.

Cæterum, quando pontifex solemniter celebrat pro defunctis, hæc observanda sunt, videlicet, quod postquam diaconus post Offertorium thuriferaverit pontificem, nullum alium thuriferare debet. Item Epistola et Evangelium non debent legi in ambone seu altiori pulpito, sed in ipso presbyterio prope altare. Lecto autem Evangelio, non est deferendus liber Evangeliorum ad pontificem ab eo osculandus, sicut fit in aliis Missis. Item postquam pontifex dixerit *Agnus Dei*, non debet dicere illam Orationem, *Domine Jesu Christe*, etc., nec osculari tunc altare, quia pax non datur. Item non debet dici *Sit nomen Domini benedictum*, post Missam. Cætera fiant sicut in aliis Missis.

314 LX. Si episcopus cardinalis celebret in præsentia papæ.

Præterea si episcopus cardinalis celebret in præsentia papæ, hoc principaliter convenit observari. In primis pontifex sacris vestibus indutus, postquam cum suis ministris pervenerit ad altare, spectet dominum papam, qui veniens stare debet in medio contra altare; et pontifex celebraturus stans ad sinistram papæ incipiat Introitum, etc., et prosequatur more solito Psalmum *Judica me*. Quo dicto, dominus papa dicit *Adjutorium*, etc., et ipse facit confessionem, et dat absolutionem; qua data, vadit ad sedem suam, et pontifex dicens *Deus tu conversus*, etc., ascendit ad altare; ipse autem dominus papa ponit thus in thuribulo, quotiescunque ponendum est, videlicet post confessionem, et ante Evangelium, et post Offertorium, thuriferario deferente ad ipsum dominum papam thuribulum cum navicula, quam tradere debet presbytero cardinali assistenti domino papæ; et thure per ipsum dominum papamposito, eandem naviculam reddit thuriferario. Item post confessionem thuriferato altari per pontificem, ac demum ipso pontifice et altari thuriferatis per diaconum, thuriferarius, recipiens thuribulum de manu ipsius, debet illud portare cardinali prædicto, et ipse

A incensare debet dominum papam, deinde reddere thuribulum thuriferario; nec debent incensari alii in principio Missæ. Item subdiaconus, lecta Epistola, non debet reverentiam facere pontifici celebranti, sed ire debet ad osculum pedis domini papæ. Item diaconus lecturus Evangelium ire debet ad pedem ejusdem, et, accepto libro de altari, ab ipso Benedictionem debet petere. Item, lecto Evangelio, thuriferarius ferens thuribulum debet illud tradere cardinali supradicto, qui thurificare debet dominum papam; et consequenter veniens subdiaconus cum libro Evangeliorum, apertum præsentare debet ipsi domino papæ osculandum, nisi Missa fuerit pro defunctis. Item quando dominus papa ponit thus in thuribulo post Offertorium, pontifex celebrans debet B omittere illam Orationem, *Per intercessionem*, etc. Item postquam pontifex thurificaverit oblata post Offertorium, diaconus, accepto thuribulo, thurificare debet ipsum pontificem celebrantem, postea altare, deinde ipsam thuribulum tradere acolytho, qui portet ipsum cardinali assistenti domino papæ, ut ipse thurificet 315 dominum papam, qui solus thurificandus erit, si Missa sit pro defunctis; in aliis vero Missis, thurificato domino papa, thurificentur et alii hoc modo. Postquam cardinalis thurificaverit dominum papam, tradat thuribulum thuriferario, qui thurificare debet primo eundem cardinalem, deinde diaconum cardinalem assistentem domino papæ a dextris, et subsequenter diaconum assistentem a sinistris; postea cardinales alios qui sunt a dextris domini papæ, demum cardinales qui sunt a sinistris, deinde alios prælatos et reliquos astantes, prout viderit expedire. Item postquam cardinalis prædictus assistens domino papæ dixerit cum ipso domino papa *Agnus Dei*, pergat ad altare; et cum pontifex celebrans convertit se ad dandam pacem, recipiat ipsam ab eo, et portet domino papæ, qui dat eam primo diacono assistenti a dextris, et postea diacono assistenti a sinistris; et ipsi duo dant eam duobus de cardinalibus aliis assistentibus hinc et inde, et illi dant eam aliis; et sic pax diffunditur per circumstantes. Item post Missam, quæ non fit pro defunctis, ipse dominus papa dicit, *Sit nomen Domini benedictum*. Item si prædicatur per ipsum celebrantem, finita prædicatione, et dicto *Confiteor* per diaconum, et data Indulgentia per celebrantem, dominus papa dicit *Precibus et meritis*, etc., *Indulgentiam*, etc., *Benedictio*, etc.

LXI. De Missis quæ celebrantur coram cardinali in capella ejus per capellanum ipsius.

Hæc sunt quæ specialiter observari consueverunt in Missa, quando in præsentia cardinalis celebratur in capella ejus. Sacerdote siquidem induto sacris vestibus, cardinalis accedat ante medium altaris; et stans sacerdos ad sinistram ejus, incipit Introitum, et cætera, et prosequatur more solito Psalmum *Judica me*. Quo finito, cardinalis dicat *Adjutorium*, etc., et faciat confessionem; et data absolutione, pergat ad locum suum, et sacerdos ascendat

ad altare. Acolythus serviens in Missa thuribulum, et unus de capellanis astantibus naviculam cum thure coram cardinale deferant, et ipse cardinalis thus in thuribulo ponat. Is autem qui naviculam tenet osculari debet manum cardinalis, quando cochlear accipit, et quando ipsum reponit. Acolythus vero qui tenet thuribulum, postquam in eo thus positum fuerit, deferat ipsum ad sacerdotem **316** qui incensare debet altare; quo incensato, reddat thuribulum acolytho, qui incenset ipsum sacerdotem; et stans juxta ipsum, dicat cum eo Introitum et *Kyrie, eleison*; quibus dictis, incenset altare per circuitum, Incipiens circa medium ejus ab anteriori parte, et procedens ad dextram ac rediens ad sinistram, alios non oportet incensare hac vice. Cardinalis autem, postquam facta confessione ad locum suum venerit, stans cum astantibus sibi Introitum et *Kyrie eleison* sine cantu dicit; quibus dictis, residere potest. Similiter faciat, quando dicitur *Gloria*, etc., et *Credo*. Cumque sacerdos dicit *Dominus vobiscum*, surget; et si sit Missa de feria vel pro defunctis extra tempus paschale, vel extra Octavas festorum quæ habent Octavas, stet genibus flexis, dum dicuntur omnes Orationes; aliis vero diebus stet rectus, nisi ex speciali devotione ad aliquam Orationem genu flectere vellet. Dictis Orationibus sedeat usque ad Evangelium.

LECTA Epistola, is qui legit accedat ad cardinalem cum libro Epistolarum, et osculetur manum ejus, et ipse benedicat cum signo crucis. Quando autem legendum est Evangelium, cardinalis ponat thus in thuribulo juxta modum superius descriptum. Advertant autem illi qui thuribulum et naviculam cum thure ad ipsum deferunt, ut si cardinalis sedeat, flectant coram ipso genua, dum thus in thuribulo ponit. Similiter faciat acolythus dum incensat ipsum. Si vero cardinalis stet, genu flectere non debet. Sacerdos autem lecturus Evangelium, stans juxta altare versus ad cardinalem, inclinato capite, petat Benedictionem, dicendo submissa voce *Jube, domine, benedicere*, quam ille det, faciens contra sacerdotem signum crucis, et dicens *Dominus sit*, etc.; et sacerdos prosequatur Evangelium, acolytho stante cum thuribulo circa sinistram partem altaris, ubi Evangelium legitur. Quo lecto, incenset sacerdotem et librum Evangeliorum simul, amovendo ipsum thuribulum contra utrumque; deinde accedens acolythus ad cardinalem incenset eum solum; et capellanus prædictus, qui detulit naviculam cum thure, portet librum Evangeliorum apertum ad cardinalem; qui stans detecto capite osculetur ipsum librum, nisi sit in Missa pro defunctis. Cum autem sacerdos dicit ante Offertorium *Dominus vobiscum*, et *Oremus*, cardinalis stet; quibus dictis, sedere potest usque ad præfationem. Et dum cantatur Offertorium, cardinalis iterum ponat incensum prædicto modo; **317** quoposito, acolythus deferat thuribulum ad sacerdotem; qui postquam thurificaverit oblata et altare, reddat acolytho, et acolythus primo incensat ipsam

sacerdotem, postea altare, deinde cardinalem, ultimo alios astantes, nisi forte Missa sit pro defunctis. Tunc enim nullus incensari debet nisi sacerdos celebrans.

Quando sacerdos dicit *Per omnia sæcula sæculorum*, ante Præfationem, cardinalis surgat; et dicta præfatione, dicat sine nota *Sanctus*, etc., cum astantibus sibi; et, si non sit Missa de feria vel pro defunctis, stet usque ad elevationem dominici corporis. Ius ante autem ipsa elevatione, flectat genua et stet flexis genibus usque post consecrationem sanguinis, vel, si ei placet usque ad *Per omnia sæcula sæculorum*, ante *Pater noster*. Si vero sit Missa de feria vel pro defunctis extra tempus paschale, postquam chorus cantaverit *Sanctus*, stet flexis genibus usque ad *Per omnia sæcula sæculorum*, quod dicitur ante *Agnus Dei*; ita tamen quod detecto capite faciem erigat in elevatione dominici corporis, et erecta facie flexis genibus stet usque post consecrationem sanguinis, et tam corpus quam sanguinem reverenter adoret. Cumque sacerdos dicit *Pax Domini*, etc., tunc cardinalis surgens dicat *Agnus Dei*, sine cantu cum astantibus sibi; et, si non sit Missa pro defunctis, capellanus ille qui detulit cardinali Evangelium osculandum, postquam sacerdos dixerit submissa *Agnus Dei*, accedat ad altare, et recipiens pacem a sacerdote trahat ab anteriori parte planetam ejus; deinde accedens ad cardinalem, inclinet se ante ipsum, et det ei pacem. Ipse autem cardinalis det pacem astanti sibi propinquo, et capellanus det acolytho, et ille det alteri acolytho, si sint duo; et per eum qui recipit pacem a cardinale, ac demum per capellanum et acolythos seu acolythum diffundatur pax per circumstantes. Cardinalis vero postquam dederit pacem astanti sibi, ut dictum est, si sit Missa de feria, iterum prosternat se, usquequo sacerdos dominicum sanguinem sumpserit. Idem faciat postquam dixerit *Agnus Dei*, si sit Missa pro defunctis; alioquin stet erectus. Et sumpto sanguine a sacerdote, residere potest, usquequo sacerdos dicat *Dominus vobiscum*. Tunc surgat; at in Missis ferialibus vel pro defunctis flectat genua, dum dicuntur omnes Orationes post communionem; in aliis vero stet rectus usque ad finem Missæ. Qua finita, si non sit Missa pro defunctis, dicat **318** cardinalis *Sit nomen Domini benedictum*, et det Benedictionem; qua data, si non dicatur Missa de beata Virgine, sacerdos qui celebravit, revertens ad cardinalem indutus sacris, osculatur manum ejus, et cardinalis benedicat eum. Si vero dicatur prædictum officium, sacerdos exuere se potest; et postquam exutus fuerit, venire ad osculum manus, et Benedictionem recipere.

Sciendum tamen est quod si aliquis prælatus intersit Missæ, cui cardinalis deferre velit, tunc ipse innuente cardinale, confessionem facit; et omnes prædictæ reverentiæ, quæ fieri solent cardinali, faciendæ sunt prædicto prælato; et ipse Benedictionem debet dare. De præmissis observantiis nonnulla omitti possunt, prout cardinali placuerit, præsertim in Missis quæ minus solemniter sive cum festinatione dicuntur.

LXII. *De ministerio presbyteri cardinalis assistentis summo pontifici, cum coram eo celebratur Missa in capella vel in aula.*

In primis assistens ei a dextro latere prædictus presbyter ad celebrandum, ducat summum pontificem de camera sua, vel de sede ad altare; et si essent ibi duo diaconi cardinales præsentés, ipsi tantum ducant eum, assistente semper a dextris in principio presbytero cardinali. Cum autem summus pontifex est ante altare, ipse presbyter cardinalis, si non esset ibi diaconus cardinalis, accipiat mitram de capite, ipse reverenter et cum manu dextra teneat eam; et tunc sacerdos celebraturus incipit *Introibo*, et Psalmum *Judica me*, etc. His dictis, summus pontifex dicit *Adjutorium*, etc., et facit confessionem suam. Postmodum cardinales ibi præsentés, et celebraturus, et astantes faciunt confessionem suam; et ea facta, summus pontifex dat absolutionem, *Misereatur*, etc. Presbyter cardinalis assistens ex parte dextra, tenens mitram cum manu dextra, debet cum manu sinistra, accipere mantum seu pluviale circa medium, et porrigere assistenti papæ ex parte sinistra, ut cooperiatur pars anterior papæ. Quibus sic peractis, dum celebraturus incipit dicere *Deus tu*, etc., cardinalis reddit papæ mitram; et tunc summus pontifex modo prædicto reduciatur ad sedem suam; et ibidem, antequam dicatur *Introitus* a papa, ipse presbyter cardinalis oblatam sibi naviculam offert summo pontifici. Et diligenter attendatur quod semper cochlear **319** sit ex illa parte naviculæ quæ est versus ipsum presbyterum cardinalem; et cum papa recipit de ipsa navicula cochlear ad ponendum incensum in thuribulo existenti in manu acolythi, ipse presbyter cardinalis osculetur manum ejus; et similiter osculetur manum, cum ipse reponit cochlear in navicula. Et a presbytero cardinali reddita navicula ipsi acolytho, acolythus ipse cum thuribulo vadit ad altare; et presbyter celebraturus recipiens thuribulum sibi oblatum de manu acolythi incensat altare modo dicto; et reddito thuribulo ipsi acolytho, acolythus ipse incensat altare de circumcirca; et tunc vadit ad summum pontificem, et presbyter cardinalis recipiens thuribulum de manu acolythi incensat summum pontificem, ducendo thuribulum ter ante pectus ejus, stando si papa stet, et genu flexo si papa sedeat. Quo taliter incensato, reddit ipsum thuribulum acolytho, et acolythus cum thuribulo revertitur ad altare; et tunc, vel etiam parum ante, coram summo pontifice dicitur *Introitus* Missæ. Et ipse presbyter cardinalis cum ipso domino papa et astantibus prosequitur *Introitum* et *Kyrie, eleison*, etc.

Dicta autem Epistola, dum dicitur Graduale, et cætera quæ sunt dicenda, præcipue quando inchoatur *Alleluia* ante Evangelium; item ab acolytho offeratur ipsi presbytero cardinali navicula cum thure et cochleari; et ipse recipiens eam, offert eam summo pontifici, et pontifex ponit incensum in thuribulo modo prædicto; et tunc acolythus cum navicula et thuribulo sine aliqua incensatione revertitur ad altare.

A Et cum presbyter celebraturus dicturus fuerit Evangelium, presbyter cardinalis, si non sit ibi diaconus cardinalis, accipiat mitram de capite papæ; et cum ipse presbyter dixerit *Sequentia sancti Evangelii secundum*, etc. Interim dum respondetur *Gloria tibi, Domine*, acolythus ipse incensat ipsum presbyterum, et presbyter incensatus prosequitur Evangelium. Dicto vero Evangelio, reddit papæ mitram modo prædicto. Et tunc acolythus ipse cum thuribulo de altari redit ad summum pontificem; et presbyter cardinalis iterum oblatum sibi thuribulum de acolytho recipiens, papam incensat ducendo thuribulum ter ante pectus ejus, stando si papa stet; si vero sedeat, flectat genua coram eo; et eo taliter incensato, surgens presbyter cardinalis reddit thuribulum acolytho, et acolythus B cum thuribulo redit ad altare; et tunc presbyter celebraturus recipiens thuribulum **320** de manu acolythi incensat altare; et reddito thuribulo ipsi acolytho, acolythus ipse iterum incensat altare circumcirca. Et taliter incensato altari, iterum ipse acolythus cum thuribulo redit ad summum pontificem, et ipse presbyter cardinalis iterum sibi oblatam naviculam cum thure et cochleari recipiens de manu acolythi, offert ipsam naviculam summo pontifici modo prædicto; et papa iterum ponit incensum in thuribulo; et incenso posito, presbyter cardinalis recipiens thuribulum sibi oblatum ab acolytho, iterum prædicto modo incensat summum pontificem, et eo incensato, reddit thuribulum acolytho, et redit ad locum suum; et tunc acolythus incensat ipsum presbyterum cardinalem et C cæteros cardinales ibidem præsentés, et alios astantes ordinate. Et taliter incensatione facta, acolythus revertens ad altare, reddit thuribulum clerico, seu custodi capellæ; et ab ipso clerico recipiens bacilla cum aqua, offert aquam presbytero celebranti ad abluendum manus; et ablutis manibus, subdiaconus offert talem bacillam ipsi presbytero ad abstergendum manus.

Cum autem debet fieri elevatio corporis Christi, summus pontifex descendit de sede ad faldistorium, et presbyter cardinalis, si non sit ibi diaconus cardinalis, accipit mitram de capite ejus modo prædicto; et assistens ad dextram, flectit genua in elevatione corporis Christi; et stat flexis genibus, quousque facta est elevatio sanguinis. Qua elevatione facta, cum papa D surrexerit, presbyter cardinalis reddit sibi mitram, et pontifex redit ad sedem. Cum autem presbyter celebrans finierit Orationem *Libera nos, quæsumus, Domine*, etc., et fecerit fractionem antequam incipiat dicere, vel saltem tunc cum incipit *Per omnia sæcula sæculorum*, etc., ipse presbyter cardinalis accipit mitram de capite papæ, et assistens cum eo dicat ter *Agnus Dei*. Quo dicto, tradit mitram assistenti papæ a latere sinistro, et vadit ad altare, et osculatur illum in parte dextra; et facta inclinatione aliqua ad presbyterum celebrantem, pacem recipit ab ipso, et planetam trahit aliquantulum inferius a parte anteriori, et postmodum redit ad summum pontificem, et inclinatione facta coram eo profunde, non tamen flexis

genibus, ipsi pontifici dat precem; et recipiens mitram de manu ejus cui tradiderit, redit ad locum suum; et ibidem subdiacono, qui dixit Epistolam, dat pacem, et ipse subdiaconus dat pacem cæteris. Summus autem pontifex **321** dat pacem omnibus cardinalibus ibidem astantibus, et data pace, ipse presbyter cardinalis reddit mitram papæ.

Dicitis autem communionem et postcommunionibus seu Orationibus a presbytero celebrante, et *Ite, Missa est*, vel *Benedicamus Domino*, presbyter cardinalis accipiat mitram de capite papæ; et tunc cum papa incipit dicere *Sit nomen Domini benedictum*, etc., cubicularius flexis genibus coram papa stante recipit mantum ex parte dextra, cooperiens anteriorem partem papæ usque ad partem manti a parte sinistra; et data Benedictione a papa, et dicto ab eo *Pater noster* secreto, et dicto ab eo *Benedicite*, et *Dominus nos benedicat*, etc., presbyter cardinalis reddit mitram, osculando inanum modo prædicto.

Et sciendum, quod quotiescunque est ibidem diaconus cardinalis, ipse semper accipit mitram de capite papæ, et reddit. Item est sciendum quod quotiescunque episcopus cardinalis est ibi præsens in officio prædicto, ipse episcopus facit officium prædictum seu ministerium ipsi presbytero cardinali incumbens. Item est sciendum quod quotiescunque ipse presbyter cardinalis reddit mitram papæ, osculatur manum ejus. Item est sciendum, quod quandoque in tali Missa papa utitur pluviali, seu manto habente aurifrigia cum perlis, cardinalis serviens manibus propriis imponit semper papæ mitram in capite. Cum vero non habuerit hujusmodi aurifrigia cum perlis, tunc ipse cardinalis serviens tradit mitram in manibus papæ modo prædicto.

LXII. Quoties et quando accipitur mitra de capite papæ, dum celebrat.

Ex præmissis patet, quod presbyter cardinalis quinque accipit mitram de capite papæ. Primo, cum ductus fuerit ad altare, ut fiat confessio; redditur autem ei mitra, dum facta confessione reducit ad sedem. Secundo, accipitur, cum dicendum fuerit Evangelium; redditur autem eo dicto, et papa incensato, et libro Evangeliorum osculato. Tertio, accipitur in elevatione corporis Christi; redditur autem cum facta elevatione sanguinis reducit ad sedem. Quarto, accipitur, cum dicendum fuerit *Agnus Dei*; redditur ei data pace summo pontifici. Quinto, accipitur cum finito officio debet dicere **322** *Sit nomen Domini benedictum*, etc.; redditur autem, cum data Benedictione papa dixerit *Benedicat*, etc.

LXIII. De incensatione papæ in Missa.

Item patet ex præmissis, quod presbyter cardinalis offert ter papæ naviculam cum thure et cochleari sibi datam ab acolytho, et ter incensat papam. Primo, antem cum facta confessione reductus fuerit papa ad sedem, tunc incensato altari primo, modo debito ipse presbyter cardinalis incensat papam. Secundo, offert naviculam ante Evangelium; et tunc non incensatur papa, sed demum dicto Evangelio. Ter-

tio, offert naviculam, cum presbyter celebrans incensaverit altare; similiter post illam Orationem, *Veni, sanctificator*, etc., et tunc presbyter cardinalis incensat ipsum papam modo prædicto; et postmodum incensatur presbyter cardinalis, et alii astantes.

LXIV. De usu mitræ.

Mitra aurifrigiata non utitur ecclesia Romana ab Adventu Domini usque ad festum Nativitatis Domini, excepto quod dominus papa utitur in Dominica de *Gaudete*; nec a Septuagesima usque ad feriam quintam majoris hebdomadæ, excepto quod dominus papa utitur in Dominica quarta Quadragesimæ, qua cantatur *Lætare, Jerusalem*; nec in omnibus vigiliis, de quibus jejuniū celebratur, nec in omnibus quatuor temporibus, nec in Rogationibus, nec in Litanis, nec in officiis defunctorum.

LXV. Quibus diebus dicatur Gloria in excelsis Deo, et Credo.

A Dominica de Adventu usque ad Nativitatem Domini non cantatur *Gloria in excelsis Deo*, nisi in festo novem lectionum. A Septuagesima usque ad Pascha similiter non cantatur, nisi in festis novem lectionum, præterquam in feria quinta ante Pascha. In reliquis autem diebus Dominicis et festis generaliter cantatur. Item nota, quod si infra hebdomadam cantetur Missa de Dominica, vel de Cruce, vel de beata Virgine, non dicitur *Gloria in excelsis Deo*. Item nota, **323** quod a Pascha usque ad Octavam Pentecosten, dicitur *Gloria in excelsis Deo*. Item si festum novem lectionum venerit in die Dominico, et fiat de festo, dicimus *Credo in unum Deum*, non propter festum, sed propter Dominicam diem. Nota quod *Gloria* dicitur semper in Missa, quando *Te Deum laudamus* dicitur ad Matutinum, ut dicitur *Ite, Missa est*, secundum morem Romanæ Ecclesiæ.

Item his subscriptis diebus *Credo in unum Deum* cantatur, videlicet omnibus diebus Dominicis totius anni. In Epiphania et per octo dies, in Conversione sancti Pauli, in Purificatione beate Mariæ, in Annuntiatione ejusdem, in Cathedra sancti Petri, feria quinta in Cœna Domini, in festo Resurrectionis, et per octo dies; in octava beati Joannis, quæ est infra octavam apostolorum; in Pentecosten, et per octo dies; in festo sancti Joannis ante portam Latinam, in festo apostolorum Petri et Pauli, et per octo dies; in festo sancti Petri ad Vincula, in Assumptione beate Virginis, et per octo dies; in octava sancti Laurentii, eo quod venit infra Octavam beate Virginis; in Nativitate beate Virginis, et per octo dies; in festis Angelorum, in festo sancte Crucis, in festo omnium Sanctorum, in festo apostolorum et evangelistarum, et sancti Barnabæ; in omnibus consecrationibus, ecclesiarum et altarium, et pontificum.

LXVI. De officio vigiliæ Nativitatis Domini in officio presbyteri.

In vigilia Nativitatis Domini statio ad sanctam Mariam Majorem. Consueverunt Romani pontifices hactenus pergere ad sanctam Mariam Majorem, et cantare ibi Missam de vigilia, et cœnare ibi, et post cœnam Vesperas decantare. Peractis autem Vesperis, datur

potus in aula; et dominus papa remanebat ibi et pernoctabat, et ibi stabat, toto ibidem apparatu curiæ existente. Primo episcopus vel presbyter cardinalis, qui assistit domino papæ in nocte Natalis Domini, debet associare dominum papam, ut moris est, indutus pluviali albo. Deinde videlicet debet tenere mitram, dum incipit, *Domine, labia*, etc., et *Deus in adjutorium*, et stare ibi officio, ut moris est. Cum vero cantatur ultimo tertia Antiphona, accipit capsulam cum incenso de manu acolythi, et incensat domino papæ, ut moris est; deinde vadit ad altare, et incensat ipsum, **324** deinde dominum papam, et reddit acolytho; et idem facit in secundo et tertio nocturno, et debet legere lectionem quartam unus presbyter cardinalis.

Si autem debeat Missam cantare in galli cantu, vel in mane, primo induit se omnibus indumentis albis, et vadit ad altare; et stans a sinistris domini papæ, incipit dicens *Introibo*, et Psalmum *Judica*; deinde repetitur *Introibo*, et responso a circumstantibus *Ad Deum*, etc., dominus papa dicit Versiculum *Adjutorium*, etc., et facit confessionem et absolutionem. Deinde sacerdos dicit Versiculum *Deus tu conversus*, etc., et antequam incipiatur Introitus, incensat altare; et postea redit ad sedem, et dicit Introitum, *Kyrie, eleison*, et prosequitur Missa in ordine suo. Item in primo nocturno legunt tres lectiones clerici ejusdem ecclesiæ, et cantores pro ipsa ecclesia cantant tria Responsoria. Lectionem quartam legit unus ex cardinalibus presbyteris; lectionem quintam aliquis judex, vel septimanarius; lectionem sextam aliquis diaconus Romanæ curiæ; lectionem septimam homiliam aliquis diaconus cardinalis qui servit papæ a parte sinistra, et aliam homiliam alter diaconus cardinalis; nonam vero lectionem legit dominus papa, in qua dicit *Jube, domne, benedicere*; et nullus benedicit ei, nisi tantummodo quod omnes respondent alta voce *Amen*. Finita lectione, dicitur *Te Deum laudamus*, et eo finito, dominus papa dicit Orationem, scilicet, *Concede, quæsumus*.

Ex Cæremoniali antiquo domini Rothomagensis de Stoutavilla.

In istis Matutinis papa venit indutus cappa lanca de scarleto rubeo, clausa usque ad medium pectoris, cum bireto connodato subtus barbam propter frigus, et sine mitra sedet in dictis Matutinis, quas ipse incipit more solito. Nec stant ante altare cardinales diaconi, sed sedent in cappis juxta ordinem suum. Duas primas lectiones legunt acolythi, vel clerici capellæ; tertiam legit minor clericus cameræ thesaurariæ; quartam minor presbyter cardinalis; quintam nobilior in genere, qui tunc sit in curia; sextam prior subdiaconorum; **325** septimam minor diaconus cardinalis, qui stat a sinistris papæ; Octavam prior diaconorum cardinalium, qui stat a dextris papæ; nonam papa, in qua dicit solum *Jube, domne, benedicere*, et cantores respondent *Amen*. Et nota quod car-

^a Id est ex Cæremoniali Petri Amelii episcopi Senogalliensis exemplo, quod fuit quondam Guil-

A dinales, qui legunt lectiones hac nocte, non veniunt ad osculandum pedem papæ. Et nota quod Matutiniæ non mandantur, sed omnes tres Missæ per Papam dicuntur, sive debent dici: neque est, etc.

LXVII. *De Missa noctis Natalis Domini.*

Omnibus iis finitis, dominus papa præparat se ad Missam cantandam ad Præsepe, ubi quidquid offertur, quandiu dominus papa celebraverit, sive ad manus, sive ad pedes ipsius domini, vel super altare, capellanorum est, excepto pane, qui est acolythorum, si recipere voluerint. In qua Missa utitur dominus papa mitra frigiata. Mitra frigiata non utitur ecclesia Romana ab Adventu usque ad festum Nativitatis Domini, excepto quod dominus papa utitur in Dominica de *Gaudete*; nec a Septuagesima usque ad secundam feriam majoris hebdomadæ, excepto quod dominus papa utitur in Dominica quarta Quadragesimæ, qua cantatur *Lactare, Jerusalem*; nec in omnibus vigiliis, de quibus jejuniium celebratur, nec in quatuor temporibus, nec in Rogationibus, nec in litanis, nec in officiis defunctorum. Item dicitur in Missa noctis *Gloria in excelsis Deo*, et *Credo*, et *Præfatio Quia per incarnati*, etc., et *Communicantes*.

In Cæremoniali domini Rothomagensis de Stoutavilla habetur ut legitur.

Item in præsentī Missa solus pontifex communicat, et super altare; et sine calamo bibit sanguinem, et nihil aliud, quia habet celebrare illam de tertiis, sed cum digitis bene tergat calicem; et cum aqua infra lavet digitos, prout moris est in Missis parvis; et communicantur qui volunt. In nocte autem Nativitatis Domini statio ad Præsepe. Peracto officio Missæ cantantur laudes, deinde vadit quiescere.

Si imperator vel rex sit in curia hac nocte, sacrista et clerici præsentant sibi librum legendarum, in quo debet legere **326** quintam lectionem, et eum honeste Instruunt de cæremoniis observandis in petendo Benedictionem, in levando ense cum vagina, et extrahendo, ipsum vibrando, et de pluviali, pileo, et aliis.

Item notabiliter paretur per sacristam et clericos cameræ ensis cum vagina, corrigia et pileo secundum nobilitatem principis; et dum cantatur quartum responsorium, si sit imperator, vel rex, camerarius, sacrista, et clerici capellæ parant unum pulchrum pluviale album, et ante pulpitem deponunt sibi capucium, et ipsum induunt ad modum chlamydis illud pluviale, ita quod scissura sit ad manum ejus dextram, et cingunt ei ense; et ipsemet extrahit, et facit vibrare, et ponunt sibi super caput pileum, et ipse inclinat caput ad papam, et petit Benedictionem, et legit lectionem sibi prædictis astantibus; qua lecta, ducunt sic indutum cum pileo super caput ense extracto in manu ad osculum pedis papæ, et quilibet revertitur ad locum suum.

Notandum etiam quod si papa sit Romæ, hanc Missam debet celebrare ad Præsepe Domini, et de Ielmi de Stoutavilla, archiepiscopi Rothomagensis et cardinalis.

sero ibidem cantare Vesperas, et cum clericis et nobilibus Urbis facere potum in aula.

LXVIII. Qualiter agitur in Matutinis et Missa in nocte Natalis Domini coram papa, rubrica.

Primo episcopus vel presbyter cardinalis, qui assistit domino papæ in nocte Natalis Domini, debet associare dominum papam ad altare, ut moris est, indutus pluviali albo; deinde debet tenere mitram, dum incipit *Domine, labia mea aperies*, et *Deus, in adiutorium*, et stare sibi in officio, ut moris est. Cum vero cantatur ultimo tertia Antiphona, accipit capsulam cum incenso de manu acolythi, qui ministrat domino papæ, ut moris est; deinde vadit ad altare, et incensat altare, et deinde dominum papam, et reddit acolytho; et idem facit in secundo et tertio nocturno; et debet legere quartam lectionem unus presbyter cardinalis. Si autem deberet Missam cantare in galli cantu vel in mane, primo induit se omnibus vestimentis albis, et venit ad altare; et stans a sinistris domini papæ, incipit *Introibo*, et Psalmum *Judica me*, etc.; et deinde repetit *Introibo*, et responso a circumstantibus **327** *Ad Deum*, etc., dominus papa dicit *Adiutorium*, etc., et facit confessionem et absolutionem. Deinde sacerdos dicit *Deus, tu conversus*, etc.; et antequam incipiat Introitum, incensat altare, et postea redit ad sedem, et dicit Introitum, et *Kyrie, eleison*, et prosequitur Missam ordine suo.

LXIX. De Missa in mane Natalis Domini.

Summo igitur mane, indutus missalibus vestimentis vadit ad sanctam Anastasiam, ut celebret ibi Missam secundam cum *Gloria et Credo*, et utitur mitra frigiata. Statio ad sanctam Anastasiam. Postea, finita Missa, revertitur ad sanctam Mariam Majorem, et intrat sacrarium cum episcopis cardinalibus, diaconibus et subdiaconibus, et reliquis ordinibus, et dicunt Tertiam; qua dicta, induunt se solemniter vestimentis albis, et processionaliter vadunt ad altare, sicut moris est.

Nota quod semper, quando papa celebrat solemniter, debent poni super altare faculæ septem, nisi aliquibus paucis diebus, et curia debet dare. Deinde dominus papa incipit Missam, et post primam Orationem fiunt laudes ejus, sicut habentur in Polyptycho. Finitis laudibus, legitur primo Latina Epistola, et postmodum Græca; sicut etiam legitur Evangelium Latinum, et Græcum. Diaconus vero cardinalis, dicto Evangelio, revertitur ad altare, nec expectat diaconum Græcum, licet simul iverint cum cardinali, sequens ipsum, et prosequitur papa Missam suo ordine.

LXX. De Missa ultima in die Natalis Domini.

In die Nativitatis Domini statio ad sanctam Mariam Majorem. Expleta vero Missa, ad portam ipsius ecclesiæ recipit regnum de manu prioris diaconorum vel marescalli majoris, et gestat illud in capite usque ad gradus palatii. Tunc iudices et advocati veniunt

* Notandus hic locus de honestate interpausionis inter Missas Natalis Domini.

ei obviam sub gradibus in porticu, et faciunt ei laudes, prout in libro Polyptycho scriptum est; et ibi dominus papa descendit, et deposito regno accipit mitram; demum iudices ducunt eum usque ad locum, in quo datur presbyterium. Tunc vero exuunt eum planeta; et apposito manto super scapulas, sedet in consistorio vel cathedra, et manibus propriis dat presbyterium.

328 Sciendum est quod capellani recipiunt pro presbyterio illa die unum malachinum, et in omni coronatione sua tantum. Dato presbyterio, sic indutus vadit ad mensam; et eodem die consuevit legere ad mensam aliquis diaconus cardinalis indutus pluviale. Circa vero finem Missæ schola cantorum debet cantare sequentiam.

Ex Cæremionali antiquo domini cardinalis Rothomagensis de Stoutavilla.

Missam de aurora Romanus pontifex, si sit in Urbe, consuevit celebrare; et egrediens de sancta Maria Majori summo mane, indutus missalibus vestimentis vadit ad sanctam Anastasiam, et ibi celebrat. In hac Missa dicitur *Credo in Deum*, et *Gloria in excelsis Deo*, non dicitur *Lætatus sum*. Oblationes ut in alia Missa de nocte media. Etiam solus papa communicat ut in prima. Qua finita, sic indutus revertitur ad sanctam Mariam Majorem, et depositis paramentis quiescit modicum in camera sua. Et hora competenti intrat sacrarium seu vestiarium cum episcopis, presbyteris, diaconibus cardinalibus, capellanis, subdiaconibus, et reliquis ordinibus; et cantant Tertiam; qua dicta, induunt eum solemniter sacris albis vestibus, et quilibet in ordine suo sic processionaliter accedunt ad altare cum cruce et septem faculis, et curia debet dare, etc.

Quod si papa non sit in Urbe, cardinalis qui habet titulum sanctæ Anastasiæ, consuevit hanc Missam celebrare; et in absentia ejus, si papa non celebraret, prior presbyterorum cardinalium, etc.

Notandum est quod si papa vellet has duas Missas celebrare, si vellet, posset ambas celebrare absque eo quod deponeret sacras vestes; sed propter honestatem et nocturnam fatigationem rationale est quod fiat aliqualis interpausatio secundum temporis congruentiam, et prout expedit brevitati temporis et diei.

Nota quod si papa stet in Laudibus sacris vestibus indutus, cardinalis qui sibi servit debet incensare altare.

In hac secunda Missa communicat omnes diaconos cardinales, **329** protonotarios, commensales, et auditores, et omnes famulantes, qui in dignitate episcopali non sunt constituti, quoniam tales per se celebrare tenentur. Et in ista communionem, et in illa diei Paschatis, parantur tres calices magni: unus pro consecratione, alius cum quo papa bibit vinum, alius pro communicantibus. Post sumpcionem Eucharistiæ vinum sumunt de manu alicujus acolythorum; oblationes vero dividunt, ut notatur in alio loco, fol. 49.

In secundis Vesperis papa venit cum pluviali rubeo de..... et mitra aurifrigiata; subdiaconus dat capitulum, cantores Hymnum, papa Orationem.

LXXI De iis quæ observanda sunt circa Introitum Missæ, dum papa celebrat, et de secunda Missa Natalis Domini, rubrica.

Indutus dominus papa omnibus pontificalibus, dicit ante altare versic. Introibo ad altare Dei; respondetur Ad Deum qui lætificat juventutem meam. Deinde papa incipit Psalm. *Judica me, Deus*, et completur tam per eum quam per astantes; demum repetit Introibo ad altare Dei; respondetur Ad Deum, etc. Postea papa dicit *Adjutorium nostrum*, etc.; respondetur *Qui fecit*, etc.; demum papa dicit: *Confiteor Deo omnipotenti, beatæ Mariæ semper virgini, beato Michaeli archangelo, beato Joanni Baptistæ, sanctis apostolis Petro et Paulo, omnibus sanctis, et tibi, frater, quia peccavi nimis cogitatione, delectatione, consensu, verbo, et opere, mea culpa, mea culpa, mea maxima culpa. Ideo precor beatam Mariam semper virginem, beatum Michaelem archangelum, beatum Joannem Baptistam, sanctos apostolos Petrum et Paulum, omnes sanctos, et te frater, orare pro me ad Dominum Deum nostrum*. Postea astantes dicant: *Misereatur vestri omnipotens Deus, et, dimissis peccatis vestris, perducatur vos ad vitam æternam*. Respondetur Amen. Subsequently dicant *Confiteor*, ut supra; demum dicat papa: *Precibus et meritis beatæ Mariæ semper virginis, beati Michaelis archangeli, beati Joannis Baptistæ, beatorum apostolorum Petri et Pauli, et omnium sanctorum, misereatur vestri omnipotens Deus, et, dimissis peccatis vestris, perducatur vos ad vitam æternam*; respondetur Amen. Subsequently dicat papa: *Indulgentiam, absolutionem et remissionem peccatorum vestrorum tribuat vobis omnipotens et misericors Deus*, respondetur Amen. Postea papa ponat thus in thuribulo; demum dicit infra 330 scriptos Versus: *Deus tu conversus, etc., Et plebs tua, etc.; Ostende nobis, etc., Et salutare tuum, etc.; Domine, exaudi, etc., Et clamor, etc.; Dominus vobiscum, respondetur Et cum spiritu tuo*. Subsequently papa dicit *Oremus*, et dicit Orationem: *Aufer a nobis, quæsumus, Domine, cunctas iniquitates nostras, ut ad sancta sanctorum puris mereamur mentibus introire, per Christum Dominum nostrum*; respondetur Amen. Et inclinatus dicit sub silentio hanc Orationem. Oratio. *Oramus te, Domine, per merita sanctorum tuorum quorum reliquæ hic sunt, et omnium sanctorum, ut indulgere digneris omnia peccata mea*. Demum osculatur altare in medio, et subsequently Evangelium, quod debet cantare illa die offerendum sibi per subdiaconum in sinistra parte altaris. Hoc facto, vertat se ad diaconum cardinalem qui sibi servit, recipiens thuribulum de manu ipsius cardinalis, et incensat altare; quo incensato, reddat thuribulum diacono cardinali; demum recipiet omnes diaconos cardinales ad pacis osculum.

Postea vadit ad sedem suam, et sedendo incipit Introitum *Lux fulgebit hodie super nos, quia natus est nobis, etc. Psalmus, Dominus regnavit, decorem, etc.*

A Vers. *Gloria Patri*, complendo ipsum, et *Kyrie, eleison*, cum cardinalibus sibi astantibus. Deinde sedeat in sede sua, et decantatis Introitu et *Kyrie, eleison* per chorum, dicat *Gloria in excelsis Deo*, quo cantato per chorum, stando dicat *Pax vobis*, versus populum; deinde dicat Orationem: *Da, quæsumus, omnipotens Deus, ut qui nova incarnati Verbi tui luce perfundimur, hoc in nostro resplendeat opere, quod per fidem fulget in mente, per eumdem*. Alia Oratio pro sancta Anastasia: *Da, quæsumus, omnipotens Deus, ut qui beatæ Anastasiæ martyris tuæ solemniter colimus, ejus apud te patrocinia sentiamus, per*. Postea pauset in sede sua. *Lectio Epistolæ beati Pauli apostoli ad Titum. Charissime, apparuit benignitas et humanitas salvatoris nostri Dei, etc.* Dicta Epistola, et osculato pede papæ per subdiaconum, papa signat ipsum Graduale, *Benedictus qui venit in nomine Domini, Deus Dominus, et illuxit nobis. A Domino factum est, et est mirabile, etc. Dominus regnavit, decorem, etc.* Et decantato Graduali et primo *Alleluia* a choro, dat Benedictionem diacono cardinali qui debet legere Evangelium eunti ad pedem, signando ipsum, ac dicendo: *Dominus sit in corde tuo et in labiis tuis, ut digne et competenter annunties Evangelium suum*. Deinde ponat thus in thuribulo, signando, postquam posuerit, semel signo crucis; et iterum cum idem diaconus petit 331 ad altare Benedictionem a papa, papa signet eum sedendo. Sed cum incipitur Evangelium, papa stet detecto capite. *Evangelium secundum Marcum. In illo tempore, pastores loquebantur ad invicem, etc.*

C Quo dicto, osculetur dictum Evangelium, quod sibi subdiaconus offerat.

Deinde dicat *Credo in unum Deum, etc.* Quo dicto per chorum, dicat *Dominus vobiscum*; resp. *Et cum spiritu tuo*. Postea dicat *Oremus*, deinde pauset in sedesua. Offeritorium, *Deus firmavit orbem terræ, etc.*; et dum cantatur Offeritorium per chorum, sedendo lavat sibi manus. Lotis vero manibus et Offeritorio cantato, vadat ad altare, et ibi recipiat patenam cum Hostiæ, quam sibi offert diaconus cardinalis; et eam aliquantulum elevans dicat hanc Orationem: *Suscipe, sancte Pater, omnipotens, æternæ Deus, hanc immaculatam Hostiam, quam ego indignus famulus tuus offero tibi Deo meo, etc.* Deinde ponat Hostiam super corporale cum patena ad partem sinistram, et patenam ponat ad manum dextram juxta corporale. Et postea recipiat ampullam cum aqua de manu subdiaconi, et ponat de aqua in calicem, dicens *Deus, qui humanæ substantiæ dignitatem mirabiliter condidisti, etc.*, et reddat ampullam subdiacono. Deinde signet supra calicem semel; et dum ponitur calix supra corporale in loco suo per diaconum cardinalem, papa dicat: *Offerimus tibi, Domine, calicem salutarem, etc., cum odore suavitatis ascendat donum*. Et cum per dicentem cardinalem calix cooperitur, papa dicat Antiphonam *In spiritu humilitatis, etc.* Subsequently dicat *Veni, sanctificator, etc.*, signando super Hostiam et calicem; et postea vertat se ad diaconum cardinalem, et benedicat incensum signando dicens:

Ab ipso sanctificeris, in cuius honore cremaberis. Deinde recipiat thuribulum de manibus dicti cardinalis, et incenset super calicem et Hostiam in modum crucis dicendo : *Incensum istud a te bene † dictum ascendat ad te, † Domine, et descendat † super nos misericordia tua. Dirigatur Oratio mea, etc. Elevatio manuum mearum, etc. Pone, Domine, custodiam ori meo, etc. Et non declinet cor meum, etc.* Et continuando incenset * cruces et imagines stantes super altare, et ipsum altare desuper; postea incenset iterum supra Hostiam et calicem. Deinde reddat thuribulum dicto cardinali, dicendo : *Ascendat Dominus in nobis 332 ignem sui amoris, et flammam æternæ charitatis, amen.* Deinde inclinatus ante altare dicat hanc Orationem, *Suscipe, sancta Trinitas, hanc oblationem, etc.* Subsequenter erigat se, et osculetur altare in medio; deinde dicat versus populum, *Orate, fratres, etc.* Circumstantes vero respondeant *Suscipiat Dominus sacrificium, etc.* Subsequenter dicat *Secretam Munera nostra, quæsumus, Domine, etc.* Alia Secreta, *Accipe, quæsumus, Domine, munera, etc.*

Ex Cæremoniali Rothomagensis cardinalis.

Item quidquid offertur, sive ad pedes, vel super altare, capellanis cameræ solvendum est, excepto pane et vino, quod acolythorum est; et sic de omnibus, quæ veniunt per totam Missam super altare. Et iste modus semper debet observari in omnibus Missis papalibus, prout continetur in libro Polyptico sanctorum, quod dicitur Jacobi Gaietani. Et presbyteri, cum capellanis recipiunt duodecim denarios a papa, et vocatur presbyterium, de quibus medietas est sacristæ juxta ordinationem Urbani. In hac die, nec in sequenti cardinales non consueverunt venire ad reverentiam papæ, quoniam bis in die non tenentur. Sed quod observatum sit alibi invenies, nisi tantummodo illi tres juniores cardinales presbyteri, etc., illi nunquam fallunt. Contrarium ordinavit dominus Urbanus VI, sed in secunda Missa de aurora non veniunt, sed in prima et tertia Benedictione.

Per omnia sæcula sæculorum; respondetur Amen. Dominus vobiscum. Et cum spiritu tuo. Sursum corda; resp. Habemus ad Dominum. Gratias agamus Domino Deo nostro; resp. Dignum et justum est. Vere dignum et justum est, æquum et salutare, nos tibi semper et ubique gratias agere, Domine sancte Pater omnipotens, æternæ Deus, quia per incarnati Verbi mysterium, etc.

Te igitur, clementissime Pater, per Jesum Christum Filium tuum Dominum nostrum supplices rogamus ac petimus; hic erigens se osculetur altare, et erectis manibus dicat Ut accepta habeas et benedicas; hic ter signat tam super Hostiam, quam super calicem: Hæc † dona, hæc † munera, hæc † sancta sacrificia illibata, in primis, quæ tibi offerimus pro Ecclesia tua sancta catholica, quam pacificare, custodire, adunare et regere digneris toto orbe terrarum, una cum famulo tuo papa N. et antistite nostro N. et omnibus ortho-

* Ita etiam cruces infra in Missa sancti Stephani. Erant ergo plures super altare cruces, nempe crux

doxis, 333 atque catholicæ et apostolicæ fidei cultoribus.

Commemoratio pro vivis.

Memento, Domine, famulorum famularumque tuarum N. et omnium circumstantium, quorum tibi fides cognita est, et nota devotio, pro quibus tibi offerimus, vel qui tibi offerunt hoc sacrificium laudis pro se, suisque omnibus, pro redemptione animarum suarum, pro spe salutis et incolumitatis suæ, tibi que reddunt vota sua æterno Deo vivo et vero.

Infra Actionem.

Communicantes et diem sacratissimum celebrantes, quo beatæ Mariæ intemerata virginitas huic mundo edidit Salvatorem, sed et memoriam venerantes in primis ejusdem gloriosæ semper virginis Mariæ Genitricis ejusdem Dei et Domini nostri Jesu-Christi, sed et beatorum apostolorum et martyrum tuorum Petri et Pauli, Andreæ, Jacobi, Joannis, Thomæ, Jacobi, Philippi, Bartholomæi, Matthæi, Simonis, Thadæi, Lini, Cleti, Clementis, Sixti, Cornelii, Cypriani, Laurentii, Chrysogoni, Joannis et Pauli, Cosmæ et Damiani, et omnium sanctorum tuorum, quorum meritis precibusque concedas, ut in omnibus protectionis tuæ muniamur auxilio. Per eundem Christum Dominum nostrum, amen.

Alia infra Actionem.

Hanc igitur oblationem servitutis nostræ, sed et cunctæ familiæ tuæ, quæsumus, Domine, ut placatus accipias, diesque nostros in tua pace disponas, atque ab æterna damnatione nos eripi, et in electorum tuorum C jubeas grege numerari. Per Christum Dominum nostrum, amen. Subsequenter dicat : *Quam oblationem tu, Deus, in omnibus, quæsumus, hic communiter signet ter tam super Hostiam quam super calicem: Bene † dictam, ascrip † tam, ra † tam, rationabilem acceptabilemque facere digneris, ut nobis.* Hic semel separatim signet super Hostiam, et postea super calicem dicens : *Cor † pus et san † guis fiat dilectissimi Filii tui Domini nostri Jesu-Christi.* Hic accipiens Hostiam reverenter, junctis manibus, levat eam, non movendo manus de altari, dicens : *Qui pridie quam pateretur, accepit panem in sanctas ac venerabiles manus suas, et, elevatis oculis in cælum ad te Deum Patrem suum omnipotentem, tibi gratias agens; hic tenens Hostiam manu sinistra, dextra D semel signet supra eam dicens Bene † dixit, fregit, deditque discipulis suis dicens: Accipite et manducate ex hoc omnes, hoc est enim corpus meum.* Hic elevet Hostiam reverenter adorandam a populo, et reverenter deponat eam unde elevavit. Subsequenter 334 discooperiat calicem, et teneat eum cum ambabus manibus, dicens :

Simili modo postquam cænatum est, accipiens et hunc præclarum calicem in sanctas ac venerabiles manus suas, item tibi gratias agens; hic teneat calicem manu sinistra, et cum dextra signando sanguinem benedicat dicendo: Bene † dixit, dedit discipulis stationalis, de qua supra, et quæ alias super altare poni debebat.

suis, dicens: *Accipite et bibite ex eo omnes. Hic est enim calix sanguinis mei, novi et æterni Testamenti, mysterium fidei, qui pro vobis et pro multis effundetur in remissionem peccatorum.* Illic elevat calicem adorandum a populo, et reverenter reponat in loco suo solito, dicendo: *Hæc quotiescunque feceritis, in mei memoriam facietis.* Hic ampliet manus et brachia.

Unde et memores, Domine, nos servi tui, sed et plebs tua sancta ejusdem Christi Filii tui Domini nostri tam beatæ passionis, nec non ab inferis resurrectionis, sed et in cælos gloriosæ ascensionis, offerimus præclaræ Majestati tuæ de tuis donis ac datis. Et ibi reducens ad se manus et brachia, signet ter super Hostiam et calicem, quarto super Hostiam tantum, et quinto super calicem, dicendo: *Hostiam † puram, Hostiam † sanctam, Hostiam † immaculatam, panem † sanctum vitæ æternæ, et calicem † salutis perpetuæ.* Subsequenter dicat:

Supra quæ propitio ac sereno vultu respicere digneris, et accepta habere, sicut accepta habere dignatus es munera pueri tui justi Abel, et sacrificium patriarchæ nostri Abraham, et quod tibi obtulit summus sacerdos tuus Melchisedech, sanctum sacrificium, immaculatam hostiam. Demum inclinet se, et ponat brachia in modum crucis.

Supplices te rogamus, omnipotens Deus, jube hæc præferri per manus sancti angeli tui in sublime altare tuum, in conspectu divinæ Majestatis tuæ. Illic erigens se osculetur altare, dicendo: *Ut quotquot ex hac altaris participatione sacrosanctum Filii tui; hic primo super Hostiam, demum super calicem signet, dicendo: Corpus † et sanguinem † sumpserimus, hic signet se ipsum dicens: Omni benedictione cælesti et gratia repleamur, per eundem Christum Dominum nostrum.* Postea dicat commemorationem defunctorum: *Memento etiam, Domine, famularum famularumque tuarum N., qui nos præcesserunt cum signo fidei, et dormiunt in somno pacis. Ipsis, Domine, et omnibus in Christo quiescentibus locum refrigerii, lucis et pacis, ut indulgeas deprecamur. Per eundem Christum Dominum nostrum. Amen.*

Illic percutiens pectus suum, aliquantulum dicens altius: *Nobis quoque peccatoribus famulis tuis de multitudine miseratonum tuarum sperantibus partem aliquam, et societatem donare digneris cum tuis sanctis apostolis et martyribus, cum Joanne, Stephano, Matthia, Barnaba, Ignatio, Alexandro, Marcellino, Petro, Feleccitate, Perpetua, Agatha, Lucia, Agnate, Cæcilia, Anastasia et omnibus sanctis tuis, intra quorum nos consortium non æstimator meriti, sed veniæ, quæsumus, largitor admittite. Per Christum Dominum nostrum. Per quem hæc omnia, Domine, semper bona creas, hic ter semel signet super Hostiam et calicem, dicendo *Sancti † fias, vivi † fias, bene † dicis et præstas nobis.* Hic, discooperto calice per diaconum cardinalem, accipiat Hostiam manu dextra, et cum ea ter signet super calicem et sanguine, dicens: *Per ipsum † et cum † ipso et in ip † so.* Hic cum ipsa Hostia bis inter se et calicem signet, dicens: *Tibi**

Patri omnipotenti in unitate Spiritus sancti omnis honor et gloria. Illic reponat Hostiam in loco solito, et cooperto calice per diaconum cardinalem, ac depositis manibus papa super altare dicat:

Per omnia sæcula sæculorum. Amen. Oremus. Præceptis salutaribus moniti, et divina institutione formati, audemus dicere: Pater noster, qui es in cælis, sanctificetur nomen tuum. Adveniat regnum tuum. Fiat voluntas tua sicut in cælo et in terra. Panem nostrum quotidianum da nobis hodie, et dimitte nobis debita nostra, sicut et nos dimittimus debitoribus nostris. Et ne nos inducas in tentationem; respondetur: Sed libera nos a malo. Amen. Deinde dicat Orationem.

Libera nos, quæsumus, Domine, ab omnibus malis præteritis, præsentibus et futuris, et intercedente beata et gloriosa semper virgine Dei Genitrice Maria, et beatis apostolis tuis Petro et Paulo, atque Andrea cum omnibus sanctis, da propitiis pacem in diebus nostris, ut ope misericordiæ tuæ adjuti, et a peccato simus semper liberi, et ab omni perturbatione securi.

Illic accipiat patenam, et signet se cum ipsa, et submitte eandem Hostiæ, ponat Hostiam in patena; et, discooperto calice per diaconum cardinalem, accipiat Hostiam, et cum reverentia frangat eam per medium super calicem et sanguinem, et mediam de sinistra manu ponat in patena; et de illa, quæ est in dextra accipiat particulam; et quæ remanet in sinistra adjungat particulæ quæ est in patena, dicendo: *Per eundem Dominum nostrum Jesum Christum Filium tuum, qui tecum vivit et regnat in unitate Spiritus sancti Deus.* Illic illam partem, quæ remanet in dextra, teneat super sanguinem et calicem, et dicat: *Per omnia 336 sæcula sæculorum;* respondetur *Amen.* Hic cum ipsa particula ter signet super calicem dicendo: *Pax † Domini, sis † semper vobis † biscum;* respondetur *Et cum spiritu tuo.* Illic adjungat particulam illam aliis particulis quæ sunt in patena. Demum dicat junctis manibus duabus vicibus: *Agnus Dei, qui tollis peccata mundi, miserere nobis. Et tertia, dona nobis pacem.* Et in fine cujuslibet percussit pectus suum, postea inclinatus dicat hanc Orationem: *Domine Jesu Christe, qui dixisti apostolis tuis: Pacem meam do vobis, pacem meam relinquo vobis, ne respicias peccata mea, sed fidem ecclesiæ tuæ, eamque secundum voluntatem tuam pacificare et coadunare digneris, qui vivis.* Illic elevat se, et osculetur altare, datus pacem episcopo vel presbytero cardinali, qui servit ei, dicendo *Pax tecum;* respondetur *Et cum spiritu tuo.* Hic papa dimittat totum sacramentum in altari, et vadit ad sedem suam; et stando detecto capite exspectet subdiaconum cum patena et Hostia, et diaconum cardinalem cum calice et sanguine; et istis stantibus sicut decet cum prædictis coram eo, dicat hanc Orationem: *Domine Jesu Christe Fili Dei vivi, qui ex voluntate Patris, cooperante Spiritu sancto per mortem tuam mundum vivificasti, libera me per hoc sacrum corpus et sanguinem tuum ab omnibus iniquitatibus meis et universis malis, et fac me tuis semper obedire mandatis, et a te*

nunquam separari permittas, qui vivis et regnas cum eodem Deo Patre in unitate Spiritus sancti Deus, per omnia sæcula sæculorum. Amen. Alia Oratio: Perceptio corporis tui, Domine Jesu Christe, quam indignus sumere præsumo, non mihi proveniat in iudicium, et condemnationem, sed pro tua pietate prosit mihi ad tutamentum mentis et corporis, et ad medelam percipiendam, qui vivis et regnas cum eodem Deo Patre in unitate ejusdem Spiritus sancti Deus, per omnia sæcula sæculorum, amen. Hic cum reverentia accipiat de patena majorem partem Hostiæ, et dicat: *Panem caelestem accipiam, et nomen Domini invocabo.* Hic tenens partem prædictam Hostiæ cum quatuor digitis super sanguinem, et calicem, dicit reverenter tribus vicibus: *Domine, non sum dignus ut intres sub tectum meum, sed tantum dic verbo, et sanabitur anima mea.* Postea signet se cum ipso corpore, et reverenter sumat totum illud quod est extra digitos prædictos; et quod infra digitos remanet ponat in calice cum sanguine dicens, *Fiat commistio et consecratio corporis et sanguinis Domini nostri Jesu Christi accipientibus in vitam æternam, amen.* **337** Subsequenter dicat: *Corpus Domini nostri Jesu Christi custodiat animam meam in vitam æternam, amen.* Demum accipiat calicem de manu episcopi cardinalis, et tenens ipsum cum ambabus manibus ponat eum in calice, dicendo: *Quid retribuam Domino pro omnibus quæ retribuit mihi? Calicem salutaris accipiam, et nomen Domini invocabo. Laudans invocabo Dominum, et in inimicis meis salvus ero.* Hic sumat de sanguine Christi sugendo cum dicto calamo; deinde dicat: *Sanguis Domini nostri Jesu Christi custodiat animam meam in vitam æternam, amen.* Postea det dictum calicem supradicto diacono cardinali, non removendo ipsum de calice; et tersis digitis cum perfusorio, quod ibi offert episcopus cardinalis, postquam communicaverit, dicat Orationem. *Quod ore sumpsimus, Domine, pura mente capiamus, et de munere temporali fiat nobis remedium sempiternum.* Subsequenter aliam Orationem: *Corpus tuum, Domine, quod sumpsimus, et sanguis quem potavi, adhæreat visceribus meis, et præsta ut in me non remaneat sceleris macula, quem pura et sancta refecerunt sacramenta. Qui vivis et regnas cum eodem Deo Patre in unitate ejusdem Spiritus sancti Deus, per omnia sæcula sæculorum, amen.* Deinde recipiat partem unam Hostiæ, quæ est in patena, et ponat in ore diaconi cardinalis supradicti, dicendo: *Corpus Domini Jesu Christi custodiat animam tuam in vitam æternam, amen.* Subsequenter recipiat ipsum ad osculum pacis; postea recipiat aliam particulam Hostiæ, quæ in patena remansit, et ponat in ore subdiaconi, dicendo: *Corpus Domini nostri Jesu Christi, ut supra.* Demum sedeat in sede sua, et perfundat supra scyphum aureum. Subsequenter lavet sibi manus, et sedendo expectet subdiaconum, qui sibi apportat calicem cum viuo, quem calicem papa recipiat cum duabus manibus, et de viuo cum calice sumat ad lavandum sibi os, quantum placet.

A *Communio Exsulta satis, filia Sion, etc.* Et cantata per chorum Communionem, surgat, et vadit ad altare, et subsequenter dicat *Dominus vobiscum.* Resp. *Et cum spiritu tuo.* Deinde post Communionem hanc Orationem: *Hujus nos, Domine, sacramenti, etc.* Alia Postcommunio: *Satiasti, Domine, familiam tuam, etc.* Et cantato *Ite, Missa est*, per diaconum cardinalem prædictum, non recedendo de altari, benedicit populum: *Sit nomen Domini benedictum.* Resp. *Ex hoc nunc, etc. Adjutorium nostrum in nomine Domini.* Resp. *Qui fecit cælum et 338 terram. Benedicat vos omnipotens Deus Pater † et Filius † et Spiritus † sanctus.* Respondetur *Amen.* Postea secreta dicat hanc Orationem: *Placeat tibi, sancta Trinitas, etc.* Post Missam exuens se papa vestibibus pontificalibus dicat hanc Antiphonam: *Trium puerorum cantemus Hymnum, quem cantabant in camino ignis benedictentes Dominum.* Ps. *Benedicite omnia opera Domini Domino, totum. Laudate Dominum in sanctis ejus.* Deinde repetat Antiphonam. *Trium puerorum, Kyrie, eleison, Christe, eleison, Pater noster. Et ne nos inducas, etc.* Resp. *Sed libera nos a malo.* Vers. *Confiteantur tibi, Domine, opera tua.* Resp. *Et sancti tui benedicant tibi.* Vers. *Exsultabunt sancti in gloria.* Resp. *Lætabuntur in cubilibus suis.* Vers. *Non nobis, Domine, non nobis.* Resp. *Sed nomini tuo da gloriam.* Vers. *Domine, exaudi Orationem meam.* Resp. *Et clamor meus ad te veniat.* Vers. *Dominus vobiscum.* Resp. *Et cum spiritu tuo. Deus, qui tribus pueris, etc. Actiones nostras, etc.*

LXXII. In festo sancti Stephani Introitus.

C *Sederunt principes, et adversum me loquebantur.* Psalmus *Beati immaculati in via. Gloria Patri.* Complendo ipsum, et *Kyrie*; *eleison*, cum cardinalis sibi astantibus, deinde sedeat in sede sua; et decantato Introitu, dicat *Gloria in excelsis.* Quo cantato per chorum, stando dicat *Pax vobis*, versus populum. Oratio. *Da nobis, quæsumus, Domine, imitari quod colimus, etc.* Commemoratio de Nativitate, *Concede, quæsumus, etc.* Lectio Actuum apostolorum, *Stephanus autem, etc.* Et dicta Epistola, et osculato pede papæ per subdiaconum, papa signet ipsum. Grad. *Sederunt principes, etc. Alleluia.* Vers. *Video cælus apertos, etc.* Et decantato Graduali et primo Alleluia a choro, dat Benedictionem diacono cardinali legenti Evangelium, eunti ad pedem, signando ipsum, ac dicendo: *Sit Dominus in corde tuo, et in labiis tuis, etc.* Deinde ponat thus in thuribulo, signando, postquam posuerit, semel signo crucis; et iterum cum idem diaconus petit Benedictionem a papa, papa signet ipsum sedendo. Sed cum incipitur Evangelium, papa stet detecto capite. *Secundum Matthæum. In illo tempore, dicebat Jesus turbis Judæorum et principibus sacerdotum: Ecce ego mitto ad vos prophetas, etc.* Et osculato libro Evangeliorum per papam, fiat sermo aut per eum, aut **339** per aliquem cardinalem, cui ipse papa commiserit faciendum. Et facto sermone, subsecuta confessione per diaconum cardinalem, si papa sermonem fecerit, ipse papa pronuntiet indulgentiam prout ei placet: *Auctoritate*

Dei omnipotentis, Patris, et Filii, et Spiritus sancti, A iterum super Hostiam et calicem; demum reddat thuribulum dicto cardinali, dicendo *Accendat in nobis Dominus ignem*, etc. Demum inclinatus ante altare, dicat *Suscipe, sancta Trinitas*, etc. Subsequenter erigat se, et osculetur altare in medio; deinde dicat, versus populum, *Orate pro me, fratres*, etc. Circumstantes vero respondeant *Suscipiat Dominus sacrificium de manibus tuis*, etc. Subsequenter dicat secrete Orationem *Suscipe, Domine, munera*, etc. Alia Oratio, *Oblata, Domine, munera*, etc. Præfatio et alia dicuntur ut supra.

Et Benedictio Dei omnipotentis, Patris, B et Filii, et Spiritus sancti, descendat super vos, et maneat semper. Si autem cardinalis sermonem fecerit, cum vadit ad pedem papæ, osculando petat Benedictionem a papa flexis genibus, dicens: *Jube, domne, benedicere*. Papa sedendo dat Benedictionem, et signando et dicendo: *Sit Dominus in corde tuo et in labiis tuis, ut digne et competenter annunties verbum sanctum suum*. Deinde dictus cardinalis reverenter quærat a papa quantam indulgentiam placeat sibi concedere; qua pronuntiata, papa dat absolutionem, ut supra, et papa concedit sicut placet sibi, quam indulgentiam ipse cardinalis pronuntiat. Tum papa stando in sede sua super scabellum, incipiat *Credo in unum Deum*. Quo dicto, et per chorum cantato, dicat *Dominus vobiscum*. Resp. *Et cum spiritu tuo. Oremus*. Deinde sedeat in sede sua. Offerenda *Elegerunt apostoli Stephanum levitam*, etc. Et dum cantatur per chorum, sedendo lavet sibi manus. Lotis vèrè manibus, et Offertorio cantato, vadat ad altare, et ibi recipiat patenam cum Hostia, quam sibi offert diaconus cardinalis, et eam aliquantulum elevans, dicat *Suscipe, sancte Pater*, etc. Demum ponat Hostiam super corporale cum patena ad partem sinistram, et patenam ponat ad manum dextram juxta corporale, et postea recipiat ampullam cum aqua de manu subdiaconi, et ponat de aqua in calice, dicens *Deus qui humanæ substantiæ, etc.*, et reddat ampullam subdiacono. Demum signat super calicem semel, et dum ponitur calix super **340** corporale in loco suo per dictum papam, dicit *Offerimus tibi, Domine, etc.* Et cum per dictum cardinalem calix cooperitur, dicat Antiphonam, *In spiritu humilitatis*, etc. Subsequenter dicat, *Veni, sanctificator*, etc., signando super Hostiam et calicem; et postea vertat se ad diaconum cardinalem, et benedicat incensum, dicendo, *Ab ipso sanctificeris, in cujus honore cremaberis*. Demum recipiat thuribulum de manibus dicti cardinalis, et incenset super calicem et Hostiam in modum crucis decenter, dicendo: *Incensum istud a te benedictum † ascendat ad te, Domine †, et descendat † sup. r nos misericordia tua. Dirigatur Oratio mea*, etc. Et continuando incensat cruces et imagines stantes super altare, et ipsum altare desuper; postea incenset

iterum super Hostiam et calicem; demum reddat thuribulum dicto cardinali, dicendo *Accendat in nobis Dominus ignem*, etc. Demum inclinatus ante altare, dicat *Suscipe, sancta Trinitas*, etc. Subsequenter erigat se, et osculetur altare in medio; deinde dicat, versus populum, *Orate pro me, fratres*, etc. Circumstantes vero respondeant *Suscipiat Dominus sacrificium de manibus tuis*, etc. Subsequenter dicat secrete Orationem *Suscipe, Domine, munera*, etc. Alia Oratio, *Oblata, Domine, munera*, etc. Præfatio et alia dicuntur ut supra.

Ex Cæremoniali Cardinalis Rothomagensis.

Completa Missa, si papa sit in Urbe, recipit regnum de manu marescalli majoris, et gestat illud usque ad gradus palatii. Tunc iudices et advocati veniunt ei obviam sub gradibus in porticu, et faciunt iterum ei laudes, prout in libro Polyptycho scriptum est; et ibi dominus papa descendit, et deposito regno accipit mitram. Deinde iudices ducunt eum usque ad locum in quo datur presbyterium. Tunc deposita planeta, et apposito mantello super scapulas, sedens in cathedra manibus propriis dat presbyterium capellanis, prout in coronatione. Dato presbyterio, sic indutus vadit ad mensam, etc., et diaconus cardinalis legat in mensa cum pluviali; et in fine cantores cantant sequentiam *Lætabundus*. Quod si papa non celebraret, presbyter cardinalis tit. sancti Stephani prædicti consuevit coram papa celebrare illa die.

Illam die capellani commensales, acolythi et auditores et **341** pœnitentiarii comedunt cum papa splendide, et in collatione datur presbyterium.

In secundis Vesperis papa venit cum pluviali et mitra.

LXXIII. *De officio sancti Stephani. Statio ad sanctum Stephanum in Cælio monte.*

Missa et sermo mandantur *.

In die sancti Stephani summo mane conveniunt omnes ordines, tam clerici, quam laici, induti pannis sericis, in basilica, diaconis cardinalibus et subdiaconis exceptis, qui induti minimum papam ducunt ad basilicam ipsam, ubi cardinales et prælati omnes exhibent ei ad reverentiam; ibique induit se planeta alba, et descendens de palatio usque ad porticellum, ibique invenit equum phaleratum, sed non ipsius collum, nacta scarletii; et ascendens equum, et de manu diaconi, qui a dextris ejus stat, regnum recipiens, induit ipsum; sicque vadit ad ecclesiam beati Stephani in Cælio monte coronatus cum omnibus processionaliter, sicut scribitur in Polyptycho. Cumque sic ad prædictam ecclesiam sancti Stephani, in qua ipso die est statio, devenerit, deposito regno, intrat ecclesiam, factaque Oratione vadit ad sacramentum; et deposita planeta alba, induit rubeam, et celebrat Missam, sicut hesternam die in omnibus ad Missam. Missa vero finita, resumit planetam albam, et induit regnum, et revertitur ad palatium. Cætera

* Quæ sequuntur usque ad caput 78, paucis exceptis, conveniunt cum Cæremoniali Petri Amelii.

vero omnia sunt, prout in Polyptycho scriptum est.

LXXIV. *In die sancti Joannis.*

Missa et sermo mandantur, quam consuevit dicere aliquis cardinalis. Ad quam papa venit cum pluviali rubeo de scarleto, et mitra aurifrisiata cum presbyteris, prout in consistorio. Et ita in secundis Vesperis, in quibus omnes acolythi debent esse cum superpelliciis, primo commensales, auditores, et subdiaconi; deinde acolythi et capellani horum.

342 LXXV. *De officio festi Innocentium.*

In hoc festo consuevit esse Missa et sermo; sed modo non observatur, nec papa venit ad secundas Vesperas ad capeisam.

In Natali sanctorum Innocentium statio ad sanctum Paulum, in Missa non dicitur *Gloria in excelsis*, nec *Alleluia*, sed Tractus cantatur. *Credo* vero cantatur propter Octavam Nativitatis Domini; et paramenta debent esse violacea, et præfatio de Nativitate. Nec *Ite Missa est* dicitur, nam *Ite Missa est* semper sequitur *Gloria in excelsis*. Dicuntur tamen ista in Octava eorum. Si festivitas ista in Dominica venerit, ad Matutinas *Te Deum laudamus* cantatur, et paramenta debent esse rubea. Ad Missam *Gloria in excelsis Deo* cantatur, et *Alleluia*, cum *Credo*, et Præfatione de Nativitate.

LXXVI. *In Circumcisione Domini.*

Missa et sermo mandantur tantummodo. Licet antiquitus Romani pontifices consueverunt in primis Vesperis hujus diei solemniter venire induti pluviali pretioso albo et mitra solenni, et servatur nunc, et bene. Verumtamen modernis temporibus non observatur, sed solum venit cum pluviali de samito, et mitra aurifrisata. Totum hoc stat ex voluntate papæ.

Item si papa sit in Urbe hac die Circumcisionis, et non celebret, sed faciat per aliquem cardinalem celebrari in ecclesia sancti Petri; antequam cardinalis induatur, præsentetur bulla, quomodo papa dispensat cum eo, quatenus possit celebrare super aram beati Petri; et per totam diem pendeat ante regias, et ita in omnibus aliis Missis quæ super illud celebrantur.

LXXVII. *In Epiphania.*

Missa et sermo mandantur, et Vesperæ consueverunt mandari, sermo non. In utrisque Vesperis papa interest cum pluviali de scarleto rubeo, et mitra aurifrisiata. Hanc etiam Missam antistes Urbis celebrare consuevit, et semper faciunt de communi cursu, nisi infirmitate aut nimio frigore detenti.

343 Item anno Domini 1389 pontificatus domini Urbani VI anno 10, festum sancti Antonii venit in prima Dominica post Epiphaniam, et nihil fecimus de festo sancti Antonii, sed totum officium fuit de Dominica; et eramus in Urbe.

Ad Octavas Epiphaniæ quotidie ad Missam dicitur Oratio prima, sive festiva, sive sit ferialis; secunda fit commemoratio de sancta Maria, videlicet, *Deus*

qui salutis æternæ; tertia de sancto Petro, *Deus cuius dextera*, etc.; quarta, *Ecclesiæ tuæ*; quinta *Deus omnium fidelium pastor*. Et hoc observatur usque ad Purificationem beatæ Mariæ. A Purificatione vero usque ad quartam feriam, quæ est caput jejunii, prima Oratio dicitur de die; secunda, *A cunctis*; tertia, *Deus omnium*. Incipiat hebdomadarius. Quod si tempus breve est a Dominica post Octavas Epiphaniæ usque ad Septuagesimam, quod nequeant diebus suis dici officia Dominicalia, videlicet Introitus et Orationes, Epistolæ et Evangelia, ita distribuat, quod non potest habere Dominicas per dies feriales infra hebdomadam, facit decantare utiliter, si coaptentur; ita quod compleantur in ultima hebdomada. Illud idem observatur de Dominicis post Octavam Pentecosten usque ad Adventum.

LXXVIII. *De Benedictione cereorum, quæ fit in die Purificationis beatæ Mariæ.*

Tantummodo Missa mandatur. Non habet Vesperas præcedentes mandatas; tamen cardinales in primis Vesperis veniunt, et incipiunt Antiphonas. Et si festum hoc cadit in Septuagesima, vel Sexagesima, transfertur in diem Lunæ. In primis Vesperis papa venit cum pluviali simplici de samito et mitra aurifrisiata.

In festo Purificationis beatæ Mariæ cerei benedicuntur per juniorem presbyterum cardinalem, qui esse debet indutus rocheto albo, amictu, stola, et pluviali albi coloris, et mitra simplici de garnello, cum aqua benedicta et incenso, et socii induti cum superpelliciis, et duobus ceroferrariis cum faculis accensis; et sic benedicat candelas, ut in Missali et pontificali Romano continetur. Et Benedictione completa, aspergantur cerei aqua benedicta, et thure adolentur per eundem presbyterum cardinalem. Deinde distribuantur cerei ut infra 344 sequitur. Nam papa indutus manto rubeo, tenens mitram de vernello in capite, venit ad locum præparatum ad hoc more consueto, cum duobus diaconibus. Tunc facta reverentia consueta per cardinales presbyteros, et post reverentiam paratis omnibus, tam cardinalibus quam aliis, violaceis, diaconibus scilicet cotta, amictu et planeta, et presbyteris cardinalibus similiter et cum planeta, episcopis similiter, et cum pluviali, et cæteris etiam prælatis similiter, et cum pluvialibus violaceis, se habent; tunc scilicet prior episcoporum cardinalium, deposita mitra sua, stans papæ sedenti in faldistorio et cum mitra, faculam non accensam, quæ aliis major est, nihil dicendo dat, osculando manum papæ. Deinde ipse prior episcoporum, vel subprior, genuflexus, recipit faculam de manu papæ non accensam, et osculetur genu dextrum domini papæ. Et sic deinde omnes cardinales faciunt, primo episcopi, secundo presbyteri, tertio diaconi, et prælati omnes, qui sunt parati, mitris suis depositis osculando genu, et modo quo episcopus vel presbyter cardinalis celebrat coram papa; et sic paratus

* Sic etiam in Cæremoniali Petri Amelii cereus non accensus porrigitur; sed statim accenditur, infra.

antequam veniat ad recipiendum cereum, non exiit planetam. Camerarius vero, notarii, auditor contradictarum, et corrector, etiamsi aliqui ipsorum essent episcopi, quia non sunt parati; et etiam capellani, tam commensales, qui debent esse in cottis, quam alii capellani et similes, necnon pœnitentarii, et breviter omnes alii familiares papæ, etiam laici, et quicumque alii non familiares, qui possunt illuc venire, recipiunt faculam de manu papæ, et osculantur non genu, sed pedem. Et sciendum est quod faculæ tam papæ, quam aliis dantur non accensæ, sed receptæ statim accenduntur.

Sciendum tamen quod quando rex est præsens, immediate post cardinales ante omnes alios prælatos etiam paratos modo prædicto, recipit cereum modo prædicto de manu papæ; et post receptionem cerei osculatur pedem, et non genu. Tamen modernis temporibus consuevit recipere rex, sicut sedet, post priorem episcoporum cardinalium; et ita in ramis Palmarum, et in die Cinerum.

Si imperator esset præsens, post priorem recipit cereum, et osculatur pedem, et non genu.

345 Item notandum quod post priorem episcoporum cardinalium, si aliquis intersit patriarcha, candelam recipit de manu papæ. Quod si rex sit præsens, post regem candelam recipit subprior episcoporum cardinalium, et in ejus absentia prior presbyterorum; et tunc patriarcha, etiamsi plures sint patriarchæ, quilibet recipit post cardinales qui eum anteedunt; et semper inter duos cardinales, etiam in processionibus et in Missis, stare debent patriarchæ. Processio ordinatur per priorem diaconorum cardinalium, qui dicit alta voce, facie versa ad Processionem, *Procedamus in pace*, et respondet chorus *In nomine Christi, amen*. Deinde movetur Processio, et dominus noster papa indutus pluviali rubeo cum perlis et aurifrisiis, deposito alio post distributionem cereorum vel palmarum in die suo, cum mitra aurifrisiata, quam in Processione portat, et tenet faculam accensam, vel palmam die suo in manu sinistra, et manu dextra signat. Et papa incedit aliquantulum per capellam processionaliter sub pallio, quatuor militibus deferentibus eum mappulariis, si sint in Urbe, aut quatuor de nobilioribus Urbis, vel clientibus armorum in illorum absentia; sicque pergit ad regias. Et primo ad partem dextram, secundo ad sinistram veniendo projicit candelas populo, postea regreditur ad sedem suam, in qua sedens, extenditur super genua sua una tobalea per duos capellanos, ipsam tenentes flexis genibus, unum a dextris, alium a sinistris, et sic lavat manus suas aquam infundente nobiliori.

Aliqui dicunt quod papa nunquam mutat pluviale in Processionibus istis, sed solum mitram aurificatam et sine perlis, quoniam pluviale debet semper portare in Processionibus et diebus ferialibus, quod certe credo, ubicunque sit sine perlis. Ideo sunt duo pluvialia et tres mitræ, alba aurificata cum perlis, et

A alia sine perlis, aurifrisiata, quam defert diebus feriatis.

Quibus sic peractis, deponitur ei mitra aurifrisiata, et recipit simplicem de garnello albam et planam. Cantatis Antiphonis et Psalmo *Nunc dimittis*, papa assurgit in sede sua; et deposita sibi mitra per diaconum cardinalem a dextris sibi astantem, papa cantando dicit *Oremus*, et immediate diaconus a dextris dicit cantando *Flectamus genua*. Cardinalis vero a sinistris assistens dicit cantando *Levate*. Subsequently papa dicit cantando Orationem, *Exaudi, quesumus, Domine*, etc., **346** deinde, si papa celebrat, vadit ad revestiarium, si sit; si non sit, ad cathedram suam longe ab altare paratam ad partem sinistram altaris; et deposita mitra alba et plana cum pluviali et stola, induitur sacris et pretiosis albis vestibus, servato ordiue alibi signato.

Notandum etiam quod in hoc festo purificationis, et in receptione cinerum, et in receptione palmarum, cardinales et prælati, ut supra dictum est, sive papa celebraturus sit, sive non, parati esse debent, cum recipiunt faculas cinerem vel palmam. Sed dicto Introitu cum papa, si non celebrat, cardinales deponunt paramenta, et resumunt cappas laneas; prælati vero statim receptis cineribus paramenta deponunt. Cum vero dicitur Evangelium, omnes tenent faculas accensas vel palmam in manibus, stantes recti in cappis, non parati. In die Palmarum, in passione, papa etiam tenet faculam accensam vel palmam in Evangelio et passione; sed dicto Evangelio vel Passione, faculas et palmas commendat servitoribus. Si vero papa celebrat his tribus diebus, Purificationis, Cinerum, et in die Palmarum, cardinales et prælati non deponunt paramenta violacea, quousque facta sit Processio, si fiat; et in Processione, si fiat, dominus papa, indutus manto rubeo, ut dictum est, habens mitram de garnello, tenet faculam accensam vel palmam in die Palmarum in manu sinistra, quia vadens cum dextra signat. Omnes etiam alii tenent faculas accensas vel palmas in Processione ornamentis violaceis parati cum mitris in capite de garnello. Ordinatur autem Processio per priorem diaconorum; qua ordinata, ultimus diaconorum cardinalium dicit alta voce cum nota *Procedamus in pace*, versa facie ad processionem, et respondetur cum nota alta *In nomine Christi, amen*. Facta Processione, commendant faculas servitoribus, vel palmas; et tunc hac die Purificationis in albis omnes, tam dominus papa quam alii more consueto parantur. Sed in die Cinerum et Palmarum tenent paramenta violacea, usquequo Missa sit completa. In Evangelio vero dominus papa et omnes resumunt faculas, vel in Passione palmas; et dicto Evangelio vel Passione, eas servitoribus recommendant.

Idem observatur suo modo in die Palmarum in palmis recipiendis, osculatione genu, vel pedis, Processione et aliis, ut infra dicitur. Advertendum quod si Processiones hujusmodi **347** fierent Romæ per

papam et solemniter in locis, ubi papa bis tribus diebus esset celebraturus, papa paratus esset solemniter etiam in Processione paramentis pontificalibus et cum pallio, et iret discalciatus ipse et omnes cardinales et praelati in Processione, saltem in hac die Purificationis, ab ecclesia sancti Adriani usque ad sanctam Mariam Majorem; et in die Cinerum ab ecclesia sanctæ Susannæ usque ad sanctam Sabinam, ubi est statio.

In Cathedra sancti Petri, nec Missa, nec sermo consueverunt mandari, quia non sunt secundum modernos, sed antiquitus consueverunt esse. Et dominus Urbanus papa VI, in primo anno, et in secundo anno mandavit fieri. In primo fecit sermonem cardinalis Gradensis, in secundo fecit cardinalis Bonaventura de Padua Augustinensis in ecclesia sancti Petri in Urbe, Urbano Missam celebrante in dicta ecclesia.

Memorandum quod cantetur *Lumen ad revelationem gentium*.

LXXIX. De officio Cinerum quarta feria caput jejunii.

Feria quarta caput jejunii, non est prætermittendum de officio Cineris. Illa die, si papa fuerit in Urbe, conveniunt omnes ad sanctam Anastasiam; sed antequam veniat dominus papa, fiunt cineres ibi de palmis præteriti anni, et benedicuntur a juniore presbytero cardinali, cum ministris paratis in albis tantum. Tunc dominus papa vadit ad dictam ecclesiam, comitante eum tota curia, et dicit ibi Sextam, quia antequam descendat de palatio, debet dicere Tertiam. Postmodum imponitur ei cinis benedictus a priore episcoporum, si præsens est; sin autem, a subpriore presbyterorum. Demum dominus papa ipse imponit cineres super capita eorum, dicens *Memento, homo, etc.* Postea per priorem diaconorum ordinatur Processio. Si dominus papa vult pergere pedes, debet se induere vestimentis missalibus usque ad dalmaticam; post impositionem cinerum debet se discalciare, et indui nigra casula, et pergere processionaliter usque ad sanctam Mariam Scholæ Græcorum, et usque ad sanctam Sabinam, ubi statio est, pedibus discalceatis. Interim scholenses cantent per viam Antiphonam; demum sequuntur litaniam. His finitis, dominus papa, ablutis pedibus, ad sanctam Sabinam in sacristia, et recalceatus, dicit Nonam; **348** deinde procedit ad altare ad divina peragenda. Solet dominus papa hac die ad Missam unam tantum Orationem cantare et in omnibus dominicis diebus; sed in ferialibus, quando celebrat in capella, dicit tres Orationes, videlicet Orationem diei, et Orationem *A cunctis*, et Orationem *Omnipotens sempiternus Deus, qui vivorum, etc.* Et quando venit ad Orationem super populum dicit *Per omnia sæcula sæculorum, amen*. Postea dicit *Oremus, Humiliate capita vestra Deo*; postea Oratio super po-

^a Eadem apud Petrum Amelii, in cap. 37.

In cæremoniali Petri Amelii: *Notandum quod secundum dominum Jacobum Galetani in hac Missa, non debet dici nisi tantum una Oratio, licet modernis tem-*

pulum. In hac Missa dicitur præfatio Quadragesimæ, *Qui corporali jejuniis*, et deinceps usque ad Dominicam e Palmiarum, tam in feria, quam in dominicis diebus festis, dicitur Præfatio quæ competit. Peracto Missæ officio, non dicit Vesperas quia in tota illa hebdomada non dicit Vesperas post Missam, sed in sero, sicut in aliis transactis diebus retro.

Notandum quod ab initio quartæ feriæ caput jejunii quisque dies proprias habet Orationes, et prophetias et Evangelium, et Antiphonas ad *Benedictus*, et ad *Magnificat*. Orationes vero quæ sunt in Missa super populum dicuntur in Vesperis, præter diem Sabbati; in die vero Sabbati ad Vesperum dicitur Oratio de Dominica. Sciendum est quod ab hac die usque Cœnam Domini, secundum Romanam consuetudinem, non dicimus *Flectamus genua*, nisi quando plures prophetias ad Missam legimus. Quando vero legimus unam prophetiam, dicitur in modum epistolæ, et dicitur *Dominus vobiscum*. Notandum quod quando duæ prophetiæ ad Missam leguntur, prima legitur in modum lectionis, et dicitur *Flectamus genua*; secunda in modum epistolæ, et dicitur *Dominus vobiscum*. Ex consuetudine hactenus observata, quando aliquod festum trium lectionum in diebus Quadragesimæ veniebat, videlicet a quarta feria caput jejunii usque ad feriam quartam majoris hebdomadæ, nihil de festo faciebamus præter commemorationem, sed nunc non observatur. Unde si festum sanctæ Scholasticæ venerit in Quadragesima, Missam dicimus de feria, cum commemoratione de festo; etiam Tertia, Sexta et Nona de festo, si aliquod festum non sequatur, de feria dicuntur. Notandum quod camerarius papæ exit regias, et dat cineres **349** stando pedes illis qui sunt extra, et in ejus absentia alius prælatus, cui papa mandat.

Ante Orationem non dicit *Pax vobis*, sed tantum *Dominus vobiscum*, et sic in omnibus feriis dominicis tam Quadragesimæ, quam et Adventus, exceptis Dominica *Gaudete et Lætare*.

Et notandum quod in Tractu qui hac die cantatur, quando pervenitur ad Versum *Adjuva nos*, dicitur dominus papa, deposita mitra, stat genuflexus in sede sua, quandiu cantatur ille Versus. Si papa non celebraret, sed alius coram eo, debet ire ad cathedram cum scabello coram altare paratam, et ibi stat quandiu versus ille cantatur, deposita mitra; et ipso finito, debet redire ad sedem suam reposita mitra; et etiam dicto *Sanctus*, si non celebret, statim debet accedere ad eandem cathedram, et ibi stare usque ad *Agnus Dei* cum mitra. Et dum incipit *Per omnia*, redit ad sedem suam. Hoc idem facit papa non celebrans, quodcumque dicuntur primæ et ultimæ Orationes in Missis de feria, vigilia, aut diebus quatuor temporum, sive solemniter celebratur, aut ferialiter. Quandiu enim Orationes dicuntur, poribus consueverunt dici tres.

A Dominica Passionis dicitur Præfatio de Cruce, ^d Id est extra cancellos. Vide Petrum Amelii, cap. 21, 55.

semper stat flexis genibus, ut supra, cum mitra in capite, nisi illam ex devotione speciali deponere vellet; et Orationibus finitis, dum dicitur *Per Dominum*, vel quando vult, surgit et revertit ad cathedram suam.

Notandum^a quod anno Domini 1395 Bonifacius IX Perusii dedit cineres; quibus datis, deposito pluviali, recepit chlamydem; et sic absque mitra stetit in Missa propter frigus; neque cardinales diaconi sederunt ante eum, sed in locis suis. Dominus cardinalis Bononiensis dixit Missam, et dedit cinerem papæ, et immediate papa dedit sibi cineres ante omnes cardinales. Verum quod non fuit aliquis episcopus cardinalis tunc, et prædictus dominus noster papa ordinavit, quod ista modus debet semper observari, quod ille qui celebrat imponat papæ cineres, anno quinto pontificatus sui in die sancti Mathiæ; et tunc fecerunt de feria, et non de sancto, sed die Jovis immediate sequentis factum fuit de festo.

Notandum quod quocumque aliquis cardinalis facit officium coram pontifice, omnes cardinales expectare debent illum, quousque ille deposuerit sacra vestimenta, et reassumpserit quotidiana; et cum eo vadunt ad cameram papæ cum dictis illis duobus diaconibus qui papam antecedunt: vel si omnes³⁵⁰ expectare noluerint, saltem duo expectare debent.

Si vero dominus papa non est in Urbe, conveniunt omnes ad ecclesiam sanctæ Sabinæ, et dicta Tertia benedicuntur cineres a pontifice, vel a sacerdote, qui debet cantare Missam more solito, ut supra. Finita Benedictione, pontifici vel sacerdoti celebraturo Missam imponitur cinis a pontifice alio vel sacerdote, si adest. Sin autem, idem pontifex, vel sacerdos imponit sibi ipsi cineres, deinde clero et populo, dicendo *Memento, homo*, etc. Interim cantantur *Immutemur habitu*, et *Juxta vestibulum*, etc. Finita impositione cinerum, dicitur Oratio *Concede, quæsumus*, ut supra. Postmodum procedit ad altare ad divina peragenda. Hoc idem servatur in capella domini papæ, quando papa non celebrat, excepto quod sibi et omnibus astantibus imponit cineres.

LXXX. Dominica prima Quadragesimæ.

Dominica prima Quadragesimæ sermo et Missa mandantur; et in hac Dominica et deinceps in diebus dominicis usque ad Dominicam de Palmis, cum coram papa celebratur præsentibus cardinalibus, papa induitur manto rubeo cum aurifrisiis sine perlis, portans mitram albam et planam de garnello sine perlis, excepta quarta Dominica, de qua infra.

Secundum Jacobum Galetani in ista Dominica, nec in aliis Quadragesimæ, non debet dici nisi una Oratio tantum. Verumtamen modernis temporibus presbyteri consueverunt dicere unam pro dicta die, secundam *Ecclesiæ tuæ*, tertiam *Deus omnium fidelium*, quartam *Omnipotens sempiternæ Deus, qui vivorum*.

Ille qui debet facere sermonem osculatur pedem dextrum papæ, et petit Benedictionem a papa; qua

^a Eadem observatio apud Petrum Amelii in cap. 39.

recepta, papa sibi committit, quatenus ex parte sui denuntiet vere poenitentibus et confessis, qui sunt vel erunt in statu gratiæ, infra octo dies, tres annos et tot quadragenas de indulgentiis. Notandum tamen quod in Dominicis istis consueverunt v anni et v quadragenæ, et in quarta Dominica de *Lætare* vii, qui vii anni nunquam solent dari, nisi pontifex celebret in dicta Dominica de *Lætare* et in Dominica *Gaudete*. Et isto prædicto, Missa et sermo in aliis tribus Dominicis Quadragesimæ, etc., fuerunt ut supra.

351 LXXXI. De officio quartæ Dominicæ Quadragesimæ, quæ vocatur Dominica de Rosa, et de Annuntiatione.

Dominica quarta Quadragesimæ, statio ad sanctam Crucem. In hac Dominica dominus papa portat nobilem mitram frigiata, cum vadit Missam celebrare ad ecclesiam sanctæ Crucis, quæ dicitur Jerusalem. Illo etiam die portat rosam auream cum balsamo et musco sibi in camera a camerario præsentatam; bajulatque eam in eundo ab eadem camera usque ad sanctam Crucem, et cum prædicat, in manu tenet eam, reducetque eam in redeundo usque ad Lateranum. Ad ascensionem et descensionem equi præfectus Urbis indutus scarleto vel purpura, habens unam caligam rubeam et aliam deauratam, tenet ei stapham, et dominus papa dat ei rosam auream, cum descendit.

In hac Dominica, Missa finita, dominus papa rosam portat usque ad cameram suam; vel, si sit in Urbe, usque ad Lateranense palatium; et dum revertitur, sequuntur eum omnes nobiles in curia præsentés; et dum ad cameram suam redierit, si sit extra Urbem, dat rosam nobiliori, vel illi cui sibi placet magis; et ille incontinenti flectit genua, et osculatur pedem papæ, dato etiam quod esset rex. Deinde papa recipit eum ad osculum oris; deinde ille recedit comitantibus eum duobus diaconibus antiquioribus cardinalibus, et cum illo equitant aliquantulum, quantum sibi placebit.

Anno Bonifacii IX pontificatus iv, Perusii hac die rosa fuit missa in magna capella, et sermoni omnes cardinales interfuerunt, sed non papa, quia erat infirmus. Rosam ad Missam portavit super altare, et reportavit junior clericus cameræ, et papa dedit rosam in camera sua.

Notandum quod antequam papa det rosam, debet dicere aliqua verba brevía de conditionibus et proprietatibus rosæ, quæ habet colorem gaudiosum, odorem confortativum, aspectum lætificum, prout est in libro rationali divinatorum officiorum.

In die Annuntiationis beatæ virginis Mariæ Missa et sermo mandantur; quod festum si venerit in Quadragesima, papa non venit ad primas Vesperas cum pluviali et mitra, nec cardinales consueverunt venire, quia cantantur ante prandium, nisi venerit die Lunæ, quia tunc Dominica de sero sunt Vesperæ papales, et Antiphonas incipiunt cardinales.

Et notandum quod hoc festum, in quocumque tem-

pore veniat, in Missa non dicitur nisi Oratio de beata Maria virgine, et nihil de feria. Dieta Missa, immediata data Benedictione, pontifex stans in sede sua sine mitra incipit Vesperas, quæ sunt solennes; et incœpta prima Antiphona, deponit paramenta, et resumat pluviale rubeum, et omnes cardinales et prælati deponunt paramenta, et recipiunt cappas laneas. Nec cardinales incipiunt antiphonam in iis Vesperis. Episcopus vero cardinalis qui servivit papæ in Missa, non deponit paramenta, quoniam habet portare papæ naviculum cum incenso hora debita, et incensare altare et eophinum, in quo reservatur Corpus Domini, et similiter papam; et habet etiam tenere librum coram papa, cum dicit Orationem; et debent dici duæ Orationes, una de festo, altera de feria, si veniat in tempore; quibus finitis, papa dat Benedictionem.

Consueverunt antiquitus in secundis Vesperis cujusque festi cardinales dicere Antiphonas, et nunquam alius in secundis Vesperis, licet temporibus domini Joannis XXII, Benedicti XII et Clementis VII, nunquam fuerit observatum.

In Dominica de Passione, quæ est quinta Quadragesimæ, sermo et Missa mandantur, omnia alia ut supra in aliis Dominicis Quadragesimæ est fieri consuetum.

LXXXII. *De ordine seu officio in die Palmarum, etc.*

Dominica in Palmis, secunda hora diei mediante, junior^a cardinalis sacerdos et omnis clerus conveniant in ecclesiam sancti S. Ivestri in palatio Lateranensi, missalibus vestimentis induti; expositisque in medio palmarum vel olivæ, seu aliarum arborum ramis, benedicit cardinalis vel sacerdos salem et aquam; deinde sequitur Antiphona *Hosanna Filio David*. Deinde pro Graduali cantatur Resp. *Collegerunt*. Vers. *Unus autem*; vel Resp. *In monte Oliveti*. Vers. *Vigilate*. Dieta Oratione, expandantur palmæ, et canente clero et populo, hoc modo deferuntur palmæ benedictæ in palatio Lateranensi ante capellam, si ibi est curia. Dominus exiens dat unicuique episcopo et cardinali spatulam palmarum **353** et aliis, si supersint palmæ; deinde projicit folia palmarum seu olivarum super populum, et aliquibus aliis dat manu; et cantor incipit Antiphonam.

In hac die non consuevit esse sermo, nec Romani pontifices officiare consueverunt, sed homo mane in capella secreta celebrant Missam suam; eunt tamen et distribuunt palmas, licet aliquando modernis temporibus celebrent.

Et notandum quod si pontifex non facit officium, quicumque alius dicit Missam, dum tamen sit cardinalis, benedicit ramos, et non junior presbyter; et ita de candelis et cineribus est observandum. Et in omnibus spectantibus ad hanc solemnitatem palmarum recede ad ea quæ sunt notata in die Candelarum et Cinerum.

^a Apud Petrum Amelii, *Secundum dominum Jacobum Galetani, junior presbyter cardinalis debet benedecere palmas.*

^b Hæc totidem verbis leguntur apud Petrum Amelii

A « Si papa hac die Palmarum celebraret, portare debet paramenta violacea, vel viridis coloris siue perlis, et sandalia sine perlis; mitram simplicem de garcello, et chirothecas sine perlis, et palman. Verum est quod modernis temporibus consueverunt portare nitram solemnem et pretiosam, et chirothecas pretiosas, omnia alia simplicia.

« Notandum^b quod anno Domini 1388 dominus Urbanus VI hac die ramis Palmarum non fecit officium quia nondum erat coronatus; sed bene dedit palmas et ramos, et interfuit Missæ indutus pluviali rubeo et mitra alba: quam Missam dixit cardinalis Florentinus in magna capella; et sic per dominos cardinales etiam illæ Missæ de hebdomada sancta fuerunt celebratæ ipso præsentate, ut supra.

B « In die Lunæ non est Missa papalis. Item in die Martis Dominus noster audit Missam magnam in sua capella parva, quam celebravit unus de cantoribus, et legit Passionem.

« Item in die Mercurii sancta idem observatur. Sed notandum, quod si sint peregrini, de gratia speciali papa post Missam consuevit dare indulgentiam populo, in qua est indutus^c.....

« Item notandum quod die Mercurii sancta de sero hora competenti papa venit ad audiendum officium in capella simpliciter cum chlamyde rubea et capucio super caput, non tamen replicato, sicut in aliis diebus consuevit, sed solum extenso **354** super oculos. Et his tribus diebus post officium papa debet dare Benedictionem; et cardinales consueverunt venire de sero ad audiendum officium in capella papæ istis tribus diebus, non tamen mandati, sed libere devotionis causa.

« Notandum etiam quod Romani pontifices his tribus diebus non consueverunt dicere officium cum episcopis et commensalibus suis, cum dicuntur Matutinæ, sed devote audire officium, et postea in camera sua cum cubiculariis suis dicere.»

LXXXIII. *De officio feriæ quintæ in Cæna Domini.*

Feria quinta in Cæna Domini, statio ad sanctum Joannem ad Lateranum. Hac die sacrificium sacri corporis et sanguinis ab ipso Domino nostro Jesu Christo celebrationis sumpsit initium. Hac die in toto orbe sanctum chrisma conficitur; hac die etiam pœnitentibus per indulgentiam subvenitur. Mane hujus diei primo mansionarii præparent omnia quæ necessaria sunt ad consecrationem chrismatis: tres ampullas oleo mundissimo plenas, maximam vero ampullam, quæ ad chrisma debet fieri, de panno serico albo, alias autem de alio serico coopertas. Sit autem pannus adeo subtilis, quod ampullæ possint videri per eum. Hora vero tertia sonetur signum, et veniant omnes ad ecclesiam, in qua chrisma consecrari debet. Tunc egrediantur pœnitentes de loco, in quo pœnitentiam fecerunt, ut gremio ecclesiæ præsententur a

cap. 59.

^c Cætera supplet Petrus Amelii in cap. 61: *indutus pluviali rubeo sine perlis, et cum mitra simplici alba.*

pontifice, qui sedere debet præ foribus ecclesiæ, et reconciliare eos cum Antiphonis et Orationibus; quibus finitis, pulsentur campanæ, sicut mos est in solemnibus diebus, et extunc sileant campanæ usque ad diem Sabbati. Antequam dominus papa exeat de camera, dicit Tertiam et Sextam. Hora vero sexta exit dominus papa de palatio cum episcopis et cardinalibus et toto apparatu curiæ, veniens ad palatium majus, ubi solet esse hospitium. Episcopus Albanensis stans ibi in loco eminenti sermocinatur ad populum, et facit Processiones, si fuerint faciendæ, ut moris est. Peractis his omnibus descendit ad ecclesiam Lateranensem; et intrat ecclesiam, veniens ante sacrarium ad ecclesiam sancti Georgii, et dicit ibi Nonam.

Deinde tam pontifex quam presbyteri, et diaconi, et alii clerici, et quisque induatur ornatu sui ordinis. Pontifex induit **355** vestimenta alba, episcopi pluvialia, presbyteri planetas, diaconi dalmaticas pro reverentia chrisimatis. Pontifex vero jam indutus dalmatica sedeat in sede sua; cui præsentetur ampulla, quæ melior est, cum oleo ab acolythis, et balsamum cum oleo commisceat nihil dicens, et conficiat. Omnes vero ampullæ remaneant ibi, et diligenter custodiuntur, quousque ad altare portentur. Postmodum autem pontifex lotis manibus, indutus planeta, procedit cum presbyteris, diaconibus, et acolythis et omnibus ordinibus, et habent in processione crucem, Evangelium, septem candelabra, thuribulum cum incenso; et sic processionaliter pergunt ad altare cum mappula; et facta confessione et reverentia, ascendit ad sedem suam. Interim autem decantetur a cantoribus Introitus sine *Gloria Patri*; et finito Versu repetatur Introitus; postea a cantoribus decantatur *Kyrie eleison*. Quibus finitis, dominus papa dicit excelsa voce *Gloria in excelsis Deo*. Dicta vero Oratione *Deus a quo*, etc., lectis Epistola et Evangelio, factoque sermone ad populum, si voluerit, et *Credo in unum Deum* decantando, prosequatur Missam ordine suo. Tamen sciendum est, quod non fit sermo, nisi quando fuit processio.

« Notandum quod in hac Missa non consuevit esse sermo, nisi papa vellet facere Processionem. Tunc si papa illum sermonem facere non vellet, sacrista committit de ejus mandato sermonem alicui de dominis cardinalibus episcopis, vel presbyteris, quoniam diaconi nunquam coram papa prædicant, aut alicui prælati, vel magistro in theologia.

« Notandum quod abbates nunquam consueverunt prædicare, nec doctores decretorum, nec legum nisi duntaxat prælati et magistri in theologia, sed modo abbates prædicant. »

Postquam dominus papa intrat ad sacrificandum, et confectis duabus Hostiis, tunc acolythus conducit juniorem diaconum cardinalem, et cum eo plures subdiaconos. Unus autem ex iis subdiaconibus portat crucem, acolytho antecedente cum thuribulo et thu-

^a Apud Joannem canonicum ecclesiæ Lateranensis hæc leguntur in cap. 3, ubi agitur de reliquiis quæ

Arre; et sic processionaliter vadunt ad ecclesiam sancti Joannis, vel sancti Georgii, ubi ampullæ cum chrisimate et oleo conservantur. Cardinalis diaconus accipit illam ampullam, quæ est chrisimatis; duo alii subdiaconi accipiant illas duas alias ampullas olei exorcizati et olei infirmorum, et eo modo quo iverunt revertantur. Venientes autem ad altare, antequam dominus papa dicat *Per quem hæc omnia*, **356** subdiaconus qui bajulat ampullam olei infirmorum, repræsentat eam summo pontifici ad benedicendum. Pontifex dicit plana voce *Exorcizo te, immundissime*. Iis Benedictionibus peractis, vertitur ad altare et dicit *Per quem hæc omnia*, etc. Scire nos convenit, quod si fuerit pontifex Laterani, decantato *Credo in unum Deum*, et antequam intret ad sacrificandum, a diaconibus levatur mensa de altari palliis desuper complicatis, et cum reverentia et omni devotione ab eisdem reportetur in capellam sancti Pancratii juxta claustrum canonicorum, quod ibi est locus conservationis; et cum omni cautela usque in die Sabbati custoditur.

Deinde pontifex venit ad altare, accipiens ampullam vitream, quæ intus se continet quoddam vasculum aureum, et in illo vasculo est lapis pretiosus concavus, et in illa concavitate lapidis est diligenter pretiosus Christi sanguis ^a inclusus, qui annualiter extrahitur, et reponitur ibi in concavitate arcæ, et tunc levatur a pontifice; et ostenditur, ut tota turba populi valeat cum timore et reverentia, et omni devotione eum videre. Postea traditur custodienda priori et canonicis ejusdem ecclesiæ usque in diem Sabbati. Tunc pontifex ad sacrificandum intrat solus, et intrat arcam, ut significetur quod in Veteri Testamento scriptum est, quia summus pontifex intrabit semel in anno in sancta sanctorum; tamen et cruce et linteamine superpositis, episcopo vel cardinali cum capellano sacerdote ministrante sibi.

Confecto itaque sacrificio, pontifex solus communicat super altare sine ministris, et non cum calamo, sed cum calice tantum se confirmat illa die et sexta feria, et ponit illam quartam partem in calice. Postquam autem communicaverit, ponit calicem super altare, et patenam juxta eum cum corpore Domini reservato, quia sexta feria de ipso resumit, et cooperitur utrumque sindone munda. Receptis corpore et sanguine Domini, pontifex ascendit ligneam sedem; et continuo duo acolythi deferunt ampullas involutas cum sindone alba serica in sinistro brachio, ita ut videri possint a medio; et diaconus, qui assistit domino papæ, accipit ampullam unam mitam cum balsamo, et repræsentat eam pontifici, **357** tenens eam in sinistro brachio involutam. Tunc pontifex halet ter in ipsam; et post eum halet etiam in ipsam omnes episcopi, qui assistunt ibi, et presbyteri cardinales; et dicit sine cantu: *Dominus vobiscum*. *Exorcizo te, creatura olei*, etc. Post Benedictionem vero istam omnes episcopi et cardinales saluent per sunt in basilica Salvatoris: *De sanguine et aqua lateris Domini ampullæ duæ*. Eadem superius, pag. 99.

ordinem sanctum chrisma, et in salutatio inclinent A supra dictum est, summus pontifex presbytericum capita dicentes *Ave, sanctum chrisma*, et deosculentur ampullam. Facta salutatione chrismatis ab episcopis et presbyteris, statim debet fieri salutatio olei ab eisdem, hoc videlicet modo.

Dominus papa salutatur chrisma, et statim postea oleum, dicens *Ave, sanctum oleum*; ita et singuli facere debent. Postea reportentur ampullæ processionaliter, sicut fuerunt adductæ ad sacrarium, vel ad locum ubi sedere debent. Deinde distribuatur unicuique, sicut debetur et fuerit opportunum. Pontifex vero in sede communicat illos qui communicari volunt. Reverenter tamen oblata integræ de corpore Domini in diem Parasceve reservantur; sanguis vero Domini penitus assumatur. Pacis osculum non datur, *Agnus Dei* dicatur, et communicatio, *Dominus Jesus Christus*, etc. Tunc pontifex revertitur ad altare, et dicit hanc Orationem, *Refecti*, etc.; qua expleta, diaconus dicit *Ite Missa est*.

LXXXIV. *De Mandato fiendo in die Jovis sancto rubrica.*

Missa igitur solemniter peracta, indutus pontifex, sicut cœnavit, ascendit ad palatium, comitantibus eum tam episcopis quam presbyteris et diaconibus, omnibus peractis secundum ordinem suum. Pontifex vero ingreditur basilicam sancti Laurentii de Palatio, vel capellam sancti Martini, si est ad sanctum Petrum; et exiit planetam, et assumi sibi mantum in scapulis; imposito super caput suum fanone cum mitra facit Mandatum, duodecim subdiaconibus rochetum cum superpelliceo portantibus. Cubicularii ponunt concham ante eum; ipse vero præcinctus linteo, habens ante se linteum mundum, quo unus diaconus qui ei servit, secundum dominum Jacobum Galetanum, ipsum papam præcingit, bracheolam 358 ad hoc portatam habens in brachiis, et linteum mundum ante se tenens; quæ omnia debent parari per thesaurarium, vel fratres de Prognota [*Al. Pignota*], et duodecim subdiaconi manent foris basilicam discalciati; duo vero ostiarii accipiunt priorem in ulnis, et portant eum ante pontificem. Pontifex vero cum aqua calida, quam infundere debent cubicularii, lavat pedes ejus, et tergit linteo, et deosculatur pedem ejus dextrum, et dat ei duos solidos; et sic facit unicuique subdiaconorum, et dat ei duodecim denarios. Interim cantores cantant Vesperum, ante eum stantes, cum Antiphona ad Vesperum, *Calicem salutaris*, etc. His dictis, lectio non dicitur, nec Versus, sed Antiphona cantatur, *Cœnantibus autem*, etc. Omnibus completis, dicit pontifex Orationem legendam, *Respice, quæsumus, Domine, super hanc familiam tuam*, etc., ut moris est, prout in Vesperorum officiis hujus diei plenius continetur.

LXXXV. *De largitione presbyterii.*

Dictis Vesperis, et Mandato facto per papam, ut

^a Hinc patet hoc non esse purum putum Jacobi Galetani Ordinarium, sed ab aliquo alio interpolatum quibusdam in locis, maxime iis [ut videtur] in locis ubi rubricæ vocabulum in titulo apponitur.

supra dictum est, summus pontifex presbytericum largitur cardinalibus et legatis. Nam indutus paramenti usque ad dalmaticam inclusive, habens mantum rubeum ad scapulas, fanonem super caput, et super ipsum mitram aurifrigiatam, ducitur ad capellam sancti Silvestri per duos diaconos cardinales, in quam intrat; et sic paratus sedet in faldistorio suo, et dat cuilibet cardinali singulariter et prælato presbyterium solutum, primo videlicet episcopis cardinalibus, secundo presbyteris, tertio diaconibus secundum ordinem antiquitatis singulorum in statu, in quo tunc est cardinalatus; consequenter omnibus aliis prælatis singulis singulariter. Nam cuilibet cardinalis et prælatus, extracta sibi mitra, deferens eam in manibus, vadit coram eo flexis genibus; tenet mitram apertam ante papam, qui ponit in illam pecuniam, quam dat ei in uno scypho ^b argenteo camerarius, et quam dicit liber cameræ qui vocatur Polyptychus; et ille qui recipit pecuniam in mitra osculatur genu domini papæ. Idem vero camerarius habet ante se magnam mensam coopertam tobalea, ubi sunt hujusmodi monetæ, et assistunt ipsi camerario clerici cameræ 359 et duo mercatores. Ipsi vero camerarius et clerici tantum sunt in superpellicis sive cottis.

LXXXVI. *De comestione in Cœna Domini.*

Dato ^c presbyterio, dominus papa sic paratus, ut diximus, a duobus diaconibus cardinalibus ducitur ad mensam solemniter paratam, et ibi sedet, episcopo cardinale sibi dante aquam, et duobus diaconibus cardinalibus, uno a dextris, alio a sinistris tobaleam tenentibus, ipsoque, qui a dextris, etiam anulum tenente, dum lavatur.

Notandum quod prædicti tres cardinales in prima et secunda manuum lotionem, et mensæ Benedictionem ministrant papæ sine mantellis, mitra sibi deposita dum ministrant; sed in gratiarum actione resumunt mantellos suos et mitram loco suo. Eo loto prima manuum lotionem, factaque Benedictionem mensæ, de qua infra serius dicitur, vadunt omnes sedere; et tunc omnes cardinales lavant, cum sederint, manus suas, et sibi mutuo serviunt, ut infra in alia lotionem dicitur.

LXXXVII. *De ordine sedendi in mensa.*

Sedet autem papa in una mensa eminenti solus, diversis et magnis vasis aureis et argenteis super mensam positis. In alia vero mensa, quæ est ad dextram papæ, in longum aulae sedent episcopi cardinales; inter quos etiam sedent, si sint, patriarchæ quatuor ecclesiarum patriarchalium principalium secundum ordinem prioritatis et posterioritatis ecclesiarum suarum; ita tamen quod cuilibet patriarcha sedeat inter duos episcopos cardinales, et post eos in alia mensa presbyteri cardinales.

In parte autem sinistra, quæ etiam est in longum

^b Hæc Petrus Amelius citat in cap. 67 secundum dominum Jacobum Galetani.

^c Hæc et sequentia capita ad 91 totidem fere verba leguntur apud Petrum Amelium, a cap. 69.

aulæ, sedent diaconi cardinales, omnes secundum ordinem prioratis singulorum in statu in quo sunt cardinalatus. Nam priores primo in mensa sedent; et post mensas cardinalium erunt mensæ omnium aliorum prælatorum et nobilium. Et attende quod papa stabit dum comedit, sic paratus, ut dictum est, scilicet usque ad dalmaticam inclusive, habens mantum rubeum **360** ad scapulas, fanonem in capite, et mitram aurifrigiatam super fanonem, et anulum pretiosum non pontificalem in digito, et sandalia in pedibus. Cardinales vero omnes, tam sæculares quam religiosi, habebunt cottas cum.... sine camisiis albis et mitris simplicibus de garnello in capite, et mantellis ad scapulas; sed sæculares habebunt mantellum de brunetto rosaceo; religiosi autem habebunt mantellum coloris suæ religionis; et ita parati comedent, et alii omnes prælati similiter, facta tamen inter eos distinctione de sæcularibus et religiosis quoad mantellos in colore, sicut dictum est in cardinalibus.

LXXXVIII. De servitoribus mensæ papæ.

Coram papa serviunt laici majores natu et nobiliores, qui præsentés erunt, secundum officia illis distributa per magistrum hospitii. Notandum tamen quod in mensa primum ferculum ponit coram papa aliquis de principalibus nobilibus, etiamsi esset rex; quo posito, si rex foret, vadit ad sedendum in mensa a sinistris inter primos duos diaconos cardinales; et sic faciebat dominus Carolus primus rex Sicilia, et descendentes ab eo reges, maxime quia imperator Constantinopolitanus, qui tunc temporis erat in curia, et sedebat a dextris inter duos primos episcops cardinales, qui primum fortassis ferculum posuerat papæ, secundum vero rex Sicilia. Alii etiam nobiles majores, etiamsi essent filii imperatorum vel regum, serviunt papæ in mensa, unus videlicet de cupa, alius de cultello ad incidendum. Alii astant comedenti; alii sequuntur fercula, portantes et ipsi incisoria papæ et cardinales, prout ordinatum erit.

LXXXIX. De secunda lotionē manuum in Cæna Domini.

Comestione sumpta, papa lavat manus, ministrantibus sibi episcopo et duobus diaconibus cardinalibus ut prius: qui tres cardinales, resumtis mantellis et mitris suis redeunt sedere cum aliis cardinalibus in suis mensis. Tunc tam singuli ipsorum, et quilibet cardinalis, et unusquisque similiter sedendo lavabit manus suas, serviente fundente aquam cardinali lavanti. Cardinales autem qui assistunt, teneant tobaleam, **361** unus ex una parte lavantis, alius ex altera; et sic sibi invicem mutuo serviant. Quibus omnibus lotis, dantur species et vinum. In fine remotis mensis, surgit dominus papa, et omnes; et ipso stante super scabellum suum, ministrantibus sibi duobus diaconibus et episcopo, cardinalibus redduntur gratiæ ut infra sequitur. Illis autem redditis, papa

A reducitur a duobus diaconibus prædictis ad cameram vel anticameram suam, ibique sedet in faldistorio cum cardinalibus tantum fratribus suis, ipso et eis paratis ut fuerant in mensa. Consequenter sacris exutus vestibus, discalciatis sandaliis, requiescit. Cardinales vero et alii prælati redeunt ad hospitia sua parati cum mitris. sicut in comestione steterunt. Memorandum quod omnes capellani domini papæ commensales et non commensales debent eo die comedere cum domino camerario splendide.

Item notandum quod nunquam aliqua mulier comedit in præsentia Romani pontificis, etiamsi esset imperatrix, vel regina. Ita existit observatum tempore domini Clementis V, domini Joannis XXII, domini Benedicti XII, domini Clementis VI, et domini Innocentis VI, nec fuit auditum quod aliquo tempore fuerit factum contrarium, et tempore domini Urbani V, domini Gregorii XII, aut Urbani VI.

Notandum quod si papa non conficiat sanctum chrisma, non habent locum prædictæ cæremoniæ.

Item si cardinales non comedant cum ipso papa, non habent locum prædictæ solemnitates.

XC. Benedictio mensæ in Cæna Domini.

In Cæna Domini ad benedicendum mensam dicitur absolute sine nota vers. *Christus factus est pro nobis obediens usque ad mortem*. Deinde immediate dicitur *Pater noster* secreto: quo completo, sine pronuntiatione aliqua dominus papa signat mensam tam suam quam alias. Nec *Jube, domne*, dicitur, nec *Tu autem, Domine*. In fine prandii repetitur *Versus Christus factus est*, etc., ut supra. Postea immediate dicitur hinc inde Psalmus *Misereere mei, Deus*, sine *Gloria Patri*; postea secreto dicitur *Pater noster*; quo finito, dicit papa absolute Orationem *Respice, quæsumus, Domine, super hanc familiam*, etc., et non pronuntiat. **362** *Qui tecum*, nec *Fidelium animæ*, sed solum sine aliqua permutatione dominus papa signat se et omnes devote. Tunc resumto fanone et mitra super caput cum manto ad scapulas, reducitur, ut dictum est, a duobus diaconibus cardinalibus ad cameram vel anticameram suam.

XCI. Item de mandato et aliis supradictis, papæ non existente in Urbe.

Dicta ultima Oratione per dominum papam, et *Ita Missa est* per diaconum, et *Sit nomen Domini benedictum*, ut moris est, dominus papa, indutus omnibus paramētis, sicut celebravit, vadit cum omnibus cardinalibus, episcopis, presbyteris et diaconibus secundum ordinem suum ad aliquem locum præparatum, ut faciat ibi Mandatum. Residens itaque in faldistorio, deposita planeta et pallio, et assumpto manto in scapulis, tenens fanonem in capite et super ipsum mitram, præinctus linteo, quo unus diaconus, qui ei servit, papam præcingit, braceola ad hoc parata habens in brachiis, posita concha per cubicularios ante eum, lavat pedes duodecim diaconibus,

^a Apud Petrum Amelii additur: *equus, tamen equia non paratis, sed coopertis.*

vel capellanis in defectum ipsorum in suis... et cottis, qui parati tunicellis et discalciati debent in aliquo loco separato exspectare. Tunc duo ostiarii vel servientes accipiunt priorem illorum subdiaconorum, et portant ante pontificem, et sic de singulis. Summus pontifex cum aqua calida lavat pedes eorum singulariter portatorum, et tergit linteo, et deosculatur pedes eorum, et dat singulis duos solidos denariorum. Interim cantores cantant Vesperas, et capella coram papa cum nota. Pontifex vero dicit Orationem *Respice, quæsumus, Domine*, sine nota. His peractis, summus pontifex presbyterium largitur, et vadit ad mensam, ut supra serius dictum est.

De Benedictione olei infirmorum, et olei exorcizati, et consecratione chrisomatis dictum est supra in officio præfatæ feriæ quintæ Cœnæ Domini.

XCII. Qualiter et quibus diebus fiant Processus generales.

Processus namque generales, secundum consuetudinem approbatam fiunt tribus diebus in anno, videlicet feria quinta in Cœna Domini, item in Ascensione Domini, item in Dedicatione basilicarum **363** apostolorum Petri et Pauli; et prædictis tribus diebus fiunt etiam aliqui Processus speciales, prout expedit, sive contra aliquas communitates, vel personas notabiles, etiamsi reges, vel imperatores essent, contra quos eorum.... ad monitionem, citationem, suspensionem, excommunicationem, interdictum, et privationem, vel ad alias spirituales et temporales pœnas et sententias procederetur; et in Processibus sunt omnes cardinales et præfati curiæ parati in albis. Dominus tamen papa habet pluviale rubeum, et alia observantur ut infra proxime sequuntur.

Feria quinta in Cœna Domini ordo qui sequitur observatur. Nam dicta per dominum papam in camera Tertia et Sexta sine nota, habens ipse dominus papa stolam ad collum more consueto, et indutus pluviali rubeo, habente aurifrigium solenne cum perlis, et gestans mitram cum perlis, ministrantibus sibi duobus diaconibus indutis cappis suis de lana, ut solitum est; hora tertia, vel sexta, præcedentibus ipsum cum cruce diaconibus cardinalibus et capellanis et aliis, progreditur ad locum solemnem et eminentem paratum ad prædicandum, et ut fiant Processus qui fuerint faciendi.

Ad locum perveniens, sedens in faldistorio recipit ad reverentiam cardinales et prælatos nondum paratos, licet quandoque parati ad reverentiam veniant, de Processura timentes. Qua reverentia facta, dominus papa sermocinatur ad populum in vulgari, assumpta tamen auctoritate in Latino, et breviter, quia multa ea die sunt peragenda; vel committit sermonem alteri, scilicet alicui episcopo, vel presbytero cardinali. In sermone potest fieri mentio, si placet, de solemnitate diei et aliquid etiam tangi de Processibus faciendis.

Si ipse dominus papa sermocinetur, ipso prædi-

* Forte in Latino, ut apud Petrum Amelii in cap. 63.

A cante, omnes sunt parati, tam cardinales, quam prælati, in albis, singuli in suo habitu; diaconi in dalmaticis et tunicellis, presbyteri in planetis, episcopi in pluvialibus, capellani in scutis et cotta seu superpelliceo. Subdiaconi domini papæ possunt esse in tunicellis, qui ea die deberent esse duodecim.

Si vero aliquis episcopus, vel presbyter cardinalis sermocinaretur, ipse prædicans debet esse paratus; sed alii cardinales et prælati possunt differre recipere paramenta, quousque incipiatur Processus, vel quousque diaconus cardinalis ipso incipiat vulgarizare.

364 Sed in omnem eventum duo diaconi, qui ministrant domino papæ, et ille diaconus qui debet vulgarizare Processus, et unus episcoporum, saltem qui prædicat, possunt recipere paramenta, statim facta B reverentia, ut sint magis parati ad suum ministerium exsequendum.

Sic igitur iste consuevit esse ordo, ut dominus papa veniens ad locum Processuum, in faldistorio se deat, eatur ad reverentiam; fiat brevis sermo ad populum per papam, vel per aliquem cardinalem; revertatur dominus papa ad sedendum. Si prædicavit aliquis capellanus, vel plures, si sint plures Processus, in cotta et scuta stans versus populum, cito et intelligibiliter legant Processus a in vero, ad modum quo leguntur lectiones in ecclesia. Unus diaconorum in paramentis albis tenens mitram in capite versus populum, lectum Processum per capellanum saltem in substantia vulgarizet. Et deinceps secundo Processu lecto, idem diaconus vulgarizet. Idem faciat et eodem C ordine, si fuerint plures Processus.

Et sciendum quod Processus communes, qui fiunt contra hæreticos, et contra piratas maris, et contra imponentes nova pedagag, et contra falsarios bullæ, et portantes prohibita Sarracenis, et impediens euntes et redeuntes ad curiam, non consueverunt omitti.

Quibus peractis, dominus papa ascendit pulpitem versus ad populum, duobus diaconibus assistentibus, uno a dextris, altero a sinistris, et uno episcopo a dextris; cæteri vero episcopi et presbyteri cardinales, prout locus patitur, stent a dextris, et diaconi a sinistris, et alii prælati, sive a dextris, sive a sinistris, ut poterunt; omnes tamen inspiciant populum cum mitris in capite.

D Tunc dominus papa stans versus populum, aliquid potest dicere de Processibus lectis et expositis, prout sibi placet, scilicet quod ipsos approbat, ratificat, et facit, prout lecti sunt, et sicut diaconus exposuit; et circa ultimum verborum habens aliquos torticios accensos in manu, projicit ipsos dominus papa versus populum ad terram. Hoc idem faciunt singuli cardinales et prælati, tenentes tantummodo singuli unum torticium in manu, nihil dicendo; et cum candelæ projiciuntur, debent campanæ ecclesiæ inordinate pulsari.

Completis Processibus, diaconus ministrans summo pontifici **365** a sinistris, deposita sibi mitra, et

digitis utriusque manus ante pectus invicem in oppositum cancellatis, dicit alta voce *Confiteor Deo*, cum nota more solito; quo finito, dominus papa resumit valde breviter ad populum, maxime si ipse prædicavit, quod sicut inobedientes et mali debent pœnas et graves Processu de sua malitia reportare, sic boni et obedientes debent gratias et præmia obtinere; et dat indulgentiam omnibus qui interfuerint prædicationi et Processibus, vel alteri ipsorum, qui talis consuevit esse; indigenis datur annus et quadraginta dies; extraneis duo anni et duæ quadragenæ; ultramontanis tres anni et quatuor quadragenæ; iis qui transierunt mare quatuor anni et quatuor quadragenæ.

Tunc diaconus ministrans a dextris deponat mitram domino papæ; qui, manibus elevatis, sicut cum dicit Orationem in Missa, facit absolutionem, dicendo clara voce, sicut consuetum est, *Sit nomen Domini benedictum*, videlicet, *Præcibus et meritis*, etc.; et, responso *Amen*, dicit similiter, *Absolutionem*, *Indulgentiam*, etc.; et, responso *Amen*, ultimo dat Benedictionem dicendo, et signando populum: *Et benedictio Dei omnipotentis, Patris, et Filii, et Spiritus sancti, descendat super vos, et maneat semper*. Post hæc, reposita sibi mitra per diaconum, vadit ad ecclesiam, cruce, cæteris cardinalibus et prælatis, subdiaconibus et capellanis paratis, ut post ipsum, præcedentibus; et ibi facto, vel omisso, *Sit nomen Domini*, ut sibi placet, omnia peragat, ut in Ordinario continetur et dictum est supra.

XCIII. De officio sermone sextæ in Parasceve.

Feria sexta omnia dicantur per ordinem. Prima hora hujus diei capellani omnes vocantur ad dicendum Psalterium, domino papa sedente ante lectum suum. Omnes capellani sedent etiam juxta pedes ejus, et vicissim totum Psalterium complent: quo finito, sacerdos cum aliis dicit Antiphonam *Ne reminiscaris*, postea litaniam *Pater noster* private, *Miserere mei, Deus* sine capitulo, et *Dominus vobiscum*; Oratio *Deus, cui proprium est misereri*, et cæteræ omnes quæ consueverunt dici omnibus diebus Quadragesimæ et in fine Oratio sicut in aliis officiis. Die ipso sancto Parasceve, dicta Prima cum Oratione sua, *Respice, quæsumus, Domine*, et Psalmo lecto, in hora qua convenit, dicitur Tertia. Hora vero sexta conveniant omnes ad Lateranensem basilicam, 366 vel ad aliam ecclesiam, et dicant Sextam. Tunc dominus pontifex induat se omni ornatu quadragesimali tantum, episcopi vero pluvialibus, presbyteri, diaconi, et subdiaconi planetis.

Ista die cardinales non veniant ad reverentiam papæ, sed immediate in ipsa cathedra deponunt cappam de scarleto.

Et est sciendum quod ista die dominus papa, antequam vadit ad ecclesiam seu capellam pro officio faciendo, bis venit ad fenestram pro indulgentia more solito populo danda, videlicet de mane semel, secundo cum ad capellam vult ire pro officio faciendo;

* Huc spectant verba Petri Amelii in cap. 76: *Secundum dominum Jacobum Gaietani junior presby-*

et qualibet vice portat pluviale rubeum et mitram planam de garnello sine aurificiis; qua indulgentia secundo data, vadit ad cameram, et ibi deponit pluviale; et recipit cappam de scarleto rubeo, apertam a medio pectoris usque ad pedes, et eandem mitram albam et planam de garnello absque aurificiis et perlis in capite portans, cum cardinalibus intrans capellam pro officio faciendo.

Tunc junior presbyterorum cardinalium ferat adornatam capsidem cum dominico corpore hesterno die reservato; et sic subdiaconus cum populi cruce processionem præcedente, omnes discalceati sine cantu psallendo ad ecclesiam sanctæ Crucis, quæ est in Jerusalem, ubi statio fieri debet, ordinate procedant, quando dominus papa est Laterani; quando autem illuc pervenerint, ingrediantur ecclesiam sine cantu, et prostrati in medio ecclesiæ diutius orant. Presbyter, qui portat corpus Domini, ponat illud in secretario, dum dominus papa præparat se. Illo præparato, reportet illud ante papam in processione ad altare. Surgentes ab Oratione dominus papa cum clero intret secretarium, et abstracta planeta cum pallio sedet in sede sua, et lotis pedibus ministri calcient eum, non sandalia, sed quotidiana calciamenta. Veniens ad faldistorium dicit Nonam, et post paululum reindutus planeta et pallio præeunte [Al., præcedente] eum cum cruce et Evangelio sine luminaribus, cum incenso, ordinate cum silentio ad altare procedunt. Et tunc omnes prostrati super tapeta strata diutius orant. Interim cum ministri.... capellam unam tantum tobalem sindonem, non aurifigatam, extendunt super altare nudatum. Completa vero 367 Oratione nihil aliud dicat, nec etiam confessionem faciat; sed pontifex, deosculato altari, ascendit sedem medium pedum in modum lectionis sic incipit: *Hæc dicit Dominus: In tribulatione*, etc. Omnes lectiones, tam hodie quam in die Sabbati, leguntur in modum lectionis. Qua finita, cantatur Tractus *Domine, audivi*; et finito tractu, dicit pontifex *Oremus*, et diaconus, scilicet prior diaconorum, *Flectamus genua*, postea alter diaconus qui assistit papæ, *Levate*, et dicat Orationem *Deus a quo*, etc.; qua finita, diaconus similiter sine titulo legat aliam Epistolam: *In diebus illis, dixit Dominus ad Moysen*, etc. Lectione completa, cantatur tractus, *Eripe me*, etc. Antequam finiatur Tractus, diaconus Passionem dicturus debet exuere planetam, et eam planetam ad modum stolæ recipere debet super humerum sinistrum, ita quod capita eius firmentur ad latus dextrum quasi retro.

Notandum quod in principio Passionis papa surgit de cathedra, et deposita sibi mitra, stat pedes contra altare circa medium; qui, sustentans se super illud retro in scapulis, respiciens ad illum qui legit Passionem, junctis ante pectus manibus: et sic semper stat quousque perveniat ad locum Passionis ubi

ter cardinalis corpus Christi antiquitus ad altare portare consuevit.

dicitur *Et inclinato capite*, etc. Et tunc papa genua A flectit ibidem versa facie ad altare, statque genuflexus per tantum spatium, quod semel possit dici *Pater noster*. Postea surgit, et stat sicut prius. Similiter et omnes alii faciunt. Quo finito, diaconus, facta reverentia coram altari, sine Benedictione et pedis osculo procedat cum Evangelio sine faculis et sine incenso; et ascendens nudum pulpitem, non dicat *Dominus vobiscum*, sed simpliciter dicit *Passio Domini nostri Jesu Christi*, etc.; et, nullo respondente, legat *In illo tempore egressus est*, etc. Cum autem ventum fuerit ad eum locum ubi dicitur *Tradidit spiritum*, statim diaconus genuflectit ad Deum, et omnes similiter, et stant genibus flexis quantum dici posset *Pater noster*. Tunc surgens diaconus et alii, et prosequitur ut inchoaverat Passionem. Cum autem ventum fuerit ad eum locum ubi dicitur *Post hæc autem rogavit Pilatum*, acolythi repræsentent ex more thuribulum, et pontifex imponat incensum, quod acolythi portant ad Evangelium, et portant etiam faculas accensas. Finito vero Evangelio, reportatur liber cum incenso deosculandus pontifici.

368 Post hæc secundum modernos consuevit fieri sermo per aliquem magistrum in theologia, vel prælatum; et ille qui facit sermonem, genibus flexis ante papam petit Benedictionem, sed non deosculatur pedem; sed habita Benedictione, et recepta indulgentia pronuntianda per sermonem, vadit ad locum solitum pro sermone faciendo. Cum autem sit sermo, papa sedet in cathedra nuda ante altare, tenens mitram in capite. Quo sermone finito, non dicitur *Confiteor*, sed statim ille qui fecit pronuntiat indulgentiam de mandato et auctoritate papæ, verbi gratia de septem annis et septem quadragenis.

Notandum quod prior diaconus cardinalis, qui assistit papæ a dextris, in istis Orationibus dicit *Flectamus genua*, et secundus dicit *Levate*; quod postea dicit secundus *Flectamus genua*, et tertius diaconus dicit *Levate*; quod tertius diaconus postea dicit *Flectamus genua*, et quartus respondet *Levate*, et sic usque ad ultimum; et, si oportet repetere, ad primum diaconum.

Tunc pontifex surgens dicit has solemnes Orationes, *Oremus, dilectissimi nobis*, etc. In hac igitur Oratione pro Judæis dicitur *Oremus*, sed non dicitur *Flectamus genua*, quia ipsi hac die Domino irridendo genua flectebant. Ideo Ecclesia illorum exhorrescens facinus, pro ipsis non flectit genua in Oratione *Omnipotens*, etc. Finitis Orationibus, procedit pontifex ad altare; et stans ad dextrum cornu altaris accipit crucem a ministris sibi præparatam sindone munda cooperatam; et discooperiens eam a summitate, elevatis manibus, solus incipit Antiphonam, *Ecce lignum crucis*, adjuvantibus eum in cantu qui assistunt ei. Cum autem *Venite adoremus* cantaverint, omnes prostrati reverenter adorent, et usque ad terram se in-

clinent; et repetitur Antiphona, *Ecce lignum*, etc., a cantoribus in choro. Iterum pontifex paululum procedens, et crucem ad medietatem discooperiens, altius elevatis manibus, exaltando vocem, eandem Antiphonam solus incipit, in cantando juvantibus eum qui circa ipsum sunt; et secundo a cantoribus Antiphona repetitur. Et tertio procedit pontifex ante altare, discooperiens crucem totam, erectis sursum manibus, altius incipit *Ecce lignum crucis*; et tertio a cantoribus repetitur Antiphona; et tertio dum cantatur *Venite adoremus*, adoratur ab omnibus. Tunc pontifex cum chirothecis nondum extractis deponit manibus suis crucem super stratum pallium et mundissima linteamina **369** ad radicem altaris, et discalceatus tertio prostratus solus crucem adorat. Quo facto, revertitur ad sedem suam, et ibi recipit deposita calciamenta.

« Notandum quod dominus Gregorius XI, necnon dominus Urbanus VI, Romani pontifices, nunquam voluerunt se discalceare in cathedra prope altare, creditur quod propter reverentiam altaris, quia ambo devoti erant; sed in alia magna cathedra etiam nuda longe ab altare, ubi consueverunt se induere in solemnitatibus. Postea omnes cardinales discalceati in locis suis per eorum familiares, nudis pedibus vadunt bini ad adorandum crucem secundum ordinem suum, et non flectunt genua. Similiter et omnes alii ibidem præsentés eo modo eandem crucem adorant. »

Postmodum omnis chorus ordinate adorent. Interim autem cantores cantent vicissim *Agios*, repentes *Sanctus Deus, sanctus fortis*, etc., Antiphona, *Popule meus, quia eduxi te de terra. Quid ultra debui facere, cum toto improprio*; et alias Antiphonas, *Adoramus te, Christe, Crucem tuam*, et *Salva nos, Christe, salva*; et Psalmus, *Deus misereatur*, et Hymnus, *Pange, et Crux fidelis*.

« Finita oratione crucis, sacrista vel alius ad hoc deputatus deponit crucem in suo loco super altare, et accendit luminaria in altare, et pecuniam oblatam in crucis adoratione sacrista recipit sola hac die, quoniam sua est; in aliis vero est capellani. Ipsa ergo cruce ita collocata, domus camerarius, vel alius ejus gerens vices, aliam crucem portat extra regias, comitantibus eum clericis cameræ et capellæ, ad adorandum alius.

« Notandum quod temporibus Romanorum pontificum Joannis XXII, Benedicti XII, Clementis VI, Innocentii VI, Urbani V, Gregorii XI, et Urbani VI, fuit observatum quod papa reversus ad cathedram, ut hic dicitur, in ea stando resumpsit planetam nigram et pallium cum spinulis de manu diaconi cardinalis qui dixit Passionem; et sic progressus ad altare sine mitra et sine confessione consueta, assistentibus sibi duobus diaconibus cardinalibus, deinde ivit cum cruce et luminaribus, et incenso ad armariolum, seu cophinum, in quo hesternæ die fuerat corpus Christi cum calice reservatum. Et ita fuit hæcenus observatum, quod Romanus pontifex emet **370** ad armariolum seu cophinum vadit, et corpus Christi portat ad altare cum

• Hæc apud Petrum Anclii in cap. 76.

illa tobalea de serico coopertum cum uno capite, et cum alio quod sibi pendet super humerum sinistrum. »

« His finitis, pontifex chirothecis depositis, quas amplius non resumit, et lotis manibus, ac cruce locata inter faculas in altare, vel ^a altare ingrediatur. Presbyter cardinalis portat corpus Christi, et ponit super altare, et dominus papa aperit capsulam, et cum manu accipit, et ponit corpus in patena: quam accipit diaconus a subdiacono, et tenet in manu; et diaconus offert ei in patena Corpus Domini, quod pridie fuerit reservatum. Quod accipiens collocat super corporale ab eodem diacono prius super sindonem expansum. Offerat ei calicem similiter cum puro vino, et subdiaconus offerat ampullam cum aqua, quam pontifex vino commisceat, ut repræsentet quod eo die emanaverunt sacramenta ecclesiæ, videlicet sanguis et aqua de corpore. »

« Notandum quod in Missa ista in officio capellani servit Papæ unus presbyter cardinalis, vel ille cui Papa mandavit, vel cui prior diaconorum ex præcepto Papæ hoc facere commiserit. »

In quibusdam vero ecclesiis ^b purum vinum hodie sine aqua offertur, ut in puro et forti vino crudelitas Judæorum repræsentetur, et asperitas passionis Christi. Collocato autem calice de consuetudine ad latus dominici corporis a diacono, offert ei incensum; et pontifex, ut mos est, utrumque adoleat: deinde inclinat se ante altare orans, et dicens, *In spiritu humilitatis*; et erectus pontifex vertit se ad populum, dicens *Orate, fratres*. Deinde dicat plana voce, ut mos est, *Per omnia sæcula sæculorum. Oramus. Præceptis salutaribus. Pater noster*, etc. Oratione Dominica completa, dicat hanc Orationem in eadem nota, *Libera nos, quæsumus, Domine, ab omnibus malis*, etc. Responso autem *Amen*, frangit Hostiam secundum consuetudinem, ponens de ea in calice, nihil dicens. Sanctificationem enim vinum non consecratum per corpus Domini immisissum. *Pax Domini* non datur. *Agnus Dei* non cantatur, nec pacis osculum datur, nec Postcommunio cantatur. Communicat autem **371** solus pontifex sine ministris, non ad sedem solemniter, sed ibi, tantum eo die ante altare, ob humilitatem reverentiæ diei et passionis Christi; ^c perfundit in calice, et ipse sumit, et postea cum aqua in bacilibus. Deinde rediens ad sedem, exuat se, et cum clericis suis dicat *Vesperos præteriti diei*, non cantando, sed recitando. Antiphona, *Calicem salutaris*, usque in finem sine latione, sine Hymno, et sine Versiculo; ad *Magnificat*, Antiphona, *Cum accepisset acetum*; alia Antiphona ad *Magnificat*, *Ait latro ad latronem*, et in aliis omnibus non dicitur *Gloria Patri*. Quibus expletis, dicitur *Christus factus est pro nobis*, etc., totum; postea sine *Kyrie, eleison*, sub silentio dicatur *Pater noster*; psalmus *Miserere mei*,

^a Forte ad altare progrediatur, ubi scilicet repositum fuerat Christi corpus, ex præmissis.

^b Petrus Amelii scribit, in cap 76: *In quibusdam vero Ecclesiis, secundum dominum Jacobum Caietani purum vinum sine aqua offertur, ut in puro et forti, etc.*

^c Quædam hic supplet Petrus Amelii: *Et non*

Deus, et *Oratio Respice*, etc. His omnibus expletis, quisque cum pace et absque confabulatione ad invicem revertitur ad propria. Dominus papa eo die non cœnat cum capellanis, nec capellani cum eo; sed qui velit cœnare, cœnat aliquis cum quo vult, et quando vult.

Item de sero ad officium Matutinorum papa venit ad capellam cum cappa clausa de scarleto rubeo, foderata de herminis, clausa a medio pectoris sursum, et aperta deorsum. Cocullam semper tenet super caput, et sine mitra in cathedra nuda sedet; nec diaconi cardinales sedent ante pedes ejus in iis tribus Matutinis, neque in fine dat Benedictionem in ipsis.

XCLV. Ordo officii de Sabbato sancto.

Sabbato sancto, hora sexta, a ministris ecclesiæ ignis excutitur de ^d crystallo sive lapide, et accenditur. Junior presbyterorum cardinalium, sacris inductus vestibus, cum cruce, aqua benedicta, et incenso, benedicit novum ignem. Oratio: *Deus, qui per Filium tuum, angularem*, etc. *Domine Deus, Pater omnipotens, lumen indeficiens*, etc. *Domine sancte, Pater omnipotens, æternæ Dæus, Benedictionibus nobis*, etc. *Veniat, quæsumus, omnipotens*, e. c.

Benedicto igne, aspergatur aqua benedicta, et adoleatur incenso de ipso igne in thuribulo posito. Deinde diaconus junior **372** diaconorum cardinalium, dalmatica indutus, venit, et de manu ministrorum accipit arundinem trium cubitorum et dimidii cubiti, triplicem candelam, quam de novo igne illuminatam imponit arundini, comitantibus eum subdiaconibus, cantoribus et reliquis de clero cum populo præcedentibus ministris cum cruce et incenso, stans in porta ecclesiæ, elevatis paululum manibus, dicit magna voce *Lumen Christi*; respondent alii *Deo gratias*. Procedit usque ad ostium chori, et, elevatis manibus amplius, excelsius dicit *Lumen Christi*; respondentibus iterum *Deo gratias*. Procedit usque ad medium chori; et, plus elevatis manibus, tertio altius dicit *Lumen Christi*, respondentibus omnibus *Deo gratias*. Ascendit ad ornatum pulpiti, et illuminato magno cereo, et incensato libro, incipit absolute Benedictionem cerei: *Exsulet jam angelica tuba cælorum*, etc., sicut in libris habetur. Omnia luminaria debent esse extincta, ut de novo igne accendantur. Interim autem dum cereus benedicitur, pontifex dicat *Tertiam et Sextam* in camera sua; Nonam vero dicat in ecclesia. Dictis ipsis, calceatus induitur omni ornatu suo quadragesimali, episcopi pluvialibus, presbyteri et diaconi planetis; subdiaconi vero non planetis, sed tunicis induuntur, ut compositi induti sint, ut magis expedit ad lectiones legendas. Tunc pontifex cum omnibus egressus a sacrario, præcedente eum subdiacono cum cruce, et alio subdiacono cum Evangelio, processio-

cum calamo, sed cum calice sumit sanguinem, et vinum post sumpcionem sanguinis in calice funditur per sacristam.

^d Non probat hoc Zacharias papa in epistola 12, ad Bonifacium. Idem tamen legitur apud Petrum Amelii, cap. 77.

naliter, cum silentio tamen, procedit ad altare; et facta reverentia ad ornatum, ascendit sedem, circumsedentibus hinc inde juxta ordinem suum omnibus. Finita benedictione cerei, subdiaconus ascendens ambonem incipit legere lectionem sine titulo; *In principio creavit Deus cælum et terram.* Eo vero completo, si dominus papa velit, Græcus subdiaconus eandem Græce relegit. Qua completa, dicit pontifex *Oremus*; diaconus qui est a dextris *Flectamus genua*; et post paululum alter diaconus, qui est a sinistris, *Levate*. Deinde sequitur Oratio, et reliquæ, prout in Ordinario continentur.

Et intelligendum est quod in Sabbato sancto in toto officio, quod agitur ante Missam, utendum est violaceo colore, hoc excepto, quod diaconus qui cantat Benedictionem cerei indutus est dalmatica; subdiaconus, vel subdiaconi, qui illa die erunt induti, tunicellis utuntur albis; sed Benedictione cerei cautata, diaconus, amota dalmatica, assumit planetam violacei coloris, et tenet eam usque dum inchoatur officium Missæ; subdiaconi vero non mutant vestes.

XCV. Officium in die sanctæ Paschæ resurrectionis Domini.

Dominica sancta Paschæ statio ad sanctum Joannem Lateranensem. Summo mane dominus papa, dicta Prima, vadit in basilicam sancti Laurentii, quæ dicitur Sancta Sanctorum. Posita ibi capella in faldistorio prius orat; postea induitur a diacono et subdiacono usque ad dalmaticam. Tunc surgit et ingreditur ad Salvatorem, aperitque imaginem Salvatoris, et deosculatur pedes ipsius imaginis. Tunc venit ad altare sumens crucem..... quæ posita est ibi a capellanis; et tenendo eam in manu cantat voce convenienti Antiphonam *Surrexit Dominus de sepulcro, qui pro nobis pendit in ligno, alleluia.* Capellani, qui assisunt et juvant eum in cantando, duabus aliis vicibus ipsam Antiphonam reiterando, et semper altius imponendo, sicut primo incipiat. Deinde revertitur ad faldistorium. Omnes diaconi cardinales ibi esse debent, et prior subdiaconorum cum omnibus subdiaconis de capella, et omnes alii capellani; prædicti vero diaconi induuntur dalmaticis, subdiaconi vero tunicis, alii vero capellani albis togis. Tunc dominus papa sedens in faldistorio, prior diaconorum flectens genua sua coram ipso, dat osculum pacis; sed prius osculatur pedem. Tunc dominus papa dando pacem dicit *Surrexit Dominus vere*; respondet ille qui accipit *Et apparuit Petro*; et ipse diaconus revertitur ad filum juxta papam in locum suum. Post hæc omnes diaconi et subdiaconi, et alii capellani et cæteri ordines curiæ recipiunt pacem a summo pontifice, et vicissim dant et recipiunt pacem, a primo incipientes veniunt usque ad ultimum.

Deinde dominus papa induet se planeta alba; et redimitus mitra cum omnibus aliis ordinibus descendit de palatio, præparatis equis cum mappulis albis super sellam, coronatus, equitatque cum Processione

ad sanctam Mariam Majorem. Cum autem venerit ad Merolanam, quidam scriniarius, electus ab omnibus scriniariis Urbis, dicit alta voce *Jube, domne, benedicere*. Pontifex benedicit ei. Item scriniarius: *In ecclesia sanctæ Mariæ dominæ nostræ, dicit cantando hac voce Baptizati sunt tot masculi et tot feminæ.* Pontifex respondet **374** *Deo gratias.* Eodem modo fit secunda feria ad sanctum Petrum; tertia ad sanctum Paulum. Cum autem venerit dominus papa ad sanctam Mariam, ibi fit statio. Statim descendit de equo, deponit coronam de capite, quam dat dextratoribus, ut diligenter servent eam. Canonici ecclesiæ cum thuribulo et incenso, et aqua benedicta, suscipiunt eum cum Processione cantando; sed pontifex ponit incensum in thuribulo, et aspergit aquam super populum; deinde intrat ecclesiam, et orat; et vadit ad locum præparatum, ascendit ad sedem suam, et dicit Tertiam.

Finita Tertia, residente domine papa induto usque ad dalmaticam, prior episcoporum accedens ad eum recipit pacem ab eo, et redit ad locum suum. Deinde secundus episcopus, qui rediens dat pacem priori suo, et stat juxta eum in filo. Sic faciunt omnes episcopi cardinales presbyteri. Postea præfectus, senatores, et omnes ordines. His peractis, surgunt duo subdiaconi basilicarii, et accipiunt priorem subdiaconorum religiosorum sustentantes, ac dextrantes eum ab introitu secretarii usque ad medium secretarii ante pontificem, qui alta voce dicit *Jube, domne, benedicere*. Pontifex benedicit ei. Deinde parum producit eum, et iterum dicit *Jube, domne, benedicere*; et iterum benedicit. Progredditur ante, et dicit *Jube, domne, benedicere*, et iterum benedicit. Tunc ille subdiaconus dicit tribus vicibus, *Servi Domini nostri Jesu Christi*, qualibet vice vocem exaltando. Deinde statim subjungit *Dominus N. sancti Adriani diaconus cardinalis legit Evangelium. Dominus Joannes domini papæ subdiaconus et capellanus legit Epistolam, J. primicerius et cæteri cantores cantent.* Tunc surgens dominus pontifex a duobus diaconibus sustentatus in Processione progreditur, sicut mos est. Mappularii in introitu ecclesiæ habent mappulam extensam, quam portant super caput ejus usque ante altare. Cum intrat presbyterium ecclesiæ, mansionarius præparat eidem arundinem cum cereo accenso, quem accipit et ponit in stupa super capita columnarum, quæ ibi sunt. Cum venit ad primicerium, primicerius deponit mitram, et osculatur scapulam dextram, qui benedicit ei, cum venerit ante altare. Mappularii auferunt mappulam super caput ejus; deinde celebrat officium, sicut consuetum est; et laudes proferuntur, sicut in Polyptycho habentur. In secreta vero descendunt duo diaconi ante altare, **375** et duo subdiaconi ordinate stantes cum silentio. Cum pontifex dicit *Per omnia sæcula sæculorum*, nullus ei respondet *Amen*, sed incipit *Pater noster*, et cætera quæ sequuntur. Finita Missa, coronatur, et revertitur ad palatium.

Sciendum quod quando dominus papa tali die non vadit ad sanctam Mariam Majorem, oscula pacis reci-

piunt episcopi et presbyteri cardinales in porticu ante basilicam sancti Laurentii de palatio, ubi sunt examinationes episcoporum electorum ad Missam.

XCVI. De Sabbato primo infra Pascha.

Isto Sabbato statio ad sanctum Joannem Lateranensem. Hac die dominus papa debet ibi Missam cantare, ibique mutatur Graduale in *Alleluia*, in suis Versibus. Dum *Agnus Dei* a schola cantatur, dominus papa expendit agnos. Primo dat episcopis, secundo presbyteris, tertio diaconibus indutis paramentis propriis, et ponit agnos in mitra eorum; et osculantur genu; et idem alii praelati, si parati sint. Si vero non sint parati, et alii qui veniunt ad recipiendum agnos osculantur pedem, etiamsi esset rex, qui immediate post cardinales venit ad recipiendum candelas, tenens et palmam et agnos. Et dantur duo cuilibet praelato, et aliis unum. Notandum tamen quod antequam prior presbyterorum cardinalium recipit paramenta, recipit pacem a praelato, celebrante illo coram papa; et ipsa data, vadit ad parandum se, prout alii cardinales presbyteri. Nec sit sermo illa die; sed si ipse papa celebraret, sit eodem modo.

Finita Missa, dominus papa redit ad palatium: veniens ad domum in qua comedere debet, ascendit ad sedem suam, manibus ablutis, data Benedictione, mensa ante eum posita. Acolythus, cujus est hebdomada serviendi, accipit tobaleam; manibus vero suppositis accipit bacile plenum de illis agnis, et veniens ad ostium domus dicit alta voce, *Domine, Domine, isti sunt agni novelli, qui annuntiarunt alleluia, modo veniunt ad fontes, repleti sunt claritate, alleluia*, et inclinat se. Tunc paululum progrediens plus alte dicit idem; tertio progrediens stans coram summo pontifice alius refert, *Domine, Domine, isti sunt agni*, etc. Post hæc ponit bacile in mensa. Dominus papa expendit illos agnos per familiam suam; sed primo **376** dat sacerdotibus, capellanis et acolythis, et omnibus aliis.

XCVII. Quomodo fiunt agnus Dei cerei, etc.

Discamus quomodo ipsi agni fiant. Acolythis recipiunt ceram mundam ab altari beatissimi Petri principis apostolorum, et conficiunt illam ceram cum chrismate quod remansit anno præterito, et imponunt illa sigilla in formulis propter hoc adinventis.

Dominica Octava Paschæ. Oratio, *Præsta, quæsumus, omnipotens Deus*, etc. In illis vero diebus, qui persint post Octavam Ascensionis, videlicet sexta feria et Sabbato, si festivitas alicujus venerit, de festo facimus totum officium Missæ cum commemoratione de Dominica. Si vero non est festum de Dominica, facimus totum officium Missæ, et dicitur præfatio *Qui ascendens super omnes caelos*, et non dicitur *Credo*; sed si festum aliquod in isto Sabbato venerit, totum officium facimus de festo, Missa vero dicitur de vigilia, cum commemoratione festi. Eodem die Sabbati omnes jejuna debent devote.

Hora vero nona conveniunt omnes in ecclesiam, et omne officium vel ordinem, sicut in Sabbato sancto

vigiliarum Paschæ facimus, eodem modo facere debemus, excepto quod nec cereus, nec ignis benedicitur. Omnibus igitur præparatis, subdiaconus procedit ad legendum, et sine titulo incipit lectionem. Prima, *Tentavit Deus*, etc. Qua finita, dicit pontifex, vel sacerdos, Orationes, sine *Flectamus genua. Deus qui Abrahamæ*.

Finitis lectionibus, Tractibus, et Orationibus, et omnibus lampadibus ecclesiæ tunc accensis, pontifex, vel sacerdos, descendit ad fontes, præcedentibus eum clericis litaniam decantando, et Tractum *Sicut cervus*. Quibus expietis, antequam intret ad Benedictionem, dicit hanc Orationem, *Concede, quæsumus, omnipotens Deus*, etc. Oratione completa, sequitur Benedictio fontis, prout in Sabbato sancto habetur.

Et post celebrationem baptismi, pontifex et clerus ingreditur ad sacrarium. Indutus vero solemniter rubeis vestimentis cum omni apparatu et litania processionaliter procedit ad altare. Finita lectione, et *Kyrie, eleison*, post confessionem statim pontifex ascendit ad sedem suam, et dicit solemniter *Gloria in excelsis Deo*. Qua finita, dicit *Pax vobis*; deinde **377** sequitur Missam ordine suo. *Credo* non dicitur, Offertorium dicitur, et *Agnus Dei* similiter, et pacis osculum datur, et Postcommunio. Oratio, *præsta, quæsumus*, etc.

Urbanus quintus pro magno munere misit imperatori unum agnum cum his versibus.

Balsamus et munda cera cum chrismatis onda
Conficiunt agnum, quem do tibi munere magnum,
Fonte vel ita nam, per mystica sanctificatum.
Fulgura deorsum depellit, et omne malignum.
Prægnans servatur, sinevæ patius liberatur.
Portatus munde servat de fructibus undæ;
Peccatum frangit, ut Christi sanguis, et angit;
Dona confert dignis, virtutes destruit ignis.

XCVIII. Quibus diebus et solemnitatibus consueverunt Romani pontifices Missarum solemnia in persona celebrare.

In diebus et solemnitatibus infra positis consueverunt Romani pontifices Missarum solemnia celebrare in propria persona; sed prædicare consueverunt in eisdem diebus et solemnitatibus in propria persona, quando placeret, et facere prædicari coram se per aliquem cardinalem, prout sequitur; non tamen per alium prædicatur coram domino, quam per cardinales, quando dominus papa celebrat.

In prima Dominica de Adventu Domini, et prædicatur.

In secunda Dominica Adventus, et prædicatur.

In tertia Dominica Adventus, quæ vocatur Dominica de *Gaudete*, et prædicatur, et habet Vesperos præcedentes papales solemnnes cantandos in ecclesia; et datur potus post Vesperos in aula. Dicuntur autem Vespero papales, quando dominus papa, cardinales et praelati omnes debent esse parati. In ecclesia autem parati non sunt cardinales et praelati in Vesperis, nisi dicantur Vespero in ecclesia.

In Nativitate Domini in tribus Missis; et habet Vesperos præcedentes papales solemnnes tantum, et habet Matutinum papale; et non prædicatur hodie,

licet antiquitus prædicaretur in Missa; sed communicant omnes diaconi cardinales et officiales curiæ de manu summi pontificis.

In festo sancti Stephani protomartyris, et prædicatur.

In festo sancti Joannis evangelistæ, et prædicatur.

378 In festo Innocentium, et prædicatur.

In Circumcisione Domini, et prædicatur.

In Epiphania, et prædicatur, et habet Vesperos præcedentes papales solemnes, etc.

In prima Dominica post Octavam Epiphaniæ, quæ dicitur Dominica de *Nuptiæ*, cum est Romæ; et prædicatur ante Missam.

In Conversione sancti Pauli, et prædicatur.

In festo Purificationis, et prædicatur ante Missam.

In Cathedra sancti Petri, et prædicatur.

In Septuagesima, et prædicatur.

In Quinquagesima, et prædicatur.

In die Cinerum, et prædicatur.

In prima Dominica Quadragesimæ, et omnes Dominicæ Quadragesimæ sunt papales, specialiter Dominica qua cantatur *Lætare, Jerusalem*; est ipsa Dominica, in qua fit solemnitas rosæ aureæ; et prædicatur in eis, præterquam in Dominica de Palmis, in qua, quatenus sit papalis, non prædicatur.

In Dominica de Passione, et prædicatur.

In Dominica in ramis Palmarum non prædicatur, sed ante Missam dantur palmæ benedictæ cardinalibus et prælati paratis, et aliis tam clericis, quam laicis; et fit Processio.

In die Jovis sancto, et prædicatur ante Missam. **C** Processus generales fiunt; et etiam aliqui speciales, prout expedit; et in Processibus sunt omnes cardinales et prælati curiæ parati in albis.

In Parasceve non prædicatur.

In Sabbato sancto non prædicatur.

In Paschate non prædicatur hodie, licet antiquitus prædicaretur; sed omnes diaconi cardinales et officiales curiæ communicant de manu summi pontificis, et ante Missam fiunt quædam solemnitates tam de adoratione crucis, quam de osculo.

In die Lunæ in crastino Paschæ, et prædicatur.

In die Martis post Pascha, et prædicatur.

In Sabbato in Albis consuevit celebrare prior episcoporum cardinalium, vel alius cardinalis coram domino papa, licet antiquitus papa celebraret. Et dicto *Agnus Dei*, parantur cardinales secundum morem in suo ordine, et dantur agnus Dei per ipsum papam tam cardinalibus, cæterisque prælati, quam **379** aliis; et postea Missa finitur. Postmodum papa comedit cum capellanis, et fiunt aliquæ solemnitates, et dantur eis agnus Dei per dominum papam.

In Annuntiatione beatæ Virginis, et prædicatur.

In Dominica qua cantatur *Ego sum Pastor bonus*, et prædicatur.

In festo sancti Marci, id est in litanis majoribus, Romæ non prædicatur. Sed hodie non servatur de

A Missa papali, sed celebrat unus cardinalis, papa præsentem et cardinalibus.

In Ascensione Domini, et prædicatur ante Missam, et habet Vesperos papales præcedentes solemnes, etc. Et Processus generales fiunt, et etiam aliqui speciales, prout expedit; et in Processibus sunt omnes cardinales et prælati curiæ parati in albis. Processus vero fiunt ante Missam.

In festo Pentecostes, et prædicatur, et habet Vesperos papales præcedentes solemnes cantandos in ecclesia, et datur potus post Vesperos in aula.

In die Lunæ crastino Pentecostes, et prædicatur.

In die Martis sequenti, et prædicatur.

In Nativitate beati Joannis Baptistæ, et prædicatur, et habet Vesperos papales solemnes præcedentes, etc.

In festo apostolorum Petri et Pauli, et prædicatur, et habet Vesperos papales præcedentes solemnes.

In Commemoratione sancti Pauli, et prædicatur, et habet Vesperos papales præcedentes solemnes Romæ, etc.

In festo Nivis, quod est die quinta Augusti, et prædicatur.

In festo sancti Laurentii, et prædicatur, et habet Vesperos papales præcedentes Romæ, et etiam alibi; si moraretur dominus papa juxta ecclesiam sancti Laurentii, Vesperos siquidem solemnes cantandos in ecclesia; et datur potus prælati in aula.

In festo Assumptionis beatæ Virginis, et prædicatur, et habet Vesperos papales præcedentes solemnes, etc.

In anniversario summorum pontificum et cardinalium, quod est quinta die Septembris, non prædicatur.

In festo Nativitatis beatæ Virginis, et prædicatur.

In Dedicatione sancti Michaelis in Septembri, et prædicatur.

In festo omnium Sanctorum, et prædicatur, et habet Vesperos papales præcedentes solemnes.

380 In anniversario omnium animarum, quod est in crastino omnium Sanctorum, non prædicatur.

In Dedicatione basilicæ Salvatoris, quæ est vltus Novembris, et prædicatur, et habet Vesperos papales præcedentes Romæ solemnes.

In Dedicatione basilicarum apostolorum Petri et Pauli, quæ est in Octava beati Martini, et prædicatur ante Missam, et habet Vesperos papales præcedentes solemnes, etc. Et Processus generales fiunt, et etiam aliqui speciales, prout expedit; et in Processibus sunt omnes cardinales et prælati parati in albis. Processus non fiunt ante Missam.

In anniversario Romani pontificis prædecessoris semel, id est primo anno tantum, non proceditur.

XCIX. *Additio facta tempore Joannis papæ XXII,*

In anniversario consecrationis seu coronationis Romani pontificis, idem Romanus pontifex toto tempore suo celebrat Missam papalem de illo festo,

* Ergo hoc Ordinarium scriptum fuit ante pontificatum Joannis XXII.

quod ea scilicet die anniversarii, occurrit, cardinalibus et cæteris prælatis paratis more solito; et prædicatur in præsentia domini papæ non per ipsum, sed per aliquem cardinalem; et post Orationem festi dicit dominus papa quamdam Orationem pro se, quæ debet esse scripta in libro papali. Et licet dictum anniversarium non habet Vesperos papales, dico quod non vocantur cardinales, ut parati sericis in Vesperis; tamen in capella sua dominus papa cantat Vesperos festi, et sunt quædam solemnitates postea. Nam dicta Oratione festi, repetitur *Gloria Patri, Sicut erat*, solemniter, et dicitur vers. *Elegit te Dominus sacerdotem sibi*, etc., et papa dicit postmodum Orationem pro se, quæ debet esse scripta in libro.

Tamen advertendum quod si anniversarium domini nostri fiat die Lunæ, quia eadem die Lunæ est anniversarium summorum pontificum et cardinalium, quod etiam papale. Nam papa debet celebrare, et cardinales sunt parati, licet non prædicetur, induti violaceis vel nigris. Poterit enim dictum anniversarium paparum et cardinalium differri in sequentem diem, si domino placebit.

381 *Ista consueverunt servari; domini tamen est facere quod sibi placebit.*

In festo sancti Andreae, et prædicatur, et Romæ habebat antiquitus Vesperos papales et Matutinum, licet hodie non sic servetur.

Item præter solemnitates superius dictas erant aliquæ solemnitates antiquæ, in quibus Romani pontifices solemniter celebrabant; sed hodie non sic communiter observantur.

Item quocumque Romanus pontifex facit ordines, vel consecrationes episcoporum, celebrat, sed non prædicatur in Missa.

Item in festis principalioribus civitatum, in quibus moratur, et in festis aliis, prout devotio ipsum movet, celebrat, et prædicatur.

Item quamvis consueverint Romani pontifices istas solemnitates superius dictas observare, si tamen sint impediti ex debilitate vel alia rationabili causa, possunt ipsas omittere, et consueverunt quandoque committere alicui episcopo, vel presbytero cardinali, quod celebret, et sermonem faciat in ecclesia cujus festum est; et etiam, si placet, committit quod celebret episcopus vel presbyter cardinalis in ecclesia cathedrali civitatis, vel alibi, sicut placet, et sermonem faciat.

C. *Ordinatio Domini Alexandri papæ quarti de suffragiis faciendis pro summis pontificibus et cardinalibus defunctis.*

Dum fideles animas defunctorum, sibi salutis procurare consilium nequeunt, charitatis instinctu conveniat Orationum suffragiis adjuvari, sanctissimus dominus pater Alexander papa quartus, de fratrum suorum unanimi consilio et assensu, anniversarium sacrosanctæ Romanæ Ecclesiæ pontificum et cardinalium obeuntium Nonas Septembris annis

A singulis, Vesperis et vigiliis pro defunctis, cum novem lectionibus, et cum nota solemniter decantatis, statuit celebrari. Ipse Romanus pontifex assistentibus sibi cardinalibus, ut moris est, Missam pro defunctis celebret solemniter, ipsa die ducentos pauperes refecturus, et viginti quinque reficiat cardinalis unusquisque, nec non dominus papa ducentas Missas faciet decantari.

Ordinavit etiam, de dictorum fratrum consilio et assensu, ut cum Romanum Antistitem e vita migrare contigerit, diem defunctionis ipsius **382** cardinales solemniter et cum nota celebrent pro defunctis, et esum quinquaginta pauperibus pro anima defuncti cardinalis quilibet administret, et Missas totidem pro defunctis facient postmodum decantari.

B Ordinavit etiam ut cardinali obeunte, tam idem summus pontifex, quam cardinales in capellis suis content cum nota solemniter pro defunctis; idemque Romanus pontifex ducentos pauperes pro ejus anima pascat, et viginti quinque quilibet cardinalis, imo et ipse dominus papa Missas pro defunctis ducentas, et viginti quinque cardinalis quilibet postmodum faciat celebrari.

Cl. *In quibus diebus et solemnitatibus consueverunt Romani pontifices a consistoriis abstinere.*

Notandum quod in diebus et festivitibus infra positis consueverunt Romani pontifices regulariter a consistoriis abstinere, prout hæc partim experientia docuit, et partim majorum nostrorum relatio patefecit.

C In primis sciendum quod nullo die dominico per totum annum fit consistorium.

Item nullo die Jovis per totum annum fit consistorium, etiamsi sit aliqua festa in septimana.

Item a vigilia Nativitatis Domini inclusive usque ad festum Epiphaniæ inclusive nec fit consistorium. Quandoque tamen post Circumcisionem vocantur aliqua die cardinales ad consistorium, non ad negotiandum, sed ad revidendum, si placet domino papæ.

Item prima die Quadragesimæ, scilicet in die Cinerum, non est consistorium, nec etiam est consistorium duobus diebus præcedentibus, scilicet die Lunæ, et die Martis in carnisprivio, si curia sit in Urbe, propter insolentias quæ illis diebus fieri consueverunt; sed si alibi sit curia, signanter duobus diebus carnisprivii præcedentis, fit consistorium.

Item a Dominica Palmarum inclusive usque ad Dominicam proximam post Pascha inclusive non fit consistorium, hoc salvo, quod si fieri debent Processus in die Jovis sancto, tunc consuevit esse consistorium in die Mercurii sancto, vel aliquo die septimanæ sanctæ ad revidendum Processus qui fuerint faciendi, licet aliter pluries forte dominus papa consulerit **383** cum fratribus suis super Processibus faciendis, salvo etiam quod si deberet fieri ordinatio cardinalium, bene tunc fieret consistorium pluribus diebus ipsa septimana sancta. Quandoque tamen die Veneris proxima post Pascha vocantur

^a Olim id fiebat per ipsum pontificem, ut patet ex sermone sancti Leonis.

cardinales ad consistorium, non ad negotiandum, sed ad revidendum, si placebit domino papæ, ut dictum est in Natali.

Item in die Ascensionis Domini et die præcedenti ipsa, et in Octava Ascensionis non fit consistorium, et sunt Vesperi papales solemnes in vigilia cantandi in ecclesia; et datur potus in aula. Sed bene quandoque ipsa die præcedenti Ascensionem ante Vesperas confert dominus papa cum cardinalibus, si sit necesse, de processibus, qui fieri debent in ipsa die Ascensionis; licet ante pluries forte dominus papa consuluerit cum fratribus suis super Processibus faciendis.

Item in vigilia Pentecostes inclusive, in qua vigilia sunt Vesperi papales solemnes, qui sunt cantandi in ecclesia, et datur potus, usque ad diem Martis proximi post festum inclusive non fit consistorium, sed in die Mercurii sequenti, vel die Veneris consueverunt cardinales vocari ad consistorium.

Item in quatuor festis beatæ gloriosæ virginis Mariæ, videlicet Natiuitatis, Annuntiationis, Purificationis et Assumptionis, non fit consistorium, nec in vigilia Assumptionis ejus, nec in Octava ejusdem festi; nec consuevit esse consistorium modernis temporibus die præcedenti Natiuitatem beatæ Virginis, nec in Octava ejusdem festi, nec in die præcedenti Purificationem.

Item in festo Nivis, quod est festum beatæ Virginis, et est quinta die Augusti, non fit consistorium.

Item in vigilia et in festo Natiuitatis beati Joannis Baptistæ non fit consistorium, nec in Octava ejusdem.

In festis omnium apostolorum, et etiam in festis evangelistarum, tam principalibus, quam non principalibus, et præcipue apostolorum Petri et Pauli, non fit consistorium; nec etiam in vigilia apostolo um Petri et Pauli, nec in Octava eorundem Petri et Pauli fit consistorium.

Item in festo beati Laurentii, et in Octava ejus non fit consistorium, nec etiam in vigilia festi Romæ fit consistorium; nec etiam alibi fit consistorium in præsentia vigilia, dum tamen moretur dominus papa juxta ecclesiam sancti Laurentii.

384 Item in duobus festis beati Michaelis, videlicet Apparitionis, et Dedicacionis, non fit consistorium.

Item in duobus festis sanctæ Crucis, videlicet Inventionis, et Exaltacionis, non fit consistorium.

Item in festo omnium Sanctorum non fit consistorium.

Item in anniversario omnium animarum, quod est in crastino omnium Sanctorum, non fit consistorium.

Item in anniversario consecrationis, seu coronacionis Romani pontificis præsentis, non fit consistorium.

Item in omnibus festis duplicibus non fit consistorium.

Item in quibusdam aliis festis non duplicibus non fit consistorium, ut infra ponitur.

Item in festis principalioribus civitatum, in quibus

A civitatibus dominus papa moratur, maxime quando celebrat, non fit consistorium, sed hoc est episcopi ordinare.

Item quandoque sunt Vesperi papales solemnes, in reverentiam alicujus festi, non est consistorium. Vesperi autem papales dicuntur, quando dominus papa et prælati debent esse parati in ecclesia. Parati autem non sunt cardinales et prælati nisi dicantur Vesperi in ecclesia.

Et notandum quod quædam de prædictis festis habent Vesperos papales, ut infra ponitur per singulos menses.

Ut autem prædicta generalia clarius elucescant, subjiciuntur per singulos menses singula festa in quibus a consistoriis regulariter consueverunt Romani pontifices cessare.

In Januario.

In die Circumcisionis Domini non fit consistorium.

In Octava sancti Stephani non fit consistorium.

Item in Octava sancti Joannis non fit consistorium.

Item in Octava sanctorum Innocentium non fit consistorium.

Item in vigilia Epiphaniæ non fit consistorium.

Item in Epiphania Domini non fit consistorium.

Item in Octava Epiphaniæ non fit consistorium.

Item in festo sanctorum Fabiani et Sebastiani non fit consistorium.

Item in festo sanctæ Agnetis non fit consistorium.

Item in festo sanctorum Vincentii et Anastasii non fit consistorium.

Item in Conversione sancti Pauli non fit consistorium.

385 In Februario.

In vigilia, seu die proxima præcedente Purificationem, non fit consistorium.

Item in festo Purificationis non fit consistorium.

Item in festo sanctæ Agathæ non fit consistorium.

Item in Cathedra sancti Petri non fit consistorium.

Item in festo sancti Matthiæ non fit consistorium.

In Martio.

In festo sancti Gregorii papæ non fit consistorium.

Item in festo sancti Benedicti non fit consistorium.

Item in festo Annuntiationis beatæ Mariæ virginis non fit consistorium.

In Aprili.

In festo sancti Marci non fit consistorium.

In Maio.

In festo apostolorum Philippi et Jacobi non fit consistorium.

Item in festo Inventionis sanctæ Crucis non fit consistorium.

Item in festo sancti Joannis ante Portam Latinam non fit consistorium.

Item in festo Apparitionis sancti Michaelis non fit consistorium.

In Junio.

In festo sancti Barnabæ apostoli non fit consistorium.

Item in vigilia beati Joannis Baptistæ non fit consistorium, et sunt Vesperi papales solemnes cantandi in ecclesia, et datur potus.

Item in festo Nativitatis ejusdem sancti non fit consistorium.

Item in vigilia apostolorum Petri et Pauli non fit consistorium; et sunt Vesperi papales cantandi in ecclesia, et datur potus.

Item in festo sanctorum apostolorum Petri et Pauli non fit consistorium; et si sit papa Romæ, eodem die festi sunt Vesperi papales solemnes cantandi in ecclesia, et datur potus.

Item in Commemoratione sancti Pauli non fit consistorium, et consueverunt quandoque fieri vacationes ex tunc usque ad Octavam Nativitatis beatæ Virginis. vel circa, secundum diversas formas, **386** prout dominus papa ordinat in consistorio cum fratribus suis.

In Julio.

In Octava sancti Joannis non fit consistorium.

Item in Octava apostolorum Petri et Pauli non fit consistorium.

Item in festo sanctæ Mariæ Magdalenæ non fit consistorium.

Item in festo sancti Jacobi apostoli non fit consistorium.

In Augusto.

In festo sancti Petri ad Vincula non fit consistorium.

Item in festo Nivis, quod est quinta die Augusti, non fit consistorium.

Item in vigilia sancti Laurentii Romæ, et etiam alibi, si moratur dominus papa juxta ecclesiam beati Laurentii, non fit consistorium; et sunt Vesperi papales solemnes cantandi in ecclesia; et datur potus Romæ, et etiam in loco, ubi dominus papa esset juxta ecclesiam, ut dictum est.

Item in festo beati Laurentii non fit consistorium.

Item in vigilia Assumptionis beatæ Virginis non fit consistorium, et sunt Vesperi papales cantandi in ecclesia, et datur potus.

In festo Assumptionis beatæ Virginis non fit consistorium.

Item in Octava beati Laurentii non fit consistorium, ut patet.

Item in Octava Assumptionis non fit consistorium.

Item in festo sancti Bartholomæi non fit consistorium.

Item in festo sancti Augustini non fit consistorium.

Item in festo Decollationis beati Joannis non fit consistorium.

In Septembri.

In Anniversario sanctorum pontificum et cardinalium, quod est quinta die intraute Septembri, non fit consistorium.

A Item in vigilia seu die proxima præcedente festum Nativitatis beatæ Virginis non consuevit fieri consistorium.

Item in festo Nativitatis beatæ Virginis non fit consistorium.

Item in festo Exaltationis sanctæ Crucis non fit consistorium.

Item in octava Nativitatis beatæ Virginis non fit consistorium.

387 Item in festo sancti Matthæi apostoli et evangelistæ non fit consistorium.

Item in festo Dicationis sancti Michaelis non fit consistorium.

Item in festo sancti Hieronymi non fit consistorium.

In Octobre.

In festo beati Francisci non consuevit fieri consistorium: quod Romani pontifices concedunt ob reverentiam sancti.

Item in festo apostolorum Simonis et Judæ non fit consistorium.

Item in vigilia omnium Sanctorum non fit consistorium, et sunt Vesperi papales solemnes cantandi in ecclesia, et datur potus.

In Novembre.

In festo omnium Sanctorum non fit consistorium.

Item in anniversario omnium animarum, quod est in crastino omnium Sanctorum, non fit consistorium.

Item in anniversario Romani pontificis prædecessoris semel, id est primo anno tantum, nam tunc dominus papa celebrat, non fit consistorium.

Item in Dicatione basilicæ Salvatoris, quæ est quinta Idus Novembris, non fit consistorium; et sunt Vesperi papales die præcedenti Romæ solemnes cantandi in ecclesia, et datur potus, et sic per consequens non est consistorium die præcedenti Dicationem prædictam basilicæ Salvatoris.

Item in festo sancti Martini episcopi et confessoris non fit consistorium.

Item in anniversario consecrationis seu coronationis Romani pontificis præsentis non fit consistorium; et licet non habeat Vesperos papales præcedentes, tamen in capella sua papa audit Vesperos, et fiunt quedam solemnitates.

Item in Dicatione basilicarum apostolorum Petri et Pauli, quæ est in Octava beati Martini, non fit consistorium, et sunt Vesperi papales solemnes cantandi in ecclesia, et datur potus in die præcedenti; et sic per consequens non est consistorium die præcedenti Dicationem prædictam apostolorum, sed bene quandoque ante Vesperos, vel post Vesperos, confert dominus papa cum cardinalibus, si sit mentio de Processibus, qui fieri debent die sequenti.

Item in festo sanctæ Cæcilie non fit consistorium.

388 Item in festo sancti Clementis non fit consistorium.

Item in festo sancti Andreæ non fit consistorium.

In Decembre.

In festo sancti Nicolai non fit consistorium.

Item in festo sancti Ambrosii non fit consisto- A
rium.

Item in Sabbato proximo præcedente tertiam
Dominicam de Adventu, quæ vocatur Dominica de
Gaudete, non fit consistorium, et sunt Vesperi papa-
les cantandi in ecclesia, et datur potus.

Item in festo sanctæ Lucæ non fit consistorium.

Item in festo sancti Thomæ apostoli non fit con-
sistorium.

Item in vigilia Nativitatis Domini non fit consisto-
rium, et sunt Vesperi papales solemnes cantandi
in ecclesia, et datur potus.

In die Natalis Domini non fit consistorium.

Item in festo sancti Stephani protomartyris non
fit consistorium.

Item in festo sancti Joannis evangelistæ non fit B
consistorium.

Item in festo sanctorum Innocentium non fit con-
sistorium.

Item in vigilia sancti Thomæ archiepiscopi Cantua-
riensis non fit consistorium.

Item in festo sancti Thomæ prædicti non fit con-
sistorium.

Item in festo sancti Silvestri non fit consistorium.

Item, ut supra dictum est in principio, in festis
principalioribus civitatum, maxime si papa celebret,
et in die Cinerum, et in Paschate, et quibusdam die-
bus præcedentibus Pascha et sequentibus, et in
Ascensione, et Pentecostes, et quibusdam diebus
sequentibus, et vigiliis, et quibusdam aliis diebus, C
consueverunt Romani pontifices a consistoriis absti-
nere.

Item quandoque sunt vacationes in æstate a festo
beati Petri usque ad Octavam Nativitatis beatæ Vir-
ginis, vel circa, secundum diversas formas; et tunc
non fit consistorium, nisi vocentur, vel nisi sint certi
dies ad consistorium ordinati. Quandoque etiam sunt
feriæ repentiniæ, vel propter motum curiæ, vel se-
cundum quod alia negotia occurrunt, et placet
domino papæ; et tunc quandoque per plures dies
vacatur a consistoriis; et ante recessum et post ad-
ventum ad locum plus et minus, secundum quod per
dominum fuerit ordinatum; et consuevit in consisto-
rio ordinari de vacationibus et forma ipsarum; et
consuevit etiam significari curialibus, quando dimittatur, 389
et quando, et ubi sit audientia resu-
menda, ut bene sibi provideant, et ne possint per
adversarios circumscribi.

Item cum cardinales legati, vel cardinales mini-
stri, vel qui diutius abfuerunt, recedunt vel revertuntur
ad curiam, vel imperatores, reges, vel eorum filii
veniunt, vel recedunt, ad curiam cardinales consue-
verunt eos associare; et sic cum associant recedentes,
non consuevit esse consistorium. Cum vero associant
venientes, non est consistorium ordinarium ad nego-
tandum; sed receptis prædictis venientibus in pu-
blico, quia in publico recipi consueverunt per domi-
num papam ad pedem et osculum, et aliis ipsorum
familiaribus ad pedem, et prælatis ad pedem et oscu-

lum, et aliis majoribus ad pedem et osculum, quos
vellet dominus papa honorare, deinceps omnes alii
a consistorio excluduntur, remanentibus solum cum
summo pontifice cardinalibus et prædictis imperato-
ribus, regibus, et eorum filiis per modicam horam in
aliquibus affabilibus et curialibus colloctionibus.
Qui postmodum recedentes a præsentia domini asso-
ciari debent a duobus diaconibus cardinalibus usque
ad ostium, vel usquequo familiam suam habeant; et
etiam quandoque in primo adventu usque ad domum
suam associant venientem; et regulariter quando-
cunque stante domino papa in consistorio cum car-
dinalibus veniunt, vel redeunt prædicti imperatores,
vel reges, associari debent a duobus diaconibus us-
que ad ostium cameræ, vel usque ad suos. Quando-
que etiam idem observatur, si non nimis sæpe veni-
ant filii imperatoris, vel regum. Et notandum quod
quando diu cessatum est a consistorio, quamvis cer-
tum sit qua die regulariter debeat esse, nihilominus
tamen cardinales consueverunt specialiter ad consisto-
rium evocari.

Notandum etiam quod si quando dominus papa
mandet quod cardinales non veniant ad consistorium
die, qua alias regulariter venire debent cardinales;
ex tunc non vadunt ad consistorium, nisi specialiter
fuerint vocati, vel nisi dominus papa in consistorio,
vel alibi eis dixerit, qua die ad consistorium venire
deberent.

Attendendum etiam quod ante Natale, et, si sit
necesse, quandoque ante carnisprivium, et ante Pas-
cha, et ante longas vacationes, si flant, et ante mo-
tum curiæ, et cum consistoria resumuntur post lon-
gas moras seu intermissiones consistorii ex causis
prædictis vel aliis, consuevit dominus papa 390
tenere aliqua consistoria publica, et audire advocatos
et alios proponentes, et ordinare de negotiis, et ipsa
ponere in statu, prout suæ placuerit sanctitati.

CII. De pronuntiatione prælatorum.

(Ista non servantur hodie, sed sunt in creatione cardina-
lium, et plura quam hic continetur.)

Item regulariter quandoque pronuntiat prælatos
aliquarum ecclesiarum, maxime si plures pronuntiat,
et etiam si unum tantum alicujus sollemnis ecclesiæ,
consuevit exire extra in consistorio publico, et pronun-
tiatione prælatos vel prælatum promovendos in ab-
sentia ipsorum; et facta aliqua commendatione per
papam de prælatis in promovendorum absentia,
postmodum ipsis promovendis venientibus ad præ-
sentiam domini, brevibus et paucis dictis ipsis pro-
movendis per papam vadunt promovendi ad pedem
domini, et non ad osculum; et incepto *Te Deum*
laudamus per aliquem ex capellanis, summo ponti-
fice nihilominus in sede sua residente, promoti du-
cuntur ad altare quod ibi paratum est, ante quod
debent orare genuflexi et prostrati; et ducuntur se-
cundum ordinem suæ pronuntiationis singuli a duo-
bus cardinalibus diaconibus secundum ordinem suæ
prioritatis. Et dicto *Te Deum laudamus*, et postmo-
dum dictis duabus Orationibus cum nota per priorum

ipsorum cardinalium, qui est ibi, et fusa magis submissa voce Benedictione per eum super ipsos, et ipsis electis surgentibus et deosculantibus altare, et consequenter ipsis receptis ab omnibus et singulis cardinalibus ad osculum, episcopis primo, presbyteris secundo, diaconibus tertio, reducuntur a diaconibus cardinalibus ordine, ut supra, ad pedes domini. Qui singuli primo ad pedem, deinde ad osculum a domino papa recipiuntur. Post hæc dominus reingreditur cameram, si placet.

Attendum etiam quod cum magna negotia, publica tamen, proponenda sunt, sive per ambasciatores imperatoris, vel regum, provinciarum, vel comitatum [*Fortè*, communitatum] solemnium, vel etiam alia magna negotia, de quibus sæpe curia renovatur, dominus papa audire consuevit in consistorio publico; et maxime primas propositiones electionum, quæ ad sedem apostolicam **391** deferuntur, ne aliqui fraudulenter dicerent se in concordia electos, cum tamen electio esset in discordia celebrata; et etiam quando summus pontifex multum vult honorare ambasciatores, vel solemnes nuntios venientes, etiamsi tunc nihil magni proponant, in publico consistorio recipere consuevit.

Memorandum de festis quæ transferuntur.

Item quod quando diu vocatur, debeat mitti pro cardinalibus.

III. De ordinatione diaconi cardinalis.

Die Sabbati in quatuor temporibus dominus papa venit ad ecclesiam. Fit reverentia more solito, quam faciet ordinandus cum aliis, si velit; et statim sededit ad partem, ubi suo tempore paramenta recipit; et dicitur Tertia, Sexta et Nona.

Paratur dominus papa quadragesimalibus; progreditur versus altare; fit reverentia trium presbyterorum ad osculum et ad pectus. Dicitur *Introibo*, etc. Ingreditur ad altare; fit reverentia diaconorum ad osculum et ad pectus. Missa procedit suo ordine usque ad ultimum Versum Tractus; in qua Missa sunt quinque prophetiæ, et in qualibet dicitur *Flectamus genua, Levate*.

Ante ultimum Versum tractus, ordinandus in diaconum cardinalem paratus more subdiaconi, videlicet cum acuta, cotta, parvo amictu ad scapulas, camiso seu alba, cinctorio, seu manipulo, dalmatica vero, et super eam stolam a sex manus et brachia portans a priore diaconorum, et alter diaconus cardinalis ducitur sine mitra usque ad præsentiam papæ, coram quo genuflectitur. Tunc prior diaconorum dicit: *Postulat mater Ecclesia catholica ut hunc præsentem patrem reverendum dominum N. subdiaconum, et sanctæ Romanæ Ecclesiæ cardinalem ad onus diaconi ordinetis.* Papæ cum mitra: *Scitis illum dignum esse? Respondet offerens: Quantum humana fragilitas esse sinit et scio, testificor ipsum dignum esse ad hujus onus officii.* Papa, sedendo cum mitra, dicit: *Diaconum oportet* **392** *offerre.* etc., ordinando genu-

A flexo. Tunc papa, legendo et sedendo cum mitra, dicit *Auxiliante Deo*, etc. Fit litania, papa recumbente cum mitra super faldistorio, et ordinando prostrato ante altare; dalmatica cum stola interim, si velit, assignata alicui. Qua completa, papa revertitur ad sedem. Ordinandus stet ante faciem ejus reverenter. Papa stans cum mitra dicit *Commune votum*, etc.; deinde papa, ordinando stante inclinato ante ipsum, dicat in modum Præfationis: *Oremus, dilectissimi*, etc. Papa dicit *Oremus*; diaconus dicit *Flectamus genua*; diaconus a sinistris, *Levate*; Papa dicit *Adesto, quæsumus*, etc., per modum Præfationis, licet aliqui dicant legendo. Qua completa, solus papa ponat manum suam super caput ordinandi, dicens cum mitra, *Emitte*, etc.

B Ad consummandum diaconi officium dominus papa accipiens stolam, quam ordiandus super dalmaticam tenebat, dicat sine nota, *Accipe stolam*, etc., quam super humerum ordinandi ponit, et a sinistris sub latere dextro circumdata ligatur. Deinde dominus papa dat librum Evangeliorum in manibus ordinandi, dicens sine nota *Accipe potestatem*, etc. Deinde dat Benedictionem seu Orationem, dicens cum nota *Exaudi, Domine*, etc. Consequenter facta præfata Oratione, cardinalis tunc ordinatus induitur a ministris tunicella alba, et statim ideam ordinandus dalmatica alba induatur, papa tangente ipsam dalmaticam super humerum, et dicente sibi sine nota *Induat te Dominus vestimento*, etc. Ultimo ordinatus osculetur pedem domini papæ. Et papa recipit eum ad osculum: ordinatus vero statim post recipitur ad osculum ab omnibus diaconibus cardinalibus, et etiam ab omnibus episcopis et presbyteris cardinalibus.

C Quibus factis, accipit manipulum in armilla sinistra super tunicellam et mitram in capite: vadit, deposita mitra, ad reverentiam domini papæ more consueto. Genu flectit etiam coram altari, dicens basse *Munda cor meum*, etc., recipit librum Evangeliorum de altari; petit inclinato capite Benedictionem a domino papa, dicens basse *Jube, domne, benedicere*; et, recepta Benedictione, vadit cum libro ad pulpitum, et incipiens dicit *Dominus vobiscum. Et cum spiritu tuo. Sequentia sancti Evangelii*, etc., signando librum et se. *Gloria tibi, Domine. In illo tempore*, etc. **393** Dicto Evangelio, osculetur principium dicti Evangelii, in cætero vero ministret ut diaconus, et faciat quæ incumbunt.

Dum dicitur Offertorium, offerat more consueto duos torticios magnos accensos, duos panes et duas amphoras vini; et offerendo singula manum papæ osculetur. Papa vero oblata leviter tangit.

In Oratione super populum papa dicit *Oremus*. Diaconus ordinatus dicit *Humiliate capita vestra Deo*. In fine, completa Oratione Missæ, diaconus ordinatus dicit *Benedicamus Domino*, versa facie ad altare. Papa dicit *Sit nomen Domini benedictum*, etc. Diaconus ordinatus stans in dextro cornu altaris sine

^a Fortè per manus et brachia portatus a priore diaconorum et altero diacono cardinali.

mitra dicit ter *Multos annos*, qualibet vice altius, et A qualibet vice genu flectendo coram papa stante cum mitra. In fine ordinatus osculetur pedem papæ, et recipitur ad osculum a papa.

CIV. Ordo ^a qui observatur in celebratione concilii generalis.

Ante solis ortum eiciantur omnes ab ecclesia, obseratisque foribus cunctis ad unam januam, per quam sacerdos ingredi oportet, ostiarii stabunt. Et convenientes omnes episcopi pariter introibunt, et secundum ordinationis suæ tempus residebunt. Post ingressum omnium episcoporum atque consessum, vocentur deinde presbyteri, quos causa probaverit introire; nullusque se inter eos ingerat quos ordo poposcerat interesse. Et corona facta de sedibus episcoporum, presbyteri a tergo eorum resideant, quos tamen sessuros secum metropolitanus elegerit, qui utique et cum eo judicare ^b aliquid, et definire possunt. Diacones in conspectu episcoporum stent.

Deinde ingrediantur laici qui electione concilii interesse meruerint.

Ingrediantur quoque notarii quos ad recitandum vel recipiendum ordo requirit.

Obseratisque januis, et sedentes in diuturno silentio sacerdotes, atque eor totum habentes ad Deum, dicturus est archidiaconus *Orate*; statimque omnes in terram prosternuntur, tam episcopi quam presbyteri; et orantes diutius tacite cum stetibus; **394** atque unus ex episcopis senioribus surgens, Orationem patam fundat ad Deum, cunctis adhuc in terram jacentibus, dicens hanc Orationem.

Oratio. — Adsumus, Domine sancte Spiritus, adsumus peccati quidem immanitate detenti, sed in nomine tuo specialiter aggregati. Veni ad nos, et esto nobiscum, et dignare illabi cordibus nostris. Doce nos quid agamus, quo gradiamur; et ostende quid efficere debeamus, ut te auxiliante sibi in omnibus placere valeamus. Esto salus, et suggestor, et effector judiciorum nostrorum, qui solus cum Deo Patre et ejus Filio nomen possides gloriosum. Non nos patiaris perturbatores esse justitiæ, qui summam diligis æquitatem; ut in sinistram nos ignorantia non trahat, non favor inflectat, non acceptio muneris, vel personæ corrumpat; sed junge nos tibi efficaciter solius tuæ gratiæ dono, ut simus in te unum, et in nullo deviemus a vero; qualiter in nomine tuo collecti, sic in cunctis teneamus cum moderamine pietatis justitiam, ut hic a te nullo dissentiat sententia nostra, et in futuro pro bene gestis consequamur præmia sempiterna.

In qua Oratione *Pater noster* non dicatur. Finita autem Oratione, et responso ab omnibus *Amen*, rursus dicat archidiaconus *Erigite vos*. Confestim omnes surgant, et cum omni timore Dei et disciplina, tam episcopi quam presbyteri sedeant; sicque omnibus in suis locis in silentio consedentibus, diaconus alba indatus Codicem proferens, Capitula de conciliis agendis pronuntiet, id est:

^a Alius est hic Ordo ab eo qui in vulgato Ordine Romano assignatur pag. 150.

Ex concilio Toletano tertio æra 18. Item ex concilio Toletano quarto æra 3. Item ex capitulis Orientalium Patrum, quæ Martinus episcopus de Græco in Latinum vertit æra 18. De synodo facienda. Item ex concilio Chalcedonensi æra 18. Item ex concilio Agathensi æra 23, vel aliud de canonibus, quod metropolitano aptius visum fuerit ut legatur. Finitisque titulis, metropolitanus episcopus concilium alloquatur exhortatione ita dicens: « Ecce, sanctissimi sacerdotes, præmissis Deo precibus fraternitatem vestram cum pia exhortatione convenio, et per divinum nomen obtestor, ut ea quæ a nobis de Deo et sanctis ordinibus, vel sanctis moribus vobis fuerint dicta, cum omni pietate suscipiatis, et cum summa reverentia perficere intendatis. Quod si forsitan aliquis **B** vestrum aliter quam dicta fuerint, senserit, sine aliquo scrupulo contentions **395** in nostrorum copulatione ea ipsa de quibus dubitaverit conferenda reducat, qualiter, Deo auxiliante, aut doceri possit, aut doceat. Deinde simili vos obtestatione obsecro ut nullus vestrum in judicando, aut personam accipiat, aut quolibet favore vel munere pulsatus, a justo judicio scienter avertatur ut discedat; sed cum tota pietate quidquid costui nostro se judicandum intulerit retractate, ut nec discordans contentio ad subversionem justitiæ inter vos locum inveniat, nec item in perquirenda æquitate vigor nostri ordinis vel sollicitudo tepescat. »

Post hanc exhortationem introibunt omnes quique fuerint presbyteri, diaconi, vel religiosi universi, ad **C** audiendam doctrinam. Sicque archidiaconus lecturus canonem Toletani concilii undecimi æra prima, *Ne tumultu concilium agitur*. Quo canone perfecto, concilium Ephesinum ex ordine perlegatur. Deinde collatio pariter et instructio de mysterio sanctæ Trinitatis habeatur; simulque et de ordinibus officiorum, si in omnibus sedibus ejusdem celebratis unitas teneatur. Pro iis quoque causis, prout spatium dici permiserit, et epistolæ papæ Leonis ad Flavianum episcopum de erroribus [Eutychemis] et mysterio Trinitatis legendæ sunt, canones quoque de unitate officiorum, nec aliud aliquid antea transeat, quam ista omnia explicentur; ita tamen ut totos tres dies litaniarum nihil aliud agatur nec retractetur nisi de mysterio sanctæ Trinitatis, et de ordinibus sacris vel **D** officiorum institutis; ita ut hæc tota partiantur per totos illos tres dies, ut nihil aliud, sicut dictum est, nisi sola quæstio de iis quæ prædicta sunt habeatur, ita ut lectio semper congruens ordini causæ, et quæ querenda est, antecedit.

Post hæc in quarto die reliquæ per ordinem admittendæ sunt; sicque omnes qui de religiosis in retroactis diebus pro spiritali instructione interfuerant in concilio, foris egrediantur, residentibus aliquibus presbyteris in concilio, quos metropolitanus probaverit honorandos. Per singulos tamen illos tres dies rogationum litaniarum episcopi vel presbyteri

^b Observandus hic locus de suffragiis presbyterorum in concilio etiam provinciali.

cum admonitore primum Orationibus se proster-
nant; sicque collecta a metropolitano Oratione con-
surgant, et de divinis tantum, ut dictum est, rebus
collationem habeant.

In reliquis autem diebus, cunctis astantibus, Ora-
tio colligenda est; et sic consedentes causarum ne-
gotia juste et religiose colligant; **396** nullus ta-
men tumultus aut inter consedentes, aut inter astan-
tes habeatur.

Eodem tamen modo, eodemque ordine ad conci-
lium omnes per singulos dies ingrediantur, quo su-
perius jam præmissum est.

Nam et si præbyteri reliqui, aut diaconi, clerici,
sive laici, de iis quæ foris steterint concilium pro
qualibet re crediderint appellandum, ecclesiæ me-
ropolitane archidiacono causam suam intiment, et ille
concilio denuntiet. Tunc illis et introeundi sin-
gillatim et proponendi licentia concedatur. Nullus
autem ipsorum a coetu communi recedat, antequam
hora generalis secessionis adveniat.

Concilium quoque nullus solvere habeat, nisi fue-
rint cuncta determinata; ita ut quæcunque delibe-
ratione communi finiuntur, episcoporum singulo-
rum manibus subscribantur; ita tamen ut ante duos
vel tres dies quam solvatur concilium omnes consti-
tutiones a se editas diligenti consideratione retra-
ctent, ne in aliquo offensus sint.

Item in die quo concilium absolvendum est, ca-
nones qui in sancta synodo constituti sunt coram
ecclesia in publico relegantur. Quibus explicitis, re-
spondeatur in choro Amen. Deinde ad locum rede-
unt, ubi in concilio resederint, canones ipsos
subscribant. Admonendi quoque a metropolitano
sunt de Pascha venturo, quo veniat die. Admonendi
etiam sunt quo tempore supervenienti anno ad fa-
ciendum concilium veniant. Eligendi etiam de epi-
scopis qui cum metropolitano dies festos Natalis Do-
mini et sanctum Pascha debeant celebrare. Post hæc,
dicente archidiacono *Orate*, omnes simul pa-
riter in terra se prosternent, ubi diutissime orantes
hanc unus ex majoribus Orationem dicat.

*Oratio. — Nulla est, Domine, humanæ consen-
titiæ virtus quæ inoffense possit tuæ voluntatis judicium
expedire. Et ideo quod imperfectum nostrum vide-
runt oculi tui, perfectioni deputa, quæsumus, quæ
perfecto æquitatis fine concludere peroptamus. Te in
nostris principiis occurrentem poposcimus; te quoque
in hoc fine iudiciorum nostrorum excessibus adesse
precamur, scilicet ut ignorantiam parcas, ut et errori
indulgeas, et perfectis votis perfectam operis efficiam
largiaris. Et si... nos traxerit in errorem, aut præceptis
forsitan voluntas impulerit justitiam declinare, ob hoc
te rogamus, **397** ut si quid offensionis
in hac concilii celebritate contraximus, condonare
aut remissibile facere digneris, ut in eo quod soluturi
sumus, aggregatum concilium, a cunctis primum ab-
solvamur nostrorum noxiis delictorum, qualiter et*

^a Eadem Benedictiones in vulgato Ordine Roma-
no pag. 157.

*transgressores veniam, et confitentibus tibi subsequatur re-
muneratio sempiterna.*

Huic Orationi Oratio Pater noster adjungatur; et
cunctis adhuc jacentibus hæc Benedictio explicetur:
^a *Christus Dei Filius, qui est initium et finis, comple-
mentum vobis tribuat charitatis. Amen. Ut qui vos
ad expletionem hujus fecit pervenire concilii, absolutos
vos efficiat ab omni congregatione delicti. Amen. Ut ab
omni reatu liberiores effecti, absoluti etiam per donum
Spiritus sancti, felici reditu vestrarum sedium cubilia
repetatis illæsi. Amen. Quod ipse præstare dignetur,
cujus regnum et imperium permanet in sæcula sæculorum.
Amen.*

*In nomine Domini Jesu Christi eamus cum pace
omnes.*

B Illico surgentes pariter residente metropolitano,
ab ipso primum incipiente officium, osculum sibi
invicem pariter dabunt. Sicque data sibi invicem
pace conventus concilii dissolvatur.

*Oratio secundi diei. — Nostrorum tibi, Domine,
curvantes genua cordium, quæsumus ut bonum quod a
nobis a te requiritur exsequamur, scilicet, ut, prom-
pta tecum sollicitudine gradientes, discretionis arduæ
subtile judicium faciamus, ac misericordiam diligentes
valeamus studiis tibi placere.*

*Oratio tertii diei. — Ad te, Domine, interni clamo-
ris vocibus proclamantes unanimiter postulamus, ut,
respectu gratiæ tuæ solidati, præcones virtutis efficiamur
intrepidi, tuumque valeamus verbum cum omni
fiducia loqui. Amen.*

C *CV. Incipit ordo ad benedicendum imperatorem,
quando coronatur.*

Cum ^b rex in imperatorem electus pervenerit ad
portam Collinam, quæ est juxta castellum Crescen-
tium, recipiatur honorifice a clero Urbis cum crucibus
et thuribus, et processionaliter deducatur usque
ad gradus basilicæ sancti Petri, cantantibus uni-
versis: *Ecce mitto angelum meum, camerariis ejus
missilia* **398** *spargentibus ante ipsum, et præfecto
Urbis gladium præferente. Cum autem pervenerit
ante basilicam in platea quæ Cortina vocatur, dex-
trandus est a senatoribus usque ad gradus prædictos,
ubi eo descendente, tradendus est equus cui rex in-
sederat illis. Interim summus pontifex cum omnibus
ordinibus suis præparet se in secretario, tanquam
celebraturus divina, et processionaliter exiens usque
ad suggestum arcæ, quæ est in capite graduum, su-
per faldistorium ibi sedeat consedentibus super gra-
dus a parte dextra episcopis et presbyteris; a sini-
stra diaconibus cardinalibus, et in proximiori gradu
subdiaconis, et acolythis, primicerio et cantoribus
astantibus circa illos cum magnatibus et officialibus,
et nobilibus, et ministris aulæ papalis.*

Tunc rex cum archiepiscopis et episcopis princi-
palibus et magnatibus suis ascendens ad summum
pontificem, reverenter osculetur pedes ipsius; et of-
ferens ei aurum, quantum sibi placuerit, benigne

^b Hæc multum diversa ab Editis in Ordine Roma-
no, pag. 136, præter quasdam Orationes.

accipiatur ab eo ad osculum et ad amplexum. Quo demum surgente, ipse rex a parte dextra, et prior diaconorum a parte sinistra, deducant eum usque ad ecclesiam sanctæ Mariæ in Turribus, ubi ante altare subdiacono evangelicum textum tenente, rex super eum corporaliter præstet hujusmodi juramentum.

« Ego N. rex Romanorum, annuente Domino futuro Imperator, promitto, spondeo, et polliceor atque juro Deo et beato Petro, me de cætero protectorem ac defensorem fore summi pontificis et sanctæ Romanæ ecclesiæ in omnibus necessitatibus et utilitatibus suis, custodiendo et conservando possessiones et honores et jura ejus, quantum divino fulius fuero adjutorio, secundum scire et posse meum, recta et pura fide; sic me Deus adjuvet et hæc sancta Dei Evangelia. »

Deinde summus pontifex cum omnibus ordinibus suis ad altare procedit; et facta ibi Oratione, ad sedem ascendit, rege cum suis et tribus episcopis, videlicet Ostiensi, et Portuensi, et Albanensi, in ecclesia sanctæ Mariæ in Turribus remanente, ubi, a canonicis sancti Petri receptus in fratrem, imperialibus induatur insignibus, dato ipsius pallio camerario domini papæ. Qui, præcedentibus illis canonicis, cantantibus *Petre, amas me*, cum ad ostium basilicæ principis apostolorum pervenerit, quæ porta Argentea nuncupatur, deducantibus eum hinc inde comite Lateranensis palatii et primicerio judicum canonicorum, **399** Albanensis episcopus ante ipsam portam Argenteam hanc super eum Benedictionem infundat.

Oratio. — *Deus, in cujus manu sunt corda regum, inclina ad preces humilitatis nostræ aures misericordiæ tuæ, et imperatori nostro famulo N. regimen tuæ appone sapientiæ, ut, haustis de tuo fonte consiliis, et tibi placeat, et super omnia [regna] præcellat. Per.*

Cum autem intra ecclesiam in medio rotæ pervenerit, Portuensis episcopus hanc Orationem super ipsum decantet

Oratio. — *Deus inenarrabilis auctor mundi, conditor generis humani, gubernator imperii, confirmator regni, qui ex utero fidelis amici tui patriarchæ nostri Abrahamæ prælegisti regem sæculis profuturum, tu præsentem regem hunc cum exercitu suo per intercessionem omnium sanctorum uberi Bene † dictione locupleta, et in solium regni firma stabilitate connecte. Visita eum, sicut visitasti Moysen in mari Rubro, Jesum Nave in prælio, Gedeon in agro, Samuelem in templo; et illa eum Bene † dictione siderea, ac sapientiæ tuæ rore perfunde, quam beatus David in Psalterio, Salomon filius ejus te remunerante percepit de cælo. Sis ei contra inimicorum acies lorica, in adversis galea, in prosperis patientia, in protectione clypeus sempiternus; et præsta ut gentes illi teneant fidem, proceres sui habeant pacem, diligant charitatem, abstineant se a cupiditate, loquantur justitiam, custodiant veritatem; et ita populus iste pullulet coalitus bene † dictione æternitatis, ut semper maneat tripudians in pace victores. Per.*

Qui cum ad confessionem beati Petri pervenit.

A prosternat se pronus in terram, et prior diaconorum super eum faciat litaniam. Qua finita, episcopus Ostiensis annuntiet; priorque presbyterorum dicat *Pater noster*. Vers. *Et ne nos*. Vers. *Salvum fac regem tuum*. Resp. *Deus meus sperantem in te*. Vers. *Esto ei, Domine, turris fortitudinis*. Resp. *A facie inimici*. Vers. *Nihil proficiat inimicus in eo*. Resp. *Et filius iniquitatis*. Vers. *Domine, exaudi Orationem meam*. Resp. *Et clamor meus ad te veniat*. Vers. *Domine vobiscum*. Resp. *Et cum spiritu tuo*.

Oremus. — *Præte, quæsumus, Domine, famulo tuo dexteram cælestis auxilii, ut te toto corde perquirat, et quæ digne postulat assequi mereatur. Per.*

Actiones nostras, quæsumus, Domine, aspirando præveni, et adjuvando prosequere, ut omnis nostra Oratio et operatio a te semper incipiat, et per te cæpta finiatur. Per.

400 Post hæc procedant ad altare sancti Mauricii, ubi Ostiensis episcopus sibi ungat de oleo exorcizato brachium dextrum, et inter scapulas, hanc Orationem dicendo:

Alia Oratio. — *Domine Deus omnipotens, cujus est omnis potestas et dignitas, te supplici devotione atque humillima prece deposcimus, ut huic famulo tuo N. prosperum imperatoris majestatis concedas effectum: ut in tua dispositione constituto, ad regendam ecclesiam tuam sanctam nihil ei præsentia officiant, futura nihil obstant; sed, inspirante sancti Spiritus dono, populum sibi subditum æquo justitiæ... regere valeat, et in omnibus operibus suis te semper timeat, tibi que jugiter placere contendat. Per... in unitate ejusdem.*

Sequitur Oratio. — *Deus Dei Filius Jesus Christus Dominus noster, qui a Patre oleo exsultationis unctus est præ participibus suis, ipse per præsentem sacri unguinis infusionem Spiritus Paracliti super caput tuum infundat Bene † dictionem, eademque usque ad interiora cordis tui penetrare faciat, quatenus hoc visibili ac tractabili dono invisibilia percipere, et temporali regno justis moderationibus exsecuto æternaliter conregnare ei merearis, qui solus sine peccato rex regum vivit cum Deo Patre in unitate Spiritus sancti. Per.*

His itaque peractis, ascendit rex ad altare beati Petri, ubi summus pontifex recipiat eum ad osculum, sicut unum ex diaconibus; ipseque procedat ad pulpitum vel ambonem, ubi thalamus constructus de lignis, et ornatus de palliis, debet ei esse paratus, cum suis archiepiscopis et episcopis, principibus et magistratibus secundum capacitatem loci consistat. Primicerius autem et schola cantorum in choro ante altare decantet Introitum; et post *Kyrie, eleison*, et Hymnum Angelicum decantatum, summus pontifex dicit Orationem quæ competit illi diei, et hanc Orationem pro ipso imperatore.

Oratio. — *Deus regnorum omnium et christiani maxime protector imperii, da servo tuo N. imperatori nostro triumphum virtutis tuæ scienter excolere, ut qui tua constitutione est princeps, tuo semper munere sit potens. Per.*

Secreta. — *Suscipe, Domine, preces et Hostias ec-*

eclesie tuæ pro salute famuli tui N. supplicantis, et protectione fidelium populorum antiquæ brachii tui operare miracula, ut, superatis pacis inimiciis, securâ tibi serviat christiana libertas. Per.

401 Post communionem. — Deus, qui ad prædicandum æterni regni Evangelium Romanum imperium præparasti, prætende famulo tuo imperatori nostro N. arma cælestia, ut pax ecclesiæ nulla turbetur tempestate bellorum. Per.

Cumque lecta fuerit Epistola, et Graduale cantatum, imperator procedit processionaliter ad altare, ubi summus pontifex imponit ei mitram clericalem in capite, ac super mitram imperatorium diadema, dicens ut sequitur: Accipe signum gloriæ, diadema regni, coronam imperii, in nomine Patris †, et Filii †, et Spiritus † sancti, ut, spreto antiquo hoste, spreteque contagiis vitiorum omnium, sic justitiam, misericordiam et iudicium diligas, et ita juste, misericorditer et pie vivas, ut ab ipso Domino nostro Jesu Christo in consortio sanctorum æterni regni coronam percipias, qui cum Patre, etc.

Deinde scapirum et ponum aureum tradat ei.

Sciendum est quod peracta communionem cum ipso, in impositione diadematis dicitur, si forte velit apostolicus, valet Orationes huiusmodi: Dominus vobiscum. Et cum spiritu tuo.

Oratio. — Prospice, quæsumus, Domine omnipotens Deus, serenis obtutibus, hunc gloriosum famulum tuum N., ut sicut benedixisti Abraham, Isaac et Jacob, sic illi largiaris Benedictiones spirituales gratiæ, eamque plenitudine tuæ potentie irrigare atque perfundere digneris, ut triuas ei de rore cæli, et de pinguedine terræ abundantiam frumenti, vini et olei, et omnium frugum opulentiam, et ex largitate divini muneris longæva tempora, ut illo regnante sit sanitas corporis in patria, pax inviolata sit in regno, et dignitas gloriosa regalis palatii maximo splendore regiæ potestatis oculis omnium fulgeat, luce clarissima coruscare atque splendescere, quasi splendidissimi fulgoris maximo perfusa lumine, videatur. Tribue ei, omnipotens Deus, ut sit fortissimus protector patriæ et consolator Ecclesiarum, atque cœnobiorum sanctorum, maxima pietate regalis munificentiæ; atque ut sit fortissimus regum, triumphator hostium, ad opprimendos rebelles et paganas nationes; sitque suis inimicis satis terribilis maxima fortitudine regalis potentie; optimatibus quoque atque præcelsis proceribus, ac fidelibus sui regni sit magnificus et amabilis et pius, et ab omnibus timeatur atque diligatur; et post gloriosa tempora atque felicia vitæ præsentis gaudia, in perpetua beatitudine **402** habitare mereatur. Per.

Benedic, † Domine, quæsumus, hunc principem nostrum N., quem ad salutem populi nobis a te credimus esse concessum. Fac annis esse multiplicem, salubri corporis robore vigentem post senectutem ad optatam pervenire salutem. Sit nobis fiducia obtinere gratiam populo, quam Aaron in tabernaculo, Eliseus in fluvio, Ezechias in lecto, Zacharias velulus impetravit in templo; sit nobis regendi auctoritas, qualem Jo-

A sue suscepit in castris, Gedeon sumpsit in præliis, Petrus accepit in calice, Paulus est usus in dogmate. Et ita pastorum circa tuum proficiat in ovile, sicut Isaac profecit in fruge, et Jacob est dilatatus in grege; quod ipse præstare dignetur.

Alia Oratio. — Deus Pater æternæ gloriæ sis adjutor tuus, tuus protector, et omnipotens bene † dicat tibi, preces tuas in cunctis exaudiat, et vitam tuam in longitudine dierum adimpleat; thronum regni tui jugiter firmet, et gentem populumque tuum in æternum conservet, et inimicos tuos confusione induat, et super te sanctificatio Christi floreat, ut qui tribuit in terris imperium, ipse in cælis conferat præmium. Qui vivit.

Interpolata ergo cantilena, coram altari beati Petri præsentatur domino papæ in supereminenti specula B residenti. Is itaque tunc ad ipsum altare ascendit, et gladium evaginatum de altari sumit, et ei tradit curam intelligens imperii totius in gladio, sic dicens:

Accipe gladium desuper beati Petri corpore sumptum, per nostras manus, licet indignas, vice tamen et auctoritate beatorum apostolorum consecratas imperially tibi concessum, nostræque Benedictionis officio in defensionem sanctæ Dei ecclesiæ divinitus ordinatum ad vindictam malefactorum, laudem vero bonorum; et memor esto de quo Psalmista prophetavit, dicens: « Accingere gladio tuo super femur tuum, potentissime, ut in hoc vim æquitatis per eundem exerceas, molem iniquitatis potenter destruas, et sanctam Dei ecclesiam ejusque fideles propugnes ac protegas; nec minus sub fide falsos, quam Christiani nominis hostes execres ac dispergas; viduas ac pupillos clementer adjuves ac defenda; desolata restaures, restaurata conserves; ulciscaris injusta, confirmes bene disposita, quatenus in hoc agendo, virtutum triumpho gloriosus, justitiæ cultor egregius, cum mundi Salvatore, cujus typum geris in nomine, sine fine regnare merearis. Qui cum Deo.

403 His verbis expletis, accingit illi ensem iterans ita dictum: Accingere gladio tuo super femur tuum, potentissime, et attende quia sancti non in gladio, sed per fidem vicerunt regna.

Sed sciendum est quod in aliquibus libris primo datur gladius, postea diadema; sed dato gladio ponitur ista rubrica: « Mox autem ut coronandus accinctus ense fuerit, eximit eum de vagina, et viriliter eum vibrat, et vaginæ continuo recommendat. »

Eo igitur sic accincto, et beati Petri milite mirabiliter facto, subsequenter apostolicus de altari diadema sumit, et ponit in capite coronandi, et dicit: Accipe signum gloriæ, diadema regni, coronam imperii in nomine Patris †, et Filii †, et Spiritus † sancti, ut spreto antiquo hoste, spreteque contagiis vitiorum omnium, sic justitiam, misericordiam et iudicium diligas, et ita juste misericorditer et pie vivas, ut ab ipso Domino nostro Jesu Christo in consortio sanctorum æterni regni coronam percipias. Qui cum Patre.

Illico procedens nuper coronatus osculatur apostolico pedes; quibus gloriosissime gestis, apostolicus ad eminentiam redeat speculæ tribunalis, et imperator ad faldistorium scandit, ei in amplo gradu sub

apostolici dextera præparatum. Qui coronatus incedens, pomum in dextera manu portat, in sinistra sceptrum; et sic ad thalamum redent, ipsoque ibi cum suis principibus consistente, prior subdiaconorum cum subdiaconis Romanæ curiæ, et capellanus aulæ imperialis ad pectorale dextrum ante crucifixum argenteum laudem imperatori alta voce dicant hoc modo: *Exaudi, Christe*. Scriniarii vero Urbis, sericis cappis induti, ante pectorale consistentes in choro respondeant: *Domino N. invictissimo Romanorum imperatori semper augusto salus et victoria*. Qua laude tertio repetita, prior subdiaconorum cum suis, tribus vicibus dicat *Salvator mundi*, et scriniarii vicissim respondeant *Tu illum adjuva*; deinde iste cum suis duabus vicibus dicat *Sancta Maria*; et illi vicissim respondeant *Tu illum adjuva*; et sic deinceps, *Sancte Michael*, etc., ut supra.

Quibus finitis, isti bis cantant *Kyrie, eleison*, ac deinde simul omnes dicant *Kyrie, eleison*. Post hæc, Evangelio decantato, imperator corona et manto depositis, accedat ad summum pontificem, 404 et offerat ad pedes ejus aurum, quantum sibi placuerit; ipsoque pontifice descendente pro perficiendis Missarum mysteriis ad altare, imperator more subdiaconi offerat calicem et ampullam, et stat ibi, donec pontifex ad sedem reversus communicet; factaque communionem, de manu ejus suscipiat cum osculo pacis. Et sic ad thalamum rediens in ambonem, resummat mantum pariter et coronam.

Missa finita, pontificalem Benedictionem reverenter accipiat, et statim præcedat ad locum ubi debet summus pontifex equitare; et cum ipse pontifex equum ascenderit, teneat stapedium sellæ ejus, et arrepto freno aliquantulum ipsum adextret; moxque suum equum ascendens, procedat juxta summum pontificem usque ad ecclesiam sanctæ Mariæ in Transpadina; ubi dato sibi osculo adinvicem, non corde, sed corpore separentur.

CVI. De coronatione reginæ.

Si vero regina fuerit coronanda, debet super leatorium ex opposito thalamus præparari, ubi cum duabus ad minus puellis, et aliquibus ex principibus imperii, tam ecclesiasticis quam mundanis, residat.

Item Benedicatio reginæ vel imperatricis. Ad ingressum ecclesiæ sic oratur:

Omnipotens sempiterna Deus, fons et origo totius bonitatis, qui feminei sexus fragilitatem nequaquam reprobando avertis, sed dignanter comprobando potius eligis; et quod infirma mundi eligendo sortia quæque confundere decrevisti, quique etiam gloriæ virtutisque tuæ triumphum in manu femine olim Judaicæ plebi de hoste savissimo resignare voluisti; respice, quæsumus, ad preces humilitatis nostræ, et super hanc famulam tuam N., quam supplici devotione in reginam, vel in imperatricem, eligimus, Bene † dictionum tuarum dona multiplica, eamque dextera potentie tuæ semper et ubique circumda; ut et dono tui muneris undique firmiter

A protecta, visibilis seu invisibilis hostis nequitas triumphaliter expugnare valeat; et una cum Sara et Rebecca, Lia atque Rachele, beatis reverendisque feminis, fructu uteri sui secundari seu gratulari mereatur ad decorem totius regni vel imperii, statumque sanctæ Dei ecclesiæ regendum, nec non et protegendum. Per Christum Dominum nostrum, qui ex 405 beatæ et intemeratæ Mariæ virginis alvo nasci, visitare ac renovare hunc dignatus est mundum. Qui tecum vivit et glorietur Deus in unitate Spiritus sancti, per immortalia sæcula sæculorum.

Et post coronationem imperatricis delucatur ad altare ante summum pontificem amicta regalibus indumentis; et summus pontifex det super eam hanc Benedictionem, dicens:

B Deus, qui solus habes immortalitatem, lucemque habitas inaccessibleem, cujus providentia in sua dispositione non fallit, qui fecisti ea quæ futura sunt, et vocas ea quæ non sunt tanquam ea quæ sunt; qui superbos æquo moderamine de principatu dejicis, atque humiles dignanter in sublime provehis; ineffabilem misericordiam tuam supplices exoramus, ut sicut Esther, Israeliticæ causa salutis, de captivitate suæ compede solutam ad regis Assueri thalamum regni sui consortium transire fecisti, hanc famulam tuam N. humilitatis nostræ Bene † dictionem, christianæ plebis salutis gratia, ad dignam sublimemque regis, vel imperatoris, nostri copulam, et regni, vel imperii, sui principium misericorditer transire concedas; et ut imperialis, vel regalis, fœdere conjugii semper permanens pudica, proximam virginitati palmam continere queat, tibi que Deo vivo et vero in omnibus, et super omnia jugiter placere desideret, et, te inspirante, quæ tibi placita sunt, toto corde perficiat. Per.

In sacri olei unctione. — Spiritus sancti gratia nostræ humilitatis officio vitæ copiosa descendat, ut sicut manibus nostris, licet indignis, oleo materiali oblita pinguescis exterius, ita ejus invisibili unguine delibata impinguari merearis interius; ejusque spirituali unctione perfectissime semper imbuta, et illicita declinare tota mente et spernere dicas et valeas, et utilia animæ tuæ cogitare jugiter, optare, atque operari queas et optes, auxiliante Domino nostro Jesu Christo, qui cum Patre et Spiritu sancto.

Deinde summus pontifex ei mitram imponat, ita quod cornua mitræ sint a dextris et a sinistris, et super mitram coronam imponat, dicendo:

Officio nostræ indignitatis in reginam, vel imperatricem solemniter benedicta, accipe coronam regalis, vel imperialis excellentiæ, quæ, licet ab indignis, episcopalibus tamen manibus capiti tuo imponitur; unde sicut exterius auro et gemmis redimitu enites, ita et interius auro sapientiæ, virtutum gemmis decorari contendas; 406 hujus sæculi cum prudentibus virginibus sponso perenni Domino Jesu Christo digne et laudabiliter occurrens regina, cælestis aulæ merearis ingredi januam, auxiliante eodem Domino nostro Jesu Christo,

* Pectoralis nomine hoc loco intelligitur cancellus. Adi Glossarium Cangianum.

qui cum Deo Patre et Spiritu vivit et regnat per infinita sæcula sæculorum.

Coronata vero regina reducatur ad thalamum, et post Evangelium ducatur ad oblationem summo pontifici exhibendam, stetque in gradibus juxta absidam versus altare sancti Leonis, donec de manu summi pontificis post imperatorem sacram coronationem accipiat; et tunc ad thalamum reducta permaneat usque ad finem Missæ.

Consuevit autem imperator larga presbyteria omnibus ordinibus exhibere, quibus ea, cum coronatur, summus pontifex elargitur, videlicet episcopis, presbyteris et diaconibus cardinalibus, primicerio et cætoribus, subdiaconis, basilicariis, et regionariis, et universitati cleri Romani, capellanis et cæteris officialibus, et ministerialibus curiæ, præfecto Urbis, senatoribus, iudicibus, advocatis, et scriniariis, ac præfectis navalium.

Consuevit autem rex, quando descendit de Monte Gaudii, et venit ad Ponticellum, præstare hoc juramentum Romanis: « Ego enim N. rex futurus imperator juro me servaturum Romanis bonas consuetudines suas; sic me Deus adjuvet, et hæc sancta Dei Evangelia. »

Rubrica quæ inferius ponitur fuit ordinata de mandato domini Clementis papæ V per aliquos cardinales, quibus hoc in consistorio commissum fuit, cum Robertus rex Siciliae cum sua conjuge peteret unctionem et coronationem apud Avenionem, ubi tunc Romana curia residebat. Nam nihil inveniebatur litteris traditum, qualiter reges et reginæ debent inungi et coronari, eo quod in Pontificali Romano non habetur, nisi de unctione et coronatione imperatoris et imperatricis. Propter quod de prædicto Pontificali hæc rubrica extracta est, additis, detractis, et mutatis quibusdam, quæ ad eadem non competunt aliis regibus quæ observari oportet in unctione et coronatione imperatoris.

407 CVII. De unctione et coronatione regis rubrica.

In unctione et coronatione regis potest decenter modus qui sequitur observari. Nam illa quidem videntur servanda, quæ in imperatore servantur, exceptis quibusdam quæ soli imperatori pertinere dinoscuntur.

In primis itaque dominus noster summus pontifex ingressus ecclesiam; ibique paratus vestibus sacris coloris convenientis tempori, nunc scilicet viridibus, ut est moris, cum ordinibus suis ad altare ascendat, et sedeat; et antequam incipiat Introitus Missæ, rex ingressus ecclesiam, cum ad confessionem beati Petri pervenerit, seu cum pervenerit ante altare, prosternat se pronus in terram, et aliquis subdiaconus domini papæ super eum faciat litaniam, cæteris subdiaconibus et capellanis in ipsa litaniam respondentibus, ut alias fieri consuevit.

Qua finita, prior presbyterorum cardinalium dicat *Pater noster*, cum aliis Versiculis et Responsoriis, et duabus Orationibus, scilicet, *Prætende, quæsumus, et*

*Actiones nostras, usque Per Dominum nostrum secundæ Orationis, prout supra de imperatore. Quibus finitis, rex surgat. Posset etiam quod dictum est de litaniam Versiculis et Orationibus, fieri per episcopum cardinalem, qui eum inunget juxta aliquod altare ad partem, et ibi prosequatur postmodum officium unctionis, et alia quæ incumbunt; tamen Ordinarium dicit de imperatore quod *Pater noster, Versiculi et Orationes prædictæ dicuntur per priorem presbyterorum cardinalium.**

Post hæc juxta aliquod altare, aliud tamen, si possibile est, ab altari domini papæ, Ostiensis episcopus unget eum de oleo exorcizato super brachium dextrum, et in'er scapulas, et eas, si velit, inungat sibi manus et pectus, et scapulas ambasque compages brachiorum ejus, hanc Orationem dicendo, prout sequitur, *Deus omnipotens, etc.*, mutato ubi dicitur *Imperatoris dignitatis*, dicatur *Regiæ dignitatis*; et ubi dicatur *Ad regendam Ecclesiam tuam sanctam, etc.*, ut sequitur. Item alia Oratio, dicendo *Deus Dei Filius, usque in finem. Et hinc immediate post regem debet regina inungi.*

His itaque peractis, rex pretiosos et regalibus indumentis indutus ascendat ad altare, ubi summus pontifex recipiat eum ad osculum oris et pectoris, sicut unum ex diaconibus cardinalibus, 408 scilicet post primum diaconum cardinalem; ipseque rex procedat ad pulpitum seu ambonem, ubi thalamus constructus est, ut supra in rubrica imperatoris continetur. Omnia prædicta fiant ante Introitum. Cantato Introitu, post *Kyrie, eleison* et Hymnum Angelicum decantatum, summus pontifex dicit Orationem cum cantu, quæ competit ipsi diei, et hanc Orationem in eodem throno pro rege. *Deus omnium regnorum protector, da servo tuo N. regi nostro, etc.*, ut sequitur. Removetur enim de Oratione *Et christiani imperii*, et verbum *Imperatori*; et ubi dicit *Est princeps*, dicatur *Est rex*, in Secreta. Oratio *Suscipe, Domine*, sicut jacet, ut supra; post communionem vero loco Orationis *Deus, qui ad prædicandum*, ut supra, dicatur Oratio quæ sequitur: *Omnipotens sempiternus Deus, prætende famulo tuo N. regi nostro arma caelestia, ut pax ecclesie nulla turbetur tempestate bellorum. Per Dominum, etc.*

Cumque lecta fuerit Epistola et Graduale cantatum, rex procedat processionaliter ad altare, super quo debet summus pontifex Missarum solemniam celebrare; ipseque rex præsentatur coram altari domino papæ in supereminenti specula residente. His gestis, ad altare accedat dominus papa, et gladium evaginatum de vagina sumit, et regi tradit, dicens *Accipe gladium, etc.*, usque ad finem; hoc salvo, quod ubi dicitur *Desuper corpore beati Petri sumptum*, vel omitatur, vel dicatur *De sacro altari sumptum*; et etiam ubi dicitur *Imperialiter*, dicatur *Regaliter*. His verbis completis, accingit illi eusem, iterans jam dictum, *Accingere, etc.*, usque in finem. Mox autem ut coronandus accinctus ense fuerit, rex extrahit eum de vagina, viriliterque illum vi-

brat ter, et vaginæ continuo recommendat. Eo igitur sic accincto, et beati Petri milite mirabiliter facto, subsequenter apostolicus de altari diadema sumit, et ponit in capite regis coronandi, et ait *Accipe signum*, etc., usque in finem, ut supra; sed ubi dicit *Coronam imperii*, potest omitti. Rex autem debet esse genuflexus, cum sibi imponitur diadema, vel in impositione diadematis genuflectat.

Deinde sceptrum et pomum tradit ei aureum. Qui rex debet esse genuflexus, vel in receptione ipsorum genuflectat.

Sciendum est quod in impositione diadematis dicere, si velit apostolicus, valet huiusmodi Orationes: *Domine vobiscum, Et cum spiritu tuo. Oratio Prospice, quæsumus, Domine*, etc., ut supra; **409** sed ubi dicitur *Sit fortissimus regum*, dicatur *Fortissimus rex*; et ubi dicitur *Ad opprimendum rebelles et paganas nationes*, omittatur.

Benedictio a regis, quam facit apostolicus.

Benedic, Domine, etc., usque in finem, ut supra; sed ubi dicitur *Hunc principem nostrum*, dicatur *Hunc regem nostrum*. Alia Oratio *Deus pater*, etc., ut supra; sed ubi dicitur *Ut qui tribuit in terris imperium*, dicatur *Ut qui tribuit in terris regnum*. Illico his peractis, procedens rex osculetur apostolico pedes, qui ipsum ad osculum recipiat; etiam ab omnibus diaconibus ad osculum recipiatur, et postmodum ab episcopis cardinalibus, et consequenter a presbyteris cardinalibus.

Quibus gloriosissime gestis, apostolicus ad eminentiam redeat speculæ tribunalis, et rex ad faldistorium scandit, ei sub apostolica dextra præparatum, ibique moram trahit aliquantulum.

Et est attendendum quod rex coronatus pomum in dextera portat, et in sinistra sceptrum. Demum ante inchoatum *Alleluia* et *Versum*, rex ad thalamum suum redeat, qui est in pulpito vel ambone constitutus; ipsoque rege cum suis magnatibus et nobilibus consistente, regina ad altare per manus summi pontificis coroneur, ut infra ponitur. Deinde cantatur *Alleluia*, et repetitur *Alleluia*; et Evangelium per diaconum cardinalem.

Post hæc dicto *Credo in unum Deum*, dum dicitur Offertorium, et dominus papa more solito manus lavat, rex de thalamo suo venit ad altare; ipsoque pontifice descendente pro perficiendis Missarum mysteriis ad altare, rex, deposita corona, scepro, et pomo aureo, ponat se in ordine diaconorum cardinalium, ita quod diaconus qui cantavit Evangelium, sit medius recte post papam, rex vero a dextris ipsius diaconi. Et ne ordo diaconorum solitus confundatur, antiquior diaconorum aliorum sit ad dextram regis, rex secundus; post eum antiquior sit ad sinistram diaconi qui cantavit Evangelium; et sic deinceps secundum antiquitatem sint ad dextram vel

A ad sinistram **410** more solito, donec diaconorum numerus sit completus; ibique stet rex inter diaconos, donec pontifex ad sedem reversus communicet, et diaconus qui cantavit Evangelium, et subdiaconus qui cantavit Epistolam, communicaverint de manu domini papæ, ac pretiosum sanguinem Domini nostri Jesu Christi sumpserint in altari, ut est moris. Et tunc sacram communionem rex genuflexus de manu papæ sedentis, et mitram tenentis in capite, suscipiat cum osculo pacis: ante tamen osculetur pontificis manum, et tunc reverenter Hostiam sumat; reversusque ad altare idem rex sacratissimum sanguinem Domini nostri Jesu Christi sumat de calice per ministerium diaconi cum calamo. Quibus expletis, ad thalamum rediens, resumat coronam, B sceptrum et pomum.

Missæ vero finita, pontificalem Benedictionem reverenter accipiat, communiter in Missis papalibus consuetam; statimque præcedat ad locum, ubi debet summus pontifex equitare, ut cum ipse pontifex equum ascendit, teneat stapèdum sellæ ejus, habens coronam in capite; et arrepto freno aliquantulum ipsum adextret. Moxque suum equum ascendens, præcedat usque ad locum ubi summus pontifex in palatio suo de equo descendet; ibique similiter aliquantulum de equo descendat, et, ut prius, arrepto freno aliquantulum ipsum adextret, teneat, stapèdum sellæ ejus, cum dominus papa de equo descendit. Rex autem ascendens equum suum regalibus indumentis indutus, coronam gestans in capite, C pomum aureum in manu dextra, et sceptrum regium in sinistra (nisi forte ratione consuetudinis aliud debet observari, scilicet quod pomum in sinistra, et sceptrum in dextra portaretur), ad domum suam revertatur, si sit insignis, vel ad locum, ubi debet convivium exhibere. Equus autem regis debet esse faleratus.

CVIII. De unctione reginæ.

Rege itaque inuncto et ad suum thalamum reverso, ut superius est expressum, inungatur etiam regina ante Introitum e vestigio oleo exorcizato, per episcopum Ostiensem juxta idem altare juxta quod rex fuit inunctus, vel in pectore, vel secundum quod alias in regina Maria matre regis Roberti exstitit observatum, dicta prius, non ad ingressum ecclesiæ, sed juxta altare, ubi unctio ista fiet, per episcopum Ostiensem, vel **411** omissa, ut volet, illa Oratione: *Omnipotens sempiternus Deus*, etc., ut supra; et si dicatur, omisso verbo, *Vel imperatrice*; et omisso *Vel imperii*; et ubi dicitur, *Statumque Romanæ Ecclesiæ regendum, nec non et protegendum*, dicatur solummodo *Statumque sanctæ Ecclesiæ defendendum*. In ipsa vero sacri olei unctione reginæ dicatur Oratio *Spiritus sancti gratia*, ut supra, usque in finem. Qua unctione finita, ipsa regina procedat ad pulpi-

* In Diario Alexandri VI per Joannem Brucciardum fusius describitur coronatio Alfonsi Neapolitani regis, per Joannem tit. sanctæ Suzannæ presbyterum cardinalem ac legatum, facta Neapoli anno 1494.

Missæ interfuit orator Turcici imperatoris usque ad Præfationem Missæ. Qua incæpta, mandato regis, suggerente magistro cæremoniarum, recessit ab ecclesia prædictus orator.

tum, ubi pro ipsa est thalamus præparatus, cum duabus dominabus vel puellis ad minus sui regni, tam ecclesiasticis quam mundanis.

CIX. *De coronatione reginæ.*

Rege itaque coronato et ad thalamum suum reverso, ut est superius expressum, immediate regina juxta altare per summum pontificem coronatur, amicta regalibus indumentis, nihil velaminis tenens in capite, sed expansis crinibus et solutis, et dicta vel omissa per summum pontificem illa Oratione, *Deus, qui solus*, etc., ut supra, et si dicatur, dicatur omisso illo verbo, *Vel imperatoris*, et omisso *Vel imperii*, et omisso *Imperialis*; idem summus pontifex capiti reginæ coronam imponat, dicendo *Officio nostræ indignitatis*, etc., usque in finem, ut supra, omisso verbo *Vel imperatoris, vel imperialis*. Quibus dictis, regina pedes domini papæ osculatur. Regina autem debet esse genuflexa, cum corona capiti suo imponitur, vel cum imponitur corona, genu flectat. Coronata vero regina reducatur ad thalamum suum.

CX. *De communione Eucharistiæ, quam regina recipit de manu Papæ.*

Coronatis itaque rege et regina, *Alleluia*, vers. et repetito *Alleluia* per chorum; Evangelium vero per cardinalem diaconum decantetur. Dicto Evangelio, *Credo in unum Deum*, offertorium; post communionem papæ, et postquam rex communicaverit, et sacrum sanguinem Domini nostri Jesu Christi susceperit, regina genuflexa de manu Romani pontificis sedentis, et mitram tenentis in capite, consecratam Hostiam reverenter sumat, et ad suum thalamum revertitur; et post finem Missæ, recepta Benedictione a papa communiter in Missis papalibus fieri consueta, regalibus indumentis amicta, 412 nihil, ut supra dictum est, velaminis tenens in capite, sed expansis crinibus et solutis, coronam gestans in capite, sedens in equo cum sua comitiva, regem præcedat, et rex sequatur ornatus regalibus, ut superius est expressum.

CXI. *De canonizatione a unius sancti.*

Ipsa die canonizationis mane, descendente papa ad ecclesiam, occurrat processio; post quam recipit dominus papa cardinales et prælatos, ut moris est, ad reverentiam in medio ecclesiæ, et facit *Sit nomen Domini benedictum*. Accipit pulpitum cum cardinalibus tantum, et ibi parantur cardinales albis, prælati pariter; et stant inferius in navi ecclesiæ a lateribus. Dominus papa habens mitram, et manto indutus stans vel sedens prædicat. Finita prædicatione, prædicat se oraturum; hortatur ut orent. Incipit *Veni Creator* cum nota, et genu flectit, et post statim surgit; cæteri prosequuntur, si placebit. Diaconus a dextris dicit *Flectamus genua*, et dominus papa et cæteri basse et secreta orabunt; et post morulam diaconus, qui est a sinistris, dicit *Levate*; et dominus papa et omnes surgent. Dominus papa stans cum mitra definit sanctorum catalogo ascribendum, et tanquam sanctum ob omnibus venerandum; ipsum-

* Alius ritus fusius assignatur infra in cap. 415.

que sanctorum catalogo ascribit, statuens ut ab universali Ecclesia in die obitus sui festum ejus, sicut pro uno confessore pontifice, devote et solemniter celebretur. Insuper accedentibus annis singulis ad sepulcrum ipsius in die obitus sui unum annum seu quadraginta dies de injuncta pœnitentia misericorditer relaxat. Incipit sine mitra *Te Deum laudamus*, cantando, quod cæteri prosequuntur. Diaconus a sinistris dicit *Ora pro nobis*, etc., *alleluia*; cæteri respondent *Ut digni*, etc., *alleluia*. Dominus papa dicit *Dominus vobiscum*, respondetur *Et cum spiritu tuo. Oremus*, et dicit Orationem, finiendo ipsam, *Per Christum Dominum nostrum, amen*. Tunc diaconus qui est a sinistris dicit *Confiteor*, etc., ut moris est, et faciat mentionem de beato N. confessore in suis locis. Finita confessione, dat dominus papa indulgentiam gratiosam more consueto. Data indulgentia, dominus papa, mitra deposita, facit absolutionem more consueto, *Precibus et meritis*, etc., faciendo mentionem suo loco de beato N. confessore, *Indulgentiam*, etc. Ultimo annuntiat se celebraturum de more consueto; 413 in loco ordinato recipiet paramenta, et, Deo dante Missam solemniter celebrabit. Forma pronuntiandi seriose erit talis.

« Ad honorem Dei omnipotentis Patris et Filii et Spiritus sancti, et exaltationem fidei et christianæ religionis augmentum, auctoritate ipsius omnipotentis Patris et Filii et Spiritus sancti, beatorum Petri et Pauli et nostra, de fratrum nostrorum consilio decernimus et definimus bonæ memoriæ N. quondam episcopum..... sanctorum catalogo ascribendum, et tanquam sanctum esse ab omnibus venerandum; ipsumque dictorum sanctorum catalogo ascribimus, statuentes ut ab universali Ecclesia in die obitus sui, videlicet.... festum ipsius et officium sicut pro uno confessore pontifice devote et solemniter celebretur. Insuper eadem auctoritate omnibus vere pœnitentibus et confessis, qui annis singulis ad sepulcrum ejusdem in die obitus sui devote accesserint, unum annum et quadraginta dies; accedentibus vero annis singulis infra Octavas dicti festi ad sepulcrum ipsius quadraginta dies de injuncta sibi pœnitentia misericorditer relaxamus. »

CXII. *Quando papa audit Missam in diebus festis.*

Veniens vadit ante altare, deponit mitram, sacerdos a sinistris, et sacerdos incipit *Introibo*; et papa post *Confiteor*, facta confessione, diaconus reponit mitram. Stans in loco sedis papa dicit Introitum cum omnibus cardinalibus, et *Kyrie, eleison*; et interim reponit incensum, episcopo vel presbytero ministrante. Post sedet, et recipit sacerdos incensum ab acolytho, et cum incensaverit altare, defert acolythus thuribulum, et episcopus vel sacerdos cardinalis, qui ministrat, incensat tantum papam genuflexus, si papa sedet; et nullus alius incensatur. Tunc mitra non deponitur papæ in diebus festis, nisi in *Confiteor* ante altare, et cum dicitur Evangelium, usquequo dictum fuerit *Credo*, et librum

fuert osculatum; et postquam descendit in elevatione corporis Christi, et tunc reponit, cum redit ad sedem, et tenens mitram; cum sacerdos dicit alta voce secundum *Per omnia sæcula sæculorum*, et stat capite detecto, usquequo sacerdos incipit recipere vinum perfusionis; et post in fine Missæ, cum deberet dicere *Sit nomen Domini benedictum*, deponit mitram; et tunc dicto *Sit nomen, et Bened.*, reponitur mitra.

414 Dicta Epistola, subdiaconus osculatur pedem papæ, et non ante. Dicente subdiacono Epistolam, associat eum acolythus, stans a sinistris subdiaconi. Cum dicitur Vers. *Alleluia*, papa ponit in thuribulo incensum, ministrante episcopo ut prius, nec incensatur papa, sed Evangelium tantum. Dicto Evangelio, subdiaconus portat Evangelium, et offert papæ; et papa osculatur Evangelium dictum; demum incensatur papa tantum ab episcopo et presbytero cardinali, ut prius in principio Missæ. Post hæc cum dicitur Offertorium, interim portat acolythus naviculam a sinistris, thuribulum a dextris, et episcopus vel sacerdos, ut prius, offert naviculam cum cochleari; et papa ponit incensum in thuribulo; nec incensatur, sed sacerdos incensat altare, et acolythus incensat presbyterum; deinde, ut prius, papa incensatur ab episcopo vel presbytero cardinalibus. Acolythus deinde incensat omnes hoc ordine: primo episcopum vel sacerdotem ministrantem, deinde duos diaconos, demum episcopos et presbyteros cardinales, deinde diaconos, demum cancellarios, deinde archiepiscopos et alios prælatos, deinde capellanos, deinde thuribularios, demum ostiarios, deinde alios qui sunt in Missa. Et sic papa ter ponit incensum, et ter incensatur; post Introitum, post Evangelium, et cum dicitur Offertorium incensatur; et ter ponit incensum in thuribulo, in Introitu, ad Evangelium, et cum dicitur Offertorium; sed in Introitu primo altare et sacerdos, in Offertorio papa, sed post Evangelium tantum papa.

CXIII. De Missis quæ dicuntur coram papa tempore feriata.

In Quadragesima in ferialibus papa ad primas Orationes Missæ, et statim dicto cum cardinalibus *Sanctus* usque ad postcommunione, et in ultimis Orationibus, descendat de sede, et incumbit super faldistorium cum mitra, quam deponit, cum sacerdos incipit facere crucem super oblata; et resumit post sanctam elevationem sanguinis; et tunc incumbit faldistorio, et in secundo *Per omnia* diaconus sibi deponit usque ad vinum perfusionis; et recepta pace, stando juxta faldistorium, a presbytero, et data diaconis servientibus, incumbit faldistorio. Diaconus eam dat primis aliorum cardinalium, et episcoporum et diaconorum; et in ultimis Orationibus cum mitra incumbit faldistorio, nec surgit, licet aliqui dicant quod sic, **415** sed primum est honestius; et cum dicit, *Humiliate*, etc., deponit mitram, incumbit

^a Nempe quia papa celebrans in his locis, habet seu apsidein, in qua est chorus sacerdotum.

faldistorio sine mitra, et in fine revertitur ad sedem cum mitra. Et mitra est alba sine fregio. Et sic semper in Adventu, etiam diebus Dominicis, et in Quadragesima, tamen nisi sit festum, præter Dominicam de *Gaudete* et *Lætare, Jerusalem*. Dominicis vero diebus in Quadragesima servat modum consuetum alias, nec incumbit super faldistorium

Si dicitur *Flectamus genua* in feriali officio, papa cum mitra flectit, in *Levate* surgit, et iterum incepta Oratione incumbit super faldistorium cum mitra. Et iste modus servatur quodcumque hoc fit cum Missam audit.

Si sit festum in Quadragesima, in Missa festi [habet mitram] cum aurifrigio, in Missa vero feriæ eadem die alba mitra. Post Missam resumit mitram cum aurifrigio, et in Vesperis festi cum mitra frigiata.

Si non sit aliquis cardinalis episcopus vel sacerdos, diaconus assistens in Missa papæ facit de incenso et aliis, sicut episcopus vel sacerdos faceret, si interesset.

Si dicatur Missa vigiliæ, servat eundem modum et in genuflectendo, et mitra, et aliis, sicut in feria.

In Quadragesima, ad Tractum, cum dicitur *Adjuvamus Deus salutaris*, cum papa audit Missam, descendit ad faldistorium, et diaconus deponit sibi mitram, et ipse faldistorio incumbit; et statim dicto usque ad partem illam, *Salutaris noster*, inclusive, resumit mitram diacono ministrante, et ad sedem revertitur, etiam cum celebrat in Quadragesima, et idem Tractus fuerit dicendum.

In feriali officio idem omni tempore observatur quod supra dictum est in Quadragesima et in vigiliis; idem etiam omni tempore, quoad genuflexionem et alia.

Cum dicitur *Ite, Missa est*, diaconus vertit se ad populum, quousque totum dixerit, alias insipientibus diaconus altare in sancto Paulo, et in locis similibus. Ad *Benedicamus Domino* semper diaconus inspicit altare; et ibi, et alibi. Papa in sancto Paulo et similibus cum incipit *Gloria*, vertit se ad tribunam; cum dicit *Dominus vobiscum*, vel *Pax vobis*, inspicit populum, stans in sede versus altare; sed cum dicit *Oremus*, et Orationes, et cum incipit *Credo*, inspicit tribunam, sed prosequitur *Credo*, **416** legendo versus altare cum aliis. Cum dicit *Sit nomen*, semper incipit a medio altaris versus altare.

Diaconi vero sic se habent in inspicendo populum vel altare, sicut papa celebrans in sancto Paulo et consimilibus. In ultimis Orationibus post Missam, cum dicit papa stans ad altare, *Dominus vobiscum*, vertit se ad populum, et diaconi; sed diaconus qui cantavit Evangelium, facie versa ad papam, parat sibi paramenta in primo dicere. Cum dicitur *Confiteor*, diaconus a sinistris, et diaconus a dextris, interim parat fanonem et alia papæ. Si sit aliquod festum speciale, de quo Missa celebratur, fit memoria in *Confiteor*, hoc modo: *Sanctis apostolis Petro et Paulo*,

faciem conversam ad populum, renes ad tribunam

et beato Georgio martyri. Item sic : Sanctis apostolis Petro et Paulo, et Jacobo. Item sic : Sanctis apostolis Petro et Paulo, Joanni evangelistæ, licet aliqui dixerint Beato Joanni baptistæ et evangelistæ, vel sic : Sanctis apostolis Petro et Paulo et Joanni evangelistæ. Sed primus modus magis placet, et est magis rationalis. In ecclesia sancti Laurentii extra muros, si sit ibi festum, item : Sanctis apostolis Petro et Paulo, et beatis martyribus Stephano et Laurentio, licet aliquis sic denominaverit Stephanum, sed male... nobiscum, non alio, Dominus vobiscum, quod dicitur in ultima Oratione. Nam tunc debet diaconus esse paratus dicere vel *Ite, Missa est*, vel *Benedicamus Domino*, prout tempus requirit.

De vacante sede.

Vacante sede apostolica, sedent episcopi a dextris, post ipsos presbyteri; a sinistris vero diaconi cardinales, omnes suo ordine, gradu et loco, sicut faciunt papa præsente; hoc tamen salvo, quod interdum non dimittitur locus medius inter episcopos et diaconos; et tunc etiam episcopi sedent a dextris, ut dictum est, et presbyteri post eos; a sinistris vero, juxta tamen episcopos, immediate sedet prior diaconorum, et alii post priorem.

Est tamen differentia in hoc, quod, papa vivente, in conciliis relatio et ordo votorum prædictus [servatur] quantum ad episcopos, vel presbyteros; ad diaconos vero mutatur. Nam prima vox est post presbyteros primi diaconi, et sic descendendo venit ad juniorum diaconum, cujus vox est ultima sede vacante.

Item ordo et modus servatur inter diaconum esse, papa vivente, cum dicat diaconus concilia auxiliaria, ubi agit de 417 ordinatione cardinalis, vel de aliquo legato cardinali mittendo, vel si aliquid aliud concilium auxiliare papa peteret.

Si quis cardinalis tarde veniat, aliis cardinalibus sedentibus, vel in consistorio, vel alibi, papa præsente, omnes qui sedent in eadem banca, ubi sessurus est, veniens, facta papæ per venientem reverentia, surgunt, et cum ipso post sedent; post, si quis cardinalis surgat missus vel alias, ac revertatur, tantum sibi assurgunt duo in ordine venientis proximi.

Idem servatur sede vacante. Dum sedent in consistorio cardinales, tenent bireta; in collationibus bireta deponunt, et sunt sine bireto dum conferunt, sive cum papa, sive inter se; et uterque conferentium, si ad invicem conferunt vel disputent, est sine bireto. Sede tamen vacante, incipiens conferre biretum deponit, sed statim alii non patiuntur, et tunc conferens biretum reponit.

Nullus debet consulentem interrumpere, nisi papa, si vult; et statim consulens suum biretum deponit; sed cum resumit suum consilium conferens, reponit sibi biretum.

Papa vero conferens et definiens mitram tenet; sed ipso definiente primo, dum præambula dicit cardinales tenent bireta. Cum vero definit in consistorio deponunt bireta; cum confert cum aliquo, tunc ille est sine bireto.

A CXIV. De Missis defunctorum, quæ celebrantur coram papa rubrica.

Notandum quod papa non consuevit celebrare solemniter Missam pro defuncto, quantumcumque rege magno; sed facere celebrari solemniter, et prædicari coram eo per unum episcopum, vel presbyterum cardinalem, vocatis omnibus cardinalibus; et tunc cum cardinalis celebrat pro defuncto, papa, assistentibus sibi duobus antiquioribus diaconibus cardinalibus tunc, et etiam in tota Missa, cum illo qui celebrat, more solito facit confessionem ante Introitum Missæ. Qua confessione facta, cardinales et prælati illa die non veniunt ad reverentiam papæ, pro eo quod non portat pluviale ibi indutum, sed cappam de scarleto, vel mitram albam planam sine perlis et aurifrigis, secundum quod magis ei placebit. Notandum quod ad omnes Orationes Missæ, 418 si celebretur extra tempus paschale, vel extra Octavas festorum quæ habent Octavas, papa debet genuflectere ante altare, ubi est cathedra cum scabello parata, mitram tenendo in capite. Epistola et Evangelium non debent legi in ambone seu in pulpito, sed in ipso presbyterio prope altare; dictoque Evangelio, non portatur liber papæ ad osculandum. Postquam vero post Offertorium ille qui celebrat thurificaverit altare, papa solus per priorem presbyterorum cardinalium in Missa ei assistentem thurificatur, et nullus alius.

Notandum est etiam quod immediate papa, postquam dixerit *Sanctus, Sanctus, Sanctus*, etc., descendit de sede sua, et vadit ad cathedram coram altari, ubi genuflexus moratur, quousque celebrans incipit *Per omnia sæcula sæculorum*, ante *Agnus Dei*; et tunc papa ingreditur ad sedem suam, et stat ibi pedes, quousque celebrans dicit *Pax Domini*, etc. Et tunc deponitur sibi mitra, et stat capite discooperto, donec ipse celebrans corpus et sanguinem Domini sumserit. Post *Pater noster* non dicitur *Psalmus Letatus sum*, nec Orationes pro pace fiunt. Item ille qui celebrat, postquam dixerit *Agnus Dei*, non debet dicere illam Orationem, *Domine Jesu Christe, qui dixisti*, etc., nec osculari tunc altare, quia pax non datur. Item non debet dici *Sit nomen Domini benedictum*, post Missam, nec dari indulgentia.

Sermo qui fit pro defuncto coram papa, immediate fit post Missam. Et sciendum quod ille qui facit sermonem genuflectendo coram papa inclinatus petit Benedictionem. Finita vero Missa, et finito sermone immediate sine *Benedicamus*, quod non dicit *Sit nomen*, etc., papa recedit intus cameram suam. Orationes et absolutiones, et cantus solii pro defuncto fieri, post Missam non fiunt; cætera sicut in aliis Missis fiunt per illum qui celebrat coram papa, et per papam et papæ.

CXV. Modus qui servari consuevit circa canonizationem alicujus sancti, rubrica.

Audita per dominum nostrum papam fama alicujus sancti, et ab aliquibus honestis et authenticis personis eidem domino nostro papæ negotio denunciato, ac supplicato eidem continuatis vicibus ac plurice

Instante pro canonizatione hujusmodi sancti facienda dominus noster papa consuevit hoc **419** proponere inter fratres, scilicet cardinales, et de ipsorum consilio committit aliquibus episcopis patriæ illius qui dicitur sanctus, vel aliis personis authenticis, honestis, discretis, et incorruptilibus, ut inquirent de fama et devotione populi, quam habent ad illum qui dicitur sanctus, et de miraculis et aliis quæ eidem domino nostro papæ sunt nuntiata, et illi quibus commissum fuerit debent inquirere et referre de fama et devotione populi, et aliis quæ super miraculis illius qui dicitur sanctus invenerint in genere, et non in specie, et quoad famam, non quoad veritatem; et an videatur eis quod super veritate et specie sit inquisitio committenda. Et si rescribant talia propter quæ inquisitio veritatis committi debeat, dominus noster papa requirit iterum consilia cardinalium, et de ipsorum consilio definit in consistorio, utrum secundum relata sit inquisitio prædicta super veritate committenda, vel non; et si committenda videatur, iterum scribit dominus papa eisdem, vel aliis de quibus sibi videbitur, quod veritatem de prædictis inquirent, videlicet de fide et excellentia vitæ et miraculis ac operatione miraculorum illius qui petit canonizari, exacte, diligenter, fideliter et prudenter secundum articulos et interrogatoria quæ sub bulla sua transmittit eisdem et aliis; et illi quibus committitur, facta hujusmodi inquisitione, eam remittere debent dicto domino papæ sub sigillis suis fideliter interclusam.

Qua inquisitione sic remissa, dominus papa consuevit ipsius inquisitionis examinationem committere in curia aliquibus capellanis suis, vel aliis personis authenticis et discretis, et in talibus expertis, quæ ordinent et forment rubricas super inquisitione prædicta; et ipsis rubricis cum exacta diligentia ordinatis et formatis, committitur per dominum papam examinatio ipsarum rubricarum et totius inquisitionis tribus dominis cardinalibus, videlicet uni episcopo, alii presbytero, et alteri diacono.

Qui domini cardinales, visis per eos et diligenter examinatis contentis in commissionibus, rubricis et inquisitione prædictis, debent referre in consistorio domino papæ plene in genere omnia supradicta, et quæ invenerint in eisdem, hoc excepto, quod super vita et miraculis et depositionibus testium super ipsis productorum nihil tunc in speciem referunt; sed postea in consistorio in præsentia domini papæ, et **420** aliorum dominorum cardinalium singulariter et singillatim leguntur depositiones testium super vita et miraculis productorum. Primo enim leguntur depositiones testium super vita productorum. Lectis et diligenter auditis per dominum papam et cardinales, antequam ad aliud procedatur, dominus papa de consilio cardinalium determinat, utrum vitæ excellentia illius de quo agitur sit plene probata, vel non; et ipsa determinatione facta, proceditur modo prædicto ad lecturam miraculorum, et depositionum testium super ipsis miraculis productorum.

Notandum tamen quod lecta in consistorio depositione cujuslibet testis super quolibet articulo, vel saltem testium melius probantium, dominus papa de consilio cardinalium definit utrum illi testes plene probent articulum de quo agitur, vel non vel utrum... et hæc scribi debent ibidem per unum de dominis cardinalibus, de quo domino papæ placuerit.

Quibus omnibus factis, et diligenter per dominum papam et cardinales examinatis, dominus papa debet inquirere consilia ipsorum cardinalium, et petere ab eis an videantur probata talia, propter quæ sit canonizatio merito facienda, et si facienda videatur, dominus papa ibidem in consistorio secreta inter cardinales definit ipsam canonizationem esse faciendam. Postea vero definitione hujusmodi facta per dominum papam, debent vocari omnes prælati, qui tunc in curia sunt præsentibus; et dominus papa narrat eis publice in consistorio ea quæ facta sunt, et probata secreta definitione prædicta jam facta supermissa; et requirit consilia eorumdem prælatorum.

Deinde assignatur per Dominum papam certa dies ad aliquem locum aptum ad hoc, ubi convenire habeant idem dominus noster papa, et cardinales, et alii prælati de curia, ac clerus et populus; et interim extra consistorium deputantur per dominum papam octo vel septem prælati ad minus, de quibus eidem domino nostro papæ videbitur faciendum, qui dicta die assignata habeant publice prædicare. Habet etiam idem dominus noster papa ordinare gradus inter ipsos prælatos, qui prædicare habebunt, ut videlicet, talis primo prædicet, et talis secundo, et sic de aliis. Consuevit enim dicta dies assignari per unum mensem ante, vel per tres septimanas ad minus, ad finem quod prædicti prælati diligenter collationes suas **421** potuerint studuisse, quas ipsa die assignata succincte et breviter in publico facere habebunt. Conclusiones vero dictarum collationum debent esse tales videlicet quod ostendant per rationes quod dicta canonizatio est merito facienda, et supplicent dicto domino nostro papæ ut facere dignetur eandem.

Facta autem prædicta definitione secreta per dominum papam, et prælatibus vocatis, ac die certa ad faciendum collationes ipsis prælatibus, ut præmittitur, assignata, dominus papa interim in consistorio consuevit secreta committere duobus dominis cardinalibus, potissime religiosis, qui noverint in sacra pagina, ut unus ipsorum legendam seu lectiones ordinet super vitam illius sancti, et aliqua de miraculis probatis in ipsis lectionibus recitando; alius vero ordinet Responsoria et Antiphonas, ac Orationem, ut ipsi ordinati dicti duo domini cardinales omnia legere debeant in consistorio temporibus opportunis.

Pervento itaque ad dictam diem assignatam, mane hora consistorii convenient ad locum ordinatum, dominus papa more consistoriali, videlicet cum manto seu pluviali rubeo et mitra aurifrigiata cum perlis, et omnes cardinales et prælati cum omnibus vestimentis, videlicet cum cappis laneis; et etiam

clerus et populus ibi conveniant. Dictus vero dominus noster papa veniendo ad dictum locum, associatur per cardinales tunc presentes, duobus diaconibus cardinalibus sibi a dextris et a sinistris, ut est moris, assistentibus; et in dicto loco debet esse faldistorium seu cathedra cum scabello parata, in qua dictus dominus papa sedere possit. Residente vero ipso in dicta cathedra, fit ei reverentia solita per solos dominos cardinales. Qua reverentia facta, sedeat suo ordine more consistoriali. Domini cardinales et duo diaconi cardinales papæ assistant, ut superius est jam dictum; prælati vero alii stent ex opposito domini papæ a dextris et a sinistris, prout locus patietur.

Quibus residentibus, surgere habet procurator hujusmodi negotii existens ex opposito dicti domini papæ; et assumpta sibi aliqui auctoritate, narrare debet aliqua de hujusmodi negotio, et supplicare ipsi domino nostro, ut sanctitas sua audire dignetur aliquos prælatos qui super prædictis prædicare intendunt; et nihilominus quod placeat sanctitati suæ definire illum 422 de quo agitur esse sanctum, et sanctorum catalogo ascribendum, et tanquam sanctum esse a fidelibus venerandum; ac festum ejus anno quolibet perpetuo certa die, de qua ipsi domino nostro papæ videbitur, celebrandum. Et hujusmodi supplicatione per dictum procuratorem facta, surgat ille prælatus qui primo prædicare seu collationem suam facere debet juxta ordinationem jam dictam; et incipiat collationem suam, et eam prosequatur succincte et breviter. Qua finita, surgat secundus, et faciat similiter, et sic de aliis.

Finitis vero omnibus collationibus supradictis, dominus noster papa surgit, et diaconus cardinalis qui assistit ei a sinistris, dicit more solito *Confiteor*. Quo dicto, datur indulgentia per dominum nostrum papam de uno vel duobus annis, et totidem quadragenis, vel plus, prout domino papæ placuerit. Qua indulgentia data, dominus papa, deposita sibi mitra, facit absolutionem, et dat Benedictionem; deinde pronuntiatur dicta indulgentia per unum de dominis cardinalibus; et ipsis expletis, revertitur ad cameram suam.

Post hæc vero in consistorio ordinatur certa dies ad aliquam certam ecclesiam, in qua convenire habeant dominus papa, cardinales, et prælati, alii de curia, ac clerus et populus pro solemnitate canonizationis hujusmodi facienda. Qua quidem die adveniente, sternatur tapetis ecclesia, et paretur, et illuminentur in ea cerei multi; et mane descendente dicto domino nostro papa ad eandem ecclesiam, occurrit ei Processio cleri illius ecclesiæ. Cum autem est in ecclesia, orat aliquantulum ante altare; deinde ascendit sedem suam in medio ecclesiæ paratam, et ibi recipit cardinales et alios prælatos more solito ad reverentiam; et ipsa reverentia facta, cardinales et prælati alii parantur paramentis albis. Quibus paratis, papa, prout de camera venit, scilicet cum pluviali rubeo et mitra aurifrigiata cum perlis, vadit

ad cathedram eminentem ante altare cum scabello paratam; et ibi sedendo facit sermonem, mitram tenendo in capite, ut est moris, Processum recitando et probata, ac inducendo populum ad orandum pro eo quod Deus non permittat eum errare in hoc negotio.

Finito vero sermone hujusmodi, dominus papa prædicet se oraturum, et hortatur alios ut orent, ut supra, scilicet quod Deus non permittat eum errare in hoc negotio. Deinde flexis genibus fit devota Oratio, et papamet debet incipere cantando 423 Hymnum *Veni, creator Spiritus*. Quo incæpto, genuflectit, et in fine primi Versus surgere debet, et continuatur totus Hymnus ab omnibus aliis cantando. Quo Hymno cantato, si domino papæ placet, diaconus cardinalis a dextris papæ assistens dicit *Flectamus genua*; et dominus papa et cæteri alii basse et secreta genibus flexis orent; et devota oratione facta, post morulam diaconus cardinalis, qui est a sinistris, dicit *Levate*; et tunc omnes surgent. Quibus levatis, dominus papa tenendo mitram in capite definit publice illum de quo agitur esse sanctum, et sanctorum catalogo esse ascribendum, et tanquam sanctum esse ab omnibus venerandum, ipsique sanctorum catalogo ascribit, satuens ut ab universali Ecclesia in die tali festum ejus et officium devote et solemniter celebretur. Quam definitionem facere poterit ipse dominus noster papa, ut sequitur.

« Ad honorem Dei omnipotentis Patris et Filii et Spiritus sancti, et exaltationem fidei catholicæ ac christianæ religionis augmentam, auctoritate ipsius Dei omnipotentis Patris et Filii et Spiritus sancti, beatorum apostolorum Petri et Pauli, et nostra, de fratrum nostrorum consilio, decernimus, ac definimus, bonæ memoriæ N. sanctum esse, et sanctorum catalogo ascribendum; ipsumque dictorum sanctorum catalogo ascribimus, statuentes ut ab universali Ecclesia, anno quolibet, in die tali, festum ipsius et officium, sicut pro uno confessore, si sit confessor, vel sicut pro uno martyre, si sit martyr, devote et solemniter celebretur. » Et, si domino papæ placuerit, poterit addere ista verba: « Insuper eadem auctoritate omnibus vere pœnitentibus et confessis, qui annis singulis ad sepulcrum ejusdem in die tali devote accesserint, unum annum et quadraginta dies; accedentibus vero annis singulis infra octavas dicti festi ad sepulcrum ipsius quadraginta dies de injunctis sibi pœnitentiis misericorditer relaxamus. »

Quibus verbis per dictum papam prolatis, ipse dominus papa, mitra deposita, incipit cantando Psalmum *Te Deum laudamus*, quem cæteri canendo prosequuntur. Quo finito, diaconus cardinalis a sinistris papæ assistens dicat Versiculum *Ora pro nobis, beate N., alleluia*; et cæteri respondent: *Ut digni efficiamur gratia Dei, alleluia*. Si vero hujusmodi solemnitas fuerit a Septuagesima usque ad Pascha, in prædicto Versiculo omittitur *Alleluia*. Deinde dominus papa cantando 424 dicat *Dominus vobiscum*, et responso *Et cum spiritu tuo*, dicat *Oremus*, et postea

Orationem quæ competat illi sancto, fluendo ipsam A
Orationem, *Per Christum Dominum nostrum*, et re-
spondeatur *Amen*.

Sed ipsa Oratione finita, dictus diaconus cardina-
lis a sinistris papæ assistens dicat *Confiteor*, etc.,
ut moris est; et locis debitis, scilicet immediate post
apostolos, faciat mentionem de dicto sancto. Qua
confessione finita, dominus papa dat indulgentiam
gratiosam septem annorum et septem quadragenarum.
Et data indulgentia per dominum nostrum papam, ac,
mitra eidem deposita, facit absolutionem, et dat
Benedictionem more consueto, dicendo *Precibus
et meritis*, etc., faciendo mentionem loco suo de
sancto canonizato.

Quibus factis, accedat dominus noster papa ad
locum consuetum, ubi recipiat pontificalia paramenta, B
scilicet alba; et postea more solito Missam celebret
solemniter in honore dicti sancti canonizati. Qua
Missâ finita, et data iterum indulgentia in fine Missæ
de septem annis et septem quadragenis, et depositis
paramentis, ad cameram suam, sive ad palatium re-
vertatur cum pluviali et mitra, prout primitus ad
ecclesiam venerat.

CXVI. *Cæremoniæ et solemnitates solitæ servari in
creatione novorum cardinalium.*

Sequuntur cæremoniæ et solemnitates solitæ ser-
vari in creatione novorum cardinalium, et in datione
annuli, et assignatione tituli eis faciendâ, et quando
presbytero cardinali non noviter creato providetur
de titulo episcopali cardinalari, et de adventu ad
curiam novorum cardinalium, si suæ creationis tem- C
pore a curia sint absentes.

Et primo de iis, qui interveniunt in creatione no-
vorum cardinalium.

Sciendum quod in creatione novorum cardinalium
modus qui sequitur consuevit servari.

Die Mercurii quatuor temporum dominus papa in
consistorio consuevit quærere a cardinalibus an
expediat fieri creationem novorum cardinalium, fa-
ciendo ibi primitus aliqualem brevissimam collationem,
quod expediat creare novos cardinales. Cardina-
les vero postea omnes quilibet secundum ordinem
suum 425 consueverunt respondere et consilere
an expediat fieri, vel non. Quo facto, dominus pa-
pa consuevit dicere: *Nos sequimur consilium dicen-
tium, quod fiant, vel non fiant, secundum quod
melius videbitur ei faciendum. Et ubi eligit viam
quod fiant immediate, interrogat cardinales de
quanto numero videtur eis faciendum. Quo responso
per eos ut supra, dominus papa dicit: Nos sequimur
consilium dicentium quod fiant usque ad talem nume-
rum. Deinde ibidem dicit: Cogitabimus, et cogitetis
de personis nominandis, et die Veneris proxima age-
mus super iis Deo dante.*

Ista sunt vera, quando cardinales sunt omnes in
consistorio præsentés. Si autem sint aliqui in domi-
bus suis infirmitate detenti, est consuetum in con-
sistorio per dominum papam mandari duobus cardina-
libus, quod vadant ad cardinales absentes, et re-

quirant et habeant eorum consilium super prædicta
duabus quæstionibus. Et relatione facta postea do-
mino papæ in consistorio, audientibus omnibus cardina-
libus per illos cardinales deputatos, dominus
papa postmodum eligit in consistorio, an velit sequi
consilium cardinalium dicentium, quod fiat nova
creatio cardinalium, et de quoto numero.

Die Veneris vero sequenti mandatur etiam in con-
sistorio per dominum papam duobus cardinalibus,
quod vadant ad requirendum et habendum consilium
cardinalium absentium super personis in cardinales
de novo creandis. Quo consilio habito, veniunt ad
consistorium, dum dominus papa audit consilia au-
ricularia cardinalium, et ei referunt ad partem,
dum est in cathedra sua consilia cardinalium absen-
tium.

Qua die Veneris, facta primitus reverentia papæ
per cardinales, papa mandat quod portetur cathedra
nuda. Quo dicto, omnes cardinales exeunt consisto-
rium, et ponent se in fine illius aulae vel camerae,
ubi tenetur consistorium; excepto priore episcopo
cardinali, qui remanet ibi, et ponit se ad sedendum
supra cathedram nudam, quæ debet esse ad latus
papæ dextrum parata.

Dominus vero papa consuevit dicere illi cardina-
li, et aliis post eum venientibus secundum ordinem
suum: *Nos cogitamus de talibus personis, quas ibi no-
minat, dicatis quid vobis de istis, vel de aliis videtur
esse fiendum.* Tunc cardinalis ille et alii successive
postea per ordinem suum venientes respondent quod
eis videtur, secundum quod Deus eis ministravit; et
cum omnes cardinales 426 successive secundum ordi-
nem suum responderint, omnes redeunt ad se-
dendum in consistorio secundum ordinem suum.

Quo facto, dominus papa consuevit eis dicere:
*Deo gratias, nos habemus de personis concordiam
omnium fratrum, vel qui minimum, vel majoris par-
tis secundum quod fuerint, nihil tamen aliud supra
ipsa concordia specificè exprinendo; et immediate
ipse ibi creat cardinales tam præsentés in curia
quam absentes, dicendo: Auctoritate Dei omnipoten-
tis, sanctorum apostolorum Petri et Pauli, et
nostrâ, talem, si sit prælatus, absolvimus a vinculo
quo tenebatur ecclesiæ suæ; et ipsum assumimus in
presbyterum sanctæ Romanæ Ecclesiæ cardinalem.*

D Ubi vero ille non esset prælatus, dicit: *Talem as-
sumimus in presbyterum, vel diaconum sanctæ
Romanæ Ecclesiæ cardinalem; secundum quod ei-
dem domino papæ magis placebit super hoc ordi-
nare.*

Quibus cardinalibus creatis, dominus papa vadit
ad cameram suam, et cardinales ibidem publicant
provisionem novorum cardinalium, quibus eis placet.
Dominus vero papa interdum ibidem, cum ad
cameram suam redierit, consuevit novis cardinalibus
creationem de eis mandare per domicellum suum,
interdum non.

Die Sabbato sequente dominus papa, facta ei reve-
rentia in consistorio per cardinales, mandat quod

aperiantur portæ aulae, ubi tenetur consistorium, A omnibus intrare volentibus; et ibidem debet venire ad consistorium, et infra consistorium infra sedere camerarius, et notarii, et capellani domini papæ, et auditores palatii, et clerici cameræ domini papæ; alii vero debent stare pedes extra consistorium.

Omnes vero cardinales novi debent tunc temporis esse extra consistorium in aula vel camera ibi satis prope, quousque dominus papa mandet eos vocari.

Dominus vero papa facit ibi in præsentia omnium unum brevem sermonem; in fine vero sermonis descendit per ordinem ad nominationem cardinalium, tam præsentium in curia, quam absentium quos creavit, quemlibet eorum commendando de scientia, fidelitate, prudentia, et alia, prout merita cuiuslibet requirent; et in fine commendationis dicit cuilibet novorum cardinalium sic: *Talem absolvimus a vinculo, quo ecclesiæ suæ tenebatur, et eum assumpsimus et assumimus in presbyterum 427 sanctæ Romanæ Ecclesiæ cardinalem.* Si vero non sint prælati, non fit mentio de absolvimus, sed dicit: *Assumpimus et assumimus in presbyterum, vel diaconum, sanctæ Romanæ Ecclesiæ cardinalium.*

Quo facto, dominus papa facit vocari cardinales novos, qui debent venire ad eum secundum ordinem quem dominus papa dederat in eos nominando, et stare pedes retro consistorium, et firmare se retro bancam quæ est ab opposito sedis cathedræ domini papæ, ubi sedent alii antiqui domini cardinales; et tunc dominus papa debet dicere novis cardinalibus aliqua ad instructionem eorum, quales debent esse in consiliis, et aliis agendis. Quibus dictis, vocat eos quod veniant ad eum; et in introitu consistorii duo diaconi cardinales antiquiores recipiunt novum cardinalem primo nominatum per dominum papam, alii vero duo diaconi cardinales antiquiores post primum recipiunt illum cardinalem secundo nominatum; et sic deinceps faciunt alii cardinales diaconi per ordinem suum, si sint plures cardinales de novo creati, et ad eos adducunt ad osculum pedis domini papæ.

Quibus per papam ad osculum pedis receptis, immediate omnes cardinales antiqui et cæteri supra nominati surgunt, et in capellam papæ venientes *Te Deum laudamus* incipiunt alta voce, et cardinales antiqui secundum ordinem suum bini et bini primo vadunt ad altare quod debet in aula, ubi dominus papa tenet consistorium, tunc temporis esse paratum, sine cruce tamen, et post eos duo diaconi cardinales antiquiores ducunt novum cardinalem ad altare primo nominatum per dominum papam; alii vero duo diaconi cardinales alium; et sic deinceps faciunt alii duo diaconi cardinales, si sunt plures cardinales de novo creati secundum ordinem supradictum; et cum pervenerint ad altare, cardinales novi debent stare flexis genibus ante altare prostrati, quandiu cantatur *Te Deum laudamus*, etc.

Quo completo, prior episcoporum cardinalium

debet dicere submissa voce *Pater noster*; postea cantando versiculum *Et ne nos inducas in tentationem*, respondetur *Sed libera nos a malo.* Vers. *Salvos fac servos tuos*; respondetur *Deus meus sperantes in te.* Vers. *Mi te eis auxilium de sancto*; respondetur *Et de Sion tuere eos.* Vers. *Domine, exaudi Orationem meam*; respondetur *Et clamor meus ad te veniat.* Vers. *Dominus vobiscum*; respondetur *Et cum spiritu tuo.*

428 *Oremus.* — *Omnipotens sempiterne Deus, miserere famulis tuis, et dirige eos secundum clementiam tuam in viam salutis æternæ, ut te donante tibi placita cupiant, et tota virtute perficiant.*

Alia Oratio. — *Actiones nostras, quæsumus, Domine, aspirando præveni, et adjuvando prosequere, ut cuncta nostra operatio et oratio a te semper incipiat, et per te cæpta finiatur. Per Christum Dominum nostrum. Respondetur Amen.*

Prædicta tamen debent dici per episcopum prædictum in libro qui supra altare debet esse paratus. Quibus finitis, capellani domini papæ, bini et bini, recipiunt novos cardinales, et eos faciunt osculari altare; deinde ipsos adducunt secundum ordinem suum ad osculum oris cardinalium antiquorum. Et primo veniunt ad episcopos, secundo ad presbyteros, subsequenter ad diaconos cardinales, quemlibet eorum secundum ordinem suum osculando.

Quo facto, antiqui cardinales bini et bini redeunt ad consistorium ad sedendum secundum ordinem suum; diaconi vero cardinales antiquiores ducunt iterum bini et bini novos cardinales secundum ordinem supradictum ad osculum pedis et oris domini papæ; et postea eos ducunt usque ad sedem in qua debent sedere in consistorio, secundum ordinem per dominum papam in nominatione eorum eis datum.

Postea omnes alii non cardinales recedunt; post quorum recessum dominus papa imponit silentium dominis cardinalibus novis, quousque ipse dominus papa de consilio antiquorum cardinalium os duxerit eis aperire. Et tunc dicit eis: qualiter debent cum reverentia loqui in consistorio, cum loquentur aliis cardinalibus, etc.; cum loquentur, tam in viam consilii, quam in viam collationis, non contradicendo seu impugnando dicta aliorum cardinalium, sed alia dicendo prudenter et cum reverentia, quod eis Dominus ministrabit; et qualiter etiam alios cardinales debeant honorare; qualiter etiam in consiliis dandis debeant Deum præ oculis habere, et in mente et in ore tunc temporis sanctitatem et puritatem habere, remota omnium partialitate amoris, odii, vel favoris.

Aliquando consuevit tamen eis silentium imponere illo tunc, et reliqua proxime præcedentia eis dicere, dum eis decreverit os aperire.

429 Quibus dictis, papa surgit et vadit ad cameram suam, et cardinales omnes remanere consueverunt in domo papæ, quousque mensæ pro prandio sint paratæ; et illa die omnes cardinales comedunt in aula cum papa. Et cum dominus papa exit de ca-

mera, et venit ad prandium, associant ipsum duo A diaconi cardinales antiquiores usque ad mensam ipsum præcedendo; et post prandium simili modo associant eum usque ad cameram. Et sedent cardinales in mensa primo secundum ordinem suum, a parte dextra papæ episcopi et presbyteri cardinales, tam antiqui, quam novi; a parte vero sinistra sedent secundum ordinem suum tam antiqui quam novi diaconi cardinales iuxta modum consistorii.

Post prandium vero eundem ordinem servant in sedendo, tam antiqui, quam novi cardinales; et cum fuerit tempus recedendi, dominus papa sedendo in cathedra sua dat capellum rubeum novis cardinalibus, secundum ordinem per eum in nominando eos eis datum; et ipsum capellum cujuslibet ipsorum capiti imponit ipsis cardinalibus novis stantibus B coram eo genuflexis; et immediate familiaris domini papæ, qui debet esse paratus, capellum de capite ipsius cardinalis recipit; et tunc quilibet eorum post prædictam impositionem capelli immediate secundum ordinem suum per leam domini papæ osculatur, et postea dominus papa quemlibet eorum ad osculum oris recipit secundum ordinem prædictum; et quilibet novorum cardinalium, osculo per eum a domino papa recepto, ad sedem suam ibi redit.

Quo facto, dominus papa surgit, et etiam omnes cardinales; et postea, si ecclesia cathedralis sit ibi prope, novi cardinales aliquoties ad orandum consueverunt immediate ire, deinde ad domos suas redire.

Sequenti autem die novi cardinales debent simul incipere visitationem omnium cardinalium antiquorum, quemlibet ipsorum in domibus quas inhabitant, visitando, non attendendo in visitatione cardinalium antiquorum, qui fuerint, vel sint antiquiores cardinales, sed secundum quod cardinalibus novis magis placebit; et ipsi cardinales antiqui debent novos cardinales tunc, dum visitantur, in camera sua recrete instruere quomodo dominum papam et cardinales antiquos debeant verbo et facto honorare, ac etiam revereri; et quem modum, quando loquuntur in consistorio et alibi, cum domino papa 430 vel cardinalibus, in viam consilii, vel in collationes, seu alia loquendo, vel in sedendo, debeant observare. Postquam vero cardinales novi cardinales antiquos visitaverint in suis domibus, cardinales antiqui debent cardinales novos singulariter et singuli in eorum domibus visitare, et interdum ex specialitate aliquos novos cardinales et in domibus propriis immediate, cum sint creati per papam.

Dominus papa in consistorio secundo quod teneat vel ad tardius in tertio, consuevit os cardinalibus novis, de consilio cardinalium antiquorum aperire, et tunc eos hortari quomodo debeant in consistorio loqui reverenter, et alia bona verba, prout supra dictum est, tunc temporis eis dicendo.

Advertendum tamen est quod dum prædictum consilium petitur, cardinales novi debent exire consistorium, et stare in aliqua camera ibi prope, donec, datis prædictis consiliis per cardinales antiquos,

postea per juniorem antiquum cardinalem, mandato papæ vocentur quod redeant ad consistorium. Quibus reversis, papa consuevit eis os aperire.

Papa vero singulis novis cardinalibus in consistorio, die qua eis os aperuit, dare consuevit titulos et annulos in fine consistorii; et quilibet novus cardinalis consuevit tunc temporis, dum papa imponit annulum digito ipsius, genua flectere, et immediate post dationem annuli manum et pedem dicti domini papæ osculari; et osculo per eum a domino papa recepto postea redire ad sedem suam.

Novi vero cardinales annulos portare non debent, etiamsi antequam cardinales fuerint, prælati essent, quousque dominus papa in consistorio det eis titulos et annulos, ut est dictum; nec debent in capellis, vel domibus propriis dare benedictionem, quousque titulum et annulum receperint, ut dictum est.

Norma vero quæ antiquitus consuevit servari in apertione oris novorum cardinalium, et assignatione titulorum, ac datione annulorum, est infra scripta, videlicet quod postquam sederint cardinales tam antiqui, quam novi, in ordine suo in consistorio, tunc quando domino papæ placebit, dicitur per eum novis cardinalibus quod sedeant ad partem; et ipsis absentibus dantur consilia circularia per cardinales antiquos, an ipsorum novorum cardinalium sint aperienda; et si consulant quod sint, revocantur ad consistorium iidem cardinales absentes, 431 et sedent in locis suis. Et tunc dominus papa, proposita aliqua auctoritate, si placet, cum brevi vel modica, absque ulla ipsius prosecutione ora ipsorum aperit, dicendo: *Nos aperimus tibi os, vel vobis, si sint plures, tam in collationibus, quam consiliis, et in electione Romani pontificis, et in omnibus actis, tam in consistorio, quam extra, quæ ad cardinales spectant, et quos sunt soliti exercere. Ipsi vero ad proposita non respondent.*

Post hæc in fine consistorii, vel ibidem post apertionem prædictam, secundum quod domino papæ videbitur, singuli cardinales novi, singulariter unus post alium, genua flectit coram domino papa; et tunc dominus papa recipit unum ex annulis præparatis ad hæc, et immittit digito cardinalis novi, dicendo tunc hæc vel similia verba quæ sequuntur.

Ad honorem Dei omnipotens, sanctorum apostolorum Petri et Pauli, et sanctæ Priscæ, vel alterius sanctæ, vel sancti, ad cuius honorem est fundata ecclesia quam cardinali novo committit, committimus tibi Ecclesiam sanctæ Priscæ cum clero et populo et capellanis suis, si est in presbyterum cardinalem assumptus; et sic in similibus, et interdum additur: Secundum formam, qua committi cardinalibus consuevit, qui eandem ecclesiam in titulatum pro tempore habuerunt.

Si vero esset in diaconum cardinalem assumptus, dicitur: *Ad honorem, etc., ut supra, committimus Ecclesiam sanctæ N. cum clero et populo suis, et committitur Capellanis.*

Cardinalis vero qui recipit annulum, osculatur manum et pedem domini papæ, et dominus papa

ipsum post ad osculam oris recipit, et sic consequenter de aliis novis cardinalibus observatur. Quibus completis, vadunt prædicti domini cardinales novi sedere in locis suis, nec tunc etiam cardinales novi aliquid prædictis verbis et factis respondent.

Attendendum etiam quod dominus papa tunc præsentibus omnibus cardinalibus ordinet quos titulos habere debeant novi cardinales absentes, ut inde sollicitudo tollatur.

Attendendum est etiam quod præmissa, quantum ad apertionem oris, et donationis annuli et tituli, interdum consueverunt fieri extra consistorium, quando dominus papa vocat omnes cardinales ad cameram suam pro consilio super negotiis habendo; et tunc omnes præmissæ solemnitates per omnia servantur secundum modum ante dictum, prout factum fuit **432** anno a nativitate Domini ^a 1339, 16 mensis Januarii, Avinione, per dominum papam Benedictum XII, in personas dominorum cardinalium Ebredunensis, cui tunc fuit commissus titulus sancti Marci; et Albi, cui tunc etiam commissus fuit titulus quatuor Coronatorum; et montis Olivæ, cui commissus fuit tunc etiam titulus sancti Stephani in Cælio monte in camera prædicti domini papæ Benedicti.

Sciendum quod quando creatur cardinalis novus aliquis, qui est extra curiam, et fuit creatus cum aliis in curia Romana præsentibus, die qua intrare debet curiam, omnes cardinales et camerarius papæ, cum clericis cameræ et servientibus armorum ejusdem domini papæ, exeunt sibi obviam extra villam; et in obviatione cardinalis alii, amotis capillis et biretis, recipiunt ipsum ad osculum. Quo facto, retrocedentes vadunt ad consistorium, duobus tantum diaconibus cardinalibus junioribus cum ipso cardinali novo remanentibus, et eum associantibus usque ad aulam, ubi papa tenet consistorium. Et cum illuc pervenerit, et postea dominus papa de camera sua ad consistorium venerit, antiqui cardinales præter duos diaconos cardinales juniores cum novo cardinali extra consistorium in fine aulæ, ubi tenetur consistorium, remanentes, faciunt reverentiam more solito domino papæ. Quæ facta, duo antiquiores diaconi cardinales occurrentes novum cardinalem in introitu consistorii recipiunt; et prædicti duo diaconi cardinales juniores, qui eum associaverant, eum dimittunt, et accedunt ad reverentiam solitam faciendam; et ea facta, redeunt ad sedendum in consistorio in locis consuetis. Postea eum dicti duo antiquiores diaconi cardinales deducunt ad dominum papam, qui eum ad osculum pedis, et postmodum oris, recipit. Deinde iidem duo diaconi cardinales antiquiores eum ducunt ad sedem debitam, per dominum papam sibi secundum suæ creationis gradum et ordinem assignatam.

Postquam omnibus cardinalibus sedentibus, cæteris

^a Onufrius hanc creationem revocat ad annum 1337, et quidem ad xv kal. Januarii, qua die Bertrandus de Deucio archiepiscopus Ebredunensis, presbyter cardinalis tituli sancti Marci; frater Guillelmus Curti de Divano, abbas montis Olivæ, presbyter car-

di cardinalis tituli sancti Stephani in Cælio monte renuntiati dicuntur cum aliis tribus. Sed præfereuda hujus Cæremonialis auctoritas.

repulsis aliis, dominus papa allocutione et collatione aliquantibus, ut est moris, **433** factis ad instructionem ipsius, ut supra de cardinalibus præsentibus in curia Romana noviter creatis recitatum est, silentium novo cardinali imponit, quousque de consilio aliorum cardinalium os ei duxerit aperiri. Subsequenter dominus papa cum omnibus cardinalibus, cum fuerit tempus recedendi, dat in camera sedendo novo cardinali capellum rubeum, vel ante prandium, si non esset in statu illa die solemne prandium faciendi. Reliqua vero debent per dominum papam in apertione oris et datione tituli et annuli dici, fieri et servari isti novo cardinali, et per eundem cardinalem in visitatione et aliis præmissis per eum faciendis, prout in cardinalibus novis creatis in curia præsentibus eis per dominum papam, et per eos dici, fieri et servari est superius recitatum.

Item sciendum est quod si vacaret sedes apostolica tempore quo rediret ad curiam cardinalis antiquus, sive noviter creatus, qui fuisset legatus aut nuntius, tunc cardinales alii, etiamsi non essent in conclavi pro electione futuri summi pontificis, non vadunt cardinali obviam venienti, pro eo, quia sede vacante personam papæ quodammodo repræsentant.

Sciendum quod si die qua cardinalis novus tempore suæ creationis absens intrat curiam, dominus papa discretiatus non teneat consistorium, in camera dat capellum rubrum ipsi novo cardinali, præsentibus cardinalibus; et ipsa die os non clauditur, sed in primo venienti consistorio consuevit.

Regulariter autem cardinali novo absentem capellum rubeus per dominum papam non mittitur. Interdum tamen de gratia speciali mitti ei per dominum papam consuevit, quando antea missus legatus, vel nuntius, per eum fuerat pro pace inter reges, vel regem et principes, tractanda, ac etiam consummanda, ad finem quod ipse cardinalis per ipsos in majori reverentia habeatur, et ex hoc ad pacem melius et facilius inducatur.

Item notandum quod cardinalis noviter creatus, antequam receperit titulum, si papa solemniter celebret, vel audiat Vesperas solemnes, venit ad reverentiam papæ secundum gradum suum; et postea recipit et portat paramenta sua, sicut cæteri cardinales gradus sui, si receperit ordinem ad quem est electus; aliter non.

434 Notandum quod quando cardinalis qui creatur per papam in presbyterum, vel diaconum cardinalem, non est presbyter, vel diaconus, si sit in presbyterum electus, non portat in Vesperis vel Missa, quas papa solemniter facit et dicit præsentibus aliis cardinalibus antiquis, paramenta, quæ alii cardinales antiqui portant tunc temporis, quousque de manibus papæ receperit ordinem presbyteri; et si sit in diaconum electus, ita non portat paramenta diaconi, quousque de

dinalis tituli sanctorum quatuor Coronatorum, et Guillelmus Albus, presbyter cardinalis tituli sancti Stephani in Cælio monte renuntiati dicuntur cum aliis tribus. Sed præfereuda hujus Cæremonialis auctoritas.

manibus papæ receperit ordinem diaconatus; sed statim ultimus inter cardinales gradus sui indutus cappa de scarleto.

Minores ordines consueverunt dari prædictis cardinalibus novis per episcopum cardinalem ex commissione papæ extra quatuor tempora. Minores vero ordines per papam regulariter in quatuor temporibus, et interdum extra quatuor tempora et secreto, præsentibus tantum tribus antiquis cardinalibus, et paratis suis paramentis uno episcopo vel presbytero et duobus diaconibus. Consueverunt etiam dari per papam simul omnes ordines majores cardinalibus supradictis.

CXVII. Cæremoniæ solitæ servari in creatione presbyterorum cardinalium, quando eis committitur titulus episcopalis, rubrica.

Quando vero titulus cardinalis episcopi vacat tempore quo novi cardinales per dominum papam creantur, consuevit interdum dominus papa alicui de antiquis presbyteris cardinalibus in curia Romana præsentibus, de illo per modum qui sequitur providere, et in die Veneris, quando cardinales de novo creandi nominantur, antiquis cardinalibus per ordinem suum venientibus pro consilio ad cathedram, juxta cathedram domini papæ pro ipsis cardinalibus antiquis paratam, eos singulariter interrogat, de quo antiquo presbytero cardinali eis videretur ecclesiæ, ut præmittitur, vacanti fore providendum, neminem tamen de cardinalibus eis nominando; et responso per ordinem per eos, dum postea omnes cardinales ad consistorium ad sedendum secundum ordinem suum redierint, dominus papa antiquo cardinali presbytero ibidem præsentem vel absentem providet de ecclesia episcopali, ut præmittitur, vacante, antequam creet alios novos cardinales.

435 Præferuntur tamen aliqui ratione legationis novissimi presbyteri cardinales in provisione tituli episcopalis antiquioribus presbyteris cardinalibus, prout factum fuit tempore domini Joannis papæ XXII, quo tempore erat legatus dominus Bertrandus de Poeto, qui stando in sua legatione fuit factus episcopus Ostiensis, licet dominus Santelmus [Al., Santelinus] Joannes, qui postea lapsu temporis fuit episcopus Albanensis, et P. de Roblayo, qui fuerat cancellarius Franciæ, presbyteri cardinales præcederent eum.

Præferuntur etiam novissimi presbyteri cardinales in provisione dicti tituli episcopalis illi qui ante promotionem ad cardinalatum fuerint archiepiscopi, vel episcopi consecrati, aliis antiquorum cardinalium, qui non fuerunt episcopi consecrati ante promotionem cardinalatus, ut tempore præfati domini Joannis papæ, quo tempore dominus Prænestinensis, tunc presbyter cardinalis, qui episcopus consecratus Aquensis, fuit presbyter cardinalis Prænestinensis, licet prædicti duo presbyteri cardinales

* Quando primum diaconus exclusus presbyteris, prælati presbyteris, vide Augustinum Prænestinensem ubi quædam exempla refert

et P. de Roblayo presbyteri cardinales præcederent eum, et essent antiquiores in cardinalatu; et tempore domini Clementis papæ VI, quando dominus Dalbia, qui fuerat episcopus Ruthenensis, fuit factus episcopus Portuensis; et dominus cardinalis Bononiensis, qui fuerat consecratus archiepiscopus Lugdunensis, factus fuit episcopus Portuensis; et dominus cardinalis Claremontensis, qui postea fuit papa Innocentius VI, fuit habitus episcopus Ostiensis, licet dominus cardinalis montis Olivi præcederet eos, et esset antiquior ipsis in cardinalatu. At tempore domini Innocentii papæ VI, quo dominus Alrabateasis presbyter cardinalis fuit factus episcopus Ostiensis, et dominus Ispanus etiam presbyter cardinalis, qui tunc erat legatus in Lombardia, fuit episcopus Sabinesis, quamvis dominus montis Olivi, qui fuerat abbas montis Olivi Benedictinus; et cardinalis Succellensis creatus dicti domini Clementis papæ VI, qui fuerat electus Succellensis, et non fuerat consecratus, præcederent omnes; et subsequenter creavit alios novos cardinales per modum supradictum.

436 Die vero Sabbati sequenti dictus cardinalis antiquus, cui die Veneris præcedenti provisorum est de titulo cardinalari episcopali, debet esse extra consistorium cum aliis novis cardinalibus die Veneris præcedenti creatis, quousque ex parte domini papæ vocetur quod veniat ad eum cum aliis cardinalibus de novo creatis; et tunc primitus debet venire cum eis, et stare primus pedes cum novis cardinalibus, et omnia alia facere cum eis quæ novi cardinales facere debent iuxta modum superius recitatum, hoc excepto, quod cum omnes solemnitates præmissæ sint complete, quod per duos diaconos cardinales antiquiores primus ducitur ad sedendum in consistorio immediate juxta ultimum antiquum episcopum cardinalem. Silentium etiam ei non imponitur, quod novis cardinalibus est imponi consuetum; nec per papam annulus ei postea datur, nec exhortatur per papam, quomodo debeat se habere in consistorio et extra; nec capellus rubeus ei per papam datur. Visitat tamen omnes cardinales, ut de novis cardinalibus superius est jam dictum. Si vero est absens a curia, quando dominus papa ei providet, debet cum redierit omnes cardinales in eorum domibus singulariter visitare.

D Sciendum est autem quod titulus episcopalis cardinalatus non consuevit committi alicui cardinali, nisi primo fuerit episcopus consecratus, posito quod tempore quo talis titulus episcopalis vacat, sit prior presbyterorum cardinalium primus, qui non fuit episcopus consecratus ante promotionem suam ad cardinalatum. Et factum fuit, quando dominus cardinalis de Boloña fuit factus episcopus Portuensis, qui erat subprior presbyterorum cardinalium, quod fuerat ante cardinalatum archiepiscopus Lugdunensis consecratus; et dominus cardinalis montis Olivi erat prior diaconum Removicensem diaconum promovit ad episcopatum Prænestinensem; ex Pio II, qui Joannem Curvial sancti Angeli ad episcopatum Portuensem, etc.

presbyterorum cardinalium; sed ipse dominus montis Olivæ non fuerat episcopus consecratus ante promotionem suam ad cardinalatum, ideo non fuit sibi commissus titulus episcopatus prædictus.

Notandum tamen est quod tempore prædicti domini Joannis papæ, dominus Santelmus Joannes presbyter cardinalis, licet non fuisset electus neque consecratus in episcopum vel archiepiscopum, fuit factus episcopus Albanensis.

Tempore vero Benedicti XII et domini Clementis VI, post receptionem ad osculum oris, dominus papa consuevit dare annulos nobilibus episcopis noviter creatis, quando sunt in curia **437** præsentibus; absentibus autem etiam, cum ad ipsam curiam redierint, dare non est consuetum. Ita fuit observatum per dominum Clementem papam VI, quando dominus Petragoricensis cardinalis fuit creatus episcopus Albanensis, et dominus cardinalis Ruthenensis factus episcopus Portuensis; quibus dati fuerant annuli per dominum papam prædictum, ut dictum est, quia erant in curia præsentibus. Domino cardinali Ebredunensi vero, qui erat absens a curia, quando fuit creatus episcopus Sabinensis, in regressu suo per papam annulus non fuit ei datus. Domino cardinali Albo, cum factus fuit episcopus Tusculanensis, datus fuit annulus, quia erat tunc in curia præsentibus per dictum Clementem papam prædictum, modo et tempore prædictis; et idem fecit domino cardinali de Bolognia, quando ei providit de episcopatu Portuensi.

Interdum tamen dominus papa consuevit antiquo presbytero cardinali in curia Romana præsentibus sine quatuor temporibus, et sine creatione novorum cardinalium de episcopali titulo per modum supra plene recitatum providere; et illa die omnes cardinales consueverunt cum papa prandium facere; et cardinalis ille in crastinum habet omnes cardinales singulariter in eorum domibus, ut supra præmissum est, visitare.

Si vero cardinalis ille sit absens a curia Romana, omittuntur solemnitates prædictæ, hoc excepto, quod auricularia consilia per dominum papam cardinalibus in curia Romana præsentibus per modum prædictum petuntur. Quibus per eos datis, et postea ad consistorium reversis, dominus papa facit tunc provisionem prædictam cardinali absentibus per modum antedictum.

Et notandum quod licet regulariter omnes dicti cardinales veniant ad reverentiam domini papæ, quando idem dominus papa venit ad consistorium, tamen si ipse dominus papa, sive in loco suo, sive in camera sua, seu alibi cum mantello et bireto, vel cum cappa, non portando paramenta solita, ut fit aliquando propter frigus, vel ex causa alia, teneat consistorium; tunc quando non portat paramenta solita, non veniunt domini cardinales ad reverentiam consuetam.

Sciendum est quod quando dominus noster papa creat cardinales, sive diaconos, sive presbyteros, post creationem et commissionem ecclesiarum, ad

quas intuluntur per dictum **438** dominum nostrum papam eis factam, idem dominus noster consuevit dispensare ad partem, ut dicti cardinales possint obtinere omnia beneficia, quæ ante dictam creationem obtinebant, cum ecclesiis eisdem commissis.

Sciendum etiam, quod quando dominus noster papa providit alicui presbytero cardinali de aliquo episcopatu cardinalari, tunc dominus noster non dicit *commitimus*, sed *providemus de tali episcopatu*, etc. Et hujusmodi provisione facta, dictus dominus noster papa non in publico, sed ad partem dispensat cum ipso episcopo cardinali, ut beneficia, quæ obtinebat ante dictam provisionem, una cum dicto episcopatu possit obtinere.

Notandum est etiam quod dicti cardinales, qui mittuntur nuntii vel legati, die qua debent arripere iter legationis suæ, ambo simul vadunt cum familiaribus suis, tamen primo ad ecclesiam majorem civitatis vel villæ, ubi curia est; demum debent arripere et continuare iter suæ legationis. Omnes vero alii cardinales, qui habent remanere in curia, habent præcedere legatos, et expectare quasi per mediam leucam extra civitatem, et ibi recipiunt licentiam ab ipsis. Qua licentia ab omnibus recepta, continuant ad usque prosecutionem iter suum.

Sciendum est etiam quod cardinales nuntii vel legati in excessu eorum de curia et regressu habent visitare omnes cardinales in curia remanentes; ipsi vero in dictis recessu et regressu non visitantur, nisi hoc fieret ex affectione speciali, licet secundum usum modernorum, quasi per omnes visitentur.

Item sciendum est quod cardinalis legatus vel nuntius non consuevit redire ad curiam Romanam, nisi præhabita super hoc licentia speciali domini papæ.

CXVIII. De creatione cardinalium legatorum, vel nuntiorum.

Sciendum est quod quando dominus papa vult ordinare de cardinali, vel de cardinalibus, legato, vel legatis, nuntio, vel nuntiis, mittendo, vel mittendis ad aliquas partes, seu regiones, dominus papa primo petit publice in consistorio a cardinalibus utrum sit expediens mittere, vel non, dicendo aliqua **439** propter quæ mittendum videatur; et si expediens videatur mittere, ordinat etiam publice in consistorio utrum sint mittendi unus, duo vel plures; et ordinatio de mittendo, sicut auricularia consilia de personis mittendis, ut in cardinalibus creandis est fieri consuetum, et dominus papa petit tunc auriculariter a quolibet, de quo, vel quibus, videtur bonum ordinare mittendis.

Et consiliis completis, postmodum per papam interdum sumpta aliqua auctoritate, sed ipsam parum prosequendo, regulariter tamen sine assumptione auctoritatis, ibidem vel in crastinum, secundum quod papæ placuerit, dicitur per dictum papam: *Omnes vel major pars fratrum nostrorum concordant, vel concordat in unam personam, vel duas personas, vel plures, si duæ vel plures sint mittendæ; et nos de consilio ipsorum fratrum nostrorum ordinamus quod*

vos talis, vel tales, si sint duo vel plures, vadatis ad tales partes, et paratis vos ad eundem, etc. Interdum vero papa consuevit addere post verbum *Ordinamus, Et injungimus*. Quo dicto per papam, cardinalis mittendus ibidem consuevit sumere aliquam auctoritatem, et aequaliter se excusare, quod ipse non est sufficiens ad id quod dominus papa eum ordinavit mittendum; sed ejus excusatione non admissa per papam, cardinalis ipse venit ad osculum pedis et oris papæ, cardinali antiquiori diacono primitus pedes papæ discooperiendo. Quibus factis, papa surgit, et vadit ad cameram. Aliæ solemnitates non fiunt, nec dicuntur, nisi quod si cardinalis aliquis est absens propter infirmitatem, mittuntur duo cardinales ad eundem pro consilio ejus habendo, juxta modum servatum in creationibus novorum cardinalium. Illa vero die qua sic ordinantur legatus, vel legati, nuntius, vel nuntii cardinales, mittendus, vel mittendi, non consueverunt omnes cardinales cum papa commedere; sed tantum ille, vel illi, quis, vel qui, legatus, vel legati, nuntius, vel nuntii ordinatur, vel ordinantur.

Attendendum est etiam quod si forte sint duo legati, vel nuntii creati, et unus illorum processu temporis forsitan se excuset, vel papa eum excuset, utrum illi qui remanet, sit alius legatus, vel nuntius adjungendus, vel non adjungendus, et de persona adjungenda super hoc sit auriculare consilium, sicut prius; et hoc propter illum primo creatum, se non excusantem, qui remanet nuntius, vel legatus, qui in 440 hoc tantum cardinalium vota scire non debet. Et ita fuit observatum tempore domini Clementis papæ VI, pontificatus sui anno 4, quando dictus dominus papa excusavit dominum cardinalem de Bolognia, qui fuerat electus legatus una cum domino cardinali Ebredunensi per eundem ad partes Italiae et regni Siciliae.

Notandum est etiam quod dominus papa debet ordinare et facere, ut supra dictum est, hujusmodi legatos, vel nuntios in consistorio. Interdum tamen consuevit ipsos ordinare et facere in camera sua, vocatis omnibus cardinalibus; et si forte papa in dicta ordinatione non portat pluviale et mitram; tamen in pronuntiatione ipsorum legatorum, vel nuntiorum ipse debet portare pluviale aurifrigiatum, et mitram consistorialem nuncupatam. Si tempus sit nimis frigidum, papa in eadem pronuntiatione potest recipere pluviale de samito fultrato de pellibus, et caputium de eodem. Quo pluviali recepto, ante dictam legatorum vel nuntiorum pronuntiationem omnes cardinales debent venire ad reverentiam papæ, prout est consuetum.

Item notandum quod cardinalis vel nuntius, ante recessum suum de curia, debet omnes et singulos cardinales in eorum domibus visitare; et illud idem debet facere in regressu. Ipse vero legatus, vel nuntius, non consuevit ab eis visitari, nisi per aliquos sibi speciales; sed in die recessus ipsius omnes cardinales debent extra villam in convenienti campo exspe-

ctare ipsum, ab eo facto primitus osculo, depositis capellis et birete per eosdem. Si vero sint duo, vel plures legati, vel nuntii, debent ipsi convenire bene mane in ecclesia majori civitatis, vel loci, ubi resident papa et cardinales, et idem recipere simul viam suam, et venire ad cardinales extra villam, ut supra dictum est, expectantes pro comenatu recipiendo.

Cum autem hujusmodi legati, vel nuntii redent de legatione sua, et volunt intrare curiam, omnes cardinales de curia debent exire eis obviam extra villam, et eosdem legatos, vel nuntios expectare in convenienti campo, ut superius in recessu est dictum; et deinde omnes cardinales cum dictis legatis vel nuntiis debent ascendere palatium, ubi recipiuntur prædicti legati, vel nuntii in consistorio per dictum papam ad osculum pedis et oris; et si non sit unus legatus, vel nuntius, 441 ille associatur a loco ubi fuit per cardinales receptus extra villam usque ad palatium papæ per duos juniores diaconos cardinales.

Si vero sint duo legati vel nuntii, ipsorum legatorum vel nuntiorum prior in ordine cardinalatus associatur a loco prædicto per duos juniores diaconos, et legatorum vel nuntiorum alter associatur modo prædicto per alios duos penultimos juniores diaconos cardinales, secundum suæ prioritatis ordinem incedendo. Quibus legatis vel nuntiis receptis per papam ad osculum pedis et oris, vadunt ipsi legati vel nuntii ad sedendum in sede sua secundum ordinem suum; ipsi vero diaconi cardinales, qui eosdem legatos vel nuntios associaverint, post eos veniunt ad reverentiam papæ, prout est fieri consuetum; et demum vadunt ad sedendum in loco suo.

Quibus residentibus, papa recipit aliquod thema, et facit quamdam collationem ad commendationem et laudem ipsorum legatorum vel nuntiorum, prout videtur papæ; in qua collatione ipsi legati vel nuntii sedent in locis suis, capitibus omnino discooperitis, etiam absque biretis; et sic est quandiu laus et commendatio illius collationis ipsis diriguntur per papam; et ipsa collatione finita, remanent illa die omnes cardinales ad comedendum cum papa. Dicta namque collatio, quæ fit per papam in adventu nuntiorum, vel legatorum, fuit introducta per dominum Benedictum papam XII, et observata per dominum Clementem VI. Tamen temporibus domini Clementis V et domini Joannis XXII non observabatur.

In primo vero consistorio secuto dicti nuntii vel legati referunt, seu relationem faciunt de gestis per eos in legationibus suis; et hoc per modum collationis, recipiendo thema aliquale. Et istud servatur, etiamsi sint duo legati vel nuntii, sive plures, pro quibus facit suam relationem per modum collationis. Si autem ipsi legati vel nuntii non erunt parati referre in proximo consistorio post eorum adventum, consuevit eis designari per papam certa dies ad referendum.

Est etiam notandum, quod cardinalis legatus vadens ad legationem suam, cum exit territorium civitatis vel loci in quo papa cum cardinalibus residet,

statim deponit cappam communem, et recipit cappam rubeam de scarleto et biretum rubeum, quibus in tota legatione sua utitur; et cum intrat territorium supradictum, statim dimittit signare, et deponit cappam rubeam et 442 biretum rubeum, et assumit cappam communem, et biretum tale, sicut alii cardinales portant, et deinde intrat curiam per modum supra proxime descriptum.

Ista vero quoad assumptionem, necnon depositionem cappæ rubei coloris et bireti et crucis signationem, non habent locum quoad nuntios, sed tantum quoad legatos.

Attende tamen quod crux non portatur ante legatum, nec ante nuntium.

Sciendum est autem quod cardinalis legatus, postquam recesserit de curia, quousque redierit de legatione sua ad curiam, nihil recipit de censibus ecclesie, nec de serviitiis prælatorum per dominium papam medio tempore factorum, nec de aliis cameræ domini papæ medio tempore debitis, in quibus cardinales præsentés partem dimidiam habere et percipere consueverunt, exceptis annul. card. medio tempore decedentium, in quibus annul. card. legati absentes a curia tantum recipiunt, ac si essent præsentés. Nuntius vero missus tantum recipit in absentia de prædictis, quantum reciperet, si in curia esset præsentés.

Notandum etiam quod cardinalibus, qui debent ire

* Quædam hic alieno caractere addita erant de verbo ex Cæremoniali sequenti Petri Amelii, quæ omittenda visa sunt.

A legati, vel nuntii, consuetum est ad parandum se et iter arripiendum unius mensis terminus communiter assignari, licet propter periculum grande, quod imminerebat et timebatur..... fortius in regno Majoricarum, quod rex Aragonum cum armis intraverat, et civitatem Majoricam jam receperat, et ad locum Perpignani accedens capere timebatur eundem, dominus B. cardinalis Ruthenensis, ad ipsa regna ordinatus legatus, die duodecima post diem suæ publicatæ legationis iter suum arripuit versus illa.

Item notandum quod cardinales legati vel nuntii in regressu de legatione sua consueverunt cardinalibus in curia remanentibus aliqua, prout placet, dare jocalia.

Item notandum quod quando domini cardinales sunt coram domino papa, et habent ibidem loqui vel respondere de aliqua materia, primo loquitur primus episcopus cardinalis, et subsequenter alii episcopi cardinales; et post eos presbyteri cardinales; et demum junior diaconus cardinalis, et per ordinem omnes diaconi cardinales usque ad antiquiorem diaconum cardinalem, qui loquitur seu respondet ultimus. Cum autem vacat sedes apostolica, et domini cardinales simul congregantur, 443 et loquuntur, tunc non servatur iste modus, quod antiquior diaconus cardinalis loquitur immediate post ultimum presbyterum cardinalem, et demum singuli diaconi cardinales usque ad juniorem diaconum cardinalem, qui tunc sede vacante loquitur ultimus omnium. *

ADMONITIO IN LIBRUM SEQUEMTEM.

1. Etsi in veteri Codice, quem nobis utendum pro sua benevolentia concessit eminentissimus cardinalis Casanata, nullum auctoris nomen sequenti libro sit præfixum, ex variis tamen ejusdem libri locis constat eum esse Petrum Amelii, Gallum Electensem, ex eremita Augustiniano Urbani V sacristam, dein Gregorii XI penitentiarium ac bibliothecarium; postea Senogalliensem episcopum, archiepiscopum Tarentinum, tum patriarcham Gradensem et Alexandrinum, atque ecclesie Aquensis administratorem. Is nimirum se ipse prodit in sequenti libri cap. 79: *Ita vidi ego frater Petrus Amelii, Senogalliensis episcopus, observari.* Item in cap. 141 Augustinum *Patrem nostrum vocat*; idemque in cap. 90 testatur, se *sacristam et episcopum Senogalliensem*, agnos Dei (ut vocant) confecisse anno 1378. Ad hæc in cap. 158 ait se *Gradensem patriarcham* una cum patriarcha CP. processus generales in criminosos feria quinta in Cœna Domini pronuntiasset anno 1393. Denique in vivis erat ad annum 1398, instante obitu Bonifacii IX, ex cap. 165. Falluntur itaque qui eum anno 1468 obiisse ferunt, cum post annos decem agnos Dei confecit sacrista et episcopus Senogalliensis. Sedit ut patriarcha inter cardinales episcopus anno 1391, ex cap. 155. Iter Gregorii XI Avenione Romam versibus crevit: cujus operis meminit in sequenti cap. 142. *Quære in itinerario meo de domino papa Gregorio XI.* Hoc Itinerarium exstat apud Massonum et Ciaconium de summis pontificibus, in Gregorio XI. Ex his manifestum est non alium a Petro Amelii sequenti libelli esse scriptorem, de quo Augustinus Patricius in l. b. II, cap. 60.
2. Quædam tamen additiones ab aliis auctoribus hinc inde respersæ sunt, nimirum in cap. 61, ubi quædam observantur de tempore Eugenii IV, tum in cap. 65, ubi exsequiæ cardinalis Novariensis, qui anno 1434 obiit, referuntur. Harum additionum auctorem esse Petrum episcopum Olycensem conjicere licet ex cap. 65. *Et ita vidi servari ego Petrus episcopus Olycensis tempore domini Bonifacii IX, Innocentii VI, Gregorii XI, Joannis XXIII, et Martini V.*

ORDO ROMANUS XV.

VEL

LIBER DE CÆREMONIIS S. R. E.

Auctore PETRO AMELIO, ep. Senogalliensi.

446 I. De Dominica prima Adventus Domini, rubrica.
In prima Dominica Adventus Domini sermo et Missa mandantur. Ilac die camerarius papæ consue-

vit celebrare magnam Missam, nisi aliquis cardinalis vel prælatus faceret sermonem, quia tunc talis debet celebrare totum officium. In hac Missa summus pon-

tifex indutus alba, stola, et pluviali rubeo simplici A et sine perlis, et cum mitra alba, venit ad Missam; et sic in Dominicis Adventus et Quadragesimæ; et antequam exeat cameram, occurrunt ei ad osculum manus cum aurifrisio pluvialis supra manum dexteram duo diaconi minores cardinales, qui ibidem sint, vel presbyteri, si non sint diaconi; et cum antecedunt usque ad capellam. In ista Missa descendit de cathedra sua, et vadit ad aliam ante altare, dum dicitur *Hanc igitur*, et ad ^a *Lætatus sum* tantummodo.

II. De Dominica secunda.

In secunda Dominica Adventus sermo et Missa mandantur, ut alia supra. Item sciendum quod curia Romana in Dominicis Adventus, necnon in Quadragesima, quantumcumque sit festum duplex, et in ipsis cadat, nunquam consuevit de festo illa die facere, sed transfertur in sequentem feriam; nec commemorationem, quoniam istæ Dominicæ habent historias proprias.

III et IV. De tertia Dominica et quarta.

In tertia Dominica Adventus et Missa et sermo mandantur. Si camerarius non dicit Missam in prima Dominica, istam debet celebrare, nisi cardinalis aut aliquis prælatus faceret sermonem, quoniam tunc talis faciet officium totum. In hac die prælatus utitur mitra cum perlis et paramentis pretiosis violaceis. Portat dominus papa etiam pluviale de **449** sindone seu samito cum aurifrigis de perlis, et mitra aurifrigiata cum perlis utitur; in prima Oratione dicitur *Pax vobis*, et non *Dominus vobiscum*.

In quarta Dominica Adventus sermo et Missa mandantur. Omnia et singula ut supra in prima.

V. De vigilia Nativitatis Domini.

In vigilia Nativitatis Domini non est sermo nec Missa. Vesperæ ^b mandantur. Potus fit in aula post Vesperas.

In primis Vesperis sacrista papæ bona hora facit parare pluviale album pretiosum cum imaginibus et perlis, aquilam et mitram pretiosam cum magnis saphiris, vel aliam juxta voluntatem papæ: quibus indutus pontifex ad Vesperas venit; et duo diaconi, antequam exeat cameram, faciunt sibi reverentiam osculando manum cooperto aurifrisio pluvialis papæ. Et isto modo semper observatur quandocumque papa indutus exit cameram. Et facta reverentia flexis genibus ante altare, supra cathedra mitra deposita per antiquiorem diaconum primo; sed duo minores diaconi in cappis laneis remanent cum papa; et alii omnes cardinales cappis depositis sacra recipiunt paramenta, scilicet amictum, latum superpliceum et pluviale; et sic revertuntur duo antiquiores cardinales. Et surgens ab Oratione, duo diaconi cardinales antiquiores a dextris, et alii a sinistris recipiunt oram pluvialis, et alia manu fimbriam retro; et sic ducunt eum ad cathedram solemnem longe ab altari paratam; et ipso sedente, antiquior stet a dextris ipsius, junior a sinistris, capitibus discoopertis. Et tunc

^a Psalmus *Lætatus sum* dicebatur ante communionem, inferior, in c. p. 45.

veniunt omnes cardinales ordine suo ad reverentiam papæ more solito. Primo prior episcoporum cardinalium; post eum patriarcha, si est ibi; secundo loco subprior episcoporum cardinalium; et post eum alius patriarcha, si est ibi; et sic deinceps secundum ordinem suum.

VI. Ordo Antiphonarum annuntiandarum.

Quo facto, papa surgit; stando ibidem, et deposita mitra per illum qui stat a dextris, versa facie ad altare, signando se incipit *Deus, in adjutorium meum intende*, et dicto *Gloria Patri*, subdiaconus papæ stando capite inclinato submissa voce incipit *Rex pacificus*, et postea flectit genua ante eum, et iterum papa reincipit Antiphonam; qua dicta, sedet. Statim chorus reincipit; et ponitur sibi mitra per unum diaconum cardinalem, qui sibi astat a dextris, et per alium, retro caudas aptantes. Secundam Antiphonam incipit diaconus qui stat a dextris; tertiam incipit episcopus cardinalis, qui servit in officio presbyteri; quartam incipit prior presbyterorum cardinalium; quintam diaconus cardinalis qui stat a sinistris; et iste ordo observatur quandocumque sunt Vesperæ papales.

450 Nota quod subdiaconus cum uno acolythorum denuntiat Antiphonam papæ et cardinalibus. Capitulum dicit subdiaconus; Hymnum incipit aliquis de senioribus auditoribus vel acolythis; et statim papa eundem Hymnum reincipit. Deponitur semper sibi mitra quando cantat. Subdiaconus vero incipit Antiphonam de *Magnificat*; et statim papa eam reincipit. Postquam cantores incipiunt *Magnificat*, papa descendit de sede, et vaditthurificandum altare. Hoc facto, revertitur ad sedem, et thurificatur per episcopum cardinalem in dicta sede; et postea ipse episcopus, dicti duo diaconi a dextris et a sinistris, et postea subsequenter omnes cardinales induti pluvialibus per unum acolythorum; et postea dicit Orationem.

Nota quod Matutinæ non mandantur, sed omnes tres Missæ, neque est sermo.

VII. De Matutinis.

In Matutinis vero papa venit indutus cappa lanea. Modernis temporibus est de veluto cremosino, foderata de ermelinis. Hoc advenit Bonifacius IX. Cappa lanea de scarleto rubeo, clausa usque ad medium pectoris, cum bireta connodata subtus barbam propter frigus; et sine mitra sedet in dictis Matutinis, quas ipse incipit more solito. Nec stant ante ipsum, nec ad latera cardinales diaconi, sed sedent in scamnis suis juxta ordinem suum.

VIII. De lectionibus legendis.

Duas primas lectiones legunt acolythi vel clerici capellæ; tertiam legit junior thesauraria clericus; quartam minor presbyter cardinalis; quintam nobilior in genere, qui tunc sit in curia; sextam prior subdiaconorum; septimam junior diaconus cardinalis, qui stat a sinistris papæ; octavam prior diaconorum cardinalium, qui stant a dextris papæ; no-

^b Id est significantur cardinalibus, etc.

nam papa, in qua dicit solummodo *Jube, domine, A Deus, in adjutorium meum intende*, et revertitur ad benedicere, et cantores respondent *Amen*.

Nota quod cardinales qui legunt lectiones ista nocte, post lectionem non veniunt ad osculandum pedem papæ; sed alii dicentes lectiones vadunt ad osculandum pedem papæ, sed non cardinales; et quando dicunt lectiones, omnes habent superplicia, præterquam cardinales, qui stant cum cappis, dicentes lectiones; et lectione lecta per papam, subdiaconus incipit ante papam, *Te Deum laudamus*, et papa iterum resumit *Te Deum*; et cantores perficiunt totum. Dum cantatur *Té Deum*, sacrista facit parari paramenta super altare albi coloris, primo casalam, secundo dalmaticam; super parte sinistra tunicellam; super parte dextra stolam pectoralem, chirotheas, annulos, pallium, tres acus sive spinolas, sandalia B super eadem parte; manipulum infra librum Evangeliorum; in sinistra parte mitram, in medio altaris albam simplicem, et ab una parte cinctorium cum succinctorio versus mitram, et fanum a parte dextra; et sic idem sacrista successive et ordinate cum honestate 451 tradit et distribuit capellanis, commensalibus, auditoribus, et acolythis juxta ordinem suum summo pon illi deferendis.

Completo vero *Te Deum*, portantur duo candelabra cum faculis per acolythos ante papam, et Missale per aliquem episcopum de sibi astantibus; et ponit super caput primi presbyterorum qui sibi servire debet in hac Missa, et papa dicit Collectam. Qua finita, non datur Benedictio, sed acolythi cantant *Benedicamus Domino*. Et interim papa stando duo diaconi cardinales deponunt sibi illa vestimenta præcise usque ad cæmisiæ seu albam Romanam, et induunt ipsum sacris vestibus, prout scripti sunt et notata superius, ordine contrario, quæ primo traditur ei alba per illum qui habet legere Evangelium, qui etiam debet esse in habitu diaconi a parte dextra papæ; et per subdiaconum ex parte sinistra. Ambo simul induunt papam. Secundo cinctorium cum succinctorio; et caveat quod illud pendeat ad latus sinistrum. Tertio crucem pectoralem, quarto fanum, et sic deinceps.

IX. De prima Missa Nativitatis Domini.

In hac Missa veniunt papæ obviam, eo descendente de cathedra, tres juniores presbyteri cardinales, indati rochetto, amictu, superplicio, et planeta seu casula; et eodem modo in omnibus missis solemnibus papalibus, prout notatur in ordine ipsorum, et in fine continetur libri. Post thurificationem altaris, papa stante vel sedente in sede sua; omnes cardinales faciunt reverentiam papæ, et non in Matutinis. Dicta Missa, et data Benedictione papali, et denunciata indulgentia, per cardinalem qui ei servit in officio capellani, de vii annis et septem quadragenis, papa revertitur ad magnam cathedram; et mitra deposita per cardinalem qui sibi astat a dextris, incipit laudes

* Iluc spectat rubrica Sacramentarii Gregoriani in vigilia apostolorum Petri et Pauli, scilicet quod apostolicus, quando celebrat duas Missas una die, non lavat os nisi post officium.

^b Id non passus est Fredericus tertius imperator,

revestiarium, ubi debet semper indui. Si papa velit celebrare secundam Missam sine intervallo, non exiit se, sed dicta per eum Oratione, et data Benedictione, vadat ad altare. Si autem per alium celebratur, et immediate, non cappam, sed pluviale deponit, cum aurifrisiatam mitram recipit. Si est infra capellam, et ibi exspoliat se sacris vestibus legendo Laudes cum capellanis suis; et ibidem tantummodo dicit Collectam, et dat iterum Benedictionem, cantato per cantores *Benedicamus Domino*. Quod si non sit revesiarium, ista fiunt in cathedra sua. Resumit cappam clausam quam prius deposuerat, et revertitur ad cameram, si sibi placet, usque sit tempus incipiendi Missam de aurora.

B Nota quod in hac Missa nec in secunda non dicitur *Lætatus sum*. Item in præsentī Missa solus pontifex communicat, et super altare; et sine calamo bibit sanguinem, et nihil aliud, quia habet celebrare illam de tertiis; sed cum digitis bene tergat calicem, et cum aqua infra 452 lavet digitos, prout moris est in parvis Missis.

Notandum etiam quod imperator vel rex, si sit in curia hac nocte de sero, clericus capellæ portat sibi librum legendarum, in quo debet legere quintam lectionem; et eum honeste instruit de cæremoniis observandis in petendo Benedictionem, in cingendo ense cum vagina, extrahendo, et ipsum vibrando, pileo et aliis. Item notandum, paratur per camerarium et clericos ensis cum vagina, corrigia, et pileo secundum nobilitatem principis. Item dum cantatur quartum Responsorium, si sit imperator vel rex, camerarius, sacrista et clerici capellæ parant unum pulchrum pluviale album, et ante pulpitem sibi deponunt caputium, et ipsum induunt ad medium chlamydis illud pluviale, ita quod fissura ^b sit ad manum ejus dexteram; et cingunt ei ense, et ipsemet extrahit et facit vibrare; et ponunt sibi super caput pileum, et ipse inclinat caput ad papam, et petit Benedictionem, et legit lectionem sibi prædictis astantibus. Qua lecta, ducunt eum sibi indutum cum pileo super caput, ense extracto ad manum, ad osculum pedis papæ; et quilibet revertitur ad locum suum.

Notandum etiam quod si papa sit Romæ, hanc Missam debet celebrare ad præsepe Domini, et de sero ibidem cantare Vesperas, et potum cum clericis et nobilibus Urbis facere in aula.

Item quidquid offertur sive ad manus papæ vel pedes, vel super altare, capellanorum commensalium est, excepto pane et vino, quod acolythorum est, et quidquid venit per totam Missam super altare. Et iste modus debet semper observari in omnibus Missis papalibus, prout continetur in libro ^c Politico, secundum quod dicit Jacobus Gaietani; et presbyteri in Musei Italici tomo I, pag. 263.

^c Id est in libro Cenciū camerarii superius edito, qui in hoc Cæremoniā passim *Politico*, rectius *Polyptychus*, aliquando *Camerarius* appellatur.

cum capellanis recipiunt XII denarios a papa, qui vocatur presbyterium, de quibus medietas est sacristæ juxta ordinem Urbani.

In hac Missa nec in sequenti cardinales non consueverunt venire ad reverentiam papæ, quoniam bis in die non tenentur (sed quod observatum sit alibi invenies) nisi tantummodo illi tres juniores presbyteri, illi nunquam fallunt. Contrarium ordinavit dominus Urbanus sextus. Sed in secunda Missa de aurora non veniunt, sed in prima et tertia. Bene.

X. De secunda Missa.

Missa de aurora mandatur, quam Romanus pontifex, si sit in Urbe, consuevit celebrare. Et egrediens de sancta Maria Majori summo mane indutus missalibus vestimentis, vadit ad sanctam Anastasiam, et ibi celebrat. In hac Missa dicitur *Credo in unum Deum*, et *Gloria in excelsis*. Non dicitur *Lætatus sum*; et oblationes ut in alia Missa de media nocte. Etiam papa solus communicat super altare ut in prima, etc.

Qua finita, sic revertitur indutus ad sanctam Mariam Majorem; et **453** depositis paramentis quiescit modicum in camera sua, et hora competente intrat sacrarium seu vestiarium cum episcopis, presbyteris, diaconis cardinalibus, capellanis, subdiaconis et reliquis ordinibus; et cantant Tertiam. Qua dicta, induunt eum solemniter sacris vestibus albis, et quilibet in ordine suo; et sic processionaliter procedunt ad altare cum cruce et septem faculis; et curia debet dare presbyterium, etc.

Quod si papa non sit in Urbe, cardinalis qui habet titulum sanctæ Anastasiæ consuevit hanc Missam celebrare, et in ejus absentia, si papa non celebret, prior presbyterorum cardinalium.

Notandum quod si papa vellet has duas Missas celebrare, si vellet, posset ambas dicere, absque quod deponeret vestes sacras; sed propter honestatem et nocturnam fatigationem rationabile est quod fiat aliquis interpolatio secundum temporis congruentiam, et prout expedit propter brevitatem temporis et dierum, quod etiam notandum est. Quo dicto *Te Deum laudamus*, duo cerosferarii accedunt ante papam cum candelabris et candelis accensis, et papa dicit Orationem, et illi *Benedicamus Domino*, cantando. Nec papa dat Benedictionem consuetam, sed post Laudes. Sciendum quod si dictam secundam Missam celebrare velit, dicta prima, sacras vestes non deponit, sed cum illis dicit Laudes; quibus dictis, dat Benedictionem, et iterum reincipit secundam Missam.

Hora ergo competente indutus solemniter summus pontifex cum capellanis, subdiaconis, acolythis processionaliter cum septem faculis, cruce et incenso incipit Missam. Ei occurrunt tres juniores cardinales presbyteri ad osculum oris et pectoris. Sciendum quod lecta Oratione consueverunt laudes ejus fieri, sicut habetur in Politico, et notatur in ejus coronatione. Finitis illis laudibus, cantatur Epistola Latina, postmodum Græca. Subdiaconus Latinus expectat subdiaconum Græcum; et postea ambo vadunt ad

osculandum pedem papæ, ducti per clericum ceremoniarum. Sic etiam legitur Evangelium Græcum et Latinum. Diaconus vero cardinalis dicto Evangelio revertitur ad altare, nec expectat diaconum Græcum, licet iverunt simul, sed Græcus sequens illum. Ad Evangelium Latinum portantur septem candelabra, et immediate dicitur Evangelium Græcum cum duobus candelabris accensis, et alia quinque portantur in altari. In hac die papa in Missa consuevit facere aliquas novitates. Quære in additionibus.

Nota quod si papa stet in laudibus sacris vestibus indutus, cardinalis qui sibi servit debet incensare altare.

XI. De tertia Missa.

In hæc Missa communicant omnes diaconi cardinales, protonotarii, commensales, et auditores, et omnes in Christo vere famulantes, qui in dignitate episcopali non sunt constituti, quoniam tales per se celebrare populo tenentur.

454 Nota quod in ista comunione et in die Paschæ parantur tres calices magni: unus pro consecratione, alius cum quo papa vinum bibit, alius pro communicantibus post sumptionem Eucharistiæ. Vinum sumunt de manu alicujus acolythorum, oblationes vero dividantur ut in prima.

XII. De secundis Vesperis.

In secundis Vesperis papa venit cum pluviali rubeo de samito et mitra aurifrisata. Subdiaconus dicit capitulum, cantores Hymnum, papa Orationes.

Completa Missa, si sit in Urbe, recipit regnum de manu mæscalchi majoris, et gestat illud usque ad gradus palatii. Tunc iudices et advocati veniunt ei obviam sub gradibus in porticu, et faciunt iterum laudes, prout in libro Politico scriptum est; et ibi dominus papa descendit, et deposito regno accipit mitram. Quæ hic continentur non servantur modernis temporibus. Deinde iudices ducunt eum usque ad locum in quo datur presbyterium. Tunc deposita planeta, et appositio manto super scapulas, sedens in cathedra, manibus propriis dat presbyterium capellanis, commensalibus, et aliis, prout in coronatione. Dato presbyterio, sic indutus vadit ad mensam, et diaconus cardinalis legit in mensa cum pluviali, et in fine cantores cantant Sequentiam *Lætandus*.

XIII. De sancto Stephano.

In die sancti Stephani Missa et sermo mandantur. Interdum Romani pontifices consueverunt ista die celebrare. Ideo nota si papa sit in Urbe.

Summo ergo mane conveniunt omnes ordines, tam clerici, quam laici, induti pannis sericis in basilica, diaconi cardinales et subdiaconi, exceptis illis qui induti vestibus consimilibus in camera papæ, et de quo ducunt ipsum ad basilicam, ubi cardinales et omnes prelati exeunt et veniunt ad reverentiam papæ; ibique induit se planeta alba; et descendens de palatio usque ad porticellam, ibique inveniet equum faleratum, sed non collum ipsius, sed nates de scarleto; et ascendens equum, et de manu diaconi qui

stat a dextris, regnum recipiens, induit ipsum; A cum eo quatenus possit celebrare super aram sancti sicque vadit ad ecclesiam sancti Stephani in Caelio Monte coronatus cum ordinibus processionaliter, ut scriptum est in Politico. Cum ad prædictam ecclesiam pervenerit, deposito regno intrat ecclesiam, et facta Oratione vadit ad sacrarium; et deposita planeta alba induit rubeam, et celebrat Missam, sicut hesternæ die in omnibus ad Missam. Qua finita resumit planetam, et induit regnum, et revertitur ad palatium; cætera sumit prout in Politico continetur.

Quod si papa non celebret, presbyter cardinalis tit. sancti Clementis Missam sancti Stephani prædicti consuevit coram papa celebrare illa die.

455 Ista die commensales capellani, acolythi, auditores, et pœnitentiarii comedunt cum papa splendide, et in collatione datur piper. Sed de istis duobus diebus sanctorum Stephani et Joannis non consueverunt celebrare Vesperas, et male.

X:V. De secundis Vesperis.

In secundis Vesperis papa venit cum pluviali rubeo et mitra.

XV. De sancto Joanne.

In die sancti Joannis Missa et sermo mandantur, quam consuevit dicere aliquis cardinalis: ad quam papa venit cum pluviali rubeo de samito, et mitra aurifrisata cum perlis, prout in consistorio. Et ita in secundis Vesperis, in quibus omnes acolythi debent esse cum superpliciis, primo commensales, auditores, et subdiaconi, deinde acolythi et capellani ^a honoris.

XVI. De Innocentibus.

In die sanctorum Innocentium consuevit esse Missa et sermo; sed modo non observatur, nec papa venit in secundis Vesperis ad capellam.

Nota quod si veniat Dominica, in Matutinis dicitur *Te Deum laudamus*, et in Missa *Gloria in excelsis* et *Credo in unum*, et paramenta rubea. Quod si non veniat in Dominica, nec *Te Deum*, nec *Gloria*, nec *Credo* dicitur; et paramenta debent esse violacea.

XVII. De Circumcisione Domini.

In Circumcisione Domini Missa et sermo mandantur tantummodo. Licet et antiquitus Romani pontifices consueverunt in primis Vesperis hujus diei venire solemniter induti cum pluviali pretioso albo et mitra solemniter; modernis temporibus ^b venit solemniter cum pluviali pretioso, et bene.

Hanc Missam Romani pontifices semper consueverunt celebrare; nec fit commemoratio de sanctis propter rubricam Clementis sexti.

Item nota, si papa sit in Urbe hac die, et non celebret, sed facit dici Missam per aliquem cardinalem in ecclesia sancti Petri, antequam cardinalis induat, præsentetur bulla quomodo papa dispensat

^a Hinc corrigenda lectio Jacobi Gaietani, supra, pag. 541, versu ultimo, et legendum, ut hoc loco, *capellani honoris*.

^b Legendum videtur *non venit*. Confer Cæremoniæ Petri Gaietani cap. 77.

^c Et si hæc vox *regiæ* non raro portas basilicæ significat apud alios auctores, in his tamen libris pas-

sim sumitur pro cancellis altaris, ut infra, cap. 21 et 35. Vide supra Jacobum Gaietani, c. 76 et c. 20 Commentarii nostri prævii. Certe hujusmodi bulla ibidem appendi solet etiam nunc, atque ita factum vidimus die festo sancti Petri in basilica Vaticana, ubi ad unam e columnis, quæ ciborium sustinent, hæc bulla posita est. Legesis iter nostrum Italicum, pag. 56.

456 XVIII. De Epiphania Domini rubrica.

In Epiphania Domini Missa et sermo mandantur, et Vesperæ non consueverunt mandari. Tamen modo mandantur Vesperæ, et papa portat pluviale pretiosum album, et inchoantur Antiphonæ per papam et cardinales. In utrisque Vesperis papa interest cum pluviali de samito rubeo et mitra aurifrisata.

Hanc etiam Missam antistites Urbis celebrare consueverunt, et de communi cursu semper faciunt, nisi infirmitate aut nimio frigore detenti. In hac die aliquando pronuntiaverunt novos cardinales, sicut **B** in Missa tertia Nativitatis Christi.

Item anno Domini 1589, pontificatus Domini Urbani VI anno 10, festum beati Antonii venit in prima Dominica post Epiphaniam Domini; nihil fecimus de sancto Antonio, sed totum de Dominica retinuimus in Urbe.

XIX. De Purificatione beatæ Mariæ virginis rubricæ.

In die Purificationis beatæ Mariæ virginis tantummodo missa mandatur. Non habet Vesperas præcedentes mandantes; sed tamen cardinales in Vesperis sint, et incipiant Antiphonas, et habent paramenta alba.

Sciendum quod si istud festum cadat in Septuagesima aut Sexagesima, transfertur usque in diem Lunæ.

C In primis Vesperis papa venit cum simplici pluviali de samito, et mitra aurifrisata.

XX. De Benedictione candelarum.

Sciendum quod in die Purificationis beatæ Mariæ virginis cerei benedicantur summo mane per juniorum presbyterum cardinalem, qui esse debet indutus rochetto, alba, amictu, stola et pluviali albi coloris, et mitra simplici de garnello, cum aqua benedicta, incenso, et sociis indutis cum superpliciis, et duobus cerosferariis cum faculis accensis benedicat candelas, prout in Missali et Pontificali Romano continetur.

Completa ergo Benedictione, dominus noster papa in camera paramenti induit se albam sive Romanam camisiam, stolam et pluviale rubeum de samito cum **D** aurifrisis sive perlis et mitra alba de garnello; et cum pervenerit ad capellam, orat ante altare, aliquantulum accumbens super cathedram et scabellum paratum ad illud. Quod si non sit ibidem **457** capella, accedet ad cathedram suam, et ibi sedet. Postea veniunt cardinales et prælati non parati ad reverentiam papæ, ut alias est consuetum fieri. Qua facta reverentia, vadunt cardinales et cæteri prælati

sim sumitur pro cancellis altaris, ut infra, cap. 21 et 35. Vide supra Jacobum Gaietani, c. 76 et c. 20 Commentarii nostri prævii. Certe hujusmodi bulla ibidem appendi solet etiam nunc, atque ita factum vidimus die festo sancti Petri in basilica Vaticana, ubi ad unam e columnis, quæ ciborium sustinent, hæc bulla posita est. Legesis iter nostrum Italicum, pag. 56.

ad recipiendum paramenta sua violacea vel Indii coloris; presbyteri et diaconi cardinales induunt superplicium, amictum latum, et planetam; episcopi vero pluviale, necnon et cæteri prælati similiter pluvialia recipiunt coloris violacei. Quibus paratis, paratur una tobalea per sacristam de lino super genua papæ, quam tenent duo capellani ab utroque latere, aut duo acolythi flexis genibus, unus a dextris, alius a sinistris. Tunc prior episcoporum cardinalium, vel, si absit, subprior, sic descendendo, mitra deposita, stans ante papam, sedente eo in sede sua, cereum recipit de manu camerarii vel alicujus episcopi papæ assistentis; et stans dictum cereum de cera alba grossiori aliis et majori, non accensum, nihil dicendo, dat papæ, osculando manum papæ; et iterum alium eodem modo dat papæ; et ibidem ipse qui porrigit papæ non accensus, et osculatur dextrum genu Domini papæ; et sic inde omnes cardinales faciunt, primo episcopi, secundo presbyteri, tertio diaconi et prælati assistentes, et consequenter omnes prælati induti genu osculantur: camerarius vero, notarii, auditor contradictarum et corrector, etiam si aliqui ipsorum essent archiepiscopi vel episcopi, quia non consueverunt venire induti, sed cum cappis laneis, et etiam capellani, tam commensales, qui debent esse cum superplicis, quam alii capellani, necnon pœnitentiarii, et breviter omnes familiares papæ, et laici, et quicumque alii non familiares, etsi esset rex, flexis genibus recipiunt cereum de manu papæ, et ipso recepto osculantur pedem, et non genu.

Sciendum etiam quod modernis temporibus consuevit recipere rex sicut sedet post priorem episcoporum cardinalium, et ita in ramis Palmarum, et Cinerum.

Sciendum quod si imperator esset præsens, post priorem recipit cereum, et osculatur pedem, et non genu.

Item notandum quod post priorem episcoporum cardinalium, si aliquis intersit patriarcha, candelam recipit de manu domini Papæ. Quod si rex est præsens, post regem candelam recipit subprior episcoporum, et in ejus absentia prior presbyterorum, et tunc patriarcha. Et sic si plures sint ibidem patriarchæ, quilibet recipit post cardinalem qui eum antecedit. Semper debent stare patriarchæ inter duos cardinales, et sic in Processionibus et in Missis stare debent patriarchæ.

Notandum quod omnes cerei, tam papæ, quam alii, non accensi dantur; sed recepti statim accendantur. Interim vero ordinatur Processio per priorem diaconorum cardinalium, qui dicit alta voce, versa facie ad Processionem, *Procedamus in pace*; et respondet chorus *In nomine Christi amen*.

XXI. De Processione.

Nota quod immediate ante distributionem candelarum et cinerum, **458** antequam recipiat aliud pluviale et mitram aurifrisatam, lavat manus.

Deinde movetur Processio, et dominus papa indutus pluviali rubeo cum perlis aurifrisiis, deposito

alio post distributionem cereorum vel palmarum in die sua cum mitra aurifrisata, quam in Processione candelarum seu palmarum deponit, et tenet faculam accensam vel palmam suo die in manu sinistra, atque vadens cum dextra signat. Omnes etiam alii tenent faculas accensas vel palmas in Processione, paramentis violaceis parati, cum mitris in capite gradiuntur; et papa incedit aliquantulum post capellam processionaliter sub pallio, quatuor militibus pallium deferentibus cum manipulariis [*Forte*, mappulariis], si sit in Urbe; aut quatuor de nobilioribus viris vel clientibus armorum in illorum absentia, sicque pergit ad regias. Et primo ad dexteram partem, secundo ad sinistram veniendo projicit candelas populo, et postea regreditur ad sedem suam; et ibi sedens, extenditur super genua sua tobalea per duos capellanos ipsam tenentes flexis genibus, uno a dextris, alio a sinistris; et sic lavat manus suas aquam effundendo nobiliore, etc.

Notandum quod aliqui dicunt, quod nunquam papa mutat pluviale in Processionibus istis, sed solum mitram aurifrisatam et sine perlis, quam debet semper portare in Processionibus et diebus. Quod certe credo quod ubicunque sit sine perlis. Ideo sunt duo pluvialia et tres mitræ, alba aurifrisata cum perlis, et alia aurifrisata sine perlis, quas deferunt diebus feriatis. Quibus sic peractis, deponitur ei mitra aurifrisata, et recipit simplicem de garnello albam et planam. Cantatis Antiphona et Psalmo *Nunc dimittis*, papa assurgit in sede sua, et deposita ei mitra per diaconum cardinalem a

dextris ei assistentem, papa cantando dicit Orationem, et immediate diaconus a dextris dicit cantando *Flectamus genua*; cardinalis vero a sinistris assistens dicit cantando *Levate*. Subsequenter papa dicit cantando Orationem, *Exaudi, quæsumus, Domine, plebem tuam*. Deinde, si papa celebrat, dicta Oratione vadit ad revestiarium, si sit; si non, ad cathedram suam longe ab altari paratam a parte sinistra altaris, et deponit mitram albam et planam, similiter et pluviale cum stola, et remanet cum alba prout prius, lectis *Quam dilecta*, et Orationibus illis debitis; et cum dicuntur, calceatur sandalibus. Quibus expletis, lavat manus, et induitur sacris et pretiosis albis vestibus. Similiter omnes cardinales et prælati alii juxta ordinem suum, videlicet episcopi pluvialia, presbyteri casulas, diaconi tunicellas et dalmaticas, prout moris est, quibus utantur per totam Missam. Receptis paramentis per papam, traditur sibi mitra nobilis et solemnis, qua utitur per totam Missam; et postea venit ad altare. Veniendo debent ei occurrere tres presbyteri cardinales veniendo ad osculum oris et pectoris juxta ordinem suum. Deinde coram altari facit confessionem more solito; et antequam faciat confessionem deponitur sibi mitra per diaconum a dextris; et thurificato altari, reponitur ei, assistentibus capellano a parte dextra, et diacono a sinistra. Subdiaconus vero remittat pontifici manipulum, dum pontifex facit confessionem, osculando ei manum. Quo facto, recipiat librum Evangeliorum, stet juxta

gradum altaris in sinistra parte: alii ministri stent retro papam **459** facta confessione; post quam dicit *Deus tu conversus*. Cardinalis qui servit in officio capellani acci, iat de manu thuriferarii naviculam cum thure, quam ille porrigere sibi debet inter pontificem et altare; et pontifex ponat thuribulo, capellano naviculam, thuriferario thuribulum offerentibus pontifici. Quo facto, dicit pontifex, *Deus tu conversus, etc.*, et sic accedat ad altare, duobus acolythis pannos anteriores elevantibus modicum; et inclinatus ante altare dicit Orationem *Aufer a nobis*, et osculetur altare et librum Evangeliorum, quem apertum in eo loco in quo est Evangelium legendum in Missa offerre debet ei subdianus, et osculatum per pontificem dimittit clausum super altare. Quo osculato signet se Pontifex sanctæ crucis signo. Tunc chorus incipiat Introitum Missæ, et pontifex vertat se ad dexteram partem altaris; et accipiens thuribulum de manu diaconi lecturi Evangelium, incenset altare, incipiens ab ejus medio contra suam faciem; et prius incenset partem dexteram, postea sinistram; et deinde a sinistro latere redeat ad dexteram, incensando anteriorem partem altaris. Quo incensato, reddat thuribulum diacono, qui osculari sibi debet manum in dando et recipiendo. Non thurificatur papa in altari, sed in sede per assistentem episcopum vel presbyterum cardinalem, facta prius ei reverentia per omnes cardinales. Diaconus vero, incensato pontifice, incensat deinde altare per circuitum; sed prius papa recipit prædictum diaconum ad osculum oris et pectoris, consequenter omnes diaconos juxta ordinem suum, et ultimus parat sibi pallium et subtus capita fani a parte anteriori; et sic capellani et alii diaconi deducunt papam ad sedem suam. Tunc diaconus incenset. Quo facto, legat Introitum Missæ super altare cum sacrista, si sit episcopus, vel cum alio episcopo, qui servit sibi in officio archipresbyteri. Cumque pontifex ad sedem suam venerit, stans super scabellum dicit sine cantu cum cardinali Introitum, *Kyrie, eleison*; cætera sunt prout sunt notata, quando papa celebrat.

XXII. De serviendo papæ.

Nota de serviente papæ in assistendo quodcumque celebrat. Notandum quod in prædicta Missa servit papæ in officio capellani prior episcoporum cardinalium, et semper in Missis quæ per papam celebrantur ipse dominus cardinalis servit papæ in dicto officio; et ipse episcopus sedere debet super faldistorium suum ad dexteram partem sedis papæ supra alios episcopos cardinales, qui sedere etiam debent in eadem parte. Sed nota quando fit sermo, et quando cantatur Evangelium, et quando incipitur Præfatio, dum dicitur *Per omnia*, quando alius prælatus facit officium coram papa, ipse vadit ad sedendum in ordine suo et in loco suo, nisi a papamet faceret sermonem, quoniam tunc haberet sedere in ordine diaconorum cardinalium, scilicet ante illum qui papæ assistet a dextris, quo-

niam tunc papa sederet super parvam cathedram, quasi ante medium altaris, apodiatum ad altare.

460 Nota qualiter debet sedere et ubi papa, quando faceret sermonem.

Si vero papa non celebrat illa die, statim datis cereis, et finita per eum Oratione *Exaudi, quæsumus, etc.*, vadit coram altari ad faciendum more solito confessionem, incipiendo *Introibo ad altare Dei*, cum illi qui celebrat, existente a sinistris versa facie ad papam, junctis manibus cum ministris suis duobus diaconis cardinalibus papæ assistentibus, uno a dextris, et alio a sinistris, papa etiam vultu verso et sine mitra erga celebrantem. Qua confessione facta, et data abolutione papæ, papa vadit ad sedem suam, et stando dicit Introitum Missæ cum cardinalibus ante ipsum in modum coronæ semper remanentibus, duobus diaconis juxta latera sua, vel aliquo epi copum de sibi assistentibus non cardinalibus librum inter manus tenentibus; et dicto etiam ibidem *Kyrie*, papa sedet in sede sua. Si papa non celebrat ista die, ante confessionem cardinalis et prælati deponunt sacra paramenta, et exinde omnes cardinales deponunt paramenta, etc., et resumunt cappas laneas, et etiam omnes subdiaconi, auditores, et capellani, etc., prælati vero secundum modum antiquum debent receptis candelis paramenta deponere; sed modernis temporibus consueverunt in Processionibus semper papam sacris indutum vestibus associare post eum, antecedentibus cardinalibus; et quando cardinales deponunt paramenta, ipsi etiam debent deponere.

C Est honestius ut prælati stent parati etiam per totam Missam inclusive, si papa celebret; et si non, saltem quandiu cardinales tenebunt paramenta.

Sciendum quod incepto Evangelio, etiam si papa celebraret, cardinalis diaconus in sinistra parte assistens recipit cereum accensum de manu militis vel domicelli papæ stantis etiam a parte sinistra, et ponit eum in manu papæ, ipsam manum deosculando in dando et recipiendo; et ipsum tenet papæ accensum, et cardinales etiam, et omnes alii suos in manibus suis accensos tenent cereos sive candelas, quousque Evangelium sit cantatum. Quo finito, prædictus diaconus de manu papæ cereum recipit, et eum accensum domicello seu militi reddit; et etiam cardinales et cæteri prælati suis servitoribus tradunt suos cereos accensos usque ad finem Missæ tenendos, sicut, antequam Evangelium legeretur, tenebant; hoc excepto, quod quando debet incipi sermo, si fit, quod non est consuetum modernis temporibus, omnes cerei debent extinguere; sed statim finito sermone iterum accendi, et debent teneri per militem accensum seu domicellum papæ, et alios servitiores cardinalium et aliorum prælatorum usque ad finem Missæ. Sciendum tamen quod cardinalibus dantur cerei grossiores et majores aliis, et etiam prælatis, sed minores cardinalium illis, tamen de eadem cera. Cæteris existentibus in Missa dantur candelæ com-

* Eadem voce papamet, id est papa ipsemet, utitur *apomet*, pag. 369.

auctor inferius non semel; sic in superiori libro *ponti-*

potentes; deinceps officialibus papæ, qui aliquantulum majores recipiunt. Cætera sunt prout in aliis Missis fieri consuetum est.

XXIII. De Cathedra sancti Petri rubrica.

In Cathedra sancti Petri nec sermo, nec Missa consueverunt mandari, quia non sunt secundum modernos, licet antiquitus consuevit esse; sed 461 dominus Urbanus papa sextus in primo anno et in secundo anno mandavit fieri. In primo fecit sermonem cardinalis Gradensis, in secundo fecit cardinalis Bonaventura de Padua Augustinensis in ecclesia sancti Petri de Urbe, Urbano Missam celebrante in sancto Petro.

XXIV. De prima die Quadragesimæ seu Cinerum.

In die Cinerum feria quarta in capite Jejunii, scilicet prima die Quadragesimæ, sermo et missa mandantur.

Hæc die sunt cineres de ramis palmarum olivarum anni præteriti per sacristam vel ejus clericum qui capellæ curam gerit. Secundum dominum Jacobum Galetani benedicuntur per juniorem presbyterum cardinalem cum ministris albis tantum paratis; et ipse paratus cum pluviali, incenso et aqua benedicta, antequam papa exeat de camera sua, illos benedicit. Post hæc vero, si papa non fuerit in Urbe, dominus papa indutus manto sive pluviali rubeo sine aurifrisiis sive perlis, et mitra etiam sine aurifrisiis et perlis, alba et plana de garnello, veniens de camera sua vadit ad capellam, et orat more solito ante altare, ubi debet esse cathedra scabello præparata. Deinde vadit ad sedem suam, panno de veluto violaceo ornata per primicerium seu folcarium; et ibi sedet, et tunc veniunt cardinales ad reverentiam. Facta reverentia solita papæ per cardinales et alios prælatos, omnes cardinales et alii prælati vadunt ad recipiendum paramenta, videlicet diaconi cardinales coitam, amictum latum, planetam; presbyteri cardinales similiter, et planetam; episcopi vero cardinales et omnes alii prælati similiter, et pluvialia violacei coloris recipiunt. Quibus paramentis per cardinales receptis et per omnes alios prælatos, extenditur quadam tobalea linea, quam sacrista porrigere debet, per duos capellanos super genua papæ, flexis genibus ipsam tenentes, uno a dextris, et alio a sinistris; et tertius capellanus vel prior subdiaconorum planetæ violacei coloris, recipiens pelviam cum cineribus de manu sacristæ coram papa, flexis genibus a parte dextra papæ tenet basinum de argento prædictum cum cineribus qui debent dari papæ, assistentibus duobus diaconibus more solito, uno a dextris, et alio a sinistris, paratis; et deposita mitra papæ per diaconum cardinalem a dextris sibi assistentem, prior episcoporum cardinalium, si est præsens; sint autem subprior episcoporum aut prior presbyterorum, et sic descendendo, stando, et nihil dicendo imponit cineres super caput papæ ad modum crucis, inclinante pontifice caput, et sedente. Deinde idem prior genuflexus ponit caput suum inter genua papæ, et papa eodem

* Ita in superioris Cæremonialis cap. 80.

A modo ponit cineres super caput ejus dicens *Memento, homo*, postea genu osculatur dextrum papæ.

Nota quod si sit imperator vel rex, post ipsum recipit cineres, et pedem papæ, et non genu osculatur; deinde omnes cardinales, primo episcopi, secundo presbyteri, tertio diaconi, et omnes alii prælati, qui sunt parati, genu papæ osculantur in receptione cinerum, patriarchæ post; camerarius vero papæ, notarii, auditores contradictarum, et corrector, etsi aliquis ipsorum esset episcopus vel prælatus, quia non consueverunt venire 462 parati, sed cum capis lanceis, et capellani tam commensales, quam continui alii, qui debent esse in cotlis, necnon penitentiarii, et breviter omnes alii familiares, etiam si esset rex, dux, aut comes, flexis genibus recipiant cineres a papa; et ipsis receptis osculantur pedem papæ, et non genu.

Sciendum quod si rex esset præsens, cineres recipit post priorem episcoporum cardinalium, prout dictum est; sed filii regum, si etiam intersint, eodem modo quo sedent inter cardinales, cineres recipiunt, et patriarchæ etiam, de quibus dicitur inferius in suo loco. Quibus cineribus datis et ablutis papæ manibus, extensa alia tobalea linea per acolythos et capellanos, dominus noster papa surgit de sede, et ibidem stando, deposita mitra, dicit cantando *Dominus vobiscum*. Et nota quod non dicatur, *Flectamus genua*, sed statim dicit hanc Orationem, *Concede, quæsumus, Domine, præsidia*. Qua completa Oratione, papa recedit, et vadit ad recipiendum paramenta sua in vestiario, paratis solemniter per sacristam et ejus clericos nigri aut violacei Indii coloris. Veruntamen modernis temporibus Romana Ecclesia istis tribus utitur quasi pro uno colore, sed hæc die papa utitur violaceis paramentis vel Indii coloris. Quibus receptis, et mitra sibi reposita, venit coram altari, et veniendo occurrere debent ei tres juniores presbyteri cardinales parati; et ipse debet eos recipere secundum ordinem suum ad osculum oris et pectoris. Deinde coram altari facit more solito confessionem suam; postea vadit ad osculandum altare et librum; et accepto thuribulo a priori episcoporum qui sibi servit, altare thurificat. Quo facto, et reposita ei mitra, subdiaconus retro cum ambabus manibus tenet eum in scapulas; deinde vertit se ad diaconos cardinales, qui ei more solito faciunt ibidem reverentiam; et ipse eos recipit secundum ordinem suum ad osculum oris et pectoris; et sic fiunt omnia, prout in aliis Missis est fieri consuetum. Postmodum vadit ad sedem suam magnam, ubi stando cum cardinalibus dicit Introitum Missæ et *Kyrie eleison*.

XXV. De Missa et Oratione.

Notandum quod secundum dominum Jacobum Galetani in hac Missa non debet dici nisi tantum una Oratio, licet modernis temporibus consueverunt dici tres. Item in prima Oratione dicitur *Dominus vobiscum*, et non *Pax vobis*.

Item notandum quod in hac Missa dicitur tractus

Domine, non secundum peccata nostra, et dum per-
ventum fuerit ad versum *Adjura nos Deus salutaris*
noster, dominus papa, deposita mitra, stat genu-
flexus in sede sua, quandiu cantatur ille versus. Sed
si papa non celebraret, sed alius coram eo, debet
ire ad cathedram cum scabello ante altare paratam;
et ibi stat quandiu versus ille cantatur deposita mi-
tra; et ipse finito, debet redire ad sedem suam re-
posita mitra. Et etiam dicto *Sanctus*, si non celebret,
statim debet accedere ad eandem cathedram, et ibi
stare usque ad *Agnus Dei* cum mitra. Et cum incipi-
tur *Per omnia*, etc., redit ad sedem suam. **463** Scien-
dum quod in hac Missa etiam dicitur præfatio Quadra-
gesimæ, videlicet *Qui corporali jejunio*, et dicitur in
tono feriali.

Item notandum quod in fine dicitur Oratio super **B**
populum, *Inclinantes se*, etc. Finita vero ultima Ora-
tione, et responso *Amen*, papa dicit *Oremus*; et ille
qui legit *Evangelium versa facie* ad papam, dicit alta
voce, *Humiliate capita vestra Deo*. Finita vero Missa,
iterum versa facie ad papam dicit *Benedicamus Domino*.
Et ibidem ante medium altaris verso vultu ad popu-
lum dominus papa dat Benedictionem more consueto;
deinde vadit ad sedem suam, et deponit paramenta,
prout habetur in aliis Missis.

XXVI. De serviendo papæ diebus processionalibus.

Sciendum quod in largitione candelarum in
hac die Cinerum, in die ramis Palmarum,
et semper in diebus processionalibus, prior epi-
scoporum servit papæ, dum distribuit illas. Sed
notandum quod datis cineribus, prior episcoporum **C**
vadit ad sedem suam, prius lotis papæ manibus,
deinde venit prior presbyterorum, et servit papæ
per totam istam missam in officio capellani seu ar-
chipresbyteri.

XXVII. De Indulgentiis.

Item notandum quod in hac Missa, posito quod
papa non celebret, consueverunt dari vii anni et vii
quadragenæ, licet aliqui dicunt quod non debent dari
nisi in casu quod ipse celebret. Verumtamen pro-
pter majorem devotionem dantur vii anni.

XXVIII. De prælato qui servit papæ.

Nota etiam quod prælatum qui servit papæ, tam in
præsenti Missa quam etiam solemnibus Missis in of-
ficio archipresbyteri de libro missali, debet subdia-
conus thurificare immediate post cardinalem et om-
nes papæ assistentes, et clerici debent dare postea
immediate post cardinales ante ambassiatores et pa-
triarcham.

**XXIX. De officio diaconi cardinalis, quando dicit
Evangelium in die Cinerum.**

Notandum de officiis diaconi cardinalis dicturi
Evangelium ista die, quod dum papa legit Tertiam cum
capellanis suis, ipse diaconus vadit ad sedem suam
cottam, amictum [*Forsan latum*].... et albam cum
cingulo, et stolam super humerum sinistrum; et cum
eo subdiaconus, etiam cum alba et manipulo indutus,
induunt antistitem ut moris est. Quo solemniter in-
duto, more solito antequam descendat de cathedra,

PATROL. LXXVIII,

et subdiaconus planetas recipiunt, et alii
cardinales, quas levare debent a parte anteriori super
brachia usque ad pectus medium, ita quod aliquan-
tulum dependeat infra ante pectus.

Nota quod subdiaconus, antequam legat Epistolam,
deponit planetam; **464** et dicta Epistola eam recipit,
et librum portat Missalem ante papam, osculato
prius pede. Cum autem cantores incipiunt cantare
Domine, non secundum peccata, diaconus cardinalis,
recepto prius manipulo in brachio sinistro de manu
capellani sibi in prædicta Missa servientis, surgit,
et exiit planetam, et plicatur ei ad modum stolæ per
ministros suos et clericos, quam tunc portat super
humerum sinistrum, et firmantur capita planetæ ad
latus dextrum inter cinctorium; et sic tenet eam per
totam Missam, quousque ipse et subdiaconus com-
municaverint de manu papæ, et sanguinem sumpserint
super altare, prout est fieri consuetum; et statim
facta communionem, ipse induit planetam ad modum
aliorum diaconorum cardinalium, et sic etiam te-
net usquequo papa dederit Benedictionem. Qua data,
planetam deponit, et subdiaconus etiam, et remanent
cum albis, prout erant quando papam induerunt;
et sic exspoliant papam. Quo facto, deponunt para-
menta.

Sciendum quod si papa non celebret illa die, sed
alius coram eo, modus et omnes ritus observentur in
Processione in recipiendis cineribus, et aliud prout
supra notatum est.

XXX. De receptione cinerum.

Notandum quod si ille qui facit hac die coram Ro-
mano pontifice officium, si sit episcopus, non tamen
prior episcoporum, post priorem cardinalium epi-
scoporum debet recipere cineres de manu papæ,
etiam si rex esset præsens; et rex post ipsum imme-
diate; et debet esse indutus paramentis sacris usque
ad casulam inclusive, et non cum pluviali, sed cum
mitra alba simplici recipit cineres.

XXXI. Quando rex recipit cineres.

Nota quod si rex recipit cineres, sit indutus sacris
vestibus, et mitra alba.

Item notandum quod si ille qui facit officium in
hac die et in die Purificationis, ac in die Palmarum,
si sit cardinalis, ipse benedicit candelas, cineres, et
ramos, et non junior presbyter cardinalis, indutus
sacris vestibus usque ad casulam.

Item notandum quod si ille non sit cardinalis, sed
alius, primas, archiepiscopus, aut episcopus, debet
candelas, cineres et ramos recipere ante diaconum
cardinalem, sacris indutus vestibus, ratione officii et
personæ papæ quam representat.

XXXII. Quomodo debet sedere patriarcha.

Item notandum quod si esset patriarcha, qui sem-
per sedere debet inter episcopos cardinales, debet
candelas et cineres recipere post priorem episco-
porum. Quod si rex esset, immediate post, ante om-
nes alios.

Advertendum tamen, prout dicit rubrica antiqua, et
est vera, quod ille **465** qui facit officium coram papa,

41

quicumque sit, sive cardinalis sit, sive non, repræsentat personam papæ. Idcirco deberet ratione officii cineres recipere ante omnes cardinales immediate post priorem episcoporum cardinalium. Modo non observatur, nisi inter religiosos, ista regula. Cardinalis qui sedet post regem..... Sed quid de hoc consuetum sit fieri, in additionibus notabo saltem meis temporibus.

XXXIII. *Quomodo rex debet sedere.*

Notandum quod si rex esset, tunc sedet inter priorem episcoporum cardinalium, et illum qui servit papæ in officio capellani super cathedram suam nudam et bassam.

XXXIV. *Quando papa non celebrat hac die rubrica.*

Item sciendum quod si papa non celebret, datis cineribus, et lotis manibus, et finita Oratione per eum, *Concede nobis, quæsumus, præsidia*, papa vadit coram altari ad faciendum more solito confessionem cum illo qui celebrat. Qui stat inclinatus, ante pectus junctis manibus, ad latus sinistrum papæ duobus diaconibus antiquioribus sibi assistentibus, uno a dextris, et alio a sinistris. Papa incipit *Introbo ad altare Dei*. Qua confessione facta, papa redit ad sedem suam, et stando et sine mitra dicit Introitum Missæ cum cardinalibus more solito. Quo finito, papa sedet in sede sua. Deponunt deinde omnes cardinales paramenta sua, et recipiunt cappas suas laneas; prælati vero alii statim receptis cineribus paramenta deponunt.

XXXV. *De illo qui celebrat coram papa.*

Notandum quod cum ille qui celebrat coram papa in hac die, et etiam in alio tempore, quando est Missa de feria, vigilia, aut quatuor temporibus, sive solemniter celebretur aut ferialiter, et etiam secrete, papa, dum sacerdos dicit primas et ultimas Orationes, descendit de cathedra sua magna, et vadit ad cathedram bassam cum scabello pro eo paratam; et ibi mitram tenens in capite, stat genuflexus, nisi causa devotionis eam velit deponere; et sic stat quousque Orationes fuerint dictæ. Quibus finitis, dum dicitur *Per Dominum nostrum*, etc., aut *Qui vivis*, surgit et revertitur ad sedem suam.

Nota etiam, dicto *Sanctus* per eum, incontinenti vadit ad cathedram ante altare, et genuflexus ibi residet usque ad *Agnus Dei*.

Item notandum etiam quod quando dicitur Oratio illa super populum, dicto *Humiliate capita vestra Deo*, deponitur mitra per diaconum cardinalem sibi a dextris assistentem. Qua completa, regreditur ad sedem suam, et reponitur ei mitra per eundem cardinalem. Item notandum, quod quando dicitur ille Versus Tractus, *Adjuva nos, Deus salutaris noster*, 466 papa descendit de cathedra et vadit ante altare, ut supra notatum est.

Notandum quod dum celebrans dicit *Per omnia sæcula sæculorum* ante *Agnus Dei*, papa surgit, et re-

* Similiter papa vocatur in titulo capitis sequentis *antistes*, et in contextu *dominus antistes*.

A greditur ad sedem suam; et ibi stat pedes, quousque celebrans dicit *Pax Domini*; et tunc deponitur sibi mitra, et stat capite discooperto, donec sanguinem et corpus celebrans sumpserit. Reliqua fiant ut supra notata sunt.

Advertendum etiam quod cardinalis qui celebrat ista die coram papa, dum recipit cineres a papa, non deponit planetam, sed totus paratus cineres recipit per modum superius notatum, licet in donatione candelarum venire debeat cum pluviali, et non tantum casula, ratione Processionis. Notandum etiam quod camerarius exit regias, et dat cineres stando pedes illis qui sunt extra, et in ejus absentia alius prælatus cui mandatur.

XXXVI. *Quando papa est in Urbe.*

B Sciendum, quod si papa fuerit hac die Cinerum in Urbe, omnes conveniunt ad sanctam Anastasiam. Sed antequam veniat dominus noster, ibidem fiunt cineres de palmis præteriti anni, et benedicuntur a juniore presbytero cardinali cum ministris paratis in albis tantum. Deinde dominus præsul vadit ad dictam ecclesiam comitante eum tota curia, et dicit ibi Sextam, quoniam antequam descendat de palatio debet dicere Tertiam. Postmodum imponitur ei cuius benedictus per priorem episcoporum aut per subpriorem. Deinde dominus papa ipse reponit cineres super capita eorum dicens *Memento, homo*. Postea ordinatur Processio per priorem diaconorum cardinalium.

XXXVII. *Quando antistes velit pergere pedes.*

C Notandum quod si dominus antistes velit pergere pedes, debet se induere vestimentis missalibus usque dalmaticam inclusive, antequam cineres recipiat. Post impositionem cineris debet se discalciare per suos cubicularios, et indui nigra casula vel violacea, et pergere processionaliter usque ad sanctam Mariam Scholæ Græcorum, et usque ad sanctam Sabinam, ubi est statio, pedibus discalceatis. Interim schola seu cantores cantent per viam Antiph.; deum sequuntur litanie, prout sunt in Politico. His finitis, dominus papa, ablutis pedibus ad sanctam Sabinam secrete in sacristia per cubicularios suos subdiaconos et commensales, aqua parata calida cum herbis odoriferis per prædictos cubicularios; tapeta vero, bancalea, et alia necessaria ad illud per febrarium cum cursoribus. Quibus lotis pedibus, calceatur sandaliis violaceis sine perlis legendo *Nonam*, et *Quam amabilia tabernacula tua, Domine, Deus virtutum*. Perinde induitur sacris violaceis paramentis, et sine perlis; 467 et sic procedit ad divina peragenda, prout est moris. Solet dominus papa hac die ad Missam unam tantum Orationem cantare, et in omnibus diebus Quadragesimæ.

XXXVIII. *Quando papa non est in Urbe rubrica.*

Si vero dominus papa non sit in Urbe, convenienti vero omnes clerici et populi ad ecclesiam sanctæ Sabinæ; et dicta Tertia, benedicantur cineres a pon-

tifice vel a sacerdote qui debet cantare Missam more A solito, prout in Missali continetur. Finita Benedictione pontificis vel sacerdotis, dum ponitur cinis illi qui celebrat Missam per alium episcopum vel sacerdotem, si adest; sin autem, ipse sibi imponit; deinde imponit clero et populo, dicendo cuilibet *Memento, homo*, etc. Interim cantatur *Emendemus in melius*, etc. Finita impositione cinerum, dicitur Oratio, scilicet *Quæsumus*, etc., ut supra. Postmodum procedit ad altare ad divina peragenda. Hoc idem servatur in capella papæ, quando papa non celebrat, hoc excepto, quod sibi et omnibus per alium imponitur cinis.

Idcirco notandum quod papa nunquam debet sibi imponere cineres, sed in absentia cardinalis ille qui celebrat tunc sibi debet imponere cineres soli, et B papa tunc aliis.

XXXIX. De modo incedendi Romani pontificis.

Nota de modo incedendi Romani pontificis in diebus penitentialibus et processionalibus in loco suo. In pontificatu domini Bonifacii IX anno quarto Perusium ipse dedit cineres indutus pluviali et mitra sine perlis. Quibus datis, deposito pluviali et mitra, reassumpta chlamyde absque mitra, sic stetit per totam Missam propter frigus.

Nota quod anno 1395 dominus Bonifacius nonus dedit cineres. Quibus datis, deposito pluviali, recepit chlamydem; et sic absque mitra stetit in Missa propter frigus, neque cardinales diaconi sederunt ante eum, sed in locis suis. Dominus cardinalis Bononiensis dixit Missam, et dedit cineres papæ, et immediate C papa dedit sibi cineres ante omnes cardinales. Verum quod tunc non fuit aliquis episcopus cardinalis, et prædictus dominus noster papa ordinavit quod iste modus semper observari debet, quod ille qui celebrat imponat papæ cineres; anno pontificatus sui quinto in die sancti Matthiæ. Tunc fecimus de feria, et non de festo; sed die Jovis immediate sequenti factum fuit de festo.

XL. De Dominica prima Quadragesimæ rubrica.

Dominica prima Quadragesimæ sermo et Missa mandantur. Notandum quod hac die et deinceps in diebus Dominicis usque ad Dominicam in ramis Palmarum tantum coram papa celebratur præsentibus cardinalibus. 468 Papa indutus manto rubeo cum aurifrisiis sine perlis, portans mitram albam et planam de garnello sine perlis, excepto quarta Dominica, de qua dicitur infra; et sic venit ad capellam, et orat more solito coram altari, ubi debet esse cathedra cum scabello parata; et facta Oratione, amota prius per clericum aut servitorem capellæ cathedra et scabello prædictis, papa facit confessionem cum illo qui celebrat. Qui stare debet a parte sinistra juxta diaconum cardinalem, assistentibus duobus diaconibus cardinalibus, uno a dextris, et alio a sinistris, de antiquioribus. Deposita mitra, papa incipit *Introito ad altare Dei*, etc. Qua facta confessione, vadit ad sedem suam, et dicit Introitum Missæ et *Kyrie, eleison*. Primo fit ei reverentia per omnes car-

dinales semper antequam incipiat; postea sedet, et tunc fit ei reverentia per omnes alios prælatos more solito.

XLI. Quod in Dominicis Quadragesimæ prior presbyterorum cardinalium servit papæ in officio capellani.

Notandum etiam quod in ipsis diebus dominicis Quadragesimæ prior presbyterorum cardinalium servit papæ in officio capellani. Qui stare debet super scabellum ante diaconum qui stat a dextris, prout notatur in suo loco.

Notandum quod secundum dominum Jacobum Gaietani in ista Dominica, nec in aliis Dominicis Quadragesimæ, non debet dici nisi tantum una Oratio in Missa. Nunquam dicatur illa Oratio *Ecclesie tuæ*, in capella papæ. Et ratio est quia semper dicitur *Deus, omnium fidelium*. Et istæ non dicantur simul, nisi copulative ponantur. Verumtamen modernis temporibus plures consueverunt dici, videlicet prima de d'e, secunda *A cunctis*, tertia *Deus omnium fidelium*, quarta *Omnipotens sempiternus Deus qui vivorum*, etc.

Notandum etiam quod dum dicuntur prædictæ Orationes primæ et secundæ seu ultimæ, papa non descendit de cathedra, sed stat pedes in sede sua, nec deponitur sibi in mitra, nisi causa majoris devotionis.

Item notandum quod Romanus pontifex nunquam descendit de cathedra sua, dum dicuntur Orationes in Missa, nisi in vigiliis, litanis, et ferialibus diebus.

Notandum etiam quod dum celebrans incipit primam Orationem in Quadragesima et in Adventu, semper debet dicere, *Dominus vobiscum*, et non *Pax vobis*, exceptis Dominicis de *Gaudete* et *Lætare*, quibus dicitur *Pax vobis*, dato etiam quod papamet celebraret.

XLII. De extractione mitræ rubricæ.

In Evangelio extrahatur mitra de capite papæ per diaconum cardinalem qui ei assistet a dextris. Quo dicto, reponitur ei per eundem, semper adjuvante alio qui stat a sinistris; et veniens ille qui habet facere, osculatur dextrum pedem papæ, et petit Benedictionem a papa. Qua recepta, 469 papa sibi committit quatenus ex parte sui denuntiet omnibus vere penitentibus et confessis, qui sunt vel erunt in statu gratiæ infra VIII dies, tres annos et tres quadragenas de indulgentia. Finito vero sermone, diaconus qui dixit Evangelium, dicit coram papa *Confiteor* per modum consuetum. Quo finito, incontinenti qui prædicavit denuntiet Indulgentiam. Qua denunciata, si sit prælatus celebrans, descendit cito de cathedra seu de ambone, et vadit ad bassam suam cathedram mitra sua repo ita, sive sit prælatus, sive non; vadit ad locum suum, et papa, deposita mitra, dicit, quasi legendo, *Misereatur vestri*, etc. et dat Benedictionem signando; et cam rarius vel alius de circumstantibus papæ et ejus domesticus levat oram papæ chlamydia cum ambabus manibus, et tunc celebrans dicit *Credo in unum*.

Notandum tamen quod in Missis dominicalibus A
conseuerunt dari quinque anni et quinque quadra-
genæ de Indulgentiis, et in quarta Dominica de *Læ-
tare* VII.

XLIII. *De Indulgentiis dandis in Missa.*

Notandum etiam, quod Romanus pontifex nunquam
conseuevit dare VII annos, nisi ipse celebraret in Mis-
sis, nisi in Dominicis de *Caudete* et *Lætare*. Papa,
extracta mitra, cum cardinalibus dicit *Credo in unum*,
et dum ipse et cantores cantant illa verba: *Et in-
carnatus est de Spiritu sancto*, etc. Papa genuflectit,
et semper extrahitur sibi mitra, et etiam dum dicitur
Ave, Maria in ^a principio sermonis.

XLIV. *De extractione mitræ.*

Item extrahitur mitra papæ, dum dicitur *Sanctus*. B
Quo dicto, ponitur sibi. Item notandum quod quando
celebrans incipit facere crucem super panem et vi-
num consecrandum, tunc vadit ad cathedram ante
medium altaris cum scabello paratam; et dum debet
elevari corpus Christi, extrahitur sibi mitra. Quo
elevato, surgit et redit ad sedem suam, et ibi stat
pedis cum mitra in capite, quousque dicitur *Pater
noster, Et ne nos*, etc. Et tunc descendit, et vadit ad
bassam cathedram ante medium altaris una cum sca-
bello paratam; et ibi flexis genibus super scabello
cum celebrante dicit *Lætatus sum*. Et dictis tribus
Orationibus per celebrantem, semper habet mitram
in capite. Tunc surgens revertitur ad sedem suam; et
cum celebrans dicit *Pax Domini*, etc., deponitur
sibi mitra, et dicit cum cardinali *Agnus Dei*, et sic C
semper stat sine mitra, quousque ille sumpserit cor-
pus Christi et sanguinem. Quo facto, reponitur ei
mitra, et eam tenet in capite, quousque in finem
Missæ dicit cantando *Sit nomen Domini benedictum*,
etc.; et 470 cantando dat Benedictionem. Et ante-
quam dicat *Sit nomen Domini benedictum*, depo-
nitur ei mitra, et subdiaconus ante ipsum tenet cru-
cem, ita quod crucifixus sit ante faciem papæ; et
camerarius tenens flexis genibus coram chlamydis, si
non sit cardinalis, dat Benedictionem. Qua data,
reponitur ei mitra, et sic revertitur ad cameram
suam, assistentibus ei duobus diaconibus cardina-
libus more solito antecedentibus immediate.

Notandum etiam quod in fine dictarum Missarum
dicitur *Benedicamus Domino*, per diaconum qui legit D
Evangelium, et dicitur versa facie ad altare.

Notandum etiam quod quando aliquis cardinalis
facit officium Missæ coram papa, omnes cardinales
expectare debent illum, quousque ille deposuerit
sacra paramenta, et resumpserit quotidiana; et cum
eo vadunt ad cameram papæ post eum. Deinceps,
demptis illis duobus diaconibus, qui papam antecedunt,
vel si omnes expectare noluerunt, saltem
duo expectare debent.

^a Hinc patet sæculo XV jam usum invaluisse ut
Salutatio angelica præmitteretur in principio sermonis
sem concionis, sive id intelligas absolute de principio
ante exordium, ut sit hodie quoque in quibusdam Ita-

XLV. *De festis duplicibus venientibus in
Quadragesimæ.*

Notandum quod si aliquod festum duplex quod-
cumque, etiam si sit festum tituli cardinalis, si vene-
rit in Dominicis Quadragesimæ et Adventus, qua-
rum quælibet habet historiam propriam, nullo modo
fit de festo, sed de Dominica, nec commemoratio;
sed transfertur in secundam feriam. De aliis vero
festivitatibus, quæ cadunt in ipsis Dominicis per cir-
culum totius anni, nota rubri am Breviarii quæ ibi
in principio notatur, *Quod si aliquod festum novem
lectionum*, etc.

XLVI. *De secunda Dominica Quadragesimæ.*

Dominica secunda Quadragesimæ sermo et Missa
mandantur; alia fiant ut supra.

XLVII. *De tertia Dominica Quadragesimæ.*

Dominica tertia Quadragesimæ sermo et Missa
mandantur; alia fiant ut supra.

XLVIII. *De quarta Dominica Quadragesimæ, quæ
vocatur de Rosa.*

Dominica quarta Quadragesimæ, quæ vocatur de
Rosa seu *Lætare, Jerusalem*, sermo et Missa man-
dantur. Statio ad sanctam Crucem. Si papa sit in
Urbe, bono mane celebrat secrete et basse Missam
suam, nisi vellet facere sermonem, quia tunc etiam
diceret Missam. Id certo nota quod quodocumque
Romanus pontifex facit sermonem, debet etiam Mis-
sam celebrare; et etiam quicumque alius prælatus
eodem modo. Finita ergo Missa, intrat cameram
suam, et parat se eundi ad magnam Missam.

471 Quod si papa fuerit in Urbe, paret se in ca-
mera more solito cum mitra aurifrisiata nobilem, sed
non pretiosam; alias portaret aurifrisiatam simpli-
cem; sed propter Processionem portat nobilem illam
cum imaginibus. Quo induto, venit camerarius cum
rosa aurea, et flexis genibus præsentat papæ, et oscu-
latur ei manum; et sacrista præsentat balsamum
cum musqueto, quæ debet recipi ab aliquo cubicu-
lariorum papæ; et papa infundat super rosam bal-
samum et musquetum. Et sic bajulus rosam exit de
camera, et vadit ad capellam suam; vel, si in Urbe
fuerit, ad sanctam Crucem in Jerusalem. In manu
sinistra eam tenet, et cum alia signat; et sic eam
tenet quando facit confessionem, etsi non celebrat,
quoniam tunc, dum incipiet *Confiteor*, dictam rosam
tradet diacono cardinali qui eum servit a dextris; et
post osculationem altaris et incensationem iterum
recipit, dicto prius Introitu Missæ, de manu prædicti
diaconi, et sic tenet eam. Quod si aliquis celebret
coram eo, illam non dimittit in tota Missa, nisi dum
flectit genua ante medium altaris, et in elevatione
corporis Christi, et dum dicitur *Lætatus sum*; et
etiam dum dicit illas Orationes, dimittit.

Nota quod semper diaconus cardinalis in capien-
tiæ et Germaniæ locis, quod commodius et oportuni-
us videtur; sive de principio post exordium, nisi
apud nos.

do et dando dictam rosam debet osculari manum A papæ.

Nota quod in præsentî Missa, si esset aliquis rex, et papa non celebraret, ipse rex sederet inter primos duos episcopos cardinales. Quod si papa faceret officium, sederet super bassam et nudam cathedram sine scabello ad latus dextrum papæ prope episcopum cardinalem, qui papæ servit, quasi inter ipsum et subpriorem episcoporum.

Notandum quod in Missa præsentî, dato quod papa non celebraret, consueverunt dare VII annos et VII quadragenas de indulgentia. Missa vero finita, dominus papa dictam rosam in manu portat usque ad cameram suam; vel, si sit in Urbe, usque ad Lateranense palatium; et dum revertitur, sequuntur eum omnes nobiles in curia præsentés. Et dum ad cameram suam redierit, si sit extra Urbem, dat ipse dominus papa rosam nobiliori, vel illi soli cui magis placet; et ille incontinenti flectit genua, et osculatur pedem papæ, dato, etiam si esset rex. Deinde papa recipit ipsum ad osculum oris. Quo facto, ille recedit eum comitantibus duobus diaconibus antiquioribus cardinalibus, et cum illo equitat aliquantulum per civitatem, quantum sibi placet.

Sic etiam si sit rex vel imperator, aliqui de aliis cardinalibus eum modicum equitando associare consueverunt; et sic revertitur ille ad comedendum cum papa; et facto prandio, cum gente sua equitat per civitatem absque cardinalibus, cum suis nobilibus et principibus.

Quod si papa sit Romæ, rosam prædictam defert C papa usque gradus palatii Lateranensis, ubi quiescere debuit nocte præcedente; et in descensu equi præfectus Urbis, indutus scarleto vel purpura, habens unam caligam et aliam deauratam, tenet papæ stappam; et dominus papa cum descendit, dat ei auream rosam; et ille flexis genibus osculatur pedem papæ dextrum, et dominus pontifex eum recipit ad osculum oris. Quo facto, papa ascendit palatium, et ille incontinenti cum 472 nobilibus Romanis equitat cum magno triumpho per Urbem.

Notandum quod cardinales non consueverunt in Urbe associare præfectum, quia satis habet de comitalibus. Notandum quod papa, antequam det rosam, debet dicere aliqua verba brevia de conditionibus et proprietatibus rosæ, quia habet colorem gaudiosum, odorem confortativum, aspectum lætificum, prout est in libro Rationali divinorum officiorum.

Anno quarto pontificatus domini Bonifacii papæ noni in Perusia hac die rosa fuit missa in magna cappella, et sermoni omnes interfuerunt, sed non papa, quia infirmus. Rosam ad Missam portavit super altare et reportavit junior clericus cameræ, et papa dedit rosam in camera sua.

XLIX. De festo Annuntiationis beatæ Mariæ in primis Vesperis.

In die Annuntiationis beatæ Mariæ virginis sermo et Missa mandantur.

Sciendum quod quando veniet in Quadragesima hæc festivitas, non venit papa indutus cum pluviali et mitra in primis Vesperis, quia in vigilia, dicta Missa, incontinenti cantores incipiunt Vesperas, et papa remanet ibi prout fuit indutus dum audiebat Missam. Nec cardinales consueverunt venire, quia cantantur ante prandium, nisi veniret die Lunæ. Tunc Dominica de sero Vesperæ papales; Antiphonas incipiunt cardinales.

Item notandum quod quando veniet infra feriam quartam majoris hebdomadæ, nihil est tunc de festo, sed transfertur usque ad diem Lunæ post *Quasi modo geniti*; et illa die sit solemniter officium, et papa venit in primis Vesperis cum pluviali rubeo et mitra aurifrisiata cum perlis, et cardinales veniunt, non tamen induti.

L. De Missa eadem die.

Item in Missa omnes debent esse induti albis vestimentis. Quod si in Quadragesima veniat, bono mane papa audit Missam de feria. Qua dicta, parat se more solito in camera sua; deinde vadit ad magnam cappellam, et ibi induitur sacris vestibus albi coloris.

Item notandum quod in hac Missa, in quocunque tempore veniat, non dicitur Oratio nisi de beata virgine Maria, et nihil de feria.

LI. De Collectis rubrica.

Propter hoc sciendum quod nunquam Romanus pontifex in magnis Missis et pontificalibus consuevit dicere nisi unicam collectam, licet contra rubricam quæ dicit quod de illis de quibus facimus commemorationem in Vesperis et Matutinis, debemus etiam in Missa facere. Licet ipse papa facit in utrisque Vesperis et Matutinis commemorationem, 473 nunquam tamen in magnis Missis.

Nota quod in hac Missa prior episcoporum cardinalium servit papæ in officio capellani.

Finita ergo Missa per papam, et data Benedictione, ipse papa revertitur sic indutus ad sedem suam magnam; et stans sine mitra incipit Vesperas, cantando *Deus in adiutorium meum intende*. Et dicit *Gloria Patri*, subdiaconus ante eum incipit primam Antiphonam cantando, et papa etiam cantando incipit; et hoc idem ante ipsum in Antiphona de *Magnificat*; cætera omnia inchoantur per cantores usque ad Orationem, quam papa debet dicere. Incœpta autem prima Antiphona, deponit illa paramenta, et resumit pluviale rubeum; et omnes cardinales et prælati deponunt paramenta, et recipiunt cappas laneas; nec cardinales incipiunt Antiphonas in Vesperis. Episcopus vero cardinalis qui papæ servit in Missa, non deponit paramenta nisi dictis Vesperis, quoniam habet portare papæ naviculam cum incenso hora debita, et papa debet inde recipere cochlear cum incenso, et ponere incensum in thuribulo præsentando sibi per unum de acolythis. Deinde idem

cardinalis habet incensare altare, et ^a cophinum, in quo servatur Corpus Christi, postea dominum papam; et etiam habet tenere librum ante papam, dum dicit Orationem prædictam. Finitis vero Vesperis, in quibus debent dici duæ Orationes, videlicet una de festo, alia de feria, si tamen incidat infra tempus prædictum. Quibus finitis, papa dat Benedictionem.

Item nota, quod si cardinales haberent paramenta in secundis Vesperis istius festi sic in Quadragesima celebrati, incipient Antiphonas, quoniam in primis non inceperunt, nec tale festum debet prætermitti sine Vesperis solemnibus.

Item certo nota quod nunquam cardinales incipiunt Antiphonas in secundis Vesperis coram papa, nisi si præsens festivitas sit in Quadragesima celebrata.

Supradicta fiunt per modum prædictum, quando diaconi cardinales non ibi habent pluvialia parata. Nam si haberent, ipsa reciperent. Licet temporibus Joannis XXII, Benedicti XII, et Clementis VI Romanorum pontificum, non consueverint recipere in dictis secundis Vesperis prædicta paramenta, nec incipere Antiphonas, prout in aliis festiuitatibus in primis Vesperis est fieri consuetum; sed secundam Antiphonam diaconus cardinalis a dextris papæ; tertiam vero episcopus cardinalis serviens in Vesperis prædicta paramenta; quartam presbyter cardinalis qui stat in sede secundum ordinem suum; quintam diaconus cardinalis qui assistit papæ a sinistris. Quas Antiphonas semper incipit subdiaconus cum acolytho coram eis ^b cantando.

474. LII. De Dominica in Passione, quæ est quinta Quadragesimæ.

In Dominica de Passione, quæ est quinta Quadragesimæ, sermo et Missa mandantur. Omnia alia ut supra in aliis Dominicis Quadragesimæ est fieri consuetum.

LIII. De Dominica Palmarum.

In die Palmarum Missa et officium mandantur. Illa die non fit sermo, quia die illa, secundum dominum Jacobum Gaietani, junior presbyter cardinalis debet benedicere palmas olivarum et aliarum arborum ramos, indutus prout in die Cinerum, cum aqua benedicta et incenso. Quibus benedictis, deponit paramenta, si celebrare non debeat. Et dominus papa bono mane celebrat Missam suam in capella sua secreta. Quæ dicta, indutus pluviali rubeo sine perlis, et mitra simplici alba de garnello sine aurifrisiis et perlis, intrat capellam vel locum, in quo debent distribui palmæ, ubi debet esse cathedra cum scabello parata, et ibi sedet. Deinde omnes cardinales et cæteri prælati nondum parati veniunt ad reverentiam, prout est alias fieri consuetum, osculando manum aurifrisio pluvialis cooperatam, non genu, nec pedem, ut supra in Quadragesima.

^a Confer cap. 131 infra de secundis Vesperis omnium Sanctorum, in quibus incensatur *cophinum* ubi stat *Corpus Christi*; et Constitutiones Lateranenses,

Nota quod antequam papa distribuatur ramos, omnes cardinales et prælati cum cappis laneis veniunt ad reverentiam papæ ad osculandum manum cooperatam aurifrisio pluvialis, non genu, nec pedem.

Sciendum quod hac die Romani pontifices officiare non consueverunt, sed bene dant et distribuunt ramos. Nota quod subdiaconus debet habere tunicellam per totum officium, et non fit Processio. Mox tamen temporibus est Missa papalis.

Nota etiam quod ille qui debet Missam celebrare, si sit episcopus, et papa non celebret, primo habet benedicere aquam cum sale, prout fit in Dominicis diebus; deinde benedicit ramos. Dum spargit ramos aqua benedicta dicit *Asperges me, Domine*. Dato vero quod papa celebret, junior presbyter cardinalis benedicit.

LIV et LV. De benedictione Palmarum.

Nota quod quicumque dicit Missam, si tantum sit cardinalis, ille ramos benedicit, et non junior presbyter cardinalis; ita et candelas et cineres.

Sciendum quod hac die prior episcoporum cardinalium, si celebret coram papa, facta reverentia, prout est moris, ab omnibus cardinalibus, ipse indutus pluviali dat papæ palmam, et statim a papa recipit; deinde vadit et parat se ad celebrandum. Duæ palmæ dantur papæ.

Notandum etiam quod si esset rex præsens, immediate post eum **475** flexis genibus palmam recipit de manibus papæ, pedem dextrum osculando, et non genu. Quæ reverentia facta cum cappis laneis per cardinales et omnes prælatos, prout in die Candelarum, cardinales et omnes prælati violacea recipiunt paramenta, videlicet episcopi cardinales superpluvia, amictus latus, et pluvialia; presbyteri vero similiter et diaconi paramenta prædicta, et recipiunt planetas, et non pluvialia. Alii vero prælati similiter pluvialia, et non planetas, coloris violacei recipiunt. Quibus paramentis receptis, paratur una tobalea, quam tradere debet sacrista, et extenditur super genua papæ per duos capellanos ejus lateribus assistentes, et dictam tobaleam flexis genibus tenentes, a dextris uno, a sinistris alio, et duobus antiquioribus cardinalibus diaconis papæ more solito assistentibus. Tunc prior episcoporum, vel, si non sit, subprior episcoporum cardinalium, deposita mitra sua stans pedes, papa sedente in cathedra sua et cum mitra, spatulam aliam palmæ pulchriorem, nil dicendo, dat papæ, manum ejus osculando. Incontinenti papa tradit uni de domicellis suis conservandam; et ibidem ipse prior vel subprior genuflexus recipit spatulam palmæ de manu papæ, et osculatur genu dextrum papæ. Et sic deinceps omnes cardinales juxta ordinem suum; deinde omnes prælati induti, mitris depositis, genuflexi recipiunt spatulam palmæ de manu papæ, et genu osculantur pluvialibus violaceis indui.

Camerarius papæ, notarius, auditor cæteradicta infra, num. 48.

^b Id est eis præcincendo, uti hæcæus fieri consuevit.

rum, et corrector, etiamsi aliqui ipsorum essent **A** episcopi vel archiepiscopi, quia non consueverunt esse induti paramenti, sed solum cum cappis laneis; et quicumque alii prælati non parati, et etiam capellani, tam commensales, quam alii capellani papæ, qui debent esse specialiter commensales, in cottis; nec non pœnitentarii, et breviter omnes alii familiares, etiam laici, et quicumque alii non familiares, etiamsi rex esset, flexis genibus recipiunt palmas, et alios ramos aliarum arborum, de manu papæ, et ipsis receptis pedem papæ dextrum osculantur, et non genu.

Notandum, quod in hac Missa dicitur tantum una Oratio; et dum dominus papa ipsam iachoare debet, dicit *Dominus vobiscum*, et non *Pax vobis*; postea dicit Orationem.

Notandum etiam quod si celebraret papa, prior episcoporum cardinalium servit papæ in hac Missa in officio capellani de libro; si vero papa non celebret, servit ei in officio capellani prior presbyterorum cardinalium.

Item nota quod si patriarchæ intersint, post primum cardinalem, si sint induti pluvialibus, ramum palmæ recipiunt. Quod si rex sit præsens, post cardinalem qui stat, et post regem palmam recipiunt, ita quod semper unus cardinalis præcedat patriarcham; sic successive.

Nota quod, distributis ramis, papa deponit pluviale et mitram, et recipit aliud cum perlis, et mitram aurifrisatam cum perlis.

Nota quod si papa hodie celebraret, portare debet sacra paramenta violacea vel Indii coloris sine perlis, et sandalia sine perlis, mitram simplicem et planam de garnello, et etiam chirothecas sine perlis. Verum **476** est quod modernis temporibus consueverunt portare mitram solemnem et pretiosam, et chirothecas pretiosas; omnia alia simplicia.

LVI. Hic cantores incipiunt cantare Hosanna Filio David.

Sciendum quod postquam primus cardinalis palmam recepit de manibus papæ, cantores cantant *Hosanna Filio David* cum omnibus aliis Antiphonis, prout sunt in Missali. Interim ordinatur Processio per priorem diaconum cardinalem. Qua processione ordinata ut supra in die Canularum, qui papæ assistit a sinistris, dicit alta voce *Procedamus cum pace*, et **D** chorus respondet alta voce *In nomine Christi amen.*

LVII. Hic movetur Processio.

Deinde movetur processio, et graditur, et primo servientes armorum cum virgibus suis ante subdiaconum bajulantem crucem, qui debet esse indutus cum tunicella violacei vel Indii coloris, et circa eum duo ceroferarii cum luminibus et uno acolythorum cum thuribulo et incenso.

Nota quod sicut papa surgit de cathedra, quatuor nobiliores qui ibidem sunt erigunt pannum ^a super eum baculis et angulis in summitatibus; et sic semper papa stat subtus pannum, quousque pervenerit

^a Umbellam appellamus seu baldachinum.

ad collectam, quam dicit post largitionem palmarum; et semper ante ipsum cardinalis juxta ordinem suum, et patriarchæ. Cum autem papa exierit tinellum vel capellam, et est in porticu per quam itur ad capellam magnam, vadit ad fenestram, quæ respicit ad plateam magnam palatii; et ibi projicit populo ramos palmarum et olivarum et aliarum arborum ramos. Cum autem pervenerit ante ostium capellæ, cantatur *Gloria, laus*, etc., per cantores ab extra, aliis ab intra respondentibus. Quæ porta tunc clausa debet esse, cantantibus omnibus illis, prout in Missali Romano continetur. Dominus papa non percutit cum cruce portam, sicut sæculares consueverunt; sed prædicto dicto officio aperitur porta. Deinde dominus papa cum cardinalibus et prælatibus **B** processionaliter intrat capellam, et more solito orat aliquantulum coram altare, ubi debet esse cathedra cum scabello parata; et facta Oratione surgit, et vadit usque ad regias capellæ in parte dextra; et ibi projicit ramos et folia olivarum populo per foramina regiarum, et postea venit ad magnam cathedram longe ab altari paratam, quæ debet esse cooperta panno violaceo; et extracta mitra, stando versus altare, episcopo cardinali librum ante eum tenente, dicit Orationem quæ competit in Missali.

LVIII. De papa eunte ad altare, et cardinalibus occurrentibus.

Deinde vadit ad cathedram longe ab altari paratam et ibidem more **477** solito violacea recipit paramenta. Et diaconus cardinalis dicturus *Passionem* parat papam; et cum parat eam, ipse diaconus cardinalis portat tantum parando superplicium, amictum, sericum album, cingulum, stolam; sed papa, parato ipso diacono, planetam recipit violaceam ad modum aliorum diaconorum cardinalium. Papa vero parato, et mitra prædicta reposita, non nobilis, sed simplex alba de garnello, assistentibus ei duobus diaconibus cardinalibus antiquioribus, more solito processionaliter vadit ad altare; et in medio eundo occurrunt tres juniores presbyteri cardinales, et ipse eos recipit juxta ordinem suum ad osculum oris et pectoris. Mitram pretiosam interdum in Missa dicta, si ipsemet celebret, papa consuevit portare. Postea vero coram altari facit confessionem suam, prout est consuetum; et cum dicit *Misereatur*, subdiaconus tradit sibi manipulum osculando manum, antequam dicat *Deus tu conversus*, etc. Episcopus cardinalis, qui servit sibi, presentat ei incensum, prout est fieri consuetum et osculatur altare et librum Evangeliorum; postmodum vertit se ad diaconos cardinales, et ipsos recipit ad osculum oris et pectoris secundum suum ordinem, et ultimus parat sibi fanum subtus pallium suum, quod in aliis Missis regulariter consuevit fieri. Deinde vadit ad sedem suam: ubi stando dicit Introitum cum cardinalibus, illo solo dempto qui debet dicere Evangelium, qui remanet super altare cum sacrista et subdiacono; et omnes legunt Introitum et *Kyrie, eleison* super alta-

re, et papa exinde procedit in Missa, prout est alias A
fieri consuetum.

Nota quod anno Domini 1375 dñe 15 Aprilis, in prædicta die ramis Palmarum dominus Gregorius papa XI fecit officium, qui portavit omnia paramenta ut supra; portavit etiam chirothecas et pretiosam mitram. Nota etiam quod ante eum ponitur scabelhun, dum Passio legitur, in quo ponitur palma, si sibi non placet in manibus tenere.

LIX. De subdiacono portante tunicellam in Processione.

Nota etiam quod subdiaconus in Processione portat tunicellam, et non planetam. Item notandum, quod postquam altare thurificaverit, antequam diaconos cardinales recipiat ad osculum, sibi reponitur mitra per illum qui debet dicere Passionem vel Evangelium: quam portare debet quousque sit solemniter indutus; et statim etiam d. ponit, et recipit planetam violaceam, quam ante epistolam deponit, et lecta epistola iterum eam recipit.

Nota etiam quod papa non dat alicui palmam suam, sed eam portat ad cameram suam, et illam custodiri facit.

Nota quod si papa hodie non faceret officium, debet flectere genua ante altare, quando dicitur *Et incarnatus est*, etc.; et ante elevationem corporis Christi, et quando dicitur *Latus sum*; et semper tradat spatulam diacono cardinali sibi a dextris assistenti, et ille semper accipiendo et tradendo osculatur manum papæ.

478 Nota apud quod omnia supradicta fuerunt rearsarcia per dominum Gregorium papam XI, in Urbe, in sancto Petro, anno Domini 1577. Sciendum quod hodie dicitur Præfatio *Qui salutem humani generis*. Sciendum etiam quod omnia supradicta observata sunt per dominum Urbanum VI, in Urbe, in sancto Petro, anno Domini 1381 et 1382, qua die fuit determinatum quod quidquid venit super altare, capellanorum est, prout rubrica de præsepe in nocte Nativitatis Domini dicit.

LX. Quando diaconus cardinalis cantat Passionem.

Cum autem cantatur tractus ante ultimum versum, diaconus cardinalis dicturus Passionem, recepto prius manipulo de manu capellani sibi in Missa servientis, surgit, et exiit planetam; et postea sibi traditur planeta plicata ad modum stolæ, quam portat super humerum sinistrum; et firmantur capita planete ad latus dextrum quasi retro; et sic tenet ipsam planetam, quando dicit Passionem, et per totam Missam, donec ipse et subdiaconus communicaverint; et statim facta communione, ipsemet induit planetam ad modum aliorum cardinalium diaconorum. Tractu vero finito, prædictus diaconus cardinalis dicturus Passionem osculatur more solito pedem papæ, et reversus ad altare genu flectit ante illud, et dicit basse *Munda cor meum*, etc.; et surgens recipit de altari librum Evangeliorum, deferens ipsum ante pectus, ita quod tabula libri, ubi est crucifixus, a populo videri possit; et non petit Bene-

dictionem a papa, sed recte vadit ad pulpitum cooperium cum tobalea, et ibi absque luminaribus et incenso, et sine *Dominus vobiscum*, absolute incipit *Passio Domini nostri Jesu Christi*; nec respondetur *Gloria tibi, Domine*, sed subsequenter dicit Passionem more solito. Cum autem ipse diaconus dixerit in Passione illa verba, *emisit spiritum*, statim papa et ipse diaconus, et omnes alii genuflectunt ad Deum versus altare; et sic manent genuflexi per spatium quo posset dici *Pater noster* semel. Postmodum surgit, et dictus diaconus Passionem prosequitur suo modo, ac pervento ad illam partem, *Altera autem die*, ipse diaconus cardinalis in eodem loco vertit se ad papam; et stans inclinatus capite profunde, non tamen genuflexo, basse petit Benedictionem ab eo, dicens *Jube, domne, benedicere*. Qua benedictione data per papam, portantur ipsi diacono cardinali duo candelabra cum cereis accensis per acolythos vel auditores, sicut consuetum est fieri ad Evangelium et etiam incensum cum thuribulo prius benedictum per papam, præsentante episcopo cardinali, qui sibi servit in officio capellani cum acolytho, prout moris est. Qui idem acolythus præsentat ipsi diacono thuribulum, et ipse incensat librum. Quo incensato, reddit eidem acolytho thuribulum, et facit crucem cum pollice super Evangelium et sibi met tam in fronte quam in labiis et pectore more solito. Deinde prosequitur residuum Passionis, videlicet in prædicta parte, *Altera autem die*, etc., usque ad finem Evangelii. Quo residuo completo, idem diaconus cardinalis osculatur partem prædictam; postea portatur ille liber papæ ad osculandum 479 per subdiaconum. Quo facto, cardinalis qui sibi servit in officio capellani, incensat papam tribus ictibus, genu flexo super primum gradum, si papamet celebrat; alias stans inclinatus profunde illum incenset. Quo facto, papa incipit *Credo in unum Deum*, deinde procedit prout in aliis Missis regulariter est fieri consuetum.

Notandum quod statim incepta Passione cardinalis diaconus a sinistris papæ assistens recipit spatulam palmæ de manu militis vel domicelli papæ, et ponit eam in manu papæ, ipsam manum osculando; et ipsam tenet papa, et cardinales etiam suas, et alii prælati in manibus suis tenent palmarum spatulas et aliarum arborum ramos, quousque Passio fuerit completa. Prædictus diaconus cardinalis de manu papæ spatulam palmæ recipit, et eam tradit militi domicello papæ prædicto; et etiam cardinales et cæteri prælati suas tradunt servitoribus suis tenendas usque ad finem Missæ.

Sciendum quod in hac Missa non est sermo; sed Passione finita, incipit *Credo in unum Deum*, osculato primum libro. In fine vero Missæ diaconus cardinalis, qui legit Passionem, dicit *Benedicamus Domino*, versa facie ad altare; et facta Benedictione solita per papam, prior episcoporum cardinalium, qui servit sibi in Missa in officio capellani, pronuntiat Indulgentiam de mandato et auctoritate papæ, videlicet de septem annis et septem quadragenis;

et dum pronuntiatur Indulgentia, diaconus cardinalis qui dixit Passionem, deponit planetam, et in albis sicut diaconus vadit ad papam ad deuestiendum eum, seu removendo sibi paramenta, et postea stollam, pluviale et mitram induendo. Deinde ipse diaconus deponit paramenta, et omnes etiam alii praelati sua deponunt paramenta, et cappas lanceas resumunt. Papa vero, depositis sacris vestibus, indutus manto rubeo, et mitra predicta sibi reposita, vadit ad cameram suam, assistentibus ei duobus diaconibus cardinalibus antiquioribus, uno a dextris, alio a sinistris.

Nota quod anno Domini 1388 Romæ dominus Urbanus VI hac die ramis Palmarum non fecit officium, quia nondum erat coronatus; sed bene dedit palmas et ramos, et interfuit Missæ indutus pluviali rubeo et mitra alba. Quam Missam dixit cardinalis Florentinus in magna capella. Et sic per dominos cardinales illæ etiam tres Missæ de hebdomada sancta fuerunt celebratæ ipso præsentate ut supra.

LXI. De diebus Lunæ et Martis hebdomadæ sanctæ.

Item die Lunæ non est Missa papalis.

Item in die Martis dominus noster audit Missam magnam in sua capella parva, quam celebrat unus de cantoribus, et legit Passionem.

LXII. De die Mercurii.

Item in die Mercurii sancta illud idem observatur.

Sed notandum, si sint peregrini, de gratia speciali papa post Missam consuevit dare indulgentiam populo, in qua est indutus pluviali rubeo 480 absque perlis, et cum mitra simplici alba; et paratur ibi ubi datur Benedictionem, vel in anticamera. Et primo venit cum chlamyde de scarletto cum capuceo in capite absque mitra; et sic venit ad Matutinum, et stet cum dicto capuceo non extenso super frontem, sed replicato. Et istud fuit Florentiæ tempore Eugenii quarti. Et fit die Jovis idem ad Benedictionem.

Item notandum quod de sero hora competendi venit ad audiendum officium in capella simpliciter cum chlamyde rubea et capuceo super caput, non tamen duplicato, prout aliis diebus consuevit, sed solum extenso super oculos.

Item nota quod his diebus tribus post officium papa non debet dare Benedictionem, et non portatur crux.

Item nota quod cardinales bene consueverunt venire de sero ad audiendum officium in capella papæ istis tribus diebus, non tamen mandati, sed libere et sponte, devotionis causa.

Item nota quod Romani pontifices his tribus diebus non consueverunt dicere officium cum episcopis et conventibus suis, dum dicuntur Matutinæ; sed devote debent dicere officium, et postea in camera sua cum cubiculariis suis dicere.

Item in die Mercurii de sero hora competendi dominus papa venit ad officium Matutinarum cum chlamyde de scarletto cum capuceo extenso super fronte, non replicato, et sine mitra.

* Sic infra, in cap. 83, ubi de Sabbato in Albis, quando dantur agnus Dei; et in cap. seq., agnus

Item sciendum quod de his tribus diebus, et etiam quodcumque papa venit ad capellam cum chlamyde et capuceo, non portatur crux coram eo.

Item de sero ad officium Matutinarum dominus papa venit ad capellam cum cappa clausa de scarletto rubeo, foderata de hermelinis, clausa medio pectoris sursum et aperta deorsum: cocillum semper tenet super caput, et sine mitra in cathedra nuda sedet; nec diaconi cardinales sedent ante pedes ejus in his tribus Matutinis, neque in fine dat Benedictionem in ipsis Matutinis.

LXIII. In die Jovis sancta, de Missa, et de officio chrisma.

Item in die Jovis sancta in Cœna Domini, hac die Missa tantummodo mandatur, neque est sermo hodie. De jure Romani pontifices consueverunt primo dare populo Indulgentiam, sed de gratia in die Mercurii post Missam.

Sciendum quod Romani præsules in primo anno coronationis consueverunt conficere sacrum chrisma, et facere Mandatum, et conficere agnus Dei, nota de singulis locis suis, et nunquam plus nisi de septem in septem annis, quoniam tunc multa observanda sunt.

Anno ergo illo in quo vere conficitur sanctum chrisma, summo mane quasi in ortu solis, dominus noster papa venit ad regias ferreas, ad dandum indulgentiam populo, indutus pluviali rubeo, cum aurifrisiis cum perlis, 481 mitra, stola cum perlis modo consistoriali. Qua data, depositis paramentis, audit secreta Missam; qua finita, confitetur peccata sua.

Missæ ergo parva finita, reassumit paramenta predicta, et cardinalibus omnibus indutis sacris vestibus albis secundum ordinem suum, scilicet episcopi pluvialia, presbyteri casulas, diaconi tunicellas et dalmaticas, et alii praelati pluvialia recipiunt cum semper candelis, si sint Processiones generales, ut conficiatur sanctum chrisma; alias vero sanctum chrisma cum duobus cereis et cruce processionaliter vadit ad locum, ubi solent publicari processus; et ibi sedet in cathedra parata panno albo nobili; et omnes cardinales et praelati sedent in locis suis cum mitris, sed antea fit reverentia per cardinales.

Item nota quod quilibet cardinalis et praelatus indutus tenet unam faculam accensam de cera communi, quam tradit magister cæremoniarum, et papa de duabus libris de cera quasi alba, quas projiciunt anathematibus.

LXIV. De lectione Processus.

Item nota quod subdiaconus legit Processus in Latino, indutus habitu diaconi, et junior diaconus cardinalis eadem verba nobiliter et intelligibiliter dicit in idiomate illo in quo stat. Quibus lectis, papa signat, et dicit *Anathematizamus, vel ita faciamus*. Et projicit candelam inferius, et omnes alii candelas suas projiciunt, sed non ceroferaii, sive acolythi illas de candelabris, quia processionaliter revertuntur sicut iverunt. Quas demum sacrista papæ recipit. Incontinenti ibidem dia-

Dei duo, et paulo post, tres agnus Dei. Adde caput 90.

conus cardinalis, qui papæ a sinistris assistit, dicit *Confiteor Deo*, etc. Et papa dat more solito Benedictionem. Qua data, junior diaconus cardinalis de manu papæ denuntiat indulgentiam de septem annis et vii quadragenis; et sic omnes processionaliter vadunt ad magnam capellam, vel ubi ipsa die debet fieri officium; et facta Oratione ante altare, vadit ad revestiarium, et induitur sacris vestibus albis, et mitra cum perlis etiam solemniter. Et sic procedit ad Missam more solito.

Feria ergo quinta in Coena Domini sacrificium sacri corporis et sanguinis Jesu Christi Domini nostri.

LXV. De ampullis.

Mane hujus diei primo mansionarii, sacrista, et clerici capellæ ad hoc destinati, præparent omnia quæ necessaria sunt ad consecrationem chrismatis, videlicet tres ampullas de argento, non tamen ejusdem B quantitatis, quoniam major debet esse de sancto chrismate, mundissimo oleo plenas. Maxima vero ampulla quæ ad chrisma debet fieri, de panno serico albo tenuissimè cooperitur; aliæ autem de alio panno serico dissimili cooperitæ habeantur; sed tamen pannus adeo subtilis, quod ampullæ possint videri per papam et alios.

Hora vero tertia dominus papa indutus manto rubeo, et cum mitra aurifrisiata, etiam cum perlis exit de camera sua, et vadit ad capellam; et 482 ante altare debet esse cathedra cum scabello parata, ubi orat aliqui tulum, ut est moris. Deinde vadit ad altam cathedram longe ab altari paratam; et ibi alba recipit paramenta, et omnes cardinales et prælati, prout moris est, videlicet episcopi pluvialia, presbyteri planetas, diaconi vero tunicellas et dalmaticas pro reverentia chrismatis. Papa vero indutus jam dalmatica sedeat in sede sua; cui præsentetur ampulla quæ major est, cum oleo ab acolythis, et balsamum per camerarium, aut per sacristam; et balsamum cum oleo papa miscet, nihil dicens; et bene commisceatur vel conficiat. Omnes vero ampullæ, id est aliæ duæ, ibidem super mensam remaneant cooperitæ, et diligenter custodiantur, quousque ad altare portentur, et papa facta lectione recipit planetam, chirotheas, et omnia alia paramenta, ut est moris, et debent esse XII subdiaconi induti sine priore subdiaconorum.

Postmodum papa, lotis manibus, indutus planeta et mitra solemniter in capite, procedit cum episcopis, et presbyteris, diaconibus, acolythis, et omnibus ordinibus. Esse debent in Processione VII candelabra cum cruce, Evangelio, et ampulla quæ est chrismatis, aliis ibidem remanentibus.

Nota quod si non conficeretur hodie sanctum chrisma, non essent nisi duo candelabra in Processione. Notandum etiam quod omni anno debent sanctum chrisma consecrare cum purissimo et mundissimo oleo olivarum, et addimus cum tribus guttis de finissimo balsamo, quas episcopus non commiscere debet cum oleo; sed ita per alios, et non per papam, nisi de VII in VII annos, nec alium in ejus præsentia, prout supra notatum est.

Portatur thuribulum semper cum incenso, et sic processionaliter pergant ad altare cum ampulla; et facta

confessione et reverentia, prout est consuetum, papa ascendit cathedram suam. Incensato altare, ampulla reportatur ad locum inter duas alas. Interim cantatur vero a cantoribus Introitus Missæ sine *Gloria Patri*; et finito versu, repetatur Introitus. Postea cantatur *Kyrie, eleison*. Quibus finitis, dominus papa incipit *Gloria in excelsis Deo*. In oratione papa dicit *Pax vobis*. Etiam in hac Missa dicitur *Credo in unum Deum*, etc., et sic Missa prosequatur ordine suo.

Nota quod in hac Missa non consuevit esse sermo, nisi papa velit facere Processus contra aliquem in speciali; et etiam generales Processiones tunc, si papa illum sermonem facere non velit, sacrista committit de ejus mandato alicui de dominis cardinalibus episcopis vel presbyteris, quoniam diaconi coram papa nunquam prædicant, aut altero prælato, vel magistro in theologia.

Nota abbates non consueverunt prædicare, nec doctores decretorum, nec legum, nisi duntaxat prælati et magistri in theologia, sed modo abbates prædicant.

Postquam dominus papa intrat ad sacrificandum, conficit duas Hostias, unam pro se, et aliam pro die Veneris. Facta ergo elevatione corporis Christi, vel post *Sanctus*, si expediat, unus acolythorum ducit juniorem diaconum cardinalem, et cum eo plures subdiaconos: unus ex eis subdiaconibus 483 portat crucem, acolytho antecedente cum thuribulo et thure sine luminaribus; et sic processionaliter vadunt ad capellam sancti Thomæ, vel sancti Gregorii, vel ubi ampullæ cum chrismate et cum oleo servantur; et cardinalis diaconus prædictus accipit illam ampullam, quæ est chrismatis; et duo subdiaconi accipiunt alias duas olei exorcizati, et olei infirmorum, saper brachium sinistrum eas portantes; et eo modo quo venerunt postea revertantur. Dominus vero papa, vel ille qui conficit sanctum chrisma, aut celebrat ista die, antequam dicat *Per quem hæc omnia*, descendat ad sedem, sive cathedram suam ante altare paratam, versa facie ante altare; et subdiaconus qui bajulat ampullam infirmorum olei representat eam summo pontifici ad benedicendum. Et papa dicat plana voce *Exorcizo te, immundissime*, etc. Quibus Benedictionibus peractis, papa revertitur ad altare, et dicit *Per quem hæc omnia*.

Nota quod confecto isto sacrificio solus pontifex communicat super altare sine ministris, et non cum calamo; sed cum calice tantum se confirmat illa die et feria 6 in Parasceven, et ponit illam quartam partem in calice. Postquam autem communicaverit, ponit calicem super altare, et patenam juxta eum cum corpore Domini nostri Jesu Christi, et reservato usque in feriam 6, de ipso sacrificio resumit, et cooperietur utrumque munda sindone.

Percepto corpore et sanguine Domini nostri Jesu Christi cum calice et sine calamo, antequam abluat manus, ipsum calicem cum corpore Domini nostri reservato, non illum calicem in quo celebravit, sed solum magnum de auro sibi præse tet-coopertum cum magna reverentia sacrista papalis cum sindone, cum

lustris aureis; e sinistro brachio pendet unum caput, et in dextra manu portat calicem coopertum alio capite, et reverenter ponit prædictum calicem prope papam circa medium altaris cum alia tobalea de serico, cum qua cooperitur calix, in quo est corpus Christi. Et nota quod antequam abluat digitos domini papa, corpus Christi cum reverentia magna infra prædictum calicem ponit, et super calicem corporalia illa; pars minor corporalium, et super corporale patenam, et super patenam caput illius tobaleæ de sindone; statim, quo facto, abluat digitos infra calicem cum quo celebravit, et bibit illud; et antequam abluat manus in magnis bacilibus papæ, ipse papa vel episcopus cardinalis qui servit sibi in Missa, prædictum calicem cum corpore Christi sic coopertum, et super humerum sinistrum pendet aliud caput illius tobaleæ, et tenens cum ambabus manibus calicem per medium portat ad armariolum, in quo conservatur usque in crastinum, antecedentibus luminaribus, cruce et incenso processionaliter cum devotione. Quo reposito, genuflexus thurificat corpus Christi. Quo facto, revertitur ad altare; et sic lavat manus ut moris est.

LXVI. De officio chrismatis.

Postea papa, si facit sanctum chrisma, ascendit ad cathedram coram altari paratam, versa facie ad altare; et continuo duo acolythi deferunt **484** ampullas involutas cum tobalea subtili albo serico in sinistro brachio, ita ut videri possint medio, id est per medium sericum, et a medio sursum, et diaconus cardinalis junior qui assistit papæ, accipit ampullam unam mistam cum balsamo, et repræsentat eam papæ tenens eam in sinistro brachio involutam panno serico. Tum papa halet ter in ipsam, et postea halet etiam in ipsam omnes episcopi qui assistunt ibi induti sacris vestibus, et etiam presbyteri sive sint cardinales, sive non. Quo facto, papa dicit sine cantu *Dominus vobiscum, Exorcizo te, creatura Dei, etc.*

Post Benedictionem vero istam omnes episcopi et presbyteri cardinales salutent post papam sanctum chrisma per ordinem suum. Qui quidem ordo sic debet observari, primo a latere dextro papæ episcopi cardinales, et post eos presbyteri cardinales; patriarchæ vero inter episcopos cardinales; diaconi cardinales a lateribus papæ hinc inde juxta ordinem suum a latere sinistro; archiepiscopi, episcopi, presbyteri cardinales induti secundum ordinem suum, et in halando salutando post episcopos cardinales. Archiepiscopi, episcopi debent præcedere presbyteros cardinales, quoniam ad solos episcopos pertinet seu spectat sanctum chrisma conficere; et episcopos salutent presbyteri cardinales, et in salutando quilibet inclinet caput, dicens *Ave, sanctum chrisma*, ter; et post salutationem quilibet deosculatur semel immediate. Facta salutatione et deosculati ne chrismatis ab episcopis et presbyteris, papa benedicit ampullam olei delatam in ordine quo supra; et similiter halet pontifex ter in ipsam, sed tacite; et omnes episcopi et presbyteri cardinales, et etiam alii episcopi halet ter in ipsam. Hic mutatur ordo inter presbyteros car-

dinales, et episcopos non cardinales; et dum halatur in ampullis ab aliis, pontifex sedet; sed quando salutatur, stant omnes alii etiam. Deinde surgens dicit sine cantu *Dominus vobiscum, etc. Exorcizo te, creatura olei, etc.*

Post Benedictionem vero istam omnes episcopi et presbyteri cardinales salutent per ordinem suum sanctum chrisma, et in salutando inclinent capita, dicens *Ave, sanctum chrisma*, et deosculantur ampullam. Facta salutatione chrismatis ab omnibus episcopis et presbyteris, statim debet fieri olei salutatio ab eisdem hoc modo. Salutet papa chrisma, et statim postea oleum, dicens *Ave, sanctum oleum*. Ita et cæteri singuli dicere debent.

Postea reportantur ampullæ processionaliter, sicut fuerunt adductæ, ad sacrarium, vel ad locum quem sacrista ordinavit, ubi stare debent. Deinde idem sacrista distribuit unicuique sicut debetur, et fuerit opportunum. Papa vero communicat in sede sua magna illos qui communicare volunt. Reserventur tamen oblatæ integræ Hostiæ per diaconum cardinalem, prout est moris, ac etiam corpus Domini integrum reservatur in diem Parasceve. Sanguis vero Domini assumatur; quem solus papa bibit cum calice, et sine calamo; illi qui communicant non bibunt.

Nota, diaconus nec subdiaconus hodie non communicant, nisi forte velent communicare causa devotionis, et communicarent ante alios, nec biberent sanguinem. Verum tamen non est de more. Pacis osculum non datur, *Agnus Dei* cantatur, et Communio *Dominus Jesus Christus*. **485** Tunc papa revertitur ad altare, et dicit hanc Orationem, *Refecti*. Qua expleta, diaconus dicit *Ite, missa est*.

LXVII. Si papa nolit facere Mandatum.

Nota, si papa nolit facere Mandatum, prout inferius sequitur, vel si cardinales non comedant ista die cum eo, statim in fine Missæ data Benedictione per papam, et indulgentia pronuntiata per episcopum cardinalem qui ei servivit in Missa, papa et omnes cardinales ibidem in capella deponunt paramenta. Interim vero cantantur Vesperæ per cantores, et in fine Vesperarum, dum dicitur psalmus *Miserere mei, Deus*, vadit papa ad cathedram coram altari cum scabello paratam; ubi genua flectens dicit cum aliis prædictum psalmum legendo, et Orationem *Respice*, etc. Legendo sine *qui tecum*, etc. Deinde surgit, et vadit ad cameram suam.

LXVIII. De electione pauperum, quando fit Mandatum.

Item eodem die post prandium papa non potuit lavare pedes pauperum, sed patriarcha Gradensis confessor de mandato papæ lavit pedes pauperum in parva capella, indutus rochetto, amictu, superplicio, et pluviali cum mitra alba: audivit Evangelium, cantando cum luminaribus, cruce et incenso, more solito. Quo cantato, cantores incæperunt cantare; et ipse deposito pluviali, cinctus linteo, et mitra in capite, incæpit lavare pedes. Quibus finitis, dixit Orationem, et cardinalis camerarius dedit florenos eum

carlino, et noluit dare illas petias de tela ad tergendum pedes pauperum, nisi duas per totum, sed omnia reportavit secum; et male, dicit glossa.

Nota de his quæ sunt quando conficitur sanctum chrisma, et fit Mandatum de largitione. Omnibus super predictis peractis secundum ordinem suum, et finita Missa, ut superius dictum est, papa, indutus paramentis cum quibus celebravit, vadit ad aliquem locum adhærentem capellæ seu ecclesiæ, in qua celebravit, comitantibus eum omnibus cardinalibus secundum ordinem suum, et aliis capellanis et subdiaconibus, qui in Missa interfuerunt parati, et in loco prædicto papa exiit pallium et planetam, postea sedet ibi super faldistorium, tenendo pedes super scabellum, et assumit sibi manum in scapulis, imposita super caput fanone, capiti ejus imposita mitra alba, sacrista extendit tobaleam super genua sua, quam tenere debent duo acolythi, unus a dextris, alius a sinistris.

Quo facto, secundum dominum Jacobum Galetani, cardinalis camerarius papæ eidem debet tradere papæ in quodam magno scypho argenteo, vel in bacilibus grossos et monetam ordinatam pro presbyterio, et dictus camerarius debet ante se habere unam magnam mensam coopertam tobalea, ubi sunt hujusmodi monetæ, et debent ei assistere clerici cameræ, et duo mercatores. Ipsi vero camerarius et clerici cameræ debent esse in superplicii et cottis. Postea veniunt cardinales, quilibet secundum ordinem suum, soli cum mitris in manibus deferentibus, æperas tamen; et flectunt genua coram papa, et ipse summus pontifex dat et ponit pro presbyterio **486** in mitra cujuslibet ipsorum **xiii** grossos Turonenses argenti, et immediate quilibet ipsorum cardinalium recepto in mitra sua a papa presbyterio, osculatur genu dextrum papæ, et sic quilibet secundum ordinem suum.

LXIX. De Mandato fiendo per papam ipso die.

Dato vero per papam presbyterio, ut dictum est, ipse papa facit Mandatum, **xii** subdiaconibus rochetum cum superplicio portantibus; et cubicularii portant et ante eum ponunt concham seu pelvim. Ipse vero papa præincus li teo, quo unus diaconus qui ei servit, secundum dominum Jacobum Galetani, ipse papa brachiolum ad hoc paratam habens in manibus, et linteum mundum ante se tenens, quæ omnia debent parari per thesaurarium vel fratres de Pignotta; et dicti **xii** subdiaconi manent in aliquo loco remoto discalecati. Duo vero ostiarii papæ, sive servientes armorum, portant quemlibet dictorum subdiaconorum ante papam, quorum pedes ipsi ostiarii sive servientes tenere consueverunt super manus suas dum portantur. Papa autem sedendo cum aqua calida lavat pedes cujuslibet illorum, quam infundere debent cubicularii; et statim tergit linteo, et deoscilatur pedem dextrum cujuslibet ipsorum; et secundum dictum domini Jacobi Galetani dat cui ibet duos solidos; et lotis pedibus illorum per papam, eodem modo reportari debent per ostiarios eosdem sive servientes in locis eorum, scilicet ubi eos acceperunt.

Item cantores non cantant Vesperas post; sed ca-

pellani papæ legendo dicunt ipsas Vesperas ante papam, incipiendo Antiphonam. *Calicem salutaris accipiam*, etc. Dictis autem psalmis, Capitulum non dicitur, sed Antiphona ad *Magnificat* incipiat per papam cantanda, videlicet, *Cœnantibus autem*, si tunc compleverint Mandatum; alias non, sed cantores totum faciunt.

Nota etiam quod modernis temporibus non observatur quod papa illam Antiphonam incipiat ad *Magnificat*, nec in aliis, nisi in Vesperis mandatis. Omnibus ergo completis, papa dicit legendo, *genu flexo, Respice, quæsumus, Domine*, etc., prout plenius in officio hujus diei in Breviario continetur Romano.

Quibus peractis, papa indutus per modum prædictum, processionaliter vadit ad cameram suam, associantibus eum omnibus cardinalibus paratis, qui in prædicto Mandato sic induti, prout in Missa fuerunt, interesse debent, sedendo in suis sedibus juxta ordinem suum, dum papa facit prædictum Mandatum; ac etiam prædictis capellanis papæ cereos accensos portantibus cum cruce ante papam et ante cardinales.

LXX. De comestione in cœna Domini rubrica.

Die prædicta, dominus papa, sic paratus ut supra notatum est, a duobus diaconis cardinalibus antiquioribus ducitur ad mensam solemniter paratam, et ibi sedet, episcopo cardinali sibi dante aquam, et duobus cardinalibus prædictis, uno a sinistris, et alio a dextris, tobaleam tenentibus, **487** ipsoque qui a dextris est, etiam annulum papæ tenente dum lavatur.

Notandum etiam, quod prædicti tres cardinales in prima et in secunda manuum lotionem et mensæ Benedictionem debent esse sine mantellis et mitra, dum papæ ministrant, sed in gratiarum actione resumunt mantellos suos et mitras loco suo; et facta per papam prima manuum lotionem et mensæ Benedictionem, de qua infra serius dicitur, in secunda lotionem vadunt omnes ad sedendum. Et tunc omnes cardinales, cum sederint, manus suas supra mensam in platellis suis lavant; et sibi mutuo serviunt, ut infra in alia lotionem dicitur.

Et attende quod papa, dum comedit, sit paratus ut dictum est supra, usque ad dalmaticam inclusive, habens mantum rubeum ad scapulas, fanonem sive orale in capite; et mitram aurifrisiatam super fanonem et annulum pretiosum non pontificalem in dextero, et sandalia in pedibus, prout in Missa, demptis chirothecis, pallio et casula. Cardinales vero omnes, tam sæculares, quam religiosi, habebunt cottas sine superplicii cum subtis seu rochetis tantum, et mitras simplices de granello in capite, et mantellos de brunetto ad scapulas; sed sæculares habebunt mantellos de brunetto rosaceo; religiosi vero habebunt mantellos coloris suæ religionis; et ita parati comedunt, et omnes alii prælati simpliciter sic induti, facta tamen inter eos discretionem de sæcularibus et religiosis quoad mantellos in colore, sicut dictum est de cardinalibus.

Sed nota in dum nanteorum omnia, tam sæ-

eularium, quam religiosorum. Retro inter duas scapulas junguntur duæ partes chlamydis, et bene sumitur per spatium palmi, et stat dissutum; et illud quod est autum, quod conjungit duas partes chlamydis, stat super collum; et chlamys pendet ante pectus ab utraque parte usque ad terram, et etiam retro usque ad terram duntaxat et sine cauda, sed in forma circulari et spherica, nec partes junguntur chlamydis ante pectus.

LXXI. *De ordine sedendi in mensa.*

Sedet autem ipse papa in una mensa eminenti solus, diversis et magnis aureis vasis et argenteis super mensam positus, vel in trissadorio, seu teloneo sitis propter mensam a latere sinistro papæ.

In alia vero mensa, quæ est ad dexteram papæ, in longum aulæ seu tinelli, sedent episcopi cardinales; inter quos sedent patriarchæ, si sint, quatuor principalium ecclesiarum patriarchalium secundum ordinem prioratus et posterioratus ecclesiarum suarum; ita tamen quod primus sedeat inter primum episcopum cardinalem et secundum episcopum, nisi esset ibi rex, quia ille sederet inter duos episcopos, et patriarcha inter secundum episcopum, tertius post tertium, et sic deinceps; ita tamen quod semper inter duos episcopos cardinales quilibet eorum sedeat; et ita in Missa.

In secunda mensa ejusdem lateris, vel in eadem sic satis longa, sedent presbyteri cardinales post episcopos cardinales et patriarchas; in parte vero sinistra, quæ etiam est in longum aulæ seu tinelli, sedent diaconi **488** cardinales omnes secundum ordinem suum et prioritatem singulorum, in quo statu sint cardinalatus, nam priores primo in mensa sedent; et post mensam cardinalium erunt mensæ omnium aliorum prælatorum et nobilium.

Coram papa servient laici majores natu et nobiliores, qui præsentés erunt, secundum officia illi distributa per magistrum hospitii.

Notandum tamen quod in mensa primo primum ferculum ponit coram papa aliquis de principalioribus et nobilibus, etiamsi esset rex. Quo posito, si rex foret, vadit ad sedendum inter duos primos episcopos cardinales, nisi Romanorum imperator, quia tunc irt ad mensam suam a latere dextro papæ paratam cum thalamo, gradu minori et bassiori illo de papa; et secundum ferculum portaret rex. Quo etiam posito, vadit ad sedendum in mensa a sinistris inter primos duos diaconos cardinales. Et sic faciebat dominus Carolus primus rex Siciliae, et omnes descendentes ab eo reges.

Et nota quoniam tunc imperator Constantinopolitanus erat in curia, et sedebat inter duos primos episcopos cardinales, qui primo et primum ferculum coram papa posuerat; secundum rex Siciliae, qui tunc erat præsens; alii autem nobiles majores. Qui si essent filii imperatoris vel regum, serviunt papæ in mensa, videlicet unus de cupa, alius de tucellis ad incipiendum; alii astant comedenti, alii sequuntur

A portantem ferculum, et ipsi in ferculo papæ et cardinalium, prout fuit ordinatum.

LXXII. *De secunda lotione manuum.*

Comestione sumpta, papa lavat manus, ministrantibus sibi episcopo et duobus diaconis cardinalibus, ut prius; qui tres cardinales, resumptis mantellis et ministris suis, redeunt sedere cum aliis cardinalibus in locis suis in mensa. Tunc tam singuli episcoporum, et quilibet cardinalium, et unusquisque similiter sedendo lavent suas manus, serviente reinfundente aquam cardinali lavanti; cardinales autem qui assistunt teneant totalcam unam ex parte una lavantis, alter ex alia; et sic sibi mutuo ad invicem sibi servient.

Quibus omnibus lotis dantur species. In fine vero, remotis mensis, surgit dominus papa, et omnes ipso stante super scabellum suum pedes, ministrantibus sibi duobus diaconibus et episcopo, redduntur gratiæ ut infra sequitur. Illis autem redditis, papa reducit a duobus diaconibus prædictis ad cameram, vel anticameram suam, ibique sedet in faldistorio cum cardinalibus tantum fratribus suis; ipse et illi parati ut erant in mensa consequenter, exitis vestibus, discalceatus sandaliis requiescit. Cardinales vero, et alii prælati redeunt ad eorum hospitia cum mitris eques, tamen equis non paratis, nec alias coopertis, sicut in comestione steterunt, ita recedunt.

Memorandum quod omnes capellani domini nostri papæ commensales, quasi non commensales debent eo die comedere cum domino camerario splendide.

489 LXXIII. *De Benedictione mensæ, et gratiarum actione.*

In Cœna Domini ad benedicendum mensam dicitur absolute sine *Gloria Patri Versiculus Christus pro nobis factus est obediens usque ad mortem*, et non amplius; et deinde dicitur *Pater noster* secreta. Quo completo, sine pronuntiatione aliqua dominus papa signat tam mensam suam, quam alias. Hodie non dicitur *Jube, domine, benedicere, nec Tu autem*; sed mensis signatis, ut dictum est, vadunt ad sedendum, prout est superius ordinatum.

In fine prandii in regratiarum actiones repetitur *Versiculus Christus factus est obediens*, ut supra; dicitur immediate *Pater noster*. Quo finito, papa dicit absolute *Orationem Respice, quæsumus, Domine*, etc.; nec pronunciat *Qui tecum*, nec *Fidelium animæ*, sed solum sine aliqua pronuntiatione dominus papa signat se, et omnes alios devote, nihil dicendo. Tunc reposito fanone et mitra super caput ejus, cum manto ad scapulas, reducit, ut dictum est, a duobus diaconibus cardinalibus ad cameram vel ad anticameram, quæ vocatur camera paramenti.

Notandum quod si papa non conficiat sanctum chrisma, non habent locum prædictæ ceremoniæ.

Item notandum quod si cardinales non comedant cum papa, non habent locum prædictæ solemnitates.

LXXIV. *Non licet quod aliqua mulier interveniat in comestione summi pontificis.*

Item notandum quod aliqua mulier nunquam comedit in præsentia Romani pontificis, etiam si esset imperatrix vel regina. Ita existit observatum tempore domini Clementis V, et domini Joannis XXII, domini Benedicti XII, Clementis VI, nec fuit auditum quod aliquo tempore fuerit factum.

Contrarium tamen tempore domini Urbani V, domini Gregorii XI, aut Urbani VI. Contrarium autem ejus etiam fuit observatum tempore Bonifacii IX et Joannis XXIII, summorum pontificum; et male.

LXXV. *De officio in feria sexta in Parasceven.*

Feria sexta, videlicet die Veneris sancta, ut omnia dicantur per ordinem, prima hora hujus diei, secundum Jacobum Galetani, omnes capellani vocantur ad dicendum Psalterium, domino papa sedente ante lectum suum: capellani etiam juxta pedes ejus vicissim totum Psalterium complent. 490 Quo finito, sacerdos cum aliis dicit Antiphonam *Ne reminiscaris*. Postea dicuntur litanie et *Pater noster* private, et Psalmus *Miserere mei, Deus*, sine Gloria, etc.; deinde Capitula, et sine *Dominus vobiscum* absolute dicuntur Orationes *Deus, cui proprium est misereri*, et ceteræ omnes, quæ consueverunt in Quadragesima; et in fine dicitur Oratio illa, *Respice, quæsumus*.

Sciendum quod ista die dominus papa, antequam vadat ad ecclesiam seu capellam pro officio faciendo, bis venit ad fenestram pro indulgentia more solito danda, videlicet de mane semel, et sero, cum ad capellam vult ire pro officio faciendo; et qualibet vice portat pluviale rubeum et mitram planam de garnello sine aurifrisiis et perlis. Qua indulgentia sero data, vadit ad cameram, et ibi deponit pluviale, et accipit cappam de scarletto rubeo, apertam a medio pectoris usque ad pedes; et eandem mitram albam et planam de garnello absque aurifrisiis et perlis in capite portans cum cardinalibus intrat capellam pro officio faciendo. Cum autem papa est in capella, illico vadit ad altare, ubi est cathedra nuda cum scabello parata; et ibi genuflexus, et sibi deposita mitra per diaconum cardinalem qui est a dextris, orat aliquantulum; et postea surgit, et reponitur mitra sibi. Deinde vadit ad aliam cathedram nudam, longe ab altari cum scabello paratam.

Notandum tamen quod ista die cardinales non veniunt ad papæ reverentiam: sed immediate in ipsa cathedra de scarletto prædicto, et ipsa deposita, diaconus cardinalis dicturus Passionem, indutus superplicio, alba, amictu, stola lata, absque planeta, sic indutus induit papam sacris vestibus nigri coloris vel violacei, prout sibi placet.

Sciendum tamen quod ista die papa non calceatur sandalis, sed quotidianis calceamentis.

* Addidit in Codice non nemo recentiori manu: *Ino optime servare. Nam et Christus comedit cum mulieribus. Itaque recte fecerunt Innocentius, Alexan-*

Ipsæ vero dominus papa paratus, idem dominus cardinalis accipit planetam nigri coloris. Similiter omnes cardinales recipiunt paramenta, videlicet episcopi cottas, amictum latum, et pluvialia; presbyteri vero et diaconi similiter, non tamen pluvialia, sed planetas nigri coloris, sicut papa. Quibus paramentis receptis, papa progreditur ad cornu dextrum altaris a parte ante, ubi est cathedra bassa, nuda, et sine scabello; et ibi sedet respiciendo ad caput sinistrum altaris; et etiam omnes alii sedent in locis suis, prout est consuetum.

* Notandum tamen quod si aliquis rex illa die esset præsens in dicto officio, ipse non sederet in cathedra more solito, id est quando papa facit officium, sed sedet in ordine episcoporum cardinalium, videlicet inter duos primos episcopos cardinales; et statim omnibus sedentibus, unus capellanus absolute sine titulo in modum lectionis prophetiam dicit *Hæc dicit Dominus: In tribulatione*. Qua finita, cantatur Tractus *Domine, audivi*. Finito vero Tractu, papa surgit, et ibidem respiciendo ad altare dicit *Oremus*, et prior diaconus cardinalis stans a dextris papæ dicit *Flectamus genua*, et immediate diaconus cardinalis qui est a sinistris papæ dicit *Levate*; et tunc papa dicit Orationem *Deus, a quo*, etc., et in fine respondetur *Amen*.

491 Qua finita, subdiaconus, deposita planeta, legit sine titulo prophetiam *In diebus illis dixit Dominus ad Moysen*. Qua finita, cantatur Tractus *Eripe me*, etc. Diaconus vero cardinalis dicturus Passionem, antequam ter inietur tractus prædictus, debet exuere planetam, et eam plicatam ad modum stolæ quasi recipere debet super humerum sinistrum, ita quod capita ipsius firmentur ad latus dextrum quasi retro; et finito Tractu ipse diaconus cardinalis, facta reverentia, genuflexus coram altari, sine Benedictione et pedis osculo, procelit cum libro Evangeliorum sine cereis et incenso ad pulpitem nudum; et absolute sine *Dominus vobiscum* incipit *Passio Domini nostri Jesu Christi secundum Joannem*, et absque aliquali responsione dicit *In illo tempore, egressus Jesus*, etc. In principio Passionis papa surgit de cathedra, et deposita sibi mitra stat pedes contra altare circa medium, quasi sustentans se super illud retro in scapulis, respiciens ad illum qui legit Passionem junctis ante pectus manibus; et sic semper stat, quousque perveniatur ad locum Passionis, cum dicitur *Et inclinatio capite*, etc., et tunc papa genuflectit ad altare, et stat genuflexus per tantum spatium, quod semel posset dici *Pater noster*. Postea surgit, et stat sicut prius; similiter et omnes alii faciunt.

Sciendum quod papam Passionem legit, dum cantatur per diaconum cardinalem; tunc autem quando per alium quam per papam legitur, scilicet per diaconum, et perveniatur ad locum illum qui dicitur, et reliqui. Verum id magnopere improbat in Alexandro Jacobus, Diarii ipsius Alexandri auctor.

debet dici in tono Evangelii, videlicet *Post hæc autem* rogari *Pilatum*, diaconus cardinalis inclinando se, submissa voce, petit Benedictionem a papa ibidem, et acolythi repræsentant more solito thuribulum cum incenso, et papa ponit incensum benedictum, quod acolythus portabit ad diaconum pro Evangelio incensando, et alii duo acolythi vel capellani portant cereos accensos.

Finita vero Passione, una cum Evangelio reportatur ipse liber papæ more solito osculandus, videlicet in loco prædicto, *Post hæc*, etc. Exinde secundum modernos consuevit fieri sermo per aliquem magistrum in theologia vel prælatum; et ille qui facit sermonem, genibus flexis ante papam, petit Benedictionem, sed non osculatur pedem; sed habita Benedictione et recepta indulgentia pronuntianda post sermonem, vadit ad locum solitum pro sermone faciendum. Cum autem fit sermo, papa tenens mitram in capite sedet in cathedra nuda ante, ut supra. Quo finito, non dicitur *Confiteor*, sed statim ille qui fecit sermonem pronuntiat indulgentiam de mandato et auctoritate domini nostri papæ, videlicet de VII annis et VII quadragesimis.

Quibus peractis, papa surgit, et ibidem amota cathedra et deposita mitra, dicit has Orationes solemnes, videlicet, *Oremus, dilectissimi*, et omnes alias, prout sunt in Ordinario seu in Missali Romano posite; sed in fine harum Orationum, cum papa dicit *Oremus*, prædictus diaconus cardinalis qui stat a dextris et sinistris papæ, qui in prima flexione genu dixerat *Levate*, dicit nunc *Flectamus genua*, et penultimus diaconus dicit *Levate*; et in quarta Oratione penultimus cardinalis **492** dicit *Flectamus genua*, et tertius diaconus cardinalis dicit *Levate*; et sic faciunt omnes diaconi cardinales secundum ordinem suum juxta prioritates ipsorum usque ad ultimum, quousque omnes Orationes sint completæ; et si forte plures Orationes sunt quam diaconi cardinales, statim cum ultimus diaconus in ordine suo dixerit *Flectamus genua*, prior diaconus prædictus dicit *Levate*, et deinde faciunt sicut prius usque ad finem ipsarum Orationum.

Notandum tamen quod in Oratione quæ dicitur pro Judæis, non dicitur *Flectamus genua*, quia ipsi Judæi hæc die Domino irridentes genua flectebant. Et ideo pro ipsis non flectit Ecclesia genua in Oratione quæ pro eis dicitur. Quibus Orationibus finitis, papa ibidem stando in altari deponit spinellos, pallium, planetam et mitram, et vadit ad cornu altaris dextrum a parte retro; et ibidem sacrista, si est episcopus, vel alius episcopus familiaris, non tamen cardinalis, paratus cum pluviali nigro, qui etiam episcopus servit papæ in Missa, tradit papæ crucem; qui tenens in manibus versa facie ad populum, indutis chirothecis, discooperit crucem sinistram partem crucis.

LXXVI. De prima, secunda et tertia ostensione crucis.

Qua parte discooperita, papa solus incipit cantando

Antiphonam *Ecce lignum crucis*; et quando tunc incipit, eum adjuvant in cantu astantes, quousque finita sit Antiphona ipsa; et cantores cantant *Venite, adoremus*. Qua finita, papa progreditur parum ultra quasi in cornu altaris, et discooperit aliam partem crucis, videlicet dextram; et ipsa discooperita, papa iterum vocem altius elevando solus incipit Antiphonam prædictam *Ecce lignum*, ut supra adjuvantes eum. Qua finita Antiphona, papa progreditur ultra quasi in medio altaris, discooperiendo totam crucem et elevando vocem altius incipiendo, quæ est tertia, Antiphonam prædictam *Ecce lignum crucis*, adjuvantes eum in cantu ut supra. Interim vero fulcarius ponit tapetum cum pulvinari et munda tobalea ante altare. Qua finita, chirothecis non extractis, descendens gradus altaris, et genibus flexis, ponit crucem super prædictam mundissimam tobaleam, et super illam ornatam de serico, quam ponit sacrista ante altare in terra super pulvinare extensam cum illa etiam cum qua cooperta fuerat crux; et ipsa cruce sic posita ibi per papam, statim subdiaconus flexis genibus a parte dextra crucis, cum manu una tenet pedem crucis, et cum alia ejus summitatem cum illa tobalea de serico. Cruce vero posita per papam, papa vadit ad cathedram nudam et bassam sine scabello paratam; et ibi sedendo calceamenta deponit, quæ sui cubicularii deponere consueverunt, uno episcoporum cum pluviali suo cooperiente ea; et nudis pedibus, et mitra sibi deposita cum chirothecis in manibus, vadit quasi ad portam regiarum capellæ, comitantibus eum prædictis duobus antiquioribus diaconibus cardinalibus, uno a dextris, et alio a sinistris; et versa facie ad altare ibi genuflectit, inclinando caput ad terram junctis manibus; et hoc facit tribus vicibus, **493** antequam perveniat ad crucem, surgendo et progrediendo paulisper usque ad locum ubi crucem posuerat; et prostratus ibi ad terram, ipsam crucem adorat eam deosculando; et postea surgens revertitur ad cathedram prædictam; et ibi sedens calceatur a prædictis cubiculariis, non tamen sandalibus, sed quotidianis calceamentis.

Nota quod dominus Gregorius XI, nec non dominus Urbanus VI Romani pontifices nunquam voluerunt se discalceare in cathedra prædicta prope altare, credo propter reverentiam altaris, quia ambo devoti; sed in illa magna cathedra, etiam nuda, longe ab altari, ubi consueverunt se induere in solemnitatibus.

LXXVII. De adoratione crucis ipsa die, et communione.

Postea vero omnes cardinales discalceati in locis suis per eorum familiares, nudis pedibus vadunt per modum prædictum bini et bini ad adorandum crucem secundum ordinem suum, et ter flectunt genua; similiter et omnes alii ibidem præsentés eodem modo eandem crucem adorant. Interim vero cantores cantant *Agios*, etc., vicissim repetentes *Sanctus Deus, Sanctus fortis*, etc. *Populus meus, quid*

feci, etc., et alias Antiphonas, prout in Missali Romano continetur. Papa etiam prædictas Antiphonas et omnia prædicta legit sedendo in cathedra, dum ipsa crux adoratur per cardinales et alios. Finita vero crucis adoratione, sacrista vel alius ad hoc deputatus eam reponit in loco suo super altari, et pecuniam oblatam in crucis adoratione clericus capellæ recipit sola hac die, quoniam sua est, in aliis capellanorum. Ipsa igitur cruce in altari inter faculas seu cereos collocata, dominus camerarius vel vices ejus gerens aliam crucem portat extra regias, comitantibus eum clericis cameræ et capellæ ad adorandum aliis.

Facta ergo adoratione in capella, dum illi de extra aliam crucem adorant, papa, lotis manibus, et depositis chirothecis, quas amplius non resumit, surgens de cathedra, ibi stando resumit prædictam planetam nigram et pallium cum spinellis de manu diaconi cardinalis qui dixit Passionem; et sic progreditur ad altare sine mitra et sine confessione consueta, assistentibus sibi dictis duobus diaconis cardinalibus; deinde vadit cum cruce, luminaribus et incenso, ad armariolum, seu cophinum, in quo die hesternæ fuit calix cum corpore Christi reservatus. Ita existit hactenus observatum tempore Joannis XXII, domini Benedicti XII, domini Clementis VI, domini Innocentii VI, domini Urbani V, domini Gregorii XI, domini Urbani VI, Romanorum pontificum. Qui papamet ad armariolum seu cophinum vadit, et corpus Christi portat ad altare cum illa tabula de serico coopertum cum uno capite, et cum alio qui sibi pendet super humerum sinistrum. Licet secundum dominum Jacobum Gaietani junior presbyter cardinalis corpus Christi antiquitus ad altare portare consuevit. Accipiens igitur papa ipsum calicem in manibus, prius flexis genibus incensatum **494** seu thurificatum, coopertum quodam panno nobili de sindone seu de serico, portat ad altare; et discooperto calice, recipit ab inde tamen manu corpus, et ipsum ponit super patenam, quam diaconus qui dixit Passionem tenet in manu; et ipse diaconus corpus Christi cum patena offert papæ, quam papa suscipiens collocat super altare ibidem extenso corporali. Postea calicem sacrista præsentat papæ absque lotionem et tersionem propter sacramentum, ne aliquid de fragmentis intus esset, et nihil dicendo infra dictum calicem ponit sacrista. Postea prædictus diaconus cardinalis offert prædictum calicem cum mero et puro vino; et subdiaconus offert ampullam cum aqua quam papa vino commisceat, nihil dicendo; et reputet quod ista die emanaverunt sacramenta Ecclesiæ, videlicet sanguis et aqua de corpore Christi. In quibusdam vero ecclesiis, secundum dominum Jacobum Gaietani, purum vinum sine aqua offertur, ut in puro et forti crudelitas Judæorum repræsentetur et asperitas passionis Christi.

Collocato autem per modum consuetum ad latus domini corporis [calice] a diacono cardinali præ-

* Id patet ex antiquioribus libellis Ordinis Romani, quos supra reuimus.

dicto, offerat ipse diaconus cardinalis papæ thuribulum, manum papæ osculando in dando et recipiendo; et papa, ut moris est, incensat tam corpus Christi quam calicem. Deinde papa vadit ad cornu altaris, et ibi lavat aliquantulum digitos cum aqua in duobus bacilibus per unum de militibus seu domicellis suis, vel per nobiliorem ibidem præsentem, ipsum iuvante priore episcoporum qui servit in officio capellani; et ipsa ablutione facta, vadit papa ante medium altaris absque confessione, prout dictum est, inclinans se orans et dicens *In spiritu humilitatis*, et erigens se vertit se ad populum dicens *Orate pro me, fratres*, etc., deinde dicit plana voce, ut moris est, sine *Per omnia sæcula*, etc., et sine *Te igitur*; sed absolute incipit cantando *Oremus*, *præceptis salutaribus moniti*, etc., *Pater noster*, etc.; et quando erit in illo loco ubi dicitur *Sicut in celo et in terra*, celebrans accipiens corpus Christi elevat ipsum, ita ut possit videri a circumstantibus, et incontinenti reponit eum ubi prius, et in fine *Pater noster* respondetur *Sed libera nos a malo*; sacerdos vero sub silentio dicit *Amen*, et statim in eodem tono sine *Oremus* dicit hanc Orationem: *Libera nos, quæsumus, Domine*, et in fine respondetur *Amen*. Et tunc diaconus offert papæ patenam; ac deinde papa frangit Hostiam consecratam secundum consuetudinem, ponens de ea tertiam particulam in calicem, nihil dicendo. Sanctificatur enim vinum non consecratum per corporis Domini missionem. *Pax Domini* etiam non dicitur, nec *Agnus Dei* cantatur, nec pacis osculum datur, nec postcommunio dicitur.

Communicat autem solus papa sine ministris, non ad sedem solemniter, sed ibi tantum eo die ante altare, ob humilitatem reverentiæ et passionis Christi; et non cum calamo, sed cum calice sumit sanguinem; et vinum post sumpcionem sanguinis in calice funditur per sacristam, vel alium episcopum, qui sibi in Missa servit; et sumitur cum calice in cornu altaris, et ibidem cum aqua, in bacilibus per unum e **495** militibus vel domicellis portata, lavat manus. Et deinde depositis ad altare spinellis, cum quibus firmatur pallium et planeta, vadit ad sedem altam nudam, et ibi deponit paramenta, et cum ministris et capellanis ac clericis suis dicit *Vesperas diei præteriti*, non cantando, sed legendo, etiam Antiphonam *Calicem salutaris*, cum aliis sequentibus et Psalmis, prout sunt notatæ in Breviario Romano, semper sine *Gloria*, et sine *Capitulo*, et sine *Versu*. Nec incipit Antiphonam ad *Magnificat* ipse papa, sed omnia dicuntur legendo. Quibus completis, dicitur: *Christus factus est pro nobis*, etc., et sine *Kyrie, elison*, et sub silentio dicitur *Pater noster*. Et nota quod post *Christus factus est*, etc., statim papa descendit de cathedra magna, et vadit ad illam ante medium altaris, et nudam cum scabello; et ibi genibus flexis dicit Psalmum *Miserere mei, Deus*, etc., quo completo sine *Gloria Patri*, dicit *Oremus. Respice*, etc.

Sciendum est enim quod ista die servit papa in A officio capellani unus presbyter cardinalis, videlicet ille cui papa mandavit, vel cui prior diaconorum cardinalium ex præcepto papæ hoc facere commiserit. Episcopus autem cardinalis servit, si papa celebret hodie.

Peractis ergo omnibus supradictis, papa cum pluviali rubeo et mitra plana prædicta, comitantibus omnibus cardinalibus indutis cappis laneis, duobus tamen diaconis cardinalibus antiquioribus sibi assistentibus, uno a dextris, et alio a sinistris, vadit ad dictam fenestram in qua consuevit dare indulgentiam; et ibidem in præsentia cardinalium facit absolutionem more solito et Benedictionem; postea dat indulgentiam populo et omnibus assistentibus, videlicet de VII annis et VII quadragenis: quoniam indulgentiam pronuntiat de mandato papæ junior diaconus cardinalis, vel ille cui papa mandaverit. Et postea intrat in cameram suam, in qua pluviale et mitram deponit, et vestes consuetas recipit, et cardinales absque confabulatione ad propria revertuntur.

LXXVIII. De officio Sabbati sancti.

Notandum quod die Sabbato sancto, in vigilia Paschæ, antequam dominus papa veniat ad capellam seu ecclesiam pro officio faciendo, bis venit ad fenestram pro indulgentia danda more solito populo, scilicet de mane semel, et sero, cum vult ire ad capellam pro officio faciendo; et qualibet vice portat pluviale rubeum et mitram planam et albam de garnello sine aurifisiis et perlis. Ipsa etiam die extrahitur ignis novus de crystallo vel alio lapide, et benedicatur in capella, præsentem domino papa, per juniorem presbyterum cardinalem sacris indutum vestibus, cum cruce et aqua benedicta et incenso, legendo Orationes sine nota. Ignis benedicatur antequam papa veniat ad capellam.

Hora vero debita, omnibus prædictis primo completis, ut dictum est, papa indutus manto rubeo et eum mitra prædicta venit ad capellam, cum associantibus cardinalibus qui sunt ibi in camera cum eo præsentem, cum duobus antiquioribus diaconis cardinalibus sibi assistentibus, 496 ut moris est, uno a dextris, et alio a sinistris; et deposita sibi mitra per diaconum cardinalem qui est a dextris ejus, flexis genibus orat aliquantulum ante altare, ubi est cathedra cum scabello et pulvinari parata. Et facta Oratione surgit et vadit ad sedem suam magnam, quodam panno nobili coopertam; et reposita sibi mitra sedet. Deinde veniunt cardinales more solito ad reverentiam papæ. Qua reverentia facta, junior diaconus cardinalis qui debet benedicere cereum, indutus paramentis albis, videlicet amictu, superplicio stricto, alba, stola, tunicella, dalmatica et manipulo, exit regias capellæ; et præcedentibus eum ministris cum cruce, concomitantibus eum capellanis et cantoribus et reliquis de clero et populo, vadit quasi ad finem capellæ, et recipit de manu acolythi vel ministri arundinem trium cubitorum et dimidii cubiti,

triplicem candelam accensam de novo igne illuminatam habentem; et ibi genuflectendo arundini, elevatis paululum manibus cum arundine, dicit cantando *Lumen Christi*; et respondentibus omnibus aliis *Deo gratias*, vadit quasi ad portam regiarum dictarum, et ibi secundo genuflectit, et plus solito manibus elevatis vocem magis elevando dicit *Lumen Christi*; et omnibus respondentibus *Deo gratias*, postmodum vadit usque ante altare, et ibi tertio genuflectit, et plus elevatis manibus, elevando vocem magis dicit *Lumen Christi*; et omnibus respondentibus *Deo gratias*, postea ascendit ad pulpitum adornatum, et absolute incipit Benedictionem cerei, et cantando dicens, ut sequitur, *Exsultet jam angelica turba colorum*, continuando ipsam Benedictionem usque ad finem, et tempore debito ponuntur per ipsum diaconum cardinalem quinque grana incensi in dicto cereo ad modum crucis. Postea tempore debito accendatur cereus de igne novo prædicto, prout in rubricis in dicta Benedictione positus præcipitur et mandatur.

Facta igitur Benedictione cerei, papa descendit de sede illa, et vadit ad revestiarium longe ab altari paratum, si sit; alias vero, si non sit, ibidem calceatur sandalia, legendo *Quam dilecta*, quæ debent esse alba cum perlis, quia ea non mutat. Deinde induitur omni ornatu suo quadragesimali violacei coloris, scilicet alba absque paramentis, cinctorio et succinctorio albi coloris, pectorali, fanone, stola cum perlis (et ista non mutat), tunicella, dalmatica violacea (interdum vestes istas duas propter tedium expoliandi et induendi Romani pontifices consueverunt portare albi coloris, verumtamen totum stat in bene placito eorum), planeta violacea per diaconum cardinalem qui fecit Benedictionem cerei, stantem in alba tantum cum stola. Et postquam papa chirothecas induerit, omnes cardinales paramenta sua recipiunt, videlicet episcopi cottam, amictum latum, et pluvialia, sed planetas violacei coloris recipiunt; et etiam ipse diaconus cardinalis qui induit papam, papa induto, induit sibi planetam violaceam, sicut et alii diaconi cardinales; subdiaconus vero non planeta, sed tunicella alba utitur in toto officio et in Missa, ut magis sit compositus et expeditus ad legendum lectiones, et alia quæ sibi illa die agenda incumbunt. Omnibus 497 paramentis receptis, et mitra papæ prædicta reposita per dictum diaconum cardinalem, recipit annulos, scilicet pontificalem et minorein, de manu episcopi vel presbyteri cardinalis sibi in officio vel in Missa de libro servientis. Deinde papa processionaliter vadit ad sedem suam magnam prædictam longe ab altari cum silentio, assistentibus sibi duobus diaconis cardinalibus prædictis antiquioribus. Hoc sane intelligas, si induatur in sacrario seu revestiarium, ibidem etiam sic processionaliter vadit. Quod si papa induatur in ipsa cathedra, et non in revestiarium, ibidem etiam sedet duobus diaconis cardinalibus et presbytero cardinali sibi in officio et Missa servienti ante eum suer sca-

bellas, ut moris est; aliis vero diaconibus cardinalibus ante altare in loco solito sedentibus. Similiter et omnes alii cardinales sedent in locis suis, prout est consuetum.

Postea unus de clericis capellæ seu acolythis vadit ad pulpitu nudum, ubi debet esse liber Epistolarum paratus ad legendum lectiones : et absolute sine titulo incipit et legit lectionem *In principio Deus creavit cælum et terram*, etc., et ipsa lectione finita, si papa velit, Græcus diaconus legit eam in Græco. Qua completa, papa in prædicta sede stando, ac deposita ei mitra per diaconum cardinalem sibi a dextris assistentem, dicit *Oremus*; et diaconus cardinalis qui est a dextris papæ immediate dicit *Flectamus genua*; deinde alter qui est a sinistris dicit *Levate*; et postea papa dicit Orationem quæ competit, et reliqua fiunt et leguntur prout in Missali seu Ordinario sunt notata.

LXXIX. Si papa velit ordines facere, vel cardinales consecrare.

Notandum vero si papa velit aliquos ordines facere, et aliquos de cardinalibus hac die consecrare, iste modus observandus est. Primo lecta prima prophetia, fiunt minores ordines in sede prædicta; et lecta secunda prophetia alii ordines acolythatus, prout in Pontificali domini Guillelmi Durandi continetur. Verumtamen Ecclesia Romana istum modum observare consuevit, quod lectis XII prophetiis minores ordines distribuuntur, et dicto novies *Kyrie, eleison* cum litanis, prout in Missali continetur, et *Gloria in excelsis Deo* decantato, ante primam Collectam ordo subdiaconatus distribuitur; et ultimus ordinatus legit epistolam. Distributis ergo minoribus Ordinibus, et etiam subdiaconatu, lectis Orationibus, Epistola, Graduali, usque ad ultimum Versum, vel *Alleluia*, prout notantur omnia in ordinatione diaconi et presbyteri cardinalis. Tunc archidiaconus præsentet eos papæ. Cætera quære in loco suo. Sciendum tamen quod diaconi cardinales secundum ordinem suum in principio Orationum dicendarum per papam dicunt *Flectamus genua*, et etiam *Levate*, juxta modum hesternum in rubrica declaratum. Omnes vero aliæ lectiones leguntur per capellanos papæ superplicii tantum super rochetis indutos; quibus lectis, lector post finem suæ lectionis vadit ad osculandum pedem papæ.

498 LXXX. De presbytero cardinali serviente papæ.

De presbytero cardinali isto die serviente in officio capellani sciendum est quod in toto officio hodierni diei servit papæ in officio capellani unus presbyter cardinalis, videlicet ille cui papa mandaverit, vel alicui priorum diaconorum cardinalium ex præcepto papæ hoc facere comiserit, videlicet de libro, quando papa dicit dictas Orationes, post quamlibet lectionem tenens librum supra caput suum, et in altari etiam post receptionem paramentorum tradit papæ annulos, scilicet pontificalem et minorem in eodem digito; et etiam quando papa deponit paramenta, ipse presbyter cardinalis recipit dictos annulos de

A manu papæ, et semper in dando et extrahendo osculatur manum papæ.

Nota quod in rubrica ista modernis temporibus prior episcoporum vel prior presbyterorum, vel subprios in priorum absentia, semper papæ serviunt in dicto officio capellani. Ita vidi ego frater Petrus Amelii, Senegaliensis episcopus, observari tempore domini Urbani quinti, Gregorii XI et Urbani VI Romanorum pontificum. Completis vero Orationibus, lectionibus et Tractis, subdiaconus tunicella alba, ut prædicitur, indutus vadit ad pulpitu, ubi lectiones lectæ fuerunt; et ibi cantando dicit litaniam, et respondetur sibi per omnes qualibet vice, verba ipsius subdiaconi et in eadem nota repetendo. In principio litanie papa, deposito pallio, spinellis, et planeta, descendit de sede prædicta, et vadit ad cathedram coram altari paratam cum scabello et pulvinari, mitram prædictam tenens in capite; et ibi stat genibus flexis, quousque perveniatur ad locum ubi dicitur *Peccatores, te rogamus audi nos*.

Tunc vero papa surgens vadit ad aliam cathedram longe ab altari paratam, vel ad revestiarium, si sit; et depositis paramentis violaceis prædictis, induitur ipse papa paramentis albis et solemnibus per diaconum cardinalem qui Evangelium est dicturus. Qui quidem diaconus paratus debet esse paramentis albis, quando induit papam prout erat in cerei Benedictione. Similiter et omnes alii cardinales paramenta alba recipiunt, videlicet episcopi cardinales cottam, amictum latum, pluviale; presbyteri vero cardinales similiter, non tamen pluvialia, sed planetas recipiunt; diaconi vero cardinales et similiter amictum strictum, tunicellam et dalmaticam recipiunt, et omnes prælati pluvialia. Quibus paramentis per papam receptis, imponitur sibi mitra nobilis et sollemnis, et recipit ambos annulos de manu presbyteri cardinalis, ut supra; et assistentibus sibi prædictis duobus antiquioribus diaconis cardinalibus, uno a dextris, et alio a sinistris, vadit processionaliter ad altare; et veniendo occurrunt ei tres presbyteri cardinales parati; et ipse, ut moris est, recipit eos secundum ordinem suum ad osculum oris et pectoris. Deinde vadit ad altare, et facit confessionem suam more solito; et postea osculatur altare, et librum Evangeliorum in principio Evangelii dicendi in Missa; et vertit se ad diaconos D 499 cardinales, qui more solito faciunt ei reverentiam, et papa per ordinem suum eos recipit ad osculum oris et pectoris; et exinde recipit thuribulum de manu diaconi qui illa die debet dicere Evangelium. Dominus de Francia cardinalis introduxit consuetudinem, quod cardinalis qui servit papæ præcuset thuribulum cum navicula; et papa ponit incensum, et altari incensato reponitur sibi mitra. Et tunc recipit diaconos cardinales ad reverentiam, et altare incensat more solito.

Postmodum vadit ad sedem suam, ubi stando absque Introitu dicit *Kyrie, eleison*, et postea sedet; et finito novies per cantores *Kyrie, eleison*, papa surgit; et deposita sibi mitra per diaconum cardinalem

qui stat a dextris, incipit solemniter *Gloria in excelsis A Deo*. Et tunc pulsatur magna campana. Quo cantato, surgit, et mitra deposita, ut supra, dicit *Pax vobis*; et respondentibus omnibus *Et cum spiritu tuo* dicit, *Oremus. Deus, qui hanc sacratissimam noctem, etc.*; qua Oratione finita, subdiaconus dicit Epistolam; et immediate Epistola finita idem subdiaconus inclinando se aliquantulum ante papam dicit cantando plena voce: *Annuntio vobis gaudium magnum, videlicet Alleluia*, et nihil ei respondetur, et vadit ad osculandum pedes papæ. Quo facto, statim surgit, et ille subdiaconus vel capellanus papæ alta voce incipit semel tantum coram papa cantando *Alleluia*; et papa stando, et mitra deposita, ipsum *Alleluia* cantando ter incipit, secunda vice altius, et in tertia altius vocem elevando; et qualibet vice immediate post papam chorus repetit B cantando ipsum *Alleluia*. Quo *Alleluia* ter cantato, ut præmittitur, duo cantores solemniter cantant *Versum Confitemini Domino*; deinde cantatur tractus *Laudate Dominum, omnes gentes*. Quo finito, recepto prius manipulo, diaconus cardinalis de manu capellani sibi servientis de mitra vadit ad osculum pedis papæ; deinde revertatur ad altare, ubi more solito recipit librum Evangeliorum flexis genibus osculando medium altare. Quo libro recepto, pars illa ubi est crucifixus stet ante altare versus papam; et ibidem stando aliquantulum inclinatus ad papam, sic semper tenendo prædictum librum ante pectus suum, petit a papa summissa voce Benedictionem. Qua habita, vadit ad Evangelium dicendum. Ad Evangelium vero ista die non portantur luminaria, sed incensum tantum. Quo C Evangelio finito, portatur ille liber Evangeliorum per subdiaconum ad osculandum papæ, ut moris est; et papa stando dicit *Dominus vobiscum, etc.*, diaconus vero revertitur ad altare.

LXXXI. Quod non dicitur Credo, nec Offertorium.

Notandum tamen quod *Credo in unum* nec Offertorium dicitur in Missa præsentis, nec fit sermo; sed extractis chirotheis lavat manus, deinde more solito vadit ad altare; et deposita sibi mitra per diaconum cardinalem qui dicit Evangelium, extensa tobalea de auro super altare per acolythos et per sacristam, idem diaconus extendit corporalia in medio altaris; et episcopus non cardinalis, sed sacrista, portat calicem 500 cum pyxide hostiarum et parvo cochleari, coopertum velo serico, et parat calicem cum tribus D Hostiis, unam pro sacramento, et duas pro proba; et in papæ præsentia facit probam de vino et de pane, et fundit vinum in calicem tantum, quantum durat cretulus hostiæ, et post aquæ Benedictionem ponit cum cochleari tres guttas aquæ; et tunc facit probam, et ponit patenam cum hostia super calicem; et tunc prædictus diaconus cardinalis recipit cum cauda manipuli patenam ipsam cum hostia, et offert papæ nihil dicendo, sed osculatur manum papæ; postea offert calicem, faciendo tribus vicibus crucem cum calice super altare, tenendo ipsum cum amabus manibus per medium, nihil dicendo.

^a Eadem vox infra, non semel, in cap. 85.

LXXXII. De incensatione et communionem.

Postea recipit thuribulum cum incenso de manu acolythi, et offert papæ, et i. semet diaconus ponit incensum infra thuribulum osculando manum papæ, et tradit papæ prædictum thuribulum, osculando manum; et semper eandem thuribulum, ubi sunt annuli, teneat in manu dextera, et capit prope ignem in manu sinistra; et sic papa recipit et incensat altare, ut moris est. Et exinde ipse diaconus cardinalis recipit thuribulum de manu papæ, semper manum ejus osculando in tradendo et recipiendo. Quo recepto, incensat papam ter; et tradito thuribulo acolytho, parat sibi planetam et pallium cum fano. Postea incensat altare et presbyterum cardinalem qui ipso die servit papæ; deinde duos diaconos cardinales antiquiores qui papæ assistunt in Missa; postea alios diaconos cardinales; deinde regem, si sit ibi; et postea episcopos cardinales et presbyteros cardinales, et alios prælatos paratos, prout in aliis Missis fieri est consuetum; deinde papam, prout moris est tantum [*Al.*, tamen] in hac Missa. Dicitur Præfatio *Te quidem, Domine, omni tempore, sed in hac potissimum nocte, etc.*; et alia dicuntur prout in Missali continentur. Et cum papa dixerit loco debito *Pax Domini s t semper vobiscum* respondetur *Et cum spiritu tuo*; sed *Agnus Dei* non dicitur, nec pacis osculum datur. Verumtamen dicit papa nihilominus illam Orationem, *Domine Jesu Christe qui dixisti apostolis tuis: Pacem, etc.*, nec Communio dicitur, sed immediate papa descendit ab altari, et vadit ad sedem suam, comitantibus duobus diaconis; et diaconus cardinalis, factis tribus circulis, bina vice vertendo se ante medium altaris, patena cum corpore Christi elevata ante frontem ad partem dextram, et in tertia ad sinistram, et tunc tradit Hostiam cum patena flexis genibus subdiacono ipsam papæ deferendam more solito. Et postea idem diaconus recipit more solito calicem cum sanguine, et facit tribus vicibus circum, et portat papæ ad sedem; et ipse ibi stando solemniter communicat; et post diaconum sacrista episcopus defert calicem vacuum coopertum cum nobili panno serico in manu dextra, et in sinistra papilionem cum fistula et tribus punctis, quam tradit presbytero cardinali qui servit papæ; et post eum venit acolythus cum vinateriis 501 et duobus ^a taxcis. Et papa sanguinem cum calamo sugit; et statim diaconus corpus Christi de manu papæ recipit, et post eum subdiaconus. Quo recepto, dictus diaconus cardinalis portat calicem cum sanguine ad altare, et ibidem de ipso sanguine cum ipso calamo sugit; et postea dat subdiacono residuum sanguinis; et postea recipit perfusionem papæ de manu cardinalis portantis, prout est fieri alias consuetum.

Notandum tamen quod cum papa ponit corpus Christi in ore diaconi cardinalis qui cum ipso communicat, non debet eum recipere ad osculum oris, ut in aliis diebus fieri solet, quando in sede com-

municat; nec etiam ipse diaconus cardinalis debet subdiaconum post receptionem sanguinis osculari, pro eo quod in ista Missa non datur pacis osculum, ut supra dictum est.

Communione autem facta, et omnibus prædictis expletis, papa reposita sibi mitra sedet, et cantores cantant Antiphonam *Alleluia, alleluia, alleluia*. Qua cantata, cantatur Psalmus *Laudate Dominum, omnes gentes*, etc., cum *Gloria Patri*, etc., et in fine reiteratur Antiphona prædicta. Capitulum, Hymnus, Versus non dicuntur; sed immediate subdiaconus stans coram papa incipit cantare Antiphonam *Vespere autem Sabbati*; et ipsa incepta, papa, deposita mitra, cantando incipit ipsam Antiphonam, et cantores cantant ipsam cantando usque ad finem; et postea cantatur psalmus *Magnificat totum cum Gloria Patri*, etc., et in fine reiteratur dicta Antiphona per cantores. Et omnia prædicta debet dicere in sede papa stando, legeudo cum ministris. Quibus finitis, papa surgens de sede vadit ad altare, et ibi deponitur sibi mitra; et versa facie ad populum dicit *Dominus vobiscum*; et respondetur *Et cum spiritu tuo*. Postea dicit *Oremus. Spiritum nobis, Domine*. Deinde versa facie ad populum dicit *Dominus vobiscum*; et respondet *Et cum spiritu tuo*, papa vertit se ad altare, et diaconus cardinalis qui dixit Evangelium, versa facie ad populum dicit *Ite, Missa est*, cum duplici *Alleluia*; et respondetur etiam cum duplici *Alleluia Deo gratias*. Deinde papa facit more solito benedictionem. Qua Benedictione facta, presbyter cardinalis qui servivit in Missa de mandato et auctoritate papæ pronuntiat indulgentiam de septem annis et septem quadragenis.

Hic nota quod si papa facit officium ut præmittitur, incepto Psalmo *Magnificat* descendit de cathedra, et sine mitra thurificat altare, nec ultra revertitur ad prædictam cathedram, sed ibinet in altari dicit orationem *Spiritum nobis, Domine*.

Quibus omnibus peractis, papa sibi reposita mitra totus paratus, cum omnibus cardinalibus etiam paratis et cum miris in capitibus, et secundum ordinem suum processionaliter gradientibus, assistentibus tamen sibi duobus diaconis cardinalibus antiquioribus, uno a dextris, et alio a sinistris, præcedentibus subdiacono parato cum cruce et capellanis omnibus superpliciis indutis, cum cereis accensis vadit ad fenestram, **502** in qua indulgentia populo consuevit dari; et ibi præsentibus omnibus cardinalibus paratis, facta Benedictione solita per papam, et data indulgentia populo, omnibus præsentibus cardinalibus et aliis prælatis, ut supra, videlicet de vii annis et vii quadragenis per unum cardinalem ut supra, sicut venerunt processionaliter, etiam omnes sic revertuntur. Deinde intrat cameram suam cum cardinalibus, et cum eo remanet solus diaconus qui dixit Evangelium pro iuvando ipsum dominum papam ad deponendum paramenta, et alii extra cameram deponunt. Quibus depositis, papa recipit vestes albas de lana in hac die portari consuetas. Sacrista vero

A facit plicari paramenta munde et honeste; et cardinales, paramentis depositis et cappis laneis reassumptis, ad domos proprias revertuntur.

LXXXIII. Quando papa non celebrat ipsa die.

Item si in ipsa die Sabbati sancti papa non facit officium, quia Romani pontifices non consueverunt facere officium, iste modus est tenendus. Primo igitur dominus papa vadit ad dandum indulgentiam populo, et in reversione audit parvam Missam secreta, in qua non dicitur *Alleluia*, quia consuevit esse de Missis votivis, nisi diceretur de die. Qua Missa finita, iterum vadit ad dandum indulgentiam. Interim extinguuntur omnia luminaria, et excutitur de lapide novus ignis per magistrum capellæ; et junior presbyter cardinalis, indutus sacris vestibus, scilicet amictu, stola, alba, manipulo, et pluviali cum mitra alba et simplici, ipsum ignem benedicit cum ministris suis indotis superpliciis, prout in Missali continetur.

Sciendum tamen quod si ille qui facit officium sit cardinalis, ille benedicit ignem, et debet esse indutus sacris vestibus usque ad casulam exclusive, loco cujus portat pluviale, et cum cruce aqua benedicta et incenso, legit omnes illas Orationes sine cantu. Quibus lectis, deponit pluviale, et recipit casulam, sive sit cardinalis, sive non.

Notandum tamen quod quicumque facit officium debet esse indutus paramentis violaceis vel Indii coloris: diaconus vero et subdiaconus albi coloris. Consueverunt interdum etiam prælati tunicellam et dalmaticam portare albi coloris, et casulam Indii coloris. Sandalia debent esse alba, et non mutantur, nec stola, nec manipulus. Indutus igitur prælatus qui facit officium sedet super cathedram suam coopertam faldistorio; et data indulgentia per papam populo, secunda vice papa venit ad capellam; et facta Oratione aliquantulum ante altare, et surgens ascendit ad cathedram suam, induit prout erat quando indulgentiam populo dedit; et ibi sedet cum mitra; et duo diaconi cardinales ante eum, et presbyter, et qui servit sibi. Indutus igitur prælatus cum ministris suis ut supra, sedet diaconus qui debet legere Evangelium; portat arundinem tricubitum cum candelis accensis de novo igne, et cum duobus acolythis cum candelabris et faculis accensis. Et subdiaconus præcedit eos bajulans crucem; et sic pergunt omnes quasi **503** usque ad finem capellæ; et ibi alta voce diaconus dicit *Lumen Christi*; et respondet chorus *Deo gratias*, et flectit genua; et iterum magis appropinquat ad regias capellæ; et iterum flectit, acrius intouando *Lumen Christi*, respondentibus illis *Deo gratias*. Intrat capellam et vadit ad cereum patriarchale cum dictis ministris, et ibi super pulpitem incipit absolute *Exsultat jam angelica turba*, etc., petens prius a papa Benedictionem.

Finita cerei Benedictione, prout in Missali Romano continetur, diaconus deponit dalmaticam albi coloris, et unus clericus vel de cantoribus legit lectionem primam, consequenter omnes alii legunt per

clericos aut per cantores; et prælatus legit omnes in A cathedra sua sedendo cum mitra.

Orationes vero prælatus legit in cathedra sua cantando, non in cornu altaris, et sine mitra; et unus de clericis suis tenet sibi ante librum, et ipse versa facie ad altare legit Orationes. Lectis igitur XII prophetiis, papa surgit, et vadit ante medium altaris, et flecit genua; et prælatus accumbit super fallistorio suo, ubi consueverunt stare prælati quando faciunt officium ante papam. Interdum vidi quod descendunt de illo loco magis inferius ex latere dextro papæ. De hoc non est jus. Ipsis vero prostratis, subdiaconus vadit ad pulpitum, ubi lectæ fuerunt lectiones, et cantant litaniam; et cum perventum fuerit ad illum locum, *Peccatores te rogamus, audi nos*, ille qui facit officium surgit, et deponit paramenta violacea, et etiam ministri sui recipiunt albi coloris, et mitram pretiosam, papa semper accumbente super cathedram suam ante medium altaris; et cum cantores incipiunt primum *Kyrie, eleison*, papa surgit, et ibimet cum duobus diaconis cardinalibus et prælato qui facit officium, qui stare debet a latere sinistro papæ cum suis ministris, facit confessionem more solito; et facta confessione faciens officium ascendit ad altare, et papa revertitur ad cathedram suam, ponens incensum in thuribulo; et incensato altari incensatur ipse; et prælatus procedit ad Missam. Et dum incipitur *Gloria in excelsis Deo*, papa deponit pluviale rubeum, et stolam, et mitram, quæ omnia debent esse sine perlis; et subdiaconus, vel ille qui custodit prædicta cum mitra consistoriali cum perlis. Sacrista C vero vel ejus socius tradit pluviale album de samito cum aurifrisiis de perlis et cum cordonibus; et diaconus qui stat a dextris papæ induit papam; et dum incipitur *Gloria in excelsis Deo*, parvæ campanæ debent pulsari, et etiam illa magna consistorialis, et papa dicit *Gloria in excelsis Deo*, cum cardinalibus sibi assistentibus ante ad modum circuli. Omnia alia sicut prout in Missali Romano continentur.

Notandum quod lecta Epistola, subdiaconus qui ipsam legit debet venire ad prælatum qui facit officium; et versa facie ad ipsum alta voce dicit *Annuntio vobis gaudium magnum, videlicet Alleluia*; et incontinenti prælatus surgit, et deposita mitra dicit *Alleluia*, et tribus vicibus incipit, semper vocem exaltando in qualibet vice.

Recepto igitur corpore et sanguine Domini nostri Jesu Christi, faciens officium remanet super cornu dextrum altaris; et subdiaconus papæ incipit Antiphonam, *Vespere autem Sabbati*, etc., ante papam; et summus pontifex 504 incipit dictam Antiphonam deposita mitra, et ponit incensum in thuribulum; et ille qui facit officium thurificat ante altare; et cantato per cantores, faciens officium dicit Collectam in cornu altaris prædicto, et non papa; et semper stat sine mitra in sede sua dum dicitur Collecta. Aliqui Romani pontifices consueverunt stare per totum *Magnificat* sine mitra. Nota quod in ista Missa non dicitur *Lactatus sum*.

Data Benedictione per papam, vadit ad dandum indulgentiam populo, comitantibus cardinalibus; deinde revertitur ad cameram suam, et deponit paramenta, et recipit chlamydem cum capuceo de scarleto a bo, quibus utitur per totam Octavam inclusive, vel saltem usque ad Dominicam in albis post prandium, sed melius est quod portet per totam diem. cum quibus etiam vadit ad mensam et ad Missam in capella sua.

LXXXIV. In die sancto Paschæ de officio Missæ rubrica.

Dominica in festo Paschæ Missa tantum mandatur, neque est sermo; sed audita bono mane Missa parva, dominus papa, indutus pluviali albo cum mitra aurifrisiata cum perlis, vadit ad dandum indulgentiam populo. Deinde venit ad capellam, associantibus eum cardinalibus tunc præsentibus secundum ordinem suum ante eum gradientibus, assistentibus ei duobus diaconis cardinalibus antiquioribus, uno a dextris, et alio a sinistris; subdiacono crucem portante ante papam et ante cardinales. Cum autem papa est in capella, statim vadit ante altare, ubi debet esse cathedra pulvinari parata; et reposita sibi mitra per diaconum qui est a dextris, genuflectit, et ibi aliquantulum orat, ut moris est.

Deinde sibi mitra reposita, vadit ad aliam cathedram longe ab altari paratam, et ibi sedet; et facta ei reverentia solita per cardinales et alios prælatos, papa incipit more solito alte Tertiam, quam dicit ipse legendo, et capellani cum cantoribus ante eum ipsam cantando. Qua finita, papa dicit Orationem, et prior episcoporum tenet ei librum super caput suum, et duo acolythi cantant *Benedicamus Domino, alleluia, alleluia*, etc. Deinde papa sedet, et subdiaconus cum uno de cubiculariis calceat sibi sandalia, et ipse papa interim legit *Quam dilecta*, cum illis Orationibus, etc. Deinde lavat manus, prout consuetum est, et sacris aliis induitur paramentis. Similiter et omnes cardinales, secundum ordinem suum et secundum quod eis competit, alba etiam recipiunt paramenta.

Quibus paramentis receptis, imponitur papæ mitra sollemnis; et deinde assistentibus prædictis duobus cardinalibus, uno a dextris, et alio a sinistris, et priore episcoporum eum associante et præedente qui ipsa die servire sibi debet de libro et aliis quæ sibi competunt in officio capellani, processionaliter cum cruce, incenso et septem faculis vadit ad altare; et veniendo occurrunt ei tres juniores presbyteri cardinales parati; et ipse, ut moris est, recipit eos secundum ordinem suum ad osculum oris et pectoris. Deinde more solito facit confessionem suam ante altare, et alia quæ in aliis solemnibus Missis sunt fieri consueta. Deinde vadit ad sedem suam, ubi stando dicit Introitum Missæ, et *Kyrie, eleison* cum cardinalibus. 505 Deinde sedet, et sic proceditur in Missa secundum quod alio tempore est regulariter fieri consuetum.

Notandum quod in hac Missa post *Alleluia* et Ver-

sum *Confitemini* cantatur per cantores, et incipitur A per eosdem, non per papam, *Sequentia Victimæ paschali laudes*, et in fine reiteratur *Alleluia*.

Notandum quod ista die non fit sermo, sed immediate finito Evangelio, diaconus qui assistebat a parte sinistra dicit *Confiteor Deo*, etc., et papa more solito dat *Benedictionem* absque pronuntiatione indulgentiæ. In fine Missæ debet dari, quancumque non est sermo. Data benedictione, papa dicit *Credo in unum Deum*, etc. Item nota quod inveni in spatio libri extra, quod licet non fiat sermo, tamen dicitur *Confiteor*, et datur indulgentia. Notandum etiam quod sacrista hodie ponit mitras pretiosas et solemnes super cornu sinistrum altaris, et semper in illis diebus processionalibus.

Item notandum quod paulo ante inchoationem B præfationis duo diaconi cardinales ultimo electi vadunt retro altare ad similitudinem seu representationem angelorum monumentum custodientium; et ibi morantur erecti versa facie ad populum usque ad intonationem *Agnus Dei*. Quo incepto, redeunt ad loca sua pristina, et non ante. Notandum vero quod cum papa dicit ante inchoationem *Pater noster*, *Per omnia sæcula sæculorum*, non respondetur *Amen*; sed immediate dicit *Oremus, Præceptis salutaribus, Pater noster*, etc. In fine respondetur *Sed libera nos a malo* et *Pax domini* dicitur, et omnia alia quæ in alio tempore dici solent; et dicitur *Lætatus sum, Pater noster*. Et isto die papa communicat in sede sua solemniter, ut moris est. Notandum etiam quod sacrista debet portare hodie tres calices, magnum pro Missa; alium, cum quo papa bibit vinum; tertium pro communione. Parat etiam custodiam deauratam, et tot Hostias parvas quot sunt necessariae.

LXXXV. *De communione diaconorum cardinalium et aliorum prælatorum.*

De communione diaconorum cardinalium et aliorum prælatorum, clericorum et laicorum, sciendum est quod ista die, si dominus papa celebrat, omnes diaconi communicant in capella papæ, necnon et notarii et capellani ipsius domini papæ, ac clerici, et laici.

Nota de pace danda ut sequitur immediate post papam, cujus contrarium reperitur in Cæremoniale domini Jacobi Gaietani; sed iste modus plus placet mihi. Scilicet quod papa data pace priori episcoporum cardinalium qui servit papæ in Missa, immediate papa dat pacem diaconis cardinalibus, dempto illo qui legit Evangelium; et ille recipit statim postquam habuit in ore corpus Christi de manu papæ. Et data pace, papa ascendit magnam cathedram, associantibus diaconis cardinalibus secundum ordinem suum; et ille qui dicit Evangelium flectit genua, et recipit patenam cum corpore Christi stando pedes, et eam elevat, tenendo ipsam ambabus manibus elevatis quasi ad suos oculos, et vertit se ad partem dextram, 506 ac si vellet dicere *Dominus vobiscum*; et per eandem partem revertitur, et vertit se simili modo ad partem sinistram; et genuflectit, et tradit

subdiacono etiam genuflectenti, qui portat eam papæ cum corpore Christi. Et recipit calicem discoopertum, et facit simili modo circum, et portat papæ Christi sanguinem.

Recepto ergo corpore Christi, accepto a papa osculo pacis, revertitur ad altare cum calice; et ibi cum calamo fugit modicum de sanguine Christi, et dat subdiacono etiam, et osculatur eum; quo facto, recipit cum descensus est, quia episcopus sacrista qui servit papæ ponit Hostias consecratas intra coppam, et non diaconus cardinalis, cum tenaculis. Et ita vidi servari ego Petrus episcopus Oloycensis tempore domni Bonifacii IX, Innocentii VI, Gregorii XI, Joannis XXIII, et Martini V, et tempore quo cum..... tenaculis de auro Hostias consecratas, et ponit illam in coppam magnam deauratam ad hoc dedicatam; et eodem modo facit circum; et sic tradit subdiacono, ambobus genuflectentibus. Quam subdiaconus portat papæ, et semper ante papam tenet, quousque omnes communicaverint; et diaconus remanet in altari, tenendo cum manu sinistra super cornu dextrum altaris calicem, et cum manu dextra fistulam, cum qua dat ad bibendum omnibus qui communicaverunt de manu papæ de Christi sanguine, dicendo cuilibet: *Sanguis domini nostri Jesu Christi custodiat animam meam [Leg. tuam] in vitam æternam, amen*, et osculatur quemlibet.

Notandum quod primo communicant diaconi cardinales juxta ordinem prioratus sui bini et bini, videlicet post diaconum et subdiaconum; secundo capellani, auditores, acolythi, cum cottis et superpliciis bini et bini. Nota quod papa osculatur tantummodo cardinales qui communicant hodie, et nullum alium in dicta communione. Tertio notarii cum cappis laneis, et penitentarii; quarto barones et milites juxta ordinem suum, depositis mantellis et capuceis; ultimo quicumque voluerit vere confessus et penitens. Nota etiam quod quilibet qui communicat consuevit offerre aliquid super altare postquam communicaverit; et totum illud est sacræ et capellanorum. Item nota quod quilibet post sumptionem Christi sanguinis debet bibere modicum de vino cum calice de manu sacristæ vel acolythi calicem tenentis.

Notandum quod dominus noster papa hæc die non consuevit lavare digitos cum vino, nec vinum sumere, prout consuevit, postquam communicavit subdiaconum, sed tunc postquam omnes communicaverint, nec ita parum; nec subdiaconus non bibit vinum, nisi postquam omnes communicaverint; et eo quod si aliquid de corpore Christi in patena remaneret, solus papa debet sumere; et si aliquid de sanguine Christi in calice, subdiaconus debet sumere. Et postquam omnes communicaverint, venit confessor papæ, si sit episcopus; quod si non esset, unus alius episcopus de domo papæ portat calicem coopertum cum capite tobacæ de auro, et alio capite pendente super humerum sinistrum, prout moris est; et antiquior acolythorum post ipsum episcopum bajulat ampullas

cum vino et aqua, et duabus taxeis, coopertas cum A
panno illo, cum quo cooperitur pallium; et episcopus
prædictus pergit cum dicto acolytho ante papam,
et subprior 507 episcoporum abluit parvam taxeam
de auro cum vino; deinde infundit vinum super di-
gitos papæ, et dictam perfusionem digitorum idem
subprior portat ad altare, quam bibit diaconus car-
dinalis cum subdiacono, prout consuetum est. Con-
fessor, abluto calice, infundit vinum, et acolythus
aquam intra calicem, genuflectentibus ante papam;
et dominus papa abluit os, et sumit vinum cum calice
prædicto; et si aliquid remanet subdiaconus sumit su-
per altare. Deinde papa lavat manus in magnis bacilli-
bus de auro; quibus lotis, papa accedit ad altare, et sic
perficit Missam suam. Nota quod omnis homo, cu-
juscunque conditionis et status existat, qui sit vere
confessus et vere pœnitens corde contritus, absque
licentia episcopi^a, plebani vel alterius majoris, ho-
die potest recipere corpus Christi de manibus papæ.

Notandum quod buticularii papæ debent portare
tres vel quatuor magnas quartas vini puri et optimi
pro communionem. Vinum vero quod remanet tam in
magnis Missis quam in parvis papalibus, semper est
sacristæ; et cum omnes communicantes sanguinem
sumpserunt, dominus diaconus dat fistulam seu cala-
num ad sugendum ab utroque capite subdiacono, et
postea calicem ad sumendum illud quod superest de
sanguine Christi. Quibus factis, diaconus plicat cor-
poralia, et tobaleam super altare positam etiam amo-
vet. Deinde papa veniente ad altare, mitram idem
diaconus deponit ei, et postmodum ad locum redit, C
et papa complet Missam suam, et diaconus dicit *Ite
Missa est*, cum duplici *Allusia*. Deinde data Bene-
dictione per papam more solito, episcopus cardinalis
qui servit papæ de libro in missa pronuntiat Indul-
gentiam de mandato et auctoritate papæ VII annorum
et VII quadragenarum. Qua Indulgentia pronuntiat,
papa totus paratus ut in Missa fuit, præcedentibus
ejus capellanis portantibus cereos accensos, deinde
cruce, et omnibus cardinalibus paratis ut in Missa
fuerunt, et cum ministris suis secundum ordinem
suum coram eo binis et binis incedentibus, juniori-
bus tamen cardinalibus secundum ordinem suum
præcedentibus, et duobus diaconibus cardinalibus
qui ei in Missa assisterunt tunc cum eo assistentibus,
vadit ad fenestram ad dandum populo indulgentiam D
de VII annis et VII quadragenis. Deinde modo præ-
dicto vadit ad cameram suam, ubi debet esse cathe-
dra cum scabello parata; et cum papa venerit, dia-
conus qui ei servit, traditis prius annulis episcopo
cardinali qui ei de libro servit, exiit ipsum domi-
num papam omnibus paramentis suis quæ pro Missa
dicenda sumpserit, et per ordinem dat papæ ad
osculandum stolam, sanum, crucem pastorem; et
cum omnia paramenta deposuerit, dictus diaconus
cardinalis paramenta deponit, et omnes cardinales
recipiunt vestes quotidianas, et sic ad propria re-

^a Id observatum ob legem communionis paschalis,
in propria cujusque ecclesia sumendæ.

Et papa recipit capucem et chlamydem
de scarletto albo, quibus utitur per totam Octavam,
et sic vadit ad mensam. Acolythi vero, et clerici, et
sacrista, plicant illa paramenta, et hodie comedunt
cum papa, auditores a latere dextro, 508 primo
unus auditor, secundo unus pœnitentiarius, et sic
per ordinem; a latere sinistro primo subdiaconus,
secundo unus commensalis, qui est magister palatii,
vel unus alius, tertio unus acolythus, et sic deinceps.
Et datur piper in collatione post prandium.

LXXXVI. *De secundis Vesperis eadem die.*

In secundis Vesperis papa venit cum pluviali albo
et mitra aurifrisiata consistoriali.

LXXXVII. *De diebus Lunæ et Martis Paschæ.*

Item die Lunæ nec die Martis non est sermo,
B neque Missa papalis, nec papa venit ad Vesperas his
duobus diebus, sicut facit in Nativitate Domini, ex eo
quia non est Missa papalis; nec venit ad Vesperas,
nec est sermo.

LXXXVIII. *De die Sabbati in Albis rubrica.*

Sabbato primo post Pascha, quod dicitur in Albis,
antiquitus consuevit celebrare coram papa pri-
o episcoporum cardinalium, vel alius cardinalis, licet
papa de communi cursu hac die celebrare consuevit.
Perficitur igitur Missa quomodocunque dicatur usque
ad *Agnus Dei*. Quo dicto, parantur cardinales secun-
dum modum suum, si papa non celebret, et in or-
dine paramentis suis albis, et dicitur *Agnus Dei*, per
dominum papam cum cardinalibus cæteris, tam præ-
latis quam aliis; et postea servitur Missa more consu-
eto. Sciendum quod ista solemnitas non fit nisi
quando dantur^b agnus Dei, videlicet in primo anno
et in septimo. Quod si papa celebret, tunc cardinales
et prælati omnes induunt se paramentis albis in
principio Missæ, ut in aliis Missis papalibus est con-
suetum fieri. Si autem alius celebrat coram papa,
sive sit cardinalis, sive prælatus, nullus debet se
parare, quousque fuerit data pax omnibus, et facta
communionem in altari per celebrantem. Notandum
quoque quod in hac Missa non consuevit esse sermo,
sed sola Missa mandatur, nec habet Vesperos præ-
cedentes papales.

LXXXIX. *De his quæ debent fieri in eodem Sabbato,
quando papa non celebra.*

Sciendum tamen est quod quando papa non cele-
brat, illa die audita parva Missa, ipse venit paratus
cum pluviali plano albo cum aurifrisiis tantum, et
mitra alba cum perlis consistoriali; et illa die servit
papæ prior presbyterorum cardinalium cum super-
plicis, amictu lato, et pluviali; presbyter etiam,
sed cum planeta, et non pluviali; diaconi cardinales
cum amictu stricto, superplicis, tunicella, et dal-
matica; et 509 omnes alii prælati etiam cum plu-
viali; et sic veniunt cum mitris ad papam; et ex-
tracta mitra, coram papa genuflectunt, et ipse mili-
bet ponit in mitra, quam tenet in manu, agnus Dei
duo. Quibus sic receptis, osculantur genu dextrum

^b Vide supra, cap. 64, initio.

papæ, et revertuntur ad loca sua, et deponunt paramenta, reassumendo cappas laneas. Similiter et alii prælati veniunt parati ad recipiendum agnus Dei, non tamen cum mitris in capite, sed in manu eas deferunt, nec genu dextrum osculantur; alii vero non induti pedem; cæteri prælati, et omnes alii qui ad eum veniunt pro accipiendo agnus Dei, dextrum papæ pedem osculantur, et non genu; etiamsi esset rex, immediate post cardinalem venit ad recipiendum candelarum, cinerum, palmarum, agnorum et cereorum ad talia seu consimiles actus pertinentium. Et dantur duo agnus Dei cuilibet prælato; aliis vero unum tam clericis quam laicis.

Notandum tamen quod antequam prior presbyterorum cardinalium recipiat paramenta, recipit pacem a prælato celebrante illa die coram papa, et dat pacem papæ; et ipsa data, vadit ad parandum se prout est dictum.

Et sciendum quod dominus Clemens papa VI, pontificatus sui anno 7, anno Domini 1350, dedit cuilibet cardinali tres agnus Dei, licet tempore domini Joannis papæ XXII et Benedicti XII non esset consuetum dare nisi duo cardinalibus et prælatis, aliis vero unum. Datis omnibus existentibus in capella infra regias, papa abluo aliquid manus suas in cathedra. Postea cantatur per cantores Postcommunio, et finitur Missa. Deinde Benedictione facta per papam, prælatus qui facit officium Missæ illa die de mandato papæ pronuntiat indulgentiam vii annorum et vii quadragenarum, quia non consuevit esse sermo illa die.

XC. Quando papa celebrat

Nota etiam quod si papa celebraret, quod tamen modernis temporibus non est consuetum fieri, dantur agnus Dei loco, tempore et modo supradicto. Præterea sciendum quod Romani pontifices non consueverunt facere illam solemnitatem in hac die, nec per se, nec per alium, nisi in primo anno suæ creationis et in septimo anno, et deinceps sic de vii in vii annis. Et bene verum quod in primo anno in propria persona tenentur facere officium hac die. Idem fecerunt Pontifices Urbanus V, Gregorius XI in Avinione, et dominus Urbanus VI Romæ in sancta Maria Transiberina. Verum quod iste dedit etiam post prandium agnus Dei omni volenti, et misit eum parionibus regionum et officialibus Urbis anno Domini 1378.

Sciendum quod anno Domini 1378 dominus Urbanus VI Romæ in ecclesia sanctæ Mariæ Transiberinæ, in secundo anno suæ creationis dedit, quoniam in primo non potuit, quia non fuerat ante electus nisi per tres septimanas; et ea dedit Dominica in Albis, non Sabbato, et celebravit in pontificalibus; nec fuit sermo in **510** Missa, in qua istum ritum tenuit et observavit. Dicto *Agnus Dei*, coopertus cum uno velo serico pulchro tenuissimo, accessit circa medium ecclesiæ, quem antecederat subdiaconus cum cruce, ceroferrarii seu acolythi cum candelabris et candelis accensis, ubi subdiaconus incepit cantare istum

• *Supple altari, vel calice.*

A Versum: *Sanctissime Pater, isti sunt agni novelli qui annuntiaverunt nobis, alleluia, modo venerunt ad fontem, et repleti sunt claritate, alleluia*; et chorus respondit *Deo gratias, alleluia*. Et iterum secundo eundem motum tenuit, cum pervenit ante fores capellæ, seu chori, altius inchoando; tertio cum pervenit ante altare papa, semper sedendo in cathedra sua magna, eundem modum tenuit, sed altius inchoando, et qualibet vice flecit genua. Et extensa tobalea super genu papæ, prædictus subdiaconus, flexis genibus, semper tenet platellum cum agnus ante papam, et papa dedit cuilibet cardinali tres, et cuilibet prælato duo, aliis vero clericis et laicis unum. Quibus sic distributis, lavit manus, et perfecit Missam suam. Depositis magnis paramentis sacris, reassumptis pluviali et mitra aurifrisiata, consistorialiter sedit infra cancellum capellæ, et unum pedem extra regias tenebat, et omni venienti dedit unum agnus Dei; et quilibet osculatur sibi unum pedem, cardinales et prælati induti ut in Candelis.

Post prandium vero redditis gratis venerunt cubicularii cum magno platello cum agnus Dei, et papa dedit servitoribus et familiaribus suis cuilibet duos agnus Dei. Fuerunt facti illo anno per fratrem Petrum episcopum Senegaliensem sacristam xxiv.

Sciendum quomodo dictus frater Petrus episcopus fecit dictos agnus Dei. Primo namque cera munda et albissima fuit posita supra altare beati Petri apostoli. Deinde sibi tradita per clericos cameræ et per magistrum cereæ papæ. Qua recepta, confecit illam cum chrismate antiquo quod remansit de anno præterito. Verum quod etiam miscuit cum chrismate novo propter majorem devotionem, et impressit illam in illis sigillis seu formulis ad hoc delictis; deinde benedixit, sicut benedicuntur candelæ in die Candelarum, mutatis vocabulis; demum eos immersit in aquam benedictam.

Præterea sciendum est quod papa consuevit delere albam planetam sine paramentis et sine aliquo aurifrigio, omni tempore, sive in Missa, sive in Vesperis, vel alias, quodocunque est Missa principalis et Vesperæ, et quodocunque fuerit processus, et venit ad publicum.

Cæterum in die Jovis sancta, nec in die Paschæ, nec in vigilia, nec in Sabbato in Albis, nec in festo Natalis Domini consuevit esse sermo, nec in Purificatione beatæ Mariæ virginis, nec in die Palmarum.

XCI. De festo Ascensionis Domini rubrica.

In die Ascensionis Domini sermo et Missa mandantur, non tamen Vesperæ, licet papa veniat cum pluviali rubeo de samita, et mitra aurifrisiata consistoriali; et cardinales etiam debent venire cum pluvialibus **511** albi coloris, et Antiphonas incipiunt prout est in aliis Vesperis.

Nota quod ista die possunt et consueverunt fieri Processiones generales, et speciales, secundum quod

necessitas exigit, de mane antequam papa veniret ad Missam.

XCII. De vigilia Pentecostes, ac Missa rubrica.

In vigilia Pentecostes, si papa velit celebrare secrete et basse Missam suam, ipsemet legit lectiones omnes illas, prout in Missali Romano scribuntur, et more solito facit confessionem ante primam lectionem.

In magna Missa papa facta reverentia ante altare more solito, papa ascendit ad magnam cathedram, et sedet; et tunc legitur prima lectio, et consequenter omnes. Ad litanias papa flectit genua ante altare; et dum dicitur *Peccatores*, surgit et facit confessionem, nec descendit ad Orationes ad flectendum genua sicut inferius. Item sunt *Vesperæ* mandatæ, et potus in aula, in quibus papa venit cum pulchro pluviali rubeo cum perlis et imaginibus, et cum mitra pretiosa et solemni; et cum in secundis *Vesperis* venit, simpliciter veniunt in primis cardinales cum pluvialibus rubei coloris. Missa et sermo etiam mandantur.

XCIII. De primis Vesperis et Matutinis.

In primis *Vesperis* dominus papa incipit primam Antiphonam, Hymnum, et illam ad *Magnificat*. Cardinales vero incipiunt, alias Antiphonas. Incepto semper *Veni, creator Spiritus*, ante papam per unum de capellanis; papa reincipit *Veni, Creator Spiritus*. Quo incepto, papa descendit de sede sua, et vadit ante cathedram coram altari paratam, et ibi genuflectit, et stat genibus flexis sine mitra, quandiu cantatur primus Versus Hymni per eum incepti; primo Versu finito, redit ad sedem suam. Omnia alia fiunt prout in aliis *Vesperis* solemnibus est fieri consuetum.

In *Matutinis* quæ cantantur de sero bona hora, dominus papa venit sine mitra et sine pluviali. Ipse incipit *Matutinas*, et dat illis *Benedictiones* in principio lectionum, et dicit *Orationem*, et nil plus.

Nota quod domini prælati stant juxta eum, et antiquior servit sibi de libro et incenso ad ponendum in thuribulis, dato quod non essent ibi alii majores illo, sive protonotarii, aut alii.

XCIV. De officio in festo Pentecostes rubrica.

In festo Pentecostes, si dominus papa celebrat, ipse incipit Tertiam cantando *Deus in adjutorium meum intende*. Antequam recipiat paramenta pontificalia, incipit Hymnum et Antiphonam, postquam acolytus cantando per capellanos et cantores; et papa, deposita mitra per diaconum cardinalem a dextris assistentem, dicit cantando *Orationem*. 512 Qua dicta, reponitur ei mitra in capite per eundem diaconum cardinalem, et dicit sedendo *Quam dilecta*, etc., et illas *Orationes*, et interim calceatur sandaliis.

XCIV. De Processione et Missa ipso d'e.

Nota quod in Processione sunt septem candelabra. Postea vero Missa incipitur. Post *Alleluia*, videlicet secundum, dum debet inchoari per cantores *Veni*,

^a Mendosus locus, qui videtur ita restituendus: Anno Domini 1390, primo pontificatus domini Bonifacii IX, in die sanctæ Trinitatis celebravit Cosmus, sci-

sancte Spiritus, papa descendit de sede sua, et vadit ad cathedram coram altari paratam; et ibi genuflectit, et deponitur ei mitra, et stat ibi usque tui amoris dicitur. Deinde dum debet incipi prosa sancti Spiritus, papa surgit de sede sua, et ibi stando, deposita mitra, et unus de capellanis cantando coram eo eam reincipit, et papa cantando dicit *Sancti Spiritus*, et sedet deinde quousque prosa sit dicta. Alia fiunt prout est consuetum. Sed ista die servit papæ in officio capellani prior episcoporum cardinalium. Sciendum per totam istam Octavam quod utimur paramentis rubeis, etiam die Mercurii, Veneris, et Sabbato in Missis, quantumcumque faciamus de temporibus. Ipsa igitur die Sabbati, si papa celebret basse et secrete Missam suam, antequam faciat confessionem, et antequam planetam recipiat, super cornu altaris legit omnes illas lectiones cum litanis, prout in Missali Romano continentur. Quibus lectis, induit planetam, et facit confessionem more solito, et dicit *Gloria in excelsis*

XCVI. De festo sanctissimæ Trinitatis.

In die sanctæ Trinitatis, quod est in Octavis Pentecostes, utimur paramentis albis. Sermo et Missa mandantur. Habet *Vesperas* præcedentes, non tamen mandatæ, licet cardinales sint induti in albis, et papa cum pluviali rubeo de samito et aurifrisiata mitra consistoriali.

XCVII. De Matutinis et Missa.

In *Matutinis* papa de sero cum suis prælati consuevit audire et alia facere prout in aliis. Quod si dominus papa celebret illa die, servit sibi in officio capellani prior episcoporum cardinalium.

In Missa non fit commemoratio de Dominica, quamvis in primis *Vesperis* et *Matutinis* fiat nona lectio, et ad *Benedictionem* commemoratio, et in secundis *Vesperis*. Istud festum prædictum non habet Octavas. Nihilominus si veniet in festo sancti Barnabæ, de Trinitate faciamus, et nullam commemorationem de sancto Barnaba.

Nota quod anno Domini 1312 pontificatus domini Bonifacii VIII, in die sanctæ Trinitatis, celebravit coram in capella magna, 513 quia papa erat minus bene dispositus; et fuit sermo.

XCVIII. De festo Corporis Christi rubrica.

In die Corporis Christi sermo et Missa mandantur. Consueverunt *Vesperæ* præcedentes mandari de gratia speciali causa devotionis, et tunc papa venit cum pulchro pluviali et mitra pretiosa et solemni. Quod si non mandentur, venit cum simplici de samito. Quoquomodo sit, cardinales veniunt, et sunt parati cum paramentis albis, et inchoant Antiphonas.

XCIX. De Matutinis et Missa.

Matutinæ etiam cantantur de sero, et papa interest cum chlamyde sine mitra.

Si fiunt processiones, episcopi cardinales induuntur licet cardinalis Bononiensis, de quo in capite centesimo.

tur pluvialibus, presbyteri cardinales planetis, A diaconi cardinales dalmaticis.

In Missa utimur albis paramentis, in qua servit papæ, si celebret, prior episcoporum cardinalium in officio capellani. Quod si non celebret, servit sibi prior presbyterorum cardinalium.

C. De festivitibus quæ veniunt infra Octavas Corporis Christi.

De festivitibus quæ infra octavas Corporis Christi veniunt, nihil fit, exceptis festivitibus beati Joannis Baptistæ, Joannis et Pauli, apostolorum Petri et Pauli. Si festum sancti Joannis Baptistæ in die festi Corporis Christi venerit, nihil fit de eo, sed in crastinum celebratur; et Octavæ beati Joannis Baptistæ cadentes in Octavæ Corporis Christi in crastina celebrentur, et tertia die fit commemoratio B sancti Pauli.

Item nota quod anno Domini 1382, anno quatio sanctissimi in Christo patris domini Urbani sexti, festum beati Barnabæ apostoli venit die Mercurii infra Octavas Corporis Christi; et nihil de eo fecimus, nec commemorationem, nec aliquid; nec fuit consistorium, sed fecimus de Octavis, et ita per totam; et in die Veneris fecimus de sancto Barnaba post Octavam. Ita factum fuit anno 1389. Quod si festum beati Joannis in die Octavæ Corporis Christi veniat, fiat de sancto Joanne cum commemoratione de Octavis, et die Veneris^a celebrentur Octavæ.

In die corporis Christi in primis Vesperis non fuit prædictus papa, quia passus calculos, nec cardinales, sed patriarcha Gradensis confessor sanctitatis suæ C in magna capella fecit per cantores cantare Vesperas. Quibus dictis, incontinenti etiam solemniter cantaverunt Matutinas, anno Domini 1392.

Item domini cardinales in die Corporis Christi voluerunt audire magnam Missam cum sermone in magna capella, papa absente, contra mores 514 Romanæ ecclesiæ. Cardinales enim nec in conciliis, nec in Missis debent congregari sine licentia papæ. Dictam Missam celebravit Cosmatus cardinalis Bononiensis. Caveatis ne trahatis in consuetudinem, quia contra statum et honorem Romani pontificis est.

Cl. De rubricis quæ veniunt in mense Januarii, et primo de Circumcisione Domini.

In Circumcisione Domini non fit aliqua commemoratio, nec de Octavis, nec de sancta Martina. D Tenet hæc rubrica per extravagantem domini Clementis papæ sexti, qui ordinavit quod non fiat de sanctis aliqua commemoratio nec in duplicibus; sed quodlibet festum habeat diem suum, prout alii sancti habent.

Item notandum quod a Nativitate Domini usque ad Dominicam Quadragesimæ sunt ad minus sex Dominicæ in officio.

Hæc ab Octava Epiphaniæ usque ad Dominicam

^a Hic ritus nostro tempore non est in usu; nec unquam remittitur Octava in diem sequentem.

^b Anno Domini 1483, pontificatu Sixti IV, Purificationis solemnitate, quæ in Sexagesimæ Dominicam

Septuagesimæ sunt quinque officia Dominicalia seu quinque Evangelia; verumtamen est tantummodo una historia propria, quæ non potest transferri in sequentes Dominicas. Idcirco advertendum quod anno illo, in quo non est nisi una Dominica inter octavam Epiphaniæ et Septuagesimam, nullo modo possumus facere in illa Dominica de aliquo sancto, quantumcumque solemne et duplex sit, quasi illa ponatur per hebdomadam.

Item sciendum quod in illo quo sunt tres vel quatuor, quinque vel sex Dominicæ, et sic deinceps, inter Octavam Epiphaniæ et Septuagesimam, si festum sancti Sebastiani aut sanctorum Vincentii et Anastasii Dominica venerit, consuevimus facere de sanctis cum commemoratione de Dominica in utrisque Vesperis, novem lectiones in Matutinis. Ita et in festo sancti Antonii.

CII. De sancta Agnete.

In festo sanctæ Agnetis, si in Dominica venerit, fiat de Sancta cum commemoratione de Dominica, et novem lectiones, quando sunt tot Dominicæ; in Octava vero fiat de Dominica cum commemoratione de sancta.

CIII. De Conversione sancti Pauli.

Item sciendum quod si Conversio sancti Pauli venerit in Dominica, fiat de sancto Paulo cum commemoratione de Dominica, nisi veniret in Dominica Septuagesimæ, quia tunc fieret de Dominica sine commemoratione de sancto Paulo.

Item sciendum quod illæ Epistolæ Pauli quæ non possunt legi in Dominicis quæ impediuntur propter festivitates vel propter brevitates hebdomadarum, debent legi et distribui per hebdomadas.

515 *CIV. De mense Februarii. De Purificatione beatæ Mariæ virginis.*

Sciendum quod si festum Purificationis beatæ Mariæ virginis venerit in Dominica, fiat de festo cum commemoratione de Dominica. Notandum tamen quod si festum transferretur in diem Lunæ, et fiat de Dominica, ex eo quod est Dominica quæ habet historiam propriam, quæ non potest cantari et transferri in sequentem Dominicam. Idcirco notandum quod omnes Dominicæ a Septuagesima usque ad Dominicam in albis inclusive habent historiam propriam, idcirco non fit de aliquo festo in ipsis Dominicis.

Sciendum est quod anno Domini 1381, a Nativitate, tempore sanctissimi domini Urbani sexti, anno pontificatus sui quarto, festum Purificationis venit in Dominica Septuagesimæ; et propter concursum et devotionem Romanorum et candelas potentium, fuit ordinatum quod candelæ darentur, et quod fieret officium de Dominica, et non de beata Virgine. Sed, salva reverentia, non debuit fieri, quoniam festum cedit Dominicæ, et tantum valet^b candelæ die Lunæ, quantum die Dominica.

incidit, jussit pontifex in diem sequentem transferri, et in eodem die velus mos candelarum servatus est, teste Jacobo Maphæo in Diario suo.

Sciendum quod anno a Nativitate Domini 1352, in **A** Cathedræ sancti Petri, quæ fuit prima dies Quadragesimæ, scilicet Cinerum, dominus Clemens sextus pontificatus sui anno 10 in Avinione, in capella magna, quæ est in palatio apostolico, ad perpetuam rei memoriam, constituit et mandari fecit, in sermone per illum qui illa die sermocinavit coram dicto domno papa, cardinalibus et aliis prælatibus, quod quodocunque festum veniet ipsa prima die Quadragesimæ, quantumcunque duplex, quod huiusmodi festum ad sequentem diem transferatur, et fieret deinceps de feria illa die Cinerum.

Anno 1388 pontificatus domni Urbani sexti... in ecclesia sanctæ Mariæ Transtiberim fuerunt factæ obsequiæ pro imperatore. In Missa papa interfuit cum cappa lanea de scarletto clausa et mitra alba, **B** et fuerunt LXXX torticiæ, quas camera posuit et duo panni de auro. Dominus tulit sententiam, quod omnia essent sacratæ, et sibi de jure pertinent. Ideo omnes torticias et prædictos pannos recepit, sed ceram dimisit propter cameræ paupertatem.

Item nota quod anno ejusdem... die Mercurii nona Februarii, omnes cardinales qui tunc erant in alma Urbe, in sancta Maria Transtiberim in parva capella et secreta in Missa sua communicaverunt de manu sua, primus dominus cardinalis de Alençonio, Gradensis Minor, Teatinus, Corsiensis, Agapitus de Columna, Aversanus, Tiberinus Prædicator, Cisterciensis, Nucerinus, Reatinus, Desangro, de Petramala, Neapolitanus, Mesquinus Prædicator, Pauduanus Augustinensis.

516 CV. De Mense Martii. De Annuntiatione beatæ Mariæ virginis.

Si festum Annuntiationis in Quadragesima veniat, nota rubricam propriam in suo loco.

Nota quod hæc festivitas venit in die Jovis ante Dominicam de Rosa anno Domini 1389, nec habuit primas Vesperas, sed in die post Missam celebratam in sancto Petro, sanctissimus dominus noster Urbanus sextus sic indutus in cathedra lapidea incœpit solemniter Vesperis, et incœpit Antiphonam primam et Antiphonam ad *Magnificat*, et thurificavit altare semper indutus vestibus sacris, prout in Missa; et mandavit cardinales quatenus sic starent induti, prout fuerunt in Missa. Dictis vero Vesperis, ipse **D** papa et cardinales sacra deposuerunt paramenta; sed papa in cathedra lignea, et cardinales incœperunt Antiphonas quilibet in loco suo.

Nota quod hæc festivitas venit die Lunæ post Dominicam de Passione anno Domini 1300 [99] pontificatus Bonifacii papæ anno 11, et non habuit Vesperas præcedentes propter magnum frigus; sed die Lunæ immediate post Missam fuerunt cantatæ. Antiphonas cantores incœperunt, et papa fuit cum pluviali rubeo sicut in Missa. Cardinalis Neapolitanus dixit Missam.

CVI. De mense Aprilis. De sancto Marco rubrica.

Sciendum quod si festum sancti Marci vel aliud

veniat in Dominica in Albis vel infra Octavas Paschæ, tunc nihil fit de festo, sed transfertur in diem Lunæ.

CVII. De mense Maii. De Inventione sanctæ Crucis.

Nota quod Inventio sanctæ Crucis est duplex festum, et habet officium proprium; nec fit de sanctis commemoratio, sed totum officium fit de Cruce. Item si prædictum festum cadat in aliqua Dominica, totum officium fit de festo cum commemoratione de Dominica, ex eo quod duplex est. Historia potest transferri in sequentem Dominicam.

CVIII. De mense Junii. De Dominicis diebus quæ veniunt inter Pentecosten et Adventum.

De Dominicis quæ veniunt inter Pentecosten et Adventum rubrica est expressa, et certus numerus.

CIX. De sancto Barnaba apostolo.

Item de sancto Barnaba, quando venit infra Octavam Corporis Christi, non fit de eo.

517 CX. De Nativitate sancti Joannis Baptistæ.

In Nativitate beati Joannis Baptistæ Missa et sermo mandantur. In primis Vesperis venit papa cum pluviali rubeo et mitra consistoriali; cardinales veniunt cum pluvialibus albis, et Antiphonas inchoant. De sero dominus papa est in Matutinis. In Missa vero beati Joannis Baptistæ non fit aliqua commemoratio, dato quod [*Forsan*, quod non] cadat in Dominica, nec dicitur *Credo*, nisi cadit in Dominica.

Item anno Domini 1389 festum beati Joannis Baptistæ venit in Octavis Corporis Christi, qua die fecimus de sancto Joanne cum commemoratione de Octavis in utrisque Vesperis, Matutinis, et Missa, nonobstante constitutione domini Joannis papæ in contrarium, quam ostendunt canonici sancti Petri.

Item in sequenti festo apostolorum Petri et Pauli, papa celebrante in sancto Petro, post *Ite, Missa est*, antequam recederet ab altari, venerunt Banderenses antiqui, nudipedes a capitolio usque ad altare sancti Petri sine capuceis, cum corrigiis in collo, et unico simplici jupone, cum candelis in manibus, petendo veniam papæ, quia excommunicati erant, ex eo quod noluerunt senatorem recipere quem papa posuerat; nec papa voluit eos audire, sed commisit summo pœnitentiario ibidem existenti, quatenus eos absolveret; et jussu papæ ascendit ad cathedram lapideam sancti Petri in capite ecclesiæ, stans tenendo virgam in manibus, dicendo *Miserere mei, Deus*, etc., publice absolvit eos antequam papa discesserat de loco suo.

Item ibidem fecit denuntiare festum Visitationis beatæ Mariæ per illum qui prædicaverat.

Item secunda die mensis Julii celebravit idem dominus papa Missam primam de dicto officio Visitationis in sancta Maria Majori, ubi dedit hac die perpetuis temporibus VII annos et VII quadragenas de Indulgentiis.

CXI. De Vigilia apostolorum Petri et Pauli rubrica.

Item in vigilia beatorum apostolorum Petri et Pauli

facimus de sancto Leone. Missa dicitur de Vigilia cum commemoratione de sancto Leone, prout dicit rubrica. Vesperæ et Missa mandantur.

In primis ergo Vesperis Dominus noster venit cum pluviali rubeo pretioso et mitra solempni, et cardinales cum pluvialibus rubeis, et inchoant Antiphonas. Potus debet esse in aula de sero. Papa est in Matutinis. In Missa tantum dicitur una Oratio. Tertia cantatur, et sunt septem candelabra. Omnia alia sicut prout in aliis. Prior episcoporum cardinalium servit papæ in Missa.

518 CXII. De mense Julii. De Visitatione beatæ Mariæ virginis.

Secunda die Julii celebretur festum Visitationis beatæ Mariæ virginis totum duplex cum commemoratione de apostolis. Sunt Vesperæ præcedentes et Missa, quæ dicta sunt per cardinalem Bononiensem anno Domini 1392 ex ordinatione sanctissimi domini nostri Bonifacii papæ VIII, ut ponitur in Kal. tali die.

CXIII. De sancto Martiale.

De sancto Martiale facimus secunda die post Octavas beatorum Petri et Pauli apostolorum; et in crastinum debet esse Missa defunctorum pro fratribus et Romanis pontificibus.

CXIV. De officio pro defunctis fratribus et Romanis pontificibus.

Nota, octava die istius Julii debet fieri officium defunctorum pro fratribus et Romanis pontificibus.

CXV. De sancto Jacobo.

In die sancti Jacobi apostoli non fit commemoratio de sancto Christophoro.

CXVI. De festo sanctorum Processi et Martiniani.

Item si festum sanctorum Processi et Martiniani in Dominica venerit, eo die non celebratur, quia officium proprium de eis non habetur; ideo transfertur ad diem Lunæ. Sabbato vero in Vesperis officium facimus de Octava sancti Joannis usque ad capitulum; Capitulum vero dicatur de communi apostolorum; Hymnus *Exultet*; Antiphona ad *Magnificat, Gloriosi*; postea fiat commemoratio de sancto Joanne, et de Dominica, si locus ei competit.

Ista rubrica clarius habetur in communibus rubricis in paragrapho illo: *Quando festum celebratur infra Octavas in Dominica die.*

CXVII. De sancta Anna.

Item quando Romani pontifices consueverunt facere de sancta Anna matre Virginis gloriosæ Mariæ.

519 CXVIII. De mense Augusti. Sanctorum Machabæorum.

De sanctis Machabæis fiat festum per se, quia totum officium est de Vincula sancti Petri.

CXIX. De sancto Eusebio.

Item de sancto Eusebio fiat festum per se.

CXX. De Assumptione beatæ Mariæ.

Notandum quod in festo Assumptionis beatæ Mariæ virginis Vesperæ, sermo et Missa mandantur et est potus in aula.

In primis Vesperis dominus papa venit cum pulchro pluviali albo et mitra pretiosa. Cardinales etiam cum pluvialibus albis inchoant Antiphonas; et Hymno inchoato per papam, ibidem in cathedra sua stat flexis genibus, quandiu dicitur primus Versus; et sine mitra decantantur Matutinæ, et papa consuevit interesse. In Missa servit papæ in officio capellani prior episcoporum cardinalium. Omnia alia sicut prout in aliis solemnibus. Dominus Urbanus VI anno secundo in primis Vesperis fecit ante se sedere loco diaconorum, episcopos Cremensem et Senegaliensem, quia non erat nisi cardinalis sancti Petri.

CXXI. De sancto Augustino.

In festo beati Augustini patris nostri in Missa dicitur *Credo in unum*; et in omnibus festivitatibus quatuor doctorum sanctorum Gregorii, Augustini, Hieronymi et Ambrosii, per constitutionem domini Gregorii Papæ XI, et Urbani VI. In secundis Vesperis totum facimus de sancto Augustino cum commemoratione Decollationis sancti Joannis Baptiste, quia duplex per decretalem domini Bonifacii VIII, in Clementinis Bonifacii.

CXXII. De sancto Hermete.

Item de sanctis Hermete et Juliano in die beati Augustini non fiat commemoratio, sed quodlibet festum fiat per se.

CXXIII. De sancta Sabina.

Item de sancta Sabina in Decollatione sancti Joannis non fiat commemoratio, sed fiat per se, juxta formam quam tradidi in principio hujus libri de aliquo sancto, vel sancta non virgine nec martyre.

520 CXXIV. De mense Septembris. De historiis ponendis rubrica.

Anno Domini 1389 pontificatus domini Urbani papæ VI anno 12, die prima mensis Septembris, fuit dies Mercurii, et Decollatio sancti Joannis venit in Dominica incurrente; et secundum aliquas antiquas rubricas aliqui dicebant quod tunc debeamus facere de Dominica, et ponere Job, quia prima historia, et non de sancto Joanne. Et dominus noster papa ordinavit quod fieret de sancto Joanne, ex eo quod historia Job poterat transferri in sequentem Dominicam. Et quia secundum illam rubricam quandocumque aliquod festum duplex apostoli vel evangelistæ, vel habens aliqua propria responsoria, venerit in Dominicam, in qua prima historia ponitur, et potest transferri in sequentem Dominicam, fiat tunc de sancto, et non de Dominica. Et ita fecimus, et in tertia Dominica posuimus Tobiam, et in quatuor temporibus.

CXXV. De sancto Ægidio.

In prima die mensis Septembris in provincia Provincia fit de sancto Ægidio. Ideo nota quod sive in Provincia, sive alibi, Ordo Romanus consuevit facere festum per se, et festum duodecim Fratrum etiam per se.

CXXVI. De Nativitate beatæ Mariæ Virginis.

In festo Nativitatis virginis Mariæ sermo et Missa mandantur. In primis Vesperis dominus papa venit

^a Id est cardinalibus, qui olim simpliciter fratres appellabantur.

cum pluviali rubeo et mitra consistoriali aurifrigiata; et cardinales veniunt cum pluvialibus albis, et inchoant Antiphonas. Matutinæ de sero cantantur, et papa interest. In Missa tantum Oratio una dicitur, in qua servit prior episcoporum cardinalium. Modo dominus papa in primis Vesperis venit cum mitra solemnem et pretiosam, et habet Vigiliam per domnum Gregorium XI factam in civitate Anagninæ in Campania.

CXXVII. *De sancto Adriano.*

Item de sancto Adriano fiat festum, et non commemoratio.

CXXVIII. *De Exaltatione sanctæ Crucis.*

Item in Exaltatione sanctæ Crucis sit totum officium de Cruce, quia officium novum; et de sanctis fiat alia die. Item de historia ponenda ita ut infra rubricam propriam. Item notandum quod de omnibus commemorationibus totius anni, de quibus in istis locis sit mentio, ex quadam extravagante domini Clementis papæ VI fit festum speciale.

521 CXXIX. *De mense Octobris. De sanctis Sergio et Baccho, et sancto Marco papa.*

In die sanctorum Sergii et Bacchi est festum sancti Marci papæ; de eo fit per se festum.

CXXX. *De mense Novembris. De festivitate omnium Sanctorum.*

In festo omnium Sanctorum sermo, Missa, Vesperæ præcedentes mandantur; et debet esse potus in aula. In ipsis igitur primis Vesperis dominus noster papa venit cum pulchro pluviali albo et mitra solemnem et pretiosam; cardinales vero etiam cum pluvialibus albis, et inchoant Antiphonas. In Missa dicitur tantum una Oratio, nec in Vesperis, nec in Matutinis sit commemoratio de sancto Cæsario, nec de Dominica; et festum sancti Cæsarii transfertur. Dicitur Tertia. In Missa debent esse septem candelabra in processione.

CXXXI. *De secundis Vesperis.*

In secundis Vesperis papa venit cum pluviali rubeo et mitra consistoriali; et cardinales non parant se, nec inchoant Antiphonas, sicut in primis Vesperis. Et istud semper servatur in secundis Vesperis cujuslibet festi; et consequenter nec acolyti, nec auditores, nec etiam subdiaconus stant cum superplicis, sed cum cappis laneis. Finitis vero Vesperis, et data Benedictione per papam, ibidem papa deponit pluviale et mitram prædictas, et induit cappam de scarletto de samito a medio pectoris aperta usque ad pedes, bireto rubeo et mitra alba simplici de garnello; et interim cantores cantant *Plarebo*.

Anno 1428 pontificatus domini Martini anno 11, in die omnium Sanctorum in secundis Vesperis papa non venit ad capellam, ubi talis ordo servatus fuit. Dominus cardinalis sancti Marcelli fecit Vesperas, et incepit *Deus, in adiutorium meum intende*, et dixit Orationem de festo cum commemoratione sancti Cæsarii, et stetit in officio Vesperarum cum pluviali

^a De eodem cophino actum est superius in cap. 1.

A albo et mitra cum perlis. Finitis dictis Vesperis, dedit Benedictionem. Qua data, exiit se dicto pluviali, et recepit cappam suam quotidianam de panno et cum dicta cappa stetit in loco quo prius steterat. Interim cantores incepserunt cantare Vesperas mortuorum, et continuaverunt dictos Vesperas, dicto domino cardinali stante seu sedente cum dicta cappa super faldistorio et sine mitra. Completis vero dictis Vesperis per cantores usque ad *Magnificat*, cardinalis dixit Orationem, et duo de acolythis suis tenuerunt sibi duo candelabra cum candelis accensis. Quibus fluitis, incepit Matutinum de mortuis, ubi præfatus cardinalis semper stetit, prout in Vesperis, cum dictis candelabris; et fuit incensatum altare ad *Magnificat* et ad *Benedictus*.

B 522 Illi duo cardinales et prior presbyterorum qui steterunt ante papam, stant et sedent ut prius ante papam in scabellis suis. Ad *Magnificat* papa accedit ad altare, et thurificatur, et cophinum ubi stat a corpus Christi. Reverso ad cathedram suam, sibi soli, et nulli alteri, incensum datur. Ipse dicit Orationem, scilicet *Fidelium Deus omnium conditor*.

Nota quod incensatur ad *Magnificat* et ad *Benedictus* in officio mortuorum. Primo incensatur altare, et deinde incensatur papa, et non alter.

Nota quod datur Benedictio per papam post dictam Orationem.

Item nota quod si papa vult, potest post Vesperas ibidem illam cappam de scarletto deponere, et reasumere pluviale. Verum est quod de more est propter honestatem, ut cum prædicta cappa revertatur ad cameram suam. Consueverunt tamen aliquando Romani pontifices, completis Vesperis mortuorum, audire totum Matutinum de mortuis cantandis per cantores, et stare cum dicta cappa et mitra alba. Completis Antiphonis mortuorum, papa surgit, et per modicum spatium stat, quousque incipiuntur lectiones per dictos cantores. Alia fiunt per ordinem de Oratione, de incensatione et candelabris, prout in Vesperis mortuorum.

CXXXII et CXXXIII. *De officio Mortuorum.*

In Missa vero defunctorum venit cum prædicta cappa et cum mitra alba simplici, et diaconus et subdiaconus utuntur tunicella et dalmatica ista die, et non planetis; et subdiaconus portat crucem ante papam. Ad Evangelium portantur luminaria, sed non incensum; et dicto *Sanctus*, immediate descendit a cathedra sua, et vadit ante altare; et ibi flexis genibus usque ad *Pater noster*. In ista Missa non datur Benedictio post Missam, nec ad Evangelium; nec osculatur liber, nec pes papæ. Nulli datur incensum nisi papæ tantum; nec thurificatur altare, nisi in Offertorio tantum, et tunc solus papa thurificatur; una Oratio dicitur. Semper cardinales consueverunt istam Missam celebrare. Finita Missa præfatus qui facit officium immediate deponit casulam, et recipit pluviale magnum. Interim cantores cantant *Libera me, Domine de morte æterna*; et præfatus

prædictus facit absolutionem, prout in Missali continetur, et tantum una Oratio dicitur, scilicet *Fidelium Deus omnium conditor*, etc.

Nota quod nunquam in Missis defunctorum portantur chirothecæ, nec sandalia; nec aliqua Benedictio datur, nec liber osculatur. Quod si papa celebraret, diaconus nec subdiaconus communicarent de manibus papæ. Nec est de more, quod Romani pontifices celebrant in pontificalibus pro defunctis, sed bene secrete.

523 CXXXIV. *De sermone in Missis defunctorum.*

Notandum, in hac Missa non est sermo, nec unquam coram Romano pontifice debet fieri pro defunctis; nec ipse unquam celebrat in pontificalibus pro defunctis, sed secrete.

Item sciendum quod Romana curia non consuevit in Missis defunctorum, quandocunque funera essent præsentia, et quantumcunque nobilia, habere sermonem. Contrarium hujus rubricæ servatur modernis temporibus.

Item sciendum quod in Missis militum, baronum, ducum, comitum, regum et imperatorum, quæ celebrantur coram papa, nunquam est sermo; nec etiam in sui absentia, ubi sunt cardinales, sed si cardinales non essent, sermo potest fieri.

Nota, si contingeret Romanum imperatorem diem suum extremum claudere in curia Romana, sive in Urbe, sive extra, post Missam debet fieri sermo, quem debet facere aliquis cardinalis, et tunc intersunt cardinales.

Item nota quod sermo solummodo fieri debet pro Romano pontifice vel pro cardinali in die sepulturæ, dumtaxat in præsentia cardinalium excepto imperatore.

Notandum quod in obsequiis domni Urbani VI omni die voluerunt per totam novenam habere sermonem, et habuerunt contra consuetudinem.

CXXXV. *De sancto Martino et sancto Clemente, rubrica.*

In die sancti Martini non fit commemoratio de sancto Menna. Item si festum sancti Martini vel Clementis in Dominica quarta Novembris venerit, in qua ponuntur XII parvi prophetæ, fiat de sancto, quia habet tria Responsoria et parvi prophetæ leguntur per hebdomadam. Ista non est historia propria.

CXXXVI. *De Mitra rubrica.*

Nota bene, et bene nota, prout est in rubrica de mitra portanda, quia quandocunque papa indutus portat mitram in capite in officio, duo diaconi stant ante ipsum, et unus presbyter cardinalis.

CXXXVII. *De cappa portanda.*

Sed nota quod in Parasceven, quando papa stat cum cappa lalea, a medio pectoris aperta usque ad pedes, tunc non stant ante eum, quoniam non consuevit mitram portare, neque caputium replicatum super caput, nec etiam nocte Nativitatis.

524 CXXXVIII. *De cappa et mitra portandis in officii mortuorum.*

Item in die defunctorum in Vesperis et in Missis

portat illam cappam et mitram albam super caput, et cappam circa collum; tunc duo sedent ante ipsum sine scabellis, et presbyter cardinalis super scabellum. Tunc non consuevit episcopus cardinalis sibi servire. Item nota quod si papa non vellet deferre mitram illa die vel his diebus, tunc non stant ante eum.

CXXXIX. *De cappa in Nativitate Domini.*

Item in Nativitate Domini in Matutinis venit cum cappa lalea, nec portat mitram. Ideo diaconi non sedent in officio Matutinarum ante eum. Item quod Romani pontifices interdum consueverunt interesse in Matutinis Nativitatis Domini, et in illis tribus diebus in hebdomada sancta, in Vigilia Paschæ, in vigilia Pentecostes, Corporis Christi, apostolorum Petri et Pauli, Assumptionis virginis Mariæ et in vigilia omnium Sanctorum; et nunquam portat mitram nec pluviale in ipsis Matutinis; nec diaconi cardinales sedent ante eum in locis suis.

CXL. *De indumentis mutandis in Vesperis omnium Sanctorum.*

Item sciendum quod in die omnium Sanctorum, dictis Vesperis diei, et data Benedictione, papa ibidem deponit mitram, pluviale et stolam; et recipit stolam absque perlis, biretum rubeum, et cappam clausam foderatam de herminis, apertam a pectore usque ad pedes; et sic sedet, et duo cardinales sedent ante eum absque scabellis, et prior presbyterorum. Ad *Magnificat* thurificat papa altare, et dicit collectam pro defunctis, sicut est in Breviario.

C Non datur Benedictio post Vesperas istas. Quibus finitis, cantores incipiunt Matutinas defunctorum, et papa, deposita mitra, ibidem sedet cum bireto rubeo; caputium cappæ tenet super caput non replicatum, sicut die Veneris sancta; et prædicti tres cardinales vadunt ad sedendum in locis suis. Ad *Benedictus* papa thurificat altare, et sibi soli datur incensum, et nulli alteri. Cum dicit Collectam, prædicti tres cardinales revertuntur ad eum more solito.

Item sciendum quod anno Nativitatis Domini 1389, die Jovis, 8 Aprilis, sanctissimus dominus noster Urbanus VI, anno sui pontificatus ab electione 12, audivit Missam de sua electione post Missam de feria, et venit cum chlamyde rubea, prout fuerat in Missa de feria, et sine cruce; et sic fecit in magna capella per totam Missam, quam dixit dominus cardinalis Neapolitanus.

Et statim intravit consistorium publicum indutus pluviali cum mitra aurifrigiata cum perlis; et magister sacri palatii proposuit pro festo Visitationis sub isto themate: *Unde hoc mihi est, ut magister Domini mei veniat ante me?* et facta sermone, dominus noster eandem chlamydem **525** reassumpsit, et fecit collationem ibidem; in qua collatione seu sermone ista concessit cum bulla. Primo quod celebraretur festum Visitationis beatæ Mariæ infra octavas beati Joannis Baptistæ. Secundo quod in die Corporis Christi ubique terrarum, non obstante

quocunque interdicto, januis apertis celebretur. A Dedit centum dies de indulgentiis ultra primas. Tertio concessit annum Jubilæum ad xxiv annos. Quarto ecclesiam sanctæ Mariæ Majoris posuit in numero quatuor, quoniam ecclesia prima erat sancti Petri, secunda sancti Pauli, tertia sancti Joannis Lateranensis, quarta est modo sanctæ Mariæ Majoris, scilicet de Nive. Quinto confirmavit privilegia ecclesiarum omnium simpliciter in Urbe, prout in bulla continetur plenius.

CXLI. *Sequantur rubricæ novæ, et eorum declarationes, quæ defectuose in libris reperiuntur.*

In primis sciendum est quod nulla historia propria vocatur, nisi habeat novem lectiones ad minus, et novem Responsoria.

Item sciendum quod illæ Dominicæ quæ habent tria vel sex Responsoria et reliqua. (require retro vel ante) non vocantur historiæ propriæ. Et ratio est quoniam mille imperfecta non faciunt perfectum; ideo historia propria vocatur, quando nihil deficit. Idcirco nota quod in talibus Dominicis diebus quæ non habent historiam perfectam, Romana ecclesia consuevit facere de festo duplici currente in talibus Dominicis diebus, non in aliis, nisi posset transferri in sequentem Dominicam.

Item nota quod omnes quatuor Dominicæ Adventus Domini habent historiam propriam. Ideo non moventur de locis, excepta quarta Dominica, quando festum sancti Thomæ in Dominicam quartam venerit.

CXLII. *De festis in feriis Adventus vel Quadragesimæ, quæ habent Laudes proprias.*

Item de festivitibus quæ celebrantur in illis feriis Adventus quæ feriæ habent Laudes proprias, scias quod post Orationem diei fit commemoratio de feriis: et completis omnibus de festo, iterum dicuntur Laudes de feria cum quinque Antiphonis et quinque Psalmis, prout mandatum est, absque Capitulo, Hymno, Benedictione et Oratione; sed dicto *Laudate Dominum de cælis*, cum sua Antiphona, Laudes terminantur. Ita videtur habere illa rubrica quæ incipit: *Sciendum quod Romana Ecclesia non consuevit facere commemorationem de feriis, nisi duntaxat in Adventu et in Quadragesima, dum fit de aliquo festo.*

Dominus Bonifacius Papa VIII.

Anno 1389, die 2 mensis Novembris, reverendus domnus Petrus de Thomacellis, presbyter cardinalis, in papam fuit assumptus in Urbe unanimiter et concorditer: quæ fecit in Reate et in Perusio, quare in Itinerario meo de domino meo papa Gregorio XI, et de ipso.

526 CXLIII. *De papa ægotante.*

Sciendum est quod iste modus consuevit observari in Romana curia Romano pontifice ægotante. Medici qui curam ejus habent, dum sciunt appropinquare mortem, et ipsum non posse evadere,

In margine hæc ascripta leguntur: *Fecit papa Nicolaus V, ita quod omnes cardinales exiverunt lacrymantes.*

tenentur sibi secreta dicere quod ad omnem eventum cogitet de anima, primo de factis suis; et ipsi, quantum poterunt, cogitabunt de sanitate corporis. Deinde tenentur secreta revelare confessori suo, quatenus ipsum dirigat ut cogitet de salute animæ suæ, exhortando et monendo ipsum in generali et in speciali juxta scientiam et discretionem confessoris; maxime quomodo ipse est lumen totius universi, ideo debet dare exemplum omnibus regibus et principibus, laicis et clericis, qui in infirmitatibus ad Deum recurrunt, et ordinant de conscientia suis, ita ipse debet facere, qui est caput totius christianitatis; et quomodo tenetur confiteri, et recipere corpus Dominicum, et petere indulgentiam in mortis articulo, quam idem confessor sibi dare debet; omnibus indulgere familiaribus, et eis dimittere male ablata et furta usque ad summam centum florenorum, prout sanctitati suæ placebit, sicut dominus Gregorius papa usque ad sexcentos florenos dimisit.

Item debet omnibus familiaribus suis concedere indulgentiam in mortis articulo super sigillo alicujus prælati de domo sua.

Demum debet idem papa vel camerarius ejus convocare suos cardinales ante mortem suam per duos vel per tres dies, antequam loquelam amittat, et in præsentia ipsorum debet condere testamentum, et eligere sepulcrum.

Item debet protestari quomodo ipse moritur et mori vult in unitate fidei, et quomodo credit unam Ecclesiam catholicam, et omnes articulos fidei, pro quibus paratus est mori.

Item quomodo non bene se gessit in regimine papatus, et quod in nonnullis offendit; et ipsi cardinales parcant sibi, et omnes quos indebite vel injuste, si quos offendit.

Item debet eis recommendare omnes suos familiares.

Item debet eis revelare debita per eum contracta pro ecclesia Dei, ut ejus successor illis satisfaciat.

Item etiam qui sunt creditores, et quibus tenentur sibi et Ecclesiæ Romanæ; et ubi sunt thesauri, jocalia, et bona sua, et Ecclesiæ.

Item debet cardinalibus aliquas gratias concedere in foro conscientie.

Item debet eis recommendare ecclesiam, et quod provideant de bono pastore in pace et in tranquillitate; et quod si eis videretur bonum, talis vel tales essent boni pro regimine juxta conscientiam suam.

Ultimo dat eis Benedictionem, et quod vadant in pace.

Et dum approximat ad mortem, debent esse parati cubicularii semper ad servitium suum, et debent vocare confessorem suum, et prælatus domus, qui sibi administrent Sacramenta ecclesiastica, quæ debent dari juxta formam 527 quæ est in Polyptycho et in Pontificali Romano; et post fiat recommendatio animæ, prout in dicto Pontificali continetur.

ipso vero agonizante, unus prælatus vel sacerdos teneat sibi crucem consistorialem sine cauda vel baculo ante ejus oculos, et frequenter sibi osculari faciat, semper sibi ad memoriam reducendo Passionem Christi. Tunc camerarius sit avisatus, quatenus recolligi faciat omnia bona papæ ad certum locum et securum propter insultum; et omnes officiales ea quæ habent sub custodia sibi tradant et assignent, etiam cubicularii illa quæ erant sub custodia eorum; et etiam sacrista penes se retineat, quoniam officium perpetuum est, et rationem reddet sede vacante tribus prioribus cardinalibus; et iterum ab ipsis tribus prioribus recognoscere, et ab ipsis tenere.

CXLIV. *De papa jam mortuo.*

Papa vero mortuo, vel eo agonizante quod melius est, statim vocantur pœnitentarii, et legunt ante eum officium mortuorum, septem Psalmos pœnitentiales, et illa quæ in libro ipsorum continentur; et interim cum illis fratribus de Bulla, si fuerint, vel de Pignotta, cum aqua et cum bonis herbis, quam cubicularii parare debent, lavent corpus bene, et habitonsor radat sibi caput et barbam; et sic loto, apothecarius et dicti fratres de Bulla obturent sibi bene omnia foramina cum bombasio vel stupa, anum, os, aures, nares, cum myrrha, thure, et aloe, si possit haberi. Lavetur etiam corpus cum vino albo et calefacto cum herbis odoriferis, et cum bona verpagia, quæ cubicularii vel boticularii papæ debent dictis lavatoribus administrare. Guttur vero de aromatibus impletur et speciebus cum bombasio, et etiam nares cum musqueto.

Ultimo etiam vultus fricetur et ungetur cum balsamo bono, et etiam manus. Camerarius vel cubicularii qui custodiunt balsamum, vel sacrista, si habent, tradent. Demum dicti pœnitentarii induunt ipsum braquam, camisiam, caligas, et tunicam. Tunc quasi sedendo erigant eum dicti pœnitentarii, et induant ipsum totaliter sacris vestibus rubei coloris: primo sandalia alba, cinctorio, fano, stola, tunicella, manipulo, dalmatica, chirothecis, planeta, pallio de corpore beati Petri sumpto; et plicent fanonem super caput, et circa scapulas circumdent, ac si deberet celebrare, et ponent in capite ejus biretam albam cum mitra alba sine perlis et sine auro.

Item in crucibus pallii sunt tres acus, prout moris est; et semper ardeant ante ipsum ad minus duo magna torticia cum satis de candelis parvis. Item vero sic parato, dicti pœnitentarii ponunt eum super feretrum novum vel lecticam, in quo debet esse bonum matallascum coopertum de serico rubeo, et desuper debent esse duo panes de auro se tenentes; et circumquaque debent ponere et pendere arma sua et Ecclesiæ, in panno serico nigro vel hyacintino.

Item subtus caput ejus sit pulvinar coopertum de panno aureo, et **528** post pedes ejus in eodem feretro alud pulvinar consimile cum floccis de serico, et cordonibus de auro, super quod debent stare duo capelli seu pilei papæ. Pulvinaria debent esse latitudinis feretri.

Sciendum quod lectica debet poni in camera papæ, ubi corpus est positum. Post lotionem levat eum in camera secreta, et induitur sacris vestibus, prout est dictum.

Sed notandum quod antequam lavatur et induatur, domini cardinales, unus post alium, vel omnes simul, debent eum visitare, et quilibet absolvit eum prout veniunt, et statim recedant.

Posito super lecticam cum cruce, subdiaconus cappa indutus aut nigra, si habeat, vel alia consistoriali, antecedit et vadit ad capellam.

Dicti pœnitentarii portant corpus cantando *Subseute, santi Dei*, cum cantoribus capellæ, cum aqua benedicta, et ad minus xxv tortitia accensa antecedentia, quæ portari deberent per nobiles aut domycellos aut scutiferos dicti defuncti. Quod si non sint, saltem per clientes armorum, et ultimo per cursores, si alii non essent.

Camerarius vero et alii prælati domus, et tota familia domus, vultibus coopertis cum capuciis associant corpus, et in capella sedeant; et tunc per cantores et pœnitentarios cantantur *Vesperæ defunctorum* et totum officium, quosque veniant ecclesiæ parochiales, canonici et religiosi quatuor ordinum et aliorum ordinum et monachorum; itaque quilibet ecclesiæ ad minus cantet unum nocturnum cum una Oratione, scilicet *Deus, qui inter apostolicos*, etc., et aspergant funus aqua benedicta, et incensent. Ilac die dicti pœnitentarii debent comedere in tinello papæ splendide propter labores et vigiliis quas sustinuerunt. Nam in illa nocte debent vigilare ante funus sive in camera papæ, sive in capella; ineditas ipsorum pœnitentiariorum usque ad mediam noctem, et alia medietas usque ad diem, semper orando pro eo; semper sint parati buticularii et fanetarii eis administrare necessaria vitæ abundanter; et magister ceræ provideat de candelis, quantum eis expedit, et tortitiis. Quod si indigeant confectionibus, cubicularii eis abundanter tribuant.

Item notandum quod si camerarius sit cardinalis, dum corpus lavatur et portatur ad capellam, non consuevit associare funus. Quod si non sit cardinalis, debet omnia videre et ordinare, et corpus cum aliis prælatis associare; et sibi portatur cauda, sive sit cardinalis, sive non.

Item notandum quod immediate dum corpus extra cameram fuerit, camerarius debet recipere omnes claves cubiculariorum camerae papæ, et debet vocare tres priores cardinales, scilicet episcoporum, presbyterorum et diaconorum; et eis assignare omnia jocalia papæ, et inventaria solum in scriptis; et dare eis copiam, si petierint. Quod si vellent videre omnia oculata fide, eis non contradicat, sed faciant omnia inventaria renovari in præsentia camerarii et clericorum camerae, ita quod quilibet ipsorum trium habeat copiam, et dictus camerarius aliam, ne fraus possit esse.

529 CXLV. *Quando fiunt exequia pro papa.*

Notandum etiam quod dum fiunt exequie in ca-

PELLA, si anqui cardinales volunt interesse, stent in banchis sine paramentis, induti cappis lanceis non rubei coloris; et sic infra totam novenam alio quam dicto colore utantur; et dictæ banchæ non debent esse coopertæ, nec capella debet esse parata, neque strata pannis.

Item debent esse ante et circumquaque ad minus in capella xxv torticiæ seu brandones, quilibet ad tainus de vi lib. ceræ, et fiant multa altaria in palatio, in magna capella et in parva; et dentur cuilibet sacerdoti celebranti v grossi papales pro anima sua per thesaurarium. De thesauro Ecclesiæ nihil datur, et male.

Item dominus camerarius sit avisatus cum thesaurario, quod nigri panni habeantur in magna copia et bona hora, ita quod familiares sint induti, antequam funus exeat de palatio; et in illa Processione semper subdiaconus papæ bajulet cræcem ante feretrum, et omnes processionaliter bini et bini post corpus vadant.

Primo ipse camerarius indutus cappa nigra, si non sit cardinalis; et tunc cauda sibi non portatur, nec per totam novenam in exæquiis. Quod si sit cardinalis, non induitur nigro, neque rubeo aut viridi colore, sed in aliis coloribus, neque alii cardinales per totam novenam dictis coloribus debent uti.

Et in die prima sepulturæ ad minus debent esse sex torticiæ, quælibet de sex libris ceræ; et in castro doloris in quatuor angulis unum de dictis brandonibus, et in medio superius unum aliud, et circumquaque abundantia candelarum, quæ debent accendi antequam Missa incipiatur; et circumquaque debent esse familiares induti de nigro, etiam camerarius, si non sit cardinalis. Quod si esset, staret cum aliis cardinalibus in choro.

Item debent dare cuilibet cardinali unam torticiam ad minus quatuor librarum de cera ipse dicta Missa, quam tenere debet ante eos unus scutifer eorum, et hoc idem de prælatis. Sed torticiæ aliorum prælatorum sunt de tribus libris ceræ; pœnitentiariorum vero et aliorum nobilium de una libra ceræ; sed canonicorum et aliorum presbyterorum de quarta parte libræ, prout placebit dicto camerario.

Advertat tamen, quod omni die ad minus sint xl torticiæ circa feretrum seu castrum doloris; desuper vero non debent esse candelæ nisi prima die; et in novena dictum castrum debet circumdari panno serico cum armis papæ et Ecclesiæ; et subtus debet esse feretrum coopertum duobus pannis de auro nobilissimo etiam cum armis, et in quolibet capite unum pulvinar de eodem panno cooperto, unum ad caput, et aliud ad caudam; et super quolibet debet stare unum pileum pulchrum papæ per totam novenam.

530 CXLVI. De Missis per totam novenam.

Item omni die dantur candelæ prælatis indutis de nigro, stantibus circa feretrum, prout in prima die, quas, si volunt, secum reportant, etiam pœnitentiariis et canonicis ecclesiæ in qua fit officium; sed facta absolute omnia luminaria extinguantur, et

PATROL. LXXXVIII.

tunc fiat sermo. Nec cardinales induti accedunt ad feretrum, sed expectant illos quatuor qui absolvunt corpus. Est etiam sciendum quod prima die prior episcoporum cardinalium debet dicere primam Missam, et facere sermonem, vel committere sermonem alicui prælato vel magistro in theologia; Missam vero non debet committere, quia si non posset celebrare, debet eam dicere secundus episcopus cardinalis, vel tertius, et sic deinceps. In hac Missa tantum dicitur una Oratio, scilicet, *Deus, qui inter apostolicos*, etc. Finita vero Missa, dictus cardinalis qui eam celebravit, cum diacono, subdiacono et socio indutis sacris vestibus, veniunt ad forum ubi stant alii cardinales; et tunc fit sermo, nec datur Benedictio prædicanti. Finito vero sermone, omnes cardinales recipiunt amictum, superplicium, pluviale nigrum, et mitram albam de garnello simplicem, et vadunt ad corpus, si non est sepultum; bini et bini secundum ordinem suum accedunt subtus prædictum castrum cum mitris in capitibus. Sed qui fecit officium omnes antecedit, quicumque sit. Et tunc cantores cantant *Subvenite, sancti Dei*. Quo completo, dictus cardinalis, mitra deposita, thurificat, et cum aqua benedicta aspergit feretrum, et dicit prædictam Orationem. Et tunc cantores iterum cantant *Memento mei, Deus*; et alius episcopus cardinalis eodem modo thurificat, et dicit aliam Orationem. Et tertio post aliud responsorium prior presbyterorum dicit aliam Orationem eodem modo; et quarto cantatur *Libera me, Domine*, per universum clerum, secundus presbyter cardinalis dicit ultimam Orationem. Hæc omnia fiunt prout continentur in Pontificali. Quibus expletis, omnes recedunt ad propria depositis paramentis. Sciendum tamen quod omni die debet esse Missa quæ debet dici per cardinales juxta ordinem suum, et sermo per eosdem, nisi committant prælatis vel magistris in theologia, aliis non.

CXLVII. De panno distribuendo post mortem papæ.

Item sciendum de pannis distribuendis iste modus consuevit observari. Primo camerarius, si non sit cardinalis, cum duobus capellanis et duobus scutiferis; item thesaurarius, item confessor, si sit prælatus; isti tres domini de eodem panno bono et nobili.

Item referendarii de eodem panno; item cubicularii de alio panno minori, et clerici cameræ; item medici cum scutiferis papæ de simili panno cubiculariorum. Item magistri buticulariæ, panetariæ, aquæ falleræ, ceræ, coquinæ, de alio panno minori; item ostiarii, janitores, 531 clerici capellæ, ceremoniarum, omnes de consimili panno magistrorum buticulariæ, et servientes armorum. Juxta voluntatem domini camerarii omnes induuntur, totum stat in sua voluntate.

Item duo coqui papæ de eodem panno officium. Item de prima porta et secunda, de eodem et consimili panno; item cursores, famuli de palefrenario, de panetaria, de buticularia, de cera et coquina, omnes de uno panno minori, ad minus de quolibet officio

duo; sed palefrenarii secundum numerum ipsorum, et etiam cursus juxta voluntatem domini camerarii.

Item marescalcus curiæ, et advocatus pauperum, et magister sacri palatii, procurator fiscalis, advocatus papæ, omnes de uno panno. Item emptor, guardavessalla, guardia major, id est custos cibarium, custos sacræ capellæ, qui est sub potestate sacristæ, omnes de eodem panno. Item campanarius, scopator cameræ papæ, et scopator palatii de alio panno.

Item si papa moriatur Romæ, sex banderenses, tres rectores, duo consiliarii consueverunt petere. Item capita regionum et manipularii etiam consueverunt petere vestes nigras, et habuerunt in morte Urbani VI. Omnes isti officiales Urbis. Qui si petierint, sunt sub beneplacito domini camerarii, si eis dare vult, vel non.

Senator Urbis propter officium non utitur nec vestitur, nisi vellet facere per se amore papæ.

Item notandum quod dantur tres cannæ de panno unicuique.

Item prima die comedunt in palatio pœnitentiarii et omnes familiares papæ per totam novenam, et aliquando quousque papa sit creatus, qui recipit et retinet quos sibi placet.

Item statim fiunt magnæ elemosynæ pro anima papæ per thesaurarium de mandato camerarii, primo quatuor ordinibus mendicantibus æqualiter quinquaginta florenos vel viginti quinque, ad minus decem, panem, viam, carnes pro una die; dei de hospitalibus et aliis pauperibus juxta voluntatem camerarii, et secundum quod camera est potens.

Post secundam Missam immediate, qui eam dicit, vadit ad feretrum subtus castrum doloris, reposita planeta, indutus pluviali cum suis ministris. Cantores papæ semper cantant officium Missæ et Responsoria in absoluteione; et canonici debent eos juvare in responsoriis cantandis; et finita absoluteione dictus cardinalis depositis sacris vestibus revertitur ad alios cardinales. Qui audiunt sermonem, et dicto sermone vadunt omnes ad palatium ad ordinandum de conclavi, et ibidem assignantur eis loca per dominum camerarium. Omnes fiunt æquales in spatio assignando ad minus, et spatia ubi debent fabricare cameras suas expensis propriis cujuslibet, si sint divites et antiqui cardinales.

Item omni die post Missam et sermonem debent facere concilium, cogitando et tractando de futuro episcopo seu papa.

Item nunquam in tota novena dicatur nisi una Oratio, scilicet *Deus qui in'er apostolicos*, etc. In absoluteione possunt mutare si voluerint, et dicere loco illius *Inclina, Domine, aurem tuam*.

532 Item camerarius caveat bene ne ordo in dicendis Missis interrumpatur, quoniam omni die unus cardinalis debet dicere Missam de mortuis, et faciat ibidem sermonem. Quod si nolit facere, det uni prælato vel alicui magistro in theologia, quia si ordo interrumpatur, non posset reintegrari. Non enim li-

* Id est lagenas, Italis vulgo *botte*.

citum et honestum esset quod per prælatum vel episcopum diceretur Missa; sed si aliquis de cardinalibus infirmaretur, vel non posset Missam celebrare, alter cardinalis eam dicit; et sic successive per ordinem usque ad finem.

CXLVIII. De novena papæ.

In novena autem castrum doloris ornatur candelis sicut in die, et ad minus ponantur ipsa die LXXX vel c brandones.

Item sciendum quod barbitonsor papæ non retinet cassam cum rasoribus, et cum iis quæ intra sunt; item de bacili argenteo. Postea novus papa facit sibi dare x vel xii florenos. Verumtamen bacile semper in camera papæ cum rasoriis et tobaleolis remanet.

Item si panetarii et buticularii petunt tobaleas vel B^a bottas, dentur eis, quia habent esse sua. Quod si non darentur eis, rationem haberent petendi in tobaleis in quibus papa ultimo comedit, et in bottis de quibus ultimo tunc bibebat vinum. Item buticularii possunt petere cuilibet unam vestem papæ. Si volunt tamen, omnes consueverunt dari amore Dei pro anima ejus.

CXLIX. Rubrica de Conclavi.

De conclavi vero dicendum est. Primo ordinatione ac dispositione loci caveat bene camerarius: quod porte murentur, et omnes fenestræ quæ sunt bassæ prope terram vel solarium ad minus ad quatuor cannas, et omnia foramina quæcunque parva vel modica, expensis cameræ.

Item sit una capella, cujus portæ et fenestræ omnes sint clausæ de bono muro, dempta porta qua itur ad conclave, et fenestris quæ intra conclave respiciunt, quæ apertæ remaneant.

In hac capella omni die cardinales Missam debent audire omnes insimul, non tamen cantando, sed basse. Item si non sit capella, quæ conclave contingat, fiat infra conclave in aliquo angulo, vel pro conclavi unum altare portatile; et ibi audiant omni die Missam; et in eadem capella possunt convenire ad eligendum et faciendum concilium, vel ubi placebit eis melius. Caveant quod scribant omnia. Item in dicta capella semper debet esse corpus Christi cum candela accensa ad omnem eventum, quam solvit camera et omnes alias quæ in dictis Missis consumuntur ibidem sede vacante.

Item sciendum quod modernis temporibus domini cardinales debent intrare quilibet ipsorum cum presbytero et uno famulo. Item ipsi domini faciant parari cameras suas cum cortinis suis et lectis ternis **533** sine palea, nisi esset in frigoribus. Item mensam, scamnum, non tamen capsam, nisi esset aperta totaliter desuper. Item vas ad tenendum aquam, vinum, vel carnes [Al., carnes], quæ cadit de manibus, et alia utensilia lignea, veru seu barraa, super quibus debent poni cortinæ, et circumquaque solvit camera.

Item sciendum quod domini cardinales tres, prior cum camerario de consilio aliorum, antequam intrent

conclave, debent eligere quatuor solemnes viros, qui habent extra custodire conclave cum gentibus armatis, et caveant bene super hoc quod tales sint idonei. Poterunt esse duo prælati et duo milites, vel unus miles et unus banderensis.

Item dicti custodes caveant sibi bene sub pœna perjurii, quod bene aperiant semper et videant quidquid portatur cardinalibus ad comedendum; et si pastilla eis portarentur, illa aperiant.

Item sub pœna perjurii nullam litteram eis dent, nec permittant illos accipere, nec ab ipsis etiam recipere, quantumcumque necessitas cogeret, sed quidquid voluerint habere ab extra dictis custodibus ore dicant.

Item quod nullus intret ad eos quandiu erunt in dicto concilio, nisi forte aliquis cardinalis ab extra veniret de sua legatione, et ille potest intrare solus cum uno presbytero et uno clerico.

Item omni die mane et sero faciant de domibus eorum portari cibaria cocta et alia vitæ necessaria.

Item capellani ipsorum celebrent in communi loco, in quo omnes conveniunt, prout supra dictum est.

Item in porta conclavis sint ad minus tres claves cum tribus serraturis; quilibet custodientium habeat suam. Item dicta porta sit clausa bene cum barris, et clavetaturis, et catena; et in medio sit foramen per quod detur eis ad comedendum longitudinis unius palmi et semis, et tantum in altitudine, quod etiam cum clavi claudatur.

Item sciendum quod familia camerarii debet dormire in camera semper ad conservandum bona; et ipse camerarius, si non sit cardinalis, item illi prælati qui habent custodiam de conclavi, etiam dormiunt ibidem cum aliquibus familiaribus eorum. Item omnes vivere debent expensis cameræ, quousque papa sit creatus, et quandiu faciunt custodiam.

Item in turribus debent esse custodes ad minus ad quatuor partes, et in qualibet turri ad minus tres cursores, et eis vitæ necessaria ministrantur de camera. Debent facere custodiam die noctuque. Item ab extra debent custodire homines deputati per tres priorum cardinalium et per camerarium, quibus ad minus datur panis et vinum extra stipendium; et caveant quod neminem permittant intrare palatium sive cum armis, sive sine armis, nisi de licentia custodientium duntaxat.

Item notandum quod parapectus debet habere ad minus quatuor palmas in latitudine inter murum et lectum cardinalis, et sit de asserribus clausum solum ad altitudinem cortinarum vel x palmarum ad minus. Totum istud fuit factum in morte domini Urbani expensis cameræ apostolicæ, **534** quia cardinales erant nimis pauperes. Longitudo vero quantum cameræ longæ erant. Retro cardinales debent tenere ligna, carbones, et alia vitæ necessaria infra istud spatium.

In conclavi autem unus clericus audientiæ, qui servit capellæ in capella dicens Epistolas, intret et scribat omnia quæ sunt de die in diem, et ordinet

A omni die de Missa dicenda coram cardinalibus, et teneat unam lampadem accensam in capella, et aliam in medio conclavis; et custodiat paramenta, calicem, librum, et chlamydem sancti Petri cum mitra consistoriali.

Item sciendum quod domini cardinales post mortem domini Gregorii papæ XI voluerunt audire in hospitali sancti Spiritus Missam de Spiritu sancto. Sequenti die post novenam fuit quia voluerunt habere consilium cum Romanis, antequam intrarent conclavim, pro conservatione conclavis.

Item post mortem domini Urbani VI domini cardinales post Missam nonam et sermonem voluerunt audire Missam ibidem de Spiritu sancto cum sermone, quam dixit dominus Pisanus. Tali cera fuit sibi administrata de camera apostolica undecim magnæ candelæ, et duo brandones. Item intrarunt conclave eodem die de cero post Vesperas.

Item fuerunt deputati quatuor prælati ad custodiendum conclave, duo pro parte camerarii, qui portaverunt baculos in manibus, et duo ex parte collegii; et istos camerarius non permisit portare baculos, nec post de suis, nisi unum, qui fuit ille, portavit. Item extra fuerunt ad conservandum conclave destinati duo banderenses cum quatuor famulis quilibet sex.....

Nota quod quando papa est creatus, induitur aliiis pannis. Vestimenta quibus exiit debent esse dicti clerici capellæ, secundum quod fuit semper observatum.

C In novena castrum doloris fuit ornatum candelis prout in prima die: brandones fuerunt circumquaque feretrum, prout ante; et in quolibet angulo castrum brandonem unum, et in cacumine superius unum valde magnum de cera alba, forsan xv librarum, quia fuit cereus paschalis. Primus circulus candelarum castrum continebat xxiv candelas a quolibet latere; spatium erat de candela ad candelam quasi palmæ unius.

CL. *Qualiter papa Bonifacius IX venit in Vesperis vigiliæ Nativitatis beatæ Mariæ.*

Nota quod die Jovis 7 mensis Septembris, in vigilia Nativitatis beatæ Mariæ virginis, in primis Vesperis dominus Bonifacius papa IX fuit in Vesperis cum pluviali rubeo et mitra aurifrigiata, et non solemni; et incoepit Vesperas, et dixit Orationem solummodo, nec incoepit Antiphonam. Cardinales incoeperunt, nec deposuerunt cappas laneas, totum dixerunt cantores. Auditores, acolythi fuerunt cum superplicis, et cardinalis Tulerinus de mane fecit officium anno 1391, pontificatus sui anno 2.

535 CLI. *De diebus Mercurii, Jovis, Veneris, et Sabbati hebdomadæ sanctæ.*

Attende quod die Mercurii sancta in Matutinis dominus papa venit cum sola chlamyde rubea et sinmitra. Cathedra est parata; nec diaconi cardinales sedent ante eum, sed in locis suis; nec episcopus vel presbyter qui servit sibi de libro, sedent ante

eum super scabellum, sed omnes in locis suis sedent.

Die Jovis eodem modo per omnia.

Item die Veneris sancta papa venit ad officium cum cappa a medio pectoris inferius aperta, foderata de herminis, cum mitra alba simplici de garnello aut aurifrigiis.

Item de sero in Matutinis venit cum dicta cappa et sola bireta rubea in capite; et in toto officio tenet super caput absque mitra.

Item in die Sabbati sancti in Missa venit cum pluviali rubeo sine perlis. Item de sero in Matutinis venit cum chlamyde alba et sine perlis.

CLII. *De obviatione cardinalis intrantis in Romanam curiam.*

Nota quod si cardinalis veniat, quod si fuit extra curiam per aliquod tempus pro negotiis suis, vel ratione solatii, non tamen Nuntii vel legati, quando redit et intrat civitatem, ubi Romana curia residet, cardinales alii non debent ei ire obviam, sed mittunt eorum familiares ad sociandum illum.

Item si aliqui cardinales amore vel ex nobilitate aut consanguinitate occurrunt ei obviam, si sit unus qui intrat, et alii qui obviant, plures sint in pari numero; ille qui noviter venit, solus debet præcedere, et alii post eum bini et bini; deinde patriarchæ, deinde protonotarii, et alii juxta ordinem suum.

CLIII. *De canonizatione sanctæ Brigidæ.*

Sequitur canonizatio sanctæ Brigidæ. Anno Domini 1391, et die Sabbati, 7 mensis Octobris, pontificatus Domini Bonifacii IX, anno 2, facta fuit canonizatio beatæ Brigidæ in magna capella sacri palatii Romæ prope sanctum Petrum, in qua talis modus fuit observatus.

Primo die Veneris patriarcha Gradensis, confessor et referendarius dicti domini, ex præcepto sanctitatis suæ consistorium generale mandavit, item canonizationem sanctæ Brigidæ, ut omnes deberent venire ad ipsam solemnitatem. Item campanæ omnium ecclesiarum debent pulsari hora Completorii, et crastina die hora Tertiarum etiam mandavit.

Item parata fuit capella circumquaque de pannis, et sternata de frondibus de verta. Magister solariæ fecit.

Item circumquaque per totam capellam fuerunt tortitiæ seu brandones, 536 quilibet de undecim libris ceræ, fuerunt in summa LXXXVI. Modum dictarum candelarum et ordinem brandonum inveni.

Item in die Sabbati de mane dominus papa audiit magnam Missam de Spiritu sancto in camera sua.

Item post magnam Missam venit ad magnam capellam, eum comitantibus omnibus cardinalibus et nobilibus Romanis, cum pluviali rubeo consistoriali et mitra de perlis consistoriali; et facta reverentia aliquanti ante altare, ascendit ad aliam cathedram longe ab altari paratam; et ibi recepit omnes cardinales et prælatos ad reverentiam cum cappis laneis more solito. Qua reverentia finita, accessit ad aliam cathedram cum scabello paratam ante medium altaris,

et appodians se ad altare versa facie ad populum; et duo diaconi antiquiores sedebant ante pedes ejus in scabellis, aliis etiam cardinalibus sedentibus in locis suis cum cappis laneis; et facto silentio, et luminaribus accensis, papa sedendo mitram in capite, fecit collationem et sermonem suum sub isto themate, *Vidua ejus benedicam, et florebit super ipsam sanctificatio mea.* Completo sermone et facta admonitione ut omnes deberent Deum rogare, quod non permetteret eum errare; protestatione etiam facta quod ipse non intendebat facere contra sacrosanctam Romanam Ecclesiam, surgens de sede, deposita mitra, incæpit cantando *Veni, creator Spiritus*, et flexis genibus stetit sine mitra usque ad Versiculum tertium, et semper stetit ibidem pedes, tandiu donec cantores cantaverunt dictum Hymnum. Quo finito, sine Versiculo dixit, *Dominus vobiscum*, et Orationem, *Deus qui corda fidelium*, quam finivit *per Christum Dominum nostrum.* Sed reassumpta mitra, ibidem sedendo pronuntiavit beatam Brigidam fore Sanctam, et ascribendam in catalogo sanctorum, ut est in libro secretorum papalium domini Clementis papæ VI. Qua pronuntiata, ore proprio concessit indulgentiam ista die et in sequenti visitantibus ecclesiam sancti Petri et sancti Laurentii in Panisperna, et qui interfuerint in divino officio isto illam indulgentiam jubilæi, et multas alias in terris. Post hoc procuratores dictæ sanctæ petierunt publica instrumenta de hoc, et papa etiam de sua potestate jam dicta..., et tunc omnes cardinales et prælati receperunt paramenta alba, episcopi pluvialia, presbyteri planetas, diaconi tunicellas et dalmaticas; et iterum venerunt ad reverentiam papæ. Post hoc, deposito pluviali rubeo, recepit chirothecas pretiosas et annulum pontificalem, et pluviale album pretiosum cum mitra solemnem; et deposita mitra incæpit cantando *Te Deum laudamus*, et tunc data sunt duo magna tortitia de cera alba, quilibet de octo libris ceræ, et quilibet cardinali ac patriarchæ de septem libris ceræ aliæ non albæ, et omnibus prælati de duabus libris, et aliis clericis et cantoribus, auditoribus, et nobilibus, et aliis de una libra ceræ; et tunc incepta fuit Processio, et omnes tenebant faculas suas accensas in manibus, quilibet in ordine suo; et duo patriarchæ ibant cum cardinalibus, item dominus papa subtus pallium, sed milites portabant extra pallium tortitia papæ accensa. Et sic ivimus per totam capellam usque ad aliam capellam, et reversi fuimus 537 processionaliter ad magnam capellam, et dominus summus pontifex ascendit ad cathedram ante medium altaris, ubi fecerat sermonem suum prius; et stando diaconus a dextris dixit cantando *Ora pro nobis, beata Brigida, alleluia*; et papa dixit *Dominus vobiscum*, et aliam Orationem de beata Brigida; et cantato per cantores *Benedicamus Domino*, diaconus a sinistris dixit *Confiteor*, et papa dedit Benedictionem more solito; et prior episcoporum cardinalium pronuntiavit indulgentias; et sic quilibet repatriavit cum candela sua; et omnes alias candelas de altari et tortitia de capella camerarius

fecit recipi pro papa..... per sex cardinales, qui deberent omnes esse sacristæ. Primus erat dominus de Alençonio Philippus; secundus de Anglia dominus Adam; alter Reatinus.

Ista die papa non potuit dicere magnam Missam de sancta, causa infirmitatis, sicut debebat, sed in crastinum celebravit, ubi istum ordinem tenuit.

Dominica ergo die 8 mensis Octobris, bono mane, post parvam Missam, dominus papa, indutus cum pluviali et mitra cum perlis consistoriali, descendit ad ecclesiam sancti Petri cum omnibus cardinalibus, duobus patriarchis, Constantinopolitano scilicet, et cum prælatis, et toto clero; et in porta ecclesiæ venerunt ei obviam omnes canonici sancti Petri cum cruce, pluvialibus, pavilione, et campana processionaliter, cantando *Te Deum laudamus*, duxerunt eum ad majus altare; et facta aliquali Oratione ante altare, recessit ad cathedram, ubi consueverunt Romani præsulés induere se, et sedendo cardinales et omnes prælati venerunt ad reverentiam, et ipse voluit quod cantaretur Tertia. Missa fuit de sancta Brigida cum commemoratione de Dominica. Tunc primo ego incoepi de mandato sedere inter cardinales episcopos. Processit Missa ordinæ suo.

Item post Evangelium diaconus a sinistris dixit *Confiteor*, et dicto *Credo in unum Deum*, et post Offertorium papa sedebat super bassam cathedram cum scabello ante regias ferreas papæ, ubi lectum fuit Evangelium, versa facie ad sedem, in qua fuit indutus. Tunc domini commissarii tres cardinales de canonizatione istius sanctæ exierunt de sacristia sancti Petri cum oblationibus suis.

Primo dominus de Francia cum duobus magnis tortitiis accensis, coopertis de auro, obtulit osculando pedem et manum; secundo dominus Anglicanus cum duobus panibus coopertis, cum tobaleis et armis et scudetis sanctæ Brigidæ, et trium cardinalium commissariorum; et osculatus est pedem et manum papæ; tertio dominus Barensis cum duobus magnis bacilibus de vino et malvatico, quæ vocantur Romæ scyphi deaurati, et cum armis et scudetis dominiæ et cardinalium prædictorum; et osculatus est pedem et manum papæ.

Ultimo venerunt quinque procuratores istius sanctæ cum advocato, et quilibet obtulit unam magnam candelam de una libra ceræ albæ, modicum laboratam cum rosis et floribus, viridis, alba et rubea.

Item unum parvum canistrellum, totum depictum de colore viridi, in quo fuerunt duæ columbæ albæ et duæ turtures.

538 Item nota quod canonici in Processione debuerunt habuisse grossas candelas de cera in mani-

bus ab istis exsecutoribus; et quia non habuerunt, papa fuit turbatus.

Item fuerunt in ista Missa super regias ferreas et super columnas lapideas prope regias prædictas circa lxxx tortitiæ accensæ, et vii in elevatione corporis Christi. Poterant esse quælibet de quatuor libris ceræ. Nec papa, nec cardinales, nec aliquis candelam habuit in ista Missa; nec fuit sermo.

Item nota quod, completa Missa, dominus pontifex indutus prout fuerat in Missa, et omnes cardinales et prælati induti sacris vestibus, prout fuerunt in Missa, cum mitris iverunt ad fenestras prope campanile in loco deambulatorio, ubi Romani antistites consueverunt dare populo indulgentiam; et ibi papa dedit de vera indulgentia illa die, sicut in jubiliæ ob reverentiam Brigidæ, et in sancto Petro, et in sancto Laurentio in Panisperna, ubi sancta Brigida dicta fuit sepulta; et quicumque visitasset dictas duas ecclesias sancti Petri et sancti Laurentii vii vicibus per totum præsentem mensem haberet indulgentiam jubilæi.

Item nota quod de cera ecclesiæ sancti Petri accensa canonici voluerunt habere; sed camerarius totam recepit, quod papa, nec ipsi, nec acolythi, nec cantores, nec clerici habuerunt.

Item nota quod quilibet cantor habuit tres ducatos ab exsecutoribus.

Item dicti exsecutores miserunt unam pintolam de auro papæ valoris e ducatorum, et unum vitulum, xxiv capones, xxiv pullos, xxiv columbos, ii barilia de vino.

Item nota, quod fuerunt Vesperæ præcedentes, nec sequentes.

Item nota, quod ista die, licet fuerit Missa de sancta Brigida, tota die fecimus de Dominica, nec fecimus commemorationem in Vesperis, nec in Matutinis de ipsa sancta.

Item nota quod omnes cardinales induti sacris vestibus associaverunt papam usque ad cameram.

Ista die nullus cardinalis comedit cum papa, nisi solum prælati domus et cantores.

Item nota quod tota capella debet esse intus et extra parata pannis.

Item in altari debent esse vi candelæ, quælibet de una libra cum dimidia; item super cancellum capellæ vi tortitia, quælibet de octo libris ceræ.

Item extra regiam seu capellam ponantur ligna perforata in muro circumquaque ad tenendum tortitia, quantum capella est; et in quolibet ligno erunt vi tortitia, quælibet de quatuor libris ceræ.

Item in fine capellæ ex opposito altaris illud idem.

Item de aliis parvis candelis de uncia vel media, aut pro libra ponantur xx habentia per murum, et distribuuntur laicis et clericis.

ADDITIONES.

539 CLIV. In die Cinerum.

Additiones vero quæ in die Cinerum Dominus Bonifacius IX in die prædicta descendit ad magnam Missam in magna capella in Perusio cum pluviali et mitra sine perlis, et sic dedit cineres. Quibus datis,

deposuit pluviale et mitram, et reassump'ta chlamyde, sic stetit per totam Missam absque mitra, quam dixit dominus Neapolitanus. Papa erat alteratus propter frigus anno Domini 1393, pontificatus sui anno 4.

CLV. *De Dominica Rosarum.*

Item in Dominica de Rosa fuit celebrata Missa in magna capella, papa absente, in præsentia omnium cardinalium, et Rosa fuit portata de camera papæ per juniorem clericum cameræ ad capellam, et stetit super altare per totam Missam; et post reportata per eundem ad cameram papæ; in qua camera paramenti, exeundo papa de alia camera sua, eam portando in manibus suis, in sede sua in camera sua paramenti eam dedit Hostregio de Faventia anno prædicto.

CLVI. *De Annuntiatione beatæ Virginis.*

Nota quod in Annuntiatione beatæ Mariæ virginis dominus Bonifacius IX, pontificatus sui anno 4, in infirmitate detentus, non interfuit Missæ, quæ fuit celebrata in magna capella Perusii per episcopum B Anconitanum; et ille qui debuit facere sermonem in præcedenti Dominica, quia non erat factus, fecit sermonem ista die de prædicta Dominica cum aliis verbis de beata Virgine, quæ fuit dies Martis 1393.

CLVII. *De Dominica in ramis Palmarum.*

Sequenti die Dominica in ramis Palmarum idem dominus Bonifacius dedit ramos in parva capella more solito post magnam Missam celebratam in camera. Quibus datis, domini cardinales induti sacris vestibus iverunt ad magnam capellam, et depositis vestibus audiverunt aliam magnam Missam, in qua non fuit papa, quam dixit Neapolitanus episcopus.

CLVIII. *De die Jovis sancta.*

Item eodem anno, die Jovis sancta, facta magna Missa in camera papæ, et reservato corpore Christi C in calice super altare secretæ capellæ, domini cardinales et omnes prælati iverunt ad magnam capellam, et audiverunt ibi aliam magnam Missam more solito, quam dixit dominus patriarcha Constantinopolitanus; et reservato corpore Christi 540 in calice, et incensato more solito, remansit super altare; et cantatis Vesperis, domini cardinales non parati existentes ante altare in modum circuli, et duo patriarchæ inter eos, scilicet Constantinopolitanus prædictus et de Gradensis, de mandato domini nostri papæ pronuntiaverunt Processus generales absente papa, quos legit dominus patriarcha Constantinopolitanus; et candelæ non fuerunt projectæ ex eo quod non habebant, sed solum una de altari accepta.

CLIX. *De eodem die facto prandio.*

Item eodem die post prandium papæ non potuit lavare pedes pauperum; sed patriarcha Gradensis confessor de mandato papæ lavit pedes pauperum in parva capella, indutus rochetto, amictu, superplicio, et pluviali cum mitra alba, audivit Evangelium, cantando cum luminariis, cruce et incenso more solito. Quo cantato cantores incepserunt cantare; et ipse, deposito pluviali, cincto fiteo et mitra in capite, incepit lavare pedes. Quibus finitis, dixit Orationem, et cardinalis camerarius dedit florenos cum carleno, et noluit dare illas petias de tela ad tergen-

^a Is est Petrus Ameln, auctor hujus libri, qui se patriarcham Gradensem dixit supra, cap. 158.

A dum pedes pauperum nisi duas per totum, sed omnia reportavit secum; et male, dicit glos. a.

CLX. *De die Veneris et Sabbati.*

Die Veneris sancta et Sabbato prælati fecerunt officium in magna capella absente papa, cardinalibus omnibus præsentibus.

CLXI. *De die Paschæ, Ascensionis, Pentecostes et Trinitatis.*

In die Paschæ propter communionem cardinalium fecit officium. Item in Ascensione. Nec in Pentecosten, neque in Trinitate, neque in Corporis Christi, non fuerunt Vesperæ papales propter infirmitatem papæ. Missæ fuerunt dicte per prælatos non cardinales absente papa, omnibus præsentibus cardinalibus, cum sermone.

CLXII. *De sancto Joanne Baptista.*

In die sancti Joannis Baptistæ idem.

CLXIII. *De sanctis apostolis Petro et Paulo.*

Item in die beatorum Petri et Pauli fuerunt Vesperæ absente papa, officium fecit cardinalis Bononiensis. Solum incepit Vesperas indutus pluviali cum mitra, et Antiphonam ad *Magnificat* incepit, et dixit Orationem, nec dedit Benedictionem in crastinum in ecclesia beati Petri in Perusio, ubi papa residebat. Tunc dixit Missam absente papa, omnibus cardinalibus præsentibus, cum sermone.

541 CLXIV. *De Purificatione beatæ Mariæ virginis.*

Item vero anno Domini 1392, in die Candelarum in primis Vesperis, Vesperæ non fuerunt mandata, quia dominus noster noluit, sed tarde ipse eas audire voluit cum paucis cardinalibus et cortisanis. Dicebant quod non deberent cantari solemniter, quia non habebat vigiliam. De mane dedit candelas. Missa fuit dicta in sancto Petro per dominum cardinalem Neapolitanum. Duo diaconi cardinales stabant ante eum, et prior presbyterorum cardinalium etiam ad latus.

CLXV. *Nota de Nativitate Christi bene.*

Anno Domini 1398, in Urbe Dominus Bonifacius papa IX, die Lunæ, in vigilia Nativitatis Christi, incepit infirmari. Vesperæ fuerunt cantatæ per cantores in magna capella. Dominus Pileus cardinalis de Ravenna incepit Vesperas, indutus pluviali et mitra, stans ad latus cornu altaris super cathedram, ubi stant prælati, cum celebrant coram papa. Ipse solum dixit Orationem, nec dedit Benedictionem. Omnes cardinales interfuerunt in media nocte; cardinales in Matutinis neque in Missis non interfuerunt, sed dominus Conradus archiepiscopus Nicosiensis camerarius, et ^a Petrus patriarcha Gradensis interfuerunt in toto officio, cum aliis quatuor prælatis, nec cortisani venerunt. Cantores legebant lectiones, Antiphonas, Psalmos; et dedit Benedictionem hebdomadarius. Dominus camerarius dixit primam et secundam Missam absque intervallo; fecit commemorationem de papa in utraque Missa, nec dedit in fine Missæ Benedictionem, sed nuntiavit indulgentiam ex parte papæ de vii annis et vii quadragesimis.

In tertus Missam dixit dominus cardinalis de Ravenna. VII cardinales interfuerunt, nec dedit Benedictionem post Missam, et male, quia debebat.

In prandio dominus camerarius cum auditoribus et penitentiariis tenuit tinellum. Non fuerunt secundæ Vesperæ. In die sancti Stephani dominus cardinalis Neapolitanus fecit officium; in die sancti Joannis dominus cardinalis de Bononia.

CLXVI. *De exsequiis cardinalium.*

Nota de exsequiis cardinalium defunctorum. De sero fiunt exsequiæ per religiosos et parochiales ecclesias in tinello præsentæ funere, et ad minus quatuor brandonibus accensis. Cardinalis vero debet jacere in lectica parata de pannis aureis et fimbriis de nigro cum armis illius, et familiaribus indutis de nigro. Debent circumquaque sedere prope feretrum flendo; cardinalis vero, si est episcopus, debet esse totaliter indutus de vestibus sacris coloris nigri aut violacei totaliter, ut pontifex, 542 cum mitra alba; chirothecas et sandalia cum annulo pontificali, facie velata cum velo de serico. Item si sit presbyter, eodem modo; si diaconus, eodem modo, sed in habitu diaconi, at non cum planeta, nec cum chirothecis, nec cum annulis pontificalibus, sed cum aliis tunicis et parvis chirothecis, et parvo annulo.

Item in exsequiis cardinalium semper unus cardinalis debet dicere Missam. Sermonem facit aliquis magister in theologia, qui debet fieri post Missam et ante absolutionem. Facto sermone, quatuor cardinales presbyteri antiquiores induunt se super alba amictu, albo cinctorio, orarium et pluviale cum annulis, et sine chirothecis et sandaliis. Tunc ille qui dixit Missam antecedit, et alii tres sequuntur: vadunt prope castrum doloris, et cantores cantant *Libera me, Domine*. Quo cantato, qui dixit Missam aspergit corpus, vel feretrum aqua benedicta, et thurificat dicendo *Pater noster*, etc. Et facit primam absolutionem; deinde alii tres eodem modo juxta ordinem suum, prout in libro continetur. Cardinales vero alii et totus clerus remanet in choro. Si factus sermo non sit post Evangelium, prout alicubi fit, quia tamen Romana Ecclesia non consuevit, expectant cardinales; et facta absolutione fiat sermo. Aliqui tamen consueverunt facere sermonem ante absolutionem; et hoc est quando altare jungitur vel contignatur choro, quoniam ibidem remanet indutus, qui officium fecit. Veruntamen ubicunque, sive prope chorum, sive longe, dicatur Missa. Qui eam dixit, remanet indutus cum clero suo ante altare, quousque sermo sit finitus. Ideo ille qui prædicat debet stare in loco eminenti, quem possit audire etiam qui dixit Missam. In dicto sermone non datur Benedictio nec indulgentia. Item in Missa tenentur omnes cardinales, et omnes prælati in sedibus suis: et quilibet debet habere tortiliam ad minus de quatuor libris, cardinales et patriarchæ; alii vero de libra, aut de duabus libris, sicut placebit executoribus.

Item Missam debet celebrare cardinalis, et sermonem facere post Missam et absolutionem. Item

A debet facere castrum doloris cum candelis. Item circumquaque debent etiam esse ad minus c tortitiæ, et plus, secundum voluntatem executorum; et totidem quando portatur ad ecclesiam.

Item subtus castrum doloris sedent familiares. Item in feretro debent esse magnum et longum pulvinar subtus caput cardinalis de nigro; item unum aliud ad pedes, super quo stant duo pilei cardinalis. Finita Missa, qui facit officium, deposita planeta cum ministris, cum thuribulo et aqua benedicta accedit prope caput defuncti extra castrum, et absolute incipit mitra deposita *Non intres in*, etc. Oratione facta vel finita, cantores cantant *Subvenite, sancti*. Quo cantato, dicit *Kyrie, eleison*, et thurificat et aspergit funus aqua benedicta, prout in Ordinario continetur.

B Tunc adsunt quatuor presbyteri cardinales, induti cum pluvialibus et mitris albis et stolis; et cantato *Ne recorderis*, antiquior dicit Orationem, quam sibi placet post *Pater noster*, ut supra, et thurificat, etc. Postea cantatur *Memento mei, Deus*. Quo dicto, alius cardinalis, 543 qui est penitentiarius, eodem modo thurificat, et dicit aliam Orationem. Consequenter immediate alius cardinalis, qui stat ab alio latere, qui secundo loco dicit Orationem, similiter thurificat, prout alii fecerunt, et dixerunt, et Orationem quam sibi placet. Deinde ultimus cardinalis similiter facit. Quibus finitis, cantatur *Libera me, Domine*. Quo cantato, ille qui facit officium similiter ut prius thurificat, et dicit ultimam Orationem, scilicet *Absolve*, etc. Et tunc quilibet recedit, et fit sermo.

C Attende quod anno 1434, in exsequiis domini cardinalis Novariensis celebravit Missam dominus cardinalis sancti Marci; et dicta Missa immediate fuit sermo. Facto sermone, dominus cardinalis de Ursinis, dominus cardinalis sancti Marcelli, dominus Venetiarum, dominus cardinalis sancti Marci, induti pluvialibus venerunt ad feretrum. Et primo antecederant duo presbyteri cardinales, videlicet dominus sancti Marcelli, et dominus Venetiarum; deinde dominus de Ursinis episcopus cardinalis, et dominus sancti Marci presbyter cardinalis qui celebraverat illo mane; et duo ipsorum steterunt ad unum latus feretri, et duo in altero latere. Primam autem Orationem dixit dominus sancti Marci qui celebraverat, videlicet, *Non intres in iudicio*; et cantores, dicta illa Oratione, dixerunt cantando, *Subvenite*, et dicto per eos *Kyrie, eleison*, dominus de Ursinis dixit *Pater noster*, et aspersit aquam benedictam, et incensavit, et dixit secundam Orationem, videlicet, *Deus, cui omnia vivunt*. Et dicta Oratione, cantores dixerunt *Ne recorderis*; et dicto *Kyrie, eleison*, dominus cardinalis sancti Marcelli ab alio latere aspersit et incensavit, et dixit Orationem tertiam, videlicet *Inclina, Domine*, quæ Oratio est in Missali. Et dicta Oratione, cantores dixerunt *Qui Lazarum*. Idem dominus cardinalis sancti Marci, qui celebraverat Missam, qui erat in alio latere, ut supra, loco anius presbyteri cardinalis qui deficiebat, aspersit et incensavit, et dixit Orationem *Fac, quæsumus, Domi-*

ne, hanc cum servo, etc. Qua Oratione dicta, cantores A dixerunt *Memento mei, Deus*; et dicto *Kyrie, eleison*, dominus cardinalis Venetiarum dixit *Pater noster*, et aperuit et incensavit, et dixit Orationem *Absolve, quæsumus, Domine, animam famuli tui*. Quæ Oratio est in Missali. Qua Oratione dicta, cantores dixerunt *Libera me, Domine, de morte*, etc. Et dicto *Kyrie, eleison*, non fuit incensatum, sed dominus cardinalis sancti Marci in fine dixit Orationem, videlicet, *Absolve*, quæ Oratio est in officio mortuorum.

CLXVII. Quando dominus Ladislaus rex Neapolitanus Romam intravit.

Nota quod anno Domini 1393, die Sabbati 18 Aprilis, in vigilia Paschæ, dominus Ladislaus rex Neapolitanus Romam intravit, et in sancto Paulo omnes cardinales sibi obviam iverunt. Romani vero cum pallio in porta prope metam eum cum pallio receperunt, sub quo solus per totam Urbem usque ad gradus sancti Petri equitavit. 544 Duo vero diaconi cardi-

Sequebantur in Codice Acta concilii Lugdunensis sub Innocentio IV, et alterius sub Gregorio X, quasi consecraria hujus libri; sed cum alibi hæc sint edita,

nales, qui eum associabant, ante banderenses equitabant, et illi vexilliferi Romanorum immediate ante regem equitabant; post regem immediate patriarcha Gradensis, et post eum comes Laurentii, et alii milites et prælati.

Die vero sanctæ Paschæ, in Missa, rex semper servivit papæ de aqua, et semper sedebat inter duos primos episcopos cardinales; deinde patriarcha Constantinopolitanus post priorem presbyterum cardinalem, qui erat tertius in illa sede; deinde subprior, deinde patriarcha Gradensis, et sic omnes alii. In prandio vero dictus rex in mensa etiam sedebat inter duos primos episcopos cardinales.

Nota quod anno Domini 1400, pontificatus domini Bonifacii papæ IX anno 12, in secunda Dominica B Adventus Domini propter frigus ipse non venit cum pluviali et mitra; et quia non erat indutus more solito, domini cardinales noluerunt sibi facere reverentiam in principio Missæ more consueto, neque diaconi cardinales noluerunt stare ante papam *.

consulto ea prætermisimus, utpote non facientia ad auctoris institutum.

ORDO ROMANUS XVI,

VEL

INDEX SOLEMNIUM COLLECTARUM ET STATIONUM S. R. E.

Ex duobus membraneis Codicibus Vaticanis.

Dominica 1 de Adventu Domini, statio ad sanctam C Mariam Majorem. *Deus, quoniam*. Presbyter dicat *Oremus*, Diaconus *Flectamus genua. Levate*. Oratio ad Collectam. *Concede nobis, Domine, præsidia militiæ Christianæ sanctis inchoare jejuniis, ut, contra spirituales nequitias pugnaturi, continentiam muniamur auxilio. Per. Dominus vobiscum. Et cum spiritu tuo*. Diaconus dicit *Procedamus cum pace*. Resp. *In nomine Christi, amen*.

Dominica 2, statio ad sanctam Crucem.

Dominica 3, statio in basilica beati Petri apostoli. — Feria 4, statio ad sanctam Mariam Majorem. — Feria 6, ad Apostolos. — Sabbato, ad beatam Petram.

Dominica 4, ad sanctam Eugeniam. — Missa mane prima ad sanctam Anastasiam.

545 Die Nativitatis Domini, statio in basilica beati Petri apostolorum principis.

In Epiphania Domini, statio in basilica principis Apostolorum.

Dominica in Septuagesima ad sanctum Laurentium foris murum.

Dominica in Sexagesima, ad sanctum Paulum.

Dominica in Quinquagesima, ad beatum Petrum apostolum. — Feria 4 in capite jejunii, Collecta ad sanctam Anastasiam, statio ad sanctam Sabinam. Benedictio cineris. *Omnipotens sempiterne Deus, parce metuentibus*, etc. *Deus, qui non mortem, sed poenitentiam desideras*, etc. Alia. *Deus, qui humilitatione flecteris*, etc. Alia Oratio. *Omnipotens sempiterne Deus, qui Niniivitis in cinere*, etc. Interim ponendi sunt cineres super capita singulorum, ita dicendo, *Memento, homo, quia pulvis es, et in pulverem reverteris*. Antiphona ad Collectam. *Exaudi nos, Domine, quoniam benigna est*. Psalm. *Salvum me fac*,

D *Deus, quoniam*. Presbyter dicat *Oremus*, Diaconus *Flectamus genua. Levate*. Oratio ad Collectam. *Concede nobis, Domine, præsidia militiæ Christianæ sanctis inchoare jejuniis, ut, contra spirituales nequitias pugnaturi, continentiam muniamur auxilio. Per. Dominus vobiscum. Et cum spiritu tuo*. Diaconus dicit *Procedamus cum pace*. Resp. *In nomine Christi, amen*. Antiphona per paradisum, *Immutemur habitu. Kyrie, eleis. Kyrie, eleis. Kyrie, eleison. Pater noster. Et ne nos. In memoria. A porta inferi. Requiescant in pace. Domine, exaudi orationem meam. Dominus vobiscum. Oremus. Deus, cujus miseratione animæ fidelium requiescunt, famulis et famulabus tuis omnibus hic et ubique in Christo quiescentibus da propitius veniam peccatorum, ut, a cunctis reatibus absoluti, tecum sine fine lætentur. Per eundem*. Dicta Oratione intramus in ecclesiam, cantando *Petre, amas me*, cum Versu, *Simon Joannis*. Finito Responsorio, diaconus incipit litaniam. Nota quod in feria 2 et feria 4 et feria 6 non dicimus *Kyrie, eleison* in Missa, eo quod novem *Kyrie, eleison* dicimus in litaniam, tres *Kyrie* et *Kyrie* [Forsan, *Christe*] in principio, et tres *Kyrie* in fine. — Feria 5, Collecta ad sanctum Nicolaum in Carcere; statio ad sanctum Georgium. — Feria 6, Collecta ad sanctam Luciam in vii Soliis; statio ad sanctos Joannem et Paulum. — Sabbato, Collecta ad sanctum Laurentium in Lucina; statio ad sanctum Tryphonem.

Dominica 1 in Quadragesima, ad sanctum Joannem A Lateran. — Feria 2, Collecta ad sanctos Cosmam et Damianum; statio ad sanctum Petrum in Vinculis. — Antiphona ad Collectam, *Exsurge, Domine, adjuva nos. Psal. Deus 546 auribus nostris. Gloria Patri. Vers. Opus quod operatus. Oremus. Flectamus genua. Diaconus dicit Levate. Oremus. Preces populi tui, quæsumus, Domine, clementer exaudi, ut qui juste pro peccatis nostris affligimur pro tui nominis gloria misericorditer liberemur. Per. Dominus vobiscum. Et cum spiritu tuo. Diaconus dicit Procedamus in pace. Resp. In nomine Christi, Amen. Antiphona per paradisum, *Multa sunt peccata nostra. Cætera dicantur eo ordine quo retro. Convertite nos, Deus salutaris noster, et ut nobis, etc.* — Feria 3, Collecta ad sanctum Nicolaum de Carcere; statio ad sanctam Anastasiam. B — Feria 4, Collecta ad sanctum Petrum ad Vincula; statio ad sanctam Mariam Majorem. — Feria 5, Collecta ad sanctam Agatham in Monasterio; statio ad sanctum Laurentium Panispermæ. — Feria 6, Collecta ad sanctum Marcum; statio ad sanctos Apostolos. — Sabbato, Collecta ad sanctam Mariam in Transpadina; statio ad beatum Petrum apostolorum principem.*

Dominica 2 in Quadragesima, statio ad sanctam Mariam in Dominica. In alio Codice. Dominica vacat. Statio ad sanctam Mariam in Dominica. — Feria 2, Collecta ad sanctos Cosmam et Damianum; statio ad sanctum Clementem. — Feria 3, statio ad sanctam Balbinam. In alio Codice. Collecta caret, statio ad sanctam Balbinam. — Feria 4, Collecta ad sanctum C Georgium; statio ad sanctam Cæciliam in Transtiberim. — Feria 5, Collecta ad sanctum Georgium; statio ad sanctam Mariam Transtiberim. — Feria 6, Collecta ad sanctam Agatham in Monasterio; statio ad sanctum Vitalem. — Sabbato, Collecta ad sanctum Clementem; statio ad sanctos Marcellinum et Petrum.

Dominica 3, statio ad sanctum Laurentium foris murum. — Feria 2, Collecta ad sanctum Adrianum; statio ad sanctum Marcum. — Feria 3, Collecta ad sanctum Sergium; statio ad sanctam Pudencianam. — Feria 4, Collecta ad sanctam Balbinam; statio ad sanctum Xystum. — Feria 5, Collecta ad sanctum Marcum; statio ad sanctos Cosmam et Damianum. — Feria 6, Collecta ad sanctam Mariam Rotundam; D statio ad sanctum Laurentium in Lucina. — Sabbato, Collecta ad sanctum Vitalem; statio ad sanctam Susannam.

Dominica 4, statio ad sanctam Crucem. — Feria 2, Collecta ad sanctum Stephanum in Cælio monte; statio ad sanctos Quatuor Coronatos. — 547 Feria 3, Collecta ad Monasterium domnæ Rosæ; statio ad sanctum Laurentium in Damaso. — Feria 4, Collecta ad sanctum Mennam; statio ad Paulum apostolum. — Feria 5, Collecta ad sanctum Quiricum; statio

^a Hoc oratorium erat ad turres basilicæ Vaticanæ, ut facile ex superioribus intelligitur, quod tamen hic noto propter Baronium, qui ecclesiam

ad sanctum Martinum de Montibus. — Feria 6, Collecta ad sanctum Vitum Magellum. In alio Codice, in Macello; statio ad sanctum Eusebium. — Sabbato, Collecta ad sanctum Angelum Piscium Venditorem; statio ad sanctum Nicolaum de Carcere.

Dominica 5, *Al.*, de Passione; statio in basilicæ principis apostolorum. — Feria 2, Collecta ad sanctum Georgium; statio ad sanctum Chrysogonum in Transtiberim. — Feria 3, statio ad sanctum Cyriacum in Thermis. In alio Codice, Collecta vacat, statio, etc. — Feria 4, Collecta ad sanctum Marcum; statio ad sanctum Marcellum. — Feria 5, Collecta ad sanctam Mariam in Via Lata; statio ad sanctum Apollinarem. — Feria 6, Collecta ad sanctos Joannem et Paulum; statio ad sanctum Stephanum in Cælio monte. — Sabbato, Collecta ad sanctum Xystum; statio ad sanctum Joannem in Porta Latina. In alio Codice: Sabbato ad sanctum Petrum, quando eleemosyna datur; Collecta ad sanctum Xystum, etc.

Dominica in Palmis, dicimus Tertiam in sancta Maria ^a in Turre, ubi palmæ benedicendæ sunt. In alio Codice: Statio ad sanctum Joannem in Lateranis. In Processione per paradisum [Vulgo *le Parvis*], Antiph. *Pueri Hebræorum portantes, etc. Pueri Hebræorum vestim. Antiph. Occurrunt turbæ. Christus factus est pro nobis obed., etc.* Hanc Antiphonam cantamus semel tantum, et sine organo. — Feria 2, Collecta ad sanctam Balbinam; statio ad sanctos Nereum et Achillem. — Feria 3, Collecta ad sanctam Mariam de Porticu; statio ad sanctam Priscam. — Feria 4, Collecta ad sanctum Petrum in Vinculis; C statio ad sanctam Mariam Majorem. — Feria 5, in Cœna Domini statio ad sanctum Joannem Lateranensem. — In Parasceve diurnalem cursum separatim cantamus, et hora nona ingredimur ecclesiam cum domino episcopo sive presbytero cardinali; et induti vestimentis nigris absque ullo cantu procedimus ante altare, et lector ascendit pulpitum, etc.

Dominica sanctum Pascha, statio ad sanctam Mariam Majorem. — Feria 2, post Pascha, statio ad sanctum Petrum. — Feria 3, statio ad sanctum Paulum apostolum. — 548 Feria 4, ad sanctum Laurentium foris murum. — Feria 5, ad sanctos Apostolos. — Feria 6, ad sanctam Mariam Rotundam. — Sabbato ad sanctum Joannem Lateranum.

Dominica octava Paschæ, statio ad sanctum Pancratium.

In litanía majore, statio in basilica sancti Petri; ad Collectam in ecclesia sanctæ Mariæ in Turres. *Hæc in alio Codice.*

Die Ascensionis Domini, statio in basilica principis apostolorum.

Die sancto Pentecostes, statio in basilica apostolorum principis. — Feria 2, ad sanctum Petrum in Vinculis. — Feria 3, ad sanctam Anastasiam. —

beatæ Mariæ in Turribus fuisse Pantheon existimavit ad annum 1087.

Feria 4, ad sanctam Mariam Majorem. — Feria 5, A ad sanctam Mariam Majorem. — Feria 6, ad Apostolos. — Sabbato, ad sanctum Petrum. — Sabbato, apud beatum Petrum. In Purificatione sanctæ Mariæ, statio ad sanctam Mariam Majorem.

Dominica 16 post Pentecosten. — Feria 4, statio

Mariam Majorem.

APPENDIX AD LIBELLOS ORDINIS ROMANI.

I.

EGLOGÆ AMALARIÏ ABBATIS IN ORDINEM ROMANUM.

549 Capitula sequentis opusculi prænotamus, ut si forte quis ignarus exstans de ignobilitate hujus operis, aggrediensque illud quasi dignum, ac postea reperiens vile, ne pœnitentia ductus dicat apud semetipsum, vel apud suos astantes: Si cognovissem rusticitatem hujus operis, nullatenus in eo laborem oculorum meorum impenderem. Videat modo in capite quæ sequuntur usque in finem. Et si lectionis causa in aliquam nauseam incurrerit, non illi qui ordinavit, tantum ingratus existat, sed et sibi qui cognita ignobilitate magis eam elegit rimari usque ad calcem, etc.

De Romano Ordine.

1. Masculi stant ad australem partem, et feminae ad borealem, ut ostendatur per fortiorem sexum firmiores sanctos semper constitui in majoribus tentationibus ætus hujus mundi, et per infirmiores fragilioremque sexum infirmiores in aptiore loco, etc.

550 2. Episcopus a læva ingreditur, et transit ad dexteram. Christi enim corpus nos sumus omnes. Ideoque fas est ut episcopus intrans ecclesiam imitetur suum caput Christum ingredientem in mundum; lævam partem tetigit Salvator noster, quia temporalem assumpsit, etc.

3. Intrant cum eo non amplius quam septem diaconi, totidem subdiaconi, totidem acolythi cum thuribus non amplius, quam ternis. Sæpe scriptum est, et in multis locis apertum, quod septenario numero universitas ecclesiæ designatur, etc. Quamvis tacuisset de septem diaconibus ab apostolis ordinatis; ex hinc decreverunt apostoli vel successores apostolorum, per omnes ecclesias septem diaconos, qui sublimiori gradu essent cæteris, et proximi circum quasi columnæ altaris assisterent; septem propter septem viros perfectos, quinque propter quinque libros Moysi, tres propter spem, fidem et charitatem.

4. Quod diaconi sunt, tot candelabra portantur, quia omni ecclesiæ laboranti et imitanti Christum promittitur gaudium æternæ vitæ, et lux perpetua, etc.

5. Portatur et thuribulum, quod Christi corpus significat, sicut scriptum est in eadem Apocalypsi: Alius angelus venit et stetit ante altare, habens thuribulum aureum, etc.

6. Episcopus veniens ante altare, adorat primo Sancta, et postea pacem dat presbyteris et diaconibus, quia illum imitatur, de quo propheta scripsit: Multiplicabitur ejus imperium, et pacis ejus non erit finis. Primo episcopus adorat Sancta, quia primo illius misericordia impertienda est, a quo pax et concordia, et regnum Christi intra nos regnat. Duos sacerdotes osculatur, quia ipse est lapis angularis, qui conjunxit duos in unum parietem altrinsecus venientes, et dedit pacem his qui fuerant longe et his qui prope,

B 7. Post datam pacem cantor dat sanctæ Trinitati gloriam, quasi dicat: Gloriam referimus Deo Patri et Filio et Spiritui sancto, quia pacem, quam prophetavit per sanctos suos prophetas, nobis in novissimis temporibus dignatus est ostendere. Quando dicit *Sicut erat*, diaconi procedunt ad altare, et iterum revertuntur ad episcopum, et stant erecti. Hoc significat quod ideo morti se tradiderunt, subauditur apostoli, ut Christi corpori adunarentur. In quo versu varietas multiplicitum temporum demonstratur; id est, *sicut erat in principio præteritum, et nunc præsens, et semper futurum et æternum, et in sæcula sæculorum*, longitudo magna. Unde Origenes: Quoties *sæcula sæculorum* nominantur, fortasse licet ignotus nobis, tamen a Domino status aliquis terminus indicatur, etc. Quando dicitur prophetalis Versus, episcopus vadit ad altare, et osculatur eum, quia per ora prophetarum Christus venit in mundum, et transivit ad passionem.

C 8. Diaconi stant primo inclinati ante altare cum episcopo, usque *Sicut erat*, quia chorus martyrum sanctorum ante novissimam tribulationem in convulle lacrymarum manet. Postea martyrio coronati erecti stant liberati, et securi jam ab omni persecutione, quorum Deus oculos abstersit ab omnibus lacrymis, et ab omni dolore, et ab omni esurie; ideoque stant ante Dominum semper.

551 9. Episcopus vero semper stat inclinatus usque ad prophetalem versum, quia Christus non anticipavit tempus quo prænuntiatus est per ora prophetarum. Tempore enim quo prophetae prædixerunt, venit in mundum ad passionem. Et ideo cum versu prophetali vadit ad altare, quia Christum imitatur, ut ostendat populo omnia quæ prophetae prædixerant de Christi passione vera esse, et in tempore suo consummata. Sicut aperte legitur in prophetia Danielis, Septuaginta, inquit, hebdomadæ abbreviatæ sunt super populum tuum, etc.

D 10. Episcopus postquam adoraverit Sancta, pergit ad dexteram altaris, et stat erectus versus ad Orientem: et diaconi retro illum, unus post unum, plures ad dexteram, pauciores ad sinistram. Episcopus opus ad dexteram altaris stat, quia Christus regnum prædicabat, in quo totum dextrum est, et nihil sinistrum habet; stat et erectus, quia venit regere suos in virga ferrea, id est, in inflexibili justitia; stat versus ad Orientem, quia, ut ipse indicat, non quærebat voluntatem suam facere, sed ejus qui misit illum, sicut scriptum est, quia descendit de cælo, non ut faciat voluntatem suam, et reliqua. Nunquam retrorsum versus, sed semper faciam Patris intuetur. Unde ipse Dominus in Evangelio: Scio unde veni, et quo vado. Sic namque oportet Christum et regnum prædicare cæleste, et peccata sub pedibus sternere; respicere æterna; et temporalia retro habere. Diaconi retro stant, quia, sicut diximus, bene

martyrum choro aptari possunt, qui et ministrantes A sunt in sancto altari; et dalmaticas portant, quas solebat militaris usus portare. Ipsi diaconi præcesserunt ad altare, quia in veteri testamento martyres exstiterunt; et modo retro stant, quia post Nativitatem Domini nihilominus martyrio digne coronantur. Aliqui ex ipsis stant ad dexteram, et aliqui ad sinistram, quia multi de contemplativa vita martyrio coronati sunt, et multi de activa vita ad coronam martyrii procedunt, etc.

11. Candelæ primo illuminantur extra ecclesiam, et per acolythos portantur in ecclesiam. Primo candelæ procedunt, et postquam ventum fuerit ad altare, postponuntur. Utrumque demonstrant et doctores ecclesiæ, id est illuminatores, exstistisse ante natiuitatem Domini, et postea. Acolythi namque accensores luminum dicuntur. Portantur manibus, quia quos scientia replent bonis exemplis erigere nullatenus cessare debent. Eædem candelæ usque ad *Kyrie, eleison* acolythorum manibus tenentur, et tunc ponuntur in pavimentum, et stant fixo gradu. Sic oportet doctores ut rudem populum nullatenus de manibus relinquunt, antequam populus subjectus sciat dicere: Domine, miserere mei peccatoris. Quod est opere dicere, prout doctus sum a didascalo: Miserum me recognosco, et ideo misericordiam Dei implorare oportet. Stantque tunc per se in ecclesia, et illuminant ecclesiam, quoniam fas est ut qui jam doctus est a doctore doceat ecclesiam pro vice doctoris. Quæ similiter, ut diximus de diaconibus, plura a dextris stant, et pauca a sinistris; de quo idipsum significare velle intelligimus, quod superius diximus de diaconibus. Post primam namque Orationem ponuntur candelæ ante altare, non jam altrinsecus, ut antea, sed mistim per ordinem unaqueque post alteram usque ad novissimam, quia sunt quidam qui omnia relinquunt et sese ad vitam contemplativam constituunt, plerique activam vitam ducunt et habent curam terrenarum rerum; tamen **552** quantum possunt eleemosynas faciendo, vigiliis exercendo, satagunt preparare ad ecclesiam. Quos utrosque nostra Ecclesia mistim tenet. Quamvis et ideo possit intelligi candelas per ordinem ante altare poni, ut expedite possint ministri ad ambonem currere, et circa altaria ministrare. Evangelium quod portatur propius episcopo ostendit quod ipsum est nobis via eunui ad regnum Dei.

12. *De sessione episcopi.* Quod requiem animarum significat post actam Orationem; et quid significet quod presbyteri cum eo sedent; et de eo quod versus sit ad populum; ostendit datam esse illi potestatem eorum acta scrutari. Episcopus quidem post primam Orationem, quam precationem nominamus, sedet versus ad populum, et presbyteri cum eo. In ipsa vero precatione optationem bonam ecclesiæ intelligimus, quasi dicat populo: Optavi bonum ecclesiæ, et ideo scilicet deo. Et vos quidem si delectat requiem possidere animarum, quærite primam regnum Dei, et iustitiam ejus, et ad æterna necessaria adjiciuntur vobis, et post invenietis requiem. Stare namque est adhuc in certamine posito et orare; post victoriam vero sedere ac judicare. Sedent et presbyteri cum eo, quorum ministerium est idipsum enuntiare. De quibus Paulus: Presbyteri duplici honore habeantur, maxime qui laborant in verbo Dei. Post primam orationem stat versus ad populum, ut demonstret populo postquam Deo se manifestavit et sua acta, oravit pro se suisque, et populo bona precatus est, et laudem Deo retulit, habere ministerium opera populorum suorum examinare, quis inter eos dignus habeatur, vel quis indignus.

13. Nam ideo altior locus positus est episcopis, ut ipsi superintendant, et tanquam custodiant populum. Nam et Græce quod dicitur episcopus, hoc Latine superintenter interpretatur, quia supervidet, quia superintendit. Quomodo enim vinitori altior sit locus ad custodiendam vineam, sic episcopis altior

locus factus est. Et de isto periculoso loco et alto periculosa ratio redditur, nisi eo corde stenus hic, ut humilitate sub pedibus vestris simus, et pro vobis oremus.

14. Episcopus enim minister fuit qui dixit: Non veni ministrari, sed ministrare. Joannes nempe subminister, qui dixit: Hic erat quem dixi, quia post me venit vir, qui ante me factus est. Qui non ascendit ad superiorem gradum, quem solus solet ascendere qui Evangelium lecturus est, ut ostendat se subministrum esse, quia non est Joannes dignus solvere corrigiam calciamentorum ejus, cujus verba in eo leguntur.

Cantor vero ascendere potest indifferenter. Ascendit superius, quia Christus prælati est Joanni. Stat in eodem, quia æstimatur Joannes. Stat inferius, quia venit ab eo baptizari. Non ascendit superius qui Responsorium cantat, quam qui lectionem legit, sed stat in eodem loco; et si ascendit superius, secundum superius dictos modos intelligitur. Responsorium ideo dicitur, eo quod uno cantante cæteri respondeant. Cantavit unus Christus, id est vocavit Petrum et cæteros apostolos; illi responderunt, quia Christum imitati sunt. Et ideo Responsorium convocationi apostolorum convenit. Ipse id mi solus Versum cantat, quia Christus seorsum pernoctans solus orabat, sicut in Evangelio: Ipse autem erat pernoctans in Oratione.

553 Diaconus cum ascendit ad legendum, petit Benedictionem ab episcopo, et accipit Evangelium ab altari; et præcedunt ante eum duo candelabra, et duo thuribula, sive unum. Illud quid significet, dictum est. Diaconus vero stat versus ad Meridiem, ad quam partem viri solent confluere. Petit prius Benedictionem ab episcopo; episcopus dat illi: *Dominus sit in corde tuo, et in labiis tuis.* Incensum quod ponitur in thuribulum orationem designat sanctorum. Unde dicit Propheta: Dirigatur Oratio mea sicut incensum in conspectu tuo. Diaconus dicit *Dominus vobiscum.* Et populus se vertit ad Orientem, orat Deum ut possit digne intelligere quæ auditurus est; et signum sanctæ crucis singuli faciunt in frontibus suis, ut per signum sanctæ crucis sint loricati, quatenus nulla phantasia diabolicæ fraudis aditum inveniat introeundi in corda eorum, et auferre possit semen Evangelii de manibus eorum. Post hæc baculi deponuntur o manibus. Judæi namque arundinem in dextera Jesu dabant, et spineam coronam capiti ejus imposuerunt, et salutabant eum, atque genua ponentes adorabant eum illudentes. Nos vero fugientes consensum eorum deponamus baculum, quem illi erexerunt ob superbiam. Neque coronam, neque aliud operimentum super caput eadem hora tenentes. Si intraverit quis subito eadem hora in ecclesiam, non salutamus eum, neque genua ponimus ad Orationem, donec lectum sit evangelium. Aliter baculum possumus intelligere, etc.

15. Diaconus pronuntians verba Evangelii, ad Meridiem stat versus, quoniam illis loquitur, de quibus Paulus dicebat: Sapientiam loquimur inter perfectos. Quando enim sol ad Meridiem vergit, ferventior solet existere, et altior. Significat namque ecclesiam ferventem animo in amore Dei elevatam esse in magno culmine virtutum. Sane quando solemus sedere ad lectionem magistrorum, facies magistri nostri amplius est intenta in eum qui perfectius potest discere, quam in eos qui minus perfecte discunt. Non eo quod illi soli optet suam doctrinam, sed quia illos qui tardiorem sensum habent vult iterum doceri ab illo qui citius veram rationem invenire potest in doctrina magistri. Non dicimus ita ut hi qui post tergum sunt extorres sint a sancto Evangelio, sed ut per doctiores minus eruditi erudiantur, etc.

16. Post lectum Evangelium candelæ extinguuntur. Per candelas signantur doctores Ecclesiæ. Et quid vult istud, quod post Evangelium extinguuntur, nisi quod nemo doctorum transcendere potest verba

sancti Evangelii? Aperte etiam monstratur clauso sancto Evangelio extinctam esse doctrinam doctorum.

17. *De credo in Deum.* Postquam Christus locutus est populo suo, fas est ut dulcius et intentius profiteatur credulitatem suam. Sicque convenit populo post Evangelium, quia Christi verba audivit, intentionem credulitatis suæ præclaro ore proferre. Christiana religio ut salva maneat, corde creditur ad justitiam; oris autem confessio fit ad salutem.

18. Post lectum Evangelium venit subdiaconus ferens in brachio sinistro calicem, 554 in quo recipiantur amulæ populorum, et super calicem corporale. Quod accipiens diaconus, ponit super altare. Similiter calicem post receptas amulas. Dominus Jesus ipse diaconus et subdiaconus, etc.

19. *De oblatione.* Christus Dominus sacerdos est in æternum secundum ordinem Melchisedech, qui rex Salem, id est pacis rex, obtulit panem et vinum, in præfiguratione vera sacerdotii Christi, qui obtulit domino Patri verum panem, id est corpus immaculatum, et vinum, id est sanguinem suum. In cuius typo hodie nostra Ecclesia panem et vinum offert, in consideratione corporis et sanguinis Domini; et qui deditur oblationes offerre, dedignantur, quamvis non viva voce, confiteri se Christi passione esse redemptos; et eandem passionem memoriæ suæ mandare. Ita tamen si non sit aliqua causa, quæ forte ad tempus impediatur. Cum a fanonibus offerunt, quoniam legitimus in passione Domini sudarium usurpatum esse. Aliiter quippe fanones de lino efficiuntur; et lino multis modis sanctæ Scripturæ pro exhortatione passionis ponitur. Atque ideo fanonibus puris oblationes tenent, ut se ostendant religione, sancta et catholica accepisse pro fratribus animam ponere, et non solum animas, sed et puras, ut non sint aliqua hæresi pollutæ, sed et charitate mundatæ. Unde dicit Apostolus: Et si tradidero corpus meum ut ardeam, charitatem autem non habuero, nihil mihi prodest. Novissime omnium sacerdotes offerunt et diaconi, sed solum panem. Solutus autem archidiaconus solet implere oblationes priorum, infundens aquam in calicem et amulam pontificis, ut ostendatur Christi corpus unum esse, et quod iste fecit, pro omnibus fecit. Sicut Petrus in Evangelio, Domino discipulos interrogante: Vos quem me esse dicitis? pro universitate discipulorum solus respondit: Tu es Christus Filius Dei vivi. Hoc quod omnes responderunt animo, viva voce solus Petrus protulit. Quod presbyteri in novissimo loco offerunt, non vacat a mysterio. Quando Joannes in Apocalypsi sua vidit similem Filio hominis in medio septem candelabrorum, et in eo vidit statum omnis Ecclesiæ præsentis qualis esset; et cum hoc descripsisset: Pedes, inquit, ejus similes aurichalco, sicut in camino ardentii. Pedes ignitos novissimi temporis Ecclesiam dicit, quæ eminentius est examinanda et probanda pressuris. Presbyteri ministerium est fortem esse in Ecclesia, ut pro se possit orare et pro populo. Et isti, ideo quia fortiores sunt in Ecclesia, novissime offerunt, ut significant Ecclesiam, quoniam in novissimo tempore erit antichristus, videlicet multo plures injuriarum sustinere quam præsentem. Sed et si delectet audire cur viri ante feminas offerant, dicatur quia et primitiva Ecclesia in pressura, quando non dum pleniter christiani erant, plures injurias sustinerunt, 555 quam modo sustineat præsens Ecclesia. Feminæ in medio offerant, quia sicut liquido patet, silentium est magnum in Ecclesia. Deo enim gratias, christianitas, maxime in istis temporibus, viget præcipue, quoniam sublimis potestas christiana est. Presbyterorum ministerium est et diaconorum in

altari et circa altare ministrare. Ideoque ipsi soli accedunt ad altare, quorum ministerium est circa altare.

20. Eo namque tempore quo Missa celebratur diaconi stant retro episcopo, et subdiaconi ante faciem ejus. Notum est enim dixisse Christum discipulis suis: Omnes vos scandalum patiemini in me in ista nocte. Qui, sicuti Christus prædixit eadem nocte, relicto eo, fugerunt. Atque hoc modo eadem hora secundi ministri altaris recedunt a facie episcopi, ut significetur ad tempus apostolos absentes fuisse, et tamen retro exspectantes, quoniam post passionem illum secuti sunt. Quid est retro stare? procul dubio sequi anteriorem. Subdiaconi vero post Angelicum Hymnum stant inclinati usquedum dicitur: *Nobis quoque peccatoribus.* Tunc primo se erigunt, et stant in loco ubi ante steterunt, quoniam discipuli et mulieres sequentes erant Dominum, usque ad locum crucifixionis, non solum sequentes, sed etiam plangentes. Conversus autem Jesus dixit: Filiae Jerusalem, nolite flere super me, sed super vos et super filios vestros. Mulieres flebant quasi pro peccatore; sed ipse Dominus ostendit, non super illum debere flere, sed super ipsas flere. Et quid vis dicere, quale ministerium habeant subdiaconi, quando stant inclinati, si pro suis peccatis non orant et plorant? Per tropologiam subdiaconi inclinati sunt, quia declinaverunt. Stant erecti per confessionem, et sursum aspiciunt in faciem pontificis, postquam dicit *Nobis quoque peccatoribus.* Et quomodo poterant discipuli et mulieres claudere oculos suos, ut non viderent Dominum pendentem in cruce, quem tantum amabant? Subdiaconi in ipso aspectu perseverant, usquedum fauone calix circumdatur. Tunc demum recedunt ut præparent b calices, in quo corpus Domini honorifice servetur. Audiet quando supra die steterint ad crucem. Lucas inquit: Hic accessit ad Pylatum, et petiit corpus Jesu, et depositum involvit in sindone. Subsecute autem mulieres, quæ eum ipso venerant de Galilæa, viderunt monumentum, et quemadmodum positum erat corpus ejus; et revertentes paraverunt aromata et unguenta; et Sabbato quidem siluerunt. Mulieres quidem parant aromata et unguenta, unde conditur corpus Domini, ne in pulverem redigatur. Subdiaconi quidem postquam vident calicem circumdatum linteo, vadunt ut præparent calicem sive sindones mundas, in quibus recipiant corpus Domini, ne in terra cadat, et in pulverem vertatur. Mulieres Sabbato siluerunt, scilicet, subdiaconi expectant, usquedum Oratio Dominica compleatur, et id quod pendet ad hanc Orationem. Convenienter quippe Sabbatum coaptatur Orationi Dominicæ, in qua sunt septem petitiones. Etenim per septimam Sabbati sepriformis spiritus intelligitur. De Oratione Dominica, 556 quæ Sabbato aptatur, silentium Sabbati requiem mentis designat, quæ datur per septem dona Spiritus sancti; et hæc dona ministri nos petimus in Oratione Dominica: Unde ecclesiæ eadem hora quiescunt. Plane diaconi inclinati permanent usque dum compleatur Oratio Dominica; et subdiaconi erigunt se cum audiunt *Nobis quoque peccatoribus.* Per quos designantur illi quibus Christus dixit: Vos alto sedete in civitate, donec induamini virtute ex auto, scilicet apostoli. Sed istorum declinatio perseverans eorum perseverantiam in Oratione designat, ut acciperent promissum Domini. Quibus utique præcepit specialiter expectare promissum Spiritus sancti in Jerusalem usque ad Pentecosten. Illi stant inclinati usquedum compleantur septem petitiones Orationis Dominicæ, et de quibus superius legitur quod ministrantes ei erant usque ad sepul-

^a Fanonis varia significatio. Aliquando pro sudario, quod ministri sacri gerebant, alii vocabant mappulas, quibus manipulus successit. Aliquando pro velo, quod super pontificis caput ferebatur instar umbellæ, supra pag. 270, et pag. 281, ubi *mappa super caput*

vocatur. Denique aliquando pro panno oblongo ad offerendas recipiendasve oblationes, ut hoc loco.

^b Imo patenas, quas deferunt subdiaconi ad confectionem Hostiarum.

crum; et postea preparantes aromata. Illi qui horum typum tenent recedunt de altari ad ministerium preparandum, quando audiunt *Per omnia sæcula sæculorum. Amen.*

21. *De Te igitur, cur secreto cantetur.* Consuetudo namque patrum nostrorum habebat ut qui Orationem facerent laudem Deo referrent. Igitur quod excelsa voce dicimus ante *Te igitur*, ad laudem pertinet Creatoris nostri, ut manifeste omnibus demonstraretur, qui hanc valent distinguere; ubi et nos Deo gratias referendas esse refertur, et angelicam creaturam pronuntiat unamquamque in ministerio apto laudare Creatorem suum. Postea namque sequitur *Te igitur*, Oratio, videlicet, specialis sacerdotum, in qua orat, et specialiter pro aliquibus, ut facit pro apostolico. Et postea ubi dicit *Famulorum famularumque tuarum.* Et illico postquam pro propriis Orationem fudit, generaliter se convertit pro omnibus orare, adiungens *Et omnium circumstantium*, et cætera his similia. In eo, videlicet, quo ista Oratio specialiter ad sacerdotem pertinet, solus sacerdos in eadem intrat, secreto eam decantat. Sequitur magistri sui præcepta, qui dicit: Tu autem cum oraveris, intra in cubiculum, et cætera. Iste namque mos apud nostram Ecclesiam usque hodie manet, ut si quis Orationem facit, specialiter faciat. Hanc ita exaltat voce, ut se ipsum admoneat quid in secreto cordis sui postulare debeat. Neque ab re est quare mos iste apud christianos teneatur: procul dubio quia Christus solus orabat. Unde Matthæus: Et dimissa turba ascendit in montem, solus orare.

22. *De crucibus in Te igitur.* Cruces in hac Oratione senario numero perficiuntur, ut sicut Dei opera perfecta sunt, ita et ejusdem Dei et domini nostri Jesu Christi corpus perfectum intelligatur. Senarius enim numerus partibus suis computatus perfectus est; hoc significat quod novissima crux cum oblatione celebratur, quod pro tota Ecclesia venerat is pati, cujus corpus passioni succubuit usque ad tactum crucis.

Quinque etiam ordines crucium, quæ fiunt ante sextum, quando cum oblata tangitur calix, significant quinque ætates mundi ante nativitatem Domini; sextus vero tempus illud quod restat a nativitate Domini usque in finem mundi. Significat enim semel tactus calix oblata semel Dominum ascendisse crucem, **557** ut finem haberet cruciatus qui fiebat per quinque ætates mundi. Per oblatam quæ exaltatur in manu signantur prophetæ, qui in manibus exaltabant verum panem Christum, quando ejus incarnationem aperta voce prophetabant. Unde Isaias: Ecce, inquit, virgo concipiet, et pariet filium. Cum ipsam crucem videt diaconus facere et incipere calicem exaltare, vadit et tenet calicem simul cum episcopo exaltatum usque dum dicit *Per omnia sæcula sæculorum*; et postea ponit calicem in altare, et involvit eum in sudario. Nempe Joseph, accepto corpore Jesu, involvit in sindone munda, et posuit illud in monumento suo. Hunc diaconum præsentem propter convenientiam ministerium ponimus in typo Joseph, sive generaliter in typo eorum qui casto corde mysteria Christi suscipiunt. Diaconus siquidem qui tenet calicem exaltatum cum pontifice ponit illum in altare, quia Joseph, deponit de cruce corpus dominicum, et posuit in monumentum. Diaconus, sicut diximus, involvit cum sudario calicem, quemadmodum Joseph involvit sindone munda. In ipso altari, id est in sepulcro, corporale jacet: per quod intelligitur ipsum linteum majus quo totum corpus tegebatur in sepulcro; et per illud quod aliquam partem calicis legit, sudarium intelligitur, quod aliquam partem capitis Domini tegebat, et aliquam non tegebat, sicut mos Judæis est facere. Et remanet in altari, id est in sepulcro, hoc opus, usquedum tria capitula compleantur, id est prologus de Oratione sequenti, *Pater noster*, et *Libera nos Domine*. Etenim tres dies in sepulcro Dominus quievit. Postea namque commistum corpus dominicum vino, simulque pace annuntiata auferitur dominicum corpus.

A de altari, quemadmodum in tertia die anima quæ descendit ad inferna ut liberaret justos, ut corporis vivificaret membra, rediit ad corpus, et non est amplius inventum dominicum corpus in sepulcro. Et ideo quia totus homo surrexit, simul fas est ut illico cum oblatione calix Domini auferatur de altari.

23. *De nominibus quatuor Orationum episcoporum sive populi.* Prima Oratio dicitur aliquando Oratio, aliquando Collecta. Manifestum est quod ideo Oratio dicitur, quia precantur bona populo; collecta vero, quia populus inchoatur in unum. Libeat fraternitatem tuam, frater charissime, uti auctoritate sancti Augustini in hoc opusculo. Istud officium namque in quatuor species dividit, id est in precesiones, in Orationes, in postulationes, in gratiarum actiones; ita commemorans. Quidquid agitur in officio Missæ, antequam oblata ponantur in altari, precatio nominatur. Et hanc differentiam facit inter precesionem, et deprecationem, et imprecationem, quod precatio sit quando bona optat populo; deprecatio, quando orat, ut deviet malum, et desinat a peccatis; imprecatio, quando mala optat, id est maledicit. Prima vero Oratio quam dicit episcopus precatio nominatur, id est optatio bona populo. Diximus namque quod Introitus foret ad officium prophetarum, quoniam per ora prophetarum Christus introivit in mundum; et non solum intravit, sed et carnem assumpsit, et homo factus est, **558** ducens originem secundum carnem de sanctis patriarchis; quorum unus valde optat et commendat expectationem ejus populo dicens: Non auferetur sceptrum de Juda, etc.

24. *De Secretis.* Secreta dicitur, eo quod secretam Orationem dat episcopus super oblationem, ut velit respicere Deus super oblationem propositam, et depurare eam futuræ consecrationi. Notum est enim ideo secretam Orationem facere super oblatam, ut possit ex ea fieri corpus Domini.

25. Fractio oblatarum illam fractionem significat quam Dominus duobus discipulis fecit in Emmaus. Qua de re solent aliqui episcoporum, quando invicem communicant, tres portiones facere de una oblata, in typo horum trium, id est Christi et Cleophae, et, ut dicunt, Lucæ. Sicut enim multæ Ecclesie sunt per universum orbem terrarum, propter diversa loca, et tamen una sancta est catholica, propter unam fidem, sic et multæ oblatæ, propter vota offerentium, unus panis est, propter unitatem Corporis Christi. Si enim requiris quare non integra oblata ponatur in calicem, cum constat integrum corpus Domini resurrexisse: Partim resurrecturum, partim jam vivit, ut ultra non moriatur; partim mortale est, et tamen in calice. Unde dicit Apostolus: Nostra autem conversatio in cælis est.

26. *De pace annuntiata antequam commisceatur corpus et sanguis Domini.* Duobus enim modis potest accipi pax dicta ab episcopo sive presbytero, antequam corpus Domini mittatur in sanguinem: scilicet, et illa pax per istam intelligi potest, quæ justis eodem tempore data est, quando anima Christi descendit ad infernum, et cruit inde omnes fideles, etc. Vel certe ea pax per istam intelligi potest quæ data est Christi corpori, quando anima ad illud rediit, ut sicut neque anima unquam turbata est pro sua morte, ita nec corpus ultra turbetur de sua mutatione; sed ea pace fruuntur utraque, ut semper gaudeant de æterna immortalitate. Non enim ab re est si per tactum quo tanguntur labia calicis eodem tempore Scripturam illam accipiamus: Et insufflavit in faciem ejus spiraculum vitæ; ut in eo membro restauratio vitæ intelligatur, cui primo ut viveret, legitur data. Sane et illud rationi congruit, ut quatuor sensus sunt in capite, per quatuor partes mundi labia calicis tangantur, etc. Gentiles quidam, qui nondum erant Dei, quærebant per Philippum, qui erat os lampadis, videre Jesum. In quo significatum est gentiles futuros corpus Domini per fidem; ita et iste panis, quando primum ponitur in altari, datur intel-

ligi futurum de eo fieri corpus Domini. Audiamus quid de jam commemoratis gentilibus respondeat Dominus. Nisi granum frumenti cadens in terra mortuum fuerit, ipsum solum manet. In quo profecto ostenditur, nisi ipse moriatur, gentilitatem non fieri corpus suum. Sic sane ut panis purus corpus suum antea fieri non poterat, nisi ad memoriam reduceretur sacerdotis sacramentum passionis Domini, et crucis signaculum pro eo celebretur.

27. *Item de Secreta.* Christus solitudinem quæsit in Oratione; 559 quanto magis nos oportet quærere, qui undique circumdamur tumultibus vitiorum, et consuetudine sæculari? Utile namque est omnem Orationem specialem sacerdotum secretam esse, ut non cogitemus quomodo placeat vox et compositio oris populo terreno, sed tantummodo cogitemus qualiter mens soli Deo concordet quem orat. Ab illo loco ubi Secretam dicit episcopus, usque ad *Agnus Dei*, totum illud vocat Augustinus Orationes.

28. *De Præfatione.* Præfatio namque dicitur, quasi prælocutio. Hæc namque Oratio quæ Præfatio dicitur, prælocutio est totius secuturæ Orationis quæ inchoatur ante *Te igitur*, pervenitque usque ad *Agnus Dei*. Hanc igitur consuetudinem hæc Oratio tenet, quam habuit Oratio Patrum nostrorum qui solebant laudes Deo referre in Oratione. Ita namque Daniel oravit: Domine Deus noster, qui eduxisti populum tuum de terra Ægypti, etc.

29. *De Benedictione post communionem.* Postcommunionem hæc Orationem Augustinus postulationem vocat. Postcommunionem namque dicit, quia postquam populus communicat, hæc sequitur; super populum vero, quia tunc benedicitur populus, ut nostro sancto convenient Evangelio. Post Orationem et communicationem Benedictio sequitur, quoniam postquam Christus in cruce oravit, et coram discipulis manducavit, et reliquias eis dedit, et elevatis manibus suis benedixit eos: Et factum est cum benediceret eos, recessit ab illis, et ferebatur in cælum. Nostra quippe Benedictio postulatio est apud Deum, ut benedicere dignetur. Episcopus namque, data Benedictione, revertitur ad propria. Postea annuntiat diaconus *Ite, Missa est.* In angelorum typo loquitur populo, qui dixerunt apostolis: Ille Jesus

A qui assumptus est a vobis in cælum, et reliquæ. Quid est namque *Ite, Missa est, frater mi?* nisi, *Ite* cum pace ad domos vestras. Legata est pro vobis Oratio ad Dominum, et per angelos, qui nuntii dicuntur, allata est in conspectu divinæ Majestatis. Populus respondet *Deo gratias.* Hanc responsonem Augustinus vocat gratiarum actiones. Hoc agit sancta Ecclesia more apostolico, qui erant adorantes Jesum, et regressi sunt Jerusalem cum gaudio magno. Audi qualiter apostoli Deo gratias referant: Et erant semper in templo laudantes et benedicentes Deum, qui vivit et regnat in sæcula sæculorum. Amen.

Qualiter quædam Orationes et cruces in Te igitur agendæ sunt.

Te igitur, clementis imo Pater, per Jesum Christum Filium tuum dominum nostrum supplices rogamus ac petimus, ut accepta habeas et benedicas. Illic signat oblationem et calicem tribus vicibus; non tamen sub una cruce, sed separatim singulis singulas faciens cruces. *Hæc † dona, hæc † munera. hæc † sancta sacrificia illibata. In primis quæ tibi offerimus pro Ecclesia tua sancta catholica, quam pacificare, custodire, adunare, et regere digneris toto orbe terrarum, una cum famulo tuo papa nostro ill. Memento, Domine, famulorum famularumque tuarum.* 560 Illic nomina vivorum nominentur si volueris, sed non Dominica die, nisi certis diebus. *Et omnium circumstantium, quorum tibi fides cognita est et nota devotio, qui tibi offerunt hoc sacrificium laudis pro se suisque omnibus, pro redemptione animarum suarum, pro spe salutis atque incolumitatis suæ, tibi que reddunt vota sua æterno Deo, vivo et vero. Communicantes et diem venerantes..... Cosmæ et Damiani.* Si fuerit natale sanctorum, hic dicat: *Sed et diem natalitii beati ill., vel beatorum ill., celebrantes, et omnium sanctorum, quorum meritis precibusque concedas, ut in omnibus protectionis tuæ muniamur auxilio per Christum Dominum nostrum.* Illic inclinat se usque ad altare, dicens: *Hanc igitur oblationem servitatis nostræ... et in electorum tuorum jubeas grege numerari per Christum Dominum nostrum.* Cætera habes superius, pag. 61.

II.

JOANNIS DIACONI LIBER DE ECCLESIA LATERANENSI

Incipit prologus in libro de Sanctis Sanctorum.

Beatissimo domino et Patri reverentissimo Alexandro divina gratia catholicæ Ecclesiæ atque sedis apostolicæ summo pontifici, Joannes qualiscunque diaconus basilicæ Salvatoris patriarchii Lateranensis canonicus, librum de Sanctis Sanctorum ex archivo renovatum. Cum juxta sapientis viri præconium, gloria regum sit celare verbum, et gloria Dei investigare sermonem, tanto utriusque professoribus probabile est ad utriusque beneplacitum et honorem sollicitum ac devotum præstare obsequium, quanto de utriusque gratiæ plenitudine speratur remuneratione dignum, atque indubitanter creditur affuturum, etc. Hoc itaque considerationis respectu considerans, libellum de Sanctis Sanctorum in memoriam continentem, qui in archivo hujus sacrosanctæ basilicæ a prædecessoribus nostris usque ad nostra tempora conservatur, antiquitatis vetustate jam quasi abolitum, quoniam beatitudini vestræ bene placitum est et gratum, erogatum quia per necessarium, ne tam celebris sacrarum memoria, quæ ab antecessoribus nostris nobis diligenter conservata est et tradita, per nostram negligentiam posteris nostris oblivione deficeret, sanctitatis vestræ auctoritate et

præcepto, mandato quoque et voluntate venerabilis prioris Joannis et fratrum ejusdem Ecclesiæ, ad honorem Domini et Salvatoris Jesu Christi renovare curavi posteritati conservandam, ipsorumque devotioni profuturam. Sane quia non solum de mendosis, sed etiam de otiosis ante tribunal Dei viventis, in cujus manus horrendum est incidere, 561 redditi sumus procul dubio rationem; scire cupio vestræ paternitatis benevolentiam Deo et hominibus meritorum plenitudine et sinceritate reverentem, atque universos qui hujus libelli memoria gaudent, me nullatenus superstitionis causa aliquas novitates præsumptionis inserere, sed simpliciter antiquam seriem scribendo conservans, si qua alia superaddo, illa sunt procul dubio quæ vel ipse jam per quinque lustrorum spatia, in hac sacrosancta basilica in canonicali proposito vivens, oculis propriis vidi, vel ab antecessoribus nostris veridica relatione cognovi, ea scilicet quæ sunt de translatione sanctorum Chrysanthii et Barthe, seu de inventione sanctorum Rufinæ et Secundæ, atque sanctorum Cypriani et Justinæ, vel etiam quæ de historiis et auctoritatibus sanctorum ad repellendam ambiguitatis opinionem quorundam de absconsione tabernaculi et arce, et his quæ continebantur in ea, vel altaribus iuceant. Quam

nimirum ut liquido clarescant, et historiographorum A nomina et libros, et tempora, seu doctorum nomina, vel volumina manifestius in sequentibus declarare curavi, etc.

IN NOMINE SANCTÆ ET INDIVIDUÆ TRINITATIS.

Incipit scriptum de supremâ sanctuario sanctæ Dei Romanæ, id est Lateranensis, Ecclesiæ, compositum de archivis et antiquis pontificum Romanorum gestis, quæ videlicet ecclesia patriarchalis et imperialis privilegio ac prærogativa sanctæ sedis apostolicæ, dono gratiæ Dei Salvatoris Jesu Christi super omnes Ecclesias totius orbis terrarum obtinet dominationem atque principatum, quæ etiam divino nutu apostolici culminis et Romani imperii nomen possidet gloriosum.

Et quoniam totius orbis terrarum huic matri Ecclesiæ debita subjectionis exhibere debet obsequium, multi ex diversis regionibus hic conveniunt oratores, quibus nescientibus quantum et quam pretiosissimum in hac prædicta Ecclesia sanctuarium B Dei sit reconditum, per istarum insinuationem litterarum volumus esse notatum, saltem quando hic conveniunt ad exorandum Deum Dei Filium Jesum Christum Dominum nostrum Salvatorem sanctorum pro pace sanctæ Ecclesiæ, pro remissione omnium peccatorum, pro acquirenda gloria æternæ visionis Dei, pro societate æternorum civium et sanctarum animarum.

Igitur post beatam ac saluferam Domini nostri Jesu Christi passionem, et ab inferis gloriosam ipsius resurrectionem, seu in cælum admirabilem ascensionem, percepta consolatione gloriosissimi adventus Spiritus sancti, in sortem suæ prædicationis apostolice iter sum direxerunt, et dispositione ineffabilis misericordiæ Dei regni cælestis senatores eximii, Petrus scilicet et Paulus, caput totius orbis, hanc Romanam videlicet civitatem, ingressi sunt, in qua ad honorem Domini nostri Jesu Christi catholicæ fidei fundamentum super Petram, id est Christum, fideliter collocarunt; pro cujus ædificationis incremento usque ad mortem decertarunt, pro cujus amore gloriosum sanguinem suum effuderunt ad denique mortem crucis, et gladii temporalem subeuntes, Regis superni curiam laureati petierunt. Isti sunt viri sancti quorum doctrina fulget Ecclesia, 562 quam antiquus hostis per Neronem primum, deinde per succedentes principes per trecentos annos et eo amplius impugnavit et concussit, sed nullatenus evertere valuit. Cum enim placuit ei qui fideles suos igne passionis permisit examinari, Constantinus Augustus, Constantinus et Helena filius, culmen imperii subiit, et præcedentium tyrannidem principum in servos Jesu Christi aliquandiu exercuit; sed immensa Dei pietas electorum suorum clamantium ad se dolori et angustię compatiens, calamitati et miserię tantę persecutionis finem imponere non distulit. Quid plura? sicut enim in Vita sancti Silvestri legitur, præfatus imperator Constantinus elephantię lepra a Deo percussus; cui pontifices capitoli hoc dederunt consilium, quatenus in piscinam occisorum infantium sanguine plenam nudus descenderet, et a lepra sic mundatus pristinam sanitatem sic reciperet, etc.

Deinde privilegium Romanæ Ecclesiæ pontifici contulit, ut in toto orbe Romano sacerdotes hunc ita caput et principem habeant, sicut omnes iudices regem habere consueverunt; in quo privilegio ita inter cætera legitur: « Utile iudicavimus una cum omnibus satrapis nostris, et universo senatu, optimatibus etiam et cuncto populo Romanæ glorię subjacenti, ut sicut beatus Petrus in terris vicarius Filii Dei videtur esse constitutus, etiam et pontifices ipsius principis apostolorum vice principatus potestatem amplius quam terrenæ imperialis nostrę serenitatis mansuetudo habere videtur, obtineant, » etc.

Sicut enim in Gestis beati Silvestri legitur, quæ beatus papa Gelasius in concilio septuaginta episco-

porum a catholicis legi commemorat, præfatus imperator Constantinus secunda die processionis suæ promulgavit legem, quæ his verbis concluditur: Sit omnibus notum, nos ita Christi cultores effectos, ut intra palatium nostrum templum hujus nominis construamus, etc. Quam Ecclesiam postea ædificatam et con-ummatam beatus Silvester publice (quod non fiebat antea) solemniter consecravit quinto Idus Novembris. Et est illa usque hodie celeberrima festivitas in Urbe, in qua prima ecclesia publice consecrata est, et imago Salvatoris infixæ parietibus, primum visibilis omni populo Romano apparuit. Inscribitur enim *Dedicatio basilicæ Salvatoris*. Inde est quod quæcunque ecclesia per Urbem atque per orbem Salvatoris vocabulo specialiter intitulatur, in præfata die ipsius celebritatis memoriam recolit et veneratur; cuius dedicationis solemnitate octo diebus celebrandam apostolica sancivit auctoritas, quoniam decimo die a solemnitate dedicationis istius dedicatæ sunt postea basilicæ sanctorum Petri et Pauli.

Inde est quod Romanus pontifex ipsius Salvatoris Jesu Christi, qui suavis et copiosus est in misericordia omnibus ad se redeuntibus, in dedicatione istius sacrosanctæ basilicæ, quæ misericordiæ sortita est vocabulum, de omnipotentis Dei certa misericordia presumens salubriter ordinavit, ut omnibus ad hujus festivitatis lætitiis convenientibus magna fieret remissio peccatorum, de quibus tamen digne Deo Ecclesiæque confessi per poenitentiam fuisse noscuntur, seu qui usque ad octavam diem, cum vera et Deo grata cordis contritione confiterentur. Quæ videlicet emissio apostolica providentia sic tripertita distinguitur, ut Romanis et circum adjacentibus *x. annorum*, 563 Thuscis et Lombardis *ii. annorum*, sed et his qui maria transmare noscuntur, *iii. annorum*, maneat remissio peccatorum. Similis eademque institutio remissionis facta probatur in hac prima et sacrosancta basilica quinta feria in Cœna Domini, quando a domno apostolico consecratur sacrum chrisma, quando et hæretici contumaces, et extollentes se adversus hanc sanctam catholicam et apostolicam Ecclesiam, publicæ excommunicationis maledictione apostolica sententia traduntur Satanz in interitum carnis, ut tandem, miserante Deo, respicientibus illis a diaboli laqueis, spiritus eorum salvus sit in die Domini nostri Jesu Christi.

I. De mysticis appellationibus istius sacrosanctæ basilicæ.

Hæc, inquam, Ecclesia a sanctis Patribus, sicut in eorum scriptis invenitur, pluribus mysticis est vocabulis insignita. Hæc etenim principaliter vocatur basilica, quia cum Regi regum Salvatori Jesu Christo sit dedicata, ei qui in terra summus rex est et sacerdos, comprobatur esse commissa. Vocatur etiam basilica aurea, vel basilica Constantiniana, a Constantino, ut dicitur, tota aureo musivo depicta. Dicitur etiam templum misericordiæ, quia, ut usque hodie cernitur, cum multos aditus habuerit, nulla die D vel nocte clauderetur, nisi lapetibus, ut quasi alterum asylum semper pateret obnoxiiis omnibus, quatenus amplius non punirentur a legibus sæcularibus. Legitur quoque apostolica Ecclesia, apostolorum duntaxat doctrinis instructa; sedes apostolica, quia præter apostolicum nullus alius sedere præsumit; sedes prima, quia secunda est Antiochena, tertia Alexandrina; sedes Petri, quia per vicarium summum ipsemet sedet ibi. Vocatur et ab Urbe Romana ecclesia; et a loco Lateranensis Ecclesia, Lateranensis basilica, Lateranense episcopium, Lateranense patriarchium. Dicitur hæc Universalis Ecclesia, quia ejus episcopus de universis habet judicandi potestatem, de illo vero nullus. Et propter hoc appellatur caput Ecclesiarum, mater Ecclesiarum, et magistra Ecclesiarum, quia omnes ab illa accipiunt fomentum et magisterium. Omnibus providet, pro omnibus invigilat, pro cuius utique fide ut aliquando non deli-

ciat, sed fratres suos confirmet, ipse Salvator exorat. A apostoli et evangelistæ, qua supposita corporibus trium juvenum, surrexerunt, mortui enim fuerant propter venenum quod biberant.

II. *Quod omnia quæ in templo post destructionem reperta sunt, Helenæ mater portavit ad filium.*

Hanc itaque sacrosanctam basilicam, omni mundo reverendam, beatissima Helena Constantini mater post perceptum sacri baptismatis sacramentum, incomparabilis sanctuarii thesauro ditavit. Quod videlicet de Hierosolymitanis partibus rogatu ipsius Augusti filii transportavit, quod ab antiquis ante Incarnationem Domini fuerat reconditum, et post destructionem, quæ a Tito et Vespasiano Romanis principibus facta legitur, inibi habebatur residuum. Totidem Deus omnipotens viscera misericordiæ suæ Romanæ huic Ecclesiæ dignata est aperire, cum jam dicta regina sanctuarium, quod Dei nutu de civitate sancta Jerusalem secum attulerit ad filium, in hujus sacrosanctæ basilicæ, 564 quæ sacerdotalis est et regia, transtulit habitaculum. Quod quia nondum proprio designatur ex nomine, licet indignus nomen ejus depromere, tamen in honore suæ laudis non differam cum reverentia nominare.

Item anno Dominicæ Incarnationis 1260 Alexander papa quartus in die dedicationis hujus Ecclesiæ sacrosanctæ corroboravit et confirmavit omnes quiscunque indulgentias, a quibuscunque summis pontificibus, quocunque tempore concessas; sed et illas principaliter, quas beatus Silvester abunde statuit et donavit, inclinatus justis precibus humilis et christiani-simi Constantini, et de speciali misericordia et gratia prorogavit eas usque ad diu dedicationis apostolorum Petri et Pauli.

III. *De arca et sanctis sanctorum, quæ sunt in basilica Salvatoris.*

In hac itaque sacrosancta Lateranensi basilica salvatori. Jesu Christo Deo dicata, quæ caput est mundi, quæ patriarchalis est et imperialis, sedes est apostolicæ cathedræ pontificalis, et in ejusdem Ecclesiæ ara principali est arca fœderis Domini, vel, ut aiunt, arca est inferius, et altare ad mensuram longitudinis, latitudinis et altitudinis arcæ conditum est superius, inter quatuor columnas de rubeo porphyrio suo sub quodam pulchro ciborio. In quo quidem, ut asserunt, multum est sanctuarium, sed quale sit non agnoscunt, nam nomen ejus nesciunt.

In altari vero quod superius est ligneum de argento coopertum, atque sub eo inferius, est tale sanctuarium, septem candelabra quæ fuerunt in priori tabernaculo. Unde Paulus dicit apostolus: *Tabernaculum factum est primum, in quo erant candelabra, et mensa, et propositio panum, quæ dicitur sancta, et aurum thuribulum, et urna aurea habens manna, quod habuit secundum tabernaculum, quod dicitur sancta sanctorum.* Et ibi virga Aaron quæ fronderat. Et tabulæ testamenti, et virga Moysi, qua percussit bis silicem, et fluxerunt aquæ. Item sunt ibi reliquiæ de cunatulis Domini. De quinque panibus hordeaceis, et duobus piscibus. Item mensa domini. Linteum unde extersit pedes discipulorum suorum. Tunica inconsutilis, quam fecit virgo Maria filio suo domino nostro Jesu Christo, quæ in morte ipsius a militibus sortita est, non scissa; quam dum Salvator inibi reservaverit, hæresis vel scissura fidei diu non erit in ea. Purpureum vestimentum ejusdem Salvatoris et Redemptoris. De sanguine et aqua lateris Domini ampullæ duæ. Circumcisio Domini. Sudarium quod fuit super caput ejus, quod est unum de quinque linteaminibus, quibus sanctissimum corpus ejusdem Domini nostri fuit involutum. Est ibi de loco Ascensionis Christi in cælum. De sanguine sancti Joannis Baptistæ. De pulvere et cinere combusti corporis ejusdem præcursoris Christi. Cilicium ejus de pilis camelorum. De manna sepulturæ sancti Joannis evangelistæ ampulla plena. Tunica ejusdem

565 IV. *Ratio circa eos qui opponunt de absconsione tabernaculi, et arcæ, vel altaris incensæ.*

Verum quam plurimi, sacrorum voluminum et historiarum profunda mysteria minus prudenter investigantes, nec intelligentes neque quæ loquuntur, neque de quibus affirmant, propter hoc quod in secundo libro Machabeorum de absconsione tabernaculi et arcæ, seu etiam altaris incensi reperitur, superflua opinione existimant ipsum tabernaculum, et arcam vel altare, hactenus occultata usque ad tempus futuri judicii latere, et ignorare, etc.

V. *Quod tempore Titii et Vespasiani quæ in templo fuerant Romæ translata fuerunt.*

Quo autem tempore, vel a quibus vasa templi, et utensilia, seu universa donaria Romæ delata fuerunt, vel ubi reposita, præfatus doctor Hieronymus, cui proprium fuit semper nova quarere, et absconsa dilucidare, in expositione Joëlis prophetæ, testatur quod Titus et Vespasianus, Romani principes, post ascensionem Domini, destructa civitate Hierosolyma, et templo, ob victoriam et monumentum populi Romani, omnia illa quæ in templo præcipua et speciosa Judæi habuerant, secum asportaverunt, imo ab ipsis Judæis asportari jusserunt, et ædificato Romæ templo Pacis, ibi ea in delubrum mirifice condiderunt, quæ Græca et Romana narrat historia. Nec dubium unde tantus vir docuit habendum, quod Græca et Romana historia voluit esse confirmatum. Hoc idem usque hodie liquido perpenditur in triumphali arcu, qui appellatur Septem Lucernarum, qui constructus fuisse probatur ad memoriam prædictorum principum totiusque populi Romani juxta ecclesiam sanctæ Mariæ Novæ, in quo candelabra, quæ fuerunt in priori tabernaculo, et arca cum vestibus suis, quæ fuit in secundo intra velum, manifeste ac mirifico opere sculpta visibilia cernuntur.

Hoc etiam manifestioribus documentis eloquentissime doctor Leo papa in sermonibus Dominicæ Passionis, cum de velo scisso in templo sub ipso tempore passionis Christi contra perfidiam Judæorum contestando inveheret, declarare videtur, dum ipsorum cæcitatem Judæorum omnia mundi elementa evidentius arguisse protestaretur in sermone, qui sic incipit, *Cum multis modis Judaica impietas laboraret, scripsit ita:* Quod si ad arguendos vos, nec cælestia, nec inferna sufficiunt, et crucem Christi magis poterunt petræ atque monumenta, quam vestra corda sentire, saltem quod in templo actum est, scienter advertite. Velum, ejus objectu intercludebantur sancta sanctorum, a summo usque ad ima diruptum est, et sacrum illud mysticumque secretum, quo solus summus pontifex jussus fuerat intrare, reseratum est, etc.

Sub altari isto sacrosancto, de quo in præsentii loquimur, est quedam imago tota aurea domino Jesu Christo dicata, et beatæ Mariæ virginis; 566 et sancti Joannis Baptistæ, sanctorumque apostolorum Petri et Pauli, sancti Joannis evangelistæ imagines de electro aureæ et argentæ, necnon aliorum apostolorum penitus argentæ, quas Constantinus imperator Dei servus, qui easdem ad honorem salvatoris Jesu Christi suorumque discipulorum imaginari studuit, sic in quodam geneceo molitus est recundere, quod nulli artificii per quodcumque ingenium licet accedere.

VI. *Quod quotidie in Matutinis, Missa et Vesperis festive in ea pulsatur.*

In hac Ecclesia, quia typum gerit cælestis Ecclesiæ, die noctuque in Matutinis et Missa, seu Vesperis quotidie festive pulsatur. Inde est quod in ea non cantatur ad Missas *Agnus Dei, qui tollis peccata mundi, dona nobis pacem*, quoniam ibi summa pax justorum

ipse Christus erit, ubi perfecta et consummata in A
electis, nec postulatione opus erit, nec augmento.

VII. *De Oratione Dominica, quæ in omni officio
frequenter.*

Hæc reservans apostolicam institutionem non nisi
Dominica in officiis utitur Oratione, quoniam aliæ
Orationes postea sunt superadditæ; et congruum est
atque conveniens ut prima et summa omnium aliarum
Ecclesiarum, primam et summam omnium aliarum
Orationem frequentet; et quæ Salvatoris vocabulo
consecrata est, Salvatoris Orationem, quam discipu-
los suos orare docuit, præ cæteris præcipuam
semper habeat. Sunt præterea aliæ quædam collectæ
ad Matutinas vel Vesperas intitulatæ, quæ ab aposto-
lico, vel ab ejus septem collateralibus episcopis tantum,
et non ab aliis penitus in ipsa Ecclesia dici
possunt.

VIII. *De episcopis septem hebdomadariis, aliisque
officialibus ejusdem Ecclesie.*

Ad hoc igitur tam solemne sacrosanctum altare,
ubi, sicut diximus, vestimentum habetur sortitum,
non scissum, et aliud mutum et incomparabile sanctu-
arium, quod totum hic nominare superse demus,
nullus ad sacrificandum audeat accedere præter domi-
num apostolicum, et septem cardinales episcopos
ejusdem Ecclesie hebdomadarios, qui Missam in hac
sacrosancta basilica celebrant per hebdomadas suas,
oblationemque, quam in ipsa Missa accipiunt a prin-
cipio officii usque ad finem, quæcumque est in auro
vel argento, vel quibuscumque oblationibus, in ordi-
nationibus etiam et consecrationibus æqualiter divi-
dunt cum canonicis ejusdem Ecclesie sibi assisten-
tibus in ministerio altaris, et in officiis, præter obla-
tionem panis et vini, quæ tantum canonicorum sunt.
Quorum septem civilia hic describenda sunt nomina.
Episcopus Ostiensis, qui debet consecrare et benedi-
cere apostolicum præ omnibus aliis; 567 episcopus
sanctæ Rufinæ secundus; episcopus Portuensis ter-
tius; episcopus Albanensis quartus; episcopus Tus-
culanensis quintus; episcopus Sabinensis sextus;
episcopus Prænestinensis septimus.

In quibusdam vero Dominicis et festivis diebus,
sanctorumque præcipuis soemnitatibus, quandoque
sacerdos est regalis et imperialis episcopus, imo patri-
archa; et idem Apostolicus in supradicto sacra-
tissimo altare Salvatoris hujus Lateranensis basilicæ
Missam debet celebrare; et quando celebrat domi-
nus papa sancti Petri vicarius, debent etiam ei as-
sistere vicarii et collaterales sui prædicti, videlicet
septem episcopi cum xxviii cardinalibus totidem in
ecclesiis infra muros urbis Romæ præsentibus, qui
potestatem obtinent iudicandi super omnes
episcopos totius Romani imperii in omnibus concilii-
s, vel synodis quibuscumque legati, vel præsentis
aduerunt. Debet etiam ibi præsentis esse archidiaconus
cum sex diaconibus palatinis, qui in palatio lege-
re debent Evangelium, et in basilica Lateranensi;
et alii duodecim diacones regionarii, qui solent
Evangelium legere in stationibus ecclesiarum Romæ
constitutis. Isti decem et octo diaconi totidem eccle-
sias habent intra muros civitatis. Et tamen omnes
sunt canonici patriarchalis basilicæ Lateranensis.
Debent etiam ibi esse septem subdiaconi palatini, et
scholæ cantorum, scilicet alii septem suodiaconi,
qui vocantur regionarii. Isti debent legere lectiones
et epistolæ in stationibus Romæ constitutis. Alii septem,
scilicet scholæ cantorum, debent canere officium,
dum dominus papa celebrat Missam in basilica
Lateranensi, et in aliis. Alii vero septem palatini
Epistolam debent legere in palatio ad Missam apo-
stolicam, et in eadem patriarchalis basilicæ Lateranensi,
nec non etiam ad Missam ipsius apostolici. Sunt etiam

ibi acolythi præsentis, et capellani, lectores, exor-
cistæ, et ostiarii, quorum unusquisque nititur adim-
plere suum officium, sicut a sanctis Patribus inibi
est constitutum.

Sunt autem in hac prædicta Lateranensi basilica
quorundam sanctorum altaria, quorum ista sunt no-
mina. In choro canonicorum est altare sanctæ Mariæ
Magdalene, in quo reconditum est corpus ejus sine
capite per manus domini Honorii tertii papæ, qui
ipsam altare consecravit.

Retro sub absida est altare sanctorum Chrysanthi
et Darie, in quo recondita olim fuerant eorum pre-
tiosa corpora; sed cum a schismaticis fuisset exsec-
ratum, levata sunt iterum inde, et translata in ec-
clesia beatæ Dei genitricis Mariæ, et sancti Pancratii
martyris, quæ est in dextero latere basilicæ, atque
recondita sunt in altare ipsius ecclesie, quod consec-
ratum est per manus Innocentii papæ II, in quo re-
condidit pretiosas sanctorum reliquias, sanctorum
videlicet Pancratii, Jacobi apostoli, Matthæi apo-
stoli, Thaddæi apostoli, Timothei discipuli Pauli,
protomartyris Stephani, sanctorum Innocentium, de
linteramine Domini, et de sepulcro ejus, de rubro in-
combusto, Blasii, Nicomedis, Vitalis, Gervasii et
Protasii, Nazarii et Celsi, sancti Felicis et sancto-
rum xl Martyrum.

In eadem parte sunt sepulturæ apostolicorum, in
quibus sanctæ recordationis Lucius papa II. 568
Hic vixit in canonicali proposito longo tempore in
Ecclesia ista, atque hinc assumptus prebiter car-
dinalis ordinatus est in ecclesia sanctæ Crucis in
Jerusalem, quam de ruinis a fundamento præclaro
et admirando opere renovavit, atque ad normam reli-
gionis secundum beati Augustini regulam informa-
tam ante apostolatam multis Processionibus ditavit.
Sed et istam ecclesiam, assumptionis suæ memor et
pristinæ conversationis, per omnia dilexit, magnis
quo beneficiis honoravit. Octavo siquidem die conse-
crationis suæ textum Evangeliorum, laminis au-
reis opertum, smalto et multis pretiosis lapidibus
pulcherrimo opere ornatum, super altare obtulit.
Inde non post multum sarantasmum optimum ad
altaris ornamentum; ampullas etiam duas magnas,
præclaro opere sculptas, argenteas deauratas in mi-
nisterio sacrificii pens. libr. IV. Condidit quoque pri-
vilegium, in quo donavit huic basilicæ ecclesiam
sancti Joannis ante Portam Latinam cum omnibus
quæ ad eam pertinent, necnon hospitale juxta
portam.

Ibi prope jacet Leo papa V, et Agapitus papa II,
juxta sepulcrum ejus. Inde per directum ad dextera
jacet Paschalis papa II, qui salutari providentia
et studio renovavit ordinem canonicum in ista Ec-
clesia; juxta quem jacet Calistus papa II, qui re-
formavit cum imperatore Henrico pacem. Secus
ipsam requiescit Honorius papa II, ad deinde penes
istum Cælestinus papa II. Inde in porticu sepulturæ
plurimæ episcoporum i-tius Ecclesie. In eadem quo-
que porticu jacet Gerbertus Rhemorum archiepisco-
pus, qui papa effectus Silvester est appellatus; cujus
sæpe sepulcrum, etiam in serenissimo aere, cum
non sit in humido loco, aquarum guttas (quod satis
est hominibus admirandum) visibiliter emanat.

Inde est altare sanctorum xl Martyrum prope hoc
altare. In navi Ecclesie jacet Innocentius papa II
in concha porphyretica, quæ fuit Adriani imperato-
ris sepultura. Hic renovavit tectum hujus basilicæ,
propriis expensis novis trabibus, quæ gloriose et
potens Rogerius Siciliae rex precibus suis eidem
Ecclesie transmisit, quod videlicet tectum suo tem-
pore cecidit, suoque tempore restauratum est. Tur-
rim etiam ante Ecclesiam, quæ ruinæ vicinæ vide-
batur, renovari jussit, atque quam plurimam, dum
vixit, Ecclesie dona ad ornamentum altari obtulit,

^a Infra, sarantasmum ad cooperimentum altaris; paulo inferius, sarantasmum, quæ genuina esse lectio videtur.

eycladem videlicet auro textam satis optimam, de qua postea vestis ad ornatum altaris, et casula ad celebrationem Missæ factæ sunt; tarantasmum ad cooprimendum altaris; thiuribulum argenteum pens. libr. ii; libras c Lucensis monetæ pro emendis possessionibus ad sustenationem canonicorum, de quibus postmodum dominus Bernardus, prior istius basilicæ, qui postea factus est cardinalis sancti Clementis, ac deinde episcopus Portuensis, salubri studio et providentia emit possessiones non longe ab Urbe, juxta formas prope ecclesiam sanctæ Helenæ. Item in eadem parte juxta fores Ecclesiæ requiescit quidam papa, qui Sergius ex Petro sic vocitatus erat. Inde penes istum jacet Alexander papa II, **569** qui fuit episcopus Luensis, qui et condidit optimum privilegium prædictæ basilicæ, et renovavit communem regularium canonicorum vitam in ipsa; in quo privilegio donavit ipsis canonicis medietatem omnium oblationum principalis altaris; domus quæ sunt in circumstantiis istius basilicæ, multaque alia possessionum prædia diversis in civitatibus et locis consistentia, sicut ipsius privilegii digna memoria nobis referunt testimonia. Est inter duas fores quidam alius papa, qui non habet epitaphium. Et iterum in hac parte juxta fores ecclesiæ:

Pontificis summi pausant ibi membra Joannis.

Hic eandem renovavit basilicam. Et iterum inter duas fores Ecclesiæ in ista parte:

Cernitur hic tumulus, qui præsul dicitur esse, Summi Joannis, sic quoque dictus erat.

Iste Joannes VII papa. Et ante fores Ecclesiæ quidam præsul requiescit, qui Petrus est vocatus. Super ipsas fores Ecclesiæ scriptum fuit interius:

Sergius ipse plus papa hanc qui cepit ab inis Tertius, exemplans istam quam conspicis aul. m.

In atrio quoque ipsius basilicæ oratorium est pulchrum, et ibi est altare sancti Thomæ apostoli. In hoc quidem oratorio, quod fecit Joannes papa, qui renovavit Ecclesiam, induit se pontifex ve timente sacerdotalia et pontificalia, quando debet celebrare Missam in stationibus istius basilicæ. De hoc enim oratorio exiens cum Processione intrat basilicam, et vadit ad sacrosanctum altare dominicum, quod omnium altarium solum habet principatum. Coelestinus papa III jacet juxta sanctam Mariam de Reposo. Alexander papa III jacet ante pulpitum Ecclesiæ, vel juxta viam quando inus ad curiam. Clemens III papa jacet ante chorum canonicorum.

A sinistro vero latere basilicæ est altare beate Mariæ de Reposo. Ibi juxta jacet Anastasius papa IV, qui fuit Sabinus episcopus, in mauseleo porphyreico præclaro opere sculpto, in quo olim jacuit Helena mater Constantini imperatoris, quod videlicet mausoleum de ecclesia quam idem imperator ad honorem ipsius matris extra Urbem fabricaverat idem papa deportari lecerat. Hic unice ac devotissime dilexit præ omnibus istam Ecclesiam antea, dum esset episcopus, atque, in apostolatu sublimatus, postea plurimis beneficiis honoravit. Nam duo privilegia canonicis præfate basilicæ solemniter condidit, in quibus, et quæ tunc possidebat confirmavit, et de benignitate et gratia sua plurima supererogavit. In quibus ecclesiam sancti Gregorii in Marcio cum palatio, in quo sita est, et cum omnibus ad eam pertinentibus, nec non et terram cum molendino extra portam in capite, ubi fuit aliquando locus, huic Ecclesiæ donavit. Ad ornamentum etiam sacrosancti Dominici altaris plurima dona obtulit, antea dum esset episcopus; et postmodum sublimatus in sacrosancta sede apostolicus; octavo enim die a consecratione sua cycladem unam altari dominico obtulit. Exinde quinto decimo die casulam unam albam et optimam pretioso auriphrygio circumdatam **570** ad celebrationem Missæ. Post aliquantum temporis intervallo unam obtulit ad ornamentum altaris candelabra duo optima fusorio opere fabricata, et sarantasmum unum præclarum et opti-

um, et pro fratrum subsidiis argenti libr. iii. In anniversario etiam dedicationis istius sacratissimæ basilicæ calicem satis magnum et admiratione dignum tam pro sui ponderis magnitudine, quam etiam pro admirandi operis varietate. Undique enim ex omni parte sculptorio opere fabricatum est mirabiliter, atque diversis historiis cum versibus adornatum, pensans libr. xxviii.

In nomine Domini amen. Anno Incarnationis **1297** die . . . mensis Februarii consecratum fuit altare Cap tuli ad honorem Dei et beate Mariæ Magdalene de mandato domini Bonifacii papæ VIII per dominum Gerardum de Parma episcopum Sabinensem; in quo altari recondidit corpus ipsius beate Mariæ Magdalene sine capite, et brachium beati Zachariæ, et reliquias multorum aliorum sanctorum.

Judicum alii sunt Palatini, quos ordinarios vocamus; alii consulares distributi per judicatus; alii pedanei a consulibus creati. In Romano vero imperio et in Romana usque hodie Ecclesia septem judices sunt palatini, qui ordinarii vocantur, qui ordinant imperatorem, et cum Romanis clericis eligunt papam. Quorum nomina hæc sunt. Primus primicerius; secundus qui dicitur secundicerius, qui ab ipsis officii nomen accepit. Ili dextera lavaque vallantes imperatorem, quodammodo cum illo videntur regnare, sine quibus aliquid magnum non potest constituere imperator. Sed in Romana Ecclesia in omnibus Processionibus manuum ducunt papam, cedentibus episcopis et cæteris magnatibus, et in majoribus festivitibus octavam super omnes episcopos legunt lectionem. Tertius est Arcarius, qui præest tributis. Quartus Saccellarius, qui stipendia erogat militibus, et Romæ Sabbato scrutatorum dat eleemosynam, et Romanis episcopis et clericis, et ordinariis largitur presbyteria. Quintus est proto-scribarius, qui præest scribaniis, quos tabelliones vocamus. Sextus primus defensor, qui præest defensoribus, quos advocatos nominamus. Septimus adminiculator, intercedens pro pupillis et viduis, pro afflictis et captivis. Pro criminalibus hi non judicant, nec in quemquam mortiferam dicunt sententiam; et Romæ clerici sunt, ad nullos nunquam alios ordines promovendi. Alii vero, qui dicuntur consules, judicatus regunt, et reos legibus puniunt, et pro qualitate criminis innoxios dicunt sententiam.

XII. De Oraoriis ad fontes, et de sanctuariis et donis eorum.

Retro basilicam Salvatoris quatuor sunt oratoria: unum est quod habet absidas duas: sub una est altare sanciarum virginum Rufinæ et Secundæ, sub quo recondita sunt pretiosa earundem corpora, quæ inventa sunt ab Anastasio papa IV felicitis memoriæ, antequam apostolica dignitate sublimaretur, et post ipsarum inventionem fabricato altari **571** ad honorem earundem propriis manibus consecravit ipsum altare, astantibus nobis omnibus, et præsentibus canonicis basilicæ Salvatoris, et quamplurimis tam de Urbe quam extra Urbem.

Sub alia absida est altare sancti Andreæ apostoli et sanctæ Lucie virginis, quod et prædictus Anastasius papa consecravit, et in eo recondidit de reliquis utriusque, videlicet Andreæ apostoli, et Lucie virginis. In festiuitate sancti Cypriani episcopi et martyris, et sanctæ Justine virginis, quorum corpora in pilo marmoreo posita locavit, et recondidit sub eodem altare, quæ et invenerat in altare supradictarum virginum Rufinæ et Secundæ, dum pro invenendis corporibus earum querere et fodere nobis præcepisset.

Aliud vero est oratorium huic prædicto contiguum, quod unam sub absida tantummodo habet aram, sub qua sunt recondita pretiosa sanctorum corpora, quorum ista sunt nomina, sanctus Venan-

tius, sanctus Dominio, sanctus Anastasius, sanctus Maurus, sanctus Asterius, sanctus Septimius, sanctus Jélius, sanctus Antiochianus, sanctus Paulinianus, sanctus Gaius.

Tertium vero est oratorium postea, ubi fontes sunt inter duo altaria. Unum est sancti Joannis Baptistæ, aliud est sancti Joannis Evangelistæ. Fontes sunt rotundi, inter columnas porphyreicas positi in medio Ecclesiæ, quæ pulchra est et rotunda, ubi Constantini imperatoris fuit camera. Oratoria vero ipsa, videlicet sancti Joannis Baptistæ et beati Joannis evangelistæ, e regione hinc inde disposita, construxit Hilarius [Al., Hilarius] papa, quæ ornavit omnia ex argento et lapidibus pretiosis. Confessionem sancti Joannis Baptistæ ex argento pensantem lib. c., et crucem auream, et in ambobus oratoriis januas areas argento clausas. Ante confessionem coronam argenteam pensantem lib. xx., farum cantarum pensantem lib. xxv. Item ad sanctum Joannem intus sanctum fontem lucernam auream cum inoluminum pensantem lib. v, turrim argenteam cum delphinis pensantem lib. lx., columbam auream pensantem lib. ii. Fecit etiam ibidem, prope, sancti Stephani monasterium in baptisterio Lateranensi. Fecit et in eodem loco bibliothecam duas. Hæc autem omnia in basilica Constantiniana ad sanctam Mariam constituta reposuit.

XIII. De Oratorio sanctæ Crucis, et ornamentis ejus.

Quartum vero postmodum sanctæ Crucis est oratorium, in quo ejusdem sanctæ Crucis multum est sanctuarium. Ibi, dictante angelo, beatus papa Gregorius Antiphonarium et multa alia scripsit. Hoc oratorium multum est pulcherrimum, in modum crucis factum, de musivo decoratum, quod a prædicto papa Hilario fuit constitutum, in quo pari modo plurima dona obtulit. Confessionem, ubi lignum crucis posuit, cum cruce aurea et gemmis, quæ pensant pondus lib. xx. In confessione januas ex argento pensantes pondus librar. i; supra confessionem arcum aureum pens. lib. iv, quem portant columnæ onychinæ, 572 ubi stat agnus aureus pensans lib. ii; coronam auream ante confessionem, farum cum delphinis pens. lib. v; lampadas aureas iv pens. lib. ii; nymphetum, et triporticum ante oratorium sanctæ Crucis, ubi sunt columnæ exoptalæicas, et conchas striatas duas cum columnis porphyreicis ratiatis foratis aquam fundentes, et in medio lacum porphyreticum cum concha ansata in medio aquam fundente, circumdata a dextris vel sinistris in medio cancellis æreis, columnis cum fastigiis et epistulis, undique ornatum ex musivo, et columnis aquitanicis, et tripolitibus, et porphyreticis. Est iterum hinc oratorio satis proximum aliud sancti papæ Gregorii oratorium, ubi usque hodie lectulus in quo ipse sanctus solebat quiescere, videtur juxta aram permanere.

XIV. De ecclesia sancti Laurentii in palatio.

In sacro namque palatio est quoddam sancti Laurentii oratorium, in quo tria sanctissima computantur altaria. Primum in arca sanctissima, quam Leo papa III condidit, tres capsæ sunt. In una est crux de auro purissimo adornata gemmis et lapidibus pretiosis, id est hyacinthis, et smaragdus, et prasiniis. In media cruce est umbilicus domini nostri Jesu Christi; et desuper est innecta balsamo, et singulis annis eadem uncto renovatur, quando dominus papa cum cardinalibus facit Processionem in Exaltatione sanctæ Crucis ab ipsa ecclesia sancti Laurentii in

^a Alium Gregorii lectum memorat Anastasius sub finem vitæ Stephani VI, cum laudat oratorium beati Gregorii, ubi ejus lectus habetur, juxta ecclesiam Principis apostolorum. Verum ibi lecti nomine tumulus intelligitur.

^b Id est Sixtus tertius, testante libro Pontificum.

basilicam Salvatoris, quæ appellatur Constantiniana. Et in alia capsâ argentea et deaurata cum historiis est crux de smalto depicta, et infra capsam illam est crux Domini nostri Jesu Christi; et in tertia capsâ, quæ est argentea, sunt sandalia, id est calcamenta, Domini nostri Jesu Christi. Est iterum ibi alia capsâ deaurata, ubi est de ligno illo sanctæ Crucis, quam Eraclius de-victo Chosroe secum tulit de Perside, una cum corpore sancti Anastasii martyris, et est in altare, quod ibi est sancti Laurentii de marmore. Ibi est etiam brachium sancti Cæsarii martyris, ossa duo sancti Joannis Baptistæ, et os unum sancti Hieronymi, et spatula sancti Dionysii Areopagitæ, et os de cruce sancti Stephani papæ, et sancti Damasii reliquiæ, et sanctorum Primi et Feliciani, et caput sanctæ Praxedis, et Sanctæ Anastasiæ reliquiæ cum aliis multis, et sanctorum Agapæ, Chionæ, et Hirenæ, Pistis et Hælpis virginum, Nerei et Achillei, Priscæ et Aquilæ. Item sunt ibi reliquiæ de genu sancti Tiburtii filii Cronatii. In hac eadem arca cypressina est panis unus Cœnæ Domini, et tredicim de lenticulis ejusdem Cœnæ, et de arundine, et de spongia cum aceto ad os Domini posita, et lignum de sycomoro, ubi Zachæus ascendit.

Et super hoc altare est imago Salvatoris mirabiliter depicta in quadam tabula, quam Lucas evangelista designavit, sed virtus Domini angelico perfecit officio; 573 sub cujus pedibus in quadam pretiosorum lapidum linea, pignora hujus sanctuarii sunt recondita, quorum ista sunt nomina: Lapis in quo cœdit sancta Maria; lapis de sancto Jordane, ubi sedit Dominus dum baptizaretur; lapis de sancta Bethlehem; lapis de monte Oliveti, ubi Dominus oravit ad Patrem; sancta petra in qua sedit angelus ad sepulcrum; de sancta columna, ubi Dominus fuit ligatus et flagellatus; de sepulcro Domini, ubi corpore mortuus requievit; de lapceâ, qua fuit latus Domini perforatum; de ligno crucis Domini; de loco qui dicitur Lithostrotos; de Calvariæ loco; sancta silex ubi Dominus conditus est; lapis de monte Sion; lapis in quo Dominus transfiguratus est in monte; lignum de sancto præsepe Domini, in quo puer natus fuit positus; lapis de monte Sina, ubi lex fuit data; lapis de sepulcro sanctæ Mariæ.

In alio vero altari ejusdem oratorii sunt capita sanctorum apostolorum Petri et Pauli, et capita sanctorum Agnetis et Eufemiæ virginum.

In tertio vero sunt carbones aspersi de sanguine sancti Laurentii, et de a-vina corporis ejus. Sunt etiam in eodem oratorio reliquiæ sanctorum xl Martyrum, multorumque aliorum.

XV. De ecclesia sanctæ Mariæ Majoris et de sanctuario ejusdem.

Ecclesia sanctæ Mariæ Majoris, quam Sixtus^b papa junior ædificavit, quam Paschalis papa renovavit, tot columnas habet in sua positione, quot dies sunt in anni unius revolutione. Hujus ecclesiæ dedicatio Non. Augusti celebratur. Habet insuper hæc venerabilis ecclesia sanctæ Mariæ cardinales septem, qui per suas hebdomadas in ordine vicis suæ ad suum sanctorum altare Missas debent celebrare. In ara vero hujus venerabilis ecclesiæ reconditæ sunt reliquiæ de capillis sanctæ Mariæ matris Domini, de lacte ejusdem Virginis, de wimplio sui capitis, de panno sui vestimenti. Cucubulum Domini ibi est, in quo puer jacuit. De præsepio Domini sunt ibi reliquiæ; de Mathia apostolo, qui in loco Judæ apostolis aggressus Parvus Dei nominatur. Quidam dicunt, quia sub hac altare beatæ Mariæ Majoris requiescit, alii dicunt

Sed ante eum Liberius illam basilicam construxerat, juxta macellum Libiæ seu Livæ, ex eodem libro unde e. basilica Livæ primi us appellata.

^c Sergius secundus cameram præsepii Domini nostri Jesu Christi argenteis tabulis ac deauratis perornavit, ex Anastasio.

quia in altare est reconditum. Credunt quidam quia sub ingenti lapide marmoreo requiescit in terram, qui lapis est ante altaris fenestram. Fenestra enim hæc ita est sub altari, sicut arca sub altari sancti Petri, in cujus ecclesia asseverant plurimi corpus esse prædicti sancti Mathiæ apostoli in pariete super majorem arcum, qui continuus est per medium ecclesiæ ab uno pariete usque ad alium. In absida vero sanctæ Mariæ est cathedra pontificalis in medio sub vitrea, quæ quinque sunt in absida. Hæc absida nimis pulchra de musivo est effecta. Nam videntur a pluribus pisces ibi in floribus, et bestiæ cum avibus, inter chororum et altare.

574. XVI. De episcopis et cardinalibus per patriarchatus dispositis.

Septem cardinales episcopi primæ sedis, qui ad sacrosanctum altare dominicum in basilica Salvatoris per hebdomadas suas vice apostolici celebrare debent quotidie, ii sunt: episcopus Ostiensis, episcopus Portuensis, episcopus sanctæ Rufinæ, episcopus Albanensis, episcopus Sabinensis, episcopus Tusculanus, episcopus Prænestinensis.

Cardinales sanctæ Mariæ Majoris sunt ii: sanctorum apostolorum, sancti Cyriaci in Thermis, sancti Eusebii, sanctæ Pudentianæ, sancti Vitalis, sanctorum Marcellini et Petri, sancti Clementis.

Cardinales sancti Petri sunt ii: sanctæ Mariæ Traustiberim, sancti Chrysogoni, sanctæ Cæciliæ, sanctæ Anastasiæ, sancti Laurentii in Damaso, sancti Marci, sanctorum Martini et Silvestri.

Cardinales sancti Pauli sunt ii: sanctæ Sabinæ, sanctæ Priscæ, sanctæ Balbinæ, sanctorum Nerei et Achillei, sancti Sixti, sancti Marcelli, sanctæ Susannæ.

Cardinales sancti Laurentii sunt ii: sanctæ Præxedis, sancti Petri ad Vincula, sancti Laurentii in Lucina, sanctæ Crucis in Jerusalem, sancti Stephani in Cælio monte, sanctorum Joannis et Pauli, sanctorum quatuor Coronatorum.

Diaconia sunt xviii: sanctæ Mariæ in Dominica, ubi est archidiaconus, sanctæ Lucæ in Circo juxta Septem Solia, sanctæ Mariæ Novæ, sanctorum Cosmæ et Damiani, sancti Adriani, sanctorum Sergii et Bacchi, sancti Theodori, sancti Georgii, sanctæ Mariæ in Schola Græca, sanctæ Mariæ in Porticu, sancti Nicolai in Carcere, sancti Angeli, sancti Eustachii, sanctæ Mariæ in Aquiro, sanctæ Mariæ in Via Lata, sanctæ Agathæ in Equo marmoreo, sanctæ Lucæ in capite Suburræ, sancti Quirici.

Abbatia sunt istæ: sancti Cæsarii in Palatio, sancti Gregorii in Clivo Scauri, ibi est caput brachii sancti Andree apostoli; sanctæ Mariæ in Aventino, ibi est de corpore sancti Savini episcopi; sancti Alexii, ubi est corpus ejus, et sancti Bonifacii martyris; sanctorum Priscæ et Aquilæ, ubi sunt corpora eorum partium; sancti Sabæ Cella Novæ, ubi est caput sancti Tiburtii martyris; sancti Pancratii in via Aurelia. Infra urbem Ravennantium Transiberim, sancti Cosmæ et Damiani in Vico Aureo. Item sancti Silvestri inter duos hortos, quam ædificavit Dionysius papa, qui et ibi requiescit; sanctæ Mariæ in Capitolio, ubi est ara Filii Dei; sancti Basilii juxta palatium Trajani imperatoris; sanctæ Agathæ virginis, quæ est Suburræ monte; sancti Laurentii in Panisperna, ubi fuit positus in eraticula; sancti Thomæ juxta furmam Claudiam; sancti Blasii inter Tiberim et pontem sancti Petri; sanctæ Trinitatis Scotorum; sancti Valentini juxta pontem; sanctæ Mariæ in Castro Aureo; sanctæ Mariæ in Pallara, ubi fuit sagittatus sanctus Sebastianus; sanctæ Mariæ in monasterio juxta sanctum Petrum ad Vincula.

A 575 XVII. De casu et reparatione istius basilicæ, quo tempore fuit facta a Sergio papa III, et donis atque ornamentis, quæ obtulit in ipsa, sicut in epistolis parietum hinc inde scribitur juxta columnas æneas.

Auno quo baptizatus est piissimus imperator Constantinus Augustus a beatissimo Silvestro sanctæ apostolice sedis pontifice, et a lepra per lavacrum sacri baptismatis mundatus est, ædificavit hanc basilicam in honore Salvatoris Domini nostri Jesu Christi, et commemoratione sancti Joannis Baptistæ. Permansit enim ab eodem tempore, licet separatio parietum, et tectorum curvatio ejus ruinam ante ostenderent, per aliquot annos usque ad tempus Stephani piæ memoriæ VI. Tempore autem illius ruit, et fuit in ruinis dissipata, et comminuta usque ad tempus quo revocatus est dominus Sergius presbyter, et electus de exsilio, et consecratus est Romanorum tertius præsul. In illis vero temporibus, quibus invasores apostolicam tenebant sedem, tulerunt de hac basilica omnes thesauros, et cuncta ornamenta aurea et argentea, ac universa utensilia, quæ ab initio hic oblata fuerunt; et non celebrabantur divina officia in ea, sed erat in dispersione quasi in thermis virgultorum et vepribus cooperta. Post ordinationem igitur suam dominus Sergius III papa tristabatur nimium super desolationem hujus nobilissimi templi. Non enim erat spes neque solatium mortalis de restauratione illius. Cumque omnibus una esset desperatio de ejus relevatione, et humanum deesset auxilium: ad divinæ pietatis convertens juvenem, in qua semper habuit fiduciam, incipiens ab antiquis laborare fundamentis, sine tenus opus hoc consummavit, et decoravit ornamentis aureis et argenteis, sicut inferius legitur, et plus, quia super ibi addidit, dum vixit, prædictus sanctissimus Sergius tertius papa.

C Postquam in honore tui nominis, mundi Salvator, et commemoratione tui, sancte Joannes Baptista, de tuis donis per multa certamina et labores præfatus dominus Sergius tertius papa hanc basilicam in ruinis positam a fundamentis construxit, cum omnia ornamenta aurea et argentea atque ænea ex ea ablata fuissent ab invasoribus, reparare et offerre tibi alia cum devoto animo studuit, quamvis in multis esset perturbationibus constitutus, non omisit tamen tæc servire Majestati. Fecit autem, et obtulit omnipotentæ tæc istam pulcherrimam imaginem, quam quinque libris auri decoravit; ciborium vero miræ pulchritudinis ex argento et auro purissimo cum gemmis, ejus perfectionem ecul librar. numeros et pondus assumpsit; crucem auream cum Crucifixo; argenteas duas, unam habentem Crucifixum totum de auro, et agnum de auro cum gemmis; coronam de auro, cum crucibus duabus, et alias duas ex mixtis metallis; fibulam de auro cum gemmis; duas bursellas de argento deauratas cum gemmis quinque; coronas de argento cum delphinis suis decem; candelabra de argento xxx et ix; gavalas de argento xxv; cruces argenteas iv, in quibus gavalas pendunt, et unam modicam similiter argenteam; calices argenteos iii, unum ex his deauratum; patenam de argento; thuribula de argento iii; imagines de argento tres, 576 unam ex his habentem dexteram de auro, et fibulam in pectore cum gemmis; arcus argenteos vi; raviculam de argento, columnellas de argento vi; mala argentea xiii; vestes intextas auro duas; coopertorium cum auro, et alium purum; vela serica lvi. Hæc omnia devotus tibi præparavit, et non cessabit, dum spiritus ejus rexerit artus, præparare et offerre tibi dominus Sergius papa tertius.

Si quis forte tristando miratur quod hæc ornamenta, et alia quæ superius notata ab imperatore Constantino fuerunt oblata, modo non appareant, legat et scrutetur Gesa Romanorum pontificum, et inveniet, quando et quomodo ab invasoribus hinc fuerint iniique sublata.

III.

CONSTITUTIONES LATERANENSES.

Gregorius episcopus servus servorum Dei, ad perpetuam rei memoriam.

Etsi provide et laudabiliter gesta per alios interdum iuste censuerimus confirmare, nempe ea quæ ad laudem Dei et divini cultus observantiam per nos, dum eramus in minoribus constituti, sunt utiliter ordinata; postmodum ad apicem summi apostolatus assumpti, eo potius debemus apostolici scripti patrocinio communitare, quo de illis sumus certius informati, et quo amplius dedecet, si minime serventur. Dudum siquidem nos, tunc Petrus sanctæ Mariæ Novæ diaconus cardinalis ac archipresbyter, administrator et commendatarius Ecclesiæ Lateranensis, pro reverentia Dei, et salubri statu ejusdem Ecclesiæ in spiritualibus et temporalibus cum divina gratia provenerunt et perpetuo conservando, certas constitutiones in ipsa ecclesia tam auctoritate apostolica, qua fugebamur in hac parte, quam nostra, edidimus, quas sub pœnis contentis in eis mandavimus perpetuo et inviolabiliter observari. Ut igitur constitutiones ipsæ eo irrefragabilius observentur, quo apostolicæ approbationis et confirmationis munimine fuerint roboratæ, ipsas, quarum tenor de verbo ad verbum inferius est insertus, cum certis correctionibus, modificationibus et ordinationibus nuper per nos factis, et post ipsum tenorem inferius adnotatis, auctoritate apostolica supradicta approbamus, ratificamus, confirmamus, et præsentis scripti privilegio communitamus, mandantes sub pœnis in eis contentis eas inviolabiliter observari. Et cum simus certi de facto nostro, hujusmodi approbationem, ratificationem, confirmationem, communitationem et mandatum perinde valere et tenere volumus et decernimus, ac si tenor authenticæ instrumenti dictarum constitutionum nostri olim cardinalatus sigillo pendente muniti præsentibus foret insertus, consuetudine contraria Romanæ curiæ non obstante. Tenor autem dictarum constitutionum talis est.

577 Petrus, miseratione divina, sanctæ Mariæ Novæ diaconus cardinalis archipresbyter, administrator et commendatarius Ecclesiæ Lateranensis, dilectis nobis in Christo capitulo et canonicis, beneficiatis, capellanis, et acolythis dictæ ecclesiæ Lateranensis, nec non et aliis quibuscumque servantibus in eadem, salutem in Domino sempiternam. Et si humana natura supernæ manus operatione formata, sic ante lapsum habuimus perlucidum intellectum paulominus creaturæ angelicæ cœquatam, et superni luminis acie perlustratum, ut humanis statutis, seu legibus nullatenus indigeret; post ruinam tamen sic exstitit infecta nubo mundanæ caliginis, et tot in tam lethifero casu humanæ propago naturæ corruptionis vulnera protulit, sic antiqui hostis conati charitatem hominum ex lutea materia creatorum dirumpere, bonorum operum dulcedinem, invidiæ felle infixit, et versutia infestatur insidiis, quod proclivius ad malum sensualitas humana ab adolescentia sua declinat in vetitum. Propter quod ad regimen salubre atque placidum necessarium fuit præsentium officium ordinare, qui, exemplo legiferi Moysis, legum copiam concessam sibi cœlestis suis subditis præsentatis per constitutionem, ordinationem, deposita subditorum et per lustra devia oberrantium noxios appositus justitiæ fabricam luce prævia dirigant, tollendo ambigua, auferendo lites, et extirpando vitia, et inserendo virtutes, et eorum potissime subditorum, qui omnipotenti Deo in illa præcipua domo Domini, videlicet Lateranensi, omniumque Ecclesiarum prima, ac inter cæteras prælationis prærogativa gaudente in divinis officiis famulante, qui

sua perlucidæ conversationis exemplo veluti in capite collocati, debent radios affectibus aliis odor existere salutaris. Hæc igitur nos cardinalis prædictus ad debitæ considerationis aciem reducentes, tum auctoritate nobis concessa per vicarium veri Dei, tum ex debito nostri officii, qui eidem præidentes Ecclesiæ ad id nos recognoscimus obligatos, infra scriptas edidimus constitutiones, reformationem Ecclesiæ, tam spiritualium, quam temporalium, claro eloquio continentes. Ad eas igitur, filii prædilecti, inclinate unanimiter aures vestras, et circa eas adhibete promptitudinis intellectum, collecturi seminum fructus, qui in agro devotionis vestræ providentia paterna conspergit, si ea cultura studio diligenti (quod speramus) fructificent, et operosi laboris speratas utilitates educant. Eas enim vobis et cuilibet vestrum sub pœnis in eis contentis observari præcipimus et mandamus.

I. Rubrica de divinis officiis.

B 1. Ut membra capiti se conforment, præsentem institutionem decernimus quam tam nocturnum quam diurnum, in Lateranense Ecclesia, cum nota dicatur juxta rubricam, ordinem sive morem sanctæ Romanæ Ecclesiæ, seu capellæ domini nostri papæ; officium vero beatæ Mariæ virginis sine nota, aperte tamen et spatiosè proferatur. In ipsa quoque Ecclesia celebrentur cum nota die quolibet duæ Missæ, quarum prima, die Sabbati, et Dominico, et aliis diebus, quibus secundum rubricam Ecclesiæ Romanæ non consuevit Missa pro mortuis decantari, **578** Missa de beata Virgine decantetur; cæteris vero hebdomadæ diebus prima Missa celebrabitur cum præcedentibus vigiliis pro defunctis; secundam vero Missam de occurrentis solemnitate diei volumus celebrari.

C Ab his dies excipimus subsequentes, videlicet Nativitatem Domini cum diebus octo sequentibus, Epiphaniam Domini, et a quarta feria majoris hebdomadæ usque ad tertium feriam Resurrectionis Domini inclusive, festum Ascensionis, Pentecostem cum duobus sequentibus, festum Corporis Christi, Nativitatem beati Joannis Baptistæ, festum apostolorum Petri et Pauli, solemnitatem omnium Sanctorum, et quatuor festivitates beatæ Virginis; in quibus propter solemnitatem dierum, unam tantum Missam teneantur celebrare cum nota; et alios dies, quibus ex ordinatione et observantia in ipsa Ecclesia antiquitus consuetum est duas alias Missas solemniter celebrari, tunc illæ solemnizentur, quas solemnizari hactenus est consuetum.

D 2. Distinctus ordo solet decorare solennia officiorum potissime divinatorum. Hoc igitur constituto statuumus quod primam Missam, sicut hactenus consuetum est, cum nota, tantum beneficiatus ille qui in illa hebdomada fuerit hebdomadarius, mane statim cantata Prima, debeat celebrare; secundam vero Missam, quæ vulgo magna Missa vocatur, canonicus hebdomadarius cum diacono et subdiacono solemnizet, nisi cardinalis qui archipresbyter Lateranensis pro tempore fuerit, vel eo absente ejus vicarius, ob raritatem cleri ortum, vel aliam causam, ut loco sui canonicus possit aliquem de beneficiatis ejusdem Ecclesiæ sacerdotibus subrogare duxerit dispensandum. Sed quia pro majori parte canonici non sunt promoti, concedimus quod Missa magna usque ad annum debeat per beneficiatos decantari.

3. Simili modo in mensibus Julii et Augusti, et Septembris, in quibus Romæ aeris intemperies esse solet, ad hæc canonicos volumus non astringi, sed tunc per beneficiatos etiam secundam Missam cum

sua solemnitate cantari jubemus, diebus Dominicis, et festis duplicibus, et per totam Octavam beati Joannis Baptistæ duntaxat exceptis; quibus diebus, uti in cæteris anni mensibus, ad ipsam secundam Missam celebrandam canonici sunt stricti. Canonici vero sacerdos, qui celebrabit pro tempore in festis duplicibus, denarios decem et octo, et diaconus et subdiaconus denarios novem, quibus ultra ea quæ erant alias habituri, recipiant a camera Ecclesiæ prælata; aliis vero diebus medietatem recipiant prædictis, dum celebrabunt ibidem.

4. In divini numinis cultum lumina deservire corporea congruum arbitrantur, statuimus quod vicarius et camerarii, qui pro tempore fuerint, provideant diligenter ne circa lumina opportuna Lateranensis Ecclesiæ defectum aliquem patiantur. Mansionarii quoque aliis horis et Missa campana congrua hora pulsent, et lampades accendant. Quod si non fecerint, pro qualibet hora vel vice in denariis duodecim puniantur. Donec vero pro Missa pulsabitur, ante finem pulsationis hujusmodi sacerdos, diaconus et subdiaconus, qui per hebdomadam celebraturi sunt Missam, 579 separent et induant cum acolythis, qui eisdem deserviant. Si vero quisque eorum fuerit ita tardus, ut ejus expectatio fuerit expectantibus onerosa, fecerit tamen postquam venerit illud quod ipsius ordo requirit, puniatur in duplo ejus quod pro illa Missa ad ipsum preventurum ex distributionibus fuisset. Quod si nullo modo celebraverit seu ministraverit, si canonicus, in solidis quinque; beneficiatus vero in denariis triginta; acolythus in quindecim irremissibiliter puniatur, applicandis illa die celebrantibus et ministrantibus pro eisdem.

5. Cum in festis duplicibus canonicus in Lateranensi Ecclesia celebraturus est Missam, tam in primis, quam in secundis Vesperis, duo; si vero festum fuerit multum solemne, quatuor beneficiati cum ipso pluvialibus sint induti. Qui contra fecerit, canonicus tres solidos, beneficiatus vero duos pro vice perdat, ipsius pœna dimidia cameræ, dimidia vero celebrantibus pro eisdem et ministrantibus applicanda; quibus camerarii de contrafacientium fructibus, vel ipsius capituli, si ipsorum fructus fuerint aliter ad capitulum devoluti, satisfacere teneantur.

6. Ut prælatis honor debitus impendatur, sancimus quod dum aliquis prælatus, et potissime cardinalis in ipsa Ecclesia in pontificalibus celebrabit, nullus sacerdos in eadem cum eo celebrare præsumat, puniendus, si contrafecerit, a bitrio domini vicarii domini cardinalis.

7. Statuimus et ordinamus quod in eadem Ecclesia sint perpetuo quatuor acolythi, qui tam canonicis quam beneficiatis vel aliis ministrantibus, dum Missarum solemnitas celebrant, in ipsis officis, et aliis præparantibus subministrent, prout est hæcenus consuetum.

8. Sacrista ex proprio juramento tenetur omni die Sabbati facere tabulam de canonicis et beneficiatis qui debent in futura hebdomada celebrare, et de cantoribus in choro per circuitum; et de his qui debent pluviales tenere, et omnibus aliis qui debent in ipsa hebdomada deservire; et quicumque cantor non obediit, vice qualibet pœnam duorum solidorum incurrat.

9. In choro servari jubemus modum et ordinem subæquentem, videlicet quod ab una parte chori sit mediæ canonicorum, beneficiatorum, acolythorum et capellanorum, qui choro servire tenentur; ab alia vero reliqua; ipsunque chorum intret quilibet ante finitam pulsationem ad Missam, vel Horam, vel saltem antequam primus Horæ Psalmus, vel Missæ introitus compleatur. Ubique residet devote, sine confabulatione aliqua, murmuratione vel rumore; de una parte chori non discurrat; nec ab inde recedere vel exire præumat ante finitum officium, nisi negotium Ecclesiæ vel corporis necessitas immineret, et tunc ad capitularem locum vel residentiam

domum pergat honeste. Sacerdos vero celebrans, diaconi et subdiaconi, et acolythi qui ministrant, et cantores qui in choro deserviunt, in suis permaneant locis ad divina eis injuncta officia peragenda. Quod si quisquam fecerit adversus ea aliquidve eorum quoad illam Missam vel Horam, pro absente penitus habeatur; et si in consuetudine hæc habuerit, per scriptores fallarum 580 ad vicarium domini cardinalis pro tempore ipsius Ecclesiæ archipresbyteri remittatur, prout ei visum fuerit, correctione debita puniendus.

10. Utrique juri consona meditatione statuimus quod clerici Lateranensis Ecclesiæ, tam in choro, quam in capitulo, quam in aliis congregationibus, stare, sedere, respondere debeant secundum ordinem debiti prioratus, primo presbyteri, secundo diaconi, tertio subdiaconi, ad dignitatem et prioritatem, et non ad potentiam vel ad nobilitatem alienius prærogativæ habendo respectum. In Processionibus vero etiam secundum ordinem prædictum in honorabilem locum incedant.

11. Nemo est qui nesciat quam refector sit cibus animæ verbum Dei. Illud utique semen est radicaliter coalescens, mirabiliter excrescens, fecunde fructificans, et interiorum hominum refectiva informatione restaurans. Et propterea majus peccatum habent, qui prædicationem verbi Dei satagunt impedire, quia nec ipsi fructum percipiunt, nec alios permittunt percipere, dum ipsorum insolentiam impediunt prædicantes. Qui quis igitur prædicationem verbi Dei, si quam pro tempore in Lateranensi Ecclesia fieri contigerit, per se vel per alium impedierit quoque modo, vice qualibet pœnam decem solidorum incurrat. Possint tamen et valeant clerici dictæ Ecclesiæ, donec prædicatione intra Missarum solemnitas fiat, de choro recedere, presbytero, diacono, et subdiacono ministrantibus recessu penitus interdicto, ad illum ante prædicationis finem, vel statim post, omnino reversuri, ne ipsorum expectatio solemnitatis Missæ continuationem impediat. Ut tamen a facultatibus et aliis otiosis actibus, vel verbis absterneant, sub pœna ipsis interdicimus memorata.

12. Nemo canonicus, beneficiatus, vel capellanus, vel alius, sine licentia speciali cardinalis, vel ejus vicarii et capituli, in Lateranensi Ecclesia confessiones audire præsumat; et qui contra fecerit, ipsius vel ipsorum arbitrio puniatur.

13. Ut divinus cultus præcipue gaudeat habitu honestis, statuimus, quod dum in Lateranensi ecclesia divina officia decantantur, nullus canonicus vel beneficiatus intrare ipsam ecclesiam, vel in ea præsumat incedere sine habitu ordinato: contrafacientes excommunicationis pœnam et solidos decem qualibet vice incurrant ipso facto. Hujusmodi vero excommunicato, donec fuerit absolutus per vicarium cardinalis tantum, camerarii de fructibus et obventionibus aliis nihil debeant ministrare; et si secus fecerint, de ipsorum camerariorum proprio tantumdem cameræ restituere teneantur. Absolvi tamen nequeat, nisi primo cameræ realiter solverit dictam pœnam, et quidquid excommunicationis tempore prædictæ perceperit a camerariis memoratis.

14. Et ne quis in posterum de habitu valeat dubitare, ipsum præsentis constitutione duximus exprimendum, videlicet quod ab hora illa festi omnium Sanctorum, quando incipiunt Vesperæ pro commemoratione fidelium defunctorum, usque ad vigiliam Resurrectionis dominicæ, quilibet canonicus stet indutus cum sajatta, seu rocchetto, cappa nigra et almucia de griseis seu de variis; beneficiati vero et capellani, qui servire tenentur in choro, indutas deferant cappas nigras cum superpelliceo seu cotta, 581 et almucias de squallis nigris. Sed si canonici et beneficiati prædicti maluerint capucias nigra parva sine becchis, seu almucias rotundas nigri coloris subius cappas port resine aliis almucias, hoc eis concedimus.

In vigilia Paschæ statim quando *Alleluia*, verbum A lætitiæ, decantatur, exuant nigras cappas, luctuosa penitentia tempora designantes; et superpellicea seu albas cottas induunt supernæ vitæ gaudia designantes, usque ad festum Sanctorum omnium illa seu illas deferentes cum almeis supradictis.

15. Item statuimus quod omnes capellani capellæ sanctorum Petri et Pauli, Jacobi, et alterius capellæ sancti Jacobi, qui nunc sunt, et qui pro tempore erunt in dicta Ecclesia, a die publicationis presentium usque ad quindecim dies, teneantur in choro dictæ Ecclesiæ in horis diurnis pariter et nocturnis, sicut cæteri beneficiati interesse, distributionesque recipiant a capitulo ultra fructus capellarum eorum, sicut acolythi; et nihilominus in capellis eorum celebrent, prout ex earum fundatione tenentur; et ad hoc cardinalis seu vicarius per ecclesiasticam censuram eos possit astringere per privationem fructuum et ipsarum capellarum, prout ipsorum exegerit contumacia, et ipsi domino cardinali vel vicario videbitur faciendum.

16. Cum nonnulla bona Lateranensis Ecclesiæ legata sint, et legentur quotidie, ut in aliquo altari celebretur certo modo pro legantium animabus; piis igitur deficientium voluntate effectu debito proseguentes, statuimus quod vicarius qui pro tempore fuerit debeat effectualiter ordinare quod ipsi altari per beneficiatos et capellanos, presbyteros et acolythos, seruiatur.

Anniversaria quoque diebus statutis per testantes qui ad hoc Ecclesiæ aliquid legaverunt cum vigiliis et Missa similiter volumus celebrari. Si quis vero in his vicario non curaverit obedire, presbyterum solidis quinque, acolythus in duobus pro vice qualibet punietur. Et quia, crescente contumacia, crescere debet et pœna; si quis in tali perseveraverit contumacia, præter præmissam pœnam, cardinalis vel ejus vicarii arbitrio punietur.

II. Rubrica de reliquiis, sacris rebus, et aliis mobilibus Lateranensis Ecclesiæ, et earum custodia.

17. Reliquiæ, nisi statui temporibus, sine voluntate vicarii et capituli nullatenus ostendantur, nisi alicui cardinali, prelato, vel regali. Nullus autem præsumat de dictis reliquiis concedere, sine licentia domini nostri papæ, vel cardinalis qui pro tempore fuerit archiepiscopus Lateranensis Ecclesiæ. Injunctum constitutionis [si quis violator extiterit] in aliquo tempore, ipso facto pœnam excommunicationis incurrat.

18. Res quarum perditio esset magnum præjudicium illatura diligentiori sunt custodia gubernandæ. Et propterea hoc statuto jubemus quod statuta, privilegia, inventaria, sigilla Ecclesiæ et capituli intra claves reliquiarum et cancellorum sacristiæ, ubi est mensa Domini, quæ omnia 582 sub tribus diversis serris et clavibus clausa sint; quarum unam vicarius, aliam camerarius, et aliam antiquior canonicus debeat retinere; et sic per ipsum vicarium, camerarium et antiquiorem canonicum conservetur, et taliter, quod alter, vel alteruter, sine aliis omnibus aperire vel sigillare non possit.

19. Item statuimus quod camerarius vel sacrista pannos, libros, paramenta, vel alia sacra vasa alicui extra Ecclesiam asportanda concedere nullo modo præsumat, sine licentia vicarii, vel camerarii primitus non obtenta. Et tunc camerarii et scriptores debeant in ipsorum libris ascribere portitores. Alas excommunicationis sententiam incidant eo ipso, a qua absolvi nequeant nisi per dominum cardinalem, vel ejus vicarium, et satisfacto prius de commissis.

20. Inventarium de rebus omnibus in sacristia existentibus per vicarium et capitulum qualibet anno fiat; et privilegia, statuta, vel instrumenta sine li-

centia domini cardinalis, vel eo absente ejus vicarii et capituli, nullus tentet de loco ubi sunt reposita removee, nisi pro evidenti causa ipsius Ecclesiæ, vel alicujus deservientium in eadem; et tunc in manibus vicarii, seu camerarii, infra tempus per vicarium et camerarios prælegendum, debeat ad ipsos camerarios reportari. Et contrarium faciens excommunicationis sententia se noverit innodatam, a qua absolvi nequeat, nisi illa reportata primitus ad sacristiæ locum, unde receperat.

III. Rubrica de canonicis, beneficiatis et acolythis, ipsorumque numero et gradu.

21. In Ecclesia Lateranensi perpetuo et successive sint decem et octo canonici, et totidem præbendæ, præter præbendam domini cardinalis: quarum præbendarum octo sunt presbyterales, videlicet præbenda Laurentii de Argeleri, Francisci de Veneriis, Joannis de Viterbio, Oddonis de sancto Eustachio, Francisci de Utriculo, Angeli Picciardelli, Oddonis de Columna, et Romani de Micardis; quinque vero sunt diaconales, scilicet: Marcelli de Columna, Philippi de Philippis, Jacobi de Papaluccis, Thomæ de Monte Nigro, et Stephani Normandis. Quinque vero sunt subdiaconales, videlicet: Joannis Lessi, Mathiæ de sancto Eustachio, Petri de Columna, Camilli Pauli de Columna, et Joannis de Barattis.

22. Et quod quilibet canonicus præbendatus de cætero in ipsa ecclesia recipiendus infra annum a tempore possessionis adeptæ computandum, ad ordinem, quem sua præbenda requirit, se faciat promoveri. Quod si non fecerit, sit suis canonicatu et præbenda privatus ipso facto. Et si post annum prædicium talis sic privatus aliquid perceperit, excommunicationis pœnam confestim incurrat, et ad restitutionem talium fructuum teneatur, ab omni canonorum consortio et capitulo repeliatur. Et ex tunc etiam per camerarios, vel eos quoscunque nihil sibi ministretur; et qui scientes aliquid ei ministraverit contra tenorem constitutionis hujusmodi, tantundem de suo proprio Ecclesiæ restituere teneatur sub pœna prædicti juramenti.

583 23. Item statuimus et ordinamus quod canonici præbendati, qui sunt in ipsa Ecclesia jam recepti, infra annum a tempore publicationis hujusmodi statutorum se promoveri faciant ad sacros ordines, quos ipsorum præbendæ requirunt; et si non fecerint; ipsorum canonicatus et præbendæ sint ipso facto privati, exceptis illis qui non sunt in ætate ad recipiendos ordines legitima constituti. Tales cum infra annum a tempore quo a latem ad ordines necessariam compleverint computandam ipsos ordines suscipere teneantur, alioquin eandem pœnam privationis incurrant.

Interim vero tam illi quam alii qui ex dispensatione apostolica vel alia justa causa promoveri non teneantur, seu qui, licet essent promoti, essent tamen absentes, vel si præsentem essent et nolent secundum tenorem presentium statutorum eis incumbens officium exercere, defectus suos per alios canonicos suppleri facere teneantur, sic quod injunctis vel injungendis eis officiis nullus in Ecclesia possit esse defectus. Quod si quisque facere recusaverit, camerarii de fructibus præbendæ illius canonici cui officium incumbit triginta solidos pro septimana qualibet detrahere teneantur; de fructibus vero illius ad quem officium diaconi vel subdiaconi pertineret solidos viginti, quos illi vel illis qui pro eo faciunt officium ministrent, vel de distributionibus eorumdem, prout vicario et camerariis videbitur. Quod si nec fructus grossos nec distributiones tales haberent, capitulum ad quod tunc tales fructus pertinebant sine dilatione aliqua solvat ministrantibus pro eisdem, et ad hoc camerarii teneantur ex proprio juramento.

a Id est, ubi Eucharistia asservatur in viaticum; nam Eucharistia tunc temporis servabatur in coplino, ex Cæremoniali Petri Anehi c. 50 et 151.

IV. *Rubrica de numero beneficiarum, et quæ præbendæ ipsorum sint presbyterales, quæ diaconales, et quæ subdiaconales.*

24. De beneficiis Lateranensis Ecclesiæ præsentis constitutione duximus ordinandum, quod in ipsa Ecclesia perpetuo sint viginti duo beneficii, quorum quatuordecim sint presbyteri, videlicet Petrus de Palliano archipresbyter de Utriculo, Laurentius Rusciolus de Pandolphis, Jacobus de Leolis, Joannes de Campo Floris, Joannes de Catino, Nucleus [Forsan Mutius] Petri Bertæ, Stephanus de Sublacu, Joannes Serleonis archipresbyter de Arcula, Joannes de Civita, Nucleus de sancto Marco, Dominicus de Campanea, Ganfredus de Antissiodoro, et Nucleus Amici; ita quod beneficiatus ipsorum perpetuo sint presbyterales. Quatuor vero diaconi, videlicet Nicolaus Procerti, Jacobellus de Campo Florum, Silvester Ricciardelli, et Nucleus de Tibure; ita quod ipsorum beneficiatus perpetuo sint dia-

conales. Quatuor vero beneficiati restantes sint subdiaconi: videlicet Tullius Salmenicii, Angelus de Gallicano, Antonius de Frascato, et Manardus filius D. Antuini; ita quod ipsorum beneficiatus ex nunc et in perpetuum subdiaconales censeantur.

25. Ne igitur Lateranensis Ecclesia in divinis officiis defectum aliquem de cætero patiat, hoc constituto jubemus quod omnes et singuli beneficiati superius nominati, qui ipsorum beneficiarum possessionem obtinent de præsentis, infra annum a temporibus publicationis hujusmodi statutorum computandum; 584 quilibet vero ad.... alioquin de dictis beneficiis sint privati; et si postea sic privati fructus alioquin receperint, eo ipso sententiam excommunicationis incurrant, et ab omni beneficiarum et canonicorum consortio repellantur; neque eis per camerarios aliquid ministraretur; et si scienter aliquid ministraverint, ministrantes ipsi tantumdem de eorum proprio cameræ restituere teneantur, sub pœna præstiti juramenti.

IV.

AUGUSTINI PATRICII PICOLOMINEI, EPISCOPI PIENTINI, EPISTOLA • AD INNOCENTIUM VIII.

In librum sacrarum Cæremoniarum, quibus Romani pontifices uti consueverunt.

Sanctissimo domino nostro Innocentio octavo, universalis Ecclesiæ summo pontifici, Augustinus Patricius Picolomineus, indignus episcopus Pientinus, felicitatem. Absoluta nuper satis feliciter divino munere emendatione libri Pontificalis, explicitioem ordinationemque sacrarum cæremoniarum quibus Romani pontifices uti consueverunt, tuo jussu, tuisque auspiciis, beatissime Pater, aggredior. Certamen profecto priori laboriosius, longaque difficilius, cum propter incertam ejus rei disciplinam, lateque per multa capita vagantem, tum etiam ob frequentem cæremoniarum additionem, diminutionem, variationem, ac pro tempore multiplicem mutationem. Cogitavit sane circumspectissima beatitudo tua, et recte quidem, plurimum ad divinam clementiam nobis propitiandam pertinere, si puris, castis, congruisque cæremoniis illa colatur; nec minus spectare ad majestatem apostolicam, sacrique senatus auctoritatem venerationemque præservandam atque augendam, si suo ordine, ritumque decenti omnia peragantur; si rerum, temporum, personarum ratio habeatur; si cuique reddantur debitus honor, et propria reverentia, quæ quidem omnia hac una disciplina continentur, suggeruntur, administranturque. Quanta fuerit apud omnes gentes, apud omnes populos, apud omnes nationes sacrarum cura, nimis longum esset enarrare. Prætermittam Eleusinae Cæreris vana, atque abdita sacra, furiosa pudendaque Dionysii orgia; Ægyptiorum irridenda et portentosa minima, et Romanorum superstitiosam religionem; apud quos nulli magistratus legitimi putabantur, nullæ expeditiones sive mari, sive terra suscipiebantur, nihil a scuatu, populoque statuebant, nisi prius justis cæremoniis superum voluntas explorata esset. 585 Sacra certe Pentateuchi historia tota fere in tradendis divinis ritibus versatur; ita ut nihil magis Moysen, imo ipsum Deum curasse constet, quam ut statutis congruisque cæremoniis divina Majestas ab hominibus coleretur, ubi eodem tenore servari mandantur præcepta, cæremoniæ atque judicia.

Majores vero nostri, duces et doctores christiani populi, ab initio nascentis Ecclesiæ sacros ritus divino afflati lumine nobis tradiderunt; quos deinde

crescente fidelium multitudine illorum successores Romani pontifices, salva rerum substantia, auxerunt, ornaverunt, atque mirum in modum ampliaverunt, adduntque in dies: mutantur et variantur permulta, quæ non tam præcis institutioibus adversa sunt quam temporibus et rebus quæ aguntur accommodataque decora. Quo fit ut cum propter rei vetustatem pauca admodum ex priorum observantiis reperiantur, et quæ deinde a posteris literis mandata existent, tum propter Romanæ curiæ crebras apud exterarum gentes peregrinationes, tum etiam propter varias confusasque scribentium sententias, parum usui et utilitati nostris temporibus esse videantur, cæremoniis non tam scriptis quam jam pridem consuetis hactenus magna ex parte uti sumus. Hinc variæ aliquando inter Patres de peragendis sacris opinioniones, hinc contentiones indecentes interdum, inter ministros cæremoniarum, cum memoria hominum labilis sit et fluxa, sæpeque aliæ pro aliis succurrant, et quid certi tenendum sit fixa regula ostendi non possit. Hæc igitur, ut reor, provide considerans sanctitas tua, beatissime Pater, cupiensque ut in rebus omnibus, tam divinis quam humanis decus et ordo debite servetur, atque sine tumultu, quiete, tranquille, cum gravitate et dignitate omnia peragantur, injunxit mihi ut tam ex libris majorum quos ex archivis Romanæ Ecclesiæ complures deprompsi, quam ex quotidiano usu capellæ apostolicæ, in quo annis supra viginti non sine labore assiduo versatus sum, cæremonias omnes, quibus nostro tempore uti consueverunt Romani pontifices, prætermisissis superfluis et antiquatis, in ordinem redigerem. Devitassem recusasemque hoc munus perlibenter, et sarcinam humeris meis omnino impari excussissem, si licuisset pontifici maximo non obtemperare. Sed sciens obedientiam victimis præstantiorem esse, et reum esse mortis, qui summo pontifici non paret, malui rudis atque ignarus judicari quam pertervus et inobediens. Erexit, et mirum in modum confirmavit mihi labentem animum, in primis summa tuæ pietatis in omnes benignitas atque clementia, quæ non tam ineptitudinem meam quam optimam mentem et parandi promptitudinem metietur, tum illorum reverendissimorum Patrum, quos hujus nostræ lucubrationis recognitores revisoresque constituisti, prudentia, diligentia, acerrimum, integrumque judicium,

* Vide commentarium, col. 999.

et omnium rerum divinarum, atque humanarum A summa doctrina, qui profecto nihil admittent quod gravitati ac dignitati apostolicæ sedis et tantæ senatus non conveniat. Quorum exactissimæ censuræ hos libros per multos dies libentissime submissi, 586 ratus, ut si a tantis viris approbarentur, fore ut a nemine merito possent damnari.

Totum opus in tres libros divisimus. Primus et major ea continebit quæ ad summum pontificem et sacrum senatum pertinent extra ordinem divini officii, ut puta electionem, et consecrationem Romani pontificis, Cæsaris coronationem, canonizationes sanctorum, creationes cardinalium, et cætera hujusmodi. Secundus ordinem et ritum celebrandi sacras solemnitates per totum anni circulum complectetur, et quæ ad divinum officium spectant tam in Vesperis quam in Missis et aliis horis. Et in hoc quidem libro secundo, quoniam minutiora multa insunt, quibus siæ continua exercitatio nemo facile meminisse posset, adhibuimus nobis adiutorem Joannem Burcardum Argentinensem, præpositum Haselatensem, et sacrarum cæremoniarum ministrum, cujus solerti opera etiam usi sumus in emendatione libri pontificalis; qui omnia quam diligentissime collegit, et accuratissime annotavit, ut parvo labore in digerendo libro opus fuerit. Tertium

librum addidimus generalia quædam, normas atque cujusque officii summaris instructi-nes continentem, præposuimusque cuique libro capita rerum quæ in eo continentur, ut facilius quid quisque desiderat invenire queat. Admirabuntur fortasse compures dærti et Latinæ linguæ censors quod vim proprietatemque verborum Latinorum non usquequaque servaverimus, quodque plura admiscuerimus nova vocabuli quæ latinus dici potuissent. Quibus ingenue fatebitur ignorantiam nostram. Et tamen multa ibi esse affirmabimus, quæ, si aliter dicerentur, non facile ab omnibus intelligerentur. Secuti sumus in his terminos a superioribus harum rerum scriptoribus usurpatis, et qui hodie etiam sunt in usu apud sacrorum ministros, arbitrati sanctitatem tuam, et sacrum senatum non tam verborum lenocinia quam rerum ordinem et explicationem a nobis exacturos. Quibus si satisfecerimus, Deo optimo maximo bonorum omnium largitori, qui unde satisfacere possemus clementissime tribuit, gratias agimus immortales; sin minus, ut imbecillitati ruditateque nostræ ignoscas, et obtemperandi studium benigne suscipias, etiam atque etiam supplices exoramus. Vale. Romæ Kal. Martiis, anno salutis 1488.

V.

EX DIARIO PARIDIS DE GRASSIS.

587 *Contra electum Coreyrensem, qui prædictum Augustini librum: sub suo nomine vulgavit.*

Hodie, nempe xi Martii, anno 1517. cum mihi dictum esset librum cæremonialem nostrum, quo republica nostra ecclesiastica regitur et gubernatur, fuisse Venetiis impressum, et ad Urbem remissum omnibus venalem dolu vehementer; et priusquam aliquid dicerem pontifici, super hoc conquestus fui cum cardinalibus, qui in die creationis annuæ papalis expectabant pontificem venturum ad Missam. Et aliqui, imo multi ex eis commoti, scandalizati sunt, quod cæremonia sacra et mysteria eorum divulgata fuerint, sic ut cæremonia nostræ, quæ erant quid sacrum, fiant quid publicum, etc. Et in fine dixerunt papæ dolentes. Papa autem, prima facie turbatus, dixit se facturum quid cardinalibus placeret. Et quia cardinalis senæ Crucis forsan fuerat causa quod imprimeretur liber ille, dixit non malum esse Tandem papa commisit cardinali de Grassis, protectori officii cæremoniarum, ut simul cum auditore cameræ provideret, ne amplius aliquod volumen venderetur usque ad diem consistorii, quia tunc exquisitis votis omnium cardinalium concluderetur. Et sic factum est.

Deinde cum, collatione facta de illo impresso cum nostro, invenissem multa fuisse ad libitum addita, et plura similiter ca-sata, retuli papæ præsentibus cardinalibus in consistorio sequenti; ac papa vidit ac magis commotus est. Et vocato iterum auditore cameræ, mandavit ut omnia volumina impressa apud se habeat et sic retineat, donec aliud sibi dixerit.

Sicut supra dixi, 11 Martii scripsi electum Coreyrensem publicasse librum cæremonialem contra jus fasque, et papa mihi commisit ut ipsum librum diligenter viderem ac collationem cum originali, si quid esset additum vel imminutum, quod illud signarem ac referrent. Itaque eo totaliter viso et signato, feci hanc meam epistolam, quam præmisi quasi in-vectivam contra ipsum Coreyrensem temerari rem libri sacri, et eam papæ dedi in manibus; et legit et approbavit, mandans mihi ut in primo consistorio recitem causas quibus motus fui, et exaudiret præ-

sente senatu petitiones meas, quæ sunt ut ipsa epistola de verbo ad verbum hic posita, sic videlicet:

Sanctissimo domino nostro Leoni papæ V Paris de Grassis episcopus Pisarenensis, cæremoniarum magister. Inter sacras solemnesque Romanæ Ecclesiæ cæremonias, beatissime pontifex, a juventute mea versatus tuo ac tuorum beneficio prædecessorum, 588 illis jam ad 16 prope annum præfectus, piaculum iugens, et id quidem calumniæ et ignominia plenum, facturus videor, si transeam sub silentio, et conviventibus oculis patiar illas per libros sacrorum rituum, nuper sub nomine cujusdam falsi et temerarii auctoris impressos, corrumpi ac in contemptum apostolicæ Sedis divulgari; atque antecessores meos, qui eisdem præfuerunt cæremonias, illasque mihi tanquam per manus dederes suæ laboribus, suis vigiliis ac studiis, contra jura legesque defraudare æquo animo feram sub felicissimo sanctitatis vestrae pontificatu, cujus ingenii dotes ita longa experientia omnes didicimus, ut jam non dubitemus eam (si qualia hæc sunt intelligat) pro sua erga Deum pietate, pro sanctæ sedis apostolicæ majestate ac innata justitia, non solum non passuram, sed, sicut ego ea pro criminis magnitudine sine hac verborum detestatione præterire non possum, ita illam acriter vindicaturam. Nam quemadmodum justiciusque principis est curare ne quisquam suo jure fraudetur, ita, si diligenter inspexerimus, ad quempiam alium non magis spectat quam ad Romanum pontificem, ne sacrae suæ cæremonia maculentur, neve aliqua in parte alterentur, ac præsertim ne corumpantur, sed et quod omnium principum est ne prolatae in vulgus velut prostituta pontificalium sacrorum existimationem minuunt, flocci faciant, et contemnantur. Quod si in primis tua ac sacrosanctæ sedis apostolicæ res agitur, beatissime pontifex, ne pigeat, obsecro, hæc, qualiacunque sint, quæ temporis angustia cursim collegimus, perlegere. Inveniet profecto in his, non quæ verborum contextu auribus grata et jucunda, sed quæ ad rem tuam maxime pertinentia sint et necessaria. Verum antequam ab eo exordiar quod hæc sacra cæremonia in vulgus minime prodenda sunt, respondebo illorum opinioni qui exi-

stimant religionis christianæ cæremonias ad publicam mortalium utilitatem esse divulgandas, moti forsant vel eo argumento, quod ipsa divini Numinis deductio et cætera Ecclesiæ sacramenta libris Pontificibus impressa et publicata sunt. Quipe illi ad omnes Ecclesias et singulos quosque sacerdotes pertinent, nec omnino recondi poterant. Hæc ad Romanam Ecclesiam tantum, ejusque summum pontificem, suosque duntaxat ad id operis vocatos ministros. Sed utinam etiam et illa quæ dixi secretiora forent et magis recondita! Non enim ea quotidie, ad profanas manus in sacerdotii contemptum, nec ad alienas sectas in nostræ religionis irrisionem devenire videremus. At quoniam a ta reprehendi magis possunt quam corrigi; revertamur ad rem nostram integram adhuc, ne hoc malo exemplo et ipsa labefactetur. Novit jam pridem sanctitas tua omnem Romanorum pontificum auctoritatem, omnem majestatem hujus sacrosanctæ sedis pendere ex animis opinionibusque principum et prælatorum. Dum enim illi summos pontifices non tanquam mortales homines, sed tanquam deus in terris existimant et credunt, illis se sponte sua subjiciunt, illis parent, illos suspiciunt ac venerant, et etiam adorant, incredibilique quadam afficiuntur admiratione, cum aliquando audiunt aut vident supra humanum opus ab illis per eas de quibus agimus cæremonias 589 in sanctorum numerum quempiam referri, pontifices tanta solemnitate, tantaque observatione eligi atque sanctificari, imperatores coronari, reges luungi, cardinales assumi, patriarchas, archiepiscopos episcoposque consecrari, ac cætera effici quæ tunc rerum magnitudine, tum varietate, divinitatem quamdam præ se ferre videntur. Quod si sacrorum arcana pandantur, et sacra publicentur cæremonia, illico futurum est ut omnis opinio minuatur, ut pontificia auctoritas elanguescat necesse est. Superbit exemplo summus pontifex vel uniuscujusque plebei hominis censuræ. Alius ritus non recte a majoribus ordinatos relarguet; alius non observatas traditiones obijciat; alius morem cultumque sacrorum perperam interpretabitur; alius gestus deridebit et sub-annabit. Et cum antecessores tui consueverint, pro tempore, pro loco, pro necessitate cæremonias quandoque mutare, non erunt summi pontifices sui arbitrii; neque sine vulgi murmuratione id exsequi poterunt, utcumque res familiari cognitione in contemptum adducent. Quod ne fiat, non minus curandum a nobis, qui vero fidei lumine illustramur, quam curatum sit olim a gentilibus in suis superstitionibus, quibus quasi peculiaris mos omnibus arcana cæremoniarum nec velle, nec audere in vulgus edere, asserentibus non licere profanis nosse deorum mysteria, semper fuit; in quibus nulla major quam fides silentii deberetur. Quod ut cætera innumerabilia taceam, quæ circa hæc a Macrobio, Apuleio, Valerio, Plutarcho, ac cæteris antiquis auctoribus referuntur, memoriæ traditum est Tarquinium regem, M. Tullium, quod librum secreta civilium sacrorum continentem cuidam Sabino describendum dedisset, Colso insulam in mare abijci fuisse. Quod si apud eos tanto supplicio libri solâ descriptio vindicata est, qua pœna apud nos erit efficiendus qui non solum sacra descriperit, sed etiam descripta corruperit, ac corrupta divulgaverit? Adde quod ille triumvir illis eisdem sacris præerat, licebatque illi eundem librum legere et attractare; hic noster ab omnibus cæremonis alienus ex sacris penetralibus furto librum hunc subripuisse facile credi potest. Nam cum Innocentius VIII summa industria collectas in hunc librum cæremonias, non ignorans quam retinenda et occultanda forent sacrorum arcana, in palatii sacralo ac interiori bibliotheca magna cum diligentia observanda reposuisset, ut inde per illos tantum qui præessent, quando opus esset, incorrupte haurirentur, idque huc usque observatum fuisset, quomodo ad hujus manus pervenerint, non liquet satis. Illud certi simum est, quod

A hic novus homo, et modo sacris initiatus, unus inventus est, qui quod nemo alius etiam inter sacras cæremonias educatus unquam ausus fuisset, auderet non solum librum hunc in profanas manus edere, sed etiam multa subtrahere, nonnulla addere, et quamplurima immutare et corrumpere. At dicat ipse, obsecro, ubinam istas cæremonias, quas immutabat, didicerat? quo auctore, quo magistro, qua facultate nitebatur? nam si liber ipse cæremonialis a sede apostolica approbatus jus et legem facit, ut in Clementinis, tit. *de jurejurando*, sancitum est, et nulli præterquam principi licet ea quæ juris sunt immutare, 590 qua audacia hunc impulsus dicemus, ut cum secundum constitutiones nomen adhuc suum nesciret (appellavit enim se ubique electum archiepiscopum, cum electum tantum appellare debuisset, nec licebat ante pallii assumptionem quemquam archiepiscopum nominari), hanc juris mutationem sibi licere putaret? Descrībēbat profecto bonus vir quod minime intelligebat. Si enim eadem non ignorasset, neque ambulasset in tenebris, non posuisset *sinistram* pro *dextra*, non *fidelem* pro *filialem*, non particulas negativas aut disjunctivas aliquando omisisset, quæ sensum perverterent aut depravarent; non præterisset *fanones*, *vestilla*, *colores*, *collegia*; nec immutasset juramenta, Benedictiones, unctiones, et cætera quæ de substantia sunt et characteres imprimunt, quæ nullo pacto immutari debent aut possunt. Sed quid in his moror? ad mille et supra, beatissime pater, corruptiones enumeravimus in libro hoc sicut nuper impresso, dum illum cum exemplari protocollo Pientini præsulis, veri auctoris, contulimus. Nec verbis nostris fidem habeat sanctitas vestra librum ipsum quem protuli intueatur. Signata sunt loca, aut asterisco, aut linea, aut litura. Nulla prorsus pagina errore vacat. Quæ omnia non minus pro pietate tua erga Deum reprobare et repellere debet sanctitas tua quam pro tua justitia curare, ne defuncto eidem præsuli Pientino, viro doctissimo, ac de sede apostolica bene merito, vis et injuria inferatur, suisque vigiliis, suo nomine spoliatur, ac suo honore privetur. Is cum plures annos magistratum cæremoniarum egregie et scite exercuisset, ab Innocentio VIII prædecessore et affine tuo ab hujusmodi magistratu vacatione accepta, eisdem tamen stipendiis Senas, tanquam in secessum litteratorum, ad Romanæ Ecclesiæ cæremonias in librum hunc colligendis missus est. Laboravit triennio vir gravis et summæ experientiæ; demum incredibili studio et exacta diligentia absolutum librum pontificis nomini antepositis suis epistolis dedicavit, contentus vel eo nomine quod apud posteros non auctor, sed quasi collector aut compilar sacrarum cæremoniarum diceretur. Nec existimavit bonus pater aliquem suo tantum nomini invisurum. Sed o mores hominum! non erubuit sub tuo pontificatu electus ille Corycensis ejus Patris, cujus debuisset potius observare memoriam, abradere nomen et epistolas, ac suas ita inserere, ut se libri hujus cæremonialis auctorem credere secutura posteritas crederetur. Quis enim in hoc libro nuper impresso præterquam unus Christophorus Marcellus nominatur? Quodnam Pientini præsulis auctoris, aut alterius cujusvis legitur nomen? Quis etiam subtraxit iste, qui tam impudenter alienos sibi labores vindicat, verba illius optimi Patris, quibus in capite de clericis cæremoniarum imperfectionem suam excusabat, dicentis inter alia: Utinam tam bene officium meum sustinere scivissem, cum in eo fui, quam bene imperfectum meum cognosco. Eat igitur, etsi non dolo, non fraude id fecisse autemet, dicat se suas epistolas ad ornamentum tantum apposuisse, non ut laudes alienas usurparet. Sed interrogetur, obsecro, cujusnam sit illa lucubratiō quam adeo efficacissimis verbis a sanctitate tua accipio 591 in prima epistola efflagitat, utrumve intelligat brevis epistolæ suæ, an totius operis lucubrationem;

interrogetur, inquam, a quo absoluta maxima pars operis videri poterat, cum tot et tanti priore libro peregerit, ut ipsa altera epistola ampullatum; vel a quo ultimus absolvitur liber, ut ejus verbis utar. Putabatne simplex vir, dum opus alienum ad verbum transcribebat, futurum ut nunquam in furto deprehenderetur? an id magis ingenium fortasse opinabatur, quam mutum reddere vel fateri per quem profecisset? An existimabat potius tantum opus, paucis admodum immutatis verbis et rubricis, ita suum fieri, ut veri auctoris nomen penitus aboleretur? Primum se omnium hæc ad usum et voluptatem communicasse commemorat. O egregium opus! o laboriosam concinnationem! Exsequias juste emendavit; *albam, album; genuflexum, supplicandum; officiales, magistratus; plicum, galterum* concinnavit. Pro lignis, tignis supposuit; pro *cusino, pulcino*; pro *bacili, vase*; pro *perfectis, peracta*; pro *platea, aream*; pro *armis, insignia*; pro *rubeo, purpureum* inseruit. Hæc et hujusmodi sunt frivola quidem et inania, quæ iste suis æsequipedalibus verbis se concinnasse jactat; ac si pura, nuda, clara et simplicia non magis religio exposceret, quam ista verborum lenocinia. At si concinnaturus erat, cur non omnia concinnavit? cur non eodem ubique modo, pro *papa, pontificem*, pro *Processionibus, supplicationes* subegerit? Modo easdem dictiones reliquit intactas, tanquam præsertim etiam longam concinnationem eorum librorum quorum auctor haberi volebat. Quid, quod ubique nomen et excusationem ac epistolæ auctoris delevisset? Non delevit etiam: *Hoc juramentum Fredricus III imperator, qui adhuc regnat, dum Senis esset, præstitit*. Quid et illud intactum reliquit? *Cærenonias in coronandis regibus servandas in libro Pontificali, quem nuper emendavimus, plene conscripsimus*, ut in altero scilicet dolus et mendacium appareret, defuncto jam diu imperatore, in altero furto confiteretur; nisi mallet geminare Pontificalem librum illum, ita ut hos fecit sibi attribuens. Præterit ultra hæc multa his non minora sive negligentia, sive ut omnia pariter confunderet. Nam et se interfuisse coronationi ejusdem imperatoris, et vidisse cardinales Nicenum et Aretinensem, ac servisse Pio II per annos plurimos, et suo tempore nullum Romanum pontificem præter Sixtum IV consecratum satis impudenter autumat; ac si dicat nec Pium III, nec te Leonem X nostro tempore fuisse consecratos. Quæ cuncta ut primo auctori apprime conveniebant, ita huic suppositio et ejus libro omnem fidem adimunt. Aut enim illa non erant amovenia, aut hæc quoque cum illis abradenda fuerunt, ut concinnatum undequaque opus videretur. Ast o si ipse Pientinus auctor revertatur, et nunc sua jura posecat! nonne iste operosus concinator, tanquam Horatiana cornicula, alienis omnibus pennis deplumatus, cum suis tantum corruptionibus remansurus esset, futurusque omnibus ludibrio? At putabit forte ea sibi licere, si epistolæ

A suas cum a se concinnato opere ad sanctitatem tuam direxisset, ejusque sacratissimo nomine culpam suam pertexisset, eos imitatus qui, ut impune furati sint, 592 furta magistratibus elargiuntur. Sed non vidit ingeniosus in alienis operibus auctor quantum beatitudinem tuam offenderet, dum tanquam inanis gloriæ nimis appetentem eam in locum abrasorum nominum ingerit, sui que criminis participatione coinquinare contendit, non solum invidis et malevolis causam contra eam invelhendi præbet, sed etiam ejus successoribus abradendi Leonis sanctissimum nomen cum tua ignominia, ac cum laude sua auctorum nomina restituendi materiam relinquit. Quod si his quæ maxime sanctitatem tuam movere deberent non moveris, sanctissime pontifex, nec afficit te contemptus apostolicæ sedis, ac pontificiæ dignitatis, qui ex hac arcanorum invulgarione illico irrepturus est, moveat te, quæso, tua erga Deum pietas, nec eam una cum ipsis cærenonias ab isto insolenti jactatore corrumpi patiaris. Moveat te Pientini episcopi inanes sui labores, suæ vigiliæ jura repositæ. Moveat te demum Innocentii VIII prædecessoris tui affinisque memoria, cui tu tantum debes, ut fortasse nemo magis. Is enim suum abs te, tum jure affinitatis et gratitudinis, tum æquitatis et justitiæ rep-ni petit. Is librum suum integrum et incorruptum desiderat, et in arcanis reservari, ut vivens instituit, efflagitat. Obsequere eorum umbris, beatissime Pater, tam justa, tam pia, tam sancta postulantiibus; et, quæ tua justitia est, rejecto et explorato etiam sub anathema et isto impudenti usurpatore cum suis corruptionibus, libros suis auctoribus re-tine. Futurum est enim ut plus veræ laudis, plus gloriæ adeptura sit sanctitas tua in eorum nominibus reponendis, quam si quodlibet egregium opus a vero auctore sibi dicaretur.

Hanc epistolam cum in manibus papæ dedissem, legissetque libenter et avide, et acceptasset rationes et argumenta in ea per me allegata, versus ad cardinales aliquos, qui sibi forte adhærebant, dixit me rationem habere super petit omnibus meis, et librum cærenoniarum nuper impressum omnino comburi simul cum falso auctore, sicut postulassem, aut saltem ipsum auctorem corrigi et castigari omnino debere prout præsentibus videretur. Itaque ad primum consistorium rem et causam differre, ut in ipso consistorio proponerem, prout proposui audientibus omnibus; et tandem papa mandavit tribus cardinalibus, videlicet R. D. Antonio de Monte Lit. sanctæ Praxedi, et D. Petro de Accolis sancti Eusebii Anconitano, et D. A. Iulli de Grassis sancti Sixti cardinali Bononiensi, protectori officii cærenoniarum, fratri meo, ut petitiones meas ad partes plenius int-lligerent, et me, prout juris fuerit ac sibi videretur, expedirent tam super libro comburendo, quam auctore castigando, et ad urbem citando personaliter et comparendo. Itaque quid sequetur hic etiam successive annotabo.

ROMANORUM PONTIFICUM ANTIQVI CATALOGI DUO.

1.

(Ex Corbeiensi manuscripto sæculi sexti.)

Incipiunt Nomina Apostolicorum.

Petrus sedit annos xx mens. ij dies iij.
 Linus sed. an. xj mens. iij d. xij.
 Cletus sed. an. xij mens. j d. ij.
 Climentis sed. an. viij mens. x d. j.
 Evaristus sed. an. viij mens. x d. ij.
 Alexander sed. an. xij mens. vij d. ij.
 Xistus sed. an. x mens. ij d. j.

* Pius.

D Theliphus sed. an. xj mens. j d. xxj.
 Egenus sed. an. iij mens. iij d. j.
 Osus^a sed. an. xvij mens. d. j.
 Anicetus sed. an. xj mens. iij d. ij.
 Socher sed. an. viij mens. ij d. xxj.
 Eleutherius sed. an. xv mens. iij d. ij.
 Victor sed. an. xv mens. ij d. x.
 Vepherinus sed. an. xvij mens. vij d. x.
 Calistus sed. an. v mens. x d. x.
 Urbanus sed. an. viij mens. j d. ij.
 Pontianus sed. an. vij mens. x d. xxj.

Anthimus sed. an... mens. j d. xj.
 Favianus sed. an. xiiij mens. ij d. x.
 Cornelius sed. an. ij mens. iij d...
 Lucius sed. an. iij mens. viij d...
 Stefanus sed. an. vj mens. j d...
 Sistus sed. an. j mens. j d...
 Dionethius sed. an. viij mens. v d...
 Felix sed. an. iij mens. j d. x.
 Euthitianus sed. an. j mens. j d...
 Gajus sed. an. xj mens. iij d...
 Marcellus sed. an. j mens. iij d...
 Eusebius sed... mens.
 Melsiadis sed. an. iij mens...
 Silvester sed an. xxiij mens. x d...
 Positio ejus Kalendarum Januariarum.
 Marcus sed. an. ij mens. j d. xx.
 Julius sed. an. xv mens. ij d. viij.
 Liberius sed. an. vj mens. iv d. viij.
 Felix sed... d. j.
 Damasus sed. an. xviiij mens. iij d. xj.
 Siricius sed. an. xv.
 Anasthasius sed. an. iij. d. xxj.
 Innocentius sed. an. xv mens. ij d. xxj.
 Joceutus sed. an. vij mens. ix d. ix *rec. manu xix.*
 Bonifatius sed. an. iij mens. viij d. vj.
 Celestinus sed. an. ix mens. x d. xvij.
 Sistus sed an. vi j mens... d. xix.
 Leo sed. an. xx mens. j d. xiiij.
 Helarus sed. an. vj mens. iij d. x.
 Simplicius sed. an. xv mens. d. vij.
 Item Felix sed. an. viij mens. v d. xvij.
 Athelacius ^a sed. an. iv mens. viij d. xviiij.
 Anastasius sed. an. j mens. xj d. xxiv.
 Symmacus sed. an. xv mens. vij d. xvij.
 Hormisda sed. an. ix mens... d. xvij.
 Johannes sed. an. ij.
 Felix sed. an. iij.
 Bonifatius sed. an. ij.
 Item Johannes sed. an. ij.
 Agapitus sed. an. j.
 Silverius sed. an. j.
 Vigilus sed. an. xiiij.
 Ab Apostoleca (sic) sede Petri Apostoli usque ordina-
 tione (sic) sancti Silvestri anni cc lvii.

II.

(Ex pervetusto Vaticano codice.)

Petrus sedit annis 25, mensibus 2, diebus 3.
 Linus sedit annis 11, mensibus 3, dieb. 12.
 Cletus sedit annis 12, mense 1, diebus 11.
 Clemens sedit annis 9, mensibus 11, diebus 10
 Anacletus sedit an. 12, mens. 10, dieb. 3.
 Evaristus sedit an. 9, mens. 10, dieb. 2.
 Alexander sedit ann. 10, mens. 6, dieb. 2.
 Sixtus sedit ann. 10, mens. 2, die 1.
 Telesphorus sedit an. 2, mens. 3, dieb. 21.

^a Gelasius.

A Yginus sedit an. 4, mens. 3, dieb. 4.
 Pius sedit an. 19, mens. 4, dieb. 3.
 Anicius sedit an. 2, mens. 4, dieb. 3.
 Sother sedit an. 9, mens. 5, dieb. 21.
 Eleutherus sedit ann. 15, mens. 3, d. 2.
 Victor sedit an. 10, mens. 2, dieb. 10.
 Zepherinus sedit an. 8, mens. 7, dieb. 10.
 Calistus sedit an. 7, mens. 2, dieb. 2.
 Urbanus sedit an. 3, mens. 10, dieb. 12.
 Pontanus sedit ann. 9, mens. 5, dieb. 2.
 Antherus sedit an. 12, mens. 1, d. 12.
 Fabianus sedit an. 14, mens. 11, d. 2.
 Cornelius sedit an. 2, mens. 2, d. 3.
 Lucius sedit an. 3, mens. 3, dieb. 3.
 Stephanus sedit an. 7, mens. 5, d. 2.
 Sixtus sedit an. 1, mens. 10, d. 25.
 Dionysius sedit ann. 6, mens. 2, d. 4.
 Felix sedit ann. 4, mens. 3, d. 25.
 Euticianus sedit ann. 1, mens. 1, d. 1.
 Gaius sedit ann. 12, mens. 4, dies 12.

B Marcellinus sedit ann. 9, mens. 4, d. 16.
 Marcellus sedit ann. 5, mens. 5, d. 21.
 Eusebius sedit an. 6, mens. 1, d. 3.
 Melchades sedit an. 4, mens. 7, d. 8.
 Silvester sedit ann. 23, mens. 10, d. 11.
 Marcus sedit an. 2, mens. 9, d. 20.
 Julius sedit an. 15, mens. 2, d. 6.
 Liberius sedit an. 6, mens. 3, d. 4.
 Felix sedit an. 1, mens. 3, d. 2.
 Damasus sedit ann. 18, mens. 3, d. 11.
 Siricius sedit annis 15, diebus 25.
 Anastasius sedit an. 3, dieb. 10.
 Innocentius sedit an. 3, diebus 21.
 Zosimus sedit an. 1, mens. 3, dieb. 11.
 Bonifacius sedit an. 3, mens. 8, d. 6.
 Coelestinus sedit an. 8, mens. 10, d. 17.
 Sixtus sedit an. 8, diebus 19.
 Leo sedit an. 21, mens. 1, dieb. 13.
 Hilarius sedit ann. 8, mens. 3, dieb. 10.

C Simplicius sedit ann. 15, mens. 1, dieb. 7.
 Felix sedit an. 7, mens. 11, dieb. 17.
 Gelasius sedit ann. 4, mens. 8, dieb. 18.
 Anastasius sedit an. 1, mens. 10, dieb. 24.
 Simachus sedit an. 15, mens. 6, dieb. 27.
 Hormisda sedit ann. 8, dieb. 17.
 Johannes sedit ann. 2, mens. 8, dieb. 16.
 Felix sedit an. 4, mens. 2, dieb. 13.
 Bonifacius sedit an. 2, diebus 26.
 Joannes sedit an. 2, mens. 3, dieb. 6.
 Agapitus sedit ann. 11, mens. 1, dieb. 18.
 Silverius sedit an. 1, mens. 5, dieb. 11.
 Vigilus sedit an. 17, mens. 6, dieb. 26.
 Pelagius sedit ann. 11, mens. 10 dieb. 28.
 Joannes sedit an. 12, mens. 11, dieb. 26.
 Benedictus sedit an. 4, mens. 1, dieb. 29.
 Pelagius sedit an. 10, mens. 2, d. 10.
 Gregorius Magnus sedit annis 13, mens. 6, dieb. 10.

INDEX

RERUM ET VERBORUM MEMORABILIUM, QUÆ IN LIBRO SACRAMENTORUM, etc., ET IN NOTIS CONTINENTUR,

Id est a col. hujus voluminis 25 usque ad 849.

In hoc indice revocatur lector ad numeros in textu crassiori caractere expressos.

A

Abacus dicitur marmor, *id est* mensa marmorea, 433. Sumitur Abacus pro mensa marmorea calices continente, *ibid.*

Abbatis et abbatissæ ordinandorum ritus, 413, 526. In Ecclesia Græca

abbas per impositionem manus episcopalis creatur, 526. Ibi etiam licet abbatii lectorem facere per manus impositionem in proprio monasterio, si ipse sit presbyter, *ibid.* In Ecclesia Laïca non adhibetur manus impositio in benedictione abbatii, sed simplex oratio, *ib.*
 A, B, C. Hæc tres duntaxat litteræ in

dedicatione basilicæ olim depingebantur ab episcopo, 425. Nunc episcopus sua cambata duo alphabeta integra depingit, alterum Græcum, alterum Latinum, *ibid.*

Abeturium, quid sit, 425.

Abelon (S.) Martyr, 116, 701.

Ablutio scelerum dicitur in pots-om-

munione, tempore Quadragesimæ; in Missa sancti Augustini legitur, abolitio scelerum, 609. — Ablutio corporis defuncti, juxta antiquam Christianorum consuetudinem, 482. Cur abluantur corpora defunctorum, *ibid.* Tabithæ Joppensis defunctæ corpus ablutum, *ibid.* Hujus lotionis cæterorumque pietatis officiorum erga corpora defunctorum traditio asseritur, *ibid.* Mortuorum lota corpora olim ungi consuevit, 483. Cur corpora inter ipsas exsequias uncta, *ibid.*

Abrenuntiare poni solet pro eo quod est spernere, rejicere, contradicere, 367. Baptizandus abrenuntiare se fateatur Satanae et omnibus pompis ejus, *ibid.* 335. Cur abrenuntiationem hanc confessio sanctæ Trinitatis sequatur, *ibid.* Satanas a libellis abrenuntiat, ut Dominio liberius servietur, *ibid.* Dicuntur baptizati renuntiasse diabolo et angelis ejus; vel renuntiasse saeculo, 385. Renuntiasse diabolo, pompis, spectaculis, et operibus ejus, *ibid.* Vulgo terna fit abrenuntiatio: additur quarta a sancto Cyrillo, *ibid.* In Ecclesia Ambrosiana duæ tantum abrenuntiationes fieri solebant, *ibid.* Abrenuntians convertebatur ad occidentem, *ibid.* Cur facta abrenuntiatione convertebatur ad orientem, manibus sursum elevatis, *ibid.*

Absolutionis forma, qua penitentes reconciliabantur Ecclesiae feria quinta, in cœna Domini, 458. Qua parte Missæ absolutio dabatur olim penitentibus, *ibid.* Penitentium reconciliationi orationes tantum adhibentur, 459. Absolutionis formula, in s. pulcro reperta, notata digna, *ibid.* Controversia inter sanctum Thomam et alium doctorem, de forma absolutionis deprecatoria, vel enuntiativa, *ibid.* Ultravivè indifferenter admittit Alensis, *ibid.* Absolutionis formæ variæ, *ibid.* 460. Hæc valet: Ego dimitto tibi peccata tua, *ibid.* Græci in absolutione a peccatis utuntur multis formis deprecatoriis, *ibid.* Quibus addunt: Habeo te venia donatum, *ibid.* Olim non solebat dari absolutio, sive ab excommunicatione, sive a peccatis, ante peractam integram satisfactionem, nisi in mortis articulo, *ibid.* Aliquando ad preces martyrum, vel confessorum, episcopi aliquam ejus partem remittebant, *ibid.* Hic erat usus Ecclesie Romanæ et Occidentium, 461. Penitentes absolutionem consequuntur in fine quarti gradus penitentiae, qui consistentiae dicebatur, *ibid.* Absolutio infirmi confessi, 517. Absolutio a fratribus, 519.

Accipe potestatem offerre sacrificium Deo, etc., non exstat in veteribus Sacramentariis, 508. Accipe Spiritum sanctum, etc., quam formam episcopus pronuntiando imponit manus super capita singulorum presbyterorum, 509. Hic quoque ritus cum sua forma abest a veteribus Sacramentariis et antiquis auctoribus, *ibid.*

Acclamatio Vivat Rex fieri solita in coronatione regis, 594.

Acerra est ara quæ ante mortuum poni solebat, in qua odores incensebantur, 428. Sumitur etiam pro thuribulo, *ibid.*, 438.

Achilleus (S.) martyr, 87, 392, 694.

Acolythus, *id est* qui retro iter facit, seu pedisequus, 495. In usu Ecclesie acolythi Græcæ, ceremoniarum Latine dicuntur, a ceporandis cereis, *ibid.* Vetus acolythorum mentio in Ecclesia, *ibid.* Quo Missæ loco ordinentur acolythi, 487. Ordini acolythi, 221. Ipsorum est laminiaria accendere et deportare, *ibid.* Suggestere vi-

num et aquam in Eucharistiam corporis Christi, 491. Ipsi suggesta pro Eucharistia subdiaconis ministrant, *ibid.* *ἄκωλυτος*, *id est* auditio, secundus penitentium gradus, 461.

Actio in canone est ipsa consecratio; sicut agenda est Missa, in libris liturgicis, 482.

Adalardus abbas Corbelesis cum Bernharo episcopo missus a Carolo Magno imperatore ad Leonem III papam, 579. Sacra unctio delibutus, sacro viatico pastus est, 576.

Adalhcis (S.) agens in extremis, sacri olei unctioe peracta, viaticum humiliter et devote suscepit, 536.

Adauctus (S.) martyr, 127, 709.

Ad Complendum oratio dicitur ultima Missæ; quod sit complementum et conclusio totius Missæ, 295. Nunc dicitur postcommunio, *ibid.*

Admonitio archiepiscopi, 510.

Adoptivus Dei filius non est Christus, sed naturalis, 563, 578. Elypandus episcopus Toletanus, cum Felice Urgelitano Christum esse Filium Dei adoptivum asseruit, *ibid.*

Adoratio crucis fit ad vespere, feria sexta in Parasceve, 69. Mos antiquus adorandi crucem die magnæ Parasceves, 541. *Vide* Crucis adoratio.

Adrianus imperator diis omnibus commune templum Athenis edificavit, 395.

Adulterium qua pœna canonica mulcendum, 465.

Adunare, in canone rogatur ut omnium creditum sit cor unum, 284.

Adventus Domini hebdomadæ, seu Dominicæ quinque numerantur, 136, 445. Alibi numerantur quatuor, 186, 445. In Missis Ambrosianis sex sunt Dominicæ de Adventu, 445. Ibi Dominica prima Adventus proxime sequitur festum sancti Martini, *ibid.* Jejunium Adventus Domini olim quadraginta dierum, 445. Varium fuit Adventus jejunium pro diversitate locorum et temporum, *ibid.* Monachi in Gallia de Decembri usque ad Natale Domini, omni die jejunant, 446. Romani olim exordium Adventus et jejunii a Dominica post festum sanctæ Catharinæ virginis, ducebant, *ibid.*

Ædes saræ ad orientem conversæ, 529.

Ægroto valde debili sanguis Christi solus in viaticum datus, 534. Sacrificium mistum datum, *ibid.* 570.

Ægyptiæ virgines tonsæ, 445. Ægyptii olim, in qua domo canis mortuus fuerat, omnes domestici toto corpore rasæ, afficiebantur magno luctu, 477. Ægyptiorum ratio in observanda Quadragesima, 315.

Ætas virginis consecrandæ, 441.

Ætheldryæ et Gertrudis nomina post Anastasiam recitantur in canone, 4, 290.

Æthiopes, quando sublevant corpus Christi in Missa, 566. Æthiopum ritus in benedictione fontium baptismalium, 550; in unctioe chrisimatis, 561.

Afrorum additio in canone, 285.

Agapetus (S.) papa, 510.

Agapitus (S.) martyr, 118. Quindecimo kal. Septem. sancti Agapiti martyris, 125, 705, 707.

Agathe (S.), secundum flexionem Græcæ, 290, 508, 663. Nomen ejus in canone, 4, 25.

Agenda, est officium divinum, 482. Dicitur agenda mortuorum, *ibid.* Agens is, in libris liturgicis, idem est ac Missa, *ibid.*

Ἄγια (ἡ) τοῦ ἁγίου, *id est* Sancta sanctis, 566.

Ἄγως, 511.

Agne (S.), Agnes, Græcæ declinationis forma retenta, 603. Agna, Agnes, Agnetis, 4, 21, 504. Nomen ejus in canone, 290. Depositio reliquiarum ejus, 501. Natale sanctæ Agne is de nativitate, vel secundo, quinto kalend. Februarii, 25, 664.

Agui cerei olim in Sabbato sancto, loco cerei paschalis, Romæ ab archidiacono benedicebantur, populo distribuenti, 546, 565. Quando hic ritus cœperit; quando desierit, 517.

Agnus Dei, etc. Sergius papa primus in Missa cantari jussit a clero et populo, 292. In Missa Sabbati sancti non cantatur Agnus Dei, 588.

Agrippa Vipsanius Pantheon Romæ ædificavit, 392. Cur istud templum Pantheon appellatum, *ibid.* Hoc templum Bonifacius IV papa convertit in ecclesiam sanctæ Mariæ, *ibid.*

Aidanus rex Hiberniæ, in sua coronatione manus impositionem accepit, 595.

Alba talare est vestimentum lineum, quod poderis nomine apellatur, 556.

Albanens episcopus adest Ostiensi in ritu consecrationis papæ, 517. In consecratione imperatoris, funduntur tres a tribus episcopis orationes, quarum primam episcopus Albanensis fundit, 586.

Albion est Britannia Major, 229, 586. Quis regem Francorum ante suum 986 unctus fuerit in regem Anglorum, 587. Videtur fuisse Ludovicus IV, cognomine Ultramarinus, *ibid.*

Albis educti et fonte baptismali induebantur vestibus, 536. Quid significant albæ vestes renatorum, et angelorum Christi resurrectionem nuntiantium, 369. Dominica in Albis depositis, 390.

Alcinius philosophus, abbas sancti Martini, anno 804 oblit, 519. Alcinius de unica Hispanorum in baptismo mercie refutator, 535.

Alexander (S.), papa primus, nominatur in canone, 4, 290. — Alexander (S.) episcopus Alexandrinus, cum pueros a puero Athenasio baptizatos innoxisset, Christi signaculo consummavit, 539. — Alexander, Eventius et Theodosius (SS.), 693. Sancti Juvenalis, Alexander et Eventius, 694. — Alexander Severus imperator querebatur non inquiri de rectoribus provinciarum constituentibus, cum id fiat apud Christianos de ordinandis sacerdotibus, 497.

Alleluia non dicitur quando litania agitur, 1. Cur olim hæc vox lætitiæ in officio defunctorum non fuerit præternissa, 480. Hæc etiam vox lætitiæ a Græcis canitur in liturgia de his qui dormierunt, finita Epistolæ lectione, *ibid.*

Allocutio episcoporum ad populum in ecclesia in coronatione regum, 594. Consensu expresso, Deo agunt gratias, 257, 585. Hæc allocutio facta est in coronatione Caroli Calvi, et Hermiltrudis conjugis ejus, et Henrici II, et Henrici IV, Franciæ regum, *ibid.*

Alphabeta duo, alterum Græcum, Latinum alterum, ab episcopo depinguntur integra in pavimento, cum cambuta in dedicatione ecclesie, 425. Quidam olim adhibebant Hebraicum, *ibid.* Alphabeta ex transverso quadrangula ratione describit episcopus, *ibid.*

Altarium nudatio olim fiebat sexta feria Parasceves, 542. Olim etiam in quibusdam locis audabantur in cuna Domini, *ibid.* Olim altaria, parietes et pavimento templi, et vasa sacra lotionem purificabantur, 315. Cum hysopo aspergit episcopus ipsum altare ex ea-

dem aqua septem vicibus, 427. Ecclesie dedicationem sequitur altaris consecratio, 428. Olim altaria cum signo crucis consecrari solebant, 429. Inunctionis altarium usus est antiquus, *ibid.* Altare chrismate perungitur juxta veterem Ecclesie consuetudinem, *ibid.* Prius oleo, deinde chrismate ungitur, 430. Altaria per invocationem nominis Dei consecrantur et sanctificantur, *ibid.* Altaria lignea olim fuere in u u in Africa; in quibusdam Gallie Ecclesiis, et in Oriente, tempore sancti Athanasii, 431. Ornatur altare Evangelio dicto, *id est* sternitur linteaminibus et pallis, 249, 574. *Vide* Reliquiæ, Confessio.

Amalarius Fortunatus de ordinatione diaconi refutatus, 498. Habet suæ opinioni faventes aliqui Codices antiquos, qui et episcopi et astantium sacerdotum manus diacono statuunt imponendas, *ibid.*

Amandi (S.) nomen recitatur in canone Missæ, 283.

Amanui (S.) natale quarto idus Februarii, 310.

Ambo. Ambones dicuntur montani et excelsi loci, 547. Ambo est ecclesie pulpitu sive suggestum, *id est* locus in ecclesia excelsus, de quo lectores legebant, et psalmæ canebant, *ibid.*

Ambrosiana forma Extremæ Unctionis, 534. Ambrosianus Adventus habet sex septimanas, 415. Incipit Dominica post festum sancti Martini, *ibid.*

Ambrosius penitentes sibi peccata confitentes, suis lacrymis fletu compellebat, 470. Hanc orationem: Ante conspectum, etc., sanctus Ambrosius solebat recitare ante Missam, *id est* ante Offertorium, 526. Qua corona, vel mitra sanctus Ambrosius fuerit usus, 537. Sancti episcopi divinam virtutes commendabant eloquentiam, *ibid.* S. n. t. Ambrosii locus in officio sancti Laurentii restitutus, 500.

Amen olim responsum ad consecrationis verba, 577. Accipien in communionem, 580. Ad singulas Trinitatis personas in baptismatis forma, 354.

Amittere, *id est* amovere, amandare, ablegare, 531.

Αμυθρόμα dicitur a quibusdam factis circa locum gyris superstitiosis, 550. Amphidroma fiebat die septima a natali, dum nomina infantibus imponebantur, *ibid.*

Αμπίλον significat velum ad cancellos sacrarii, seu chori appensum, 435.

Ampullæ est vas in quo oleum reconditur, 325. In ampullis reconditur oleum, seu chrisma juxta morem antiquum, *ibid.* Ampulla sacro oleo plena et celo missa, quo o eo, seu chrismate, Francorum reges ungi solent, 588.

Αναδοχο, *id est* susceptores et patrini dicuntur, qui baptizatos de sacro fonte suscipiunt, 557.

Αναστασις est veluti quædam prædicatione ex nomine, 525.

Anastasiæ (S.) nomen recitatur in canone, 4, 290. Missa in mane prima Natalis Domini ad sanctam Anastasiam, 7, 298.

Anatoli patriarchæ Constantinop. suffragium in actione unctioe a co cili Chalcedonensis de episcopo Ephesi ordinando, 512.

Andreas (S.) apostoli fit mentio in canone, 3, 4. Festum ejus fit cum vigilia et jejunio, 143, 715. Ejus passionis acta probantur, 145, 425. Ejus officium, 536. Aliud ejusdem officium, forte translationis corporis ejus, 810. Sancti Andreas basilica Vaticane erat proxima, 786.

Angelorum omniumque spirituum

celestium, more antiquo, fit mentio in prefatione Missæ, 280. Angeli alternis cantibus Deum laudant, 651. Hunc altenandi morem ab angelis accepit sanctus martyr Ignatius, *ibid.*

Angusticlavia dicuntur vestimenta quorum angusti clavi, 325. *Vide* Clavi.

Anima incorporea, 582. Anima in Christo perfecta, *ibid.*

Animal. Coitus cum animalibus poenæ canonicæ, graves et prolixæ, 467, 474. Hic habetur ratio ætatis; et si uxorem habeat, vel non, *ibid.*

Anniversarium dedicationis basilicæ, 434, 438, nuptiarum, 596; ordinationis papæ et episcopi, 520.

Annottinum Pascha dicitur anniversarium a baptismo, quo die baptizati celebrant sui baptismi memoriam, 390. Hoc Pascha celebratum post Dominicam in Albis fuisse videtur, *ibid.*, 791.

Annulus discretionis benedictus datur episcopo in dextera, 510. Immittitur annulus in digitum reginæ in sua coronatione, 557, 558. Annulus a sponsone traditus, quid significet, 598. Hic ritus in Ecclesia antiquissimus, *ibid.*

Annuntiatio archiepiscopi, 510. — Annuntiatio angeli ad Mariam, 31. Annuntiatio sanctæ Mariæ, 665. Sancta annuntiationis dies. Dei matris annuntiatio, 313. Hoc festum clavo die ante Christi Nativitatem celebrari jubetur, 31, 621. — Annuntiatio ad orationem, 321. — Annuntiatio festorum, 459.

Ανοηξ, ανοηξιον, *id est* apertio, seu ritus aperitiæ Ecclesie, in sua dedicatione, usitatus apud Græcos, sicut apud Latinos, 434.

Antelucani coetus Christianorum in Ecclesia primitiva, ad sacra mysteria celebranda, 324. Inde calumnia paganorum in Christianos, *ibid.*

Antiochiæ basilica occidenti obversa, 329.

Antiphona interpretatur contrasonans, 651. Apud ecclesiasticos significat alternis vicibus canere, *ibid.* Gregorii Nazian. ætate jam hic frequentabatur in monasteriis canendi modus, 652. Semper psalmus sequitur antiphonam, 275. Unde dicta antiphona, 649. Antiphona quæ in Missa præcinitur, dicitur antiphona ad Introitum, 275. Duplex in quibusdam Missis, 534. Antiphona in Evangelio, *id est* quæ præmittitur canticis *Magnificat*, vel *Benedictus*, ex Evangelio desumptis, 755. Antiphonæ de apostolis, *id est* ex Epistolis Pauli desumptis, 763.

Antiphonarius, liber ab antiphona dictus, 649. Dicitur quoque Officialis, ab officio, *ibid.* Antiphonarius a sancto Gregorio non institutus, sed ornatus, 652. Sanctus Ambrosius inter Latinos Antiphonarum auctor qui dicitur, *ibid.*

Antonii (S.) confessoris depositio xvi Kal. Febr. notatur, 304. — Antonius episcopus Olbiatis, electus communi omnium, populi, et cleri, suffragio, manuum impositionem a Theophilo Alexandrino requirit, 108, 512.

Απειρηκτων, *id est* incircumscriptum, incomprehensibilem; loco vocis Ascriptam, in canone, 286.

Apertio basilicæ in dedicatione, 424. Apertio aurium, catechumenis fieri solita, quid significet, 366. Quo ritu fieri debeat, *ibid.*, 381. Benedictio in aurium apertione dici consuevit, 650. *Vide* Aures.

Αποστασθαι, *id est* renuntiare, abrenuntiare, 383.

Apollinaris (S.) Natale x Kal. Augusti, 407, 116, 704. — Apollinaris hæresis in quo consistebat, 382.

Apologia est excusatio et purgatio

qua sacerdos excusat se quod indignus ad tremenda mysteria accedat, 526, 615. Apologia purgatio, satisfactio, *id est* excusatio, *ibid.* Sacerdos quibus Missæ locis apologias dicebat, *ibid.* Apologia jussu Urbani VIII papæ edita, 556.

Απολογία, *id est* excusatio, 526. Αποστασις dicitur a Græcis dies octava solemnitas, *id est* discessio; quod finem festum accipiat, 500.

Αποστασις, *id est* refuga et desertor, 332. Αποστασις legit sanctus Augustinus, non vero αποστασις, *id est* discessio, in cap. ii Epist. II ad Thessal. *ibid.*

Apostolus dicitur pro Epistola sancti Pauli, vel apostolorum, I, 278, 491, 600.

Apuleius (S.) martyr Non. Oct., 418.

Apum prolixæ laudes in benedictione cerei Paschalis, 514. Apum industria et virginitas, 346.

Aqua in Epiphaniæ festo solemniter, sancta cruce in aqua mersa, benedicitur ad baptismum, et usus variis christianorum, 302. Aqua benedicta a populo hausta, 418. Aqua baptismalis, ex veteri Ecclesie consuetudine, solemniter ritu benedicenda ab episcopo, 318. Hæc consuetudo inter apostolicas traditiones recensetur, *ibid.* Antiqua est Ecclesie consuetudo, ut aqua baptismalis per signum crucis benedicatur, 349. Per invocationem Dei, *id est* formam baptismi aqua sanctificatur, et vinum accipit sanctificandi, 341. In quodam Lyciæ oppido aqua baptismi miraculosa, in Epiphania, 599. In baptisterio quoque Ebraei aqua divinitus oriebatur in natali et in cæna Domini, *ibid.* Aqua de hoc baptisterio ad alium lavacrum, causa baptismi, solebat deferri, *ibid.* Olim in Melitino Siciliæ oppido fons baptismi quottannis in die Paschæ divinitus implebatur aqua, *ibid.* — Aquæ benedictæ institutio ad Alexandrum papam primum, vel etiam ad sanctum Mattheum apostolum referitur, 318. Antiquus mos est statueri in ecclesie vestibulo vas aquæ benedictæ ad populū ingredientis purificationem, *ibid.* Est antiquus Ecclesie mos, ut aqua signo crucis adhibito benedicatur, 533. Aquæ benedictæ aspersio in domo infirmi, 552. — Aquæ benedictæ ritus in dedicatione Ecclesie, 146, 425. Est antiqua consuetudo ut ecclesie aquæ benedictæ aspersione sanctificetur, 425. In hac benedictioe aqua sale, cinere, vino, hyssopoque conspergitur, 143, 426. — Aquæ lustralis conficiendæ ratio apud ethnicos, 348. χηριβου, est vas aquæ lustralis, *ibid.* — Aquæ paucillum casu in os influens non impedit communionem, 403. Per sanguinem et aquam quæ de Christi latere fluxerunt, quid significetur, 381. Cur aqua miscetur vino in calice, 373, 582, 551. Quid significet aqua viuo mista, 374. De aqua viuo miscenda in calice sanctificando scripsit sanctus Cyrilianus, 387. Cur Græci instante communionem in sacrum sanguinem aquam ferventem infundant, 575.

Aquamantile est vas abluendis manibus aptum, 493.

Arbitrio voluntatis nostræ libero stant, Deus nos terrore cogit et amore perducit, 175, 444.

Archiepiscopi oratio super electum episcopum, 510. Ejusdem admonitio, *ibid.* Monitio post promissionem, *ibid.* Quomodo archiepiscopus pallium recipiat, 520.

Arca crematio qua pœna per canones plectitur, 471.

Arianorum processiones, 414.

Ariolus, qui divinus vocari solet, quibus plectendus sit pœnis, secundum canones, 467.

Arma dicuntur ornamenta, vestimenta, 241, 536.

Armeni solo vino in sanguinis Christi mysteriis usi sunt, 397.

Armus victimæ regibus datus, 589. Pont jussus a Samuele ante Saul, *ibid.*

Cur armus seu humerus victimæ apud ethnicos visa sit pars honorabilior, *ibid.* — Armi unctio in regibus, 589.

Aronatibus corpora defunctorum condita, 485. *Vide* Defuncti. Exsequia.

Arosionis martyris natale in Kal. Decemb., Romæ, 422.

Aruspices quibus, secundum canones, plectendi pœnis, 467.

Arx. Episcopum locari in arce, *id est* in sede seu throno episcopali in ecclesia, 520.

Ascensa Domini ad sanctum Patrum. Dominica post ascensa, 88. Ascensa, *id est* ascensio Domini, 397. Ascensa. *vel* ascensio, a verbo *ascendo*, *vel* *ascendo*, 615. In vigilia Ascensionis olim jejuniari solitum, 695.

Asclæ (S.) martyr, 303. Ejus passio x Kal. Febr. memoratur, *ibid.*

Ascodytæ erant olim hæretici, qui defunctos suos vana quadam superstitione ungebant, 483. Unctos vestitus indebant pretiosis, pro qualitate personæ, *ibid.*

Ascriptum in canone, *id est* in numerum beneplacitorum tuorum receptam, 286.

Ἀσπασμός (τὸ) est salutatio quæ cum amplexu, amicitia causa, fiat, 526.

Assumptio beatæ Mariæ, 122. Vigilia Assumptionis sanctæ Mariæ, *ibid.* Die 15 mensis Augusti solemnitas de pausatione sanctæ Mariæ, *ibid.* Dormitio sanctissimæ Deiparæ, 411. Gloriosissimæ sanctæ Dei matris emigratio, *ibid.* Hoc festum olim celebratum 18 Januarii, 411. Officium de assumptione sanctæ Mariæ, 817.

Athanasius puer pueros baptizavit, 339. His sanctus Alexander pontifex confirmationis sacramentum contulit, *ibid.*

Athenais dicta conjux Theodosii junioris imperatoris. Nomen Eudocia in baptismo Atticus episcopus ei imposuit, 332.

Athenis Pantheon, *id est* commune diis omnibus templum Adriani imperator ædificari jussit, 395.

Audi nos (τὸ) olim non dici solitum ad illud, te rogamus, nisi ad Filii Dei et peccatores, 597.

Audiens, auditor, dicitur catechumenus, 365, 374. Alii dicuntur audientes in secundo penitentium gradu, *ibid.*

Auditio erat secundus penitentia gradus, 461. Penitentes huius gradus intra portam in narthere ecclesie divinas Scripturas audiebant, *ibid.*

Audoens (S.) Rothomagensis episcopus vi Kal. Septemb. 121.

Audomarus (S.) Tarvanensis episcopus, cum sancto Autberto Cameracensi episcopo transtulit corpus sancti Vedasti ad Nobiliacum monasterium, 418.

Augustini (S.) nomen recitatur in canone Missæ, 3, 285. Describit suum catechumenatum, auditu, signo crucis, et salis susceptione, 377. v Kal. Sept. natalis sancti Augustini, 125, 412, 708. Missæ sancti Augustini pro vivis et defunctis, 485. — Augustini (S.) Junioris, episcopi Cantuariensis natalis vi

Kal. Junii, 104, 395. Angli per Augustinum sancti Gregorii Magni discipulum fidem receperunt, 485. Ab Augustino didicerunt morem Romanum, quo Eucharistia super pectus episcopi defuncti in sepulcro collocaretur, *ibid.*

Aura levatitia dicitur tempestas a magis immissa, 472.

Aurium unctio in confirmatione apud Græcos, 361. Aures catechumenorum sputo tanguntur, et per vocem Epheta aperiri dicuntur, 366. Juxta antiquum Ecclesie Rom. usum, apertio hæc aurium fit in scrutinio, 381. Pronuntia ut benedictio in apertione aurium, 630. Aures intus et foris in summitate, crucis signo unguuntur in extrema unctio, 549. Aures ambe sub duabus formis distinctis unguuntur, 535.

Autbertus (S.) Cameracensis episcopus, 418. *Vide* Audomarus (S.).

Avorsus voluntarie factus capitali pœna plectitur, 474. Per canones, hujus criminis reus tres annos pœniteat, unum in pane et aqua, 467.

B

Bachus (S.) martyr, Nonis Octob., 418.

Baculus sacri regiminis seu pastoralis officii datur episcopo, 511.

Balsamum chrismati admixtum, 326, 358.

Balteus proprie est cingulum militare, 242, 556. Dicitur balteum pudicitia, 242.

Baptismus per diluvium mundi figuratur, 350. Et per aquam ex latere Christi in cruce dormientis fluentem, 368, 384. Virtus et effectus baptismi, *ibid.* Fons baptismi similitudinem gerit sepulcri, 369. Cur baptismus non iteretur, *ibid.* — Baptismi forma, 332, 335. Ter repetita aliquando apud Græcos, 334. Apud eosdem non est deprecatoria, *ibid.* Baptismi mysterium perfici non potest nisi sub invocatione sanctissimæ Trinitatis, 368. Per formam baptismi, quæ Dei invocatio dicitur, aqua sanctificatur, et vim accipit sanctificandi, 384. — In baptismo fit trina mersio, juxta primum Ecclesie morem, 352. Quandoque unica, *ibid.* Ritus trinae mersionis refertur inter apostolicas traditiones, 355. Quid significet trina mersio, et emersio, *ibid.* Unica mersionis qui fuerint auctores, *ibid.* Unica mersione baptizati jubentur iterum baptizari, *ibid.* Unica mersione et forma legitima baptismus collatus, est validus, *ibid.* Mersio ita fiebat, ut totum corpus et caput ipsum mergeretur, 384. — Baptizandi raro presbyteri et diaconi olim, frequentissime episcopi, 385. Episcopus post baptizatum statim conferebat confirmationis sacramentum in fronte unguendo neophytum, *ibid.* Tunc neophytus non ungebatur in vertice, *ibid.* Utrum validus sit baptismus, si uno formam proferente, alter mergat, aut aquam infundat, 354. — Baptismus conferebatur in vigiliis Paschæ et Pentecostes, juxta vetus Ecclesie institutum, 398. In ipso solis occasu solemnitates istæ olim incipiebant, *id est* vespere Sabbati, 400. Ipsa nocte baptizabatur, et baptisma ipso Sabbato celebrari dicebatur, 398. Quidam baptizaverunt in martyrum solemnitatibus, quod tandem prohibitum est, *ibid.* Alii baptizaverunt in Epiphania, *ibid.*, 750. Hæc consuetudo diutius viguit in Africa, *ibid.* In quibusdam Gallie partibus baptismi celebratio videtur usitata in Natali Domini, 599. Miraculum circa baptisterium a sancto Marcellino Ebeduni ædificatum quotannis in Natali et Cœna Domini

contingere olim solebat, *ibid.* Si mortis periculum accisset, quolibet die baptizabantur ægroti, *ibid.* Exceptus erat a lege baptizandi in Paschate et Pentecostis infantium baptismus, 400. Hi quocunque die a suo natali baptizabantur, *ibid.*

Baptisterium est baptismi conferendi ratio, 275. Item baptisterium dicitur aqua baptismalis, 73, 349. Item baptisterium est ædificium juxta ecclesiam in quo olim fideles baptizabantur, *ibid.*, 457. Item baptisterium est fons baptismalis, 585. Gradus septem baptisterii, quid significant, 585. Consecratio baptisterii, 437. Forma baptisterii, 585. Artificiosum baptisterium in ecclesia sancti Stephani, *ibid.* Ex consuetudine Ecclesie, initio Quadragesimæ, ostia baptisterii mano et annulo pontificali clauduntur, 437. Miracula quotannis in baptisteriis fieri consuevit, 399.

Baptizandus apud Latinos ungitur in pectore, scapulis et inter scapulas, 351. Apud Græcos toto corpore ungitur, *ibid.* Si ab episcopo baptizandus, ungebatur ab eo trino signaculo, mox toto corpore a sacerdotibus unguendus, 352. Baptizandi docebantur ab apostolis arcana baptismatis, et ceteras fidei regulas, 363. Cur baptizandi salem in sacramento accipiant, 364. Baptizandi cur tangantur de sputo nares et aures, dicendo Epheta, 366. Baptizandis penitentia ante baptismum facienda, 379. Quæ et quanta fuerit illis indicta, *ibid.* Apud Græcos fuit quadraginta dierum, 380. Hi dies videntur initium dixisse paulo ante jejunium Quadragesimale, *ibid.* Non fuit una ubique hujus penitentia consuetudo, 381. Per hos dies competentes omnia retro actæ vitæ peccata confitebantur, *ibid.* Hæc confessio, sicut et penitentia non erant sacramentales, *ibid.* Baptizandorum nomina descripta, 351. Interrogationes illis factæ, 352. Eorum ante fontes situs et reverentia, 382.

Baptizati statim Chrismate ungebantur in vertice a presbytero, juxta veterem consuetudinem, 353. Quid hæc unctio significet, *ibid.* Baptizati lavacro nudi surgebant, juxta antiquam consuetudinem, a susceptore lintæ involvebantur, *ibid.* Baptizati in lecto erant irregulares, 599. *Vide* Clinici. Elucti et tolle baptismi inducebantur albis vestimentis, 356. Quid significant hæc albe vestes, *ibid.* Baptizati, etiam in albis, statim post baptismum, sacramentum Eucharistie sumebant, 75, 336. Cavebatur ne ullum cibum, ne quidem lac, infantes sumerent ante sacram communionem, *ibid.* In antea non jejuni communicasse videntur ubi officium Sabbati magni incipiebat hora post meridiem secunda, *ibid.*

Barba. In prima juvenilis barbæ tonsione oratio specialis olim dicebatur, 253, 533.

Barbaræ (S.) nomen recitatur in canone, 290.

Barbaris ducatum qui præbuerit contra Christianos is canonice plectitur pœnis, 468, 475.

Barbas Arianus, 351.

Barnabæ (S.) fit mentio in canone Missæ, 4. Natalis sancti Barnabæ in Idus Junii, 104.

Bartholomæi (S.) fit memoria in canone Missæ, 5. Natalis sancti Bartholomæi apostoli, et Missa, 124, 413. Sancti Bartholomæi festum et translatio, 412.

Basilicæ benedictus ritus, 145, 425. Est antiqua consuetudo, ut ecclesia aquæ exorcizate seu benedictæ

asperione sanctificetur, 425. Multi pascui in basilicâ dedicatione, ex antiqua consuetudine, cantantur, 427. Olim basilicas signo crucis adhibito dedicatas certum est, 428. Antiquum est institutum Ecclesiæ basilicas reliquiarum sanctorum illatione et appositione dedicari, 431. Olim in basilicis sepeliri vetitum, 486. Postea liberum fuit Christianis infra septa ecclesiarum sepeliri, *ibid.* Vide Dedicatio, Sepultura.

Basilides (S.) martyr, 103, 699.

Basilus (S.) Cæsariensis episcopus moriens panem consecratum in tres partes divisit, quarum unam servavit consepelem sibi, 485.

Bassianus episcopus Ephesiorum, contra canones ordinatus, in concilio Chalcedone depositus fuit, 512.

Bavo (S.) pridie Kal. Octob., 417.

Beatrice (S.) natalis iv Kal. Augusti, 408, 704.

Benedicere idem quod consecrare, 286. Benedictam in canone, idem quod consecratam, *ibid.*

Benedicti (S.) nomen recitatur in canone Missæ, 3, 285. Etiam in vetustissimis ecclesiis cathedralium Missalibus, 546. Natale sancti Benedicti colitur xii Kal. Aprilis, 313, 705.

Festum eius celebratur cum vigilia solemnibus, *ibid.*, 665. Sexto Idus Julii vigilia sancti Benedicti abbatis, 407.

Quinto Idus Julii natale sancti Benedicti, *ibid.*, 810. In die translationis reliquiarum dies depositionis olim celebrabatur nulla translationis facta mentione, *ibid.* Inde non infirmatur opinio translationis corporis sancti Benedicti in Floriacense monasterium, *ibid.* Octava sancti Benedicti, *ibid.* Officium huius festi refertur, 115, 810.

Sanctus Benedictus corpus Domini tradidit ponendum super pectus monachi sepulti, 485. Sancti Benedicti basilica sita Parisiis, olim situ dissidebat ab aliis ejusdem urbis ecclesiis, 329.

Benedictio super candelas, 307, 308.

Benedictio cerei paschalis, 344. Vide Cereus. Benedictio cinerum, 449.

Benedictio annuli, 510; baculi, 511; fabæ, frumenti et uvæ, 409, 410.

Benedictio in sacris ordinationibus, 489.

Benedictio carnis, casei et ovorum, 565.

—Benedictio episcopalis, quid sit, quo ritu, quibus verbis, et qua parte Missæ fieri solebat ab episcopo, 295, 298, etc. Formulæ harum benedictionum, cur manuum impositiones dicantur, 296. Hæ benedictiones constant tribus capitulis et conclusione, *ibid.*

Alia est benedictio quæ datur in fine Missæ, *ibid.* Utrum hæc benedictio distingatur ab oratione ad Complendum, 297. Hac a sacerdote data benedictione, diaconus dicebat: Ita, Missa est, 298. Diaconus est monere populum ante communionem, ut se inclinet ad episcopalem benedictionem, 567. Usus benedictionum episcopalis adhuc viget in quibusdam Ecclesiis, *ibid.*—Benedictiones super infirmum, vel ab ipso episcopo, vel, si abfuerit, a singulis presbyteris dicendæ, 551.

—Benedictio nuptiarum fit in Missa post orationem Dominicam, 596. Mos iste vetus in Ecclesia nuptias benedicendi, *ibid.* Julith filia Caroli Calvi, Erelulpho nubens, ante præfationem benedicta, *ibid.*

Benedictio papæ VIII Henricus II imperator persuasit ut in Ecclesia Rom. Symbolum juberet decantari in Missa, 362.

Benedictus qui, etc., reperitur in liturgiis Græcis, 282.

Bernardus rex Italiae, 519

Bernhardus episcopus, a Carolo Magno Romam missus, de processione Spiritus sancti Leonem papam III interrogaturus, 379.

Beta est secunda alphabeti Græci littera, 612. Quidam opinantur pronuntiandum esse Vita, *ibid.* Ratio hujus controversiæ est mutua veterum usurpatio *b* pro *v*, et *v* pro *b*, *ibid.*, 754.

Græci, cur exprimat *V* consonantem Latine, per *æ*, *ibid.* B Græcum habet eandem vim et pronuntiationem ac B Latinum, et Beth Hebraicum, *ibid.*

Recta pronuntiatio secundæ litteræ Græcæ a seritur, 613.

Biathanati, sive Biothanati, sive Biathanati, sunt qui violenta occubuerunt morte, 611.

Bibentis prope fanum pœna canonica, 467.

Bibliotheca cubiculi erat sacrarum librorum bibliotheca in cubiculo, seu cella juxta ecclesiam sancti Petri posita, 274. Eandem Nolæ sanctus Paulinus basilicæ apposuit, 275.

Birinus (S.) episcopus Dorcestrensis, 484, 515, 577. Inventa sunt in ejus sepulcro annulus, crux plumbea, calix parvus, etc., 484.

Blachernarum templum, 410.

Blatium, id est textile aureum, vel textile purpureum, 592.

Blatta seu blata, est purpureus color, seu genus exquisitissimæ purpure, 592. Blattifer senatus, *ibid.*

Bonifacius (S.) papa IV, converso Romano Pantheo in ecclesiam sanctæ Mariæ et omnium Martyrum, instituit festum sanctæ Mariæ ad Martyres, 392.

Brachii unctio in regum coronatione, 589.

Brevis in quo continentur ministeria Ecclesiarum, argentum usuale, et quidquid aliud describitur, 453.

Briccii (S.) Officium, 835.

C

Cæcilie (S.) nomen recitatur in canone Missæ, 4. x Kal. Decemb. natalis sanctæ Cæcilie cum vigilia, 140, 713.

Officium sanctæ Cæcilie, 838.

Cæremonia sunt sacrificia, 283.

Cæsarius (S.) martyr, natione Afer, dignitate diaconus, Tarracinae passus, 419. Kal. Novemb. natalis sancti Cæsarii mart., 158, 419, 712. Quo sub imperatore fuerit passus, *ibid.*

Kal τῆς ἐκδοχῆς σου, id est Et spiritui tuo, pro Et cum spiritu tuo, habetur in liturgiis Apostolorum, 587.

Calandio episcopus Antiochenus, in Trisagio, post Ἀβραάμ, addidit Χρησθῆ βασιλῆς, 282.

Calix offerendus, et admistione Eucharistiæ est consecrandus, 568. Forma ad calicem benedicendum, 151.

Ad calicis benedictionem seu consecrationem unctio chrismatum adhibetur in Ordine Rom.; alibi, non, 432. Fit ex de chrismate super ipsum calicem, per latera, *ibid.*—Calix levatur a sacerdote et diacono, cum hostia in patena, calici superposita, post hæc verba, Per ipsum, etc., 582. Quid hæc cæremonia significet, 2, 6, 582, 583. Levatio calicis in Missa, ex more antiquo, 583.

Quando et quomodo olim facta, *ibid.* Ritus modernus levandi post consecrationem non est antiquus, *ibid.*

Calixtus (S.) papa uterque, primus et secundus, 532. Pridie Idus Octob. natalis sancti Calixti papæ, 155, 711.

Cambota, vel Cambutta, est virga pastoralis episcopi, 424. Est baculus flexus et sustentamen pedum, vel quo sustentantur claudi et debiles, *ibid.*

Caninata sumitur a Gallis pro cami-

no, 615.

Campana, signum, nota, seu clocca, 458. Ordo in benedictione campanæ, *ibid.* Campanæ sonentur ipso die crentæ Domini ad Missam, et ad cæteras horas, sicut mos est diebus festis, 536. Dum cantatur *Gloria in excelsis*, sonat totum classicum, *ibid.* Campanæ non pascendæ a cœna Domini, usque ad Sabbatum sanctum, *ibid.*

Candelabrum dicitur ceroferrarium, et ceroferrale, 493. Dicitur etiam gestatorium luminis, 221.

Candelæ duodecim int'a ecclesiam dedicandam significant duodecim apostolos, 43. Candelarum benedictio, 307, 308.

Candidus (S.) martyr. Vide Mauricius (S.), 416.

Canon Missæ est regula ad venerabilis Eucharistiæ consecrationem ordinata, 609. Cur dicitur secretum, *ibid.* Dicitur quoque sacrificium, *ibid.* Cunctio appellatur, 283, 609. Intra actionem potius quam infra actionem dicendum, 609. Canon est oratio quæ incipit *Te igitur*, etc., a quodam scholastico composita, 282. Cur canon vocetur, 283. Canon Missæ, ab Illyrico editus, in multis discrepat a communi, 286.

Canon vocatur textus canonicæ præcis, 572. Canon in quinque partes a quibusdam, ab aliis in quindecim, dividitur, 609. Incipit a *Te igitur*, etc., et terminatur ad *Libera nos*, etc., *ibid.*

Canonici cantores qui dicantur, 325. Olim non omnes clerici in ecclesia cantabant, *ibid.*

Cantores seu psaltes locum habent inter gradus clericales, 325. Habent suam assignatam benedictionem, *ibid.* Distincti sunt cantores a lectoribus, *ibid.* Habent libertatem uxorem ducendi, *ibid.* Eis prohibetur, sicut hypodiacolis et lectoribus, vacare aleis et ebrietati, *ibid.* Lector, vel cantor, qui sanctam Quadragesimam, aut feriavam quartam, aut Parasceven, non jejunaverit, deponatur, *ibid.* Assumuntur ex subdiaconis et aliis minoribus ordinibus, qui cantorum scholam componant, *ibid.* Quorundam olim ab aliis clericis, atque etiam a laicis cantari solita, ut *Kyrie eleison*, *ibid.* Ritus ordinandi cantorem apud Græcos, 321. Cantor in Missis nihil incipit cantare, nisi ab episcopo jussus, 559.

Cantus ecclesiastici in Ecclesia antiquitas, 640. Duplex canendi modus; vicibus alternis, et choris adjuvatis, *ibid.* Institutam a sancto Gregorio Magno cantandi methodum, per Occidentem propagarunt ejus alumni, 619; maxime apud Anglos, *ibid.*, 670. Methodus cantandi Gallicana Romanæ conformatur, curante Carolo Magno, *ibid.*

Antiphonarum Metensis ad Romanam methodum revocati fama, ad tempora sancti Bernardi signit, *ibid.* Cura Cisterciensium Patrum erga cantum divini officii authenticum, *ibid.*

Capilli puerorum dum primum tondebantur, oratio, 234, 535. Capillorum tonsura in funeribus ethaicorum, 476.

Capilli penitentium alijungendo promissis, aliquando tonsi, 450, 451.

Capitella sunt quidam versiculi, 480. Sumitur etiam capitellum pro collecta, seu oratione, *ibid.*

Caput jejunii Quadragesimalis, id est feris quarta Quinquagesimæ, erigit in Ecclesia post matutinem sancti Gregorii Magni, 515. Hac feria olim cineres penitentibus imponebantur, 316.—Capilli unctio in ordinatione presbyteri, 504. In coronatione regum Francorum, 589. Infirmi, in exrema unctione, quomodo intelligenda capitis unctio, 535.

—Capite aperto nullus clericus in ecclesia stat, nisi habeat infirmitatem, 58, 316. Aperto capite orant Christiani, ex antiquo more; Pagani vero orant aperto et velato capite, 317.

Cardinales dicuntur Romæ diaconi et presbyteri a titulis seu ecclesiis ad quas ordinantur atque incardinantur, 696.

Carnes animalium qui manducaverit, quorum mortem nescit, cur canonicis plectatur poenis, 468. Carnis benedictio, 365.

Carolus Magnus I. eo papa III unxit a vertice usque ad pedes, 589. Coronam ei imposuit, ac veste regia eum induit, 591. Oleo sancto inunctus ab episcopis, et viatico sumpto, obiit in pace, 536. Quali veste, ornamentis et armis quibus indutus fuerit et sepultus, 481.

Carolus Calvus imperator Metis secundo coronatus ab Hincmaro Rheimensi, nono Septembris, 586. In Missa celebrata in ejus coronatione, prima collecta: Quæ unius, pro rege; secundæ, de sancto Gorgonio martyre, *ibid.* De chrismate inunctus est, 588. Unctus fuit ad dexteram auriculam, et in fronte usque ad sinistram, et in capite, 589. Appellatur rex Christianissimus, 591. Corona capiti ejus ab episcopis imposta est, 592. Hymnus *Te Deum* est in gratiarum actionem solemniter decantatus, 585. In sua coronatione, non ei tradita virga, sed palma cum sceptro, 592. Carolus Calvus jam primo fuerat sacro chrismate unctus in regem Aurellæ a Wenlone Senonensi archiepiscopo, 597.

Carpophorus (S.) martyr, 139, 412, 420. *Vide* Quatuor coronati.

Cartaginensis episcopus, juxta Ecclesiæ catholicæ consuetudinem, ordinabatur ab episcopis vicinioribus, 518.

Casæ benedictio, 365.

Casianus (S.) martyr Fori Sempromii, 410.

Castorius (S.) martyr, 139, 421, 608.

Casula, seu planeta, est vestis sacerdotalis, qua induitur sacerdos in sua ordinatione, 205. Quid significet, 557.

Κατάστασις, est ordinatio, seu constitutio episcopi, plebis suffragiis jam electi, 511.

Catechumenus interpretatur audiens, seu auditor, seu instructus, 363, 374. Catechumenorum duplex olim fuit gradus, 1º incipientium, 2º competentium, 374. Catechumenorum oratio peragitur post sermonem episcopi, et dimittuntur, 278. Fiebant catechumeni per signum crucis, quo in frontibus signabantur, 575, 527. Et in pectore cum certa verborum forma, 376. Et manus eis imponebantur, cum sufflatione in faciem, *id id.* Sal in os catechumeni immittebatur, *ibid.* Ter insufflabatur Satanas, converso catechumeno ad occidentalem plagam, *ibid.* Duplex erat exsufflationis modus, alter a catechumeno, alter fiebat a sacerdote, vel clericis, *ibid.* Apud Græcos, sacerdos ter in catechumeni faciem insufflat, 376. Post tertium exorcismum hlem sacerdos insufflat in os, frontem et pectus catechumeni, *ibid.* Item post abrenuntiationem jubetur catechumenus insufflere et conspuere Satanam, *ibid.* Primum scrutinium catechumenorum feria quarta hebdomadæ tertiæ in Quadragesima celebrabatur, 48. Catechumeni incipientes, seu imperfecti, de quibus erudiebantur, 374; de quibus perfecti, seu competentes erudiebantur, 575, 527. Competentes dicebantur, quod baptismum peterent, *ibid.* Unicum est catechumenorum sacramentum, nempe sal, 377. Catechumenus accedens ad sanctum regenerationis lavacrum ungitur, 331. Apud Latinos ungitur baptizandus in pectore, scapulis et inter scapulas, *ibid.* Græci totum corpus unguunt, *ibid.* Cur unguantur catechumeni, 339, 366, 367. Catechumenus instructus per exsufflationem et exorcizationem, a maligno spiritu erutus, sale accepto habere incipit gusum divini verbi, 364. Catechumeni ante oblationem e Missa abire jubebantur, 606. Catechumenorum poenitentia quadraginta dierum, 380. Non fuit una ubique hujus poenitentiae consuetudo, 381. *Vide* Baptizandi.

Catharinæ Medicæ, Francorum regis Henrici secundi conjugis, coronatio, 595. Unctum est caput ejus oleo, *ibid.*

Cathedra sancti Petri, xii Kalend. Martii, 29, 665. Ibi non additur Romæ, neque Antiochiæ, *ibid.*, 511. De Cathedra sancti Petri apud veteres agitur, quæ mense Februario celebratur, 311, 604. Olim die 22 Februarii solemnitas utriusque cathedræ colebatur; postea solius Antiochenæ cultus rennansit, 512. Cathedræ sancti Petri Romæ festum videtur recentius, 29, 312. Institutum a Paulo IV Cathedræ hujus officium, 604. In Gallia et Hispania, ante Pauli IV decretum, Romanæ Cathedræ festivitas colebatur, 605. Olim Cathedra, seu Episcopatus sancti Petri, mense Januario in Gallia, et Februario Romæ celebrari consuevit, 662. Hinc orta occasio duplicæ Cathedræ sancti Petri solemnitate celebrandi, *ibid.* Paulus IV non tam instituit quam restituit festum 18 Jan. Cathedræ Romanæ, *ibid.*

Centesimus fructus, quid significet, 314. Numerus centesimus, quo computetur signo, *ibid.*

Cerei ardentes impositi crucibus, 435. Cerei ardentes gestati in processione Purificationis, 506. Cerei missi in aquam baptismalem, 319. Cerei ardentes prælati episcopis, 547. — Cerei Paschalis benedictio exstat ante lectiones Sabbati sancti, 544. Ritus cerei hujus benedicendi, sive a Zozimo papa, sive ab alio sit, antiquus est, *ibid.* Mysticæ cerei paschalis significationes, *ibid.* Descriptio varia ritus cerei hujus benedicendi, 545. Particulis cerei paschalis domi servatis Christiani se adversus diabolos incursums tuebantur, 346. Consuetudo cerei paschalis benedicendi Romæ interrupta, a Theodoro papa videtur instaurata, 347.

Cereostata sunt candelabra, quorum usus est in altaribus, 526, 517. Cereostata, *id est* ceriferarii, 71, 517.

Census dicitur proprie inclinatus, quasi quod terram cernat, 315.

Ceroferrarii dicuntur acolythi, a cereis deportandis, 493. Antiquus mos fuit Ecclesiæ ut cerei ardentes præferantur episcopis, 347. Ceroferrarii in neutro dicitur candelabrum, 493.

Cervulus. In Cervulo ducere, aut in Veitula (Vicula, aut Vitola, aut Vegula) valere dicuntur, qui ferarum ant peccidum formis assumptis petulantius discursarent, 472, 473. Hoc autem fieri solebat Kal. Januarii, *ibid.* Quibus affricantur poenis canonicis, qui scelus istud perpetraverunt, 467.

Cetræ ex filiis orti magi adoratores Christi infantis, 502.

Charaxatum, charaxatus, characatus,

613. Characo, *id est* Scribo, dictum a voce character, *ibid.*

Chariberius rex et Guntram us Chlodovei nepotes, ab episcopis sanctorum provinciarum sacri fuerunt, 384.

Chartophylax est qui tabulas habet et chartæcons ad jura ecclesiastica pertinentes, 525. Index est omnium causarum ecclesiasticarum, *ibid.* Cognoscit de causis nuptialibus, *ibid.* Defensor est in cæteris clericorum causis, *ibid.* Est veluti manus dextera summi sacerdotis, *ibid.*

Χειρομακτρον, chiromactron appellatur mantile lineum humeris impositum, quo manus tergebant, 495.

Χειρονομία apud veteres dicitur electio; *Χειρονομία*, *id est* aliquem eligere in magistratum, 507. *Χειρονομία*, Act. xiv, est constituere episcopum solemniter, impositione manus, 508. *Χειρονομία* in Patribus, et de rebus ecclesiasticis, significat, non electionem, sed ordinationem, *ibid.*

Χειρονομία proprie est vas aquæ lustrationis, 348.

Χειροπέδη, significat aquam lustralem, *ib.* *Χειροπέδαρον*, est malluvium politum, 348.

Chilperici regis filius Ciotaricus II in ipso baptismate cur nomen acceperit, 350.

Chorus significat aliquando universum cœtum, seu ecclesiasticum, seu laicum, 277.

Chrisma, vel chrismale, est vas in quo Christi corpus servatur, 452, 468. Sumitur etiam pro corporali, seu palli corporali, *ibid.* Chrismale dicitur etiam ministerium, *ibid.* Dicitur quoque chrismalis Missa, 327.

Chrismatio in fronte, 358. Distincta a manus impositione, 350. Ab apostolis tradita, *ibid.*

Chrismatis benedictio et olei fit inter Missarum solemnia, in cena Domini, 324, 325. Olim liberum fuit episcopis sacrum chrisma omni die continere, 358. Postea nos invaluit ut duntaxat in Cena Domini contineretur, *ibid.*, 326. Chrisma non est simplex oleum, sed ei balsamum admiscetur, 326. Chrismatis compositio apud Græcos quædam est collectio fragrantium materiarum, *ibid.* Sex et triginta species aromatum pro vinum et oleum miscent in chrismate, *ibid.* Antiquus est Ecclesiæ mos sanctum chrisma benedicere et consecrare, 550. Hic ritus ad tempora apostolorum refertur, *ibid.* Ritus sollemnis consecrandi chris-matis, et olei catechumenorum, 538.

Duodecim presbyteri testes et adiutores ejusdem mysterii, *ibid.* Ampulla cum chrismate, qui significet corpus Domini sumptum de Virgine, 339. In fontem baptismalem infundi chrisma mos est antiquus, 550. Populum haurire aquam benedictam jam chrismate sacro perfusam prohibitum est, *ibid.* Chrisma infunditur in aquam baptismalem in modum crucis, ex more antiquo, *ibid.* Id faciunt tribus vicibus Græci, Orientales atque Æthiopes, *ibid.* Chrismate liniuntur Christiani, quia per baptismum reges et sacerdotis sunt, 370. Chrismatis unctio quæ fit a presbytero in vertice, non est confundenda cum ea quæ fit in fronte ab episcopo, 385. Illa non est sacramentum, 355, 386. Patres qui ante sanctum Silvestrum papam de chris-matis unctioe acrisperunt, de ea quæ in fronte sunt intelligendi, 385.

Patres Græci de eadem sunt etiam intelligendi, *ib id.* Carent Græci unctioe quæ fit in vertice, *ibid.* Patres Latini loquuntur modo de unctioe

que fit in vertice, modo de ea qua reconquiliantur heretici *ibid.* Qui intelligatur de qua horum trium loquantur questionum, *ibid.* Chriſmatis unctio perfectiva, 560. Fit in modum crucis, *ibid.*

Christe, *eleison*, toties dicebatur olim in Missa, quoties *Kyrie, eleison*, 277. A Græcis non dicitur *Christe, eleison, ibid.*

Christiani a Christo; Christus a chrismate appellatur, 386. Maxima fuit omni Christianis cura visitandi infirmos, 532. Christianissimi appellatio regum Francorum est propria et antiquissima, 591.

Christophori (S.) martyris natalis, 407.

Christus qui creverit sapientia, ætate et gratia, 17, 305. Christus dicitur flos virginalis uteri, 27. Qui fuscus est ex utero Virginis, 508. In beatæ Mariæ virginis utero carnem Christus suscepit, 51. In alvo beatæ Virginis Deum Verbum humane nature coadunavit, 513. Quæ sint Christi arma; quæ militia, 567. Septem principales virtutes, opera Christi salutaria, Satanæ operibus contraria, *ibid.* Super Christum requievit spiritus Domini, secundum omnem divinitatis plenitudinem, 371. In Christo effectus sunt septem donorum Spiritus sancti, 575. Christus victima sacerdotii sui, et sacerdos suæ victimæ fuit, 589. Christus gratias agens oculos in cælum sublevaré solitus, 288. Christus non est filius Dei adoptivus, 365, 378. Ejus morte mors nostra destructa, 588.—Christus minister voluit effici legis, 24. Christus, singulari humilitatis exemplo se legi subiecit, 308. Christi nos humanitas colligit, humilitas erigit, traditio absolvit, etc., 61, 520. In divina Christi persona naturarum est compositio, sed non commistio, 382.

Chrodegangus Metensis episcopus floruit temporibus Caroli majoris et Pipini regis, 488. Hic conferebat ordinis diebus Sabbatorum quaternis temporibus anni, juxta morem Romanæ Ecclesiæ, *ibid.*

Chrysanti et Dariæ (SS.) martyrum natalis Romæ, tertio Kal. Decemb., 422.

Chrysogoni (S.) martyris fit mentio in canone, 3. Octo Kalend. Decemb. natalis sancti Chrysogoni martyris, 142, 715.

Cilicium vestis est poenitentium, 450. Cilicium ex pilis hædorum et caprarum contextum; quid significet, *ibid.* Infirmo ungendo imponitur cilicium, 557, 559. Factis unctionibus, et infirmo ante communionem reconciliato, aufertur cilicium, 550.

Cineres imponendi capitibus Christianorum ritus feria quarta in capite jejunii unde ortus sit, 450. Antiquitus collecta populi Romæ fiebat ad sanctam Anastasiam, unde procedebatur ad stationem, apud sanctam Sabinam, 604, 667. Cineres beneficii capitibus poenitentium impositi, 449.

Cinguli meminit Alcuinus, quo episcopus cingitur super albam, 536.

Circumcisionis festum concurrebat cum octava die Natalis Domini, 300. Antiqua Circumcisionis celebritas, *ibid.* Offitium Circumcisionis inagrus ex parte ad beatam Virginem pertinet, 14. Circumcisio octavo die facta, quid præsignet, 300, 301.

Claudie reginæ conjugis prioris Francisci primi coronatio, 594. Unctio est oleo in capite, *ibid.*

Claudius Mamerit Viennensis episcopi frater, 572.

Claudii (S.) martyris natalis sext. Idus Novemb., 159, 421, 608.

Claudius Nero matricida, et Claudius alter, imperatores, 419.

Claves Ecclesiæ qui servare debeant, 489.

Clavus est purpura vesti assuta, seu intexta, 525. Clavi notæ sunt plagulæ quædam ex purpura togis olim senatorum assutæ, *ibid.*

Clementis (S.) episcopi et martyris natalis, non. Kalend. Decemb., 141, 715, 840. Sancti Clementis papæ fit mentio in canone Missæ, 5.

Cleri et populi consensus in coronatione regis, 583.

Clericalis dignitas per comæ tonsuram tribuitur, ex more velusto Romanæ Ecclesiæ, 215, 448. Idque fit ante ullam ordinum susceptionem, *ibid.* Apud Græcos in lectoris ordinatione tonsura clericalis datur, *ibid.* Vide Tonsura.

Clericus nullus in ecclesia stat aperto capite, nisi habeat infirmitatem, 54, 318. Clericus olim nullus vagus, *id est* ad certam ecclesiam, seu titulum non destinatus, 496.

Cleti (S.) fit mentio in canone Missæ, 5.

Clinici sunt qui, morbi gravitate coacti, baptismum accipiebant in lecto deumbentes, 377, 509. Erant irregulares, nec ad clerum ascribi poterant, *ibid.*

Clocca est signum, nola sive campana, 458.

Cloaldii nomen recitatur in oratione que post Dominicam in Missa dicitur, et incipit Libera nos, etc., 4.

Clodomeris et Ingomeris infantes, filii Clodovei regis, in ipso baptismate cur nomina acceperint, 350.

Clooveus, primus Francorum rex Christianus baptizatus est ipso Natali Domini, 599. Et a sancto Remigio inauguratus et coronatus, 584. Oleo e cælo de lapso unctus, 588. Hic dicitur Ludovicus in officio sancti Vedasti, 827.

Clotarius secundus filius Chilperici regis in ipso baptismate nomen accepit, 350.

Cœna Domini. Feria quinta majoris hebdomadæ, cor hora missæ celebrandæ anticipatur, 524. Jejunium tamen non relaxabatur, *ibid.* Olim multi non jejunabant in cœna Domini, secundum Ecclesiæ suæ ritum, *ibid.* Hac die fit benedictio olei et chris-matis, poenitentium reconciliatio, et lotio pedum, *ibid.*, 525. In cœna Domini celebrantur tres Missæ; prima poenitentium; secunda chris-matis; tertia serotina, 327. In Africa duæ Missæ hac feria celebrantur; prima mane, secunda sero, 327. Tria in cœna Domini ab episcopo sanctificabantur, 352. Ritus ubi olim in cœna Domini apud Ecclesiam Rothomagensem, seu Rhenensem servari solebant, 356. Altaria olim, sicut et nunc, nudabantur in cœna Domini, 79, 342. Altaria, parietes et pavimenta templi, et vasa sacra, eadem feria quinta, vel sexta Parasceves lotione purificabantur, 342, 345. Vetus olim fuit Ecclesiæ Romanæ consuetudo reconciliandi poenitentes, 457. Hæc reconciliatio solebat fieri in Missa proxime post Evangelium, 458. Pris in temporibus abolvebantur poenitentes provine ante Orationem Dominicam, *ibid.* Ad mandatum antiphonæ et responsoria, 877.

Cogere nos terrore quomodo Deus dicitur, absque præjudicio liberi nostræ voluntatis arbitrii, 175, 444.

Cogitatio bona in homine nulla est,

absque Dei auxilio, 171, 445. Quæ obrem bene spiri-um cogitandi quæ recta sunt petit Ecclesia, *ibid.*

Collecta significat collectionem elemosynarum, 308. Collecta significat etiam conventum et synaxim, ad divinum officium peragendum, *ibid.*, 546, 597. Oratio ad processionem, seu collectam, 411, 415. Latini non soleat dicere collectam in Missa inter Evangelium et offertorium, Græci vero plures dicunt, 562. De coil clarum in Missa dicendarum numero et ordine nec Latini cum Græcis, nec Græci inter se conveniebant, 278, etc. Collecta de sancto Leone explicata, 404. Collectæ psalmis interpositæ, 486. Collecta unde dicitur, 604. Collectæ et stationes, qui olim fieri solitæ, *ibid.*, 684.

Collyrium, quo sensu dicitur, ex commistione duarum substantiarum in una Filii Dei persona factum, 382.

Columba appensa baptisterii tholo, 585. Columba emissa ex arca quid significet, 550.

Commendatio est oratio pro defunctis, 442. Dicitur etiam commendatio officium pro eisdem defunctis, *ibid.*

Communia veneranda sacrificii, quo sensu dicitur, 132, 445.

Commistio corporis et sanguinis Domini in calice, qui dicitur consecratio, 568.

Communicantes, etc., dicuntur quia militans Ecclesia cum triumphante communicat, 285. Communicabat olim populus in triduo Paschæ, 555, 542.

Antiqua consuetudo, qua celebrans in sancta Parasceve sub unica panis specie communicat, 341. In regula magistris monachos eadem die Parasceves olim communicasse patet, 342. In Hispania, nec Missa, nec communio eadem die celebrabatur, *ibid.* Communio olim in Ecclesiis extra Missarum solemniam non sumebatur, *ibid.* Olim Eucharistiæ sacramentum, cum ipso baptis non sumebatur, 356. Fideles, et clerici, et aici in Missa communicaturi, singuli panem et vinum in suam communionem offerebant, 174, 445, 509, 565. Communicare sine oblatione est assistere Missæ integræ cum fidelibus, sed sine sumptione Eucharistiæ, 474. Episcopus porrigit communionem juxta morem antiquum, 569. Hæc consuetudo non fuit universalis, *ibid.* Diaconi quando fidelibus communionem porrigebant, *ibid.* Communio diebus Dominicis fieri consueta, 605. Communio quotidiana, 606. Oratio super populum loco communions, *ibid.* Soli communicantes divinis mysteriis antiquitus interesse solebant, 606. Catechumeni et poenitentes non communicaturi, ante oblationem extra jubebantur, *ibid.*

Communio infirmis post extremam unctionem, 559, 512, 550, 555, 554. Communio in suis ædibus Eucharistiæ in Ecclesia receptæ, 578. Communio danda variæ formulæ, 579. Communio data sicco sacrificio, quid sit, 217, 569. Communio data misto sacrificio, *id est* corpore Christi sanguini ejus immixto, *ibid.* Multis de rebus prohibetur ne corpus Christi in se ro sanguine tinctum detur, *ibid.* Corpus Domini et sanguis singularim accipiuntur, *ibid.*, 256. Species commistæ simul dari possunt, si interveniat aliqua necessitas, aut cautela, *ibid.*, 585. Corpus Domini in sacro sanguine tinctum infirmo omnino debili in cochleari porrigitur, 870. Tempore communionis olim cantabatur psalmus, *ibid.* Episcopo dat corpus Domini presbyteris et diaconis communicaturis in manus, iuxta morem Ecclesiæ antiquum, 578.

Subdiciant ore ac accipiunt, *ibid.* Præcis Ecclesiæ temporibus omnis fideles corpus Christi acceptum manu ori inferrebant, *ibid.* Compositio manuum ad corpus Domini accipiendum, *ibid.* Viri manu nuda, mulieres supposito linteo accipiebant, *ibid.* Corpus Christi, aut statim ori inferrebat, aut domum, ibi communicaturi, deferrebat, *ibid.* Quando, ubi, et quando hic mos vigerit in Ecclesia, 579. Carpuerit communicantes domi ipso die post coitum nocturnum, etiam licitum, *ibid.* Vetus formula apud Patres usitata hæc: porrigens Eucharistiam dicitur: Corpus Christi; accipiens respondebat Amen, 580.

Compages membrorum omnes unctæ in extrema unctione, 541.

Competentes sunt catechumeni secundi gradus, 574. Competentibus Symbolum tradebat Dominica Palmarum, 578. Traditio Symboli est mysteriorum quæ in eo continentur, expositio, *ibid.* Competentes eadem Dominica nomen suum dabant, et scrutinium subire tenebantur, 579. Quibus ritibus, iudicisque laboriosis officiis fieri solet examen istud, *ibid.* Quid sit competentes creari Dominica Palmarum, 380. Competentes penitentiam agebant, alii per dies quadraginta, alii per triginta, *ibid.* Per hos dies competentes omnia retroacta vitæ peccata confitebantur, 381. *Vide* Catechumeni, Baptizandi, Confessio.

Computum cum cyclo scire debet presbyter ordinandus, 275. Ratio computandi per digitos, 314.

Conclusio orationis fit per Filium, quia Mediator est Dei et hominum, etc., 295.

Confessa appellatur sancta virgo quæ non sit martyr, 440.

Confessio significat locum altaris cavatum, in quo ad episcopum reliquæ sanctorum reconduunt, 435. Confessio in ritu papæ consecrandi, est tabernaculum vario opere exornatum, in quo corpora sanctorum apostolorum quiescunt, 518.—Confessio a competentibus facta suorum peccatorum, non erat sacramentalis, 581. Variæ penitentium confessiones multa competentes peccata, quæ vix in uno homine reperiri queant, 452. Formula confessiois auctore sancto Fulgentio, sive Astigiano, sive Ruspeni, *ibid.*, 454. In hanc formulam observationes, 451. Formula confessionis monachorum, 454. Has confessiones peccatorum in specie solebat præcedere alla, secundum numerum et debitas peccatorum circumstantias, 455, 555. Viguit olim in Ecclesia consuetudo confitendi peccata sua singulatim et non confuse, 456, 544, 555. Confessio dicitur eeler, *id est* prompta, parata, devota, 461. Non inducatur penitens in necessitatem iterum eadem peccata confitendi, 465. Confessio præmissa extremæ unctioni, 540, 547. Confessiones audire non debent, nisi episcopo et presbyteri, sicut nec sacrificium offerre, 465. Si necessitas evenierit, et presbyter defuerit, suscipiat diaconus penitentem ad sanctam communionem, *ibid.* Sacerdos, confessionem auditurus penitentis, præmittat orationem, *ibid.*

Confessores dicuntur, qui, tormentis pro Christi fide superatis, superstites tranquillum mortem obeunt, 505, 411. Vocat etiam Ecclesia confessores viros pietate, sanctitate et miraculis insignes, tranquilla morte in Christo defunctos, 439. Hoc nomen, confessor, etiam sanctis mulieribus, verbi gratia sanctæ Leocadiæ, fuit tributum, 440.

Confessores dicuntur cantores et psalmodistæ, 522. Confliteri est Dei laudes decantare, *ibid.*

Confirmatio a pontifice dabatur olim statim post baptismum, 557, 585. Ritus dandi confirmationem, 73, 557. Pontifex non dat Spiritum sanctum, sed orat ut in eos veniat quibus manus imponit, 558. Hujus sacramenti duplex ritus, manus impositio et unctio chrisomatis in fronte, 559, 507. Aliquando manus impositio unctioni fuit postposita, *ibid.* Hujus sacramenti minister est episcopus, 558, 559. Presbyteris licet ungere baptizatos chrismate ab episcopo consecrato, non tamen ex eodem fronte signare, 558, 564, 571. Chrismatis unctione, et manus impositione apostoli usi sunt ad confirmandos baptizatos, 559. Hic chrisimationis et signationis ritus appellatur sacramentum, sicut et ipse baptismus, 360. Unctio chrisomatis fit in fronte in modum crucis, ex antiqua Ecclesiæ consuetudine, *ibid.* Græci olim non solum fronte ungebant, sed etiam aures, nares et pectus, 361. Omnia eorum membra, frontem vero tribus vicibus, *ibid.* Æthiopes omnia membra confirmando unguunt, *ibid.* Hodie Græci unguunt frontem, oculos, nares, os, aures, pectus, manus et pedes, *ibid.* Quæ sit hujus sacramenti forma, vel utrum aliqua olim fuerit, 361, 362. Quæ sit hæc forma apud Græcos, *ibid.* Presbyteris licet baptizatos chrismate ungere, Spiritum autem sanctum per manus impositionem tradere non licet, 570, 571. Hic mos Ecclesiæ traditus ab apostolis, *ibid.* Presbyter non ungebat in vertice baptizatum ab episcopo et confirmatum, 585. Sacramentum confirmationis est hominis Christiani perfectivum, 386. Quanta hujus sacramenti dignitas, utilitas et necessitas, *ibid.* Graviter peccant qui hoc sacramentum, cum possunt, accipere negligunt, *ibid.* Et gravius episcopi qui omnem diligentiam non adhibent, ut sibi commissi hoc sacramentum perciperent, *ibid.* Delictum inter unctionem quæ fit in fronte, et eam quæ fit in vertice, 586. Forma hujus sacramenti: Confirmo et consigno te signo crucis, in nomine Patris, etc., 646. Cuius frontem sacrosancto chrismate delinivimus, et signo crucis confirmavimus, etc., *ibid.*

Conon monachus, provinciam baptizandi obiens, a gravi tentatione, quam pattebatur, divinitus est liberatus, 352.

Consecrationis forma calicis est antiqua et optima, 3, 288. Verba consecrationis olim in quibusdam locis alta et clara voce proferebantur, et ad ea chorus et populus respondebat Amen, 577. Consecratio dicitur commistio corporis et sanguinis Domini in calice, 568. Officium consecrationis sumitur pro officio liturgico, quod perficitur per contractionem, communionem et communionem, 556, 583. Qui dicenda sit diacono commissa corporis et sanguinis consecratio, 500. An consecratio vel dispensatio apud sanctum Ambrosium sit legitima, *ibid.*

Consilium prohibet esse præceptum, et ratione animum replet, 572. Consilium utile est cui robor fortitudinis deest, *ibid.*

Consistentia est quartus penitentium gradus, qui orationis cum fidelibus, sed non Eucharistiæ erant participes, 401.

Constantinopolis, cantato Trisagio, calamitatibus liberata est, 282. Constantinopoli olim qualis fuerit Quadragesimæ observatio, 516.

Constantinus Magnus baptizatus est

die Pentecostes, 599. Edificavit templum Hierosolymæ, 452. In hujus templi dedicatione episcopi omnia munera a fidelibus oblata in ejus usum consecrarunt, *ibid.* Dies hujus dedicationis anniversarii quotannis per octo dies splendide celebrari solita, 458. Constantini Magni corpus mortuum purpurea veste, et diademate ornatum, in aurea capsula inclusum, sepultum est, 485.—Constantini Porphyrogenetæ lex in quadragesimæ, 476.

Constantinus imperator Arianns Felicem secundum papam, ob fidem catholicam a sede dejectum, obtruncari jussit, 408.

Constitutionibus apostolicis multa addita inere, 277.

Contactium significat totum seu volumen in quo ordinationes continentur, 524. Est etiam contactium quoddam cantici genus, *ibid.* Quidam contactium volunt esse liturgiam quam recitat recens ordinatus presbyter, 522, 524.

Contactus calicis et patenæ in presbyteri ordinatione, sine hostiæ contactu, sufficit, 508. Aliquis acceptat, contactu vasorum, ea quæ in vase continentur, *ibid.* Contactus narium et aurium, 366, 581.

Contestata dicitur præfatio quæ canonici præmittunt, 294, 417. Dicitur etiam contestatio, et aliquando immolatio, *ibid.*

Contrariatio sanctorum dicuntur sortes, seu falsæ sanctorum sortium species, quæ sunt per sacros codices, 475. Quibus primis canonicis plectuntur hujus rei scelera, 467.

Cornelii et Cypriani (SS.) fit mentio in canone Missæ, 3. Ipso die Exaltationis sanctæ Crucis, natalis sanctorum Cornelii et Cypriani pontificum et martyrum, qui dies est eorum passionis, 120, 415, 710. Postea translatus est eorum festum in xvi Kal. Octob., 416. Sex hebdomadæ, quæ sancti Cypriani festum sequuntur ab illo nomen accipiunt, 129. Missa sancti Cypriani propria, 416.

Corona clericalis, 448. *Vide* Clericalis dignitas, Tonsura clericæ.

Coronari voluerunt solenni ritu in Ecclesia imperatores et reges Christiani a sacris pontificibus, 585. Quo ritu coronatur imperator Constantinopolitanus, 591. Hic imperator olim coronam ab episcopo benedictam imponebat capiti imperatrici, 595. In Occidente ab episcopo reginæ capiti corona imponitur, *ibid.*

Coronati apostoli, evangelistæ et episcopi usque ad Tertulliani ætatem, 558. Sacerdotes pagauorum coronati in sacris, *ibid.*

Coronatorum quatuor Natalis sexto Idus Novemb., 159, 712. Exstat in Urbe ecclesia sanctorum quatuor Coronatorum, 608. Hanc Honorius papa erexit, Leo IV restituit, *ibid.* Nomina quatuor Coronatorum hæc: Severus, Ceverianus, Victorinus et Carpophorus, *ibid.*, 420, 421, 608. Nomina ipsorum diu ignorata, *ibid.* Alii quique cum ipsis coluntur martyres, *ibid.*

Corporalis, 451. *Vide* Chirmal.

Corpus Christi, quomodo efficitur, 510. Conversio panis et vini in corpus et sanguinem Christi fit vi veriorum utriusque formulæ, 287. Christum in veritate nostri corporis natum de matre Virgine constituit Ecclesia, 299. Corpus Christi sancti Spiritus infusione perditur, 27. Spiritui sancto veteres attribuunt corporis et sanguinis Christi in Eucharistia productionem, 509. Singuli accipiunt totum cor-

pus Christi per communionem, 27, 310. In singulis hostiæ portionibus totus est Christus, *ibid.* Qui sumendo communionem unum Christi corpus efficiuntur, 27, 310. Corpus Christi non consecratur in Parasceve majoris hebdomadæ, 353. Mos est Ecclesiæ Rom. ut presbyteri cum pontifices celebrante simul verbis et manibus conficiant corpus et sanguinem Domini, 337. Corpus Christi presbyteris et diaconis in manus datum, 578; et omnibus Christianis, *ibid.* Corpus Christi sacrum, quod Eucharistiam seu oblatam vocant, aliquando super episcopi pectus in sepulcro poni consuevit, 484. Non hunc morem damnarunt concilia, 485. Vetuerunt concilia ne Eucharistia in os defunctorum gratia communionis inferretur, *ibid.* Sanctus Benedictus corpus Domini jussit poni super pectus monachi defuncti gratia reconciliationis, *ibid.* Corpus Christi dicitur a sacerdote tradendo communionem, 530. — Corpora Christianorum mortuorum aromatibus condita, 485. Elata in sepulcrum cum cantu, 485.

Cosmas et Damiiani natalis v. Kal. Octob., 134, 711, 825. Eorum fit mentio in canone Missæ, 5.

Cosroes rex Persarum, inter donaria quæ misit Ecclesiæ sancti Sergii martyris, aureum thuribulum dedit, ob prolem ejus intercessionem susceptam, 429. Dedit et Hunnicum velum, ornatum auro, 435.

Creaturæ universæ in præfatione Missæ ad Dei laudem provocantur, 280.

Crecentia (S.), 402.

Crispini et Crispiniani (SS.) obiectum cum tribus nocturnis, 820.

Crustula rotunda ad Eucharistiam prohibita, 561.

Cruz Christi vera miraculis cognita, 301. Sanctæ crucis exaltatio, elevatio, a-oratio, 415. Die magna Parasceves episcopus crucem Christi veram populo adorandam exhibebat, 341. Semel in anno, cum Pascha Domini agitur, cruz Christi vera revelatur, *ibid.* Dominicam crucem prodit resurrectio, 391. Non potuit obiterari Christi triumphus, *id est* cruz Christi, *ibid.* Crucis explicantur quatuor dimensiones, *ibid.* Crucis in aquam immersio, 502. — Cruces et cerei in solemnâ processione dicuntur radiantes, 435. Excogitavit sanctus Joannes Chrysostomus cruces argenteas, quibus lucernæ cereæ imponebantur, *ibid.* Cruz plumbea in sepulcro reposita, 459. Cruz ex cinere et aqua super pectus infirmi, 339, 514, 533. Cruces ex chrismate in templi parietibus, 430. Cruces in consecratione altaris, *ibid.* — Crucis (S.) Exaltatio, 128, 709. Festum Exaltationis sanctæ crucis initium habuit post illius inventionem, imperante Constantino Magno, 415. *Vide* Inventio sanctæ crucis. — Crucis (S.) adoratio fit ad vesperum, post orationes, 69. Substrato tapete oblongo, instar orarii, crucem adoraturus, 510. Mos antiquus fuit adorandi crucem die magnæ Parasceves, 341. Ritus crucis adorandæ, *ibid.* Olim ipso Exaltationis sanctæ crucis die sub finem Missæ a pontifice cruz extollebatur, ut a populo ad-rateretur, 445. Sub finem Missæ exstat oratio ad crucem salutandam, *ibid.* Crucis latitudo, etc., 392. — Crucis signo benedicuntur oblata, ex veteri Ecclesiæ consuetudine, 287. Basilicæ dedicantur et altaria, *ibid.*, 428, 429. Qui fieri debeat benedictio signum crucis, *ibid.* Antiqua est Ecclesiæ consuetudo, ut aqua baptismalis per si-

gnum crucis benedicatur, 349. Extrema unctio, faciendæ crucem, ministratur, 548. Signum crucis cum hostia quid significet, 582. Crucis signum adhibitum ad ordinationes, 515. Crucis signo aqua benedicatur, 533.

Cubicularii dicti sunt custodes corporum sanctorum apostolorum Petri et Pauli, 274.

Cubiculum, quid sit, 271.

Cucufas (S.) martyrium passus est Barcinone in Hispania. Cujus festum fit vii. Kal. August. 407. Ex prima oratione Missæ patet sanctum martyrem flammam incendio fuisse exercitatum, 408. Historia martyrii ejus, *ibid.* Ejus corpus postea translatum in monasterium sancti Dionysii juxta Lutetiam, *ibid.*

Cum quo tibi honor, etc., adjectum orationi Dominicæ, 291.

Cuthbertus (S.) episcopus Lindisfar-nensis, 545. In ejus Missa dicitur martyr, 515. Ejus mors et exsequiæ, 481. Ejus corpus et sepulcro levatum fuit, Oblata, *id est* Eucharistia super sanctum ejus pectus inventa, *ibid.* Vestimento sacerdotali indutum erat, etc., *ibid.*

Cyprianus (S.) episcopi et martyris natalis, 129, 413, 710. Ejus mentio fit in canone Missæ, 5. *Vide* Cornelius.

Cyria us martyr, 4, 118, 705.

Cyrillus (S.) martyr, 392.

Cyrinus (S.) martyr, 103, 700.

D

Dacius episcopus Mediolanensis nulum scripsit chronicon, 586. Hic floruit tempore Justiniani imperatoris, *ibid.*

Daduchi corona myrtea, 558. Daduchus, *id est* laupadem gestans, *ibid.*

Dæmones ex humanis corporibus quanta exorcistarum vi expellantur, 492. Pagani quibusdam incantamentis illusoriis visi sunt aliquando dæmones abigere ex humanis corporibus, *ibid.*

Dalmatica est vestis sacerdotalis candida cum clavis purpureis, 525. Dalmaticæ descriptio, *ibid.* Oratio sacerdotis dalmaticam induentis, *ibid.* Fuit dalmatica indumentum episcoporum et diaconorum, *ibid.*

Damianus (S.). *Vide* Cosmas.

Dapes tumulis appositæ, 511.

Daria (S.). *Vide* Chrysantus, 422.

Decimatio anni jejunio Quadragesimali offerri Deo dicebatur, 315.

Decimo die nomen impositum pueris apud Græcos, 350.

Dedicatio basilicæ sanctæ Mariæ ad Martyres, 694. Romæ dedicatio primæ ecclesiæ a beato Petro apostolo constructæ et consecratæ, 409. Ordo ad dedicandam ecclesiam, 145, 425. Officium nocturnum festi Dedicatæ, 145. Circuitus triplex ecclesiæ dedicandæ, cum asperione aquæ benedictæ, 421. Pontifex imprimi pollice duodecim cruces in interiori circuitu ecclesiæ, quas chrismate perungit, 430. Missa dedicationis, 152, 436. Omnes basilicæ cum Missa dedicandæ, 437. Olim per octo dies dedicationis festum fuit celebratum, 438, 153. Anniversarius dies dedicationis basilicæ, ex veteri consuetudine, per octo dies celebratur, 154, 458. Antiquum est Ecclesiæ institutum, basilicas reliquiarum sancta unificatione et appositione dedicari, 431. Qui templum sine sanctis reliquiis consecraverit episcopus, deponatur, *ibid.*

Defunctorum corpora lavari solebant, ex antiquo more Christianorum, 482. Et ungebantur, 483. Et hinc candido involuebantur, 481. Episcopi

defuncti vestibus induebantur sacerdotalibus, seu pontificalibus, *ibid.* Elatio cadaveris cum cantu, 485. *Vide* Unctio, Ungendur. — Defunctorum officium, 478. Oratio pro fidelibus defunctis in Liturgico Missæ officio Ecclesiæ semper curæ fuit, 289, 577. Qui dicantur anime fidelium defunctorum dormire in somno pacis, *ibid.* Cur in canone memoriæ fidelium defunctorum addatur: et omnibus in Christo quiescentibus, etc., 290. Missæ pro defunctis, et pro eorum quiete orationes, et exsequiæ, aique elemosinæ ad eorum refrigerium, 213, 478. Ante Caroli Magni ætatem Missæ pro defunctis erant in usu, 572. *Vide* Missa, Exsequiæ.

Degradati clerici gradum amittunt duntaxat quoad facultatem ministrandi in tali ordine et quoad communionem clericalem, 501. Restituuntur in suos gradus, recipiendo ea quæ acceperant in ordinatione, *ibid.* Episcopi catholici a Donatistis degradati, et honore dejecti, radendo capita eorum, 315.

Delicti externa, *id est* aliena, propriis cujusque opposita, 46, 517.

Demutare hominem est vim ejus imaginativam ita turbare, ut se potest esse brutum, 473. Qui per invocationem dæmonum hominis mentem turbat, qua pœna canonica plectendus, 467.

Deus. Olim in conclusionem collectarum a Deo immediata subjungebatur verbo *Regnat*, 295. *Te Trina Dei as* dicitur in officio omnium sanctorum, 852.

Devotæ sunt virgines Deo dicatæ et consecratæ, 412.

De otio, *id est* propositum et firma Deo perpetuo serviendi voluntas, 441.

Diabolus, qui Adam in fragili carne devicerat, a Deo carne devictus est assumpta, 27. Diabolus a fidelibus abrenuntiatur, ut Domino liberius serviat, 367. Cur a baptizandis diaboli operibus abrenuntietur, *ibid.* Quæ sint diaboli arma, quæ vitentur, *ibid.* Septem principia vitia quibus diabolus homines infestat, dicuntur opera Satiæ, *ibid.*, 334. Cultus diaboli, cui renuntiat in baptismo, quis sit, 385.

Diacon in recto, ex quo diaconum, *id est* diaconorum. Diaconibus, etc., 564.

Diaconatus honor quantus; et hujus ordinis dignitas quanta, 499. Sacerdotalis in tertio gradu, 519. Ejus munera, 500.

Diaconica sunt versus quidam quos preces vocamus, quæ a diaconis decantantur, 525. In ordinatione episcopi, diaconica dicuntur ab episcopis, *ibid.*

Diaconum quo Missæ loco ordinetur, 487. Diacono, cum ordinatur, cor solum episcopus manus imponat, 225, 498, 500. Veteres aliquot Codices præscribunt ordinando diacono ab episcopo et a stantibus presbyteris manus esse imponendas, *ibid.* Diaconi ordinatio juxta Græcos, 521. Qui dicatur Domini corporis et sanguinis consecratio commissa diacono, 500. Olim in ordinatione non porrigebatur liber Evangeliorum diacono, *ibid.* Ex veteri consuetudine, diaconi Evangelium legunt in Missa, 501. Hic mos non semper nec ubique viguit in Ecclesia, *ibid.* Diaconus injuste degradatus, amissum gradum recipit per orarium et albam, *ibid.* Olim in Galia mos inoleverat ut manus diaconis in ordinatione ungerentur chrismate, 501. Diaconus dicitur sacerdos tertii ordinis, 519. Orarium ei imponitur circa humerum sinistrum in sua ordinatione, 521. I or-

mula quam tunc pronuntiat episcopus, 223. Flabellum diacono porrigitur, *ibid.* 525. Etate sancti Iustini diaconi sacram communionem porrigi bant fidelibus, 569. Diaconos presbyteris communionem porrigere absurdum iudicavit Nicænum concilium, *ibid.* Prohibetur diacono Eucharistiam populo erogare presentem presbytero, nisi urgente necessitate, *ibid.* Diaconus non debet in necessitate et in absentia presbyteri penitentem suscipere ad confessionem peccatorum, sed ad sanctam communionem, 463, 470, 630. Diaconi apud Græcos in saceris moneant populum de oratione, 721. Diaconus olim clamabat: *Levete*, 521. Diaconi est movere populum ad humilitatem, 567.

Diadema olim dicebatur, nunc stemma appellatur, 592. Quid sit diadema, *ibid.* Stemma non omnino est quod diadema, *ibid.*

Dies quibus virgines velantur, 440. Dies in quo reconciliantur peccatores, 457.

Dignam notati ab Ecclesia, 476. Dignum et iustum est. His ex verbis synodus Augustinus in epi quod omnia Deo referri debeamus acc pia, 280.

Dignus (res), quo ritu a Græcis canatur in ordinatione diaconi et presbyteri, 521, 522. Hæc vox etiam proclamatur. In coronatione ini, eratoris, *ibid.* 511.

Dimitto tibi peccata tua: Vetus forma absolutio, 459.

Dionysii, Rustici et Eleutherii (SS.) nomina recitantur in canone Missæ, 285. Et in oratione quæ Dominicam sequitur, et incipit Libera nos, etc., 4 Septimo Idus Octob., vigilia sanctorum Dionysii, etc., 711, 827. Et natalis eorundem, *ibid.*, viii Kal. Novemb., *De aya eorundem*, 419. — Dionysii (S.) martyris natalis quarto Idus Februarii, 310.

Diploma dicitur litteræ a principe emissæ et compulsæ, 605. Bullæ pontificiæ, et patentes litteræ, quia duplicata, diplomata dicuntur et diptycha, *ibid.*

Diptycha tabulæ sunt quæ duas habent plicas, 289, 601. Diptycha sacra sunt tabulæ in quibus scripta erant vivorum et in rtorum nomina in Missa recitata, *ibid.* Mos diptychorum in Ecclesia perantiquus, 601. Harum tabularum meminerunt antiqui Patres, 601. Item liturgiæ veteres et concilia, 602. — Diptycha, vel diptychium, erant tabulæ ex quavis materia factæ, in quibus imagines Patrum in suo catalogo ponebant, 602. Diptychum interpretatur duplicatum, *ibid.* Testæ duplices ostreorum elegantur dicuntur diptychum, 603. Apud veteres erant prutaptycha, triptycha, etc., pugillaria, *ibid.* Duæ Moysis tabulæ lapideæ, diptychum lapideum appellatæ, *ibid.*

Distrabere interdum vendere significat, 327.

Divinationem qui fecerit, quia dæmoniaca est, quinque annos peniteat, tres in pane et aqua, 467.

Domini olim sumpta communio, 578. Domus crematio qua poena per canones animadversa, 447, 474.

Dominica secunda in Quadragesima cur vacare dicitur, 45. Cur huius Dominicæ non legatur officium, assignentur tamen collecta et alie orationes ad Missam pertinentes, 672. Dominicæ xxvii post Pentecosten, 186. Alibi xxiv post Pentecosten. Alibi, 25. Post Octavas Pentec., etc., 183. Dies Dominica dicitur quæquæ dies Resurrectionis Dominicæ, 487, 488. Dominicam 28

post Pent. sequitur 3 ante Nativitatem Domini, 636. Dominica I ante Nativit. Domini dicitur quæ immediate præcedit Nativit. Domini, 637. Dominica in Alibis, 390. Dominica Palmarum, 60, 518. Dominicarum ante adventum ordo, 186, 445.

Dominus vobiscum, 527.

Domitilla (S.), 392.

Dona. *Hæc dona*, initio canonis Missæ, qui distinguuntur a muneribus et sacrificiis, 285. Dona Spiritus sancti, *id est* Spiritus sanctus, 398. Spiritus sancti dona per Sacramentum confirmationis speciali et excellenti modo conferuntur, 586.

Donati (S.) episcopi Missa, 410.

Donatus pseudomartyr et Marcus a Donatistis colebantur, 285.

Donatistæ sacrilegas manus immittebant capitibus episcoporum, radendo ea, ut auferrent Christum, 515.

Donum omne optimum a Deo est, 443.

Dormire in somno pacis animas bellum defunctorum, quid sit, 289.

Domitio sanctæ Mariæ virginis, 411, 707. *Vide* Assumptio.

Αδωνιαστος est spiritum duodecim dierum inter Natale Domini et ejus Epiphaniam, 302. Hi dies olim jejunio vacabant, *ibid.*

Druidis sacris arcebant profanos, 452.

Dunstan (S.) natalis, 104, 393.

Duodenarius numerus cur dicitur saceratus, 312.

Durandi sententia de porrectione libri Evangeliorum in ordinatione diaconi, 500.

Dux. Forma juramenti a duce, dum constituitur, pronuntianda, 594.

E

Ebbo Rhemensis archiepiscopus rostitutus, signis rebantibus, duum hymnum *Te Deum* decantaretur, 585.

Ebreduni miraculum circa baptisterium in Natali Domini, et in Cæna Domini, quotannis fieri solitum, 399.

Ebrietas sive in laicis, sive in vo. um sanctitatis habentibus cont gerit, canonicis plectitur poenis, 468.

Ecclesia, qui dicitur in patriarchia fundata, 312, 603. Dicitur etiam in prophetis præparata, et in apo. Iohis condita, 29, 605. Per arcam Noe figurata, 330. Baptismi lavacro Ecclesia vegetatur, 568. Ex latere Christi in cruce dormientis Ecclesia formata, *ibid.*, 584. Decet Ecclesiam, quæ Christi corpus est, regum esse et sacerdotum, 270. Filios quoque Ecclesiæ, in ea regeneratos, reges esse et sacerdotes, *ibid.* Quæ sint officia regum et sacerdotum, ex quibus constat Ecclesia, *ibid.* Datum est a Deo Ecclesiæ ut villi similis, inter adversa cresceret, 177, 444. Argentum impii et scelerati Ecclesiæ, templo, sacris, et communi hominum societate, juxta priscum Ecclesiæ morem, 451. Ecclesia aquæ benedictæ aspersione sanctificata, 425. Fuit hæc Romanorum consuetudo, ut nocturno concubitu, etiam licito, poluti, die sequenti ecclesiam non adirent, 579. Ecclesiæ Orienti obversæ, 329. Ecclesiæ protopapa, 524.

Edelino Anglo rum regi nupsit Judith filia Caroli Calvi, 390.

Επιφωστος, *id est* pax omnibus, 536.

Επιφωστος, *id est* pacifica, quæ etiam dicitur diaconica, sunt quidam versus qui a diaconis decantantur, 525.

Εκ αἰώνων ἕως αἰώνων, *id est* in sæcula sæculorum, 204.

Electio episcoporum distinguitur ab eorum ordinatione, 507. Electio a

clera et populo olim fieri solita, ordinatione a tribus episcopis, 508. Electio Siderii, Antonii et Nlammontis episcoporum ab ordinationibus distinctæ, *ibid.* Act. vi, eligere et manus imponere differunt, *ibid.* Electiones episcoporum olim in Gallia suffragis cleri et populi fiebant, 511. Auctoritas regia requisita, tunc electiones sepe iustitabat, *ibid.* Electiones per concordata sublata, *ibid.* Nominations episcoporum penes regem, confirmationes per concordata penes summum pontificem, *ibid.* Electiones episcoporum in aliis Ecclesiis occidentalis regnis, successu temporis, fere eadem quæ in Gallia, factæ sunt, 511. Apud Græcos perseverant electiones ab episcopis provincialibus faciendæ, exclusis cleri et populi suffragiis, *ibid.* Hæc disciplina non est a concilio Nicæno primo constituta, *ibid.* Plura exempla et citionum per clerum et plebem post illud concilium referuntur, 512. Concilium Laodæcum ab electionibus exclusit solum iustitæ plebis suffragia, *ibid.*

Eleemosynam dat Dominus papa Sabbato ante Romas Palmarum, quod idcirco vacat, 59 Sabbato datur terminum in consistorio Lateranensi, *ibid.*

Eleanoris reginæ, conjugis secundæ Francisci primi, coronatio, 595. Uincta est oleo la capite, *ibid.*

Elæe cuiusdam baptisma, et absolutio reperta in sepulcro ejus, 459.

Eligii (S.) sit mentio in canone Missæ, 4, 285. Sancti Eligii liber Sacramentorum. *Vide* Pref.

Eliphanus episcopus Toletanus, et Felix Urgelitanus, Christum esse filium Dei ad vitam defenderunt contra Iidem, 378.

Elisabeth (S.) uxor Ludovici Langravii Turingiæ, peracta unctione extr., viaticum corporis Domini ab episcopis percipit, 556.

Eliseus salis immisionis sterilitatem aquæ cur us, quid significet, 364.

Eldoforus lidei desertor, 335.

Eluobis est id quod intercipitur, seu interponitur, 537.

Emerentiana (S.) sanctæ Agnetis cola tanea, 22. Ejus natalis decimo Kal. Febr. recensetur, 503.

Emergentium, pro quibus apud Græcos in Missa prima oratio fiebat, 278. *Vide* Exorcistæ.

Emherber, *id est* veneno aliquem necare, 478.

Enim, aliquando sumitur pro vicibus vero, *see autem*, 257, 537.

Eormenihuldæ (S.) natalis quarto Idus Febr., 310.

Ephestris est vestis exterior, quæ a Græcis *φαστρίς*, seu Phœnolium dicitur, 523.

Epheta dictum a I contactum aurium, 566.

Epimachus (S.), 694.

Επιφωστος *ἕως*, *id est* hymnus Victoriae dicitur *Sanctus, Sanctus*, etc., 281.

Epiphania Heraclii imperatoris filia a Sergio patriarcha Constantinopolitano, in oratorio palatii coronata, 584.

— Epiphaniæ festum celebratur mense Januario ex antiquo ritu, 502, 661. Epiphania est Salvatoris nostri Jesu Christi Incoatio, seu oconomia, *ibid.* Ad foutes solemnium aquæ, per crucis immersionem, benedictio, *ibid.* Consuetudo olim viguit in pluribus locis baptizandi in Epiphania, 398. *Vide* Theophania.

Episcopales benediciones, 628. Episcopatus dicitur summum sacer-

atum, 223, 514. Episcopatus honor, 419.

Episcopos, interpretatur inspector, superinspector, speculator, custos, 509. Quamobrem in scilio editore sedet in ecclesia, 251, 510, 581. Episcoporum quorundam fustus damnatur, ore regum in ecclesia sedentium, 340. Antiquus Ecclesie mos fuit ut cerei ardentis præferantur episcopi, 347. Solebat olim episcopus baptizare, et baptizatis statim confirmationis sacramentum conferre, 385. Episcopi vocantur omnium pontifices, 502. Episcopi in sua ordinatione utriusque geneflexio, 525. Episcopi ordinatio juxta Græcos, 522. Episcopus Dalmatica induitur, 325. Episcopi est porrigere Eucharistiam, 309. Consecrare virgines, 167, 410. Sacramm virginum dicitur custos, 509. — *Episcopos* est qui pani ceterisque rebus venalibus præest, 509. Praefectus et custos urbis alijus vocabatur episcopus, *ibid.* Apud Christianos episcopus est qui in uaqueque civitate rebus divinis et sacris præest, *ibid.* Forma libelli supplicis a clero et populo ad regem et archiepiscopum pro episcopo electo, 501. Forma promissionis ab electo episcopo faciende, 510. Episcopus baculum accipiens monetur ut in ira iudicium sine ira teneat, 511. Ritus ordiandi episcopi, *ibid.* Ritus imponendi libri Evangeliorum super caput episcopi, cum ordinator, est antiquissimus, 512. Quid significet hic ritus, *ibid.*, 513. Liber Evangeliorum ab episcopo imponitur, *ibid.* Quot episcopi debeant convenire ad unius ordinationem, 513. Ordinatio episcopi censetur invalida, quæ a tribus episcopis non fuerit facta, *ibid.* Utrum episcopi præsentibus manibus suis caput debeant tangere episcopi ordiandi, *ibid.* Unctio capitis in ordinatione episcopi, sit ex more veteri, 515. Aliæ unctioes episcopi, narium, pollicis dexteræ, et iterata capitis unctio, juxta Codices diversos, 516. Ordinatio episcopi fieri debet die Dominica, 517. Episcopus est sacerdos primi ordinis, 519. Episcopus ordinans dat ordinato oblationem integram, *id est* consecratam hostiam, de qua communicat super altari, 518. De hac reservat ad se communicandum per quadraginta dies sequentes, *ibid.* Quid significet hæc hostia particulam sumenda ab episcopo ordinato, 519. Fuit olim in usu, ut consecratione perfecta, episcopus in sede episcopali solemniter collocaretur, 520.

Epistolæ lectioni lectio prophetica olim præmissa, 560. Antiqua consuetudo est legendi epistolas apostolorum, præsertim sancti Pauli, in Missa, post orationes, 278. Epistola olim non legebatur, sicut nec Evangelium nunc legitur, nisi ad nutum episcopi, vel presbyteri celebrantis, 561. Epistola olim in Missa a lectoribus legebatur, 491. — Epistolarum liber olim non trahebatur subdiacono in sua ordinatione, 496, neque ad ejus munus pertinebat legere epistolam ad Missam, *ibid.*

Episcopos est orarium, *id est* stola quæ datur presbyteris in sua ordinatione, 505. *Episcopos* dicitur, quia circum collum componitur, *ibid.* Sine stola a collo dependente prohibetur presbyter Missam celebrare, aut communicare, *ibid.*

Errantem a via sua reducendum esse, sub pena excommunicationis, 469, 476.

Et, conjunctio præposita formæ baptismi, 552.

Et cum Spiritu tuo; vox est populi,

ex antiquo ritu Ecclesie, pontifici sibi bene precanti vicissim respondentibus bene precantibus, 387.

Eteocles et Polyuces, cum sacrificarent, Oedippo patri suo armum victimæ, tanquam regi, mittere solebant, 589.

Eucharistiæ consecratio, sit verborum utriusque formulæ, 267. Paschale sacramentum corporis et sanguinis Christi, cur dicitur remedium æternum, 517. Olim Eucharistiæ sacramentum, cum ipso baptismo sumebatur, 75, 536, 584. Hæc duo sacramenta significatur per sanguinem et aquam, quæ de Christi latere fluxerunt, 584. Eucharistia olim data infirmo post extremam unctionem, 536, 551. Eucharistiæ consecratio a pontifice et presbyteris simul facta, 357. Eucharistia in manus olim porrecta, 578. Penitentes in quarto penitentiae gradu ad Eucharistiæ participationem non admittuntur, 461. Expleto hoc gradu, Eucharistiæ participationi restituebantur, *ibid.* Si per negligentiam sacrificium terra tenuis ceciderit, superpositio sit, 468. *Vide* Superpositio. Si ex eadem negligentia perdat illud, et ab aliquo devoretur, quadrag. diebus peniteat, *ibid.*

Exi, *id est* votum, seu oratio quam facimus ad votum, 281.

Eudocia imperatrix nomen in baptismo accepit, antea dicta Arthenus, 552.

Eudocus (S.) invocatur in litanias ad unguendum infirmum, 545.

Eugenia (S.), 290.

Eugenius (-), martyr cum Macario relegatus à Juliano Apostata; deinde uterque securi percussus, 305. — Eugenius Carthagiensis episcopus, 348.

Eulalia (S.), martyr, tertio Kal. Decemb. 422.

Eulogia offerbantur ad altare, Christianis per diversas præcætas intentione in communionis signum, 565.

Eunomius invenit unam in baptismo immersionem, quod sanctam Trinitatem non crederet, 555. Ab Eunomianis hupuzatos unica immersione concilium Constantinopolitanum. primum jubet iterum baptizari, *ibid.*

Euphemie (S.), sit mentio in canone Missæ, 230. Idibus Aprilis natalis sanctæ Euphemie, 390. Hæc non est virgo et mart. celestis Chalcedonensis, *ibid.* Eius festum annotatur, 11 Junii in Menologio Græcorum, quo die passa est, et in Martyrolog. Roman. 16. Septemb. *ibid.*, 130, 710.

Euplus (S.), 121.

Eusebii (S.), presbyteri et confessoris natale, xix Kal. Septemb. 411, 121, 707. Hic multa passus pro fide orthodoxa, superstes in pace quævit, *ibid.*

Eustachius (S.), seu Eustochius, 134.

Eutychanus papa instituit unam naturam, fabasque in altari benedicendas, 410.

Eutycheus patriarcha Constantinopolitanus Justinum minorem imperatorem coronavit, 535. — Eutycheus hæreticus Eunomii sectator unice in baptismo immersionis auctor, 355.

Eva dicitur antiqua virgo, quia paradisu, terrenus omni libidinis contagione caruit, 488, 447.

Evagrius Paulino Antiochie episcopo, populi suffragiis, subrogatur, 512.

Evangelium ex antiquo ritu legitur in Missa, 1, 279. A quo Evangelium sit legendum in Missa, non una fuit olim omnium Ecclesiarum consuetudo,

491, 500, 501. Evangelium a lectoribus in Missa lectum, 431. Ex ore antiquo Evangelium non legitur, nisi ad nutum episcopi, vel presbyteri celebrantis, 561. Ex veteri Ecclesie instituto accenduntur luminaria ad unctionem Evangelii in Missa, 583. Evangelium olim de Resurrectione lectum per octavas Paschæ, 561. Evangelium de Resurrectione secundum Mattheum olim lectum in die Paschæ, *ibid.* — Evangeliorum liber olim non porrigebatur diacono in sua ordinatione 500. Liber Evangeliorum ab episcopo imponitur capiti episcopi in ordinatione sua, 512. Capiti papæ consecrandi a diacono imponitur, 518. Lecto Evangelio, librum osculatur episcopus, et omnes clerici post illum, 561.

Εὐαγγέλιος, id est Annuntiatio, 213.

Εὐκαλόγητος, id est excusabilis, 286.

Eventus (S.), 695, 694.

Exaltatio sanctæ Crucis, 128, 709. Officium Exaltationis sanctæ Crucis, 825. *Vide* Crucis Exaltat.

Examen baptizandorum, de eorum vita et intentione diligentior inquisitio, 379.

Excarpsatum, quid significet, 611.

Excepto es sunt notarii, dicti a notarium excipiendis compendiosis, 545.

Excommunicatis ab Ecclesia, qui ignorans communicaverit, diebus quadraginta peniteat, 468. Qui reconcilietur Ecclesie excommunicatus, morte præoccupatus, antea jam confessus, 469. Arcerunt impij, et scelerati Ecclesia, tempore, sacris, et communi hominum societate, juxta priscum Ecclesie morem, 451.

Exhortatio sacerdotis, quæ alias dicitur præfatio ad circumstantes infirmo unguendo astantes, 547, 555.

Exorcismus Græce, Latine conjunctio, seu sermo increpationis est adversus diabolum ut discedat, 539, 564, 576. Exorcismus malignus spiritus ut exeat ab eo plasmate, quod per peccatum primi hominis jaududum possidebat, 561. Exorcismi ante baptismum, 365, 376, 377. Exorcismi demonis vetus forma, 125.

Exorciste fuisse leguntur in Actibus apostolorum, 364. Sancta Ecclesia inter gradus ecclesiasticos exorcistarum etiam ministerium habet, *ibid.* Exorciste diabolum multis increpationibus læcessunt, 376. Quo Missa loco fiat exorcistarum ordinatio, 487. Creationem lectoris sequitur ordinatio exorcistæ, juxta antiquum morem, 492. Apud veteres Patres exorcistarum mentio in Ecclesia, *ibid.*, etiam apud gentiles, *ibid.* Proprium munus exorcistarum est emergentis manus imponere, 493. Dicitur exorcista gratiam accipere sanitatum, 221, 493.

Exorcizandus est qui baptismum et salutem fidelium, et omnibus virtutibus ejus contrarius est, 564. Qui exorcizabantur, velata facie audebant exorcismos, 577. Stabant disciucti, ablata veste, sola tunica induti et nudis pedibus, *ibid.* Ad Occidentem respicientes, *ibid.* In pedes erigebantur, *ibid.*

Expulsio penitentis ab ecclesia, 451.

Exsequiarum officium, 478. Olim *Alleluia*, vox lætitie, in defunctorum officio, cor prætermissa non fuerit, 480. Aliud officium exsequiarum, *ibid.* Elatio cadaveris cum cantu, 485. Corpore in Ecclesiam delato, antequam terræ mandetur, celebratum Missæ sacrificium, juxta antiquum morem, *ibid.* *Kyrie, elison* in exsequiis cani-

fur iuxta veterem morem, 485. Ad finem cuiusque psalmi, qui ante sepulcrum c. nitor oratio seu collecta interponeitur, pro more antiquo, *ibid.* Vide Defuncti.

Exsufflatio fit in facie baptizandi a sacerdote per signum crucis, ut diabolus fugatur, et Christo via præparetur, 363.

Extremæ unctionis ministrandæ ritus tres referuntur, 235, 236, 532, 534, 537. Plures sacerdotes administrabant hoc sacramentum, 237, 534, vel aderant administranti, 513, 533. Imponebant manus super infirmum, *ibid.*, 518. Ab unico sacerdote hoc sacramentum conferri potest, *ibid.*, 531. Unus aliquando infirmum ungebat, alter vero forum proferebat, 236, 531. Olim forma hujus sacramenti fuit indicativa, *ibid.*, 538, 539, 540, 519. Sententiæ veterum et recentiorum scholæ Parisiensis hac de re theologorum, 531, 533. Formula Per istam unctionem, etc., dici solita in unctione sacerdotis, 531. Olim ungebatur infirmus antequam sumeret viaticum corporis et sanguinis Domini, 237, 536, 531. Olim tria sacramenta, poenitentia, extremæ unctionis et Eucharistia, simul infirmo conferebantur, 536. Non conferebatur extrema unctio poenitentibus quibus nullum dabatur sacramentum, 532. Septem diebus continuis, si necessitas fuerit, infirmi extremam unctionem et viaticum olim recipiebant, 237, 537, 543, 531, 534. Hoc sacramentum posset sæpius repeti in eodem morbo, nisi usus præsens Ecclesiæ obstaret, *ibid.* Infirmi in quinque sensibus ungebantur, nulla facta mentione vulgaris formæ, 237, 537. Sacerdos unctionis infirmum facit signum crucis ex cinere cum aqua super ejus pectus, cum cilicii impositione, 537, 539, 544. Sacerdos audiat confessionem infirmi, aut scriptis, aut verbis, *ibid.* Fidei pro essio quam ager facere debet ante unctionem, 533. Dum unctio capitis præcipitur, tempora tantum sunt unguenda, non vero frons, nec vertex, 518, 533. Unctio pectoris fieri præcipitur in pluribus Codicibus, in aliis prohibetur, a Græcis fieri solet, 533. Unctio quoque inter scapulas fieri, ab aliis non fieri solebat, *ibid.* Non fit mentio in veteribus Codicibus unctionis renum; nec est in usu apud Græcos, 531. Quidam addunt unctiones pectoris, renum et umbilici, *ibid.* Græci unguunt frontem, mentum, ambas genas, pectus, manus ex utraque parte, et pedes, *ibid.* Unica unctio in urgenti mortis periculo sufficit, 531. Unctionum conclusio, 519. Ratio unguendi infirmi cum ingravari cœperit, 532. Reconciliatio est brevis ratio unctionis conferendæ infirmo qui est proximus morti, 530, 531. Ratio unguendi infirmi secundum veterem usum Ecclesiæ Suesionensis, 531. In qua forma indicativa, et sola auris sinistra, pectus et scapula, cum aliis partibus ungi solitis, unguuntur, 533. Coram ægroto post extremam unctionem, officium divinum recitabatur, 542, 531. In Missa pro infirmo graviter ægrotante, et pro eo qui est morti proximus, introitus, gradale, offertorium, etc., sunt duplicia, *ibid.* Vide Visitatio, Unctio.

Exuperius (S.), martyr, 416. Vide Marcellinus (S.).

F

Faxe seu favæ maturæ benedicuntur in altari, ex institutione Eutychii pape, 251, 410.

Fabiani (S.), martyris natale, 20, 667. Fabiani et Sebastiani Missa unica, cum diversis orationibus, sancti Sebastiani oratione præcedente, 361.

Facie velata exorcizati, 377.

Fatigare ideam ac percutere; fatigari, id est percuti, 397. Nostris fatigamur offensis, id est ob delicta nostra corripimur et percutimur, *ibid.*

Faustini (S.), natale, quarto Kal. Augusti, 408, 704.

Febres typicæ, febres erraticæ, 610. Typus quartanus et quotidianus significat formam, seu regulam, qua febris, quasi sibi præfixa, hominem corripit, *ibid.*

Februario mense Romani in honorem Februi Dei cum cereis ardentibus lustrabant urbem, 306. Unde hic mensis sit denominatus, 307, 308. Februarium a dolore videtur dici, *ibid.*

Februus, seu februatia Juno dicitur a Romanis, 308.

Februs Romanis dolor dicitur, 308. Februare idem est ac purgare, *ibid.*

Februs Deus dicebatur Pluto, 308. Lingua Etrusca Februs dicitur is qui est apud inferos, 508.

Feliciani (S.), martyris natale, 699.

Felicissimi (S.), martyris natale, 418, 705.

Felicitatis (S.), martyris natale, nono Kal. Decemb. 111. Vide Perpetuum (S.).

Fellicula (S.), natale, decimo sexto Kal. Martii, 28, 510.

Felix (S.), papa II Liberio exultant subrogatus; deinde a Constantio imperatore Ariano, et ipse ob fidem catholicam sede pulsus, et obruncatus, 408. Quarto Kal. Aug. natale sancti Felicis, 116, 704. — Felices (S.) Notæ presbyteri et confessoris natale, decimo nono Kal. Februar. et Missa, 48, 303, 661. Sanctus Felix in Pincis, hic locus est Romæ in quo sancto Felici Ecclesia est ædificata, *ibid.* — Felix et Adauctus (SS.) martyres, tertio Kal. Septemb. 127, 709. — Felix episcopus Urgelitanus cum Elipando Toletano episcopo tuebatur hæresim; niuirum Christum esse Filium Dei adoptivum, 378.

Feminae separatæ a masculis erant in exorcisibus, 382. Mares in parte dextera, feminae in sinistra collocabantur, *ibid.*

Ferales dies, qui dicuntur, 307. Feralia olim incipiebant die vigesimo Februarit, et durabant fere usque ad finem ejusdem mensis, 311. In feralibus manes placebantur, eorum tumulis cibo quo vescerentur apposito, *ibid.*

Feria quarta post Dominicam Quinquagesimæ, non erat caput Quadragesimæ ætate sancti Gregorii Magni, 515. Feria quarta in capite jejunii poenitentia dandæ et accipiendæ dies, 449. — Feria quarta majoris hebdomadæ, dicuntur orationes solemnes sicut in feria sexta, ex more antiquo, 62, 321. — Feria quinta in cœna Domini poenitentium fit reconciliatio, 437. — Feriæ quinquaginta officia per totam Quadragesimam, dicuntur fuisse instituta a Gregorio Juniore, id est a Gregorio II papa, et maxime ex æstivalibus Dominicis collecta, 36, 608. Feria quinta in Octavis Pentecostes deest officium et Missa, et ideo cantatur de Dominica Pentecostes, 400. — Feria sexta majoris hebdomadæ crucis adoratio, 69. In ea non consecratur, 387.

Festi cujuslibet annuntiandi formula antiqua, antequam Martyrologia publice in Ecclesia legerentur, 439.

Festa quem in finem celebrari ab Ecclesia præcipiantur, *ibid.* Festa per annu curam occurrentia celebrantur veteres Ecclesiæ Latinæ et Græcæ consuetudo, 571, 572. Varietas fuit olim, sicut nunc est, in horis canonicis pro diversitate solemnium, et festorum, *ibid.*

Fidei professionem rex facit in sua coronatione; sicut et imperator Constantinopolitanus, 584. Infirmus ante extremam unctionem facit professionem fidei, 553.

Fiduculae sunt unguæ ferreae, quæ dicuntur filiculae, quia eis in ecclesis reij torquentur, ut lides inveniatur, 477. Fiduculae tamen dicuntur a verbo fido, fidi, etc., *ibid.*

Firmus in Africa victus, inter cætera manubia, Theodosio imperatori coronam sacrosantam restituit, 558.

Fiscianenses monachi sanctum Maurillum receperunt in fratrem, 584.

Flabella ex plumis concinnata, et a diaconis nota, dum mysteria celebrantur, quid significet, 523, 521. Flabella dicitur muscaria, 570. Flabellum diacono in sua ordinatione porrigitur, cujus est illud movere super sacris mysteriis, *ibid.* Cur super mysteria tremenda proposita moveantur flabella, 523. Usus flabelli aliquando fuit Romæ, 524.

Flamineatus pontifex, id est sacris vestibus indutus, 538.

Flectamus genua, clamare est diaconi ex veteri ecclesiastica consuetudine, 321. Olim postquam diaconus clamaverat Flectamus, etc., populus orabat sub silentio, *ibid.*

Fletus est primus Poenitentium gradus, qui extra portam ecclesiæ stantes in luctu poenitentia manebant, 461.

Fontium baptismalium dedicatio, 437. Fontis baptismalis septem gradus, 383. Velus est consuetudo ut aqua fontis baptismalis solenni ritu ab episcopo benedicatur, 318. Hæc benedictio inter traditiones apostolicas recensetur, *ibid.* Hujus benedictionis ritus, 72, 548. Super ipsum fontem baptismalem columna aurea, vel argentea Spiritum sanctum representans, 385. Fons miraculosus in baptisterio Ebrodunensi, 399. Ad fontes, seu ad vestem, id est ad locum ubi baptizandi vestes deponabant, aut albam vestem induebant, 725. Vide Baptisterium, Baptismus.

Foras sacrae sunt foras cancellorum sacrarum, 523. Has custodire est subdiaconorum, *ibid.* Apud Græcos olim erat diaconorum, *ibid.*

Forma baptismi Ego te baptizo, etc., utrum ad baptismi valorem sit necessaria, 331. Utrum versio cum his verbis: In nomine Patris et Filii, et Spiritus sancti, sufficiat, *ibid.* Forma qua utuntur Græci est indicativa, et valet, *ibid.* Græci veteres non addidebant suæ formæ servus Dei, *ibid.* Ad nominationem cujusque personæ sanctissimæ Trinitatis Græci ex veteri consuetudine addunt Amen, 355. Vide Baptismus. — Formæ chrismationis et reconciliationis hæreticorum apud Græcos, 363. — Formæ confirmationis variae, 361, 362. Vide Confirmatio. — Forma consecrationis calicis non est in Scripturis, 288. Vide Eucharistia. — Forma extremæ unctionis est indicativa, 531, 534, 519, 510, 519. Forma Ambrosiana, 531. Vide Extrema unctio.

Formata est diploma seu litteræ archiepiscopi, quibus testatur episcopum a se ordinatum esse tali Ecclesie,

518. Exemplar formatae, *ibid.*
 Formula exorcizandi demonis, 423.
 Formula coronationis reginæ, 595.
 Formula variæ dandæ communionis, 579.
 Fornicationis poena canonica, pro
 cuiusque conditione et circumstantiis
 criminis, 463. Episcopus faciens fornicationem
 de gradetur, et ex decim
 annos poeniteat, 468, 474. Presbyter,
 aut diaconus, fornicationem naturalem
 faciens, nulli voto monachatus
 obnoxius, poenis plecuræ canonicis,
ibid.
 Fortitudo adversa non metuit, et
 trepidanti menti fiduciam præbet,
 572. Fortitudo destruitur, nisi per
 consilium fulciatur, *ibid.*
 Fortunati locus emendatus, 514.
 Franci qua die infantibus nomina
 imponebant, 551. Ritus olim observa-
 tus in unctione regum Francorum,
 257. Primus eorum Clodoveus a sancto
 Remigio inauguratus est, et corona-
 tus, 581. In sua coronatione factum
 scilicet professionem, *ibid.* Unde jus
 antiquum regibus Francorum in regnum
 Angliæ, 587. Christiane uncti inauguran-
 tur, 587. Sacro oleo e celo misso
 delibuti, 588. In formula coronationis
 regum Francorum assertur eis jus in
 Saxones, Mercios, et Nordalmbros,
 587. Sacrum oleum e celo missum,
 quo unguuntur, chrisma appellatur,
 598. Regum Francorum unguuntur ver-
 tex, pectus, scapulae, inter scapulas,
 brachiorum interuollia, et manus, 589.
 Christianissimi appellatio regum Fran-
 corum est propria et antiquissima,
 591. In orationibus solemnibus seræ
 quartæ et sextæ majoris hebdome
 respice ad Romanorum atque Franco-
 rum benignus imperium, 63, 522.
 Franciscum primum Francorum re-
 gem inter et Leonem papam decimum
 concordatis sublatis sunt a clero et
 populo episcoporum electione, 511.
 Fratrum septem martyrum natale,
 415, 407, 703.
 Frigium. Vide Phrygium.
 Frontis unctio in modum crucis,
 560. Tribus vicibus, 561. Frons infir-
 mis cur non unguatur, 553. Frontem
 ungere chrismate presbyteris non li-
 cet, 558, 561, 571. Vide Confirmatio.
 Frumentum benedictio fit in altari, ex
 institutione Eutychemi pape, 410.
 Fulbertus Carnotensis episcopus cla-
 runt Roberto Francorum rege, 427.
 Fulgentii (S.) confessio, 452. Cujus
 Fulgentii, Ruspensis, vel Astigitani,
 454. Sanctus Fulgentius Astigitanus
 episcopus in Hispania frater sancto-
 rum Leandri et Isidori, *ibid.* — Ful-
 gentius (S.) ex monacho episcopus
 Ruspensis in Africa, 500, 454. Festum
 ejus cum sancti Salvatri pape festo
 concurret, 13.
 Funeris officium, 478, 479, etc. Vide
 Exsequis, Defuncti.
 Fures quibus poenis canonicis ple-
 ctendi, 466, 472. Furis ministerii Ec-
 clesie poena, 467.
 Furtum cibariorum ac vestium in
 necessitate indulgetur. Canonicæ ta-
 men jejunetur, 469. Si reddiderit, non
 obligetur ad jejunandum, *ibid.*

G

Gabriels archangeli nomen in obla-
 tione incensæ, 576.
 Galli celebritatis Rogationum aucto-
 res, 595.
 Gallina, si in puteo mortua fuerit,
 etc., 469.
 Gallas (S.), Alvernæ episcopus,
 post mortem ablutus et vestitus, in ec-
 clesiam delatus est, 484.
 Gaudentius (S.), Brixiensis episco-

pus, ecclesiam dedicavit, quam conci-
 lium Sauctorum appellari jussit, ob
 multas in eam invectas sanctorum re-
 liquias, 434.
 Gazetum est vinum excellens, 565.
 Gebhardus (S.), episcopus Constani-
 tiensis, 484. Post mortem lotus, et
 sacerdotalibus, ut moris est, vestibus
 indutus et feretro impositus est, *ibid.*
 Gelasius (S.) martyr, qui in thea-
 tro per jocum baptizatus, ad Christum
 serio conversus noluit deinceps mi-
 num agere, 556.
 Gelasius papa auctor libri Sacram.,
 præf. iii.
 Genetic. Codex., præf. v.
 Gemianus (S.). Vide Lucia, 150,
 710.
 Genarum laniatio in funeribus pa-
 ganorum, 476.
 Genesii (S.) natalis, 703.
 Genus flexio non fit in oratione pro
 perlidis Judæis, 522. Genus flexio exor-
 cizatorum, 577. In ordinatione disco-
 ni, 525.
 Genus humanum prævaricatione sua
 in ipsius originis radice damnatum, 27.
 Vide Peccatum originale.
 Georgii in canone Missæ fit memo-
 ria, 283. Sancti Georgii natale et
 Missa, ix Kalend. Maii, 84, 689.
 Germani (S.), Antissiodorensis epi-
 scopi, natale, ii Kal. Augusti, 409.
 Ejus in altaris consecratione miracu-
 lum, 429.
 Germanorum lex, 452.
 Germanus (S.) Parisiensis a Fortu-
 nato vocatur pontifex summus, 502,
 514. Ejus festum 28 die Madi, 751. —
 Germanus (S.) pridie Kal. Octob.,
 417.
 Gerontii (S.) natale xiv Kal. Feb.
 304.
 Gertrudis (S.) natal. 4, 290.
 Gervasii et Protasii (SS.) nomina in
 canone Missæ, 292. Eorum festivitas
 xii Kal. Julii, cum vigilia celebratur,
 408, 700.
 Gladius accinctio in coronatione regis,
 590.
 Gloria in excelsis. A quo hic hymnus
 fuerit compositus, 277. Telesphorus
 papa vulgo fertur statuisse ut in Missa
 caneretur, *ibid.* Olim hic hymnus in
 laudibus matutinis canebatur, *ibid.* Li-
 tania ab hoc hymno abstinetur, 1, 2.
 Non dicebatur a presbyteris, nisi in
 Pascha; ab episcopo die Dominica,
 et diebus festis, 1, 600. Olim loco
 hymni *Te Deum*, in gratiarum actio-
 nibus, canebatur *Gloria in excelsis*, 585.
 Ex antiquo more hymnus *Gloria in
 excelsis* incipitur a pontifice, 560. Can-
 tatur in Missa cenæ Domini, toto clas-
 sico soante, 356. Et in Missa Sabbati
 sancti, 587. Incipitur ab episcopo et
 presbyteris, eodem toto soante clas-
 sico, 356.
 Gloria laus, etc. A quo hic hym-
 nus fuerit compositus, 319, 520. Auc-
 tor ejus Theodolpho Aurelianiensi, et
 Reinoldo Lingouensi antiquior est, sed
 ignoratur, *ibid.* Alcuinus, qui obiit an-
 no, 801, hujus hymni et processionis
 memoratur, 319.
 Gordiani et Epimachi (SS.) natale et
 Missa, 87, 592, 694.
 Gorgonii (S.) martyris natale quinto
 Idus Septemb. 415, 128, 709.
 Gothi ad decorum et majestatem,
 ex more gentis, promissis gaudebant
 criminibus, 451. Concilium Agatheuse
 statuit ut Gothi poenitentes omnem
 criminum ornatum a se amoverent,
ibid. Gothi Sabbato non jejunabant,
 514.
 Grabatarii dicebantur vel clinci,
 qui in lecto, seu grabato, per aspersionem,

aut perfusionem aquæ, ob mortis
 periculum baptizabantur, 549.
 Gradale idem est quod gradualis, f.
 279, 649. Olim gradualis erat psalmus
 integer, 561. Dicebatur responsorium,
 649. Antiphonarius gradualis, *ibid.*
 Gradus septem erant in baptisterio,
 tres in descensu, et tres in ascensu,
 585. Quid significabant hi gradus, *ibid.*
 Cur septimus diceretur stabilimentum
 pedum, et fundamentum aquæ, *ibid.*
 — Gradus poenitentium quinque, 461.
 — Gradus ecclesiasticos qui fugiunt sa-
 cris sunt altaribus admovendi, et qui
 ambient repellendi, 221.
 Graeci non celebrant Missas conse-
 crando, diebus quibus jejunant, 333.
 Præsantificationis utuntur per totam
 Quadragesimam, *ibid.* Dominicis, Sab-
 batis, et festo Annuntiationis ex more
 antiquo in Quadragesima non jejunant,
 et consecrant, *ibid.* Ad hos dies natalia
 martyrum transferunt, si qua in
 Quadragesima occurrunt, *ibid.* Græcorum
 ordinationes presbyterorum,
 quæ sunt sine instrumentorum perfe-
 ctione, Ecclesia Romana nunquam
 improbat, 504. Græci non conferunt
 ordines minores alios, quam lectoris et
 psalmistæ, 521. Ritus conferendi or-
 dines apud Græcos solitus, *ibid.* Græci
 non cantant *Christe, eleison*, 277. Non
 habent unicum missæ rationem, 572.
 Uncione verticis carent in baptismo,
 385. Quas partes unguunt in extrema
 unctione, 551. Eorum virgines tonsæ,
 443. Eorum forma baptismi iudicativa,
 551. Eorum forma absolutiois, 460.
 — Græci pagani habebant templa Occi-
 denti obversa, 350.
 Gratia dicitur metonymice redemptio
 æterna, 317. Dicitur nostræ redemp-
 tionis effectus, *ibid.* Gratia præve-
 niens est gratia excitans, 518. Ali-
 quando completitur omnes gratias,
 excitantem, adjuvantem, habitalem,
 prout per eas justitiam reddunt, *ibid.* 59.
 Gratia necessaria est, ut Deo suppli-
 cemus, 444. — Gratia subsequens di-
 citur gratia adjuvans, 518. Aliquando
 etiam omnes per subsequenter intel-
 liguntur gratiam, prout accepta justitia
 per eas roboratur, augetur, et ad
 finem usque conservatur, *ibid.* 59.
 Gratias agamus Dominis, etc. Hæc
 prælationis verba monitionia sancto
 Augustino familiaria, sanctus Joannes
 Chrysostomus Eucharistiam, *id est* gra-
 tiarum actionem appellat, 279. Hæc
 gratiarum actio fit pro omnibus bene-
 ficis a Deo acceptis, 280, 285. — Gra-
 tia: un actio dicitur oratio post com-
 munionem, seu post communionem, 285.
 Gravedo est dolor, tristitia, mole-
 sta, 426.
 Gregorius Magnus (S.) a Græcis
 frustra reprehensus, 276. Ei liber Sa-
 cramentorum assertur, 273. Vide
 præfat. Eius nomen recitatur in cano-
 ne Missæ, 3, 4, 285. Ejus natale quarto
 Idus Martii celebratur, 30, 665. Cur
 sanctus Gregorius Anglorum apostolus
 appellatur, 593. Qui sint hinc a sancto
 Gregorio compositi, 616, 878. Nec Sa-
 cramentarii, nec Antiphonarii auctor,
 sed compiler sanctus Gregorius, 649.
 Epistola ejus ad sanctum Leandrum
 vindicata, 333. — Gregorius papa III
 instituit festum omnium sanctorum,
 420. Hoc festum celebrari cepit in
 Gallia sub Ludovico Pio, monente
 Gregorio papa IV. *ibid.* Gregorii
 pape VII constitutio de jejunio quatuor
 temporum, 403. — Gregorii (S.) Na-
 zianzeni cidaris capiti imposita, qua
 fuerit, 558. — Gregorius (S.), Lupo-
 num episcopus, in sepulcro inventus,

cujus integrum erat vestimentum, in quo fuerat sepultus, 484.

Guillelmus Rhemensis archiepiscopus Philippum Augustum Francorum regem sacravit, et coronavit, 588, 591.

Guntramnus rex Clodovei nepos a provinciarum suarum episcopis sacra- tus fuit, 584.

H

H. Usus hujus aspirationalis apud veteres qualis, 615.

Habemus ad Dominum. Hæc præfationis verba sunt in antiquis liturgiis, et ab antiquis Patribus commendantur, 299.

Hæreticus improprie sumitur pro ethnicis, sicut pseudomonachi appellantur hæretici, 503. Hæretici nonnulli Ecclesiæ restituti, ungebantur, 562.

Haltigarius, Cameracensis episcopus vixit temporibus Ludovici Pii, 462. A Carolo Calvo missus est Constanti- nopolim ad Michaelem imperatorem, *ibid.* Multas sanctorum reliquias inde attulit, quibus Ecclesiam suam ditavit, *ibid.* Haltigarii liber penitentialis sextus est penitentialis Romanus, *ibid.*

Helene (S.) reginæ translatio, 28.

Henricus secundus, Francorum rex, consecratus est liquore celestis ab angelo quondam delato, mixto christiati sacro, 589. Annulum accepit et gladio accinctus est ab episcopo, 590, *ibid.*

Henricus IV, Francorum rex, cognomen magnum, a Nicolao Thuano Carnotensi episcopo, Carnoti in regem unctus est et coronatus, 584. Populum ante de consensu allocutus est præfatus episcopus, *ibid.* Liquore celesti sancto Martino olim coelitus delato unctus est, 589. Cur non a Senonensi, neque a Bituricensi unctus et coronatus fuerit Henricus IV, 592. Antiquum jus regum Franciæ in regnum Anglorum notatur in coronatione Henrici IV, 587. Annulum accepit, et gladio accinctus est ab episcopo, 590. Etque corona imposita est ab eodem Carnotensi, 592. Rhemos occupantibus factiosus, rex Carnoti est consecratus, *ibid.* — Henricus imperator II persuasit Benedicto papa octavo ut in Ecclesia Romana Symbolicum juberet cantari in Missa, 562. — Henricus (S.), Lubecensis episcopus, in extremis positus, post acceptam extremam unctionem, viaticum Domini corporis sumpsit, 536.

Heraclius imperator coronatus est a Sergio patriarcha Constantinopolitano, et ab eodem uxor ejus Augusta cor- onata, 584. Heraclium juniorem qui et Constantinus dicitur est, idem patriar- cha coronavit, anno imperii sui patris tertio, *ibid.*

Herbarius est veneficus, ob herbas maleficas, et herbarum venena appel- latus, 478. Herbarii infantum interfectores, in extremo vite penitentiam, si cum lactu quassierint, consequuntur, 469.

Hermetis (S.) martyris natale, 125, 415, 708, 822.

Hermintrudis Caroli Calvi conjux coronatur, 585. In ea coronatione epi- scopi allocuti sunt populum in ecclesia, inquirentes de consensu, *ibid.* Benedic- tio nuptialis Hermintrudis reginæ, 586.

Hero senex anachoreta, a dæmone deceptus, inter biathanatos reputatus est, 611.

Hieracynthi (S.) natale quarto Idus Fe- bruarii, 510.

Hieronimi (S.) memoria fit in cano- ne Missæ, 3, 285. ii Kal. Octob. na-

tale sancti Hieronymi, 417. Videtur olim repetita sancti Hieronymi festivi- tas; aut ejus Octava nonis Octobris ce- lebrata, *ibid.*

Hierophantes et Hierophantides myr- tea corona in sacris Ceteris olim ciu- gebantur, 538.

Hilarii (S.) memoria fit in canone Missæ, 3, 284. Concurrentis Oct. v. Epiphaniæ, et festi sancti Hilarii, 503. Missa de sancto Hilario cum commemo- ratione et benedictione de Octava, *ibid.* Hilario tributur a quibusdam hymnus Angelicus, 277.

Hincmarus Rhemensis archiepiscopus fecit secundam sacri corporis sancti Remigii translationem, 418. Carolus Calvus Metis coronavit imperatorem, 556.

Hippo'lyti (S.) martyris natale unde- cimo Kal. Septemb. 121, 412, 706.

Hispanorum unica versio in bap- tismo, 535. Quando olim apud eos dabatur episcopalis benedictio in Missa, 296. In qua parte Missæ osculum dabant, 568. Sanctæ Parasceves die nec communicabant, nec celebrabant, 512.

Hiuleus mucro. *Vide* Ungula, Fidi- culæ.

Homicidæ quanta, et quot annorum injungatur poenitentia, habita ratione circumstantiarum, 465, 468. Qui defendendo se, aut parentes suos, aut fami- lias suas, occidisset aliquem, non erit reus, nec tenebitur jejunare, quia co- actus hoc fecit, 458.

Homo sumitur pro humanitate, quando Patres dicunt Verbum assump- sisse perfectum hominem, 582. Per- fectum dicunt contra hæresim Apollina- ris, *ibid.*

Honor dicitur de tribus excellentioribus ordinibus, disconatu, presbytera- tu et episcopatu, 499, 502, 514.

Hora octava, id est secunda post me- ridiem, vel mediam noctem, 70. Vete- res observabant horas ad siderum cur- sus, 489. Etiam ad umbram corporis humani, *ibid.* Hora nona, 5. Olim in semijuniis Missæ tenebantur hora nona, 295. — Horarum canonicarum varietas pro diversitate festorum olim, sicut hodie, fuit in Ecclesia, 572. Horæ canonicæ coram infirmo recitæ, 551, 512.

Horologium ad umbram corporis hu- mani, 489. Series horarum sumitur in eo ab ortu solis, *ibid.*

Hostia non simplex panis et vinum, sed Christus, qui sub speciebus est immolandus, 26, 508. Qui opus nostræ redemptionis exerceatur, quoties hujus hostiæ commemoratio celebratur, 175, 444. Quomodo hostia et calix inter se debeant in altari ordinari, 235, 582. Hostiæ, seu panis contactus in ordinatione, non est necessarius, 508. Hostiæ forma rotunda, 564. Hostiæ pars in vaticum seposita, 585. Hostia et sacerdos Christus, 589. Hostia in patena calici superposita a sacerdote cum dia- cono levatur post hæc verba: *Per ipsum*, etc., 582.

Hostis seu ostia, gallice *ost*, significat exercitum, 426.

Hugonis comitis filia Irmengardis nupsit Lotario Ludovici Pii im- peratoris filio, 520. — Hugo (S.) abbas Clunia- censis a sancto Godofredo episcopo Ambianensi unctus oleo sancto vati- cum dominici corporis et sanguinis per- cepit, 526. — Hugo Menardus, præfat. vi, vii.

Humerale non est simile Græcorum Omophorio, 556.

Humeri ungantur, *id est* scapulæ, non in pectore, neque inter scapulas, in extrema unctione, 519.

Humiliatio populi ad benedictionem, 567.

Humilitas Christi seipsam legi sub- jecit, 308. Se inclinantis ad jacentem hominem, eique manum porrigentis, 520. Humilitas pedum, quid sit, 577.

Hyacinthus (S.), 128, 709.

Hydria vas est ad aquam aptum, seu aquarium, 517. Non solum aquæ, sed etiam vini vas hydria erat, *ibid.*

Hydroparastatæ sunt, qui aqua sine vino mysterium sanguinis Christi per- agebant, 387.

Hymni a sancto Gregorio Magno conscripti, 878.

Hyppolit (S.) officium, cum tribus nocturnis, 815.

Hyssopus adhibita aquæ benedictæ, qua altare consecratum aspergitur, 427.

I

Ignatii (S.) episcopi et martyris fit memoria in canone Missæ post consecra- tionem, 4.

Ignorantes, *id est* peccatores, 47, 517.

Il. Nota, cum linea transversa loco nominis proprii, solebat poni in Codicibus ante annum salutis millesimum scriptis, 572. Postea littera *N.* scribi consuevit, *ibid.*, 603.

Illiantie nomine filie monachus anno 1071 deces it, et baptismatis sui et absolutiois formulam in cruce iucisam secum voluit sepeliri, 459.

Illibata, id est integra, non contami- nata, 285.

Immaculata hostia, *id est* immacu- lata Dei dona, 280.

Immolata diis comedentis poena cano- nica, 467.

Imperator Constantinopolitanus feria quinta in cena Domini duodecim pau- peribus solebat lavare pedes, 335. Quo ritu, 336. Cuique paup- rum, absoluta pedum lotionem, tria aurea munuscula dabatur, *ibid.* Antiquo more imperator Constantinopolitanus sacro Chris- mate consecratur, 589. Cujus sit ei coronam imponere, 591. Ungebatur in capite in modum crucis, 589. Ejus protopa- pæ, 524. — Imperator Romanus cum ordinatur, tres orationes dicitur, 586. Albanensis episcopus primam recitat orationem, secundam Portuen- sis, tertiam Ostiensis, cum ei ungit brachium sinistrum, *ibid.* Hodie imperator Romanus oleo exorcizato, rex vero oleo catechumenorum, inunguntur, 589. Imperator Romanus ungitur in brachio dextro, et inter scapulas duntaxat, *ibid.* Unctio fit in modum crucis, 590.

Imperatrici Constantinopolitanæ a quo imponatur corona, 595.

Impositio manus in confirmatione distinguitur a chrismatione, 589, 586. Quid sit impositio manus, 506. Non est mera electio, 507. *Vide* Confirmatio, Chrismatio, Ordinatio, Electio.

Incendiarii quibus uentis canonica plectantur, 467, 474.

Incensum offertur a pontifice in Mis- sæ offertorio, secundum morem anti- quum, 245, 564. Episcopus offerat deducendo super altare crucem incensi, 450.

Indemnes, id est nulli reatni peccato- rum obnoxii, 52, 182, 317, 415.

Indulgentiarum usus antiquus, 404.

Infantes quomodo efficiuntur cate- chumeni, 763. Infantibus quo die nomi- nioa imposita, 550. Eorum communico statim suscepto baptismis, 357. Bapti- zati ante sacram communionem non

lectentur, 536. Uli Sabbati sancti officium incipiebat hora post meridiem secunda, non jejuni communicabant, *ibid.* Infantes baptizati confirmationem et Eucharistiam statim recipiebant, 537. Infantes, cum ad ætatem intelligibilem pervenerint, docendi ea quæ veraciter credant, et cura diligentius custodiant, 565. Pro iis cententur et loquuntur susceptores, 306. Dignum est ut qui aliorum peccatis obnoxii sunt, aliorum confessione, per baptismum, peccati originalis remissionem percipiant, *ibid.* Vide Peccatum originale, Baptismus. Infantes extra præscriptos Paschæ et Pentecostes dies baptizari solebant, 400. Quolibet a suo natali die, *ibid.* Infantes, seu infantuli aliquando dicuntur etiam ii qui ad pueritiam pervenerunt, 490.

Inferiæ mense Februario a paganis celebratæ, 307.

Infuldum conversionis curam gerere spectat ad reginam in regno, 545.

Infirmorum confessio ante extremam unctionem, 510, 517. Infirmorum absolutio, *ibid.* Infirmorum visitatio, 552. Infirmorum unctio sacramentum, *ibid.* Infirmis factæ interrogationes ante unctionem, 557, 559, 544, 555. Vide Extrema unctio, Visitatio. Missa pro infirmo, 551, 551. Missa pro infirmo qui proximo est morti, 552, 551. Coram infirmo horæ canonice recitandæ, 542, 551. Oratio ad infirmum ungendum, 255.

Ingenuorum venundatio prohibita, 474.

Ingoneris et Clodomeris filii Clodovei regis nomina acceperunt in ipso baptismo, 350.

Innocens (S.), sive Innocentius. Vide Mauricius (S.).

Innocentium (SS.) martyrum natale quinto Kal. Januarii et Missa, 12, 639. Quasi præ tristitia dies illa deducitur, *ibid.*

Instrumentorum porrectio confundi non debet cum manu impositione, 507. Instrumentum aliquando pro libro usurpat, 537. Instrumenta dicuntur res quæ in ordinationibus porrigi solent ordinandis, 504. De instrumentorum porrectio in presbyteri ordinatione, non fit mentio in antiquis Patrum, conciliorum aut scripture libris, *ibid.* Ecclesia Græca hanc ignorat huc usque instrumentorum porrectionem, *ibid.* Christus non ordinavit apostolos in presbyteros per instrumenti porrectionem, *ibid.* Veræ credulitatis instrumentis, *id est* veræ fidei scripturis: libris, *id est* doctrinis, per metonymiam, 397.

Insufflatione in faciem fcebat catechumenus, 376. Ter insuffillabatur Sathanas a catechumeno ad occidentalem partem converso, *ibid.* Duplex insufflationis modus, *ibid.* Qui et quot sunt a Græcis insufflationes, *ibid.* Vide Catechumenus.

Intellectus est inutilis, si ex sapientia non subsistat, 372.

Intelligere aliud est, aliud sapere, 572.

Interrogationes in baptismo fieri solite sunt, juxta priscum Ecclesiæ morem, 552. Interrogationes sacerdotis ad infirmum ungendum, et responsiones infirmi ad sacerdotem, 557, 559, 544.

Introitus est antiphona quæ cantatur dum sacerdos introit ad altare, 275. Introitus ex quibus constet partibus, *ibid.*

Invasores rerum alienarum, inale scilicet, canonicis penis subiacent, 367

Inventio sanctæ Crucis, v Nonas Maii, 86, 695. Hoc festo Græci carent, 391.

Invisibilem amorem rapimur, pro: In invisibilem amorem rapimur, 298.

Invocatio super regem, sunt orationes episcoporum, seu benedictiones in coronatione regis, super eum factæ, 536.

Irenæi (S.) natale, quarto idus Februarii, 310.

Irmingardis imperatricis mors, 519.

— Irmingardis illiæ comitis Hugonis, et Lotarii filii Ludovici Pii imperatoris nuptiæ, 520.

Ite, Missa est apud Latinos pronuntiatur a diacono. Apud Græcos, *Ite in pace*, vel, *Procedamus in pace*, 570.

Ivo Carnoteus, de quo sanctus Petrus Damiani ei æqualis, scripsit sermonem de sacramentis Dedicacionis, 427. Non vero Fulbertus Carnoteus episcopus, *ibid.*

J

Jacobi utriusque apostoli fit mentio in canone Missæ, 5. Jacobi fratris Domini et Philippi apostolorum natalis cum Missa et vigilia, 83, 695. Jacobi fratris Joannis apostoli festum vi. Kal. Augusti, 113.

Januarii Kalendis olim homines superstitionibus paganorum ornati, 500. Hac die Missa assignatur ad prohibendum ab idolis, *ibid.* Triduo Kal. Januarii fiebat lætitiæ ad calcandam gentilitium consuetudinem, 502. Homines pagani variis ferarum et pecudum formis putabantur discurrebant, 472. Hoc dicebatur in cervulo ducere, aut in vetula valere, *ibid.*

Joannes Baptista (S.) videtur intelligendus in posteriori canonis parte; cum Joanne, Stephano, 290. Ejus festivitas cum vigilia et jejunio celebratur, 108. Tres Missæ cantantur; prima de vigilia, post solis occubitum; secunda de nocte; tertia in die, 404, 701. Quare hæ tres Missæ huic festo assignentur, *ibid.* Laus sancti Joannis Baptistæ, 404. Ejusdem senior gratia quam natura, *ibid.* Sanctus Joannes Baptista a Christo baptizatus dicitur, 126, 415. Natalis sancti Joannis Baptistæ, octavo Kal. Jul. 107, 109, 701, 805. — Joannis et Pauli (SS.) fit mentio in canone Missæ, 5. Natalis eorum et Missa, 110, 701, 805. — Joannis Evangelistæ (S.) fit mentio in canone Missæ, 5. Nativitas sancti Joannis, sexto Kal. Januarii, et Missa, 10. Nativitas ejusdem ante Portam Latinam, 87, 592. Huus apostoli festo duæ Missæ assignantur; prima, primo mane; secunda, in die, 299, 639. Dominus in cruce vicarium suæ Matri filium Joannem subrogavit, 11, 299. Joannes septem scribens Ecclesiis universæ creditur scripsisse Ecclesiæ, 371. — Joannes (S.) Chrysostomus excogitavit cruce argenteas, quibus luceræ cereæ imponebantur, 435. Communibus cleri et populi votis, assentiente imperatore, Joannes Chrysostomus electus est episcopus Constantinopolitanus, 512. Sacro chrismate unctus in sua ordinatione, 516. In excelso loco positus, *ibid.* Sacerdos unctus est appellatus, *ibid.* — Joannes Abrincatensis episcopus, et postea Rothomagensis, quando obiit, 381. Ejus vitæ acta compendiaro relata, *ibid.* — Joannes Arclateus, cui Theodolphus Aurelianensis episcopus libellum de ordine baptismi dedicavit, 374. Hic vixit sub Carolo Magno, et Ludovico Pio imperatoribus, *ibid.* Ili duo episcopi a Ludovico Pio mitti ut obviam Stephano papa IV. Rhemos appropinquanti, *ibid.* — Joanni

Chozebitæ abbati, deinde episcopo Casaræ in Palestina Spiritus sancti præsentia visibili signo apparere solebat divina mysteria celebranti, 309. — Joannes Constantinopolitanus patriarcha coronavit Mauricium imperatorem, et uxorem ejus Augustam, 554. — Joannis Monachi Hierosolymitani hæresis circa processione Spiritus sancti, 379.

Joseph ab Arimathia per diaconum significatus, 522.

Jube, Domine, benedicere, id est benedicere velis, et jubere aliquando est velle, 561.

Jubilæus annus, in quo plenaria requies signatur, 371. Septem hebdomadibus, et monade coeditur, *ibid.*, 583.

Judas (S.) apostolus, 157, 712. Vide Simon. (S.). — Judæ traditori corpus et sanguinem suum in ultima coena Christus porrexit, 524. Judas Eucharistiam inter discipulis indigne accipiens, non polluit innocentes, *ibid.*

Judæi adorabant ad Occidentem conversi, 529. Cur non dicitur *Flectamus genua*, dum pro perfidis Judæis oratio solennis dicitur, 322.

Judith filia Caroli Calvi upsit Euphlio Anglorum regi, 590, et coronata fuit, *ibid.* Benedictio nuptialis Judith reginæ, 596.

Julianæ (S.) nomen recitatur in canone Missæ, 290. Quatuordecimo Kal. Martii natalis sanctæ Juliane virginis et martyris, 511. Nicomediæ passa est, et paulo post in Campaniam translata, *ibid.*

Julianus (S.) presbyter et martyr, 410. — Julianus Apostata, in festo Epiphaniæ, progressus in Ecclesiam, sollemniter Numine adorato, discessit, 502. Juliani sacris magicis operam dantis satelles Christianus sua presentia, demones fugavit, 391.

Junio februatæ, seu febrilis, seu februalis a Romanis dicta, 508. Hujus ferriæ lupercalia vocabantur, *ibid.*

Justini minoris imperatoris exsequiæ, et elatio cadaveris ejus cum cantu et pompa, 485. Coronatus fuerat ab Euthychio patriarcha Constantiopol., 583.

Justinianus imperator quali veste ornatus, sepellitus fuerit, 493. Justiniani imperatoris mensa ex omnibus pretiosis facta, 288.

Juvenalis (S.) 694.

Jejunare tetradas, sive Parascevas, *id est* feriam hebdomadæ, sive quartam, sive sextam, 463, 470. Christiani, præsertim orientales, ex antiquo more, solent jejunare feria quarta et sexta cuiusque hebdomadæ, 470. Cum jejunant homines, spiritali cibo sunt recreandi, 168, 514, 441. Mos vetus non jejunandi a Paschate ad Pentecosten, 395. Jejunare non valenti quæ possent illa imponenda, 461.

Jejunium Quadragesimale dicitur paschale; et paschalis observantia, 315. Jejunium Quadragesimæ olim varium, *ibid.*, 316. Ut dapibus et poculis corpora, sic jejunis et virtutibus animæ saginantur, 59. Vide Quadragesima. — Jejunium primum quatuor temporum olim non semper occurrit prima hebdomada Quadragesimæ, 517. Nec jejunium quarti mensis olim cadebat semper in hebdomadam Pentecostes, 400. Deuuntatio jejuniorum primi, quarti, septimi et decimi mensis, 103, 462. Deuuntatio illa jejuniorum olim fiebat in Missa post illa verba: *Pax Domini sit semper roborem*, 402. Jejunium primi mensis olim cadebat in hebdomadam primam mensis

Martii, 403. Jejunium mensis quarti in hebdomadam secundam mensis Junii, *ibid.* Feria quarta, sexta et Sabba to jejunetur usque ad horam nonam, *ibid.* Gregorius VII, et Urbanus II, restituerunt hæc jejunia in hebdomadam primam Quadragesimæ, et in hebdomadam Pentecostes, *ibid.* Jejunium iudicum in triduo Rogationum, 393. Dives penitens jejunium septem hebdomadarum, si jejunare non possit, redimat viginti solidis, in elemosynis, 464. Si non potest tantum dare, det decem; si autem multum pauper, det solidos tres, *ibid.* Jejunium olim a quibusdam non observatum in cœna Domini, 327.

K

Kalendarium Rom., 7, in notis. Illud edidit Joannes Fronto, præfat. iv.

Kyrie, eleison, juxta usum veterem, in exsequiis defunctorum canitur, 483. — *Kyrie, eleison* canitur in Missis et in cæteris divinis officiis, ex veteri more Ecclesie Romanæ, 276. Et in officio defunctorum, 483. Toties dicebatur olim *Christe, eleison* quoties *Kyrie*, 277. *Kyrie eleison*, apud Græcos simul omnes cauant, et *Christe* non canitur, *ibid.*

Κυριου δευτερον. Oremus Dominum a diacono dicitur, 321.

L

Labia, in Extrema unctione ungan- tur, et exterius cruce super mentum et guttur faciendum, 549.

Lac benedictur et mel in Missa Sab- bati sancti, propter recens baptizatos, 588. Cur baptizati lac et mel gustare jubentur post sacrum lavacrum, *ibid.*

Lactari infantes recens baptizatos permisum ante assumptionem Eucharis- tiæ; alibi fuit prohibitum, 336.

Lamina aureæ quas in fronte gesta- bant sancti Joannes et Jacobus, quæ fuerunt, 538.

Λαυραδωπος, *id est* gestator lampadis ante pontificem, 348.

Lazarium, quod sit, 615.

Largus (S.) martyr, 410.

Laticlavium, seu latus clavus, 323. Vestis senatoria dicitur laticlavium, *ibid.*

Laudant angeli, etc. Mos est Eccle- siæ antiquus, in Missæ præfatione men- tionem facere cœlestium spirituum qui sine intermissione Deum laudant in caelis, 280.

Laudes matutinæ et vespertinæ in- firmis debent decantari per singulos dies et noctes, 512, 531.

Laurentii (S.) sit mentio in canone Missæ, 3. Ejus festum celebratur cum vigilia, 119. Duæ Missæ celebrantur; prima de nocte, *id est* primo mane; secunda, de die, *ibid.*, 410, 706. Offi- cium sancti Laurentii Martyris, 812. Octava sancti Laurentii, 411, 707. De- positio reliquiarum sancti Laurentii, 304. — Laurentius presbyter sepulcri violator, 472.

Lectiones duodecim in jejuniiis qua- tuor temporum, 42. Sex eadem bis dicuntur, *id est* semel Græce et semel Latine, *ibid.* Lectio prophetica præmissa lectioni Epistolæ, 560. Lecturi Epistolam veniam petebant, 561.

Lectores locum habent inter gradus clericales, 325. Lectores distincti sunt a cantoribus, *ibid.* Datur lectoribus liber- tas vocem ducendi, *ibid.* Lectores prohibentur vacare aleis, et ebriati, *ibid.* Lectores qui Quadragesimam, feriam quartam, vel parasceven non jejunaverint, deponantur, *ibid.* Lectores aliquando psalterum funguo-

tur officio, *ibid.* Apud Græcos lecto- ratus ex minoribus ordinibus solus confertur, 448. Ordinato lectorum apud Græcos, *ibid.* Quo Missæ loco fiat lectorum ordinatio, 487. Lectorum vetus mentio in Ecclesia, 490. Lectores olim non solum maturioris ætatis, sed etiam puerilis fuere, cum visum fuit Ecclesiæ, *ibid.* Præcis Ecclesiæ temporibus lectores in Missa legebant Evangelium et Epistolam, 491, 561. Munus fuit lectorum sacros Codices servare, 491. Lectores apud Græcos ordinantur per manus impositionem, juxta constitutiones apostolicas, 521, 525. Synodus septima improbat pueros tonsuratis in Ecclesia legentes, qui manus impositionem ab episcopo non- dum acceperant, *ibid.*

Legitimum dicitur id quod in ipsis sacris sanctum est faciendum, 326.

Leocadia (S.), quæ non tormentis, sed carceris squalore et fame obiit, confessor appellatur, 303, 440.

Leodegarii (S.) episcopi natale, vi Non. Octobris, 418.

Leonis papæ X et Francisci I Fran- corum regis concordata, 511. His elec- tionem episcoporum sublata sunt a clero et populo, *ibid.* — Leo (S.) papa I constituit ut intra actionem sacrificii diceretur *Sanctum sacrificium, immaculatam hostiam*, 3. Ejus decretum de Missæ unius celebratione in die, 405. Tertio idus Aprilis natale sancti Leonis papæ I, 590. — Leonis (S.) papæ II natale iv Kal. Julii, 111, 401. Translatio sancti Leonis papæ, 112. Collecta ejus explicatur, 401. — Leo III papa coronam imposuit Carolo Magno, cum imperator creatus est, 591 — Leo philo- sophus imperator, quod quadrigamus esset, ecclesia cjectus, 476.

Lessus est carmen funebre, quod alas Nenia dicitur, 477.

Levate olim clamabat diaconus, ora- tione completa, 322. Hodie το *Levate* dicitur a subdiacono, *ibid.* Secundum Ordinem Rom. *Levate* dicitur a diacono in fine orationis, ante Per Domi- num, etc., *ibid.*

Λεωτος est ampulla, seu vas in quo oleum reconditur, 325.

Liber officialis est Antiphonarius, 387 Libri Pontificales diversi, 462. Libri Pontificales, 505. Liber Sacra- mentorum quid sit, præfat. m, 273. Cur sic dicatur, 274. Liber Sacramentorum distinguitur a Sacramentario, *ibid.*, 340. Vide præfat. Libri sacri Romæ servabantur in bibliotheca Cubiculi, 274.

Libido, postquam Christus virgo de Maria virgine prodiit, Virginis partu victa est, 430.

Ligaturus qui fecerit, quod detesta- bile est, tres annos peniteat, unum in pane et aqua, 467.

Lini (S.) sit mentio in canone Mis- sæ, 3.

Linteaminum altaris antiquus est in Ecclesia usus, 430. Linteæ altaris ab episcopo benedicuntur cum aqua sancta, et incenso, *ibid.*

Linteis involuti a susceptoribus re- cens baptizati, 355.

Litania ad luctum pertinet, 2. Litania septena, *id est* quas fit a septem choris Sabbato sancto ad fontes cantata, 71, 317. Litania major; Missa in litania dicenda, 391, 689, 695. Litania major est Rogationum, quæ in triduo ante Ascensionem celebrandæ sunt, 393. Earum auctor est sanctus Mamertus Viennensis episcopus, *ibid.* Quæ fuerit causa has Rogationes instituen- di, *ibid.* Ante sanctum Mamertum fue- re litaniæ rogationes, processiones,

sed non certo die stabiles, 394. Quo ritu celebrandæ erant Rogationes a sancto Mamerto quotannis institutæ, *ibid.* Vetus litania majoris formula, 595. Quædam litania falso ascripta sæ- cto Gregorio Magno, 597. Litania unctionis infirmorum, 511. Litaniarum quæ ante extremam unctionem dicuntur, post septem psalmos recitatos super infirmum, antiquitas, 533. Litania a clero dicenda in dedicatione eccle- siæ, prostratis sacerdotibus et levitis cum pontifice ante altare, 146. Litania brevior in ordinatione clericorum di- cenda, 497. Litaniæ non semper sumuntur pro publicis, quæ pro edendo sunt, Rogationibus; sed aliquando pro precibus, quales sunt in capite novæ regulæ sancti Benedicti, 414.

Litare est sacrificare, 443. *Litæ, id est* oratio, *ibid.* Litatio abusuventis dicitur, 631.

Lotarii filii Ludovici Pii, et Irmingar- dis filie Hugonis comitis, nuptiæ, 320.

Lotio pedum in cœna Domini fieri solita, 535. In lotione pedum preces decantantur, 334, 877. Quo ritu, et qua hora pedum lotio solet fieri, 356. Constantinopoli imperator duodecim pauperibus hac feria solebat lavare pedes, *ibid.* — Lotio defunctorum ab apostolis ad nos manavit, 482.

Lavat manus pontifex, oblatione facta, divina facturus mysteria, ex more antiquo, 503. Lavand quocum- que assistente ei presbyteri apud Græcos, *ibid.* Quid illa lotio manuum significet, *ibid.*

Lucæ Evangelistæ (S.) natalis xv Kal. Nov., 135.

Luciæ et Geminiani (SS.) martyrum natale, xvi Kal. Octob., 130, 710. — Luciæ (S.) virginis et martyris nomen recitatur in canone Missæ, 4, 290. Natalis sanctæ Luciæ idibus Decemb., 144, 681, 635. Officium sanctæ Luciæ virginis et martyris, 842.

Ludovicus Pius imperator conjura- tos cum Bernardo Italia rege, nepote suo, diversis pœnis affectis, 319. Omnibus deinde reis injuriam condonavit, 320. In Britanniam minorem, ut com- pesceret Mormanum, profectus est, 519. Inter Misarum celebrationem septem archiepiscopi orationes septem reconciliations ecclesiasticæ super eum recitauerunt, 438. In Ecclesia sancti Dionysii ab episcopis voluit reconci- liari, et per manus episcoporum armis accingi, 590. — Ludovici II Fran- corum regis coronatio habetur inter Capitula Caroli Calvi, 534. Sacro oleo fuit in sua coronatione unctus, 587. — Ludovicus IV, cognomento Ul- tramarinus, videtur fuisse in regem Angliæ et Franciæ unctus, 57. Artholdus archiepiscopus Rheimensis, Lu- dovicum et Gerbergam conjugem ejus sacro chrismate unxit, 588.

Luminaria in Ecclesia, cur accen- dantur dum sol lucet, 495, 582. Lu- mina accensa ad Evangelium, 582. Lu- minaria prælata sanctis reliquiis, 434 et episcopis, 347. Vide Cerei.

Lupercalia fiebant mense Februario, 307. Lupercalia a Gelasio papa sublata, *ibid.* Februarium nominatur a sacris fe- brulis Lupercorum, 308. Feriæ Juro- nis februatæ sunt lupercalia, *ibid.* Mu- lieres februabantur a lupercis, am-iculo Junonis, *id est* pelle caprina, *ibid.*

Lupicinus (S.), celebratis Missis, cum summo honore gaudioque sepul- tus est, 485.

Lustrici dies a lustrandis pueris ap- pellabantur, 330. Sunt dies lustrici a nativitate marium nonus, feminarum octavus, *ibid.*

M

Macarius et Emerentiana (SS.) martyres, 22.—Macarius et Eugenius (SS.) martyres, a Juliano Apostata in Oasis relegati, et securi ibidem percussi, 505.

Machabæorum (SS.) natale Kalend. Augusti, 409. Hac ipsa die Missæ duæ: prior sancti Petri, altera sanctorum Machabæorum, *ibid.*

Magi apud Persas sunt sapientiæ studiosi, et Dei amatores, 502. Magus dicitur Theologus, *ibid.* Magi orti dicuntur ex filis Ceturæ, quibus Abraham dedit munera, *ibid.* A Chaldæis de stella Salvatore nati in carne nuntiatura, edocti fuerunt magi, *ibid.*

Magodia Arabiæ regio, 502. Magodia magorum patria, *ibid.*

Magni (S.) episcopi et martyris natalis xiv Kalend. Septemb., qui in persecutione Decii necatus est, 411.—Magni (S.), seu Andræe martyris, natale cum sociis suis, 411.

Maleficium, in quibus pœnis canonicis plectatur pro circumstantiis, vel personæ, vel criminis, 466. Quis dicatur pro amore maleficus, 472.

Mallosi (S.) martyris inventio, et in Basilicam translatio, 585.

Maltha est calx aqua subacta, cum pice liquida et axungia, Gallie ciment, 426, vel est pix cum cera mista, *ibid.*

Mamercus (S.), seu Mamertus Viennensis episcopus, non instaurator, sed auctor Rogationum, 591.

Maues placati cibo eorum tamulis apposito, 511.

Manicæ, *id est* chirothecæ episcopi celebrantis, 557, 563.

Manichæi hæresis Christo corpus phantasticum tribuens, proscribitur, 299.

Maniçulus, alias Mappula et Phanon, 557.

Manus impositio ad faciendum catechumenum, 576. Impositio manuum fit baptizando, dum Symbolum reddi; vel post trinam professionem, *id est* Symboli recitationem, 584. *Vide* Catechumenus. Pœnitentibus substratis manus a pontifice imponebantur, 461. Hæc impositio manuum non erat absolutio, sed quædam precatio et benedictio, *ibid.* Cur oratio dicatur impositionis manuum in Pœnitentiali libro, 471. Sine impositione manuum et cilicio super caput pœnitentia non dabatur, *ibid.* *Vide* Pœnitentia. Manus impositio sola est materia essentialis diaconatus, presbyteratus et episcopatus, 504, 505. Manus impositio est positio manus super caput alicujus, 506. Instrumentorum porrectio non habetur manuum impositio, 507. Christus lunaticum, Marc. vii, contactu linguæ et aurium, non manuum impositione curavit, *ibid.* Impositio manuum ab electione realiter distinguitur, 508. Electio a clero et populo, ordinatio per manuum impositionem ab episcopis fieri solita, *ibid.* Lectores et subdiaconi apud Græcos ordinantur per manus impositionem, 521, 523. *Vide* Ordinatio. In abbatis ordinatione apud Græcos impositio manus episcopalis adhibetur, 526. Benedictio episcopalis fiebat olim per manuum impositionem, 536. In confirmatione manus impositio adhibetur, 539. Distincta est a chrismatione, *ibid.*, 507. In coronatione regis et reginæ fit impositio manuum, 595.—Manus unctæ diaconis in ordinatione, 501. Presbyteris, 505. Episcopis, 516. Manus super et infra ungantur in extrema unctione, 519. Si pres-

byter fuerit, ejus manus non ungantur infra, *ibid.*—Manus justitæ est virga, cui palma manus præfixa est, quæ traditur regi in sua coronatione, 592. Id significat quod per formulam traditioni adjuuctam exprimitur, *ibid.*

Manutergium est mantile tergendis manibus idoneum, 495.

Mappula est manipulus quem immittit episcopus in brachium sinistrum cullibet subdiacono, 496. Gestabatur olim mappula ad oculorum et narium pituitam detergendam, *ibid.*

Marcellinus (S.) martyr, 105, 700.

Marcellinus (S.) papa, 4. Sancti Marcellini martyris natale iv Non. Julii, 104, 693.—Marcellini (S.) Ebrejensis episcopi baptismi anniversario miraculo percelebre, 599.

Marcellus (S.) Parisiensis episcopus, cum esset subdiaconus sancto Prudentio Missam celebranti miuistravit, 563. Hausta ab ipso aqua et fluvio Sequanæ in vinum est conversa, *ibid.* Hoc vinum sanctus Prudentius jussit in calicem sacrum fundi, ex quo Missa celebrata, omnes communicaverunt, *ibid.*

Marcelli (S.) martyris natale, Non. Oct., 418.—Marcelli (S.) papæ et martyris festum, xvii Kal. Februarii assignatur, 19, 661, 662.

Marci Evangelistæ (S.) natalis, vii Kal. Maii, 84, 590. Sanctus Marcus pro Christi nomine glorioso martyrio coronatus, 84, 591.—Marcus (S.), ad quem statio feriæ secundæ in hebdomada tertia Quadragesimæ, est summus pontifex, qui die septimo Octobris colitur, 48, 711. Natalis sancti Marci nonis Octob., 135, 418.—Marci (S.) martyris natale, xiv Kal. Julii, 105, 700.—Marci Aurelii imperatoris dictum: *Omnia desursum*, 445.

Marculus et Donatus pseudomartyres apud Donatistas, 285. Horum nomina Donatistæ recitabant in suis sacrificiis, *ibid.*

Mariæ (S.) virginis natiuitas, vi Idus Sept., 127, 709, 821. Dicitur beata Virgo innupta, *id est* intacta, 819. Sanctæ Mariæ Assumptio, 411, 707. Sanctæ Mariæ virginis libido victa est, 439. Sancta Maria in Octava Domini, 660. Maria interpretatur domina, sive luminatrix, 366.—Mariæ (S.) ad Martyres dedicatio, 592. Hoc festum olim instituit Bonifacius IV papa, converso Romano Pantheo in ecclesiam sanctæ Mariæ, et omnium Martyrum, 592.—Mariæ et Marthæ (SS.) sororum Lazari festum assignatur xiv Kal. Februarii, 504.

Maril et Marthæ (SS.) conjugum et martyrum natale, xiii Kal. Februarii, 504.

Martini (S.) Turouensis episcopi nomen recitatur in canone Missæ, 3, 4, 285. Ejus humilitas commendatur, sedentis in humili sella in Ecclesia, 340. Quarto Nonas Julii Translatio sancti Martini, et ordinatio, et dedicatio Basilicæ ipsi s, 406. Ecclesia hæc est quam Perpetuus episcopus edificavit super sepulcrum sancti Martini, *ibid.* Translationem corporis sancti Martini fecit idem Perpetuus ex ejus sepulcro in absidem majoris Ecclesiæ, *ibid.* Tertio idus Novemb. natalis sancti Martini, cum vigilia, 140, 422, 715. Officium sancti Martini, 855. Sanctus Martinus oleo cœlesti sanatus, 589. Dividit chlamydem pauperi, 422. Flagellatur ab Arianis, *ibid.*

Martinianus (S.), 414, 705.

Martyres uncti et confirmationis sacramento roborati divinitus ad patientiam, 351. Vigesimo secundo mensis

Junii natale sanctorum MCCCLXXIX martyrum, quorum vigilia cum silentio et jejuniis celebranda, 401.

Martyrologi lectio ante statem Ludovici Pii vix fuit in usu, 451. Jubentur legi in capitulo Martyrologium, regula, aut homilia, *ibid.* Antiqua formula festi alicujus annuntiandi, antequam Martyrologia publice legerentur in Ecclesia, *ibid.*

Masculi separati a feminis in exorcismis, 582. Masculi erant in parte dextera collocati, *ibid.*

Mathematicus dicitur magus, qui hora natiuitatis inspecta, cuique ventura perscrutat, 475. Dicitur Genethliacus, *ibid.* Mathematicus qui per invocationem dæmonum aliquem demontaverit, quia pœna juxta canones plectendus, 467.

Matrimonium qui inierit cum vidua sui patris, aut sui fratris, separantur prius, deinde judicentur, 468. Casus quidam circa impedimenta matrimonii, 469. Et circa indissolubile vinculum ejusdem, *ibid.* Lex nova ad perfectionem statum vincula matrimonii adduxit, 597.

Matrinæ et patrini dicuntur sponses et susceptores, 557.

Mattathias interpretatur Donatus a Domino, vel Donum Domini, 601. Mattathias idem ac Mattathias, syllaba per synopsem detracta, *ibid.*

Mattthæus interpretatur Donatus, 601. Mattthæi apostoli et evangelistæ festum undecimo Kalend. Octob. cum vigilia, 131, 710. Nomen sancti Mattthæi recitatur in canone Missæ, 3.

Matthiæ (S.) apostoli nomen recitatur in canone Missæ post consecrationem, 4. Sexto Kal. Martii natalis sancti Matthiæ, 29.

Mattthias Illyricus, Lutheranae sectæ vir, Missam antiquam ex bibliotheca Palatina edidit, 570. Huius Missæ antiquitas, et momenta expenduntur, 571.

Mauricius episcopus Parisiensis interrogatus ab episcopo Claromontano, de forma quadam baptismi, 554. Ejus responsum sententiæ Stephani Tornacensis de eadem forma, contrarium, *ibid.*—Mauricii (S.) et sociorum ejus martyrum natale decimo Kal. Octob., 416. Socii ejus sunt Exuperius, Candidus, Victor, Innocens, Vitalis et alii, *ibid.* Sancti Mauricii natale, 710. Ejus et sociorum officium, 824.—Mauricius Imperator, et uxor ejus Augusta, a Joanne patriarcha Constantinopolitano coronati die auptiarum, 584. A Mauricio Joannes idem rogatus, ejus benedixit nuptias in palatio, 596.

Maurilius Rothomagensis archiepiscopus, quo anno obierit, 581. Acta vitæ ejus compendiosa, *ibid.*

Maurus (S.), et alii septuaginta duo martyres tertio Kal. Decemb., 422.—Mauri (S.) abbatis natale decimo octavo Kal. Februar. assignatur, 501.

Maximi (S.) martyris natale et Missa, 83.

Medardi (S.) nomen recitatur in canone Missæ, 4, 285. Sancti Medardi festum et officium, sexto idus Junii, 800.

Mel et lac, quæ benedicta a recens baptizatis gustantur, quid significent, 588.

Melitus est possessio in Sicilia, in qua Ions baptismi miraculo celebris, 591.

Membrorum omnium unctio in confirmatione, 561. Membrum sibi truncatis pœna canonica, 467. Per membra corporis in sacro eloquio, plerumque animæ virtutes intelliguntur, 566, 582.

Memoria habetur sanctorum litur-

gii omnibus juxta antiquum morem, 285. Sacrificium non potest offerri nisi in communione sanctorum, quorum memoriae communicamus, *ibid.* Post consecrationem in memoria vivorum et mortuorum simul in Græcorum liturgiis, 567.

Mensa patriarchæ Constantinopolitanae, quibus ritibus eucænia oratorii celebraverit, 451.

Mennæ (S.) martyris natale, 140, 715.

Mensa Justiniani Imperatoris ex omnibus pretiosis rebus facta, 288.

Mercii sunt Angliæ populi, 587.

Meriti æstimator, *id est* demeriti, seu peccati, 180, 290, 444.

Merolitanus (S.) Sotus, episcopus regionarius, *id est* sine titulo consecratus, 481. Corpus ejus integrum, sacerdotibus infulis redimitum, est in sepulchro inventum, *ibid.*

Mersio trina in baptismo fit, juxta priscum Ecclesiæ morem, 352. Quandoque unica, *ibid.* Ritus trinae mersionis refertur inter apostolicas traditiones, 353. Quid significet trina mersio et emersio, *ibid.* Unica mersionis qui fuerint auctores, *ibid.* Unica mersionis baptizati jubentur iterum baptizari, quia forma illegitima baptizati, *ibid.* Unica mersione, et forma legitima baptismus collatus est validus, *ibid.* Sub trina mersione forma semel proferebatur, *ibid.* Apud Græcos aliquando fuit in usu, ut ter ipsa forma cum trina mersione pronuntiaretur, 354. Mersio ita fiebat, ut totum corpus et caput ipsum mergeretur, 384.

Morsus, *id est* participatio, quintus poenitentium gradus, qui, expleta poenitentia, Eucharistiæ participes erant, 461.

Metropolitani est imponere coronam regi, 591. Cur metropolitanus Henricum IV Francorum regem non coronaverit, 592.

Michaelis (S.) archangeli Ecclesiæ dedicatio, tertio Kal. Octob., 151. Missa in honore sancti Michaelis, *ibid.*, 711. officium sancti Michaelis, 825.

Micrologus frustra dixit hæc verba, et omnibus orthodoxis, non esse de canone Missæ, 284.

Minister dicitur aliquis minoribus ordinibus initiatus, 241, 556.

Ministerium sumitur pro vase, 452. Sacri pompa ministerii, *id est* vasa aurea et argentea Ecclesiæ, 453, 467, 474. Ministerium dicitur abacus, *id est* mensa marmorea calices continens, *ibid.* Usurpatur etiam ministerium pro tapetibus, pallis et similibus Ecclesiæ ornamentis, *ibid.* Qui fraudaverit aut neglexerit de ministerio Ecclesiæ, canonicis plectitur poenis, 467, 474.

Minutæ causæ, quæ sint, 468.

Miracula de Eucharistia, 565, 579.

Missarum celebratio, sacramentorum nomine appellata, 274. Missa in singulari pro sacrificio corporis et sanguinis Christi liturgico, usurpata a sancto Ambrosio, 275. Hoc vocabulum solet in plurali a sanctis Patribus accipi, *ibid.* Missa olim debebat initium a psalmodia, præmissa altaribus et chori sufflitione, *ibid.* Auta Cælestinum papam Missa incipiebat a lectionibus, 276. Non una fuit omnium Ecclesiarum, de initio Missæ usus, *ibid.* Antiqua Ecclesiæ consuetudo orandi pro fidelibus defunctis in liturgico Missæ sacrificio, 269. Olim Missæ tenebantur hora nona in semijuniis, 293. In jejuniis hora vespertina, 324. Aliis diebus hora tertia, *ibid.* Primitivæ Ecclesiæ temporibus, Missarum solemnitas de nocte

celebrabantur, *ibid.* Pontifex aliquando duas Missas, aliquando unam pro devotione faciebat, 405. Olim uni sacerdoti plures Missas canere licebat, *ibid.* Papa in festo apostolorum Petri et Pauli duas Missas faciebat, alteram apud sanctum Petrum, alteram apud sanctum Paulum, *ibid.* Sanctus Leo Missarum celebrationem eodem die iterari ab eodem prohibuit, *id est*. Si tamen ob angustias Ecclesiæ omnis populus sacrificio interesse non possit, permittitur iterari, *ibid.* Quando apostolicus duos Missas celebrat una die, inter eas non lavatos, nisi post officium, 111, 405. Missæ tres in festo sancti Joannis Baptiste, qui intelliguntur celebrantur, 404. Missa unica olim in una Ecclesia per diem celebranda, 405. Missa sancti Augustini pro vivis vel defunctis, 486. Missa ad prohibendum ab idolis, 500. Quæ fuerit hujus instituendæ Missæ ratio, *ibid.* Missa chrisimalis in feria quinta cenæ Domini, 527. Missa unica simul a pontifice et presbyteris dicta, 336, 337. Missæ tres in cenâ Domini, 327. Aliquando Missæ duntaxat duæ, *ibid.* Missa præsentificatorum apud Græcos, 555. Missa offerri pro malis rebus vetatur, 468. — Missæ defectus, vel circa Eucharistiam iam accidentem, quibus poenis canonicis plectuntur, 468. Missa proprie incipit ab offertorio, 526. In Missa pro infirmo, introitus, gradale, offertorium et communicatio sunt duplicia, 554. Oratio in Missa dicitur ante præfationem, ex more antiquo, 564. Oratio ante offerendam a Græcis recitatur, non a Latinis, 562. Oratio mystica ante consecrationem olim clara voce recitatur, 577. Oratio olim unica in Missa ante Evangelium, 278. Quinque orationes apud Græcos ante pacem, *ibid.* Tres secundum sanctum Joannem Chrysostomum, *ibid.* Oratio ad Complendum non est benedictio, 297. Oratio pro regibus et imperatoribus in canone Missæ, 284. Missa Mozarabum habet duplicem hostiæ elevationem: priam statim post consecrationem, 565. Juxta antiquum morem archidiaconus, dictis a pontifice: *Per ipsum, et cum ipso*, levabat calicem, et tenebat per ansas elevatum coram pontifice, *ibid.* Hostiæ et calicis elevatio statim post consecrationem, non est ritus antiquus, *ibid.* Græci attollunt corpus Christi post Orationem Domiuicam, immediate ante communionem, *ibid.* Pontifex attollens sanctum panem, dicebat: *Sancta sanctis*; et fiebat communicatio, 566. Sacerdos cum hostia elevata ter faciebat signum crucis, 567. Quid significet hostiæ elevatio cum triplici crucis signo, *ibid.* Communicatio corporis et sanguinis Domini, qui dicitur consecratus, 568. Missas olim fuisse de sanctis, et festis, contra errorem Illyrici asseritur, 570, 571. Ordo precum dicitur ratio celebrandæ Missæ, 572. Canon appellatur textus canonice præcis, *ibid.* Totum fore Missæ sacrum est gratiarum actio, 609. Missa pro defunctis desiderantibus poenitentiam, et minime consequentibus, qui debeat intelligi, 610. — Missa de sancto Cypriano, 416. De dedicatione Ecclesiæ, 438. Per octo dies celebrata, 438. Missa de defunctis, 481, 572. De sancto Hieronymo, 417. De sancto Martino, 406. De sancto Mauricio et sociis ejus, 416. De sancto Remigio, 417. De sancto Vedasto, 418. Missa pro infirmo, 551. Pro infirmo, qui mortui est proximus, 552. Pro regibus, 556. Missa ab Illyricis edita, 570. Missæ celebrandæ non fuit olim unica ratio, *ibid.*

Misto sacrificio communicare, quid sit, 569. Olim prohibitum, *ibid.* Quo in casu permissum, *ibid.* Siccio sacrificio communicare, *id est* Corpore Christi separatim a sanguine, dato, *ibid.*

Mittra, *id est* diabolus, divinorum similia mysteriorum, signat in frontibus milites suos, 361.

Mittra erat ex lana, anro et purpura contexta, 441. Præter velum solebant mitra seu mittella virgines ornare caput, *ibid.* Ut repudatis sæculi viris in Christo unpsisse indicarent, 442. Mitra est pileum phrygium caput protegens, *ibid.* Antiquorum mitra erat corona ex fasciis et orariis compacta, 558. Mitrae usus antiquis episcopis ignotus, 557. Quando ejus usus in Ecclesia cepit, *ibid.* Per abusionem omnis corona appellatur mitra, 559. Mitrae hodiernæ pontificum a veteribus dispares, *ibid.*

Modestus (S.), 402.

Monachi communicantes in sanctæ Parasceves solemnitate, 512. Monachi non debent comedere extra horam regulæ præstitutam, 455. Nihil debent accipere sine licentia, *ibid.*

Monophysitarum ab hæresi Theodulphi Aurelianiensis episcopus longe discedit, 382.

Mormanus Brito a Ludovico Pio imperatore rebellis compescitur, 519.

Mors nostra Christi more destructa, 388. Si moribundus, peccata poenitentia, statim priverit usu linguæ et rationis, sacerdos adveniens, quid facere debeat, 609.

Morticinum et suffocatum qui comederit, poenis canonicis subditur, 467, 478.

Mulier prægnans jejunare, si velit, potest, 463.

Munera (rs) in canone Missæ, qui distinguatur a dona et sacrificiis, 285. Munera seu donaria a fidelibus in Ecclesiæ dedicatione oblata, in usum ejus ab episcopis consecrabantur, 452.

Musæo Massiliensi presbytero quidam tribuunt orationem canonis: *Te igitur*, 283. Musæus composuit sacramentorum volumen egregium, 571.

Mutilatio sui ipsius, quibus poenis canonicis prohibita, 467, 474.

Myrtea corona sacrificale cereris ingehantur in sacris, 558.

N

N. Littera, quæ vulgo ponitur loco nominis proprii, quando cœperit, 572. Antea poni solebat nota *ill.* cum transversa linea, *ibid.*

Naboris (S.) martyris natale, 105, 700.

Nares sputo illitæ in scrutinio catechumenorum, 331. Narium unctio in confirmatione apud Græcos, 561. In extrema unctio nares unguuntur, 538, 541, 549, 555. Nares in summitate, et subtus unguuntur, crucis modo, 549.

Natale alicujus sancti, in die translationis ejus, sæpius celebratum, 407, 418.

Nazarrii (S.) martyris natale, 105, 700.

Nepotianus Latine tempestarii, *id est* tempestatum immissores, 472. Quibus poenis canonicis sint plectendi, *ibid.* Canonibus plectuntur asserentes inagos posse immittere tempestates, *ibid.*

Nerei, Achillei et Pancrati (SS.), martyrum natale, 87, 592, 694.

Nicasii (S.) nomen recitatur in canone Missæ, 4, 116, 265.

Nicænum concilium non sustulit canonem quarto electiones episcoporum, per clerum et populum fieri solitas, 511.

Nicolaus Thuanus Carnotensis episcopus consecravit Carnot. Henricum IV, Francorum regem, 592. Compositum librum de coronatione Henrici IV, 531. Unxit regem liquore celesti, quem olim Angelus sancto Martino attulerat, 589.

Nicomedis (S.) natale 17 Kal. Octobris, 129, 710. Calendii Junii Romæ dedicatio basilicæ sancti Nicomedis presbyteri et martyris, 403, 402, 699. Nicostrati (S.) natalis sexto Idus Novembris, 139, 421, 608.

Nigræ virginum vestes, 440.

Nilammon in episcopum electus est a civibus urbis Geras, 598, 512. Sui electioni non acquiescentem Theophilus Alexandrinus hortatur ut ordinationem a se requirat, *ibid.*

Nobilicium monasterium Atrebatense, in quod facta est sancti Vedasti translatio, 418.

Nobis quoque peccatoribus, sæpius in Missa olium reperitum, 577.

Nomina non in ipso baptismo, sed ante illud olim infantibus et pueris vulgo fuerunt imposita, 310. Infantibus qui octavo, vel prius, sui natalis die baptizabantur, in ipso baptismo nomina videntur fuisse imposita, *ibid.* Olim apud Romanos, nono ab ipso natali die maribus, et octavo feminis nomina imponebantur, *ibid.* Græci nomina infantibus decimo a natali die imponebant, *ibid.* Francioni die nomina imponebant, 351. Nomina jam in p. sita, aliquando in baptismo mutabantur, 352. Nomina viventium in Missa post consecrationem recitantur, 367. Nominum descriptio habet baptizandorum, 331. Nominis Dei invocatione altari dedicata, 450.

Noxa. Vide Ilora.

Nordanimbri sunt Anglæ populi, 587. Nos tibi semper, etc. Ab his verbis prælationis, incipit gratiarum actio pro omnibus acceptis a Deo beneficiis, 280.

Nota ill. cum linea transversa, loco nominis proprii, in Codicibus s. ribi solita, 572. Notæ sunt signa, s. u. compendia verborum a veloce scriba linguae celeritatem præcedente, 313. Antiqua scribendi notis consuetudo, 613.

Notarii sunt scribæ episcopi, qui ex lectorum collegio ut plimum, assumebantur, 70, 343. Expliciores dicuntur notarii ab excipiendis notarum compendiis, *ibid.* Notarium, *id est* signorum compendio scriptor, seu scriba velox, notarius appellatur, *ib. d.* 615.

Novatus hæreticus cum suis Eucharistiam porrigeret, ab eis exigebat per sacramentum, quod nunquam ad partes Cornelii transiret, 580.

Nubentes, cur post benedictionem vitæ vinculo copulentur, 598. Quid vitta colore candido et purpureo mista, significet, *ibid.*

Nudi in sola tunicea exorcizati, 377. Numerus senarius, quid designet, 501. Quid septonarius, *ibid.* 371, 585; quid octavus, 300, 301; duodenarius, 512; sexagenarius, 314. Ratio numerandi, *ibid.*

Nova ei dicitur, quando ceptum est palli a populo apud Græcos, 553.

Nundina Romæ mortuum dea a novo die nascitum nuncupata, 570.

Nuptiarum celebritas ex more veteri fit inter Messarum oleum, 505. Veters tricesimum et annive sarum diem nuptiarum devote celebrabant, 596, in quo hanc celebritatem ponebant, *ibid.* Nuptiæ et nubere a nubibus dicuntur, 598. Obnubere est caput operiri, et nuptiæ dicuntur a capitis operatione, *ibid.* Hic mos civilis a Romanis ad Christianos traductus, *ibid.* Bene actio nup-

tiarum fit in Missa post Orationem Dominicam, 506. Mos iste nuptias benedicendi velus in Ecclesia, *ibid.* Nuptiarum conditio, 597, necessitas, *ibid.*

O

Oblata modica in altari consecranda, secundum ecclesiasticam consuetudinem, 564; rotunda et formæ circularis, *id est*. Panis rotula, quæ oblatæ dicuntur *ibid.* Oblata crucis signo benedicta, 287.

Oblationem snam, *id est* panem et vinum olium fideles, tum clerici, tum laici in Missa communicaturi, ad altare ad sui communionem offerebant, 174, 443, 509, 563. Sine oblatione communicare est communicare in oratione et precibus, assistendo Missæ iute græcum fidelibus, sine Eucharistiæ sumpcione, 474. Episcopus ordinans tradit ordinato episcopo oblationem integram, *id est* hostiam consecratam, de qua communicat, 518. Idem facit episcopus presbytero a se ordinato, 519. Oblationes erant duplicis generis; aliæ in corpus Domini consecrandæ, aliæ ad usus pauperum benedicendæ, 564. Oblatio in altari consecranda debet esse panis integer, et nitidus studioque præparatus, *ibid.* Orationes dicendæ ab offerentibus suas oblationes, et a ministris eas accipientibus, 574. Rex in Missa corona us, offert panem et vinum ad se communicandum, 591.

Obnubere idem est quod operire, 598.

Octava designat supremum resurrectionis diem, et felicitatem æternam, 500. Unus dicitur idem octavus dies, 511. Octava dicitur a Græcis, ἀκτὼν, *id est* discessio, 500. Octavas, pro Octava, indeclinabile juxta usum veterem, 589, 401. Octava Nativitatis Christi, 500. San ti Benedicti, 497. Pentecostes, 401. Concurrit cum festo sanctissimæ Trinitatis, *ibid.* Controversia de utrius celebrando festo, *ibid.*

Octavii (S.) natale Thessalonica, Kal. Junii, 402.

Oculi septem in uno lapide apud Zachariam prophetam, quid significant, 372. Oculi in extrema unctione in supercilii et subcilii juxta angulos ungentur, 549.

OElippus diras filiis suis cur fuerit imprecatus, 590.

Offertorium seu Orterenda est antiphona, 582. Sic dicta, quia dum caneretur, populus sua dona in altari offerebat, 279. Cur non cauter offeritorium in Missa Sabbati sancti, 588. In Africa, tempore sancti Augustini, canebatur psalmus ante offeritorium, 562.

Officium in coena Domini, qua hora olim inceptum, 524. Officium feriæ quintæ in coena Domini, 536. Ea, ex quibus divinum constat officium ex antiquo usu insituta et hucusque retenta, 750. Officium divinum devote ac humiliter persolvendum, 489. Recitari solebat coram ægroto post unctionem extremam, 554. Codex continens officium divinum dicitur officialis, 750. Officium divinum dicitur cursus, *ibid.*

Oleum infirmorum consecratur proxime ante illa verba canonis. *Per quem huc omnia*, etc., 328, 557. Oleum ad ungentos tam infirmos quam energumenos benedicendum ab episcopo, et omnibus presbyteris, ex traditione apostolica, 557. Consecratur in ipso officio consecrationis corporis et sanguinis Domini, *ibid.* Oleum catechumenorum benedicatur juxta antiquum morem, 331. Ritus consecrari olei ex eucharistia, 559. Oleum a Patribus sæpe sumitur pro unguento, seu chrismate, 585. Oleum sanctificationis est oleum sanctificatum a, 547. Oleo sacro unguuntur re-

ges, 589. Oleo sacro e celo missa nunti Francorum reges, 588. Oleum ecclesie missum christiati mistum, *ibid.*

Olivæ ramus cum quo reversa columba ad arcam est, quid significet, 530, 531.

Omittere idem significat quod dimittere, 589, 551.

Ὀμολογία, *id est* professio virginum, 411.

Ὀμωφύριον, a Græcis dicitur pallium, 520. Non eadem plane est omophorii forma et pallii, *ibid.* Omophorium seu humæra est commune omnibus episcopis ornamentum, cuiusvis gradus sint, oblongis sudariis simile, 525. Quid significet in patriarchis, et archiepiscopis, *ibid.* Quid in episcopis, *ibid.* Quid significant cruces quas habet omophorium, *ibid.* Episcopi humerale ex lana, non ex lino, significat pellem ovis errantis, quam Dominus humeris suis susceperat, *ibid.*

Optimum significat bonum, secundum phrasim Græcam, 445. Omne bonum in quocunque gradu Dei est, et a Deo, *ibid.*

Oranti Christiani capite nudo, 517.

Paganus operio, *ibid.* Orantes ad Orientem conversi, 528. Oraria sunt textilia quedam oblonga, 558. Orarium est oblongus talis, instar orarii, qui sustentantur crucem adorantis, 540, 607. Orarium est quod vulgo stolam dicimus, 505, 607. Non licet sacerdoti absque orario ab utroque humero dependenti Missam celebrare, aut ad communionem accedere, *id est*. Orarium imponitur diacono circa humerum sinistram in sua ordinatione, 521.

Oratio Dominica recitatur super Christi corpus, ex veteri et apostolica consuetudine, 291. Ex antiquo more post commemorationem defunctorum in omnibus liturgiis, sequitur Oratio Dominica, *ibid.* Quæ olim sacerdos Oratio Dominicae subjungebat, *ibid.* In Oratione Dominica præcum continetur integritas, 565, et quicquid ad presentis et futuræ vitæ perinet dispensationem, *ibid.* Cr Oratio Dominica dicitur periculosa, 468, 476. Quanta reverentia omnia a sacerdotibus recitabatur Oratio Dominica in Missa, *ibid.*—Orationes solennes feriæ quartæ et sextæ majoris hebdomadæ solebant olim dici aliquo intervallo ante Missam, 525, 606. Hora octava, *id est* post meridiem secunda, ingreditur ad Missam, 64, 525. In oratione solenni episcopus nominat apostolicum, Presbyteri episcopum suum, 69. Supplicandi sui orandi affectus a Deo tribuitur, 179, 444. Sine Dei gratia supplicare potest nemo, *ibid.* Oratio dicitur in Missa ante prælationem, ex more antiquo, 564.—Oratio Missæ ea est quæ hymnum Angelicum in Missa sequitur, 571. Ordo precum est ratio celebrandæ Missæ, 572. Oratio ante offerendam a Græcis recitatur, a Latinis non, 562.

Oratio mystica ante consecrationem, olim clara voce recitata, 577. Oratio Impositionis manus, 464. Oratio sacerdotis antequam suscipiat penitentem, 463. Oratio olim unica in Missa ante Evangelium, 278. Orationes quinque apud Græcos ante pacem, *ibid.* Tres secundum sanctum Joannem Chrysostomum, *ibid.* Oratio ad Complendum non est benedictio, 297. Oratio pro regibus et imperatoribus in canone, 284. Oratio pro Romanorum et Francorum imperio, 522. Orationes ad dandum penitentiam 464. Orationes septem reconciliationis penitentium, 458. Orationis conclusio, 295. Oratione dicenda antequam detur extremam unctionem, 548. Oratio inter ipsas unctiones melior, 535. Orationes completis

unctionibus dicendæ, 356. Oratio in consummationem, post viaticum datum dicenda, 351.

Ordo ad sacros ordines benedicendos, 219. Qui ordinatur, ministri Ecclesiæ apud Latinos, Græcos, Maronitas, etc., *ibid.* Cur omnes ordines, tam minores, quam majores vocentur sacri, 487. Usus diuturnus obtinuit ut alii sacri dicantur ordines, alii non sacri, *ibid.* Majores gradus ante Evangelium, minores post communionem olim dabantur, 219. Hodie minores priori loco dantur, posteriori majores, 487. Minores olim Dominicis diebus dari poterant, sic hie mos tam pridem antiquatus, *ibid.* Majores in Sabbatis quatuor temporum, *id est* in eunte vespere Sabbati, quo dies Dominicus incipit, juxta veterem Ecclesiæ consuetudinem, *ibid.*, ac etiam Dominicis die mane, continuato Sabbati jejuniu, *ibid.* Jejuniis jejunantibus sacra ordinatio conferatur, *ibid.* Cur Dominica mane continuato jejuniu Sabbati, sicut conferebantur ordines sacri, 488. Usus hodiernus, quo ordines majores et minores simul in Sabbatis quatuor temporum conferuntur, est antiquus, *ibid.* Ordinum conferendorum ritus juxta Græcos, 521.—Ordines sacri non iterantur, cum degradati recipiunt instrumentorum restitutionem, 501. Materia essentialis sacrorum ordinum diaconatus, presbyteratus et epiſcopatus est sola manuum impositio, 504, 505. Instrumentorum portectio est accessoria, 506. Hæc est moderna Parisiensis scholæ communis sententia, *ibid.* Hinc non repugnat Eugenii IV, papæ in decreto ad Armenos sententia, *ibid.* Romana Ecclesia sacras Græcorum ordinationes, quæ per solum tantum manuum impositionem, nunquam improbat, 504. Irritantur ordinationes quædam, in quibus episcopus imposuerat manus, presbyter benedictionem, *id est* formam pronuntiaverat, 505. Sacris ministris ordinandis signum crucis a consecrante pontifice imprimitur, 515.—Ordinandorum mores diligenter olim examinabantur, 497. De ingenio et capacitate eorum inquirebatur, *ibid.*, coram populo ordinantur, *ibid.* Non sine titulo ordinantur, 496. Ordinis primi sacerdos est episcopus; secundus presbyter, tertius diaconus, 519.—Ordo Romanus, qui nunc exstat, est antiquus, 453. In eo tamen quedam detracta, quedam fuere immutata et addita, *ibid.*—Ordo precum, 571.

Oremus Dominum, apud Græcos dici solet, 521. A diacono, non a sacerdote cantatur, *ibid.* Feris quarta et sexta majoris hebdomadæ sacerdos non solum *Oremus* dicit, sed etiam pro quibus orandum sit monet, *ibid.*

Orientalium ratio in observanda Quadragesima, 315, 316. Antiquus mos Ecclesiæ ab apotolis deductus, ut orantes Christiani faciem habeant ad Orientem conversam, 528. Cur ad Orientem conversi orent Christiani, 329. Sacræ *Actes* ut plurimum, Orientem spectant, *ibid.*

Orthographia antiqua Latinorum quorundam nominum, Græcam linguam imitantium, et aliorum, 612, 613, 614, 615, 616.

Osanna in excelsis, 2, 282.

Osculum, aliud simplex, aliud illecebrosum; aliud sine inquinamento, aliud cum inquinamento, 468. Pacis osculi illecebrosi canonice, quæ sit, *ibid.* Non licet Eucharistiam nec osculum mortuis tradere, 485. Pontifex statim communicatus dat pacis osculum, juxta ritum Ecclesiæ Latine, 567. Græci dant osculum pacis ante prelationem, *ibid.* Olim quo loco Missæ Hispani osculum pacis

dederint, *ibid.* Regem unctum osculatur metropolitanus, 594. Henricus IV, osculatus est pontificem et pares Franciæ, *ibid.* Pontifex osculatur omnes, vel salem presbyteros et diaconos sibi circumdatos in introitu Missæ, 560. Presbyteri et diaconi osculantur manus pontificis, *ibid.*

Ostiarium, quo Missæ loco ordinatur, 487. Ritus ordinandi ostiarium, 219. Ostiariorum mentio in Patribus antiquis, 488. Officia ostiarium, 489.

Ostiensis episcopus ex more antiquo consecrat summum pontificem, 517, ut propinquare Romanæ sedi, juxta consuetudinem, *ibid.* Tertium fundit orationem Ostiensis episcopus in consecratione imperatoris, 586. Ungit sinistram ejus brachium et inter scapulas, *ibid.*

Oratio in oratorio, etc., adjectum Orationi Dominicæ, 291.

Otto Bambergensis archiepiscopus in extremis positus, tria hoc ordine suscepit sacramenta, poenitentiam, extremam unctionem, et prostratio viaticum corporis Domini, 556.

Ovorum benedictio, 565.

P

Pacificare, in canone Missæ. Deprecamur Deum pro communi Ecclesiarum pace, 283.

Pactiones quæ cum Deo fiunt in baptismo, tam a baptizato quam a baptizante præ oculis semper habendæ, 368. Qui fiunt irritæ, *ibid.* Pactiones istæ sunt duæ, *ibid.* Quomodo custodiantur, *ibid.*

Pallæ corporales, seu corporalia, erant olim ita amplæ, ut involverent Christi corpus et calicem ipsum, 431. *Vide* Chrysalis Pallæ quæ sunt in substratorum sunt mappæ, seu pallæ altaris, 495. Pallæ aliæ sunt corporales, aliæ altaris, *ibid.* Substratorum sunt grossiores telæ in altari, quæ pallis altaris substernuntur, *ibid.* Pallæ corporales a quibus et quo in vase sint abluendæ, 222, 495. Ubi palæ corporales lavatæ fuerint, nullum aliud linteamen abluatur, *ibid.*

Palli descriptio, 520. Dicitur a Græcis *ἀπαλάττω*, *ibid.* Non plane eadem est forma palli et omphorii, *ibid.* Olim in pallio non inerant cruces, *ibid.*

Palmarum festum, 518. Dominica in ramis Palmarum, 60. Antiquissima est solemnitas palmarum, in qua fit processio cum ramis arborum benedictis, 518. Palma arbor est symbolum victoriæ, 515. Palma manus, quid significet, 592.

Pamellus edidit lib. *Sacrament.*, præfat. iii. et Liturgica, *ibid.*, et vi.

Pancratii martyr Misæ, 87, 592, 694. Panis benedictus, 254, 555. Panis in calice tinctus, datus populo in communionem, 553. Panis et calicis sublevatio in Missa, 565; in modum crucis, 567. Panis ad Eucharistiam, qualis esse debeat, 564.

Pantaleon (S.), 116.

Pantheon Romæ a Bonifacio papa IV, conversum in ecclesiam sanctæ Mariæ et omnium Martyrum, 392. Hoc Pantheon ædificatum fuerat a Marco Vipſiano Agrippa, *ibid.* Cur hoc nomine appellatum, *ibid.* Olim in pago Bethelia prope Gazam Palesinæ, fuit templum hoc quoque nomine nuncupatum, 395. Fuit olim Athenis templum ab Adriano imperatore diſſolutum commune, *ibid.*

Pape ordinandi ritus, 517. Ab episcopo Ostiensi, ut propinquiore, juxta Ecclesiæ Romanæ consuetudinem, ordinatur papa, 518. Præyrium est tiara papæ, 442. Papa est primas omnium

qui in orbe terrarum sunt sacerdotes, 226, 518. Natalis papæ est dies quo in pontificatum est promotus, 520. Hunc diem summi pontifices et episcopi quotannis solemniter celebrare solebant, *ibid.* Nomen papæ recitari jubetur et solet in canone Missæ, 577. Quantum papa duas in die celebrat Missas, 405.

Papyrus ad lucernas adhiberi solita, quid sit, 546. Papyrus in cereis, *ibid.*

Paradisus terrestris in Oriente, 529.

Parascere est feria sexta cujusque hebdomadæ, 470.

Parietum templi lotio, 542.

Parmenas (S.) diaconus, 505.

Parthenensis Calensis Codex, præfat. iv.

Participes dicuntur apostoli, 508.

Pascha annotinum, *id est* anniversarium dicitur, quo die anni sequentis a baptismo, cum oblationibus baptismi memoria solemniter celebratur, 590. Hoc Pascha post Dominicam in albis celebratum fuisse videtur, *ibid.*

Paschalis observantia est jejuniu Quadragesimale, 315. Jejuniu, cur dicitur Paschalia, *ibid.* 316. Jejuniu Pascha, *id est* Quadragesimam, *ibid.* Paschale sacramentum corporis et sanguinis Christi, dicitur reinedium æternum, 517. Qui paschale mysterium possimus habere perpetuum, 51, 595. In ipso solis occubitu solemnitas Paschalis olim incipiebat, *id est* vesperæ Sabbati, 598.

Passionis legendæ in Ecclesia in majore hebdomada, usus est antiquus, 524.

Patenæ consecrationis formula, 151. Signo crucis de oleo sancto vel chrismate patena consecratur, *ibid.*

Patrini ad interrogationes respondent pro infantibus, usum rationis non dum adeptis, 352. Adulti baptizati pedem ponunt super pedem patrini sui, 357. Patrini sunt qui offerunt baptizandos, eoque baptizatos de sacro fonte suscipiunt, *ibid.* Dicuntur suscepores et sponsores, *ibid.* Ad quid teneantur erga filios, *ibid.*

Pauli (S.) apostoli nomen recitatur in canone Missæ, 3, 4. Ejus Conversio et Missa, 22. Mutatum dicitur sancto Paulo nomen, die Conversionis suæ, 306. Sanctus Paulus universum mundum sua prædicatione docuit, 505. In vincula septies coniectus. . . patientiæ præmium reportavit, *ibid.* Fulgur illud a Jerusalem. . . usque ad terminos terræ luxit, *ibid.* Prædica Kalend. Julii natale sancti Pauli, 115, 702, 808. Cum utraque olim solemnitas Petri et Pauli apostolorum simul ageretur, sanctus Gregorius Pauli dicitur fecisse Translationem, 405.—Paulus (S.) martyr. *Vide* Joannes.—Paulus (S.), Constantinopolitanus patriarcha, prius lector et notarius fuit ejusdem Ecclesiæ, 545. Paulus Samaritanus, quod excelsum thronum sibi in ecclesia statuisset, ab episcopo est vanitatis reprehensus, 540.

Pax vobis. Formula est qua utitur pontifex ad salutandum, maxime in sacerdotibus, 326. Aliquando *pax vobiscum*, aliquando *Pax omnibus*, quæ formula dicitur legitima, *ibid.* Illæ Latinorum formula; hæc ultima Græcorum est, 527. Hispani hæc formula salutandi, *Dominus sit vobiscum*, olim utebantur, *ibid.* Pax vobiscum episcopus dicit tantum diebus festis, *ibid.* Episcopo salutanti; *Pax vobis*, populus respondet: *Et spiritus tuus*, 587.—Pacis osculum dat pontifex statim communicaturus, juxta ritum Ecclesiæ Latine, 567. Græci dant osculum pacis ante prelationem, preces mysticas et consecrationem, *ibid.* 568. Antiqua Hispaniæ Ecclesia secuta est ritum Græcorum, 568. Per osculum pacis designatur nostræ utilitas fidei, 258.

Peccare, aliud est desidiose, aliud analitiose, aliud scienter, aliud ignoranter, aliud negligenter, aliud arroganter, 367.

Peccatum omne cur superbia dici possit, 367. Qui post peccatum penitenter conemnit, in magnum superbiam baratrum se immergit. *ibid.* Quid delatur peccata post baptismum commissas, 369. — Peccatum originale dicitur culpa tradux, *id est* quæ a protoparente manavit ad posteror, 426.

Pectoris tunsio solita fieri, auditio verbo: *Confiteor*, 539. Pectoris unctio in catechumenis, 531. In extrema unctione, 553. In confirmatione apud Græcos, 561.

Pedes super et sub plantis ungantur in extrema unctione, signum crucis faciendo, 549.

Pelagiani ex libro Sacramentorum, refutati, prefat. vi.

Pelagii II. decretum de præfat., 294. Pentecostes dicitur festum in Quinquagesimo, 400. Juxta vetus institutum Ecclesie, baptismus conferebatur in vigiliis Paschæ et Pentecostes, 598. Dies Pentecostes sicut et Paschæ incipiebat olim celebrari post vesperam Sabbati, 400. De die octava Pentecostes celebranda olim fuit controversia in Gallia, 401. In vigilia Pentecostes litanie, Deinde, *Confitemini*, etc. 698.

Per omnia sæcula sæculorum. Antiqua hæc orationis formula apud Christianos, 291.

Percussoris poenæ variæ, pro personæ circumstantiis, 467, 474. Qui per iram, aut iram percusserit, icu debilem, vel deformem fecerit hominem, præter damna et impensas medici, canonicis poenis subiaceat, *ibid.*

Perdonari, *id est* concedi, 287, 581.

Perennare active, idem ac perpetuare, *id est* elicere ut aliquid perpetuum duret, 531. Alias sumitur intransitive, *ibid.*

Peripsema, seu peripsema, *id est* limatura metalli, purgamenta pomi, quisquiliæ domus, et rasura ejusque rei, seu quod omnium pedibus conculcatur, 527, 615.

Peristeria, femina clarissima Alexandria, pecunias in subsidium pauperum et incensum quod Deo offerretur dedit, 429.

Perjuris poena canonibus indicta, 466.

Permittere, *id est* emittere, 148, 426.

Perpetuæ et Felicitatis (SS.) ut memoria in canone Missæ post consecrationem, 4. Nonis Martii natalis eorumdem, 310, 312.

Perpetuus (S.) Turonensis episcopus aedificavit ecclesiam super sepulchrum sancti Martini, 406.

Pertinere, *id est* pertinere, 174, 444.

Petræ erant agrorum termini, quæ sub nomine Dei termini olim colebant, 311. Arguuntur ii qui ad nescio quas petras agunt quæ ad Ecclesiam non pertinent, *ibid.* — *πέτρος* apud Græcos Petram etiam significat, 405. Petrus Latinum recte a Græco deflexum, *ibid.* — Petri (S.) nomen recitatur in canone Missæ, 3, 4. In vigilia sanctorum Petri et Pauli duæ Missæ assignantur, una de sancto Leone, altera de vigilia, 405, 702. In festo ipso papa duas etiam Missas faciebat, alteram apud sanctum Petrum, alteram apud sanctum Paulum, *ibid.* Officium festi apostolorum Petri et Pauli, 806. Kal. Augusti ad sanetum Petrum ad Vincula, 705. Et catensæ ejus osculantur ipso die, 409. Cathedra sancti Petri, 29, 665. *Vide* Cathedra. Corona sancti Petri, 449. Petro Deus principatum in

Romani, nominis ærce tribuit 605. Animas ligandi atque solvendi pontificum Deus Petro tradidit, *ibid.* Petrus inter ipsos fidei principes sortitus principatum 657. Sancti Petri ad Vincula ecclesie dedicatio, 409. — Petrus Alexandrinus in locum sancti Athanasii a clero et populo eligitur episcopus, 512 — Petri (S.) martyris natale, 104, 699. — Petrus Claromontanus episcopus de validitate cujusdam formæ baptismi consulit Mauricium Parisiensem, et Stephanum Tornacensem episcopos, 554. — Petrus Knapheus hæreticus Trisagio adjecit: *Qui crucifixus est pro nobis*, 282. Quartam in sanctissimæ Trinitatis mysterio inducebat personam, vel Trinitatem pro nobis crucifixam, *ibid.*, vel etiam Spiritum sanctum fuisse crucifixum, cum Manichæis asserebat, *ibid.*

φαινόλιον, seu *φαινόλιον*. Phænolium est genus palin, penula seu vestis exterior, quæ stichario, *id est* tunicæ stricæ superinduitur, 525. Phænolium patriarchæ album erat, et multis crucibus sparsum, unde et *νεκροκόπιον* dicebatur, *ibid.*

Philippi apostoli nomen recitatur in canone Missæ, 3. Officium sancti Philippi, in quo hæc apostolus cum Philippo diacono videtur confundi, 795. — Philippus Augustus Francorum rex a Guillelmo Rhenorum archiepiscopo christum sacratum, 591. Regis capiti coronam auream metropolitanae hinc imposuit, *ibid.*

Philo episcopus Cyrenensis non legitime ordinavit Siderium episcopum Palæstina, 508.

Philtia sunt incantationes, quibus trahitur amor mulierum ac puerorum, 474.

Phrygium appellatur mitra, seu tiara summi pontificis, 442. Dicitur phrygium ornamentum imperatorum, instar galæ, circulo aureo circumiectum, *ibid.*

Phylacteria, seu amuleta et ligatura, quæ in brachiis, cruribus et collo gestantur, 475.

Pietas misericordiæ operibus eum, quem repleverit, exuberare concedit, 372. Inutilis est pietas, si scientiæ discretionem caruerit, *ibid.*

Pippinus Francorum rex coronatus, et sacra unctione petus a sancto Bonifacio episcopo et martyre, 587. Pippinus appellatur Christianissimus, 591. Pippinus et duo filii ejus a Stephano papa III reges ucti sunt Francorum, *ibid.*

Piscem mortuum in flumine inventum conedere olim nefas, 478.

Πισσαριον est resina cereæ mista, 426. Planeta. *Vide* Casula.

Plato rerum Hebraicarum non ignarus, 501.

Plenitudo sacri muneris est gratia, quam Eucharistia plene et abundanter confert, 35, 314.

Pluto Februus deus appellatus, 306.

Podium, seu Pogium est lectrum, anacletum in Ecclesia, ad quod gradibus ascenditur, 785.

Pœnitentes qualiter suscipi debeant ab episcopis et presbyteris, 462. Pœnitentium sit oratio, dimissis catechumenis, post Evangelium, manuum impositione accepta, et ipsi excedunt, 278. Cineres immitti in capita pœnitentium, eosque aqua benedicta lustrari, ut ex more antiquo, 450. Pœnitentes cilicio induuntur, *ibid.* Cilicium pœnitentium vestis, *ibid.* Penitentes capillos et barbam promittebant, *ibid.* Apud Gothos, cur contrarius ritus penitentibus, in concilio fuerit indictus, 451. Eliminantur Ecclesia pœnitentes, canentibus clericis responsum: *in sudore*, etc., juxta consuetudinem antiquam, *ibid.* — Pœ-

nitentes, quo ritu feria quinta in creua Domini reconciliantur, 457. In qua parte Missæ absolutio pœnitentibus olim dabatur, 458. Episcopi vel presbyteri pœnitentibus lacrymantibus, collacrymari solebant, 463, 470. Jejunia pœnitentibus imponenda in satisfactionem, 463. Ipsi indictis sibi alia debent addere jejunia, sive tetradas, sive parascevas, *id est* feriam quartam, vel sextam, *ibid.* Pœnitentes tota hebdomada jejuantes, non jejuant Dominica Romæ, neque Sabbato apud Græcos, 461, 471. Qui non pœnitet et in aegritudine velit communicare, detur ei sancta communio, et mandetur ei, ut si recuperet sanitatem, omnia confessus, sic pœniteat, 469. Pœnitentes a clero excluduntur, 491. Si necessitas coegerit, inter ostiarios vel lectores, ita ut nec Apostolum legant, nec Evangelium, admittantur, *ibid.* Extrema unctio olim non couleberatur pœnitentibus, quibus nullum dabatur sacramentum, 532. Hic usus postea mutatus est, *ibid.* Episcopi et presbyteri, quibus claves regni coelorum traditas sunt, judicia pœnitentium debent soli suscipere, 620. Si necessitas everserit absente presbytero diaconus suscipiat pœnitentem ad sanctam Communionem, 638.

Pœnitentiæ dandæ ratio, 464. Pœnitentiæ ordo, 465. Pœnitentiæ, qualis fuerit, et quanta competentibus catechumenis indicia, 569. Apud Græcos fuit quadraginta dierum, 580. Hi dies videntur initium duxisse paulo ante jejunium Quadragesimale, *ibid.* Per hos dies competentes omnia retro actæ vitæ peccata coulebantur, 381. Confessio hæc non erat sacramentalis, *ibid.* Alia erat catechumenorum pœnitentiæ, si forte tempore catechumenatus capitale crimen admisisset, *ibid.* Ratio assumenda pœnitentiæ publicæ, 449. Hæc assumptio pœnitentiæ fit per manuum impositionem feria quarta mane in capite Quadragesimæ, *ibid.* Plures ordines ad dandam pœnitentiam et pœnitentes reconciliandos, 214. Quatuor pœnitentiæ celebres gradus, fletus, auditio, substratio, consistencia, 461. Cujusque eorum officia graduum, *ibid.* Unctio infirmorum publicæ pœnitentiæ sacramentum erat, ætate Ivonis Carnotensis, 552. Venia pœnitentiæ per veram contritionem impetranda, 610. Hæc neque Esau, neque Antiochus sunt consecuti, *ibid.*

Pœnitentiæ Haliturgii, 462. Magna fuit olim librorum pœnitentium copia, 215. His confessionis et absolutionis, sacerdotalis ritus docebatur *ibid.* Pœnitentiales Romani duo erant, 462. Theodori Anglorum episcopi et Beate Pœnitentiales libri, *ibid.* Ab episcopo doceatur inter multos Pœnitentiales libros quis sit sequendus, *ibid.* Pogium est locus cancellorum, quibus sanctuarium, a choro dirimitur, *ibid.* Pogium dicitur quod per gradus sensim assurgeret, *ibid.*

Pollicis unctio fit in episcopi consecr. 517.

Πολυεργον dicitur vestis crucibus multis sparsa, quale erat phænolium patriarchæ, 525.

Polygamia permittitur, Polygami tamen irregularitate notantur, 476. Illis imponuntur jejunia in pœnitentiam, 469, 476. Romæ vir superstes viginti uxoris duxit uxorem superstitem viginti duobus maritis, sique vir supervixit, *ibid.*

Polynices et Eteocles ab OEdippo patre, cur diris devoti, 590.

Pompis Satanz abrenuntiat bapti-

zandus, 367. Qui pompæ diaboli ab ejus operibus distinguantur, *ibi*. Pompæ diaboli sunt ambitio, arrogantia, etc., quæ de superbia procedunt vitii, *ibid.* 384. Pompæ diaboli interpretantur spectacula, *id est* theatri lascivia, amphitheatri crudelitas, clamores et insania circi, 385.

Pons Milvius nomine Pontis Olbi, seu Molbi intelligi debet, 591.

Pontifex pro se non orat in orationibus solemnibus feriæ quartæ et sextæ majoris hebdomadæ, 321. Ornamenta pontificis, quæ et quot snt, 573. Dum paratur pontifex suis ornamentis, clericis circumstantibus, vel etiam ipse, psalmos: *Quant dilecta*, etc., cantent, *ibid.* Pontifices summi olim appebantur episcopi, 502.

Pontificum est potestas, seu auctoritas, 512, 405.

Populus (s) aliquando sumitur pro universo cœtu, sive ecclesiastico, sive laico, 277. Populus orabat olim dicto *Flectamus genua*, 321. Populi jus in electione episcoporum, 511. Populi commentio, qualis, 583. Populi e Missa discessio non ante benedictionem, 277.

Portuensis episcopus in consecratione summi pontificis dat Orationem secundam, 517. Et in coronatione imper. secundam quoque fudit orat. 586.

Postcommunio, seu postcommunio, nem. seu etiam oratio ad Complendum, et ad collectam dicitur, 601, 606. Est iustar orationis quæ super populum dicitur, *ibid.* Hæc oratio dicitur postcommunio, quia pro solis communicantibus dici solet, 606.

Potentianæ (S.) virg. natale, 83, 693. Præceptis salutaribus moniti, etc. Hujus formulæ ad Orationem Dominicam præambulæ antiquitas, 290.

Prædicatores sancti dicuntur cœli, qui enarrant gloriam Dei, 572.

Præfatio est oratio seu gratiarum actio, quæ canonis præmittitur, 274. Dicitur etiam contestatio, et contestata, et immolatio, *ibid.* Pelagius papa II, ex multis prælationibus, novem recepit, quibus postea dux accesserunt, *ibid.* Præfatio bifariam usurpatur: prima, quæ canonis Missæ præmitti solet; secunda, pro invitatione ad orandum, a presbytero pronuntiata, 480. Præfatio de sancta Trinitate, 401; de sancto Augustino, 412.

Præfata mulieres dicebantur olim quæ funeris adhiberi solebant, ut ferent, etc., 476. Præfata principes legibus prohibita, 477.

Præjectus (S.), episcopus, Arverne truncidatus, cum abbate Anarino a loci proceribus, 306. Festum ejus et Missa concurrunt cum Conversione et Missa sancti Pauli, 25. Festum ejus dupl. x in Gallia, *ibid.*

Præsanctificatus sacerdos utitur in Parasceve majoris hebdomadæ, tum pro se, tum pro omni populo communicando, 533. Græci per totam Quadragesimam, exceptis Dominicis, Sabbatis, et festo Annuntiationis, præsanctificatus utuntur, *ibid.* Natalitia Martyrum in Quadragesima concurrentia ad dies istos transferre solent, *ibid.* Inter liturgias Græcorum exstat liturgia Præsanctificationum, *ibid.* Quo ritu præsanctificata dona inferuntur ad altare, *ibid.*

Præsidium dicitur substantia quam quis in bonis mobilibus possidet, 465, 472. Præsidium utriusque sexus, *id est* ærvi et ancillæ, 472.

Præxedis (S.) natale, xii Kal. Augusti, 116, 407, 704. In prima Missæ oratione martyr appellatur, 407.

Presbyter, quæ scire teneatur, antequam ordinetur, 273. Presbyteri sollicitudo et charitas erga peccatores positentes, 463. Audita penitentis confessione, injungat statim ei penitentiam, 463. Ordinatio presbyterorum fit immediate ante Epistolam, 487. Nulli olim presbyteri vagi, *id est*: ad certam ecclesiam non destinati, ordinabantur, 496. Ritus presbyteri ordinandi, 224, 502. Sine stola a cœlo dependente prohibetur presbyter Missam celebrare, aut communicare, 503. Hanc stolam, quæ orarium dicitur, accipit in sua ordinatione, *ibid.* Induitur planeta, seu cassula, in sua ordinatione, 503. Presbyteri in sua ordinatione unguuntur manus chrismate sancto, *ibid.* Hæc unctio olim fiebat in modum crucis, *ibid.* In quibusdam locis ungebatur et caput presbyteri, 504. Ordinatur presbyter per manus impositionem, *ibid.*, 522. In aliquibus Codicibus traditio patenæ cum hostia superposita, et calicis cum vino et aqua, cum hac forma: *Accipe*, etc., fieri jubetur, *ibid.* De hæc instrumentorum porrectione nulla mentio in sanctis Patribus, conciliis, Scripturis et veteribus Codicibus, *ibid.* Ecclesia Orientalis usque nunc ignorat instrumentorum porrectionem, *ibid.* Presbyteri consumantur oratione, 500. Ordo in presbyteri ordinatione apud Græcos, 521. — Presbyter, olim quomodo annuntiat orationem, 321. Presbytero, quomodo pedes et manus unguuntur in extrema unctio, 519. Presbyteratus honor, 499. Plures presbyteri adhibiti in conferendo extremae unctiois sacrament., 541.

Primi et Feliciani (SS.) martyrum natale, v Idus Junii, 101, 699.

Princeps ungitur in brachio dextro, et inter scapulas, 589.

Priscæ (S.) virginis natale, xv Kal. Febr., 20, 662.

Prisci (S.) martyris natale, Kal. Septembris, 415. Hic sanctus Priscus martyr unicus fuit ex lxxa discipulis Christi, qui passus est Capuæ, via Aquaria, *ibid.*

Pro quibus tibi offerimus (s) non est de antiquo canone, 334. Usus obtulit, ut in Missalibus legatur *Pro quibus... vel qui tibi offerunt*, *ibid.*

Probabilis, idem est ac bonus, 497. Procedere est ad ecclesiam convenire, juxta antiquam lxxvendi formulam, 414. Procedendi causæ apud veteres Christianos, *ibid.*

Processio est cœtus clericorum ipsum pontificem ad altare concomitantium, eique assistentium, 539, 575. Processio idem significat ac collecta, *id est* procedentium cœtus, cum ad Ecclesiam pervenerint, 503, 545. Ad processionem, *id est* ad collectam, synaxim, cœtum, 415. Processiones, seu sollemnes deambulationes, lustrationes, vulgo supplicationes, rogationesve, non erant in usu primis Ecclesiæ sæculis, 414. Cœperunt Constantinopoli, tempore sancti Chrysostomi, *ibid.* Processio cum palmis, 518.

Processus (S.), 114, 705.

Proclus, patriarcha Constantinopolitanus, non fuit auctor, ut hymnus victorialis *Sanctus, Sanctus*, etc., in sacra liturgia caneretur, 281. Idem Proclus coronavit Theodosium Juniores imperatorem, 585.

Professio virginis, quæ Græce *επαγγελία* dicitur, quo statim anno olim fiebat, 441. Suscepto veli a professione distincta, *ibid.*

Profuturus Barcinonensis episcopus. *Fide* Præfat.

Proiectus (S.) P. Præjectus. Proiectus episcopi, 510.

Pronuntiatio quorundam nominum Latinorum, Græcam linguam imitantium, et aliorum, 612, 615, 614.

Prophetarum unctiois sit mentio in Scriptura sacra, 351.

Prophetica lectio, præmissa lectioni Epistolæ, 561.

Propheta, *id est* præfatio, seu contestata, 274.

Prophetia, *id est* fletus, primus penitentium gradus, 461.

Protasii et Gervasii festivitas, xiii Kal. Julii celebratur, 108, 405, 701.

Protasii nomen Gervasii nomini aliquando præpositum, 405.

Proti et Hyacinthi (SS.) natale, iii Idus Septemb., 128, 415, 701.

Protopapa quas agit partes, dum imperator Constantinopolitani lavat pedes pauperibus duodecim in cenam Domini, 336. Proto: a se defensor, et primus altar's, et s. cunctas a summo sacerdote obtinens, 521. Imperator suum etiam habebat protopapa, *am*, *ibid.* Interdum unus protopapa utrique clero præsidebat, *ibid.*

Prudentio (S.) episcopo Missam celebrante, facta est divinitus aqua in vinum conversio, 567.

Psalmi multi in ecclesiæ dedicatione cantantur, ex antiqua consuetudine, 427. Officium nocturnum dedicationis constat duodecim psalmis, cum singulis antiphonis, ex præscripto regule sancti Benedicti, 445. Hi psalmi non sunt de feriis, sed ex diversis feriis delecti, *ibid.* Ex quo patet sensus capituli 11 ejusdem regule: *Exceptio quod psalmi*, etc., *ibid.*, 714. In fine cujusque psalmi, qui cantatur ante sepulchrum in exsequiis, oratio seu collecta interponitur, juxta piscam consuetudinem, 476. Psalmus cantatus pro gradali, 561. Cantatus ante oblationem, 562. Cantatus tempore communionis, 570.

Psalmistæ ordinatio juxta Græcos, 521.

Psalmodia olim Missam inchoabat, 273. Psalmus integer olim in introitu Missæ cantatus, *ibid.* Psalmorum usus ante oblationem, Carthagine quando inciperit, 276.

Pudentianæ (S.) virginis natal., 88.

Puer raptus in Cœlum detulit Trisagium, 282. Pueri soli sermo inantes de fornicati me censura, et transgredientes instituta seniorum, tibus superpositionibus emendentur, 468, 473. Bonus indolis pueri jugo ecclesiastico per tonsuram subduntur, 490.

Pugillaria, seu pugillares, sunt tabellæ corææ, vel lignæ, in quibus stylo s ribitur, 602. Aliæ dicuntur quintuplices, vel pentatecha; aliæ triplices, vel triptycha, etc., *ibid.* Pugillar bipatens diptychum dicitur, *ibid.*

Pulpitum (celeste), sive suggestum, locus excelsus, de quo legebant lectores, et psalmi canebant, 517.

Pura hostia in canone Missæ, 280.

Purificatio beatæ Mariæ virginis, quæ a Græcis *καθαρία*, seu *καθαρά*, *id est* occurus appellatur, 21, 306, 604. Dicitur etiam festum Simonis, *ibid.* Ex antiquo more, cur fiant in hoc festo cum cereis ardentibus rogationes seu processiones, *ibid.*, 507. Quando Purificatio cœperit celebrari Bizantiæ, *ibid.* Quando in Ecclesia fuerit instituta, *ibid.* Hoc festum non ex occasione lapercalium natum est, *ibid.* Inuitur unicus est ex occasione lustrationis urbis, quæ Romæ agebatur, *ibid.* In hoc festo ex usu veteri cantur R. *Gaude Maria*, etc., 750.

Purpura regia induntur rex a pontifice, 593. Leo papa III Carolum Magnum induit purpura, *ibid.*

Q

Quadragesimæ jejuniū integrum jubetur, 514. Quiddam jejuniū Sabbati in Quadragesimā non servabant, *ibid.* In supplementum Sabbatorum, et Dominicarum a sexagesimā jejunia inchoabant, *ibid.* Quadragesima consistat triginta duntaxat et sex diebus jejunii servandi, ætate sancti Gregorii m. gni, 515. Quatuor dies postea ab Ecclesia fuerunt additi jejuniō quadragesimali, *ibid.* Quadragesimam tamen jejunare semper in Ecclesia dicti sunt Christiani. Apud Orientales, qui Dominicis et Sabbatis non jejunabant, septem hebdomadas observabant, et Quadragesimam jejunare dicebantur, *ibid.* Qui apud Græcos quadragesima dies integros jejunabant, per octo hebdomadas Quadragesimam protelabant, 516. Non una fuit olim jejuniū Quadragesimalis ratio apud Catholicos, nec apud hæreticos, *ibid.* Quomodo Constantinopoli Quadragesima jejunabatur, tempore sancti Chrysostomi, *ibid.* Jejunium Quadragesimæ dicitur observantia Paschalis, et jejunare Pascha, *id est* Quadragesimam, 515, 516. Quadragesima ante Natalem Domini, 445. Quadragesima catechumenorum, 580. Tres Quadragesimæ quæ dicuntur tria legitima j. junia, in anno indicta, 445. Græci recentiores admisserunt Quadragesimam ante Nativitatem Domini, 446. *Vide* Adventus. Quadragesimæ peccatorum moles sunt quatuor præcipuis peccata, 55, 517. Quadragesimæ canonibus notati, ab eodem casu Ecclesiastico et t. n. n. p. ingressu arcentur, 476. Quatuor coronati (SS.) sunt Severus, Severianus, Victorinus, et Carpo-phorus, 159, 120, 121. Quinquag. narius num. mysticus, 5 6. Quinquagesimæ diebus exceptis, *id est* a Paschate ad Pentecosten, superpositionem facere licet, *id est* jejunio jejunium addere, 475. Cur prohiberentur presbyteri indicere sexagesimam, et quinquagesimam, 511. Quinti Pauli (S.) natalis, xiv Kal. Februarii, 501. Quulinius (S.), 4, 851.

R

Radulphus comes Bajocensium, cujus filius fuit Joannes Arbrincensis episcopus, 581. Radulphus frater uterinus Richardi senioris Norm. ducis *ibid.* *Ralam* (s) in canone Missæ, *id est* immobili firmitate perpetuam, 286. *Rationabilem* (s) in canone Missæ, *id est* plenam rationis et mysterii, 287. Rationale est ornamentum quoddam pectorale episcopi, simile illi quo utebantur olim legales sacerdotes, 557. Reconciliatio penitentium fit fœria quinta in cœna Domini, 524, 525. Reconciliatio est brevis ratio extremæ unctionis conferentia infirmo, qui proxima est mortis, 550, 551. Orationes quæ sunt de reconciliatione penitentium ad mortem a pluribus sacerdotibus dicendæ, 518. Reconciliatio infirmi post extrem. unct. ante communionem, 550. Rectum est rectum to regni, 584. Redemptio nostra quis toties exerceatur, quoties hostiæ d. l. inæ commemoratio in Missa celebratur, 75, 144. Redemptus san. ti Isidori Hispanensis episcopi clericus, suam confessionem litæris consignavit, quam morte impendente, palam ecit, nihil particulatim experimentum, 452. Reformare idem significat quod restituer, 457. Refugæ virtutes sunt apostatæ angeli, seu demonum, 552.

Reges unctione constituebantur apud Israelitas, 551. Vulgo reges non chrismate, sed sacro oleo inunguntur, 589. Unguntur in vertice, *ibid.* In modum crucis, *ibid.* Regis coronati a metropolitanis, 591. Reges Francorum unguuntur chrismate et liquore celestis, 588. Oratio pro regibus, imperatoribus et principibus existat in omnibus liturgiis juxta morem antiquum, 284. De susceptione regum antiphonæ et responsoria, 852. Regis auctoritas in electionibus episcoporum, 511.

Regia significat Janam, 501. Regina Suevicæ Codex libri Sacram., præfat. in et iv. — Regina caput non ungitur in coronatione, sed brachium dextrum, 595. Claudæ, Eleonoris et Catharinæ Medicæ reginæ in capite fuerunt unctæ, *ibid.* Quæ sint partes reginæ in regno, 595. Regina a quo debeat cononari, *ibid.* Reginaldus de Beaufort archiepiscopus Bituricensis, et ad Senonensem sedem a rege nominatus, cur cesserit episcopo Carnotensi jus sacrandi H. n. ricum IV, 592.

Regni celestis augmentum, *id est* honoris et cultus Dei, per quem Deus in anima fidei regnat, 416. Regulus (S.) episcopus, 85. Reinaldus, episcopus Lingonensis, non est auctor hym., *Gloria laus*, 520. Reliquiarum inferendarum in novam basilicam ritus, 431. Episcopus cum clericis agit vigiliis in Ecclesia veteri coram reliquiis in dedica. da culticandis, 425. Reliquiæ solemnè processione in novam transferuntur, *ibid.*, 452, 454. Antiquum est Ecclesiæ institutum basilicæ reliquiarum sanctarum illatione et appositione dedicare, 454. Reliquiarum presentia basilica sanctificatur, *ibid.* Qui templum sine sanctis reliquiis consecravit, deponatur episcopus tanquam traditionum ecclesiasticarum transgressor, *ibid.* Reliquiæ sanctorum in ipso altari recondere mos est antiquus, 455. Locus in quo reconduntur confessio vocatur, *ibid.* Hic locus intus ex chrismate cruce signatur in quatuor angulis, 456. Græci sacras reliquiis sacro perfundunt chrismate, eas recondentes, cum tribus portionibus corporis Domini, et tribus de incenso, *ibid.*

Remigii (S.), Rhemensis archiepiscopi nomen recitatur in canone Missæ, 285. Ejus vigilia pridie Kal. Octob. 417. Remegius, et Remedius dicitur; *ibid.* Kalen. Octob. natalis sancti Remigii, *ibid.* 827. Hic dies non est natalis, seu obitus, sed translationis, 418. Kal. Octob. Sanctus Remigius bis translatus est, sed non eodem anno, *ibid.* Obitus ejus dies idibus Januarii celebratur, 418. Renum unctio in extrema unctione, 554. *Vide* Extrema unctio.

Renuntiatio diaboli faciendæ a catechumeno, 582, 583, etc. *V. de* Catechumenus.

Responsalis Codex dicitur in quo continentur responsoria, per anni circulum, in officio divino dicenda, 755. *Vide* præfat. vi.

Resurrectio Domini secundum omnes evangelistas, per septem dies Octavarum Paschæ, legitur in Ecclesia, 524, 561. Ipsa die Paschæ Evangelium resurrectionis secundum Mattheum olim legebatur in Africa, 561. Altera Evangelium secundum Marcum, die tertia sec. Lucam, etc., *ibid.* Revocatus (S.) Non. Mart. colitur, 512. Rhemensis Ecclesiæ historia auctore Floardo, præfat. v.

Richardus senior dux Normanno-

rum, frater uterinus Radulphi comitis Bajocensium, 581.

Riculfus Suesionensis episcopus statuit infirmos post confessionem ungentos, ac deinde communicandos, 556. *Vide* Extrema unctio.

Roberti Galliarum regis ætate, quæ fuerit formula dandæ communis omnis, 582.

Robertus Cenomanensis episcopus, morti proximus, confessionem suam, nullum speciale crimen exprimentem, misit per epistolam ad episcopos absentes, 452.

Rocca (Angelus). *Vide* ejus sch. tia in lib. Sacram., 599. Ipsum edidit præf. m. Rodradus presbyter. *Vide* præf.

Rogationes fuerunt insitule a sancto Mamerto Vie mensi episcopo, 505. Quæ fuerit causa et necessitas insituenti has cum litania rogationes, *ibid.* Tres Missæ pro triduo Rogationum, aibi unica instituta, *ibid.* Hoc eodem Rogationum triduo indictum jejunium, contra veterem morem non jejuandi a Paschate ad Pentecosten, 595. Rogationes non fuerunt in Ecclesia ætate sanctorum Ambrosii et Augustini, 594, 595. *Vide* Litanæ.

Rogerus episcopus Elloronensis edificavit altare ligneum, argento obductum cum inscriptione insigni, 509.

Romæ lustratio mense Februario, veteri superstitione, fieri solita, 503, 507. Romæ dedicatio primæ ecclesiæ a beato Petro apostolo constructæ et consecratæ, 4 9.

Romani acceperunt usum Rogationum a Gallis, 595. Romæ Ecclesiæ mos Eucharistiæ consecrationis in cœna Domini, a presbyteris simul et pontifice, 537. Romanæ virgines capite, 442. Romani quo die polluti fuerant, non intrabant ecclesiam, 579. Romani pontificis phrygium seu tiara, 442. Romanus Pontificalis liber, 462.

Rodalus, abbas Corb. *Vide* præf. Rufi (S.) martyris apud Aquam natalis, sexto Kal. Septemb., 124, 113. Hic fuit discipulus sancti Apollinaris discipuli sancti Petri apostoli, *ibid.*

Rufina et Secunda (SS.) sorores adduntur filiis sanctæ Felicitatis, 407.

Ruth Moabitidi, cum nubere Booz, hene precatum a senioribus, 597.

S

Sabanum est linteum villosum, 555. Sabbati jejuniū in Quadragesima, cur præceptum revoletur, 514. Sabbatho sancto ante Gallicium Dominicæ, jejunium solvere apud Orientales nefas erat, 515. Solemnitas Sabbati sancti d. scribitur, 70. Hæc incipit hora octava, *id est* secunda post meridiem, *ibid.* Officium Sabbati sancti ad noctem dominicæ resurrectionis respicit, 387. In Parasceve et Sabbato sancto non celebratur corpus et sanguinis Christi sacramentum, *ibid.* Sabbathum sanctum non habet vespere, 588.

Post benedictionem episcopalem, dum populus communicat, inchoat cantor *Aleluia, Laudate, etc.*, *ibid.* Sabbati vespere ordines collati, 487. Sabbathum quatuor temporum, cur dicitur, 12. Læctionum, licet sex tantum Læctiones tunc legerentur, 696.

S. Sabina Virginis et Martyris natalis, 126, 708.

Sacerdotes veteris legis unctione consecrantur, 551. Sacerdos primi ordinis est episcopus; secundi, presbyter; tertii, diaconus, 519. Sacerdotes plures olim ungebantur in rmuu, 557, 551, 545, 553. Sacerdotis oratio ante quam auhat confessionem, 465. *Vide* Presbyter.

Sacerdotes paginorum coronati, 558. Sacramenta d. n. t. ur multis modis,

9, 273, 274, 420. Sacramentum aliquando dicitur solemnne festum, quo aliquod Christi mysterium representatur, 62, 293, 316, 320. Sacramentum dicitur gratia sacramentalis metonymice, 316, 317, 389. Sacramentum dicitur mysterium arcanum, sub cuius involucro aliquid mysticum latet, 316. Duo præcipua sanctæ Ecclesiæ sacramenta, sanguine et aqua signata, fluere ex latere Christi in cruce dormientis, 368, 384. Sacramentum vocatur sal, dari solitum catechumenis, 377. Sacramentum istud sumitur pro eo quod mysticum est, 378. Sacramenta olim vocabantur non solum seipsum sacramenta a Christo instituta, sed omnis ritus quomodocunque spectans ad sanctificationem, 425. Sacramenta, *id est* Missarum solemnia, 431; et orationes Missarum, 369. Sacramenta tria infirmis olim simul data, 556. Nullum penitentibus olim dabitur sacramentum, 332.

Sacramentalia sunt ritus, aut res ad aliqualem sanctificationem spectantes, 425.

Sacramentarii et libri sacramentorum distinctio, 274, 340. *Vide præfat.* Liber Sacramentorum, Sacramentarium, et Sacramentarius liber, sunt nomina synonyma, 399. Codex sancti Gregorii rectius Sacramentarius inscribitur, *ibid.* A Gelasio papa primum editus, a sancto Gregorio magno reformatus et auctus, 600. *Vide præfat.* Liber Sacramentorum sancti Gregorii Adriani papa natus Carolo magno, 617. Codices vet. libri Sacramentorum. *Vide præf. iv, v. Lib. Sacram.* Utilitas contra hæreses, præf. v, vi.

Sacrificia, *id est* sacra facta, qui designantur a donis et muneribus quæ in eadem canonis Missæ oratione precedunt, 283. Sacrificium non potest offerri, nisi in communione sanctorum, quorum memorie communicamus, 365. Sacrificium pro defunctis offerendum, ex traditione asseritur, 299. Sacrificium salutare figuratum per Melchisedech, qui in typo eo poris et sanguinis Domini obtulit, 375. Hæc figuram Christus adimplevit, *ibid.* Hoc figuram suis discipulis in sui commemorationem fieri præcepit, *ibid.* Sacrificia vet. legis suam dignitate accipiunt ab eucharistico novæ legis sacrificio, 174, 443. Varii circa sacrificium defectus, quibus emendatur penis canonis, 468. Sacrificium offerre non debent, nisi episcopi et presbyteri, 629. Sacrificio misto communicare, quid sit, 569. Olim prohibitum. In quo casu permissum, *ibid.*

Sacrilegium intelligitur genus variorum cum dæmone commerciorum, 467, 472. Quibus penis canonis afficiantur pro diversis hujus sacrilegii speciebus, *ibid.*

Sagiensis Ecclesiæ seu Salariensis in Normannia cod. lib. Sacram. *Vid. præf.* Salva sapientia baptizandi cur accipiat, 364. Sal vocatur sacramentum catechumenorum, 377. Salis exorcismus ad aquam benedicendam pro dedicatione Ecclesiæ, 147. Salis benedictio, *ibid.* Exorcizatur sal, ut aquæ benedictæ immisceatur, 535.

Salomonis templum occidenti obversum, 329.

Salutatio chrismatis recens confecti, 358; et olei catechumenorum, 359. Salutationis crebra mentio fit in ritu ordinandi apud Græcos, 524. Hæc salutatio est, quæ cum amplexu et amicitie gratia fiat, *ibid.* Ejusmodi salutatio significatur sacra communicatio, analisque letitia mentium inter se bene convenientium, *ibid.*

Sanctificare, *id est* sanctificare, *Wt.* 443. Sancta sanctis a sacerdote dicitur post Orationem Dominicam, panem consecratum attolente, 576.

Sanctificare, *id est* ex terræ substantiâ sanctam facere, 290.

Sanctorum omnium festum cum vigilia precedente, 158, 712. Kal. Novemb. Festum omnium sanctorum, 158, 353. Hoc festum a Gregorio IV papa institutum, 420. In Gallia sub Ludovico Pio celebratum, *ibid.* Sub Carolo Magno in aliquibus Galliæ locis jam celebratum, *ibid.* Sanctorum memoria in canone Missæ, 283. Et sancti cujus festivitatis celebratur, *ibid.* Et aliorum qui toto orbe celebrantur, *ibid.* Injuriam facit sanctis qui pro eis orat, 607. Qui intelligenda oratio, qua petitur ut propositio oblatio tali sancto ad gloriam, *id est* 608. Omnium sanctorum ornatus Spiritus sancti inspiratione subta, 572. Sanctos quosvis nominare post Andrea in oratione quæ in Missa Orationem Dominicam sequitur, fuit olim licitum, 292.

Sanctus, sanctus, etc., dicitur hymnus victorialis, 281. Antiquus hujus hymni usus in sacris mysteriis post præfationem, 281. Dicitur seraphica Theologia, *ibid.* Hic hymnus a Trisagio distinctus, *ibid.* Qui appellatur Trisagium a sancto Damasceno, et in liturgia Ambrosiana, *ibid.*

Sandaliorum mentio Alcuini et Leo Ostensis, 556.

Sanguis Christi solus datus agrato valde debili, 551. Sanguis Christi olim a diaconis ministratus, 500, 569. Sanguis Christi poculum salutis; antiqua formula communionis, 390. Cui respondetur Amen a communicante, *ibid.* Per sanguinem et aquam, quæ de Christi latere fluxerunt quod significetur, 381. — Sanguinis comestio cuiuscumque animalis prohibita fuit aliquando in Ecclesia occidentali, pro more orientalis, 491. Hic mos non fuit universalis in occidente, *ibid.* Quidam Act. xv locum interpretantur de homicidio et humani sanguinis effusione, *ibid.*

Sapere est aliud quam intelligere, 372.

Sapientia minor est, si intellecta careat, 372.

Satisfactio sumitur pro excusatione et purgatione, 328. Hæc uno nomine Apologia dicuntur, *ibid.* Post istam, qui satisfactionem sibi a sacerdote indicant ad ægritudinem adimplere nequit, quid faciat, 419. Sacerdos accipiat eum ad sanctam communionem, cum onere satisfaciendi, si reciperet salutem, *ibid.*

Saturini (S.) martyris memoria eritur nomis Martii, 512. Saturinus inter martyr Rome passus tertio kalend. Decemb. 422. Tertio Kal. Decemb. Tolosæ natalis sancti Saturnini episcopi et martyris, 142, 423.

Saxones Angliæ populi, 587.

Scapularum unctio in catechumenis, 351. In principibus unctio fit inter scapulas, 589. Et in extrema unctio, 535.

Scelerati et impii, juxta priscum Ecclesiæ morem, arcentur Ecclesia, templo, sacris, et communium hominum societas, 451. Id quoque apud eadem iens in usu fuit positum, *ibid.* Hic etiam nos vixit apud Gallos ex Druidum instituta, 452. Hæc erat apud eos pena gravissima, *ibid.* Vigili quoque in Germania, *ibid.*

Scæptum dicitur regis majestatis insigne, 261. Traditio virgæ a scæpti porrectione distinguitur, *ibid.*, 392. Scæptri traditio, 503.

Schola est collegium Cantorum, 523,

et eorum chorus, 785.

Scholastica (S.) virgo, iv Idus Februarii, 28.

Scientia fugat ignorantiam, et lumine suo eum quem repleverit illustrat, 372. Scientia nulla est, si utilitatem pietatis non habet, *ibid.*

Scripturæ sacræ olim servatæ a lectoribus, 491.

Scrutinii primi Electorum, sive catechumenorum denuntiatio fiebat foris secunda in hebdomada tertia Quadragesimæ, 48. Catechumeni ætatis intelligibilibus, de quibus sicut scrutandi, 366, 379. Hunc morem scrutandi in Paschate baptizandos Ecclesiæ cur servaverit, *ibid.* Competentes Dominica Palmiarum nomen suum dabat, et scrutinium subibat, 379. Scrutinium fieri solebat, tangendo saliva nares et aures competentium, 781, vel sine saliva, juxta alium usum, *ibid.* Huncritum Græci non observabant, *ibid.* Præter hunc ritum, insufflatio, exorcizatio, abrenuntiatio, et unctio scapularum et pectoris erant scrutinii ritus, *ibid.* Erant septem scrutinia, *ibid.* Quo ordine fieri solebant, *ibid.* In ipsis scrutinis separabantur mares a feminis, 582.

Sebastiani (S.) martyris Missa, distincta a Missa sancti Fabiani, 20. *Vide Fabianus (S.)*

Secreta oratio in Missa, unde dicitur secreta, 205. Dicitur etiam oratio super oblata, *ibid.*, 294. Secreta quoque vocatur oratio mystica *Te igitur*, etc. 252, 577. Secreta Missæ perscruantur pntif. et presbyt. simul, 537. Secretarium, *i. e.* sacrarium, 241, 536.

Secunda et Rufina (SS.) sorores, 407. Secundoli (S.) memoria colitur Nomis Martii, licet in carcere quiescit, 312.

Sedes episcopi in ecclesia altis excelsior, 340. Fuit olim in usu ut episcopus, consecratione perfecta, in sede episcopali solemniter collocaretur, 520. Sancti Martini in humili sella sedentis in ecclesia humilitas commendatur, 340. Vanitas Pauli Samosatani in excelsis throno sedentis in ecclesia ab episcopis arguitur, *ibid.*

Semijeiunia, 293. Olim in semijei. Missæ tenebantur hora nona, *ibid.*

Senæ (S.) in nominandi casu, non nomen pro cuiusque arbitrio, vel decidabile, vel indeclinabile, 409. Fijus festum in Kal. Augusti celebratur, 116, 409, 704.

Sensibus nostris, *id est* nostris opinionibus perquamque talibus ne relinquamus, in oratione petimus, 177, 414. Et ut non noster sensus in nobis, *id est* nos non prævalent, seu non ducamur nostris cupiditatibus, *ibid.*

Sepeliri in basilicis olim vetitum, 486. Postea permissum, *ibid.*

Septem fratrum martyrum, illorum sanctæ Felicitatis, natale sexto Idus Juii, 115, 407.

Septima dies, quid significet, 501. Septenarius numerus sæpe et invincibilis, *ibid.*, 371, 383, 586. In eo sumpta perfectio intelligitur, 374. Vel universitas, vel septiformis gratiæ Spiritus sancti numero in Scriptura sacra signatur, *ibid.* Septi mo die a nativitate nomen impositum infantibus apud Græcos, secundum Ari tolelem, 351.

Septuagesima olim erat initium jejunii hominum ecclesiasticorum, 511.

Sequiturorum violatores, quibus penis leges et civiles et canonice afficiant, 472. Mos erat olim thesaurus mortuis consecrari, *ibid.*, 484. Cur tot leges in sequenti violatores, *ibid.*

Sepultura officina, 450. Ubi quis velis sepulturæ, 478. *Vide Exsequiæ.* Quibus personæ datum fuerit olim se-

Veliri intra ecclesiam, 483. Etate sancti Augustini liberum fuit Christianis infra septa ecclesiarum sepeliri, *ibid.*
 Serapion senex, ab ecclesia eiecius, et penitens, in mortis articulo, per Euchar. particulam sibi a presbyt. missam reconciliatus, in pace obiit, 470.
 Sergii (S.) martyris natale, Nonis Octobris, 418.
 Sermo episcopi ad penitentes, lecto Evang. *Ante diem festum Pascha*, 457.
 Serui alieni et ingenui hominis venentatio, pœnis canonicis plectitur, 407, 471.
 Severus et Severianus (SS.) *Vid.* Quatuor Coronati.
 Sexagesimam indicare, cur prebyteri prohibeantur, 514.
 Sexagesimus numerus sacer, 514.
 Sexages. fructus, quid significet, *ibid.*
 Scapulae sunt plagulae quaedam ex purpura, togis senator. olim assutæ, 525.
 Siderius episcopus Palestinae, non legitime creatus a Philone Cyrenensi episcopo, 508, 515. Quia nec Alexandrie, nec a tribus episc. ordinatus, *ibid.*
 Sigismundus (S.) martyr, et Burgundie rex, cuius in intercessio invocatur pro fabricantiis, 615.
 Signaculum Domini dicitur confirmatio sacramentum, 550.
 Signatio oblatæ et calicis, 222. Oblatæ solius, *ibid.* Calicis solius, *i. id.*
 Signi, seu campanæ benedictio, 45.
 Silvestri (S.) papæ natalis et missa, 45, (6). *Vide* Sylvester.
 Simonis (S.) natalis, 661. Purificationis festum appellatur sancti Simeonis, 506. Simeonis Thessalonicensis, de ministro extreme unctionis, repudiata sententia, 551.
 Simonis et Judæ (SS.) apostolorum vigilia sexto Kal. Nov. 157; et quinto Kal. festum eorum, *ibid.*, 711, 712. Fit eorum memoria in can. Missæ, 3.
 Simplicii (S.) natale, quarto Kal. Aug. 408, 701. Alter sanctus Simplicius martyr, 157, 421, 6, 8.
 Sindone munda corpora defunctorum involuta, 484.
 Sisinnius (S.) diaconi s. martyris, Romæ presus sub Maximo imperatore, 425.
 Sixti (S.) papæ nomen recitatur in canone Missæ, 3. vii Idus Augusti sancti Sixti, vel Xisti papæ natale, 417, 409, 705. Non fuit hic Xysus Pythagoriscus homo et ethnicus, 401.
 Smaragdus (S.), 410.
 Sodalitas, vel *coenobium*, vel *collegium*, est pavementum ecclesie, quod est ante fores sacrarii, inter chorum et sacrarium, in quo est altare, 524.
 Solidus apud veteres Romanos est nummus aureus, sex millia denariorum, 471. Solidus Francicus olim quadraginta denariorum erat, *ibid.*: ad valorem duodecim denariorum tandem redactus est, *ibid.* Octo denarii, qui faciunt solidos ducentos, 472.
 Solum regis, 595. Dum rex in solo collocatur, quæ formula pronuntietur, *ibid.*
 Sothoris (S.) virginis natale, quarto Idus Februarii, 510.
 Species faciem significat, 400. A sue ad speciem, *id est* ad fructum, seu clarum Dei visionem pervenire, *ibid.*
 Spiritus sanctus omni o quod attingit, hoc sanctificatur, et transmutatur, 509. Panis et vinum transformantur in corpus et sanguinem Christi per infusionem Spiritus sancti, *ibid.* Sicut Verbum Dei per eiusdem Spiritus sancti infusionem incarnatum est, *ibid.*
 Spiritus sancti præsentia, sub visibili signo apparere dicitur et sanctis visis sacra mysteria conscientibus, *ibid.*
 Presbyter in Cilicia non prius Missam

inchoabat, quam videret Spiritum sanctum aitari obumbrantem, *ibid.* Spiritus sanctus cum Patre et Filio unius substantiæ, 570. Spiritus sanctus a Patre et Filio procedit, utrique consubstantialis, 555, 572, 579. Unus atque idem Spiritus unctus est fons virtutum, atque principium, *ibid.*
 Spirituum caelestium mentio fit in Missæ præfatione, 280.
 Spouse velatæ, 508. *Vide* Nuptiæ.
 Velatio.
 Sponsos in baptismo, 557. *Vide* Patrimi.
 Spiritum in scrutiniis adhibitum, 566. *Vide* Aureus, Catechumenus, Baptizandus, Scrutinium.
 Satio, quid fuerit apud Veteres, 57.
 Collectæ et sationes, qui olim Heri solite, 604, 664.
 Stenopropia, *i. e.* eucis manifestatio, 115.
 Stella magis visa, non una fuit et multis; vel certe cursum præter ceterarum consuevit, tenuit, 52.
 Stemma nunc dicitur quod olim diadema dicebatur, 592. Qui sit diadema, *ibid.* Stemma non est omnino quod diadema, *ibid.*
 Stephanus (S.), cur sancti Mathiæ præponitur in poste feri parte canonis Missæ, 1, 230. Sanctus Stephanus additur sancto Andrea in oratione *Liberamus*, etc., quæ sequitur Orationem Dominicam in Missa, 4. Nativitas sancti Stephani, et Missa ejus, 9, 591. Depositio reliquiarum sancti Stephani, 504.
 — Stephani (S.) episcopi et martyris natale, iv Nonas Augusti, 417, 705. Dux Missæ assignatur, 705. — Stephanus papa Rhemis a Ludovico Pio imperatore receptus, variis Ecclesiæ ordinibus *Te Deum* canentibus, 583. — Stephani Tornacensis episcopi responsum, et opinio de forma baptismi, 551.
 Sticarium est stricta tunica, 521.
 Stola dicitur orarium, quo sacerdos ordinatur, Missam celebrat, ad communionem accedit, 505. Stola reductio in humerum dextram presbyteri, 512.
 Strato. Ejus sententia de auctore libri *Sacramentorum*, præfat. m.
 Stramenta sunt tapetes qui substernuntur, 424. Cap. 55 reg. S. B. neli-ti, stramenta dicuntur lectorum, *ibid.*
 Subdiaconi, quo Missæ loco ordinantur, 487. Distinctus olim subdiaconi habitus a diaconi, 525. Subdiaconus induitur tunica, diaconus dalmatica, *ibid.* Subdiaconus bigamus rejicitur inter ostiarios, aut lectores, ita ut Apostolum, aut Evangelium non legat, 491. Vetus mentio subdiaconorum fit in Ecclesia, 494. *Interpreta. id est* Ministri dicuntur subdiaconi, *ibid.* Subdiaconatus habebat olim locum inter minores ordines, *ibid.* Subdiaconatus non erat ordo sacer, *ibid.* Prohibebatur subdiacono tangere vasa sacra, *ibid.* Subdiaconus non ordinatur per impositionem manuum, 521, 505. Ordinatur per correctionem calicis vacui, et vacuæ patenæ, *ibid.* Olim non tribuitur subdiacono in sua ordinatione liber Epistolarum, 496. Non pertinebat ad eum legere in Missa, *ibid.* Subdiaconus injuste degradatus restituitur in gradum suum per patenam et calicem, 501.
 Subdiaconi apud Græcos ordinantur per manus impositionem, iuxta constitutiones apostolicas, 521, 525. Est subdiaconi sacras fores, *id est* fores cancellorum sacrarii custodire, 525.
 Subjacere biennio, significat esse in tertio penitentium gradu, in quo substernunt se episcopi manus sibi imponentibus, 475.
 Sublevatio impetoris in clypeo, 585.
 Subsqueus gratia dicitur gratia ad-

Juvans, 318. *Vide* Gratia.
 Subratio est tertius gradus penitentium, qui substernunt se, et capita supponunt episc. manibus, 461.
 Substratorum est id quod alicui substernitur, 495. Telo grossiore quæ substernuntur pallis altaris, dicuntur substratorum, seu substratoria, *ibid.*
 Suessionensis Ecclesiæ ratio ungenidi infirmi, 554. Suessionensis monasterii beate Mariæ Codex. Præfat. V.
 Sullatio ad faciendum catechumenum, 576. Triplex sullatio episcopi, seu sacerdotis in benedictione aquæ baptismalis quid significet, 549.
 Sullatio, *id est* Collecta, Cætus, Processio, Conventus, sunt voces synonymæ, 415.
 Sullatio, *id est* proferri se Christo servitutum et aduersum, 385.
 Super oblata, cur dicatur oratio, et secreti, 291.
 Superbia hominis duplex contra Deum, 568.
 Superhumeralis Græci dicuntur *epitov*, 556. Sed hoc superhumeralis, ut ex rationali quod ei infra annectitur, non est simile omphorolo, *ibid.* *Vide* Omphorion.
 Superpositio est abstinentia a cibo, die integra, 475. *Vide* Yperthetis.
 Superstitio pagana in mortuorum sepultura, ubi crines sibi accidebant, geas laudabant, aut mulieres, quæ ista facerent, mercede conducebant, 469, 476.
 Surrum corda: hæc verba præfationis Missæ sunt antiquæ institutionis, et apud Patres celeberrima, 279.
 Susanna (S.), 121, 110.
 Suscipere, *i. e.* colere, venerari, 416.
 Surrum *id est* consistentia, quartus penitentium gradus, 461.
 Suxurium, *id est* sessorium, 51, 69.
 Sylvester (S.) papa nisi it ut presbyter luit christum levatum de aqua, 385. Patres, qui ante Sylvestrum locuti sunt de unctione christatis, de ea quæ fit in fronte ab episcopo sunt intelligendi, *ibid.* *Vide* Sylvester.
 Symbolum interpretatur iudicium, vel signum, vel collatio, 561. Symbolum est veræ fidei integra et incorrupta confessio, *ibid.* Quando et cur Symbolum tractatur catechumeno, *ibid.* Apostoli singuli proprias sententias conferentes, Symbolum, *id est* totius fidei collationem cur adiderunt, *ibid.* In duodecim verbis duodecim apostolorum doctrina continetur, 565.
 Enarratio Symboli, *ibid.* Symbolum explicatum, et a baptizandis tenendum et intelligendum, *ibid.* Symbolum dicitur in Dominica Palmarum catechumenis competentibus, 578. Traditio symboli est mysteriorum quæ in eo continentur expositio, *ibid.* Symbolum dicitur ab apostolis compositum, *ibid.* Factis abrenuntiationibus baptizandus recitat Symbolum, secundum antiquam consuetudinem, 544. Dicitur Symbolum professio sanctæ Trinitatis, *ibid.* Recitatur Symbolum ante unctionem infirmi, 544. Symbolum Nicænum in Ecclesia Romana ante annum 1014 non cantabatur in Missa, 562. Fuit usus contrarius in Ecclesiis Græcorum veterum, *ibid.* Quæ fuit hujus causa diversitatis, *ibid.* Hispani illud cantare creperunt Recaredo regnante, *ibid.* In Missa Ilvirici Symboli Nicænum, seu Constantinianum, post incensum offerunt, 574.
 Symboliorum (S.) [seu Symphonia-nus, Symphronianus, Symprionus], martyr, 450, 421, 608. Ejus officium, 810. *Vide* Timotheus (S.)
 Svanis. *Vide* Svanis.
 Syriae virgines non erant, 415.

T

Tropæus, id est velociter scribens, seu notarum compendis scribens, 313. Taddæi, seu Tatuæi, seu Tathæi, apert., fit mentio in canone Missæ, 3, 283. Thabæus per apheresim, quasi Mattathæus, vel Matathias, formatur, 101. Taddæus Latine interpretatur laudans, seu celsitens, *ibid.*

Tarvanæ urbis episcopus sanctus Audonarus, et sanctus Autbertus Carnæac. Vedasti corpus transtulerunt, 418.

Te Deum laudamus, ex antiquo more cantatur in publicis gratiarum actionibus, 385. Illius mentio nulla ante sanctum Benedictum et Teridium sancti Cæsarii Arel. discipulum, 386.

Te igitur, etc. Hæc oratio mystica vocatur et secreta, 252, 577. Hæc oratio, cum verbis consecratoris, olim in quibusdam locis, alta et clara voce proferebatur, 577.

Teles; horus papa vulgo fertur instituisse ad *Gloria in excelsis* in missa caneretur, 377.

Tempestatum immissores. qua pœna canonica multentur, 467. Hi a Latinis dicuntur tempestarii, et a Græcis Nephelectæ, 472.

Templa Orientem et plurimum spectant, 529. Judæi ad Occidentis regionem conversi, orant, 530. Tempia paganorum ad Occidentem et plurimum, erant Orienti obversa, 529. Priscorum Græcorum templa ad occidentem vergentia, 530. Templum (h) ismaie perunctum in dedicatione, 450. *Vide* Dedicatio, Ecclesiæ, Basilica.

Tempora unguuntur in extr. unct., 535.

Temporum quatuor jejunium primum olim non semper occurrebat prima hebdomada Quadragesimæ, 517. Nec jejunium quarti mensis cadebat semper in hebdomadam Pentecostes, 400. Denuntiatio jejuniorum quatuor temporum, 105, 402. Jejunium primi mensis olim cadebat in hebdomadam primam mensis Martii, 403. Jejunium quoque mensis quarti cadebat in hebdomadam secundam mensis Junii, *ibid.* A Gregorio VII et Urbano II hæc jejunia quatuor temporum fuerunt, ut nunc sunt, fixa, *ibid.* Feria quarta, sexta et Sabbato jejunetur usque ad horam nonam, *ibid.* *Vide* Jejunium.

Terminalia pagani olim vocabant festum Petreæ, id est agrorum termini. Sub nomine dei Termini colebantur, 311.

Terræ motibus ineunte anno 1703. Roma et Italia pars maxima afflicta est, 211. Orationes a sanctissimo domino nostro Clemente papa XI composite contra istos terræ motus, *ibid.*

Terrenarum rerum fit mentio in canone Missæ, 281.

Tetras, id est quarta feria cujusque hebdomadæ, 470.

Theodertenses Codices, præf. iv.

Theodori (S.) mart. natale, 159, 712.

Theodori regis edictum, in violatoris sepulchrorum, 472.

Theodorus papa restituit consuetudinem cerei Paschalis benedicendi, 517. — Theodorus Judæus primo arena baptizatus, deinde aqua, circa annum sexcentimum, 353.

Theodosius junior primus imperatorum Constantinop., solenni ritu a Proclo patriarcha coronatus est, 583.

Theodulphus Aurelianensis episcopus non composuit hymnum *Gloria laus*, etc., 519. Conjuratoris in Ludovico Pium imperatore accusatus et condemnatus fuit, *ibid.* Hinc et cæteris ejusdem criminis reis apud Theodonicum Villam imperator pepercit, 520. Theodulphi ejusdem libellus de ordine baptismi, 362. Theodulphus louge

abest ab hæresi Monophysitarum, 392.

Theodulus (S.), 695.

Theophania, *id est* Dei apparitio, 301.

Theophaniorum sacri dies, *ibid.* Vigilia Theophaniæ jejunio caret, 502. *Vide* Epiphania.

Theophilus Alexandrinus patriarcha statuit de noboribus et rap citate clericorum ordinandorum diligenter inquirendum esse, 497. Eius facultas requiritur ad ordinationem Siderii Palolice episcopi, 508. Eius manus impositio necessaria ad ordinationem episcopi Olliatis, *ibid.*

Theophrontius Cappadox sectator Eunonii, 353. Auctor ipse, cum Eutychie, unice in baptismo mersionis, *ibid.*

The aurii olim mortuis conspelicabantur, 472. *Vide* Sepulch. violatores.

Theusalorum severi disciplina circa tempus baptismi, in probata, 399.

Thomas (S.) apostolus, 114. Eius fit memoria in canone Missæ, 3. Officium ejus, 812.

Thomasius Gela ianum Codicem publicavit, præf. iii.

Thurificationis usus in Ecclesia est antiquus, 428.

Thyriama ad ingressum domus infirmi incensum, 543.

Tiberius imperator fuit coronatus ab Eutychio patriarcha Constantinop., 584.

Tiburii (S.) natalis xviii Kal. Maii, 65, 689. — Tiburtii (S.) martyris natalis, in Idus Augusti, 121, 706, 813.

Tilius (Joannes) et Tiliana Bibliotheca. *Vide* Præf. at.

Tria episcopatus, etc., *id est* honor, quoniam Græci nuncupant tres præcipuos ordines, diaconatum, e. c., 499.

Timor dum premit mentem, ne de præsentibus superbiat, de futuris illam spei refectione confortat, 572. Timor solus, sine aliis virtutibus, ad bonam actionem inutilis, *ibid.*

Timotheus Ælurus, Alexandria episcopus, in exilium pulsus, 512. — Timotheus alter, civium Alexandrinorum calculus, in locum Æluri sufficitur, 512. — Timothei (S.) natalis, cujus festi duæ sunt Missæ, prior sancti Timothei, alie a sancti Symphoriani, 412, 708.

Tinnibulum est vasculum ad invitandos fidos Ecclesiæ præparatum, 116.

Tinnibula in tunica pontificis, ad similitudinem sacerdotis Aaronici, 557.

Tituli dicuntur Ecclesiæ ad quas ordinantur clerici, 496. Dicuntur tituli cardinales Romæ, ad quos diaconi et presbyteri ordinantur, et quasi incardinantur, *id est* fixi statuuntur, *ibid.* Mos olim inoleverat ut nulli clerici incardinarentur, nisi ad certam Ecclesiam, martyrium, vel monasterium, *ibid.*

Tonsura clericalis datur apud Græcos in ordinatione lectoris, 448. Mos est vetus Ecclesiæ Romanæ ut clericalis dignitas per comæ tonsuram tribuatur, *ibid.* Ilque ante ullam ordinationem susceptionem, *ibid.* Mos ille Græcorum non fuit universalis, quia pueri affecti sunt in clerum, qui lectores non erant, *ibid.* Tonsuræ ecclesiasticæ auctor fuit sanctus Petrus Apostolus, *ibid.* Quid significet tonsura clericalis, *ibid.* Hæc non est duplex, sed unica tonsura, 449. Antiqua sancti Petri et priscorum clericorum corona representat coronam Christi spineam, *ibid.* *Vide* Clericalis dignitas, Corona clericæ. — Tonsura comæ in morte parentum prohibetur, 469. Hæc erat paganorum, inter alias in funebribus superstitionibus, fieri solita, 476. In lege duodecim tabularum hæc insaniam prohibetur, 477. Hæc capillorum rasura, luctus causa etiam apud Græcos fuit in usu, *ibid.* *Vide* Ægyptii. Ad capillatu-

ram puerorum primo tondebantur (ratio specialis olim d. cebatur, 254, 557. — Tondebantur vlg. nes lapsæ pœnitentiam acturæ, 415. Virgo Romæ professa, cum venisset Bethleem, ut morem gentis servaret, tonsa est, *ibid.* Si mulier, ob viam monachicam tondeat comam, excommunicetur, *ibid.* In partibus Ægypti et Syriæ sanctimonialis tondebantur, *ibid.*

Torre ex ara rapto, in aquam immerso, pagani lustram eam faciebant, 318.

Translationis sanctorum die, non ipsa translatio, sed dies depositionis olim celebrata est, 407, 418.

Trigami notati ab Ecclesia, et pœnis canonicis subditi, 476.

Trigesimus fructus, quid significet, 314. Nuptiarum dies trigesimus, a veteribus devote celebrabatur, 596. Numerus trigesimus sacer, 314.

Triginta (10) refertur ad nuptias, sicut sexaginta ad viduas, 311.

Trinax baptizandum facit professionem, *id est* recitat Symbolum, 584. Trina immersio in baptismo, 552. In trino vocabulo unam credimus Majeſtatem; ubi personæ non excluduntur, 6, 215.

Trinitatis (S.) professio dicitur Symbolum quod reddunt, *id est* recitatur baptizandi, 384. De festo sanctissimæ Trinitatis celebrando olim fuit controversia, 401. Trinitatis præfatio, *ibid.* Dominicæ dies honori sanctissimæ Trinitatis deputati sunt, *ibid.* Cur censuerit olim Romana sedes nullum diem specialiter ascribendum solemnitati sanctæ Trinitatis, nec sanctæ Unitatis, *ibid.* Officium sanctissimæ Trinitati ab Albino et Stephano Leodiensi compositum, 725. A sede apostolica fuit repuliatum, 401. Festum sanctissimæ Trinitatis olim celebratum postea intermissum, ac tandem a Romanis pontificibus instauratum, *ibid.*

Trisagium, quid sit; et qui distinguatur ab hymno vltoriali et seraphico, 281. Trisagium non primum a Proclo Constantiopo itano institutum ut in sacra liturgia caneretur, *ibid.* Puer sub omnium conspectu in celum raptus, auditus ab angelis in celo hunc hymnum cantari, 282. Huic hymno Petrus Knapheus adiecit: *Qui crucifixus est pro nobis*, quartam inducens in Trinitate personam, *ibid.* Quædam Trisagio catholice addita verba a Calandione Antiocheno, *ibid.* Quædam a multis Europæ provinciis, *ibid.*

Triumphus Christi crucem significat, 391.

Tropæus, id est versiculus, 570. Quando hunc Græci psallunt: *Impletur os neum laude*, *ibid.*

Tunica induuntur subilicani a pontifice dicente: *Stola iucunditatis*, etc., 496. Tunica quam alii dalmaticam appellant, induitur pontifex, 557. Hæc tunica gyris in tinnibulis referta, 245. Tuusio pectoris fieri solita ad vocem, Confiteor, 559. Tundere pectus est arguere quod latet pectoris, *ibid.* Qui tundit pectus et non corrigitur, solidat peccata, non t. lit, 560.

Turris usus erat ad sacrum ministerium deferendum, 151. Ipsum Christi corpus in turri gemari olim erat solitum, 152.

Tutor, id est titubare, 476. Typus quartanus et quotidianus significat: man seu regulam, qua febris quasi sibi præfixa hominem corripit, 616. Febris typica, febris erraticæ, *ibid.*

U

Umbilici uncto in extr. unct., 534

Unctio sacerdotum, regum, et prophetarum in Veteri Testamento, 351, 352. Martyres uncti et confirmationis sacramento roborati, 351. Fuit vetus consuetudo, ut baptizati statim christinate ungerentur in vertice: a presbytero, 355. Quid hæc unctio significet, *ibid.* Unctio christinatis in vertice non est confundenda cum unctioe christinatis in fronte, ab episcopo facienda, 383. Prima dicitur a Sylvestro papa instituta, *ibid.* Patres omnes qui ante Sylvestri papæ ætatem de unctioe christinatis scripserunt, de ea quæ sit in fronte sunt intelligendi, *ibid.* Patres Græci unctioe quæ sit in vertice carentes, de ea quæ sit in fronte semper debent intelligi, *ibid.* Latini Patres aliquando de ea quæ sit in fronte, aliquando de ea quæ sit in vertice, aliquando etiam loquuntur de ea quæ hæretici quædam reconciliantur, 383. Unctio in vertice non fuit a presbytero, quando christinatio in fronte præcesserat, *ibid.* Hoc fiebat ita quoties episcopus ipse baptizabat, quod frequentissime accidebat, *ibid.* Discrimen inter duas illas unctioes, frontis et verticis, 386. Hæc est caeremonia baptismi, illa est sacramentum a baptismo distinctum, 429. — Unctio dulcis capitis in ordinatione episcopi, 316. Unctio quoque pollicis, *ibid.* Unguntur manus episcoporum in ordinatione, 513, 516. Unguntur manus presbyteri in ordinatione, 503. Ungitur etiam caput ejusdem presbyteri, *ibid.* Manus diaconorum olim in Gallia christinate ungebantur in ordinatione, 501. In ordinationibus episcopi et presbyteri unctioe carent Græci, 526. In his ordinationibus sanctus Dionysius nullam unctioem fecit mentionem, *ibid.* Unctio tamen in usu fuisse olim apud Græcos videtur, *ibid.* — Unctio Regum, 589. Regiarum, 595. Principum, *ibid.* Unctio altaris, 429. Unctioe christinatis crucee perfunctantur in Dedicatione Ecclesie, 430. Unctio reliquiarum, quæ reconducitur in altari, apud Græcos, 436. Confessio etiam, *id est* locus in quo reliquie reconducuntur, ex christinate cruce signatur in quatuor angulis, *ibid.* Unctio extrema, *id est* extrema unctio. Unctiois extremae ritus ex Codice Ratoiki, 537. Ex Codice Tiliano, 540. Ex Codice monasterii sancti Remigii Rhemensis, 543. Ex Codice Ecclesie Suesionensis, 551.

Ungenda defunctorum corpora, more apud multos olim usitato, 483. Fuit alia defunctorum unctio inter ipsas exsequias, cum divinis hymnis decantatis, *ibid.* Cur hæc secunda unctio fieret, *ibid.* Vide Defuncti. Exsequiis.

Unguenti stabastrum, quid significet, 566. Unguentum Græcorum ad confirmationem, 526.

Unguere, seu ungere pedes Jesu, quid sit, 568.

Ungulæ sunt instrumenta ferrea præcurva et acuta in motum unguis hircæ: aut carni idonea, 477. Ungues, seu unguilæ, quarum est usus in torturis, seu questionibus, *ibid.* His martyres torquebantur a carnificibus, *ibid.* Dirantur hirculæ, quod findant, *id est*. Erant bisulcæ seu biddæ, *id est* duas lamcrones habebant incurvos, *ibid.*

Urbani (S.) papæ et martyris natale, octavo Kal. Junii, 88, 595, 696. — Urbani papæ VIII jussu Apologia edita, 530. Vide Apologia.

Urecohi vacul porrectione ordinantur Acolythis, 494.

Usurarii quibus penis canonicis plectantur, 467, 471.

Vasa maturæ benedicuntur, ex lu-

stitutione Eutychiani papæ, 231, 410. Constantinopoli offeruntur utæ in altari Ecclesie Blachernarum a patriarcha in die dormitionis sanctæ Marie, *ibid.*

V

Valentini hæresis, qui celeste corpus Christo tribuabat, proscibitur, 299. — Valentini (S.) martyris natale, xvi. Kal. Martii, 28, 310, 663.

Valerice (S.) natalis concurrunt cum sancto Vitali; et Missa de pluribus martyribus, 391.

Valeriani (S.) martyris natale et Missa, 8, 683.

Vasa Ecclesie non licet, nisi pro redemptione captivorum frangere, 433. Vasa altaris servari solent in sacrario, seu secretario, *ibid.* In alio vase debent lavari pallæ altaris, in alio pallæ corporales, seu corporalia, 222, 493. Vas aquæ benedictæ ad fores Ecclesie, 518. Vasorum contactus in ordinationibus est necessarius, 509. Utrum et qualis esse debeat, *ibid.*

Vedasti (S.) natale, Kal. Octobris Atrebatæ, 418. Hic dies est translationis ejus, *ibid.* Hæc translatio facta est ex sede sanctæ Mariæ ad Nobiliacum monasterium, *ibid.* In Missa, non translationis, sed dies natalis celebratur, *ibid.* Sancti Vedasti natale vii Idus Februarii, 300. Missa habetur de sancto Vedasto, vii Idus Februarii, 418. Officium sancti Vedasti, 827. Translatio sancti Vedasti facta a sancto Auberto Cameraci episcopo et S. Audomaro Tervornensi episc., 418.

Vel, particula disjunctiva sepe sumitur pro copulativa, etc., 284, 312, 427, 486.

Velamen, quo renatorum capita teguntur, quid significet, 370, 386.

Velata facie exorcizati, 377.

Velatio virginum solemnitas, 441. Quid significet velatio virginis, *ibid.* Qua fiat virginis ætate, *ibid.* Qui velatio differat a virginis professione, *ibid.* Cur sponse in nuptiis velentur, 598. Vide Nuptias.

Velum olim ad cancellos chori, in quo stabant clerici, erat appensum, 435. Velum mysticum, 436.

Verbum abbreviatum per Isaiam prophetatum in Symbolo et Oratione Dominica plerique intelligi volunt, 563. Verbo divino assumente humanitatem, non est facta naturarum confusio in tertia, 342. Verbum assumptissæ hominem, qui intelligitur, *ibid.*

Versus *vesperæ*, quando a Græcis cantari solitus, 570. Versus post offerendam, quare dicantur, 582. Versi declinatorii, qui sicut, 750. Cur ita vocentur, *ibid.*

Vertex, cur non ungetur infirmis, 535. In vertice presbyter baptizatum ungebatur christinate, 388, 561, 571. Hæc unctio ornatebatur, cum episcopus baptizaverat, 385. Unctio in vertice instituta erat ob defectum episcopi, qui statim ungebatur in fronte neophyllum, quem baptizaverat, *ibid.*

Vesperæ feræ quintæ in cœna Domini, quales, 333. In ipso choro genibus flexis omnes clerici, vel monachi privatim sub silentio vesperæ recitant, 345. Sabbatum sanctum non habet vesperas, 388. In Codice Ratoiki, tales sunt hujus diei vesperæ, quales nunc in Breviario Romano, 339. Vespertina synaxis inclusa in Missa in cœna Domini et in Sabbato sancto, 334.

Vestiarium est locus vestimentis reconducendis idoneus, 581. Sed proprie in quo custodiuntur regis, vel imperatoris vestimenta, *ibid.* Vestiarium Ecclesie est sacrarium, seu secretarium, in quo vasa sacra et sacre Ecclesie ve-

stes reconducuntur, *ibid.*

Vestis honor non commendat pontificalem gloriam, 511. Vestis virginum nigra, 167, 440. Vestes apud Romanos sunt indumenta, 581. Basilica sancti Joannis Romæ, cur dicatur sanctus Joannes ad Vestem, 750, 751. Vestibus pretiosis induta corpora defunctorum, 483. Vestes sacre, 341, 556. Ad vestem, *id est* ad locum in quo baptizandi vestem deponabant, aut baptizati vestem abam induebant, 787.

Vetula aut cervolo facere non licet, kal. Januarii, 472. In vetula vadere, quid sit. Vide Cervulus.

Viticium olim dabatur infirmis post extremam unctioem, 257, 558. Tria sacramenta, poenitentiam, extremam unctioem et Eucharistiæ infirmis simul conferebantur, 536. Præter formulam confessionis ab infirmo dicendam, præmittit infirmus secretam omnium, et cum circumstantiis in particulari peccatorum, 553. Ob imminens periculum mortis corpus sanguini intinctum ægroto porrigebatur, 554. Qui corpus Christi d' glutire non valebant, solo sanguine haustu, communicabant, *ib.* Tertia pars hostiæ consecrata reservatur ad viticum pro ægrotis periculosis, 585.

Victor (S.), 416. Vide Maurecius (S).

Victorinus (S.), martyr, 13, 420.

Vide Quatuor Coronati.

Viduae, pro quibus solemniter oratur in Parasceve, sunt viduitatem solemniter professæ, 63, 322. Ritus professionis viduæ, et induendi eam, 440.

Vicinas calamitates, propter quas S. Mamertus Rogationes instituit, 395.

Vigilia alia dicitur ad novam, *id est* pervigilium, alia vigilia nocturna, 296.

Vigilia duplex in festo sanctorum apostolorum Petri et Pauli, prima in initio noctis, secunda in maturitate, *id est* media nocte, 405. Vigilia festi sanctorum Gervasii et Protasii, 108, 700. Vigilia sancti Remigii, 417. Vigiliæ nocturnæ in veteri basilica ante novæ de ictationem, 423.

Vincentii (S.) martyris natale, et Missa, xi. Kal. Februarii, 21, 603.

Vincentius Victor arguitur, quod membra corporea asserendo tropice de Deo, antea hominis proprie tribuebat, corpoream eam asserendo, 382.

Vinum in calice non consecratum qui sanctificetur per species panis consecrati, admittit, 341. Vinum de Græco, de pactis, de pr. cantu, de procoema, quid sit, 786.

Vir superstes viginti uxoris, ducit uxorem mulierem viginti duo viris superstitem, 476.

Virgæ traditio a sceptri porrectione distinguitur in coronatione regum Francorum, 592. Virga est quæ dicitur minus jus: ita, *ibid.* Vide Manus justitiæ.

Virgines, pro quibus solemniter oratur in Parasceve, sunt devotæ Deo, seu professæ virginitatem, 63, 322. Postquam virgo Christus de Maria virgine prodiit, tum Virginitas partu victa est libido, 439. Virgines Deo sacri, antiquus mos est Christianorum, 410. Episcopi est virgines consecrare, *ibid.*, 167. Presbyter, inconsecratus episcopo, virgines non consecret, *ibid.* Quibus diebus virgines consecrari jubeantur, *ibid.* Olim virgines Deo sacratæ pulla veste induebantur, *ibid.*, 167. Velatio virginis, qua statim fiat, 411. Professio virginitatis, quo statim ætatis, *ibid.* Olim virgines Deo sacre solemniter velabantur, *ibid.*, 168. Velatio virginis est consecratio ejus, et strictissima cum Christo sponso conjunctio, *ibid.* Votum virginitatis et veli susceptio

distinguuntur, *ibid.* Mitram quasi coronam virginis gloriæ præferat in vertice, 442. Mitra est pileum phrygium caput protegens, quale est ornamentum capitis devotarum, *ibid.* Virginum crines sparsi, et soluti erant instar sponasarum, *ibid.* Virgini Lipsæ injungitur in penitentiam crinium tonsio, juxta priscum morem, 443. Virgo Romæ professa, cum venisset Bethlehem, tonsa est, ut morem gentis servaret, *ibid.* In partibus Ægypti et Syriæ olim sanctimonialis, seu virginis, seu viduæ tondebantur, *ibid.* Postea apud Latinos et Græcos tonsio sanctimonialium venit in usum, *ibid.*

Visitatio seu unctio infirmorum, quæ extrema unctio dicitur, est ultimum Christianæ legis sacramentum, 532. Ejus effectus, *ibid.* Maxima fuit olim Christianorum cura visitandi infirmos, *ibid.* Ritus visitationis infirmorum, 532, 532. Orationes dici olim solitæ in visitatione infirmorum, 533, 533. Quantam olim sacerdotis curam gerebant circa infirmos, 536, 537. *Vide* Iustinum, Extrema unctio.

Vitalis (S.) martyris natale, iv Kal. Martii, 85, 391, 693. Decimo sexto Kal.

Martii natalis sancti Vitalis, 28, 310. — Vitalis (S.) unus ex sociis sancti Mauricii, 416, 417. *Vide* Mauricius (S.).

Viti (S.) natalis xvii Kal. Julii, 402. Vitta nubentium, quid significet, 598.

Vivat rex! hæc exclamatio fieri solita in coronatione regis, 591. In sublimatione Salomonis in regnum Judæorum facta est, *ibid.* In coronatione Justiniani minoris, Philippi Augusti, et aliorum legitur facta, *ibid.*

Vivificas (s) in canone, *id est* panem inanimatum convertis in corpus Christi vivum, 290.

Voconium Castellani Mauritaniæ oppidi episcopum quidam faciunt auctorem orationis a qua canon Missæ incipit: Te igitur, etc., 283.

Vota sua, quid in canone significant, 281. Vota sunt sacræ preces, etiam apud ethnicos, 285. Votum, *id est* desiderium et voluntas, 167, 441. Votum, oratio sacra et divina, 251, 531.

Votiva dona dicuntur, sacramenta corporis et sanguinis Christi, 12, 300, 317. Votiva martyria, *id est* devota, Deo oblata et consecrata, 410. Devotus, *id est* promptus, et alacris ad Dei cultum, dicitur votivus, 459.

Walafridus Strabo. *Vide* Strabo.

X

Xistus Pythagoricus. *Vide* Sixtus.

Y

Yves, seu Yves, *id est* occursus, quo nomine appellatur Purificatio beate Mariæ Virginis, 306.

Ypocrisis, *id est* ministri, qui dicuntur subdiaconi, 494.

Ypocrisis, *id est* superpositio, est abstinentia a cibo die solido et integro, 475. Est etiam superpositio jejuni, superadditio, et dilatatio, *ibid.*

Ypocrisis, *id est* superponere, et jejunium jejunio superaddere, 475.

Ypocrisis, *id est* sublatio, tertius poenitentium gradus, 161.

Z

Zenonis ((S.)) natale, xvi Kal. Martii, 28, 310.

Zosimo papæ tribuitur præconium Paschale in benedictione cerci solitum cantari, 311, 347.

Zotici (S.) natale, quarto idus Februarii, 310.

INDEX

IN COMMENTARIUM PRÆVIUM ANTE ORDINES ROMANOS HABITUM.

Numeri respondent his qui litteris expressi et uncinis inclusi reperiuntur in textu a col. 851 hujus vol. usque ad 936.

Abundantius acolythus regionis quartæ tit. Vestinæ, xvii.

Acolythorum ordinatio, civ, cv, cvi. Acolythorum quot genera Romæ, xviii, xix; ad titulum ordinati, *ibid.* Acolythus ne baptizet cum diacono, sed subdiacono, c. Acolythi sacramentorum portitores, xxxix. Acolythi sacculis oblati consecratis plenos deferentes, liv, lv.

Adoratio Eucharistiæ ante Herengarium, lxxvi. Ador. hostiæ in Missa, xlix.

Adriani papæ responsio ad monachos Corbeienses, cii. Adrianus primus legendarum Romæ martyrum passionum auctor, cxxviii.

Agnus Dei in Missa, post communionem cantatus, liv; in communionem, *ibid.* et seq. Agni oblatio cum corpore Christi, xcix.

Agobardus in Amalario, iii, iv. Alexandri Alensis locus de communionem sub unica specie, lxx.

Alexandrinus episcopus solus populum docet, xliii; ad Evangelium non assargit, *ibid.*

Alleluia quando in Missa dicendum, xli, xlii. Alleluia solemnem in Sabbato Paschæ, xcvi, xcvi. In Quadragesima et Missis defunctorum, *ibid.*

Altare Lateranensis ecclesiæ cavum, lxxv, lxxv. Ad cornu altaris communicantes confirmati, lxxiii. Altaria septem Romæ celebrata Sabbato Paschæ, c.

Amalarius Lugdunensis chorepiscopus et abbas, iii, et seqq. Ejus libri vindicantur, *ibid.* Amalarii loco usigues explicantur, lxxxii, lxxxii, etc.

Ambones veteres, ab odeis hodiernis diversi, xxi; eorum forma, *ibid.*, numerus, xxv.

Ambrosianus canticus in Ecclesia Casinensi quando dicitur, cxxvii.

Amulæ vini a diaconis receptæ in Missa, xlv, xlv.

Antiphonarius liber, iii, iv.

Arauscanus canon explicatus, cxxxix.

Archipresbyter, ordinatione primus inter presbyteros, xvi.

Aruoldus ex comite moechus Ratisponæ, xx.

Atrebatensis Ecclesiæ ordo, cxlv.

Augustinus Piccolomini episcopi Pientini opus de sacris caeremoniis, vi, x.

Baptismi ritus, xc, et seqq. xcix,

Baptismi ministri etiam diaconi, xcvi.

Baptizatorum susceptores, xcvi.

Basilicarum Romæ numerus sæculo tertio, xii, xiii.

Beda locus de cereo paschali, ci.

Benedictio episcopalis in Missa ante Agnus Dei, lvi. Benedictionale male asutum novæ Gregorii papæ Editioni, lvi. Additionis hujus auctor Griuoldus abbas, cxlvii.

Benedictus basilicæ sancti Petri canonicus et caeremoniarum, s. ix, xxxii, etc. Bernardi abbatis sententia de vine per contactum corporis Domini sacro, non consecrato, xc.

Braudea, panni apostolorum Petri et Pauli sepulcro immisi, cxxxiii.

Bulla cardinali celebrato ad altare sancti Petri necessaria, cxxxvii.

Calices majores et ministeriales senescyphi in Missa, xlv, lvii. Calix ansatus, xlix, campanulis instructus, l. Calix sanctificatur ex contactu particulæ consecratæ, lxxvi et seqq. Calicis duplex refusio ad populi communionem, lviii, lxx. Calix communionis, traditionis tessera, lxxi.

Cambata seu bæulo pastorali non utuntur Romani pontifices, nec episcopi cardinales Romæ, cxxiv.

Cameracensis ecclesiæ ordo, cxlv.

Campanæ pulsatæ in consecratione hostiæ, xlix, l.

Candelabrum lapideum operis, tessellati ambonibus adjunctum, xxv.

Canon Missæ quando inceptus, xlv, xlvii. dictus submissa voce, *ibid.*

Capsa vas Eucharistiæ portatile, cxxxix. Turris dicta, cxl.

Cardinali ad altare sancti Petri sacra facturo necessaria bulla, cxxxvii, ad cancellos appensa, *ibid.* Cardinalium in episcopos imperium, x, xi. Cardinales ad solos devoluti pontificis creatio, cxv.

Carolo Magno concessa facultas eligendi pontificem, et ordinandi apostolicam sedem, cxii. Caroli V imperatoris communicatio coram papa, lxii.

Carthusianorum prostratio in Missa, l. Cassander Ordinis Romani Editor, v. Catabarbara patricia, seu sancti Stephani minoris Romæ monast., xxviii.

Catafarfara, seu Cata galla patricia et

sancti Stephani majoris Bonæ monasterium, xxviii.

Cataractæ seu fenestella duplex in confessione sancti Petri, cxxxiii.

Cenci de Sabellis cardinalis liber Rituum, iii, ix, x.

Cerei paschalis benedictio duplex, ci.

Cereo paschali inscriptus annus passionis, ci.

Christophori Marcelli archiepiscopi Corcyrensis rituum libri vexati, v. et seqq.

Chrysogoni (S.) ecclesiæ abbas et monachi, xxvii.

Ciborium altaris dictum propitiatorium et umbraculum, xxii.

Clementis (S.) ecclesiæ Romanæ ichnographia, xxiv et seqq.

Clericorum Romæ coll. glia fere nulla ante sæculum novum, xxvi.

Cœmeteria, ecclesiæ supra martyrum corpora erectæ, xvi.

Collecta ad stationes inundans, xxxi, xxxii. Unde sic dicte orationes, *ibid.* et xxxiii.

Communio in Missa ritus, li et seqq. Communio ab episcopis stantibus, a genuflexis presbyteris percepta, lviii. Communio laicorum non ex puro sanguine, lvi, lxxii. Communio ad cancellos, cxxxvii. Communio paschalis absque licentia episcopi de manu papæ, cxxxix. Communio percepta cum osculo et pace, lvi. Communio absque sanguine Domini die Parasceves, lxxx, cum sanguine seu vino consecrato, lxxxiv, lxxxv.

Communio sub utraque specie data imperatori et regi, lxii; principibus, *ibid.*; non tamen Frederico imperatori, lxiii. Communio laicorum sub utraque specie quando desit, lxi et seqq., xc, xci, cxxxix. Communio infantium, xv, cxxvii. Communio parvulorum ex solo haustu sanguinis, c. Communio dicta antiphona, cum fideles communicent, cxlv.

Confessio sub altari, xxi, xxv. Confessio sancti Petri Romæ, cxxxi, cxxxii.

Martyrium apud Græcos, *ibid.* Unde sic dicta apud Romanos, *ibid.* et seqq. Descriptio ejus, cxxxii.

Confirmari, Dominicum sanguinem accipere, lvi, lxx et seqq.

Confirmationis sacramentum post baptismum, non ut baptismi appendix, xvi, xxvii.

Consecrare, simul sacrare, LV.
 Consecratio vini sine per contactum hostiæ jam consecratæ, LXXVI et seqq.
 Continens iæ votum diacono præscriptum, CVI.
 Convivaturi cum pontifice, invitati et descripti in Missa, LIV.
 Cornelii papæ ad Fabium epist., XII.
 Corpora fidelium a paganorum cadaveribus discreti: in locis posita, CXXX.
 Crux et vasa sacra in supplicationibus delata, XXXIII, XXXIV. Crucis adoratio in Parasceve, LXXI, LXXII.
 Curules duæ pontificæ, CXXXII, CXXXIII.
 Cypriani locus insignis de Romani pontificis electione, CXI. de fidelium sepulcris, CXXX.
 Decretæ ecclesiæ Romæ quid, XII.
 Diaconi ordinatio, CVI. Ne cantorum exerceat officium, *ibid.* Diaconi antiquitus ministri baptismi, CXVI, C. Diaconorum munus calicem præbere communicaturis, LVII, LVIII, LIX. Diaconorum in presbyteros officia, tum superbia: XII. Diaconi, non suscepto presbyterio Romani pontifices, CXX. CXXI. Alii in episcopos electi per saltum ordinati, CVII, CVIII. Diaconi in Parasceve corpus dominicum portabant, LXXI. Diaconi Romæ septem regionarii nec plures tempore Sixometri, XVI, XVII, XVIII. Eorum subscriptionis ordo, *ibid.* Diaconi palatii Romæ, XVIII. Diaconi cardinales sub utraque specie communicati ab Urbano II, LXV. Diaconus ad austrum conversus canit Evang., CXLII, CXLIV.
 Diaconæ, ecclesiæ Romæ, XII, XVI et seqq. Diaconæ pater, XVII.
 Dionysianis diaconum et subdiacono permissa communicatio sub utraque specie, LXIII, LXIV.
 Dominica oratio sola in officiis ecclesiæ Lateranensis adhibita, CXXIX. Dominica mediana quæ, CXXVI, CXXVII.
 Dominicis diebus Missa mane dicta, CXLV.
 Dominicum corpus, *corpus et sanguis Domini* dictum, LXXI.
 Donni denominatio papæ dati, CXXIV.
 Ecclesiæ aream ritus an proferendi in lucem, VI, VII. Ecclesiæ ritum varietate decoratur, CXXI, CXXII. Ecclesiæ publica civitatis a *tribus* distincta, CXLVI. Ecclesiarum Romanarum veterum formula, XXI et seqq. Ecclesiarum ruralium ad principem ecclesiam accessus, XXXI. Egistus imperialis a secretis, LXXI. Eleemosyna sole annis a Pontifice data Sabbato ante Palmas, LXV, LXV. Elevatio corporis et caricis in Missa quando cepta, XLIX.
 Episcoporum ordinationes, CVII; per saltum, *ibid.* et CVIII; an ab uno Romano pontifice secus aliis episcopis, *ibid.* Episcopi stantes, presbyteri genuflexi communionem accipiunt, LVIII. Episcopi papæ suffraganei, hebdomadarii in Lateranensi ecclesia, XXX, XXXI. Episcoporum in cardines villa servitia, X, XI. Episcopus in Romanum pontificem eligi non potest, CXIX.
 Ernuli Hoffensis episc. locus, CXIV.
 Eucharistia, dicitur *Sacra* in plurali, XXXVI. Initio missa ex prioris sacrificio delata, *ibid.* Eucharistia sumpta solo haustu sanguinis, C. Eucharistia reservata in conditorio, XXXVI. Duplex ejus particula in calicem missa, XXXVI, XXXVII, LI, LV, dicta fermentum, XXXVIII. Quomodo asservata apud Romanos, CXXXIX. Eucharistia in capsâ initio Missæ ad altare delata, CXL, CXLII; delata in processione Palmarum, LXVI; aliis diebus, LXVII. Eucharistia in Italia nusquam suspensa, CXL. A presbyteris et diaconis manu, a subdiaconis ore percepta, LVII; etiam vinctibus in manu tradita, LIX; in

sacculis delata ab acolythis, XXXIX, CV. Eucharistia intincto, CXIV; non probatur, LXII. Eucharistia vas fixum conditorium, cophinum et armarium; portabile capsâ dictum, CXXXIX. Turris, CXI. Evangelia super caput electi pontificis a quo teneri solita, CXVII. Evangelium in feretro delatum Dominica Palmarum, LXVI. Evangelium diaconus canit ad Austrum conversus, CXLIV. Evangelium dum dicitur, curvi stent sacerdotes, LXII.
 Februario mense vel in Quadragesima factæ ordinationes, CIII.
 Fenestella duplex in tumulo sancti Petri, CXXXII, CXXXIII.
 Fermentum ab Innocentio memoratum est Eucharistia, VIII, XVI, XXXVI, XXXVIII; quando mitti desuetum, XL. Fermentum in consistorio Lateranensi datum quid? LXV.
 Fistula seu calamo laustus Christi sanguis, LXX, CXXX.
 Flabellum ad muscas abigendas in Missa, XLVII.
 Flavie filie Xanthippi donatio, XXX.
 Flavius Annius Fulvius Epiphanius præfectus Urbis, XXXI.
 Flori dicta adversus Amalarium discutuntur, III, IV, V.
 Galliarum universalis Ecclesia, XLIII. Gallie Ecclesiarum sententiæ variæ de consecratione vini per hostiæ consecratione permissivam, LXXXIV, LXXXVI.
 Gloria in excelsis a solis episcopis, non presbyteris, decantatum in Missa, XLII, Goffridus abbas Vindocinensis, IX.
 Gregorum sententia de vino per corporis Domini contactum sanctificato, LXXXIX.
 Gregorii papæ I loci insignes, XVI, XIX, XX, XXVIII, XXXII, XL, XLIII, XLVIII, L, LI, LII, etc.
 Gregorius (S.) stationum ordinator, XXXII. Gregorii sept. et Gelasii secundi consecratio, CXX. Gregori decimi Cæremoniale, IX. Gregorii Turonensis locus de confessione sancti Petri Romæ, CXXXII. de analogio, XXX. Gregorius Optus numeri militum, XXXI.
 Guillelmi de Campellis locus de communionem sub utraque specie, LXXI. Guillelmi de Linwode officialis Cantuar., LVII. Guillel. Durandi locus insignis, XXI.
 Helmodus abbas, LXXXIX.
 Henrici Valesii observatio de Romanarum basilicarum numero, XII.
 Historicus Ordinis Rom. Editor, V, IX.
 Honorii monasterium prope Lateranum, XXVIII.
 Hostiæ elevatio in Missa quando facta, XLIX; adoratio, *ib.*; cum prostratione, L.
 Hymni in Ecclesia Romana nulli antiquitus, CXXXVII. Hymnus angelicus a pontifice ad populum converso cantatus, CXLV, CXLVI.
 Hyrci Missa non adeo antiqua, CXLVI. Romana est variis orationibus interpolata, CXLVI.
 Imagines ex regularibus pendentes, CXXXVIII.
 Imperatoris ensis de corpore sancti Petri sumptus, CXXXIV.
 Inclinati tempore canonis episcopi, presbyteri, etc., XLIX.
 Inclinator a pontifice baptizari solitorum numerus, XCV.
 Innocentii papæ primi sententia de pace in missa data, XLVII.
 Inductio eucharistiæ, CXLV.
 Irene duce typicum, XLVI.
 Jacoba Vitriaco locus insignis, XC.
 Jacobus cardinalis auctor Vitæ Celestini V. CXXXIII.—Jacobus cardinalis sancti Clementis Bonifacii IX equos, XXIV.

— Jacobi Caietani Cæremoniale, IX, loci, XXXVII et seqq.

Jejunium ad vespem Sabbati vel mane diei sequentis ad ordinationes requisitum, CIII, CIV.

Joannis et Pauli (SS.) Romæ monasterium, XXVII. Joannis diaconi locus de oblatione, CXXVII; alius de vi altarium celebratione, C.—Joannis diaconi historia Lateranensis, IX.—Joannis Beleti locus insignis, XCI. Joanni Normanni duci et ejus uxori concessa communicatio sub utraque specie, LXXII.

Joseph Maria Thomastus, IV, IX et seqq.

Kyrie, eleison multoties repetitum in Missa, XLII; item in supplicationibus absque sanctorum invocationibus, LXXIV.

Lac et mel in calicem missæ et cum vino oblata, CXXIII, CXX. Eorum benedictio, *ibid.*

Laufrauci statutorum locus, XLVI.

Lateranensis ecclesia ex apostolorum institutione sola Oratione Domini utitur in officiis, CXXX. Antiquum sola tenet officium, *ibid.* Lateranensis ecclesiæ altare cavum, LXVII, LXVIII. Lateranensis ecclesiæ septem episcopi hebdomadarii, XXXI. Lateranensis ecclesiæ diaconi palatii septem, XII. Lateranensis ecclesiæ abbates et monachi, XXVIII.
 Laudes ad auroram semper incipit XXX.

Laurentii (S.) extra muros monasterium, XXIX.

Lectiones ad nuntium presidentium in vigiliis protrahæ, CXXVII.

Leo papa primus sermo em in Missa primus pontificum au habuit, XLII, XLIII.

Leonis X introitatio, CXXIII.

Libri sancti, dicti Codices sacramentorum, L.

Litanias dictæ processionis, XXXV.

Kyrie, eleison, *ibid.* Litanias septem, CXX, CXXVI.

Loti pauperum pedes Sabbato ante palmas, LXV.

Mansterii seu custodes ecclesiarum, XXVII.

Marcellus papa an titularum in Urbe consistorio, XVI.

Marie (S.) Majoris ecclesiæ et monasterium, XXXI.

Martyria, seu basilicæ martyrum, titulis accessita, XVI.

Matutæ auroræ, XXX.

Mediana hebdomada Quadragesimæ, CIV, CXXVI, CXXVII.

Meniana, cancelli, CXXXVII. Meniana chorus, CXXXVIII.

Micrologus de ordine Romano, III, VI; an Joannes et episcopus, *ibid.*—Micrologi locus de intinctione corporis Domini, etc., LXXXIV, LXXXV. Alii XXXII, XXXIII, etc.

Missæ pontificæ ritus singulares, CXXV et seqq. Missam celebrans pontifex confirmatur a diacono, LXVI. Missæ in titularibus et aliis Ecclesiis dici solita, XVI. Missæ plures in ejusdem basilicæ diversis altaribus uno die celebratæ, XLVI. Missæ plures eodem die eodem loco celebratæ, LX. An ab eodem sacerdote, *ibid.* Missa præsanctificationum antiqua, LXXXIV et seqq. Missa Hyrciana, CXLII.

Momentanea seu statæa cur pontifici pauni ad seculum sancti Petri, CXXXII; item ad sancti Martini, CXXXIV.

Monachi in ecclesia Lateranensi divinitus pendunt officia, CXXVII; item in Vaticana quaterni eorum chori, *ibid.*

Mortuorum illustrium corpora in locis sublimibus posita, CXXX.

Moxarabum Missalis verba de consecratione vini per communionem corporis Domini, LXXXVII, LXXXVIII.

- Mysteria consulto tecta a pontif., XLVII.
 Nicolaus abbas Panormitanus, LVII.
 Nomenclatorum officium, LV.
 Notarii S. R. E. stationum, predicatorum, XXXIII.
 Nudis pedibus instituta processio, LXXXIII.
 Oblata episcopo et presbytero in ordinatione data in multis dies, XXXIX.
 Oblationes ab omnibus factæ in Missa, XLIV, XLV.
 Olerisius monachus diaconus ecclesie Lateranensis, XX.
 Officialis libellus, IV.
 Offitium Panvii in Ritualibus lib., II, III.
 Optati locus insignis de Macrobio Donatista, CXXXII.
 Optius seu Optio, militum præf., XXXI.
 Oraria ordinandorum ex tumulo sancti Petri sumpta, CXXXIII.
 Oratio Dominica in Missa, L. Ab omni populo apud Græcos, a solo sacerdote apud Latinos dicta, LI. Oratio Dominica an consecratur corpus et sanguis Domini, LXXXII, LXXXIII. Oratio post communionem a sacerdote ad altare converso cantata, CXLVI, CXLVII.
 Oratoria Romæ duplicis generis, XIX; dedicandorum conditiones, *ibid.* Oratorii presbyter cardinalis, *ibid.*
 Ordinationum sacrarum in Ecclesia Romana ritus, CII et *seqq.* Ordinationes per saltum, CVIII et *seqq.*
 Ordinis Romani dignitas, II. Antiquitas, VVI et *seqq.*
 Osculum in correctione Eucharistiæ datum, LVI.
 Ostiensis episcopus an seclusis aliis Romanum pontificem ordinavit, CXLVII.
 Pallia pro archiepiscopis de corpore sancti Petri sumpta CXXXII.
 Palliolum sepulchri sancti Petri immissum cur et quo ritu, CXXXI, CXXXIII.
 Pammachii titulus sanctorum Joannis et Pauli dictus, XV.
 Panduli loci insignes, CXX, CXXII.
 Panni, sanctuaria et branda apostolorum Petri et Pauli, CXXXIII.
 Panum in Missa oblatorum forma, XLV, XLV; confectio, *ibid.*
 Pape electio varia et ordinatio, CIX et *seqq.* Papa excalceatus in processione Parasceves, LXXIII. Pape finteata sedes, XXII. Pape rubra cappa, CXXII. *Vide Pontifex.*
 Parasceves ritus, LXXI et *seqq.*
 Paratorum, theca vasorum, LX.
 Paridis de Crassis diarium, CXXIII, CXXIV; adversus electum Corycense expostulatio, V et *seqq.* Paris de Crassis notatus, CXLIII.
 Parochie distinctæ titulis, CXXVII; ecclesiæ rurales seu suburbane, *ibid.*
 Parochiani clerici, XIX.
 Paschalis II pape creatio, CXXII.
 Patente communic. amplissimæ, LV.
 Patriarchales eccl. Rom. quinque, XII.
 Pauli (S.) Romæ basilica et monasterium, XXVII, XXIV.
 Pax quando danda in Missa, XLVII, LI, LIII. — Pax et osculum data communicantibus, LVI.
 Peccatorum expiatio per sacramentum penitentiae ad confessionem sancti Petri, CXXXIV.
 Pectoralia et pogium dicti cancelli, CXXXVII.
 Peregrini ad confessionem sancti Petri non admissi ante fidei suæ professionem, CXXXI.
 Petri (S.) Romæ confessio, CXXXI et *seqq.* — Petri Anselmi epis. Senogalliensis liber Cæ emoniarum, IX. — Petri Damiani locus insignis de sacramento penitentiae super tumulum sancti Petri, CXXXIV. — Petri Mallii de Vaticana ecclesia liber, X.
 Pictaveasis Ecclesia post ordinationem Dominicam nullas addit in officiis collectas, CXXX.
 Pileus de Prato card. et archiep. Ravenn., CXXII.
 Planeta et orario vestitur ordinandus acolythus, cv. Planetis ornati sacerdotes in collectis, XXXII.
 Penitentes reconciliati in Cæna Domini, LXX, LXXIV.
 Pogium et pectoralia dicti cancelli, CXXXVII. Pogium, ambon, CXXXVII.
 Polycarpo Romæ data facultas ab Anticeto sacra faciendi, CXXXII.
 Pontifex sacris operans a diacono confirmatur, LV. Pontificis incensatio, CXXXVIII, CXXXIX. Pontificis communicatio ad altare, CXXII. Papius ad sedem, LVII, LVIII. *Vide Pape.*
 Precis nomen Missæ canonici tributum, XLVI, XLVIII.
 Presbyter cardinalis, parochus, XX.
 Presbyteri *Gloria in excelsis* hymnum solo die Paschatis dicant in Missa, XII.
 Presbyteri simul cum episcopo verbis et manu immolationem conficiunt, LIII.
 Presbyteri Romæ titulares qui Romanæ synodo anni 1599 subscripserunt, XIII et *seqq.* Plures eodem titulo donati, *ibid.*
 Presbyteria, munera in senatum et populum erogata, CXXIV, CXXV.
 Procancellarii, eleemosynarum erogatores, LXV.
 Processus generales seu excommunicationes in Cæna Domini, LXX.
 Prostratio in elevatione corp. Do., L.
 Pulpitum, tribunal ecclesiæ, pogia seu ambonnes et lectoria, XXI.
 Quadragesimali tempore quinta feria festiva, XXXII.
 Rainelus abbas Abasiensis, LXI.
 Regiæ portæ, imo et valvæ et cancelli, XXI, CXXXVI, CXXXVII.
 Regionarii diaconi, XVII.
 Regiones ecclesiasticæ Romanæ urbis, XI et *seqq.*, XVIII.
 Regulares, quibus imposita vela, quid, CXXXVI, CXXXVII.
 Ritus antiqui novis præferendi semper, CXL. Eorum diversitas unitati Ecclesiæ non officit, *ibid.*, CXLII.
 Rivenis Missalis locus insignis, C.
 Roberti Pulli cardin. locus de communione sub unica specie, LXI, LXII.
 Romanæ Ecclesiæ officium diuinum, CXXVII, XXX. — Romanæ Ecclesiæ pontificis an privilegium est episcopos absque sociis episcopis ordinandi, CVII, CVIII. — Romanæ Ecclesiæ diaconi cæteris honorabiliores, cur, XLII. Romanarum ecclesiarum veterum typus, XXI et *seqq.* — Romanæ urbis septem regiones ecclesiasticæ, XI et *seqq.*; ecclesiæ, *ibid.* Romani pontif. varia creatio, CIX et *seqq.*; consecratio, CXVI et *seqq.*
 Rugæ quid, XXI, CXXXV et *seqq.* rugæ majores et minores, *ibid.*; portæ et porticellæ, *ibid.*
 Sabbati sancti ritus, XCV et *seqq.*
 Sabbati jejuniu apud Romanos, CXXV; an prætermissa ab illis hac die mysteria, *ibid.*, CXXVI. Sabbato ante palmas eleemosyna data, LXIV, LXV.
 Sabbatina forma pauperum, LXV.
 Saccellarius, thesaurarius, LV.
 Sacculi oblati consecratis pleni ad acolythis delati, LIV, LV. Sacculus acolytho traditus in ordinatione, CXXXIX.
 Pro accipiendis oblationibus, et deferenda Eucharistia, CV.
 Sacerdotes curvi stent ad Evangelium, XLII.
 Sacramenta dicta consecratio corporis et sanguinis Domini, L et LI.
 Salina in meditata lucul. de ritib., II.
 Salutatio pontificis post Missam, LVI I.
 — Salutatio genuata initio et fine condonis episcopalis, XLV. Angelica initio præmissa quando incipit, *ibid.*
 Sancta in plurali pro Eucharistia, XXXVI et *seqq.*; ex priore sacrificio partim reservata et pontifici initio Missæ oblata, *ibid.* et *seqq.*, LI, LII, LXVIII, LXIX.
 Sancti Romanis e cæmeteriis educti baptizati, CXXXI.
 Sanctificari, idem ac consecrari, LXXX.
 Sanctorum et fidelium Ingressus numerus Romæ, CXXX. Corpora Romæ precibus exterorum delata, CXXXI. — Sanctorum passionis et gesta quando et ubi Romæ legi cæpta, CXXXII.
 Sanctuaria apostolorum Petri et Pauli, ad secundam cataractam deposita, panni, CXXXII.
 Sanguis domini aliquot refusus in calicem seu septuaginta pro communione populi, LVII. Sanguis Domini auctus vino infusus, LVIII. Sanguis Domini cum vino cur adjunctum in laicorum communione, XCII, XCIV. Sanguis Christi dictus etiam post admistum vinum, LVII.
 Schola cantorum, chorus, XXI.
 Secreta Canon dictus, XLVIII.
 Secretarium ecclesiæ, XXII; ibi et cætera concilia, *ibid.* Secretarium amplissimi senatus, XXIII.
 Sedes secretarii Roman. pontific., CXXII et *seqq.* Alia, CXXI, CXXII.
 Senatorium in ecclesia, locus ubi principes sedebant, XXII, XLV, LX.
 Septima, quia æterna litan., CXXVII.
 Sigonii sententia de Romani pontificis consecratione rejecta, CXXVII.
 Simplicius papa mutat ordinationum tempus, CII.
 Socratis hæci non discutuntur, CXXV S.
 Sozomeni locus explicatur, CXXVII.
 Species unica dicta corpus et sanguis Domini, LXXI.
 Statio quid, XXXI. Romani clerici stationes, *ibid.* et *seqq.* Statio post communionem pontificis annuntiata, LVII.
 Stephani (S.) majoris, aliud minoris Romæ monasteria, CXXVIII.
 Stercoraria sedes Roman. pontific., CXXII et *seqq.* Alia, CXXI, CXXIII.
 Subdiaconatus non semper inter ordines sacros, CXXI; a minoribus ordinibus distinctus, *ibid.*
 Subdiaconus recipit osculum in communione a diacono, LVI.
 Subdiacon. Romæ tres ordines, CXXIII.
 Susceptores baptizati, XCI, CXXVI.
 Symbolum in Missa quando dicitur scriptum in Romana Ecclesia, XLII, XLIII.
 Symbolum publicæ recitatum meminerit ante baptismum, CXXXII.
 Syrachæ ecclesiam sancti Silvestri sita, CXXII.
 Tabernacula in Italia pro Eucharistia, CIX.
 Taxæ, scyphus, XLVI.
 Tetraylla, quadrupl. altaris vela, XXII.
 Tharsicius acolythus martyr, XL.
 Theostatius ex duce primicerius s. nectæ sedis apostolicæ, XVII.
 Theodorus adorator numeri Theosie, CXXX.
 Thomasius laudatus, IV, IX et *seqq.*
 Tituli, parciales Ecclesiæ Romæ, XII, XXI, XIV, unus pluribus, simul presbyteris, *ibid.* Forum institutionis ratio, XV. Tituli minores oratoriorum, XIX. Titulorum a cæmeteriis distinctio, XVI. Tituli majores et minores, *ibid.* Nulli prius extra Urbem, *ibid.*
 Tediuni monachus Casianus, Lateranensis patriarchii levita, XX.
 Triduum post mortem Pape, pro successore electione expectatum, CXXII.
 Trivultiorum sep. Mediolani, CXXX.

Turris, vas Eucharistiæ, cxi.
 Uctionum diac. apud Anglos, cvi.
 Ustathius dux, xvii.
 Vasa sacra Rom. pretiosa, xlvi &
 Vaicana Ecclesiæ conjuncta quatuor
 monasteria, xxviii.
 Vela ex regul. pendentia, cxxxviii.
 Veneni periculum in oblatione panis
 et vini in Missa ut vikatur, xlvi.
 Vesperæ Sab. S. nulla Rom., xcix, c.

Vestimentulus, S. Gervastii Protasii
 seu sancti Vita. h. postea dictus, xviii.
 Viccedominus, œconomus, liv.
 Vigili papæ loci duo insignes, xlvi,
 xlviii.
 Vini oblatio in amulis facta, xliv,
 lxxv. Vinum an mutatur in Christi san-
 guinem ex contactu hostiæ consecratæ,
 lxxvi et seqq. Vini ex commistione
 sanguinis dominici sanctificatio, xcii et

seqq. Duplex ejus modus, xciii. Vinum
 Dominico sanguini admixtum, ubi com-
 munitio populo sanguis non sufficie-
 bat, lvii, lviii. Sanctificatur, lxx. Vinum
 post sanguinis sumptionem a commu-
 nicatis haustum, cxxx.

Viri a feminis se juncti in eccles., xxi
 Vivorum et mortuorum in Missa
 commemoratio, l.
 Wilhelmus de Barges, lxxi.

INDEX LIBELLORUM ORDINIS ROMANI.

Numeri respondent his crassioribus qui videntur in textu a col. 936 hujus voluminis usque ad 1406.

- Abbacri (S.) ecclesia Romæ, 143.
 Abbas mitratus coram Rom. pont. 169.
 Abbates coram papa quando prædi-
 care cœperunt, 482.
 Abbatia urbis Romæ, 574.
 Absolutionis solemnitas, 517.
 Abstinentia præ consecrationis epi-
 scopi indicta, 88. Abstinentia a carni-
 bus Romæ in festo Innocentium, 130.
 Acolythi ordinatio, 85 et seqq.
 Adam de Anglia cardinalis, 537.
 Adextratores papæ, 195, 196.
 Admulator, pupillorum et misero-
 rum advocatus, unus ex j. dicibus pa-
 palibus, 570.
 Adriani institutum ut floretur pro
 Carolo rege, 17.
 Advocates ecclesiæ, 6.
 Advocatus pauperum inter ministros
 papæ, 531.
 Æmilii S. Nicolai card., 249, 250.
 Agapitus de Columna cardinalis, 515.
 Agathæ (S.) in monte Suburræ ab-
 batia, 574.
 Agnus Dei tertium cur in Latera-
 nensi ecclesia non cantatur, 566. —
 Agnus Dei non ni i singulis septenniis
 a papa confecti, 430. Eorum confectio,
 benedictio, usus, distributio, virtus,
 24, 31, 138, 144, 145, 165, 202, 203,
 375, 376, 377, 508, 509, 510. — Agnus
 assus benedictus et datus a pontifice in
 convivio paschali, 142. — A juniori car-
 dinale benedictus, 187.
 Agrippina porticus Pantheon, 113.
 Agulæ vel Augulæ domus, 122.
 Alba dicta linea dalmatica, 54. — Alba
 Romana, 221; camisia, 456.
 Albanensis episcopi hospitium in pa-
 latio majori, 97.
 Albiensis vel Dalbia cardinalis, 453.
 Alenconius cardinalis, 515.
 Alexander II regularis communis
 vitæ in Lateranensi ecclesia renovator,
 569. — Alexandri papæ IV ordinatio de
 suffragiis, 581.
 Alexii (S.) Romæ abbatia, 574.
 Almuia ad collum, 137.
 Alphonsus rex Neapolis, 409.
 Altare portatile, 289. — Altari sancti
 Petri nullius præter Romanum pontifi-
 cem consecratio fiat, 124. — Altaria La-
 teranensis ecclesiæ, 567, 568, 569, 570,
 571, 572.
 Amæ seu amulæ, 5, 10.
 Amalarius, 9 et seqq. Ejus eglogæ
 in Ordinem Romanum, 519 et seqq.
 Amologium seu anagologium amul-
 etus sive humeralis, 54, 64.
 Amen dictum cum strepitu accepta
 benedictione pontificis, 92.
 Amictus seu anabolium super albam
 et cingulum, 7.
 Ammantare, pallium imponere, 211.
 Ampulla chrismatum a nevine nuda
 videatur, 21 et seqq.
 Anagolii vel anagologi, 61 et seqq.
 Anagolium seu Anabolium, id est
 amictus, 7.
 Anagologium grande, 91
- Anastasius papa IV Helenæ mausoleo
 illatus, 569; dona ejus, *ibid.* et seqq.
 Andreæ (S.) ad crucem eccles., 58.
 Anniversarium consecrat. papæ, 580.
 Annotinum chrisma, 138.
 Annulli dati cardinalibus a papa, 450,
 456. — Ann. episcopaliter aptatus, 295.
 Anticamera, 361, 490.
 Antistes Urbis, papa, 456, 466.
 Antonini theatrum, 126.
 Appodiare, sustentare, 536.
 Aqua non adhibita in ablutione Mis-
 sæ, 286, 287. — Aqua Falleria, 550.
 Aquamanus, seu aquamanile, 5.
 Aquaricia, 162 et seqq. — Aquaricia
 clareti, 162, 201 et seqq.
 Ara et altare diversa, 163. — Ara Cæli
 dicta eccl., ubi olim ara Filii Dei, 574.
 Arca fœderis Domini in ara eccles. æ
 Lateran., 561.
 Arcarius, iudicib. ex palat. unus, 570.
 Archidiaconi benedictio prima, 89.
 — Archidiaconus, vicarius pontificis, 3.
 Archiparaphonista, 7 et seqq. Quar-
 tus scholæ, 53.
 Archius ordo, præcipuus, 10.
 Arcus septem lucernarum seu Titii,
 114, 565.
 Ardea civitas Rutulorum, 166.
 Argentea porta sancti Petri, 598.
 Arnaldus sancte Mariæ Novæ cardin-
 alis, 250. — Arnaldus S. Priæ card.,
 247, 248. — Arnaldus Sabin. episc., 240.
 Arsenochita, 86.
 Atrabalenensis cardinalis, 455.
 Auditor contradictarum, 344.
 Augustini locus illustratus, 557. —
 Augustini Patrii Picoiominel, episcopi
 Pientini, epist. ad Innocentium VIII
 de ceremoniis Rom. pontif., 584 et seqq.
 Aureæ arcus, 152, 143.
 Ave, Maria seu Salutatio Angelica
 initio concionis, 469.
 Aversanus cardinalis, 515.
 Avisatus, monitus, 526, 529.
- Racilia, 198.
 Baculi in manibus orantium, 46; e
 manibus orantium depositi dum Evan-
 gelium legitur, 555.
 Bajulus, 5.
 Balsamo crux uncta singulis an., 572.
 Banca, sedile, 417, 427.
 Bancalea, scamna, 406.
 Bandalarit, vexilla ferentes, 268.
 Banderenses, 551, 553, 554; excom-
 muniti a papa, quod senatorem ab
 eo dictum recipere nolissent, 517.
 Bandonarii cacabarii, 195, 199.
 Bandora, vexilla, 148, 171.
 Bandalarit, 183.
 Baptismaes Ecclesiæ Romæ plures,
 138. — Baptismalis fontis bened., 36.
 Baptismi ritus, 24, 27, 77 et seqq.
 Baptismus a diacono collatus, 83; per
 immersionem, 106. Baptismus pueror-
 um per juniorem diac. Sab. sancto, 184.
 Barensis cardinalis, 537.
 Barile uter, 202, 289, 538.
 Basilii (S.) juxta palatium Trajani
- abbatia, 574.
 Benedicta de Pagano, civ. Rom., 190.
 Benedictio, canticum trium puero-
 rum, 94. — Benedictio, aqua benedicta,
 85. — Benedictio in Missa post commu-
 nionem, 550. — Benedictio prima data
 ab archidiacono, 89.
 Benedictus episcopus Portuensis,
 157. — Benedictus archidiaconus Roma-
 næ ecclesiæ, 157. — Benedictus canoni-
 cus sancti Petri, 8. — Benedicti cano-
 nici S. Petri Ordo Rom., 118 et seqq.
 Berengarius Tusc. ep., 247, 248, 249.
 Bernardus de Deucio archiepis, iscopus
 Etrudenensis cardinalis sancti Marci,
 452, 457, 460. — Bernardus Lateran.
 eccl. prior card. et episc. Portuensis, 568.
 Bertrandus de Poeto, card. leg., 453.
 Bireta in femin. genere, 450, 554.
 Blasii (S.) Romæ abbatia, 574.
 Botium, aut potium, seu podium, sive
 ambo, 91.
 Bonaventura de Padua Augustinea-
 sis cardinalis, 547, 461.
 Bonifacius papa IX, 349, 551, 555 et
 seqq., 530, 541.
 Bononiensis card., 455, 457, 460, 467,
 518, 540, 541; archiep. Lugl., *ibid.*
 Boso episcopus Tiburtinus bibliotheca-
 rius sedis apostolicæ, 157.
 Boticularii papæ, 527.
 Bottæ, lagenæ, 532.
 Bracalia cerata, 184.
 Bracheola, 558, 362.
 Branderarii, vexilla ferentes, 275.
 Brandonarii Colosæi, 195, 199. —
 Brandonarii, vexilliferi, 228.
 Brandonæ, seu tortilis, 529, 553.
 Breve recordationis, 217 et seqq.
 Bridgæ (S.) canonizatio, 535 et seqq.
 Brodarii papæ, 200.
 Bulla data cardinali, ut possit siera
 facere super aram beati Petri, 542,
 453, 456.
 Bumbasium, 529.
 Buretrum pro bireto, 248.
 Busta porcorum, 125; missa ad ca-
 riam in Coena Domini, *ibid.*
 Cadafalcum, palpitem ligneum, 267.
 Cæremosiale Romanum Gregorii X
 jussu editum, 221 et seqq.
 Cæsarii (S.) in palatio Romæ abba-
 tia, 574.
 Calamus ad hauriendum Dominicum
 sanguinem, 286, 515.
 Calvarii papæ, 195.
 Calices tres in communione gene-
 rali, 529. — Calix tersus digitis in Na-
 tali Domini, 525. — Calix fanoue cir-
 cumdatus, 555.
 Cambuta seu baculo pastoralis non
 utuntur summi pontifices, 238.
 Camera paramenti, 489.
 Camerarius S. R. E., 528.
 Camisia seu alba Romana, 451, 456.
 — Camisia alba et pannis superposita,
 253 et seqq., 268. — Camisia linea papæ
 supra laneas vestes, etiam si religiosus
 sit, 232.

- Camisam, acolythi vestis haec, 137.
 Camisus, 162.
 Cammagi, 64, 65.
 Campana consistorialis Romae, 503.
 — Campana sileat post incerta solemnitas diei Coenae Dominici, 97.
 Campoli pro compagiis, 86.
 Candela vitrea plena incenso, 150.
 — Candelae de vineis vivis, 199; an idem ac vini, 164. — Candelarum distributio, quando transfertur Purificationis festum, an pariter transferenda, 515. — Candelae gestatio et positio, 551.
 Accense dum legitur Evang., 535.
 Canna fundendo sacrificii vino adhibita, 67.
 Cannae pannorum pro ulnis, 551.
 Canon lactis recit. in Missa, 48, 556.
 Canonizatio sancti, 412, 418 *et seqq.*
 — Canoniz. sanctae Brigidae, 553 *et seqq.*
 Canonico Lateranensi habitus, 580, 581; numerus, 582, 583.
 Cantare sub silentio, 115.
 Cantatorium, 5, 9.
 Cantoris sedes, 551.
 Capella papae sternata de frondibus de verta, 553. — Capella concubus cardinalium, 552.
 Capellani honoris, 435.
 Capita regionum, duces, 551. — Capita, monetæ, 159.
 Capite nudo audienda Evangelii lectio, 553.
 Capitularum epistolarum et Evangeliorum, 19, 53.
 Capitulum, conventus fratrum, 70.
 Capiturgium subtile in modum scuti, 226; *al.*, Caputergium, 260.
 Capsa thuris, 126, 127. — Capsae cum sanetis apertas, 8, 10.
 Capsis adornatus, in quo servatum nocte Coenae corpus Dominicum, 102.
 Capsulae corporalium inclusum Domini corpus die Coenae, 157.
 Capuceum papae, 480; laicorum, 517. — Capuc. papae de scarleto albo, 504. Capuc. barouum et militum, 506.
 Capucium papae repletum super caput, 525. — Capucia nigra canoniceorum sine bechis, 581.
 Caput, monetæ genus, 219.
 Caputergium. *Vide* Capiturgium.
 Cardinalium ordinatio, 591; vestis, *ibid.* — Cardinales simpliciter dicti fratres, 518. — Cardinales omnibus episcopis praefati, 567. — Cardinalium secularium habitus a religiosorum habitu distinctus colore, 487. Eorum mantelli forma, *ibid.* — Cardinalium secularium, et praefatorum mantelli de brunetto rosaceo; regularium, colicris suae religionis, 560. — Cardinales nec in conciliis, nec in Missis congregari debent sine licentia papae, 514. — Cardinales mitrati, 204. — Cardinalium planetæ curtae, 176. — Cardinalibus os apertum in consistorio, 423, 459. — Cardinales per patriarchas dispositi, 160. — Cardinales sanctae Mariae majoris, 573; *alii*, 574. — Cardinaum enclave, 551 *et seqq.*; obvium itio, 535. — Cardinalium novorum creationis ritus, 414. — Cardinalium exequiis, 541 *et seqq.* — Cardinales intra novenam exsequiarum papae non rubeo, non viridi vel nigro, sed alio colore usi, 529. — Cardinalis de Francia, 557. — Cardin. sancti Marcelli, 543. — Cardin. sancti Marci, 543.
 Caricenus, monetæ genus, 540.
 Carnisprivii insolentiae, 382.
 Carolo Magno pro rege ut fleterentur genua, papae Adriani constitutum, 17. — Carolus I rex Siciliae papae mensae inservit, 360, 488.
 Carpa, 197 *et seqq.*
 Carum doloris, lectica funebri, 529, 533 *et seqq.* Feretrum subius carum doloris, 551.
 Cathedra sancti Petri Romae, 153.
 Cencii de Sabellis cardinalis Ordo Romanus, 165 *et seqq.* — Cencii Muscae in Pampa palatium, 188.
 Cerei non accensi dantur in Purificatione, 544, 457. — Cerei projecti in excommunicatione, 484.
 Cereostata, 5 *et seqq.*
 Chrisma in feminio, 26. — Christum consecratio, 51, 97, 100, 481 *et seqq.* — Chrisma singulis septennis a papa delatata confectum, 480. — Chrisma delatum ante pontificem, 4.
 Chrismarium, locus dando chrismati destinatus, 106.
 Christi corpus in die Coenae reservatum in crastinum, 401; a juniore presbyterorum cardinalium deferatur ad locum preparatum, *ibid.* — Christi corpus die Parasceve a juniore presbytero cardinali deportatum, 566. — Christi sanguis lapidi pretorso inclusus die Coenae revelatur, 556. — Christi sanguis miraculosus asservatus in basil. Later., 99.
 Christophorus Marcellus electus Corycensis reprehenditur, 587 *et seqq.*
 Chromati palatium, 126, 143.
 Chrysanthi et Dariae martyrum corpora in ecclesia Lateranensi, 5, 7.
 Ciceronis templum, 125.
 Cilicii benedictio pro moribundo, 111.
 Cimbrum, Marit. templum, 111.
 Cimorum aut Crimorum porticus templo Ciceronis proxima, 115.
 Cineris benedictio pro moribundo, 114. — Cineres quo ritu papa recipit, 175. — Cinis sanctus vitis, 111.
 Cinturæ altaris et imaginum, 219.
 Cir. umcisio Domini, hoc est praepitium, in Later. bas. servatum, 152, 564.
 Cisterciensis cardinalis, 515.
 Clareti aquarius, 162, 201 *et seqq.*
 — Claretum a vino distinctum, 210.
 Clementis VI statutum in extravagante, 514.
 Clerici Romae fraternitatis, 95. — Clerici Romae iudices, ad nullo unquam Ordine provehendi, 570.
 Cocculus papae, 480.
 Coena paschalis, qualis, 145.
 Coenaria, vel conatica, 221.
 Colatorium, seu colum, ad Missam, 5, 51, 73.
 Collectæ solennes S. R. E., 514 s.
 Colligendæ, oblatæ, 29.
 Colores nigri, violaceus et ladius pro uno in ecclesia Romana recepti, 462. — Color niger a Septuagesima ad Quadragesimam in usu papae, 255. — Coloris nigri usus in processionibus quas papa pedes celebrat, 291; in processione Cinerum, 347.
 Columnæ coccivi in ecclesia sanctae Mariae Majoris, 575. — Columnæ exatopentalicæ, 572; ragiatæ foratæ, aquam fundentes, *ibid.* Aquitanicæ, Trijolitæ, *ibid.*
 Comessatio, prandium, 229.
 Communionis ritus, 49, 50, 59, 68. — Communio, perceptio solius corporis dominici; sanguinis vero confirmatio dicta, 69. — Communio puerorum, 28.
 Pontificis in die Coenae Domini, 55. — Communio papae non ad altare, sed ad sedem, 226 *et passim.* — Communio pontificis ad sedem, 103. Ad altare in die Parasceves, *ibid.*, 356, 357. — Communio a presbyteris manu, ore percepta a subdiaconis, 75.
 Compromissi formula, 246, 251 s.
 Concilii generalis celebrandi ordo, 395 *et seqq.*
 Conclave cardinalium, 531, 552 s.
 Condiri quando debet ecclesia, 217 s.
 Confessio argentea sancti Joannis Baptistae, 571. — Confessio sancti Petri Romae, 153. Qui eumpta, 162. — Confessione, seu titulo sancti Petri, imposita oraria ordinandis posthila conferenda, 90, 94. — Confessionis formula in Missa, 529.
 Confirmare, sacrum calicem communicatis præbere, 20, 138. — Confirmare, dominicum sanguinem porrigere cum pugillari, 50.
 Confirmationis ordo, 106. — Confirmationis sacramenti ritus, 27. — Confirmatio recens baptizatorum, quasi baptismi complementum, 85.
 Conradus Archiep. Nicos., card., 541.
 Consecrationes primum in Decembri, tum in Februario, 84. — Consecratio chrismatum, 51.
 Consistoria quando a papa tenentur, 532 *et seqq.*
 Const. mini lepra, 562; dona Lateranensi facta ecclesiae, 566.
 Constantiniana basilica, 563.
 Constantinopolitani imperatoris locus in mensa papae, 188.
 Constitutiones Lateranenses, 576 s.
 Contestata, s. u. contestatio, Missae Praefatio, 92.
 Cophium, ubi stat corpus Christi, 473, 522.
 Coppa, 129, 112.
 Corycensis electus caeremoniarum vulgaris reprehenditur, 587 *et seqq.*
 Cordones mitræ, 503.
 Coronae festum, 126. — Coronae amabiles orantium capitibus impositæ, 46. — Corona seu regnum papae, 258.
 Coronatio papae in diebus solemnibus, 120 *et seqq.*, 153, 158.
 Corporale totum altare capit, 73. — Corporali coopert. calix in altari, 502.
 Corpus dominicum in patena delatum a subdiacono, 23. Corpus Domini conservatum in capsula corporalium die Coenae, 157. *Vide* Eucharistia.
 Corsiensis cardinalis, 515.
 Cortesiani, c. riales, 200.
 Cortina, platea S. Petri, 204, 208.
 Cortisani, 541.
 Cosmas et Damiani (SS.) Romae abbatia in vico Aureo, 574.
 Cosmas card. Bononiensis, 512, 514.
 Cotta superpell., 61, 288, 509, 587.
 Craticus templum, 125.
 Cretulus ho. die, 500.
 Cruces plures super altare, 352, 340. — Crucem papalem in processione fert subdiaconus, 102. — Cruci datum osculum ab omnibus, 116. — Crucis (S.) quas est Jerusalem, ecclesia Roma, 102. — Crucium in Missa ratio, 550. — Crux a papa et cardinalibus nudis pedibus adorata, 569. — Crux singulis annis innecta balsamo, 572; crux de uncto, *ibid.* Crux stationalis, 121, 151.
 Cryptæ ferratæ Graeci monachi adhibiti in Missa solemn. papae, 279.
 Crystallo sive lapide expressus liquoris Sabbato sancto, 571.
 Cubicellus Rigodes, 40.
 Cubicularius tonsuratus, 6.
 Cuculla super caput papae, 571.
 Cucubulum Domini in ecclesia sanctae Mariae Majoris, 575.
 Cuppa, scryphus, 201.
 Curialiter, officiose, 261.
 Custodia deaurata, vasculum communionis, 505.
 Dedicatio basilicæ Salvatoris, 562, 564. Altarium, 567, 570, 571.
 Defensor, qui praes. defensoribus, id est advocatus, unus ex palatiis iudicibus, 570. Defensores, 6. Defensorum primicerius, 7, 57. Defensores regionarii, 4 *et seqq.*
 Denarii de senatu, 174.
 Depicci, sacri. diptylis inscripti, 61.
 Diaconi ordinatio, 85, 86. Diaconus jubente episcopo baptismi collator, 85. Ita tamen ut chrismatum fiat a presbytero, 83. Diaconus junior Romae Sal-

bato sancto baptizat pueros cum aliis, 184. Diaconus versus Meridiem legit Evangelium, 10. Diaconi munus est pontificem confirmare, hoc est dominicum sanguinem ei porrigere, 20. Diaconi ante episcopum cur septem, 550. Cur post episcopum, 551. Ad Meridiem versi legendo Evangelio, 553, 555. — Diaconi in Missa quando inclinati, 556. Diaconi palatini, 567. Regionarii, *ibid.* Diaconi coram papa nunquam prædicant, 482.

Diaconia pater seu rector, 6. Diaconissæ et presbyterissæ forinse ordinatæ, 91. Diaconissarum consensuales Romæ sæculo xi, 156. Digni potest consecrationem an disjungendi a sacerdote, 504.

Dimissoria episcopi pro ordinando in alia ecclesia, 87.

Dionysii papæ tumulus, 574. Drungarii seu Delungarii, præfecti navales, 128, 129, 140.

Discalecati omnes in die Parasceves, 102. Discalecati cleri processiones, 131 *et seqq.*

Discreciatus papa, 435.

Domicellus, 270. Domic. papæ, 426. Domici corporis recipiendi ritus, 49, 50, 59.

Dominica de carne levatio, 159. — Dominica 4 Quadragesimæ dicta de Rosa, 147. De Rosa, 148, 470, 516. 559. — Dominica mediana, 18.

Dominico die peracta episcopi consecratio, 88.

Dominus de Francia cardinalis, 499. Dorsale, pannus sericus, 289. Draconarii militis s, 128, 129.

Ecclesiæ interdictum nocturne apertæ ut asylum nocentibus præbeant, 563. Ecclesiæ in urbe Roma, 161, 165. Ecclesiæ Constantino in Helena matris honorem erecta, 569. Ecclesiarum patriarchalium Romæ cardinales, 574.

Eglogæ Amalarii abbatis in Ordinem Romanum, 549 *et seqq.*

Electi, Baptismus percepturi, 77. Embolis Oration. Domin. in Missa, 48.

Episcopi ordinatio, 86 *et seqq.* Episcopi omni tempore benedicti, 91. Mos aliquando ut nocturno tempore benedicerentur, *ibid.* Episcopus in Romanum pontificem non eligatur, 92. Episcopi cardinalibus præpositi, 167, 172, 178, 180, 203. Episcopi vii cardinales hebdomadarii Lateranensis ecclesiæ, 2, 57, 60, 566. Episcopi Romanæ Ecclesiæ, suffraganei papæ in suburbanis, 25, 180. Episcopus cur a læva ecclesiæ ingrediatur, 550. Adorat sancta, *ibid.* Pergit ad dextram altaris, 551; sedet, 552. Episcopi pivialibus induti, presbyteri planetis, 95.

Epistolæ duæ, Latina et Græca, in solemnibus sacris cantari solitæ, 168 *et seqq.* Ep. Lat. Græc. præposita, 453. Epistula columnarum, 572.

Eques in plurali, 270, 278, 280, 448. Errare timens papa, filitium poscit orationes, 536.

Escarius, annonæ provisor, 108. Esontus Lornarius, civis Rom., 199.

Evangeliorum liber super cervicem consecrandi episcopi, 275. — Evangelium canit diaconus ad meridiem conversus, 555. A stantibus auditur, *ibid.* Excommunicationum certis diebus ratio, 237.

Exsequia cardinalium, 511 *et seqq.*

Facistorium pro faldistorio, 158. Facultates, levitates, 580.

Falconcellorum domus Romæ, 189.

Fallam scriptores, vulgo les piqueurs, hoc est absentium vel peccantium observatores, 579.

Fani capita, 454.

Fanonis varia significatio, 551. Fanon in capite, 270. Mappa super caput papæ, 261. Fanon cum mitra super caput, 357, 487, 557. Super caput pilicatus, 527. Fanon sive orale, 487. Oblatio cum fanonibus, 554. Calix fanone circumdatus, 555.

Fascius mortuæ, 210. Febrarius papa, 466.

Felix Cantelioris archivii Vaticani custos, 166, 170.

Femine in diaconissas et presbyterissas ordinatæ Sabbato iv tempore n post ordinatos viros, 91.

Fermentum pro Eucharistia, 1.

Ferrarii columnæ et sancti Angeli, 195, 199.

Ferula gestata ab archidiacono et priore subdiac. in processionibus, 203.

Fila sive acies, 257.

Fiolarii papæ, 195, 199.

Fistula sacrificio adhibita, 75.

Flamineus arcus, 125.

Floreni cum Carlino dati pauperibus in mandato Cœnæ, 485.

Folcarius, seu Fulcarius, officialis papæ, 461, 492.

Folrariæ palapis magister, 555.

Fonslatorium seu cathedra, 168.

Fontis benedictio, 104 *et seqq.* — Fontes Lateran. ecclesiæ rotundi, 571.

Formata et sacra oblatio in dies vii aut etiam xl reservata, 89.

Fraipannum de Cartularia, familia Romana, 199.

Franciscus sanctæ Mariæ in Cosmedin. cardinalis, 250.

Frates simpliciter dicti cardinales, 518. — Frates de Bulla, 526. — Frates de Proguota vel Pignotta, 538, 468, 526.

Fregium in mitra, 415.

G. archidiaconus, G. primicerius S. R. E., 140.

Gallatorum porticus ante templum Sibyllæ, 125.

Garnellum, panni genus, 456, *etc.*

Gausape, toalea, sudarium, 171.

Gavata de argento, 575.

Gemelliones, vasis sacri genus, 5.

Genua vii facit papa ante imaginem beatæ Mariæ, 151.

Geraldus de Parma Sabin. ep. 507.

Gerberti seu Silvestri II e sepulchro aquarum guttæ cur emanant, 568.

Gloria in excelsis incipit pontifex conversus ad populum, 9. A presbytero non dicitur nisi in Pascha, 17, 18; quando ab episcopis, *ibid.*, 133.

Gonzius civis Romanus, 189.

Grad. lis seu Gradinalis, 9.

Gradensis ex ord. Min. card, 461, 515.

Græce et Latine dictæ orationes Romæ Sabbato sancto, 104.

Græcum vinum, 38.

Gregorii (S.) in Clivo Scauri abbatia, 574. — Gregorii papæ Antiphonarium et alia scripta in oratorio sanctæ crucis, 571. Lectulus et oratorium, 572. — Gregorii X papæ Cæremoniale Romanum, 221. — Gregorii papæ XI confirmatio constitutionum Lateranensium, 576, *et seqq.* — Gregorius notarius S. R. E. cardinalis, 157. — Gregorius de Benedicta, civis Romanus, 190.

Grossi, moneta pauper. distrib. 485.

Guardavessalla papæ, 531.

Guardia major, cibarior. custos, 551.

Guido de Castello, Cælestinus papa II, 118.

Guidonum scholæ, 198, 207.

Guillelmus Albus. V cardinalis Conatorum, 452, 457. — Guillelmus Curti de Divano abbas Montis Olivæ cardinalis, 452, 456. — Guillelmi de Stoutavilla cardin. Cæremoniale, 524 *et seqq.*, 212.

Helena dona Lateranensi facta ce-

clesiæ, 565. — Helena porphyretico mausoleo inclusum corpus Anastasi papæ IV, 569.

Hilarus papa oratoriorum utriusque sancti Joannis auctor, 571.

Holomintrum Romæ, 126.

Honorius III papa, 163.

Horæ Romæ tempore Cœcii de Sbellis cardinalis numeratæ Gallicano more, 178, 181.

Hostiarum et vini probatio contra venenum, 500. *V. de Commentar.*

Hostregius de Faventia, 530.

Hyacinthus subdiaconus Romæ, 410.

Icoies Petri et Pauli per mare Romanum venerunt nullo ductore, 212, 261.

Ignis excussus de lapide, 21, 51; de crystallo excussus Sabbato sancto, 105.

Imago Salvatoris a sancto Luca dehnata, tum perfecta ab angelo, 572, 575. Imago Jesu Christi quo ritu delata in processione, 151. Imaginis Salvatoris pedes in die Paschæ osculatur papa, 184. Alii, 185. — Imagini sanctæ Mariæ papa facit vii genua, 131. — Imagines super altare, 532. Imagines depictæ initio canonis a pontifice in Missa osculandæ, 504. Imagines in processionibus delatæ, 134, 175.

Immunitas ecclesiæ, 565.

Imperatoris ordinatio, 597 *et seqq.*

Imperator a canonicis sancti Petri receptus in fratrem, 598. — Imperator vel rex quo ritu lectionem legere, et easdem vibrare debet, 525, 526. Imperator et rex cereos post priorem cardinalium recipiunt, 514, 515. Patriarchæ, *ibid.*, 457, 464. Imperator papæ equum insidente stapedium tenet et frenum, 401. Item rex, 410. Imperatore mortuo extra curiam Romanam, nullus in ejus exsequiis sermo præsentæ papæ vel cardinalibus, 525.

Incisoris papæ et cardinalis a filiis Regum delata, 271. — Incisoria de pane, frustra incisa, 280.

Indius color, 502.

Indulgentia populo data a pontifice, 98, 350, 365, 366, 368, 469, 471. Indulgentia pontificis nomine in Missa promulgata, 284. Post sermonem annuntiator, 359. Indulgentiæ centenas et quadragenas, 465. Indulgentiæ datæ die Cœnæ Domini, 258. Indulgentia jubilei concessa iis qui officio divino in canonizatione interfuerint, 556, 558. Indulgentiæ in Dedicationis festo concessæ, 562, 563.

Infantes dicti recens baptizati etiam adulti, 85.

Innocentium festo Romæ abstinencia a carnibus, 150.

Innocentius II pont., 137, 129, 141.

In erdici cujusvis tempore per Octavam Corporis Christi officia divina publice celebrantur, 523.

Interpassatio inter Missas Natalis Domini, 328.

Ispanus cardinalis, legatus in Lombardia, 455.

Jacobus Gaietanus cardinalis Cæremonialis Romanus auctor, 241 *et seqq.*, 357. — Jacobus cardinalis sancti Gregorii, 218.

Jejunium in vigilia Ascensionis, 259. — Jejunii die cœna facta meridie, 254, 259. Jejunii die sumpta cœna, post vespas potus sumitur, 525, 526.

Jesu Christi umbilicus in ecclesia Lateranensi, 572.

Joannis (S.) ad Vestem ecclesia, 57, 58. — Joannes XVII Lateranensis ecclesiæ renovator, 563. — Joannis XIX diploma pro episcopo Silve Candidæ, 151. — Joannes papa XII auditio rubricis, 580. — Joannes sancti Callisti Transiberim cardinalis, 157.

- Joannes Cavares cardinalis, 453. — Joannes cardinalis sancti Chrysogoni, 157. — Joannes cardinalis sanctæ Susannæ, 409. — Joannes canonicus Lateranensis, 356. — Joannes de Anagnina civis Romanus, 189. — Joannes Adaltrinus, civis Romanus, 190. — Joannes Bruccardus diarii pontificatus Alexandri VI auctor, 409. — Joannes de Benedicto, civis Romanus, 190. — Joannes de Casario, civis Romanus, 189. — Joannis Diaconi junioris liber de Ecclesia Lateranensi, 560 *et seqq.* — Joannes prior Lateranensis, 510. — Joannes de Gregorio, civis Romanus, 190. — Joannes Machinus, civis Romanus, 190. — Joannes de Roberto, civis Romanus, 189. — Joannes de Tinto, civis Romanus, 190. — Joannes Wigarelli, civis Rom., 190. — Joannes de Zoccolis, civ. Rom., 189. — Jocalia data a legatis vel nuntis Roman redeuntibus, 442. — Jovis basilica, 123. — Jubilæum ab Urbano VI ad xxiv annos rēd. ctum, 525. — Judæorum causa facæ orationi cur non præmissa genuflexio, 363. — Judices palatini vel orti acli, 570. — Consulares et pedanei, *ibid.* — Julicum palatinorum series et ordo, 570. — Jupo, vestis genus, 517. — Juramentum a subdiaconis exactum coram Evangelistis de iv capitulis secundum canones, 85. — Juramentum Urbis Romæ senatorum, 215. — Jusum, deorsum, 127, 141, 151. — Lacus porphyreticus cum concha anata, labrum ingens, 572. — Ladislaus rex Neapolitanus Romæ anno 1393, 515. — Lateranensis ecclesia supremæ omnium mater, patriarchalis et imperialis, 561. Varia ejus nomina, 563. Ejus reliquie, 564, 567. Lateranensis ecclesie casus, et erectio per Sergium papam III, 573. Lateranensis constitutiones, 567 *et seqq.* Lateranenses episcopi heldomadarii, 2. Lateranense patriarchium, 4 *et seqq.* Lateranensium canonicorum et beneficiorum habitus, 580, 581; numerus, 582, 583. Lateranensis palatii comes, 598. — Latho, locus Romæ, 151. — Laudes papæ, 227, 250, 265 *et seqq.* — Laude de meritis, an saume, 221. — Laurentii (S.) basilica ad Lateranum dicta Sancta Sanctorum, 101, 575. — Laurentii (S.) in Panisperna abbatia, 571. — Laurentii comes, 514. — Lavina vini, an salma, 202. — Lectio v in vigili Natalis ab imper. vel rege lecta, 452. Quo habitu, *ibid.* — Lexionarium sancti Hieronymi, liber Comitibus, 167. — Lectorium sancti Petri, 159. — Legatorum cardinalium vel nuntiorum creatio, 458 *et seqq.*; redditus, 441; rapta rubicæ de sarleto, *ibid.*; item biretum, *ibid.* — Legatis et cardinalibus kurgitum in die Cernæ pre-byterium, 358. Legum, legatum, 569. — Lemovicensis cardinalis, 435. — Leo papa III, 95. — Leonis IV papæ constitutum, 151, 161. — Leoniana civitas Romæ, 151 *et seqq.* — Leoniana basilica Romæ, 142, 144. — Leoniana basilica magna, dicta Casa Major, 186. — Lignum sanctæ Crucis inventum a Sergio papa I, 209. — Linea cum collis, 61. — Lintens vellosus cui insidetur, 89. — Lintia septena, quina et trina, 104. — Lintia prima, septena, etc., 27. Lintia septiformis, quinque formis, triformis et simplex, 146, 147. — Lotionis manuum in Missa ratio, 71. — Lucenses scholi, 147. — Lucius II Lateranensi ex canonico, papa, 568. Lunanum vel Eumanum Romæ macellum, 111. — Lustra aurea, 483. — Majores schola Stimulati, 128, 140, 198. — Majus monasterium, eed. Romæ, 51. — Malachinus, monetæ genus, 528. — Mamertini privata, 143. — Mancina, vulg. nomen a manu, 129. — Mandare, mittere, 129, 341. — Mandare matutinas, 525. — Mandari, significari, 448. — Mandatarii papæ, 197. — Mandatum in Cena Domini, 101; xii subdiaconis præstitum a pontifice, *ibid.* — Mandatum subdiaconorum, 357, 358. — Diaconum, 562. — Mandatum pauperum in die Cernæ, 485, 486. — Manipularii regionum, 531. — Mansionarius primus, 5; alii, 6 *et seqq.* — Mansionarii Lateranensis ecclesie, 578. — Mantum ad collum pontificis, 94. — Manus Carnæ arcus, 143. — Manus, pre-byterium duplex, 129, 142, 180 s. — Mappula extensa super caput pontificis, 191 *et alibi.* — Mappulariorum schola Romæ, 178. — Mappularii papæ, 193, 197, 374. — Mappule subdiaconorum, 70; in sinistra manu ferendæ, *ibid.* — Marabotinus, monetæ genus, 169 s. — Mares halschus major papæ, 454. — Mariæ (sanctæ) in Aquiro ecclesia, 145. — Sanctæ Mariæ in Aventino abbatia, 574. — Sanctæ Mariæ in Capitolio abbatia, ubi nunc minores Aræ Cæli, 574. — Sanctæ Mariæ in Castro Aureo Romæ abbatia, 574. — Sanctæ Mariæ Majoris ecclesia Romæ, 573, 574. — Sanctæ Mariæ in monasterio juxta sanctum Petrum ad Vincula abbatia, 574. — Sanctæ Mariæ in Pallara abbatia, 574. — Sancta Maria Scholæ Græcorum, 466. — Sancta Maria in Virgati in fine cortinæ Romæ, 147. — Mariæ Magdalenæ corpus, excepto capite, in Lateranensi ecclesia, 567. — Maria reginæ mater Roberti Siciliæ regis, 410. — Maria de Mancino, civis Romæ, 190. — Marii templum, Cimbrum, 141. — Marina virgo patroua Ardeæ Rutulorum, 166. — Masceni Romæ in ecclesia ad australem partem, femina ad borealem, 519, 535. — Massarius, fundi procurator, 103. — Matallascum, 527. — Mathias (S.) apostolus, Parvus Dei dictus, 573. Sancti Mathie apostoli corpus in ecclesia sancti Petri, 161. — Mathæus Sanctæ Mariæ in Portu cardinalis, 248. — Mauricii (S.) altare in ecclesia sancti Petri Romæ, 400. — Mediana Dominica, 18. — Melequinus, monetæ genus, 169 s. — Mensa Domini, locus ubi Eucharistia in viaticum asservata, 587. — Mensa de altari levata apud Lateranum in Cena Domini, 93, 100. — Mercuria in monte Exquilino, 4, 140, 141, 575. — Mesquinus ex ord. Prædicatorum, card., 513. — Met pro ipsomet, 367, 453, 469, 471. — Meta sudans, 144. — Milicena, draconariorum insula, 126. — Milites draconarii, 128. — Missæ confessio præmissa qualis, 329. — Missa pro defunctis nunquam a papa celebrari solita, 417. — Missæ a cardinale coram papa dictæ, item Missæ coram cardinale dictæ ritus, 514, 515, 415 *et seqq.* — Mistum pro vino, 201. — Mitra tres papæ cur, 272, 515. —

- Mitra clericalis imperatori imposta, 401. — Mitra de vernello, 544. — Mitra consistorialis, 410. — Mitrale, 280. — Mitrati cardinales, 201. — Mitratas abbas coram Romano pontifice, 169. — Modestia in choro servanda, 579. — Monachi Laterani et ad sanctum Petrum Romæ, 51. — Monasteria prope Vaticanum, 154, 160. — Monast. sanctæ Agathæ Romæ, 191, 203. — Monast. sancti Alexii Romæ, 160, 206. — Monast. sancti Anastasii Romæ, 161. — Monast. Ardeæ civitatis Rutulorum, 166. — Monast. Augusta Romæ, 154. — Monast. sancti Basilii Romæ, 206. — Monast. Biberatica Romæ, 205. — Monast. sanctæ Bibianæ Romæ, 206. — Monast. duplex sancti Cesarii Romæ, 206. — Monast. sancti Cesarii in palatio Romæ, 160. — Monast. Campi Martis, 276. — Monast. in Capitolio Romæ, 206. — Monast. Clivi Scauri, 206. — Monast. sancti Cosmæ Traastiberini, 206. — Monast. sanctorum Cosmæ et Damiani in Vico Aureo, 160. — Monast. sanctæ Crucis Romæ, 206. — Monast. sancti Cyriaci Romæ, 206. — Monast. sancti Gregorii in Clivo Scauri, 160. — Monast. sancti Joannis de Insula Romæ, 206. — Monast. sancti Joannis Portæ Latine, 206. — Monast. Julia Romæ, 206. — Monast. sancti Laurentii in Clausura Romæ, 157. — Monast. sancti Leonis Romæ, 206. — Monast. sanctæ Mariæ in Aventino, 160. — Monast. sanctæ Mariæ Romæ, 191, 198. — Monast. sanctæ Mariæ in Monasterio Romæ, 206. — Monast. sanctæ Mariæ in Pallara Romæ, 161, 206. — Monast. sancti Martini Romæ sub tegna basilicæ sancti Petri, 91. — Monast. Maximæ Romæ, 206. — Monast. Mirandæ Romæ, 206. — Monast. Palladii Romæ, 194. — Monast. sancti Pancratii in via Aurelii, 160, 191. — Monast. Panisperna Romæ, 206. — Monast. sancti Pauli in via Ostiensis, 161. — Monast. sancti Perii ad Vincula Romæ, 161. — Monast. dominæ Rosæ Romæ, 191, 206. — Monast. sanctæ Sabæ Romæ, 206. — Monast. sanctæ Sabæ Romæ, vel Cella Nova, 160. — Monast. sancti Silvestri in Capite, 206. — Monast. sancti Silvestri Inter duos hortos, 160. — Monast. Tempoli Romæ, 206. — Monast. sancti Thomæ de Formis Romæ, 206. — Monast. sanctæ Trinitatis Romæ, 206. — Monast. sancti Valentini in via Flaminia, 161. — Monast. de Villa Romæ, 191. — Monast. alia Romæ *vide in nominibus propriis.* — Moneta aurea per papam immissa in os prænuuntiantis sibi antiphon., 255. — Mons Ma'us prope Roman, 251. — Mortui sepulcrum a singulis presbyteris benedictum, 96. — Mortule sacina, 208. — Mosium seu mustum, 161. — Mulier, e iam imperatrix et regina, nunquam comedere debet cum papa, 561, 489. — Naccus scarlatte palafrelo papæ adhibitus, 185. Nactæ scarletti, 311. — Natalis Domini vigilia extra iv tempora non celebrata, 95. — Neapoleo sancti Adriani cardinalis, 217, 248, 249, 250. — Neapolitanus cardinalis, 515, 541. — Neronis oblitus, 126, 145. — Nervæ seu Nervie de e arcus, 152; templum, 143. — Niconii (S.) ecclesia Romæ, 268. — Nicolaus V pia mors, 526. — Nicolaus sancti Eusebii cardin., 219. — Nicolaus ep. sc. Ostiensis cardinalis, 217, 248, 249.

- Nicolaus Ferri, civis Romanus, 189.
 Nicolaus Gazzi, civis Romanus, 189.
 Nomenclator Romanæ Ecclesiæ, t. 2.
 Nomina infantibus ante baptismum data, 77, 106.
 Nonnata Francis, ancilla Dei sacra 86.
 Notarii regionarii, 4 *et seqq.*
 Notariorum primicerius, 57.
 Novariensis cardinalis, 443, 543.
 Nucernus cardinalis, 515.
 Nudis pedibus a papa et cardinalibus adorata crux, 369.
 Nymphæum ante oratorium, 572.
 Oblatæ virorum et feminarum, 46.
 Oblatæ tres a presbyteris cardinalibus in Missa pontificia consecratæ, 29.
 Oblatæ integræ novitis presbyteris datæ, 91. Oblatarum fractio, 558.
 Oblatio in Missa cum famulis, 558.
 Oblationes in Missa factæ a viris et feminis, 67, 74. Oblationes cui immolantur, 74.
 Octavæ diei translatio ob aliud festum concurrens, 515.
 Odhone, 84, 63.
 Oleum exorcizatum et oleum infirmorum, 99, 535.
 Olibani libra, 163, 218 *et seqq.*
 Onulrii Panvini epistola, 165.
 Orarium, 51, 61. Orarium ad modum presbyteri, 221. Mores diaconorum, 222. Orarium in manu, 85. Orarium breve, 91. Oraria confessioni et altari imposita ante ordinationem, 90, 94.
 Oratio nulla præter Dominicam in Lateranensi ecclesia, 568. Oratio Lateranensis, 570 *et seqq.* — Oratio post communionem dicta postulat, 559.
 Orationes Missæ, 557. — Orationes fidelium adhibite ne papa erret, 556.
 Oratorium pro faldistorio, 8.
 Ordinationis ritus, 99 *et seqq.* — Ordinationis papæ ritus, 210 *et seqq.*
 Ordines minores, 497.
 Ordo Romanus multiplex, 1 *et seqq.* Ejus antiquitas et integritas, 2. — Ordo ad visitandam et vengendum infirmum, 111 *et seqq.* 114. — Ordo celebrandi concilii, 503 *et seqq.* — Ordo consecrationis papæ, 271 *et seqq.* — Ordo ad benedicendam imperatorem, 215 *et seqq.*, 597.
 Ore percepta a subdiacono communicatio, 75.
 Orphei domus, 152, 151.
 Ostiarii papæ, 495, 496.
 Ostiensis episcopus papæ consecrator, 272.
 P. de Colonna domus Romæ, 268.
 P. de Roblayo Francis cancellarius, cardinalis, 455.
 Pactisi vina, 58.
 Paduanus, ex ord. Augustin. cardinalis, 515.
 Palafredus papæ, 176.
 Palatini diaconi, 567.
 Palatium Ciutæ Musca in Punga Romæ, 375.
 Palefrenarium papæ, 571.
 Panpanianus episc. Parmensis, 248.
 Pancratii (S.) via Aurelia abbatii, 574. — Pancratii (S.) capella ad Lateranum, 99. Panii post mortem papæ distributi, 550, 551.
 Papæ electio, etc., 210 *et seqq.* Coronatio, 255. Papæ electi, necdum consecrati, litterarum forma, 225. Papæ coronatio in sacris diebus aliquot solemnibus, 120 *et seqq.* Papa sancti Petri vicarius, 567. Papa ne erret, et ne contra Romanam Ecclesiam faciat, fidelium orationes exposcit, 556. Papa Missam ut audit, 443 *et seqq.* Papæ communicatio non ad altare, sed ad sedem, 266 *et passim.* Papa nudis pedibus in processionibus, 173, 176, 205, 210, 235. Papæ cappa de veluto cremosino, foderata de erminibus, auctore Bonifacio IX, 450. Papæ cappa clausa de scarleto rubeo, foderata de herminibus, 371. Papæ cambuta seu baculo non utuntur, 268. Papam equitantem reges adextrant, 270. Ei ministrant in mensa, 271. Papæ comestio solennis in Cœna Domini, 486, 487. Papa mensæ nullas admittit feminas, 499. Papæ capuceum et cocchius, 480. Caputium replicatum super caput, 523. Papa ægrotante quid agendum, 526. Papæ exequiis, 529 *et seqq.*
 Papis crucis delator subdiac., 101.
 Papiensium denarii solidi, 122, 147.
 Papilio cum fistula et tribus punctis, 500.
 Papyrus pro ellychnio, 154. Serrata ad mortem pontificis, *ibid.*
 Paradisus, atrium eccles., 162, 547.
 Parapectus, 533.
 Paratorium, locus in quo vasa sacra, 50.
 Paridis de Crassis adversus electum Corcyrensem, cæremontiarum vulgatum, expulsi, 9, 537 *et seqq.*
 Parion Romæ, 149.
 Parvus Dei, dicitur S. Mathias ap., 575.
 Pascha annotina, 148.
 Paschalis II ordinem canonicum in Lateranensi ecclesia renovavit, 568.
 Patena in canone gesta ab acolythis, tum a subdiaconis, 58, 59. Patenæ duæ in Missa, 68.
 Patriarchalium Romæ basilicarum ordo definitus ab Urbano VI, 526.
 Patriarcharum locus inter duos cardinales, 457, 464.
 Patrim et patrinæ, 78, 79.
 Patrinus Ital. Sanctulus dicitur, 116.
 Patris spiritualis testimonium de defuncto, 116.
 Paul (S.) e tumulo rapti carbones et inceasum pro febricitantibus, 150. — Pæulus papa 1, 160.
 Pauperes multi reficiendi in morte papæ et cardinalium, 381 *et seqq.*
 Pax a pontifice data in Missa, 2, 505. Cur annunciata ante communionem corporis et sang. dominici, 558.
 Pectoralia ante altare, cancelli, 123, 161, 405.
 Pedes, pro pedites, 426. — Pedibus nudis papa in processionibus, 173, 176, 203, 210, 235.
 Pellis ad collum, seu almutium, 157.
 Pentecost. festum caret octava, 244.
 Peregrinorum in gratiam data indulgentia, 479.
 Peregrinus archiep. Coloniensis, 157.
 Perfusorium, hincum ad tergendum calicem, 537.
 Perlae, gemmæ, 253.
 Pethe de tela, 540.
 Petra argentea sancti Petri Romæ, 62. — Petra papalis, 185. — Petra Malii cardinalis, 515.
 Petragicensis cardinalis, 437.
 Petri et Pauli icones per mare Romanam venerunt nullo ductore, 212, 261. — Petri (S.) Vaticana ecclesia, altarium magistra, 153. — Petri (S.) miles effectus rex, 408. — Petri Amelii, Galli Electensis, Senogaensis episcopi, etc., liber Cæremontiarum, 443 *et seqq.* Gradensis patriarcha, confessor papæ, 540, 541, 544. — Petrus sancti Damasi cardinalis, 157. — Petrus Olyceus episcopus, 441, 506. — Petri diaconi cardinalis, postea Gregorii XI constitutiones Lateranenses, 577 *et seqq.* — Petrus Joannes de Pampano, 102. — Petrus de Mantino, civis Romanus, 190. — Petri Mallii canonici sancti Petri Romæ liber, 158. — Petrus sanctæ Mariæ novæ cardinalis, 576. — Petrus Otienensis episcopus, 157. — Petrus de Paulo civis Romanus, 190. — Petrus de Pratis cardinalis, archiepiscopus Aqueensis, 433. — Petrus episcopus Silve Camlidæ, 154. — Petrus de Thomacellis eligitur in papam Gregorii XI nomine, 528. — Philippus de Alençonio cardin., 557.
 Phocas Manieti, civis Romanus, 190.
 Pileus cardinalis de Ravenna, 544.
 Pinea Romæ juxta palatium u, 143.
 Pintola de auro, 538.
 Piper datur in feato sancti Stephani in collatione commensalium papæ, 455.
 Pisanus cardinalis, 531.
 Planelli, calceorum genus, 175.
 Planetæ plicatæ unde dictæ, 510.
 Planetæ quomodo plicatur, 464.
 Planetæ carlæ cardinalium, 176.
 Planeta et orarium ordicandi acolythi vestes, 85.
 Poenitentia sacramentalis ordo et forma, 107 *et seqq.* Poenitentia publicæ habitus, 547.
 Poenitentium in die Cœnæ absol., 531.
 Pogium, 37.
 Politicus seu Polytychus liber, 452.
 Polytychus liber camerae, 358.
 Pontifex ubi communicat, 62.
 Porcasier, 197 *et seqq.*
 Prædicare coram papa non debent diaconi, nec doctores decretorum, nec abbates, ad solummodo prælati et magistri in theologia, 555.
 Præfatio Missæ, 559.
 Præfectus Romæ calceatus zanca aurea, altera rubea, 176. — Præfectus naval. Romæ dicitur Sanzari, 176.
 Prælatorum institutio, 390.
 Præputium Domini servatum in ecclesia Lateranensi, 561.
 Præseppe Domini partim in ecclesia sanctæ Mariæ majoris, 573.
 Præsul, id est papa, 466.
 Presbyteri ordinatio, 86. Presbyteri juxta episcopum, 551. Presbyteri in Missa ultimi omnium oblationes offerunt, 551. Presbyteri christiane uniti vericem baptizati a diacono, 85. Presbyterorum in conciliis suffragia, 595.
 Presbyterium, erogatio pecuniæ, 129, 142, 146, 169 *et seqq.*
 Primicerius, 4 *et seqq.* Primicerius defensorum, 7. — Primicerius, iudicum palatinorum primæps, 570. Aborum ordo, *ibid.*
 Priscæ (S.) et Aquilæ Rom. abbatia, 574.
 Proba, probatio, 500.
 Processionis ordo, 70.
 Processus generales seu excommunicationes, 562 *et seqq.*, 481. — Processus generales die Cœnæ Domini, 378, 582. In Ascensione, 585.
 Procomezina vina, 58.
 Prostratio in Missa ad elevationem ad Pax Domini, etc., 255.
 Protoscrinarius, unus ex iudicibus palatinis, 570.
 Provesini solli, 188 *et passim.*, 212, 220.
 Psalmus ad Introitum Missæ cantatus, 71. — Psalmus *Lectus* olim in Missa dicitur ante communionem, 448, 481.
 Pugillarum, fistula ad hauriendum dominicum sanguinem, 5, 50.
 Pugillata denariorum, 211.
 Pulsatio signorum in Lateranensi ecclesia cur semper solennis, 506.
 Purificatio nigrorum in Missa vini ab aqua discretum adhibetur. lina aqua, 507, 508.
 Quadragesima de indulgentiis, 550, 565, 566, 568.
 Ragiate foratæ columnæ, 572.
 Raluendus de Corolla, civis Romanus, 190. — Raluendus de Franco, ci-

- vis Romani, 190.
 Rasoribus, novaculis, 572.
 Ravennantium urbs Romæ Transtiberim, 160, 574.
 Reatinus cardinalis, 515, 557.
 Recipere, inchoare, 441.
 Regiæ cancelli, 348, 349, 453, 486, 480. Regia secretarii, 7. Regiarum porta, 492, 496.
 Regiæ coronatio, 404 *et seqq.*
 Unctio, 410. Communio, 411.
 Regionarii diaconi, 567.
 Regiones septem ordinis ecclesiastici Romæ, 3. Diac. et subdiac. region., *ibid.*
 Regis unctio et coronatio, 407 *et seqq.*—Reges equitantes papam adextrant, 270. Et in mensa ministrant, 271. — Regum filii papæ mensæ inseruiunt, 271, 260.
 Regnum seu corona papæ, 258, 510, 451. Capiti quando impositum, 168, 171 *et seqq.*
 Religiosa vestimenta, id est ecclesiastica, 93.
 Reliquiæ Lateranensis ecclesiæ, 564, 567, 570, 571, 572, 573, 581 *et seqq.*
 Remissa quid, 5.
 Retia seu pharus, candelabrum orbiculare, 154, 161.
 Robacianus Romanus de Raimutio, civis Romanus, 190.
 Robertus rex Siciliæ Avenione cum uxore coronatus, 406.
 Rodulfus abbas sancti Laurentii in Claustro, 457.
 Roggerius Siciliæ rex, 538.
 Romæ porta Collina juxta castellum Crementium, 397.
 Romanæ urbis loca et ecclesiæ, 189 s.
 Romanorum pontificum sepultura in ecclesia Lateranensi, 567, 568.
 Romanus pontifex eligatur unus e cardinalibus utraque aut presbyter, non episcopus, 92. — Romanus de Bonella, civis Romanus, 190. — Romanus et Otto (crassus cives Romani), 110. — Romanus de Petro Ocilenda, civis Romanus, 190.
 Romuli memoria, 126 Sepulcr., 143.
 Rosa aurea papæ cum musco et balsamo, 135, 176, 256, 411.
 Rotulus de cereis Græcis, 218.
 Rufinus et Secundæ martyrum corpora in ecclesia Lateranensi, 570. — Rufinæ (S.) episcop., 154 *et seqq.*, 163.
 Rugæ altaris, 85, 86.
 Ruthenensis cardinalis, 433, 437. Ad regem Aragonum legatus, 442.
 Sabæ (S.) seu Cellæ Novæ abb., 574.
 Sabbati die Missæ defunctorum dici non solent in eccl. Romana, 577, 578.
 Sacra mortuæ, 218.
 Sacellarius N. E., 4 *et seqq.*
 Saccellarius, ex palatinis iudicibus unus, 570.
 Sacco domini papæ, 208, 210.
 Sacculi portati ab acolythis ad recipiendas oblationes, 49. — Sacculus ad recipiendam et deferendam Eucharistiam acolythis datus, 85.
 Sacramentarium, lib. oration., 123.
 Saiso Macellarius, civ. Rom., 190.
 Saita, 587.
 Salvatoris imago a sancto Luca delineata, tum ab angelo perfecta, 572, 573. Salvatoris imaginem osculatur papa, 573.
 Samitum, panni genus, 512. Samitum fulratum de pellibus, 410.
 Sancta sanctorum in ecclesia Lateranensi, 261. Sancta sanctorum, Lateranensis archiva, 569.
 Sancti canonizatio, 412, 418 *et seqq.*
 — Sancti, cuius lit. celebritas, nomen in confusione Missæ expressum, 416.
 Sanctuaria, reliquia, 152.
 Sanctulus apud Italos, patrinus, 116.
 Sandalia Jesu Christi Romæ servata, 152.
 Sandalarii, 162.
 Sangari, præfectus naval. Romæ, 170.
 Sangrua cardinalis, 515.
 Sanguis et aqua Christi, 179.—Sanguis Christi sine calamo sumptus in prima Missa Natalis Domini, 451.
 Sanson Manichius, civis Rom., 190.— Sanson de Ollanta, civis Rom., 190.
 Saraceni, monetæ genus, 200.
 Sarantasmum, an tarantasmum, pallii seu vestis genus, 568, 570.
 Scala ad ecclesiam Lateran., 209.
 Scarleto rubro confecta infula, 263.
 Vestes de scarleto albo, *ibid.* Scarlatum in faleris equi papalis, 171.
 Scholæ seu societates variaz Romæ, 195 *et seqq.* — Scholæ, cantorum chorus, 7 *et seqq.*, 567. — Scholæ Crucis Romæ, 169, 180, 182. Scholæ mappulariorum, 175. Scholæ laicorum, 177, 204. — Scholæ stimulatæ, majores, 128, 140. — Scholæ virgarum Romæ, 203, 207.
 Scopulstii papæ, 195, 200.
 Scrinarius, seu scrinariarius, 168 *et seqq.*
 Scrutinii ordo, 77 *et seqq.* — Scrutinii in electione pontificis formula, 217 *et seqq.*
 Scudela, sarta, 537.
 Scuta capellanorum papæ vestis, 565.
 Secreta Missæ, 554, 559.
 Secundicerius, 6 *et seqq.*, 570.
 Sedere aptum esse, 7 *et seqq.*
 Sedes papæ in ecclesia sancti Petri post altare, 215. Sedes S. Silvestri, 214.
 Sellaris Pontificis, 6, 42.
 Senator Urbis nigro colore non utitur in morte papæ, 551. — Senator Urbis officium, 261 juramentum, 215.
 Senatorium, locus priorum in ecclesia, 10, 50, 57, 60.
 Senescalcus major papæ, 204.
 Sepeliendi clericos Romæ fraternitatis ordo, 115 *et seqq.*
 Sepultura ordo, 115 *et seqq.*
 Sergii papæ jussu ordinata processio, 151. — Sergii papæ III dona et beneficia in Lateranensem ecclesiam, 573, 576.
 Seriosius, prolixius, 487.
 Sermo in Missis defunct. nunquam habetur presente curia Romana, 523.
 Servientes armorum, 476.
 Sessorianum palatium, 155, *al.*, Sessorianum, 121.
 Sestace, studarium, 64, 65.
 Severinus porticus, 125.
 Silex ubi cecidit Simon Magus, 144.
 Silvæ Candiæ episcopi prærogativæ, 154 *et seqq.*, 163.
 Silvestri papæ gesta, 562. Privilegium, *ibid.* Indulgentiæ, 561. Sedes, 214. — Silvestri (S.) Inter duos hortos abbatia, 574.
 Simonis et Judæ (SS.) corpora in basilica Vaticana sepulta ad Crucifixos, 122. — Simonis Magi silex, 144.
 Siricum pro serico, 492 *et seqq.*
 Sixtus III, an auctor ecclesiæ sanctæ Mariæ majoris, 575.
 Soleclum, 280.
 Solidi proserinorum, 212, 220.
 Species, dulcia nina, 254.
 Squale nigra, 581.
 Staffilia, 222.
 Statio ad communicandum ab archidiacono annuntiata, 50.
 Stationalis crux, 124, 131.
 Stationarius, 4.
 Stationes solemnes S. R. E., 551 s.
 Stephani (S.) monasterium in baptisterio Lateranensi, 571. — Stephanus papa II, auctor monasterii sancti Silvestri, 160. — Stephanus sanctæ Cecilie cardinalis, 157. — Stephanus de Girone, civis Romanus, 189. —

- Stephanus Nizol, civis Romanus, 189. — Stephanus Serpetri turris in capite Paris, 188. — Stephanus Theobaldus, civis Romanus, 189. — Stercoraria sedes papæ unde dicta, 211, 213, 214, 250, 251, *aliaz*, *ibid.*
 Sternata, strata, 535.
 Sticcha, 200.
 Subdiaconi ordinatio, 83. In alia quam publica ordinatione, 89. Subdiaconi vestes propriæ, 70. Subdiaconi quando in Missa inclinati, 533. Subdiaconus corpus Domini cum patena portat, 25. Subdiaconis xii lavati pedes a papa in die Cœnæ mane, 180. Pauperibus xii post comestionem, 181, 557. Subdiaconi palatii, 567.
 Subulares, 65.
 Subura mons Romæ, 161.
 Suburbana Romæ, ubi episcopi suffraganei papæ, 25.
 Succellensis cardinalis, 433.
 Sudarium Christi, quod vocatur Veronica, 122.
 Supercocchi papæ, 199.
 Supplementarius, 3.
 Susorrianum palatium, 121, *al.*, Sessorianum, 155.
 Symbolum in Missa recitatum, 46, 63, 67, 75.
 Tarantasmum, an sarantasmum, pallii, seu veli genus, 568.
 Taxea, scyphus, 501, 506.
 Teatius, cardinalis, 515.
 Temporius, ocus, 79.
 Theobaldus Velitrensis episc., 137.
 Theodori basilica panetaria, 137. — Theodorus S. R. E. archidiaconus, 21.
 Thomæ (S.) ecclesia Lateranensis proxima, 98. — Thomæ (S.) juxta formam Claudiæ abbatia, 574.
 Thymia, 262.
 Tiberianæ militiæ, 145.
 Tiberius ex ord. Prædicatorum cardinalis, 515.
 Tinellum aula, 476, 487, 528. Tinellum tenere, 511.
 Tituli a papa dati cardinalibus, 430.
 Tualea, 198, 202, 205.
 Tobales, mantile, 202. *Vide* Tualea.
 Tobalea, 552.
 Tobalia fristata et aperta, 163.
 Torticii accensi a papa, et cardinalibus in processu vel excommunicatione projecti, 561.
 Tortiæ seu brandones, 529.
 Tribunal ecclesiæ, 58.
 Trinitatis (S.) Scotorum Romæ abbatia, 574.
 Triphonus (S.) ecclesia Romæ, 145.
 Tripartitum ante oratorium, 572.
 Trissordium sive telonem, 487.
 Tualea super altare expansa in die Parasceves, 102. *Vide* Tobalea.
 Tu autem a diacono præcæcutum pro fine lectionum, 123.
 Turci imperatoris orator in Missa toleratus ad præfationem, 49.
 Tuderius cardinalis, 554.
 Tusculanum tenimentum, 215.
 Turare, extinguere, 22, 31.
 Umbella seu baldachinum papæ in processionibus, 476.
 Umblicus Jesu Christi Domini nostri in ecclesia Lateranensi, 572.
 Unctionis extremæ forma, 111 *et seqq.*
 Urbanus papa, 215. — Urbani papæ VI constitutum seu decreta, 525.
 Ursinus cardinalis, 545.
 Valentinus (S.) juxta pontem abbatia, 574.
 Vastarari papæ, 172, 193, 199.
 Venantius (S.) porticus et ecclesia Romæ, 15, 8.
 Venetiarum cardinalis, 545.

Verbalia verba, an curialia, 251.
Veronica bona, 327.
Veronica dicta sudarium Christi, 122. — Veronica in ecclesia sancti Petri, 161.
Vestarius Romanae Ecclesiae, 4.
Via sacra seu papae, Roma, 259.
Vicodominus Ecclesiae Romanae, 4 et seqq.
Vigiliae a Matutino distinctae, 125, 119.

Vigiliis datum vinum ante vigiliam, 219.
Vinaerium et taxoa, 501.
Vinci, quid, 164. An cancellae ex vineis vivis, 1.9.
Vinum Domini corporis intinctione sacramentum, 60, 114, 370, 492. *Vide Commentar.* — Vinum purum in calice certis in diebus positum in Parasceve, 370. — Vinum perfusionis in Missa, 414. — Vinum in calice in consecratio-

nis infusum pro communicantibus, 312. — Vina Graeca, de Factis aut Partisi, de Procoma, 53.

Wimplium capitis Virginis Deiparae, 373.

Zachariae papae basilica, 128. — Zachariae papae palatium seu Casa Major, Zancha, calcei pontificalis genus, 128, 170.

ORDO RERUM

QUAE IN HOC TOMO CONTINENTUR.

Editoris Patrologiae monitum.	9	XVI. — De ordinationibus sacris Ecclesiae Romanae.	909
Præfationes in librum Sacramentorum.	<i>Ibid.</i>	XVII. — De varia creatione Romani pontificis.	913
LIBER SACRAMENTORUM.	25	XVIII. — Ritus in consecratione pontificis olim servati.	917
Notae et observationes in librum Sacramentorum.	263	XIX. — Expenditur locus Socratis scholastici de praetermissis mysteriis sacris in Sabbatis apud Romanos, ubi de hebdomada et Dominica mediana, atque de variis ritibus qui strictim exponuntur.	923
Scholia Angeli Roccae in eundem librum.	583	XX. — De confessione beati Petri in basilica Vaticana. Quid <i>regia</i> , quid <i>regia</i> , et <i>regularis</i> apud scriptores ecclesiasticos? De variis modis asservandi Eucharistiam apud Romanos. Quis capsula in concilio Arausicano? Quid turris Gregorio et Venantio Fortunato?	928
BENEDICTIONES quae in libro Sacramentorum desiderantur.	601	XXI. — An antiqui ritus semper novis praerendi? An omnes ad unum modum revocandi? Recentiores caeremoniarum ariarii notati. Quid censendum de Missa Ilyriciana?	932
BENEDICTIONUM EPISCOPALIIUM aliud supplementum.	605	Primus Ordo Romanus: qualiter Missa pontificalis celebratur.	937
BENEDICIONALE S. Gregorio vindicalum.	627	Secundus Ordo Romanus: de Missa pontificali.	969
<i>Ad Antiphonarium S. Gregorii praefationes.</i>	637	Tertius Ordo Romanus: qualiter celebrandum sit officium Missae.	977
LIBER ANTIPHONARIUS ord natus per circulum anni.	641	Quartus Ordo Romanus: de Missa pontificali.	983
Appendix ex manuscripto Compendiensi.	723	Quintus Ordo Romanus: de Missa episcopali primus.	983
<i>Observationes praeviae in Librum responsalem.</i>	<i>Ibid.</i>	Sextus Ordo Romanus: de Missa episcopali secundus.	989
LIBER RESPONSALIS.	725	Septimus Ordo Romanus: qualiter scrutinium fieri debeat.	993
HYMNI a S. Gregorio conscripti.	819	Octavus Ordo Romanus: de ordinatione episcopi et alytorum.	999
APPENDIX ad S. Gregorii opera liturgica.	851	Nonus Ordo Romanus: de gradibus Romanae Ecclesiae.	1003
COMMENTARIUS FRÆVIUS in Ordinem Romanum.	<i>Ibid.</i>	Decimus Ordo Romanus: qualiter agendum sit quinta feria in Cena Domini, sexta feria Parasceve et sabbato sancto; ordo ad dandum poenitentium, ad unguendum et communicandum infirmum.	1009
I. — Rituum Romanorum cognitio necessaria. Amalarii in eos commentarii vexati. Prima Romani Ritualis editio improbat. Electi Coreyrensis plagium detectum.	<i>Ibid.</i>	Undecimus Ordo Romanus, auctore Benedicto B. Petri canonico.	1023
II. — De Ordine Romano, deque variis auctoribus ac libris qui de ritibus S. R. E. agunt.	855	Duodecimus Ordo Romanus: de consuetudinibus et observantiis Ecclesiae Romanae in praecipuis solemnitatibus.	1063
III. — De antiquis basilicis ac titulis Urbis, de diaconis, et de septem regionibus ecclesiasticis, ubi de forma veterum basilicarum.	857	Tredecimus Ordo Romanus, vel Ceremoniale Romanum.	1105
IV. — De clero Romano, et de prisco ritu celebrandi officia divina in Ecclesia Romana.	864	Quatuordecimus Ordo Romanus, vel Ordinarium.	1121
V. — De collectis, stationalibus, deque litanis Romanis.	865	Quindecimus Ordo Romanus: de caeremoniis Romanae Ecclesiae.	1273
VI. — Singulares ritus Missae pontificalis secundum Ordinem Romanum; et primo ab initio ad Canonem.	869	Sextdecimus Ordo Romanus, vel index solemnium collectarum et stationum Romanae Ecclesiae.	1367
VII. — Continuatio rituum in Missa pontificali singularium a Canone ad Communionem.	876	APPENDIX ad libellos Ordinis Romani.	1571
VIII. — Singularia sacrae communionis in Missa pontificali.	879		
IX. — Quando et quomodo desierit communicatio sub utraque specie in Ecclesia Romana.	884		
X. — Ritus peculiare in Sabbato ante Palmas, et in ipsa Dominica Palmarum.	886		
XI. — Singulares ritus in triduo ante Pascha, et primo qui tenentur in Cena Domini et in Parasceve.	888		
XII. — De sanctificatione calicis non consecrati per contactu particulae consecratae.	893		
XIII. — Quid de hac commistione aliae Ecclesiae senserint, alique auctores.	898		
XIV. — De sanctificatione calicis ex commistione sanguinis consecrati.	903		
XV. — De nonnullis ritibus Sabbati sancti.	904		

FINIS TOMI SEPTUAGESIMI OCTAVI.

Paris. — Imprimerie J.-P. MIGNÉ.

UNIV. OF MICHIGAN

JAN 16 1918